

MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARORUM
INTER PANNONIAM DACIAMQUE

MASEK ZSÓFIA

A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE A KR. U. 4–6. SZÁZADBAN

SZARMATÁK, HUNOK, GEPIDÁK

MASEK ZSÓFIA
A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE A KR. U. 4-6. SZÁZADBAN
Szarmaták, hunok, gepidák

Monumenta Archaeologica Barbarorum
inter Pannoniam Daciamque

2

Redigunt
Zsófia Masek – Tivadar Vida

MASEK ZSÓFIA

A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE
A KR. U. 4–6. SZÁZADBAN
Szarmaták, hunok, gepidák

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet
Damjanich János Múzeum

Budapest 2023

A kötet megjelenését támogatta:

a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI NK-111-853),
a HUN-REN „Hiánypótló kutatási témák” program (KSZF-13/2023),
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet
és a Damjanich János Múzeum.

Angol rezümé:
Király Attila

Grafika:
Masek Zsófia (szövegközi képek, diagramok és 1–290. tábla), Éber Magda és Varga Zsóka (302–312. tábla)

Fotók:
Masek Zsófia (szövegközi képek és 1–290. tábla), Kozma Károly (fotók, 291–301. tábla),
Mészáros Nóra (utómunka, 291–301. tábla)

Restaurálás:
Tóth Gyula †

Elsődleges régészeti dokumentáció:
ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Archeodata 1998 Bt.
Ásatási fényképek: Dankó Szabolcs, Hegedűs Sándor – Damjanich János Múzeum, Szolnok

Borító:
Kiegészített késő szarmata kori edények Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A lelőhelyről
(Fotó: Kozma Károly – Damjanich János Múzeum, Szolnok)

Borítóterv:
auri

ISBN 978-963-9987-63-0

<https://doi.org/10.62150/MABiPD.2.2023>

ISSN 2786-3689

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest
© Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet, Budapest
© Damjanich János Múzeum, Szolnok
© Masek Zsófia

Nyomdai előkészítés: Martin Opitz Kiadó
Technikai szerkesztő: Bertók Krisztina
Nyomás: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	13
1. BEVEZETÉS	15
2. IDŐRENDI ÉS FÖLDRAJZI KERETEK	17
3. KUTATÁSTÖRTÉNET	19
3.1. Az Alföld 4–6. századi népességének kutatása	19
3.1.1. A hun kor kutatása 1950-ig	19
3.1.2. A hun kor kutatása 1950–1963 között	21
3.1.3. A hun kori germánok kutatása 1950–1963 között	24
3.1.4. Hun kori történeti konstrukciók: Bóna István kutatásai	26
3.1.5. Az alföldi hun kor kutatása az utóbbi évtizedekben	30
3.1.6. Összegzés	33
3.2. A szarmata kori települések és a kerámia kutatása	34
3.2.1. Kutatástörténet	34
3.2.2. A késő szarmata és hun kori települések etnikai azonosítása	36
3.2.3. Szarmata kori településföldrajz és településszerkezet	37
3.2.4. A késő szarmata – hun kori kerámia keltezési lehetőségei	39
3.3. A gepida kori települések és a kerámia kutatása	42
3.3.1. Kutatástörténet	42
3.3.2. Gepida kori településföldrajz és településszerkezet	43
3.3.3. A gepida kori kerámia keltezési lehetőségei	44
3.4. A településkutatás helyzete a Közép-Tisza-vidéken	46
4. AZ ALFÖLDI HUN KOR FOGALMI KÉRDÉSEI	47
5. RÁKÓCZIFALVA-BAGI-FÖLDEK 5–8–8A	51
5.1. A lelőhely régészeti kutatása	51
5.2. Módszertan	54
5.2.1. Anyagfelvétel	54
5.2.2. Refitting	56
5.2.3. A jelenségek keltezése és térképezése	57
5.2.4. A feldolgozás menete	58
5.3. Szarmata kori kerámia	59
5.3.1. Leíró statisztika	59
Technológia	60
Forma	62
5.3.2. Gyorskorongolt finomkerámia (1. technológiai csoport)	65
Technológia	65
Előkészítés, soványítás	65
1. soványítástípus	65
2. soványítástípus	66
3. soványítástípus	66
Korongolás és másodlagos korongon alakítás	67
Felületkezelés és díszítés	72
1. felületkezelési típus	72
2. felületkezelési típus	73
3. felületkezelési típus	74
4. felületkezelési típus	75
Égetéstechnológia	78

TARTALOMJEGYZÉK

1. égetéstípus.....	78
2. égetéstípus.....	80
3. égetéstípus.....	80
Utólagos javításnyomok.....	82
Formai tipológia.....	84
Hombárok	84
1. Szűk szájú, tojásdad alakú hambárok.....	84
Díszítés	84
2. Szűk szájú, függőlegesen fényezett hambárok.....	87
Díszítés	88
Értékelés	88
3. Széles szájú, szűk talpú hambárok.....	90
Díszítés	90
Értékelés	90
4. Széles szájú, hordótestű hambárok.....	91
Díszítés	92
Értékelés	92
5. Meredek szájú hambárok.....	92
Peremtípusok.....	92
Összegzés.....	94
Forma	94
Díszítés	95
Tálak	95
1. Függőleges falú gömbös testű tálak	95
2. Nyomott gömbtestű tálak.....	97
3. Kónikus falú, mély gömbtestű tálak.....	99
4. Bikónikus tálak.....	101
5. Kónikus tálak.....	101
6. Meredek falú tálak	103
7. S-profilú tálak.....	104
8. Vízszintesen kihajló peremű, nagyméretű tálak	107
9. Zárt tálak.....	108
9/1. Behúzott szájú, duzzadt peremű, vékony falú tálak.....	108
9/2. Behúzott szájú, vízszintesen levágott peremű tálak	108
9/3. Vízszintesen kihajló és behúzott peremű, mély tálak	108
9/4. Gyűrűfüles tál.....	108
9/5. Tapasztott fülű tál.....	110
10. Lapos tálak	110
11. Talpas tál	110
Peremtipológia.....	111
Peremtípusok.....	111
Peremkiképzések	112
Összegzés.....	113
Forma	113
Díszítés	113
Gömbös testű edények	113
1. Széles szájú, erősen szűkülő hasú gömbös testű edények.....	114
2. Behúzott szájú gömbös testű edények	114
3. Clindrikus peremű gömbtestű edények.....	115
4. Nyomott gömbtestű edények.....	117
Összegzés.....	117
Bikónikus edények	118

1. Széles szájú, mély bikónikus edények	118
2. Széles szájú, alacsony bikónikus edények.....	119
3. Cilindrikus peremű, erősen behúzott szájú bikónikus edények.....	120
4. Cilindrikus peremű, enyhén behúzott szájú, magas bikónikus edények	121
Összegzés	121
Öves edények	123
1. Magas, cilindrikus peremű öves edények.....	123
2. Nyomott gömbtestű, cilindrikus peremű öves edény.....	123
Összegzés	123
Korsók, bögrék.....	124
1. Ovális testű korsók	124
2. Szűk szájú korsók.....	126
2/1. Peremből induló füllel	127
2/2. Nyakból induló füllel.....	127
Értékelés	128
3. Hengeres, széles szájú korsók	128
3/1. Peremből induló füllel	129
3/2. Nyakból induló füllel.....	129
Értékelés	132
4. Kis méretű füles edények	133
4/1. Gömbölyded vonalvezetésű bögrék	133
4/2. Kihajló peremű bikónikus bögre.....	133
4/3. Széles szájú, bikónikus bögrék.....	134
4/4. Kupák.....	135
5. Nagy méretű fülezett díszedények	135
Díszítés	136
1. Függőleges fényezés.....	136
2. Besimított díszítés a perem alatt	136
3. Besimított díszű nyak- és vállrész.....	138
4. Besimítással díszített sáv a vállon	140
5. Besimítással díszített több díszítősáv a nyakon és a vállon.....	142
6. Besimított díszítés a fülön	143
7. Kannelúrás díszítés.....	144
Összegzés	144
Forma	144
Fülkiképzés	145
Díszítés	145
Felsőfüles edények	146
Hordóedények.....	147
Parázsborítók, szűrőedények	149
5.3.3. Gyorskorongolt, erősen soványított kerámia (2. technológiai csoport)	150
Technológia.....	150
Anyagtípusok és formai tipológia.....	153
Fazekak.....	153
1. anyagtípus: üllői típusú szemcsés kerámia.....	153
Regionális szemcsés anyagtípusok.....	154
Metrikus adatok	158
Elterjedés.....	158
Keltezés	160
Eredet és továbbélés.....	161
5.3.4. Lassúkorongolt kerámia (5. technológiai csoport)	163
Technológia.....	163

Anyagtípusok és formai tipológia.....	163
Fazekak.....	163
1. anyagtípus: csillámos-szemcsés kerámia.....	163
Regionális lassúkorongolt anyagtípusok.....	165
Tálak, csészék.....	167
Fedők.....	169
Bográcsok.....	169
Tripos.....	172
Metrikus adatok.....	174
Elterjedés.....	174
Keltezés.....	176
Eredet és továbbélés.....	177
5.3.5. Bizonytalan korongolástechnológiájú kerámia (4. és 6. technológiai csoport).....	178
Gyors- vagy lassúkorongolt kerámia.....	178
Lassúkorongolt vagy kézzel formált kerámia.....	178
5.3.6. Kézzel formált kerámia (7. technológiai csoport).....	178
Technológia.....	178
Formai tipológia.....	180
Fazekak.....	180
Hombárok.....	182
Poharak.....	183
Tálak, csészék.....	184
Fedők.....	185
Bográcsok.....	186
Parázsborítók, szűrőedények.....	186
Füstölőedények.....	187
Mécse.....	188
5.3.7. Római kerámia és <i>terra sigillata</i> utánzatok.....	188
<i>Faltenbecher</i>	188
Amfora.....	188
Mázás kerámia.....	189
<i>Terra sigillata</i>	190
<i>Terra sigillata</i> utánzatok.....	191
5.4. Gepida kori kerámia.....	195
5.4.1. Leíró statisztika.....	195
Technológia.....	196
Forma.....	198
5.4.2. Technológia.....	199
Gyorskorongolt finomkerámia (1. technológiai csoport).....	199
Előkészítés, soványítás.....	199
Korongolás.....	200
Felületkezelés és díszítés.....	201
Égetéstechnológia.....	203
Gyorskorongolt, erősen soványított kerámia (2. technológiai csoport).....	204
Definíció: korongolás és felületkezelés.....	204
Soványítás.....	205
Égetéstechnológia.....	206
Értékelés.....	206
Gyorskorongolt, erősen soványított, utándolgozott kerámia (3. technológiai csoport).....	208
Definíció: korongolás és felületkezelés.....	208
Soványítás.....	212
Égetéstechnológia.....	213

Értékelés	214
Egyéb korongolástechnológiájú kerámia (4–6. technológiai csoport)	216
Gyors- vagy lassúkorongolt kerámia	216
Lassúkorongolt kerámia	216
Lassúkorongolt vagy kézzel formált kerámia	216
Kézzel formált kerámia (7. technológiai csoport)	216
Előkészítés, soványítás	217
Égetéstechnológia	217
Értékelés	218
5.4.3. Formai tipológia	219
Gömbtestű és körte alakú edények	219
3. településhorizont	219
Formai tipológia	219
Bepecsételt díszítés	220
Értékelés	227
Besimított díszítés	229
Ékvéssett díszítés	231
Értékelés	231
4. településhorizont	232
Bikónikus edények	234
3. településhorizont	234
Formai tipológia	234
Díszítés	235
Értékelés	236
4. településhorizont	237
Korsók	237
2. településhorizont	237
Formai tipológia	237
Díszítés	240
3. településhorizont	242
Formai tipológia	242
Díszítés	245
4. településhorizont	245
Formai tipológia	245
Díszítés	247
Kiöntőcsöves korsók	247
3. településhorizont	247
Tálak	249
2. településhorizont	249
3. településhorizont	251
4. településhorizont	252
Korongolt fazekak	253
2. településhorizont	254
Formai tipológia	254
Peremkialakítás	254
Díszítés	255
Metrikus adatok	256
Értékelés	256
3–4. településhorizont	260
Formai tipológia	260
Peremkialakítás	267
Díszítés	268

Metrikus adatok.....	271
Értékelés	272
Kézzel formált fazekak.....	273
2. településhorizont	273
3–4. településhorizont	274
Metrikus adatok.....	277
Értékelés	277
Hombárok	280
3–4. településhorizont	280
Értékelés	281
Egyéb edényformák.....	283
Csésze, pohár.....	283
Fedő	283
Szűrőedény?.....	284
Késő antik balkáni-bizánci áru.....	284
5.5. Kisleletek.....	285
5.5.1. Szarmata kor.....	285
Viseleti elemek és ékszerek.....	285
Fibulák	285
Ékszerek	286
Vascsat.....	287
Fémeszközök.....	288
Bronztárgyak	288
Vastárgyak	288
Kerámiatárgyak	290
Agancsfésűk.....	291
Üvegleletek.....	291
Pénzérmék.....	291
5.5.2. Hun kor.....	291
5.5.3. Gepida kor.....	291
Bronzfibulák.....	291
Vaseszközök.....	292
Orsókarikák, orsógombok	293
Agancsfésűk.....	294
Pénzérme.....	294
5.5.4. Bizonytalan korú tárgyak	294
Bronzkarperec	294
Bronzkarika.....	295
Vastárgyak.....	295
Egyéb	295
5.5.5. Összegzés	295
5.6. A késő szarmata kori megtelepedés (1. horizont).....	297
5.6.1. Településszerkezet.....	297
5.6.2. Objektumtípusok.....	301
Földbe mélyített épületek	301
Tárolóvermek, gödrök	304
Szabadtéri kemencék, füstölő.....	305
Kutak	305
Árkok, cölöpszerkezetek	309
5.6.3. Települési objektumokban talált emberi maradványok.....	309
5.6.4. Az I. települési egység a késő szarmata – hun kori pusztulási horizont tükrében.....	313
5.7. A gepida kori megtelepedés (2–4. horizont).....	316

5.7.1. Településszerkezet.....	316
5.7.2. Objektumtípusok.....	318
Földbe mélyített épületek	318
Metrikus adatok.....	318
Szerkezeti típusok	319
1. Alátámasztási nyom nélküli épületek.....	320
2. Középoszlopos épületek.....	320
3. Ágasfás-szelemenés épületek	321
4. Sarokcölöpös épületek.....	322
A szerkezeti típusok tájolása	324
Többváltozós statisztikai elemzés.....	325
Szövőműhelyek.....	325
Egyéb szerkezeti elemek	329
Gödrök	331
Kutak	332
Árkok.....	333
5.7.3. Településszerkezeti változások.....	334
2. horizont	334
3. horizont	334
4. horizont	340
5.8. A településhorizontok összefüggései	341
5.8.1. Kontinuitás vagy rezidualitás?.....	341
5.8.2. Kevert anyagú településrészek.....	342
Az I. települési egység	342
A gepida kori II–III. települési egység.....	348
A déli hármas árokrendszer	350
5.8.3. A keleti iparos negyed	351
Települési jelenségek.....	351
Keltezés	354
Az épületek funkciói.....	358
Összegzés.....	361
5.9. A településhorizontok regionális jelentősége.....	362
5.10. A településhorizontok keltezése.....	363
5.10.1. 1. horizont	363
5.10.2. 2. horizont	365
5.10.3. 3. horizont	365
5.10.4. 4. horizont	366
6. ÉLETMÓD ÉS TÁRSADALOM: A KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI KERÁMIA	
MINT ANTROPOLÓGIAI JELENSÉG	369
6.1. Technológiai változások	370
6.1.1. Finomkerámia, díszkerámia.....	370
6.1.2. Korongolt szemcsés kerámia.....	371
6.1.3. Kézzel formált kerámia.....	372
6.2. Funkcionális változások	373
6.2.1. Formakincs	373
6.2.2. Mérettartományok és űrtartalom.....	376
6.3. Díszítőstílus	381
6.3.1. Funkcionális szimbolizmus.....	381
6.3.2. A díszítőstílus többváltozós statisztikai elemzése	382
6.3.3. A stilisztikus funkciók változásai.....	384
7. A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE	389
7.1. A szolnoki kistérség kora népvándorlás kori településföldrajza.....	390

TARTALOMJEGYZÉK

7.1.1. A rákóczi falvi lelőhelyek földrajzi környezete.....	390
7.1.2. Tiszán innen: Szolnok, Tószeg és Tiszavárkony	394
7.1.3. Tiszán túl: Szolnok-Szanda, Rákóczi falva és Kengyel.....	398
7.1.4. Összegzés	404
7.2. A Közép-Tisza-vidék kora népvándorlás kori településföldrajza	405
7.2.1. A megtelepedési rend jellemzői	406
7.2.2. A lelőhelyek mérete.....	409
7.2.3. Víztől és árterektől való távolság.....	410
7.2.4. Talajképző kőzetek	412
8. A KÉSŐ ANTIK KONTINUITÁS ÉS A TISZA-VIDÉK	417
8.1. A római kori infrastruktúra rekonstrukciós lehetőségei.....	417
8.2. Tisza-vidéki kontinuitásmodellek a hun korban	420
8.2.1. 1. kontinuitásmodell.....	420
8.2.2. 2. kontinuitásmodell.....	420
8.2.3. 3. kontinuitásmodell.....	421
8.3. A Közép-Tisza-vidék geopolitikai szerepe a gepida korban	421
8.4. A középkor hajnalán?.....	424
THE SETTLEMENT HISTORY OF THE CENTRAL TISZA REGION IN THE 4 TH –6 TH CENTURIES AD: SARMATIANS, HUNS, GEPIDS.....	429
BIBLIOGRÁFIA.....	439
Rövidítések feloldása.....	487
TÁBLÁK.....	489

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani disszertációm témavezetőjének, Vida Tivadarnak hasznos tanácsaiért, és mindeért, ami a kötet ebben a formában való megjelenéséhez vezetett. Köszönöm Szőke Béla Miklósnak mindazt, amit a zalavári leltározások óta az évek során tőle tanulhattam, és hogy lehetőséget teremtett számomra e munka nyugodt körülmények közt való befejezéséhez. Köszönettel tartozom Vaday Andreának szakmai segítségéért, segítőkészségéért, biztatásáért. Köszönet illeti Szabó Ádámot a Régészeti Tárban szerzett szakmai tapasztalatokért; Rácz Zsófiát szakmai hozzáállásáért és folyamatos támogatásáért. Köszönöm Kulcsár Gabriellának az utóbbi években nyújtott minden támogatását.

Köszönettel tartozom Szabó Gábor, Sebők Katalin, Kovács Katalin és Váczi Gábor ásatásvezetőknek a rákóczi-falvi leletanyag feldolgozási lehetőségéért. Köszönettel tartozom a közös munkákért nekik és mindenkinek, akikkel ezeket a nyarakat, tavaszokat és néha őszyket jó hangulatban együtt töltöttük, és akik a lelőhelyek feldolgozása során nap mint nap eszembe juthattak egy-egy eltévedt fényképfelvétel és emlék kapcsán. Szakdolgozatomat és disszertációmát készítve a rákóczi-falvi lelőhelyen keresztül tanultam meg a nagy mennyiségű anyagok feldolgozását, digitalizálását, a nagy felületű feltárások térinformatikai kezelését, a statisztikai programok, az AutoCAD, a QGIS és ArcGIS alkalmazását. Külön köszönöm azoknak, akik ezen az úton szorososan végigkísértek, különös tekintettel az „öcsödi raktáros” barátaimnak, Faragó Norbertnek, Füzesi Andrásnak, Soós Eszternek és Szilágyi Mártonnak.

Köszönetet mondok Tóth Gyula restaurátornak, akinek elhivatottsága, türelme nélkül a lelőhelyfeldolgozás

más képet nyújtana. A szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársainak, Csányi Marcsinak, Tárnoki Juditnak, Kelemen Angélának és Kovács Petinek a megbízható szállás- és kutatási lehetőséget, segítőkész hozzáállásukat köszönöm; Kozma Károlynak pedig a fényképfelvételeket. Köszönöm Horváth Friderikának a római anyag meghatározásában nyújtott segítséget, Mihácz-Pálfi Anettnek a beszélgetéseket és az önzetlen szakirodalmi segítséget, Marton Tibornak a hasznos módszertani beszélgetéseket és a logisztikázást, Király Attilának pedig a fordítást és a szakmai vitákat. Köszönöm a grafikai segítséget Éber Magdának, Varga Zsókanak és Mészáros Nórának; Véninger Péternek pedig a tőle tanultakat és a hasznos közös munkát.

A rákóczi-falvi kerámiával az évek során legalább tíz helyszínen dolgoztam. Köszönöm munkaadóimnak, kollégáimnak és családomnak, hogy erre rugalmas lehetőségeket teremtettek. A fővárosi és vidéki múzeumok számos munkatársa szívesen fogadott anyagismeretem bővítése során, hálás köszönet érte. Köszönöm továbbá az ELTE Régészettudományi Intézetében, az MNM Régészeti Tárában, a Nemzeti Örökségvédelmi Központban, valamint az MTA–ELKH–HUN–REN Régészeti Intézetében dolgozó egykori és jelenlegi munkatársaimnak a bent és a terepen együtt töltött időket, amelyek erőt, lendületet, akaratot vagy feltöltődést adtak; mindazoknak, akik megerősítettek abban, hogy azon az úton haladjak, amelyet választottam.

Köszönöm végül családomnak: szüleimnek, Jánosnak és az ifjabb Masek családnak a feltétlen bizalmat és szeretetet. És leginkább Maximnak, mindent.

1. BEVEZETÉS

A „Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században” című doktori disszertáció ötletét, alapját az ELTE Régészettudományi Intézete által 2006–2007-ben, Rákóczi-falva-Bagi-földek lelőhelyen feltárt kora népvándorlás kori lelőhely adta. A térségben – alföldi viszonylatban – mind a szarmata, mind a gepida kor jól kutatottnak tekinthető, ezért a rendelkezésre álló információ mennyiség alkalmasnak tűnt a regionális értékelésre. A feldolgozás során a rákóczi-falvi anyag jelentősége és a kerámiaanyag elemzésének szerepe megnőtt. A regionális régészeti kutatások módszertanát, és a választott terület kutatási helyzetét jobban megismerve egyértelművé vált, hogy a településtörténet csak mikrorégiók kiválasztásával, esettanulmányok szintjén vizsgálható.

A népvándorlás kori települések kutatása Magyarországon a sírrégészethez képest erős lemaradásban van. Ez az alföldi szarmata és a gepida korszakokkal kapcsolatban elsősorban az alap kutatások hiányát és módszertani problémákat jelent; hiszen a szarmata temetőik publikálása a településekhez hasonlóan – a rendelkezésre álló anyag mennyiséghez képest – alacsony intenzitású, az ismert gepida kori települések és temetőik közlése pedig mára kiegyensúlyozottnak tekinthető. A rákóczi-falvi települések feldolgozásakor a hagyományos régészeti értékelésen túl más lehetőség nem állt rendelkezésemre. Az elemzést az alapvető módszertani eszközök használatával zártam le egy olyan fázisban, amely elfogadható lehet a régészeti alap kutatás végleges eredményeként. A dolgozat e gyakorlati okoknál fogva csak olyan kérdéseket érint, amelyekre a „*low-budget*” kutatásoktól is joggal várhatunk válaszokat, vagy reális kérdésfeltevéseket. A települések szerkezetének elemzésekor a komplexebb kérdések helyett az egyes horizontok bemutatására, jellemzésére, elválasztására koncentrálok. Ezek a kutatási eredmények képezhetnek alapot a kiegészítő természettudományos vizsgálatokhoz és komplex értékelésekhez, amelyek ma már folyamatban vannak, és reményeim szerint a hagyományos tipokronológiai és relatív kronológiai értékelést jelentősen nem változtatják majd meg.

A bevezető fejezetek után a tágabb értelemben vett téma kutatástörténetét összegzem. Ezt elsősorban a kutatások kezdetére, és a 2. világháború utáni első évtizedekre koncentrálni vázoló fel. A részletes kutatástörténetet az indokolja, hogy az ekkor született művek máig alapjaiban meghatározzák a hun korról alkotott képünket, ami szorosan összefügg

a háború előtti módszertani irányzatokkal, és a 20. század második felének tudománypolitikájával is.

A kötet legnagyobb hányadát a rákóczi-falvi település kerámiaanyagának értékelése teszi ki. A rákóczi-falvi lelőhely kulturálisan kevert jellege, gazdag kerámiaanyaga a kerámiatechnológia kutatása felé fordított, amely korábbi előtanulmányaimban és e munkában is nagy szerepet játszik a formai tipológia mellett. A leletanyag elemzését a települések szerkezetének értékelése követi, amelynek figyelembe vétele nélkül a következtetések nem lehetnek megalapozottak.

A települések elemzését a kerámiaanyag komparatív vizsgálatai követik, amelyek a leletanyag funkcionális és stilisztikai szerepére, és ezek változásaira helyezik a hangsúlyt. Az elemzés a rákóczi-falvi anyag metrikus adatain alapul. A leletanyag régészeti párhuzamai alapján az eredmények a Közép-Tisza-vidék egészére általánosíthatók. A gepida kerámia regionalitása miatt további kutatást igényel, hogy a következtetések a teljes alföldi gepida kori kerámiaanyagra kiterjeszhetőek-e, ugyanakkor a közölt Csongrád és Békés megyei anyagok megengedik ezt a lehetőséget.

A következő fejezetben a Közép-Tisza-vidék mikroregionális kutatásainak eredményeit összegzem. A disszertációban vizsgált régiókat a terület hun kori lelőhelyei körül alakítottam ki. Közülük kettő a Tisza bal partján található a rákóczi-falvi és a disszertációban szintén részletezett tiszaburai hun kori és gepida lelőhelyek környezetében, három pedig a Duna–Tisza közén helyezkedik el (**1. kép**).¹ A rákóczi-falvi lelőhely környezetét a Zagyva-torkolat térségével együtt elemeztem: a legtöbb adat innen, Szolnok–Rákóczi-falva–Kengyel térségéből áll rendelkezésre. A rákóczi-falvi és a tiszaburai, 4–6. századi lelőhelyegyüttesek a kontinuitás szempontjából két jellegzetesen eltérő esettanulmányt jelentenek. A régiók elemzését a rendelkezésre álló különböző eszközök segítségével végeztem el (adattári munka, topográfiai kutatások, terepbejárások, légi fotók, szedimentológiai adatok). Részletes tanulságaik a regionális településföldrajz és a korszak környeztrégészeti eredményeinek ismeretében vonhatók le. A monográfia integritását szem előtt tartva a mikroregionális kutatások egy része és a disszertáció környeztrégészeti fejezete önálló tanulmányként kerül közlésre.²

¹ MASEK 2018a; MASEK 2018d.

² MASEK 2019c; MASEK 2021a.

A Közép-Tisza-vidék sírleleteit elsősorban a sírkerámiák szempontjából, valamint a topográfiai igényű elemzésekben vettem figyelembe. Az érintett, elsősorban 4–5. századi temetkezések többnyire részletes újraközlésre várnak. Emellett az újabb közöletlen anyagok feldolgozása is jelentős mértékben hozzájárulhat az itt felvázolt kép színesítéséhez.

A kerámiaanyag leírását leírósablon alapján végeztem el (**5. digitális melléklet**). Ez magában foglalja a töredékek technológiai típusát, anyagminőségét, soványítását, felületkezelését, égetését, másodlagos jellemzőit, valamint a formai jegyeket és a díszítést. A katalógus a metrikus adatokat, az esetleges egyedi szöveges leírást, megjegyzéseket, valamint a táblahivatkozásokat is tartalmazza (**6–8. digitális melléklet**). Ezt kiegészítik az épületek táblázatos adatai, az összeálló edénytöredékek listája, az edények úrtartalom-számításai és a rákóczi falvi kisleletek katalógusa (**4, 9–11. digitális melléklet**).

A leletanyagot objektumok és stratigráfiai egységek szerint közlöm. A rákóczi falvi 5. lelőhely nagyrészt szarmata kerámiát tartalmazó anyagát rajzoltam, és a táblákat 1:3 méretarányban készítettem (**1–160. tábla**). A 8. és 8A lelőhely kerámiaanyaga nagyrészt gepida kori, amely más mérettartománnyal, kisebb edényekkel rendelkezik, és jóval több, rajzon nehezen érzékeltethető technológiai esetlegességet hordoz. Ezek anyagát a profilrajz mellett fényképeztem, és 1:2 méretarányban közlöm. Nézeti rajzot csak a besimított díszű töredékekről, a gepida pecsételt kerámiáról, valamint a kiegészített edényekről készítettem. A fényképes ábrázolás során az aljtöredékeket többnyire

nem a profilnak megfelelően ábrázolom, hanem úgy, hogy az aljkiképzés technológiai jegyei láthatóak legyenek (**161–290. tábla**). A több stratigráfiai egységből összeállított edények rajzai a lelőhelyek anyagának végén találhatóak.

A rákóczi falvi lelőhelyek feltárása olyan időszakban zajlott, amikor a dokumentációs kötelezettség még teljes mértékben papír alapú volt, de már minden feltárási munkafolyamat digitalizáláson esett át. Ezekben az években a digitális alapállományok nem képezték a leadott dokumentáció részét. A stratigráfiai egységek a datbázisa és a metszetrajzok a 8–8A lelőhely esetében csak nyomtatott formában álltak rendelkezésemre, kivéve az objektumleírások táblázatos formába exportált alapadatait, és az ásatási fényképeket. A nyomtatott leírások azonban a digitális állományoktól eltérően nem tartalmazzák minden, az eredeti dokumentációban szereplő adatot, ezért több esetben a papír alapú dokumentációt is használtam. E körülmények folytán csak a stratigráfiai egységek leírásának ellenőrzött, javított és egységesített változatát áll módomban a közléshez csatolni (**1–3. digitális melléklet**). A rákóczi falvi lelőhelytérképeket összeillesztettem, egységesítettem, és a feldolgozás során jelentős részben átkeltem (**1–2. digitális összesítő térképek**). A jövőben a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázisához való csatlakozást és az ásatási dokumentációk feltöltését is célszerű, járható útnak tartom.³

A digitális mellékletek megjelenítéséhez szükséges a PDF fájl letöltése a következő hivatkozásról: <https://doi.org/10.62150/MABiPD.2.2023>

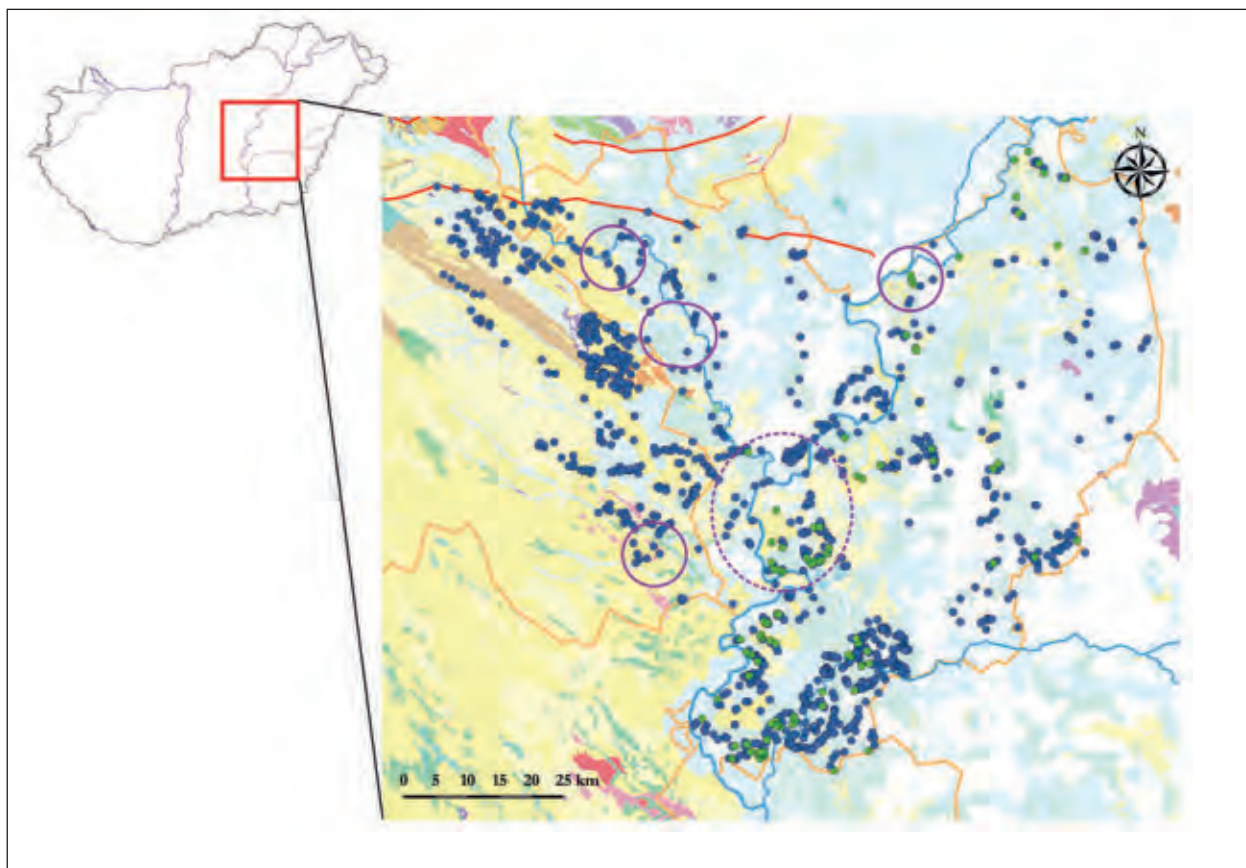
³ <http://archeodatabase.hnm.hu/>

2. IDŐRENDI ÉS FÖLDRAJZI KERETEK

A kötet címében jelzett időrendet a régészeti leletanyag alapvető korszakolása határozta meg. A történeti keretek szintjén a fő problémakört az 5. századi történeti folyamatokkal, a hatalomváltásokkal és népmozgásokkal járó változások alkotják. A régészeti anyagban azonban, elsősorban a településeken, a történeti periódusoknál kevesebb időhorizontot tudunk elkülöníteni, amelyeket hagyományosan késő szarmata – hun korinak valamint gepida korinak nevezünk. Ezek a horizontok az 5. századnál kényszerűen tágabb régészeti keretet nyújtanak, és történetileg lefedik az alföldi szarmata kor végét, a hun kort és a gepida királyság idejét; a 4. század végétől a 6. század közepéig. A késő szarmata – hun kori települések anyagi kultúrája a 4. század folyamán alakult ki, és kerámiaanyaga jelenleg még igen nehezen választható el a megelőző településhorizont anyagától. Az alföldi gepida kori régészeti hagyaték pedig biztosan megérte a 6. század utolsó harmadát, vagyis azokat az éveket, amelyek során az avarok a gepidáktól az Alföld fölötti hatalmat

átvették (567–568). A régészeti anyag abszolút időrendi határai mindkét oldalon bizonytalanok, és önálló kutatási problémát jelentenek.

Ezeknek a régészeti horizontnak az áttekintése, értékelése alapvető fontosságú ahhoz, hogy az alföldi hun kor és az 5. század sajátosságait jobban érthessük. A téma azonban több vonatkozásban még tágabb kereteket igényel. Ezek egy része az alföldi szarmata kor mostoha régészeti kutatottságával magyarázható. A régészeti lelőhelyek jelentős részét a római koron belül pontosan keltezni nem tudjuk. Topográfiai szempontból lényegében csak a szarmata- és a gepida kori megtelepedési struktúrák összehasonlítására nyílik lehetőség. Ahogy azt a megfelelő helyeken újfent jelezni fogom: a késő római kori folyamatok felrajzolásához önálló kutatások lennének szükségesek, amelyek a szarmata koron belüli időrend pontosítását tűzik ki célul. Ez a kérdéskör az 5–6. századi jelenségek, a kontinuitásproblémák értékelésére is hatással van.

1. kép Földrajzi keretek: szarmata kori lelőhelyek (kék), gepida kori lelőhelyek (zöld) a MÁFI talajtani térképére vetítve, valamint a disszertációban vizsgált mikrorégiók

A keretek tágítását a másik irányban nem az információhiány, hanem a rendelkezésre álló leletanyag sajátossága okozza. A gepida kori régészeti hagyaték felső időrendi határa és összefüggése a kora avar korral a 4–5. századnál jobban kutatott. Ehhez a rákóczi falvi település anyaga olyan új adatokat tudott szolgáltatni, amelyeket a gepida település kontextusában érdemes tárgyalni. Ezért, amennyire a leletanyag

értékelése feltétlenül szükségessé teszi, a Tisza-vidéki kora avar kori gepida–avar kontinuitás kérdéseit is érintem.

A földrajzi kereteket a Közép-Tisza-vidék földrajzi középtáj területe alkotja,⁴ amelynek túlnyomó része Jász-Nagykun-Szolnok megye területére esik. A vizsgált terület határait nyugaton és északon a korszak régészeti adottságaihoz igazítottam (7. fejezet, **1. kép**).

⁴ DÖVÉNYI 2010, 151–186.

3. KUTATÁSTÖRTÉNET

3.1. Az Alföld 4–6. századi népességének kutatása

3.1.1. A hun kor kutatása 1950-ig

Korszakunk kutatása különböző szemléletű és módszertanú tudományágak kereszteződésében áll. Az 5. század történetírói megítélése általában ambivalens; és főként az a hun kort illetően a magyar tudományban. Míg a nemzetközi szakirodalom és közvélemény Attilára és a hunokra mint „Isten ostarára”, az európai kultúra barbár pusztítóira tekint, Magyarországon a helyzet ennél jóval bonyolultabb, hiszen a magyarság hunoktól való leszármazástudata évszázadok óta beépült a magyar nemzeti tudatba. A hun kor régészeti és történeti kutatásának kezdetei ettől a származástudattól, a magyarországi romantikától, a magyar őstörténet-kutatás kezdeteitől, nyelvrokonságunk kérdéseitől, az „ugor-török háborútól” sem választhatók el teljesen. Míg a magyar őstörténetnek ma már önálló kutatástörténeti szakirodalma létezik, ugyanez a hun korról – számos más régészeti szakterülethez hasonlóan – nem mondható el.

A korai kutatási eredményeket ma már nem érdemes tudománytörténeti kritika nélkül használni, korabeli kontextusukból kiragadni őket félrevezető lehet. A korszak általános kutatástörténete a kutatói pályák és a korszak szellemi-történeti irányzatainak ismeretében újraértékelésre szorul. Így ismerhetők fel azok a régi kérdések, amelyeken a régészeti anyag kutatása ma is segíteni tud – és azok is, amelyekre a régészet hagyományos módszertanától hiába várjuk a választ.

A különböző régészeti korok leletanyagának elválasztása évtizedekig tartó folyamat volt, amely a népvándorlás kort illetően Magyarországon javarészt a 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben zajlott le.⁵ A hun kor kutatásán belül a második világháború előtti évtizedek önálló, összetett résztémát alkotnak, amelynek oka az ún. „hampeli tévedés”. Hampel József (1849–1913) három kötetes, előbb magyar, majd német nyelvű munkája az első, nemzetközi igényű összefoglalás a magyarországi népvándorlás kor (4–10. század) régészetéről.⁶ Hampel a népvándorlás kori anyagban három csoportot különített el, amelyek közül a II. és III. időrendjét tévesen értelmezte. A II. csoport

a késő avar kori leletanyag („griffes-indás kultúra”), amelyet Hampel a 4–5. századra keltezett. Az anyagot a hun foglalás előtti szarmata (másképp hun-szarmata) köznép régészeti hagyatékának hitte.⁷ A hampeli II. csoport jóval későbbi keltezésének számos jele volt, és más korai munkák már az avarokhoz kötötték őket, uralkodóvá néhány évtizeden keresztül mégis Hampel nézetei váltak. Hampel történeti összefoglalásából érzékelhető, hogy azért számolt jelentős „hun-szarmata” leletanyaggal a Kárpát-medencében, mert a szarmaták történeti jelentőségét a hun korban, és a hun kor utáni időszakban is jelentősnek vélte.⁸

A 19. század második felében a római kori Alföld kutatása is megindult. Az érdeklődés kezdetben a halomsírok iránt jelentkezett. A feltárások után a lelőhelyeket általában már helyesen, a római korhoz kötötték.⁹ Egymásnak feszülő vélemények nem a keltezés, hanem inkább az etnikai azonosítás kérdése körül jelentkeztek. Hampel József például, ugyan a római kori leleteket nem vonta részletes elemzés alá, Geszteréd és Herpály pajzsdudorait kelta vagy germán népcsoportokhoz kötötte.¹⁰ Hild Viktor a jászalsószentgyörgyi halomsírokat a 2–3. századra keltezte.¹¹ Jegyzeteiből tudjuk, hogy a germán kapcsolatok elemzését a maga módján elvégezte ugyan, de a Borsa-halom temetkezését végül egyértelműen „jász fejedelemnek”, „jazyg sírnak” értékelte.¹² Ez a vélemény sajnos az Archaeologiai Értesítőben nem jelent meg 1901-ben.

Zoltai Lajos (1861–1939) a 20. század első évtizedében kezdte meg hortobágyi ásatásait: jelentéseiben ezekről a munkákról évekig beszámolt. A feltárások kezdetén a római ill. „római kultúrára valló” tárgyak segítségével a hortobágyi halomsírokat a 2–3. századra keltezte, és „germán vagy talán sarmata” néptörzshöz kötötte őket.¹³ Máshol 3–4. századnak, germán törzs hagyatékának tulajdonította őket, majd „római kori barbárok”-ról írt, illetve a bastarnák és a gepidák

⁷ HAMPEL 1897, 15–34.

⁸ HAMPEL 1897, 2–3.

⁹ PL. REINACH 1894; JÓSA 1897, 325.

¹⁰ HAMPEL 1897, 59.

¹¹ HILD 1901, 136–138.

¹² STANCIK 1975, 134, 136.

¹³ ZOLTAI 1912, 31–36; ZOLTAI 1913, 65.

⁵ LANGÓ 2017, 18–19.

⁶ HAMPEL 1894; HAMPEL 1897; HAMPEL 1904; HAMPEL 1905.

merültek még fel népi azonosításként.¹⁴ Érdekesség, hogy a sírkerámiát minősége és formavilága alapján római eredetűnek vélte.¹⁵ Zoltai 1916-ban megjelent közleményének jelentősége, hogy benne Pósta Béla véleményét is közzétette, aki a feltárt hortobágyi halomsírokat határozottan a szarmatákhoz kötötte.¹⁶

A magyar régészettudomány a két világháború között specializálódott és professzionizálódott véglegesen. Ekkor vett lendületet a római kori szarmaták temetőinek és településeinek kutatása is, és e leletcsoport feldolgozása is hozzájárult a hampeli tévedés tisztázásához. A kérdés végleges eldöntését Csallány Dezső (1903–1977) nevéhez kötjük, aki rétegtani megfigyelésekkel bizonyította, hogy a II. hampeli csoport nem keltezhető korábbra a III-nál, és a szintén feltételezett „népi tagozódást” sem jelezheti.¹⁷

A Kárpát-medencei hun kori régészeti leletek kutatásának valódi kezdetei, az alapkövek lerakása Alföldi András (1895–1981) nevéhez köthető.¹⁸ Művében a hun kor időrendi meghatározása – Kr. u. 376–456 – történeti alapú. A kronológiai keretet általában nem részletezte. A hampeli tévedést figyelmen kívül hagyva, bizonyos rítusok és tárgytipusok alapján, felvázolta azt a leletcsoportot, amelyet nagyrészt ma is hun korinak – ha nem is a „hun nép” hagyatékának – tartunk. Emellett a hun–germán–alán anyag „kulturális összefonódásának”, „közös elemeiknek” nyomait kutatta, illetve a hun, germán, szarmata, római, és dunai-barbár hatások fogalmi elkülönítését használta. A mű módszertana a fémművességi termékek adta lehetőségeknek megfelelően művészettörténeti, stíluskritikai megközelítésű. Saját bevallása szerint csak az első lépéseket tette meg az etnikus azonosítás útján. Az Alfölddel régészeti leletanyag hiányában csak érintőlegesen foglalkozott.

Alföldi András az 5. századi kerámia kutatásának alapjait is megvetette. Hangsúlyozta, hogy a barbár kerámia fejlődésének megismerése kiemelt szerepet kell, hogy kapjon a hun kor előtti, alatti és utáni barbár lakosság vizsgálatában.¹⁹ Az alföldi kerámiaanyagot már ő is szarmata és hun kori kerámiának nevezte, és cáfolta azt a beningeri meglátást, hogy

a – mai fogalommal – késő szarmata kori hengeres szájú korsók a nyugati gótok hagyatékához tartoznának.²⁰ Alföldit a kerámia mélyebben is foglalkoztatta: szintén 1932. évi művében említi, hogy az alföldi császárkori kerámiáról Nagy Lajossal közösen publikációt tervez.²¹ Erre talán Párducz Mihály színre lépése miatt nem került sor.

Az alföldi gepida kori leletanyag első hosszabb összefoglalásait Csallány Gábor és Török Gyula végezték el.²² Csallány elemzésének központjában még alapvető keltezési kérdések és a Hampel-féle csoportok álltak. Török már kiemelte az alföldi germán jellegű anyag viszonyának tisztázatlanságát a hun kori népeiséghez, régészeti anyaghoz. Mégis, a kor általános kutatói beállítottságának megfelelően, szinte magától értetődően a korábbi lakosság részleges helyben maradásával számolt.

A modern szarmata kori régészeti kutatás megalapozója Párducz Mihály (1908–1974) volt. Párducz a hampeli tévedést Alföldihez hasonlóan figyelmen kívül hagyva először az alföldi múzeumokban őrzött római kori leleteket tette közzé, számos vidéki gyűjtemény anyagát feldolgozva.²³ A gyűjtőmunka folytatása közben a települések kutatása felé fordult (ld. lejjebb). Következtetései az alföldi késő római kori lakosság népi összetételéről az 1940-50-es évtizedekben, fokozatosan alakultak ki, amely publikációk sorából követhető nyomon.

Eközben, 1940-ben jelent meg az „Artilla és hunjai” című könyv Németh Gyula nyelvész, turkológus szerkesztésében. A kötetben Fettich Nándor foglalta össze a hunok régészeti anyagát, és Váczy Péter az európai hunok történelmét.

Váczy Péter (1904–1994) hun története az első, magas szakmai színvonalon megírt magyar nyelvű, a hunok történelmét részletesen elemző munka, amely a szerző egyéb munkásságához hasonlóan a szellemtörténeti irányzathoz áll közel. A háború után mellőzött és az Akadémiáról kizárt kutató tanulmányára a későbbi évtizedekben a magyar régészet alig hivatkozott. A hunok társadalmi felépítésével kapcsolatban azzal számolt, hogy a mozgékony hun katonai elemek kis csoportokban mozogva fedték le a birodalom területét. Ez az elmélet Alföldi Andrásnál jelenik meg először.²⁴ Emellett Váczy tagadta az alávett népek szét-szórását és társadalmuk teljes átalakítását a hun birodalomban („...a népek a birodalomban továbbra is megtartják

¹⁴ ZOLTAI 1914, 26; ZOLTAI 1916, 9.

¹⁵ ZOLTAI 1912, 33; ZOLTAI 1913, 58.

¹⁶ ZOLTAI 1916, 9–12.

¹⁷ CSALLÁNY 1939.

¹⁸ ALFÖLDI 1926; ALFÖLDI 1932; vö. LÁSZLÓ 1951, 105–106. és BÓNA 1993a, 204–205.

¹⁹ ALFÖLDI 1932, 42–58. „...már a hunok előtti időben kifejlődött ez az edényfajta a magyar síkság szarmata-lakosságánál és még a hun korszak után is tovább élt. Más szóval a régi lakosság megmaradt az új uralkodó réteg alatt is és hódítóitól legföljebb csak az új, barbár ízlés divatos mustráit vehette csak.” (50.)

²⁰ ALFÖLDI 1932, 79–81.

²¹ ALFÖLDI 1932, 79.

²² CSALLÁNY 1903, 18–22; TÖRÖK 1936; BARTUCZ 1936.

²³ PÁRDU CZ 1931.

²⁴ ALFÖLDI 1932, 35–36.

önállóságukat. Nem olvadnak fel egymásban, csupán egymáshoz tapadnak mint a homokszemek.”)²⁵

Fettich Nándor (1900–1971) a kötetben a „régí pusztai népekről” nagyívú áttekintést adott a szkíta kortól az avar korig. Váczyhoz hasonlóan ő is úgy tartotta, hogy a hun birodalom kötelékébe különböző anyagi kultúrájú és „művelődési színvonalú” népelemek tartoztak, akik a meghódított területeken talált struktúrákat felhasználták, a meghódított népek kultúrája pedig erős hatást gyakorolt a birodalom műveltségére.²⁶ A kulturális előzmények közt a szarmaták és gótok jelentős szerepét emelte ki.²⁷ Elsősorban a nagyszéksői leleten és a rekeszdíszes hun kori díszítőstíluson keresztül elemezte a hun kori stílusirányzatokat nyugat- és kelet-európai kitekintéssel. Alföldihez hasonlóan röviden ő is kitért a kerámiára. A hun kori sírkerámiát római és kelta hatást mutató agyagművességnek értékelte, és kijelentette, hogy „Jellegetesen hun kerámiáról nem beszélhetünk.”²⁸

Párducz Mihály nagy lélegzetű három kötetes művében az első két kötet anyagát a második végén, együttesen értékelte. Ez „A szarmaták emlékei Magyarországon II.” (1944), amely valójában csak 1947-ben hagyta el a nyomdát.²⁹ Ekkor két fő csoportot különített el – szentes-kistőkei, csongrád-Határ úti –, amelyekről megállapította, hogy részben egy időben éltek, de virágzásuk egymást követte. Társadalmilag és etnikailag úgy értelmezte őket, hogy bennük az őslakosság és a felettük hatalmat gyakorló szarmata jazigok 3. századig tartó elkülönült egymás mellett élése tükröződik.³⁰

A III. kötet (1950) volt az első tudományos mű, amely a régészeti leletek segítségével, a hun kori „aranyhorizont” vizsgálatán túllépve próbálta meg részletesen fölrajzolni az Alföld 4–5. századi történetét és etnikai képét. A III. kötet jelentős részben az első két kötet eredményeire épült, azok ismerete nélkül nehezen értelmezhető. A hatalmas mennyiségű leletanyag értékeléséhez újonnan létrehozott csoportok egymástól élesen nem voltak elkülöníthetők. Párducz mégis megkísérelte őket az írott források alapján kirajzoló, heterogén etnikai hátterű lakossággal azonosítani.

Párducz egyedül a halmos temetőket etnikumát ítélte egyenesnek, bennük új szarmata néphullámok, a roxolánok hagyatékát látva. A kiszombor–ernőházi, bajmok–mórahalmi

és tápé-malajdoki csoportok mindegyikére jellemzőnek tartotta az új temetkezési szokásokat és tárgy típusokat, valamint szoros kapcsolataikat a korábbi szarmata csoportokkal. Ennek ellenére feltűnésüket új népelemek migrációjával magyarázta: a tápé-malajdoki csoport esetében például egy 4. szarmata hullámmal a 4. század közepén, amelynek népeisége kevert, „alán-gót”, vagy „alán-gepida” etnikumú lehetett.³¹ A meg nem oldott kérdések sokaságát 1950-ben a szerző még egyértelműen a nagyszámú töredékes leletanyag rovására írta.³²

3.1.2. A hun kor kutatása 1950–1963 között

A magyar régészetben a háború utáni ideológiai váltás „A szarmaták emlékei Magyarországon III.” megjelenésének idejére lezajlott.³³ A kötet módszertana az első két kötethez képest némileg megváltozott, a történeti kérdésekre a szerző nagyobb hangsúlyt fektetett. Bevezetésében a szovjet kutatás eredményeinek méltatása mellett a legelső lépcsőként a régészeti forrásanyag ismertetését tűzte ki célul. A társadalmi és történeti következtetések szükségét természetesen erősen hangsúlyozta, de hiteles anyagokra és helyhiányra hivatkozva részletes kifejtésüket elodázta.³⁴ Talán erre is utalhatott Korek József, amikor megjegyezte, hogy az eredményeket a kortársak nem értékelték kifejezetten látványosnak.³⁵

A leletanyag történeti háttérbe való illesztését az 1950-es évek elején határozott előrelépésnek értékelte a kutatás. A megváltozott ideológiai légkörbe Harmatta János és Kovrig Ilona recenziói alapvetően pozitívan illesztették be a kötetet.³⁶ Ugyanakkor Párducz a szarmata kor és a hun kor közti határt, Alföldihez hasonlóan, rugalmasan értékelte. A legkésőbbi szarmata csoportokat a 4. század második felétől indította és 450 körül zárta le őket. Harmatta János ezért recenziójában a szarmata kor és hun kor közti határok elmosását rótta föl Párducznak, és azt, hogy a 4. század végén nem számol éles történeti–régészeti határral. Bizonytalannak tartotta a szarmata kultúra végének keltezését is.³⁷

³¹ PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948, 312.

³² PÁRDU CZ 1950, 121–122.

³³ A fejezetben csak a szűk témához kapcsolódó legfontosabb műveket érintem. A korszak kutatástörténetét és tudománypolitikai szempontú értékelését ld. bővebben MASEK 2018e.

³⁴ PÁRDU CZ 1950, 2–3.

³⁵ KOREK 1974, 304.

³⁶ HARMATTA 1952b, 349–350; KOVRIG 1953, 163–164; KOREK 1974.

³⁷ HARMATTA 1952b, 350–351.

²⁵ VÁCZY 1940, 97–110. (idézet: 101–102); továbbá hasonló társadalomszemléletre BURY 1923, 100–103; vö. HEATHER 2009, 214–217.

²⁶ FETTICH 1940, 227, 233, 235–236.

²⁷ FETTICH 1940, 235.

²⁸ FETTICH 1940, 253.

²⁹ HARMATTA 1952b, 341.

³⁰ PÁRDU CZ 1941a; PÁRDU CZ 1944.

Követendő példává a kora 1950-es években – a szovjet régészet eredményein kívül – Harmatta János (1917–2004) és László Gyula (1910–1998) egymással versengő, egyben egymás eredményeit kiegészítő tanulmányai váltak.³⁸ A művészettörténeti–stíluskritikai megközelítéstől mindketten elhatárolódtak, és a társadalom marxista szemléletű vizsgálatát helyezték előtérbe.³⁹ László ezt az elemzett tárgyak, a hun kori aranyborítású íjak méltóságjelvényként funkcionáló, „osztályjelző” szerepének kihangsúlyozásával érte el.⁴⁰ Harmatta János egyik végkövetkeztetése az volt, hogy a hun birodalom az 5. század második negyedére már biztosan osztálytársadalommá vált, és „a hunoknak régi, vérrokonságon alapuló nemzetségi és törzsi szervezete területi felosztáson alapuló társadalomszervezetté alakult át.” Ezek az eredmények az alföldi hun kor keletkezésére is nagy hatással voltak, és azt a megközelítést is előre vetítették, hogy a hunok régészeti anyaga egy kisebb, körülhatárolható területen belül keresendő a birodalom területén belül.⁴¹

Fettich Nándor 1951. és 1953. évi monográfiájához egyaránt Harmatta János írt előszót.⁴² A bevezetések megpróbálták a megfelelő keretek közé illeszteni, a kultúrpolitikai elvárásokhoz igazítani Fettich munkásságának eredményeit. Újabb, rövid megfogalmazásait adják a hun korral kapcsolatos elvárásoknak is. Fettich munkái ennek ellenére erős bírálatban részesültek, és egyik lelkes bírálójuk általában éppen Harmatta János volt.

Fettich 1951. évi monográfiájában a címadó „késői hun fémművesség” kapcsán elsősorban gepida és kora avar kori leleteket elemzett. Az ötvöstermékek technológiai és stílusztikai elemzése során, korábbi munkássága szellemi megközelítésével nem szakítva, a magyarországi és kelet-európai népvándorlás kori kultúrák folyamatos egymásba alakulását feltételezte. Bevezetésében Párduczhoz hasonló védekezést követett: hangsúlyozza, hogy a régészeti források ismertetése és elemzése az első lépés az átfogó értékelés felé, de „Amíg ezt az elemző régészeti munkát nem végeztük el, addig a régészeti leletanyag nem használható fel történeti forrásként a további tudományos munka céljára...”⁴³ Harmatta az Előszóban utalt arra, hogy a Váczy Péter által 1940-ben kifejlesztett társadalomszemlélet nem felel meg az új elvárásoknak.

Az utalás hivatkozás nélküli, de Váczy homokszemeket használó metaforájának idézése egyértelműsíti a bírálatot. Megfogalmazta azt is, hogy a hunok nomád társadalma saját gazdasági alappal nem rendelkezhetett.⁴⁴

Az erről a monográfiáról szóló akadémiai vita a kora 1950-es évek népvándorlás kori kutatásának kifejező lenyomatát adja.⁴⁵ Széles körű elutasításának ellenére Fettich 1953-ban következő kötetét is közzétehetette. Előszavában Harmatta kitért az etnikus meghatározásra, amelynek „új alapokra való helyezését” látta szükségesnek.⁴⁶ A módszer lényege, hogy a hunnak tartott leletek „etnikai meghatározásánál nem a fentebb ismertetett »sajátos hun« tárgyítípusokra, hanem az írásos források történeti és földrajz adataira, a leletek összetételének vizsgálatára, továbbá az öltözetnek és viseletnek a leletegyüttesek egészéből kirajzolódó részletes megrajzolására és a temetkezési mód gondos megfigyelésére kell támaszkodnunk.”⁴⁷ A programadóvá vált gondolatok egy része előremutató volt, de a történeti források előtérbe helyezése végül mellékvágányokra sodorta a régészeti kutatást. Újfént érintett keletkezési és társadalmi kérdéseket: kitért Párducz eredményeire, és megfogalmazta, hogy a késő szarmata csoportok alföldi temetkezései 420–430 körül le kellett, hogy záródjanak; valamint megállapította, hogy „a nemzetségi szervezet bomlása a hunoknál a 430-as évek táján már előrehaladott volt.”⁴⁸ Magában a műben a marxista megközelítés semmilyen nyomát sem találjuk. Fettich Nándor kitarított korábbi módszertana mellett, és munkáját Alföldi András művének folytatásaként kezelte.⁴⁹

Röviden ki kell térnünk a „Bevezetés a régészetbe” című elméleti egyetemi tankönyvre is, amelyet 1959-ben László Gyula jegyzett monográfiaként. Korszakbeosztása és társadalomszemlélete a Magyarországon 1949-től széles nyilvánosságot kapott tolsztovi ideológiai séma közvetlen elismerését jelzi: a kötet a Morgan-Engels-féle beosztás honosítását, magyarországi viszonyokra való átültetését tárja elénk. Ez alapján a vaskortól a hun korig tartó időszak (a római civilizációt kivéve) Magyarországon a „katonai demokrácia” és a „nomád feudalizmus” társadalomfejlődési szintjének feleltethető meg.⁵⁰

³⁸ HARMATTA 1951a, LÁSZLÓ 1951; HARMATTA 1952a.

³⁹ Főként LÁSZLÓ 1951, 105–107.

⁴⁰ LÁSZLÓ 1951, 106–107, 112, 120–122.

⁴¹ HARMATTA 1951a, 166–167, 173; a kérdéstről ld. még MASEK 2017a, 117–118; MASEK 2018b, 103–105.

⁴² FETTICH 1951; HARMATTA 1951b; FETTICH 1953; HARMATTA 1953.

⁴³ FETTICH 1951, 9.

⁴⁴ HARMATTA 1951b, 3.

⁴⁵ HARMATTA 1954.

⁴⁶ Vö. FÜLEP 1951a, 8; FÜLEP 1951b, 162.

⁴⁷ HARMATTA 1953, 8.

⁴⁸ HARMATTA 1953, 9–11.

⁴⁹ FETTICH 1953, 15, 65–70, 75.

⁵⁰ LÁSZLÓ 1959. Társadalomszemléletének átfogó előzményét ld. MNM 1951.

Az egyetemi tankönyv hun kori kutatástörténeti összefoglalása Alföldi és Fettich érdemeit is elismeri.⁵¹ Az értékelésben a kora 1950-es években megfogalmazott tételek folytatólagos hangsúlyozását, és bővebb kifejtését találjuk. Hangsúlyozza, hogy a hunok vándorlásuk során gyorsan alkalmazkodtak a különböző területek őslakosságához (azaz „a fejlődés magasabb fokán álló uralkodóosztályokhoz”). Ez a gondolat az őslakosság és a nomád társadalmak viszonyáról szintén az 1950-es évek elejéről származik.⁵² Nagyobb hatása nem lett a hun kor kutatására, talán mert a katonai demokráciával kapcsolatos narratíva vált mérvadóvá. A hun aranyjakkal kapcsolatban László megismételte korábbi nézeteit, de itt már nem az „osztályjelző”, csak a „rangjelző” vagy „hatalmi jelvény” fogalmakat használta.⁵³

Legnagyobb hatása a hun birodalom társadalmi berendezkedését taglaló résznek lett. Ez a Harmatta által az 1950-es évek elején kifejtett gondolatokból építkezett, de alapjai már Lászlónál is érzékelhetők 1951-ben.⁵⁴ László szerint a hun birodalom peremén feltűnő gazdag leletanyagú temetkezések az alávett népek hagyatékát jelzik, a leggazdagabbak „a régi urak helyébe lépő új fejedelmek, tartományi kormányzókat képviselik.” Ezek félkörívben vennék körbe a hun birodalom központi területeit nyugaton és keleten is. „Mindebből nemcsak a hun birodalom nomád feudalizmusára derül fény, hanem arra a sajátos nomád taktikára is, hogy a hatalmon levő nép saját szállásterületét embergyepűvel övezi. Legyőzött, hódolt vagy csatlakozott népekből építi ki maga körül rugalmas védelmi rendszerét.”⁵⁵

Ezek a tételek a hun kor kutatását mélyrehatóan meghatározták. A László Gyula által megfogalmazott elméletek védelmezőjeként azonban nem ő, hanem tanítványa, Bóna István lépett fel a következő évtizedekben. A fő különbség Bóna nézeteivel szemben az, hogy László a szarmata őslakosság továbbélését nem zárta ki a hun korban, és akár az avar korig tartó továbbélésüket is feltételezte (a dunántúli őslakosságához hasonlóan). Ezt az elképzelést – már akkor is – a szarmata leletek nagy száma indokolta: „Hazánk területén olyan tömegben található szarmata sírok, hogy kétségtelennek kell tartanunk, hogy a dákokra és thrákokra rátelepedő szarmaták népe tömören kitöltötte a magyar síkságot. Ez az alapnépesség nem tűnhetett el a rája telepedő vékony hun uralkodó réteg alatt és nyilván nem mosták el

nyomait a hazánkba települt gyéresebb számú germán törzsek sem.”⁵⁶ Ez a nézet a Harmatta és László által kialakított „nomád feudalizmus”-elmélettel nem teljesen egyeztethető össze. Harmattának az osztálytársadalom fejlődéséről koherensebb elképzelése volt, ezért a szarmata régészeti anyagot 430 körül lezárta. A lászói ellentmondást később Bóna István küszöbölte ki.

A László Gyula-féle kutatási iránnyal párhuzamosan a hun kori köznépek nevezett lakosság tárgyi hagyatékának vizsgálatára is sor került Párducz Mihály újabb munkáiban.⁵⁷ 1959-ben Párducz a László és Harmatta által előtérbe helyezett kérdések fontosságát, és a szélesebb néprétegek kutatásának szükségét hangsúlyozza, de Fettich eredményeit is kiemelte. Fő kérdésének azt tartotta, hogy az így körülírt leletkör a korszak teljes hagyatékát képezi-e. Hangsúlyozta azt is, hogy Alföldi András 1932. évi munkájának folytatását tűzte ki célul, és ismételten a részletes anyaggyűjtésre építő módszert részesítette elsőbbségben.⁵⁸

Korábbi eredményeit 1959-ben részben felülbírált: ekkor már azt emelte ki, hogy a kerámia és más lelettipusok egységessége arra utal, hogy a kései szarmata kori csoportok között szorosabb az összefüggés, tehát megjelenésük háttérben ugyanaz a történeti esemény áll. Az 1950-ben felállított csoportbeosztást ekkor kötötte először a 375–380. évekhez, és a hun mozgalom által elindított népmozgásokhoz. A hun kor fogalmát erre a – korábban a 4. század közepétől indított – régészeti horizontra használta. A korszakhoz kötött megnövekedett lelőhelyszámot már ő is ellentétbe állította a „tipikus hun leleteknek tartható” tárgyak alacsony számával. Emellett megállapította, hogy a 4. század utolsó harmadára – 5. század első felére keltezhető alföldi leletanyag nem kezelhető egyes népek egységes hagyatékaként. Az egységes etnikai meghatározás lehetőségét határozottan elutasította („...die ungarische Tiefebene nicht von Volksgruppen einheitlicher etnischer Zugehörigkeit besetzt wurde.”)⁵⁹

Ez a ma is óvatosságnak tekinthető megközelítés 1959-ben egyértelmű szembehelyezkedést jelentett azzal a vulgármarxista szemlélettel, amely a magyar régészettől egyes népek hagyatékának szigorú elkülönítését várta. Párducznál ez a szemlélet nem zárta ki sem a folyamatosság feltételezését a korábbi szarmata hagyatékkal; sem azt, hogy egyes temetkezési szokások (tájolás, tévesen az ülve eltemetés)

⁵¹ LÁSZLÓ 1959, 106–108.

⁵² FÜLEP 1951b, 151; ld. még a hasonló ideológiai háttérrel a germán népvándorlásokkal kapcsolatban: LÁSZLÓ 1959, 100–101.

⁵³ LÁSZLÓ 1959, 109–110.

⁵⁴ LÁSZLÓ 1951, 121–122.

⁵⁵ LÁSZLÓ 1959, 110.

⁵⁶ LÁSZLÓ 1959, 100, 111.

⁵⁷ PÁRDU CZ 1959 és PÁRDU CZ 1963, amelyek elsősorban PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948 és PÁRDU CZ 1950 kutatási eredményeit vették alapul.

⁵⁸ PÁRDU CZ 1959, 309.

⁵⁹ PÁRDU CZ 1959, 391–394, idézet: 393.

és tárgytipusok (támadó- és védőfegyvertípusok, fibulák, fésűk, ékszerek) alapján egyes temetők, sírok etnikai besorolását megkísérlelte. Ennek érdekében csoportjait az újabb leletek fényében folyamatosan újraértékelte, és haláláig fenntartotta őket.⁶⁰ Párducz szarmata kori csoportjainak – általában – leegyszerűsítő használata, részletes cáfolatuk ellenére,⁶¹ a magyar szakirodalomban máig fel-feltűnik. Ugyanakkor a fentebbiek fényében azokat etnikailag leegyszerűsíteni, „kiválogatni” belőle például a „germánokat” a kutatói módszertan félreértését jelenti.

Párducz munkásságában az 1950-es évek elejétől érzékelhető a komplexebb társadalmi vizsgálatok felé nyitás. A társadalomtörténeti megközelítés módszertani megújulása egyrészt a temetőelemzések bevezetését jelentette László Gyula nyomán.⁶² Társadalmi rekonstrukcióval is kísérletezett: a csongrád-kenderföldeki temető alapján legalább négyrétegű társadalommal számolt a korszakban (leegyszerűsítve: törzsi arisztokrácia, harcosok, kézművesek, köznép). Kiemelte a nagyállattartásra utaló jelek szinte teljes hiányát. A társadalom legalsó rétegét földművelő- és szolgaréteggént határozza meg, melynek jobb megismerését a település kutatás jövőjétől tette függővé.⁶³ Megállapításai a kutatásban gyakorlatilag visszhang nélkül maradtak.⁶⁴

Párducz 1963. évi monográfiája tematikájában sok szempontból az 1959. évi tanulmányt folytatta, új anyagközlésekkel és új témákkal (pl. a koponyatorzítás szokásának elemzésével) kiegészítve. A marxista történetírás elvárásaira már címszavakban sem hivatkozik, ennek ellenére a hangsúly még jobban a történeti folyamatok vizsgálatára tolódott.⁶⁵ A lazuló kultúrpolitikanak és a kor általános szellemi hozzáállásának megfelelően kifejezetten a kronológiai és etnikai kérdések előtérbe kerülését figyelhetjük meg, a korábban elvárt társadalom- és gazdaságtörténetre való hivatkozással szemben. A településkutatások jelentősége már nem merült fel, ezeket „a történeti folyamatok” megismerésében – ezzel a korszakkal kapcsolatban – feltehetőleg szükségtelennek tekintették.

3.1.3. A hun kori germánok kutatása 1950–1963 között

Csallány Dezső (1903–1977) már 1941-ben feltételezte, hogy a hun korban észak (a Felső-Tisza-vidék) felől germán népcsoportok vándoroltak az Alföld közepére. Felvetette azt is, hogy a nagy méretű lemezfibulákkal eltemetett magyarországi hun kori női sírokat a gótok helyett a gepidákhoz kellene kötni.⁶⁶ Kovrig Ilona (1912–2007) volt az első, aki 1951-ben részletesen érvelt a magyarországi lemezfibulák kör gepida etnikai azonosítása mellett. Ezzel Csallány és Kovrig a második világháború előtti nyugati kutatás eredményét, a beningeri nyugati gót elméletet cáfolta meg. Kovrig – Párduczhoz hasonlóan – elvetette a párduczi tápé-malajdoki csoport közvetlen kapcsolatait a marosszentannai kultúrával, ez alapján a hun kori alföldi anyag nyugati gót azonosítását kizárta.⁶⁷ Csallányhoz hasonlóan a Felső-Tisza-vidékről a Körös–Maros közére, majd a Bánátba lehúzó gépidákkal számolt.⁶⁸ Mások szintén Párducz munkásságát, elsősorban 1950. évi monográfiáját vették alapul a germán népek szerepének megítélése során, de más vonatkozását emelték ki: Mócsy András a 4. században a szarmaták jelenléte mellett nagyobb germán betelepülésekkel is számolt az Alföldön, de a népeket a késő római kori síranyagban nem tartotta elkülöníthetőnek.⁶⁹

Párducz Mihály, szarmata kori kutatásaival összhangban, a gepida temetők előzményeit bizonytalannak tartotta. A 4. század végén és az 5. század első felében jelentkező ún. germán jellegzetességeket nem tartotta elegendőnek a pontosabb etnikai meghatározáshoz. Az írott források alapján a gepida és a hun népek együttélését a hun korban és a birodalom összeomlása után is feltételezhetőnek tartotta, de a zárt gepida régészeti anyag megjelenésével („*die geschlossene Gräberfelder der Gepiden im mittleren Theiss-Gebiet*”) csak a hun kor utáni időszaktól számolt.⁷⁰

Csallány Dezső gepida kort érintő munkáiban általában biztos kiindulópontként tekintett Párducz Mihály eredményeire, és a szarmata kori előzményekkel kapcsolatban azokat tekintette alapnak, vagy vitaalapnak. Különösebb indoklás nélkül, nyilván Párducz kutatásai alapján fogadta el azt is, hogy a hun uralom alatt szarmata falvakkal, köznéppel számolhatunk a Dél-Alföldön a 440-es évekig.⁷¹ Az is ter-

⁶⁰ PÁRDU CZ 1959, 386–395; PÁRDU CZ 1963; PÁRDU CZ 1972a. Utóbbi kései tanulmányában a bugaci anyagot a tápé-malajdoki csoportba sorolta, amely „legközelebb a gepidákhoz áll”, ettől függetlenül az anyagot a címben is jelölve elsősorban hun kori szarmatának határozta meg. A kutatói hozzáálláshoz ld. BOGNÁR-KUCZIÁN 1976, 144. („*Es liegt aber in der Natur des Fortschrittes, dass Resultate nie als endgültig abgeschlossen betrachtet werden können...*”).

⁶¹ VADAY 1989, 193–203.

⁶² LÁSZLÓ 1944; PÁRDU CZ 1952; HARMATTA 1956, 95–98.

⁶³ PÁRDU CZ 1959, 384–385.

⁶⁴ KIVÉVE CSALLÁNY 1961, 335–345.

⁶⁵ PÁRDU CZ 1963, 63.

⁶⁶ CSALLÁNY 1941, 143.

⁶⁷ KOVRIG 1951, 117.

⁶⁸ KOVRIG 1956, 17.

⁶⁹ MÓCSY 1956, 16–19.

⁷⁰ PÁRDU CZ 1959, 393. A Közép-Tisza-vidék itt a mainál tágabb értelemben, a Maros völgyéig értelmezendő.

⁷¹ CSALLÁNY 1959, 24, 29.

mészertes munkáiban, hogy a gepida kor kezdetén jelentős szarmata hatással és alapnépeiséggel számolt. Az 1961-ben megjelent gepida korpuszskötet címében jelölt évszám (454–568) a tartalomnak némileg ellentmond. A leletkataszterben rengeteg hun kori anyag található, de az értékelés nem a 454. évtől indítja a Körös–Maros-vidéki gepida kultúra kezdetét, hanem még későbből, a 470-es évektől.⁷² Ezt történeti és régészeti érveléssel is alátámasztotta.⁷³

Csallány az általa föllállított alföldi régiók hun korával kapcsolatban:

- szarmata továbbéléssel számolt ott, ahonnan nem volt ismert gepida régészeti anyag (Hajdú-Bihar megye vagy a Maros völgyétől délre);
- a népi azonosítást alkalmazta ott, ahol a régészeti anyaghoz írott forrásokat tudott rendelni (szkírek, gepidák);
- és hun leletanyagként értékelte a hun kori elit hagyatékát ott, ahol a hun kor előtti leletanyaggal folyamatoság szerint nem mutatható ki, és ahol a gazdag régészeti anyag a hun kor után nyomtalanul eltűnik: a 6. századi uralmi központokkal nem mutat folyamatoságot (pl. felső-Tisza-vidéki lemezfibulás kör).

Ennek a szempontrendszernek – kivéve az írott forrásokkal való megfeleltetéseket – alig akadt visszhangja a későbbi évtizedekben. Csallány korábban felvetett elméletét, az északi lemezfibulás kör kontinuitását a közép-Tisza-vidéki gepidákkal, ebben a műben megalapozatlannak ítélte. Mind a gepidákkal, mind a gótokkal való megfeleltetés elutasította.⁷⁴

A korszak társadalmi viszonyairól Párduczhoz hasonló nézeteket fejtett ki, ugyanakkor az 1950-es évek új szóhasználatát is megjelenik a munkában. Az általa nagy tömegűnek képzelt hun nép („*Hunnenvolk*”) harcos vezetőrétege a katonai arisztokráciához („*Militäristokratie*”) tartozott. Az uralkodó hun nép uralma alatt a szarmaták alávett szolganépet alkottak („*Knechtvolk*”), de kézművesek, gazdálkodó népeiség és szolgák jelenlétét is feltételezte az 5. századi Alföld központi területein.⁷⁵

Csallány Dezső eredményei és az új csongrádi feltárások alapján 1963-ban Párducz a hun kori temetők kérdését ismét újraértékelt. Ekkor már helyesebbnek tartotta a gepida leletanyag folyamatoságát kiemelni az 5. század első felének anyagával. A tápé-malajdoki csoporttal kapcsolatban ekkor is a kevert „hun–alán–gepida” kapcsolatokat hangsúlyozta, és további régészeti érvként értékelte a koponyatorzítás és a tájolás folyamatoságát az 5. század során.⁷⁶ Ez csak akkor érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Párducz a csongrád-kenderföldeki anyag körével kapcsolatban hun kori szarmata lakosságról írt, de a korábbi szarmata néphullámok („öslakosság”) régészeti anyagával való közvetlen kapcsolatot kifejezetten tagadta.⁷⁷

Párducz Mihályra és Csallány Dezsőre egyaránt jellemző volt a régészeti anyag és az írott adatok összeegyeztetésére való törekvés. A történeti adatokat mindketten bátrabban használták a II. világháború után megjelent munkáikban, de az elsőbbséget mindig a régészeti forrásoknak tulajdonították. Történeti forráskritikával emellett csak korlátozottan éltek. Kettőjük közül Párducz általában a leletanyag fokozatos átalakulásáról, az új hatások összeolvadásáról, egyben népcsoportok keveredéséről beszélt, és a népeiség bizonyos fokú kontinuitását magától értetődőnek tartotta. A kulturális törések élességét kevésbé hangsúlyozta: ezért előfordult, hogy a kontinuitások mellett a diszkontinuitás mértéke elszikkadt, ahogyan az 5. század esetében is. Csallány Dezső ezzel szemben sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított az írott forrásokban megjelenő – gepida, majd kora avar (kutrigur) – „honfoglalásoknak”. Ez a gepida kor esetén a Szerémség 471-ben történt elfoglalásának kihangsúlyozását is jelentette, amellyel a gepida soros temetők megjelenését hozta összefüggésbe.⁷⁸

László Gyula 1959. évi egyetemi jegyzete a 4–5. századi germán népek régészetének vonatkozásában is új nézeteket villant fel, és új elméletek születésének időszakába enged bepillantást. A gepidákat a 3. században már „Dacia északi peremére és a Felső-Tisza-vidékre” lokalizálta. Csontvázas temetkezéseket kötött hozzájuk, több száz síros temetőkkel (kronológiai keretek megnevezése nélkül). A geszterédi, herpályi és hortobágy-porosháti temetőket egyaránt a gepidákhoz kötötte. A herpályi lelőhely a következő oldalon azonban, korábbi elméletek nyomán, a vandál fejedelmi temetkezések közt is szerepel. A hortobágyi temetőknél

⁷² CSALLÁNY 1961, 304. A cím a kora avar kori anyag hangsúlyos elemzésével is ellentmondásban áll. Ennek tükrében Bóna István kritikája abban a tekintetben indokolatlan, hogy épp azt róta fel hibaként, hogy Csallány kronológiailag a 454. kezdő évszámmal feleltette meg a leletanyagot (Bóna 1963a, 137). A kritikát CSALLÁNY 1966, 57. is visszautasította.

⁷³ CSALLÁNY 1961, 314–319. – „*In den Jahren 454–472 ist die gepidische Besetzung der Tiefebene infolge des Bestehens unabhängiger sarmatischer Länder und des Fehlens von gepidischen Denkmalmaterial fragwürdig.*” (316.) és „*gibt es doch keinen archäologischen Beweis für die Niederlassung der gepidischen Bevölkerung aus der Zeit 472*” (327).

⁷⁴ CSALLÁNY 1961, 338–342.

⁷⁵ CSALLÁNY 1961, 308, 338.

⁷⁶ PÁRDU CZ 1963, 40. Vö. Bóna 1993a, 205–206.

⁷⁷ PÁRDU CZ 1963, 45. „...Frage, ob diese Fundgruppe noch als sarmatisch bezeichnet werden kann. Man muss mit einem entschiedenem nein antworten...”

⁷⁸ CSALLÁNY 1961, 314–319.

pedig a gepidák „szarmatákkal, főleg szarmata asszonyokkal együtt” temetkeztek volna.⁷⁹ Mindemellett László Gyulánál az a nézet is fennmaradt, amely a kelet-magyarországi hun kori lemezfibulás női sírokat a gótokkal azonosította.⁸⁰ Ennek ellenére a gepidák helyben maradásával és Tiszavidéki terjeszkedésével is számolt. Összességében ebben a munkában a késő császárkori alföldi leletek és az 5–6. századi gepida kultúra új szemléletű összemosása figyelhető meg. A különböző népcsoportok bemutatását László Gyula – Bóna István későbbi oktatási szemléletéhez hasonlóan – élesen elválasztotta egymástól. Ez a szemlélet okozta az el-entmondások egy részét, de ennek köszönhető az is, hogy a koherencia hiánya a különböző germán népcsoportok, valamint a szarmaták és a hunok történetével és régészetével kapcsolatban talán nem tűnt túlságosan feltűnőnek, vagy jelentős hiányosságnak.

3.1.4. Hun kori történeti konstrukciók:

Bóna István kutatásai

A következő kutatástörténeti fejezetet Bóna Istvánnak Párducz Mihállyal folytatott évtizedes vitája alkotja. Benne személyes ellentéteken túl két nemzedék és eltérő kutatói módszerek összeütközése tükröződik. Az 1950–60-as években kialakult etnikus régészeti–történeti megközelítés egyik legfontosabb képviselője állt szemben a háború előtti generáció egyik legkiemelkedőbb kutatójával. Vitájuk nyugvópontja nem jutott, csak félbemaradt Párducz Mihály halálával.

Bóna István (1930–2001) szemlélete alapvetően történeti volt, és a korszakról kialakult képét elsősorban a kora 1950-es évek történetileg értékelhető eredményei alakíthatták ki. A hun kort történeti források alapján határozta meg, térben és időben is. Hun népcsoportok („*bedeutendere hunnische Volksgruppe*”) Alföldre települését a 420-as évek-nél hamarabb nem tartotta elképzelhetőnek, feltehetően elsősorban Harmatta János főntebb idézett nézetei nyomán. A hatalmi központ történeti lokalizációja miatt a hunok hagyatékát a Dél-Alföldön 420–455 közé keltezhető leletekben határozta meg, szintén elsősorban Harmatta, valamint László nyomán.⁸¹ Bóna István történeti alapon 35 év régészeti anyagának elkülönítését kérte számon Párducz Mihályon, aki a „hunkor” fogalmát teljesen más kronológiai, földrajzi és társadalmi értelemben használta. Az idé-

zett 1971. évi tanulmány évtizedekre mértékadóvá vált. Az előzmények ma már kevésbé ismertek.

Bóna legelső munkájában, amely az alföldi kora népvándorlás korral foglalkozott, egy máig egyedülálló síranyagot, az újhartyáni „germán lovassírt” próbálta történeti kontextusba helyezni. Rosszul, amelyre Párducz Mihály hamar figyelmeztette is Bóna Istvánt. A sír keltezését és a hozzá kapcsolt történeti magyarázatot Párducz Mihály kritikájának hatására később Bóna meg is változtatta.⁸²

A két kutató egyetértett abban, hogy a párduczai értelemben vett hun kori temetők leletanyaga nagyrészt a 4. századra keltezhető, néhány 5. századra tehető tárgytipus feltűnésével. Bóna azonban úgy vélte, hogy a csoport körülhatárolása, keltezése, és szarmata etnikumhoz sorolása kérdéses; másrészt úgy tartotta, hogy a Párducz által az 5. század közepéig egységesnek kezelt leletanyag a 420-as éveknél későbbre nem keltezhető. A vita valódi, régészeti megfogható egyik alapja tehát már ekkor is az alföldi tárgytipusok keltezése volt, a másik pedig az etnikus értelmezés problémája. Egy harmadik, végig háttérben maradó ellentétet pedig a különböző ideológiai háttér alkotott, ti. hogy létezhetett-e a hun nagyhatalom időszakában az Alföld közepén hun kori „köznép”? Ezt a lehetőséget Bóna élete végéig tagadta.⁸³ Jelentős hátrányára vált a korszak kutatásának, hogy Bóna ezt az alapvetően ideológiai háttérű problémát kronológiai kérdésnek állította be a 20. század végéig.

A kérdéses temetők 5. századi leleteinek pontos számbavételét és régészeti értékelését Bóna viszont nem kísérelte meg. Mint ahogyan arra Párducz rámutatott, az általa meghatározott horizont keltezésének 15 pontba szedett összegzéséből Bóna kritikája egyet sem cáfolt meg.⁸⁴ (Részletes újraértékelésük azóta sem történt meg.) Párducz megkérdőjelezte azt is, hogy forrásaink elegendőek lennének a 420-as dátum kőbe véséséhez. A vita ebben a kérdésben is holtpontra jutott.⁸⁵ A keltezés kérdései az 1980-as évek magyar kutatásában a Magyar Régészeti Topográfia eredményeinek és az újrainduló telepkutatásoknak köszönhetően a terepbejárási anyagokra és a kerámiára tevődtek át.

A Párducz által az 1940-es évektől 1974-ig formált érvrendszer nyilvánvalóan nem minden elemében állja meg a helyét, s ez már az 1970-es években is látható volt. Legkézenfekvőbb ezek közül az ülve, guggolva, állva

⁷⁹ LÁSZLÓ 1959, 104–105.

⁸⁰ LÁSZLÓ 1959, 103.

⁸¹ BÓNA 1971, 267.

⁸² BÓNA 1961; PÁRDU CZ 1963, 55–60; BÓNA 1974, 274. A kérdést BÓNA 1971 nem érintette.

⁸³ BÓNA 1993a, 206, 122–125.

⁸⁴ PÁRDU CZ 1959, 385–386; PÁRDU CZ 1974, 198.

⁸⁵ Utoljára PÁRDU CZ 1974, 197–198. A dátum később egyeduralgóvá vált a szakirodalomban. Ez jelen szerző véleménye szerint is alaptalan, ld. részletesebben MASEK 2017a, 110; MASEK 2018b, 92–95.

eltemetés rítusa, amely Párducznál fontos szerepet játszott a szarmata csoportok etnikai azonosításában és keltezésében, s ennek alapjai már az 1930-as évektől érzékelhetők.⁸⁶ Bóna 1971-ben megjelent éles bírálatában a kérdéssel kapcsolatban a szaksterü megfigyelés hiányára hivatkozott; míg Párducz szerint ezt a szarmata-alánnak tartott rítust azért utasította el, mert a gepida temetkezési szokásokkal nem tudta összeegyeztetni.⁸⁷ Ki kell emelnünk, hogy ez volt az egyetlen az 1959-ben felállított párduczai érvek közül, amelyet Bóna egyértelműen cáfolni tudott. Párducz utolsó megjelent tanulmányában ugyanazt hangsúlyozta, amit 1959-ben: hogy a gepidák zárt anyagi kultúrája az Alföld központi területein nem fogható meg az 5. század második fele előtt, és a gepida kori soros temetők kezdetét, Csallányhoz hasonlóan, az 5. század utolsó harmadára keltezte.⁸⁸

A 20. század második felét uraló régészeti felfogást meghatározó bónai történeti konstrukciókat részletezve fontos újra megemlíteni, hogy Párducz a különböző vélt kulturális-etnikai kapcsolatok kiemelése mellett mindig a korszak temetőinek heterogenitását hangsúlyozta. Nem jelentette ki, hogy egyes területek kizárólagosan szarmata, hun vagy gepida etnikumhoz lennének köthetőek; és a germán jellegű kapcsolatok létezése sem jelentette önmagától értetődően a csoportok folyamatoságát.

Az etnikus értékelés körüli vita ezekben az évtizedekben a késő császárkori Marosszentanna–Csernyahov-kultúra hatására koncentrált, az alföldi fém- és kerámiaművességre vonatkozóan. Bóna korai munkáiban e régészeti kultúra megjelenését várta és szerette volna kimutatni már a 4. századi alföldi anyagban is.⁸⁹ Annak ellenére, hogy a késő 4. századi erdélyi leletanyagot elsősorban már akkor is a gótokhoz kötötték, Bóna ezt a hatást a gepidák régészeti anyagával azonosította. Ennek egyértelmű bizonyítékai az ártándi temetők lettek volna, amelyekről Bóna ki is jelentette, hogy 4. századi csernyahovi temetők.⁹⁰ Ma már biztos, hogy a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra zárt együttese

nem jelennek meg az Alföldön, és az 1970-es évek második felétől már Bóna sem fogalmazott ilyen élesen.

Jellegzetes példa erre a kutatástörténeti időszakra két felső-Tisza-vidéki edény megítélése. A Nyíregyházáról és Mándokról előkerült két korsót Csallány szarmata hagyományt őrző hun kori edényként publikálta, a sírokat pedig a hun nép hagyatékával azonosította. Bóna a két edényt a gepida etnikumhoz kötötte. Párducz számos alföldi párhuzamokra hívta fel a figyelmet, és a hun kori keltezésnél pontosabban nem fogalmazott.⁹¹

A hun kori Alföldön élő népekről Bóna István a „Hunok és nagykirályaik” című összefoglaló monográfiájában (1991, 1993) meglehetősen bizonytalan képet alkotott. A néhány évtizeddel korábbi felfogáshoz annyiban igazodott, hogy a Párducz által folytatott kutatási irányt mellékösvénynek titulálta.⁹² Az értékelésnél viszont ugyanazoknak a leleteknek tulajdonított kiemelt jelentőséget, mint Párducz (elsősorban a Csongrád környéki temetők anyagának), és gyakorlatilag ugyanúgy értelmezte őket: a hunok által előrelökött népek („hun, alán és keletigermán népcsoportok”) hagyatékának. A Csernyahov-kultúrát a kérdéssel kapcsolatban nem említette meg.⁹³ A főszövegben pedig megfogalmazta, hogy sem az alföldi késő szarmata temetők záródásának kérdése, sem a prehunkor és hunkor tárgytipusainak elkülönítése – amennyiben lehetséges lesz – nem tekinthető lezártnak.⁹⁴

Bóna István műveiben kétféle elmélet elemei keverednek. Az egyik Párducz egyik kutatási irányát vitte tovább a csernyahovi kapcsolatok kihangsúlyozásával,⁹⁵ csak Bóna ezeket a jellegzetességeket egyértelműen a gepida etnikumhoz kötötte. E fejlődési sor hangsúlyozásával nem a hun kor elején megszakadó fejlődés mellett, hanem a dél-alföldi kultúrköröknek 4. század közepétől az 5. századon át folyamatosan tartó régészeti–történeti kontinuitása mellett érvel, melyen belül etnikai csoportokat elkülöníteni nem lehet – így ő lényegében mindent a gepidák hagyatékának hitt.⁹⁶

Így jött létre – a párduczai és lászlói előzmények nyomán – a „Poroshát–Malajdok–Csongrád-csoport”, amelyet Bóna az ártándi temetők felfedezése óta az „ártándi körrel” tartott egyenlőnek.⁹⁷ Ebben egy, a 4. század második felétől

⁸⁶ A rítust első munkájában a vandál etnikummal kötötte össze (PÁRDU CZ 1931). Később az etnikai azonosításhoz sokáig nem találta használhatónak (PÁRDU CZ 1950, 99). A Kaukázus-vidéki párhuzamok csak az 1950-es évek végétől játszottak szerepet az értelmezésben (PÁRDU CZ 1959, 381–384). Az alföldi hun kori régészeti horizont meghatározása tehát nem csak ezen a téves összefüggésen alapult, legfeljebb az 1959-től már kifejezetten 380-tól indított abszolút keltezésre lehetett hatással. Ld. még BÓNA 1971, 271; VADAY 1989, 195–197; VÖRÖS 1988, 50; KULCSÁR 1998, 43.

⁸⁷ PÁRDU CZ 1974, 190.

⁸⁸ PÁRDU CZ 1974, 200.

⁸⁹ „A Tisza-vidék 4–5. századi leletei lényegében a csernyahov-marosszentannai kultúrába tartoznak.” BÓNA 1965, 117.

⁹⁰ BÓNA 1968a, 608.

⁹¹ CSALLÁNY 1958, II. t. 4–5; BÓNA 1971, 270, 274; PÁRDU CZ 1974, 199.

⁹² BÓNA 1993a, 205–206.

⁹³ BÓNA 1993a, 223–227, 85./34. – A rövid értékelés szerint Pannoniát az itt felsorolt leletek Valeria kivételével még nem érintik, amivel a hun kor (420/425) előtti, „prehunkori” keltezésükre utal.

⁹⁴ BÓNA 1993a, 127; uo. 183.: ugyanez a kérdés, részben más leletanyaggal.

⁹⁵ PÁRDU CZ–KÖREK 1946–1948; PÁRDU CZ 1950, 112–114, 121–122; PÁRDU CZ 1959, 393.

⁹⁶ BÓNA 1965, 117.

⁹⁷ BÓNA 1968a, 608; BÓNA 1974, 274.

kezdődő egységes régészeti kultúrát látott, amelyet a hunok helyi gepida szövetséges népével azonosított. A gepidák a 4. század végére már a teljes 5. század végi törzsterületüket elfoglalták volna. 380 körül támadták volna meg az ettől a „körtől” északra eső területeket, s ekkor tűnt volna el a Tisza mellékéről végleg a szarmata kultúra, és jött volna létre a felső-Tisza-vidéki lemezfibulás kör.⁹⁸

Ezt az elméletet látszólag támogatja egy iordanesi forráshely. Bóna már 1965-ben megírta, és 1981-ben is megismételte,⁹⁹ hogy ez a 6. századi forrásadat a dél-alföldi germánokról a 3–4. századi viszonyokra nem fogadható el hiteles történeti forrásként. A történet mégis szerepel munkáiban. Egy 1965. évi összefoglalásából a következő gondolatmenet tükröződik: a Párducz által közölt dél-alföldi, „germán” temetők nem lehetnek vandálok – ezért szerinte gepidák kell, hogy legyenek.¹⁰⁰

Szintén a háttérben marad, hogy Bóna István elméleteit döntő módon befolyásolta az alföldi hosszanti sáncok elhelyezkedése, és a hozzájuk kapcsolt történeti konstrukciók. Csak ritkán fejezte ki nyíltan, hogy szerinte az ún. Körös menti Ördög-árok a Körösöktől északra visszaszorult szarmaták számára épült 358 után, a germánok ellen.¹⁰¹ Ez az elmélet eredetileg, feltehetőleg, Soproni Sándortól származik.¹⁰² A Körös menti, nyugat–keleti irányú hosszanti sánc a Sebes-Körös-nél a Csörsz-árok belső vonalát keresztezi. Keltezését, a két struktúra rétegtani helyzetét azonban a sáncátvágások után is bizonytalannak látták. Emellett az sem biztos, hogy a sáncot önmagában kell értékelnünk, mert egy nagyobb rendszer része is lehet.¹⁰³

A Körös menti Ördög-árok nagyívű történeti konstrukciókhoz tehát jelen kutatási helyzetben nem használható fel. Létezése azonban minden bizonnyal nagyban befolyásolta Bóna Istvánt, aki a Körösök északi és déli oldalán a 4. század második felében már általában különböző politikai egységekkel, és különböző népek tömeges megtelepedésével számolt.

Munkáinak más részében Bóna István egy a fentebbeli éppen ellentétes – dél–északi helyett észak–déli irányú – folyamatot (is) feltételezett. Már korai munkáiban számolt a 340-es évektől gepida áttelepüléssel, amelyen itt a Tisza mentén dél felé vándorlást értett.¹⁰⁴ Az újhartyáni sír téves korai keltezése és etnikus interpretációja után – valószínűleg a párduczi kritika hatására is – erről az elméletéről sokáig nem ejtett szót. Későbbi munkáira lett ismét jellemző az északról–északkeletről a szarmata területet bekerítő gepidák elmélete, a Maros és a Körösök felől érkező „déli elmélet” helyett.¹⁰⁵ Ebben a Csallány–Kovrig-féle elméleti alapok mellett a lemezfibulás kör újabb lelőhelyei is biztosan szerepet játszottak. Az 1980-as években Bóna az alföldi gepida terjeszkedést már a 370-es évekig a szarmata sáncokon kívül értette: a Csörsz-árkot a gepidák csak a 370-es években törték volna át.¹⁰⁶ A hosszanti sáncok tehát ehhez az elmélethez is megfelelő keretet adtak. A Csörsz-árok első monografikus feldolgozása után¹⁰⁷ egyébként hamar megjelent az az elmélet, amely a sáncot a 4. századi szarmata–gepida határ vonalának értelmezte. Ezt elsőként feltehetően szintén nem Bóna, hanem Csallány Dezső fogalmazta meg.¹⁰⁸

Ebben a bónai elméletben a tápé-malajdoki és csongrádi temetők nem kaptak szerepet, hiszen – a kontinuitás-elmélettel, és a hun központi területek értékelésével lehetőség szerint összeegyeztetve – Bóna az 1980-as években már 420 után a Körösöktől északra költöző, a területet a hunok számára „kiürítő” gepidákkal számolt. Ez az elmélet köszönt vissza a „Hunok és nagykirályaik”-ban is: itt a hun kori gepida szállásterületet a Hármas- és Sebes-Körös vonalától északra lokalizálta.¹⁰⁹ Sarmatia ekkorra már a Duna–Tisza közére szorult volna vissza,¹¹⁰ amely hun, illetve hun kori

⁹⁸ Bóna 1986b, 69–70.

⁹⁹ Bóna 1965, 127, 9. l.; Bóna 1981, 367–368.

¹⁰⁰ Az alföldi vandálokról ld. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 330–333. A témát egy konferencia-előadás keretében részleteztem, amelynek közlését a jövőben tervezem: A 4. századi alföldi vandálok legendája. „Hadak útján” A Népvándorlás Kor Fialat Kutatóinak XXIII. konferenciája. Veszprém, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, 2013. október 2.

¹⁰¹ Bóna 1986b, 69. és 85, 128. l. Korábbi térképeken jelölve pl. SOPRONI 1969, 44; VADAY 1970, 134.

¹⁰² SOPRONI 1969, 47, 51.

¹⁰³ SOPRONI 1969, 47; GARAM–PATAY–SOPRONI 2003², 59. A sáncokhoz ld. még GALLINA 1999; PATAY 2006; PATAY 2007; PATAY 2008; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 356–357, 369–370. Az 1960-as években történt kutatás eredményei – a Csörszhez hasonlóan – modern eszközökkel lényegesen továbbfejleszthetők lennének. A Körös menti sáncok viszonya a kiskunsági Ördög-árokvalakkal kérdéses; a feltételezett több tiszazugi vonal, vagy a Berettyó-parti sáncrészlet Ecsegfalvánál arra utalhat, hogy e sáncrendszer esetében is számolhatunk több periódussal, vagy egy mélységében tagolt rendszerrel. PATAY 2007, 134–135. alapján a Duna–Tisza közti, és a Körös menti szakasz között szerkezeti különbségek figyelhetők meg, de „csakis olyan társadalom végezhetette el ezt a munkát, amelynek érdekköre az Alföld északi felére terjedt ki” (uo.).

¹⁰⁴ Bóna 1961, 205–206; Bóna 1963a; Bóna 1965, 115.

¹⁰⁵ Bóna 1986a, 132–133; Bóna 1986b, 71–73; Bóna 1993a, 112–114; Bóna 1993b, 108.

¹⁰⁶ Bóna 1986a, 140–142.

¹⁰⁷ BALÁS 1961.

¹⁰⁸ CSALLÁNY 1966. Korábbi elméletéhez tehát CSALLÁNY 1961 után visszatért, és a lemezfibulás kört ő is ismét a gepidákhoz kötötte.

¹⁰⁹ Bóna 1993a, 127, 237.

¹¹⁰ Bóna 1993a, 183.

leletektől nagyrészt mentes terület.¹¹¹ Az ártándi kör vagy a csernyahovi kerámia kérdéseit itt nem érintette.¹¹²

Bóna István tehát korai munkáinak egy részében, majd később végleg, az Attila-kori gepida régészeti anyagot a lemezfibulás női sírok körében tartotta megfoghatóknak, amelyet a Maroszentanna–Csernyahov-kultúrával is összefüggésbe hozott. A 454. évszámot döntőnek tekintette. Néha azonban nála is megjelenik az a tény, hogy a nagyobb gepida kori soros temetők indítása az 5. század közepétől bizonytalan. Ezért jelent meg – ismét elsősorban Csallány és Kovrig után – egy északról való tömeges áttelepítés gondolata, amelyet 470 körülre keltezett.¹¹³

A Bóna István műveiben keveredő elméletek az alföldi hun korról az 1960-as évek végére készen álltak. A gepida régészeti kultúrát egyik esetben sem a Tisza-vidéki 5. századi leletanyaggal indította. Az egyik történeti-etnikai értékelés – amelynek alapjait Párducz dolgozta ki – alapvetően a késő római és kora népvándorlás kori alföldi régészeti csoportok kontinuitásán alapult. Ezzel látszólag a háború előtt is aktív idősebb kutatói generáció munkáját folytatta. A másik interpretáció – Csallány Dezső és Kovrig Ilona nyomán – egy migrációs modell. Ezzel az 1950-es években Magyarországon tért nyert etnikus történeti módszertanhoz csatlakozott.

László Gyula munkásságában mindkét elmélet alapköveit megtaláljuk. Bóna írói zsenije e két, kiindulópontjában és végeredményében egymással szöges ellentétben álló érvelérendszerrel hihető egységgé komponálta. Látványos oppozíciót alkotott az aktuális, (nyugat-)német kutatás fő irányvonalával, elsősorban Joachim Wernerrel szemben is. A régészeti anyag valódi kapcsolatrendszere a történelmi rekonstrukciót előtérbe helyező, átfogó elméletekben igen kevés szerepet töltött be.

A szármata hun kori továbbélésének vitatása, és a germán népcsoportok korai betelepülésének hangsúlyozása mellett a korszak harmadik nagy témája a központi hun területek anyagának kérdése. Bóna István az ún. „kozák-teóriát”, azaz az Alföldi és Váczy nevéhez köthető társadalomfelfogást elutasította. Helyette csatlakozott a „vazallus népek gyűjteméről” szóló, az előző elmélettel szembeállított koncepcióhoz, amelyről kijelenthető, hogy a háború előtti kutatás marxista oppozíciójaként született meg.¹¹⁴ Az elmélet lényege a kora 1950-es évektől fogva az volt, hogy a rabszolgatartó hunok szállásterületén csak gazdag hun temetkezéseket, illetve rab-

szolgáik és személyes függőségbe taszított szabadok sírjait várhatjuk. Az alávett népek önálló politikai és társadalmi szervezettel rendelkeztek, így saját településterülettel kellett, hogy rendelkezzenek, ezért régészeti anyaguk elkülöníthető. Bóna szerint ezért a Tiszántúlon, a Körösöktől délre húzódó központi hun szállásterületet a leigázott népek egymástól elhatárolható területei vették volna körbe.

A későbbi évtizedekben az elmélet mögötti ideológia háttérbe szorult, és a narratíva önálló életre kelt. Ez valószínűleg részben annak is köszönhető, hogy az újabb összefoglalások nagyrészt tudományos ismeretterjesztő munkákban jelentek meg.¹¹⁵ Ezért az elmélet tágabb hatásait megfogni és lebontani ma már nagyon nehéz. Ugyanakkor a hun birodalom társadalmi felépítéséről megfogalmazott szövegek évtizedeken át egyértelműen a kora 1950-es évek ideológiai hatásait tükrözik, amely a régészeti anyag értékelésére is hatalmas nyomást gyakorolt.¹¹⁶

A gazdag magyarországi hun kori leletegyüttesek közül hosszú ideig a hun etnikum hagyatékának egyedül az Alföld közepén előkerült nagyszéksósi leletet tartották, majd az 1963-ban előkerült szikáncsi aranykincset.¹¹⁷ Az egyértelműen ázsiai eredetűnek vélt és Pannoniában is előforduló hun fémüstöket ebből a szempontból „elfelejtették” értékelni. Később ez az elmélet is fellazult az ideológiai háttér nyílt megkérdőjelezése nélkül, és egyéb leletek esetében is elfogadott lett azok hunokhoz való kötése.¹¹⁸ A központi területen élő hunok Lászlóhoz hasonlóan Bóna szerint is nomád pásztorkodó életformát folytattak. Mivel a történelmi alapon meghatározott területen, a Tiszántúl déli részén azóta is alig kerülnek elő hunnak tartott leletek, ezért az egész bónai életműben a központi hun területek anyaga a legrövidebben tárgyalt kérdés.

Bóna István kései monográfiájában (1991) többféle elképzelés keveredik, amelyek a kutatói attitűd változásait, különböző idősíkjaikat jelzik. Régóta körvonalazódik az a kép, hogy a magyarországi hun kori leletek az Alföld központi területei helyett Pannoniában, illetve egyes peremterületeken,

¹¹⁵ A tudományos ismeretterjesztésben terjesztett átfogó elméletek egyik első kritikáját korszakunkkal kapcsolatban ld. PÁRDU CZ 1974, 188.

¹¹⁶ BÓNA 1965, 116–117. a vazallus sorba taszított alföldi népességről; BÓNA 1968b, 113–115. a korábbi elmélet nyílt kritikájával és a hun birodalom centralizmusáról, amely a birodalom stratégiai központjában összpontosított katonai erőt jelentette; BÓNA 1971, 268–269 („*Völkerring aus Vasallen*”); BÓNA 1984, 266, 285–287; BÓNA 1987, 117–118. Az elméletet alátámasztó sírok leírását találjuk BÓNA 1993a, 183–186. „A Kárpát-medence hun kori településtörténete” és „A hunok meglepedése” fejezetekben is.

¹¹⁷ HARMATTA 1953; BÓNA 1968b; BÓNA 1971, 268–269.

¹¹⁸ BÓNA 1979, 302. német nyelvű munkájában jelezte is, hogy korábban igen, de már nem ezen az állásponton van – vö. BÓNA 1993a, 224, ahol önmagát már nem, csak Harmattát említi e vonatkozásban.

¹¹¹ BÓNA 1993a, 185.

¹¹² Az alföldi 4–5. századi kerámiát a monográfiában egyedül a körösladányi hun kori korsó képviseli (BÓNA 1993a, 254).

¹¹³ BÓNA 1974, 25; BÓNA 1986a, 142.

¹¹⁴ BÓNA 1971, 266–267.

például a Felső-Tisza-vidéken sűrűsödnek. Az újabb leletek is ezt a képet erősítik. Bóna a kötet több pontján kifejtette, hogy ennek hátterében a birodalom katonai berendezkedését látja. Ezzel az elmélettel a hun üstöket is közvetlenül összefüggésbe hozta.¹¹⁹ Ez a „*Militärzone*” vagy „*Hunnenschild*”-elmélet, amely önmagában is jól jelzi, hogy a korábbi elmélet szerinte is tarthatatlan volt. A gazdag leletekben és az üstökben ekkor már a birodalmi arisztokrácia és a körülöttük létrejött katonai kíséret hagyatékát látta. Ugyanakkor a történeti-etnikus szemléletet és a népek elkülöníthetőségének eszméjét tükrözi, hogy a pannoniai „*Hunnenschild*” résztvevői közt csak keleti, nem-germán eredetű népcsoportokat képzelt el.¹²⁰ A védelmi gyűrű feltételezése alapvetően szintén László Gyula gondolataira épülhetett, de ő nem részletezte a benne részt vevő népcsoportokat.

A „*Hunnenschild*”-elmélet ismét arra világít rá, hogy Bóna István történeti konstrukciói közt marxista társadalmiszemléleten alapuló elméletek is vannak, amelyeket az adott korszak szellemiségének és saját szempontjainak megfelelően alakított át. A társadalmi fejlődéssel egyenlőnek tekintett történelem elvárt kutatása helyett azonban Bóna valójában teljesen mást, ennek ellentétét: eseménytörténetet alkotott a régészetből, és Magyarország területét hun és germán fejedelmek történetével népesítette be.

Ezekkel az elméletekkel és a pannóniai kutatási eredményekkel párhuzamosan, legkésőbb az 1960-as évek második felétől, a hun kor kezdetének keltezése a 370–380-as években rögzült. A 379/380 és a 420/425-ös dátumok egyértelmű korszakhatáráként kezelése annak is köszönhető, hogy az elmúlt fél évszázadban a kora népvándorlás kori régészeti leletanyag összefoglalásai többségükben a tudományos ismeretterjesztő munkák közé sorolhatóak, amelyekben a történeti alapú korszakolás ma is természetes módszernek tekinthető. A lényegen nem változtat, hogy ezekben a művekben a hun kor előzményéről, „prehun korról” vagy a „hun kor első fázisáról” van-e szó; a hangsúly minden esetben ezen évtizedek korszakhatárjellegére esik, amelyet ezek a munkák már nem szarmata kornak neveznek az Alföld esetében. A régészeti anyag változásait a hunok elől menekülő néphullámok beáramlásával magyarázták. A késő római kori lakosság szerepe, a Dunán innen és túl, másodrendű kérdéssé vált. Ezt mind Pannonia, mind az Alföld esetében háttérbe szorították a migrációs elméletek, így a 4. századi leletanyaggal való kapcsolatok régészeti kutatására az ország mindkét felében elsikkadt.

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a szarmatákról „megtisztított” hun kori Alföld elképzelése történeti konstrukció. A szarmaták behódolásáról, elvándorlásáról, áttelepítéséről vagy ennek időpontjáról történeti forrásaink hallgatnak. A történeti interpretációk elfogadása és a régészeti leletanyagok etnikumhoz kötése azonban abszolút időhöz rendelte a régészeti anyagot. A régészeti feldolgozások az 1970-es évekre másodlagossá váltak a vegegyes érveléssel kialakított nagyívű értelmezésekkel szemben. A történeti narratívák a késő császárkori és kora népvándorlás kori alföldi régészeti anyag diszkontinuitását sugallták. Ez ismételten negatívan befolyásolta a leletegyüttesek pontosabb kronológiájának meghatározását, azaz a szarmata és a gepida kor közti átmenet behatóbb vizsgálatát.

3.1.5. Az alföldi hun kor kutatása az utóbbi évtizedekben

A további kutatást a késő szarmata kori kerámia kutatásának fellendülése, Bóna István elméletei, valamint az újabb régészeti feltárások befolyásolták. A kutatástörténet fonalát közvetlen Párducz Mihály halála után, Vaday Andrea munkásságának kezdetével vehetjük fel.

Vaday Adrea egyik első tanulmányában egy zagyvárékesi „barbár” sírt ismertetett. Az anyagot a 4/5. század fordulójára keltezte, és megállapította, hogy a sír esetében a szarmata korra jellemző temetkezési szokások és mellékletek új hatásokkal keverednek, amelyek etnikai elkülönítését nem tartotta lehetségesnek.¹²¹ A figurális díszítésű edények és meredek falú tálak körének kidolgozása során Vaday ezt a jellegzetes kerámiaárut dél-alföldi barbár műhelyek termékének tartotta, és az anyagot a 4. század második felére – végére keltezte. Az elemzés során a Párducz által közölt kiskunmajsai sárkányos tálból indult ki, amelyet ő még népvándorlás korinak keltezett, majd Vaday illesztette azt be a késő római kori alföldi edénművesség körébe.¹²² A „Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön” című tanulmány már címében is jelzi a megszilárduló értelmezést. A bográcsokat elsősorban a tiszaföldvári telep – sajnos részben máig közöletlen – római anyaga alapján keltezte a 4. század utolsó harmadától; ugyanezt a keltezést erősítette a Dobrodzien-csoporttal kimutatható kapcsolat. Itt már megjelenik az a gondolat, amely szerint a késő szarmata edénművesség a hun foglalás után is továbbélt az Alföld központi területein.¹²³ A bagi lelet elemzése során ezt

¹¹⁹ BÓNA 1993a, 136–137, 185, 237. Az elmélet előzményeit ld. már BÓNA 1979, 315.

¹²⁰ BÓNA 1993a, 186.

¹²¹ VADAY 1976, 87.

¹²² VADAY 1982, 127–128.

¹²³ VADAY 1984, 38–41.

a kerámiahorizontot már a 4. század végére és az 5. század első felére keltezte. Itt fogalmazta meg először részletesebben azt az elméletet, hogy a késő szarmata kori telepek a hun hódítás után zavartalanul élhettek tovább, a birodalom gazdasági háttérországát biztosítva.¹²⁴ 1989-ben megjelent monográfiájában ugyanezt a kronológiai és értelmezési keretet, illetve a települések kevert népességét hangsúlyozta.¹²⁵ A leletkört 1994-ben kötötte össze részletezően a kiöntőcsöves korszak horizontjával. Viszonylag későn, 1997-ben jelent meg tanulmányaiban az a történeti koncepció, amely szerint a Tisza-vidéki késő szarmata – hun kori telepek pusztulása 455-re, Attila halála utánra keltezhető, és oka a gepidák alföldi hadjárata lehetett.¹²⁶

Az utóbbi évtizedekben két sírleleteken alapuló régészeti csoportot írtak körül, de közülük inkább a „Tiszadobcsoport” került a kutatás középpontjába.¹²⁷ Az „ártándi csoport” értékelése jóval bizonytalanabb. A korábban korai gepidaként kezelt négy ártándi temető közül a két legnagyobb sírszámú ártánd-nagyfarkasdombi és ártánd-kisfarkasdombi temetőket részben ismerjük, de teljes közlésük még hiányzik;¹²⁸ a biharkeresztes-toldi-útféli, az ártánd-lencsésdombi anyagát a közelmúltban tette közzé Mesterházy Károly.¹²⁹ Az előzetes értékelések alapján úgy tűnik, hogy a 4. század végénél a temetők kezdete nem keltezhető korábban.¹³⁰ Az „ártándi csoport” temetőit használó lakosság kontinuitása az 5. század során kérdéses.¹³¹ Ugyanerre hívta fel a figyelmet már Párducz Mihály is, aki a Toldi-útféli temető kerámiaanyagát az 5. század második felére keltezte, és vitatta összefüggését a két (valójában négy) kilométerre fekvő kis- és nagyfarkasdombi temetőkkel, Bóna István ugyanis a közösség átköltözésével és új temető nyitásával számolt.¹³²

A Bóna Istvánnál fiatalabb kutatói generációk az 1980-as évektől fogva óvatosabban fogalmaztak a gepida vándorlásméletekkel kapcsolatban. Kiss Attila az 5. századi Kárpát-medencei leletanyagot önmagában kimondottan alkalmatlannak tartotta az etnikai meghatározásra. Elfogadta azonban azt a lehetőséget, hogy a különböző *gens*ek megtelepedése történeti források alapján időhöz és térhez köthető. Kiindulópontja tehát a meglehetősen homályos történelem volt, amelynek alapján, földrajzi egységek figyelembevételével írta körül a feltételezett uralmi központok tárgyi hagyatékát.¹³³ Ez a megközelítés lényegében a wenskusi–wolfram *Traditionskern*-elmélet átültetése és gyakorlati megvalósítása, melyet a szerző szóhasználata is alátámaszt.¹³⁴ Megközelítését jól illusztrálja, hogy – Csallány érveit elvetve, részben Bóna nyomán – nyíltan megfogalmazta: történeti érvek alapján a tömeges gepida megtelepedés a Körös–Maros közén közvetlenül a nedai csata után indítható.¹³⁵ Ez a módszer természetesen nem volt teljesen új a magyar szakirodalomban, de elméleti hátterének megfogalmazása igen. Fontos haszna, hogy a kutatást a pontos időrend megállapítására koncentrált. Emellett látványosan nem követelte meg a csak távolabban keltezhető települések kutatását, annak ellenére, hogy a sírleletek alapján felállított képet is településtörténetnek nevezi.¹³⁶

Nagy Margit a Tiszántúlon a 4. század második felétől germán érdeklődéssel és germán jellegű sírleletekkel számolt, amely azonban „valószínűleg nem jelentette a szarmata telepek teljes elnéptelenedését”.¹³⁷ A tápé-malajdoki csoport csoportjellegét és gepida azonosítását is elutasította.¹³⁸ Vörös Gabriella elfogadta, hogy a 4. századtól a Köröstől északra már a gepidák szállásterülete húzódtott, és a fegyveres sírok dél-alföldi koncentrációját ezzel magyarázta.¹³⁹ A Dél-Alföldön a szarmata rítusú temetőket az 5. század második negyedéig–közepéig keltezte, és a fegyveres sírok zömét az idegen hatások ellenére a szarmata etnikumhoz kötötte.¹⁴⁰ A 4. század végétől a Duna–Tisza közére visszahúzódozó szarmatákkal, és a Tisza vonalától keletre élő gepidákkal is számolt.¹⁴¹

¹²⁴ VADAY 1985a, 34.

¹²⁵ VADAY 1989, 209; hasonlóképp VADAY 1996b; VADAY 2003c; VADAY 2011a, 234.

¹²⁶ VADAY 1994, VADAY 1997a. Ld még a témát a telepkutatás összefoglalásánál.

¹²⁷ LOVÁSZ 1986; GARAM–VADAY 1990; ISTVÁNOVITS 1991; LOVÁSZ 1992; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992; ISTVÁNOVITS 1993a; B. TÓTH 1994, 287–288; VÁRADI 1997; FODOR 1997; ISTVÁNOVITS 1998; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999; ISTVÁNOVITS 2000; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001; ÁCS–VADAY 2004; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 393–400.

¹²⁸ MESTERHÁZY 1965; MESTERHÁZY 1989; ISTVÁNOVITS–MESTERHÁZY–NEPPER 1996; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999; MESTERHÁZY 2007; MESTERHÁZY 2009.

¹²⁹ MESTERHÁZY 2005a; MESTERHÁZY 2005b. Ld. még KISS P. 2015, 41–42, 93–96. A temetőktől 1–4 km távolságban feltárt gepida kori épület közlésére is sor került: B. TÓTH 2006, 18–19.

¹³⁰ ISTVÁNOVITS 1998, 316; MESTERHÁZY 2007, 287.

¹³¹ NAGY et al. 2000, 169.

¹³² PÁRDU CZ 1974, 199–200; MESTERHÁZY 2007, 267.

¹³³ „...aufgrund der historischen, geographischen, siedlungshistorischen und archäologisch-chronologischen Argumente...” KISS 1983, 127.

¹³⁴ „...sich die Möglichkeit ergibt, die Siedlungsgebiete mancher ethnischen Gruppen, Gentes, Völker, sowie ihre Fundorte festzustellen.” KISS 1981, 179.

¹³⁵ KISS 1981, 171–172.

¹³⁶ KISS 1983, KISS 1998.

¹³⁷ NAGY 1984, 207–209, 214–217; NAGY 1997, 48–49.

¹³⁸ NAGY 1997, 49, 29. lj.

¹³⁹ VÖRÖS 1988, 54–56.

¹⁴⁰ VÖRÖS 1985, VÖRÖS 1986, VÖRÖS 1988.

¹⁴¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, 113.

Istvánovits Eszter a tápé-malajdoki temetőt és a tiszadobi temetőt rokonságuk, szarmata vonásaik miatt alapvetően iráni csoportok hagyatékának tartotta. A tápé-malajdoki temető korábbi megnyitása miatt egy dél-északi népmozgást tartott valószínűnek; így a Tiszadob-csoportot délről és keletről érkező új népelemek együttesen hozták volna létre. A Felső-Tisza-vidék hun kori leleteinek gepidaként való értékelésével kapcsolatban figyelmeztetett arra, hogy a Tiszadob-típusú temetők és a hun kori lemezfibulás kör közötti közvetlen kapcsolatok bizonytalanok, és a terület 6. századi elnéptelenedése is magyarázatra szorul. Az Ártánd-csoportot ezzel szemben inkább „germán (gepida?) jellegű etnikum” bevándorlásával magyarázzák.¹⁴²

Vaday Andrea a mezőszemerei temető közlésekor az északi temetők egy csoportba sorolásának jogosságát különböző kronológiai helyzetük, a 4. századi szarmata sáncokhoz való viszonyuk, és a temetkezési szokások különbségei miatt is vitatta. A fegyveres sírok számarányának növekedését az egész Alföld területén a katonaság súlyának történeti forrásokból ismert növekedésével tartotta magyarázhatónak.¹⁴³

B. Tóth Ágnes a Felső-Tisza-vidék és Körös-Tisza-Maros vidéke kapcsán is a 4. század végi – 5. század eleji temetők kevert népességét emelte ki, amelyek közt szarmata, vandál, és gepida népelemeket is feltételezett. A temetők kontinuitása a gepida régészeti kultúrával szerinte is kérdéses; ezt Ártánd esetében elképzelhetőnek tartotta. Elfogadta a lehetőségét annak, hogy 420 körül az Alföld északi területei felé áttelepüléssel számolhatunk.¹⁴⁴ A Kárpát-medencei gepida kultúra eredetét a felső-Tisza-vidéki lemezfibulás körre Nagy Margit és B. Tóth Ágnes is visszavezethetőnek tekintette.¹⁴⁵

B. Tóth Ágnes ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a „gepidák térben és időben jól körülhatárolható régészeti kultúrája” az Alföldön egy korábban idegen temetőtípus megjelenésével, a soros temetőkkel írható körül. Ez a régészeti kultúra biztosan csak az 5. század utolsó harmadától – negyedétől fogható meg.¹⁴⁶ A nagyobb gepida temetőket Nagy Margit is a század utolsó harmadától indította.¹⁴⁷

Mesterházy Károly újabb közléseiben szintén elfogadta a lemezfibulás kört a gepida kultúra előzményeként, amelyet 454-től indított.¹⁴⁸ A 4. század végén létesült kiscsárdombi

temetőt gepidák temetkezőhelyének tartotta. Az ide temetkezőket bizonytalan származású germanizált népességnek értékelte, akinek Kárpát-medencei kulturális kapcsolatai már erősebbek voltak a csernyahovi hatásoknál, ezért nem feltételezte, hogy a Kárpát-medencén kívülről érkeztek.¹⁴⁹ A nagyfarkasdombi észak-déli tájolású sírok esetében szintén számos elem lokális akkulturációja mellett érvelt, annak ellenére, hogy az anyag szarmata kapcsolatrendszere alig merült fel az elemzés során. A sírokat az alánokhoz kötötte, de a cikk szerkezetéből is egyértelmű, hogy ez a következtetés elsősorban a temetkezési szokások és a viselet elemzésén, és kevésbé a tárgyi anyag kapcsolatrendszerén alapszik.¹⁵⁰

Kiss P. Attila történeti alapon lényegében elvetette azt a lehetőséget, hogy a gepidák az 5. század előtt a Kárpát-medencében éltek volna.¹⁵¹ A régészeti kutatás áttekintése után csatlakozott Volker Bierbrauer véleményéhez, amely szerint a gepidák 454 előtti szállásterülete nem határozható meg, nem rajzolható körül a heterogén, sokszínű hun kori alföldi hagyatékban.¹⁵² A lemezfibulás női sírok körének etnikai meghatározásával kapcsolatban is igen óvatosan fogalmazott.¹⁵³ Nagy Margithoz és B. Tóth Ágneshez hasonlóan, a nagy sírszámú temetők létesítésének kezdetét az 5. század utolsó harmadára keltezte.¹⁵⁴

Utóbb Rácz Zsófia és Szenthe Gergely fogalmazták meg, hogy a hun hódítók nagyszámú lakosságot találtak a Kárpát-medencében, az Alföldön „gepidákat és szarmatákat”. A régészeti hagyatékkal kapcsolatban az etnikai-kulturális sokszínűséget emelték ki, és a lemezfibulás kört is számos elem keveredéséből létrejött kulturális egységnek tartották, etnikai meghatározás hangsúlyozása nélkül.¹⁵⁵ Ugyanakkor Rácz Zsófia és Koncz István a „korai gepida” elméleteket elvetették. A nagy sírszámú gepida kori temetőket az 5. század közepétől indították, amely kérdésre Rácz Zsófia a női sírokat elemző tanulmányában részletesen is kitért.¹⁵⁶

Az elmúlt évtized közlései során elsősorban Párducz, Vaday és Vörös Gabriella korábbi kutatásai nyomán a különböző

¹⁴² ISTVÁNOVITS 1991, 43; ISTVÁNOVITS 1993a; ISTVÁNOVITS 1998, 316–317; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 393–397.

¹⁴³ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 110–114.

¹⁴⁴ B. TÓTH 1999, 19–20, 25; NAGY et al. 2000, 168–169; B. TÓTH 2003.

¹⁴⁵ B. TÓTH 1999, 24–25; NAGY et al. 2000, 170.

¹⁴⁶ B. TÓTH 1996, 112; B. TÓTH 1999, 25; B. TÓTH 2003, 296.

¹⁴⁷ NAGY et al. 2000, 122–123, 127.

¹⁴⁸ MESTERHÁZY 2009, 73.

¹⁴⁹ MESTERHÁZY 2007, 287.

¹⁵⁰ MESTERHÁZY 2009, 88.

¹⁵¹ KISS P. 2015, 34–36.

¹⁵² KISS P. 2015, 36–50, 70–71. Párhuzamos kutatásaink során több ponton hasonló eredményre jutottunk, amelyek tételes idézésétől a részletes kutatástörténetben eltekinttem. Kiss P. Attila munkája a gepida „őstörténetet” és annak nemzetközi kitekintését illetően jóval részletesebb, míg e munka inkább a hun korra koncentrált, és a 20. század első felének kutatását, valamint annak következményeit elemzi kimerítőbben.

¹⁵³ KISS P. 2015, 88–89, 93, 101.

¹⁵⁴ KISS P. 2015, 96, 101.

¹⁵⁵ RÁ CZ–SZENTHE 2015, 364–367, 394.

¹⁵⁶ RÁ CZ–KON CZ 2015, 400, 412; RÁ CZ 2016, 319–326.

késő szarmata – hun kori temetők felső időhatárát a 4/5. század fordulójában,¹⁵⁷ az 5. század első harmadában,¹⁵⁸ vagy az 5. század közepében állapították meg.¹⁵⁹ Ma már általános a dél-alföldi telepközlésekben, hogy a szarmata anyagot felkeltezik az 5. század közepéig.¹⁶⁰ Az alföldi kutatásban emellett bűvópatakként végighúzódik, de csak néha merül fel nyomtatásban nyíltan az az elképzelés, hogy az Alföld „gepidamentes területein”, elsősorban a Duna–Tisza közén a hun kor után is továbbélő szarmata népeiséggel számoljunk.¹⁶¹

Az Alföld hun uralom alá kerülésének időpontjáról a magyar kutatásban manapság újra eltérő vélemények is forgalomban vannak. Legutóbb Rácz Zsófia és Szenthe Gergely a 424. évi dátumot hangsúlyozta, míg Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria a valószínűleg 380 körül megtörtént behódolás mellett érvelt.¹⁶² Közös az új elemzésekben az, hogy vallják azt a Vaday Andrea által kidolgozott elméletet, amely szerint az alföldi lakosság egy része helyben maradt, kiszolgált új urait és gazdasági háttérrel biztosított az új birodalom számára. Ma már felmerülhet az a kérdés is, amelyet az avar kori germánokkal kapcsolatban oly régóta kutatunk: hogy vajon a régi népeiség valóban társadalmilag alávett helyzetben maradt-e, vagy maga is részesült az új nomád birodalom hadjáratokban megszerzett gazdagságából.¹⁶³

3.1.6. Összegzés

Az északkelet-alföldi szarmata peremterületek sírjainak és temetőinek viszonya a Tisza-vidéki, illetve az ártándi temetők anyagával további különböző részeredményekre vezetett, amelynek további részletezése nem e munka feladata.¹⁶⁴ Összességében megállapítható, hogy a Dél-Alföld esetében a szarmata kultúra továbbélése a hun korig ma már általánosan elfogadott. Napjainkban egyértelműen a párduczibónai „déli-alföldi kontinuitáselmélet” ellen szól az, hogy az 5. század során folyamatosan, a szarmata kortól a gepida korig használt temetőket a térségben nem ismerünk (kivéve feltételesen a két részben közöletlen ártándi temetőt). Az „északi migrációs elmélet” ezzel szemben erősen jelen van a kutatásban. Különböző narratíváiból adódóan vele vagy

„a Tiszadob-csoport területén”, vagy a „Körösöktől északra” számolnak. Ennek a nagy földrajzi pontatlanságnak egyetlen jelentős oka van: az, hogy az észak-alföldi késő szarmata kor publikációs helyzete rossz, és a kisebb közlések – természetesen – átfogó kérdésekre ritkán próbálnak meg választ adni. Ahogyan Vaday Andrea néhány évtizeddel ezelőtt fogalmazott: „Elképzelhető, hogy az északi és középföldi sáv kutatottsági hiányosságai miatt tűnik a hunkori későszarmata kerámia déli centralizációjának, s újabb leletanyagok előke-rülésével ez a gyérebb leletanyagú terület is benépesül.”¹⁶⁵

A hun kori csoportok elhatárolása a késő római kori lakosságtól tehát részben azért nem tisztázott, mert a késő szarmata kor kutatási hiányosságokkal küzd. A jövőbeli kutatás csak akkor vezethet előbbre, ha a temetők keltezését, temetkezési szokásait, tárgytypusait, a kontinuitás kérdéseit és a síroknak telepanyagokkal való kapcsolatait regionálisan, és kényszerű csoportalkotás nélkül vizsgáljuk. A kontinuitás vizsgálatához a települések kutatása is szükséges. Jelen munka erre egy olyan területen tesz kísérletet, amelyen sem a Tiszadob-, sem az Ártánd-csoporthoz kötött temetők nem jelennek meg, és jól keltezhető hun kori leletekben is igen szegényes. A Közép-Tisza-vidékre ezért olyan térségként tekinthetünk, amelynek megítélését nem torzítják a sírrégészet alapján kialakított történeti modellek.

A 21. században nem csak a hun kor elejének és a birodalom tetőpontjának alföldi régészeti anyaga vet fel még mindig alapvető kérdéseket. Az összefoglaló értékelésekben könnyen 454-től indított gepida régészeti kultúra meghatározása szintén vitatott volt a régebbi magyar kutatásban. Ez az összegzések történeti jellege miatt a háttérben maradt, a hun kor elejénél kevesebb kronológiai és etnikai vitát váltott ki. A kérdés ma sem tekinthető lezártnak, amelyet a soros temetők indításáról szóló eltérő vélemények tükröznek. A gepida kori soros temetők törzsterületén, vagy azok szomszédságában nem tudunk elkülöníteni olyan korábbi régészeti horizontot, amelyet egyértelműen a gepidákkal azonosíthatnánk. A késő 5. és kora 6. századi Tisza-vidéki gepida kultúra ebben a térségben jött létre, és kialakulása több évtizedes, hosszabb folyamatként rekonstruálható.¹⁶⁶ Minden más narratíva mögött összetett történeti konstrukciók, és olyan hipotézispiramisok rejlenek, amelyek nem a régészeti anyag részletes elemzésére épülnek.

¹⁵⁷ KÓHEGYI-VÖRÖS 2011, 360.

¹⁵⁸ KUJÁNI 2016, 55.

¹⁵⁹ PL. GULYÁS 2014, 63–64; GULYÁS-SÓSKUTI 2017, 231; ld. még ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2018, 391–404.

¹⁶⁰ PL. BENEDEK-PÓPITY-SÓSKUTI 2017, 160; SZ. WILHELM 2017, 280.

¹⁶¹ KISS P. 2015, 83–84; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2018, 426–430; VADAY 2018.

¹⁶² RÁ CZ-SZENTHE 2015, 364; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2018, 388–389, 404.

¹⁶³ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2018, 389–390.

¹⁶⁴ Ezt részletesen elvégezte KISS P. 2015, 36–50, 86–101.

¹⁶⁵ VADAY 1985a, 34.

¹⁶⁶ KISS P. 2015, 96–101; RÁ CZ 2016, 330.

3.2. A szarmata kori települések és a kerámia kutatása

3.2.1. Kutatástörténet

A szarmata kori települések kutatásának kezdete a szegedi egyetem Régészeti Intézetéhez köthető. Az első szarmata településrészletek az egyetem által végzett tervszerű kutatások és leletmentések során kerültek elő. A feltárásokat és a dokumentálást gyors feldolgozás és közzététel követte. Ez több tényező együttállásának volt köszönhető. Az eredményeket Banner János és Buday Árpád tudományszervezése, a fiatalon kinevezett Párducz Mihály tudományos érdeklődése, valamint az ásatásokat és a szegedi Dolgozatok kiadását adományok és szerződések keretei között finanszírozó alföldi városok, Szeged, Hódmezővásárhely és Makó tették lehetővé. Banner János visszaemlékezése szerint Párducz figyelmét ő fordította a szarmaták kutatása felé. Ez az őskoros szemlélet a kutatás módszertanán és súlypontjain is érezhető. A Hódmezővásárhely környékén megindult kutatások történetét Vörös Gabriella és Csányi Viktor foglalták össze.¹⁶⁷

A kutatás kezdetén – a népvándorláskor későbbi évszázadainak régészetétől eltérően – a szarmata kori temetők és települések értékelése fej-fej mellett haladt. Ez az arány csak a második világháború végétől tolodott el, ugyanis 1943 és 1977¹⁶⁸ között egyetlen településközlés sem látott napvilágot. A szarmata kor kutatása abban is eltér a magyarországi népvándorlás kori régészet fő fejlődési vonalától, hogy a kerámiaelemzésnek kiemelt szerep jutott a kezdetektől fogva, a sírok értékelésében is. Ez lényegében Párducz Mihály munkásságát jelenti, akinek tanulmányaiban egy-egy összefüggő leletegyüttes közlése gyakran további, az aktuális témával szerinte összekapcsolható, főként szórványanyagok bemutatásával járt együtt; az összefoglaló címek pedig minden esetben új leletek publikálását is magukban rejtették. Ezért a településrégészet nem értékelhető a kerámia tipokronológiáját megalapozó további tanulmányok és monográfiák nélkül.¹⁶⁹

Párducz korai közléseit úttörő szerepük miatt is érdemes részletesebben megvizsgálni, másrészt mert eredményei és hibái a további kutatást jelentősen befolyásolták. Az alföldi szarmata leletek első összefoglalása a kerámiaanyag elemzését még nem kísérelte meg. A sírleletek többsége szórvány

volt, és addig csak egy hitelesen feltárt településrészletet tárt fel Banner János Hódmezővásárhely-Kopáncson, a 15. dűlőben.¹⁷⁰ 1934-ben tárták fel a Hódmezővásárhely-Solt-Palé I. lelőhelyet, amelyet 1935-ben közölt,¹⁷¹ ettől mindössze egy kilométerre található a Solt-Palé II.¹⁷² A hódmezővásárhelyi gimnáziumi gyűjteményt közben 1937-re dolgozta fel.¹⁷³ Solt-Palét követték Hódmezővásárhely-Kopáncs 10. és 11. dűlő anyagának közlései.¹⁷⁴ Makó környékéről két településrészletet tett közzé: a várostól nyugatra eső makó-vörös-keresztli lelőhelyet, valamint egy újföldségi ásatás anyagát a környékbeli szórványokkal együtt.¹⁷⁵

Solt-Palé I. kivételével az objektumokról anyagukat külföldre adott részletes leírást, általában lelőhely-összesítő felszínvázlatot is közölve. A gödörtípusokról vázlatos metaszeteket is közölt, és megpróbálta tipológiailag is megkülönböztetni őket.¹⁷⁶ Az edényeket peremtípusok szerint rendezte, később csak a típuszámra és a mennyiségre hivatkozott, majd 1941-től – feltehetően a sok típus és az egyre bonyolultabbá váló hivatkozások miatt – ezzel a módszerrel már nem találkozunk. A kerámiát többnyire a valóságosnál általában évszázadokkal korábbra keltezte, mert az alföldi római kisleletek, érmek és *terra sigillata* „hosszú keltezése” akkoriban még ismeretlen volt. A sírkerámia keltezését a sírokban található római pénzekre építette, és a telepanyagot a sírkerámia, valamint a római kisleletek alapján korszakolta.

Solt-Palé I. közlésekor kerített sort a római kori Alföld kevés korábbi, hasonló korú telepanyagának összegyűjtésére. Őt alapvető anyagcsoportot különített el (redukált és oxidált égetésű finomkerámia, korongolt házi kerámia, kézzel formált durva kerámia, valamint a *terra sigillata*). Formailag legjellemzőbbnek a hullámvonallal díszített hombárokat és a felsőfüles edényeket tartotta. Néhány fibula, egy 4. századi pénzérme, a rácsmintás besimítás és a gödröket vágó gepida sírok alapján a település keltezését jól határozta meg nagyjából a 4. századra.

Érdemes kiemelni, hogy a korongolt szürke kerámia regionális készítésére már ekkor több adat létezett (pl. a gyulai edénygető kemence),¹⁷⁷ amelyet Párducz korszerű ásvány-

¹⁶⁷ BANNER 1990, 84, 88, 96–97; KOVÁCS 1984, 31–33; KOREK 1990, 12–17; VÖRÖS–CSÁNYI 2019.

¹⁶⁸ VADAY–VÖRÖS 1977.

¹⁶⁹ PÁRDU CZ 1941a; PÁRDU CZ 1944; PÁRDU CZ 1950; PÁRDU CZ 1941b; PÁRDU CZ–KOREK 1946–48; PÁRDU CZ 1959.

¹⁷⁰ PÁRDU CZ 1931, 140.

¹⁷¹ PÁRDU CZ 1935a.

¹⁷² PÁRDU CZ 1938.

¹⁷³ PÁRDU CZ 1937a; PÁRDU CZ 1937b.

¹⁷⁴ PÁRDU CZ 1942; PÁRDU CZ 1943.

¹⁷⁵ PÁRDU CZ 1939, PÁRDU CZ 1941c.

¹⁷⁶ PÁRDU CZ 1935a, 177, 179–180; PÁRDU CZ 1938, 115–116.

¹⁷⁷ PÁRDU CZ 1935a, Taf. XXXVII.

tani vizsgálatokkal és próbaégetéssel is megerősítettett. A vermek ma magától értetődő gabonataroló funkcióját viszont ekkor még nem ismerte föl.¹⁷⁸

A Solt-Palé II. lelőhely anyagát a sírkerámiával való párhuzamok alapján, másrészt egy klárafalvi teleprészlet nyomán a 3. századra keltezte. (Utóbbi mellett 2. századi – pontos keltező értékkel nem rendelkező – pénzeket tartalmazó szarmata sírokat tártak fel.) A korai keltezéssel Párducz éppen néhány jellegzetesen késő szarmata – hun kori díszítés korai megjelenése mellett érvelt (pl. erős kontúrú háromszögekkel való besimítás). Ezek után nem meglepő, hogy a makói anyagot még korábbra keltezte, amelynek alapja elsősorban a kora császárkori dák lelőhelyekkel való feltételezett közvetlen kapcsolat volt.¹⁷⁹ A földéaki anyagot elsősorban a makói alapján keltezi az 1–3. századra, s hasonló okokból a két kopáncsi telep virágkorát is a 3. századra tette.¹⁸⁰

A Szarmatakor emlékei Magyarországon első kötetében elkülönített dák, kelta, provinciális római hatású kerámiát; a másodikban pedig római provinciális illetve kelta–dáki hatású kerámiát. A szarmata jazigok saját hagyatékához és a germán hatású anyaghoz kerámiatípusokat nem tudott kötni.¹⁸¹ A hortobágy-porosháti halmos temető értékelése során részletesen elemezte az ásatások 128 síredényét. Ekkor helyi („kelta–dáki”), római, illetve marosszentannai hatást mutató edényeket különített el; kimutatta a kerámiatípusok azonosságát a halomsírok nélküli szarmata temető kerámiájával, valamint cáfolta az anyag korábban felmerült vandál rokonságát is.¹⁸² A tápé-malajdoki temető közlése során megkülönböztetett a szarmata kor III. periódusába tartozó, valamint addig ismeretlen formákat, de a korábbi szarmata kerámiához való erős kapcsolatokat hangsúlyozta.¹⁸³

1959. évi munkájában is döntő szerepet kapott a kerámia tipológiája és annak abszolút keltezése. Megállapította, hogy az Alföld területén a 4. század második felétől a gyorskorongolt sűrű kerámia számos új típusa tűnik fel, melyek egy nagy területen elterjedt, egységes horizontot alkotnak.¹⁸⁴ Bóna Istvánnak a csernyahovi kultúra alföldi megjelenésével kapcsolatos nézeteire reflektálva 1973-ban külön összefoglalta a késő szarmata és a csernyahovi kerámia lehetséges kapcsolódási pontjait. Végső következtetése,

hogy a csernyahovi kultúra hatásával igen, azt kizárólagosan hordozó népcsoportok megjelenésével azonban valószínűleg nem számolhatunk az Alföld területén.¹⁸⁵ Egyik utolsó tanulmányát egy máig egyedülálló, nagy méretű sárkányos tál közlésének szentelte.¹⁸⁶

Az 1970-es évek vége óta a szarmata kor régészetében kiegyenlítettebb tendenciák érvényesülnek.¹⁸⁷ A településértékelések száma nem mondható jelentősen elmaradottnak a temetőközlésekhez képest. A Párducz által elkezdett tipokronológia fejlesztését Vaday Andrea folytatta, és helyezte a mai alapokra. Ehhez egyrészt az 1970-es évek végén közölt kisebb új telepanyagok szolgáltattak új adatokat.¹⁸⁸ Másrészt régi anyagok újraértékelésével, új együttesek közlésével, valamint a tiszaföldvár-téglagyári település alapján Vaday Andrea meghatározta a szarmata kerámia azon típusait, melyeket ma is késő szarmata – hun kori kerámiaanyagként tartunk számon, és használatukkal az 5. század első feléig – közepéig számolunk az Alföld központi területein. A téma kidolgozásával több anyagközlés és tematikus anyaggyűjtés is foglalkozott.¹⁸⁹ Istvánovits Eszter – Vaday Andrea szakmai segítségével, Mócsy Andrásához írt – szakdolgozata a 2–5. századi szarmata besimított kerámia teljességre törekvő feldolgozását nyújtotta.¹⁹⁰ Harmadik, legnagyobb állomásként a teljes szarmata kori kerámiatipológia kialakítására, és a keltező elemek meghatározására került sor a Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyag alapján.¹⁹¹

Az első nagy leletközlések a középső szarmata kori, 2–3. századi településekre vetettek korábban teljesen ismeretlen fényeket.¹⁹² A közölt anyagmennyiség hamar felzárkózott a késő szarmata korhoz, amelyből a nagyobb, összefüggő településrészletek részletes közlése sokáig elmaradt. A legkevesebb tudással a kora szarmata kori kerámiáról rendelkezünk, de ma már telep- és temetőközlések adatai is

¹⁷⁸ PÁRDU CZ 1935a, 188–194.

¹⁷⁹ PÁRDU CZ 1939, 144–145.

¹⁸⁰ PÁRDU CZ 1941b, 99.

¹⁸¹ PÁRDU CZ 1941a; PÁRDU CZ 1944.

¹⁸² PÁRDU CZ 1941b, 314–324.

¹⁸³ PÁRDU CZ–KÖREK 1946–48, 312.

¹⁸⁴ PÁRDU CZ 1959, 333–365, 385–387.

¹⁸⁵ PÁRDU CZ 1973.

¹⁸⁶ PÁRDU CZ 1972b. Korai telepközléseit a sírletek alapján felállított kronológiai rendszerekbe nem építette be. Vö. VADAY 2011a, 160–161.

¹⁸⁷ A településrégészetről összefoglalóan ld. VADAY 2011a, 159–161; VADAY 2011b, 405–406; VÖRÖS 1998; VADAY 2003c, ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003.

¹⁸⁸ VADAY–VÖRÖS 1977; VADAY–VÖRÖS 1980.

¹⁸⁹ VADAY 1982; VADAY 1984; VADAY 1985a; VADAY 1994; továbbá VÖRÖS 1982; VÖRÖS 1987; KÓHEGYI–VÖRÖS 1992; ÁCS 1992a; VÖRÖS 1992; FÜLE 1995; FÜLE 1996; VADAY 1997a; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a.

¹⁹⁰ ISTVÁNOVITS 1981. A kéziratot gyakran használtam munkám során, de elsősorban azon anyagok esetében hivatkozom, amelyekről azóta sem született értékelés.

¹⁹¹ VADAY 1989, 131–179.

¹⁹² VADAY 1996a; VADAY–HORVÁTH 1999; VADAY–SZEKERES 2001. Ld. még MRT 8, 27; MRT 10, 21–22.

rendelkezésre állnak egy átfogó kép kialakításához.¹⁹³ Az eddig legnagyobb anyagú késő szarmata lelőhelyek közlése (Örménykút és Endröd) régóta várt a nyomdába kerülésre, a kötet végül 2011-ben jelent meg.¹⁹⁴

Az 1980-as évek óta a szarmata telepnyag-közlések folyamatosnak mondhatók, a publikációs kép azonban nagyon mozaikos. A nagyobb késő szarmata kori telepnyagokat elsősorban Békés megye területéről közölték; míg Csongrád megyéből számos további kisebb-nagyobb leletgyűttest publikáltak az elmúlt évtizedekben. Szintén viszonylag jól kutatott Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe, de a régészeti hagyaték összetettsége és szarmata szempontból periféria-jellege miatt az itteni eredmények nem minden szempontból általánosíthatók az Alföld központi területeire. Az alföldi késő szarmata kori Barbarikum római *limes*hez legközelebb eső területei (Pest és Bács-Kiskun megye, Délvidék) olyan mértékben kutatatlanok, hogy velük összehasonlító szintézis elvégzésére gyakorlatilag nincsen lehetőség.¹⁹⁵ Hajdú-Bihar megye területe szinte teljes mértékben fehér folt a szarmata kerámiakutatásban.¹⁹⁶ Ugyanezt mondhatjuk el Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyék déli részének kutatásáról: az Északi-középhegység felé eső határvidék késő szarmata kori telepnyaga szintén alig ismert.¹⁹⁷

Mai határainkon túlról az utóbbi években számos jelentős közlés született. Gindele Róbertnek köszönhetően ismerhetjük az Északnyugat-Románia területére eső, a szarmata kultúrához sorolható tájegységek között leletanyagát.¹⁹⁸ A Dél-Alföld határainkon túli területeiről a legtöbb szarmata leletanyagot valószínűleg még mindig Párducz

Mihály munkáiban találjuk meg. Ezek nagy mennyiségű kerámiaanyagot, azonban kevés településanyagot tartalmaznak. A Bácska és a Bánság területéről a 20. században közölt edénygyűttestek, vagy kisebb telepnyagok mára alapvető publikációvá váltak, hiszen a gazdag, és alig ismert dél-alföldi telepkerámiába engedtek kisebb betekintéseket.¹⁹⁹ Ezeket a munkákat a 20. század végén, de elsősorban a 21. század elején is követték kisebb telepközlések,²⁰⁰ valamint településtörténeti, ill. kutatástörténeti összefoglalások.²⁰¹ Románia területéről ma már két, leletmentés során feltárt szarmata lelőhely monografikus feldolgozásával is rendelkezünk,²⁰² Szerbia területéről pedig a nyugat-bánsági topográfiai kötetek kiemelkedő fontosságúak.²⁰³ A bánsági szarmata temetők friss monografikus feldolgozása természetesen szintén tartalmaz fontos kerámiaanyagokat.²⁰⁴ Összességében tehát megállapítható, hogy a Bánságot – mind a szerbiai, mind a romániai kutatás kora 21. századi eredményeit figyelembe véve – ma már sokkal jobban ismerjük, mint a Dél-Bácska területének római korát.

3.2.2. A késő szarmata és hun kori települések etnikai azonosítása

A korszak településeinek etnikai hátteréről a temetőkhöz képest jóval kevesebb vélemény látott napvilágot. Vaday Andrea a késő szarmata – hun kori településanyagok meghatározása után, kandidátusi értekezésében az etnikai azonosítás nehézségét hangsúlyozta; valamint azt, hogy a szarmata hagyományok továbbélése mellett megjelenő friss keleti hatások, illetve a növekvő mennyiségű és diverzitású leletanyag alapján az Alföld kevert népességének települései a hun kor végéig töretlenül éltek virágkorukat.²⁰⁵ A jellegzetes dél-alföldi késő szarmata kori leletanyagot Kőhegyi Mihály és Vörös Gabriella is szarmata népességhez kötötte.²⁰⁶ Ez az értékelés ma általánosan elfogadott, azzal együtt, hogy a „szarmata” telepek akár heterogén népességre is utalhatnak; a probléma inkább a horizont felső határával van.

¹⁹³ ISTVÁNOVITS–LÓRINCZY–PINTYE 2005; SÓSKUTI 2017b. A korai sírkerámiához MARÓTI–VADAY 1980; VADAY 1983; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 223–225; DINNYÉS 2014, 97–98; KOROM 2018, 188; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 220–222.

¹⁹⁴ VADAY 2011a; VADAY 2011b.

¹⁹⁵ A Pest megyei közlések az összefoglaló értékeléseket sok szempontból lehetővé teszik: PETŐ 1992; DINNYÉS 1997; KULCSÁR 1997; GABLER 2001; KULCSÁR–HORVÁTH 2002; TARI 2006; DINNYÉS 2007; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011; KULCSÁR–MÉRAI 2011; DINNYÉS 2011b; GULYÁS 2011. A Bács-Kiskun megyei megelőző feltárások telepnyagából szintén csak a jéghegy csúcsa látszik: BALOGH 2001; SÓSKUTI 2005; WICKER–KNIPL 2011; ROSTA–LICHTENSTEIN 2011; LUKÁCS 2011, a korábbi korszakoknál idézett újhartyáni és bugaci közlések, ill. a sírkerámiára KŐHEGYI–VÖRÖS 2011.

¹⁹⁶ M. NEPPER 1984; M. NEPPER 1985. Néhány síredényt közölt Párducz Mihály óta HULLÁM 2013.

¹⁹⁷ Kivételek: RACZKY–KOVÁCS 1997, 91–113, 184–190; a 3. századi kompolti telep: VADAY–HORVÁTH 1999; a nagyúti telep előzetes közlése: VÁRADI 2000; rövid értékelés egy kisebb fűzesabonyi (SZABÓ 1990) és egy nagyobb oszlári (BORSÓDI 2019, 32–33) anyagról. Jelentősebb sírkerámia: ÁCS 1992b; ÁCS 2003; VADAY 1995–1996; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001; K. TUTKOVICS 2015.

¹⁹⁸ GINDELE 2010, 87–100.

¹⁹⁹ GOHL 1899; Рашајски 1957; Симољевич 1957; Барачки 1971; BEJAN 1973.

²⁰⁰ Pl. Трифуновић–Пашић 2003; Рајковић 2004; SZEKERES 2005; KAPCSOS 2017a.

²⁰¹ Pl. DAUTOVA–RUŠEVLJAN 1990; IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008, 39–44; BUGARSKI 2012, további irodalommal.

²⁰² MARE et al. 2011; GRUMEZA–URŠUJIĆ–COPOS 2013.

²⁰³ Трифуновић 2012; Трифуновић 2016.

²⁰⁴ GRUMEZA 2014.

²⁰⁵ VADAY 1989, 209; VADAY 1996b; VADAY 2003c.

²⁰⁶ KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, 113.

Kérdésebb az észak-alföldi telepek megítélése, azért is, mert az ismert lelőhelyek anyaga a Körös–Maros-vidéki és ettől délre eső késő szarmata – hun kori településeketől bizonyos mértékben eltér. Az első észak-alföldi településrészlet anyagát Kovrig Ilona közölte Alattyánról. Párhuzamként még csak Párducz közlései álltak rendelkezésére, ezek alapján az anyagot a 4–5. századra keltezte, etnikai azonosítás nélkül.²⁰⁷ A tiszzaeszlári település anyagát Kovalovszki Júlia a 3–4. századra keltezte, szintén kerülve bármilyen etnikai meghatározást.²⁰⁸ Vaday Andrea a bagi leletegyüttes zárt anyagának értékelése során azt egyértelműen kapcsolatba hozta a dél-alföldi késő szarmata – hun kori kerámiahorizonttal, jelentősen kitágítva annak földrajzi határait.²⁰⁹ Cseh János a tiszafüredi telepet már egyértelműen szarmatának határozta meg.²¹⁰ Szabó J. József a füzesabonyi településrészletet „valamilyen germán etnikumhoz” kötötte, ugyanakkor ebben a meghatározásban deklarált szerepet tulajdonított a Csörsz-ároknak, és megfogalmazta, hogy a kerámia az alföldi anyaghoz is igen közel áll.²¹¹ Istvánovits Eszter az apagy-peckéstanyai 3–4. századi telep feldolgozása során megállapította, hogy az anyag kapcsolatrendszerében a szarmata elemek dominálnak; az ettől eltérő jellemzők etnikai elkülönítését nem tartotta lehetségesnek. A Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag lelőhelyen feltárt település használatát a Tiszadob-csoporthoz kötötte.²¹² Közlések hiányában több állásfoglalást nem idézhetünk, amely azt is jelenti, hogy az észak-alföldi korai gepida migrációs modellek mögött településtörténeti kutatások nincsenek.

3.2.3. Szarmata kori településföldrajz és településszerkezet

A szarmata kori lelőhelyek nagy száma és sűrűsége hazai kutatásunkban régóta közhely. Olyannyira, hogy a II. világháború alatt zajló első, úttörő jellegű regionális topográfiai munka összegzése során Banner János ma is általános érvényűnek tűnő gondolatokat fogalmazott meg a szarmata településrendről: „Szarmata település nyomai még ott is vannak, ahol kutatásokat nem folytattunk. [...] A szétszórt nyomok azt mutatják, hogy

ezen a tájon a mai tanyaszerű szétszórtságban élhettek egymás közelében, amit a területtel járó foglalkozás tett szükségessé.”²¹³

A mára kirajzolódó kép elsősorban az MRT-hez kapcsolódó kutatásoknak köszönhető, azon belül is Békés megyei adatokra épül. Egyedül innen származnak olyan számszerű adatok, amelyek alapján kimondható, hogy az Alföldön valószínűleg valóban a szarmata kori lelőhelyek a leggyakoribbak. A szarvasi járás esetében ezt az arányt – 23% – néhány százalékkal lemaradva követi az Árpád-kor, majd az avar kor.²¹⁴ Általánosan megállapítható, hogy a szarmata lelőhelyek az élővizektől jelentős távolságokra is feltűnnek, míg a vízjárások partján hosszán elnyúló településláncolatok húzódnak.²¹⁵ Erre elsősorban az eltérő jellegű gepida településképpel kapcsolatban szokás felhívni a figyelmet.²¹⁶ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a Duna–Tisza közének bizonyos térségein is hasonló folyamatok körvonalazhatók a szarmata és az avar kor településképét összehasonlítva.²¹⁷ A szarmata kori településképet különböző nagyságrendű lelőhelyek határozzák meg: a kép a kisebb, tanyaszerű gazdasági egységektől a hatalmas falusias településekig,²¹⁸ vagy ipari jellegű központokig²¹⁹ terjed. A korai időszakban inkább térben elcsúszó, esetleg a kimerült földek után továbbköltöző közösségekkel számolnak, míg egymással egykorú településláncolatok talán csak a késő szarmata korban adathozhatók.²²⁰

Az MRT-hez tartozó kutatások során számoltak azzal, hogy a korszak végére új településstruktúra alakult ki, és az új településhálózat jóval erősebben differenciált volt, mint a korábbi.²²¹ Ugyanakkor más értékelések éppen azt emelték ki, hogy a megtelepedés utolsó időszakában a kisebb, tanyaszerű települések, „majorságok” domináltak, amelyek sűrűn behálózták a vidéket.²²² Ma már számos példa alapján körvonalazható, hogy a valóság a két megállapítás között lehet: a korábbi nagy kiterjedésű települések egy – általában közlések hiányában bizonytalan nagyságú – része továbbélhetett, miközben mellettük számos új település is keletke-

²⁰⁷ KOVRIG 1963, 191–192.

²⁰⁸ KOVALOVSZKI 1980.

²⁰⁹ VADAY 1985a.

²¹⁰ CSEH 1991a.

²¹¹ SZABÓ 1990, 179–180.

²¹² ISTVÁNOVITS 1993a, 22–23; ISTVÁNOVITS 1999, 179.

²¹³ BANNER 1943, 200. A hódmezővásárhelyi Fehér-tó környéki szarmata lelőhelyek közlése: PÁRDU CZ 1952.

²¹⁴ VADAY 2003c, 5. kép.

²¹⁵ Ld. az MRT 6, 8, 10. és 11. kötet térképmellékleteit.

²¹⁶ SZABÓ–VÖRÖS 1979, 226; B. TÓTH 1987, 5; B. TÓTH 2006, 49–55. Ld. továbbá a gepida kori telepek kutatásánál.

²¹⁷ KNIPL 2017, 232–234; BERTA 2017, 77–78, 9–10. kép. Vö. MESTERHÁZY 2017, 5. kép.

²¹⁸ MRT 10, 23; ill. legutóbb pl. CSÁNYI–SÓSKUTI 2012 a Székkutas környékén ismert 131 szarmata lelőhely kapcsán.

²¹⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011; KULCSÁR–MÉRAI 2011.

²²⁰ VADAY 1999a, 550; VADAY 2003c, 275.

²²¹ MRT 8, 28.

²²² VADAY 1989, 209; VADAY 1999a, 549–550; VADAY 2011b, 405–406.

zett. Ez a folyamat csak a nagyberuházások megindulása óta, és szinte csak előzetes közlésekből és rövid jelentésekből ismert. Egyedül a Kiskundorozsma környéki Maty-ér mentén vizsgálták részletesebben.²²³ A településszerkezeti struktúrák időbeli változásairól és annak háttéréről, e rendszerek hierarchiájáról tehát gyakorlatilag semmit sem tudunk. A kérdés megoldásához a jövőben csak célzott kutatási projektek vihetnek közelebb.

A települések szerkezetének alapvető különbségeire, a lazább és zártabb településképpel rendelkező lelőhelyekre már korán felhívták a figyelmet. Feltételezték, hogy a Közép- és Dél-Tisza-vidéken egy-egy épülethez jóval több tárológödör, gazdasági objektum és nagyobb tér („parcella”) tartozik, míg az észak-alföldi települések épületei csoportosan vagy egymástól távolabb kerülnek elő, és kevesebb gödör veszi körül őket. Ez a megállapítás elsősorban a kisebb déli leletközléseken, valamint a tisztaeszlári település képén alapult.²²⁴ Később Vaday Andrea a jelenséget az eltérő ideig használt településekkel magyarázta, azaz hogy a szerkezetüket hosszabb ideig őrző települések váltak volna „sokgödörösé”.²²⁵ Érdekes, hogy a határozott térfelosztási szabállyal rendelkező településképet az M3 Polgár környéki megelőző feltárásainak esetében határ menti jelenségnek tulajdonították, amely a szarmata határvidék erősebb militarizációjával függhet össze.²²⁶ Az 1980-as évek kutatási helyzete alapján felállított elképzelés a településszerkezeti különbségekről ma már vitatható. Ennél fontosabb, hogy a kérdést azóta sem vizsgálták részletesen, pedig a különböző településképek a háztartások és a társadalmi szerveződés különböző megjelenési formáira is utalhatnak.

A nagy felületű feltárások egyik legfontosabb tanulsága az a felismerés, hogy a szarmata települések jelentős része különböző funkciójú térhasználati zónákra tagolható.²²⁷ Ez a megközelítés a fentebbi kutatási kérdést is kiválthatja a települések regionálisan eltérő szerkezetéről. A hosszú ideig használt települések esetében számos esetben a szuperpozíciók magas számát, és a település súlypontjának fokozatos eltolódását figyelték meg.²²⁸ Ilyen esetekben az objektumok funkcióváltása igen gyakori (pl. gödörbe telepített kemencék, másodlagos hasznosítású épületek). Más feltárásokon az adott teleprészlet

struktúrája sokszor tisztán megfigyelhető abban az esetben is, ha az egy hosszú életű és kiterjedt település részét képezte; azaz a terület felhagyása után nem „ásták szét” a jelenségeket.

A korábbi kutatás egy kisebb területen sűrűn elhelyezkedő szarmata gödrök sokaságát általában egymás után használt, sorban kiásott objektumoknak vélte. Mára körvonalazódott, hogy ezeket sokszor a településszerkezetben betöltött szerepük, a szuperpozíciók hiánya és a leletanyag egységessége alapján is egy-egy gazdasági egységnek tekinthetjük. A vermes-gödörös zónák szerkezete, szabályossága sokszor azok viszonylag rövid életére utal. Ez a kép ellentmond annak, hogy a települések belső szerkezetüket sokáig őrizték: éppen az ellenkezőjére, a különböző funkciójú teretek viszonylag gyakori változására, eltolódására utal.

Pest és Bács-Kiskun megyei példák arra utalnak, hogy ezeket a nagyobb gödrös területeket olykor gazdasági funkciójuk megszűnte után, célzottan töltötték fel hulladékanyaggal egy-egy településrendezés során.²²⁹ 3. századi tereprendezést figyeltek meg egy Csongrád megyei, makói lelőhelyen is.²³⁰ Ez a jelenség szintén a településrésztetek nagyobb léptékű funkcióváltásához sorolható. Jövőbeli kutatási feladat a szarmata települések hulladékkezelésének értékelése és módszertani elválasztása azoktól a lelőhelyektől, amelyeken pusztulási horizont jelenlétét állapítottuk meg.

A szarmata települések esetében sok esetben strukturált településszerkezetet regisztráltak a feltárók, amelyek jellege a kisebb „szállásoktól” az utcás-soros jellegű, falusias településekig terjed.²³¹ Ezeket intenzíven és kevésbé intenzíven használt területek, „telkek”, „utcák”, „udvarok”, esetleg kiemelkedő közösségi helyzetre utaló épületek különíthetők el. A részben földbe mélyített épületek mellett számos telepen cölöpszerkezetes vagy alapárkos, nagy méretű épületek is dokumentáltak. Szatymaz–Makraszéki Iskola 51/41B lelőhelyen a gödrös terület és a különböző szerkezetű épületek elhelyezkedése egy olyan üres területet zár szabályosan közre, amelyet gazdasági udvarként értékelték.²³² Más hol árkok segítségével különíthetők el kisebb gazdasági egységeket, amelyeken belül kevésbé strukturáltan jelentkezték az objektumok.²³³ Hasonló szórtabb felosztást árkok nélkül is megfigyeltek.²³⁴ Egy további településtípus esetében

²²³ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006b.

²²⁴ KOVALOVSZKI 1980; KULCSÁR 1984, 22–23; VADAY 1989, 131; VADAY 1997b, 97; hasonló jelenséget figyelt meg ISTVÁNOVITS 1999, 175.

²²⁵ VADAY 2003c, 275.

²²⁶ HAJDÚ et al. 1997, 108.

²²⁷ Erre már KULCSÁR 1984 is utalt.

²²⁸ VADAY 2003c, 275; ill. pl. PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 216–217.

²²⁹ PETŐ 1992, 14; ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 98.

²³⁰ SZTANKOVÁNSZKI 2017.

²³¹ PETŐ 1992, 8–9, 14; HAJDÚ et al. 1997, 106–108; SZALONTAI–TÓTH 2000, 61. és SZALONTAI–TÓTH 2003, 70–71; BÉRES 2005, 212, 214–215; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011.

²³² BÉRES 2005, 208–209, 13. kép.

²³³ VÖRÖS 1998, 56.

²³⁴ VADAY–HORVÁTH 1999, 201–202.

a településkép zárt, sűrű, de nagyon kevés épületnyommal rendelkezik; a lakóházak hiánya az értékelésben problémát okoz.²³⁵ A leglazább településképet csupán egy-egy egyszerű épület, néhány gödör és kemence, nagyszámú karám, cölöplyukas szerkezetű épületnyomok és kopolyakutak jellemzik.²³⁶ Wicker Erika ezeket a lelőhelyeket „külterületként” értékelte, amely feltételezi, hogy ezek nem önálló gazdasági egységeket képeztek, hanem egy nagyobb település közösségi gazdálkodásának színhelyeiként értékelhetők.

Számos telepünk tehát nem értelmezhető sem szórt településképű, tanyasias jellegű „szállásnak”, sem zárt, soros szerkezetű megtelepedési helyszínnek. Mind a településszerkezet, mind az épületek, mind a gazdasági hasznú objektumok értékelése során merültek fel problémák. Ezekben közös, hogy a közösség gazdasági alapegységeinek, háztartásainak rekonstruálása nem oldható meg a településkép alapján. Bizonytalan, hogy egyes struktúrákat több kisebb gazdasági egységként, vagy egyetlen nagy gazdasági hasznú területként határozunk meg. Lehetséges, hogy a kisebb települési egységek („háztartások”) lakóházait sokszor nem tudjuk régészetiileg megfogni. Egyelőre ugyanígy lehetséges, hogy sok település esetében nagyobb, szervezett struktúrában élő közösség elkülönülő gazdasági színtereit tártuk fel.

A fennálló kérdésekkel szemben a térhasználati zónák átalakítása, tudatos megszüntetése, a „településrendezések” mindenképpen nagyobb közösségek közös erőfeszítéseire utalnak. Hasonló következtetésre juthatunk a településeket kerítő, azokat egy-egy oldalról határoló, vagy a településektől messzebb, általában ártéri területek peremén húzódó árkok esetében. Ezek a jelenségek sokszor akkora erőfeszítést igényelnek, hogy elkészítésükhöz, karbantartásukhoz mindenképpen közösségi összefogás volt szükséges; emellett tervezést és hosszú távon tudatos térhasználatot feltételeznek.²³⁷

A funkcionális zónák felismerése, kategorizálása alapvető feltétele annak is, hogy a szarmata kori településhálózatot a jövőben új szempontok alapján vizsgálni lehessen.

3.2.4. A késő szarmata – hun kori kerámia keltezési lehetőségei

Párducz Mihály korai kutatásaiban a szarmata települések anyagát nagyrészt a 2–3. századra keltezte, és a római kor végére elnéptelenedő alföldi területekkel számolt. Ez a

szemlélet tükröződik Bóna István korai összefoglalásaiban is.²³⁸ Úgy tartotta, hogy a 4–5. századi alföldi leleteknek a 2–3. századi szarmata kultúrával alig lehet kapcsolata, amely későbbi elméleteinek egyik meghatározó alapvetése lett. Ez elsősorban az Orosháza történetét összefoglaló 1965. évi munkából rajzolódik ki. Ugyan erre Bóna sehol sem hivatkozik, de a 4. században elnéptelenedő szarmata falvakról szóló elképzelés csak Párducz kutatásain alapulhat. Bóna István véleményét az erős késő római kori kulturális törésről később is fenntartotta. Közben viszont a két világháború közötti telepközlések elavultak.

Az 1980-as években fellendülő szarmata településkutatás Párducz Hódmezővásárhely és Makó környéki anyagait újraértékelte, és kimutatta, hogy ezek kivétel nélkül késő szarmata koriak.²³⁹ Feltehetően az újraértékeléseknek köszönhetően, Bóna István később a 4. századig, a 4. század végéig, végül 424-ig felvihetőnek tartotta a szarmata telepéket életét.²⁴⁰ Szemléletváltásában másrészt az MRT topográfiai munkálatainak lehetett hatalmas szerepe. A Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat megjelent kötetei közül csak néhány esik alföldi területekre.²⁴¹ A szarvasi és a békési járások értékelő fejezetei a kutatás fontos fordulópontjait jelzik. Ezek szinte az egyedüli kortárs szakirodalmi források, amelyekből lemérhető, hogy a topográfiai munkák megindulása mennyire változtatta meg az Alföld római koráról és kora népvándorlás koráról korábban kialakult képet. A szarvasi járás területének bejárása minden korábbi várakozást megdöntött a szarmata lelőhelyek sokaságával.²⁴²

A szarvasi járás topográfiai munkáinak értékelése során kiemelték, hogy a késő szarmata kor végi és a hun kori települések egyelőre nem választhatók szét egymástól. Bóna István lektori véleményében ezt – több évtizedes véleményének megfelelően – élesen elutasította, és éles fordulópontként a 380. évet jelölte meg: „A szarvasi járás területén történetileg 100-tól 380-ig számolhatunk zavartalan, zárt iráni világgal.”²⁴³ A megjelent kötet értékelésében a szerzők Bóna kritikáját elutasították, a késő szarmata kor második felét és a hun kort összevonták, és 380–450 közé keltezték. A békési MRT-kötetben arra hívták fel a figyelmet, hogy

²³⁵ GALLINA 2000, 35; BALOGH 2001, 32–33; MASEK 2012b, 212–215.

²³⁶ WICKER 1994; WICKER 1997.

²³⁷ VÖRÖS 1998, 54; VÁRADI 2000, 128–129; SZALONTAI–TÓTH 2000, 64–65; WICKER–KNIPL 2011, 79.

²³⁸ BÓNA 1961, 205–207; BÓNA 1965, 117, 120; BÓNA 1968a.

²³⁹ VADAY 1982, 126–128; VADAY 1984, 40–41; VADAY 1985a, 34; VÖRÖS 1991.

²⁴⁰ Pl. BÓNA 1984, 287–288; BÓNA 1988, 116; BÓNA 1993a, 237; MRT 10, 23.

²⁴¹ MRT 6, 8, 10, 11.

²⁴² Ld. még VADAY 1999a, 548–550; VADAY 2011b, 405–406; B. TÓTH 1987.

²⁴³ MRT 8, 27–28. Bóna István kritikáját VADAY 2011b, 405. is említi. A lektori véleményt ld. MASEK 2017b.

hiába gyökerezett meg a magyar régészeti kutatásban a hun kor – történeti szempontú – kétféle értelmezése, a korai időszak („prehun kor”) az Attila-kortól a kerámiaanyag alapján egyelőre nem különíthető el. Ezért azt a szarvasi kötethez hasonlóan egy régészeti egységként kezelték. Ráadásul itt azzal számoltak, hogy a hosszú életű települések esetenként a gepida korban is lakottak maradtak.²⁴⁴ Bírálataiban Bóna István a szarvasi kötethez hasonló nézetet fogalmazott meg, azaz, a késő szarmata – hun kori települések számát erősen túlbecsültnek tartotta, és a 420-as éveknél semmiképpen sem kelezte későbbre őket.²⁴⁵ Ennek ellenére a szarvasi kötetben megfogalmazott időhorizont ma már általánosan elfogadottnak számít, legalábbis ellenkező vélemény a szakirodalomban Bóna István munkássága után nem jelent meg.

A késő római kori településekkel kapcsolatos mai állapotot és kételyeket is a békési kutatások összefoglalásai tükrözik legjobban, annak ellenére, hogy több évtizedes kutatási eredményekről van szó. A késő szarmata kori telepek látszólag mind továbbéltek a hun korig.²⁴⁶ Ezt a problémát a kutatás azóta sem tudta feloldani. A hun kori anyagot az Alföld központi területein elsősorban éppen a kerámiaformák új típusai alapján határozzuk meg, és néhány évtizedes pontosságú finom kronológiával nem rendelkezünk. Arra a kérdésre, hogy ezekhez a településekhez milyen típusú temetők tartoztak, ma sem tudunk pontos választ adni. A szarmata temetők felső időrendi határa bizonytalan; a települések viszonya a szórványosan feltűnő, hun kori emlékekhez szintén.

A kerámia relatív kronológiai rendszeréhez legkönnyebben a jól keltezhető sírkerámia adhatna abszolút kereteket. A centrális Barbarikum késő szarmata – hun kori telepkerámiajának jellegzetes edénytípusainak nagy része azonban sírkerámiaként sajnos nem volt használatos sem a szarmata, sem a hun korban. E forrásadottság miatt a falusias települések anyaga, valamint a hun kori elit jól keltezhető kisleletei nagyon nehezen hangolhatók össze.

Azonban az 5. századi alföldi sírkerámia összefoglaló vizsgálatára Párducz óta célzott kutatás nem irányult. Az 5. századi kronológiai problémák megoldásához ezért mégis logikus lépésnek tűnik a sírkerámia felé fordulni. A hun kori sírkerámia korábban megkezdett gyűjtése a kerámiatechnológia további kutatását eredményezte.²⁴⁷ A legjellegzetesebb 5. századi forma, az ún. murgai korszátípus

a településeken kis számban van jelen; ellenben a síranyagokban számos technológiai variációja előfordul. Hamar világossá vált, hogy a kapcsolatot a telepanyagok és a sírok között nem a sírkerámia önmagában, hanem elsősorban annak technológiai jellemzői és a díszítésrendszer elemekre lebontott vizsgálata teremtheti meg.

Az 5. századi technológiai folyamatokat felvázolva, és összevetve a keltezhető anyagú sírokkal, azt az eredményt kaptam, hogy a kerámiatechnológiában a D1–D2 időszakig a késő császárkori elemek dominálnak. A késő szarmata – hun korra jellemző, császárkori kerámiatechnológiai hagyománytól idegen vonások valószínűleg csak a D2/D3 relatív fázisban válnak uralkodóvá. Az Alföldön egy erős és viszonylag gyors lefolyású technológiai törés, illetve átalakulás figyelhető meg annak ellenére, hogy a murgai korszak formavilága a gepida korban is folytatódik.

Ritka esetekben az edénytípusok is összeköthetők a sír- és telepanyagokkal. A hun kori kiöntőcsöves korszakkal kapcsolatban hosszú ideig leginkább a tiszaföldvár-téglagyári két példányt, és azok késő szarmata telepekről ismert párhuzamait idézhettük. Hozzájuk az alföldi síranyagból csak a gorzsai női sír, a tiszalöki, valamint egy csongrád-kenderföldeki temetkezés volt köthető.²⁴⁸ A tiszalöki sír a szarmata temetkezési szokásoktól eltérő vonásokkal rendelkezik; a csongrádi temető etnikai értékelése szintén összetett kérdés. Ezért ezek a temetkezések a szarmata temetők felső időhatárához kevés pontos támpontot adhattak. A nagyberuházásoknak köszönhetően azonban ma már számos új teleplelet, és két új temetőből három kiöntőcsöves korszak is közölt (**2. kép**). Ezek a gorzsai sírhoz csatlakozva egyértelműen bizonyítják, hogy a dél-északi tájolású csontvázas sírokat és körárkos-halmos temetőket használó alföldi közösségek megérték az edénytípus használatát az Alföldön.²⁴⁹

Az új leletek azonban az abszolút keltezési problémákat még mindig nem oldották meg teljesen. Bóna István feltételezte, hogy az Alföldön a hun kori kerámiaformák korábban jelentkeztek és használatuk korábban véget is ért.²⁵⁰ Erre valójában nem rendelkezünk bizonyítékkal, és az értékelésre az északi és nyugati párhuzamok keltezése sem jogosít fel. A kiöntőcsöves- és nyakpárnás korszátípusok esetében is bizonytalanok a Fekete-tenger melléki és kaukázusi párhuzamoknál közelebbi, közvetlen előképnek tartható kelet-európai leletek. Ezért a Kárpát-medencei fejlődést nagy vonalakban egységesnek kell tartanunk, abból

²⁴⁴ MRT 10, 22–23.

²⁴⁵ MRT 10, 23. Vö. SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 9. lj.

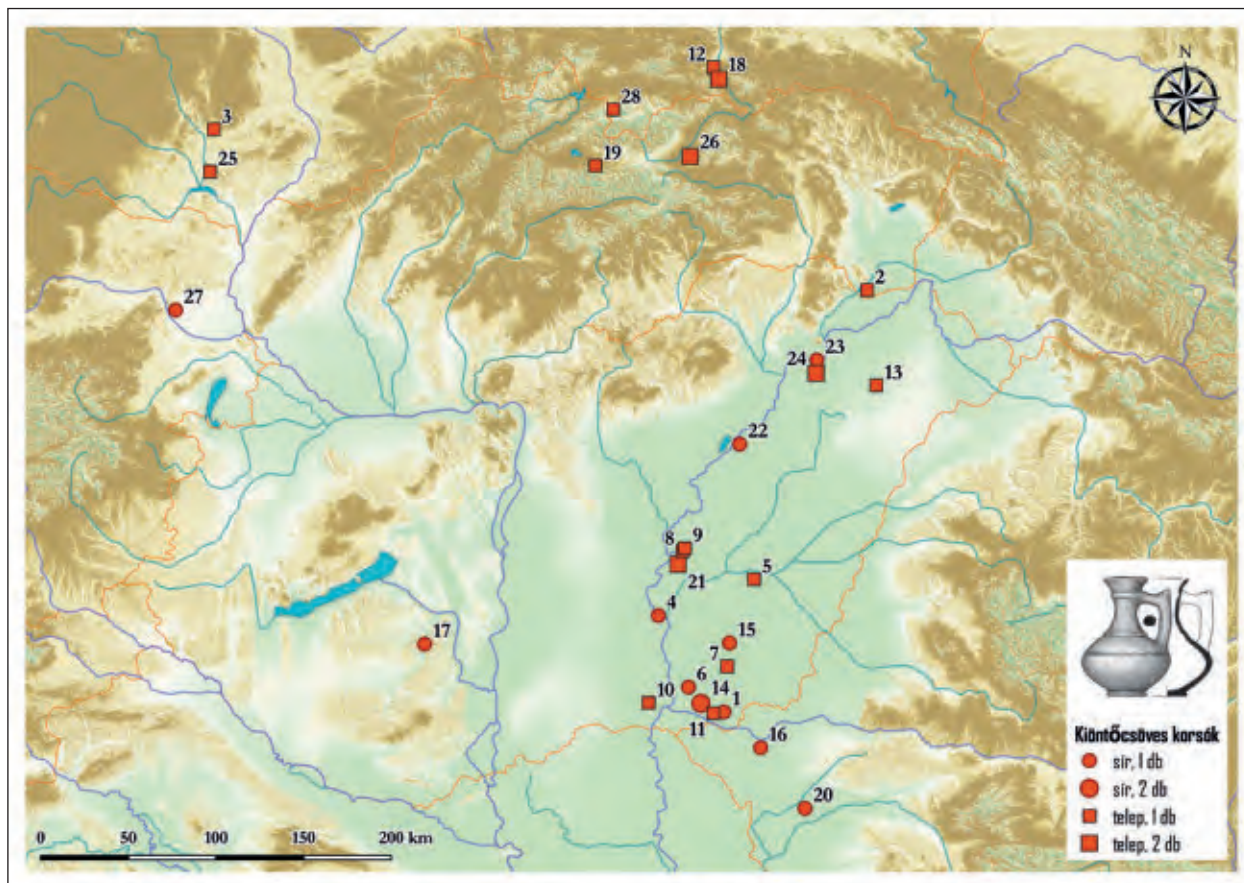
²⁴⁶ MEDGYESI 1991, 99–100; MRT 10, 23.

²⁴⁷ MASEK 2013.

²⁴⁸ PÁRDUCZ 1959, Taf. XXII. 5, XXV. 3; VADAY 1994, Tab. 5.

²⁴⁹ GULYÁS 2014, 58–59, V. tábla 2, VI. 5; KUJÁNI 2015, 23. kép 201. 1.; KUJÁNI 2016, 50.

²⁵⁰ BÓNA 1993a, 237. A vitához ld. VADAY 2011a, 222–223.

2. kép Hun kori kiöntőcsöves korsók elterjedése a Kárpát-medence térségében.²⁵⁰

1.: Apátfalva-Nagyút-dűlő, 201. sír (KUJÁNI 2014, 10. kép 2), 2.: Bodrogszerdahely/Streda nad Bodrogom (VADAY 1994, Tab. I. 9), 3.: Brno-Líšeň (VADAY 1994, 106), 4.: Csongrád-Kenderföldek, 24–28. sír (VADAY 1994, Tab. I. 7), 5.: Gyomaendrőd, Szujó-oldal (Endrőd, 170. lh., VADAY 2011a, Pl. 33. 6), 6.: Hódmezővásárhely-Gorzsa (VADAY 1994, Tab. I. 2, V. 10), 7.: Kardoskút (VADAY 1994, Tab. I. 15), 8.: Kengyel-Kengyelpart I. (CSEH 2015a, 57–59, Kat. 2), 9.: Kengyel-Baghy-homok (CSEH 2015a, 57–59, Kat. 7), 10.: Kiskundorozsma-Nagyszék II. (PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 8. kép 3), 11.: Makó, Mikócsa-dűlő, M43 31. (SZ. WILHELM 2017, 18. tábla 3), 12.: Moszczenia Wyzna (VADAY 1994, 106; MADYDA-LEGUTKO 2011, Abb. 7. 7), 13.: Nagykálló-Ipari park (PINTYE 2016, 22. lj.), 14.: Óföldsék-Ürmös II. (GULYÁS 2014, 58–59, V. t. 2, VI. 5), 15.: Orosháza-Kristó-téglagyár (VADAY 1994, Tab. I. 4), 16.: Perjámos/Periam (VADAY 1994, Tab. I. 1), 17.: Regöly (VADAY 1994, Tab. I. 14), 18.: Rytro (MADYDA-LEGUTKO 2011, Abb. 7. 5–6), 19.: Szentiván/Liptovský Ján (VADAY 1994, 106), 20.: Temesvár/Timișoara-Freidorf (eml. HARHOIU 1997, 191), 21.: Tiszaföldvár-Téglagyár (VADAY 1994, Tab. II. 1–2), 22.: Tiszafüred-Nagykenderföldek (VADAY 1994, Tab. II. 3), 23.: Tiszalök-Rázom (VADAY 1994, Tab. I. 5), 24.: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag (ISTVÁNOVITS 1999, Pl. 32. 1, 50. 2), 25.: Velké Němčice (VADAY 1994, Tab. I. 8), 26.: Vrbov (VADAY 1994, Tab. I. 10–11), 27.: Wien-Leopoldau (VADAY 1994, Tab. I. 6), 28.: Witów (VADAY 1994, 106)

az alföldi anyag nem szakítható ki. A kiöntőcsöves korsók keltezése az 5. század elé (a C3 vagy C3/D1 időszakra) jelenleg indokolatlan.²⁵¹A legjobban keltezhető regölyi és bécsi

leletegyüttesek korsóit a D2–D2/D3 fázisokra keltezik.²⁵² Újabb munkáiban a kései D2 horizontra keltezi Jaroslav Tejral a tiszalök-rázomi hun kori fegyveres sírt is.²⁵³

A kerámia számos egyéb formai- és anyagtípusának alsó időhatára valóban bizonytalan. A késő szarmata kor elejétől, a 3. század végétől kezdve a településkerámia tipokronológiája keltező értékű kisleletek hiányában kidolgozatlan. Miután Dacia feladása után a római exportanyag

²⁵¹ A Vaday által felgyűjtött anyag régebbi irodalmát nem idéztem. A térképen nem szerepel két jóval északabbra eső lengyelországi lelőhely, Szczedrzyk (VADAY 1994, Tab. I. 13) valamint Kuny (MADYDA-LEGUTKO 2011, Fn. 14), és egy ismeretlen lelőhelyű edény Bács-Kiskun vagy Csongrád megyéből (VADAY 1994, Tab. I. 3). Szintén nem tüntettem fel egy földéaki szürke korsófiú lelőhelyét, amely formai alapon kora újkori. Párducz egyik feltárásiának kutatóárkából származik, a tárgyat ő a középkorra keltezte: PÁRDUZ 1941c, 98, XXXV. t. 10; VADAY 1994, Tab. I. 12.

²⁵² TEJRAL 2011, 189, 372–373.

²⁵³ TEJRAL 2007, 86.

a szarmata lelőhelyeken drasztikusan lecsökken, az abszolút keltezés esélyei romlanak. Az MRT-kötetek elemzésében a késő szarmata anyagot a hun kori jellegzetességek hiányával jellemezték. Ennél sokkal többet azóta sem tudunk. A probléma nagyságát jelzi, hogy a 3. század utolsó harmadára és a java 4. századra (C2–C3 időszak) alig tudunk települést keltezni az Alföldön, holott számos nagyobb, a nagyberuházások során feltárt (közöletlen) település fejlődése a 2–5. század folyamán töretlenül látszik. Még ha a késő szarmata – hun kori horizontot a 4. század közepénél indítanánk, úgyis akkora a hiátus, amelyet csak a kutatási helyzet indokolhat.

A probléma ráadásul nem helyi: a késő császárkori barbár kerámia más kultúrákban is nehezen keltezhető, mert jóval egységesebb, mint a korábbi évszázadokban, és a provinciális római leletanyag mindenhol megritkul. A késő szarmata telepék aránytalan megoszlása tehát nemcsak azzal magyarázható, hogy a felső időrendi határt rosszul határozza meg a szarmata kutatás. A kialakult kép hátterében az is áll, hogy a hun korinak nevezett kerámiahorizontot a 4. századtól még nem tudjuk pontosan elkülöníteni. Ezen a problémán csak hagyományos módszerek: a települések belső relatív kronológiájának tisztázása, a sírkerámiával való összehasonlító vizsgálatok elvégzése, illetve a régészeti értékelésre épülő természettudományos vizsgálatok segíthetnek.

3.3. A gepida kori települések és a kerámia kutatása

3.3.1. Kutatástörténet

A gepida települések kutatásának kezdete szintén a szege-di egyetem Régészeti Intézetéhez köthető. A Banner János és munkatársai által Hódmezővásárhely környékén végzett feltárások gepida kori síranyagának közzétevése nagyrészt rövid időn belül megtörtént,²⁵⁴ csatlakozva ezzel a korábbi és korabeli temetőközlésekhez, amelyekből már ismertté vált a jellegzetes sírkerámia.²⁵⁵ A Hódmezővásárhely, Kotac-parti 1934. évi ásatás 10. gödre minden valószínűség szerint az első modern tudományos módszerekkel megfigyelt gepida kori régészeti jelenség. Telepkerámiája azonban 2018-ig közöletlen maradt. A gödörben két kétsoros csontfésű töredékét is megtalálták, ennek alapján az anyagot egyértelműen és helyesen, germán korinak határozták meg 1934-ben.²⁵⁶ A gepida házikerámiát először Párducz Mihály határozta meg és írta le 1937-ben, a Hódmezővásárhely környéki népvándorlás kori anyag rendezésekor. Az értékelésben a Kotac-parti közöletlen anyag is segítette.²⁵⁷

A gepida kori települések célzott kutatása a szarmata korhoz képest rövidebb múltra tekinthet vissza. A második világháború utáni évtizedekben is kerültek felszínre gepida kori telepleletek, például 1959-ben, egy kis mentő-ásatás során Kengyel területén. A leletanyagot akkoriban

az Árpád-korra keltezték, és közzétevése szintén elmaradt.²⁵⁸ A Tisza-vidéki gepida veremházak az 1960-as évekig ismeretlenek voltak. Az első épület Tiszafüreden került elő, azonban számos más későbbi feltárás anyagával együtt 2006-ig ez is publikálatlan maradt.²⁵⁹ A gepida kori falvak régészeti hagyatéka hamarabb körvonalazódott az erdélyi ásatások, elsősorban Malomfalva/Morești²⁶⁰ lelőhelye alapján, amely máig a legnagyobb közölt gepida kori település. Az első magyarországi telepközlések, Szabó J. József békési munkái, ebben az esetben is Párducz nyomán, elsősorban a mohácsi ház fazékanyagának elemzéséből indultak tovább.²⁶¹

A Tisza-vidéki gepida kori településeket az elmúlt évtizedekben Jász-Nagykun-Szolnok megyében Cseh János, míg Csongrád és Békés megyében B. Tóth Ágnes kutatta szisztematikusan. Mindkettőjük munkájáról szintézist adott B. Tóth Ágnes a gepida települések monografikus feldolgozásában.²⁶² A részletes kerámiaelemzés elsősorban dél-alföldi telepanyagokra, és kis méretű leletgyűjtésekre támaszkodhatott. Az e munkában összegzett leletanyagot szükséges részletesen összevetni a Körösöktől északra található kerámiával, amely elsősorban Cseh János kutatásai révén folyamatosan gyarapodik.

A 21. századig a két legnagyobb Tisza-vidéki gepida kori telepfeltárás Tiszafüred-Morotvpart (1984–1985) és Szolnok-Zagyva-part (1987) lelőhelyekhez kötődik.

²⁵⁴ BANNER 1934; PÁRDU CZ 1935a; PÁRDU CZ 1935b; PÁRDU CZ 1940.

²⁵⁵ CSALLÁNY 1903; CSALLÁNY 1904; TÖRÖK 1936; PÁRDU CZ 1937a, 174–177.

²⁵⁶ BANNER 1934, 106; MASEK 2018c.

²⁵⁷ PÁRDU CZ 1937a, 175–177. A tapasztalatokat későbbi kutatásaiban is felhasználta, mind az alföldi, mind a dunántúli 5. századi anyagközlések során: PÁRDU CZ 1949, 88; PÁRDU CZ 1959, 362, idézi BÓNA–NAGY 2002b, 34.

²⁵⁸ CSALOG 1960; CSEH 1986a, 190–194; B. TÓTH 2006, 45; teljes közzétevése: CSEH 2014a.

²⁵⁹ B. TÓTH 2006, 36–42.

²⁶⁰ Monografikusan HORED T 1979, de előzetes jelentések formájában az 1950-es évektől ismert volt, ld. uo. 13–14.

²⁶¹ SZABÓ 1978, 72–73; SZABÓ–VÖRÖS 1979, 222–225.

²⁶² B. TÓTH 2006.

Mindkettő a késő szocialista folyószabályozásokhoz kötődő mentőásatások során került elő. Ezen a két lelőhelyen 10, illetve 11 földbe mélyített épületet, és összesen 15, illetve 15–16 településobjektumot tártak fel.²⁶³

Az elmúlt évtizedekben Lovász Emese közölt az északi peremterületekről egy kis méretű településanyagot, Egerlővőről.²⁶⁴ A legújabb anyagközlések Cseh János folyamatos publikációs tevékenységén, és egy szintén Jász-Nagykun-Szolnok megyei kisebb közlésen túl,²⁶⁵ Soós Eszter, Bocsi Zsófia és Pintye Gábor nevéhez köthetők.²⁶⁶ Mindegyik utóbbi munka új területeket von be az 5–6. századi kelet-magyarországi telepényanyagok közlésébe: a Sajó és a Hernád alsó völgyét, Hajdú-Bihar-megye központi térségét, illetve a Nyíregyházától délkeletre eső nyírségi területeket.

Határainkon túl a Dél-Alföldön nagy kutatási hiányosság mutatkozik. Egyedül a csurogi (Čurug) többkorszakos lelőhely előzetes közlése enged bepillantást a Tisza alsó folyásának telepényanyagába.²⁶⁷ Északnyugat-Románia területének gepida korát és az ismert települések anyagát a közelmúltban Ioan Stanciu foglalta össze részletesen.²⁶⁸ Egy temető és a hozzá tartozó gepida kori település került elő Kolozsvár mellett, Szászfenes/Floreshti-Pólus lelőhelyről, amelynek közlése hamar megtörtént a lelőhely monografikus feldolgozásában.²⁶⁹ A Maros-völgyi malomfalvi település után a Nagy-Küküllő mentéről is megismerhettünk egy nagyobb települést Baráthelyről.²⁷⁰ Számos kisebb leletanyagot közölt Nyárádi Zsolt a Nagy-Küküllő felső folyásvidékéről.²⁷¹ Végül, meg kell említenünk a bihari ispáni vár területén és mellette feltárt gepida kori települést. Közlése sajnos gyakorlatilag használhatatlan: a településszerkezet, a jelenségek és a leletanyag sem különíthető el egyértelműen a vele együtt közölt Árpád-kori településtől.²⁷²

A partiumi és erdélyi területeken a kisebb–nagyobb gepida kori településanyagok közlése folyamatos, az anyag mennyisége vetekszik a Tisza-vidékivel, talán felül is múlja azt. A kötet célja a Tisza-vidék részletes regionális összehasonlítása, ezért a partiumi és erdélyi településkerámia párhuzamait ritkábban idézem a munkában. A településtömbök

anyagának összehasonlítása a szintézis következő lépcsőfokát jelentheti a jövőben.

3.3.2. Gepida kori településföldrajz és településszerkezet

A gepida kori megtelepedés jellemzőit a szarmata korhoz képest viszonylag régóta, és részletesen vizsgálják. Egyik első munkánk már terepbejárás anyagokról, és egy kis régió megtelepedési rendszeréről szól.²⁷³ Az MRT megjelent kötetei, valamint a szegedi régészhallgatók topográfiai szakdolgozatai is nagyban bővítették ismereteinket a településrendről.²⁷⁴ Utóbbiak eredményei részletes publikációk nélkül ugyan, de mára beépültek a szakmai köztudatba. Részben ezen eredmények alapján volt elvégezhető egy mikrorégiós vizsgálat Hódmezővásárhely térségéről.²⁷⁵ A megtelepedés sajátosságait B. Tóth Ágnes több önálló tanulmányban is összefoglalta.²⁷⁶

Az idézett munkák hasonló következtetésekre jutottak a kora népvándorlás kori településrendszer változásaival kapcsolatban. A római koron belüli keltezési bizonytalanságok miatt elsősorban a szarmata és a gepida településhálózat különbségeire koncentrálnak. Már igen korán felhívták a figyelmet arra Békés megyei példák alapján, hogy míg a szarmata lelőhelyek a vízjárásoktól igen távol is feltűnnek, addig a gepida települések a mai vagy korábbi élővizek közvetlen közelében húzódnak, kiemelkedő, partos részen.²⁷⁷ Azt, hogy utóbbiak az élővizektől nem távolodtak el jelentősen, az MRT kutatásai és a regionális helytörténeti elemzések is alátámasztották, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyék területén is.²⁷⁸ Megállapították, hogy a gepida kori lelőhelyek bizonyos talajtípusokat kikerültek, amelyeket a szarmaták még sűrűn benépesítettek. Ebből és egyéb adatokból az életmód és a gazdaság erős megváltozására következtettek, arra, hogy a gepidák „nagyobb arányú pásztorkodást, de talán kiterjedtebb földművelést sem folytattak”.²⁷⁹ Felmerült az is, hogy a jelenség oka klimatikus változás lehetett. Eszerint a települések lehúzóását közvetlen a folyók, erek mellé az okozhatta, hogy alacsony lehetett

²⁶³ CSEH 1991b, 157; CSEH 1999a, 41.

²⁶⁴ LOVÁSZ 1988; B. TÓTH 2006, 42.

²⁶⁵ SZABÓ 2015.

²⁶⁶ SOÓS 2014a; BOCSI 2016; PINTYE 2016; PINTYE 2018.

²⁶⁷ Трифуновић–Пашић 2003, 280–282, fig. 15.

²⁶⁸ STANCIU 2008, 420–424; STANCIU 2011, 49–63.

²⁶⁹ LĂZĂRESCU 2009.

²⁷⁰ BĂRZU 1994–1995.

²⁷¹ NYÁRÁDI 2011.

²⁷² DUMITRAȘCU 1994.

²⁷³ SZABÓ–VÖRÖS 1979.

²⁷⁴ Összefoglalóan ld. B. TÓTH 2006, 49–55; B. TÓTH 2016, 208–214.

²⁷⁵ MASEK 2018c.

²⁷⁶ B. TÓTH 1987; B. TÓTH 2014; B. TÓTH 2016.

²⁷⁷ SZABÓ–VÖRÖS 1979, 226; B. TÓTH 1987, 5.

²⁷⁸ Ld. az MRT 8, 10. térképmellékleteit. A szeghalmi járás 4 gepida lelőhelye következtetések levonására nem alkalmas. Továbbá NAGY 1984, 202, 10. térkép; NAGY 1997, 55, 86, 17. kép; CSEH 1999a, 42.

²⁷⁹ B. TÓTH 1987, 7–8; továbbá B. TÓTH 2006, 51–52; B. TÓTH 2014, 201–203; B. TÓTH 2016, 212–213.

a vízállás. Ez összecsengett azzal megállapítással, hogy az 5–6. században a Kárpát-medencei éghajlat a korábnál szárazabb lehetett.²⁸⁰

A gepida településekről alkotott képünk kis méretű, szórt, „tanyaszerű” települések alapján rajzolódott ki. Korábban a temetők alapján Bóna István kétféle gepida településmóddal számolt: a „tanyákkal” (másképpen: „majorág”, „udvarház”, „tanyabokor”) valamint a „nemzeti falvakkal”.²⁸¹ Ezt az elméletet az ásatások sokáig nem igazolták, csak kis méretű településeket és kisebb települési koncentrációkat sikerült megfigyelni, amelyekből tanyákra, tanyacsoportokra következtek.²⁸² Később már felvetették, hogy nagyobb, falusias gepida települések valójában nem is léteztek az Alföldön.²⁸³ A közölt feltárások többsége kis alapterületű, vagy amennyiben nagyobb, a lelőhely szórt településképet mutat, és részletesebb strukturális vizsgálatra nem alkalmas ill. hasonló kérdések a közlések során nem merültek fel. Egyik legnagyobb objektumszámú összefüggő, közölt lelőhelyünk a tiszafüred-morotvaparti gepida telep, amelyről nem áll rendelkezésre publikált lelőhely-összesítő térkép.²⁸⁴ A másik nagyobb település Szolnok, Zagyva-part, Alcsi, amelyet kutatóárokokkal és szelvényekkel kutattak, és teljes anyaga még nem közölt.²⁸⁵

A 21. századi nagyberuházások korszaka nagy változást hozott a gepida településtudományban. A településtípusok újratárgyalása az elmúlt másfél évtizedben előkerült, nagyobb, falusias jellegű lelőhelyek közlésének feladata lesz. Az első nagyobb korabeli telepet 2002-ben tárták fel Hódmezővásárhely-Kishomokon, az azonos nevű temető közelében.²⁸⁶ A kötetben elemzett rákóczi falvi lelőhellyel párhuzamosan, 2006-ban tárták fel a tiszagyendai települést.²⁸⁷ Legújabbán 2015-ben Berettyóújfalun, közvetlen a Berettyó mellett tárták fel egy újabb nagy kiterjedésű 5–6. századi telepet. A feltárás nyomvonalába egy, két ke-

mencével ellátott fazekasműhely is beleesett; a telep mellett pedig egy egykorú temető is előkerült. A lelőhely a Körösök és a Berettyó vidékének regionális kerámia kutatása miatt is elsőrendű fontosságú.²⁸⁸

Amennyiben ezeket a lelőhelyeket a 21. század elejének kutatási helyzetével összevetjük, megállapítható, hogy ma már potenciálisan kiegyensúlyozottabb ismeretekkel rendelkezünk. Nagy kiterjedésű gepida kori települések az Alföld különböző, egymástól távol eső régióiból egyaránt ismertek. A telepfeltárásokon túl a valódi kutatási helyzet azonban nagyon egyenetlen – a szarmata korinál jóval egyenetlenebb. A nyilvántartott gepida kori lelőhelyek Magyarországon a Körösöktől délre, Csongrád és Békés megyékben sűrűsödnek az MRT és a szegedi egyetem kutatásainak köszönhetően. Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyék területén a gepida kori lelőhelyek többségét ellenben feltárásokból ismerjük. Szisztematikus terepbejárások hiányában a megtelepedési rend a Körösöktől északra jóval kevésbé ismert (kivéve a Tisza mentét elsősorban Szolnok környékén, Cseh János kutatásainak köszönhetően). Az egyenetlen képet az is erősíti, hogy a legtöbb gepida lelőhely – temetők és települések egyaránt – a Tisza-parti leletmentésekből származik, amelyek a 19–21. századi folyószabályozásokhoz kapcsolódó munkálatok során kerültek és kerülnek elő; miközben a Tiszántúl belsőbb területein a korabeli lelőhelyek ritkaságszámba mennek.

3.3.3. A gepida kori kerámia keltezési lehetőségei

A gepida kori kerámia kronológiai vizsgálatai a szarmatáénál jóval rövidebb múltra tekintenek vissza. Ennek oka a korszak rövidségében, a viszonylag kevés és homogén leletanyagban rejlik; valamint abban is, hogy a kerámia nem váltott ki oly éles, a történeti interpretációkra is hatással lévő vitákat, mint a szarmata kor esetében. A kérdést ebben a korszakban sem lehet elválasztani a sírkerámia kutatásától.

A közlések során általában a pecsételt kerámia játszott szerepet a keltezésben. Ennek 6. századi germánokhoz kötését már Hampel József elvégezte a meroving párhuzamok alapján.²⁸⁹ Párducz a mohácsi ház közlésekor fejtette ki, hogy a Csongrád megyei gepida házi kerámiát összekötő kapcsolóként tekinti egyrészt a maroszentannai gót, másrészt a kishomoki és mezőbándi gepida sírkerámia felé.²⁹⁰ Pontosabb

²⁸⁰ SZABÓ-VÖRÖS 1979, 226–227; B. TÓTH 2006, 54; B. TÓTH 2014, 203; B. TÓTH 2016, 213.

²⁸¹ BÓNA 1965, 120; BÓNA 1974, 26–27; BÓNA 1984, 298; BÓNA 1986a, 153; B. TÓTH 2006, 53.

²⁸² B. TÓTH 1987, 6; B. TÓTH 2006, 51–53. Bóna István azt is feltételezte, hogy a nagyobb gepida falvak a mai települések alatt húzódnak (B. TÓTH 1987, 29. l.).

²⁸³ NAGY et al. 2000, 171; B. TÓTH 2003, 297; B. TÓTH 2014, 201.

²⁸⁴ CSEH 1991b; B. TÓTH 2006, 47–48.

²⁸⁵ Legrészletesebben CSEH 1999a; B. TÓTH 2006, 45–46.

²⁸⁶ Hódmezővásárhely-Kishomok, I–IV. homokbánya. Balogh Csilla, Bende Livia, Lőrinczy Gábor és Szalontai Csaba feltárása, közölte. A leletanyag feldolgozását Soós Eszter és Masek Zsófia kezdték meg. A jelenleg félbemaradt munka alapján a gepida kori településrészlethez mintegy 25 épület tartozik.

²⁸⁷ Tiszagyenda-Lakhatom. HAJNAL 2007, 10; BÁRÁNY–HAJNAL 2010, 85–86; HAJNAL 2012. Az épületek száma 50 felett van.

²⁸⁸ Berettyóújfalu–Somota-dűlő II./Papp-zug. FÜZESI et al. 2015. Épületek száma 40–50 között. Köszönöm a feltáró régészek szóbeli információit a lelőhelyekkel kapcsolatban.

²⁸⁹ HAMPEL 1897, 161.

²⁹⁰ PÁRDU CZ 1949, 88.

relatív kronológiai problémákkal nem foglalkozott, de erre az ismert anyag nem is igen volt alkalmas. Csallány Dezső monográfiájában a kerámia alapvető csoportosítását elvégezte, de még csak néhány kronológiai megfigyelést tett.²⁹¹

A történeti narratíváktól függetlenül, a 20. századi öszszefoglalások jobbára a szarmata és a hun kori fazekasságra emlékeztető formai jegyeket, a besimított díszítés korai keltezését, valamint a pecsételt kerámia kései, 6. századi keltezését hangsúlyozták. A sírkerámia részletes, átfogó elemzése számos kronológiai megjegyzéssel Nagy Margit publikálatlan disszertációjában található meg. B. Tóth Ágnes 1993-ban szintén kiadatlan disszertációja alapján tett új kronológiai megjegyzéseket a telepkerámiával kapcsolatban.²⁹²

Bóna István azon a nézetén – a kronológiai kérdésektől függetlenül – az 1990-es évekig nem változtatott, hogy a hun kor az Alföld központi területein a teljes szarmata lakosság elvándorlásával, az Alföld „kiürülésével”, lényegében teljes lakosságcserével járt. A Tisza-vidéki gepida kori települések előzményeit a 4–6. századi germán kultúrákban kereste, a helyi lakosság kontinuitása ebben a vonatkozásban sem merült fel.²⁹³ Másképp tett az első gepida kori telepanyagok közlője, Szabó J. József, aki szarmata párhuzamok összehasonlító vizsgálatától sem riadt vissza.²⁹⁴ A korábban sokak által várt, nagy kiterjedésű, és a hun kortól indítható gepida falvak sokáig nem kerültek elő,²⁹⁵ miközben a szarmata kerámia kutatása erősen föllendült. Ezért a Szabó J. József által közölt battonyai gepida kori kerámiaegyüttes teljes újraértékelésére lenne szükség. Ugyanakkor valódi kronológiai különbségekre utalhat, hogy a B. Tóth Ágnes által elemzett településanyagokban a battonyai jellegű besimított díszű korsóanyag nem fordult elő.

Az alföldi gepida kerámia kutatásával kapcsolatban az ártándi temetők szerepe nem kerülhet meg. A temetők kerámiaanyagának ismeretében Párducz Mihály egyedül a Biharkeresztes, Toldi-útféλι temető kerámiaanyagát határozta meg gepida korinak, és közvetlen összefüggéseit tagadta a többi ártándi temetőrészlet kerámiájával.²⁹⁶ Az idő nagyrészt Párducz véleményét igazolta. A toldi-útféλι temetőrészletet a teljes közlés során a 6. századra keltezték.²⁹⁷ A publikált temetőrészletek közül a lencsésdombból edénymelléklet nem ismert egy szórvány kerámián kívül, amely egy ritka for-

ma világu gepida kori edénynek tűnik.²⁹⁸ A kiskarkasdombi temetőrészlet közlése során Mesterházy Károly cáfolta a kerámia közvetlen csernyahovi és gepida kori kapcsolatait. A késő római, illetve késő szarmata párhuzamokat hangsúlyozta, miközben a temekezéseket a gepidákhoz kötötte.²⁹⁹ A nagyfarkasdombi észak–déli tájolású sírok közlése során a kerámia kapcsolatainak elemzésekor ismét leginkább késő római és nyugati hun kori párhuzamokat hangsúlyozott, a szarmata kapcsolatokat – amennyiben felmerültek – elvetette.³⁰⁰

1996-ban a Nagy- és a Kiskarkasdombról is közzétettek egy-egy klasszikusan hun korinak tűnő nyakpárnás, besimított díszű korsót, amelyek leletösszefüggéseit nem ismerjük.³⁰¹ 1999-ben a nagyfarkasdombi temetőből közöltek néhány újabb, 5. századra keltezett edényt. Mindkét illusztrációval rendelkező tétel a késő szarmata kori fazekasság jól ismert termékei közé illeszkedik.³⁰² Mesterházy Károly – Kovács Istvánhoz és Csallányhoz hasonlóan³⁰³ – kiemelte a talpperemes edényeket, és azok jelenlétének kronológiai jelentőséget tulajdonított.³⁰⁴ A különbség háttérben kerámiatechnológiai eltérés húzódik, amely valóban segítségünkre lehet az anyag kulturális meghatározásakor (ld. a további fejezeteket).

Összességében annyi bizonyos, hogy az Ártánd környéki négy temetőben a késő szarmata, a klasszikus hun kori és a gepida fazekasság termékei is megtalálhatók. A leletegyüttesek teljes közlése egyedülálló fontosságú lenne az 5. századi kerámia relatív kronológiai összefüggéseinek tisztázásához.

A Monumenta sorozat a kerámia kutatásban is új helyzetet teremtett. A gepida kori sírkerámia részletes temetőelemzésen alapuló értékelései Nagy Margitnak köszönhetően ma már rendelkezésünkre állnak a szőregi és a kishomoki temetők esetében.³⁰⁵ Emellett a korpusz sorozat számos további, rövidebb értékelést; valamint eddig kiértékeletlen, de jól keltezhető leletösszefüggéssel rendelkező kerámiát is tartalmaz. B. Tóth Ágnes településmonográfiájából e helyütt a kronológiai összegzést emelném ki. Az ártándi épü-

²⁹¹ CSALLÁNY 1961, 254–258.

²⁹² B. TÓTH 1993.

²⁹³ BÓNA 1974, 28. Vö. B. TÓTH 1991, 99–100.

²⁹⁴ SZABÓ 1978, SZABÓ–VÖRÖS 1979.

²⁹⁵ BÓNA 1968a, 608; B. TÓTH 1987, 6, 29. l.; B. TÓTH 2003, 297.

²⁹⁶ PÁRDU CZ 1974, 199–200.

²⁹⁷ MESTERHÁZY 2005b, 60.

²⁹⁸ MESTERHÁZY 2005a, Taf. 5. 1.

²⁹⁹ MESTERHÁZY 2007, 273, 276, 286–287. Ld. még KISS P. 2015, 41–42, 94–95.

³⁰⁰ MESTERHÁZY 2009, 88.

³⁰¹ ISTVÁNOVITS–MESTERHÁZY–NEPPER 1996, Kat. 4.185–186.

³⁰² GEPIDÁK 1999, 132, Kat. 121–123. Ld. még lejjebb a vonatkozó helyeken.

³⁰³ KOVÁCS 1913, 384–385; CSALLÁNY 1961, 254.

³⁰⁴ MESTERHÁZY 2007, 273. MESTERHÁZY 2009 esetében ez az érv nem jelenik meg, holott a közölt öt korongolt edényből négy hasonló kiépzéssel rendelkezik.

³⁰⁵ BÓNA–NAGY 2002b; NAGY 2005e.

letet a többi elemzett lelőhelynél korábbra keltezte; azaz a részletes elemzés lehetővé tette két kronológiai horizont elkülönítését a dél-alföldi gepida kori telepanyagban.³⁰⁵

Az 1960–70-es években kialakult történeti modellekhez elméleti alapon szervesen illeszkedve, a 20. század második felének szakirodalmá a 4. századtól vagy az 5. század elejétől már számolt gepida telepekkel az Alföldön; míg a kutatás másik ága az 5. század közepéig keltezi a szarmata településhálózat fennállását. Jelenleg egyedül a battonyai és az ártándi kis méretű településrészletek esetében tételezhetjük fel, hogy az 5. század közepő harmadától is indulhattak.³⁰⁶

3.4. A településkutatás helyzete a Közép-Tisza-vidéken

A Közép-Tisza-vidék területe az országos átlaghoz képest a késő szarmata kort és a gepida kort illetően is jól kutattatnak tekinthető; kutatástörténete azonban röviden összefoglalható. Az 1980-ig múzeumokba került szarmata kori leletanyag teljes mértékben közölt és értékelt.³⁰⁹ Az 1980 után előkerült szarmata kori régészeti leletanyag Vaday Andrea későbbi, a térséget érintő rövidebb munkáin,³¹⁰ és Cseh János néhány kisebb tanulmányán kívül szinte teljes mértékben közöletlen. A korszakról egy átfogó, regionális képpel rendelkezünk, mely az egész Alföld szarmata korának kutatásához alapot szolgáltat; azonban nagyobb leletanyagok közlése hiányzik. A legnagyobb településrészletet Kunszentmárton területéről közölte Vaday, amely 229 korongolt cseréptöredék feldolgozását jelentette.³¹¹

A gepida kori települések kutatása a területen szinte kizárólag Cseh János munkásságához köthető. Az általa felderített, bejárt, meghatározott, kiásott, dokumentált és értékelt gepida településrészek számos kisebb tanulmányban kerültek közlésre, amelynek köszönhetően a kengyeli holtág térsége a legjobban kutattat gepida településtömbbé vált a teljes gepida királyság területén.³¹² E kutatási helyzet hátránya a szarmatával szemben a szintézis hiánya. Azonban

Ez a szarmata települések „hosszú keltezése” mellett szóló számos érveléssel és publikációval szembeállítva igen csekély eredmény. A két történeti szemlélet párhuzamos létezése és a két korszak éles elválasztása gátolja a regionális tipokronológia kialakítását. Eddigi ismereteink arra utalnak, hogy az 5. századi településhálózat változásai regionálisan különbözők lehetnek a Duna–Tisza közén, a Felső-Tisza-vidéken, a Közép- és Dél-Tisza-vidéken valamint a Tiszántúl belsőbb területén.³⁰⁷ Újfént megállapíthatjuk, hogy az 5. századi átalakulás megértését csak a lelőhelyek részletes feldolgozása, és regionális összefoglalások segíthetik elő.

rögtön, mindenképpen kiemelendők példaként azok a Szelevény és Törökszentmiklós határában feltárt edényégető kemencék, amelyek anyagközlése elsőrendű fontosságú a régió kerámiaanyagának értékeléséhez.³¹³ Szintén fontos jellemző, hogy a régió gepida kori kutattatottsága az országos átlaghoz hasonlóan nagyon egyenetlen. Míg Rákóczi falva és Kengyel; a Tiszazug valamint Tiszafüred térsége részletesebben vizsgált, addig más mikrorégiókban egyetlen feltárt gepida kori lelőhely sincs.

Rákóczi falva–Bagi-földek lelőhelyeinek kerámiaanyaga, tipokronológiai feldolgozása elegendő alapot képezhet a Közép-Tisza-vidék közölt anyagának újraértékeléséhez mindkét kérdéses korszakot érintően. A rákóczi falvi leletanyag a szarmata kort tekintve nem tekinthető rendkívül kiemelkedő nagyságúnak. Ezzel szemben a gepida korból a rákóczi falvi a legnagyobb Kárpát-medencei településrészletek közé tartozik, az alföldi és az erdélyi gepida szállásterületet is figyelembe véve. A forrásadottság és az egyenetlen kutattatottság mindkét korszakban nagyban meghatározza a kerámia, a településhálózat és a településföldrajz vizsgálatának lehetőségeit.

³⁰⁶ B. TÓTH 2006, 121–122, Abb. 31.

³⁰⁷ B. TÓTH 2006, Abb. 31.

³⁰⁸ VADAY 1994; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006b; ISTVÁNOVITS 1999; B. TÓTH 1987; B. TÓTH 2016.

³⁰⁹ VADAY 1989. Az értekezés anyaggyűjtése 1980-ban zárult le (uo. 11).

³¹⁰ VADAY 1994; VADAY 1996b; VADAY 2005.

³¹¹ VADAY–VÖRÖS 1980; VADAY 1989, Kat. 181.

³¹² B. TÓTH 2006, 42–48. A későbbi publikációkat ld. részletesebben a 7. fejezetben.

³¹³ CSEH 1990b; CSEH 2004d. Egy harmadik edényégető kemence anyaga még közöletlen (Szolnok, Zagyva-part, az objektumról ld. CSEH 1999a, 49, 8–9. kép). Egy negyedik anyaga részben közölt Kengyelről (CSEH 1993b; CSEH 1993f, 9–13, 2–4. kép; CSEH 1993d; CSEH 1999b, 61–64).

4. AZ ALFÖLDI HUN KOR FOGALMI KÉRDÉSEI

Az Alföld központi területein a 4. századi temetkezések és az 5. század folyamán (második felében – utolsó harmadában) meginduló nagy lélekszámú temetők régészeti horizontja minden domináns elemében különbözik egymástól. Lényeges eltérések foghatóak meg a sírok tájolásában, a temetőtípusokban, a mellékletadási szokásokban, a viseleti elemekben. A szarmata kori temetőkben uralkodó, döntő többségben dél–északi tájolás, valamint a számos esetben kerítőárokka – dél felé nyitott, kör- vagy ritkábban négyszögletes árokka – ellátott temetkezési szokás pontos párhuzama a késő császárkorban az Alföldön kívül nem jelentkezik tömegesen, ott viszont a 2. századtól folyamatosnak és domináns mennyiségűnek tekinthető. Ez a római kori temetkezési rítus, a halomsírok emelésének szokásával együtt, a szarmata régészeti kultúra végével nyomtalanul eltűnik az Alföldről. A császárkori szarmata és a gepida kori települések között – jelenlegi ismereteink alapján – szerkezeti különbségek vannak; a településkerámia a technológiát, a formai tipológiát, valamint az edénytípusok funkcionális és mennyiségbeli arányát tekintve is jelentős változásokon esett át körülbelül egy évszázad leforgása alatt.

Ez a két, egymással jól szembeállítható régészeti kultúra történeti forrásaink alapján a szarmata Barbarikum, illetve a gepida királyság anyagi kultúrájával azonosítható. Írott forrásaink alapján formálhatunk jogot arra is, hogy megnevezések alatt elsősorban kronológiailag értelmezett szakkifejezéseket értsünk. Az írott forrásokban megnevezett további népcsoportok – amelyek a területen csak egy-két évtizeden, vagy leghosszabb esetben is csak egy-két generáción át adathatók – régészeti anyagának kimutatására kísérleteket ugyan tehetünk, de ezt végső célként nem várhatjuk el sem a sír-, sem a településrégészettől. A magyarországi hun kort az aranyánál kevésbé csillogó leletanyaggal csak akkor tölthetjük meg, ha nem 30 év hagyatékát kérjük számon a régészeti kutatáson, hanem a két kulturális egység közötti időszak jellegzetességeit és azok keletkezésének lehetőségeit kutatjuk. A hun kor az Alföldön régészeti megközelítésben elsősorban a szarmata és a gepida régészeti kultúrák közti átmenetet jelenti, attól függetlenül, hogy ez az abszolút kronológiát tekintve pontosan mit jelent.

Az anyagi és a szellemi kultúra, a gazdaság és társadalom változásaira a lakosság biológiai értelemben vett cseréjén túl számos egyéb magyarázat létezhet. A korszakot jól ellentétbe állíthatjuk a 8–10. századi Kárpát-medencei régészeti

anyag kérdéseivel. A két nagy átmeneti időszak között egy lényeges különbség van történeti szempontból: míg a késő avar kor és a magyar honfoglalás kora között a Kárpát-medence birodalmak végvidékét alkotta, addig a római kor végén és az 5. században ugyanez a terület egy mérhetetlen gazdagságot felhalmozott, hatalmas és rövid életű birodalom központját képezte. A hun kori régészeti leletanyag ennek megfelelően messzire nyúló kapcsolatrendszerekkel, és számos – más korszakokhoz képest – gyorsan változó tárgytypussal bír, amelyek az anyag kronológiai besorolását megkönnyítik, ellenben pl. a késő avar kor végének abszolút dátumhoz való kötésével. Ennek ellenére az 5. század kutatása a 9. századénál jóval kevésbé volt intenzív a 20. század második felében. A kora népvándorlás kori település- és sírkerámia összevetése, keresztdataálásra való felhasználása a magyar kutatásban szinte teljesen kiaknázatlan terület.³¹⁴ A 9–10. század esetében, az ismert történeti folyamatok ellenére, a fazekastradíciók kontinuitásának kutatása napirenden van. A Merva Szabina által kidolgozott kulturális adaptációs modellek az 5. század esetében is elméleti kiindulópontokként szolgálhatnak.³¹⁵

A sír régészeti határai számos kérdésben korlátozottak: ezt a régészeti kutatás egymással ellentétes eredményei kitűnően példázzák. A települések kutatásától azt várhatjuk, hogy az anyagi és szellemi kultúra olyan aspektusaira hívja fel a figyelmet, amely a temetkezések régészettől nem várható el.

Különböző lehetőségek kínálkoznak arra, hogy a „hun kori települések” fogalmát meghatározzuk. Mindegyik a hun kor értelmezésén múlik. A történeti alapon nyugvó régészeti megközelítés alapján hun kori leleteknek csak azok nevezendők, amelyek a hun nagyhatalom korára keltezhetőek (általánosan elfogadottan: 420-as évek – 455). Nagyon kevés olyan kelet-magyarországi leletegyüttes létezik, amely szűken keltezhető, és kerámiával is rendelkezik, így kiindulási alapot szolgáltat a településrégészeti anyag körülhatárolására: pl. Szirmabesenyő, Tarnaméra, Körösladány, Mezőkövesd-Mocsolyás, a kiöntőcsöves korsók köre.³¹⁶ A felsorolt síredények párhuzamai alapján kirajzolódó tágabb

³¹⁴ Kivételek: VADAY 1994, B. TÓTH 2006.

³¹⁵ Merva 2018, 34–40.

³¹⁶ Ilyen lehetne a mezőberényi hun kori lelet gepida fazekasművészetéhez tartozó edénye is, amely azonban nem tartozik a leletegyütteshez: PROHÁSZKA 2004.

kerámiahorizontot szintén nevezhetjük hun korinak. Mivel ez a horizont rengeteg szállal kötődik a szarmata régészeti anyaghoz, ezért vele időrendileg átfedő fogalomként, legkésőbb Kőhegyi Mihály óta³¹⁷ és Vaday Andrea nyomán, a késő szarmata – hun kori kifejezés is használatos. Ezek az áruk a településeken elsősorban a Dél-Alföldön, a Körösöktől délre és a Duna–Tisza közén foghatók meg. Északabbra a hasonló jellegű anyagok egyelőre a Tisza-part közelében koncentrálnak (Tiszaföldvár, Rákóczi falva, Tiszafüred, Tiszalök, Tiszanagyfalu, kivétel pl. a bagi edényelet).

Az erősen keleti hatásának értékelt késő szarmata – hun kori kori leletanyag keltezése részben szintén történeti alapon történt. Tisztán régészeti alapon kissé tágabb, a 4. század közepétől – második felétől indítható keltezésünk.³¹⁸ A 370–380-as évszámok nem tekinthetők kizárólagos érvényűnek. Jól mutatja ezt a kérdést a gyorskorongolt szemcsés soványítású kerámia esete, amelynek jellege és szórványos elterjedése a Közép-Tisza vidékén ugyanerre, a késő szarmata – hun korra való keltezését valószínűsítette. Az üllői fazekastelep előkerülése óta ezt a keramikát a 3. század végétől vagy a 4. század elejétől keltezzük.³¹⁹ A keltezés kitégítése újabbban a csillámos-szemcsés soványítású kerámia esetében is felmerül (ld. a vonatkozó fejezetet). A 3. század második felére és a 4. századra keltezett leletanyagok datálása elsősorban negatív alapon történik, vagyis a hun kori jellegzetességeket nem mutató, de középső szarmata korinak – pl. a terra sigillaták hiánya vagy alacsony száma miatt – szintén nem meghatározható leletanyagokra alkalmazzuk. Erre a szűkebben nem keltezhető horizontra használom a „késő szarmata kori” kifejezést.

A közép-európai relatív kronológiai rendszer figyelembe vétele a legtöbb terminológiai problémától megszabadíthatja a kutatást. A síregyüttesek vizsgálata azt mutatja, hogy a magyar kutatásban meggyökeresedett 420-as évek és a 455. évszám nem alkalmazható a hun korinak értékelt leletek kronológiai behatárolására.³²⁰ A leletcsoportok relatív kronológiai fázisai között évtizedes átfedések lehetnek, másrészt az Alföld szegényes hun kori iparcikkei gyakran alkalmatlanok a pontosabb keltezésre.³²¹ A relatív kronológiai rendszer ugyanakkor több pusztán kronológiai fázisok ösz-

szességénél, benne megalkotása pillanatától fogva történeti események és folyamatok lecsapódása tükröződik.

A C periódus történetileg a késő császárkor időszakát fedi le. A D1 relatív fázis kezdetét a 4. század utolsó évtizedeitől keltezzük, és történeti alapon a hunok által kiváltott népmozgásokkal hozzuk összefüggésbe. Ebbe a leletcsoportba, elsősorban Jaroslav Tejral elemzései alapján, az alföldi „prehun kori” leletek szervesen beletartoznak. A D1 fázis olyan új tárgytypusokkal, temetkezési szokásokkal és megváltozó településviszonyokkal jellemezhető, amelyek a korábbi kultúrformák továbbélése mellett jelennek meg a regionális római kori anyagi kultúrákban. Ezért a D1 fázis kezdetétől az alföldi leletanyag (is) hun korinak nevezhető. A helyi anyagi kultúrákkal való, gyakran igen szoros kapcsolatok alapján vált szükségessé a C3/D1 átmeneti fázis bevezetése, amely elterjedt fogalommal vált. A D2 fázisra tehető a korábban ismeretlen, nagy területen elterjedt tárgytypusokból építkező anyagi kultúra („*mode danubienne*”) kialakulása, illetve lecsapódása a régészeti anyagban, amely új, barbár elitek kialakulását és azok régészeti tükröződését jelenti.³²²

Ezek a fázisok a telepanyagokban általában nem foghatók meg, nemcsak az Alföldön, hanem más barbár területeken sem. Ezért a telepkutatásban a C3/D, C3–D, C3–D1, C3–D1/D2 terminológiák is gyakran alkalmazottak, elsősorban a Przeworsk- és a Marosszentanna–Csernyahovkultúra területén.³²³ Ebbe a rendszerbe illeszkedik a nehezen keltezhető alföldi települések „késő szarmata – hun kori” horizontja is. A fogalom a C3–D1/D2 relatív kronológiai fázisnak feleltethető meg; a dolgozatban a terminológiát ebben az értelemben használom.

Ami a hun kor végét és a gepida kori illeti, a 4. század végi – 5. század eleji alföldi leletcsoportok és a későbbi, gepida kori soros temetők közti kapcsolatrendszer sok szempontból vitatható. Ezért alföldi viszonylatban más lehetőség nem jöhet szóba, mint hogy a gepida soros temetők kezdeti időpontja szolgáltasson a hun kor végéhez, relatív értelemben vett, kronológiai alapot. Ennek ellenére az 5. századi településekkel összefüggésben is találkozhatunk a „hun kori gepida” terminológiával is. Ennek használatát az ismert telepanyagok közül elsősorban a battonyai településrészlet, valamint a 2. rákóczi falvi településhorizont esetében látom jobb híján alkalmazhatónak, a hun kori sírkerámiával kimutatható szoros kapcsolatrendszerük miatt. Rájuk a „hun

³¹⁷ KŐHEGYI 1971b (cím), de németül KŐHEGYI 1969b, 95. is használta már a fogalmat. Párducz inkább a kissé eltérő jelentésű „hunkori szarmata” kifejezést alkalmazta (pl. PÁRDU CZ 1972a, cím).

³¹⁸ GABLER–VADAY 1986, 67–69; VADAY 1982, 126–127; VADAY 1984, 38–39.

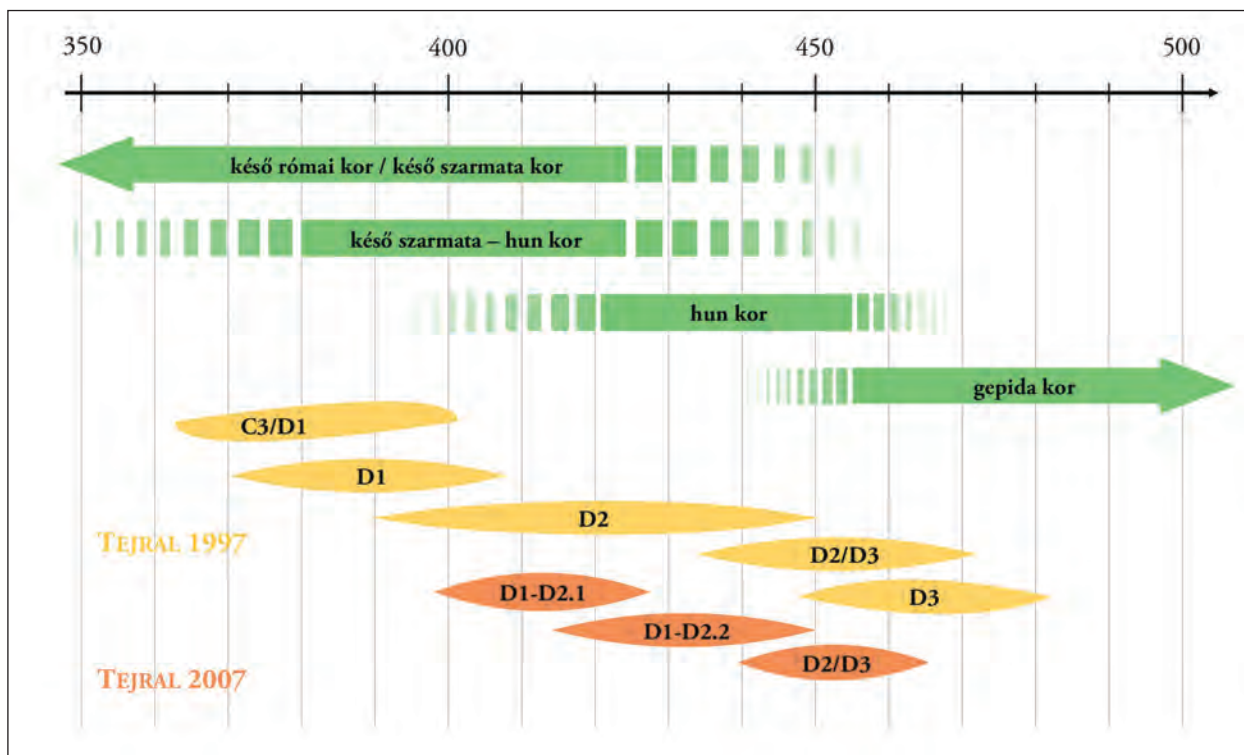
³¹⁹ VADAY 1984, 31; VADAY 1989, 161–162; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 340; KULCSÁR–MÉRAI 2011, 62–63.

³²⁰ Pl. TEJRAL 1997, 340–342; ld. még LEVADA 2018, 377–379.

³²¹ TEJRAL 1988, 225–228, 267–268; TEJRAL 1997, 328–329, 342–343.

³²² TEJRAL 1997, 328, 334, 342.

³²³ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ–TOMÁŠOVÁ 1999; RÓDZIŃSKA–NOWAK 2011; MADYDA–LEGUTKO 2011; PETRAUSKAS 2011; MAGOMEDOV 2011; Erdélyhez ld. OPREANU 2002; KÖRÖSFŐI 2015.

3. kép A kelet-magyarországi történelmi kronológia és a közép-európai relatív kronológiai rendszer összevetése

kori” vagy a „korai gepida” kifejezés is alkalmas lehet, annak ellenére, hogy a „hun kori” kifejezés önmagában abszolút keltezést sejtet, míg a gepida etnikus háttérre és a magyar kutatásban egy bizonytalan késő császárkori időrendi helyzetre is utalhat; holott az etnikus háttérben nem lehetünk biztosak, a keltezésük pedig az alföldi hun kor és gepida kor határán mozog. Hogy a soros temetők kialakulása, kezdete regionálisan pontosan melyik fázisra keltezhető (D2/D3, D3, D3/E?), és hogy ez az 5. század második felével vagy inkább utolsó harmadával feleltethető-e meg, önálló kutatás tárgya, és nem a településtudomány feladata. Ennek tudatában a „gepida” vagy „gepida kori” szinonim fogalmakat elsősorban a soros temetők kronológiai horizontjára használom. Ez a településtudomány szempontjából azt a kerámiahorizontot jelöli, amelynek párhuzamai a soros temetők sírkerámiájában kimutathatók.

A késő szarmata – hun kori és a gepida kori kifejezésekre inkább relatív, mint abszolút kronológiai terminológiaként tekintek. Használatukat az időrend és a leletanyag kulturális összefüggéseinek jelzése érdekében nyugodtan fenntarthatjuk. Hun korinak elsősorban azokat a tárgyakat, jelenségeket nevezhetjük, amelyek egyik egységbe sem illelnek, vagy amelyek kulturális összefüggései bizonytalanok, esetleg a két időszak közt átívelnek. Korszakunk fő kutatási kérdése, hogy az ebben az értelemben vett hun kor önálló fázist alkot-e az alföldi régészeti anyagban, és hogy milyen mértékben áll átfedésben a késő szarmata – hun korról, valamint a gepida korról.

A fentebbieket szemlélteti a 3. kép, amely a magyar kutatásban használatos történelmi–régészeti fogalmakat veti össze a közép-európai relatív kronológiai rendszer legelterjedtebb értelmezésével.

5. RÁKÓCZIFALVA-BAGI-FÖLDEK 5–8–8A

5.1. A lelőhely régészeti kutatása

A Rákóczifalva községtől délre elterülő tiszai árteret a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése I. ütemének részeként a Tisza hullámteréhez kapcsolták.³²⁴ A töltésáthelyezés miatt szükséges megelőző régészeti feltárások során az ELTE Régészettudományi Intézete és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága 2006–2007 során a területen 12 lelőhelyet kutatott meg. Az 5–8–8A lelőhelykomplexum az új gát vonalában húzódott.³²⁵ Az egymás közelében elhelyezkedő Rákóczifalva-Bagi-földek 5. és 8. lelőhelyek egy nagy kiterjedésű, több korszakos, összefüggő felszínre váltak (4. kép). A köztük elhelyezkedő fiatal akácos – ahol a terepbejárás korábban nem járt eredménnyel – a legintenzívebb felszínre vált, és a 8A megjelölést kapta a megelőző feltárás során. Az 5., 8. és 8A lelőhelyeken 2062 régészeti jelenség 2611 stratigráfiai egységét tárták fel 94 979 m²-en. A jelenségek keltezése neolit (AVK 3–4. fázis; szakálhái kultúra), rézkori (bodrogkeresztúri–tiszapolgári kultúra, kistréparti csoport; hunyadihalmi kultúra), késő bronzkori, szarmata, gepida, avar, késő középkori és kora újkori – újkori volt.

A kora népvándorlás kori objektumok száma 706, a stratigráfiai egységek száma 1015. A szarmata korhoz 441 objektum 505 stratigráfiai egysége tartozik. A szarmata kori sírok és hozzájuk tartozó jelenségek nélkül a települési jelenségek száma: 377 objektum és 433 stratigráfiai egység. A gepida kori megtelepedéshez 265 objektum 510 stratigráfiai egysége tartozik, amelyből 10 jelenség temetkezés, kereken 100 objektum pedig földbe mélyített épület (5. kép). A feldolgozott településanyag a két korszakból, temetkezési jelenségek nélkül 632 objektum és 933 stratigráfiai egység. A részletesen feldolgozott kerámia töredékszám 18 819, amelyből 13 021 szarmata, 5634 töredék a gepida korra keltezett (1. táblázat).³²⁶

Az 5. lelőhely feltárt része a lelőhelyegyüttes nyugati oldalán húzódik. Legintenzívebb részei két enyhén kiemelkedő magaslaton helyezkednek el, amelyeket egy nagyjából észak–déli irányú, átlagosan 25 m széles érmeder választ el egymástól. Az átfolyás északi részén több szarmata kori jelenség is előkerült. Ennek ellenére a területet mind

1. táblázat A rákóczifalvi kora népvándorlás kori lelőhely számokban

Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A	Objektumszám	Stratigráfiai egységek száma	Kerámiamennyiség	
			töredékszám	edényszám
Kora népvándorlás kor	706	1015		
Szarmata kor	441	505		
Szarmata kori megtelepedés	377	433	13 021 (15 426)	10 006
Szarmata kori temetkezések	64	72		
Gepida kor	265	510		
Gepida kori megtelepedés	255	500	5634	3850
Gepida kori temetkezések	10	10		
Kora népvándorlás kori megtelepedés	632	933	18 819 (21 224)	13 998

³²⁴ A Közép-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőség honlapján a bivaly-tói hatástanulmány teljes szövege (http://www.kotiktfv.kvvm.hu/vasarhelyi/Bivaly_to/Bivaly_to_00t.htm, utolsó hozzáférés: 2011. május 3), valamint a „Bivaly-tói árvízvédelmi töltés-szakasz tervezett áthelyezésének előzetes környezeti tanulmánya” közérthető összefoglalása is elérhető volt (http://www.kotiktfv.kvvm.hu/vasarhelyi/Bivaly_to/kozerttheto/Bivaly_to_kozert.htm, utolsó hozzáférés időpontja: 2017. február 1).

³²⁵ SZABÓ–SEBŐK 2007a; VÁCZI–KOVÁCS 2007a; KOVÁCS–SEBŐK–SZABÓ–VÁCZI 2007; KOVÁCS–SEBŐK–SZABÓ–VÁCZI 2008.

³²⁶ A fennmaradó különbség meghatározása bizonytalan korú. Az 5. lelőhely részletes kerámiafeldolgozásából kimaradt 63 stratigráfiai egység 2405 szarmata kori edénytöredéke. Előzetes átnézésük, keltezésük megtörtént. A 8. és 8A lelőhelyek feldolgozása teljes. A rákóczifalvi szarmata-gepida kori kerámia teljes töredékszám 21 224 db. A kerámiaanyag nem selejteztetett.

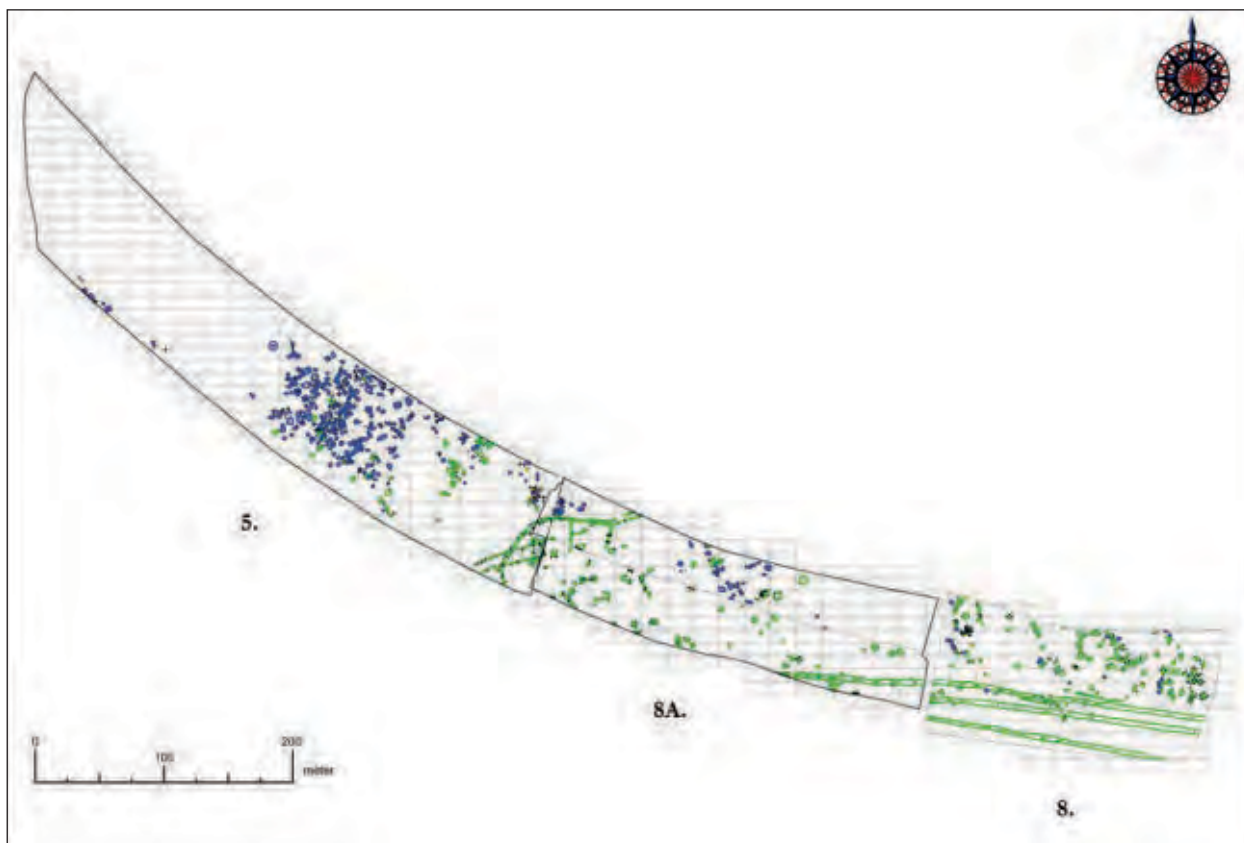

4. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A: Összesítő térkép és domborzati viszonyok

a szarmata, mind a gepida kori településtömbök elkerülték. A lelőhely északnyugati részén elhelyezkedő, a töltés nyomvonalával párhuzamos objektummentes sáv szintén egy kisebb mélyedést jelez. A felszínen legkorábbiak a középső neolitikum időszakra keltezhető jelenségek voltak. Ezek az enyhén kiemelkedő dombokhoz, hátakhoz igazodnak; a temetkezések többsége a szarmata település legintenzívebb területén csoportosul. Szakdolgozatomban az 5. lelőhely-részen feltárt késő szarmata – hun kori település pusztulási horizontjához tartozó kerámiaanyag egy részét elemeztem (I. szarmata kori települési egység). A lelőhely keleti oldalán, a szelvény északi szélének közelében található három szarmata temetkezés, köztük egy gyermeksír. Egy nagyobb temetőrész szélső sírjai is lehetnek. A gepida kori megtelepedés a lelőhely nyugati felére nem terjed ki: az objektumok az intenzív szarmata településrészlet fölött kezdődnek, ahol a településjelenségeken kívül két DNy–ÉK tájolású, 5–6. századi sír is található. A gepida település a kelet felé szomszédos 8A lelőhelyen közvetlenül folytatódik. Az 5. lelőhely az avar korban is lakott volt: hat földbe mélyített épület egy nagyjából észak–déli sort alkot a keleti dombhát tetején, és a nyugati oldalon is található néhány szórványos jelenség. A kora újkori – újkori objektumok nagyrészt az ásatási terület középső részén találhatók.

A 8A lelőhely közepén a szakálhádi településobjektumok egy újabb ÉNy–DK-i irányú dombháton koncentrálnak egy széles sávban. A nyomvonal legintenzívebb területe a dombvonulat déli pereme a 8A lelőhely DK-i oldalán. Itt a nagy kiterjedésű neolit gödörkomplexumok mellett már rézkori jelenségek is mutatkoznak, amelyekre egy szarmata temető körárkos és aknasírjai húzódtak rá; szórványosan gepida kori településjelenségek, valamint temetkezések is feltűnnek ugyanitt; és itt található egy 249 síros avar kori temető. A szarmata temető ÉNy–DK-i irányban rendeződik; a sírok tájolása a homokhát gerincével azonos, D-DK-i.³²⁷ A szarmata temető kifosztására az avar kor előtt, vagy annak elején kerülhetett sor, mert az avar kori temető ráfed a szarmatára, de csak az utóbbi van nagymértékben kirabolva. A lelőhely többi része ritkásabb. Egy szarmata kori települési egység található a nyomvonal északi szélén, részben a temető területén, de vele való szuperpozíciók nélkül. A gepida és avar kori települési objektumok a lelőhely teljes területét fedik, de az avar kori település az avar temető területére nem terjed ki. Az avar temető a magaspárt déli szélén zárul, tőle délre egy széles, egyenes árok húzódik.

³²⁷ MASEK 2014a.

5. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A: Szarmata (kék) és gepida (zöld) kori településjelenségek

Az árok egy hármás, egymással párhuzamos árokrendszer északi tagját képezi, amely kelet felé, a 8. lelőhelyen folytatódik, és annak teljes déli részét elfoglalja. A 2006. évi magas talajvízszint miatt a Tisza-parthoz közel eső keleti része feltáratlan maradt. A 8. lelőhelyen a 8A-n megfigyelt korszakok folytatódnak. A neolit jelenségek ismét egy szűkebb, ÉNy–DK-i irányú sávban koncentrálnak a lelőhely nyugati oldalán. A rézkori településnyomok intenzívek, a szarmata ritkás. A 8. lelőhely ÉNy-i sarkában egy magányosnak tűnő szarmata sír feküdt (IA-25 20×20-as négyzet). Az 5. lelőhely sírjaihoz hasonlóan, a sírcsoport észak felé folytatódhat. A legtöbb gepida kori épület a nyomvonal keleti szélén koncentrálnak egy nagy halmazban. A felszín közepén egy második, 58 síros, teljesen feltárt avar temető terület el. A 8. lelőhelyet intenzíven hálózák be kisebb-nagyobb középkori és újkori árkok és karámok. Irányításuk a magaspárt szélével párhuzamos, vagy arra merőleges, ezért elválasztásuk a korábbi jelenségektől nehézségbe ütközik.

A rákóczifalvi szakálhádi település arcsos edényeiről önálló közlés született.³²⁸ A lelőhely rézkori jelenségeit Szilágyi

Márton értékelte disszertációjában.³²⁹ A legjobban a lelőhelyek avar kora feldolgozott. A települést Kondé Zsófia szakdolgozatában és több tanulmányban értékelte.³³⁰ A nagyobb és hosszabb életű, 8A lelőhelyen előkerült avar kori temető szintén egy szakdolgozat keretében dolgozta fel Mácsai Viktor.³³¹ A kisebb, 8. lelőhelyen előkerült avar temető Magdalena Schmid dolgozta fel egy harmadik szakdolgozat keretében 2009-ben, amely 2015-ben monografikus formában is megjelent.³³² A 8A lelőhelyről fémkereső műszerrel előkerült kora avar kori „aranyemberkét” Rácz Zsófia publikálta.³³³

A lelőhely földrajzi környezetét és a tájhoz való viszonyát, a közelben zajlott további feltárásokat, valamint a térség infrastrukturális szerepét később értékelem (7. fejezet).

³²⁹ SZILÁGYI 2015.

³³⁰ KONDÉ 2012.

³³¹ MÁCSAI 2012.

³³² SCHMID 2015.

³³³ RÁ CZ 2012.

³²⁸ SEBŐK–KOVÁCS 2007.

5.2. Módszertan

5.2.1. Anyagfelvétel

A kerámia rendszerezésének alapjául a technológiai csoportok létrehozását választottam.³³⁴ A rendszerezés alapja a népvándorlás kori kerámia esetében lehet az anyagösszetétel és a soványítás is.³³⁵ A szarmata kerámiaanyagban a technológiai csoportok alapvető elkülönítése általános, mivel a gyorskorongolt finomkerámia, és a kézzel formált kerámia technikailag és formailag is élesen kettéválasztható a teljes szarmata kor során. E mellett a késő császárkorban új, korongolt házikerámia-típusok jelennek meg, amelyeket a kutatás a technológiai jegyek, a soványítás és a forma együttes jellegzetességei alapján különített el („gyorskorongolt kavicsos” vagy „szemcsés kerámia”, ill. „lassúkorongolt csillámos-szemcsés”).³³⁶ A gepida kerámia esetében B. Tóth Ágnes a finomkerámián és házikerámián belül a formai jegyek elkülönítését ítélte elsődlegesnek, a pontosabb anyagösszetételt pedig másodlagosnak.³³⁷ Ez önmagában is a kerámia-előállítás éles megváltozására figyelmeztet. A szarmata kerámia hatását, a korábbi áruk gepida kori kontinuitását a kezdetektől fogva vizsgálja a kutatás.³³⁸ A téma korántsem volt lezártnak tekinthető, a probléma ismerete a feldolgozási módszer kialakítására is hatással volt.

Annak érdekében, hogy a két korszak leletanyaga összehasonlítható vizsgálatok számára rendelkezésre álljon, a teljes leletanyag azonos rendszer szerinti értékelésére volt szükség. Egyes technológiai típusok esetében más-más jellemzők tekinthetők korhatározó értékűnek. A soványítatlan finomkerámia esetén a felületkezelés technológiája és az égetés, a soványított gyorskorongolt kerámia esetében elsősorban a soványítás és felületkezelés, a kézzel formált kerámia esetében a soványítás és az égetés adták a kormeghatározás alapját. A célkitűzések megvalósításának érdekében a leletanyagot nem technológiai alcsoportok szerint rendszereztem, hanem leírósablonokkal és egyedi meghatározásokkal dolgoztam (**5. digitális melléklet**).

A leírósablon szempontrendszere a makroszkopikus úton megfigyelhető tulajdonságokat tartalmazza olyan formában, hogy az nagy mennyiségű anyagfelvétellel is alkalmas legyen. Ezért dolgoztam a soványítás rögzítése esetében

relatív mennyiségi fogalmakkal (sok, közepes, kevés), illetve a soványítóanyag méretének rögzítésével, amely természetesen elsősorban szintén szubjektív becslésnek tekinthető, és nem járt együtt minden töredék esetében manuális mérésekkel. A színek rögzítése során sem törekedtem objektív meghatározásokra, ezért csak alapvető színárnyalatokat különböztettem meg; ugyanakkor fontosnak tartottam a törésfelület és a belső felület viszonyának rögzítését, színárnyalatainak eltérését. A felvett változók csak alapot képezhetnek a jövőbeli petrográfiai vizsgálatokhoz.

Kezdetben nem a leletegyüttesek, hanem a töredékek keltezésére törekedtem. A töredékek technológiai típusától függően csak néhány meghatározott jellemző kitérésére volt szükség az anyagfelvétel során. Az értelemszerű jellemzők rögzítése manuálisan nem történt meg, de az összefogó igényű statisztikák számára könnyen pótolhatók voltak. A tapasztalatok alapján a leírósablont a rákóczifalvi 5. lelőhely anyagfelvétele közben és után egyszerűsítettem.

A leírósablonok kidolgozásánál azt a szempontot tartottam elsősorban szem előtt, hogy a töredék keltezésének oka minden esetben visszakövethető legyen. Ez a technológiai jegyek minél részletesebb elkülönítésére és meghatározására sarkallt. Bizonyos esetekben azonban még a legrészletesebb technológiai leírósablon sem volt képes magában foglalni azt a jellemzőt, amely a töredék keltezésének okát megadta. Erre a célra vezettem be a „másodlagos technológiai jegyek” fogalmát, amelyek között különböző típusú jellemzők találhatók (korongolástechnológiai részletek, a töredék felületének minősége stb.).

Alapvető statisztikai elemzések azonban azt is megkívánták, hogy a két korszak mennyiségi aránya gyorsan visszakövethető legyen az egyes objektumok anyagában, és a lelőhely egészén is. Ezért az adatbázisban a töredékek keltezését végül önállóan is rögzítettem. Az 5. lelőhely esetében csak a szarmata, gepida, ezek feltételes formái, valamint a bizonytalan besorolású kategóriákat különítettem el. Ezeket a 8–8A lelőhely anyagfelvétele során a korai gepida, a feltételes kora avar, és az avar kori kategóriákkal egészítettem ki.

Az adatbázis így a *Keltezés* oszlop nélkül is minden, a szintézishez szükséges elemet tartalmaz. A keltezési kategóriák nem feleltethetők meg automatikusan különböző időhorizontba sorolásnak; még kevésbé tekinthetők etnikai alapú meghatározásnak. Csupán a korszakokra jellemzőnek tartható technológiai hagyományokba sorolást mutatják. A keltezés bármikor módosítható, felülvizsgálható maradt.

³³⁴ Hasonlóan VIDA 1999, 26–32.

³³⁵ PL. BOCSI 2008.

³³⁶ VADAY 1984; VADAY 1989, 161–163.

³³⁷ B. TÓTH 2006, 78–79.

³³⁸ PL. SZABÓ 1978; VÖRÖS 1994; B. TÓTH 2006.

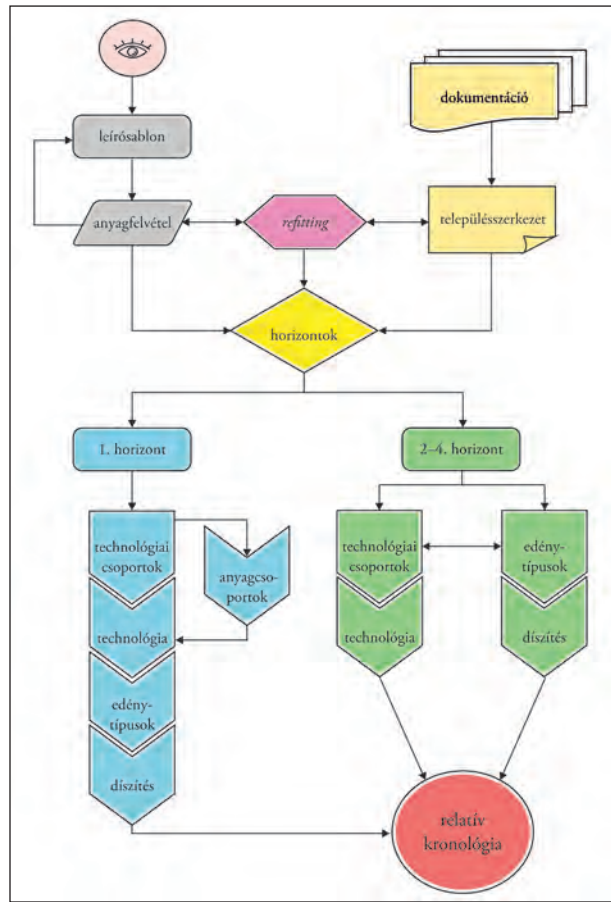
A technológiai csoportok (1–7.) kialakítása során a kormeghatározásra eredetileg nem voltam tekintettel, de a feldolgozás előrehaladtával egyes csoportok horizontokhoz köthetővé váltak. A soványítatlan finomkerámia korongolástechnológiai szempontból is változásokon ment keresztül, de ezek önálló csoporthoz kötését nem láttam szükségesnek (1. technológiai csoport).³³⁹

A szarmata kori korongolt házikerámia technológiai csoportjai (2, 5.) csak részben azonosíthatók a kutatás kezdetén meghatározott, a soványítást is magukban foglaló megnevezésekkel (szemcsés, csillámos-szemcsés kerámia), hiszen ugyanezekkel a technológiákkal különböző soványítású edények készültek. Ez a tény már korábban is megjelent a kutatásban, de az egyes soványítástípusok részletes elemzésére, formai jegyekhez kötésére kevés kísérlet történt. Ezekon a technológiai csoportokon belül a feldolgozás során anyag típusokat különítettem el, és a formai jegyeket azokon belül vizsgáltam. A gepida korongolt kerámia legnagyobb százalékát a 3. technológiai csoportba sorolható töredékek teszik ki. A 2. és 3. csoportot elsősorban az előállítási technika, a felületkezelés választja el egymástól.³⁴⁰ A két csoport jelentősége és az, hogy a 2. technológiai csoportba sorolható áru gyártása a rákóczi falvi 2. horizont után megszűnik, csak a feldolgozás előrehaladtával vált nyilvánvalóvá.

A kézzel formált kerámián túl (7.) további két, átmeneti technikai csoport kialakítására volt szükség. A gyors- és lassúkorongolt kerámia közti átmeneti csoportba (4.) sorolt töredékek rögzítése elsősorban a gepida kerámián belüli technológiai jellemzők vizsgálata szempontjából szükséges, de a császárkori korongolt házikerámia-típusok technológiája sem minden esetben egyértelműen meghatározható. A korongolt és kézzel formált kerámia közti, bizonytalan technológiai besorolású töredékek (6.) szintén származnak szarmata és gepida kori leletegyüttesekből is.

Az értékelés során a technológiai csoportok és az anyag típusok jellemzőit a leírósablonban regisztrált minőségek szerint vizsgálom. A technikai minőségek összevont, egyszerűsített megnevezéseként a felületkezelési, soványítás- és égetéstípusok terminológiáit használom.

A keltezés alapját a technológiai jegyek adták meg; a forma és a díszítés minden technológiai fő típus esetében másodlagos jelentőségűnek mutatkozott. Már az anyagfelvétel során látszott, hogy a legrészletesebb rendszer is tartalmaz „kiskapukat”: minden töredék megnyugtató besorolása nem várható el. Példaként a 2. technológiai típusba

6. kép A rákóczi falvi település kerámiaanyag-feldolgozásának folyamatábrája

sorolható, szitált kavicsal soványított, kezeletlen felületű, homogén redukált égetésű, „hullámos felületű” hastöredékek idézhetőek. Ezek a tulajdonságok elsősorban a szarmata anyagra jellemzők. Azonban a gepida fazekak és korsók díszített vagy tagolt válla, és általában alaposan eldolgozott alsó harmada-negyede között a hason húzódhat egy sáv, amelynek minden tulajdonsága a szarmata fazéktöredékekével azonos. E cserepek meghatározását csak olyan esetekben tekintem biztosnak, mikor az objektum anyaga a kérdéses töredék(ek)en kívül kulturálisan zártnak tekinthető.

Az anyagfelvétel a formai jegyek esetében szintén egy-egy szempontok alapján történt (5. *digitális melléklet*). A rákóczi falvi elemzés a két korszak adottságai miatt azonban eltérő rendszert követ. A szarmata kor esetében a formai tipológia kialakítására minden technológiai csoport esetében önállóan volt szükség. A gepida kori kerámiaanyagban három kronológiai horizontot különítettem el. Az edény típusok gyártástechnológiája a horizontok során több esetben élesen megváltozott, más esetekben (fazéktípusok) a horizontok anyaga nem választható el élesen egymástól. A jobb áttekintés érdekében a technológiai csoportok

³³⁹ MASEK 2013.

³⁴⁰ MASEK 2014b.

formai elemzését összevontam. Az elemzést edénytípusok és horizontok szerint tárgyalom (6. kép).

5.2.2. Refitting

A rákóczipalvi település késő szarmata – hun kori horizontját a különböző jelenségekből restaurálás során összeillesztett edénytöredékek segítségével építettem fel. Az anyagfelvétel során igyekeztem a már „összekapcsolt” jelenségek anyagát összehasonlítani, és minél több stratigráfiai egység leletanyagát összenézni. Amennyire a gyakorlati lehetőségek engedték, a feldolgozást a lelőhelytérkép folyamatos használatával végeztem, és az egymáshoz közeli objektumok anyagával dolgoztam.

A régészeti korú tárgyak összeillő töredékeire épülő régészeti módszereket (*refitting*) Magyarországon az őskori és a szarmata kori településrégészeti kutatásokban használják. Az európai neolitikum kutatásában a módszerrel elsősorban a hosszúházakhoz kapcsolódó települési objektumok leletkontextusát vizsgálják; az épületek körüli jelenségek értékelésére, különböző aktivitásként elkülönítésére alkalmazzák. A balatonszárszói telepen több épület egyidejűsége is feltételezhetővé vált a körülöttük elhelyezkedő jelenségek összeillesztett leletanyaga alapján. Az őskori kutatásban a *refitting* a kerámia mellett a kőanyagok vagy a csontok vizsgálatára is kiterjedhet.³⁴¹ Az ibrány-nagyerdői kora neolitikus kori lelőhelyen, amelynek kerámiaanyagát rétegenként elkülönítették, a módszer vertikális és horizontális struktúrákat egyaránt kirajzolt.³⁴² Itthon legújabbán egy öcsödi épület padlóján feltárt strukturált depozitum értékelésekor használták, és segítségével egy rituális cselekmény lépéseit rekonstruálták.³⁴³

A népvándorlás kori települések feldolgozása során a módszert először a tiszaföldvári, valamint a gyomai telep esetében alkalmazta Vaday Andrea.³⁴⁴ Így tervezték a Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. nagy kiterjedésű, több szarmata települési fázissal rendelkező lelőhely feldolgozását is.³⁴⁵ A közelmúltban Heipl Mónika vont le hasonló módon következtetéseket egy kisebb késő szarmata kori településrészlet térhasználatával kapcsolatban.³⁴⁶ A kora

középkori kutatásokban a módszer Európa-szerte ritka, de például a haithabui importkerámia elemzése során használták. Az edények szóródása alapján a tafonómiával és leletszóródással kapcsolatos következtetéseket azonban nem részleteztek, csak a keltezésre és az edényszám meghatározására koncentráltak.³⁴⁷

A horizontális telepek esetében az összeillő edénytöredékek segítségével azonos fázisba sorolható, viszonylag zárt leletanyagot különíthetünk el, mely a horizontális stratigráfia kialakítását lehetővé teszi, és az értékelést megkönnyíti. Mivel számos tafonómiai oka lehet, hogy egy edény darabjai különböző régészeti jelenségekből kerülnek elő, ezért minden eset egyéni vizsgálatra szorul. Ezt Rákóczipalváról legkönnyebben őskori példákkal támaszthatjuk alá. Az 5. lelőhely egy neolitikus edénykapcsolata például két szomszédos neolitikus gödör betöltődésének egykorúságát mutatja. Más esetben a neolitikus gödröt csak a ráásott későbbi, szarmata objektum anyagával kötötte össze az edénytöredék, ezért ez csak a két korszak anyagának keveredését illusztrálja. Az utóbbi években a neolitikus „*Hofplatzmodell*” felülvizsgálata, újraértékelése során e módszer alkalmazhatóságát is értékelték.³⁴⁸ Ezek a tafonómiai összefüggések értékelésén túl elsősorban azzal foglalkoznak, hogy a nem összeillő, de feltételezhetően egy edényből származó töredékek milyen mértékben használhatók fel a kutatáshoz. A szarmata kori kerámia kézműipari jellege miatt ez a kérdés nem merülhet fel, hiszen kizárólag a ténylegesen összeilleszthető töredékek regisztrálásának láttam értelmét. Mindössze néhány egyedi edény esetében tettem kivételt (pl. 149. tábla 3, 152. tábla 4, 155. tábla 8–9).

A *refitting* segítségével meghatározott objektumok betöltési rétegeinek egykorúsága nem bizonyítható közvetlenül, hiszen egy edény töredékei különböző időpontokban is a gödrökbe kerülhettek. Az sem állítható, hogy a gödrök leletanyaga az utolsó cseréptöredékig egy adott pillanatban használt edények töredékeiből áll. Az összeillesztett edények korábbiak is lehetnek a horizontban használt kerámiaanyagánál. Erre jó példa egy rákóczipalvi relieves *terra sigillata*, amelynek két oldaltöredéke két közeli gödörből volt összeilleszthető (5/337/447. és 5/386/496, 71. edénykapcsolat, összesen 4 töredék). Közülük a 337. gödör két további edénykapcsolattal rendelkezik (29. és 68.), és a 29. tálon keresztül az 5/323/443. számú gödörhöz, a pusztulási horizont egyik leggazdagabb anyagú központi magjához kapcsolódik. A 386. gödör leletanyaga szegényes, és

³⁴¹ BOELICKE 1982; RIGAUD–SIMEK 1991, 213–218; PETRASCH 2012; RÜCK 2012; MARTON 2013. Köszönöm Marton Tibornak a kérdésben nyújtott segítségét.

³⁴² DOMBORÓCZKI–RACZKY 2010.

³⁴³ RACZKY–FÜZESI 2017.

³⁴⁴ VADAY 1994, 117; VADAY 1996a.

³⁴⁵ SZALONTAI–TÓTH 2000, 67; PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 216.

³⁴⁶ HEIPL 2017, 176, 181, 190, 16. t.

³⁴⁷ JANSSEN 1987.

³⁴⁸ Pl. RÜCK 2012, 21–24.

a *refitting* nélkül akár a sigillatával egykorúnak, 3. századnak is tarthatnánk. Ez azonban az edénykapcsolat fényében nem valószínű. A településhorizontnál jóval korábbi *sigillata* az objektumok keltezésére *terminus post quem* adatot szolgáltat, miközben azok egykorú feltöltődését teszi valószínűvé. Az „esettanulmány” értékelésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *sigillata*töredékek rendkívül kopottak és égettek, és csak a tál kis töredékét adják ki.

Ezzel szemben a késő szarmata kori edényillesztések nagyrészt jó megtartású edények nagyobb töredékeiből állnak, amelyek sok esetben kiegészíthetőek is voltak; számos, különböző stratigráfiai egységekből összeállított töredék törésfelülete friss törésnek hat. Ezek esetében nem képzelhető el, hogy széttörésük után sokáig ki lettek volna téve különböző depozíciós, szemétkelzési folyamatoknak, vagy az időjárás és egy környező, élő település által okozott viszontagságoknak. A módszer használhatósága és a benne rejlő lehetőségek korlátai tehát lelőhelyenként és a kutatási kérdésektől függően változnak.

5.2.3. A jelenségek keltezése és térképezése

A több korszakos lelőhelyek modern ásatásainak feldolgozásánál a feldolgozó régész napjainkban általában „hozott anyaggal” dolgozik: a dokumentáció digitalizálása során elkészült lelőhelytérképpel és kész objektumlistával. Ennek természetesen elsősorban gyakorlati és logisztikai okai vannak. A feldolgozáshoz a részletes revíziót a magam részéről elkerülhetetlennek tartom, amelyet néhány személyes tapasztalattal szeretnék alátámasztani.

A megtelepedés kontinuitásának vizsgálata miatt a jelenségek keltezését különösen fontosnak éreztem. A több népvándorlás kori korszakban is lakott lelőhelyeken gyakran intenzív az őskori megtelepedés, amelynek következtében a népvándorlás kori objektumok nagy mennyiségű korábbi szórványanyagot tartalmaznak. Az értékeléshez az is fontos információkkal járul hozzá, hogy egy adott lelőhelyrészen pl. őskori vagy a népvándorlás kornál későbbi, középkori–újkorri megtelepedéssel számolhatunk-e, és ha igen, milyen típusú objektumokkal. Így bizonyos szinten az ismeretlen korú jelenségek értelmezése is bevonható a vizsgálatba; könnyebben értékelhetők a szuperpozíciók, és a más korszak objektumaiba belekeveredett kerámiaanyag is (6. kép).

A rákóczi falvi feldolgozás során a települések szarmata, gepida, avar és „népvándorlás kori” anyagait is átnéztem, figyelembe véve más korszakok feldolgozásának eredményeit. A helyszínen őskorinak keltezett leletegyüttesek anyagát

a leltárkönyv alapján ellenőriztem,³⁴⁹ és amennyiben népvándorlás kori vagy későbbi anyagot tartalmazott, akkor a leletanyagát átnéztem. Rákóczi falván a helyszínen késő középkorra – újkorra keltezett jelenségek között számos késő szarmata és gepida leletegyüttes rejtőzött (és viszont). Az „ismeretlen korú” jelenségeket a leltárkönyvekben ellenőriztem – számos esetben ugyanis mégis csomagoltunk el belőlük kerámiát. A „népvándorlás kori” keltezésű jelenségeket átnéztem, hogy valóban van-e leltározott anyaguk. Több esetben ugyanis ez nem történt meg; így amennyiben a stratigráfiai egység leírása a keltezést nem indokolta meg, úgy az objektumot ismeretlen korúnak vettem. Amennyiben a jelenség végleges keltezése a leletanyag keltezésétől eltér, úgy azt külön rögzítettem. Pl. az árkok jellemzően töredékes anyaga általában nem keltező értékű;³⁵⁰ és félig földbe mélyített veremházak neolitikum/rézkorra keltezése sem fogadható el, annak ellenére, hogy kizárólag őskori anyagot csomagoltunk el belőlük.

A feltárási dokumentációhoz készült lelőhely-összesítő térképek esetünkben a helyszíni keltezéseket tartalmazták. A feldolgozás során ezért a lelőhely-összesítő térképeket folyamatosan átkelteztem, és ahol szükségesnek láttam, ott újabb objektumokat vontam be a raktári revízióba. Jellemzően népvándorlás kori települések közé illeszkedő, de őskorinak tűnő jelenségekről kiderült, hogy egy-két népvándorlás kori töredék mégis található anyagukban. „Visszakeresztesre” is bőven akadt példa, azaz, hogy egy-két népvándorlás kori töredék ellenére a jelenség morfológiája és topográfiai helyzete alapján inkább őskori. A „sok őskor – kevés népvándorlás kor” kombináció alapvetően többféle keltezéssel is járhatott.

A népvándorlás kori együttesek keltezésénél óvatosabban jártam el. A „korabeli együtteshez tartozó” és a „későbbi objektumba bekeveredett szórvány” cseréptöredékek sok esetben nem voltak egyértelműen szétválaszthatók, főként a rákóczi falvi feldolgozás kezdetén. Ilyen esetben a leletegyüttesben előforduló legutolsó korszakhoz kötöttem az anyagot, akkor is, ha pl. nagyon sok szarmata anyaghoz kevés gepida és/vagy avar jellegű anyag társult. Több esetben felmerülhet, hogy ilyenkor a keltezés nem az objektum létesítését, hanem valójában csak teljes feltöltődésének időszakát jelzi. Sajnos rétegtani megfigyelések ebben a kérdésben nem lehettek segítségemre: az ásatásokon csak nagyon kivételes esetben fordult elő, hogy a leletanyagot rétegek

³⁴⁹ A lelőhelyek kerámiaanyagának leltározását az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének hallgatói, köztük a szerző végezték.

³⁵⁰ Az újkori leletanyag nem lett minden esetben elcsomagolva, ezért a helyszíni keltezések nem mindig bírálhatók felül.

vagy mélység szerint külön csomagolták volna, és általában a kisleletek – pl. csontfésűk – előkerülési szintjéről sem álltak rendelkezésre mélységadatok.

A disszertációban szintén feldolgozott tiszabura-bónisháti lelőhely esetében ez a módszer nem okozott problémát; a szarmata, gepida és avar kori települések szerkezete egyértelműen kirajzolódott, és jól elvált egymástól. A rákóczifalvi 5. lelőhely esetében néhány jelenség keletkezése ellentmond annak, hogy egyébként a *refitting* alapján egykorú betöltődésűnek tűnnek. Az elvet a 8. és 8A lelőhelyen, elsősorban a szarmata/avar jellegű kézzel formált kerámia rossz keletkezhetősége és a keleti iparos negyed összetettsége miatt nem tudtam maradéktalanul alkalmazni. A gepida település feldolgozásába beemltem minden jelenséget, amely nagyobb mennyiségű gepida jellegű kerámiát tartalmazott, és azokat a bizonytalan keletkezésűeket is, amelyek az avar telep feldolgozásából maradtak.

5.2.4. A feldolgozás menete

A leletanyag feldolgozását a Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely intenzív középső településrészletével kezdtem meg. A feltárás során ezen a területen égett omladékrétegeket, gazdag, gyakran erősen égett kerámiaanyagot figyelhettünk meg, amely nagyrészt másodlagos helyzetben, tárolóvermekben volt megtalálható. A gödrökben ugyanitt emberi maradványokat is feltártunk. A jelenségeket már a helyszínen másodlagos helyzetű pusztulási horizontként értékeltük. Emellett azonban az is nyilvánvaló volt, hogy a területen mind szarmata, mind gepida kori településréteggel számolni kell. Elsősorban ez az összetettség indokolta azt, hogy a szarmata és a gepida kor emlékei együtt kerüljenek feldolgozásra, annak érdekében, hogy a kontinuitás kérdéseit vizsgálni lehessen. A lelőhelyre fokozottan érvényes, hogy a kerámia értékelésének fő szempontjait maga az anyagfelvétel alakította ki, és formálta tovább folyamatosan.

Az első lépést a tárolóvermekbe dobott emberi vázak kormeghatározása jelentette. Sajátos módon ezekben a gödrökben többnyire nem található vastag égésréteg, és a leletanyaguk kis mennyiségű, a finombontás során előkerült, erősen töredezett cserepekből áll. Ennek ellenére késő szarmata – hun kori keletkezésük valószínűsíthető volt. Ezt megerősítette a további leletanyag átnézése is, amelynek során számos, a helyszínen gepidának keletkezett jelenség késő szarmata – hun korinak bizonyult.

A szarmata település fő időrendi besorolását a csillámos-szemcsés soványítású, lassúkorongolt kerámia kigyűjtésével és térképre vitelével végeztem el. Ez a késő szarmata – hun kori kerámia legmegbízhatóbban elkülöníthető

árutípusa, amely oldaltöredékekből is könnyen azonosítható.³⁵¹ Az anyagcsoport az 5. lelőhely teljes területén sűrűsödési pontok nélkül előfordult, több mint 100 objektumban. Megállapíthattam, hogy a 8A lelőhely temetőrészletével ellentétben – amelynek első sírjai 2–3. századiak – a teljes település a késő szarmata korra kelezhető. Nyilvánvalóvá vált, hogy a lassúkorongolt kerámia mennyisége e lelőhelyen kicsi, ellentétben a dél-alföldi késő szarmata telepek akár 20% körüli arányával.³⁵² A kerámiatípus segítségével nem fogható meg a lelőhely összes, egy települési fázisba sorolható jelensége.

Az anyagfeldolgozás kiindulópontja végül az az 52 összeillesztett edény volt, amelyet az 5. lelőhely restaurálása során különítettek el. A *refitting* segítségével kialakított edénykapcsolatok végleges száma 141 (5–8–8A). Túlnyomó többségüket az 5. lelőhely I. települési egységének késő szarmata – hun kori edényei teszik ki. A teljes feldolgozás előtt nem volt eldönthető, hogy a pusztulási horizontba be nem sorolható szarmata anyag ugyanabba a kerámiahorizontba tartozik-e, mint a planírozási réteg. A feldolgozás kezdetén az esetleges korábbi vagy későbbi leletegyüttesek bekeveredésének elkerülése végett csak azokat az edénykapcsolatokat vettem figyelembe, amelyek közül legalább az egyik gödör tartalmazott csillámos-szemcsés soványítású, lassúkorongolt kerámiát. E gödrök és szuperpozícióik átnézése során az edénykapcsolatok száma folyamatosan bővült. Világossá vált, hogy a lassúkorongolt kerámiát nem tartalmazó edénykapcsolatos gödrök ugyanahhoz a kiterjedt pusztulási horizonthoz tartozhatnak. Végül megállapíthattam, hogy a pusztulási rétegbe be nem sorolt, esetleg már annak keletkezése előtt betöltött objektumok leletanyaga sem tér el jellegzetesen a többitől. Az 5. lelőhely középső részének szarmata telepénye egy régészeti horizontot alkot.

Ez a kerámiahorizont, amellyel, hogy pusztulási rétege a település sorsfordulóját tükrözi, jó alapot szolgáltatott a további feldolgozáshoz. A közép-Tisza-vidéki regionális jellegzetességekre – elsősorban az erősen soványított házikerámia-típusok esetében – a szakirodalom eddig nem tért ki sem a szarmata, sem a gepida kort illetően. A késő szarmata kori házikerámia technológiai és anyagípusait az 5. lelőhely pusztulási rétege alapján határoztam meg. Ennek ismerete tette lehetővé a gepida kori anyag definícióját is. A szarmata településrészlet kontinuitásával kapcsolatban azok az edénykapcsolatok bírnak a legnagyobb jelentőséggel, amelyek szarmata és gepida anyagú objektumokat kötnek össze. E kevés esettől – néhány maréknyi kerámiaanyagtól – eltekintve, a szarmata pusztulási réteg anyaga zárt kerámiahorizontnak tekinthető.

³⁵¹ VADAY 1984; B. TÓTH 1991, 101.

³⁵² RÓZSA 2000, 91; VADAY–RÓZSA 2006, 91.

A vegyes anyagú objektumok egy része magyarázható azzal, hogy két település egymás felett létesült, és vagy mintegy 1500 évvel ezelőtt, vagy a feltárás során az objektumok anyaga egymással keveredett. A látszólag a pusztulási horizontba tartozó, de vegyes anyagú objektumok közül kettőről a szuperpozíciók alapján bizonyossá vált, hogy szarmata kori objektumokat vágó gepida kori épületek (5/389. és 5/540. objektum). A feldolgozás során további vegyes anyagú, szuperpozíció nélküli leletegyütteseket is találtam. Ezeket ma már nem választhatjuk el a dokumentált szuperpozícióktól, mert valójában akár egy-egy „szarmata” és „gepida” kori, a helyszínen el nem különített stratigráfiai egységből vagy betöltési rétegből is állhatnak. A két korszak anyagának utólagos szétválasztása erősen determinálta volna a kontinuitáskérdésekre adott válaszokat, és egy jövőbeli, objektívebb értékelés lehetőségét is megszüntetné. Ezért minden esetben az ásatáson elkülönített leletegyütteseket értékeltem.

A gepida kerámia elemzését szintén e települési egységgel kezdtem meg (20 objektum). Kerámiaanyaguk kétharmad része a szarmata fazekasság termékeivel minden tekintetben megegyezik, és a töredékek negyede határozható meg

gepida kori kerámiaként. Hasonló összetételt tapasztaltam olyan gepida objektumok esetében is, amelyek nem a pusztulási réteg közvetlen környezetében található. A speciális helyzet komplex értékelésre szorult (ld. az 5.8. fejezetet).

A gepida leletanyag meghatározásának további alapját a teljes feldolgozás kezdetén megismert, az 5. lelőhely DK-i sarkában feltárt házcsoport szolgáltatta (5/22, 27, 28. és 36. épület). Ezek néhány kis méretű, erősen kopott állapotú, biztosan szarmata töredéktől eltekintve kizárólag klasszikus gepida kori anyagot tartalmaztak (363 töredék), és sokáig viszonyítási alapot szolgáltattak az anyagfelvétel során.

Azonos edények töredékeit gepida kori objektumokból is sikerült összeilleszteni, néhányat a restaurálás, továbbiakat az anyagfeldolgozás során. Számuk messze elmarad a szarmata telep planírozási rétegénél tapasztalt mennyiségtől, azonban így is fontos adatokkal szolgálnak a településszerkezet vizsgálatához.

Az értékelés során három kerámiahorizontot különítettem el az előzetesen gepida korinak keltezett anyagon belül (2–4. településhorizont), míg a késő szarmata – hun kori anyag alkotja a lelőhely első településhorizontját.

5.3. Szarmata kori kerámia

5.3.1. Leíró statisztika

Az utóbbi évtizedek nagy felületű ásatásai a szarmata települések új módszerekkel történő feldolgozását kívánták meg. Ezek a feltárások a korábbiakkal szemben lehetővé tették az anyag több szempontú statisztikai elemzését. Minden esetben figyelembe kell venni azonban a feltárás jellegét, a településszerkezet, az életmód, a kronológia és a provinciáktól való távolság jellemzőit. A különbségek a feltárás mérete, a felszín felső rétegének pusztulása, földrajzi kitettsége és a kronológiai helyzet figyelembe vételével függhetnek a telepek különböző gazdasági jellegétől, a településszerkezettől és a település sorsától is.³⁵³

A kora középkori Visegrád-Várkerten és Ménfőcsanak-Szeles-dűlőn a kerámia csoportok különböző minőségű töredezettsége is megfigyelhető volt, amelynek okai a poszt-depozíciós folyamatok, valamint a különböző korú és minőségű kerámiák eltérő megtartása voltak.³⁵⁴ Hasonló jelenségek a rákóczi falvi anyag szarmata horizontján belül a különböző technológiai csoportok között voltak megfigyelhetők.

A kerámia töredezettségén a szarmata kori településben az egy objektumra jutó átlagos töredékszám arányát értjük. A közzétett 2–3. századi települések esetében jelentős különbségek voltak kimutathatók ebből a szempontból. Nagy objektumszámú késő szarmata kori anyagok adatai csak Aradról állnak rendelkezésre.³⁵⁵ A mennyiségi mutató a telepkerámia „gazdagságán” túl a depozíciós folyamatok eltéréseit jelezheti: az elhagyott és természetes úton betemetődött települési objektumok kerámiamennyisége eltérhet a tudatosan feltöltött lelőhelyrészek vagy a hirtelen elpusztult lelőhelyek jellegétől. A rákóczi falvi I. települési egység pusztulási horizontjába sorolt objektumok a lelőhelyen átlagosnál több mint kétszer akkora anyagmennyiséget tartalmaznak. A szarmata kerámia több mint fele a pusztulási horizont 102 stratigráfiai egységéhez tartozik. Ez statisztikailag is megerősíti a régészeti jelenségek alapján kialakuló képet (2. táblázat). A gyomai telep gazdag anyagú A és B fázisainak esetében szintén a *refitting* erősíti meg a planírozási horizontok jelenlétét.³⁵⁶

³⁵³ VADAY 1999a, 552–553. A statisztikai értékelések általános tapasztalatait, szabályait és korlátait lásd ugyanott.

³⁵⁴ Merva 2018, 68–76, 241–243.

³⁵⁵ GRUMEZA–URSUTIU–COPOS 2013, 29. Az endrődi és örménykúti feltárások abszolút anyagmennyiségi adatai ellentmondásosak az irodalomban (VADAY 1999a, VADAY 2011a, VADAY 2011b).

³⁵⁶ VADAY 1996a, fig. 29–32.

2. táblázat Statisztikailag értékelt szarmata kori településhorizontok és a rákóczi falvi szarmata kerámia töredezettsége

Lelőhely	Objektumszám	Töredékszám	Egy objektumra jutó átlagos kerámia-töredék mennyisége
Gyoma 133., A fázis	23	2210	96
Gyoma 133., B fázis	82	7075	82
Gyoma 133., C csoport	229	5550	24
Kompolt-Kistér 14.	131	4178	32
Újhartyán	85	897	10,5
Arad-Barieră	89	2568	28,9
Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A szarmata kor (I. horizont)	433 str.	15 426	37,8
Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lh. késő szarmata – hun kori pusztulási horizont	102 str.	7090	69,5

Technológia

A gyorskorongolt kerámia dominanciája egyes lelőhelyeken már a 2–3. századtól kimutatható. Ezeken a településeken arányuk 65–76%, míg a kézzel formálté 24–35% körüli.³⁵⁷ Kronológiai okok, vagy eltérő fazekashagyományok miatt más települések ettől eltérő képet, a kézzel formált kerámia jóval nagyobb arányát mutatják. A statisztikák egy része kis anyagmennyiség alapján készült.³⁵⁸ Nagyobb elemzett anyag, és a kézzel formált kerámia túlsúlya jellemzi a szegvár-oromdűlői (55–58%),³⁵⁹ a Kiskunhalas-Tesco (52%),³⁶⁰ a kántorjánosi (56%),³⁶¹ a pócspetri (53%)³⁶² és a késő szarmata kori dusnoki (65,5%)³⁶³ települések anyagát. A késő szarmata korra a gyorskorongolt finomkerámia arányának lassú növekedése tűnt jellemzőnek. Ezzel párhuzamosan a kézzel formált edények száma csökken, és a korongolt házi-kerámia jelentős arányban megnő.³⁶⁴

Rákóczi falva-Bagi-földek leletanyaga ebbe a képbe nem teljesen illeszkedik (**1. diagram**). A finomkerámia aránya Rákóczi falván 67%. Ez az arány a késő szarmata – hun kori telepkerámia-adatok között igen alacsony. Hasonló az orosháza-szénási-úti adatsor (70%), míg az endrődi és

örménykúti leletanyagban a finomkerámia aránya 78%, az aradi településen pedig 84%.³⁶⁵

Azt a képet, amely szerint a finomkerámia arányának növekedése a korszak végéig folytatódik, árnyalni kell. A Békés megyei együttesektől való eltérés alapja valós, regionális ok is lehet, esetleg adatszámítási okokra is visszavezethető.³⁶⁶ Ennek megállapítása érdekében egy további statisztikai számítást alkalmaztam. Orosháza-Szénási-út esetében készült először olyan vizsgálat, amely a teljes anyagmennyiség és az egyes anyag típusok peremei közötti arányszámok különbségeire felhívja a figyelmet.³⁶⁷ A teljes anyagmennyiséggel dolgozó statisztika a finomkerámia eredeti arányát valószínűleg lebecsüli. A peremek alapján az orosházi finomkerámia aránya 70% helyett 77%-ra nőtt, azaz aránya az endrődi és örménykúti anyagokkal azonos. A számítást a kántorjánosi anyagon elvégezve, a korongolt kerámiaira szintén magasabb arányszámot kaptam.³⁶⁸ Ez minden bizonnyal a kézikorongolt és kézzel formált kerámia rosszabb minőségének, apróbbra töredezésének köszönhető.

A rákóczi falvi edényperemek vizsgálata a töredék- és edényszámával szinte azonos eredményeket adott (**2. diagram**). A finomkerámia aránya kissé csökkent, míg a korongolt házi-kerámia arányszámai kissé megnöttek. Ennek oka feltehetően az, hogy az utóbbi technológiai csoportok töredezettsége nagyobb mértékű. Emellett általában kisebb méretű edények készültek belőlük, mint a finomkerámiából,

³⁵⁷ VADAY 1999a, 555; SÓSKUTI 2017b, 143.

³⁵⁸ PL. VADAY–VÖRÖS 1980, 122; M. NEPPER 1984, 46; M. NEPPER 1985, 229; KULCSÁR–VÖRÖS 1989, 87.

³⁵⁹ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 71.

³⁶⁰ ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 97.

³⁶¹ MASEK 2012b, 180–181.

³⁶² MASEK 2012b, 215.

³⁶³ BALOGH 2001, 32.

³⁶⁴ VADAY 1989, 133–135; VADAY 1999a, 555.

³⁶⁵ RÓZSA 2000, 86; VADAY 2011b, 494–495; GRUMEZA–URSUȚIU–COPOS 2013, fig. 10. A kondorosi anyagban 65%, de az anyag selejtjezt: VADAY–RÓZSA 2006, 91.

³⁶⁶ Rákóczi falván edényszámmal számolva (n = 10 006) pontosan azonos arányokat kaptam.

³⁶⁷ RÓZSA 2000, 101.

³⁶⁸ MASEK 2012b, 182–183.

1. diagram Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A szarmata kori kerámia technológiai csoportjainak megoszlása töredékszám szerint (n = 13 021)

2. diagram Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A szarmata kori kerámia technológiai csoportjainak megoszlása az edényperemek száma alapján (n = 1650)

ezért a peremtöredékek arányszáma esetükben nagyobb kell, hogy legyen.

A kapott eredményt további leletfeldolgozások kell, hogy megerősítsék, de feltételesen regionális különbségnek tarthatjuk a finomkerámia viszonylag alacsony számát a 4–5. századi békési telepanyagokhoz képest. A figyelmet a finomkerámia arányának növekedése helyett arra kell felhívni, hogy évszázadokig egységes statisztikai képet mutat. Ez a jelenség a formai változások és az új technológiák terjedése ellenére az életmód folyamatosságára utal a késő szarmata – hun korig.³⁶⁹

A „szemcsés” gyorskorongolt edények (2. technológiai csoport) aránya 5–6%. Formailag néhány ritka kivételtől eltekintve fazekak, alapvető funkciójuk a főzés lehetett, ezért a technológia hasonlósága ellenére a finomkerámiával nem kezelhetőek egy egységként. A csoport kevés statisztikailag értékelt szarmata településen van jelen. Kompolt-Kistérség 14. településén van gyorskorongolt házikerámia (3%), itt azonban a homokkal, valamint a kavicszal és tufával soványított anyagtypusok dominálnak, amelyek Rákóczi-falván nem fordulnak elő.³⁷⁰ A közeli Kengyel-Halastón az arány

a rákóczi-falvihoz közelít.³⁷¹ A dél-alföldi lelőhelyek közül csak az Orosháza-Szénási-út esetében rendelkezünk szám-szerű adatokkal (mindössze 1%).³⁷² A különbségek inkább regionális okokra vezethetők vissza, mintsem kronológiai eltérésre (ld. lejjebb, az anyagtypus részletes értékelésénél).

Szintén 5% a lassúkorongolt kerámia aránya (5. technológiai csoport). Ez egyes késő szarmata – hun kori lelőhelyek arányával szinte megegyezik (Kengyel-Halastó, Örménykút: 5%, Dusnok: 6,3%),³⁷³ másoktól jelentősen elmarad (Endrőd: 11%, Sándorfalva-Eperjes: 12%, Orosháza-Szénási-út: 18%, Kondoros: 20%, Makó-Járandószél: 31%).³⁷⁴ A különbségeket ebben az esetben is csak a részletes technológiai és formai elemzés magyarázhatja (ld. lejjebb).

A kézzel formált edények használatát a korongolt főzőkerámia elterjedése szorította vissza.³⁷⁵ Aránya (22%)

³⁷¹ CSEH 2001, 118.

³⁷² RÓZSA 2000, 87. Az üllői szemcsés kerámiát gyártó fazekastelepen a kavicsos soványítású korongolt kerámia alkotja a kerámiaanyag 95%-át. Ez az adat a lelőhely jellegéből adódóan egyedülállónak számít (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 346).

³⁷³ BALOGH 2001, 32.

³⁷⁴ WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017, 134; RÓZSA 2000, 91; VADAY–RÓZSA 2006, 91; HARASZTI 2017, 134.

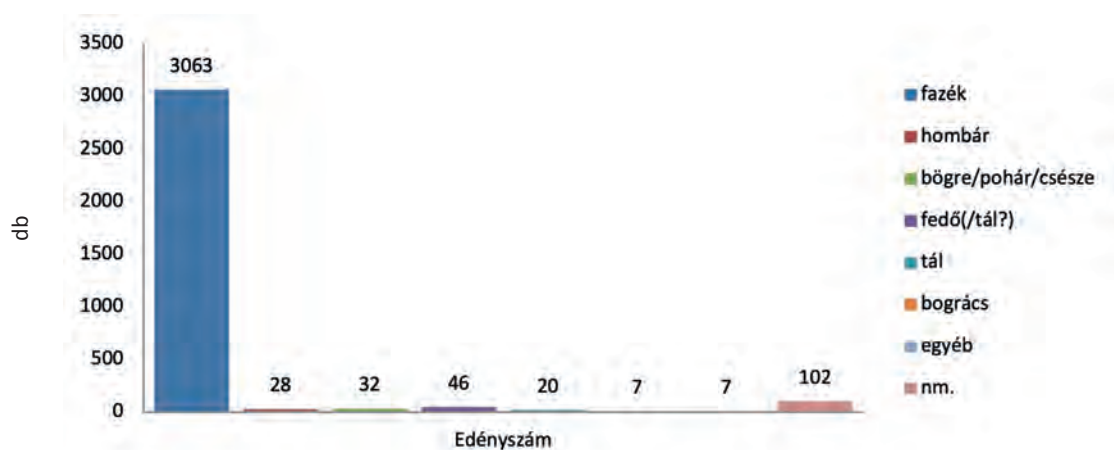
³⁷⁵ VÖRÖS 1992, 20; RÓZSA 2000, 94.

³⁶⁹ HASONLÓAN PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 218.

³⁷⁰ VADAY–HORVÁTH 1999, 180–181.

3. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A szarmata kori háztartási kerámia technológiai csoportjainak egymáshoz viszonyított aránya (töredékszám = 4218)

4. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A szarmata kori háztartási kerámia (2–7. technológiai csoport) formai-funkcionális megoszlása (edényszám = 3305)

a késő szarmata korban átlagosnak tekinthető. Ennél kisebb arányban csak azokon a településeken van jelen, ahol a lassúkorongolt kerámia mennyisége jóval nagyobb a rákóczifalvinál.³⁷⁶

A főzésre alkalmas „háztartási” kerámia anyagösszetétele az eddig publikált és statisztikailag értékelhető szarmata telepanyagoktól jelentősen eltér. A gyors- és lassúkorongolt házikerámia egymással közel azonos arányban van jelen, míg a főzőedények kétharmada továbbra is kézzel formált kerámiából állt (**3. diagram**).

Forma

A technológiai csoportok szerepe az edények formai-funkcionális vizsgálatának fényében válik világossá. A funkcionalitást a technológiai csoportok mennyiségi arányainak szempontjából, és az edényszámok segítségével is vizsgálhatjuk.³⁷⁷

Az edények alapvető funkciója hatással van az edény formájára, de a formai osztályozást nem azonosíthatjuk a funkcionális meghatározásokkal.³⁷⁸ Számos edénytípus multifunkcionális: a tálakat tálaláson, evésen kívül fedőként is biztosan használták,³⁷⁹ és főként a nagyobbakat tárolásra is hasznosíthatták. A kisebb-nagyobb fazekak főzésen kívül evésre és tárolásra is alkalmasak voltak. A finomkerámia azonban egyvalamire biztosan nem alkalmas: a főzésre. A többi technológiai csoport ellenben főzésre alkalmas kerámiaanyagból áll, és formailag is túlnyomórészt a fazekak közé tartoznak (**4. diagram**).³⁸⁰

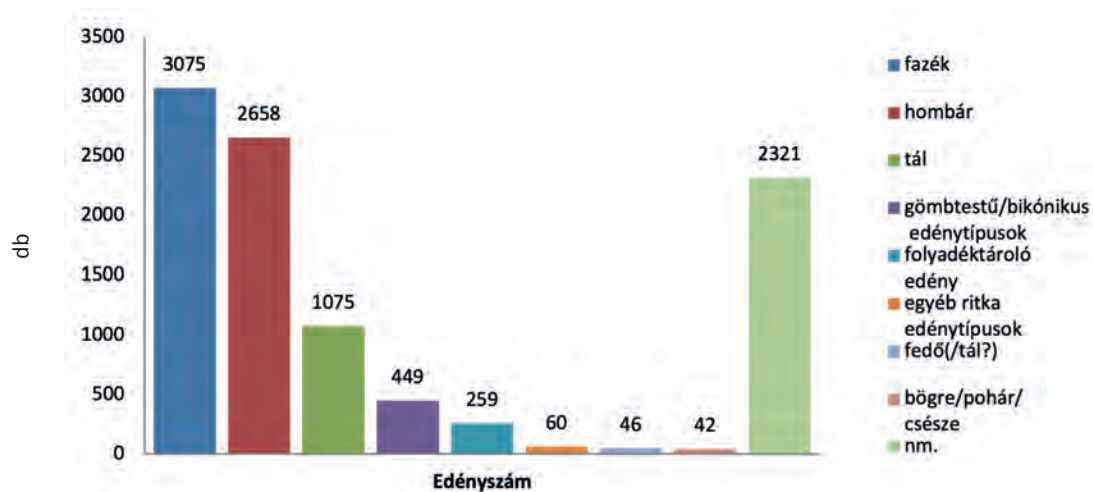
³⁷⁶ Legkisebb az örménykúti telep esetében: 5% (VADAY 2011b, 494–495).

³⁷⁷ Vö. VADAY 1999a, 556; VADAY 2011a, 210; VADAY 2011b, 497. 100% ebben az esetben a formai típusok szerint meghatározható edényszám.

³⁷⁸ VADAY 1999a, 555.

³⁷⁹ VADAY–VÖRÖS 1980, 117.

³⁸⁰ A fazekak kiugró száma annak is köszönhető, hogy a közéjük sorolt oldaltöredékek egy része hombár, nagyobb fedő vagy tál része is lehet. A nem meghatározható edények kategóriájába csak a biztosan nem fazekához tartozó, kisebb edények töredékeit soroltam (vö. RÓZSA 2000, 86.) A funkcionálisan nem meghatározható töredékek többsége a többi feldolgozott telepanyagban is a finomkerámia közül került ki (legutóbb VADAY 2011a, 211, fig. 4, 296, fig. 10). Ezért az edényszámokra épülő statisztikai eredményekben a főzőkerámia mindenképpen felülreprezentált.

5. diagram Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A szarmata kori kerámia formai-funkcionális megoszlása (edényszám = 9985)

A 2–7. technológiai csoportból hombárként meghatározott edények kizárólag kézzel formált kerámiából készültek. A fedők és tálak elhatárolása, a gyakori kónikus falindítású formák miatt nehézkes. A lassúkorongolt bográcok mellett kézzel formáltak is megjelennek a lelőhelyen. A leletanyagban a korongolt házikerámia formai spektruma a legszűkebb. A legtöbb kis méretű egyéb edényforma és a nem meghatározható töredékek a kézzel formált anyagból származnak. Füles edények a bográcok kivételével egyáltalán nincsenek jelen.

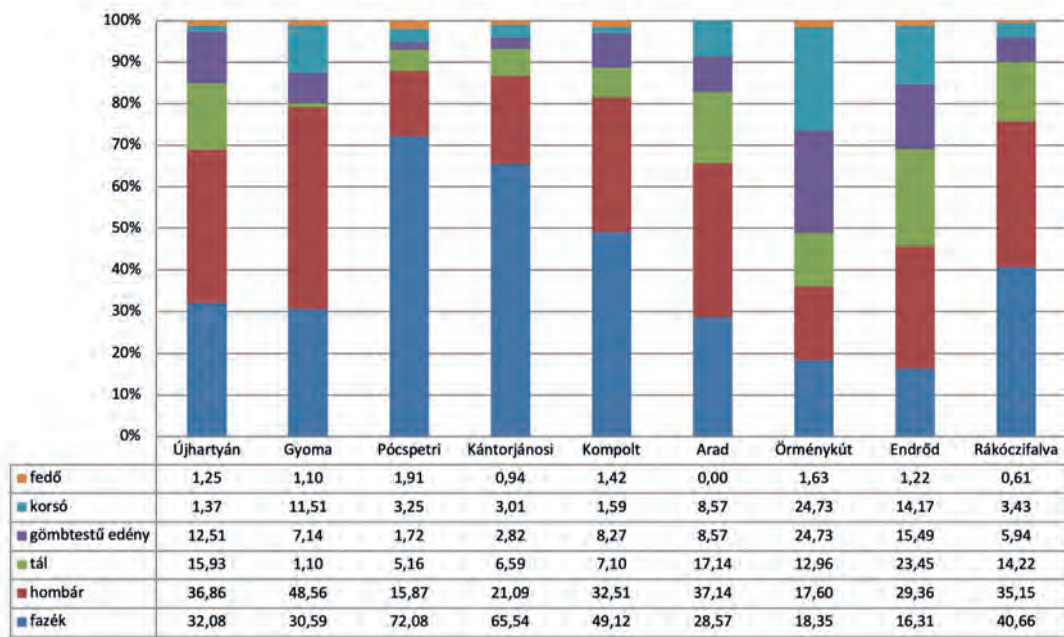
A teljes anyag, vagyis a finomkerámia és a túlnyomórészt főzőedényekből álló háztartási kerámia formai-funkcionális megoszlását tekintve azt a képet kapjuk, hogy Rákóczi-falván legnagyobb számban a fazekak vannak jelen, a kompolti, kántorjánosi és pócspetri anyagokhoz hasonlóan (5–6. diagram). A főzőedények aránya a késő szarmata koron belül nem kirívó, bár pl. az örménykúti telepnyagnak alig 10%-át teszi ki a formailag is meghatározható, főzésre alkalmas kerámia. A fazekakét követi a tárolóedények száma. A két edénytípus uralkodása szinte minden szarmata telepen kimutatható (elemzett kivétel: Örménykút). A 2–3. századi anyagoktól a korszak végéig a tárolóedények teszik ki a telepkerámia egyik legnagyobb részét: ez az életmód, a gazdaság és az étkezési kultúra folyamatosságát érzékelteti.

A főző- és tárolóedények számát a többfunkciós edények követik. Ez az újhartyáni, aradi, kompolti, kántorjánosi és pócspetri adatokhoz hasonlít. A tálak, korsók és a gömbös testű/bikónikus edénytípusok száma változatos arányú lehet, és köztük a késő szarmata telepeken nagyon sok formavariációval találkozunk. A ritkább edényfajták száma Rákóczi-falván nem éri el az 1%-ot.

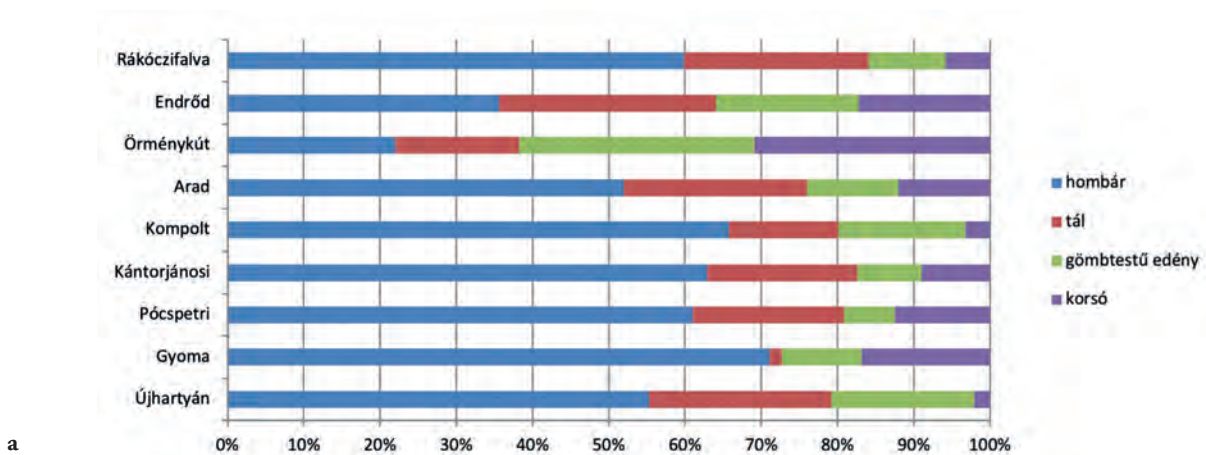
Ezek az arányok a szarmata településeken tapasztaltak közé azért illeszkednek, mert eddigi képünk is igen vegyes volt.³⁸¹ A rákóczi-falvi arányok a tárolóedényekhez képest fele-harmadannyi tálaló-, náluk jóval kevesebb tálaló-, étkező-, és folyadéktároló edényt mutatnak. Ez összességében egyik adatsorral sem egyezik meg, mégis, az arányok leginkább a kompolti, újhartyáni és aradi adatsorra hasonlítanak (6. diagram). Az endrődi és örménykúti anyagra a hombárok és a fazekak alacsony aránya jellemző. A gyomai együttes a hombárok és a korsók jóval nagyobb, és a tálak kisebb mennyiségében tér el a rákóczi-falvitól. A legnagyobb eltéréseket a fazekak arányaiban tapasztaljuk. Ezért a korongolt finomkerámia fő edénytípusainak aránykülönbségei jobban érzékelhetők, ha a főzőfazekakat és a fedőket a vizsgálatból kizárjuk (7. diagram a–b).

Az eredmények összhangban állnak a technológiai csoportok mennyiségi megoszlásával, ill. azok eltéréseivel a korábbi elemzésekhez képest. A különbségek az egyes formai típusok meghatározásának nehézségeiből, és az adatfelvétel kikerülhetetlen, bizonyos mértékű szubjektivitásából is adódhatnak. A legbizonytalanabbnak a hombárok és a gömbös testű edények egymástól való elkülönítése tartható. A tárolóedények esetében feltételezhető, mint minden anyagban, hogy a nagy méret és a homogenitás miatt a valós edényszámnál sokkal magasabb értékeket kapunk. Ennek ellenére az eddigi vizsgálatok szerint minél nagyobb felületű az ásatás és a feltárt tárolóvermek száma, arányaiban is annál több szarmata hombártöredék kerül elő, ami megerősíti

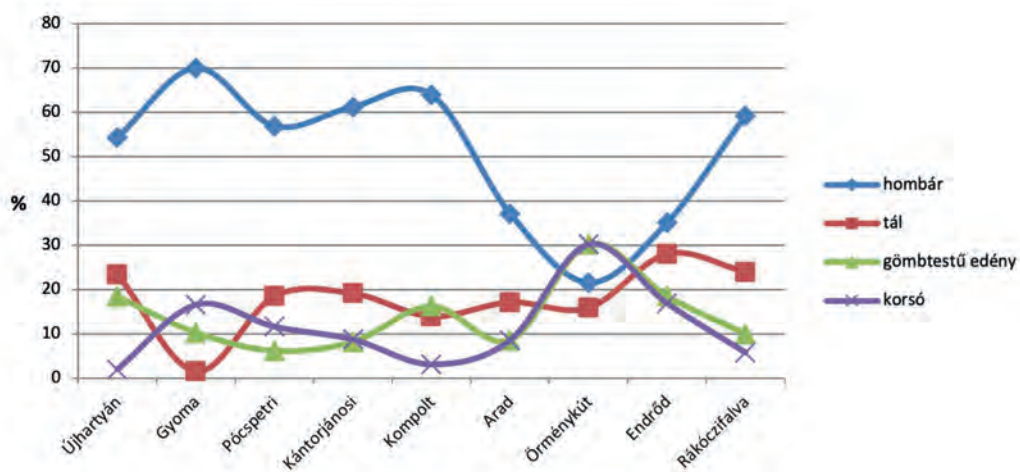
³⁸¹ VADAY 1999a, 556–557, 808; VADAY 2011b, 497, fig. 11; VADAY-RÓZSA 2006, 92; MASEK 2012b, 182, 216; GRUMEZA-URSUTIU-COPOS 2013, fig. 6.

6. diagram Statistikailag értékelt szarmata települések kerámiaanyagának formai-funkcionális megoszlása

a

b

7. diagram a-b: Statistikailag értékelt szarmata települések kerámiaanyagának formai-funkcionális megoszlása a finomkerámia fő formai típusain belül

e településrészletek gazdasági szerepét. Ezt a rákóczipalvi 9 hektáros feltárás adatai egyelőre megerősítik.

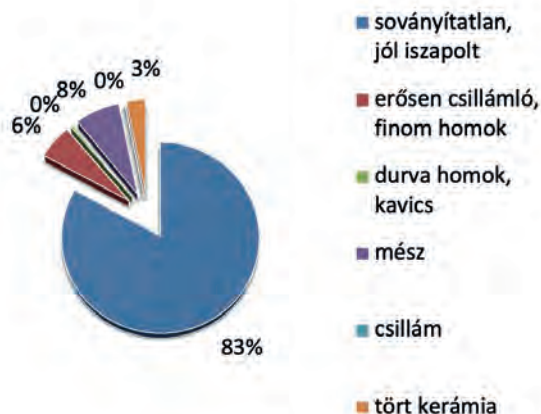
Az elemzett anyagok közül a hombárok aránya Endrődön és Örménykúton a legalacsonyabb. Valószínűnek tartható, hogy az eltérések legalább részben a kis objektumszámnak köszönhetőek (27–28, leletanyagban igen gazdag jelenség). Ugyanakkor pl. a tálak elkülönítése a többi fő formai típusától meglehetősen problémamentes. Ezért a gyomai tálak alacsony számának hátterében valós, talán az étkezési kultúrára visszavezethető jelenséget feltételezhetünk. A háttérben a feltárások eltérő jellege és esetleg a településrészletek eltérő gazdasági funkciója is húzódnak. Szintén nem tekinthető véletlennek, hogy a települések egy részén a korsók és a gömbtestű edények azonos arányban vannak jelen. Összességében azonban a különbségek beható értékeléséhez – kronológiai, regionális, gazdasági, tafonómiai? – jóval több, nagy leletegyüttes statisztikai értékelésre volna szükség.

5.3.2. Gyorskorongolt finomkerámia (1. technológiai csoport)

*Technológia*³⁸²

Előkészítés, soványítás

A gyorskorongolt szarmata finomkerámia többnyire soványítatlan. Az agyagot kinyerése után jól eldolgozták és előkészítették; iszapolása feltételezhető, de bizonytalan.

8. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport, soványítóanyagok (n = 8681)

³⁸² A gyorskorongon történt fazekalás „nyomolvasásában” adott segítséget Pölös Andreának és Véninger Péternek szeretném megköszönni. A Véninger Péterrel közös tanulmányunkban kutató kérdések (MASEK-VÉNINGER 2017) nagyrészt a rákóczipalvi anyag tanulmányozása során születtek.

Az alapanyag változó minőségű, de adalékanyagot, kevés kivételtől eltekintve, nem adtak hozzá. A megfelelő agyag kiválasztásának ismerete az agyagnyerőhelyek folyamatos ismeretét feltételezi, és hosszú technológiai hagyományok létezésére utal. A hagyomány alapja az iszapolt kövér agyag rendszeres és tömeges használata volt.

Az agyag előkészítése az egyes kerámiatípusok esetében különböző lehet.³⁸³ A hombárok gyakran egyenetlenül eldolgozott, csomós vagy levegős anyagúak, ami leginkább a vastag aljtöredékeken feltűnő. A nagyobb edényeknél a falvastagság egy edényen belül is igen változó lehet, a felhúzás alaposságától, eldolgozottságától függően. A hombárok – és egyéb, főként szűk szájú edények – talpa a korongon történt felhúzásnak köszönhetően gyakran olyan vékony, hogy jelentősebb súly tartós megtartására biztosan nem voltak alkalmasak, és gyakran a talp közepén törtek el. A tálak, egyéb kisebb edénytípusok általában egyenetlenebben eldolgozott agyagból készültek. A túl kövér agyag jellemző száradási hibája, a talp átrepedése néhány edényen jól megfigyelhető, és gondos kidolgozású edényeken is feltűnik (**7. kép**). A kerámia felületén néha különböző szerves anyagok, például gabonamagvak lenyomatai figyelhetők meg (**9. kép**).

1. soványítástípus

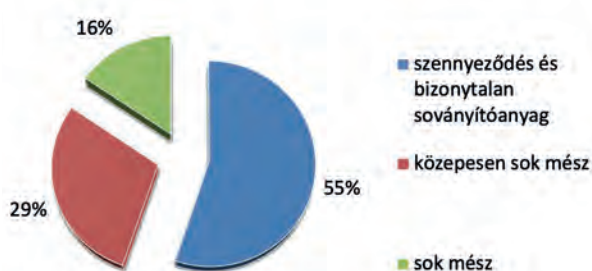
A finomkerámiában kis mennyiségben többféle adalékanyag előfordul (**8. diagram**). Az anyag egy kisebb része erősen csillámló, finom homokos. Hasonló jelenséget a kántorjánosi anyagban is megfigyeltem.³⁸⁴ Ez az anyag

7. kép Száradási repedés egy bikónikus tál talpán (**134. tábla 8**)

³⁸³ PÖLÖS 2000, 158–159.

³⁸⁴ MASEK 2012b, 183.

9. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A meszes soványítás intenzitása (n = 653)

makroszkopikus úton finom szemcséjű, folyami hordalékra emlékeztet. Kavics vagy durva szemcsés homok jelenlétét alig regisztráltam (1. soványítástípus). Ezek közül is több esetben biztosan szennyezőanyagról (3.1 soványításminőség) vagy kis mennyiségű kavics esetleges hozzáadásáról (3.2–3.5) beszélhetünk. Közepes mennyiségű tört kavics használatát nagyon ritkán figyeltem meg (3.6, 3.9). Utóbbiak esetében már feltételezhető a kavics tudatos használata, de ebből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. A kavicsos töredékeket tartalmazó objektumok anyaga zárt szarmata, egy kivétellel: a **150. tábla 10.** (74. edénykapcsolat) hombártalp egyik objektumában egy gepida cserép keveredett a nagy mennyiségű szarmata anyag közé. További két, a 3.9 soványításminőségbe tartozó töredék egyszerű, behúzott szarmata tálperem (**83. tábla 7, 83. tábla 9**).

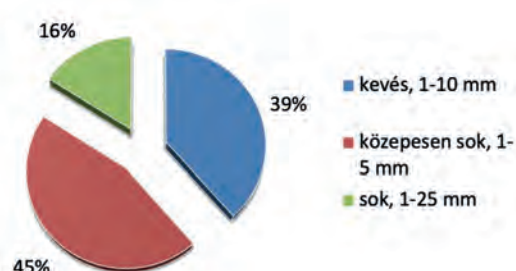
Az egyenletes, finom kavicsos soványítás a késő szarmata – hun kori fényezett, jól iszapolt finomkerámián idegen formai jegyekkel járhat együtt. Ilyen a tiszaföldvár-téglagyári egyik, figurális díszű kiöntőcsöves korsó, vagy az eddig párhuzam nélkül álló, kis méretű amfora alakú edény.³⁸⁵ Hasonló jelenség a rákóczi falvi anyagban nem figyelhető meg.

2. soványítástípus

A magyar néprajzi irodalomban felmerült, hogy a fekete kerámia készítéséhez mésztartalmú agyagot nem használhattak fel. Ezt a kémiai vizsgálatok nem támasztották alá.³⁸⁶ A szarmata kerámia is megfelel e képnek, hiszen a finomkerámia 8%-ában mészszemcsék vagy -rögök voltak megfigyelhetők. Ráadásul a meszes anyagú töredékek túlnyomó része, 80%-a jó minőségű, redukált égetésű (1–2. égetésminőség, 510 töredék). Mindössze 11% (70 töredék) oxidált égetésű.

³⁸⁵ VADAY 1994, Tab. II. 1, III. 14.

³⁸⁶ DUMA 1963, 377.

10. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A tört kerámiás soványítás intenzitása (n = 274)

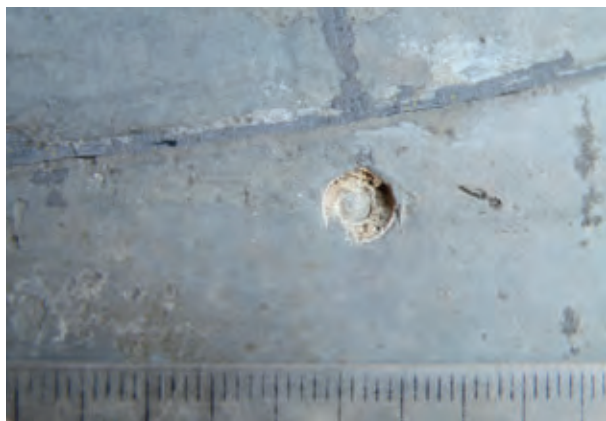
Felületkezeléshez vagy formai sajátosságokhoz a soványítást nem tudtam kötni.³⁸⁷

Intenzitás szerint három fő csoportba összevonva a meszes soványítás (2. soványítástípus) minőségeit, a makroszkopikus vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a méz az esetek durván felében az agyag alkotóelemének tekinthető, és nem soványításnak (**9. diagram**). A méz mennyiségileg vagy nagyon kicsi és egyenetlen eloszlású, vagy nagyobb mennyiségű, de a kis mézszemcsétől a nagyobb rögökig, szintén egyenetlen megoszlásban található meg az agyagban. A nagyobb mézrögök az égés során részben kipattogzottak, ami roncsolta a keményre égetett kerámiát. E jelenség mértéke kicsi, az edények porozitását kevésbé befolyásolhatta. Létezése az iszapolás tökéletlenségére utal. Ugyanerre, esetleg az iszapolás teljes hiányára utalnak a kerámia szövetében megfigyelt kis méretű csigavázak is (**8. kép**). A töredékek másik fele mésszel valószínűleg tudatosan soványított. Bennük a méz egyenletesen, kisebb szemcséket, vagy nagyobb rögöket alkotva helyezkedik el, és általában nem pattogzott ki erősen. Az anyagban az intenzitástól függetlenül a kis szemcseméret dominál a nagyobb rögökhöz képest.

3. soványítástípus

A jól iszapolt finomkerámia 3%-át apróra tört kerámiával soványították (3. soványítástípus, **10. diagram**). A soványítástípus makroszkopikus elkülönítése bizonytalan. A rákóczi falvi kerámia szövetében előfordulnak vörös színű, feltehetően vas- vagy mangántartalmú zárványok is, amelyek elsősorban az oxidált égetésű kerámiában feltűnőek. A tört cserép az ásványi anyagoknál általában nagyobb, szögletesebb rögöket alkot a törésfelületben. A nagyobb méretű, vastagabb falú edények esetében az adalékanyag jóval nagyobb töredékekből állhat.

³⁸⁷ Ugyanerre az eredményre jutott RÓZSA 2000, 87.

8. kép Csigaház a kövér, iszapolatlan, mésztartalmú agyagban (5/368/478. obj.)

Ez a soványítás a mésznél egyenletesebben oszlik meg az égetéstípusok között. A redukciós égetésű töredékek aránya 51%, az oxidáltaké 24%, míg a többi égetéstípus szintén 25%-nyi töredéken osztozik. Ezek az arányszámok lényegében megfelelnek a finomkerámia égetéstípus-arányainak.

Az intenzitás mértékétől függetlenül a kerámia esetében is a kis szemcseméret uralkodik. A kevés tört kerámias soványítás esetében a leggyakoribb az apróra tört anyag (6.2. minőség). Uralkodó a közepes mennyiségű és szemcseméretű soványítás (6.6). Lényegében egy gyengébb (6.2–6.3) és egy erősebb (6.6) soványítást érdemes elkülöníteni. A sok, durva tört kerámiával való soványítás ritkán ugyan, de szintén jelen van a finomkerámia anyagában. A legdurvább soványításminőség is előfordult (6.11), egy kiegészített bikónikus edény esetében (**113. tábla 4**).

A tört kerámiás soványítástípussal a szarmata finomkerámia kutatása során korábban nem számoltak. A népvándorlaskor későbbi évszázadaiban azonban szintén kimutatták.³⁸⁸ A soványítástípus célja a finomkerámia esetében, a főzésre alkalmas edényekkel szemben, a hőállóképesség növelése nem lehetett. A soványítás a redukált, oxidált, és két lépcsős égetésű fekete kerámián belül is közel azonos arányban fordult elő, ezért az edény színének tudatos alakítására sem használhatták. Talán azt tételvezhetjük fel, hogy segítségével a jobb minőségű, szabályozottabb égetési folyamat elérésére, a keménység növelésére törekedtek.³⁸⁹

³⁸⁸ VIDA 1999, 65, 74, 90.

³⁸⁹ A redukciós égés folyamata fénoxid tartalmú anyagok (például samott) hozzáadásával, vagy mangántartalmú agyagok felhasználásával mesterségesen is befolyásolható (DUMA 1962, 463). Mangánzsemcséket tartalmazó agyag – valószínűleg nem tudatos – felhasználására lehet példa a szarmata kerámiában a kompolti kézzel formált és gyorskorongolt anyag (VADAY–HORVÁTH 1999, 182).

9. kép Gabona lenyomata egy edénytalpon a kövér agyagban (5/167/257. obj.)

61 töredék esetében mész és tört kerámia együttes jelenléte volt megfigyelhető. 32 töredék a 4.3–4.4. soványításminőségbe tartozik: a mész talán csak szennyezőanyagként van jelen. A maradék néhány meszes töredék esetében (4.5–4.9) a kerámia kis szemcseméretű, változó intenzitású (6.3, 6.6, 6.9).

A finomkerámia kis mennyiségű meszes vagy tört kerámiás soványítását nyírségi szarmata települések elemzése során is megfigyeltem.³⁹⁰ Általánosabb jelenségről lehet szó, amelynek háttere, elterjedése, jelentősége bizonytalan. A finomkerámia anyagának és soványításának kérdéskörében továbblépést csak petrográfiai vizsgálatok alkalmazása hozhat.

Korongolás és másodlagos korongon alakítás

A szarmata kerámia általános jellemzői közé tartozik, hogy a nagyobb edényeket – hombárokat, hordóedényeket – több részből korongolták, majd a részeket utólag illesztették össze.³⁹¹ Az összeillesztés nyomai a belső felület megvastagodásain olykor jól láthatóak (**157. tábla 5**), annak ellenére, hogy az illesztések összekorongozása után a nyomokat korongon kívül-belül eldolgozták. A gyakorlat általánosabb lehetett: különböző felületkezelési technológiákkal, például fakéseléssel az edények belső oldalán is találkozhatunk.³⁹²

A szarmata fazekasságban az esztergálás általánosan elterjedt.³⁹³ Ezt a munkafolyamatot az edény korongon történt felhúzó és szikkadási után végezték, ún. bőrkevény állapotban. Az edényt a korongra visszahelyezték, és korongozás közben alakították ki az edény végleges

³⁹⁰ MASEK 2012b, 183, 217.

³⁹¹ VADAY 1989, 158; PÖLÖS 2000, 158; HEIPL 2017, 182.

³⁹² MASEK–VÉNINGER 2017, 3. t. 1.

³⁹³ PÖLÖS 2000, 158; HEIPL 2017, 181–182.

felszínét, a talp végleges formáját, úgy, hogy a száradó felületből forgácsokat, szalagokat távolítottak el (**10. kép**). Az összekorongozott részekből álló nagy méretű tároló- ill. hordóedények jelenléte önmagában is a korongon való másodlagos alakítás jelenlétére utal a hagyományban.³⁹⁴ Az esztergálás ténye, gyakori alkalmazása a korongolás alapvető jellemzői közé tartozik, de a technika jelentősége a felületkezeléstől, és a díszítéstől sem választható el élesen.

Bizonyos formák – a talpgyűrűk és a talpperemek egy része; erősen összeszűkülő, profilált hasú edénytípusok; többszörösen élesen tagolt edények – nem alkalmasak arra, hogy végleges formájukat a fazekaskorongon történt felhúzással együtt alakítsák ki. Néhány ilyen edénytípus (pl. bikónikus edények) a késő szarmata formakincsnek elegendhetetlen részei. Ezek kialakulása az esztergálás és fakéselés technológiájával szorosan összefügg.³⁹⁵

Az esztergálás nyomai az edények peremére, aljára és oldalfelületére is jellemző. Az edények peremén jellegzetes, finom, szabályos síkozás figyelmeztet az esztergálásra. A késő szarmata anyagban a peremeket általában korongolt fényezés is borítja, amely az esztergálás nyomait elfedi. Amennyiben a fényezés az edény belső felületén is folytatódik, biztosak lehetünk benne, hogy a felületkezelést úgy alakították ki, hogy az edény a korongon a talpával lefelé állt (**11. kép c**).

A késő szarmata finomkerámia általában korongolt felületkezeléssel rendelkezik. Az edények oldalán vízszintes, egymással párhuzamos fényezésnyomok egyértelműen mutatják, hogy a felületkezelést korongon végezték. Kisebb töredékek esetében ez nem mindig figyelhető meg, illetve a rosszul eldolgozott anyagú, vagy erősen szennyezett kövér agyag esetében, amikor a fényezőeszköz megugrik a hibákon. Ilyenkor a fényezési hibák minősége, a fényezésnyom lendülete segítheti a meghatározást. A szarmata anyagban a kisebb hibás részletek kijavításával nem foglalkoztak, ezért a gyors munkafolyamat nyomai jól azonosíthatóak.

A korongolt edény felületéből a felületkezelés kisebb részecskéket kiszakíthat; ilyenkor azok éles, hosszú, vízszintes nyomokat hagynak a felületen. Ilyen éles, határozott nyomok korongolt felületkezelés esetében csak bőrkemény

agyag simítása közben keletkezhetnek, amikor a felületkezelés nem csak benyomja, vagy elkeni a szemcséket az agyagon.

A rákóczifalvi anyagban a munkaeszköz berezgésének, esztergálási hibának tulajdoníthatók az edényeken megfigyelhető rádlíhibák. A rádlík egy része rövid, párhuzamos, ívelt vonalakból áll. Ezek hasonlítanak a római leletanyagban elterjedt rádlidíszes edények díszítőmintájához, ugyanis az alkalmazott technológia is megegyezik. Az edények másik részén ezek a nyomok jóval esetlegesebbek, szélesebbek és magasabbak, és az eszköz megugrásának nyomait mutatják, mely díszítésnek már nagyon nehezen értékelhető (**11. kép d**). Egyes esetekben egyértelműen a fényezőeszköz rezgett be a korongon (**11. kép e–f**). Nagyobb hombárok oldalán olyan típusú felület is előfordul, mely a néprajzi anyagból ismert „kifogatás” díszítéstípusára emlékeztet. Ez szintén technológiai hibaként értékelhető (**11. kép g**).

A hombárokon és egyéb nagyobb edényeken a korongozás és a felületkezelés nyomai gyakran felváltva láthatóak az edényfalon. Ha a fazekas a korong forgási sebességéhez képest gyorsan magasította, húzta föl az edényt, akkor vízszintesen durván barázdált felületet kapott. Ha a felületet gyorsan forgó korongon elsimították, akkor a kiemelkedő részek ellapultak, és ott a felületkezelés nyomai láthatók, míg a mélyedésekben megmaradtak a korongozás nyomai. A sávosan fényezett felületű edények egy része így keletkezett.

A fülek a szarmata kerámián rövid szikkadási idő után rákerülhettek az edényekre. A fülezés nyomai képlékeny alakításra utalnak; az edények fülezése megelőzte a szikkadás utáni felületkezelést. A rákóczifalvi anyagban egy archaikus technika, a csapolt fül is megfigyelhető volt (**11. kép b**).

Fazekaskorongon alakítani az edény felületét gyakorlati okokból adódóan csak forgástest esetében lehet. A fülezett edények esetében, a fül(ek) sávjával egy vonalban korongon való másodlagos alakítás nyomaival sosem találkozunk, mert itt a fül útban lett volna. Ezt a megfigyelés a fülindítás nélküli perem- és nyaktöredékek formai besorolásánál is figyelembe veendő. A késő szarmata anyagban általánosan megfigyelhető, hogy az edény pereme, és a fül alatti rész is korongon fényezett, míg a nyak- és vállrész függőlegesen fényezett, vagy besimított díszű. A díszítésrendszer kialakulására a technológiai kötöttségek minden bizonnyal hatással voltak. Hogy a nyak és váll függőleges fényezése a kora-középső szarmata kortól fogva összefüggött-e a korongolt felületkezelések kialakulásával, az jelenleg még bizonytalan, az jövőben kutatandó kérdésnek tartható.

A finomkerámia besimított díszítését gyakran emelik ki korongolt tagolásokkal. Ezek az edények biztosan

³⁹⁴ A korongon való másodlagos alakítás terminológiáját a *terra sigillata* kutatásából vettem át (Czysz 1983). A szarmata anyagban fontos kulturális jelzőnek a korongra száradás után visszahelyezett edények tömeges jelenléte tartható. A „nyomolvasás” bizonytalanságai miatt azonban egy tágabb fogalomra is szükség van. A másodlagos alakítás fogalmába a közvetlen korongolás után, és a bőrkemény állapotban végzett munkafázisok is beleérthetők.

³⁹⁵ A *terra sigillata*-kra jellemző technológia, a talpperemek külön való előállítás, majd az edénnyel való összedolgozása megfigyeléseim szerint nem jelentkezik a szarmata kerámián.

esztergáltak, mert a díszítéseket keretelő bordák és árkok élei határozottak, élesek: a munkafázist bőrkemény agyagon végezték, éles eszközzel (**11. kép h**). A korongolt tagolókat általában fel is fényezték, és néha az is megfigyelhető, hogy a fényezőeszköz a tagoláson megcsúszott (**34. tábla 5**). Ezeken az edényeken tehát a korongolást az esztergálás követte, majd egy következő munkafázisban a korongon fényezés és besimított díszítés. A késő szarmata edénytípusok pereme alatti mély, sokszor fényezett hornyolásokat szintén bőrkemény állapotban kellett kiesztalgálni. A korongolt tagolások fentebbi okok miatt szintén csak fül nélküli edényekre (edényrészekre) korlátozódnak. Ezért például a nyakpárnás korsók nyakrészének korongolt felületkezelése nem volt lehetséges: azt szabad kézzel végezték el pl. a késő szarmata széles szájú korsókon is. Ez a jelenség megnehezíti a kisebb töredékek kulturális besorolását.

Az edények talpa többnyire korongolt: ehhez az edényeket a korongra fejfelé vissza kellett helyezni, hogy a talpát és a levágásnyomokat korongon elsimítsák, vagy rajta egyszerűbb kiképzésű talpgyűrűt kialakítsanak (**10. kép d-f**). Amennyiben a korongolást nem követte esztergálás és korongon fényezés, úgy rajtuk a korongozás finom nyoma látható. Az esztergált talpon a korongolt talphoz képest a spirális vonalak szélesebbek, sekélyen bemélyülnek, a felület fényezett is lehet. Előfordul, hogy e nyomok nem fedik el teljesen a korongozás finom vonalait. A talpakon néha jóval durvább eszköznyomok is megfigyelhetők. Esztergálatlan, korongolt, többnyire enyhén homorú kiképzésű talpak elsősorban a hombárok fordulnak elő. A tálak, gömbös testű edények kisebb talpai esetében a talpat jellemzően inkább egyenletesre eldolgozták, simították.

A sajátos fényezéstechnikának köszönhetően a felület végleges kialakításával együtt a díszítést is el tudták végezni, amely számos esetben szintén fazekaskorong használatát igényelte. Az esztergálás az eredeti korongolt felületet eltünteti, megszünteti, így az első korongolási fázis utáni felület (1. felületkezelési minőség) ritkán regisztrálható az anyagban. A példák alapján a korongolás minőségére kevés ügyeltek, így az esztergálásra mindenképpen szükség volt. Az is lehetséges, hogy ez a hanyagság éppen az esztergálás terjedésével függ össze.

Az esztergálást a kora újkor óta esztergakéssel végzik, a fogalom ezeknek az eszközöknek a használatához kötődik. A szarmata korban használt eszközökről nincsen bizonyítékunk. A szarmata anyagon megfigyelhető jelenségek közül csak azok nevezhetők esztergálásnak, amelyek esztergakés használatával kialakíthatók.

A néprajzi kerámia terminológiája szerint a kerámiákat közvetlen a felhúzás és ujjal való elsimítás után is tovább

alakíthatják a fazekaskorongon. A korongozás során az edény formájának pontosítására, végső kialakítására használt simító szerszámot fakésnek nevezzük, amely egy különböző kidolgozású oldalakkal rendelkező falap (**10. kép a**). A fakés az esztergálással szemben az edény felületéről nem távolít el anyagot. Bőrkemény agyagon a fakést ma nem használják, mert életlensége miatt az agyag már nem formázható vele. Felületkezelésre a mai fazekasság sem a fakést, sem az esztergakést nem részesíti előnyben.

A korongolt felületkezelésű késő szarmata kerámia nagy része fényezett. Erre a jelenségre a néprajzi anyagban megfelelő terminológia nem létezik. A korongon fényezett kerámia technológiai nyomai igen különbözőek lehetnek. Az egymás melletti, vagy egymást fedő keskeny sávok és szélesebb lapok közt pontatlan fényezés esetén az edény felülete matt marad (sávós fényezés). Máskor a felület teljesen egységesen simított. A lapok a modern fakéselésre, és esztergálásra jellemző jegyeket is magukon hordozhatnak. Számos esetben olyan mély nyomokat hagynak, hogy feltehető, hogy a fényezés nemcsak tömörítette a felszíni szemcséket, hanem a felszínből ki is vajt anyagot. A gyengén az edény falába mélyedő nyomok, amelyek nagy valószínűséggel nem távolítottak el agyagot az edény felületéből, technológiailag valószínűleg nem különböznek az erőteljes nyomokat hagyó felületkezelésektől.

A simító- ill. fényezőeszközök közül elsősorban a kavics, a csont, és esetleg a kerámia jöhet szóba. A római fazekasműhelyek környezetéből származó leletek, esztergáló és fényező munkaeszközök több lehetőség számbavételének szükségességét mutatják. Római példák arra is figyelmeztetnek, hogy a kerámiák, pl. az amforatöredékek újrahasznosításának egyik módja a simítóeszközként való alkalmazás lehetett. Simító kavicsok a néprajzi fazekas-munkaeszközökön kívül a Csernyahov-kultúra területéről is ismertek, így használatukat a római kori Alföldön is feltételezhetjük.³⁹⁶

A mai fogalmaink szerint különböző eszközöket alkalmazó munkafolyamatok – fakéselés, esztergálás, fényezés – a régészeti anyagban nem választhatók el élesen. A fogalmak a leletanyaggal nem feleltethetők meg egyértelműen, mert az eszközöket nem ismerjük. Használhatónak elsősorban az esztergálás, korongon simítás, korongon fényezés (esetleg fényes esztergálás vagy korongon besimított felület) fogalmak tarthatók. Az esztergálás fogalmát elsősorban a talpak leírásánál használom. Ebben az esetben az agyag eltávolításának nyomai könnyen észlelhetőek és a mai terminológiával

³⁹⁶ BÉRES 1965, 441–460; PEACOCK 1982, 59, fig. 26; PETRAUSKAS 2003, 257, 327, Abb. 57. 2; KÖRÖSFŐI–NYÁRÁDI–SÓFALVI 2010, 59–60; PEĀA 2007, 152–153, 204–205.

a

b

c

d

e

f

10. kép Esztergálás: fakések és esztergakés (a); felület esztergálása (b); az esztergálás során eltávolított agyagszalagok (c); talpgyűrű esztergálási fázisai (d–e); esztergálási hiba (f) (Véninger Péter munkája)

11. kép Esztergálatlan hombárperem belső oldalnézete (140. tábla 1) (a); csapolt fül (26. tábla 9) (b); korongon fényezett belső felület (131. tábla 1) (c); a korongon fényezés hibái (d–g); korongolt tagolás és korongon fényezés együttes nyomai (h)

5.3. SZARMATA KORI KERÁMIA

a

b

c

d

e

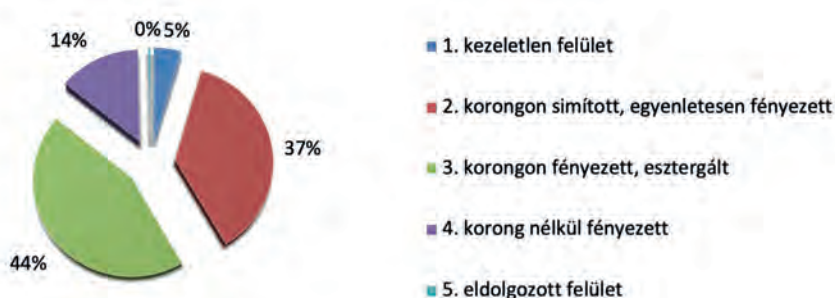
f

g

h

11. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A finomkerámia fő felületkezelési típusai (n = 8499)

jól összeegyeztethetőek. A pontos munkafolyamatok helyett elsősorban a képlékeny állapotban, illetve a bőrkemény állapotban való formázás különíthető el; s az is szinte biztos, hogy fényesítés csak szikkadás után érhető el a kerámia felületén.

Felületkezelés és díszítés

A felület simítása a Barbarikum egyes régióiban a 2–3. században is általánosnak tekinthető.³⁹⁷ Az egyik legkorábbra keltezhető alföldi császárkori településen, Szegvár-Oromdúlón is uralkodó, a töredékek 70%-án jelentkezik. Itt mind az egyenletes, mind a sávós simítás hasonló arányban fordul elő.³⁹⁸ Más térségekben a simítás a középső szarmata időszakban még csak szórványosan jelentkezik.³⁹⁹ A felületkezelés általánosan elterjedt csak a késő szarmata korban vált. A kerámiaelemzések megkülönböztetik a felület sávós vagy egyenletes simítását, elkülöníthetik a gyengébb vagy erősebb felületkezelést, a fényezés erősségét („magasfényű edények”); valamint olvashatunk a felület „márványozásáról” is.⁴⁰⁰

A fényezett felületkezelés a besimítástól általában elkülönítve kezelt és értékelt. A korábbi tanulmányok a simítás és fényezés technikai hátterét nem részletezték, holott a finomkerámia felületkezelése a korongolás munkafázisaitól nem választható el. A technológiai nyomok, és az elmúlt években elvégzett kísérletek⁴⁰¹ alapján négy felületkezelési típust különítettem el. A finomkerámia peremtöredékein a belső felületkezelést is feljegyeztem. A festés csak a *terra sigillata* utánzatokon jelentkezett, és a világos engobe-bal ellátott edények száma is nagyon csekély. A felületkezelési

típusok a fentebbi problémák miatt egyes munkafázisokkal nem feleltethetőek meg egyértelműen.

1. felületkezelési típus

Az első felületkezelési típus a korongolt felületkezelés teljes hiányát jelenti (**11. diagram**). A „kezeletlen” vagy „natúr” felületű finomkerámián a korongon felhúzás finom nyomai látszanak. A késő szarmata – hun kori edényeken a felhúzás utáni másodlagos alakítás elmaradása esetén hanyag, félkész korongozási munka tárul a szemünk elé. Nagyon ritkán figyelhető meg esztergálás és fényezés nélküli összetettebb, nem egyszerűen lekerekített peremtöredék (**11. kép a**).

Az a felületkezelési típus (5.), amikor a felületet szabad kézzel simították el, Rákóczifalván alig tűnik fel. Ez a korábbi szarmata anyagokban nagyobb mértékben jelenhet meg,⁴⁰² és később a gepida korban is széles körben elterjedt. Az anyagfelvétel elején feltételeztem, hogy a finomkerámián az 5. típus esetleg egy olyan technológiai hanyatlást jelent, amely kronológiai jelentőséggel bírhat. Más technológiai szempontokat figyelembe véve feltűnő volt a töredékek általánosan rossz minősége (a kezeletlen felületű edényekhez hasonlóan). A töredékek többnyire rossz kiégetésűek: világosszürke, barnásszürke, világosbarna színűek. A felületkezeléshez speciális formák nem köthetők. A leletegyüttesek közül csak egy objektum tartalmaz (5/245/354.) nagyon kis mennyiségben, biztosan gepida kori anyagot is. Az anyag elemzése a felületkezelés kronológiai jelentőségét nem támasztotta alá, inkább arra a lehetőségre engedett következtetni, hogy ezek a töredékek gyengébb minőségű árut gyártó műhelyek termékei lehettek.

A natúr felületű töredékek (1. felületkezelési minőség) túlnyomórészt homogén redukciós égetéssel, jelentősebb

³⁹⁷ Pl. Gyomán: VADAY 1996a.

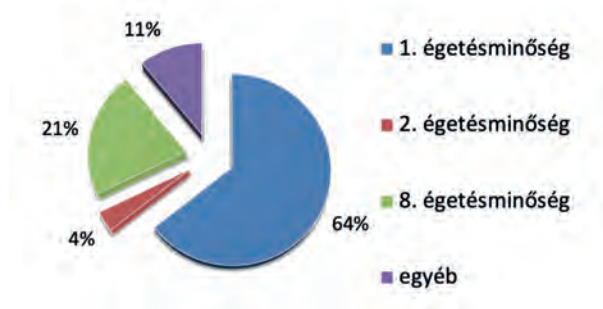
³⁹⁸ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 72.

³⁹⁹ VADAY–HORVÁTH 1999, 180, 183; MASEK 2012b, 186, 219.

⁴⁰⁰ Pl. MRT 8, 28.

⁴⁰¹ MASEK–VÉNINGER 2017.

⁴⁰² MASEK 2012b, 184, 218. Az MNM szarmata gyűjteményében található nagy mennyiségű, fényezetlen sírkerámia ugyanezt a képet erősíti. A korongon fényezés általános elterjedése előtti évszázadokban a felület szabad kézi eldolgozása jóval elterjedtebb lehetett, amelyet feltehetően éppen az esztergálás térhódítása szorított vissza.

12. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A kezeletlen felületű finomkerámia égetésminőségi arányai (n = 378)

részben pedig oxidált égetéssel készültek. Csak néhány redukciós égetésű töredék felszíne mélyebb színű a törésnél (2. égetésminőség). A világosszürke töredékek aránya viszonylag nagy, míg a középszürkék a sötéteket erősen meghaladják. Világosan kirajzolódó jelenség, hogy a felületkezelés hiánya a gyengébb égetésminőséggel párhuzamos tendenciát mutat (**12–13. diagram**). Ennek égetéstechnikai háttere is lehet, hiszen a 2. égetésminőség elérését a simított, fényezett felület is elősegíti.

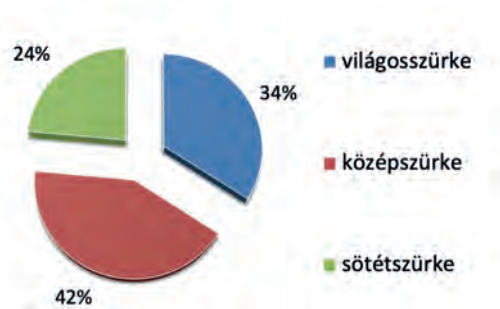
2. felületkezelési típus

A második felületkezelési típus azokat a korongolt felületkezelésű töredékeket jelenti, amelyek egyenletesen, felületkezelésre használt eszköz nyomai nélkül finoman vagy erősebben átsimítottak (**14. diagram, 12. kép**).⁴⁰³ A simítás lehet erős, gyenge fényű, ritkábban akár teljesen fénytelen is. Az enyhén simított töredékek egy része gyengén kiégett. Másik részük keményre, vagy nagyon kemény, csengő hangúra égett, kiváló minőségű edény (leginkább hombár) töredéke. Ezek fénye is változik a gyengétől az erősebbig.⁴⁰⁴ Minden esetben ugyanarról a technológiáról lehet szó, amelyet simítás vagy áttörés néven érdemes összefoglalnunk.

A felületkezelési típust részben úgy hozhatták létre, hogy az edényt valamilyen finomabb, nagyobb anyaggal egyenletesen áttörölték. Ezt közvetlenül a korongon való felhúzás után is elvégezhetnék. Az anyag másik részén olyan éles, elhúzott szemcsenyomok láthatók, melyek elsősorban az esztergált kerámiára jellemzőek. Gyakran erősen fényezettek is, ennek ellenére rajtuk nem vehető ki a fényezőeszköz nyoma. Ezekben az esetekben szintén valamely nagyobb, és feltehetően hajlékony eszközzel (bőr?) bőrkemény állapotban,

⁴⁰³ A típus a kántorjánosi és pócspetri kerámia 2.1–2.4. altípusának feleltethető meg. MASEK 2012b, 184–185, 219.

⁴⁰⁴ Duma György vizsgálatai alapján a nagyon magas hőfokú égetés során lezajló kémiai folyamatok a polírozott felület fényének csökkenését okozhatják. DUMA 1963, 379.

13. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. Az 1. égetésminőség, 1. felületkezelés szürke árnyalatai (n = 225)

szintén fazekaskorongon végezték el a simítást. Az esztergálás használata kizárható, de a fakés használatát teljesen kizárni a fényezéstípus esetében nem lehet.

Ezt a gyengébb fényezéstípust a néprajzi irodalom is elvlasztja az erősebb fényt adó kavicsolástól. Duma György a fekete néprajzi kerámia fényezését vizsgálva kétféle esztergált különítette el: egy könnyebb fény elérése érdekében az edényt bőrkemény állapotában⁴⁰⁵ egy rongydarabbal (vagy a mai fazekashasználatban szivaccsal) dörzsölték, simították. Erősen fényezett felület elkészítéséhez keményebb tárgyat (pl. kavics) használtak. A puhább anyaggal történt felületkezelés vékonyabb, míg a kavicsal történt fényezés vastagabb rétegben rendezi az agyag felszíni részecskéit.⁴⁰⁶

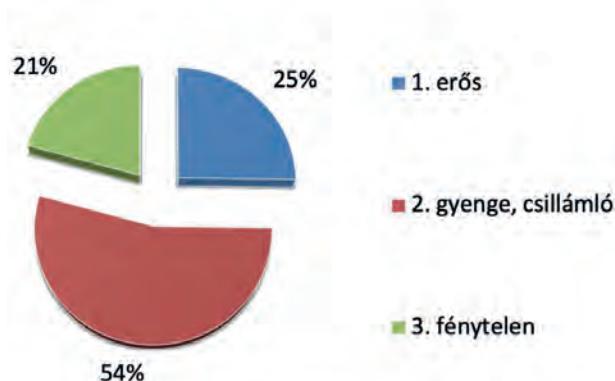
A fényezéstípust tehát az esztergálástól és egyéb, kemény és éles tárggyal végzett fényezésektől tudjuk egyértelműen elvlasztani. A 2. és 3. felületkezelési típuson belül elkülöníthető erősebb vagy gyengébb fényű minőségek az anyag és az égetés minőségétől is erősen függenek. Például a puhább, porózusabb anyagú és világosbarna színűre gyengén vagy erősebben átégett, elégtelen oxidáción átesett edények töredékein erős fényezéssel gyakorlatilag nem találkozunk.

A 2–3. századi anyagokban, a többi felületkezelési típushoz hasonlóan többnyire fénytelen és gyenge fényű töredékek tűnnek fel, amelyek aránya, kivitelezése lelőhelyenként, régióként különbözhet.⁴⁰⁷ Az erős fényű változat tömeges megjelenésének időpontja és regionalitása bizonytalan. Rákóczi-fárván a gyenge fényű változat uralkodó, míg az erős fényű ill. fénytelen edények a felületkezelési típus mintegy

⁴⁰⁵ Pölös Andrea ezt a fogalmat más értelemben használja, de a fényezés mindkét leírás szerint egy-két nappal az edény korongolása után történt. PÖLÖS 2000, 157.

⁴⁰⁶ DUMA 1963, 379; vö. SZABADFALVI 1958, 389; PÖLÖS 2000, 158.

⁴⁰⁷ MASEK 2012b, 184–185, 219. Más telepényekben a „simított” kerámia arányait más korongolt felületkezelésekkel együtt számolták (VADAY 1996a; VADAY–HORVÁTH 1999, 180, 183; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 72).

14. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A 2. felületkezelési típus minőségeinek arányai (n = 3155)

negyedét alkotják (**14. diagram**). A szalagos testű figurális ornamentikával díszített különböző táltípusok esetében megfigyelték, hogy a külső és a belső felület fényezésének technikája kissé eltér.⁴⁰⁸ A külső felület finom fényezése a tárgyalt, Rákóczifalván is megjelenő technikához köthető (**12. kép**).

3. felületkezelési típus

A harmadik felületkezelési típus több minőségre bontható. Ezeket a fazekaskorong használata, és erős nyomokat hagyó eszközhasználat köti össze. Az alkalmazott technológia nem egységes, és néprajzi párhuzamokkal közvetlenül megfeleltetni sem lehet. A korongon fényezés lehet egyenletes, felületet borító, és sávós is. A sávós fényezés esetében szintén elkülöníthető volt erősebb és gyenge fényű változat, melyek közel azonos arányban fordultak elő (**15. diagram, 13. kép**). A gyenge fényű, ritkás, sávós simítások korábbi korszakokban is általánosan jellemzőek.⁴⁰⁹ A kondorosi késő szarmata lelőhelyhez hasonlóan itt sem volt belőlük sok, és elsősorban az erősebb fényű sávós simítás rosszabb minőségű, egyszínűre kiégett változatai lehetnek.

Elterjedt vélemény, hogy a simított felület színe, fénye a felületkezelés eszközétől is függhet. Ezt Véninger Péterrel közösen végzett kísérleteink is igazolták, de az agyag állapota hasonlóan fontos tényezőnek bizonyult.⁴¹⁰ A fényezésnyomok általában a felületen kissé ide-oda csúszkálva futó egyenes nyomok, amelyek keskeny sávokból vagy szélesebb lapokból állnak. Peremük éles, de szakadozott szélű is lehet – előbbi bőrkemény agyag, utóbbi inkább a puha agyag

12. kép Eszközkontúrok nélküli, gyengén fényezett felület (2.2. minőség, **35. tábla 10**)

fényezésére utal. Az így jellemezhető felület a rákóczifalvi anyagban (6% kivételtől eltekintve) fényezett hatású. Az anyag kétharmada erősen fényezett, amely nem teszi valószínűvé, hogy a felületkezeléshez esztergakést használtak.

A fényezésnyomok szélessége gyakran keskenyebb az esztergakéssel alakított felületre jellemzőnél, a nyomok nagyjából a besimított díszítések vastagságával egyeznek meg. Ezek a keskenyebb, szabályos vonalak szintén alkothatnak egyes, vagy köteges sávokat, és egységes felületet is az edényeken. Ezeket az edényeket gyorsan forgó korong használata közben ugyanazzal az eszközzel fényezték, melylyel a besimított díszítést létrehozták.

A technológiai nyomok vastagsága, éleik minősége egy-egy edénytörödéken belül, vagy az edény különböző régióin belül is változhat, mégis elég valószínűtlen, hogy ezek különböző munkafázisok nyomát jelölnek. Jellemzően a nagyobb edényeken, főként a válltól lefelé elnagyoltabb, szélesebb nyomok, míg a kisebb edényeken – ahogyan a fényezett sírkerámián is – igényesebben kialakított, keskeny fényezésnyomok húzódnak. A különböző nyomok egy-egy edényen általában egyazon munkafolyamathoz köthetnek, és ugyanazt a technológiát jelzik, csak a használt munkaeszköz élének alakja, vagy az agyag állapota különbözött. A szalagos testű figurális ornamentikájú tálak belső, korongon kialakított felületkezelése is ehhez a technikához köthető.⁴¹¹ Ezekben az esetekben – ahogyan a besimított díszű edények esetében általánosan – feltételezhető, hogy a külső-belső felületkezelés illetve a fényezés kialakításához többféle eszközt használtak.

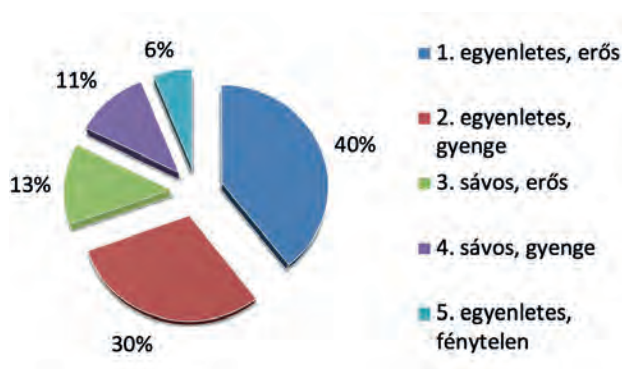
A vízszintes sávós fényezés egy részét bizonyosan tudatosan hozták létre, ugyanis az edények egy formailag

⁴⁰⁸ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17–19.

⁴⁰⁹ VADAY–RÓZSA 2006, 94; MASEK 2012b, 185.

⁴¹⁰ PL. ROSNER 1979, 103; VADAY–RÓZSA 2006, 94; MASEK–VÉNINGER 2017.

⁴¹¹ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17–19.

15. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A 3. felületkezelési típus minőségeinek arányai (n = 3750)

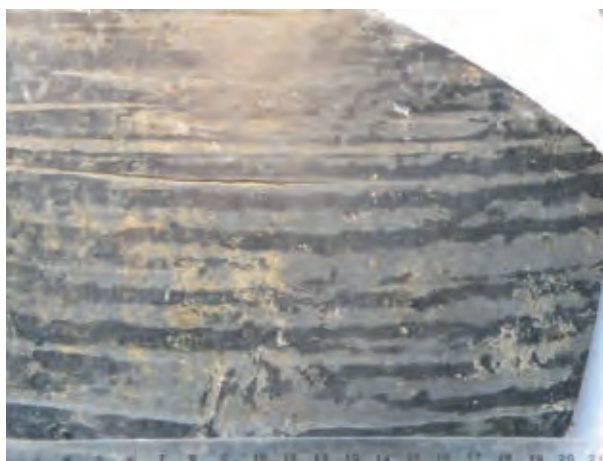
elkülöníthető részére jellemzőek: a hombárok nyakán, valószínűleg gyakran a maximális átmérőig, vastagabb sávokban; tálak felső harmadában-felében (a díszítés és/vagy hastörés fölött); egyéb edénytípusoknak is általában a felső részén. A hasonló felületkezelésű, és gyakran besimított mintákkal is díszített edények esetében eldönthetetlen, és értelmét is veszti a kérdés, hogy hol végződik az edény felületkezelése, és hol kezdődik a dísz.

A sávós fényezés másik nagy csoportja egyenetlen, vastag sávokból áll, és a nagyobb edények, leginkább a hombárok oldaltörődékein jelentkezik. Egyes esetekben a nagy méret és az elnagyolt felületkezelés miatt, nem pedig szándékosan lehet a végeredmény sávós, és nem a teljes felületet fedő (**13. kép**). Más hombárokon (pl. **73. tábla 1**) a vízszintes sávok szabályosan, nagyobb távolságokban helyezkednek el.

Ebbe a kategóriába soroltam az egyenetlenül eldolgozott felületű, de erős és vastag simításnyomokat hagyó, gyakran erősen csillámló fényű, „márványos” edényeket. Ez a felületkezelés hombárok, korszok oldalán, főként középső részén általánosabb. Széles, lapos, kissé elfolyt szélű fényezésnyomaikból, az erősen csillámló felületből ítélve talán még az agyag bőrkemény állapotúra száradása előtt simították el a felszínüket valamilyen szélesebb, tompább eszközzel.

Ide soroltam az egyszerű, fénytelen esztétizálást is.⁴¹² A kántorjánosi és pócspetri településeken megfigyelt felületkezelések helyett a késő szarmata – hun korra a korongon fényezés egyéb típusai válnak uralkodóvá.

⁴¹² A 3. típus részben feleltethető meg nyírségi telepkerámia-elemzésem 2–3. típusának (MASEK 2012b, 184–185). Ott a fénytelen vagy gyenge fényű, de eszközkontúrokkal rendelkező simítás (2.5–2.8) az esztétizálástól (3.1–3.4) jól elválasztható volt. A fénytelen esztétizálással, mint önálló felületkezelési típussal csak a kántorjánosi anyag feldolgozása óta számoltam. Ld. még MASEK–VÉNINGER 2017, 69–71, 3–4. típus.

13. kép Erősen, sávósan fényezett felület (3.3. minőség)

4. felületkezelési típus

Könnyen elválasztható az előzőektől a 4. felületkezelési típus. Ezeket a fényezett edényeket a fazekaskorong használatának hiánya köti össze. Az ide sorolt töredékek általában erősebb fényűek, így ebben az esetben nem tartottam szükségesnek a gyenge és erős fényezés elkülönítését (**16. diagram**). Ide tartozik minden függőleges fényezés, valamint technológiai szempontból a besimított díszítőmotívumok alkalmazása is. A néprajzi anyagban és a terminológiában a besimított díszre használt kavicsolás, sikárolás elnevezések nem kötődnek a fazekaskorong használatához. Ugyanez figyelhető meg a római kori kerámiával foglalkozó szakirodalomban is.⁴¹³ Ezeket a fogalmakat csak a korongolás nélküli felületkezelésekhez érdemes használnunk.

Az 1. minőség esetében a fényezés sűrű, teljes felületet fedő, általában vízszintes vagy kissé ferde vonalakkól, vonalkötegekből áll. Ez a korong használata nélkül létrehozott fényezett felület a szarmata leletanyagban viszonylag ritkán fordul elő, de nagy szerepe van a szarmata és a gepida kerámia technológiai elkülönítésénél (**14. kép**).

A 2. minőség – függőleges, egyenletes fényezés – esetében a díszítő szándék egyértelmű, mert a felületkezelés gyakorlott kezlet igényel; nehezebben kivitelezhető, mint a gyorskorongon vízszintesre fényezett felület. Jelenléte szintén a felületkezelés és a díszítés közti élelten határra figyelmeztet. A technológiai azonosságot tekintve, a minőséget a felületkezeléshez soroltam, annak ellenére, hogy az irodalomban számos esetben mint díszítés szerepel. A hombárok függőleges simítása a szarmata anyagban regionális különbségeket jelölhet (ld. lejjebb).⁴¹⁴ A korszok nyakán a

⁴¹³ PEACOCK 1982, 60–61.

⁴¹⁴ VADAY–RÓZSA 2006, 96.

függőleges, sűrű fényezés általánosnak tekinthető. A rákóczi falvi anyagban a függőleges fényezés eléggé elterjedt (929 töredék), és a besimított díszítéssel azonos arányban van jelen (15. kép).

A függőleges fényezés a szarmata edények felületét sávokban is boríthatja (3. minőség). Ez a díszítőmotívum lényegében az ún. murgai díszítőstílus alapját képezi. A szarmata edényeken nagyon ritkán jelenik meg.

A 4. minőséget az ún. magasfényű fényezéssel díszített edénytöredékek jelentik.⁴¹⁵ A fényezés rajtuk egyenletes, erős, általában vízszintes és függőleges irányú is, de fényezésnyomok csak erős fényben látszanak rajtuk. Szinte minden edény jó minőségű, nagyon keményre égett, leginkább sötétszürke, fekete, vagy zöldesfekete színű (és szürke törésű, a vörös törésűek nagyon ritkák, 16. kép). E jelenség magyarázata nem egy önálló technikában keresendő, hanem a legjobb minőséget jelenti: erős, egyenletes fényezést, erős redukációs atmoszférát, és magas – de a kerámia fényét megőrző – hőfokon történt kiégetést. Ritkán fordultak elő.

A besimított díszítéseket (5. minőség) egyrészt azért soroltam be a felületkezelési kategóriák közé, hogy nagyarányú jelenlétüket érzékeltetni lehessen. Másrészt a kisebb díszített töredékeken – a teljes edényektől eltérően – a besimítás az egyetlen megfigyelhető végső munkafázis, amelyet rögzíteni lehet. A besimított díszítés általában fényezett sávok között húzódó, a díszítés számára kialakított matt, fényezetlen felületen jelentkezik. A matt sáv szerepe a színhatás kiemelése volt.⁴¹⁶ Általánosan megfigyelhető, és a rákóczi falvi anyagra, vagy a szalagos testű figurális ornamentikával ellátott tálakra is jellemző, hogy ezek a matt sávok nem a felhúzás után kialakult eldolgozatlan felületet mutatják, hanem a díszítés előtt a felületet még korongon kialakították, elsimították.⁴¹⁷

A besimított díszítéshez alkalmazott eszköz az esetek egy részében ugyanaz lehetett, amellyel ugyanebben a munkafázisban a végső felületkezelést elvégezték. A szarmata kerámián leggyakrabban elterjedt geometrikus motívum, a hullámvonaldísz a vonalak lendülete alapján korongon készült. A nagy edények lendületes, szabályos hálómintáit valószínűleg szintén a korong lassú forgatása közben alakították ki.

Az előző fejezetben megfogalmazottaknak megfelelően, a díszítést általában kiesztergált bordákkal, árkokkal keretelték, amelyet a következő munkafázisban korongon

felfényeztek. A fényezett és fényezetlen keskeny sávok ezeken a tagolt felületeken véletlenszerűen váltakoznak, a tagolás alapos felfényezésére nem törekedtek. Előfordulhat, hogy a díszítésre szolgáló sávot kialakítják a korongolás során (leginkább a hombár vállán), az mégis díszítetlen marad, de ezek nagyon ritka esetek. Ilyenkor a korongolt fényezés a díszítősávra is ráhúzódhat.⁴¹⁸

Ez a díszítőstílus tehát különböző munkafázisokból áll össze, amely azt jelenti, hogy a díszítést előre, a korongon való másodlagos alakítás és a felületkezelés elvégzése előtt megtervezték. Csak a késő szarmata korra alakult ki az Alföldön.⁴¹⁹ A korongon való alakítás és a felületkezelés a szarmata fazekesség végéig szoros kapcsolatban állt a díszítőstílus változásaival. A 2–3. századi nyírségi telepke-ramia-anyagok elemzése során megállapítható volt, hogy a besimított díszek, a korongolt tagolások és a korongolt felületkezelések elterjedése párhuzamosan zajlott, egy általánosanabb technológiai fejlődést jelentve a szarmata kerámiában.

Az erős kontúrú besimítás csak a késő szarmata – hun kori anyagon jelentkező díszítőmód, melynek során a fényezett mintákat, mezőket egy mélyebb, sötétebb kerettel látták el.⁴²⁰ A besimítással technikailag szorosan összefüggnek azok a keretelő díszítések is, amelyeket csak az edények fényezése közben, vízszintesen besimított vonalakból alakítottak ki. Szerepüket a figurális besimítású kerámiákkal kapcsolatban is hangsúlyozták.⁴²¹ A kanizsai korszak vállát vagy a szabadka-mácskovics-téglagyári kétfülű korszak vállának tetejét például szintén mély, besimított vonalakkal tagolták.⁴²² A mélyen besimított tagolások az erős kontúrú besimított díszel azonos ízlést tükröznek.

Ezért szükséges hangsúlyoznunk, hogy a rákóczi falvi edények egy részén is megfigyelhető, hogy a fényes tagolást nem korongolt, kiesztergált árkok és bordák alkotják; hanem csak egy erősen, mélyen besimított vonalat alkalmaztak, amelyet a felületkezeléssel és díszítéssel egyidőben végeztek el (pl. 34. tábla 7, 124. tábla 1, 150. tábla 1, 2. hombártípus). Hasonló minőséget mutatnak azok az edények is, ahol a felületkezelést nem esztergálással, hanem szabad kézzel alakították ki, az edények olyan területein, ahol egyébként a korongon fényezés volt az általános (4.1. minőség, pl. 97. tábla 9. bikónikus edény teljes felületén).

⁴¹⁵ VADAY–RÓZSA 2006, 94.

⁴¹⁶ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 20. A technológia determinálta a díszítést: az újkori fekete kerámia motívumkincsét is a fényezetlen és fényezett felületek színhatásával való játék határozza meg.

⁴¹⁷ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 68; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 19.

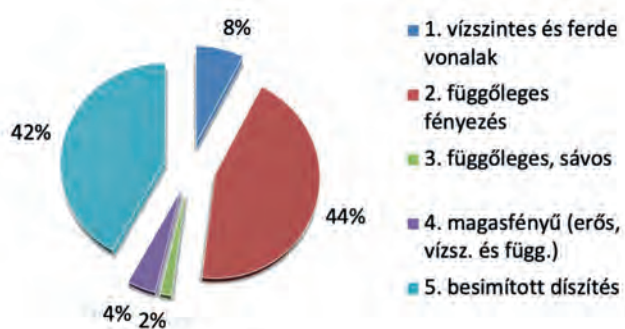
⁴¹⁸ VADAY 1989, Taf. 57. 6.

⁴¹⁹ MASEK 2012b, 187–189, 220. A tagolásokra kitér SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 68–69.

⁴²⁰ VADAY–RÓZSA 2006, 94.

⁴²¹ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17, 21.

⁴²² SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 69. és 4–6. ábra.

16. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A 4. felületkezelési típus minőségeinek arányai (n = 2090)

15. kép Függőleges fényezés (4.2. minőség)

14. kép Korong nélkül ferdén fényezett felület (4.1. minőség, 97. tábla 9)

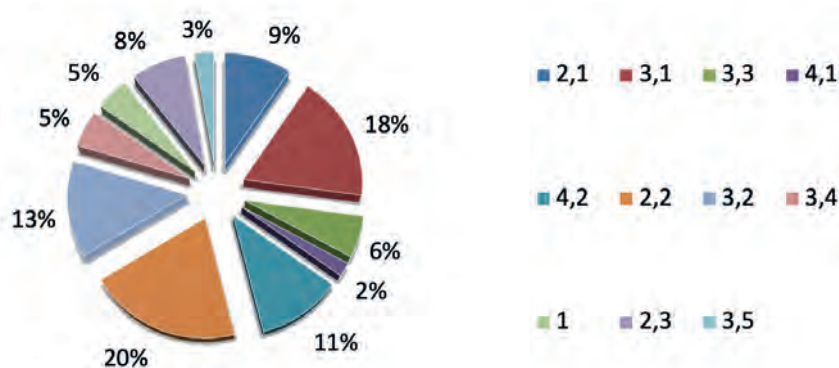
16. kép Magasfényű, vörös törésű, hengeres testű kupa (4.4. minőség, 87. tábla 13)

Ezek általában jó minőségű, kidolgozású edények, amelyeken gyakori a függőleges fényezés és az erős kontúrú változatos besimított díszek alkalmazása. Rákóczi falván egy horizontba sorolhatóak az esztergált és korongon fényezett felületű kerámiával, ahogyan a különböző technikák pl. a sárkányos tálakon is keverednek. Felvethető, hogy bennük a késő szarmata kori fazekastradíció kánonjának felbomlását, a gepida korban folytatódó technológiai hanyatlás kezdetét sejtethetjük. Mindez annak ellenére igaz, hogy a technológia kifejezetten késő szarmata – hun kori formákra, és kiváló minőségű edényekre jellemző, melyeknek formailag a gepida korban nincs folytatásuk az Alföldön.⁴²³

⁴²³ Ilyen például a tiszánagyfalusi korszó felületkezelési stílusa is, pedig a korszóforma és a besimított motívum jellegzetesen késő szarmata – hun kori megoldások. MASEK–VÉNINGER 2017, 6. tábla 8.

Összességében a rákóczi falvi szarmata finomkerámiában az erős és gyenge fényű felületkezelési típusok közel azonos arányban vannak jelen (46:39%, **17. diagram**). A fényezetlen kerámia aránya alacsony (15%). Részben korongolt felületkezelés nélküli edényekhez köthető, de általában fénytelenül, korongon simított edényekből áll (8%). A legelterjedtebb fényezési minőség az eszközkontúrral rendelkező, erős, korongolt fényezés (3.1), valamint a gyenge fényű, korongolt simítás (2.2).

A díszítőmotívumok annak tudatában vizsgálándók, hogy egy egyszerű hullámvonal is egy összetett, formában, felületkezelésben és égetési technikában is kötött hagyomány része volt. A 3. típus sávós altípusaiba, valamint a 4. felületkezelési típusba sorolt esetekben nagy valószínűséggel állítható, hogy a felületkezelés célja az edény tetszetősebb formálása volt. A minőségek és változatok nem feltétlenül az eszköz különbségét jelzik, inkább az edények formai jegyeivel, a díszítőstílussal és az égetés minőségével függnek össze.

17. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A főbb felületkezelési minőségek megoszlása (n = 8329, erősen fényezett: 2.1, 3.1, 3.3, 4.1, 4.2; gyengén fényezett: 2.2, 3.2, 3.4; fényezetlen: 1, 2.3, 3.5)

Égetéstechnológia

A leletanyagban 12 égetésminőséget különítettem el.⁴²⁴ Közülük csak néhány játszik kiemelkedő szerepet a finomkerámia értékelésénél, de csaknem mindegyik előfordul köztük. A finomkerámiát nagyrészt homogén redukált (1–2. minőség, 69%) és oxidált (8–9., 16%) égetésű áru alkotja. A ritkább minőségek egyéb technológiai típusok vagy a gepida kori anyag rendszerezésében játszanak szerepet, de az egységes szempontú anyagfelvétel érdekében ebben a technológiai típusban is regisztráltam őket (**18. diagram**).

A finomkerámia színét a felületkezelés és az égetési folyamat együttesen határozza meg. A fényezett felületű, redukált égetésű kerámián ideális szénbeépülési folyamat esetén a fényezett részek egy árnyalattal sötétebb színt vesznek fel a kezeletlen felületnél.⁴²⁵ A szürke kerámia esetében történt már arra utalás, hogy az anyag egy kis részén (a 2. századi Szegváron 5–6%) a felület fényezése sötétebb a törés színénél.⁴²⁶ A rákóczifalvi anyagon a törésfelületnél sötétebb felületi szín számos színárnyalat esetében előfordult. Ezért az anyagfelvétel során megkülönböztettem azokat a kerámiatöréseket, melyek felülete a törésnél egy árnyalattal sötétebb (2. égetésminőség) – ritka esetekben annál világosabb (3. égetésminőség) – volt. A többrétegű törésfelületeket is elkülönítettem, azt alapul véve, hogy elégtelen redukációs vagy elégtelen oxidációs folyamatról beszélhetünk-e.

1. égetéstípus

A szürke kerámia túlnyomó része egyenletesen átégett szürke falmaggal, és a törésfelülettel azonos, vagy erősebben redukált égetésű felülettel bír (1–2. égetésminőség, 1. égetéstípus).

Az égetésminőségek értékeléséhez a gyártás során lejátszódó kémiai folyamatok ismerete szükséges. A redukációs égetés során létrejövő égetési színek sok komponenstől függő folyamat eredményei.⁴²⁷ Az égés során a szénkiválási folyamat a gáz és a szilárd anyag részecskéinek határfelületén zajlik. A reakció lezajlásához katalizátor szükséges, amelynek szerepét az adalékanyagok hozzáadása nélküli kerámiák esetében az égés során keletkezett, majd folyamatosan felbomló cementit (Fe₃C) látja el. A cementit képződésének mértéke erősen függ az agyag ásványi anyagösszetételétől, elsősorban vastartalmától. Az anyag struktúrája is fontos tényező: minél finomabb, tömörebb a kerámia összetétele, annál inkább a felszínre korlátozódik a szén kiválása.⁴²⁸ A fekete kerámiához nem szükséges speciális nyersanyag használata, ugyanis néprajzi anyagok alapján ugyanabból az agyagból oxidált és redukált égetésű kerámiát is készíthetnek.⁴²⁹ A mérések igazolták, hogy a különböző égetőanyagok használata (eltérő fajták, szalma, „juhpor”, stb.) jelentősen befolyásolja a kémiai folyamatok intenzitását.⁴³⁰

⁴²⁴ Közülük az utolsó kettő (11.: másodlagosan erősen átégett töredékek, 12.: római kerámia) nem tekinthető a helyi kerámia valódi minőségének.

⁴²⁵ DUMA 1963, 401.

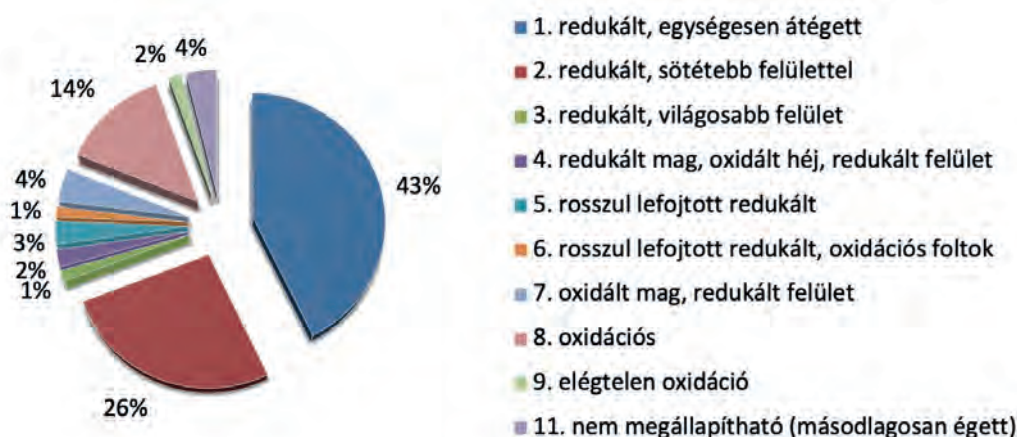
⁴²⁶ RÓZSA 2000, 87; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 72.

⁴²⁷ SZABADFALVI 1958, 424; DUMA 1963. A kora újkorban megjelenő, néprajzi módszerekkel is vizsgálható alföldi fekete kerámia a késő szarmata finomkerámia jó technológiai analógiája (HORVÁTH–H. SIMON 1996, 453, 182. l.). Alföldi gyártási központjaik alapján a két kerámiafajta nyersanyag-lelőhelyeinek regionális egybeesése is feltételezhető. A néprajzi kerámia esetében részletesen vizsgált technológiai és kémiai folyamatok ezért jó összehasonlító alapot nyújtanak a szarmata kori fazekasság értékeléséhez.

⁴²⁸ DUMA 1963, 370–371; RYE 1994, 115.

⁴²⁹ SZABADFALVI 1958, 413–414.

⁴³⁰ DUMA 1963, 374–375.

18. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. Az égetésminőségek aránya (n = 8660)

A pontos égetési folyamat petrográfiai vizsgálatok nélkül nem rekonstruálható. Duma György részletes vizsgálatai kimutatták, hogy hasonló megjelenésű kerámiát – például a fekete kerámia esetében – egymástól alapvetően különböző égetési folyamattal is előállíthatók.⁴³¹ A szénbeépülés folyamata az agyag minőségétől és az égetőanyag adagolásától függően alakul, de 500 °C körül a legaktívabb. Magasabb hőfok nem kedvez a reakciónak. Folyadék tárolására alkalmas használati edényeket – vízfordó edényeket, korsókat – jóval magasabb hőfokon kell kiegészíteni, hogy az agyag víz-áteresztő képessége erősen lecsökkenjen. Ilyen esetben a „füstölés”, a redukációs tűzben égetés 700-800 °C elérése után, a kemence lehűlése közben történik, az égetési folyamatnak külön fázisát képezi. Az égetési folyamatot tehát a néprajzi anyagban az áru funkciója előre meghatározza. A redukció rövid ideig zajló folyamat, melynek során az égetőtérben a gázok folyamatos áramlását biztosítani kell. Ezután zárják le a kemence felső nyílását, de a lefojtás célja már nem a fekete szín elérése, hanem hogy a lassú kihűlés során ne forduljon meg az aktivitását veszített folyamat, vagyis az edény ne veszítse el sötét színét.⁴³²

A szarmata telepanyagokban a redukált áru színárnyalatainak megoszlását is vizsgáljuk. A kompolti és újhartyáni anyagban a világosszürke, porózus anyagú kerámia a leggyakoribb, amelyet gyakran soványítottak is. A békési Gyomán már a 2–3. században is a soványítatlan, középszürke–sötétszürke, keményre égett kerámia tekinthető dominánsnak. Az eltérések az alapanyag minőségének illetve az égetési

technikának a különbségeiből adódhatnak, melyek a földrajzi régiók függvényében különböző műhelykörzetekre utalhatnak.⁴³³ Kántorjánosin és Pócspestrin egyaránt a világosszürke szín volt a leggyakoribb, de mindkét településen jelentős mennyiségű volt a közép- és a sötétszürke kerámia is. A színárnyalatok mögött változatos égetési minőségek és – elsősorban Pócspestrin – jelentős mennyiségű foltosra égett áru húzódnak meg.⁴³⁴

Nagy mintavételek hiánya miatt egyelőre kérdéses, hogy ez a kép az általános véleménynek megfelelően – amely szerint a 4–5. századi anyag egészében jobb minőségű, mint a korábbiak – a késő szarmata korra mennyire vonatkoztatható. Az orosházi és kondorosi anyagban mindenesetre többségben voltak a jó minőségű, egyenletesen középszürkére égetett töredékek.⁴³⁵ A Makó M43, 29. lelőhelyet a késő szarmata – hun korra keltezték, az anyagban mégis elenyésző volt a nagyon sötét, szinte fekete színű finomkerámia.⁴³⁶

A redukált égetésű kerámia színárnyalatait az égetésminőségek alapján kétféleképpen csoportosíthatjuk (**20. diagram**). A külső felület színárnyalatát tartva szem előtt, alapvetően a rákóczi falvi anyagban a világosszürke edények száma a legkevesebb, a finomkerámia 6%-át, és a homogén redukált égésű kerámia 17%-át alkotja (**19. diagram a**). Ez az arány az elemzett tiszántúli szarmata településekhez hasonló. Anyaguk sokszor puha, krétaszerű; felületkezelésük eltérő: magasan kiugrik köztük a simítatlan

⁴³³ VADAY 1999a, 559; VADAY–HORVÁTH 1999, 180.

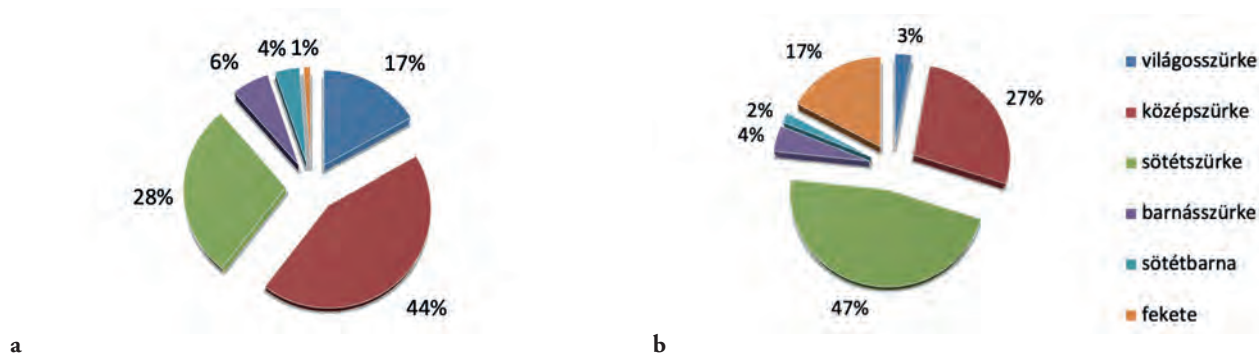
⁴³⁴ MASEK 2012b, 191, 218.

⁴³⁵ RÓZSA 2000, 87; VADAY–RÓZSA 2006, 93–94.

⁴³⁶ BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 154–155. Az anyagban a két lépcsős égetési eljárás (rákóczi falvi 7. égetésminőség) mindössze két töredéken jelentkezett, ld. uo. és 11. kép 1. A közeli Makó-Beke-tanyai késő szarmata anyagban szintén világosabb színek dominálnak: HEIPL 2017, 183.

⁴³¹ DUMA 1963, 397; vö. SZABADFALVI 1958, 420–421.

⁴³² DUMA 1963, 402; RYE 1994, 115. A rossz lefojtás eredményeként reoxidálódott, foltossá vált edényeket újra kiegészíthették és vörös árúként értékesíthették (SZABADFALVI 1958, 416). Másodlagos kiegészítés az őskori kerámia esetében is van bizonyíték (MÜLLER 2000, 99).

19. diagram: 1. horizont, 1. technológiai csoport. A redukált égetésű kerámia fő színárnyalatai: 1. égetésminőség (a), 2. égetésminőség (b) (n = 5989)

töredékek arányszáma. Formai jegyeik és esetleges anyagvizsgálatok a jövőben esetleg műhelyhagyományok különbségeire és a belső kereskedelem szerkezetére hívhatják fel a figyelmet.

A legnagyobb mennyiségben középszürke és sötétszürke színű kerámiát gyártottak, amelyek azonos arányban vannak jelen a lelőhely anyagában. Az égetésminőségek aránya azonban már jelentősen eltér. A középszürke kerámia durván kétharmadát homogén égetéssel (1. minőség), míg a sötétszürke kerámia több mint felét redukált felületű égetéssel (2. minőség, **19. diagram b**) érték el. A fekete kerámia töredékeinek száma a közép- és sötétszürkénél jóval kisebb, nagyjából a világosszürke kerámiával azonos (**19. diagram b**, **20. diagram a**). A törésfelület színe alapján csoportosítva az anyagot, látható, hogy a két legnagyobb mennyiségben előállított színárnyalat felülete közel azonos arányban esett át további redukción (**20. diagram b**).

Ugyanezeket az adatokat százalékos arányban vizsgálva (ahol 100% az egyes színárnyalatok mennyisége) egyértelmű tendencia figyelhető meg (**21. diagram**). Minél világosabb a kerámia színe, annál nagyobb eséllyel lett a végtermék erősebben redukált felületű. Világosszürke kerámia azért van kevés, mert az edény nagy valószínűséggel felületi redukción esett át. Legnagyobb számban, és az 1–2. égetésminőség szempontjából legkiegyenlített arányban a közép- és sötétszürke törésű és felületű kerámiát gyártották. A mennyiségi adatok alapján a középszürkére jól átégett cserepek a leggyakoribbak. A fekete törésfelületű kerámiát természetesen tovább redukálni nem lehet; a fekete törésű áru nagyon kevés, ezt a szint inkább a sötétszürke törésű áru redukációjával állították elő.

A kerámia színárnyalata a hétköznapi élet során valószínűleg kevésbé volt fontos szempont. Kialakulása sok tényezőtől – az égetési folyamat esetlegességeitől, lefolyásától, a fazekas gyakorlatától, az edény helyétől a kemencében stb. – függhetett. Az adatsor arra utal, hogy a redukált égetésű

szarmata kerámia csoportjai egy egységet alkotnak, és egyetlen fazekashagyomány részeként értékelhetőek. Kiszakítani belőle sem a rossz minőségű árut, sem a fekete kerámiát nem lehet.

2. égetéstípus

Az oxidált égetésű kerámia (8–9. égetésminőség, 2. égetéstípus) aránya a középső szarmata kori településeken 20–40% közötti. A rákóczi falvi anyag ettől a képtől kissé eltér az oxidált töredékek 16%-ával (**18. diagram**). Az anyagra jellemzőes a világosabb, narancssárgás árnyalatú színvilág, de a téglavörös színű edények is jelen vannak. Párducz Mihály a redukált szürke kerámia késő császárkori térnyerését feltételezte az oxidált égetésűhöz képest. Ezt Vaday Andrea nem tartotta bizonyíthatónak.⁴³⁷ További, a rákóczi falvihoz hasonló eredmények a jövőben ezt a képet is árnyalhatják.

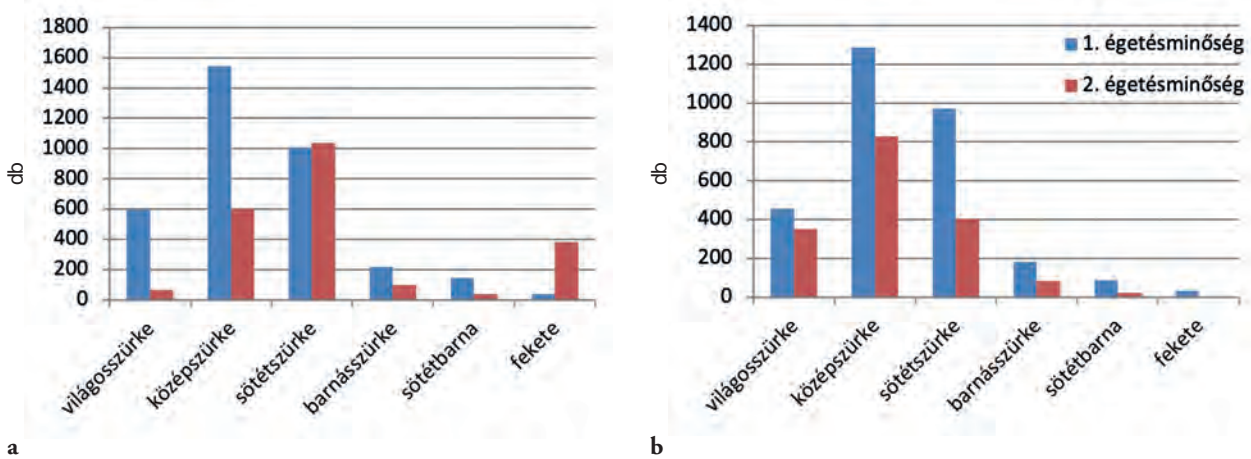
A homogén, jó minőségű oxidációs égetés mellett az elégtelen oxidáció is jelen van a lelőhelyen (9. minőség). A jól összedolgozott, kövér agyagból korongolt, elégtelen oxidáción átesett rákóczi falvi kerámia törésfelülete általában éles határokkal bír; a falmag szürke maradt, de az edény felülete egységesen oxidálódott. A többrétegű törésfelületen a színhatárok élessége az anyag szövetének tömörségétől, és az égetési atmoszféra változásának sebességétől függ.⁴³⁸ Egyéb technológiai jegyek alapján, vagy formailag nem választhatók el a jól oxidált edényektől.

3. égetéstípus

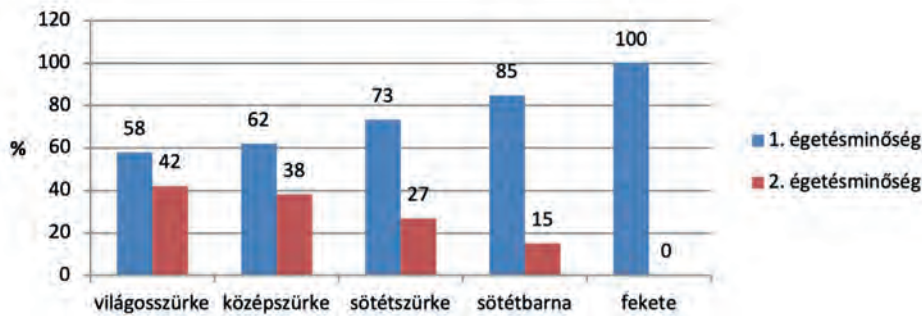
A leletanyagban az elégtelen redukciós égetésű áru összesen 11%-ot alkot (3–7. minőség, 3. égetéstípus, **18. diagram**). Köztük legnagyobb arányban kétlépcsős redukciós égetésű, oxidált törésfelületű kerámia van jelen (7. minőség, 4%).

⁴³⁷ VADAY 1999a, 558; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 72.

⁴³⁸ ORTON–TYERS–VINCE 1993, 68–69, 134.

20. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A redukált kerámia színárnyalatainak mennyiségi eloszlása a külső felület színe alapján (a); és a törésfelület színe alapján (b) (n = 5989)

21. diagram 1. horizont, 1. technológiai csoport. A redukált kerámia színárnyalatainak arányos eloszlása a törésfelület színe alapján (n = 5989)

A felszín és a törésfelület színének önálló regisztrálásával akéső szarmata – hun kori fekete kerámia két technológiai csoportra választható szét: redukált (2. égetésminőség) és oxidált törésfelületű (7. égetésminőség) fekete kerámiára. A fekete kerámia tömeges megjelenését és dominanciájának növekedését a késő szarmata – hun korra keltezték.⁴³⁹ A fekete fényezett kerámia oxidált törésű típusának jelenlétére a friss keleti hatású leletanyag leírásai során figyelmeztettek.⁴⁴⁰ A kérdéssel korábban külön tanulmányban foglalkoztam; a rákóczi-falvi anyag további felvétele megerősítette ezeket az eredményeket.⁴⁴¹

A fekete kerámia 2. égetésminőséggel előállított csoportját a középszürke törésű, sötétszürke felszínű kerámiával meg egyező égetési folyamattal állították elő. Erre a nagyszámú csoportra a tökéletes redukció mellett a kiváló anyagminőség

elérése is jellemző, amely mindenképpen egyenletes és magas hőfokon történt égetési folyamatot igényel.

A fekete kerámia másik részén a falmag oxidált égetésű, azaz csak részben esett át redukációs égetési folyamaton (7. égetésminőség). Köztük a szürke kerámia, valamint az oxidált áru átlagos minőségéhez hasonlóan keményre égetett töredékek is előfordulnak. Anyaguk mégis többnyire puhább, krézaszerű, szövetük porózusabb, töredezettségük a csengő hangú szürke kerámiánál erősebb. Mivel a leletanyag jelentős része egy horizontot alkot, ezért a töredezettség különbségeit utólagos hatásokkal nem magyarázhatjuk. Törésük homokos, szemcsés érzetű, de ez az égetéstechnológiából is adódhat, nem csak a homok soványítóanyagként való felhasználásából.

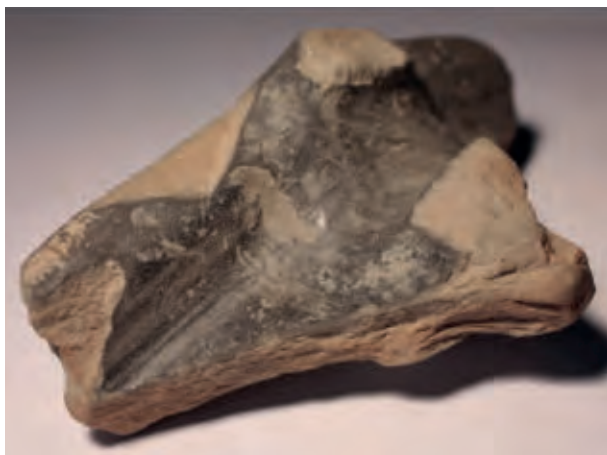
Ezek a jegyek a szarmata területeken általánosan elterjedt égetéstől eltérő technológia használatára utalnak. Ezt a vas-kori leletanyag szakirodalmában nyomán neveztem el két lépcsős redukációs égetési eljárásnak.⁴⁴² Ilyenkor az oxidált égetést

⁴³⁹ KŐHEGYI-VÖRÖS 1992, 108; VADAY 1994, 105; PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 220; VADAY-RÓZSA 2006, 94.

⁴⁴⁰ VADAY 1989, 134; MRT 8, 28; RÓZSA 2000, 87.

⁴⁴¹ MASEK 2011.

⁴⁴² HORVÁTH 2007, 326.

17. kép Vörös törésű fekete kerámiából készült füles tál pereme (7. égetésmínőség, 71. tábla 12)

egy redukciós égetési fázis követte. A kerámiamag és a felszín különböző színe arra utal, hogy az égetés nem kielégítő körülmények közt történt.⁴⁴³ Ugyanakkor a vékonyan átégett, de erősen redukált égetésű felszín és az egyenletesen oxidált törésfelület egy rövid folyamat tudatos alkalmazására utalnak (**17. kép**).⁴⁴⁴ Az anyagminőség általános gyengesége az égetés alacsonyabb hőfokát mutatja, amelynek oka a szénbeépülés folyamatának ismeretében a reduktív folyamat fokozása lehetett. Úgy tűnik, az előállítás során az edény külső megjelenése volt a legfontosabb tényező, az edény szilárdsága, vízáteresztő szerepe pedig másodlagos szerepet játszott. A felületkezelés és díszítés jellemzői is a nagyobb esztétikumra való törekvést mutatják. Az ennek érdekében alkalmazott technológia egyértelmű minőségromlást jelent a szarmata területen, és arra utal, hogy jobb minőséget ezek a fazekasok nem tudtak előállítani, vagy szükségtelennek tartották elérni.⁴⁴⁵

A sötétbarna színű töredékek valószínűleg a szürke kerámia rosszul lefojtott példányainak tekinthetők,⁴⁴⁶ esetleg tudatosan ilyen színt előállító műhely(ek) termékei. A 2. égetésmínőséggel előállított sötét, szürkésbarna törésű és fekete felületű edények esetleg a vörös törésű fekete kerámia jobban kiégetett, fokozottabb másodlagos redukción átesett példányai is lehetnek.

⁴⁴³ Elégtelen redukcióval magyarázták az avar kerámia párhuzamos jelenségeit is: ROSNER 1979, 101; VIDA 1999, 65.

⁴⁴⁴ ORTON–TYERS–VINCE 1993, 68–69; RYE 1994, 114–118, fig. 105.

⁴⁴⁵ A fekete kerámia két csoportjának szétválasztása nem jelenti azt, hogy a redukciót csupán a finomkerámia 5%-án érték el a szarmata kerámia általános égetési technológiájától eltérő folyamattal. Ez csak a makroszkopikus módszerrel történő vizsgálatok lehetőségeit tükrözi, amelyek erősen korlátozottak (MÜLLER 2000, 103, Abb. 32). Az égetéstechnológia eredetét feltételesem a Maroszentanna–Csernyahov-kultúra területéről érkezett hatásnak tulajdonítottam, a kérdés további kifejtését lásd MASEK 2011.

⁴⁴⁶ VADAY–RÓZSA 2006, 93.

18. kép Redukált égetésű hombár eredeti és megégett, teljes törésfelületében reoxidálódott töredékei (11. égetésmínőség)

A gyorskorongolt finomkerámia viszonylag nagy részét, 4%-át érte olyan erős égés, hogy teljes törésfelületükben másodlagos színváltozáson estek át, és eredeti égetésmínőségüket nem tartottam megállapíthatónak (**18. kép**). A viszonylag nagy százalékos arány megerősíti azt a megfigyelést, hogy a leletanyag egy része erősen égett településrétgekből származik.

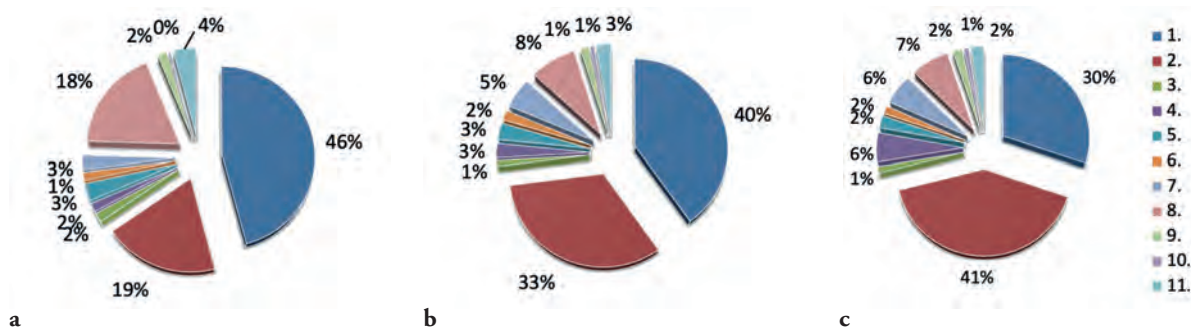
Az égetésmínőség és a felületkezelés összefüggései azt mutatják, hogy az 1. égetésmínőség legnagyobb arányban az eszköznyomok nélküli simított vagy fényesített kerámián jelentkezik (2. felületkezelési típus). Az oxidált égetésű kerámia (8. égetésmínőség) legnagyobb része szintén simított felületű (**22. diagram a**). A 2. égetésmínőség nagyobb arányban kötődik az erős eszköznyomokkal ellátott és korongon fényezett, ill. a korong nélkül fényezett kerámiához (**22. diagram b–c**). Mindez azt bizonyítja statisztikailag, hogy a kerámia felületi színárnyalata a fényezőeszköztől erősen függött.

Utólagos javításnyomok

A szarmata kerámiában az edények utólagos javítása általánosan megfigyelhető. A javítást és megerősítést az edények falába fúrt lyukpárok segítségével végezték el. Erre a jelenségre már Párducz Mihály fölfigyelt 1935-ben a legelső vársárhelyi telepanyag ismertetésekor.⁴⁴⁷

Átfúrt edényoldalakat Rákóczifalván 72 esetben regisztráltam. Túlnyomó többségük korongolt finomkerámia (67 eset). Közülük elsősorban a tálakat javították hasonló módon (32 eset). Nagy arányuk a tálak általánosan magas számával nem magyarázható, hiszen a leggyakoribb edénytípuson, a hombárokön ritkábban figyelhetők meg javítási

⁴⁴⁷ PÁRDU CZ 1935a, 183.

22. diagram: 1. horizont, 1. technológiai csoport. Az égetésmínőségek (1–11.) és a felületkezelés összefüggései simított felületű (a), korongon fényezett felületű (b), és korong használata nélkül fényezett kerámián (c)

nyomok (14 eset). A többi edénytípus száma minimális, illetve viszonylag magas a formailag besorolhatatlan oldal-törödékek aránya. Az átfúrás két lassúkorongolt edényen (**31. tábla 20**, **219. tábla 1**) két kézzel formált fazékon (**158. tábla 7**), valamint egy, a 6. technológiai csoportba sorolt fazék hasán (**179. tábla 2**) is jelentkezik.

A jelenség a gepida kori anyagban már egyáltalán nem tűnik föl, a szokás egyértelműen kivesszett a közösség gyakorlatából. Ezért a különleges, egyedi besimított díszel ellátott **42. tábla 4.** edény esetében, valamint a lokálisan ritka anyagtípushoz tartozó **219. tábla 1.** fazékperem esetében az átfúrások a kulturális hovatartozás meghatározását is segítik. Hasonló edények a sírkerámiában is megfigyelhetők: érdekesség, hogy a tiszavalki késő szarmata – hun kori temető 15 edényéből 5 edény, azaz a sírkerámia harmada hasonló módon javított volt,⁴⁴⁸ valamint hogy az edények átfúrása csongrád-kenderföldi tálakon is megfigyelhető.⁴⁴⁹

A szarmata edények javítását olykor a szegénységgel, a kerámiához való bizonytalan hozzáféréssel vagy a műhelyek távolságával magyarázzák.⁴⁵⁰ Ugyanakkor ez a jelenség a római provinciák kerámiaanyagában is megfigyelhető. Ezt jobbra csak az új szemléletű irodalom vonta elemzés alá, amely a kerámiaedények tágabb kontextusára: használatára, újrahasznosítására, hulladékképződésére, teljes „életciklusára” fókuszál. Az edények javítására, a javítások vízáteresztő képességének megakadályozására több írott forrás, recept is található a fennmaradt latin forrásokban, amelyek elsősorban a nagy méretű tárolóedények, a doliák reparálására koncentrálnak. Emellett a kerámiafajták széles skáláján megfigyelhető a szarmata eljáráshoz hasonló „hole and clamp technique”, amelynek alkalmazása során fém-, általában ólomkapcsokkal erősítették meg a megrepedt

edényeket. A technika alkalmazását a Kr. e. 2. századtól a Kr. u. 5. századig figyelték meg.⁴⁵¹

A fentebbiek értelmében az átfúrásokat „szegénységi bizonyítvány” helyett vagy mellett egyfajta római kori kulturális jelenségnek is tekinthetjük. Római területen a sigillaták ólomkapcsokkal való megerősítése is előfordul, Pannonia területén is, sőt úgy tűnik, hogy elsősorban az asztali árura jellemző.⁴⁵² A reparálásokhoz kötődő esztétikai és mentális háttér jelentőségét, befolyását csak találgathatjuk.

Az edények használata a javítás után csak úgy képzelhető el, ha a lyukpárok összeerősítése a lyukak teljes betömésével járt. A római kerámián megfigyelhető öntött ólomkapcsok használatát a szarmata Alföldön kizárhatjuk, régészeti bizonyítékok híján és az alföldi nyersanyaghiány miatt is. Ezért a szerves anyaggal való megerősítés – zsinog? – használata mellett azt feltételezhetjük, hogy a nyílásokat elsősorban szintén szerves anyaggal, talán enyvel, viasszal vagy gyantával tölthették ki. Enélkül a megfoltozott edények – pl. a végigjavított oldalú **98. tábla 2.** (**291. tábla 3**) tárolóedény – használata nem képzelhető el.

Egy makói anyagban és az üllői pecsételt kerámián az átfúrások homokóra-alakját figyelték meg.⁴⁵³ A fúrásnyomok általában Rákóczi falván is hasonló keresztmetszettel rendelkeznek. A kúpos furatok arra utalnak, hogy az edényeket két oldalról kezdték átfúrni, így a lyuk az edényfal közepén keskenyebb maradt. Ez a gyakorlat nagyobb, és pl. szűkebb szájú edények esetében jelentős rutint igényelhetett. A művelet nem mindig sikerült: Rákóczi falván egy esetben megfigyelhető, hogy a két átfúrás nem ért össze (**19. kép**). Az edény a furat mentén eltört, javítása félbemaradt. Ez a töredék azt is bizonyítja, hogy az edények foltozásával a településen, helyben, biztosan foglalkoztak.

⁴⁴⁸ GARAM–VADAY 1990, 212.

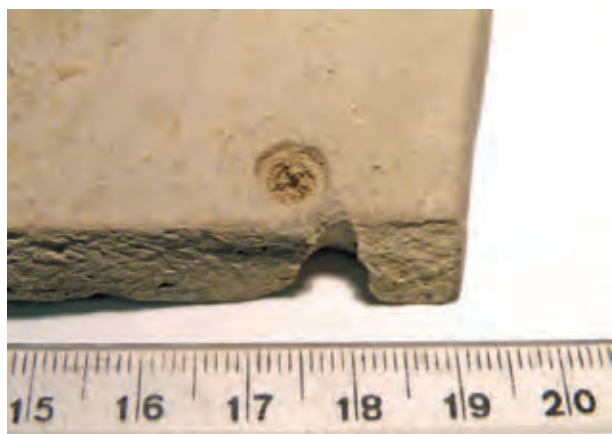
⁴⁴⁹ PÁRDUCZ 1959, Taf. VIII. 10; XIX. 6.

⁴⁵⁰ Pl. VADAY–SZEKERES 2001, 243.

⁴⁵¹ PEÑA 2007, 213–227; 232–249.

⁴⁵² GABLER 2006, 108, 150, XVI. 20; PEÑA 2007, fig. 8. 10–12.

⁴⁵³ HEIPL 2017, 183, 8. t. 1; SZEBENYI 2013, 13.

19. kép Sikertelen javítási kísérlet nyomai egy hombár oldalán (5/11/12. str.)

A gyakorlat elterjedté válása arra utal, hogy az így megerősített edények huzamosabb ideig használhatók voltak. Ennek ellenére általánosan megfigyelhető a szarmata kerámiában, hogy ezek az edények hajlamosak voltak az átfúrások mentén véglegesen széthasadni.

Formai tipológia

A szarmata telepkerámia kézműipari jellege miatt pontos párhuzamokat egy-egy típushoz csak a formai jegyek és a díszítés együttes vizsgálatával érdemes megállapítanunk. Ezért a díszítéseket edénytípusok szerint önállóan tárgyalom. A díszítést rendszerük (díszítőstílusuk), és a motívumok alapján veszem sorra.⁴⁵⁴

Hombárok

A hombárok esetében a rekonstruálható edények száma mindig nagyon kevés a töredékszámhoz képest. Ezért formai típusaikról meglepően keveset tudunk. A legtöbb edénytípus – a 3. kivételével – különböző mérettartományokban is készült, és szinte minden edényprofil egyedinek tűnik. Az altípusok és formavariációk áttekinthetetlenek a töredékes leletanyagban, ezért csak az alaptípusokat különítettem el.

1. Szűk szájú, tojásdad alakú hombárok

Az 1. hombártípus nyaka rövid, erősen ívelt; válla erősen tágul. Az edények legnagyobb kiöblösödése az edény felső harmadánál található, mely alatt faluk közel hengeres; hasuk kónikus, vagy enyhén homorúan ível (**20. kép, 291. tábla**).

⁴⁵⁴ A motívumkincs rendszerezésének alapját ISTVÁNOVITS 1981 képezte.

A lelőhely leggyakoribb hombártípusa, amelynek számos formavariációja van. Általánosan elterjedt.

A rákóczi falvi példányok mérettartománya változatos: peremátmérőjük 11–28 cm. A legnagyobb űrmértékű hombárok szerepét részben ez a típus töltötte be.

A formai típus előzményei a 2–3. században széles körben kimutathatók. Eredetét illetően vaskori hagyományok továbbélésével és római forma átvételével is számolhatunk.⁴⁵⁵ Újabb közlésből Csongrád megyéből idézhetjük a típust 2–3. századi környezetből, ahol mélyen a nyakon futó besimított dísszel tűnik fel.⁴⁵⁶ A középső szarmata kora kialakult formának a késő szarmata korban öblösebb, nagyobb űrtartalmú formai változatai terjedtek el.

Vaday Andrea a Szolnok megyei anyag alapján különítette el a széles és szűk szájú hombárokat.⁴⁵⁷ Egy kunszentmártoni gödör két ép (tálakkal lefedett) hombárja alapján nyilvánvaló volt, hogy köztük jelentős kronológiai különbség nincsen. Rákóczi falván is megfigyelhetők ezek a változatok az 1. típuson belül. Egy szélesebb szájú, öblös testű kiegészített edény szinte pontos mása az egyik kunszentmártoni hombárnak (**148. tábla 4, 291. tábla 2**). A kunszentmártonihoz hasonlóan ez is csak korongolt tagolásokkal ellátott.⁴⁵⁸ Két nagy méretű edény a hombárok szűkebb szájú, kifejezettebb nyakrésű változatához tartozik, amelyek Kunszentmártonon és Tiszaföldváron is jelen vannak (**98. tábla, 291. tábla 3–4**).⁴⁵⁹ A nyúlánkább, kónikus szájú edények (**148. tábla 1, 218. tábla 1, 291. tábla 1**) legjobb párhuzamai szintén a kunszentmártoni településről származnak.⁴⁶⁰

Díszítés

Teljesen díszítetlen és tagolatlan felületű hombárok alig mutathatók ki az anyagban. Tagolatlan, vagy csupán egyetlen árokkal gyengén tagolt vállú edények a 2. hombártípus esetében fordulnak elő.

Korongolt díszítések

Minden formai típusban feltűnhetnek olyan edények, amelyek csak korongolt árkolással-bordákkal díszítettek. A korongolt díszítéseket több típusra oszthatjuk: (1) egy sávban díszítettek, (2) két korongolt sáv, köztük teljes

⁴⁵⁵ A kérdés kifejtését, a hombárok kutatástörténetét ld. MASEK 2012b, 193–196, 220–221.

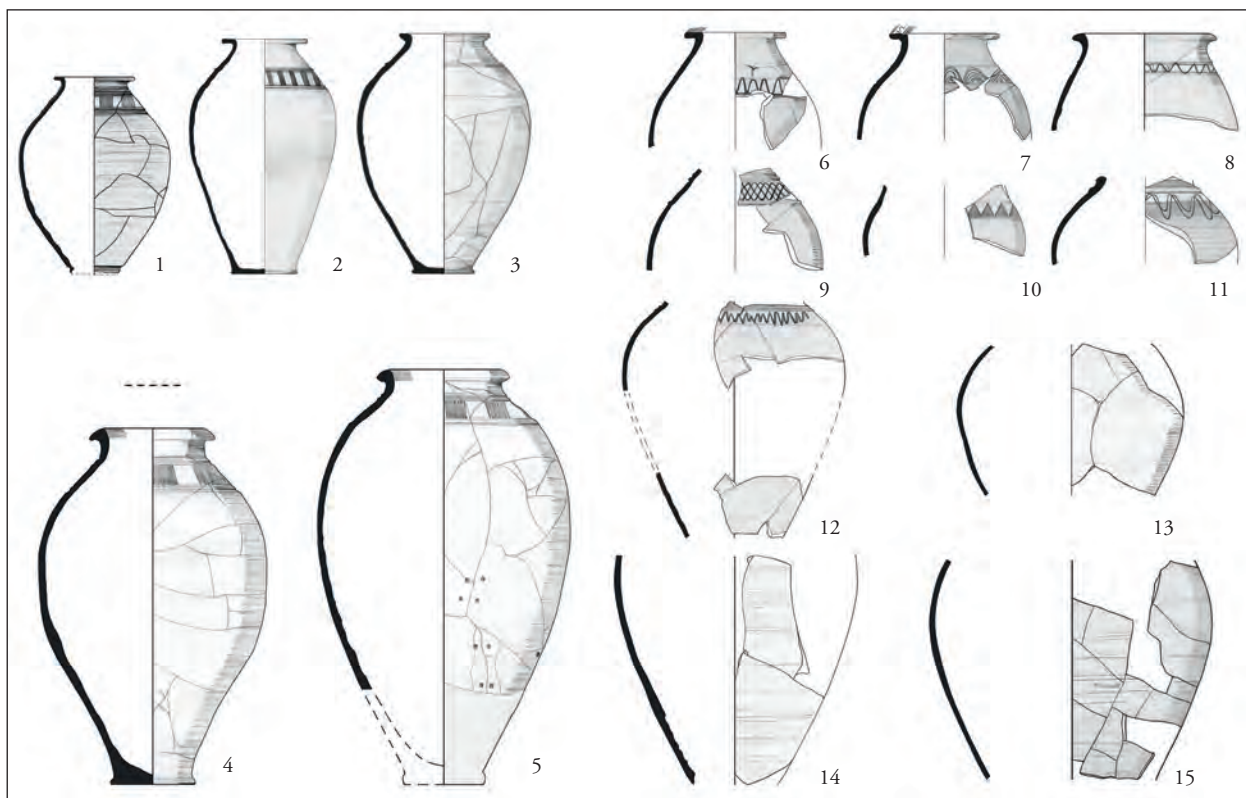
⁴⁵⁶ BALOGH–LÓRINCZY 2010, 95. 6; SÓSKUTI 2010, 174, 2. kép 12.

⁴⁵⁷ VADAY 1989, 137–139.

⁴⁵⁸ VADAY 1989, Abb. 32. 1.

⁴⁵⁹ VADAY 1997a, 11. kép 2–5; VADAY 1989, Abb. 32. 11–12.

⁴⁶⁰ VADAY 1989, 139, Abb. 32. 13–14.

20. kép 1. horizont, 1. hombártípus

felületet borító felületkezeléssel, és (3) mélyen bordázott váll (21. kép). Az egyetlen tagolással ellátott hombárok nagyon ritkák. Gyakoribb, hogy a vállon a díszítősáv kialakítása megtörténik, de a besimított díszítést nem végezték el. Ezekben az esetekben vagy az edény korongolt felületkezelése húzódik át a díszítőmezőbe is, ritkábban a felület függőlegesen fényezték. Igen ritkán jelennek meg a bordázott vállak, amelyek a késő szarmata – hun kori díszítések általános, bordázást kedvelő irányához tartoznak (pl. 79. tábla 17).

Besimított díszítések

A késő szarmata korongolt kerámia legjellemzőbb díszítéstípusa a besimított motívumok használata. Az edényeken többnyire csak egy-egy díszítősáv helyezkedik el, amelyet korongolt árkolásokkal és bordákkal vettek körbe, lezárva a díszítőmotívumot. A díszítősávból kilógó díszítésekkel alig találkozunk, jóval gyakoribb, hogy a korongolt tagolások nyitottak, és nem keretelik mindkét oldalról a besimítást.

1. díszítőstílus: besimított díszítés a perem alatt

Az 1. besimított díszítőstílust a közvetlenül a perem alatt húzódó díszek jelentik. Szűk szájú hombárok nyakán mintegy 16 cm-es peremátmérőig fordul elő. Rákóczi falván igen

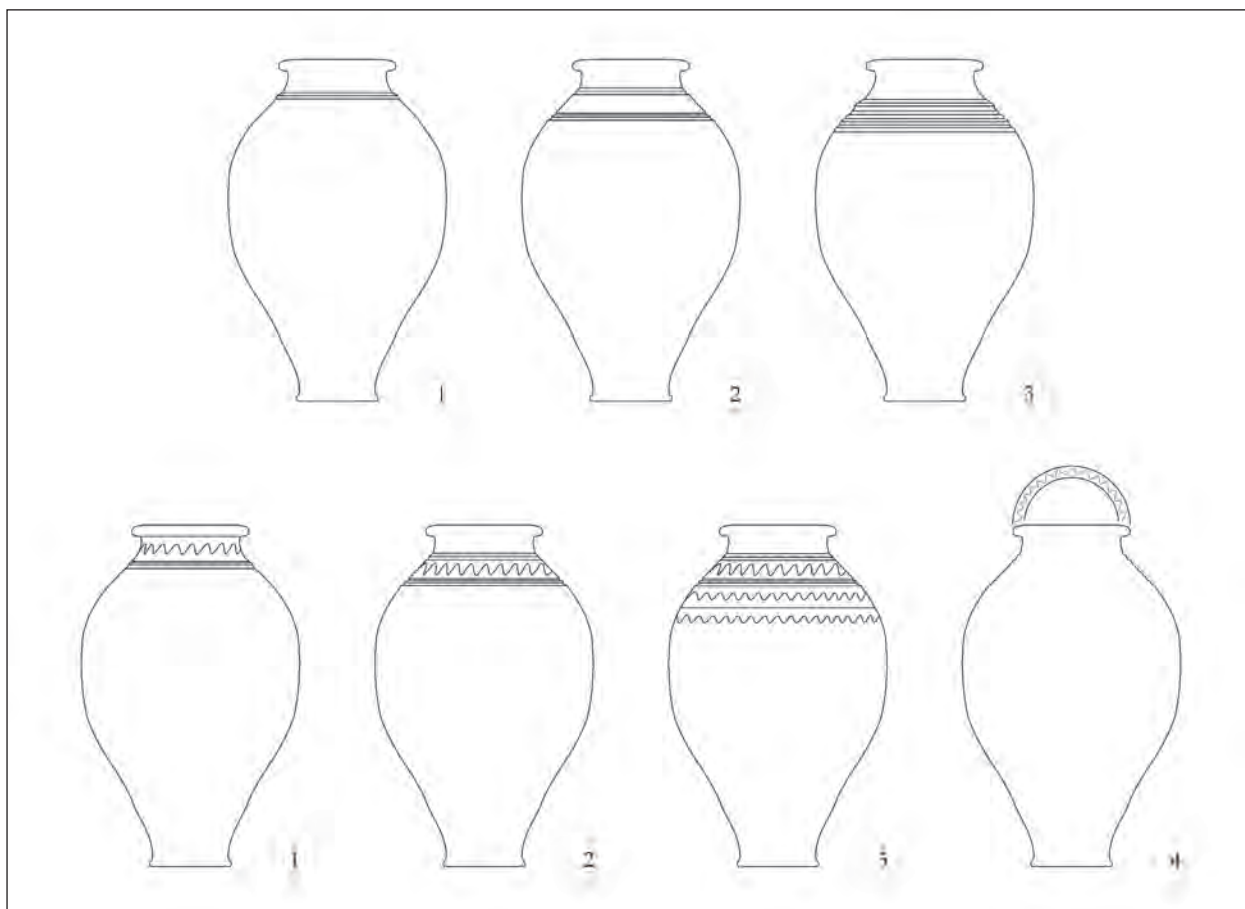
kis számban lehettek jelen (86. tábla 1–2). A nagyobb átmérőjű, hasonló díszítéssel ellátott hombárok a 3–4. hombártípusokba sorolhatók: peremük vastag, vízszintesen kihajló, nyakuk kónikus.

A díszítés a Szolnok megyei szűk szájú hombárokra ritka.⁴⁶¹ A közölt anyagokból a díszítésmód Gyomára jellemző a leginkább, ahogyan a szűk szájú, ívelt nyakú, nyúlánk testű hombárok tömeges jelenléte is.⁴⁶² A békési anyagokban a hombártípus a díszítéstípussal együtt továbbélt a késő szarmata korig, igaz, a kis átmérőjű hombárperemek már nagyon ritkák.⁴⁶³ A gyomaival azonos korú telepnyag a Közép-Tisza-vidékről nem ismert, ezért nem dönthető el, hogy a díszítésmód a régió anyagában korábban is előfordult-e.

⁴⁶¹ VADAY-VÖRÖS 1977; VADAY-VÖRÖS 1980; VADAY 1997a. VADAY 1989 ritka kivételai: Taf. 45. 20, 123. 1 (hullámvonaldísz), 35. 7 (cikkakvonal).

⁴⁶² VADAY 1996a, fig. 67–72.

⁴⁶³ Pl. VADAY 2011a, Pl. 9. 12, 15; 10. 11; VADAY 2011b, Pl. 13. 2, 17. 15. Csak a szűk szájú edények köréből idéztem. A szűk, ívelt nyaktörések gyakori díszítését mutatja VADAY 2011b, Pl. 29.1–6. A Csongrád megyei anyagban, besimított hullámvonaldísz széles szájú hombár ívelt nyakán: BALOGH-LÖRINCZY 2010, 62. kép 3; ritka, egyes vonaldísz a nyakon: HEIPL 2017, 2. t. 1.

21. kép 1. horizont, a hombárok korongolt és besimított díztípusai

2. díztípus: besimítással díszített sáv a vállon

A 2. besimított díztípus a vállon, korongolt tagolással kiemelt mezőben kialakított besimított díztetés. Hasonló díztípus a teljes szarmata területen uralkodó.

A legjobban elterjedt díztómotívum az egyes, lendületes hullám- és cikcakkvonal. A kétszeres, egymást fedő hullámvonal ritkább jelenség.⁴⁶⁴ Alig fordul elő a többszörös, egymás alatti hullámvonal, amely a szolnoki anyagban alig tűnik fel,⁴⁶⁵ és főként békési, már a nyaktól indított díztetésű edényeken jelentkezik.⁴⁶⁶ A klasszifikáció során az éles, rövid amplitúdójú hullámvonalakat cikcakkvonalnak határoztam meg, de ennek, csakúgy mint a motívum magasság-arányainak, gyakorlati jelentősége nincsen. Cikcakkvonalat korong használata nélkül, gondosan szögletesre kialakítva sosem használtak a hombárok (26. kép 1–6).

A rákóczifalvi anyag egyik leggyakoribb díztéstípusa a matt és fényezett mezők váltakozásával kialakított besimított díztetés („mezős besimítás”, 26. kép 7–10). Közülük is elsősorban a függőleges, illetve a balra dőlő négyzetek, téglalapok kedveltek, de jobbra dőlő vagy egymás felé irányított motívumok is előfordulnak. A megyei anyagban a kései telepeken kifejezetten gyakori díztéstípus.⁴⁶⁷ A Csongrád megyei anyagban szintén jelen van, a telepek nagyobb részén képviselt egy-két példánnyal.⁴⁶⁸ A békési nagy anyagközlések alapján a díztetés regionális elterjedésével számolhatunk az Alföldön, az ottani telepeken ugyanis a díztetés gyakorlatilag hiányzik.⁴⁶⁹ Az elterjedés északi-északkeleti határa közlések hiányában homályos. A Felső-Tisza-vidék között Tiszavasvárin szintén hiányzik,

⁴⁶⁴ Pl. VADAY 1989, Taf. 46. 9, VADAY 2011b, Pl. 28. 2–8.

⁴⁶⁵ VADAY 1989, Taf. 39. 36, VADAY 1994, Tab. III. 17.

⁴⁶⁶ Pl. Dobozon: MEDGYESI 1989, 24. t. 1; Örménykúton: VADAY 2011b, Pl. 17. 3, 19. 15, 22. 2, stb.

⁴⁶⁷ VADAY 1989, Abb. 33. 3, 4, 6; FÜLE 1995, IV. tábla 1, 4; CSEH 2001, 9–10. kép.

⁴⁶⁸ SÓSKUTI 2010, 178; PÁRDU CZ 1938, 120. (Hódmezővásárhely-Solt-Palé I); PÁRDU CZ 1942, IV. tábla 12. (Hódmezővásárhely-Kopáncs I); VÖRÖS 1992, III. tábla 1, XIV. 5. (Tápé-Széntglaégető); BENEDEK-PÓPITY-SÓSKUTI 2017, 158. (Makó, M43, 29. lh.).

⁴⁶⁹ Ritka kivételek az örménykúti anyagban: VADAY 2011b, Pl. 27. 8–9.

így egyelőre a díszítéstípus fő elterjedési területének a Közép- és Dél-Tisza-völgy tartható.

Gyakori a háló- vagy rácsmintás besimítás: a hullámvonalas és mezős motívumcsoport után a harmadik legelterjedtebb motívum a hombárok (26. kép 11). Alkalmazása a késő szarmata korban Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Békés megye területén is széles körben elterjedt volt.⁴⁷⁰

A függőlegesen vagy ferdén besimított vonalak használata a minta egyszerűsége mellett nagyon ritka az anyagban (26. kép 12–14). Egyes, függőleges vonalak a korszoktól eltérően nem fordulnak elő Rákóczi-falván. Többes vonalak néha feltűnnek (pl. 28. tábla 10).⁴⁷¹ Szintén ritka az egyes, balra dőlő vonaldísz. Rákóczi-falván háromszor fordul elő (9. tábla 21, 79. tábla 16, 107. tábla 7).⁴⁷² A korszok díszítési alapján a díszítőmotívum a 4. század végénél – 5. századnál hamarabb nem terjedhetett el szélesebb körben. A közölt megyei anyagban egy kései formájú, cilindrikus nyakú, hombárszerű edényen tűnik fel hasonló dísz; válla és pereme is hullámvonaldíszrel ellátott.⁴⁷³ Az örménykúti telepen szintén hullámvonaldíszrel kombinálták a motívumot. A teljes motívumcsoport esetében késő szarmata – hun kori elterjedéssel számolhatunk.

Egy edényvállon erős kontúrú háromszögekből kialakított díszítés látható, amely szintén gömbös testű edény vagy hombár lehetett (76. tábla 16; 26. kép 17). Az endródi telep anyagában a hálóminta egy esetben besimított háromszög sor alatt látható,⁴⁷⁴ egyébként a motívum párhuzamai a korszokra jellemzőek. Az erős kontúrú motívumok egyéb változatai a 2. hombártípusra jellemzőek.

Egy rákóczi-falvi hombáron árkádíves besimított motívum látható (286. tábla 1; 26. kép 15). Az árkádíves motívumcsoport a korszokon általánosabb (ld. ott). A hatszoros árkádív pontos párhuzama csurogi korszón tűnik fel.⁴⁷⁵

3. díszítőstílus: besimítással díszített több díszítésű

A 3. díszítőstílust a több sávban húzódó besimított díszítés alkotja. Nagyon ritka, és az edénytípushoz kötése is bizonytalan. Húzódhat több hullámvonal a vállon (67. tábla 3),

esetleg a hason mélyen folytatódik a test díszítése (67. tábla 2, 117. tábla 9). Egyedi a 9. tábla 21. edényváll, amely valószínűleg szintén szűk szájú hombárhoz tartozott. Arra, hogy a díszítőstílus megjelenhet a késő szarmata kori hombárokon, egy szép példát Alibunár környékéről idézhetünk.⁴⁷⁶

4. díszítőstílus: besimított díszítés a peremen

A perem besimított díszítése. Nagyon ritka. Két esetben fordul elő, vízszintesen kihajló hombárok peremén. Egyes vonalakkal (139. tábla 10) vagy hullámvonallal (286. tábla 1) díszítették őket. Párhuzamaikat hombárokra Tiszavasváriból, Örménykútról, Makóról, Tápérol, Temesvárról,⁴⁷⁷ Versec-Cserevárról és Alibunár környékéről ismerem. A cserevári és két alibunári perem kivételével mindegyik lelőhelyen hullámvonaldíszeket alkalmaztak, Temesváron és Makón többszöröket. A cserevári és alibunári példányokon egyes vonalak sorakoznak, két esetben szakaszos elrendezésben: ezek a délnyugat-bánsági leletek a 139. tábla 10. perem legjobb párhuzamai.⁴⁷⁸ Széles, általában behúzott edényperemeken jelentkeznek.

2. Szűk szájú, függőlegesen fényezett hombárok

A 2. hombártípus elkülönítését az elsőtől a test erősebben ívelt vonalvezetése, és a technológiai részletek együttesen indokolják (22. kép). Ívelt nyakú, nyúlánk testű edények, amelyek felülete függőlegesen fényezett.

Általában közepes nagyságúak, de az 1. típus legnagyobb mérettartományával egyező nagyságban is készíthették őket (102. tábla 1): premátmérőjük 14–30 cm.

Válluk magasan (124. tábla 1, 127. tábla 6) vagy alacsonyabban is ülhet (94. tábla 8), alatta testük egyenletesen, erősen összeszűkül. Szűkebb (147. tábla 4) és öblösebb (124. tábla 1) változataik is elkülöníthetők. Szokatlanul széles szájú, de leginkább ide köthető a 10. tábla 11. hombárperem.

Ezek a hombárok általában erős fényezéssel ellátottak. Erősen csillogó világosszürkekék, esetleg vörös törésű, sötét-zöldesszürke színűek (147. tábla 4), ritkán oxidált égetésűek (94. tábla 8, 293. tábla 2). Összetettebb korongolt tagolások nem fordulnak elő rajtuk. Aljuk konkávan ível, talpperemük nincs, talpuk enyhén homorú: a talpak

⁴⁷⁰ Szolnok: VADAY 1989, Abb. 33. 8 (= Taf. 46. 19), Abb. 32. 12 (= Taf. 57. 3), Taf. 40. 20; VADAY 1997a, 11. kép 1, 4; Csongrád: PÁRDU CZ 1938, Abb. 8, VADAY 1997a, 14. kép 5; Békés: VADAY–RÓZSA 2006, 6. kép 4, 12. 12, VADAY 2011b, Pl. 24. 2, 27. 5, 69. 1, 3, 73. 8.

⁴⁷¹ Párhuzam Balástyáról: BALOGH–LŐRINCZY 2010, 55. kép 1.

⁴⁷² Párhuzamok Örménykútról: VADAY 2011b, Pl. 4. 13, 27. 4; jobbra dőlő egyes vonaldísz valószínűleg szintén hombárról: Трифуновић 2016, T. 53. 3. (Feketető/Crna Bara).

⁴⁷³ VADAY 1989, Taf. 61. 17.

⁴⁷⁴ VADAY 2011a, Pl. 5. 10–12.

⁴⁷⁵ Трифуновић–Пашић 2003, fig. 10. 1.

⁴⁷⁶ TRIFUNOVIĆ 1990, T. VI. 4, fig. 11.

⁴⁷⁷ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XIV. 1, XV. 1, XXX. 1; VADAY 2011b, Pl. 6. 18; Sz. WILHELM 2017, 34. t. 1; PÓPITY 2015a, 6. kép 2; MARE et al. 2011, Pl. XLI. 9–10. Talán szintén hombárhoz köthető perem-törödékek: PÁRDU CZ 1939, XIX. t. 6; TRIFUNOVIĆ 1990, T. IV. 7, Трифуновић 2016, T. 208. 6.

⁴⁷⁸ Рашајски 1957, Tab. III. 5; TRIFUNOVIĆ 1990, T. II. 7, V. 3.

korongoltak, de fényezetlenek. A felhúzás után alakíthatták még őket korongon, de esztergálást nem alkalmaztak rajtuk. Ennek ellenére az edények kiváló minőségűek.

Az enyhén fedőhornyos, vízszintes, lekerekített peremű, ívelt nyakú edények többsége ehhez a hombártípushoz tartható, ahogyan a függőleges fényezésű oldaltöredékek is. A függőleges fényezést 380 esetben regisztráltam hombárokhoz köthető edények falán, amely a hombárok töredék-számának 12%-a. A hombártípus a lelőhelyen viszonylag ritkának számít.

Díszítés

A 2. hombártípus díszítése viszonylag ritka. A díszek a függőleges felületkezeléshez illeszkedő, függőleges irányú motívumokból állnak, és könnyen elválaszthatók a többi formai típus díszítéseitől.

Jellemző rájuk a sávos (mezős), függőleges besimítás, amely a nyakra „csúszott fel” (a hombárok 1. besimított díszítéstípusa). A díszítés tagolás nélkül zárul, vagy árkolásokkal lezárta a vállon (**69. tábla 5, 103. tábla 9, 120. tábla 11, 138. tábla 5, 149. tábla 2.** stb). A besimított dísz gyakran erős kontúrú. A **124. tábla 1.** hombáron jól megfigyelhető, hogy a váll fényezett és fényezetlen mezőkre való osztását egyszerűen a test függőleges irányú fényezésének szakaszos meghosszabbításával érték el.

A sávos, függőleges díszítés folytatódhat a testen is (3. besimított díszítéstípus, **120. tábla 11, 133. tábla 8**). Két esetben a vállat és a hasat biztosan egy önálló díszítősávként értelmezték, díszítésük a nyak besimítésétől eltér. A **150. tábla 1.** edény vállán erős kontúrú, széles, ferde díszítősávok húzódnak. Pontos párhuzama nincsen, de szintén két sávban elhelyezett erős kontúrú motívummal díszített egy kengyeli válltöredék.⁴⁷⁹ Ehhez a körhöz köthető egy Szolnok megyei szórvány, amely egymás felé dőlő ferde sávos mezőkkel díszített.⁴⁸⁰ A motívumcsoport (**26. kép 16–18**) inkább folyadéktároló edényekre jellemző (ld. lejjebb). A **34. tábla 7.** hombár hasán függőlegesen fényezett és besimított, szabálytalan cikcakkvonallal díszített sávok váltakoznak. Egy gödörbe fektetett kutya feje alatt feküdt összetörve. A hombártest murgai típusú motívummal való díszítésére (**26. kép 19**) párhuzamot nem ismerük.⁴⁸¹

A rákóczifalvi anyagra jellemző mezős besimítás a hombárok nyakán máshol nem tűnik fel, bár ismerünk

függőlegesen fényezett nyakú töredékeket.⁴⁸² Függőlegesen sávosan fényezett testű hombár ismert Kondorosról, amely más formai típusba sorolható, és váll hullámvonalköteggel díszített.⁴⁸³

A szakaszos ferde, és függőleges fényezésű mezők, az erős kontúrú motívumok és a murgai stílus használata egyaránt a késő szarmata – hun kori összefüggéseket erősíti meg. A kevés közeli párhuzam arra utal, hogy vagy rövidebb ideig tartó, vagy lokális műhelyhagyománnyal számolhatunk a díszítéstípus, és talán a hombártípus esetében is.

Értékelés

Az edénytípus nagyon jellegzetes, de a publikációk alapján a párhuzamok nehezen különíthetők el. A talpperem hiánya és a függőleges fényezés együttes előfordulása technológiai különbségekre utal. Előrelépést a jellegzetességek közös párhuzamainak keresésével érhetünk el.

A függőleges fényezés a közölt megyei szarmata anyagban nagyon ritka, és jellemzően szűk testű hombárokon jelentkezik.⁴⁸⁴ Korábban utaltak rá, hogy Csongrád megyében és a mai országhatáron túli dél-alföldi telepeken a késő szarmata kori hombárok általánosan használt felületkezelésének számít.⁴⁸⁵ Más megközelítés szerint eredetét és fő elterjedési területét éppen ellentétes irányban, a szarmata szállásterület északi és keleti határán kereshetjük.⁴⁸⁶

A nyúlánk testű, hengeres hasú hombárokra számos párhuzam lenne hozható.⁴⁸⁷ A típus szűkebb változata (**94. tábla 8**) a korai szarmata telepanyagokat is idézi, az újhartyáni, szűk szájú, nyúlánk formákra emlékeztet. Ezek pereme erősen kihajló, lekerekített; szűk nyakuk egyenesen tágul. Az újhartyáni forma jóval karcsúbb, ami valószínűleg a frissebb római hatásnak tulajdonítható.⁴⁸⁸ A szűk szájú, ívelt váll és a homorú, keskeny talp együttesen már ritkábban fordul elő a közölt anyagokban.

Kis számban már a gyomai B fázisban is megjelennek.⁴⁸⁹ Jó párhuzam egy tiszaföldvári példány.⁴⁹⁰ Ugyanezeket a formai jegyeket mutatja egy kis méretű

⁴⁷⁹ CSEH 2001, 10. kép 1.

⁴⁸⁰ CSEH 2004a, 7. ábra.

⁴⁸¹ Egy vatini kis méretű gömbös testű edény vállán szintén murgai jellegű motívum látható (Барачки 1971, Tab. XVII. 108).

⁴⁸² VADAY 1989, Kat. 380, Abb. 33. 16 (Tószeg), Kat. 39, Abb. 33. 18. (Jászberény).

⁴⁸³ VADAY–RÓZSA 2006, 7. kép 9.

⁴⁸⁴ VADAY 1989, Abb. 32. 4.

⁴⁸⁵ VADAY 1989, 138; hasonlóan egy makói anyagról HEIPL 2017, 182.

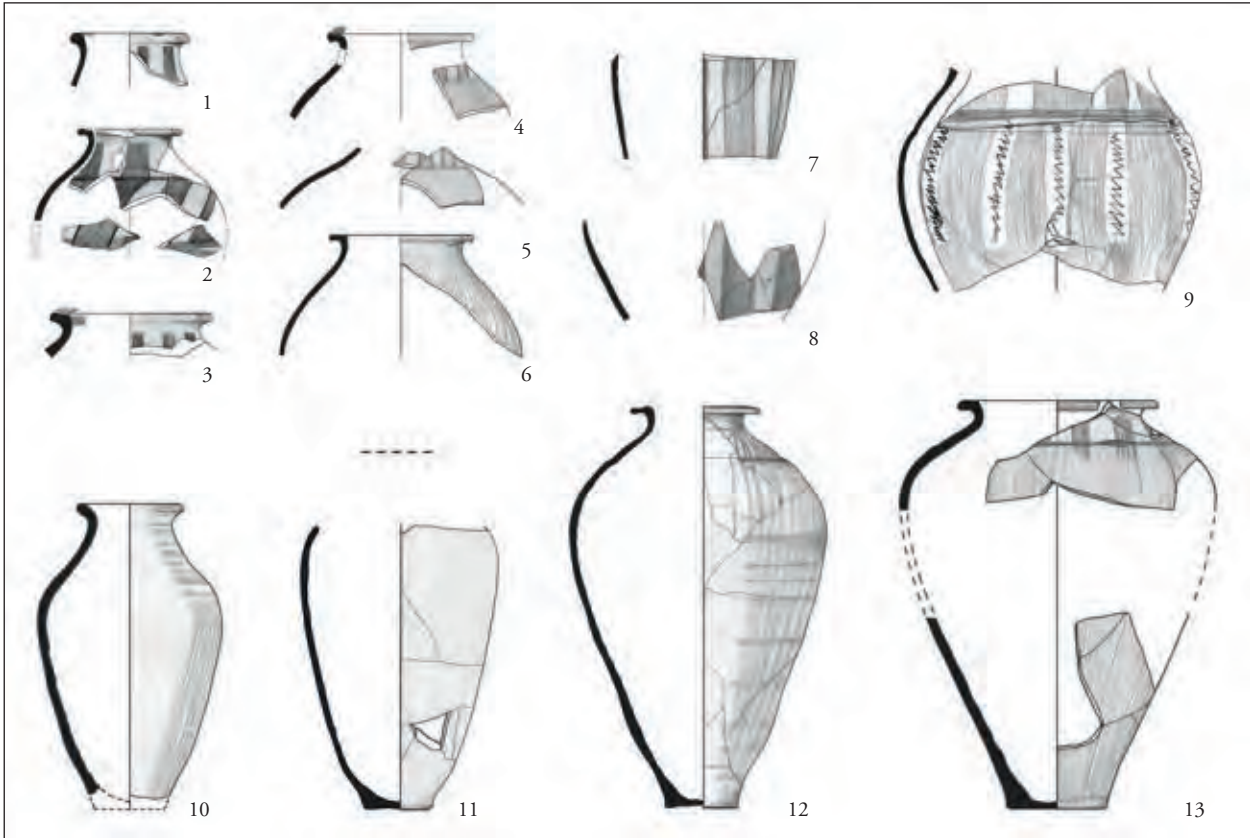
⁴⁸⁶ MEDGYESI–PINTYE 2006, 64.

⁴⁸⁷ Számos régebbi publikációban az edények rajza elnagyolt, illetve profilrajz sokszor nem áll rendelkezésre. Ezekre a továbbiakban nem hivatkozom.

⁴⁸⁸ VADAY–SZEKERES 2001, 240, 17. kép 2.

⁴⁸⁹ VADAY 1996a, fig. 76. 10–15.

⁴⁹⁰ FÜLE 1995, IV. tábla 2.

22. kép 1. horizont, 2. hombártípus

hajdúhadházi edény is.⁴⁹¹ Két szabadkai hombár hasonlít abban, hogy rajtuk a váll díszített sávját közrezáró korongolt tagolás nem fordul elő. Helyettük a hombárok a nyak és a váll találkozásánál tagoltak. Talpkiképzésük a 19. századi rajzok alapján bizonytalan.⁴⁹² Formailag és talpkiképzése hasonló, ám kikorongolt díszítősávja alapján esztergált felülettel rendelkezhet egy cservenkai hombár.⁴⁹³ Ugyanehhez a formai típushoz tartozik egy-egy talpperem nélküli temesvári, illetve csókai (?) hombár, utóbbi tagolatlan sávban kialakított hullámvonalas besímitott díszsel. Bizonyosan korongon fényezettek,⁴⁹⁴ ez alapján ezt a déli csoportot nem hozhatjuk közvetlen összefüggésbe a rákóczi falvi 2. típusal.

Nagy mennyiségű anyagot tartalmazó késő szarmata – hun kori telepanyagok jelenleg csak Békés megye területéről állnak rendelkezésünkre. A kondorosi anyagból mindössze

egy hombáralj sorolható feltételesen a típusba.⁴⁹⁵ Az örménykúti anyagból több talpperem nélküli tárolóedény ismert, egy esetben függőlegesen simított felülettel.⁴⁹⁶ A felület függőleges fényezése is feltűnhet a szűk testű hombárokon.⁴⁹⁷ Egyértelműen ide tartozik egy teljes, nyúlánk testű hombár, mely hullámvonallal díszített.⁴⁹⁸ Összességében azonban kijelenthető, hogy ezek a formai jegyek nagyon ritkák az örménykúti és kondorosi anyagban, az endrődi és orosházi telepen pedig egyáltalán nem fordulnak elő. Ez jelentős regionális különbségekre mutat rá a békési és közép-Tisza-vidéki anyagok között. Az északi eredet kérdése egyelőre a tiszavasvári anyag alapján vizsgálható. Itt szintén előfordulnak nyúlánk testű, függőlegesen simított felületű hombárok,⁴⁹⁹ de a tárolóedények többsége zömökebb, tojásdad alakú és szélesebb szájú, az általánosan elterjedt rákóczi falvi 1. típushoz hasonlítanak.

⁴⁹¹ PÁRDU CZ 1950, CXXXVII. t. 13.

⁴⁹² ГОНЛ 1899, 291, I. t. 1, 4, 300.

⁴⁹³ СИМОВЉЕВИЋ 1957, Tab. VII. 3.

⁴⁹⁴ MARE et al. 2011, Pl. XXXVIII. 7, LIII. 10; Трифуновић 2016, 146, T. 88. (Lelőhelye bizonytalan, a zentai múzeumban.)

⁴⁹⁵ VADAY–RÓZSA 2006, 11. kép 4.

⁴⁹⁶ VADAY 2011b, Pl. 20. 16–23, esetleg 5. 7–8, 13.

⁴⁹⁷ VADAY 2011b, Pl. 26. 3, 5, 7.

⁴⁹⁸ VADAY 2011b, Pl. 44. 3.

⁴⁹⁹ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XIX. 1, LIII. 1.

A hombártípus tehát nagyobb mennyiségben eddig csak Rákóczifalván (és Tisza-földváron) fordult elő.⁵⁰⁰ Technológiai jegyei alapján önálló műhelyagyományt követ a Tisza-vidéken. A békési anyagokkal cáfolható a biztos rokonság. Dél-Tisza-vidéki kötődése egyelőre nem igazolható. Az egyes formai elemek párhuzamai a Dél-Alföldön nagyobb számban találhatóak meg, de ez az eltérő kutatási helyzetből is adódhat.

A nyakon kialakított, erős kontúrú besimítás, esetleg a vállon egyéb díszítőmotívummal kombinálva, megjelenik Visegrád-Gizellamajoron, Dunabogdányban, és szórva nyosan a Bécsi-medencéig kimutatható.⁵⁰¹ A díszítőstílus alapján a rákóczifalvi 2. hombártípus a provinciális leletanyaghoz hasonlóan, a 4. század végére és az 5. század első felére keltezhető.

3. Széles szájú, szűk talpú hombárok

Széles szájú, felső negyedükben erőteljesen öblösödő edények behúzott, megvastagodó peremmel, és erőteljesen összeszűkülő aljjal. Négy kiegészített edényünk tartozik a típusba (**23. kép 1–4, 292. tábla**). A legegységesebb megjelenésű hombártípus a lelőhelyen.

Peremátmérőjük 22–30 cm (a kiegészítetteké 24–26 cm, magasságuk 33–34 cm).

Peremeik erősen megvastagodóak, és vízszintesen kihajlóak. Erősen behúzottak, kívül-belül lekerekítettek és elkeskenyedőek is lehetnek. A perem alatt közvetlenül öblösödő peremtöredékek a 4. formai típustól nehezen választhatók el (**23. kép**). Gyakorinak tűnik a vastos, lekerekített, domború kiképzés (pl. **18. tábla 3, 5**), amely galléros is lehet (**45. tábla 5, 86. tábla 5**). Igazi omphalosos talpkiképzés csak egyetlen ebbe a típusba sorolható hombáron fordul elő a lelőhelyen (**113. tábla 5**).⁵⁰²

Ki kell emelnünk a **148. tábla 5. (23. kép 8)** hombár alj-váll töredékét, amely csak feltételeken köthető ehhez a típushoz. Vékony oldalfala, azzal egyező vastagságú talpa és egyenetlenül fényezett, díszítő jellegű felületkezelése is egyedivé teszi. Minden részletében jó párhuzama egy tiszai edény.⁵⁰³

Hibrid típust alkot a **48. tábla 5. (23. kép 9; 293. tábla 1)** edény. Széles szájú, kónikus vállú, az 1. hombártípusról kölcsönzött, szokatlanul nagy méretű mezős besimított

díszítéssel ellátva. Mérettartománya, arányai alapján legközelebb a 3. hombártípushoz áll. Ezek változatának, illetve a 2–3. századi fazékszerű edények kései leszármazottjának is tekinthető. Legjobb párhuzamait déli területekről idézhetjük: Makóról (díszítetlen) valamint Csurogról (díszített, de tömzsibb testű példányok).⁵⁰⁴

Díszítés

Díszítésük közvetlen a perem alatt húzódik (1. díszítőstílus), és a besimított motívumok közül a hullámvonalakra korlátozódik. Ezek ülhetnek korongolt keretelés között (**113. tábla 5, 149. tábla 7**), vagy megjelenhetnek lefelé nyitott korongolt keretelés kíséretében (**94. tábla 7, 136. tábla 9**). Egymás alatt kettőnél több nem húzódik. A közölt megyei anyagban a díszítőstílus eddig ismeretlen volt.

Értékelés

A 3–4. hombártípusról együttesen megállapítható, hogy a kutatásban felmerült egyrészt kelta-dák eredetük, másrészt, hogy újabb impulzusok – a császárkori északi típusú hombárok – hatására alakultak ki a szarmata területen.⁵⁰⁵ A 3. hombártípus a középső szarmata kori telepeken csak ritkán tűnik föl, a kompolti anyagban.⁵⁰⁶ Gyomán és Pócspestrin néhány jellemző peremkiképzéssel találkozunk, de ezek a töredékek a rákóczifalvi 4. hombártípus előzményeiként is értékelhetők.⁵⁰⁷ A kántorjánosi anyag alapján, amelyből ez a formatípus teljes mértékben hiányzik, feltételezhető, hogy a forma átvételével a térségben a 3. század közepe előtt nem számolhatunk. Ugyanakkor a Pócspestrin megjelenő vastos, soványítatlan peremek valószínűleg a Felső-Tisza-vidék külső, a szarmata területeken túli kapcsolataira figyelmeztetnek.⁵⁰⁸

A késő szarmata korban a típus Jász-Nagykun-Szolnok megyében eddig nem volt kimutatható. Vaday Andrea már korábban utalt a széles szájú, vastag, behúzott peremű öblös tárolóedények nagy számára a Körösöktől délre eső területeken.⁵⁰⁹ Legjobban ezzel a típussal állítható párhuzamba egy, a békési anyagokban (Kondoroson és Endrődön) feltűnő jellegzetes, széles szájú edénytípus, mely a rákóczifalvi hombároktól zömökebb alakjában, szélesebb és domborúan ívelő

⁵⁰⁰ Valamint ismeretlen lelőhelyű Szolnok megyei anyagban: CSEH 2004a, 7. ábra, 8. ábra 2.

⁵⁰¹ OTTOMÁNYI 2015b, 39, 29. lj.

⁵⁰² MEDGYESI–PINTYE 2006, 64.

⁵⁰³ KOVALOVSKI 1980, 27. t. 16, 10. 1.

⁵⁰⁴ VADAY 1996a, 112–115, fig. 75; SZ. WILHELM 2017, 7. t. 4; Трифуновић–Пашић 2003, fig. 10. 3–4.

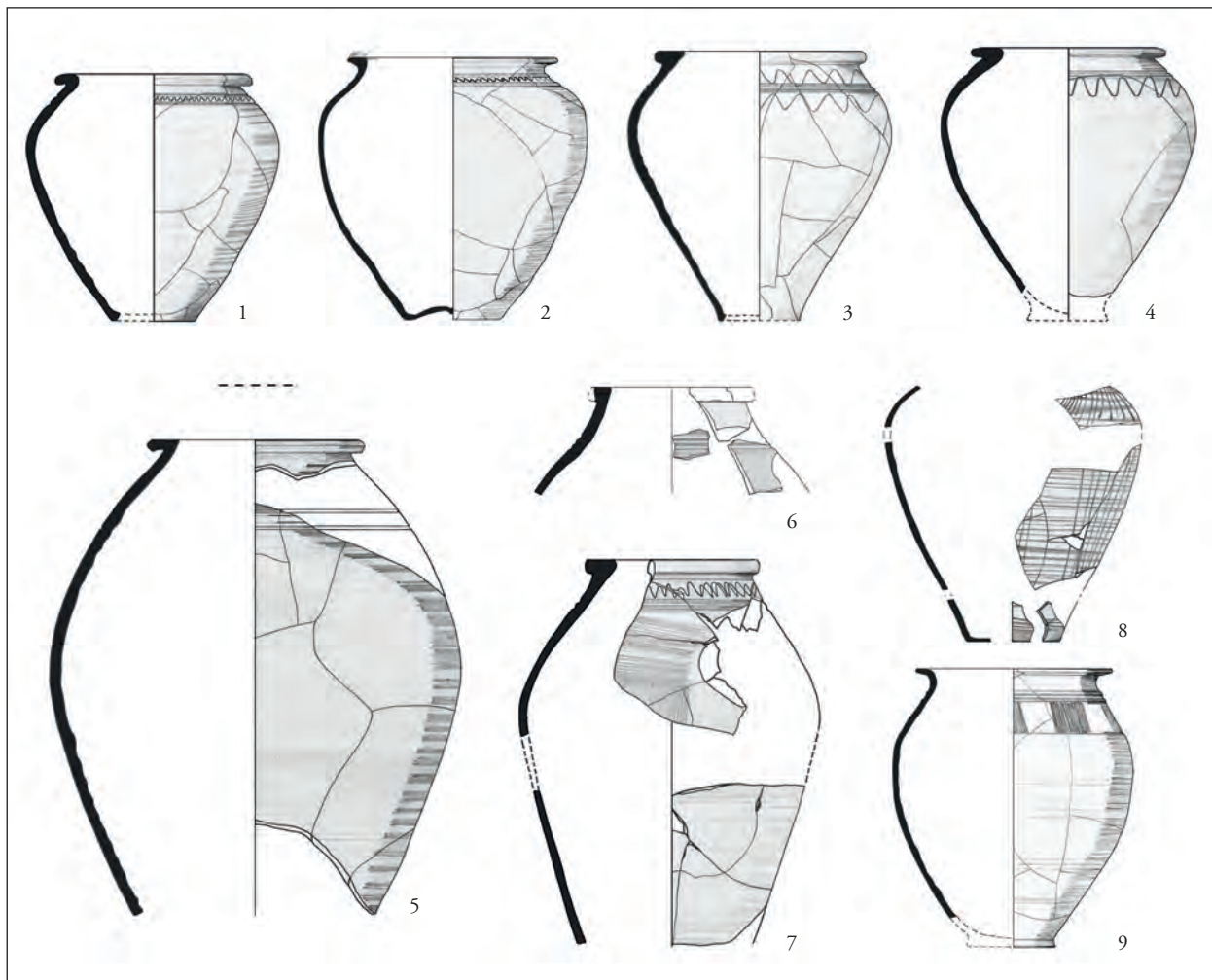
⁵⁰⁵ PÁRDUZ–KOREK 1958, 30–31; MASEK 2012b, 195–196.

⁵⁰⁶ PL. VADAY–HORVÁTH 1999, 36. t. 5.

⁵⁰⁷ VADAY 1996a, fig. 70. 19; MASEK 2012b, 221–222.

⁵⁰⁸ MASEK 2012b, 221–222.

⁵⁰⁹ VADAY 1989, 139, Abb. 32–33.

23. kép 1. horizont, hombárok: 3. hombártípus: 1–4, 4. hombártípus: 5–7

talpában tér el.⁵¹⁰ A békési zömök hombárformák esetében nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ezek a középső szarmata kori települések óta folyamatos helyi fejlődés során alakultak ki.⁵¹¹

A formai hasonlóság mellett ez az utóbbi típus szintén regionálisnak tűnik; inkább párhuzamos fejlődésről, vagy közös előképről lehet szó, mintsem a műhelyek azonosságáról. A szoros kapcsolatot azonban a díszítésrendszerek elemzése is alátámasztja. A rákóczi falvi hullámvonaldíszek a békési anyagokban nagy számban jelen vannak, és többféle változatuk is feltűnik.⁵¹² A forma és a díszítés kötöttségét mutatják az Istvánovits Eszter szakdolgozatában érintett, közöletlen hajdúsági anyagok is,⁵¹³ amelyek alapján a

hombárforma a késő szarmata korban az északkelet-alföldi régióban is elterjedt lehetett.

Amíg az észak-alföldi szarmata–germán határ anyagát, illetve az aranyosmeggyesi fazekasműhely anyagát alig ismerjük, addig a hombártípus eredetkérdésére nem adható végleges válasz. A Közép-Tisza-vidéken a békésihez hasonló fejlődéssel, kelet- vagy észak-alföldi elemek frissebb átvételével egyaránt számolhatunk. A 3–4. típusra egyaránt igaz, hogy a késő szarmata – hun kori dél-alföldi kerámiaművéséghez nem kötődnek, azokban a leletegyüttesekben csak ritka kivételekként fordulnak elő.⁵¹⁴

4. Széles szájú, hordótestű hombárok

A 4. hombártípust a széles szájú, nyak nélküli, hordótestű edények alkotják. Jellemzőjük az egyenletesen táguló fal,

⁵¹⁰ VADAY–RÓZSA 2006, 7. kép 9; VADAY 2011a, Pl. 5. 6.

⁵¹¹ Vö. VADAY 1996a, fig. 194–195.

⁵¹² VADAY–RÓZSA 2006, 7. kép 8–9, 11. 7, 10, 12, 16. 18; VADAY 2011a, Pl. 5. 1–5, 19. 6, 10, 14–16, 19, stb.; MRT 10, 46. t. 7. A kondorosi anyagból idézett széles szájú (26 cm), hordótestű edényformán jelenik meg a díszítés Sarkadon (VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 11. 6).

⁵¹³ ISTVÁNOVITS 1981, I. tábla, Kat. 31, 33, 62.

⁵¹⁴ Pl. PÁRDU CZ 1939, 143, XIX. 2; PÁRDU CZ 1942, VI. t. 16; SZALONTAI 2003, Kat. 116; BALOGH–LŐRINCZY 2010, 65. t. 2.

maximális átmérővel az edény középtáján vagy felső harmadában (**23. kép 5–8**).

Átmérőjük 17–27 cm, azaz az 1–2. típushoz hasonlóan különböző mérettartományokban is készültek.

Peremük vízszintesen levágott, behúzott és vaskos. Kevés rekonstruálható edény tartozik ide. Peremeik nem választhatók el jól a 3. típustól, ahogy a nagyobb oldaltörédek sem az 1. típustól.

Díszítés

Díszítésükre korongolt árkolások, illetve bordák jellemzőek (**73. tábla 1, 147. tábla 1**), vagy a 3. típusra jellemző, közvetlen a perem alatt kialakított, kettős besimított hullámvonal jelenik meg korongolt kereteléssel (1. díszítéstílus, **73. tábla 2, 148. tábla 2**).

Értékelés

A közölt anyagban nem gyakoriak, de ez a teljes profilok kis számából is adódhat. Széles szájú, hordótestű, az ittenieknél zömökebb hombárok a korai anyagból egyedül Kompoltra jellemzőek, és hasonló peremek kis számban megfigyelhetők Pócspetrin.⁵¹⁵ Óvatosságra int, hogy a tiszavasvári anyagban csak a 3. ház anyagában fordulnak elő hasonló formai típusba sorolható edények, de esetükben az északi típusú hombárok friss hatásával is számolhatunk.⁵¹⁶ Az eltéréseknek kronológiai okai is lehetnek.

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyagban a 4. hombártípus a 3-hoz hasonlóan ritka. A késő szarmata – hun kori törökszentmiklós-újballai leletegyüttesben a rákóczi falvi 2. hombártípussal párhuzamba állítható nyúlánk, talpperem nélküli tárolóedények kísérik.⁵¹⁷ Az idézett törökszentmiklói hombár a **73. tábla 1.** edényhez hasonlóan, a leletanyagban ritka, mélyen a vállon húzódó többszörös árkolással díszített. Szintén a 4., esetleg a 3. hombártípushoz tartozik egy ismeretlen lelőhelyű Jász-Nagykun-Szolnok megyei edény, amelyen a szokásos kettős hullámvonaldísz bekarcolással alakították ki.⁵¹⁸ A piskolti és a békési anyagok széles szájú, és hosszan öblösödő falú hombárjairól teljes edényprofilok hiányában is megállapítható, hogy ehhez a típushoz tartoztak,⁵¹⁹ de mennyiségük kicsi. A **73. tábla 1.** hombárnak jó párhuzama ismert Kiskundorozsmárról.⁵²⁰

⁵¹⁵ PL. VADAY–HORVÁTH 1999, 31. t. 16; MASEK 2012b, 221–222.

⁵¹⁶ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XIV–XV.

⁵¹⁷ VADAY 1989, 138, Kat. 417, Taf. 152. 11.

⁵¹⁸ CSEH 2004a, 14, 3. ábra.

⁵¹⁹ GINDELE 2010, Abb. 55. 1–4; VADAY–RÓZSA 2006, 11. kép 15; VADAY 2011b, Pl. 17. 16, Pl. 19. 15.

⁵²⁰ BALOGH–LŐRINCZY 2010, 65. t. 2.

Akár délről, akár északról jövő hatással, akár regionális kialakulással számolunk, ez az edénytípus a Közép-Tisza-vidéken csak a késő szarmata korban jelent meg, és akkor sem vált túl elterjedtté. Valószínűleg az 1. és 3. típus keresztvezését jelenti, nagyobb űrtartalmú, öblösebb edények elérése érdekében.

5. Meredek szájú hombárok

A meredek szájú hombárok nyakrésze függőleges állású (**24. kép**). Nagyon ritkák. Ezek a tárolóedények a késő szarmata – hun korra keltezhetőek, és mind egyedi példánynak számítanak.⁵²¹

Peremátmérőjük 15–18 cm.

A rákóczi falviak az 1. hombártípus formaváltozatának tarthatók. Abban különböznek, hogy rövid, erősen megvastagodó peremmel látták el őket, így a szájrész a cilindrikus peremű késő szarmata edényekére emlékeztet. Egyértelműen az 1. típussal áll rokonságban, de mégis kissé idegen tőle a **4. tábla 1.** és **117. tábla 6.** megnyúlt szájrésze, és peremkialakítása. Szintén az 1. típus kónikus vonalvezetéséhez hasonlít a **129 tábla 1.** kétszer ferdén levágott peremű edény. Legegyedibb a **151. tábla 3.** vaskos pereme, éles szögben csatlakozó, bordázott válla. Oxidált égetésű, fényezett felülete sötét vörösbarna. További hengeres nyakú, vékony falú példák esetleg gömbtestű edényekhez is tartozhattak (**81. tábla 3, 133. tábla 5, 136. tábla 1**).

Testük a rákóczi falvi 1. hombártípushoz, egy kiegészített örménykúti tojásdad testű tárolóedényhez, egy kengyeli hombárhoz, és egy Jász-Nagykun-Szolnok megyei hombárszerű edényhez állhatott közel. Utóbbinak szintén cilindrikus, rövid nyaka van.⁵²²

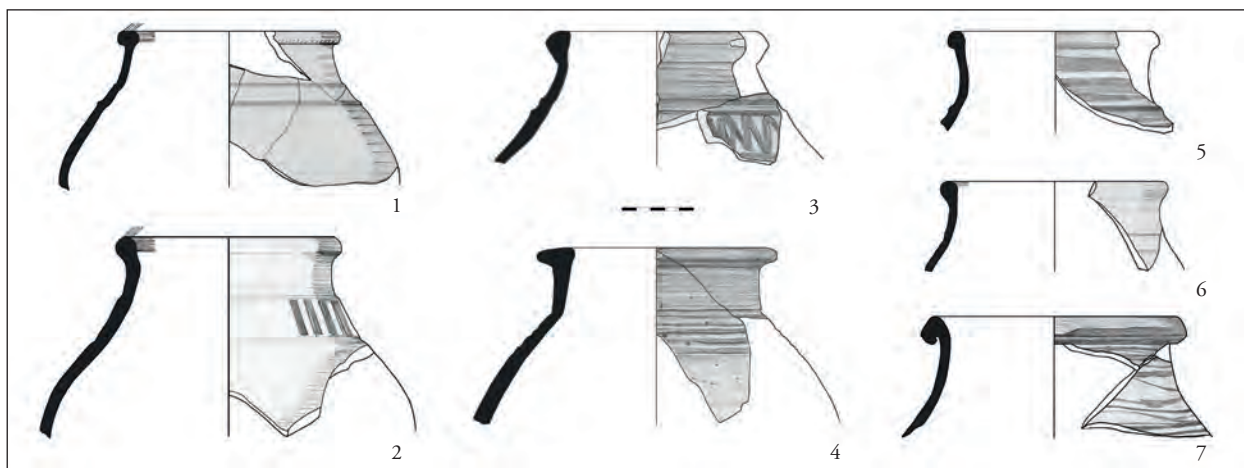
Díszítésükre az 1. típushoz hasonlóan a nyak alatt kialakított, korongolt tagolásokkal keretelt besimított díszek jellemzőek. A motívumok közül a hullámvonalas és a mezős besimítás jelentkezik.

Peremtípusok

A peremek többsége rövid nyakrésszel bíró töredék, amelyek önmagukban edényformához nem rendelhetőek. A feldolgozás során sok altípust elkülönítettem, hiszen a peremeket számtalan változatban síkozták és kerekítették a korongon való felhúzás közben, majd a másodlagos alakítás és a fényezés során.

⁵²¹ VADAY 1989, 139, Abb. 33. 24–26.

⁵²² VADAY 2011b, Pl. 44. 2; CSEH 2004a, 3. ábra; VADAY 1989, Abb. 33. 1.

24. kép 1. horizont, 5. hombártípus

A peremkialakítások nem társíthatók kizárólagosan egy-egy edényformához, és a töredékesebb telepanyagok jövőbeli feldolgozása is megkíván egy egyszerű, általános érvényű peremtípológiát. A peremek összetétele, arányaik a szarmata telepeken belül regionális és kronológiai különbségeket rajzolhatnak ki. A peremkiképzéseket a kihajlás szöge alapján láttam érdemesnek egyszerűsíteni. A 4. és a 8. peremtípus kivételével minden peremtípus előfordulhat fedőhornyos változatban, a vízszintes típusok pedig hornyolt kiképzéssel is (25. kép).

Az 1. peremtípust az álló, megvastagodó, lekerekített peremek alkotják. Elsősorban ezek alkotják az 5. hombártípusnak nevezett késő szarmata kori formaváltozat edényperemeit.⁵²³

Az enyhén kihajló, lekerekített vagy síkozott peremeket (2. peremtípus) valamint az erősen kihajló, lekerekített vagy síkozott peremeket (3. peremtípus) élesen egymástól nem lehet elválasztani a gyorskorongolt anyagban.⁵²⁴ Az erősen kihajló, lekerekített peremek a szarmata telepek leggyakoribb peremtípusai.⁵²⁵ A gyomai B fázisban már nagy mennyiségben fordulnak elő.⁵²⁶ A gyomai hombárok azonban teljes profiljukat tekintve a rákócziaktól jellegzetesen eltérnek: viszonylag szűk szájuk van, magas, enyhén ívelt válluk, és kihasodásuk leginkább az edény közepe táján helyezkedik el. Az enyhén-erősebben kihajló, lekerekített peremek vannak többségben Orosháza-Szénási út késő szarmata kori lelőhelyén is.⁵²⁷ A sarkadi anyagban jól érzékelhető, hogy a

kihajló peremek többnyire szűkebb szájú, ívelt falú hombárokhoz tartoznak, míg a vízszintesek leginkább az egyenes falú, öblös testű típusok peremeit képezték.⁵²⁸

A 4. peremtípus kihajló, elkeskenyedő, ferdén levágott. A szegvári telep fő peremtípusa. Ez a kelta-dák kultúrkörből ismert forma elsősorban a 2. és kora 3. századi anyagban van jelen.⁵²⁹ A perem és a bordával besimított hullámvonallal díszített váll együttes párhuzamait a gyomai B fázisban is megtaláljuk.⁵³⁰ Későbbi anyagokban alig mutatható ki. Rákóczi falván is kevés van belőlük: azok sem a korai anyag klasszikus jellegzetességeit mutatják, és elsősorban széles szájú formai változatokon tűnnek fel.

Az 5. peremtípust vízszintesen kihajló, keskeny, fedőhorny nélküli vagy enyhén fedőhornyos peremek alkotják. A késő szarmata korra általánosan elterjedt formává vált. Az enyhe fedőhorny önmagában nem korhatározó, kisebb számban előfordul már a középső szarmata kori telepeken is.⁵³¹ A 2. hombártípus meghatározó peremkiképzése, de az elsőben is igen gyakori.

A 6. peremtípusú, gyakran erősen behúzott és egyben vízszintesen kihajló, vastag peremek a korábbi Jász-Nagykunszolnok megyei anyagra nem jellemzőek.⁵³² Elsősorban a Békés megyei anyagban gyakoriak a közölt alföldi szarmata finomkerámiában. A gyomai anyagból kiindulva azon a területen is csak a 3. század közepe után terjedtek el. Hasonló keltezését sejtethetünk Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében

⁵²³ MASEK 2012b, 193, 221, 1. peremtípus.

⁵²⁴ MASEK 2012b, 193, 221, 2. peremtípus.

⁵²⁵ Valószínűleg nem a kezdetektől fogva, mert a szegvári telepen még hiányoznak (ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY-PINTYE 2005, 73).

⁵²⁶ VADAY 1996a, fig. 67–76.

⁵²⁷ RÓZSA 2000, 18. kép.

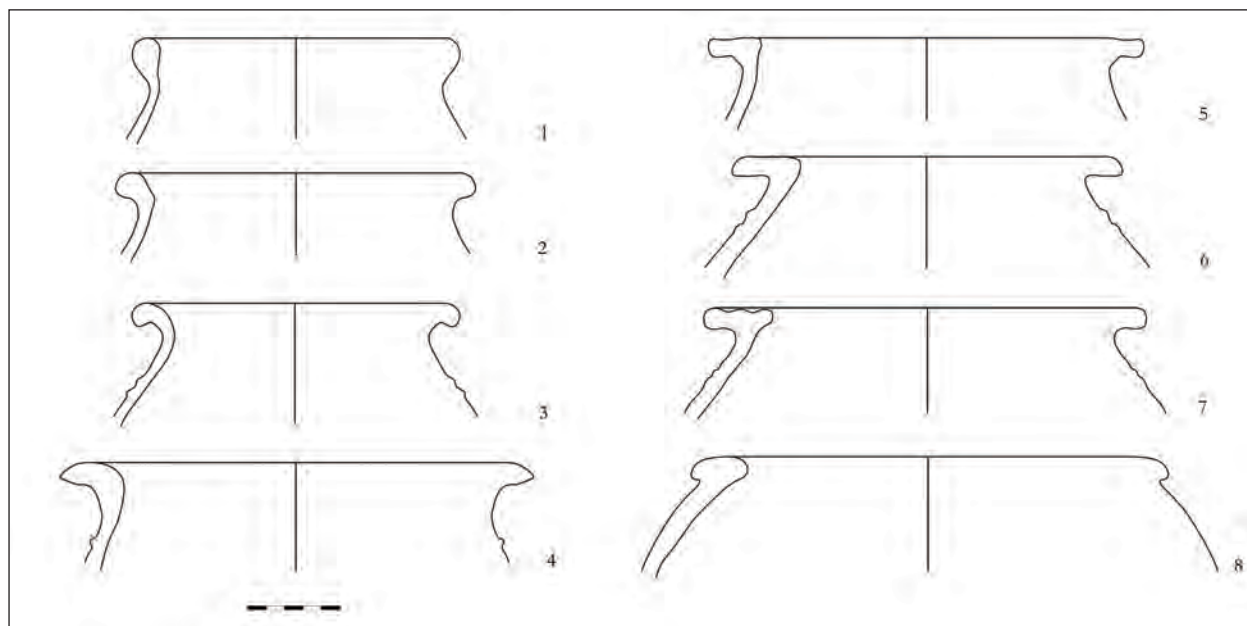
⁵²⁸ VADAY-MEDGYESI 1993, fig. 8–9, 11.

⁵²⁹ VADAY 1989, 139; ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY-PINTYE 2005, 73; SÓSKUTI 2017b, 147, 160.

⁵³⁰ VADAY 1996a, fig. 71. 5–11.

⁵³¹ MASEK 2012b, 193–194, 221, 3. peremtípus.

⁵³² VADAY 1989, Abb. 32–33.

25. kép 1. horizont, a hombárok egyszerűsített peremtipológiája

is.⁵³³ Előfordulhatnak lekerekített és szögletesen síkozott változatban is. A 3. és a 4. hombártípusra jellemzőek.

A 7. *peremtípust* vízszintesen kihajló peremek alkotják széles, kettős fedőhoronnyal. A 6. peremtípus jellegzetes változata, amelyet keltező értékűnek tekint a kutatás.⁵³⁴ Egy-egy példány korábban is megjelenhet,⁵³⁵ valamint az északi típusú hombárokban is előfordul.⁵³⁶ A késő szarmata – hun kori telepeken azonban ez a peremtagolás elterjedtebb (Tiszaföldvár, Makó, Solt-Palé, Kiskunfélegyháza, Orosháza, Sarkad),⁵³⁷ amit az is bizonyít, hogy tálakon és más, egyedi edényeken is alkalmazzák.⁵³⁸

A 8. *peremtípus* a 6. kiképzéshez hasonló, erősen behúzott perem, de domború élű, vagy belül erősen elkeskenyedő. Külső íve általában lekerekített, de szögletes és galléros formában is előfordul. A 3. hombártípushoz kötődik, de feltehetően a 4. típusú, hordó alakú edényeken is alkalmazták.

Mindazon töredékek tartozhattak az 1. hombártípushoz, amelyek rövid nyakkal és ívelten vagy kónikusan öblösödő vállal rendelkeznek (1–6). A 2. hombártípusra a kifejezett, ívelt nyakrész jellemző. Hozzá a 2–3., és 5. peremkialakítások változatai kötődnek. A 4. hombártípus

edényei nyak nélküliek, széles, vastos, vízszintesen levágott peremmel bírnak, melyek a vállrész hiányában a 3. hombártípus edényeivel keverhetők.

Összegzés

Forma

A korongolt tárolóedények közül legáltalánosabban az 1. hombártípus terjedt el Rákóczifalván. Ez a késő szarmata anyag általános, széles körűen elterjedt edénytípusa, amely a 2. század óta folyamatosan fejlődött az Alföldön, és a 4. század második felére kötött díszítésrendszere alakult ki, amely korongolt és besimított díszítőelemeken alapult.

A másik jól meghatározható forma a 3. széles szájú hombártípus. Helyi, alföldi fejlődés eredménye is lehet, de felmerülhet, hogy csak a késő szarmata korban alakult ki az északi és a keleti szomszédos régészeti kultúrák hatására. Az ún. északi típusú hombárok ritkán Békés megyében is megfigyelték,⁵³⁹ de Rákóczifalván nincsenek jelen: bekarcolt díszítésekkel, vagy szemcsés kivitelben ez a forma nem fordul elő. Hasonló edények csak a 3. horizontban, a gepida korban tűnnek fel Rákóczifalván, és feltehetőleg az Alföld központi területein is.

A másodlagos korongolt felületkezelés nélküli, függőleges fényezésű tárolóedények (2. típus), a nagy méretű hordó alakú edények (4.) és a meredek szájú hombárok (5.) az 1.

⁵³³ Pócspestrin egy példány fordul elő, míg Kántorjánosin hiányoznak: MASEK 2012b, 193–194, 222. (5.1. típus).

⁵³⁴ VADAY 1989, 138; RÓZSA 2000, 90; SÓSKUTI 2005, 245.

⁵³⁵ VADAY–HORVÁTH 1999, 51. t. 1, 28. 31; VADAY 1996a, fig. 71. 10.

⁵³⁶ ISTVÁNOVITS 1993b, 20–21, IV t. 3, 5.

⁵³⁷ VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 11. 1.

⁵³⁸ VADAY 1989, Abb. 41. 45; VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 7. 3, VADAY–RÓZSA 2006, 16. kép 20.

⁵³⁹ RÓZSA 2000, 90; ISTVÁNOVITS 1993b, 20–21; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, 86–88, Abb. 56–61; PINTYE 2010, 107.

és a 3. típusok fejlődési vonalától el nem választható, késő szarmata vagy kifejezetten késő szarmata – hun kori formák. Kialakulásuk és elterjedésük időszaka bizonytalan.

Az edények késő szarmata kori általános méretnövekedésére már korábban felhívták a figyelmet.⁵⁴⁰ A korai, kelta–dák, illetve római kultúrkörökből származó hombárformáktól való eltávolodást ez a folyamat, a minél nagyobb úrtartalomra való törekvés határozhatta meg, amelynek magyarázatát az életmód különbségeiben kereshetjük.⁵⁴¹ Ez a fejlődés természetesen nem lehetett egyirányú, sem kizárólagos. A rákóczi falvi anyagot azonban az újhartyáni és a gyomai hombárok gazdagabb anyagától egyértelműen megkülönbözteti a szélesebb szájak, alacsonyabb nyakak, öblösebb testek nagy mennyisége, amelyek a peremek vasosabbá, tartósabbá válását hozhatták magukkal.

A pusztulási horizontban minden hombártípus előfordul. A rákóczi falvi 2. településhorizontra mindegyik edénytípus gyártása megszűnik.

Díszítés

A díszített hombárok többsége feltehetően a legnagyobb arányban elterjedt 1. hombártípushoz köthető. Ezen az edénytípuson szinte minden besimított motívum előfordulhat. A motívumspektrumot a rákóczi falvi lelőhely az árkádív és az erős kontúrú háromszöges („sárkányfogas”) díszítéssel gazdagította (**26. kép**).

Az anyagban messze a leggyakoribb a hombárok 2. besimított díszítéstípusa: a korongolt keretelések között futó besimított díszítősáv a vállon. Ez a díszítéstípus az egész Alföldön elterjedt. Keletését ma már megkísérelhetjük: a díszítésmód a szegvári, a bugac-bimbói,⁵⁴² az újhartyáni,⁵⁴³ a pócspetri, kántorjánosi, a kompolti⁵⁴⁴ településekről valamint a gyomai A fázis anyagából szinte teljes mértékben hiányzik. Gyoma B fázisában már feltűnik a díszítéstípus, de kizárólag hullámvonalas díszítéssel.⁵⁴⁵ A rendszer tehát a 3. század folyamán alakult ki, de elterjedése és a motívumok gazdagodása kifejezetten a késő szarmata korra, a 3. század második felére és a 4. századra keltezhető.

A 2. hombártípus függőleges besimított sávok használatára épülő, gyakran erős kontúrú díszítőmotívumokkal ellátott. Új a közölt anyagban a vállon és a hason elhelyezett

ferde sáv, és a murgai típusú díszítőmotívum használata. A 3–4. hombártípus elsősorban hullámvonalakkal díszített.

Összességében a hombárok és a gömbös testű edények díszítésrendszere a korszokétól viszonylag jól elválik a lelőhelyen. Utóbbiak vállán a hullámvonalas és a mezős besimítés is csak korlátozottan jellemző, a hálómintás besimítés edénytípushoz kötése pedig sok esetben bizonytalan. Ez egy rögzült rendszerre, vagy az egyes edényfajtákra specializálódott műhelyekre utal.

Tálak

A rákóczi falvi anyag csoportosítása a teljes edényforma alapján történt, amelyet a hombárokhoz hasonlóan peremtipológia, majd a díszítések összegzése követ. Az edények pontos formai besorolása többnyire a táltörödékek esetében sem végezhető el.⁵⁴⁶ A szarmata kori leletanyag változásainak érzékeltetése miatt szükség esetén a középső szarmata kori leletanyagokkal való összehasonlítást is elvégeztem.

1. Függőleges falú gömbös testű tálak

Függőleges fallal és erősen ívelt hassal rendelkeznek. Közepesen gyakori forma (**27. kép**).

Átmérőjük 11–25 cm.

Peremük általában enyhén duzzadt és lekerekített. Emellett lehet kissé elkeskenyedő (**5. tábla 11**), erősen kihajló (**127. tábla 3**), gyűrűsen megvastagodó (**3. tábla 7**) vagy enyhén behúzott (**155. tábla 5**, perem típusaik: 2–5, 7). A vízszintesen kihajló peremű tálak általában jóval nagyobbak, és mélyebbek az 1. táltípusnál (8. táltípus). Kivételt a **14. tábla 6.** perem alkot, amelyet ehhez a típushoz kötöttem. Az enyhén kónikus, meredek falindítású peremtörödékek nehezen választhatók el a mélyebb arányokkal rendelkező 3–4. típustól. A 6. típustól a peremkiképzések alapján különböztethető meg.

Az 1. típusra a perem alatti hornyolás és a bordadíszek nem jellemzőek. A perem alatt enyhén tagoltak lehetnek, hasonlóan a váll gyakori lépcsős tagolásához. A tagolatlan falúakat az oldalfal közepén vagy a has fölött korongolt árkokkal díszíthették. Besimított dísz nem fordul elő rajtuk.

A szarmata tálak közül a Drag. 37. formára legerősebben emlékeztető csoport. Jász-Nagykun-Szolnok megyei párhuzamok elemzése során Vaday Andrea arra figyelmeztetett, hogy ez a csak kései anyagokban megjelenő, ritkább forma inkább utánérzésnek tekinthető, és nem korábbi

⁵⁴⁰ VADAY 1989, 209.

⁵⁴¹ VADAY–SZEKERES 2001, 240.

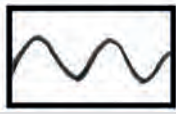

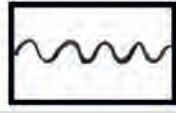

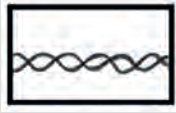
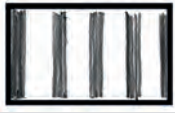

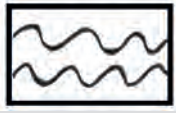

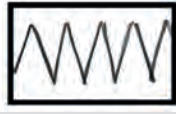

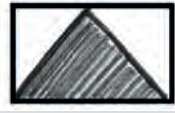

⁵⁴² Csak bekarcolt formában széles szájú hombáron: SÓSKUTI 2017b, 147, 12. kép 7.

⁵⁴³ Szórvány a lelőhelyről: VADAY–SZEKERES 2001, 24. kép 3.

⁵⁴⁴ Lefelé nyitott korongolt kereteléssel: VADAY–HORVÁTH 1999, 21. tábla 3.

⁵⁴⁵ VADAY 1996a, fig. 70–72, 78.

⁵⁴⁶ RÓZSA 2000, 87–88.

Motívumszám	Motívum	Edényszám	Motívumszám	Motívum	Edényszám
1.		37 db	11.		13 db
2.		20 db	12.		1 db
3.		7 db	13.		3 db
4.		2 db	14.		3 db
5.		2 db	15.		1 db
6.		27 db	16.		4 db
7.		30 db	17.		1 db
8.		5 db	18.		1 db
9.		14 db	19.		1 db
10.		2 db			

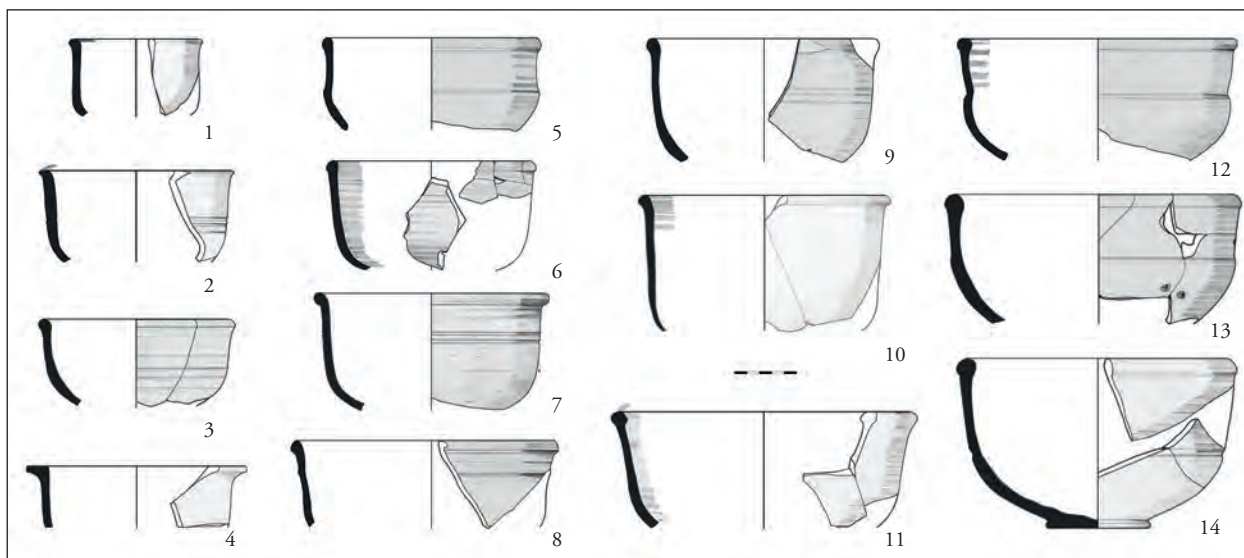
26. kép 1. horizont. A hombárok besimított díszének motívumkincse és gyakorisága (1–5. hombártípus)

imitáció kései példáinak.⁵⁴⁷ Az elmúlt évtizedekben közölt középső szarmata kori telepanyagok ezt alátámasztani látszanak. Újhartyánon és Bugacon a függőleges falú félgömbös tálak hiányoznak a szarmata kerámiából. Az előképhez legközelebb álló újhartyáni formák is távoli utánpótlásai a

Drag. 37. formának.⁵⁴⁸ Az összetettebb kompolti anyagban, Újhartyánhoz hasonlóan, a rákóczi falvi 2. táltípus dominál, de akár egy objektumon belül is feltűnnek az 1–3.

⁵⁴⁷ VADAY 1989, 150, Abb. 40. 38.

⁵⁴⁸ Pl. VADAY–SZEKERES 2001, 15. kép 2; VADAY–HORVÁTH 1999, 35. t. 13; SÓSKUTI 2017b, 18. kép.

27. kép 1. horizont, 1. táltípus

táltípusok.⁵⁴⁹ A gyomai A⁵⁵⁰ és B⁵⁵¹ fázisokban egyaránt nagyon csekély arányban vannak jelen. Peremük enyhén megvastagodó, hornyolt, faluk árkolással tagolt; illetve enyhén megvastagodó pereműek, lépcsős tagolású fallal – a gyomai tálak egy-egy jól körülhatárolható, szűk csoportját alkotják.

A korai telepanyagok a táltípus 2–4. századig tartó folyamatos, széles körben elterjedt gyártását nem támasztják alá. Ezzel szemben egy törökszentmiklós-surjáni temetőrész anyagából származó példány esetében a lelőhelyen szintén megtalálható barbár *sigillata*autánzatok a tudatos imitációt szinte biztosan teszik.⁵⁵² Bugacon és Felgyőn számos hasonló tál került elő, köztük alacsony formákkal, amelyek a festett római kerámiához tartoznak.⁵⁵³ Jelen vannak a meredek falú, félgömbös testű tálak a pócspetri településen is, ahol alacsonyabb és mélyebb variációk is elkülöníthetők voltak. Ebben az összetett anyagban a szomszédos barbár kultúrák erőteljes hatásával számolhatunk.⁵⁵⁴ Egy rákoscsabai hasonló vonalvezetésű, oxidált égetésű tál szintén a késő szarmata forma barbár kiindulópontjaként értékelhető, a síregyüttest a C1 periódusra keltezték.⁵⁵⁵ Szintén óvatosságra intő a *sigillata*autánzatok jelenléte a késő szarmata telepeken (ld. lejjebb). Mindezek alapján felmerülhet, hogy a szarmata félgömbös

testű táltípusok kialakulására nem csak a távoli provinciákból érkező *terra sigillata*k, hanem egyéb római árutípusok is hatással lehettek, amelyek újabb impulzusokat is adhattak a fejlődésnek. A kérdés további, jól keltezhető 2–3. századi anyagokat igényel, elsősorban a *limes*hez közel eső területekről.

A késő szarmata kori telepanyagok általában szintén kevés példával rendelkeznek, a kondorosi telepanyag egy alacsony tálja is az előképtől messzemenően eltávolodott példa.⁵⁵⁶ Az endrődi és örménykúti anyagban sincs sok belőlük, ott jellemzően a besimított díszű, reprezentatív edények közé tartoztak.⁵⁵⁷ Ugyanez igaz a csongrádi gázvezeték mentén előkerült meredek falú félgömbös testű tálra is.⁵⁵⁸ A késő szarmata – hun kori síranyagok közül példaként a Klárafalva B temető egyik síredényét idézhetjük.⁵⁵⁹ Annyi tehát biztosnak tűnik, hogy a késő szarmata – hun korban a hosszú múltra visszatekintő típus a meredek falú bikónikus tálak, és egyéb hengeres testű edények terjedésével együtt újra divatban volt.

2. Nyomott gömbtestű tálak

Faluk a perem alatt ívelten szűkül, hasuk ívelt. Nagyon gyakori (28. kép, 294. tábla 6).

Peremátmérőjük 16–30 cm, de jellemzően 22 cm fölött.

Széles, viszonylag sekély tálak, de testük vonalvezetésének különböző variációi vannak. Egyesek a csonkakúp

⁵⁴⁹ Pl. VADAY–HORVÁTH 1999, 27. t. (69. obj.), 50. t. (268. obj.).

⁵⁵⁰ VADAY 1996a, fig. 57. 12–13, 16–17. Előbbi csoport jó párhuzamai a dobozi szarmata telepről kerültek közlésre: MEDGYESI 1989, XIII t. 3, 5.

⁵⁵¹ VADAY 1996a, fig. 87. 10–16, 90. 3–10.

⁵⁵² VADAY 1980, 64, 18. t. 4.

⁵⁵³ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 68–70; SÓSKUTI 2017b, 19. kép, 148–149.

⁵⁵⁴ MASEK 2012b, 222–223, 1.1–1.2. altípusok.

⁵⁵⁵ NAGY 2018, 323, 121. kép, 138. sír, 47. t. 6.

⁵⁵⁶ VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 5. 4, 7; VADAY–RÓZSA 2006, 14. kép 5.

⁵⁵⁷ VADAY 2011a, Pl. 24. 3, 6, VADAY 2011b, Pl. 59. 3, 71. 9.

⁵⁵⁸ SÓSKUTI 2010, 1. t. 13.

⁵⁵⁹ VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 16. 25.

(97. tábla 8, 154. tábla 2), mások a kónikus (74. tábla 6) vagy a félgömbös (133. tábla 1, 154. tábla 4), esetleg a meredek falú (118. tábla 10) tálakhoz állnak közel. Néhány nagy méretű, alacsony tál is előfordul köztük, amelyek már a 8. táltípus felé mutatnak (74. tábla 4, 188. tábla 5, 65. tábla 3).

Peremkialakításuk szintén változatos. Jellemző a duzzadt, enyhén behúzott és kívül tagolt, lekerekített perem, de számos peremkialakítással előfordul (1–6, 8. perem-típusok). Ritkák az erősen behúzott szájak (74. tábla 6). Megjelennek kis számban az alig megvastagodó, álló peremek is, amelyek a késő szarmata kori 3–4. és 6. táltípusok felé mutatnak (118. tábla 10). Két nagy méretű mélyebb tál pereme erősen kihajló, ferdén levágott (41. tábla 6, 218. tábla 4).

Testük gyakran teljesen tagolatlan. Emellett sekélyebb vagy hangsúlyos (43. tábla 8, 74. tábla 1) lépcsővel tagoltak is lehetnek. Az edényeken megjelenő rádliminta a táltípus esetében korong használata közben keletkezett fényezési nyomként értelmezhető (74. tábla 1, 133. tábla 3, 154. tábla 7).⁵⁶⁰ Egyéb díszítésre nem találunk példát köztük.

A 2. táltípus a Drag. 37. *terra sigillata* formától erősebben eltér, mint az 1. táltípus vonalvezetése. Az ívelt falú, lapított félgömbös testű tálak a középső szarmata kori telepanyagok általános formáját képezik, és a sírkerámiában is gyakran előfordulnak.⁵⁶¹

Talán a kialakulás, vagy a felső-Tisza-vidéki elterjedés folyamatába enged bepillantást, hogy a táltípus Pócspertrin még alig jelenik meg, míg Kántorjánosin már jellegzetes típust alkot.⁵⁶² A bugaci anyagban (még?) csak kifelé megvastagodó peremmel fordulnak elő.⁵⁶³ Az újhartyáni anyagban az egyszerű duzzadt, gömbös peremek mellett az erősen behúzott peremkialakítás dominál.⁵⁶⁴ A fal magasan ülő lépcsős tagolása az edények kisebb részén már itt is megjelenik. Ezzel a sigillatákról másolt kialakítással a táltípus korai előfordulásától számolhatunk.⁵⁶⁵

Gyomán a táltípus szintén általános, de a késő szarmata – hun kori horizonttól eltérő változatokban is tömegesen feltűnik. Ezek: kihajló peremek enyhe fedőhoronnyal,⁵⁶⁶

erősen kihajló, csúcsos peremek,⁵⁶⁷ kihajló, lekerekített peremek,⁵⁶⁸ széles, vízszintesen kihajló peremek.⁵⁶⁹ A behúzott és megvastagodó, lekerekített peremek csak az újhartyáni teleppel azonos keltezésű „B” periódustól terjednek el.⁵⁷⁰

A kompolti anyag töredékessége miatt a peremek kisebb része köthető formai típushoz. A félgömbös tálakra Újhartyánhoz hasonlóan egyszerű, megvastagodó, függőleges állású vagy behúzott peremek jellemzőek. A tálak egy jellegzetes csoportja enyhén zárt szerkezetű: szájuk behúzott, peremük megvastagodó, gyűrűs, vagy ferdén levágott; erősen visszahajtvá és mély hornyolással kiemelve. Ezek a 2–3. századi anyagok közül csak itt jellemzőek.⁵⁷¹ Újhartyánon és Kompolton a tálak simítás nélküliek, a gyomai anyag azonban felületkezelésében is megegyezik a későbbi típusokkal.

A késő szarmata kori telepanyagokban az enyhén szűkülő falú peremtöredékek már csonkakúpos tálakhoz is tartozhatnak. A gömbös peremű, függőleges vagy enyhén ívelt falú töredékek felső harmada alapján az orosházi késő szarmata kori anyagban már erősen visszaszorultak volna a gömbös tálak az anyagban.⁵⁷² A korai telepanyagok tanulsága szerint, és a rákóczi falvi anyag alapján, a táltípus behúzott peremű változata is gyakori. A félgömbös tálak az újabb formák megjelenése mellett a szarmata telepek végéig tömegesen jelen vannak az edénykészletekben.⁵⁷³ Jó példa a telepek keltezési nehézségére a dobozi szarmata anyag, melyet a lassúkorongolt kerámia jelenléte miatt szintén a késő szarmata – hun korra kelteztek. Mégsem jelennek meg benne a csonkakúp alakú tálak, ellenben az anyag a gyomai kerámiát erősen idézi. A változatos peremtöredékek nagyrészt szintén félgömbös testű tálakhoz tartozhattak.⁵⁷⁴ Az endrődi anyagban a tálak duzzadt vagy gyűrűsen megvastagodó, többnyire hornyolt, és sokszor behúzott peremmel rendelkeznek.⁵⁷⁵

A békési telepek összességében azt a képet mutatják, hogy ebben a térségben, a késő szarmata – hun korban a csonkakúpos tálak aránya már meghaladta a félgömbös testű tálakét.

⁵⁶⁰ SÓSKUTI 2010, 177.

⁵⁶¹ VADAY 1989, 147–148; SÓSKUTI 2017b, 146; NAGY 2018, 323, 121. kép A. Eredetükre ld. az 1. típusnál írottakat is.

⁵⁶² MASEK 2012b, 197, 1. típus, 222–223, 1.3. altípus.

⁵⁶³ SÓSKUTI 2017b, 18. kép.

⁵⁶⁴ VADAY–SZEKERES 2001, 241, pl. 22. kép.

⁵⁶⁵ VADAY–SZEKERES 2001, 22. kép 1, 27. 10–11.

⁵⁶⁶ VADAY 1996a, „A” periódus: fig. 54. 9–11.

⁵⁶⁷ VADAY 1996a, „A”: fig. 55. 5–8, „B”: pl. fig. 84. 14, 16, fig. 94.

⁵⁶⁸ VADAY 1996a, „A”: fig. 58. 9–15, „B”: pl. fig. 93.

⁵⁶⁹ VADAY 1996a, „B” periódustól: fig. 88. Ld. még MASEK 2012b, 223, 3. típus.

⁵⁷⁰ VADAY 1996a, fig. 92.

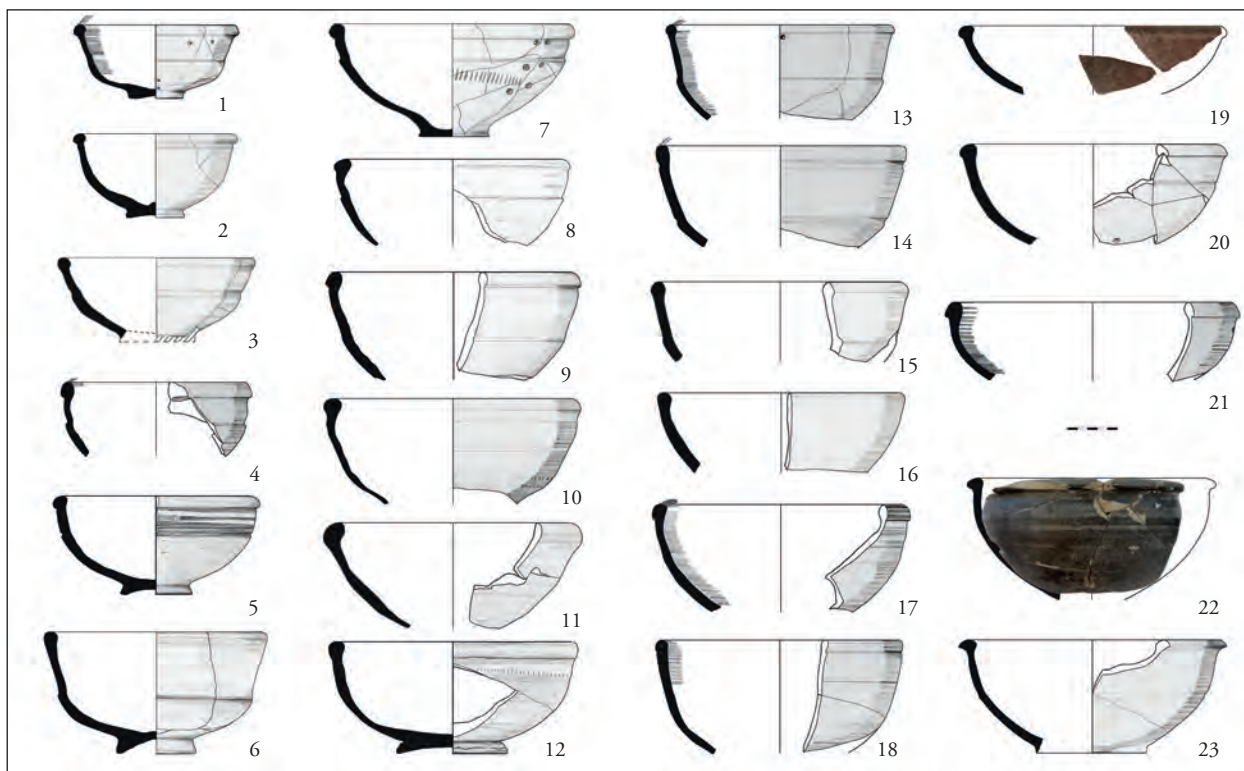
⁵⁷¹ Pl. VADAY–HORVÁTH 1999, 34. t. 18, 35. 10, 12, 38. 12, 24.

⁵⁷² RÓZSA 2000, 17. kép 1–5.

⁵⁷³ Pl. Sarkadon: VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 7. 4–15.

⁵⁷⁴ MEDGYESI 1989, 112.

⁵⁷⁵ Pl. VADAY–RÓZSA 2006, 5. kép 11, 15; VADAY 2011a, 262–265, Pl. 24–27.

28. kép 1. horizont, 2. táltípus

3. Kónikus falú, mély gömbtestű tálak

Enyhén kihajló, ferde falú tálak. Hastörésüket az edény alsó negyedében, erős íveléssel oldották meg. Az edény magassága megközelíti a maximális átmérőt. Közepesen gyakori forma (29. kép 1–18, 294. tábla 3).

Átmérőjük 12–25 cm.

Felső harmaduk nem választható el jól a 2. táltípustól, a 4. típusú bikónikus tálaaktól és a kónikus tálaaktól (5. típus) sem. A 4. típusal szoros rokonságban állnak, és csak a hastörés ívelése különíti el őket egymástól.

Jellemző a hosszú, vaskos, lekerekített peremek használata (2. és 4. peremtípus változatai). A rövidebb peremek egy része enyhén behúzott, lekerekített (5. peremtípus, 269. tábla 2). Néha tagolatlanok, és hornyoltak is lehetnek (1. peremtípus, 111. tábla 4). Leginkább ide sorolható egy ferdén levágott peremű mély tál is (8. peremtípus, 14. tábla 7).

Testük lehet tagolatlan, de gyakrabban középtájon lépcsősen tagolt, vagy árkolt díszű. Feltűnik a perem hornyolása és ritkán az edényfal bordadíszrel való ellátása is. Megjelennek rajtuk a besimított díszítések, a has felett, korongolt tagolással kialakított díszítősávban (96. tábla 14, 106. tábla 13). Két erősen behúzott szájú, besimított díszű tál esetleg a csonkakúpos 4. típusba is tartozhat (16. tábla 7, 101. tábla 5). Az egyik erősen tagolt falú tálön önálló díszítősávot nem alakítottak ki a besimításnak (154. tábla 6).

A besimított motívumok közül kizárólag egy-egy hullámvonal fordul elő rajtuk. A 96. tábla 14. kettős bordával tagolt, hullámvonallal díszített gömbös tálnak pontos párhuzama Tiszaföldváron van meg, feltehetően ez a töredék is a 3. típushoz tartozik.⁵⁷⁶ Besimított hullámvonal kései, mély félgömbös tálön Orosházán, Endrődön és Örménykúton is megjelenik.⁵⁷⁷

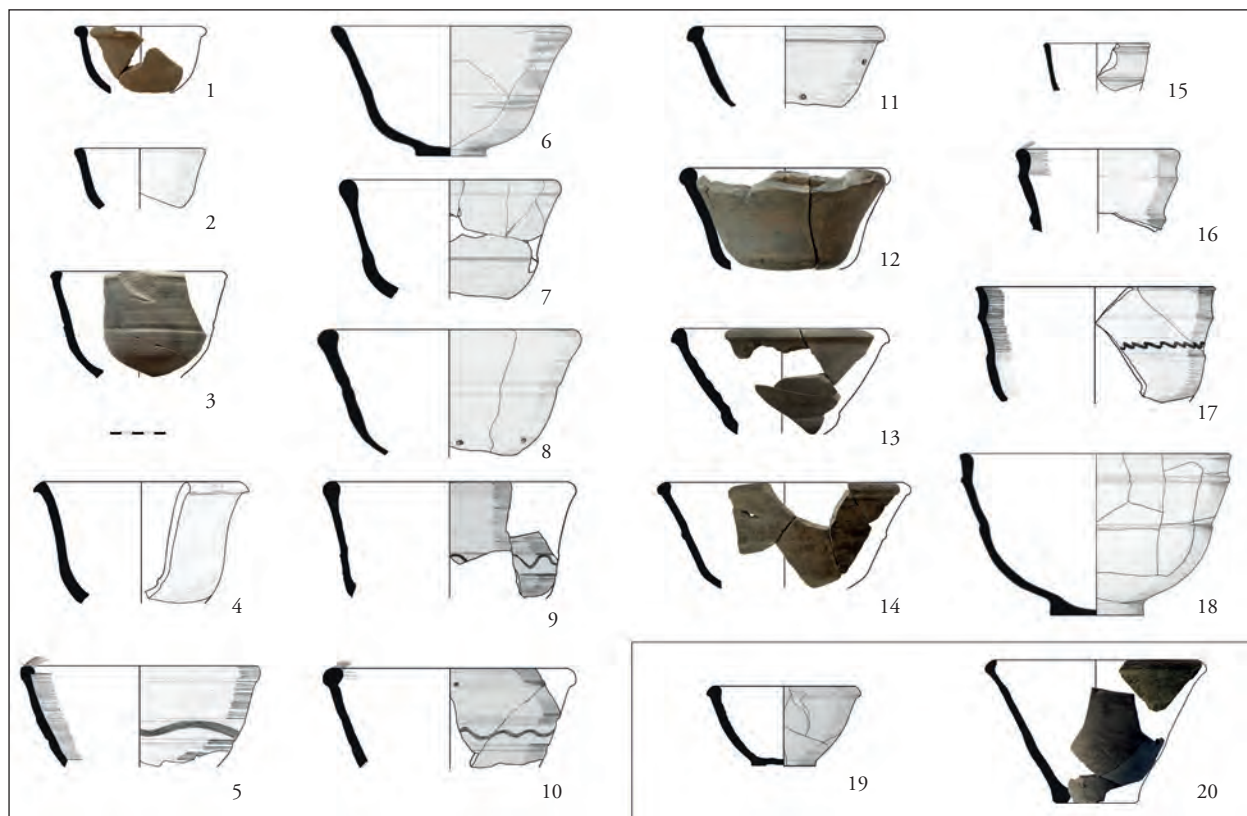
Bugacon, Újhartyánon és Gyomán a forma nem fordul elő. Néhány ferde falú perem a kompolti anyagból talán ebbe a típusba sorolható, esetleg a lapított gömbös testű tála ritkább, kónikus falindítással rendelkező változataihoz tartozhattak.⁵⁷⁸ Megjelenését a 3. századnál korábbra nem keltezhetjük. Kialakulása – az arányok azonossága alapján – a csonkakúp alakú tála megjelenésével függhet össze. E viszonylag ritka típus keltezése a sírkerámia segítségével a jövőben valószínűleg pontosítható lesz.

A késő szarmata – hun kori anyagokban megjelenő mély, ferde falú gömbös tálaakra a Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyagból, köztük a tiszaföldvári pusztulási horizontból

⁵⁷⁶ VADAY 1997a, 12. kép 15, egy további példa közöletlen. Köszönöm Vaday Andreának, hogy a tiszaföldvári telepkerámia képtábláit átnézhettem. Ritkább edénytípusok tiszaföldvári párhuzamaira a továbbiakban e képtáblák alapján hivatkozom.

⁵⁷⁷ VADAY 1994, Tab. III. 21; RÓZSA 2000, 11. kép 22; VADAY 2011a, Pl. 24. 3, VADAY 2011b, Pl. 71. 9, 73. 2, 74. 2.

⁵⁷⁸ VADAY–HORVÁTH 1999, 27. t. 7, 50. 11–12, vö. 44. 13, 17.

29. kép 1. horizont, 3. táltípus: 1–18, 5. táltípus: 19–20

hozhatunk példákat.⁵⁷⁹ Ugyanilyen típusú nagy méretű tál került mellékletként a porosháti temetők egyik sírjába is.⁵⁸⁰ A békési és csongrádi telepnyagokban is előfordulnak. Nem uralkodó forma, de Kondoroson, Örménykúton és Endrődön, valamint Makó-Mikócsa-dűlőn is feltűnik.⁵⁸¹ Egy jellegzetes, behúzott peremű, mély és gömbölyded falú endrődi példány mélysége inkább már kisebb pohárformára emlékeztet.⁵⁸²

Deszk környékéről erősen tagolt falú, stilizált ornamentikus besimítású kis tálal ismerünk.⁵⁸³ A besimítás kivételével jó párhuzamot alkot a hornyolt peremű, árktolt falú **111. tábla 4.** edényhez, ugyanakkor a **25. tábla 9.** edény alapján ez a töredék esetleg bikónikus tálhoz is tartozhat.

A mély, félgömbös forma miatt a típushoz soroltam három elkeskenyedő peremű és erősen tagolt falú tálal, amelyek vonalvezetése az s-profilú tálak felé mutat (10. peremtípus, **153. tábla 2**, **154. tábla 6.** és feltételezen a kisebb

17. tábla 4. edénytöredék). A bordadíszek félgömbös tálakon nagyon ritkák. Újhartyánon, Bugacon, Szegváron nem jelennek meg, míg Gyomán és Kompolton ritkán előfordulnak keskeny bordák kis tálakon az edényfal közepén.⁵⁸⁴ A Jász-Nagykun-Szolnok megyei párhuzamok e telepek ismerete nélkül nagyrészt a késő szarmata korra voltak keltezhetőek.⁵⁸⁵ A tiszaföldvári pusztulási horizontból is ismert egy példány,⁵⁸⁶ valamint Szerbkeresztúrról (Srpski Krstur) egy hasonló töredék.⁵⁸⁷ Más formai típusba tartozik egy öcsödi, két bordával díszített szórvány tál, amely esetében Vaday felvetette a római tálformák rokonságát.⁵⁸⁸ E példa ellenére nem jelenthető ki, hogy a szarmata anyagban a tálak bordázása közvetlen római hatással magyarázható lenne. Az edényfal keskeny bordákkal való ellátása a késő szarmata – hun korban már jellegzetes, de ritka díszítésmód.

⁵⁷⁹ VADAY 1989, Abb. 40. 29, 48; VADAY 1997a, 12. kép 13–15.

⁵⁸⁰ ZOLTAI 1941, LXI. t. 7.

⁵⁸¹ VADAY–RÓZSA 2006, 14. kép 12; VADAY 2011a, Pl. 26. 10; VADAY 2011b, Pl. 51. 4; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 3. kép 6, 4. kép 2, utóbbi szemcsés korongolt kerámiából (10. kép 2).

⁵⁸² VADAY 2011a, Pl. 26. 14.

⁵⁸³ VADAY 1982, II. t. 8.

⁵⁸⁴ VADAY 1996a, fig. 86. 6–10; VADAY–HORVÁTH 1999, 27. t. 15, 50. 16.

⁵⁸⁵ VADAY 1989, 150, Abb. 40. 50–54, Abb. 41. 11.

⁵⁸⁶ VADAY 1994, Tab. III. 15.

⁵⁸⁷ Трифуновић 2012, Т. 54. 1.

⁵⁸⁸ VADAY 1989, 151, Abb. 41. 11, Kat. 231, Taf. 83. 15.

4. *Bikónikus tálak*

Kónikus, esetleg enyhén homorúan ívelő faluk többnyire tagolatlan. Mélyen ülő hasuk erős szögben törik. Nagyon gyakoriak (**30. kép, 294. tábla 1, 4–5**).

Változatos méretűek, peremátmérőjük 9–28 cm.

A fal kihajlási szöge változatos: a nyomott testű félgömbös tálak alakjához hasonló, tompa törésű példányoktól a meredek falú tálakhoz közelítő, szinte függőleges falig terjed. Mélységük szintén változatos; a variációk a 2. és 3. táltípus arányainak megfelelőek, azaz a félgömbös tálakon megfigyeltekhez hasonlóak. Többségben a mély tálak vannak, a sekélyebb formaváltozat ritka (pl. **154. tábla 9, 155. tábla 4**).

Számos peremkiképzéssel együtt járhatnak (1–2, 4–6, 8. peremtípusok). Az 1–2. peremtípus ritka, és gyakran hornyolt. A peremek gyakran megvastagodók és lekerekítettek, általában enyhén, esetleg erősen behúzottak. A bikónikus tálakon előfordulnak a hornyolt peremek, és a bordázott peremrészek is. A hornyolt peremek a Jász-Nagykun-Szolnok megyei bikónikus tálakon ritkák, ellenben a békési leletanyagban a bikónikus tálakon ez a tagolás elterjedt.⁵⁸⁹ Ez a peremkialakítás igen közel áll a meredek falú tálakéhoz. A tálak olykor elkeskenyedő „nyaka” szintén párhuzamba állítható a békési anyagokkal.⁵⁹⁰ A kis falvastagság a peremek fel- és behúzása során alakult ki a gyorsan forgó korong használata közben.

A bikónikus tálak általában tagolatlanok és díszítetlenek. A has fölött előfordul az edényfal lépcsős tagolása, vagy enyhe árkolása. A díszített tálak ritkák. Ezek többszörösen árktoltak (**25. tábla 9, 87. tábla 11, 121. tábla 10, 134. tábla 8**) vagy besimított díszűek. Utóbbiakon többszörös hullámvonalak fordulnak elő (**61. tábla 8, 97. tábla 11, 112. tábla 5**), illetve néhány tál felülete erősen, függőlegesen fényezett (**125. tábla 8, 130. tábla 6**). Csonkakúp alakú, behúzott peremű tálon a besimított díszítés párhuzama Kondoroson és Endrődön jelenik meg.⁵⁹¹ Egy verseci konkávan kihajló ívű, csonkakúp alakú tál árkolással és hullámvonaldíszszel ellátott.⁵⁹² Függőleges fényezés kónikus falindítású kisebb tálakon ritkán szintén előfordul a békési anyagban.⁵⁹³

A csonkakúp alakú tálak a félgömbös testű tálak mellett a szarmata telepek legáltalánosabb táltípusát képezik. Erősen emlékeztetnek a Drag. 36. tál alakjára, de közvetlen

kapcsolatuk e *sigillata*típussal kérdéses.⁵⁹⁴ A félgömbös tálaknál később jelennek meg, de a megyében kis méretű példányuk sírmellékletként már a 2. század végén – 3. század elején is előfordul.⁵⁹⁵ A középső szarmata kori telepanyagokban az Alföld központi területein egyedül a gyomai B fázisban tűnnek föl, igen kis számban.⁵⁹⁶ Általános elterjedésükkel valószínűleg a gyomai B fázis után számolhatunk. A késő szarmata – hun kori békési telepek leggyakoribb táltípusát képezik,⁵⁹⁷ és ugyanez feltételezhető Csongrád megye területén is.⁵⁹⁸ Tömeges elterjedését pontosabban keltezni még nem lehetséges, de az is bizonytalan, hogy ez a kevésbé ismert észak-alföldi területen is megvalósult-e. A kántorjánosi 3. századi telepen mindenesetre jelentkezett a típus, egyetlen példányban.⁵⁹⁹

A csongrádi anyagok elemzése során megállapították, hogy a táltípus többnyire behúzott peremekkel járt együtt.⁶⁰⁰ A Közép-Tisza-vidéken az erősen behúzott perem ritkán gömbölyű profillal is feltűnik a késő szarmata kori anyagban.⁶⁰¹ A rákóczi falvi anyagban erősen behúzott peremű gömbös testű tálak is megjelennek (főként a 2. táltípuson), a bikónikus tálakon pedig számos peremkialakítás feltűnik. A rákóczi falvi késő szarmata – hun kori anyagban a félgömbös és bikónikus táltípusok közvetlen összekapcsolása a peremtípusokkal nem lehetséges.

5. *Kónikus tálak*

A lelőhely néhány kónikus tálja különböző kialakítású, és nem alkot egységes táltípust (**29. kép, 177. tábla 2, 244. tábla 4**). Legközelebb a 3. és 4. táltípushoz állnak. Díszítetlenek.

A hastörés nélküli, enyhén ívelt vagy ferde falú, kónikus falú tálak a Közép-Tisza-vidéken nem gyakoriak.⁶⁰² A **177. tábla 2.** tálhoz hasonló pl. Szeged-Tápén, Madarason, Csongrád-Vendelhalmon, vagy a németvári telepen fordul elő.⁶⁰³ Egy hasonló példányt a Rákocscsaba, Péceli úti temetőben a 4. századra kelteztek.⁶⁰⁴

⁵⁹⁴ GABLER–VADAY 1986, 61.

⁵⁹⁵ VADAY 1989, 149; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 18.

⁵⁹⁶ VADAY 1996a, fig. 85. 6, 13–14, 16.

⁵⁹⁷ Pl. VADAY 2011a, Pl. 14–23.

⁵⁹⁸ SÓSKUTI 2010, 172.

⁵⁹⁹ MASEK 2012b, 197, 3. típus.

⁶⁰⁰ SÓSKUTI 2010, 172.

⁶⁰¹ VADAY 1989, Abb. 39. 33–36.

⁶⁰² VADAY 1989, 148; MASEK 2012b, 197, 223, 2. típus.

⁶⁰³ VÖRÖS 1996, 15. kép 3; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 107. t. 1; BÉRES et al. 2014, 91, 9. kép 4; KAPCSOS 2017a, Pl. 11. 1.

⁶⁰⁴ NAGY 2018, 324, 121. kép, 242. sír, 84. t. 2.

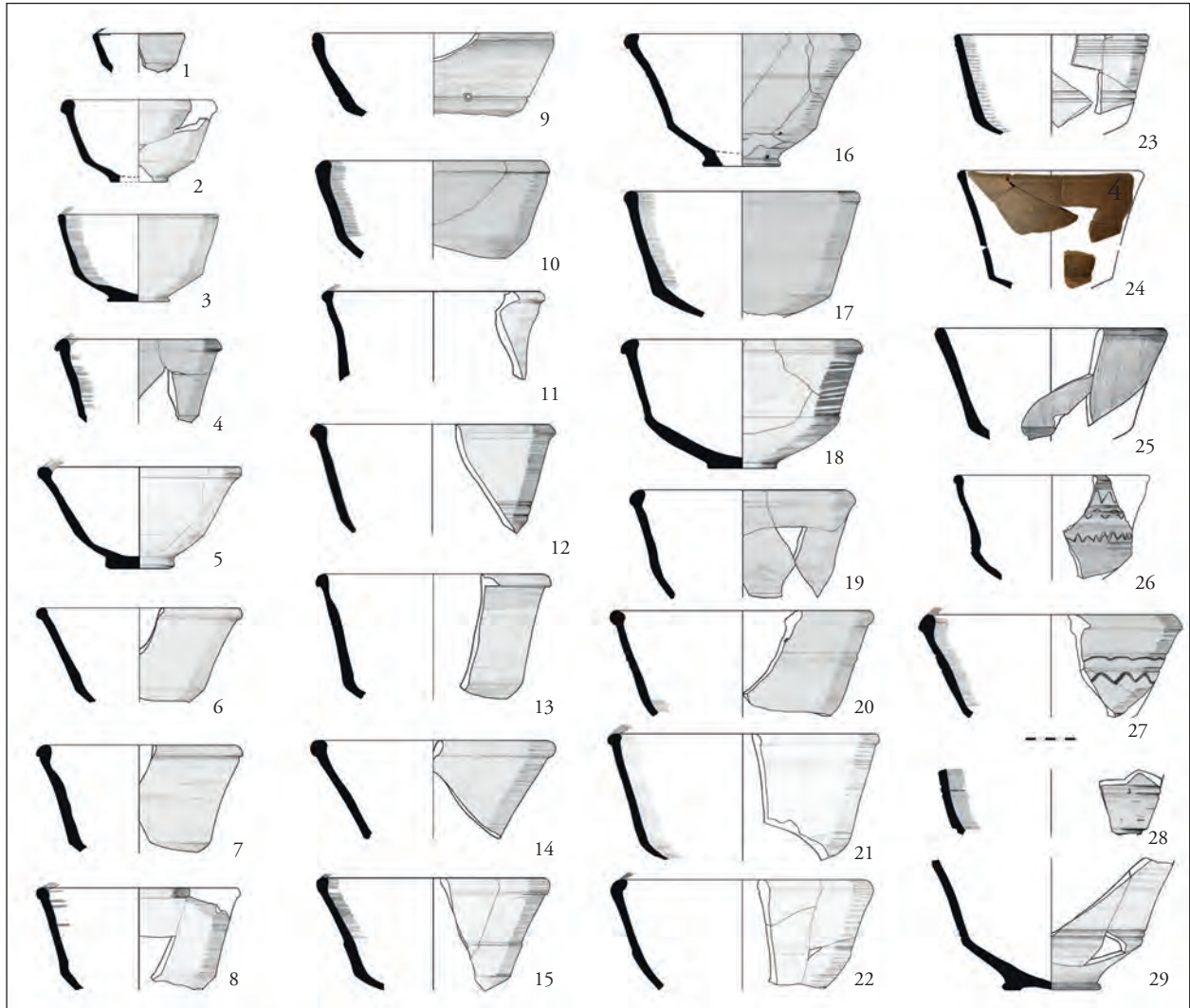
⁵⁸⁹ VADAY 1989, Abb. 40–41; és pl. VADAY 2011a, Pl. 22. 1–3.

⁵⁹⁰ VADAY 2011a, 218, III. 1. típus.

⁵⁹¹ VADAY–RÓZSA 2006, 10. kép 17; VADAY 2011a, Pl. 17. 8, 10.

⁵⁹² VADAY 1985a, 8. t. 6.

⁵⁹³ MRT 10, 46. t. 10, 47. 4.

30. kép 1. horizont, 4. táltípus

A kónikus falú tálak legnagyobb sorozatát a Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag településén találjuk meg. Itt a gömbtestű vagy a bikónikus formákhoz közelebb álló változatok, és teljesen tagolatlan falúak is feltűnnek. A rákóczi falvi lelőhelyről hiányoznak azok a tagolt, széles, ferdén levágott és gyakran besimított hullámvonaldíszsel ellátott peremű mély tálak is, amelyek Tiszavasvárin jellegzetesek.⁶⁰⁵ Ezek a különbségek regionális vagy kronológiai eltérésekre is utalhatnak. Jellegzetes regionális különbségre utal, hogy ez a táltípus kis számban Tiszafüred-Morotvaparton, Tiszaeszlár-Bashalmon és Oszlár-Nyárfaszögön is megjelenik.⁶⁰⁶ Ide sorolható egy debreceni kónikus falú tál is.⁶⁰⁷

Ezzel szemben a típus egy esetben a békési endrődi telepen is feltűnik.⁶⁰⁸ Besimított hullámvonallal díszített a csongrád-kenderföldeki temető két különböző méretű, tagolatlan falú táljának ferdén levágott széles pereme, valamint egy hasonló tápé-malajdoki tál is.⁶⁰⁹ A Bánságban is feltűnik Alibunár környékén.⁶¹⁰ A példák alapján ez a táltípus elsősorban a késő szarmata – hun kori kontextushoz és kerámiahorizonthoz kapcsolható – mind a telepeken, mind a temetőkben –, de az Észak-Alföldön valószínűleg sűrűbb megjelenésére számíthatunk.

Az edénytípus talán a legjobb bizonyítéka annak, hogy a tiszavasvári település és a vele rokon anyagok használata a csongrádi és malajdoki temetőkével párhuzamos volt, amely

⁶⁰⁵ ISTVÁNOVITS 1999, 178.

⁶⁰⁶ KOVALOVSKI 1980, 10. t. 4, 16. 4; CSEH 1991a, VI. t. 3. Köszönöm Borsódi Martinnak az információkat az oszlári lelőhellyel kapcsolatban.

⁶⁰⁷ PÁRDU CZ 1950, CXXXVI. t. 27 (Debrecen, városi téglagyár). Párducz díszítését nem említi, de ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 33.1 alapján ez is hullámvonaldíszes peremmel rendelkezik.

⁶⁰⁸ VADAY 2011a, Pl. 28. 21.

⁶⁰⁹ PÁRDU CZ 1959, 313, Taf. XVI. 8; 317, XVI. 7; PÁRDU CZ–KÖREK 1946–1948, 292, LXVII. t. 13. A típusal ISTVÁNOVITS 1981, 87–88. is foglalkozott (tagolt peremű tálak, további díszítetlen, a típushoz sorolt példákkal).

⁶¹⁰ TRIFUNOVIĆ 1990, T. III. 9.

periódus a temetők egyéb leletanyaga alapján – Istvánovits Eszter értékelésével egybehangzóan – a Tiszadob-csoport életével is egy időhorizontot alkot. S ugyan ez a táltípus Rákóczi-falváról hiányzik, az idézett lelőhelyek kerámiaanyagának szoros összefüggései mutatják, hogy ez az időszak a rákóczi-falvi–tiszaföldvári jellegű településanyag használatával is átfedést mutat.

6. Meredek falú tálak

A meredek falú tálak az éles hastörésű tálak ritkább változatának határozható meg (**31. kép**). A többi táltípustól függőleges, gyakran teljesen tagolatlan faluk, és általában kis méretük is megkülönbözteti őket.

Peremátmérőjük 13–27 cm.

A hengeres falú tálak (Vaday 1. altípus) és az enyhén konkáv falú tálak (2. altípus) talpgyűrű nélküli típusai (1/b, 2/b) esetében ugyanazzal a szarmata anyagban ritka, alacsony talpkiképzéssel találkozunk.⁶¹¹ A **35. tábla 10.** a Vaday által felállított tipológia 2/b ritka altípusába tartozik.

A meredek falú tálak peremei álló, tagolatlan kiképzésűek, enyhén megvastagodóak vagy elkeskenyedőek (1–2, 10. peremtípus). A tagolatlan (**50. tábla 1, 50. tábla 13, 89. tábla 6**), vagy egy–két hornyolással tagolt (pl. **79. tábla 9, 96. tábla 15**) függőleges állású peremek e táltípus nagyobb számára utalhatnak. Az 1. peremkiképzés egyszerűsége ellenére ritka, és jobbára álló vagy enyhén kihajló peremű kései táltípusokon jelentkezik, gyakran besimított díszítéssel együtt.⁶¹² Az 1. peremtípus ferde falindítással a 4, esetleg a 3. táltípushoz is tartozhat.

Az enyhén konkáv falú tálak elkeskenyedő peremű példányai (2. altípus, 10. peremtípus) kettős árkolással vagy keskeny bordával tagoltak (**155. tábla 9, 71. tábla 11**). A bordákkal tagolt ritka formaváltozat párhuzamai csak Szőregről és Tiszaföldvárról ismertek.⁶¹³ Az elkeskenyedő és befelé síkzott peremű tálak egy másik, tagolatlan, díszítetlen falú változatának párhuzamát Madarason találjuk (**47. tábla 11**).⁶¹⁴

Az említett szőregi nagyobb tál a besimított pálmag-motívummal díszített **71. tábla 11.** pontos, akár műhelyazonos párhuzama is lehet, csak díszítésük különböző. A rákóczi-falvi tál távolabbi párhuzama egy makói hornyolt peremű tál függőlegesen fényezett sávokkal panelekre

osztott geometrikus díszítése.⁶¹⁵ A kiemelt díszítősávban besimított hullámvonaldíszrel ellátott **155. tábla 8.** edény párhuzama egy kiskundorozsmai tálon látható.⁶¹⁶ Nem rekonstruálható a **64. tábla 1.** egyedi ornamentikával ellátott tál díszítőmotívuma, amely esetleg a figurális besimítások köréhez köthető. Pontos párhuzam nélküli a **94. tábla 4.** murgai motívummal díszített peremtöredék.

Kis méretű meredek falú tálak szórványosan a 3. század óta használatban voltak a Barbarikumban. Több sávban besimított díszű, hornyolt változatuk nagyon kis számban már a gyomai B fázisban is feltűnik.⁶¹⁷ A kiskundorozsma-nagyszéki telep – közvetlen – összefüggései alapján a típus megjelenését újabban a 3. század végére keltezték.⁶¹⁸ Egy lehetséges formai előképet a barbotindízes tálak csoportja mutat, amelyeket a provinciában gyárthattak.⁶¹⁹ A közvetlen rokonságot ezek talpkiképzése azonban megkérdőjelezi. Széles talpgyűrűjűnkkel szemben a kései szarmata tálak kivétel nélkül nagyon mélyen ülő bikónikus töréssel és szűkebb talppal rendelkeznek. Vaday a korai, pannoniai üveg-pohártípusokkal való párhuzamot időrendi különbségek miatt vetette el.⁶²⁰ A szűk, homorú, gyűrű nélküli talp párhuzamba állítható egyes félgömbös üveg-pohártípusok talpával, és a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra üveg-pohár-utánpótlásával is.⁶²¹ A kultúra területén ritkán a késő szarmata kori meredek falú tálakhoz hasonló – enyhén hornyolt peremű, függőleges falú, besimított díszű, és enyhén homorú talpkiképzésű – edények is megjelennek.⁶²²

Vaday Andrea gyűjtése óta számos lelőhelyről kerültek közlésre klasszikus meredek falú tálak.⁶²³ Sűrű dél-alföldi el-

⁶¹⁵ VADAY 1982, Taf. 1. 1.

⁶¹⁶ VADAY 1982, Taf. 2. 4.

⁶¹⁷ VADAY 1996a, fig. 85. 13.

⁶¹⁸ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17.

⁶¹⁹ KOROM 2005.

⁶²⁰ VADAY 1982, 126.

⁶²¹ MARОМЕДОВ 2001, Taf. 55–56; keltezésükhöz ld. pl. a kosanovói temetőelemzést: PETRAUSKAS 2003, 253, Typ 1.

⁶²² ŠOVAN 2005, 170, 315.1.b. pohártípus. Mindkét példány szórvány, a temető bő 500 sírjából nem ismert a forma.

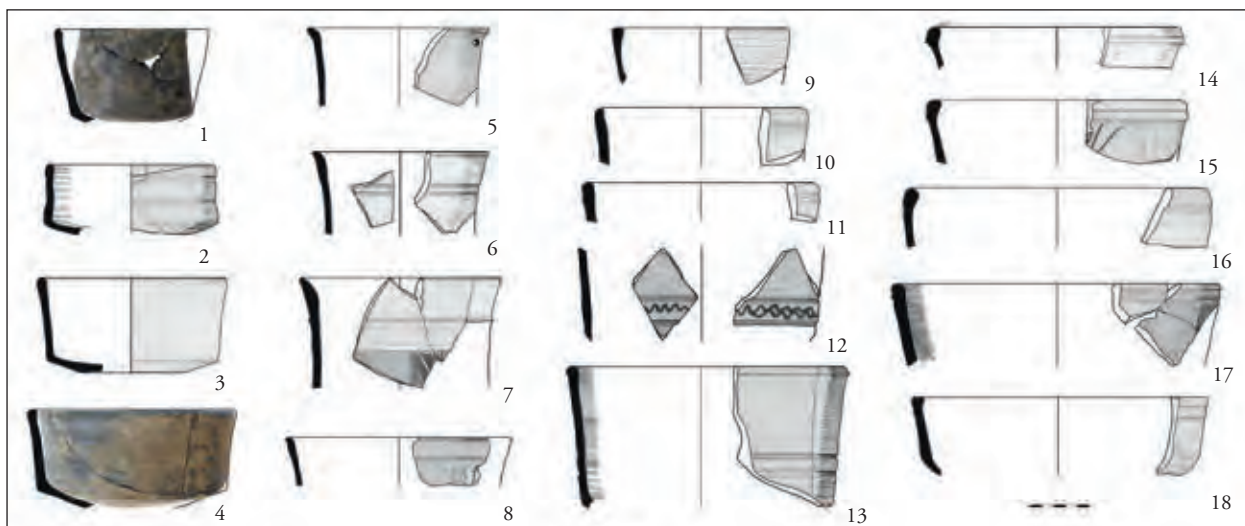
⁶²³ VADAY 1982; Bag: VADAY 1985a, I. t. 2; Tiszaföldvár: VADAY 1994, Tab. III. 40; Szőreg: ÁCS 1992a, II. t. 1–3; Algyó: KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, V. t. 1, VI. 1. – utóbbi kettő azonos díszű; Sándorfalva: VÖRÖS 1984a, 151; Ada: DAUTOVA–RUŠEVLJAN 1990, Sl. 3; Gyula: VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 13. 7; Szabadka: SZEKERES–SZEKERES 1996, V. t. 7, VI. 10, VIII. 2, XIV. 7, XV. 6, XVII. 4, XXII. 4, XXIV. 5; Orosháza: RÓZSA 2000, 11. kép 1; Csurog/Čurug: Трифуновић–Пашић 2003, fig. 10. 9; 9 lelőhely, 18 táltöredék: SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 18. kép, 17; Piskolt: GINDELE 2010, Abb. 54. 6, Kiskundorozsma, Kistelek és Balástya: SÓSKUTI 2010, 172–173, 1. kép 14–15, 18; Endrőd: VADAY 2011a, Pl. 17. 2; Örménykút: VADAY 2011b, Pl. 43. 21, 25, 47. 3; Madaras: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 262. kép 4, 271. 8, 284. 3 (2. t. 6, 7. 2, 7. 6, 8. 4, 12. 15, 45. 5, 56. 15, 58. 1, 70. 12, 72. 4, 99. 6, 99. 16, 110. 1); Temesvár: MARE et al. 2011, Pl. XXXIV. 5, XXXVI.

⁶¹¹ VADAY 1982, 125–126.

⁶¹² VADAY 1982, II. t. 1–4, IV. 3; VADAY 1985a, VIII. t. 6; esetleg VADAY 1989, Abb. 41. 31–32.

⁶¹³ ÁCS 1992a, I. t. 1–2. = VADAY 1997a, 14. kép 14–15.

⁶¹⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 27. sír, 8. t. 4.

31. kép 1. horizont, 6. táltípus

terjedésük ma már egyértelmű. A Duna–Tisza köze északi részéről, valamint a Körösöktől északra egyelőre a következő lelőhelyekről ismerjük: Bag, Tiszaföldvár, Rákóczifalva, Piskolt. Sokatmondó, hogy pl. a cilindrikus szájú edényekkel ellentétben a Rákoscaba–Pécelyi úti temetőben nem jelentkeznek. Az új lelőhelyeken a hengeres falú, hornyolt peremű, besímített díszű kis méretű tálak dominálnak, azaz általában beleilleszthetők a Vaday által felállított 4 altípusba. Reprezentatív megjelenésükkel összhangban általában kis számban fordulnak elő, de Madarason és a sírszámhoz viszonyítva elsősorban Szabadka–Verusicson kifejtetten gyakori típusnak számítanak. Rákóczifalván a táltípushoz sorolt tálak nagyobb száma ellenére a klasszikus, kis méretű tálak száma szintén viszonylag kevés.

A nagy méretű, 18 cm átmérőnél nagyobb meredek falú tálak a publikált anyagra nem jellemzőek. A rákóczifalvi telepanyagban mélyebb és nagyobb átmérőjű példányok is előfordulnak, amelyek az enyhén konkáv falú 2. altípusba sorolhatók. Ezek igen közel állnak a csonkakúp alakú tálakhoz. Általában alacsony arányokkal rendelkeznek, a kiskunmajsai sárkányos tálhoz (pl. **96. tábla 13**),⁶²⁴ vagy egy kisebb, de hasonló arányokkal rendelkező tápé-malajdoki tálhoz hasonlóan. Utóbbi temetkezést (32. sír) Istvánovits Eszter a tiszadobi temető egyik sírjával állította párhuzamba.⁶²⁵

A késő szarmata kori összefüggéseket az elmúlt évtizedekben közölt példányok is megerősítik, ugyanakkor megjelenésük a fentebbieknek megfelelően valószínűleg nem szűkíthető le a 4. század második felére – végére. A tálak sorozata összességében, az átmeneti formák figyelembe vételével, megengedi azt a feltételezést, hogy a meredek falú tálak az alföldi bikónikus tálakból alakulhattak ki egy folyamatos ívű helyi fejlődés során. A kerámiatípus a késő szarmata kori tálakra általánosan jellemző peremrövidülési tendenciát mutatja.⁶²⁶ Az átalakulás az edényformák szögletessé válásával, és a hengeres kiképzések tényereséssel párhuzamosan mehetett végbe a Dél-Alföld területén.

7. S-profilú tálak

Közös bennük, hogy kihajló peremük alatt faluk konkávan ível, majd a vonalvezetés a vállon megtörik. Ritkák, változatos kialakításúak (**32. kép**).

Peremátmérőjük 14–27 cm.

Kónikus vagy ívelt hasú formákra bonthatók, és elsősorban utóbbiakon belül sekély tálak, közepes mélységű csészék és mély, a félgömbös tálakhoz közel álló edények is előfordulnak. Az s-profilú tálak peremei kihajló, lekerekített, vagy elkeskenyedő kiképzésűek (9–10. peremtípus). A peremtöredékek nem köthetők egyértelműen a különböző formai variációkhoz.

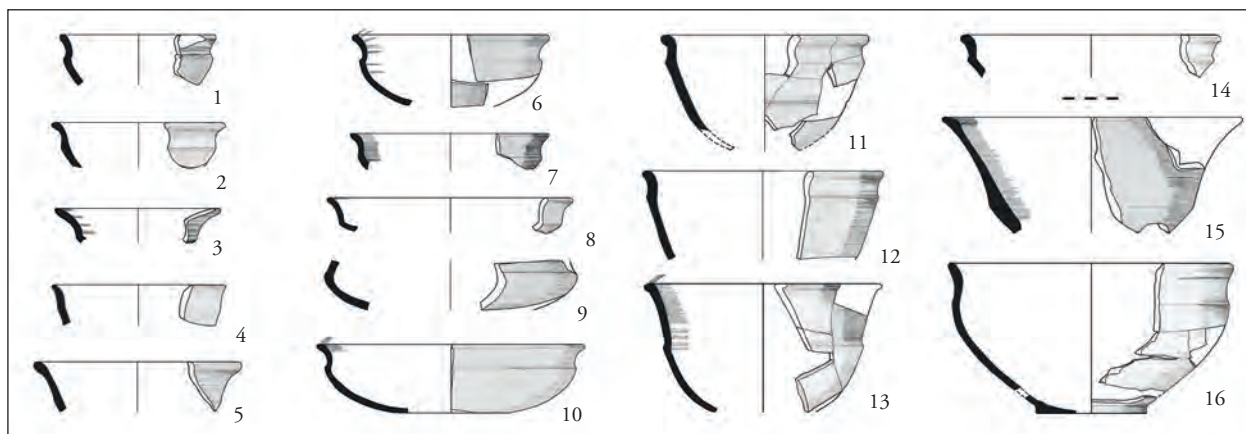
Mély, enyhén öblösödő hasa van egy tálak (**153. tábla 1**), amelynek enyhén kihajló, meredek állású pereme félgömbös formákon és kisebb tálakon is előfordul (10. peremtípus). Szintén mély, ferde falú két tál, igen magasan

1, XLIII. 4, LIII. 5; Hódmezővásárhely-Barattyos: Csányi 2011, 7. kép 1, 11. 1–2, 13. 4; Csóka/Čoka: Трифуновић 2016, T. 70. 5; Tiszaszentmiklós/Ostojićevo: uo. T. 96. 11; Makó: BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 3. kép 8. és Sz. WILHELM 2017, 275, 23. t. 7, 35. 5. A gyűjtés nem teljességre törekvő.

⁶²⁴ PÁRDU CZ 1972b.

⁶²⁵ PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948, Taf. LXIII. 6; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999, fig. 5; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 326. kép 2.

⁶²⁶ RÓZSA 2000, 93–94.

32. kép 1. horizont, 7. táltípus

ülő válltöréssel (29. tábla 9, 128. tábla 3). Ezekhez hasonló vonalvezetésűek, vagy sekélyebb változatok lehetnek az enyhén kihajló peremű közepes méretű tálak (30. tábla 1, 47. tábla 10. és 12, 130. tábla 2), amelyek a leggyakoribb s-profilú szarmata formák közé tartoznak. A 30. tábla 1. legközelebbi párhuzama Tiszaföldváron található meg.⁶²⁷ Erősen kihajló szájrészt mutat az 54. tábla 6. példány. Hozzájuk hasonló, de jóval mélyebben ülő vállú egy a lelőhelyen egyedi tál (87. tábla 9), amelyhez hasonló a bagi edényleletből ismert.⁶²⁸

Szintén mélyen ül a válla, de gömbölyű a hasa az egyik legszebb s-profilú tálnak (9. tábla 20). Pontos párhuzama nem ismert, de esetleg kapcsolatba hozható egy egyedi, vaskos peremű, mély válltörésű példánnyal, amelyet Tiszaeszlár-Bashalomról közöltek.⁶²⁹ A félgömbös forma közepes méretű (101. tábla 2) és széles, sekély változata (78. tábla 8) szarmata területeken nagyon ritka, de a megyei anyagban kevés jó párhuzamát megtaláljuk. Az egyik egy mezőtúri tál, amelyet kísérőlelete, egy rácsmintával és háromszögekkel besimított kétfülű kis bögre keltezhet a szarmata kor végére.⁶³⁰ A 78. tábla 8. edény párhuzamai közé tartozik a régi fényképek alapján egy-egy, a vajszkai halomsíros temetőből és Szeged-Mórahalomról származó tál is.⁶³¹ Ez az edénytípus a szarmata anyagból leginkább a kiskundorozsma-kenyérváró dombi leletekkel kapcsolatban értékelt félgömb alakú alacsony csészékre emlékeztet,

amelyeket a hun kori nemesféműből készült szilkékkal is összefüggésbe hozhatunk.⁶³²

Végül előfordulhatnak a megyei anyagban vastag falú, erősen s-profilú tálak is, amelyek korábbi római kori, és kelta formákat idéznek.⁶³³ Rákóczifalváról egy oldaltörődék köthető feltételezen ehhez a formához. Nem a pusztulási horizontot tartalmazó településrésztől származik (280. tábla 7).

Az edények díszítetlenek.

A késő szarmata – hun kori anyagra inkább a kónikus hasú s-profilú tálak jellemzőek, amelyek Rákóczifalván is többségben lehettek. A fentebbi párhuzamokon túl számos, enyhén vagy közepesen kihajló s-profilú tál ismert a csongrád-kenderföldeki és -kaszárnyai temető területéről. Köztük kónikus hasú, illetve az ívelt falú tálak mélyebb változatai is előfordulnak.⁶³⁴ További kónikus hasú edények szintén sírmellékletként kerültek elő a Csongrád-Werbőczi úti temetőrészletből, a tápé-malajdoki A temetőből, és Gyomáról.⁶³⁵ Füzesabony-Bozsi rét anyagában az s-profilú tál mellett egy, a gömbös testű edények felé mutató, erősen kihajló peremű mély tál is ritkább formát mutat.⁶³⁶

⁶²⁷ VADAY 1997a, 12. kép 15.

⁶²⁸ VADAY 1985a, I. t. 3.

⁶²⁹ KOVALOVSKI 1980, 13. t. 1.

⁶³⁰ VADAY 1989, 151, Abb. 41. 36–37; Kat. 209, Taf. 72. A leletek összetartozása bizonytalan.

⁶³¹ PÁRDUCZ 1950, LXXXIV. t. 18; LXVII. 9.

⁶³² PÁRDUCZ 1959, 342, 6. típus; VÖRÖS 1986, 26. Hasonló tálkák a teljesség igénye nélkül: Szabadka: SZEKERES–SZEKERES 1996, VIII. t. 7, XXI. 7; Madaras: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 43. t. 6, 46. 1, 60. 6, 128. 15; Csongrád: BÉRES et al. 2014, 89, 5. kép 4; Óföldéak: GULYÁS 2014, XXII. t. 6; Apátfalva: KUJÁNI 2015, 9. t. 5, KUJÁNI 2016, 49–50; Трифуновић 2016, T. 70. 1–2. Egy hasonló vonalvezetésű, bár kissé mélyebb tálkával kapcsolatban Nagy Margit 4. századi provinciális párhuzamokra hívta fel a figyelmet: NAGY 2018, 330, 121. kép (267. sír árka).

⁶³³ VADAY 1989, Abb. 41. 29–30.

⁶³⁴ PÁRDUCZ 1959, Taf. XVI. 16–18; VII. 17–25, VIII. 9–10; PÁRDUCZ 1963, Taf. X. 14. Párducz e tálakat több más típusal – bikónikus, öves és kannelűrés tálakkal – együtt tárgyalta: PÁRDUCZ 1959, 338–340, 2. típus.

⁶³⁵ PÁRDUCZ 1936, XLI. t. 11; PÁRDUCZ–KÖREK 1946–1948, 307, 2. táltípusba sorolt, LXIII. t. 2; PÁRDUCZ 1950, CXLI. t. 14.

⁶³⁶ ÁCS 1992b, 144, 4. t. 1, 5. t. 5.

Ami a telepeket illeti, Makó-Vörös keresztről egy nagyobb, erősen megvastagodó és kihajló peremű, kónikus hasú mély tál; Szőreg-Téglagyárról egy kónikus, függőlegesen simított hasú példány; Kiskundorozsmáról szintén nagy méretű, kónikus hasú tál; Tiszaföldvárról több közöletlen darab; Boldogasszonyfalva/Gospodinci közeléből terepbejárásból egy erősen kihajló peremtöredék; Alibunár környékéről pedig kétféle változat is származik.⁶³⁷ Kengyelről a magas válltörésű, és mély, kónikus falú formaváltozat bordázott példányai kerültek elő.⁶³⁸ A legszelesebb formát egy kondorosi, megvastagodó és erősen kihajló peremű, széles tál alkotja.⁶³⁹

A tálakban közös a díszítetlenség. A típus elsősorban a Közép- és Dél-Tisza-völgyben terjedhetett el, amelyet megerősít, hogy a békési anyagok többségéből hiányoznak. A síranyagok a késő szarmata – hun kori elterjedést bizonyítják.

A késő szarmata kori s-profilú tálak eredetének vizsgálatakor több lehetőséget is figyelembe kell vennünk. A középső szarmata kori telepanyagokra az edénytípus nem jellemző. Ezért kétségesek egyelőre az összefüggéseik a Szegváron, Bugacon, Felgyőn stb. megfigyelt korai, ún. gyümölcsöstálakkal is, amelyek a *terra sigillatákkal* keltezhető horizontok előtt voltak használatban az Alföld központi területein.⁶⁴⁰

A kónikus hasú tálak talán a provinciális római fazekasságból eredeztethetők. A forma vaskori előzmények után a kora római időszakban is jelen van Pannoniában, de e kerámiaművesség alföldi kapcsolatai alig mutathatók ki. Ottományi Katalin kutatásai alapján a kései s-profilú edénytípus azok közé új formák közé sorolható, amelyek a 4. század végén és az 5. század első felében terjednek el a provinciális területeken, feltehetőleg barbár hatásra. Az edénytípus a Dunakanyarra kifejezetten jellemzővé vált (pl. Pilismarót, Leányfalu, Visegrád-Gizellamajor). Pannoniai előfordulásuk regionálisan eltérő mértékű.⁶⁴¹ Az Ottományi által idézett párhuzamok közül a dunajvárosi épület anyagát

emelhetjük ki, ahol a táltípus tagolt vállú fazekakkal és besimított áruval együtt jelentkezik.⁶⁴²

Előfordul, hogy a késő szarmata s-profilú tálakat római eredetűnek tartják: a fentiek fényében ez egyelőre nem igazolható, hiszen a 4. század végi változások okát a római és a szarmata koros kutatás is egyaránt a Duna túloldalán keresi.

A római kiindulópontot esetleg korábbi edénytípusok alkothatják. Elsősorban a kónikus aljú, gyakran pecsételt tálakra gondolhatunk, amelyek elsősorban a Duna–Tisza közén terjedtek el a középső szarmata korban.⁶⁴³ A szarmata területeken viszonylag gyakori az enyhén kihajló, de kifejezett felsőtestű, kónikus aljú változat, amely e forma átalakításával könnyen előállítható. Egyelőre azonban bizonytalan, hogy a kérdéses edénytípusok használata időben átfedte-e egymást. Kifejezetten e forma átvételének tűnik egy madarasi edény,⁶⁴⁴ de a temetőben a későbbi s-profilú formák nem jelennek meg.

A rákoscsabai temető egyik síredénye egy kis méretű fazékszerű, széles szájú, kézikorongolt edény, amely az erősen kihajló peremű, magas hastörésű változatokhoz szolgál párhuzamként. Ezt ebben az esetben a szarmata területektől idegen, a római vagy a kvád területek felől érkező hatásként is értékelhetjük.⁶⁴⁵

Az s-profilú formavilág az Északi-középhegység vagy a Felső-Tisza-vidék kézzel formált illetve korongolt – többnyire díszítetlen – táltípusaival is kapcsolatban állhat. Ez az értelmezés az észak-alföldi szarmata telepanyagokon múlik, mert az s-profilú táltípus északi elterjedésének határa, egyéb kerámiatípusokhoz hasonlóan, bizonytalan. A pócspetri településen mindenesetre feltűnik egy előképnek tekinthető forma, amelyet a Szamos-menti anyagok idézett edénytípusaival hoztam összefüggésbe.⁶⁴⁶ A Beregben szintén elterjedt formának számít, és a 2/3. század fordulójától jelen van.⁶⁴⁷ A Hernád völgyében az edénytípus vaskori előzmények után a római és szarmata területekhez hasonlóan a késő császárkor végén válik ismét elterjedt formává a korongolt kerámiában.⁶⁴⁸ Egyes szarmata formák esetében – elsősorban a magas válltörésű, kónikus aljú formák esetében – az is felme-

⁶³⁷ PÁRDUZ 1939, Abb. 3. 5; VADAY 1997a, 14. kép 21; SZALONTAI 2003, Kat. 139; STANOJEV 1999–2000, Sl. 18. 7; TRIFUNOVIĆ 1990, T. III. 4. és 10. Több közöletlen példány származik Tiszaföldvárról.

⁶³⁸ CSEH 2001, 13. kép 13; CSEH 2004a, 8. ábra 1.

⁶³⁹ VADAY–RÓZSA 2006, 14. kép 1.

⁶⁴⁰ SÓSKUTI 2017b, 26. kép, 146, 160; SZ. WILHELM 2017, 275.

⁶⁴¹ LÁNYI 1981, 77, Abb. 11; OTTOMÁNYI 1991, 9, 25; OTTOMÁNYI 1996, 83, 97; OTTOMÁNYI 2008a, 156–157; HORVÁTH 2011, 617–620; 630–631; OTTOMÁNYI 2012a, 378–379; OTTOMÁNYI 2015b, 49; OTTOMÁNYI 2015c, 19, 37; BOCSI–GALLINA–SOMOGYI 2016, 103. A házikerámiára és kisebb mértékben a simított felületű kerámiára is jellemzőek.

⁶⁴² BÓNA 1993a, 67. rajz 4.

⁶⁴³ KOROM 2015, 2–7. kép; NAGY 2018, 324–330.

⁶⁴⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 46. sír, 11. t. 6. Talán ide sorolható egy adai edény is: PÁRDUZ 1950, CIX. t. 10.

⁶⁴⁵ NAGY 2018, 334–335, 124. kép, 195. sír.

⁶⁴⁶ GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 41–43 (Csengersima-Pete); GINDELE 2010, Abb. 116–117 vonatkozó edénytípusai (Lázári-Béla rét/Lazuri-Rátul lui Bela); MASEK 2012b, 223, 4. típus, ld.még NAGY 2018, 325.

⁶⁴⁷ PINTYE 2010, 108.

⁶⁴⁸ Soós 2015, 143, 172, 178–179, 236–240.

rülhet, hogy közvetlenül az északi, Przeworsk-jellegű kézzel formált kerámia táltípusait utánozzák. Ezek a római korban széles körben és hosszú ideig használatban maradtak, ezért az átvételre a késő szarmata – hun kornál hamarabb is sor kerülhetett.⁶⁴⁹

Végül, de nem utolsósorban, s-profilú, nyitott, kónikus hasú tálak a Csernyahov-kultúrában is megjelennek, ahol szintén viszonylag későre, a C3 és D1 horizontra keltezhetőek.⁶⁵⁰ Kiemelendő, hogy Erdélyben, a Maroszentanna-kultúrában is széles körben elterjedtek telepeken és temetőekben egyaránt, és köztük a szarmata területek kónikus aljú táljaihoz hasonló változatok dominálnak.⁶⁵¹

A késő szarmata kori formák kiindulópontja: az átvétel útja, ideje tehát bizonytalan. Az is felmerülhet, hogy az egymástól erősen eltérő altípusok eredete, és elterjedése a szarmata területeken különböző időszakra és területekre jellemző. A centrális Barbarikumban fekvő rákóczi falvi késő szarmata – hun kori anyagban ezek a hatások már szinte kibogozhatatlanok: további eredményeket a korábbi, észak-alföldi és Duna menti anyagok feldolgozásától várhatunk. Amennyiben az edények technológiáját is figyelembe vesszük, úgy a gyorskorongolt finomkerámiából készült, többnyire díszítetlen felső-Tisza-vidéki és maroszentannai tálak alkotják a késő szarmata kori edények legjobb párhuzamait. A kihajló peremű, ívelt hasú változatok a szarmata területeken végbement átalakulással, és talán a hun kori lapos csészék divatjával lehetnek összefüggésben. A táltípus a szarmata területektől keletre, északra és nyugatra is ugyanabban az időszakban, a 4. század második felében és az 5. század elején válik igazán kedvelt formává.⁶⁵² Az eredetkérdésektől függetlenül, a szarmata területek s-profilú táljai e nagyobb léptékű folyamat tükröződését mutatják.

8. Vízszintesen kihajló peremű, nagy méretű tálak

Nagy méretű, nyitott tálak, azaz a hasátmérő nem éri a peremátmérő nagyságát (**33. kép 1–8**). A bikónikus és a meredek falú tálaaktól peremkiképzéseik és mérettartományaik együttesen különítik el őket.

Peremátmérőjük 23–35 cm, jellemzően 30 cm körül.

Peremük vízszintesen levágott; olykor kifelé (**227. tábla 1, 265. tábla 5**) vagy befelé ferdén levágott (**243. tábla 3**, ezek nem a pusztulási horizontból származnak). Faluk függőleges, vagy kissé ferdén szűkül. Hasuk enyhe szögben megtörik, fölötte sekély, korongolt árokkal tagoltak. A **243. tábla 3.** legnagyobb tál ívelt falú is lehet.

A **86. tábla 8.** és **90. tábla 5.** hasán függőleges fényezés nyomai látszódnak. Korongolással kiemelt sávban hullámvonallal díszített a **69. tábla 12.** edény hasa.

Közvetlen kapcsolatuk a korai nagy méretű tálakkal bizonytalan. A gyomai vízszintes peremű, simított tálak ettől a típustól mélységük, és nyomott félgömbös formájuk alapján különülnek el. A test függőleges fényezése sem jellemző Gyomán.⁶⁵³ Egy apai edénytípus esetleg kapcsolatban állhat velük.⁶⁵⁴

Az erősen kihajló, vízszintes peremű, szögben törő hasú táltípus legjobb párhuzama a késő szarmata – hun kori verseci edénylethez ismert.⁶⁵⁵ A tompaszögben megtörő, nagy méretű tálforma egy tiszaföldvári besimított díszű tállal, egy hornyolt peremű, díszítetlen kondorosi tállal vagy egy tápéi edénnyel is kapcsolatba hozható.⁶⁵⁶ Utóbbi formák közel állnak a rövid, hornyolt peremű meredek falú nagy tálakhoz is (ld. a 6. táltípust). A háromszögesen megvastagodó, vízszintes peremkialakítás a késő szarmata – hun kor nagy méretű táljain pl. Gyula-Szeregyházán tűnik fel.⁶⁵⁷ A vízszintes, széles peremet félgömbös falú edényen Szőregen, és Makó-Beke-tanyán is megtaláljuk.⁶⁵⁸ Függőlegesen fényezett falú nagy méretű tálak a kései telepeken szintén kis számban vannak jelen.⁶⁵⁹

A vízszintesen kihajló peremű széles tálak kialakulása levezethető a helyi késő szarmata formavilágból. Emellett a 4. századi római formák, elsősorban a mázas tálak is hatással lehettek rájuk, ahogyan hasonló utánzás a római provinciális anyag utolsó horizontjában is előfordul.⁶⁶⁰ A táltípus elterjedése a Dél-Tisza-vidéken összpontosul, és a verseci lelet szorosan a figurális besimított díszekkel egykorú kerámiahorizonthoz kapcsolja.

⁶⁴⁹ Ld. pl. Csengersima-Pete (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, 23–24, 27–28, Abb. 21–22, 29) Garadna-Kovács-tanya (Soós 2015, 248–251, 258–261) vagy Arka-Fónyi-patak (Soós 2017, II/1.1. és III/1.2) táltípusait.

⁶⁵⁰ Магомедов 2001, рис. 28–30; PETRAUSKAS 2011, Abb. 11–12.

⁶⁵¹ KÖRÖSFŐI 2008, 3. t. 11. (Rugonfalva, 2. sír); KÖRÖSFŐI–NYÁRÁDI–SÓFALVI 2010, Kat. 26, 28, 33. (Szekelyudvarhely-Kadicsfalvi-rét); KÖRÖSFŐI 2011b, 14. t. 5–7. (Szekelykeresztúr-Lok), 20. t. 4, 21. t. 3, 5, 8, 22. t. 2. (Fiatfalva-Nagyerdő), valamint számos példány Maroszentannáról (Kovács 1912).

⁶⁵² Soós 2015, 191–192.

⁶⁵³ Kivételek: VADAY 1996a, fig. 85. 6, 22, 87. 7, 91. 5, 93. 18.

⁶⁵⁴ GINDELE 2010, Abb 36. 1–7.

⁶⁵⁵ VADAY 1985a, 8. t. 5.

⁶⁵⁶ VADAY 1982, Taf. 3. 1. = VADAY 1997a, 12. kép 12; VADAY–RÓZSA 2006, 10. kép 9; PÓPITY 2015a, 8. kép 1.

⁶⁵⁷ VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 14. 9.

⁶⁵⁸ VADAY 1997a, 14. kép 20; HEIPL 2017, 180, III. típus.

⁶⁵⁹ VADAY 1994, Tab. III. 28; VADAY–RÓZSA 2006, 14. kép 14.

⁶⁶⁰ OTTOMÁNYI 2012a, 379, 2. kép 4; OTTOMÁNYI 2015b, 49, 8. kép 6.

9. Zárt tálak

A zárt tálak fogalmát a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra kutatásából kölcsönöztem.⁶⁶¹ A zárt tálak esetében a peremátmérő kisebb a hasátmérőnél. A szarmata formák többsége nyitott, azaz a peremátmérő a hasátmérőt meghaladja. A zárt tálak elkülönítése éppen azért szükséges, mert a szarmata anyagban igen ritkák. Emellett sokféle változatban jelennek meg. A rákóczi falvi példányok öt altípusra oszthatók (**33. kép 9–20**).

9/1. Behúzott szájú, duzzadt peremű, vékony falú tálak
Két közepes méretű táltörredék (**58. tábla 12, 62. tábla 4**), peremátmérőjük 15–17 cm.

Egyikük teste tagolatlan, de erősen fényezett, a másik hasa árkolással díszített.

A szarmata anyagban nagyon ritka. A pontos párhuzamok keresése a régi publikációk anyagaiban nehézkes, és a következő, 2. altípussal keverhető. 2–3. századi anyagból párhuzamát csak Gyomán találtam.⁶⁶² Egy tál Tiszaeszlar-Bashalomról biztosan ebbe a típusba sorolható.⁶⁶³ Az end-ródi és kondorosi késő szarmata – hun kori telepekről több gömbölyded testű, zárt tálat közöltek, amelyek peremei duzzadtak, lekerékítettek, vagy egyéb, ritka megoldásokat mutatnak.⁶⁶⁴ Erősen behúzott egy tápéi tál pereme is.⁶⁶⁵ Ide sorolható több temesvári, egy magyarmajdányi/majdani és két makói töredék.⁶⁶⁶ A gyomai telepen több olyan táltípus is elterjedt, amelyeket enyhén zárt falú változatban is gyártottak, ezért a megoldást feltételelesen a korábbi központi Barbarikum kerámiahagyományából vezethetjük le.

9/2. Behúzott szájú, vízszintesen levágott peremű tálak
Egy kisebb, enyhén behúzott szájú tagolatlan tál; valamint egy nagy méretű, erősen behúzott felső részű, hastörése fölött kétszer árkolt tál tartozik ide, mely belül hasáig fényezett (**72. tábla 10, 95. tábla 4**). Peremátmérőjük 15–19,5 cm.

A kisebb vízszintes peremű tálnak egyetlen jó párhuzama egy É–D irányítású sírból került elő Kisújszállás-Porosállás lelőhelyről.⁶⁶⁷ A nagyobb tálhoz egy behúzott

szájú, besimított díszű tálat idézhetünk Kondorosról,⁶⁶⁸ egy szürke, fényezett tálat Hódmezővásárhelyről,⁶⁶⁹ valamint egy rácsmintásan besimított darabot a tápé-malajdoki A temető területéről szőrványként.⁶⁷⁰ Inkább ehhez, mint az előző típushoz áll közel egy síredény Makó-Igási járandó II. lelőhelyről.⁶⁷¹ A kondorosi, tápéi, és makói párhuzamok tágan kelteznek a típusra a 4. századra, vagy annak második felére.

A **72. tábla 10.** tál hasán megjelenő rövid, sűrű, függőleges fényezés a 8. táltípuson is jelentkezik (**86. tábla 8**). Hastörés felett kétszer hornyolt teste több táltípussal is párhuzamba állítható: ugyanez a díszítőstílus a félgömbös (**127. tábla 3**), a csonkakúp (**121. tábla 10**), a meredek falú (**155. tábla 9**) tálakon, a gömbös testű edényeken (**36. tábla 2**), és bikónikus edényeken (**152. tábla 1**) is megjelenik. Ezért, bár a forma idegennek hat az anyagban, valószínűleg a regionális fazekasműhelyekben készülhetett.

9/3. Vízszintesen kihajló és behúzott peremű, mély tálak
A 8. táltípussal rokoníthatók, de szájuk behúzott. Félgömbös változatban fordulnak elő a lelőhelyen.

Peremátmérőjük 22–32 cm.

Díszítetlen a **81. tábla 5.** mély félgömbös tál és a **112. tábla 3.** edény (hasvonal a bizonytalan). A váll tagolásáig rácsmintás besimítású a **153. tábla 3.** és erősen fényezett egy félgömbös oldaltörredék, amelyen a korongolt keretelésű díszítősáv díszítetlen maradt (**18. tábla 12**). Egyedi kerámiák.

Az edényforma legjobb párhuzamai behúzott szájú, vízszintes peremű, bikónikus hasú mély tálak, pl. egy nagy méretű tál Jászágóról,⁶⁷² valamint két mélyebb tál Tiszavalkról. A tiszavalki telep a 3. század végére és a 4. századra keltezhető, az edények párhuzamait a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrában találták meg.⁶⁷³

9/4. Gyűrűfüles tál

A **71. tábla 12.** erősen behúzott, vastag, vízszintes peremére félgömb alakú barbotindíszítéseket tapasztottak. A peremhez egy kis méretű, belső ívén kör alakú, keskeny, vaskos szalagfűl csatlakozik. Törése élénkvrös, feketére fényezett, belső felületét egyenletes, fekete, fénytelen simítás borítja.⁶⁷⁴

⁶⁶¹ Магомедов 2001, 47; Petrauskas 2003, 255; Schultze–Strocen 2008, 272.

⁶⁶² Vaday 1996a, fig. 102. 4–7.

⁶⁶³ Kovalovszki 1980, 13. t. 2.

⁶⁶⁴ Vaday–Rózsa 2006, 8. kép 4; Vaday 2011a, Pl. 15. 1–6.

⁶⁶⁵ Pópitny 2015a, 74, 5. kép 4.

⁶⁶⁶ Mare et al. 2011, XXV. 6, 8, XLII. 3, 4; Трифуновић 2012, T. 153. 4; Heipl 2017, 181, 10. tábla 25; Sz. Wilhelm 2017, 26. t. 4.

⁶⁶⁷ Párducz 1950, 25, 16. lelőhely, LXXIII. t. 10.

⁶⁶⁸ Vaday–Rózsa 2006, 14. kép 3.

⁶⁶⁹ Csányi 2011, 13. kép 1.

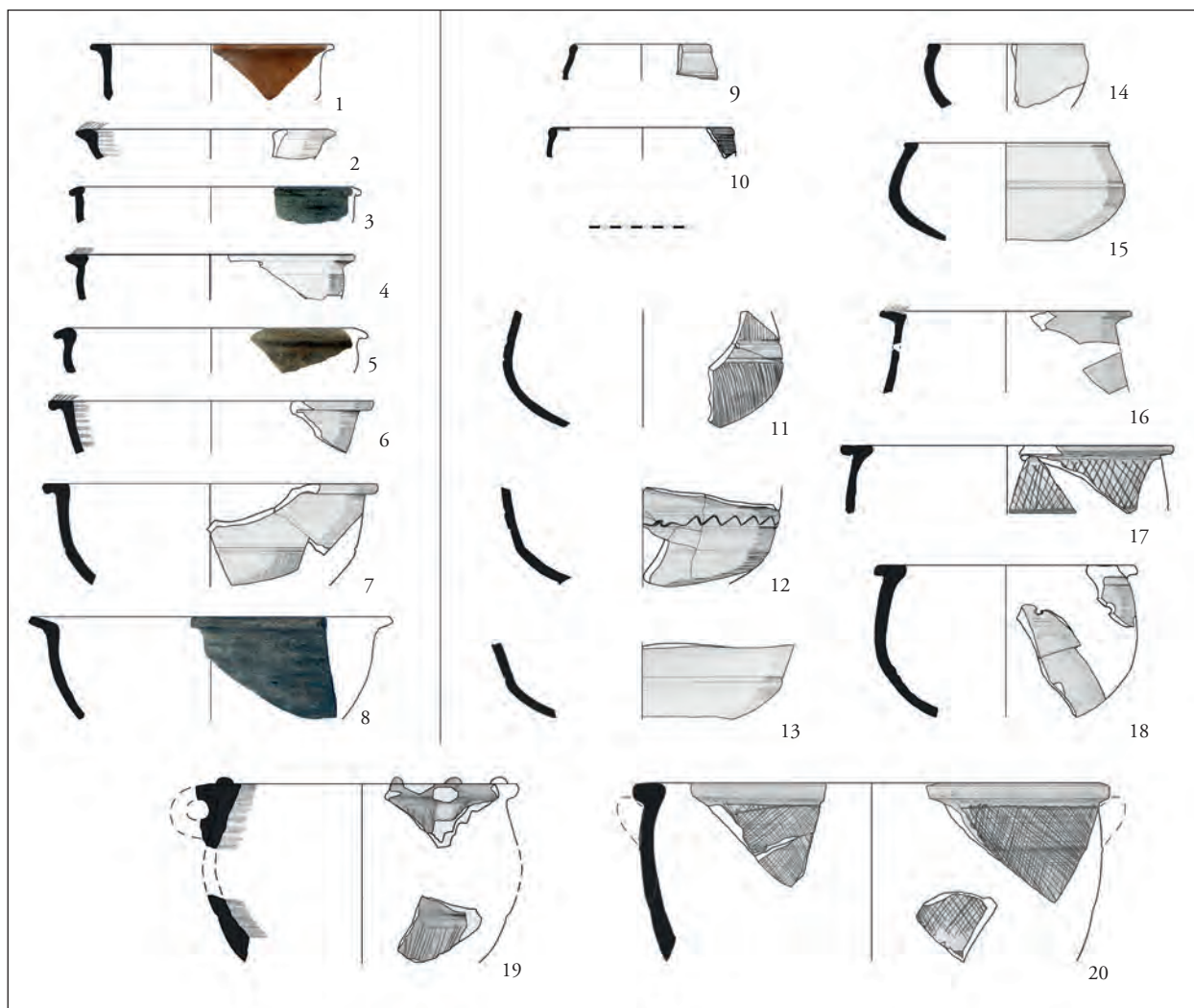
⁶⁷⁰ Alföldi 1932, 28. t. 4; Párducz–Körök 1946–48, LXVII. t. 11.

⁶⁷¹ Gulyás 2012, 18. ábra 3.

⁶⁷² Vaday 1989, Taf. 9. 6; Abb. 41. 45. A tál peremátmérője 34,5 cm, oxidált égetésű.

⁶⁷³ Garam–Vaday 1990, 199, Abb. 20. 5–6. Az edények helyi, vaskori eredetű előzménye is felmerült: Istvánovits–Lőrinczy–Pintye 2005, 74.

⁶⁷⁴ Az edény részletes elemzését ld. Masek 2011, 213–215.

33. kép 1. horizont, 8. táltípus: 1–8; 9. táltípus: 9–20

A szarmata területéről legközelebbi párhuzamait a 9/3. altípusnál érintettem. Sem ezek, sem az Alföldről ismert háromfülű edények és a különböző barbotindíszű példák sem állíthatók közvetlen párhuzamba ezzel a tárggyal. Az edény rövid füle a szarmata anyagtól idegen, analógiái a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra irányába mutatnak. A széles, vízszintes vagy tagolt peremű mély tálak általában három fülel ellátva a kultúra egész területén elterjedtek.

A tigrisori temető háromfülű edényei között megkülönböztettek háromszögesen kiszélesedő, illetve T-alakú peremeket; közülük a temető stratigráfiai összefüggései alapján utóbbiak terjedtek el később.⁶⁷⁵ A mihálásieni temető elemzése során a háromfülű tálak 9 típusát különböztették meg, melyeket nem minden esetben sikerült a temetőfázisokhoz

kapcsolni.⁶⁷⁶ Az alaptípusoknak tartható bikónikus és le-gömbölyített falú edények közt kronológiai különbség nincsen, mindkettő a 4. század második felében jelenik meg.⁶⁷⁷ Biztosan jelen vannak a kultúra legutolsó horizontjában is.⁶⁷⁸ A barbotindíszes perem párhuzamát ezek között sem találjuk, ugyan közöttük számos, egyedi dísszel ellátott példány akad.⁶⁷⁹

A rákóczi-falvi füles tál legközelebbi párhuzama, figyelembe véve a technológiát, formai tipológiát és a földrajzi távolságot is, a marosszentannai temető anyagában található.

⁶⁷⁵ ȘOVAN 2005, pl. 316–317, 303–304, 309–311. A legjobb analógiák a behúzott szájú, vaskosan kiszélesedő peremű, bikónikus testű 3a. és 4. típusok.

⁶⁷⁷ PALADE 1980, 241; ȘOVAN 1999, 16, 21–22.

⁶⁷⁸ ŠČUKIN–KAZANSKI–SHAROV 2006, 405–406, 120. 38, 121. 27, 124. 18–19.

⁶⁷⁹ Pl. DIACONU 1965, 79–80; Магомедов 2001, ris. 35–40. peremből induló szalagfüles edényei.

⁶⁷⁵ DIACONU 1965, 299.

A 31. sír 11 darabos edénykészletében található kisebb, besimított cikcakkvonallal díszített, három szalagfüllel rendelkező tál pereme befelé ferdén síkozott, teste bikónikus.⁶⁸⁰ A sírt keskeny félkörös fogójú fésűjének segítségével a maroszentannai temető középső fázisára keltezhetjük.⁶⁸¹

9/5. Tapasztott fülű tál

A **152. tábla 4.** tál pereme vastag, vízszintesen kihajlós; sűrűn, vékonyan besimított rácsmintával díszített, melyet körülbelül a tál felétől – a fülek alatt – vízszintes fényezés válthatott fel. Legalább két, nagy méretű füllel rendelkezett, amelyeknek csak tapasztásnyomai maradtak meg. Az edény a nagy méretű, vízszintes állású tapasztott fülű szarmata tálak közé sorolható.

A tapasztott fülű tálak Gyomán a B fázisban tűnnek fel.⁶⁸² Hasonlót az északi területekről Tiszavasváriból,⁶⁸³ a Közép-Tisza-vidékről szórványként Szelevényről,⁶⁸⁴ késő szarmata – hun kori kontextusból Kengyelről;⁶⁸⁵ Békésből Gyomárról, Gyuláról,⁶⁸⁶ valamint Sarkadról ismerünk, ahol késő szarmata kori környezetből került elő egy belül besimított díszű példány.⁶⁸⁷ Méretük a 47 cm átmérőjű rákóczifalvi tálhoz képest többnyire jóval kisebb, 30 cm körüli. Méretazonos párhuzamokat egyedül Gyomán találunk, azonban fül nélkül. Egyikük peremkiképzésében és enyhe lépcsős tagolásában, a többi pedig sűrűn besimított díszítésével valószínűsíti a közvetlen rokonságot a füles tálakkal.⁶⁸⁸

A forma eredete ismeretlen, de a középső szarmata kortól kis számban talán folyamatosan létezik az anyagban. Többnyire kontextus nélkül közölt darabjainak többsége egyedi kidolgozású, ahogy a rákóczifalvi is. Az edény tehát ismételtlen egy hosszú életű, jellegzetesen alföldi szarmata kerámiaforma nagy méretű, besimított díszű kései változatát képezi.

10. Lapos tálak

Két, egymáshoz közeli jelenségből került elő két teljes profilú, fényezett felületű, alacsony tálka (**34. kép 1–4**, **1. tábla 13**, **2. tábla 12**, átmérőjük 15 és 23 cm). Szarmata környezetből

párhuzamaik nem ismertek, legfeljebb a kézzel formált kerámia alacsony csészéit, és ritka lapos táljait idézhetjük (ld. lejjebb). Alacsony, ferde falú tálak a Dunakanyar 4. század végi – 5. század eleji római kerámiájában is előfordulnak, de simított kerámiából ott sem számítanak gyakori formának.⁶⁸⁹

Esetleg hasonló edényekhez köthető két szélesen levágott és lekerekített peremtöredék. Mindkettő a perem alatt induló hullámvonaldíszsel ellátott (**79. tábla 15**, **101. tábla 1**, átmérőjük 22–24 cm). A perem alatt közvetlen húzódo besimított dísz a tálakon nagyon ritka, és a peremkialakítás is szokatlan. Egy tiszaföldvári alacsony tálhoz is hasonlíthattak, amely pereme alatt szintén besimított hullámvonallal ellátott, és belső felületén is díszített. Ugyaninnen a forma nagyobb és kisebb kivitelű párhuzamai is ismertek.⁶⁹⁰ Kiskundorozsma-Nagyszékről szintén belső díszes, és kívül pereme alatt hullámvonaldíszes táltöredéket közöltek.⁶⁹¹ Megvastagodó, ferdén levágott pereme van egy-egy kengyeli és pádei táltöredéknek, amelyek szintén alacsony hullámvonallal díszítettek a perem alatt.⁶⁹² Ugyanez a díszítéstípus a szalagos testű figurális ornamentikával ellátott edények pereme alatt, a figurális dísz kiegészítő ornamentikaként is jelentkezhet.⁶⁹³ A **87. tábla 6.** kisebb példány (17 cm) azonban mutatja, hogy ezek a töredékek egyéb, mély kialakítású táltípushoz is tartozhattak. Vízszintesen levágott és enyhén behúzott peremű, besimított díszű alacsony tálak a pannoniai anyagban is előfordulnak.⁶⁹⁴

A lapos tálaknál feltétlenül meg kell említenünk egy különleges, Rákóczifalváról hiányzó tányérformát. Egy ilyen zentai tál belül sárkányos besimítással díszített, hasonló Székkutasról említésből ismerünk.⁶⁹⁵ A lapos tálaktól szintén eltérő, tányérszerű edényt legújabbban Makó-Beke-tanyáról tettek közzé.⁶⁹⁶

11. Tálpas tál

A 8/114/179. objektumból, vegyes szarmata és gepida környezetből került elő a **230. tábla 1. (34. kép 5)** ép talp, egyedüli leletként a gödörből (őskori cserepek mellett). Több részből korongolt edény talpa volt, amelyet égetés

⁶⁸⁰ KOVÁCS 1912, 280–282, 283, 41. kép 3, MASEK 2011, 2. t. 2.

⁶⁸¹ KOVÁCS 1912, 282, 40. kép; BIERBRAUER 1980, 134.

⁶⁸² VADAY 1996a, fig. 103. 1–3, 136. 1.

⁶⁸³ VADAY 1989, 152.

⁶⁸⁴ VADAY 1989, Kat. 273, Taf. 89.

⁶⁸⁵ CSEH 2004a, 15, 8. ábra 3.

⁶⁸⁶ PÁRDU CZ 1950, CXXXI t. 21.

⁶⁸⁷ VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 5. 8.

⁶⁸⁸ VADAY 1996a, fig. 104. 1–3.

⁶⁸⁹ OTTOMÁNYI 1991, 24, 1. t. 3–4.

⁶⁹⁰ VADAY 1982, Taf. III. 1; GABLER–VADAY 1986, Abb. 37. 6; VADAY 1997a, 12. kép 12.

⁶⁹¹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 5. kép 2.

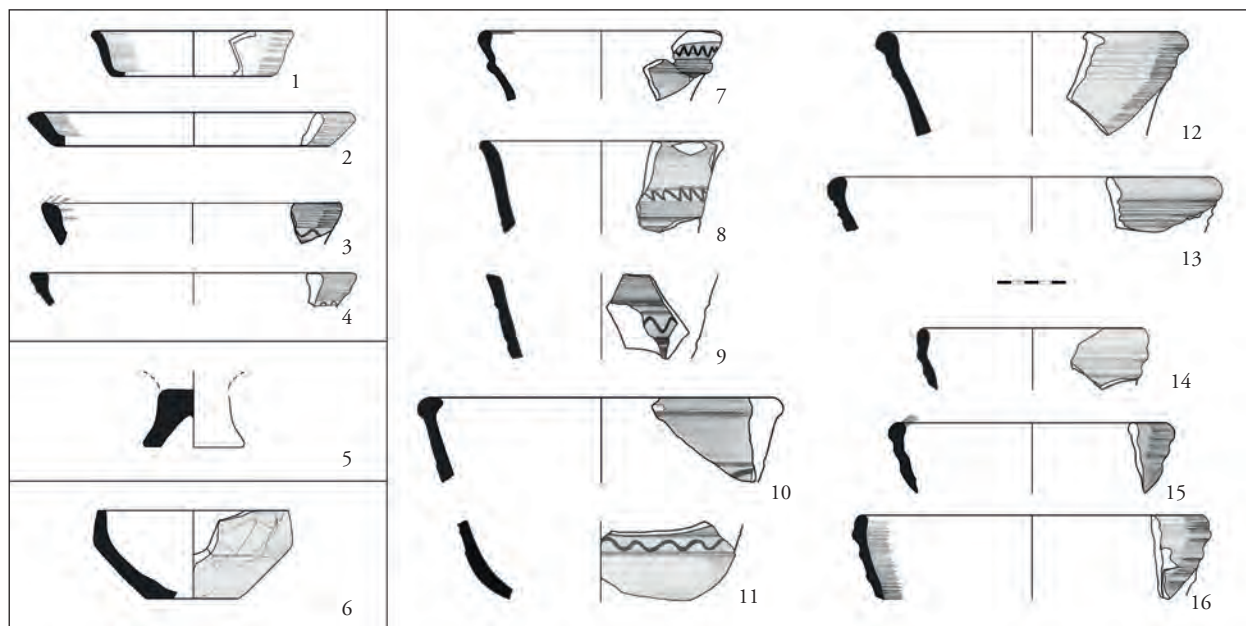
⁶⁹² CSEH 1994a, 8. kép 1; Трифуновић 2016, T. 207. 3.

⁶⁹³ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 28.

⁶⁹⁴ Pl. OTTOMÁNYI 2015b, 39, 44, 2. kép 1, 5. kép 1.

⁶⁹⁵ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17–19.

⁶⁹⁶ HEIPL 2017, 182, 1. t. 9.

34. kép 1. horizont, 10. táltípus: 1–4; 11. táltípus: 5; besímitott díszek: 7–11; bordázott peremek: 12–16

előtt az edénytesthez rögzítettek. Nem zárható ki, hogy a tapasztási helyet lecsiszolták, és a levált talprészt másodlagosan csészeként használták. Felülete rongált, égett, de tiszta anyaga, oxidált égetése, felületkezelése szarmata kori keltezését biztossá teszi.

A töredék a ritka talpas tálakhoz tartozik. Ugyan párhuzamukat a csongrád-kenderföldeki temetőben is megtaláljuk, keltezésük jelenleg nem szűkíthető le a középső- és késő szarmata koron belül.⁶⁹⁷ A jelenség anyaga a késő szarmata kori települési egységektől nagyobb távolságban, de a 8/200/220. késő szarmata – hun kori kemence és a kemencés épületek közelében található. A töredék pontosabb keltezésre nem használható fel.

Peremtipológia

Peremtípusok

A hombárokhoz hasonlóan a tálak esetében is csak tendenciákat lehet kimutatni a formai típusok és a peremkialakítások összefüggései között. Egy önálló peremtipológia ennek ellenére a táltípusok arányait is jobban érzékelteti. A hombárokhoz hasonlóan csak az alaptípusokat különítettem el az anyagfelvétel szempontjainak egységesítése után (35. kép). További variációkat a perem külső, alsó élére jellemző tagolások figyelembe vételével, vagy a levágások pontos megkülönböztetésével kaphatunk.

1. *peremtípus*: Álló, lekerekített peremek. A megvastagodás nélküli peremképzés a bikónikus és a meredek falú tálakon fordul elő (4, 6. táltípus). Gyakran hornyolt.

2. *peremtípus*: Enyhén megvastagodó, lekerekített peremek. Az álló peremképzésre hasonlít, és gyakran hornyolással ellátott.⁶⁹⁸ Az 1–6. táltípusok mindegyikén előfordulhat.

3. *peremtípus*: Duzzadt, lekerekített és kihajló peremek, behúzás nélkül. A korai időszakról általánosan elterjedt.⁶⁹⁹ A csonkakúp alakú tálakon a rákóczi falvi anyagban nem tűnik fel, csak a gömbös testű tálak 1–2. típusán. A festett *sigillata* autánzatok általános peremtípusa.

4. *peremtípus*: Duzzadt és enyhén behúzott, gyűrűsen megvastagodó peremek. Általánosan elterjedt.⁷⁰⁰ Félgömbös és csonkakúp alakú tálakhoz is tartozhat, meredek falúakon már nem tűnik fel. Táltípusok: 1–5.

5. *peremtípus*: Duzzadt, lekerekített vagy ferdére síkított, enyhén behúzott peremek. Általánosan elterjedt, talán a leggyakoribb peremtípus. Hornyolással, és bordázott fallal is előfordul. Félgömbös és csonkakúp alakú tálakhoz is tartozhat.⁷⁰¹ Táltípusok: 1–5.

6. *peremtípus*: Erősen behúzott, lekerekített peremek. Elsősorban a kései telepnyagokban jellemző, de a középső

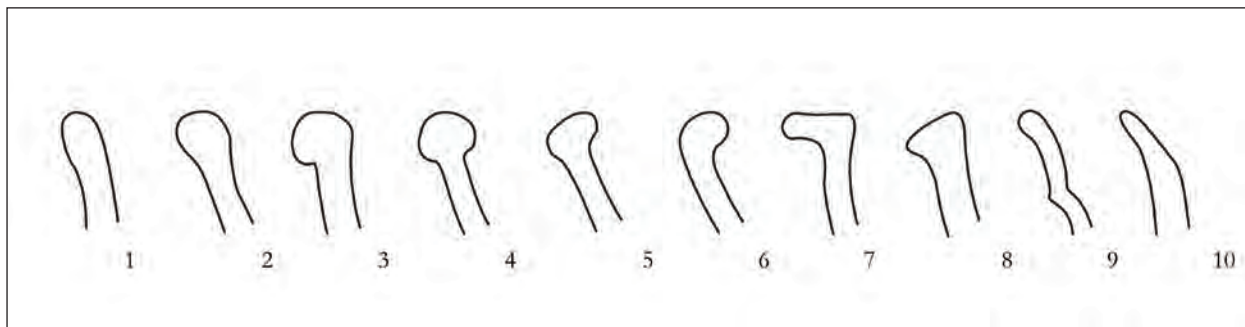
⁶⁹⁸ MASEK 2012b, 198, 3. típus.

⁶⁹⁹ SÓSKUTI 2010, 172; MASEK 2012b, 198, 4. típus, 222–223.

⁷⁰⁰ RÓZSA 2000, 89, 5. típus; MASEK 2012b, 198, 5. típus, 222–223.

⁷⁰¹ RÓZSA 2000, 89, 6. típus; HEIPL 2017, 179, 1.b. típus (Rákóczi falván is előforduló variáció); MASEK 2012b, 198, 2. típus.

⁶⁹⁷ PÁRDUCZ 1959, Taf. XVI. 11, 362–363, Typ 16; VADAY 1989, 152–153, Abb. 41. 12; SÓSKUTI 2017b, 146–147.

35. kép 1. horizont, a tálak egyszerűsített peremtipológiája

szarmata koriakban is előfordul.⁷⁰² Elsősorban bikónikus tálak, másodsorban nyomott gömbtestű illetve kónikus tálak részei lehetnek. A 3. típusra nem jellemző, a függőleges falú félgömbös tálakon (1. típus) nem fordul elő. Bordázottan is feltűnhet. Táltípusok: 2–5.

7. *peremtípus*: Széles, vízszintesen kihajló peremek (1, 8–9. táltípus), amelyek egyben erősen behúzottak is lehetnek (8–9. táltípus). Nagyon ritkán vízszintesen megvastagodó, kihajlás nélküli peremek (10. táltípus).

8. *peremtípus*: Megvastagodó, ferdén levágott peremek. A megvastagodó, lekerekített, majd kisebb-nagyobb mértékben ferdén síkozott peremkialakításoktól elkülönítendő. Viszonylag ritka. Táltípusok: 1–4, 8. Egy keskeny, „galléros-szakállas” forma Rákóczifalvára nem jellemző, de egy közeli kengyeli késő szarmata lelőhely jellegzetes peremtípusa.⁷⁰³

9. *peremtípus*: S-profilú tálak enyhén megvastagodó és enyhén, vagy erősebben kihajló peremkiképzése. 7. táltípus.

10. *peremtípus*: Hosszú, elkeskenyedő, lekerekített peremek. Az s-profilú tálakon, a mély félgömbös tálakon, valamint a keskeny bordadísszel ellátott, meredek falú tálakon fordulnak elő (3, 6–7. táltípus).

Peremkiképzések

Két jellegzetes peremkiképzés több peremtípushoz is tartozhatott. A rövid, hornyolt peremek a perem külső felületén hornyolással (éles árokkal) tagoltak. A peremek lehetnek keskenyek, duzzadtak, és enyhén behúzottak is (1–2, 5. peremtípus). Számos töredék a hornyolás alatt sekély árkolással is díszített. A rákóczifalvi leletanyagban a peremkiképzés félgömbös tálakon sem ritkaság, de jórészt csonkakúp alakú és meredek falú tálakhoz tartozhattak. A békési késő szarmata – hun kori anyagban a félgömbös, bikónikus és

meredek falú bikónikus tálakon is elterjedt.⁷⁰⁴ Általánosan jelen van a szalagos testű figurális ornamentikával díszített meredek falú és kónikus tálakon.⁷⁰⁵

Ez a peremkiképzés igen kis számban a gyomai B fázis bikónikus és gömbös testű táljain is feltűnik. Szinte minden esetben a fal további árkolásával, vagy besimított dísszel ellátott.⁷⁰⁶ A Szolnok megyei anyagban a 3. század második felétől mélyebb, vagy laposabb félgömbös tálakon látható. Vaday Andrea szerint a többszörösen árkolt felületű példányok elsősorban a Dél- és Közép-Tisza-vidéken terjedtek el.⁷⁰⁷

A másik jellegzetes peremkiképzést a bordás peremű tálak csoportja alkotja (34. kép 12–16). A perem lehet függőleges állású, megvastagodó, lekerekített, gyengébben vagy erősen behúzott is (peremtípusok: 2, 4–6). Közös jellemzőjük a megvastagodó perem alatti többszörös, erősen hangsúlyozott bordadísz az edény felső negyedében-harmadában. Ferde faluk általában a csonkakúpos tálakra utalóan szűkül. Ritkábbak azok a mélyen, többszörösen árkolt falú tálak, amelyek enyhén megvastagodó peremmel és ívelt falindítással rendelkeznek (50. tábla 11, 87. tábla 7, 135. tábla 9, 34. kép). Ezek félgömbös csészékhez ill. tálakhoz,⁷⁰⁸ valamint egy ritka, regionális formaváltozathoz is tartozhattak, amelynek erős szögben törő fala volt.⁷⁰⁹

A bordás peremű tálak a késő szarmata, vagy a késő szarmata – hun kori anyag jellegzetességei. E peremtípus máshol is általában csonkakúpos tálakon, és ritkábban a félgömbös tálakon jelentkezik.⁷¹⁰ A telepekről mély, enyhén félgöm-

⁷⁰² RÓZSA 2000, 89, 4. típus; SÓSKUTI 2010, 172; MASEK 2012b, 198, 1. típus, 224.

⁷⁰³ CSEH 2001, 119.

⁷⁰⁴ VADAY 2011a, 218, II. 1–2, Pl. 17. 2–6, 22. 1–6, 24–25.

⁷⁰⁵ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 17–18.

⁷⁰⁶ VADAY 1996a, fig. 85. 13, fig. 87.

⁷⁰⁷ VADAY 1989, 148. Újabb csongrádi példákra ld. HEIPL 2017, 180.

⁷⁰⁸ Az s-profilú tálaknál is érintett sekély csészék bordázott falú példányaira ld. pl. SZEKERES–SZEKERES 1996, VIII. t. 7, XXI. 7; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 46. t. 1, 128. 15; Трифуновић 2016, T. 70. 1.

⁷⁰⁹ VADAY 1989, 151, Abb. 40–41, 124. 4, 13 (Mezőtúr, Öcsöd, szolnoki vár területe).

⁷¹⁰ ÁCS 1992a, 99; VADAY 1989, 151; VADAY 2011a, 218, II. 3.

bős, bordázott peremű tálak Solt-Paléről, Tiszaföldvárról;⁷¹¹ csonkakúp alakúak Solt-Paléről, Szeged-Öthalomról, Endrődről,⁷¹² további, többnyire gömbölyded peremtörédek Kengyelről, Szőregről, Bordányról, Orosházáról, Sarkadról, Békés környékéről, Oroszlámosról (Banatsko Aranđelovo), Egyházaskérről (Vrbica), Feketetőről (Crna Bara) ismertek.⁷¹³ Egy kis méretű, csonkakúp alakú példány egy békéscsabai, késő szarmata kori szórvány temetőanyagból származik.⁷¹⁴ Egy egyedi, ferde falú, szalagos-spirális besimítással díszített tálat is meg kell említenünk Makóról.⁷¹⁵ A típus elterjedésének északi határát mutatja, hogy a tiszavasvári telepanyagban is feltűnik egy behúzott peremű, kónikus falú tálon.⁷¹⁶

A tálperemek hornyolása és bordázása egy általánosabb, a peremek rövidülésével párhuzamos ízlést tükröz, amely más edénytípusokon is feltűnik, köztük a többszörösen bordázott peremű hengeres szájú korsókon, vagy nagy amforaszerű edényeken, amelyek elsősorban a dél-alföldi területekre jellemzőek.⁷¹⁷ A peremkiképzések különböző típusú, minőségű edényeken tűnnek fel: a gyártó műhelyek azonossága bizonytalan. A jelenség inkább a peremek tagolásának általános divatját mutatja, és az ebbe a körbe tartozó edénytípusok reprezentatív jellegére utal.

Összegzés

Forma

A szarmata tálak jórészt római provinciális eredetű alapformái a késő szarmata korra jellegzetes irányban változtak: a korábbi formák vagy szélesebb, vagy mélyebb arányokat vettek fel, és mérettartományuk megnőtt, illetve szélesebb spektrumot öltött. A 4. században a szögletes, geometrikus formákra való törekvés nyert teret. A legerjedtebb, hosszú életű félgömbös testű formai típusok mellé felzárkóztak az éles hastörésű táltípusok. Legnagyobb arányban a viszonylag ritka hengeres falú tálat díszítették. A zárt tálak száma kevés. Számos egyedi változatban készítették őket; a

formavilág beépült a szarmata tálak formakincsébe, de nem vált elterjedté. A legrégebbi általános formák az újabbakkal folyamatosan együtt éltek a korszak végéig.

A megjelenő új típusok a belső fejlődésen túl maroszentanna–csernyahovi és provinciális római hatást is tükrözhetnek. Ritkák azok a formai elemek, amelyek feltételeesen frissebb római hatásra vezethetők vissza (7, 10. típusok). Azonban ezeknél sem mutatható ki egyértelműen az átvétel iránya: bennük inkább a római kori határok elmosódását, a Duna két oldalán egymáshoz közelítő kerámiaművesség jegyeit láthatjuk. A közvetlen csernyahovi hatás is ritkaságszámba megy, inkább egy általános, közös ízlésvilágról beszélhetünk. A csernyahovi és római párhuzamok a 4. század második felétől az 5. század első feléig keltezhetők.

Díszítés

A tálak korongolt díszei – lépcsős, bordás, vagy árkolt tagolások – egyszerűek, teljes felületükön díszített tálak nagyon ritkák. A közvetlen a hastörés felett kialakított egyes, vagy kettős árkok a nagy méretű, mély tálak mellett meredek falú tálakon is előfordulnak, valamint a gömbtestű és bikónikus edények jellegzetes tagolását alkotják. A besimított díszek keretelését általában árkolással, ritkábban bordákkal oldották meg (**34. kép 7–11**).

Az 1–2., 7. táltípusok díszítetlenek, vagy korongolt tagolásokkal ellátottak. Besimított díszítések csak a jellegzetesen késő szarmata formákon fordulnak elő: a mély, félgömbös, bikónikus és meredek falú (3–4., 6. típusok), valamint a nagy méretű mély tálakon (8., 9/3–5). Rajtuk a hullámvonaldíszek általánosak, egyéb motívumok elsősorban a meredek falú tálakon tűnnek fel.

A tagolások besimított díszekkel csak a díszítősáv keretelése esetében kombinálódnak. Ez a díszítésrendszer valószínűleg a központi szarmata területek hagyományainak általánosan megfelel. Ezzel szemben pl. a tiszavasvári anyagban a kónikus falú, tagolt peremű tálakon, többnyire tagolatlan sávban jelenik meg a besimított dísz az edény közepén.⁷¹⁸ Az eltérő formák és díszítéstílus oka egyelőre ebben az esetben is bizonytalan. A tálak díszítésrendszere a peremkiképzésekhez hasonlóan az edénytípusokon túlmutat, és átível rajtuk.

Gömbös testű edények

A hosszú életű, megvastagodó peremű edénytípusok mellett (1–2. típus) a lelőhelyen gyakori az edények magas,

⁷¹¹ PÁRDUZ 1938, 5. t. 6; VADAY 1994, Tab. III. 23.

⁷¹² PÁRDUZ 1938, 5. t. 2; PÁRDUZ 1960, XX. t. 3.

⁷¹³ CSEH 2001, 11. kép 8; ÁCS 1992a, I. t.; VÖRÖS 1994, 7. kép 3; RÓZSA 2000, 88; VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 7. 5; MRT 10, Békéscsaba 2/78. és 2/142. lh., 45. t. 5, 81. 6; Трифуновић 2012, T. 242. 3; Трифуновић 2016, T. 12. 8, 16. 1.

⁷¹⁴ MRT 10, Békéscsaba 2/295 lh., 57 t. 1.

⁷¹⁵ Sz. WILHELM 2017, 35. t. 6.

⁷¹⁶ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XXIV. 5.

⁷¹⁷ Meredek falú tálakon: VADAY 1982; az öves edények egy részén: VADAY 1985a, 7. kép 5–8; folyadéktároló edényeken: PÁRDUZ 1938, 10. kép; VADAY 1982, Taf. 5. 1, 3; VADAY 1997a, 10. kép 10.

⁷¹⁸ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XXII. 4–5, XLV. 1.

cilindrikus peremmel való ellátása (3. típus). A mély, tálszerű edények cilindrikus peremű változatait – elsősorban ritkaságuk miatt – a gömbtestű és bikónikus típusokon belül is altípusoknak tekintem (gömbtestű edények 4. típusa, és bikónikus edények 1–2. típusok esetében).

1. Széles szájú, erősen szűkülő hasú gömbös testű edények

Az edények legnagyobb átmérője középtájon vagy a felső harmadban húzódik. Szájuk alig szűkebb a hasátmérőnél, ezért nyakuk és válluk rövid, szinte kónikus (**36. kép 1–9, 293. tábla 3–4, 6**).

Többféle mérettartományban készültek (peremátmérőjük 7–27 cm).

Rákóczifalván általában erősen kihajló, megvastagodó vagy hosszú, lekerekített peremmel rendelkeznek.

A gömbtestű edények ritkán korongolt tagolással és besimítással díszítettek, de leggyakoribbak a díszítetlen edények lehettek. A vállon kettős árkolással tagolt edények párhuzamai megvannak a megyei anyagban és Örménykúton is (**117. tábla 8**).⁷¹⁹ A bordával tagolás különböző arányú edényeken is megjelenik, amelynek a sírkerámiában is jó párhuzamait találjuk (**45. tábla 12, 81. tábla 7**).⁷²⁰

Rákóczifalván előfordulnak besimított hullámvonaldíszek olyan közepes és nagy méretű edényeken, amelyek valószínűleg ehhez a formai típushoz tartoznak (**75. tábla 11, 97. tábla 4, 122. tábla 9**). Rajtuk kívül egy hálómintás besimítású edény emelendő ki (**49. tábla 5**). Az örménykúti telep egyetlen közeli párhuzama esetében a bordák szintén besimított hullámvonaldíszet keretelnek; hasonlót a bagi leltből is ismerünk.⁷²¹

Hosszú életű, a római kerámiára visszavezethető típus, amelynek szarmata területen számos formaváltozata kialakult a 2. századtól tartó folyamatos formai fejlődés során.⁷²² A kisebb és közepes méretű, magasan vagy középen hasasodó bögrék párhuzamai nagy mennyiségben megtalálhatók a középső szarmata kortól fogva a telepeken és a sírkerámiában is (**113. tábla 6, 151. tábla 2**).⁷²³

A nagy méretű edények (**117. tábla 8, 151. tábla 5**) pontos párhuzamai, a forma egyszerűsége ellenére, a köztölt anyagban ritkák.⁷²⁴ Hasuk a kisebb edényekhez és a **151. tábla 4.** aljrészhez hasonlóan erősen összeszűkülő lehetett. Közel áll hozzájuk két örménykúti edény.⁷²⁵ Egyelőre ezt a formaváltozatot jellegzetesen késő szarmata korinak tarthatjuk, amely jól beleillik a korábbi formák felnagyításának folyamatába.

2. Behúzott szájú gömbös testű edények

A 2. típust az előzőtől szűkebb szája, ívelt, erősebben kifejezett nyak- és vállrésze különíti el (**36. kép 10–22**). Rákóczifalván az előző típusnál változatosabbak, és gyakoribbak.

Peremátmérőjük 9–20 cm.

Az enyhén kihajló peremű példányok kis- (**23. tábla 9, 88. tábla 6, 127. tábla 2**) és közepes méretű (**85. tábla 3, 115. tábla 12**) változatai a 3. típushoz is közel állnak. Gyakran megvastagodó, ferdén levágott peremmel rendelkeznek (**51. tábla 1, 121. tábla 9, 122. tábla 5; 51. tábla 17, 85. tábla 1**). Erősen kihajló, hosszú peremek ritkábbak és inkább a kis méretűeken fordulhatnak elő: duzzadt és síkozott peremeket (**137. tábla 9**) valamint egyszerű, lekerekített peremkiképzést idézhetünk (**53. tábla 2**). Különböző arányúak: csészéhez, a zárt tálakhoz, valamint az 1. típus bögréihez hasonlóak is megjelennek.

A nagyobb edényekre ugyanezek a formaváltozatok jellemzőek. Elsősorban a nyomott gömb alakú és tagolt vállú formaváltozat tűnik gyakorinak (**51. tábla 17, 73. tábla 3**). Rövid, vastag, ferdén levágott vagy elkeskenyedő peremekkel rendelkeznek, a kisebb edényekhez hasonlóan. Ritkán vízszintes peremmel is megjelenhetnek, ezek nyaka hosszú, kónikus, és válltörésük igen mélyen húzódik (**117. tábla 3, 141. tábla 1**). A megyei anyagban ez a forma a 3–4. századra jellemző. Formaviláguk a késő antik fazekakra és az ún. leányfalusi árura emlékeztet. Hasonló vonalvezetésű, tagolt vállú bögre soványítatlan finomkerámiából Rákoscsabán a sírkerámiában is megjelenik.⁷²⁶

Díszítésük az előző típushoz hasonlóan ritka: besimított hullámvonaldísz a nyakon (**85. tábla 3**), a vállon (**141. tábla 1**), hálómintás besimítás a perem alatt (**61. tábla 9**). Utóbbi a legnagyobb a gömbtestű edények közé sorolt anyagban, és közel áll ahhoz a kihajló peremű nagy méretű fazékszerű edényhez is, amelyet a hombárok 3. típusánál

⁷¹⁹ VADAY 1989, Abb. 43. 5, 16–18; VADAY 1994, Tab. III. 37; VADAY 2011b, Pl. 7. 1, 8.

⁷²⁰ VADAY 1989, Abb. 43. 8–11. (3–4. sz.); PÁRDU CZ–KÖREK 1946–48, Taf. LXIII. 5 (Tápé-Malajdok A, késő szarmata kor); KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 50. t. 1. (Madaras, kísérőlelet nélkül); KUJÁNI 2015, 2. tábla 3. (Apátfalva, késő szarmata kor).

⁷²¹ VADAY 1985a, 1. kép 6; VADAY 2011b, Pl. 46. 4.

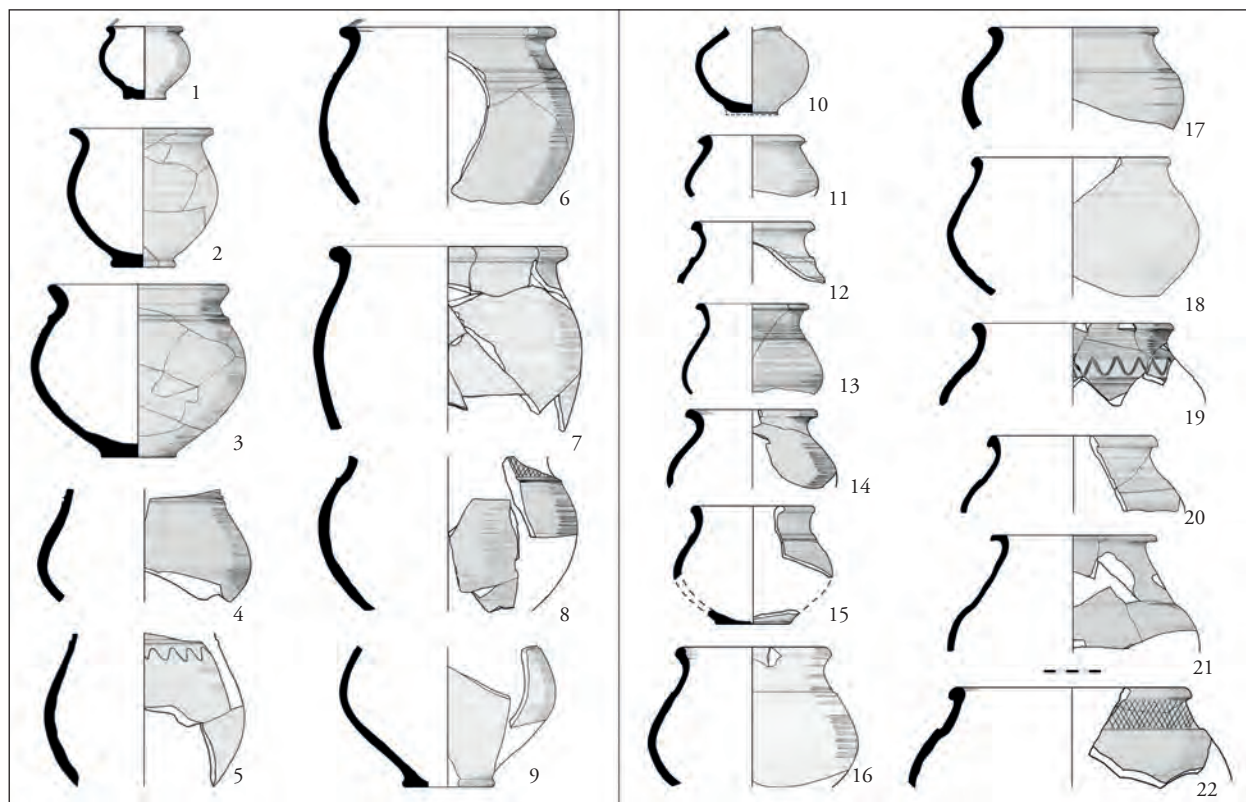
⁷²² Az alaptípust ld. VADAY 1989, Abb. 42. 1–8.

⁷²³ VADAY 1989, Abb. 42. 18–19; MASEK 2012b, 199–200, 2. típus; KUJÁNI 2016, 48–49.

⁷²⁴ Pl. VADAY 1989, Abb. 42. 7–8, 22–23.

⁷²⁵ VADAY 2011b, Pl. 22. 2, 4.

⁷²⁶ NAGY 2018, 335, 98. sír. A gyöngyanyag a sírt a késő szarmata korra keltezi: uo. 52A táblázat és 262.

36. kép 1. horizont, gömbtestű edények, 1. típus: 1–9, 2. típus: 10–22

tárgyaltam (48. tábla 5. és 23. kép 9). A besímított díszítés jellemzően tehát a nagyobb edényeken jelentkezik. Ez más lelőhelyeken is igaz: a közepes méretű, széles szájú, erősen ívelt vállú formaváltozathoz tartozik egy tiszafüred-morotvaparti edény, amelynek válla felfelé álló háromszögekkel díszített.⁷²⁷ A bagi lelet egyik hasonló edényének vállán és pl. egy kiskundorozsmai párhuzamán keskeny mezős besímítés húzódik.⁷²⁸

Sokféle méretben gyártott, általánosan elterjedt forma.⁷²⁹ Korai formáit például Bugacról, legnagyobb sorozatait az örménykúti telepről közölték.⁷³⁰ Megjelenik többek közt Csongrád-Kenderföldéken/Kaszárnyán, a tápé-malajdoki és a tiszavalki temetőekben, illetve Rákocsabán.⁷³¹ Ehhez, vagy az 1. típusához tartozik egy kis méretű edény, amelyet az 5. századra keltezve Ártánd-Nagyfarkasdombról közöltek.⁷³² A gömbtestű edények 1. és 2. típusának díszítőstílusa és

motívumkincse a hombárokéhoz hasonló, de azoknál szegényesebb, és jobbára a nagyobb példányokra jellemző.

3. Cilindrikus peremű gömbtestű edények

A 3. típusúhoz tartozó (38. kép 1–11) kis méretű gömbtestű bögrék vagy poharak ritkán mutathatók ki a lelőhelyen (36. tábla 1. és 172. tábla 4). A forma közepesen nagy méretű változata elterjedtebb edénytípust alkot (6. tábla 4, 26. tábla 8, 38. tábla 5, 113. tábla 3, 219. tábla 5).

Peremátmérőjük 10–14 cm, a formához nem köthető cilindrikus peremtörödékeké 8–18 cm (a legnagyobbakra példák: 29. tábla 1, 141. tábla 5. és 295. tábla 3).

A jellegzetes peremforma legfontosabb jellemzője, hogy a perem és a nyak egy tagot alkot, más megközelítésben ezek az edények lényegében nyakkal nem rendelkeznek. A hengeres szájrész alja általában lépcsős tagolással vagy keskeny bordával tagolt, majd alatta kifejezett vállrész indul.

A magas, cilindrikus peremek a lelőhelyen viszonylag nagy számban jelen vannak, a hozzájuk tartozó edényforma gyakran bizonytalan. Általában erősen fényezett, amely belül is folytatódhat a nyaktörésig. A peremforma álló vagy kissé tölcseresen kihajló is lehet; a peremkialakítás elkeskenyedő, lekerekített, hornyolással ellátott, esetleg

⁷²⁷ CSEH 1991a, X. tábla 4.

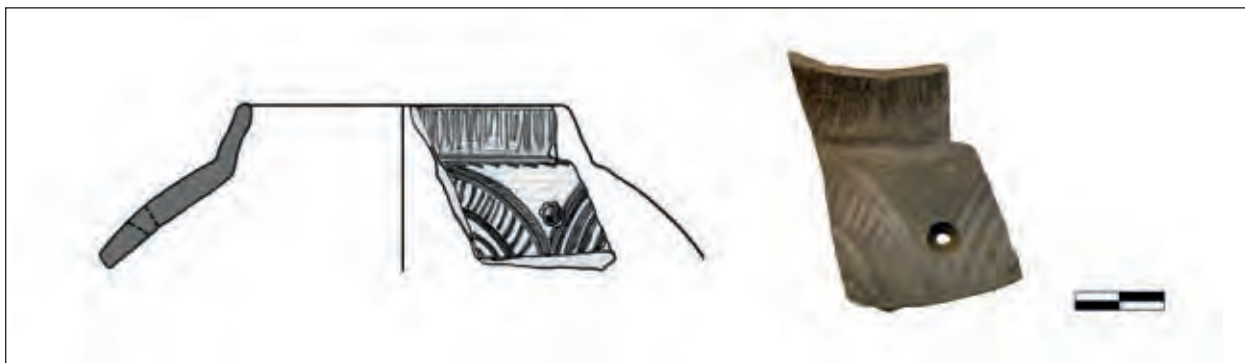
⁷²⁸ VADAY 1985a, 1. kép 8; SZALONTAI 2003, Kat. 146.

⁷²⁹ VADAY 1989, 155, Abb. 42. 20–23, 26–30.

⁷³⁰ SÓSKUTI 2017b, 147; VADAY 2011b, 515, Pl. 7.2–7, 10–12, 12. 2–3, 5–6, 8–12.

⁷³¹ PÁRDU CZ 1959, Taf. XVI. 12; PÁRDU CZ 1963, Taf. X. 10; PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948, T. LIII. 24–25; GARAM–VADAY 1990, Abb. 12. 6, 212; NAGY 2018, 335, 98. és 244. sír.

⁷³² GEPIDÁK 1999, Kat. 122.

37. kép Besimított díszű edényperem az 5/219/312. épületből (42. tábla 4)

befelé szélesen, ferdén levágott (pl. 114. tábla 8). Különböző edény- és peremformák együtt is feltűnhetnek (pl. 57. tábla 1–4).

A gömbtestű bögrék jobbára korongolt árkolásokkal díszítettek, a nyak tagolásánál vagy a váll alján. Ehhez vagy a nyomott gömbtestű 4. típusoz tartozhat egy kétszer árkolt falú edény (36. tábla 2). E díztés párhuzamai az 1., széles szájú, gömbtestű edénytípuson is megjelennek (ld. ott).

A cilindrikus peremtörödékeken ritkán besimított díszítések indulnak. Egy erősen feketére fényezett töredék motívuma bizonytalan, míg egy másikon mezős besimítás kezdete látható (96. tábla 10, 133. tábla 4). Az edénytípus díztése a sárkerámiában nagyon ritkán fordul elő, ezért hozzájuk elsősorban a rákóczifalvi besimított díszű bikónikus edényeket, illetve az ott felsorolt párhuzamokat idézhetjük (ld. lejjebb).

Önálló értékelést érdemel a 42. tábla 4. edényperem (37. kép). Feltehetően ehhez a formai típusoz és horizontoz tartozik, bár egy erősen kevert anyagú, 6. századi épület feltöltéséből származik, amely a késő szarmata pusztulási horizonttal rendelkező I. települési egység területén létesült (5/219/312. obj.). Az álló vagy kissé befelé álló, keskeny perem a tárgyalt edénytípust idézi, hasonlózt Tiszadob-Szigetről is ismerünk egy egyedi, szintén besimított díszű edényről.⁷³³ A töredéken két, ívelt vonalak által meghatározott, különböző motívumtöredék látható. Pontos párhuzamuk nem ismert, de mindkét díztőelem a késő szarmata – hun kori árkdíves, vagy az ún. meanderes-spirális motívumokhoz áll legközelebb.

A töredék jobb oldalán látható többszörös, koncentrikus ívelt vonalak kisebb méretben gyakran alkotják a szalagos testű és spirális díztőelemek végződését, fejét.⁷³⁴ Hasonló elemekből áll a deszki tál ornamentikus motívuma

is, amely a Sósikuti–Wilhelm-féle rendszerben a stilizált indaszerű motívumok közé tartozik.⁷³⁵ A bal oldali, két ívelt vonal között húzódo rövid vonalakkal kitöltött díszelem ugyanerre a körre emlékeztet, hiszen a meanderes–spirális motívumok alján látható ívháromszögeket és nagyobb területeket gyakran töltik ki hasonló, egyes vonaldíszekkel.⁷³⁶ Hasonló kitöltés más motívumokon, pl. egy tiszaföldvári öves edény egyedi geometrikus motívummal díszített vállán is feltűnik.⁷³⁷ Ívelt vonalakra és a köztük elhelyezett kitöltőmotívumokra épül egy adai meredek falú tál, egy szőregi, két cservenkai és egy tiszaszentmiklósi válltöredék díztése.⁷³⁸ Ugyan a párhuzamok nem pontosak, de jobbák a gepida kori anyagban sem állnak rendelkezésünkre.

A rákóczifalvi anyagban ez a díztés áll legközelebb a Dél-Tisza-vidéken sűrűsödő figurális motívumok köréhez. Hasonlóan Tiszaföldvár–Téglagyár településéhez – ahol szintén csak egy egyedi stilizált indadíz köthető bizonytalanul a figurális motívumokhoz⁷³⁹ – a szalagos testű figurális, és a meanderes-spirális motívumok Rákóczifalván sem jelentkeznek.

A cilindrikus vagy enyhén tölcseres peremű edényeket a hun kor egyik vezető edénytípusának jelölte ki Párducz Mihály.⁷⁴⁰ Speciálisan alföldi jellegzetességet alkotnak. Ez a peremkiképzés gömbölyű, bikónikus vagy öves

⁷³³ ISTVÁNOVITS 1993a, Abb. 7. 7.

⁷³⁴ Pl. SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 3. és 7–8. ábra.

⁷³⁵ VADAY 1982, Taf. 2. 8; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 54.

⁷³⁶ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 71–72.

⁷³⁷ VADAY 1985a, 7. kép 1.

⁷³⁸ Ada, téglagyár: DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1990, Sl. 3; Szőreg-Ivántéglagyár: PÁRDU CZ 1950, CVI. t. 23; Versec-Cservenka /Vršac, Crvenka: РАШАЈСКИ 1957, Abb. 4; Tab. III. 3; Tiszaszentmiklós/Ostojicevo: ТРИФУНОВИЋ 2016, T. 140. 4.

⁷³⁹ Egy belső díszes táltöredéken, ld. VADAY 1982, Taf. III; GABLER–VADAY 1986, Abb. 37. 6. Az edény szoros párhuzamát Kiskundorozsma-Nagyszékről közölték: PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 5. kép 2.

⁷⁴⁰ PÁRDU CZ 1959, 333–336, 1. típus; VADAY 1989, 155–156; VÖRÖS 1995; RÓZSA 2000, 90.

edényformákhoz is tartozhat.⁷⁴¹ Leggyakoribbak általában és Rákóczi falván is a cilindrikus peremű gömbös testű edények gömbölyded formaváltozatai lehetnek. A 4. század második felétől jelennek meg nagy számban az alföldi területek sírmellékleteiként, és pl. Madarason,⁷⁴² Rákocsabán,⁷⁴³ Csongrád-Kenderföldeken/Kaszárnyán, Tiszavalkon és Tiszadob-Szigeten is jelen vannak.⁷⁴⁴

Az edénytípus a rákóczi falvi 2. gömbtestű edénytípus hosszú, meredek nyakú és enyhén tagolt peremű formáiból alakulhatott ki belső fejlődés eredményeképp (pl. **23. tábla 9**, **127. tábla 2**). Hasonló átmeneti formaként értékelhetők a besímített hullámvonaldíszrel rendelkező **145. tábla 3.** kisebb méretű, és **53. tábla 6.** nagyobb formaváltozatot mutató edények is. Mezőszemerén is találkozunk egy átmeneti példánnyal, amelynek pereme kissé duzzadt, de erre az edénytípusra jellemzően tölcséres és lépcsősen tagolt szájú.⁷⁴⁵ A belső fejlődésre utalnak azok a formák is, ahol ezt a kései peremkiképzést kifejezetten keskeny, a római bögréket és a korábbi szarmata formákat idéző talppal rendelkező edényen alkalmazták, pl. Tiszavalkon.⁷⁴⁶

A különböző vonalvezetésű formák közt átjárás tapasztalható. A **172. tábla 4.** bögréhez közel álló forma bikónikus változatban is megjelenik (**126. tábla 9**, ld. lejjebb). Egy további kiegészített edény vonalvezetése már a bikónikus edények felé mutat (**57. tábla 4**, **295. tábla 2**). Legközelebbi párhuzamait Szolnokról és Tiszaföldvárról, sírkerámiaként Hortobágy-Poroshátról, Tiszavasváriból ismerjük.⁷⁴⁷

4. Nyomott gömbtestű edények

Arányaik a mély tálak és a gömbös testű edények határára sorolják őket (**38. kép 12–15**).

Peremátmérőjük 23–27 cm, hasátmérőjük 21–29 cm.

Egy ferdén kihajló, vastag peremű, bordadíszes nyakú mély tál egyértelműen a gömbtestű edények 1. típusának részletkialakításait idézi (**152. tábla 2**). Az edényforma cilindrikus peremű változata a **128. tábla 1.** edény, amelyhez hasonló vonalvezetésű egy további faltöredék (**97. tábla 6**).

Ez az edénytípus a tálak 9/3. altípusához áll legközelebb, de peremkiképzésük azoktól idegen. A bikónikus edények 2. formai típusával szintén párhuzamba állítható.

Az edényeknek pontos közölt párhuzama nincsen. Formailag közel állnak a gömbös testű edények egyéb, nyomott gömb alakú formavariációihoz, amelyek a telepekre és a temetőkre egyaránt jellemzőek.⁷⁴⁸ A cilindrikus peremű változat a késő szarmata – hun korban kannelúrás díszrel is feltűnhet: a legszebb talán a kiskundorozsmai példány.⁷⁴⁹

Összegzés

A gömbös testű edények korai, nyúlánk testű sorozatai nem fordulnak elő egyértelműen az anyagban.⁷⁵⁰ Az 1–2. típus legtöbb edénye hosszú ideig élő, késő császárkori formaváltozat, amelyek a cilindrikus peremű újabb típusokkal együtt éltek a formakincsben.

A cilindrikus peremű gömbös és nyomott gömbtestű edények (3–4. típus) közös jegyeik alapján egy tágabb kerámia csoportot alkotnak. A közepes méretű edények Rákóczi falván szinte minden esetben jó minőségű, oxidált égetéssel készültek. Ezt már párhuzamaikról is megállapították.⁷⁵¹ Hasonló preferenciát más edénytípusok esetében ritkán figyelhetünk meg, és az oxidált égetés túlsúlya már a cilindrikus peremű bikónikus edényeken sem igazolható. A háttérben feltételezhetően egy oxidált edényeket előnyben részesítő késő szarmata kori műhely vagy műhelykörzet áll.

A cilindrikus peremű gömbtestű edények nagyobb testű változatai jelen publikációs helyzet alapján elsősorban a Körösöktől északra fekvő Tisza-vidék formakincséhez tartoznak. A szórványos példák alapján is feltételezhető, hogy mélyen a Tiszántúlon, és Szolnoktól északra is jelen vannak. Ez a műhelyhagyomány jól elkülöníthető, és segítségével a késő szarmata települések horizontja jól megfogható lehet az Észak-Alföldön. A legjobban ismert Csongrád és Békés megyei anyagokban, a kis méretű síredények kivételével, alig találjuk párhuzamaikat. A Duna–Tisza közti telepeken nagyobb mértékű jelenlétük szintén kétséges.

⁷⁴¹ Madarason mindhárom típus jelen van: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 262. kép 1–2, 271. 9–11, 284. 5–6.

⁷⁴² KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 277, 291 (a nyolc férfisir közül négy lándzsás), 322. Díszítetlenek.

⁷⁴³ NAGY 2018, 334–335, 124. kép, 251. sír és szórvány. Két jellegzetesen eltérő formaváltozat.

⁷⁴⁴ PÁRDU CZ 1959, Taf. XVI. 2; PÁRDU CZ 1963, Taf. X. 13; GARAM–VADAY 1990, 212, Abb. 13. 5, 14. 4; ISTVÁNOVITS 1993a, Abb. 4. 3, 5. 12.

⁷⁴⁵ VADAY–DOMBORÓ CZKI 2001, Abb. 16. 8.

⁷⁴⁶ Pl. GARAM–VADAY 1990, 9. sír, Abb. 13. 5.

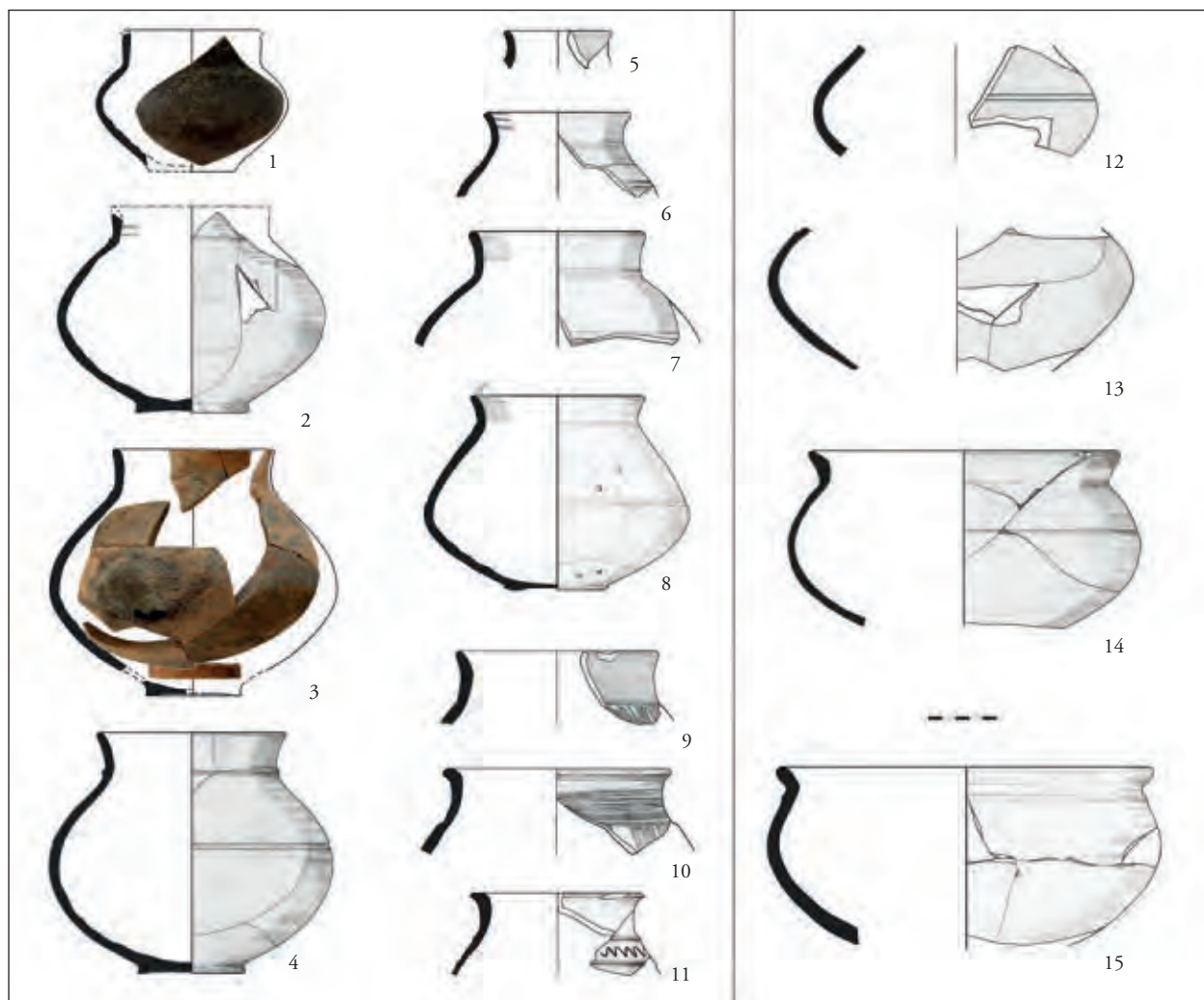
⁷⁴⁷ ZOLTAI 1941, Taf. LX. 2; PÁRDU CZ 1959, Taf. XXV. 6; VADAY 1989, Kat. 288, Abb. 43. 14 és tiszaföldvári közöletlen példány.

⁷⁴⁸ Példák telepekről: Tiszaföldvár: VADAY 1994, Taf. III. 25, 29 = VADAY 1997a, 12. kép 17, 25. Kisebb széles szájú, vörös festésű és nagy méretű mély tál. Temesvár: MARE et al. 2011, Pl. XXXII. 1.1. Példák sírkerámiára: Csány: PÁRDU CZ 1950, CXXXIX. t. 17; Dunaharaszti: uo. LXXXVI. t. 21. Mezőszemere: VADAY–DOMBORÓ CZKI 2001, Abb. 7. 3; Madaras: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 79. t. 15; Csóka/Čoka: Трифуновић 2016, T. 83. 2; Apátfalva: KUJANI 2016, 48, I/C. típus (238. sír). Távollabbi párhuzam Tiszadob-Sziget behúzott, megvastagodó peremű edénye: ISTVÁNOVITS 1993a, Abb. 12. 8.

⁷⁴⁹ VÖRÖS 1987, 5. kép 3.

⁷⁵⁰ VADAY 1989, Abb. 42. 1–12; MASEK 2012b, 199, 1–2.1. típus.

⁷⁵¹ VADAY 1989, 156.

38. kép 1. horizont, gömbtestű edények, 3. típus: 1–11, 4. típus: 12–15

Bikónikus edények

A lelőhelyen 38 bikónikus edényt regisztráltam. Megjelenésük igen változatos (39. kép, 293. tábla 5, 295. tábla 1, 4–5). A kis méretű példányok a sírokkal ellentétben minden telepnyagban ritkák, s a nagyobbak sem gyakoriak, amelyek viszont csak a telepeken jelennek meg. Csoportosításuk az edények arányai, peremkiképzésük, és méretük alapján végezhető el.

A megvastagodó, lekerekített kiképzések mellett – a gömbtestű edényekhez hasonlóan – gyakori az edények magas, cilindrikus peremmel való ellátása. A cilindrikus peremű formaváltozatok az 1–2. típuson belül jellegzetes altípust alkotnak; a 3–4. típus csak cilindrikus peremmel jelentkezik. Az erősen behúzott szájú, különböző méretű bikónikus oldaltöredékek esetében a pontos forma nem rekonstruálható. A kis- és közepes méretű, erősen megtörő nyakúak az 1. és 3. bikónikus edénytípushoz tartozhattak, míg a nagyobbak

az 1. vagy a 2. edénytípushoz. A profilok alapján a 4. századi cilindrikus peremű formák uralkodhatnak köztük.

1. Széles szájú, mély bikónikus edények

Zárt formák, erősen bikónikus testtel (39. kép 1–5).

Legalább három edényünk a kihajló peremű bikónikus edényekhez tartozik, köztük két kiegészítettel (64. tábla 12, 145. tábla 1, 178. tábla 4).

Peremük közepesen kihajló, duzzadt vagy ferdén levágott. Két edény fala lépcsős tagolású. A profilok alapján a lépcsős tagolás csak ezen, a korábbi hagyományokhoz legerősebben kötődő 1. edénytípuson jelenik meg, ezért a tagolt oldaltöredékek is ehhez a típushoz tartozhattak (pl. 18. tábla 2, 89. tábla 2, 104. tábla 8).

Párhuzamaikhoz hasonlóan díszítetlenek.

A kihajló peremű altípus a 2–3. századi észak-alföldi bikónikus edényekkel, és az északkeleti peremvidékeken

előforduló bikónikus edények bizonyos formaváltozataival is kapcsolatba hozható (ld. az összegzést). A rákóczi falvi edények közeli párhuzama egy tiszanagyfalusi kis méretű, magas, erősen kihajló peremű edény.⁷⁵² Mezőszermerén karddal, veretes övvel eltemetett férfi sírjában tűnik fel egy tagolatlan testű, keskeny peremű példány.⁷⁵³ Madarason is megtaláljuk, sajnos kísérőleletek nélkül.⁷⁵⁴ További kis méretű, kihajló peremű, magasabb arányokkal rendelkező síredényeket a Dél-Alföldről Deszkről, Szabadkáról vagy Csongrád-Kenderföldről idézhetünk.⁷⁵⁵

Arányaikban hasonlít hozzájuk néhány cilindrikus, álló peremmel ellátott edény. Az ide sorolt edények nyaka és válla egy ívet alkot (**52. tábla 9**, **126. tábla 9**, esetleg **70. tábla 10**). Ezek a bikónikus edények 2. típusához is közel állnak. A cilindrikus peremű altípust mégis érdemes elkülöníteni, mert az ehhez a típushoz tartozó, széles szájú bikónikus forma cilindrikus peremmel kisebb edényeken, a sírkerámiában is megjelenik, például Zentán, Tápén és Mezőszermerén.⁷⁵⁶

Érdemes megvizsgálni a friss maroszentannai hatás lehetőségét, amelyet korábban a **126. tábla 9**. edénnyel kapcsolatban részleteztem.⁷⁵⁷ Ez a bordával tagolt zárt táltípus Erdély területén jelen van a kultúra legutolsó fázisában, és az ún. posztcsernyahovi horizontban is.⁷⁵⁸ A csernyahovi tálak között a kettős árokkal-bordával való tagolás kifejezetten ritka, s függőleges peremállással való együttes megjelenésére nem találtam példát.⁷⁵⁹

A közvetlen keleti eredet tehát egyik altípus esetében sem igazolható. A kihajló peremű változat esetében nem zárható ki, de a szomszédos császárkori kultúrák formavilágából és a középső szarmata kori fejlődésből is levezethető. A cilindrikus peremű altípus esetében a keleti eredet nem valószínűsíthető, ez a forma az alföldi fejlődés során alakulhatott ki.

2. Széles szájú, alacsony bikónikus edények

Változatos edényformák összefoglaló kategóriája (**39. kép 6–9**).

Zárt profilú, behúzott formák duzzadt peremmel (**52. tábla 4**), hengeres szájjal (**57. tábla 3**), egy enyhén zárt edény megvastagodó, kihajló peremmel (**152. tábla 1**), valamint konkávan ívelő falú, és gömbös hasú bikónikus edény (**29. tábla 5**, és talán **29. tábla 3**). Összeköti őket a széles forma, az átmérőhöz képest alacsony magasság. Hasonló edényekhez tartozhattak a **117. tábla 5**, **7**. és **86. tábla 10**. hastöredékek, és esetleg a **70. tábla 10**. széles szájú peremtöredék.

Az **52. tábla 4**. duzzadt, lekerekített peremmel ellátott párhuzama egy bordányi táltöredék.⁷⁶⁰ Ennek és a **152. tábla 1**. kihajló peremű, széles szájú edénynek is jó párhuzama származik a Hortobágy-Porosháton feltárt I. halomcsoport egyik sírjából (állítólag piros mázzal).⁷⁶¹ Szintén kerültek elő enyhén zárt tálak Kompolt-Kistéri tanya 14. és 15. lelőhelyeken, köztük oxidált égetésűekkel.⁷⁶² További párhuzamok a pusztamérgesi, a kiskunfélegyháza-pákapusztai, a madarasi, a deszk-újmajori temetőkből és talán Gorszáról is ismertek.⁷⁶³

A **57. tábla 3**. önálló altípust alkot: az előbbi formák „szarmatizált” megoldásának tartható, egyben az 1. és a 3. edénytípusok cilindrikus peremű, széles szájú, alacsony változata. Egyszerre érzékelhető rajta a többi cilindrikus peremű edénytípussal való rokonság, és a középső szarmata kori bikónikus edények vagy a csernyahovi formák hatása is. Legjobb párhuzamait Párducz Mihály közölte egy ismeretlen alföldi lelőhelyről, Gyuláról, és Jászberényből.⁷⁶⁴ Ide sorolhatjuk az egyik rákoscsabai tálat is, amely a 3. bikónikus típushoz is közel áll.⁷⁶⁵

A **152. tábla 1**. árkolt és vállán besimított rácsmintával díszített. Az edény törése, felülete, korongolt felületkezelése és a besimítás is homogén, világosszürke színű. Jó párhuzamát az Alföldről nem ismerem.

A **29. tábla 5**. (**295. tábla 6**) konkáv falú edény jobb híján került ebbe a típusba, és a meredek falú tálakhoz is közel áll. Jó közölt párhuzam nélkül áll az Alföldön,

⁷⁵² ISTVÁNOVITS 1993b, V. t. 3.

⁷⁵³ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, Abb. 41. 10.

⁷⁵⁴ KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 68. t. 1. (293. sír).

⁷⁵⁵ PÁRDU CZ 1945, XI. t. 3; PÁRDU CZ 1950, CX. t. 5; PÁRDU CZ 1959, 336–338 (2. típus), Taf. VII. 4, 15; XVI. 13.

⁷⁵⁶ PÁRDU CZ 1950, Taf. CX. 11; VÖRÖS 1996, 21. kép 2; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, Abb. 24. 2.

⁷⁵⁷ MASEK 2011, 260–261.

⁷⁵⁸ PÁRDU CZ 1959, 338; és pl. SCHUKIN–CHAROV 1999, 331. (Újós-Rét/Fintínele-Rét 2. sír)

⁷⁵⁹ Pl. ŠOVAN 2005, 171–172, Pl. 318–319, 3–6. típus. Legközelebbi formái párhuzamok a 3f, 5b–5c altípusok, de kettős korongolt árokkal való tagolás csak a 6b altípuson jelentkezik.

⁷⁶⁰ VÖRÖS 1994, 3. kép 3.

⁷⁶¹ ZOLTAI 1941, Taf. LVI. 3.

⁷⁶² VADAY 1995–1996, 28, 372. sír, 8. kép 6; VADAY 1997b, 93. 85, 185. 30, 186. 49; VADAY–HORVÁTH 1999, 35. t. 2, 4.

⁷⁶³ PÁRDU CZ 1950, 43, CXXI. t. 37; 54, CXXII t. 14; CXXXII. t. 25; KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 74. t. 10; PÁRDU CZ 1945, XI. t. 13; XII. 13. (= PÁRDU CZ 1950, XCVIII. t. 2). Hasonló edények Tiszaföldváron is előkerültek.

⁷⁶⁴ PÁRDU CZ 1945, XII. t. 11–12. (utóbbi azonos PÁRDU CZ 1950, CXXXI. t. 5). Jászberény-Pusztakerekudvar: PÁRDU CZ 1938–43a, I. t. 13, VADAY 1989, Abb. 43. 7. A fejezetben feljebb említett edények egy része is ide tartozhat, a régi fényképeken a peremkiképzés nem érzékelhető egyértelműen.

⁷⁶⁵ NAGY 2018, 335, 264. sír. 4. századi temetkezés.

ellenben pontosan beilleszthető a csernyahovi edények formai spektrumába.⁷⁶⁶

A megvastagodó peremmel ellátott alaptípushoz hasonló bikónikus edények széles körben előfordulnak a szarmata anyagban, melyeknek kapcsolatrendszere, keltezése többnyire felderítetlen. A felsorolt példák közt lehetnek középső szarmata kori példányok is. Az edénytípus az Alföld északi részein és a Duna–Tisza közének északi és középső felén is feltűnik. A közlések szórványosak: a Tiszától keletre, a jobban ismert dél-alföldi telepanyagokból az edénytípus jobbára hiányzik, de a deszki, gorzsai és gyulai párhuzamok arra figyelmeztetnek, hogy dél-tiszántúli megjelenésükkel is számolhatunk.

Párducz a porosháti darabban kapcsolatban az edénytípus keleti eredetét hangsúlyozta, majd a deszki példányhoz további alföldi párhuzamokat közölt.⁷⁶⁷ A 4–6. században a római ill. nyugat-európai germán területeken széles körben elterjedt korongolt, bikónikus edények eredetét szintén a Marosszentanna–Csernyahov- és Przeworsk-kultúrákban, illetve a Dunától északra eső germán területeken keresik.⁷⁶⁸

A Przeworsk-kultúrához köthető Kárpát-medencei korongolt kerámiaanyagra olyan zárt, alacsony formák nem jellemzőek, amelyek az edénytípus előzményei lehetnének.⁷⁶⁹ Jó párhuzamként szolgálnak azonban a Lázárin előforduló tálak. Itt a gyakoribb, nyitott s-profilú (vagy „bikónikus”) tálak behúzott szájú változataiként értékelhetők; a rácsmintás besimítás mindkét formán megjelenik.⁷⁷⁰ A D1 horizonttól keltezhető településen csernyahovi elemek és északi Przework-hatások egyaránt elkülöníthetők – utóbbi edénytípusokat az északi Kárpátok vidékéről érkező hatások közé sorolták.⁷⁷¹

A Marosszentanna–Csernyahov-kultúra korongolt finomkerámiájának egyik alapvető típusa a zárt bikónikus edény, mely számos formai variációban feltűnik.⁷⁷² Az edények tagolatlan, valamint bordával tagolt falúakra oszthatók; utóbbiakon a bordát többnyire a felsőtest legkisebb átmérőjénél alakították ki.⁷⁷³ Ebbe a bordával tagolt típusba tartozik egy rugonfalvi példány is.⁷⁷⁴ Szép számban

jelen vannak besimított díszűek is: díszük általában közvetlen a hastörés fölött helyezkedik el, és korongolt tagolással kereteltek. További altípusuk a közelmúltban részletesen elemzett, ovális facettákkal díszített falú edények csoportja. A számtalan példa mellett az említett négy altípus egyszerre jelen van pl. a žuravkai 43. sír edénykészletében, mely valószínűleg a 4. század 2. felére keltezhető.⁷⁷⁵ A zárt tálakat a kultúra területén a C2 periódustól keltezik.⁷⁷⁶

A **152. tábla 1.** edényt párhuzamai tehát elsősorban a Csernyahov-kultúrához kötik.⁷⁷⁷ A tagolatlan falon jelentkező besimított rácsmintás díszítés azonban a csernyahovi anyagban is igen ritka, a hullámvonaldísz jóval gyakrabban jelenik meg az edények falán.⁷⁷⁸

A típus esetében korábbi szarmata formák továbbélésével és -fejlődésével, valamint friss keleti hatásokkal is számolhatunk.

3. Cilindrikus peremű, erősen behúzott szájú bikónikus edények

Hengeres szájú, erősen bikónikus hasú, magas arányokkal rendelkező edények (**39. kép 10–14**).

Kiegészített a **97. tábla 9.** Besimított hullámvonallal díszített a **4. tábla 3.** és **12.** Ugyan kisebb töredékek, de a besimított hullámvonaldíszek és a települési kontextus alapján is az edénytípushoz tartozhatott az **1. tábla 15.** és a **4. tábla 3.** Utóbbi négy edény egy kis méretű települési egységről származik (1. horizont, III. egység), leletkontextusukhoz többek közt kannelúradíszes öves edény tartozik. További kis méretű edények szintén ehhez a típushoz is tartozhattak (pl. **79. tábla 12, 104. tábla 5**).

A legkarakterisztikusabb késő szarmata – hun kori, cilindrikus peremű forma. Régóta számon tartott, jellegzetesen alföldi edénytípus, amely valószínűleg helyi fejlődés eredményeképp alakult ki.⁷⁷⁹ Arányai a gömbtestű cilindrikus edények közül a nyomott gömbös forma arányainak feleltethető meg. A dél-alföldi leletanyagból származó párhuzamaink legtöbbször kis méretű, általában díszítetlen síredény,⁷⁸⁰ de a nagyobbak sem teljesen ismeretlenek.⁷⁸¹

⁷⁶⁶ PL. PALADE 1980, fig. 15. 4, 6; МАГОМЕДОВ 2001, T. 29. 10.

⁷⁶⁷ PÁRDU CZ 1941b, 318–320; PÁRDU CZ 1945, 77.

⁷⁶⁸ KOCH 1993, 25–27; SZÓKE 1996, 36–39; ОТТОМÁNYИ–СОСЗТАРИТС 1998, 160–163; GROSS 2001; ОТТОМÁNYИ 2008a, 156–160.

⁷⁶⁹ PL. GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009; SOÓS 2015, kivétel Garadna-Kovács-tanyáról: 239, I/1.4.1. típus.

⁷⁷⁰ GINDELE 2010, 42–45, Abb. 16–17.

⁷⁷¹ GINDELE 2010, 159.

⁷⁷² МАГОМЕДОВ 2001, ris. 29; ШОВАН 2005, 171–172, Pl. 318–319, 3–6. típus. A tálak altípusai a kultúra egész területén elterjedtek: VORNIC 2006, 227.

⁷⁷³ IONITĂ 1971, Abb. 4. 4–5.

⁷⁷⁴ KÖRÖSFŐI 2008, 2. t. 2.

⁷⁷⁵ SCHULTZE–STROCEN 2008, 283, Abb. 82.

⁷⁷⁶ PETRAUSKAS 2003, 255, Typ 1.

⁷⁷⁷ Hálómintás besimítással ellátott krími példány: ПИОРО 1999, ris. 2. 11.

⁷⁷⁸ PL. PALADE 1980, fig. 14. 13; МАГОМЕДОВ 2001, ris. 29. 1–9, leginkább 3–4, 7; PETRAUSKAS 2003, Abb. 43a. 5; ШОВАН 2005, Pl. 318, 5c.

⁷⁷⁹ PÁRDU CZ 1959, 333–336, 1. típus (egyéb bikónikus edényformákkal együtt tárgyalva); VÖRÖS 1995, 126.

⁷⁸⁰ Újabb pl. KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 277, 291; ТРИФУНОВИЋ 2012, T. 244. 2.

⁷⁸¹ A Párducz tábláin közölt méretarányok alapján biztosan a nagyobbak közé tartozik a lentebb idézett makói és kiszombori példány; valamint Örménykútról esetleg VADAY 2011b, Pl. 12. 25.

Párducz a kihajló peremű bikónikus edényekhez és az alacsonyabb bikónikus tálakhoz (rákóczi-falvi 1–2. típus) hasonlóan eredetét Marosszentannán kereste. Vaday Andrea a gömbtestű vagy bikónikus, cilindrikus peremű edények tipológiai előképét, Párduczhoz hasonlóan, egy porosháti edényben látta, amelyet a gömbtestű edényeknél már idéztem.⁷⁸² A síredények közül ki kell emelnünk egy magas, de mélyen és erősen hasasodó edényt a tiszavalki temetőből, valamint egy, az 5. századra keltezett példányt Ártánd-Nagyfarkasdombról.⁷⁸³ A mezőszemerei temető 39. sírjából szintén egy kis méretű, díszítetlen példány származik, amely oldalhajtott lábú, tordírozott kengyelű, ún. prágai típusú fibulával együtt került elő.⁷⁸⁴ A rákoscsabai temetőből származó példány az edénytípus elterjedési területének szempontjából is jelentős.⁷⁸⁵ Jelen ismereteink szerint az edénytípus a teljes szarmata szállásterületen előfordul.

Az edények többsége a teljes szarmata anyagban díszítetlen, ezért külön figyelmet érdemelnek a rákóczi-falvi hullámvonaldíszes edények. Pontos párhuzamaik nem ismertek, de az edénytípus besimított díszítése elterjedtebb hagyomány részét alkothatta. A Kecskemét-Mária-városi téglagyári, valamint a Kiszombor, Parti rész lelőhelyű szórvány edények vállán besimított hálóminta húzódik.⁷⁸⁶ A Makó-Vörös-keresztű bikónikus edényen jobbra nyitott „ágminta” látható, amely ugyanezen a lelőhelyen meredek falú tálon, és kétfülű kupán is előfordul.⁷⁸⁷ A józsefházi edény felsőteste kannelúrákkal díszített.⁷⁸⁸

Az edénytípus a felső-Tisza-vidéki bikónikus edények egy részéhez hasonlóan a későbbi gepida díszedények formavilágát idézi, és esetleg azok közvetlen előképének is tartható (ld. a 3. horizont bikónikus edényeinek értékelését). Ezeket az összefüggéseket a vállon előforduló besimított díszítések is nyomatékosítják. Az 1. horizonthoz sorolt töredékek korongolt fényezésük alapján nem tartozhatnak a gepida kori településrétegekhez.

4. Cilindrikus peremű, enyhén behúzott szájú, magas bikónikus edények

A 4. edénytípus a 3. típusoz hasonló kiképzésű, de magasabb arányokkal rendelkező, ritka formai változat (**39. kép 15–17**).

Kiegészített a **113. tábla 4.** (**295. tábla 4**) világosszürke edény; díszítése erősen, de meglehetősen egyenetlenül fényezett sávokból áll. Legjobb párhuzama a tiszavalki temetőből ismert.⁷⁸⁹ Felületkezelésének párhuzama egy tiszavasvári szórvány edényen is feltűnik, a 3. bikónikus típusba tartozó formán.⁷⁹⁰ Hasonló vonalvezetésű a **157. tábla 4**, amelynek sötétszürke anyaga mésszel erősen soványított. Erős, fekete besimított díszein kívül felületkezelése nincsen. Hasonló arányú, magasabb szájú a **126. tábla 9.** töredék.

A típus átmeneti formát mutat a gömbtestű és az erősen bikónikus cilindrikus peremű edények közt. Míg a 3. típus a nyomott gömbös formának felel meg, addig a 4. típus arányai, felépítése a gömbtestű edényekéhez jóval közelebb áll. Kapcsolataikat jól mutatja, hogy egy-egy kiegészített gömbtestű és bikónikus változat azonos gödörből származik a pusztulási horizontból (**113. tábla 3–4, 295. tábla 1, 3**). A formának jó közöletlen párhuzama származik Tiszaföldváról, esetleg ide sorolható egy polgári edény is.⁷⁹¹ A 3. típusoz hasonlóan helyi fejlődés eredményeinek tarthatók.

Összegzés

A szarmata kerámiaanyagban a gömbölyded formák dominálnak. A legkorábbi horizontoktól azonban folyamatosan számolhatunk bikónikus vonalvezetésű edényekkel is, de számuk általában csekély. Elterjedtebbek lesznek a késő szarmata kori telepeken, ahol a gömbös testűekhez képest továbbra is jóval kisebb számarányban, mégis számos formavariációban jelentkeznek.⁷⁹²

A bikónikus formavilág értékelése erősen függ a lelőhely földrajzi helyzetétől. A bikónikus edények a kései császárkorban az Észak-Alföldön jóval nagyobb számban vannak jelen, mint délebbre. Ez a tendencia a sírkerámia alapján a 3. század elejétől fogható meg.⁷⁹³ 2. század végi temetőből kézzel formált példányt is ismerünk.⁷⁹⁴ Elsősorban a kelet-alföldi területeken dák formák hatásával is számolhatunk. Ez a folyamat legjobban a kis méretű bikónikus korsók esetében tisztázott.⁷⁹⁵ A kompolti anyagban és a Jász-Nagykun-Szolnok megye területén megjelenő mély

⁷⁸² VADAY 1989, 156.

⁷⁸³ GARAM–VADAY 1990, Abb. 16. 4; GEPIDÁK 1999, Kat. 123.

⁷⁸⁴ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 51, Abb. 31. 5.

⁷⁸⁵ NAGY 2018, 335, 124. sír.

⁷⁸⁶ Kecskemét: PÁRDU CZ 1945, XII. t. 10. = PÁRDU CZ 1950, 54, CXXXII. t. 19; Kiszombor: PÁRDU CZ 1950, CXX. t. 3.

⁷⁸⁷ PÁRDU CZ 1939, XIX. t. 1, 143.

⁷⁸⁸ PÁRDU CZ 1950, 57, CXL. t. 14.

⁷⁸⁹ GARAM–VADAY 1990, Abb. 18. 11. (Pajzs- és lándzsamellékletes sír.)

⁷⁹⁰ PÁRDU CZ 1950, CXL. t. 14. (Büdszentmihály-Józsefháza.)

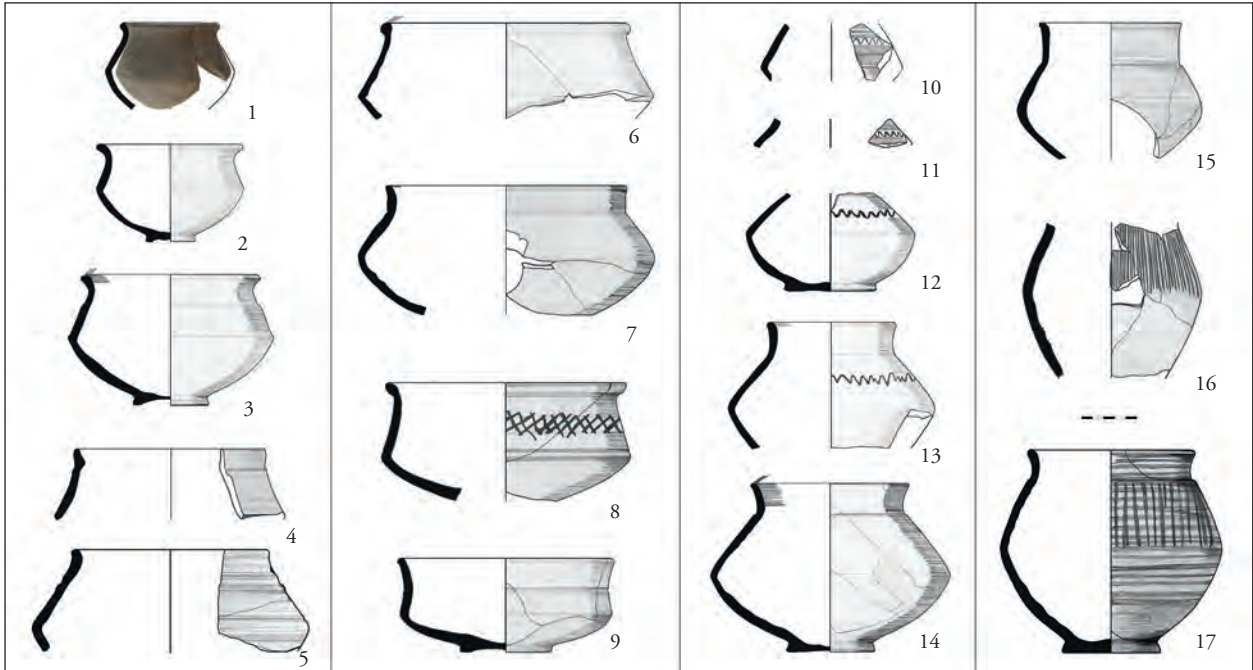
⁷⁹¹ RACZKY–KOVÁCS 1997, 189. 1.

⁷⁹² VADAY 1989, Abb. 43.

⁷⁹³ PÁRDU CZ 1941b, 318–320; ISTVÁNOVITS 1993b, 19–20; MASEK 2011, 260–261.

⁷⁹⁴ FODOR–VADAY 2005, 5. kép.

⁷⁹⁵ PÁRDU CZ 1937a, 158; ISTVÁNOVITS 1981, 91–93; RÓZSA 2005, 63; vö. VISY 1970, 21.

39. kép 1. horizont, bikónikus edények, 1. típus: 1–5, 2. típus: 6–9, 3. típus: 10–14, 4. típus: 15–17

hastörésű edények esetében La Tène-hatás merült föl.⁷⁹⁶ A bikónikus edényeknek egy további típusát szintén helyi vaskori előzményekkel hozták kapcsolatba.⁷⁹⁷

A kompolti telepanyagban megvan az arányaiban a gömbös testű edényekre, valamint a zárt tálakra jellemző, magas ill. alacsonyabb bikónikus edényforma is. Közülük az előbbinek⁷⁹⁸ a gyomai bikónikus edényekhez hasonlóan⁷⁹⁹ feltehetően nincs közülük a közép-Tisza-vidéki késő szarmata kori bikónikus edénytípusokhoz. Ugyanez elmondható az újhartyáni anyag magas edényeiről.⁸⁰⁰ Újhartyánon emellett egy erősen zárt edénytípus is megjelenik, amely a későbbi anyagokra is hatással lehetett.⁸⁰¹ A késő szarmata anyag előképeként enyhén zárt edények is szóba jöhetnek Újhartyánról⁸⁰² és a Közép-Tisza-vidékről.⁸⁰³

A felső-Tisza-vidéki császárkori telepek és temetők bikónikus edényei a központi szarmata területek anyagától eltérő formákat is mutatnak.⁸⁰⁴ Ezek egy részéhez hasonló, erősen ívelt nyakú, viszonylag széles arányokkal rendelkező

edények egy kis csoportja a Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyagban, a kompolti temetőben és Polgáron is megjelenik.⁸⁰⁵ Ezekről a vastag peremű, gyakran bordákkal tagolt edényektől a rákóczi falvi anyag viszonylag messze áll, de hatásuk nem zárható ki.

A korongolt finomkerámia fő típusaival szemben nagymértékű sorozatgyártás a bikónikus edények esetében – ebben a régióban – nem valószínű. Ennek ellenére Rákóczi falván mennyiségük viszonylag nagy. A formaváltozatok ekkora sorozata máshol eddig nem volt megfogható. A variációk mögött valószínűleg többféle eredet és hatás húzódik. Egy részük középső császárkori, helyi – észak-alföldi? – hagyományt őrizhet. Ezek kutatása csak akkor lesz megoldható, ha a régi közlések és előzetes jelentések felsorolt párhuzamainak pontos méretei, arányai egymással összehasonlíthatók lesznek. A fentebbieknek megfelelően emellett, főként az 1–2. típusok esetében, a szomszédos északi és keleti, késő császárkori kultúrák hatásával is számolhatunk. A 2. típus egyes formaváltozatai esetében inkább csernyahovi hatás, akár közvetlen csernyahovi eredet is feltételezhető.

A formatípusok egy része a késő szarmata korban beépült a helyi fazekashagyományba, és átalakításukkal hozhatták létre a cilindrikus peremű alföldi formaváltozatokat. Ezzel a peremkiképzéssel késő szarmata kori formák teljes sorozatát hozták létre: a gömbös testű edényekre jellemző minden

⁷⁹⁶ VADAY 1989, 156, Abb. 43. 10; VADAY–HORVÁTH 1999, 187, 48. t. 17.

⁷⁹⁷ GARAM–VADAY 1990, Abb. 20. 5–6; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 74.

⁷⁹⁸ VADAY–HORVÁTH 1999, 187, 48. t. 17.

⁷⁹⁹ VADAY 1996a, fig. 53. 7–9, 84. 7–11, 136. 5–6.

⁸⁰⁰ VADAY–SZEKERES 2001, 14. kép 1, 24. 7, 28. 12, 30. 14.

⁸⁰¹ VADAY–SZEKERES 2001, 13. kép 2, 32. 13.

⁸⁰² VADAY–SZEKERES 2001, 27. kép 4, 32. 2, esetleg 10. 8.

⁸⁰³ VADAY 1989, Abb. 41. 1–4.

⁸⁰⁴ ISTVÁNOVITS 1993b, 19–20; MASEK 2012b, 225.

⁸⁰⁵ VADAY 1989, Abb. 43. 6; VADAY 1995–1996, 28, 360. sír, 11. kép 6; RACZKY–KOVÁCS 1997, 189. 5.

forma feltűnhet bikónikus formában és cilindrikus peremmel ellátva. A hasonló formavilág egyértelművé teszi, hogy a különböző vonalvezetésű és -arányú változatokat egymással kapcsolatot tartó alföldi műhelyek gyártották. Az edénytípusok elterjedését figyelembe véve, ez a jelenség ismét a kevésbé ismert észak-alföldi telepek hagyományaira hívja fel a figyelmet.

A formavariációk egymás mellett éltek amellet, hogy az előképek sem koptak ki teljesen a formakincsből. A bikónikus edények közül 20 köthető a pusztulási horizonthoz. Köztük legnagyobb számban az Alföldön kialakult hengeres szájú formaváltozatok vannak.

A bikónikus edények eredetkérdései további kutatást igényelnek. Jelenleg bizonytalan, hogy az északi vagy keleti eredetűnek tartott formatípusok mikor épültek be az alföldi hagyományba. Ezek a hatások akár a késő szarmata kor előtt, vagy annak első felében is megkezdődhetnek. A néhány csernyahovi jellegű edény azonban frissebb impulzusokra is utal, amelyek migrációs folyamatokhoz, vagy tartósabb, távolsági kapcsolatrendszerhez egyaránt köthetők. Értékelésükkor mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a „szarmatizált” edények száma jóval meghaladja a keleti edénytípusok számát.

Öves edények

Öves edénynek a gömbös testű edényekhez hasonló, de az edényfal közepén egy függőleges taggal, övrésszel ellátott edényeket nevezünk.

1. Magas, cilindrikus peremű öves edények

Az öves edénytípus általában cilindrikus peremmel és magas arányokkal rendelkezik, amely a gömbtestű edények 3. típusával áll szoros rokonságban (40. kép 1–4).

A kannelúras díszű öves edények közé tartozik a 4. tábla 13. és 245. tábla 3. Legjobb párhuzamuk egy-egy kiskundorozsmai és akasztói edény.⁸⁰⁶ A 4. tábla 13. az 5. lelőhely ÉK-i települési egységéből származik. Korongolt felületkezelése miatt biztosan fülezetlen edényhez tartozott. A 245. tábla 3. a 8. lelőhely keleti oldalának egyetlen nagyobb szarmata leletegyütteséből származik (241–245. tábla). Kopott felületkezelése miatt besorolása bizonytalan, akár kannelúras korsóhoz is tartozhat.

Valószínűleg öves edényként rekonstruálható az I. települési egységről származó, 87. tábla 12. válltöredék. A vállat és az öves tagot finom fényezett kettős árkolás kereteli. Besimított

díszre ritka: kettős kereszt alakú besimításokból áll, amelyet keskeny kereteléssel vettek körbe. A díszítés kialakítására párhuzam egy tiszaföldvári öves edény,⁸⁰⁷ további analógia egy endrődi motívum,⁸⁰⁸ valamint egy oszlári hombár vállán látható, mezős besimítások közt látható kereszt alakú díszítés.⁸⁰⁹

A 31. tábla 1. szürke, és a 60. tábla 3. vörös törésű fekete töredékek valószínűleg szintén öves edények, és nem bikónikus tálak aljtöredékei lehettek.

Öves kiképzés nemcsak a gömbös testű edényeken, hanem a korsókon is előfordulhat; a töredékek besorolása bizonytalan lehet. A 177. tábla 6. edényt a korsóknál tárgyalom, a 177. tábla 5. hastöredék inkább díszítetlen öves edényhez tartozhatott. Hasonló edények nagyon ritkán bukkannak fel a telepanyagokban, a közelmúltban egyet Endrődről közöltek.⁸¹⁰

2. Nyomott gömbtestű, cilindrikus peremű öves edény

Egy kannelúras díszű edény kis méretű oldaltöredéke az 1. települési egység pusztulási horizontjából származik (30. tábla 9, 40. kép 5). A vékony falú, fekete, erősen fényezett töredék korongolásnyomai alapján függőleges állású, és belseje is feketére fényezett; ezért szűk szájú kannelúras edényhez, korsóhoz vagy 1. típusú öves edényhez nem tartozhatott.

Ez a felületkezelés a nyomott gömbtestű, cilindrikus peremű kiskundorozsmai tálhoz hasonló öves edényeken képzelhető el,⁸¹¹ esetleg az Adáról, Csurogról és ismételtlen Kiskundorozsmáról⁸¹² közölt, kannelúrázott díszű meredek falú tálakhoz tartozhatott.

Összegzés

Az öves edények kronológiai besorolását a kannelúras díszek, a bagyi lelet mázas dörzstála, valamint a tiszaföldvári pusztulási horizont alapján határozta meg Vaday Andrea.⁸¹³ Az azóta közölt fenti példák, valamint további madarasi⁸¹⁴ és kiskun-

⁸⁰⁷ VADAY 1985a, 7. kép 1.

⁸⁰⁸ VADAY 2011a, Pl. 31. 7.

⁸⁰⁹ BORSÓDI 2019, 2. tábla 3.

⁸¹⁰ VADAY 2011a, Pl. 11. 9.

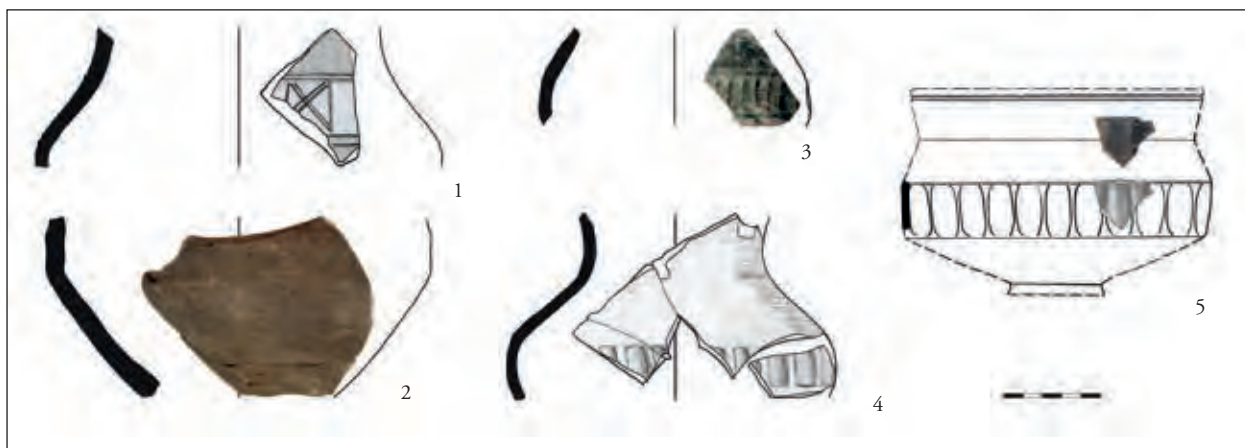
⁸¹¹ ALFÖLDI 1932, 28. t. 9; PÁRDUZ 1950, CXXII. t. 35; VADAY 1985a, 7. kép 7.

⁸¹² PÁRDUZ 1950, CVI. t. 8. = VADAY 1982, Taf. III. 2; Трифуновић–Пашић 2003, fig. 10. 9; SÓSKUTI 2010, 180, 3. kép 10.

⁸¹³ VADAY 1985a; VADAY 1994.

⁸¹⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 16. t. 1. (60. s.), 25. t. 20. (116. s.), 45. t. 2. (194. s.), 57. t. 1. (237. s.), 58. t. 7. (247. s.), 109. t. 18. (505. s.). Díszítetlenek.

⁸⁰⁶ SÓSKUTI 2005, 245, 1. kép 2; VADAY 1985a, 7. kép 8.

40. kép 1. horizont, öves edények, 1. típus: 1–4, 2. típus: 5

dorozsmai besimított díszű⁸¹⁵ példányok megerősítik a késő szarmata – hun kori összefüggéseket. Összességében a lelőhely három kannelúras díszű edénye tartozhat öves edényhez, de közülük az egyik (245. tábla 3) esetleg korsó része is lehetett (a díszítésről ld. még a korsóknál mondottakat).

A ritka öves kialakítás leggyakrabban az 1. típusúhoz hasonló kerámiákon fordul elő. Ez az edénytípus jellegzetesen késő szarmata – hun kori, alföldi forma. Elterjedési területe az alföldi szarmata területeken belül is a Dél-Alföldre és a Duna–Tisza közére korlátozódik. A Körösöktől északra a Tiszántúlon egyelőre csak a Tisza-parti Rákóczifalván és Tiszaföldváron mutathatók ki.

A 2. típusba sorolt rákóczifalvi töredék, bármelyik edényformához is tartozott, annak elterjedési területét erősen kiterjeszti észak felé. A széles szájú, nyomott gömbtestű öves edényforma nagyon ritkának számít. A rákóczifalvi töredéknek nem közeli párhuzama, de ehhez a típusúhoz köthető egy rákoscsabai öves tál, amelyet Nagy Margit is a magasabb arányokkal rendelkező öves edények felé mutató átmeneti formaként értékelt.⁸¹⁶

Korsók, bögrék

A késő szarmata – hun kori folyadéktároló edények formakincse nagyon sokszínű. Ritkán jelennek meg a rákóczifalvi anyagban a mélyen hasasodó, széles szájú körte alakú és tagolt profilú egy- vagy kétfülű korsók, amelyek a középső szarmata kori anyagokban széles körben elterjedtek.⁸¹⁷

Szerepüket jobbra újabb formai típusok vették át. A töredékek elkülönítési nehézségei miatt a körte alakú korsókat az 1. korsótípushoz soroltam. Belőlük alakulhatott ki az 1–2. korsótípus is. A 3. típusú, széles szájú, hengeres nyakú korsók többnyire jól elválaszthatók tőlük. A számos egyedi formaváltozatot a fő korsótípusok közé beillesztettem, bár rekonstrukciójuk gyakran bizonytalan. Változatosságuk miatt a kis méretű korsókat, a kupákat, és a néhány nagy méretű, egyedi edényt külön tárgyalom.

1. Ovális testű korsók

Az ovális testű korsók tagolatlan testűek, legnagyobb kihalasodásuk középtájon található (41. kép, 296. tábla 1). Nagyon gyakori korsótípus.

A peremátmérők 8–14(–22) cm közöttiek, általában 11–12 cm körül.

Szűk és szélesebb szájú arányokkal is készültek. Peremük megvastagodó, enyhén–erősen kihajló, lekerekített vagy ferdén levágott is lehet. A peremből induló fülű korsótöredékek nagy része nem sorolható pontos formai típusba, de a kihajló pereműek jórészt hasonló formavilággal rendelkezettek. Jellegzetes, kissé behúzott pereme van a 25. tábla 4. és 107. tábla 2. edényeknek. Előbbi nagy méretű korsó a körte alakú edények arányait közelíti, hasonlóan a 80. tábla 1. töredékhez, vagy egy rákoscsabai, körárokából előkerült nagy korsóhoz.⁸¹⁸ Feltételesen sorolom ide a 178. tábla 1. korsót is, amelynek nyomott gömbteste szokatlan az anyagban (a 8A a lelőhely közepéről, nem a pusztulási horizontból származik).

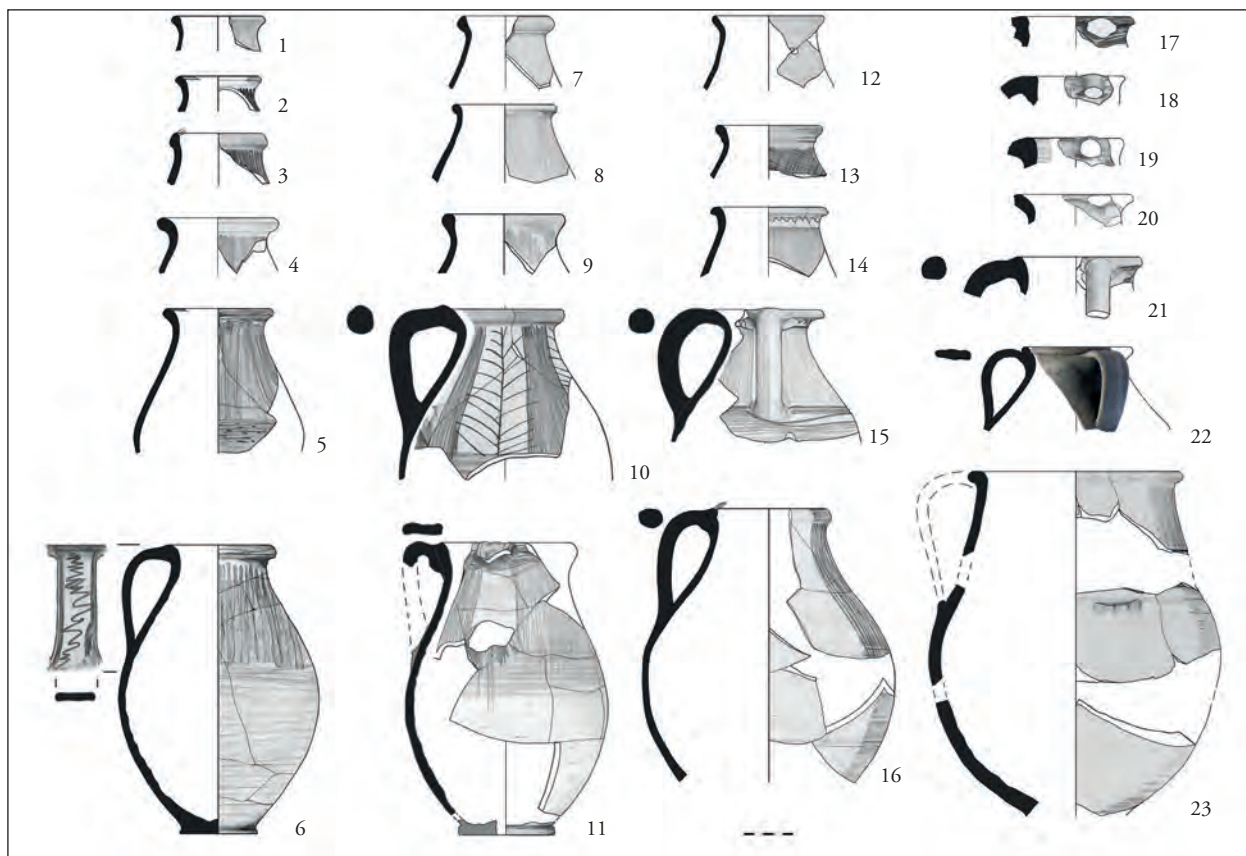
⁸¹⁵ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 67, 2. ábra 5.

⁸¹⁶ NAGY 2018, 335, 260. sír.

⁸¹⁷ VADAY 1989, 140–143, Abb. 34–36; ISTVÁNOVITS 1981, V/2–4. típus, XI–XII. tábla. Tagolt profilú korsók: MASEK 2012b, 200–202, 2. típus, 5. t. 11. A középső szarmata kori telepényt részletesebben

ld. ugyanott. Körte alakú korsó kifejezetten késő szarmata – hun kori kontextusban pl. SZABÓ 1990, 6. kép; SZ. WILHELM 2017, 32. t. 6.

⁸¹⁸ NAGY 2018, 336, 125. kép, 240. sír árka.

41. kép 1. horizont, 1. korsótípus

Kétfülű edény ebben a formai típusban nem fordul elő egyértelműen. Atipikus formavariációt alkot a széles szájú **67. tábla 1.** korsó, 22 cm-es peremátmérővel. Ez esetleg két szalagfüllel rendelkező, a hengeres szájú korsókhöz hasonló edény is lehetett, de azok mérettartományát (a lelőhelyen) jóval meghaladja. Amennyiben nagy méretű, ovális testű kétfülű edényekkel is számolnunk kell a lelőhelyen, úgy azok legközelebbi párhuzamait Tiszaföldvár-Téglagyáron találjuk meg.⁸¹⁹

Fülük a peremből indul, többnyire rövid, erős, szinte derékszögű íveléssel függőleges irányt vesz, és általában a hasonallal közel egy síkot alkotva csatlakozik az edényfalhoz. Ritkábban a fül hosszabb és hosszán ívelt, szélessége meghaladja az edény hasátmérfőjét. (A későbbi településhorizontokban az utóbbi kiképzés terjed el.) Az ovális testű korsók nagy részét egyszerű hurkafülekkel látták el; a szalagfülek feltűnése ritkább (pl. **82. tábla 2.**, a későbbi településhorizontokban szintén az utóbbi kiképzés válik uralkodóvá).

Az enyhén perem fölél húzott fülek nem ritkák a korsótípus rákóczifalvi példányain. A fenyőfamintával díszített

83. tábla 2. korsó szögletesedő füle enyhe bütyökkel csatlakozik az edényperemhez. Ez a – valószínűleg az antik világból kölcsönzött⁸²⁰ – megoldás elsősorban a Békés megyei késő szarmata fazekasságban terjedt el,⁸²¹ és már Gyomán is megjelenik.⁸²² Jász-Nagykun-Szolnok megye területéről kevés párhuzamot ismerünk.⁸²³ Szélsőséges, felhúzott fülű példái szintén csak a békési területekről ismertek, más típusú korsókról.⁸²⁴

A rákóczifalvi ovális testű korsók nyakának hajlásszöge erősen ívelt, vagy kónikus. A nyakrész kivétel nélkül függőlegesen fényezett, amely minősége alapján számos esetben díszítésként is értékelhető.

Nyakpárnás kiképzéssel ellátott ovális testű korsó Rákóczifalván az 1. településhorizontban nem mutatható ki. Néhány gyomai, peremből induló fülű, keskeny nyakpárnával rendelkező, körte alakú korsó alapján ez a stílusjegy igen korán feltűnhet az anyagban.⁸²⁵ Más edények a nyakból

⁸²⁰ Visegrádi párhuzam: OTTOMÁNYI 2012a, 378, 5. kép 2.

⁸²¹ VADAY 1989, 143; VADAY 2011a, Pl. 30. 4; VADAY 2011b, Pl. 2. 17.

⁸²² VADAY 1996a, fig. 80, 1, 5.

⁸²³ VADAY 1989, Abb. 37. 1–2.

⁸²⁴ MRT 10, 52. t. 6.

⁸²⁵ VADAY 1996a, fig. 81. 9, 11–12.

⁸¹⁹ VADAY 1997a, 10. kép 1, 8; ld. még az edénytípushoz NAGY 2018, 336, a 265. sír kapcsán.

vagy nyakpárnából induló füllel rendelkeznek. Ezek keltezése többnyire arra utal, hogy már a hun kori formavilág kialakulását, hatását tükrözik. Hun kori sírletekből és alföldi telepkontextusból is ismertek.⁸²⁶ Két idézett tiszalök-rázomi ovális testű korsó kialakítása, díszítésrendszere megegyező, fülük a nyakból indul: különbség köztük azonban, hogy egyikük rendelkezik nyakpárnával, míg a másik nem. Ezek a leletek arra utalnak, hogy a nyakpárna nélküli és nyakpárnás edényeket egyazon műhelyek is gyárthatták.

Díszítésrendszerük rögzült hagyományt mutat. Több esetben előfordul a perem alatt besimított hullámvonaldísz (2. díszítőstílus, ld. lejjebb a Díszítés c. fejezetet: **30. tábla 11, 39. tábla 10, 113. tábla 1, 243. tábla 1**), vagy a fül besimítása (6. díszítőstílus: **82. tábla 2**) olyan korsókon, amelyek nyaka függőlegesen fényezett. A nyak teljes felületű besimított dísz ritka (**83. tábla 1**: murgai jellegű fenyőfa-motívum, 3. díszítőstílus; **265. tábla 7**: ferde fényezés kezdete). Ez a díszítőstílus már a körte alakú korsókon is megfigyelhető.⁸²⁷ A 4–5. díszítőstílus a nagyobb edénytöredékek alapján sem jellemző rájuk.⁸²⁸ A nagy mennyiségű besimított díszű kónikus válltöredék inkább a 2–3. korsótípusokhoz tartozhatott.

A nagy méretű, ovális testű korsók a késő szarmata anyagban általánosan elterjedtek. A típust először Párducz különítette el, gyűjtésüket először Istvánovits Eszter végezte el.⁸²⁹ Az ovális testű korsók hosszú életűek voltak és a teljes szarmata területen elterjedtek, ám számos párhuzam szórványként közölt. A leletkontextus a legtöbb esetben a késő szarmata kori keltezését bizonyítja.

A gyomai B fázis enyhén kihajló peremű, szalagfüles, talpperem nélküli, függőlegesen simított fülű körte alakú korsói a közvetlen előképet jelzik.⁸³⁰ A kántorjánosi telep ovális testű korsója a klasszikus forma 3. századi kialakulására utal. A későbbi edényektől jellegzetesen megkülönbözteti fénytelen felületkezelése, világosszürke égetése, és jóval a hasvonal fölött csatlakozó fülindítása.⁸³¹ Pócspetrin Gyomához hasonlóan inkább előképekkel, mintsem a kifejlett formákkal találkozunk, de a kántorjánosi egyszerű ovális vonalvezetés is megjelenik.⁸³²

Az ovális testű korsók pontos keltezését sírletek nem segítik elő, mert a temetkezésekben nagyon ritkán fordulnak elő. A típus kis méretű, korai előképét azonban Hajdúdorogról a 3. sz. első felére keltezhető sírból ismerjük illetve a szentes-kistókei temetőből is származik egy példány.⁸³³

Egy földéaki objektumból egy korsón, és egy hasonló korsó szalagfülen kívül egy ritka, félgömbös, hornyolt peremű, hasáig sűrűn besimított rácsmintával díszített tál került elő. A tál párhuzamát a dobozi és tiszaföldvári késő szarmata településen találjuk meg.⁸³⁴ Egy tiszaföldvári korsó ugyanennek a típusnak magasabb peremrészű, nyakban enyhén törő változata.⁸³⁵ Valószínűleg ebbe a típusba tartozott egy korsó a tiszavalki településről is.⁸³⁶ Az újabban közölt késő szarmata – hun kori telepanyagok között szintén díszítetlen, vagy függőlegesen fényezett példányok tűnnek föl,⁸³⁷ az idézett párhuzamok döntő többségéhez hasonlóan: mindez arra utal, hogy ez a formai típus elsősorban nem reprezentatív célokat szolgált.

A fentebb és a Díszítés c. fejezetben idézett hun kori sírletek alapján az ovális testű korsók alaptípusként szolgálhattak az 5. századi alföldi fazekashagyományok átalakulása során.

2. Szűk szájú korsók

A szűk szájú, tölcseres nyakú korsók ritka és nehezen körülhatárolható típust alkotnak a lelőhelyen (**42. kép**). Az ovális testű korsóknál szájuk arányaiban szűkebb, hasuk öblösebb, a nyak alja általában korongolással tagolt. Közepes és nagy méretű edények.

Peremátmérőjük 9–13 cm.

A peremek általában közepesen kihajlók és enyhén megvastagodóak, vagy erősen kihajlóak, hosszúak (**39. tábla 4**). A kisebb korsótöredékekből a kihajló peremű, hengeres vagy konkáv nyakúak köthetők a típushoz. A peremből ill. nyakból induló fülkialakítású formaváltozatokat altípusokként kezeltem, de nem minden edény sorolható be közéjük.

⁸²⁶ Pl. Tiszalök-Rázompusztá (PÁRDU CZ 1959, Taf. XXI. 16, XXII. 7), Csongrád-Kenderföldek (PÁRDU CZ 1959, XVI. t. 3); Tiszavasvári-Városföldje (ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XLVII. 1); Szolnok-Zagyva-part (CSEH 2005a, 5. kép 1).

⁸²⁷ Pl. VADAY 1989, Abb. 35. 10, 36. 7–9; ISTVÁNOVITS 1981, XI. tábla.

⁸²⁸ ISTVÁNOVITS 1981, 101–102. Ellenpélda a két tiszalöki korsó.

⁸²⁹ PÁRDU CZ 1941c, 100; ISTVÁNOVITS 1981, 101–102.

⁸³⁰ VADAY 1996a, fig. 81.

⁸³¹ MASEK 2012b, 200–202, 1. típus, 6. t. 2.

⁸³² MASEK 2012b, 225–226, 1–2. típus. Kivétel: 32. tábla 5. peremrész nélküli korsó. A 2. típusnál megfogalmazottaktól eltérően a két

elemzett korsónak formailag jó párhuzama származik a gyomai település B fázisából: VADAY 1996a, fig. 83. 9.

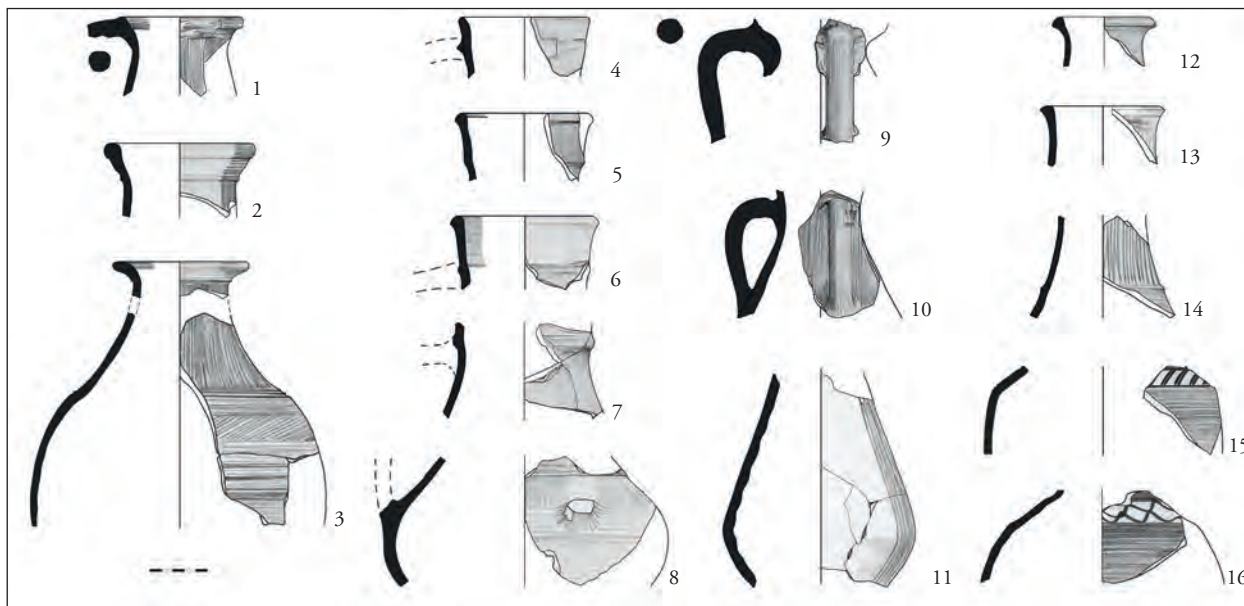
⁸³³ ISTVÁNOVITS 1990, Kat. 11, XVIII. t. 1; PÁRDU CZ 1944, XXXII. t. 14. A telepanyagok korsóhoz hasonló méretű, nagyobb edény Békés megyei szórványként is ismert: MRT 10, 67. tábla 3.

⁸³⁴ PÁRDU CZ 1941c, XXX. t. 15; MEDGYESI 1989, 15. t. 12; a tiszaföldvári párhuzam közöletlen.

⁸³⁵ VADAY 1997a, 10. kép 14.

⁸³⁶ GARAM-VADAY 1990, Abb. 20. 4.

⁸³⁷ Pl. VADAY 2011a, Pl. 29. 15, 18; VADAY 2011b, 5. 5, 10.

42. kép 1. horizont, 2. korsótípus

2/1. Peremből induló füllel

Az 1. altípushoz tartozik a **26. tábla 7**, és minden bizonynyal a hasonlóan jó kidolgozású, duzzadt peremű **58. tábla 4**. A legjobban rekonstruálható példány a **39. tábla 4**, valószínűleg ennek a füle is peremből indult. Hosszú, ívelt nyakának sűrűn síkárólts díszítése a **116. tábla 9**. nyaktöréddel szoros kapcsolatot mutat.

2/2. Nyakból induló füllel

A 2. altípust alkotó, nyakból induló fülkiképzés nyakbordás, és nyakborda nélküli edényeken is megjelenik. Az enyhén tölcésrés szájú, nyakpárnás peremek feltétlenül szűk szájú korsókhoz tartozhattak (**66. tábla 5**, **79. tábla 7**, **87. tábla 8**), és a későbbi fejlődés fő irányát vetítik előre. Ezekhez a magas, kissé megvastagodó peremű, és gyenge nyakbordával ellátott töredékekhez Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tagon, Örménykúton és Makón is jó párhuzamokat találunk.⁸³⁸ Arányai leginkább ehhez a típushoz kötik a **47. tábla 5**. nagy méretű korsó töredékét is.

Nyakból induló fülek hosszú, ívelt nyakkal akár szélesebb szájú, konkávan ívelő nyakú korsók vagy kisebb bögrék részei is lehettek (**67. tábla 5**, **135. tábla 11**, **3–4**. korsótípus), de több esetben ez a lehetőség kizárható (**117. tábla 2**, **135. tábla 13**). Utóbbi vonalvezetésére emlékeztet a **25. tábla 5**. oldaltörédékek is. Ezek a szűk nyakú korsók további, különböző formaváltozatait alkotják.

A **80. tábla 1**. öblös testű korsó feltételeken köthető a formai típushoz. Tagolt vállrésze, széles nyaka azt is megengedi, hogy mélyen hasasodó körte alakú korsónak vagy pl. a szentes-berekhátihoz hasonló, nagy méretű, kétfülű korsónak rekonstruáljuk.⁸³⁹

Az élesen megtörő vállkiképzések alapján további edényeket köthetünk ehhez a típushoz (pl. **93. tábla 7**, **122. tábla 9**, motívumaikról ld. a Díszítés c. fejezetet). Ez a ritka formai jellegzetesség a késő szarmata – hun korban a nagy méretű folyadékátroló edények egy részére jellemző: megemlítendő két nyakpárnás korsó a szabadkamacskovics-téglagyári leletből⁸⁴⁰ és közöletlen párhuzamok Tiszaföldvárról. Az edénytípushoz a verseci edényelet egyik nagy méretű, nyakban és hasán is élesen törő, szélesebb szájú korsója is hasonlít.⁸⁴¹ E korsók alakja közelebb áll az ovális testű korsókhoz, míg további debreceni és satoralja-újhelyi edények szűkebb nyakú folyadékátrolók voltak.⁸⁴² A rákóczi falvi töredékekhez hasonlóan az idézett példák a válltörés fölött közvetlenül besimított díszítéssel ellátottak.

A **36. tábla 5**. díszítetlen oldaltörédékek vonalvezetésének párhuzamaként a verseci edényelet egy másik, besimított, nyakpárnás korsója idézhető.⁸⁴³ Szintén díszítetlen

⁸³⁸ ISTVÁNOVITS 1999, 179, Pl. X. 1–2, XXIV. 2; VADAY 2011b, Pl. 42. 14; HEIPL 2017, 3. t. 4.

⁸³⁹ PÁRDUCZ 1959, Abb. 5. 43. Kondorosi példák: VADAY–RÓZSA 2006, Taf. 6. 1, 11. 1, 17. 13, 16. Az újabb békési anyagokból érdemes kiemelni egy hasonló vonalvezetésű, kannelúrákkal díszített hasú edényt: VADAY 2011b, Pl. 5. 2.

⁸⁴⁰ GOHL 1899, 291. t. 2; PÁRDUCZ 1950, CXVIII. t. 11; RICZ–SZEKERES–GERLOVICS 2001, színes képtábla.

⁸⁴¹ VADAY 1985a, 8. kép 1.

⁸⁴² PÁRDUCZ 1950, CXXXVII. t. 13, CXLI. 2.

⁸⁴³ VADAY 1985a, 8. kép 2.

egy tiszaföldvári, éles válltörésű, kis méretű amforaszerű korsó.⁸⁴⁴

Értékelés

A korsók nyakrésze az 1. típushoz hasonlóan függőlegesen fényezett, a díszítések a vállon tagolással elválasztottak. A töredékes anyagban a típus természetesen elsősorban a szájrész alapján határozható meg, ezért a váll és a has régiójának díszítése sok esetben kérdéses marad. A **39. tábla 4.** és a **80. tábla 1.** egyszerű, ferde ill. függőleges besimított díszítősávval rendelkeznek, a **116. tábla 9.** töredékes válla a tagolás alatt díszítetlen. A párhuzamok alapján a nyak általában szintén függőlegesen fényezett, de a vállon gyakoriak a változatos besimított díszek. A válltöredékek vonalvezetése alapján (**42. kép**) nem zárható ki, hogy Rákóczifalván is ez volt jellemző kialakításuk.

A szűk nyakú edények a szarmata kerámiaanyagban jóval kisebb számban vannak jelen, mint a széles szájú, és általában tagolatlan vonalvezetésű korsók. További, eddig nem érintett analógiák származnak Szabadkáról,⁸⁴⁵ valamint Tiszaföldvállról és gömbölyded vállal Jánosszállásról.⁸⁴⁶ A változatos Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyei példák közé ritkább, korsóhoz vagy palackszerű edényekhez tartozó töredékek kerültek.⁸⁴⁷ Az újabban közölt nagyobb telepnyagokban is ritkák.⁸⁴⁸

A szűk nyakú korsók egyes, tagolt szájú változatai egyelőre csak a Dél-Alföldről ismertek. A Kiskundorozsma és Endrőd környékéről, több lelőhelyről is közölt szalagos peremű korsókhoz köthető esetleg a **117. tábla 2.** korsónyak.⁸⁴⁹

Az Északkelet-Alföldről további példákat a 3–4. századra keltezte Apagyrról,⁸⁵⁰ valamint a csengersimai település 5–6. fázisából idézhetünk.⁸⁵¹ Utóbbiak szinte kizárólag nyakból induló füllel ellátott, tölcéses szájú formák, amelyek az északkelet-alföldi fejlődésre is hatással lehettek.⁸⁵² Hasonló formavilágú gyorskorongolt korsók a késő

császárkorban a Hernád-völgyében is megjelentek.⁸⁵³ Tiszvasvári-Városföldje, Jegyző-tagon elterjedt típust alkotnak: itt is enyhén kihajló vagy tölcéses szájúak, fülük a már általánosan alkalmazott nyakbordából indul.⁸⁵⁴

A szűk nyakú korsók keltezése nehézkes, hiszen szinte kizárólag telepleletből ismerjük őket. A szarmata területen összetett díszítőmotívumaik és kontextusaik alapján a késő szarmata – hun kornál korábbra egyelőre nem keltezhetőek, de rendszerezésük, kapcsolatrendszerük feltárása további kutatásokat igényel. Szórványos közléseink alapján, az észak-alföldi szarmata és a szomszédos felső-Tisza-vidéki területen a késő császárkorban általánosabban elterjedtnek tűnnek, mint a jobban ismert déli vidékeken.

Ez a formavilág a körte alakú és az ovális testű korsókból alakulhatott ki, alkalmazkodva és illeszkedve a késő antik formakincs általános változásaihoz a térségben.⁸⁵⁵ Bizonytalan előképként esetleg az alföldi kora szarmata kori telep- és síranyagot is idézhetjük.⁸⁵⁶ A ritkaságszámba menő élesen törő vállú edények a késő szarmata kori ízlésnek felelnek meg: az edények falának szögletes tagolása, a hengeres felületekre törekedés más formai típusokon is megjelenik (pl. meredek nyakú hombárok, meredek falú tálak, cilindrikus peremű gömbös testű és bikónikus edények, öves edények, széles és hengeres szájú korsók). Ez a 4–5. századi szarmata fazekasság egyik fő stílusváltozását adja a korábbi évszázadok anyagához képest. Ezek az edénytípusok többnyire a korábbi alföldi anyagra épülnek, annak belső fejlődését mutatják, az Alföldön kívül pontos, egykorú párhuzamokkal nem rendelkeznek. A párhuzamok többsége egyedi, amelyeken ezek a formai jegyek egymást átfedheték, de összefüggésük nem törvényszerű.

A különböző formaváltozatok a klasszikus hun kori kerámia kiindulási pontjaivá válhattak, illetve már azokkal egykorú, hasonló formai hagyományt is képviselhetnek (ld. a 2. horizont korsóit).

3. Hengeres, széles szájú korsók

A korai munkák után a típussal összefoglalóan Istvánovits Eszter foglalkozott szakdolgozatában.⁸⁵⁷ Ebben azóta sem ta-

⁸⁴⁴ VADAY 1997a, 10. kép 2.

⁸⁴⁵ PÁRDU CZ 1950, CX. t. 30.

⁸⁴⁶ ISTVÁNOVITS 1981, 102–103, XIV. tábla; VADAY 1997a, 10. kép 5, 9; KŐHEGYI 1971a, 1–2. ábra.

⁸⁴⁷ VADAY 1989, 160, Kat. 143, 151, Abb. 44. 12–17; MRT 10, 81. t. 7.

⁸⁴⁸ BALOGH 2001, 5. tábla; SZALONTAI 2003, Kat. 108, 112; VADAY 2011a, Pl. 33. 5; VADAY 2011b, Pl. 68. 7; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 157, 5. kép 1, 3; HEIPL 2017, 182; SZ. WILHELM 2017, 20. t. 2.

⁸⁴⁹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 7. kép 1–2; SÓSKUTI 2010, 173–174, 2. kép 2, 6, 10; VADAY 2011a, Pl. 29, 1–2, 4. Szalagos peremkiképzéssel ellátottak a széles szájú, ovális testű kisvarsányi korsók (KÖREK 1984, 3. ábra), amelyekhez egy kompolti edény is idézhető párhuzamként (VADAY–HORVÁTH 1999, 28. t. 17).

⁸⁵⁰ ISTVÁNOVITS 1993b, III. t. 11, IV. t. 12.

⁸⁵¹ GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, 39–40, Abb. 53; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 66–78.

⁸⁵² MASEK 2012b, 226, 3. típus.

⁸⁵³ Soós 2015, 243–244, 115. kép; Soós 2017, 24, 35. A Garadna-Kovács-tanyai anyagban a szarmata körte alakú korsókhoz hasonló vonalvezetésű edények is jelen lehettek.

⁸⁵⁴ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XVI. 5, XXIV. 2, LII. 5. és valószínűleg a Pl. I. 1, X. 1–2, XLVII. 3. fülindítás nélküli töredékek.

⁸⁵⁵ HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 503–512, fig. 3, 5–6.

⁸⁵⁶ Pl. SÓSKUTI 2017b, 3. kép 7; KOROM 2018, 188, 6. kép 4.

⁸⁵⁷ ALFÖLDI 1932, 46–47, 80; KÖREK 1943, 206–207; PÁRDU CZ 1959, 350, 12. típus, 1. variáns, 361–362, 13. típus variánsai, Abb. 2. 18–19,

lált követőkre, holott az egyik legjellegzetesebb késő szarmata kori edénytípus forog szóban. A széles szájú folyadéktároló edények között Istvánovits a hengeres és ívelt falú, egyfülű bögréket, valamint a kétfülű edényeket különítette el.⁸⁵⁸

Utóbbi típust öt altípusra osztotta, amelyekből az utolsó kettő egyedi vagy nagyon ritka kiképzésű edényeket foglal magába. A kétfülű edények „A” típusa hosszú, függőleges, ívelt nyakkal rendelkezik; teste mélyen hasasodó. A „B” típus nyaka kónikusan szélesedő, egyenes, vagy enyhén ívelt. A test körte alakú, viszonylag magasan hasasodó. A „C” típusú korszok nyaka függőleges, hengeres, a nyak és a váll találkozása szögben törő. Ez a három alaptípus már Párducznál is megjelenik.

A telepanyagban ez a rendszerezés korlátozottan alkalmazható. Ugyanazok a formák – a korábbi körte alakú edényekhez hasonlóan – egy- és kétfülű változatban is széles körben elterjedtek, ezért a töredékes telepanyagokban aligha különíthetők el. A nyak kialakítása mellett az is meghatározó formai jegy, hogy a széles szájú korszok hastörése gömbölyded, bikónikus és ritkán az öves edényekéhez hasonló is lehetett. Mindhárom formai változat megtalálható a lelőhelyen.

Az osztályozásban a fülindítás elhelyezkedése is szerepet játszhat. Az Istvánovits-féle rendszerben a hengeres falú egyfülű korszoknak, valamint a kétfülű edények A–C altípusának is előfordulnak peremből ill. nyakból induló változatai, bár az A és C típusban a nyakból induló fülek, míg a B típusban a peremből indulók vannak többségben. Hasonló összetettséggel találkozunk Rákóczifalván is.

A telepanyagban a fülek számától függetlenül, a fül-, perem- és nyakkialakítás alapján próbálhatunk altípusokat elkülöníteni. Szerencsésebb esetekben megkísérelhetjük, hogy az edényeket az Istvánovits-féle, a teljes profilok esetében jól használható rendszerbe besoroljuk. A válltöredékek az 1–2. korszótípus válltöredékeitől sajnos nemigen különíthetők el (ld. a Díszítés c. fejezetet).

3/1. Peremből induló füllel

Az 1. altípusnak a peremből induló füllel rendelkező edényeket határoztam meg (**43. kép**). Ritkán mutathatók ki, a fülindításokra általában csak a fültapasztási helyek letördelt széle utal.

Peremátmérőjük 11–17 cm.

A peremből induló hengeres nyakú edények közepes vagy kis méretű edényekhez tartoztak; a perem kissé behúzott, ferdén levágott vagy duzzadt, lekerekített. A peremeket gyakran

hornyolták. Nyakuk tagolatlan és díszítetlen, míg a váll teteje az ismert példányok esetében árokkal tagolt. Nyakuk függőlegesen simított, a vállon valószínűleg többnyire besimított díszítés húzódtott (biztos kivétel a **110. tábla 6**).

A kiképzés és a peremátmérő alapján a kisebb peremek nem választhatók el az 1. korszótípustól (pl. **58. tábla 16**). A kisebb peremátmérőjű példányok kupák is lehettek (4/4. korszótípus, **138. tábla 7**, **157. tábla 2**). A nagyobb, egyenes állású, hengeres nyakindítású peremek esetében állapítható meg biztosan, hogy a 3. korszótípushoz tartoztak (**100. tábla 14**, **138. tábla 10**).

Falindításuk enyhén konkáv ívelésű. Ez alapján a peremtöredékek elsősorban az A formai típusba tartozhattak.

Az enyhén tölcséres szájú, bikónikusan, magasan hasasodó **156. tábla 1.** vonalvezetése leginkább a lenauheimi figurális besimítású korszóhoz hasonlítható, de annak füle a tölcséres szájrész közepéből indul. Ezt Istvánovits magas hasasodása miatt a B formai típusba sorolta, de annak inkább atipikus változatát alkotja.⁸⁵⁹ Díszítése és a bikónikus hasvonal alapján is ugyanilyen edényhez tartozhatott a **113. tábla 2.** hastöredék. A rákóczifalvi két korszó hármas árkádíves besimítása széles szájú korszón nagyon ritka. Egyetlen pontos párhuzamuk gömbös hasú korszóról régóta ismert Újföldről. A bikónikus formát egy örménykúti korszón is megtaláljuk más árkádíves motívumváltozattal ellátva, a rákóczifalvi anyagban pedig a bikónikus kialakításra további válltöredékek idézhetők (ld. Díszítés c. fejezet és **48. kép**).

A **110. tábla 6.** abban hasonlít a **156. tábla 1.** árkádíves díszű közepes méretű korszóhoz, hogy hasa a nyakrésszel egy ívet alkot, és tagolatlanul öblösödő. Enyhén behúzott nyakrésze van, mélyen hasasodó teste gömbölyded vonalvezetésű. Pontos párhuzamát nem találtam, de ferde nyaka ezt is elsősorban a B formai típushoz köti.

Szintén peremből indul a **68. tábla 8.** edény rövid, erősen megtörő füle, amely inkább a hengeres nyakú C típushoz tartozhatott.

3/2. Nyakból induló füllel

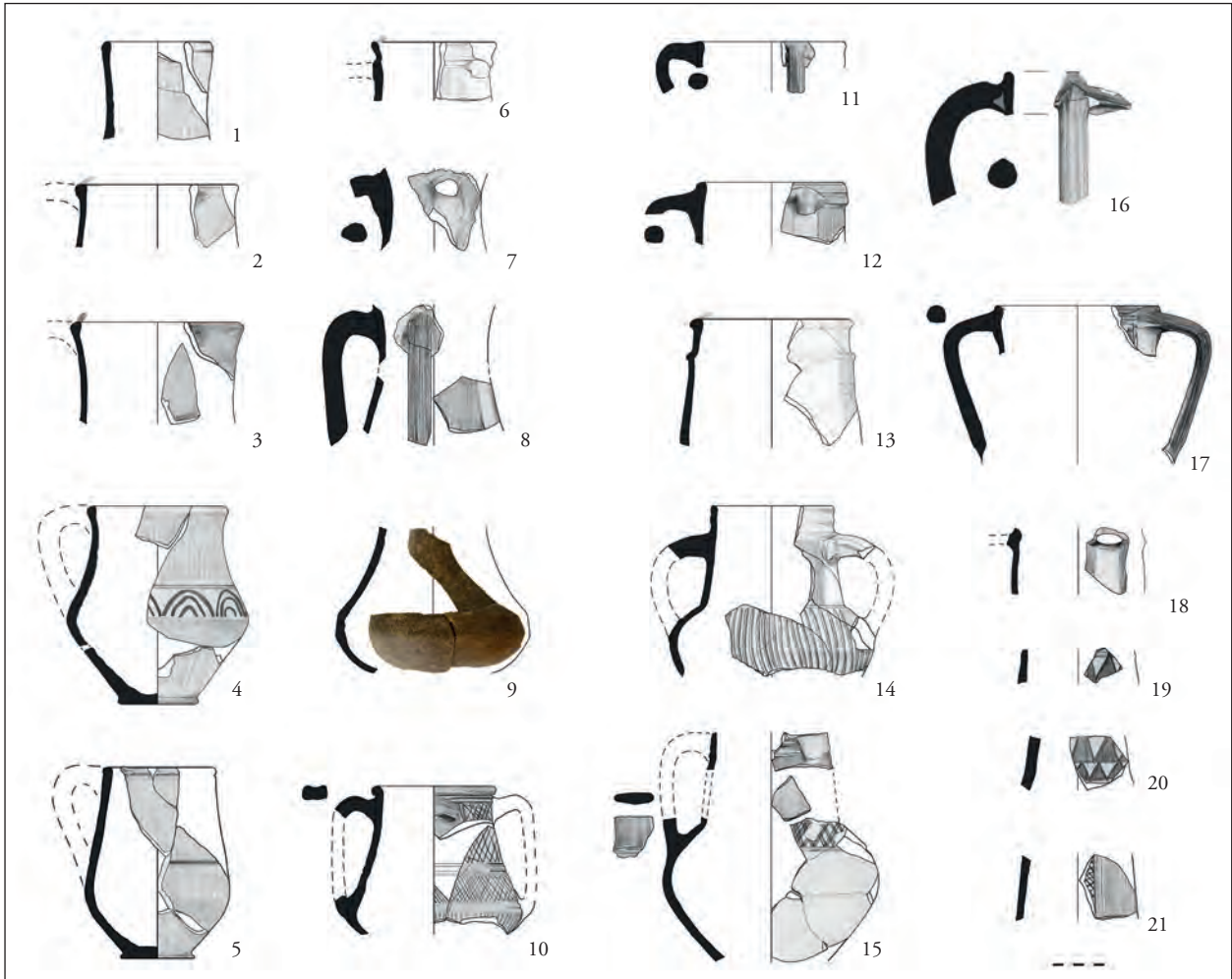
A 2. altípust a hengeres falú korszok perem alól induló füllel ellátott példányai képezik (**43. kép**). A lelőhelyen gyakoribbak az 1. altípusnál, minőségük hozzájuk hasonlóan többnyire kiváló.

Peremátmérőjük az 1. altípussal közel megegyező, 11–16 cm.

3. 33–38.

⁸⁵⁸ ISTVÁNOVITS 1981, 106–111, V/9–10. típus. A tipológiát használta SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 65–66.

⁸⁵⁹ BEJAN 1973, Fig. 1. 1, 2. 1; VADAY 1982, Taf. 5. 2.

43. kép 1. horizont, 3. korsótípus

A peremek a 3. típustól eltérően általában erősen tagoltak. Előfordulnak egyszerű, kifelé megvastagodó, duzzadt, lekerekített peremű korsók, amelyek hornyolással és anélkül is előfordulhatnak (2. tábla 6, 145. tábla 8, 157. tábla 1). Magas peremek kettős tagolása szintén többször előfordul (42. tábla 16; 138. tábla 3, magassfényű, zöldesszürke színű perem). Szintén jellemző a keskeny, mélyen bordázott peremkialakítás (157. tábla 3, 289. tábla 1). Végül a 89. tábla 1. különleges fültörődék egyszerű, tagolatlan, enyhén megvastagodó peremmel ellátott. A tagolatlan nyakrészekben és a bordázáson túl harmadik lehetőségként az egyetlen, önálló nyakpárnával ellátott kialakítás is elkülöníthető (2. tábla 6, 145. tábla 8, esetleg 87. tábla 10).

E stílus kialakulása összefüggésben állhat azzal a technológiai determináltsággal, hogy a fülképzést rögzíteni előnyösebb és tartósabb lehetett egy tagolt felülethez, mint egy sima nyakrészhez. Emellett a perem tagolását, fényezését könnyebben lehetett elvégezni abban az esetben, ha a fül nem, vagy kevésbé állt útban ehhez a művelethez.

A nyakbordák ezen az edénytípuson általánosan elterjedtek. A rákóczifalvi példákhoz hasonló többszörös bordás peremű korsók azonban már ritkaságszámba mennek. Az Istvánovits által folygyűjtött régi anyagban legjobb párhuzamuk a szőreg-Iván-téglagyári korsó, amely vállának farkasfogas díszítése miatt is szorosan összeköthető a Rákóczifalván jelentkező műhely hagyományokkal.⁸⁶⁰ Jó párhuzamot alkot a bánhegyesi korsó, illetve egy csongrád-kenderföldeki kétfülű bögre pereme is: mindkét edény kannelúrás díszű.⁸⁶¹ Az újabb közlésekben hasonlót csak Szabadka-Verusicson találtam.⁸⁶² A távolibb párhuzamok közé tartoznak a kissé kihajló, de erősen tagolt peremű, mélyen hasasodó korsók például Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tagról.⁸⁶³ Az endrődi és örménykúti széles szájú

⁸⁶⁰ ALFÖLDI 1932, XXVII. t. 4; ISTVÁNOVITS 1981, XVIII. t., Kat. 176. 3.

⁸⁶¹ PÁRDU CZ 1950, CXXVI. t. 24; PÁRDU CZ 1959, Taf. VII. 7.

⁸⁶² SZEKERES–SZEKERES 1996, XXV. t. 2, 101. sír, 16. (Zárt árokkeretes sír, további leleteit, köztük egy második edényt ld. uo. XX. t.).

⁸⁶³ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XVIII. 4, XXXIX. 6. „A” típus.

korsók nagyobb sorozatának peremkialakításai összességében kevés pontos párhuzammal rendelkeznek Rákóczifalván, így ezek a békési edények nagy vonalakban más műhelyek termékeinek tarthatók. A peremrész besimított díszítése sem mutatható ki Rákóczifalván.⁸⁶⁴ A korsók nyaka a típusnak általánosan megfelelően erősen, függőlegesen fényezett.

Az Istvánovits A típusba sorolható, hosszú, ívelt nyakú edények ritkák, de biztosan kimutathatók a lelőhelyen (pl. **67. tábla 5, 135. tábla 11**).

Feltételeken ehhez az altípushoz sorolható a **177. tábla 6.** mélyen hasasodó, fül nélküli, öves edénytöredék. A széles szájú korsók öves kialakítású formai változatai ritkák. Kövegy-Téglaégetőről egy nyakból induló, kétfülű korsót ismerünk, amelynek vonalvezetése hosszú, konkávan ívelő nyakával a rákóczifalvának legközelebbi párhuzamát alkotja (Istvánovits A típus).⁸⁶⁵ Egy Tiszaföldváról előkerült öves korsó szintén kétfülű, de szalagfülei a peremből indulnak, és nyaka hengeres kialakítású (Istvánovits C típus).⁸⁶⁶ Mindkét párhuzam, a rákóczifalvihoz hasonlóan, díszítetlen. Egyfülű öves korsót nem ismerek.

A lelőhely egyik legszebb, szálkás hálódíszrel besimított felületű korsója a kónikus ívelő falú, tagolatlan vonalvezetésű példányok erős hastörésű változatahoz tartozik (**157. tábla 1, 3** objektumból összeillesztve). Vonalvezetése a **177. tábla 6.** öves korsótöredékhez is közel áll. Egy ívet alkotó nyaka és válla, bikónikus hasa a **156. tábla 1.** korsót idézi. Ugyanakkor ferdén behúzott szájrésze az Istvánovits B típushoz áll legközelebb. A hálómintás díszítés a vállon elterjedt a széles szájú, kétfülű korsók körében, de a nyakra is felhúzódozó változatban eddig nem jelentkezett. A díszítés átmenetet képvisel a korsók 3–5. díszítéstílusai között (ld. lejjebb).

A leggyakoribb a harmadik, hengeres nyakú formai típus lehetett (Istvánovits C típus, **42. tábla 16; 138. tábla 3, 145. tábla 8**).

A 8/402/620. objektumból származó, hengeres nyakú, oxidált égetésű, szalagfüles korsó válla kettős cikcakkvonalakból kialakított, ritkás rácsmintával díszített (**289. tábla 1**). A 8. lelőhely keleti ipari negyedének környezetéből származik. A vállon elhelyezett hálóminta jól ismert motívum a széles szájú korsókon (ld. Díszítés, 4. díszítéstílus). A kevés vonalból kialakított, ritkás hálóminta azonban különleges megoldás. Egy jó párhuzamát Kondorosról idézhetjük, ahol talán hombárhoz tartozott. Mindkét edényen úgy

44. kép 1. horizont, az 5/265/366. gödörből származó kannelúrással díszített korsó (**157. tábla 3**)

alakították ki a díszítést, hogy a vonalkötegek szélei egymáshoz érnek (mintha nagy méretű cikcakkvonalak rajzolásával alakították volna ki a motívumot).⁸⁶⁷

Egy másik különleges hengeres nyakú korsó gömbölyded válla ferdén ívelő kannelúrákkal díszített (**157. tábla 3, 44. kép**). A díszítéshez a Körösök vidékén és attól délre találunk párhuzamokat, de az edények többsége, a rákóczihoz hasonlóan, egyedi kivitelű. A csongrád-Geda-halmi és kenderföldeki korsók egymás szoros párhuzamai.⁸⁶⁸ Ezeken széles, függőlegesen kialakított kannelúrák húzódnak. Szintén függőlegesen kannelúrázott egy-egy orosházi és örménykúti hastöredék is, amelyek nagyobb korsókhoz tartozhattak.⁸⁶⁹ Közülük az orosházi a rákóczifalvihoz hasonló, keskeny kannelúrákkal látták el. Függőlegesen, illetve másik oldalán ívelten kialakított kannelúrákkal díszítették a bánhegyesi korsót, amelyhez párhuzamként a tiszafüredi kiöntőcsöves kulacs díszítése idézendő.⁸⁷⁰ Ferde, de lefelé szélesedő kannelúrák húzódnak egy madarasi síredényen. A téglavörös színű kis méretű edény peremrészét másodlagosan lecsiszolták.⁸⁷¹ A rekonstruálható edények mind a rákóczifalvihoz hasonlóan C típusú, hengeres szájú edények perem alól induló füllel, amelyek egy műhelykör közel egykorú termékeinek tarthatók.

A 3/2. korsótípushoz tartozik a **89. tábla 1.** fültöredék is. Az erősen fényezett korsófül éles csúccsal kapcsolódik a peremhez. Az élesre kiképzett fülindítás az ovális testű

⁸⁶⁴ Ellenben pl. Endrődön: VADAY 2011a, Pl. 30. 3, 6, 8.

⁸⁶⁵ PÁRDUZ 1959, Taf. XXV. 1.

⁸⁶⁶ VADAY 1994, Tab. III. 16 = VADAY 1997a, 10. kép 6.

⁸⁶⁷ VADAY–RÓZSA 2006, 16. kép 12.

⁸⁶⁸ PÁRDUZ 1950, CXXIV. t. 34; PÁRDUZ 1959, Taf. VII. 7; XVI. 14.

⁸⁶⁹ PÁRDUZ 1950, CXXV. t. 22; VADAY 2011b, Pl. 5. 2.

⁸⁷⁰ PÁRDUZ 1950, CXXVI. t. 24; VADAY 1996b, 60.

⁸⁷¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 644. sír, 126. t. 4.

korsóknál tárgyalt, bütykös fülek derivációjának tekinthető. A fül felső csatlakozásának alsó ívével egy vonalban rövid borda indul, mely kissé lefelé fut. A töredék sarkán a borda éppen véget ér, és az edény falába simul, itt ferdén lecsapott és fényezett kialakítású. E megoldás az Alföldről csak egy edényről ismert, a szórvány gyula-Lencsés-úti kétfülű korsóról.⁸⁷² Párducz a gyulai korsó legközelebbi rokonainak az imént idézett bánhegyesi és egy másik orosházi, éles szögben törő fülű kétfülű korsót tartotta.⁸⁷³ Az oldalfalba simuló rövid bordák az alsó fülcsatlakozásokon is előfordulhatnak, de egyelőre csak a dél-alföldi anyagban mutathatók ki.⁸⁷⁴

Perem alatti vagy a nyakon kialakított besimított díszek a széles szájú korsókon viszonylag ritkák Rákóczifalván és a teljes leletanyagban is, mert a többi bögre- és korsótípus-hoz hasonlóan ebben a kerámiahorizontban elsősorban az edények vállát díszítették. Több edénytöredékünk azonban hengeres kialakítása miatt csak kupa, vagy hengeres szájú korsó része lehetett (beállításuk, átmérőjük kiszámítása nehézkes). Ezekben egyrészt erős kontúrú háromszöges díszítés jelenik meg (92. tábla 5, 93. tábla 6). Széles szájú korsó nyakáról egyetlen jó párhuzamuk származik, Hódmezővásárhely, Franciszti-téglagyár területéről (ld. Díszítés, 4. díszítőstílus).

Az 59. tábla 15, murgai stílusú hálómintával díszített töredék szintén hengeres falú. A motívum a szentes-berekháti kétfülű korsó válláról is ismert.⁸⁷⁵ További párhuzamokat idézhetünk olyan széles szájú korsók nyakáról, ahol a hengeres nyakrészek murgai jellegű, függőleges hullámvonal- ill. cikcakkmintás motívumok tűnnek fel: Temesvárról, Ártánd-Nagyfarkasdombról és Makóról (5. díszítőstílus).⁸⁷⁶ Valószínűleg szintén hengeres szájú korsó nyakrészéhez tartozik egy cservenkai edénytöredék, amelyen a fényezett sávok közt vízszintes vonalak futnak.⁸⁷⁷ Szintén Cservenkáról ismerünk egy egyedi geometrikus vonaldíszű motívumot, egy A típusú korsó nyakáról (murgai stílusa kérdéses).⁸⁷⁸ Ehhez a körhöz tartozhat egyes hengeres falú kupák besimított díszítése is, amely Rákóczifalván nem mutatható ki.⁸⁷⁹

⁸⁷² PÁRDU CZ 1950, CXXXI. t. 7.

⁸⁷³ PÁRDU CZ 1959, 361, 13. típus, XXIII. t. 6.

⁸⁷⁴ Endröd: VADAY 2011b, Pl. 3. 17; Németség/Ságu: KAPCSOS 2017a, 16–17, fig. 3. ill. egy apátfalvi párhuzam említését ld. uo. Ehhez a körhöz kapcsolható egy örménykúti töredék is: VADAY 2011a, 223–224, Pl. 31. 1.

⁸⁷⁵ KŐHEGYI 1969a, 2. ábra.

⁸⁷⁶ MARE et al. 2011, Pl. XII. 11; MESTERHÁZY 2009, Abb. 5, Abb. 6. 4. = ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 325. kép; Sz. WILHELM 2017, 16. t. 2, 17. 1.

⁸⁷⁷ Рашајски 1957, Tab. I. 6.

⁸⁷⁸ Симољевић 1957, Tab. II. 1; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 23. 2.

⁸⁷⁹ ISTVÁNOVITS 1981, XIX. t., és talán MARE et al. 2011, Pl. XII. 11.

Értékelés

A hengeres, széles szájú korsók a 4. századnál hamarabb nem jelennek meg az Alföld területén. Ezt megfelelően alátámasztja, hogy a középső szarmata kori települések anyagából még egyértelműen, teljes mértékben hiányoznak. Alföldi András, Párducz Mihály és Istvánovits Eszter is a hun kori keltezés mellett érvelt, míg Korek József a 4. század első felétől a hun korig keltezte őket. Összefüggéseik, kontextusuk alapján bizonyos, hogy a késő szarmata – hun kor végéig jelen vannak az anyagban. Megjelenésük ideje bizonytalanabb.

Korek József keltezési javaslatát elsősorban egy szeged-mórahalmi edényre építette, amely temetőt (!) Licinius-érem keltez.⁸⁸⁰ A kifejezetten kései keltezés mellett szóló érv, hogy ugyan több tucat edényt ismerünk, mégis, „szarmata viszonylatban” ez relatíve kevés lelőhelyet jelent. Több nagyobb késő szarmata – hun kori telepanyagban nem mondhatók ritka típusnak (Endröd, Örménykút, Makó-Mikócsa-dűlő, Rákóczifalva), ez alapján az edénytípus egy bizonyos periódusban széles körben használt volt a telepken. Az nem zárható ki, hogy ez csak egy viszonylag rövid időhorizontra lehetett jellemző. Egyelőre azonban azt a lehetőséget sem vethetjük el, hogy az edénytípus már a 4. század második fele/utolsó harmada előtt kialakult és elterjedt az Alföldön. A kései keltezés bizonyítására további késő szarmata kori (C2–C3 periódus) anyagközlésekre volna szükség.

A formai változatosság regionalitása szintén tovább kutatandó kérdés. A madarasi temetőben például szintén viszonylag gyakori típus. Itt mindhárom fő formai típus (A–C) kimutatható, de az edények pereme általában tagolatlan, esetleg hornyolt; és füleik minden esetben a nyakból indulnak.⁸⁸¹

Az egy- és kétfülű típusok elterjedése azonos képet mutat. Nagyobb számban a Dél-Alföldön található meg, a Körösöktől északabbra ritkán kerülnek elő. Istvánovits Eszter szakdolgozata alapján mindössze Tiszaföldvár,⁸⁸² Ároktő és Tiszanagyfalu sorolható ide, az azóta megismert lelőhelyekhez Rákóczifalva és Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag tartozik. Az egyedi edények közé tartozik egy debreceni kétfülű korsó.⁸⁸³ A lelőhelyek tehát többnyire a Tisza-part közelében húzódnak, és megközelítőleg a Csörös-árok vonaláig húzódnak fel a folyó vonalában. Duna–Tisza közti elterjedésük szintén meglehetősen bizonytalan, tele-

⁸⁸⁰ KOREK 1943, 207.

⁸⁸¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011. A következő madarasi sírokban fordulnak elő: 24., 45., 158., 184., 201., 220., 514., 525.

⁸⁸² VADAY 1994, Tab. III. 16–18 = VADAY 1997a, 10. kép 6–8.

⁸⁸³ ISTVÁNOVITS 1981, 110, Kat. 33. 9.

panyagból – közlések híján – nem ismertek. Csongrádon és Madarason kívül többek közt kishegyesi, szabadkai, sövényházi, domaszéki, röszei korsók bizonyítják, hogy a Körösök vonalától délre sűrű elterjedésükkel számolhatunk, amely nem csak a Tisza mellékére korlátozódik.⁸⁸⁴ Az északi területekről, pl. a rákoscsabai temetőből azonban úgy tűnik, hogy hiányoznak.

4. Kis méretű füles edények

A kis méretű korsók, füles bögrék közt számos formavariáció előfordul, amelyek a fenti típusokba alig illeszthetők be, és párhuzamaikat jórészt a sírkerámiában találjuk meg (**45. kép**). Az újabb formák, és a bikónikus kialakítás e tárgy-típus esetében is széles körben elterjedt. Peremátmérőjük 6–9 cm.

4/1. Gömbölyded vonalvezetésű bögrék

Körte alakú, gömbölyded vonalvezetésűek, vagy nyomott gömbtestűek. A szélesebb és szűkebb szájjal rendelkező változatokat egyaránt ide soroltam.

Körte alakú bögre miniatűr változata a **63. tábla 6.** töredék, melynek fényezése is a nagyobb korsókat utánozza.

Kis méretű szűk szájú korsó vagy palack része a nyakpárnás **45. tábla 10.**

Egyaránt szűk szájú, mélyen hasasodó kis korsóhoz tartozhattak a **107. tábla 1.** és **3.**, valamint az **51. tábla 16.** edények. Hasonló nyomott gömbtestű és szűk szájú edénykéek fül nélkül is készülhettek.⁸⁸⁵ Az **51. tábla 16.** és a **107. tábla 3.** töredékekhez hasonló edények fülezett változatban talán jellemzőbbek. A **107. tábla 3.** akár széles szájú bögréhez is tartozhatott.

Ezzel a homorúan ívelő nyakú, mélyen hasasodó bögrétípussal Rózsa Zoltán és Sz. Wilhelm Gábor is foglalkozott 2003-ban. Az Orosháza-Kiscsákón is megfigyelhető forma a késő szarmata kori hengeres szájú bögrék felé mutat, elterjedése azokhoz hasonlóan a késő szarmata korra tehető.⁸⁸⁶

A **107. tábla 1.** besimított díszű, erősen behúzott szájú, és biztosan kétfülű volt. Közeli, de még szűkebb nyakú párhuzamát Békés megyéből közölte Párducz; és szintén erről

a vidékről, Békéscsaba környékéről egy erősen felhúzott fülű hasonló edény is ismert.⁸⁸⁷

A **243. tábla 2.** korsótöredék szájrésze kérdéses; besimított díszé egyedi, csúccsal felfelé álló háromszög alakú motívumokból áll. Legjobb párhuzama egy madarasi sírkerámia.⁸⁸⁸ További párhuzamot hozzá szintén Madarásról és a szabadka-verusicsi temetőből idézhetünk, ahol kissé nyomottabb hasú egyfülű kis korsók vállán hasonló háromszög alakba rendezett, ritka besimított motívumok húzódnak.⁸⁸⁹ A párhuzamok alapján a rákóczi falvi edény is széles szájú, és leginkább a körte alakú korsókhoz hasonlító formaváltozathoz tartozhatott (Istvánovits B típus).

Az egyik legszebb kivitelű kis méretű korsó a **36. tábla 6.** Átmenet az előzőekben részletezett kis méretű mélyen hasasodó gömbös hasú korsók és az ívelt falú, hengeres szájú, kis méretű korsók között. A korábbi körte alakú sírkerámiától elválasztja sűrű fekete fényezése, mely a hasára is áterjed, valamint belül nyakáig folytatódik.⁸⁹⁰ A korábban széles körben elterjedt körte alakú kis bögrék száma csekély.⁸⁹¹

Összességében megállapítható, hogy a hosszú életű körte alakú formából kialakult késő szarmata kori edények többféle, mélyen hasasodó, egy- és kétfülű formaváltozata is megfogható a lelőhelyen, amelyek formai átmenetet képeznek a hengeres nyakú bögrék és korsók felé. A két alap-típus elválasztása a kis méretű síredényekben is bizonytalan, a telepanyagban pedig még kevésbé kísérelhetjük meg.⁸⁹² Rákóczi falván minden típus egyszerre jelentkezik, emellett a nyakpárnás, szűk szájú formák kis méretű példánya is előfordul.

Az edények díszítésére a lelőhelyen a függőleges fényezés, vagy a vállon húzódó besimított díszítés jellemző (1. és 4. díszítéstípus, ld. lejjebb).

4/2. Kihajló peremű, alacsony bikónikus bögre

Széles, alacsony, tölcséres szájú bögre az **1. tábla 11.** (**295. tábla 2.**), amely esetleg kétfülű is lehetett. Arányai jellegzetesen különböznek az előképeknek tekinthető, enyhén bikónikus, körte alakú bögréktől, amelyek a 2. század óta

⁸⁸⁴ PÁRDU CZ 1950, CIX. t. 9, CXVIII. 9, CXXI. 2, CXXII. 28, CXXIII. 15.

⁸⁸⁵ PÁRDU CZ 1959, Taf. VII. 3; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 4. sír, 1. tábla 4.

⁸⁸⁶ RÓZSA 2003, 80, 2. kép 3. Az edény azonos PÁRDU CZ 1950, CXXV. t. 30. Sz. WILHELM 2003, 85. egy bikónikus korsó alapján foglalkozott a mélyen hasasodó formákkal. Az edények átfedést mutatnak ISTVÁNOVITS 1981, V/9. típusal, amelyben hengeres és ívelt nyakú bögrék – valamint szűkebb és széles szájú formai változatok – is megtalálhatók.

⁸⁸⁷ PÁRDU CZ 1950, CXXV. t. 34; MRT 10, 52. t. 6. Nyakból induló fülű, hasonló edénytípus Madarásról: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 128. t. 1.

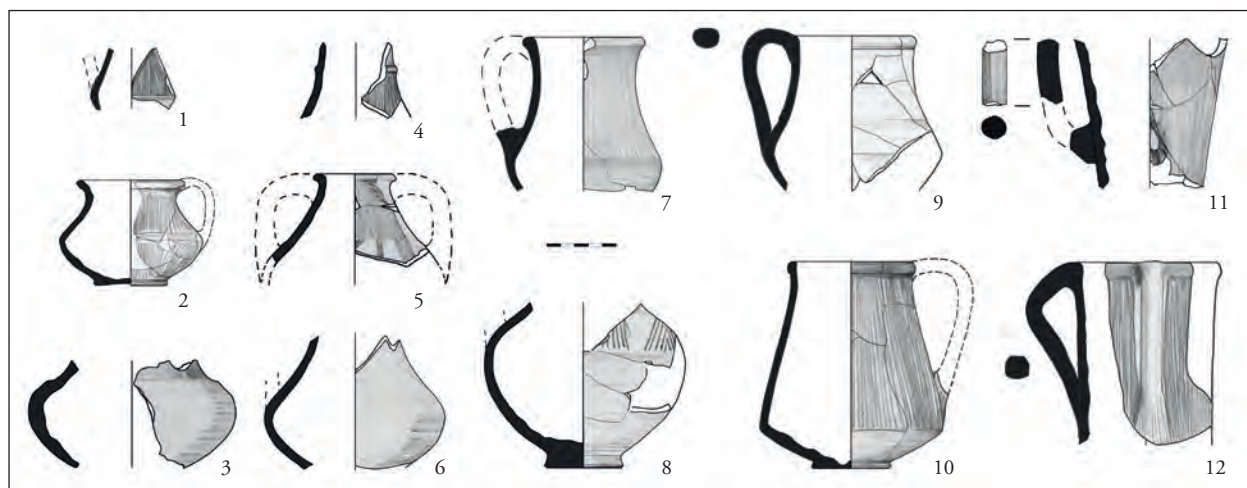
⁸⁸⁸ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 112. t. 4.

⁸⁸⁹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 10. t. 8, 262. kép 7; SZEKERES–SZEKERES 1996, XIV. t. 8. Utóbbi egy ritka, tölcséres szájú edénnyel és egy meredek falú tállal együtt került elő, egy rabolt árokkeretes sírból.

⁸⁹⁰ Gyomai kivétel: VADAY 1996a, fig. 81. 33.

⁸⁹¹ VADAY 1989, 139–140, Abb. 34. Az edénytípusba tartozó további síredények Madarásról: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 77. t. 11, 88. t. 9, 91. t. 2., 106. t. 1, 114. t. 6; vagy pl. Bükkábrányból: K. TUTKOVICS 2015, 253, 8. kép. Díszítetlenek.

⁸⁹² ISTVÁNOVITS 1981, V/3. és V/9. típus.

45. kép 1. horizont, kis méretű bögrék, korsók és kupák

jelen vannak elsősorban a síranyagokban.⁸⁹³ Ezekből alakulhatott ki a szélesebb arányokkal, és erősebb hastöréssel rendelkező változat. A kihajló peremű bikónikus bögrék nagyobb sorozatát Madaraszról, középső szarmata kori kontextusból Tápérről és Makóról, szélesebb arányokkal rendelkező változatát kései kontextusból Csongrád-Kenderföldről idézhetjük.⁸⁹⁴

4/3. Széles szájú, magas bikónikus bögrék

A széles szájú korsók kis méretű utánpótlása lehet a **111. tábla 6.** Oxidált égetésű és tojás-héj színű engobe-bal ellátott.⁸⁹⁵ Közele és szintén téglavörös színű párhuzama származik Jászberény-Csegelapostól, amely egy hosszabb életű szórvány edénye lehet.⁸⁹⁶ Szintén előképnek tekinthető egy 2–3. századi makói bögre.⁸⁹⁷ Ehhez a formavilághoz köthető a 4. század végi – 5. század eleji zagyvaréki sír széles szájú bikónikus bögréje is, amelynek nyaka függőlegesen fényezett, és válla enyhén tagolt.⁸⁹⁸ Tagolás nélküli, enyhén bikónikus hasú a tiszavalki 3. sír széles szájú bögréje is.⁸⁹⁹ Vaday Andrea mindkét utóbbi edénnyel kapcsolatban csernyahovi párhuzamokra figyelmeztetett. Az edények peremkiképzése különböző lehet: a

rákóczifalvi korsó peremén megjelenik a késő szarmata tálakra és a széles szájú korsókra is jellemző hornyolás.

Egy széles szájú, kónikus falú korsót az előző példánynál magasabb arányai, és mélyebb, élesebb hastörése sorolja más formaváltozatba (**121. tábla 1, 296. tábla 3**), a mély hastörésű késő szarmata kori korsókhoz.⁹⁰⁰ A pontos formának viszonylag kevés jó párhuzama létezik, és azok pereme tagolatlan (Makó-Mikócsa-dűlő, Szabadka), enyhén vagy erősebben kihajló is lehet (Szegvár, valamint több példa Békéscsabáról és környékéről illetve Madaraszról).⁹⁰¹ Örménykútról egy hasonló bögre hastörését ismerjük.⁹⁰² Szokatlan, kihajló peremű, de ehhez a típushoz hasonlóan nagyon mélyen, erősen hasasodó egy csengelei kis korsó.⁹⁰³ Kétfülű változatban, nyakból induló füllel Madaraszról és a kései tiszavasvári telepről idézhetjük.⁹⁰⁴

Távolabbi analógiaként erős, mély hastöréssel rendelkező fül nélküli poharak is idézhetők, például Szabadkáról.⁹⁰⁵ Hasonló formát mutat a **30. tábla 19.** oldaltörredék. Ez az altípus a söröskupák felé mutató formavilágot tár elénk, amelyekkel mérettartományuk is megegyezik.

A mély hastörésű, bikónikus bögrét Istvánovits Eszter a hengeres és ívelt nyakú bögrék között tárgyalta. Ezek egy része a körte alakú edényekhez, másik részük a széles szájú korsókhoz áll közelebb, illetve ezek különböző átmeneti

⁸⁹³ ISTVÁNOVITS 1981, V/1. típus, X. tábla (további párhuzamokkal); NAGY 2003, 56, 4. kép 7.

⁸⁹⁴ KŐHEGYI-VÖRÖS 2011, 82. t. 6, 92. t. 5, 98. t. 16, 124. t. 10; VÖRÖS 1996, 11. kép 1; BALOGH 2015, 5. sír, 12. kép 1–2; PÁRDUCZ 1959, Taf. VII. 1.

⁸⁹⁵ A tojás-héj színű engoberől: VADAY-RÓZSA 2006, 96; SÓSKUTI 2010, 177; SZ. WILHELM 2017, 277.

⁸⁹⁶ PÁRDUCZ 1950, CXXXV. t. 19; VADAY 1989, 140, Abb. 35. 11, T. 23. 4. A lelőhelyet ld. PÁRDUCZ 1938–43b.

⁸⁹⁷ BALOGH 2015, 7. sír, 16. kép 12–13.

⁸⁹⁸ VADAY 1976, Taf. 26. 15.

⁸⁹⁹ GARAM-VADAY 1990, 212, Abb. 4. 4.

⁹⁰⁰ SZ. WILHELM 2003, 85; PÓPITY 2014, 167.

⁹⁰¹ SZEKERES-SZEKERES 1996, XXV. t. 1; PÓPITY 2014, 9. kép 3; SZ. WILHELM 2003, 2. kép 1; MRT 10, 52. t. 5; 57. t. 2–3, 66. t. 6; KŐHEGYI-VÖRÖS 2011, 7. t. 3, 36. 1, 46. 10. A szabadkai és madarasi példák füle nyakból indul.

⁹⁰² VADAY 2011b, Pl. 4. 10.

⁹⁰³ PÁRDUCZ 1950, CXXIII. t. 8.

⁹⁰⁴ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. XVIII. 4; KŐHEGYI-VÖRÖS 2011, 50. t. 5.

⁹⁰⁵ PÁRDUCZ 1950, CX. t. 13.

típusait alkotják.⁹⁰⁶ A bikónikus formaváltozat viszonylag ritka, ezek általában a széles szájú korszok A változatával állnak kapcsolatban. A rákóczipfalvi edények nem sorolhatók közéjük, azaz nem illeszthetők be egyértelműen a széles szájú korszok fentebb részletezett formai típusai közé. Legközelebbi rokonaiknak azonban mégis ezek az edények, illetve a korábbi kihajló peremű bikónikus bögrék tarthatók.

4/4. Kupák

Az 5. lelőhely közepéről két kis méretű kupa került elő (**87. tábla 13, 101. tábla 10**). Hengeres vagy enyhén kónikus falú, függőlegesen fényezett, tagolatlan testű kis méretű edények, amelyek mérettartománya a kis méretű korszokéval egyezik (**45. kép**). Egyikük sötétszürke, redukált felületű, míg a másik vörös törésű, zöldesszürke színű. Magasfényű felületkezelésük, valamint a **101. tábla 10.** hatszögletes, derékszögben törő füle választja el őket a korábbi daraboktól. A **87. tábla 13.** edénynek jó párhuzama került elő nemrég Balástyáról, a függőleges falú változatnak pedig Makóról.⁹⁰⁷

A szarmata „söröskupák” jellegzetes, ritka edénytípust alkotnak. Párducz, Vaday és Istvánovits foglalkozott velük.⁹⁰⁸ Elsősorban a szentes-kistőkei, szórvány síredény alapján feltételezhetjük, hogy a forma már a késő szarmata – hun kornál korábban megjelenik a leletanyagban. Ez az edénytípus kétfülű is lehetett,⁹⁰⁹ illetve egyes kónikus és tagolatlan testű fületlen pohárformák vonalvezetése is hasonló.⁹¹⁰

A korábbi elképzeléseknek megfelelően lehetséges, hogy a kupák formája valamilyen szerves anyagból készült egyenes falú korszok után. Jó előzmények hiányában, a típus keleti eredete helyett az is felvethető, hogy a forma helyi fejlődés eredménye lehet. A kupák a széles szájú, hengeres falú korszok kis méretű, leegyszerűsített formaváltozatainak is tekinthetők, amelyek formavilága a késő szarmata kori ízléshez illeszkedik.

5. Nagy méretű fülezett díszedények

Mindannyian egyedi kiképzésű edények (**46. kép**).

A nagy méretű, besimított füles edények közül a **241. tábla 6.** válla legalább négy sávban díszített: vállán váltakozó irányú háromszöges besimított motívumok sorakoznak két sáv hálóminta között. Fülét gyengén tapasztották a vállra. Egy egyedülálló makói párhuzam alapján hatalmas, szűk szájú, kétfülű korszoként rekonstruálható. Utóbbi edény válla szintén besimított háromszög-motívumokkal díszített, de a motívumváltozat eltérő.⁹¹¹ Egy szintén nagy méretű örmenykúti edény talán ugyanehhez az edénytípushoz tartozott. Itt a különböző kialakítású besimított háromszögekből álló motívumsorok közt hullámvonalas díszítés húzódik.⁹¹² A rákóczipfalvi edényhez hasonlóan háromszögek és hálóminta kombinációját használták egy endródi edényen is.⁹¹³

A **47. tábla 9.** kiváló minőségű edény T-alakú, erős gerinccel ellátott pereme és a hozzá igazodó fülkialakítás ritka a szarmata anyagban, hasonlóan a besimított motívumhoz. Az előző edényhez hasonló vonalvezetésű hatalmas méretű korszoként, esetleg mély tálszerű edényként rekonstruálható. A motívumra leginkább egy cservenkai és egy vatini edény vállán, valamint egy kiskundorozsmai korszok hasán húzódó dísz emlékeztet.⁹¹⁴ A formához jó párhuzamot békéscsabai szórvány anyagból idézhetünk. A széles szájú, kónikus nyakú töredéken a rákóczipfalvi edényhez hasonlóan függőleges és hálómintához hasonló besimított motívumok váltakoznak.⁹¹⁵

A fentebbi edények alapján talán szintén fülezett volt a **153. tábla 3.** öves, besimított díszű oxidált égetésű edény. Egyetlen – nem túl szoros – párhuzama közölt: egy fül nélküli, két sávban hullámvonallal díszített kondorosi edény.⁹¹⁶ Előképeknek egy kompolti, bekarcolt hullámvonalakkal díszített, nagy méretű, széles szájú edény tartható.⁹¹⁷ A nagy méretű korszok több sávban húzódó besimított díszéhez a bagi korszok idézhető.⁹¹⁸ Az edények egy ritka, reprezentatív edényforma egyedi késő szarmata – hun kori megoldásait képezik.

A **149. tábla 3.** gömbölyded edényváll a hombárok vonalvezetésétől eltér, és a gyakori korszoktípusoknál jóval nagyobb mérettartományú. A feketére fényezett váll alja és teteje lépcsősen tagolt, köztük mély, fényezett felületű, befésült hullámvonalköteg fut; a váll alján két besimított hullámvonallal. Összetett díszítésrendszere közölt párhuzam

⁹⁰⁶ ISTVÁNOVITS 1981, V/9, 106–107. A **121. tábla 1.** legjobb párhuzama a sorozatból a fentebb idézett ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 15.3 = MRT 10, 52. t. 5. (Békéscsaba-Fényesi szőlők).

⁹⁰⁷ SÓSKUTI 2010, 2. kép 7; Sz. WILHELM 2017, 16. t. 3.

⁹⁰⁸ PÁRDUZ 1959, 357, 12/9. típus; VADAY 1989, 144–145; ISTVÁNOVITS 1981, VI. típus, 117–118.

⁹⁰⁹ ZOLTAI 1941, Taf. LX. 4. (Hortobágy-Poroshát); Барачки 1971, Tab. VI. 26. (Vatin).

⁹¹⁰ Pl. ZOLTAI 1941, Taf. LX. 6. (Hortobágy-Poroshát); PÁRDUZ–KÖREK 1946–1948, Taf. LXIII. 4. (Tápe-Malajdok A); KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 4. t. 1., 74. t. 7. (Madaras); VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 51, Abb. 33. 7 (Mezőszemere).

⁹¹¹ Sz. WILHELM 2017, 274, 26. t. 7.

⁹¹² VADAY 2011b, Pl. 68. 7.

⁹¹³ VADAY 2011a, Pl. 5. 11.

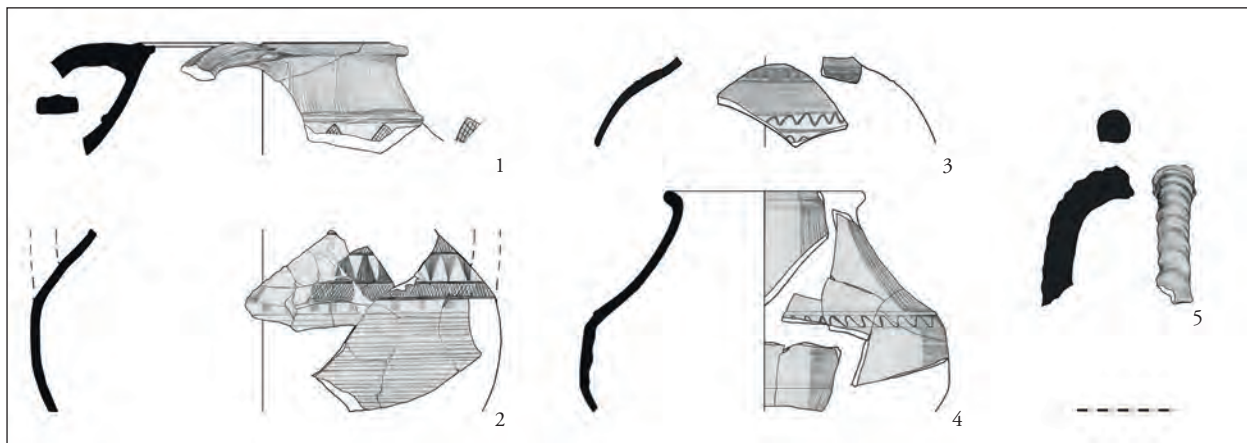
⁹¹⁴ Рашајски 1957, Abb. 4; Барачки 1971, Tab. XIII. 74; SÓSKUTI 2010, 3. kép 12–13.

⁹¹⁵ MRT 10, 46. t. 11.

⁹¹⁶ VADAY–RÓZSA 2006, 16. kép 20.

⁹¹⁷ VADAY–HORVÁTH 1999, 40. t. 5.

⁹¹⁸ VADAY 1985a, 1. kép 7.

46. kép 1. horizont, nagy méretű fülezett díszedények töredékei

nélkül áll, a forma és a többszörös dísz a szabadkai és a bagyi nagy méretű kétfülű korsók formavilágát idézi.⁹¹⁹

Szintén egyedi a térségben a **120. tábla 3.** nagy méretű csavart fül. A töredék a csavarást csak utánozza, felülete enyhén, ferdén gerezdelt. Gondosan felfényezett, világosszürke. Mindkét vége közel van a fültapadási helyhez. Egyetlen szarmata analógiája a Szabadka, Mácskovics-téglagyári hengeres szájú, figurális besimítású korsón látható, amelyen a fazekas szintén csak utánozta a csavart díszítést.⁹²⁰ A töredék a szabadkaihoz hasonló, kétfülű amforautánzathoz tartozhatott. A csavart vagy csavarást utánzó fülkialakítások évszázadok óta az antik formakincs részei voltak, de Pannoniában nagyon ritkán fordulnak elő. A 4. század végén és az 5. század első felében a forma minimális mennyiségben, a Kárpát-medencében és a környező barbár területeken is megjelenik, amelynek háttérében az antik hagyományok friss közvetítése kell, hogy álljon.⁹²¹

Díszítés

1. Függőleges fényezés

A korsók nyakának és vállának függőleges fényezése általános díszítésmód (**47. kép**). Ez egyben az edény felületkezelése is, és általában a has vízszintes, korongolt fényezése kíséri. Minden formai típusra jellemző.

A bögrék, korsók nyakának függőleges fényezése nem keltezhető egyedül a késő szarmata korra.⁹²² A gyomai telep közlése óta vált nyilvánvalóvá, hogy az Alföld egyes régióiban ezzel a jelenséggel már tömegesen számolhatunk a 2. század végétől.⁹²³ Ugyanakkor máshol a 2–3. században még nem terjedt el általánosan. A korai bugac-bimbói településanyagban például csak egy példányon volt megfigyelhető.⁹²⁴ A jelenség megítélése a korábbi anyagokban érdemel nagyobb figyelmet, ahol az edények fényezése még nem terjedt el teljeskörűen.

A fényezést a fülezés után végezték el, és a fül alatti sáv mindig kezeletlen marad. A sávós fényezés, díszítetlenül hagyott matt felületekkel, a rákóczi falvi korsókon igen ritkán jelentkezik az 1. horizontban, összetett motívumok részeként (5. díszítéstílus, **47. kép**). A sávosan fényezett kisebb nyaktöredékek ezért elsősorban a fényezett felületű korsók fül alatti töredékeiként azonosíthatók.⁹²⁵ Ezekről el kell különítenünk a sávós függőleges fényezést akkor, amennyiben a szabadon hagyott mezőkben egyéb díszítőmotívumok kísérik. Ezeket murgai típusú vagy stílusú motívumoknak nevezem.

2. Besimított díszítés a perem alatt

A négy, pereme alatt cikcakkvonallal díszített ovális testű, fekete korsó szorosan kötődik egymáshoz (**30. tábla 11, 39. tábla 10, 113. tábla 1, 243. tábla 1**). Az első három korsónyak a dísz alatt enyhén összeszűkül, de nem nyakpárnásak, s a negyedik is hasonló lehetett.

⁹¹⁹ Ld. előző j. és VADAY 1982, Taf. 5. 3.

⁹²⁰ VADAY 1982, Taf. 5. 3; leírás és részletfotók: SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 62, 4–6. ábra.

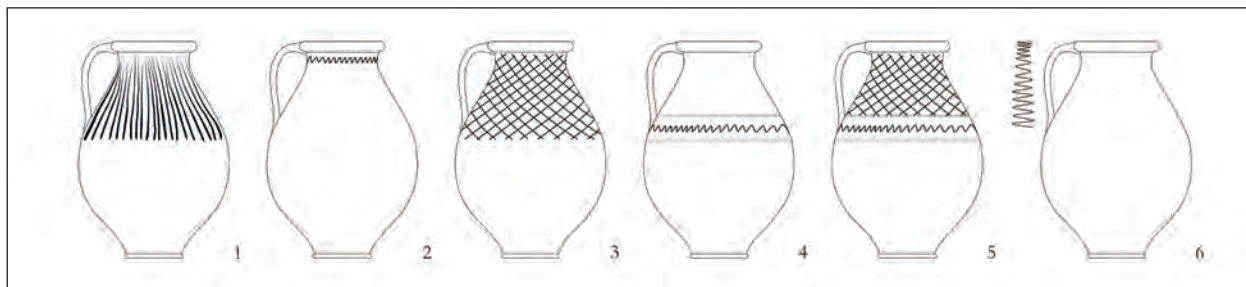
⁹²¹ Pannonia: LÁNYI 1981, Abb. 5. 3–6 (Tokod, szürke kerámia); OTTOMÁNYI 1991, 33. t. 65. (Leányfalu); OTTOMÁNYI 2012a, 385, 10. kép 5. (Visegrád-Gizellamajor, 4. periódus, 4. század vége – 5. század első fele, mázas korsófül); Morvaország: TEJRAL 1985, Abb. 10. 4, Abb. 19. 7 (Velké Němčice). Késő római kori amfora-előképet vet fel a szabadkai edénnyel kapcsolatban SZEBENYI 2017, 332. Ld. továbbá OTTOMÁNYI 2015a, 79. lj.

⁹²² VADAY 1989, 140, 143; ISTVÁNOVITS 1981, 126.

⁹²³ VADAY 1996a, 130, fig. 81.

⁹²⁴ SÓSKUTI 2017b, 147.

⁹²⁵ Jó példák a jelenségre Makóról: BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 5. kép 2. (sávós besimítás), 7. (fényezés fül alatti matt felülettel), 4. (bizonytalanul értékelhető töredék).

47. kép 1. horizont, a korsók besimított díztípusai

A hullámvonalas vagy cikcakkdíszítés megjelenik a kis méretű, egyfülű, tagolatlan falú, körte alakú bögrék pereme alatt. Ezeket a sírdényeket Istvánovits Eszter gyűjtötte fel a következő lelőhelyekről: Szentés-Sárgapart (2 edény), Kiszombor B (2 edény), Kétegyháza.⁹²⁶ Közülük a kiszomboriakat a késő szarmata kor első felére keltezte.

A dísz számos egyéb formán is feltűnik, például körte alakú korsókon: egy enyhén nyakpárnás, tölcséres szájú makói edényen, amelynek nyaka besimított fenyőfamtíval díszített,⁹²⁷ és egy röszei edényen.⁹²⁸ Egy szűknyakú, vaskos peremű kisújszállási korsón szintén látható.⁹²⁹ E példákon hullámvonalas díszítést alkalmaztak, a rákóczi falviaknak távoli párhuzamaik. Korsóink legközelebbi párhuzamai – széles száj, kihajló perem, nyakpárna nélküli fényezett nyak – Tiszaföldváról és Temesvárról származnak.⁹³⁰

A perem hullám- vagy cikcakkvonallal való díszítése azonban elsősorban a szalagos vagy tölcséres peremű, nyakbordával ellátott, illetve a széles szájú korsókra jellemző a szarmata és hun kori anyagban: azaz azokra a típusokra, amelyek magas szájrésze jobban kiemelte a díszítést. A hullámvonallal díszített peremű nyakpárnás korsók közé tartozik egy murgai motívummal is díszített beszenszögi szórvány,⁹³¹ egy kiskundorozsmai korsóperem,⁹³² egy gerlai hengeres, közepesen szűk nyakú korsóperem nyakpárnából induló füllel,⁹³³ kengyeli, dombegyházi, iratosui és temesvári széles szájú korsók hengeres pereme,⁹³⁴ egy-egy vatini

és alibunári nyakpárnás töredék,⁹³⁵ a battonyai korsó magas cikcakkvonallal díszített pereme.⁹³⁶

A síranyagok közül a perem alatti hullám- vagy cikcakkvonallas besimítás Vajdácskán,⁹³⁷ Szirmabesenyőn,⁹³⁸ Mezőkövesd-Mocsolyáson,⁹³⁹ a csongrád-kenderföldeki B sír korsóján,⁹⁴⁰ Óbesenyő/Dudești Vechi szarmata rítusú, gyöngyvarrások ruhával ellátott női sírjában,⁹⁴¹ Temesváron,⁹⁴² valamint a kis méretű, gepida kori készítechológájú békésszentandrászi korsón⁹⁴³ tűnik fel. A csongrád-kenderföldeki 25. sír és a kisvárdadaruszigeti korsókon a perem függőleges, cikcakkvonalszerű besimítését a nyakrész díszítésével együtt alakították ki, így csak feltételeesen köthető ehhez a díztípushoz.⁹⁴⁴

A széles peremen elhelyezett vagy perem alatti besimítés erősen kötődik a késő szarmata és a hun kori formai típusokhoz. A díztípus előzményeit a késő szarmata kori sírkerámiában találjuk meg. Ennél korábbra egyelőre nem keltezhető biztosan az Alföldön. A telepanyagok döntő többsége szarmata környezetből származik. A díztípus a késő szarmata – hun koron túl telepekről csak Battonyáról és a rákóczi falvi 2. településhorizontból ismert.⁹⁴⁵ Az 5. századi sírok esetében valószínűsíthető a hun kori kontextus

⁹²⁶ ISTVÁNOVITS 1981, XII. tábla. Az V/3. típusozhoz tartoznak (95–98).

⁹²⁷ PÁRDUZ 1939, XX. t. 18.

⁹²⁸ PÁRDUZ 1950, CXXIII. t. 16; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 147/2.

⁹²⁹ VADAY 1989, Kat. 139, Abb. 44. 12.

⁹³⁰ MARE et al. 2011, Pl. XIX. 1. A tiszaföldvári közöletlen.

⁹³¹ VADAY 1989, Kat. 7, Abb. 37. 9, Taf. 4. 7.

⁹³² PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 8. kép 2.

⁹³³ MRT 10, 81. t. 8.

⁹³⁴ CSEH 1993c, 3. kép; KOREK 1943, LXVIII. t. 1; DÖRNER 1970, Fig. 16. 4; MARE et al. 2011, Pl. XV. 7.

⁹³⁵ БАРАЧКИ 1971, Tab. XIII. 75; TRIFUNOVIĆ 1990, T. VII. 1.

⁹³⁶ SZABÓ 1978, 8. ábra, VIII. t. 5.

⁹³⁷ MASEK 2013, Abb. 5. 3.

⁹³⁸ MASEK 2013, Abb. 6. 2.

⁹³⁹ LOVÁSZ 1997, 129. kép; LOVÁSZ 2005, Taf. 33. 4; MASEK 2013, Abb. 6. 1.

⁹⁴⁰ PÁRDUZ 1959, XVI. t. 15; ISTVÁNOVITS 1981, 9. t. 1.

⁹⁴¹ TÁNASE 2004, Pl. I–II; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 298. kép.

⁹⁴² MARE 1998, Pl. 6.

⁹⁴³ CSALLÁNY 1961, Taf. CIII. 1; MRT 8, 50. t. 8.

⁹⁴⁴ MASEK 2013, Abb. 5. 2. és 5. (Kisvárdá: GHA 1987, 220.V, 5. e; ISTVÁNOVITS 1998, 4 kép 2; GEPIDÁK 1999, Kat. 21. 4.)

⁹⁴⁵ Az egykori szarmata területeken túl a díztípus jellemző Hernádvecse-Nagy rét 4. lelőhely kései horizontjára is. Cikcakkvonallal mellett (Soós et al. 2017, Pl. I. 5, XV. 5) besimított sávokat is alkalmaztak (uo. Pl. V. 8, VI. 4, X. 1).

(D1/D2, D2, vagy D2/D3 horizont).⁹⁴⁶ A békésszentandrási korsó is talán ennek az időszaknak a végére, esetleg az 5. század végére keltezhető.

3. Besimított díszű nyak- és vállrész

Az ide sorolt edények nyaka és válla egy díszítőpanelt alkot. A díszítés az edény felső részén átível a fülcsatlakozás aljáig, csakúgy, mint a függőleges fényezés az 1. díszítőstílus esetében. A váll teteje tagolatlan, vagy gyengén árkolt. A díszítőmotívum Rákóczifalván ritkán mutatható ki, a váll önálló díszítésávként való értelmezése jóval elterjedtebb (4–5. díszítőstílus). A 3. díszítőstílus a szarmata korsókon a 2. század óta jelen van, és a korszak legvégéig folyamatosan használták.⁹⁴⁷

Rákóczifalván hálómotívum, illetve murgai típusú fenyőfajmotívum használata köthető a díszítőstílushoz.

A nyakon és vállon, valamint a váll tagolásán átívelő hosszú vonalából alakították ki a **157. tábla 1.** korsó hálómintás díszítését (3/2. korsótípus). A díszítésnek jó párhuzamát nem ismerem. A széles szájú korsókon is a nyak függőleges fényezése, esetleg önálló díszítőpanelként való kezelése terjedt el. Hasonló gondolati háttérre, a nyak és a váll elválasztására utal, hogy az edény válla tagolt, és vállán a díszítés sűrűbb, szálkásabb lesz.

Két oldalról, ferdén sűrűn fényezett a **265. tábla 7.** töredék, amely a díszítőstílushoz és a hálómintás besimított motívumhoz is csak feltételesen köthető. Egy hengeres szájú korsó nyakán elhelyezett murgai jellegű rácsmintás motívum a 3. és az 5. díszítőstílushoz is tartozhat (**59. tábla 15**, ld. **43. kép** és 3. korsótípus).

A hálómintás motívum szarmata területen való elterjedése azért is figyelmet érdemel, mert a pannoniai területeken a késő császárkorban domináns szerepet töltött be. Az Alföldön a motívum már a 2–3. században megjelent az egy- és kétfülű korsókon. Ekkor a hálóminta általában a teljes nyakrészt fedi. Biztosan 2–3. századi környezetből származik egy Szolnok-Szanda-Netovábbi és egy Gyulavarsándi körte alakú egyfülű korsó,⁹⁴⁸ a gáva-katóhalmi sír kétfülű korsója,⁹⁴⁹ és formai alapon szintén korai lehet egy Szentés környéki bikónikus bögre.⁹⁵⁰ Egy mezőhéki, valószínűleg 2. századi körte alakú bögrén a hálóminta osztott sávok közt

húzódik.⁹⁵¹ A hálómotívum a vállra is szűkülhet a körte alakú bögréken, 5. díszítőstílus alkalmazása esetén (Mezőtúr, Békéscsaba).⁹⁵² A gyomai telep gazdagon besimított anyagában a motívum csak talakon és hombárokon tűnik föl, a korsókról hiányzik.⁹⁵³

Ki kell emelnünk azt a gyula-kálváriai korsót, amely a gepida corpuskötetben szerepel, ugyanakkor körte alakú formája, és készítéstechnológiája – talpperemes kiképzése – a szarmata korra utal.⁹⁵⁴ A szórvány edény, a rajz alapján, korongolás után felhúzott kiöntőrészrel rendelkezik. Ezt a jelenséget a gepida kerámián nem ismerjük, ugyanakkor a szarmata kerámián különböző megoldásokban és formai típusokon is fel-feltűnik.⁹⁵⁵ A teljes nyakrészt fedő hálóminta használata a késő szarmata – hun kori korsókon is folytatódik,⁹⁵⁶ és a hombárok, gömbtestű edények, tálak vállán is elterjedt.

A **83. tábla 2.** ovális testű korsón osztott sávos függőleges besimítás található, közte pálmaág-motívumokkal. Ritka murgai jellegű motívum. A díszítőmotívum további rákóczifalvi párhuzamai a 4. díszítőstílushoz tartoznak, vagy bizonytalanul rekonstruálhatók (**48. kép**, pl. **75. tábla 8:** murgai jellegű fenyőág-motívum).

A függőleges, felfelé (pálmaág) és lefelé (fenyőág) álló motívumok többnyire a **83. tábla 2.** korsóhoz hasonló kivitelezésben, a teljes nyakrészen átívelve jelennek meg. A motívumhoz kötődő jellegzetesség, hogy több esetben csak egyetlen minta helyezkedik el az edény nyakán, a díszítés nem fut körbe. Ilyen a díszített pereme miatt is idézett makói körte alakú, tölcséres peremű korsó, fenyőfajmintaival,⁹⁵⁷ feltehetően a gyomai töredékek,⁹⁵⁸ és a csepel-hárosi, avar kori sírból előkerült edény.⁹⁵⁹ A legkorábbi egy deb-

⁹⁴⁶ A kései kelteztést elsősorban Szirmabesenyő (kései D2, TEJRAL 2007, 82) és Mezőkövesd (D2/D3, uo. 92.) sírdényei bizonyítják.

⁹⁴⁷ VADAY 1989, 140–143.

⁹⁴⁸ VADAY 1989, Kat. 294, Abb. 36. 9, Taf. 99. 5; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 198. 2.

⁹⁴⁹ ISTVÁNOVITS 1990, Kat. 10, XVII. t. 3.

⁹⁵⁰ ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 166. 5, 91–93.

⁹⁵¹ VADAY 1989, 140, Abb. 34. 21, T. 67. 4; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 116. 1. (A motívum a két rajzon nem egyezik.)

⁹⁵² VADAY 1989, Abb. 35. 8; ALFÖLDI 1932, 13. kép a; ISTVÁNOVITS 1981, XII. tábla.

⁹⁵³ VADAY 1996a, fig. 148–151.

⁹⁵⁴ BÓNA 2002b, 31, Taf. 5. 2. A megállapítás nincs feltétlen hatással a kálváriai lelőhely kulturális besorolására, hiszen az edény lelőhelye is kérdéses. Bóna leírása szerint ugyanis nem Gyula, hanem Gyulavarsánd-Laposalom lelőhellyel leltározták (uo.), ahonnan szarmata temetőrészletet ismerük (ROSKA 1941). Így az edény késő szarmata kora is bizonytalan.

⁹⁵⁵ Sarkad: VADAY–MEDGYESI 1993, fig. 2.2; Pócspetri: MASEK 2012b, 226, 26. tábla 8. Összefüggésbe hozható velük egy budapesti hun kori korsó szájkialakítása is: NAGY 2007, 3. kép.

⁹⁵⁶ VADAY 2011a, Pl. 31. 11; VADAY 2011b, Pl. 4. 7; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 169. 1. A motívumról összefoglalóan ld. ISTVÁNOVITS 1981, 132–133.

⁹⁵⁷ PÁRDUZ 1939, XX. t. 18. A motívumváltozatokról összefoglalóan ld. ISTVÁNOVITS 1981, 128–129.

⁹⁵⁸ VADAY 1996a, fig. 127. 14–15.

⁹⁵⁹ ENDRŐDI–HORVÁTH 2002, 36, 195, 6. 1; NAGY 2007, 4. kép 3.

receni körte alakú korsó lehet, amelyet egy gömbös gyűrű keltez.⁹⁶⁰ Ez alapján a díszítőmotívum már a 2–3. századtól használatban volt. A díszítés körbefutó változata szintén jelen volt az Alföldön a 2–3. századtól fogva. Korai megjelenésére legjobb bizonyíték a fenyőfamintákkal díszített békéssámsoni bikónikus bögre.⁹⁶¹

A függőleges fenyőfaminta a kései formai típusú folyadéktrároló edényeken terjedt el széles körűen: megjelenik egy makói kétfülű kupán,⁹⁶² az egyik tiszaföldvári kiöntőcsöves korsó nyakán,⁹⁶³ vagy a perem díszítése miatt már idézett nyakpárnás kengyeli korsón.⁹⁶⁴ Csongrád-Kenderföldeken a pálmaág-motívum jelentkezik egy széles szájú bögre nyakán és vállán (5. díszítőstílus).⁹⁶⁵ Egy nagyobb, békéscsabai kétfülű kupán megjelenő egyedi dísz, a függőleges vonalak által közrefogott kétirányú ferde simítás is a fenyőfaminta változatának tekinthető (lefelé fordított fenyőminta középső tengely nélkül).⁹⁶⁶ Egy békéscsabai pálmaág-mintás korsófülre is felhívhatjuk a figyelmet.⁹⁶⁷

A többnyire díszítetlen vagy függőlegesen simított nyakú ovális testű korsók közül a motívumcsoporthoz tartozó dísz egyedül az ártánd-nagyfarkasdombi 13. sír galléros nyakú korsóján jelenik meg. Nyakán fenyőfaminta látható, vállán egy további, vízszintes ágminta-sorral (5. díszítőstílus).⁹⁶⁸ Ez az edény a **83. tábla 2.** korsó legjobb párhuzama. Az ártándi korsó díszítésrendszerének jó analógiája az említett csepel-hárosi mélyen hasasodó, nyakpárnás korsó, amelynek nyakán azonban pálmaág-motívum látható. Az ártándi korsó vállán futó vízszintes ágminta-sor párhuzamát az újonnan közölt anyagból Apátfalváról idézhetjük, ahol hengeres szájú korsón használták (4. díszítőstílus).⁹⁶⁹

A provinciális területek kutatásában felmerült, hogy a pálma- és fenyőágmotívumnak romanizált–barbár különbséget tulajdonítsunk.⁹⁷⁰ A szarmata anyagban hasonló jelenség nem igazolható, éles különbséget a két motívum között nem érdemes tennünk. Valódi tendencia, hogy a szarmata anyagban a lefelé álló motívum van többségben, míg a felfelé álló ritkaság, és egyelőre csak kései kontextusból

ismert. Ugyanakkor a rákóczi falvi, csongrádi, csepel-hárosi pálmaág-motívummal díszített korsók egyértelműen a szarmata fazekasság termékei közé tartoznak. Az alföldi anyagból a bakodpusztai hun kori horpasztott falú edényt, valamint a füzesgyarmati gepida kori korsót (5. díszítőstílus) is ki kell emeljünk.⁹⁷¹ A pannoniai sírkerámiából a dunaszekcsői és lengyeltóti korsókra kell felhívni a figyelmet.⁹⁷² A fenyőágmotívumot Ottományi Katalin a dunántúli besimított kerámia új, hun kori motívumai közé sorolta.⁹⁷³

Ugyan Rákóczi falván nem fordulnak elő, de röviden érinthetjük azokat az egyéb motívumokat is, amelyek erre a díszítőstílusra a 2–3. századtól fogva jellemzőek. Leggyakrabban a ferde besimításokból álló nagy méretű háromszög alakú motívumok,⁹⁷⁴ valamint a függőleges hullám- vagy cikcakkvonalból és fényezett sávokból álló murgai jellegű motívumok tűnnek fel.⁹⁷⁵ Utóbbi már a 2. századtól jelen van a szarmata edényeken. Erre talán a legszebb példa a Martfű, Zsófia-major 1. sírjának bögréje, amely többek közt madár alakú ezüstfibulával együtt került elő.⁹⁷⁶ Késő szarmata környezetben például az óbesenyői széles szájú bögre nyakán is megfigyelhetjük, a perem díszítésével kombinálva.⁹⁷⁷ Ovális alakú késő szarmata kori korsón Szentesen, az Alföldön túl hun kori környezetben például Hernádvecsén tűnik fel.⁹⁷⁸ A fenyőfamintához hasonlóan a függőleges cikcakkvonal-dísz is feltűnhet olyanformán, hogy csupán egyetlen díszítőelem húzódik a fényezett nyakrészen.⁹⁷⁹

A díszítőstílus a 2. horizontban Rákóczi falván már nem mutatható ki. Ezért kiemelendő az a budapesti hun kori sírkerámia, amelynek nyaka és tagolatlan válla sávós függőleges besimítással díszített. E motívum előzményei szintén feltűnnek a szarmata kori folyadéktrároló edényeken, és egyéb edénytípusokon.⁹⁸⁰

⁹⁶⁰ ISTVÁNOVITS 1990, Kat. 5.c, XIV. t. 3.

⁹⁶¹ RÓZSA 2005, 63, 7. kép 2.

⁹⁶² PÁRDUZ 1939, XVII. t. 1.

⁹⁶³ VADAY 1994, Tab. II. 1.

⁹⁶⁴ CSEH 1993c, 3. kép.

⁹⁶⁵ PÁRDUZ 1959, 318, Taf. VII. 9.

⁹⁶⁶ MRT 10, 325, 2/xxxi. lh., 58. t. 4. (Békéscsaba-Ószőlők).

⁹⁶⁷ MRT 10, 2/135. lh., 81. t. 5.

⁹⁶⁸ MESTERHÁZY 2009, Abb. 3. 9, 6. 2.

⁹⁶⁹ KIJÁNI 2016, 50, V. típus.

⁹⁷⁰ BÓNA 1993a, 238, 262; MESTERHÁZY 2009, 89; OTTOMÁNYI 2015c, 44.

⁹⁷¹ BÓNA 1993a, 73. rajz és 114. kép.

⁹⁷² BÓNA 1993a, 24. és 72. kép. Bóna a dunaszekcsői korsó értékelésekor ellentmond önmagának: a lengyeltóti, bakodpusztai, füzesgyarmati edényekkel szemben ezt nem tartja barbár terméknek. Mind a négy edény fenyőágmintával díszített.

⁹⁷³ OTTOMÁNYI 2015a, 729–730. További párhuzamokat ld. pl. OTTOMÁNYI 1996.

⁹⁷⁴ ROSKA 1941, 22. kép; VADAY 1989, Abb. 35. 5–7, 36. 7. ISTVÁNOVITS 1981, 128.

⁹⁷⁵ ALFÖLDI 1932, 27. t. 2; VADAY 1989, Abb. 35. 10, 36. 8. ISTVÁNOVITS 1981, 133–134.

⁹⁷⁶ VADAY 1981, 2. kép 2. = VADAY 1989, Kat. 193, 67. 7, Abb. 34. 16.

⁹⁷⁷ TÁNASE 2004, Pl. I–II; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 323. kép. További bányai, alibunári töredékek esetében nem dönthető el, hogy a függőleges motívumok a 3. vagy az 5. díszítőstílushoz tartoztak: TRIFUNOVIĆ 1990, T. II. 8, IV. 1.

⁹⁷⁸ MASEK 2013, Abb. 6. 6; Soós et al. 2017, 56, fig. 3. 3.

⁹⁷⁹ VADAY–SZÓKE 1983, 98, 13. kép 12. Endrőd-Szujókereszt, 116. sír.

⁹⁸⁰ NAGY 2007, 3. kép; ISTVÁNOVITS 1981, 127–128.

4. Besimítással díszített sáv a vállon

A 4. díszítőstílus a váll tagolással keretelt, egy sávban való besimított díszítését jelenti. A szarmata területeken elsősorban a széles szájú, hengeres nyakú korszokra, valamint a szűk szájú, nyakpárnás korszokra jellemző (2–3. korszótípusok).⁹⁸¹ A korábbi évszázadoktól általános formákról szinte teljesen hiányzik. Gyomán nincs jelen, és a megyei anyagban sem találunk rá példát.⁹⁸²

A díszítéstípus Rákóczifalván a formai típushoz nem köthető korszótöredékeken széles körben jelen van, amely a fentebbiek alapján önmagában a lelőhely kései keltezésére utal. A korábbi közléseknek megfelelően a nagy méretű, ovális testű korszokon nem terjedt el (1. korszótípus). Biztos példát a szűk szájú korszokról (2. korszótípus) sem ismerünk, de használatuk a párhuzamok alapján valószínűsíthető. Nem zárható ki tehát, hogy egy részük ezekhez a formatípusokhoz tartozott, de sok esetben vonalvezetésük alapján is valószínűbb, hogy széles szájú korszokat díszítettek (3. típus).

A díszítőmotívumokat a hombárok 1. típusának értékelésekor is részletezett motívumcsoportok alapján veszem sorra.

A felületet fedő, ferde fényezés a teljes anyagban ritka. A **39. tábla 4.** szűk nyakú korszó válla jobbra dőlő vonalakkal díszített.

A hullámvonal- vagy cikcakkmotívum önállóan alig tűnik fel a korszók vállán; inkább murgai típusú motívumok részeként, vagy összetett díszítés részeként (5. stílus) jelentkezik. Valószínűleg szűk nyakú korszóhoz tartozik egy vállán kettős hullámvonallal díszített töredék (**93. tábla 7.**). Széles szájú korszóhoz tartozhatott a **231. tábla 2.**, amelynek vállán kettős vízszintes vonal fut. Díszítése a murgai típusú motívumok közé is tartozhat, de lehetséges, hogy csak a fül mellett fényezték fel a vállat. A hombároktól eltérően az 1. horizont korszóvállait tehát nem dominálják a körbefutó hullám- vagy cikcakkdíszek.

A tendencia nem általánosítható teljesen. A **231. tábla 2.** két alacsony vízszintes cikcakkvonallal díszített edénynek széles szájú kétfülű korszokról jó párhuzamai származnak Tiszaföldvárról (enyhén bikónikus has);⁹⁸³ valamint Makóról, Dombegyházáról, és szintén Tiszaföldvárról (gömbölyded has).⁹⁸⁴ Egy ritka vonalvezetésű, Alibunár környéki kétfülű és gömbölyded hasú korszón hármast

típus jelentkezik.⁹⁸⁵ Egyfülű széles szájú korszón egyes cikcakkvonal tűnik fel Szeged-Mórahalmon, Röszkén valamint többes vonaldísz egy-egy endródi és örménykúti bikónikus töredéken.⁹⁸⁶ Két ovális testű tiszalöki korszón is megtaláljuk az egyes cikcakkvonalat.⁹⁸⁷ Kengyelről, fazekaskemence anyagából szintén vállán vastag cikcakkmotívummal díszített korszót közölt Cseh János.⁹⁸⁸ Kiöntőcsöves korszó vállán Csongrádon és Kiskundorozsmán is jelentkezik.⁹⁸⁹ Ezeknek az edényeknek egyszerű, függőlegesen fényezett nyaka volt. A stílus a hun kori síredényeken is folytatódik (ld. a 2. horizontnál).

Hogy a díszítés nem vált dominánssá szarmata területen, annak magyarázatát abban látom, hogy a fületlen edényeken a hullámvonalas díszítést valószínűleg forgó korong használata közben alakították ki, míg erre a korszók esetében a fül miatt nem volt lehetőség. A korong használatának hiánya miatt válhatott gyakoribbá a cikcakkvonal is a szarmata korszók vállán, mert azt korongon előállítani nem lehetett. (A két motívum elkülönítése jelentős szempont, ám mivel a közlések alapján nem választhatók szét egyértelműen, ezért együtt tárgyaltam őket.)

Szintén igen ritka a hombárokon, gömbtestű edényeken és a felsőfüles edényeken gyakran alkalmazott mezőkre osztott függőleges vagy ferde besimított díszítés. Csak két edény vállán mutatható ki, egy kis méretű kétfülű korszón, és egy másik válltöredéken, amely akár hasonló edénytípushoz is tartozhatott (**30. tábla 17.**, **107. tábla 1.**). Mindkét esetben ferde mezőket alkalmaztak. A díszítőmotívum korszokon igen ritka, de egy egyfülű, hengeres szájú nagyobb korszóról, Kishegyesről, jó párhuzamát idézhetjük.⁹⁹⁰

A rács- vagy hálóminta előfordulásának aránya a lelőhelyen bizonytalan, mert számos töredék nem köthető edényformához, és a hombárokon, gömbös testű edényeken a motívum gyakran jelentkezik. Az eddigi közlések alapján úgy tűnik, hogy a vállon magányosan elhelyezett hálóminta a késő szarmata – hun kori korszótípusok közül egyedül a kétfülű széles szájú korszokon megszokott,⁹⁹¹ valamint a ti-

⁹⁸¹ ISTVÁNOVITS 1981, X–XXI. t. Az egyes motívumcsoportok áttekintését ld. 127–135.

⁹⁸² VADAY 1989, Abb. 34–37; VADAY 1996a, fig. 151.

⁹⁸³ VADAY 1994, Tab. III. 17. = VADAY 1997a, 10. kép 7.

⁹⁸⁴ PÁRDU CZ 1939, Taf. XVI. 3; KOREK 1943, LXVIII. 1; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 186. 14.

⁹⁸⁵ TRIFUNOVIĆ 1990, T. VI. 5, fig. 13.

⁹⁸⁶ ALFÖLDI 1932, 28. t. 2; PÁRDU CZ 1950, CXXIII. 15; VADAY 2011a, Pl. 31. 6; VADAY 2011b, Pl. 54. 1.

⁹⁸⁷ PÁRDU CZ 1959, Taf. XXI. 16, XXII. 7.

⁹⁸⁸ CSEH 1993c, 2. kép.

⁹⁸⁹ VADAY 1994, Tab. I. 7; PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 8. kép 3.

⁹⁹⁰ PÁRDU CZ 1950, CIX. t. 9; ISTVÁNOVITS 1981, Kat. 111. 1.

⁹⁹¹ Szentés-Berekhat (CSALLÁNY 1941, XXXII. t. 1; KŐHEGYI 1969a, 2. ábra); Tiszafüred-Morotvapart (CSEH 1991a, VII. tábla 1); Kondoros, 124. lh. (VADAY–RÓZSA 2006, 11. kép 1), Piskolt-Agyagbánya (GINDELE 2010, Abb. 54. 11), Makó-Mikócsa-dűlő (SZ. WILHELM 2017, 4. t. 2, 7. t. 3.); talán egy-egy tápéi és endródi hastöredék (VÖRÖS 1992, XII. t. 6; VADAY 2011a, Pl. 31. 4).

szalóki kiöntőcsöves korsó vállán tűnik fel.⁹⁹² Az idézett széles szájú kétfülű korsók közül a makói és a piskolti kiváló párhuzamai egymásnak. A motívum Rákóczi falván is a kétfülű, széles szájú korsókon van jelen (3. korsótípus). Mások bizonytalan edénytípushoz köthető töredékek (pl. **75. tábla 7**), vagy az 5. díszítőstílushoz köthető edények. A díszítést az alföldi egyfülű nyakpárnás korsókról a gepida korig (pontosabban a rákóczi falvi 2. településhorizontig) egyelőre nem ismerjük. A díszítőmotívum tehát a szarmata anyagban folyamatosan jelen van, de – ellentétben a dunántúli leletanyag fejlődésével – a késő szarmata – hun kori korsók vállán nem domináns, és akkor is inkább a széles szájú, helyi formákon tűnik fel.

A függőleges vagy ferde, egyes vagy kevés vonalból álló keskeny díszítések a korsókon nem jelentkeznek, ellentétben a hombárokkal és gömbös testű edényekkel. Később, a 2. horizontban nagy számban vannak jelen, ahogyan a hun kori sírkerámiában is kimutathatók. Egy éles válltörésű, ritka edényformán kettős, ferde vonaldísz tűnik fel (**122. tábla 8**). Legközelebb hozzá egy örménykúti meredek falú tál oldalán, valamint egy egyedi figurális díszű korsó nyakán látható díszítések állnak.⁹⁹³

Gyakoribbak a háromszöges és erős kontúrú háromszöges motívumok, fölfelé és lefelé néző változatban, egy- vagy több sorba rendezve, és akár egy edényen belül is váltakozó irányításban (**241. tábla 6**). Több közülük a nyakon húzódik, és valószínűleg hengeres szájú korsókhoz tartozott, de a váll díszítősávjaként is biztosan használták (**35. tábla 12**). Párhuzamukat körte alakú vagy ovális testű korsótöredékről Kiskundorozsmáról (3. díszítőstílus), széles szájú korsóról Hódmezővásárhelyről (3. stílus) és Szőregről (5. stílus), szűk nyakú edények válláról Kisújszállásról és Örménykútról, szűk nyakú bikónikus korsóról Hódmezővásárhelyről (4. stílus), széles válltöredékről pedig Makóról (4. stílus) idézhetjük.⁹⁹⁴ A vállon magányosan elhelyezett háromszög-motívum tehát szintén a késő szarmata kori folyadéktároló edényformákhoz kötődik. A motívum jelentősége az 1. horizont után elvész.

A fenyő- és pálmaágmotívumok tágabb összefüggéseit az előző fejezetben tárgyaltam. Korsók vállán több esetben egyedi kivitelben tűnik fel: **35. tábla 11**, **75. tábla 8**, **117. tábla 4**. A dísz mindhárom esetben függőlegesen

fényezett sávok keretelik, azaz a **83. tábla 2**. ovális testű korsóhoz hasonlóan (3. díszítőstílus) a murgai típusú motívumok közé tartoznak. Vízszintesen futó motívumváltozat nem tűnik fel a lelőhelyen. A **64. tábla 3**. korsó díszé palmaág- vagy rosszul sikerült árkádíves besimítás töredéke is lehet. A töredékek bármelyik korsótípushoz tartozhattak. Leginkább ide köthető egy kis méretű korsó egymás felé néző ferde vonalakkal álló díszítőmotívuma is (fenyőminta „törzs” nélkül, **243. tábla 2**), amelyhez fentebb madarasi, szabadkai és csongrádi párhuzamokat idéztem (4/1. korsótípus).

Hármas árkádívvel díszített két korsó válla (**113. tábla 2**, **156. tábla 1**). Egy további bizonytalan árkádíves töredék nyaka sávós díszű (5. stílus, **5. tábla 5**). Az árkádíves besimítás két dél-alföldi (Cservenka, Temesvár) tálon kívül csak hengeres, széles szájú késő szarmata korsókon, és ovális testű szűknyakú edényeken tűnik fel a leletanyagban, a tálak pereme alatt, és a korsók vállán keskeny sávban.⁹⁹⁵ A hármas árkádíves besimítás pontos párhuzama csak egy újföldrői gömbös hasú kétfülű korsón és a cservenkai talpas tálon található meg.⁹⁹⁶ Rákóczi falván nem fordul elő a nagy árkádívbe rajzolt kisebb motívumokból álló dísz, de egy közeli kengyeli töredék szép példája a díszítőmotívumnak.⁹⁹⁷ Rákóczi falván egyedülállóan egy hombár vállán is feltűnik egy összetettebb árkádíves motívumváltozat (**286. tábla 1**). Ez a motívumcsoport szintén jelentőségét veszti az 1. horizont után.

A murgai stílusú motívumok közül az előbbieken már érintettük a hálómintás és a fenyő/pálmaágmintás motívumok összefüggéseit. A legáltalánosabb típus a hullám- vagy cikcakkvonalakkal díszített változat, amely szintén megjelenik a rákóczi falvi korsók vállán. Ezeket a függőleges vagy vízszintes vonalak használata alapján csoportosíthatjuk.

A **107. tábla 4**. két függőleges vonallal ellátott töredék az 1. horizont pusztulási rétegéhez sorolható, egyértelműen késő – szarmata hun kori kontextusból származik. Két, többszörös vízszintes vonaldíszekkel kombinált válltöredék valószínűleg szintén az 1. horizonthoz sorolható, de a pusztulási réteg fölötti egyik későbbi épületből, illetve egy kevert anyagú közeli gödörből származnak (2–3. horizont, **123. tábla 13**, **138. tábla 8**). Három további töredék kontextusa az 1. horizontra utal, de nem a pusztulási

⁹⁹² PÁRDUZ 1959, XXII. t. 5.

⁹⁹³ VADAY 2011b, Pl. 43. 25, 58. 1.

⁹⁹⁴ PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 7. kép 2; PÁRDUZ 1937a, XIV. tábla 5; ALFÖLDI 1932, XXVII. t. 4; VADAY 1989, Kat. 143, Abb. 44. 16; VADAY 2011b, Pl. 68. 7; ALFÖLDI 1932, XXVII. t. 5; BENEDEK-PÓPITY-SÓSKUTI 2017, 157, 5. kép 5.

⁹⁹⁵ ISTVÁNOVITS 1981, 132. Azóta közlésre került egyéb motívumváltozatok: VADAY 1989, Abb. 44. 6; VÖRÖS 1992, 24, I. t. 1; Трифуновић-Пашић 2003, fig. 10. 1; VADAY 2011b, Pl. 3. 2 (a rákóczi falviakhoz hasonlóan bikónikus kialakítású), 4. 16; MARE et al. 2011, Pl. XLII. 9.

⁹⁹⁶ PÁRDUZ 1959, XX. t. 18, Abb. 3. 38; Символьевич 1957, Tab. II. 2.

⁹⁹⁷ CSEH 1994b, 6. kép 6.

horizontból, hanem keletebbi objektumokból származnak a 8. és 8A lelőhelyről, azaz kulturálisabban erősen kevert közegből: **175. tábla 8.** (egyres függőleges vonalak), **231. tábla 2** (kettős vízszintes vonal), **265. tábla 6.** (hanyagul kialakított egyes függőleges vonalak, keskeny elválasztósávokkal). Kónikus vagy enyhén ívelt válltörédek; nyakuk függőlegesen fényezett, vagy hiányzik. A motívum a szarmata korszok vállain viszonylag ritkán tűnik fel annak ellenére, hogy régóta a formakincs része volt.⁹⁹⁸

Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a cikcakkvonalas murgai motívumok Rákóczifalván nem kifejezetten a korszok nyakára jellemzőek (ellenben ld. pl. magát a murgai korszót). Az 1. horizontban a murgai típusú motívum hálós besimítású változata tűnik fel egy hengeres falú korszok nyakán (**59. tábla 15**), valamint egy pálmaágmotívum (**83. tábla 2**, 3. díszítőstílus). Az egyetlen murgai jellegű hullámvonaldíszes nyaktörédékek gepida kori objektumból származik (3. horizont, **207. tábla 3**). Ez összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy az 1. horizontban a korszok nyaka jobbára függőlegesen fényezett, tehát nem csak a murgai, hanem semmilyen besimított motívum sem jellemző rájuk.

Kivételek természetesen vannak a szarmata kerámiaanyagban. A következő példákon a murgai jellegű függőleges hullám- vagy cikcakkmotívumok az edények nyakán tűnnek fel: ilyen egy gyulai körte alakú korszok, a Szentes-Nagyhegyről származó ovális testű nyakpárnás korszok, Szolnok megyei síredények, egy kondorosi töredék, az óbesenyői és alibunári korszok (3. díszítőstílus, ld. még az ott írtakat),⁹⁹⁹ egy-egy kétfülű, széles szájú korszok Temesvárról és Ártánd-Nagyfarkasdombról (5. díszítőstílus), ill. makói és cservenkai nyaktörédek.¹⁰⁰⁰

A függőleges vagy vízszintes hullámvonaldíszekkel kombinált murgai jellegű motívum a lelőhelyen a 3. horizontig található meg. A 2. horizont korszóira a díszítőmotívum Rákóczifalván nem jellemző. A 3. horizontban nagy méretű korszokon, és a kis méretű díszedényeken is biztosan előfordul (lásd lejjebb). Ekkor már az edények nyakán is alkalmazzák, de általában a vízszintes cikcakkvonalakkal kombinált változatot.

A díszítőstílus motívumkincse igen gazdag, szinte minden, a szarmata környezetből ismert motívum megtalálható a korszok vállán. Azonban pl. az erős kontúrú besimítás

függőleges vagy ferde változata csak a hombárokra jellemző Rákóczifalván. A meanderes-spirális díszítések is hiányoznak. Utóbbinak inkább regionális, és nem kronológiai okai lehetnek, mert a díszítés elsősorban a Duna–Tisza közének délebbre eső területein terjedt el.¹⁰⁰¹

5. Besimítással díszített több díszítésű sáv a nyakon és a vállon. A szarmata leletanyagra a több, egymás alá rendezett besimított motívumsáv használata is jellemző, de arányuk mindig alacsony egy-egy lelőhelyen.¹⁰⁰² (A teljes felületükön függőlegesen fényezett nyakrészeket e díszítőstílus esetében sem veszem önálló díszítésűként figyelembe.) A meanderes-spirális motívumcsoport is együtt járhat más motívumok alkalmazásával. Ilyen két szabadkai korszón megfigyelhető kiegészítő elem (hullámvonaldíszek).¹⁰⁰³ A késő szarmata kerámiaira általánosabban is jellemző: a díszítőstílusra például a hombárok körében is találunk (hombárok 3. díszítőstílus), illetve a bag-újtelepi öves edény két díszítésű sávja is ebbe a körbe tartozik.

A felső motívumot a nyak osztott sávok függőleges besimítása is jelentheti (**5. tábla 5**, **51. tábla 9**, **286. tábla 3**). Az **5. tábla 5.** töredék vállának díszje bizonytalanul az árkádívés besimításokhoz sorolható. Egyedi árkádívés díszű egy cservenkai korszóváll alsó díszítésű sávja is.¹⁰⁰⁴ Az **51. tábla 9.** válla szintén töredékes, talán a ferde mezős besimításokhoz tartozik. Szarmata kontextusból származik az az edényváll is, amely sávok díszítésű nyak alatt egyes cikcakkvonalal ellátott (**286. tábla 3**). Jó párhuzamai származnak a 2. horizontból, de kivétele, mérete azoktól eltér, így azok előképeként is értékelhető. Jó párhuzamát közték Kiskundorozsmáról, amely szintén a késő szarmata – hun kori összefüggéseket erősíti.¹⁰⁰⁵ Ez az elrendezés, a függőleges sávokkal díszített nyakrész hálós besimítású vállal is kombinálódhat. Ez a változat nem jelentkezik Rákóczifalván, de Kondoroson késő szarmata telepkontextusban kimutatható.¹⁰⁰⁶

Az 5. díszítőstílushoz köthető edények esetében néha ugyanaz a motívum ismétlődik többször: hullámvonal- vagy háromszög alakú motívumok (**61. tábla 10**, **92. tábla 5**, **93. tábla 7**). A többszörös hullámvonalas edények gyakoribbak, az egymás alá több sorba rendezett

¹⁰⁰¹ Elterjedési térkép: SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005, 9. ábra. A szalagos testű figurális ornamentika a korszokra nem jellemző, uo. 64, 80–81.

¹⁰⁰² Pl. MRT 10, 2/88 lh., 47. t. 8. (Békéscsaba); VADAY 2011b, Pl. 68.7. (Örménykút).

¹⁰⁰³ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a, 77, 1. ábra.

¹⁰⁰⁴ Рашајски 1957, Abb. 4.

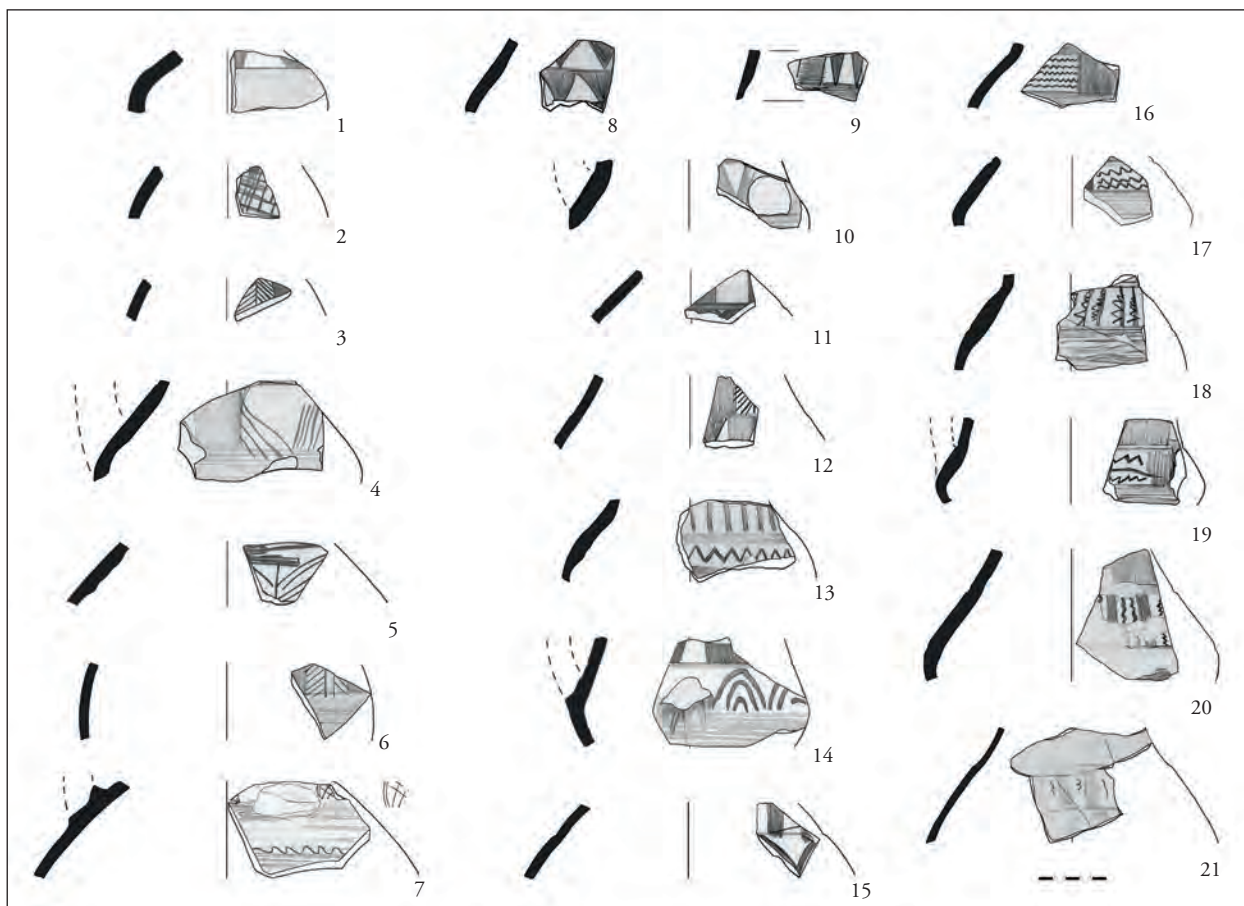
¹⁰⁰⁵ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 8. kép 1.

¹⁰⁰⁶ VADAY–RÓZSA 2006, 6. kép 4.

⁹⁹⁸ Трифунуовић 2016, T. 91. 9 (Tiszszentmiklós/Ostojićevo).

⁹⁹⁹ ALFÖLDI 1932, 27. t. 2; PÁRDUZ 1950, CXXIV. t. 12. = MASEK 2013, Abb. 6. 6; VADAY 1989, Abb. 35. 10, 36. 8; VADAY–RÓZSA 2006, 17. kép 8; TÁNASE 2004, Pl. I–II; TRIFUNOVIĆ 1990, T. II. 8, IV. 1.

¹⁰⁰⁰ MARE et al. 2011, Pl. XII. 11; MESTERHÁZY 2009, Abb. 5; SZ. WILHELM 2017, 16. t. 2, 17. 1; Рашајски 1957, Tab. I. 6.

48. kép 1. horizont, további besimított díszű korsótöredékek

háromszög-motívumnak már többször érintett legjobb párhuzama a Hódmezővásárhely, Franciszti-téglagyári kétfülű korsón tűnik fel.¹⁰⁰⁷

Összetett motívumok egyedi elrendezésekben is megjelenhetnek. Füle alatt a hason alacsony hullámvonallal díszített egy nagy méretű ovális testű korsó, amelynek vállán egyedi hálómintás díszítéstöredék húzódik (19. tábla 3). Hálómintával kombinált cikcakkvonal húzódik egy kondorosi mélyen hasasodó edény vállán is.¹⁰⁰⁸ Szintén egyedi egy saktáblaszerűen besimított kis méretű töredék (135. tábla 5). Az objektumból gepida jellegű kerámia is előkerült, de a töredék inkább az 1. horizonthoz tartozhat, elsősorban az erős kontúrú háromszöges motívum alapján. A nyakon feltehetőleg fenyőág-motívum húzódik. Hozzá párhuzamként azt a csongrád-kenderföldeki bögrét hozhatjuk, amelynek nyakát és vállát is pálmaág-motívumok díszítik, egymás alatt eltolt elrendezésben.¹⁰⁰⁹

Egymás alatt kettőnél több díszítősáv elsősorban a nagy méretű, egyedi díszedényeken tűnhet fel (149. tábla 3. és 241. tábla 6, párhuzamaikat ld. az edénytípus értékelésénél). Rajtuk besimított és bekarcolt hullámvonalak, hálóminta, és háromszögminta kombinációi láthatók. A 241. tábla 6. edényen egy igen ritka motívum is feltűnik, amely kis méretű besimított négyzetekből áll.

6. Besimított díszítés a fülön

A fül besimított díszje egy egyszerű, ovális testű korsón jelentkezik (82. tábla 2, 296. tábla 1). A közölt szarmata telepanyagban nagyon ritka, hasonlókat csak erősen díszített, kétfülű, széles szájú korsóról közöltek Temesvárról, ahol a motívum többféle változatban is jelen van a töredékeken.¹⁰¹⁰ Szórvány korsóról besimított pálmaág-mintát ismerünk Békéscsabáról, amelyet szintén a szarmata emléanyaghoz soroltak.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁷ PÁRDUCZ 1937a, XIV. tábla 5.

¹⁰⁰⁸ VADAY-RÓZSA 2006, 8. kép 27.

¹⁰⁰⁹ PÁRDUCZ 1959, Taf. VII. 9.

¹⁰¹⁰ MARE et al. 2011, Pl. XV. 7, XXVII. 2, XXXI. 18, XXXIV. 4, XLI. 17–18.

¹⁰¹¹ MRT 10, 2/135. lh., 81. t. 5.

További párhuzamokat találunk a hun kori sírkerámiában, a csongrád-kenderföldeki 25. sírban, a tarnamérai szórvány korszón és Beregszászon.¹⁰¹² Jelentkezik a rákóczi-falvi 2. településhorizont anyagában, valamint gepida kori településanyagban Battonyán.¹⁰¹³ Pannoniában is feltűnik, Visegrád-Gizellamajor kései anyagában.¹⁰¹⁴

A késő szarmata – hun kor előtt a díszítéstípus egyelőre nem adatolt, és a hun kor után gyorsan kiveszett az alföldi fazekashagyományból: 6. századi kontextusban már alig mutatható ki.

7. Kannelúrák díszítés

A rákóczi-falvi lelőhely egyik kannelúrák díszű edénye egy hengeres szájú kétfülű korsó, amelynek csak dél-alföldi párhuzamai vannak (**157. tábla 3**, ld. 3/2. korszóttípus). A **245. tábla 3**. öves edény és korszótt része is lehetett. Egy további kannelúrák díszű edény öves edényhez; egy negyedik öves edényhez vagy meredek falú tálhoz tartozhatott (ld. öves edények, 1–2. típus).

A **157. tábla 3**. edény elemzése alapján az alföldi korszóttípusok közül elsősorban a széles szájú, kétfülű edényeket láttak el kannelúrák díszítéssel. Legtöbbjük – a rákóczi-falvihoz hasonlóan – pontos párhuzammal nem rendelkező, egyedi edény. Ezzel szemben a csongrád-kenderföldeki két kis méretű, méretazonos, hasonló kidolgozású kétfülű korszótt szinte bizonyosan egy műhely termékének tartható.¹⁰¹⁵

A kannelúrák szélesebb körben is elterjedtek az alföldi kerámiában: folyadéktároló- vagy a folyadék fogyasztásához köthető, illetve ritkábban szervírozásra és étkezésre szolgáló edénytípusokon tűnhetnek fel. A díszítéstípus erősen kötődik a helyben kialakult alföldi késő szarmata edényformákhoz: hengeres szájú korszóttokhoz, poharakhoz, bögrékhez, cilindrikus peremű edényekhez, ritka szarmata táltípusokhoz.

A poharakon a kannelúrák egyértelműen az üvegedények becsiszolt díszítését utánozzák.¹⁰¹⁶ A malajdoki A temetőből egyedi kétfülű, széles szájú bögrét ismerünk kannelúrák díszűtől.¹⁰¹⁷ További fületlen, kannelúrák edényeket idézhetünk Cservenkáról (kannelúrák díszű cilindrikus peremű gömbtestű edény), Gyula-Kálvária-dűlőről

(egy edény, valószínűleg korszótt halványvörös töredékei) és Fábiansbestyénről (szürke töredék).¹⁰¹⁸

A sokat idézett regölyi madárfejes, kannelúrák díszű korszótt alapformája és kannelúrák díszítése valószínűleg közvetlen csernyahovi kapcsolatokkal, esetleg – a lébényi korszótt is figyelembe véve – friss antik hatásokkal magyarázható.¹⁰¹⁹ Az Alföldön egyfűlű, bikónikus korszóttokra ez a díszítés nem jellemző, ahogyan a magas, erősen megnyúlt nyakrésű bikónikus, egyfűlű korszóttípus sem vált itt kedvelté. Egy másik hun kori kannelúrák díszű sírkerámia, az ártándi keskeny, ovális testű korszótt értékelése hasonló irányba mutat, azaz vagy helyi antik, vagy csernyahovi kapcsolatokat őriz. Egyetérthetünk Mesterházy Károllyal abban, hogy maga a forma feltehetően friss késő római hagyományokat jelez.¹⁰²⁰ A késő szarmata fazekashagyományokkal való kapcsolatát azonban nem tartom kizárhatónak (ahogyan Pannonia esetében sem lehet figyelmen kívül hagyni a helyi fazekasság szerepét). Erre a hipotézisre a késő szarmata – hun kori folyadéktároló edények nagymértékű sokszínűsége, a kannelúrák dísz alkalmazása és az edény publikáció alapján megállapítható korongolástechnológiája is feljogosít.

A kannelúrák díszítés elterjedését a csernyahovi kerámiában a 4. század utolsó évtizedeire keltezik.¹⁰²¹ A viszonylag nagyszámú keleti analógia alapján feltételezhető, hogy a kannelúrák díszcsernyahovi hatásra jelentek meg az Alföldön, ugyanakkor ez – a fentebbiek alapján, közös edénytípusok híján – egyértelműen nem igazolható: ebben az esetben sem vethetjük el egy általánosabb, antik mintákat felhasználó hagyomány közel egykorú, interregionális elterjedését. Mindenesetre az Alföldön a kelet-európaihoz hasonló keltezéssel számolhatunk, azaz a díszítéstípus átvétele legkorábban a C3/D1 vagy D1 fázisra tehető.

Összegzés

Forma

A leletanyagra a bikónikus és gömbölyded formák jól elhatárolható használata jellemző: a kisebb és közepes méretű

¹⁰¹² PÁRDUZ 1959, 312, Taf. XVIII. 18; BÓNA–SZABÓ 2002, Taf. 58. 2, 112. 2; ALFÖLDI 1932, 14. kép.

¹⁰¹³ SZABÓ 1978, VIII. t. 6.

¹⁰¹⁴ OTTOMÁNYI 2015b, 40, 2. kép 10.

¹⁰¹⁵ PÁRDUZ 1959, Taf. VII. 7; XVI. 14.

¹⁰¹⁶ ALFÖLDI 1932, 45; VADAY 1985a, 33; PÁRDUZ 1959, 344, Taf. VII. 2, 6; NAGY 2018, 334.

¹⁰¹⁷ PÁRDUZ–KÖREK 1946–1948, Taf. LXIII. 3. = PÁRDUZ 1959, Abb. 3. 39.

¹⁰¹⁸ Versec-Cservenka/Vršac, Crvenka: СИМОВЉЕВИЋ 1957, Tab. VII. 5 = VADAY 1985a, 8. kép 4 = DAUTOVA–RUŠEVJAN 1990, Sl. 1; Gyula-Kálvária-dűlő: ALFÖLDI 1932, XXVIII. t. 7–8; Fábiansbestyén: ALFÖLDI 1932, XXVIII. t. 6. = VÖRÖS 1995, 3. kép 3.

¹⁰¹⁹ MÉSZÁROS 1970, Abb. 17; RÁCZ–SZENTHE 2015, 379. BÓNA 1993a, 243, 17. és 20. kép: Bóna a regölyi és lébényi kannelúrák korszóttok esetében is római előképek átvételével számolt, és a közvetlen keleti kapcsolatokat tagadta. Csernyahovi párhuzamokat a Havasalföldről ld. LÁZÁRESCU 2011, fig. 10, távolabbról PETRAUSKAS 2011, Abb. 9. 4.

¹⁰²⁰ MESTERHÁZY 2009, 89.

¹⁰²¹ МАГОМЕДОВ 1999; МАГОМЕДОВ 2003, 85–86; SCHULTZE–STROCEN 2008, 284, 297, Abb. 40.

edények többsége enyhe, vagy erősebb hastöréssel rendelkezik, míg az anyag nagyobb méretű korsói gömbölyű vagy tojásdad vonalvezetésűek. A nagy méretű, bikónikus testű folyadéktároló edények hiányoznak. Ennek oka vagy a konzervatív tradíciókban, vagy a korongolástechnológiában kereshető. Számos késő szarmata kori formai típus, köztük a kiöntőcsöves edények, vagy az erősen tagolt, szűk szájú korsók a rákóczifalvi lelőhelyen nem jelennek meg.¹⁰²² Ennek regionális okai is lehetnek, illetve az edények ritkasága is okozhatja.

Fülkiképzés

A rákóczifalvi korsók általában kör alakú keresztmetszetű hurkafülekkel ellátottak. Jóval ritkábbak a szalagfülek, amelyek általában szélesek, lekerekítettek; vagy enyhén gerinceltek. A széles árkolással ellátott vagy erősebben tagolt szalagfülek nagyon ritkán tűnnek fel. Használatukban rendszert nem lehet felfedezni: minden korsótípus előfordul szalag- és hurkafülekkel is. A hurkafülek ritkán négyszögletesre, vagy sokszögűre sikerült: ezek a szögletes hurkafülek csak a hengeres szájú korsókon és a kupákon jelentkeznek.

A vaskos hurkafülek általában a peremmel teljesen összedolgozottak és jól felfényezettek (1, 3, 4. korsótípus). Ez a ritka peremből induló szalagfülek esetében is jellemző (1. típus). A kivételek nem a pusztulási horizontból kerültek elő, hanem a 8. lelőhely nyugati feléről és a 8A közepéről. Ezekhez a perem alá futó, tagolt szalagfülek tartoznak. Egy biztosan ovális alakú korsóhoz tartozott (**226. tábla 4**), a többi edénytípus nem rekonstruálható (**183. tábla 3–6**). Valószínűnek tartom, hogy ezek a fülkiképzések egy korábbi településhorizontra utalnak, amelynek magja a 8–8A lelőhelytől északra húzódhat.

A középső szarmata kori korsók fülkiképzésével korábban részletesebben foglalkoztam.¹⁰²³ A pócspetri és kántorjánosi telepanyagra a perem alá futó szalagfülek kizárólagos használata jellemző. A gyomai A és B fázis korsóinak többsége hasonló kiképzésű lehet.¹⁰²⁴ Bugacon és Újhartyánon szintén össze nem dolgozott fülkialakítások és a szalagfülek jellemzőek.¹⁰²⁵ Kompoltra ezzel szemben már a perem

síkjából induló fülkialakítás a jellemző,¹⁰²⁶ de még itt is kizárólag szalagfülekkel találkozunk.

A peremből induló fülek felső síkjának eldolgozása általánosan megfigyelhető jelenség a késő szarmata fazekaságban. Madarason jól megfigyelhető, hogy a perem alá behúzódozó, azzal össze nem dolgozott bögre- és korsóperek provinciális római kerámiákhoz tartoznak, és szarmata bögréken csak kivételes esetben figyelhetők meg.¹⁰²⁷

Mindez alapján a perem alá befutó fülkiképzések esetében korai keltezésre, friss római hatásokra, vagy az általánosan elterjedt hagyománytól eltérő fazekastradíciókra következtethetünk. Rákóczifalván az első feltételezés a legvalószínűbb megoldás.

Díszítés

Az 1. és 3. díszítéstílus, a nyak és a váll függőleges fényezése vagy felületet fedő besimított díszítése, a szarmata anyagban általánosan jelentkezik a 2. századtól. Ezzel szemben a perem és a fül besimítása (2, 6.) csak a késő szarmata ill. késő szarmata – hun kori telep- és szórványanyagokra, valamint a hun kori sírok nyakpárnás korsóira jellemző. Ezek a díszítések a gepida kori anyagban – Battonya és a 2. rákóczifalvi horizont kivételével – a nyakpárnás forma továbbélése ellenére már nagyon ritkán jelennek meg.

Szintén a késő szarmata kortól terjed el a 4–5. díszítéstílus: a váll önálló sávban való díszítése, vagy díszített nyakal való kombinációja. Elterjedésük idejének pontosítása további kutatásokat igényel. Ezek a stílusok szintén hosszú életűek, de az előbbi folyamat ellentéte figyelhető meg velük kapcsolatban: a késő szarmata kori formákon feltűnő, és rajtuk még általánossá váló díszítésmód az új, 5. századi formai típusokon is folytatódik. Az 5. díszítéstílussal a hun kori korsókon nagyobb arányban találkozunk, és a nyak önálló, osztott sávú díszítése is ekkor terjed el nagyobb mértékben.¹⁰²⁸ A 3–4 egymás alatti dízsáv használata az Alföldön a hun kori nagy méretű díszkerámia után a gepida kori díszedényekre lesz igazán jellemző. (Ellentétben a dunántúli besimított kerámia díszítésrendszerével, amely már a késő római korban kötetlenebb struktúrákat mutat.) A késő szarmata – hun kori díszítéstílus tehát a hun kori sírkerámiában és a gepida kori korsókon is továbbél, átíelve a kulturális töréseken és a technológiai hanyatláson.¹⁰²⁹

¹⁰²² SÓSKUTI 2010, 173–174.

¹⁰²³ MASEK 2012b, 202, 226.

¹⁰²⁴ VADAY 1996a, fig. 52. 5, 18–19 (A fázis), fig. 81–82 (B fázis).

¹⁰²⁵ SÓSKUTI 2017b, 18. kép 2, 147. A 3. kép 7. szűk szájú, simított korsó lehetséges kivételét alkot. VADAY–SZEKERES 2001, 29. kép 1, 32. 14: a peremből induló kialakítás nyúlánk testű, kissé atipikus korsón jelenik meg.

¹⁰²⁶ VADAY–HORVÁTH 1999, 25. t. 21, 28. 16, 51. 13.

¹⁰²⁷ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 37. t. 8, 83. 9, 119. 9, 120. 16, 121. 7, 122. 2, 126. 14, ld. 336–338. Szarmata kivétel: 91. t. 2.

¹⁰²⁸ Pl. Kistokaj, Tarnaméra, Körösladány, Szentes-Nagyhegy, Temesvár-Freidorf. MASEK 2013, Abb. 4–6. és Függelék.

¹⁰²⁹ Ld. továbbá, az e munkában részletezett elemzést felhasználva, MASEK 2021b.

Felsőfüles edények

A felsőfüles, kosárfülű vagy kantáros edények a hordóedényekhez hasonlóan csak jellegzetes peremtörédekeik alapján különíthetők el a hombárokától és gömbös testű edényektől. Ennek ellenére néhány példány szinte minden késő szarmata kori településen előfordul. Az újhartyáni, gyomai és kompolti telepényekben az edénytípus még nem tűnik föl, így megjelenésével egyelőre a 3. század második felétől számolhatunk. Legkeletebbi és -délebbi példánya Temesvárról, legészakabbi pedig Tiszaeszlár-Bashalomról ismert.¹⁰³⁰ A rákóczi falvi felsőfüles edények száma 28. Többségük az 5. lelőhelyről került elő. Kilenc edény tartozik a pusztulási horizont anyagához, köztük egy kiegészített példány (156. tábla 4).

A rákóczi falvi edények kialakítása hasonló (49. kép). Peremük enyhén kihajló és lekerekített, vagy erősen megvastagodó, ferdén levágott és síkozott. Füleik általában magasra ívelnek, metszetük vese alakú, domború külső felülettel. Kivételt alkot az alacsonyan ívelő 67. tábla 4. edény. Széles szalagfüle van a 180. tábla 1. edénynek, amely nem köthető a pusztulási réteghez. Az edények mérettartománya egységes, peremátmérőjük 15–19 cm (leggyakrabban 18–19 cm, 15 edény).

Mindegyik példány fényezett, amely a füle is kiterjed, füleik alatt korongolt felületkezelésük van. Díszítőstílusuk a hombárokhoz hasonlít, de gyakran csak a váll tagolásának teteje őrződött meg. A tagolt díszítősávban mezős besímítás (2. tábla 4) vagy kettős hullámvonal (156. tábla 4) húzódik. Utóbbi edény szájkialakítása a hombárok helyett inkább a cilindrikus peremű gömbös testű edényeket idézi. A hombárok 2. típusához hasonlóan a mezőkre tagolt függőleges besímítás közvetlenül a nyakon is indulhat (67. tábla 4). Besímított díszű párhuzamok csak a késő szarmata – hun kori településeken, Tiszaföldváron, Szőregen és Makó-Mikócsa-dűlőn fordulnak elő.¹⁰³¹

Típusaik közt regionális eltérések tapasztalhatóak. A Rákóczi falvára jellemző, magasra nyúló fülű, kisebb peremátmérőjű forma mellett elkülöníthető egy szélesebb szájú, laposabb füllel rendelkező változat, amelybe pl. az endródi edények tartoznak.¹⁰³² Funkciójukat tekintve leg-

valószínűbb, hogy vízholdó edények voltak, amelyet egy makói kútletet is bizonyít.¹⁰³³ A Kárpát-medencei néprajzi anyag alapján felvethető, hogy az újkori kantáros edényekhez hasonlóan étel hordására is szolgálhattak. Egyes tiszaföldvári példányok talpa lyukasított volt, így más háztartási funkciót (locsolás?) is betölthettek.

Az edénytípus eredete kérdéses, eddig 1–2. századi, pannoniai párhuzamokra hívták fel a figyelmet.¹⁰³⁴ Régóta ismert egy felsőfüles edény Pannoniából, *Matrica* északi *canabae*jának területéről. Egy késő 2. századi feltöltési rétegben találták, közvetlenül a Duna-parton, a *limes*úttól keletre. Mócsy András a *ripa* menti barbár–római kapcsolatok bizonyítékának tekintette. A fénykép alapján az edény igen közel áll a szarmata példányokhoz, így nem tekinthető egyértelmű előképnek. *Lussonium* tábora mellett, a *fossa* betöltéséből is származik egy besímított díszű felsőfüles edény. A gödröt, amelyben találták, olyan árok vágja, amelynek alján Valentinianus-érme feküdt. Az edény akár a 4. század közepére is keltezhető lehet, történeti eseményekkel nem hozható egyértelmű összefüggésbe.¹⁰³⁵ Speciális, az alföldi anyagtól eltérő kivitelezése miatt feltehetőleg nem az Alföldön készült, de a szarmata területekkel való közvetlen kapcsolata bizonyosra vehető.

További példák származnak *Teutoburgium*, *Cibalae* és *Singidunum* területéről. Az első kettőt az 1. századra és a 2. század elejére keltezik.¹⁰³⁶ *Singidunum*ból több hasonló edényt is közöltek. A korai tábor és a fölötte, mellette húzódo késő római kori település területéről származnak; pl. a kora római kori *fossa* betöltéséből, a *Viminacium* felé vezető út mellől.¹⁰³⁷ Vörös festésű pannoniai áruból készültek, keltezésük: 2. század második fele – 3. század vége.¹⁰³⁸ A keltezési bizonytalanságok miatt a szarmata edények előképeként is szolgálhattak, de alföldi hatásként ugyanúgy értékelhetők.

Kelet felé a kora római korból egyetlen párhuzamot Poiana (*Piriboridava*) feltárásából idézhetünk.¹⁰³⁹ Pontos

¹⁰³⁰ KOVALOVSKI 1980, 13. t. 14; VADAY 1989, 157–158; SÓSKUTI 2010, 174; VADAY 2011a, 224; CSÁNYI 2011, 66. Új példányok a nyugat-bán-sági területekről: Трифуновић 2012, T. 47. 13 (Szerbkeresztúr/Srpski Krstur), T. 205. 6 (Oroszlámos/Banatsko Arandelovo).

¹⁰³¹ VADAY 1994, Tab. III. 35. (mezős motívum); VADAY 1997a, 14. kép 2. (mezős); SZ. WILHELM 2017, 7. t. 2. (egy-ferde vonalak); 12. t. 1. (egy- hullámvonal két sávban).

¹⁰³² VADAY 2011a, Pl. 33. 1, 4, 7.

¹⁰³³ SZ. WILHELM 2017, 276, 4. t. 1–2, 7. t. 2.

¹⁰³⁴ VADAY 1989, 158.

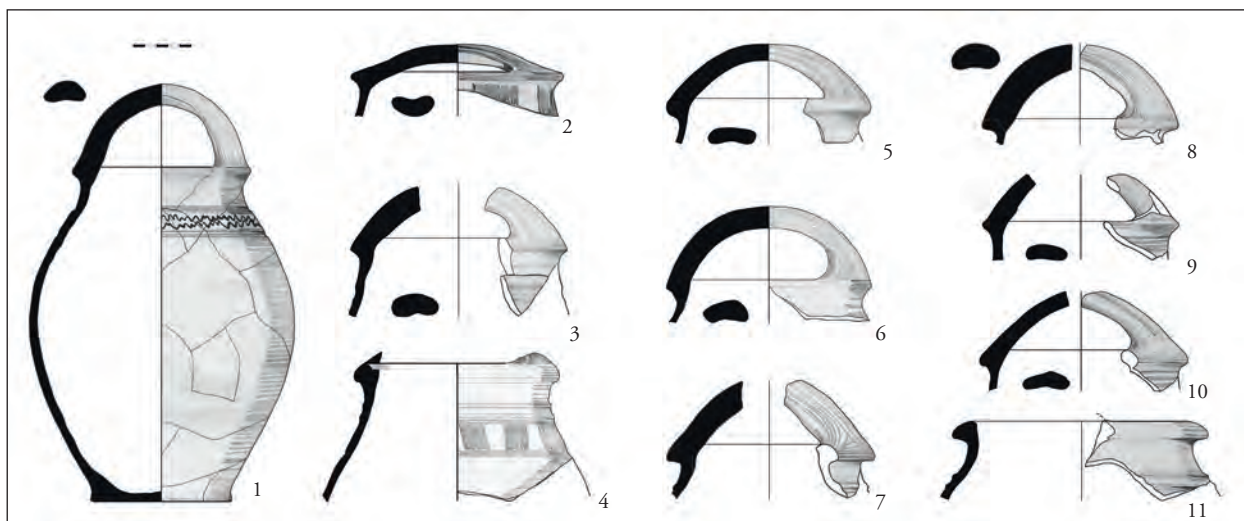
¹⁰³⁵ KISS 1992b, Taf. II. 1–1a; VISY 2011, 65, Abb. 71; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 298. kép.

¹⁰³⁶ BRUKNER 1981, Taf. 156. 38–39; 44 és 121. Barna, ill. szürke égetésűek, a cibalaei felülete polírozott. Méreteik a kisebb szarmata edényekével azonosak (peremátmérő 14–15 cm, magasság 25–27 cm). Kontextusuk közvetlen, keltezésük ROBINSON 1959 alapján, így a korai keltezés bizonytalannak tartom.

¹⁰³⁷ IVANIŠEVIĆ–NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 1997, 97, 148–150, Sl. 26. 5–6; POPLAZIĆ 2002, 97–98.

¹⁰³⁸ NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 2000, 90–91, Tip II/65.

¹⁰³⁹ VULPE–VULPE 1933, fig. 76. 4. A párhuzamra PÁRDUZ 1952, 41. is utalt.

49. kép 1. horizont, felsőfüles edények

keltezése bizonytalan, a lelőhely a 3. század elejéig is folytatódott az újabb értékelések alapján.¹⁰⁴⁰ A forma a geto-dák és a karp kultúrkörben sem kedvelt, ezért a közvetlen kapcsolatok a szarmata területek felé bizonytalanok.

Az illyricumi fazekasságban a felsőfüles edények délebbre is kimutathatók. A római kori Athén agoráján/fórumán számos ilyen edény előkerült, sokan közülük ciszternák, kutak, és feltöltési rétegek zárt leletegyütteseiből. Elsősorban kútedényként értékelik őket. Keltezésük a 3. századig húzható fel, a 4. századra eltűnnek a leletegyüttesekből.¹⁰⁴¹ Ebben a térségben az edénytípus hellenisztikus gyökerei is megfoghatók.¹⁰⁴² Az athéni és dél-pannoniai leletek közti közvetlen kapcsolatok egyelőre csak feltételezhetőek, amelyet további leletközlések kell, hogy megerősítsenek. A késő római korból képes ábrázolása is van az edénytípusnak, egy veronai keresztény ikonográfiai témájú sarkofágon, amely római műhely terméke lehet. Ezen is kútedényként ábrázolják.¹⁰⁴³

Összességében az edénytípus kapcsolatai Illyricum felé a legerősebbek. Úgy tűnik, hogy a 4. századra a kerámiatípus már csak a szarmata Alföldön volt használatos, ahol a helyi hagyományban konzerválódott.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴⁰ CLEȘIU 2009, 72–75.

¹⁰⁴¹ ROBINSON 1959, 51, 55, 92, 99, 102; Pl. 9. J2-J3, Pl. 10. J44-J45, Pl. 22. M88-M89, Pl. 24. M160, Pl. 26. M198.

¹⁰⁴² ROTROFF 2006, 81.

¹⁰⁴³ DRESKEN-WEILAND 1998, 60–62, Kat. 151, Taf. 64. 1. Keltezése 4. század vége – 5. század eleje.

¹⁰⁴⁴ Egy peremtöredéket a britanniai Chestertonból is közöltek. Pénzérmeikkel keltezett stratigráfia alapján a 3. század végére – 4. századra keltezik. PERRIN 1999, 120, Kat. 472; 122, fig. 72, kontextusa 74–77. Formailag a romano-brit fazekasságban idegen, de regionális fazekasáruból készült (*Roman Shell Gritted Ware*, uo. 116–118).

Ebben az összefüggésben kell értékelnünk egy további késő antik párhuzamot. Iatrus-Krivina erődjéből két sűrű felsőfüles edényt közöltek, amelyeket a D2 fázisra kelteztek, és főzedényként értékelték őket.¹⁰⁴⁵ További párhuzamokig, az illyricumi hagyományok szem előtt tartásával, feltételesen az alföldi fazekashagyomány hatásának tekinthetjük őket.

Hordóedények

Hordóedények a szarmata barbarikum területéről széles körben ismertek, alig 10 cm-es változattól¹⁰⁴⁶ a kiegészített rákóczifalvihoz hasonló (**157. tábla 5, 296. tábla 4**), 70–80 cm széles mérettartományban. Az első, sírmelékletként felhasznált nagy méretű példány nemrég került elő Óföldreákon,¹⁰⁴⁷ a legkeletibb példány pedig Piskoltról származik.¹⁰⁴⁸ Rákóczifalván a sírokból ismert kis méretű edényeket nem lehetett azonosítani. Az edények száma 11, csak az 5. lelőhelyről kerültek elő, és közülük 6 edény tartozik a pusztulási horizont anyagához. Töredékeiket az oldalsó fogókon és a szájrészen kívül a statisztikai elemzésekben biztosan a hombártöredékek közé soroljuk.

A **157. tábla 5.** példányon az edénytípus készítése technikája jól megfigyelhető: a fogók, a test és a perem önállóan készült el.¹⁰⁴⁹ A fogókat a korongolt edényrész „megrogyasztásával” alakították ki, amely nagy kézügyességet és gyakorlatot igénylő, ritkán alkalmazott technikai fogás (**50. kép**).

¹⁰⁴⁵ CONRAD 2007, 219, Abb. 11.

¹⁰⁴⁶ Pl. MRT 10, 50. t. 12.

¹⁰⁴⁷ SÓSKUTI 2009, 22, 39. kép.

¹⁰⁴⁸ GINDELE 2010, Abb. 55. 10.

¹⁰⁴⁹ VADAY 1989, 158.

50. kép A szarmata hordóedények fogórészének kialakítása gyorsan forgó korongon (Véninger Péter kísérlete)

A fogókat és a testet összedolgozták, majd korongon felfényezték. A **157. tábla 5.** esetében a szájrészsel való összedolgozás után a has közepét és a száját szintén fényezték, szabad kézzel, ugyanazzal az eszközzel, hogy a felület egységes legyen.

A fogók alapján Rákóczifalván két típusuk volt meghatározható. Közülük gyakoribb az arányaiban keskenyebb fogóátmérőjű, hosszabb fogójú 1. típus (pl. **74. tábla 5.**) amely a gyomai telepen is jelen van. A 2. típus vaskos, mindkét oldalon domború fogóval ellátott (**51. kép**).

Mindkét rákóczifalvi fogókialakítás, további változatokkal együtt, egyedül az endrődi telepen fordul elő.¹⁰⁵⁰ Más típusú fogók is ismertek Balástya, Kiskundorozsma és Makó környékéről.¹⁰⁵¹ A **157. tábla 5.** kiegészített edénynek jó párhuzama származik a tiszaföldvári pusztulási horizontból és Örménykútról.¹⁰⁵² A **65. tábla 2.** peremrész szintén szabad kézzel fényezett. Feltételeken hordóedényként értékelhető, egy hasonlóan vaskos peremű hódmezővásárhelyi töredékkal, valamint három makói peremmel együtt.¹⁰⁵³

Besimított hullámvonallal díszített nyakú hordóedény eddig egyedül Endrőről került közlésre.¹⁰⁵⁴ A **97. tábla 3.** töredék vonalvezetése alapján hasonló besimított díszű hordóedény része lehetett.

A nagy méretű, fényezett hordóedényeket korábban a késő szarmata kor jellemzőiként tartottuk számon, de a gyomai telep közlése óta pontosabb keltező értéket ezeknek az edényeknek nem tulajdoníthatunk.¹⁰⁵⁵ Előképük római edénytípus lehetett, de tőlük eltérően a szarmata hordóedényeknek soha nincsen füle, sem talpa.¹⁰⁵⁶ Oldalsó két fogójuk a rákóczi példányokhoz hasonlóan lehet lapos, korong alakú, vagy kónikus kiképzésű. Stabil állapotuk csak akkor volt elérhető, ha két fogójuk segítségével felfüggesztették őket. Az edények funkciója további kutatásokat igényel. Egy *intercisai* példányból kiindulva a határ menti kereskedelemben is használatosnak tarthatjuk őket.¹⁰⁵⁷ Azonban

¹⁰⁵⁰ VADAY 2011a, Pl. 34, 1–3, 5–7.

¹⁰⁵¹ SÓSKUTI 2010, 3. kép 4–7; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 6. kép 5.

¹⁰⁵² VADAY 1994, Tab. III. 30; VADAY 2011b, 558, Pl. 50. 8–9.

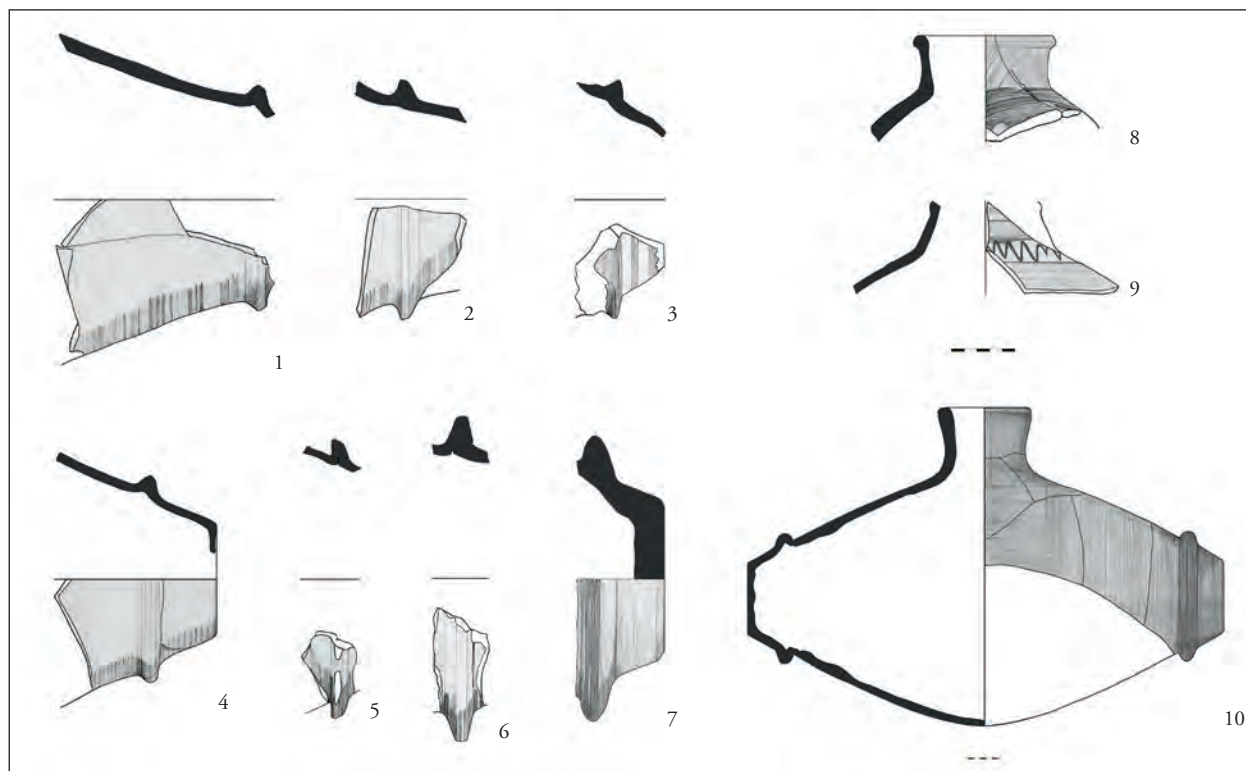
¹⁰⁵³ CSÁNYI 2011, 15. kép 6. (Hódmezővásárhely-Barattyos, 616. lh.); BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 158, 6. kép 6–7. (Makó, M43 29. lh.); Sz. WILHELM 2017, 32. t. 2. (Makó-Mikócsa-dűlő, M43 31. lh.).

¹⁰⁵⁴ VADAY 2011a, Pl. 7. 4.

¹⁰⁵⁵ VADAY 1989, 158–160; VADAY 1996a, fig. 53, 125.

¹⁰⁵⁶ A talp a római edényeken sem kötelező elem, ld. pl. PIRLING–SIEPEN 2006, Taf. 2. 12. és Farbtafel 1.

¹⁰⁵⁷ PÓCZY 1957, Abb. 49, 119; VADAY 1989, 158–159; VADAY 1998, 137; VADAY 2011a, 216.

51. kép 1. horizont, hordóedények

máig ezt a gyakran idézett, egyetlen példányt ismerjük Pannoniából. Pontos kontextusa ismeretlen, de 1909-ben a *praetorium*ként azonosított épület XI. helységében találták, amelyet egy fűtőhelyiségként értékelték.¹⁰⁵⁸ Értékelése bizonytalan: a szórvány, pontosabban nem keltezhető edényt ugyanúgy köthetjük a pannoniái *limes* kései, barbár hatású kerámiaanyagához, ahogyan a *lussoniumi* kantáros edényt is.¹⁰⁵⁹ A két lehetőség közül csak a jövőben választhatunk újabb, jobban keltezhető leletek fényében.

Parázsborítók, szűrőedények

Sűrűn átfűrt falú edények korongolt és kézzel formált kerámiából (lásd lentebb) is feltűnnek a lelőhelyen. Egy szürke, kiegészített edényen kívül (75. tábla 10, 75. kép) sűrűn átlukasztott, korongolt edények töredékei is kimutathatók (14. tábla 10, 22. tábla 6). Ezek oxidált égetésűek, utóbbi kívül-belül korongon fényezett. A töredékekkel kapcsolatban mindkét címben jelzett funkció felmerülhet.

A 75. tábla 10. (298. tábla 3) az edényperem alatt egy sorban átfűrt, és talpa is átlukasztott. Feltehetően

más edény aljából lett átalakítva. A perem és az égetés után kifűrt nyílások felülete gondosan lecsiszolt. Teljes felülete enyhén égett. A nyílások elhelyezése arra utal, hogy funkciója inkább parázsborítónak vagy kezdetleges mécsesnek, mintsem szűrőedénynek határozható meg.

Párhuzamba állítható egyrészt egy kunszentmártoni szürke korongolt szűrőedénnyel, amelynek talpa és oldalfalának alja is sűrűn átlukasztott.¹⁰⁶⁰ Valószínűleg szintén edényaljból alakítottak ki egy olyan dunavecsei edényt, amely talpának közepén a rákóczi falvihoz hasonlóan egy nagy méretű átfűrés látható. Oldalain nincs beavatkozás, funkciója kérdésesnek tartható.¹⁰⁶¹ A forma átfűrés nélküli, edényaljból kialakított párhuzamai a kiskundorozsmai késő szarmata – hun kori edényegyüttesből is ismertek, de ezek nem szürke finomkerámiából készültek.¹⁰⁶² A legjobb párhuzamokat Újhartyánról és Bugacról közölték, amelyek szintén kevés oldalsó furattal ellátott, valamint talpukon áttört edények. A bugaci kézzel formált, míg az újhartyáni lassúkorongolt.¹⁰⁶³ Utóbbit a rákóczi falvi, dunavecsei, kiskundorozsmai

¹⁰⁵⁸ MAHLER 1910, 119, Abb. 2; BARKÓCZI 1954, 51, Abb. 4. téves lelőhely és hivatkozással, Taf. XI. 2.

¹⁰⁵⁹ A lehetőség korábban is felmerült: BARKÓCZI 1954, 51, 56; PÓCZY 1957, 80.

¹⁰⁶⁰ VADAY–VÖRÖS 1980, V. kép 17; VADAY 1989, 160, Kat. 181, Abb. 45, Taf. 63. 4.

¹⁰⁶¹ LUKÁCS 2011, 13. kép 4.

¹⁰⁶² VÖRÖS 1987, 6–7, 11–12. kép. A két tál gyorskorongolt kavicsos, illetve tört kerámiával soványított edényekből készült.

¹⁰⁶³ VADAY–SZEKERES 2001, 256, 30. kép 12; SÓSKUTI 2017b, 144, 11. kép 8.

párhuzamokhoz hasonlóan másodlagosan lecsiszolt peremű edényaljból alakították ki. Az újhartyáni és bugaci edényeket egyaránt parázsborítónak határozták meg, amely a rákóczi-falvi szürke korongolt példány meghatározását is megerősíti.

5.3.3. Gyorskorongolt, erősen soványított kerámia (2. technológiai csoport)

A technológiai csoporton belül több kisebb anyagtypus választható el, amelyeket a soványítás, és más technológiai szempontok is elkülönítenek egymástól. A legnagyobb mennyiségű anyagtypus technikai és formai jegyei az üllői szarmata fazekasközpontban gyártott áruval egyeznek meg az előzetes közlések és a szerző személyes tapasztalatai alapján.¹⁰⁶⁴ Ezért ezt a továbbiakban üllői típusú szemcsés kerámiának nevezem. Az anyagtypusok készítéstechnikáját együtt értékelem.

Technológia

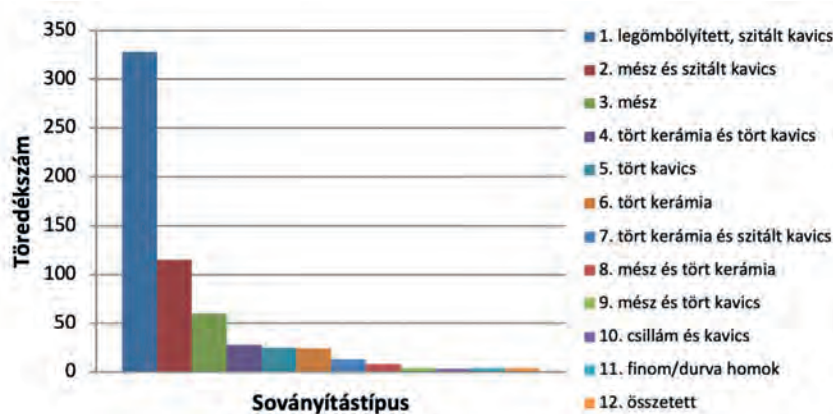
A gyorskorongolt, erősen soványított szarmata kerámia készítéséhez használt alapanyag a finomkerámiához hasonlóan kővér agyag lehetett. Ezt a makroszkopikus megfigyelések szerint különböző, változatos összetételű adalékanyagokkal soványították (23. diagram). Gyakran kétféle soványítóanyagot használtak; a több komponensű összetétel ritka.

A különböző, bonyolult kiképzésű, és gyakran fedőhornyos peremek kialakítása csak gyorsan forgó korongon lehetséges. Az edények fala a has alsó régiójáig egyenes vastagságú, általában a nyaktól lefelé teljes felületén, kívül-belül

enyhén bordázott. A talp felé enyhén megvastagodó falúak; és talpuk közepén gyakran vastagon jelentkezik a korong közepére illesztett agyagtömb maradványa (52. kép e). Az edények egyik legfontosabb technikai sajátossága, hogy rajtuk gyakran látható a korongról történt levágás nyoma, mely koncentrikus íveket, vagy hurkokat alkot az edények talpán. Ez forgó korong használatára utal a levágás közben. Az anyag egy részén azonban a levágásnyomokat gondosan elsimították. A talp szélét általában keskeny gyűrűszerűen körbeveszi a főleges anyag, amit csak felületesen dolgoztak el, esetenként kissé rásimították az edényfalra (52. kép d).¹⁰⁶⁵ Amikor ez a „bocskor” hiányzik, az oldalfal ott is éles sarkot képezve, függőlegesen vagy enyhén kihajlóan csatlakozik a talpához. A kész edények tehát a gyorskorongolt technikával azonos korongozási nyomokat mutatnak.

A fazekak felülete a durva soványítóanyagtól érdes, ugyanakkor a szemcsék nagyon ritkán látszanak ki a felszínről, és a kipattogzás egyáltalán nem jellemző rájuk. Az edényeket a korongozás végén valamilyen puha anyaggal áttörölhették, a szemcsék rendeződésének köszönhetően a felület homokos, csillámos. Utólagos simításnyom nem fordul elő rajtuk. Az egyenletesen hullámozó felületkialakításon túl a rákóczi-falvi edények kivétel nélkül díszítetlenek. Összességében megállapíthatjuk, hogy az edények formázása a talp simításán kívül kizárólag a korongon történt (52. kép). Az ebből adódó technológiai sajátosságok adják a legfontosabb megkülönböztető jegyeket a gepida szemcsés kerámiához képest (3. technológiai csoport).

Az üllői fazekasműhely anyagának elemzése során felmerült, hogy ezt a típusú kerámiát utánkorongolással

23. diagram 1. horizont, 2. technológiai csoport. A soványítástípusok mennyiségi eloszlása (n = 600)

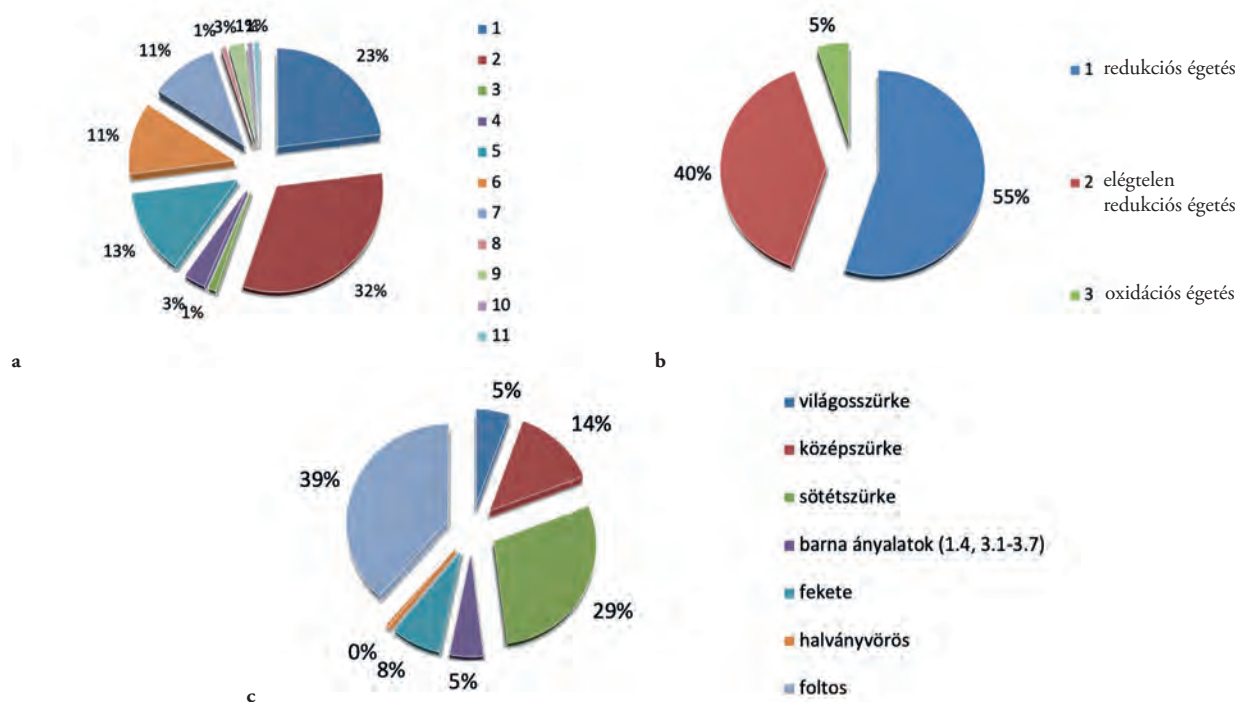
¹⁰⁶⁴ Szeretném megköszönni Kulcsár Valériának és Mérai Dóranak, hogy a lelőhely Cegléden őrzött anyagát megtekinthettem, és a lelőhely feldolgozásának munkálataiba is betekintést kaphattam.

¹⁰⁶⁵ Ugyanez jól látható a váci anyagon is: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005, 993. Ez az ún. bocskor vagy papucs a középkori–újkorai kerámiaművéség alapján szintén a gyorskorongolt kerámia sajátossága (a megfigyelést Véninger Péternek köszönöm).

5.3. SZARMATA KORI KERÁMIA

52. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport. A szarmata szemcsés kerámia technológiai részletei

24. diagram 1. horizont, 2. technológiai csoport. Az égetésminőségek (a), a fő égetéstípusok megoszlása (b) és a redukált égetésű töredékek felületi színárnyalatai (c) (n = 600)

készítették.¹⁰⁶⁶ Ez a rákóczi falvi anyag esetében sem zárható ki. A szabad szemmel megfigyelhető, részletezett tulajdonságok azonban az elemzett anyagot egy technológiai csoportba sorolják, amelynek technikai nyomai jól elkülöníthetők a gepida korongolt kerámián túl a késő szarmata kori „lassúkorongolt” árutól is (5. technológiai csoport). A gyors- és lassúkorongolt megnevezést elsősorban e két hagyomány elkülönítése miatt használom, amelyeket a jövőben a petrográfiai vizsgálatok új megvilágításba helyezhetnek.

A 2. technológiai csoport töredékeinek közel negyede jó minőségű, homogén felületet eredményező redukált égéssel készült (**24. diagram a**, 1. égetésminőség). E mellett – a finomkerámiához hasonló arányban – nagy számban vannak jelen a redukált felületű, egységesen világosabb szürke falmaggal bíró töredékek (2. égetésminőség, 32%). E kerámia szövete, a sötét színű edények fehér kavicssal sűrűn kevert világosszürke törésfelülete nagyon jellegzetes képet mutat. Hasonló jelleg a foltos felületű töredékek esetében (5–6. minőség), valamint a vörösbarna vagy többretegű, oxidált törésfelületű töredékekre is jellemző. Utóbbiak viszonylag nagy számarányban vannak jelen (7. minőség, 11%).

A kövér agyagból készült gyorskorongolt kerámiához hasonlóan ezeket az égetésminőségeket is érdemes fő égetéstípusok szerint összevonni. A **24. diagram b** az elégtelen redukciós égetés (2. égetéstípus) jóval nagyobb arányát tükrözi a finomkerámiához képest; s az oxidált töredékek (3.) nagyon korlátozott számára figyelmeztet. Esetükben a tudatosság hiányát, égetési hibát, esetleg a töredékből nem regisztrálható, teljes másodlagos reoxidációt is feltételezhetünk. Az üllői anyag esetében ugyanezt, az oxidált égetés esetlegességét tapasztalták. Ugyan az égetésminőségek arányai a finom és a szemcsés kerámiában eltérőek, de az 1. égetéstípus (1–2. minőség) aránya együttesen hasonló; a 3–4. minőség jelentősége mindkét csoportban elhanyagolható; a foltos töredékek nagyobb száma a szemcsés kerámiában pedig a használat eredménye is lehet (**18. és 24. diagram**). Összességében a technikai tudás és az égetési folyamat is hasonlóknak tűnik ahhoz, amivel a redukált égetésű szarmata finomkerámiát előállították.

A leletanyag színárnyalatait tekintve, a homogén égetésű töredékek közül kimagaslik a sötétszürke edények száma, melyet a többi világosabb szürke árnyalat és a fekete követ. A töredékek gyakran erősen foltosak, de ez az égetés mellett az erős használati nyomokkal is magyarázható. A színárnyalatokat adatok hiányában más leőhelyek anyagával összehasonlítani nem lehet (**24. diagram c**).

¹⁰⁶⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 348–349; KULCSÁR–MÉRAI 2011, 66–67.

*Anyagtípusok és formai tipológia**Fazekak*

1. anyagtípus: üllői típusú szemcsés kerámia

A leggyakoribb soványítóanyag a közepes vagy nagy mennyiségű kavics, amelyet kis méretű, általában fehér színű, legömbölyített kavicszemcsék képeznek. A soványítószemcsék nagysága és eloszlása egyenletes, ami az adalékanyag szítálására, valamint az anyag gondos eldolgozására utal.¹⁰⁶⁷

A kavicszemcsék mellett olykor kisebb mennyiségű zúzott kő is jelentkezett, vagy a soványítás a két anyag keverékéből is állhatott: e változatok között petrográfiai vizsgálatok nélkül különbséget tenni nem tűnt lehetségesnek, és érdemesnek. A 2. soványítástípus (**23. diagram**) valószínűleg nem választható el az elsőtől. Ezekben a töredékekben a szitált kavics mellett meszet is meg lehetett figyelni, általában kis mennyiségben és szemcseméretben, olykor a kavicsos soványítás nagyságrendjében. Ezek a meszet is tartalmazó töredékek a soványítóanyagban túl semmiben sem különböztek a szitált kavicsos kerámiától: esetleg az alapanyag, vagy a soványítóanyag mérszartalmára utalhatnak.

A mész azonban önálló soványítóanyagként is megjelenhet. Az ide sorolható edényeknek már egyéb tulajdonságai is eltérnek az üllői típusú kerámiától, csakúgy mint a tört kerámiás vagy a tört kavicsos soványítású edények egy részénél (ld. a regionális szemcsés anyagtípusokat). E töredékek aránya a lelőhelyen statisztikailag nagyon csekély.

A szemcsés kerámiából a lelőhelyen csak fazekak fordulnak elő, amelyek két formai típusba sorolhatók (**53. kép, 297. tábla**). Szájuk széles, nyakuk rövid, erősen ívelt, válluk erősen öblösödik. Az 1. anyagtípushoz sorolható edények többségének teste tojásdad, átmérőjük felső harmadában a legszélesebb (1. fazéktípus). Aljuk erősen összeszűkül, a fal alsó része enyhén konkáv ívű, a talp peremén a levágás során kialakult „bocskorral”. Jóval ritkábbak a tömzsibb, rövidebb hasú, középtájon öblösödő edények (2. fazéktípus, **67. tábla 6**).

A fazekak nyakrésze ritkán erős ívelés helyett szögletesen török (**110. tábla 9**). A nyak kialakítása elsősorban a peremkiképzéstől függ: az erős nyaktörés elsősorban az erősen, vagy vízszintesen kihajló, vastag peremekhez kötődik. Az enyhén ívelő, kónikus vállakhoz néha hengeres nyak kapcsolódik, amely főként az egyszerű tagolású peremtípusokkal jár együtt (**19. tábla 5**).

A peremek két fő formai csoportját a fedőhorony nélküli, illetve a fedőhoronnyal ellátott peremek

alkotják. A peremkiképzések a következő típusokra oszthatók (**54. kép**):

1. *peremtípus*: közepesen kihajló, enyhén megvastagodó.
2. *peremtípus*: erősen vagy vízszintesen kihajló, duzzadt.
3. *peremtípus*: erősen kihajló, elkeskenyedő.
4. *peremtípus*: erősen kihajló, lekerekített, fedőhornyos.
5. *peremtípus*: erősen kihajló, megvastagodó, lekerekített, fedőhornyos.
6. *peremtípus*: erősen kihajló, ferdén levágott, fedőhornyos.
7. *peremtípus*: erősen vagy vízszintesen kihajló, élezett, ferdén levágott és tagolatlan, fedőhornyos.
8. *peremtípus*: erősen kihajló, élezett, a külső síkon hornyolt, fedőhornyos.
9. *peremtípus*: vízszintesen kihajló, fedőhornyos, erősen tagolt.

Többségben a fedőhornyos peremek vannak. A fedőhorony általában hangsúlyosan, gondosan kialakított: belső kiképzése lehet ívelt, szögletes, vagy éles és mély is, és a belső élét az edényperem külső csúcsához hasonlóan hangsúlyosan fel is húzhatták. Mindegyik peremtípus előfordul az 5. lelőhely pusztulási horizontjához kapcsolható leletegyüttesekben.

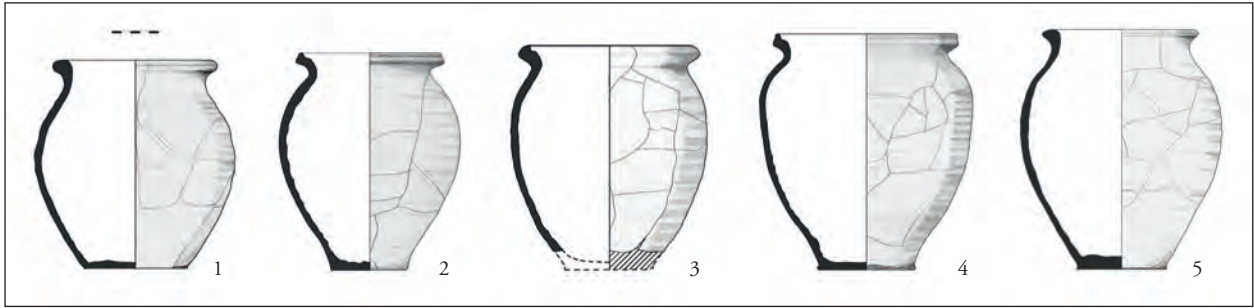
Leggyakoribbak az 5. és 8. számú peremtípusok: az erősen, ívelten kihajló, kifejezett fedőhoronnyal ellátott kialakítások a perem külső hornyolásával ellátva, vagy anélkül. Szintén gyakoriak a 4. és 7. fedőhornyos típusok. Az egyszerű, lekerekített, fedőhorony nélküli peremek közül a közepesen kihajlók (1.) ritkák, gyakoribbak az erősen, akár gallérosan kihajló formák (2.). Az elkeskenyedő perem (3.) szintén ritka, de karakterisztikus típus. A vastag, ferdén levágott, tagolatlan külső élű peremek (6.) szintén ritkák, leginkább az 5. és 7–8. típusok közti átmenetet jelenthetik. A vízszintesen kihajló, erős, egyedi tagolásokkal és fedőhorony-kiképzésekkel rendelkező peremeket önálló csoportba soroltam (9.). A különböző peremtípusok egykorúsága pl. az 5/558/667. gödör anyagában figyelhető meg (**130. tábla 7–8, 10–13**).

Az 1. fazéktípus felépítése a fentebb említett üllői és váci leletanyagok fő formai típusával azonos. A fedőhorony és horony nélküli peremek alapvető elkülönítése szintén megfelel az üllői kerámiaanyag osztályozásának.¹⁰⁶⁸ Ugyanezen peremtípusok különböző variációi jelennek meg a váci szemcsés fazekak között, valamint a Dunakanyar tágabb térségében is.¹⁰⁶⁹ A közölt Jász-Nagykun-Szolnok megyei,

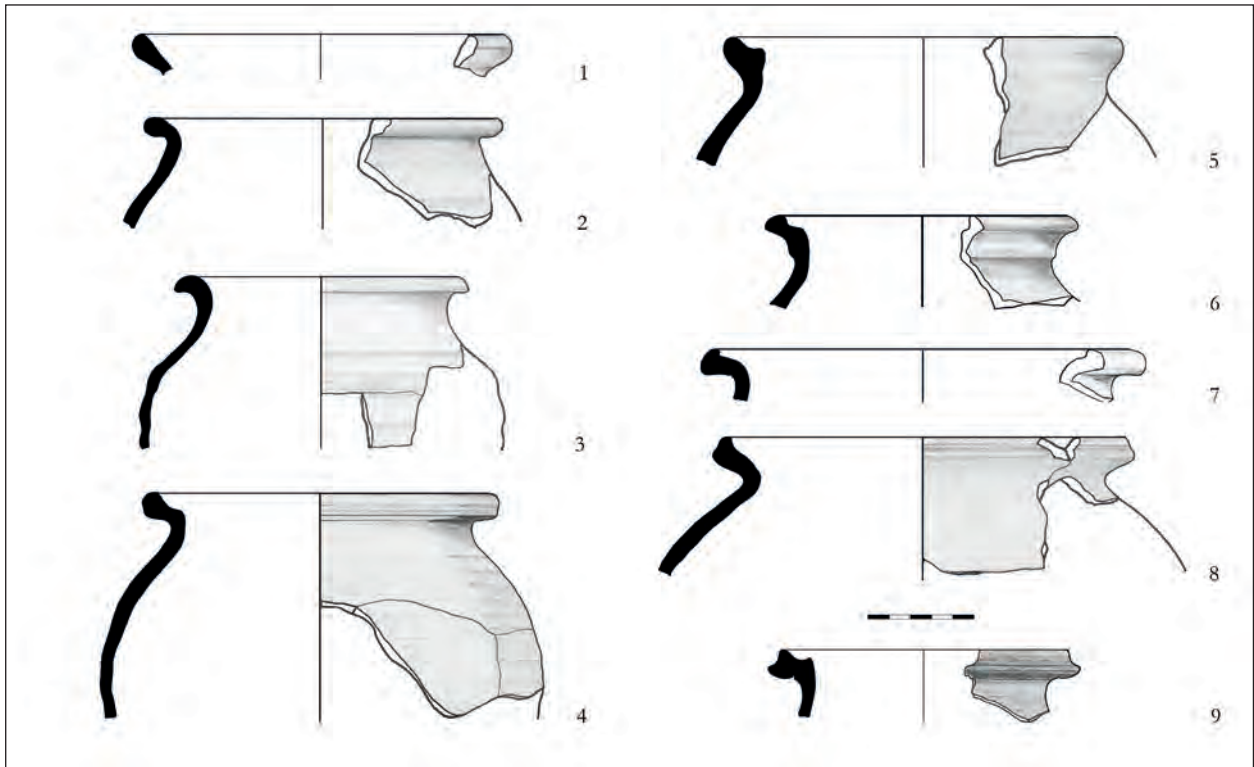
¹⁰⁶⁷ VADAY 1989, 161.

¹⁰⁶⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 348; KULCSÁR–MÉRAI 2011, 66.

¹⁰⁶⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005, 992–993; MRT 9, 33. t. 1–8.

53. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport. Kiegészített fazekak (1. és 5. anyag típus)

54. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport, 1. anyag típus. Peremtípusok

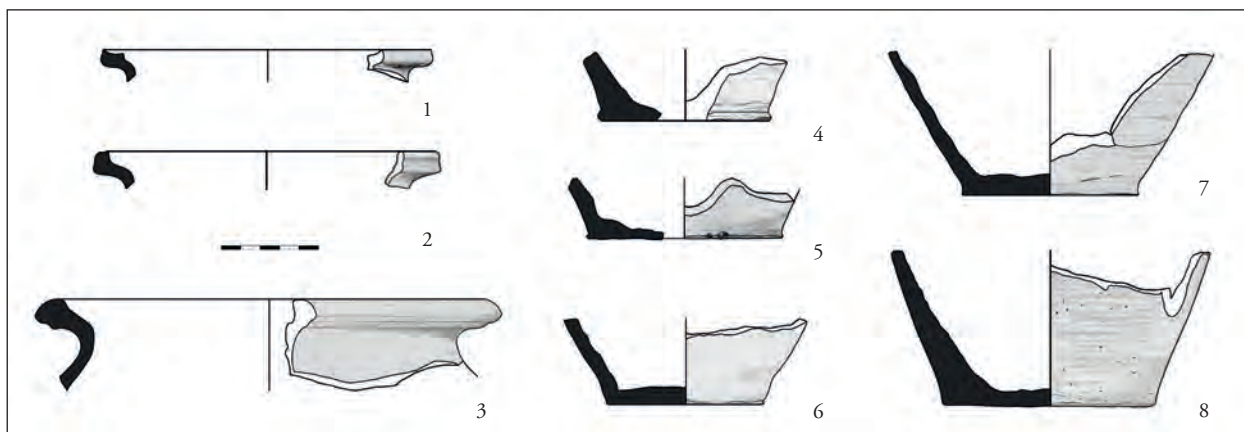
valamint békési példák többnyire erősen kihajló, kívül tagolatlan, horony nélküli peremmel rendelkeznek, belül enyhén szögletesedő fedőhoronnyal, köztük kevés lekerekített, fedőhorony nélküli példánnyal. Sajnos szinte kizárólag kis peremtöredékekről van szó, amelyekből az edényformára nem feltétlenül következtethetünk.¹⁰⁷⁰ A megvastagodó, lekerekített peremtípus éles fedőhoronnyal bíró párhuzama egy gömbölyded tápéi fazékon látható.¹⁰⁷¹

¹⁰⁷⁰ VADAY 1989, Abb. 46; CSEH 1998, 14. kép 1–4; RÓZSA 2000, 90, 13. kép 1, 15. 2; VADAY–RÓZSA 2006, 17. kép 1.

¹⁰⁷¹ VÖRÖS 1992, IV. tábla 1.

Regionális szemcsés anyag típusok

Az erősen soványított, korongolt kerámia legömbölyített, szitált kavicsok nélküli soványítástípusaiba igen kevés számú töredék volt sorolható (169). Ezek a késő szarmata szemcsés korongolt kerámia olyan, ritkább anyag típusait jelentik, amelyek valószínűleg regionális elterjedésűek, de műhelykörzetükről tudásunk bizonytalan. A térségből hasonló jellegű áru még nem került közlésre. Rákóczifalván több anyag típus különíthető el, amelyek egyidejű használata bizonyítható. Egyes csoportok formai jegyei az üllői típusú kerámiára emlékeztetnek, mások technikailag és formailag is erősebben különböznek attól. Elsősorban utóbbiak elkülönítése nehézkes a gepida kori leletanyagtól, így pontos meghatározásuk a lelőhely-kontinuitás kérdésében kiemelt szerepet játszik.

55. kép. 1. horizont, 2. technológiai csoport. 2. szemcsés korongolt anyag típus (meszes soványítás)

2. anyag típus

A mésszel soványított edények – 2. szemcsés korongolt anyag típus (23. diagram, 3., 8–9. soványítástípusok) – a szürke színtartomány mellett barnára égetettek is lehetnek. Égetésük egyenetlen, gyakran nem megfelelő keménységű. Az anyag rosszul tisztított, benne kavicszemcsék is előfordulhatnak.

Formaviláguk az üllői típusú kerámiára emlékeztet, de más hagyományok is megfigyelhetők (91. tábla 9, 15). Az aljtöredékek közt talpperemes és bocskoros kiképzésűek is előfordulhatnak, és koncentrikus, hurokban végződő levágásnyomokkal ellátottak.

A fazekak peremátmérője 15–22, aljátmérőjük 8–11 cm.

Néhány töredék mésszel és tört kavicssal egyaránt soványított. Ilyen a 48. tábla 6. aljtöredék, amelynek lekerékített talppereme a finomkerámia kiképzését utánozza. A mész mellett ritkán kerámiás soványítás is megfigyelhető (31. tábla 15, 55. kép).

3. anyag típus

A tört kerámiával soványított töredékek – 6. soványítástípus – egy része az üllői típusú szemcsés kerámia minőségét, égetését és formavilágát idézi: vékony fal, keménység, bordázott, kezeletlen, fémesen csillogó felület. Több töredéken sötétvörös oxidációs foltok jelentek meg, mely az üllői típusú kerámia esetében nagyon ritka.

Előfordulnak egyszerű, erősen kihajló, enyhén fedőhornyos peremekkel (56. kép). Ide tartozik a 76. tábla 3. álló, duzzadt edényperem, de ehhez az anyagpushoz köthető egy hornyolt peremű, öblös vállú fazék is (105. tábla 5).

A tört kerámiával soványított töredékek másik része a szemcsés kerámiánál durvább, a kézzel formált kerámiával megegyező anyagból készült. Durván soványítottak, és égetésük is a kézzel formált kerámiával egyezik: vékony, világos-vörösesbarna oxidált felszín alatt szürke, fekete törésűek. A lelőhely kézzel formált kerámiaanyagától egyedül a

korongolás választja el őket. Az egyszerű kiképzésű aljtöredékek (32. tábla 7, 95. tábla 5, 57. kép) a finomkerámia és a kézzel formált kerámia formavilágát is őrizhetik. A „gyorskorongolt házikerámia” jelenlétére rövid utalásokkal már rendelkezünk az irodalomból. Feltehetően más késő szarmata lelőhelyek anyagában is nagyon kis számban van jelen.¹⁰⁷²

4. anyag típus

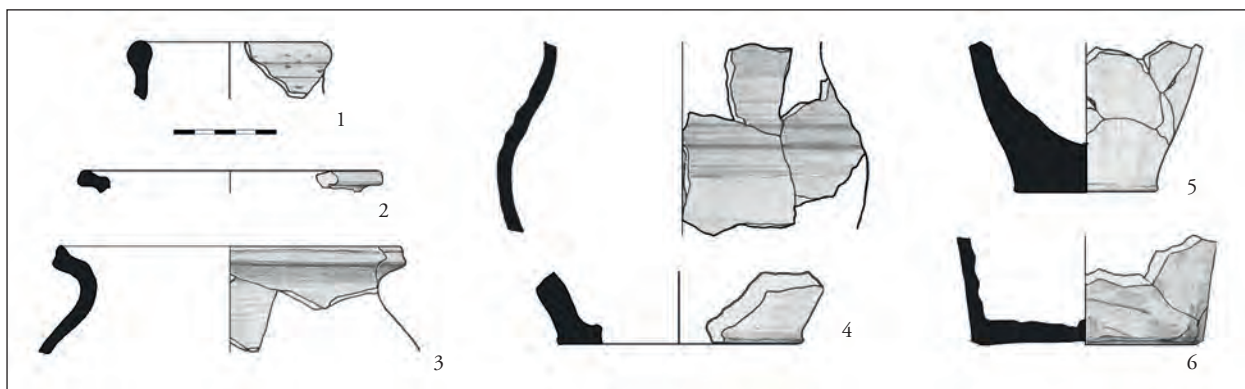
A jelenségek kontextusa alapján számos tört kavicssal soványított töredék is biztonsággal a szarmata kori horizonthoz volt sorolható (5. soványítástípus). Hasonló gyakorisággal fordult elő, mint a tört kerámiás soványítás. Az edények közepesen sok vagy sok tört kavicssal soványítottak; világos–sötétszürke, fekete és oxidációs foltokkal tarkított égetésminőségben is előfordulnak, és általában jól, keményre kiégettek.

Ez a formailag legmarkánsabban elkülönülő anyag típus a 2–5. anyag típusok között: a fazékperemek erősen vagy vízszintesen kihajlóak, erősen megvastagodók, és enyhén fedőhornyosak (pl. 14. tábla 5, 171. tábla 3, 231. tábla 4). Emellett erősen lekerékített, kihajló (54. tábla 14) vagy gallérosan kihajló peremek is előfordulnak (57. tábla 8). A tagoltabb, felhúzott élű, vagy erőteljesen fedőhornyos peremek hiányoznak (58. kép).

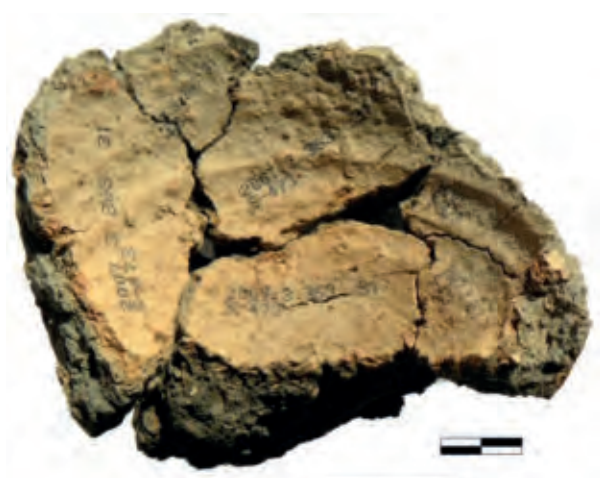
Peremük 16–21, talpuk 10–11 cm átmérőjű.

Az anyag típusok elválaszthatósága élesen elváló műhelyhagyományokra egyelőre bizonytalan. A tört kerámiával és tört kavicssal együttesen soványított töredékek formai alapon inkább az utóbbi, 4. anyag típusához köthetők (4. soványítástípus). Kis vagy közepes mennyiségű, apróra tört kerámia és közepesen sok, különböző szemcseméretű tört kavics használata jellemző rájuk. Elégtelen redukált égetésűek, gyakran oxidációs foltokkal tarkítottak, anyaguk kemény. Peremük lehet ferdén kihajló, fedőhornyos

¹⁰⁷² VADAY 1984, 31.

56. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport, 3. szemcsés korongolt anyag típus (tört kerámiás soványítás)

57. kép Korongolt szarmata kori házikerámia aljtöredéke

(178. tábla 2), közepesen kihajló, ferdén levágott (57. tábla 10). Átmérőjük 15–18 cm.

Néhány esetben kerámia és szitált kavics együttes jelenlétét regisztráltam (7. soványítástípus). Az egyetlen, barna-szürke foltos peremtöredék formailag a tört kavicsos soványítású anyag típushoz köthető (31. tábla 16). Egy aljtöredék gyorskorongolt formát utánozó, enyhén profilált, homorú talpkiképzésű (180. tábla 8).

A kerámiával és kavicsos vegyesen soványított fazekak talpperemes vagy bocskoros talpkiképzésűek is lehetnek. A 32. tábla 4, korongolt talpú aljtöredék a szarmata gyorskorongolt kerámia talpperemes kiképzését utánozza. A 130. tábla 16. bordázott falú fazék talpán pedig a zsinórral való levágás nyomai látszanak, mely a szarmata szemcsés kerámiához közeli technológiai hagyományra utal.

5. anyag típus

Az 5. szemcsés korongolt anyag típusba az összetett, többféle adalékanyaggal ellátott edényeket soroltam, amelyekben általában az aranycsillám is megjelenik (59. kép és

12. soványítástípus). Ez a minőség szintén az edények császárkori keltezésére utal, azaz arra, hogy gyártásuk a csillámos-szemcsés lassúkorongolt késő szarmata kerámiával egyidőben történhetett, és a műhelyek közt a kapcsolattartás előfordulhatott. Az aranycsillámos soványítás gepida kori továbbélése a lassúkorongolt kerámiával kapcsolatban is felmerült, de szerepe a rákóczi falvi lelőhely késő szarmata – hun kori horizontja után a lelőhelyen minimálissá válik, és szintén lassúkorongolt árun tűnik fel.

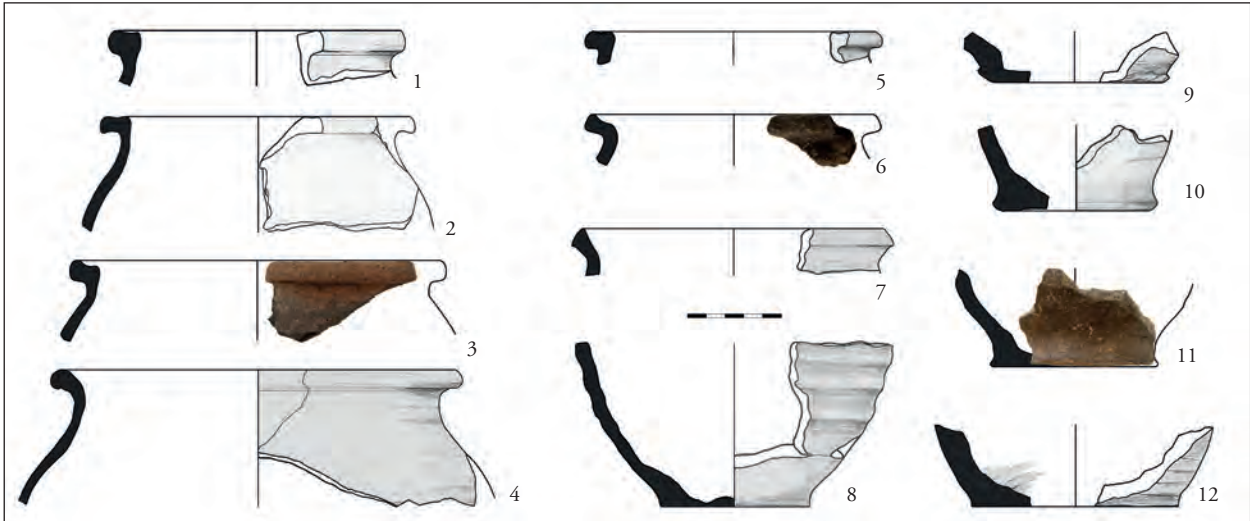
Mésszel, tört kavicsos és csillámos is soványított az 57. tábla 11. kis méretű, barna foltos fazék-aljtöredék (5/262. obj). Kavicsos és apróra tört aranycsillámos erősen soványított, világos szürkésbarna töredékek származnak az 5/207., 5/252. jelenségekből (10. soványítástípus).

Szintén összetett soványítású az 5/14. méhkas alatt fekvő váz mellé helyezett fazék (szitált kavics, mész, csillám, tört kerámia, 5. tábla 12). Minősége az üllői típusú kerámiához hasonló; pereme erősen megvastagodó, egyszerű, ferdén levágott.

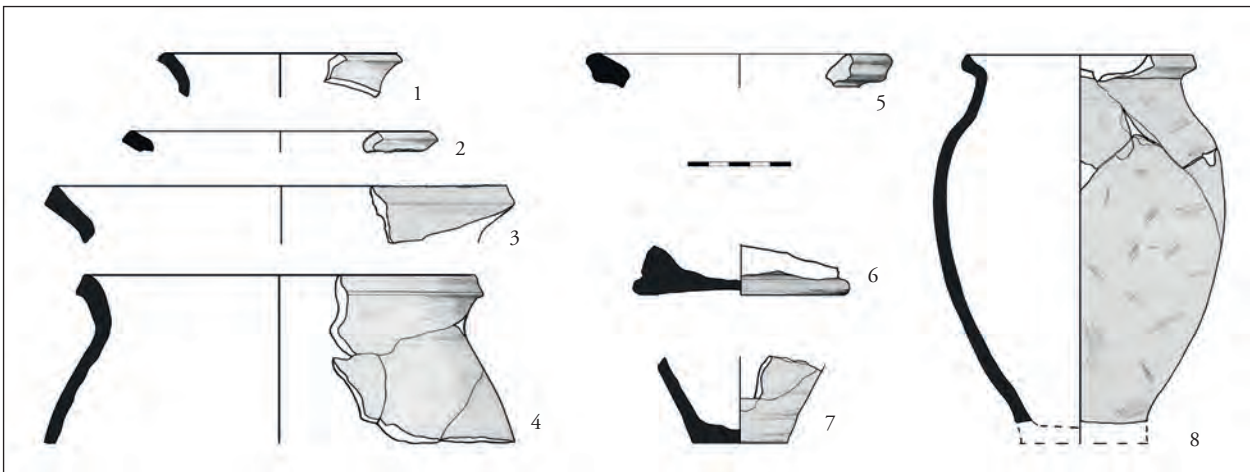
Az 5. anyag típusba soroltam néhány olyan edényt is, amelyek szitált, legömbölyített kavicsokkal soványítottak, de a felületkezelés vagy a soványítóanyag szabad szemmel eltérő a lelőhelyen szokásosnál (színes kavicsok). Ezek a késő császárkori lassúkorongolt kerámiára emlékeztetnek (ld. 5. technológiai csoport, 5. anyag típus). Ezek az edények ismereteim szerint nem sorolhatók az üllői típusú kerámiához, és arra utalnak, hogy a legömbölyített, szitált kavics használata többféle technikai hagyományra is jellemző a térségben.

Kiemelendő a 77. tábla 12, szitált kavicsos soványítású, széles szájú, felső harmadban öblösödő, tojásdad alakú kis fazék. Korongolásmínősége jó, de felületét finom eldolgozásnyomok borítják. Ez az edény technológiailag is átmenetet képez a gepida kerámia felé.

Szitált, színes kavicsokkal soványított az a barna foltos válltöredék is, amely a technológiai csoport egyetlen díszített

58. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport. 4. szemcsés korongolt anyag típus (tört kavicsos soványítás)

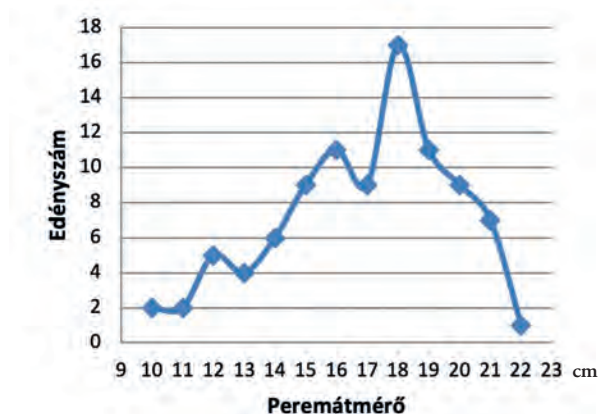
59. kép 1. horizont, 2. technológiai csoport. 5. szemcsés (csillámos) korongolt és egyéb anyag típusok

edénytöredéke (128. tábla 4). Talán ide köthető néhány további, szitált kavicsos, ferdén levágott peremű töredék is (9. tábla 22, 31. tábla 19, 79. tábla 3, 136. tábla 4).

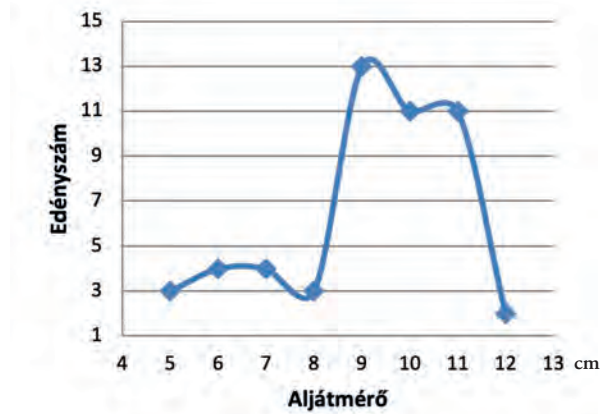
A 2–5. anyag típusra egyaránt jellemző a talpkiképzések változatossága. A császárkori korongolt finomkerámiához hasonló kiképzések a gepida kori anyagban ismeretlenek. A fazekak formavilága bár esetlegesebb, de minden esetben a császárkori, jórészt felül öblösödő, nyúlánk testű, konkáv vagy egyenes hasvonalú formákat mutat. Az edények közt kis fazekak is feltűnnek, de a jellemző nagyságrend az üllői típusú kerámiával egyezik. A fentebbiekből adódik, hogy ezeket az anyag típusokat a gepida kerámiától elkülöníteni a Közép-Tisza-vidéken a formai jegyek segítségével is lehetséges. A 4. kavicsos és tört kerámiás anyag típusra jellemző, vastag, fedőhornyos peremkialakítás az üllői

típusú szemcsés kerámiára nem jellemző, de a gepida fazékanyagban megjelenik. Azonban a tört kerámiával soványított edények a gepida korongolt áruban atipikusak. A 4. anyag típusat a gepida kerámiától tehát a soványítóanyag és a mérettartomány is elválasztja. Az elkülönítési lehetőség ellenére ezeknek az anyag típusoknak a formai világa és technológiai színvonala is előképként szolgálhatott a Tisza-vidéki gepida kori korongolt házikerámia kialakulása során.

Rákóczi falván ezek az anyag típusok számos objektum anyagában feltűnnek, de néhány nagyobb együttesben nagyobb számban jelen vannak. Ezek jellemzően a pusztulási horizonthoz tartoznak (pl. 5/195, 387, 548. gödrök), és a gepida korra keltezhető cserép nem került elő belőlük. Ez alapján feltételezhető, hogy a korszak végén a szemcsés kerámia különböző anyag típusai egyszerre voltak használatban a térségben.

a

b

25. diagram 1. horizont, 2. technológiai csoport. A perem- (a) és aljátmérők (b) eloszlása és mennyisége

Metrikus adatok

A technológiai típusból kétszer annyi peremet regisztráltam, mint aljtöredéket (97:55). Ezt a jelenséget a peremek apróra töredezésével, valamint a talpak kisebb átmérőjével és térfogatával magyarázhatjuk. A korongolt szemcsés edények leggyakoribb peremátmérője 18 cm körüli (16–20 cm). Hozzájuk főként 9–11 cm átmérőjű talpak tartoztak.¹⁰⁷³ Emellett elkülöníthető egy második, kisebb mérettartomány is, amely jóval ritkább az anyagban. E kis fazekak vagy bögrék átmérője 12 cm körüli, leggyakoribb aljátmérőjük 6–7 cm (25. diagram).

Öt kiegészített edénynek köszönhetően a nagyobb mérettartomány űrtartalma is meghatározható. A kiegészített edények peremátmérője 16–20 cm. Űrtartalmuk 3,7–6,2 liter közötti. Az öblös, nagy méretű fazekak esetében néhány cm-es eltérések is jelentős űrtartalom-különbséget eredményezhetnek. A fő fazéktípus esetében átlagosan 5 literes űrtartalommal számolhatunk, amely durván a leggyakoribb, 18 cm peremátmérőjű példányok űrmértékének felel meg.

Elterjedés

A kavicsos soványítású gyorskorongolt kerámia barbarikumi jelenlétére Vaday Andrea hívta fel a figyelmet. Megállapította, hogy a kerámia formailag és technológiailag a római kerámiából ered, de valószínűleg barbarikumi műhelyek működésével is számolnunk kell. Ez a feltételezés

az üllői fazekastelep feltárásával vált bizonyítottá.¹⁰⁷⁴ Üllő 5–Üllő 9. összefüggő lelőhelyén egy körülbelül 8200 objektumból álló szarmata kori lelőhely feltárására került sor mintegy 30 hektárnyi területen. A településen hatalmas mennyiségben gyártottak korongolt kerámiát, kifejezetten a kavicsos soványítású, redukált égetésű árura specializálódva. A lelőhely anyagának nagy részét ez a kerámiatípus teszi ki, amely mintegy 5600 objektumban volt megtalálható. A feltárt edényeket kemencék száma meghaladja az ötvenet.¹⁰⁷⁵

Hasonló anyagot nagy mennyiségben tartalmazó szarmata telep teljesen nem közölt. Korábban Vác–Csörögi-rétről publikáltak szemcsés fazekakat, melyek a rákóczi falvi anyag jó párhuzamai.¹⁰⁷⁶ A közelmúlt Pest megyei feltárásainak előzetes jelentései alapján a késő szarmata települések többségén az áru nagy mennyiségben jelen van nem csak az M0-s körgyűrű, hanem Cegléd környékén is. Sőt, az üllői fazekastelep előkerülése után, valószínűleg ez a kerámiatípus adta a feltárásokon a helyszíni keltezés egyik alapját.¹⁰⁷⁷ A Dél-Alföldre képest a szemcsés kerámia *Aquincum* előterében jóval elterjedtebb lehetett. A rákoscsabai temető anyagában is megjelenik, de az edények viszonya az üllői anyaghoz egyelőre kérdéses.¹⁰⁷⁸ Valószínűleg ez az árutípus jelenik meg Dunavecse–Ugordáción is, amelyet a népvándorlás korra keltezve közöltek. A dunavecsei lelőhely és talán a bölcskei

¹⁰⁷³ A tört számú értékeket az egész feldolgozásban a következő példa szerint kerekítettem: 9,5-10,4 = 10 cm.

¹⁰⁷⁴ VADAY 1984, 31, 1. l.; VADAY 1989, 161–162; VADAY–RÓZSA 2006, 95–96.

¹⁰⁷⁵ TARI 2006, 12; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011; KULCSÁR–MÉRAI 2011.

¹⁰⁷⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005, fig. 2–3; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 256. kép.

¹⁰⁷⁷ Ecser 2, Ecser 7, Maglód 1, Vecsés 67, Vecsés 83, Cegléd 4/14, Bűrgeházi-dűlő (TARI 2006, 15, 21, 37, 59, 63, 105–106).

¹⁰⁷⁸ NAGY 2018, 89, 42. tábla 1. (121. sír); 166, 86. t. 4, 175. 10. (249. sír); 177, 94. t. 9–10, 13, 95. 2, 177. 11. (267. sír árka), 336.

lelet is azt mutatja, hogy a dunai *ripa* mentén délebbre is számíthatunk a késő római kori szemcsés kerámiára.¹⁰⁷⁹

Hasonló áru Jász-Nagykun-Szolnok megyéből az 1980-as évekig nagyon kis számban került elő, hat lelőhelyről.¹⁰⁸⁰ Ezek a Zagyva partján, illetve a *Porolissum* felé haladó feltételezett kereskedelmi út mentén találhatók.¹⁰⁸¹ Azóta Cseh János közölt hasonló, fedőhornyos fazéktöredékeket, többek között egy földfelszíni, csiszolt falú késő római üveg-pohár-töredékkel keltezhető, leégett késő szarmata ház területéről (Kengyel, Csorcsány-ér I). A „pszeudo-gepida” árunak nevezett kerámiát a térségben nagyon gyakran tartja.¹⁰⁸² Jelen van a kengyeli holtág késő szarmata kori lelőhelyein is (Kengyel-Halastó).¹⁰⁸³ Szintén megtalálható a kerámia Tiszaföldvár-Téglagyár pusztulási horizontjában.¹⁰⁸⁴

A szarmata szállásterület határán elhelyezkedő, cikáda-fibulával keltezhető tiszavasvári településről ez a típusú áru már hiányzik. Ennek jelen tudásunk szerint kronológiai és földrajzi okai is lehetnek. Az itteni, részben biztosan helyben gyártott szemcsés fazekak formakincse és technológiája is különböző, pl. talpukon nem jelenik meg az üllői típusú anyagra jellemző „bocskor”. Egyetlen esetben jelenik meg a fedőhornyos, és külső élén hornyolt peremkiképzés: ez a világos színű peremtöredék a lelőhely kerámiaanyagából az alapközlés szerint is erősen kiugrik.¹⁰⁸⁵ Szintén eltérő formákat mutat a tiszafüred-morotvaparti késő szarmata kori település leletanyaga.¹⁰⁸⁶ Egy fűzesabonyi szemcsés fazék soványítóanyaga kérdéses, és erős talpperemes kiképzése elüt a rákóczi falvi hagyományoktól. Keskeny félkörös hátú, többtagú csontfésűvel egy gödörből származik, amely 4. század végi – 5. század eleji keltezésére utal.¹⁰⁸⁷

A Dél-Alföldön a gyorskorongolt szemcsés kerámia a Duna–Tisza köze északi részénél ritkábban fordul elő. Vörös Gabriella Csongrád megye területéről a nagy felületű leletmentések előtt csak néhány ilyen lelőhelyet ismert, melyek a Tisza jobb partján sorakoznak, és a tiszántúli területről hiányoznak.¹⁰⁸⁸ Azóta Kiskunfélegyháza

környékéről, több lelőhelyről is ismertté vált néhány töredék.¹⁰⁸⁹ A „Pusztaszertől Algyőig” tartó gázvezeték-fektetés során feltárt leletanyag szintén azt támasztja alá, hogy ezen a területen a gyorskorongolt szemcsés kerámia alárendelt szerepet játszott a helyi, lassúkorongolt késő szarmata házi-kerámia-típusokhoz képest.¹⁰⁹⁰

Ugyanakkor a technológiailag legrészletesebben leírt, kiskundorozsma-nagyszéki lelőhely alapján ebben a térségben több gyorskorongolt házikerámia-típussal is számolhatunk.¹⁰⁹¹ Ugyanerre utal a Makó, M43 29. lelőhely anyaga, ahonnan ma a legnagyobb tisztántúli késő szarmata sorozatot ismerjük. Különlegessége, hogy egy kavicsos soványítású, világosbarna mély tál is előkerült innen.¹⁰⁹² A makói sorozat a rákóczi falvi 4. szemcsés anyagtypussal, vagy az **59. képen** bemutatott heterogén csoporttal hozható összefüggésbe. Vörösbarna, kavicsos soványítású töredékeket említenek Makó-Beke-tanyáról is.¹⁰⁹³ Ezzel szemben két Makó-Mikócsa-dűlői szürke kavicsos perem a kiképzés alapján akár az üllői típusú áruhoz is tartozhat.¹⁰⁹⁴ A gyorskorongolt szemcsés kerámia aránya Kondoros 124., valamint az Orosháza-Szénási út lelőhelyeken nagyon kicsi (1%).¹⁰⁹⁵ Az endrődi, örménykúti, aradi és temesvári szarmata kori településekről az anyagtypus teljesen hiányzik.¹⁰⁹⁶ Ezzel szemben a Tisza-parti csurogi szarmata településen feltehetően számolhatunk jelenlétével. A római importkerámia publikálása során ugyanis több olyan edénytöredéket közöltek a településről, amely a késő római kori Alföldön, formai alapon, elsősorban az üllői típusú áruhoz köthető.¹⁰⁹⁷ Szintén klasszikus üllői típusú fazékaljnak tűnik egy töredék Hódegyháza/Jazovo területéről, de nagy mennyiséggel a friss topográfiai kötetek alapján a Nyugat-Bánságban sem számolhatunk.¹⁰⁹⁸

Vörös Gabriella korábban a szarmata és gepida szemcsés kerámia területi egymáshoz igazodásából a két anyagtypus egyidejűségére, és a Duna–Tisza közti szarmata telepek

¹⁰⁷⁹ GAÁL 1998, LUKÁCS 2011, 125, 16. kép.

¹⁰⁸⁰ VADAY 1989, 162, Abb. 46. 1–6.

¹⁰⁸¹ GABLER–VADAY 1992, 86.

¹⁰⁸² CSEH 1998, 14. kép 1–4.

¹⁰⁸³ CSEH 2001, 119–120, 15, 17, 19. kép.

¹⁰⁸⁴ VADAY 1994, 117, Tab. III. 11–13.

¹⁰⁸⁵ ISTVÁNOVITS 1999, 190, Pl. XVI. 7. Köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy a lelőhely kerámiaanyagát 2010-ben Nyíregyházán tanulmányozhattam.

¹⁰⁸⁶ CSEH 1991a, IV. tábla 2, VIII. 6, XI. 5.

¹⁰⁸⁷ SZABÓ 1990, 176, 179, 8. kép 2. a–b.

¹⁰⁸⁸ VÖRÖS 1994, 51–52.

¹⁰⁸⁹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 219–220; SÓSKUTI 2005, 246.

¹⁰⁹⁰ SÓSKUTI 2010, 176.

¹⁰⁹¹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 219–220.

¹⁰⁹² BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 158, 8. kép, 10. kép 2.

¹⁰⁹³ HEIPL 2017, 190.

¹⁰⁹⁴ SZ. WILHELM 2017, 273, 27. t. 5–6.

¹⁰⁹⁵ VADAY–RÓZSA 2006, 91; RÓZSA 2000, 87.

¹⁰⁹⁶ VADAY 2011a, 210–211; VADAY 2011b, 494–495; MARE et al. 2011. Az aradi településen ennek talán kronológiai oka is lehet. Az anyag inkább középső és késő szarmata, mint késő szarmata – hun kori jellegzetességeket mutat. A lassúkorongolt kerámia mindössze 0,92% arányban jelenik meg anyagában (GRUMEZA–URSUȚIU–COPOS 2013, 37–39, fig. 10, vö. uo. 52. a 4. század második felére való keltezését).

¹⁰⁹⁷ РАЈКОВИЋ 2004, fig. 6. 8; fig. 9. 3–4, 6, 8–11.

¹⁰⁹⁸ Трифунувић 2016, Т. 153. 2.

gepida kori továbbélésére következtetett.¹⁰⁹⁹ A mai adatok tükrében a szarmata szemcsés kerámia 4. századi elterjedésére a gepida kori anyagtól függetlenül kell magyarázatot találnunk. A Vörös Gabriella által megfigyelt tendencia azonban helyesnek tűnik: az üllői típusú áru nagyobb mennyiségben csak a Tisza vonaláig jelentkezik, ettől keletre – a jobb kutathatóság és több anyagközlés ellenére – csak szórványosan tűnik fel, s számaránya szinte minimális. A kép Jász-Nagykun-Szolnok, Békés és Csongrád megye területét illetően tekinthető reprezentatívnak. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területének császárkori telepénya viszonylag jól ismert, ám az üllői típusú szemcsés kerámia eddig nem fordult elő a területen. A fehér foltok Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megye területén, valamint a magyar államhatártól délre egyértelműen kutatási hiányosságokat jeleznek.

A leletanyag földrajzi elterjedése elsősorban a császárkori műhelyközpontok regionális piacörzetéből adódhat. A kérdés megítélésében a kereskedelmi utak elhelyezkedése nagy szerepet kell kapjon. A feltételezések szerint Üllő mellett haladt egy délkelet felé húzódó kereskedelmi útvonal, amely *Aquincumból* indult, és Szolnoknál lépte át a Tiszát (8. fejezet). A jól használható, kiépített útvonalak a fazekasság piacörzeteinek alakulására egyértelműen hatással voltak, ahogyan azt a római kori Britannia esetében már évtizedekkel ezelőtt kimutatták.¹¹⁰⁰ Az út feltételezése miatt valószínűsíthető, hogy az üllői fazekastermékek Szolnok térségéig könnyen eljuthattak, és ott is használatban voltak. További eredményeket az üllői fazekasáru elterjedésének kutatásában összehasonlító petrográfiai kutatásoktól várhatunk.

A többi anyagtípust illetően kevés fogódzóponntal rendelkezünk. Mivel ezeket a dél-alföldi leletközlések is alig ismerik, ezért inkább regionális elterjedésükkel számolhatunk. Szolnok, Papp-tanya késő szarmata kori település anyagában szintén olyan korongolt, erősen bordázott fazéktípusok voltak megfigyelhetők, amelyek Rákóczifalván szinte ismeretlenek.¹¹⁰¹ Ezek alapján feltételezhetőnek tartom, hogy a településeket már a Zagyva-völgy alsó részén más műhelyek látták el a késő szarmata korban korongolt házikerámiával, mint Rákóczifalva térségében. Hasonló, megközelítőleg egykorú árut gyártó műhely terméke lehet a jászkarajenő-sárhalmi tojásdad alakú, sikozott peremű, bordázott felületű fazék is.¹¹⁰² A Tisza-parton jóval

északabbra fekvő Tiszabura-Pusztataskony-Taksony telek I. késő szarmata kori településének korongolt házikerámiája szintén jelentősen különbözik a rákóczifalvitól.¹¹⁰³

Kérdés, hogy ezek a máshol dominánsnak tűnő regionális anyagok fordulnak-e elő kis mennyiségben Rákóczifalván. További megoldandó feladat annak tisztázása, hogy ezek hogy viszonyulnak a régebb óta ismert, még északabbi tiszafüred-morotvaparti, tiszaezlár-bashalmi szarmata települések szemcsés kerámiájának anyagához, és az milyen viszonyban áll a Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag korongolt házikerámiájával. Ezek a kérdések az anyagtípusok variabilitása miatt a gyors- és lassúkorongolt szemcsés kerámiára egyaránt vonatkoznak, és együtt kutatandók.

Kelkezés

A korábban publikált, jól keltezhető anyagok késő szarmata – hun kori településekről kerültek elő, ezért közel azonos keltező értékűnek vélte a kutatás a lassúkorongolt késő szarmata kerámiával. A korábban ismert szarmata telepényagok annyit engedtek meg, hogy a szemcsés kerámiát a római-barbár kereskedelem harmadik fázisára lehessen keltezni.¹¹⁰⁴ Vörös Gabriella egy egyenes irányú fejlődést tetelezett fel, mely a kézzel formált, majd lassúkorongolt szarmata házikerámián át vezetett el a gyorskorongolt szarmata és gepida szemcsés kerámiáig.¹¹⁰⁵ Szemcsés kerámiát síredényként nem használtak, így a sírkerámiával való kelkezés lehetősége ebben az esetben kiesik. A tiszavalki 2. és 14. sírba a halottak lábához mésszel és kavicsal soványított, korongolt fazekakat helyeztek, de kérdéses, hogy ez az edényminőség Rákóczifalván és a Dél-Alföldön előfordul-e.¹¹⁰⁶

Az üllői fazekastelep a 3. században kezdhetette meg működését, és a gyártás legalább a 4. század második feléig folyamatosan tartott.¹¹⁰⁷ Az anyagtípus ezért ma egyelőre csak általánosságban keltezhető, a késő császárkor időszakára. A rákóczifalvi anyagban előforduló fazéktípusok az üllői kerámiaanyagban is megtalálhatóak. További eredményeket az üllői anyag formai típusainak kronológiai horizontokhoz kötésétől várhatnánk.

Kétséges, hogy a pannoniai *limes* előterében a szarmata Barbarikumot hasonló kerámiával egyedül ez a fazekastelep

¹⁰⁹⁹ VÖRÖS 1994, 50–53.

¹¹⁰⁰ HODDER 1974, PEACOCK 1982, 90–113.

¹¹⁰¹ A szerző saját, György László és Czipra Szabolcs kollégákkal közösen végzett feltárása (2014).

¹¹⁰² DINNYÉS 2011a, Kat. 344, 72. tábla.

¹¹⁰³ A leletanyag helyszíni megtekintése alapján (ásatásvezető: Polgár Zoltán, DJM, 2009–2010).

¹¹⁰⁴ VADAY-RÓZSA 2006, 96; a kereskedelmi korszakokról ld. pl. VADAY 1998, 126.

¹¹⁰⁵ VÖRÖS 1994, 52–53.

¹¹⁰⁶ GARAM-VADAY 1990, Abb. 3. 5, 16. 2, 211–212.

¹¹⁰⁷ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR-MÉRAI 2011, 340; KULCSÁR-MÉRAI 2011, 66–67.

látta volna el. Másrészt a műhelyközpont piackörzetének fejlődését sem ismerjük, ezért bizonytalan, hogy termékekkel már a műhelyek megjelenésétől számolhatunk-e a Közép-Tisza-vidéken, vagy a Dél-Alföldön.

A 2–5. anyagtípus esetében még nagyobb sötétben tapogatózunk. Lehetséges, hogy az említett lelőhelyek és párhuzamok közt kronológiai különbségek is vannak. Ezek kimutatására azonban csak a műhelykörzetek felvázolása után lesz lehetőségünk. Rákóczifalva alapján annyi biztos, hogy használatuk a térségben megérte a korszak végét, és a regionális műhelyek esetleg a kerámiahagyomány 5. századi átalakulásában is szerepet játszhattak.

Eredet és továbbélés

Az üllői típusú kerámia közvetlen római kapcsolatai kétségtelenek az üllői fazekastelep kora és földrajzi helyzete miatt. A ritkább szemcsés anyagok többsége formailag az üllői kerámiaira emlékeztet, ezért közös eredetük is feltételezhető. A kerámatípus pontos eredetkérdését tisztázni az üllői anyag részletes ismerete nélkül nem lehetséges. Ezért a továbbiakban csak azokra a kapcsolatokra és különbségekre hívom fel a figyelmet, amelyeket a rákóczifalvi anyag a korabeli, késő római és kora népvándorlás kori Kárpát-medence más gyorskorongolt, kavicsos soványítású áruival mutat.

A kerámatípus formai elemei közül párhuzamot keresni az edények profiljára, valamint a peremkiképzésre lehet. A kihajló, fedőhorony nélküli peremtípusok széles körben általánosan elterjedtek, és az anyagban jóval kisebb számban voltak jelen. Az erősen lehajló, elkeskenyedő peremre a gepida kerámiában is találunk néhány pontos párhuzamot.¹¹⁰⁸ Az erősen fedőhornyos, tagolatlan peremek szintén megvannak mind a késő római, mind a gepida, mind pedig a dunántúli langobard korban, Zamárdi-Kistöltés¹¹⁰⁹ anyagában. Ezek a típusokon kívül leginkább a Rákóczifalván jellegzetes, más területeken viszont igen ritka, széles, fedőhornyos, külső élükön profilált peremek párhuzamait érdemes számba vennünk.

Ez a peremtípus markánsan különbözik a szarmata területeken túli, a Kárpát-medence északkeleti területén gyártott szemcsés fazekak kialakításától, melyek legnagyobb sorozatát Csengersimáról ismerjük.¹¹¹⁰ A kerámia itt is római hatásra terjedt el, de az újabb kutatások alapján Dacia közvetlen előterében egyes kisebb régiókban, pl. *Porolissum*

előterében már a 2. századtól kimutatható a használata. Tömeges gyártása már a pecsételt kerámia termelése előtt megkezdődhetett a barbarikum fazekasközpontokban.¹¹¹¹ A csengersimai és a Dacia előteréből származó többi lelőhelyen is a közepesen kihajló, egyszerű fedőhoronyal ellátott, hosszú peremek dominálnak. Alattuk közvetlenül, nyakrész nélkül indul a kónikus váll, mely több esetben enyhe töréssel csatlakozik a hashoz,¹¹¹² de gömbölydedebb formák is előfordulhatnak.¹¹¹³ Hasonló formai eltéréseket mutat a szarmata anyaghoz képest a Hernád-völgyi szemcsés fazékanyag is. Ugyan a fedőhornyos peremek közt az alföldi anyagra is jellemző általános formák egyaránt megjelennek, de jellemzően sem a fazékformák, sem a peremtípusok nem utalnak az ismert alföldi anyaggal közös műhelyekre.¹¹¹⁴ A felső-Tisza-vidéki edényeken az üllői típusú anyaggal szemben gyakori az árkolt díszítés, és néha bekarcolt hullámvonalköteg is előfordul.¹¹¹⁵ Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria a csengersimai anyag viszonyát a tiszavasvári típusú kerámiához egyelőre kérdésesnek tartja.¹¹¹⁶

A rákóczifalvi hornyolt peremtípus a késő római erősen soványított, redukált égetésű házikerámiában ritkán megjelenik Savariában¹¹¹⁷ és a leányfalusi anyagban.¹¹¹⁸ A leányfalusi edények peremátmérője 9–16 cm, jellemzően inkább a kisebb határ felé. Erősen kavicsos mellett kevésbé soványított anyagúak is lehettek. Az osztott perem Ottományi Katalin alapján más edénytípusokon is szép számban előfordul a 4. század második felétől.¹¹¹⁹ Szintén jelen van a peremtípus Keszthely-Fenekpuszta szürke korongolt árujában.¹¹²⁰ Az osztott peremű edények többsége itt Leányfalutól eltérően egyenes vállú fazekakon jelenik meg, melyek legnagyobb átmérője a párhuzamok alapján az alsó harmadban lehetett. A sírkerámia alapján az edényforma már a 4. század első harmadától elterjedt volt. A tagolás Keszthelyen is megjelenhet más edénytípusokon, pl. mázas korsón is.

A tagolt vállú leányfalusi típusú fazekakra ez az osztott peremtípus nem jellemző, és formailag is élesen elválnak a tojásdad testű szarmata edényekétől, melyeken a tagolt

¹¹¹¹ GINDELE 2010, 145–146.

¹¹¹² PL. GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 63, 1629/39, Abb. 64, 1083/19.

¹¹¹³ PL. GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 65, 723/15, 850/29.

¹¹¹⁴ SOÓS 2015, 179–180, 275–277.

¹¹¹⁵ PL. GINDELE 2010, Abb. 7. 6–7; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 66, 671/50, Abb. 67, 680B/19; GINDELE 2010, Abb. 67. 5.

¹¹¹⁶ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005, 989.

¹¹¹⁷ OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, III. t. 2.

¹¹¹⁸ OTTOMÁNYI 1991, 28. t. 34–35, 29. 36–37.

¹¹¹⁹ OTTOMÁNYI 1991, 12.

¹¹²⁰ HORVÁTH 2011, Abb. 9, 165–166.

¹¹⁰⁸ B. TÓTH 2006, Taf. 12. 4.

¹¹⁰⁹ BOCSI 2008, fig. 7–14.

¹¹¹⁰ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005, fig. 4–6; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 63–68.

vállkiképzés nem jelenik meg.¹¹²¹ A korabeli Kelet-Alpok főzőedényei közül szintén hiányzik a szarmata fazekakhoz hasonló karcsú fazéktípus. Peremeik között ritka a fedőhornyos is, a perem külső profilálása pedig egyáltalán nem jellemző.¹¹²²

A legelterjedtebb rákóczifalvi peremtípus tehát a provinciális területen megjelenik különböző fazék- és edénytípusokon is, de nem válik dominánssá. Emellett a széles szájú, tojásdad testű fazékformával sem jár együtt gyakran. Az edények azonban egyértelműen közeli rokonai a bölcskei Duna-mederből előkerült edénylelet kerámiaanyagának.¹¹²³ Ezek az edények részletekbe menően egyeznek az alföldi anyaggal (soványítás, korongolás, peremtípusok és „bocskoros” aljkiképzés, égetési technika, formai jegyek). A rákóczifalvi és bölcskei fazekak közt azonban jellegzetes különbségek is találhatóak: ilyen az említett hornyolt peremtípus ritkasága,¹¹²⁴ és a bölcskei anyagban sűrűn előforduló hengeres, alacsony nyakrész.¹¹²⁵ Utóbbi kiképzés a rákoscsabai temető egyik korábban említett, tagolt vállú síredényének jó párhuzamát alkotja.¹¹²⁶

A bölcskei lelet edényei nem a bennük tárolt termékek kereskedelmi áruszállítása közben süllyedtek el, hanem magukat az edényeket szállították, egymásba rakva, szalmával alaposan kibélelve. A publikáció szerint a lelet közép-Tisza-vidéki, szelevényi gepida fazekakkal mutat a legtöbb rokonságot.¹¹²⁷ Így azt a lehetőséget tartották valószínűbbnek, hogy az elsüllyedt rakomány éppen a Duna nyugati partja felé tartott.¹¹²⁸ Az edényeket, igen bizonytalanul, a 4. század végére – 5. század elejére keltezték. Ezt a kelteztést alátámasztja a technológia hasonlósága a szarmata edényekével, és a gepida kori párhuzamokat ma már másodlagossá teszi. A bölcskei lelet Pannonián belüli kereskedelem emléke is lehet, csakúgy, mint a túlpartra sodródott barbár áru. A lelet bizonyítja a folyó szerepét a vízi áruszállításban. A szarmata kerámiával való erős rokonság miatt az is feltételezhető, hogy egy bizonyos időszakban a Duna két partjának fazekasműhelyei között erős kölcsönhatásokkal számolhatunk. Ez azonban inkább a római kor végére lehetett jellemző,

azaz arra az időszakra, amikor a pannoniai területek fazekassága már lokális jellegűvé vált.¹¹²⁹

A szarmata szemcsés kerámiát Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő anyaga alapján a dunántúli kora népvándorlás kori kerámia vizsgálata során is figyelembe kell venni. Egy zamárdi osztott peremű fazék arányai, nyúlánk teste ugyanis erősen kapcsolódik a barbarikumi anyaghoz.¹¹³⁰ Az ordacsehi és zamárdi települések anyagában az osztott perem csak ezen az egy edényen jelenik meg. A helyi 2., nyers, durva, erősen soványított anyagcsoportba tartozik („betonkerámia”), amely szoros rokonságot mutat a szarmata anyaggal.¹¹³¹ Az edények gyorskorongoltak, és egy simított felületű korsó kivételével a fazekak közé voltak sorolhatóak.¹¹³² Jellegzetes különbség van a soványításban, mely a barbarikumi (és a bölcskei) edényektől eltérően nem a gömbölyű, szitált kavics, hanem tört kő. Az érintett 4–6. századi kerámiatípusok közti kölcsönhatások kulcsát a délkelet-dunántúli római kerámia tipokronológiája adhatja meg.

A gepida fazéktípusok eredetét vizsgálva B. Tóth Ágnes megállapította, hogy a legnagyobb formai hasonlóságot a késő szarmata kerámiával mutatják.¹¹³³ A kontinuitás mellett szól talán azt is, hogy a gepida fazekak közt jelen van a szarmata szemcsés kerámiával egyező széles, öblös vállú, rövid nyakkal ellátott fazéktípus.¹¹³⁴ Belőlük az 5. század közepétől indított ártándi településen volt a legtöbb, ezért a forma nagyarányú jelenléte kronológiai különbségre is utalhat (ld. még lejjebb, a gepida kerámiaanyag értékelésénél). A publikált gepida fazekak peremei között szintén megtalálható az erős fedőhornyos. Külső élén hornyolt, osztott peremmel ugyanakkor nem találkozunk sem a közölt anyagban, sem a rákóczifalvi lelőhely későbbi horizontjaiban.

A szarmata szemcsés kerámia a késő római kor edényművességébe szervesen illeszkedik, azon belül viszont önálló technikai és formai jegyekkel rendelkezik, amelyek kortársaitól jól elkülönítik. Ez a – különböző csatornákon átvett – római eredetű anyag a térség számos régiójában jelen van, és folytatódik a kora népvándorlás korban is, mely esetben mindenkori a helyi, római kori hagyomány tűnik elsődlegesnek.¹¹³⁵ A technológiai és formai különbségek ellenére a gepida kori Alföldön valószínűleg hasonló jelenséggel számolhatunk. Az

¹¹²¹ OTTOMÁNYI 1999, 4–5; HORVÁTH 2011, 167, Abb. 11.

¹¹²² Fedőhornyos peremtípusokra példák: LADSTÄTTER 2000, Taf. 26. 8, 27. 1.

¹¹²³ GAÁL 1998

¹¹²⁴ Kivételek: GAÁL 1998, 6. kép 3, 9. 2, 10. 2.

¹¹²⁵ Pl. GAÁL 1998, 6. kép 2, 9. 4–5, 11. 4.

¹¹²⁶ NAGY 2018, 95. tábla 2, 177. 11.

¹¹²⁷ CSEH 1996a. A szelevény-Schweiger-tanyai (korábbi irodalomban szelevény-bohonyaparti) lelőhelyet ld. CSEH 2004d.

¹¹²⁸ GAÁL 1998, 26.

¹¹²⁹ HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 466–468.

¹¹³⁰ BOCSI 2008, 420, Abb. 5. 2.

¹¹³¹ BOCSI 2008, 418. A rákóczifalvi anyagra a Balaton-parti telepek 2b alcsoportja jellemző, amely elsősorban Zamárdiban volt jelen, vagyis a fazekak külső felszíne nem eldolgzott, hanem bordázott felületű.

¹¹³² BOCSI 2008, 418.

¹¹³³ B. TÓTH 2006, 106–107.

¹¹³⁴ B. TÓTH 2006, 96–97.

¹¹³⁵ BOCSI 2007, 57–69.

üllői típusú kerámián túli, regionális szemcsés anyagtypusok csak megerősítik ezt a lehetőséget. Ezek az anyagminőségek további, különböző technikai színvonalú műhelyek létezésére utalnak a térségben. Változatos hagyományaik számos lehetőséget teremthettek arra, hogy belőlük a gepida fazekasság különböző minőségű áruai kialakulhassanak.

5.3.4. Lassúkorongolt kerámia (5. technológiai csoport)

A lassúkorongolt késő szarmata kerámiát a korongolás-technikai jegyek mellett a „csillámos-szemcsés” vagy „kavicsos-csillámos” soványítástípus, azaz a kőzúzalék és a nagy mennyiségű csillám egyidejű használata alapján definiálták. Az egyéb lassúkorongolt áru a korábbi anyagközlésekből jobbára csak említés szintjén lett különválasztva.¹¹³⁶

Az 5. technológiai csoporton belül Rákóczi falván a 2. technológiai csoporthoz hasonlóan több anyagtypust különíthetünk el. A formai tipológiát és a díszítéstílust ebben az esetben is anyagtypusok szerint vizsgálom. A lelőhelyen leggyakoribb a nagy mennyiségű csillámmal és tört kővel soványított kerámia (1. anyagtypus). Részletes elemzésre azért is szükség van, mert a csillámos-szemcsés soványítású áru továbbélése a gepida korban korábban kérdéses volt.¹¹³⁷

Technológia

A lassúkorongolt edények készítése technikája a lelőhelyen az anyagminőségtől függetlenül azonos. A fazekak egyenesen vékony falúak, hurkatechnika nyomai vagy korongolásnyomok az oldalfalon ritkán érzékelhetőek. Egyenes falvastagságuk a technológiai nyomok hiányában is kizárja, hogy egyszerű kézzel formált kerámiának tartssuk őket. Korongolásra utaló nyomok általában az edények peremrészén figyelhetőek meg. A profilált peremek kialakítása simítóeszközzel, valószínűleg fakéssel történhetett. Talpukon néha a kézikorongon formálás jellegzetes vonásaként a korongra szórt kavics- és szerves anyagok maradványai és nyomai láthatóak, de gyakrabban a talpak teljesen elsimítottak.¹¹³⁸ Dörzstálhoz hasonló, belül kavicsal bevont felületű példányok Rákóczi falván nem fordultak elő.¹¹³⁹

Az edények felületét még nedves állapotban valamilyen simító eszközzel áttörölték, és vékony agyagréteggel vonták

be, amely engobe-szerű réteget alkot. A felületen olykor finom eldolgozásnyomok figyelhetőek meg. Az anyagot a külső, jó minőségű bevonat ellenállóbbá teszi, amely ha megsérül, akkor az erősen soványított agyag nagyon könnyen töredezik, szétmállik **(60. kép)**.

A lassúkorongolt kerámiában ritkán figyelhető meg egy soványítóanyag kizárólagos jelenléte. A technológiai csoportra sokkal jellemzőbb két vagy három adalékanyag keveréke **(26. diagram a)**.

Az égetésmínőségek terén a lassúkorongolt szarmata anyag mutatja a legszórtaabb képet a teljes leletanyagban **(26. diagram b)**. Az edények egy része feltehetően tudatosan vezérelt folyamatoknak köszönhetően sötétbarnára, feketére átégett (1. égetésmínőség), vagy sikertelen redukált égetésen esett át (5–7). Az anyag egy másik jelentős része a szarmata kézzel formált kerámiához hasonló technológiával készült: elégtelen oxidációs égetéssel, mely csak felületi oxidációt hozott létre (9). Az általában vörösbarnára, jól átégett kerámiát létrehozó oxidációs égetés (8), valamint a vegyes égetés is viszonylag nagy számban jelenik meg (10). Utóbbi meghatározás, a vegyes – vagy neutrális – égetés szabályozatlan égetési körülményekre utal, amelynek következtében az edények oxidációs, ill. redukációs folyamatokra egyaránt utaló foltokkal rendelkeznek. A meghatározás előfeltételének tartottam, hogy az edény felülete és falmagja is foltosra átégett legyen.

Anyagtypusok és formai tipológia

Fazekak

1. anyagtypus: csillámos-szemcsés kerámia

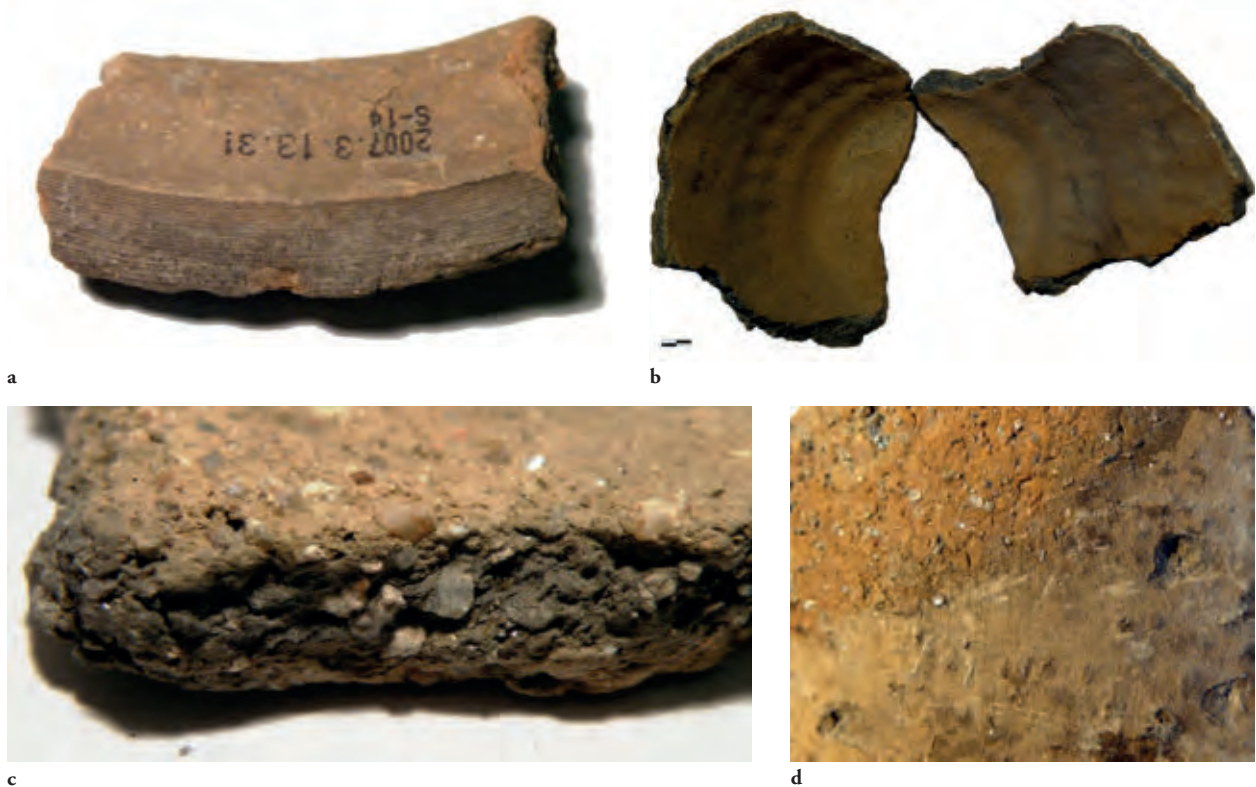
A legnagyobb arányban a csillámos-szemcsés soványítású edények jelentkezték. Ezt az árut a gyorskorongolt kavicsos kerámiához hasonlóan gondosan soványították, és készítették elő. Az agyag erősen soványított, amelyhez nagyobb szemű kavicsot és feltehetően durva homokot is használtak. A kavicsot a gyorskorongolt kerámiától eltérően mindig összeszúzva keverték az anyagba. A csillámló hatást részben a felületen elsimított agyagréteg adja, részben pedig az apró lemezekből álló, soványítóanyagként használt csillám. A csillámszemcsék aranyló vagy ezüstös színűek, jellemzően 1–3 mm nagyságúak, a törésfelületen és a felszínen is jelentkeznek (1. soványításminőség). A tört kavics és a csillám mellett harmadik soványítóanyagként feltűnhet tört kerámia (3. soványításminőség), vagy mész is (8). Ezeket a minőségeket is ehhez az anyagtypushoz sorolhatjuk. A csillámos soványítású edények összesen a technikai csoport 60%-át alkotják.

¹¹³⁶ VADAY 1984; RÓZSA 2000, 91; VÖRÖS 1992, 22, kivétel: PINTYÉ-SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003; SÓSKUTI 2010, 176; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 155, 158–159.

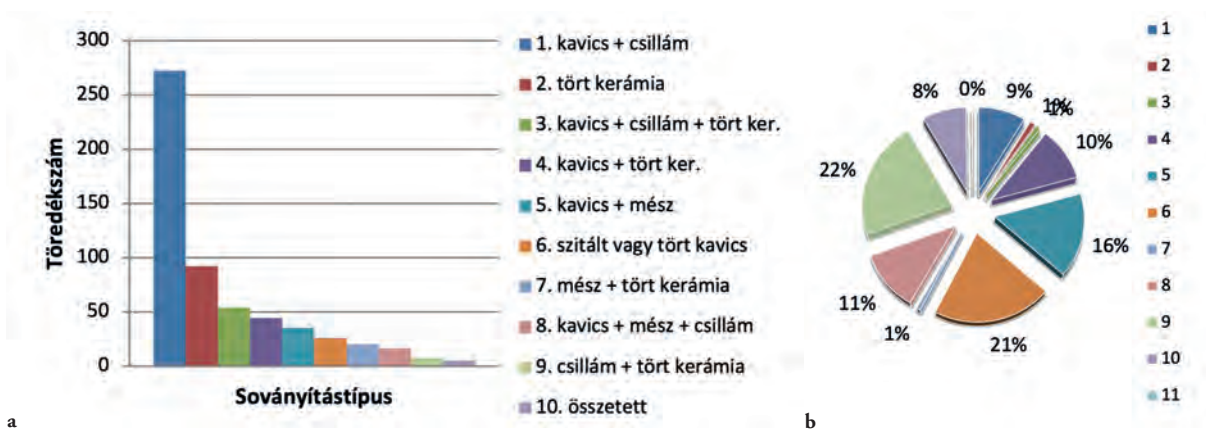
¹¹³⁷ MRT 10, 23; B. TÓTH 1991, 101.

¹¹³⁸ PÖLÖS 2000, 158.

¹¹³⁹ VADAY 1984, 31.

60. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. Lassúkorongolt csillámos-szemcsés kerámia: átlagos peremkiképzés (a); ritka eldolgozásnyomok egy fazékaljon (b); tört kavicsos – csillámszemcsés, gyengén oxidált égetésű fazék törésfelülete (c); sérült agyagbevonat (d)

26. diagram 1. horizont, 5. technológiai csoport. A soványításminőségek (a) és az égetésminőségek (b) mennyiségi eloszlása (n = 572)

Az edények vékony falvastagságuknak és az egyenletesen soványított anyagnak is köszönhetően általában keményre kiégettek. Az égetés minősége azonban nem tökéletes, a kerámia gyakran foltos, és szinte kivétel nélkül réteges törésű: enyhén, általában világosbarnára átégett külső rétegekből és sötétbarna-fekete belső magból áll. Néhány töredék fekete-té, vagy vörösre teljes mértékben átégett. A feketék esetleg tudatos, jó minőségű redukciós égetés eredményének

tarthatóak,¹¹⁴⁰ de formai jegyeik nem különböznek a többi töredéktől.

A csillámos-szemcsés kerámiából a lelőhelyen kiegészíthető fazék nem került elő, a szemcsés gyorskorongolt árutól

¹¹⁴⁰ Ezt feltételezték a sándorfalvi anyaggal kapcsolatban is: WALTER 2017, 40. A 9. tábla alapján a redukciós égetés elsősorban ott is a csillámos – kőzúzalékos soványításminőséggel járt együtt.

eltérően, pedig a két anyagtípus töredékszámát közel azonos. Ez a lassúkorongolt kerámia rosszabb megtartásának, nagyfokú töredezettségének köszönhető. A töredékek nagyrészt egy fazéktípusra utalnak: az edények széles szájúak, nyúlánk testűek, felső harmadban vagy középtájon enyhén öblösödők voltak. A fazekak fala tagolatlan. Aljkiképzésük enyhén kihajló; talpuk vékonyra elsimított; a talpél gondosan, élesen eldolgozott.

Vaday Andrea a makói anyag alapján a késő szarmata lassúkorongolt kerámiában kétféle fazéktípust különített el: a gömbölyű, valamint a tagolt vállú, szögletesebb falú fazekakat.¹¹⁴¹ A makói fazéktípusok közül Rákóczi falván csak ívelt falúak jelentkeznek, egy kivétellel: ez a rövid, ívelt nyakú, szögletes vállú, ferdén levágott peremű fazék (**109. tábla 6**) egy, a pusztulási horizont fölötti, gepida anyaggal kevert leletegyüttesből származik. Pontos párhuzamát Makó-Vöröskeresztről; hasonló, hosszabb nyakú fazekat Örménykútról közöltek.¹¹⁴²

A peremet a tartósság növelése érdekében enyhén megvastagították: általában erősen kihajlók és ferdén vagy vízszintesen levágottak. Az ívelt nyakú kidolgozásnál jóval gyakoribb az a megoldás, amikor a belső felületen az edény nyakát élesen vagy enyhébben síkozták, ami kezdetleges fedőhoronyként értelmezhető. A peremtipológia kialakítása során ezt a nyakkiképzést is figyelembe vettem (**61. kép**):

1. *peremtípus*: ferdén levágott perem; belül ívelt nyak.

2. *peremtípus*: ferdén levágott, kívül hosszan ferdén formázott perem; belül síkozott nyak.

3. *peremtípus*: ferdén levágott és kívül röviden formázott; belül síkozott nyak.

4. *peremtípus*: vízszintesen levágott perem; belül síkozott nyak.

5. *peremtípus*: lekerekített perem; ívelten kihajló nyak.

A leggyakoribb a 2. és 4. peremtípus. A 2. az 1. peremtípus tagoltabb, síkozottabb formában való megjelenése, amelynek rövid peremű, élesen tagolt változatai alkotják a 3. típust. A levágás felső szögének jelentősége (vízszintes, vagy valamelyik irányba kissé levágott) vitatható; a 4. típus az előző kettőtől nem válik el élesen. A vízszintesen levágott peremek külső formázása lehet függőlegesen levágott, ferdén visszavágott vagy élesen elkeskenyedő is. A ferdén visszavágottaknak jó párhuzamai származnak egy közeli kengyeli lelőhelyről.¹¹⁴³ Az egyszerű, 5. peremtípus ritka, és kis szájátmérőjű edényeken tűnik fel (pl. **51. tábla 2**). Hasonlóan kis méretű edényhez tartozhatott például egy

szőregi vagy egy orosházi töredék.¹¹⁴⁴ Sándorfalván a lekerekített peremek vannak többségben.¹¹⁴⁵

Díszítésük ritka. Többször található befésült vízszintes- és hullámvonalköteg kombinációja a nyakon és a vállon (**90. tábla 11, 13, 104. tábla 7, 140. tábla 14**); egy peremen benyomkodott fésűs díszítés és a nyakon vonalköteg (**57. tábla 12**). Párhuzamaikat a Körösöktől délre nagy számban megtaláljuk.¹¹⁴⁶ A díszített edények gondosan profilált, 2. és 3. peremtípusú fazekakhoz tartoznak.

A kézikorongolt áru nagyobb tipológiai sorait jobbára békési anyagokból ismerjük.¹¹⁴⁷ A vezető rákóczi falvi fazéktípus tagolatlan, enyhén ívelt vállú, belül síkozott nyakú. Ez a jellegzetesség a homogenitásán belül igen sokszínű orosházi anyagban alig jelenik meg, kisebbségben van az endrődi anyagban, és az M43 feltárási alapján Makó környékén is. A kevés párhuzam a rákóczi falvi anyaghoz hasonlóan széles szájú, vízszintesen vagy ferdén vagdosott peremű fazék.¹¹⁴⁸ Jóval nagyobb számban találkozunk hasonló edényekkel az örménykúti telepen, ahol a lassúkorongolt kerámia az egyik legnagyobb arányban van jelen a közölt lelőhelyek közül.¹¹⁴⁹ További párhuzamokat ezekhez a jellegzetességekhez Makóról, Algyőről, Tiszaföldváról és Doboziól idézhetünk. A dobozi párhuzam egy 4. század végére – 5. század elejére keltezhető csontfésűvel egy objektumból került elő.¹¹⁵⁰

A párhuzamok alapján a Rákóczi falván gyakori peremtípusok a Körösöktől délre is gömbölyű vállú fazekakhoz tartozhattak. Algyőn a makói, orosházi, endrődi és örménykúti anyag kevertségével szemben a tagolt peremek ugyanúgy nem jelennek meg, mint Rákóczi falván. Mindez esetleg arra utalhat, hogy a Rákóczi falván gyakori fazéktípusok sűrűsödése a Dél-Alföldön is a Tisza közvetlen közelében várható, és nem a Tiszántúl távolabbi területein.

Regionális lassúkorongolt anyagtípusok

A ritkább, a lokális kerámia alapján körülírt anyagtípusok elkülönítése, a szemcsés kerámiához hasonlóan, elsősorban a technikai minőségek figyelembe vételével történt. Rájuk ugyanazok a felső harmadban vagy középtájon öblösödő fazékformák jellemzőek.

¹¹⁴⁴ ÁCS 1992a, 5. t. 1; RÓZSA 2000, 19. kép 16.

¹¹⁴⁵ WALTER 2017, 35.

¹¹⁴⁶ WALTER 2017, 36–38.

¹¹⁴⁷ RÓZSA 2000, 91–92, 19. kép; VADAY 2011a; VADAY 2011b.

¹¹⁴⁸ RÓZSA 2000, 92, 19. kép 6–8; VADAY 2011a, Pl. 38. 12–14.

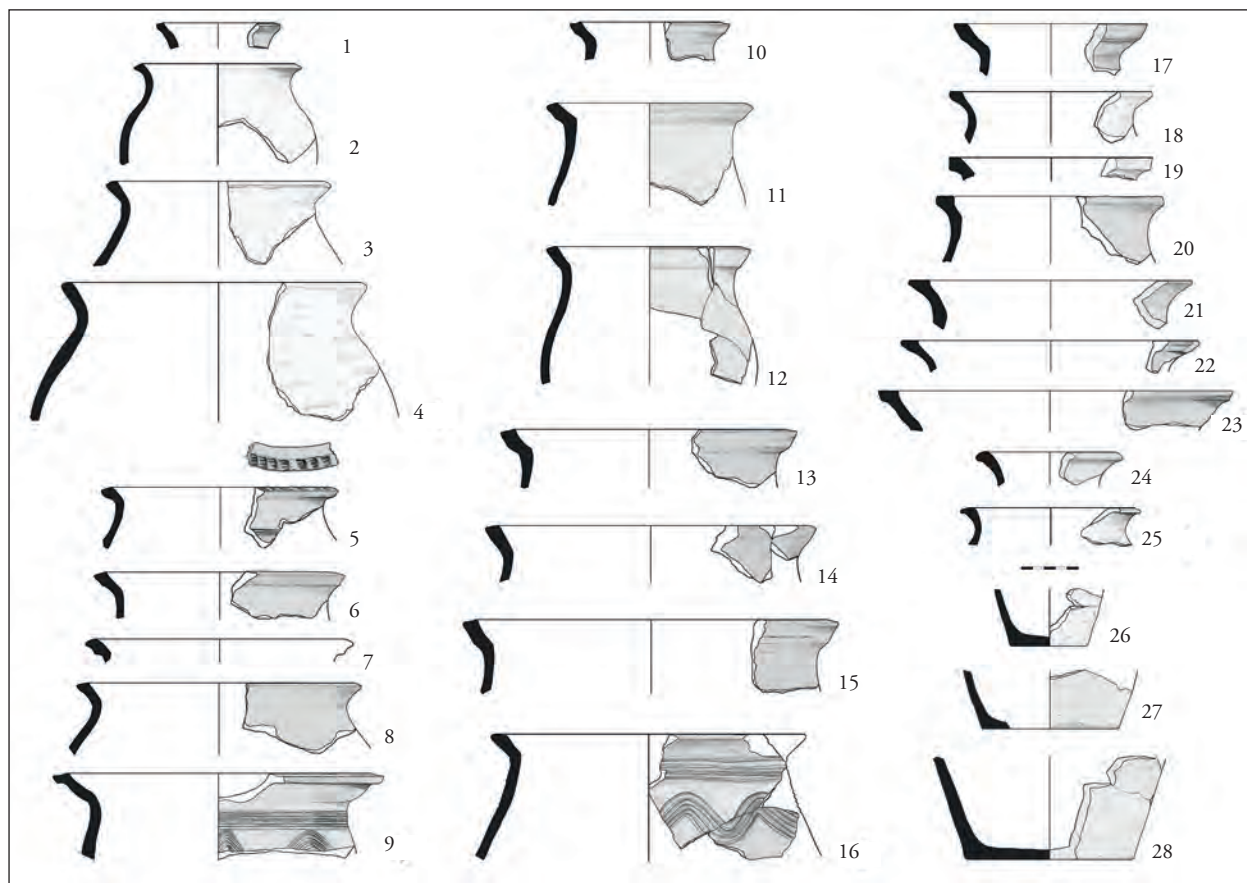
¹¹⁴⁹ VADAY 2011b, Pl. 33, 36.

¹¹⁵⁰ MEDGYESI–PINTYE 2006, 11. kép 1.

¹¹⁴¹ VADAY 1984, I–II. t. Ugyanezt figyelték meg Sándorfalván is: WALTER 2017, 35.

¹¹⁴² PÁRDUZ 1939, XIX. t. 9; VADAY 1984, I. t. 3; VADAY 2011b, Pl. 37.10.

¹¹⁴³ CSEH 2001, 15. kép 10–13.

61. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. 1. lassúkorongolt anyag típus (csillámos-szemcsés soványítás), 1. peremtípus: 1–4, 2. peremtípus: 10–16, 3. peremtípus: 5–9, 4. peremtípus: 17–23, 5. peremtípus: 24–25

2. anyag típus

Tört kerámiával soványított töredékek (**62. kép**). A lassúkorongolt edények második leggyakoribb soványításminősége (2. soványításminőség, 16%). Anyaguk jóval puhább az 1. anyag típusénál. Főként ezzel a soványítással járhat együtt a kézzel formált kerámiára jellemző csillámló homokbevonat. Égetésük többnyire rontott oxidációs égetés, rosszul átégett falmaggal, világos-vörösbarna, szürke foltos árnyalatokkal.

A fazekak peremátmérője változatos: 15–27 cm. Formai tipológiájuk a csillámszemcsés kerámiához hasonló: a rákóczi falvi csillámos-szemcsés kerámiára jellemző öt peremkialakítás mindegyike előfordul köztük. Aljkiképzéseik közt előfordulnak az 1. anyag típusra nem jellemző, kissé profilált vagy közepesen kihajló megoldások.

Az edények egy része gondosan kialakított bekarcolt hullámvonalköteggel, és alatta vonalköteggel díszített (**14. tábla 12**, **61. tábla 4**, **178. tábla 6**, **219. tábla 3**), vagy csak hullámvonal látható a nyakrészen (**31. tábla 21**, **90. tábla 12**). A **219. tábla 1.** bordázott nyakú fazék egyedülálló a lelőhelyen. A tört kerámiás minőséghez tartozik a **13. tábla 17.** fedő- és a **37. tábla 4.** tálperem (ld. lejjebb).

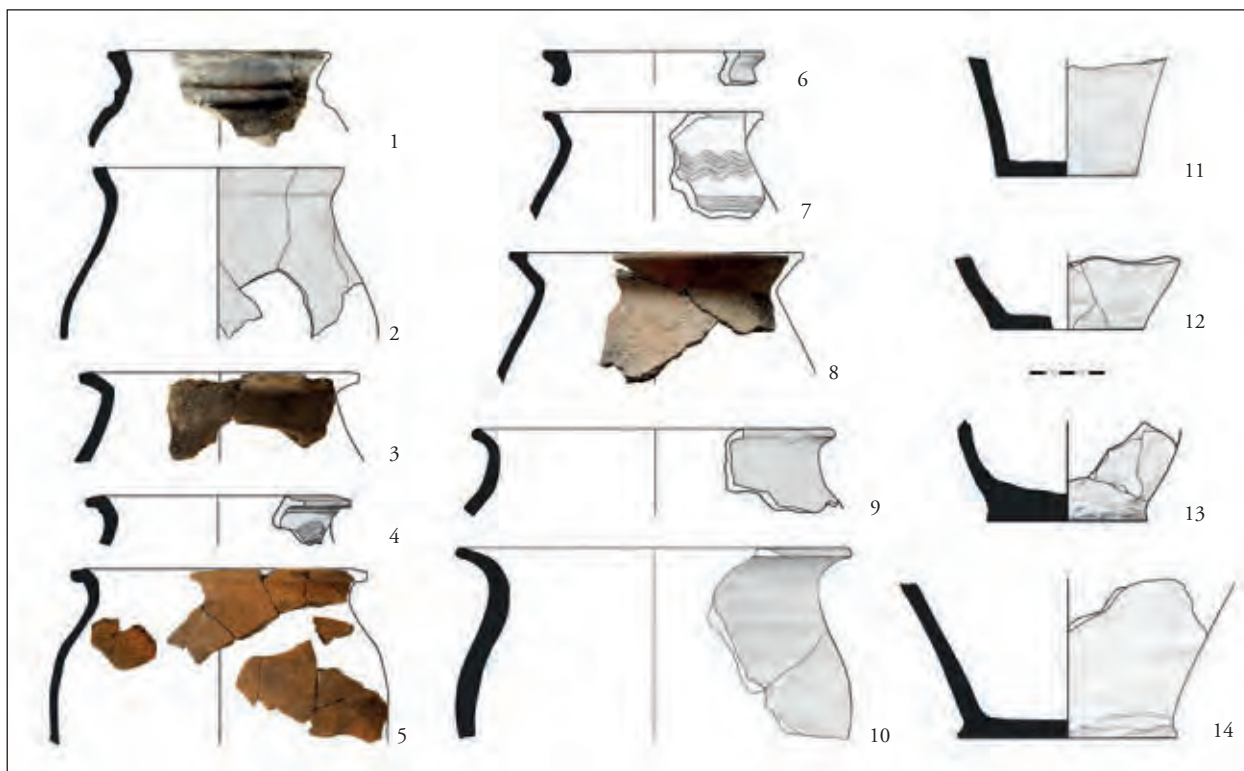
Az anyag típus előfordul a késő szarmata – hun kori pusztulási horizontban.

3. anyag típus

A 3. anyag típus a tört kerámiával és tört kavicsal soványított töredékek alkotják (4. soványításminőség, 8%, **63. kép**). A kerámia nagy mennyiségű, a kavics tört, ritkábban szitált, 2–5 mm szemcsenagyságú. Szögletes, nagy méretű csillámszemcséket nem tartalmaznak, de a homokos-kavicsos soványítás, és a rájuk is jellemző agyagbevonat következtében csillámló hatásúak. A kisszámú töredék fele jó minőségű, redukált, keményre égett. Másik fele a legtöbb csillámos-szemcsés töredékhez hasonlóan világosbarnára rosszul átégett.

Peremátmérőjük 11–22 cm. A csillámos soványítású kerámia néhány egyszerű peremtípusa fordul elő köztük: ferdén levágott és kívül röviden visszavágott (3. peremtípus), vagy egyszerű, ferdén levágott, és ívelt nyakú (1. peremtípus). Aljuk közepesen kihajló is lehet.

Többnyire díszítetlenek, a kivételek közt vonalköteggel (**37. tábla 8**), hullámvonal- és vonalköteg (**32. tábla 2**),

62. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. 2. lassúkorongolt anyag típus (tört kerámiás soványítás)

szakaszosan lemélyített befésült dísz (37. tábla 10), valamint bekarcolt vonalköteg alatt ferde beszürkálássor fordul elő (9. tábla 23). A legtöbb töredék a pusztulási horizonthoz tartozik.

4. anyagtípus

A 4. anyagtípust a tört kerámiával, és egyenletes eloszlású mészrögökkel soványított töredékek alkotják (7. soványításminőség, 64. kép). Mennyiségük kicsi. Puha anyagúak, a kiégett mésztől részben lyukacsos szerkezetűek, de többnyire jó égetésminőségűek, és barnára teljes felületükben átégették.

Peremátmérőjük 17–21 cm. Vízszintesen kihajló, akár fedőhornyos kialakításúak is lehetnek (4. peremtípus, 2. tábla 2, 16. tábla 8, 37. tábla 9), vagy ferdén levágotak (3. peremtípus, 287. tábla 4). Közvetlen a perem alatt hullámvonalköteggel díszített két töredék (16. tábla 8; 32. tábla 1).

Bizonytalan, hogy önálló műhely hagyományt jelentenek-e, mindenesetre a profilált peremek és a peremátmérők hasonlósága erre is utalhat. Szintén előfordulnak a pusztulási horizontban.

5. anyagtípus

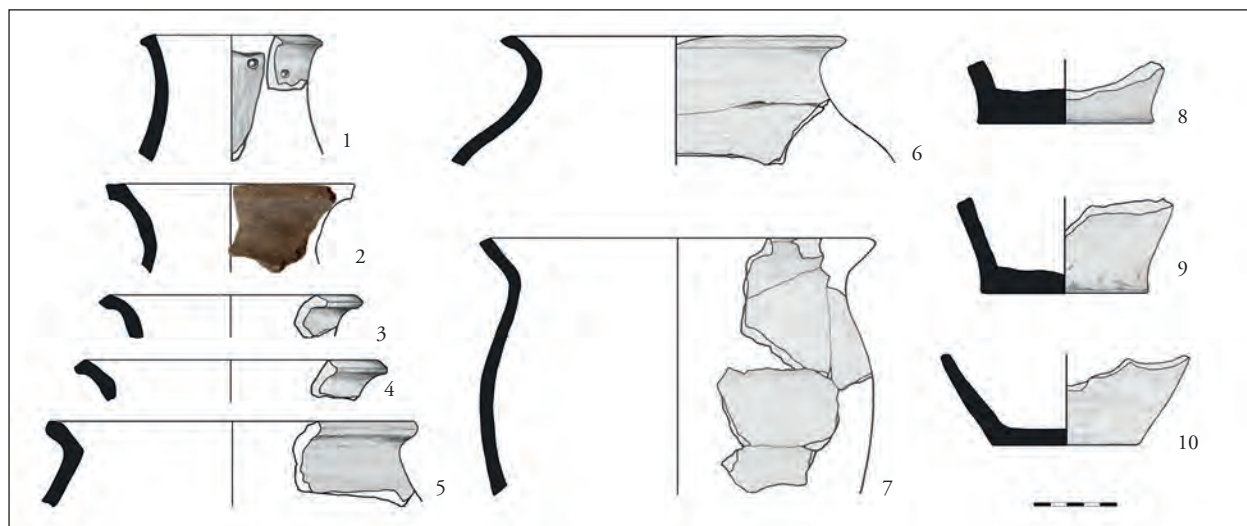
Ritka, kavicsos soványítású anyagminőségek összefoglaló kategóriája.

Néhány töredéket csak szitált kavicssal, vagy tört kavicssal, durva homokkal soványítottak (6. soványításminőség). Színük vörösbarna, vagy barna-szürke foltos. Aljkiképzésük a csillámos-szemcsés lassúkorongolt kerámiával való formai egyezésre utal (32. tábla 5), vagy attól eltérő, erősebben kihajló (39. tábla 14, 119. tábla 2). Részben a pusztulási horizonthoz tartoznak. Feltűnő, hogy a ritka anyagminőségbe csak oldal- és aljtöredékek tartoznak. Lehetséges, hogy a típus átfedésben áll a gyorskorongolt szemcsés kerámia kavicsos soványítású 4–5. anyagtípusaival.

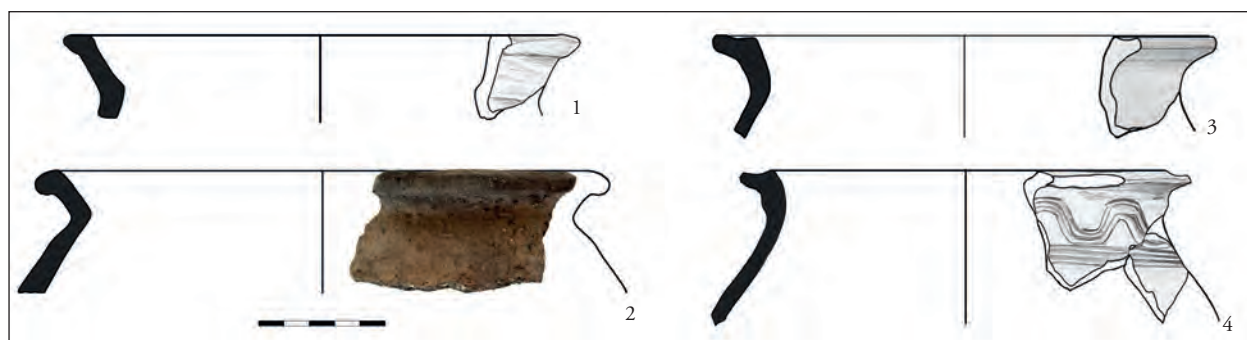
Szintén ritka a kavics és mész együttes használata (5. soványításminőség, 16. tábla 2, 65. tábla 11). A 68. tábla 4. fazéktöredék a 3. peremtípusba tartozik, és sekély hullámvonalköteggel díszített, hasonlóan az 1–4. anyagtípus edényeihez. Emellett előfordulnak a soványítóanyagokból szinte mindegyiket nagy mennyiségben tartalmazó töredékek (115. tábla 5, 176. tábla 5).

Tálak, csészék

A fazekakon kívül néhány egyéb lassúkorongolt edénytípus is feltűnik Rákóczi falván. Ezeket ritkaságuk és tipológiai egyezéseik miatt közösen, anyagminőségeiktől függetlenül tárgyalom (65. kép 1–2, 6–9).

63. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. 3. lassúkorongolt anyag típus (tört kerámiás és kavicsos soványítás)

64. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. 4. lassúkorongolt anyag típus (tört kerámiás és meszes soványítás)

Egy nagy méretű, kónikus falú tál (26 cm, **94. tábla 1**), lassúkorongolt csillámos-szemcsés minőségű. Párhuzamait Tiszaföldvárról, Kiskundorozsmárról, és talán Sándorfalváról ismerjük.¹¹⁵¹ Hasonló tálak a Dél-Alföldön és egy ismert esetben a Közép-Tisza-vidéken (Törökszentmiklós) füles változatokban is előfordulnak, lassúkorongolt és kézzel formált kerámiából készítve.¹¹⁵² A forma hasonlít a rákóczi falvi háromláb alapját képező kónikus falú tálhoz is (**38. tábla 7**). Ezzel a formával megegyező a **37. tábla 4.** kónikus falú, ferdén levágott peremű, kis méretű tál. Átmérője 14 cm, tört kerámiával soványított (2. anyag típus). Utóbbi esetleg fedőként is értékelhető. Jó párhuzamát közölte lekerekített peremmel Cseh János.¹¹⁵³

¹¹⁵¹ VADAY-RÓZSA 2006, 96; PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 218; WALTER 2017, 39, 8. t. 3. Tiszaföldvárról formailag megegyező, kézzel formált kis méretű tálak a pusztulási horizontból: VADAY 1997a, 13. kép 6, 8.

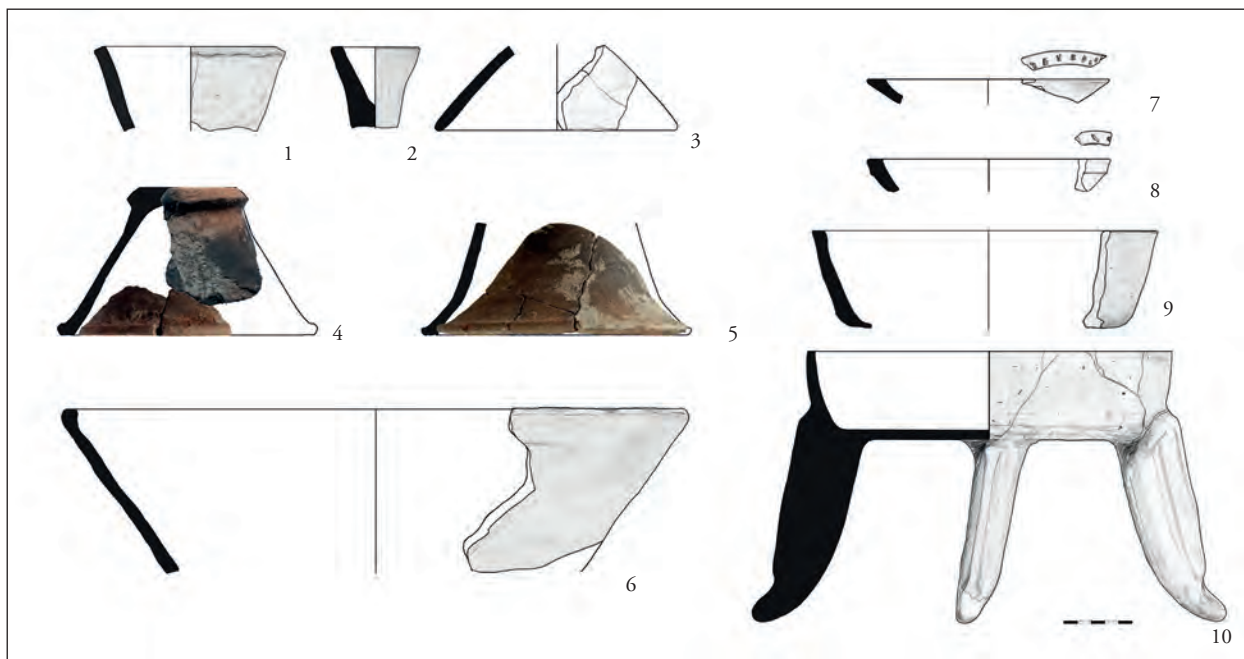
¹¹⁵² PÁRDU CZ 1938, II. t. 12; VADAY 1989, 280, Taf. 123. 10; PINTYE-SÓSKUTI-SZ. WILHELM 2003, 2. kép 4a-b; SZALONTAI 2003, Kat. 141–142; VADAY 2011b, Pl. 32. 14, 23; SZ. WILHELM 2017, 272, 26. t. 2.

¹¹⁵³ CSEH 2004a, 14, 5. ábra 1.

Érdeemes itt kiemelni a 6. technológiai csoportba sorolt két edényt. Egyikük egy igen nagy méretű, kónikus falú, peremén enyhén benyomkodott díszű tál (átmérője 46 cm, **81. tábla 1**). A korong használata esetében bizonytalan, de formailag leginkább a csillámos-szemcsés kerámia fenti táljaihoz köthető. Szintén formai alapon nem értékelhető fedőként egy kis méretű, kónikus falú, magas pohár (átmérője 7 cm, **89. tábla 7**). Mindkét edény tört kerámiás soványítású. A nagy méretű tálnak ismert párhuzama nincsen, míg lassúkorongolt poharat Orosháza-Szénási útról közöltek.¹¹⁵⁴

Két peremtöredék szintén kónikus falú tálhoz, esetleg fazekakhoz vagy fedőkhöz is tartozhatott (átmérőjük 19 cm, **15. tábla 11–12**). Peremükön fésűvel beszurkált díszítés látható, amelyhez hasonló egy fazékperemen is feltűnik (**57. tábla 12**). A csillámos-szemcsés anyagminőséghez tartoznak. Távolsági párhuzamaik azok a sűrűn

¹¹⁵⁴ RÓZSA 2000, 92. Hasonló pohárformák a kézzel formált anyagban: VADAY 1989, Abb. 51. 2–4; NAGY 2018, 49. sír, 16. t. 1.

65. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. Lassúkorongolt tálak, csészék: 1–2, 6–9, fedők: 3–5, és a szarmata háromláb: 10

bevagdalt díszű fazekak, amelyeket Orosháza környékéről és Nagymágocsról ismerünk.¹¹⁵⁵

Fedők

Meghatározásuk Rákóczi falván nem problémamentes (65. kép 3–5). Egy lassúkorongolt, csillámos–szemcsés és a szarmata kézzel formált fedőkre formailag erősen emlékeztető edény került elő két gepida kori épületből (289. tábla 2, 8. lelőhely, 2. edénykapcsolat, 8/301–302. épület). Hasonló anyag típus a település gepida kori rétegében nem mutatható ki, ezért az edényt a szarmata kori kerámiahorizonthoz soroltam. Az edény gepida kori használatát nem tartom teljesen kizárhatónak.

Szintén a 8. lelőhely keleti oldaláról, egy kemencés műhelyépületből származik egy formailag az előző edényhez köthető, és vele azonos átmérőjű, szintén csillámos–kavicsos edénytöredék (282. tábla 1, 8/381/596, 18 cm). Díszítése egyedi: peremén két szabályos, korongon készült, köríves hornyolás fut. Az előző teljes profilú edény és a jelenség szarmata kontextusa alapján ezt is szarmata kori fedőnek értékelem.

Egy tört kerámiával soványított, lassúkorongolt, kónikus falú edény azonos átmérője alapján szintén inkább fedőként, mint tálként értékelhető (13. tábla 17).

Lassúkorongolt fedőket említésszinten ismerünk Tiszaföldvárról, és két peremtöredék alapján valószínűleg jelen vannak Kondoroson.¹¹⁵⁶ Töredékeikkel Temesváron is találkozunk, közülük egy vágott peremet kell kiemelni.¹¹⁵⁷ Két hasonló arányokkal rendelkező, tört kavicsos ill. homokkal soványított fedőt/tálat Makó–Mikócsa-dűlőről közöltek.¹¹⁵⁸ A csillámos–szemcsés soványítású, de gyorskorongon formált sándorfalvi fedő az anyag- és technikai minőségek közti átjárhatóságra figyelmeztet.¹¹⁵⁹

Bográcsok

A lelőhelyről hét bográcstöredék került elő, valamint egy kézzel formált hurkaful töredéke, amely valószínűleg szintén bográcshoz tartozik. Négy edény tartozik a lassúkorongolt csillámos–szemcsés kerámia körébe (64. tábla 6, 78. tábla 9, 128. tábla 7, 158. tábla 4). Egy tört kerámiás soványítású peremtöredék korongolása bizonytalan (48. tábla 3). Két, különböző felkialakítású bográcstört kerámiával soványított, és kézzel formált (112. tábla 4, 128. tábla 9). Az edények egy formai típust alkotnak, ezért együttesen tárgyalom őket, hangsúlyozva annak jelentőségét, hogy a késő szarmata

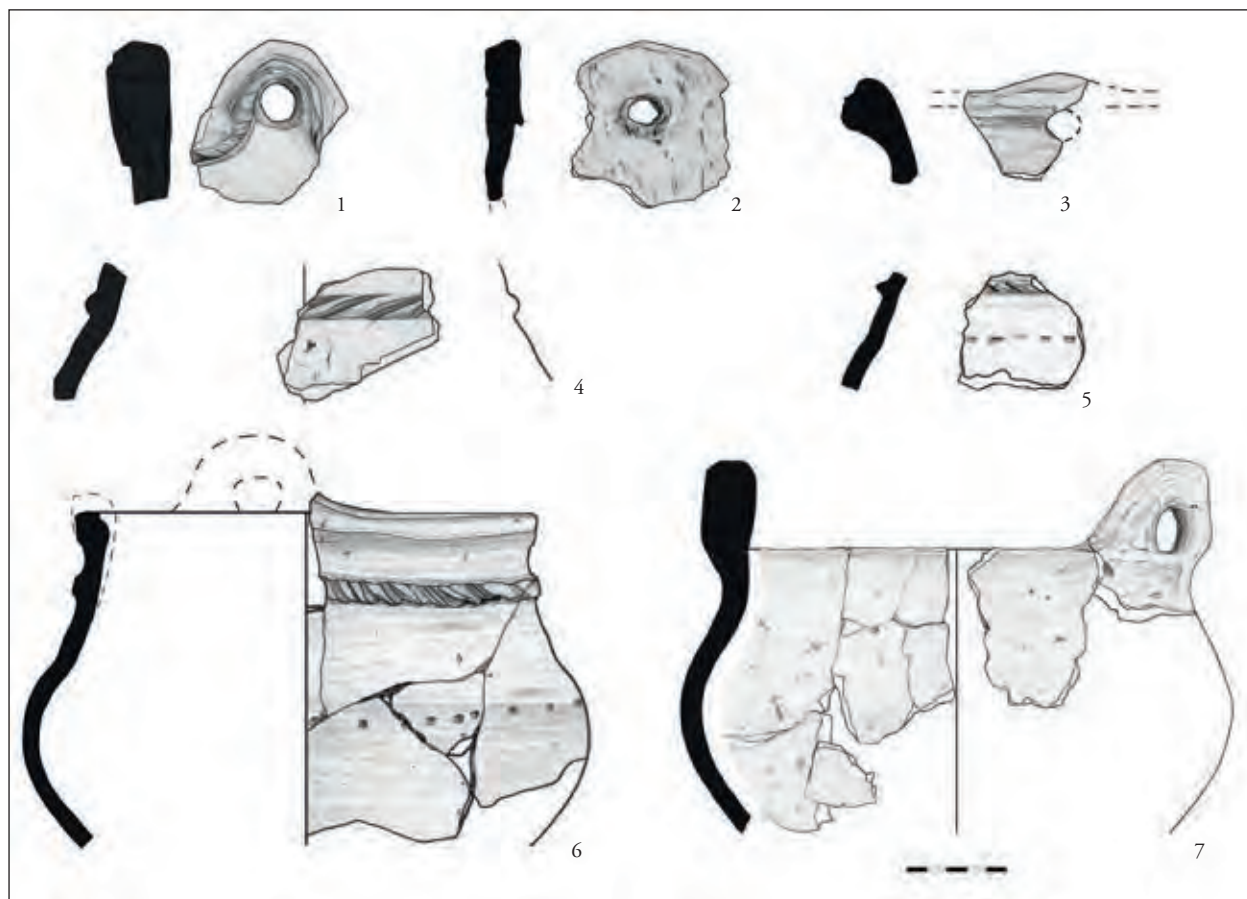
¹¹⁵⁶ VADAY–RÓZSA 2006, 96, 9. kép 5, 13. kép 6.

¹¹⁵⁷ MARE et al. 2011, 43, Pl. XVIII. 3.

¹¹⁵⁸ SZ. WILHELM 2017, 273, 20. t. 1, 33. t. 7.

¹¹⁵⁹ WALTER 2017, 38, 8. t. 4.

¹¹⁵⁵ JRA 1998, Kat. 154; WALTER 2017, 37.

66. kép 1. horizont, 5–7. technológiai csoport. Szarmata bográcsok

telepekről eddig csak lassúkorongolt csillámos-szemcsés soványítású bogrács töredékeket közöltek (66. kép).

A négy csillámos-szemcsés soványítású rákóczifalvi példányon rátett, ferde bevagdolásokkal díszített borda található. Ez a bordadísz a közölt anyag egy markáns csoportjára jellemző, és általában a fül fölé is felfut (68. kép b). Az egyik oldaltöredék a csillám és kavics mellett mésszel és kerámiával is nagy mennyiségben soványított (128. tábla 7). Két edényen a borda alatt ráldíszes beszurkált díszítés fut egy vonalban (128. tábla 7. és 158. tábla 4). A díszítés tiszaföldvári és szajoli leletekkel pontosan egyezik. A 158. tábla 4. fedőhornos kiképzésre egyedül a tiszaföldvári bogrács hozható párhuzamként. A 128. tábla 7, vastos fülű, kézzel formált bogrács díszítetlen. A két rekonstruálható peremátmérő egyaránt 24–25 cm. Az összes közölt szarmata bogrács átmérője hasonló (23–26 cm).

A késő szarmata agyagbográcsok első feldolgozása óta újabb, a korábbiakkal azonos típusú példányok váltak ismertté Sándorfalváról, a szolnoki vár területéről, Szőregről, Kondorosról, valamint a legszebb példány – a 14. sz. elejére keltező – Szajol-Tenyőhalomról (67. kép). Az MRT-kötetek

számos további leletet közöltek Örménykút,¹¹⁶⁰ Gyoma,¹¹⁶¹ és Békéscsaba¹¹⁶² környéki lelőhelyekről. A Vaday Andrea által feldolgozott örménykúti ásatási anyagban – Örménykút, Veres tehén dombja – a nagy mennyiségű bogrács mellett egyéb felhúzott fülű edénytípusok is találhatók.¹¹⁶³ Ezzel szemben Endrődről egyetlen bogrács sem került elő, csak egy felhúzott fülű, kihajló peremű, kézzel formált táltöredék rokonítható ezzel az edényformával.¹¹⁶⁴ A sűrű beszurkálásokkal díszített kisújszállási példány jó párhuzama az

¹¹⁶⁰ Örménykút-Kuján-dűlő: MRT 8, 7/30. lh., 44. t. 1; Örménykút-Pusztai dűlő, Matusik tanya: MRT 8, 7/40. lh., 44. t. 6. = 46. t. 14; Örménykút-Veres tehén dombja: MRT 8, 7/52. lh., ld. VADAY 2011b.

¹¹⁶¹ Gyoma-Görbe-dűlő, Hornoch-tanya: MRT 8, 4/159. lh., 44. t. 2; Gyoma-Ugari-dűlő, Dukony- és Bíró-tanyak: MRT 8, 4/238. lh., 44. t. 3.

¹¹⁶² MEDGYESI 1991, 100. alapján: Békéscsaba-Felsőnyomási gazdaság III.: MRT 10, 2/158. lh., 45. t. 9; Békéscsaba-Hravszki-tanya: MRT 10, 2/282. lh.; Békéscsaba-Kereki-dűlő II.: MRT 10, 2/55. lh., 83. t. 10, 15. (kör alakú beszurkált díszítésekkel sűrűn ellátott fül); Békéscsaba-Felvégi legelő: MRT 10, 2/1. lh., ld. MEDGYESI-PINTYE 2006, 13. kép 1.

¹¹⁶³ VADAY 2011b, Pl. 32. 12–23, 41. 8, 10, 58. 11, 66. 2.

¹¹⁶⁴ VADAY 2011a, Pl. 28. 6. A fülezett edényekhez ld. még a lassúkorongolt kerámia táltípusainak értékelését.

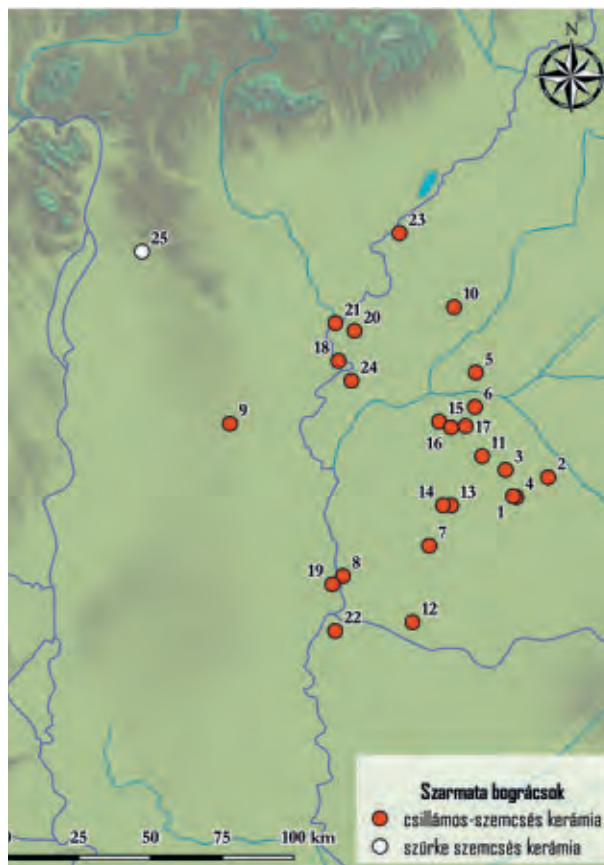
orosházi bográcsfal.¹¹⁶⁵ Homokos-kavicsos soványítású, sűrűn beböködött bográcsfűl származik Makó-Mikócsa-dűlőről, amelynek legjobb párhuzama az idézett Békéscsaba, Kereki-dűlői beszürkált díszű töredék. A legészakibb – lassúkorongolt, bevagdosott bordadíszes fűlű – szarmata bogrács-töredéket Tiszabura-Pusztataskony-Taksony telek I. lelőhelyről ismerem.¹¹⁶⁶

A bográcsok elterjedése a Közép- és Dél-Tisza-vidékre, valamint a Tiszántúlra jellemző. Egyelőre csupán a lassúkorongolt példányokkal formailag egyező, szemcsés kerámiából előállított üllői szarmata bográcsok bizonyítják, hogy az edénytípus a Duna–Tisza közén is ismert volt, illetve Kecskemétről említésszinten ismerjük az edénytípust.¹¹⁶⁷

A fűl hármas tagolását, az edény falából történt felhúzását korábban is megfigyelték.¹¹⁶⁸ A **158. tábla 4.** edény törésfelületei (**68. kép a**) a bográcsok készítésével kapcsolatban új adatokkal szolgáltak. Az edénytípus az Alföldön olyannyira egységes megjelenésű, hogy a technológia általánosabb jellegét is feltételezhetjük. A bográcsot korongon először a pereméig kidolgozták. E munkafázis pereme a falvastagsággal egyező és enyhén kihajló volt, akár a **128. tábla 9.** kézzel formált bográcsé. A perem felső megvastagítása, enyhe fedőhornyos kiképzése egy külön rétegből áll, mely 6–7 mm-rel magasította meg az eredeti peremet, és négyzetesre formálta azt. Ezt a fűltől távolabb, még a rátett bordadísz magassága fölött, az edény falába simították. A réteg a fűl irányába vastagszik és lefelé is szélesedik: közvetlenül a fűl alatt, körülbelül a beszürkált díszítéssel egy vonalban, az edény közepe táján csatlakozik be az edény eredeti – 5 mm vastag – falába. Feltehetően ebből a vastag „hurkából”, s nem az eredeti edényfalból húzták fel az edény fűlét. A rákóczi falvi bográcsra a bordadísz egy újabb, második, illetve a fűlnél harmadik réteget alkot az edényen. Szerepe a fűlnél a két réteg összeerősítése is lehetett.

Az így kialakított, megerősített peremű bogrács az egyszerű, rátapasztott fűllel szemben a függőleges terhelést sokkal jobban bírhatta. E technikai megoldással indokolható, hogy miért nem volt szükség a belső fűlek használatára, szemben az Árpád-kori bográcsokkal.¹¹⁶⁹

Az edényeket a szabad tűz fölött használták. Eredeti színük bronzos csillogású világosbarna, a csillámos kerámi többségéhez hasonlóan rosszul átégve, szürke falmaggal.

67. kép 1. horizont, 2. és 5. technológiai csoport. A közölt szarmata agyagbográcsok elterjedése

1.: Békéscsaba-Felsőnyomási gazdaság III. (MRT 10, 2/158. lh.), 2.: Békéscsaba-Felvégi legelő (MRT 10, 2/1. lh.; MEDGYESI–PINTYE 2006, 13. kép 1), 3.: Békéscsaba-Hravszyki-tanya (MRT 10, 2/282. lh.), 4.: Békéscsaba-Kereki-dűlő II. (MRT 10, 2/55. lh.), 5.: Gyoma, Görbe-dűlő, Hornoch-tanya (MRT 8, 4/159. lh.), 6.: Gyoma, Ugari-dűlő, Dukony- és Bíró-tanyák (MRT 8, 4/238. lh.), 7.: Hódmezővásárhely-Fehértó (PÁRDUCZ 1952, X. tábla 3–6; VADAY 1984, 32, III. t. 1–2), 8.: Hódmezővásárhely-Solt-Palé (PÁRDUCZ 1935, XXXIV. tábla 8; VADAY 1984, 32, III. t. 3), 9.: Kecskemét-Mercedes gyár (közöletlen, eml. Sz. WILHELM 2017, 273), 10.: Kisújszállás-Konta, Bodzás-patak keleti partja (VADAY 1989, Taf. 45. 13), 11.: Kondoros-Brusnyicki tanya (Wenckheim-dűlő V., VADAY–RÓZSA 2006, 13. kép 8), 12.: Makó-Mikócsa-dűlő (Sz. WILHELM 2017, 22. kép 5), 13.: Orosháza-Monor (VADAY 1984, 32, V. t.), 14.: Orosháza-Szénási út (RÓZSA 2000, 6. kép 3), 15.: Örménykút-Pusztá dűlő, Matusik tanya (MRT 8, 7/40. lh.; VADAY 1984, 32, III. t. 4), 16.: Örménykút-Kuján-dűlő (MRT 8, 7/30. lh.), 17.: Örménykút-Veres tehén dombja (MRT 8, 7/52. lh.), 18.: Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A, 19.: Sándorfalva-Eperjes (VÖRÖS 1982; WALTER 2017, 38, 8. t. 1), 20.: Szajol-Tenyőhalom (SÁRI et al. 2000, 483), 21.: Szolnok-Vár (VADAY 1989, Taf. 124. 6), 22.: Szőreg-Téglagyár (ÁCS 1992a, VI. t. 2), 23.: Tiszabura-Pusztataskony-Taksony telek I. (közöletlen), 24.: Tiszaföldvár-Téglagyár (VADAY 1984, 32, III. t. 5–6, IV. t.), 25.: Üllő-5. lh. (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 275. kép)

¹¹⁶⁵ VADAY 1989, Taf. 45. 13; RÓZSA 2000, 6. kép 3.

¹¹⁶⁶ Közöletlen (ásatásvezető: Polgár Zoltán, DJM, 2009–2010).

¹¹⁶⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 347; KULCSÁR–MÉRAI 2011, 66, fig. 14, 16; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 275. kép.

¹¹⁶⁸ VADAY 1984, 38.

¹¹⁶⁹ MESTERHÁZY 1985, 152–157.

68. kép 1. horizont, 5. technológiai csoport. A **158. tábla 4.** bográcsperem törésfelülete (a); a **78. tábla 9.** bográcsfül (b)

Ahol megmaradt, ott a bogrács felülete a váll kiöblösödésének tetejéig enyhén kormos felületű, és hasuk másodlagosan égett.

Az 5/553/672. objektumból együtt került elő egy-egy lassúkorongolt csillámszemcsés, valamint egy kézzel formált bogrács. Három másik edény a pusztulási horizonthoz köthető. A rákóczipfalvi bográcsok a korszak végére keltezhetők, és a technikai minőségek közti átjárhatóságot bizonyítják: azt, hogy ez az edénytípus a késő szarmata – hun kori fazekasságba és a háziiparba is szervesen beépült.

Tripes

Az 5/208/301. erősen méhkasosodó veremből egy unikális háromlábú edény került elő (**65. kép 10, 298. tábla 5**). Sok aranycsillám és kevés tört kavics keverékével soványított. Kívül-belül egységesen, vékonyan vörösbarnára égett, törése fekete. Az edény alapja egy lassúkorongon formázott, tagolatlan és vízszintesen levágott peremű, enyhén kónikus falú tál, amelyet három nagy méretű, ívelten kihajló lábbal láttak el. A lábakhoz a kihajló „lábfejek” felett vastag, határozottan kiemelkedő, szögletesen levágott élű gerincet, megerősítő tagot dolgoztak, amely tompaszögben lecsapva csatlakozik az edényfalhoz. A lábak vastag gerincei az edény falába illesztést nagyobb felületen tették lehetővé, és a súlyt jobban elosztották a lábakon. Az edény talprésze másodlagosan nem égett meg, csak a lábvégek színeződtek el. Ez alapján valószínűsíthető, hogy parázsba állítva használhatták, de

nagyobb hőhatásnak, lángoknak nem volt kitéve. A tálrész mintegy harmada hiányzik; a lábak szinte épek.

A szarmata háromláb egyedülálló az ismert anyagban. Az edénynek jó párhuzamait sem a szarmata Barbarikum anyagában, sem más területeken nem találtam. A római kori kerámia háromlábak a nyugati provinciákban elsősorban az 1–2. században terjedtek el. Jelenlétüket helyi kelta hatásnak tulajdonítják, vagy itáliai eredetet valószínűsítnek. A kisebb és nagyobb formaváltozatoknak egyaránt, széles, egyenes lábaik vannak, amelyek – Rákóczipfalvától eltérően – mélyen az edényaljba benyúlva, egymás mellől indulnak, s a meredek talpak átmérője nem éri el az edény szélességét.¹¹⁷⁰ Az edénytípus továbbélése a kelet-alpi vidéken a 3. századig mutatható ki. Edényünk legközelebbi párhuzamának a provinciális anyagból egy budaörsi edénytöredék tartható, amelyet Domitianus–Traianus kori *sigillata* keltez.¹¹⁷¹ Egy Moesia Inferiorból, Hotnița területéről közölt edény formája a nyugati háromlábú tálak típusától eltér. Alapformája egy mély, ívelt falú tál, a rákóczipfalvihoz hasonlóan kifelé ívelő, kerek lábakkal látták el. A 3. századra keltezhető.¹¹⁷²

¹¹⁷⁰ BEHN 1910, 127, Kat. 884–885; BÓNIS 1942, 24, Taf. XXIV; HILGERS 1969, 82 (*tripés*), fig. 74–75; KARNITSCH 1972, 144–148, Taf. 69–70; PLESNIČAR-GEC 1977, 54, Taf. 7. 19–21; BOJVIĆ 1977, 53, Taf. LII, 470; Taf. CII, 470; BRUKNER 1981, 40, Tab. 84. 69–73; TOPÁL 2003, 12; CSAPLÁROS–HINKER–LAMM 2012; OTTOMÁNYI 2012b, 242–244.

¹¹⁷¹ OTTOMÁNYI 2012b, 191. kép 7, 192–194.

¹¹⁷² SOULTOV 1976, 22, 109; SULTOV 1985, 87, Tab. XLIV. 6; a lelőhelyhez FALKNER 1999, 108–110.

A római kerámia triposok formavilága ritkán a környező császárkori barbár kultúrákban is visszaköszön. Ilyen egy kvád háromlábú csésze Barancsról (Branč-Helyföldről), amely a lelőhely harmadik, késő császárkori (250/270–35/370) települési fázisához tartozik.¹¹⁷³ Az Érmellékről, Tasnádról/Taşnad-Sereről szintén egy kézzel formált háromlábú csészét ismerünk, amely a lábak mellett egy függőleges állású füllel is ellátott: a római lábastalak és a fülcsészék keresztesítésének tűnik. A település anyaga a 3. század második felétől a 4. század első feléig keltezhető (C1b/C2 fázis, esetleg C3-ig).¹¹⁷⁴ Formailag közelebbi párhuzamokat találunk kelet-alpi késő antik magaslati telepeken. Ezek szélesek és sekélyek, egyenes, enyhén kihajló fallal, három rövid lábbal ellátva (Szlovénia), vagy erősen kihajló tálformák a rákóczi-falvihoz hasonló ívelt lábakkal (Karinthia). A lelőhelyeket a 6. század végéig, esetleg a 7. századig keltezik.¹¹⁷⁵

A kora császárkori háromlábú kerámiaedényeket általában konyhai edényeknek értékelik.¹¹⁷⁶ Előfordul, de nem jellemző, hogy az edényeknek rituális funkciót tulajdonítanak, mert a kerámiaedényeket a római vallással és rítusokkal foglalkozó irodalom általában nem tekinti rituális eszköznek.¹¹⁷⁷ Az áldozati rítusokhoz általában nagyobb méretű, díszesebb, három- vagy négylábú fémedényeket kapcsolnak. Az egyszerű vas háromlábak azonban szintén elsősorban konyhai funkciókat láthattak el. Használatukhoz egy további edényre volt szükség, amelyet a vas keretre helyeztek. Az edények széles körben elterjedtek a Birodalomban. A késő antik és kora bizánci formák a 2–3. századi előzményekhez hasonlóan általában kifelé ívelő, esetleg kissé ki is szélesedő talpcskákkal rendelkeznek. Ezek az enyhén széttartó ívelt lábak akár közvetlen előképként is szolgálhattak a szarmata területen talált edény kialakításához. A forma igen hosszú életű, azonban jól keltezhető, a rákóczi-falvi edénnyel egykorú példányai is ismertek (Keszthely-Fenekpusztáról valamint a gorai eszközeletről), amely a kerámia-analógiákról nem mondható el.¹¹⁷⁸

Keleti irányba kitekintve, a korábbi szarmata párhuzamokra, a háromlábú kőedényekre is utalnunk kell. Ezek a hordozható kőoltárok a füstölőkkel együtt elsősorban

sírokban tűnnek fel, és a tűzkultusz jeleként értékelik őket.¹¹⁷⁹ Az alföldi késő szarmata anyagban a speciális kialakítású, füstöléshez, világításhoz, s valószínűleg rituális használatához is köthető edények köre viszonylag tág, s köztük számos egyedi darab tűnik fel. Ezek közé tartoznak a mécsek, amelyeket csillámos-szemcsés kerámiából is készítettek. Békéscsabáról és Sándorfalváról közöltek két eltérő formai típusba tartozó példányt.¹¹⁸⁰ A speciális funkciójú kerámiák közt lábas edényeket is találunk. Ilyen egy madarasi kocka alakú, bekarcolt díszű, négy kis méretű lábbal ellátott kézzel formált edényke.¹¹⁸¹ Egy magyarkanizsai besimított díszű edény pedig a kétosztatú edények és a négyszögletes edények sajátos, lábakkal ellátott ötvözetének tekinthető. Lábai egyenesek, négyszögletes keresztmetszetűek, külső éleik a téglalap alakú kétosztatú edény sarkaival egy síkot alkotnak, a madarasi edény megoldásához hasonlóan.¹¹⁸² A rákóczi-falvi háromláb jól illeszkedik ehhez a körhöz, amely a késő szarmata kori fazekasság kísérletező kedvére utal és arra, hogy a falusias településeken olyan igények léteztek, amelyek újabb, speciális formák kialakítását követelték.

A csillámos-szemcsés árut valószínűleg nagyobb műhelyekben gyártották, és Rákóczi-falván helyi kerámiagyártásra semmi sem utal. Ez azt jelenti, hogy a háromláb valószínűleg nem helyben készült, s így inkább egy értékesített árunak tartható, mintsem helyi kísérletezés egyedi eredményének. Abban szinte biztosak lehetünk, hogy a rákóczi-falvi edény formája nem önálló újítás, s hogy a fazekas vagy az Alföldön, vagy római területen látott olyan edényt, amelyet utánozni kívánt. A két lehetőség közül – más esetekhez hasonlóan – nem tudunk választani.

Az 5/208/301. jelenség helyzete a településen belül nem speciális, s a kísérletek alapján a kontextus sem mutat semmi rendhagyót (**38. tábla**). Ennek ellenére nem valószínű, hogy a tripos egyszerű konyhai használatra, étel elkészítésére vagy melegítésére szolgált volna. Szabad tűz fölötti használatát megengedi a forma, és támogathatja az is, hogy jobbra ebből az anyagtypusból készültek a késő szarmata bográcsok. Kialakítása azonban túl speciális, s az edény égésnyomai sem utalnak arra, hogy szabad tűz fölött intenzíven használták. Az antik előképek áttekintése a funkció tisztázását viszont nem segítette elő. Így amennyiben a hétköznapi étkezési kultúrától eltérő funkciót keresünk, lényegében a korszakról alkotott általános ismereteinkre vagyunk utalva. Ez alapján a füstölőedényként való használat tűnik legvalószínűbbnek.

¹¹⁷³ KOLNÍK–VARSÍK–VLADÁR 2007, 56, obr. 14, Tab. 146. 19; Tab. XXXVI. 6.

¹¹⁷⁴ GINDELE 2010, 110, Taf. 112, 8a–d.

¹¹⁷⁵ STEINKLAUBER 1990, 118–119, 124–125, Abb. 31–32; CIGLENEČKI 2000, 76, Abb. 88. 8, 89. 13.

¹¹⁷⁶ ZABEHLICKY–SCHEFFENEGGER 1997; MEYER-FREULER 2005, 383; CSAPLÁROS–HINKER–LAMM 2012, 236; OTTOMÁNYI 2012b, 244.

¹¹⁷⁷ HILGERS 1969, 82, 290–291; SIEBERT 1999, 88–102, főként 93–95; KRAUSKOFF 2005.

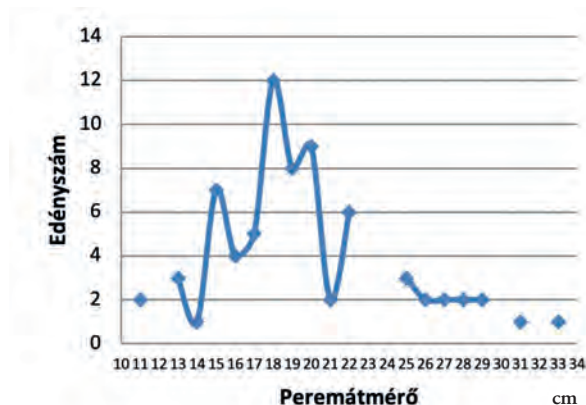
¹¹⁷⁸ BOŽIČ 2005, 346–351; RUPNIK 2013, 507; BUSULADŽIĆ 2014, 131–132, 201, Pl. 55–56, fig. 173, 176, 178.

¹¹⁷⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 49, 38–39. kép.

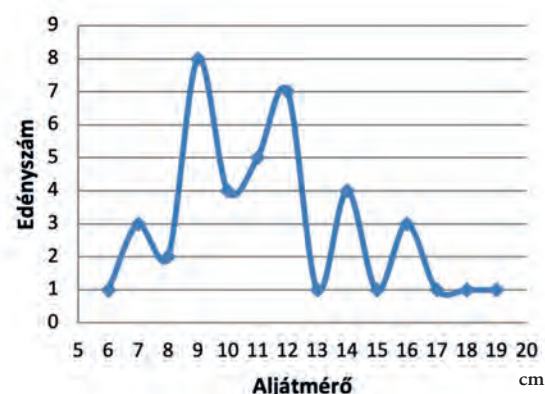
¹¹⁸⁰ MEDGYESI–PINTYE 2006; WALTER 2017, 39, 8. t. 2.

¹¹⁸¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 326, 24. tábla 13.

¹¹⁸² ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 99, 38. kép.

a

b

27. **diagram** 1. horizont, 5. technológiai csoport. A fazekak perem- (a) és aljátmérőinek (b) eloszlása és mennyisége

Metrikus adatok

A lassúkorongolt kerámia anyagmennyisége nagyságrendileg a szemcsés kerámiával azonos, és ebben az esetben is kétszer annyi fazékperem-töredék található köztük, mint aljtöredék (89:45 db).

A méretadatok szórása a szemcsés kerámiáénál jóval nagyobb (27. *diagram*). A fazekak peremátmérői ugyanott sűrűsödnek, mint a szemcsés kerámia esetében (18–20 cm). A kisebb fazekak leggyakoribb átmérője viszonylag nagy – 15 cm –, az ennél kisebb peremátmérőjű edények kifejezetten ritkák. Egy nagy méretű edénytípussal is számolnunk kell, amelynek peremátmérője a nagyobb kézzel formált fazekak jellegzetes mérettartományához közelít (25–30 cm). Egyetlen lelőhelyet, a sándorfalva-eperjesit tudjuk ezekkel az adatokkal összehasonlítani, ahol a rákóczifalvitól eltérő, jellemzően kisebb mérettartományokat rögzítettek. A legkisebb tartomány (7–9 cm) Rákóczifalván hiányzik, míg a legnagyobbak (16–21 cm) a rákóczifalvi fazekak nagyságától jelentősen elmaradtak.¹¹⁸³

Az aljátmérők szórtsága alapvetően valószínűleg ugyanazt a három rákóczifalvi mérettartományt tükrözi. Az adatok a szemcsés kerámiáénál jellemzően nagyobbak: a nyúlánk testű lassúkorongolt fazekak viszonylag széles talpa általános jelenség. A 14–16 cm körüli, vagy még nagyobb talpak tartozhatnak a legnagyobb, 30 cm körüli peremátmérőjű edényekhez. Ezek az arányok egyrészt a kisebb lassúkorongolt fazekakat, másrészt a kézzel formált szarmata kerámia nyúlánk testű, enyhén öblösödő edényeit idézik.

Sándorfalván a méretadatok szintén jellemzően kisebb fazekakra utalnak.¹¹⁸⁴

A többféle, egymástól jól elkülönülő soványítás-, égetésmínőség és az anyagtypusok különböző mérettartománya több, azonos időben együtt élő műhely hagyományra figyelmeztet.

Elterjedés

A csillámos-szemcsés kerámia első összefoglalása óta¹¹⁸⁵ számos leletanyag értékelésére sor került. Ezek közül Vörös Gabriella kiskundorozzmai edénylelet-újraközlése emelhető ki a zárt leletegyüttes jellegzetes anyaga miatt,¹¹⁸⁶ valamint Rózsa Zoltán és Vaday Andrea részletes tipológiát tartalmazó orosházi, illetve endrődi anyagközlései.¹¹⁸⁷ Walter Dorottya újabban összefoglalóan is foglalkozott a csillámos-szemcsés kerámiával, elkészítette a közölt anyag elterjedési térképét 49 lelőhellyel, és munkatársaival természet tudományos vizsgálatokat is végeztek a sándorfalva-eperjesi telepnyagon.¹¹⁸⁸

Az első értékeléstől kezdve az anyag dél-alföldi túlsúlya volt érzékelhető, amely Vörös Gabriella telepértékeléseinek következtében még jobban megerősödött,¹¹⁸⁹ és mára egyértelművé vált. Az anyagtypus jelen van a Közép-Tisza-vidék

¹¹⁸³ WALTER 2017, 35.

¹¹⁸⁴ WALTER 2017, 36, 17. lj.

¹¹⁸⁵ VADAY 1984.

¹¹⁸⁶ VÖRÖS 1987.

¹¹⁸⁷ RÓZSA 2000; VADAY 2011a.

¹¹⁸⁸ WALTER 2017; WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017, a további anyagközléseket ld. uo. 5. lj. Jellegzetes anyagot közöltek továbbá Pádéról: Трифуновић 2016, T. 185. 5–7.

¹¹⁸⁹ VÖRÖS 1982; VÖRÖS 1984a; VÖRÖS 1984b; KŐHEGYI–VÖRÖS 1992; VÖRÖS 1992.

teljes területén is, de jóval elszórtabban mutatták ki. Ebből feltételezhetően arra következtethetünk, hogy a rákóczipfalvihoz hasonló csekély arányban lehetett jelen a térségben.¹¹⁹⁰ A csillámos-szemcsés soványítású lassúkorongolt kerámia legészakibb ismert lelőhelyei Jászfelsőszentgyörgy környékén találhatóak. A bagi lelet kézikorongolt fazeka más edénytípusaihoz hasonlóan máig egyedülálló a közölt Pest megyei anyagban.¹¹⁹¹ Füzesabonyból csillámos soványítású, formailag a rákóczipfalvi anyaghoz hasonlító (a 4. peremtípushoz sorolható) fazekat közöltek, de a fazék testén mélyen lehúzódo karcolt díszítés már idegen a közép-Tisza-vidéki anyagtól.¹¹⁹² Kérdéses, hogy a Duna menti Dusnok-Izsákpusztán a kavicsos-csillámos soványítású lassúkorongolt, erősen díszített kerámia a Tisza-vidéki kerámiaáruval azonos, vagy egy párhuzamos jelenséggel számolhatunk.¹¹⁹³ Igazodási pontokat adhat a szarmata füles bográcsok északi elterjedési határa, amely jelen tudásunk szerint az üllői és tiszaburai lelőhelyek kivételével Szolnok–Szajol–Kisújszállás vonalában húzódik. Lassúkorongolt kerámiával ettől a vonaltól északabbra is számolhatunk a Tisza mentén, de ezek minősége már szinte biztosan eltérő.¹¹⁹⁴

A gyorskorongolt szemcsés kerámiával való párhuzamos jelenléte miatt fontos hangsúlyozni, hogy e két kerámiatechnológiai csoport elterjedése részben eltérő területet fed le. A két csoport közel azonos arányban egyelőre Rákóczipfalván, Tiszaföldvár–Téglagyáron valamint a kengyeli késő szarmata lelőhelyeken figyelhető meg.¹¹⁹⁵ Ez a jelenség csak úgy értelmezhető, ha a Szolnoki-ártér és a Tiszazug térségét az északi és déli, főzőedényeket gyártó fazekasműhelyek is elérték áruikkal, és a lakosság mindkettőre azonos arányban tartott igényt. Az egyes lelőhelyeken megjelenő technológiai és anyagcsoportok arányainak vizsgálatánál a kronológiai mellett a földrajzi tényező figyelembe vétele is hangsúlyos kell, hogy legyen.

A lassúkorongolt kerámia további, különböző anyag-típusai más lelőhelyeken is feltűnnek. A dél-alföldi lelőhelyekre széles körben jellemző soványítástípusok közül a publikációk alapján a csillámos-szemcsés és a kavicsos közös a rákóczipfalvi edényekkel (rákóczipfalvi 1. és 5. anyag-típus).

A rákóczipfalvi lelőhelyen a tört kerámia viszonylag nagyarányú használata jellemző. Erre a soványítástípusra a déli lassúkorongolt anyagból Tápéról és Sándorfalváról van adat.¹¹⁹⁶ A mézrögös soványítás a lassúkorongolt kerámiában Orosházára jellemző, megjelenik Algyőn, és kis számban a kondorosi lelőhelyről is ismerjük.¹¹⁹⁷ A csongrádi anyagok mellett Kondoroson és Orosházán is gyakori volt a kavics és a csillám teljes mellőzése.¹¹⁹⁸ A fehér tört kavicsos és a durva homokos soványítás Rákóczipfalván nincs jelen.¹¹⁹⁹ Sándorfalván többféle kötőrmelékkel illetve legömbölyített, szitált kavics használatát is megfigyelték, amelyhez azonban mindig kapcsolódott a csillám használata. Ráadásul itt a csillám önálló soványítóanyagként is megjelenhetett.¹²⁰⁰ Ezek az adatok egyelőre nagyon szórványosak ahhoz, hogy belőlük a különböző műhely hagyományok elterjedésére lehessen következtetni.

A 2–5. anyag-típus formakincse a csillámos soványítású kerámiával egy egységet alkot, de a fazekak részletkidolgozásaiban eltérések tapasztalhatóak. Az edényeken több olyan formai elem is megjelenik, amely a csillámos-szemcsés anyag-típusra nem jellemző. A széles, erősen ívelt, lekerekített vagy ferdén levágott peremű edények (1, 5. peremtípus) a lassúkorongolt kerámia egyik legjobban elterjedt típusát alkotják.¹²⁰¹ A csillámszemcsés kerámiára nem jellemző peremváltozatok közé tartozik a vízszintesen kihajló és fedőhornyos perem (pl. **37. tábla 9**), melynek jó párhuzama egy kiskundorozsmai fazék kialakítása.¹²⁰² A **31. tábla 20.** kis méretű fazék párhuzama az orosházi anyagban nagyobb méretben található meg.¹²⁰³ Rákóczipfalván a 2–5. anyag-típus aljkiképzése is több variációt mutat. A csillámhoz hasonló egyszerű, gondosan eldolgozott talpon kívül jelentkezik enyhén konkáv falú, a gyorskorongolt szemcsés kerámia talpához hasonló forma, valamint közepesen kihajló aljrészek is.

A rákóczipfalvi lassúkorongolt kerámia formai variációi összességükben sem közelítik meg a békési lassúkorongolt anyagok tipológiai skáláját. Nincs jelen az orosházi rövid, enyhén kihajló peremű csoport, sem annak a tagolt peremű

¹¹⁹⁰ VADAY 1989, 163. Ekkor tíz lelőhelye volt ismert a megyéből.

¹¹⁹¹ VADAY 1985a; ÁCS 1992a, 100.

¹¹⁹² SZABÓ 1990, 177, 179, 10. kép, ill. vsz. ide tartozik a 11. kép 1. perem is.

¹¹⁹³ BALOGH 2001, 32.

¹¹⁹⁴ Tiszafüred–Morotvapart: CSEH 1991a, III. tábla 1, 3, IV. 3, VII. 3. Befűtött hullámvonal- és vonalkötegekkel díszítettek. Oszlár–Nyárfaszög: BORSÓDI 2019, 33, 2. tábla 2. Durván bekarcolt vonalköteggel. Polgár–Kengyel-köz: HAJDÚ et al. 1997, 108. Tiszavasvári–Városföldje–Jegyző tag: ISTVÁNOVITS 1999.

¹¹⁹⁵ CSEH 1998, 94; CSEH 2001, 118.

¹¹⁹⁶ VÖRÖS 1992, 22. Sándorfalván a petrográfiai vizsgálatok erősítették meg a kerámiatörmelék és kerámiasalak soványítóanyagként való használatát: WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017, 135–137.

¹¹⁹⁷ KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, 110; VADAY–RÓZSA 2006, 6. kép 15.

¹¹⁹⁸ VADAY–RÓZSA 2006, 93; RÓZSA 2000, 91.

¹¹⁹⁹ SÓSKUTI 2010, 176; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 155, 159, 10. kép 1, 11. kép 2.

¹²⁰⁰ WALTER 2017, 40, 9. tábla.

¹²⁰¹ RÓZSA 2000, 92, 19. kép 17; VADAY 2011a, 227–228.

¹²⁰² VÖRÖS 1987, 14.

¹²⁰³ RÓZSA 2000, 19. kép 11–13.

változatai,¹²⁰⁴ vagy az erősen kihajló peremű általános peremforma tagolt variációi sem.¹²⁰⁵ Az orosházi telepen az aljkiképzés is sokszínűbb: Rákóczifalvával ellentétben ott a durva és vastag; gömbölyűen kihajló; illetve erősen kihajló, talpperemes edények is megjelennek.¹²⁰⁶ Endrődön a talpperem szintén ritkán jelenik meg, de az aljak közt meredeken-erősen kihajlóak figyelhetők meg, nagy méretbeli ingadozással. Ez – a rekonstruálható formákkal összhangban – sokszínűbb fazékkformákra utal.¹²⁰⁷

A lassúkorongolt kerámia díszítése változatos és gyakori. Rákóczifalván a csillámos soványítású kerámia díszítése ritkább, mint az többi anyag típusé. Összességében pedig a dél-alföldi lelőhelyekhez képest a rákóczifalvi anyag mintakincsében is szegényesebb. A fazekak díszítése közvetlenül a perem alatt, vagy a vállon helyezkedik el. A gyakori árkaívűek, mélyen díszített oldalfalak nem fordulnak elő.¹²⁰⁸ Egyetlen párhuzam nélküli motívum tűnik fel: egy szakaszonként lemélyített vízszintes vonalköteggel és hullámvonalköteggel díszített töredék (**37. tábla 10**). Tágabban a Párducz által is nagy számban közölt beszúrkált díszű töredékek közé tartozik.¹²⁰⁹

A mennyiségi, formai, díszítéstílusbeli különbségek hasonló képet rajzolnak ki: a dél-alföldi anyagban jóval több és sokfélebb a lassúkorongolt kerámia, ugyanakkor Rákóczifalván a Dél-Tisza-vidékre nem jellemző műhely-hagyományok is megjelennek. Feltételezhető, hogy a lassúkorongolt kerámiát előállító fazekasműhelyeken belül a csillámos soványítást csak meghatározott műhelyek, műhelyközpontok használták. Ez a jelenség minden bizonnyal összefügg speciális soványítóanyagokkal, amely valószínűleg a Maros mentén jutott el a Maros–Körös közére és a Tisza-vidékre.¹²¹⁰ A képet árnyalja, hogy bizonyos formai típusoknak szűkebb földrajzi regionalitása a Dél-Alföldön belül is kimutatható.¹²¹¹ Hogy e jelenségnek kronológiai vagy földrajzi oka van, esetleg mindkettő, csak további anyagközlések dönthetik el.

Kelkezés

A csillámos-szemcsés lassúkorongolt kerámia keltezéséről ma sem tudunk sokkal többet, mint első összefoglalásuk idején, ugyan lelőhelyeink azóta látványosan megsaporodtak.¹²¹² A lassúkorongolt áru a szemcsés kerámiához hasonlóan a római–szarmata kereskedelem harmadik fázisában jelenik meg, vagyis a harmadik század vége előttre bizonyosan nem keltezhető. Temetkezésekből Madaras-Halmokon, valamint Makó-Mikócsa-dűlőn ismerjük.¹²¹³ Mindkét sírban töredékes fazékaljak kerültek elő egy-egy női sírból. A kerámia formai tipológiája egyelőre nem eredményezett pontosabb korszakolási lehetőséget.¹²¹⁴ Keltező értékű importtárgyakat is tartalmazó anyagok például a tiszaföldvár-téglagyári, az algyői, az orosháza-szénási-úti telepek, valamint a bagi edénylelet.¹²¹⁵ A mázas dörzstál- és korsótípusok, Kowalk-típusú üvegpoharak a 4. század második felénél korábbi, esetenként 4. század végénél korábbi keltezésűekben az esetekben kizárják. Az Alföldön korábban ismeretlen szarmata agyagbogrács megjelenése illeszkedik a keleti kulturális kapcsolatok erősödésének folyamatába, amely a 4. század második felétől mutatható ki egyértelműen.¹²¹⁶

Az utóbbi években történtek azonban utalások arra – szintén a szemcsés kerámia kutatásához hasonlóan – hogy a csillámos-szemcsés kerámia a 4. század második felénél hamarabb is megjelenhetett a szarmata telepeken. A legújabb keltezési javaslatok a 4. század első harmadát, esetleg a 3. század végét vagy a 4. elejét jelölik meg a használat kezdetének.¹²¹⁷ A római importtárgyak természetesen nem keltezhetik egy-egy szarmata telep teljes használati időszakát. A regionálisan különböző technikai és formai hagyományok kialakulása, a gyors- és lassúkorongolt kerámiatípusok valószínűsíthető egymásra hatásai miatt is feltételezhető, hogy ezek az áruk egy-két generációnál hosszabb ideig voltak használatban. Ugyanakkor abba a hibába sem szabad esnünk, hogy a különböző elterjedési területtel és minőséggel rendelkező kerámiatípusokat automatikusan egymással egykorúnak tekintsük. A kérdés a több horizonttal rendelkező, évszázadokon át fennálló települések közlése, és természettudományos vizsgálatok bevonása nélkül feltehetően nem lesz megoldható.

¹²⁰⁴ RÓZSA 2000, 19. kép 1–5.

¹²⁰⁵ RÓZSA 2000, 19. kép 9–10, 14, 18–21.

¹²⁰⁶ RÓZSA 2000, 91.

¹²⁰⁷ VADAY 2011a, 229, fig. 43–44.

¹²⁰⁸ VÖRÖS 1992, 22; RÓZSA 2000, 91.

¹²⁰⁹ PÁRDU CZ 1935a, 181–182; PÁRDU CZ 1938, 107.

¹²¹⁰ WALTER 2017, 40–42; WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017, 137–139.

¹²¹¹ RÓZSA Zoltán egy 2007. évi, szabadkai konferenciaelőadása alapján a sűrűn díszített peremű és vállú lassúkorongolt fazekak (pl. JRA 1998, Kat. 154.) kifejezetten Orosháza környékére jellemzőek.

¹²¹² VADAY 1984, 40–41.

¹²¹³ VÖRÖS 1987, 17; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 322, 76. tábla 7; PÓPITY 2014, 167, 9. kép 4.

¹²¹⁴ VÖRÖS 1994, 22; RÓZSA 2000, 94.

¹²¹⁵ További lelőhelyeket és hivatkozási adatokat ld. WALTER 2017, 43.

¹²¹⁶ VADAY 1984, 38–40.

¹²¹⁷ BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 159; HARASZTI 2017, 135; SZ. WILHELM 2017, 273; WALTER 2017, 42–44.

Eredet és továbbélés

A lassúkorongolt fazekak formájának eredetkérdése bizonytalan, a kérdés az irodalomban nem részletezett. A rákóczi-falvi egyszerű, tagolatlan testfelépítésű példányok leginkább a szarmata kézzel formált kerámia legjellemzőbb, széles szájú, enyhén kihajló, s gyakran enyhén megvastagodó peremű, tojásdad alakú fazekaira emlékeztetnek.¹²¹⁸ A formakincs hasonlósága a fedőkre, tálakra és Rákóczi-falva esetében a bográcsokra is igaz. A tört kerámiával soványított 2. anyag típus összetétele és égetése is közel áll a kézzel formált kerámia jobban eldolgozott példányaihoz, és a vastag, könnyen töredező vörösbarna homokbevonat is megjelenhet rajtuk. Másrészt a lassúkorongolt kerámiához használt aranycsillám néha a kézzel formált kerámia alapanyagában is előfordulhat. Szem előtt kell tartanunk a sándorfalvi anyagban megfigyelt gyorskorongolt csillámos-szemcsés fedőt, valamint a gyorskorongon megformált, tört kerámiával durván soványított házikerámia jelenlétét is (ld. a 2. technológiai típusnál).

Mindezek alapján felvethető, hogy a kézzel formált kerámia hagyományai és a különböző korongolástechnikájú főzőedények műhelyei között olyan kölcsönhatás állt fent, amely a lassúkorongolt kerámia technikai és formai jellemzőiben is megmutatkozik. A késő szarmata lassúkorongolt kerámia a kézzel formált kerámiából belső fejlődés útján létrejött árunak is tekinthető; illetve jobb hipotézisig annak tekintendő.

A fejlődéssel együtt a soványítóanyagok specializálódása is lezajlott a műhelyekben. A csillámos-szemcsés kerámia a lassúkorongolt árutípusok esztétikailag és minőségileg legmagasabb szintű változatát jelenti. A főzőedényeket a korongolástechnika elsajátításával – és esetleg más technikai hagyományok hatására – tovább formálhatták: profilálhatták a testet, vagy fedőhoronnyal láthatták el a peremet. Jász-Nagykun-Szolnok megyéből például osztott peremű, erősen fedőhornyos, lassúkorongolt fazékperemet ismerünk.¹²¹⁹ A kölcsönhatás azért is felvethető, hiszen a központi Barbarikum területén – valamint esetleg az Észak-Alföldön is – a gyors- és lassúkorongolt házikerámia egyaránt nagyobb számban lehetett használatban.

A belső fejlődés feltételezése mellett a szarmata határterületek korongolt házikerámia-típusainak hatását is meg

kell vizsgálnunk. A csengersimai fazekakkal technikailag és formailag azonos áru Rákóczi-falva és Tiszaföldvár-Téglagyár alapján a Közép-Tisza-vidékre már nem jutott el (ld. a 2. technológiai csoportnál). A csengersimaiak az üllői típusú szemcsés kerámiához hasonlóan hullámzóan bordázott felületűek, és talpukon ugyanúgy megtalálhatók a korongról való levágás koncentrikus nyomai. A kölcsönhatás mégsem zárható ki, hiszen a csengersimai edények formailag szoros összefüggésbe hozhatóak a Dél-Alföldön és Közép-Tisza-vidéken elterjedt lassúkorongolt fazekakkal. Hasonló problémákkal találkozunk Tiszavasvári esetében is. A részben helyben gyártott fazekak anyagában a csillám nem található meg, csak a homokos, szitált vagy tört kavicsos soványítás.¹²²⁰ A tiszavasvári edények talpán is látható a korongról való levágás nyoma.¹²²¹ Díszítőmotívumaik és -technikájuk viszont a dél-alföldi lassúkorongolt kerámia vonalkötegeivel és vonalkötegekkel kombinált, beszürkült fűsnyomaihoz hasonlít.¹²²² A hasonló áru elterjedésének déli határa bizonytalan.

Az üllői, csengersimai és tiszavasvári leletanyagok esetében a gyártás helyét pontosan ismerjük: helyben készültek. Ugyan a technika, a forma és a díszítés is hasonlóságokat mutat, de együttes vizsgálatukkal ezek az árutípusok egymástól élesen elkülönülnek. Mindezek ellenére e kerámiák közti kapcsolatok feltárása, a műhelykörzetek meghatározása ma még nagyon távolinak tűnik. E kérdés tisztázásához is az észak-alföldi leletanyag nagyobb ismeretére lenne szükség.

Helyi csillámos-szemcsés kerámiából főzőfazekakon kívül keleti eredetű edénytípusokat is gyártottak (felsőfüles bográcsok). Ugyanezek a műhelyek ritkán az antik világból is vehettek ötleteket, de az előképeket jelentősen átalakították (mécses, háromláb), és egyszerű, új formákat is kialakítottak (kónikus falú felsőfüles tálak). Ez a jelenség – sok másához hasonlóan – a késő szarmata Alföld tág kapcsolatrendszerét, és a különböző irányú hatások helyi anyagi kultúrába való sajátos szelekcióját és integrálását mutatja látványosan.

Az új technológiák a kézzel formált kerámiát a korszak végéig sem tudták teljesen kiszorítani: előállításuk településeken nem szűnt meg. Ez vagy azt jelenti, hogy a jobb árut

¹²²⁰ ISTVÁNOVITS 1999, 179.

¹²²¹ ISTVÁNOVITS 1999, Pl. VII. 2, XVII. 6, XXXVI. 2.

¹²²² Például ISTVÁNOVITS 1999, Pl. VI. 2–3, XII. 1. Vízszintesen kihajló peremű, erősen ívelt oldalú, bekarcolt vízszintes vonalkötegek alatt beszürkült mintasorral díszített, lassúkorongolt fazék például Algyőről vagy Kiskundorozsmáról ismert (VÖRÖS 1987; KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, IV. t. 8). A díszítés hasonlósága miatt VÖRÖS 1987, 12. a tiszaszalár-bashalmi anyagot a dél-alföldi lelőhelyek közé sorolta, míg ISTVÁNOVITS 1999, 182. szerint Tiszaszalár legerősebben a tiszavasvári lelőhelyhez kapcsolódik.

¹²¹⁸ A kézzel formált kerámia jó lassúkorongolt párhuzamai származnak az endrődi anyagból is (VADAY 2011a, 228).

¹²¹⁹ VADAY 1989, Abb. 46. 9. A békési anyagok nagyobb mennyiségű tagolt és fedőhornyos peremmel rendelkeznek, de kevés mutat átfedést a gyorskorongolt peremekkel. Ilyen pl. VADAY 2011a, Pl. 40. 2, VADAY 2011b, Pl. 34. 17.

gyártó műhelyek termékeire nem volt mindenhol igény, vagy azt, hogy nem volt elérhető – megfizethető vagy fizikailag elérhető – minden közösség számára.

5.3.5. Bizonytalan korongolástechnológiájú kerámia (4. és 6. technológiai csoport)

Gyors- vagy lassúkorongolt kerámia

A 4. technológiai csoportba olyan töredékek kerültek, amelyek korongolástechnológiája a töredék kis mérete vagy bizonytalan korongolásnyomai miatt nem volt eldönthető. Hasonló jellegű áru gepida kori jelenségekben is előfordul, szarmata korinak csak a zárt szarmata kontextusú töredékeket határoztam meg (29 edény 53 töredéke).

Tört/szitált kavicsal és/vagy tört kerámiával soványítottak, égetésük az oxidációs foltokkal tarkított redukciós, vagy elégtelen oxidációs minőségekhez tartozik, színük világos-, vörös- vagy sárgásbarna, szürke foltokkal tarkítva. Az ide sorolt peremtöredékek közepesen kihajló, enyhén megvastagodóak, ferdén levágottak (49. tábla 11, 106. tábla 6). A gyors- és lassúkorongolt házikeramiatípusok rosszul meghatározható, regionális árukhoz tartozó darabjait jelentetik, és a korongolástechnikák közti életlen határvonalakra figyelmeztetnek.

Velük szemben egyértelműen a lelőhelyen idegen technológiai- és anyagtípusba tartozik a 8/351/549. műhely három edénye: egy bögre, egy fazék töredékei, valamint egy hasonló anyagú, de kézzel formált, ép tégely (262. tábla 2–4). Homokkal, tört kavicsal és csillámmal soványítottak, sötétbarna-fekete foltosak. A bögre vékony falú, finom kidolgozása, erősen öblösödő, vállán befésült vonalköteg indul. A fazék és a bögre koncentrikus levágásnyomai a gyorskorongolt kerámiára jellemzőek, de falukon erős felhúzásnyomok nem láthatók. Soványításuk, égetésminőségük a dél-alföldi lassúkorongolt kerámiát idézi, de a bögre formavilága, díszítése attól idegen. Feltételesem császárkori vagy a tiszavasvári településsel egykorú, hun kori, északi házikeramiatípushoz tartozhatnak, de mennyiségük sajnos túl kevés a következtetések biztos levonásához.

Lassúkorongolt vagy kézzel formált kerámia

Az előző csoporthoz képest a kérdéses lassúkorongolt kerámiához jóval több anyagot soroltam (6. technológiai csoport, 171 edény, 214 töredék). A technológiai csoport szintén szükségmegoldásként született, a töredékek technikáját általában kis méretük miatt nem lehetett eldönteni.

Soványításuk vegyes képet mutat. Általában erősen soványítottak, és 2–4-féle adalékanyagot használtak fel hozzájuk. Leggyakoribb a tört kerámia és a tört kavics együttes használata. Égetésükre a kézzel formált kerámiához hasonló minőségek jellemzőek (elégtelen oxidációs, illetve vegyes égetés), a redukciós égetésminőségek közül az oxidációs foltokkal rendelkező a leggyakoribb.

A fazekak oldaltöredékei mellett ide soroltam néhány nagyobb aljtöredéket: ezek kidolgozása jó minőségű, egyenletes falvastagságúak, de a lassúkorongolt anyag átlagánál durvább hatásúak (5. tábla 10, 94. tábla 2, 179. tábla 2, 268. tábla 7). Korongolásnyom nem látszik belsejükön. Néhány, a lassúkorongolt kerámia kiképzésére hasonlító peremtöredéknél a perem profilálására szolgáló simítóeszköz nyomai olyan durvák, hogy esetükben még a kézikorong használata is nagyon bizonytalan (5. tábla 1, 5. tábla 7, 55. tábla 3, 122. tábla 10, 245. tábla 4, 268. tábla 2). Egyedi megoldás egy tört kavicsal erősen soványított, hengeres nyakú, tojásdad testű fazék (61. tábla 3).

A lassúkorongolt és a kézzel formált kerámiához hasonlóan előfordulhatnak köztük a nyakon nagy méretű hullámvonalköteggel díszített töredékek (91. tábla 1). Egy tört kavicsal, csillámmal és kerámiával erősen soványított válltöredéken egyes vonal és hullámvonaldísz látható (108. tábla 2).

Szintén ebbe a technológiai csoportba soroltam néhány tál-, ill. bogrács-töredéket (ld. az 5. technológiai csoport megfelelő fejezeteit). Ezek az edénytípusok a lelőhelyen lassúkorongolt és kézzel formált kerámiából is előfordulnak, amely nehezíti a töredékek technikai meghatározását.

A technikai csoport a rossz minőségű lassúkorongolt és az erősen soványított kézzel formált kerámia közti csekély különbséget mutatja, amely az anyagtípusok fentebb kifejtett értékelését erősíti.

5.3.6. Kézzel formált kerámia (7. technológiai csoport)

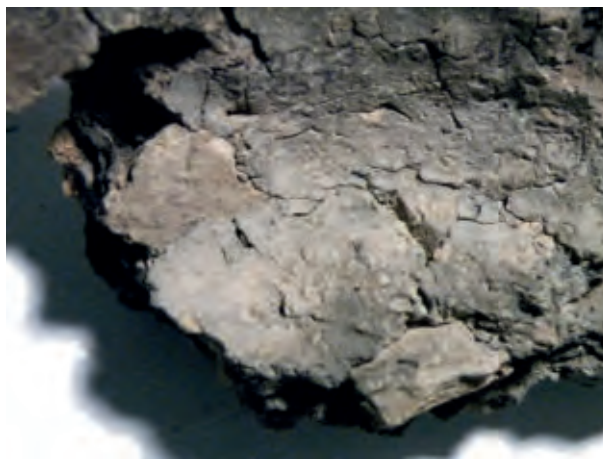
Technológia

A kézzel formált kerámia anyagválasztása, előkészítése a többi technológiai típustól eltér. Az agyagot az égetés előtt valószínűleg nem tisztították, és alig dolgozták el. A soványítóanyag mennyisége, szemcse nagysága egyenletlen, eloszlása az edények falában esetleges. A kisebb edénytípusok esetében megfigyelhető volt, hogy anyaguk gondosabban előkészített, apóra tört anyaggal soványított, és általában kiégetésük is jobb minőségű.

Rákóczifalván uralkodó a tört kerámiával erősen soványított kézzel formált kerámia. Az adalékanyagot viszonylag

a

b

69. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Finomkerámia soványítóanyagként való felhasználása kézzel formált kerámiában (a); 2,5 cm-es kézzel formált kerámia-soványítás kézzel formált kerámiában (b)

kis méretűre (1–5 mm) vagy durvára (1–10 mm) törve is hozzáadhatták. Ritkábban gondosan apróra zúzva keverték az edények anyagába, esetleg kiégetetlen agyagrögökkel is soványítottak. Előfordult, hogy az adalékanyagot kiégetett és tönkrement finom- vagy kézzel formált kerámia képezte (**69. kép**). A finomkerámias „soványítás” esetében a soványítóanyag oxidált és redukált égetésű, színes kerámiatöredékekből áll.¹²²³ Az apróra tört salakkal való soványításhoz (**135. tábla 2, 180. tábla 7**) Sándorfalváról idézhetünk párhuzamot, amely esetben természettudományos vizsgálatok igazolják a kerámiasalak soványítóanyagként való használatát a lassúkorongolt kerámiában.¹²²⁴

A többi soványítástípus statisztikailag elhanyagolható arányban van jelen, előfordulásukra mégis érdemes felhívni a figyelmet (**28. diagram a**). A kézzel formált kerámia soványítása lokálisan erősen különböző lehet. Rákóczifalván leginkább a gepida, és az avar kori kézzel formált kerámia elkülönítését, pontos meghatározását segítheti az adatsor; s így a lokális hagyományok vizsgálatában játszhat fontos szerepet.

A szarmata kor egyes településein gyakori a kézzel formált kerámia homokos–kavicsos soványítása.¹²²⁵ A kavics önálló megjelenése Rákóczifalván kifejezetten ritka, és lehet, hogy jelenléte csak a tisztítatlan alapanyagnak köszönhető. Gyakrabban tűnik fel tört kerámiával, csillámmal, vagy mindkettővel keverve (2, 3, 5. soványítástípusok). Csillám néha tört kerámiával adagolva vagy önállóan is megjelenhet (6–7).

A csillámos-kavicsos és csillámos-kerámias soványítások a szarmata lassúkorongolt technológia soványításával párhuzamos jelenségek, és a két technológia közti keskeny határvonalat mutatják.¹²²⁶ A mész feltűnése nagyon ritka (4, 9–10).

Az edények mintegy fele kívül egyenletesen világos sárgásbarnára vagy vörösbarnára égett (9. égetésminőség, **28. diagram b**). Őket követik a részlegesen oxidált, foltos felületű és a vegyes égetésű fazekak (20–20%, 6. és 10. égetésminőség). A foltos felületű edények színe a használat során, és utólagos hatásokra is kialakulhatott. Az oxidált atmoszférában történt égetés során csak az edények külső rétege égett vörösesre, az edény magja szürke vagy fekete, és gyakorlatilag kiégetetlen marad. Ez a külső réteg gyakorta akkor is megfigyelhető, ha a falmag és a belső felület egyenetlen színárnyalatai miatt az edény vegyes égetésűnek határozható meg. A redukált égetésű edények nagyon ritkák, a színüket befolyásoló másodlagos hatások nem zárhatók ki (1. minőség, 3%).

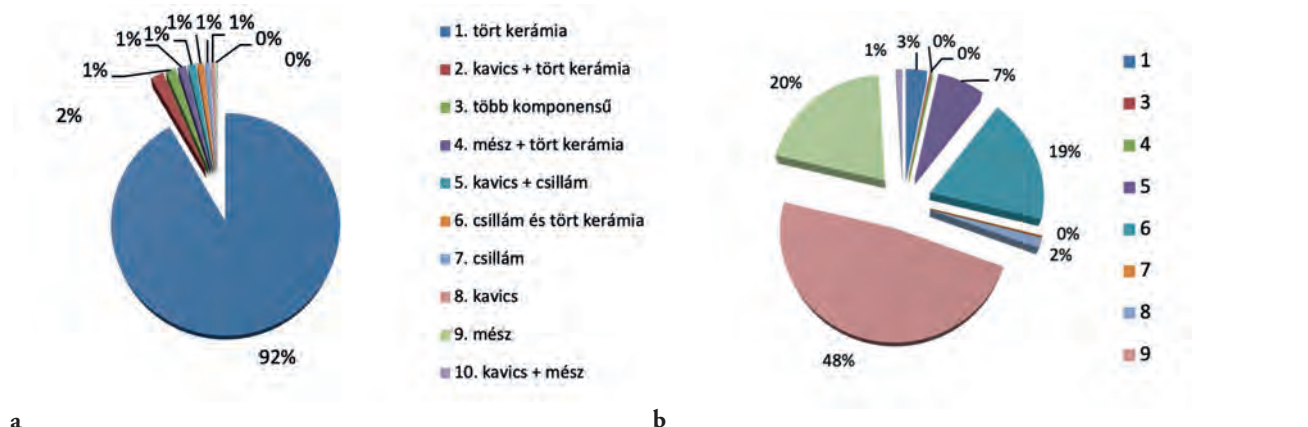
Az égetés során az agyag vízvesztesége miatt a kerámia összehúzódik, és felületén repedésekkel körülvéve kiütözik a soványítóanyag. A falszövet vékony, éles határokkal bíró oxidált külső rétege és az erős repedések hirtelen, nagy hőváltozással járó lehülési folyamatra utalnak. A technika szinte teljesen homogén, minőségibb eredmény elérésére készítőik nem törekedtek. A viszonylag egyenletesen oxidált külső felület, és a laza, könnyű szerkezet különíti el a szarmata és az avar kori kézzel formált kerámiát Rákóczifalván, mert utóbbi általában foltosabb égetésű, és jobban összedolgozott anyagú. A szarmata edények átégetetlen szövete

¹²²³ Hasonlóan Szegváron is: ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 75.

¹²²⁴ WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017, 135–137. A rákóczifalvi töredéket a tört kerámias soványítástípusok közé soroltam, de bizonytalan, hogy szilikátsalak figyelhető-e meg bennük.

¹²²⁵ VADAY 1989, 173; VADAY–HORVÁTH 1999, 181.

¹²²⁶ Hasonló jelenség egy makói lelőhelyen: BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 155.

28. diagram 1. horizont, 7. technológiai csoport. A soványítástípusok (a) és az égetésminőségek (b) megoszlása (n = 2854)

a felület sérülése esetén gyakran apró darabokra hullik szét, amelyből a soványítóanyag is könnyen kipereg.

Az edényeket általában híg, vékony agyagréteg borítja, melyet nagyrészt függőlegesen, vagy ferdén elsimítottak az edényen. Ez a réteg általában homokos, világosbarna színű. A töredékek ötödén megtalálható volt a késő szarmata korra korhatározónak tartott vastag homokbevonat.¹²²⁷ Ez a csillámló, vörösbarnára égett réteg nagyon könnyen leválik az edény felszínéről, és leginkább a nagyobb fazekakra és tárolóedényekre volt jellemző. A rossz minőség ellenére néha ezeken az edényeken is megfigyelhetők az edény megerősítésére szolgáló átfúrások (pl. **158. tábla 7**).

Formai tipológia

Fazekak

A kézzel formált fazekak többsége a szarmata településeken uralkodó, széles szájú, enyhén öblösödő vállú, nyúlánk testű edényekhez tartozik (1. fazéktípus).¹²²⁸ A 2–3. századi településeken nagyobb számban előforduló, szűk szájú, erősen öblösödő vállú edények (2. fazéktípus) Rákóczifalván nem jellemzőek. Számos peremtöredék erősen kihajló, szűk szájú, erősen öblösödő edényekre enged következtetni, amelyek a kisebb tölcséres szájú, palackszerű edények peremei is lehetnek (3. fazéktípus). Kiegészíthető edény vagy nagyobb profiltöredék ugyanakkor ebből a típusból nem került elő, így jelenléte a lelőhelyen bizonytalan.

Az 1. fazéktípuson belül két altípust különböztethetünk meg. Az első a felső harmadban vagy középtájon enyhén

öblösödő, hordótestű, széles talpú edények csoportja, amelyek pereme általában álló, vagy enyhén kihajló. Ritkábban erősen, tölcséresen kihajló peremű edények is előfordulnak köztük, amelyek a teljes szarmata leletanyagban viszonylag ritkák (**128. tábla 8, 158. tábla 7**). Utóbbi hangsúlyozott, lecsapott vállú fazék legjobb párhuzamát Orosházán találjuk.¹²²⁹

A második altípust a széles szájú, felső harmadban erősebben öblösödő, tojásdad alakú edények alkotják, amelyek nyúlánk testű és öblösebb arányokkal egyaránt rendelkezhetnek. A két altípus egymástól nem különül el élesen, és különböző kihajlású peremek tartozhatnak mindkettőhöz (**70. kép, 299. tábla 1–2, 4–5**).

Néhány edény jól elkülöníthető, további fazéktípusokba sorolandó. Nem ismerem párhuzamát szarmata telepke-rámiában a **102. tábla 7. (300. tábla 6)** erős válltörésű, bikónikus fazéknak. Kis méretű, hasonló vonalvezetésű edények a sírkerámiában előfordulhatnak.¹²³⁰ Egyedi a közölt anyag alapján a **159. tábla 3. (70. kép 15, 299. tábla 3)** tölcséres szájú és kónikus falú, nagy méretű, „virágcserep alakú” edény, amelynek talán speciális funkciója is lehetett.

Az anyagban a következő peremtípusokat különítettem el a perem kiképzése és a nyakrész kialakítása alapján (**71. kép**):

1. *peremtípus*: magas, álló, vagy enyhén kihajló, tagolatlan perem.

2. *peremtípus*: enyhén kihajló, elkeskenyedő vagy ferdén levágott perem.

3. *peremtípus*: enyhén kihajló, elkeskenyedő vagy ferdén levágott, hosszú perem, erősen megtörő nyak.

¹²²⁷ VADAY 1989, 174.

¹²²⁸ VADAY 1989, Abb. 53–54; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 76; MASEK 2012b, 205, 230–232, 1. fazéktípus; hasonlóan SÓSKUTI 2017b, 144.

¹²²⁹ RÓZSA 2000, 14. kép.

¹²³⁰ CSALLÁNY 1936, 2. kép 2. (Szentcsanak, 19. sír); NAGY 2018, 118. kép 3., 161., 166. sír.

70. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Kézzel formált, hordótestű és tojásdad alakú kiegészített fazekak, ill. virágcserép alakú edény

4. *peremtípus*: enyhén vagy ferdén kihajló, rövid perem és erősen öblösödő, ívelt váll.

5. *peremtípus*: enyhén vagy ferdén kihajló perem és kónikus váll.

6. *peremtípus*: enyhén vagy ferdén kihajló, vastkos és erősen elkeskenyedő perem.

7. *peremtípus*: álló, vastkos perem, enyén öblösödő váll.

8. *peremtípus*: erősen kihajló, hosszú perem, ívelt váll.

A fazékperek általában enyhén, ritkábban erősebben kihajlóak; többnyire elkeskenyedők és durván eldolgzottak, vagy ferdén levágottak. A leggyakoribb a 2. és az 1. peremképzés. A 2. változatának tekinthető 3. típus ritka. Ezek biztosan a hordó- vagy tojásdad testű 1. fazéktípushoz tartoznak. Nagyon jellegzetes a 4. rövid peremű, gömbölyded vállú forma. Többnyire hordó alakú fazekakhoz tartozhatnak, de esetleg a későbbi gepida kerámiában feltűnő alacsony, behúzott szájú, enyhén tojásdad alakú fazéktípussal is számolhatunk a lelőhelyen. Az 5. peremtípus az 1–2. kiképzés erősebben behúzott szájú, rövid peremű változata (pl. **111. tábla 15**). A vastkos, kihajtott és elkeskenyedő vagy lekerekített 6–7. típusok igen ritkák, csakúgy, mint a hosszú, kihajló perek.

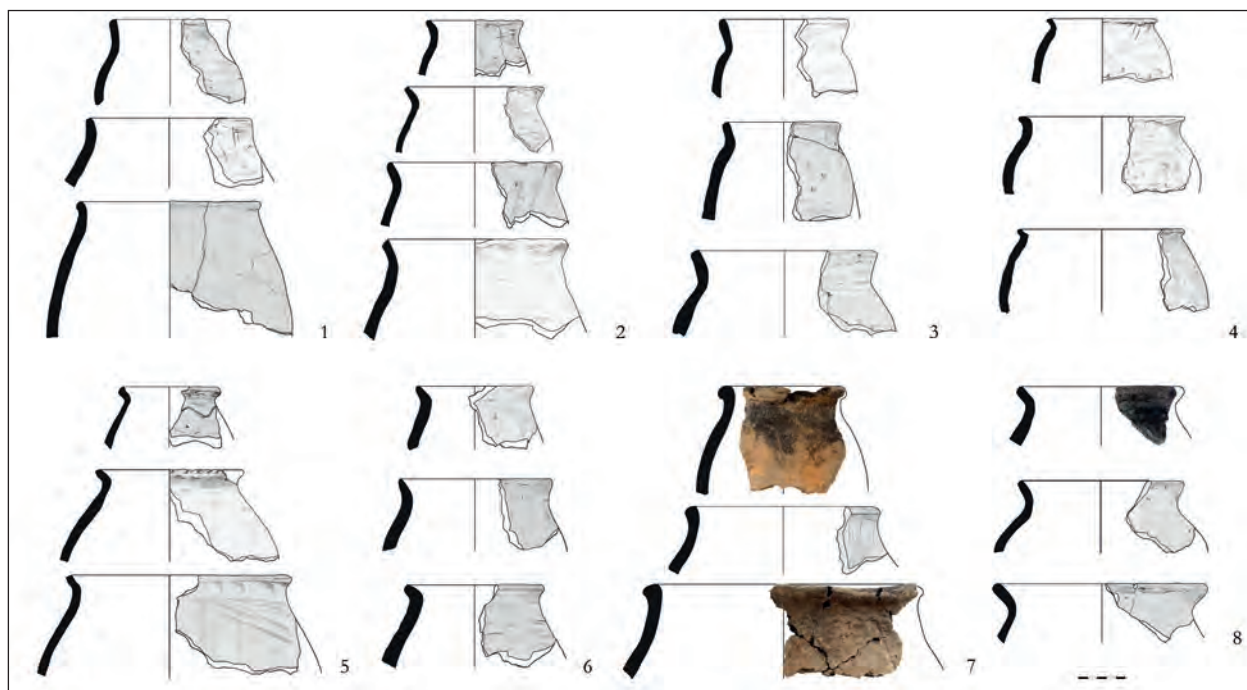
Utóbbiak a szarmata települések gömbölyded vállú, 2. fazéktípusához is tartozhattak (pl. **122. tábla 1**).

A fazekak aljkiképzése a nyúlánk testű formáknak megfelelően leginkább enyhén, ritkábban közepesen kihajló. A talp lehet tagolatlan, de elláthatták őket a gyorskorongolt kerámiát idéző, durva talpperemmel is. Az alj belső kialakítása is különböző csoportokra bontható, melynek hátterében készítéstechnikai különbségeket feltételezhetünk. A durván megvastagodó, belül ívelt talpak mellett a falvastagsággal egyező, egyenletes vastagságú talpak is előfordulnak. A harmadik típus esetében egyedül a talp belsejének pereme keskenyedik el, a talp erős szögben csatlakozik a meredek falhoz, a talp közepe pedig durván megvastagodik.

A kézzel formált fazekakon elsősorban a perem díszítése fordul elő. Ez a díszítés általános,¹²³¹ ugyanakkor a korábbi évszázadok sokféle, mélyített vagy rátett díszíseihez képest¹²³² a kézzel formált kerámia díszítése a korszak végére vissza-

¹²³¹ VADAY 1989, 178.

¹²³² VADAY 1996a, 118–120; VADAY–SZEKERES 2001, 242; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 76; SÓSKUTI 2017b, 144.

71. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. A kézzel formált fazekak peremtípusai

szorulóban van. Rátett bordadíszek a rákóczifalvi kézzel formált kerámián nem jelentkeznek.

A peremeket benyomkodásokkal (10. tábla 13, 48. tábla 4, 73. tábla 4, 120. tábla 11, 132. tábla 1, 144. tábla 6, 183. tábla 8), vagy ferde bevagdolásokkal tagolták (23. tábla 8, 44. tábla 4, 122. tábla 3, 261. tábla 8). Késő szarmata kori anyagban benyomkodott díszű peremeket orosházi, tiszaföldvári,¹²³³ a bevagdolást algyői,¹²³⁴ mindkettőt makói¹²³⁵ településekről ismerjük. Egy bevagdalt peremű kézzel formált szarmata sírkerámiát egy omega alakú fibula keltez a 3–4. századra, lelőhelye Pécska/Pecica.¹²³⁶

A perem alatt közvetlenül ritkán hullámvonal- vagy vonalkötegek figyelhetők meg, hasonlóan a lassúkorongolt kerámia díszítésrendszeréhez, amely lehet alacsony (44. tábla 3, 66. tábla 4, 140. tábla 11), vagy az edény hasáig teljes felületét fedő (144. tábla 7, 170. tábla 1, 170. tábla 3). Párhuzamaikat szintén megtaláljuk a szarmata kézzel formált kerámián.¹²³⁷ Két, az utóbbi körbe tartozó edényen a perem belsejének bekarcolt cikcakkvonallal való díszítése is feltűnik (170. tábla 1, 170. tábla 3), amelyre nem ismerek

párhuzamot. Egyedi a 46. tábla 3. fazék hasán kialakított vastag díszítés, amelyet egy, széles, szabálytalan élű eszközzel (botvég?) alakítottak ki, és feltehetően a korongolt tagolásokkal keretelt besimított díszítést utánozza.¹²³⁸

A fazekak mérettartománya igen változatos (29. diagram). Három mérettartományt határozhatunk meg a sűrűsödési pontok alapján: 12, 15–18 valamint 21–22 cm peremátmérő körül, melyek közül a középső tartomány a leggyakoribb. A gepida korrall ellentétben a kis méretű fazekak elkülönítését az anyagban nem látom indokoltnak. A kisebb fazekak a poharaktól, míg a nagy méretű fazekak a kézzel formált tárolóedényektől nem választhatók el élesen az anyagban.

Hombárok

A kézzel formált tárolóedények korábban kizárólag a késő szarmata településekre jellemző edénytípusnak tűntek, míg később kis számban korábbi telepeken is kimutatták őket.¹²³⁹ Ezek az edények formailag megegyeznek a kézzel formált fazekakkal. Elkülönítésük azért indokolt, mert méreteik és alakjuk a korongolt tárolóedényekhez közelít, így felmerült, hogy funkciójuk is hasonló lehet. Másodlagos

¹²³³ VADAY 1997a, 9; RÓZSA 2000, 92. Orosházán a kézzel formált kerámia kisebb arányú a rákóczifalvinál, mégis többször fordulnak elő bekarcolt–befésült díszítések a fazekak falán.

¹²³⁴ KŐHEGYI-VÖRÖS 1992, VIII. t. 2.

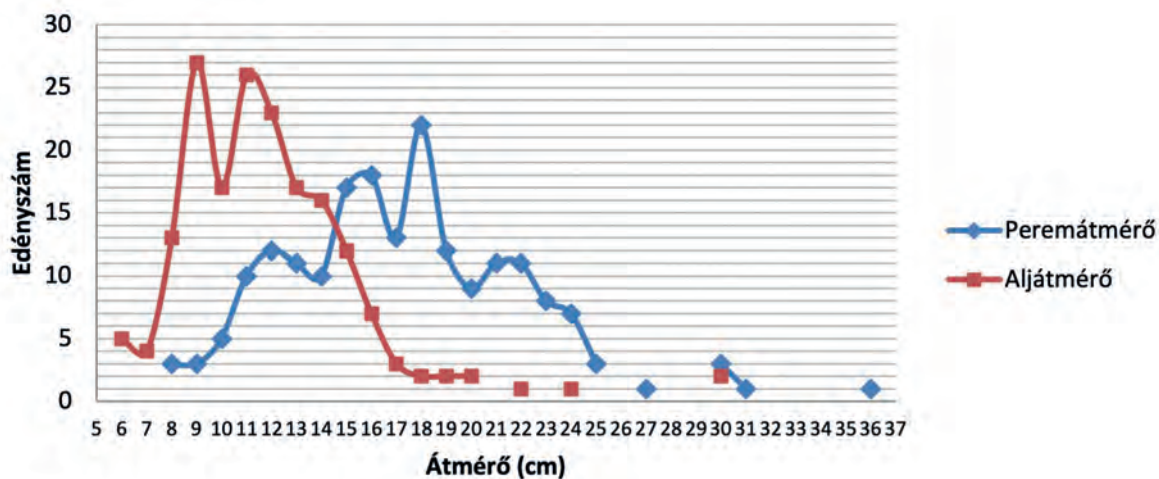
¹²³⁵ HEIPL 2017, 184.

¹²³⁶ KAPCSOS 2017b, Pl. 4. 2.

¹²³⁷ Pl. VADAY 1989, Abb. 54. 18; CSEH 2001, 17. kép 2; VADAY 2011b, Pl. 61. 5; HARASZTI 2017, 134.

¹²³⁸ Hasonló díszekre ld. HEIPL 2017, 5. t. 2, 11; Sz. WILHELM 2017, 10. kép 4.

¹²³⁹ VADAY 1989, 178; VADAY 1996a, fig. 66. 20; VADAY–SZEKERES 2001, 29. kép 3.

29. diagram 1. horizont, 7. technológiai csoport. A fazekak és nagy méretű tárolóedények mérettartománya

égési nyomok is megfigyelhetők rajtuk, így főzésre és tárolásra egyaránt használhatták őket. Kérdéses lehet azonban, hogy pontosan hol állapítsuk meg a határt a nagy méretű fazekak és a hombárok között.

Az űrtartalmak vizsgálata során arra jutottam, hogy a gyorskorongolt szarmata fazekak felső határa 6 liter körül van. A finomkerámiából készült, formailag hombárnak meghatározható edények űrtartalma a településen 8 liter körül kezdődik. Ezért az egyik lehetőség, hogy a 8 liter körüli és nagyobb, kézzel formált fazék alakú edényeket tárolóedényként értelmezzük. Természetesen az is lehetséges, hogy nagyobb edényekben is főztek, csak korongolt, soványított kerámiából nem tudtak nagyobbat előállítani. Mindenesetre egy kézzel formált, teljes profilú edény sem rendelkezik 6 és 8 liter közti űrtartalommal, ezért ezek az adatok lehet, hogy valódi funkcionális határt tükröznek.

A 8 liternél nagyobb kézzel formált edények peremátmérője 20–25 cm. A legnagyobb kiegészített edény peremátmérője 25 cm, amelynek űrtartalma 13,9 liter (82. tábla 1). A rákóczipfalvi településen tehát az edényméretek statisztikai vizsgálata után a 20 cm-nél nagyobb peremátmérővel rendelkező kézzel formált edények tárolófunkciót is betölthettek.

Ugyanakkor a peremek csak a 25 cm-es tartomány után ritkulnak meg (29. diagram). Esetükben 14–15 liternél is nagyobb űrtartalommal számolhatunk. A lassúkorongolt kerámia peremátmérői a kézzel formált kerámiához hasonlóak (max. 33 cm, 27. diagram), és szintén 25 cm fölött ritkulnak meg az anyagban. Rekonstruálható nincs köztük, de vonalvezetésük arra utal, hogy peremátmérőjük és űrtartalmuk aránya a kézzel formált kerámiához hasonló lehetett. Ezeket elsősorban főzőedényekként tartjuk számon. Ez arra is utalhat, hogy a nagy méretű kézzel formált fazekak is ugyanezt a funkciót tölthették be.

Amennyiben egyszerűen a legnagyobb mérettartománnyal rendelkező, ritka edényeket határozzuk meg hombárok, úgy ezzel a nagyobb tartománnyal – 25 cm peremátmérő fölött – érdemes számolnunk. Az adatsort érdemes lesz további telepanyagokkal összevetni.

A számos kiegészített fazék alapján a kézzel formált fazekak átmérői durván 3:2 – 2:1 arányokkal rendelkeznek (pl. peremátmérő 15–20 : aljátmérő 10 cm). A kézzel formált talpak 20 cm-ig folyamatosan, míg szórványosan 20–24 cm-ig fordulnak elő. Utóbbiak biztosan a dokumentált tárolóedény-típushoz tartoztak.

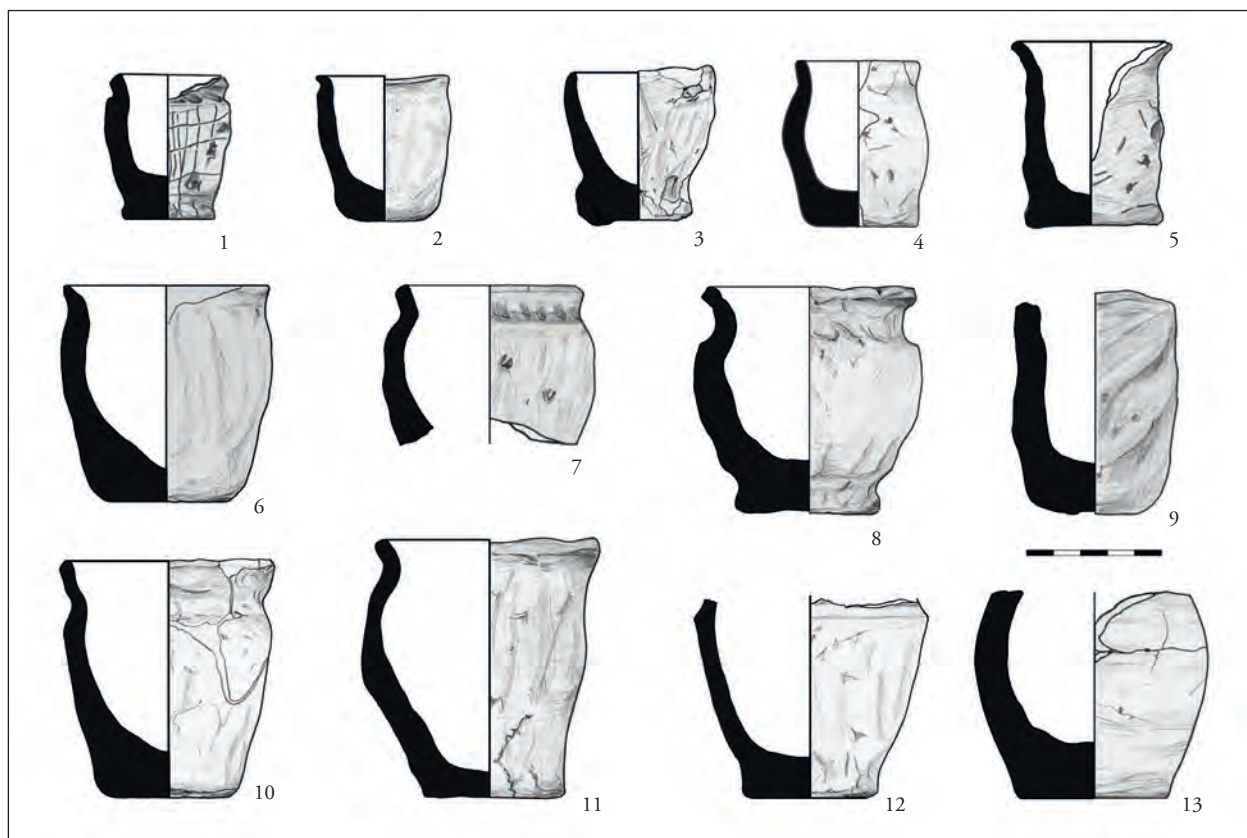
Poharak

A kézzel formált szarmata poharak száma 23. Formailag a fazekak kis méretű vagy miniatűr változatai. Mérettartományuk egységes (peremátmérő 4–8 cm, aljátmérő 3–6 cm, magasság: 5,5–9 cm).¹²⁴⁰ A nagyobb edényeket fazéknak határoztam meg, amelyekről – a hombárokhoz hasonlóan – nem választhatók el élesen a telepanyagban.

A fazekakhoz hasonlóan előfordulnak köztük tölcséres szájú, kónikus falú edények, felső harmadban öblödős, enyhén-erősebben tagolt vállúak, hordó alakúak illetve hengeres falúak is (72. kép, 298. tábla 2, 4, 300. tábla 5). A rákoscsabai síredényekhez hasonlóan, aljuk gyakran enyhén profilált kidolgozású.¹²⁴¹ A 65. tábla 4. ívelt falú pohár talpán egy nagyobb, két ujjal kényelmesen

¹²⁴⁰ Poharaink rákoscsabai párhuzamait a fazekakhoz sorolt miniatűr edények között találjuk meg, amelyek határát 8,5 cm-es magasságban állapították meg: NAGY 2018, 319–323.

¹²⁴¹ NAGY 2018, 319–323.

72. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Kézzel formált poharak

összefogható kitüremkedést alakítottak ki, amelyet esetleg fogóként értékelhetünk.

A poharak nagyrészt díszítetlenek. A díszítés határán mozog a nyak erős, szabályos tagolása, amelyet határozott benyomkodással alakítottak ki (76. tábla 5, 132. tábla 6). Egy hengeres falú ép pohár gondos elsimítása egyfajta ívelt kannelúrás vagy becsiszolt díszítést idéz (139. tábla 6).¹²⁴² Egyedi az egyik legkisebb pohár sűrűn, vízszintesen és függőlegesen, éles szerszámmal bekarcolt rácsoszása (76. tábla 4). A bekarcolt díszek közül a cikcakkvonalak megszokottabbak a poharakon.¹²⁴³ Egy hengeres falú, kavicsos-csillámos soványítású tégely egy feltehetően műhelyként használt épületből került elő, amelynek kidolgozása idegen a lelőhely anyagától (262. tábla 4, ld. a 4. technológiai csoport értékelését).

Hasonló poharak a szarmata telepeken és a sírkerámiában széles körben elterjedtek. A késő szarmata kori települések közül Tápérol, Solt-Palérol, Kopáncsról, Tiszaföldvárról

rendelkezünk róluk adatokkal.¹²⁴⁴ Korongolt kerámiatípusokat utánzó, inkább a korábbi évszázadokra jellemző kis méretű edények az anyagból teljesen hiányoznak, amelynek valószínűleg kronológiai okai vannak.¹²⁴⁵ Rákóczifalván túlnyomórészt a pusztulási horizontból származnak.

Nagy Margit idézett munkájában számos funkcionális lehetőséget összegez, amely a sírokban található kézzel formált miniatűr edényekkel kapcsolatban felmerült. A kérdések nyitva hagyása mellett hozzá kell tennünk, hogy ezek az edények a települések anyagában is megtalálhatók, így a háztartásokhoz kapcsolódó, kevésbé speciális szerepük egyaránt feltételezhető.

Tálak, csészék

A tálak és csészék körébe változatos méretű, kónikus, vagy enyhén ívelt falú edények tartoznak (73. kép, 298. tábla 1).

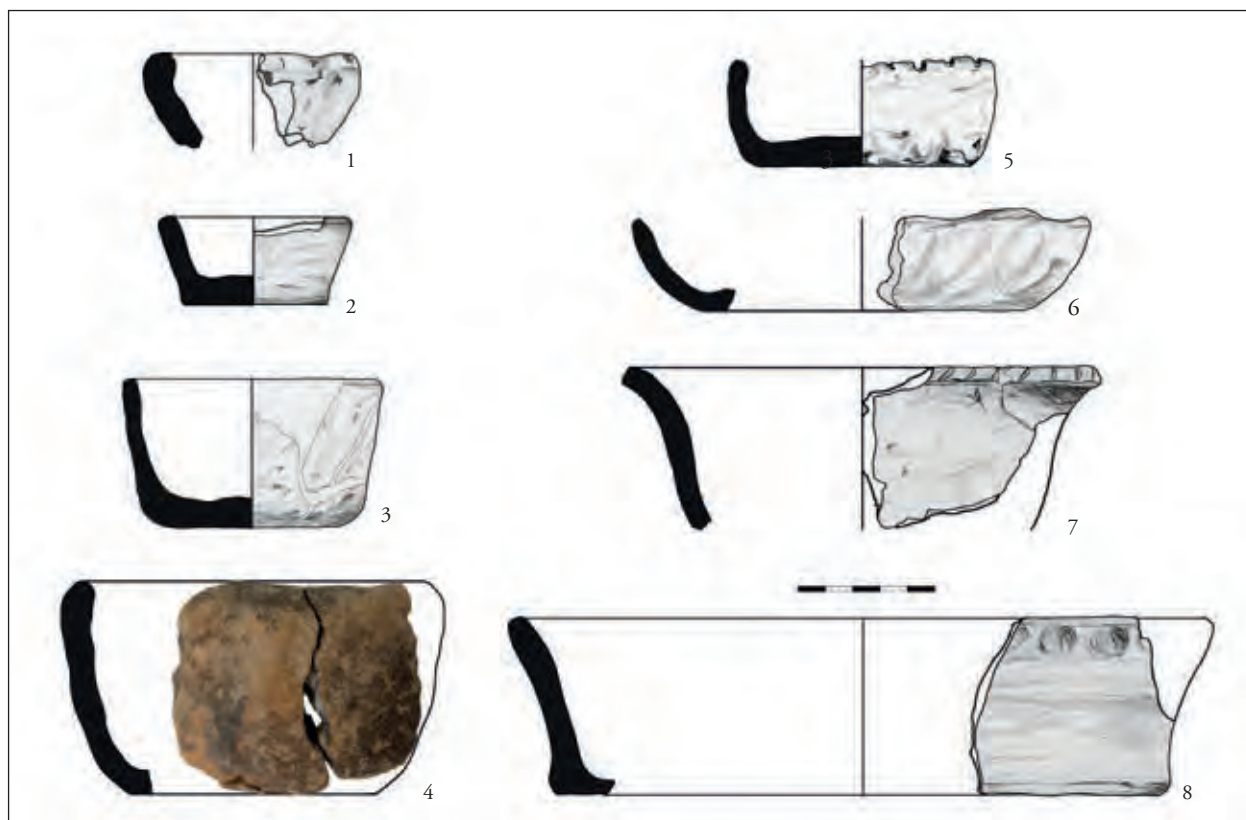
A kis méretű, tagolatlan, kónikus falú csészék átmérője 7–13 cm (76. tábla 7, 120. tábla 12, 135. tábla 2). Jó párhuzamokkal rendelkeznek a szarmata anyagban, és

¹²⁴² Formailag emlékeztet erre a pohárra, de jóval nagyobb egy kiskundorozsmai „váza alakú” edény: SZALONTAI 2003, Kat. 99.

¹²⁴³ VADAY 1989, Abb. 51. 3, 54. 15–18; továbbá pl. a Dél-Alföldről, Pádérol: Трифуновић 2016, T. 186. 6.

¹²⁴⁴ VADAY 1989, 174–175; KÓHEGYI-VÖRÖS 1992, 21; VADAY 1997a, 13. kép 7.

¹²⁴⁵ VADAY 1989, Abb. 51. Vö. rákoscsabai „poharak”, NAGY 2018, 317.

73. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Kézrel formált tálak és csészék

a környező kultúrákban is.¹²⁴⁶ Kissé nagyobb, mélyebb, de formailag a csészékkel egy típust alkot a **172. tábla 5.** edény.

Az egyszerű, tagolatlan, kónikus falú kézzel formált tálak szintén a szarmata telepek általános, de ritka edénytípusai a 2–5. században. Néha sírokban és a telepeken olykor füles változatban is feltűnnek.¹²⁴⁷ Rákóczi-falváról néhány egyedi példányt sorolhatunk biztosan a tálak közé (átmérő: 9–26 cm). Egy kis méretű, alacsony tál pereme bevagdálásokkal erősen tagolt (**24. tábla 13**). Egy hasonló arányú, ívelt falú edény pereme erősen „hullámos”, amely feltételezhetően szintén díszítés (**26. tábla 6**). Az egyszerű formához jó analógia egy 3. századra keltezett, rákoscsabai, elkeskenyedő peremű tál.¹²⁴⁸ Ívelt, erősen kihajló és bevagdalt díszű egy további edényperem (**44. tábla 2**). Szintén található hasonló Rákocsabán, díszítés nélkül.¹²⁴⁹ Végül a legnagyobb kéz-

zel formált szarmata tál pereme alatt benyomkodott díszű, amely a fedőgombok díszítését idézi fel (**47. tábla 7**). Jó párhuzamait Kiskundorozsmáról idézhetjük.¹²⁵⁰

A csészék és tálak többsége a pusztulási horizontból származik.

Fedők

A szarmata településhorizontban 41 kézzel formált fedőt regisztráltam. A kónikus falú, tagolatlan peremű kézzel formált edények egy részénél nem dönthető el – ahogyan más lelőhelyeken sem –, hogy tálakhoz vagy fedőkhöz tartoztak-e (pl. **26. tábla 5**, számuk a településen ezekkel együtt 51). Ez még kiegészített edények esetében is kérdéses lehet, mert a széles, alacsony, enyhén tagolt fedőgombok akár tálak talpaként is értékelhetők (pl. **129. tábla 12**). Rákóczi-falván a fedők gombjának közepét, illetve a gomb oldalát viszonylag gyakran díszítették ujjbenyomkodással (7 eset). A peremek díszítése nem fordul elő. Ezek a jegyek az edényeket szorosan összekötik, ezért a díszítetteket fedőként értékeltem. A gombok több esetben aszimmetrikusak,

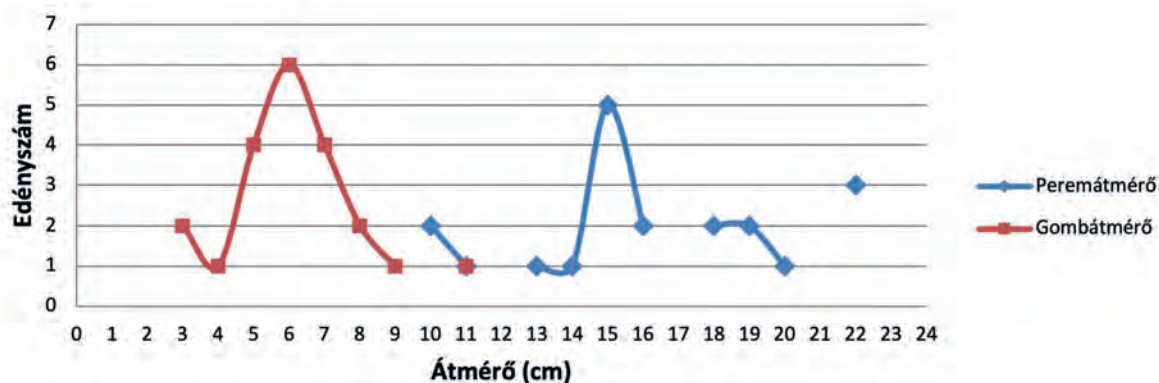
¹²⁴⁶ VADAY 1989, Abb. 52. 10–14; NAGY 2018, 315–317. Egyszerű, kónikus falú tálak az Északi-középhegység császárkori anyagában is előfordulnak: Soós 2017, III/1.3. edénytípus.

¹²⁴⁷ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 76; KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, 21–22; VADAY 1989, 176; MARE et al. 2011, 50, Pl. XVIII. 10; GULYÁS 2012, 267–268, 5. ábra 1; SÓSKUTI 2017b, 144. A fülezett edényeket ld. a lassúkorongolt kerámia táltípusainál.

¹²⁴⁸ NAGY 2018, 315, 101. sír, 36. t. 5.

¹²⁴⁹ NAGY 2018, 315, 71. sír, 23. t. 2, 155. t. 8.

¹²⁵⁰ SZALONTAI 2003, Kat. 143–144.

30. diagram 1. horizont, 7. technológiai csoport. A kézzel formált fedők mérettartománya

síkjuk nem vízszintes. Ez szintén a fedő funkciót támogatja (**74. kép, 300. tábla 1–4**).

A fedők ívelt és egyenes falú változatai; a magas, vagy alacsony, tagolatlan fedőgombok, melyet ritkán benyomkodásokkal díszítettek vagy a fogó közepén, vagy az edény nyakán – mind a szarmata telepkerámia általános formavilágához tartoznak, amelyek már a 2. századtól feltűnnek.¹²⁵¹ Keltező értékük nincsen, de megerősítik, hogy az ujjbenyomkodással díszített fedők a késő szarmata – hun kor végéig megtalálhatók a településeken.

A fedők mérettartománya változatos (**30. diagram**). A kis méretűek (10–11 cm) és a nagyok (18–22 cm) ritkák, leggyakoribb a 15 cm körüli átmérő. A felsorolt három adat megfeleltethető a szarmata fazekak általános mérettartományainak, amennyiben azzal számolunk, hogy a fedők átmérője 1–2 cm-rel kevesebb volt. Hasonló összefüggések a méretadatok és a kormozódási nyomok alapján korábban is kirajzolódtak.¹²⁵² A fedőgombok leggyakoribb átmérője 6 cm; az edények magassága 6–12 cm.

Bográcsok

Az 5. lelőhelyen a csillámos-szemcsés bográcsok mellett kézzel formáltak is előkerültek. Tört kerámiával soványítottak, fülkidolgozásuk eltérő (**112. tábla 7, 128. tábla 9**). Egy bográcsperem-töredék korongolása bizonytalan (**48. tábla 3**). Egy további kézzel formált hurkafül-töredék talán szintén bográcshoz tartozik, mert fülezett edények a kézzel formált kerámiában nem jelentkeztek.¹²⁵³ Az edények

egy formai típust alkotnak a korongolt edényekkel, ezért följebb együttesen tárgyaltam őket (**66. kép, 5. technológiai csoport**).

Parázsborítók, szűrőedények

Sűrűn átfűrt falú edények korongolt (ld. fent) és kézzel formált változatban is feltűnnek a lelőhelyen (**75. kép**). Mindegyik edény egyedi.

A kézzel formált anyagban egy ívelt falú, tálserű edény fala sűrűn átszurkált (**61. tábla 1**). A lyukakat különböző átmérőjű (0,2–0,9 cm) növényi anyagokkal – nádszárral, ágacskaival? – alakították ki. Égésnyomok nem figyelhetők meg rajta. Funkciója talán szűrés is lehetett, de nyílásainak véletlenszerű, különböző mérete inkább parázsborítóra utal.

A **66. tábla 7.** edény tölcséres falú, 0,5 cm átmérőjű átluggatásokkal. Talpa közepén kerek, 4 cm átmérőjű nyílás, amelynek mentén belül vörösré égett, és nyílásainak metszete szintén vörösesre átégett. Ennek az edénynek szintén tűzzel kapcsolatos szerepet feltételezhetünk.

További kézzel formált, tagolatlan peremtöredékeken közvetlen a perem alatt induló átluggatások figyelhetők meg (**107. tábla 10, 163. tábla 10**). Előbbi pereme fekete tere átégett.

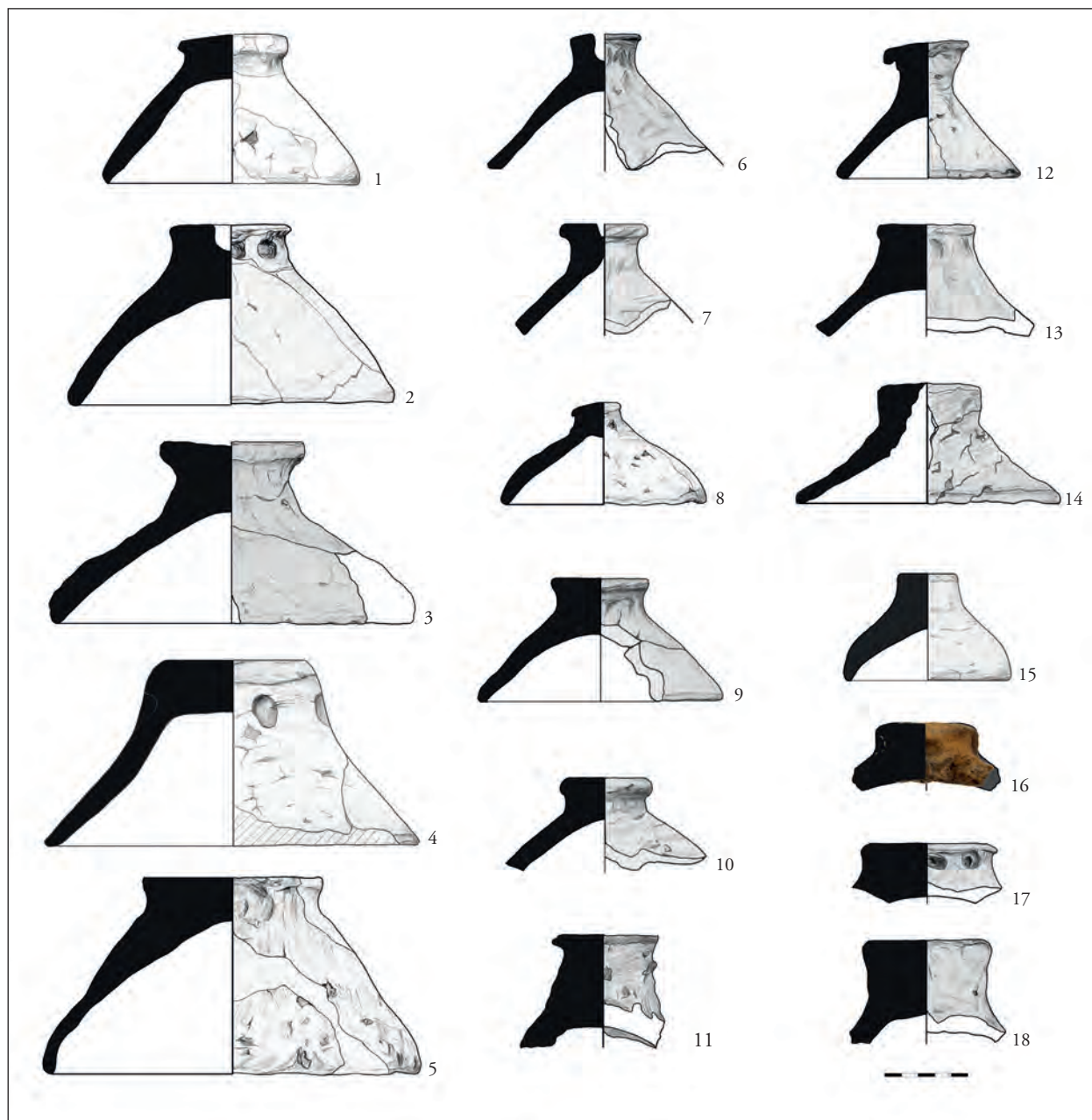
Összességében az edények esetében több adat utal a parázsborító funkcióra. Az edénytípus kézzel formált változatai a korongoltaknál gyakrabban tűnnek fel a telepeken.¹²⁵⁴

¹²⁵¹ VADAY 1989, 176–177, Abb. 52; CSEH 2004a, 16; ISTVÁNOVITS–LÓRINCZY–PINTYE 2005, 76; SÓSKUTI 2017b, 144.

¹²⁵² RÓZSA 2000, 87; VADAY 2011a, 211.

¹²⁵³ A töredék esetleg füles fedőhöz is tartozhat: SZALONTAI 2003, Kat. 115.

¹²⁵⁴ Legutóbb VADAY 2011b, Pl. 46. 7; MARE et al. 2011, 43, Pl. XIII. 11, XXI. 11, XXXIV. 6; SÓSKUTI 2017b, 144.

74. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Kézzel formált fedők

Füstölőedények

A magyarországi szarmaták kerámiaanyagában füstölőedényként értékeljük a kétosztatú edényeket és az áttört falú, pohár vagy csésze alakú edényeket, amelyek elsősorban a 2–3. századi anyagban tűnnek fel.¹²⁵⁵

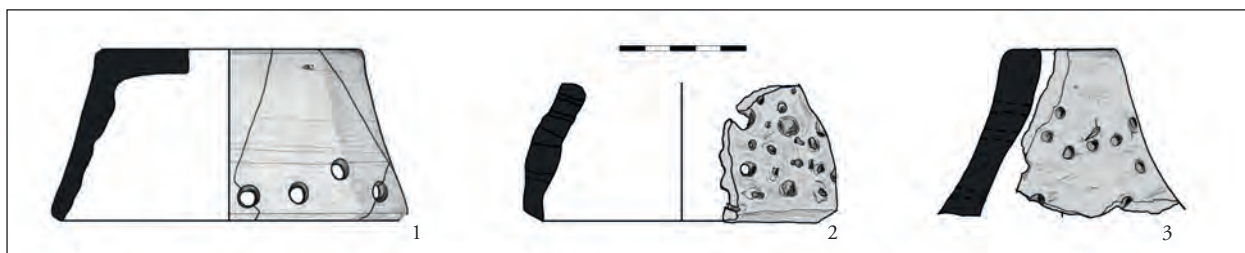
Inkább a késő szarmata korra jellemzőek a kocka vagy téglatest alakú, négyszögletes edények. Speciális szerepükre több esetben bearcolt díszek és tamgajlek is

utalnak.¹²⁵⁶ Egy kis méretű, díszítetlen kocka alakú edény az 5. lelőhely pusztulási horizontjában is megtalálható. Elszíneződésnyomai a füstölés feltételezett funkcióját alátámasztják (76. kép a, 107. tábla 9).

A csillámos-szemcsés tripónál már idéztem azt a négylábú magyarkanizsai edénykét, amely a kétosztatú edények és a négyszögletes edények sajátos változatának is tekinthető. Ez az edény utal a kétosztatú edény funkciójának

¹²⁵⁵ VADAY 2002, 217–218; ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 97–99, 103.

¹²⁵⁶ VADAY–MEDGYESI 1993; ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 99–103; MARE et al. 2011, 49, Pl. XXVI. 3. 7; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 322, 326, 13. t. 7, 24. 13, 51. 1, 85. 6.

75. kép 1. horizont, 1. és 7. technológiai csoport. Korongolt és kézzel formált szűrőedények és parázsborítók

továbbélésére a késő szarmata korig.¹²⁵⁷ Egyik edénytöredékünk a klasszikus, lekerekített sarkú kétosztatú edények formai típusához tartozhat (55. tábla 6). Az is lehetséges, hogy mécses-töredék orr-része, de szinte függőlegesen magasodó sarka inkább az első lehetőség mellett szól. A lelőhelyen az edénytípus biztosan megtalálható: a 8A lelőhely szarmata temetőjében sírmellékletként feltűnő kétosztatú edény keltezése egyelőre bizonytalan (8A/202/271, 76. kép b).

Mécses

A pusztulási horizont egyik méhkas alakú verméből került elő egy kézzel formált, csónak alakú mécses (62. tábla 11).

A mécses típus az Alföldön jól ismert. Istvánovits Eszter és Pintye Gábor gyűjtése alapján elsősorban a késő szarmata – hun kori településeken fordulnak elő. Általában kézzel formált kerámiából készültek, de Békéscsabán és Sándorfalván a késő szarmata kori csillámos-szemcsés kerámiából alakították ki őket.¹²⁵⁸ Üllőről szemcsés kerámiából kerekdedebb változatuk ismert.¹²⁵⁹

A rákóczfalvi mécses testén körbefutó, egyszerű, bekarcolt hullámvonaldísz egyedi.

Hasonló edényeket vasból is ismerünk. A vasmécsesek eredete bizonytalan: lehetséges, hogy egyszerű provinciai termékek, ugyanakkor jelenleg helyi készítésük ugyanúgy elképzelhető. A régóta ismert szentes-berekháti vasmécseseken túl újabb példányok kerültek elő az elmúlt évtizedek leletmentésein; a legújabbat Bükkábrányból közölték.¹²⁶⁰

5.3.7. Római kerámia és terra sigillata utánzatok¹²⁶¹

Faltenbecher

A 8A/309/364. jelenségből származik egy vörös törésű, barnászvörös engobe-bal ellátott Faltenbecher kis méretű töredéke (188. tábla 7, 77. kép 6). Horpasztott falú római edényt a Közép-Tisza-vidékről egyedül a közeli Töszegről ismerünk, a folyó túloldaláról. A sötétszürke edény sírmelléklet lehetett.¹²⁶²

Az edénytípus alföldi elterjedésével Nagy Margit a közműltban részletesen foglalkozott, a rákoscsabai temetőből előkerült három különböző jellegű Faltenbecherrel kapcsolatban.¹²⁶³ Telepanyagban a Közép-Tisza-vidéken túl az Észak-Alföldön és a Duna–Tisza közén is feltűnhetnek, például Kiskunhalason egy szintén sötétszürke színű példány.¹²⁶⁴ Temetkezésekből eddig elsősorban a Duna–Tisza közéről ismerjük őket, amely valószínűleg a limes közelségével magyarázható; ahogyan az üllői fazekastelep Faltenbecher-utánzatai esetében is kézenfekvő ez a magyarázat.¹²⁶⁵ A közölt sírkerámiából a kiskunfélegyháza-külső galambosi edény emelendő ki, annak téglavörös színe miatt.¹²⁶⁶ A különböző rákoscsabai edények párhuzamai a 2. századtól a 4/5. század fordulójáig érnek; a kiskunfélegyházi sírokat a 2–3. századra keltezték.

Amfora

Rákóczfalváról csak néhány – 7 db – oldal-, valamint egy fültöredék került elő. A töredékek többnyire tojás-héj-színű, világos engobe-bal ellátottak. Négy töredék elszorva

¹²⁵⁷ ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 99, 38. kép. Az egyik madarasi négyszögletes edény is kétosztatú lehetett, ld. előző lj.

¹²⁵⁸ MEDGYESI–PINTYE 2006; ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 94; WALTER 2017, 39, 8. t. 2.

¹²⁵⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 275. kép.

¹²⁶⁰ KŐHEGYI 1969a; ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 87–88; KALLI–K. TUTKOVICS 2017, 11. kép.

¹²⁶¹ Köszönöm Hováth Friderika meghatározásait és segítségét a római eredetű leletanyag értékelésében.

¹²⁶² VADAY 1989, 168, Kat. 379, Taf. 121. 4; VADAY–HORVÁTH 2005, 122, Kat. XLVIII-239.

¹²⁶³ NAGY 2018, 332–334.

¹²⁶⁴ ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 96, 12. kép 2.

¹²⁶⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 10.

¹²⁶⁶ KULCSÁR 1986, IV. t. 4.

a

b

76. kép 1. horizont, 7. technológiai csoport. Kocka alakú késő szarmata füstölőedény a településről (5/387/497. str., a) és kétszattatú edény sírmellékletként (8A/202/271. str., b)

fordul elő az 5. lelőhelyen. További négy töredék a 8. lelőhely középső részéről, gepida kori objektumokból származik, köztük a **236. tábla 5. (77. kép 7)** fültöredék is. Császárkori meghatározása ennek is valószínűbb a kora bizánci időszaknál.¹²⁶⁷

A szarmata kori Alföld amforáinak szisztematikus gyűjtése az utóbbi másfél évtizedben indult meg.¹²⁶⁸ Manapság már „közel kétszáz” szarmata lelőhelyről ismerünk amforaleleteket.¹²⁶⁹ Ezek többsége egyetlen típushoz tartozik (Zeest 90/Dressel 24). Az amforatípus nagy mennyiségben csak a Duna alsó folyásán és a Fekete-tenger északi partvidékén jellemző.¹²⁷⁰ Szórványosan a teljes keleti mediterráneumban előfordul, nyugati irányban jellemzően Itáliáig, Szicíliáig. A Duna mentén nagyobb mennyiségben Singidunumig található meg.¹²⁷¹ Újabb kutatások alapján a pannoniai *limes* mentén is nagyobb számban számolhatunk velük, mint amelyet korábban feltételeztek (*Arrabona*, *Brigetio*, Tokod, *Aquincum*, *Intercisa*, *Gorsium*).¹²⁷² Az edények Daciába, az Olt mentére és Erdély területére is eljutottak.¹²⁷³ Használati idejük összevág az alföldi lelőhelyek keltezésével: többségük a 2. század második felére és a 3. századra keltezhető.¹²⁷⁴ Barbarikumai használatuk felső időhatára nehezen

határozható meg. A Dressel 24 típus kései formaváltozatai az Alföldről egyelőre nem mutathatók ki.

Mennyiségük Rákóczi-falván olyan kicsi, hogy biztosan reziduális anyagként értékelhetők, és alátámasztják azt a tendenciát, hogy a nagy mennyiségű amforatöredéket tartalmazó településhorizontok jellemzően középső szarmata koriak.

Mázás kerámia

Késő római zöldmázás kerámia két rákóczi-falva-Bagi-földeki objektumból származik (**77. kép 8–9**). A **165. tábla 1.** (8A/47/73) karcsú korsó has- és aljtöredéke olajos olivazöld színű, feltehetően pannoniai áru.¹²⁷⁵ Csiszolásnyomaik alapján mindkét töredéket másodlagosan tovább használták, amely kitérít a keltezés határait.¹²⁷⁶ Az aljtöredék belsejében és törésén, bizonytalanul, másodlagos vörös festés gyenge nyomai is észlelhetők voltak. További elemzésre ad lehetőséget, hogy a korsóalj talpperemes, és talpgyűrűs kiképzéssel rendelkezik. A megoldás az alföldi mázas kerámiában ritkának tűnik, mindössze Sándorfalváról (szürke, sárga mázas edényalj), valamint Ecsér 7. lelőhelyről (tég-laszínű, sötétbarna mázas) ismerek hasonló kialakítást.¹²⁷⁷ A 8A/47/73. jelenség a 8A/46/72. szarmata kori épülethez tartozik, amelynek anyaga sajnos jellegtelen.

A **163. tábla 7.** enyhén ívelt (korsó?)válttöredék minősége és a máz színe az előbbi korsóaljjal megegyezik, azzal akár egy edényhez is tartozhattak. A 8A/45/71. jelenségből

¹²⁶⁷ Köszönöm Csiky Gergely és Sóskuti Kornél segítségét a kérdésben.

¹²⁶⁸ VADAY 1989, 284–285, Kat. 414; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 71–72; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2004; SÓSKUTI 2010, 181; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 72–73, fig. 10–14; SZEBENYI 2017; SÓSKUTI 2017b, 149–150.

¹²⁶⁹ SÓSKUTI 2017b, 150.

¹²⁷⁰ DYCZEK 2001, 173–194. Type 25, Variant „a”.

¹²⁷¹ NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 2000, 119–120, 237; DYCZEK 2001, 183–184.

¹²⁷² KELEMEN 1993, 45–47; HÁRSHEGYI 2004, 117–118; HÁRSHEGYI 2008, 178, fig. 1, 3; GABLER et al. 2009, 64.

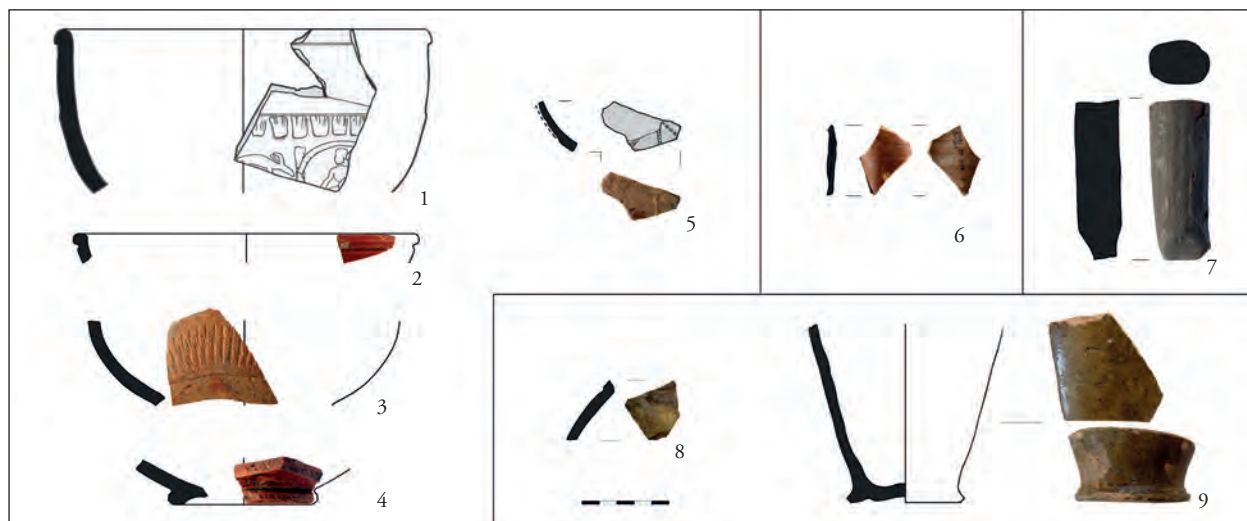
¹²⁷³ ARDEJ 2006, 105–108; SZEBENYI 2017, 329–330.

¹²⁷⁴ GABLER et al. 2009, 64; DYCZEK 2001, 193; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 73; SZEBENYI 2017, 330–331.

¹²⁷⁵ Mázás korsókról: BÉRES–VÖRÖS 1998, 178–179; VÁRI 2011, 105–106; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 73–74; OLGAY 2017, 350–351; OLGAY–SZEBENYI 2018, 33–34.

¹²⁷⁶ A jelenségről: SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 68. Mázás kerámiából csiszolt orsókarikák: VÁRI 2011, 107; OLGAY 2017, 350.

¹²⁷⁷ VÁRI 2011, Kat. 10.a, 2. t. 2; OLGAY–SZEBENYI 2018, 4409. obj., 3. t. 3.

77. kép 1. horizont. A római kerámiaanyag diagnosztikus töredékei, *terra sigillata*: 1–5, Faltenbecher oldaltöredéke: 6, amfora fültöredéke: 7, mázas kerámia: 8–9

származik, amely pecsételt kerámiával keltezhető gepida kori földbe mélyített épület, és a 8A/46–47. objektumok közelében kerül el. Mindez a mellett szól, hogy a válltöredéket is késő római provinciális árunak, és a gepida kori épületben reziduális árunak értékeljük.

Az 5/263/362. objektumból, az intenzív szarmata településrészről egy barna ólom mázas dörzstál kis méretű oldaltöredéke került elő, amely a 3. század vége – 5. század eleje közé keltezhető.¹²⁷⁸

Az Alföldön feltűnő mázas római kerámia kutatása a többi római importhoz hasonlóan az utóbbi években fellendült. Elemzett térségünk jellegzetes lelete a kunszentmártoni szórvány zöldmázas korsó, amely síredény lehetett.¹²⁷⁹ A régióból a közelmúltban Cseh János közölt új anyagot, egyébként az értékelések a Dél-Alföldre koncentrálnak. A legjobban Csongrád és Békés megyék mázas kerámiáit ismerjük, a legnagyobb leletegyütteseket pedig Üllő 5-9. és Ecser 7. lelőhelyekről tették közzé az elmúlt években.¹²⁸⁰

Terra sigillata

Rákóczifalván hat objektumból öt *terra sigillata* edény töredékei kerültek elő (77. kép 1–5). A késő szarmata kori pusztulási horizontból, két gödörből származnak egy

medalliondíszes pfaffenhofeni Drag. 37. *terra sigillata* tál perem- és oldaltöredékei (154. tábla 1, a kontextus értékelését ld. a módszertani fejezetben). Szarmata kori gödörből származik a 225. tábla 7. tál talpgyűrűs aljtöredéke. A 8A/142/197. szarmata kori földbe mélyített épületből származik egy rheinzaberni műhelyű Drag. 18/31. tányér peremtöredéke (168. tábla 7).¹²⁸¹ A 8/368/579. objektumból származó, erősen rongált állapotú, szintén rheinzaberni műhelyű Drag. 37. tál oldaltöredéke ferde és függőleges tagolt pontsorrallal díszített (267. tábla 7). Reziduális lelet, az épület leletanyaga gepida kori.

A 8A/316/371. objektum egyetlen kerámiatöredéke egy fogaskarcolt díszű tál alsó harmada (188. tábla 8). A kopott edény színe élénk, narancssárgás, törése világos; máza a szarmata *sigillata* autánzatoknál világosabb, fényesebb; rádlidíszé mélyen a hason húzódik. Azonosítása bizonytalan. Hasonló töredékeket Üllőről és Felgyőről is közöltek a közelmúltban, ez alapján a töredék 3. századi export is lehet.¹²⁸² Párhuzamként hozzá 5. századi afrikai *sigillata* formák is idézhetők.¹²⁸³ Ennek fényében felmerülhet kérdésként, hogy a töredék melyik települési horizonthoz sorolható. A 316. méhkas alakú gödör a 8A lelőhely közepén helyezkedik el, és – bár a közelben gepida jelenségek is vannak – inkább a 8A/141–142. késő szarmata kori épületek körüli

¹²⁷⁸ Mázas dörzstálakról: VÁRI 2011, 103–105; OLGAY 2017, 350; OLGAY–SZEKENYI 2018, 32.

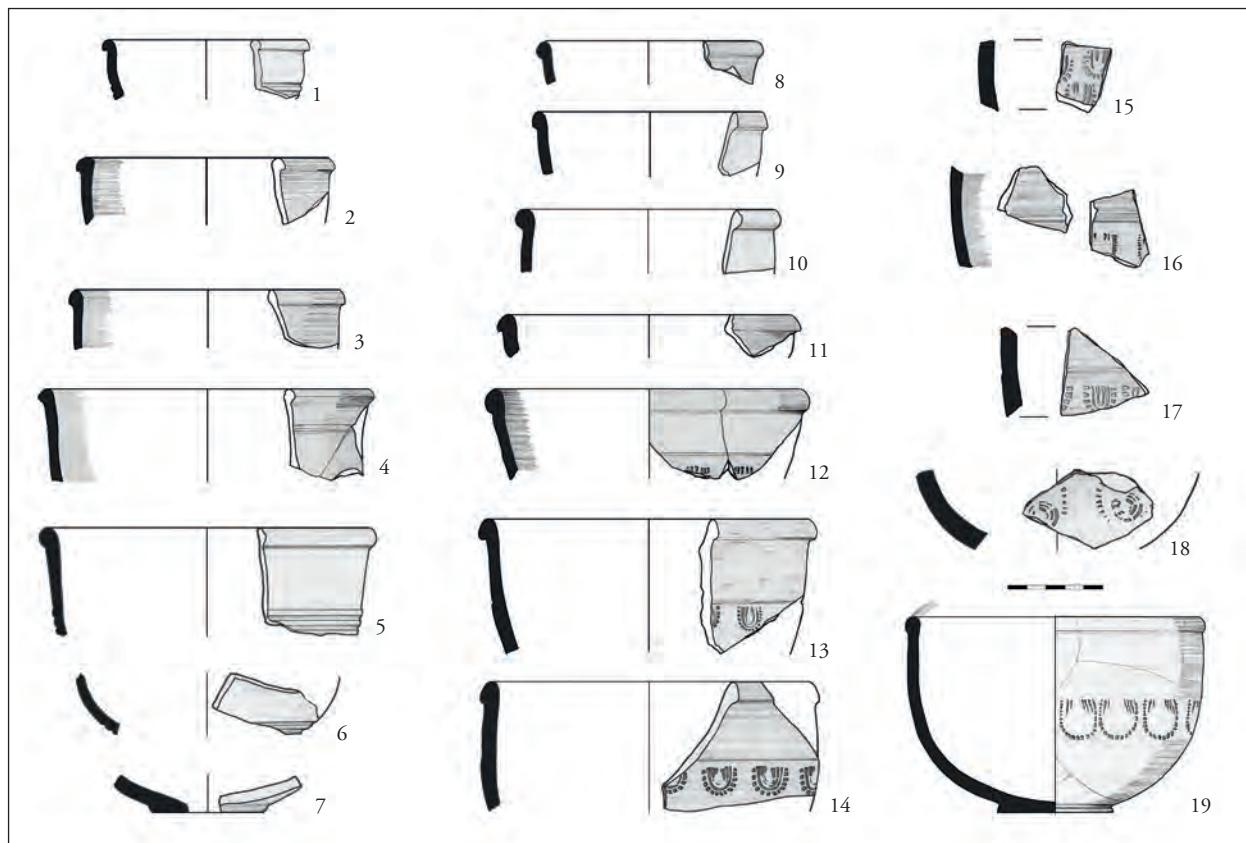
¹²⁷⁹ VADAY 1989, Kat. 190, T. 159. 1; VADAY–HORVÁTH 2005, Kat. XXI-147.

¹²⁸⁰ JUHÁSZ 1994; CSEH 2009; VÁRI 2011; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 73–74; OLGAY 2017; OLGAY–SZEKENYI 2018. Ld. még Bács-Kiskun megyei leletekről GALLINA–ROMSICS 1996, 23–24, BALOGH 2001, 32.

¹²⁸¹ A formai típus a szarmata területeken nagyon ritka, ld. legutóbb SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 67.

¹²⁸² SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 69–72, 8. kép 9; SZEKENYI 2015, 19, fig. 5.

¹²⁸³ HAYES 1972, fig. 23, African red slip ware form 82, 85, 128–133. Elterjedésük a Mediterráneumból a Rajna-vidékig megfigyelhető; számos példány származik az athéni agora feltárásaiból; keltezésük: középső – késő 5. század.

78. kép 1. horizont. Vörös festésű *terra sigillata* utánzatok

gödör csoporthoz tartozik. Szintén az 1. településhorizont és a korábbi keltezés felé mutat, hogy a közelben húzódik a 8A/309. jelenség, amelyből szintén került elő római kerámia (ld. a Faltenbecher-t és a következő fejezetet).

A szarmata kori települések *terra sigillata* anyagának gazdag irodalma van. Az utóbbi évekből kiemelendő kutatási eredmény a felgyő-kettőshalmi-dűlői jelentős mennyiségű leletegyüttes (87 edénytöredék) közlése, valamint az a tény, hogy az Alföldön (elsősorban a Duna–Tisza közén és a Felső-Tisza-vidéken) nagyobb mennyiségben előforduló provinciális és barbár *sigillata* utánzatok összetett kutatási feladatának tisztázása is megindult, újonnan közölt leletegyüttesek és gyűjtések alapján.¹²⁸⁴

Terra sigillata utánzatok

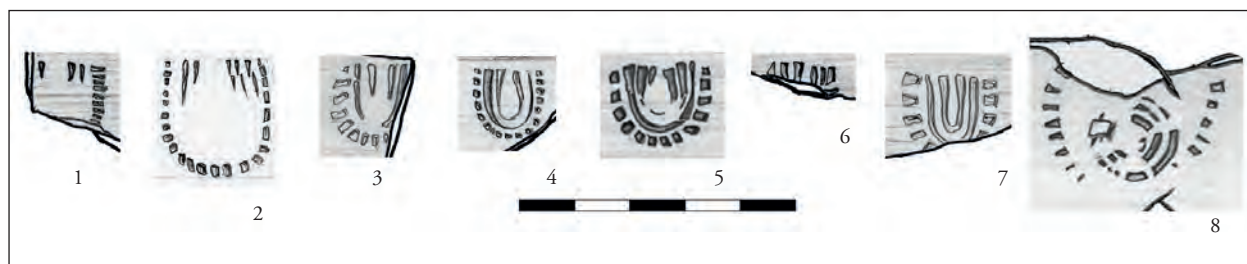
A rákóczipfalvi *terra sigillata* utánzatok mind az oxidált égetésű, fényezett, és vörös festésű kerámiatöredékek közé tartoznak. Az edények döntő többsége táltöredék, amely a

Drag. 37. formájú edényekhez tartozik (78. kép, 294. tábla 2). 51 edény 91 töredéke sorolható ide. Peremátmérőjük 11–18 cm.

Az edények technológiai minősége hasonló. A makroszkopikus megfigyelések alapján az átlagos finomkerámiához képest nagyobb szemcsemérettel bíró, durvább, „homokosabb” alapanyagból készültek. Jól összedolgozottak, de égetésük, keménységük közepes minőségű; gyakran porózusak.¹²⁸⁵ Törésük sötétvörös vagy vörösbarna árnyalatú, de általában egységesen átégettek; a felületi szín általában narancssárgás. Az engobe nélküli edényekhez hasonlóan korongolt felületkezelésük van, amely gyakran a tálak belső oldalára is kiterjed. A nagy sorozat vizsgálata alapján megállapítható, hogy az edényeken előbb a korongolt felületkezelést – majd esetleg a pecsétlést –, végül a festést végezték el. Az irodalomban előfordul a festett kerámia simításának feltételezése, amely technikai szempontból ellentmondásos. A festés vagy engobe vöröses, a kerámia alapszínénél mélyebb árnyalatú, gyakran erősen lekopott a fényezett felületről.

¹²⁸⁴ GABLER–VÁDAY 1986; GABLER–VÁDAY 1992; SÓSKUTI 2010, 178–179; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014; SZEBENYI 2013; KOROM 2015; NAGY 2018, 324–330; SZEBENYI 2019.

¹²⁸⁵ Hasonlóan a Csongrád megyei anyag minőségéről: SÓSKUTI 2010, 177.

79. kép 1. horizont. A vörös festésű *terra sigillata* utánzatok pecsétlőmintái

Peremük duzzadt, lekerekített, és kifelé (de nem gyűrűsen) megvastagodó. Feltűnően kevés talptörédket soroltam a típusba. Ez feltehetően a vékony, könnyen lekopó festésnek és a porózus anyagminőségnek köszönhető.

Árktolt vagy pecsételt díszűek. A többszörös korongolt árkolások az edény felső harmadában (92. tábla 14), középső vonalában (155. tábla 3) és a has alján (58. tábla 15) is megjelenhetnek. A többszörös tagolások a pecsételt edényekre úgy tűnik, hogy nem jellemzőek: esetükben a váll gyengén lépcsősen tagolt, vagy az oldalfal tagolatlan. A tagolatlan, vagy kettős árkolással ellátott festett tálak párhuzamait Tiszaföldváron is megtaláljuk.¹²⁸⁶

Pecsétlés nyolc edényen figyelhető meg (79. kép). A pecsételt díszítés általában, a sigillatákhoz hasonlóan, a válltagolás alatt jelentkezik egy, egy esetben két sorban (49. tábla 6). Minden edényen eltérő pecsétlőt használtak. A minták egy kivétellel a tojásfrízek fogazott változatai. Párhuzamaik széles körben elterjedtek, a legnagyobb, Üllőről közölt anyagban is ezek a pecsétlőmotívumok a leggyakoribbak.¹²⁸⁷

A kivételt alkotó 58. tábla 18. hastörédek pecsétlője koncentrikusan fogazott, amelyet aszimmetrikus ovális (szív alakú?) keretelés övez. Legjobb párhuzama egy festett törökszentmiklósi tál koncentrikus pecsétlőmintája.¹²⁸⁸ Ezek a díszek az üllői szegmentált kör- és fogaskerék-motívumokkal is párhuzamba állíthatók. A központi motívumhoz hasonló díszítést Soroksárról is közöltek, ahol, Törökszentmiklóshoz hasonlóan, több motívumsorból álló ornamentika részeként jelenik meg.¹²⁸⁹ Több motívumsor egykori megléte az 58. tábla 18. edény esetében sem zárható ki, elsősorban azért, mert a megmaradt dísz mélyen az edény ívelt hasán húzódik. A töredék sötétvörös színű és vastag falú: nem zárható ki, hogy az edények zömétől eltérő műhely hagyomány terméke.

A vörös festésű áru döntő többsége minden szarmata telepen tálakhoz tartozik. Tiszaföldváron meredek falú, csonkakúp alakú tálon és cilindrikus nyakú gömbös testű edényen, Endrődön egyéb táltípusokon is jelentkezett a vörös festés.¹²⁹⁰ Egy kiskundorozsmai lelőhelyen pecsételt szürke tárolóedény került elő, amely feltehetően más tradícióhoz tartozhat, de szintén a minőségi csoportok és a formák közti átjárhatóságra utal.¹²⁹¹ E példák alapján a néhány, vörös engobe-bal ellátott további edényt feltételezen ugyanehhez az árutípushoz kötöttem, ezek azonban más műhelyek termékei is lehetnek. Vörös festésű, árktolt díszű a 17. tábla 6. csonkakúp alakú tál, a 30. tábla 16. vékony falú, gömbtestű edény, valamint a 36. tábla 7. edénytörédek. A 188. tábla 6. (8A/309/364. obj.) kis méretű szalagfűl festett pohár vagy kisebb korsó töredéke lehet. Esetleg provinciális római eredetűre utalhat a vele egy objektumban talált Faltenbecher-törédek, amely szintén egyedi a teljes anyagban.¹²⁹²

A szarmata Barbarikum pecsételt kerámiájának kutatása az utóbbi években szerencsésen föllendült, a különböző kerámia csoportok elhatárolása és azok elterjedési területe egyelőre mégis csak bizonytalanul határozható meg. A rákóczi falvi tálak egy jól körülírható, széles körben elterjedt árutípusba tartoznak. Ide elsősorban oxidált égetésű, festett félgömbös tálak tartoznak, amelyek gyakran tojásfrízekből, ritkábban egyéb motívumokból álló pecsételt díszítéssel ellátottak.¹²⁹³ Ez az árutípus az üllői lelőhely pecsételt edényeinek 1. csoportjával mutat (részben?) átfedést, amely szintén tojásfűzér- és fogaskerék alakú pecsétlésekkel díszített oxidált égetésű félgömbös tálakból áll. A Drag. 37. formára visszavezethető, oxidált égetésű, festett és pecsételt edények között Szebenyi Tamás további csoportokat

¹²⁸⁶ GABLER–VADAY 1986, 58–59, Kat. 66, Abb. 29. 4, 30.1. (tagolatlanok), 30. 2. (kettős árkolás).

¹²⁸⁷ SZEKENYI 2013, 13.

¹²⁸⁸ GABLER–VADAY 1986, Abb. 31. 3, 32. 1; VADAY 1989, Kat. 386, T. 122. 8.

¹²⁸⁹ SZEKENYI 2013, 14; KOROM 2015, 1. kép 9.

¹²⁹⁰ VADAY 1994, Tab. III. 24–25; VADAY 2011a, 230.

¹²⁹¹ SÓSKUTI 2010, 3. kép 8–9.

¹²⁹² Talán a felgyői anyag kapcsán körülírt pannoni festett áruhoz tartozott: SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 70.

¹²⁹³ GABLER–VADAY 1986, 60–63; VADAY 1989, 170–171; VADAY–RÓZSA 2006, 94, 96; SÓSKUTI 2010, 177–179; SZEKENYI 2013; KOROM 2015, 166–168, SÓSKUTI 2017b, 149; NAGY 2018, 325.

különített el a Pest megyei anyagban. Ezek elterjedése, viszonya a többi alföldi lelőhely anyagával egyelőre kérdéses, de pl. egy, az Ecser 7. lelőhelyről közölt tál, díszítése miatt, szinte bizonyosan nem köthető a Rákóczi-falván megjelenő anyaghoz.¹²⁹⁴

Az első hasonló pecsételt *sigillata*utánzatot Solt-Paléről közölték.¹²⁹⁵ Ilyen egy ép nagymágocsi tál is, mely Párducz szerint a tojásfüzér feletti részen függőleges besimításokkal ellátott.¹²⁹⁶ Csak néhány késő szarmata kori telepanyagból példát idézve, az áru Tiszaföldvár-Téglagyáron, Kondoroson, és Örménykúton is előfordul.¹²⁹⁷ A mai kutatási helyzet alapján a Drag. 37. formára visszavezethető, oxidált és redukált égetésű, provinciális vagy barbár eredetű pecsételt utánzatokat jelenleg 53 alföldi lelőhelyről ismerjük (80. kép).¹²⁹⁸

A lelőhelyeken általában egy-egy, vagy csak néhány pecsételt edény fordult elő. Azonban az üllői fazekastelepusok lelőhelyéről csaknem 40 hasonló pecsételt edényt közöltek, amely jelenleg a legnagyobb leletegyüttes. Az 1. üllői edénycsoporttal kapcsolatban figyelmeztettek arra, hogy az ehhez a minőséghez sorolható, díszítetlen festett kerámia mennyisége jóval nagyobb a településen. Erről számszerű adatokkal egyelőre nem rendelkezünk.¹²⁹⁹ Soroksár-Vető-dűlőről is számos, 15 pecsételt edény származik, de a Drag. 37. formához csak öt példány köthető.¹³⁰⁰ Felgyő-Kettőshalmi dűlőn 16 pecsételt tál töredéke került elő, de ezek többsége pannoniai áru lehet.¹³⁰¹ Ezeket a számokat a kilenc rákóczi-falvi pecsételt edénnyel hasonlíthatjuk össze.

Fontos tendenciának tűnik, hogy a Pesti-síkságon a félgömbös testű tálak mellett egy másik jól körülhatárolható pecsételt edénytípus, a kónikus falú pecsételt tálak is jelen van; a műhelyhagyományok *Aquincum* előterében erős átfedést mutatnak.¹³⁰² Annak, hogy a kónikus falú tálak nem tűnnek fel Rákóczi-falván, kronológiai okai is lehetnek. A Duna–Tisza közti anyag még számos meglepetést tartogathat. A korai bugaci anyagból olyan oxidált égetésű

félgömbös tálak közöltek, amely pannoniai termék lehet.¹³⁰³ Felgyőn pedig csak Drag. 37. formához tartozó festett és pecsételt tálak voltak azonosíthatók, de köztük szürke, téglaszínű és sárga árnyalatúak is vannak.¹³⁰⁴ E lelőhelyek motívumkincse a rákóczi-falvitól eltér.

Az oxidált égetésű, fényezett és festett félgömbös tálakat gyártó műhelyhagyomány a felső-Tisza-vidéki pecsételt árutól mai tudásunk szerint független. A csengersimai műhely gazdag pecsételt motívumai közt a tojásfríz egyáltalán nem tűnik fel.¹³⁰⁵ Az Északi-középhegység pecsételt anyagával sem mutatnak kapcsolatokat.¹³⁰⁶ Ugyan egy miskolcsötétkapui lelet alapján a Drag. 37. tálforma ott is feltűnhet, de a miskolci tál szürke bevonatos, a tojásfríz mellett fogaskarcolással is díszített.¹³⁰⁷

A különböző jellegű pecsételt kerámiahagyományok érintkezési zónája a Felső-Tisza-vidék esetében is kérdéses.¹³⁰⁸ A simított és festett, tojásfrízes pecsételésű félgömbös tálak a Törökszentmiklós – Rákóczi-falva vonaltól északra csak szórványosan jelentkeznek az Alföldön. Két oxidált égetésű, pecsételt félgömbös tál ugyanakkor feltűnik az apagi telepanyagban. Az értékelés szerint ezek akár római provinciális termékek is lehetnek. Ez ma sem zárható ki, ugyanakkor szerencsésebb az Alföld központi területein előforduló árukhoz sorolnunk őket, hiszen a proveniencia kérdése általában ezek esetében sem eldöntött.¹³⁰⁹ Ugyanez mondható el a geszterédi halomsír fennmaradt sírkerámia-járól, amely az elmúlt évek gyűjtéseiből kimaradt. Az ugyan kétséges, hogy a Rákóczi-falván kizárólagosan jellemző és feltehetően nagyobb területen is elterjedt műhelyhagyományhoz tartozik-e, de mindenképpen a festett és pecsételt *sigillata*utánzatok körébe sorolandó.¹³¹⁰

A *sigillata*utánzatok a *terra sigillata*khoz és egyéb római tárgyakhoz hasonlóan a szarmata Barbarikumban gyártási idejük után hosszú idővel is feltűnhetnek, mind a sírokban, mind a településeken.¹³¹¹ Ezért az utánzatok keltezése nagyon bizonytalan. A Kárpát-medencei Barbarikum pecsét-

¹²⁹⁴ SZEKENYI 2013, 16–18; SZEKENYI 2019, 1. kép.

¹²⁹⁵ PÁRDUZ 1938, 93, I. t. 10.

¹²⁹⁶ PÁRDUZ 1950, 41, CXXIV t. 23.

¹²⁹⁷ GABLER–VADAY 1986, Abb. 31. 2; VADAY–RÓZSA 2006, 15. kép 5; VADAY 2011b, 468, Pl. 47. 19.

¹²⁹⁸ A szarmata Barbarikum pecsételt edényeinek elterjedési térképei: SZEKENYI 2013, 8. tábla; KOROM 2015, 11. kép 2, az anyagmennyiségekről ld. uo. 167, 16. lj.

¹²⁹⁹ SZEKENYI 2013, 17.

¹³⁰⁰ KOROM 2015, 167, 16. lj.

¹³⁰¹ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 71–72.

¹³⁰² SZEKENYI 2013, 18; KOROM 2015, SZEKENYI 2019.

¹³⁰³ SÓSKUTI 2017b, 149, 2. kép 6–7.

¹³⁰⁴ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 71–72.

¹³⁰⁵ GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 99–135.

¹³⁰⁶ Soós 2014b.

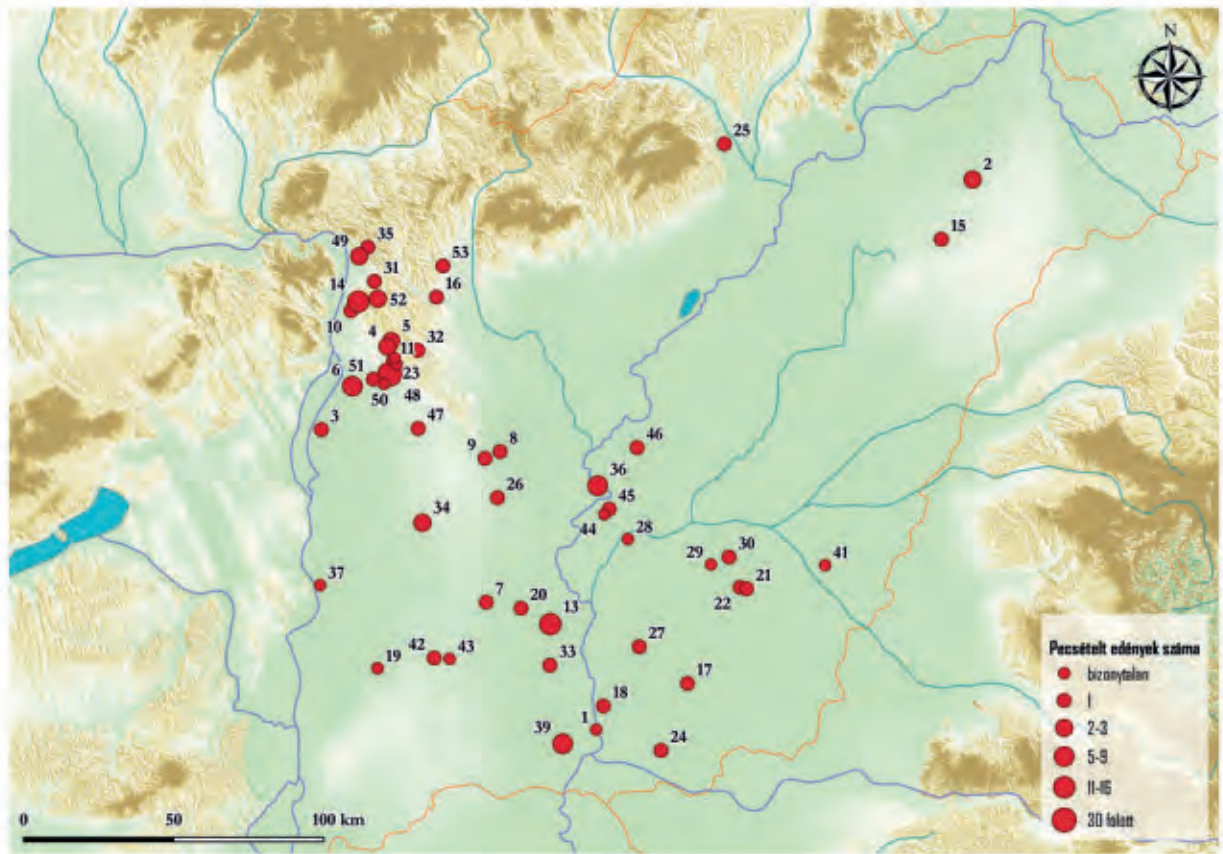
¹³⁰⁷ PÁRDUZ 1957, 46, I. t. 10; SZEKENYI 2013, 20.

¹³⁰⁸ A beregsurányi típusú anyag elterjedésének nyugati határához ld. PINTYE 2008.

¹³⁰⁹ ISTVÁNOVITS 1993b, 21–22, 3. kép 3–4, III. t. 14–15.

¹³¹⁰ CARNAP–BORNHEIM 1998, Abb. 9; valamint a tál személyes vizsgálata alapján.

¹³¹¹ VADAY 1989, 167; VÖRÖS 1998, 53. Vác-Csörögi-réten a 150–250 között gyártott *sigillata*töredékek 4. századi fésűvel és aláhajtott lábú fibulával együtt kerültek elő (KULCSÁR–HORVÁTH 2002, 319).

80. kép A Drag. 37. forma pecsételt utánzatainak elterjedése az Alföldön. SZEBENYI 2013 és KOROM 2015 alapján, kiegészítve a geszterédi sír lelőhelyével, valamint VADAY–RÓZSA 2006, VADAY 2011b, SÓSKUTI 2017b és SZEBENYI 2019 adataival: 1.: Algyő, 2.: Apagy-Peckéstanya, 3.: Áporka-Homokbánya, 4.: Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 5.: Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték, 6.: Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 7.: Bugac-Bimbó, Juhász-tanya, 8.: Cegléd-Huszár-dűlő, 9.: Csemő-Hosszú-dűlő, 10.: Dunakeszi-Alagi major, 11.: Ecsér 6., 12.: Ecsér 7., 13.: Felgyő-Kettőshalmi dűlő, 14.: Fót 8/22. lelőhely, 15.: Geszteréd, 16.: Hévízgyörki templom, 17.: Hódmezővásárhely-Fehértópart, Farkas A. földje, 18.: Hódmezővásárhely-Solt-Palé II., 19.: Kecel, 20.: Kiskunfélegyháza-Pap dűlő, 451/3. lelőhely, 21.: Kondoros, 124. lh., Brusznyci tanya, 22.: Kondoros, 196. lh., 23.: Maglód 1., 24.: Makó 32., 25.: Miskolc-Sötétkapu, 26.: Nagykőrös, 27.: Nagymágocs-Lászlótelek, 28.: Öcsöd-Szilmalom-dűlő, 29.: Örménykút, Galó-halom-dűlő, 30.: Örménykút, Veres tehén dombja, 31.: Órszentmiklós-Harasztok, 32.: Pécel 2. lelőhely, 33.: Pustaszer-Szárnyékhalmi dűlők, 34.: Pustaszer-Csöngölei oldal II., 35.: Rád, 36.: Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8A lelőhely, 37.: Solt-Csukáshát, 38.: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II., 39.: Szeged-Kiskundorozsma, Tóth János dombja, 40.: Szokolya, Fő út 44., 41.: Tarhos, 42.: Tázlár-Templomhegy, 43.: Tázlár-Kriván-tanya, 44.: Tiszaföldvár, Lenin u. 41., 45.: Tiszaföldvár-Téglagyár, 46.: Törökszentmiklós, Lenin utca, 47.: Újhartyán, 48.: Üllő 5. lelőhely, 49.: Vác-Csörögi-rét, 50.: Vecsés 67., 51.: Vecsés 83., 52.: Veresgyház-Álomhegy, 53.: Verseg, Kökényesi utca 16.

telt kerámiájának feltételezett daciai eredete miatt a magyar kutatás sokáig a 3. század első felénél későbbre nem keltezte ezt a technikát.¹³¹² Valójában több jel arra utal, hogy az oxidált égetésű pecsételt tálak a *terra sigillaták* kereskedelmének végén, és annak megszűnése után is jelen vannak az Alföldön. Az üllői lelőhelyen a 4. század elejéig számolnak használatukkal. Rákóczi-falván az anyag kontextusa egyértelműen késő szarmata kori, a pusztulási horizonthoz köthető

leletgyűttesekből 27 edény töredékei származnak: használatuk a szarmata kor végéig kimutatható.¹³¹³ Emellett, egy kilencedik pecsételt edényünk is akad a lelőhelyről a 8A lelőhely szarmata temetőjéből (8A/676/806. sír). A tojásfrízes pecsételt félgömbös tálat körte alakú zárótaggal ellátott ezüst torques keltezi.

¹³¹² BÓNA 1986b, 60; SOÓS 2014b, 183; GINDELE 2010, 158–159.

¹³¹³ Az áru a telepnyagban csak az 5. lelőhelyen fordul elő, a 8–8A területéről csak feltételezen ide köthető töredékeket határoztam meg (8/386/602. str).

A kónikus aljú pecsételt tálak esetében a provinciális eredet ma már valószínűsíthető. A Pesti-síkság anyagának archaeometriai elemzése során megállapították, hogy a két alapvető formai típus anyagösszetétele eltér egymástól, és különböző gyártási helyszínekre utal.¹³¹⁴ A késő szarmata kontextusból származó félgömbös testű tálakkal kapcsolatban további cáfolatokig Sóskuti Kornél véleményét osztom, aki az edénytípus barbár készítésével számolt.¹³¹⁵

A rákóczi falvi esetben a minőség azonossága miatt a pecsételt edényeket a díszítetlen vagy korongolt díszekkel ellátott festett tálaktól elválasztani nem lehetséges. Ugyan a pecsételt töredékek száma nem kiugróan jelentős, a 91 telepkerámia-töredék azonban már túl nagy mennyiség ahhoz, hogy pannoniai importkerámiaként értelmezzük. Ellenkező esetben a késő római kori Alföld római kereskedelmének sokkal jelentősebb szerepével számolhatnánk, amelyet egyéb tudásunk, a leletanyag általános összetétele, és a rákóczi falvi lelőhely egyéb leletanyaga sem támogat. A késő szarmata kori barbár eredetet az is alátámasztja, hogy a biztosan római eredetű kerámiaáru mennyisége – a korábbi (amfora, *sigillata*, Faltenbecher?), és a késő római (mázás kerámia) töredékek – együttesen csak töredékét teszi ki a

sigillata utánzatoknak (77. kép). A barbár eredet természetesen nem vonatkoztatható minden festett, oxidált égetésű pecsételt árutípusra.

Üllőn a *terra sigillata* mennyiséghez (750) képest az utánzatok száma nagyon alacsony (60 pecsételt edény), Soroksár-Vető-dűlőn a két árutípus aránya kiegyenlített.¹³¹⁶ Ezek az arányok új megvilágításba helyezhetők annak fényében, hogy előfordulhatnak olyan lelőhelyek is, mint a rákóczi falvi: ahol az utánzatok feltehetően csak barbár műhelyhagyomány(ok)hoz tartoznak, mennyiségük jelentős, és messze meghaladja a *terra sigillata* arányát. Ez feltétlenül alátámasztja a *sigillata*-utánzat megnevezés és értelmezés létjogosultságát, azaz azt, hogy valóban a sigillaták funkcionális kiváltását, helyettesítését szolgálhatták; attól függetlenül, hogy a jelenség háttérben földrajzi/regionális vagy kronológiai okok állnak. Amennyiben a további kutatások is támogatni fogják, hogy a közvetlenül a Drag, 37. formára épülő rákóczi falvi jellegű festett és pecsételt áru használatát megérte a szarmata kerámia végső horizontját, úgy ez a hagyomány a szarmata fazekasság és társadalom igen erős tradicionalizmusára utal, amely a kerámiaanyag általános jellegének egyáltalán nem mond ellent.

5.4. Gepida kori kerámia

5.4.1. Leíró statisztika

A rákóczi falvi gepida kori kerámiaanyag mennyisége bármely közölt korabeli magyarországi leletgyűjtést meghalad. A legnagyobb gepida kori anyagot Cseh János közölte Szelevény-Schweiger-tanyáról.¹³¹⁷ A feltárás során kilenc objektumot bontottak ki, amelyek egy fazekasműhelyet és annak közvetlen környezetét, köztük három földbe mélyített épületet jelentenek. A lelőhely jellege – a fazekasműhely jelenléte – miatt bizonytalan, hogy statisztikai adatai milyen mértékben általánosíthatók. Kisebb közlések során néhány egyéb esetben is számba vették a főbb technológiai- és formátípusokat. Ezek azonban a leletanyag eltérő arányai miatt érdemben nem vehetők össze a rákóczi falvi statisztikai adatokkal (31. diagram).

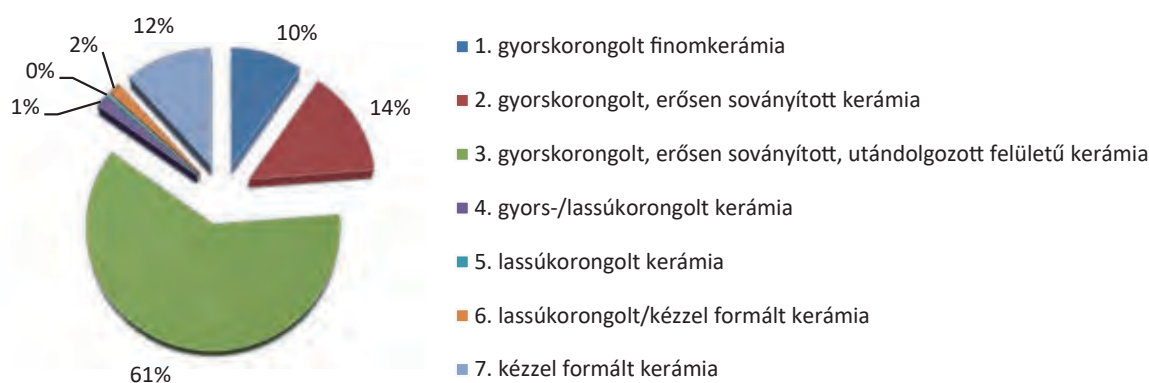
A módszertani és a településszerkezetet értékelő fejezetekben egyaránt érintem, hogy a 2–4. horizontok folyamán a település folyamatos használata, és a kerámia viszonylag gyors léptékű átalakulása tételezhető fel, amely a horizontok zárt anyagának elkülönítését megnehezíti. Talán helyesebb azzal számolnunk, hogy ez tulajdonképpen nem is valószínűsíthető meg. További módszertani probléma, hogy a 2. és a 4. horizont anyagmennyisége a 3. horizontnál jóval kisebb. Ennek ellenére az objektumok horizontokhoz kötését elvégeztem, a kerámiaanyag összehasonlító statisztikai vizsgálatainak céljából. A horizontok anyagának összehasonlítása körüli bizonytalanságokat szem előtt kell tartanunk mind a technológiai, mind a formai statisztikai elemzések során.

¹³¹⁴ KOROM 2015, 174–178.

¹³¹⁵ SÓSKUTI 2010, 177–179. Ugyanerre utalt SZEBENYI 2013, 18–19; SZEBENYI 2019, másképp érvelt KOROM 2015, 176.

¹³¹⁶ SZEBENYI 2013, 19–20; KOROM 2015, 174, további adatokkal.

¹³¹⁷ Statisztikailag megadott a 2–3. ház, az 1. gödör és a műhely anyagmennyisége, amely összesen 1155 töredék: CSEH 2004d, 37–40. kép. Szintén igen nagy mennyiségű anyagot közöl BOCSI 2016, az anyag statisztikai értékelése egyelőre hiányzik.

31. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. A gepida kori kerámiaanyag technológiai csoportjainak megoszlása töredékszám szerint (n = 5604)

Technológia

Rákóczifalván a gyorskorongolt, soványítatlan kerámia aránya 10%. A szelevényi feltárás anyagában a finomkerámia az egyes objektumok anyagában 0–4% közötti.¹³¹⁸ A rákóczifalva-nyolcas-dűlői ház anyagában aránya 4,3%.¹³¹⁹ A tiszafüred-morotvaparti településen a díszkerámia aránya a korongolt kerámián belül 5–10%, amely a teljes leletanyag 4–8%-a.¹³²⁰ Ongán a finomkerámia 3,7%, Nyíregyháza–Csorda-Páskum I. lelőhelyen 7,5%.¹³²¹

A rákóczifalvi anyagban az 1. csoportba sorolt kerámia egy része a díszedényeket jelenti, amelyek döntő többsége soványítatlan. Másik része szintén nagyrészt soványítatlan, kisebb részben pedig gyengén soványított, jól iszapolt és eldolgozott agyagból korongolt, de díszkerámiának nem nevezhető; és többnyire fazekakból, korsókból és formailag meghatározhatatlan edénytöredékekből áll. Ezeket az edényeket szintén az 1. technológiai csoportba soroltam. A finomkerámia magas aránya talán ennek a jelenségnek köszönhető. A díszkerámiának meghatározott edényszám – 190 edény – aránya az 1. technológiai csoport mintegy kétharmadát teszi ki, egyben a teljes edényszám 4,94%-át alkotja. Ez a közel 5%-nyi mennyiség az ismertetett közép-Tisza-vidéki anyagokkal egybevág.

A 2. települési horizontban megfigyelhető nagyobb mennyiségű és nagyobb mérettartományú soványítatlan finomkerámia is növeli az adatot. A nagy méretű korsók viszonylag nagy mennyisége miatt a 2. horizont,

1. technológiai csoport arányának megállapításakor nagy különbség mutatkozik a töredék- és az edényszám alapján készült arányok között (**32. diagram a–b**). A horizontok közötti változásokat – a többi hasonló adatsorhoz hasonlóan töredékszám alapján – vizsgálva egyértelműen kimutatható a finomkerámia arányának csökkenése, és a 4. horizontra való erős visszaszorulása (**33. diagram**).

A 2–6. csoportokat összességében korongolt, soványított kerámiának nevezhetjük (78%). Cseh János feldolgozásai szerint a „szemcsés” kerámia aránya a különböző telepeken kb. 70% (Tiszafüred-Morotvapart, a teljes anyag 75–80%-át kitevő korongolt kerámiaanyag 90–95%-a),¹³²² 93% (Rákóczifalva-Nyolcas-dűlő),¹³²³ ill. 94–100% (Szelevény-Schweiger-tanya).¹³²⁴ A különbségek egyrészt a finomkerámia fentebb megfogalmazott fogalmi különbségeiből, másrészt pedig a kézzel formált kerámia mennyiségi különbségeiből adódnak. Ez a rákóczifalvi anyagban belül a horizontok kissé eltérő arányaira is igaz.

A 2–3. technológiai csoport elkülönítése korábban a gepida leletanyagban nem történt meg. Más a helyzet a lassúkorongolt kerámiával. A tiszafüredi anyag esetében Cseh János már felvetette, hogy egy része lassúkorongon készülhetett.¹³²⁵ B. Tóth Ágnes szerint is jelen van a lassúkorongolt kerámia, melyre a hurkákából való felépítés nyomai és bizonyos talplenyomatok adják a bizonyítékot.¹³²⁶ A lassú- és gyorskorongolt anyag elkülönítése a rákóczifalvi anyagban sem problémamentes: a 4. és 6., átmeneti technológiai csoportokba egyaránt több töredéket soroltam,

¹³¹⁸ CSEH 2004d, 36–40. kép.

¹³¹⁹ CSEH 1997, 20. kép.

¹³²⁰ CSEH 1991a, 188.

¹³²¹ Soós 2014a, 190; PINTYE 2016, 100. (A korongolt kerámia 8,4%-a, azaz a 425 edény 7,5%-a.)

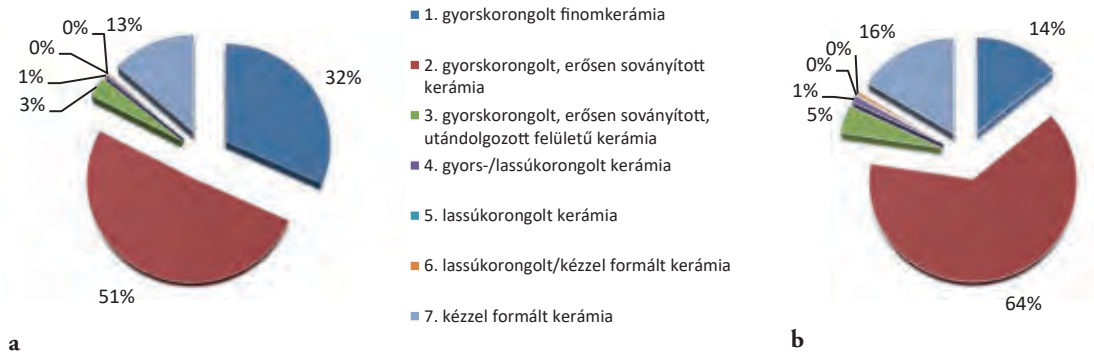
¹³²² CSEH 1991b, 188.

¹³²³ CSEH 1997, 20. kép.

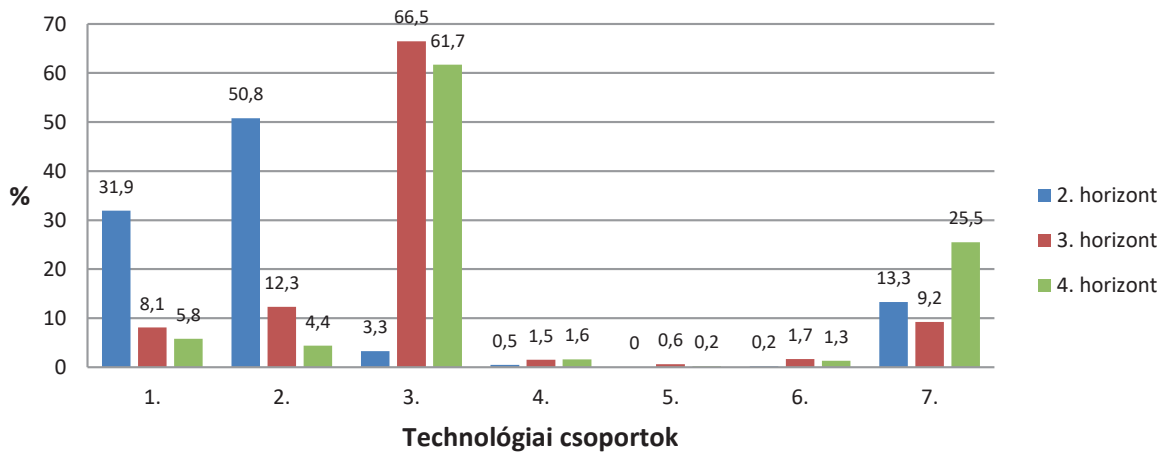
¹³²⁴ CSEH 2004d, 36–40. kép.

¹³²⁵ CSEH 1991b, 188.

¹³²⁶ B. TÓTH 2006, 102.

32. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2. horizont. A kerámiaanyag technológiai csoportjainak megoszlása töredékszám szerint (a; n = 427), és edényszám szerint (b; n = 175)

33. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. A kerámiaanyag technológiai csoportjainak arányváltozásai töredékszám szerint (n = 5572)

mint a biztosan lassúkorongolt 5. technológiai csoportba, amelynek jelenlétével csak minimális arányban számoltunk (31. diagram, 0,48 %).

A 2–3. technológiai csoport elkülönítése adta a legfontosabb lehetőséget a horizontok anyagának elválasztására, ezért felel meg az értékelésnek, hogy a 2. csoport szerepe a 2. horizontban a legnagyobb, majd utána fokozatosan csökken (33. diagram). A 3. csoport minimális mértékben jelenhet meg a 2. horizonthoz sorolt együttesekben, míg a 3–4. horizontokban szerepe állandósul. A 4–6. csoportok aránya statisztikailag elhanyagolható. A kézzel formált kerámia aránya a – legnagyobb mennyiségű kerámiát tartalmazó – 3. horizontban a legkevesebb. A 2. horizont magas arányaihoz szarmata kori anyag bekeveredése is hozzájárulhat, de önállóan is elemezhető diagnosztikus anyagot szolgáltatott (ld. a fazekaknál). A 4. horizont magas arányaihoz pedig már az avar kori településtől való elválasztás nehézségei is

hozzájárulhatnak, ugyanakkor a kézzel formált kerámia arányának növekedése szignifikánsnak tűnik (33. diagram, edényszám szerinti arányváltozás: 10%-ról 23%).

A kézzel formált kerámia arányainak regionális különbségeire már B. Tóth Ágnes felhívta a figyelmet.¹³²⁷ Az általa elemzett Békés és Csongrád megyei leletanyagokban a kézzel formált kerámia mennyisége nagyon kicsi. A kézzel formált edények a gepida sírokba is nagyon korlátozott számban kerültek be. Számuk az új leletközlésekkel sem éri el a huszat.¹³²⁸ A délebbi közép-tisza-vidéki leletanyagokban a kézzel formált kerámia aránya szintén kisebb, Rákóczifalva-Nyolcas-dűlőn 3%, Szelevény-Schweigertanya objektumaiban 0–6%.¹³²⁹ Utóbbi adat valószínűleg

¹³²⁷ B. TÓTH 2006, 119.

¹³²⁸ B. TÓTH 2006, 120, 536. lj.

¹³²⁹ CSEH 1997, 20. kép; CSEH 2004d, 36–40. kép.

a fazekasműhely jelenlétének is köszönhető. Ezzel szemben a tiszafüred-morotvaparti telepen a kézzel formált kerámia aránya 20–25%. Az alföldi gepida anyagban máig egyedülállóan e lelőhelyről egy kézzel formált kis méretű korsó is előkerült.¹³³⁰

A Közép-Tisza-vidéktől északra és keletre szintén nagyobb arányokkal találkozunk. Az északkeleti peremterületeken, Ongán a kézzel formált kerámia aránya 10,34%, Nyíregyháza–Csorda-Páskum I. lelőhelyen 11,5%.¹³³¹ Nyíregyháza-Rozsrétszőlőn arányuk jóval nagyobb, de a kis edénymennyiség statisztikai elemzése nem lenne mérvadó.¹³³² Csomaköz-Berén (Ciumești-Berea) a kézzel formált kerámia aránya 17%, míg a szászfenesi településen (Florești-Polus Center) 16%.¹³³³

A rákóczi falvi anyagban a kézzel formált kerámia aránya (12%) köztes állapotot mutat. Ekkora statisztikai eltérés a dél-alföldi anyagokhoz képest a nagyobb mintavétellel nem oldható fel. A helyzet csak regionális különbségekkel magyarázható. Kérdéses, hogy a kézzel formált kerámia aránya önmagában kronológiai jelentőséggel is bír-e. B. Tóth Ágnesnél ez a szempont a kis anyagmennyiségek miatt nem merült fel. Cseh János a morotvaparti anyagot egységesnek találta, és a pecsételt kerámia segítségével a 6. század középső harmadára keltezte.¹³³⁴ A különböző lelőhelyek statisztikai adatainak alapján a kézzel formált kerámia arányának kronológiai változásai egyértelműen nem mutatathatók ki, de a rákóczi falvi adatsor arra utal, hogy ezzel a jelenséggel is számolnunk kell.

Az 1. horizont elemzéséhez hasonlóan, a technológiai csoportok peremszám szerinti arányát is vizsgáltam (**34. diagram**).¹³³⁵ Az adatsor megerősíti, hogy a gyorskorongolt finomkerámia aránya némileg kevesebb lehetett, mint a töredékszámából következően. A 2–3. csoport jelentős különbségei a technikai definícióból adódnak: mivel az edény felső részének utándolgozása ritkán mutatható ki, ezért a peremek aránya a 2. csoportban jóval nagyobb. Az átmeneti technikák aránya 0%, mert jellegzetes lassúkorongolt fazékanyag nem volt kimutatható a lelőhelyen, és a korongolás egyedi sajátosságai inkább az edények aljrészén figyelhetők meg.

A legnagyobb, elgondolkodtató különbség a kézzel formált kerámia arányában mutatkozik. 19%-os aránya közelebb állhat a valósághoz, mint a töredékszámából kimutatott 12%. Az arányszám a különböző korongolt technológiai csoportok egymáshoz való viszonyától független. A szarmata kori 1. horizontban ugyanez a vizsgálat a kézzel formált kerámia esetében azonos arányszámot adott a töredékszámából számított adatsorral (22%). A gepida kézzel formált edények kicsik, egyediek, töredékeik jól identifikálhatók. Az anyagfelvétel során valószínűleg magától értetődőbb volt a töredékeket összevonva edényekhez sorolni, mint a korongolt kerámia (vagy a szarmata kézzel formált kerámia) esetében, amelynek homogén soványítása és minősége valamint nagyobb mennyisége az egyedi azonosítást, a faltöredékek peremekhez kötését, erősen hátráltatja. A rákóczi falvi gepida kori kézzel formált kerámia aránya tehát 12–19%, azaz hasonló nagyságrendű, mint a tiszafüred-morotvaparti településen.

Forma

A gepida leletanyag formai spektruma a szarmata leletanyagánál jóval szűkebb (**35. diagram**). Ez a többi anyagközlésnek megfeleltethető, noha statisztikai adatok ebben az esetben alig idézhetőek. A fazekak kiugró mennyisége általános jelenség. A hombárok kis mennyiségét jelzi, hogy B. Tóth Ágnes településmonográfiájában egy táblán elfért az összes peremtöredék. Ennek ellenére mindegyik településről ismerjük őket.¹³³⁶ Ezzel szemben esetleg kronológiai jelentősége lehet a tálak kis számának.¹³³⁷ A biztosan fedőnek meghatározható edények kis száma meglepően kicsi.¹³³⁸ A kis méretű díszedényeket a **35. diagramon** a bögrék közé soroltam; arányuk növekedésével az anyagi és szellemi kultúrában betöltött szerepük is változhatott a szarmata korhoz képest. A rákóczi falvi kerámiaegyüttes összességében, nagy vonalakban tükrözi a kisebb telepényanyagok formai-funkcionális típusait.

A kerámia formai-funkcionális megoszlásának horizontokra való lebontása a technológiai csoportok változásaival megfeleltethető folyamatokra hívja fel a figyelmet (**36. diagram**).

A 2. horizontban a 3.-hoz képest nagyobb arányban mutathatók ki a folyadéktároló edények – még edényszámokkal számolva is –, valamint tálak és hombárok. Ez esetleg korábbi tradíciók hatására vezethető vissza. A folyamat azonban bizonytalan, hiszen a 2. horizont ezen edénytípusainak

¹³³⁰ CSEH 1991b, 188, IV. t. 2.

¹³³¹ Soós 2014a, 193; PINTYE 2016, 98.

¹³³² PINTYE 2018, 451.

¹³³³ STANCIU 2011, fig. 12a, 56–57; LĂZĂRESCU 2009, 359, további erdélyi adatokkal.

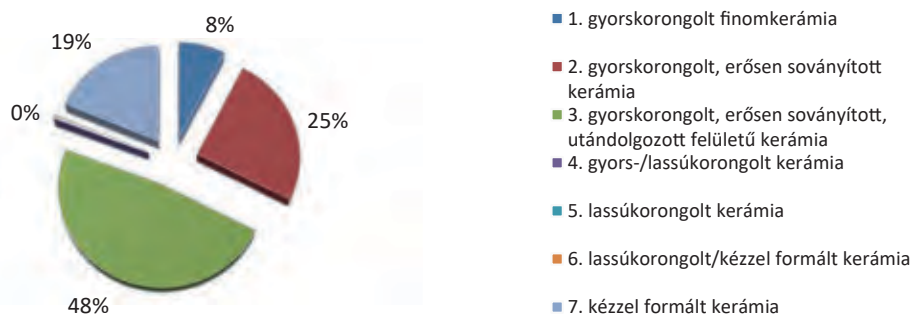
¹³³⁴ CSEH 1991b, 196.

¹³³⁵ Az edényszámokra alapuló statisztika, a szarmata korhoz hasonlóan, a töredékszámokkal egyező arányszámot adott.

¹³³⁶ B. TÓTH 2006, 114, Abb. 22.

¹³³⁷ B. TÓTH 2006, 110–112.

¹³³⁸ B. TÓTH 2006, 118.

34. diagram Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. A gepida kori kerámiaanyag technológiai csoportjainak megoszlása a peremek száma szerint (n = 529)

mennyisége nagyságrendileg messze elmarad a 3. horizont anyagától.

Két egyértelmű folyamatot vázolhatunk fel. A fazekak aránya a településkerámiában az avar kor felé haladva egyre nagyobb lett, miközben a funkcionális spektrum folyamatosan szűkült. A 4. horizontra a fazekakon kívül minden más edénytípus szerepe elhanyagolhatóvá vált.

A díszedények – többnyire kis méretűek, a nagyobbak szerepe statisztikailag nem releváns – kivételt alkotnak abból a szempontból, hogy a 3. horizontban arányuk megugrik (a horizont anyagán belül közel 4%). A 2. horizonthoz sorolt anyagban ugyan megjelennek, de ez egyetlen peremtöredéket jelent (**229. tábla 1**). A leletegyüttes akár a 3. horizontban is összeállhatott, de természetesen azzal is számolhatunk, hogy a gepida díszedény-típusok kialakulása már korábban megindult. A 4. horizontra a díszedények aránya annak ellenére erősen lecsökkent, hogy a korábbi horizont edényeinek használatával, bekeveredésével, valamint már az avar kori szürke kerámia jelenlétével is számolhatunk (ld. lejjebb).

5.4.2. Technológia

Gyorskorongolt finomkerámia (1. technológiai csoport)

Előkészítés, soványítás

A gepida kerámiaanyag 8-10%-át (ld. az előző fejezetet) alkotja. Az anyag előkészítésére, iszapolására összességében a gondosság jellemző: a kerámia kevés szennyezőanyagot tartalmaz, szövete nagyon tömör és jól eldolgozott. A szármata finomkerámiában gyakrabban megfigyelhető nagyobb zárványok, felhólyagosodások (kirobbant szennyező-, soványítóanyag vagy légbuborékok helyei), fosszilis maradványok, növényi anyagok lenyomatai szabad szemmel nem voltak megfigyelhetőek a töredékeken.

A leletanyag a soványítás szempontjából két nagyobb részre választható szét. A töredékek kétharmada jól iszapolt, kövér agyagból készült. További jelentősebb részük finom csillámló homokos anyagú. Egy részükben olyan kavics- vagy mészszemcsék és rögök találhatóak, melyek az anyag tökéletlen iszapolására, tisztítására figyelmeztetnek (**37. diagram**).¹³³⁹

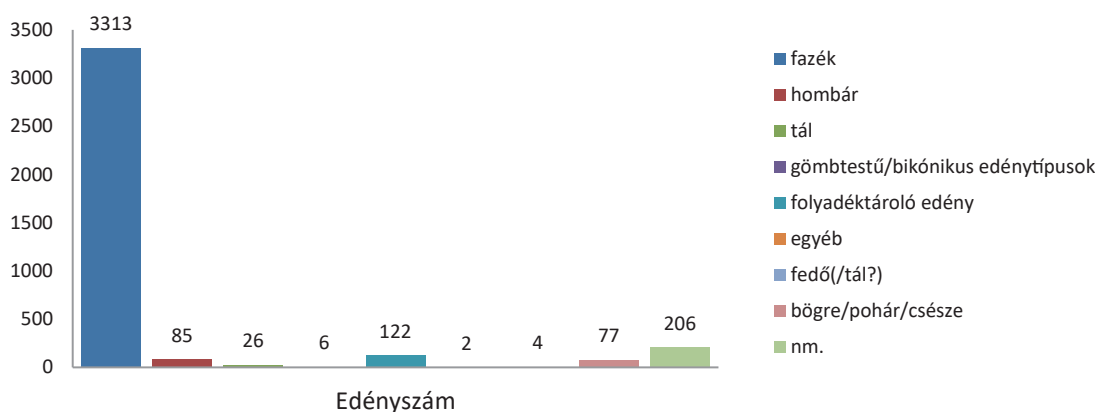
A töredékek nagyon kis része határozható meg makroszkopikus úton soványítotttnak. Ezekben kis vagy közepes szemcseméretű kavics vagy mész jelenléte regisztrálható. E töredékek elválasztása a 2. és 3. technológiai csoporttól némileg önkényesnek tűnhet, de a töredékek anyagának homogenitása, tömörsége első benyomásra az 1. technológiai típusba sorolja őket.¹³⁴⁰ Kavicsot és meszet egyes nem adtak hozzá a kerámiához.

A finomkerámia formai megoszlása alapján e két minőségi csoport és a forma között összefüggés állapítható meg. A díszedények anyagára a gepida korban szinte kizárólag a gondosan előkészített, jól iszapolt kövér agyag használata jellemző. A kis méretű díszedények esetében minimális arányban volt tapasztalható kavics jelenléte. Jórészt a korsók is soványítás nélkül készültek.

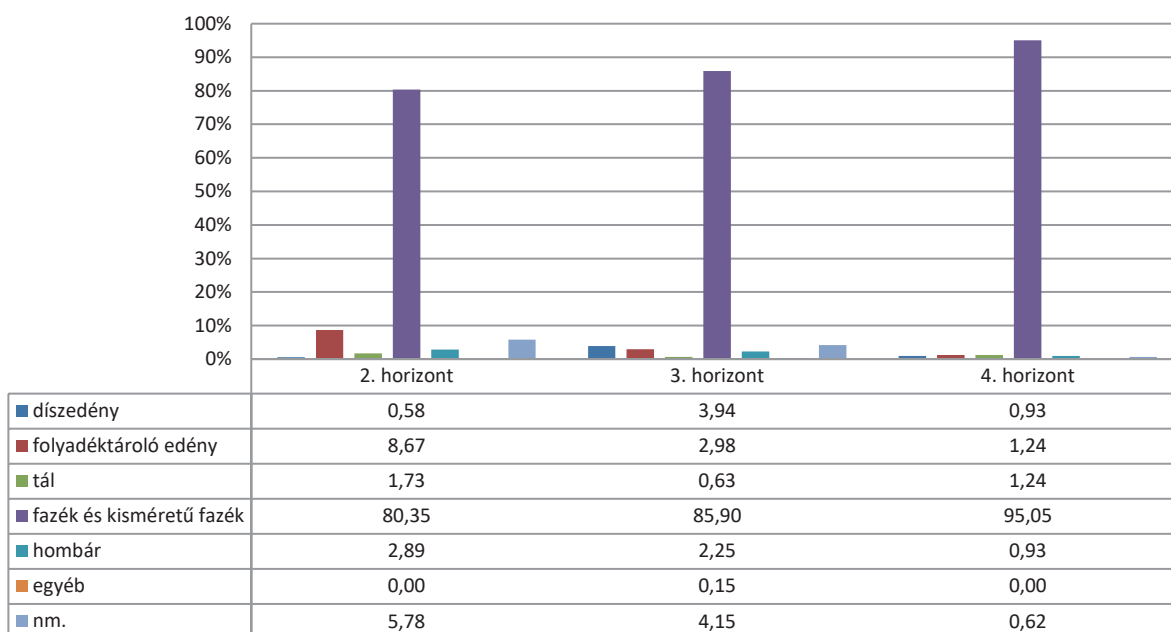
A második minőségi csoport rosszul iszapolt, vagy gyengén soványított anyagában több, a háztartási kerámiára jellemző formai típussal találkozunk. Meszes vagy kavicsos anyagú, gyengén soványított edények a korsók és a fazekak között is megjelennek. A technológiai csoporthoz sorolt

¹³³⁹ A statisztikát a többi technológiai elemzéshez hasonlóan töredékszámok szerint készítettem, de az enyhén kavicsos finomkerámia töredékei a 8–8A lelőhelyeken mindössze 10 edényhez tartoznak (töredékszám: 84). Edényszámmal számolva az enyhén kavicsos anyag aránya 5%-ra módosul.

¹³⁴⁰ Az anyagfelvétel befejezése után csoporthoz rendelésükön nem változtattam.

35. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. A gepida kori kerámia formai-funkcionális megoszlása (edényszám = 3841)

36. diagram Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. A gepida kori kerámia formai-funkcionális megoszlása a horizontokon belüli edényszámok alapján

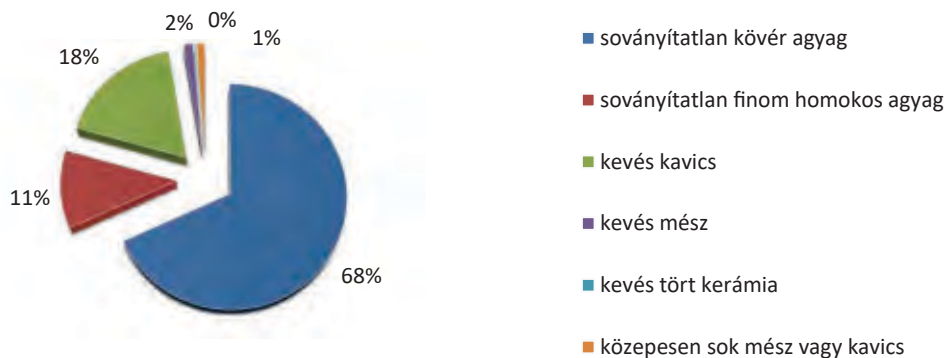
fazekak egy része soványítatlan, míg néhány homokos, kavicsos vagy meszes anyagú volt.

Korongolás

A gepida finomkerámia korongolására az általánosan jó minőség jellemző. A vékony falú, csengő hangúra kiégetett díszedények a szarmata kerámia legfinomabb példányaival azonos minőségűek, vagy azoknál is vékonyabb falúak, és többnyire jól kiégetettek. A belső felületen gyakran erős, éles korongolási bordák húzódnak, így egy-egy edény falvastagságán belül, főként a hasterületen, nagy különbségek figyelhetők meg.

A finomkerámiát nagyrészt a gepida szemcsés kerámiával egyező korongolásmód jellemzi, azaz hasrészüket erősen utándolgozták, a felesleges agyagot róla finomabban vagy durván levagdosták.¹³⁴¹ A fényezett díszkerámián a levagdolás nyomai általában nehezen figyelhetők meg az erős fényezési nyomok miatt. Sokszor a talp is tompára eldolgzott, és a talp is erősen elsimított, fényezett. A korongról való levagdolás, és a has utándolgozásának nyomait a sokszög alakú talpak mutatják egyértelműen. Szintén a has és a talp utándolgozására utalnak

¹³⁴¹ MASEK 2013, MASEK 2014b.

37. diagram 1. technológiai csoport, 2–4. horizont. A szennyező és soványítóanyagok jelenlétének aránya (n = 535)

az esetenként túlságosan is elvékonyodó, vagy nagyon gömbölyűen ívelő, esetleg nem forgásszimmetrikus hasrészek. Az egyik legdurvább kidolgozású, kövér agyagból készült edény egy kiegészített korsó (27. tábla 1, 81. kép, 301. tábla 6). A fényezetlen edény felülete a hastörés alatt olyan durván eldolgozott, hogy kívülről gyakorlatilag kézzel formálnak tűnik. Belsejében szabályos korongolásnyomok látszanak, de talpa az edényfalhoz durván hozzádolgozott; esetleg azután, hogy az eredeti a korongolás után kiszakadt. A „javítás” során létrejött durva eldolgozásnyomok miatt az edény alig áll meg a talpán. A szarmata fazekasság hanyagságai ellenére a szarmata kori leletanyagban hasonló kidolgozás elképzelhetetlen.

Felületkezelés és díszítés

A kerámiatechnológiában a szarmata és gepida kor között erős törés figyelhető meg. A gepida kori finomkerámiában a fényezés technológiája a szarmata korhoz képest erősen megváltozik. A finomkerámia felületkezelése nagy változatosságot mutat. Különböző jegek egy-egy edényen is előfordulnak.¹³⁴²

Az 5. századi alföldi kerámiaanyagban, a sírkerámia alapján, korábban két alapvető felületkezelési stílust különíthetünk el.¹³⁴³ Jelenleg úgy tűnik, hogy a szarmata és gepida kori stílusok mellett egy további, „átmeneti”, „hun kori” stílust is érdemes elhatárolnunk. Az ide tartozó edényeken megfigyelhetők az esztergálás eszköznyomai, amelyet az edényfal tagolásához, és az aljkiképzés kialakításához használtak. A felületkezelés első lépése is korongon történt. Ez fénytelen simítást, és gyenge fényű felületkezelést is jelenthet. Ezután azonban az edények díszítését már korong használata nélkül végezték el. Így a besimítás általában

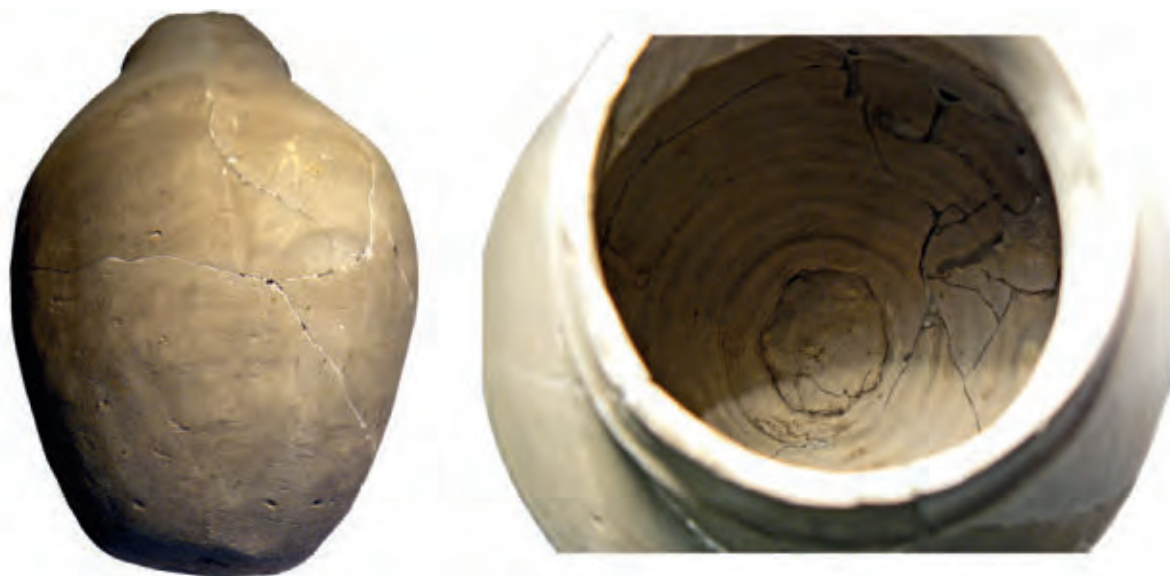
részletgazdagabb, szögletesebb formákkal bír. Ehhez a technikai váltáshoz köthető folyamat lehet a cikcakkvonalak használatának elterjedése a hullámvonalak helyett, illetve a függőleges elrendezésű motívumok térnyerése. A korongolt felületkezelés mellett, afölött, a felületet szabad kézzel is fényezhették, polírozhatták, amely nem feltétlen terjed ki a teljes felületre. A korsók egy részére jellemző, hogy csak a has felső harmadát–negyedét fényezték fel. Ilyenkor a has alsó részén a korongolás, vagy a korongolt felületkezelés nyomai látszanak. Ezek a megoldások a szarmata felületkezelési stílusok szempontjából logikátlanok, és a töredékek esetében jelentősen megnehezítik a kulturális besorolást.

A klasszikus gepida kori díszkerámia térnyerése előtt tehát elkülöníthető egy átmeneti fázis, amelyre a szabad kézi díszítés térnyerése, és a korongolt felületkezelés használata egyszerre volt jellemző. Ez Rákóczi-falván a 2. településhorizont sajátossága. Ilyen a hun kori sírkerámia egy része is, pl. a mezőkövesd-mocsolyási vagy a kisvárdá-daruszigeti korsó.¹³⁴⁴ A korongolt munkafázisok egy része valószínűleg közvetlen a korongolás után is elvégezhető volt. Az edények száradás utáni, bőrkemény állapotban való visszahelyezése a korongra ezekben az esetekben már bizonytalan, de nem zárható ki. Az első nagy változás tehát az lehetett, amikor a fazekashagyományból eltűntek azok a korongolt fényezési technikák, amelyeket szikkadás után végeztek el. A következő fázist az jelenthette, amikor a korongon való másodlagos alakítás minden eleme kikopott a hagyományból (pl. talp-peremek kialakítása, korongon átsimított felület). Ezt a harmadik fazekashagyományt az Alföldön már egyértelműen gepida kori kerámiának nevezhetjük (3. településhorizont).

¹³⁴² A statisztikai értékelésnél nem a kombinációkat vizsgáltam, hanem egy-egy felületkezelési típus előfordulását. A szűrési rekordok összesítve így a töredékek számánál jóval nagyobbak.

¹³⁴³ MASEK 2013.

¹³⁴⁴ Lovász 1997, 126. 129; Lovász 2005, Taf. 33. 4; MASEK 2013, Abb. 1. 2, Abb. 6. 1, Abb. 5. 5. Korábban inkább annak tulajdonítottam jelentőséget, hogy a korongon való alakítás nyomai ezeken az edényeken még megfigyelhetők, és így az első stílushoz soroltam őket. Köszönöm Tóth Krisztiánnak, hogy egy hasonló technológiai jegyekkel rendelkező településanyagra felhívta a figyelmem (Sajószentpéter-Vasúti őrház). Ld. még MASEK 2021b.

81. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont. A **27. tábla 1.** korsó (5/186. obj.) technikai részletei

Az 1. horizont finomkerámiájának technológiai elemzésénél kifejtettem, hogy hasonló felületkezelési stílusok Rákóczifalván már jellegzetesen szarmata edényformákon is jelen vannak. Az is lehetséges, hogy egyes műhelyek esetében a késő szarmata kori hagyományok szerves részét képezték. A rákóczifalvi anyaggal összefüggésben megválaszolandó kérdés volt, hogy a hun kori sírkerámia-horizont felületkezelési stílusa és a késő szarmata – hun kori települések leletanyaga egy egységbe sorolható-e. A lelőhely 2. településhorizontjának ismeretében azt a választ adhatjuk, hogy a két felületkezelési stílus elkülönítésére az Alföld központi területein is van esély. Ez nem zárja ki a kronológiai átfedéseket a két stílus használata között. A másik kérdés az volt, hogy a hun kori sírkerámia segítségével elkülöníthető átmeneti stílus meddig folytatódik a gepida kori telepperámiában. A gepida kori sírkerámia alapján a korongolt felületkezelési technikák továbbélése az 5. század utolsó harmadában – negyedében már igen bizonytalan. A kérdésre a telepanyag a sírkerámiához hasonló választ adott: a rákóczifalvi 3. településhorizontban ezek a jegyek nagyon szórványosan mutathatók ki, de a korábbi anyagok bekeveredésének lehetősége miatt értékelésük bizonytalan.

A finomkerámia uralkodó felületkezelési típusát a fazekaskorong nélkül fényezett felület alkotja (4.1. felületkezelési típus). A felületet általában lendületes mozdulatokkal létrehozott, több irányban egymást fedő fényezésnyomok borítják. A kisebb méretű, gondos fényezésű díszedényeken a technológiai nyomok szinte kivétel nélkül, ezeket feltehetően hosszan sikárolták. Ritkábbak az egy irányú, sűrű fényezésvonalakkal borított edények. A nagyobb edényeken megfigyelhető kavicsolt felület technológiai nyomai

egyértelműen mutatják a fazekaskorong használatának mellőzését (**82. kép**). A bőrkemény állapotban, fazekaskorong nélkül végrehajtott díszítés az egyéni motívumok használatának nagyobb szabadságot ad. Az ízlés és az esetleges ideológiai, mentális háttér megváltozása mellett a technológiai váltás is elősegíthette a besimított díszítés motívumkincsének változásait.

A felület fényezése besimított és bepecsételt díszítéssel is kombinálódhat. A besimított edények díszítésrendszere a szarmata kori hagyományok folytatásának tekinthető, azaz besimított díszű matt mezők és fényezett mezők ill. sávok tagolására épül. A fényezett felület nélküli besimított díszű töredékek feltehetően csak a töredék jellege miatt tűnnek fényezetlennek, azaz az edényből csak a matt alapon besimított díszítősáv ismert. Egyetlen esetben tehető fel, egy nagy méretű, fényezetlen, bordadíszes edényváll esetében, hogy az igen rossz minőségű besimított díszítést fényezetlen edényen alkalmazták (**26. tábla 15**, 3. településhorizont).

Hasonló jelenség figyelhető meg a pecsételt díszekkel kapcsolatban is: a pecsételt edények felületét szinte minden esetben fényezték (kivételesen pl. **17. tábla 9**, **28. tábla 1**). Az 5/186. kút egyik fényezetlen korszótöredéke nagy méretű, a hason végetérő, háromszög alakú mintákba rendezett pecsétléssel díszített (**27. tábla 3**). A világosszürke, kövér agyagból készült edény kis szemcseméretű kavicsal gyengén soványított, hasa gyengén eldolgzott (átmenet a 3. technológiai csoport felé). Fényezetlen pecsételt díszű korszók a gepida anyagban nagyon ritkák, mindössze egyet ismerünk a hódmezővásárhely-kishomoki temetőből.¹³⁴⁵

¹³⁴⁵ BÓNA–NAGY 2002b, Taf. 22. 83. 1.

A rákóczi-falvi pecsételt kerámia egy részén a pecsételés technikája közepes minőségű, a díszek sekélyek, elfolyt szélűek lehetnek. A kerámia másik részére a mély, éles határokkal bíró, kiemelkedő minőségű pecsételés jellemző. Az edények belsejében a pecsételő élesen bemélyedő nyomokat hagyott; a kerámia fala a vékony falvastagság miatt erősen hullámzik. A díszítés előállítására valószínűleg a pecsételés erőhatásának folyamatos ellentartásával volt lehetséges, különben az edény összeroppant volna. A belső felületen esetenként jól megfigyelhető, amint a fazekas belülről az edény falát szorosan tartotta, feltehetően valamilyen textil segítségével (**83. kép**). A pecsételt kerámián belső lenyomatokat a kishomoki és a tiszafüredi díszkerámián is megfigyeltek. A kishomoki edény belső felületén egyértelműen a fazekas ujjlenyomatai láthatók.¹³⁴⁶

A pecsételt díszű töredékeken a fényezés általában a pecsételéshez igazodik. Gyakran a pecsétlőminták fölött is megfigyelhetők voltak fényezésnyomok; a pecsételések körvonalait, a minták közeit gondosan felfényezték, úgy, hogy a motívumok alig sérültek meg. A mintacsoportok mellett azokkal párhuzamos vonalak futnak, és a pecsételések közt előforduló felület fényezése a mintákhoz igazodik. Például, a rombusz alakú pecsétlőkkel létrehozott ékminta esetében az edények hasán is egymásra merőleges, haránt irányú fényezésnyomok figyelhetők meg; az ékmotívum közepén, az edények hasán a fényezés függőleges, majd a hason átalakul a „szokásos” ferde, összevissza felfényezett felületté. A díszítést az edény bőrkemény állapotában végezték el; a pecsételést biztosan megelőzte az edény fényezését. Az elfolyt szélű, puha agyagba nyomott pecsételések a rákóczi-falvi anyagból szinte teljesen hiányoznak.¹³⁴⁷

Natúr, kezeletlen felületű töredékek szintén viszonylag nagy számban találhatók az anyagban (**38. diagram**, 1. felületkezelési típus, 8%). Ezek felületkezelés hiányában a korongon való felhúzás nyomait mutatják. Ez nem csak fazekakra, de korsókra és díszedényekre is jellemző lehet.

A töredékek másik részén (5–6. típus, összesen 12%) finomabb, ill. durvább eldolgózásnyomok figyelhetők meg. Ezek egy része fényezetlen, eldolgózott felületű edényeket jelent. Más részük a fényezett felületkezelésekkel kombinálódott, hiszen a fényezésnyomok ebben az anyagban általában nem fedik el teljesen a technológiai jegyeket. A fényezetlen töredékek többnyire fazekak aljrészeként voltak

82. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont. Fényezett korsótöredék (5/61/135. obj., **12. tábla 6**)

meghatározhatók, de néhány korsó és hombártöredék is előfordult köztük. Ezek e formai típusok átlagos kidolgozása, de kövér agyagból készült példányait jelentik. A gyengén soványított finomkerámiához hasonlóan e technológiai szempont is azt mutatja, hogy a soványítatlan finomkerámia és a szemcsés, eldolgózott felületű kerámia közt különböző átmeneti csoportok foghatók meg az anyagban.

A natúr és eldolgózott felületű töredékekkel azonos arányban soroltam a gepida kori horizontokhoz olyan töredékeket, amelyeknél felmerülhet a korongon fényezés lehetősége (2–3. típus, 20%). A gepida díszkerámia edénytípusainak kis mérete lehetővé teszi, hogy gyakorlott kézzel egyenletes fényezési nyomokat hozzanak létre rajtuk, fazekaskorong használata nélkül is. A telepanyag töredékessége pedig még nehezebbé teszi a meghatározást. Az ide sorolt töredékek egy részénél tehát nem dönthető el bizonyosan az alkalmazott technológia. A bizonytalan meghatározásokat kizárva és edényszámmal számolva, mindössze 21 edény tartozik ezekbe a kategóriákba, amelyek nagyrészt a korai gepida, vagy a kései, avar kor felé mutató horizontban jelentkeztek. Eltérés a szarmata anyagtól, hogy ezeken az edényeken a korongolt felületkezelések mellett szinte minden esetben megfigyelhető szabad kézi fényezés is.

Égetéstechnológia

A gepida kori finomkerámiára a redukciós égetés jellemző. A szarmata kerámiához hasonlóan legnagyobb számban az 1. és 2. égetésmínőség, az egyenletes égetés vagy a falmagnál kissé sötétebb, redukáltabb felület volt megfigyelhető (**39. diagram**). Eltérés a szarmata finomkerámiától, hogy a

¹³⁴⁶ CSEH 1991b, 190; BÓNA–NAGY 2002b, 138, Abb. 70. A kishomoki pecsételt körte alakú edény a temetőanyagban megszokottnál jobb minőségű, a szerzők nem tartják lokális műhelyárúnak.

¹³⁴⁷ Ilyen kishomoki sírkerámia-csoport: BÓNA–NAGY 2002b, 139, Abb. 65–66, III/B.

83. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont. Bepecsételt gepida kori díszedény textillenyomatos belső felülete

redukciós égetés tökéletlenségét jelző többretegű törésfelületű vagy foltos töredékek aránya jelentősen megnövekedett (3–7. égetésminőség). Ezek az elégtelen redukciós égetésű anyagminőségek együtt a technológiai csoport domináns égetéstípusát alkotják (38%). A két lépcsős redukciós eljárás a gepida anyagra, a szarmatához hasonlóan, kevésbé jellemző (6%). Nagyon csekély az oxidációs égetés aránya (2%).

Részletes elemzések hiányában ezeket az arányokat érdemben összehasonlítani más anyagokkal nem lehet. Ezért az égetésminőségeken belül csak a redukciós égetés színárnyalatait elemeztem (**40. diagram**). A töredékek egy része a legváltozatosabb árnyalatokban foltosra égett, s az egyszínű töredékek is sok színárnyalatot mutatnak. A foltos töredékeket ezért a vizsgálatból kizártam. Az így kapott adatok a fekete kerámia egyértelmű térnyerését bizonyítják a késő szarmata – hun korhoz képest. A fekete kerámia uralja az egyenletesre égett finomkerámiát (49%). A szürke árnyalatai közel azonos arányban vannak jelen, és együttesen sem múlják felül a fekete edények színét. Szintén viszonylag nagy számban vannak jelen a barnára – szürkésbarnára, világosbarnára, sötétbarnára, vörösbarnára – égett edénytöredékek.

***Gyorskorongolt, erősen soványított kerámia
(2. technológiai csoport)***

Definíció: korongolás és felületkezelés

A 2. technológiai csoportba tartozó edények felületét a korongozás, esetleges korongon való áttörés, és a korongról való levétel után nem kezelték tovább. Nem dolgozták el a hasrészt, de erre a kiváló korongolásmínőség miatt nem is

volt szükség. Az edényeket sem az agyag puha állapotában, sem bőrkeményen nem díszítették.

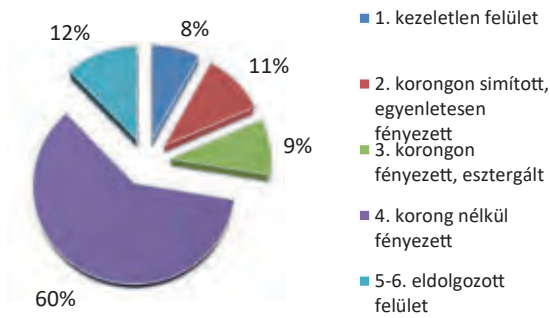
A 2. technológiai csoportba sorolt gepida kori töredékek esetében nem bizonyos, hogy maga az edény is a 2. csoportba tartozott. A gepida kori korongolt edények túlnyomó többsége a 3. technológiai típusba sorolható. A gepida kori korongolástechnológiára jellemző, hogy korongolás után felületüket eldolgozták, melynek minősége és kiterjedése erősen változó lehet (a munkafázisról bővebben ld. a következő fejezetet). Jellemző a has maximális átmérő alatti eldolgozása. E fölött az edények – díszítés hiányában – natúr felületűek, amelyeken csak a korongolá nyomok látszanak. A rákóczi-falvi anyagban nagyon gyakori a fazekak sűrű befésülése. Ezeken az edényeken a natúr terület a szájrészre, valamint a díszítés és az utándolgozás közti hasrésztre korlátozódik.

Egy nagyobb töredék esetében a 3. technológiai csoportba sorolás egyszerű feladat, de kisebb töredékek esetében könnyen előfordulhat, hogy a 2. technológiai csoportba sorolódtak, holott maga az edény a 3. csoportba tartozott. A 2. technológiai típus elkülönítése tehát a töredékes telepanyag valós jellemzőit tükrözi, de az egykori egész edények tulajdonságait torzítva jeleníti meg.

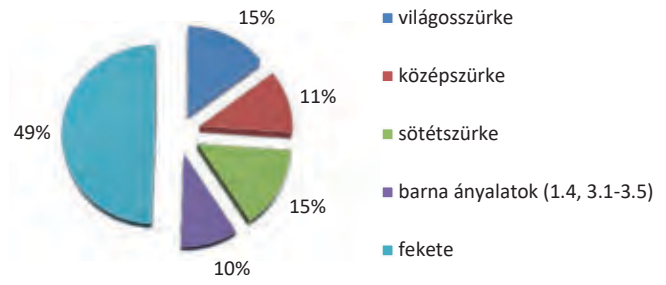
A technológiai csoport mind a négy településhorizontban kimutatható. A későbbi töredékek elkülönítése az 1. horizont szarmata szemcsés kerámiájától nagy anyagismeretet igényel. A kontinuitáskérdések szempontjából a 2. csoportba sorolt edénytöredékek pontos leírásának és értékelésének kiemelt jelentősége van. Minden töredék biztos korszakolását nem tartom lehetségesnek. Az azonban kijelenthető, hogy az 1. településhorizonthoz sorolt objektumok anyagában a 2. horizontra jellemző szemcsés kerámia nem jelenik meg. Az 5. lelőhely intenzív késő szarmata – hun kori települési egységének területén az anyag típusa alig mutatható ki. A kevés kivétel esetében a jelenség későbbi keltezését vagy feltöltődését egyéb gepida kori kerámiaanyag is alátámasztja (5/298/401. objektum, **68. tábla 13.** tagolatlan, vékony falú aljtöredék).

A 2. technológiai csoport legjellegzetesebb a 2. horizontban, de a 2–4. településhorizontok anyaga teljes mértékben nem választható el egymástól élesen. A problémát érzékelteti, hogy a 2–4. horizont anyagát együttesen figyelembe véve, az edények különböző régiói szokatlan arányban jelentkeznek: az aljtöredékek száma nagyon kevés a peremekhez képest (**41. diagram**).

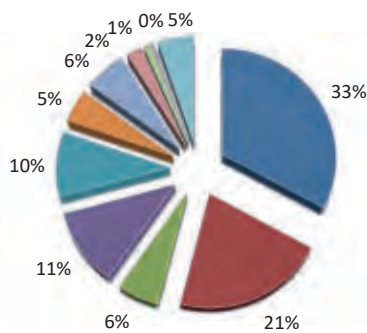
A technológiai csoporton belül elkülönül egy jellegzetes anyagminőség, amely kizárólag a 2. horizont fazekaihoz és szemcsés korsóihoz volt köthető. Ez nagyon jó minőségű, vékony falú, keményre égetett, fémes fényű edényeket jelent (**84–85. kép**). Az anyagminőség jelentőségét igazolja,

38. diagram 1. technológiai csoport, 2–4. horizont. A finomkerámia fő felületkezelési típusai (n = 654)

40. diagram 1. technológiai csoport, 2–4. horizont. A homogén felületűre égett töredékek színárnyalatai (n = 411)

39. diagram 1. technológiai csoport, 2–4. horizont. Az égetésminőségek aránya (n = 535)

hogya a 2. településhorizont anyagát egyedül figyelembe véve az edényrégiók arányai kiegyenlítették (**42. diagram**).¹³⁴⁸ A 3. településhorizonthoz a 2. technológiai csoportba tartozó aljtöredéket alig soroltam (4 edény). Ez arra utal, hogy a 2. horizonthoz köthető anyagminőség ekkor már nem volt használatban. A perem- és oldaltöredékek részben a 3. technológiai csoport felületkezelés nélküli edényrészei lehetnek, részben pedig a 2. horizont anyagának bekeveredett töredékeit alkotják.

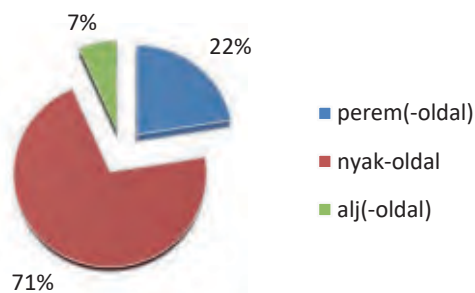
Soványítás

A soványítástípusok között uralkodó a durva homokos soványítás (**43. diagram**). A csak homokos anyagú töredékek aránya 48%. Számottevő a tört kavicsos soványítás is (összesen 34%). A szarmata anyagra jellemző legömbölyített kavicsok csak kis mértékben vannak jelen (10%). Többféle

meszes soványításminőség előfordulhat, de ezek aránya nem jelentős, az 1. horizonthoz hasonlóan önálló típust nem jelentenek. Egyéb adalékanyag jelenléte minimális; a néhány tört kerámiás soványítású töredék késő szarmata kori regionális szemcsés anyag típusokhoz is tartozhat.

A 2. és 3. településhorizontra lebontva az árut, jelentős különbségeket tapasztalunk a soványításban (**44. diagram**, a 4. horizont anyagában a technológiai csoport aránya statisztikailag nem releváns). A 2. településhorizont anyagának kétharmada durva homokos soványítású. A szitált kavicsos áru kissé nagyobb arányban van jelen. A 3. horizonta a homok dominanciája eltűnik, elterjed a tört kavics használata, és a szitált, legömbölyített kavicsok használata még jobban visszaszorul. A finom, csilámló homok használata növekszik, amely összhangban áll a 3. technológiai csoport fejlődésével. Az anyag összességében heterogénebb, és hasonlít a 3. technológiai csoportban megfigyelhető arányokhoz. Ezzel szemben a 2. horizont leletanyaga a soványítás alapján is egy jól elkülönülő anyagminőséget alkot.

¹³⁴⁸ A 3–4. horizont leletkontextusából származó, de a 2. horizont szemcsés kerámiájához köthető töredékeket szintén regisztráltam. A „fémes fényű” anyag típus edényszáma összesen 139. A továbbiakban csak a 2. horizont zárt leletegyütteseit elemzem, vagy a teljes technológiai csoportot érintem.

41. diagram 2. technológai csoport, 2–4. horizont.
A leletanyag régiónkénti eloszlása (edényszám = 592)

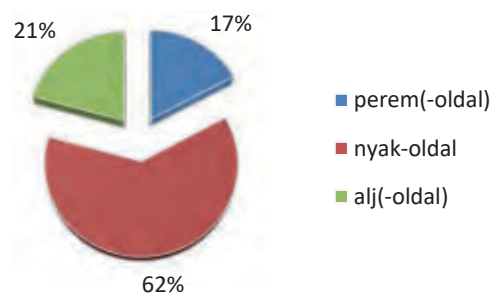
Égetéstechnológia

A technológiai csoport égetésminőségeinek aránya a 2. technológiai csoportba sorolt szarmata, és a 3. technológiai csoportú gepida kori anyaggal való összehasonlításban világít rá fontos tendenciákra (**45–46. diagram**). A 2. horizont anyaga ebből a szempontból is egészségesebb, jobb minőségű a 3. horizonthoz képest, érdemi összehasonlítást ezen az adatsoron érdemes végezni (**24. diagram a** és **46. diagram a**).

Az 1. horizont anyagához képest a 2. horizontban kisebb változásokat, és minőségi javulást tapasztalunk. Dominálnak a redukciós égetések, valamint a foltos redukciós égetés. A homogén redukciós égetés aránya megnő (1. égetésminőség, 23% helyett 41%). Visszaszorul, de jelentős arányú marad a redukált felületű 2. égetésminőség (32% helyett 20%). A tökéletlen redukciós égetésminőségek közül legkiugróbban a foltos töredékek aránya növekedik, de köztük a használat során elszíneződött töredékek is lehetnek (5. minőség, 13% helyett 29%). A további redukciós minőségek aránya (3–4, 6–7) hasonlóképpen alacsony, köztük a két lépcsős redukciós égetés is (11% helyett 1%). Az oxidált, vagy gyengén oxidált töredék aránya még alacsonyabbá válik (8–10. égetésminőség: 5 helyett 2%).

Az égetés általános minőségromlása csak a 3. horizont anyagában fogható meg (**46. diagram a–b**). A tökéletlen redukció égetésminőségei egytől egyik megnövekednek, a jó minőségű áruké pedig csökken. Az égetés fő tendenciái ugyanazok maradnak, de a folyamat esetlegesebbé válik. A 3. horizont anyagában a 2. és 3. technológiai csoport égetésminősége közt alig találunk különbséget. Ez szintén arra utal, hogy a 3. horizont anyagában a 2. technológiai csoportba sorolt töredékek önálló anyagminőséget nem alkotnak.

A színárnyalatok megoszlásában a szarmata szemcsés kerámiához képest ismét két fokozatból álló változásokat tapasztalhatunk (**47–48. diagram**). Míg az 1. horizont anyagában a sötétszürke dominanciája figyelhető meg, úgy

42. diagram 2. technológai csoport, 2. horizont.
A leletanyag régiónkénti eloszlása (edényszám = 111)

a 2. horizontban a színárnyalatok kiegyenlítődnek: a világosszürke, sötétszürke és a fekete azonos arányban vannak jelen. A 3. horizont anyagában az égetés minőségének hanyatlásával a színárnyalatok heterogénebbek lesznek, gyakori marad a fekete, megnő a barnás színű edények száma és erősen visszaszorul a világosszürke. A 3. technológiai típus adatai ugyanennek a folyamatnak egy további fázisát tükrözik majd.

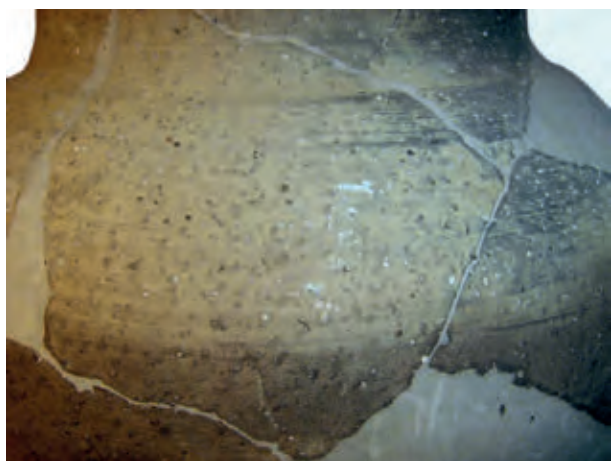
Értékelés

Összességében a következő jellemzők térnek el a szarmata kori szemcsés kerámiától (1. horizont, 2. csoport):

1. Soványítás: A durva homokos vagy tört kavicsos soványítás az esetek nagy többségében a szarmata kornál későbbi töredékeket jelez. (A kivételeket ld. 1. horizont, 2. technológiai csoport, 4. anyag típus). Az edények szövete tömör. A szitált, legömbölyített kavicsok jellemzően színes kvarcsemmek, és elütnek a szarmata kori homogén, világos színű soványítóanyagtól.

2. Korongolás: Bizonyos másodlagos technológiai jegyek szarmata kontextusból hiányoznak: belül a hasrész fölött is jelentkező éles korongolási bordák; a soványítóanyagtól durva, száraz, érdes felület; valamint egyetlen korongolási nyomok, melyek a gyorskorongolt kerámia fazekelésének rosszabb minőségét jelzik. Utóbbi jelenség inkább a 3. technológiai csoport sajátossága. A gepida töredékek falvastagsága a szarmatánál jellemzően kisebb, a leletanyag apróbbra töredezett.

3. Égetés: A 2. horizont égetéstechnológiája az 1. horizont anyagához hasonló, de annál keményebbre, csengő hangúra kiégett. Gyakori a világosszürke, szinte fehér szín, a sötét árnyalatok közül a magas hőfokot jelző kékeszürke; a töredék közt a fehér világosszürke dominál. A 3. horizont natúr felületű töredékeit az is elkülöníti a szarmata kori anyagtól, hogy az elégtelen redukción átesett, vagy oxidációs foltokkal tarkított edények ekkor már

a

b

84. kép 2. technológiai csoport, 2. horizont. A 252. tábla 1. fazék részletei

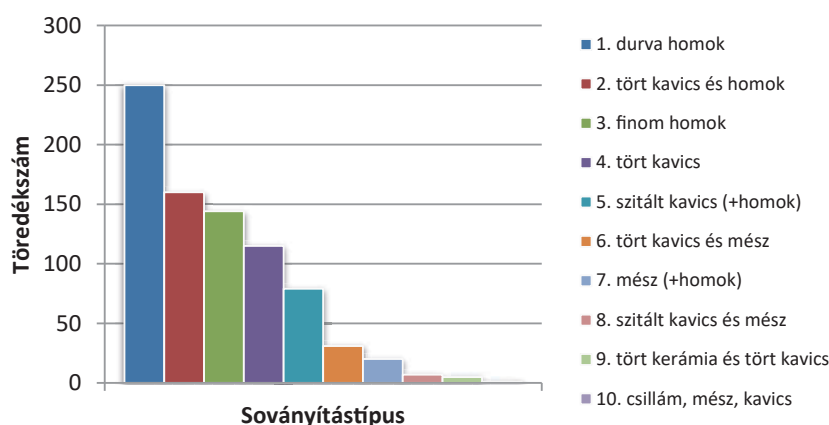

85. kép 2. technológiai csoport, 2. horizont

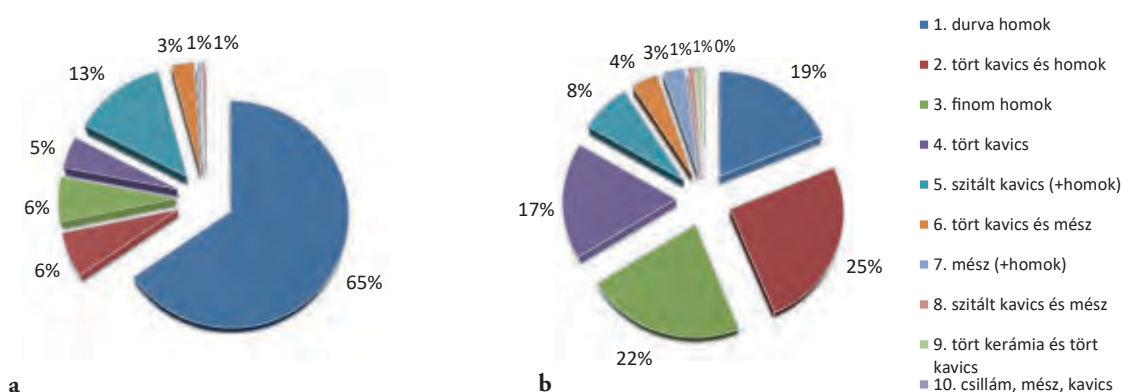
jóval gyakoribbak. A redukált égetés színárnyalatai összességében hasonlóak az 1. horizonthoz, de jóval több köztük a fekete kerámia.

4. Felületkezelés: A 2. horizont égetéstechnikájával összefüggően, a magas hőfokon kiégett edények felülete gyakran

csillogó, fémes fényű. A soványítóanyag szemcséi az anyagban kimozdulhatnak, főként a 3. horizont natúr felületű töredékei esetében. Ezek a nyomok még a korongozás során, és nem későbbi simítás során keletkeztek, így mindig vízszintesek.

43. diagram 2. technológiai csoport, 2–4. horizont. A soványítástípusok mennyiségi eloszlása (n = 812)

44. diagram 2. technológiai csoport, a soványítástípusok eloszlása; a: 2. horizont (töredékszám = 219); b: 3. horizont (töredékszám = 561)

Az 1–2. horizont anyaga között nagyobb technológiai törést tapasztalhatunk, mint a 2–3. horizont között. A homokos soványítás dominanciája, a korongolás- és égetésmínőség javulása, valamint a formai jegyek is ellentmondanak annak, hogy a 2. horizont szemcsés kerámiája az 1. horizont anyagának közvetlen leszármazottja lenne. Mindenképpen új impulzusokkal számolhatunk, a minőség és a formakincs alapján a római provinciális területek felől. A 2. horizont egyik legmarkánsabb jellegzetességére, az edények gyakori fehéresszürke, vagy sárgásfehéres árnyalatára egyedül Visegrádról ismerek párhuzamot.¹³⁴⁹

A 3. horizont leletanyaga kialakulhatott a 2. horizont anyagának minőségromlásával is. Legerősebben a soványítás változott. Ez esetleg azzal magyarázható, hogy a korábban használt soványítóanyagok már nem voltak elérhetőek az új Tisza-vidéki műhelyek számára. Az égetés mellett a korongolás minősége is romlott, létrehozva a 3. technológiai csoportot. Összességében a 3. horizont anyagát azonban a

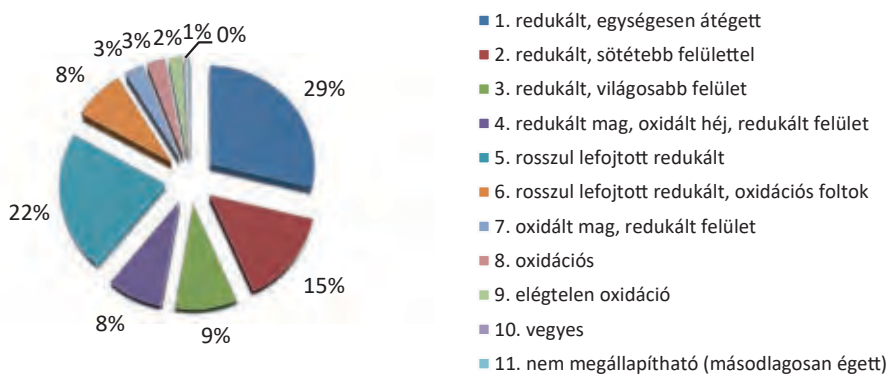
szarmata kerámiától jóval nehezebb elválasztani, mint a 2. horizont anyagától, mert az anyag égetése és a színárnyalatok is hasonlóak. A hasonlóságok arra figyelmeztetnek, hogy a klasszikus gepida kerámia kialakulásában a szarmata kori hagyománynak is szerepe lehetett. A 3. horizont kerámiaanyaga valószínűleg a helyi alföldi anyag és az új, 5. századi impulzusok hatásából és a hagyományok keveredéséből alakult ki. Ezt az értékelést a formai elemzés is támogatja.

Gyorskorongolt, erősen soványított, utándolgozott kerámia (3. technológiai csoport)

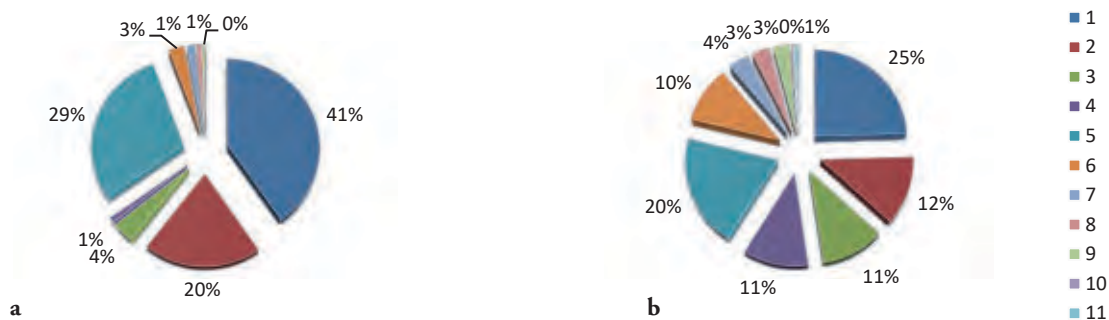
Definíció: korongolás és felületkezelés

A 3. csoport alkotja a gepida kerámia legnagyobb mennyiségét (61%). A 2. és 3. technológiai csoportot a korongolás és a felületkezelés választja el egymástól. A 3. csoport felületkezelése az edény előállításának utolsó munkafázisát is jelenti. Vaday Andrea a késő szarmata kori szemcsés kerámia első összefoglalásaiban megjegyezte, hogy a gepida kori anyagtól

¹³⁴⁹ OTTOMÁNYI 2015b, 51. Ez természetesen a viszonylag kevés részletes kerámiaelemzéssel is összefügg.

45. diagram 2. technológiai csoport, 2–4. horizont. Az égetésminőségek megoszlása (n = 799)

46. diagram 2. technológiai csoport, az égetésminőségek megoszlása; a: 2. horizont (n = 215); b: 3. horizont (n = 558)

abban különböznek, hogy rajtuk a késsel való levagdosás nyomai és a soványítóanyag kiugrása az edényfalból nem figyelhető meg.¹³⁵⁰ A technológiai csoport elkülönítését ezek a megfigyelések alapozták meg. E technológiai jellegzetesség volt a legjobban alkalmas a szarmata és a gepida kori leletanyag elkülönítésére, majd később ennek segítségével határozta meg a 2. horizont leletanyagát is.

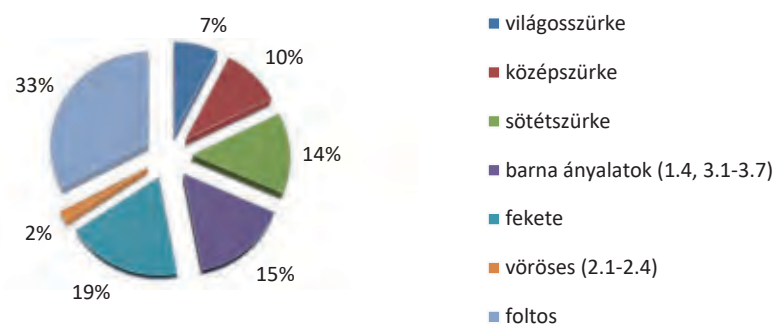
A gepida kerámia gyártástechnológiájával kapcsolatban kérdésként merül fel, hogy lassú- vagy gyorskorongolt anyaggal van-e dolgunk. Az edényperemek jellemzően jó minőségű, gyorsan forgó korong használatát mutatják. Az edények oldalán a korongolásnyomok nagyon egyenetlenek lehetnek, a felhúzás nyomainak finom vonalkötegei nem feltétlenül alkotnak vízszintes és egymással párhuzamos sávokat. Az edények alján erős spirális, vagy koncentrikus nyomok vehetők ki, melyek a korongon való felhúzás bizonyítékai. Az aljrészek hasonló kidolgozása olyan edényekre is jellemző, melyeken az oldalfal a lassúkorongoláshoz hasonló, rosszabb minőségű technológiai nyomokkal ellátott. Kevés kivételtől eltekintve (4. technológiai csoport) a kerámiaanyag egy korongolástechnológia különböző minőségű változatait mutatja, melyek között nagyon finom,

de nagyon durva kivitelezésű edények is előfordulnak. A közös technológián belüli minőségi különbségek a gepida finomkerámián is megfigyelhetők.

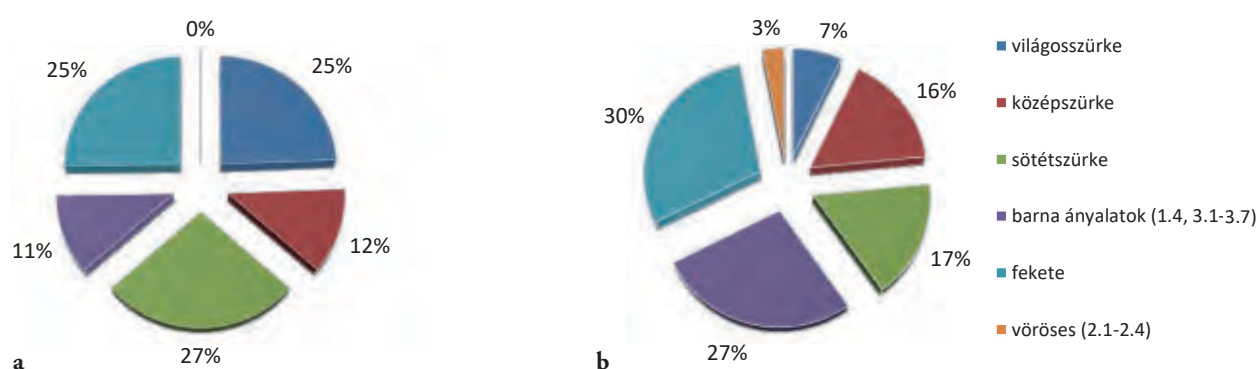
Amennyiben a gyorskorongolás régészeti anyagban megfogható definíciójaként azt állítjuk, hogy gyorskorongoltnak az az edény tartható, amelyen a korongon való felhúzás nyomai egyértelműen látszanak, úgy a gepida korongolt kerámia e kritériumnak megfelel. A korongolás definíciójához csak a belső technológiai nyomok vehetők figyelembe. A külső felületkezelés minősége, durvasága a korongolás minőségével nem mutat törvényszerűen összefüggést. A szarmata szemcsés kerámiához hasonlóan nem zárhatjuk ki, hogy az edényeket hurkából felépítették, majd gyorsan forgó korongon utánkorongolták. Ezt petrográfiai vizsgálatok nélkül, makroszkopikus úton bizonyítani nincsen mód.

A szarmata edények oldalfalán nem ugrik ki a soványítóanyag. A soványítószemcsék a gepida kerámia nagy részén ferde, hosszúkás, ék alakú nyomokat hagynak maguk után. A technológiai nyom azonos, de a belső korongolásnyomok figyelembevételével meghatározható, hogy ez korongolás közbeni (vízszintes), vagy korongolás utáni (ferde) simítóeszköz nyoma-e. A soványítóanyag vagy a felületben marad az elkorongolás/eldolgozásnyomok végén, vagy kiesik

¹³⁵⁰ VADAY 1989, 161; GARAM–VADAY 1990, 211–212.

47. diagram 2. technológiai csoport, 2–4. horizont. A színárnyalatok megoszlása (n = 807)

48. diagram 2. technológiai csoport, a színárnyalatok eloszlása; a: 2. horizont (n = 218); b: 3. horizont (n = 562)

a felületből. A simításnyomok – az agyag minőségétől, csillámtartalmától, esetleg az eszköztől függően – selymes fényűek is lehetnek, de a jelenség tudatos fényezésésként nem értékelhető.

A nyakon és attól lefelé jellemző fészűzött, árkolt díszítés, vagy lépcsősen bordázott test többnyire szintén könnyen elkülöníthető az 1–2. horizont, 2. technológiai csoportjába sorolt edények díszítetlen, egyenletesen bordázott felületétől. Az 1–2. horizont edényeinek hullámos belső felületétől eltérően a 3. technológiai csoport edényeinek belsejében a korongolásnyomok általában jóval élesebben törnek, és a külső felszíntől függetlenül jelentkeznek.

A technológiai típusba sorolt edények korongról való leválasztása többnyire úgy történt, hogy egy éles, nagy felületű szerszámmal, valószínűleg késsel levagdosták őket. Az 1–2. horizont szemcsés fazekainak fala a talp felé egyenletesen vastagszik. A 3. technológiai csoport esetében korongolás és levágás után végigdolgozták az edény hasát, valószínűleg ugyanazzal az eszközzel, amivel az edényt a korongról levágták (86. kép). Ezért falvastagságuk és felületük jóval egyenletlenebb: a korongozás ellenére gyakran nem alkotnak forgástestet. Ez jelenthet egyenletesen megvastagodó alrészlet, és gömbölyű profilú, viszonylag jó

minőségű eldolgozást is. Elhatárolható az anyagban egy olyan csoport, ahol a levágás szabályos kónikus talpat hoz létre; talán tudatosan. Jelenthet ugyanakkor erősen elvékonyodó, túlságosan is „lefaragott” falat: ezeken az edényeken a durva nyomok néha kissé homorúvá is teszik az edény hasrészét. Ez a jelenség a korongolt belső felületen sohasem tükröződik, a szarmata fazekak hasának kissé konkáv falával nem keverhetők össze.

A levágásokat és eldolgozásokat úgy hajtották végre, hogy az edény szájjal lefelé nézett. Ezt a talp és a has azonos eldolgozási nyomai bizonyítják, és az erősen kihajló hasrészek, melyekhez korongon nem lehet hozzáférni. A gepida hasak levágásnyomai többnyire egy irányba tekintenek, és szabályosan egymásra rétegződnek, ahogyan az edényt a munkafolyamat során forgatták.

A gepida edények talprésze is többféle, rendszerezhető jellegzetességgel bír. A korongolástechnológiából adódóan talpgyűrűk és talpperemek nem jelennek meg az anyagban, de az eldolgozottság gondossága alapján különbségeket tehetünk. Egyes edények talpának éle, pereme a késnyomok miatt éles szöveget zár be a talppal, másokat tompára több-kevesbé eldolgoztak. A harmadik típus az, amikor a talpél külsejére kissé rádolgozott a maradék, fölösleges anyag:

86. kép 3. technológiai csoport, 3. horizont. Átlagos minőségű gepida kori fazéktalpak külső és belső technológiai nyomai

feltehetően ez is a korongolástechnológiára vezethető vissza. Lényegében a „bocskoros” talpkiképzés fordítottját jelenti: abban az esetben a falrészre, míg itt a talpra dolgozzák rá a fölösleget. A késnyomok durvaságától függően az edények talpának éle finoman, vagy durván szögletesedik. Ugyanez a szögletesedés a díszkerámián is megjelenhet (pl. **93. kép**).

Az edénytalpakon szintén többféle nyom figyelhető meg. Hiányzik a szarmata gyorskorongolt szemcsés kerámiára jellemző koncentrikus, esetleg hurokban végződő erős, mély levágásnyom. A levágásnyomok párhuzamosak, egy-két, egymásra merőleges irányban, vagy ferdén több irányban jelentkeznek az talpon.¹³⁵¹ Megkülönböztethetők tőlük durvább nyomok, amikor az edénytalpat – a hashoz hasonlóan – szinte lefaragták. Ez eredményezhet viszonylag vízszintes talpat, de erősen kidomborodót is, amikor a végeredmény az edény stabilitását is veszélyezteti.

Mindezeket a nyomokat alkalomadtán el is simíthatták. A gondos elsimítás esetén a talp élének kidolgozása segítheti a meghatározást.

A talpak a korongolástechnológia részleteiről is árulkodnak. A levágásnyomok mutatják, hogy az edényt a korongra szorosan rátapasztották, amely a gyorsan forgó korongra és a fazekas mindkét kezének használatára utal, azaz a felhúzást valószínűsíti. Durván soványított talpú edények, melyek a korong „felszórására” utalnának, e csoportban nem fordulnak elő. A finomabb-durvább levágásnyomok állandó jellege azonban egy ellentétes folyamatra utal, arra, hogy az edény felhúzásán túl a végleges forma kialakítása nem sikerült a fazekasoknak. A talprészen feltehetően jóval nagyobb mennyiségű agyag maradt a kívánatosnál, mely az edényt formátlanná és nehézé tette, így alakulhatott ki a lefaragás gyakorlata. Emögött a fazekaskorong, illetve a fazekalási gyakorlat minőségromlását tételezhetjük fel. Bizonyos, hogy az egyedileg, kézzel véglegesre alakított

¹³⁵¹ Hasonló kidolgozásra példák az erdélyi gepida kerámián: LÁZÁRESCU 2009, 359.

edény elkészítése több időt igényelt, amely a műhelyek és műhelykörzetek nagyságára is negatív hatással járhatott.

Az anyagban néha több rétegből összekorongolt edényalakokat sikerült megfigyelni. Ez általában külső tapasztást, de néha egy belső erősítő réteget jelent (utóbbi esetben a külső réteg belső felülete a korongon való felhúzás hullámos nyomát mutatja). A több rétegből összekorongolt edények durvább anyagú fazekakon, csak a 3. horizont végén és a 4. horizontban figyelhetők meg.

A 3. és 4. horizont fazékanyaga közt nem állapítható meg éles határ. A 4. horizont anyaga elsősorban másodlagos jegyekkel határozható meg (5. *digitális melléklet*, 20. 10, 14–16. minőség). A különbségek alapját technológiai változás adhatta: a nyomok alapján a felhasznált agyag nedvességtartalma túl nagy lehetett, hogy jobban csússzon, és a korongon való formázást rajta végre lehessen hajtani. A képlékeny állapotban való alakításra az utal, hogy a korábbi fazékanyaghoz képest a felület „saras”: az edények felületén az agyag „csomókban” jelentkezhet, amely a rossz összedolgozást is jelzi (ez nagy mennyiségben megfigyelhető pl. a 8/253/390. épület anyagában). Az agyag nedves, csúszós állapotban volt, amikor az edénytest alakítását befejezték, majd a perem fakéssel való formázását, a bordázott tagolást vagy díszítést elvégezték. A főleges anyagot nem sorjálták le a felületről, és jellemzően nem simították el az egyéb rendellenességeket sem. A szerszámok élesebb nyomokat hagytak, például a vonalkötegek élein és szegélyein.

Ezek a jegyek elsősorban nyitott formákon, kónikus vagy hengeres, magas nyakokon és peremrészekben jelentkeznek, jellemzően világos vagy részben oxidált felületű, gyengén soványított, csillámló homokos edényeken. A fakéssel létrehozott, szélesen árkolt felület gyakori lesz, és kiegészül a fazekak hasának hullámosan bordázott felületével. A bordák sekélyek, gyengék, szélük elmosódott, és sem az 1., sem a 2. horizont bordázott falú szemcsés kerámiájával nem keverhetők; a 3. horizont hasrészeire pedig a bordázás nem jellemző, mert a hasat általában levagdosták. A 4. horizont edényein szintén késsel való levagdósítás, a talp késsel való eldolgozása és szögletes talpak figyelhetők meg, de a levagdósításnyomok nem húzódnak magasra az edény falán. Mivel az edények talpa megnő, és hasuk kitágul, ezért a bordázott falú hasrészek a töredékekben is jellegzetessé válnak.

A 3. és 4. településhorizont között a kerámiaanyag folyamatos változáson esett át, drasztikus váltás sem a leletanyagban, sem a településszerkezetben nem tapasztalható. Ezért bizonyos objektumokat csak feltételesen soroltam a 4. horizonthoz. Csak kevesebb nagyobb leletegyüttes esetében látom egyértelműnek, hogy nemcsak záródásuk fiatalabb a

3. horizont anyagánál, hanem a leletanyag döntő része is egy kései periódushoz köthető. Ezért a 3. technológiai csoport technikai elemzésén belül két lehetőséget mutatok be: a 4. horizont szűkebb (1.) és tágabb (2.) értelemben vett értelmezését.

Soványítás

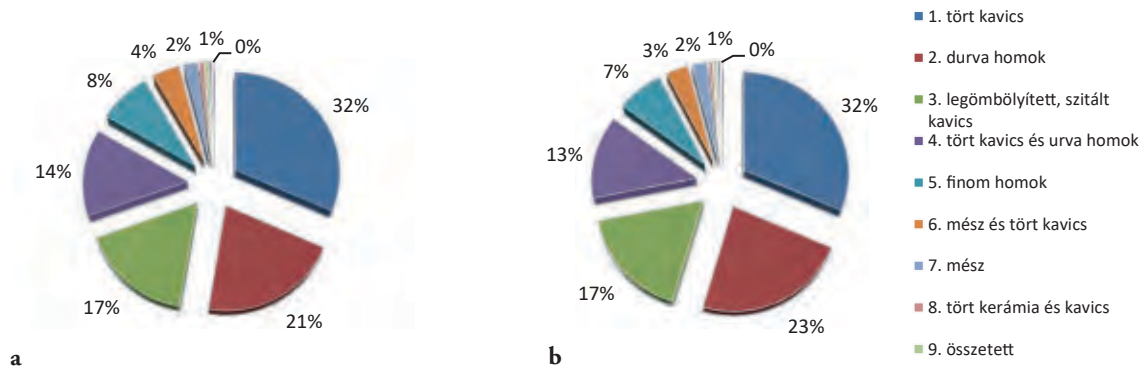
A 3. technológiai csoporton belül uralkodó a tört kavicsos és durva homokos soványítás (49. *diagram*). A tört kavicsos soványításon belül a közepesen sok vagy sok, kis (1–2 vagy 1–4 mm) szemcseméretű adalékanyag használata jellemző. A nagyon durva, akár 1 cm-es kavicsokat is tartalmazó töredékek ritkák, és jellemzően a vastag falú hombártöredékek esetében figyelhetők meg.

A durva homokos edények felülete száraz érzetű (az 1–2. horizont szemcsés kerámiája „zsírosabb”), és erős eldolgozás hiányában érdes jellegű. Az agyag tömör, jól összedolgozott; a kerámia többnyire jó minőségűen, vékony falúra korongolt, keményre égetett, nem porózus. Gyakori a durva homok és a tört kavics együttes jelenléte, amely a durva homokos edényekhez hasonló minőséget jelent (együtt 35%). A durva szemcséken kívül kívül többnyire más soványító- vagy szennyezőanyag nem található a kerámia szövetében. Ez a durvaság és homogenitás arra vall, hogy a homokot tudatos soványítóanyagként használhatták, és nem az agyag eredeti összetevője lehetett.

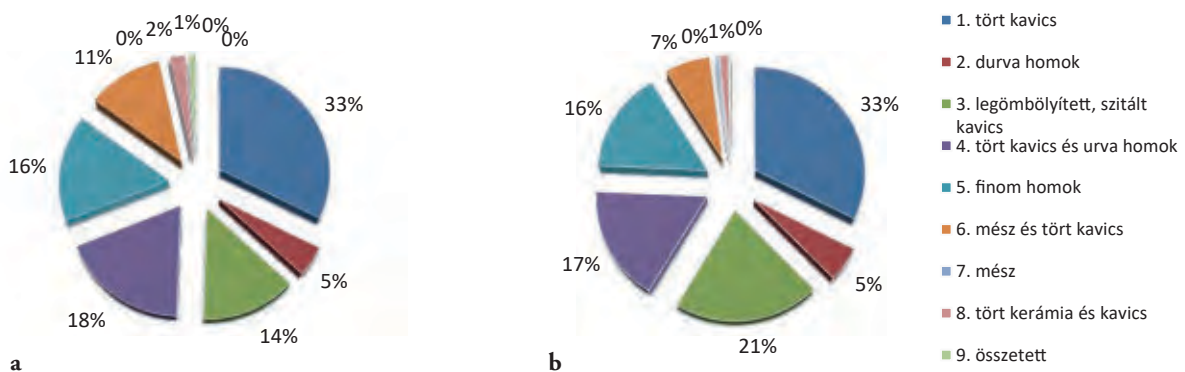
A 2. technológiai csoporthoz lépest megnő a szitált kavicsos soványítás aránya (10 helyett 17%). A soványítóanyag szemcsézettsége a gepida korban sűrűbb lesz, és különféle színű, összetételű kőzetek különíthetők el. A finom homok használata a 2. technológiai csoporthoz képest erősen visszaszorul (18% helyett 8%).

A különböző meszes soványításminőségek aránya kisse megnő (6%). A meszes és kavicsos soványítások között azok dominálnak, amelyek a sima kavicsos anyagban: tört kavicsos, ezen belül is a közepesen sok, kis szemcseméretű kavicsot tartalmazó soványítások, amelyek általában kis mennyiségű és kisszemcséjű mésszel kombinálódnak. A csupán meszet tartalmazó töredékek aránya nagyon kevés (7. soványítástípus, 2%), esetükben tudatos soványítóanyaggal számolhatunk, mert gyakori a közepesen sok vagy sok, rögös méssz használata.

Egyéb adalékanyagok a leletanyagra nem jellemzőek. Alig találkozunk tört kerámiával soványított töredékekkel (29 töredék), és ez a 2. technológiai csoporthoz hasonlóan a 1. horizont bekeveredett anyaga is lehet. Erre utal a szitált kavics és az apróra tört kerámia együttes használata; valamint az is, hogy többségüket az 5. lelőhely gepida

49. **diagram** 3. technológiai csoport, soványítástípusok; a: 3–4. horizont (n = 3427); b: 3. horizont (n = 3051)

50. **diagram** 3. technológiai csoport, soványítástípusok; a: 4. horizont (1.) (n = 376); b: 4. horizont (2.) (n = 716)

jelenségeiben regisztráltam. A tört kerámia soványítóanyagként tehát szinte teljesen hiányzik a gepida kori korongolt kerámiaanyagból (és a kézzel formált kerámiában sem bír domináns szereppel, ld. lejjebb). Ez a megállapítás a jövőben segítheti a késő római kori regionális szemcsés áruk elkülönítését.

A soványítás szempontjából a 4. horizont két értelmezésnek nincs különösebb jelentősége: a szűkebb (1.) értelmezés is jelzi azokat a folyamatokat, amelyeket a tágabb (2.) felerősít (50–51. *diagram*). A 3. és 4. horizont közti legfeltűnőbb különbség a durva homokos soványítás szinte teljes eltűnésében mutatkozik meg (23% helyett 5%). A tört kavicsos soványítás domináns aránya változatlan, mellette a szitált kavics használata is előtérben van. Nagymértékben megnő a finom homokos soványítás (7% helyett 16%). Jellegzetessé válik a meszes soványítás, amelyet a lelőhely anyagában általában tört kavicsal kombinálva találunk meg.

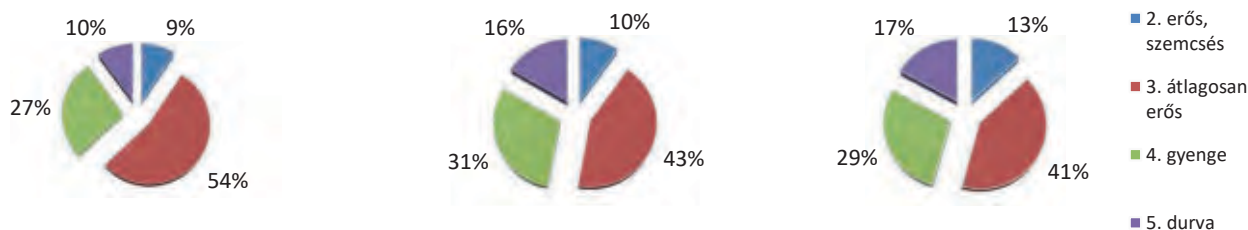
A két horizont esetében a soványítás erősségének különbségét is megvizsgáltam, az adalékanyagtól függetlenül (51. *diagram*). A 4. horizontban ugyanis érzékelhetően

megnőtt a finom homokkal, vagy kavicsal igen gyengén, egyenetlenül soványított kerámia mennyisége. Emellett a durva, esetleges soványítások aránya is jelentősebb lett. Csökkenő tendenciát mellettük az átlagosan, egyenetlenül soványított, jó minőségű korongolt kerámia aránya mutat.

Égetéstechnológia

A 3. technológiai csoport égetésminősége összességében a 2. technológiai csoporthoz hasonló arányokat mutat (45. *diagram* és 52. *diagram a*). Amennyiben azonban csak a 2. csoport 2. horizontba sorolható anyagát hasonlítjuk össze a 3–4. horizont anyagával, a minőségromlás jellegzetes (46. *diagram a* és 52. *diagram b–d*). A 3. horizontban csökken az 1. égetésminőség-, és nő az elégtelen redukációs égetés aránya. Az utóbbiak száma a gepida korban már elérte a jól redukáltakét, és szintén számottevő mennyiségű az elégtelen oxidáción átesett töredék.

Az égetésminőségek a 3–4. horizont bontásában ismét jelentősebb különbségekre világítanak rá (52. *diagram*). A 3. horizont anyagában még dominál az egyenetlen

51. diagram 3. technológiai csoport, a soványítás erőssége; a: 3. horizont (n = 1853); b: 4. horizont (1.) (n = 376); c: 4. horizont (2.) (n = 716)

redukciós égetés (1. minőség), a többi redukciós égetés-minőség (2–6.) aránya kiegyensúlyozott, és a továbbiak (7–10.) szinte elhanyagolható mértékben vannak jelen. A 4. horizontban az 1. minőségű jól redukált edények száma erősen visszaesik (26% helyett 16%). Számukat már több másik minőség is meghaladja. Ezek közül kiugróan nagyarányú a foltos égetésű töredékek aránya (5., 22%), valamint a világos felülettel, és redukált falmaggal rendelkező minőség, amely egyik korábbi periódusban, anyagcsoportban sem játszott szerepet (3., 21%). A klasszikus gepida kerámiára jellemző 4. minőség aránya csökken (8%). Végül, ugyan az oxidációs égetésű edények száma továbbra is alacsony, de az elégtelen oxidáció szintén aránytalanul nagy tért nyer (9., 11%). Ezek az adatok az égetési folyamat nagyfokú kiszámíthatatlanságára, szabályozatlanságára utalnak. Az adatsor önmagában is jelzi, hogy a 4. horizontban a redukciós égetés hagyományainak erős hanyatlása tükröződik, amelynek eredménye a kerámia „kivilágosodása” lesz.

A 2. és 3. technológiai csoport színárnyalatai erősen különböznek egymástól (48. diagram és 53. diagram a). A világosszürke töredékek száma a 3. csoportban szinte jelentéktelenné zsugorodik, míg a fekete kerámia aránya még dominánsabbá válik. A közép- és sötétszürke kerámia aránya kiegyenlített. Ezek a különbségek az égetésminőségek hasonló aránya ellenére vannak jelen a két technológiai csoport anyagában. Ez arra utalhat, hogy az égetés technikája nem változott jelentősen, de a cél a 3. horizontban a redukció fokozása volt, miközben a végeredmény rosszabb, heterogénebb minőségű lett. A legjellemzőbb anyagtípus, a durva homokkal való soványítás színárnyalatait vizsgálva megállapítható, hogy a fekete szín nagymértékben összefügg ezzel a soványítástípussal. Ennek a képnek egyelőre csak lokális jelentősége van: más nagyobb gepida telepnyagban más soványítás- és égetéstípusok uralkodhatnak.

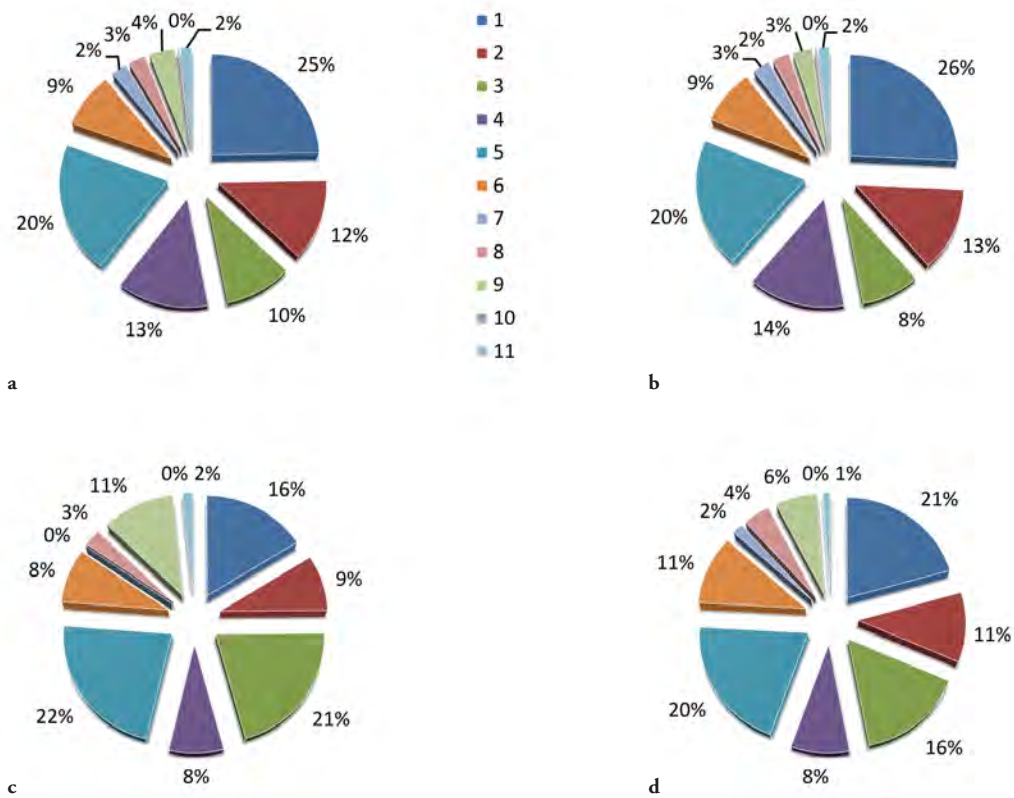
A 3. és 4. településhorizont közti különbségeket az égetés megváltozása is jelezte, s ez a színárnyalatokon is

tükröződik. A 4. horizontban a fekete kerámia aránya erősen lecsökken, párhuzamosan a durva homokos soványítás hanyatlásával (53. diagram). A szürke árnyalatok hasonló mértékben, alacsony arányban vannak jelen. A leletanyagban a barna árnyalatok veszik át a dominanciát. A jó minőségű oxidációs égetésre utaló színek továbbra sincsenek jelen. Az elégtelen oxidációs égetésű edények színárnyalatai a korábbi horizontoktól eltérőek, szokatlanok: világos-, vagy sárgásbarna árnyalatok jellemzik őket. Az arányokat itt is torzíthatja, hogy a leletegyüttesekben a korábbi horizont töredékei is helyet kaphattak. Ennek ellenére a technológia változása, hanyatlása jól tükröződik a két horizont anyagában.

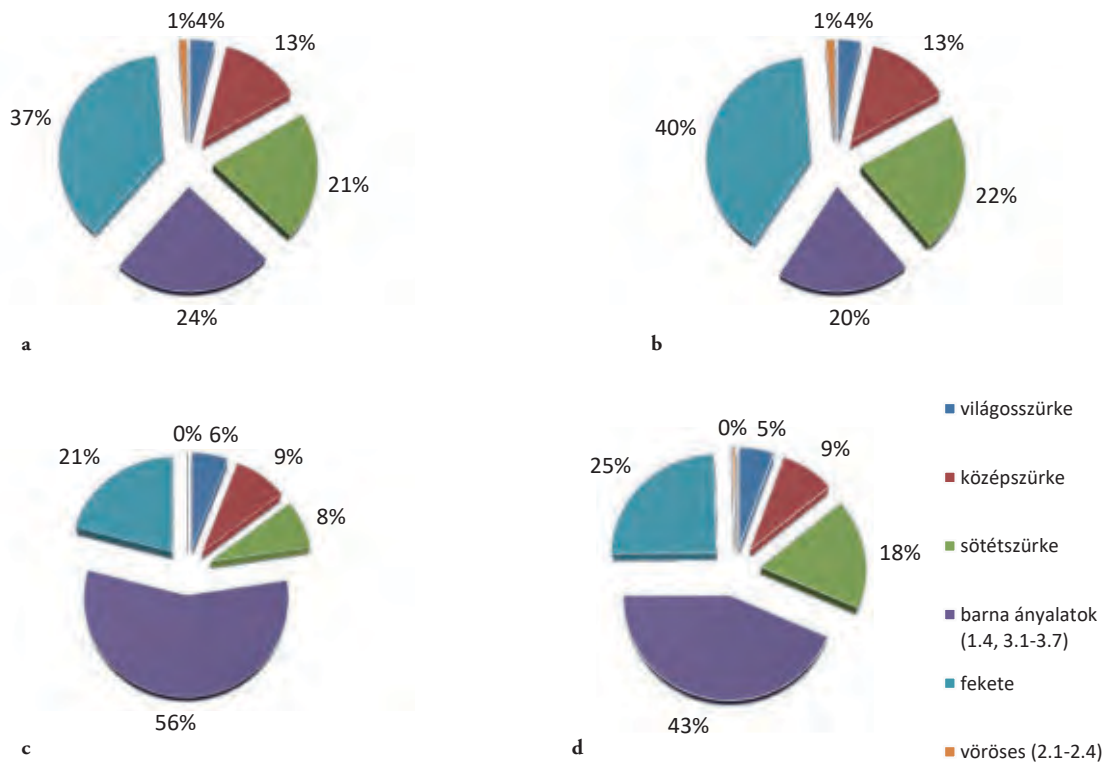
Értékelés

A 3–4. horizont gepida kori korongolt kerámiája túlnyomórészt a 3. technológiai csoportba tartozik. A 2. horizontban ez az áru még nem jelenik meg, illetve csak bizonytalan korszakolású, kis leletegyüttesekben jelentkezik. A 3. technológiai csoport egy része a 2. horizont anyagához is hasonló jellegzetességeket mutat, attól nehezen választható el; s ezek a töredékek a szemcsés szarmata kerámiához szintén igen közel állnak. A 3. horizont anyagában Rákóczifalván a legmarkánsabban elkülönülő csoport a fekete, durva homokos és tört kavicsos soványítású kerámia, amelyet gyakran befésüléssel láttak el, és hasát nagy felületen vagdoszták, simították. Egyértelmű anyagtípusokat a 3. technológiai csoporton belül nem volt lehetséges elkülöníteni a nagyfokú diverzitás következtében, amelyek a soványításban, korongolásmínőségben és égetésben, színárnyalatokban is tetten érhetők. Ez az összességében igen jellegzetes gepida kori hagyomány a 4. horizontban felbomlóban van: a korongolástechnológia tovább hanyatlik, a soványítás mértéke és minősége csökken, és a redukciós égetés színvonala degradálódik.

5.4. GEPIDA KORI KERÁMIA

52. diagram 3. technológiai csoport, égetésminőségek; a: 3–4. horizont (n = 3427); b: 3. horizont (n = 3051); c: 4. horizont (1.) (n = 376); d: 4. horizont (2.) (n = 716)

53. diagram 3. technológiai csoport, égetési színek; a: 3–4. horizont (n = 3427); b: 3. horizont (n = 3051); c: 4. horizont (1.) (n = 376); d: 4. horizont (2.) (n = 716)

***Egyéb korongolástechnológiájú kerámia
(4–6. technológiai csoport)***

Gyors- vagy lassúkorongolt kerámia

A 4. technológiai csoportba sorolt töredékek nem alkotnak önálló egységet. Többnyire homokos vagy tört kavicsos, esetleg szitált szemcsés soványítású fazekak oldal- és aljtöredékeit soroltam ide. Viszonylag nagy mennyiségük (90 töredék) egyrészt annak köszönhető, hogy a késő szarmata kori korongolt kerámia regionális típusai a kis töredékek szintjén nehezen különíthetők el a gepida kori áruktól. Másrészt a gepida koron belüli áruk korongolástechnológiájának bizonytalanságaira figyelmeztetnek. Ezt igazolja, hogy többnyire durva, vaskos talpú töredékekből állnak (pl. **7. tábla 16–17**, **163. tábla 4**, **241. tábla 4**, **261. tábla 6**). A kései 4. horizont anyagában is feltűnnek (pl. **248. tábla 7**. megnyúlt fazékperem), de nem kifejezetten gyakoriak: ilyen nagymértékű technológiai romlás nem fogható meg a 3. és 4. horizontok között.

Lassúkorongolt kerámia

A korongon felhúzott áruktól jól elhatárolható lassúkorongolt edények Rákóczifalván alig mutathatók ki. Mindössze 32 töredék került az 5. technológiai csoportba. Meghatározásukat e lelőhelyen nehezíti, hogy a biztosan lassúkorongolt technológiával készült töredékek szarmata koriak is lehetnek a gepida kori leletgyűttesekben, másrészt, néhány esetben az merült fel a lassúkorongolt töredékek alapján, hogy a gepida kori leletgyűttesbe későbbi, avar kori anyag keveredett (pl. 8/253/390. épület). Mindössze néhány aljtöredékről volt megállapítható szinte bizonyosan, hogy a gepida kori anyaghoz tartoznak, és lassúkorong segítségével készültek (**8. tábla 14**, **197. tábla 8**).

Egy jelentős kivétel van: a **224. tábla 8**. tört kavicsal és csillámmal erősen soványított, fekete, vörösbarna törésű fazék egy kiöntőcsöves korsóval keltezhető, 6. századi épületből származik. Az edény csillámos soványítása és technikája teljesen elüt a lelőhely anyagától, amely formailag is igaz (14. korongolt fazéktípus). Benne mindenképpen idegen, valamely más régióból érkező árut sejtethetünk. A fazék a csillámos-szemcsés áru bizonyos szintű továbbélését is jelzi, ugyanakkor sem technikailag, sem formailag nem keverhető az 1. horizont késő szarmata kori leletanyagával.

Lassúkorongolt vagy kézzel formált kerámia

A 6. technológiai csoportba sorolt töredékekre szintén jellemző a bizonytalan kormeghatározás. 53 gepida és 47

bizonytalan korú töredéket soroltam ide. Nagyon heterogén minőségűek. A biztosan gepida kontextusból származók egy része vastag falú, nagy méretű kavicsokkal erősen soványított oldaltöredék, különböző égetésmínőségekkel (1, 4, 7, 8, 9. minőség). A vastag falú kézzel formált edényekre jellemzők lehetnek hosszú párhuzamos kötegekből álló, erős simításnyomok a belső felületen is. Ezek az anyagfelvétel során könnyen korongoláshoznak tünhetnek. Emellett azzal is számolhatunk, hogy a gepida kori hombárok egy része a korongolt edényekhez hasonló anyagból, de azoknál jóval rosszabb technikai minőségben készült.

A gepida kori anyag egy része durva, a kézzel formált kerámia kidolgozásához hasonló aljakból áll (**187. tábla 2**, **277. tábla 1**, **279. tábla 9**). Kérdéses a gepida kormeghatározása és a technológiája egy erősen meszes, finoman tagolt fazékvállnak, amelynek válla gondosan, vízszinten tagolt (**138. tábla 11**). Biztosan kései gepida kontextusból származik a **203. tábla 6**. durva homokos és kavicsos fazék, amely szokatlan, tömzsi arányokkal rendelkezik, és pereme biztosan utánkörongolt. Az 5. technológiai csoportba sorolt **224. tábla 8**. fazék mellett ez az edény is a gepida koron belül egymás mellett élő különböző technikai hagyományokra figyelmeztet.

Kézzel formált kerámia (7. technológiai csoport)

A gepida kori kézzel formált kerámia számarányának kérdéseit a technológiai típusok arányainál részleteztem. A kézzel formált kerámia legnagyobb arányban Tiszafüred-Morotvaparton van jelen 20–25% arányban, máshol statisztikai szempontból összességében is elhanyagolható. Részletes technológiai elemzés a tiszafüred-morotvaparti anyagról sem született, ezért az eredményeket más lelőhelyek anyagával összevetni nem lehet. A technológiai jellemzők részletezését az anyag egyedülállósága teszi érdekessé, valamint az, hogy a gepida kori kézzel formált kerámia a szarmatától jól elkülöníthető a lelőhelyen.

Az avar kori kézzel formált kerámiától való elkülönítése a lelőhely feldolgozásának további kutatási feladata volt. Ezt a kérdést tafonómiai okokból nem tartom lezárhatónak. A gepida és avar kori település szerkezete nem válik el élesen a lelőhelyen: mindkettőre a szórt épületszövetek és elszórt telepjelenségek jellemzők. Az anyagfelvétel során avar kori jelenségek kerámiaanyaga is a 3–4. horizonthoz keveredhetett, ha a kései keltezés sem a kerámia, sem a településszerkezet alapján nem volt kizárható. Azokat a leletgyűtéseket rögzítettem, amelyek egyértelműen avar kori anyagot nem tartalmaztak, ellenben gepida kori korongolt kerámiát igen. Utóbbiak azonban több esetben reziduális

anyagként is értékelhetők. A gepida kori kézzel formált kerámia jellemzőit legjobban a 3. horizont leválasztott leletanyaga tükrözi; az avar jellegű kézzel formált kerámia megjelenésének időpontja a lelőhelyen pedig szükségszerűen bizonytalan.

Előkészítés, soványítás

A kézzel formált kerámia minősége összességében jó: az anyag gondosan összedolgozott és egyenletesen soványított, többnyire finom, vékony falú (a korongolt kerámiánál alig vastagabb), nagy keménységű. A szarmatához hasonló könnyű mállékonyság és porozitás nem jellemző. Felületük gondosan, erős simításnyomokkal eldolgozott, sokszor kívül és belül is.

A kézzel formált kerámia soványításminőségei közt a tört kővel soványított típusok dominálnak, amely a leletanyag háromnegyedében megtalálható (**54. diagram a**). A domináns típus esetében a kavics egyedüli összetevőként jelenik meg. Ez makroszkopikus úton két nagyobb egységre bontható: az egyikben közepesen sok, apróra tört kavicsok uralkodnak, amely a korongolt kerámia jellegzetes soványítástípusával egyezik. Az anyag egy másik jellegzetes része nagy méretű, akár 1 cm-es nagyságú kavicsokkal soványított. A kavicsok kissé legömbölyítettek, és különböző színárnyalatú ásványokat tartalmaznak. Ez az adalékanyag a lelőhely egyik más horizontjára, vagy technológiai csoportjára sem jellemző. A kavicsok több esetben egységesen nagy szemcsemérettel bírnak, ami felveti a szitálás lehetőségét is (**87. kép**).

A tört kerámiával soványított töredékek adják a kézzel formált kerámia második leggyakoribb soványítástípusát (önmagában, más adalékanyag nélkül 21%). Köztük a közepesen sok vagy sok, de apróra tört anyag dominál. A szarmata korra oly jellemző durva soványítás nincsen jelen. A két leggyakoribb anyag kombinációja esetében jellemzően gyenge kavicsos soványítást és apróra tört, kismértékben adagolt kerámia keverékét alkalmazták (2. égetéstípus, 13%). A két anyag finom keveréke egy tudatosan alakított harmadik soványítástípusként értékelhető. A meszes töredékekre a közepesen sok, apróra tört mészt jellemző, kivéve a 4. horizont anyagát, amelyben a mészt szerepe – a korongolt anyaghoz hasonlóan – erősen megnövekszik.

A 2. horizont kézzel formált anyaga technológiai és formai szempontból is átmenetet mutat a szarmata és gepida anyag közt, annak ellenére, hogy a horizont anyaga a statisztikai határt nem lépi át (28 edény 57 töredéke). Rájuk a közepes vagy erős tört kerámiás soványítás jellemző, esetleg kavicsal keverve. A később jellemző kavicsos

87. kép 7. technológiai csoport, a 3. horizont jellegzetes soványítása (8. soványítástípus)

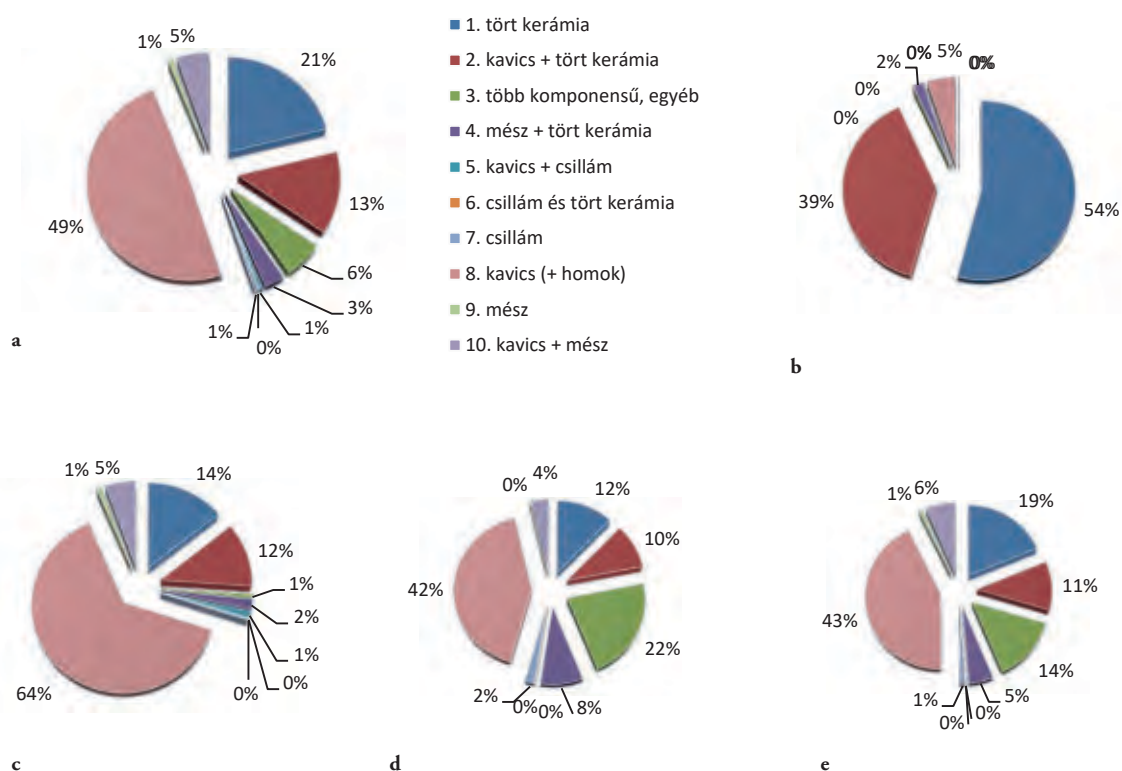
soványítás még csak kis mértékben tűnik fel (5%). Az edények alapanyaga a szarmata kerámiánál jobban összedolgozott, ugyanakkor durvábban megformáltak. A formai elemzés is arra utal, hogy a tört kerámiás anyag egy része biztosan nem bekeveredett, vagy továbbhasznált szarmata kerámia volt, hanem egy új hagyomány megjelenését mutatja.

A 3. horizontban legerősebb a kavicsos soványítás aránya (64%). Emellett a tört kerámiás soványítás aránya erősen visszaszorul, de továbbra is jelen van, ill. a kerámiás-kavicsos soványítás is nagyobb mértékben megtalálható. Ebben talán a 2. horizont hagyományainak folytatását láthatjuk. A meszes soványításminőségek aránya nagyon kicsi; és a mészt általában kavicsal keverve jelentkezik.

A 4. horizont szűkebb (1.) és tágabb értelmezésében (2.) is erősen megváltozik a kép (**54. diagram d-e**). A tiszta kavicsos soványítás a korábbi arány harmadával visszaszorul. A csak tört kerámiás soványítású töredékek aránya nem növekszik jelentősen. Megnövekedett ezzel szemben a mészt szerepe, amely tört kerámiával, vagy kavicsal keverve is nagyobb számban jelentkezik; valamint erősen megnövekedett a többféle adalékanyaggal durván soványított kézzel formált kerámia aránya. A soványítástípusok tehát a 2–4. horizonton belül egyre heterogénebbé válnak. Ez a folyamat párhuzamba állítható a kézzel formált kerámia arányának jelentős növekedésével, amely a 3–4. horizont között volt kimutatható (**33. diagram**).

Égetéstechnológia

A kézzel formált kerámiában uralkodó égetéstípus a korongolt kerámiához hasonlóan a tökéletlen redukációs égetés (**55. diagram**, 3–7. égetésminőség). Ezek közül legnagyobb mértékben a foltosra égett felületű edények vannak jelen (5–6.). Nagy részük sötétbarna–fekete foltos, feketére átégett töredék, kisebb részük esetében a felületi

54. diagram 7. technológiai csoport, soványítás; a: 2–4. horizont (töredékszám: 681); b: 2. horizont; c: 3. horizont; d: 4. horizont (1.); e: 4. horizont (2.)

redukció tökéletes, de törésük, belsejük vöröses-barnás foltokkal tarkított. A homogén redukciós égetésminőség (1.) esetében a redukció szintén szinte kizárólag fekete töredékeket takar.

A minőségek heterogenitása, és a sötét színárnyalatok nagy mennyisége arra utal, hogy a leletanyag olyan égetéstechnológiával készült, amely a redukciót tűzte ki célul, de ez többnyire nem sikerült maradéktalanul. Az egységes felületi színek, a rétegzett törésfelületek általános hiánya alapján az égetés a korongolt gepida kerámiához képest szabályozatlanabb keretek között történt.¹³⁵² Az oxidációs foltok alapján a redukció nem teljesen zárt, vagy rosszul lezárt térben játszódhatott le. A korongolt és kézzel formált gepida kerámia égetéstechnikailag különböző hagyományokra vezethető vissza.

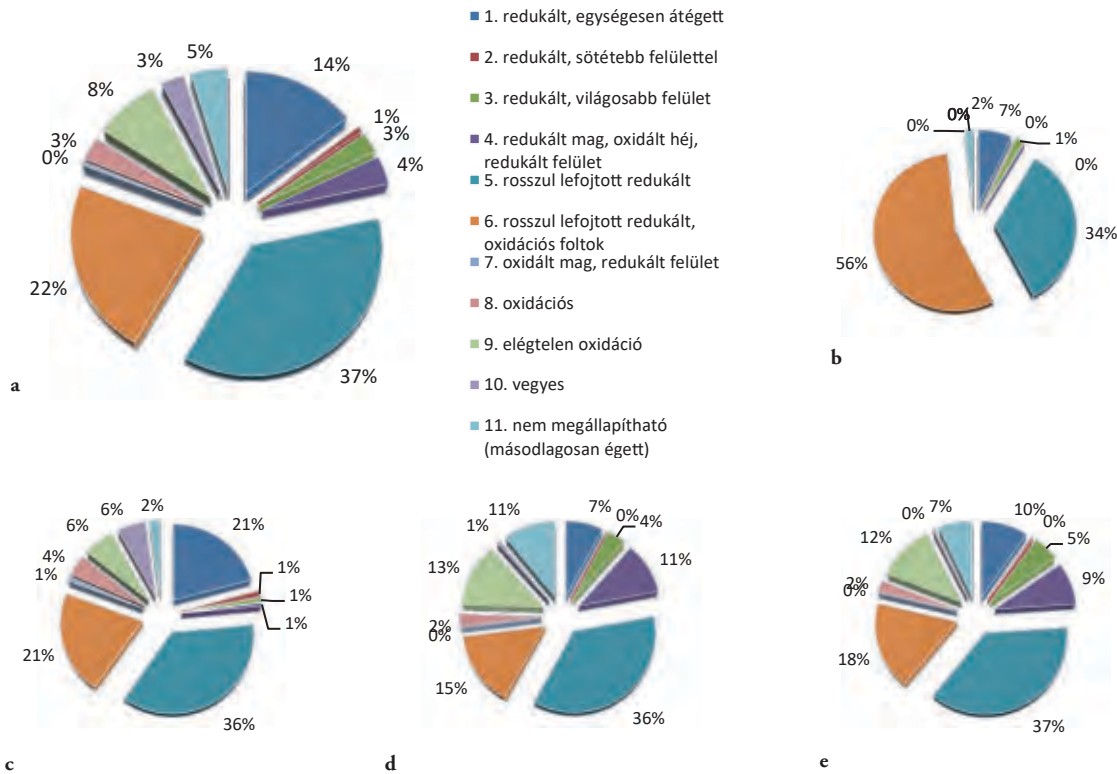
A 2. horizont kis mennyiségű kézzel formált kerámiája már többnyire foltos felületű, barnás-feketés színárnyalatokkal. Törésfelületük jellemzően fekete, a szarmata kerámiához hasonló oxidált külső rétegek nem jellemzők rájuk. Az égetéstechnika egyéb jegyekhez hasonlóan egy új, a szarmatától eltérő hagyomány megjelenésére utal. A legnagyobb

számú 3. horizont anyagában uralkodó minőségek a foltos felületűeket eredményező, illetve a jó minőségű, homogén redukciós égetés (1., 5–6.). Az égetés a horizont korongolt kerámiájához képest jóval foltosabb. A 4. horizontban a korongolt kerámia égetéséhez képest kisebb változások történnek. Az oxidált égetésű kerámia aránya nem nő meg, ugyanakkor az elégtelen redukció és az elégtelen oxidáció mértéke is megnő (3–4., 9.), a redukált égetésű edényeké pedig jelentősen lecsökken. Az égetésminőségek diverzitása jellemzőbbé válik. Az anyag a korongolt kerámiához hasonlóan világosabb, és foltosabb lesz.

Értékelés

A gepida kézzel formált kerámia egy megszilárdult, önálló technológiai hagyomány benyomását kelti, mely sem a korábbi szarmata, sem a korongolt gepida anyag felé nem tűnik nyitottnak. A szarmata kerámiától a jobban eldolgozott, tömörebb, vékonyabb falú anyag, a gyakori kavicsos soványítás, a foltos vagy redukciós égetés, a sötét barnás-fekete színárnyalatok különítik el. A 2. horizont anyaga a kis mennyiség miatt bizonytalanul értékelhető, és viszonya nem egyértelmű a 3. horizont anyagához. Lehetséges,

¹³⁵² Hasonlóan CSEH 1991b, 188.

55. diagram 7. technológiai csoport, égetésmínőségek; a: 2–4. horizont (töredékszám: 681); b: 2. horizont; c: 3. horizont; d: 4. horizont (1.); e: 4. horizont (2.)

hogya a 3. horizontban új technikai hagyományok megjelenésével számolhatunk. A 4. horizont anyaga egyértelműen az előző időszak hagyományainak folytatását jelenti. Az átalakulás a korongolt kerámiához hasonlóan heterogénebb, romló minőséget jelent.

5.4.3. Formai tipológia

A gepida kori kerámiaanyagban három kronológiai horizontot különítettem el (2–4. településhorizont). A technológiai elemzést az 1. településhorizont anyagához hasonlóan technológiai csoportok szerint vettem sorra. Amennyiben a formai elemzés is ezt az elvet követné, a horizontok közötti formai változások, átalakulási folyamatok elsikkadtak volna. A formai tipológiához ezért a technológiai csoportokat összevettem, és a formai jellegzetességeket településhorizontok szerint tárgyalom (6. kép). Egyedül a fazekak esetében tárgyalom külön a korongolt és a kézzel formált anyagot.

A leletanyag fejlődése, a település használata a három horizonton belül folyamatos. Több horizont elkülönítése éppen azért volt lehetséges, mert a kerámia ez alatt az időszak alatt – a szarmata korihoz képest – gyors változásokon, és különböző fejlődési folyamatokon ment keresztül.

A szarmata és hun kori hagyományokból kialakult a gepida kori edényművesség, majd rövid virágzás után hanyatlani kezdett. A többfázisú lelőhelyen az egyes leletegyüttesek keletkezése nem feltétlenül esik egybe a diagnosztikus edénytöredékek kronológiai helyzetével. Ezért az elemzés során több esetben is kitérek a leletegyüttes korszakára, amely az elemzett edénytípusnál későbbi horizontban is zárulhatott.

Gömbtestű és körte alakú edények

3. településhorizont

Formai tipológia

A legerjedtebb gepida kori díszedénytípus a lelőhelyen a körte alakú edény. Csak az 1. technológiai csoportra jellemzőek. Az ismert gepida kori formakincs alapján az összes öblös testű, ívelt falú, kisebb edényt ide soroltam, amelyek szinte minden esetben fényezették és díszítettek voltak (88. és 92. kép).

Az edények mérettartománya változatos. Peremátmérőjük 6–11 cm (általában 7–9 cm), aljátmérőjük 4–7 cm, átmérőjük általában 10–15 cm. Néhány nagyobb pecsételt edény

talán szintén a körte alakú edények közé tartozott (**20. tábla 5, 184. tábla 3**), ebben az esetben a körte alakú edények átmérője a 20 cm-t is elérheti. Másik lehetőség, hogy esetükben kisebb gömbtestű korszókkal számolhatunk, a **166. tábla 6.** edényhez hasonlóan. A nagyobb méretű, besimított díszű oldaltörédek esetében a formai típus szintén kérdéses lehet.

Rákóczifalván enyhén vagy közepesen kihajló, enyhén megvastagodó, lekerekített peremek jellemzők. A nyak magas, enyhén ívelt, hengeres vagy kissé összeszűkülő; a nyakrészt az öblösödő válltól általában egy korongolt bordatagolás választja el. A tölcséresen kihajló szájrész, a tagolt peremek, és a többemeletes edények Rákóczifalvára nem jellemzőek. A nagyobb edényrészek erősebben szűkülő, nyúltabb, középen ill. alsó harmadban öblösödő formavariációkra utalnak, de önálló formai típusokat a töredékes anyagban nem tartottam célravezetőnek elkülöníteni.

Az edénytípus a gepida temetőekben és településeken általánosan elterjedt, így pontos párhuzamokat a díszítésekhez kereshetünk. A körte alakú edényeken inkább bepecsételt díszítésekkel találkozunk, de az általános gepida kori képek megfelelően besimított díszűek is előfordulnak. A bepecsételt díszítés Rákóczifalván csak körte alakú edényeken és korszókon jelentkezik.

Bepecsételt díszítés

A bepecsételt díszítés az apró töredékeken is jól azonosítható díszítésmód, amely többféle edénytípuson feltűnik. A fejezetben a nagyszámú, pontos formához nem köthető töredék miatt a körte alakú edények, a korszók és kisebb töredékek motívumait közösen elemzem. A lelőhelyen azonosított 65 bepecsételt edény túlnyomórészt körte alakú edényekhez tartozott.

Rombusz alakú pecsétlőminták párhuzamos fogazásokkal

A bepecsételt motívumok közül Rákóczifalván a leggyakoribbak a rombusz alakú fogazott pecsétlőminták. A 65 bepecsételt díszű edény közül 56 példányon fordul elő rombusz alakú dísz, amelyek általában az éllel párhuzamos irányban tagoltak, fogazottak, azaz plasztikus hálómintával díszítettek. Leggyakrabban 4×4 fogazással ellátottak, de egy-egy él mentén 3–5 fogazásig számos variációban előfordulhatnak (**91. kép, 3–7. motívum**). A 4×4 fogazású rombusz alakú minta 32 esetben tűnik fel. A ritkább variációk a következők: egy esetben 3×3 fogazás (**19. tábla 12**); két esetben 3×4 fogazás (**42. tábla 2, 263. tábla 2**); öt esetben 4×5 fogazás (**20. tábla 17, 247. tábla 4, 263. tábla 4, 184. tábla 3**); és két esetben 5×5 fogazás (**17. tábla 9, 166. tábla 3**). Négy esetben a pecsétlőminta töredékes volt.

A minták alakja a keskeny rombusz alakútól a közel négyzetesig változhat.

A formai típusokkal való kapcsolat bizonyos mértékig kimutatható: a nagyobb, több fogazással rendelkező pecsétlők több esetben nagyobb edényekhez vagy kiöntőcsöves korszókhöz köthetők. A változatok a teljes településen elszórva fordulnak elő, térbeli szóródásukban szabályosság nem figyelhető meg.

A rombusz alakú pecsétlők Erdélyt kivéve a gepida terület leggyakoribb pecsétlőmintái. Tisza-vidéki és tiszántúli elterjedésüket Cseh János gyűjtötte fel teljes körűen.¹³⁵³ Döntő mennyiségük Rákóczifalván sem szokatlan, a szomszédos lelőhelyekről, Rákóczifalva és Kengyel területéről is számos hasonló pecsétlőminta ismert.¹³⁵⁴

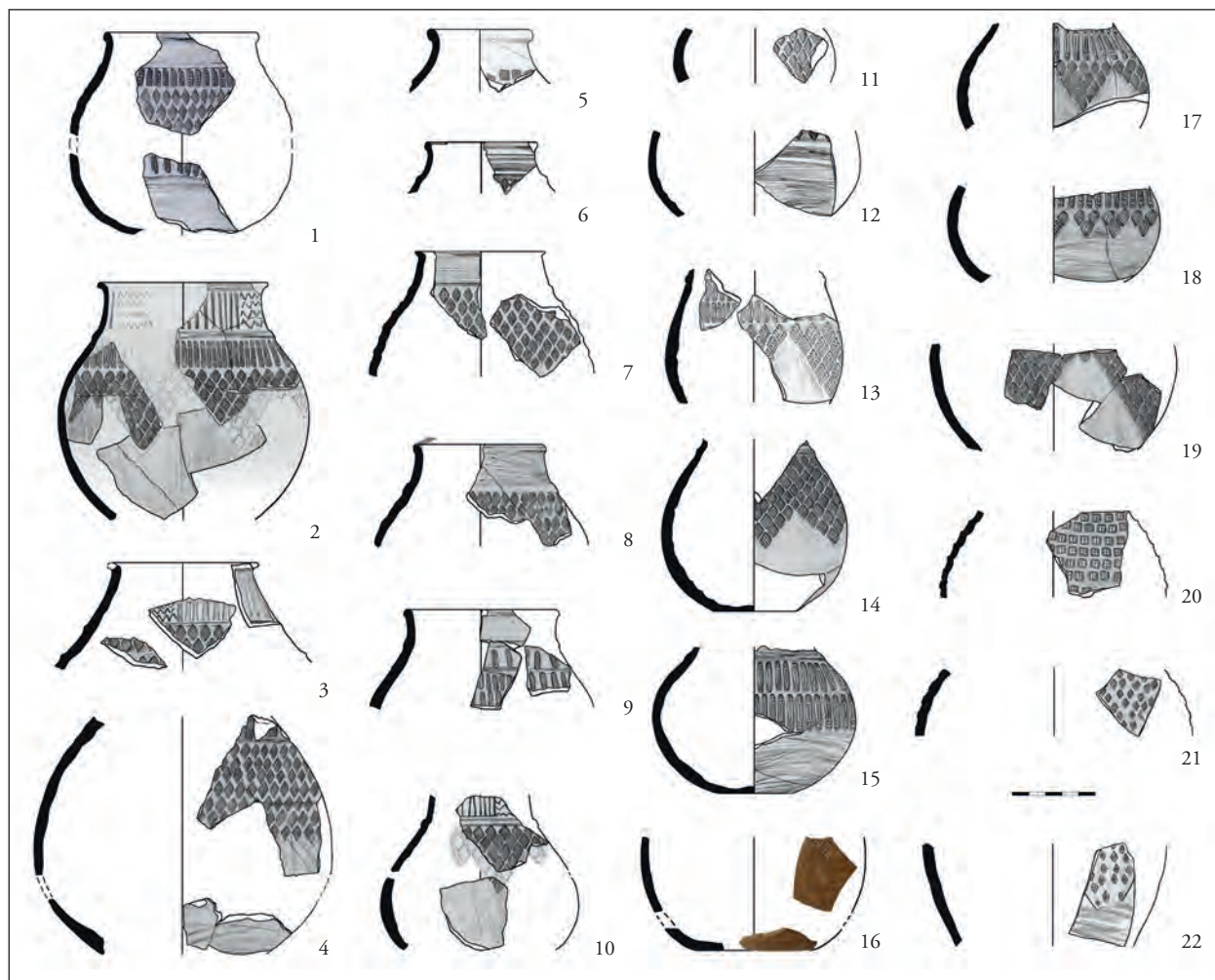
A pecsételés általában a nyakat a válltól elválasztó bordatagolás alatt közvetlenül, szorosan a bordára tapadva indul. Számos esetben a nyak alatt más típusú, téglalap alakú pecsétlők indulnak, s a rombusz alakúak csak ez alatt következnek (ld. lejjebb). A pecsételt edények nyaka általában besimított motívumokkal díszített (ld. lejjebb). Nagyon ritka az olyan eset, amikor a nyak tagolatlan, díszítetlen, és a minták nem szabályosan egymás mellé rendezve indulnak a váll tetején (**28. tábla 1**). Ehhez csak északi irányból, Tiszagyenda–Tiszaroff környékéről, valamint Kisköre–Pap-tanyáról idézhetünk párhuzamot.¹³⁵⁵ Mindkét esetben négyzetes pecsétlőket használtak. Szintén nagyon ritka, hogy a rombusz alakú mintákkal pecsételt felület bordákkal kissé tagolt (pl. **214. tábla 1**). Ez az edény esetleg több emeletes bikónikus edényhez vagy bikónikus kiöntőcsöves korszóhoz tartozhatott.

Egymás alatt több motívumsorba rendezett rombusz alakú pecsételés szintén nagyon ritka. Így jelenik meg a **217. tábla 8**, valószínűleg fényezetlen korszó(?)vállon. Pecsételt korszóink mind egyediek, így a jelenség nem szokatlan. A **231. tábla 5.** öves edényen két motívumsorban veszik közre a hason elhelyezett téglalap alakú pecsétlős mintasort. Az egyik mezőben a rombuszos díszítés felületet fedő, míg a másikon háromszög alakba rendezett. A **263. tábla 4.** kiöntőcsöves korszó oldala a kiöntő mellett függőlegesen fényezett, és a pecsételt dísz csak ezalatt indul.

¹³⁵³ A pecsételt kerámia elterjedése: CSEH 1987a, A függelék, 9. kép; CSEH 1990a, XXV. térkép; hálós díszű rombusz alakú pecsétlők: CSEH 1995a, 10. kép 2, B. függelék. Malomfalván egyáltalán nem fordul elő: HOREDT 1979, Abb. 68.

¹³⁵⁴ CSEH 1985, 5. kép; CSEH 1993b, 1. kép; CSEH 1993f, 48. kép 1–3; CSEH 1999b, 19. kép 2–3; CSEH 2007, 6. kép 1.

¹³⁵⁵ CSEH 2005e, Taf. 44. 7; BÓNA 2002c, Taf. 29. 1 (44. sír).

88. kép 1. technológiai csoport, 3(–4). horizont. Bepecsételt díszedények

Jó párhuzama a szőregi kiöntőcsöves bikónikus korsó.¹³⁵⁶ Szintén fényezett nyakkal, és felületet fedő rombusz alakú mintákkal díszített bikónikus kiöntőcsöves korsó a kápolnásnyéki langobard síredény.¹³⁵⁷

Rákóczifalván jellemző a rombusz alakú pecsétlők nagy méretű, lefelé álló hegyű háromszög, azaz ék alakú díszítőmotívumokba való rendezése (1. díszítésrendszer). Ez a díszítésrendszer 22 edény esetében biztos. A legtöbb esetben felületük sűrűn pecsételt. Az ék alakú motívum kialakítása indulhat közvetlen a legfelső pecsétlőmintasortól, de gyakoribb, hogy teljes felületet fedő mintasorokból indul ki lefelé. A teljes felületet borító díszítés 1–7 pecsétlőmintasorból állhat, míg az ék alakú motívum 1–8 soros. A kialakítás részletei az edény felületétől, méretétől függtek. A teljes felületet borító

pecsételt díszek a körte alakú edényeken a hastörésnél jóval lejjebb húzódnak.¹³⁵⁸ Rákóczifalván az ék alakú motívumokat úgy tervezték meg, hogy kissé az edény legnagyobb átmérője alatt érjenek véget. A pecsételt dísz a has aljáig nem ér le, a hasrészek többnyire csak fényezettek. Az ék alakú motívum a körte alakú edényeken kívül két fényezetlen, nagy méretű edényen, valószínűleg korsókon is megjelenik, egy váll- illetve egy hastöredéken (27. tábla 3, 217. tábla 8).

A rombusz alakú pecsétlőmintákat általában szorosan egymás mellé pecsételték, és az ék alakú motívumokat sikerült egy gömbölyded felületen úgy kialakítani, hogy a végeredmény szabályos és esztétikus lett. Ez részben annak köszönhető, hogy a pecsétlés során eleve nem a vízszintes pecsétlő-sorok szabályosságát figyelték, hanem azt, hogy az élek szorosan egymás mellé essenek, és így a nagyobb motívum is hegyes szögű maradjon. A díszítést úgy is kialakíthatták, hogy először a felső sorokat vízszintesen

¹³⁵⁶ BÓNA 1974, 33. kép; GEPIDÁK 1999, Kat. 167; NAGY 2005e, Taf. 51. 23. 11. Nyaka sávosan fényezett, köztük besímitott cikcakkvonalak húzódnak.

¹³⁵⁷ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 30. 1. 6. A pecsétlőminta további langobard párhuzamai: SKRIBA–SÓFALVI 2004, 155.

¹³⁵⁸ Pl. GEPIDÁK 1999, Kat. 146. (Kétegyháza).

végigpecsételték; de az ék alakú minták esetében a pecsételést valószínűleg balról jobbra haladva, átlósan végezték el. A díszítést gondosabban meg is tervezhették. Mivel anyagunk nagyrészt töredékes településanyag, ezért arra nem adható válasz, hogy a minták elosztása mennyire volt kiszámított. Olyan töredék nem volt azonosítható, ahol a motívumok pontatlanul értek össze.

Azokon az edényeken (műhelyhagyományban?), ahol ék alakú díszítőmotívummal nem találkozunk, a díszítés logikája más. A teljes felületet fedő pecsételés esetében az edényt vízszintes sorokban pecsételték végig (2. díszítérendszer). A pecsétlőminták elrendezése lazább, a vízszintes sorok szerinti elrendezés a terméken feltűnőbb, az élek egymáshoz kevésbé illeszkednek. Rombusz alakú pecsétlőt ilyen módon is alkalmaztak Rákóczifalván, de valószínűleg ez a ritkább: alig találkozunk olyan esettel, amikor a rombusz alakú dísz a hason biztosan egy vonalban ér véget (**166. tábla 6, 20. tábla 17, 201. tábla 4**). A gepida kori pecsételés két különböző logikája pl. a **251. tábla 1. és 263. tábla 1.** edényen látható.

Rombusz alakú pecsétlőminták egyéb fogazásokkal

A rákóczifalvi rombusz alakú pecsétlőkön az élekkel párhuzamos fogazásokon túl egyéb minták is feltűnnek. Ezek a tagolások a minta széleivel nem párhuzamosan, hanem egymásra merőlegesen futnak (**91. kép, 8–10. motívum**). A díszítés lehet kereszt (**184. tábla 2**), kettős kereszt (**200. tábla 5, 20. tábla 5, 33. tábla 2**), vagy csillag alakú (**253. tábla 8**).

Ezek a motívumok a teljes anyagban ritkák (**89. kép a**).¹³⁵⁹ A kis méretű, négyzetes pecsétlőnek Tiszafüreden van párhuzama kereszt alakú bevágás nélkül.¹³⁶⁰ Rombikus motívumot kereszt alakú tagolásokkal kétegyházi és szőregi sírdényekről ismerünk. A pecsételt díszek a körte alakú edények teljes felületét borítják.¹³⁶¹ Hasonló töredék Tiszafüreden, Kengyelen, és Szarvason is előkerült.¹³⁶² Kengyelről egy további egyedi kereszt alakú pecsétlő is közölt, amely kör alakú pecsétlőkkel kombinálódik.¹³⁶³ Rombusz alakú háttér nélküli, nagy méretű, kereszt alakú tagolással ellátott pecsételés

látható törökszentmiklósi, helyi gyártású díszedényeken, egy-egy körte alakú és kiöntőcsöves edényen.¹³⁶⁴ A motívum langobard és dél-pannoniai párhuzamait Bocsi Zsófia gyűjtötte fel a zamárdi kiöntőcsöves korsóval kapcsolatban.¹³⁶⁵ A csillag alakú motívum gepida területen pontos párhuzammal nem rendelkezik. Ezzel szemben megegyezik egy kajdaci edény pecsétlőmintájával, ahol a díszítést szintén ék alakba rendezték.¹³⁶⁶

Ezeket a rákóczifalvi edényeket nagyrészt a 2. díszítérendszerbe tartozó, ritkán és vízszintesen pecsételt módon díszítették, párhuzamaikhoz hasonlóan. Két rákóczifalvi töredéken a minta ferdén futó, ék alakba rendeződik, amelyet vékony, hegyes eszközzel (késsel?) bevágott vonal keretel. Közülük egy nyúlánk hastöredék (**33. tábla 2**) edényformája is bizonytalan, akár kisebb korsóhoz is tartozhatott. A töredék azt is mutatja, milyen eredménnyel járt, ha ék alakú motívumot tervezés nélkül, szabálytalanul pecsételt edény falán akartak kialakítani. Az élesen bevágott keretelés talán éppen a motívum szélének jelzésére szolgált.

Téglalap alakú pecsétlőminták

A második leggyakoribb forma a hosszúkás, téglalap alakú pecsétlőminta. A minták általában lekerekített sarkúak, a középvonalban függőlegesen tagoltak, és sarkaikon 2×2–3 fogazással ellátottak (**91. kép, 11–12. motívum**: 6 esetben 2×2: **7. tábla 2, 42. tábla 2, 166. tábla 4, 214. tábla 6, 253. tábla 7, 277. tábla 6**; 5 esetben 2×3: **201. tábla 8, 214. tábla 3, 231. tábla 5, 234. tábla 6, 251. tábla 1**). Pontos párhuzamaik a Körösök vidékén és Szolnok térségében: legészakabbra Szolnok környékén, Szandán és a Zagypart parti településen fordulnak elő, további példát Kengyelről idézhetünk.¹³⁶⁷ Szandán a **201. tábla 8.** edény díszítérendszerének jó párhuzamát találjuk. A pecsétlőminta az egyesült Körös partvidékétől délre nem jellemző a közölt gepida leletanyagban (**89. kép b. 1**).¹³⁶⁸

Esetenként a teljes lekerekített téglalap alakú dísz fogazott (**253. tábla 9, 263. tábla 1, 269. tábla 1, 277. tábla 5, 284. tábla 7**). A minta keskeny, hosszú, kétszer végig fogazott változatának jó párhuzama származik Kengyelről és Tiszafüredről (**284. tábla 7, 89. kép b. 4**).¹³⁶⁹ Ez a

¹³⁵⁹ Legalábbis a publikációs helyzet alapján, azonban a díszítőmotívumok részletei gyakran bizonytalanok.

¹³⁶⁰ BÓNA 2002e, Taf. 60. 5. 1.

¹³⁶¹ CSALLÁNY 1961, Taf. CLXXXIX. 7, 14; GEPIDÁK 1999, Kat. 146; NAGY 2005e, Taf. 58. 9 (64. sír). Utóbbi a 6. század első felére keltezhető. A szőregi edény a temetőben formailag ritka, díszítésében egyedi (Abb. 47).

¹³⁶² BÓNA 2002e, Taf. 60. A. 1; CSEH 1996a, 12. ábra 1. (Kengyel-Kiskengyel-lapos); MRT 8, 49. t. 3.

¹³⁶³ CSEH 1999b, 3. kép

¹³⁶⁴ CSEH 1990b, 6. kép 1; CSEH 2005e, Taf. 42. 1.

¹³⁶⁵ BOCSI 2008, 424.

¹³⁶⁶ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 21. 12. 1. Esetleg ilyen lehet egy további tiszafüredi töredék is: CSEH 1987a, 4. kép 6.

¹³⁶⁷ BÓNA 2002d, Taf. 39. 82. 1; CSEH 1993f, 51. (Kengyel, Gyepmester-telep), 48. kép 1.

¹³⁶⁸ A téglalap vagy hasáb alakú pecsétlőminta elterjedési térképét ld. CSEH 1993b, 5. kép.

¹³⁶⁹ CSEH 1986a, 5. kép 1; BÓNA 2002e, Taf. 60. 8. 1.

rákóczifalvi töredék vastag falú, homokos anyagú, keskeny besimítása alig kivethető, az átlagos helyi minőséget nem éri el. Egy rákóczifalvi esetben a motívum éles sarkú, és nagy méretű négyzetes fogazásokkal ellátva jelentkezik (**164. tábla 3**). Ennek legjobb analógiái Szőregen és Kishomokon találhatóak (**89. kép b. 3**).¹³⁷⁰

A téglalap lehet lekerekített, egyben nagyobb és többszörösen tagolt (**166. tábla 6, 184. tábla 3, 198. tábla 8**). Ez a minta Eperjesen, Szarvason és Endrődön jelentkezik (**89. kép b. 2**).¹³⁷¹ A nagy méretű, több sorban végig fogazott, lekerekített sarkú téglalap alakú motívum a szentendei langobard anyagban is feltűnik.¹³⁷² Itt a rákóczifalvi **166. tábla 6, 184. tábla 3**. példákhoz hasonlóan rombusz alakú bepecsétlést keretel az edény nyakán és hasán. A párhuzamot B. Tóth Ágnes is kiemelte, és a gepida edényeket egy Szarvas környéki műhelyhez kötötte.¹³⁷³

A három pecsételt kiöntőcsöves korsótöredék közül kettőt is téglalap alakú pecsétlőkkel láttak el, legalábbis a kiöntőcső tövének vonalában, ill. az alatt (**7. tábla 2; 164. tábla 3**). Szintén feltűnik a motívum egy nagyobb, valószínűleg korsóhoz tartozó töredéken (**166. tábla 6**), és egy öves taggal ellátott edény hasán (**231. tábla 5**). Utóbbi két edényen a téglalap alakú minták rombusz alakú pecsétlőkkel kombinálódnak.

Ez a kombináció – téglalap alakú, lekerekített sarkú, a középvonalban függőlegesen tagolt, sarkaikon fogazott pecsétlők, valamint a rombusz alakú pecsétlők közös használata – a körte alakú edényeken gyakran feltűnik. A hosszúkás motívum elsősorban a nyakat, vállat díszítette egy vagy két sorban, míg alatta a rombusz alakú díszeket preferálták. Téglalapos és rombusz alakú mintákkal létrehozott ék alakú motívumok gyakran fordulnak elő együtt Rákóczifalván (**42. tábla 2, 166. tábla 4, 251. tábla 1, 277. tábla 6**) és Kengyelen.¹³⁷⁴ Hasonló díszítésrendszerrel langobard edényeken is találkozunk, a rombusz és téglalap alakú pecsétlők lokális variációival ellátva.¹³⁷⁵ Kivételes esetekben, néhány edényen a váll is téglalapos pecsétlőkkel borított, egymás alatt több sorban, és más pecsétlőt valószínűleg nem is használtak az edényen

(**201. tábla 8, 277. tábla 5**). Ezt szintén megtaláljuk a langobard területeken.¹³⁷⁶

A téglalapos mintákat tehát előszeretettel alkalmazták, de általában nem egyedül. A rombusz és a téglalap alakú, lekerekített sarkú és a sarkaikon fogazott pecsétlőkkel létrehozott, lokálisan elterjedt díszítésrendszer mindössze néhány gepida műhely terméke lehet, amelyhez valószínűleg az említett téglalapos pecsétlők önálló használata is köthető (**90. kép**). Ezek az edények szinte kivétel nélkül nagyon jó technikai minőségűek, díszítésrendszerük is átgondolt (rombusz alakú pecsétlőknel definiált 1. díszítésrendszer).

A vízszintesen véget érő díszítés (2. díszítésrendszer) használata esetén, a díszítést lezáró motívumsorként is alkalmazhatták őket (**166. tábla 6, 263. tábla 1, esetleg 236. tábla 4**). Alsó motívumsor esetén a sarkukon fogazott hosszú pecsétlőket nem használják. A díszítésrendszer pontos párhuzamát a pecsétlőmintáknál már idézett eperjesi gepida és szentendrei langobard edényeken találjuk, bár Szentendrén több mintát is egymás alá halmoztak vízszintes sorokban.¹³⁷⁷

Négyzet alakú pecsétlőminták

A négyzet alakú pecsételt dísz ritkán fordul elő (**91. kép, 1–2. motívum**). Megjelenik egy kis méretű töredéken, talán körte alakú edény oldalán (**227. tábla 8**). A motívum valószínűleg egy vonalban ér véget a hason. Egy kis méretű díszedény vállán (**13. tábla 10**) ritkán, élére állítva elrendezett. Egy nagyobb, kiváló minőségű körte alakú edény gömbölyded vállán vízszintes sorokban húzódik (**20. tábla 15**). Egy esetben rombusz alakú pecsétlővel kombinálódik (**227. tábla 8**).

A Tisza-vidéken széles körben, de ritkán terjedtek el. A kishomoki temető leggyakoribb típusát alkotják,¹³⁷⁸ ezen kívül csak Kengyel, Tiszagyenda–Tiszaroff, Tiszainoka környékén, valamint Malomfalván tűnnek fel, utóbbi lelőhelyen orsógombon is (**89. kép c**).¹³⁷⁹

Csepp alakú pecsétlőminta

Csepp vagy ovális alakú motívummal egy esetben találkozunk (**91. kép, 16. motívum, 207. tábla 8**). A töredék a 8A/506/603. vegyes, erősen erodált anyagú telepkerítő árokból származik. Vízszintes sorban pecsételt. Téglavörösrre foltosan átégett, amely lehetséges, hogy hosszabb tafonómiai folyamatok eredménye.

¹³⁷⁰ NAGY 2005e, Taf. 51. 11, Taf. 99 (23. sír, pajzs alakú pecsétlővel kombinálva); BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 70 (szórvány, rozetta alakú pecsétlővel kombinálva).

¹³⁷¹ B. TÓTH 2006, Taf. 3. 1, 3, Taf. 4. 6; GEPIDÁK 1999, Kat. 168; MRT 8, 49. t. 1, 5.

¹³⁷² BÓNA 1974, 70. kép; BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 54. 1.

¹³⁷³ B. TÓTH 2006, 87–88.

¹³⁷⁴ CSEH 1993f, 48. kép 1.

¹³⁷⁵ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 2. 2. 1 (Gyöng-Vásártér utca); Taf. 20. 1, Taf. 21. 5. 2 (Kajdacs-Homokbánya); Taf. 45. 43. 19 (Szentendre-Pannoniatelep); Taf. 78. 45. 1 (Tamási-Csikólegelő).

¹³⁷⁶ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 2. 5. 1 (Gyöng-Vásártér utca).

¹³⁷⁷ B. TÓTH 2006, Taf. 3. 1; BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 54. 1.

¹³⁷⁸ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 70.

¹³⁷⁹ CSEH 1999b, 19. kép 1; CSEH 2005e, Taf. 44. 7; CSEH 2004b, 5. kép; HORED T 1979, Abb. 68, 14–15, Taf. 37. 1–3.

Párhuzamai a Közép-Tisza-vidékről, egy kengyeli körte alakú, fekete díszedényről, a morotvaparti telepről, valamint Malomfalváról ismertek (**89. kép d**).¹³⁸⁰ A kengyeli körte alakú edényen a csepp alakú motívumsor vízszintesen zárja le a téglalapos pecsétlőkből álló, felületet fedő díszítést. A széles, téglalapos pecsétlők sarkai 3×2 fogazással ellátottak – egy változat, amely Rákóczifalván nem fordul elő, ezzel szemben langobard területen jó párhuzamát találjuk, szintén ék alakú motívummal ellátott edényen.¹³⁸¹ A csepp alakú és téglalapos pecsétlővel ellátott kengyeli edények fazekaskemence feltöltéséből származnak.¹³⁸² A morotvaparti párhuzam ék alakba rendezett, és ékvésett díszítéssel kombinálódik.

Háromszög alakú pecsétlőminta

Háromszög alakú pecsételő szintén egy edényen fordul elő (**91. kép, 17. motívum, 190. tábla 6**). Ez az egyetlen olyan edény, ahol a bepecsételt és besimitott dísz egy díszítőmezőn belül, felváltva használták. A pecsételés elválasztó, térkitöltő motívumként jelentkezik a cikcakkvonalas besimitás határán.

A pecsételő párhuzama csak egy szarvasi edénytörödékek válláról ismert, amelynek párhuzamai déli irányba mutatnak (**89. kép d**).¹³⁸³

A pecsételés és besimitás közös használata egy motívumsoron belül – amelyet egy 3. díszítőrendszernek tekinthetünk – idegen a rákóczifalvi anyagtól.

1. pecsételt díszítésrendszer

A rombusz alakú pecsétlőkből kialakított ék alakú díszítőmotívummal ellátott edények párhuzamai egy jól körülírható kört alkotnak (ld. feljebb). Ez a díszítésrendszer a dél-alföldi nagy sírmezőkben (Kishomok, Szőreg, Szentes környéki temető) egyáltalán nem tűnik fel, de a közeli Szolnok-Szandán vagy az erdélyi Malomfalván is hiányzik.¹³⁸⁴ A lekerekített téglalap alakú, fogazott sarkú pecsétlőminták használata erős összefüggést mutat ezzel a díszítőrendszerrel (**90. kép**).

Az alföldi sírkerámiában Békésszentandrásról ismert egy ékmotívummal díszített oxidált égetésű edény,¹³⁸⁵ va-

lamint egy kiöntőcsöves korsó.¹³⁸⁶ A rombusz és téglalap alakú pecsétlőknél definiált rákóczifalvi díszítésrendszer a kiöntőcsöves korsóval szoros rokonságot mutat. A békésszentandrás kiöntőcsöves korsó vállán a kiöntő tövével rombusz alakú díszek húzódnak a legfelső díszsávban; a hason szintén rombusz alakú pecsétlők alkotta háromszögminták sorakoznak. Közöttük a vállon lekerekített téglalap alakú, hosszú középső tagból és négyzetes, fogazott sarkokból álló pecsétlőkből kialakított mintasorok húzódnak (**91. kép**, rákóczifalvi 12. motívumtípus).¹³⁸⁷ A díszítésrendszernek a rákóczifalvi **231. tábla 5.** öves edény a legközelebbi párhuzama. Az edény felső része, beleértve a peremkiképzést és nyak besimitott díszítését, erősen hasonlít a **214. tábla 1.** edényre is. E két motívum, valamint ék alakban elrendezett pecsételt dísz látható egy szarvasi körte alakú, cilindrikus peremű, mélyen hasasodó síredényen is.¹³⁸⁸ A két téglalap alakú mintasor (rákóczifalvi 11. motívumtípus) magassága miatt a kis edény hasára alig fért el rombuszminta. Ez a díszítésrendszer a **277. tábla 6.** edényével teljesen azonos, akár műhelyazonos termékekről is szó lehet (a rombusz alakú pecsétlők biztosan különbözőek).

Kengyel környékéről az ékmotívumra több példát is idézhetünk, köztük edény-égetőkemence feltöltéséből származó is akad.¹³⁸⁹ A B. Tóth Ágnes által feldolgozott telepanyagokból szintén csak a Körös mentéről, Békésszentandrásról közölt egy háromszög alakú mintába rendezett, sűrű rombuszmintás töredék.¹³⁹⁰ A Körösök vidékéről keletebről két hasonló edényt ismerünk, egy fekete kétegyházi¹³⁹¹ és egy „csokoládébarna” színű gyulai¹³⁹² böggrét.

Csak lazábban kapcsolható ide egy kishomoki edény, amelyen az ék alakú dísz ritkán elhelyezett ovális alakú pecsétlőkből alakították ki.¹³⁹³ A törökszentmiklósi fazekasműhelyre szintén jellemző a rombusz alakú

¹³⁸⁰ CSEH 1991b, 164, IV. tábla 1, IX. tábla; CSEH 1993b, 2. kép; HOREDT 1979, Abb. 68. 12.

¹³⁸¹ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 78. 45. 1 (Tamási-Csikólegelő).

¹³⁸² CSEH 1993b, 2–3. kép.

¹³⁸³ B. TÓTH 2006, 88, Taf. 4. 3.

¹³⁸⁴ Elterjedési térkép számos dél-pannoniai (saviai) anyaggal: CSEH 1993b, 4. kép.

¹³⁸⁵ CSALLÁNY 1961, Taf. CIII. 2; GEPIDÁK 1999, Kat. 163.

¹³⁸⁶ CSALLÁNY 1961, Taf. CIII. 9; BÓNA 1974, 36. kép. Bóna István a legszebb gepida edénynek nevezte. Mindkét békésszentandrás edény ismeretlen lelőhelyüként közölve: RÁCZ–KONCZ 2015, 409.

¹³⁸⁷ A pecsétlők azonos típusát a fénykép minősége alapján nem lehet eldönteni.

¹³⁸⁸ CSALLÁNY 1961, Taf. CXCIII. 13; BÓNA 1974, 37. kép; GEPIDÁK 1999, Kat. 169.

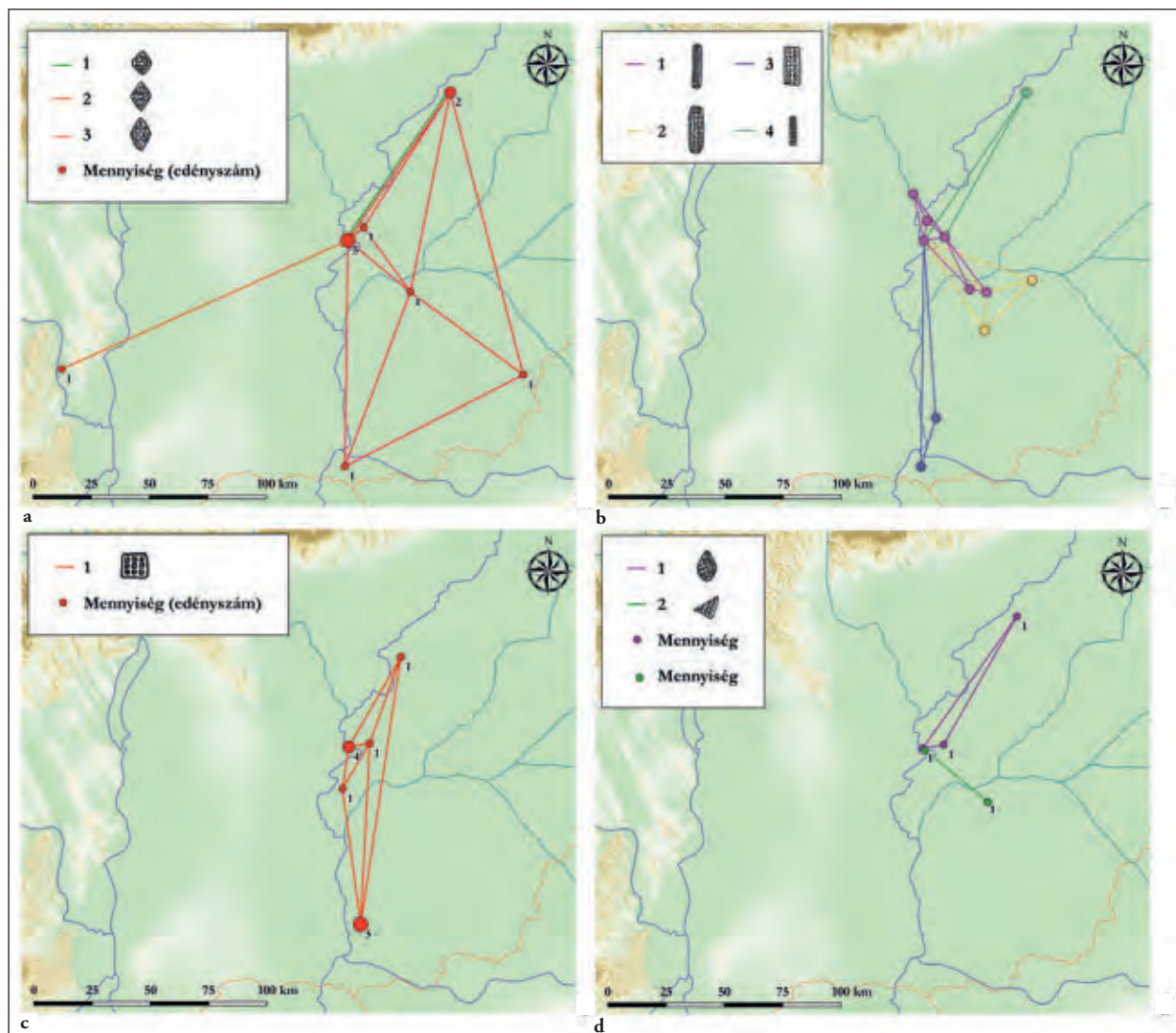
¹³⁸⁹ CSEH 1993b, 1. kép; CSEH 1993f, 48. kép 1, 3; CSEH 1999b, 3. kép, 19. 3; CSEH 2007, 6. kép 1.

¹³⁹⁰ B. TÓTH 2006, Taf. 3. 4.

¹³⁹¹ CSALLÁNY 1961, 119, Kat. 44, 11. sír, Taf. CLXXXIX. 11; GEPIDÁK 1999, Kat. 147.

¹³⁹² CSALLÁNY 1961, 112, Kat. 35. 6, Taf. CXCIV. 4. Csallány leltári számot és őrzési helyet nem közölt, a lelőhely modern közléséből az edény hiányzik: BÓNA 2002b, 36–37.

¹³⁹³ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 66, Taf. 7. A (szórvány).

89. kép A ritkább rákóczifalvi pecsétlőmotívumok kapcsolatrendszere a Tisza-vidéken; a: rombusz alakú minták ritka fogazásokkal; b: téglalap alakú minták; c: négyzet alakú minták; d: háromszög és cepp alakú minták

pecsétlők ék alakú mintába való komponálása, de más díszítésű pecsétlőkkel dolgozott.¹³⁹⁴ Korábban idéztem a **33. tábla 2.** edényt, amelyen ék alakú motívumot úgy akartak kialakítani, hogy a pecsétléseket szabálytalanul helyezték el a hason. Hasonló, rosszul megtervezett díszítésrendszerű edényt Tiszafüreden is találunk.¹³⁹⁵ Ezek legfeljebb utánzásai lehetnek a rákóczifalvi–szarvasi elterjedésű díszítésrendszernek. Jellemző, hogy a közeli szolnok-szandai temetőben a rombusz alakú pecsételt díszek a körte alakú edények teljes felületét fedik, vízszintes sorokban pecsételve, és a díszítés mélyen a

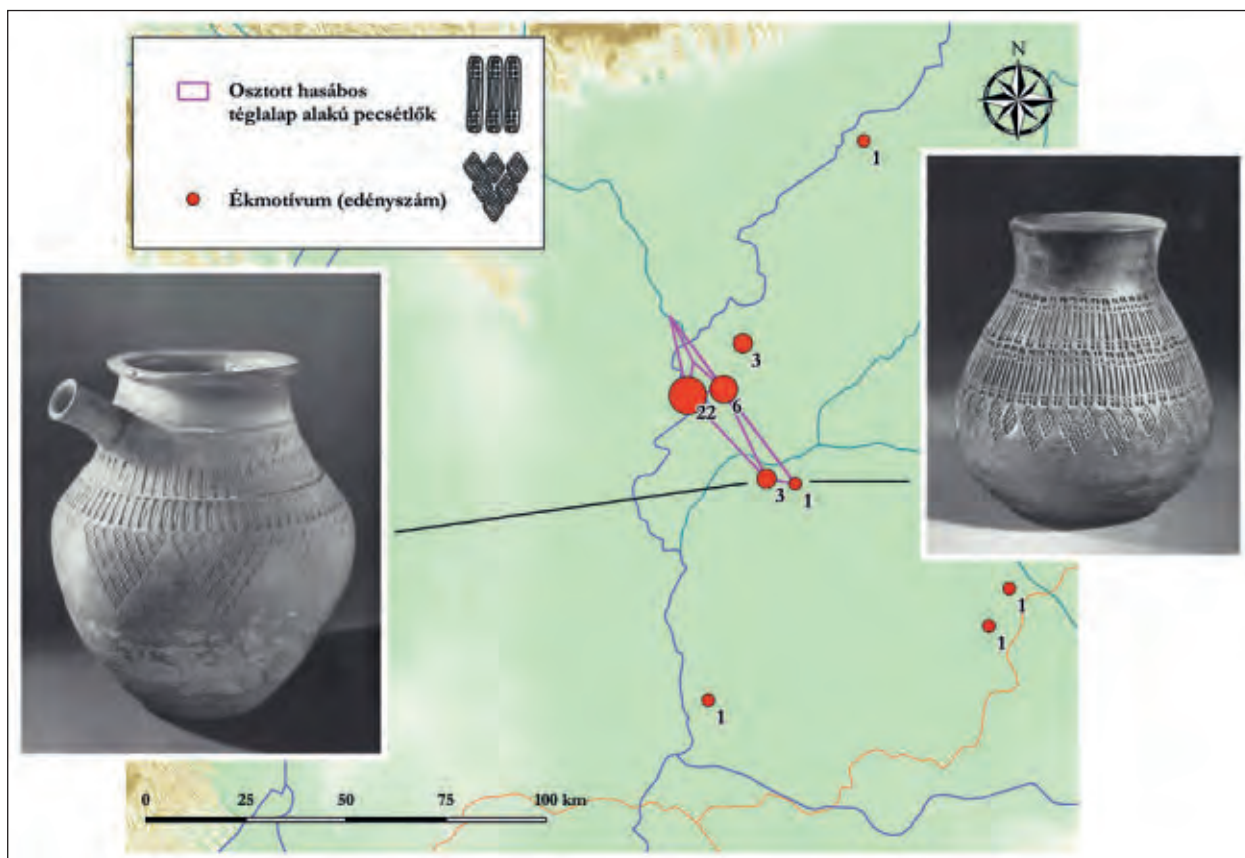
hasra húzódik.¹³⁹⁶ A rákóczifalvi és szandai edények különböző műhelyek termékei lehetnek.

Az ék alakú motívumokat használó díszítőstílusnak a langobard területen számos párhuzamát találjuk. A téglalap alakú pecsétlőknél idézett gyönki, kajdacsai, szentendrei és tamási párhuzamok esetében a teljes díszítőrendszer azonos a közép-Tisza-vidékivel. Közülük egyedül a tamási edényen használtak a sarkain fogazott téglalap alakú pecsétlőt, amely azonban hosszában háromszorosan osztott, a kettős gepida osztásoktól eltérően. A pecsétlőminták azonossága, műhelyazonosság tehát nem merül fel. Ezekhez az edényekhez csatlakoznak olyanok, ahol az ék alakba rendezett rombusz alakú minták fölött más típusú pecsétlőmintát

¹³⁹⁴ CSEH 1990b.

¹³⁹⁵ BÓNA 2002e, Taf. 60. 5. 1, Taf. 61 (19. sír).

¹³⁹⁶ BÓNA 2002d, Taf. 38. 73. 1, Taf. 39. 84. 1, Taf. 41. 93. 1 (rozetta alakú pecsétlő-sorral lezárva).

90. kép A rákóczi falvi 1. pecsételt díszítésrendszer, valamint az osztott hasábos téglalap alakú pecsétlőmotívumok elterjedési területe (lelőhelyeket ld. a szövegben, fotók BÓNA 1974 nyomán)

használtak.¹³⁹⁷ A párhuzamok száma összességében meghaladja a gepida területek analógiáit.

Cseh János gyűjtése alapján az ék alakú díszítőmotívum a Száva-torkolatától délre eső területeken, a Duna bizánci, jobb partja mentén számos lelőhelyről adatható, illetve Erdélyben is jelentkezik Baráthelyen és Malomfalván.¹³⁹⁸ Az ék alakú díszítőmotívum megjelenésének időpontja a gepida területen bizonytalan, hiszen jól keltezhető síregyüttesekben vagy jól elemzett dél-alföldi temetőben, például Kishomokon, nem tűnik fel. Rákóczi falván a nagyobb együttesek alapján a 3. horizont végén, a 6. század középső harmadában – közepén biztosan használatban volt.

2. pecsételt díszítésrendszer

Rákóczi falván szintén nagyobb számban mutatható ki a 2. díszítésrendszer, a vízszintes sorokban elhelyezett

pecsételések. Egy vagy több pecsétlőmotívumot használtak hozzá. A Tisza-vidéken és Erdélyben általánosan elterjedt lehetett, Malomfalván is főként ezzel találkozunk.¹³⁹⁹ A díszítésrendszer a gepida anyag mellett a langobard területeken is gyakori volt.¹⁴⁰⁰

3. pecsételt díszítésrendszer

A 3. pecsételt díszítésrendszer a kishomoki temető sírdényei alapján írható körül. Itt a pecsételések a váll-has régiójában szinte minden esetben besimított díszítéssel kombinálódnak, egy motívumsoron belül. A pecsételt díszítések lazán, vízszintesen vagy csoportosan elrendezettek, esetleg lineáris díszítőmotívumba rendeződnek. A több díszítősávban elhelyezkedő motívumok közt az edényfal gyengén tagolt.¹⁴⁰¹ Kishomokon főként bikónikus edénytípusokra jellemző. Ebbe a díszítésrendszerbe Rákóczi falváról egyedül a 190. tábla 6. edény sorolható. A gömbölyded hastörődék feltehetően nem bikónikus edény része volt.

¹³⁹⁷ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 21. 12. 1, Taf. 28. 43. 1 (Kajdacs-Homokbánya), Taf. 32. 1. 2 (Rácalmás-Újtelep), Taf. 59. 1. 1 (Tamási-Csikólegelő).

¹³⁹⁸ CSEH 1993b, 4. kép. A kutatást a nagy mennyiségű cibaleai pecsételt kerámia közlése lendítheti előre (RAPAN–PAPESA–ROKSANDIĆ 2016).

¹³⁹⁹ HOREDT 1979, Abb. 68, Taf. 37–38.

¹⁴⁰⁰ BOCSI 2008, 424–425.

¹⁴⁰¹ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 66, utóbbi jelenség: 63. és 83. sír.

Értékelés

A Tisza-vidéki díszkerámiában az alapján is erős regionális különbségek figyelhetők meg, hogy a pecsételt bikónikus bögrék gyakoriak (Kishomok, Tiszafüred-Nagykenderföldek), vagy teljesen hiányoznak, és a pecsétlés a körte alakú edényekre koncentráliódik (Rákóczifalva, Szolnok-Szanda).¹⁴⁰²

A rákóczifalvi telepanyagban különböző minőségű, eltérő logikájú díszítésrendszerű pecsételt kerámia figyelhető meg, amely azt bizonyítja, hogy az anyag több fazekasműhely termékeiből állt össze. A pecsétlőmotívumok rokonsága, mások hiánya és a formai párhuzamok alapján regionális különbségeket állapíthatunk meg. A párhuzamok hiánya a sokkal jobban kutatott dél-alföldi anyagban egyértelmű műhelykülönbségeke utal a két régió között.

A rákóczifalvi anyagra leginkább a jó minőségű, mély és tiszta kontúrú pecsételés jellemző; a mintákat általában sűrűn egymás mellé helyezték. Ez a gepida területen nem általános. A kishomoki temetőből a díszítésminőség hiányzik, a Rákóczifalván oly gyakori rombusz alakú pecsétlés sem fordul elő; a pecsétlők Rákóczifalvára jellemző sűrű elhelyezése sem jelenik meg.¹⁴⁰³ A sűrű bepecsétlés Szőregen is csak egy esetben jelentkezik, egy körte alakú edényen, és kereszt alakú fogazással ellátott rombusz alakú mintával párosul.¹⁴⁰⁴ A sűrűn bepecsételt díszítés a nagy sírmezők közül csak Szandán és Szentés környékén tűnik fel gyakrabban.

A legmarkánsabb csoport a Körösök alsó folyásával mutat szoros kapcsolatokat. A rombusz alakú pecsétlőkből kialakított ék alakú minták Szarvas és Békésszentandrás környékétől délre, és Szolnoktól északra nem jellemzőek. A fogazott sarkú téglalap alakú motívumok elterjedési területe szinte azonos (**90. kép**). A pecsétlőminták és a díszítőmotívumok elemzése egyaránt egy kisebb fazekaskörzetet körvonalaz a Közép-Tisza-vidék délnyugati régiójában, amely igen jó minőségű áruval rendelkezett. A kutatás következő lépése ennek a jól meghatározható anyagú műhelykörzetnek a pontosabb lehatárolása és keltezése lehet. Az edények a langobard területek sírkerámiájával is szoros párhuzamokat mutatnak. Ugyanakkor a rákóczifalvi lelőhely a legjelentősebb, ahonnan ezt a díszítéstílust ismerjük (ékmotívum rombusz alakú mintákból: 22 edény, fogazott sarkú téglalap alakú motívumok: 11 edény). A langobard területeken megfigyelhető kombinációk azt

mutatják, hogy a stílus ott is az önálló, lokális hagyományokba illeszkedett és a helyi mintakincs része volt, csakúgy, mint a Közép-Tisza-vidéken.

A ritkább rákóczifalvi pecsétlőminták a Körös–Maros köze, a Kettős-Körös, a Dél-Tisza-völgy és a Közép-Tisza-vidék északi része felé is mutatnak egymástól jól elhatárolható, szórványos kapcsolatokat. A gepida anyag pecsétlőmintái részben közösek a langobard pecsétlőkkel, amelyre már több esetben figyelmeztettek.¹⁴⁰⁵ A rákóczifalvi példák újabb adatokat szolgáltatnak néhány ritka minta esetében, de ezeknek többnyire a gepida területen is megtaláljuk párhuzamait (nagy, fogazott téglalap alakú pecsétlők különböző változatai, kereszt alakú pecsétlő, kivétel: csillag alakú pecsétlő).

Egyéb ritka, a gepida területen ismert pecsétlőtípusok a rákóczifalvi anyagban nem jelennek meg: ilyenek a rozetta alakú, mandorla alakú, kör alakú, pajzs alakú pecsétlők, nagy négyzetes motívumok, ill. átlósan bevagdalt téglalap alakú minták.¹⁴⁰⁶

A korábbi elemzések kiemelték, hogy a leletanyag alapján az edények sorozatgyártása nem képzelhető el. A pecsételt kerámia a helyi települések fazekaskemencéiben készülhetett, kis, helyi műhelyekben.¹⁴⁰⁷ A nagyobb temetőkben sem találkozunk két teljesen azonos díszedénnyel. A kishomoki temetőben néhány edényszéria elkülöníthető volt. Ugyanakkor két azonos pecsétlővel gyártott edény nem került a temető sírjaiba.¹⁴⁰⁸ B. Tóth Ágnes vizsgálatai alapján néhány edényen előfordul azonos pecsétlőből készült díszítés,¹⁴⁰⁹ és egy ilyen jelenségre Cseh János is utalt, igaz, ebben az esetben egy fazekaskemence anyagáról volt szó.¹⁴¹⁰

Cseh János a római és a Meroving-korból Észak-Európából több fából, csontból, agancsból készült pecsételőt gyűjtött fel, míg Otto von Hessen terrakotta- és bronzpecsétlőket is idézett.¹⁴¹¹ A Kárpát-medencei császá-

¹⁴⁰² BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 65–66; BÓNA 2002d; BÓNA 2002e.

¹⁴⁰³ BÓNA–NAGY 2002b, 136, Abb. 70a.

¹⁴⁰⁴ NAGY 2005e, 64. sír. A sír a 6. század első felére keltezhető.

¹⁴⁰⁵ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 153, 155; SKRIBA 2006, 63; B. TÓTH 2006, 87–88; BOCSI 2008, 424.

¹⁴⁰⁶ PL. HOREDIT 1979, 139, Abb. 68. 9–13 (Malomfalva) és 140. a további erdélyi mintákról; CSEH 1993a, 5. kép (Kengyel-Kiss-tanya); CSEH 1999b, 3. kép (Kengyel-Kiss-tanya); CSEH 1999b, 19. kép (Kengyel-Kengyelpart I.); BÓNA–NAGY 2002a, Taf. 2. 10 (Gyula); BÓNA 2002c, Taf. 29. 1 (Kisköre); BÓNA 2002d, Taf. 41. 93. 1 (Szolnok-Szanda); MESTERHÁZY 2005c, Taf. 2. 1 (Derecske-Gimnázium); B. TÓTH 2006, Taf. 4. 1 (Szarvas). A rozetta alakú minták párhuzamait Cseh János gyűjtötte fel 2004-ben (a kishomoki és szandai párhuzamok nélkül); CSEH 2004d, 13. l. és 67. kép.

¹⁴⁰⁷ B. TÓTH 2006, 88–89.

¹⁴⁰⁸ BÓNA–NAGY 2002b, 134.

¹⁴⁰⁹ B. TÓTH 1993, 75; B. TÓTH 2006, 88.

¹⁴¹⁰ CSEH 1993b, 15.

¹⁴¹¹ CSEH 1985, 6. kép; VON HESSEN 1968, 33–35.

1. motívum: négyzetes, 3×3 fog		10. motívum: csillag	
2. motívum: négyzetes, 4×5 fog		11. motívum: téglalap, sarkán 2×3 fog	
3. motívum: rombusz, 3×3 fog		12. motívum: téglalap, sarkán 2×3 fog	
4. motívum: rombusz, 3×4 fog		13. motívum: fogazott téglalap (1. változat)	
5. motívum: rombusz, 4×4 fog		14. motívum: fogazott téglalap (2. változat)	
6. motívum: rombusz, 4×5 fog		15. motívum: fogazott téglalap (3. változat)	
7. motívum: rombusz, 5×5 fog		16. motívum: csepp	
8. motívum: kereszt		17. motívum: háromszög	
9. motívum: kettős kereszt		0 1 cm 	

91. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont. A rákóczi falvi gepida kori pecsétlőminták

kori barbarikumi fazekasműhelyekről agancsból készített pecsétlőket ismerünk.¹⁴¹² Agyagból készült római kori pecsétlőt közöltek Singidunumból, és a kelet-pannoniai

Resatus-kör esetében is ilyenek használatát feltételezik.¹⁴¹³ A gepida kori lelőhelyeken pecsétlőknek eddig Cibalae kivételével nincsen nyoma, onnan állatcsontból készítettéket

¹⁴¹² GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, Abb. 81; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 277. kép.

¹⁴¹³ NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 2000, 201; NAGY 2017, 32.

említenek.¹⁴¹⁴ A gepida pecsétlők kialakítása inkább arra utal, hogy azokat valamilyen kemény, könnyen alakítható anyagból, talán fából készíthették.¹⁴¹⁵ A körvonal formára alakításával, és a vízszintesre kiképzett felület párhuzamos bevagdalaival a gepida pecsétlők nagy része nagyon könnyen előállítható volt.

Két rákóczifalvi edényen azonos pecsétlő használatát nem lehetett megfigyelni. Azon esetekben, amikor felmerül a pecsétlők azonossága, azt sem lehet kizárni, hogy a töredékek valójában egy edényhez tartoztak (pl. **184. tábla 3, 198. tábla 8**). Ezt a lelőhelyen megfigyelt tafonómiai folyamatok is megerősítik.

A motívumok kialakítása a rákóczifalvi edényeken általában tudatosan tervezett. A több fogazással rendelkező vagy nagyobb, rombusz és téglalap alakú pecsétlők esetében megfigyelhető, hogy általában nagyobb edényeken használják őket; a hosszúkás alakú mintákat pedig a nagyobb esztétikum érdekében általában a kónikus vállrésze rendezték. A jelenségek az edények díszítésének előzetes tervezésére, egy előre kialakított mentális képre utalnak.

A lelőhelyről ismert 65 pecsételt díszű edény használata nagyjából két generáció életét, vagy kevesebbet fedhetett le. Ez a szám igen alacsony annak tekintetében, hogy több rákóczifalvi leletegyüttesből több – akár öt – pecsételt edény is előkerült, amely közel egyidejű használatukra utal. Az edények alacsony aránya és a pecsétlők egyedisége arra utalhat, hogy a műhelyek a korábban feltételezettnél jóval több díszedényt állítottak elő.

Emellett azt is érdemes felvetni, hogy a pecsétlőket az edényekhez egyedileg készíthették. A gepida díszkerámiára általánosságban is igaz, hogy törekedtek az egyediségre, az egymástól jól elkülöníthető, individuális jellegű tárgyak előállítására.¹⁴¹⁶ Ez esetleg a pecsétlőkre is igaz lehetett. A kérdés azonban gyakorlati oldalról is megközelíthető. A rákóczifalvi anyagon megfigyelhető, hogy a pecsétlők fogai közé az agyag sokszor beragadt, amellyel a pecsétlés során nem foglalkoztak, és a pecsétlőt az edényen így használták tovább. Lehetséges, hogy a pecsétlők gyors rongálódásával számolhatunk, és azzal, hogy kitisztításuk helyett inkább gyakrabban készítették újakat.

Besimított díszítés

A körte alakú edényeken, a bikónikus edényekhez hasonlóan, a nyak gyakran vízszintesen vagy függőlegesen fényezett.

Közvetlen a perem alatt mezőkre osztott díszű besimítés is megjelenhet, amely függőleges vonalak valamint vízszintes cikcakkmotívumok kombinációjából áll (**88. kép 2–3, 10**). Ez alapján a formához nem rendelhető hasonló peremtöredékeket szintén körte alakú bögrékhez köthetjük Rákóczifalván (**10. tábla 2, 166. tábla 1**), bár Szentes környékén bikónikus edényeken is megjelenik ez a dísz.¹⁴¹⁷ A **10. tábla 2.** díszítésűsége a szandai körte alakú edényeken, valamint Kengyel-Baghy-homokon is megjelenik.¹⁴¹⁸ Ezek a pecsételt bögrék a mikrorégió jellemző késő 5. és 6. századi díszítőstílusához köthetők.

Ritkább a **166. tábla 1.** hasonló díszítőstílusú peremtöredék palmaág-motívuma. A megoldás legközelebbi párhuzama Szászfenesen került elő, ahol a motívum egy nagy méretű, 20 cm körüli peremátmérőjű mély tál (?) tűnik fel.¹⁴¹⁹ Díszedények válláról a motívumot a gepida kori Tisza-vidékről Szentes-Berekhátról, Kishomokról, Szarvasról és Füzesgyarmatról ismerjük.¹⁴²⁰

A körte alakú edények teste besimított díszű is lehet. A **231. tábla 8.** és **283. tábla 2.** függőleges cikcakkvonalakból álló díszítésének egyetlen közelebbi, feltehetőleg műhelyazonos párhuzama van, Szolnok-Szandáról.¹⁴²¹ Közülük a **231. tábla 8.** pecsételt kerámiás objektumból származik, így a motívum nem keltezhető az 5. századra. A **11. tábla 3.** töredék elnagyolt hálómintájának jó párhuzama a 2. horizont egyik murgai típusú korsójának vállán látható motívum (**211. tábla 1**), de hasonló látható egy törökszentmiklósi körte alakú edényen is.¹⁴²² A **11. tábla 1.** töredék rácsos besimítással kitöltött négyzetes motívumainak nem találtam pontos párhuzamát, de gepida korba sorolása valószínű, annak ellenére, hogy az objektum anyaga erősen kevert. Közel áll hozzá a szentes-gyógyszertári, valószínűleg 5. századi kis korsón, egy eperjesi bikónikus töredék vállán, valamint egy malomfalvi korsón alkalmazott motívum.¹⁴²³

¹⁴¹⁷ NAGY 1997, 22. kép 3, 5.

¹⁴¹⁸ BÓNA 2002b, Taf. 39. 82. 1; CSEH 1993b, 1 kép.

¹⁴¹⁹ LĂZĂRESCU 2009, Pl. XXIV. 1.

¹⁴²⁰ CSALLÁNY 1961, Taf. CII. 17; NAGY 1997, 22. kép 1; BÓNA–NAGY 2002b, 138, Taf. 12. 28. 1, Abb. 69. 4; B. TÓTH 2006, 92, Taf. 6. 15; MRT 6, 46. t. 9.

¹⁴²¹ BÓNA 2002d, Taf. 51. 187. 2.

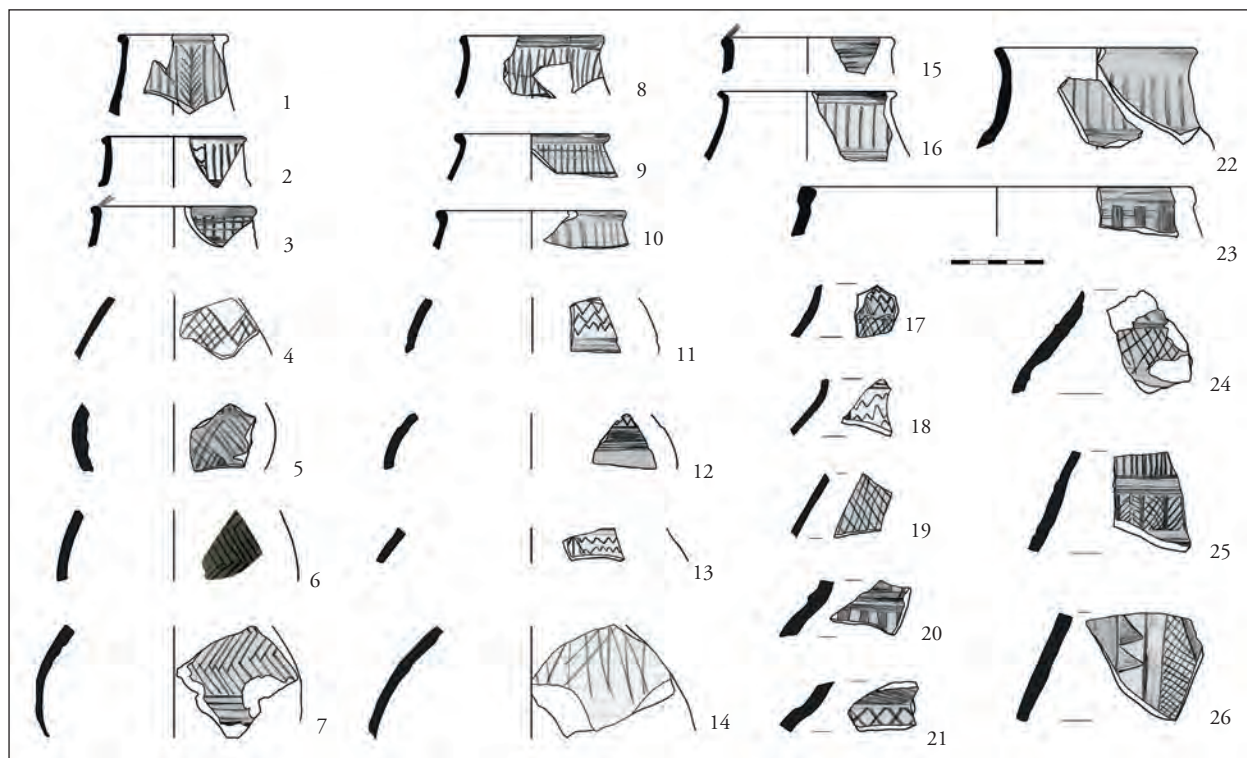
¹⁴²² CSEH 2005f, Taf. 41. 3. 1.

¹⁴²³ NAGY 2005d, Taf. 35. 1. 2; B. TÓTH 2006, Taf. 5. 13; HORED T 1979, Abb. 66. 10.

¹⁴¹⁴ RAPAN–PAPESA–ROKSANDIĆ 2016, 155.

¹⁴¹⁵ Ugyanerre utalt HAJNAL 2013, 184.

¹⁴¹⁶ Hasonlóan a langobard kerámiához: BÓNA–HORVÁTH 2009, 195.

92. kép 1. technológiai csoport, (2–)3. horizont. Besímított díszedények töredékei

A kis méretű besímított oldaltöredékek korszakolása nehézkes, de a vékony falvastagság, a többszörös vízszintes cikcakkvonalak vagy az egyedi, vékony vonalakkól álló díszek inkább gepida kori keltezésre utalnak. Az összetett díszítésrendszerű, bizonytalan keltezésű töredékek közül a **277. tábla 7.** és **280. tábla 3.** töredékeket emelhetjük ki.¹⁴²⁴

A kis méretű díszedények talpain is előfordulnak besímított díszű motívumok (**93. kép**). Többségük, a **161. tábla 1.** edényéhez hasonlóan, bepecsételt körte alakú edényhez tartozhatott. A **280. tábla 4.** edényen besímított keresztmotívum, a **20. tábla 3.** edényen csillag alakú dísz látható. Két fényezett díszedény-töredéken a motívum töredékes; az egyikken egymást metsző, a másikon egymással párhuzamos két besímított vonal látható (**161. tábla 1, 232. tábla 10**). Egy esetben a díszedény talpa finoman, égetés után bekarcolt vonalakkal díszített, amelyek hálómintát formálnak (**224. tábla 7**).

A talp besímított díszítése összesen két párhuzammal rendelkezik az alföldi anyagban. Az egyiket Csallány Dező tette közzé Szentes-Kökényzugról.¹⁴²⁵ A másik Banner János 1934. évi, hódmezővásárhely-kotacparti feltárásából

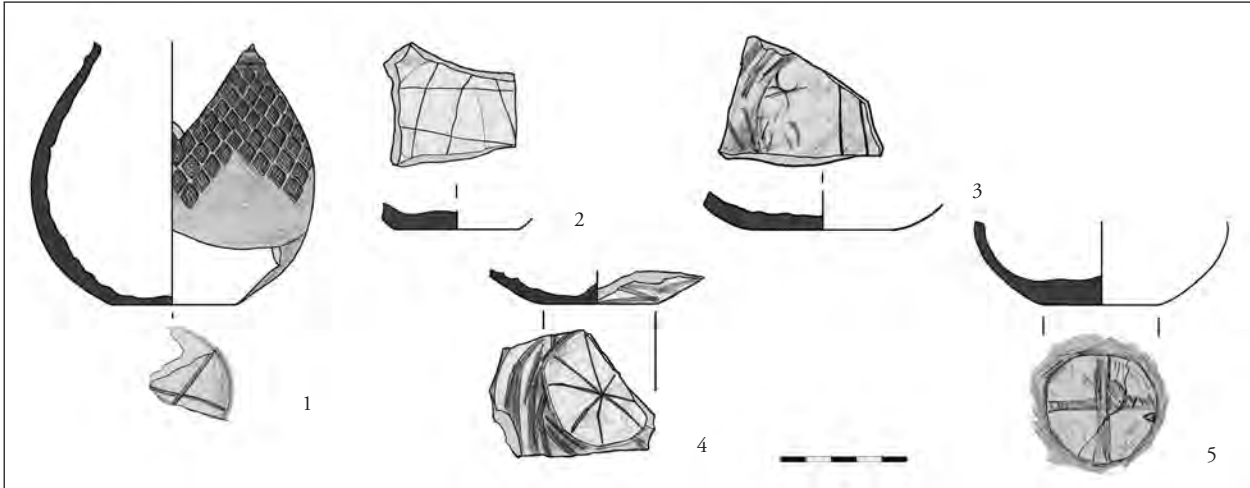
származik. Ezen gondosan, vastag fényezett sávokból kialakított kereszt alakú motívum található, a **280. tábla 4.** edényhez hasonlóan.¹⁴²⁶ A kereszt kialakítása a technológiai részletek alapján mindkét esetben tudatosnak tartható. Ez annál inkább valószínű, mert Rákóczifalván fazekakon is feltűnik a talp kereszt alakú díszítése, amelyet élesen, mélyen bekarcolt vonalakkal alakítottak ki (**116. kép**). A kereszt alakú besímított díszítmenyeket tekintve, a kotacparti gödör keltezését további díszedények nem segítették elő, de a **280. tábla 4.** töredék pecsételt kerámiával keltezhető objektumból került elő.

A besímított díszű körte alakú edények keltezése több részkérdésből áll. A besímított nyakkal, és díszített talppal rendelkezők gyakran pecsétléssel is díszített edényekhez tartoznak, így az 5/6. század fordulója elé nem keltezhetők. A besímítással díszített test azonban hamarabb is megjelenhet az anyagban. Erre Rákóczifalván elsősorban az 5/61/135. leletegyüttes, és körte alakú edényeinek (**11. tábla 1, 3**) 5. századi párhuzamai utalnak. A besímított testű edények jórészt azonban pecsételt kerámiát is tartalmazó leletegyüttesekből származnak.

¹⁴²⁴ Utóbbinak békésszentandrási terepbejárásból közölték jó párhuzamát: MRT 8, 50. t. 3.

¹⁴²⁵ CSALLÁNY 1961, 27, Abb. 2. Érdekesség, hogy a nonfiguratív vonalas ábrázolást besímított fenékbélyegnek nevezte.

¹⁴²⁶ MASEK 2018c, 4. kép 2.

93. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont Besimított díszítések a rákóczi falvi gepida kori díszkerámia talpain

Ékvéssett díszítés

A 65 pecsételt edényhez képest a településen mindössze egyetlen ékvéssett díszű oldaltöredék került elő (**288. tábla 5**). Az ékvésés szabályosan, sűrű, vízszintes sorokban sorakozik a töredéken. Felülete világosbarna, törése fekete; a pecsételt kerámia többségéhez hasonlóan a díszítés után felfényezett. A töredék a keleti iparos rész egyik épületéből származik. A leletegyüttes másik díszedénye egy besimított bikónikus bögre (8/433. objektum, **288. tábla 4**). A többi töredék pontosabb keltezésre nem alkalmas, de a 2. településhorizontra az anyag nem jellemző; a 3–4. horizontokhoz tartozhat.

A díszítésmód ritkasága nem meglepő. Az ékvéssett díszű sírkerámia száma igen alacsony.¹⁴²⁷ A Körös–Maros közének gepida telepényaiból ékvéssett díszítésű kerámia egyáltalán nem ismert.¹⁴²⁸ Telepanyagban csak a Körösöktől északra – a közeli Kengyelen és Tiszafüreden – tűnik fel, valamint Erdélyben, ahol jóval gyakoribbnak tűnik.¹⁴²⁹ A pecsételt kerámiával való egyidejűségét mutatja egy tiszafüredi edény, ahol a két technikát egyszerre alkalmazták.¹⁴³⁰ A Hódmezővásárhely, Szent István utcai szórvány sírkerámián pedig az ékvésés besimított díszítéssel kombinálódik.¹⁴³¹ B. Tóth Ágnes utalt rá, hogy a szolnok-szandai

kézzel formált ékvéssett síredény 5. századi is lehet.¹⁴³² Ezek alapján az ékvésés megjelenését a rákóczi falvi 3. horizonton belül nem tartom pontosabban keltezhetőnek.

Értékelés

A körte alakú edénytípus eredetéről szóló vitát B. Tóth Ágnes foglalta össze részletesen. A téma nem választható el a pecsételt díszítés eredetének, és elterjedésének kérdéskörétől,¹⁴³³ de e két résztéma ma már függetlenül is vizsgálható. A körte alakú edényeket a kutatás általában a 6. század első felére vagy középső harmadára keltezte, amelyben nagy szerepe lehetett annak, hogy ezzel a keltezéssel a gepida és langobard területeken megjelenő pecsételt körte alakú edények közötti egykorú viszony mellett is érveltek.¹⁴³⁴

Ugyanakkor a kishomoki temető elemzése alapján besimított díszítésű körte alakú edények készítésével már az 5. század második felében számolhatunk. A települési kontextus is erre mutat: gyakoriságuk mellett szól, hogy a gepida településeken az 5. század utolsó évtizedeitől általánosan elterjedt a használatuk.¹⁴³⁵

Hasonló keltezést enged meg a rákóczi falvi anyag is. A körte alakú edénytípus a 2. településhorizontban még nincsen jelen. A **229. tábla 1.** kis méretű edényperem (8/86/137.) az egyetlen, amelyről feltehető, hogy a 2. horizonthoz sorolható, ugyanakkor az objektumban már a 3. horizontra jellemző fazékanyag is jelentkezik. Edénytípusa is bizonytalan: a besimított díszű, ferde nyakindítás

¹⁴²⁷ NAGY 2005e, 194, 202, 231. lj. Langobard párhuzamok: BÓNA–HORVÁTH 2009, 195.

¹⁴²⁸ B. TÓTH 2006, 122.

¹⁴²⁹ HORED T 1979, 139–140, Abb. 68; CSEH 1986a, 7. kép 1–2; CSEH 1991b, 191, IV. tábla 1, VI. 10.

¹⁴³⁰ CSEH 1991b, 164, IV. tábla 1, IX. tábla.

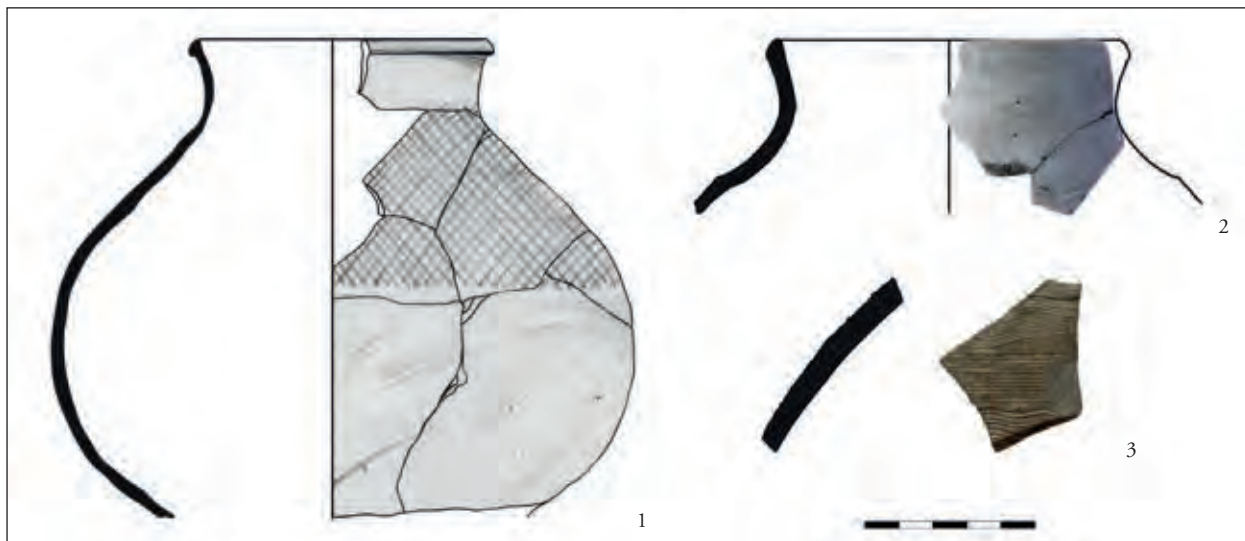
¹⁴³¹ NAGY 2005b. Az edényen az ékvésés besimított háromszög alakú motívumokat keretel. A publikált rajz az erősen lekopott díszítést nem jelzi. Köszönöm a TJM munkatársainak és Lőrinczy Gábornak, hogy a kerámiát 2015-ben tanulmányozhattam.

¹⁴³² B. TÓTH 2006, 122, 540. lj.

¹⁴³³ B. TÓTH 2006, 87–91.

¹⁴³⁴ B. TÓTH 2006, 89–90.

¹⁴³⁵ BÓNA–NAGY 2002b, 139, Abb. 75 (27. sír). A 27. sír edényének készítését az 5. század közepére, második felére keltezik, míg a síregyüttest az 5/6. század fordulójára. B. TÓTH 2006, 89, 120.

94. kép 1. technológiai csoport, 4. horizont. Soványítatlan finomkerámia

körte alakú edényhez és bikónikus edényhez is tartozhatott. Az edénytípus a 3. klasszikus gepida kori horizontban már nagy számban előfordul. Ezeket a jelenségeket mind a 6. század középső harmadára kelteznünk aránytalan lenne: a folyamatosan használt településről hiányozna az 5. század utolsó évtizedeire és a 6. század elejére keltezhető fázis.

A kutatási helyzet alapján tehát a gepida kori körte alakú edények korábban feltűnnek, mint langobard párhuzamaik: az edénytípus elterjedése a langobard területekről a Gepida Királyság irányába valószínűtlen. Közös dél-pannoniai eredetük természetesen nem zárható ki.

A gepida területeken a pecsételt kerámia, ismét a kishomoki temető elemzése alapján, az 5/6. század fordulóján jelenhetett meg. A pecsételést kis számban, de általánosan elterjedt a településeken, amely szintén néhány évtizednél tágabb keltezésére utalhat.¹⁴³⁶ A 65 pecsételt edény rákóczi falvi szóródása szintén azt támasztja alá, hogy a díszítésmód az 5/6. század fordulóján, legkésőbb a 6. század elején már használatban volt. A besimított díszű körte alakú edények egy része Rákóczi falván valószínűleg a pecsételt kerámia használata elé keltezhető (5/61/135. épület). Más töredékek azonban pecsételt áruval együtt jelentkeznek (pl. 8/140/219), így a besimított díszű edények keltezését leszűkíteni nem lehet.

A gepida és langobard területek közötti kapcsolatrendszer tekintetében elsősorban a körte alakú edényeken megfigyelhető, rombusz alakú pecsétlőkből álló ék alakú bepecsételt díszítőmotívumnak tulajdoníthatunk a korábbinál hangsúlyosabb jelentőséget. A díszítőrendszer a gepida területeken regionálisan

terjedt el, a langobard területeken pedig többségük a DK-Dunántúl területéről adatolt. Ez a forráshelyzet adottsága is lehet, de a jellegzetesség a gepida és a langobard kerámia között szorosabb regionális kapcsolatot feltételez a korábban elképzeltnél.

Hogy a Tisza-vidéki gepida és langobard anyagok közötti összefüggések közvetlenek-e, vagy egy közös dél-pannoniai fejlődés eredményei és kisugárzásai, annak vizsgálata kívül esett a disszertáció keretein.¹⁴³⁷ A gepida területek körte alakú edényeivel kapcsolatban azonban az is felmerülhet, hogy a késő szarmata kori cilindrikus peremű edények formavilága is hatással lehetett rájuk, a bikónikus edények alföldi fejlődéséhez hasonlóan (ld. lejjebb). A jövőben a formakincs, a díszítőstílus és a motívumok részletes kutatásával várható válasz kérdéseinkre.

4. településhorizont

A klasszikus körte alakú díszedények használata a 4. településhorizont elején nem zárható ki. Ugyanakkor több leletegyüttesben a körte alakú edények vagy a díszkerámia már nem található meg. Ennek azért tulajdoníthatunk kronológiai jelentőséget, mert ezek az objektumok a 8. lelőhely sűrű, keleti oldalán sűrűsödnek, közvetlen közelükben a 3. horizontra keltezhető gazdag anyagú jelenségekkel (pl. 8/377. épület). Az egymáshoz közeli leletegyüttesek jelentős eltérései kronológiai különbségre utalnak: a 4. horizontban a pecsételt kerámia és a körte alakú edények gyártása valószínűleg már megszűnt.

Helyettük kis számban soványítatlan világosszürke finomkerámiából készült edények tűnnek fel, amelyek

¹⁴³⁶ BÓNA–NAGY 2002b, 139; B. TÓTH 2006, 88.

¹⁴³⁷ VIDA 2008, 355.

minősége a korábbi anyagokéval nem keverhető: anyaguk puha, krétaszerűen porladó, amely a túl alacsony égetési hőmérsékletre utal.¹⁴³⁸ Korongolásminőségük jó, de falvastagságuk túlságosan vékony. Rákóczifalván a körte alakú edények szerepét vehették át, de valójában azoknál nagyobb, fazékszerű, gömbtestű edények (**94. kép**). Párhuzamaikat a gepida kor helyett már az avar kori szürke kerámiában találjuk meg: a kerámiatípus egyes csoportjai az Alföldön is kimutathatók, ezért feltűnésükre a telepanyagokban is számíthatunk.

A **234. tábla 3.** és a **247. tábla 9.** erősen behúzott, enyhén tölcéses, megnyúlt szájú, öblös vállú edény. Az együttesekből további jellegzetes kerámiák hiányoznak. A gömbtestű edény vállán rossz minőségű besimított hálódíszítés húzódik, hasa a díszítés alatt finoman eldolgzott. A **247. tábla 9.** enyhén kiemelt vállán bekarcolt hullámvonalköteg indul.

A **234. tábla 3.** mélyen hasasodó, gömbtestű edénynek legjobb párhuzamai a soványítatlan szürke kerámia Vida által definiált b1-2 fazéktípusai, valamint a Hajnal Zsuzsanna által c5 típusba sorolt fazekak között találhatók.¹⁴³⁹ Ezek a típusok a szürke kerámia erősebb, közvetlenebb germán hatásokat mutató formái (IB2/a-e) közé tartoznak, amelyek kizárólag a Kelet-Dunántúlon, illetve Erdélyben terjedtek el.¹⁴⁴⁰

A kora avar kori szürke kerámián a besimított díszítés – függőleges vonalak ill. hálóminta – igen ritka, de bepecsételt és bekarcolt hullámvonal-köteges díszítéssel kombinálva is feltűnik, az edények nyakán elhelyezkedve. Vida germán hatásként értékelte őket. Besimított hálóminta, felületet kitöltő díszítésként, az edény vállán Kölkeden jelentkezik, szintén germán hatású, mélyen hasasodó formán.¹⁴⁴¹

A soványítatlan szürke kerámia korai formáira (IB2/a-e) gyakran jellemző egy határozott törés a vonalvezetésben, amely a megnyúlt szájrészt az erősen öblösödő vállal összeköti. Ez a megoldás a besimított díszű gömbtestű edényen

nem, csak a **247. tábla 9.** bekarcolt díszű edényen jelentkezik. A megoldás egyéb avar kori kerámiatípusokon (pecsételt kerámián, fekete kerámián) is feltűnik.¹⁴⁴² Emellett a további szürke fazéktípusokon is találkozhatunk vele: a töredék formailag és földrajzilag legközelebbi párhuzamait azok a deszki és kiskőrösi edények alkotják, amelyekben a válltörés alatt közvetlen bekarcolt díszű hullámvonalkötegek indulnak.¹⁴⁴³

Gömbtestű edény mellett fazékszerű edényhez vagy korsóhoz is tartozhatott a **288. tábla 3.** vastagabb falú, barnásszürke, világosszürke törésű, soványítatlan oldaltörédék, amely bekarcolt hullámvonalkötegek és vonalkötegek váltakozásával díszített. A vonalkötegek azonos vastagságúak, gondosan kialakítottak: se a minőség, se a motívumkombináció nem keverhető a 3. horizont soványított kerámiáján jelentkező bekarcolt díszítésekkel. Ez a díszítés szintén kora avar kori példákat idéz. A motívumkombináció több kerámiatípuson is megtalálható. A soványítatlan szürke kerámia dunántúli példányain gyakoribb, a kerámiatípus elterjedésének megfelelően. Emellett az alföldi szürke kerámiában is kimutatható: a kiöntőcsöves korsón elterjedt, feltűnik füles korsón Szarvason, és két tölcésesen kihajló peremű deszki fazékon.¹⁴⁴⁴ Egy jól iszapolt, téglaszínű, kiöntőrészrel ellátott korsó vállán is látható, egy dunavecsei kora 7. századi sírban.¹⁴⁴⁵ A korsó legközelebbi párhuzamai a rákóczifalvi 8A lelőhely avar temetőjében található (ld. a balkáni-bizánci áruról szóló fejezetet).

A jól iszapolt, soványítatlan szürke kerámia sírba helyezése a dunántúli avar kori temetők alapján a 6/7. század fordulóján indulhatott.¹⁴⁴⁶ Kialakulásában az antik hatásúakon kívül a helyi hagyományok is szerepet játszhattak. Vida Tivadar a formatípusok egy részét levezethetőnek tartotta a germán kori kerámiaanyagból, másik részüket pedig avar kori továbbfejlődésnek tulajdonította.¹⁴⁴⁷ Ezek a folyamatok az Alföldön jóval kevésbé ismertek, mint a Dunántúlon vagy Erdélyben, de ma már a Tisza-vidéki köznép és az elit anyagával kapcsolatban is számos adat áll rendelkezésre, amely a helyi lakosság kora avar kori kontinuitására utal.¹⁴⁴⁸

¹⁴³⁸ Hasonlóan HAJNAL 2013, 194.

¹⁴³⁹ VIDA 1999, Abb. 5, HAJNAL 2013, 195–197, 13. kép.

¹⁴⁴⁰ VIDA 1999, 60. A további típusokban is erős regionalitás figyelhető meg: az f1-2 forma egy-egy kiskőrösi és szőnyi edényt tartalmaz, míg a g fazéktípus altípusai közt akad inkább alföldi (g2-3), és kizárólag dunántúli (g4) elterjedésű is. Vida interpretációjával szemben HAJNAL 2013, 199. a g2 típust is a korai, 7. század elejétől sírba kerülő formák közé sorolta. Az IB2/d1 altípusba sorolta MÁCSAI 2012, 81. a rákóczifalvi 8A temető gyorskorongolt szürke fazekát.

¹⁴⁴¹ VIDA 1999, 45. (simított felület), 60. (besimított díszítések); HAJNAL 2013, 182, 191, 11. kép 1A/c5. A kölkedi temetőben és a telepen, a Vida által közölt anyaghoz hasonlóan, a besimított függőleges vonalak vagy hálómintás dísz inkább az edények nyakán tűnik fel pecsételt vagy bekarcolt díszítéssel kombinálva (uo. 3. kép 11, 11. kép 1A/a2), illetve pecsételt dísz alatt az edény hasán is jelentkezhet (1. kép 4). További kései, 6. századi párhuzamok: SKRIBA–SÓFALVI 2004, 154.

¹⁴⁴² VIDA 1999, 60.

¹⁴⁴³ VIDA 1999, Abb. 5–6, Kat. 48. (Balatonkenese), Kat. 60, 64, 65 (Budakalász), Kat. 80–81 (Deszk), Kat. 108. (Kiskőrös).

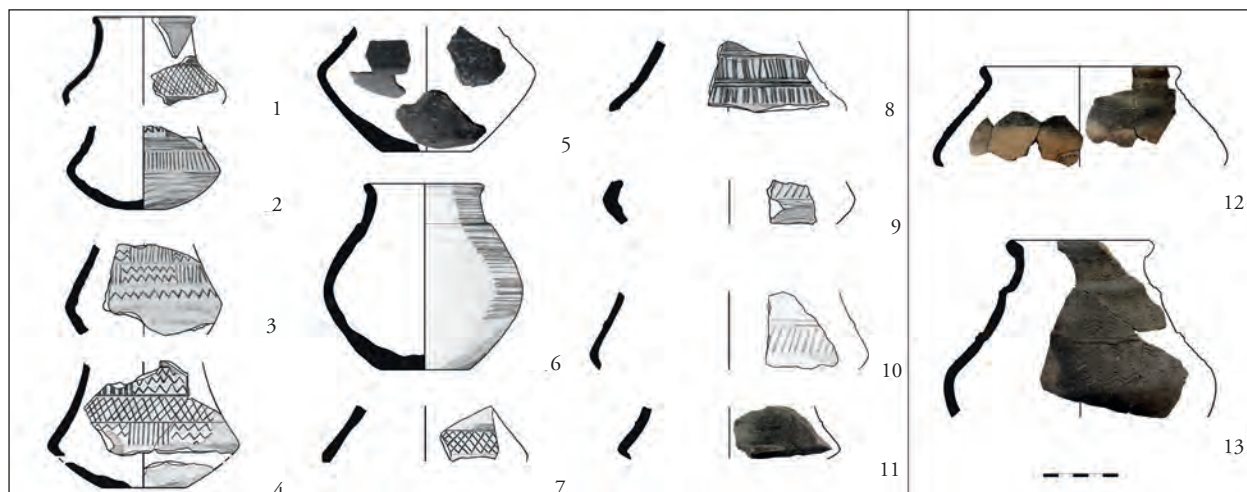
¹⁴⁴⁴ VIDA 1999, kiöntőcsöves korsók: Kat. 102. (Batida), Kat. 106. (Jászapáti), Kat. 111. (Kiskőrös), Kat. 155–156. (Szöreg); Kat. 160. (Tiszabercel), g2 típusú fazekak: Kat. 80–81. (Deszk), füles korsó: Kat. 142. (Szarvas, JUHÁSZ 1995, 15. kép 11).

¹⁴⁴⁵ LANTOS 2019, 102, 2. kép 4.

¹⁴⁴⁶ VIDA 1999, 56. (IB2 alcsoport)

¹⁴⁴⁷ VIDA 1999, 59–63.

¹⁴⁴⁸ VIDA 2018.

95. kép 1, 3. technológiai csoport, 3–4. horizont. Bikónikus edények: 3. horizont, 1. típus: 8–10, 2. típus: 1–2, 3. típus: 3–4, 4. típus: 5–6; 4. horizont, 1. típus: 12, 2. típus: 13

Bikónikus edények

3. településhorizont

Formai tipológia

A bikónikus dísedények a klasszikus gepida kori, 3. településhorizontban csak az 1. technológiai csoportra jellemzőek. Soványítatlan finomkerámiából készültek. Égetésminőségük jó, kevés a foltos edény; színük világoszürke, sötétbarna, vagy fekete. A gepida leletanyagban számos formaváltozat előfordul. Közülük csak a Rákóczifalván előfordulókat rendeztem típusokba (**95. kép**).

1. típus. Nagy méretű bikónikus edények (**95. kép 8–10**). A bikónikus edényeket B. Tóth Ágnes méret alapján két edénytípusra választotta szét. A nagyobb edénytípus bikónikus mély tálnak is definiálható.¹⁴⁴⁹ A rákóczifalvi 3. horizontban csak bizonytalanul mutatható ki.

Ide soroltam a 15 cm-nél nagyobb hasátmérfőjű edényeket. Két edény (**11. tábla 2, 206. tábla 8**) ferdén besimított ritkás vonaldíszsel ellátott, amelynek párhuzamai Rákóczifalván a **11. tábla 2.** bordatagolásához hasonlóan a kisebb edényeken is megtalálhatók. Korai keltezésük nem egyértelmű: az egyik az 5/61/135. épületből származik, amely pecsételt kerámia nélküli leletegyüttes, míg a másik esetében (8A/367/446) a leletegyüttes összetétele alapján a kései, 6. századi keltezés valószínűsíthető. A **201. tábla 1.** (8A/360. obj.) edény átmérője 16 cm, válla két sávban egyes vonaldíszsel ellátott. A leletegyüttes számos kései jegyet tartalmaz, de pecsételt kerámiában is igen gazdag: valószínűleg a

3. horizont végére, a 6. század közepére keltezhető. Az edény pontos párhuzamát érdemes idéznünk Örménykútról.¹⁴⁵⁰

Ezek a töredékes edények vonalvezetésben jól illeszkednek az eddig ismert bikónikus edények sorába, ugyan a megszokottnál kissé nagyobb mérettartománnyal rendelkeznek. A nagy méretű bikónikus mély tálnak használata a 3. horizont elején ezen a lelőhelyen nem mutatható ki egyértelműen. Feltételesem az edénytípushoz vagy előzményeikhez köthető néhány további egyedi kidolgozású peremtöredék is: **246. tábla 10, 262. tábla 1, 277. tábla 8.** (ld. a 2. horizont 2–3. táltípusát, amelyek a formai típus előzményeként értékelhetők a lelőhelyen).

2. típus. Hosszú, függőleges vagy enyhén kónikus nyakú, és a nyak alján megtörő vonalvezetésű, alacsonyan hasasodó edények (**95. kép 1–2**). A **42. tábla 1.** legjobb párhuzama Tiszafüredről került közlésre, ritkás hálómintás díszítéssel.¹⁴⁵¹ A típusnak jó párhuzama akad Kengyel-Vígh-tanyán is.¹⁴⁵² A Köröstől délre, erősen tagolt vállú edények Szentes környékéről és Békésszentandrásról is ismertek. Vállukon a **199. tábla 1.** edényhez hasonlóan függőleges vagy ferde besimított vonalak jelennek meg.¹⁴⁵³ Ugyanez a típus a szőregi temetőben is megjelenik (1, 19. sír, II/B csoport). Nagy Margit mindkét sírt az 5. század második felére keltezte. A 19. sír válla szintén hálómintás besimítású, az

¹⁴⁵⁰ MRT 8, 50. t. 4; B. Tóth 2006, Taf. 5. 14.

¹⁴⁵¹ CSALLÁNY 1961, Taf. CXCIV. 2.

¹⁴⁵² CSEH 1993h, 8. kép, 17–18.

¹⁴⁵³ GEPIDÁK 1999, Kat. 127; CSALLÁNY 1961, Taf. CI. 7. (Szentes-Berekhat); CSALLÁNY 1961, Taf. XX. 4. (Szentes-Kökényzug). Kökényzugról egy széles szájú, díszítetlen edény ugyanebbe a formai típusba tartozik (CSALLÁNY 1961, Taf. XX. 1). MRT 6, 48. tábla 14. (Békésszentandrás 1/9. lh., 5. sír).

¹⁴⁴⁹ B. Tóth 2006, 79–80, 84–85; B. Tóth 2012, 115.

1. sír edényének vállán egyedi besimított dísz húzódik.¹⁴⁵⁴ A kishomoki temető 106. sírjából származó párhuzam egy Sucidava-típusú csat alapján a 6. századra keltezhető.¹⁴⁵⁵ Válla szintén hálómintával díszített, de a nyak díszítése eltérő az **42. tábla 1.** edénytől. A forma további párhuzamai származnak Szolnok-Szandáról (cikcakkvonalas vállú), Mezőberény-Tücsökhalomról (hálómintás díszű) és Magyarcsanak-Bökényről (háromszögű besimítással).¹⁴⁵⁶

A mezőberényi edényből kiindulva a közelmúltban B. Tóth Ágnes elemezte részletesen az edénytípust, majd a párhuzamok alapján a mezőberényit a 6. század első felére – középre keltezte.¹⁴⁵⁷ Az edénytípus a gepida kor végéig továbbélő formaváltozatnak tekinthető, és ezt a rákóczi falvi példák is megerősítik: az 5/219. épület leletgyűjtése pecsételt körte alakú edénnyel keltezhető; a 8A/350. objektum esetében pedig a fazékanyag utal kései, 6. század közepi keltezésre.

3. típus. Széles, alacsonyan hasasodó, többemeletes edények (**95. kép 3–4**). Jellemzőjük a tagolatlan vagy enyhén tagolt test, amelyet több „emeletnyi” besimított díszítősávval láttak el. A **8. tábla 1.** edénynek hosszú, tagolatlan, enyhén homorú válla van (5/27/33. épület). Arányai és a felső sáv felett látható vízszintes tagolás arra utal, hogy az edényke négyemeletes volt. Szintén három- vagy négy díszítősávval rendelkezett az **214. tábla 4.** edény (8A/812/946. objektum). Mindkét edényen felületet fedő díszítés – hálóminta vagy cikcakkvonal – keveredik több mezőre osztott díszítéssel. A mezőkben függőleges vonalak vagy vonalkötegek ill. cikcakkdíszítés váltakozása látható. Hasonló díszítőstílusú a **248. tábla 3.** és a **288. tábla 4.** töredék is.

Az elemzett poharak a kishomoki síredénytípológia III/B1-B2 csoportjainak különböző változataival feleltethetők meg, amelyek a Tisza-vidéki anyagban elterjednek számítanak.¹⁴⁵⁸ Gyakori rajtuk a két-három díszítősáv alkalmazása, míg a négy sávba rendezett besimított dísz a nagyobb temetőkben is ritka. Egy-egy párhuzamot a szolnok-szandai, és a szentes-nagyhegyi temetőanyagokból ismerünk.¹⁴⁵⁹ A **8. tábla 1.** díszítőelemei a szandai szórvány edényhez hasonlóak, de nincs a rákóczi falvihoz hasonló mezőkre osztott díszítésrendszere, és formavezetése is szűkebb. Formailag és díszítésben is jobb párhuzamát

találjuk Kengyel-Baghy-homokon (függőleges vonalak és vízszintes cikcakkvonalakból összeállított, mezőkre osztott díszítőmotívumok).¹⁴⁶⁰

4. típus. Magas arányokkal rendelkező bikónikus edények hosszú, cilindrikus, vagy kissé tölcséresen szűkülő szájjal (**95. kép 5–6**). Válluk többnyire erősen tagolt, de a díszítőpaneleket a vállrészen belül nem tagolják emeletesre. Elterjedésük regionális lehet: uralkodó típus a tiszafüred-nagykenderföldeki temetőben, ahol pecsételt díszrel is előfordul, de a Körösöktől délre nem jelenik meg. Egy derecskei edény arra utal, hogy elterjedése az Észak-Alföldön általánosabb lehetett.

A **201. tábla 2.** az 1. típusnál elemzett **201. tábla 1.** pohárral együtt került elő egy kései leletgyűjtésből. A **21. tábla 7.** (**301. tábla 2**) cilindrikus peremű, enyhén bikónikus edény fala az átlagosnál vastagabb, felülete jó minőségűen, egyenletesen, de korong használata nélkül fényezett. Gepida kori keltezését a talpkiképzés technikája és az 5/163. épület egyéb leletanyaga indokolja (**21. tábla 9–10**), de erősen emlékeztet a szarmata kori cilindrikus peremű edények arányaira, perem- és vállkiképzésére. Feltételeken a gepida díszedényformák felé mutató átmeneti típusként értékelhető. Vastag fala és díszítlensége szintén korai keltezése mellett szólhat. Sírkerámiában egy jó párhuzama van, egy szórvány törökszentmiklósi bögre, amely hasonlóan fényezett és díszíttelen.¹⁴⁶¹

Díszítés

A bikónikus bögrék Rákóczi falván besimított díszűek. A peremek alatti legfelső díszsáv általában függőlegesen, vagy függőleges sávokban, esetleg vízszintesen fényezett. Mezőkre osztott díszítés nem jellemző rájuk (feltételes kivétel: **199. tábla 1**). A vállak hálómintával, ferde vagy függőleges vonalakkal, esetleg cikcakkvonalakkal díszítettek. Az osztott mezők használata ritka, és függőleges vonalak valamint vízszintesen elhelyezett cikcakkmotívumok kombinációjából áll. Összetettebb vagy egyedi motívumok nem fordulnak elő (**95. kép**). A díszítőstílus a szolnok-szandai bögrék díszítésére emlékeztet, de ott a bordákkal több díszítősávra tagolt, tölcséres szájú edények jellemzőek, amelyek peremén is osztott sáv díszítés fut. A viszonylag egységes rákóczi falvi anyag mindössze néhány műhely terméke lehet, amely részben biztosan eltér a szandai műhely hagyománytól.

A bepecsételt díszítés a rákóczi falvi bikónikus bögréken bizonytalan. Egyedül az **214. tábla 1.** esetében merülhet fel, hogy több emeletes bikónikus edényhez tartozott, de mérete és díszítésrendszere alapján bikónikus kiöntőcsöves korsó is lehetett.

¹⁴⁵⁴ NAGY 2005e, Abb. 47.

¹⁴⁵⁵ BÓNA–NAGY 2002b, Taf. 27. Abb. 65, III/A típus.

¹⁴⁵⁶ BÓNA 2002d, Taf. 55. 20; NAGY 2005c, Taf. 22. 14. 2; B. TÓTH 2012, 5. kép 1.

¹⁴⁵⁷ B. TÓTH 2012, 115–118, 124.

¹⁴⁵⁸ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 66; B. TÓTH 2012, 116.

¹⁴⁵⁹ BÓNA 2002d, Taf. 55. 19; CSALLÁNY 1961, Taf. XLVIII. 7, CI. 7.

¹⁴⁶⁰ CSEH 1993f, 37. kép.

¹⁴⁶¹ CSEH 2005f, Taf. 42. 1.

Értékelés

A ritkán előforduló gepida kori nagy méretű bikónikus edényekről vagy mély tálakról (1. típus) felmerült, hogy kronológiai jelentőségük lehet, és összefüggéseik a későbbi kis méretű edények eredetkérdését is tisztázhatják.¹⁴⁶² Ezt az értékelést az ongai, nádudvari és a tiszaburai települések adatai is megerősítik. Mindhárom együttes arra utal, hogy az alföldi – vagy az észak-alföldi? – késő 5. századi településeknek lehetett egy olyan fázisa, amelyben a bikónikus edények már kialakultak, de a körte alakú edények vagy a bepecsételt díszítés még nem jelennek meg.¹⁴⁶³ A rákóczi falvi telepen szintén számolhatunk hasonló folyamattal, ugyan élesen elkülöníteni ezt az anyagban nem lehet (3. horizont „első fázisa”). A 3. horizontban már széles körűen elterjedtek a kis méretű díszedény-forma különböző változatai, amelyek az 1. típusnál sír- és telepanyagokban is jóval gyakoribbak (2–4. típus).

A bikónikus díszedényforma sajátosan az alföldi kerámiaművességre jellemző, és a környező császárkori kultúrákból vagy a Meroving világból nem vezethető le egyértelműen. Kisebb mértékben a dél-pannoniai leletanyagban is megjelenik, eredete ott is kérdésesnek tartott.¹⁴⁶⁴ Az eredetkérdést B. Tóth Ágnes elemzése nyitva hagyta.¹⁴⁶⁵ E fejezet egy lehetőséget vizsgál részletesebben: hogy a gepida kori bikónikus edények a szarmata kori cilindrikus peremű bikónikus edényekből alakultak ki. Ez a lehetőség már korábban is megjelent a magyar kutatásban.¹⁴⁶⁶

A kis- és a nagy méretű edények egyaránt erősen emlékeztetnek egyes szarmata kori edénytípusokra. Közvetlen előzményként elsősorban a bikónikus edények cilindrikus peremű változatai merülnek fel. A gepida kori edények között is találkozunk olyanokkal, amelyek esetében a perem és a nyakrész egy tagból áll, míg a váll erős töréssel csatlakozik a függőleges szájrészhez.¹⁴⁶⁷ Ezek emlékeztetnek legjobban a késő szarmata kori edényekre: a nyakrész megnyújtásával, tagolásával és díszítésével a gepida kori formák nagy része előállt. Különbséget jelent a két korszak között a talpperem

hiánya a gepida korban, de ez minden más formai típusra igaz, és egyértelműen a jelen munkában is részletezett technológiai változások számláját terheli.

A mérettartományok csökkenése a két korszak bikónikus edényei között egyértelmű folyamat, de ez is az általános képbe illeszkedik (6. fejezet). Rákóczi falván a nagyobb bikónikus edények használata a 4. horizontig folytatódott. A nagyobb edények jelenléte a gepida kori telepeken szintén azt a feltételezést erősíti, hogy azok a hasonló mérettartományokban gyártott késő szarmata kori bikónikus edényekből fejlődtek tovább.

A szarmata korban a kisebb edények többnyire díszítetlenek voltak, a díszítés inkább a – szinte csak telepanyagban feltűnő – nagyobb edényekre jellemző. Ezek besimított díszjeinek motívumkincse a gepida kori edényektől nem tér el jelentős mértékben: hullámvonaldísz (Rákóczi falva, kis méretű edényen is), hálóminta (Kecskemét, Kiszombor), vízszintes ágminta (Makó), kannelúra (Józsefháza, ld. 1. horizont, 3. bikónikus edénytípus). Ezek az edények viszonylag ritkák: a felvetett összefüggés valószínűleg ezért merült fel ritkán a korábbi elemzésekben, amelyek főként sírkerámiára épültek. A korongon fényezés kikopásával párhuzamosan az 5. században a nyakrész szabad kézi fényezése és nagyobb arányú díszítése került előtérbe, a korszak díszítésrendszerének hun kori változásaihoz hasonlóan.

A gepida kori 1. edénytípus késő szarmata kori előzményei az 1. horizont, 1. és 2. bikónikus edénytípus cilindrikus peremű példányai lehettek; egy átmeneti forma pedig a rákóczi falvi 2. horizontban is megtalálható (2. horizont, 2. táltípus). A kis méretű típusok kialakulása az 1. típusból is elképzelhető a mérettartomány csökkenésével.¹⁴⁶⁸ A gepida kori 2. típus előzményei az 1. horizont, 3. bikónikus edénytípus kis méretű példányai is lehettek: ezek mindkét időszakban általánosan elterjedt formákat jelentenek. A 4. típus kialakulása ugyaninnen, vagy az 1. horizont 4. bikónikus edénytípusából is elképzelhető. A 3. típus – a több díszítésávot használó, emeletes edények – már mindenképpen gepida kori belső fejlődés eredményeinek tekinthetők.

A különböző gepida kori típusok tehát a császárkori hagyományok különböző ízlés szerinti folytatását jelenthetik, amely annak fényében természetes, hogy a késő szarmata kori cilindrikus peremű bikónikus edénytípusok formavilága is igen sokszínű volt. A folyamat mellett, hogy a szarmata kori kerámiahagyományok folytatását jelenti, inkább a 4–6. század közötti ízlés kontinuitására hívja fel a figyelmet. A gepida korban ugyanúgy fennmaradt a gömbös

¹⁴⁶² B. TÓTH 2006, 79–80, 84–85, 121.

¹⁴⁶³ Soós 2014a, 190–192; BOCSI 2016, 75–76; MASEK 2018a, 610; MASEK 2018d, 363.

¹⁴⁶⁴ VIDA 2008, 355.

¹⁴⁶⁵ B. TÓTH 2006, 83–86.

¹⁴⁶⁶ Összefoglalóan B. TÓTH 2006, 83.

¹⁴⁶⁷ Pl. Békésszentandrás-Sírató, 5. sír: MRT 8, 48. t. 14; BÓNA 2002a, Taf. 3. 5. 1. Érdemes kiemelni egy gepida kori magasan hasasodó és öblös testű, kengyeli bikónikus edényt is, amely a rákóczi falvi 1. horizont 4. bikónikus edénytípusára emlékeztet. Válla nagy méretű háromszögekbe rendezett ferde vonalakkal díszített, azaz egy olyan besimított motívummal, amely a szarmata kori kerámiában már a 2–3. században is használatban volt. CSEH 1994b, 5. kép 1.

¹⁴⁶⁸ B. TÓTH 2006, 85.

testű (körte alakú) és a bikónikus pohárformák kettőssége, ahogyan az a 4. században kialakult az Alföldön. A felvázolt folyamatok mellett a B. Tóth Ágnes által számba vett késő antik és hun kori hatásokkal is számolnunk kell.

A gepida kori kis méretű bikónikus edénytípusok széles körben elterjedtek, és hosszan használatban maradtak.¹⁴⁶⁹ Keltezésük finomítása csak egy-egy edény szoros párhuzamainak önálló kutatásával lehetséges. Mind a négy elkülönített gepida kori formai típus esetében azzal számolhatunk, hogy használatuk legalább a 6. század közepéig folyamatos lehetett a rákóczi-falvi lelőhelyen.

4. településhorizont

A 4. településhorizontban esetleg még a finomkerámiából készült, besimított díszű bikónikus edények is használatban lehetnek (**201. tábla 1**). Emellett megjelennek a 3. technológiai csoportban is, a fazekak anyagával azonos minőségben (**95. kép**). Durva homokkal és tört kavicssal, vagy csak durva szemcsés homokkal (**165. tábla 5**) soványítottak; égetésük átlagos minőségű, foltos.

1. típus. A **273. tábla 11. (95. kép 12, 8/377/671.** épület) edénye széles szájú, alacsony arányokkal rendelkező. Rajta a fazekakra jellemző befésült díszítés jelenik meg közvetlen a perem alatt indulva. Ez a leletegyüttes a fazékformák alapján a legkésőbbre keltezhetőek közé tartozik. Párhuzam nélküli.

2. típus. A **165. tábla 5. (95. kép 13, 8A/130/185.** épület) szűk szájú, erősen megvastagodó peremű, bordával tagolt testű, peremétől a hasáig bekarcolt hullámvonalkötegekkel díszített edény. Tagolásában, díszítésrendszerében a több emeletes díszedények stílusa köszön vissza. A leletegyüttes egy része, számos pecsételt töredéke alapján a 3. horizontba sorolható. Talán hasonló edény töredéke a **201. tábla 7. (8A/360/438.)** bekarcolt díszű válltöredék is. Az objektum anyaga (elsősorban a fazekak és korsók) a 4. településhorizont felé mutat, ugyanakkor az együttesben számos díszkerámia található. Hasonló leletösszetétele van a 8A/348. épület anyagának, amelyben egy díszítetlen bikónikus válltöredék található. Ezek az edények a díszkerámia nagyobb példányaival (3. horizont 1. edénytípus) azonos méretűek (peremátmérő 10–13, átmérő 18–20 cm). Egy bekarcolt hullámvonalakkal díszített bikónikus edény szórvány töredéke az eperjes-csikós-táblai lelőhelyről arra utal, hogy hasonló edények előkerülésével máshol is számolhatunk.¹⁴⁷⁰

A szemcsés bikónikus edények a 3. településhorizont végén jelenhetnek meg, elsősorban a 8A/130/185. épület anyaga alapján. A kései leletegyüttesek formai-funkcionális megoszlása a klasszikus gepida horizonttól kevésbé különbözik, és a technológiai színvonal romlása általánosan megfigyelhető. A szemcsés bikónikus edények a díszkerámia iránti igényt jelenítik meg valószínűleg egy olyan időszakban, amikor a fényezett finomkerámia gyártása a térségben már lezárult, vagy nehezen, ritkán elérhető lett.

Párhuzamos jelenségre utalhat a szegvár-omrodülői 165. sír bikónikus, barnásszürke színű, foltos égetésű bögréje is.¹⁴⁷¹ Az edény őrzi a korábbi formavilágot, de széles bordákkal, árkolásokkal tagolt felülete, díszítetlensége nem jellemző a gepida kori díszkerámiára. A felületkezelés a rákóczi-falvi 4. horizont fazékanyagának technológiáját idézi; a nyak erős, elnagyolt bordatagolása a bikónikus edények 2. típusával párhuzamos jelenség. A sír keltezése a 6. század utolsó harmadára tehető, a fentiek alapján az edény készítése legfeljebb néhány évtizeddel előzhetette meg a sírba kerülését, de kora avar kori Tisza-vidéki készítésével is számolhatunk. Díszítetlen bikónikus edény található a mezőbándi 39. sírban is, amely gránátberakásos aranygyűrűje alapján szintén a kora avar korra keltezhető.¹⁴⁷²

A 6/7. század fordulójától Pannoniában sírba kerülő, kora avar kori pecsételt kerámiatípusok közt is előfordulnak bikónikus formák, de ezek már az avar kori formai fejlődés más jegyeit is magukon mutatják: avar kori bepecsételés, hosszan megnyúlt szájrész és erős válltörés, ill. általában szélesebb formák jellemzőek rájuk. A Kárpát-medencei germán kori kerámiaművességből eredeztethetők.¹⁴⁷³

Korsók

2. településhorizont

Formai tipológia

A 2. településhorizontban a korsók az 1. és 2. technológiai csoportra is jellemzőek, amelyeken belül különböző formaváltozatok különíthetők el.

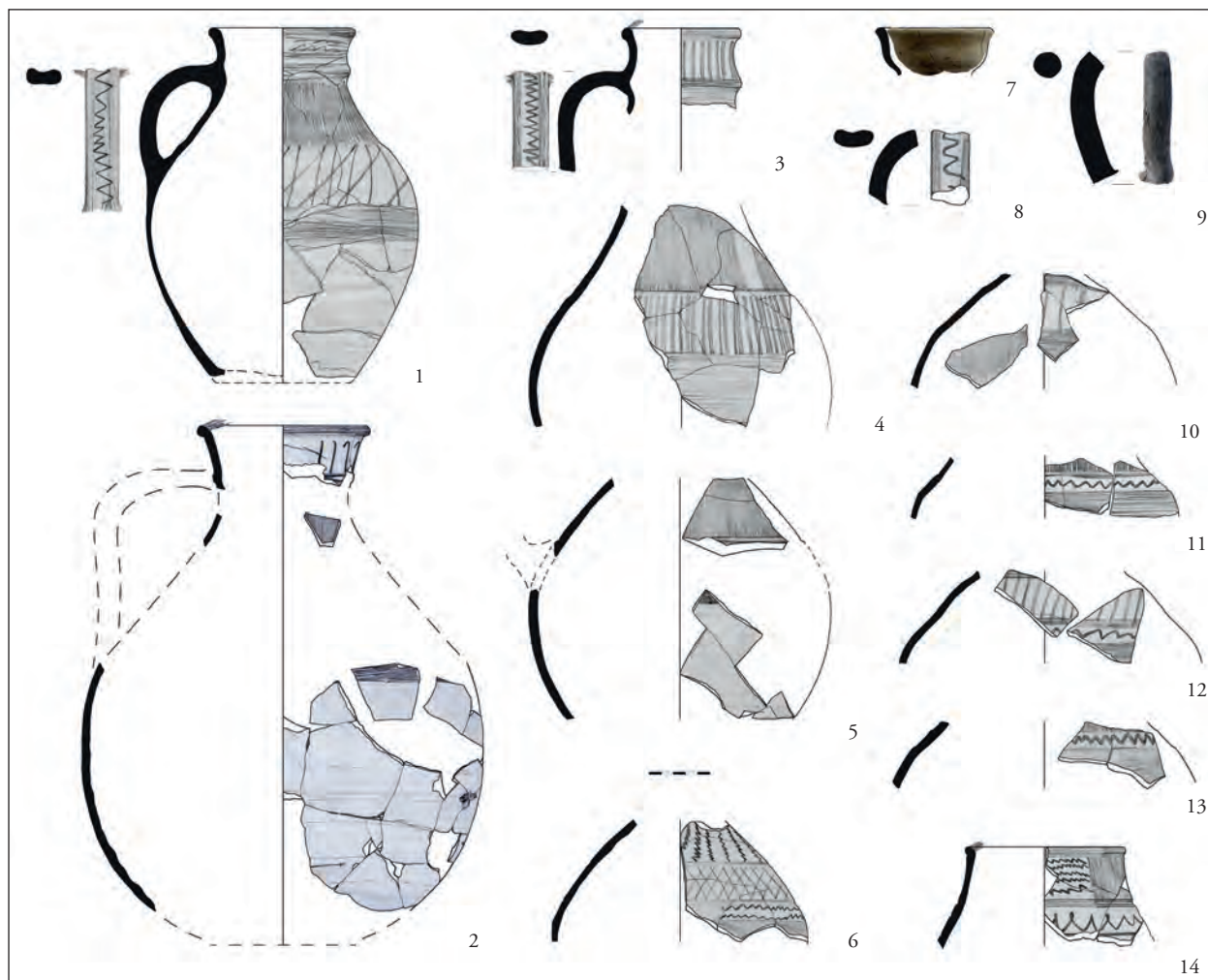
¹⁴⁶⁹ B. TÓTH 2006, 120.

¹⁴⁷⁰ B. TÓTH 2006, Taf. 28. 5.

¹⁴⁷¹ LÓRINCZY 1998, 350–351, 16. kép 4; BALOGH 2013, 73–74. Köszönöm Lórinczy Gábornak, hogy az edényről készült fényképeket rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁴⁷² KOVÁCS 1913, 32. kép 5. A temető többi bikónikus edénye besimított díszű.

¹⁴⁷³ VIDA 1999, Abb. 1, IA/a1 és HAJNAL 2013, IA/a1-2 típusok, a forma eredetéről uo. 191–192. A soványítatlan szürke kerámiában csak a germán formáktól messze eltávolodott edények jelennek meg, a Dunántúlon: VIDA 1999, Abb. 6, IB2/e.

96. kép 1. technológiai csoport, 2. horizont. Finomkerámiából készült, besimított díszű korsók

1. típus. Az 1. technológiai csoport edényei. A finomkerámiából készült korsók a késő szarmata koriakhoz hasonlóan szélesebb szájú és ovális testű, valamint szűkebb szájú, mélyen hasasodó típusokra különíthetők el, de a rekonstruálható edényformák száma kevés.

Mérettartományuk megegyezik az 1. horizont edényeivel (peremátmérő: 10–13 cm, 96. kép).

Az 1. horizonthoz képest megváltozó korongolástechnológiai különbségek csak összefüggéseikben érthetők (ld. a technikai fejezetet). A legszembeütőbb, hogy a váll díszítése alatt csak a has tetejét fényezték fel, és a has alsó részén a korongolás vagy a korongon elsimított felület látható (211. tábla 1, 213. tábla 6, 220. tábla 1, 240. tábla 1). A korsók minősége többnyire kiváló, gyakran sötétszürke – fekete égetésűek. Csak egy tartozik a vörös törésű fekete kerámia körébe (211. tábla 1).

A technológiai mellett formai különbségek is megfigyelhetők. A száj hengeres vagy enyhén tölcséres, a peremek lekerekítettek. A korsók mindig nyakpárnásak, és

a fülek a nyakpárnából indulnak (210. tábla 9, 211. tábla 1, 240. tábla 1). Hozzájuk többnyire szélesen árkolt szalagfülek tartoznak. A 235. tábla 6. díszítetlen hurkafül. Minősége kizárja az 1. horizonthoz való sorolását, ezért a szarmata hagyományok folytatásának tekintendő. Feltételesen kötöttem ide a 207. tábla 5. csésze alakú korsóperemet: a leletkontextus nem segíti a keltezését, és jó párhuzama egyik horizontban sincsen.

A 2–3. horizont között ingadozik a 164. tábla 1. edény keltezése, amely pecsételt kiöntőcsöves korsóval keltezhető jelenségből származik. A széles szájú, peremétől sűrűn díszített edénynek jó párhuzama nincsen. Fülezése bizonytalan. Esetleg a 2. horizont nagy méretű korsóinak hengeres, széles szájú változatát alkothatja, vagy a római területeken előforduló mély, besimított díszű tálakhoz köthető.¹⁴⁷⁴

A korsók a késő szarmata kori formákból (1. horizont, 1–2. korsótípus) vezethetők le, amelyeken már késő római

¹⁴⁷⁴ OTTOMÁNYI 2012a, 382, 12. kép 2.

97. kép 2. technológiai csoport, 2. horizont. Gyorskorongolt szemcsés korsók és bögrék

hatások is tükröződtek, és amelyeket a fazekasok a megváltozó hun kori ízléshez alakítottak.

2. típus. A 2. technológiai csoport szemcsés korsói és füles bögréi. Kis- és közepes méretű formák különíthetők el. A legkisebb füles bögre tagolt vállú késő antik jellegű vonalvezetéssel rendelkezik; a legnagyobb egy galléros nyakú korsó (97. kép). A korsók pereme enyhén–közepesen kihajló, és ívelt szalagfülek tartoznak hozzájuk. Minőségük a horizont szemcsés fazekáival megegyezően kiváló.

2/1. altípus. A 209. tábla 3. széles szájú, fehérés színű füles bögre (peremátmérő: 6,5 cm) a 2. horizonthoz köthető objektumból származik. Hasonló, kissé nagyobb (peremátmérő: 8,5 cm) edény lehetett a 238. tábla 1. Ebben a leletegyüttesben már a 3. technológiai típusú fazékanyag is megjelenik (8/177/282.); benne a 2. és 3. horizont anyaga keveredik.

Az alföldi anyagban késő római kori szemcsés bögrét az üllői fazekastelepről ismerünk. Ez az edény azonban inkább kis méretű füles fazék, arányai a rákóczi falvi példányoktól eltérőek.¹⁴⁷⁵ Párhuzamait a pannoniai, római kor végi anyagban is megtaláljuk; ezeket a szemcsés kerámiából készült, széles szájú és erősen öblösödő vállú edényeket Ottományi Katalin a korábbi, késő római eredetű formák közé sorolja, amelyek a 4–5. sz. fordulóján gyakoribbá váltak.¹⁴⁷⁶ Az üllői lelőhelyen nagyobb testű szemcsés korsók is előfordulnak. Egyikük tojásdad teste, erősen fedőhornyos pereme szintén a fazekasműhely általános leletanyagát, és a késő szarmata kori finomkerámiából készült ovális testű korsókat idézi.¹⁴⁷⁷

Az elemzett edények legjobb alföldi párhuzama mégis Üllőről, egy hun kori, nyúzott lóbőrös temetkezésből származik. A csorba szájú korsó finomsága, formai részletei egyértelmű rokonságot mutatnak a rákóczi falvi 2. horizont széles szájú korsóival és fazékanyagával. Különbséget jelent, hogy az üllői edény füle a nyakból indul, és valószínűleg

enyhe nyakpárnával rendelkezett; valamint hogy válla hullámvonalakötegekkel díszített, de az edények közös vonásai sokkal jelentősebbek. A korsót Kulcsár Valéria bizonytalanul ugyan, de elválasztotta a lokális késő szarmata kori műhelynyagtól. Megállapításai a rákóczi falvi 2. technológiai csoport 1. és 2. horizontja közti különbséget is szemléltetik.¹⁴⁷⁸

A széles szájú, tagolt vállú korsók párhuzamait az üllői síredényen túl az Északi-középhegységben és Pannoniában találjuk meg. Arányaik a leányfalusi típusú fazekakra emlékeztetnek, Ottományi Katalin hozzájuk hasonlóan a 4. század végén jelentkező új formák közé sorolta őket. Az üllői síredény legjobb párhuzamait a nyakból induló fülel és nyakpárnával ellátott széles szájú korsók, amelyek Tokodon, Leányfalun és Visegrádon is előkerültek; esetenként bekarcolt díszítéssel a vállon.¹⁴⁷⁹ A peremből induló fülel ellátott változat is előkerült mindhárom előbbi lelőhelyen.¹⁴⁸⁰ Ehhez a körhöz sorolható egy-egy csóvári és kisterenyei sírkerámia is, mindkettő kihajló peremű, széles szájú, nyakpárnás, tagolt vállú, bordázott felületű; közülük a csóvári szélesebb arányokkal rendelkezik. A csóvári füle a nyakból indul, a kisterenyei széles, többszörösen tagolt szalagfüle a peremhez csatlakozik.¹⁴⁸¹

2/2. altípus. A 233. tábla 5. fekete színű, világos törésű, nyakból induló fülű és párnás nyakú szűk szájú korsó (peremátmérő: 11 cm). A gepida korban feltöltődött déli telepperítő árokból került elő, amelyben számos korszak anyaga keveredik. Esetében azért legvalószínűbb a 2. horizontba tartozás, mert zárt szarmata kontextusból fűlezt szemcsés

¹⁴⁷⁵ KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 14, ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 10.

¹⁴⁷⁶ OTTOMÁNYI 2012a, 3. kép 1, 5; OTTOMÁNYI 2015a, 697, Abb. 3. 1, 5.

¹⁴⁷⁷ KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 13. hátul közepén.

¹⁴⁷⁸ „Csábító lenne arra gondolni, hogy a temetés pillanatában az edénykészítő műhelyek még működtek, de szem előtt kell tartanunk, hogy a temetkezés edénye sok részletében különbözik a helyi termékek zömétől. Szemcsézottsége jóval finomabb, az üllői fazekakra jellemző korongolási nyomok csak gyengén látszanak, és hiányzik a fenékről levágás jellegzetes nyoma.” KULCSÁR 2018, 388.

¹⁴⁷⁹ Tokod: LÁNYI 1981, Abb. 3. 1–2, 5; Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 15. t. 2; HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, fig. 6. 9; Visegrád: OTTOMÁNYI 2012a, 2. kép 9–10; OTTOMÁNYI 2015a, 700–701, Abb. 2. 9–10.

¹⁴⁸⁰ Tokod: LÁNYI 1981, Abb. 2. 8; Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 17. t. 16, 18. 25; Visegrád: OTTOMÁNYI 2015b, 49–50, 10. kép 7–8; OTTOMÁNYI 2015c, 23, 10. kép 5–6.

¹⁴⁸¹ DORNYAY 1936, 3. kép 2; KOVRIG 1957, Pl. II. 10, 220–221.

edény a lelőhelyen nem került elő, a 2. horizontnál későbbi keltezését pedig minősége valószínűtlené teszi.

Az edény legközelebbi párhuzamát szintén Üllőről ismerjük. A korszó vonalvezetése, hosszú, kónikus nyaka és gömbölyded válla eltér a fazekasműhely jellegzetes anyagától – a közölt anyag alapján –, és a rákóczifalvi 2. horizont formavilágára emlékeztet.¹⁴⁸² Az üllői korszó kontextusa, a helyi műhelyközpontozó viszonya egyelőre bizonytalan. Az üllői edény és a rákóczifalvi töredék közeli párhuzama egy Garadna-Kovács-tanyán előkerült tölcsésesen kihajló peremű korszó. Szemcsés gyorskorongolt korszók a Hernád-völgyi 4–5. századi anyagra csak nagyon kis számban jellemzőek, más rekonstruálható forma nincs a közölt anyagban.¹⁴⁸³

Ezeknek az edényeknek szintén jó párhuzamait találjuk a *limes*-menti kerámiaanyagban, amelyeket Ottományi Katalin a 4. század végére és az 5. század első felére keltezett. A peremtöredékek szintjén a szűk szájú, galléros vagy tölcsésesen peremű edények mellett egy szélesebb szájú változat is elkülöníthető, de utóbbiak a tagolt vállú, fazékszerű korszótípushoz is tartozhattak. Visegrádon a szűk szájú edények közt is elkülöníthetők a legkésőbbi horizontra keltezhető fehér színű példányok.¹⁴⁸⁴

A 2. típus korszóinak további, távolabbi párhuzama az Alföldről Mezőkeresztes-Cethalomról, a Ny–K-i tájolású 13. sírból származik. A tölcsésesen nyakú, nyakpárnás kis korszó szintén kiváló korongolásmínőségű, szemcsés anyagból készült, és fehéres színűre égetett.¹⁴⁸⁵ Elsősorban technológiai szempontból alkot jó párhuzamot a 2. horizont anyagához. Bekarcolt díszítését, az üllői 793. sír edényéhez hasonlóan, szintén a fülelés előtt alakították ki a vállon, mert a díszítések az alsó fültapasztások ráfednek. Ennek a korszónak a legközelebbi formai párhuzamát szintén Pannoniában, Visegrádon és Tokodon,¹⁴⁸⁶ valamint az Északi-középhegységben találjuk meg. A széles szájú korszóknál is idézett csöväri és kisterenyi hun kori lelőhelyeken szűk, hosszú nyakú szemcsés korszók is előkerültek. A csöväri a talpperem kiképzésében is jó párhuzama a mezőkeresztesi edénynek. A kisterenyi fülindításán

látható bütykös kiképzés pedig egyértelmű késő római kori provinciális kapcsolatokat mutat.¹⁴⁸⁷

Az elemzett szemcsés korszók az 1. horizonttól idegen hagyományt jeleznek. Legjobb párhuzamaikat nem az Alföld központi területén, hanem az Észak-Alföldön: az Északi-középhegységelőterében ill. annak területén, valamint Pannonia irányában találjuk. Az eredetkérdés részletezése helyett – a témát ld. a horizont fazékanyagánál – elsősorban a kulturális határok elmosódásának és átalakulásának folyamatát érdemes kiemelni, amelyre Ottományi is felhívta a figyelmet.¹⁴⁸⁸

A síredények keltezése az egész 2. horizont időrendi besorolására hatással lehet. Az üllői 793. sír a klasszikus hun korra keltezhető. Érdemes kiemelni, hogy az üllői fazekasműhely működése „jellemzően a IV., esetleg az V. század elejére keltezhető”,¹⁴⁸⁹ és hogy a sírt a szarmata telep egy részben feltöltődött objektumába ásták bele; azaz megadására vagy a település utolsó fázisában, vagy kevéssel azután kerülhetett sor. A csöväri sírokat Tejral a D2/D3 horizontra keltezte.¹⁴⁹⁰ Gazdagabb közülük a széles szájú nagy korszóval ellátott 1. sír, de a szűk nyakú kisebb korszót tartalmazó 2. sír keltezése is azonos időszakra tehető, például a közös gyöngytypusok alapján. Az ezüstcsattal és kétsoros fésűvel ellátott mezőkeresztesi gyermeksírt elsősorban a sírcsoport további együttese alapján keltezzük az 5. század harmadik negyedére – végére. Mivel a korszónak a gepida korból nincsen közeli párhuzama, ezért a korábbi keltezés valószínűsíthető; ugyanakkor ki is tágitja a rákóczifalvi 2. horizontra jellemző korongolásmínőség felső időhatárát.

Díszítés

Csak az 1. típus edényei díszítettek: a soványítatlan finomkerámiából készült korszók besimított díszítésűek. Díszítésrendszerük az 1. horizont korszóhoz hasonlóan kategorizálható (**47. kép**).

1. díszítőstílus. A nyak-váll régiót borító függőleges, felületet fedő fényezés az 1. horizontban még nagy arányban elterjedt, de a 2. horizontban már nem mutatható ki. Függőleges fényezés általában már csak a nyakrészen tűnik fel. Újdonság, hogy besimított díszítősáv alatt is folytatódhat (**209. tábla 1**). Egy esetben megszakad a korszó nyakán, de a keskeny fényezetlen függőleges sáv díszítetlen (**220. tábla 1**).

2. díszítőstílus. A nyakpárnás korszók peremén a perem alatti besimított dísz általánossá válik. Elnagyolt, besikált

¹⁴⁸² KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 13 bal fölül.

¹⁴⁸³ Soós 2015, 278, 140. kép; Soós 2016, 651.

¹⁴⁸⁴ Tokod: LÁNYI 1981, 75–76, Abb. 3; Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 10–11, 15–17. tábla; Pilismarót: OTTOMÁNYI 1996, 85–87, Abb. 6. 3–5; Biatorbágy: OTTOMÁNYI 2008a, 169–170, 15. kép 2–4; Visegrád: OTTOMÁNYI 2015b, 9. kép 1–2; OTTOMÁNYI 2015c, 20–21, 9. kép 8, 10. Megjelenik a budaörsi késő római temetőben is: OTTOMÁNYI 2016, 246, 262, LIV. tábla 6.

¹⁴⁸⁵ WOLF–SIMONYI 1997, 132. kép; SIMONYI 2005, Taf. 28. 9, 85. 3. MASEK 2013, Abb. 6.5; RÁCZ 2016, 327.

¹⁴⁸⁶ Tokod: LÁNYI 1981, Abb. 3. 7; HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, fig. 6. 8; Visegrád: OTTOMÁNYI 2012a, 6. kép 3; OTTOMÁNYI 2015b, 9. kép 3, 12. 3.

¹⁴⁸⁷ DORNAY 1936, 3. kép 1; KOVRIG 1957, Pl. II. 9.

¹⁴⁸⁸ OTTOMÁNYI 2012a, 384.

¹⁴⁸⁹ KULCSÁR 2018, 381.

¹⁴⁹⁰ TEJRAL 1988, 281, Abb. 40.

hullámvonal látható a **211. tábla 1.** korszó peremén. Az objektum másik korszóján vastag egyes vonalak (**210. tábla 9**), míg a **240. tábla 1.** peremén keskeny vonalak láthatók.

A díszítéstípus a késő szarmata korban jelent meg az Alföldön, leggyakoribb a hullám- vagy cikcakkvonaldíszek használata (ld. az 1. horizont elemzését). Függőleges, egyes vonalakból álló dísz jelenik meg Gyulán,¹⁴⁹¹ Endrődön,¹⁴⁹² egy cservenkai fényezett, szűk nyakú korszón.¹⁴⁹³ A hun kor után a motívummal nem találkozunk. A cikcakkvonalak használata ezzel szemben folytatódik az 5. század során: a D2 vagy D2/D3 horizontra keltezhető anyag után gepida kori kontextusban is megjelenik, a békésszentandrás, és a battonyai korszókon.¹⁴⁹⁴ A motívum használata feltehetően nem érte meg az 5/6. század fordulóját, de egy, a rákóczi falvi 3. horizontra keltezhető leletgyűjtésből származó töredék (**255. tábla 5**) alapján azt a lehetőséget is nyitva kell hagynunk, hogy még a pecséltel kerámiával azonos időszakban is használhatták.

3. díszítőstílus. Egy motívumsávban besimított nyak- és vállrész. A településhorizont anyagában már nem mutatható ki. Elsősorban a császárkori Alföld szarmata korszóformáira jellemző. Amennyiben a korszók nagyobb felületét díszítették, a 2. (és 3.) horizontban mindig több sávban egymás alá elhelyezett díszítőmotívumokat használtak.

4. díszítőstílus. A váll egy sávban elhelyezett besimított díszítése általános a 2. horizontban. A korszók vállát függőleges vastag vonalakkal (**209. tábla 1, 220. tábla 1, 257. tábla 7**), alacsony hullámvonallal (**212. tábla 1, 238. tábla 6**), vagy elnagyolt hálómintával (**211. tábla 1**) díszítették. A technikai változásokból adódóan a díszítéseket már nem keretelik korongolt bordákkal és árkolásokkal, helyettük legfeljebb árkolások, vagy vízszintes fényezett vonalakkal való kiemelés fordul elő. Mindhárom motívum előzményeit tárgyaltam az 1. horizont korszóinál: széles körben elterjedtek, de a szűk szájú korszók vállán az Alföldön ritkán alkalmazottak.

A vállon elhelyezett hullám- vagy cikcakkvonal a késő szarmata – hun korban is elterjedt motívum, amely az ovális testű korszókon, az egy- és kétfülű széles szájú korszók gömbölyded és bikónikus hasú változatain, valamint a kiöntőcsöves korszókon is feltűnik. A hun kori sírok tölcseeres szájú, nyakpárnás korszóin is gyakori. Ritkán jelentkezik függőlegesen fényezett nyakrész alatt (4. díszítőstílus): Gyulán,

vagy egy nyékládházi szűk szájú korszón.¹⁴⁹⁵ Gyakrabban jelenik meg a 2. díszítőstílussal, a perem díszítésével kombinálva: Csongrád-Kenderföldek B síredényén, Vajdácskán, Battonyán.¹⁴⁹⁶ A motívum a nyak díszítésével kombinálódva is feltűnhet: Tarnamérán, Körösladányon, Temesvárott három esetben.¹⁴⁹⁷ Ezekon a korszókon a nyak osztott sávós fényezésű, vagy cikcakkvonalas murgai típusú motívummal díszített. Az edények keltezése átfedést mutat a 2. és 5. díszítőstílusával. A síregyüttesek kora a D1/D2 vagy D2/D3 periódus, a motívum a 6. századot csak bizonytalanul érte meg.¹⁴⁹⁸

A **211. tábla 1.** korszón a vállon elhelyezett elnagyolt hálóminta függőlegesen fényezett nyakrészrel jár együtt, ugyanakkor az edény pereme és füle is díszített. Az 1. horizontnál megállapítható volt, hogy a motívum a késő szarmata – hun kori korszók vállán viszonylag ritka, és elsősorban helyi formákon tűnik fel: kétfülű széles szájú korszókon, kiöntőcsöves korszókon; az ovális testű ill. nyakpárnás edények vállán nem jellemző. A hun kori alföldi sírkerámiában a motívum továbbra sem terjedt el. Legközelebb egy kisterenyei nyakpárnás, függőlegesen fényezett korszó vállán találjuk meg.¹⁴⁹⁹ Ez az edény a rákóczi falvi legjobb párhuzama. A váll hálós besimítása a későbbi, gepida kori korszókon Tiszabura-Bónisháton, Békésszentandrás, a füzesgyarmati korszó nyakán, Ártádon tűnik fel. A motívum 6. századi továbbélésére szelevényi, eperjesi és sarvasi töredékek utalnak.¹⁵⁰⁰ A síredények és nagyobb töredékek esetében mindig több díszítősávot alkalmaztak az edényeken (5. díszítőstílus). A rákóczi falvi és a kisterenyei edény díszítőstílus a még a késő római és a hun kori hagyományokra emlékeztet.

A függőleges, egyes vonalakból álló díszítések az 1. horizont korszóvállain nem jelentkeztek, csak a hombárokön és a gömbtestű edényeken. A 2. horizont edényeihez a hun kori sírkerámiából a mezőkövesd-mocsolyási és a pusztataskony-ledencei korszót idézhetjük.¹⁵⁰¹ A mocsolyási motívum összetettebb díszítés részét alkotja, de a vállon csak egy díszítősáv húzódik; míg a pusztataskonyin más besimítás nem jelentkezik.

¹⁴⁹¹ ALFÖLDI 1932, 27. t. 6.

¹⁴⁹² VADAY 2011a, Pl. 29.1–2.

¹⁴⁹³ RAŠAJSKI 1957, Tab III. 1. A korszótöredékre több esetben mint murgai díszítésűre hivatkoznak, de a kép alapján nincs osztott sávós díszítése. Pereme a fülindításnál törött ki, és fényezése a fül alatt megszakad.

¹⁴⁹⁴ CSALLÁNY 1961, Taf. CIII. 1; MRT 8, 50. t. 8; SZABÓ 1978, 8. ábra, VII. t. 5.

¹⁴⁹⁵ ALFÖLDI 1932, 27. t. 6; MASEK 2013, Abb. 5. 8.

¹⁴⁹⁶ PÁRDU CZ 1959, Taf. XVI. 1; MASEK 2013, Abb. 5. 3; SZABÓ 1978, VII. t. 5.

¹⁴⁹⁷ BÓNA–SZABÓ 2002, Taf. 58. 2; MRT 6, 46. t. 8; MARE 1998, Pl. 6. 1–3.

¹⁴⁹⁸ Tarnaméra, D2/D3: TEJRAL 1988, 292; TEJRAL 2007, 92–96; B. TÓTH 2006, 91, 93.

¹⁴⁹⁹ DORNYAY 1936, 2. kép 1.

¹⁵⁰⁰ MASEK 2018a, fig. 20; MRT 8, 50. t. 8; MRT 6, 46. t. 9; CSEH 2004d, 54. kép 125; B. TÓTH 2006, 93.

¹⁵⁰¹ LOVÁSZ 2005, Taf. 33. 4; MASEK 2013, Abb. 6. 1; MASEK 2018d, 283. kép; MASEK 2021b.

A díszítőstílus a rákóczifalvi 3. horizontban már nem mutatható ki.

5. *díszítőstílus*. Több díszítőmotívum használata egymás alatti sávokban. (A teljes felületet fedő függőleges fényezéseket ebben az esetben sem soroltam a díszítőszávokhoz.) Függőleges vastag vonalakkal és hullámvonallal díszített a **212. tábla 2**, három besímitott sávval ellátott a **213. tábla 5**. Az alsó motívumsor utóbbi esetben is hullámvonal.

Párhuzamaikat a 4. stílusnál idézett körben találjuk. Osztott sávós díszítésű a jól keltezhető sírok közül például a tarnamériai és mezőkövesdi korszó nyaka, az egyik temesvári edény; murgai motívummal ellátott a körösladányi, két temesvári edény. A füzesgyarmati korszón köszönnek vissza a **213. tábla 5**. nyakán látható tagolás nélküli függőleges cikcakkvonalak és az alattuk húzódó hálómintás besímitás.

Ez a díszítőstílus a 2.-hoz hasonlóan a 3. horizontot is megérthette, de a díszítésrendszerek pontos párhuzamait nem találjuk a későbbi rákóczifalvi anyagban.

6. *díszítőstílus*. A fül besímitott díszítése a legtöbb fültörédeken megfigyelhető (**209. tábla 2**, **210. tábla 9**, **211. tábla 1**). Rajtuk hullám- és cikcakkvonalak láthatók. Párhuzamait a síranyagban az előző bekezdésekben valamint az 1. horizontnál idézett edényeken, Csongrád-Kenderföldeken, Tarnamérán, Beregszászon, a battonyai településen találjuk meg. A díszítéstípus a késő szarmata – hun kortól van jelen az alföldi anyagban és a klasszikus gepida kerámiahorizontban már alig figyelhető meg.¹⁵⁰²

A 2. horizontban a klasszikus murgai motívum (függőleges sávok közt függőleges hullám- vagy cikcakkvonal) egy esetben sem jelent meg biztosan, de az idézett párhuzamok motívumkincsének szerves elemét képezi. Feltételesem több rákóczifalvi eset köthető ide (**48. kép**). A 4. díszítőstílushoz tartozó **175. tábla 8**. edény a 2. horizontba tartozó nagy méretű korszó, vagy az 1. horizontba sorolható függőleges fényezésű hombár töredéke is lehet. Utóbbi típuson hasonló díszítés a hason biztosan kimutatható (**34. tábla 7**). A **265. tábla 6**. edényváll az 1. horizontra jellemző 3. díszítőstílushoz sorolható, az edény kisebb és vonalvezetése is eltér a 2. horizont anyagától. A díszítőmotívum azonban a pusztulási horizont korszóinak nyakán nem tűnik fel, ezért besorolását bizonytalanoknak tartom, a szomszédos gödör anyagával együtt (**265. tábla 5–8**). A **286. tábla 3**. kérdéses korú edényváll az előzőhöz hasonlóan a keleti iparos rész területéről származik. Ezen nem murgai motívum, hanem

egy, csak a 2. horizont korszóin feltűnő motívumkombináció tűnik fel (5. díszítőstílus, függőleges sávok alatt cikcakkvonal), de az épület anyaga az 1. horizontba sorolható (**213. kép**). Az 1–2. horizonthoz tartozhat a **207. tábla 3**. nyaktörredék, amely a 3. horizonthoz-, és a **248. tábla 2**., amely a 4. horizonthoz tartozó kontextusból származik. Szintén murgai jellegű motívumokkal díszítettek.

Az előzőektől eltérően a **193. tábla 6**. korszó vagy palack nyaktörredéke vízszintesen kialakított cikcakkvonalakkal díszített a fényezett sávok közt. E motívum használata miatt valószínűbb, hogy a 3. horizonthoz tartozott, s ugyanez vehető fel a párhuzam nélküli **164. tábla 1**. edényről.

A 2. horizontban a finomkerámiából készült korszók formavilága leegyszerűsödik, és a szűk szájú nyakpárnás korszókra szűkül. Díszítésük a gyakran használt több díszítőszávot tekintve gazdagodik, miközben a motívumkincs leegyszerűsödik, és a késő szarmata kori motívumgazdaság eltűnik. A forma és a díszítés egyaránt levezethető az 1. horizont anyagából, a változások az interregionális hun kori díszítőstílushoz igazodnak. Az edények keltezése a párhuzamok alapján a D1/D2-D2/D3 periódusok közé tehető.

3. településhorizont

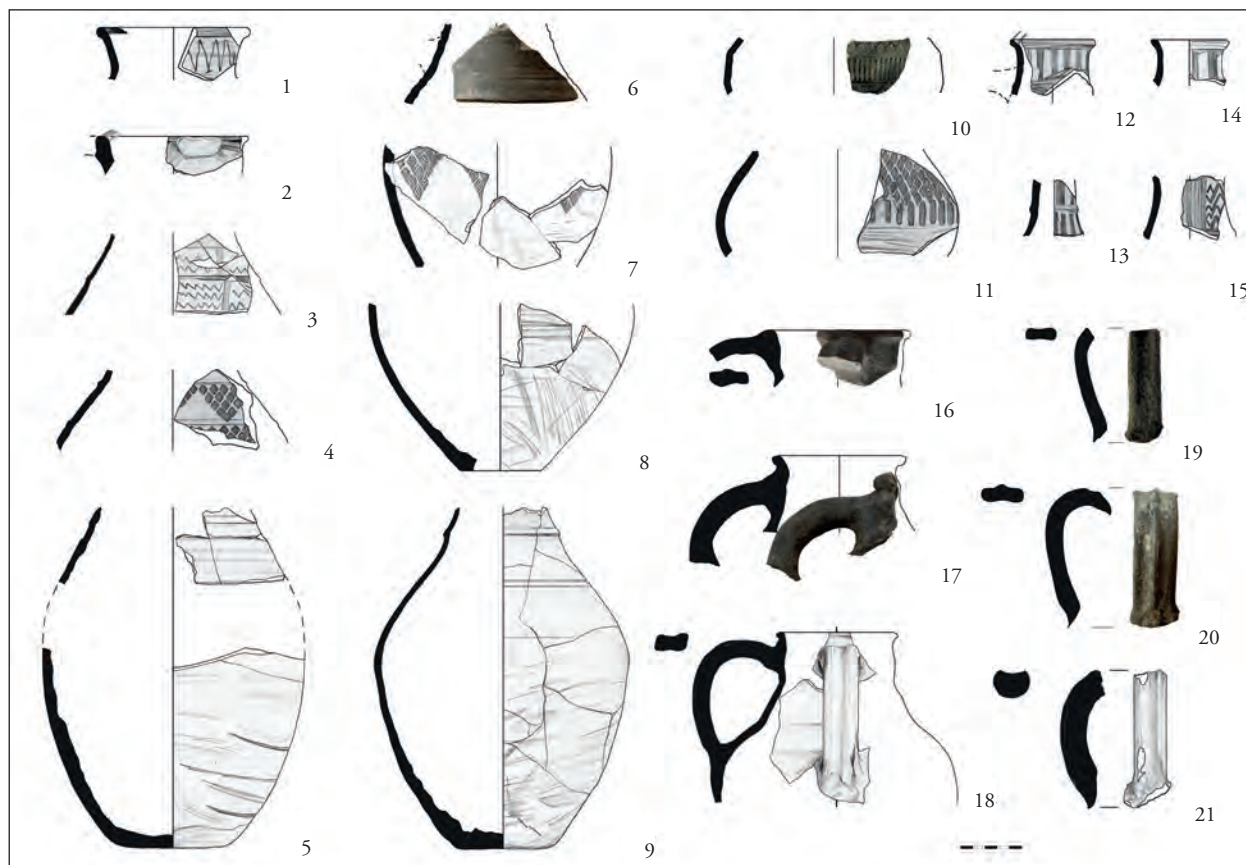
Formai tipológia

A horizontban a korszók az 1. és a 3. technológiai csoportra jellemzőek (**98. kép**).

1. *típus*. 1. technológiai csoport. Finomkerámiából készült nagy méretű, ovális vagy gömbölyded alakú korszók (**98. kép 1–9**). A korszóperemek szélesek, enyhén kihajlóak, párnás nyakúak: a kialakítás szarmata és hun kori hagyományokat követ (**248. tábla 1**). Formailag a korábbi alföldi edénytípusokat folytatják. A technológia degradációjának is köszönhetően a korszók hasa ritkán őrzi a kónikus, tojásdad formát, inkább erősebben öblösödő. Talpperem nélküliek.

A 3. horizontban a korongolt felületkezelések eltűnésével ismét feltűnik a korszók teljes felületének fényezése, hasonlóan az ekkor kialakuló felfényezett kis méretű díszkerámiához. Erre példa az erősen, ferdén több irányban fényezett **12. tábla 6**. nagy méretű korszóalj. Ez az objektum (5/61.) az 5. lelőhely leggazdagabb gepida kori objektuma, igaz, szarmata objektumok anyagával keveredett. Benne pecsételt dísz nem fordul elő. Ritka díszű besímitott töredékei, egy nagy méretű bikónikus edény hastörredéke, széles szájú, tagolt vállú fazekai megengedik a leletanyag korai keltezését a 3. horizonton belül (**11–12. tábla**). A korszóalj legjobb analógiája egy kishomoki korszó, amelynek hasán erős eldolgazásnyomok láthatók, és jóval szélesebb talppal rendelkezik. A kishomoki tölcseres szájú, nyakpárnás kialakítású

¹⁵⁰² Kivételek: CSEH 1995a, 5. kép 7: egy keskeny többszörös cikcakkvonal Szelevény-Sárga-partoldalról, amelynek legjobb párhuzama a beregszászi korszó füle; valamint B. TÓTH 2006, Taf. 6. 13; LÁZÁRESCU 2009, Pl. XXXVI. 7.

98. kép 1–3. technológiai csoport, 3. horizont. Korsók: 1. típus: 1–9, 2. típus: 10–11, 3. típus: 12–15; 4. típus: 16–18

és mélyen hasasodó, azaz erősen őrzi a hun kori formai hagyományokat.¹⁵⁰³ Szintén gyengén fényezett a **238. tábla 3.** enyhén soványított, ovális testű korsótöredék. Az objektum anyagában a 2. és 3. horizont anyaga keveredik.

A nagy méretű korsók fényezése a gepida korban ugyanakkor visszaszorul: a 3. horizontban már fényezett és fényezetlen változatban is készültek. Az 5/186. kútból négy gepida kori korsó töredékei származnak, mind ovális alakú nagy korsókhöz tartozott.¹⁵⁰⁴ Két díszítetlen korsó hasán (**27. tábla 1–2**) a felületkezelés a szemcsés korsók eldolgására emlékeztet, és átmenetet alkotnak a két technikai típus közt.

A harmadik besímított díszű (**26. tábla 15**). A negyedik tojásdad hasú, pecsételt díszítéssel ellátott, fényezetlen (**27. tábla 3**). Hasonló edények a sírkerámiában is igen ritkák, de fényezetlen pecsételt díszű korsót ismerünk a hódmezővásárhely-kishomoki temetőből. Ez formailag is jó párhuzama az idézett edényeknek, ugyanakkor szűk, magas

nyaka valószínűleg nem általánosítható a rákóczi falvi példányokra.¹⁵⁰⁵ Az egységes formavilág valószínűsíti az edények azonos horizonthoz tartozását, annak ellenére, hogy a kút hosszabb használati idejével is számolhatunk. Ennek tükrében a pecsételt és a besímított díszű nagy méretű korsók egyszerre is jelen lehettek a kerámiaanyagban. Ez a gepida kerámiafejlődés eddig megfogalmazott fő jellegetességei alapján az 5. és 6. század fordulójára, a 6. század elejére keltezhető. Az értékelést a kishomoki 83. és 105. sír korsóinak keltezése is alátámasztja.

Az 1. formai típusra a korongolt tagolások, besímított és bepecsételt díszítések is jellemzőek. A fényezett és besímított díszű nagy méretű korsók a közölt leletanyag alapján valószínűleg a 6. század eleje után kivesztek az alföldi kerámiaanyagból. Az ovális testű korsók díszítetlen változatai ritkák,¹⁵⁰⁶ de a pecsételt példányokkal együtt esetleg a 6. század későbbi évtizedeiben is használatban maradhettek.

2. típus. 1. technológiai csoport. Pecsételt kerámián megjelenő új formai hagyományok a horizont anyagában (**98. kép 10–11**). Csak a fényezett finomkerámiára

¹⁵⁰³ BÓNA–NAGY 2002b, 132, Taf. 25. 105. 20; 84. 5.

¹⁵⁰⁴ A kutat részben munkagéppel bontották, így nem kizárható, hogy a kisebb töredékek is behullott kútedényekből származnak, és nem a feltöltődés hulladékát képviselik. Az edények fényezése tafonómiai folyamatok következményében is lekophatott a vizes közegben.

¹⁵⁰⁵ BÓNA–NAGY 2002b, 129, 132; Taf. 22. 83. 1; 84. 4.

¹⁵⁰⁶ B. TÓTH 2006, 92.

jellemzőek, minőségük és díszítéseik a gepida díszkerámia körébe sorolják őket. Gömbölyded testű, pecsételt díszű a **166. tábla 6.** A pecsétlőmotívumoknál részletesen elemzett díszítésrendszerének legjobb párhuzama egy eperjesi edényen található.¹⁵⁰⁷ Hasonló gömbölyded, hasas, pecsételt gepida kori korsót csak Szlovéniából idézhetünk. A vranjei korsón szintén többféle pecsétlőmintát használtak vízszintes sorokba rendezve.¹⁵⁰⁸ Valószínűleg szintén korsó része volt a **231. tábla 5.** pecsételt, öves taggal ellátott edény, amelynek pontos párhuzama nincsen. Ezen az edényen is rombusz és téglalap alakú pecsétlőminták kombinálódnak.

3. típus. 1. technológiai csoport. Szűk szájú edénytöredékek (**98. kép 12–15**). Két hasonló kialakítású, szűk szájú peremtöredék nyakból induló füllel ellátott, besímított vagy bepecsételt díszű edényhez tartozhatott (**33. tábla 1, 206. tábla 5**). Utóbbi esetleg besímított palack szája is lehet, egy kis méretű nyaktöredékhez hasonlóan (**190. tábla 7**). A három edény egyaránt függőleges vonalköteggel díszített. Tölcselesen kihajló peremű párhuzamuk a szentes-gyógy-szertári kis méretű gepida korsó.¹⁵⁰⁹ A **190. tábla 7.** nyaktöredékhez távolabbi párhuzamot alkot egy szélesebb, de hasonló díszítéssel ellátott, tiszafüredi nyaktöredék.¹⁵¹⁰

A **33. tábla 1.** vízszintesen kihajló és ferdén levágott peremkiképzés az egész gepida díszkerámiaanyagban nagyon ritkának tűnik. Hasonló pereme van pl. a szőregi kiöntőcsöves korsónak, mely az esetleges formai-kronológiai jelentőségre enged következtetni.¹⁵¹¹ Egy további töredék (**193. tábla 6**) korszaka és vonalvezetése bizonytalan, de a díszítéstílus alapján a gepida kori 1. vagy 3. korszótipusba tartozhat.

A 2–3. típusba sorolt edénytöredékek több edényformához is tartozhattak, amely a töredékes anyagban nem különíthető el. Ezek az edények részben a murgai típusú korsók derivációi; részben pedig új, nyugati (germán) vagy déli (kora bizánci) területekkel ápolit kapcsolatok bizonyítékai lehetnek. Utóbbi körbe tartoznak az önállóan tárgyalt kiöntőcsöves korsók is.

4. típus. 3. technológiai csoport. Szemcsés anyagú, eldolgzott felületű, széles szájú, nyakpárnás korsók (**98. kép 16–18**). Viszonylag ritkák. A korsók közé kevés aljtöredéket soroltam; valószínűleg nem választhatók el jól a fazekaktól.

Legnagyobb számban a fültöredékek vannak, amely szintén arra utal, hogy a töredékek meghatározása nehézkes.

A horizont szemcsés korsóit hasonló kialakítás és méret-tartomány jellemzi, mint a szarmata és hun kori előzményeket (**40. tábla 6, 103. tábla 6, 165. tábla 2, 214. tábla 8, esetleg 233. tábla 1**). A kevés rekonstruálható forma ovális testű, tömzsi, erősen hasasodó. A nyakpárnák sekélyek, szélesek, kialakításuk a belső edényfalon is jól érzékelhető.

A szemcsés korsókon peremből és nyakból induló fülek egyaránt megfigyelhetők: ez talán a késő római és a kora 5. századi szemcsés kerámia formai hagyományainak folytatását is jelenti, mindenesetre a nyakból induló fülű nyakpárnás korsók hun kori tradíciója felbomlóban van. A fülek gömbölyded ívelésű, húzott szalagfülek, jellemzően enyhe árkolással ellátva, de megjelennek köztük vaskos, durva példányok is. A szarmata eredetű hurkafülek eltűnnek. A korábbi rögzült hagyományoktól eltérően nem vízszintesen, hanem erősen felfelé ívelve, vagy „lecsapottan” indulnak. Néhány erősen gerincelt, ill. többszörösen tagolt egyedi fül korszaka bizonytalan (**229. tábla 6, 283. tábla 10**).

Az edények közeli párhuzama az egyik mezőkereszteszi sírkerámia. Tömzsi, gömbölyded alakja mellett a technológiai kivitele is megegyezik a 3. horizont anyagával.¹⁵¹² Csurogról, Eperjesről és Szarvasról további szemcsés korsótöredékeket ismerünk, amelyek formai részletei a rákóczi-falvi és mezőkereszteszi edényekkel megegyezők.¹⁵¹³ Utóbbi két lelőhelyen a fülkialakítások közt durva hurkafüllel, és hatszögűre síkozott megoldással is találkozunk.¹⁵¹⁴ A B. Tóth Ágnes által közölt többi telepénnyel ill. a Cseh János által közölt szelevény-Schweiger-tanyai anyagból csak kisebb-, vagy egyéb, ritka formai típusú edényekhez tartozó töredékek állnak rendelkezésre („kancsók”, „tejesköcsögök”).¹⁵¹⁵

A széles szájú, nyakpárnás szemcsés korsók kialakulása a korábbi finomkerámia-típusokból mehetett végbe.¹⁵¹⁶ Az igények és a technika változása gömbölydedebb formákat eredményezett, párhuzamosan a térség kerámiájában megfigyelhető általános folyamatokkal. A 2. horizont szemcsés korsóinak hatása nem zárható ki, de nem is igazolható egyértelműen. A kis méretű szemcsés bögrék formai hagyománya a 3. horizontban nem folytatódik tovább. B. Tóth Ágnes a szemcsés korsókat leghamarabb az 5/6. század for-

¹⁵⁰⁷ B. TÓTH 2006, 80, Taf. 3. 1.

¹⁵⁰⁸ CSEH 1993b, 6. kép; KNIFIC 1994, Pl. 1. 1.

¹⁵⁰⁹ NAGY 2005d, Taf. 35. 1. 2.

¹⁵¹⁰ B. TÓTH 2006, 92, Taf. 6. 6. A hozzá idézett párhuzamok közül az egyik egy szőregi sírdény, amely újraközlése alapján (NAGY 2005e, Taf. 47. XXVIII. 1) díszítetlen, de formailag ugyanebbe a körbe tartozik. A békéscsabai korsó (CSALLÁNY 1961, Taf. CXCI. 14) a tiszafüredinek jó párhuzama, de a rákóczi-falvi anyaghoz közvetlenül nem köthető.

¹⁵¹¹ NAGY 2005e, Taf. 51. 23.

¹⁵¹² SIMONYI 2005, Taf. 29. 26, 85. 4.

¹⁵¹³ TRIFUNOVIĆ-PAŠIĆ 2003, fig. 15. 6; B. TÓTH 2006, 113, Taf. 21. 1, 7, 8; 29. 7.

¹⁵¹⁴ B. TÓTH 2006, 113, Taf. 21. 4, 14.

¹⁵¹⁵ CSEH 2004d, 81, 48. kép 71–72, 49. 78. A malomfalvi közlésből a korsók anyaga nem állapítható meg, a jellemző formák az alföldi anyaghoz hasonlóak: HOREDT 1979, Abb. 46. 1, 2, 49. 11, 51. 27, 62.

¹⁵¹⁶ B. TÓTH 2006, 113–114.

dulójára keltezte. Kis számuk Rákóczifalván támogathatja a viszonylag kései keltezést, ugyanakkor a mezőkeresztesi sírcsoport alapján az 5. század végétől induló használatuk is felvethető.

Díszítés

A finomkerámiából készült, 1–3. formai típusba sorolt korsók díszítése változatos. A 4. korszótípusba sorolt szemcsés korsók díszítetlenek.

Korongolt tagolások. Az 1. korszótípus ovális testű edényeinek fényezetlen változatai díszítetlenek is lehetnek. Rajtuk mindössze sekély bordákkal kialakított tagolások tűnnek fel. Ezeket az „elfolyt szélű” bordákat közvetlen felhúzás után alakíthatták ki a korongon (**27. tábla 1–2**). Ilyen tagolás jelenik meg egy nagy méretű besimított korsóvállon (**26. tábla 15**), valamint az anyag egyetlen, több sávban bepecsételt díszű nagy méretű korsóvállán is (**217. tábla 8**).

Besimított díszítés. A 3. horizont fényezett korsóin folytatódik a besimított díszítés alkalmazása, de a késő szarmata- és hun kori eredetű, besimított díszítőstílusok nagy része már nem mutatható ki. A korsók nyakának és vállának függőleges fényezése, teljes felületet fedő egy motívumsávból álló besimított díszítése, és a vállon kialakított önálló díszítőszávok használata eltűnik; a fül besimított díszítése alig mutatható ki (1–2. horizont: 1, 3, 4, 6. besimított díszítőstílusok).

A perem besimított díszítése (2. díszítőstílus) esetleg ebben az időszakban is folytatódhat a tölcéses szájú korsókon (1. korszótípus, **255. tábla 5**), de a magas cikcakkvonal pontos párhuzamai jellemzően korábbi évtizedekre utalnak (ld. az 1–2. horizont elemzéseit, elsősorban a békésszentandrásai és battonyai párhuzamokat).

Szintén kimutatható a nyak és váll több díszítőszávban való besimított díszítése (5. díszítőstílus), amely a kisebb díszedények stílusával párhuzamosságot mutat. Egy nagy méretű, valószínűleg ovális testű korsón legalább két díszítőszávot alkalmaztak (**26. tábla 15**). A két sáv motívuma azonos, murgai jellegű motívum: függőleges tagolásokkal elválasztott többes, vízszintesen elrendezett cikcakkvonalak. A motívum a 2. horizont korsóin nem jelenik meg, ugyanakkor az 1. horizontban már felbukkant a lelőhelyen és a gepida kori kis méretű díszedényeken is elterjedt. Ugyanez a díszítőmotívum tűnik fel a szűk nyakú **193. tábla 6.** korsó vagy palack nyaktörékén is, amelynek valószínűleg válla is díszített volt. A díszítőmotívum a **164. tábla 1.** nagy méretű díszedényen is látható a perem alatti díszítőszávban; az edény keltezése a 2–3. horizonton belül szintén kérdéses.

Az 5. díszítőstílust alkalmazták a 3. korszótípushoz sorolt korsó- vagy palacknyakon is (**190. tábla 7**), két sorban ugyanazt a függőleges sávokból álló besimított motívumot

használva. Ez a dísz jelenik meg a 3. korszótípus szűk nyakú edényeinek pereme alatt. Ez alapvetően hun kori hagyományok folytatását jelenti az új edényformákon is, ugyanakkor az edények teste már bepecsételt díszű is lehetett.

A fényezett, besimított díszű nagy méretű korsók a közzölt leletanyag alapján a 6. század eleje után alig mutathatók ki az alföldi kerámiaanyagban. A több sávban elhelyezett besimított dísz a 3. horizontban ritka, hiszen az edénytípus már csaknem kiszorult a leletanyagból (ld. még a 2. horizontnál). A rákóczifalvi edények legközelebbi analógiája a már többször idézett füzesgyarmati korsó. A sűrűn besimított díszű szórvány edény elsősorban a rákóczifalvi 2. és 3. horizont párhuzamai alapján keltezhető a késő 5. századra vagy az 5/6. század fordulójára.¹⁵¹⁷ Az 5. díszítőstílushoz tartozó díszítésmód Malomfalván is feltűnik, különböző vonalvezetésű korsókon.¹⁵¹⁸

Bepecsételt díszítés. Az 1. formai típusba sorolt, fényezetlen edényen alkalmazták a pecsételt díszítést a **27. tábla 3.** korsóhason, valamint a **217. tábla 8.** nagy méretű korsóvállon. Az ék alakú motívumba rendezett pecsételt díszítés jellemzően a körte alakú edényeken jelenik meg, a két korsó jó párhuzamokkal nem rendelkezik. Egyedül a formai elemzésnél idézett kishomoki 83. sír korsója említhető analógiaként, melyen gyenge kivitelű, geometrikus mintába rendezett pecsételés látható.

A 2. formai típusba sorolt **166. tábla 6.** gömbölyded korsó díszítésének legközelebbi párhuzamait a nagy méretű, fogazott díszű, lekerekített sarkú téglalap alakú pecsétlők párhuzamai jelentik (**89. kép b. 2; 91. kép, 15. motívum**). A **231. tábla 5.** öves taggal ellátott, szoros formai párhuzam nélküli pecsételt korsó(?) díszítése az 1. bepecsételt díszítésrendszer rákóczifalvi–szarvasi elterjedésű csoportjához tartozik (**90. kép**). (A pecsétlőminták és díszítőmotívumok további összefüggéseit ld. a kis méretű díszedényeknél.)

4. településhorizont

Formai tipológia

A soványítatlan finomkerámiából készült edények a 4. településhorizontra eltűnnek. Egyetlen kivétel van, amely valószínűleg nem helyi áru lehetett (**99. kép**).

1. típus. 1. technológiai csoport. A 8A/360/438. épületből származó **202. tábla 4.** (**99. kép 1**) az egyetlen

¹⁵¹⁷ MRT 6, 97, 5/106. lh. 46. t. 9; BÓNA 1993a, 170. 73, 238. A korsó fenyőfa-motívumának párhuzama Szarvasról: B. TÓTH 2006, 92, Taf. 6. 15.

¹⁵¹⁸ HOREDT 1979, Abb. 51. 6 (a leletegyüttesben kiöntőcsővel), 52. 27, 66. 10.

99. kép 2–3. technológiai csoport, 4. horizont. Korsók: 1. típus: 1, 2. típus: 2–15

soványítatlan finomkerámiából készült korsó, amely a 4. horizontban kimutatható. A korsó minősége és formavilága a helyi gepida kori árutól eltér. Jól őrzi az 5. században kialakult, párnás nyakú, mélyen hasasodó formát, amelynek ilyen tiszta kivitele natúr felületű, fényezetlen kerámián az Alföldön egyik időszakra sem jellemző. A korsó minősége olyannyira elüt az objektum nagy mennyiségű anyagától, hogy benne idegen – déli? – áru sejtethető. Egyetlen párhuzamát Magyarországról Kölkedről, kora avar kori kontextusból ismerem (ld. még a késő antik balkáni–bizánci árunál).¹⁵¹⁹

2. típus. 3. technológiai csoport. A 4. horizont korongolt házikerámiából készült korsóinak technológiája lehangyatlott: az erősen soványított edények égetése világos-, sárgás- vagy vörösbarna foltos lesz (99. kép 2–15). A peremek enyhén tölcseáras vagy hengeresek (162. tábla 5, 191. tábla 3, 207. tábla 11, esetleg 258. tábla 2, 279. tábla 2). Viszonylag szűk szájuak, ovális testűek, erősen megnyúlt nyakrészekkel (162. tábla 5, 258. tábla 6, 266.

tábla 2). A talpak a fazekakhoz hasonlóan kiszélesednek, az edények hordóhasú, „tottos” alakja az avar kori formavilágra emlékeztet.

A 194. tábla 5. esetében magasan húzódo erős hastörés figyelhető meg (fülézése bizonytalan). Egy nagy méretű korsóváll erősen megnyúlt nyakrésze a fazekak egy részéhez hasonlóan jellegzetesen árkolt felületű (194. tábla 4). A 202. tábla 3. szűk nyakú és öblös, kónikus vállú, erősen megvastagodó falú korsótöredék enyhe, homokos soványítású, nyakán hanyag, sekély, lendületes hullámvonalkötegekkel (esetleg azonos edény része, mint a 165. tábla 4. töredék). Kiváló égetésminősége, éles belső korongolásnyomai és formai jegyei is elütnek a helyi anyagtól. Igen nagy méretű edényhez tartozhatott. Minősége és egyedi formai jegyei alapján is idegen árunak tartható az ugyanabból az objektumból származó 202. tábla 4. korsóval együtt (1. típus).

A fülek az előző horizont anyagának egy részéhez hasonlóan vastagok, széles árkolással tagoltak; emellett gerincelt, vagy négyszögletes, esetleg durva hurkafül is megjelenhet köztük (202. tábla 1–2, 274. tábla 8). Nyakból és premből

¹⁵¹⁹ HAJNAL 2013, 14. kép IB/m1.

is indulhatnak, a 3. horizonthoz hasonlóan. A fülek rátapasztása gyenge minőségű, az edényfelületről könnyen leválnak.

Az edények valószínűleg a 3. horizont szemcsés korszóiból átalakult, leromlott formákat mutatnak, de a **202. tábla 3–4.** edények alapján friss, idegen hatás is érthette őket. Összességében a kiforrott formavilágnál az esetlegesség sokkal jobban jellemzi őket. Párhuzamaikat az alföldi anyagból egyelőre nem ismerem. A 4. horizont bikónikus és gömbtestű edényeinek fejlődéséhez hasonlóan, a korszók használata megérthette az avar kor első évtizedeit. Ezt az a mezőbándi korszó is megerősíti, amely edényeink legközelebbi formai párhuzamát alkotja.¹⁵²⁰

Díszítés

A korszók díszítése a 4. kerámiahorizontban bekarcolt hullámvonalakötegekből áll, amely a 2. formai típuson jelentkezik. A díszítés megjelenhet a peremen (**193. tábla 8, 207. tábla 11**), illetve a vállon és a hason (**162. tábla 5, 202. tábla 3, 274. tábla 7**, esetleg **249. tábla 1**). Jellegzetes technológiai részlet, hogy a bekarcolt díszeket a korszók fülezése előtt alakították ki. A bekarcolások a gyengén rátapasztott fülek mögött megszakítás nélkül folytatódnak, és olykor a fültapadási felületen is kivehető negatívban (**274. tábla 7**). A mélyen lehúzó hullámvonal-kötegek a 4. horizont fazekain is megjelennek. Egy esetben a fazekak befésült díszéhez hasonló vonalkötegek tűnnek fel a váll- és hasrészen (**258. tábla 6**). Ezt szintén a fülezés előtt alakították ki, korong használata közben. Hasonló megoldás látszik egy eperjes-csikós-táblai válltöredéken is.¹⁵²¹ Előfordul a fül bekarcolt hullámvonalakötegekkel való díszítése is, amelyet feltételesen ugyanehhez a horizonthoz soroltam (**213. tábla 2**).

A szemcsés korszók díszítése a gepida kerámiára nem jellemző. Kivételek: egy tölcésesen kihajló malomfalvi edényperem esetleg hasonló korszóhoz tartozhatott.¹⁵²² Egy magyarcsanád-bökényi korszó teste bekarcolt hullámvonalakkal díszített. Ez a murgai párnás nyakú, mélyen hasasodó korszóforma 5. századi utánérzésének tűnik, erősen soványított minősége sem hasonlít a 4. horizont anyagához. Az irodalomban 6. és kora 7. századi keltezés is előfordul.¹⁵²³ Biztosabban keltezhető az 5. századra az ongai település bekarcolt díszű korszótöredékei.¹⁵²⁴ Rákóczi falván a bekarcolt díszű korszók egyértel-

műen korábbi együttesekben nem jelentkeznek, ugyan felmerülhet, hogy már a 3. horizont második fázisában is elkezdődhetett használatuk (pl. **162. tábla 5**). A legkésőbbi leletegyüttesekben jelen vannak (**274. tábla 7**).

Kiöntőcsöves korszók

3. település-horizont

Csak az 1. technológiai csoportra jellemzőek. A lelőhelyről négy kiöntőcsöves korszótöredék származik, három pecsételt díszű (**7. tábla 2, 164. tábla 3, 263. tábla 4**), és egy ép, fényezett kiöntőcső (**223. tábla 6**). Az edényforma vagy a díszítésrendszer egyik esetben sem rekonstruálható (**100. kép**, ld. még a körte alakú edények díszítésénél). Mind a négy edény soványítatlan anyagból készült. A **7. tábla 2.** közepészürke színű, a **223. tábla 6.** kiöntőcső sötét szürkésbarna, a másik két edény feketére fényezett.

A **7. tábla 2.** és **164. tábla 3.** töredékek különböző téglalap alakú pecsétlőmintákkal díszítettek. A **7. tábla 2.** mintája a lelőhelyen gyakori (**91. kép, 12. motívum**), amely a békésszentandrás kiöntőcsöves korszóhoz hasonló, de vele nem pontosan egyező. Az edények egyedi díszítéssűiek voltak: a békésszentandrás korszón a kiöntő mellett rombusz alakú motívumok sorakoznak (**90. kép**), míg a rákóczi falvi edényen a téglalap alakú motívumsor már a kiöntő mellett indul.

A **164. tábla 3.** töredékén a minták a lelőhelyen egyedi, és ferdén pecsételték őket a kiöntő alá. A kissé szabálytalan elrendezés a 2. díszítésrendszer – vízszintesen bepecsételt motívumsorok – alkalmazására utal. A ritka pecsétlőminta szőregi és kishomoki párhuzamait szintén 2. díszítésrendszerű edényeken alkalmazták (**89. kép b. 3**). Közülük a szőregi szintén kiöntőcsöves, bikónikus korszó volt.¹⁵²⁵

A **263. tábla 4.** korszónak szintén az idézett szőregi edény a legjobb párhuzama. Ez az egyetlen bikónikus testű kiöntőcsöves korszó, amelyet a Tisza-vidékről ismerünk. Vonalvezetése és díszítésrendszere is közel áll a 8/352. épületből előkerült edényhez. Mindkettőnek magas, ferde, fényezett nyaka volt, amelyet sekély borda választ el a pecsételéssel díszített kónikus vállrésztől.

A **223. tábla 6.** kiöntőcső kialakítása gömbölyded edényformára, ívelt vállra és közvetlen a nyakból induló kiöntőre utal. Körte alakú testtel rendelkezett a törökszentmiklósi pecsételt korszó is.¹⁵²⁶

¹⁵²⁰ KOVÁCS 1913, 8. kép 5, 32. kép 4. 38. sír, jól keltezhető kísérőleletek nélkül. Szélesen árkolt szalagfüle is megtalálható Rákóczi falván.

¹⁵²¹ B. TÓTH 2006, 113, Taf. 21. 11, 29. 15.

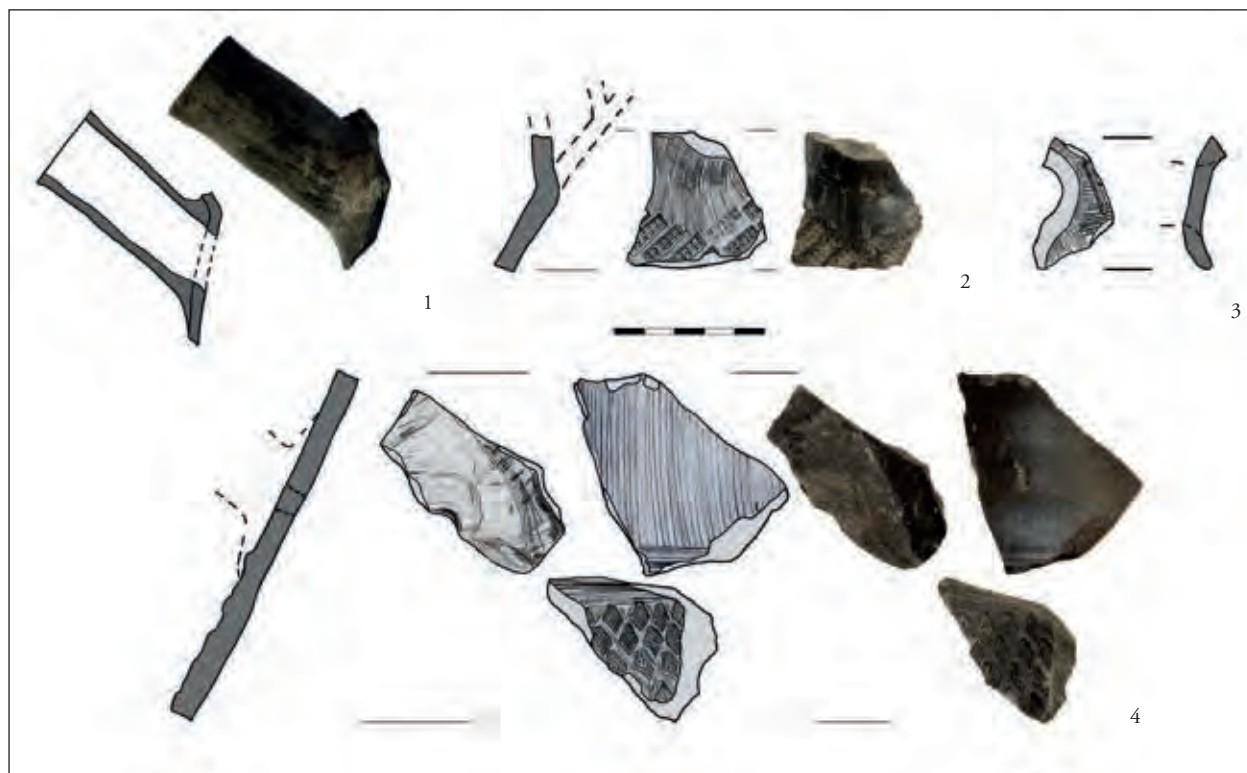
¹⁵²² HORED T 1979, Abb. 44. 2, 62. 10.

¹⁵²³ NAGY 2005c, Taf. 26. 8, 78. 5; VIDA 1999, 95; BALOGH 2013, 73.

¹⁵²⁴ Soós 2014a, 193, VIII. t. 2, IX. 3.

¹⁵²⁵ BÓNA 1974, 33. kép; GEPIDÁK 1999, Kat. 167; NAGY 2005e, Taf. 51. 23. 11; 99.

¹⁵²⁶ CSEH 1990b, 6. kép 1.

100. kép 1. technológiai csoport, 3. horizont. A rákóczfalvi település kiöntőcsöves korsótöredékei

A Tisza-vidéki gepida kori anyagban kevés kiöntőcsöves korsót tartunk számon. Az erdélyi szállásterületen sűrűbben jelentkeznek, legnagyobb arányban Malomfalván.¹⁵²⁷ A Közép-Tisza-vidékről ép edény a békésszentandrásai, nagyobb edényrész a törökszentmiklósi. Továbbiak ismertek a kengyeli holtág körül feltárt településekről, jelenlegi számuk öt töredék.¹⁵²⁸ Közülük a Baghymajor, Kengyelpart I. lelőhely egyik épületéből (IV. szelvény, A objektum) két csőtöredék is származik.¹⁵²⁹

A rákóczfalvi anyagban a nagy mennyiségű díszkerámia és pecsételt kerámatöredék ellenére a korsótípus szintén ritka. Minden edény egyedi, és köztük gömbölyded és bikónikus formákkal egyaránt számolhatunk. A kiöntőcsöves töredékeket tartalmazó leletegyüttesek mindegyike a „klaszszikus” 3. gepida horizonthoz tartozik, de a 8A/34. épület nagy méretű besimított díszkerámiákkal is szolgált (164. tábla 1–6). Használatuk vagy nagyon rövid időre szorított a Tisza-vidéken, vagy inkább nagyon kis számban terjedt el egy hosszabb időszakon keresztül.

A kiöntőcsöves korsók pontos eredetkérdése bizonytalan. Az antik előzmények további kutatásának során mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a dunántúli leletanyagban a korsók a tiszántúlnál is jóval ritkábbak, és hogy a Drávától és a Dunától délre a Cseh János által felgyűjtött edények nem Dél-Pannoniából, hanem Moesia Superior és Dacia Mediterranea területéről származnak. Közülük kettő is pecsételt, így inkább kortársai, mint előzményei lehetnek a kárpát-medencei anyagnak.¹⁵³⁰

Az avar korban a kiöntőcsöves korsók különböző minőségekben jelennek meg a Kárpát-medencében: a gyorskorongolt pecsételt kerámiában, a szürke kerámia két alcsoportjában, balkáni-bizánci áruban, valamint a lassúkorongolt anyagban.¹⁵³¹ Leginkább a soványítatlan szürke kerámiából készültek terjedtek el, amelyek az Alföldön is nagyobb számban mutathatók ki.¹⁵³² Az avar kori kiöntőcsöves korsók egy csoportja formailag igen közel áll a gepida és a langobard edények egy részéhez, és azokhoz a sárgászöld példányokhoz, amelyek balkáni-bizánci határsú, helyi avar kori műhelyek termékei lehetnek.¹⁵³³ Ezért

¹⁵²⁷ HORED T 1979, 128–130; teljes kataszter és irodalom: CSEH 2015a; korábbi elterjedési térkép: CSEH 1990a, XXIV. térkép; CSEH 1990b, 15. kép.

¹⁵²⁸ CSEH 2015a, 4. kép.

¹⁵²⁹ CSEH 2015a, 59, Kat. 4–5, 1. kép 5–6, 2. kép 4.

¹⁵³⁰ CSEH 2015a, 5. kép.

¹⁵³¹ VIDA 1999, IA/g, IB1/h, IB2/11-2, IF/i, IIA/f edénytípusok.

¹⁵³² VIDA 1999, Abb. 10.

¹⁵³³ VIDA 1999, 103–106, IF/i (Kat. Nr. 376–378).

valószínűsíthető, hogy az avar kori átvételben valamilyen, közelebről meg nem határozott helyi késő antik vagy germán közvetítés is szerepet játszott.¹⁵³⁴

A besimított díszítésű szentendrei langobard korsót Vida Tivadar későantik jellegű edénynek tartotta,¹⁵³⁵ míg Bóna István feltételezte, hogy a langobard területen a kiöntőcsöves korsók gepida hatásra jelentek meg.¹⁵³⁶ A Tisza-vidéki gepida kori anyag jellegét ebből a szempontból is érdemes megvizsgálnunk. A rákóczi falvi gepida kori edények helyi hagyományokon alapuló Tisza-vidéki készítéséhez a díszítések alapján nem férhet kétség. Közülük a **223. tábla 6.** ívelt vállú edény vonalvezetése emlékeztet legjobban a késő antik hagyományokra rövid, enyhén kihajló szájrésszel, gömbölyded vállból induló kiöntőcsövével. A másik három edény a békésszentendrasihoz hasonló nyúlánkabb testű korsóhoz, vagy a szőregihez hasonló bikónikus formájú edényekhez, azaz helyi formaváltozatokhoz tartozhatott. A békésszentandrasi és szentendrei edények nyúlánk vonalvezetését Vida antik hatásként értékelte, ugyanakkor kónikus, enyhén konkáv ívű válluk az általa idézett antik jellegű edények kialakításától viszonylag távol áll.

A gepida kori anyag egy részére (pl. Törökszentmiklós), valamint az avar kori antik jellegű balkáni–bizánci és kárpát-medencei árura is jellemzőnek tűnik a gömbölyded vállból induló kiöntő, valamint a viszonylag hosszú és egyenes, esetleg kissé ívelt oldalú kiöntőcsövek használata, amelyek a peremrészről messzire kinyúlnak. Az avar kori edények jellemzőbben rövidebb, tölcselesen kiszélesedő és erősen kifejezett peremekkel ellátott kiöntőkkel rendelkeznek, amelyek inkább felfelé állnak, az edényperemhez szorosabban illeszkednek, esetleg a perem fölé is érnek. Ebben a relációban a germán kori anyag, köztük a rákóczi falvi és törökszentmiklói gömbtestű korsók, a kajdaci edény,¹⁵³⁷ a békésszentandrasi és a szentendrei korsók összességében jobban emlékeztetnek az antik hagyományokra, mint az avar kori edények jelentős része. A langobard anyagból a kápolnásnyéki követ más formai hagyományt, amely inkább az avar kori szürke edények öblösebb és tömzsibb csoportját idézi.¹⁵³⁸ A tiszántúli anyagból egy kengyeli töredék és a fotó alapján a pécskai kiöntőcsöves korsó¹⁵³⁹ is emlékeztet a rövid, tölcselesen szélesedő avar kori

kiöntőmegoldásokra, Malomfalván pedig számos különböző megoldással találkozunk. Az avar kori edényformák kialakulásának folyamata tehát jól vizsgálható a Kárpát-medencei germán kori anyag formai részletei segítségével.

Tálak

Tálak mindhárom gyorskorongolt technológiai csoportban, valamint a kézzel formált kerámiában is megjelennek. Minőségük az idő során változik: a 2. horizontban finomkerámiából (1. csoport), a 3. horizontban soványított korongolt kerámiából (2–3.), a 4. horizontban jobbára kézzel formált kerámiából (7.) készültek.

2. településhorizont

A 2. horizonthoz csak soványítatlan finomkerámiából készült tálak köthetők (**101. kép 1–2**).

1. típus. A **238. tábla 5.** (**101. kép 1**) besimított cikcakkvonallal díszített, nyitott s-profilú tál egyedi az alföldi anyagban. A horizont korszóihoz hasonlóan átmeneti felületkezelési technikát mutat a szarmata és a gepida kori anyag között: hasa korongon elsimított, de szabad kézi fényezéssel ellátott.

A tál formai előképei a korábbi településhorizontban is megtalálhatók (1. horizont, 7. táltípus, pl. **101. tábla 2**). Ezek az edények díszítetlenek. A forma a szarmata kerámián kívül szélesebb körben elterjedt a 4. század második felétől vagy – pl. Pannoniában Ottományi Katalin kutatásai alapján – a 4. század végétől. A soványítatlan finomkerámiából készült, vállon besimított díszsel, köztük egyes vagy kettes hullámvonaldíszekkel ellátott példányokhoz is találunk párhuzamokat mind keleti, mind nyugati irányban. Erdélyből egy késő császárkori példányt érdemes idéznünk Marosvásárhelyről.¹⁵⁴⁰ Ezek a besimított díszű tálak a Duna-vidéki *limes* számos lelőhelyén megtalálhatók a Bécsmenedecéig, valamint Keszthely-Fenekpusztán is feltűnnek.¹⁵⁴¹ A 2. horizont edényének eredetét a késő szarmata – hun kori anyagban, és a környező kultúracsoporthoz is kereshetjük. A párhuzamok nagy száma alapján a Pannonia

¹⁵³⁴ VIDA 1999, 61–63.

¹⁵³⁵ VIDA 1999, 62, 105. BÓNA 1974, 67. kép; BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 47. 48. 3.

¹⁵³⁶ BÓNA–HORVÁTH 2009, 196.

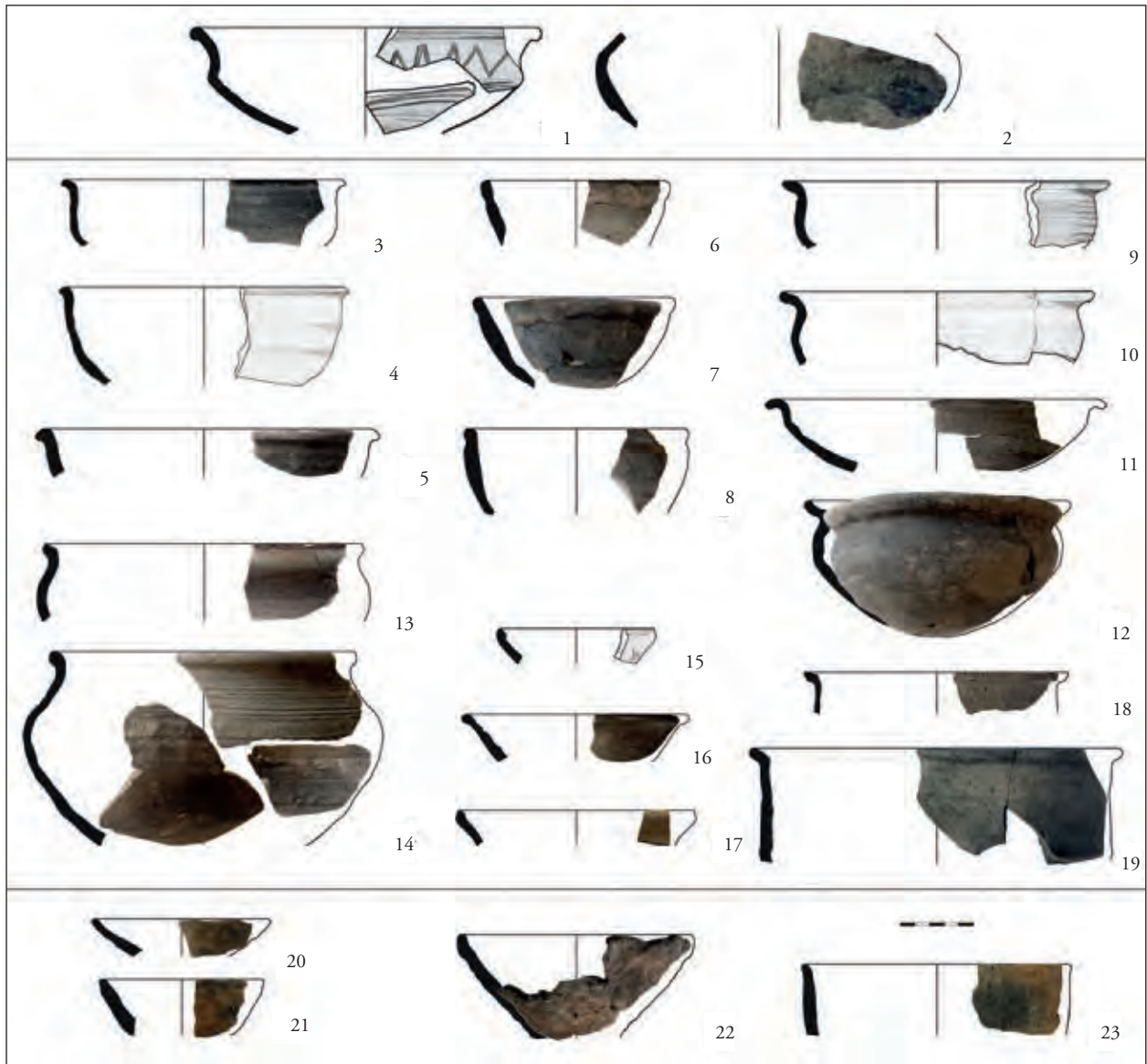
¹⁵³⁷ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 27. 40. 5.

¹⁵³⁸ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 30. 1. 6.

¹⁵³⁹ CSEH 2015a, Kengyel, Kengyelpart I. A objektum: 1. kép 5, 2. kép 4; DÖMÖTÖR 1901, 331, IV. ábra 4.

¹⁵⁴⁰ KÖRÖSFŐI 2009, Pl. 4. 4.

¹⁵⁴¹ Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 3. tábla 16, 4. 17; Pilismarót: OTTOMÁNYI 1996, Abb. 3. 7; Biatorbágy: OTTOMÁNYI 2008a, 14. kép 5; Szentendre: OTTOMÁNYI 2006, I. t. 1; HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, fig. 3. 2; Visegrád: OTTOMÁNYI 2015a, 722–724, Abb. 12. 1; Wien-Aspern (Vindobona előterében a Duna bal partján): STUPPNER 2011, Abb. 12, 148–149; Keszthely-Fenekpuszta: HORVÁTH 2011, 630, Abb. 18. 3–5.

101. kép 1–7. technológiai csoport, 2–4. horizont. Tálak: 2. horizont, 1. típus: 1, 2. típus: 2; 3. horizont, 1. típus: 3–5; 2. típus: 6–8; 3. típus: 9–12, 4. típus: 13–14, 5. típus: 15–17, 6. típus: 18–19; 4. horizont, 1. típus: 20–22, 2. típus: 23

felől érkező visszacsatolás lehetősége is felmerül. Az edénytípus feltételesen a 3. horizont 3. táltípusának előzménye lehetett.

2. típus. A **247. tábla 1.** (**101. kép 2**) enyhén bikónikus, mély tálhoz tartozó oldaltöredék leginkább az 1. horizont bikónikus edényeinek 2. típusával állítható párhuzamba. Fényezése szabad kézzel történt, díszítetlen.

Talán hasonló mély tálformához tartozott a **277. tábla 8.** behúzott szájú, megvastagodó peremű, besimított díszű peremtöredék. Pecsételt kerámiával keltezhető objektumból származik, ezért a 3. horizont bikónikus edényeinek 1. formatípusához is tartozhat, azonban a peremkiképzés és a 21 cm-es peremátmérő a klasszikus gepida díszkerámiától idegen (**92. kép**). Jó párhuzamát közölték Csurogról,

amely szintén nyomottabb, széles tálformájú edény. Rajta is megjelenik a kisebb edényeken is gyakran alkalmazott függőleges sávos besimítás.¹⁵⁴² A **277. tábla 8.** töredék a 2. horizont leletanyagához is tartozhatott, ebben az esetben az 5. századi díszedény-forma a későbbi gepida kori bikónikus edények előképének is tekinthető; ugyanakkor a nagy méretű tálszerű edények használatát is felhúzhatja a 6. századig.

A két elemzett edény a hun kori mély tálak és a 3. horizont bikónikus edényei közötti átmeneti formákat mutat.

3. típus. Két álló, enyhén fedőhornyos peremtöredék fényezetlen, sötétszürke, és pereme alatt közvetlenül vastag

¹⁵⁴² B. TÓTH 2006, 84–85; TRIFUNOVIĆ–PAŠTIĆ 2003, fig. 15. 7.

besímított hullámvonallal díszített (**246. tábla 10, 262. tábla 1**).

Kialakításuk, díszítésük az 1. és 3. horizont anyagától is elüt, de a kis töredékek értékelése és formai típushoz kötése is bizonytalan. A **262. tábla 1.** gyűrűsen megvastagodó kiképzése egy ongai bikónikus edényen köszön vissza, és hasonló kialakítású egy nádudvari széles szájú díszedény pereme is,¹⁵⁴³ így a típus a 3. horizont bikónikus edényeivel vagy a nádudvarihoz hasonló egyéb korai díszedény-formákkal is rokonítható.

A **238. tábla 5.** (1. típus), a **247. tábla 1.** (2. típus), és a 3. típus **246. tábla 10.** edénye a 8/175. és 8/185. jelenségekből került elő, amelyeket a fémes fényű, bordázott falú szemcsés fazekak alapján biztonsággal a 2. horizont zárt kontextusának értékelhetünk. A **262. tábla 1.** töredék (3. típus) egy atipikus anyagú műhelyjelenségből származik (8/351/549), amelynek házikerámia-anyagát az 1. horizont 4. technológiai csoportjához soroltam. A jelenség keletzése az 1–2. horizonton belül bizonytalan. A 2. horizont táltípusai egyaránt ritka formák, amelyekben korábbi alföldi és új, hun kori hatások egyaránt tükröződnek. Nagyon bizonytalan, hogy használatuk a 3. horizontban is folytatódott-e (a 2. típusba sorolt **277. tábla 8.** és csurogi párhuzama alapján).

3. településhorizont

A gepida díszkerámiában a tálak szerepe megszűnt. A finomkerámiában az 1. és 3. horizont között ebből a szempontból is funkcióváltás figyelhető meg, amely a szemcsés korongolt korsók (2. horizonttól) és tárolóedények (3. horizonttól) megjelenésével állítható párhuzamba. A 3. horizontban a szemcsés korongolt kerámiából készült tálak többféle, jól elválasztható formatípusa jelent meg.

1. típus. Félgömbös tálak (**101. kép 3–5, 40. tábla 7, 204. tábla 9, 11**). Peremátmérőjük 17–23 cm. Az edények vonalvezetése, ártándi párhuzamaikhoz hasonlóan, a gepida kori edénytípus közvetlen kapcsolatát jelzi a Drag. 37. formára visszavezethető szarmata tálakkal.¹⁵⁴⁴ A sekélyebb altípusnak Csurogról ismerjük párhuzamát, Ongán a mélyebb változat fordul elő biztosan.¹⁵⁴⁵ A szarmata félgömbös tálak konzervatív hagyományát követik, hiszen a formatípus a 4. században sem a környező császárkori kultúrákban, sem a római területen nem volt már elterjedt.

2. típus. Hornyolt peremű félgömbös csészék (**101. kép 6–8, 184. tábla 4–5, 167. tábla 2**). Peremátmérőjük 13–15 cm. Peremük alatt tagoltak. Durva, vastag falú áruk. Az 1. típustól eltérő arányaik és peremkiképzésük választja el őket. Szintén szarmata hagyományt: a késő szarmata kori, hornyolt peremű, mély tálak formáját követik.

3. típus. Enyhén s-profilú, nyitott, ívelt falú tálak (**101. kép 9–12**). Peremátmérőjük 21–23 cm. Mélyebb (**115. tábla 4, 160. tábla 3, 184. tábla 6**) és sekélyebb (**279. tábla 1**) változatban is jelentkeznek. A leggyakoribb közép-Tisza-vidéki típus. Megtaláljuk Szolnok-Zagyvarparton,¹⁵⁴⁶ Kengyelen,¹⁵⁴⁷ Szelevény-Sárga-partoldalon,¹⁵⁴⁸ valamint nagyobb számban a szelevény-Schweiger-tanyai fazekasműhely anyagában.¹⁵⁴⁹ Tiszaszőlősről egy erősen kihajló peremű, enyhén s-profilú mély tálát ismerünk.¹⁵⁵⁰ A Körösöktől délre egy kisebb szarvasi, feltételes párhuzam kivételével nem jellemzőek.¹⁵⁵¹ Északkeleti elterjedésüket a nádudvari példányok érzékeltetik, a keletit a malomfalvi és a százfenesi lelőhely.¹⁵⁵² Egy egyedi ongai tál leginkább szintén ehhez a típushoz köthető.¹⁵⁵³ Kialakulásuk az 1. horizont finomkerámiájából (1. horizont, 7. táltípus), a 2. horizont díszkerámiájából (1. táltípus), illetve közvetlenül a provinciális késő római házikerámiából is elképzelhető.¹⁵⁵⁴

4. típus. Zárt gömbtestű tálak (**101. kép 13–14**). Peremátmérőjük 21–23 cm. A **204. tábla 10.** az enyhén s-profilú tálakhoz is közel áll. A **185. tábla 1.** és **237. tábla 1.** ezzel szemben széles, mély, fazékszerű formák. Nem zárható ki, hogy a nagy méretű fazekaknak értékelt edények egy része ilyen mély tálakhoz tartozott, ugyanakkor ezek szája erősebben behúzott a fazekakénál. Párhuzamukat Nádudvarról és Malomfalváról ismerem.¹⁵⁵⁵ Utóbbi erősen tagolt, a fazekakhoz hasonlóan profilált. A forma eredetét ismét a helyi késő császárkori előzményekben (1. horizont, 9. táltípus), vagy a 2. horizont díszkerámiájában (2. táltípus) kereshetjük, de a gepida fazekakból is kialakulhattak.

5. típus. Kónikus falú csészék és tálak (**101. kép 15–17**). Peremátmérőjük 11–16 cm. Tagolatlan falú, sekély, kissé megvastagodó (**254. tábla 1**), vagy enyhén tagolt peremű

¹⁵⁴³ Soós 2014a, VIII. t. 4; Bocsi 2016, 75, 20. kép 1.

¹⁵⁴⁴ Horedt 1979, 130. (1. táltípus), Abb. 48. 32, 49. 22, 54. 30, 32; B. Tóth 2006, 110–111, Taf. 19. 4, 5, 7.

¹⁵⁴⁵ Trifunović–Pašić 2003, fig. 15. 10; Soós 2014a, 193, IX. t. 4–6.

¹⁵⁴⁶ CSEH 1999a, 11. kép.

¹⁵⁴⁷ CSEH 1986a, 9. kép 1.

¹⁵⁴⁸ CSEH 1994a, 10. kép 11.

¹⁵⁴⁹ CSEH 2004d, 61–63. kép.

¹⁵⁵⁰ CSEH 1996b, 14. ábra 6.

¹⁵⁵¹ B. Tóth 2006, Taf. 19. 12.

¹⁵⁵² Bocsi 2016, 11. kép 2, 17, 14. 5; Horedt 1979, 130. (2. táltípus), Abb. 46. 21, 64. 3; Lăzărescu 2009, Pl. XXX. 4.

¹⁵⁵³ Soós 2014a, 193, VIII. t. 3.

¹⁵⁵⁴ Pl. OTTOMÁNYI 2015a, 698.

¹⁵⁵⁵ Bocsi 2016, 14. kép 3; Horedt 1979, 131, Abb. 48. 15, 64. 4.

(33. tábla 12, 207. tábla 9) tálak. Esetleg fedők is lehetnek, de a korongolt fedők nem jellemzők az anyagra (ld. lejjebb). Párhuzamaikat Ártádon találjuk meg, valószínűleg a rákóczifalviak is az ott karakterisztikus Drag. 33. vagy a késő szarmata bikónikus tálforma utánpótlásai közé tartoznak. A nagyobb ártánci példányok párhuzamai nem jelennek meg Rákóczifalván.¹⁵⁵⁶

6. típus. Függőleges falú mély tálak (101. kép 18–19). Peremátmérőjük 18–25 cm. A két, azonos objektumból származó szokatlan edényperem (250. tábla 8–9) talán függőleges falú, mély tálakhoz tartozott, amely szintén levezethető a lokális anyag egyik ritka táltípusából, vagy annak korábban idézett provinciális párhuzamaiból (1. horizont, 8. táltípus). Egy feltételes párhuzamuk található meg Ártádon.¹⁵⁵⁷

A táltípusok soványítása, égetésminősége a fazekakhoz hasonlóan változatos. Korongolásmínőségük jó, főként az 1., 4., és 6. típusoké; számos töredék közülük a 2. technológiai csoportba volt sorolható. Viszonylag sok a foltos, barnás színű; az oxidációs égetésük hiányoznak. A leggyengébb minőséget a hornyolt peremű 2. táltípus edényei mutatják, amelyek falát már a perem alatt is végigfaragták. A tálak díszítetlenek, kivéve a 3. és 4. típusba sorolható 160. tábla 3. és 185. tábla 1. edényeket. Rajtuk a fazekakra jellemző, a perem alatt induló és a hasvonalig tartó befésült díszítés tűnik fel. A Körös–Maros közén előkerült tálak hasonló jellegzetességeket mutatnak.¹⁵⁵⁸

A gepida tálformákat B. Tóth Ágnes két fő típusra választotta szét, az ívelt falú és a ferde falú edényekre; a kisebb csészéken belül további változatokat különített el. Mindegyik típus főként az 5. századi ártánci lelőhelyre jellemző, és elsősorban a szarmata leletanyagból vezethető le.¹⁵⁵⁹ Ki kell emelnünk egy olyan további, galléros peremű táltípust, amelyet egyedül Szelevény-Schweiger-tanyán figyelt meg Cseh János. Ez késő római kori vagy 5–6. századi antik tálak helyi változatának tartható.¹⁵⁶⁰ Ugyanő közölt Kengyelről egy további, valószínűleg szintén a késő szarmata kori tálformákra visszavezethető, behúzott peremű, éles hastörésű edénytípust.¹⁵⁶¹ Ongán a tálak sokfélesége kiemelkedő. A formakincsben a szarmata táltípusokra és a Hernád-völgyi császárkori hagyományokra visszavezethető formák is akadnak.¹⁵⁶²

A helyi császárkori eredet a rákóczifalvi 1–2. típus esetében biztos, és a 4–6. típusok esetében is valószínűsíthető. Friss, külső hatással elsősorban a 3. típus, a gepida kori s-profilú tálak esetében számolhatunk. Közeli párhuzamaikkal a provinciális római területeken és az Északi-középhegység területén is találkozunk. Ezek a tálak a 4. század végétől elterjedő, Duna-vidéki interregionális edénytípusokhoz tartoznak az Alföldön ugyanúgy, mint Pannoniában (ld. 1. horizont, 7. táltípus). Hernádvecse-Nagy rét egyedi gyorskorongolt szemcsés táljai közt a rákóczifalvi 3. és 4. típus előképei is feltűnnek, amelyek elsősorban a pannoniái anyag alapján keltezhetőek a 4/5. század fordulójától.¹⁵⁶³ A közvetlen kapcsolat a római kor végi és a gepida kori szemcsés tálak közt egyelőre nem mutatható ki: a rákóczifalvi 2. horizontból a szemcsés tálak hiányoznak, ennek oka esetleg a kis edényszám is lehet. A biztos kapcsolat hiánya miatt az is felmerülhet, hogy az s-profilú tálak esetleg abba az 5. századi alföldi átalakulási folyamatba illeszthetők, amelynek során a késő szarmata kori, finomkerámiából készült helyi formák szemcsés kerámiatípusokká alakultak át.

A tálak keltezése a Körös–Maros közén a gepida telepek korai időszakára tehető, elsősorban az ártánci lelőhely alapján. Ártádon a kisebb csészék nagyobb száma jellemző, ugyanakkor ott több közép-tisza-vidéki típus (2–4.) nem jelenik meg. Rákóczifalván a tálak használata biztosan megérte a 6. századot. A leletegyüttesek összetétele alapján az 1., a 3. és 4. típus hosszan használatban lehetett. A 2. és 6. kontextusa kifejezetten 6. századi. Az 5. esetében bizonytalan, de ezek is előfordulnak pecsételt kerámiát tartalmazó objektumokban. A kis edényszám miatt ezeket a tendenciákat bizonytalannak kell tartanunk. Annyi biztos, hogy tálak több gazdag, pecsételt kerámiát is tartalmazó együttesben jelen vannak: 8A/130. épület (2. típus), 8A/240. épület (2–3–4. típusok), 8A/360. épület (1., 4. típus). Utóbbi objektum már a 4. horizontra jellemző formákat is mutat. A 6. századi keltezést – elsősorban a 3. típus esetében – a szelevény-Schweiger-tanyai lelőhely anyaga is megerősíti.

4. településhorizont

A korongolt tálak használatának felső időhatára a pecsételt és besimított díszű kis méretű díszedényekhez hasonlóan bizonytalan. A 4. horizonthoz köthető anyagban a tálak újabb technológiai váltáson estek át: a leletanyagban kézzel

¹⁵⁵⁶ B. TÓTH 2006, 110–112, Taf. 19. 1, 8, 20. 1–8.

¹⁵⁵⁷ B. TÓTH 2006, Taf. 19. 9.

¹⁵⁵⁸ B. TÓTH 2006, 110.

¹⁵⁵⁹ B. TÓTH 2006, 110–112, Taf. 19.

¹⁵⁶⁰ CSEH 2004d, 75, 42. kép 13–14.

¹⁵⁶¹ CSEH 1999b, 15. kép.

¹⁵⁶² Soós 2014a, 193.

¹⁵⁶³ Soós 2015, 178–179, 83. kép.

formált kerámiából készült kónikus és függőleges falú tálak tűnnek fel.

1. típus. Kónikus, ferde falú tálak (101. kép 20–22, 249. tábla 2, 259. tábla 9, 268. tábla 3, 276. tábla 1). Peremátmérő: 11–16 cm. Felmerülhet, hogy ezek a töredékek fedőkhöz tartoztak. Kézzel formált fedők azonban a lelőhely gepida kori horizontjaiból hiányoznak, mindössze a felsorolt néhány kései kontextusból származó töredék mutat hasonló vonalvezetést (ld. még a korongolt fedők értékelését). További érv, hogy jó párhuzamuk található az egerlővői temetőben és a tiszafüred-morotvaparti településen. Mindkét lelőhely használata mélyen belenyúlhatott a 6. század középső harmadába.¹⁵⁶⁴

2. típus. Függőleges falú tál (101. kép 23, 249. tábla 3). Peremátmérő: 18 cm.

Ezeket a tálakat logikus a késő római kori formákat őrző helyi gepida kori táltípusokból levezetnünk (3. horizont, 5–6. típus), bár hasonló formákat az avar kori anyagból is ismerünk. A kónikus falú edények a rákócziavari avar kori település tájainak nagyságát nem érik el; az egyszerű forma közvetlen kapcsolata az avar kori anyaggal egyelőre bizonytalan. A 2. típus esetében nemcsak a forma hasonló, hanem a peremátmérő alapján is felmerülhet, hogy a helyi 7–8. századi tálak előképének tekinthető.¹⁵⁶⁵ Kontextusa – gazdag anyagú kései együttes, amelyben az 1–2. táltípus egyaránt jelentkezik – nem teszi valószínűvé, hogy későbbi leletanyag bekeveredésével állunk szemben.

Korongolt fazekak

A 2–4. településhorizont fazékanyagában a peremátmérő és az edénymagasság a közölt együtteseknél jóval nagyobb szórást mutat. A rendszerezés során a Kurt Horedt és B. Tóth Ágnes által kidolgozott rendszereket vettem alapul, amelyeket kissé átalakítani és kiegészíteni kényszerültem.¹⁵⁶⁶ A B. Tóth által használt, a fazekak szájrészének kialakítására vonatkozó formai tipológia elsősorban kis méretű fazekakból álló, töredékes telepanyagokra lett kidolgozva.¹⁵⁶⁷ Ép edények szinte csak a sírkerámiából álltak rendelkezésre, amelyek között arányaiban több a 10 cm peremátmérő alatti kiscfazék.¹⁵⁶⁸ A rendszert a rákócziavari anyag jellegzetességei miatt úgy kell kiegészítenünk, hogy

a teljes edényformáról is tájékoztasson. Horedt nyomán a felső harmadban, közepén, és mélyen öblösödő fazekakat különböztethetjük meg.¹⁵⁶⁹

A nagyobb szájméretők jelenléte miatt a perem- és vállkialakítás Rákócziavarián nehezebben rendelhető fazékformához. Megkülönböztetést a szűk és széles szájú fazekak, valamint az öblösödés mértéke közt tehetünk, amelyek altípusait a nyak és váll vonalvezetése határozza meg. Segíthet az értékelésben, hogy a gepida kori gömbtestű fazéktípusok esetében az edények magassága és maximális átmérője közel azonosak, valamint a perem- és aljátmérő értékei is közelítenek egymáshoz.

A B. Tóth Ágnes által meghatározott széles szájú, széles vállú fazekak (I. típus) nyak nélküli, gömbölyded vállú altípusa (I/a), és az ívelt nyakkal rendelkező fazekak (I/b) magas öblösödéssel, és középső hasasodással is rendelkezhetnek Rákócziavarián. A széles vállú, széles szájú fazekak mellett tagolt és kónikus vállal is bírhatnak, előbbieket elsősorban a 2. és ritkábban a 3. horizont edényein. A II. fazéktípushoz tartozó, szűk szájú, erősen hasasodó, gömbtestű fazekak tagolt vállú altípusa (II/a) szintén rendelkezhet felső harmadban, vagy közepén húzódozó kiöblösödéssel. Az ívelt (II/b), vagy kónikus vállú (II/c) altípusok többnyire középtájon öblösödőek. A nyújtott testű fazekak (III. típus) a gepida anyagban általánosan ritkák.¹⁵⁷⁰ Ezek széles szájú, enyhén öblösödő, középtájon vagy mélyebben hasasodó edények. Előfordulhatnak köztük kónikus nyakúak, erősen megnyúlt vállrésszel (III/a) és ívelt nyakú, szögben törő vállú edények is (III/b). Az altípusokon belül elkülöníthetők a magasan és mélyebben hasasodók, valamint öblösebb és szűkebb, nyúlánk formaváltozatok is. Mivel a rendszert néhány fazéktípussal bővítenem kellett, így a B. Tóth Ágnes által altípusként értékelt csoportokat egymással egyenrangúnak vettem.

Az elkülönítés nehézségeire a szentes-belsőecseri ház anyaga is jó példa. Néhány töredék alapján a felső harmadban öblösödő, vagy közepén öblösödő és nyúlánk testű fazekakkal is számolni lehet az anyagban,¹⁵⁷¹ ezért egy 12 cm peremátmérőjű, tagolt vállú fazék közepén és magasan öblösödőnek is rekonstruálható.¹⁵⁷² A leletegyüttes edényeinek többsége nem rendelhető biztos edényformához.

B. Tóth Ágnes peremtípusok szerint is vizsgálta a gepida fazékanyagot.¹⁵⁷³ A rendszer (102. kép) a perem ki-

¹⁵⁶⁴ LOVÁSZ 1991, III. tábla 2; CSEH 1991b, 1. tábla 11.

¹⁵⁶⁵ KONDÉ 2017, 4. tábla.

¹⁵⁶⁶ HORED T 1979, 122–125; B. TÓTH 2006, 93–102. A szemcsés telep- és sírkerámia irodalma, elterjedése: CSEH 1996a, 108–110, 9–10. ábra.

¹⁵⁶⁷ B. TÓTH 2006, Abb. 27.

¹⁵⁶⁸ B. TÓTH 2006, 94–95.

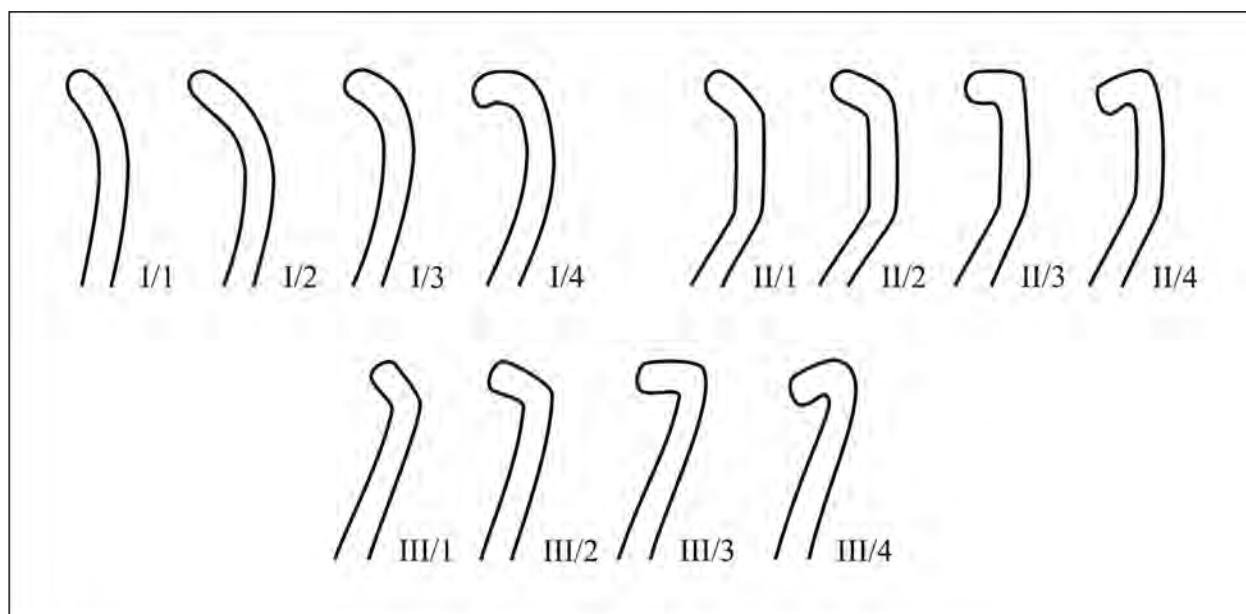
¹⁵⁶⁹ HORED T 1979, Abb. 59.

¹⁵⁷⁰ B. TÓTH 2006, 98.

¹⁵⁷¹ B. TÓTH 2006, Taf. 24. 7, Taf. 25. 1, 5.

¹⁵⁷² B. TÓTH 2006, Taf. 24. 5.

¹⁵⁷³ B. TÓTH 2006, Abb. 28–29.

102. kép A gepida kori fazekak peremkiképzései B. TÓTH 2006, Abb. 28. szerint

hajlási szögén kívül a perem és a nyak viszonyát, a nyak vonalvezetését is kategorizálja. Nem számol ugyanakkor a peremek megformálásának különböző részleteivel (lekerekítések, levágások, fedőhorony), amelyek jelen munkában peremtípusok fogalom alatt szerepelnek. A **102. kép** besorolását a továbbiakban az edények peremkiképzéseiként tartom számon, a peremtípusokat és -kiképzéseket pedig összességében peremkialakításnak nevezem.

2. településhorizont

A 2. településhorizont fazekai a 2. technológiai csoporthoz kapcsolhatók. Az alföldi telepanyagból hasonló jellegű leletegyüttest egyelőre nem közöltek, így a részletes összehasonlítási lehetőségek korlátozottak. A 3. technológiai csoport edényei nagyon ritkán jelentkeznek a 2. horizont együttesében, de önálló korai jegyekkel nem rendelkeznek, így ez a jelenség a település folytonos használatából adódhat.

Formai tipológia

1. típus. Szűk szájú, tagolt vállú, magasan öblösödő fazekak. (Rákóczi falvi 3. horizont 5. típus, B. Tóth Ágnes rendszerében II/a típus.) Peremátmérő: 9–17 cm. Szinte kizárólagosan jellemző a horizontra (**103–104. kép**).

Felső harmadban hirtelen öblösödő, erősen összeszűkülő hasú forma. Szűkebb (**212. tábla 3**) és szélesebb (**252. tábla 1**) formaváltozat is megfigyelhető. Az aljtörédek kihajlása alapján a két formaváltozat azonos mértékben lehetett jelen. Peremük többnyire erősen kihajló, erősen megvastagodó, általában fedőhornyos. Kónikus, olykor szinte

hengeres nyakúak, erősen tagolt vállúak. Minőségük nagyon jó, falvastagságuk keskeny (jellemzően 0,3–0,5 cm). Faluk a válltól hasig enyhén hullámos felületű, amely a technológiai csoport tulajdonságainak megfelelően a korongon való felhúzás közben kialakított felületkezelést jelent.

Az öblösebb formaváltozat a 3. horizont 4–5. fazéktípusainak is előképeként szolgálhatott.

2. típus. Széles szájú, ívelt nyakú, gömbölyded vállú fazekak. (Rákóczi falvi 3. horizont 2. típus, B. Tóth Ágnes rendszerében I/b típus.) Peremátmérőjük 14 cm. A **221. tábla 1** (**104. kép 14**) két, a 2. horizonthoz tartozó gazdag anyagú gödörből összeillesztett fazék. Pereme közepesen kihajló, ferdén síkozott, nyaka hosszú, ívelt, falvastagsága egyenletes. A horizont zárt anyagából hasonló minőségű a **239. tábla 2** peremtörődék, erősen kihajló, hosszú peremmel.

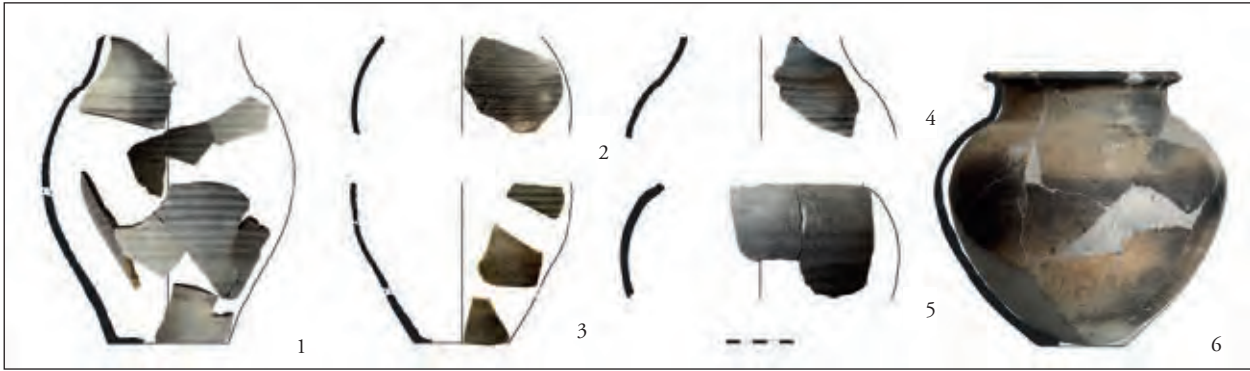
A forma a 3. horizontban is előfordul, emellett a gömbtestű gepida kori fazekak (6. típus) előképe is lehetett.

3. típus. Széles szájú és hirtelen, erősen öblösödő vállú fazék. (Rákóczi falvi 3. horizont 1. típus, B. Tóth Ágnes rendszerében I/a típus.) A **239. tábla 3** (**104. kép 11**) durva tört kavicsos soványítású, vörösbarnára kiégett, elkeskenyedő peremű fazék. Peremátmérője bizonytalan. Az egyetlen példány az 1–2. fazéktípusokkal közösen került elő a 8/185. objektumból.

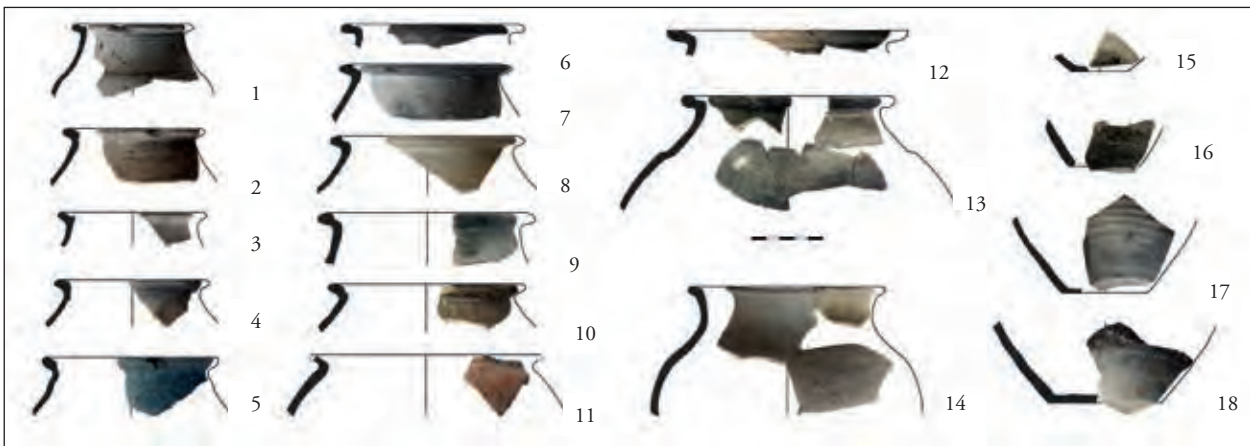
A gömbtestű, rövid nyakú fazekak korai változata, amely a 3. horizontban is előfordul.

Peremkialakítás

Az 1. formai típushoz tartozó fazékperemek többsége erősen, ritkábban közepesen- vagy vízszintesen kihajló

103. kép 2. technológiai csoport, 2. horizont. Fazékkformák: 1. típus

104. kép 2. technológiai csoport, 2. horizont. Fazékperemek és aljkialakítások: 1. típus: 1–10, 13, 2. típus: 14, 3. típus: 11

(56. diagram a, 104. kép),¹⁵⁷⁴ megvastagodó, és erősen fedőhornyos. Az alaptípus hasonlít az üllői típusú késő szarmata kerámia (1. horizont, 2. technológiai csoport, 1. anyagtípus) gyakori perem típusaira, amelyek erősen kihajló, lekerekített, fedőhornyos peremeket jelentenek. A szarmata korban gyakori felhúzott élek, vagy a külső hornyolás a 2. horizont pereméin már nem fordulnak elő. A 2. fazéktípus peremei befelé ferden síkozottak, kívül levágtak, fedőhorony nélküliek. A 3. fazéktípus edényének töredékes pereme elkeskenyedő. Kiemelhető egyedisége miatt egy vízszintesen kihajló, elkeskenyedő, szélesen hornyolt perem (207. tábla 6).

A peremképzéseket részletesebben vizsgálva B. Tóth rendszere szerint (56. diagram b), megállapítható, hogy az ívelt nyakú edények (I/1–4) a 2. horizont anyagára nem jellemzőek (kivéve: 221. tábla 1, 2. fazéktípus). Ez minden gepida kori összehasonlító anyagtól elüt, az ívelt nyakú kiképzés általában nagy mennyiségben jelen van. Az anyagra a

kónikus nyakú, erősen kihajló peremű fazekak (III/2) döntő aránya, és a hengeres nyakú edények (II.) alacsony száma jellemző. Ezek a jegyek legnagyobb hasonlóságot az ártándi telepennyaggal mutatják.¹⁵⁷⁵ Az enyhén kihajló peremek alacsony aránya a tiszaburai adatsorhoz is közelít. Az erősen kihajló peremű, kónikus nyakú edények Tiszaburán tapasztalt 30%-os aránya is soknak számít, a rákóczi-falvi anyag azonban ezt is bőven meghaladja.¹⁵⁷⁶ A peremtipológia megerősíti a technikai és formai elemzést: a 2. horizont fazékanyaga a gepida kori anyagoktól erősen elütő, egyedi sajátosságokkal rendelkezik.

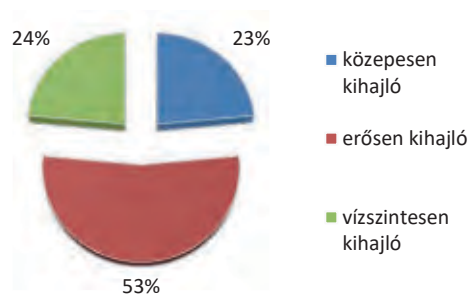
Díszítés

A 2. technológiai csoport fazékanyagára a díszítés nem jellemző, eltekintve a fazekak bordázott felületétől. Ez a kialakítás az 1. horizont díszítetlen szemcsés kerámiájának felületkezelésével technológiailag megegyezik. A rákóczi-falvi anyag kontextusa arra utal, hogy az 1–2. horizont

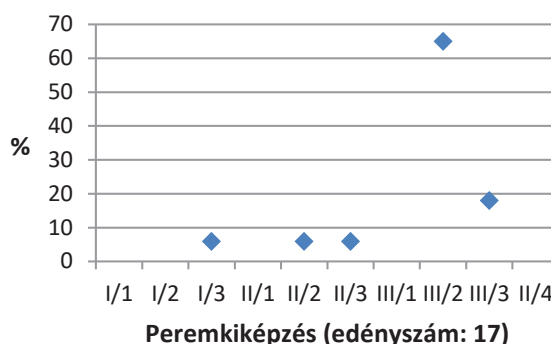
¹⁵⁷⁴ Az 56. diagram adatai tájékoztató jellegűek, a statisztikai hibahatárt a 2. horizont formailag értékelhető töredékei nem érik el.

¹⁵⁷⁵ B. TÓTH 2006, Abb. 29.

¹⁵⁷⁶ MASEK 2018d, 228. kép.

a

b

56. diagram 2. technológiai csoport, 2. horizont. A fazekak megoszlása a fazékperemek kihajlási szöge (a) és a peremkiképzések (b) alapján

bordázott falú fazekai egymással rokon, de időben egymástól elkülönülő árutípusok.

Hasonló jelenséggel találkozunk a provinciális anyag esetében is: a bordászerű korongolá nyomokkal ellátott edények ott a 4. század utolsó negyedétől–végétől terjednek el.¹⁵⁷⁷ A leányfalusi fazéktípusra kifejezetten jellemző, a két jelenség elterjedését Ottományi Katalin azonos időszakra keltezi. A bordázás párhuzamai közt Ottományi a késő szarmata szemcsés kerámiát is idézi, azonban annak megjelenését a 4. század végénél ma már jóval korábbra keltezzük az üllői fazekasműhely alapján. Amennyiben az alföldi és a dunántúli anyag keltezése is helyesek, úgy a szarmata anyag előképként szolgálhatott a római *limes* mentén kialakult 4. század végi fazekassághoz.

A bordázott falak mellett néhány esetben regisztráltam bekarcolt hullámvonal-díszeket a 2. horizont zárt leletegyütteséből. A **238. tábla 7.** kónikus nyakú edény vállán látható egyenletes, mély, széles hullámvonaldísz elűt a 3. horizont átlagos minőségű bekarcolt díszektől. Szintén egyedi a **207. tábla 7.** nagy méretű, íves, többszörös hullámvonal-kötege. Ezek nem a horizontra jellemző szemcsézett anyagú, fémes fényű áruhoz tartoznak, de igen jó minőségűek: tört kavicsos soványítású, keményre égett, vékony falú töredékek. Nagyon gyengén soványított, átlagos korongolásmínőségű, barna foltos a bekarcolt hullámvonallal díszített **247. tábla 2.**, amely szintén zárt együttesből származik, de minősége alapján a 3. horizont anyagához tartozó töredék is lehet.

Metrikus adatok

A fazekak méretadatai a felső harmadban öblösödő formákat, és a szűk talpakat tükrözik (**57. diagram**). Az

aljátmérők nagysága mintegy fele a peremátmérőknek, jellemző arányuk 14:7 cm. Uralkodók a közepes méretű fazekak. Egy kisebb mérettartomány ritka, de jól azonosítható: pereme leggyakrabban 11 cm, alja akár 4–5 cm-es átmérővel is rendelkezhet.

Az adatokat az 1. horizont korongolt szemcsés házi-kerámiájának anyagával összevetve jóval kisebb szórást, és kisebb jellemző mérettartományt tapasztalunk (**25. diagram**). Ez a perem- és az aljátmérők esetében is igaz. A 3. horizont anyagával összevetve szintén kisebb az adatszórás (**59–60. diagram**). A peremek átlagos mérete nagyobb a 2. horizontban, ami eltérő formákra, esetleg nagyobb úrtartalomra utal, míg a 3. horizontban az átlagos peremméret csökken, de a szórás felfelé jelentősen megnő a nagyméretű gepida fazekak kialakulásával. Az aljátmérők jellemzően hasonlóak, amely ebben az esetben nyúlánkabb hasú formákra utal a későbbi edénytípusokhoz képest.

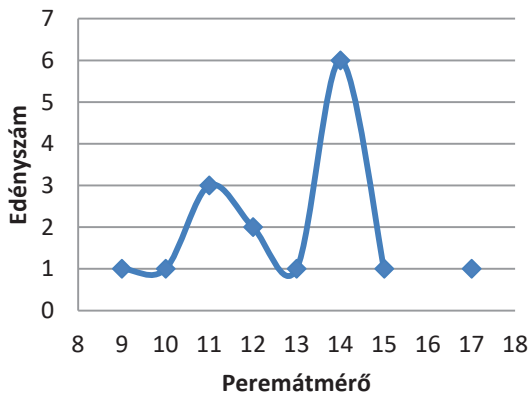
A 2. horizont fazékanyaga viszonylag kis esetszámú, túlnyomórészt egységes árutípus. Mérettartományában és formailag is az 1. és 3. horizont, a késő szarmata és a gepida kori áru közti átmeneti fazekasárunak értékelhető.

Értékelés

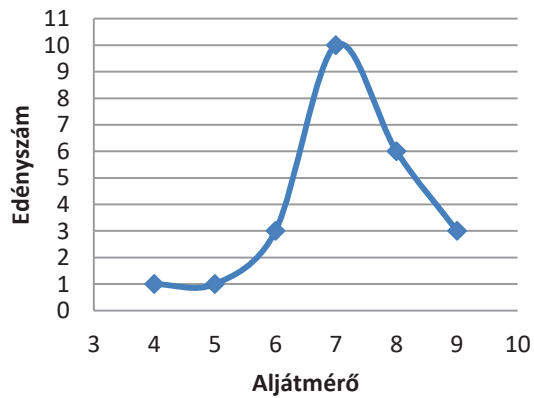
A korongolt fazékanyag többsége a tagolt vállú 1. fazéktípushoz tartozó, durva homokos soványítású, kiváló égetésmínőségű, vékony falú áru (**44. diagram a**, **46. diagram a**). Színárnyalataik változatosak (**48. diagram a**), de minden árnyalatra jellemző a bevonatszerű, fémesen csillogó felület, amely a magas égetési hőfoknak lehet köszönhető (**85. kép**). Ezt a minőséget alföldi telepkerámiában eddig nem figyelték meg, így párhuzamot elsősorban a formai jegyekhez kereshetünk.

Az alföldi sírkerámia között alig találunk analógiákat. Legjobb párhuzamuk egy csongrád-kenderföldeki kis méretű edény. A fekete színű kifizék a temető területéről

¹⁵⁷⁷ Pl. OTTOMÁNYI 2015c, 24–25.

a

b

57. diagram 2. technológiai csoport, 2. horizont. A perem- (a) és aljátmérők (b) eloszlása és mennyisége

előkerült szórvány. Technológiailag és formailag is közvetlen analógiát jelent, egyedül ferdén kihajló, vízszintesen levágott, enyhén fedőhornyos peremtípusa nem jelenik meg Rákóczi falván (105. kép).¹⁵⁷⁸ A magyar kutatásban már többször felmerült, hogy az edény a késő római kori és az 5–6. századi alföldi fazekasárúk közti kapcsolatot jeleníti meg.¹⁵⁷⁹ Az edény keltezése bizonytalan, a temető használatának megfelelően a D2/D3 horizontig is felhúzódhat.

A rákoscsaba-Péceli úti temetőben szintén szarmata kor végi kontextusból került elő egy hengeres nyakú, tagolt vállú fazék. A fazék tojásdad alakja, a talpélen látható kitérkedés (bocskor) és a kidolgozás minősége azonban az üllői típusú áru tulajdonságaira emlékeztet. Erősen kihajló, fedőhorny nélküli peremképzése a rákóczi falvi 1. horizont szemcsés kerámijában is előfordul.¹⁵⁸⁰ A fazék egy kerítőárokba került elő, amelyben más szemcsés fazéktöröredékeket is találtak. Egyikük koncentrikus levágásnyomai a talpon szintén az üllői típusú áruhoz kötik a leletegyüttést.¹⁵⁸¹ Az edényeket a késő szarmata – hun kornál későbbre keltezni valószínűleg nem lehetséges sem a párhuzamok, sem a kontextus alapján. Az 1. horizontnál is érintetem, hogy hengeres nyakú, enyhén tagolt vállú fazekak a bölcskei leletből is ismertek.¹⁵⁸² Ezek az edények a később elterjedő formavilágot vetíthetik előre, és azt jelzik, hogy a formai átalakulás az Alföldön is

megkezdődött a római kor végén. Ugyanerre a folyamatra utalnak azok a tagolt vállú szemcsés korsók is, amelyek a 2. horizont 2/2. altípusának kelet-magyarországi párhuzamait alkotják. Az üllői és rákoscsabai fazekak és korsók esetleg arra utalnak, hogy ebben a folyamatban az *Aquincum*mal szembeni térségnek nagy szerepe lehetett.

A 2. horizonthoz tartozó fazekak további párhuzamait, csakúgy mint a velük azonos minőségű korsókat, a pannoni *limes* mentén elterjedt római kor végi kerámiában találjuk meg. Ezek a leányfalusi típusú bögrék és fazekak: szintén széles szájjú, gyakran fedőhornyos peremű, erősen tagolt vállú és bordázott felületű edények.¹⁵⁸³ A peremkialakítások egy része részletekbe menően egyezik a rákóczi falvi anyaggal. Emellett jellegzetes különbségek is megállapíthatók az edények arányaiban, méreteiben. Leányfalun és Visegrádon, ahonnan a legnagyobb szériákat ismerjük, az edényméreték szórása nagyobb; a forma általában mélyebben öblösödő, szélesebb arányú. Tokodon, Leányfalun, Pilismaróton az edényeket biztosan helyben is gyártották, amelyet nemcsak a műhelyanyagok, hanem a lokális jellegzetességek is jeleznek: köztük olyan bekarcolt díszítések, amelyek Rákóczi falván hiányoznak. A lelőhelyek egy részén, Tokodon és az utolsó visegrádi horizontban jellegzetes, sárgás vagy fehérés árut figyeltek meg. A fehérés szín Rákóczi falván is feltűnik, de a sárgás

¹⁵⁷⁸ A peremtípust megtaláljuk Biatorbágyon és Visegrádon is (OTTOMÁNYI 2008a, 16. kép 6; OTTOMÁNYI 2015b, 16. kép 6). A csongrádi edény provinciális eredete nem zárható ki teljesen, főként hogy a temető sírdényei közt további római edények is feltűnnek.

¹⁵⁷⁹ PÁRDUZ 1959, 318, Kat. 26; Taf. VII. 14. Köszönöm Hajnal Zsuzsannának, hogy a temető kerámiaanyagát 2011-ben tanulmányozhattam. Az edény kutatástörténeti jelentőségét ld. még MASEK 2018c, 427, 67. lj.

¹⁵⁸⁰ NAGY 2018, 267. sír árka: 336, 95. t. 2, 177. t. 11.

¹⁵⁸¹ NAGY 2018, 94. t. 13.

¹⁵⁸² GAÁL 1998.

¹⁵⁸³ Tokod: LÁNYI 1981, 75, Abb. 1–2; Leányfalú: OTTOMÁNYI 1991, 12–13, 28–33. t.; HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, fig. 6. 10; Pilismarót–Malompatak (középtájon öblösödő formák): OTTOMÁNYI 1996, 89–92, Abb. 8–9; Biatorbágy: OTTOMÁNYI 2008a, 170–171, 16. kép; Budaörs (ritka típus, csak a vicus anyagában tűnik fel): OTTOMÁNYI 2012b, 252, 199. kép 5–6; Visegrád: OTTOMÁNYI 2012a, 379, 3. kép 6–7, 9–10; OTTOMÁNYI 2015a, 701–702; OTTOMÁNYI 2015b, 50, 10. kép 3, 5–8; OTTOMÁNYI 2015c, 22–23; ld. még BOCSI 2011, 114–115.

105. kép Csongrád-Kenderföldek, szórvány (PÁRDUCZ 1959, Taf. VII. 14): a 2. horizont 2. technológiai csoportjával azonos minőségű bögre

árnyalat idegen az alföldi anyagtól.¹⁵⁸⁴ A fazéktípus a *limes* mentén a 4. század utolsó harmadától – végétől az 5. század közepéig keltezhető.¹⁵⁸⁵

Ottományi Katalin értékelései rámutattak, hogy a leányfalusi hosszú, kónikus nyakú és tagolt vállú fazekakhoz belsőbb területeken jó párhuzamokat a római kori anyagban alig találunk.¹⁵⁸⁶ Déli *limes* menti elterjedésüket az Ottományi által idézett dél-pannoniai párhuzamok, illetve pl. egy *intercisai* veremház anyaga jelzi.¹⁵⁸⁷ Hasonló, erősen fedőhornyos fazékperemeket közölt utóbb Tomka Péter Levélről, egy lévai típusú fibulát is tartalmazó gödörépületből. Az objektum négy sarokcölöpös szerkezetével kapcsolatban elsősorban dunai szváb kapcsolatokra figyelmeztetett.¹⁵⁸⁸

Pannonia belsejében a leányfalusi edénytípust inkább 5. századi „barbár” környezetben találjuk meg. A rákóczi falvi 2. horizont szemcsés kerámiája az ordacsehi és zamárdi település kerámiájának 2. anyagcsoportjával mutat jó párhuzamot. A fazekak közt szélesebb talpú, hasas formák is akadnak, de a rákóczi falvihoz hasonló tagolt vállú,

nyúlánk testű edények is feltűnnek köztük.¹⁵⁸⁹ Néhány példány Ordacsehi-Csereföldön is akad.¹⁵⁹⁰ Leányfalusi típusú szemcsés fazekat helyeztek a Balatonszemes-Szemesi-berek 149. sírjába, és több temetkezés mellé Mőzs-Icsei-dűlőn.¹⁵⁹¹ A szemcsés fazekak anyagminősége hasonló, de erősen tagolt vállú fazekak nincsenek jelen a mohácsi épület anyagában, Balatonlellén, Balatonkeresztúron, vagy a mőzsi település 6. századi jelenségeiben.¹⁵⁹²

A pannoniai népvándorlás kori lelőhelyek pontos keltezése, szemcsés kerámiájuk viszonya a római katonai objektumokhoz köthető leletanyaghoz nem e kötet témája. Mindenesetre a tárgyalt leletanyag Rákóczi falván technológiailag elválasztható a késő római kor végi szemcsés kerámiától. A 2. horizont anyagához magas hasasodásuk és szűk talpaik alapján a balatonszemesi és mőzsi fazekak közelebb állnak, mint a római kontextusból származó párhuzamok nagy része, bár pl. Tokodon és Visegrádon is találhatók hasonló formák.¹⁵⁹³ A pannoniai sírkerámia esetleg a Bocsi Zsófia által a közelmúltban körvonalazott, római kor utáni

¹⁵⁸⁴ HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 509–512; OTTOMÁNYI 2015b, 51; OTTOMÁNYI 2015c, 26.

¹⁵⁸⁵ OTTOMÁNYI 1991, 13; OTTOMÁNYI 1996, 89; OTTOMÁNYI 2008a, 170; HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 512–513.

¹⁵⁸⁶ Vö. pl. HORVÁTH 2011, 623–624, Abb. 8–11.

¹⁵⁸⁷ BÓNA 1993a, 67. rajz 4, 236–237.

¹⁵⁸⁸ TOMKA 2010, 478–479, Abb. 3, 8–9, 11.

¹⁵⁸⁹ BOCSI 2008, Abb. 5. 2 (középső minőség!). Hasonló edénytípus a 3. meszes soványítású csoportban is megjelenik (Abb. 8–9). A 2. anyagcsoport a rákóczi falvi 1. horizont szemcsés kerámiájára is erősen emlékeztet, a párhuzam értelmezése egyelőre bizonytalan.

¹⁵⁹⁰ BOCSI–GALLINA–SOMOGYI 2016, 103, 1. kép 8, 3. kép 5.

¹⁵⁹¹ Balatonszemes: BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 96–97, 1. kép; BOCSI 2008, 3. tábla 2; Mőzs: ÓDOR 2011, 353–355, fig. 10.

¹⁵⁹² PÁRDUCZ 1949; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 155–156; SKRIBA 2006, 64; ÓDOR 2009.

¹⁵⁹³ LÁNYI 1981, Abb. 1. 3; OTTOMÁNYI 2015b, 10. kép 5; OTTOMÁNYI 2015c, 16. kép 6.

első dunántúli kronológiai horizonthoz tartozhat.¹⁵⁹⁴ Az értékelést elsősorban a mőzsi temető közzététele viheti előbbre.

A rákóczi falvi 2. horizont fazekanyaga a dunántúli fazekasságon kívül Pannonia északi előterében, alsó-ausztriai és morvaországi területeken is jó párhuzamokkal rendelkezik. A szemcsés tapintású gyorskorongolt kerámia már a korábbi évszázadokban is jelentkezik, de a tagolt vállú kiképzés jellemzően az 5. századra keltezhető, és provinciális római hatásként értékelt.¹⁵⁹⁵

A leányfalusi típusú fazékkialakítás Ottományi Katalin kutatásai alapján a *limes* térségében a 4. század végén jelent meg. Az észak-alföldi párhuzamok – fazekak és korsók – egy része szintén a római kor végére keltezhető kontextusban jelentkezik, más részük már a klasszikus hun kori anyagban. A jelenlegi kutatási helyzet alapján a leányfalusi jellegű fazékkialakítás a Tisza-vidéken csakúgy mint Pannonia belsőbb területein csak az 5. század során, inkább annak középső évtizedeiben terjedt el nagyobb mértékben. Az is felvethető, hogy ez a stílus nem Északkelet-Pannoniában és a vele szomszédos barbár területeken született meg. Ebben az esetben azonban a vázolt kronológiai horizontoknak egymáshoz közelebb kellett esniük: a barbár anyag keltezése alapján a római kor végi utolsó kerámiahorizontot is az 5. századra kellene helyoznünk. A második elterjedési modell esetében egy olyan interregionális formai megoldásról beszélhetnénk, amely a dunai szváb, a pannoniai, és az alföldi területeken azonos időszakban élte virágkorát.

A 2. horizont szemcsés kerámiájának minősége és formavilága azt is megengedné, hogy provinciális római import kerámiával számoljunk. Magyarázatra szorul ebben az esetben nagy mennyisége, amely csak a település egy fázisához és néhány edénytípusához köthető; miközben a római anyag szerves részét képezik a díszített fazekak, a kónikus falú tálak, egyéb szemcsés formai típusok, és egyéb anyagcsoportok (pl. mázas kerámia). Egy ilyen távoli kapcsolattrendszer nagyszámú terméke szokatlan volna alföldi népvándorlás kori telepanyagokban, ráadásul főzőedények esetében, hiszen a távolsági importot általában egy-két díszkerámia vagy speciális funkciójú edények jelentik (kivéve a szarmata Barbarikum *limes*-közeli területeit).

A leletkört egyelőre inkább helyi, alföldi készítésű árunak értékelhetjük. A kontextus inkább technológiai transzferre, újonnan a térségbe érkező specializált tudású fazekasokra, esetleg velük együtt ide költöző népességre utal. Az egységes anyagminőség és a viszonylag kis mennyiség lehetővé teszi,

hogy az anyagot akár egyetlen közeli műhelyhez kössük, egészen addig, amíg műhelykörzetről a párhuzamok hiányában nem beszélhetünk. Ezt akár egy közvetlenül a római területről jött, áttelepült fazekasműhelyhez is köthetjük. Emellett elképzelhető, hogy a szarmata szemcsés kerámia technológiai hagyománya az észak-alföldi térségben fejlődött tovább. Ebben az esetben is technikai innovációval számolhatunk, amely a minőségi ugrást a technológiában – vékony falú edények, magas égetési hőmérséklet – lehetővé tette. A díszkerámia alapján ezt a horizontot éppen arra az időszakra keltezhetjük, amikor a pannoniai fazekasság kontinuitása is homályba vész.

A gepida kori anyagban a tagolt vállú fazekak kis méretű, jobbára gömbtestű változatai őrzik az 5. századi hagyományokat. Legtöbb az ártándi telepről került elő.¹⁵⁹⁶ A 2–3. fazéktípusok párhuzamai, a széles vállú fazekak is elsősorban az ártándi telepre jellemzőek. Az ide soroltak közül egy szintén erősen tagolt vállú.¹⁵⁹⁷ A fazekak peremkiképzései is arra utaltak, hogy a közölt anyagokból az ártándi áll a legközelebb a 2. horizont anyagához. Ártádon a talpátmérők kisebb átlagértékkel bírnak, mint a többi anyagban.¹⁵⁹⁸ A peremátmérők is jellegzetesek: a B. Tóth Ágnes által közölt telepanyagok fazekai nem haladják meg a 15 cm-es átmérőt, kivéve egy 17 cm átmérőjű darabot, mely szintén ártándi lelőhelyű.¹⁵⁹⁹

Mindez az ártándi anyag erősebb késő római kori és hun kori hagyományaira utal. Az eltérések háttérben kronológiai ok húzódnak: a teleprészlet az 5. század közepére – második felére keltezhető.¹⁶⁰⁰ Az ártándi és a rákóczi falvi fazekanyag egymással számos szempontból nem egyezik meg, de úgy tűnik, ugyanabba az átalakulási folyamatba illeszthetők, amely az antik formavilágtól a Meroving-kori kerámia felé tartott. A derecske-újpatakai 1. sír kis méretű edénye szintén felső harmadban hasasodik, enyhén tagolt vállal, és domború hassal bír. Korongolástechnológiája jó minőségű. A sír pajzstövisek csatja alapján a 6. századra keltezhető.¹⁶⁰¹ Egyéb, felső harmadban hasasodó, talán szintén a 6. századig továbbélő formavariációkat jelez egy tagolatlan vállú, enyhén ívelt, rövid nyakú, befésült vállú fazék (I/b fazéktípus) Makó-Téglagyárról.¹⁶⁰² A rákóczi falvi 3. településhorizont fazéktípusai is azt jelzik, hogy a széles vállú és

¹⁵⁹⁴ BOCSI–GALLINA–SOMOGYI 2016, 104–106.

¹⁵⁹⁵ FRIESINGER–KERCHLER 1981; TEJRAL 1985, 140–141, Abb. 19; WINDL 1996, Abb. 5; OTTOMÁNYI 1996, 92; BOCSI 2011, 114–115.

¹⁵⁹⁶ B. TÓTH 2006, 97, Taf. 9–10. (II/a fazéktípus)

¹⁵⁹⁷ B. TÓTH 2006, 96, Taf. 8. 9. (I. fazéktípus)

¹⁵⁹⁸ 5–9,5 cm a többi lelőhely 7–11 cm-es értékeivel szemben (B. TÓTH 2006, 99).

¹⁵⁹⁹ B. TÓTH 2006, 99. és a táblaanyagból kiszámolt átmérők alapján. A legnagyobb, kónikus nyakú és ívelt vállú ártándi fazék: Taf. 13. 8.

¹⁶⁰⁰ B. TÓTH 2006, 96, 100–102, Abb. 31.

¹⁶⁰¹ M. NEPPER 2005, Taf. 6. 9, Taf. 68. 3, idézi BOCSI 2011, 113, 3. t. 4.

¹⁶⁰² CSALLÁNY 1961, 138, Kat. 77; Taf. CXCIII. 15. Szórvány.

tagolt vonalvezetésű edények erős hatással voltak a későbbi formai fejlődésre.

Az 1. fazéktípuson túl a horizont anyagát megítélni nehéz. Számos leletegyüttes esetében számolhatunk azzal, hogy bennük a 2. és 3. horizont anyaga keveredik. A 2. horizontba csak azokat soroltam, ahol a 3. technológiai csoport még nem, vagy csak nagyon kis mennyiségben jelenik meg. Ezért csak néhány perem (2–3. fazéktípus), valamint a bekarcolt díszítések utalnak arra, hogy a horizont anyagában több formai hagyománnyal is számolhatunk, és kis mennyiségben más korai árutípusok is jelen lehetnek.

3–4. településhorizont

A 3. horizonton belül a korongolt fazekak a 2. és 3. technológiai csoportra is jellemzőek, és kis számban kimutathatók az 5. technológiai csoportban (14. fazéktípus).

A 2. csoport 2. horizontra jellemző, vékony falú, csendő hangú, fémes fényűre kiégetett árutípusa (85. kép) a 3. horizonthoz sorolt objektumokban nagyon kis számban volt jelen. Használatával esetleg, bekeveredésével biztosan, előállításával pedig már nem számolhatunk. A két horizont elkülönítésének alapját ez a jelenség képezte. Ugyanakkor a 2. technológiai csoport folytatódik a 3. horizontban is, és a kerámiaanyag eltér a 3. csoport anyagától nemcsak a technikai minőség, hanem a soványítás és az égetési színek szempontjából is (44–53. diagram). A technikai adatok arra utalnak, hogy a 2. csoport a római és hun kori alföldi tradíciókat erősebben őrző kerámiahagyományt jelent. Az égetéstechnológia azonban nem különbözik jelentősen, és a metrikus adatok alapján sem válik el a két csoport egymástól. A két technológiai csoport elválasztása ekkor már kisebb jelentőséggel bír, ezért azokat a 3–4. horizontok esetében együtt elemzem, a részletkérdéseknél kitérve a 2. technológiai csoport szerepére.

A 3. és 4. horizont fazékanyaga közt lassú átalakulás figyelhető meg, egyértelmű elválasztásukra csak a ritkább edénytípusok esetében van lehetőségünk. A horizontok anyagát együtt tárgyalom, az egyes fazéktípusoknál jelezve a keltezéshez felhasználható tendenciákat.

Formai tipológia

A fazekak között a gepida anyagban, és a rákóczifalvi telepen is leggyakoribb a középen hasasodó gömbtestű fazéktípus. A rekonstruálható formák között kis és közepes méretű fazekak dominálnak. Rákóczifalvi jellegzetesség a nagy méretű fazekak markáns jelenléte a telepanyagban. Ezért a formai rekonstrukcióra több lehetőség nyílik. A nagy méretű fazekak általában széles szájúak és széles vállúak, hirtelen öblösödők.

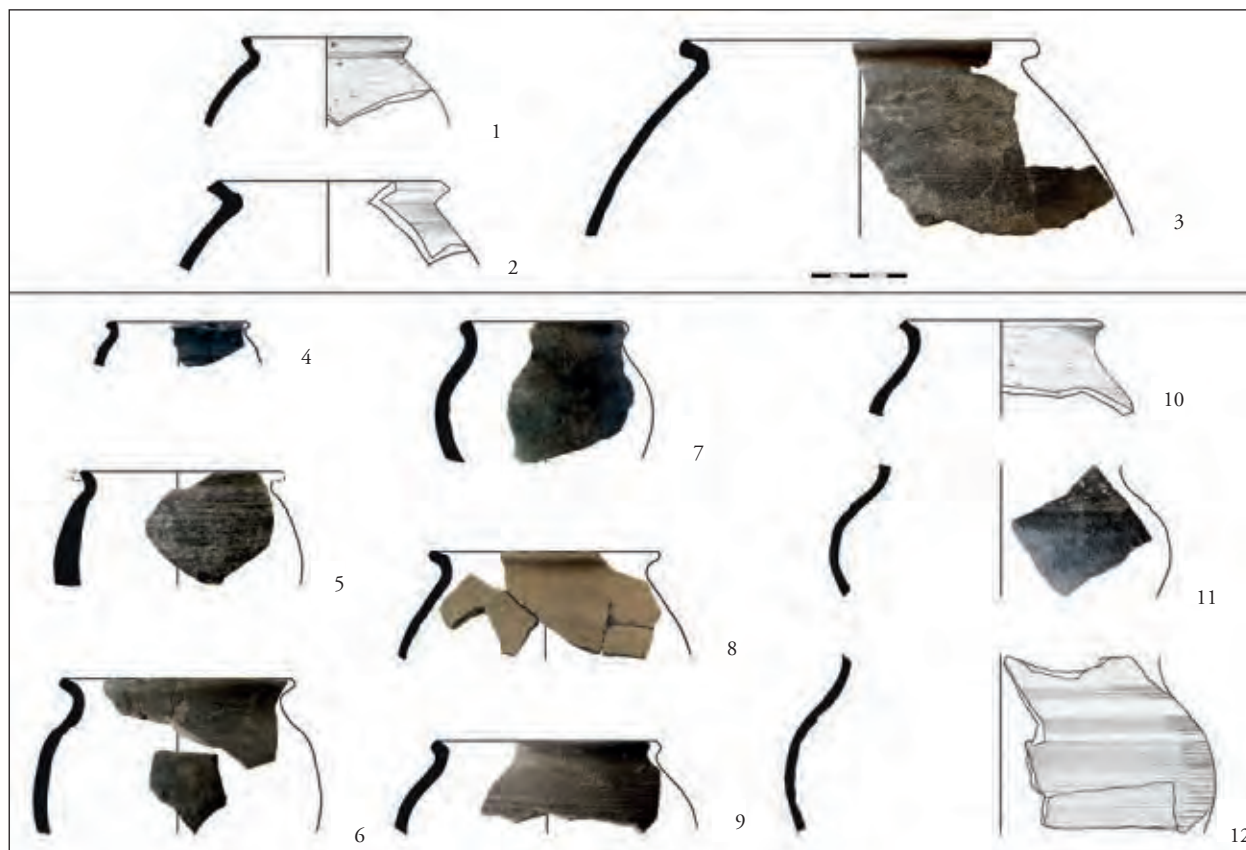

106. kép 2. technológiai csoport, 3. horizont Az 1. (a) és 2. (b) fazéktípus korai formái egy leletegyüttesből (100. tábla 2. és 4. 5/370. objektum)

Gömbtestű fazekak feltételezése esetén a peremtöredékekből rekonstruálható vonalvezetés túl nagy edényeket eredményezne. A szűkebb szájúak esetében akadnak kivételek: ezek a mélyen, középtájon hasasodó edények, amelyek általában hosszú, kónikus nyakkal rendelkeznek: pl. 12. tábla 4. ld. 7. (II/c) fazéktípus. A nagy méretű fazekak tömzsi, nyomott gömb alakú edényeknek is rekonstruálhatók. Ekkor széles szájú, alacsony, tálszerű arányokkal bíró edényeket szerkeszthetnénk ki. Ilyen edények is előfordulnak a lelőhelyen, de nagyon ritkák (3. horizont, 4. táltípus). A nagy méretű fazekakat emiatt elsősorban felső harmadban öblösödőnek tarthatjuk (1–4. fazéktípus). Hozzájuk tartozhattak a nagy méretű oldaltöredékek, amelyek többnyire tojásdad testre utalnak (115. kép). Nagy méretű fazekak ritkán a többi fazéktípusba is besorolhatók voltak.

1. fazéktípus (B. Tóth Ágnes rendszerében az I/a típusnak felel meg). Széles szájú, nyak nélküli, felső harmadban ívelten öblösödő vagy gömbtestű fazekak (106. kép a, 107. kép 1–3). 2–3. technológiai csoport. 3. horizont. Előzmény: 2. horizont, 3. fazéktípus. A 4. horizontban nem mutatható ki. Peremátmérő 9–12,5 ill. 19 cm.

A 2. horizont előzménye alapján (239. tábla 3) 5. századi típus, amely később is ritkán tűnik fel, meszes soványítással, díszítetlenül (100. tábla 2), vagy befésült díszítéssel (11. tábla 7). E két edény pereme ritka megoldást mutat: enyhén-közepesen kihajlók miközben erősen fedőhornyosak; ferdén levágtak. A 185. tábla 2. nagy méretű fazék formavilágára és bekarcolt díszítésére a tárolóedények is hatással lehettek.

107. kép 3–4. horizont, 1–2. fazéktípus: 1. típus: 1–3, 2. típus: 4–12

A fazéktípus a gepida telepeken kis számban van jelen. Leginkább Ártádon találkozunk velük, amely a típus kronológiai jelentőségét érzékelteti.¹⁶⁰³ Szászfenesen egy kis méretű, valamint két 18 cm körüli átmérőjű példány tűnik fel.¹⁶⁰⁴ A 100. tábla 2. edénynek jó párhuzama került elő Békésszentandás-Sirató 5. sírjából, közösen egy cilindrikus peremű, alacsony bikónikus edénnyel.¹⁶⁰⁵ Szőke Béla Miklós a temetőrészletet a 6. századra keltezte, ugyanakkor a síregyütteshez tartozó aláhajtott lábú fibulapár és vascsat formája alapján nem zárható ki, hogy ez a sír az 5. századra keltezhető.¹⁶⁰⁶

2. fazéktípus (I/b). Széles szájú, ívelt nyakú, felső harmadban öblösödő vagy gömbtestű fazekak (106. kép b, 107. kép 4–12). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórészt 3). 3–4. horizont. Előzmény: 2. horizont, 2. fazéktípus. Peremátmérő 7–12 cm, ill. a 100. tábla 9. alapján 18 cm körüli átmérőig.

Jellemzően kis méretű, enyhén profilált, a 3. horizontban már középtájon öblösödő edények. Nagyobb méretben is előfordulhatnak (196. tábla 5, 100. tábla 9). Peremük enyhén, vagy közepesen kihajló, a 4. horizontban erősen kihajló, hosszú (273. tábla 3).

Az 5. lelőhelyen egy objektumból került elő az 1. fazéktípussal, mindkét típus meszes soványítású anyagból készült, világosszürke égetésű (100. tábla 2, 4, 106. kép). A gödörben ez a meszes fazékanyag nagyobb számban volt jelen, de a lelőhelyen máshol nem alkotott markáns csoportot. A leletegyüttes a két fazéktípus egyidejűségére utal. Korai keltezésre utal a 239. tábla 8. (301. tábla 1) magasan hasasodó kifazék is. Az objektum jellemző anyaga a 2. horizonthoz köthető, az edény az előzményként szolgáló 2. horizont 2. fazéktípusához is besorolható.

Az 1. típushoz hasonlóan korai forma, amely tőle eltérően a korszak végéig jelen van. Szarvason, Berén, Szászfenesen is feltűnik, Nádudvaron viszonylag gyakori forma, és a változatos malomfalvi fazékanyagban is megjelenik.¹⁶⁰⁷

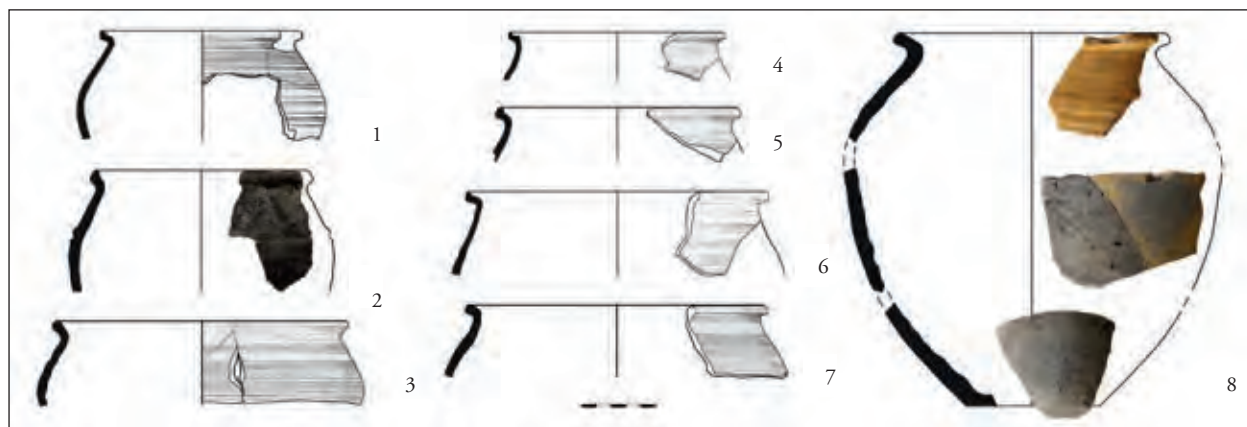
¹⁶⁰³ B. TÓTH 2006, 96, Taf. 8.

¹⁶⁰⁴ LÁZÁRESCU 2009, Pl. III. 6, VIII. 2, XXVIII. 7. A településen kis számban nagy méretű fazekak is kimutathatók. A feldolgozás méreteket nem közöl, az adatok a táblákról visszszámítottak.

¹⁶⁰⁵ MRT 8, 48. t. 14–15; BÓNA 2002a, Taf. 3. 5. 1–2.

¹⁶⁰⁶ MRT 8, 65–66.

¹⁶⁰⁷ B. TÓTH 2006, Taf. 8. 1; STANCIU 2008, Abb. 5. 12; LÁZÁRESCU 2009, Pl. VIII. 2, XXXIV. 12; BOCSI 2016, 75; HOREDT 1979, Abb. 58. 4.

108. kép 3–4. horizont, 3. fazéktípus

3. fazéktípus (II/c változata). Széles szájú, kónikus nyakú, felső harmadban öblösödő, esetleg gömbtestű fazekak (108. kép). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórész 3). 3. horizont, a 4. horizontban már nem mutathatók ki. Peremátmérő 14–22 cm.

A nagy méretű fazekak egyik jellemző fazéktípusa. Sűrűsödnek az 5. lelőhelyen, többnyire durva homokos soványításúak, díszítetlenek vagy befésült díszűek. Jó párhuzamaikat a szászfenesi településen találjuk meg, ahol mintegy 25 cm-es peremátmérőig jelentkeznek. A nagy méretű, felső harmadban öblösödő fazekak jelenlétét Szászfenesen az enyhén kihajló hasak jelenléte is támogatja.¹⁶⁰⁸

Ezek a viszonylag nagy úrtartalmú edények több fazéktípusból – 4, 7. – is levezethetők, és a gepida kori belső fejlődés során alakulhattak ki az 5. század második felében.

4. fazéktípus (II/a változata). Széles szájú, tagolt vállú, felső harmadban öblösödő, esetleg gömbtestű fazekak (109. kép 1–5). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórész 2). 3. horizont, kivéve egy edényt (4. horizont, 267. tábla 6). Előzmény: 2. horizont, 1. fazéktípus. Peremátmérő 10–18 cm.

A nagy méretű fazekak másik jellemző fazéktípusa, de kis méretű, nyúlánk testű változata is van (1. tábla 4). A szintén kis méretű 114. tábla 10. – erősen vegyes anyagú épületből származó – fazékperemnek Ongárról jó párhuzamát idézhetjük.¹⁶⁰⁹ Egy fazekat (167. tábla 4) kivéve díszítetlen felületűek, a 4. horizontba tartozó edény erősen homokos, szintén csak erős korongolásvomokkal ellátott.

A forma és a gyakori 2. technológiai csoportba tartozás arra utal, hogy a 2. horizont leányfalusi típusú tagolt

vállú fazekaiból származhatnak, az 5. fazéktípushoz hasonlóan. Utóbbiitól széles, a hasátméretől alig kisebb szájuk különíti el, és azoknál ritkábban elterjedtek. Párhuzamaikat Szászfenesről érdemes idéznünk, ahol a tagolt vállkiképzés szintén viszonylag elterjedt az anyagban, de nagy méretű (15 cm-nél nagyobb) edényeken nem mutatható ki.¹⁶¹⁰

5. fazéktípus (II/a). Szűk szájú, tagolt vállú, felső harmadban öblösödő vagy gömbtestű fazekak (109. kép 6–11). 2–3. technológiai csoport. 3. horizont. Előzmény: 2. horizont, 1. fazéktípus. A 4. horizontban már nem mutathatók ki. Peremátmérő 10–16 cm.

Erősen ívelt vagy hengeres nyakúak. A gyakori díszítetlenség, a hengeres nyakak, és a mérettartomány is arra utal, hogy a 2. horizont 1. fazéktípusából alakulhattak ki. A 3. horizontban már középen hasasodó edények is biztosan előfordulnak (186. tábla 2).

A 2. horizontnál megállapítottaknak megfelelően kijelenthető, hogy a tagolt vállú kiképzésnek csakúgy mint a felső harmadban való kiöblösödésnek, önmagában nem tulajdoníthatunk keltező értéket. A sarvasi, eperjesi, tiszafüredi, valamint a szászfenesi tagolt vállú fazekak is ellentmondanak ennek.¹⁶¹¹ Gyártásuk mélyen a 6. századba is benyúlhatott. A 12. tábla 5. töredék függőleges nyakának jó párhuzama közepesen kihajló peremmel Eperjesről származik.¹⁶¹² Szintén közepesen kihajló pereme van egy ugyanilyen típusú fazéknak a szőregi temetőből, melyet a sír fibulapárja a 6. század első felére keltezt.¹⁶¹³ A fazéktípus nagyon kis számban a szelevényi

¹⁶⁰⁸ LĂZĂRESCU 2009, Pl. VIII. 1. (vízszintesen kihajló, széles peremmel, átm. 20 cm körül); XXVIII. 6. (25 cm), XXIX. 1. (17 cm), XXIX. 9. (15 cm) stb., aljtöredékekre példa: Pl. XXXVI. 8, 10.

¹⁶⁰⁹ Soós 2014a, VII. t. 1.

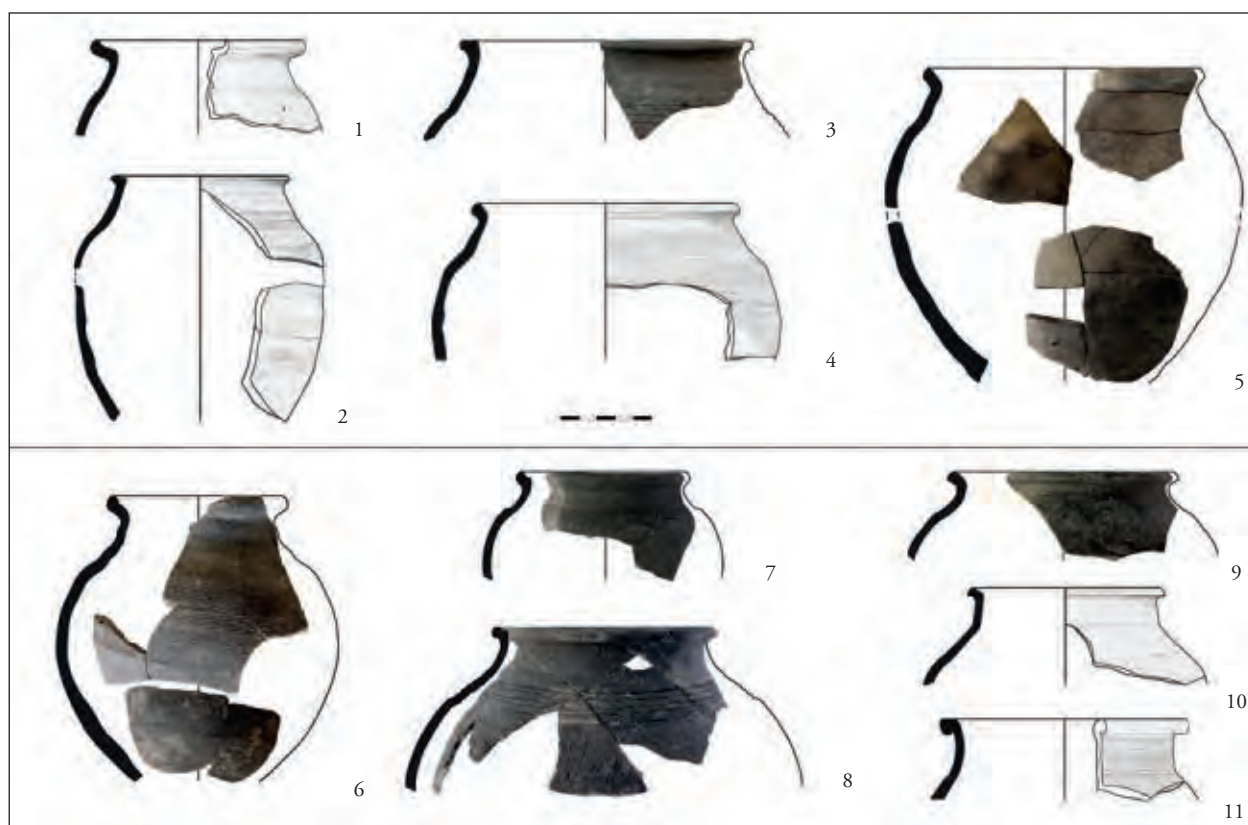
¹⁶¹⁰ LĂZĂRESCU 2009, Pl. VIII. 4, IX. 6, XXIII. 4. stb.

¹⁶¹¹ B. TÓTH 2006, 97–98, Taf. 8; LĂZĂRESCU 2009, Pl. VII. 11, VIII. 3, 6, X. 4, XXIII. 2. stb.

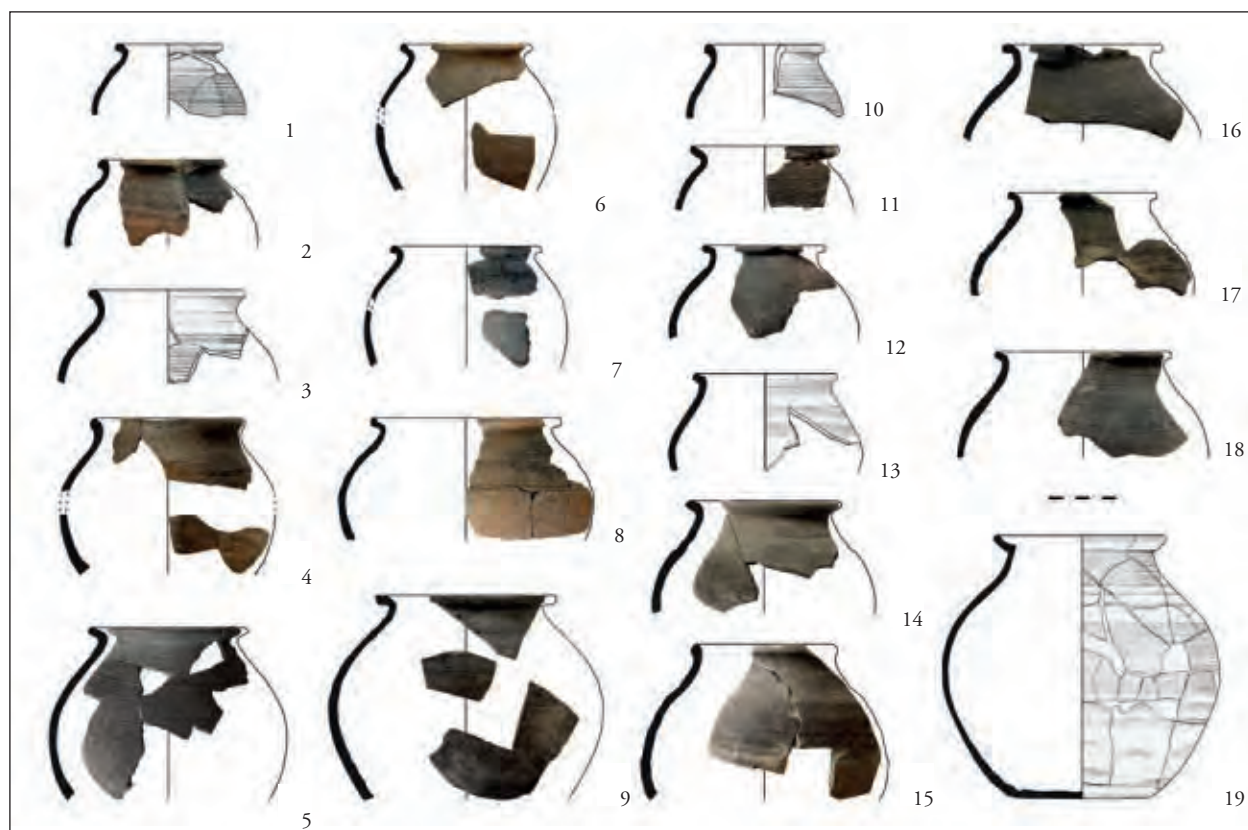
¹⁶¹² B. TÓTH 2006, Taf. 9. 1. és 5.

¹⁶¹³ NAGY 2005e, Taf. 52. 29. 5. Peremátmérője 12 cm.

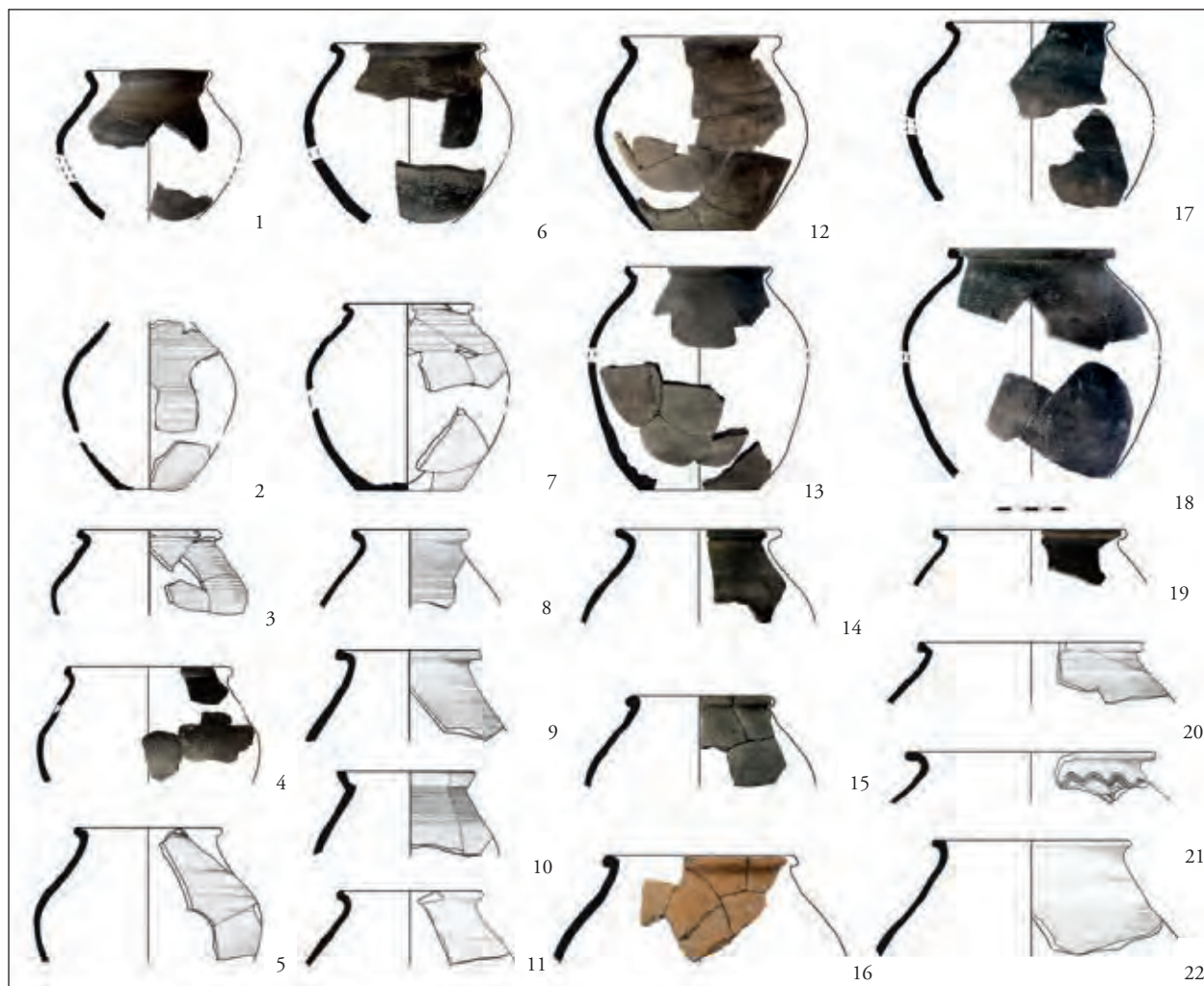
5.4. GEPIDA KORI KERÁMIA

109. kép 3–4. horizont, 4–5. fazéktípus: 4. típus: 1–5, 5. típus: 6–11

110. kép 3–4. horizont, 6. fazéktípus

111. kép 3–4. horizont, 7. fazéktípus

fazekaskemence anyagában is feltűnik.¹⁶¹⁴ Malomfalván hullámvonalas díszítésekkel is elláthatták.¹⁶¹⁵

6. fazéktípus (II/b). Szűk szájú, ívelt nyakú, ívelt vállú, gömbtestű fazekak (110. kép). 3. technológiai csoport. 3–4. horizont. Peremátmérő 8–14 cm.

A kis- és közepes méretű fazekak egyik leggyakoribb, általánosan elterjedt típusa. Minden kihajlási szögbe sorolható peremmel előfordulnak. Általában befésült díszűek. A kivételek jellemzően kései leletegyüttesekből származnak, és árktolt felületűek (195. tábla 3, 260. tábla 3).

Rákóczifalván arányuk alulmúlja a kónikus fazekak mennyiségét (7. fazéktípus). A 6–7. fazéktípus elválasztása nehézkes. Az anyagban megfigyelhető tendencia alapján a fazekak szájai egyre nyúltabbak, magasabbak lesznek, amely a kónikus vállú vonalvezetés, és a 8. fazéktípus felé mutat.

A forma más, B. Tóth Ágnes által felvázolt külső hatások feltétlen kizárása nélkül¹⁶¹⁶ levezethető a 2. horizont anyagából valamint azokból a fazéktípusokból (1–5.), amelyek a 3. horizont első fázisában a Tisza-vidéken kialakulóban voltak. A fazéktípusnak az Alföldön a gepida koron belül nem tulajdoníthatunk keltező értéket.

7. fazéktípus (II/c). Szűk szájú, kónikus nyakú és vállú, gömbtestű fazekak (111. kép). 2–3. technológiai csoport (szinte kizárólag 3). 3–4. horizont. Peremátmérő 9–21 cm.

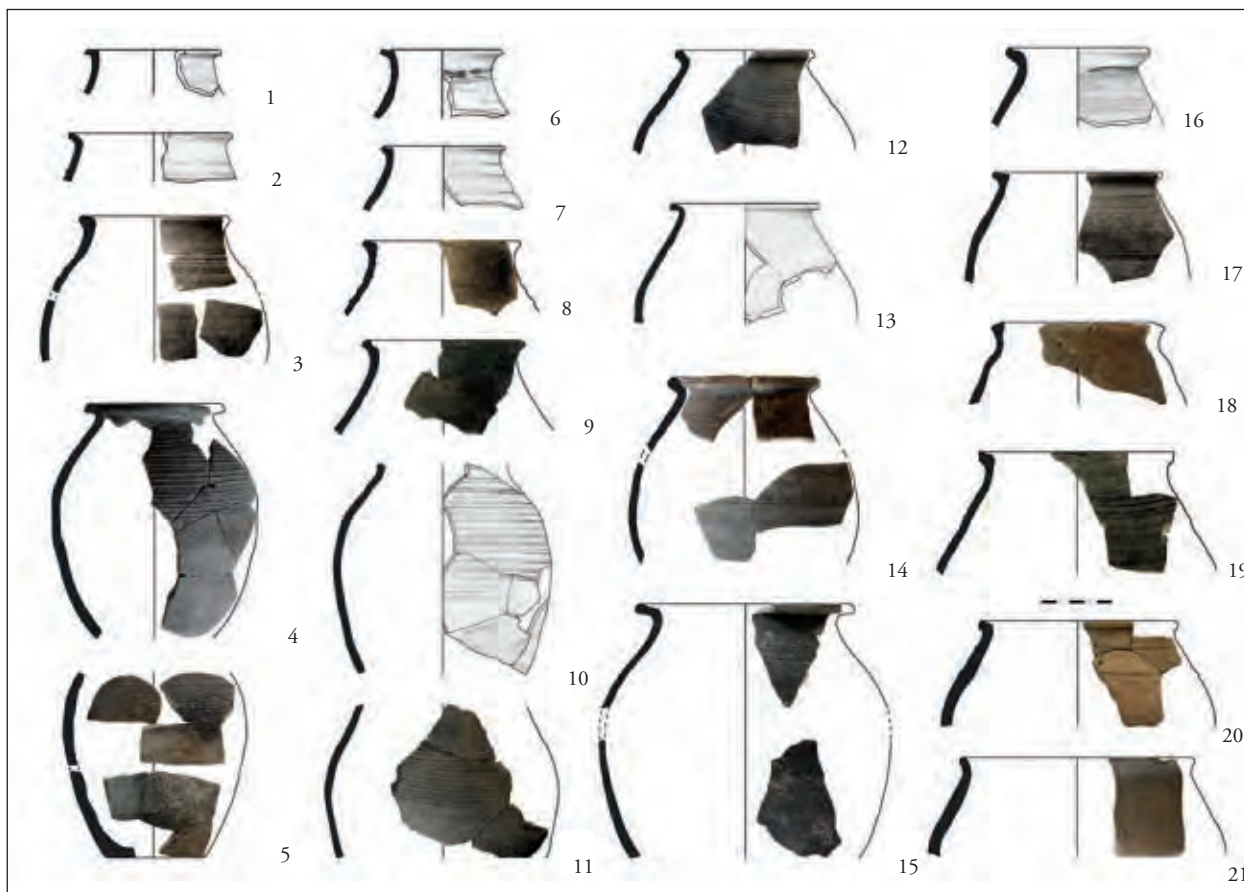
A kis- és közepes méretű fazekak leggyakoribb típusa, amely a lelőhelyen nagy mérettartományban is előfordul.

A 6. típushoz hasonlóan változatos perem típusokkal előfordulnak, és többnyire befésült díszekkel ellátottak. A 4. horizontba sorolt anyagban elsősorban a 8/377. objektumban mutathatók ki (274. tábla 1–6): a legfőbb változás a vastkos peremek jelenléte, és a befésülés hiánya a fazekakon.

¹⁶¹⁴ CSEH 2004d, 51. kép 90.

¹⁶¹⁵ HOREDT 1979, Abb. 44. 4.

¹⁶¹⁶ B. TÓTH 2006, 105–109.

112. kép 3–4. horizont, 8. fazéktípus

A közepes méretű fazekak közt megjelennek magasan és közepén öblösödő változatban, valamint enyhén bikónikusodó testtel is. A rövid vállú, tömzsi, széles talpú változat, valamint a magasabb nyakú és vállú fazékforma összhatásában hasonlóan zömök. A nagy méretű fazekak egy csoportja erősen, egyenesen kihajló, hosszú nyakkal rendelkezik, amelyek feltételesen szintén ehhez az edényformához tartoztak. Jó párhuzamuk egy nagy méretű ártándi fazéktöredék.¹⁶¹⁷

Eredetük a 6. fazéktípussal azonos irányokban kereshető.

8. fazéktípus (III/a). Széles szájú, enyhén öblösödő, hosszú, tagolatlan nyakú, mélyen öblösödő, hordó alakú fazekak (112. kép). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórész 3). 3–4. horizont. Peremátmérő 9–17 cm.

A fazéktípus gyakori megvastagodó, vízszintesen vagy ferdén befelé levágott peremmel. A 4. horizontban a peremek rövid, vaskos kiképzésűek. Felületük díszítetlen, befésült, vagy árkolt dísz is lehet. A korábbi formáktól eltérően a 4. horizontban az edénytípuson a befésülés mélyen a hason is folytatódhat, ahol keskeny, csigavonal-szerű vonalak ká alakul át.

Egy részük szélesebb arányokkal rendelkező, megnyúlt szájúedény, amelyek hosszán ívelt és kónikus nyakkal is rendelkezhetnek. A fazékforma vízszintesen kihajló, rövid peremű változatának párhuzamai Szelevény-Sárga-partoldalon,¹⁶¹⁸ és számos formaváltozat Szelevény-Bohonyaparton (Schweiger-tanya) is kimutatható.¹⁶¹⁹

Már a 3. horizontban is megjelennek, de a 4. horizontban válnak jellemzővé. A 6–7. típusok nyúlánk arányú, jó minőségű edényeiből (pl. 200. tábla 7, 3. horizont) és azok továbbfejlődéséből álló edénytípus.

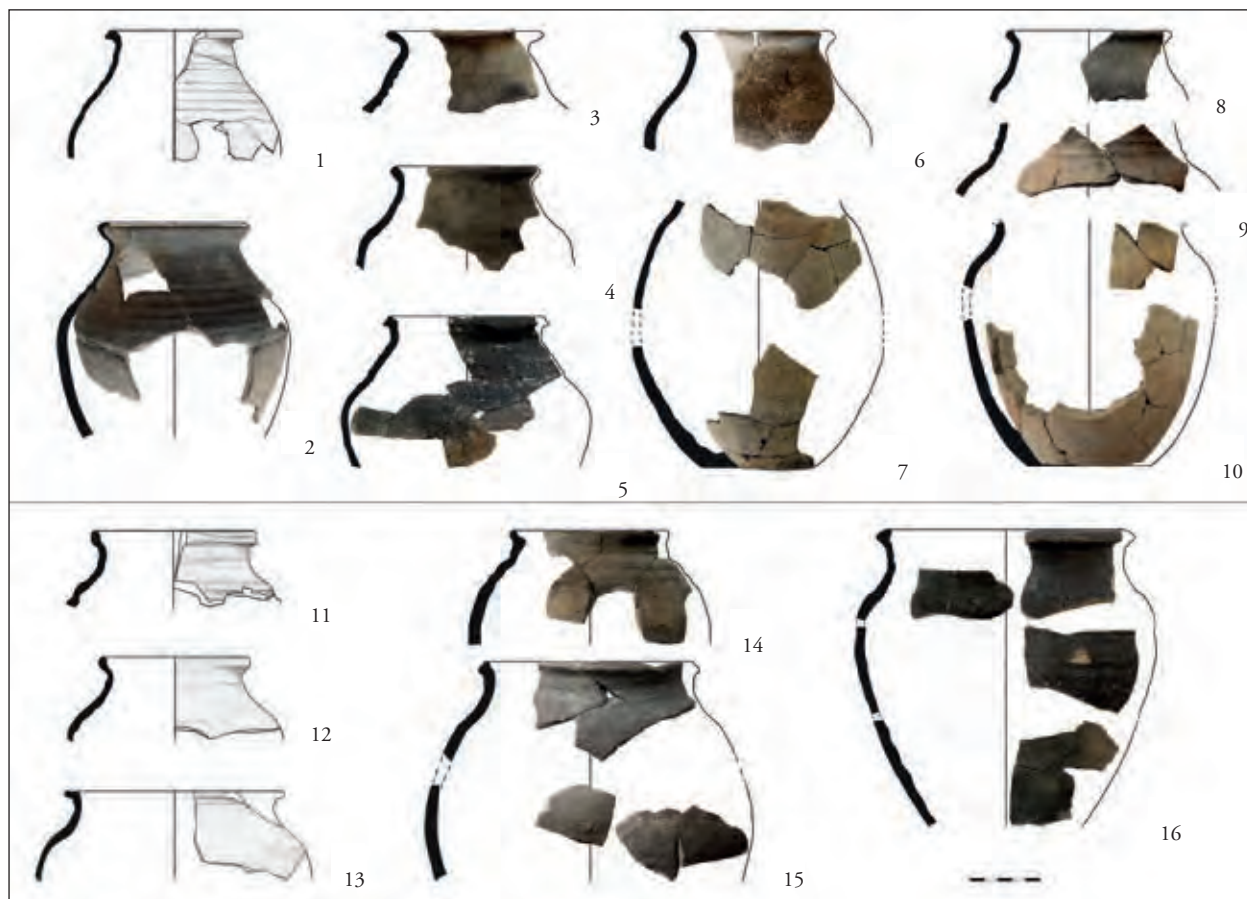
9. fazéktípus (III/b). Széles szájú, enyhén öblösödő, élesen megtörő vállú, mélyen öblösödő, hordó alakú fazekak (113. kép 1–10). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórész 3). 3–4. horizont. Peremátmérő 9–12 cm.

A peremek közepesen vagy erősen kihajlóak, általában hosszúak. A befésült díszek nem jellemzők rájuk, felületük árkolt vagy díszítetlen. Közepes méretűek. A 8/377. objektum anyaga alapján (271. tábla 1, 4) széles, domborúan kihajló aljrészek csatlakoztak hozzájuk.

¹⁶¹⁸ CSEH 1994a, 10. kép 5, 7.

¹⁶¹⁹ CSEH 1996a, 8. ábra; CSEH 2004d.

¹⁶¹⁷ B. TÓTH 2006, Taf 13. 8.

113. kép 3–4. horizont, 9–10. fazéktípus: 9. típus: 1–10, 10. típus: 11–16

A 8. fazéktípusból vagy vele párhuzamos fejlődéssel, valószínűleg a tagolt vállú fazekak hatására kialakult ritkább forma. A 8. és a 9. típus is megtalálható egy 6. századra keltezhető malomfalvi épület megnyúlt szájrésű fazékanyagában.¹⁶²⁰

10. fazéktípus. Széles szájú, rövid hengeres vagy ívelt nyakú, élesen megtörő vállú, magasan öblösödő, tojásdad alakú fazekak (113. kép 11–16). 2–3. technológiai csoport (túlnyomórész 3). 3–4. horizont. Peremátmérő 11–22 cm.

Szokatlanul tagolt, vaskos, rövid peremtípusokkal. Árkolt díszűek, díszítetlenek, vagy hullámvonalköteggel díszítettek (272. tábla 4). Befésült díszű nincsen. Közepes és nagy méretű fazekak.

A 4. és 8. fazéktípusok közti átmenet.

11. fazéktípus. Szűk, megnyúlt szájú, álló peremű, enyhén vagy erősebben öblösödő, palackszerű edények (114. kép 1–11). 2–3. technológiai csoport. 3–4. horizont. Peremátmérő 8–15 cm.

Peremük enyhén kihajló, ferdén levágott, vagy lekerekített. A nyakrészen befésülés indul, vagy erősen bordázott.

Közéjük korsóperemek is keveredhettek. Párhuzamaikat Malomfalváról és Mezőbándról idézhetjük. Egy mezőbándi hengeres szájú, hordótestű fazék nyaka és válla hullámvonallal díszített.¹⁶²¹

12. fazéktípus. Tölcséresen kihajló, szűk szájú, palackszerű edényperem (40. tábla 1, 114. kép 12). 3. horizont. Peremátmérő 8 cm.

Nyaka és válla két befésült vízszintes vonalköteggel díszített. Párhuzamát sem sír-, sem telepnyagokban nem találtam. Legközelebb a 8. típus ívelt, hosszú nyakú változataihoz és a 11. fazéktípushoz áll.

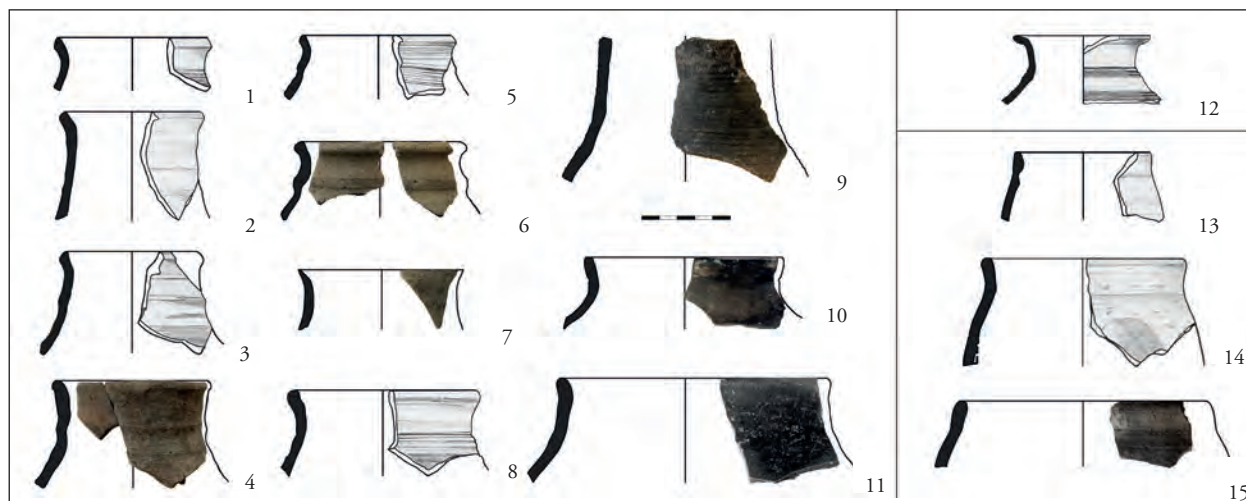
13. fazéktípus. Széles, enyhén behúzott szájú, enyhén öblösödő fazekak (114. kép 13–15). 2. technológiai csoport, 3. horizont. Peremátmérő 10–14 cm.

Álló peremekkel. Valószínűleg a szvb típusú kézzel formált fazekak korongolt változatai. Nagyon ritkák, párhuzamukat egyedül Csomaközről ismerem.¹⁶²²

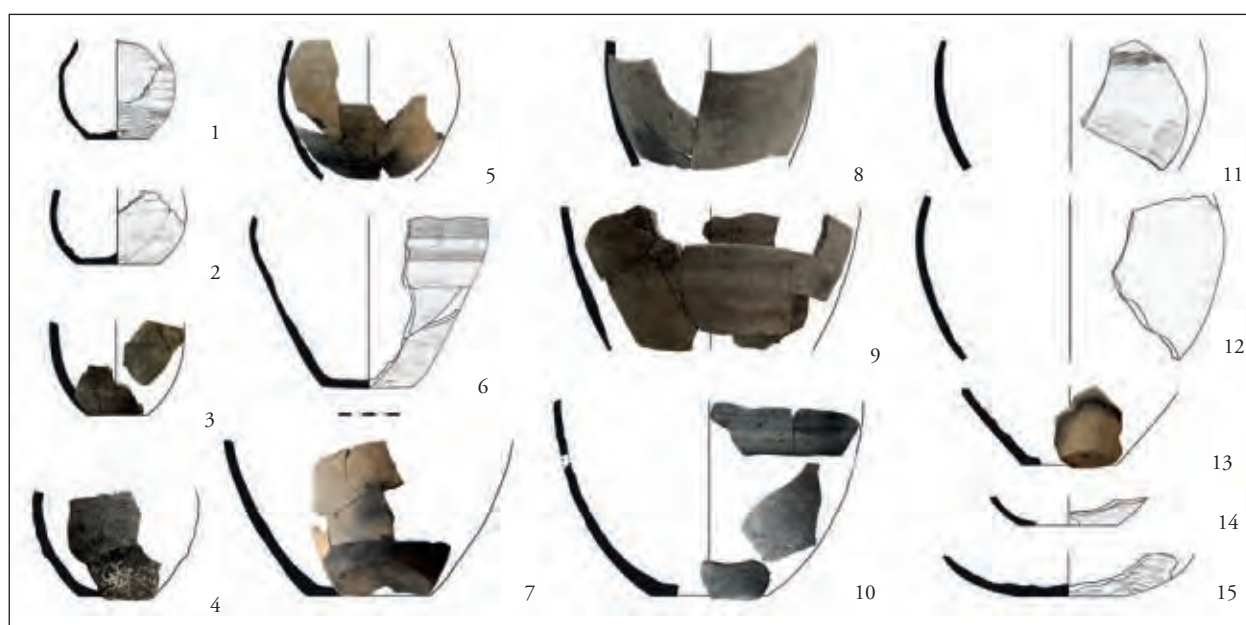
¹⁶²⁰ HOREDT 1979, Abb. 53. 10, 13–14, a keltezéshez 143.

¹⁶²¹ HOREDT 1979, Abb. 52. 1, 55. 1; KOVÁCS 1913, 74. kép 2. Hasonló, befésült díszű szelevényi korsónyak: CSEH 2004d, 48. kép 71.

¹⁶²² STANCIU 2008, Abb. 6. 5.

114. kép 3–4. horizont, 11–13. fazéktípus: 11. típus: 1–11, 12. típus: 12, 13. típus: 13–15

115. kép 3–4. horizont, a fazéktestek és -aljak formakincse

14. fazéktípus. A lelőhelyen kimutatható egyetlen lasúkorongolt fazéktípus (224. tábla 8). Ferdén kihajló peremű, kónikus vállú, magasan öblösödő, széles talpú fazék. Peremátmérője 16 cm.

A lelőhelyen atipikus áru, kiöntőcsöves korsóval keltezhető, 6. századi kontextusból.

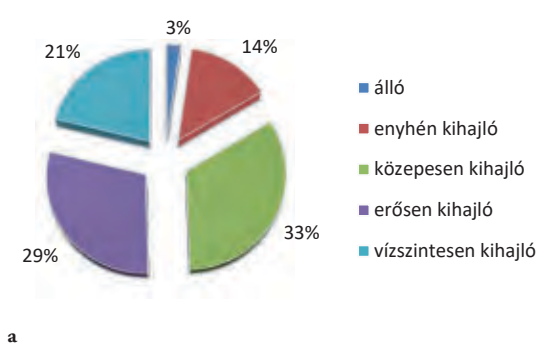
Peremkialakítás

A 2. és 3. technológiai csoport, valamint a 3–4. horizont peremtörödékeit, a fazéktípusokhoz hasonlóan, együtt tárgyalom. A peremek kihajlási szögét tekintve, a B. Tóth Ágnes által vizsgált anyagban többnyire az enyhén kihajló peremek, Ártándon az erősen kihajló peremek uralkodtak. Ártándon az erősen és vízszintesen kihajló peremek minden

formai típusban többséget alkottak.¹⁶²³ Rákóczi falván a kép, valószínűleg a nagy edényszám miatt is, kiegyenlített. A 2. horizonthoz képest visszaszorul az erősen kihajló peremek aránya, mellettük szintén nagy arányban vannak jelen a közepesen és a vízszintesen kihajló peremek is (58. diagram a), a legkevésbé az enyhén kihajlóak jellemzőek.

A fazékok peremkiképzését részletesebben vizsgálva megállapítható, hogy az ívelt és kónikus nyakú edények közel azonos arányban vannak jelen az anyagban (58. diagram b). Az enyhén kihajló peremkialakítás egyikükre sem jellemző, amely eltér az eperjesi, szarvasi és tiszafüredi statisztikáktól,

¹⁶²³ B. TÓTH 2006, 100–102, Abb. 28–29.

58. diagram 2–3. technológiai csoport, 3–4. horizont. A korongolt fazekak megoszlása a fazékperemek kihajlási szöge (a) és a peremkiképzések típusa (b) szerint

és az ártándihoz közelíti a rákóczifalvit. Tiszaburán és Ongán is hasonló jelenség figyelhető meg.¹⁶²⁴ A közepesen/erősen kihajló peremek és kónikus nyakkiképzések a legtöbb anyagban gyakoriak. Rákóczifalván a 2. horizontra jellemző kiugró arányuk eltűnik, de jelentőségük így is megmarad, és az ívelt nyakú fazekakáival vetekszik (30%), amely máshol nem jellemző. A cilindrikus nyakú edények kis száma szintén az ártándi anyaggal rokon jelenség. A fedőhornyos kiképzések gyakoriságára a telepanyagokban nincsenek számszerű adataink. Rákóczifalván a gepida kori fazekak mintegy egyharmadát fedőhornnyal látták el. Ez jóval magasabbnak tűnik a Körösöktől délre ismert telepanyagok arányainál. A többi különbséget figyelembe véve ez érthető, hiszen a fedőhornyos kiképzés szerepe legjobban az erősen vagy vízszintesen kihajló peremtípusokon érvényesülhet.

A tendenciák – enyhén kihajló peremek ritkasága, az erősen kihajló peremek, kónikus nyakak és fedőhornyok nagy száma – összességükben ismét arra utalnak, hogy az anyag erős kapcsolatokat ápol a késő császárkori és hun kori árukkal.

Díszítés

Vízszintes befésülés

A 3. technológiai csoportra általánosan jellemző a befésült díszítés alkalmazása. A 3. horizont 2. technológiai csoportjának fazékanyaga díszítetlen.

A befésülés nagyobb területet fedő, többfajú fésűvel, korong használata közben, az edény felhúzása után közvetlenül, puha agyagon kialakított díszítés. Kialakítása után vették le az edényt a korongról, és végezték el a has utándolgozását. A fésülés indítása nagyon kevés esetben figyelhető meg az edény nyakán vagy oldalán (pl. **160. tábla 1**). Ez alapján határozható meg a használt eszköz, amely hasonló

lehetett azokhoz, mint amelyekkel a befésült hullámvonal-kötegeket kialakították. A kevés eszköznyom jelzi, hogy a díszítést csigavonal-szerűen alakították ki az edényen, valószínűleg felülről lefelé haladva.

A befésült felület lehet egyenletesen kialakított, de többnyire mélyebb-sekélyebb, szabálytalan vastagságú, néhol esetleg vékony sávokban meg is szűnő szakaszokból áll. Szabálytalan vastagságú vonalkötegekbe is rendezhették. Minősége általában esetlegesnek tűnik, olyan, mintha a széles, fogazott eszköz a forgási helyzettől és az edényformától függően eltérő szélességben mélyedt volna a felületbe. A díszítősávnak határozott pereme általában nincsen. Közös az edényekben, hogy a befésülés a maximális átmérő alatt elfogy, a has díszítetlen. A dísz alja ritkán bír éles határral, a felület szakaszossá, és a szakaszok sekélyebbé, vékonyabbá válhatnak. A díszítéstílus azért alakulhatott ki így, mert a befésülés alatt közvetlenül sokszor már az utándolgozási nyomok indulnak, melyek a befésülésre ráhúzódnak és megsértik azt, ha túl mélyen van.

A befésülés uralkodó jellege regionális jellegzetességnek tartható. A B. Tóth Ágnes által közölt anyagokban nem jelentkezik nagy mennyiségben. Malomfalván és Mezőbándon is világosan elkülönítették az alapközlések. Malomfalván kevés objektumban volt jelen; mezőbándi ritkasága kronológiai okokra is visszavezethető.¹⁶²⁵ Ezzel szemben a Körösöktől északra általánosan elterjedt, amelyet Cseh János közlései igazolnak, elsősorban Szelevény, Kengyel és Tiszafüred területéről.¹⁶²⁶ B. Tóth Ágnes megfigyelését, hogy a befésülés

¹⁶²⁵ HORED T 1979, 134–135; KOVÁCS 1913, 385.

¹⁶²⁶ CSEH 1986a, 4–12. kép (kengyeli lelőhelyek); CSEH 1987a, 4. kép (Tiszafüred-Csontospart); CSEH 1991b, I–VIII. tábla (Tiszafüred-Morotvapart); CSEH 1994a, 7. k. (Kengyel-Kengyelpart IV), 11. k. 3. (Szelevény-Sárga-partoldal); CSEH 1995a, 6–7. k. (Szelevény-Sárga-partoldal); CSEH 1996a, 7. ábra (Szelevény-Bohonyapart = Schweigertanya), 12. ábra (Kengyel-Kiskengyel-lapos); CSEH 2004c, 7–8. kép (Kengyel-Kengyelpart II); CSEH 2004d (Szelevény-Schweiger-tanya).

¹⁶²⁴ MASEK 2018d, 353–354; Soós 2014a, 192–193.

nem mindig kötődik magas szintű korongolástechnológiához, a rákóczifalvi anyag is alátámasztja.¹⁶²⁷ A tiszabura-bónisháti anyag, amelyből ez a díszítéstípus teljes mértékben hiányzik, azt igazolja, hogy a közép-Tisza-vidéki gepida települések egy részén az 5. században a befésülés még nem volt általános hagyomány.¹⁶²⁸ Rákóczifalván hasonló fázis nem választható el a 3. horizonton belül. A befésülés a 9–10. kései formákon, és a 12–14. ritka típusokon kívül minden fazéktípusban kimutatható.

B. Tóth Ágnes a díszítések között megkülönböztetett egy szabályos közökben bemélyedő, finom vonalakkal álló bekarcolt dísz. Ez Rákóczifalván is elkülöníthető, de a töredékes anyagban nehezen választható el a szakaszos befésüléstől. Nagyon kis számban jelentkezik, általában kifejezetten jó minőségű edényeken, mindig szabályos, egy edényen ugyanolyan széles vonalkötegekkel (pl. **40. tábla I**). A befésüléstől eltérően itt nem a felület díszítésére, hanem az egymástól elválasztott díszítősávok alkalmazására helyezték a hangsúlyt. A vonalkötegek elsősorban a gepida kori kerámia technológiai jegyei miatt nem téveszthetők össze az avar kori vastagabb falú lassúkorongolt kerámia vonalköteges díszével.¹⁶²⁹

Árkolás

A befésülés ebben az anyagban jól elkülöníthető az árkolástól, azaz a felület szakaszosan lemélyített, széles tagolásától. A publikációk a kettő pontos elkülönítésére nem adnak jó lehetőséget, de valójában két eltérő felületkezelési technikáról van szó. Látszólag hasonlít a késő császárkori és a 2. horizontban jelentkező, „hullámos felületű”, bordázott felületű edényekhez, azonban annál jóval rosszabb minőségű, és más technikával előállított: megnevezésére ezért is használom az árkolás fogalmát.

Az árkolást – egyben a munkafolyamat során létrejött bordákat – fakéssel vagy esetleg a fazekas ujjával alakították ki; első esetben az edények széles, durva élű eszköznyomokkal ellátottak; a gyengébb tagolás, a bordák elmosódott élei a második lehetőségre utalnak. A bordázott felületet B. Tóth Ágnes a felületkezelésnél tárgyalta.¹⁶³⁰ A rákóczifalvi anyagon jól megfigyelhető volt, hogy az árkolás és a befésülés egyenrangú jelenségek, amelyek egyszerre jelentenek felületkezelést, praktikus tagolást és díszítésmódot. Az árkolás a 3. horizontban ugyanúgy a nyak-vállrésze jellemző,

a maximális átmérőig, mint a befésülés. A két technológia egymást kiváltja, együtt nagyon ritkán jellemzőek; de árkolt felületű, majd szakaszosan befésült felületű edények – ahol a díszítetlen szakaszok az árkolás miatt jöttek létre – ritkán előfordulhatnak. A 4. horizontban a befésülés szerepe viszszaeszik, és az árkolás válik uralkodóvá. Az árkolás az edény hasára is lehúzódhat, de ezekben az esetekben az edény felső része is árkolt, esetleg hullámvonalkötegekkel díszített, tehát vízszintes befésüléssel nem kombinálódik.

A hangsúlyos árkolás a 6–11. fazéktípusokra jellemző. Az 1–5. fazéktípusokon nem jelentkezik, amelynek kronológiai okai lehetnek. A 12–14. típusokon azok ritkasága miatt ill. technológiai okokból (14.) nem tűnik fel. Jellemzően tehát 6. századi díszítésnek tarthatjuk.

Bekarolás

Bekarcolt hullámvonalak és -kötegek már a 2. horizontban előfordulnak, és használatuk folyamatos a 3–4. horizontban is.

Az egyes bekarcolt hullámvonal szemcsés fazekakon nagyon ritka (**11. tábla 4**). Malomfalván a fazékperem alatt, a nyakon alkalmazták.¹⁶³¹

Bekarcolt hullámvonalkötegek önállóan vagy befésüléssel kombinálva is jelentkezhetnek. Számos esetben pecsételt kerámiával jól keltezhető objektumokból származnak (**13. tábla 1, 27. tábla 8, 164. tábla 6, 231. tábla 6, 264. tábla 10**). Egymás alatt két szabályos sorban is megfigyelhetők (**182. tábla 10, 258. tábla 5**). Nagy méretű szemcsés fazékon is feltűnhetnek közvetlen a perem alatt (**100. tábla 5, 5/370/480**), a has tetején (**20. tábla 2**), vagy nagyobb felületen (**185. tábla 2**), vízszintes befésüléssel együtt. A bekarcolással díszített nagy fazekak díszítőstílusa a hombárokéval azonos.

Néhány, a 3. horizonthoz köthető egyedi példa külön említést érdemel. A **229. tábla 9**. világosszürke, sötétszürke törésű, tört kavicsal erősen soványított edény felülete egymást átfedő, sűrű hullámvonalkötegekkel borított. A **190. tábla 9**. sötétszürke, világos törésű, homokos soványítású, gömbölyű fazékváll, szintén egymást átfedő sűrű hullámvonalkötegekkel. A **196. tábla 4**. a kónikus edényváll és a nagyon jó minőségű kiegészítés miatt érdemel említést.

A 3. horizontban tehát a hombárokhoz hasonlóan egymás alatti, vagy egymást átfedő motívumok jellemzőek főként a nyakon és a vállon, és nem jellemző az önálló tagolásokkal elválasztott motívumok használata. A díszítőstílus

¹⁶²⁷ B. TÓTH 2006, 104.

¹⁶²⁸ MASEK 2018d, 354–355.

¹⁶²⁹ KONDÉ 2012, 48–49.

¹⁶³⁰ B. TÓTH 2006, 104. HOREDT 1979, 134. szintén a bemélyített díszítésknél írta le ezt a stílust.

¹⁶³¹ HOREDT 1979, Abb. 56. 17, Taf. 35. 6.

116. kép Kereszt alakú díszítések gepida kori edénytalpakon: Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya (a), Rákóczifalva Bagi-földek 8/380. obj. (b) és 8/140. obj. (c)

a

b

117. kép A 8A/763/896. avar kori sír edénye

megegyezik a B. Tóth Ágnes által leírtakkal.¹⁶³² A díszítés párhuzamait a Közép-Tisza-vidéken különböző kengyeli lelőhelyeken,¹⁶³³ Szelevényen,¹⁶³⁴ és Tiszafüreden¹⁶³⁵ is megtaláljuk. Használata a Dunántúlon és a langobard anyagban a késő római kor óta folyamatos.¹⁶³⁶

A fazéktalpakon előfordul erősen bekarcolt, kereszt alakú díszítés (**233. tábla 4, 116. kép**). A tiszta, éles bevágás a kereszt alakú besimitással díszített talpú díszedényekhez hasonlóan tudatosan kialakított motívum. Jó párhuzamát Malomfalváról ismerjük.¹⁶³⁷

A 4. horizontban egyrészt a korábbi fazékminőség folytatását találjuk meg hullámvonalköteggel díszítve (**248. tábla 14**). Ugyanebben az objektumban már a 4. horizontra

jellemző anyagminőségben és formán (8. fazéktípus), túl képlékeny agyagon, „csúszós” felületen kialakított, mélyen a hasig lehúzódo, egyenetlen hullámvonalkötegek is feltűnnek (**249. tábla 1, 8/253/390**). Az oldalfalra mélyen lehúzódo bekarcolt dísz egy tojásdad, kis méretű fazékon is feltűnik (**271. tábla 2**). Ugyanebben az objektumban magas, sűrű hullámvonalkötegdísz látható egy egyedi formavezetésű, erősen megnyúlt nyakú, öblös vállú edényen (10. fazéktípus, **272. tábla 4, 8/377. obj.**). Végül, az előzőekkel szemben kiváló minőségű az enyhén tört kavicsal soványított, keményre égetett **260. tábla 7.** válltoredék, amelynek két hullámvonalköteg-dísz alatt széles, korongolt árkolás található.

A hasra lehúzódo, többszörös hullámvonalköteg-dísz tehát már a gepida korban is megjelenik, de az avar kori szemcsés szürke kerámia hordótestű edényein jóval jellemzőbb.¹⁶³⁸ Az egyenetlen, elnyújtott vonalkötegeknek a rákóczifalvi 4. horizont korsóanyaga alapján is jelentőséget tulajdoníthatunk, amelyekre ugyanilyen díszítés jellemző (ld. ott). Két mezőbándi edény a szandai és magyarcsanádi gepida kori edényekre hasonlítva alacsony, rövid, kis méretű

¹⁶³² B. TÓTH 2006, 104.

¹⁶³³ CSEH 1986a, 5. kép 5, 6, 3, 7, 4, 8, 6, 8, 10, 8–9, 10, 7; CSEH 1996a, 12. ábra 2; CSEH 1994b, 7. kép 6–7.

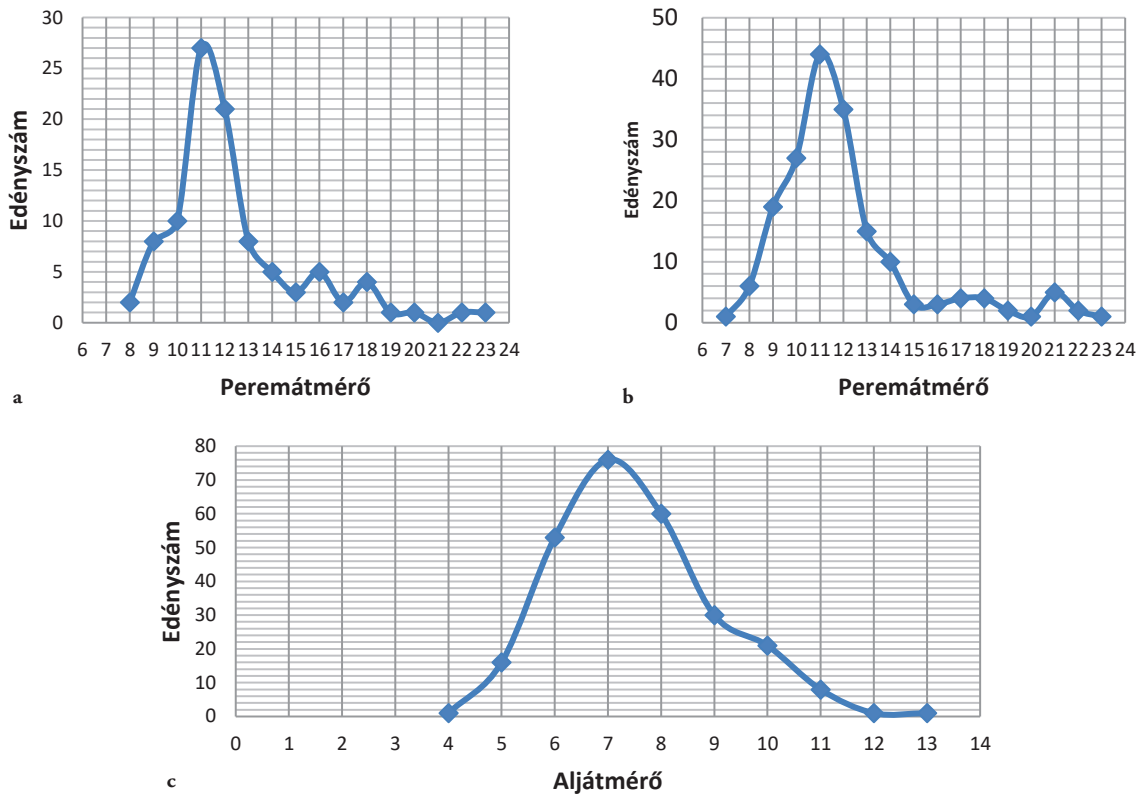
¹⁶³⁴ CSEH 1995a, 7. kép 4; CSEH 2004d, 38. kép, 40. kép, 46. kép 50, 52, 47. kép 60, 49. kép 81, 54. kép 126–127. Egy esetben a peremen és nyakon is hullámvonal-köteg: CSEH 2004d, 49. kép 77.

¹⁶³⁵ CSEH 1987a, 4. kép 3 (Tiszafüred-Csontospart); CSEH 1991b, 189, I. tábla 3. (Tiszafüred-Morotvpart).

¹⁶³⁶ SKRIBA 2006, 64.

¹⁶³⁷ HORED T 1979, Abb. 45. 7.

¹⁶³⁸ VIDA 1999, Abb. 4, 58–59; DOBOS–OPREANU 2012, 56.

59. diagram 2–3. technológiai csoport, 3. horizont. A 2. technológiai csoporthoz (a), a 3. technológiai csoporthoz (b) sorolt peremtörödékek, valamint az aljtörödékek (c) eloszlása és mennyisége

hullámokból álló vonalkötegekkel ellátott, és mivel egyikük lovastemetkezésből származik, a díszítésmód kora avar kori továbbélésével számolhatunk.¹⁶³⁹

A **260. tábla 7.** töredék díszítésének legközelebbi párhuzama a rákóczi falva-Bagi-földeki 8A lelőhely avar kori temetőjéből származik (**117. kép**, 8A/763/896. sír).¹⁶⁴⁰ A sír további leletei mindössze egy orsókarika és egy vascsat voltak. Az enyhén soványított szürke fazék vállán a hullámvonalköteget szintén korongolt egyes vonalak választják el egymástól. A díszítésmód további párhuzamai tűnnek fel a soványítatlan szürke kerámián a rákóczi falvi 4. horizontban és a kora avar kori sírkerámiában (ld. följebb). A párhuzam kiemelésével nem a 8/346/536. épület anyagának és 8A/763/896. sír kerámiájának egyidejűségét feltételezem, inkább a két kerámiaáru közti közvetlen kapcsolat lehetőségét hangsúlyozom. A sírdény minősége és technikája is levezethető a lelőhely gepida kori településanyagából, és a később kialakuló 10–11. fazéktípusok formai jegyeire emlékeztet.

Metrikus adatok

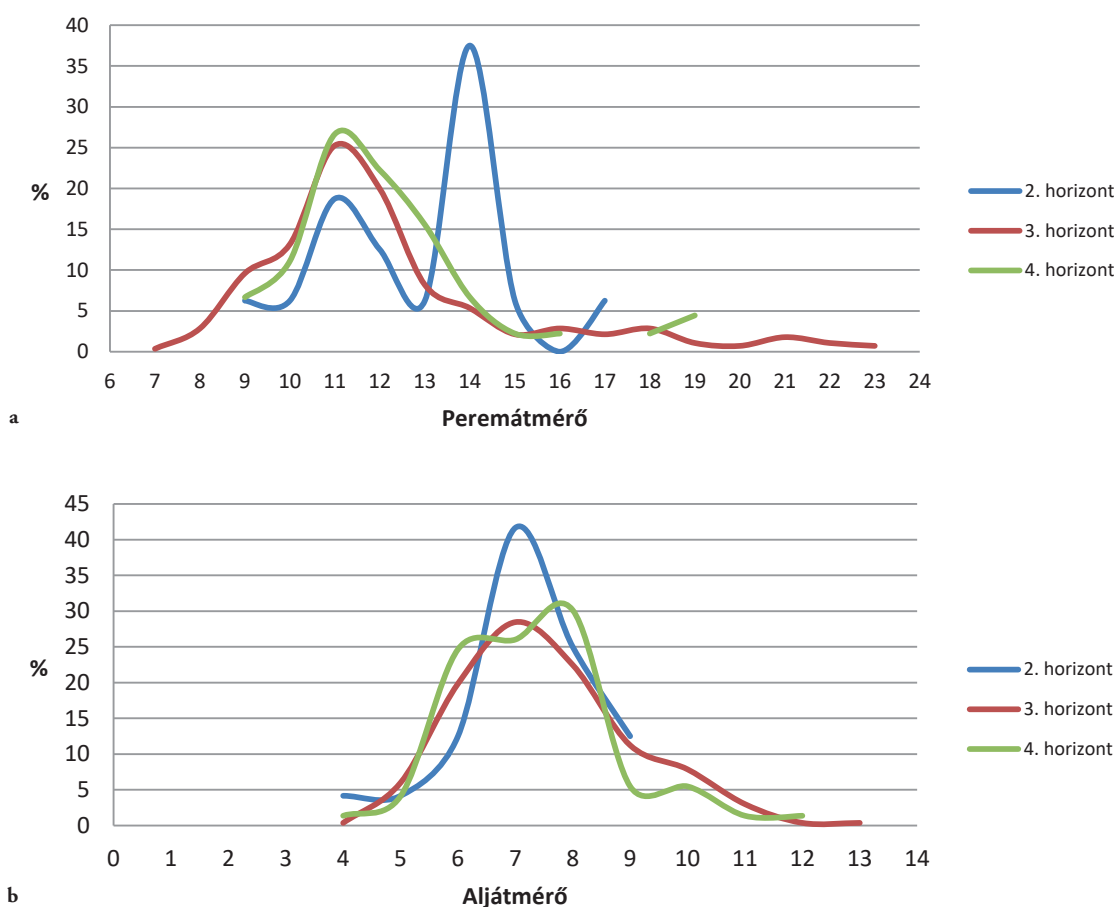
A 3. horizonthoz tartozó fazekak között a 2. és 3. technológiai csoport peremátmérői nem különböznek egymástól jelentősen (**59. diagram a–b**).¹⁶⁴¹ A talpak szinte kivétel nélkül a 3. csoportba voltak sorolhatók (**59. diagram c**). A peremek és aljak leggyakoribb arányszáma 11:7 cm. A 11–12 cm-es tartomány magasan kiugró arányban vezet a fazekak peremátmérői közt. Ez a korábbi adatokkal összhangban áll.

Nem mutat párhuzamot a közölt leletanyagokkal a nagy méretű fazekak jelenléte és aránya. A fazékszerű vonalvezetésekön kívül a peremek 23 cm-es átmérőig való folyamatos eloszlása is indokolja, hogy ezeket nagy méretű fazekaknak, és ne tárolóedénynek, vagy mély tálnak tekintsük. Ehhez a gepida anyagokban eddig ismeretlen, nagy méretű edényformához a 15 cm-nél nagyobb átmérőjű fazékformájú edényeket sorolhatjuk. Ez B. Tóth Ágnes rendszerének is megfelel, és számuk e méret körül csökken számottevően Rákóczi falván. A jelenség mögötti magyarázat bizonytalan. A kis méretű fazekak kizárólagos jelenléte nemcsak a déli

¹⁶³⁹ Kovács 1913, 74. kép 7. (167. sír) és 74. 9.

¹⁶⁴⁰ MÁCSAI 2012, 208. sír, 81–82, 93. (II. fázis, 630/635–660/670).

¹⁶⁴¹ A horizont statisztikai arányai a 4. horizont tágabban értelmezett anyagánál értendőek (a peremátmérők esetében 227 helyett 182, az aljak esetében 340 helyett 267 edény).

60. diagram 2–3. technológiai csoport, 2–4. horizont. A fazekak peremátmérőinek (a) és aljátmérőinek (b) százalékos megoszlása. Edényszám: 342 (a) és 366 (b)

anyagokra jellemző, hanem pl. Tiszafüred-Morotvapart anyagára is (peremátmérők 8–12 cm),¹⁶⁴² ezért regionális okai nem lehetnek.

A közepes méretű fazekak esetében a leggyakoribb aljátmérők a leggyakoribb peremátmérőiktől alig néhány cm-rel kisebb tendenciát mutatnak. A 2. horizont anyagához képest az edények jellemzően kisebb peremátmérőjűek, szélesebbek, tömzsibb arányúak. Ebből jellemzően gömbölydedebb, középtájon hasasodó formájuk is következik. A fazékszerű edények aljátmérője a 13 cm-t nem haladja meg. Ez is azt jelzi, hogy a nagy méretű fazekak szűkülő hasrészsel, magasan hasasodó, nyúlánk testtel kellett, hogy rendelkezzenek.

A 4. horizontba sorolt fazekak metrikus adatai enyhén különböznek a 3. horizont anyagától. Az edényperemek nagysága nem változik jelentősen, főként, ha a 4. horizont edényszámának kisebb mennyiségét is szem előtt tartjuk. A nagy méretű fazekak aránya azonban biztosan csökkenő tendenciát mutat. Az aljátmérőkben nagyobb eltérést

tapasztalunk: az edénytálpak statisztikailag is érzékelhető enyhe növekedése formaváltozást jelez; ám éles törést a leletanyag ebből a szempontból sem mutat (**60. diagram a–b**).

Értékelés

A rákóczi falvi gepida kori fazékanyagra a korábban közölt leletanyaghoz hasonlóan, a szűk szájú, gömbtestű, ívelt vagy kónikus vállú edények jellemzőek a legnagyobb arányban (B. Tóth Ágnes rendszerében II/b–c, rákóczi falvi 6–7. típusok). Kisebb számban a széles vállú formák is feltűnhetnek (I, 1–2. típusok), amelyek 5. századi hagyományokon alapuló, korai formáknak határozhatóak meg. Ezeknek a formáknak széles szájú, általában magasan öblösödő változatai is markánsan jelen vannak az anyagban, amelyeket a megszokottnál nagyobb méretben is készítettek (3–4. típusok). A széles szájú fazekak tagolt vállú változata esetében a befésülés nélküli, jó minőségű kivitelezés és a vonalvezetés arról árulkodik, hogy ezek a formák a korábbi helyi hagyományokból vezethetők le (5. típus).¹⁶⁴³ A 6–7. formák az 1–5. fazéktípusokból

¹⁶⁴² CSEH 1991b, 189. Tiszabura-Bónishát anyagában átmérőjük 16 cm-ig terjed, ld. MASEK 2018d.

¹⁶⁴³ B. TÓTH 2006, 107–108.

alakulhattak ki, a 8–11. típusok pedig az előzőek továbbfejlesztésének 6. századi irányait jelzik. Közülük a 8–9. feleltethető meg a III. típusal. A 12. és 14. típusok egyediek, míg a 13. a kézzel formált kerámia hatását mutathatják, de egyben a 11. típushoz is közel állnak. A legkevesebb párhuzamot a 3–4. típushoz, az 1–2. típus nagy méretű példányaihoz, valamint a 9–14. fazéktípusokhoz ismerjük.

A nagy méretű fazékperemek a Körösöktől délre előkeült telepanyagból egy ártándi töredéken kívül ismeretlenek. Rákóczi falván az 1–5. típus nagy méretű fazekainak keltezését leszűkíteni bizonytalan. Technológiai jegyeik, vagy az 5. lelőhelyen való sűrű előfordulásuk arra utalhat, hogy inkább a 3. horizont korábbi fázisára lehetnek jellemzők, ugyanakkor mindenképpen megérték a pecsételt kerámia elterjedését is. A 3. horizont érett, 2. fázisával lehet egykorú a szelevény-Schweiger-tanyai fazekasműhely anyaga. Ebben a 3. horizontra jellemző összes fazéktípus előfordul, beleértve a 8. fazéktípust is, a rákóczi falvihoz hasonló összetételben, hasonló peremképzésekkel, de a nagy méretű fazekak száma elhanyagolható.¹⁶⁴⁴ Ki kell emelni a szászfenesi telepanyagot is, amely reprezentálja, hogy különböző nagy méretű fazéktípusok Erdélyben is jelentkezhetnek. Rákóczi falván a 7–8. és 10. típushoz is lehetett sorolni nagy méretű fazekakat, azaz azt is feltételezhetjük, hogy egy átalakuló formavilág mellett használatuk folyamatos volt a településen.

A 2. horizontban már megjelent vagy azokhoz szorosan köthető, tendenciaszerűen inkább 5. századi fazéktípusok esetében (1–5.) gyakori a felső harmadban öblösödő forma. Ezeket lassan kiszorítják a középen hasasodó edények általános formái (6–7). A 4. horizontban a leggyakoribb fazéktípusok továbbélnak, de mellettük újak is elterjednek. A fazekak szája megnyúlik, szájuk szélesebb lesz (8. fazéktípus), amelyek kisebb számban erősebben tagolt változatban is feltűnhetnek (9. típus); továbbá egyéb, különbözően tagolt szájrésű, ill. tojásdad alakú edénytípusok jönnek létre. A peremek keskenyek, hosszúak vagy ellenkezőleg: rövidek, vaskosak, erősen profiláltak lesznek. Változik a felületkezelés és a díszítés is: a 3. horizontban elterjedt befésült díszeket a 4. horizontban Rákóczi falván mélyen, gyakran a hasrészig lenyúlóan árkolt felületű edények váltják fel. A hullámvonalakos díszítés az edénytesten mélyen lehúzódva jelentkezik, de alkalmazása ritka marad. Ezzel párhuzamosan a has levagdálása az edények testén visszaszorul, és a kónikus hasú edények helyett domború, hordóhasú formák válnak jellemzővé.

Az utolsó horizont formavilága, a 4. horizont soványítatlan szürke kerámiájához hasonlóan, az avar kori

gyorskorongolt kerámiára emlékeztet. A formákra pontos párhuzamokat keresni nehézkes. Vida Tivadar szerint a szürke kerámia soványított alcsoportja a Tisza-vidéken nem terjedt el, míg a Dunántúlon és az Erdélyi-medencében az avar kor kezdetéről jelen van.¹⁶⁴⁵ Vida formai típusai formailag nem alkotnak jó párhuzamot a 4. horizont anyagához, amely ráadásul már rossz technológiája miatt nem sorolható egyértelműen a szürke kerámia körébe. Az edényeken – a 9–10. fazéktípuson – előfordul az erősen tagolt vállkialakítás, amelyet a 4. horizonthoz tartozó gömbtestű edények esetében már érintettem. A bekarcolt hullámvonalakos elválasztó vízszintes, egyes vonalak motívumkombinációja szintén a kora avar kori kerámiára jellemző. Ezek a jegyek az avar kori kerámia több technikai csoportjára is jellemzőek.

A horizont anyagának jó párhuzamát alkotja továbbá a mezőbándi sírkerámia, ahonnan 30 soványított anyagú, korongolt edény került elő.¹⁶⁴⁶ A díszítés a mezőbándi bögrékre, fazekakra sem jellemző. A rákóczi falvi korszak és fazekak (249. tábla 1) közt olyan erősen szögletesedő vállú fazekak jelennek meg, amelyeknek csak Mezőbándon akad jó párhuzama.¹⁶⁴⁷ A 272. tábla 4. hengeres szájú, lépcsősen tagolt vállú, hullámvonalakos díszített vállú edény legjobb párhuzama is Mezőbándon található.¹⁶⁴⁸

A szemcsés szürke kerámia eredetével kapcsolatban a germán közvetítés lehetősége több esetben felmerült. A kérdés megítélése a gepida kori telep- és sírkerámiától is nagyban függ, amelynek publikációs helyzete az avar kori kutatást is hátráltatta.¹⁶⁴⁹ A közelmúltban publikált nagy mennyiségű anyag ezen a helyzeten változtatott, de a kérdés újraértékelésére még nem került sor. A rákóczi falvi anyag alapján, a Dunántúl és Erdély esetében feltételezett avar kori germán hatás analógiája alapján, a Tisza-vidéken is számolhatunk azzal, hogy a szürke kerámia előállítását a kora avar kor első évtizedeiben helyi hagyományok alapján, kis mértékben, tovább folytatódhatott.

Kézzel formált fazekak

2. településhorizont

A 2. horizont kézzel formált kerámiája technikailag és formailag is átmenetet alkot a szarmata és gepida anyag közt.

¹⁶⁴⁴ CSEH 2004d, 56 kép 147. (7. fazéktípus), 149. (4. fazéktípus). 16–18 cm.

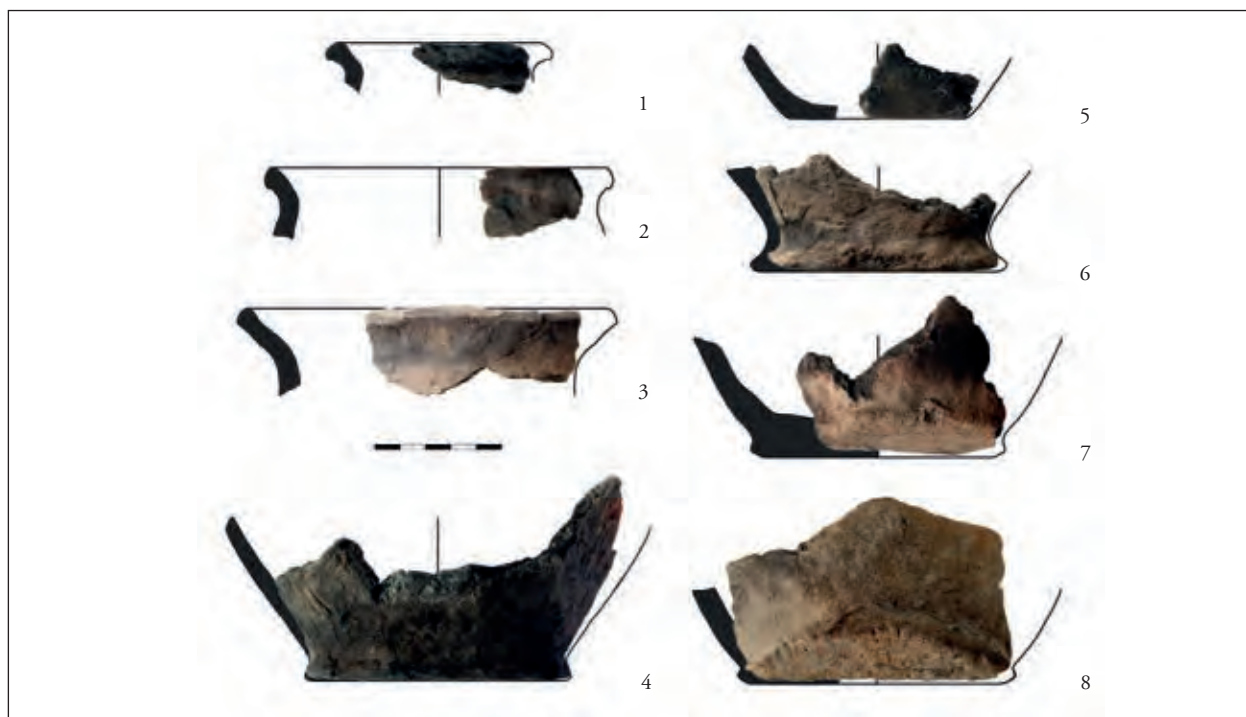
¹⁶⁴⁵ VIDA 1999, 56. (IB1 alcsoport)

¹⁶⁴⁶ KOVÁCS 1913, 384.

¹⁶⁴⁷ Leghangsúlyosabban KOVÁCS 1913, 9. kép 8, 32. kép 11, 54. kép 9, 62. kép 5. Jól keltezhető kísérőleletek nélküliek.

¹⁶⁴⁸ KOVÁCS 1913, 74. kép 2. Jól keltezhető kísérőlelet nélkül.

¹⁶⁴⁹ VIDA 1999, 58–59.

118. kép 7. technológiai csoport, 2. horizont. Kézzel formált edények

Kis anyagmennyisége az edényformák rekonstrukcióját nem teszi lehetővé.

1. típus. A peremek a 3. horizont 5. fazéktípusának feleltethetők meg; enyhén vagy tölcésesen, hosszan kihajlóak (**118. kép**). Átmérőjük 8–15 cm. Tört kerámiával soványítottak. Egy szűk perem bevagdolásokkal díszített (**239. tábla 4**). Az aljak közepesen kihajlóak, durva talp-perem-utánzatokkal ellátottak, méretük 7–10 cm körüli.

Ezek a kisebb, közepesen vagy erősen kihajló peremű fazékok a szarmata kerámiára emlékeztetnek. Összefüggésbe hozhatók emellett a pusztataskony-ledencei 270. hun kori női sír kézzel formált, tört kerámiás soványítású, tölcéses szájú sírkerámiájával is. Mélyen hasasodó, tojásdad alakú teste már a szarmatától eltérő új formavilág hatására mutat a Közép-Tisza-vidéken.¹⁶⁵⁰ A sír kifli alakú arany hajkarikapárral keltezhető. Szájkialakítása miatt a Budapest-Sashalom, Zalavár utcai palackot is idézhetjük hozzá, ugyan ez az edény kézikorongolt, kavicsos soványítású, feketére égetett.¹⁶⁵¹ A kelet-magyarországi hun kori temetkezésekben a kézzel formált edények kifejezetten ritkák. Köztük általánosabb, a császárkorra jellemző formák is akadnak, pl. Szobon.¹⁶⁵² A tiszaburai és sashalmi edények azonban arra

utalnak, hogy a durva edények közt idegen hagyományok feltűnésével is számolhatunk.

A bevagdolásokkal díszített perem a szarmata hagyományokra is visszavezethető, emellett a battonyai településen is feltűnik 5. századi környezetben, szűk szájú, erősen öblösödő, hordótestű fazék peremén, valamint hasonló edényformán Ongán és Malomfalván.¹⁶⁵³ Ugyanezen a fazéktípuson a rákóczi falvi 3. horizontban benyomkodott dísz mutatható ki.

A 2. horizont fazékméretei a szarmata kori edények közepes tartományára emlékeztetnek. A főzőedények kapacitásának csökkenése ebben a horizontban még nem egyértelmű a kis adatszám miatt (**61. diagram**).

3–4. településhorizont

1. fazéktípus. Széles, kissé behúzott szájú, tagolatlan peremű, nyak nélküli, enyhén és magasan öblösödő, tojásdad testű fazékok (**119. kép**). A leggyakoribb típus, a 3–4. horizontban is elterjedt. Peremátmérőjük 8–21 cm. Tagolatlanok és díszítetlenek, kivéve egy vízszintes és függőleges bekarcolt díszítéssel ellátott egyedi példányt (**8. tábla 21**). Többféle peremkialakítása figyelhető meg:

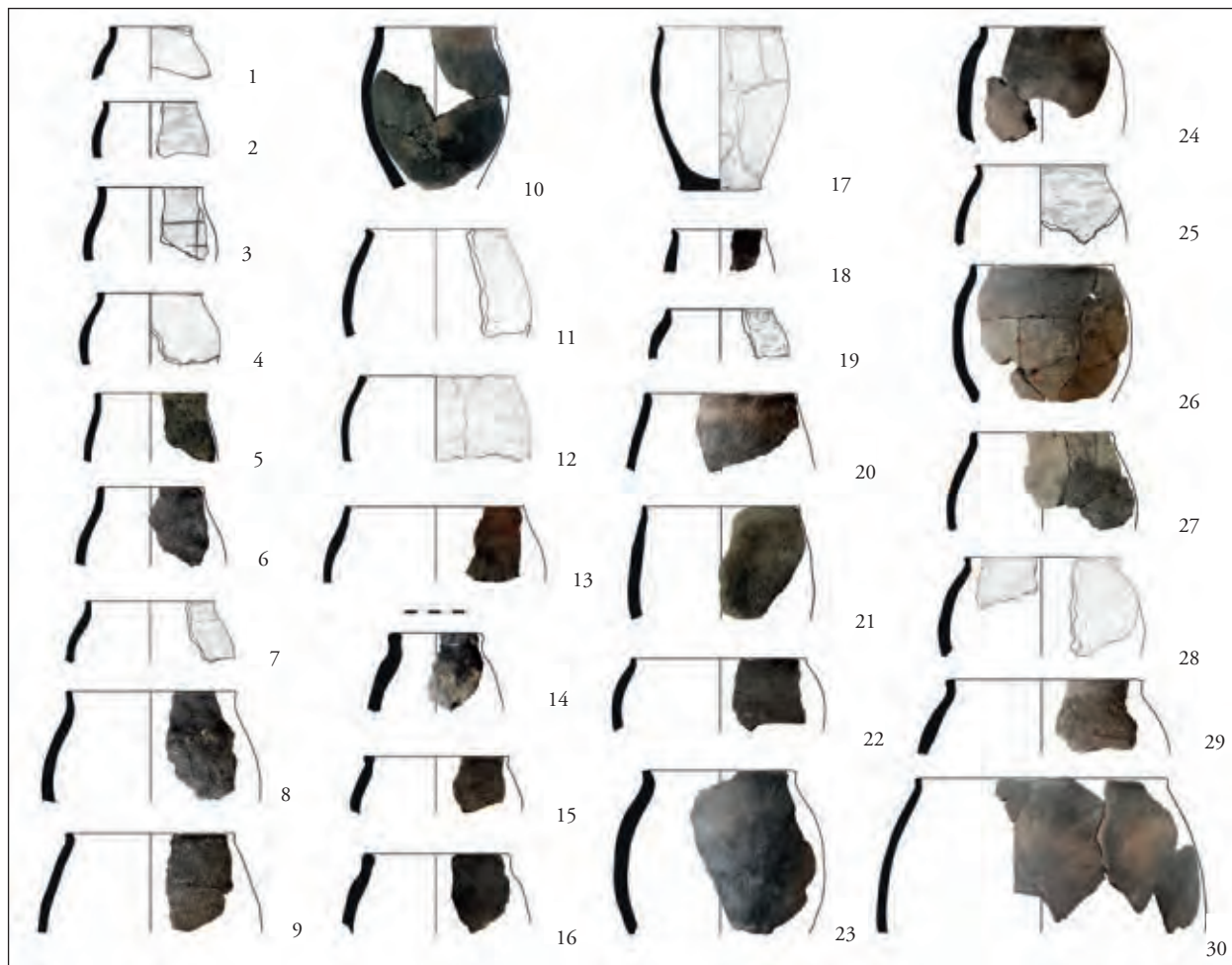
1. peremtípus: egyenletes vastagságú, vízszintesen eldolgzott.

¹⁶⁵⁰ MASEK 2018d, 283. kép.

¹⁶⁵¹ NAGY 2006, 105, 8. kép 6. Távolabbi párhuzamokat ld. uo. és OTTOMÁNYI 2008b, 237–238.

¹⁶⁵² KOVRIG 1957, 220, Pl. I. 13.

¹⁶⁵³ SZABÓ 1978, III. t. 6; Soós 2014a, XII. tábla 2; HOREDIT 1979, Abb. 69. 11.

119. kép 7. technológiai csoport, 3–4. horizont. 1. kézzel formált fazéktípus

2. *peremtípus*: egyenletes vastagságú, kissé befelé levágott.

3. *peremtípus*: elkeskenyedő, álló, vagy enyhén kihajló, rövid, lekerekített.

4. *peremtípus*: alacsony, hengeres szájjal ellátott, tagolatlan, álló peremek.

A szvéb/prágai típusú fazekak (ld. az értékelést) szinte minden lelőhelyen megjelennek, ahol a gepida településanyag nagyobb mennyiségű kézzel formált kerámiát tartalmaz. Ez a jelenség a Tisza-vidéken az északi szállásterületre koncentrálódik (**121. kép**).¹⁶⁵⁴ A sírkerámiában is megjelennek néhány esetben: Szolnok-Szandán pajzstövisek csattal, Kisköre-Pap tanyán befésült díszű korongolt fazékkal, valamint Biharkeresztes-Toldi-útfél 5. sírjában, egy lánzsás temetkezés anyagában.¹⁶⁵⁵ A kiskörei és ártándi síre-

dények az 1. fazéktípus hengeres szájú (4.) peremkiképzését mutatják. A szolnoki edény pereme enyhén kihajló (3. peremtípus), esetleg a 4. fazéktípushoz is köthető. Az 1. fazéktípus a Körösöktől délre egy szarvasi töredék kivételével a telepkekre sem jellemző, és a sírkerámiából is hiányzik.¹⁶⁵⁶ A kézzel formált kerámia és a szvéb típusú fazekak nagyobb számban található meg a partiumi és az erdélyi gepida kori településeken, elsősorban Csomaköz-Berén (Ciumești-Berea), ahol a kézzel formált kerámia aránya szintén magas (17%).¹⁶⁵⁷ Malomfalván a kézzel formált kerámia több fazéktípusra választható szét, a szvéb típusú fazekak száma kevés. Az elemzés által is kiemelt egyik esetben az edénytípus 6. századi ötujjas fibulával keltezhető épületből került elő.¹⁶⁵⁸

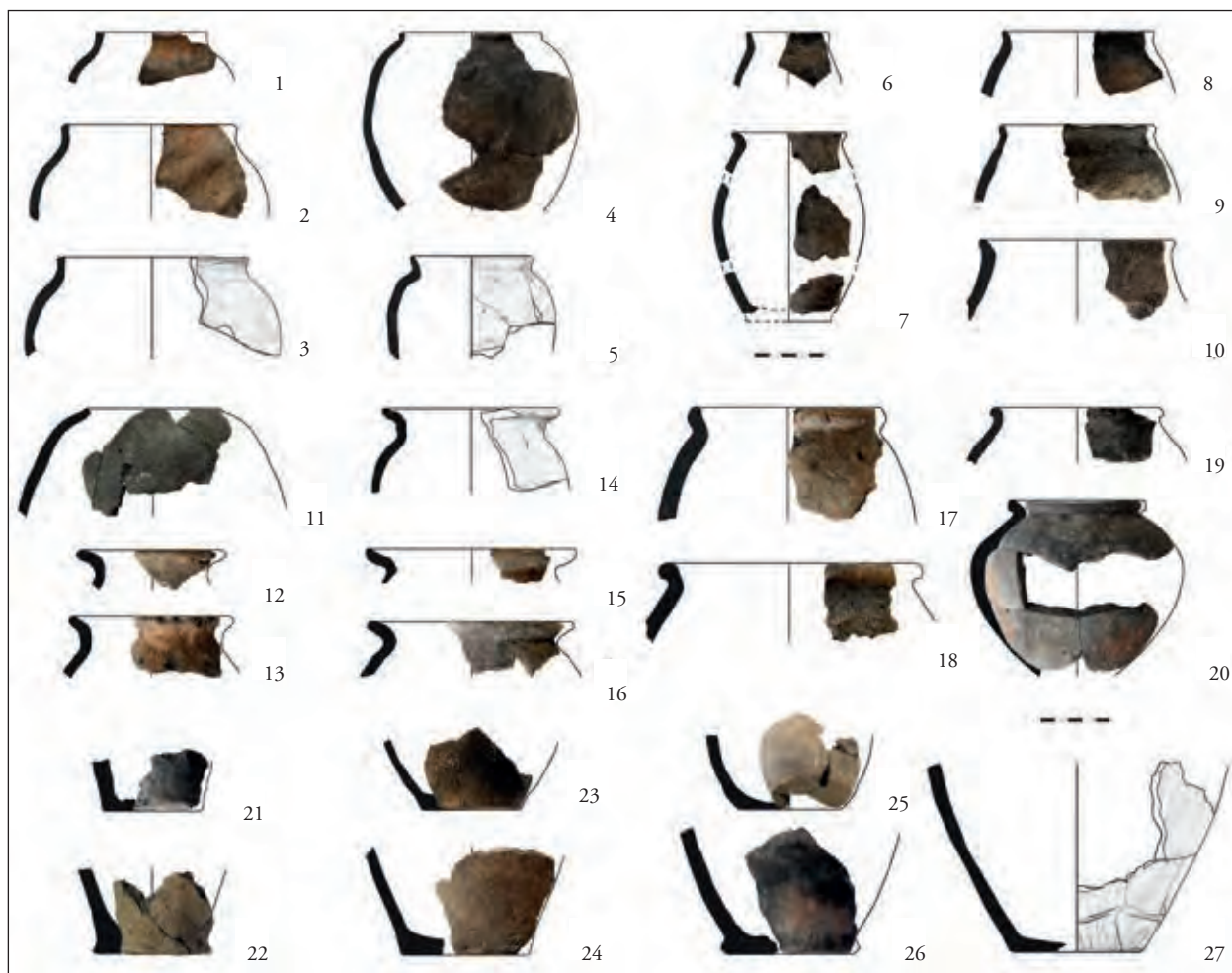
¹⁶⁵⁴ CSEH 1991b, I. tábla 9, III. 8, 11, V. 1, stb. és CSEH 1993h, 27–28. (Tiszafüred-Morotvapart); CSEH 1992, 7. kép (Kengyelpart III); CSEH 1999b, 6. kép 6. (Kengyelpart I).

¹⁶⁵⁵ BÓNA 2002d, Taf. 53. 205. 5; BÓNA 2002b, Taf. 28. 24. 2; MESTERHÁZY 2005b, 60, Taf. 3. 5. 2.

¹⁶⁵⁶ B. TÓTH 2006, Taf. 17. 7. A kézzel formált sírkerámia gyűjtései: uo. 120, 536. l.; BÓNA–NAGY 2002b, 327. l. Köszönöm Pópiy Dánielnek a kérdéssel kapcsolatos konzultációt.

¹⁶⁵⁷ STANCIU 2011, Fig. 12a, 56–57.

¹⁶⁵⁸ HOREDT 1979, 141–144, Abb. 69; alacsony, tálserű forma: Abb. 46. 19; a fibulás leletegyüttes: 143, Abb. 53, 9–16.

120. kép 7. technológiai csoport, 3–4. horizont. 2–7. kézzel formált fazéktípus és aljkialakítások: 2. típus: 1–5, 3. típus: 11, 4. típus: 6–10, 5. típus: 12–16, 6. típus: 17–19, 7. típus: 20

2. *fazéktípus*. A szvéb típusú fazekak erősen behúzott szájú, függőleges peremállású változata (**120. kép 1–5**). Ritka, 3. horizont. Peremátmérőjük 6–14 cm. Alacsony, függőleges szájjal (**290. tábla 3**), vagy magasabb nyakkal is rendelkezhetnek (**18. tábla 14, 266. tábla 11–12**). Jó párhuzamait találjuk Erdélyben, a szászfenesi település anyagában.¹⁶⁵⁹ Itt a kézzel formált kerámia aránya 16%, köztük inkább a kihajló peremű fazéktípusok dominálnak; az 1. fazéktípus nincsen jelen. A mözsi településen szintén megtaláljuk az erősen behúzott szájú 2. típust.¹⁶⁶⁰

3. *fazéktípus*. Nagyon erősen behúzott, tagolatlan szájú, tojásdad testű szvéb típusú fazék (**258. tábla 4, 120. kép 11**). 3. horizont. Átmérője 12 cm. Térben és időben legközelebbi párhuzamát a barancsi kvád település késő császárkori horizontjából ismerem.¹⁶⁶¹

4. *fazéktípus*. Enyhén vagy közepesen kihajló, elkeskenyedő peremű, hosszú, ívelt nyakkal ellátott fazekak (**120. kép 6–10**). Ritka, 3–4. horizont. Peremátmérőjük 8–14 cm. Közel állnak az 1. fazéktípushoz, de eltérő peremkialakításuk miatt már nem sorolhatók a szvéb típusú edények körébe. Hasonlóan enyhén kihajló peremű, tojásdad alakú edényt közölt Cseh János egy kengyeli 6. (?) századi sírból.¹⁶⁶²

5. *fazéktípus*. Tölcséresen erősen kihajló, elkeskenyedő vagy lekerekített peremű fazekak erősen ívelt vagy rövid, hengeres nyakkal (**120. kép 12–16**). 2–4. horizont. Előzmény: 2. horizont, 1. kézzel formált fazéktípus. Ritka, karakterisztikus forma, peremátmérője 9–15 cm. Előfordulhat a perem benyomkodott díszítése (**199. tábla 6**).

A fazéktípus szarmata- és hun kori kapcsolatait ld. a 2. horizont fazékanyagánál. A hun kori sírkerámia, valamint a tiszabura-bónisháti telepanyagban való előfordulása¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁹ LĂZĂRESCU 2009, fig. 17, Pl. III. 5, XXI. 3, XXVIII. 9.

¹⁶⁶⁰ ÓDOR 2009, 5. tábla 10.

¹⁶⁶¹ KOLNÍK–VARSÍK–VLADÁR 2007, obr. 14. 19.

¹⁶⁶² CSEH 1994a, 4. kép 2.

¹⁶⁶³ MASEK 2018d, 356–357.

alapján sem keltezhető a korszak végére, az avar kor elejére, hanem éppen ellenkezőleg, 5. századi hagyományt alkot. Pecsételt kerámiával együtt (5/154. obj., **20. tábla 12–17**), és a 4. horizontban is biztosan megjelenik. Párhuzamát gepida kori sírkerámiából Szentes-Nagyhegyről, Derecskéről vagy a kisköre-Pap-tanyai temető 1. sírjából idézhetjük, ahol ékvéssett edénnyel együtt került elő.¹⁶⁶⁴ Telepanyagból Tiszaszőlős-Aszópartról,¹⁶⁶⁵ Kengyelről¹⁶⁶⁶ és Szelevényről¹⁶⁶⁷ ismert. Bevagdalt vagy benyomkodott peremmel nemcsak a rákóczi-falvi (2–)3. horizontban fordulnak elő: a langobard területek anyaga is e díszítés folyamatos használatát mutatja az 5–6. században, és párhuzamai Malomfalván is megvannak.¹⁶⁶⁸

6. fazéktípus. Közepesen vagy erősen kihajló, megvastagodó, lekerekített, vaskos peremű fazekak (**120. kép 17–19**). 3–4. horizont. Peremátmérőjük 10–18 cm. Különböző hagyományok keveredéseit mutathatják. A **279. tábla 5.** a szváb típusú fazekak arányait idézi. A **278. tábla 6.** és **281. tábla 5.** korongolt formákat utánozhat. Leginkább ehhez a fazéktípushoz sorolható egy szarvasi széles szájú fazéktöredék,¹⁶⁶⁹ valamint hordótestű kis fazekak Szentes-Kökényzugról és -Berekhátról.¹⁶⁷⁰

7. fazéktípus. A **203. tábla 6.** (**120. kép 20**) öblös vállú és erősen összeszűkülő hasú, utánkorongolt peremű, vastag falú fazék technikája és vonalvezetése is egyedi a megfigyelt anyagban.

A fazekak aljrészének kialakítása változatos lehet. Előfordulhatnak a császárkori anyagokra hasonlító talpperem-utánzatok is. Talpperemes kiképzéseket a sírkerámiában is vizionálhatunk különböző edénytípusokon.¹⁶⁷¹ A talpak enyhén vagy közepesen kihajlók. A **271. tábla 3.** és **314. tábla 3.** alapján a fazekak formája nyúlánk is lehet. E magasan öblösödő forma nagy méretű változatát mutathatja a **7. tábla 19.** Az erősebben kihajló aljak a szváb típusú fazekak gömbölydedebb formáihoz, vagy egyéb típusú fazekakhoz is tartozhattak (**120. kép 21–27**).

Metrikus adatok

A kézzel formált kisfazekak és fazekak peremátmérője 6–21 cm közötti (**61. diagram**). A leggyakoribb

peremátmérő 12–15 cm közötti, amely a korongolt fazekak átlagos átmérőjét kissé meghaladja. Az átmérők különbségei az űrtartalmak viszonyát nem jelezhetik egyértelműen, mivel a kézzel formált edényekre a szélesebb száj és kevésbé öblösödő forma jellemző a korongolt edényekhez képest. Az aljátmérők 6–14 cm közöttiek, általában 7–9 cm közt. A peremátmérőkkel arányba állítva jól mutatják a formavilág változásait, a szarmata anyaggal összehasonlítva pedig a méretek csökkenését, egységesedését. Ezzel együtt az is érzékelhető, hogy a telepanyag kézzel formált fazekaira, a korongoltakhoz hasonlóan, nagyobb mérettartomány jellemző, mint amelyeket eddig a sírkerámiából ismertünk.¹⁶⁷²

A 3–4. horizont viszonyára lebontva az adatokat kisebb különbségek érzékelhetők. A 3. horizont peremátmérői 7–19 cm közöttiek. A 4. horizont anyaga heterogénebb, és hangsúlyeltolódás figyelhető meg a szélesebb szájú, nagyobb edények felé.¹⁶⁷³ Az aljátmérők esetében a mérettartomány ugyanaz, de a szélesebb talpak szerepe arányaiban nagyobb lesz. A forma változása a nyúlánk tojásdad testű edényektől a szélesebb szájú, tömzsibb, széles hasú edények felé haladt, amely a nagyobb kapacitású edények iránti igényt jelenti, a korongolt fazekakhoz hasonlóan.

Értékelés

A tagolatlan peremű, tojásdad testű (1. típus) és a tölcseres szájú, hordótestű (elsősorban az 5. típus) kézzel formált fazekak különböző formavilágára korábban Cseh János és B. Tóth Ágnes is utalt.¹⁶⁷⁴ Ez a két leggyakoribb kézzel formált fazéktípus. Az 1. a szváb típusú fazekak felé, másrészt a prágai típusú kerámia felé mutat. A 2–4. típus eredetét ugyanabban az irányban kereshetjük. A 4. horizont anyagában az 1., és 4–6. típusok mutathatók ki.

A 4–6. típusok fordulnak elő erős tört kerámiás soványítással. E típusok technikája és formavilága – a 2. horizont kézzel formált kerámiájával együtt – arra utal, hogy a gepida kézzel formált kerámia a szváb típusú fazekak és egyéb, valószínűleg részben a szarmata kerámiában gyökerező elemekből tevődött össze, amelyek kis mennyiségben a korszak elejétől a végéig felbukkanhatnak.

Legnagyobb jelentősége az 1. fazékformának van, amely ritkább változataival együtt (2–4. típusok) az Alföldön jól elkülöníthető új népvándorlás kori hagyományt jelent (**121. kép**). Ezzel a kerámiával a rákóczi-falvi és a

¹⁶⁶⁴ CSALLÁNY 1961, Taf. XLVII. 9; M. NEPPER 2005, Taf. 7. 3. 1; BÓNA 2002c, Taf. 28. 1. 5.

¹⁶⁶⁵ CSEH 1996b, 15. ábra 1–4.

¹⁶⁶⁶ CSEH 1994b, 5. kép 2.

¹⁶⁶⁷ CSEH 2004d, 51. kép 94–96.

¹⁶⁶⁸ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 155; SKRIBA 2006, 22. kép; HORED T 1979, Abb. 57. 1–3, 5–6.

¹⁶⁶⁹ B. TÓTH 2006, Taf. 17. 11.

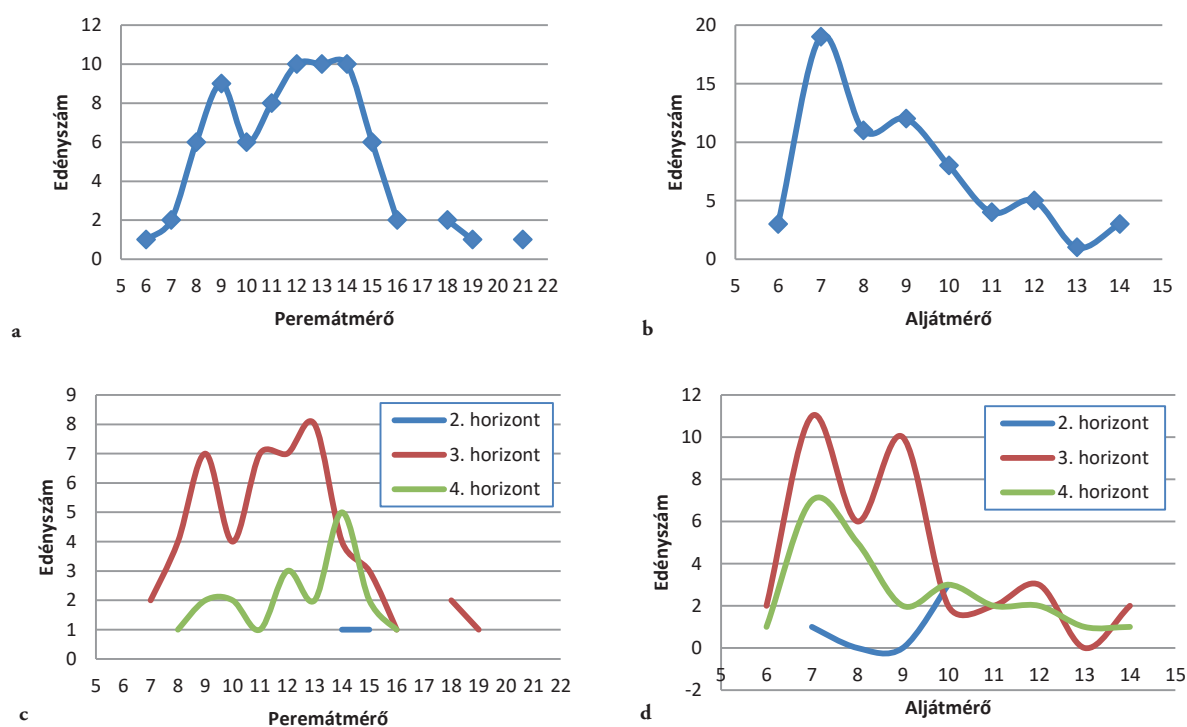
¹⁶⁷⁰ CSALLÁNY 1961, Taf. XX. 1; CII. 16.

¹⁶⁷¹ Pl. M. NEPPER 2005, Taf. 7. 3.1; SIMONYI 2005, Taf. 29. 12. 1.

¹⁶⁷² B. TÓTH 2006, 120.

¹⁶⁷³ A horizont tágabb értelemben vett anyaga alapján. A szűkebb értelmezés edényszáma túl kevésnek tűnt egy érdemi vizsgálatához.

¹⁶⁷⁴ B. TÓTH 2006, 119.

61. diagram 7. technológiai csoport, 2–4. horizont. A kézzel formált fazekak peremátmérői (a), aljátmérői (b), valamint horizontokra bontott perem- (c) és aljátmérői (d)

tiszafüred-morotvaparti telep alapján a 6. századi Közép-Tisza-vidéken nagy mennyiségben számolhatunk.

A szváb típusú fazekak megjelenése Rákóczifalván a 2. horizontban nem mutatható ki. A döntően 6. századi kronológiai besorolást erősítheti, hogy a Hernád-menti 5. századi ongai településen, és a nádudvari gepida településen sem találkozunk ezzel a fazéktípussal. A nádudvari településen azonban a kézzel formált kerámia aránya nagyon csekély, amely a felrajzolt észak-alföldi tendenciából inkább kiugró jelenség. Egyelőre a jelenséget regionális sajátosságnak is értékelhetjük. A fazéktípus az 5. század utolsó évtizedeiben, vagy a 6. században terjedhetett el az Észak-Alföldön.

A dunántúli langobard és a kora avar kori, majd a gepida anyaggal kapcsolatban is hamar felmerült a gyakran szlávokhoz kötött Prága-Korcsák típusú kerámiával való rokonság. Ezt a magyar kutatás az 1960-as évek óta cáfolja; Bóna István után ehhez a véleményhez Vida Tivadar, Nagy Margit és Mesterházy Károly is csatlakozott.¹⁶⁷⁵ A kérdést a közelmúltban Vida Tivadar, Samu Levente és Pintér-Nagy Katalin is összefoglalta, amely felment a kutatástörténet részletezése alól.¹⁶⁷⁶

A langobard síranyagokban az 1. fazékforma igen gyakori, valamint a 4. fazéktípus párhuzamai is feltűnnek. Az 1. típusnak sokszor szélesebb talpú, tálszerű változataival találkozunk, amely római kori hagyományokat tükröz, és a gepida területeken csak bizonytalanul fogható meg.¹⁶⁷⁷ Ezek a formai típusok telepanyagokban is feltűnnek Balatonlellén, Balatonkeresztúron és Mőzson, valamint Ordacsehin és Zamárdin, de az utóbbi két telepen inkább más kézzel formált fazékformák uralkodnak.¹⁶⁷⁸

Az 1. fazéktípus rákóczifalvi peremkiképzéseinek mind-egyike (1–4.) megjelenik a Sajó völgyében és a Felső-Tisza-vidéken, a 2. és 4. fazéktípus párhuzamaival együtt.¹⁶⁷⁹ Ezeket a településeket Samu Levente leghamarabb a 6. század második felére és a 7. századra keltezte, amely összevág az északnyugat-romániai leletanyagok Ioan Stanciu általi keltezésével

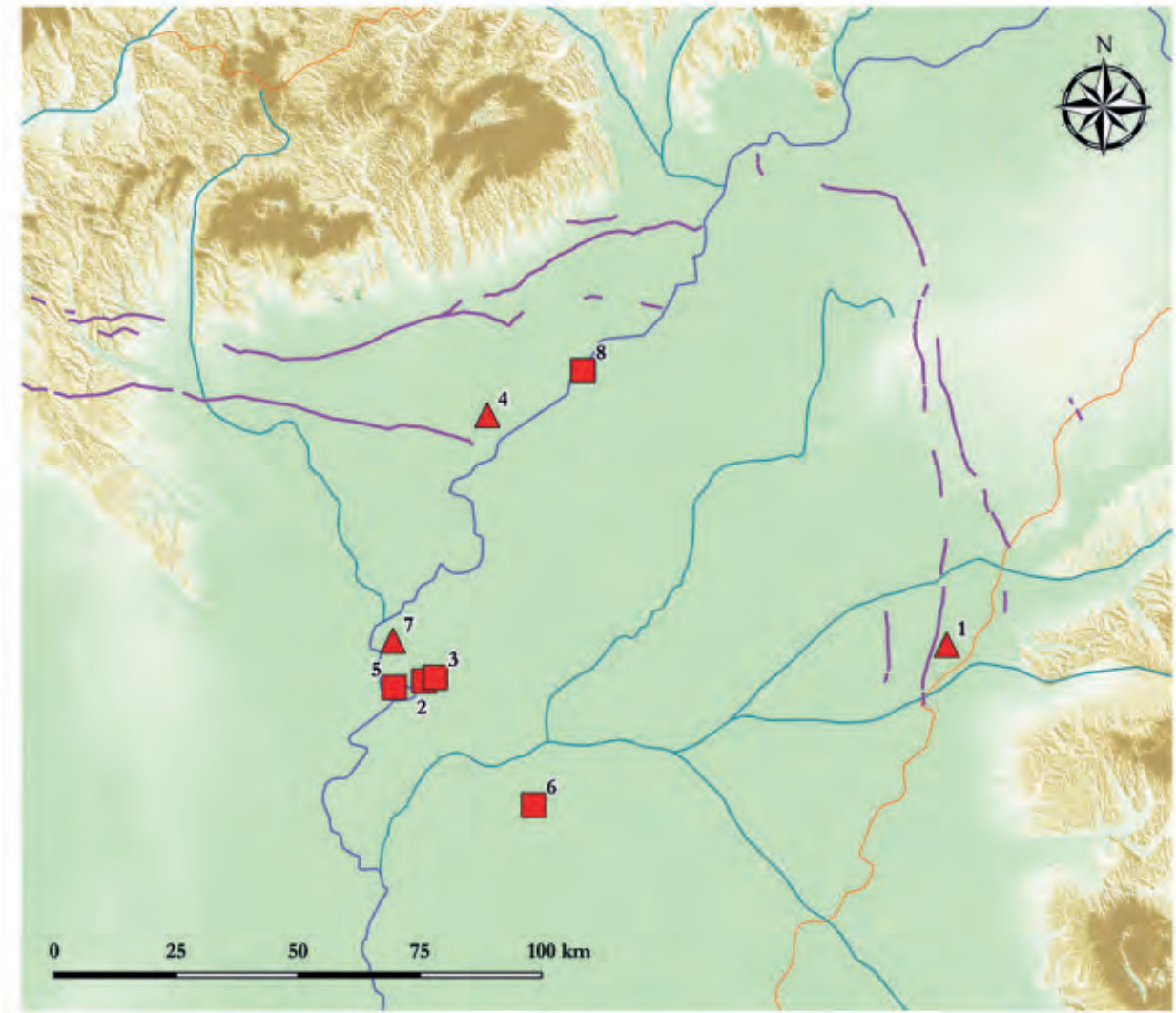
¹⁶⁷⁵ VIDA 1999, 151; BÓNA–NAGY 2002b, 129; MESTERHÁZY 2005b, 60; BÓNA–HORVÁTH 2009, 194–195.

¹⁶⁷⁶ VIDA 1999, 148–149; SAMU 2017; PINTÉR-NAGY–WOLF 2017, 145–146.

¹⁶⁷⁷ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 2. 1, Taf. 24. 22. 2, 23. 1, Taf. 30. 3. 6, Taf. 37. 2. 2, Taf. 39. 20, Taf. 50. 22, Taf. 51. 63, Taf. 53. 74 és 77, Taf. 62. 14. 1, Taf. 71. 38. 1, Taf. 74. 42. 2. A korábban közölt síranyagot és a Dunától északra eső területek telepanyagát ld. SKRIBA–SÓFALVI 2004, 59–65. lj.

¹⁶⁷⁸ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 14. kép 1–2; 17. kép; SKRIBA 2006, 21. kép; BOCSI 2008, 421–422; ÓDOR 2009, 25.

¹⁶⁷⁹ Az 1. típushoz SAMU 2017, 3–4. tábla, a 2. típus párhuzama megtalálható Kisvárdán (uo. 3. tábla 3), a 4. típusé Sajószentpéteren (uo. 3. tábla 3).

121. kép A szváb típusú fazekak elterjedése a gepida kori település- (négyzet) és sírkerámiában (háromszög) a Tisza és a Körösök vidékén: 1: Biharkeresztes-Toldi-útfél (MESTERHÁZY 2005b), 2: Kengyel-Kengyelpart I. (CSEH 1999b), 3: Kengyel-Kengyelpart III. (CSEH 1992), 4: Kisköre-Pap-tanya (BÓNA 2002b), 5: Rákóczi-falva-Bagi-földek, 6: Szarvas-Bezina (B. TÓTH 2006), 7: Szolnok-Szanda (BÓNA 2002d), 8: Tiszafüred-Morotvpart (CSEH 1991b)

és a hajdúnánási avar kori településanyag értékelésével is.¹⁶⁸⁰ A Tisza-vidéki gepida kori települések biztosan egy korábbi kronológiai horizontra keltezhetők. A kora-középső avar kori településeken ezzel a típusú kerámiával nem jár együtt korongolt kerámia, sem az északi lelőhelyeken, sem a korábbi gepida területre eső hajdúnánási településen.¹⁶⁸¹ Ez a klaszrikus gepida kori horizonttal, és a rákóczi-falvi kései 4. településhorizonttal szemben is gyökeres különbség. A gepida kori telepényanyagokban a kerámiatípussal a feltételezett szláv jelenlét további emlékei sem járnak együtt (lepénysütő tálak, agyagkoloncok, kőkemencés házak, nem részletezve a temetkezésekkel

összekapcsolható jelenségeket, kisleleteket).¹⁶⁸² A gepida kori kerámiatípust kronológiai–kulturális okokból nem köthetjük össze a prágai típusú kerámiával. A közvetlen kapcsolatokat Északnyugat-Románia esetében Ioan Stanciu sem tartja valószínűnek.¹⁶⁸³ Szintén a 6. század második felétől keltezik a prágai típusú kerámiát a baráthelyi temetők esetében.¹⁶⁸⁴ Az anyag technikai és formai jegyei is a különbségeket erősítik az avar kori prágai jellegű kerámiához képest.¹⁶⁸⁵

A gepida kori leletanyag inkább a prágai típusú kerámia előképeként értékelhető. A kora-középső avar kori

¹⁶⁸⁰ STANCIU 2011, 282–301; FODOR 2012.

¹⁶⁸¹ Meg kell jegyeznünk, hogy Hajdúnánáson korongolt szürke kerámia is előkerült, amelyet Fodor István szármataként értelt: FODOR 2012, 712.

¹⁶⁸² SAMU 2017, 154.

¹⁶⁸³ STANCIU 2011, 594–595.

¹⁶⁸⁴ BĂRZU–HARHOIU 2008, Abb. 6a–b.

¹⁶⁸⁵ VIDA 1999, 149–150; SZŐKE 2008, és Szőke Béla Miklós szíves szóbeli közlései alapján.

lelőhelyeken a behúzott szájú, tojásdad testű fazekak legalább részben gepida kori örökségnek is tarthatók, hiszen hasonló a langobard területek esetében Bóna István kutatásai óta feltevézünk.¹⁶⁸⁶ Sajátos azonban, hogy a fazéktípus az avar kori sírokban a korábbi gepida terület Tisza-vidéki részén nem jelenik meg, csak a Dunántúlon, és a Felső-Tisza-vidéken.¹⁶⁸⁷ Ez a jelenség talán a Tisza-vidéki gepida–avar átmenet további kutatási kérdéseiben is jelentőséggel bírhat.

A szváb típusú kerámia terminológiája a prágai kerámiához hasonlóan tág gyűjtőfogalom, amelynek szvábekhez kötése ugyanolyan bizonytalan, mint a prágai kerámia szlávokkal való azonosítása. A római kori kvád lelőhelyeken ezek a fazekak nagy számban jelen vannak, és a késő császárkorra is jellemzőek maradnak. Barancs/Branč-Helyföldök kvád település C fázisában a rákóczi falvi igen archaikus 3. fazéktípus párhuzamát is megtaláljuk.¹⁶⁸⁸ A langobardokhoz kötött leletanyagokban feltűnnek mind az Elba-vidéki császárkori előzmények között, mind a Dunántúlon.¹⁶⁸⁹ Az északkelet-magyarországi települések anyagában kis számban szintén megtalálhatók. A formák levezethetők a késő császárkorban is használatban maradt típusokból.¹⁶⁹⁰ A Felső-Tisza-vidék anyagában a hasonló vonalvezetésű kézzel formált fazekak a markomann–szarmata háborúk után kikopnak a formakincsből, hogy helyüket korongolt fazekak vegyék át.¹⁶⁹¹ A császárkor végén tűnnek fel újra kis számban, például a D1–D2 időszakra keltezhető Lázári-Béla-réten, más típusú, erősen kihajló peremű fazékformák társaságában.¹⁶⁹² Az 1. típus enyhén kihajló peremű formaváltozatának a Marosszentanna-kultúrában Csíkszentimrén (a perem bevagdalt díszítésével), az 1–2. fazéktípusnak Gyergyószárhegyen, a Nagy-Küküllő menti lelőhelyeken, az 1. típus 1. peremképzésének legmeggyőzőbb párhuzamát pedig Telekfalván találjuk meg.¹⁶⁹³

Összességében a szváb típusú fazekak késő császárkori párhuzamait minden, az Alfölddel szomszédos – többnyire

germánokhoz kötött – kultúrcsoportban megtaláljuk kisebb-nagyobb mennyiségben. Közülük formailag a szváb és a marosszentannai területek leletanyaga állnak legközelebb a rákóczi falvi anyaghoz. Az 5. századi, hun kori Duna-vidéki kultúrkomplexum összetett viszonyrendszere alapján egyelőre egyik irányt sem zárhatjuk ki a lehetséges források közül. Adataink nem elegendők az eredet meghatározásához. A probléma azonban minden esetben ugyanaz: Rákóczi falván az edénytípus feltűnése az 5. század utolsó harmada előtt bizonytalan, ezért a párhuzamok idő- és térbeli távolságát áthidalni nehéz. Az edénytípus további vizsgálata a legfontosabb kutatási terület, amely a kerámián keresztül hozzájárulhat a Tisza-vidéki gepida kori közösségek eredetének kérdéséhez.

Hombárok

3–4. településhorizont

A 3. technológiai csoportra jellemzőek. A 2. településhorizontban tárolóedény töredékeit nem lehet kimutatni. A 3. horizontba tartozó leletegyüttesekből korlátozott számban kerültek elő, és az általános képnek megfelelően mind egyedi példányok (**122. kép**). A 4. horizontban is szórványosan jelentkeznek. Ép, vagy teljes profilú tárolóedényt gepida területről nem ismerünk. A rákóczi falvi anyagban három korongolt típusuk különíthető el, de a peremek és az edényformák egymáshoz kötése bizonytalan.

1. típus. Erősen behúzott, vaskos peremű, széles szájú, hullámvonalköteg-díszes edények (**122. kép 2–8**). Peremátmérőjük 22–34 cm, aljátmérőjük 11–12 cm. Vízszintesen kihajló, vagy befelé ferdén levágott peremképzéssel rendelkeznek, egyedi kialakításúak. Peremükön, oldalukon, vagy mindkettőn vastag hullámvonalkötegek futnak.

A vízszintesen, hosszan behúzott peremkialakítás Tiszafüreden jelenik meg, besimított dísszel ellátva.¹⁶⁹⁴ A vízszintes, de felső síkján enyhe, széles hornyolással ellátott peremek párhuzamait Malomfalván találjuk meg, a perem minden esetben bekarcolt díszű.¹⁶⁹⁵ Malomfalván és Szászfenesen a befelé ferdén erősen levágott, rövid, vaskos kialakítás is megtalálható.¹⁶⁹⁶

Az edényforma a rákóczi falvi szarmata hombárok 3. típusához hasonló, széles szájú, magasan öblösödő hombárforma lehetett, kevésbé nyúlánk hassal ellátva. Feltehetően

¹⁶⁸⁶ VIDA 1999, 147–148; SZÓKE 2008, 214. Az állítás a Szamos és Kraszna vidékére nem vonatkozik, az északnyugat-romániai gepida települések és a piskolti horizont (STANCIU 2011, 91–319) viszonyát megítélni nem áll módomban.

¹⁶⁸⁷ VIDA 1999, Abb. 65; SAMU 2017, 1. ábra; vö. STANCIU 2011, 82. Szeged-Fehértó A és Szentcsanak-Berekhat feltűntetésével.

¹⁶⁸⁸ KOLNÍK–VARSÍK–VLADÁR 2007, obr. 14. 19.

¹⁶⁸⁹ GALL 2008, Abb. 4 (Altmark, római kor); BLES 2008, Abb. 7. (Pottenbrunn, 6. sz.); VIDA 2008, Abb. 2. (Szólád, 6. sz.).

¹⁶⁹⁰ Soós 2015, 262–263, 127. kép (III.2.1.1. típus), 162. kép. (Garadna-Kovács-tanya)

¹⁶⁹¹ MASEK 2012b, 233–234, 4. formai típus; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009.

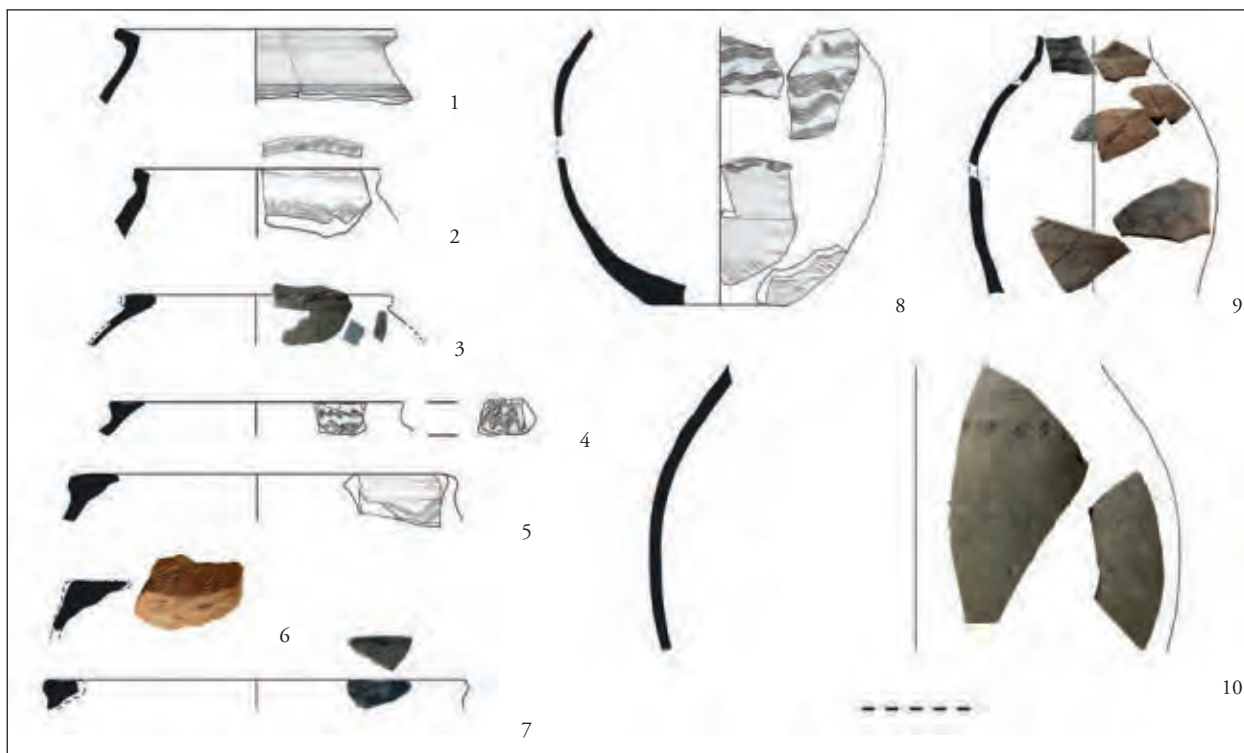
¹⁶⁹² GINDELE 2010, Abb. 28. 7, 10–12, 14–16.

¹⁶⁹³ BOTÁR 2011, 8. t. 11–12; DEMJÉN–LÁZÁRESCU 2011, 11. t.; KÖRÖSFŐI 2011b, 26. t. 3; NYÁRÁDI–SÓFALVI 2011, 5. t. 4–5.

¹⁶⁹⁴ B. TÓTH 2006, Taf. 22. 2.

¹⁶⁹⁵ HOREDT 1979, Abb. 65. 10, 13.

¹⁶⁹⁶ HOREDT 1979, Abb. 65. 12, 14; LÁZÁRESCU 2009, Pl. XI. 1.

122. kép 3. technológiai csoport, 3–4. horizont. Gepida kori hombárok. 1–3. típus és peremkialakítások: 1. típus: 2–8, 2. típus: 1, 10, 3. típus: 9

az edénytípushoz tartozik a **41. tábla 3.** edény, amely jó bizonyítékot ad a behúzott szájú edények vonalvezetéséről.

2. típus. Tojásdad testű edények (**122. kép 1, 10**). Peremátmérő 22 cm. A **160. tábla 7.** edény erősen kihajló, befelé ferdén sikozott peremű. Kivételesen nem található hullámvonaldísz rajta, ehelyett elfolyt szélű, durva vízszintes befesüléssel látták el. Legjobb párhuzama Battonya, VOTSz lelőhelyről idézhető, amely hullámvonal-köteges díszű.¹⁶⁹⁷ A **289. tábla 3.** minősége, hullámvonal-kötegdíszje szorosan az 1. típushoz köthető, de tojásdad, nyúlánk teste szokatlan. Oldaltörédekei két szomszédos gödörből származnak. Ezekről az edényekről felmerülhet, hogy a szarmata kori hombárok magasan, ívelten öblösödő formavilágát őrzik.

3. típus. Hengeres és szűk nyakú, tojásdad testű edény (**222. tábla 1, 122. kép 9**). Közepes méretű, de minősége, falvastagsága, díszítése a gepida hombárokhoz köti. Szűk pereme álló vagy kihajló is lehetett. Az 1. típushoz hasonlóan hullámvonalkötegekkel díszített. Jó párhuzam nélküli. Megnyúlt szájrésze a 4. horizont fazekainak vonalvezetését idézi. Kései keltezésének a három jelenség kontextusa sem mond ellent, amelyekből az edény töredékei összeillesztésre kerültek.

4. típus. Kézzel formált kerámiából (7. technológiai csoport) készült hombárok. Az 1,0–1,4 mm vastagságú

oldaltörédekeket feltételesen hombártörédekeként regisztráltam. Jellemzően nagy szemcseméretű tört kavicssal, esetleg mésszel is durván soványítottak, és felületüket kívül-belül erős eldolgozásnyomok vonalkötegei borítják. Nagyon ritkák, formailag nem rekonstruálhatók, bár a **27. tábla 13.** aljtörődék hozzájuk köthető. A Közép-Tisza-vidéken egyedi egy kengyeli kézzel formált, tojásdad, nyúlánk alakú hombár.¹⁶⁹⁸ Peremének belseje és válla bekarcolt cikcakkvonallal díszített, vállán és hasán bekarcolt sávokból álló díszítések futnak. Egyértelműen a szarmata kori hagyományok (1. horizont, 1–2. hombártípus) utánérzésének tartható, amely formailag a 2. gepida kori hombártípushoz is köthető. Ehhez hasonló egyedi edények Rákóczi falván nem rekonstruálhatók.

Értékelés

A korongolt hombárok minősége többnyire jó: jól összedolgozottak, keményre kiégettek. Soványítóanyaguk tört, vagy szitált szemcsés kavics. A soványítás erőssége változatos: gyengén soványítottak, átlagos „fazékminőségűek” és durva kavicsos edények is akadnak. Égetésminőségükre hasonló változatosság jellemző, de jellegzetesek a jó minőségű, világosszürke edények, valamint ki kell emelnünk az oxidált

¹⁶⁹⁷ SZABÓ 1978, II. t. 1, IX. t. 5.

¹⁶⁹⁸ CSEH 1992, 16–17, 5. kép.

égetésűeket (**11. tábla 5, 207. tábla 4**). Ritkán talpperemet utánzó kiképzés is megjelenik rajtuk (**189. tábla 5**). Olyan vaskos, szűk aljtörödékek is előfordulnak az anyagban, amelyekről nem dönthető el, hogy durva fazekakhoz vagy egyéb nagy méretű edényekhez tartozhattak (pl. **198. tábla 1**).

Díszítésük többnyire jellegzetes, meg-megszakadó, és gyakran egymásra húzódó, lendületes, egyenetlen hullámvonalkötegekből áll. Ritkább az alacsony, gondosan kialakított kötegdísz (**163. tábla 11, 238. tábla 4**), vagy a nagy méretű, és keskenyebb vonalkötegekből álló díszítés (**274. tábla 5, 287. tábla 5**). Utóbbiak a 4. horizont kontextusából származnak, akár annak kerámiaművéségéhez is tarthatnak. Befésült vízszintes vonalkötegdísz egyedül a 2. hombártípushoz köthető **160. tábla 7.** edényen fordul elő, amely a 3. horizont fazékanyagának díszítéstílusával rokon.

A gepida hombárok többsége az 1. típushoz tartozott. Az erősen behúzott peremek és az erősen kihajló, vaskos talpak is zömök, gömbtestű formára utalnak. További párhuzamaik kerültek elő a Körös–Maros közén, a Közép-Tisza-vidéken Szelevényen és Szolnok-Zagyva-parton, Erdélyben Malomfalván és Szászfenesen.¹⁶⁹⁹

B. Tóth Ágnes a szóba jöhető pannoni, marosszentana–csernyahovi, szarmata és észak-magyarországi előzmények áttekintése után arra a következtetésre jutott, hogy az edénytípust valószínűleg a csernyahovi kultúrkörből vezethetjük le.¹⁷⁰⁰ Nyugati irányba kitekintve, a párhuzamok sorát a szváb területek anyagával egészíthetjük ki. A Dunától északra eső területeken a szemcsés soványítású, bekarcolt hullámvonalkötegekkel díszített tárolóedényeket Jaroslav Tejral római hatásnak tulajdonította. A helyi termékek megjelenését a késő császárral, bizonyos típusokat pedig kifejezetten a 4. század végére – 5. század elejére keltezett.¹⁷⁰¹

Pannoniában a behúzott szájú forma bekarcolt hullámvonalköteges díszítéssel már a kora római kortól jelen volt a simított szürke kerámiában, valamint a kavicsos korongolt kerámiában is. A soványított kerámiából készült edények Keszthely-Fenekpusztán és Budaörsön is többnyire kézikorongoltak, Budaörsön kátrányozott peremmel is előfordulnak. A peremkiképzések változatosak, de köztük a gepida kori edényekhez hasonlókkal is találkozunk.¹⁷⁰² A késő 4. – kora 5. századi horizontban is megtalálhatók, ugyanakkor nem túl gyakoriak a közölt leletegyüttesekben. Ottományi a ko-

rabi római előzményeket, míg Horváth Friderika inkább az északkelet-magyarországi párhuzamok szerepét emelte ki.¹⁷⁰³ Egy Leányfaluról közölt erősen behúzott válltörödékek és egy erősen, tompaszögben kihajló aljtörödékek mélyen lehúzódo hullámvonalköteges díszítéssel a **41. tábla 3.** edény jó formai párhuzamát alkotják.¹⁷⁰⁴ A perem bekarcolt díszítése ezeken az edényeken nem volt elterjedt, de Tokodon előfordul.

Az Északi-középhegység császárkori anyagában az erősen soványított, vaskos, behúzott peremű hombárok a korábbi évszázadokban is biztosan használatban voltak. Technológiájuk a Hernád-völgyében kézzel formált vagy utánkorongolt, párhuzamaik az északi és északkeleti hegyvidéki területekre vezetnek.¹⁷⁰⁵ Soós Eszter közepén vagy felső harmadban öblösödő formákat különböztetett meg, legnagyobb sorozatukat Garadna-Kovács-tanyáról dolgozta fel. Kifejezetten késő császárkori formák nem voltak elkülöníthetők az anyagban. A vízszintes, vagy befelé ferdén levágott peremű edények, és esetleges hullámvonalköteges díszek formailag jó előzményeket alkotnak a gepida hombárokhoz, rajtuk gyakori a hullámvonal, vagy hullámvonal-kötegdíszítés, amely a peremre is kiterjedhet

Szarmata területeken a tárolóedények szinte kizárólag soványítatlan finomkerámiából készültek. Az északkeleti területek kivételt alkotnak: Istvánovits Eszter alapján a szemcsés kivitelű tárolóedények, az északi típusú hombárok az Apagy–Nyíregyháza–Eger vonaltól, vagy az Eger–Debrecen vonaltól északra jellemzők.¹⁷⁰⁶ Ezek kapcsolata földrajzi és formai okok miatt ma már valószínűsíthető az Északi-középhegység Przeworsk-jellegű anyagaival, ugyanakkor az északi szarmata területek szemcsés hombárjai a közlések alapján gyorskorongoltak. Nagyobb sorozatokat késő szarmata telepekről sajnos még nem ismerjük, így a gepida anyaggal való formai kapcsolatokat csak a jövőbeli közlések után lehetséges megítélni. A tiszavasvári település északi típusú hombáiraival is bizonytalan a közvetlen párhuzam. A gepida edényekhez hasonló peremek itt csak finomkerámián jelentkeznek, amelyek a rákóczi falvi 1. horizont, 3–4. hombártípusok peremeihez hasonlóak.

A Felső-Tisza-vidéken, a Szamos alsó folyásán hasonló formavilágú és bekarcolt vonalköteggel díszített hombárok szintén a késő császárkorban, vagy csak a 4. század végén

¹⁶⁹⁹ B. TÓTH 2006, 114–115, Taf. 22–23; CSEH 1999a, 13. kép; CSEH 2004d, 55. kép 133; HOREDIT 1979, 132–134; LĂZĂRESCU 2009, 366, Pl. XXXIV. 10.

¹⁷⁰⁰ B. TÓTH 2006, 115–117.

¹⁷⁰¹ TEJRAL 1985, 118; TEJRAL 2011, 385–391.

¹⁷⁰² OTTOMÁNYI 2012b, 211, 252–253, 203–204. kép.

¹⁷⁰³ LÁNYI 1981, 78–79, Abb. 17. 2–4; OTTOMÁNYI 1991, 13; OTTOMÁNYI 2008a, 171, 17. kép 1–2; OTTOMÁNYI 2015c, 24, 13. kép 11; HORVÁTH 2011, 624–625.

¹⁷⁰⁴ OTTOMÁNYI 1991, 43. t. 10–11.

¹⁷⁰⁵ Soós 2015, 54–56, 83–84, 129–130, 278–281; az északi Kárpátok anyagához ld. pl. MADYDA-LEGUTRO 2011, 298–300.

¹⁷⁰⁶ ISTVÁNOVITS 1993b, 20–21; LOVÁSZ 1993, I., VI. t; ISTVÁNOVITS 1999, 179; PINTYE 2010, 107.

jelennek meg. Ezek azonban a szarmata területekhez hasonlóan finomkerámiából készültek.¹⁷⁰⁷

A legtöbb újonnan közölt, technikailag is közel álló párhuzam a Marosszentanna-kultúra területéről származik.¹⁷⁰⁸ Ezek megerősítik a korábban a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra szemcsés hombáiról mondottakat, és igazolják, hogy a gepida anyaghoz hasonló keleti formák az Erdélyi-medencében is széles körűen elterjedtek voltak.

Összegezve, a korongolt, szemcsés soványítású tárolóedények a késő császárkorban az Alföld központi területein nem voltak használatban, de Pannoniában, az északkeleti szarmata területeken, valamint a Marosszentanna-kultúrában igen. A gepida hombárok esetében legvalószínűbb továbbra is a marosszentannai eredet, amelyet Kurt Horedt és B. Tóth Ágnes is feltételezett. Emellett az északi típusú hombárok hatása sem vethető el; és a rákóczi falvi szarmata hombárok formavilágának ismeretében azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a közép-Tisza-vidéki 3–4. hombártípus szemcsés kerámiából gyártott utánérzéseinek tekinthetők. A római és szvéb területek felől érkező kulturális visszacsatolás lehetősége kevésbé tűnik valószínűnek.

Az 5. századi ártándi település anyaga alapján az edénytípus már a gepida pecsételt kerámia megjelenése előtt elterjedt volt az Alföldön, ezt a tiszabura-bónisháti anyag is megerősíti.¹⁷⁰⁹ Az értékelést megnehezíti, hogy a rákóczi falvi – viszonylag kis edényszámú – 2. horizonthoz tárolóedények nem köthetők. A közvetlen kapcsolatrendszer a késő római kori fazekashagyományokkal ezért is bizonytalan. A széles körben megjelenő párhuzamok arra is figyelmeztetnek, hogy az edénytípus egy, az 5. században a Közép-Duna-vidéken általánosan elterjedt, interregionális jelenségnek tarthatjuk.

Egyéb edényformák

Csésze, pohár

1. típus. A **7. tábla 12.** korongolt, s-profilú csésze. 3. technológiai csoport, fekete égetésű. Peremátmérője 8 cm. A 3. horizont 3. táltípusának kis méretű változata. Bepecsételt kiöntőcsöves korszal keltezhető leletegyüttesből származik:

a csésze 6. századi keltezése a 3. táltípus használatának sem mond ellent. Legjobb analógiája Malomfalván került elő, ahonnan szintén ismertek nagyobb s-profilú tálak is.¹⁷¹⁰

2. típus. A **236. tábla 2.** kézzel formált, tört kerámiával erősen soványított, vörösarna, enyhén talpperemes kiképzésű, nyúlánk testű edényke töredéke esetleg gepida kori pohárhoz tartozhatott.

B. Tóth Ágnes a kis méretű táltípusok, csészék között különböző formaváltozatokat különített el, amelyek valószínűleg a szarmata fazekasságból eredeztethetőek.¹⁷¹¹ Ezek az edénytípusok elsősorban az ártándi 5. századi településre jellemzőek, és Rákóczi falván nem voltak kimutathatóak.

Fedő

1. típus. A **8. tábla 3.** korongolt fedő kerek gombja ferdén, egyenetlenül levágott, rajta koncentrikus, hurokban végződő levágásnyommal. Magas, vaskos nyaka miatt soroltam ebbe a funkcionális típusba, amely nem azonosítható a gepida telepek Drag. 33. hagyományú kónikus poharainak alacsony talpperemtípusával.¹⁷¹²

Szintén korongolt fedőkhöz tartozhatott a **225. tábla 1. és 3.** töredék. Utóbbi talpa durván, késsel kivagdostott úgy, hogy talpgyűrűt imitáljon.

Korongolt gepida fedők a teljes anyagban ritkák. Néhány közeli példányukat Szelevény-Schwiger-tanyáról idézhetjük.¹⁷¹³ A malomfalvi telepről nagyobb sorozatokat közölték, Horedt kónikus falú, illetve ívelt oldalú („harang alakú”) edényeket különített el. A malomfalvi fedőgombok kiképzése lehet vízszintes, konkáv, illetve erősen kiszélesedő, korong alakú fedőgombok is jelentkeztek.¹⁷¹⁴ A korongról történt durva levágásnyomok Malomfalván is feltűnnek.

Az idézett talptöredékek esetleg szűk talpú, pohár- vagy kehelyszerű edényekhez is tartozhattak. Gepida kori kehelyformájú edényt Ártándról és Malomfalváról ismerünk.¹⁷¹⁵

Kézzel formált fedőt a gepida kori leletanyaghoz nem lehetett kötni. (Néhány kézzel formált egyszerű edényformát a 4. horizont tálai közé soroltam.) Ezek általánosan ritkák, de több lelőhelyen előfordulnak csekély számban, pl. Malomfalván, Csomaközön és Ongán.¹⁷¹⁶

¹⁷⁰⁷ GINDELE 2010, 49–54, Abb. 21–24 (Lázári-Béla-rét), 82–84, Abb. 48 (Nagykolcs-Bogiláz); GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, 41–42, 88–89, Abb. 59–61 (Csengersima-Pete, a település késő császárkori, a pecsételt kerámia gyártásával egykorú, 5. fázisára jellemző formák).

¹⁷⁰⁸ BOTÁR 2011, 10. t. 5, 13. t. 1–6, 14. t. 8–9; BUZEA–ZĂGREANU 2011, 8. t.; DEMJÉN–LĂZĂRESCU 2011, 3. t. 5, 4–5. t.; KÖRÖSFŐI 2011b, 102, 4–7. t, 14. t. 10, 16. t. 15, 20. t. 1, 3, stb. KÖRÖSFŐI–SÓFALVI–NYÁRÁDI 2011, Abb. 8, 2, 5–6.

¹⁷⁰⁹ MASEK 2018d, 357–358.

¹⁷¹⁰ HOREDTE 1979, Abb. 61. 16.

¹⁷¹¹ B. TÓTH 2006, 111–112.

¹⁷¹² B. TÓTH 2006, Taf. 20. 1–8.

¹⁷¹³ CSEH 2004d, 59. kép 162–163.

¹⁷¹⁴ HOREDTE 1979, 125; B. TÓTH 2006, 118.

¹⁷¹⁵ HOREDTE 1979, 126, Taf. 32. 5; B. TÓTH 2006, 111, Taf. 20. 7.

¹⁷¹⁶ HOREDTE 1979, 125, Abb. 49. 1, 50. 4; B. TÓTH 2006, 118; STANCIU 2011, fig 12a, D. 13; Soós 2014a, 194.

a

b

123. kép A 8A/473/567. (a) és a 8A/547/713. (b) avar kori sírok edényei

Szűrőedény?

A 187. tábla 5. átlagos minőségű, tört kavicszal közepesen soványított fazékalj talpán égetés előtt készült széles átfúrás húzódik, amelynek belső felülete simára eldolgozott. Feltételezhetően szűrőedényként értékelhető. A gepida anyagban párhuzam nélkül áll. A szarmata kori anyagban számos hasonló edény előfordul (ld. az 1. horizont értékelését).

Késő antik balkáni–bizánci áru

A gepida kori leletanyagban nagyon kevés import kerámiával számolhatunk.

A 236. tábla 5. amforafül gepida kori kontextusból származik, de valószínűleg korábbi, szarmata kori településhorizonthoz köthető (ld. az 1. horizont vonatkozó fejezetét).

A 8A/360. épületből származó 202. tábla 3–4. korszokát a 4. horizont, 1–2. korszótípusánál tárgyaltam. Minőségük, natúr felületük elüt a helyi anyagtól, az 1. korszótípust alkotó párnás nyakú korszó legjobb párhuzama Kölkeden található meg.

Biztosan idegen kerámiáruat képez a 8A/31. épületből előkerült 162. tábla 6. edény is. A kis méretű peremtörredék alján csúcsos borda húzódik, amelynek alja élesen elválnak az oldalfaltól. Az oldaltörredékek jellegtelen, enyhén ívelt falúak, akár öblösebb edényhez is tartozhattak, a formai rekonstrukció bizonytalan. Az edény anyaga homokkal soványított, élénkvoros, oxidált égetésű, felülete finoman, egyenletesen bordázott. A rákóczifalvi lelőhelyen hasonló anyagminőséget csak a 8A lelőhely avar kori temetőjében találunk. A temetőben három antik, kiöntőrészsel ellátott korszót tartalmazó sír található: 8A/473/567, 8A/547/713,

8A/744/874. fülkesír. Párhuzamaikat Mácsai Viktor részletesen feldolgozta, itt csak a két kerámiáru hasonlóságra kell felhívni a figyelmet (123. kép).¹⁷¹⁷ Kiöntőrészsel ellátott, bizánci jellegű kora avar kori korszokát az Alföldről még Aradkáról és Dunavecseről közöltek. A párnás nyakú-, és a kiöntővel ellátott peremű bizánci jellegű korszokon túl egy harmadik korszótípust alkot a csengele-jójárta antik jellegű edény, amely Vida Tivadar szerint a 6. században, Balogh Csilla szerint a 7. század első felében készülhetett.¹⁷¹⁸

Az idézett kora avar kori korszok egyaránt a kései 6. és kora 7. századi bizánci kapcsolatokra hívják fel a figyelmet, hiszen ezek a kerámiák sem a helyi, sem a dunántúli anyaggal nem mutatnak szoros rokonságot. A rákóczifalvi 8A/31. és a 8A/360. épületek a gepida település olyan, kései fázisához tartoznak, amelyekben a 4. horizontra jellemző korszó- és fazéktípusok mellett még 6. századi díszkerámia és a 3. horizontra jellegzetes formák is jelen vannak, ezért a 6. század közepénél jóval későbbre nem keltezhetők. Az 1. (gömbtestű és bikónikus edények, korszok) és 3. (korszok, fazekak) technológiai csoport kora avar kori párhuzamaikhoz hasonlóan, nem a rákóczifalvi telepobjektumok és az avar sírok feltétlenül egykorú keltezését állítom, hanem a kerámiáruk hasonlóságát, és a gepida kori anyaggal való szoros kapcsolatot feltételezem. A balkáni-bizánci áruk esetében az feltételezhető, hogy a kora avar kori kapcsolatrendszer előzményei már a 6. század közepén is megjelentek a Tisza-vidéki településeken.

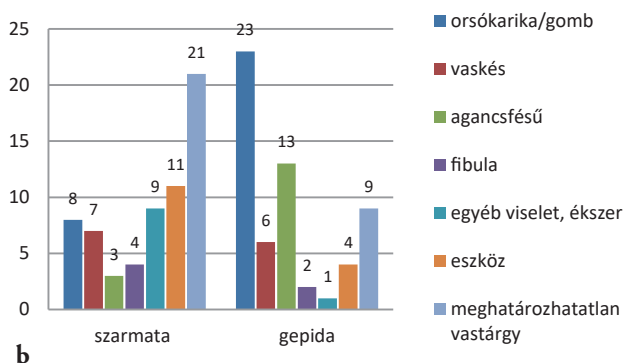
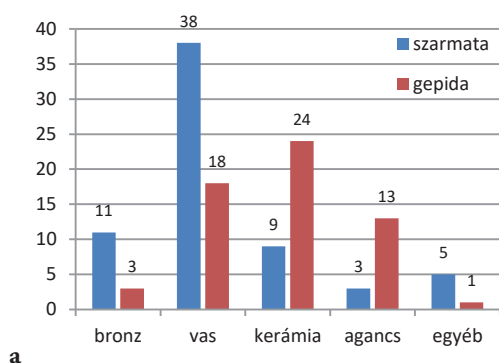
¹⁷¹⁷ MÁCSAI 2012, 78–82; 91–92. (mindhárom I. fázis, 590/600–630/635).

¹⁷¹⁸ NAD 1959, Taf. XXVIII. 3; VIDA 1999, 95–96; BALOGH 2013, 72–74; LANTOS 2019, 102, 2. kép 4.

5.5. Kisleletek

A lelőhely szarmata és gepida kori településrétegeiből 146 tétel kisleletet dolgoztam fel. A szórvány érmék és bizonytalan korú kontextusból származó tárgyak számítása nélkül 128 kislelet köthető a szarmata (1. horizont) vagy a gepida (2–4. horizont) településrétegekhez. Megoszlásuk jellegzetesen eltér egymástól: a **62. diagram** statisztikai adatai tájékoztató jellegűek.¹⁷¹⁹

A szarmata kori anyagban a kisleletek több mint felét vastárgyak teszik ki. A meghatározható eszközök, valamint a meghatározhatatlan funkciójú tárgytorodékek mennyisége is nagyobb, mint a gepida kori anyagban. A bronz- vagy rézötvözetből készült tárgyak¹⁷²⁰ száma is jelentősebb, amely a több viseleti elem, fibula és apró ékszer jelenlétével függ

62. diagram A kisleletek darabszáma anyagtípus szerint (a), és a főbb, jól elkülöníthető funkcionális kategóriák szerint (b)

össze. A szarmata anyag funkcionálisan sokszínűbb, habár egyszerű, a falusias településekhez köthető, többnyire általánosan elterjedt lelettípusokból áll. Üvegleletek, gyöngyök csak ebben a horizontban jelentkeztek.

A gepida kori anyagban a kerámia és az agancstárgyak száma megugrik: a leletanyagot az orsógombok és az agancsfésűk uralják. A vaskések száma hasonló marad. A fibulák, viseleti elemek száma alacsony. Az azonosítható eszközök, valamint a bizonytalan funkciójú vastárgyak száma a korábbi mennyiség felére csökkent. Ez utalhat arra, hogy a gepida korban a vas elérhetősége lecsökkent, a háztartásokban betöltött általános szerepe megváltozott. Az eltéréseket ugyanakkor az eltérő táfonómiai folyamatok is magyarázhatják (a szarmata település hirtelen pusztulása, szemben a gepida kori településrétegek folyamatos használatával).

¹⁷¹⁹ A feldolgozás az állatsontanyag feldolgozása előtti állapotot mutatja. A telepen található elszórt temetkezések anyaga – köztük 5 db, MASEK 2016-ban már feldolgozott agancsfésűvel – nem szerepel a statisztikákban.

¹⁷²⁰ A tárgyak anyagának megjelölésére anyagvizsgálatok híján a bronz fogalmat használok.

5.5.1. Szarmata kor

*Viseleti elemek és ékszerek**Fibulák*

Egytagú, felsőháros, aláhajtott lábú bronz fibulatörödékek a 302. tábla 2. és 4. Lába mindkettőnek hiányzik. A szarmata területen általánosan elterjedt középső- és késő császárkori típus (Nagy III/A típus). Közvetlen párhuzamaik kengyele nem lemezes, hanem egyszerű drótból áll (Kujáni I/A típus); ezüstből és bronzból is gyakoriak, férfi-, női- és gyermeksírokban egyaránt előfordulnak.¹⁷²¹ Néhány mada-

rasi, gyermeksírból származó példányt körte alakú zárótaggal ellátott nyakperec és késő szarmata kori pohár keltez a késő császárkorra. Szintén körte alakú zárótaggal ellátott torques keltezi a csanádpalotai 2. sírt. Az apátfalvi temetőben számos jól keltezhető párhuzam található, pl. a 154. sír síredénye, csatja és hajkarikája is késő szarmata – hun kori, utóbbinak szintén megtalálható párhuzama a rákóczipfalvi telepen. A típusához tartozó, kengyelének tövén tekerceszt díszű ezüstfibula származik az alattyáni késő szarmata – hun kori fegyveres sírből.¹⁷²² A **302. tábla 2.** apró, 3 cm körüli fibulájához madarasi gyermeksírokból idézhetünk pontos párhuzamokat; Cegléden egy hasonló méretű, lemezes kengyellel ellátott ezüstpéldány bizonytalan nemű felnőtt sírjából került elő.¹⁷²³

¹⁷²¹ VADAY 1989, 86–87, Abb. 15; KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 351–352; GULYÁS 2014, 45–46; KUJÁNI 2016, 32, 10. t. I/A; NAGY 2018, 167–169, 75. kép.

¹⁷²² KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 266; PÓPITY 2015b, 89, 2. kép 6; KUJÁNI 2015, 9. t. 1–5; VADAY 1989, T. 6. 6.

¹⁷²³ KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 74. t. 4. (330. s.), 96. t. 7. (416. s.); GULYÁS 2011, 159, 52. t. 12.

A **302. tábla 2.** fibulatöredék az 5/630/818. gödörbe dobtott váz mellől lett elcsomagolva, de pontos helyzete bizonytalan. A másik a IV. települési egység területéről, kis méretű gödörből származik.

Kéttagú, oldalthajtott lábú bronzfibula (302. tábla 5). Keskeny, téglalap keresztmetszetű kengyelének külső peremén s-alakú tremolórozással sűrűn, egyenletesen díszített. Hosszú, kiszélesedő lába egy keresztirányú vonallal díszített, vége töredékes.

Az Alföldön nem elterjedt átmeneti típus. Keskeny kengyelén nincsen gomb, de magasan ívelő kengyele a 4. századi formák felé mutat, egy tiszaderzsi számszerj-fibulához hasonlóan.¹⁷²⁴ Abonyon egy kétfibulás sírból hasonló, kéttagú, oldalthajtott lábú, gomb nélküli ezüstfibula került elő, a kengyel gerincén futó tremolórozott díszítéssel.¹⁷²⁵ Rugórésze ennek is hiányzik. Facettált díszű lába a tiszaderzsi fibulához hasonlóan a számszerj- és hagymafejes fibulák díszítését idézi.¹⁷²⁶ Talán hagymafejes fibulához tartozott a késő szarmata – hun kori zagyvarékesi sír töredékes ezüstfibulája, amelyekről szintén hiányoznak a gombok. Vaday feltételezése szerint aláhajtott lábú fibulához hasonlóan használhatták másodlagosan.¹⁷²⁷ A rákóczi falvának a korróziónyomok alapján vas tűszerkezete volt, így hasonló megoldás esetében is valószínű.

Fémkeresős szórványként került elő 8. lelőhely területéről.

Kéttagú, oldalthajtott lábú vasfibula (302. tábla 6). Rugója alsó húrozású, kengyele gerincelt.

Általánosan elterjedt késő császárkori típus.¹⁷²⁸ Madarason a rákóczi falvihoz hasonló vasfibulák nagy számban jelentkeztek, és szinte kizárólag a fiú- és férfi viselet részét alkották.¹⁷²⁹ A rákoscsabai temető B3 fibulacsoportja a kengyelgombos példányokat is tartalmazza.¹⁷³⁰ Használtuk Madarason a 3. század közepétől az 5. századig kimutatható, Rákoscsabán jellemzően 4. századiak.

Az I. települési egység ÉK-i oldaláról, a pusztulási horizontból.

Ékszerek

Bronz féltorques (302. tábla 7). Tordírozott, a drót négyzetes keresztmetszetű. Keskeny végei laposra kalapáltak, ék alakban levágtattak, átlukasztottak. Az ékszer ívhossza 15 cm.

A rövid féltorquesek gyakran kiegészítő ékszerek szerepét töltik be az alföldi szarmaták leletanyagában. Gyöngynyakkékkal együtt, vagy anélkül is alkothatták a nyaklánc elemeit, ill. egyéb csüngőket is hordhattak rajtuk.¹⁷³¹ Rákoscsabán elsősorban a gyermek- és női viselet részei lehetnek, míg Madarason férfisírban is előfordulnak. A mindkét végükön átlukasztott példányok ritkábbak a hurkos, vagy hurkos-kampós kiképzésűeknél: Rákoscsabán két sírban található meg, amelyek a 3. sz. végére – 4. századra keltezhetőek; Törökszentmiklós-Surjánon és Nagyút-Göbolyjárason is akad egy-egy példány.¹⁷³² Részletkialakításaik azonban eltérőek. A rákóczi falvi két pontos párhuzamát csak Cegléd környékéről közölték. Ezek az egy drótból készített, tordírozott, átlukasztott végű ékszerek 2–3. századiak.¹⁷³³ Figyelemre méltó e párhuzamok földrajzi közelsége Rákóczi falvához. Hasonló kialakítású egy madarasi férfisír hurkos-kampós kialakítású torquesének zárszerkezete is.¹⁷³⁴

A tárgy az I. települési egység keleti oldaláról származik, *refitting* alapján egykorú lehet a szomszédos gödörrel, amelyből a **302. tábla 14.** üvegyöngy származik. A pusztulási horizonthoz kötésük bizonytalan, a gödrök kerámiaanyaga pontosabb keltezésre elégtelen.

Hurkos-kampós szerkezetű, tekerceslt díszű, kéttagú, két nodussal ellátott bronz hajkarika (302. tábla 8). Átmérője a típushoz képest viszonylag nagy: 3,8 cm. Jól ismert, jellegzetesen késő szarmata – hun kori ékszer: a típust Vaday Andrea és Vörös Gabriella is a 4. század második felére és az 5. század elejére keltezték.¹⁷³⁵ A jelenlegi publikációs helyzet alapján a Közép-Tisza-vidéken és a Dél-Alföldön terjedt el, de pl. Hatvanon és Füzesabonyon is feltűnik.

Az I. települési egység közepéről származik.¹⁷³⁶

¹⁷²⁴ VADAY 1989, 89, Abb. 17. 8, T. 106. 4.

¹⁷²⁵ GULYÁS 2011, 155, 40. t. 11.

¹⁷²⁶ A facettált kialakítás más késő császárkori fibulatípusokon is megjelenhet: PEŠKAŘ 1972, 122–127; TEJRAL 1998, 396.

¹⁷²⁷ VADAY 1976, 83; VADAY 1989, 96, Abb. 19. 10, T. 157.4; ld. még NAGY 2018, 176.

¹⁷²⁸ VADAY 1989, 89–90; GULYÁS 2012, 275; GULYÁS 2014, 52; KUJÁNI 2016, 32–33. (III. típus, csak ezüstből és bronzból készült példányok).

¹⁷²⁹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 266–267, 281, 353–354.

¹⁷³⁰ NAGY 2018, 170–171.

¹⁷³¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 269–270, 281–282, 301–302; NAGY 2018, 141–144.

¹⁷³² NAGY 2018, 173, 67. kép, 41. és 178. sír; VADAY 1980, Taf. 30. 1; VADAY 1989, 49, II/2. típus, Kat. 416, T. 148. 3; ÁCS 2003, 85, 14. kép 2. (férfisír).

¹⁷³³ GULYÁS 2011, 162, 172, 52. t. 8, 62. 4. (4/3. és 4/12. temető).

¹⁷³⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 93. t. 1.

¹⁷³⁵ VADAY 1989, 46, 4. típus, Kat. 225, T. 77. 9 (Öcsöd-Bábozka), Kat. 318, T. 318. 4. (Tiszaföldvár-Téglagyár, egy nodussal ellátva); ÁCS 1992b, 140, 5. t. 5; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 264, 295; GULYÁS 2014, 41, VIII. t. 2–3; PÓPITY 2014, 164; KUJÁNI 2016, 26, I. t. 5–10, 12.

¹⁷³⁶ Csomagolt kerámiaanyag nélkül. A kerámia valószínűleg nem lett elválasztva a szomszédos 366/476. gödör anyagától, amely a pusztulási horizonthoz tartozik. Egymáshoz való viszonyuk nem dokumentált.

Egyszerű drótékszerek. Bronzhuzalból hajlított, kis méretű karperec (**302. tábla 9**). Gyermek számára készülhetett. Szintén egyszerű, nyitott, díszítetlen huzalkarperec volt a **302. tábla 10.** tárgy. Az ovális keresztmetszetű bronzdrót két töredékét másodlagosan ovális karika alakúra összehajlították. A két szár összeillik. Másodlagos funkciójuk talán hajkarika-pár lehetett, amelyet az is megerősít, hogy együtt kerültek elő az 5/233. gödörből, a féltorquessel azonos objektumból. A díszítetlen, színesfémből készült karpecsek általánosan elterjedtek, keltezésre alkalmatlanok.¹⁷³⁷ A zárszerkezet nélküli egyszerű hajkarikák ritkák, de feltűnnek pl. a madarasi vagy a rákoscsabai temető női sírjaiban is.¹⁷³⁸

Valószínűleg keskeny huzalkarperec töredéke a **302. tábla 10.** A **302. tábla 12–13.** négyzetes keresztmetszetű vékony huzaltöredékek talán szintén egyszerű drótékszerekhez tartozhattak.

Az I. és a II. települési egység területéről származnak.

Gyöngyök. Általánosan elterjedt típushoz tartozik a **302. tábla 14.** közepes méretű, nyomott gömb alakú, opak, liláskék színű üvegyöngy. Jóval ritkább a **302. tábla 15.** erősen ívelt, ép korallgyöngy. A korallgyöngyök a kora szarmata kortól jelentkeznek a leletanyagban, de a késő szarmata korban nagyobb arányban számolhatunk velük.¹⁷³⁹ Szabálytalan alakú rúdgyöngyként, lecsiszolt formában való használatuk általános. Az apátfalvi és az óföldséki késő szarmata – hun kori temetőkből egyaránt nagy mennyiségben elterjedtek.¹⁷⁴⁰ Madarason ezzel szemben ritkák, Rákoscsabán pedig az I–II. gyöngycsoport gyöngytípusai között jellemzőek, míg a késő szarmata korra keltezhető III. gyöngycsoportban nem tűnnek fel.¹⁷⁴¹ A jelenlegi kutatási kép jelentős regionális vagy lokális kronológiai különbségekre mutat rá, amelyek – a kereskedelmi útvonalakhoz hasonlóan – egyelőre feltáratlanok. Leginkább nyak- vagy karék részeként felfűzve használták őket, ruhaalj vagy lábbeli díszítéseként igen ritkán tűnnek fel (Csongrád-Kettőshalmi-dűlő, Makó-Igási járandó).¹⁷⁴² A rákóczi falvi tárgy a pusztulási horizontból származik.

Vascsat

A **302. tábla 3.** vascsat az 5/630. gödörbe dobott két férfiváz mellől származik. (A 754. vázhoz lett elcsomagolva, de a **302.**

tábla 2. fibulatöredékhez hasonlóan pontos helyzetét nem jegezték fel).¹⁷⁴³ A csatkarika kerekded, enyhén ovális alakú, a karika az enyhén elvékonyodó tengellyel tompaszöveget zár be. A tüske fokozatosan elkeskenyedő, töve enyhén tagolt lehetett, hegye a csatkarikára kissé ráhajlik.

A tiszadobi temetőben az ovális és kerek alakú vascsatok jól elváltak egymástól. Mindkét típus a késő 4. században jelenhetett meg.¹⁷⁴⁴ A kerek és körszelet alakú, karikára hajló pecekkel rendelkező vascsatok Mezőszemere-Kismarifének egyik vezető csattípusát alkotják, mellettük itt is feltűnnek az ovális alakú példányok.¹⁷⁴⁵ Vörös Gabriella a madarasi ovális és D-alakú csatokat egyaránt a késő császárkorra keltezte.¹⁷⁴⁶ Rákoscsabán az ovális alakú vas csatfejek a 4. század első felében jelennek meg. A rákóczi falvi legjobb párhuzama a 15. sír D-alakú vascsatja, amely a 4. század utolsó harmadára – 5. sz. első negyedére keltezhető.¹⁷⁴⁷ Az egyik tápé-széntégláégetői sírből is előkerült egy kerekded vascsat.¹⁷⁴⁸ Hasonló háromnegyed-körszelet karikájú csatfejek a 4. század második felétől vannak jelen a Szolnok megyei anyagban: többféle anyagból készülhettek és lemezes testtel is rendelkeztek.¹⁷⁴⁹ Óföldsékon és Apátalván ezzel szemben az ovális csatfejek uralkodnak.¹⁷⁵⁰ Kisebbszámban a gepida soros temetőkből is jelen vannak, de ezekben már egyértelműen az ovális csatkarikák dominálnak.¹⁷⁵¹

A vascsatok esetében szigorú formai elkülönítés nem mindig lehetséges, ugyanakkor a magyar terminológia a csattípus esetében kifejezetten nem következetes. A rákóczi falvi csat a háromnegyed-körív alakú karikák közé tartozik, amelyek párhuzamait – elsősorban Vaday Andrea és B. Tóth Ágnes elemzéseinek megfelelően – a késő 4. századi és kora 5. századi bronz- és ezüstcsatok között találjuk. A kerek és az ovális alakú csatokon kívül őket a félkör-, ill. D-alakú csatoktól is érdemes elkülönítenünk, hiszen a részletezett párhuzamok alapján e típusok eltérő keltezési lehetőségekkel rendelkeznek.

¹⁷³⁷ VADAY 1989, 52, III/3. típus; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 271–273; NAGY 2018, 263–265.

¹⁷³⁸ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 296; NAGY 2018, 131, II. típus.

¹⁷³⁹ VADAY 1989, 106; DINNYÉS 1991, 158; VADAY 1995–1996, 34.

¹⁷⁴⁰ GULYÁS 2014, 41; KIJÁNI 2016, 27.

¹⁷⁴¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 301; NAGY 2018, 240–262.

¹⁷⁴² BÉRES et al. 2014, 86–87; BALOGH 2015, 271.

¹⁷⁴³ A csomagolás dátuma alapján a vázak felszedése közben kerülhetett elő, s mivel a két váz közül a 630/754. medencerésze kimozdíthatlan maradt, alatta vastagabb betöltéssel, ezért valószínűleg tényleg hozzá tartozott (ellentétben a vaskéssel, amely a 818. vázhoz sorolható).

¹⁷⁴⁴ ISTVÁNOVITS 1993a, 122–123.

¹⁷⁴⁵ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 76, Abb. 70. (11, 29, 30, 31, 37. sírok).

¹⁷⁴⁶ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 286, 308.

¹⁷⁴⁷ NAGY 2018, 201.

¹⁷⁴⁸ B. TÓTH 1994, 293, 3. kép 14.

¹⁷⁴⁹ VADAY 1989, 68–69, Abb. 8. 17–20.

¹⁷⁵⁰ GULYÁS 2014, 52–53; KIJÁNI 2016, 40–41.

¹⁷⁵¹ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 61; NAGY 2005c, Abb. 22, II. típus.

*Fémeszközök**Bronztárgyak*

A **303. tábla 1.** bronzcsipesz lehetett. Meghatározását bizonytalanná teszi, hogy keskeny, négyzetes keresztmetszetű drótból készült, amelynek ép vége elvékonyodó. Római csipeszformát mutat: töve nagy, hurkos végű, szárai egymás mellé zártak, majd félúton kiszélesednek és széttartanak. A szarmata temetkezésekben csipeszek nem gyakoriak, de előfordulhatnak kozmetikai készletek részeként. Másik részük tűzkészég mellett található a sírokban, így feltételezzük, hogy a tűzszerzám kiegészítéséhez tartoztak.¹⁷⁵² Köztük egyszerű, visszahurkolt vastárgyak is akadnak; egyedi bronzcsipeszt pedig Óföldreákról is ismerünk.¹⁷⁵³ Az egyszerű kialakítású párhuzamok megerősítik, hogy a rákóczifalvi tárgyat csipeszként értékeljük, amely számos szerepet betölthetett a háztartásban. A II. települési egység területéről, a **302. tábla 12.** réztövezet-dróttal azonos objektumból.

Vastárgyak

Vaskések. A szarmata kontextusból előkerült vaskések gödörből, épületekből, és egy verembe dobott emberi váz mellől származnak. Vaday Andrea a Jász-Nagykun-Szolnok-megyei anyag alapján négy egyéltű késtípust különített el a penge és a nyéltüske viszonya, valamint a penge állása és íve alapján.¹⁷⁵⁴

A **302. tábla 1.** vaskés elkeskenyedő pengetővel rendelkező, nyéltüskeje középső állású. Háta enyhén domború, a fok vonala metszi a tengelyt, azaz hegye a penge vonala felé ível (Vaday II.1. típus). A középső nyéltüske-állással rendelkező kések hosszú életűek, egyenes és ívelt hátú típusaik is általánosan elterjedtek voltak a késő szarmata – hun korig.¹⁷⁵⁵ Az 5/630/818. váz dereka mellől származik, valószínűleg az övön helyezkedett el a hétköznapi viselet részeként.

A **303. tábla 3.** felső nyéltüskes, domború hátú kés; a nyéltüske a kés fokvonalában folytatódik (Vaday III.1. típus). A 2–3. századi anyagban gyakoribb leletek. A rákoscsabai temetőből is idézhetünk hozzá párhuzamot, 4. századra

keltezett sírból.¹⁷⁵⁶ A 8/351. szarmata leletanyagú kemencés épületből származik. Szintén felső nyéltüskes a **303. tábla 7.** domború hátú és a **8.** egyenes hátú (Vaday III.2. típus) késtörredék. Szarmata gödrökből származnak az I. települési egységről, egyik a pusztulási horizontból.

Enyhén ívelt hátú pengetőredék a **303. tábla 5.** (a 8/381. szarmata leletanyagú kemencés épületből). A **303. tábla 4. és 6.** törredékek keskeny, egyéltű pengék, hegyük középső állású (a pusztulási horizonthoz tartozó szarmata gödrökből).

Csiholók. Az anyagban két hurkos végű vascsiholó található. Mindkettő törredékes, egyikük keskeny, egyenes szélességű, valószínűleg ép tárgy (**303. tábla 10**). A másik szokatlanabb, széles formát mutat (amely korrózió eredménye is lehet); karikába hajlított, testére kovácsolt vége miatt ez is csiholóként azonosítható (**303. tábla 11**).

A szarmata férfisírok pásztorkészségei között az egész Alföldön előforduló típus, és elvéve női sírba is helyezheték (Madaras-Halmok, 160. sír). Az irodalomban római és germán eredete is felmerült.¹⁷⁵⁷ A közelmúltban Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria foglalkozott részletesen a tárgytypussal.¹⁷⁵⁸ A hurkos végű csiholók általában 2–3. századi együttesekből kerülnek elő. 4. századra keltezett temetkezésekből madarasi és szegedi lelőhelyekről ismerjük őket. A csiholótípus 4. századi alföldi használatát azért sem zárhatjuk ki, hiszen Pannoniában is folytatódott használatuk a 4. században.

Az egyik tárgy a pusztulási horizontból származik, míg a másik a IV. települési egységről, ahol korábbi kerámiaanyag is jelentkezett, ugyanakkor a **173. tábla 5.** mezős besimítású hombárváll alapján ez az objektum (8A/156/210. gödör) is késő szarmata kori. Az alföldi telepanyagban természetesen korábbi tárgyak bekeveredésével, vagy továbbhasználatával egyaránt számolhatunk. A törredékes vastárgyak között további csiholók is feltételezhetők (elsősorban **305. tábla 7**).

A **303. tábla 9.** vasár enyhén sérült. Keresztmetszete négyzetes, fokozatosan keskenyedő. A kerek és a négyzetes keresztmetszetű – valamint a négyzetesből a hegy felé kereké váló keresztmetszetű – vas árák is jól ismertek a szarmata sírok pásztorkészségeiből. A törredékes tárgyak a vastüktől nehezen választhatók el. A Szolnok megyei anyag és a madarasi sírok alapján is megállapítható, hogy férfiakhoz és nőkhez köthető munkavégzés eszközei egyaránt lehettek.¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵² VADAY 1989, 123; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 109; NAGY 2018, 285.

¹⁷⁵³ PL. PÁRDUCZ 1944, XXIV. t. 4. (Szentcsanak, 145. sír); SÓSKUTI 2013, 506, 4. t. 12. Római párhuzamokat ld. pl. RHA 1986, 33–38, Taf. 9, 12–13.

¹⁷⁵⁴ VADAY 1989, 119–121, Abb. 27.

¹⁷⁵⁵ GULYÁS 2014, 54; KUJÁNI 2016, 46; NAGY 2018, I/C. csoport, 286–290.

¹⁷⁵⁶ NAGY 2018, 110. kép és 70. táblázat. Az I/C. csoportba sorolt példányok átfedést mutatnak Vaday III. csoportjával.

¹⁷⁵⁷ VADAY 1989, 121; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 288–289, 314; SÓSKUTI 2017b, 153; NAGY 2018, 285.

¹⁷⁵⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2017.

¹⁷⁵⁹ VADAY 1989, 122–123; GULYÁS 2011, 149; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 289, 314. Makói telepanyagból: Sz. WILHELM 2017, 278, 36. t. 6.

E tárgyak sokféle funkciót tölthettek be. A kutatásban felmerült, hogy a keskeny, hegyes végű vastárgyak csiholóvasként is funkcionálhattak.¹⁷⁶⁰ Erre az is utalhat, hogy formai átmenetek is megfigyelhetők a fentebb elemzett csiholótípussal (pl. Madaras-Halmok, 553. sír, hurkos végű hegyes csiholóvas, amely más leletekkel együtt egy faládikában került a sírba¹⁷⁶¹). A II. települési egység egyik objektumából, amely a pusztulási horizonthoz köthető.

Sarlók (304. tábla 1). Két horgas sarló egymáshoz korrodált töredéke. Az egyik nyéllyukas, másik nyéllemez kialakítású; a nyéllyukas sarló köpűjébe csúszott másik tárgy nyéllemez töredékes. Mindkét tárgy hegye hiányzik. A településekről és temetkezésekből származó szarmata mezőgazdasági vaseszközöket – a rákóczipfalvi sarlókat is érintve – Borsódi Martin vizsgálta a közelmúltban, számos eltérő eredetű típust elkülönítve.¹⁷⁶²

A nyéllyukas horgas sarló nyele ovális alakú, 1×3 cm átmérőjű lehetett. A két tárgy helyzete alapján a földbe kerüléskor valószínűleg nem volt nyelezett állapotban. A köpűs kialakítás a római korban ritkaságszámba megy, de előfordul a Kárpát-medence különböző térségeiben. A sarló Borsódi Martin által is idézett párhuzamai közül a savariai íves sarló a legkésőbbi, amely a 4. század elejére keltezhető feltöltési rétegből származik.¹⁷⁶³

A nyéllemez horgas sarló jellemzője, hogy pengetőve mindkét oldalon tagolt: a penge foka kiszélesedik; éle ívelten, enyhén elkeskenyedő. A pengető éle szintén elkeskenyedően indul az óföldéaki sarló esetében, amelynek foka is enyhén tagolt; ez a rákóczipfalvi legjobb párhuzama.¹⁷⁶⁴ Erősebben tagolt egy kiskundorozsmai ívsarló pengeélének indítása.¹⁷⁶⁵ Földrajzilag legközelebbi párhuzam az a szolnok-szandai makkos nyélfelelőrsítésű lelet, amelyet Müller Róbert a horgas és íves sarlók közti átmenetként értékelte.¹⁷⁶⁶

A szarmata sírokban sarlók kivételes esetekben fordulnak csak elő (Tiszalök-Rázom, Madaras, Apátfalva).¹⁷⁶⁷ Az apátfalviból csak a tüske maradt. A madarasi és a tiszalöki egyaránt

horgas sarlók: a madarasinál a rákóczipfalvi teste erősebben ível; míg a tiszalöki horgas sarló pengéje erősen ívelő, de a pengető és a nyéllemez találkozási tagolatlan. Borsódi Martin ezeket keleti eredetűnek vélte.¹⁷⁶⁸ Ki kell emelnünk, hogy a tárgyalt típusok, a szarmata anyag többségéhez hasonlóan, eltérnek a kiszombori gepida temetőben talált íves sarló kialakításától, amelynek szögletesen törő nyaka, kiszélesedő pengéje a leggyakrabban előforduló pannoniai ívsarlótípust idézi.¹⁷⁶⁹

A rákóczipfalvi két sarló közül tehát a nyéllemez sarló párhuzamait megtaláljuk az egyébként alig ismert alföldi anyagban, míg a másik egy egyedi példány, amelynek párhuzamai a szarmata területeken kívülre vezetnek. Együtt való előkerülésük alapján használatuk azonos korszakra, a szarmata kor végére keltezhető, mert az I. települési egység DK-i oldalán található és a pusztulási horizonthoz tartozó gödörből származnak.

Kapa vagy ösztöke. Legyező alakú testtel rendelkező vaseszköz (304. tábla 4). Nyele keskeny, négyzetes keresztmetszetű, valószínűleg töredékes; pengéje enyhén aszimmetrikus, csapott válla enyhén ívelten szélesedő, sarkai tompák, éle erősen ívelt.

Az alföldi anyagban kevés összehasonlítható anyag áll rendelkezésre. Az eszköz az Oroszló közölt szarmata kori ásóktól vagy kapáktól, és a tedeji lelet eszközeitől is jellegzetesen eltér.¹⁷⁷⁰ A pannoniai anyag rendszerezése alapján a lelet azon vaseszközök közé sorolható be, amelyek teste legyezőszerűen kiszélesedő, vállának sarkai a foktól távol eső oldal felé esnek, és keskeny nyakrésszel is rendelkeznek a köpű vagy a nyéllyuk kialakítása mellett. Ezek Rupnik László elemzése alapján kapáknak, esetleg ösztökéknek határozhatók meg. A tárgy leginkább az irtó- vagy csákánykapák négyszögletes fokkal rendelkező csoportjába sorolható, amelyeket elsősorban irtógazdálkodás során használhatták, de a famegmunkálás eszközeivel is rokonságot mutatnak. 8 cm-es pengeszélességével jól beleillik a római eszközök sorába.¹⁷⁷¹ Az ösztökék azonosítása, elkülönítése más vaseszközöktől a római anyagban is nehézkes, ugyanakkor néhány tárgy hasonló kialakítással rendelkezik.¹⁷⁷² Annyi biztos, hogy az eszköz azon szerszámok közé tartozik, amelyről a szarmata balta alakú csüngőket mintázhatták.¹⁷⁷³ Az I. települési egység ÉNy-i széléről származik.

¹⁷⁶⁰ NAGY 2018, 281–285.

¹⁷⁶¹ Római párhuzamait ld. RUPNIK 2014, 225–226, VY 1–35. (ismeretlen funkciójú eszközök).

¹⁷⁶² BORSÓDI 2019, 37–40.

¹⁷⁶³ BORSÓDI 2019, 37–38; RUPNIK 2014, 198, Kat. SR 14; MÜLLER 1982, 473.

¹⁷⁶⁴ BORSÓDI 2019, 6. t. 5.

¹⁷⁶⁵ BORSÓDI 2019, 6. t. 1.

¹⁷⁶⁶ BORSÓDI 2019, 38; MÜLLER 1982, 478, Kat. 813. A szandai szarmata tepről ekevas és rövid kassa is előkerült (Kat. 812–814). A leletek Vadaynál nem szerepelnek.

¹⁷⁶⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–CARNAP–BORNHEIM 2006, 106, fig. 7, 2; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 658. férfisír, 129. t. 1; KUJÁNI 2016, 125. sír, 42.

¹⁷⁶⁸ BORSÓDI 2019, 40.

¹⁷⁶⁹ CSALLÁNY 1961, Taf. CLV. 5; RUPNIK 2014, 198–200.

¹⁷⁷⁰ PETŐ 1971; MÜLLER 1982, 457, Kat. 1261–1267; MESTERHÁZY 1990. További eszközeletek: DINNYÉS 2007, 29. és 38. lj.

¹⁷⁷¹ RUPNIK 2014, 184, 189–190, elsősorban KP 63–67; MÜLLER 1982, 460–461.

¹⁷⁷² RUPNIK 2014, 177–178, az OS 5 és 7 tárgyak alapján.

¹⁷⁷³ GULYÁS 2015, az eszköz az I.1, II.1, III.1. csoportok előképeként is szóba jöhet.

Olló (?). A **304. tábla 2.** két vasköz-töredék valószínűleg összetartozik. Egy széles fokkal rendelkező, 12,3 cm hosszúságú pengetőredékből, valamint egy szögletes keresztmetszetű, 18 cm hosszú vaspálcából áll. A töredékek a nagy méretű római kori ollók közé beilleszthető formai adottságokkal rendelkeznek. A pannoniai tárgyak átlagos mérete 30 cm alatti, de a 30–40 cm közöttiek valamint extrém nagy méretűek is előfordulnak. A rákóczi falvi tárgy 30 cm-nél bizonyosan nagyobb volt. A nagy méretű pannoniai ollók számára hosszúsága eléri a vizsgált tárgy méreteit.¹⁷⁷⁴ A penge hosszúsága és szélessége (2,4 cm) az átlagba illeszkedik, utóbbi 2–3 cm közötti. Az ollók a birkanyírás- és textilművesség során használt nyíróollók is lehettek, Rupnik László a nagyobb ollók esetében inkább textilvágó funkciót feltételezett.¹⁷⁷⁵ Az Alföldről hasonló tárgyat korábban Nyáregyházáról közölték.¹⁷⁷⁶ Az – általában juhnyíró eszközként azonosított – ollók a Kárpát-medence és az északi germán Barbarikum császárkori hamvasztásos sírjaiból is jól ismertek.¹⁷⁷⁷ A töredékek egy méhkasos gödörből, az I. települési egység K-i oldaláról származnak.

A **304. tábla 3.** igen jó megtartású, 19,3 cm hosszú *vas-tárgy* teste fokozatosan elkeskenyedő, szabályos négyzetes keresztmetszetű, éles hegyben végződő. Tövéből egy elkeskenyedő, kerekded metszetű túska áll ki. Párhuzamát sem a római kori fegyverek, sem az eszközleletek közt nem találtam. Szűrő- vagy hajítófegyverként való értékelése nyéltüskés kialakítása miatt szinte bizonyosan kizárható. I. települési egység, szuperpozíció nélküli késő szarmata – hun kori gödör.

Zárt U-alakú, szimmetrikus; vastag, szögletes pántból kovácsolt *vasheveder* a **303. tábla 12.**, kisebb változatban a **13.** Kaszakarikák, vagy egyéb szerszám nyélkarikái lehettek.¹⁷⁷⁸ Hurok alakban visszahajtott, szimmetrikus vastárgy, szorító-pánt, lánctöredék (pl. ekehúzó láncé), esetleg vascsipesz (ld. a bronztárgyaknál) a **304. tábla 5.** Laposra kovácsolt és erősen, U-alakban visszahajlított vaslemez a **305. tábla 5.** További pántok, rögzítőelemek vagy eszköztöredékek a **305. tábla 1–3.** Egyenes vagy hajlított vaslemezek, vasalások töredékei a **305. tábla 6, 8–9.** tárgyak. S-alakban ívelt tárgy-töredék a

305. tábla 4. (A vastöredékek teljes listáját ld. a **11. digitális mellékletben**).

Kerámiatárgyak

Orsókarikák a feltárás DK-i sarkából, a 8/414. és 8/419. szarmata leletanyagú kemencés épületekből, valamint a szelvény közepéről (8A/237. szarmata gödör) kerültek elő: **306. tábla 1–4.** Mindegyik edénytalpból készült, a **2.** homorú, a **3–4.** erősen lecsiszoltak. A **306. tábla 5–6.** az 5/118/205. avar kori épületből származnak. Kialakításuk nem különbözik a szarmata kori orsókarikáktól, ezért mindkét korszakban készülhettek.¹⁷⁷⁹

Az edények talpából vagy oldalából csiszolt orsókarikák gyakran előfordulnak a településeken és a temetőekben egyaránt. Korhatározó értékkel nem bírnak, a késő szarmata – hun kori temetőben is megtaláljuk őket.¹⁷⁸⁰

Orsógombok. Mindössze kettő származik szarmata kori jelenségekből, a 8A lelőhelyről (**306. tábla 7–8**). Egyikük gödörhöz, másik épülethez köthető (8A/142. épület, III. települési egység). Kézzel formált, bikónikus, aszimmetrikus, egyenlőtlen magasságú felekből állók. Kialakításuk eltérő: a **7.** példány törésvonala tompa, bázisa nincsen; a **8.** magasabb, szélesebb, keskeny bázissal ellátott.

Általánosan igazolható, hogy az aszimmetrikus bikónikus orsógombok inkább a kora- és középső szarmata korban jelentkeznek. Már a kora szarmata kori bugaci telepen is megtaláljuk őket.¹⁷⁸¹ Elvértve azonban késő szarmata kori sírokban is feltűnhetnek.¹⁷⁸² Ugyanezt a tendenciát mutatja a szálvezetős orsósárok gyűjtése, amelyeket az 1–3. században jellemzően ilyen típusú röpsúllyal szereltek fel, míg később csak elvértve fordulnak elő, ám közülük egy sír – a Budapest, Zalavár utcai – már az 5. századra keltezhető.¹⁷⁸³ Egyedül Vaday Andrea különítette el ezen a típuson belül az egyenes (a) és a megvastagodó orsósárhoz köthető (b) altípusokat.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁷⁴ RUPNIK 2014, 96. ábra, OL 18, 48, 53–55, 59.

¹⁷⁷⁵ RUPNIK 2014, 147–148.

¹⁷⁷⁶ DINNYÉS 2007, 356, II. t. 9. Méretarány nélkül.

¹⁷⁷⁷ A kvád leletekhez ld. pl. BÓNA 1963b, 296, Abb. 1, 2, T. XXXIX. 6; ill. SZABOVÁ 2018. A Felső-Tisza-vidékhez KOTIGOROSKO 1988, 14; továbbá KNAACK 1978. A gepida kori temetőkből is számos példányt ismerünk (CSALLÁNY 1961, 283; HORED T 1979, 193; BÓNA–NAGY 2002b, 111; BÓNA 2002d, 34. sír; NAGY 2005e, 164), amelyek általában rövidebbek, és lemezesen kiszélesedő szárrakkal rendelkeznek.

¹⁷⁷⁸ Pontosan ugyanilyenek Soroksárról és Örménykútról: PETŐ 1992, 7. kép 11; VADAY 2011b, Pl. 75. 2, 76. 3. Nagyobb méretű, hasonló kialakítású tárgy a hajdúnánás-tedeji leletből: MESTERHÁZY 1990, 60, Abb. 6.2. A Mesterházy által felvetett értelmezést a pannoniai anyag is támogatja: RUPNIK 2014, 206, Kat. VY 36–43.

¹⁷⁷⁹ A jelenség feldolgozva KONDÉ 2012; KONDÉ 2015. Az orsókarikák nem szerepelnek a közlésben, ezért jelen munkába beemeltem őket. Orsókorongok csak a 8A avar temetőjében fordulnak elő, a 8. sírjaiból hiányoznak: MÁCSAI 2012, 89; SCHMID 2015, 51.

¹⁷⁸⁰ VADAY 1989, 127; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 317; GULYÁS 2014, 55; KUJÁNI 2016, 43, 15. t.; NAGY 2018, 281.

¹⁷⁸¹ SÓSKUTI 2017b, 150, 17. t. 19; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 317; NAGY 2018, 281, 105. kép (III/B).

¹⁷⁸² PÓPITY 2014, 168, 8. kép 5. (a **306. tábla 7.** jó párhuzama).

¹⁷⁸³ PÓPITY 2015b; NAGY 2006, 8. kép 4.

¹⁷⁸⁴ VADAY 1989, 126–127. (2b), Abb. 28. A két rákóczi orsógomb MAGOMEDOV 2015 rendszerében a B111a és B211 típusokba tartozik, amelyek a Csernyahov-kultúra területén is elterjedtek, és mindkettővel kapcsolatban felmerül a szarmata eredet ill. kapcsolatok lehetősége (87–88, Sch. 4, ris. 16).

Mindkét elemzett példány – valamint pl. a bugaci is – a b típushoz tartozik.

Játékkorong. A **306. tábla 9.** soványítatlan szürke kerámiából készült kerámiakorong 2,1 cm átmérőjű. Valószínűleg másodlagosan felhasznált edénytöredékből készült, ugyanakkor egyik oldalán fényszínes nyomok voltak megfigyelhetők (a tárgy erősen kopott). A hasonló, átfűrés nélküli agyagkorongokat táblajátékok figuráiként értékeljük, amelyet megerősít, hogy épületek padlójába bekarcolt táblajátékok is ismertek a szarmata lelőhelyekről.¹⁷⁸⁵ I. települési egység, gödörből.

Agancsfésűk

A **306. tábla 10–11.** agancsfésűket korábban részletesen elemeztem. A díszítetlen ívelt hátú fésű korábbi, császárkori típushoz tartozik, míg a kétsoros fésű a 4. század végén jelenhetett meg a térségben. A tűzdelt díszű kétsoros fésű díszítésének párhuzamai is a késő szarmata – hun kori horizonthoz kötik a tárgyat.¹⁷⁸⁶ Az 5. lelőhely szarmata kori gödreiből származnak, a kétsoros fésű a pusztulási horizontot egyik gazdag gödréből. Az – idézett munkából kimaradt – **306. tábla 12.** tűzdelt díszű fésű a 8/336/546. szarmata anyagú kemencés épületből került elő. A merevítőlemez peremén futó tűzdelt díszítés pontos párhuzamát szintén megtaláljuk szarmata kontextusban, Tiszaugon és Nyíregyháza környékén.¹⁷⁸⁷

Üvegleletek

A **306. tábla 13–14.** római üvegpohár-töredékek közül a **14.** enyhén kihajló, barna, opak színűre erősen irizált peremtöredék; a **13.** halvány áttetsző zöldessárga színű, valószínűleg perem alatti, enyhén összeszűkülő nyakrész töredéke. Az apró töredékek számos késő római pohárformához tartozhatnak.¹⁷⁸⁸ Késő szarmata – hun kori gödrökből az 5. lelőhelyről, de a pusztulási horizonthoz közvetlenül nem köthetők.

*Pénzérmék*¹⁷⁸⁹

Az egyetlen objektumból származó pénzérme a 8/381/596. kemencéből került elő, amely egy szarmata leletanyagú épülethez tartozik. Rossz állapotú, kopott 4. századi kisbronz,

az uralkodó meghatározhatatlan (330 után, AE 3-4, **312. tábla 8**). Fémkereső műszerrel, szintén a 8. lelőhelyen került elő egy jó állapotú Hadrianus denarius (RIC 343c, 128–132, Roma, **312. tábla 5**), valamint egy Constans vagy II. Constantius uralkodása alatt vert kopott kisbronz (VOT XX MULT XXX, 341–348, Kyzikos, **312. tábla 6**).

A három lelőhely közül – a temetkezések éremmellékleteit nem számítva, de beleértve a **312. tábla 7.** gepida gödörből előkerült Constans kisbronzot is – római érmek csak a 8. lelőhelyről származnak, ahol a kemencés műhely(?) épületek csoportosulnak, de ettől eltekintve a szarmata kori fedettség elhanyagolható. A leletszóródás és -mennyiség jelentősége azonban kérdéses, mert a fémkereső műszeres kutatás az 5-8-8A lelőhelyeken még nem szisztematikusan zajlott.

5.5.2. Hun kor

A 8A lelőhelyről származó Léva-Perse típusú fibulatöredéket önálló tanulmányban dolgoztam fel.¹⁷⁹⁰ A töredék a D2–D2/D3 horizontokban használt fibulatípus egy ritka, tipológiaileg kései variánsához tartozik (**307. tábla 1**). A tárgy fémkeresős szórványként került elő 8A lelőhely területéről, ezért nem köthető egyértelműen egyik településhorizonthoz sem.

5.5.3. Gepida kor

Bronzfibulák

A **307. tábla 2.** oldalthajtott lábú, egytagú (?) bronzfibula rugója letört, tüje hiányzik. A kengyel féloválisan ível, keresztmetszete kerek, felülete sűrűn, ferdén gerezdelt. A láblemez keskeny, két végén árkolásokkal díszített, amely a kengyel díszítésével párhuzamos, és feltehetően ugyanazzal a szerszámmal készült. A jelenségből egy kerek keresztmetszetű, egyenes, vékony vastárgy is származik, amely csattüske, esetleg a bronzfibula vas túszerkezetének része lehetett (**307. tábla 3**). A fibula a 8/190. gödörből származik, amely a 2. horizonthoz tartozó jellegzetes kerámiaanyagot szolgáltatott, és amelyben egy teljes, bedobott emberi vázat bontottak ki.¹⁷⁹¹

A fibula a *prágai típusú oldalthajtott lábú, egy- vagy kéttagú, gerezdelt kengyelű fibulák* közé tartozik. Keltezésük tág határok közt mozog az 5. század elejétől a század végéig, de elsősorban Jaroslav Tejral kutatásai alapján térségünkben az 5. század középső harmadára és második felére keltezhetők.

¹⁷⁸⁵ Legutóbb BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017, 154; SZ. WILHELM 2017, 277; SÓSKUTI 2017b, 150. (a 7. kép 20. méretazonos a vizsgált tárggyal).

¹⁷⁸⁶ PINTYE 2009; MASEK 2016, 110, 114–117.

¹⁷⁸⁷ PINTYE 2009, 171, 6. kép 4, 8. kép 1.

¹⁷⁸⁸ DÉVAI 2013, fig. 1–3.

¹⁷⁸⁹ A leletek meghatározását Vida István végezte el, segítségét ezúttal is köszönöm.

¹⁷⁹⁰ MASEK 2019a.

¹⁷⁹¹ A 8/190/293. gödör anyagához elcsomagolt fibula és a gödörbe dobott emberi váz stratigráfiai egységéhez rendelt vastöredék (8/190/388) helyzete is ismeretlen az objektumon belül.

Párhuzamait Kelet-Magyarországról a csongrád-kenderföldeki temetőből, Miskolcra és Battonyára idézte, és a csongrádit az 5. század közepére keltezte. A csongrádi (D–É-i tájolású sírból) és a battonyai kéttagú oldalthajtott lábú bronzfibulák is vas tűszerkezettel rendelkeztek. A Miskolc–Szirma–Fáskert lelőhelyű ezüstfibulát (Ny–K tájolású sírból) Soós Eszter közölte újra. A Battonya–Sziondai gyep, I. házból származó fibula mellől jellegzetesen gepida kori kerámiaanyag származik.¹⁷⁹² A lelőhelyek sorát kiegészíthetjük a Füzesabony–Pusztaszikszói gyümölcsös 1. (D–É-i tájolású) sírjával, ahol a fibulatípus egytagú, bronz változata került elő.¹⁷⁹³ A sírból előkerült csattípus a késő szarmata – hun kori sírok jellegzetes lelete, amelyhez hasonlót legutóbb Kujáni Yvett közölt Apátfalváról.¹⁷⁹⁴ Szintén egytagú, oldalthajtott lábú bronzváltozat származik a mezőszemerei (D–É-i tájolású) 39. sírből. Viseleti helyzetben került elő a mellkason, kísérőlelete többek közt egy késő szarmata – hun kori cilindrikus peremű bikónikus edény.¹⁷⁹⁵ Az interregionális fibulatípus tehát az Alföldön késő szarmata, hun kori és gepida kulturális kontextusban is feltűnhet. A vázolt kutatási kép alapján sajátos módon a Kárpát-medencében az Északi-Kisalföldön és az Észak-Alföldön fordul elő gyakrabban.

A **307. tábla 4.** kör alakú keresztmetszetű, elkeskenyedő, 3,6 cm hosszú *bronztű*. Császárkori fibulatű lehetett, amely belekeveredett az 5/203/296. épület betöltésébe.

Vaseszközök

Vaskések a gepida korból az 5. és 8. lelőhelyek épületeiből ill. a 8/173. árokból származnak. Tagolatlan pengetővel rendelkező, középső pengeállású, egyélű, szimmetrikus formát mutat a **307. tábla 5.** A típus az Alföldön a római korban a 3. századig volt elterjedt,¹⁷⁹⁶ később és a gepida korban ritkán jelentkezik.¹⁷⁹⁷ A **307. tábla 6.** egyélű töredék nagyobb kés, esetleg olló pengéje lehetett. (Az ugyanebből az objektumból származó **307. tábla 7.** ívelt vastárgy funkciója bizonytalan.) A **307. tábla 9–10.** enyhén tagolt pengetővel rendelkező, középső nyéltüskés, egyenes hátú, keskeny pengéjű töredékek. Ez a szimmetrikus forma (Vaday II.2. típus) a Szolnok megyei anyag alapján a 3–4. században terjed el a szarmata

területeken,¹⁷⁹⁸ és a gepida korban talán a leggyakoribb formává vált.¹⁷⁹⁹ A **307. tábla 11.** ívelt pengetőredék éle a domború ívén fut; hegye a fok felé keskenyedő. Erősebben ívelt analógiáit a császárkori anyagban borotvának határozták meg.¹⁸⁰⁰

A gepida kisleletek legegységibb tárgya a **307. tábla 12. díszített vaseszköz-töredék**. Keskeny, hosszúka, egyenes vastagságú tárgy, amelynek vége elkeskenyedő és ívelten meghajló. A keskeny oldalon rézötvözet-lemez őrződött meg, amely követi a tárgy ívet. Három pont-kör díszrel ellátott, amelyek közepe talán finom bronzszegecs lehetett. Az objektumból egy egyélű, egyenes pengetőredék is előkerült, de arról sajnos nincs adat, hogy a két tárgytöredék egymás mellől származik-e (**307. tábla 13**). A tárgyak esetleg hosszú nyelű veretes késhez tartozhattak. Az ívelt nyélről a derecskei törmarkolat juthat eszünkbe.¹⁸⁰¹ Ritkán előfordulnak hasonló hosszúságú keskenyek,¹⁸⁰² de lemezes díszítéssel ellátottakat nem ismerünk.

Másik lehetőség egy díszített csiholóvas feltételezése. A Kárpát-medencei germán kori csiholók átfogó formai elemzése hiányzik. Többnyire töredékesen kerülnek elő, ám így is több formai kialakítást különíthetünk el. Csallány nyomán megállapítható, hogy általában „félhold”-alakúak, hátvonaluk egyenes vagy ívelt, belső vonaluk gyakran dupla ívben fut össze, azaz közepén kiszélesedők. Hasvonaluk esetleg éles szögben törő is lehet (Kisköre, 43. sír; Szanda, 119. sír). A csiholófülek kerek vagy négyszögletes kialakításúak.¹⁸⁰³ Száraik általában íveltek (hasonlóan a rákóczi falvi tárgyéhoz), de lehetnek erősebben vagy hurkosan visszahajlók (pl. Kishomok, 64. sír), esetleg egyenesek, elkeskenyedők (pl. Hegykő, 79. sír). Ahol ez nem tapasztalható, ott is enyhén megvastagodó testtel rendelkeznek a gepida anyagban (Kishomok 82. sír, Szanda 20, 22, 171–173. sír, Tiszafüred–Nagykenderföld 1. sír, stb). A ritkán jelentkező egyenes vastagságú száruk rövidebbek az elemzett tárgytöredék testénél (pl. Törökszentmiklós–Batthyány u. 4. sír, Kiszombor 335. sír). A langobard temetőkben más típusokkal is találkozunk, amely – ebből a szempontból is – regionálisan eltérő műhelyhagyományokra utal. Köztük egyenes vastagságú testtel rendelkező csiholóvasak is találhatók, amelyek szára nem ívesen, hanem a testtel tompaszöglet alkotóan találkozik.¹⁸⁰⁴ Ezek a rákóczi falvi tárgy jó formai párhuzamai, de veretes példányt köztük sem ismerünk.

¹⁷⁹² TEJRAL 2015, 339–343, Karte 5; Csongrád: PÁRDU CZ 1959, 50. sír, 314, Taf. X. 12; Miskolc: K. VÉGH 1975, XIII. t. 8; Soós 2018, 370, Pl. III. 1, a fénykép alapján ez a fibula is vas rugóval rendelkezhetett; Battonya: SZABÓ–VÖRÖS 1979, 9. kép, 219.

¹⁷⁹³ SZABÓ 1991, 178, 4. kép 8.

¹⁷⁹⁴ KUJÁNI 2014, 112, 7. tábla; KUJÁNI 2016, 40–42.

¹⁷⁹⁵ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, Abb. 31. 2.

¹⁷⁹⁶ VADAY 1989, I.2. típus, 120, Abb. 27. 4–7.

¹⁷⁹⁷ Pl. BÓNA 2002d, 17. sír; NAGY 2005e, 36. és 38. sír.

¹⁷⁹⁸ VADAY 1989, 120.

¹⁷⁹⁹ BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 47; NAGY 2005e, Abb. 17.

¹⁸⁰⁰ NAGY 2018, 286.

¹⁸⁰¹ MESTERHÁZY 2005c, Taf. 6. 1; NAGY 2007, 24.

¹⁸⁰² BÓNA–NAGY 2002b, Abb. 47, 64. sír, Taf. 18. 21.

¹⁸⁰³ CSALLÁNY 1961, 284.

¹⁸⁰⁴ BÓNA–HORVÁTH 2009, Taf. 12. 60. 5. (Hegykő), 35. 15. 6. (Rácalmás), 40. 25. 6, 48. 49. 6. (Szentendre), stb.

A tárgyak tehát veretes késként vagy langobard jellegű csiholóként (és késpengeként) azonosíthatók. További elemzésig mindkét azonosítás feltételezés marad.

A **307. tábla 14.** erősen elkeskenyedő végű, négyzetes keresztmetszetű tárgy vasból készült *lyukasztó vagy poncoló*. A gepida síranyagban a négyzetes keresztmetszetű, erősen elkeskenyedő hegyes vaseszközök ritkábbak; míg a hosszabb, hegyes végű vaspálcákat általában áráknak tekintjük.¹⁸⁰⁵ A szőregi temető két erősen megvastagodó vaseszközét Nagy Margit lyukasztóárákként határozta meg. A rákóczi falvi tárgyat római kori pannoniai párhuzamai alapján azonosíthatjuk lyukasztóként, esetleg poncolóként.¹⁸⁰⁶ Ezek a szerszámtípusok a római anyagban is nehezen választhatók el, sorolhatók be a fém-, bőr-, esetleg a famegmunkálás eszközei közé. Ezt a kérdést az elemzett tárgy esetében is nyitva kell hagynunk. A lyukasztó pecsételt kerámiával keltezhető épületből került elő.

A **307. tábla 15.** ívelt, téglalap keresztmetszetű vastárgy talán kútedényhez tartozhatott, mert egy kút feltöltéséből származik –2,5 m mélységből. Kis mérete alapján talán korsó/palack nyakába illesztett vasfülként szolgálhatott (a töredék hossza 10,4 cm). Vasból készült nagy méretű vödörfület pl. a nagyernyei/ernei hun kori áldozati gödörből és Keszthely-Fenekpusztáról közöltek,¹⁸⁰⁷ közelebbről pedig a tedeji késő 4. századi lelet vas vödörfület, és a tarnamérai hun kori sír vasveretes favödörnek gondosabb kialakítású fülét idézhetjük.¹⁸⁰⁸

Egyéb: a **307. tábla 16.** hurkos vastárgy, a **308. tábla 1–9.** vaslemezek és a **308. tábla 10–11.** négyszögletes keresztmetszetű vaspálca-töredékek és vasalások mind gepida kori épületekből származnak.

Orsókarikák, orsógombok

A gepida kori orsósárák kerámia nehezekei gyakori melléletek a sírokban, és szinte minden településen előfordulnak. Gyakran megállapított, hogy leggyakrabban a bikónikus orsógombok fordulnak elő.¹⁸⁰⁹ Rendszerezésük elhanyagolt terület, amelyre csak Kurt Horedt tett kísérletet, holott az alföldi temetőkben is igen sokszínű anyaggal találkozunk.¹⁸¹⁰

A rákóczi falvi gepida kori objektumokból 22 orsógomb és egy -karika került elő. A mennyiség megköveteli

a rendszerezést, amelyhez Vaday Andrea szarmata korra kidolgozott tipológiáját vettem alapul, mert csaknem minden típusa elkülöníthető volt a gepida telepanyagban.¹⁸¹¹

A szimmetrikus, bikónikus orsógombok egyenes orsósárához tartozó, magas altípusa (Vaday 1a, **308. tábla 12–14**) és széles változata (1c, **308. tábla 15–17**); a megvastagodó orsósárához tartozó magas (1b, **308. tábla 18–19**) és alacsony, széles (1d, **308. tábla 20–21**) röpsúlyok egyaránt jelen vannak. Vaday 2. típusát az aszimmetrikus bikónikus gombok alkotják: a magas altípusok közül csak a megvastagodó orsósárához tartozó jelentkezik (2b, **309. tábla 1–2**), amely mellett az 1. típus mintájára elkülöníthetjük a széles arányokkal rendelkező, egyenes orsósárához tartozó (2c, **309. tábla 4–5**), valamint a tagolt furatnyílással rendelkező altípust (2d, **309. tábla 3**). Korongolásnyomokat a **308. tábla 20.** és **309. tábla 1–2.** tárgyak esetében lehetett felfedezni, amelyek különböző altípusokhoz tartoznak. Bevagdalásokkal díszített a **308. tábla 15.** és **309. tábla 5.** törésvonala: párhuzamaikat megtaláljuk az alföldi szarmata anyagban, és a Csernyahov-kultúrában is.¹⁸¹²

Szabályos kialakítású gömbölyded orsógomb csak egy van az anyagban, amely gerezdelt díszű: **309. tábla 7.** (Vaday 4. típus). Díszítésének szintén jó párhuzamait ismerjük a Csernyahov-kultúra anyagában.¹⁸¹³ Végül, homorú ívű oldalaival, szalagos testével egyedi kialakítású az alföldi anyagban a **309. tábla 8.** Párhuzamai szintén a Kárpát-medencén túlra, a Csernyahov- és a Przeworsk-kultúrák területére vezetnek.¹⁸¹⁴

Legömbölyített testűek a **309. tábla 11–13.** átfúrt agyaggolyók; gömbölyded vagy hengeres testű is lehetett a **309. tábla 10.** töredék. Ezek már nem alkotnak szabályos forgástestet, funkciójuk bizonytalanak tekinthető. Ferde, keskeny furattal rendelkező agyaggolyó a **309. tábla 9.**, amely szintén nem röpsúly, hanem egyéb nehezek lehetett.

Ezek alapján egyértelmű, hogy a gepida kori típusok döntő többsége már a császárkori Alföldön is használatban volt. Emellett jórészt a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra anyagában is általánosnak mondhatók. További következtetések levonásához a gepida területek tendenciáit, statisztikai arányait lesz szükséges megismernünk.¹⁸¹⁵ A közölt gepida kori anyag tipológiai besorolása nem minden esetben vé-

¹⁸⁰⁵ CSALLÁNY 1961, 284; BÓNA–NAGY 2002b, 111; NAGY 2005e, 164.

¹⁸⁰⁶ RUPNIK 2014, 38–40, 151–154, 120–121 t., 136–138. t.

¹⁸⁰⁷ CRIȘAN–LĂZĂRESCU 2010, 232, Pl. 6. 3; RUPNIK 2013, 508, Taf. 15. 8, 19. 8.

¹⁸⁰⁸ MESTERHÁZY 1990, 60, Abb. 6. 1; BÓNA–SZABÓ 2002, Taf. 57. 6, 112. 3.

¹⁸⁰⁹ CSALLÁNY 1961, 285–286; BÓNA–NAGY 2002b, 129; NAGY 2005e, 188, Abb. 46; B. TÓTH 2006, 71.

¹⁸¹⁰ HORED T 1979, 151, Abb. 64, 11–16.

¹⁸¹¹ VADAY 1989, 126–127, Abb. 28. A rendszerezésnél figyelembe vehető továbbá a bázis(ok) jelenléte is, amelyeket egyszerű vagy tagolt furatkialakításnál is alkalmazhattak.

¹⁸¹² NAGY 2018, 281. (238. sír); MAGOMEDOV 2015, ris. 12. 2–3.

¹⁸¹³ MAGOMEDOV 2015, ris. 14. 30. (Sch. 5, C12 típus).

¹⁸¹⁴ MAGOMEDOV 2015, 27, 88, E típus, ris. 10.

¹⁸¹⁵ Ehhez a munkához VADAY 1989 mellett MAGOMEDOV 2015 rendszerét tarthatjuk követendő példának.

gezhető el a publikációk alapján. A széles, alacsony változat erősen bikónikus és lekerekített törésvonallal együtt jelentkezik Tarnaméra, Fehér István homokbányája lelőhelyen, valószínűleg egy sírleletből; Vaday 1b és 2b típusa egy sírban tűnik fel Magyarcsanakon.¹⁸¹⁶ A legnagyobb együtttest egy kengyeli szövőházból előkerült tíz orsógomb alkotja; mindegyik Vaday 1. típusához tartozik.¹⁸¹⁷ Ritkán történi arra utalás, hogy a – szarmata korban archaikusnak tartott – aszimmetrikus orsógombok használata az Alföldön a 6. századig tovább folytatódott. A Szolnok, Zagyva-parti temetőben, Szőregen, és Kishomokon biztosan megtaláljuk őket.¹⁸¹⁸ A szarmata kori magasabb változatok helyett a széles, enyhén aszimmetrikus változatok tűnnek gyakorinak, de ezt további kutatások kell, hogy megerősítsék.

Kevés röpsúly származik gödörből (3 gödörből 4 db), a többi épületből. Egy-egy jelenségből gyakran több orsógomb került elő: öt esetben kettő, két esetben három db (8/93. és 8/346. épületek). Ezek a példák is a különböző típusok egykorú használatát jelzik.

Az orsókarakák használata a korszakban nagyon ritkává válik. Az egyetlen, világosszürke szarmata talpgyűrűs edénytalpból faragott orsókarka egy gepida kori kemencés épületből származik (**309. tábla 14**); készítésének korszaka és használatának időszaka természetesen megkérdőjelezhető. A szarmata korral szemben csak elvétve kerülnek elő a gepida kori sírokból (Szentcsanak-Kökényzug és -Berekhat), valamint a településekről is (Malomfalva).¹⁸¹⁹

A textilművesség emlékei közé lelőhelyünkön a régészeti jelenségek, agyagnehezékek és orsómadványok egyaránt beletartoznak.¹⁸²⁰ Az orsonehezékek szóródását önmagában vizsgálva megállapítható, hogy zömük (4 jelenség kivételével) a 8. lelőhely középső és keleti oldalán csoportosul. Ezt a területi egységet számos jellemző alapján iparos negyednek határoztam meg, amelynek élete az 1–4. horizontok között átívelhetett (ld. lejjebb). Az orsógombokat és agancsfésűket szolgáltató objektumok térképre vetítését összevetve (**124. kép b**) megállapíthatjuk, hogy a két – közel azonos mennyiségű – kislelet-típus szóródása a gepida kori településen jellegzetesen más képet mutat: az orsógombok koncentrációja az iparos negyed jelenségeiben nem a véletlen

műve. Az orsógombokon túl az egyetlen gepida kori épületből származó orsókarka is innen származik, és a közeli 8/414. és 8/419., szarmata kerámiaanyagú kemencés épületek három orsókarkájáról sem szabad elfeledkeznünk (**124. kép a**).

A településen a leégett szövőszékmaradványok, illetve a szövőárkok meghatározása alapján lehetővé vált néhány jelenség elkülönítése, amelyek szövőházként funkcionálhattak. Ezek közül egyikből sem került elő orsóhoz tartozó kerámia röpsúly. A 8/109. és 8/429. szövőnehezékes ill. szövőárkos épületek azonban ugyanezen a területen helyezkednek el, és közvetve ugyanarra a térhasználatra utalnak.

Agancsfésűk

A **310–311. tábla** agancsfésűit korábban részletesen elemezttem, a lelőhely hun- és gepida kori temetkezéseiből előkerült további fésűkkel együtt.¹⁸²¹ A leletek közt leggyakoribbak a tűzdelt díszű kétsoros csontfésűk, kiegészítve néhány karcolt díszű példánnyal. A telepleletek közt az egysoros rövid- és hosszúfésűk is megjelennek: ezek szintén tűzdelt, bekarcolt, vagy – a langobard fésűk gyakori díszítésmódját alkalmazva – vésett vonaldíszekkel ellátottak.

A fésűk a telepen az 5. lelőhely keleti, a 8A nyugati és középső, és a 8. nyugati részén szóródnak, legsűrűbben az 5–8A találkozásánál futó árokrendszer térségében (**124. kép b**). A 8A/523. (2. horizont) és a 8A/466. gödrök kivételével kizárólag épületekből kerültek elő. Az orsógombok térképre vetítésével összevetve megállapíthatjuk, hogy a fésűs objektumok az ipari negyedet messziről elkerülik. Szóródásuk talán a lakóépületek közelségét jelzi, mivel fésűkészítő műhelyre a feltárás anyaga nem utal.

Pénzérme

Egy 4. századi kisbronz került elő a 8/313. gödörből (Constans, VICTORIAE DD AVGG Q NN, 347–348, **312. tábla 7**). Az objektumból egy-egy szarmata és gepida kori oldaltörredék került elő, de a 8/173. árok fölött létesült, ezért a jelenséget bizonyosan a gepida kor egy későbbi fázisában létesítették.

5.5.4. Bizonytalan korú tárgyak

Bronzkarperec

A **312. tábla 1.** nyitott bronzkarperec-törredék keresztmetszete kör alakú, 0,3 cm vastagságú; keskeny szára ékvéssett díszű:

¹⁸¹⁶ BÓNA–NAGY 2002a, Taf. 56. 6; NAGY 2005c, Taf. 22. 12. 2–3.

¹⁸¹⁷ CSEH 2013, 14. kép 1–10.

¹⁸¹⁸ CSEH 2005d, 28–29; NAGY 2005e, Abb. 46; BÓNA–NAGY 2002b, T. 27. A. 1.

¹⁸¹⁹ CSALLÁNY 1961, Taf. V. 3, IX. 10, LXIX. 27; HORED T 1979, 151, Abb. 58. 2. Az egyetlen kishomoki orókarka már kora avar kori: BÓNA–NAGY 2002b, 141.

¹⁸²⁰ A szövőnehezék-anyag még feldolgozásra vár, azután a térhasználati kérdések újratárgyalására lesz szükség.

¹⁸²¹ MASEK 2016.

egymás felé forduló háromszögekből álló vésett motívumsorral díszített, amelyet mindkét oldalon két-két árkolás keretel. Az egyszerű nyitott, öntött rézötövet-karpereceket mind a szarmata, mind a gepida korból ismerjük, de ez a tárgy nem sorolható be a jobban ismert szarmata típusok közé. A gepida karperecek közt sem leljük pontos párhuzamát. Ezek többsége díszítetlen, bár Csallány Dezső gyűjtése óta nem értékelték újra őket.¹⁸²² Az 5/61/135. gazdag és erősen kevert anyagú épület betöltéséből származik.

Bronzkarika

A **312. tábla 2.** öntött bronzkarika kerek keresztmetszetű; egyik oldalán ellaposodik, és egy szögletes, kifelé elkeskenyedő tagban végződik. Funkciója és kora bizonytalan, talán övkarika lehetett.¹⁸²³ Az 5/540. épületből származik, amelynek leletanyaga valószínűleg együtt lett csomagolva az alatta húzódó 5/600. méhkasos gödörével. A kerámiaanyag kevert.

Vastárgyak

Az 5/245. gödörből származik a **303. tábla 2.** középső állású nyéltüskével rendelkező, egyenes hátú kés a középső tengelybe eső hegyvel. Az objektum anyaga vegyes, de településszerkezettel az 1. horizont I. települési egységéhez tartozik. A kés a gepida kori anyagnál már érintett, a késő római korban és a gepida korban is elterjedt Vaday II.2. típusához tartozik.¹⁸²⁴ Az általános forma időrendi besorolása kérdéses.

A **305. tábla 10–11.** vasszögek közül a **10.** az 5. lelőhelyről, kerámiaanyag nélküli gödörből származik (5/185.), egy gepida kori objektumcsoport közeléből. A **11.** a 8/417. minimális szarmata anyagú épületből, a lelőhely keleti széléről, ahol az épületek korszaka gyakran bizonytalan. Vasszögek egyik horizontra sem jellemzőek, csak az 5/180. szarmata kori épületből csomagoltak még egy töredékes példányt.

A **307. tábla 17.** vaskarika szintén – a **312. tábla 1.** karperec-töredékhez hasonlóan – az erősen kevert anyagú 5/61/135. épületből származik, így szarmata kori eszköz vagy viseleti elem (övkarika) is lehetett, de gepida kori keltezése sem zárható ki.

Egyéb

A feldolgozásba két bizonytalan korú, fémkeresős kutatásból származó szórvány tárgyat emeltem be, amelyek bizonyosan

nem őskori- és feltehetően nem középkori leletek. A **312. tábla 3.** kúp alakú bronztárgy hegye tompa, kör alakú síkja kissé ferde, és magasabbik oldalához vaskorrózió tapad. Esetleg függősúly lehetett. A **312. tábla 4.** színesfém tű sérült feje ellapított lemezzel kalapált; teste keskenyedő négyzetes keresztmetszetű, hegyesedő végű. Ötvösszerszám, cizelláló eszköz, esetleg ruhához kapcsolódó tű lehetett. A szarmata vagy gepida kori keltezés mellett az avar kori településréteggel való kapcsolat is felmerülhet mindkét tárgy esetében.

5.5.5. Összegzés

Az 1. településhorizontból egyszerű, nagy területeken elterjedt tárgytípusok mellett jellegzetesen az alföldi szarmata régészeti anyaghoz tartozó tárgyak is előkerültek: ilyenek a féltorques, a tekercselt, nodusdíszes hajkarika, a korallgyöngy. A gödörbe dobott emberi vázak mellől csak az 5/630. gödör esetében kerültek elő kisleletek, amelyek szűkebb keltezésre korlátozottan alkalmasak (vaskés, vascsat, fibulatöredék), de a vascsat a késő szarmata – hun kori összefüggéseket erősíti. A gazdag kerámiaanyagon kívül az ékszerek, viseleti elemek ill. a vastárgyak zömét is az I. települési egység szolgáltatta, és számos közülük a pusztulási horizonthoz köthető (**124. kép a**). Ez megfelel a lelőhelyen tapasztalható objektum- és lelet-sűrűsödésnek. Ezért is feltűnő, hogy ugyanezen a területen egyetlen orsógomb vagy orsókarika sem látott napvilágot. A szövés-fonásra használt településrész valószínűleg elkülönült, és nem esett bele a feltárási szelvénybe ill. az ahhoz köthető leletanyag nem került bele a feltárt jelenségekbe.

Elsősorban a szarmata kor vaseszközeire igaz, hogy a telepanyagból az Alföldön újdonságnak vagy ritkaságnak számító tárgytípusok is előkerültek, vagy feltételeken azonosíthatók voltak. Ezekről további lelet(közlés)ek tükrében jóval többet megtudhatunk. Az új – Pannoniából általában már jól ismert – eszköztípusok felbukkanására jó bizonyíték az az ép nagy méretű kanálfúró is, amelyet az örménykúti késő szarmata – hun kori telepről közöltek.¹⁸²⁵

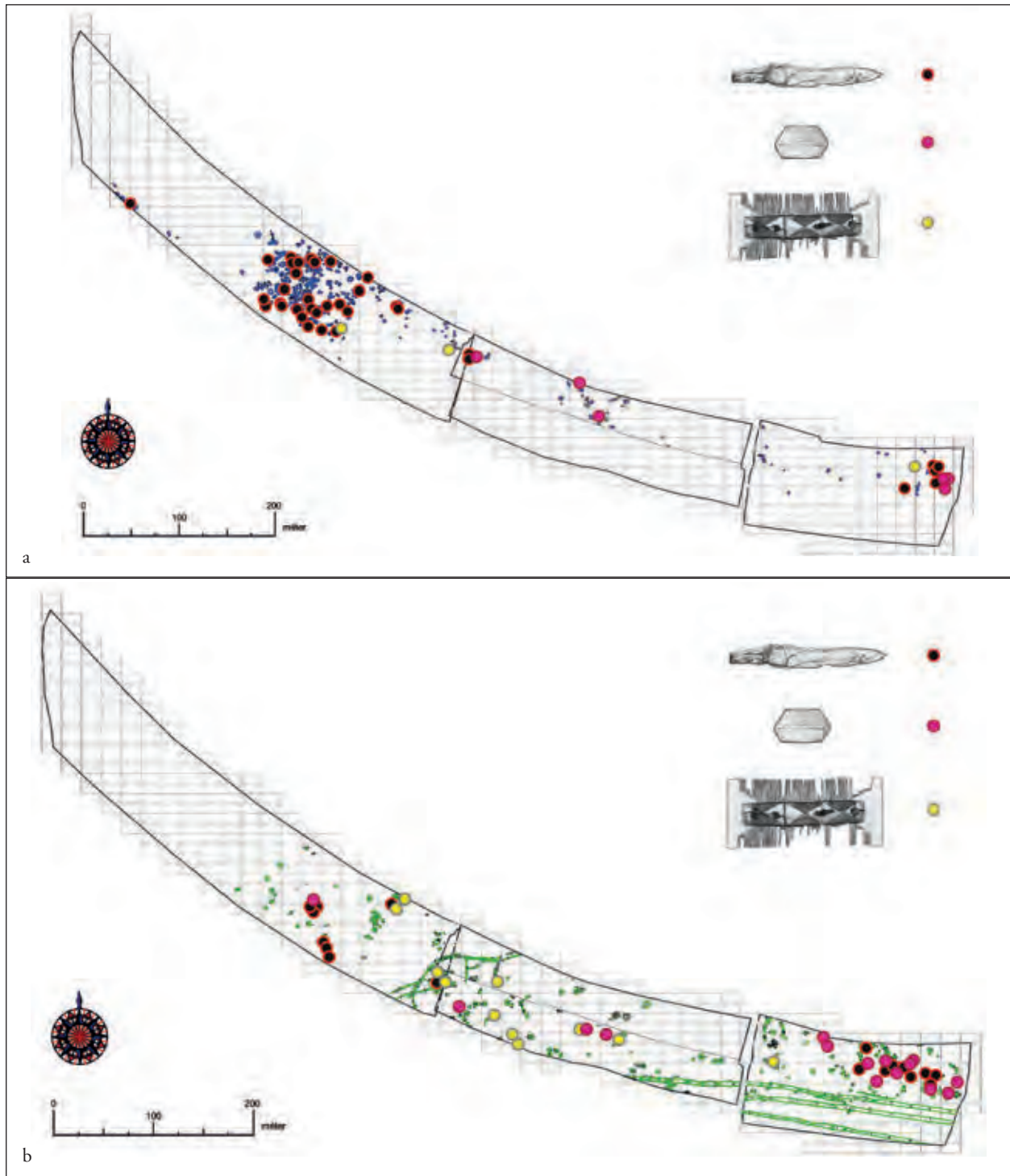
A 2–4. településhorizontból az agancsfésűk és orsógombok mennyisége, és változatos típusai emelhetők ki. Elsősorban a fésűk típusai, a leletegyüttes összetétele köthető kifejezetten a gepida kori soros temetők régészeti kultúrájához. A 2. horizonthoz köthető gödörbe dobott halott mellől előkerült prágai típusú fibula, és egyes fésűk is inkább az 5. század középső évtizedeire keltezhetőek; míg az agancsfésűk egy része kifejezetten 6. századi lelet.

¹⁸²² CSALLÁNY 1961, 261.

¹⁸²³ Legutóbb SÓSKUTI 2017b, 152.

¹⁸²⁴ VADAY 1989, 120.

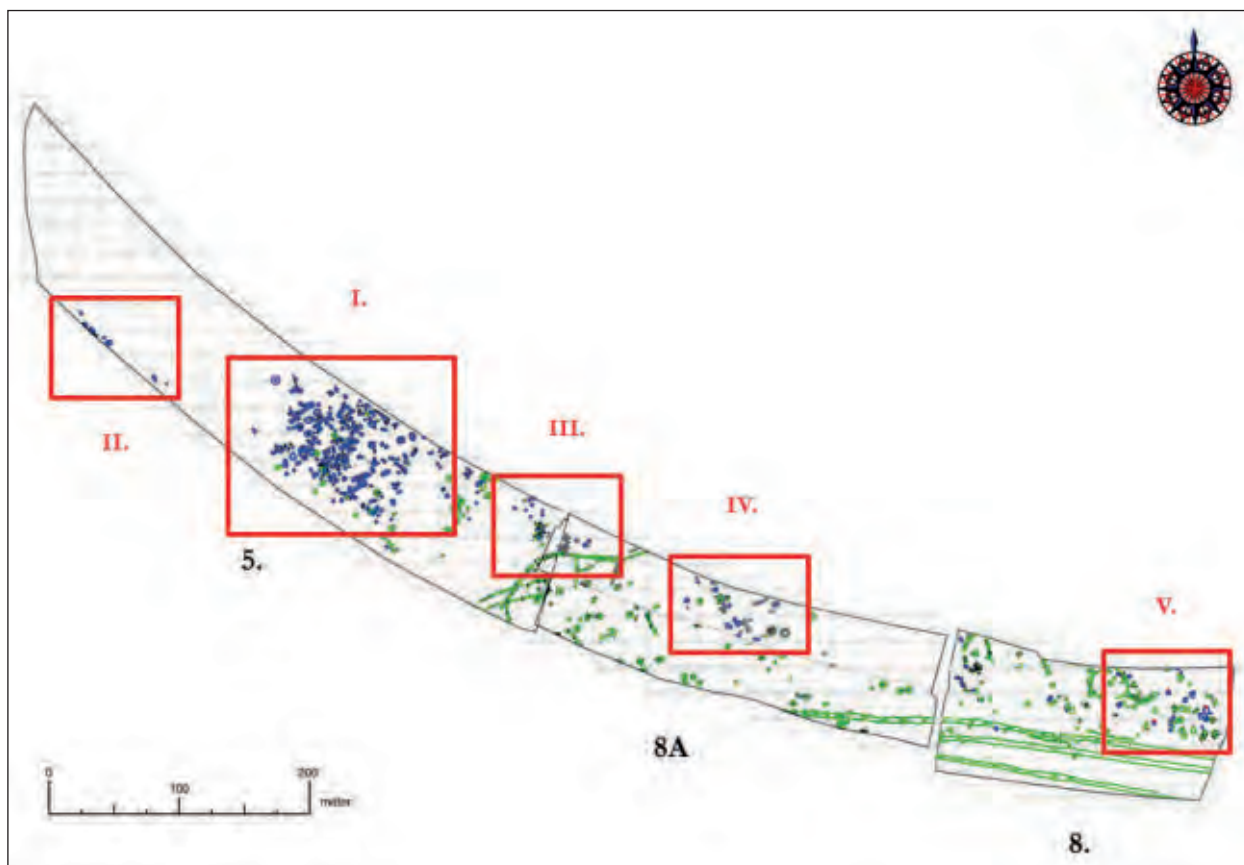
¹⁸²⁵ VADAY 2011b, 445, Pl. 77. 6.

124. kép A vastárgyak, orsónehezékek és agancsfésűk elterjedése a szarmata (a) és gepida kori (b) településen

A kisleletek döntő része épületekből származik, amely egyrészt a lelőhely adottságaival, az épületek nagy leletanyag-sűrűségével függ össze, és a hulladékkezelésről is árulkodik. Az orsógombok és a fésűk eltérő szóródása tafonómiai okokkal azonban nem magyarázható, és arra figyelmeztet, hogy a gepida kori településen is elkülönült a szövés-fonásra használt tér a háztartások lakóegységeitől. Az objektumok

keltezése a 8. lelőhely keleti ipari negyedében nem problémamentes. Ezért kell kiemelnünk, hogy a szarmata jellegű kerámiaanyaggal rendelkező objektumokból gepida jellegű kisleletek sem kerültek elő, sőt a 8/351. vaskése, valamint a 8/414. és 419. kemencés épületek három orsókarikája is szarmata jellegű kulturális összefüggésekre utal.

125. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. Szarmata kori települési egységek

5.6. A késő szarmata kori megtelepedés (1. horizont)

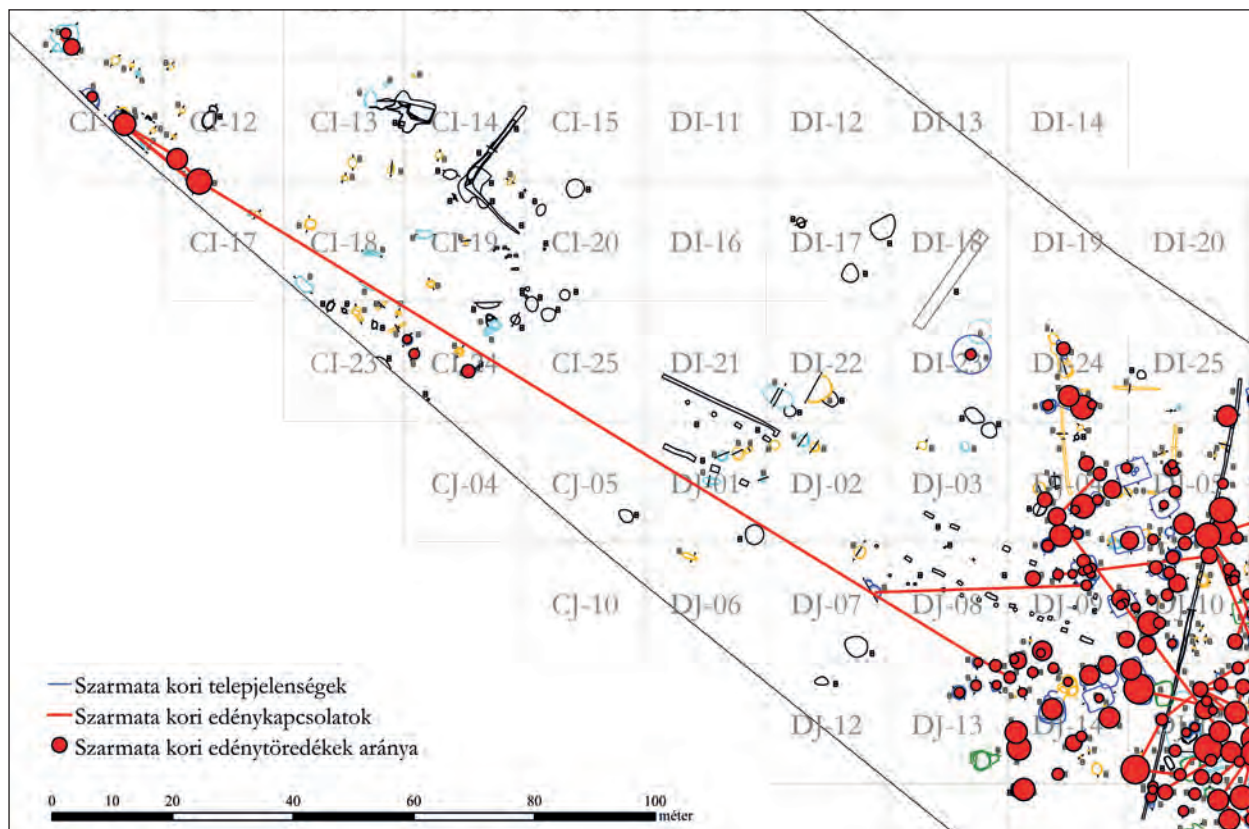
5.6.1. Településszerkezet

Az 5. lelőhely középső, intenzív településrészlete egy, nagyjából 130×80 méter területű részen, mintegy egy hektárnyi területen tömörül a feltárási felület közepén (I. települési egység). Pusztulási horizontjához tartozó gödreinek anyaga nagy biztonsággal jelzi a korszak felső időrendi határának anyagi kultúráját. A pusztulási rétegnek nagy szerep jut a településszerkezet rekonstrukciójában is, hiszen a vertikális stratigráfia segítségével a telepen nagy mennyiségű, egy időben nyitva álló jelenség különíthető el.

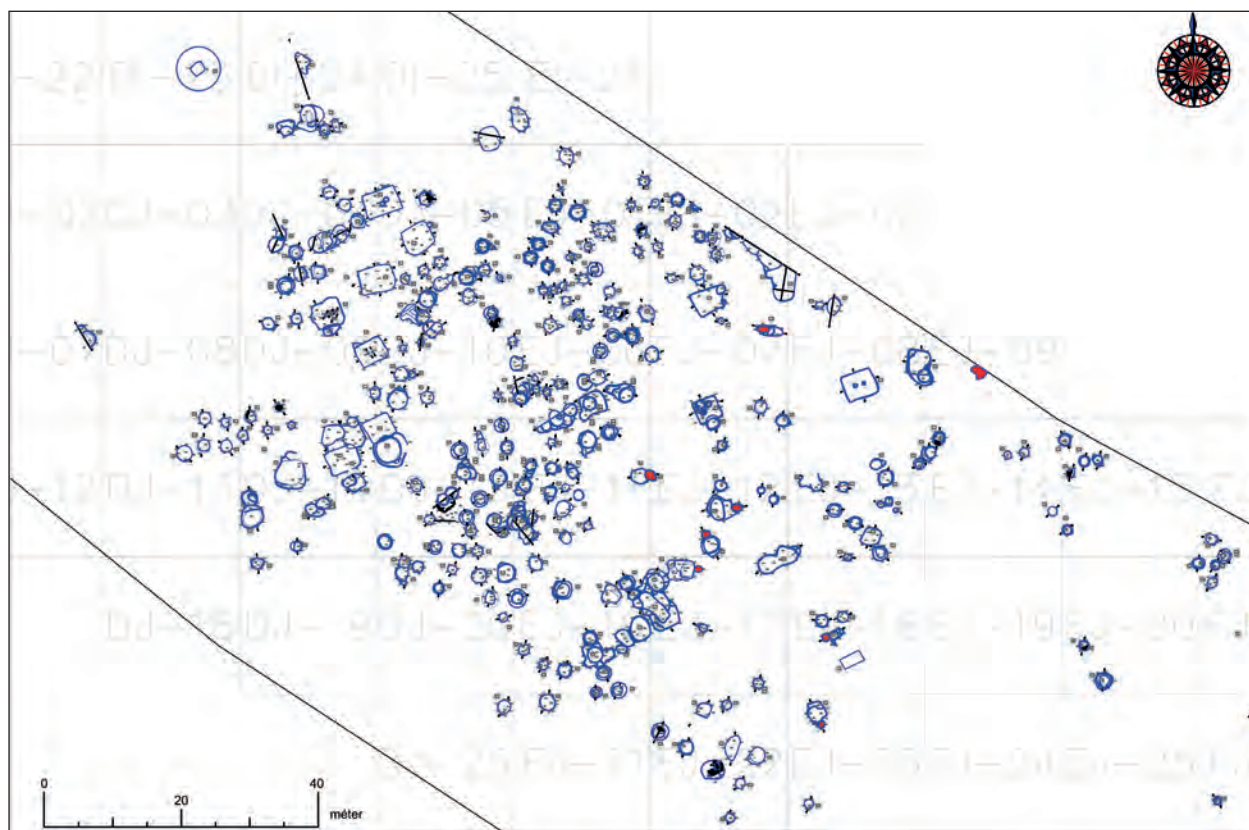
A településrész észak felé bizonyosan folytatódik a löszös homokháton. Szarmata objektumok néhány további kisebb egységben is elkülönülnek. ÉNy-on belesik a nyomvonal sávjába egy (II.) települési egység széle, amely néhány kisebb-nagyobb gödörből, tárolóveremből, és egy külső kemencéből áll. Leletanyaga nemcsak az I. településrészlethez hasonló, hanem egy tál egymástól 158 méterre előkerült két peremtöredéke közvetlen egykorúságukat bizonyítja (82. edénykapcsolat, 126. kép). Az 5. lelőhely ÉK-i sarkában elhelyezkedő objektumcsoportot a 8A lelőhelyen folytatódik, és

egy földbe mélyített épület tartozik hozzá (III. települési egység). Leletanyaga szintén késő szarmata – hun kori, gepidával keveredve. Ennek keleti szélétől 100–150 m távolságban egy további, közepes kiterjedésű objektumcsoport húzódik a 8A lelőhely közepén (IV. települési egység). Kisebb gödrök és három földbe mélyített épület tartozik hozzá; nyugatról egy füstölő és egy kút zárja. A relatíve jellegtelen anyagú településrészletről származik a lelőhely középső és késő római kori importkerámiajának többsége (165. tábla 1, 163. tábla 7, 168. tábla 7, 188. tábla 6–8). Az V. települési egységet a 8. lelőhely keleti felén található iparos negyed szarmata kori jelenségei alkotják. A 8–8A lelőhelyek déli szélén egy nagy méretű hármas árok figyelhető meg, a lelőhelyek szélét képező szintvonal magasságában (125–131. kép).

A kerámiaanyag alapján a települési egységeken belül, vagy azok között kronológiai különbség nem mutatható ki egyértelműen. A településrészletek élete olyan rövid lehetett, amelynek során a kerámiaanyagban nem történtek számottevő változások. Ez a régészeti anyag jellegzetességeit tekintve több emberöltőnyi időt is átölthet. Edénykapcsolatok segítségével az I. és II. települési egységek részbeni egykorúsága

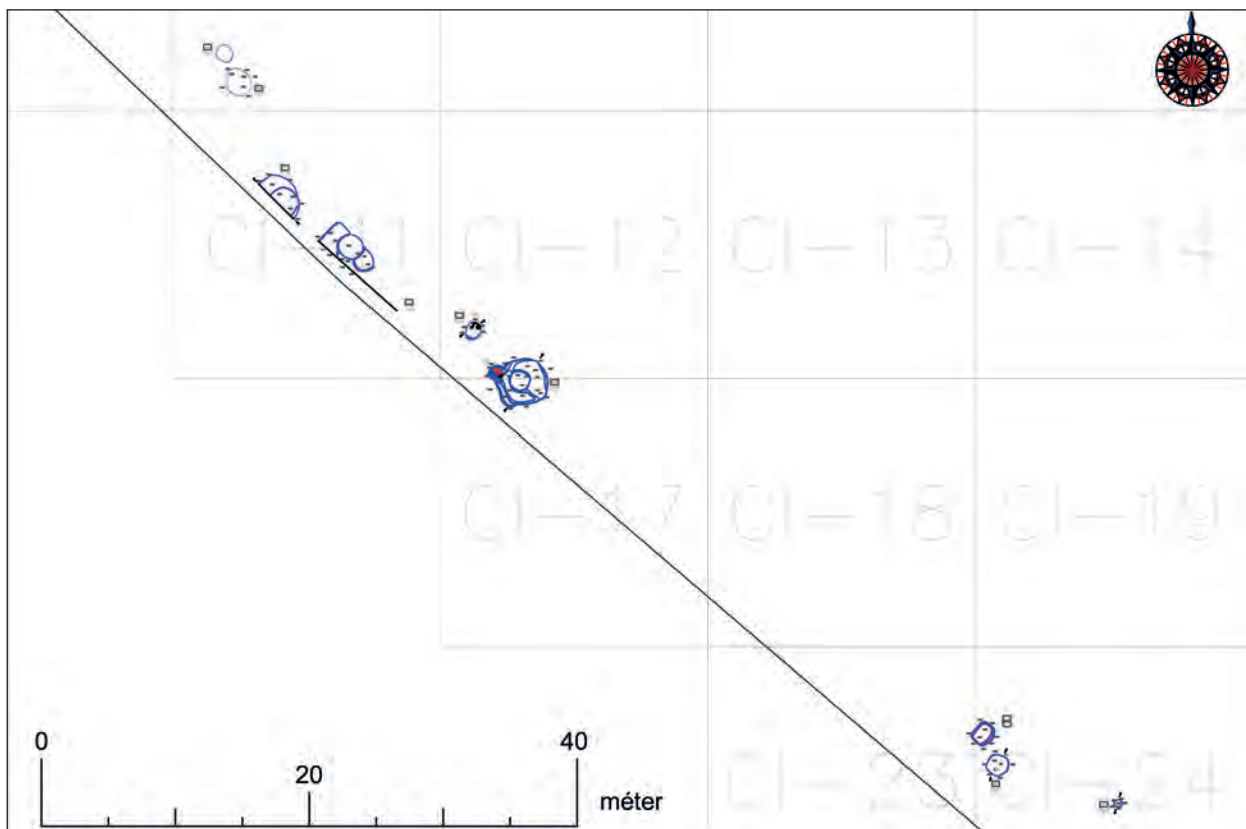

126. kép 1. horizont. Az I. és a II. szarmata kori települési egység viszonya

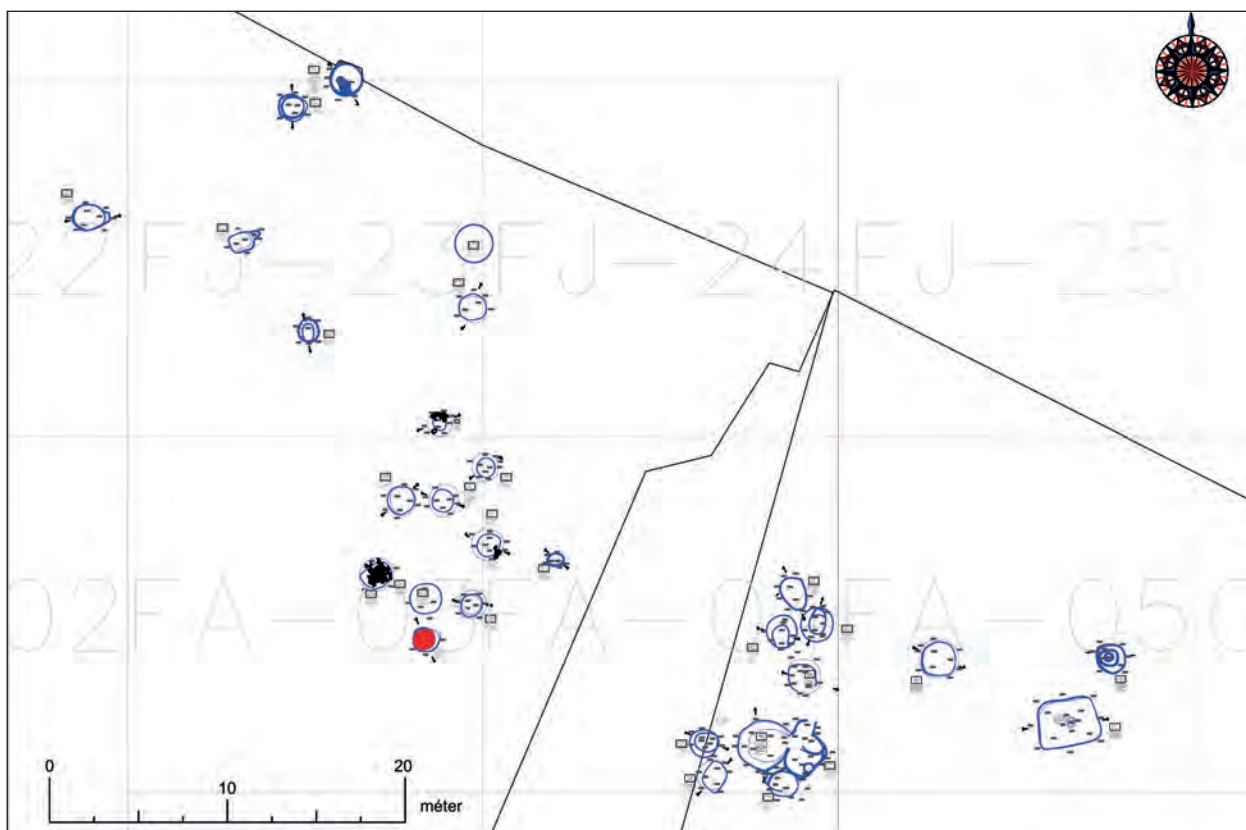

127. kép 1. horizont. I. szarmata kori települési egység

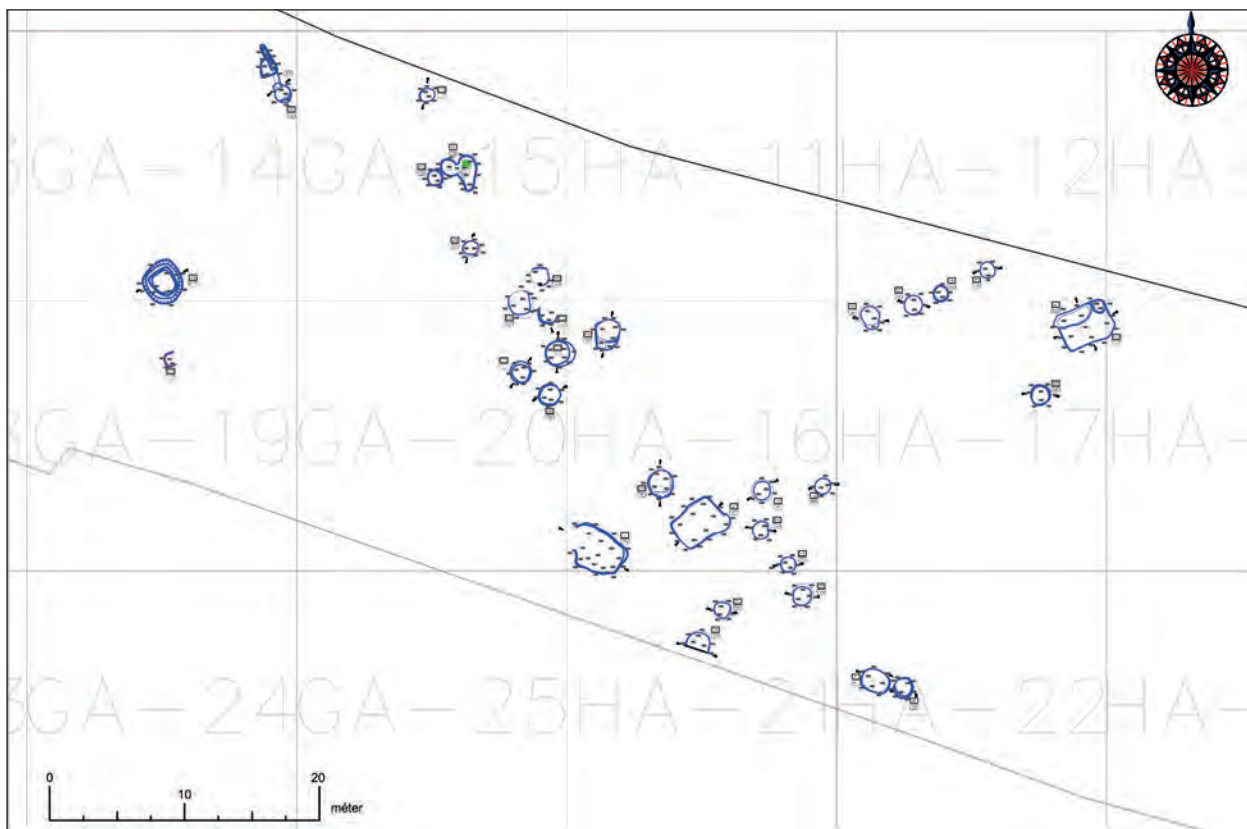
5.6. A KÉSŐ SZARMATA KORI MEGTELEPEDÉS (1. HORIZONT)

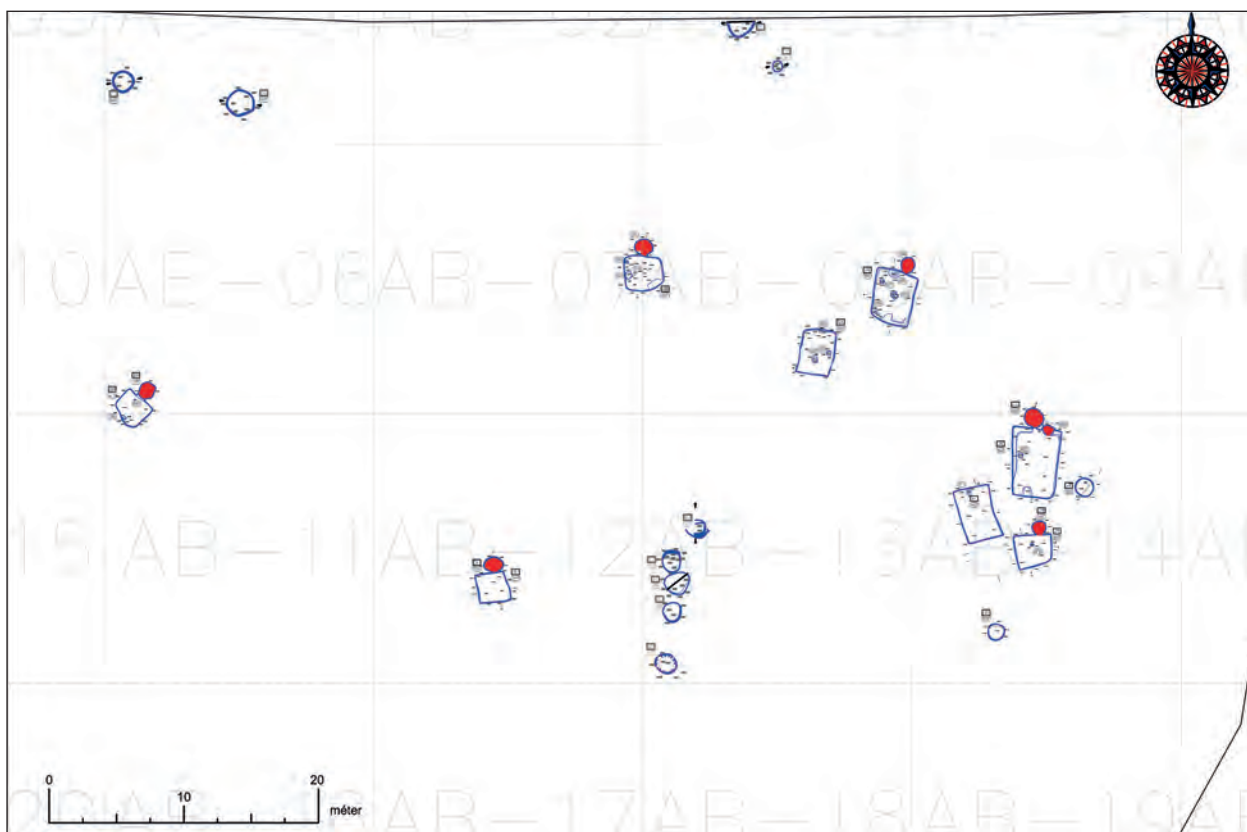
128. kép 1. horizont. II. szarmata kori települési egység

129. kép 1. horizont. III. szarmata kori települési egység

130. kép 1. horizont. IV. szarmata kori települési egység

131. kép 1. horizont. V. szarmata kori települési egység

valószínűsíthető (**126. kép**). A III. egység esetében a leletanyag kevert jellege, a gepida kori jelenségek elhelyezkedése alapján is feltételezhető, hogy jelenségei a korszak végére keltezhetők. A legbizonytalanabb a IV. települési egység kora, esetében korábbi, 4. századi keltezés (C2–C3) is elképzelhető. Ugyanakkor egyes edénytípusai (meredek falú tálak, öves edény) inkább a 4. század második felében való használatra utalnak. Az V. egység szintén a leletanyag (**131, 171. kép**), és a későbbi horizontokkal ápolat viszonya miatt keltezhető a késő szarmata – hun kor végére.

A késő szarmata kori települési egységeket egy intenzív, differenciált településhálózat elemének tarthatjuk. Ezt megerősítik az ártér peremén, az északnyugat felé eső homokháton található további lelőhelyek is (**7. fejezet**). Az 5. lelőhely I. települési egységének pusztulási horizontját ebben a kontextusban kell értelmeznünk. Figyelembe kell vennünk azt a lehetőséget, hogy az I. településrészlet pusztulása és planírozása nem járt együtt feltétlenül a kultúrtájban található összes megtelepedési egység elpusztulásával.

5.6.2. Objektumtípusok

Földbe mélyített épületek

Az épületek méretadatait és részleteit az **a 4. digitális melléklet** tartalmazza. Az 5. lelőhelyen, az I. települési egységen 12 földbe mélyített épület került elő. Alapterületük közepes nagyságú (12–18,9 m²), alakjuk négyzetes vagy téglalap alakú, többségük sekély (30–50 cm). Közülük hét a település nyugati oldalán állt, egy észak–déli irányítású halmazban (DJ-04-05 négyzetek és tőlük délre). Irányításuk egymással azonos, amely a gödrök sorai által kiadott főbb, ÉK–DNy-i irányokkal is megegyezik. Hasonló házsorokat más lelőhelyekről is ismerünk.¹⁸²⁶ Az északi, 5/618/742. épület alátámasztás nélküli, a délebbre eső 5/624/748. és 5/629/753. bizonytalan középoszlopos szerkezetűek. A következő, 5/675/802. hossz tengelyben több cölöppel és DK-n kiegészítő cölöppel ellátott. A szomszédos 5/604/728., két központi és a DK-i sarokban elhelyezett kiegészítő cölöppel (**132. kép e–h**). Alátámasztási nyom nélküli a déli, 5/516/641. és 5/659/783. Leletanyaguk nincsen vagy minimális, egyedül az 516. anyaga értékelhető (**120. tábla 1–6**), közte a lelőhely egyetlen antik jellegű csavart fülével.

A kontinuitáskérdések szempontjából nagy jelentősége van az 5/515–516. objektumoknak. A **156. tábla 5.** korszó

töredékeit az 5/515/640. kút és az 5/394/632. tárolóverem (DJ-15) anyagából illesztették össze (52. edénykapcsolat). Utóbbi gödör a pusztulási horizont magjához is kapcsolódik (a 44. edénykapcsolaton keresztül). Az 516. késő szarmata – hun kori anyagú épületet biztosan a kút betöltésének tetejébe ásták. Ez a szuperpozíció lenne az egyetlen adat arra, hogy a szarmata anyagi kultúrájú településrész élete a planírozás után folytatódott. A dokumentáció alapján azonban a két objektum (515–516.) anyagának keveredését nem zárhatjuk ki. Lehetséges, hogy az edénykapcsolat az épületet, és nem a kutat köti a pusztulási réteghez. Ellenkező esetben, mivel az épületek egymáshoz irányítottak, felmerül további épületek későbbre keltezésének lehetősége is. A kevés szuperpozíció és az egységes településszerkezet ez ellen az elképzelés ellen szól. A kútból több mint 1000 edénytöredék származik, amelyek késő szarmata kori finomkerámiára és nagy mennyiségű kézzel formált kerámiára korlátozódnak; a korongolt házikeramia (3 töredék kivételével) hiányzik. Számolhatunk a kút korábbi hulladékkal való célzott feltöltésével. Ez szintén amellest szól, hogy a település leégésének idején már az 516. épület funkcionált. Ugyanakkor az a jelenség nehezen magyarázható meg, hogy a nyugati épületsor betöltése miért nem mutat a planírozást igazoló nyomokat.

A további épületek a településrész északkeleti oldalán húzódnak egymástól nagyobb távolságban. Az alátámasztás nélküli 5/288/390. és a két középső cölöpös 5/259/344. épület tájolása a nyugati épületekhez hasonló (EJ-07-08, **132. kép c–d**). A 288. keleti oldalába felhagyása után két tárológödört mélyítették. A pusztulási horizontba tartozik az 5/347/457. épülethez csomagolt leletanyag (EJ-06). Az épületet egy méhkas alakú gödör fölött, annak betöltődése után emelték, de a dokumentáció alapján nem dönthető el, hogy a két jelenség anyaga keveredett-e (a gödörnek nincs csomagolt anyaga). Az épület irányítása, illeszkedése a teleszerkezethez, és anyaga is szarmata keltezésre utal. Kisebb, négyzetes épület volt az 5/252/341, amelynek déli oldalát egy nagy méretű, szencsíkos betöltésű – a feltárás során el nem különített – gödör vágta (EJ-09). Ebben az esetben sem dönthető el, hogy az edénykapcsolatok melyik jelenséget keltezik, mindenesetre itt a gödör a későbbi. Szintén az utolsó fázishoz sorolható a szelvény északi szélén található 5/180/270. törmelék réteg anyaga, amely viszont csak feltételesen tartozott épülethez (EJ-09).

Az I. településrész legkisebb épülete egy négyzetes alakú műhely (5/279/381–412, EJ-07, 3,4×3,4 m, **135. kép g–h**). A 279/412. kemence és a hozzá tartozó lemélyülés az épület korai használati fázisához tartozhatott, mert az épület vízszintes padlója ráhúzódik. A munkagödör az épület ÉNy-i sarkában, a tűzhely az épület nyugati oldalán volt. A hosszúka,

¹⁸²⁶ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 216; SZTANKOVÁNSZKI 2017, 104; SÓSKUTI 2017b, 134. Épületek Makó–Mikócsa-dűlőn: SZ. WILHELM 2017, 269.

ovális alakú, ferde falú jelenség fala erősen átégett, platnija nincs és boltozat nyomai is bizonytalanok. Funkciója kérdéses. A műhelyépület anyaga szerény (**65. tábla 8–11**). Az EJ-12 négyzet közepén É-D-i irányban húzódó jelenségek egy ívet alkotnak. Közéjük tartozik a 279. épület DK-i oldalát vágó 5/280/382. gödör, délebbi tagjai közül egyesek a pusztulási horizontba tartoznak. Az épület objektummentes környezete, közelsége a külső kemencékhez közös térszerkezési elveket mutat a pusztulási réteghez tartozó objektumok elhelyezkedésével, és egy kisebb iparos területet alkot. A 279. épület a 252. és 288.-hoz hasonlóan egy korábbi települési fázishoz tartozott, amely nem sokkal előzhetette meg a település elpusztulását.

Az I. települési egység 4 épületéről is felmerülhet, hogy a pusztulási horizont jelenségeivel egyidőben voltak nyitva, de ez a szuperpozíciók miatt minden esetben kérdéses (180, 252, 347, 516. obj). Biztos, hogy az ÉK-i épületek közül három funkciója már a település vége előtt megszűnt. Szintén a szuperpozíciók miatt nem zárható ki teljesen, hogy egyes épületek a planírozás után létesültek, igazodva a korábbi település szerkezetéhez.

A III. települési egységhez egy szarmata kori, középoszlopos épület köthető (8A/171, **132. kép a–b**). A IV. települési egységen egy csoportban három épület rajzolódott ki az átkelezések után (8A/46, 141, 142. objektum). Alapterületük kicsi (9,9–11,9 m²), amely a gödrökhöz hasonlóan eltérő funkcióra vagy kelezésre utal az I. települési egységhez képest. Mindhárom épület téglalap alakú, alátámasztási nyomok nélküli jelenség. A 141–142. egy *refit* alapján azonos időben lehetett nyitva. A 46. épületből zöldmázás késő római korszak származik (**165. tábla 1**). Az V. települési egységen, egy hosszú életű iparos területen több kemencés földbe mélyített épület is található, amelyből csak késő szarmata kori anyag került elő. Ezeket speciális helyzetük és kontinuitási kérdéseik miatt lentebb önállóan tárgyalom. Amennyiben ezek létesítése az I. horizontra kelezhető, úgy további hat kemencés, és két kemence nélküli épület számítható a megtelepedési fázis feltárt épületeihez.

Összességében a lelőhelyegyüttesen – az V. egység kivételével – 16 földbe mélyített épület köthető a szarmata korhoz, amely a gepida kori épületek számához képest hangsúlyosan kevés. Az épületek területe 8,5–18,9 m², mélysége 25–90 cm. A legmélyebbek esetében az épületekbe utólag gödröket ástak (5/252, 8A/141), vagy alattuk húzódó gödrök miatt megsüllyedhettek (5/347). Nélkülük a mélységadatok mindössze 25–55 cm között szóródnak. A szarmata kori épületek közt a téglalap alakúak dominálnak (11 db). A négyzetesek az I. egység nyugati házsorában, és ÉK-i oldalán találhatóak,

csoportba nem rendeződnek, alátámasztásuk sem tér el a többitől.

Leggyakoribbak az alátámasztás nélküli épületek (10 eset). Előfordulnak még középoszloposok (5/624, 5/629, 8A/171), két középoszloposok (5/259, 5/604) valamint a tengelyben több cölöppel ellátott összetett szerkezet, kiegészítő cölöppel (5/675). Sarokcölöp egy esetben jelenik meg, de középső cölöpök kiegészítőjeként értékelhető (5/604). Ágasfás-szelemen szerkezetű, az oldalak felezőtengelyében oszlopokkal ellátott nincs közöttük (az 5/675. esetében is csak egy oldalfalhoz illeszkedő cölöpre van adat). A kép a szarmata Barbarikum lemélyített épületeinek megfelelő,¹⁸²⁷ és nagymértékben eltér a gepida kori épületekre jellemző szerkezeti megoldásoktól.

Az épületek alakjának tájolása többnyire ÉÉNy-DDK, úgy, hogy a téglalap alakúak hossz tengelye a DDNy-ÉKK tengelyen fekszik. A tetőszerkezet gerincének tájolása 3 téglalap alakú épület esetében állapítható meg, ezeket mindig a hossz tengelyekben létesítették. Csak két esetben eltérő a tájolás: az 5/252, bizonytalan körvonalú, szétásott jelenség esetében, valamint a 8A/141. esetében, amely a vele szomszédos, és valószínűleg egykorú 8A/142. épülethez 90°-os szögben áll.

A bejáratra utaló nyomok ritkák. Az 5/604. és 675. egymás melletti épületekben a DDNy-ÉKK tengelyben húzódó oszlopok mellett DK-en kiegészítő cölöp nyomát figyelték meg, amely a bejárat déli, DK-i irányát jelezheti. Az 5/288. és 8A/142. esetében is a DK-i oldalon lehetett bizonytalanul értékelhető kiöblösödéseket megfigyelni. A déli-délkeleti, a Tisza felé néző irány preferálását a fényviszonyok is befolyásolhatták.¹⁸²⁸ Ami a padlókat illeti, csak néhány épület esetében lehetett gyenge sározásnyomokat megfigyelni a metszetalakon.

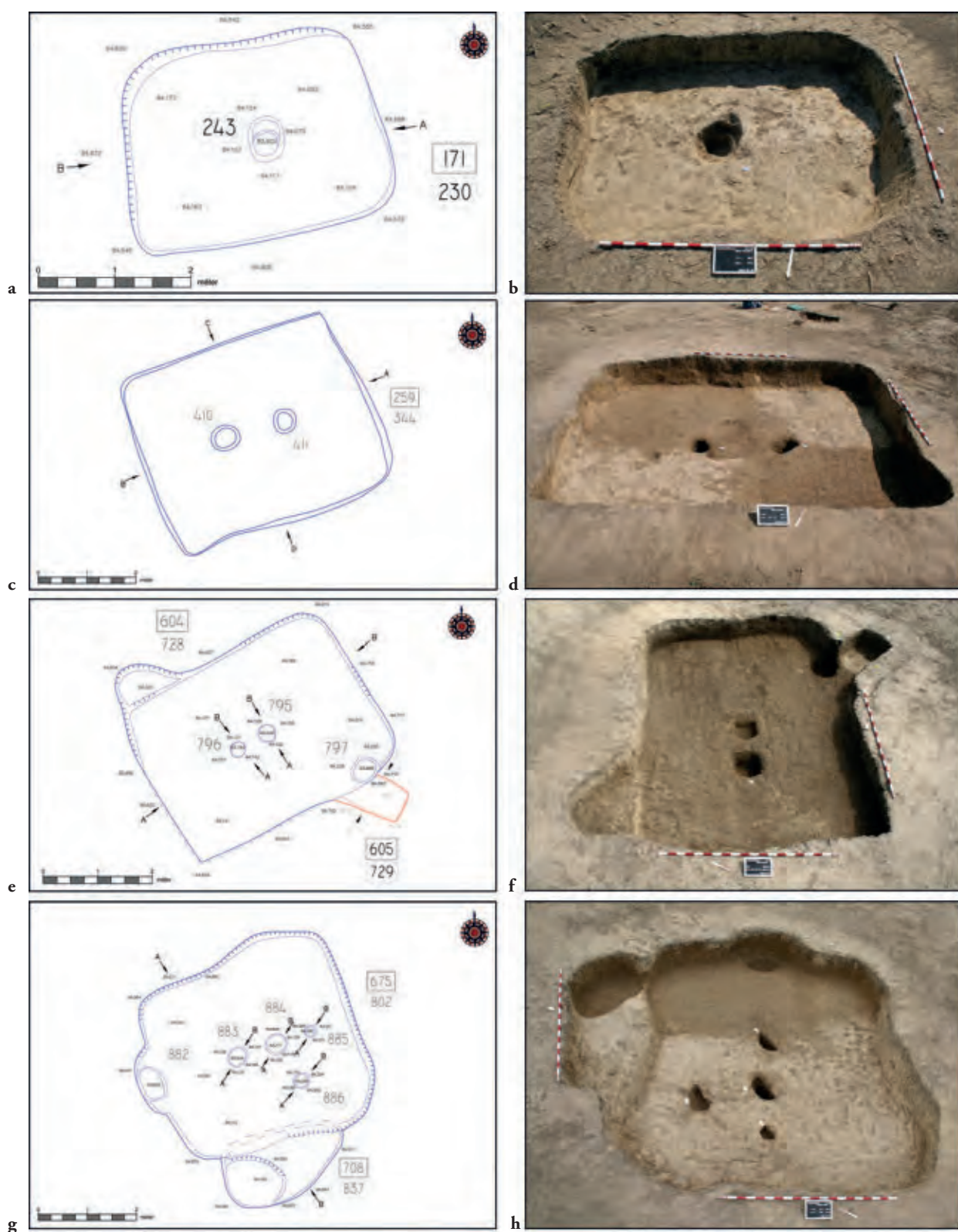
Az épületek szerkezetéhez a paticanyag vizsgálata vihet közelebb. Egy makói esettanulmány alapján az egy- vagy több középső cölöpös szarmata épülettípusokhoz tapasztott sövényfállal rendelkező ácsolt gerendavázis falak rekonstruálhatók.¹⁸²⁹ Ez az elképzelés felmenő falazatot feltételez, amelyet az elhanyagolt téma további kutatásai kell, hogy megerősítsenek.

¹⁸²⁷ CSEH 1991a, 121–123; DINNYÉS 1997; VÖRÖS 1998, 56–60; VÁRADI 2000, 126; DINNYÉS 2007, 352–353; LUKÁCS 2011, 120. Több központi cölöphely: PÁRDUCZ 1938, 117, 4. kép; DINNYÉS 1997, 367. (hossztengelyre merőlegesen); BALOGH–GULYÁS–SÓSKUTI 2009, 29. kép, a lelőhelyhez SÓSKUTI 2013, 2–3. kép. A fentiekől eltérő, két ágasfás ill. különböző aszimmetrikus szerkezetekről legújabban GRUMEZA–URSUȚIU–COPOS 2013, 15–16.

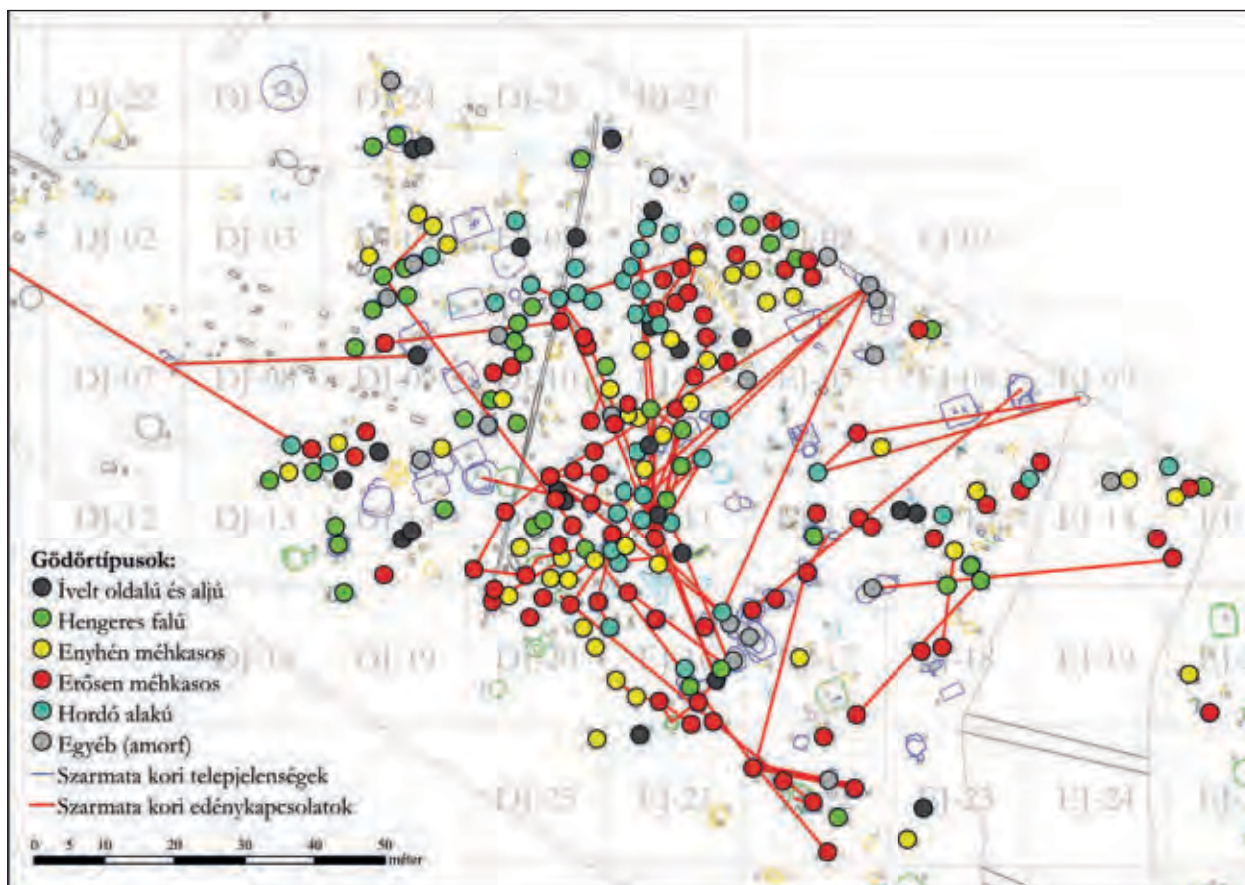
¹⁸²⁸ Bejáratokra további adatok: BALOGH 2001, 28; HEIPL 2017, 177.

¹⁸²⁹ SZTANKOVÁNSZKI 2017.

5.6. A KÉSŐ SZARMATA KORI MEGTELEPEDÉS (1. HORIZONT)

132. kép 1. horizont, földbe mélyített épületek példái: 8A/171/230. (a–b), 5/259/344. (c–d), 5/605/729. (e–f), 5/675/802. (g–h)

133. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. Gödörtípusok

Tárolóvermek, gödrök

Az 1. települési egység közepén egy nagy kiterjedésű vermes-gödrös zóna húzódik. A tőle nyugatra elhelyezkedő házsor „mögött” két, hasonló méretű kisebb gödrös terület különíthető el (DJ-04, DJ-13). A településrész északkeleti határán a nyomvonalat végig szarmata gödrök szegélyezik, a lelőhelyrész közvetlen folytatását jelezve észak felé.

Az I. települési egység térszerkezetének elemzése során a gödröket alapvető formai jellemzők alapján néhány típusba soroltam (127, 133. kép). Az azonos gödörtípusba tartozó jelenségek részben csoportosan, részben sorokban jelentkeznek. Az erősen méhkasos vermek nagyrészt a település középső, ÉK–DNy irányú sávjában és a keleti, külső kemencés oldalon csoportosulnak. A jellegzetes, mély, hordó vagy zsák alakú vermek a középső rész keleti oldalán és az ÉNy-i sarokban sűrűsödnek. Emellett olyan területek is elkülöníthetők, amelyeken változatos gödörtípusok egyszerre vannak jelen. A struktúrák háttere bizonytalan, de feltételezhetjük, hogy a különböző mélységű gödrök mögött eltérő funkciókat, esetleg eltérő termények tárolását sejtethetjük.¹⁸³⁰

¹⁸³⁰ ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 89; SÓSKUTI 2017b, 135.

A teleprészen egy további jellegzetes gödörtípus jelentkezett: egy hosszúkás, téglalap alakú, 7,4×4,2 m átmérőjű gödör (5/261/360, EJ-16-17). Hasonló „pincékre” az utóbbi másfél évtized leletmentései során több esetben felhívták a figyelmet, és iparos, vagy tároló funkciókat tulajdonítottak nekik.¹⁸³¹ A rákóczifalvi falai meredek, néhol lépcsősek, téglalap alakú alja lapos.¹⁸³² Bizonytalan, de lehetséges, hogy a település utolsó fázisához tartozott. A közeli sütőkemencék miatt funkciója azokkal állhatott összefüggésben.

A 8A lelőhely északi felén elkülönülő IV. települési egységhez tartozó gödrök szintén ÉNy–DK vagy ÉK–DNy irányú sorokba rendeződnek a homokháton (130. kép). Közepes méretűek, hengeres vagy enyhén méhkasos falúak; mélységük az 1 métert nem haladja meg. Vagy funkciójuk, vagy keltezésük eltérő a nyugatabbi települési egységek jelenségeitől. Egy szarmata kori gödör csoport felett pecsételt kerámiával keltezhető

¹⁸³¹ BALOGH–GULYÁS–SÓSKUTI 2009, 20; SZ. WILHELM 2017, 271.

¹⁸³² Stratigráfiai viszonyai nem tiszták: a 307/416. kerek gödörként leírt jelenség szuperpozíciója bizonytalan, lehetséges, hogy anyaga a 261/360. egyenmű betöltéséhez tartozott. Az északkeleti 261/417. – pusztulási horizontba tartozó – jelenség biztosan egy önálló méhkasos verem; betöltésének felső rétege talán egykorú a 261/360-éval.

gepida kori épület húzódik, amely négy korábbi gödröt vág (GA-20, 8A/240/316. épület).

A 8. lelőhely nyugati oldalán néhány csak szarmata anyagú gödör csoportosul (IB-04-05, IB-10). Anyaguk 3–4. századi. A kis méretű, kerek gödrök ívelt sorba rendeződnek, amely inkább a gepida kori településszerkezetbe illeszkedik, ezért elképzelhető, hogy a gödrök valójában a gepida korban létesültek. A 8. lelőhely északkeleti szélén, a nyomvonal mellett néhány kerek gödör alapján esetleg egy következő szarmata kori településrészlet indul (AB-01, AB-03). Szintén szarmata kori lehet egy észak–déli irányú, 5 gödörből álló objektumsor a 360. és 368. gepida kori épületek alatt/mellett (AB-13, **131. kép**). Ezek már a keleti iparos negyed területére esnek.

Szabadtéri kemencék, füstölő

Az I. települési egység keleti részén egy laza csoportban helyezkedett el hat külső kemence. ÉNy–DK-i irányban haladva, az 5/277–278/379–380. (EJ-11) és az 5/273/375–405. objektum szája Ny felé nyílt. Sekély, homogén betöltésű jelenségek. A két szomszédos, 5/264/364–365, DK felé néző szájú kemencét, és az 5/263/362–363. Ny felé néző szájút mély, méhkasos tárolóvermek szélére telepítették, azok részleges feltöltése után (**134. kép**). Tőlük keletre, az ér melletti 5/224/339–325. szája ÉK felé néz: szuperpozíció nélküli, hamusgödre erősen, lépcsősen mélyül. Nagyobb alapterületű az 5/198/289–288, ÉNy felé néző szájú kemencével rendelkező műhely. Az épület DNy-i sarkában, a kemence szája mellett megerősítő sarokcölöpöt alkalmaztak (**135. kép e–f**). A kemencék tájolásában szabályosság nem mutatkozik.

A 264. és 273. egymás melletti kemencék tartoznak a pusztulási horizonthoz, és a két jelenség közvetlenül is kapcsolódik egymáshoz (**155. tábla 3.** festett sigillatautánzat). A gödörbe telepített jelenségek későbbi keltezését tehát a leletek is megerősítik, ugyanakkor nem zárhatjuk ki a többi kemencével való egyidejű használatukat sem. Körülöttük nagyobb üres terek húzódnak, néhány méhkasos verem, ill. az 5/261/360. nagy méretű, téglalap alakú jelenség. A kemencék csoportosulása a település funkcionális zónáinak térbeli kötöttségére utal, amely megfelel a szarmata telepek általános képének.¹⁸³³

A II. települési egységen található 5/466/610. kemencét szintén egy korábbi objektum oldalába vájták. Érdekesége, hogy a platni alatti hőtartó réteget válogatottan nagy méretű, lapos löszbabákból alakították ki, kivéve a szájnyílásnál lefektetett néhány szürke cserepet (CI-12, **135. kép a–c**). Az egyetlen kerámiával – gazdag késő szarmata – hun kori anyaggal

– kirakott kemenceplatni jóval keletebbre, a 8/135/213. nagy méretű rézkori jelenségbe volt beásva (V. egység, 8/200/220, JB-14, **135. kép d**). Szája dél felé nyílhatott, a hozzá tartozó munkagödör nem volt megfogható az őskori gödörben. Önállóan elhelyezkedő külső kemence, esetleg egy kemencés épület maradványa lehetett.

A 8A lelőhelyen kemencés jelenség nincsen, de itt helyezkedett el a lelőhely egyetlen füstölője (IV. települési egység, 8A/215/284–302).¹⁸³⁴ A tüzelőgödör kerek, ívelt oldalú; a kürtő szája erősen átégett. A kürtőtől északra eső füstölőgödör keskeny, ferde falú, szűk jelenség. Egyetlen korsóperemének kiképzése (**183. tábla 3**) a késő szarmata – hun korra nem jellemző, akár korábbi települési fázishoz is tartozhat.

Kutak

Az 5. lelőhelyen legalább három szarmata kori kút húzódott: kettő az I. települési egység DNy-i oldalán (5/515/640, 5/656/780), egy az északnyugati peremén (5/690/819). Közülük kettő biztosan deszkabéléses volt.

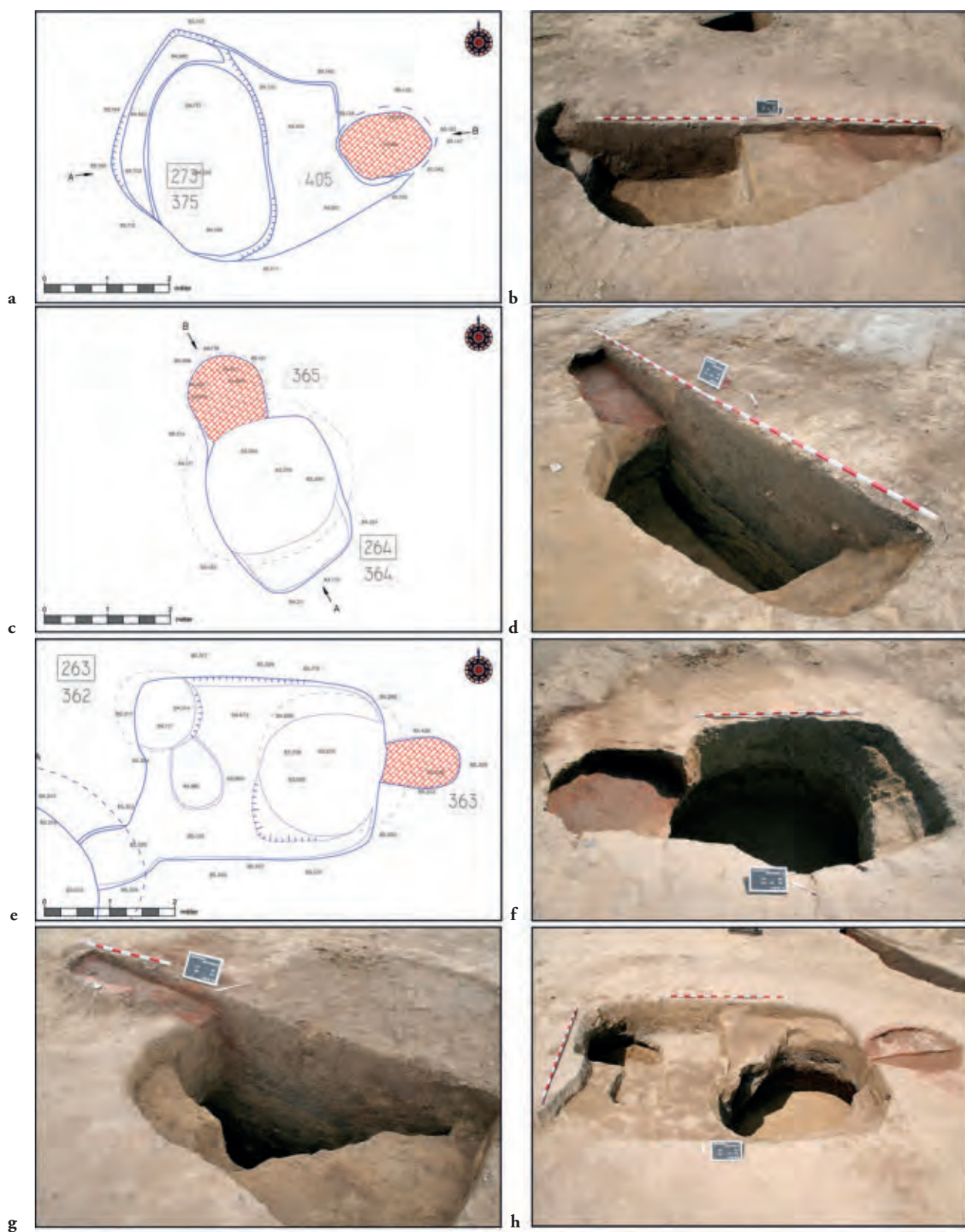
Az 5/690/819. kút egy humuszos mélyületben húzódott. Teljes bontása géppel történt. A négyzetes alakú kútaknában kb. 1,20 × 1,20 m-es deszkaácsolat húzódott, amely durván hasított, összeeresztett deszkákból állt (**136. kép b**). Az északi és déli három alsó deszkasor 2–2 szélesebb deszkát fogott közre. A kút alját –4,40 m-nél érték el. Az 5/515/640. kút gépi bontással elért mélysége szintén meghaladta a 4 métert. A kerek kútakna alján szintén deszkákból álló összeeresztett szerkezet mutatkozott, amely a 690. kútnál kisebb, és téglalap alakú volt (**136. kép a**). Az 5/656/780. kutat csak kézi erővel bontották. Mélysége bizonytalan, akár sekélyebb kopolyakút is lehetett. Az 515. és 656. kutak közt húzódik az 5/659/783. épület, amely több környező gödörrel is metszésben áll, az 515. kút felett pedig az 5/516/641. épület. A területen funkcióváltás mehetett végbe, és kutak helyett épületek foglalták el a helyszínt.

A II. települési egységhez tartozott a nyomvonal déli szélére eső 5/466/567. jelenség, amely szintén kút lehetett (CI-12–17). ÉNy-i oldalába később kemencét vájtak (610. str.), azaz a kút ebben az esetben sem a település utolsó fázisához tartozott. A jelenség szintén egy ÉNy–DK-i irányú mélyület szélén található.

A IV. települési egység nyugati szélén húzódott a 8A/208/277. kút. Kerek, egyenes, enyhén szűkülő falú, alját

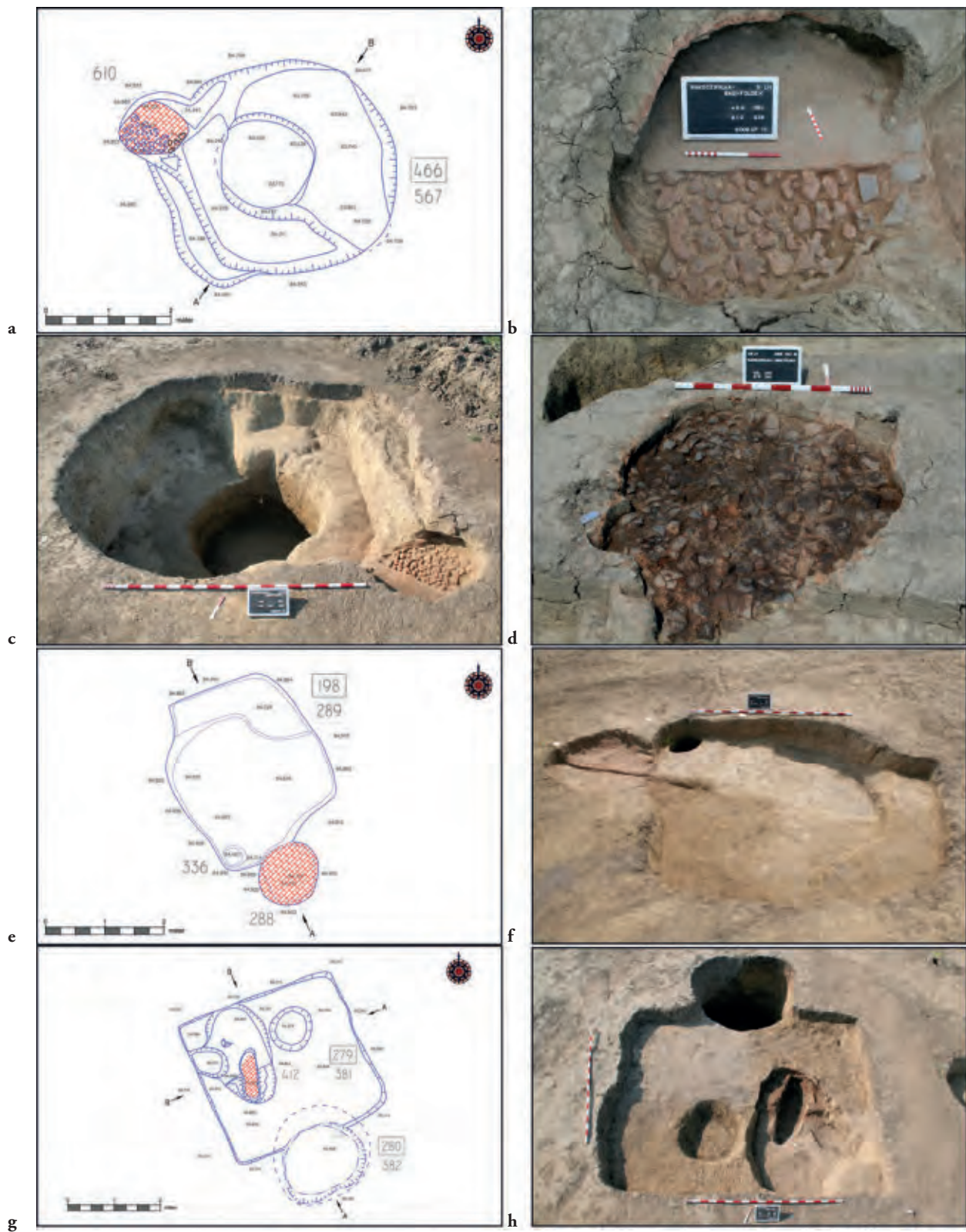
¹⁸³³ CSEH 1991a, 123; GALLINA 2000, 42–43; MASEK 2012b, 212–213.

¹⁸³⁴ Az objektumtípusról: VÖRÖS 1998, 61–62; GALLINA 2000, 42; BALOGH 2001; ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 87–88; LUKÁCS 2011, 121–122; GRUMEZA–URSUȚIU–COPOS 2013, 21–22; PÓPITY 2015a; Sz. WILHELM 2017, 270.

134. kép 1. horizont, külső kemencék: 5/273/375. (a–b), 5/264/364. (c, d, f), 5/263/362. (e, g, h)

5.6. A KÉSŐ SZARMATA KORI MEGTELEPEDÉS (1. HORIZONT)

135. kép 1. horizont, külső kemencék: 5/466/567. (a–c), 8/200/220. (d), 5/198/289. (e–f), 5/279/381. (g–h)

a

b

136. kép Az 5/515/640. kút gépi bontása (a); az 5/690/819. kút bontása és deszkamaradványai (b)

kézi bontással elérték. Északi oldalához bizonytalan korú ovális tűzhely kapcsolódik (8A/241/317). A kútból egy nagy méretű kiegészített kézzel formált szarmata fazékon kívül töredékes szarmata, egy korongolt gepida, és jellegtelen avar kori anyag származik, valamint egy kemencére tapasztott avar magzárító tál nagy méretű töredéke.¹⁸³⁵ Valószínű, hogy utóbbi a kemencéhez tartozik, míg a kút a fazék miatt inkább szarmata kori lehet. A jelenség értékelése ugyanakkor bizonytalan, mert a környező, szerény és kevert anyagú objektumok inkább egy avar kori kútkörzetre utalnak.

A kutak száma kevés (5), a meglévők a homokhátak közti mélyületeken elsórtan találhatóak. A szarmata kori kutakat a kompolti szarmata telep kapcsán Vaday Andrea foglalta össze; utóbb Lukács József foglalkozott a kérdéssel egy dunavecsei lelőhely alapján, ahol deszkabéléses kutat is feltártak.¹⁸³⁶

Árkok, cölöpszerkezetek

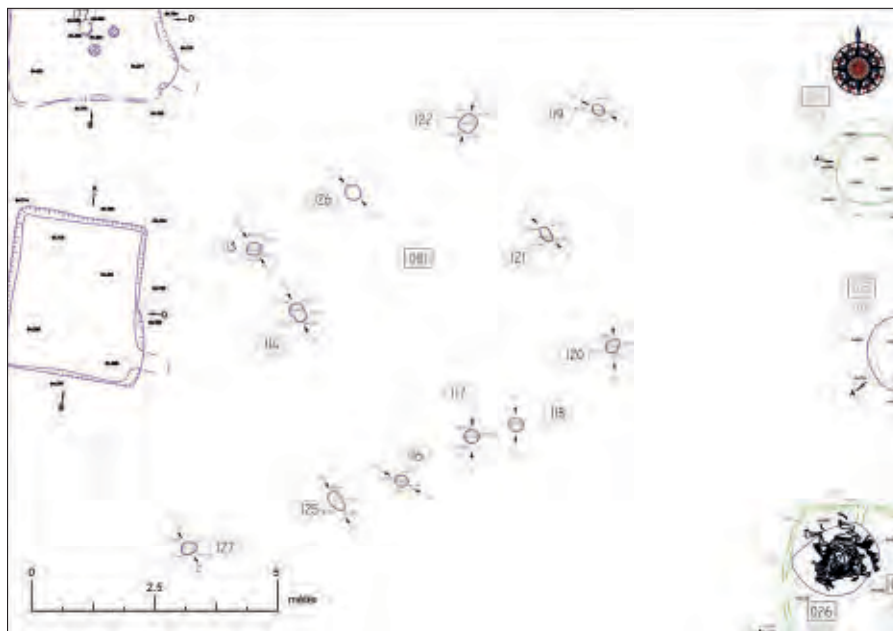
Egyértelműen szarmata kori cölöpszerkezetes objektumot nem lehet kimutatni. Egy négyzetes alakú cölöpépület valószínűleg népvándorlás kori (FA-03, 5/81. objektum, a III. települési egység nyugati oldalán), de közelében szarmata, gepida és avar kori településrészek is húzódnak, ezért keltezése bizonytalan (137. kép).¹⁸³⁷ Több olyan cölöpszerkezetes jelenség is megfigyelhető a gödörrendszerek körül, amelyeket feltételezsen a gödrök

főként létesített könnyűszerkezetes építménynek rekonstruálhatunk (EJ-01, FJ-21). Ezek értékelése azonban a lelőhely többkorszakos jellege miatt minden esetben kérdéses.

Árkokat a déli árokrendszer kivételével (ld. lejjebb) a szarmata kori településhez nem lehetett kötni a lelőhelyen.

5.6.3. Települési objektumokban talált emberi maradványok¹⁸³⁸

Az 1. horizonthoz tartozó telepjelenségekben, az 5. lelőhelyen, kilenc egyén teljes vázát tártuk föl méhkas alakú tárológödörökben (138. kép). Az I. települési egységen, egyik esetben három felnőtt férfi (5/543), másik esetben két felnőtt férfi (5/630) feküdt egy-egy gödör alján. Az 5/683. szűk gödörben a váz lába felfelé állt, térde a gödör szájára támaszkodott. A holttestet akkor dobták be, amikor a gödör már részben feltöltődött egy erősen faszenes réteggel. Két esetben az egyéneket a gödörbe nem beledobták, hanem a gödör aljára helyezték és elrendezték őket. Az 5/361. gödörben a váz nyújtott helyzetben feküdt, ÉK–DNy-i tájolásban. Az 5/14. gödörben, amely az előzőekkel szemben a III. települési egységen került elő, egy női váz feküdt zsugorított helyzetben a méhkas alatt, a gödör ellenoldali oldalán egy ép üllői típusú szemcsés fazékkal (5. tábla 12). A településen talált emberi maradványokon *perimortem* sérülések nem voltak megfigyelhetők.

137. kép Az 5/81. cölöpszerkezetes népvándorlás kori objektum a szomszédos szarmata, gepida és avar kori jelenségekkel

¹⁸³⁵ Köszönöm Szöke Béla Miklós véleményét a lelettel kapcsolatban.

¹⁸³⁶ VADAY 1999b, LUKÁCS 2011, 123–125. Az 5. lelőhely faanyagának vizsgálata még nem történt meg.

¹⁸³⁷ A szarmata korból jó párhuzama egy makói alapárkos-cölöpszerkezetes épületnyom: Sz. WILHELM 2017, 269, 6. t.

¹⁸³⁸ Korábbi kutatási állapotokat ld. MASEK 2012a; MASEK 2015a. Utóbbi tanulmányban a 630/854. váz meghatározása tévesen szerepel!

Az 1. horizonthoz tartozó további 15 jelenségből részleges emberi maradványok kerültek elő.¹⁸³⁹ Többnyire ezek is méhkas alakú gödrökből származnak. Nagy területen szóródtak az I. és III. települési egységen (**139. kép**). *Perimortem* sérülések, állati rágasnyomok a csontokon nem jelentkeztek. A teljes és részleges maradványok antropológiai meghatározását a **3. táblázat** tartalmazza.¹⁸⁴⁰ Felvethető, hogy a szétszóródott maradványok bolygatott temetkezésekből is származhatnak. Az 5. lelőhelyen csak egy szakálhái település létezett a szarmata kor előtt. Tíz korhasztásos, zsugorított temetkezés tartozott hozzá, amelyek elsórtan helyezkedtek el a telepen. Nagyobb temető azonban nem létezett a lelőhelyen, amely a részleges maradványokra magyarázatot adhatna.

A teljes vázak nyolc esetben 25–50 éves férfiakhoz tartoztak, kivéve a többiekől távoli, 5/14. gödör zsugorított temetkezését, amely egy 35–40 éves nőé volt. A részleges maradványok egy-egy objektumban feltehetően csak egy egyénhez tartoztak, bár a csontok száma általában nagyon alacsony ennek megállapításához. A többnyire felnőtt – női és férfi – vázmaradványokon túl három újszülött gyermek maradványai és egy 15–19 éves fiatal lábközépcsontja is előkerültek. A nem- és korcsoportok tehát ebben az anyagban diverzebbek, ugyanakkor a gyermekek feltűnően hiányoznak a mintából. A maradványok nem- és kormegoszlása speciális, a különböző bomlási folyamatokon átesett emberi maradványok esetében eltérő, amely a lakosság szelektált keresztmetszetére utal.

A települési objektumokban talált egyének becsült száma összesen 25. A 9 teljes váz mellett további 15 objektumból kerültek elő maradványok, valamint egy további részleges maradvány – egy felnőtt lábujjperc – a teljes vázat is tartalmazó 5/683/810. gödörből. A különböző egyénekhez tartozó csontok egy objektumban való összekeveredése, valamint egy-egy elhunyt csontjainak különböző gödrökben való szétszóródása nem zárható ki teljesen.

A feldolgozás során az egyik, teljes emberi maradványt tartalmazó verem kerámiaanyagát sikerült közvetlenül hozzákapcsolni a *refitting* segítségével kirajzolódó edény- és településhorizonthoz (5/361/471. obj., 83. edénykapcsolat). A váz a gödör alján feküdt, így a töredék csak a váz szintjéről, vagy afölül származhat. Egy olyan gödörrel áll összeköttetésben

(5/366/476.), amely egy további olyan gödörrel kapcsolható össze (5/346/456, 37. edénykapcsolat), amely már a másodlagos helyzetű pusztulási réteg központi magjával tart közvetlen kapcsolatokat (az 5/323/433., 5/334/444., 5/363/473. gödrökkel, 35. és 38. edénykapcsolat).

Valószínűleg nem véletlen, hogy csak egyetlen gödröt sikerült összekötni a másodlagos helyzetű települési horizonttal. Ez az egyetlen, amelyből jelentősebb mennyiségű leletanyag származik. A többi gödör rétegvizonyai eltérőek, kerámiatörmelék omladékréteget nem tartalmaztak. A három vázat tartalmazó 543. gödör 23 kis méretű töredéke – köztük mindössze 4 apró peremtöredékkal – nem mérhető a jóval gazdagabb gödrök anyagához. A pusztulási horizontba is tartoznak szegényesebb leletanyagú gödrök (pl. 5/216/319. gödör, mindössze 7 töredék a 18. és 65. sz. edénykapcsolat nélkül), de nagyobb anyagban nagyobb esélyünk van olyan jellegzetes töredékeket vagy jellegtelenebb, de nagyobb edényrészeket találni, amelyeket sikerrel tudunk összenézni a horizont leletanyagával.

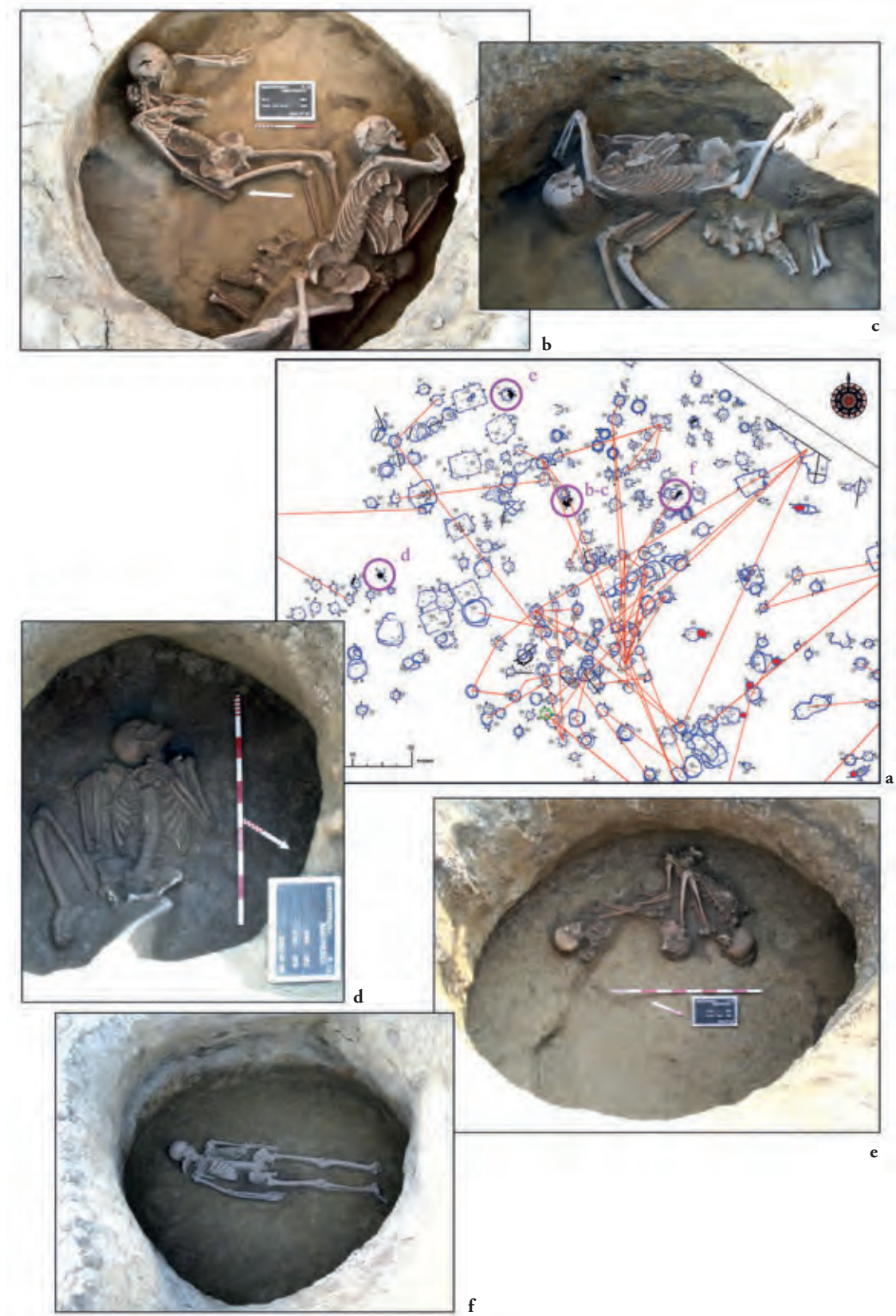
A holttesteket az 543., 630. és 683. gödrökbe beledobták. Az 543. gödör esetében nyugatról és északról, a 630. gödör esetében nyugat felől, a 683. gödörbe keletről lökhatték be a halottakat. A 361. gödör esetében, a gödör alján, félig a keleti méhkas alatt fekvő, nyújtott helyzetű halottat a gödör nyugati oldaláról rendezhették el. Hogy a vázakat különböző irányokból helyezték a gödrökbe, nem jelenti feltétlenül azt, hogy a halottat csak az említett irányokból hozhatták. Azonban logikus feltételezés, hogy a maradványokat és a település egyéb omladékát a legközelebbi, nyitva álló jelenségekbe földelték el. Abból, hogy a 683. gödör kivételével több ember is elfért volna egy gödörben, arra következtethetünk, hogy a holttestek a település különböző pontjain hevertek. A *refitting* eredményeit figyelembe véve megállapítható, hogy a teljes vázak a planírozási réteg nyugati peremét szegélyezik. Az emberi maradványok a törmelék réteghez hasonlóan nem köthetők szorosabban a földbe mélyített épületekhez.

Míg a teljes vázak a település nyugati oldalán csoportosulnak, a részlegesek nagyobb területen szóródnak, de a teljes vázak közvetlen szomszédságában, akár a szomszéd gödörben is előfordulnak. A részleges emberi maradványok közül további 4 *refitting* segítségével összekapcsolt jelenségek közül származik. Közülük egy (5/518/643.) közvetlenül összeköthető, azonos klaszterbe tartozik a 361. gödörrel és annak csontvázával. További két esetben (5/207/300, 5/544/662.) a gödrök kevesebb jelenségből álló *refitting*-klaszterekbe kapcsolódnak, amelyek azonban az egész I. települési egységet átölelik. Az 544. gödör közvetlen szomszédos az 543-mal, amelybe három holttestet dobtak. Az 5/287/389. szomszédos a 361. gödörrel, az 5/518/643. az 532-vel, amelyekben teljes

¹⁸³⁹ Ezek az adatok a lelőhely állatsont-anyagának feldolgozása közben derültek ki, amely 2019-ben zajlott le (a munkát Daróczy-Szabó Márta és Daróczy-Szabó László végezték). A 14. gödör női vázát korábban csak bizonytalanul soroltam a másik nyolc vázzal azonos interpretációs keretbe (MASEK 2015, 384–385). A részleges maradványok szóródása alapján a vázat a többivel együtt kell kezelnünk. Már az új adatok felhasználását mutatja MASEK et al. 2021, a téma további módszertani irodalmával.

¹⁸⁴⁰ Az antropológiai meghatározást Hajdu Tamás, Kocsis Kinga és Szeniczey Tamás végezték el.

5.6. A KÉSŐ SZARMATA KORI MEGTELEPEDÉS (1. HORIZONT)

138. kép Az 1. horizont I. települési egységén talált teljes emberi vázak szóródása és viszonya a késő szarmata – hun kori pusztulási horizonthoz (a); 5/543. gödör (b–c); 5/683. gödör (d); 5/630. gödör (e); 5/361. gödör (f)

vázak voltak. Több további maradvány is olyan gödörből származik, amely a *refitting* által kirajzolt depozíciós tevékenység központi magjában található.

Egy további esetben (5/178/268.) a *refitting* segítségével összekapcsolt gödrökből származó részleges maradvány az I. egység keleti oldaláról származik, ahonnan teljes vázak nem kerültek elő, de további részleges maradványok igen. A település e részén is számos edénykapcsolat található, de gödreikből embercsontok nem származnak. Utóbbiak szóródása kelet felé folytatódik a III. települési egységig. Az 5/14/35. váz közelében további két hasonló jelenség húzódik: egyik egy felnőtt *humerus* töredékével (5/6/8), a másik egy újszülött váztöredékeivel (8A/167/223).

A teljes és részleges vázak tehát nagy vonalakban azonos területet fednek le. Amennyiben elfogadjuk, hogy a szarmata

településszerkezetbe illeszkedő gödrökbe elföldelt halottak teljes vázai azonos időben kerülhettek a tárolóvermek mélyére, ez az időpont a 361. gödör alapján a késő szarmata – hun kori I. települési egység pusztulásával azonos kellett, hogy legyen. A váztöredékek esetében mindegyikről természetesen nem állítható – ahogyan mindegyik edénykapcsolat esetében sem – hogy ugyanabban az időperiódusban kerültek elföldre, de a töredékes anyag redepozíciójának végleges helyszíne annak a tevékenységnek eredményeként alakulhatott ki, amikor a leégett település maradványait a lemélyített objektumokba deponálták. Ezért feltételezhető, hogy az egyének halála a település elpusztításával egykorú lehetett, s ezáltal az is, hogy őket erőszakos halál érte annak ellenére, hogy ez a csontmaradványokon nem igazolható.

Kat.	Lh./Obj./Str.	A vázmaradványok leírása	Becsült biológiai életkor (év)	Morfológiai nem	Megjegyzés
1.	5/6/8.	jobb <i>humerus</i> disztális vége	20–39	?	postmortem törések
2.	5/14/35.	teljes váz	35–40	nő	
3.	8A/167/223.	jobb <i>tibia</i> , jobb <i>scapula</i>	újszülött	?	-
4.	5/173/263.	jobb 4. lábközépcsont	15–19	?	
5.	5/178/268.	nyakszirtcsont töredéke	10–50	?	
6.	5/208/301.	jobb <i>femur</i> diafizise	20–39	?	
7.	5/207/300.	bal <i>humerus</i> a proximális végdarab nélkül	20–49	nő?	
8.	5/215/308.	bal felső második nagyörlő	20–x	?	postmortem törés
9.	5/262/361.	bal <i>tibia</i> , jobb <i>femur</i> , jobb <i>humerus</i> , jobb és bal <i>ulnae</i> , jobb <i>radius</i> , jobb <i>scapula</i> , homlokcsont jobb oldalának töredéke, falcsonttöredékek	újszülött	?	
10.	5/287/389.	jobb <i>tibia</i> , diafizistöredék	20–49	?	enyhe, gyógyult csonthártyagyulladás; postmortem törések
11.	5/333/443.	jobb <i>humerus</i> a proximális végdarab nélkül, <i>scapula</i> töredékei, bal <i>radius</i> töredéke, bordatöredék, <i>mandibula</i> töredék a jobb P2, M1 és M2 fogmedrével, nyakszirtcsont-töredékek	20–49	nő	
12.	5/361/628.	teljes váz	25–30	férfi	
13.	5/518/643.	jobb <i>humerus</i> , diafizis	20–39	férfi	
14.	5/532/648.	teljes váz	35–40	férfi	
15.	5/543/669.	teljes váz	35–40	férfi	
16.	5/543/841.	teljes váz	35–45	férfi	
17.	5/543/842.	teljes váz	45–50	férfi	
18.	5/544/662.	6 db bordatöredék, jobb 4. kézközépcsont	40–x	?	
19.	5/630/818.	teljes váz	35–40	férfi	
20.	5/630/854.	teljes váz	40–50	férfi	
21.	5/652/775.	jobb <i>femur</i> , bal <i>tibia</i> , jobb <i>tibia</i> a disztális vég nélkül, jobb <i>humerus</i> , bal ülőcsont	újszülött	?	
22.	5/660/784.	jobb oldali bordatöredék	20–x	?	
23.	5/683/810.	lábujjperc	20–x	?	másik felnőtt egyén mint az 5/683/822.
24.	5/683/822.	teljes váz	35–40	férfi	
25.	5/703/832.	bal halántékcsontröredéke, falcsont- és egyéb koponyacsont-töredékek	20–x	?	

3. táblázat Az 1. településhorizont anyagában található emberi maradványok főbb embertani adatai

A kontextus profán: rituális erőszakra sem az elföldelési mód, sem a megtalálási helyszín nem utal. Két esetben a megfigyelt jelenségeket irreguláris temetkezésnek tekinthetjük, de minden jel arra utal, hogy ezeket közös értelmezési keretben kell magyaráznunk a többi teljes és a részleges maradványokkal. A teljes vázak egy kivétellel férfiak, ezzel szemben a részleges maradványok közt nők és újszülöttek vázai is előfordulnak.¹⁸⁴¹ Ezeket az ellentmondásokat feloldani egyértelműen nem lehetséges. Szintén bizonytalan, hogy miért ennyire eltérő megtartásúak a maradványok. Speciális, hogy nagyobb összefüggő vázrészek elföldelése nem mutatható ki a lelőhelyen, csak a teljes vázak, és a bomlási folyamat előrehaladtával előálló, anatómiai összefüggés nélküli csontanyag. Lehetséges, hogy a depozíciós folyamat többlépcsős volt: egyes egyéneket hamarabb földeltek el, de a település maradványainak eltakarítását, köztük a bomlásban lévő maradványokkal, csak később végezték el. Ez megmagyarázná, hogy miért nincs az ép vázak fölött paticsos-omladékos betöltés, a 361. gödörbe fektetett váz kivételével. Emellett az is elképzelhető, hogy a maradványok az elföldelési időpontban a dekompozíciós folyamat eltérő fázisában voltak. Erre utalhat a 810. gödör esete, amelyből egy teljes váz mellett egy másik felnőt ember lábujja került elő.

A régészeti feldolgozás tehát arra figyelmeztet, hogy a különböző típusú depozitumok: a gödörbe dobott vázak, a különböző módon gödörbe helyezett vázak, és a részleges emberi maradványok magyarázatára ezen a lelőhelyen egy összefüggésrendszerben kell magyarázatot keresnünk, és ez alapján kb. 25 egyén halálát egykorúnak tarthatjuk a település pusztulásával.

5.6.4. Az I. települési egység a késő szarmata – hun kori pusztulási horizont tükrében

Az 5. lelőhely középső részén az összetartozó edénytöredékek szóródása kezdetben is strukturáltnak tűnt. Az anyagfeldolgozás előrehaladtával a leletszóródás jellegzetességei felerősödtek. A horizontba sorolható objektumok egy része a terület közepén sűrűsödik, s ezt a zónát sugárszerű irányokba rendeződve veszi körbe a többi gödör. Az egymással közvetlenül összekapcsolható gödrök hosszú sorainak kialakulása mellett mások párosával maradtak, vagy kisebb hálózatokba rendeződtek. A sugár irányú leletszóródás alapján valószínű, hogy ezek is egykorúak a több gödörből álló nagyobb rendszerekkel. Ezt az is megerősíti, hogy két–két gödröt több esetben több edénykapcsolat is összeköt, ami a véletlenszerű

elhelyezkedés ellen szól, és inkább strukturált depozícióra utal.¹⁸⁴²

Az I. települési egység széle három oldalról tisztázott. Keleten a már betöltődött ér határolta, északnyugaton nagyjából párhuzamos vonalat adva zárul a szarmata objektumok intenzív elhelyezkedése. Déli irányban, a Tisza felé szintén lezártnak tekinthető. A lelőhely északi határa az előzetes terepbejárások és a településszerkezet alapján sem esik egybe a nyomvonalal, s az edénykapcsolatok iránya azt mutatja, hogy a pusztulási horizont is folytatódhat észak felé.

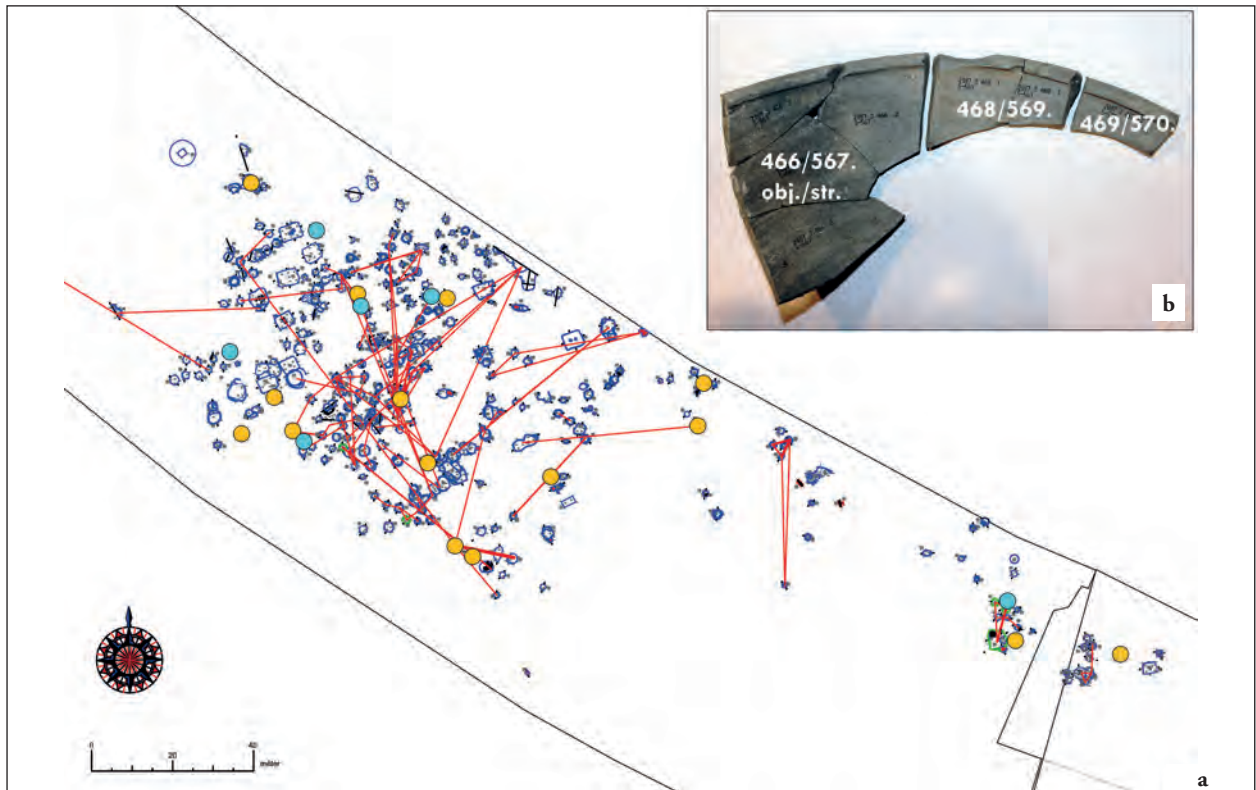
A településen túlnyomórészt a mezőgazdaság szerepére utaló tárolóvermek kerültek elő. A vermek nagy száma részben biztosan annak köszönhető, hogy felhagyásuk után közvetlen közelségükben ásták meg a következőt. Erre a leletanyag nélküli, de a településszerkezetbe illeszkedő vermek is utalnak. Az edénykapcsolatok azonban jól mutatják, hogy nagyon sok gödör azonos időpontban funkcionálhatott. Az egységes szerkezet, a superpozíciók viszonylag kis száma és számos objektum egykorú betöltődése viszonylag rövid életű településrészre utal. Kisebb mértékű szerkezeti változással számolhatunk a telepen: közvetlen kutak mellett jöttek létre épületek (DJ-14-15), tárolóvermeket alakítottak át szabadtéri kemencékké (EJ-12-17), megszűnt az 5/288/390. és az 5/279/381. műhelyépület (EJ-07).

A település nyugati épületsorának betöltése minden esetben homogén, égésrétegek nem fordultak elő bennük. Leletanyaguk szórványos, amely a gödörhullás objektumokhoz hasonlóan nem zárja ki, hogy a település azonos horizontjához tartozhattak. A *refitting*-módszer értékelésükben nem segített. Az emberi vázakat (és -maradványokat) tartalmazó gödrök több irányból körbeveszik őket, a *refitting*-klaszterek is átnyúlnak rajtuk. Ezek alapján felmerült a lehetőség, hogy éppen e házak omladékrétege és a háztartások leégett anyaga helyezkedik el a házakat körülvevő pusztulási horizontban. E hipotézis ellenőrzésére szóródási vizsgálatokat végeztem, amelyek az elképzelést nem erősítették meg, hanem helyette új értelmezést adtak.

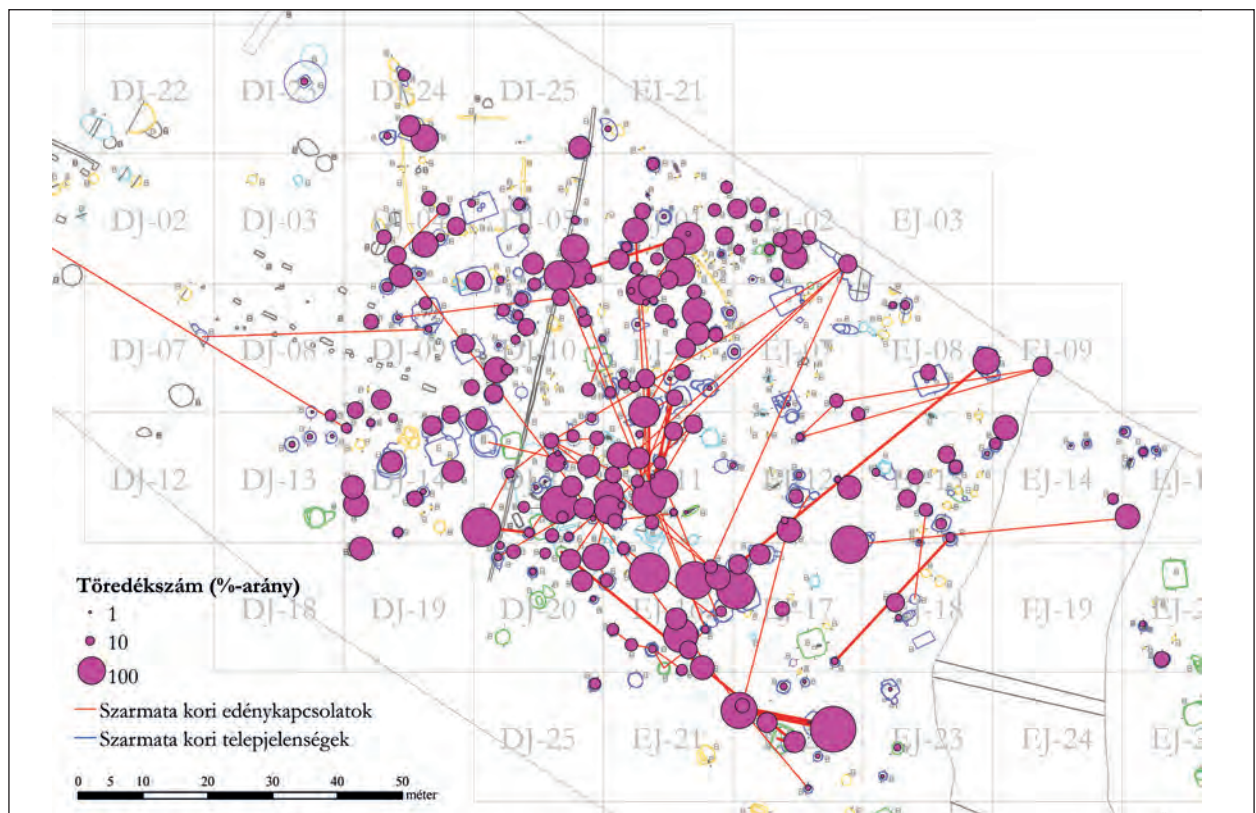
A kerámia szóródásának vizsgálata alátámasztotta az edénykapcsolatok által kialakított képet: a kerámia több gócpontban koncentrálnak, amelyek megegyeznek a pusztulási réteg csomópontjaival (**140. kép**). A legnagyobb együttesek csoportokban, rövid sorokban elhelyezkedő gödrökben találhatóak a település közepén. Összevetve az edénykapcsolatok irányával, az a kép rajzolódik ki, hogy a planírozás során a kerámiát és egyéb hulladékanyagot a település különböző pontjairól hordták össze középre, miközben egyéb nyitott

¹⁸⁴¹ A gyermekmaradványok értékeléséhez SÓSKUTI 2015.

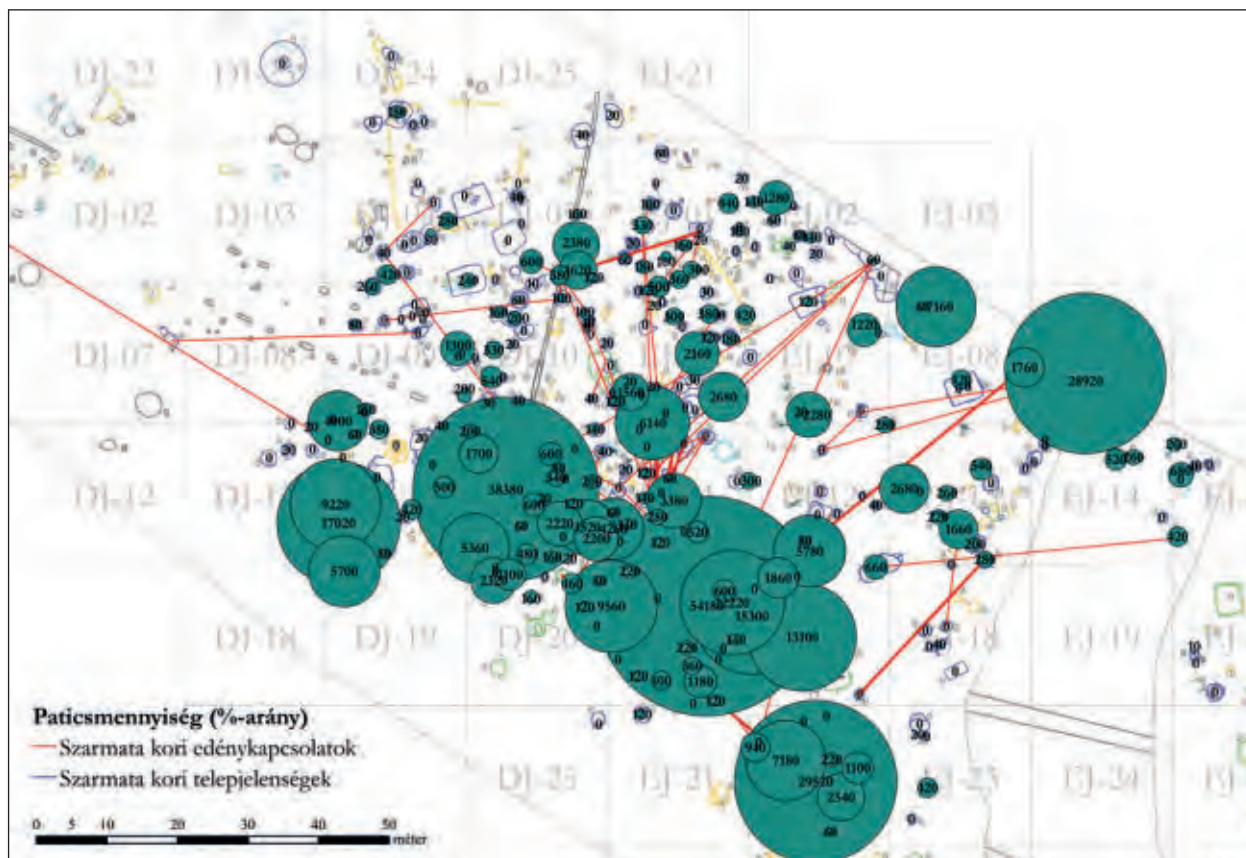
¹⁸⁴² A térréteken a többszörös (kétszeres–ötszörös) kapcsolatokat a gödrök között vastagabb vonalakkal jelöltem.

139. kép Az 1. horizont I. és III. települési egységen talált teljes emberi vázak (türkiz), valamint a részleges emberi maradványok (sárga) szóródása és viszonya a késő szarmata – hun kori pusztulási horizonthoz (a); példa a *refitting* módszer alkalmazására (106. edénykapcsolat) (b)

140. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A kerámia szóródása az I. települési egység területén

141. kép Rákóczi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A paticsanyag szóródása az I. települési egység területén (körszimbólumok: százalékarány, számadatok: gramm)

gödörökbe is jutott a törmelékanyagból.¹⁸⁴³ Az edénykapcsolatok és a kerámiamentiség alapján kialakult sűrűsödési pontok a paticsanyag szóródásán is megfigyelhetők (**141. kép**).¹⁸⁴⁴ A településhez tüztérrel rendelkező műhely és kemence alig köthető, ezért a patics nagyrészt biztosan épületomladéknak tartható. Az adatok kiegészítik egymást: vannak kisebb zónák, ahonnan sok gödör a pusztulási horizontba tartozik, de összességében belőlük kevés kerámia, és nagyon nagyon sok patics származik. A paticsmennyiség a település déli-délkeleti részén koncentrálódik, amely a félig földbe mélyített épületek térségétől viszonylag messze esik.

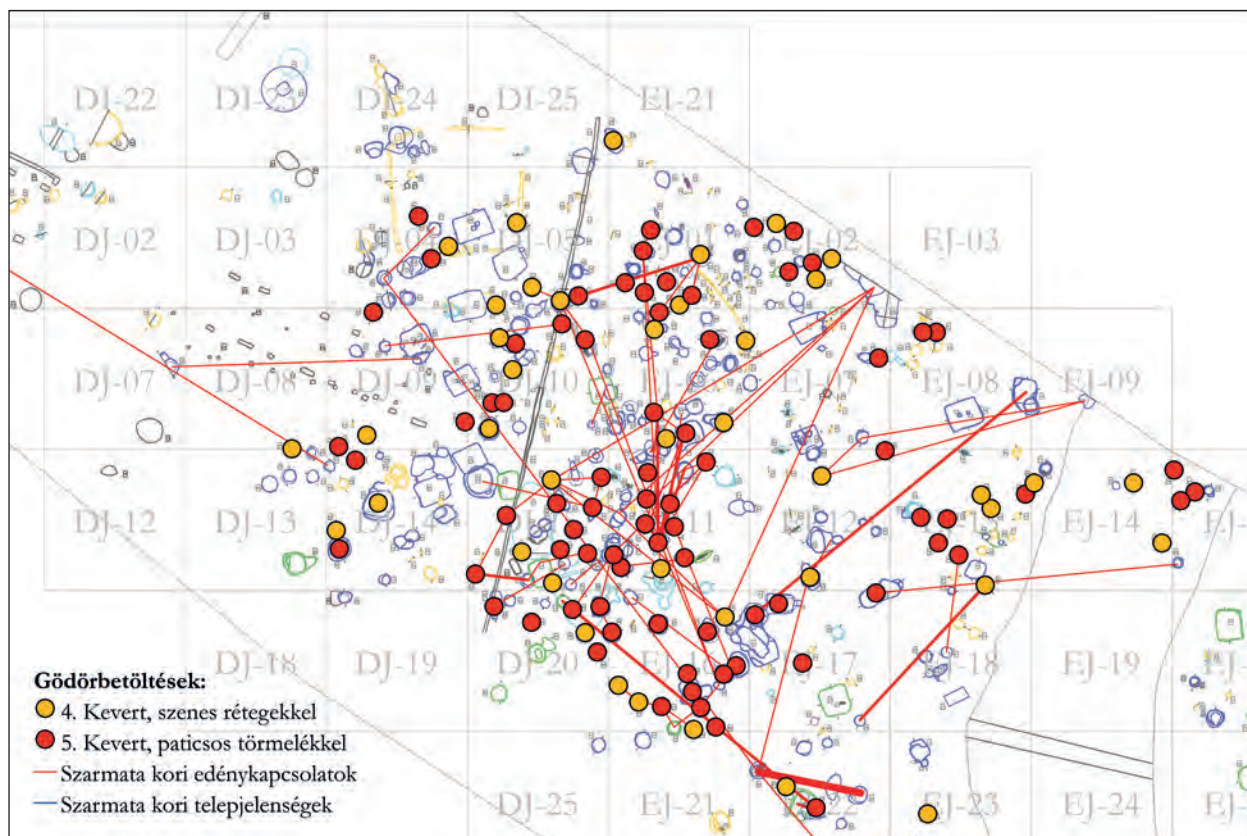
A torzítások kiküszöbölésének, ellenőrzésének érdekében osztályoztam a gödörök rétegviszonyait. A kisebb égésréteget vagy nagyobb paticsos törmelékreteget (**142. kép**, 4–5.

kategória) tartalmazó gödörök eloszlása kiegyenlítettebb képet mutat a nyomvonalon belül annál, mint ami az elcsomagolt paticsok alapján kirajzolódott. A törmelékértéges gödörök a középső zónában sűrűsödnek, és tőle ÉNy-i és DK-i irányban egy-egy szabálytalan sávban vannak jelen. A földbe mélyített épületek körül semmilyen struktúrát nem mutatnak, ezzel szemben a település központjában olyan ÉNy-DK irányú téglalap alakú üres foltok rajzolódnak ki, amelyeket körbevesz a település törmelékértége. Az edénykapcsolatos szarmata objektumok túlnyomó része gödör, azon belül is nagyrészt tárolóvermek (81-ből 69 objektum, **133. kép**). Figyelembe véve a szóródási vizsgálatokat, megállapítható, hogy a leégett település maradványai nagyrészt abban a középső zónában találhatóak, ahol a legnagyobb kapacitású gödörök álltak.

Az elemzett jelenségek alapján felmerül, hogy a település intenzív részén, a tárolóvermek közötti objektummentes foltokon olyan földfelszíni épületek állhattak, amelyeknek régészeti nyoma nem maradt. Ezeket elsősorban lakóépületekként értelmezhetjük, és a földbe mélyített épületek inkább gazdasági funkciót tölthettek be. Mintegy 6–7 földfelszíni épülettel számolhatunk a területen, amelyek egyszerre pusztulhattak el. Az is lehetséges, hogy a nyomvonal közepén

¹⁸⁴³ A legnagyobb mennyiségű anyagot az 5/515. kút tartalmazta. Ezt a százalékarányos vizsgálatnál kizártam, mert jelentősen torzította az arányokat.

¹⁸⁴⁴ A paticsok súlyának rögzítését selejtezési napló alapján végeztem el. A feltárás során nagyobb leletegyüttesekből már a helyszínen selejtezni kényszerültünk, amely a képet remélhetőleg nem torzítja jelentősen, mert csak a kiugróan nagy együttesek súlyát csökkentettük. A jól kiégett paticsok szóródása alapján felállított kép azonban torzít, mert számos gödör metszetében puha, omlékony anyagból álló, vörösbarna égett és hamus földrétegek voltak dokumentálhatók.

142. kép Rákóczfalva-Bagi-földek 5–8–8A, 1. horizont. A planírozási réteg elhelyezkedése az I. települési egység területén

kívül további felszíni épületek álltak, amelyeket nem vettek körbe tárolóvermek. Ez elsősorban a feltárt település délnyugati oldalán képzelhető el a nagymennyiségű patics alapján. A lelőhely észak felé folytatódik, ezért a teljes településről nem alkothatunk képet. A lelőhely jellege miatt a településrészlet anyagában a háztartási egységek leletanyaga bizonyosan nem különíthető el egymástól.

Földfelszíni épületek nyomai a szarmata területen nem mennek ritkaságszámba. Az oszlopszerkezetes épületek mellett néhány esetben olyan épületeket is megfogtak, amelyekre csak

átégett paticsomladék, valamint a feltöltésben és a járószinten elhelyezkedő leletanyag utalt, de az altalajba mélyedő szerkezettel nem rendelkeztek.¹⁸⁴⁵ A szarmata kori földfelszíni épületek harmadik megjelenési formái a sűrű felszíneken jelentkező objektummentes foltok olyan lelőhelyeken, ahol lakóépületek nyomait nem, vagy csak szórványosan lehetséges megfogni. A kérdést a kántorjánosi település feldolgozása során is érintettem, és hasonló településszerkezet lehetősége a 2–3. századi kiskunhalasi település esetében is felmerült.¹⁸⁴⁶

5.7. A gepida kori megtelepedés (2–4. horizont)

5.7.1. Településszerkezet

A gepida kori település feltárt része hét hektárra terjed ki. Nyugati széle az I. szarmata települési egység peremével egybeesik; ettől nyugatra csak neolitik, szarmata és avar kori jelenségek tűnnek fel szórványosan. Kelet felé

a nyomvonal végéig, szinte a mai élő-Tisza hullámteréig tart. A település több egységre bontható, amelyek vagy térben különülnek el, vagy különlegesebb szerkezeti jegyek emelik ki őket környezetükből. Éles határok közéjük nem húzhatóak, szerepük inkább az értékelés megkönnyítésében áll (143. kép). Nem minden jelenség rendelhető biztosan kronológiai horizonthoz. A pecsételt kerámia elterjedéséből tükröződik, hogy a teljes település eltolódásával, odébb húzódásával nem számolhatunk, mert a pecsételt töredékek mind a hét hektáron szóródnak

¹⁸⁴⁵ CSEH 1998; VÖRÖS 1998, 60; DINNYÉS 2007, 352; LUKÁCS 2011, 119–120; SÓSKUTI 2017b, 135; SZ. WILHELM 2017, 269.

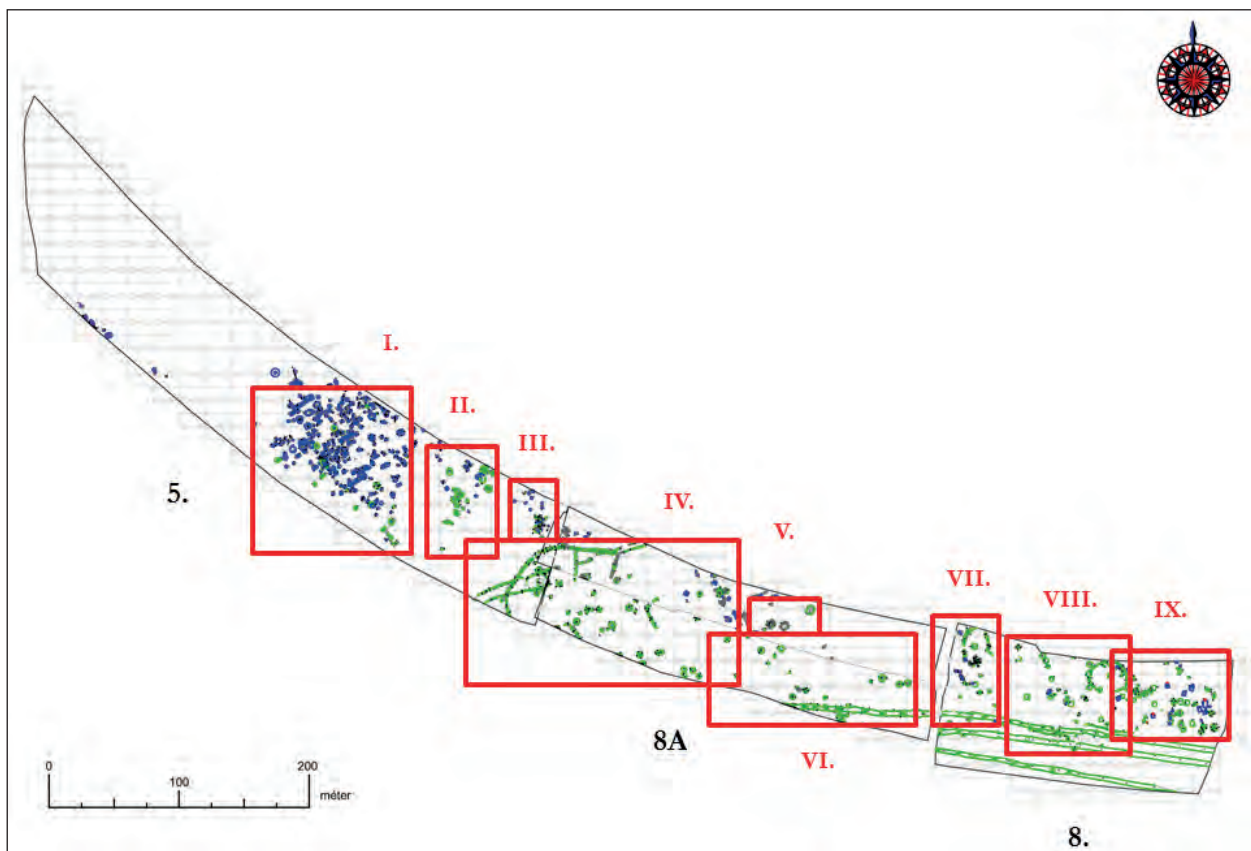
¹⁸⁴⁶ ROSTA-LICHTENSTEIN 2011, 86; MASEK 2012b, 213–214; VÖ. SZTANKOVÁNSZKI 2017, 104–105.

(157. kép). A szuperpozíciós leletegyüttesek általában a 3. horizonton belülré keltezhetők. Ezért jobbra azt kísérelhetjük meg, hogy a klasszikus gepida kori, 3. településhorizonttól a korábbi és a későbbi horizont topográfiai helyzetét elkülönítsük.

Az első egységet a késő szarmata – hun kori I. települési egység fölötti és melletti gepida objektumok alkotják (I). Ezek egy, az intenzív szarmata telep keleti szélét is képező fekete, humuszos átfolyásig terjednek. A humuszlencse túoldalán az I. egységtől eltérően számos szuperpozíciós gepida kori jelenség fordul elő. A szuperpozíciók, edénykapcsolatok és egyéb jelenségek is több fázisra utalnak a területen (II). Az 5. lelőhely ÉK-i sarkában a kontinuitáskérdések szempontjából izgalmas kisebb egység húzódik (III). Két fázisa van annak a nagyobb egységnek is, amely az 5. lelőhely keleti szélén és a 8A nyugati részén terül el (IV.), és nyugatról egy árokrendszer szegélyezi. A szelvény déli szélén ezen a szakaszon részlegesen feltárt házak sarkai sorakoznak; az épületek a magaspárt pereméig tovább folytatódhatnak. A IV. települési egység keleti határa bizonytalan. Az épületek

többsége egymagában áll, de előfordulnak egymáshoz igen közel eső épületek is, kelet felé pedig az egyesével elhelyezkedő épületeket épületbokrok váltják fel. Ezek szerkezete, tájolása különböző.

Közülük kiemelkedő három, egymáshoz közel álló, ÉK–DNy-i tájolású épület, amelyek a lelőhely legnagyobb alapterületű feltárt épületei (V. települési egység). Tőlük délre a jelenségek ismét elszórtan jelentkeznek, a lelőhely délkeleti oldalán egy három épületből álló házcsoporttal (VI. egység). A 8. lelőhely ÉNy-i oldalán található egy árokkal kerített épület (8/12/14). Ennek környéke alkotja a VII. egységet. Keletebbre az épületek és gödrök ismét elszórtan, vagy kisebb csoportokban jelentkeznek, és a települést délről szegélyező hármast árok közé is benyúlnak (VIII. egység). Itt található egy másik nagy méretű kerítőárok (8/173/268–491). Az ároktól keletre–délkeletre indul a gepida kori település legsűrűbb része (IX. települési egység). A terület az 1. horizont V. egységével azonos. Az épületek funkciójáról kemencék, központi tüzelőhelyek, fémfeldolgozásra utaló leletanyag, szövőházra utaló jelenségek, valamint az épületek kis- vagy közepes alapterületei árulkodnak.

143. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Gepida kori települési egységek

5.7.2. Objektumtípusok¹⁸⁴⁷*Földbe mélyített épületek**Metrikus adatok*

Az épületek alapterülete 4,7–28,7 m². Az alföldi gepida épületek területe eddig 5–16 m² között mozgott.¹⁸⁴⁸ Az Alföldön átlagos értékek Rákóczifalván is gyakoriak (**63. diagram a, 144. kép**). A kisebb és közepes nagyságú épületek területe között folyamatos az átmenet. Ezzel szemben a három legnagyobb épület adatai (26,5–28,6 m²) erősen kiugrók. Ez is megerősíti azt, hogy olyan önálló nagyságrendi kategóriát alkotnak, amely eddig nem volt ismert az alföldi gepida települések épülettípusai között. A legkisebb épületek a IX települési egységen csoportosulnak. Az azonos kronológiai horizontra keltezett házbokrok épületei több esetben hasonló méretűek. A 8. lelőhely két, árokkal kerített épülete átlagos területű.

A Kárpát-medencei gepida teleprészletek részletes összehasonlításra Malomfalva kivételével nem alkalmasak. Általában nem ismert értékelhető számban különböző nagyságrendű épület, amelynek oka a kis felületű feltárások és a települések szórt szerkezete lehet. A Körösöktől délre az épületek nem lépték túl a 12 m²-t;¹⁸⁴⁹ a 15–16 m²-es épületek Cseh János kutatásaiból váltak ismertté a Tiszazugból: Kengyelről és Szelevényről.¹⁸⁵⁰ A baráthelyi településen a legnagyobb épületek területe sem lépte túl a 15 m²-t.¹⁸⁵¹

Egyedül a malomfalvi településen tapasztalunk a rákóczifalvihoz hasonló tendenciákat. A feltárt épületek területe 4–18 m² között ingadozik, kivéve két épületet, amelyek 25 és 34,7 m² területűek voltak.¹⁸⁵² Nem egymás közelében kerültek elő, de a kutatóárkos feltárás miatt a település szerkezete nem vizsgálható részletesen.¹⁸⁵³ Mindkét épületben több készlet szölvőnehezéket találtak.¹⁸⁵⁴ A rákóczifalvi és a malomfalvi adatok alapján a „nagy gepida házak” alsó határát 18/22 m² körül érdemes meghúznunk. A langobard épületek eseté-

ben néhány (3 db) ordacsehi és zamárdi ház területe haladja meg a 20 m²-t.¹⁸⁵⁵ A mohácsi ház 18 m²,¹⁸⁵⁶ a balatonlelleiek 15–17 m² területűek.¹⁸⁵⁷ Kölkeden a 20 m²-nél nagyobb házak szintén elszórtan helyezkednek el.¹⁸⁵⁸ A rákóczifalvi jelenségre tehát, azaz arra, hogy a legnagyobb épületek egy házbokrot alkotnak, Kárpát-medencei párhuzamunk nincsen.

Az épületek relatív mélysége 0,05–1,20 m (**63. diagram b, 145. kép**). A nyugati és keleti lelőhelyrészekben hangsúlyos tendenciák jelentkeznek: a nyugati és középső lelőhelyrészen inkább közepesen mély és mély relatív mélységek mérhetőek, míg a keleti oldalon, a VIII-IX. egység területén sekély és közepesen mély épületek sűrűsödnek. Ugyanakkor a mélységadatok egymáshoz közel eső épületek esetében is nagy szórást mutathatnak, ami alapján a különböző relatív mélységek nem írhatók kizárólag a szántás és a humuszolás lokálisan különböző mélységeinek számlájára.

A malomfalvi gepida településen az értékek a rákóczifalvi telephez képest jóval kisebb változatosságot mutattak. Kurt Horedt vizsgálatai szerint a különböző mélységek az épületek méretével, vagy a szerkezeti típusokkal nem álltak összefüggésben.¹⁸⁵⁹ Rákóczifalván azonban a relatív mélységekből levonható további következtetések a szerkezettől függetlenül nem vizsgálhatók.

A szakirodalomban a házak tájolásának megadására számos megoldás létezik, amelyek az épületek különböző jelenségeit tekintik kiindulópontnak. A kérdés módszertanilag általában nem kidolgozott, és erre kisebb lelőhelyek, vagy kevésbé változatos szerkezetű házak esetén nincs is szükség. Gyakran a szerkezetek irányát szokás figyelembe venni.¹⁸⁶⁰ A házak irányítása jelezhetné a bejárat valódi irányát is, amelyről az oszlopszerkezet, kemence jelenléte, vagy bejáratként értelmezhető jelenség sokszor tájékoztatást adhat. Téglalap alakú épületek esetében a hossz tengely is mértékadó lehet. Rákóczifalva esetében objektív szempontrendszer kialakítására volt szükség a négyzetes alakú épületek nagy száma miatt, és arra való tekintettel, hogy számos

¹⁸⁴⁷ Az elemzés a feldolgozás módszertanára és az épületekre koncentrálni megjelent: MASEK 2015b.

¹⁸⁴⁸ B. TÓTH 2006, 48.

¹⁸⁴⁹ B. TÓTH 2006, 39. és Tabelle 5/1.

¹⁸⁵⁰ Kengyel-Kiss-tanya: B. TÓTH 2006, 44; CSEH 1993a, 145. („A” objektum) és 153. („F” objektum). Szelevény-Sárga partoldal, 1. ház: B. TÓTH 2006, 46; CSEH 1995a, 115–116, 4. kép. Az épületnek csak egy, 4 m hosszú oldala feltárt, Cseh János területét 16–18 m²-re becsülte.

¹⁸⁵¹ BÁRZU 1994–1995, 240; B. TÓTH 2006, 59.

¹⁸⁵² HORED T 1979, 100, Abb. 43. 3.

¹⁸⁵³ HORED T 1979, Abb. 38 a 13. sz. legnagyobb épülettel, vö. uo. 96–97: a 27. épület a római temető területén terült el.

¹⁸⁵⁴ HORED T 1979, 93–94, Abb. 41 (13. épület), ill. 97, Abb. 42 (27. épület).

¹⁸⁵⁵ A zamárdi és ordacsehi épületek területe 4–24 m², a 8 m² alattiakat műhelyként határozták meg. A lelőhelyek monografikus feldolgozásának kézirat alapján. Köszönettel tartozom Bocsi Zsófiának, hogy a kéziratot munkámhoz felhasználhattam.

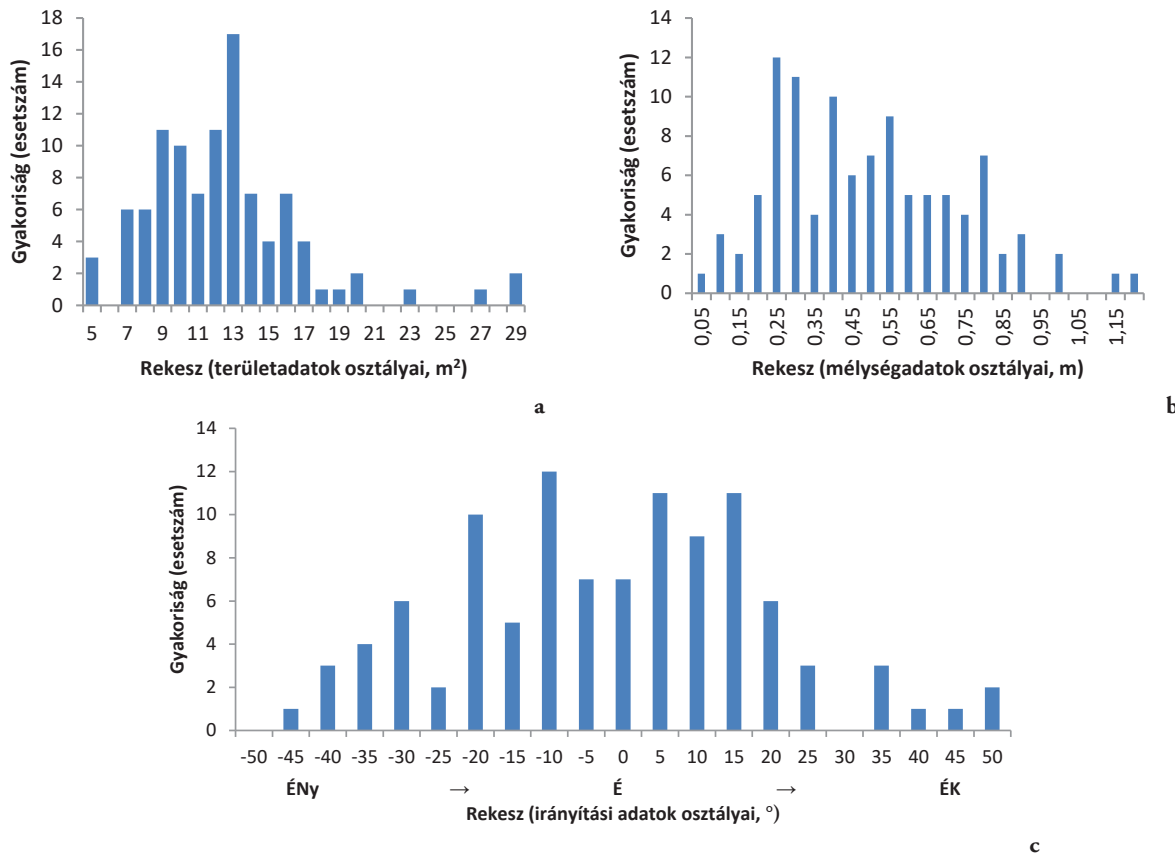
¹⁸⁵⁶ PÁRDU CZ 1949, 85.

¹⁸⁵⁷ SKRIBA–SÓFALVI 2004. Ez alapján a dunántúli 5–6. századi házak átlagos területe néhány m²-rel nagyobb a gepidáknál adatolt tendenciáknál.

¹⁸⁵⁸ HAJNAL 2009, 99, 6. kép 2.

¹⁸⁵⁹ HORED T 1979, 99. (0,90–1,65 m); Abb. 43. 1.

¹⁸⁶⁰ Pl. B. TÓTH 2006, 39; HORED T 1979, 109–111. Ezekre a telepeken a módszer kevés problémát vet fel. Ezzel szemben pl. HAJNAL 2009, 99. szintén a tetőszerkezet tengelyének tájolására épít, de az összegzésből egyelőre nem derült ki, hogy milyen módszerrel értékelte ki a szerkezet nélküli házak és számos más, szimmetrikus szerkezetű típus tájolását (1., 4a–b., 6a–c., 7. típusok).

63. diagram A gepida kori épületek területadatainak (n = 101) (a); relatív mélységadatainak (n = 105) (b); irányításának eloszlása (n = 104) (c)

esetben oszlopszerkezet vagy bejárat sem utalt az épület szerkezetére. Az irányítás egységesen, fokokban megadott az alapján, hogy melyik középtengely mutatja az észak–déli, ill. a nyugat–keleti iránytól való nagyobb, meghatározó eltérést (**63. diagram c**). Az irányítás így nem ad tájékoztatást a bejárat irányáról vagy az épület hossz tengelyének tájolásáról. A téglalap alakú házak tájolása és – ha van – az oszlopszerkezet iránya önállóan értékelendő.

Az ÉNy–DK-i irányítású épületek az 5. lelőhely keleti felén és a 8A-n, két ÉNy–DK-i irányú sávban húzódnak (II., IV., VI. egység, **146. kép**). Az enyhén északabba, ÉÉNy–DDK-re irányított épületek velük átfedésben és tőlük nyugatra, az I–IV. egységen csoportosulnak. A kevés, szinte pontosan É–D-re tájolt épület elszórtan, de főként keleten helyezkedik el, míg az enyhe ÉÉK–DDNy-iak szinte kizárólag keleten, a VIII–IX. egységen sűrűsödnek. Az erősen ÉK–Dny-i tájolású házak két csoportban, a 8. és a 8A közepén található (V., VIII). Ezeket a tendenciákat részben biztosan az ÉNy–DK-i irányú átfolyások és enyhe dombhátak befolyásolták. Ugyanakkor a domborzati viszonyokkal nem magyarázható a IV. egységen belüli változatos kép, az V. egység ismételt elkülönülése környezetétől, sem a

VII–VIII. egységeken belüli csoportok, amelyek közel egykorú, egymáshoz irányított épületeket jelezhetnek.

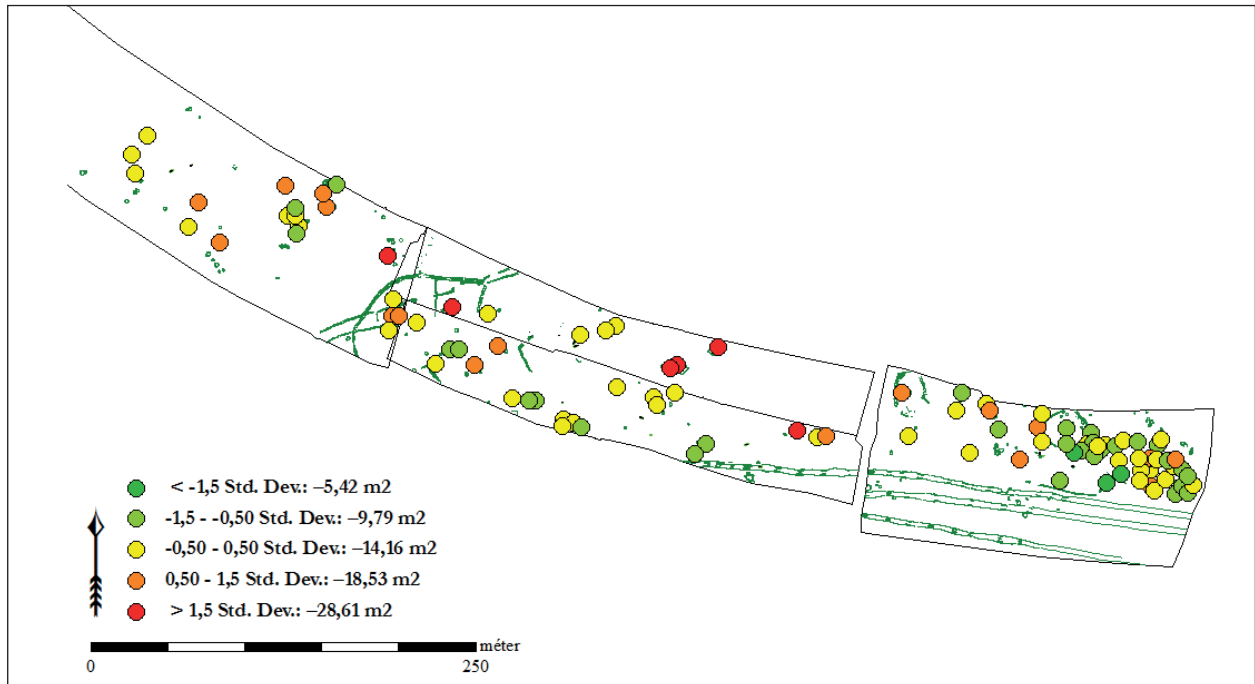
Szerkezeti típusok

A különböző szempontok alapján készült tipológiák többnyire nem egyeztetetők össze a rákóczi falvi lelőhely adottságaival.¹⁸⁶¹ Ezért hagytam figyelmen kívül például az épület alakját.¹⁸⁶² Rákóczi falván az enyhén téglalap alakú épületek gyakoriak, míg az erősen téglalap alakúak szinte teljesen hiányoznak.¹⁸⁶³ A fő szerkezeti típusok között az épületek alakját illetően jelentős különbség nincsen. A szerkezetet és az épület irányítását együttesen figyelembe vevő rendszeresítés a kis esetszámok miatt nem bizonyult hatékonynak.

¹⁸⁶¹ Áttekintésükhöz ld. LEUBE 2009, 133, 143, Abb. 99, Tab. 12.

¹⁸⁶² Pl. ŠALKOVSKÝ 2001, 12–13, 17, Abb. 1 – tipológia a négyzetes vagy téglalap-alak alapján; HAJNAL 2009, 97–98, 5. kép – a szerkezeti tipológiában a hosszanti ill. rövidebb tengelyeken álló oszlopszerkezetek önálló típusokat alkotnak.

¹⁸⁶³ Az oldalhosszak közti 50 cm-es vagy annál nagyobb eltérést vettem téglalap alakúnak. ŠALKOVSKÝ 2001, 34. a 2:1 aránynál nagyobb eltérést az oldalhosszak között. Ilyen a gepida kori horizontban csak egy esetben fordult elő (8/399).

144. kép Rákóczfalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Az épületek területe

A kemencés épületeket önállóan tárgyalni nem volt érdekes,¹⁸⁶⁴ hiszen nem lakóház-, hanem műhelyjellegűk vetődött fel már a feltárás során is, és környezetükben hasonló, kemence nélküli épületek is akadtak. A szerkezet típusok és a tájolás összefüggéseinek szempontjából a szerkezet alapvető iránya tűnik a legfontosabbnak, az oszlophelyek számától, az épület irányításától, alakjától és méretétől, vagy a tüzelőberendezéstől függetlenül (151. kép).

1. Alátámasztási nyom nélküli épületek

A leggyakoribb épülettípus (52 eset). Területük 4,7–22,1 m² közötti. Relatív mélységük 5 cm–1,2 m, azaz a legsekélyebb és a legmélyebb épület is ebbe a típusba tartozik. 28 épület négyzetes, 20 enyhén téglalap alakú. A feltárási terület teljes területén, minden horizontban megtalálhatók (147. kép).

A cölöphely nélküli épületek a gepida Alföldön és Erdélyben is széles körben megjelennek. Rekonstrukciójukra a közelmúltban Pintye Gábor tett javaslatot, a szerkezetet ollós-ágasos-viharléces merevítésű felépítménynek meghatározva.¹⁸⁶⁵ Malomfalván az épületek durván harmada volt alátámasztás nélküli.¹⁸⁶⁶ A korabeli dunántúli telepü-

léseken a típus nem adatolt.¹⁸⁶⁷ Kölkeden arányaiban nem éri el a rákóczifalvit: a kétoszlopos házak után a második legelterjedtebb típus. A kölkedi és a rákóczifalvi telepen főbb morfológiai jellemzőik teljesen különböznek,¹⁸⁶⁸ a malomfalvi és a rákóczifalvi telep jellemzői jóval közelebb állnak egymáshoz.¹⁸⁶⁹

A császárkori germán településeken, valamint a kora középkori szláv és germán világban is elterjedt.¹⁸⁷⁰

2. Középoszlopos épületek

Egyetlen középoszloppal rendelkeznek (3 eset).¹⁸⁷¹ Négyzetes alakúak, közepes területűek (9–12,9 m²), és sekélyek (0,25–0,50 m), morfológiailag jól körülhatárolhatóak. Kettő a keleti műhelyek közti, kemence nélküli, egymás melletti, azonos irányítású, a 3. horizontba tartozó épület (8/303/467., 8/334/515). Egy a 8A lelőhelyen állt, leletanyag nélküli, de formailag és irányítása alapján gepida kori

¹⁸⁶⁴ Vö. DONAT 1980, 56–57. A kemence megléte vagy hiánya alapján egyértelműen elhatárolja a lakó- és melléképületeket.

¹⁸⁶⁵ B. TÓTH 2006, 48, 58; CSEH 2004d, 77, 8. l.; LÁZÁRESCU 2009, 346–347 (Ia); PINTYE 2016, 108–109; PINTYE 2018, 454.

¹⁸⁶⁶ HOREDT 1979, 100.

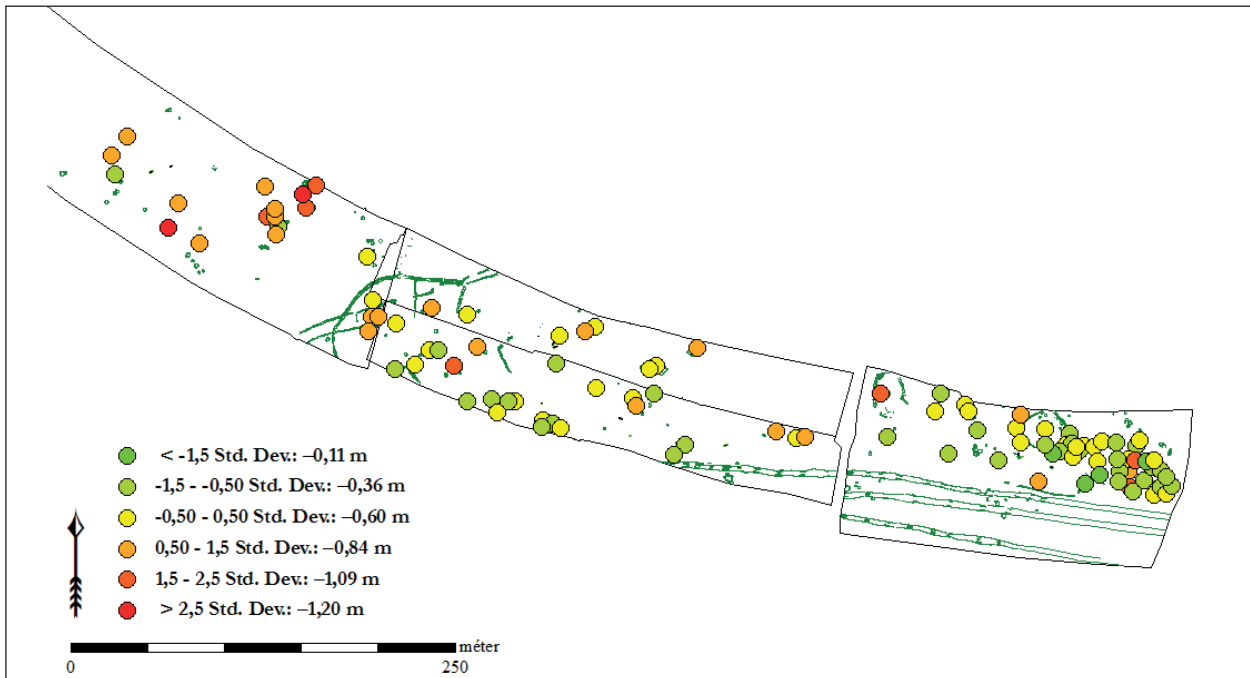
¹⁸⁶⁷ SKRIBA–SÓFALVI 2004; ÓDOR 2009; valamint Bócsi Zsófia kéziratosa munkája alapján.

¹⁸⁶⁸ HAJNAL 2009, 97–98. Ott többnyire kőkemencével ellátottak, általában négyzetesek és kis méretűek (9 m² alatt).

¹⁸⁶⁹ Malomfalván kemence nélküliek, általában szintén négyzetesek, de – Horedt megállapításával szemben – többségük közepes méretű (8–14 m²). HOREDT 1979, 100–101.

¹⁸⁷⁰ DONAT 1980, 60, 87; DROBERJAR 1997, Typ D1; KOLNÍK 1998, 145, Typ I; ŠALKOVSKÝ 2001, 17–22. Utóbbi alapján átlagos területük 9–12 m², a kisebbek a kelet-európai térségben, míg a nagyobbak az északnyugati területeken gyakoribbak. A korai szláv időszakban arányuk a keleti és nyugati régiókban hasonlóan magas (uo. Abb. 15).

¹⁸⁷¹ Számuk MASEK 2015b óta módosult a IX. egység újraértékelése miatt.

145. kép Rákóczi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Az épületek mélysége

(8/225/297). Esetükben semmi nem utal arra, hogy a községi cölöpöt műhelyjelenségnek kéne értékelnünk.

Ritkaságuk ellenére nagy figyelmet érdemelnek. A Kárpát-medencei germán lelőhelyeken az alföldi szálásterület kivételével, sem Erdélyben, sem a Dunántúlon nem tűnnek fel. Az Alföldön is ritkák.¹⁸⁷² A középszlopos szerkezet az alföldi szarmata települések egyik leggyakoribb földbe mélyített épülettípusa (ld. az 1. horizont értékelését), ellenben a szomszédos kvád és a távolabbi germán településterületekre egyáltalán nem jellemző.¹⁸⁷³ A szláv településeken ritkán és szórványosan tűnik fel, egyedül a Prut–Dnyeszter vidékén gyakori a népvándorlás korban.¹⁸⁷⁴

Ez alapján felvethető a szarmata gödörház-építészeti hatása a kora népvándorlás kori Alföld építészeti kultúrájára, de a különbségek is jellegzetesek. A rákóczi-földi középszlopos szarmata veremházak nem négyzetes, hanem erősen téglalap alakúak, és viszonylag nagy területűek is lehetnek (18,4 m²-ig). A két épülettípus nem azonos, de a sátoertős szerkezet folytatódó használata a lelőhelyen valószínűsíthető.

¹⁸⁷² CSEH 1999b, 74. Kengyel-Baghy-major, Kengyelpart I., 1995/„A” objektum, csak említés. A lelőhely összefoglalása további irodalommal B. TÓTH 2006, 43, összesítő alaprajza CSEH 2009, 1. kép.

¹⁸⁷³ DROBERJAR 1997, Abb. 11; KOLNÍK 1998, 145.

¹⁸⁷⁴ ŠALKOVSKÝ 2001, 23, Abb. 16. E jelenségnek szintén nem zárható ki római kori hagyomány.

3. Ágasfás-szelemenes épületek

Csak az oszlophely nélküli házak száma múlja felül őket (39 eset). Az épületek területe (4,7–28,6 m²), mélysége (0,1–1 m) és térbeli elhelyezkedése az 1. típushoz hasonlóan nagy szórást mutat. A téglalap és a négyzet alakú épületek szinte egyenlő arányban oszlanak meg közöttük (149. kép, 150. kép a–b).

3/1. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén 1–1 oszlophely. 13 eset.

3/2. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén 1–1 oszlophely, és középszlopos. 3 eset.

3/3. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén 1–1 oszlophely, és kiegészítő (általában sarok-) cölöp. 5 eset.

3/4. Az oldalfal mellett, egyik tengely közepén egyetlen oszlophely. 9 eset.

3/5. Egyik tengelyben 4–5 oszlophely, és kiegészítő oldalsó- vagy sarokcölöp(ök). 3 eset.

3/6. Az oldalfal mentén és/vagy sarokban elhelyezett 1–3 aszimmetrikus cölöp. 6 eset.

A 3/1. altípus egyszerű kétoszlopos szerkezetéből más lelőhelyekhez képest viszonylag kevés fordult elő a lelőhelyen. A 3/2., háromoszlopos típus önálló típusként való szerepeltetése nem volt indokolt.¹⁸⁷⁵ Nem fordult elő oldalsó kiegészítő cölöpökkel sem. A kiegészítő cölöpös épületek esetében a 3/1. szerkezet mellett tűnnek fel további oszlophelyek

¹⁸⁷⁵ Pl. a kölkedi településsel ellentétben: HAJNAL 2009, 97–98. ŠALKOVSKÝ 2001, 27, 1Ba2 típus.

(3/3), vagy 4–5 oszlopot kísérnek (3/5). Háromnál több, tengelyben elhelyezett oszlop kiegészítők nélkül nem fordult elő. A 3/6. altípus a keleti műhelyek aszimmetrikus szerkezeteire koncentráldik. Különböző megoldásokat találunk köztük (egy–három sarokcölöp, oldalfal mellett elhelyezett cölöpök). Öt épület közülük kemencés, egy csak központi tüzelőhellyel rendelkezik.

A gepida kori kétoszlopos épülettípus felgyűjtését Cseh János végezte el. A korabeli Alföld leggyakoribb és általánosan elterjedt típusának tartható.¹⁸⁷⁶ Az egyoszlopos 3/4. altípusra Cseh János is felfigyelt.¹⁸⁷⁷ A gepida kori Alföldön túl sok a jól megfigyelt példa ahhoz, hogy létezését pusztán pontatlan terepi megfigyeléseknek köszönhessük.¹⁸⁷⁸ Malomfalván középoszlop nem fordult elő, és az épületek tengelyében kettőnél több cölöp soha nem állt; azaz a rákóczi falvi 3/2., 3/5. altípusok ott nem jelennek meg. Ezzel szemben nagyobb számban tűnnek fel az aszimmetrikus alátámasztások helyi változatai.¹⁸⁷⁹ A leggyakoribb szászfenesi típust szintén a 3/1. kétoszlopos épületek alkotják (3 ház).¹⁸⁸⁰ Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő anyagában szintén az egyik legfontosabb típus.¹⁸⁸¹ Kölkeden a legelterjedtebb szerkezet (46%).¹⁸⁸²

A kétágasos szerkezetű típus a késő vaskor óta Európában általánosan elterjedt.¹⁸⁸³ Gyakorisága regionálisan eltérő, a császárkorban az északi-tenger-parti, a Rajnavidéki, vagy a csehországi területekkel szemben pl. az Elba és az Odera között csak kis mennyiségben van jelen.¹⁸⁸⁴ Változatai a kora középkori szláv területeken általánosak, területükre a 9–12 m²-es átlagérték jellemző.¹⁸⁸⁵ A kétoszlopos konstrukció az észak-németországi síkságon a 7–12. században is ritkaságszámba megy; nagyobb számban elsősorban a Német-Középhegységtől délre fordul elő, ahol

általában sarokoszlopos háztípusokkal együtt, utóbbiak túlsúlyával jelentkeznek.¹⁸⁸⁶

4. Sarokcölöpös épületek

A hat- vagy többoszlopos sarokcölöpös szerkezetek nagyon ritkák (4 eset). Három közepes méretű épület (9,15–15,7 m²) és a lelőhely egyik legnagyobb épülete (4/2., 28,5 m²). Mélységük átlagos (0,3–0,8 m). Nem alkotnak markánsan elkülönülő csoportot; alakjuk, szerkezetük irányítása különböző (**150. kép c–h**).

4/1. Hatoszlopos épületek. 3 eset.

4/2. Hétozlopos épület, az egyik oldalfal közepén kiegészítő cölöppel. 1 eset.

A hatoszlopos 4/1. épületek közül egy a 2. horizontba tartozik (8A/509/606), ilyen az árokkal kerített 8/12/14. épület, valamint tőle keletre a 8/94/148., szintén a 3. horizontba tartozó ház. A 4/2. altípusú legnagyobb, hét darab, különböző méretű oszlophellyel ellátott épület (8A/34/60) legközelebbi rokona a kölkedi 5a vagy 6c épülettípus.¹⁸⁸⁷

A korábbi irodalom szerint ezek az épülettípusok – elsősorban a hatoszlopos szerkezet – a germán népeknél általánosan elterjedtek, így a gepidáknál is nagy számban számolhatunk velük.¹⁸⁸⁸ Az utóbbi két évtized közlései alapján a gepida területeken ez az épülettípus viszonylag ritka. Erre a jelenségre először Cseh János figyelt fel, majd Takács Miklós is hangsúlyozta.¹⁸⁸⁹ Cseh János gyűjtése alapján a szerkezeti típus szórványosan a Gepida Királyság minden régiójában jelen van.¹⁸⁹⁰

A gepida kori Alföldön eddig is ritkának tűnő négy sarokoszlopos háztípus¹⁸⁹¹ Rákóczi falváról hiányzik. Malomfalván a négy sarokoszlopos típus szintén nem tűnik fel,¹⁸⁹²

¹⁸⁷⁶ CSEH 1996b, 73–74, 92; B. TÓTH 2006, 48; PINTYE 2016, 108–109; PINTYE 2018, 454.

¹⁸⁷⁷ CSEH 1999a, 45; CSEH 2004d, 74, 4. lj.

¹⁸⁷⁸ Ennek ellenére e szerkezet esetében fordulhat elő legnagyobb valószínűséggel, hogy a kétoszlopos változat rosszul megfigyelt példányai. HOREDT 1979, 100. az aszimmetrikus szerkezeteket „befejezetlennek” határozta meg.

¹⁸⁷⁹ Tíz esetben (3, 5 vagy 7 oszlophely az épületek oldalain és sarkain). HOREDT 1979, 100. és Abb. 39–40.

¹⁸⁸⁰ LÁZÁRESCU 2009, 347–349 (Ib).

¹⁸⁸¹ Bocsi Zsófia kéziratosa munkája alapján.

¹⁸⁸² HAJNAL 2009, 97, 99. Méretadataik és alakjuk jellegzetesen különbözik a rákóczi falvi házakétól, és mintegy felük kőkemencével ellátott.

¹⁸⁸³ DONAT 1980, 88, Typ A; DROBERJAR 1997, 19–20, Typ A1; KOLNÍK 1998, 145–146, Typ II; LEUBE 2009, 143–145, Typ A.

¹⁸⁸⁴ LEUBE 2009, 143–144.

¹⁸⁸⁵ ŠALKOVSKÝ 2001, 23–27, 1Ba2 egyes változatai, Abb. 16, Abb. 18.

¹⁸⁸⁶ DONAT 1980, 84. Ez a kép elsősorban a magyarországi langobard településekre emlékeztet, ld. lejjebb.

¹⁸⁸⁷ HAJNAL 2009, 98. Keltezésük 6–7. század.

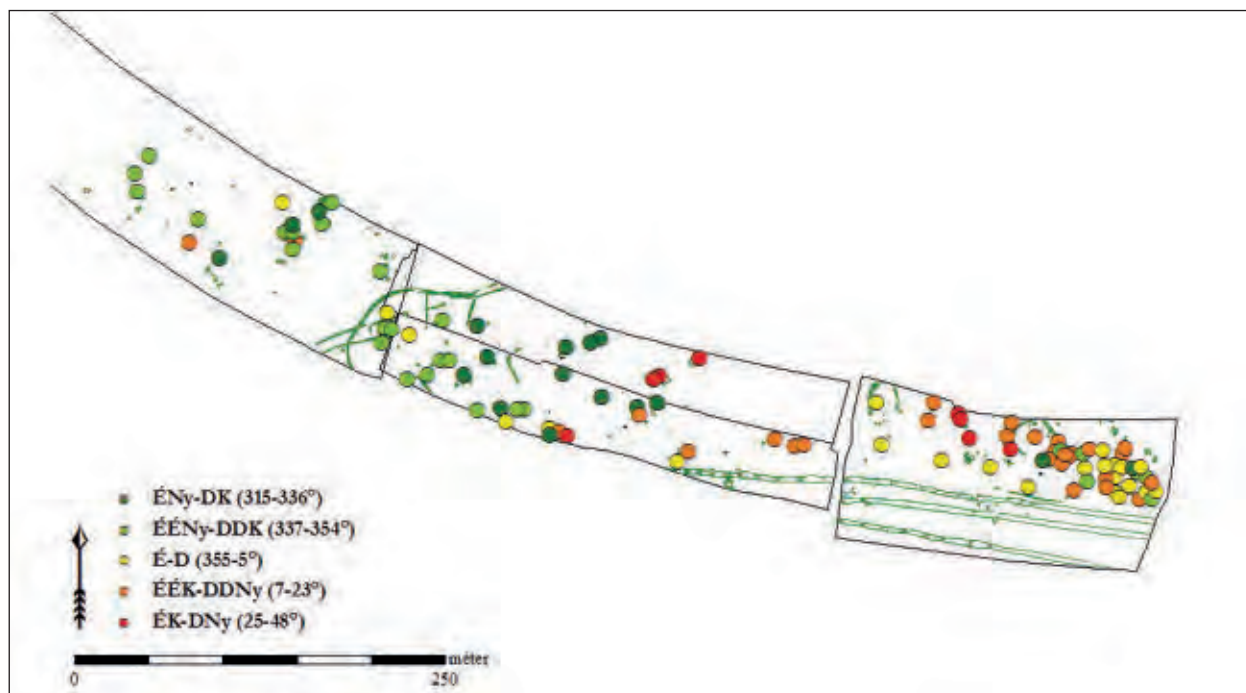
¹⁸⁸⁸ VÉKONY 1985, 90; SZABÓ 1978, 73; BÓNA 1988, 407; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 147. Fordított tendencia hangsúlyozása is felmerült, amely szerint a Kárpát-medencei települések általános képehez tartozik a hatoszlopos házak kis száma: HAJNAL 2009, 99. Ez az elmúlt évek dunántúli közlései alapján a langobard idősakra nem általánosítható.

¹⁸⁸⁹ CSEH 1996b, 74; CSEH 1999a, 56, 7. lj.; TAKÁCS 2002, 278. A tendenciát erősíti a tiszabura-bónisháti telep, ahol sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezet nem jelenik meg (MASEK 2018d, 359–362).

¹⁸⁹⁰ CSEH 1996b, 73–74, 92. A típushoz ld. még B. TÓTH 2006, 48, 58; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 145–147; Soós 2014a, 188.

¹⁸⁹¹ SZABÓ–VÖRÖS 1979, 227; B. TÓTH 2006, 48. Ilyen épületek: Bartonya-Szionai gyep 1. ház (SZABÓ–VÖRÖS 1979, 219–221, 3–4. kép); Egerlövő-Homokpart 5 m²-es építménye (Lovász 1988); Onga-Teknő lapos, s12 (Soós 2014a, 188).

¹⁸⁹² Csak két, 3 sarokoszlopos épület (E típus, HOREDT 1979, 100). Közülük az egyik (6. épület, Abb. 21) két sarokoszlopa kettőzött, azaz erősen aszimmetrikus alátámasztási nyomokkal rendelkezik.

146. kép Rákóczi-földek-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Az épületek irányítása

gyakori viszont a hatoszlopos ház.¹⁸⁹³ A malomfalvi aszimmetrikus szerkezetek e típus változatainak is tekinthetők. A Baráthelyen feltárt 56 épületben sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezetek nem jelennek meg, a szászfenesi gepida telepről szintén hiányoznak.¹⁸⁹⁴

A Dunántúlon, a mözsi 5–6. századi településrészen szinte kizárólag hatoszlopos szerkezetű házak vannak jelen, ilyen a mohácsi ház is.¹⁸⁹⁵ A balatonlellei teleprészlet mindhárom épülete a nyolcoszlopos típusba tartozik.¹⁸⁹⁶ A zamárdi és ordacsehi településeken a kettő-, négy-, illetve hatoszlopos szerkezetek dominálnak, és szinte minden épületben található oszlopszerkezet.¹⁸⁹⁷ Négy sarokoszlopa lehetett a Blay Adrienn által elemzett soproni, agyagba rakott kőfallal és fűtőcsatornával ellátott 5. századi épületnek.¹⁸⁹⁸ A dunántúli települések képe egyértelmű eltérést mutat az

alföldi és erdélyi gepida szállásterülethez, és a kölkedi tendenciákhoz¹⁸⁹⁹ képest.

A négy-hat-nyolc oszlopos, sarokcölöpös épületeket a közép-európai kutatás változatos tipológiai rendszerekben értékeli.¹⁹⁰⁰ A négy sarokcölöpös változat a gepida területhez hasonlóan a római császárkori germán településeken, köztük a markomann és kvád területeken is ritka.¹⁹⁰¹ A Duna-vidéki Barbarikumban kifejezetten a késő császárkorban és kora népvándorlás korban terjedtek el.¹⁹⁰² A szláv területeken szintén viszonylag ritkák, de tőlünk keletre és északnyugatra is általánosak.¹⁹⁰³ A hatoszlopos sarokcölöpös épülettípus a szvéb területeken a késő császárkorban tűnik fel először,¹⁹⁰⁴ és a négycölöpös épületekhez hasonló keltezésével számolhatunk; szemben az északabbi germán kulturális tömbökkel, köztük a Kárpát-medence északkeleti régiójával, ahol kronológiailag jóval tágabb horizontra jellemzők.¹⁹⁰⁵ Šalkovský az értékelésnél nem különítette el a hat- és nyolcoszlopos típusokat: a két típus együtt a népvándorlás kori szláv világban keleten a

¹⁸⁹³ Nyolc oszlop egyetlen, de éppen a legnagyobb, 13. szövőház esetében jelenik meg. Egy kivétellel minden oszlopa kettőzött volt. A megerősített szerkezet a nagy területtel lehetett összefüggésben. HOREDŤ 1979, 103–104, Abb. 41, 43.

¹⁸⁹⁴ BÁRZU 1994–1995, 240–241, fig. 2–3; LĂZĂRESCU 2009, fig. 3.

¹⁸⁹⁵ ÓDOR 2009, 24, 3. tábla; PÁRDUZ 1949; vö. VÉKONY 1985, 90.

¹⁸⁹⁶ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 121–132.

¹⁸⁹⁷ BOCSI 2008, 415; BOCSI 2012, 187. és Bocsi Zsófia kéziratosa munkája alapján.

¹⁸⁹⁸ BLAY 2012, 27.

¹⁸⁹⁹ Hasonló szerkezetek Kölkeden is viszonylag ritkák: HAJNAL 2009, 6a–c. típus, 98–99.

¹⁹⁰⁰ Jó kutatástörténeti összefoglalójuk LEUBE 2009, 146.

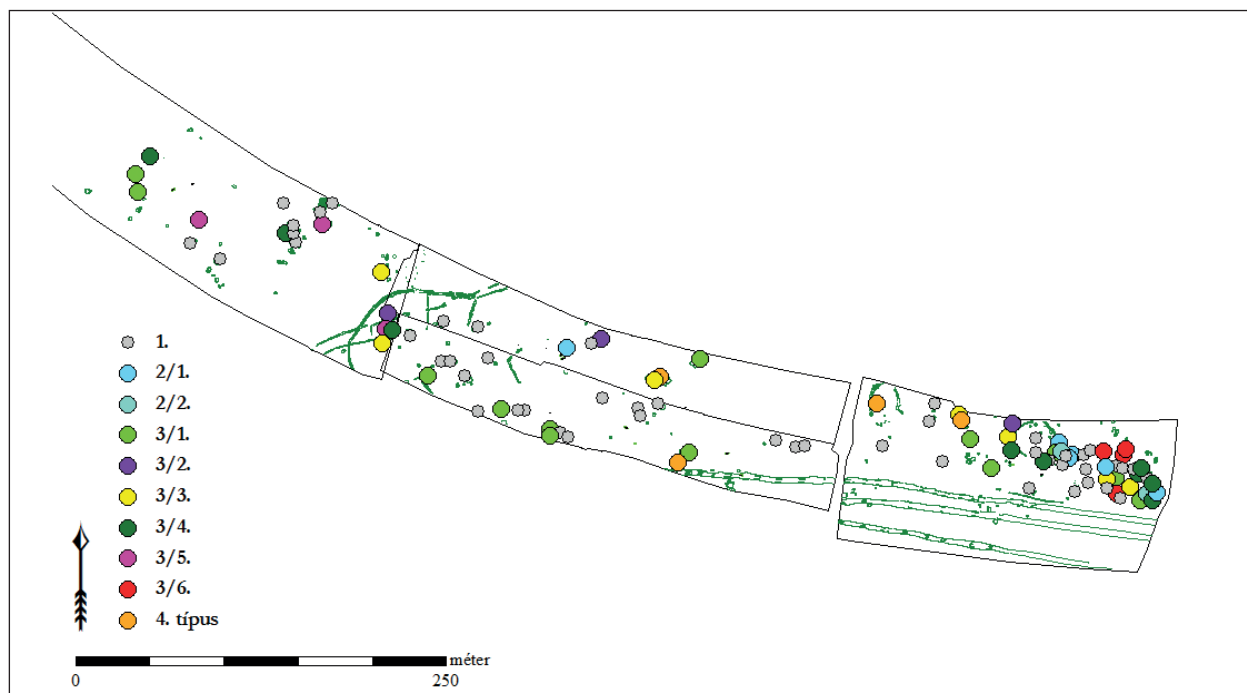
¹⁹⁰¹ LEUBE 2009, 145, Typ B1.

¹⁹⁰² DROBERJAR 1997, 20, Typ C1.

¹⁹⁰³ ŠALKOVSKÝ 2001, 1Bb4, 27, Karte 5, Abb. 16.

¹⁹⁰⁴ KOLNÍK 1998, 150, Typ IV.

¹⁹⁰⁵ DROBERJAR 1997, 20, Typ C2; LEUBE 2009, 146–148, Typ C2; Soós 2015, 207–209. Jóval ritkábban fordul elő a császárkorban a nyolcoszlopos típus, ld. LEUBE 2009, 149–150, Typ D2.

147. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Az épületek szerkezeti típusai

leggyakoribb, számarányuk az északnyugati és nyugati régiók felé haladva csökken;¹⁹⁰⁶ ugyanakkor Donat gyűjtése alapján a közép-európai területen általánosan elterjedtek.¹⁹⁰⁷

A sarokcölöpös épületek párhuzamai tehát a vizsgált korszakban nem terjedtek el minden szomszédos régióban egyenlő mértékben. A késő 5. és kora 6. századi analógiák alapján a rákóczifalvi épületek szerkezetét a nyugati, dunántúli területekkel és az északkeleti, Przeworsk-hagyományú építészettel is összefüggésbe hozhatjuk. Utóbbi irányt erősítheti az ongai lelőhely, amelyen a gepida telepeken általánostól eltérő épülettípusok dominálnak.

A szerkezeti típusok tájolása

Az épületek tájolását a szerkezet alapján a házak felénél vizsgálhatjuk (3–4. szerkezeti típusok, **148–149. kép**). Az ágasfás-szelemenes 3. típus uralkodó tájolása a nyugat-keleti tengelyhez áll közel. A 3/1. altípusban hosszanti tájolások is előfordulnak. A 3/3. és 3/5. altípus esetében a kiegészítő cölöpök ÉNy vagy ÉK felől helyezkedtek el, kivéve két esetben a keleti műhelyterületen (IX. egység), dél felől. A 3/4. altípusnál az egyetlen cölöp általában a nyugat-keleti tengelyen található, amennyiben nem, az a

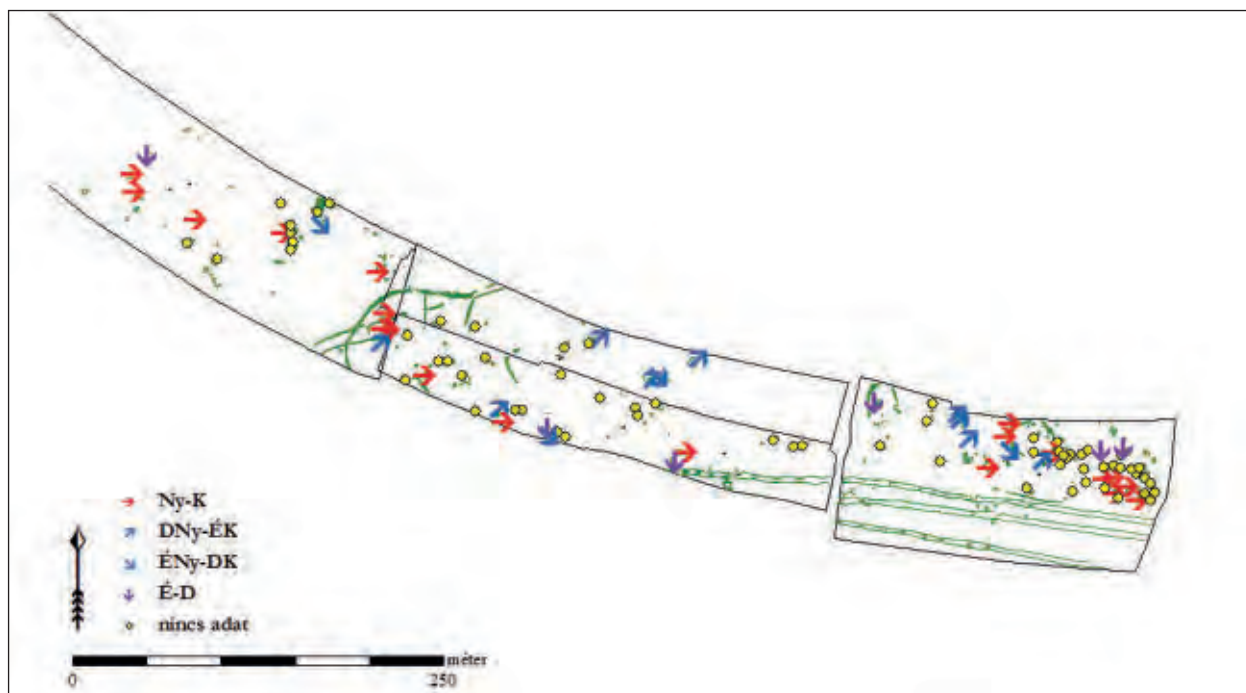
IX. egységen található. A 3/6. aszimmetrikus szerkezetek nyugati, déli és délkeleti cölöpökkel rendelkeztek. Az altípusok ugyanazokat tendenciákat erősítik: a nyugat-keleti irányítás uralkodása mellett a nyugati lelőhelyrészekben inkább észak felől megerősített szerkezeteket találunk, míg a IX. műhelyterületen megugranak a főként déli támasztékú aszimmetrikus szerkezetek. A 4. típusú sarokoszlopos épületek közt két észak-déli tájolásán kívül egy ÉNy-DK-i és egy DNy-ÉK-i található. Ebből a szempontból sem alkotnak egységes csoportot.

A nyugat-keleti szerkezeti tájolású épületek a lelőhely teljes területét lefedik, függetlenül az épület gördrének irányításától. A DNy-ÉK, ill. ÉNy-DK-i tájolású szerkezetek a szerkezeti altípusoktól függetlenül néhány kisebb csoportot alkotnak. DNy-ÉK-i tájolású az V. egység, amellyel egykorú lehet a tőlük nyugatra elhelyezkedő, hasonló szerkezeti tájolású, szintén pecsételt kerámiával keltezhető kisebb épület, valamint annak szomszédja (HA-11). Az épületek irányítása alapján is kivált a VIII. egység közepe, amelynek szerkezetei szintén DNy-ÉK-i tájolásúak. Ezek az épületek szintén a 3. horizonthoz tartoznak, pecsételt kerámia nélkül. A leletanyag alapján korábbiak lehetnek, mint a tőlük nyugatra és keletre eső épületbokrok.

A szerkezet É-D-i irányítása esetleges. Ez ellentétben áll a házgödrök tájolásával, ahol az égtájak felé tájolt épületek keleten koncentrálnak cölöphely nélküli vagy aszimmetrikus szerkezetű épületekben (**146–148. kép**).

¹⁹⁰⁶ ŠALKOVSKÝ 2001, 26, Karte 6, Abb. 16.

¹⁹⁰⁷ Igaz, hogy ő a négy-hat oszlopos típusokat elemezte együtt, míg a nyolcoszloposokat önállóan értékelte, és regionális jelentőséget tulajdonított nekik, ld. DONAT 1980, 57–58, 85–87.

148. kép Rákóczfalva-Bagi-földek 5–8–8A, 2–4. horizont. Az épületek szerkezeteinek irányítása

Többváltozós statisztikai elemzés

Az épületek adatait többváltozós statisztikai vizsgálattal is elemeztem (64. diagram). A főkomponens-elemzés során felhasznált adatsorok az oldalhosszak, a terület, a mélység, és a fokokban megadott tájolás voltak.¹⁹⁰⁸ A terület, a mélység és a tájolás az elemzés alapján nem függ erősen egymástól. Az épületek négyzet- vagy téglalap alakja sem a metrikus változókkal, sem a szerkezettel nem mutat korrelációt. A szerkezet tájolása természetesen erősen függ az épület alakjának irányításától.

Az oszlopszerkezet nélküli épületekről korábban felmerült, hogy sekélyebbek az átlagnál.¹⁹⁰⁹ A szórásdiagram alapján többségük valóban sekély, vagy közepes mélységű volt. A 3/1. altípus a diagram közepén csoportosul, elsősorban közepes méretű területekkel jellemezhető. A főkomponens-elemzés megerősítette, hogy a 3/2. és a 3/4. altípusba tartozó épületek nem alkotnak önálló csoportot. A 3/3., 3/5–6. altípusok ellenben két nagyobb egységre tagolódtak. A 3/5., tengelyben többszlopos, aszimmetrikus szerkezetű házak közepesen nagy méretűek (15,5–18,3 m²), viszonylag mélyek (0,8–0,9 m), tájolásuk ÉNy–ÉÉNy-i (337–350°). A 3/6. csoport legjellemzőbb eleme a hasonló

tájolás (355–11°). A sarokcölöpös 4. típus épületei nem rendeződnek csoportba, de a felső átlagnál nagyobb méreteik feltűnőek.

Malomfalván az összetett szerkezet Horedt szerint a nagyobb mérettel egyenes arányban állt.¹⁹¹⁰ A rákóczfalvi épületek ezt az összefüggést, ha nem is egyenes arányban, de lényegében megerősítik (elsősorban a 3/5. és 4. típusok esetében). A vizsgálat során legjobban a IX. települési egységen elhelyezkedő épületek különültek el. Jól elválnak tőlük pl. az 5. lelőhely szarmata telepe fölött álló épületek metrikus adatai és határozottan elkülönül a három legnagyobb alapterületű épület.

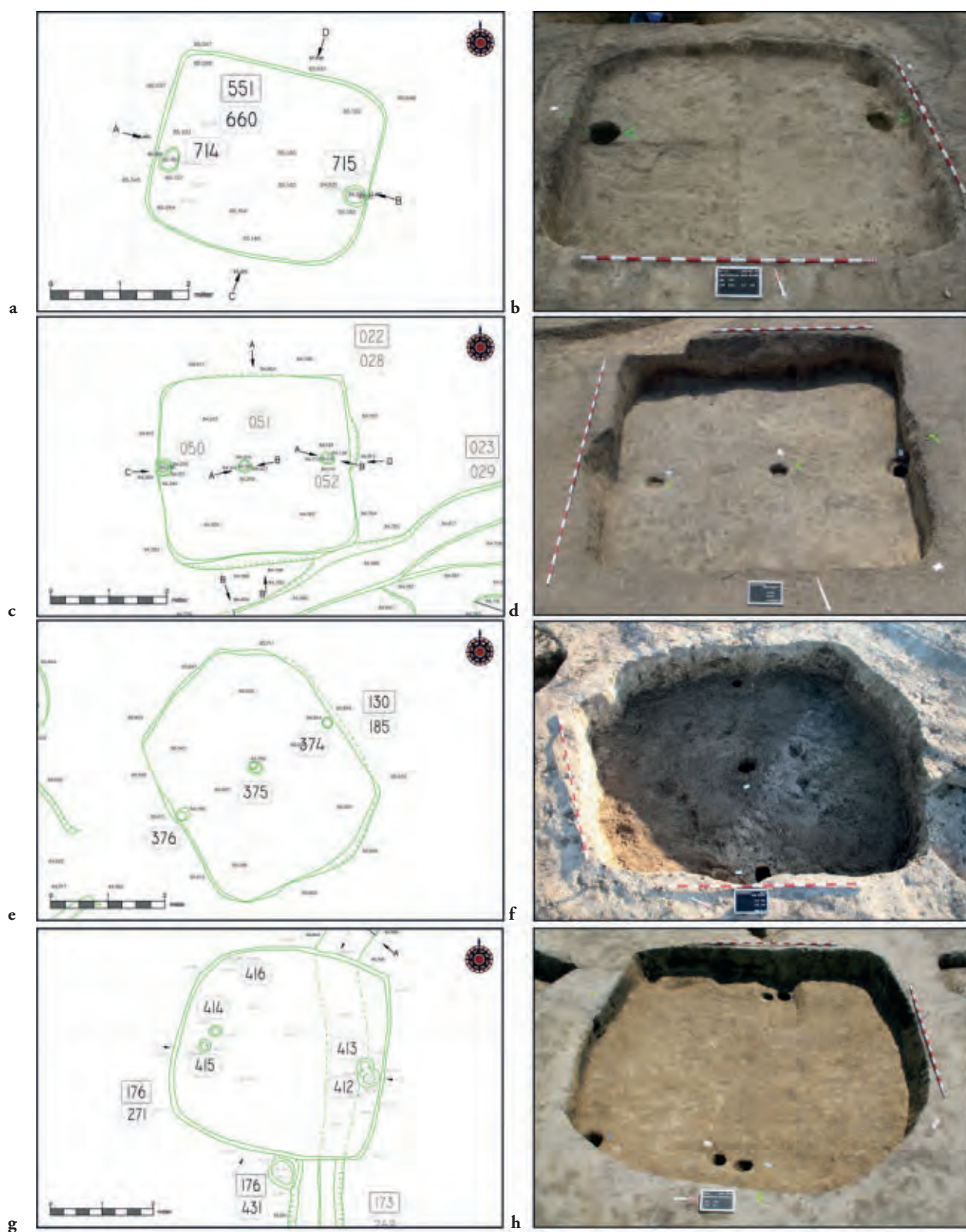
Szövőműhelyek

A 8/109/169. épület leégett gepida kori szövőműhely volt (152. kép a–b). A közepes méretű (9 m²), kétszlopos épületben két „készlet” szövőnehezék őrződött meg. A ház északi felében egy szövőszék leégett maradványai terültek el *in situ*, amelyhez mintegy 30 db nehezék tartozott. A ház DK-i sarkában egy kis szegletben legalább 25 db nehezéket helyeztek el egy kupacban. Gyenge megtartásuk

¹⁹⁰⁸ A vizsgálatot PAST 3.0 programmal végeztem, korrelációs mátrixot használva, amely normalizálja a különböző mértékegységekben felvett adatokat, ld. HAMMER 2013, 77. Az első főkomponens sajátértéke: 2,9, variancia: 58,3%; 2. komponens sajátértéke 1,1, variancia: 21,4%.

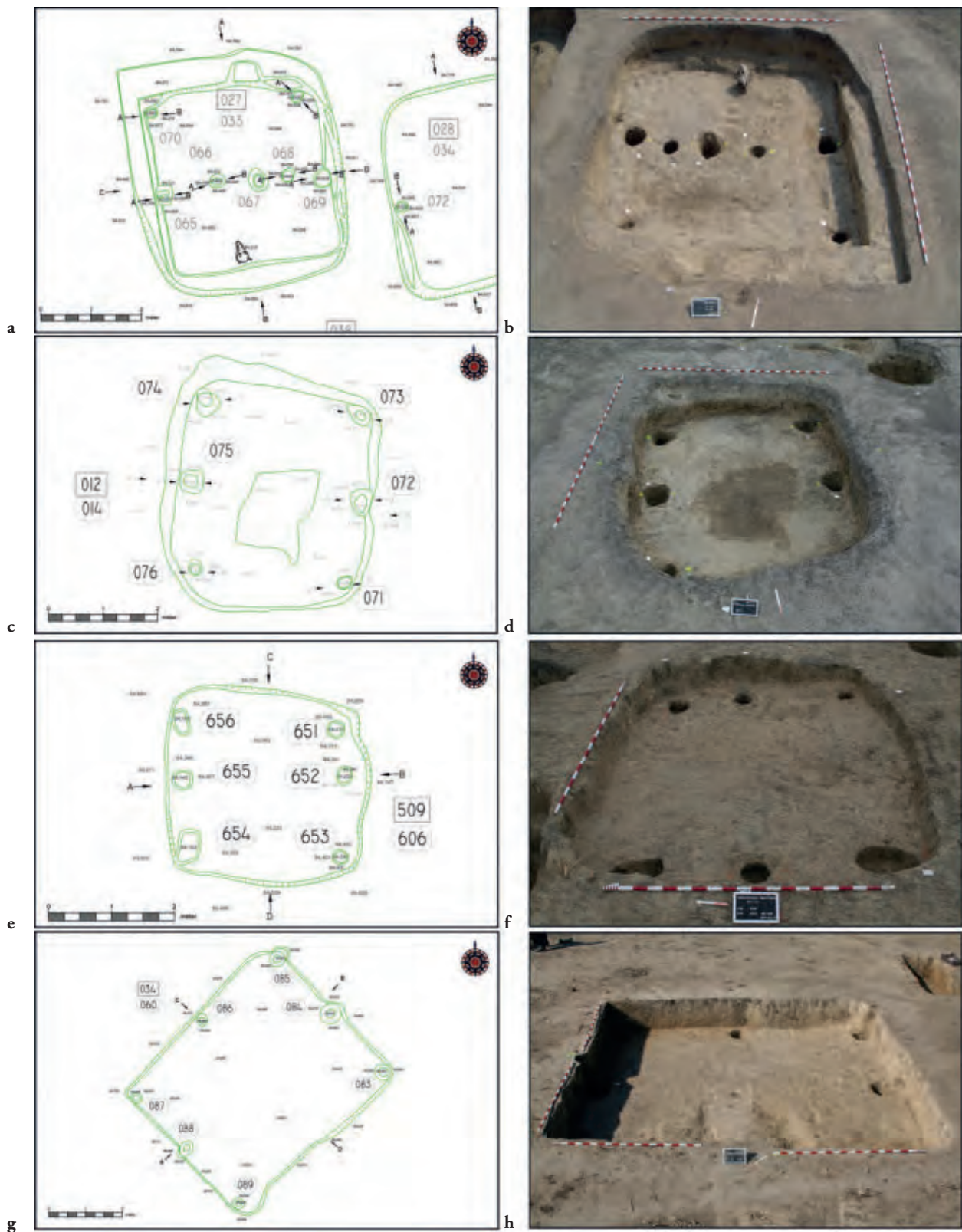
¹⁹⁰⁹ ŠALKOVSKÝ 2001, 21.

¹⁹¹⁰ HORED T 1979, 101.

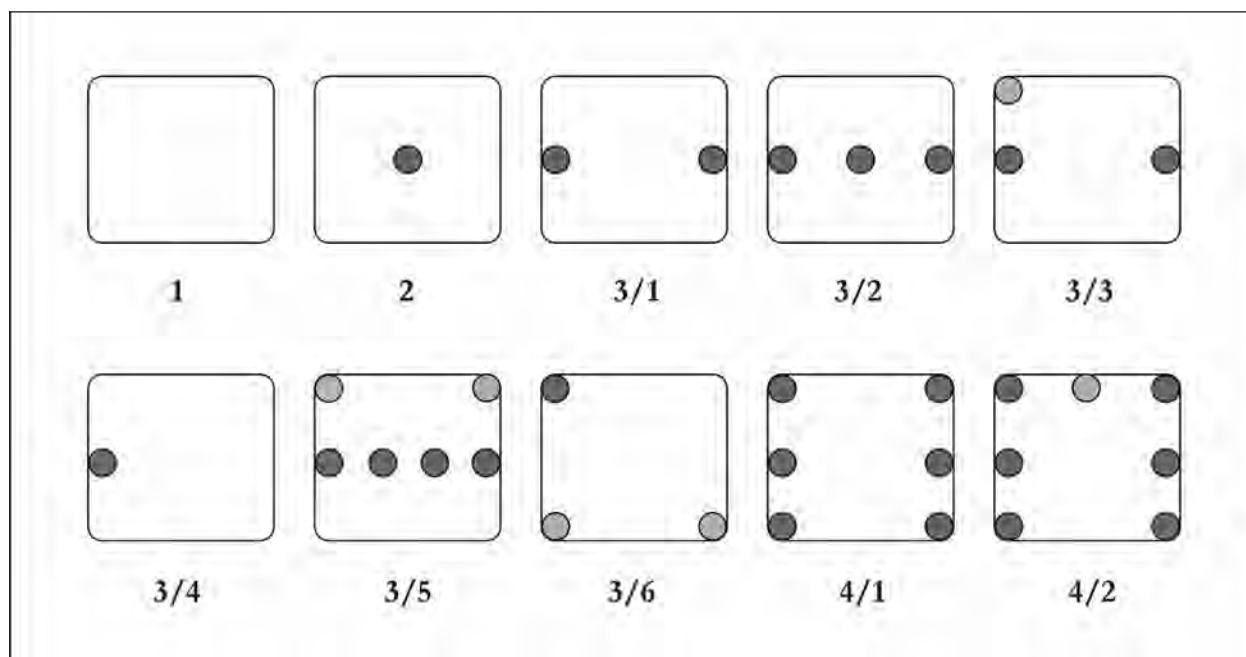

149. kép 2-4. horizont, földbe mélyített épületek példái: 8A/551/660. (a-b), 5/22/28. (c-d), 8A/130/185. (e-f), 8/176/271. (g-h)

5.7. A GEPIDA KORI MEGTELEPEDÉS (2–4. HORIZONT)

150. kép 2–4. horizont, földbe mélyített épületek példái: 5/27/33. (a–b), 8/12/14. (c–d), 8A/509/606. (e–f), 8A/34/60. (g–h)

151. kép 2–4. horizont, a földbe mélyített gepida kori épületek szerkezeti típusai

miatt feltételezhető, hogy csak a ház leégése során égtek ki.¹⁹¹¹

A gepida szövőszék-nehezékek lelőhelyeit Cseh János és B. Tóth Ágnes gyűjtötte fel.¹⁹¹² Számos jelenségből csak 1–2 példányt ismerünk. Szövőszékek *in situ* agyagnehezékei leégett épületekből Malomfalváról,¹⁹¹³ valamint Kengyel-Baghyhomokról¹⁹¹⁴ kerültek elő. Több párhuzamunk van arra, hogy az épületek egyik sarkában vagy oldalsó fiülkében felhalmozták a használaton kívüli nehezékeket. Ilyen jelenséget figyeltek meg Tiszafüred-Morotvapart; Szolnok-Zagyva-part, Alcsi; Kengyel-Baghy-homok, valamint Kengyel-Kiss-tanya lelőhelyeken, esetenként több épületben is.¹⁹¹⁵

¹⁹¹¹ A szerző helyszíni megfigyelése szerint a nehezékek padló felé néző oldala kevésbé égett át, a DK-i kupac ezért jóval rosszabb állapotban volt. Csak a felső nehezékek voltak felszedhetők, ezek alja és alattuk még néhány nehezék tömör, sárgás agyagfoltokként jelentkezett. Számuk szintén 30 körüli lehetett. A kiégetetlen nehezékekre a gepida szövőházak leírása során Kurt Horedt és Cseh János is utalt, ld. HORED T 1979, 94, 97; CSEH 2000, 95.

¹⁹¹² CSEH 1995a, 10. kép 1 (129, C függelék); CSEH 2000, 99–100; B. TÓTH 2006, 72.

¹⁹¹³ HORED T 1979, Abb. 41–42, 93–94, 97, 115–117.

¹⁹¹⁴ CSEH 2000, 96, 7. tábla („H” objektum).

¹⁹¹⁵ CSEH 2000, 98–99; B. TÓTH 2006, 72–73; CSEH 2007, 346, 1. kép, 5. kép 2. Kengyel-Kiss-tanyán, a 16 m²-es „A” épület betöltéséből 6 db szövőszék-nehezék mellett tíz bikónikus orsógomb is előkerült: CSEH 2013, 91, 6. és 14–15. kép és uo. 96, 20. és 31–32. kép („F” objektum). Összekupacolt nehezékek langobard településekről Balatonlellén és Zamárdin kerültek elő nagyobb számban, utóbbi lelőhelyről sorba rendezett agyagnehezékek is származnak: SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151. és Bocsi Zsófia kéziratosa munkája. Egy kupac agyagnehezéket egy kölkedi házban is megfigyeltek: HAJNAL 2009, 104–105, 10. kép 2.

A rákóczi falvi adatok a gepida kori szövőházak egységes képét egy újabb lelőhellyel egészítik ki.¹⁹¹⁶ A gepida szövőnehezékek kivétel nélkül antik előzményekkel rendelkező, kúpos, vagy piramis alakúak. Különböznek a dunántúli anyagtól, ahonnan gömbölyded formájú, ún. cipő alakú példányok kerülnek elő.¹⁹¹⁷ A kengyeli és rákóczi falvi leégett házakban feltárt nehezékek alapján egy „készlet” a gepida Alföldön 25–30 nehezékből állhatott.¹⁹¹⁸ Szelevényen olyan nehezékek is előkerültek, amelyen a láncfonatok nyomai is kivehetők.¹⁹¹⁹

Két kisebb épületben egy téglalap alakú hosszúkas, lekerekített végű jelenség húzódtott az északi oldallal párhuzamosan (5/147/235. és 8/429/670, 152. kép c–g). Hasonló épületet Cseh János Szolnok-Zagyva-part, Alcsi gepida településén tárt fel, és nyugat-európai párhuzamok alapján ezt a jelenséget a szövőszék helyének értékelte.¹⁹²⁰ A 147. épület oszlophely nélküli, a 429-ben a hosszúkas jelenséggel szemben egy kerek oszlophely állt. Utóbbi jó párhuzamát Pintye

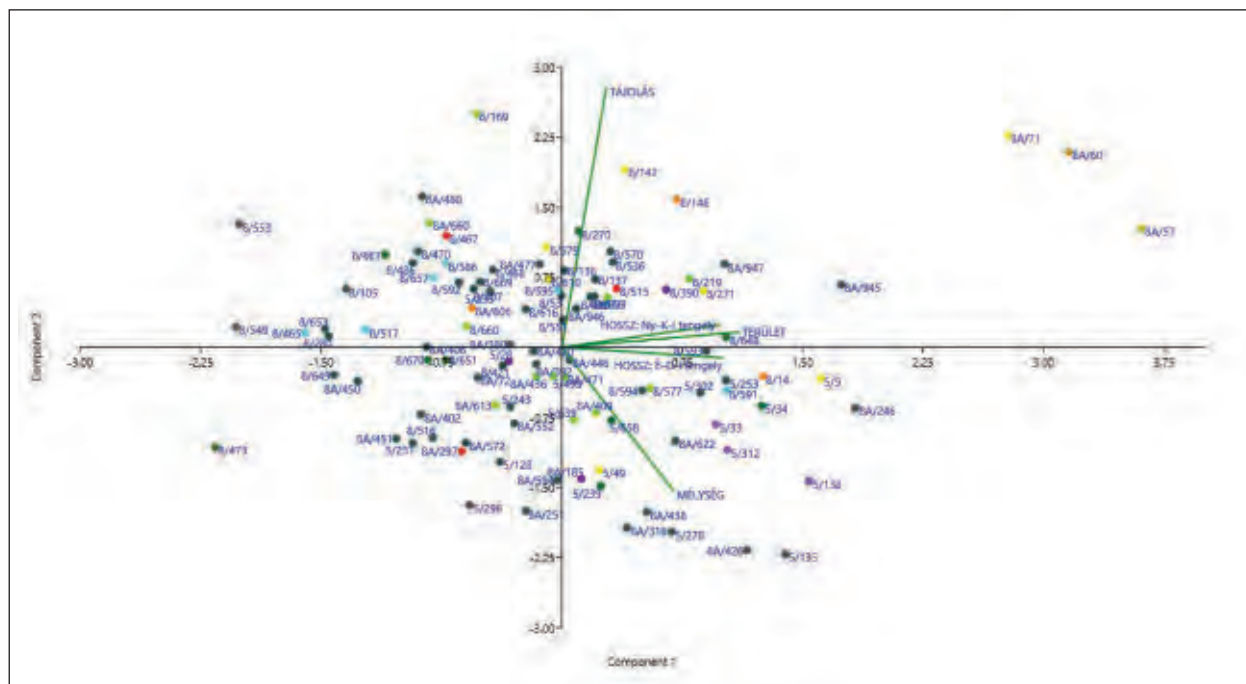
¹⁹¹⁶ B. TÓTH 2006, 72–74.

¹⁹¹⁷ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151. és Bocsi Zsófia kéziratosa munkája. Kivétel: BOCSI–GALLINA–SOMOGYI 2016.

¹⁹¹⁸ A balatonlellei langobard telep esetében 40–50 nehezékes szövőszékeket feltételeznek, amelyek 2–3 önálló súlykategóriájú nehezékekből állhattak össze, ld. SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151.

¹⁹¹⁹ CSEH 2004d, 43. kép 22.

¹⁹²⁰ CSEH 2000, 95–96, 2. tábla; B. TÓTH 2006, 72–73; ZIMMERMANN 1982, 134–141; hasonlóan MILO 2014, 77–82.

64. diagram 2–4. horizont, az épületek főkomponens-elemzése (PCA), eltérő színekkel jelölve a szerkezeti típusokat (vö. **4. digitális melléklet**)

Gábor közölte Nyíregyháza-Rozsrétszőlőről, csatlakozva a fenti értékeléshez.¹⁹²¹

A lelőhely kemencés épületei a IX. települési egységen koncentrálnak, ahol többféle iparos tevékenység nyomai is kimutathatók (ld. a következő fejezetet). Az elemzett szövőműhelyek a II., VIII. és IX. egységen találhatóak. Hozzájuk hasonlóan, egyéb műhelytevékenységgel elsősorban a lelőhelyen máshol is számolhatunk. Esetleg erre utalhat a II. egységhez tartozó karónyomos épület (5/150/239). Érdemes kiemelni, hogy Tiszafüred-Morotvaparton olyan műhelyépület került elő, amely a csontmegmunkálás és a textilkészítés színhelyeként egyaránt szolgálhatott.¹⁹²²

*Egyéb szerkezeti elemek*¹⁹²³

A bejáratok irányát több jellemző alapján is megpróbálhatjuk meghatározni. Bejáratok megfogható nyomai alapján: DK-i, D-i vagy DNy-i oldalon figyeltek meg sekély, bejáratra utaló lejtős padkát a 8/336, 381, 414. és 422; az épület falából kiugró lépcsőszerű jelenséget a 8/334, 335, 8A/225, és talán a 8/419. épület esetében. Többségük kemencés épület (**169–170. kép**). A 8/86. és valószínűleg a 8/377.

teljes déli oldalán padka húzódik, irányuk alapján ezek is bejáratra utalhatnak. A kissé bizonytalan körvonalú, sekély 8A/466. esetében ÉK-i padka feltételezhető. (Kérdés az értelmezése az 5/27. mélyebb épület északi és nyugati oldalán magasan körbefutó padkának, **150. kép a–b**, valamint az 5/150. keleti oldalának alján húzódó kiemelkedésnek.)

Az alapárkos szövőházak (5/147, 8/429) és a leégett szövőszékes épület (8/109) esetében a bejáratot a szövőszékekkel szemben, mindhárom esetben dél felől feltételezhetjük (**152. kép**).

A 8/12. kerítőárokkaal körülvett épület esetében a bejárata az árok DK-i bejázatához illeszkedve, dél felé nyílhatott, amely a hatoszlopos épületszerkezet tájolásának megfelelően (**150. kép c–d, 161. kép**). A többi hatoszlopos épület szerkezete alapján szintén déli bejárata lehetett a 8A/509, DNy-i a 8/94. és DK-i a 8A/34. nagy méretű hétcölöpös épület.

A kemencés épületek bejázatai, amennyiben a kemencével szemben lehettek, általában szintén dél felé, esetleg DK vagy DNy felé nyílhattak (9 eset, átfedésben az idézett padkás jelenségekkel). Egy esetben (8/367) a kemencével szembeni irány a keleti égtájat jelenti; 3 esetben nyugatit (8/301, 316, 354). Közülük a 8/367. ágasfás szerkezetű, amely a bejárata az észak–déli tengelyben, azaz a kemencéhez képest oldalt sejteti; a 301. esetében egy DK-i sarokcölöp szintén a nyugati bejárata ellen szóló érv (**162. kép**).

¹⁹²¹ PINTYE 2018, 454.

¹⁹²² CSEH 1986c.

¹⁹²³ Az épületek egyéb szerkezeti elemeiről való ismereteink a leletmentés jellege miatt korlátozottak, a padkák és esetleges bejáratra utaló nyomok értékelése az esetleges túlbontások miatt sokszor bizonytalan.

152. kép 2–4. horizont, szövőházak: 8/109/169. (a–b), 5/147/235. (c–d), 8A/428-429/669-670. (szövőház és központi tüzelős épület szuperpozíciója, e–g)

Amennyiben a fenti példák alapján elfogadjuk, hogy az épületek jellemzően déli irányú bejárattal rendelkeztek, úgy további következtetésekre nyílik lehetőség. Mint megállapítottuk, a kétoszlopos, ágasfás szerkezet uralkodó tájolása nyugat–keleti. Déli bejárat feltételezése esetében tehát a tetőgerincet tartó két oszlopra merőlegesen elhelyezkedő ajtónyílás rekonstruálható. Erre a 8/109. ágasfás szerkezetű szövőház adja a legjobb bizonyítékot (**152. kép a–b**). Az ágasfás szerkezetek tájolása alapján további délkeleti, ritkábban délnyugati bejáratok is kirajzolódhatnak (**148. kép**). Az észak–déli irányítású szerkezetek a 3/1, 3/6. és 4/1. szerkezeti típusokhoz tartoznak; közülük a fentiek alapján csak a 3/1. épületek esetében valószínűsíthető, hogy nyugat–keleti tengelyre eső bejárattal rendelkeztek. Természetesen a szerkezet irányából csak feltételesen következtethetünk a bejáratra, és ismert példáink többféle megoldást mutatnak abból a szempontból, hogy a bejáratot az ágasfás szerkezet tengelyében (Szarvas-Bezina, M3-58. lh. 550 ház) vagy arra merőlegesen (pl. Szentcsanak) képzelhetjük-e el.¹⁹²⁴

Az épületek alján gyakran lehetett megfigyelni a döngölt padló vagy a behordott sár nyomát.¹⁹²⁵ Velük egy mélységben olykor vékony szenült rétegek vagy kisebb foltok húzódtak a metszetekben, amelyek feltehetően szintén az épületek használati fázisához köthetők. Az épületek betöltése többféle lehet: a rétegek gyakran egymáshoz közeli épületek esetében is eltérő színűek és jellegűek, de általában egyneműek az objektumokon belül. Ez különböző antropogén folyamatokra, egyes épületek tudatos, gyors feltöltésére és a terület folyamatos használatára utalnak. (A részletes adatokat ld. a **4. digitális melléklet**ben.)

Gödrök

Az 5. lelőhely szarmata telepe körül, az I. települési egységen nincs olyan gödör, amelyet egyértelműen a gepida korban kiásott jelenségnek tarthatunk. Ezt csak a települési egység DK-i peremén, az 5/188. épület környéki objektumcsoportról feltételezhetjük. Ezek összetartó falú, egyenes aljú jelenségek (5/187/277, 5/84/274), és egy sekély, ívelt oldalú, kis méretű kerek gödör (5/197/287). Szerepük az, hogy formailag elkülönülnek a szarmata település jobbára méhkas alakú gödreitől.

A humuszlencsétől kelete (II. egység) szintén kevés gödört keltezhetünk egyértelműen a gepida korra. A legnagyobb

szétásott házbokor körül az 5/92/146. egy nagyobb, hengeres falú gödör égett hamus-szenes réteggel az alján, amely esetleg a 150. vagy 154. épület égéstermékét tartalmazhatta (FJ-21). Ettől délre az 5/146/234. szintén hengeres falú, egyenes aljú jelenség, tetején faszenes-paticsos réteggel. Faszenes-paticsos az épületek közti 5/149/237. sekély gödör is (EJ-25). Formailag ezek is egyértelműen eltérnek a tőlük északra és keletre található méhkasos szarmata gödröktől (5/91/145, 95/149, 65/139, 160/250. kisebb gödrök; 158/248. nagy méretű verem).

A III. települési egység vegyes anyagú vermei valószínűleg szintén a szarmata kori településhez tartoztak eredetileg (FA-03 és környéke). A nyomvonal északi szélén szarmata objektumok területen el ritkásan, köztük egy sekély, kis kerek gepida gödrrel (5/55/92, FJ-23). Az ugyanitt található 5/52/88. méhkasos verem anyaga közt sok a bizonytalan besorolású töredék, amelyek azonban inkább késő császárkori házikerámiához, mint ritkább gepida kori árukhoz tartozhattak. Teljesen gepida anyagú a délebbre eső, szögletesedő, ívelt falú 5/4/6. (FA-03).

A kevésbé kevert anyagú keleti területeken a helyzet egyértelműbb. A 3(–4). horizontba tartozó IV. egységen sekély, hengeres vagy ferde, esetleg lépcsős falú, egyenes aljú gödröket találunk (a gepida árkok között: 5/21/27, 8A/181/247, az északkeleti oldalon szarmata verem mellett: 8A/231/304, valamint továbbiak a déli oldal épületei körül). Méhkas alakú tárolóvermek szinte csak a VI. és VIII. települési egységen, a 2. településhorizonthoz tartozó objektumcsoportokban azonosíthatók. A kivételek közé tartozik egy enyhén méhkasos falú, erősen ívelt aljú, zsák alakú gödör az V. egységen (8A/64/108), valamint néhány sekély, méhkasos falú, egyenes aljú jelenség a VII. déli részén, szarmata anyagú gödrök társaságában (IB-10).

A gödrök általában kis- vagy közepes méretűek. Gyakran épületek mellett található, magányosan vagy kisebb, eltérő kialakítású csoportokban (1–5 jelenség). Az árkokkal tagolt IV. egységen 3 épület közt meghúzódó 3 gödör egy ívet alkotva helyezkedik el, közelükben, hasonló tájolásban 2 gödör és egy kút húzódik a 348. épület mellett (FA-20, GA-21). Néhány zónában földbe mélyített épületektől távolabb is megtaláljuk őket, de ez elsősorban a déli hármaskör környezetében jellemző. Nagyobb, amorf gödrök nagyon ritkák, és a jelentős őskori előzmények miatt szerepük gyakran kétséges.

A rákóczi falvi lelőhelyen tehát elhanyagolható arányban található biztosan a gepida korra keltehető méhkas alakú gödör. A közlések alapján eltűnésük a római kor végén hangsúlyos folyamat lehetett, amely a teljes alföldi gepida

¹⁹²⁴ B. TÓTH 2006, 41, Abb. 18, 20; PINTYE 2016, 108–109.

¹⁹²⁵ B. TÓTH 2006, 40.

kori szállásterületre jellemző.¹⁹²⁶ A szarmata kori tárolóvermek elrendezésére oly jellemző szabályos, sorokba rendezett gödör csoportokhoz hasonlító struktúrák sem tűnnek fel. Ez az eddig ismert gepida kori településképnek nem mond ellent, de az jobbra korábbi, kis felületű kutatásokból adott. A települések gepida kori átalakulásához a tárolási struktúrák megváltozása is hozzátartozott.

Kutak

Egymás közelében két kút található az I. települési egység DK-i szélén (5/186/276, 5/189/279). A két kút szerkezete, betöltése hasonló. Különböznek abban, hogy a 189. lekerekített sarkú négyzetes alakú foltból mélyül le. Függőleges, majd fokozatosan összeszűkülő falúak. A funkcióra az 5/186/276. esetben több korsó is utal; a legépebb példányt 2,7 m mélységben a kútba esve találták (**153. kép a, c**). Aljukon sárga–szürke csíkos iszapolódási rétegek, fölöttük homogénebb, sötétebb betöltés húzódik. A 189. kút betöltésében 1 m mélység körül vastag égésréteg található másodlagos helyzetben. Lehetséges, hogy az eliszapolódott kutakat tudatosan töltötték fel. Mindkettő igen mély volt; gépi bontásuk –4,6–4,7 méterig nem eredményezett faszerkezetet. Tőlük 25–30 méterre egy harmadik, hasonló szerkezetű és betöltésű, ismeretlen korú kút található (5/206/299), betöltésének tetején közepes méretű kutya vázával.

A IV. települési egység ÉK-i oldalán csoportosuló kutak keltezési problémáit a szarmata kornál érintettem a 8A/208. kút kapcsán. A gepida korra itt csak egy kisebb méretű kút keltezhető biztosan, amely az avar kori kútkörzettől kissé nyugatra, egymagában állt (8A/186/252, GA-12). Tőle DNy-ra, az árkokkal tagolt IV. települési egység épületei közt egymagában állt egy nagy méretű további kút (8A/330/397, FA-15, **153. kép b**). Közelében, a 348. épület melletti 8A/350/428. közepes mélységű kút humuszospaticsoltos betöltésű (GA-21). A 330. és 350. kút tudatos feltöltését támaszthatják alá a területen megfigyelt edénykapcsolatok, amelyek egy kisebb területre kiterjedő feltöltési tevékenységet jeleznek a 3. horizont 2. fázisában (**158. kép**).

A VI. települési egységen egy 1,8 m mélységű, hengeres falú jelenség (8A/475/571, HB-06) talán a 2. horizonthoz tartozó sekély kút lehetett. A lelőhely déli szélén,

magányosan, két nyugat–keleti tájolású temetkezés közelében található.

A VII. települési egység déli oldalán, a telepkerítő ároktól északra három kút egymás közelében csoportosult. Kettő szűk akna (8/38/54, 8/61/144), a harmadik közepes méretű, mélységű (8/39/55). Három másik kút tőlük délre, a hármas árok déli ága mellett (8/220/334), illetve jóval keletebbre, szintén az árkok között húzódott (8/229/349, 8/237/360). A 2006. évi magas vízállás idején ezen objektumok teljes bontása többnyire nem volt elvégezhető. Az északi csoportba eső 8/61/144. –3,3 méterig bontható volt. A telephatároló árkok közé pecsételt kerámiával keltezhető objektumok is lehúzódnak, ugyanakkor a keleti, mélyen fekvő területek jelenségeiben a 4. horizont világosszürke soványítatlan finomkerámiája is megtalálható, közelükben több, biztosan avar kori objektummal.

A VIII. egység ÉK-i oldalán, a 8/173. kerítőárkon belül található egymás mellett a 8/257-258. hengeres, közepes méretű, 2 m mélységű jelenségek, valószínűleg sekély kútnak (**153. kép d**). A 257-ből mindössze egy kiegészített, 2. horizontra keltezhető fazék származik (**252. tábla 1**), míg a másiktól és a vele egykorú 289. gödörből (**289. tábla 1**) szórványos, a 3. horizontra keltezhető anyag. A két egymás melletti, különböző horizontra keltezhető kút a településrész folytonos életét bizonyítja.

A rákóczi falvi kutak jelentősége egyértelmű: a gepida kori településekről kutakat eddig egyáltalán nem ismertünk.¹⁹²⁷ Itt néhány mélyen fekvő területen koncentrálnak, a helyszínek folytonossága a szarmata kori településszerkezettel csak feltételesen mutatható ki, az I. települési egység déli oldalán és a 8A északnyugati részén (IV. egység). Előfordul, hogy épületek közelségében találjuk őket (5/188, 8A/348), de ez nem jellemző kizárólagosan. Közösségi létesítésükkel és közös használatukkal számolhatunk, amely a szórt szerkezetű településen érvényesülő szervező erőkre utal. Ugyanakkor számuk jóval nagyobb a szarmata korinál (5 helyett 14), változatos méretük és kialakításuk is eltér a római kori jellemzőktől. Az 5. lelőhelyen és a 8A északnyugati oldalán nagy méretű, mély kúttal találkozunk, míg a 8A déli oldalán, de főként a 8. lelőhelyen kisebb és sekélyebb kútnak jellemzőek, amelyek alja vagy kézi bontással elérhető volt, vagy a 2006-os zöldár idején víz alatt állt. Ezek az adatok talán a 6. századi talajvíz megnövekedését jelzik a Tisza-parton. A kutak létesítése a valószínűleg árvízvédelmi

¹⁹²⁶ B. TÓTH 2006, 49 (hiányoznak); Soós 2014a, 189 (hiányoznak); PINTYE 2016, 110. (csak a korábbi, 14. lelőhelyen adatolhatók); BOCSI 2016, 73, 3–7. kép (előfordulnak, de a szarmata lelőhely miatt a településszerkezeti elemzés egyelőre bizonytalan); PINTYE 2018, 455. (hiányoznak).

¹⁹²⁷ B. TÓTH 2016, 212. Egy kút Ongán is jelentkezett: Soós 2014a, 189; valamint egy kis kútkörzet Tiszabura-Bónisháton is kimutatható: MASEK 2018d, 361–362.

153. kép 2–4. horizont, kutak: az 5/186/276. kút és egyik korsója *in situ* (a, c), 8A/330/397. (b), 8/258/396. (d)

funkciót is betöltő nagy déli árkok közt arra utal, hogy a területen a térszervezés a gepida kor végére átalakult.

Árkok

A IV. települési egység nyugati szélén egy kétfázisú árokrendszer található. Egy egyenesebb vonalú, ÉK–DNy-i irányú kettős árokrendszert egy íveltebb, déli irányba erősebben visszakanyarodó árok vág (5/2–8A/159), amely két egymás mellett futó keskeny ágból áll (158. kép). Az árkok szerkezete egyszerű, meredeken ívelt oldalú, u-átmetszetű. A két konstrukció viszonya az 5. lelőhely 62. metszetében látható (5/2/2. és 5/44/60. szakasz, FA-12). A korábbi árokrendszer több kisebb ágból áll, amelyek két vonalba rendeződnek. Az északi vonalon több megszakadás is található, amelyek közül az 5/23/29. biztosan bejáratként értékelhető (FA-13). Az árkokból mindkét fázisban rájuk merőleges mellékárkok indulnak dél–délkeleti irányba, amelyek a második fázisban egymástól 15–20 m-re elhelyezkedő épületekhez igazodnak. A kétfázisú árokrendszer északkeleti találkozási pontja bizonyítanul értékelhető, de a második fázis valószínűleg összefut az elsővel (GA-06). Tőlük délre a IV. települési egység déli részén további két, merőlegesen ívelt árokszakasz húzódik, amelyek talán

szintén ehhez az árokrendszerhez köthetők, bár rengeteg őskori szórványt tartalmaznak (FA-25, GA-18).

Ezen az árokrendszeren kívül a VII–VIII. egységek egy-egy nagy méretű kerítőárka keltezhető a gepida korra (ld. a 3. horizont elemzésénél). A 8. lelőhelyen igen sok árok futott, amelyek többsége késő középkori–újkorai. A telepkerítő hármassárral (ld. lejjebb) párhuzamosan, tőlük északra futó néhány keskeny árok esetleg szintén gepida kori lehet, amelyek az árokrendszer használatát, megújítását jelezhetik, de csak bizonytalanul értékelhetők. A legtöbb árok a lelőhely keleti felén, a IX. települési egység területén futott, és fő irányításuk az épületekkel azonosak voltak. Egy részük őskori (rézkori) lehet, de a többségük vágta a gepida objektumokat, vagy újkorai anyag került elő belőlük. Revíziójuk után valószínű, hogy köztük népvándorlás kori nincsen, azaz a gepida település térszerkezetének vizsgálatához nem használhatók fel. Tájolásuk hasonlósága a népvándorlás kori objektumokéhoz minden bizonnyal a domborzati körülményekből adódik.

Össességében a gepida kori árkok többsége épületekhez kapcsolódó, a település belső szerkezetét tagoló jelenségeként értékelhető. Egyértelműen gazdasági szerepű karámkok nem mutathatók ki. A VII–VIII. egységeken megfigyelték

épületeket keríthettek, és a IV. települési egység árokrendszerének szerepe is elsősorban a háztartások elkülönítése, területük kijelölése lehetett; másodsorban vízelvezető szerepük feltételezhető. A kétfázisú árokrendszer ugyanakkor számos megválaszolatlan kérdést felvet: hogy ez a tagolás miért csak a település egy részére jellemző, és hogy mi szerepe lehetett az árkok által kijelölt nyugati határvonalnak, annak tudatában, hogy a régészeti egykorú település tovább nyugat felé is folytatódik.

5.7.3. Településszerkezeti változások

2. horizont

A 2. horizontra utaló zárt kerámiaanyag alig 20 objektumban volt megfogható. Ezek két kisebb területen csoportosulnak a 8A lelőhely keleti felén, valamint a 8. közepén. Az 5. lelőhelyen anyaga csak szórványosan jelenik meg, jelenségeket nem tudunk hozzákötni.

A 8A lelőhelyen a VI. települési egység nagy része erre a horizontra keltezhető. Négy épület tartozik hozzá, közülük három alátámasztás nélküli egymás közelében állt, de nem alkotnak minden szempont szerint jól elkülönülő csoportot. Közvetlen mellettük húzódtak a 8A/523/625. és 8A/542/645. egykorú, gazdag anyagú gödrök. Mindkettő enyhén méhkasosodó, hordó alakú, erősen ívelt aljú, betöltésük is egymáshoz hasonló, laza, faszenes-hamus humuszból állt. A negyedik épület ettől a jelenségcsoporttól délkeletre található, és a lelőhely egyik szabályos, hatoszlopos épülete (8A/509/606, HB-08, **150. kép e–f**). A horizontba sorolt többi, elszórtan található gödör sekély, hengeres vagy ívelt oldalú, kivéve a 8A/475. objektumot a települési egység DNy-i szélén, amely kút lehetett.

A 8. lelőhelyen a 2. horizontba tartozó anyag nagyobb része tárolóvermekből került elő a VIII. egység déli oldalán. Ezek hengeres vagy enyhén méhkasos falúak, közepes méretűek. Két épület volt ide köthető, egy alátámasztás nélküli a települési egység nyugati oldalán (8/86/137), valamint egy az északi oldalán, amely egy őskori jelenségbe volt beásva, és körvonala, szerkezete bizonytalan (8/185/280). Ide is tartozik egy hengeres falú, mély gödör, amely sekély kútakna lehetett (8/257/395). Összességében a horizont mindkét települési egysége szórt szerkezetű.

Két méhkas alakú gödörben bedobott vázak feküdtek: 8/190/293–388, 35–40 éves nő(?); 8/277/248–444, 25–30 éves férfi, **154. kép**). A település sorsával való összefüggéseiket megállapítani az I. horizonthoz tartozó gödörbe depónált vázaktól eltérően nem lehetséges. Ugyanakkor a gödrök feltételezhetően egykorúak lehetnek: egymástól 20 méterre

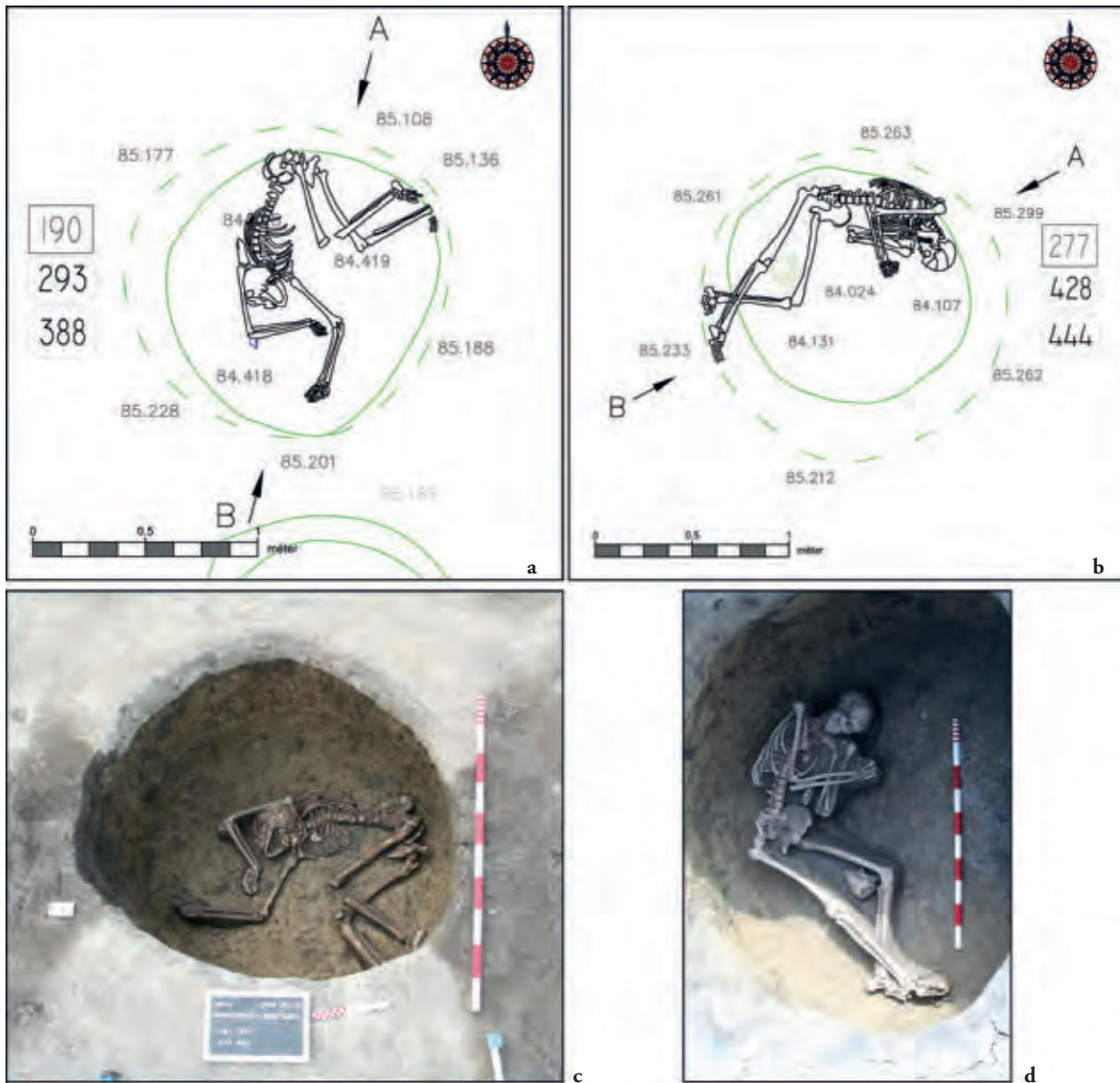
álltak, és mindössze ez a két hasonló jelenség köthető a hét hektáron feltárt településhez. A szarmata kori maradványokhoz hasonlóan teljes, antropológiai helyzetben lévő vázokról van szó, amelyek egy-egy gödör legalján feküdtek. A 190. gödörben talált váz mellől származik a **307. tábla 2.** töredékes hun kori fibula.

A gepida kori település tehát két önálló 5. századi településmagból fejlődött ki (**155. kép**). Az objektumok és a leletanyag viszonylag kis mennyisége kis közösségre utal. A lelőhely összefüggéseit figyelembe véve a topográfiai helyzetre többféle magyarázat adható. A 8. lelőhely esetében a helyszín kiválasztását a közeli iparos terület befolyásolhatta, amelynek használatával valamilyen formában a 2. horizontban is számolhatunk (ld. lejjebb). A 8A lelőhely közepén előzményként felmerülő településrész nem fogható meg, ellenben körárkos szarmata temető és néhány Ny–K-i tájolású 5. századi sír található a jelenségek környezetében (8A/670, 8A/697). A 697. fegyveres sír övcsatja és a két sír 3 csontfésűje alapján a temetkezések valószínűleg a 2. horizonttal egykorúak, és ugyanahhoz a közösséghez tartozhattak, amely a környező területen megtelepedett. Lehetséges, hogy a helykiválasztásban a szarmata körárkos temető még látható jelenségei is szerepet játszhattak, azon kívül, hogy a környék eredetileg is egy kiemelkedő homokhátat alkotott (**156. kép**). Azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a területet először temetkezési helyszíneként vették használatba, majd a területen meg is telepedtek. A korábbi struktúrák az 5. századi lelőhely-topográfiára szinte bizonyosan befolyással voltak.

A 8. lelőhely korai településrészének közelében is találunk Ny–K-i tájolású sírokat, egyet a 86. épülettől északra (JB-07, 8/27/42), valamint egyet közvetlen néhány méhkasos gödör mellett (JB-09, 8/189/292). Mindkettő melléklet nélküli, és csak feltételesen köthetők az 5–6. századi megtelepedéshez.

3. horizont

Az I. települési egység területén két laza bokorba rendeződve hat épület található. Az épületek a szarmata kor után éles településszerkezeti törésre utalnak; ezzel szemben a gepida leletanyagot is tartalmazó gödrök nagyrészt a szarmata település jelenségeihez illeszkednek morfológiailag és a településszerkezetben is (**164. kép**). Többnyire a gepida kori épületek környezetében található, de összességében a teljes sűrű szarmata teleprészen feltűnnek. A települési egység délkeleti szélén található a legstrukturáltabb objektumcsoport, ott, ahol a szarmata telep már kevésbé intenzív (EA-02-03, **165. kép**). Ez egy épületből, két kútból és legalább három gödörből áll. Utóbbiak az épület mellett egy ÉNy–DK

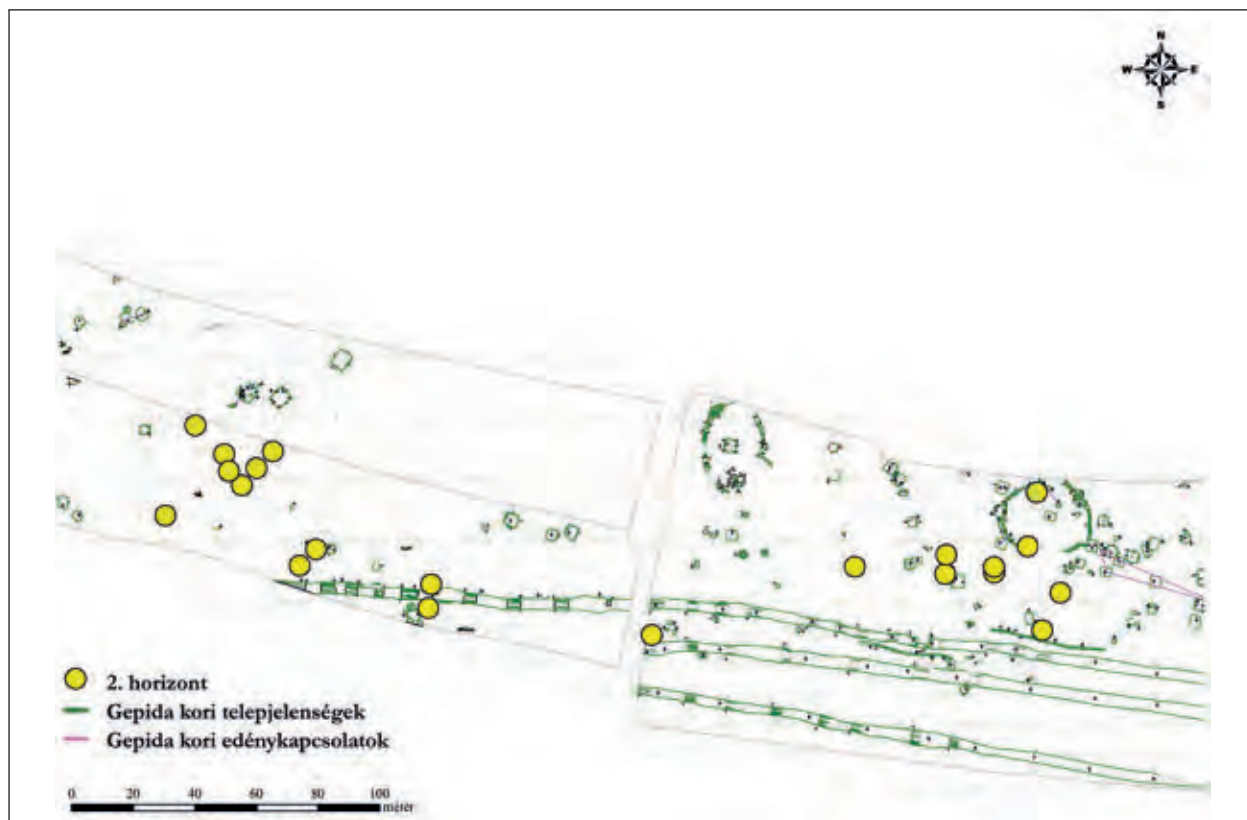
154. kép A 2. horizonthoz tartozó gödörbe dobott vázak: 8/190/293–388. (a, c), 8/277/248–444. (b, d)

irányú vonalban húzódnak. Ezeknek a jelenségeknek a szarmata kori településstruktúrával biztosan nincsen kapcsolata. Gepida kori szuperpozíciók nélkül is valószínűsíthető, hogy a települési egység területét a 3. horizonthoz hosszabb ideig használták (ld. még a kevert anyagú teleprészek elemzését).

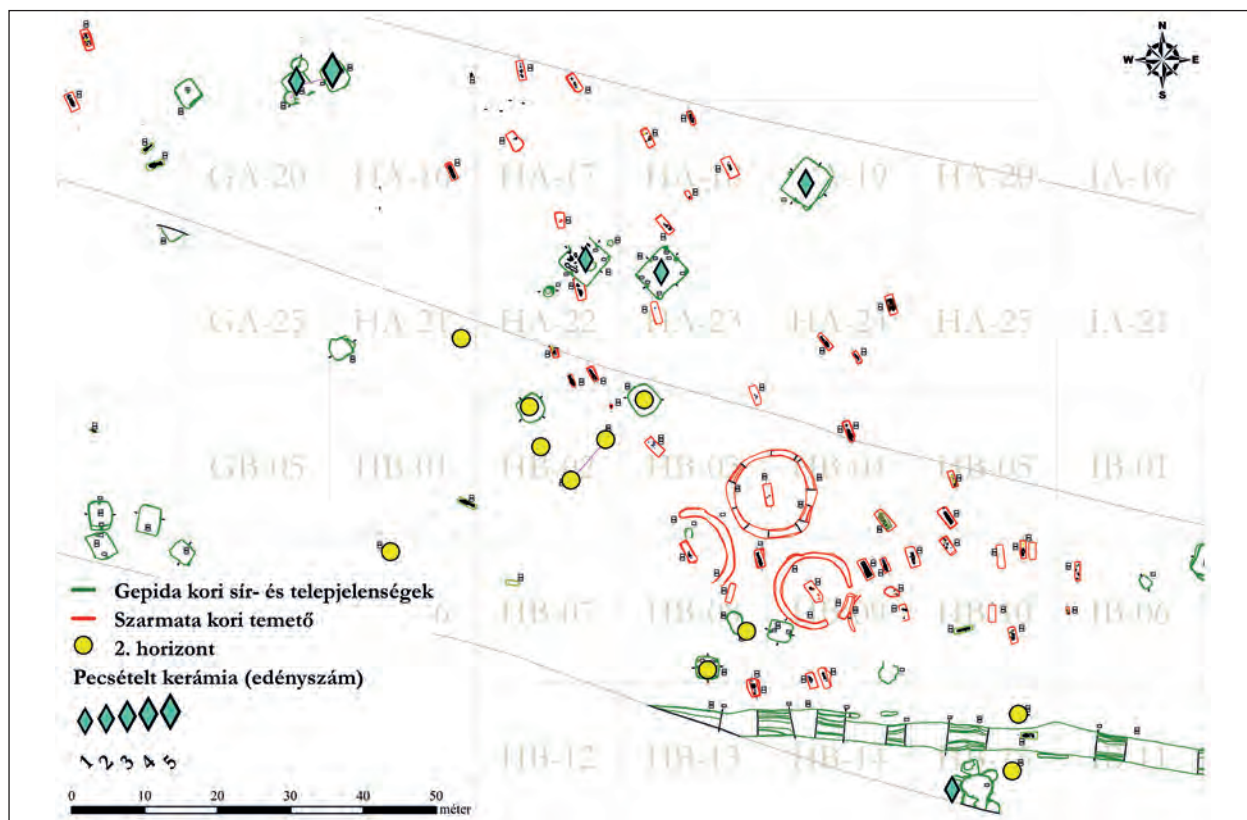
A II. települési egységben, két nagyobb gödörkomplexumban és közvetlen közelükben kilenc épület található. Két fázisukat lehet elkülöníteni. Az egymás melletti 5/150. és 154. épület lehetett. Utóbbit egy *refit* köti össze a 5/143/231, erősen szétásott épülettel. Köztük állt a 147, szövőműhelyként azonosítható épület, amely nem égett le, és nem is ásták szét. Ez valószínűleg nem egykorú a szomszédaival. Leletanyaga nagyon csekély, de az objektumcsoport nagy részéhez hasonlóan ez is tartalmazott pecsételt kerámiát (157. kép). A 154. épület betöltése után

létesítették a 203. épületet, ugyanannak a gödörkomplexumnak az északi oldalán. Ezt szintén egy *refit* köti össze a 61. épület anyagával, amely egy másik, erősebben kevert anyagú gödörkomplexumban található (ld. még a kevert anyagú teleprészek elemzését, 166. kép).

A IV. települési egység kétfázisú árokrendszerének környezetében legalább két épület (5/27, 28) a korábbi településfázishoz, az 5/23–44. ill. 5/38. sz. árkok által határolthoz tartozik, elhelyezkedésük, tájolásuk és edénykapcsolatuk alapján (FA-13-14, 158. kép). Az 5/22. épület ezeken kívül esik, és vágta a 23. árkot, ezért az árokrendszer második fázisához tartozik. Edénykapcsolatuk alapján vele egykorú lehet az 5/36. épület. Szintén *refitting* alapján egykorúak az árokrendszer második fázisával a 8A/180. és 8A/185.

155. kép A 2. településhorizont zárt egységeinek szóródása a 8-8A lelőhelyen

156. kép A 2. településhorizont viszonya a 8A lelőhely szarmata és gepida kori emlékeihez

épületek, amelyek edénykapcsolatai az árkok különböző szakaszaival kötik össze őket. Pecsételt kerámia csak a második fázishoz köthető épületekből került elő.

A települési egység délkeleti árokszakai közt található egy szórt objektumcsoport, amelynek környezetéből ismételtől több *refit* származik. Ezek négy földbe mélyített épületet, valamint két kutat kötnek össze egy kisebb területen (1600 m²). A négy épület közül háromból került elő pecsételt kerámia. A gepida kori település edénykapcsolatai közül ezek igazolják a legegységelműben azt, hogy az épületek nem az egyes háztartásokban használt kerámiát tartalmazzák, hanem azok egymással keveredett anyagát. Az épületek elemzésénél jelzett, gödrökből és épületekből álló objektumcsoportok fekvése alapján ezt a területet az árokrendszerrel azonos időszakban használhatták.

A nyomvonal északi oldalán következő házcsoport épületei közül két közvetlen egymás melletti szintén a pecsételt kerámiás fázishoz tartozik, és edénykapcsolat alapján is egykorúak (GA-15). Az épületek elemzése alapján ezek az V. települési egységgel is egykorúak lehetnek. Tőlük DNy-ra található két DNy-ÉK-i tájolású, szegényes mellékletű sír (8A/206-207. sír). Nem állapítható meg egyértelműen, hogy a közeli 6. századi objektumcsoporttal egykorúak-e (159. kép).

Az V. egységet három nagy méretű, azonos tájolású épület alkotja. Oldalhosszuk 4,80 és 5,80 m között, területük 26,5–28,6 m² közötti. Mindhárom pecsételt kerámiával keltezhető (8A/31/57, 8A/34/60, 8A/45/71). Utóbbi kettőt sarokcölöpös szerkezete is egymással rokonítja. A jelenségek, és főként csoportos elhelyezkedésük a településhierachiában elfoglalt speciális szerepre utal. Talán az sem elhanyagolható, hogy a leggazdagabb anyagú 31. épületből származik egy oxidált égetésű edény, amelyet balkáni-bizánci eredetűnek értékeltem (162. tábla 6). A kerámián kívül semmilyen kislelet sem került elő belőlük. A tőlük délre elterülő VI. települési egység jelenségei nagyrészt a 2. horizontba sorolhatók, amelyek a lelőhelyrész hun kori sírjaival egykorúak lehetnek. Lehetséges, hogy a települési egységek közt kapcsolat húzódik: a legnagyobb méretű 6. századi épületek a szarmata körárkos-halmos sírok; az egyik korai, 5. századi megtelepedési helyszín, és az egyetlen településen feltárt 5. századi fegyveres sír közelében alakultak ki (156, 159. kép). Amennyiben elfogadjuk, hogy a gepida kori elit földbe mélyített épületekben lakott, úgy ezek a jelenségek minden szempontból megfelelnek annak, hogy egy kiemelkedőbb társadalmi szerepű közösség lakhelyének tartsuk őket. Korábban utaltam arra, hogy a nagy méretű földbe mélyített épületeket a kora középkori európai kutatás műhelyeknek tartja, vagy

társadalmi megkülönböztető szerepet tulajdonít nekik.¹⁹²⁸ A műhely-értékelést kisleletek nem támogatják, ellenben a lelőhelyen kisebb szövőműhelyek egyértelműen azonosíthatók, ezért ezt a társadalmi szerepnél kevésbé valószínűnek tarthatjuk.

A VI. egység 2. horizonthoz tartozó részétől keletre eső épületcsoportja (IB-07) a 3(–4). horizonthoz tartozik. Közülük egy keltezhető pecsételt kerámiával; méreteik eltérőek, de szerkezetük és irányításuk összeköti őket (160. kép).

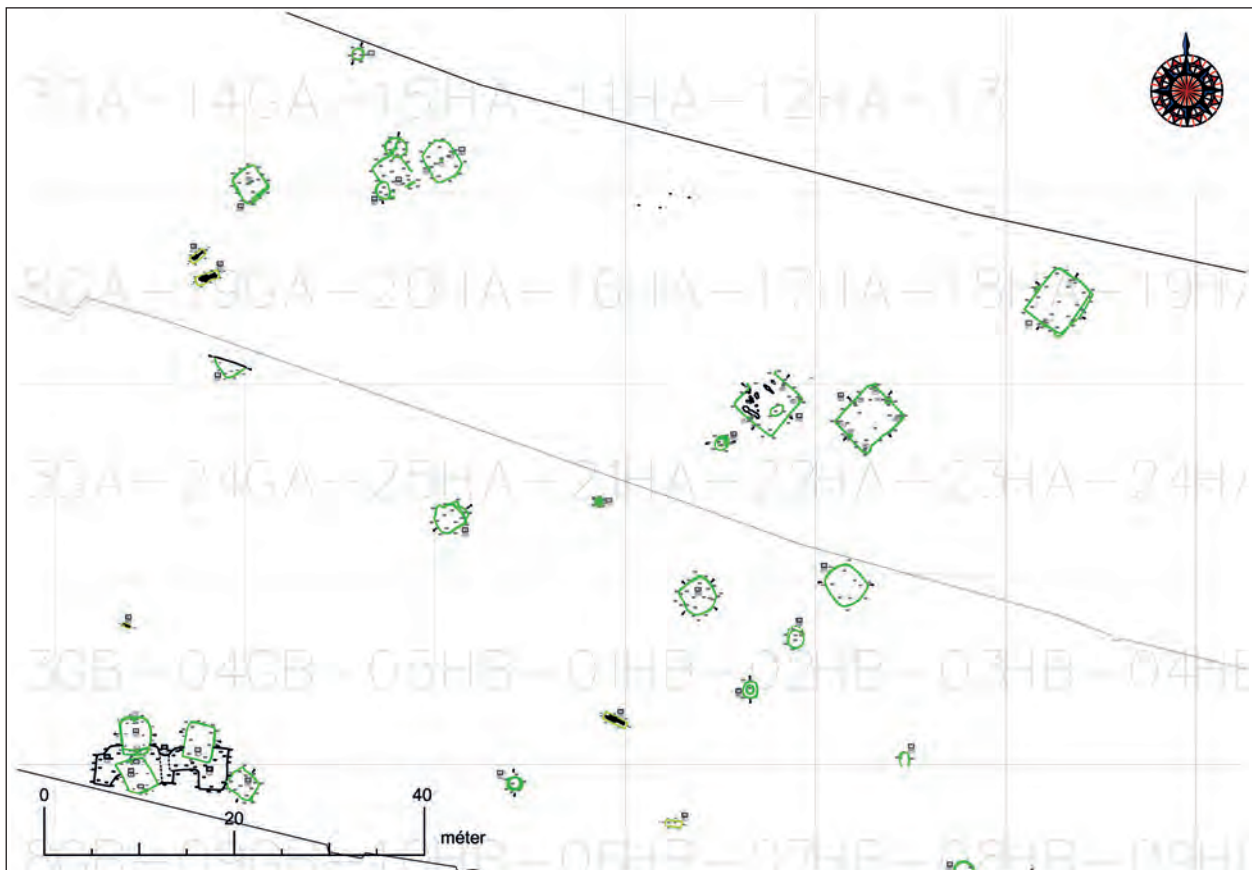
A VII. egység közepén a 8/12/14. épület állt. Pecsételt kerámiája nincs, de kiöntőcsöves korsótöredéke szintén a java 6. századra keltezi. Az épületet kerítő 8/7/7-158–8/31/47. árkot egy avar kori épület vágja. Valószínűleg az árokkal egykorú egy cölöpszerkezet az árokkal kerített terület DNy-i negyedében (IB-05). Ez esetleg olyan könnyűszerkezetes építményként rekonstruálható, amelyet a cölöpök között elhelyezett két tárolóverem fölött létesítettek. Sajnos a két méhkas alakú veremből leletanyag nem került elő, így a gödrök a környező jelenségek alapján neolitikoriak is lehetnek. A 12. ház viszonya a kerítőároktól délre húzódó gödrökkel, épülettel és kutakkal bizonytalan, de lehetséges, hogy egymáshoz igazodnak. A DK felé nyitott árokkal szemben objektummentes sáv található. A 12. épület szintén felveti a társadalmi elkülönülés lehetőségét.

A VIII. települési egység épületei ÉÉNy–DDK-i sávokban húzódnak. Tájolás, irányítás és szerkezet alapján is elkülönül egy épületcsoport (JB-03-08), amely a pecsételt kerámia hiányában a horizont 1. fázisára keltezhető, és már megjelennek benne a szövés-fonásra utaló emlékek, amelyek a IX. egységre is jellemzőek. Itt található a 2. horizontra keltezhető jelenségek keleti csoportja, de ezek nem különülnek el zártan; a területen a 6. században is folytatódott a megtelepedés (161. kép).

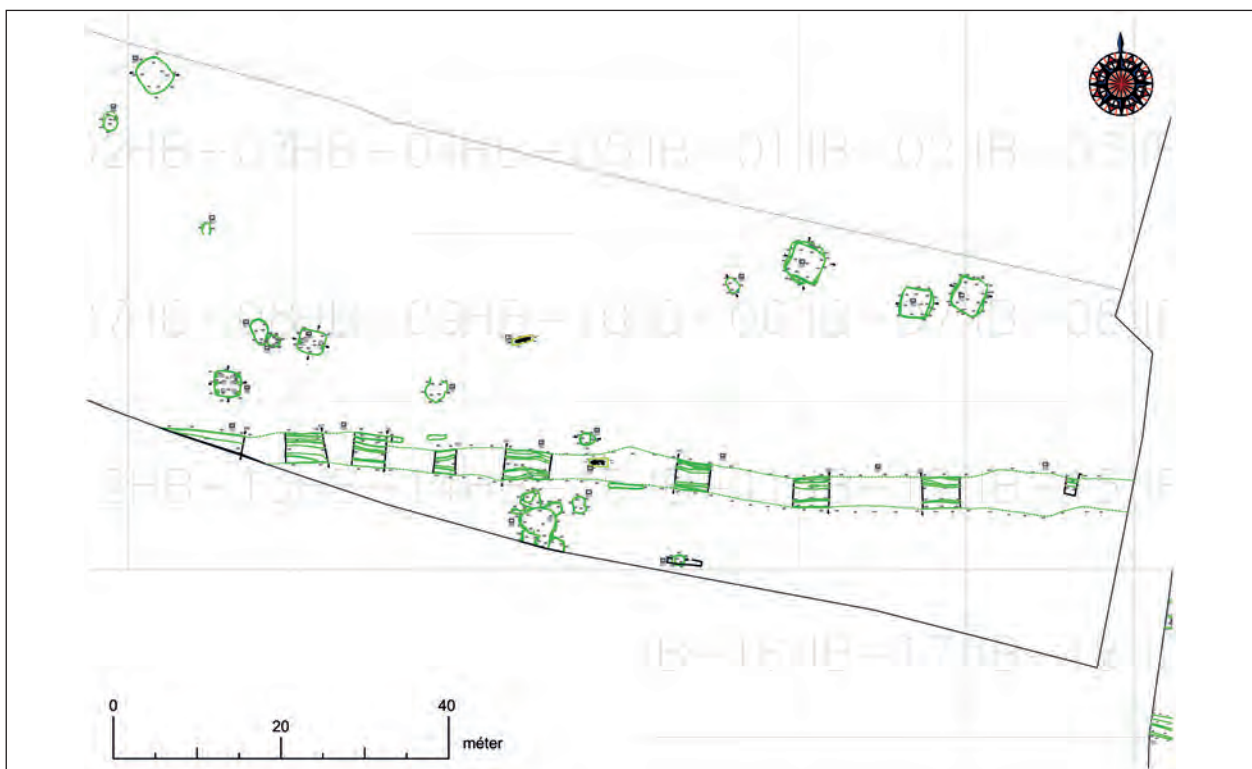
A második nagy kerítőárok (8/173/268–491) közepén szintén egy épület állt (8/269/407), de egymáshoz tartozásuk nem olyan biztos, mint a 8/12/14. épület esetében. Az is kérdéses, hogy a 8/12. épület kerítőárkához hasonlóan déli oldala nyitott volt-e, mert egy nagy méretű rézkori gödörben déli oldala nem volt megfigyelhető. Északi széle a nyomvonalon kívül esett. Az árokra nyugaton egy pecsételt kerámiával keltezhető épületet (8/176/271), északkeleti oldalán több gödröt ástak. DNy-i oldalán állt a 8/175/270. épület, amely nem állt metszésben az árokkal, de kapcsolatot tart a szomszédos gödörrel, amely valószínűleg szintén az árok fölött létesült (8/177/272). A DK-i oldalán álló épület (8/315/490) ezzel szemben

¹⁹²⁸ MASEK 2015b, 415.

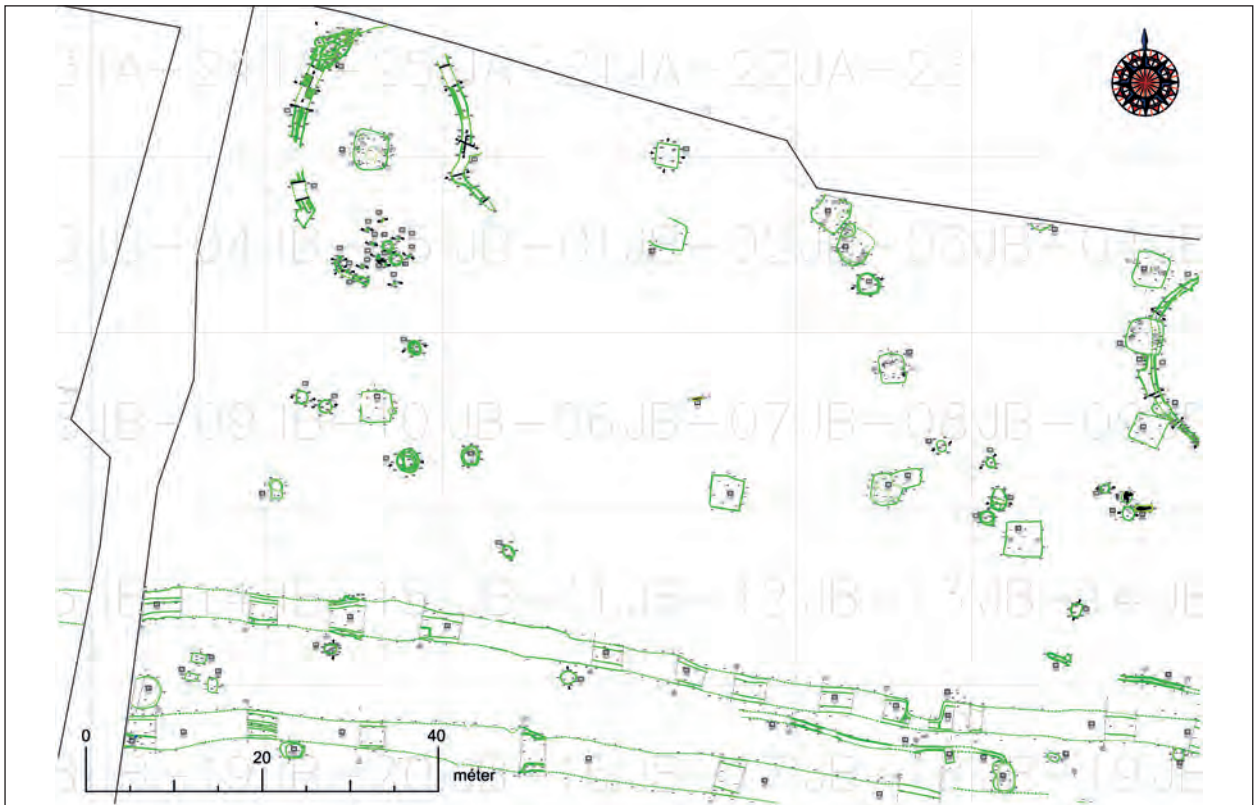
5.7. A GEPIDA KORI MEGTELEPEDÉS (2-4. HORIZONT)

159. kép 2-4. horizont. A IV-VI. gepida kori települési egység határa és az V. egység

160. kép 2-4. horizont. A VI. gepida kori települési egység keleti oldala

161. kép 2–4. horizont. A VII–VIII. gepida kori települési egység

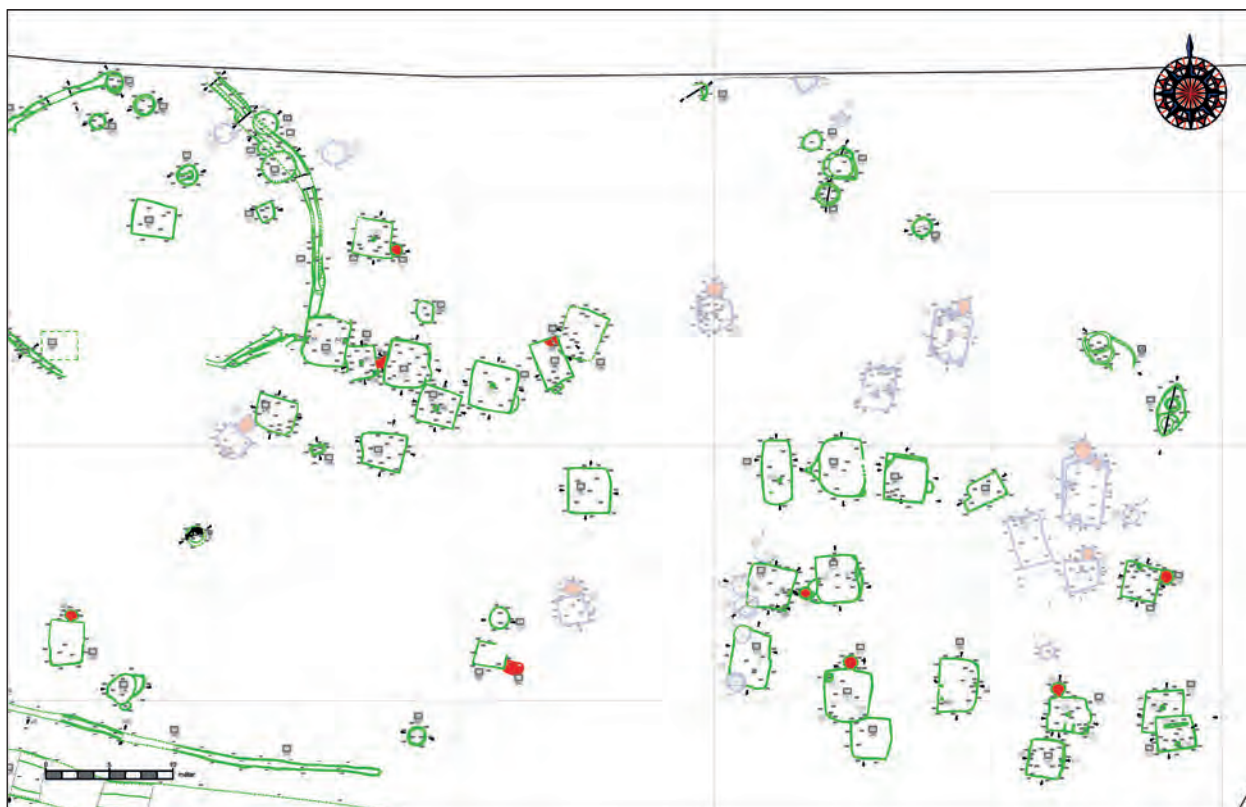
az ároknál korábbi. A 315. maga is egy épületre rásott (8/301/465), amely már a kemencés műhelyépületek közé tartozik, és pecsételt kerámiával keltezhető. Az árok segítségével tehát, a 3. horizont pecsételt kerámiával keltezhető fázisán belül, esetleg az után, négy szuperpozíciós fázis különíthető el. A 12. épület analógiája alapján nem vehető el, hogy az árok a közepén álló épület kerítőárkaként értékelhető. Enélkül még ezzel az egy párhuzammal sem rendelkezik, mert egyszerű gepida kori karámot sem ismerünk az Alföldről. Fennállása mindenesetre nem lehetett hosszú életű; nyugati oldalát egy épületsor, északit gödrök foglalhatták el.

A IX. települési egység a magaspart keleti peremét jelenti, amelyet sűrűn fedtek a gepida kori épületek. Foltokban, egymáshoz igen közel állnak; többször úgy tűnik, egymáshoz tájoltak, de az említett 301. épület esetében hármasszuperpozíció is előfordul (170. kép b–j). Ezen a keleti területen helyezkedik el a lelőhely 15 kemencés épülete (16 kemencével), köztük kisebb-nagyobb kemence nélküli épületekkel. A gödrök száma a területen minimális. A pecsételt kerámiával keltezhető épületek a középső és nyugati oldalon húzódnak. Ezen a részen egyes épületekben csak szarmata kori anyag található meg, ezért lentebb önálló fejezetben tárgyalom (162. kép).

Összességében, a 3. horizont szórt településszerkezetének alapját a 2. horizonthoz hasonlóan 2–4 házból álló épületpárok vagy -csoportok alkotják. A házak közvetlenül egymás mellett is állhattak, de jellemzően egymástól távolabb (kb. 20 méterig) találhatóak. Közvetlen egymás közelében, eltérő tájolásban létesült házbokrok kevésbé jellemzőek a lelőhelyre, de előfordulnak. Az épületcsoportokat a házak közös jellemzői, és esetenként a kerámiaanyag is összeköti. Ez alapján épületeik jellemzően egykorúnak tarthatók; ugyanakkor természetesen az egymást követő létesítéssel, a település organikus fejlődésével is számolnunk kell, amelyet a 4. horizont jelenségeinek helyzete is igazol.

4. horizont

A 4. horizont kerámiaanyaga a 2. horizonthoz hasonlóan igen kevés objektumban figyelhető meg zártan. Ezek elsősorban a VIII–IX. települési egységekre jellemzőek. Az egyik legkésőbbi együttes a 8/253. épület anyaga lehet, amely a 8/173. kerítőároktól ÉNy-ra húzódik (JB-25). Illik a tőle délre elhelyezkedő épületek sorába, amelyek az ároknál későbbre keltezhetőek a 3. horizonton belül. A többi, biztosan a 4. horizontra keltezhető jelenség keletebbre, a IX. egység kemencés épületei közt található, köztük a 8/377, amelynek

162. kép 2–4. horizont. A IX. gepida kori települési egység és az 1. horizontoz való viszonya

kerámiával kirakott kemencéje a horizont legnagyobb lelet-együttesét jelenti.

A kerámiaelemzésnél több esetben elválasztottam az objektumok egy csoportját, amelyet a 4. horizont tágabban vett anyagának neveztem, és a 3–4. horizontok közti átmenetként értékeltem. Ezek az objektumok többnyire épületnek bizonyultak, és néhány csomópontban található meg a lelőhelyen. Ilyen a IV. települési egység délkeleti oldala, a VI. egység keleti szélé, a VIII. egység ÉK-i épületcsoportja és déli szélén, az árokrendszer ágai közt néhány gödör és kút; valamint további jelenségek a IX. egység területéről. Szinte mindegyik olyan objektumcsoporthoz köthető, amelyek pecsételt kerámiát is tartalmaznak. A 3–4. horizontok közt minden szempontból folyamatos átmenet figyelhető meg.

A 4. horizont soványítatlan világosszürke kerámiája csak a 8. lelőhelyen tűnik fel, egyrészt a keleti iparos negyed

északkeleti szélén (8/433/685. gödör, AB-09). Ez más jelenségekkel együtt a terület használatára, a településszerkezet továbbélésére utalhat. Másrészt a település déli szélén, a nagy hármás kerítőárok közt létesített objektumokban van jelen. A 8/159/246. egy szegényes anyagú, téglalap alakú gödrökből álló objektumcsoport tagja, a szomszédos gödörben pecsételt kerámiával (8/160/247, IB-14). A 8/237/360. kút a második ároktól közvetlen délre húzódik a kutak délkeleti csoportjában (JB-19). Mindkét jelenség szegényes anyagú. Nem feltétlenül a teljes településrész kora avar kori fennállását jelzik, inkább a 8. lelőhely déli zónájának használatára utalnak.

Az ebben a munkában 4. horizontnak nevezett anyag viszonyát a feltárás avar kori kerámiaanyagával, valamint a gepida és avar kori településszerkezet összefüggéseit, változásait jövőbeli kutatások tisztázhatják.

5.8. A településhorizontok összefüggései

5.8.1. Kontinuitás vagy rezidualitás?

Alapvető célkitűzés volt a rákóczi falvi kerámia nagymértékű kulturális keveredésének magyarázata. Hamar nyilvánvalóvá vált a lentebbi esettanulmányok szintjén vizsgált probléma,

hogy a szarmata kerámia gepida kori továbbhasználatának kérdését módszertanilag éppen a több periódusú települési egységeken a legnehezebb értelmezni, mert itt biztosan számolhatunk korábbi anyagok bekeveredésével. Ezért a kérdéshez statisztikai úton közelítettem. Hasonlóan tett Bocsi Zsófia,

aki egy nádudvari, szintén szarmata – gepida kevert anyagú település feldolgozása során szembesült a kerámiahorizontok keveredésével. A keveredés arányai alapján különböző objektumcsoportokat különített el, és ennek segítségével sikerült meghatározni a gepida település kiterjedését és szerkezetét.¹⁹²⁹

A leletanyag keveredését háromszögdiagram segítségével vizsgáltam, amely három komponensű rendszerek elemzésére alkalmas (*ternary plot*). A vegyes leletanyagú stratigráfiai egységek többségében nagyobb mennyiségű gepida kerámia keveredik kevesebb szarmata jellegű anyaggal (**65. diagram a**, jobb sarok). Ebben az esetben a szarmata kerámiát többnyire reziduális anyagnak tarthatjuk. A diagram bal sarkában található azok az egységek, ahol nagy arányban van jelen a szarmata, és kisebb arányban a gepida kerámia. Ez a nehezebben értékelhető jelenség, de hogyha figyelembe vesszük a stratigráfiai egységek helyzetét, akkor feltűnő, hogy többségük a szarmata és gepida korban is biztosan használt településrészekben található. A harmadik csoportban (középső negyed) olyan együttesek találhatóak, amelyekben a két korszak anyaga kiegyenlített. Ezekben többnyire a kérdéses korú töredékek aránya is magas, amely az anyagfelvétel bizonytalanságaiból adódik. A vizsgálat a töredékszámok százalékos arányait hasonlítja össze. Kizárva az 50 össztöredék alatti kerámia-együtteseket, a fennmaradó 55 egység jóval egyértelműbb képet mutat (**65. diagram b**). A bal sarokban csak az 5. lelőhely néhány kevert anyagú objektuma maradt. A statisztika alapján a szarmata kerámia továbbhasználatával, azaz a szarmata jellegű és a későbbi horizontokhoz köthető anyag párhuzamos használatával nem, vagy csak minimális mértékben számolhatunk.

A magyarországi népvándorlás kori településkutatásban a rezidualitás kérdése módszertanilag nem kidolgozott, feltehetően azért, mert általában éles kulturális törésekkel és migrációs hullámokkal számolunk az egyes korszakok közt. Ugyanakkor ez a jelenség a régi, kis méretű ásatások problémája is, sőt azok értékelését még jobban megnehezítheti, hiszen a szelvények közvetlen környezetét sem ismerjük. A rákóczi falvi tanulságok alapján egy-két kevert jellegű leletegyüttest kontextusukból kiragadni, nem vezethet megbízható eredményre. Két eltérő fazekashagyomány erős keveredése egy-egy jelenségben éppen a kontinuitás elleni érvként szolgálhat. A korábbi horizonthoz sorolható kerámia továbbhasználatának csak akkor adhatunk esélyt, ha a kevert leletegyüttes különböző hagyományokhoz tartozó kerámiájának töredezettsége hasonló, pl. nagy méretű edényrészeket is tartalmaz, és a szuperpozíciók lehetősége

kizárható. A 8. lelőhely keleti iparos negyedének leletanyaga abban tér el a lelőhelyen tapasztalt általános képtől, hogy együtteseiben nincs nagy keveredés. A különböző régészeti fázisokra keltezhető objektumokat itt a jelenségek morfológiája, a településszerkezet és a leletanyag összefüggései kapcsolják össze egy kontinuuasan használt lelőhelyé.

A római kor európai kutatására kitekintve irányadó lehet Nicopolis ad Istrum kerámiaanyagának közlése. Arra hívták fel a figyelmet, hogy városi kontextusban, azaz egy összetett rétegsorú, intenzív lelőhelyen sokkal könnyebb keltezni a kerámiatípusok megjelenését, mint a megszűnésüket. A kerámia rendszerezése nem feltétlenül alkalmas a felső kronológiai határok megállapítására. Ez a jelenség a több mint 100.000 töredéket tartalmazó anyag értékelésére is hatással volt. Azt is megfigyelték, hogy a kora újkori jelenségek leletanyaga 95,5%-ban antik kerámiából áll.¹⁹³⁰ Hasonló jelenséggel a többkorszakos, intenzív megtelepedést mutató horizontális települések esetén is számolhatunk.

5.8.2. Kevert anyagú településrészek

Az I. települési egység

A kevert anyagú jelenségek legfontosabb csoportja az I. települési egység intenzíven használt késő szarmata – hun kori teleprészén található: meneteles gödrök; egyszerű, kerek gödrök; épületek, valamint két kút. Meneteles méhkas alakú gödrök az 5/371/481. és 5/373/483.; az 5/568/687. és 5/631/755.; 5/573/693. és 5/574/694.; ívelt falú az 5/655/779. jelenség.¹⁹³¹

Az 5/568/687. és 5/631/755. (EJ-01) jelenségek közül a felső, hamus betöltési réteg a feltárás közben kapott külön számot, de a kisebb szám a verem méhkas részének azonosítója maradt (**163. kép b**). A felső réteg anyaga nem lett külön tartva.¹⁹³² A 631. gödör jelentősége, hogy négy valódi edénykapcsolat is bizonyítja, hogy az a szarmata kori pusztulási rétegbe tartozik (55–56, 59, 67. kapcsolatok).

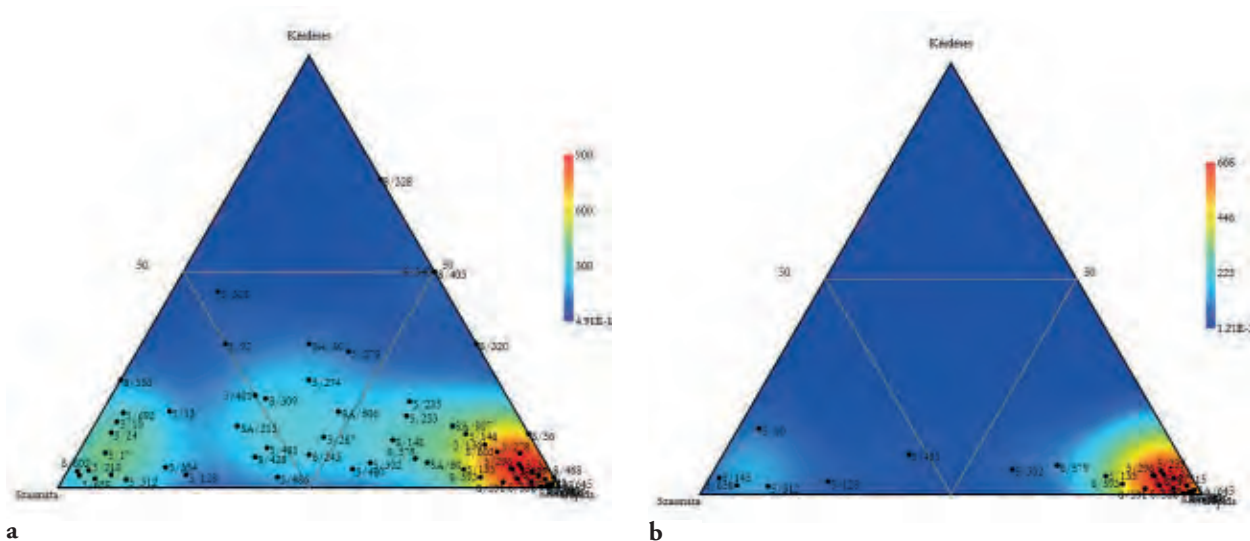
Az 5/574/694. méhkas alakú verem (EJ-02) sötétbarna, patocsos betöltése a sekélyebb, 5/573/693. egység szélén folytatódik, ezért a külön objektumszámot kapott 573.

¹⁹³⁰ FALKNER 1999, 94. Vö. ugyanitt a 2. és 3. függelék, amelyek az egyes típusok kronológiai megoszlását mutatják a lelőhely rétegein belül.

¹⁹³¹ A négy objektumból három esetben a különböző stratigráfiai egységek külön objektumszámot is kaptak.

¹⁹³² Az 54. edénykapcsolatként közölt szarmata bográcsot a feltárás során avar korinak hittük, és utólag soroltuk az 568. számhoz, míg töredékeinek egy része a 631. együttes mellett maradt. A kapcsolatnak nincsen jelentősége.

¹⁹²⁹ Bocsi 2016, 24–27.

65. diagram A vegyes anyagú stratigráfiai egységek töredékeinek meghatározása (a) és ugyanaz 50 töredékszám felett (b)

objektum anyaga az 574. – addigra szinte teljesen betöltődött állapotú – gödör legkésőbbi betöltési fázisaként értékelhető (**163. kép a**). A két egység anyagát külön tartották, gepida és bizonytalan korú töredékek csak az 573. együttesben található. A gödör morfológiája, helyzete a szarmata településszerkezetbe illik, de feltöltődése a gepida korban fejeződhetett be.

Az 5/371/481–373/483. gödör (DJ-20) azért mutatja kiválóan ugyanezt a jelenséget, mert egy paticsfolt megtartása miatt magasabban humuszolták. Utóbbi a 373. számot kapta. A 371. gödör felső rétege egykorú a 373. sekély paticsos jelenséggel. Ebben az esetben csak a 371. számon van anyag elcsomagolva.

Az 5/655/779. gödör (DJ-13) betöltésének teteje szürkésbarna, paticsos-hamus réteg, alatta barna laza kevert humusszal. Az ívelt falú nagyobb gödör a településrész délnyugati szélén állt, de a szarmata településszerkezetbe illeszkedik és morfológiája is illik a szarmata gödörtípusokba. A kisszámú gepida töredék helyzete a gödrön belül bizonytalan (**163. kép d**).

A meneteles gödrök metszetei azt mutatják, hogy kisebb hamus-patcsos hulladékanyagokat a gödrök betöltődésének végén, az után a gödrök tetejére és azok sekélyebb részére toltak. Feltehető, hogy az egykori tárolóvermek hulladékgyödröként való használatának utolsó fázisa már a gepida korra (gepida jellegű kerámiát használó lakosság megtelepedésének korára) esett. Ez csak az 573–574. gödör esetében biztos, a többi anyagát nem választották szét. A stratigráfia alapján e tevékenységek és a szarmata település pusztulása után sok idő nem telhetett el. Másik lehetőség, hogy a gepida jellegű kerámiát a településen már korábban,

a szarmatával párhuzamosan használták, de ez a kis töredékszám miatt valószínűtlen. Feltűnő, hogy a problémás anyagú objektumok közül ez a négy párhuzamos, hasonló jelenségre utal. A példák száma kismértékben gyarapítható lenne: hasonló stratigráfia figyelhető meg pl. az 5/578/698., kizárólag szarmata anyagú verem esetében is (EJ-02), de tömegesen nem figyelhető meg a lelőhelyen.

A vegyes anyagú gödrök egy részénél (4 gödör) a fentiekhez hasonló sekély, esetleg a gödör feltöltődése után is mélyületként jelentkező részt nem lehetett elkülöníteni stratigráfiailag. Összetartó falú, egyenes aljú sekély kerek gödör az 5/298/401. (EJ-07). Körülötte az 5/289/391, 5/300/403, 5/304/413, 5/570/689. is kis méretű, sekély, ívelt vagy enyhén méhkásos falú gödrök; a jelenség a szarmata településszerkezetbe illik. Vegyes anyagában a 2. horizontra jellemző szemcsés fazékalj is előfordul.

Egyszerű, szuperpozíció nélküli az 5/245/354. szűk, kerek, hengeres, majd kihasadó falú, egyenes aljú gödör (EJ-16), betöltésének alján és tetején erősen kevert, szenült, hamus réteggel (**163. kép c**). A szarmata településszerkezetbe szintén illeszkedik, és szinte az összes környező pusztulási horizontos gödörhöz kapcsolódik. A 245. a szarmata telep életének végén töltődhetett fel – legalább részben. Viszonylag kevés anyaga van, nagyrészt szarmata; de egy nagy méretű fazékperem és több befésült oldaltöredék semmiképp sem köthető a telepkerámia szarmata kori fázisához. E gödör alapján a leginkább bizonyos, hogy a településen számolhatunk a szarmata korszakban létesített jelenségekkel, amelyekbe gepida kori anyag is került.

Az 5/376/476. gepida anyagot is tartalmazó gödör közvetlen a 375. gazdag szarmata – hun kori anyagú gödör

163. kép I. egység, kevert anyagú gödrök metszetei: 5/573/693–5/574/694. (a), 5/568/631–5/631/755. (b), 5/245/354. (c), 5/655/779. (d)

mellé lett ásva (DJ–20). Közös metszet híján, és mert mindkettőnek keleti fele lett először kibontva, viszonyuk nem állapítható meg. Mindkét gödörben több réteg húzódik, és mindkettő a kapcsolatos objektumok közé tartozik. Ez arra is utalhat, hogy egy időben használták őket, és a közvetlenül egymás mellé ásott gödrök valójában nem metszették egymást. Azonban a *refitting* különböző klasztereihez tartoznak, és míg a 375. az I. horizont pusztulási rétegének központi magjához kapcsolódik, addig a 376. gödör további gepida kori jelenségekkel is kapcsolatot tart. A 375. gödör vastag törmelékréteggel („laza, vörösbarna, hamus humusz paticsfoltokkal”) zárul, míg a 376. gödör életében egy észak felől beöntött törmelék („foltos paticsos faszenes, hamus sáv”) képezheti ugyanazt az időszakot, amely fölé itt még egy homogénebb laza, barna, kissé hamus humuszos réteg került. Talán utóbbi képezhetné a gepida és szarmata kori anyag betöltésének határát, de ez nem teljesen biztos, mert sok „tisztá” szarmata anyagú pusztulási horizontos jelenség esetében a törmelékréteg nem az objektum legtetűjén húzódott. A morfológia és a rétegsorok alapján valószínűbb, hogy a 376. gödör eredetileg szintén a szarmata településszerkezethez tartozott. Gepida kori anyaga a pusztulási réteg redepozíciójával-, vagy a közeli gepida kori

épület (389.) használatával összefüggésben keletkezhetett (**165. kép**).

Egyszerű, hengeres gödör az 5/370/480. (DJ-20). Hengeres, mély, enyhén méhkasosodó, alján vastag törmelékréteg; morfológiája alapján ez is a szarmata település létezésének időszakában lett kiásva. A gödörben viszonylag sok a gepida anyag, igen jellegzetes formákkal és meszes soványítású fazekakkal (**106. kép**). Egy szarmata szemcsés talptöredék (81. kapcsolat) másik fele az 5/496/639. (DJ-15), szarmata telepet felülretegző, gepida kori épületből származik. Ennek az épületnek gazdag, jellegzetes és kissé zavarba ejtő, de túlnyomórészt a szarmata fazekassághoz köthető anyaga van, sok szemcsés fazékkal (**114., 115. tábla 1–5**). Nem tartom teljesen kizárhatónak, hogy a 496. épület betöltésébe egy időperiódusban használt „szarmata” és „gepida” kerámiák is kerültek. Ettől függetlenül a 370. és a 496. objektumot is használhatták a gepida korban, akkor, amikor a telep részben már feltöltődött (a 496. épület körül, köztük az 515. kút, amelynek szélére az épületet ráásták), más korábbi jelenségek pedig nyitva álltak (370. gödör).

Az 5/235. és 5/238. összeérő jelenségek (EJ-13) értékelése teljesen bizonytalan. Három kisebb lemélyülésből állnak, amelyeket egy sekélyebb rész köt össze. A 238.

a

b

164. kép I. egység. A szarmata pusztulási horizont jelenségei fölé ásott 5/389/499. (a) és 5/209/302. (b) gepida kori épületek

szám a keleti gödörészre vonatkozik, így a 235. szám a maradék három stratigráfiai egység anyagát jelenti. A 238. alatt kevés számú szarmata kori anyagot csomagoltak, míg a 235. anyaga kevert, nagyobb számú szarmata és kevés gepida anyaggal. A három lemélyülés viszonya egymással bizonytalan, a sekélyebb összekötő rész részben túlbontásnak tűnik, ám a 235-höz sorolt északi és nyugati lemélyülés akár össze is érhet, és egykorú lehet (a 238. hozzájuk való viszonyáról a metszet nem ad képet). Kérdés tehát, hogy a szarmata és gepida anyag egy stratigráfiai egységből, keverten került-e elő, vagy egy önálló lemélyülésből. A közelben csak szarmata kori gödrök találhatók, ezért valószínűbbnek tartom, hogy mindhárom lemélyülést a szarmata korban ásták ki.

Az 5/540/658. épület (DJ-10) szintén szuperpozíciós: alatta húzódik a 20–30 cm mély, kerek 600/724. gödör. A gödörre ráhúzódik a ház padlójának sározása; anyaga nem lett külön tartva. Valószínűtlen, hogy a kis gödörből származzon minden szarmata kerámia, köztük egy, a 2. hombártípushoz tartozó, besimított díszű edény számos töredékével (**124. tábla 1**). Az épület anyaga kevert lehetett, de nem tartható zárt együttesnek.

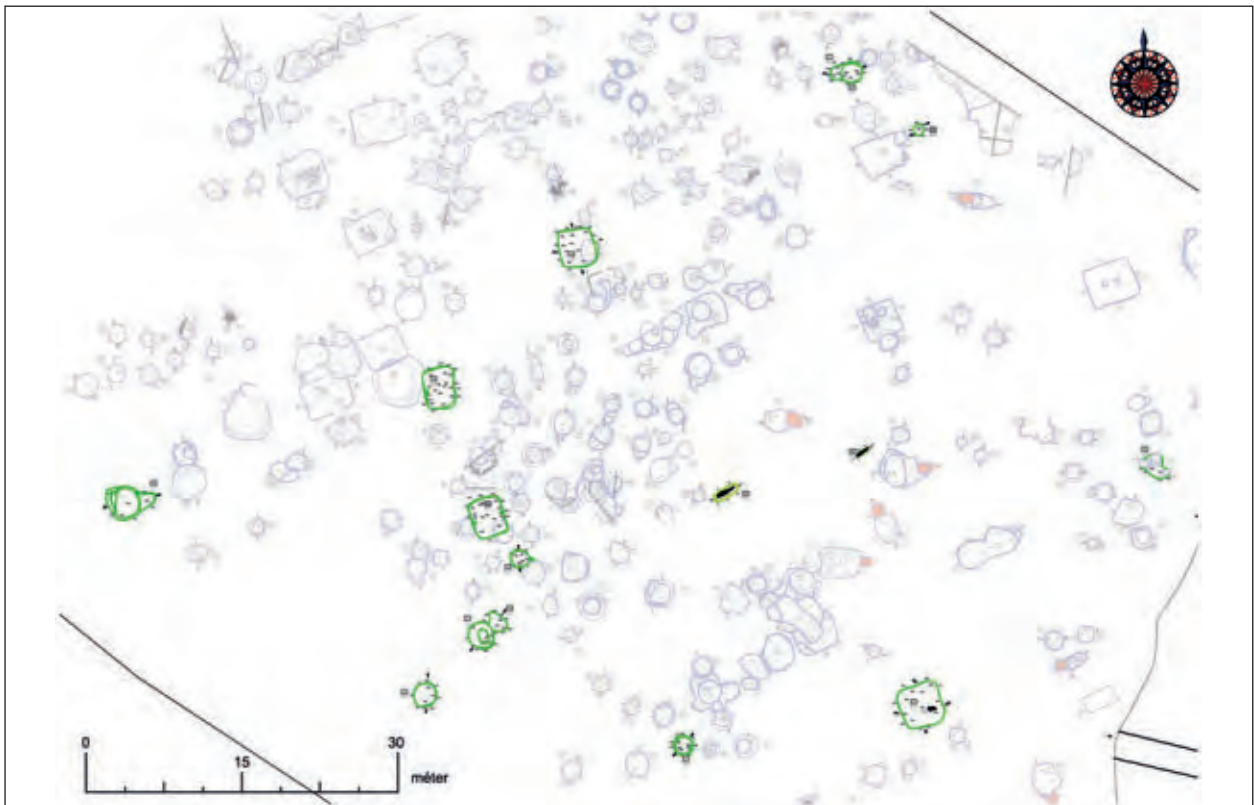
Egyértelműbb a délibb, 5/389/499. épület esete, amely két vermet is vág (DJ-15, **164. kép a**). Nyugati oldalában húzódik az 5/380/490, déliben az 5/533/649. A jelenségek anyaga külön csomagolt: a gödrökből csak szarmata anyag, az épületből vegyes anyag származik. A 74–75. edénykapcsolat alapján a 380. verem a szarmata pusztulási horizontba tartozik, a 73. alapján a gödör anyaga a házával biztosan keveredett; a 42. alapján a gepida ház anyagába egyéb, a pusztulási horizontba tartozó anyag is jutott. Az épület kiásásakor nagy mennyiségű korábbi hulladék lehetett a környéken, ill. a szarmata gödrök tetején. Az ellenkező megoldás, hogy az

épület is a pusztulási réteggel betöltött telephorizontba tartozik, lehetetlen, hiszen a stratigráfia alapján a ház mindenképpen a planírozás után keletkezett.

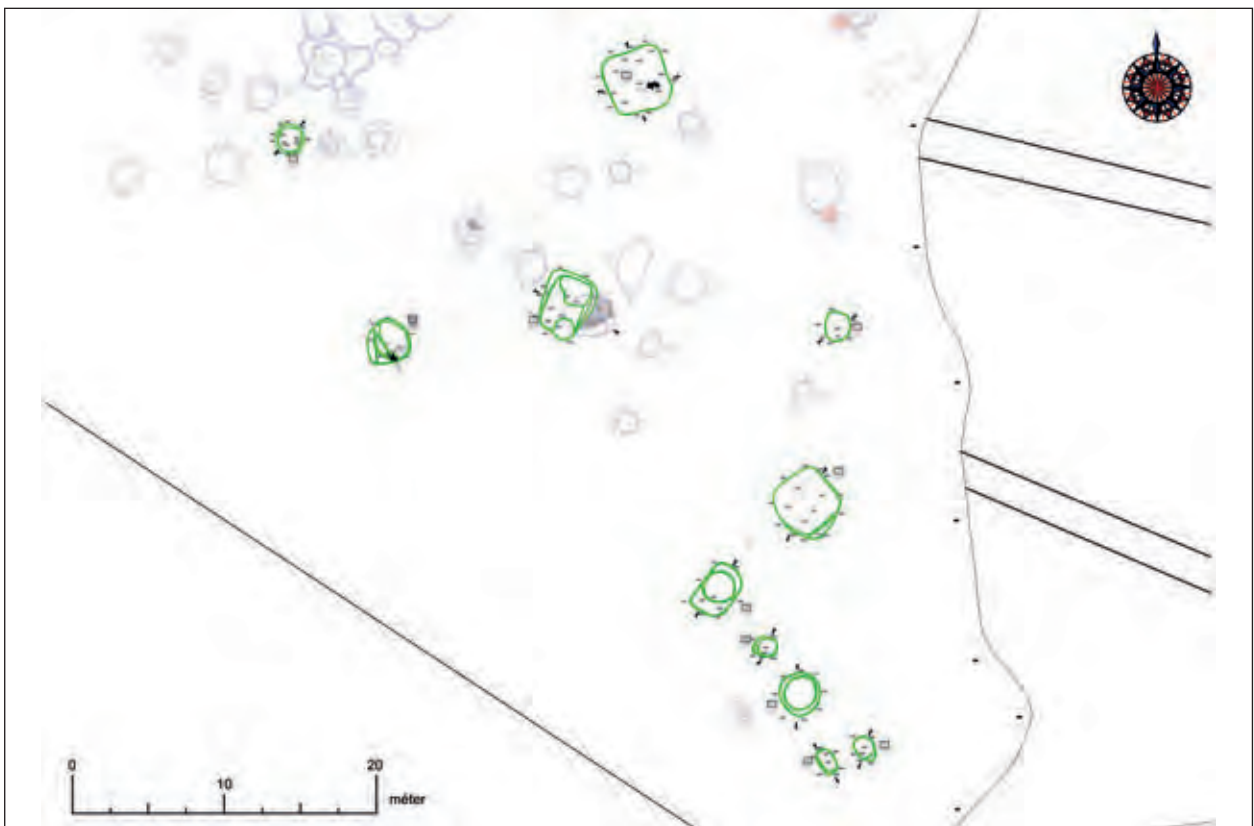
A keletebbi gepida házcsoport 3 épülete közül csak egy szuperpozíciós (5/209/302), de bonyolult kapcsolatrendszerének értékelése a 219. és a 188. gepida ház keltezésére is hatással van.

Az 5/209/302. épület egy késő szarmata kori jelenséggel áll szuperpozícióban (209/332, valójában önálló objektum, **164. kép b**, **166. kép**). Sajnos ezt nem ismerték fel, a gödör tetejét beborító masszív paticsos omladékfoltot – amely később mintegy 110 cm vastagnak bizonyult – a házhoz tartozónak vélték, és a gödör további dokumentálása elmaradt. A ház metszetfotóin egyértelmű, hogy az épületet a paticsomladékba belevágták. A ház és az omladék anyagát külön csomagolták, de a dokumentáció alapján nem zárt együttesek; a verem alsó rétegének elcsomagolása külön történt. Utóbbi kizárólag szarmata (**39. tábla 1–4**), míg a verem felső rétege (**39. tábla 5–7**) és az épület anyaga vegyes (**39. tábla 8–15**, **40. tábla**). A 16–17. edénykapcsolat alapján a verem alsó rétegének feltöltése és a felső omladék egy tevékenység során keletkezhetett; mások (84–85, 87. kapcsolat) a verem omladékfoltja és a gepida épület között mutatnak kapcsolatot. Bizonytalan, hogy utóbbi a pontatlan bontás eredménye-e, vagy sem: a gepida házba a szomszédos feltöltési rétegből is keveredhetett anyag. Az alsó réteg homogén szarmata jellege alapján a gödör szarmata kori keltezését fogadtam el. A verem jól illeszkedik a környező szarmata gödrök által alkotott ÉNy-DK irányú sorokba, amelyek közül több (195, 207, 193 – első kettő kifejezetten nagy mennyiségű anyaggal) a szarmata pusztulási horizontba tartozik.

A helyzet miatt bizonytalan az is, hogy a 209. objektum további edénykapcsolatai mely jelenségeket kötik össze.

165. kép I. egység, a szarmata települési egység területén létesült gepida kori objektumok

166. kép Az I. egység DK-i oldalán létesült gepida kori objektumok

A 219. épülettel való két gepida *refit* (86. és 88.) inkább a két házat köti össze, amelyet megerősít, hogy a 302. strat.-hoz csomagolták őket. (Az kizárható, hogy a 219. pecsételt gepida kerámias épület a 209/332. „szarmata” gödörrel egykorú, és a 209/302. épület csak annak feltöltése után, jóval később keletkezett.) A 89. feketére fényezett, égett szarmata hombártalp (209/332. verem felső rétegéből, esetleg a házból), valamint a 90. fedőhornyos gepida fazékperem (209/302. házból, **160. tábla 1**) illeszkedő töredékei a – mintegy 45 méterre elhelyezkedő – 376. gödörből kerültek elő. Ezek a kapcsolatok azt is igazolhatják (legalábbis a szarmata jellegű 89.), hogy a két verem a pusztulási horizont időszakában töltődött fel, de azt is, hogy a 376. gödör és a 209/302. ház a gepida korban egyszerre volt nyitva. A 90. gepida perem inkább az utóbbit támogatja.

A 209. épület anyaga a 376. gödörhöz és a 389. épülethez hasonlóan korainak tűnik a 3. településhorizonton belül. A 209/302. épület téglalap alakja és tájolása kissé különbözik a vele kapcsolatban álló 219., és a közeli 188. alakjától. Közülük a 219. tartalmazott pecsételt kerámiát, és ugyan a 188. nem, de a körülötte a 186. és 189. gödörök igen. A 86. és 88. kapcsolatok miatt a 209. és a 219. épület lehetett egyidőben létesített és használt, és a három épület alkotott egy házcsoportot. A 376. és 389. távolibb objektumokkal való kapcsolatok, valamint a 209. anyaga miatt azonban valószínűbb, hogy a 209. feltöltődése a 219.-nél hamarabb indult meg. A 219. épület azonban nem sokkal későbbig funkcionálhatott, mert a két épület feltöltődése párhuzamosan mehetett végbe.

A gepida anyagot is tartalmazó jelenségek összességében a nyomvonal északi és déli oldalán, az EJ-01-02 ill. a DJ-15-20 négyzetekben koncentrálódnak (**4. táblázat**,

165. kép). A déli leletanyag a 389. és 496. épületek közelségével magyarázható. Az északihoz épületjelenséget kötni nem tudunk, de lehet, hogy az csak kívül esett a nyomvonalon. A délnyugati házcsoport három épülete méretben, tájolásban, szerkezetben is hasonló. Ezek, legalábbis a 389. és a 496. viszonylag korai épületek lehettek, de már a szarmata telep fölött jöttek létre. Az edénykapcsolatok értékelése alapján a keleti épületsorozat közül a 209. épület ugyanehhez a korai fázishoz tartozik. A 188. és 219. épület későbbi lehet, de legalább a 219. közvetlen kapcsolatban állt a korábbi megtelepedéssel (**166. kép**).

A kibontakozó kép igen bonyolult: szarmata kori jelenségekben van gepida kori anyag; nagyszámú szarmata anyag van a gepida kori jelenségekben; szarmata edénytöredékek kötnek össze – részben – gepida korú jelenségeket. Ezt a képet leegyszerűsíteni a feldolgozás során nem tudtam: az edénykapcsolatok és a szuperpozíciók önmagukban, a szarmata és gepida kerámiahorizontok elválasztása nélkül is nagyon nehezen magyarázhatók. Ez a helyzet csak úgy jöhetett létre, ha a területet egy jól-rosszul feltöltött és elegyentett, süppedékes térségnek rekonstruáljuk, ahol a planírozás ellenére nagyszámú korábbi töredékes kerámiaanyag, akár évekig-évtizedekig is a felszínen hanyódot. A területen a 3. településhorizontban folyamatos, hosszabb megtelepedés rekonstruálható a pecsételt gepida kerámia használatáig. Nem lehetséges igazolni, hogy a szarmata telep planírozását azért végezték el, hogy közvetlenül fölötté megtelepedjenek. A lelőhely értékelése alapján ez inkább az elplanírozott település mellett, attól keletre történhetett meg. Túl nagy kronológiai különbség azonban az I. települési egység 1. és 3. településhorizontja között nem telhetett el.

Lh./Obj./Strat.	Obj. típus	Darabszám				Százalék		
		összesen	szarmata	gepida	kérdéses	szarmata	gepida	kérdéses
5/184/274.	gödör	8	3	3	2	37,5	37,5	25,0
5/186/276.	kút	27	16	9	2	59,3	33,3	7,4
5/187/277.	gödör	7	3	4	0	42,9	57,1	0,0
5/188/278.	ház	26	22	4	0	84,6	15,4	0,0
5/189/279.	gödör	19	8	9	2	42,1	47,4	10,5
5/197/287.	gödör	18	7	8	3	38,9	44,4	16,7
5/209/302.	ház	90	33	52	5	36,7	57,8	5,6
5/209/332. felső réteg	ház és gödör	37	31	6	0	83,8	16,2	0,0
5/219/312.	ház	93	83	5	5	89,2	5,4	5,4
5/235/328.	gödör	7	1	1	5	14,3	14,3	71,4
5/245/354.	gödör	19	15	4	0	78,9	21,1	0,0

Lh./Obj./Strat.	Obj. típus	Darabszám				Százalék		
		összesen	szarmata	gepida	kérdéses	szarmata	gepida	kérdéses
5/298/401.	gödör	18	7	4	7	38,9	22,2	38,9
5/370/480.	gödör	46	14	21	11	30,4	45,7	23,9
5/371/481.	gödör	54	29	20	5	53,7	37,0	9,3
5/376/486.	gödör	43	24	16	3	55,8	37,2	7,0
5/389/499.	ház	59	36	16	7	61,0	27,1	11,9
5/496/639.	ház	162	139	10	13	85,8	6,2	8,0
5/540/658.	ház	42	31	6	5	73,8	14,3	11,9
5/573/693.	gödör	23	18	1	4	78,3	4,3	17,4
5/655/779.	gödör	87	80	1	6	92,0	1,1	6,9
Összesen		885	600	200	85	58,9	27,3	13,9

4. táblázat I. települési egység. A gepida kori anyagot is tartalmazó jelenségekből származó kerámiaanyag kulturális besorolása

A gepida kori II–III. települési egység

Az 5. lelőhely K-i részén, a humuszlencsétől K-re nagy mennyiségű egyes anyag lett elcsomagolva az 5/61. amorf, számos lemélyülésből álló gödörkomplexum stratigráfiai egységeiből (FJ-16, II. gepida kori települési egység, **167. kép**). A DK-i részen található az 5/61/135., nagyszámú leletanyagot (375 töredék) tartalmazó gepida kori épület. A többi jelenség viszonya ehhez az épülethez összetett kérdés.¹⁹³³ Minden elcsomagolt egység anyaga kevert. Két gödörrész (140. és 218. str.) anyaga alapján szinte biztosan szarmata kori, de viszonyuk kérdéses; szintén a 183. str. viszonya velük, amelyben több kisebb beásás található. Utóbbiak közül egyik kapott számot (184). Egy *refit* alapján a 183. és 184. strat. anyaga keveredhetett egymással. A tőlük délre eső az 5/66/220. obj. alakja, kora kérdéses, szintén a nyugati gödörrészeké.

A szarmata jelenségek a rétegtan alapján két fázist alkothattak, szétválasztásuk nem lehetséges. A jelenségsoport DNy-i szélébe ázott 5/105/180. számú szarmata kori sírról bizonytalan, hogy érintette-e a szomszédos, 5/140/228. számú, ismeretlen korú gödörrész. A szarmata kori jelenségek között szétásott házat is feltételezhetünk (nagyságuk alapján a 183. vagy 220. obj. esetében is). A gepida kori használatban több periódust a rétegtan alapján nem lehet kimutatni. Az ismeretlen korú jelenségek betöltése, szerkezete inkább a szarmata anyaggal keltezett gödörrészekéhez hasonlít. A gepida korban a 61. épület használatával összefüggésben, a kisszámú gepida kerámia alapján elképzelhető további kisebb gepida

kori beásások létesítése, a gödörkomplexum egyes részeinek használata, feltöltődésének befejezése is (183., 140. és 66. te-teje). Kérdéses marad, hogy a közeli 154–203. gepida házak körüli jelenségegyütteshez hasonlóan egy gepida kori gödörkomplexummal számolhatunk-e, vagy a 61. házat egy szarmata kori jelenség-együttesbe ásták. A ház tájolása, valamint égésrétege alapján is a 3. horizont 1. fázisába tartozhat.

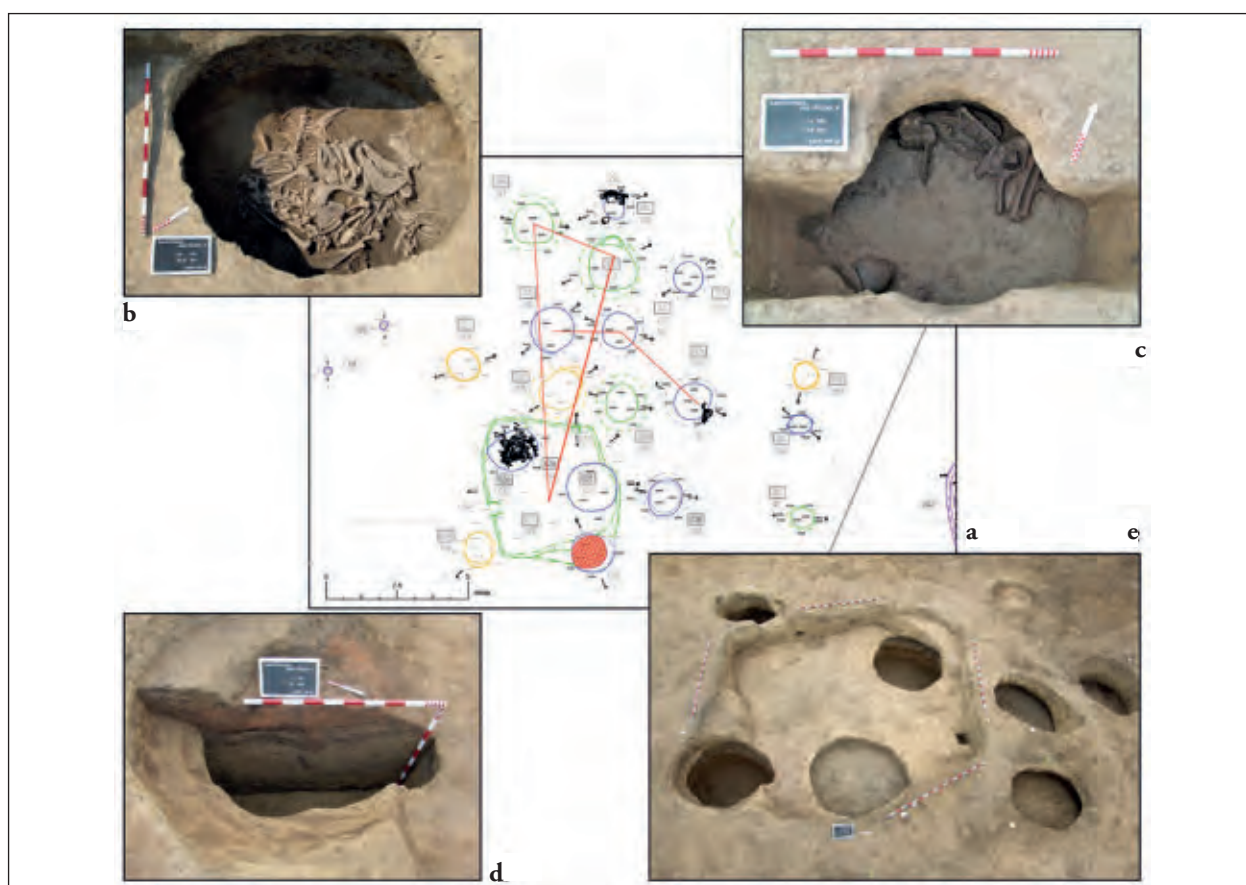
Ettől az együttestől Ny-ra, a nyomvonal északi szélén egymáshoz kapcsolódnak a 167/257, 168/258, 169/259, valamint a 165/255. és 171/261. szarmata kori mély méhkasos vermek, másodlagos helyzetű égett rétegekkel (FJ-16, **167. kép**). Három gödröt hat edény töredékei kötik össze, így ezek biztosan egyidőben töltődtek fel. A 8. edénykapcsolat alapján kötődnek a közeli 163/253. gepida kori épülethez is. Az edénykapcsolat ebben az esetben a környéken elterülő nagymennyiségű hulladéknak lehet köszönhető: a szarmata kézzel formált fazék töredékei később kerülhettek a gepida kori épület betöltésébe.

Az 5. lelőhely ÉK-i sarkában egy kis területen szabályszerűen, szuperpozíció nélkül sorakoznak méhkas alakú gödrök (III. szarmata és III. gepida kori települési egység, **168. kép**). Egyikükben egy 35–40 éves nő váza hevert, mellette egy ép szemcsés fazék (5/14/15–35, **5. tábla 12**). A gödör csoport DNy-i oldalára később egy épületet ástak (5/7/9). A 7. ház alatt húzódott három gödör, egyikben állatváz-részek hevertek egy púpos hátú csontfésű két lemezének társaságában (5/26/32, 5/26/40, **306. tábla 10**). A déli gödör (5/7/24) felső rétegében nagy mennyiségű paticsomladék hevert, részben a ház betöltésével egy szintben (**168. kép d**). Ezen a területen is számos *refit* köti össze a gödröket. Három ilyen gödör csak szarmata anyagot tartalmazott (5/5/7, 5/11/12, 5/15/16), ahogyan a gödrök többsége, és az épület alatti

¹⁹³³ Az összeíró jelenségeknek három metszete volt, de kettő az összesítő térképről lemaradt. Az objektumok alakja, határa, és a helyszínen megállapított egymáshoz való viszonya nincs rögzítve. Több lemélyülésnek nincs anyaga, vagy a terepen nem lett szétválasztva.

167. kép A II. gepida kori települési egység és az I. horizonthoz való viszonya

168. kép A III. gepida kori települési egység és az I. horizonthoz való viszonya (a), az 5/26/40. állatcsontok (b), 5/14/35. női váz (c), 5/7/24. omladékos gödör (d), 5/7/9. épület (e) (piros vonalak: *refitting*)

három objektumból kettő is. Több másik gödörben a gepida töredékek szarmata anyaggal keveredtek. Ilyen a ház alatti-melletti 5/7/24. gödör is, amelyről felmerülhet, hogy anyaga bontás során keveredett az épületével. Az 5/7/9. épület betöltését két *refit* pedig két másik, vegyes anyagú gödörrel köti össze.

Ez a két edénykapcsolat „szarmata”, az épület betöltéséből „gepida” anyag nem került elő. Mégis, mivel az épület feltöltése egykorú lehet két kevert anyagú gödörrel, valamint mert egy egységesen elrendezett gödör csoport fölé épült, valószínűnek tartom, hogy az épületet már a gepida korban létesítették és használták. Ez megmagyarázhatja azt is, hogy hogyan kerül egy „gepida” gödör egy „szarmata” ház alá. A gepida kori használati fázis hulladékanyaga a korábbi gödrök betöltésének tetejére kerülhetett (5/8/10, 5/12/13, 5/16/17. vegyes anyagú méhkasos gödrök). Az épületben talált nagyszámú, nagyobb töredék

miatt nem zárható ki teljesen, hogy a szarmata kori edények egy részét a ház élete során, a gepida fazekasság termékeivel egyidőben is használták. Összehasonlításképpen, az épülettől pár méterre délre található 5/4/6. hengeres falú gödör anyaga 100%-ig gepidaként volt meghatározható (13 edény 27 töredéke). A hengeres, kissé ívelt falú gödröt a méhkasos vermektől eltérően biztosan a gepida korban ásták (**5. táblázat**).

Kérdés marad, hogy miért éppen a gödör csoport fölé épült a veremház. A terület talán mélyebben húzódott a nagyrészt feltöltődött gödrök miatt, mint a környező objektummentes terület, ezért egyszerűbb volt itt lemélyülő épületet kialakítani. Az sem vethető el, hogy a gödör együttes fölött egy könnyűszerkezetes épület állhatott, amelynek régészeti nyoma nem maradt, és a veremházat ebbe, vagy ennek a maradványai közé létesítették. Ebben az esetben a területen egyfajta romkontinuitással számolhatunk.

Lh./Obj./Strat.	Obj. típus	Darabszám				Százalék		
		összesen	szarmata	gepida	kérdéses	szarmata	gepida	kérdéses
5/4/6.	gödör	27	0	27	0	0,0	100,0	0,0
5/7/9.	épület	22	22	0	0	100,0	0,0	0,0
5/7/24.	gödör	47	39	2	6	83,0	4,3	12,8
5/7/32.	gödör	57	54	0	3	94,7	0,0	5,3
5/8/10.	gödör	97	79	4	14	81,4	4,1	14,4
5/12/13.	gödör	46	32	6	8	69,6	13,0	17,4
5/16/17.	gödör	37	32	2	3	86,5	5,4	8,1
Összesen		333	258	41	34	73,6	18,1	8,3

5. táblázat III. települési egység. A szarmata gödör csoport körüli vegyes és gepida anyagú jelenségek leletanyagának kulturális besorolása

A déli hármás árokrendszer

A 8–8A lelőhely déli lejtőjén végighúzódó hármás árokrendszer közvetlenül a tiszai hullámtér peremén, 85 méteres szintvonalon létesült. Az északi ág a 8A lelőhely közepén fut ki a feltárt felületből (**160. kép**), a felszín nyugati oldalán és az 5. lelőhelyen a hullámtér határa már nem esett bele a nyomvonalba. Az árok kerámiaanyaga főként neolitikus, és rézkori töredékekből áll. Ehhez nagyobb mennyiségű gepida, valamint kisebb mennyiségű szarmata, és kézzel formált avar leletanyag társul (**66. diagram**).¹⁹³⁴ Utóbbiak erősen lekopottak, töredékesek.

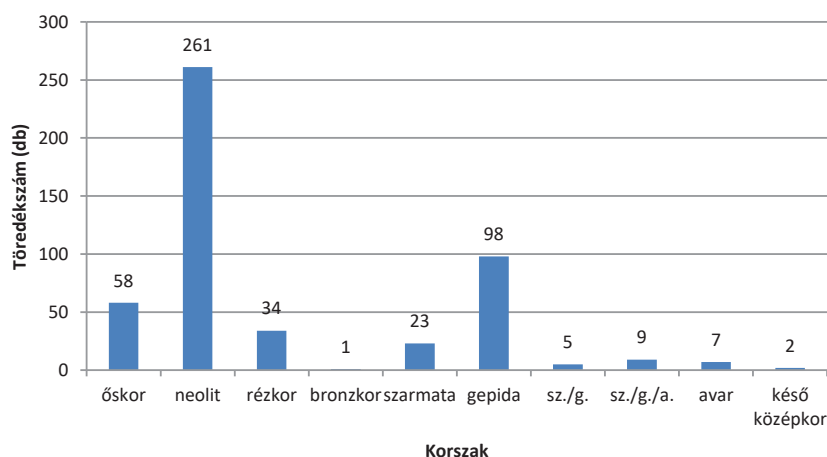
A topográfia annyiban segít a keletkezésben, hogy megállapíthatjuk, egyes korszakok az árokrendszertől délre nem jelentkeznek. A 8A szarmata, és avar temetője is véget ér az ároktól északra. Ezzel szemben az árokrendszer ágai közé

szórva neolitikus, rézkori és gepida objektumok húzódnak le. Nem messze onnan, ahol kifut a szelvényből, egy nyugatkeleti tájolású sírt ástak az árok északi ágába (8A/837/975, **160. kép**). Melléklete egy bikónikus orsógomb; keletkezése gepida (a közeli, szórt gepida kori temetkezések alapján), esetleg avar (talán a közeli temető szélső, rendellenes temetkezése) kori lehet. A leletanyaghoz hasonlóan a szuperpozíciók is csak korlátozottan segítenek a keletkezésben, ugyanakkor a népvándorlás kori keletkezést valószínűsítik.

A rákóczi falvihoz hasonló, ártér felé létesített nagy méretű védműveket a népvándorlás korból elsősorban a szarmata Alföldről ismerünk.¹⁹³⁵ Gepida kori párhuzam a jelenségre nincsen, de a rákóczi falvi gepida település egyedisége miatt ez önmagában nem lenne kizáró ok. Rákóczi falván az idézett

¹⁹³⁴ Köztük egy kézzel formált cserépbogrács töredéke, ltsz. 2007.4.204.82.

¹⁹³⁵ VÖRÖS 1998, 54; VÁRADI 2000, 128–129; SZALONTAI–TÓTH 2000, 64–65; WICKER–KNIPL 2011, 79.

66. diagram A 8–8A lelőhely déli hármás árokrendszeréből feltárt kerámiaanyag keltezése (8/156/243, 8/204/309, 8/239/363, 8A/506/603, 8A/506/705, 8A/506/862. strat. egységek)

példák egy részéhez hasonlóan, elsősorban árvízvédelmi szerepet tulajdoníthatunk az ároknak. Funkcióját csak akkor tölthette be, hogyha északnyugat felé is folytatódott. Ezért figyelemre méltó, hogy északnyugatra mintegy 2 km-re, Rákóczi-falva-Bagi-föld 1/c. lelőhelyen, egy 8–10 m széles, ÉNy–DK-i irányban húzódó árkot tártak fel a DJM munkatársai a part szélén. A jelenséget egy egykori élővízi mederként értékelték, amelyet a szarmata korban mesterséges védművé alakítottak át.¹⁹³⁶ A két jelenség egy azonos rendszerhez is tartozhatott, amely a felesleges vizeket a Bivaly-tó felől a tiszai ártér felé vezette le, kihasználva a térség természetes vízrajzi viszonyait. A kiásott földet az árkok ágai között, vagy azoktól északra fel is halmozhatták, kisebb nyúlgátat képezve a folyó felé. Ezek a körülmények a 8–8A lelőhely árokrendszerének római kori keltezését erősítik meg. A kérdés tisztázása a projekthez kapcsolódó további feltárások értékelésének feladata lenne.

A magaspárt déli lejtőjén húzódó objektumok esetében számolhatunk a leletanyag eróziójával, de az árkok gepida leletanyaga túl nagy mennyiségű ehhez az értékeléshez: inkább arra utal, hogy az árkok a gepida korban még nyitottak lehettek. Azonban éppen a sok kerámia, valamint a szuperpozíciók, az árkok közé behúzódó településobjektumok, és a 837. sír utal arra, hogy az árokrendszer feltöltődése nagyrészt a gepida korban történhetett meg. A gepida falu településképét befolyásolhatta a védmű, de nagyobb közösségi erő igénylő használatával, karban tartásával valószínűleg nem tördtek. A feltöltődés befejeződésére a gepida, esetleg az avar korban kerülhetett sor. A megtelepedés kontinuitásának vizsgálatokor a táj római kori átalakítását is szem előtt kell

tartanunk, amely a lakosság megváltozása esetén is hatással lehetett a megtelepedési helyszínek kiválasztására.

5.8.3. A keleti iparos negyed

Települési jelenségek

A 8. lelőhely keleti részén tártak fel a lelőhely 15 kemencés épületét, 16 kemencével (V. szarmata kori, IX. gepida kori települési egység). Ez a terület az épületek szerkezetének és metrikus adatainak vizsgálata során is elkülönült, annak ellenére, hogy alapterületük (4,66–16,5 m²), mélységük (0,05–0,9 m) és szerkezetük is változatos.¹⁹³⁷ A kemencés épületek által lefedett területen további 21 kemence nélküli épület állt, ám nyugat felé a VIII–IX. gepida kori egység közt nehezen húzható határ. A 173. árok környékén számos további épület állt (részben vele szuperpozícióban), de kemencéseket csak az ároktól délre és keletre találunk: így határnak a kerítőárok vonalát tekinthetjük.

A kemencék egy kivételével (8/335. obj., 3/4. horizont) az épületek alapterületéből kinyúló, altalajba vajt jelenségek, amelyek az épület középtengelyéből, vagy egyik oldalából, széléből indulnak. Szájuk az épület oldalaira illeszkedik; nem a sarokba, az épület átlójának vonalába telepítették őket. Alakjuk kerek, ovális, esetleg legyező alakú; gyakran keskeny, megnyúlt szájjal rendelkeznek; átmérőjük általában 90–100 cm körüli, a legnagyobbak átmérője, ill. hossz tengelye 150 cm. A kemencék az épületektől északra, keletre-délkeletre, egy esetben nyugat felé nyílnak.

¹⁹³⁶ CSÁNYI 2007a, 259.

¹⁹³⁷ Ld. följebb és MASEK 2015b, 425–426.

A kemencés épületek alátámasztási nyomokkal nem rendelkeznek, vagy aszimmetrikus szerkezetekkel ellátottak. Egyetlen kivétel erősíti a szabályt: a 8/367. obj. az egyetlen nyugat felé néző kemencéjű épület, amelyhez szabályos, két ágasfás szerkezet tartozott, és abban is egyedi, hogy a kemence egy nagyobb, DNy-i kiöblösödésből indul (3. horizont). Cölöphelyes szerkezetek esetében azok a kemencétől nyugatra jelentkeztek, annak tájolásától függetlenül. Egyedül a két legdélebbi házban találunk a kemencétől délre elhelyezett cölöpöket (8/377. és 8/422. obj., 3–4. horizont). Az épületek bejárata többnyire a déli–délkeleti irányból nyíltak (ld. a gepida kori épületek elemzését). Egyedül a 377. kemencéjének alján terült el kerámiatöredékekből álló hőtartó réteg. A sűrűn használt területen az épületek közt több szuperpozíció is található, de számos esetben az épületek egymáshoz irányítottan tűnnek. Kialakításukkor egymásra és a kemencék igényeire is tekintettel lehetnek. A kemencék többféle tájolása talán annak köszönhető, hogy a területet szinte körbeveszi a Tisza ártere.¹⁹³⁸

Az épületekben dokumentált cölöphelyek közül több valójában átégett peremű, esetleg égett oldalú jelenség. Aljukon tartós tüzelésre utaló platni nem volt megfigyelhető. Körülöttük a padlót további égett foltok tarkíthatják. A 8/336/517. kemencés épület közepén található tüzelőhely körül őrlőkövek, és két nagyobb darab súlyos „lepény” helyezkedett el (1. horizont, **169. kép a–c**). Utóbbiak a körülöttük megfigyelhető, körben átégett padló alapján helyben megszilárdult anyagként, talán fémsalakként azonosíthatók.¹⁹³⁹ Az átégett peremű központi tüzelőgödör közepe a foltfotó alapján agyagos betöltésű; mélysége a leírás alapján 11 cm, és a mellette beásott őrlőkő is lemélyülő jelenségre utal. Hasonló, átégett peremű sekély tüzelőgödör jelenléte további 13 esetben feltételezhető, és mind a kemencés épületek környezetében található. További *in situ* jelenségeket a kemencék és központi tüzelők környezetében nem dokumentáltak.

A 336. épület alapján az épületeken belül elhelyezkedő tüzelőhelyek feltételesen műhelyjelenségnek értékelhetők (**6. táblázat** és **4. digitális melléklet**). A műhelyek száma, és az iparos funkció azonosítása is bizonytalan.¹⁹⁴⁰ Az értékelést

¹⁹³⁸ Kőlkedek a kemencék elsősorban déli irányba, azaz a Duna-part felé néztek: HAJNAL 2009, 99.

¹⁹³⁹ A minták vizsgálata folyamatban van. Korábbi feltételezésekkel szemben (MASEK 2015b, 412; MASEK 2018d, 326) valószínűleg nem vastartalmúak, de fém-összetételük egyelőre nem zárható ki.

¹⁹⁴⁰ A tüzelőgödörök egy része önálló strat. számot kapott, de gyakran cölöplyukként értékelték őket, és a részletek dokumentálása el is maradt. Sajnos nincs olyan jelenségünk (a 336. épület tüzelőhelyét is beleértve), amelyről foltfotó, metszet, és közeli bontási fotó is készült volna.

az is nehezíti, hogy a műhelyjelenségek különböző kombinációkban jelentkeznek. A kemencével és lemélyülő központi tüzelőgödörrel rendelkező épületek száma legalább hat. A tüzelőgödörök mellett a padlón egyszerűbb tűzhelyek is feltűnhetnek, esetenként a kétfajta jelenség együtt. A kemencés épületek száma, amelyben egyéb égett jelenségek is adathatók, összesen 11 (egy esetben két fázissal).

A 8/335/516–598. épület (3/4. horizont) ÉK-i sarkában kivételesen belső, kis méretű (kb. 60×90 cm), egy padkán álló, az altalajból kialakított u-alakú kemence állt (**170. kép a–c**). Oldalai erősen vörösre égtek, de platnija alig volt megfogható. A padlón tüzelés nyomai nincsenek. Alja délen egyenes, közepe kissé lemélyülő, Ny–K-i metszete padkás; a lemélyülő részen karónyomok sorakoztak egymás mellett.¹⁹⁴¹

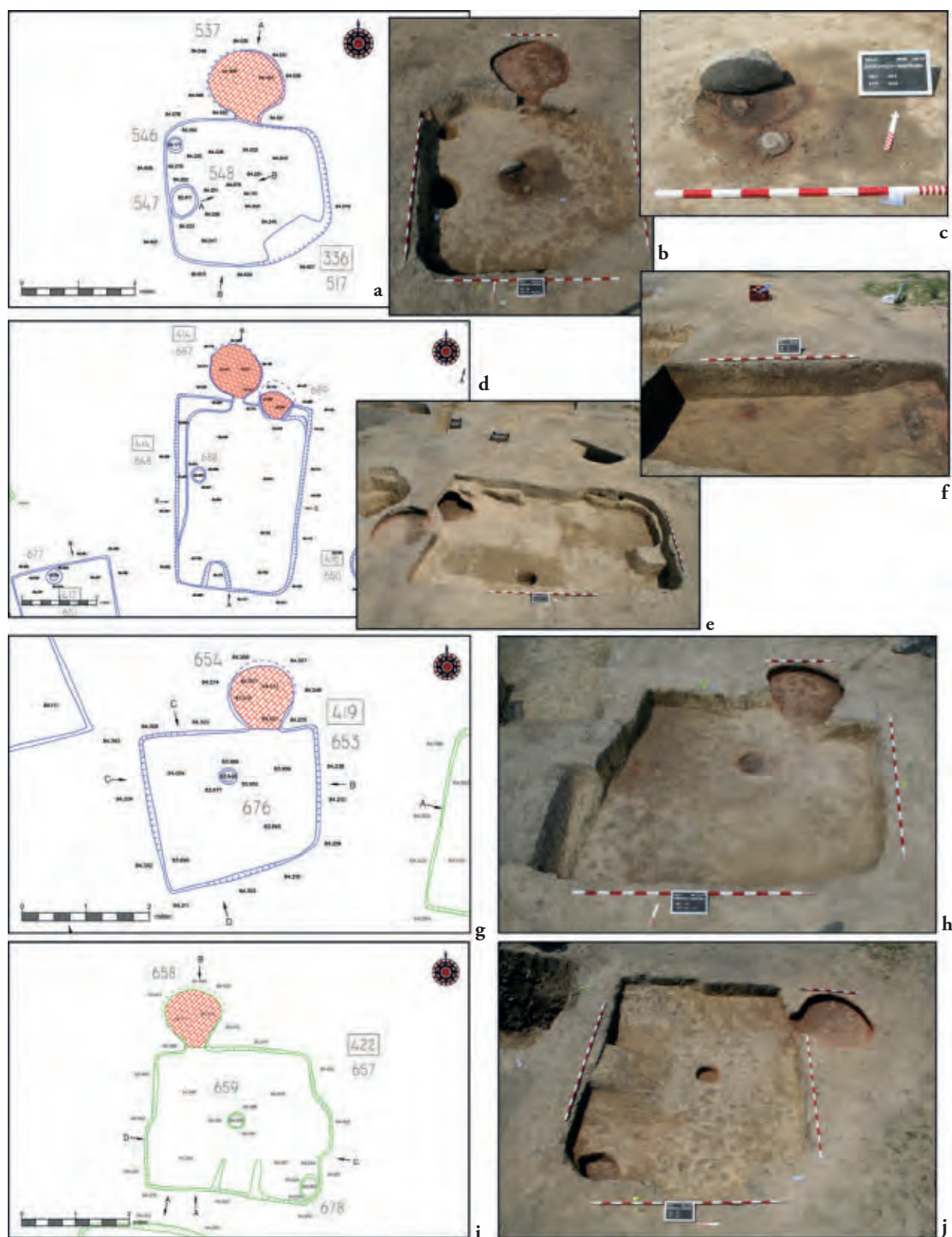
A 8/414/648. épületben (1. horizont) két kemence található (**169. kép d–f**). A metszetfotó alapján az épületet megújíthatták. Az első fázishoz az ÉK-i sarokban található, altalajba vájt 649. kemence, míg a másodikhoz az épület középtengelyéből észak felé kinyúló, az előzőnél nagyobb 647. kemence tartozott. A 419. épülethez hasonlóan két műhelyjelensége is lehetett a padlón, de a cölöplyukként kibontott 688. strat. értékelése bizonytalan. Mindkét jelenség az első fázishoz tartozhatott.

A 8/419/654. épületben (1. horizont) egy lemélyülő, égett oldalú, erősen szenes betöltésű gödör és egy különálló égett felület is jelentkezett (**169. kép g–h**). A 8/351/549. épület (1. horizont) közepén egy nagyobb amorf, vagy két kisebb központi tüzelőhely volt, amely több épülethez hasonlóan (pl. a 316. vagy 419) az épület belsejében, de a kemence vonalától „beljebb”, nyugati irányban helyezkedett el. A 8/427/667. épület (3. horizont) esetében mutatható ki egyértelműen (a metszetek túlbontása miatt) hogy az épületek közepén nemcsak éles körvonalakkal rendelkező égett jelenségek, hanem nagyobb átégett foltok is lehetnek, amelyek alig mélyülnek bele a talajba.

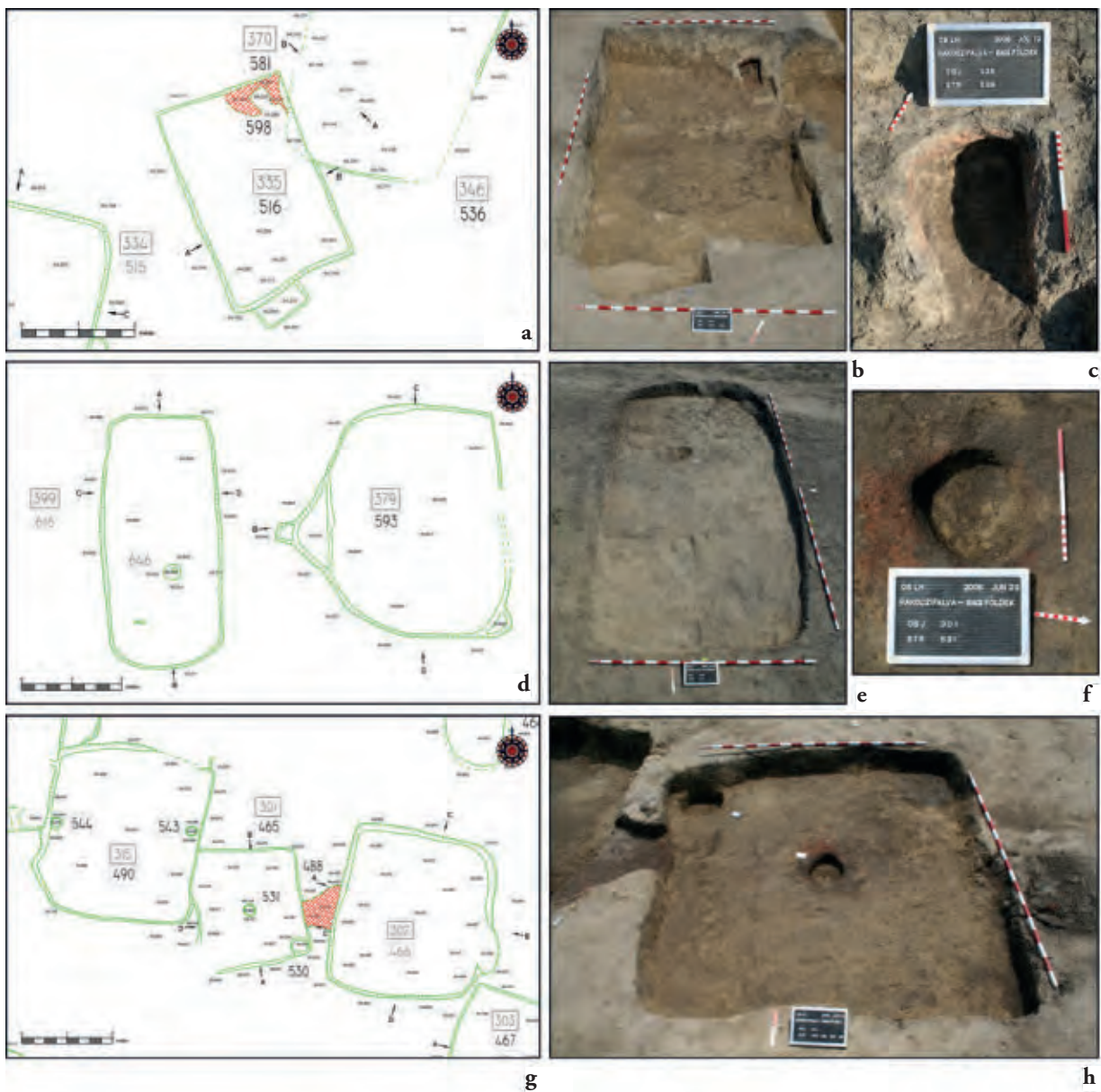
A 21 kemence nélküli épületből 16-ban semmilyen műhelyjelenség nyoma nem volt megfigyelhető. Belső tüzelőhelyek vagy tüzelőgödörök nyomai jelentkeztek négy épületben (1–4. horizont), a települési egység DK-i oldalán. Egy átégett oldalú cölöplyukkal rendelkező épület nagyon keskeny, hosszúak alakja egyértelműen műhelyre utal (8/399/616. 4. hor., **170. kép d–e**). Ettől keletre ugyanebben a házban egy hasonló méretű téglalap alakú épület található műhely- vagy alátámasztási nyomok nélkül (8/415/649. 3. hor.,

¹⁹⁴¹ Karólyukat tártak fel a tiszavasvári 2. kemencés és központi tűzhelyes épület padlóján (ISTVÁNOVITS 1999, 187), valamint a tiszaszézlári 13. kemencés házban is (KOVALOVSKÍ 1980, 22).

5.8. A TELEPÜLÉSHORIZONTOK ÖSSZEFÜGGÉSEI

169. kép A keleti iparos negyed néhány jelensége: 8/336/517. (a–c), 8/414/648. (d–f), 8/419/653. (g–h), 8/422/657. (i–j)

170. kép A keleti iparos negyed néhány jelensége: 8/335/516. (a–c), 8/399/616. (d–e), 8/301/465. (f–h)

170. kép d). A tüzelőgödörös épületek közül szuperpozíció a 8/428/669. (leletanyag nélküli), amelyre később ásták a DK-i 8/429/670. épületet (4. hor.). Utóbbi hosszanti árka alapján szövőműhelyként azonosítható (152. kép e–g).

Keltezés

A településrész térben nem választható el élesen a szomszédos gepida kori települési egységektől. Az iparos területen a tüzelőberendezések pontos száma és kombinációi bizonytalanok. Több objektum kis mérete miatt, tüzelők nélkül is, elsősorban műhelynek, és nem lakóépületnek határozható meg, de pusztán az alapterület alapján a

funkciók szétválasztása nem lehetséges. Hogy az elemzés objektivitása ne csorbuljon, a 6. táblázatban csak a kemencés épületek keltezési lehetőségeit részletezem.

Az iparos terület életének hosszát meghatározni nemcsak azért nehéz, mert az épületek kerámianyaga a késő szarmata kortól az avar korig terjed, hanem mert a leletanyag megoszlása nagymértékben egyenetlen. Kilenc kemencés épület tartalmazott tíz vagy az alatti töredékszámú kerámiát, vagy semennyit. A leletanyagban szegény épületek azok tervszerű felhagyására utalnak. Ez megfelel a telepszerkezet alapján is kirajzolódó képnek, hogy hosszú megtelepedéssel számolhatunk, ahol az épületeket részben egymás után létesítették. A fémanyagban való viszonylagos szegénységre

Lh./Obj.	Strat.	Kemence strat.	Égett oldalú „cölöp-hely” + egyéb	Leletanyag kulturális besorolása	Horizont	Kerámia mennyisége (töredékszám)
8/272.	421.	422.	valószínű	gepida/avar	4?	minimális (1)
8/301.	465.	488.	biztos (531. str.)	gepida, kevés szarmata anyaggal	3	számottevő (61)
8/309.	473.	474.	–	szarmata	1?	minimális (2)
8/316.	486.	487.	biztos (503.)	avar, kevés szarmata anyaggal	4	kevés (8)
8/335.	516.	598. (belső)	– karólyukak	gepida/kora avar, kevés szarmata anyaggal	3/4	számottevő (45)
8/336.	517.	537.	biztos, + fémsalak és örlőkövek (548.)	szarmata	1?	kevés (6)
8/351.	459.	550.	valószínű	szarmata	1	számottevő (28)
8/354.	553.	554.	–	nincs anyaga	–	–
8/367.	577.	578.	–	gepida, kevés szarmata anyaggal	3	sok (131)
8/377.	591.	671.	–	gepida/kora avar, kevés szarmata anyaggal	4	sok, részben a platniból (407)
8/381.	595.	596.	biztos (635.)	szarmata	1?	kevés (10)
8/414.	648.	687, 689.	valószínűleg 2	szarmata	1	számottevő (55)
8/419.	653.	654.	biztos (676.) + tüzelőhely	szarmata	1?	kevés (3)
8/422.	657.	658.	biztos (659.)	gepida	3?	minimális (1)
8/427.	667.	668.	biztos tüzelőhely	szarmata/gepida	3?	minimális (2)

6. táblázat Az V. szarmata és IX. gepida kori települési egység kemencés épületei kerámiaanyagának kulturális besorolása

is magyarázatot adhat, hogyha a teleprész komolyabb trauma nélkül hosszabb időszakot túlélt, amelyen a műhelyeket szükség esetén, célzottan újjították meg.

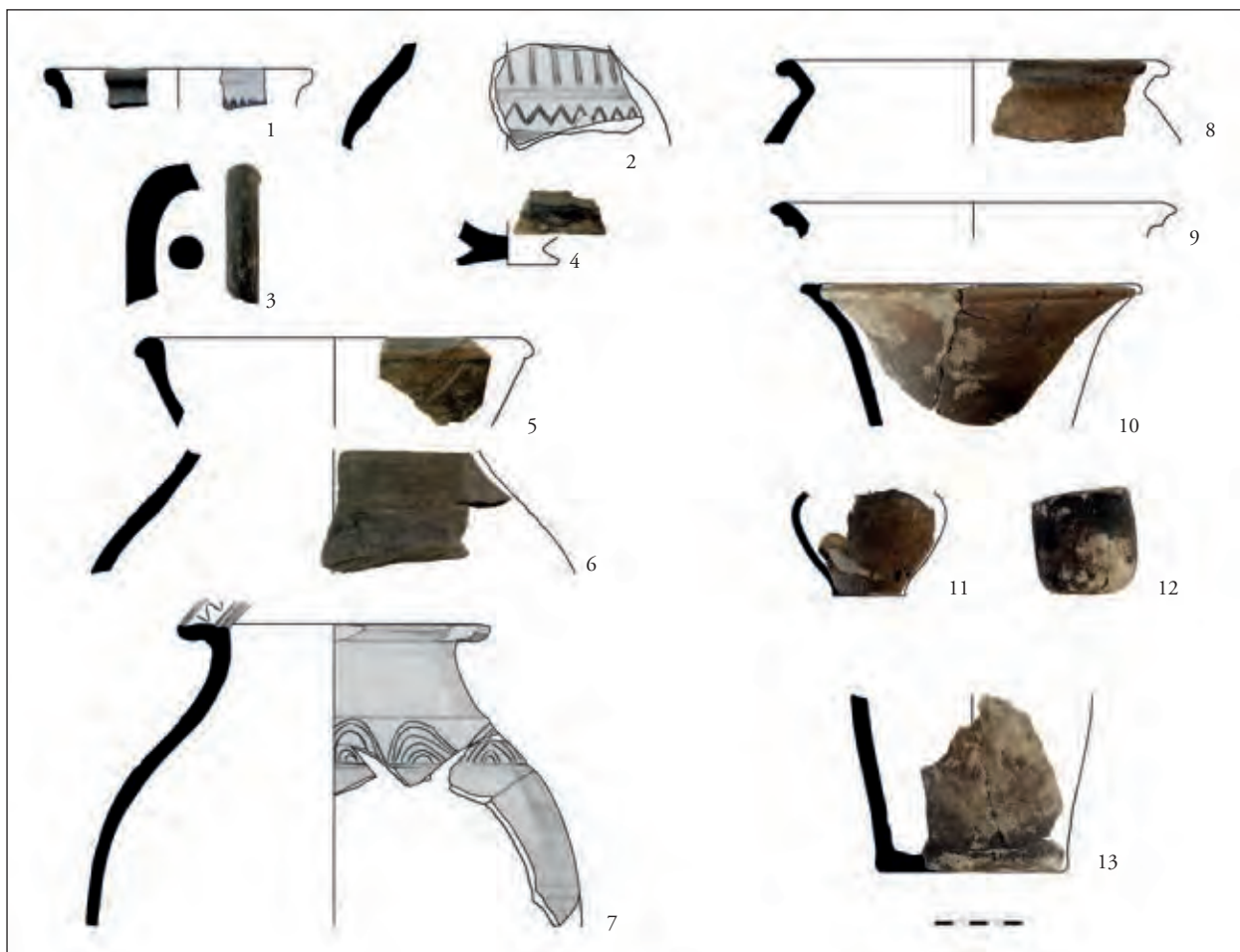
Egyes objektumok a gepida kori megtelepedési struktúra részének tűnnek, de a belőlük származó leletegyüttesekben gepida kori leletanyag nincsen. Jelentősebb késő császárkori szarmata anyag származik a 8/351/459. és 8/414/648. épületből, kevés kerámiatöredék további négy kemencés épületből, valamint két kemence nélküliből.¹⁹⁴² A csak szarmata kori anyagot tartalmazó kemencés épületek közül négy egy ívbe rendeződik a településrész északi és északkeleti oldalán (AB-08-14, **174. kép**). Kemencéjük észak felé csatlakozik az épülethez. Hasonló tájolásban, az ív belső oldalán található a kemence nélküli, központi tüzelőhelyes 374. és a 417. épületek. Két további, szerény szarmata anyagot tartalmazó kis épület tőlük DNy-ra létesült, kemencéjük

szintén É-ÉK felé néz (AB-06-12). Áckeleti három épület körül két kerek gödör, ill. tőlük távolabb DNy felé egy öt gödörből álló gödörösor biztosan a késő szarmata – hun korra keltezhető (AB-13-14); utóbbiak fölött két gepida kori épületet emeltek.

A kapott településkép nem szakítható el a gepida kori horizontoktól, de önmagában is értékelhető egységet alkot. Az épületek mérete jellemzően kisebb az 1. horizontra jellemző tartománynál, tájolásuk, és aszimmetrikus szerkezeteik is eltérnek tőlük. Ugyanakkor a gepida korra jellemző kétoszlopos ágasfás, vagy többszlopos szerkezetek sem tűnnek fel, és a kialakítási részleteket a kemencék szempontjainak figyelembe vétele és a széljárás is indokolhatja.

A feltárás más területeihez hasonlóan figyelembe kell vennünk, hogy a szarmata kori leletanyag nagy mennyiségben bekerülhetett később létesített gepida kori épületekbe is, azok feltöltődése során. Azonban több jelenség is arra utal, hogy a helyzetet nem kezelhetjük az 5. lelőhely kevert anyagú gepida kori leletegyütteseivel hasonlóan. Az I. horizontra keltezett épületek anyaga a környező szarmata kori objektumokéval azonos jellegű. A 351. és a 414. kemencés épületből származó kerámia (pl. árkádíves díszű hombár), és

¹⁹⁴² Ezek korábban (MASEK 2015b; MASEK 2018d) még gepida koriként szerepeltek, és bizonytalan keltezésük miatt a gepida kori településhorizontoknál is tárgyaltam őket. A IX. települési egységen három épületből nem került elő leletanyag: ezek a 354. (kemencés), 428. (tüzelőgödörös), és 378. objektumok. Keltezésüket feltételes gepida korinak határoztam meg.

171. kép Kemencés épületek válogatott anyaga, 1. horizont

a szomszédos 374. épületből származó kiegészített szarmata tál nem engedi meg, hogy régóta a környéken hányódó reziduális anyagként értékeljük őket (171. kép). A gepida korra keltezett jelenségekben nem találunk nagy mennyiségű szarmata kerámiát, a szórványok száma átlagos, a 8. lelőhely nyugati részéhez és a 8A lelőhelyhez hasonlóan alacsony.

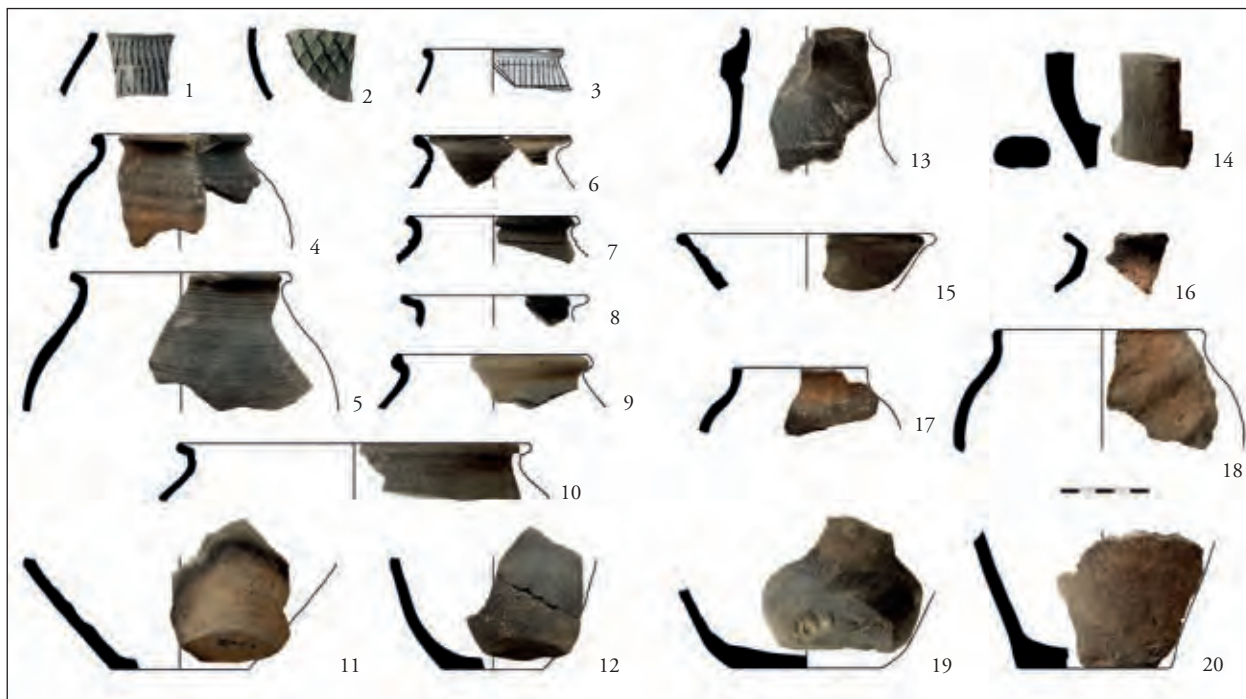
A tafonómiai és keltezési bizonytalanságokat figyelembe véve, a területi egység késő szarmata kori fázisa régészeti alapon nem tagadható. Nem keltezhetünk a gepida korra egy teljes településrészt, amelyből teljes mértékben hiányzik a korszak kerámiaanyaga, de a késő szarmata jelen van.

A teleprész legtöbb jelensége a 3. horizontra keltezhető. A pecsételt gepida kerámiát tartalmazó jelenségek a terület közepén található egy laza Ny-K-i sorba rendeződve (174. kép). A 8 épületből 7 kemence nélküli, műhelyjelenség vagy arra utaló lelet nélküli (a kivétel a 301., szuperpozíciós kemencés épület, 170. kép g–h). A terület egykorú használatát a refitting is megerősíti (174. kép). Felmerülhet az is, hogy ezen a részen a gepida kori műhelyekhez tartozó lakóépületek állhattak. Az általuk kijelölt terület keleti oldalán az épületek egy DK felé kanyarodó kisebb ívet alkotva

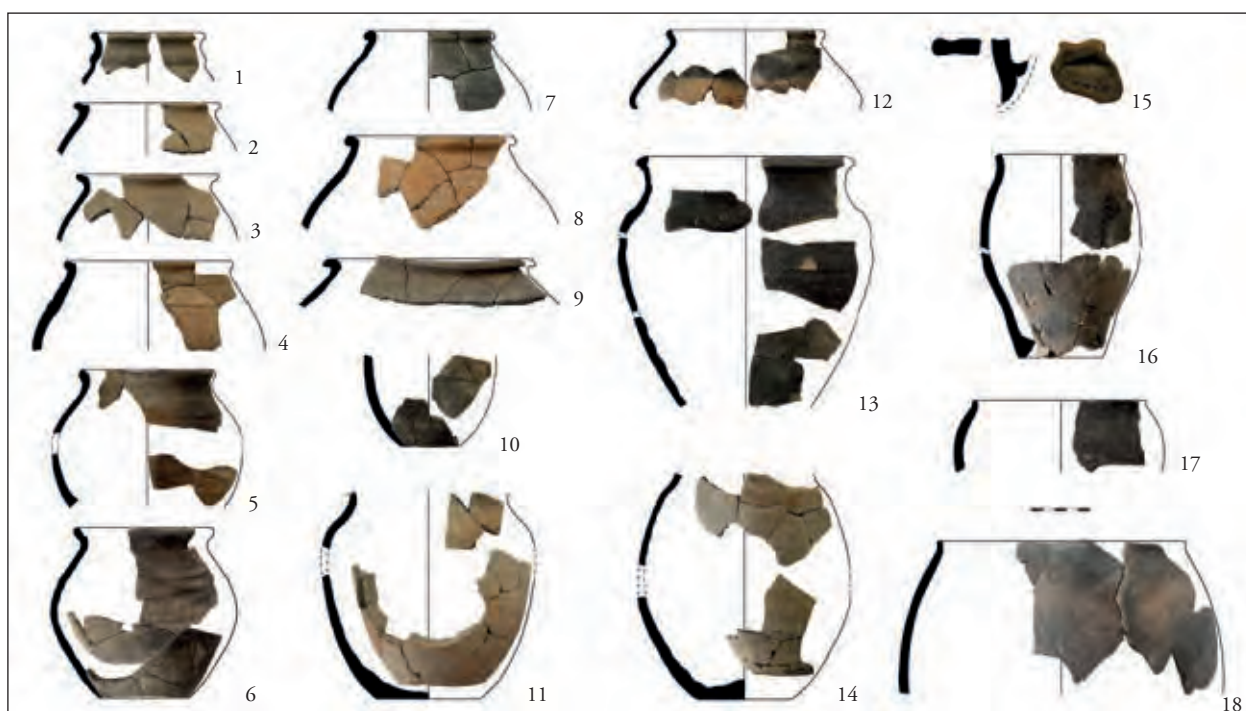
sűrűsödnek, mintha a település struktúráját megőrizve, de a korábban használt szarmata kori műhelyterület mellett, a korábbi épületsor „előtt” jöttek volna létre (elsősorban AB-13-14 és tőlük D-re). A pecsételt kerámiával keltezhető épületek mellett kemencés épületek és hozzájuk tájolt, csak tüzelőhellyel vagy tüzelőgödörrel rendelkező épületek is álltak (360, 399, 428).

A legkésőbbre keltezhető anyag az északnyugati oldalról (AB-06-07), illetve a délkeleti részről származik (AB-13). Az avar korig nyúló keltezés elsősorban a 316. és a 377. épületek anyaga alapján valószínűsíthető. A 377. épület 4. horizontba sorolható gazdag anyagát számos alkalommal érintettem az értékelés során. A 316. díszített fazéktöredékének csak az avar korban találtam jó párhuzamát¹⁹⁴³ – az objektum nem is tartozna e feldolgozásba, amennyiben nem egy, az épület oldalába vájt kemencés épületről volna szó. A kemencés épületek anyagában az 1. mellett a 3. és 4.

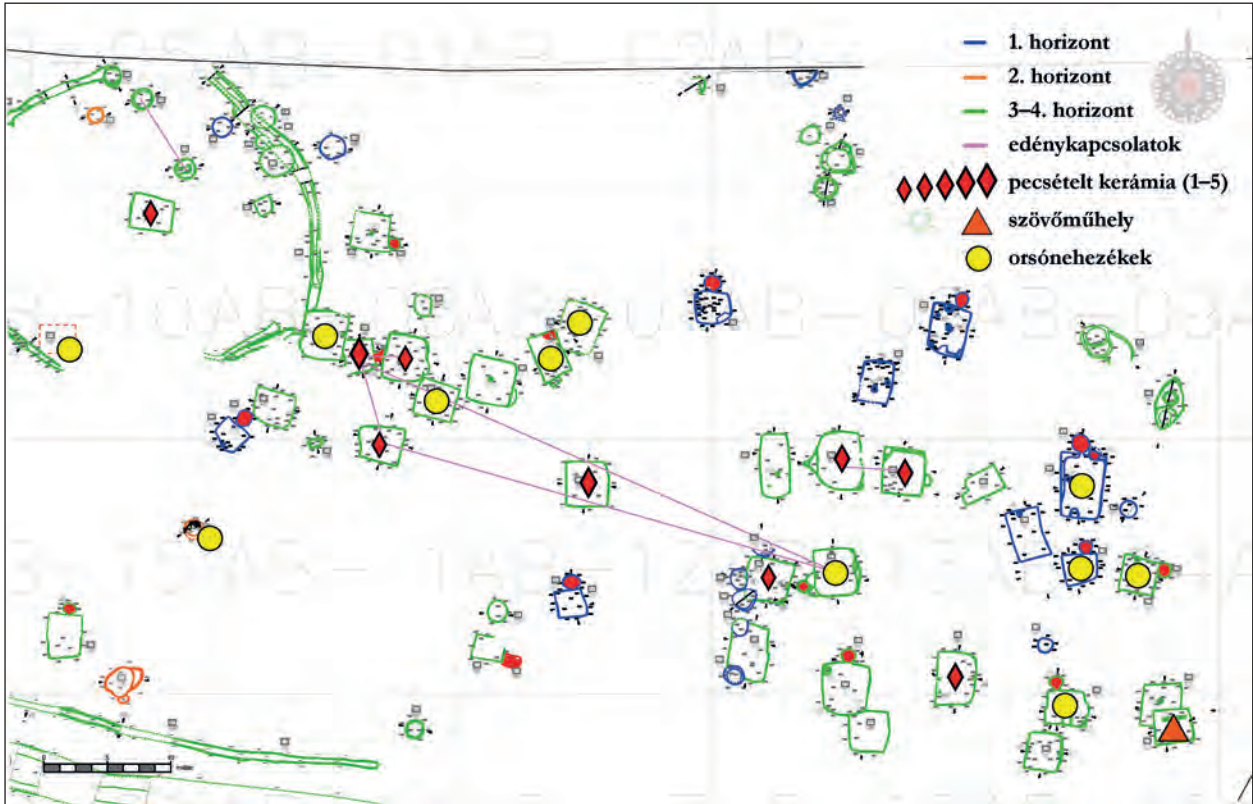
¹⁹⁴³ VIDA 1999, Kat. 668 (Jászárokszállás, IIID₁₀/b₁), hasonló díszítés egyéb formai típusokon: Kat. 482 (Szabolcs-Szatmár megyei szórvány, IIIA₁/d), Kat. 394 (Szentés, IIA/g).

172. kép Kemencés épületek válogatott anyaga, 3. horizont

173. kép Kemencés épületek válogatott anyaga, 4. horizont

174. kép V. szarmata kori és IX. gepida kori települési egység. Az iparos negyed értékelési lehetőségei

horizont anyaga is kimutatható; ugyanakkor az avar jellegű anyag felső kronológiai határa további kutatásokat igényel (171–174. kép).

A 2. települési horizont zárt leletanyaga erről a lelőhelyrészről hiányzik, csak tőle közvetlen nyugatra található meg (174. kép). Ezt kétféleképpen magyarázhatjuk. Lehetséges, hogy ezt a területet is birtokba vette olyan közösség, amely a 2. horizonthoz sorolt kerámiaanyagot használt, csak ilyen jellegű hulladék a régészeti jelenségekbe nem került bele. Ez a horizont rövid élete miatt is elképzelhető. A második lehetőség, hogy a 2. horizontra jellemző anyag használata az 1. vagy a 3. horizonttal részben egyidejű lehetett: ebben az esetben a területen használt kerámiaanyag „átugorhatja” a 2. horizontot. Egy ilyen fázis új közösségek közeli megtelepedése esetén elképzelhető, de hosszú időtartama nem lehetett. Bármelyik is az igaz, a települési struktúrák hasonlósága a lakosság folytonos jelenlétét igazolja, a hagyományok közvetlen átadása pedig népességkontinuitásra utal.¹⁹⁴⁴

¹⁹⁴⁴ VIRÁGOS 2008, 205.

Az épületek funkciói

A szarmata korban a kemencés épületek viszonylag ritkák.¹⁹⁴⁵ A tendencia a császárkori és kora népvándorlás kori földbe mélyített veremházakra általánosan is igaz.¹⁹⁴⁶ A kemencék a Tisza-vidéki gepida kori épületekből hiányoznak,¹⁹⁴⁷ erdélyi szállásterületükön is ritkaság,¹⁹⁴⁸ és a dunántúli 5–6. századi telepeken sem jellemzőek.¹⁹⁴⁹

Cseréptörredékekkel kirakott aljú, sarokba vájt kemencés épületet legközelebb Kengyelen tártak fel. A közölt két edény alapján az épület késő szarmata kori.¹⁹⁵⁰ Tiszafüred-Morotvaparton, Tiszaeszlár-Bashalmon, és Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tagon is szarmata kori téglalap alakú kemencés épületeket tártak fel, észak–déli tengelyű tájolással, és az északi vagy keleti (Tiszaeszlár) oldalon létesített

¹⁹⁴⁵ VÖRÖS 1998, 58.

¹⁹⁴⁶ BÓNA 1988, 407; B. TÓTH 2006, 60, 63; LEUBE 2009, 157.

¹⁹⁴⁷ B. TÓTH 2006, 48.

¹⁹⁴⁸ HORED T 1979, 112; BÁRZU 1994–1995, 244; B. TÓTH 2006, 58.

¹⁹⁴⁹ SKRIBA–SÓFALVI 2004; ÓDOR 2009, 24. Egyedül Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő településén került elő néhány kemencés épület, ezek szintén földbe vájt külső kemencék (Bocsi Zsófia kéziratosa alapján).

¹⁹⁵⁰ CSEH 1986b, 5–6, 2–4. kép.

kemencékkel.¹⁹⁵¹ Tiszaeszlár és Tiszavasvári esetében központi tüzelőhelyeket is sikerült megfigyelni az ásatóknak. A tiszaeszlári település épületei az aszimmetrikus, vagy pl. a kemencével szemben elhelyezett cölöpszerkezeteket tekintve is jó párhuzamai a rákóczi falviaknak.

Épületekhez tartozó szarmata kemencéket is említenek pl. Polgár-Kengyel-köszről.¹⁹⁵² Kecskemét-Belsőnyíren egy épület belsejébe építettek kemencét, amelynek szerepe a sütő-kemencéktől nem választható el egyértelműen.¹⁹⁵³ Esetenként épületek belsejében talált tüzhelyről is olvashatunk.¹⁹⁵⁴ Belső tüzhelyet figyeltek meg egy nyíregyházi lelőhelyen, amely szintén a 4. század végére – 5. század első felére keltezhető.¹⁹⁵⁵ Kiskundorozsma-Nagyszékről és Óföldről-Úrmősről az épületek hosszanti falába, és sarokba vájt kemencéről is értesülünk.¹⁹⁵⁶ Pest megyéből számos, különböző kialakítású belső tüzelőberendezésről rendelkezünk adatokkal.¹⁹⁵⁷ Kiskunhalas-Tesco lelőhely értékelése során kiemelték, hogy a kemencés szarmata kori épületek lakóépületként való értékelése bizonytalan, és a szuperpozíció nélküli eseteket is tekinthetjük műhelyépületeknek.¹⁹⁵⁸ A rákóczi falvi példa ugyanerre figyelmeztet. A vizsgált települési egységen egy esetben sem merülhet fel, hogy a kemencéket korábbi épületekbe utólag ásták volna be, kivéve a megújított, mindkét fázisban kemencével rendelkező épület esetében (8/414).

A gepida kori tüzelőberendezések szórványos példái közé tartozik egy biharkeresztesi átégett folt az épület padlóján, mellette állatcsontokkal; és egy szarvasi szabad téri tüzhely a feltárt épület mellett.¹⁹⁵⁹ Szabad téri kemencék sem jellemzőek gepida kori településeinkre. Cseh János közölt egy ovális alakú munkagödörrel ellátott kemencét a szelevényi fazekaskemence helyszínéről, de keltezése a kevés leletanyag miatt sajnos bizonytalan.¹⁹⁶⁰ Alapvetően különbözik a felsoroltaktól a kölkedi avar kori településkép, ahol

az épületekből nagyszámú és különböző típusú kemencék ismertek.¹⁹⁶¹

A IX. egységtől nyugat felé kemence a gepida kori települési fázisban nincsen. A kemencés épületek egy részének feltételes szarmata kori keltezése miatt azonban említésre érdemes a lelőhely szarmata kemencéivel való viszony. A 8. lelőhely leggazdagabb szarmata együttese a 200/220. kemence, amelynek platniját kerámiával rakták ki (**241–245. tábla**). Munkagödre őskori szuperpozíció miatt bizonytalan, így az sem zárható ki, hogy egykoron épülethez tartozott, nyugati irányban kitolva a kemencés házak területét. Jóval nyugatabbra, az I. egység területén egy szarmata műhelyjelenség biztosan épületbe telepített volt (5/279. obj). Az 5/263. és 5/198. kemencék munkagödre a négyszögleteshez közelítő, területük 6,3 ill 9,6 m²: esetükben felmerülhet, hogy funkcióik átfedésben álltak a keleti épületekével.

Az épületek szerepére utalhat a 5/351. kemencével és központi tüzelővel ellátott épületből előkerült kis méretű tégely (**262. tábla 4**). Az ép edényke egyedi a lelőhely anyagában. A vastárgyak mennyisége a lelőhelyen nem jelentős, ugyanakkor csoportosulásuk mind a szarmata, mind a gepida korban kimutatható a területen (**124. kép**). A szarmata kori leletek nagyobb része ugyanakkor az I. települési egységről származik; míg a gepida horizontok vasleletei elsősorban itt, a IX. egységen koncentrálnak. A kisleletek elemzésénél is szóba került, hogy az orsókarikák közül három az 1. horizont kerámiaanyagát tartalmazó kemencés épülethez köthető (414, 419. obj). A gepida korra keltezhető 22 orsógomb közül 10 db a IX. egység területén, kemencés és kemence nélküli épületekből vegyesen; további 5 db egy, a kemencés területtől nyugatra eső épületsorból került elő, amelyben a 8/109. szövőház is található: helyzetüket figyelembe véve az iparos területet akár a JB-03-08 négyzetekig kiterjeszthetjük. Az egyetlen gepida kori kontextusú orsókarika lelőhelye a 8/429. gepida kori kemencés épület. Összesen tehát a 23 gepida kori orsónehézekből 16 koncentrálnak a 8. lelőhely középső és keleti részén, ezért felmerülhet, hogy a települési egység a szövés-fonás elkülönült színterét is alkotta.

A 8/336. épület alapján feltételezhető, hogy a lelőhelyen fémmfeldolgozást végeztek. A szarmata kori Alföld fémművességéről keveset tudunk. Egyetlen színesfém-feldolgozó műhely (Tiszaföldvár),¹⁹⁶² valamint két kovácsmű-

¹⁹⁵¹ KOVALOVSKI 1980, 18–28; CSEH 1991a, 100, 122; ISTVÁNOVITS 1999, 174–175. Hasonló lelőhely továbbá Szolnok-Papp-tanya (a szerző saját, György László és Czifra Szabolcs kollégákkal közösen végzett 2014. évi feltárása). A kemencés, és több esetben központi tüzhellyel is rendelkező, sekély, téglalap alakú épületek a késő szarmata kori település egyik szélén csoportosultak.

¹⁹⁵² HAJDÚ et al. 1997, 107–108.

¹⁹⁵³ GALLINA 2000, 42, 3. kép 3.

¹⁹⁵⁴ BALOGH 2001, 28.

¹⁹⁵⁵ PINTYE 2016, 108, 14. lh. 66. épület.

¹⁹⁵⁶ SZALONTAI-TÓTH 2000, 62; BALOGH-GÜLYÁS-SÓSKUTI 2009, 21.

¹⁹⁵⁷ DINNYÉS 2007, 352–354.

¹⁹⁵⁸ ROSTA-LICHTENSTEIN 2011, 86.

¹⁹⁵⁹ B. TÓTH 2006, 32, 41, 48.

¹⁹⁶⁰ CSEH 2004d, 84–85, 21. kép.

¹⁹⁶¹ A kemencék 80%-a kőből készült, a külső kemencék pedig sarokba vájtak, HAJNAL 2009, 99, 8. kép 1, 3. típus. A rákóczi falvihoz hasonló kemencék elterjedését a szláv világban ld. ŠALKOVSKÝ 2001, Karte 14.

¹⁹⁶² VADAY 2005; SCHWARZ 2011, 59–60.

hely közlésén túl (Üllő, Nyíregyháza)¹⁹⁶³ jellemzően csak bizonytalan adataink vannak, miközben számos közöletlen ipari objektumról, vagy műhelyanyagról van tudomásunk, ezért az ipartörténeti kutatások lehetősége korlátozott. A vas és a színesfém megmunkálását a közlések alapján nem mindig lehet élesen elkülöníteni egymástól. Néhány nagyfelületű új feltárás anyagát kiemelve, Üllő 5–9. esetében az 5. lh. közölt szarmata kori kovácsműhelyén túl fémsalakról és revéről (9. lh.) írnak az előzetes jelentések.¹⁹⁶⁴ Ecser 6. lelőhely esetében fémsalakról és nagy mennyiségű kisleletről;¹⁹⁶⁵ Ecser 7. lelőhely kapcsán vasmegmunkálásról¹⁹⁶⁶ esik szó. A kecskeméti Mercedes-gyár 5. lelőhelye esetében szintén fémfeldolgozás nyomairól értesülünk.¹⁹⁶⁷ Harta-Szülei-lyuk (4. sz. lelőhely) esetében fémfeldolgozó műhely salakanyagáról;¹⁹⁶⁸ Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő (451/3. lh.) kapcsán két helységből álló fémfeldolgozó műhelyről írnak.¹⁹⁶⁹ Berettyóújfalu-Nagy-Bócs-dűlőn *in situ* kovácsműhelyet tártak fel.¹⁹⁷⁰ Lönhardt M. Denisa a vassfeldolgozás további nyomait idézi Kecskemét-Belsőnyír M5/52/E, Csengele 12/16, Szegvár-Oromdűlő, Nagymágocs-Paptanya, Örménykút 52, Gyoma 133, Ártánd-Nagyfarkasomb lelőhelyekről; valamint császárkori műhelyeket a szarmata határokon túl Beregdaróc-Zsidihát és Csengersima-Határátkelő feltárásairól.¹⁹⁷¹

Pannonia római korában noricum és illyricum vasbányákból származó vasérc megmunkálásával számolunk.¹⁹⁷² Gyepvasérc kinyerése, helyi kohósítása bizonytalan mind a Dunántúlon, mind az Alföld központi területein. A kinyert érc-töredékekből vasbucákat alakítottak, ezek a római területeken ritkák, négyszögletes alakúak.¹⁹⁷³ A kovácsműhelyekben ezeket munkálhatták meg, vagy másodlagos felhasználásra szánt egyéb vasakat hasznosíthattak. A római korban a vasolvasztó kohók mellett a bucák elkészítéséhez önálló kemencéket használtak, amelyek már a

vicuson belül is elhelyezkedhettek.¹⁹⁷⁴ Egy előzetes közlés alapján úgy tűnik: hasonló jelenséggel a szarmata Alföldön is számolhatunk.¹⁹⁷⁵

A nyíregyházi szarmata kori kovácsműhely egy település vízparthoz közeli részen került elő.¹⁹⁷⁶ Az azonosítást a nagy mennyiségű reve és vasleletek, köztük szerszámok könnyítették meg. A műhelyben egy 30 cm átmérőjű, kis mélyű földbe mélyülő cölöplyukszerű jelenség, alján döngölt betöltési réteggel, a kovacsüllő tőkénének helye lehetett. Az épület belsejében egy 45–55 cm átmérőjű kovacsützhely szolgált a vas újraizzítására. A tűzhely körül a hőtartás céljára odahelyezett őrlőkötőredékeket találtak. A feldolgozásban idézett példák mutatják, hogy nagy, épített műhelyre nem volt szükség: a földbe mélyített, vagy farönkre helyezett üllő mellett ülő helyzetben is dolgozhatott a mester.¹⁹⁷⁷ Hasonló ábrázolás a római korból is ismert.¹⁹⁷⁸

Szintén belső, épített kemence és az üllő helyeként azonosított cölöplyukszerű jelenség került elő az üllői 5. lh. 6512. objektumában. Az üllő feltételezett helye 40 cm átmérőjű, tapasztott falú kerek gödörként jelentkezett.¹⁹⁷⁹ Hasonló konstrukciók hosszú időn át megfelelőnek bizonyultak: egy földbe mélyített épület sarkába beásott kemence, és az épület közepén elhelyezkedő kerek cölöplyuk (az üllő helye) jellemzi például a hajdúdorogi Árpád-kori kovácsműhelyt is.¹⁹⁸⁰ A fémművességhez köthető gepida vagy langobard kori ipari objektumokat a Kárpát-medencéből nem ismerünk.

Kovácsműhelyek egyértelmű kimutatása csak a kovácsoláshoz köthető régészeti leletanyag jelenlétében lehetséges. Közléseink nem elegendőek annak megállapítására, hogy leletanyag hiányában mely típusú objektumokról merülhet fel a kovácsműhelyként való azonosítás. A kovácsműhelyhez izzítótűzhely feltétlenül szükséges, de nagy méretű földbe vajt kemencéket – a két szarmata példa alapján – a műhelyek nem feltétlenül kívánnak meg. A kovácsolás során keletkező apró fémszilánkok, a reve jelenléte a műhelyeket egyértelműen igazolhatja, ugyanakkor hiányát a megfigyelések hiányossága, túlbontás és a fémanyag rossz megtartása is okozhatja. A rákóczi falvi jelenségeket ezért nem köthetjük

¹⁹⁶³ KULCSÁR–JAKAB 2009; a lelőhelyhez BATIZI et al. 2003; KOCIS et al. 2004; NAGY A. 2006. LÖNHARDT M. 2012, a lelőhelyhez ALMÁSSY et al. 2006.

¹⁹⁶⁴ Ld. előző lábjegyzet.

¹⁹⁶⁵ TARI 2006, 16–20; BÓKA et al. 2006.

¹⁹⁶⁶ TARI 2006, 21–25; KULCSÁR et al. 2006.

¹⁹⁶⁷ SÓSKUTI 2017a, 207, 214.

¹⁹⁶⁸ WICKER 2004a; WICKER 2004b. A lelőhelyhez és környezetéhez továbbá KUSTÁR–LANTOS 2004; NAGY 2004; KUSTÁR–SÜMEGI 2012.

¹⁹⁶⁹ BALOGH 2004.

¹⁹⁷⁰ DANI et al. 2006.

¹⁹⁷¹ LÖNHARDT M. 2012, 1. kép. Ld. még DINNYÉS 2007, 355.

¹⁹⁷² Összefoglalóan a római korról ld. BASTICZ 2008; GABLER 2009; a magyarországi vasaságról GÖMÖRI 2009, 10–12; továbbá kitekintésnek egy 4. századi vassfeldolgozó központról BERNHARD et al. 2007.

¹⁹⁷³ BERNHARD et al. 2007, 241, 260. kép.

¹⁹⁷⁴ BERNHARD et al. 2007, 220.

¹⁹⁷⁵ SÓSKUTI 2017a, 217, 9. kép, a vasolvasztás nyomairól ld. még VÖRÖS 1998, 65; GALLINA 2000, 42.

¹⁹⁷⁶ LÖNHARDT M. 2012, 3. kép.

¹⁹⁷⁷ LÖNHARDT M. 2012, 7–8. kép.

¹⁹⁷⁸ GABLER 2009, 6. kép.

¹⁹⁷⁹ KULCSÁR–JAKAB 2009.

¹⁹⁸⁰ FODOR 2009.

egyértelműen sem kovácstevékenységhez, sem színesfém megmunkáló műhelyekhez, bár egyik lehetőséget sem zárhatjuk ki teljesen.

A fentiekén túl több más lehetőség is felmerülhet. A kemencés épületek lakóépületként való értékelése ellen szól a lelőhelyen megfigyelt nagymennyiségű szarmata és gepida kori kemence nélküli épület, és az épületek koncentrációja a vízpart közelében. Nem tekinthető reálisnak az, hogy lakóépületeket csak ezen a területen létesítettek, és a szomszédos legalább 6-7 hektár töltött volna be gazdasági szerepet; köztük nagyobb, és szabályos oszlopszerkezetekkel ellátott épületekkel. További lehetőség szarmata kori párhuzamok alapján az egyszerű sütőkemencékként, „sütőházakként” való értékelés. Ez a kemencékre magyarázatot ad, de a tüzelőgödörökre nem, amelyek a külső kemencékre nem jellemzőek. Kérdéses maradna a tüzelőhelyes, de kemence nélküli épületek szerepe. Ellenérvnek tekinthető az is, hogy nagyobb arányban kellene találkoznunk velük a mezőgazdasági jellegű szarmata településeken. Az etnikus elkülönülés szintén felmerülhet, de erről a leletanyag nem ad tájékoztatást, és szóba jöhető korabeli előzmények, párhuzamok sem támogatják.¹⁹⁸¹

Összegzés

A keleti területi egységet egy bizonytalan funkciójú – esetleg többfunkciós – iparos területként határozhatjuk meg. Az orsónehezékek szóródása az 1. és 3. horizontban, valamint a 3. horizont szövőműhelyként értékelt épületei arra utalnak, hogy a teleprészen a textilművességhez kapcsolódó tevékenységgel számolhatunk („fonóházak”?). Emellett a fémmegmunkálást sem zárhatjuk ki.

A rákóczi falvi épületek legjobb párhuzamai a szarmata kori tisztaeszlári, tiszavasvári és szolnoki kemencés és központi tüzelőhelyes épületek. A többi közép-Tisza-vidéki lelőhelyhez hasonlóan a rákóczi falvi szarmata anyagú épületek is jellemzően észak–déli irányításúak, a kemencével az északi oldalon. Szintén párhuzamba állítható a fentebbi lelőhelyekkel az épületek csoportos jelentkezése a település egyik oldalán. Ugyanezen jelenségek alkotják a rákóczi falvi gepida kori épületek legjobb párhuzamát a Kárpát-medencében. A gepida kori épületekben már keleti és nyugati tájolású kemencék is találhatóak.

A műhelyjelenségek használata a kerámiaanyag alapján 150–200 évet ölelhet át, amely a szarmata kor végétől az

avar kor elejéig tarthatott. A szarmata kori fázis kizárására nincs megfelelő indok. Az iparos negyed nem jelenthetett nagy műhelyközpontot, inkább egy olyan, hosszú időre állandósult funkciójú térrel azonosítható, amely a falusias igényeket volt kielégíteni hivatott. Hasonló települések nem lehettek túl gyakoriak (összehasonlításként figyelembe vehetjük, hogy gepida kori fazekaskemencéket több lelőhelyről ismerünk, mint „egyszerű” kemencés épületeket), amely talán arra utalhat, hogy az ipari tevékenység eredményeit nemcsak e településen hasznosították. A rákóczi falvi gepida kori lelőhely kiterjedése ritkaságszámba megy: a nagy kiterjedésű település helyének rögzülését talán a közeli iparos terület helyhez kötöttsége is befolyásolta.

A késő antik és kora középkori régészeti kutatások során általánosan esélyt adunk kézműveshagyományok régészetileg láthatatlan átadásának. A speciális technikai tudást igénylő, hosszú életű tárgytypusokról, illetve a régészet számára jobbára láthatatlan háziipari tevékenységekről kimondva-kimondatlanul is feltételezzük, hogy a technológiai tudás bizonyos közösségekben történelmi helyzetektől és népmozgásoktól jórészt függetlenül, generációról generációra öröklődhetett. Erre egyik legjobb példa a fazekasság, közte az alföldi népvándorlás kori kerámia, amelynek átalakulási folyamatait jobbára anélkül kutatjuk, hogy hosszú korszakokon átívelő műhelyek rendelkezésünkre állnának. Hasonló eredményt adott a rákóczi falvi fésűk elemzése is: a 4–5–6. századi anyag összehasonlítása a kézműveshagyományok folytonosságára utal, amellett, hogy jelentős átalakulások is megfoghatók voltak.¹⁹⁸²

Egy kulturális és etnikai töréseken átívelő iparos tevékenységet igazoló régészeti lelőhely felismeréséhez nagy felületű feltáráson előkerült többkorszakos lelőhely szükséges, amelyen a régészeti jelenségek egymással szoros rokonságot, ugyanakkor hosszú kelteződést mutatnak. A rákóczi falvi lelőhely ezeket a feltételeket teljesíti. A szarmata kor végétől az avar korig folyamatosan használt, kontinuos településrész képe talán megalapozatlannak tűnik a viszonylag csekély leletanyag tükrében, de valójában logikus, hogy ilyen típusú lelőhelyek előforduljanak. A régészeti elemzés határai itt húzódnak: további értékeléshez kiterjedtebb ipartörténeti kutatásokra és természettudományos módszerekre lesz szükség, amelyek az eredményeket megcáfolhatják, vagy megerősíthetik.

¹⁹⁸¹ A kérdés lezárásában a lelőhely salakanyagának természettudományos vizsgálata segíthet. Köszönöm Gallina Zsoltnak a fejezettel kapcsolatos megjegyzéseit és javaslatait.

¹⁹⁸² MASEK 2016.

5.9. A településhorizontok regionális jelentősége

A rákóczifalvi szarmata kori településrészlet kerámiaanyaga (1. horizont) a szarmata hagyományok folyamatosságát mutatja a római kor végén; a leletanyag kapcsolatai, közeli párhuzamai a teljes szarmata Barbarikumot lefedik. A pontos párhuzamok nagy mennyisége belső kereskedelmet feltételez. A településrészlet élete olyan időszakra keltezhető, amelyben a késő római kori belkereskedelem még töretlenül folyt. A település pusztulása ugyanennek a kerámiahorizontnak végével azonos régészeti fázisra helyezhető. Az 5. század közepétől a 6. századig keltezhető alföldi kerámiatípusok homogenitásukban és földrajzi elterjedésükben nem közelítik meg a késő szarmata kori edényipar összetettségét. A rákóczifalvi 1. településhorizont kerámiaanyaga ebből a szempontból, az abszolút kelteztől függetlenül is korszakhatárt jelöl az Alföld történetében.

A szarmata kerámia részletes elemzése során megfogalmazott következtetések nagymértékben függenek a mozaikos, egyenetlen publikációs helyzettől. A rossz kutatótságu területekkel – pl. a Hajdú-Bihar megyei településekkel – alkotott kapcsolatrendszer nem határozható meg.

Számos rákóczifalvi kerámiatípus legközelebbi párhuzama a tőle 10–15 km-re eső tiszaföldvár-téglagyári szarmata telep utolsó horizontjának leletanyagában található meg, amely szintén egy pusztulási réteget alkot.¹⁹⁸³ Ott a gepida korban nem folytatódott a megtelepedés. A lelőhelyek egymás legközelebbi párhuzamai valószínűleg a technológiai csoportok arányaiban is.

Az *Aquincum*mal szembeni területtel ápolat kereskedelmi kapcsolatot bizonyítja az üllői jellegű szemcsés kerámia viszonylag nagy mennyiségű jelenléte Rákóczifalván és Tiszaföldváron. Ez az arány a Dél-Tisza-völgy területén – a Körös-torkolattól délre – jelenleg ismeretlen a településeken. A rákóczifalvi lelőhely szoros kapcsolatokat mutat a dél-alföldi és Duna–Tisza közi késő szarmata – hun kori kerámiaanyaggal is. Ennek ellenére egyes elemek, pl. a figurális besimítás Rákóczifalván nem fordulnak elő. Ez megerősíti azt a képet, hogy bizonyos díszítőstílusok a Tiszántúlon a Körösöktől északra csak nagyon szórványosan terjedtek el. Ezen kerámiatípusok hiányában, az észak-alföldi telepek keltezéséhez a saját belső tipológia kidolgozására lesz szükség. A jelenleg legjobban publikált békési területekhez képest az anyag egyértelmű regionális különbségeket mutat (pl. a hombárok formai tipológiájában, és a besimított díszítéstípusok gyakoriságában). Bizonytalan, hogy ez a

különbség elsősorban a Tisza-völgy és a Tiszántúl távolabbi területei között állt-e fenn, vagy inkább a Körösöktől északra és délre eső területek regionális eltéréseit jelzi.

A szarmata szállásterület északi határán használt korabeli kerámiaanyagban erős – talán a déli területeknél erősebb – regionális elemek fedezhetők fel. Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző tag kerámiaanyagának párhuzamai részben a Közép-Tisza-vidéken is megfoghatók. Más részük regionális formákból állhat. A tiszavasvári korongolt házikerámia déli, közép-Tisza-vidéki elterjedése például bizonytalan. Az üllői szemcsés és a csillámos-szemcsés kerámia rákóczifalvi jelenléte arra utal, hogy a hasonló minőségű fazekakat a térségben nem északi irányból, hanem nyugatról ill. a Dél-Alföldről szereztek be, legalábbis a kerámiahagyomány azokéval megegyezik. A tiszavasvári edénytípusok harmadik része általánosabban elterjedt (cilindrikus peremű edények, korsók, néhány táltípus, kiöntőcsöves korsó). Ez alapján felmerül a lehetőség, hogy a tiszaföldvári–rákóczifalvi kerámiahorizonttal egykorú, vagy részben egykorú települések a Felső-Tisza-vidéken a tiszavasvári településhez hasonló anyagi kultúrával rendelkeztek.

A regionális eltérések elsősorban a korongolt házikerámiatípusok kerámia-körzeteit rajzolják ki. Részletes elemzéssel a finomkerámiában is kimutathatók különbségek az alföldi régiók között. Rákóczifalván több olyan elemmel találkozunk, melyek az Alföld más, különböző térségeiben tömegesebb elterjedést mutatnak a jelenlegi publikációs kép alapján. A kerámia tág belső kapcsolatrendszerének legegyszerűbb magyarázata az lehet, hogy a település a Barbarikum központi területén, és a Tisza-parton található, így valószínűleg több nagyobb műhelykörzet disztribúciós területére esett.

A 2–4. horizont kerámiaanyagát az alföldi forrásbázis jóval csekélyebb volta miatt nehezebb beilleszteni a regionális hagyományok közé. A 2. horizont időszakában a provinciák kerámiaanyagának barbarizálódásával párhuzamosan a barbár területeken új, a római területek felől érkező impulzusok, formai és technológiai újítások tűnnek fel. A díszítőstílus helyi formák felhasználásával a közép-Duna-vidéki hun kori stílushoz illeszkedik. Erre az időszakra a római kori kulturális határok feloldódása, elmosódása jellemző a Kárpát-medencében. A 2. horizont kiváló minőségű leányfalusi típusú fazekai és hun kori korsói ezt az általános, nagyobb térséget érintő fejlődési folyamatot tükrözik a Tisza-vidéken.

¹⁹⁸³ VADAY 1994; VADAY 1997a.

A Cseh János kutatásainak köszönhetően megismert regionális, klasszikus gepida kori anyaghoz a 3. horizont jól illeszkedik. A tágabb térséget illetően kevesebb biztos ponttal rendelkezünk. A Szolnoktól északra eső térség leletanyaga kevésbé ismert, mint a Körösöktől déliek; és a nagyobb telepkerámia-együttesek értékelése csak az elmúlt évtizedben kezdődhetett meg. A közép-tiszai gepida kerámiában a Maros–Körös közének anyagától, és az erdélyi telepektől is eltérő tendenciák érvényesülhetnek, de jelenleg számos részletkérdés esetében nyitva áll, hogy ezek kronológiai vagy regionális különbségeket jeleznek-e.

A nagy sírmezők anyagában a telepanyagokhoz képest erős szelekció érvényesült, de a két gepida korpuzskötet kerámiaanyaga és a régebbi közlések így is sok kutatási lehetőséget rejtenek még magukban. A temetőknél köszönhetően a díszkerámia az egész szállásterületről reprezentatív mértékben ismert, ezért legbiztosabbak velük kapcsolatban lehetünk. A gyakoribb pecsétlőminták elrendezése, és a ritkább pecsétlőminták használata erős regionális hagyományt

mutat, amely a Körösök mentén, és a Tisza mentén a Tiszazugtól Szolnokig mutatható ki. Ez a jelenség azonban egyelőre a 6. századi díszkerámiaira korlátozódik.

A korongolt háztartási kerámia regionális értékelése bizonytalanabb. A nagy méretű, magasan öblösödő fazekak, a tagolt vállak viszonylag nagy száma, az erősen kihajló, fedőhornyos peremek magas arányszáma és a befésülés általános jelenléte együttesen egy másik közölt anyagra sem jellemző. A 2. horizont ismeretében azonban ezek a jelenségek leginkább a regionálisan eltérő fejlődésnek tulajdoníthatók.

A kézzel formált kerámia elterjedése, aránya – a díszkerámiától eltérően – észak-alföldi kapcsolatokat mutat, és a rákóczipfalvi anyag legközelebbi rokonának a tiszafüred-morotvapartit határozza meg. A kézzel formált szváb típusú fazekak ismételtén a kevésbé ismert észak-alföldi kora népvándorlás kori anyagok szerepére hívják fel a figyelmet. Kulturális jelentőségük egyelőre kérdéses, de mindenképpen népmozgások, új népcsoportok érkezésének lehetőségét vetik fel.

5.10. A településhorizontok keltezése

5.10.1. 1. horizont

A tiszaföldvári és rákóczipfalvi késő szarmata – hun kori telepek földrajzi közelsége, leletanyaguk kapcsolatai és hirtelen felhagyásuk valószínűsíti, hogy azonos időszakban értek véget. Az abszolút keltezést illetően szoros rokonságukból indulhatunk ki: abból, hogy a rákóczipfalvi településhorizont is a figurális besimítású edények és kiöntőcsöves korsók alföldi horizontjához illeszkedik, a dél-alföldi típusok fő elterjedési területéhez északról kapcsolódva. Keltező értékű pl. a kannelúras díszítés, amelynek alföldi feltűnése a C3/D1 vagy D1 fázisra tehető; csernyahovi analógiái is csak a 4. század utolsó évtizedeiben terjedtek el. A tiszaföldvári, bagi, verseci leletanyagok összefüggései alapján a kannelúras díszítés a kiöntőcsöves korsókkal párhuzamosan is használatban volt. A keltezésben az 5. századi sírkerámia is támaszkodhatunk. A késő szarmata – hun kori kerámiaanyag felső kronológiai határa a sírleletek alapján a D2–D2/D3 relatív fázisokra keltezhető (ld. a 3. fejezetet és az 1–2. horizont korszainak értékelését). A horizont vége szoros kapcsolatban áll a Csongrád környéki temetők használatának végével, amely a legtöbb kutató szerint belenyúlhat az 5. század második felébe (D2/D3).¹⁹⁸⁴ A keltezés azt is

jelenti, hogy a szarmata területeken a korábbi korszak településhálózatának, infrastruktúrájának és fazekastermékeinek használata mélyen benyúlt a hun korba.

A 4. század végi – 5. század eleji pannoniai kerámiában szintén elterjedtek a besimított motívumok. Gyakori a rácsminta, a sávós motívum, a hullámvonalak alkalmazása, ritkábbak, de általánosak a fenyőfa- és háromszögmotívumok. Igen ritka a murgai jellegű motívum, amely szintén a késő szarmata – hun kori edényeken, elsősorban hombárokra és korsókra megfigyelhető mintákkal kombinálódik.¹⁹⁸⁵ Jelentőségük szempontunkból az, hogy a díszítőstílus rokonsága a Duna két oldalán hasonló keltezésre utal.

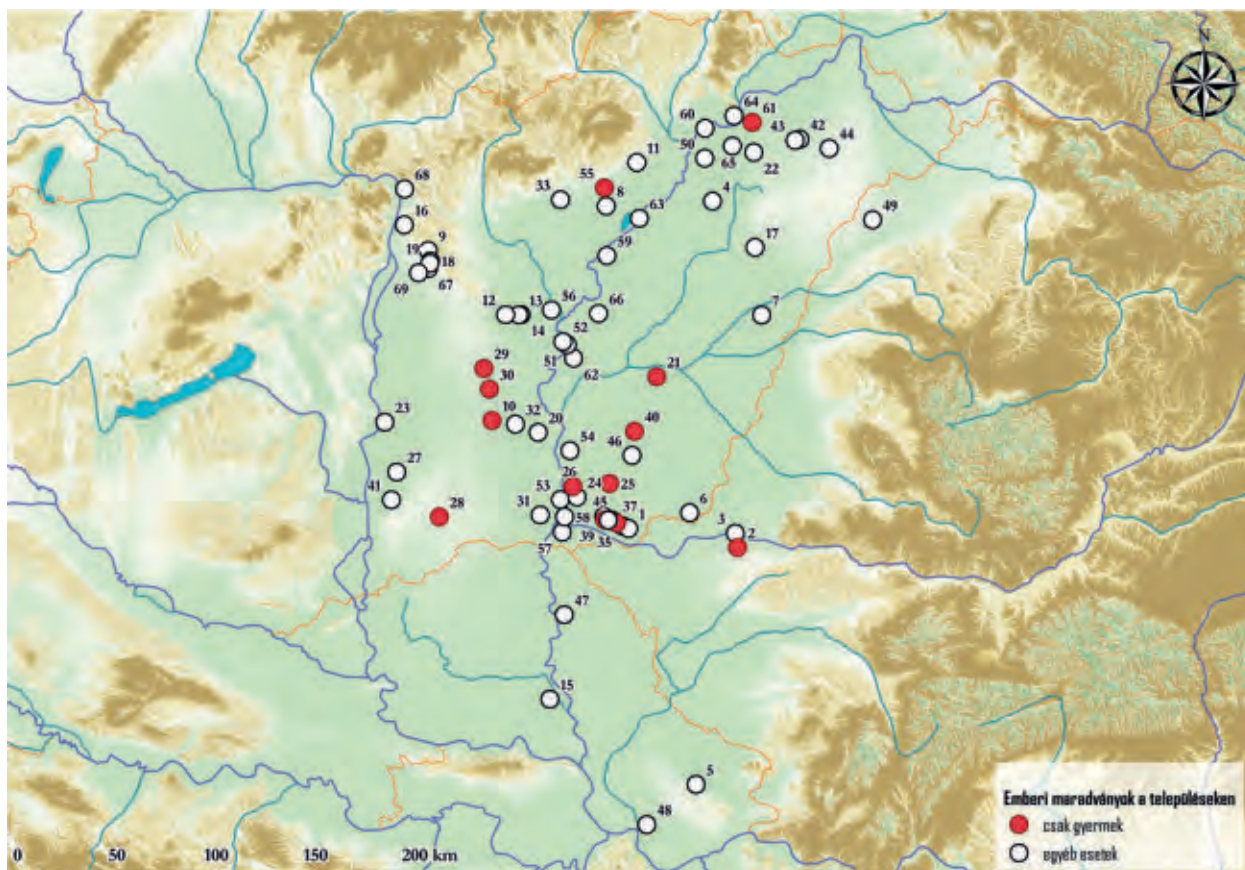
A horizont települései a kevés számú kronológiailag szignifikáns kislelet segítségével a 4. század utolsó harmadától keltezhetők. A késő szarmata – hun kori településeken olykor olyan kisleletek tűnnek fel, amely az adott lelőhely temetkezéseibe is bekerültek. A közös lelettípusok a relatív és abszolút keltezési lehetőségek jó példáit nyújtják.¹⁹⁸⁶ A rákóczipfalvi 1. horizont kisleletei közül legkésőbbre két tűzdelt díszű kétsoros fésű keltezhető (306. tábla 11–12).

A késő szarmata – hun kori települések felső időhatáráról szóló vitát meghatározza a rákóczipfalvihoz hasonló, hirtelen

¹⁹⁸⁴ TEJRAL 1988, 268–269, 280; TEJRAL 1997, 345, 349; TEJRAL 2007, 81–82; BIERBRAUER 2006, 190.

¹⁹⁸⁵ OTTOMÁNYI 2015b, 40–42.

¹⁹⁸⁶ SÓSKUTI–MARCSEK 2018, 317–320.

175. kép Településeken talált emberi maradványok a szarmata kori Alföldön (VERES 2012; MASEK 2015; SÓSKUTI 2015; DŽORDŽEVIČ–DŽORDŽEVIČ 2010 alapján)

elpusztult, majd elplanírozott települések képe.¹⁹⁸⁷ Ma már tudjuk, hogy az azonos kerámiahorizonttal jellemezhető késő szarmata – hun kori telepek egy részén a leégett maradványok *in situ* helyzetben találhatóak. Erre a legjobb példa az örménykúti telep, amelyen a mélyszántás hiányában és a kézi humuszolásnak köszönhetően ezt dokumentálni lehetett.¹⁹⁸⁸ Az elmúlt másfél évtizedben több olyan dél-alföldi telepanyagra hívták fel a figyelmet, valószínűleg a vitának köszönhetően, amelyek szintén erre a korszakra keltezhetőek, de intenzív pusztulási réteget nem tartalmaznak. A kiskundorozsma-nagyszéki település például a sárkányos tálak és a kiöntőcsöves korsó alapján megérthette a korszak végét, de fokozatosan hagyták fel.¹⁹⁸⁹ A Kiskundorozsma környéki késő szarmata – hun kori lelőhelyekről általánosabban is megállapítható, hogy a települések erőszakos

pusztulásának nincs nyoma.¹⁹⁹⁰ Olyan lelőhelyünk is van, melyen ennek ellenére gödörbe dobott halott is előfordult (Kiskunfélegyháza–Pap-dűlő).¹⁹⁹¹ Utóbbi értékelések kiemelik, hogy e lelőhelyek egy részén a kerámia a szarmata anyagtól eltérő vonásokat mutat. Ezek alapján, elsősorban a Duna–Tisza között, a gepida korban is továbbélő szarmata telepekkel számolnak. A harmadik települépusztulási típus az elplanírozott települések esete, ahol a leégett település törmelékei másodlagos, redeponált helyzetben találhatóak. Tiszaföldvár–Téglagyár és Rákóczi-falva-Bagi-földek ebbe a csoportba tartozik. Vaday Andrea megállapítása szerint ezek a lelőhelyek a Tisza vonalának közelében húzódnak. Az elmélet ma is megállja a helyét, azzal a megszorítással, hogy nem általánosítható minden hun kori szarmata telepre, sem minden „gödörhullás” lelőhelyre (175. kép). A valódi kérdés ma e lelőhelyek meghatározása, kontextusuk és keltezésük felülvizsgálata, és hogy a hun kori Tisza-parton mennyire tekinthető általánosnak ez a folyamat.

¹⁹⁸⁷ A vitát legutóbb összefoglalta KISS P. 2015, 80–82; HEIPL 2017, 177–179. A korábbi elméletekhez ld. VADAY 2018, 281; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 426–428.

¹⁹⁸⁸ VADAY 2011b, 409–411.

¹⁹⁸⁹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 224; VADAY 2011a, 234.

¹⁹⁹⁰ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006b, 106.

¹⁹⁹¹ SÓSKUTI 2005.

5.10.2. 2. horizont

A történeti források csekély száma miatt a késő szarmata – hun kori települések pusztulásának 455. évhez való kötése egyértelműen nem bizonyítható. Számos eredmény utal arra, hogy az anyagi kultúra átalakulása és a temetkezési szokások változása is hosszabb folyamat lehetett (3. fejezet). Az egységesülő régészeti anyaggal rendelkező gepida kori soros elrendezésű, nagyobb temetők jelen tudásunk szerint az 5. század középső vagy utolsó harmadánál hamarabb nem indulhattak.¹⁹⁹² Ezzel összefüggésben állhat, hogy a Gepida Királyság kialakulásáról történeti forrással alig rendelkezünk, és az új hatalom megszervezése évekig, évtizedekig is eltarthatott.

A gepida régészeti kultúra és a gepida kerámia meghatározása a soros temetők leletanyaga felől közelíthető meg. A gepida soros temetők sírkerámiája már a római kortól idegen technológiai és formai jegyekkel rendelkezik. Szarmata rítusú temetkezésekben, pl. a Csongrád környéki temetők anyagában a gepida sírokban talált fazekastermekkel nem találkozunk, amely a két horizont kronológiai különbségére utal.

A rákóczi falvi 2. horizont kerámiájában idegen formai és technológiai hatások egyaránt tükröződnek. A finomkerámiában a gepida kori díszkerámia-típusok még nem jelennek meg. A korszak legjobb párhuzamai a hun kori sírkerámiában találhatóak. A szemcsés fazekak a szarmatához hasonló, de attól magasabb technikai színvonalú hagyományt mutatnak. A 2. horizont 1. fazéktípusának kronológiai jelentőségét a rákóczi falvi anyag kontextusa, valamint a késő római és az ártándi gepida kori telepennyel való összehasonlítás is valószínűsíti. A technikai és a formai részletek is arra utalnak, hogy a rákóczi falvi horizont az ártándinál is korábbi – vagy a két térség jelentősen eltérő fejlődéssel rendelkezik. A fazekak és egy besimított tál legjobb analógiái a Dunakanyar környéki, a 4. század végétől az 5. század közepéig keltezhető késő római kori lelőhelyekről, valamint 5. századi sírokból származnak. Figyelembe kell vennünk, hogy a Dunakanyar késő római kerámiája az 1. és 2. horizont leletanyagához is számos analógiát szolgáltat, a két horizont kronológiailag igen közel kell, hogy álljon egymáshoz.

A 2. horizont abszolút keltezésében a 8/190/293. gödörből, egy emberi váz mellől előkerült fibula (307. tábla 2), valamint a 8A/523/625. gödörből előkerült agancsfésű segíthet (310. tábla 4). A prágai típusú fibula az Alföldön szarmata és gepida kontextusban is feltűnik; az 5. század

középső harmadára, második felére keltezhető (ld. a kisleleteknél). A fésű tűzdelt díszű motívuma a szarmata leletekről hiányzik és a gepida korra sem jellemző, ellenben sírokban megtalálható Tápé-Széntégláégetőn, Letkésen és Mözsön.¹⁹⁹³ A letkési 1. sírban Béndekpuszta-típusú fibulával együtt került elő; a típus használatát az 5. század második felére teszik.¹⁹⁹⁴ A tápé-széntégláégetői sírokat az 5. század utolsó negyedére – végére keltezték.¹⁹⁹⁵ Utóbbiak szintén egy késő szarmata – hun kori település fölött létesültek, így megerősítik azt a képet, hogy a rákóczi falvi 1. horizontnál fiatalabbak. A 307. tábla 1. lévai típusú szórvány fibulatöredék nem rendelhető településhorizonthoz.¹⁹⁹⁶

A 2. horizont szorosan kötődik a római hagyományokhoz, és számos analógia megengedné a D2 fázisra való keltezését is. Az 1. horizont számos, viszonylag kései párhuzama alapján azonban – tehát relatív kronológiai okokból – a 2. horizont D2/D3 időszakra való datálása valószínűbb. A gepida kori soros temetők kerámiája alapján valószínűtlen, hogy a horizont anyagának használata a század utolsó negyedét megérte volna. A 2. horizont anyagát tehát az 5. század középső harmadára – harmadik negyedére keltezhajjuk. A jelenségek csekély száma alapján ezen belül egy rövidebb intervallummal, valószínűleg a század korai 2. felével számolhatunk.

A rákóczi falvi és tiszaföldvári késő szarmata hun kori települések valószínűleg megérték a Kárpát-medencei hun kor utolsó évtizedeit, de amennyiben az 1–2. horizont relatív kronológiai különbségét elfogadjuk, a rákóczi falvi 1. településhorizont végét inkább a D1–D2 időszakra, az 5. század első felére keltezhajjuk, mint későbbre. A megállapítás nem általánosítható feltétlenül a késő szarmata kori települések mindegyikére. A kerámia kapcsolatrendszere és a településszerkezeti törés alapján valószínűsíthető, hogy a 2. horizont anyaga új közösségekhez köthető, akik a szarmata településtől néhány száz méterre telepedtek meg. A csongrád-kenderföldi temető használata a rákóczi falvi 2. településhorizonttal párhuzamosan is folytatódhatott. Ez a kronológiai helyzet szintén nem általánosítható minden késő szarmata – hun kori temetőre.

5.10.3. 3. horizont

A 3. horizont alsó időhatárát a 2. horizont értékelése, és a soros temetők sírkerámiájának keltezése határozza meg. A 2. horizont együtteseiben a (3–4. horizontra jellemző) 3. technológiai

¹⁹⁹³ Részletesen MASEK 2016, 110. (Kat. 17.)

¹⁹⁹⁴ STRAUB 2008, 189–190; TEJRAL 2008, Abb. 3.

¹⁹⁹⁵ B. TÓTH 1994, 199–200.

¹⁹⁹⁶ MASEK 2019a.

¹⁹⁹² CSALLÁNY 1961, 304; B. TÓTH 1999, 25; B. TÓTH 2003, 296; NAGY et al. 2000, 122–123, 127; RÁCZ 2016, 302, 319–327.

csoport edényei nagyon ritkán jelentkeznek, és önálló korai jegyekkel nem rendelkeznek: bekeveredésük a település folyamatos használatából adódhat.

A rákóczifalvi anyagban megfogható egy fejlődési ív, amelyet fázisokra tagolni a település folyamatos használata és a kerámia fokozatos fejlődése miatt nehéz. A korsók átalakulása (nagy méretű finomkerámiából készült, esetleg besimított korsók jelenléte, majd eltűnése), a fazéktípusok változásai (nagy méretű és felső harmadban öblösödő formák visszaszorulása, szélesebb, nyúltabb szájak kialakulása, a befésült díszítés uralkodása, majd csökkenő aránya) mind hosszabb folyamatok. Az alapján, hogy nagyobb, jellegzetes együttesekben a pecsételt kerámia nem jelenik meg, következtethetünk arra, hogy a 3. horizontnak létezett egy olyan fázisa, amikor az még nem volt használatban. E két fázis létezését a településszerkezeti elemzés is megerősítette, elsősorban a IV. települési egység árokszerkezetéhez köthető épületei segítségével; ugyanakkor a két fázis pontos elkülönítése leletegyüttesek szintjén, néhány kivételtől eltekintve, nem lehetséges.

A gepida pecsételt kerámia, és a bepecsételt körte alakú díszedények feltűnésével a sírkerámia és a telepanyagok alapján az 5/6. század fordulójától – 6. század elejétől számolhatunk. A horizontok relatív összefüggései alapján a rákóczifalvi település 3. horizontjának első fázisa elsősorban az 5. század utolsó harmadára-negyedére – az 5/6. század fordulójára keltezhető, s a pecsételt kerámia a 6. század fordulóján – első harmadában jelenhetett meg. A 3. település-horizont két-három generáció életét ölelhette át.

A 3. horizont kerámiaanyagában számos olyan jelenséggel találkozunk, amelyek az 1. horizonttal való közvetlen kapcsolatra utalnak, de a 2.-ban nem jelennek meg (ld. a korongolt házikerámia többrétű átalakulási folyamatát és regionális észak-alföldi késő császárkori előzményeit, a gepida kori hombárok 2. típusát, a tálak formavilágát, a tört kerámiás soványítású kézzel formált kerámia keltezési nehézségeit, távolabbról pedig a Rákóczifalván nem jelentkező gepida kori felsőfüles edényeket és bográcsokat). Emellett olyan kerámiaanyag is kimutatható, amely helyi hagyományokkal nem magyarázható, és esetleg új közösségek érkezéséhez köthető (kavicsos soványítású kézzel formált szváb típusú fazekak, szemcsés hombárok). Ezek az idegen hatások marosszentannai vagy északkeleti előzményekre utalhatnak, a rákóczifalvi 2. horizont formakincse és a hun kori Duna-vidéki kultúrkomplexum összetett viszonyrendszere alapján azonban egyelőre nyugati – északnyugati hatásokat sem zárhatunk ki.

Az 1. és 3. horizont között átívelő kapcsolatok akkor is létrejöhetnek, ha a lokális közösség kicserélődött: a császárkori hagyományok közvetett úton is visszatérhettek

a kerámiaanyagba. Emellett nem zárhatjuk ki biztosan, hogy a 2. horizont időben átfedést mutat az 1. vagy a 3. használatával. Ezt az 1–2. horizont viszonyában a párhuzamok keltezése, másrészt a keleti iparos terület értékelése veti fel. Felmerülhet az is, hogy az 5. században több irányból érkező, eltérő anyagi kultúrával rendelkező közösség telepedett meg a lelőhelyen. Ebben az esetben a 2. és 3. horizonthoz sorolt jelenségek egy része tartozhat azonos kronológiai fázishoz, és közös hagyományaikból táplálkozva alakult ki a 3. település-horizont klasszikus gepida kerámiaanyaga. Ezek a kronológiai átfedések csak rövid életűek lehetnek, mert a kerámiahagyomány minden szempontból gyors változásokon ment keresztül.

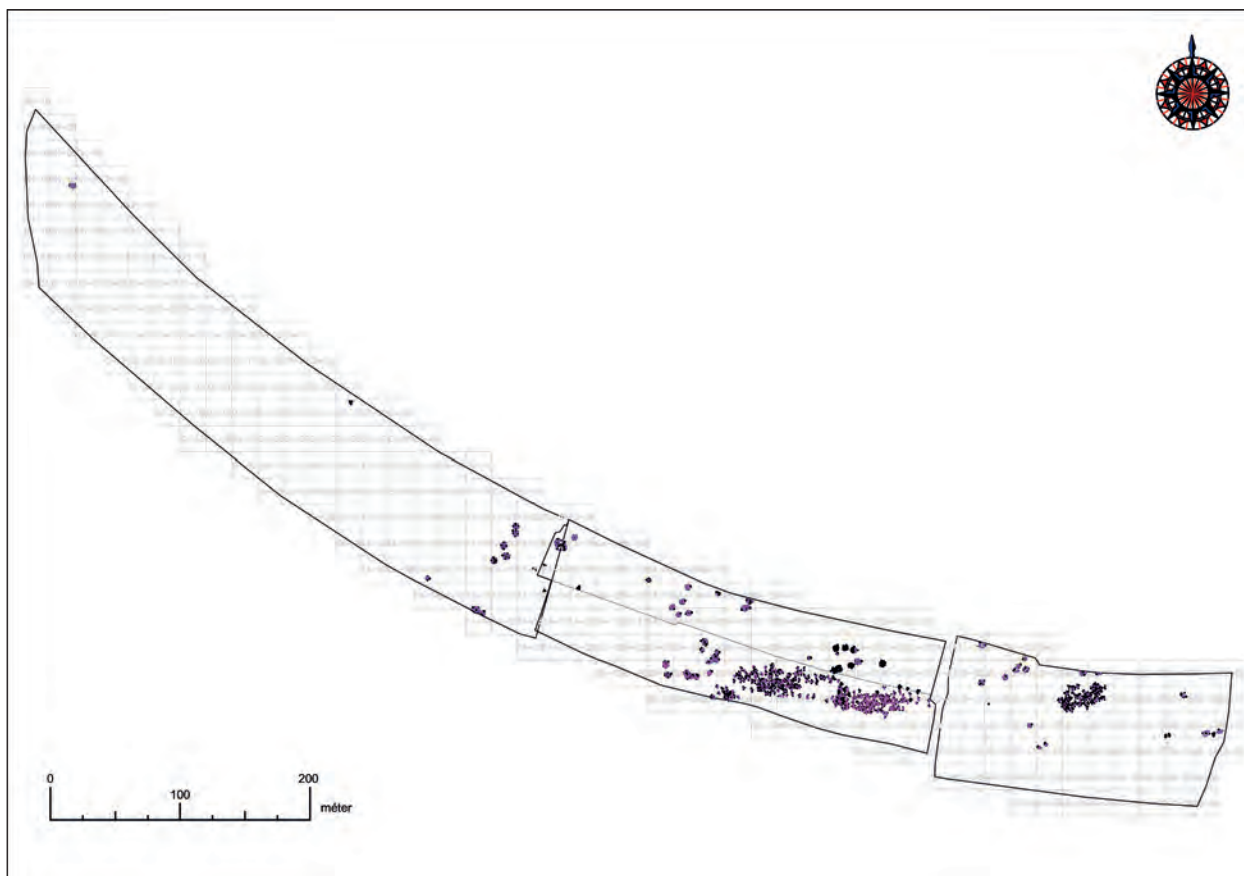
5.10.4. 4. horizont

A 4. horizont megítélése részben a 3. horizont hosszán, felső kronológiai határán múlik. Semmilyen összefüggérendszerben nem számolunk azonban azzal, hogy a pecsételt kerámia használata 568 előtt megszűnt volna. Így a 4. horizont kerámiaanyagának használatát – amelyben gepida kori díszkerámia már nem mutatható ki, de a fazék- és korsóformák átalakulása, a technológia degradálódása kronológiai eltérésre utal – az avar kor első évtizedeire keltezhajjuk.

A 4. horizont fazékanyagának közvetlen leszármazása a 3. horizont anyagából, másrészt a soványítatlan szürke kerámia rokonsága az avar kori kerámiatípusokkal és egy besimított díszű szürke edény (94. kép 1) közeli kölke-di párhuzama egyrészt arra utalnak, hogy a horizont nem szakítható ki a gepida település fejlődési folyamatából, másrészt szoros avar kori germán kapcsolatrendszerre figyelmeztetnek.

Hogy a település használata milyen mélyen nyúlt bele a 6. század második felébe, az a fazekaknál és gömbtestű edényeknél jelzett avar kori párhuzamoktól függ. Kis száma miatt a világosszürke kerámia megítélése bizonytalan. Az avar kori kerámiatípus az Alföldön biztosan megjelenik, ezért elvileg a településeken is számolhatunk velük.¹⁹⁹⁷ A dunántúli analógiáknál korábbra keltezni őket jelenleg indokolatlan. Az avar kori párhuzamok alapján a rákóczifalvi település 4. horizontjának végét a 6/7. század fordulójára keltezhajjuk. Ugyanezekre az évtizedekre keltezte Mácsai Viktor a 8A lelőhely avar kori temető I. fázisának kezdetét. A telepkerámia és a temető I–II. fázisára

¹⁹⁹⁷ Ezt egy szentesi anyaggal kapcsolatban MADARAS 2000, 242. is felvetette.

176. kép Rákóczi-falva 5–8–8A: Avar kori megtelepedés és avar kori temetkezések

keltezett négy gyorskorongolt síredény összefüggései sem mondanak ellent a javasolt keltezésnek.¹⁹⁹⁸

A kutatási kérdés a lelőhelyen belül sem tekinthető lezártnak: a jövőben szükséges lenne a 4. horizont és az avar kori településrészletek közti topográfiai és kronológiai viszony áttekintése (176. kép). Kora avar kori településrétegről Tiszagyenda-Lakhatom kapcsán is esett szó.¹⁹⁹⁹ A tiszagyendai lelőhely jövőbeli feldolgozása után a két anyag összehasonlító vizsgálatától is remélhetünk új eredményeket.

A gepidák avar kori továbbélése a sírletek kapcsán régóta tárgyalt problémakör.²⁰⁰⁰ Módszertani kérdés, hogy az esetleges továbbélő gepida, és a kora avar kori települések kimutatására milyen lehetőségeink vannak keltezhető értékű kisleletek hiányában, és a relatív kronológia használatán túl. Az avar kori pecsételt kerámia jórészt a 7. század első felére keltezhető, és a 6. század végénél hamarabb feltehetően nem jelenik meg a dunántúli temetőkből.

¹⁹⁹⁸ MÁCSAI 2012, 91–92.

¹⁹⁹⁹ HAJNAL 2007, 10–11.

²⁰⁰⁰ KISS 1992a; NAGY et al. 2000, 172–173; KISS P. 2015, 210–244; VIDA 2018.

Az Alföldön egyetlen dél-Tisza-vidéki, óbecsei edénytől eltekintve a kerámiatípus nem adatolt.²⁰⁰¹ A Dunától keletre az edénytípus széles körű elterjedésére nincsen bizonyíték, ezért nem várható, hogy a 6. század végére és 7. század első felére keltezhető településhorizont az Alföldön avar kori pecsételt kerámiával kimutatható lesz. Ennél jóval valószínűbb a gepida kori szemcsés szürke kerámia továbbélése az avar kor elején, amelynek lehetőségére az eddigi értékelések is utaltak.

A hun korhoz hasonlóan a kérdést kerámiatechnológiai szempontból is megközelíthetjük. A 4. horizont fazekai, bikónikus edényei, és a korsók 2. típusa esetében is felmerültek a mezőbándi temető párhuzamai. A temető talán a gepida kor végén indult, használata a 7. sz. első felét Dobos Alpár kutatásai alapján nem lépte túl.²⁰⁰² Kovács István ér-

²⁰⁰¹ VIDA 1999, 37–39, Abb. 3. Tiszagyenda-Lakhatom egy sírjából előkerült bögrének csak pecsétlómintái közöltek (HAJNAL 2013, 182, 6. kép). Egyikük jó párhuzamokkal rendelkezik a kora avar korban (ld. uo.), míg mindkét minta megtalálható a törökszentmiklósi edénygetető kemence anyagában (CSEH 1990b). Amennyiben a törökszentmiklósi kemence kora avar kori, úgy a teljes klasszikus pecsételt kerámiás gepida kerámiaanyagot felkeltezhetnénk a 6/7. század fordulójáig. Ezt az alföldi régészeti anyag tipokronológiai összefüggései jelenleg nem indokolják.

²⁰⁰² DOBOS 2009, 196–197; DOBOS 2013, 100–101.

zékletes technológiai leírásában egyértelműen a gepida fazekak 3. technológiai csoportján is megfigyelt jellegzetességek köszönnek vissza.²⁰⁰³ A kölkedi kerámiáról Hajnal Zsuzsa által leírt technikai jegyek szintén emlékeztetnek a rákóczifalvi 3–4. horizont jellemzőire.²⁰⁰⁴ Hasonló fazekastechnológiával rendelkezik a rákóczifalvi 8A/763. kora avar kori sűrű fazék (**117. kép**), és fontos összekötő láncszemet alkot két szihalom-budaszögi síredény is, amelyek kialakítása szintén a gepida kori hagyományokból táplálkozó rákóczifalvi 4. horizontra emlékeztet.²⁰⁰⁵

A kerámiatechnológia tehát arra utal, hogy a Tisza-vidéki és erdélyi gepida hagyományok szerves részét képezték a kora avar kori Kárpát-medencei fejlődésnek, ezért az is megkérdőjelezhető, hogy a Tisza-vidékre kizárólag a Dunántúlról juthatott el az avar kori gyorskorongolt kerámia. Ugyan a dunántúli fazekasműhelyek döntő szerepét nem érdemes kétségbe vonnunk, de a helyben maradt alföldi lakosság kis mértékben szintén hozzájárulhatott a kézműveshagyományok átadásához a 6. század második felében.

²⁰⁰³ KOVÁCS 1913, 384–385: „a legtöbbször a korongolás alkalmával kiugrott kavicszemek által vont barázdákat utólagos simítás és igen sok esetben faragás által igyekeztek eltüntetni. Különösen áll ez az edénykéek alsó részére, ahol az utólagos beavatkozást az tette szükségessé, hogy az edénykét nem levágták a korongról, hanem mintegy feltépték s az ekkor támadt sérüléseket helyrehozandó, faragták, lapogattak a sérült részeken.”

²⁰⁰⁴ HAJNAL 2013, 194.

²⁰⁰⁵ VIDA–FODOR 2013. Köszönöm Vida Tivadarnak, hogy az edényeket tanulmányozhattam.

6. ÉLETMÓD ÉS TÁRSADALOM: A KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI KERÁMIA MINT ANTROPOLÓGIAI JELENSÉG

A római kori „keleti barbárok” és a népvándorlás kori „germán népek” régészeti hagyatékának viszonyrendszeréhez csak komparatív vizsgálatokkal kerülhetünk közelebb: azok a módszerek előremutatók, amelyek a két korszak anyagát közös szempontok alapján teszik elemezhetővé. Ezért a kerámia és kerámiastílus mint antropológiai jelenség kutatása felé fordultam, amelynek segítségével a technológiai változások, a formakincs, a kapacitás, a funkció és a díszítőstílus kapcsolatrendszere összehasonlíthatóvá vált.²⁰⁰⁶

Munkahipotézisem, hogy a késő szarmata kori kerámia kézműipari kerámia: kézműves eszközökkel folytatott iparszerű termelés eredménye, amely szervezettségében a háziipar és a manufaktúris ipar között helyezkedik el.²⁰⁰⁷ A fazekaskemencék száma az Alföldön nagyon kevés a lelőhelyek számához és az ismert kerámiamentiséghez képest.²⁰⁰⁸ A feltárt kemencék keletkezése ráadásul a 2–3. és az 5. század eleje közt oszlik meg. Fazekaskemencét egy kisebb régió több településéről csak az M43 Makótól Nagylakig terjedő szakaszáról ismerünk. Itt 4 lelőhelyről 6 kemencenyom került elő, amelyekből két közölt objektum 2–3. századi.²⁰⁰⁹ A késő szarmata kori korongolt kerámia általánosan magas szintű fazekasáru, amelynek hibái, hanyagságai a mennyiséget szem előtt tartó fazekasságra engednek következtetni. Ez nagyobb műhelyek, műhelykörzetek léte és az áru szabályozott formában történő terjesztésére, értékesítésére, egy szilárd belső rendszerre utal. A kézműipari szintű termelést az üllői szarmata fazekastelep jellege, hosszú élete, és hatalmas mennyiségű selejtanyaga is jelzi. A műhelyek és fazekastelepek az üllői lelőhelyből kiindulva specializált árukészlettel is rendelkeztek. Hasonló jelenségre utalnak végül a szarmata

szállásterület közelébe eső beregsurányi, csengersimai, aranyosmeggyesi fazekastelepek is, amelyek szintén a római provinciák közelében élő Kárpát-medencei barbár közösségek fazekasságának szerveződését mutatják.²⁰¹⁰

A korongolt finomkerámiához – elsősorban a nagy méretű edények előállításához – megfelelő, valószínűleg közeli agyagyerőhelyek ismeretére és specializált tudásszintre volt szükség (gyorskorongolás, megfelelő felépítésű fazekaskemencék építése, az égetéstechnika ismerete stb.). A korongolt szemcsés kerámiatípusok esetében az előnyös tulajdonságokkal rendelkező soványítóanyagokhoz való hozzáférés is kiemelkedő fontosságú. A fazekasok és a műhelyek esetleges költözése a korábbi nyersanyagokhoz való korlátozott hozzáférést, majd azok átalakulását is maga után vonhatta; ami kísérletezést, és az új körülményekhez igazodó technikai változásokat eredményezhetett. A specializált műhelyhagyományok megszakadása és a régi fazekasáruval való igény együtt a korábbi formai és technikai típusok imitációját, utánzását eredményezhette regionális, vagy lokális szinteken.

A fazekasság szerkezeti háttere az 5. században jelentősen átalakult: a gepida kori kerámia jellege és az ismert fazekasműhelyek száma arra utal, hogy a kerámia előállítása már háziipari struktúrákban zajlott. A szarmata kori fazekasáru hanyatlása, majd eltűnése az alföldi településekről tehát nem csak a lakosság megváltozására utal, hanem közvetlenül és elsősorban arra, hogy a korábban a térséget áruikkal ellátó fazekasműhelyek megszűntek. Hogy mely változások írhatók a strukturális változások számlájára, és milyen folyamatokra utalnak azok, amelyek nem magyarázhatók meg velük, az a ránkóczifalvi településkerámián keresztül statisztikailag is vizsgálható kutatási terület.

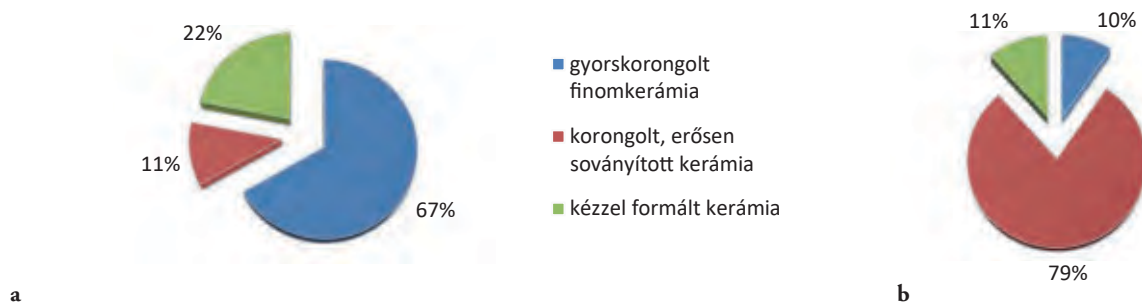
²⁰⁰⁶ További kutatási témát alkot a háztartások szerkezetének megváltozása az 5. század során, amelyet a ránkóczifalvi településszerkezet átalakulása egyértelműen jelez.

²⁰⁰⁷ A definícióról és a kézműipar különböző megjelenési formáiról a régészeti kerámiaanyagban: PEACOCK 1981, 189–191. A fogalmi háttérhez irodalommal KALLA 2013, 26.

²⁰⁰⁸ ISTVÁNOVITS 1999, 175; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 350–351; BENEDEK–BENE–BENEDEK 2015, irodalommal.

²⁰⁰⁹ BENEDEK–BENE–BENEDEK 2015, 205, a fazekasság szerveződéséről uo. 214.

²⁰¹⁰ ISTVÁNOVITS 1997; GINDELE 2010, 64–66; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011; DOBRZAŃSKA 2011, fig. 21.

67. diagram A legfőbb technológiai típusok arányváltozása az 1. (a) és a 2–4. (b) horizontban, Rákóczi-falva-Bagi-főlek 5–8–8A töredékszámai alapján

6.1. Technológiai változások

A késő szarmata és a gepida kori kerámia legalapvetőbb csoportosítása: gyorskorongolt finomkerámia; gyors/lassúkorongolt, erősen soványított házikerámia; kézzel formált házikerámia. E három csoport aránya döntően megváltozik az 5. századi Alföldön. A jelentősebb, általánosnak tekinthető változást az 1–2. csoport viszonya mutatja (**67. diagram**). A kézzel formált kerámia rákóczi-falvi arányai egyik korszakban sem átlagosak: a késő szarmata kori telepanyagokhoz képest mennyiségük felülreprezentált, és a gepida korban is jelentősnek számít. Ennek ellenére arányuk csökkenése az alföldi településeken szintén általánosan megfigyelhető.

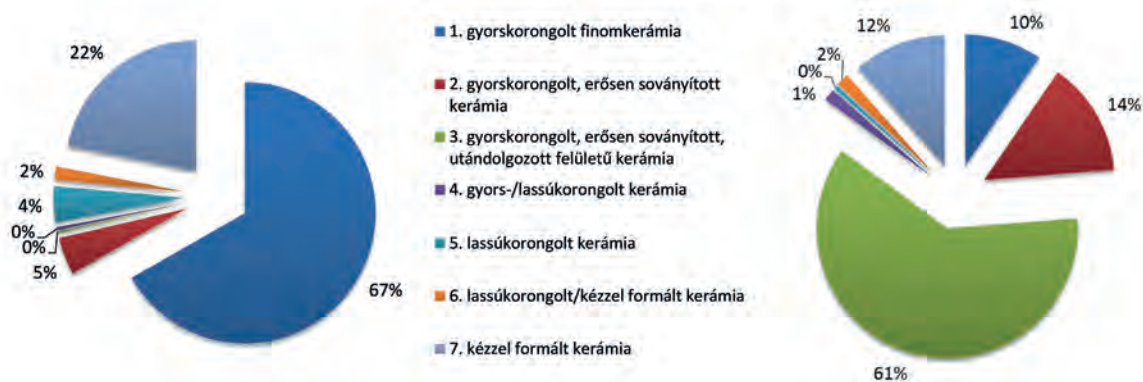
6.1.1. Finomkerámia, díszkerámia

A szarmata és a gepida kori finomkerámia közt minden lényeges aspektusban különbségeket figyelhetünk meg. A soványítatlan vagy gyengén soványított, kövér agyagból korongolt és többnyire fényezett kerámia mennyisége és aránya drasztikusan visszaesik (Rákóczi-falván 65% helyett 10%, **68. diagram**). A legjobb minőségű agyag-előkészítés,

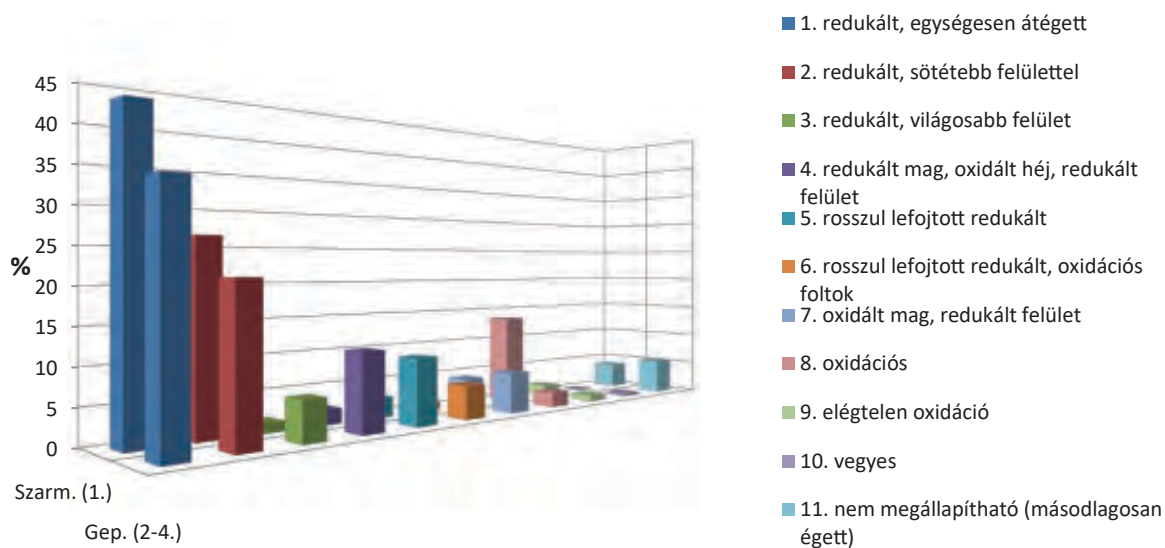
a soványítóanyag teljes hiánya a 6. századra az újonnan kialakult edénytípusok kizárólagos anyagminőségévé válik.

A gepida korban a szarmata korhoz képest az oxidált finomkerámia aránya erősen visszaszorul, a redukált kerámiában pedig erősebben uralkodik a sötétszürke és fekete, kiváló égetésminőségű edény. Ez a változás szintén a ritka díszedénytípusok jó minőségét mutatja. Ezzel együtt a redukciós égetés hiányosságai nagyobb számban jelentkeznek (**69. diagram**, 3–6. égetésminőség). A gepida fekete kerámiát a szarmata égetéstechnológiához hasonlóan, homogén égetéssel vagy felületi redukciós égetéssel érték el (1–2. minőség).

Látványos a felületkezelési technológiák különbsége. A szikkadás utáni, bőrkemény állapotban elvégzett második korongolási fázis az 5. században eltűnik, a korong a felületkezelésben és a díszítésben többé nem játszik szerepet. A fényes áttörés, a korongon fényezés és az esztergálás a gepida korra kiveszik az alföldi fazekasságból, ezzel szemben megnő a fényezetlen edények aránya a finomkerámiában. Fazekaskorongot csak felhúzáshoz, a tagolások

68. diagram A technológiai csoportok arányainak változása Rákóczi-falván az 1. és a 2–4. horizont anyaga között (töredékszám: 18 789)

69. diagram Az 1. technológiai csoport égetésmínőségeinek változása Rákóczi falván (töredékszám: 9193)

kialakításához és a puha agyag korongon való díszítéséhez használtak. A technológiai váltás a formák és a díszítések átalakulására is hatással lehetett (gömbölyded hasak, domború talpak, több sávós, összetett motívumú díszítőmezők).

A technológiai változások az igények átalakulására (eltérő edényspektrum), a hangsúlyok eltolódására (díszkerámia kialakulása) utalnak. A korongolástechnológia változása esetleg nyersanyagváltással is összefügghet és azzal, hogy az új nyersanyagok a szarmata kori technikai fogások elvégzésére nem voltak alkalmasak. Emellett a technológiai tudás hanyatlása és a fazekaskorongok szerkezeti átalakulása is valószínűsíthető. Legkevesbé a finomkerámia égetéstechnológiája változott, amely egyértelműen a római kori hagyományokból táplálkozik.

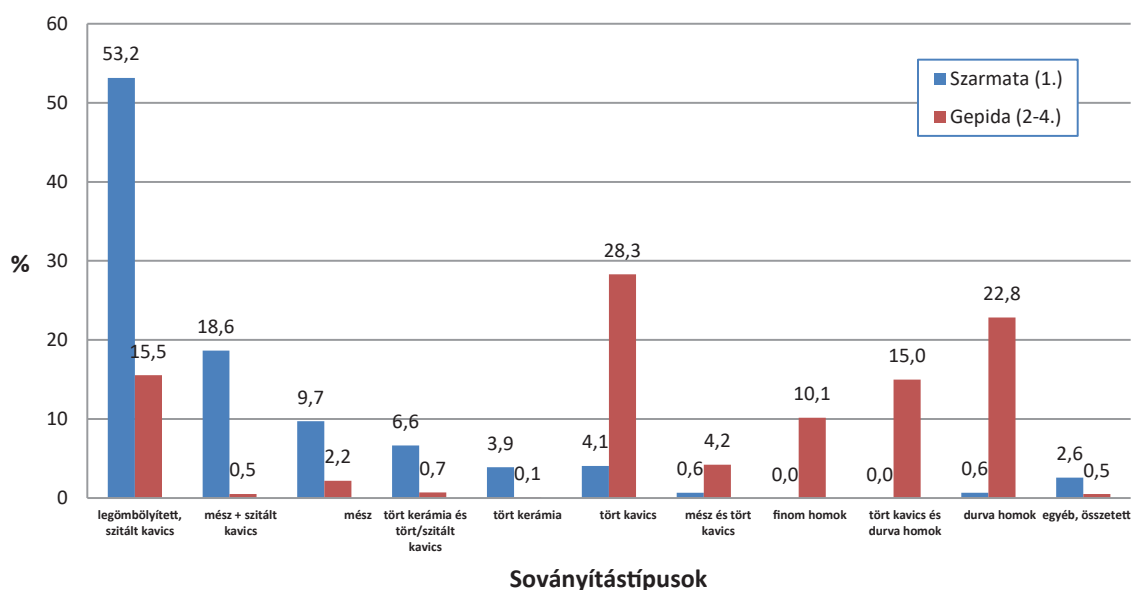
6.1.2. Korongolt szemcsés kerámia

A szarmata és gepida kori korongolt, erősen soványított házi kerámia csoportjai között több szintű technológiai különbség húzódik. A 2–3. technológiai csoport tanúsága szerint a korongolás alapvető technológiája nem, de minősége, felületkezelése erősen megváltozik. Az üllői típusú késő szarmata kori kerámiára jellemző bocskoros talpkiképzés az 1. horizont után már nem fordul elő, a gyorsan forgó korongon felhúzott konkáv hasrészek is csak a 2. horizontban figyelhetők meg. A 2. horizont anyagára még jellemző, hogy az agyagot nem formázták tovább a korongról való levétel után, legfeljebb a korongon való áttörés figyelhető meg (2. technológiai csoport). Nincsenek arra egyértelműen utaló jelek, hogy a felület utándolgozása ebben a térségben már az 1. horizont anyagán megjelenik, és a 2. horizontban is bizonytalan.

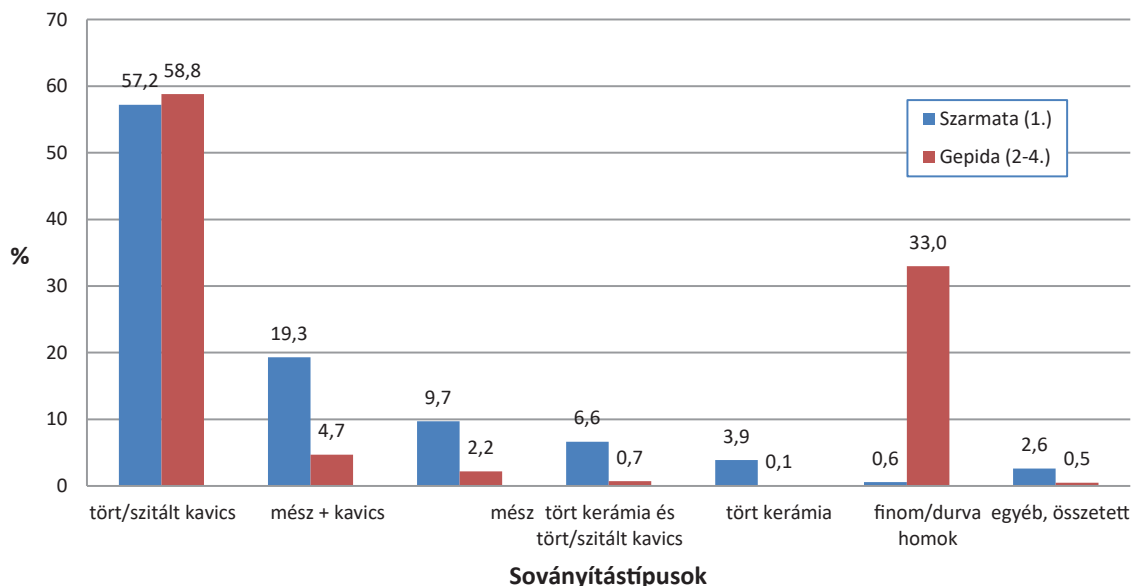
A utándolgozott felületű, levagdosott, lefaragott aljrészek a 3–4. horizonthoz köthetők (3. technológiai csoport). A késő szarmata kori lassúkorongolt kerámia technológiai hagyománya (5. technológiai csoport) a Közép-Tisza-vidék déli részén nem folytatódik.

A két korszakban a soványítás erősen eltér egymástól. Az alkalmazott adalékanyag a szarmata korban a legömbölyített, többnyire fehéres színű apró szemcsés kavics. A gepida korban a homokos és a tört kavicsos soványítás, vagy ezek kombinációja uralkodik (**70. diagram a**). Ha feltételezzük, hogy a változást felgyorsította a római kori specializált műhelyek megszűnése, és az, hogy a korábbi soványítóanyaghoz a Tisza-parti műhelyek nem fértek hozzá, jellegzetes eredményt kapunk (**70. diagram b**). A kavicsos soványítás aránya az alapanyag differenciálása nélkül szinte azonos. Jelentős különbség, hogy a gepida korban megerősödik a durva vagy finom homokkal soványított kerámia hagyománya, amely esetleg a 2. horizont római jellegű, homokos soványítású szemcsés kerámiájából vezethető le. A kavics hiányát a szarmata korban mésszel és tört kerámiával pótolták, ezek aránya a gepida korban elhanyagolható.

A redukált égetés mindkét korszakban uralkodó, a homogén égetésűek a gepida korban is nagy számban vannak jelen (**71. diagram**). A szarmata anyagra jellemző redukált felületű égetés és két lépcsős redukációs eljárás visszaesik, helyettük a tökéletlen redukció egyéb típusai nyerneket (3–5. égetésmínőség). A gepida korban megnő a rossz minőségű oxidációs égetés aránya. A gepida korongolt háztartási kerámia égetésmínőségei leginkább a gepida díszkerámia égetésével állíthatók párhuzamba. Ez a műhelyek hasonló égetéstechnológiai tudásszintje, esetleg azonossága

a

b

70. diagram A korongolt szemcsés kerámia (2–3. technológiai csoport) soványítástípusainak változása a kavics minőségétől függetlenül (a) és attól függetlenül (b)

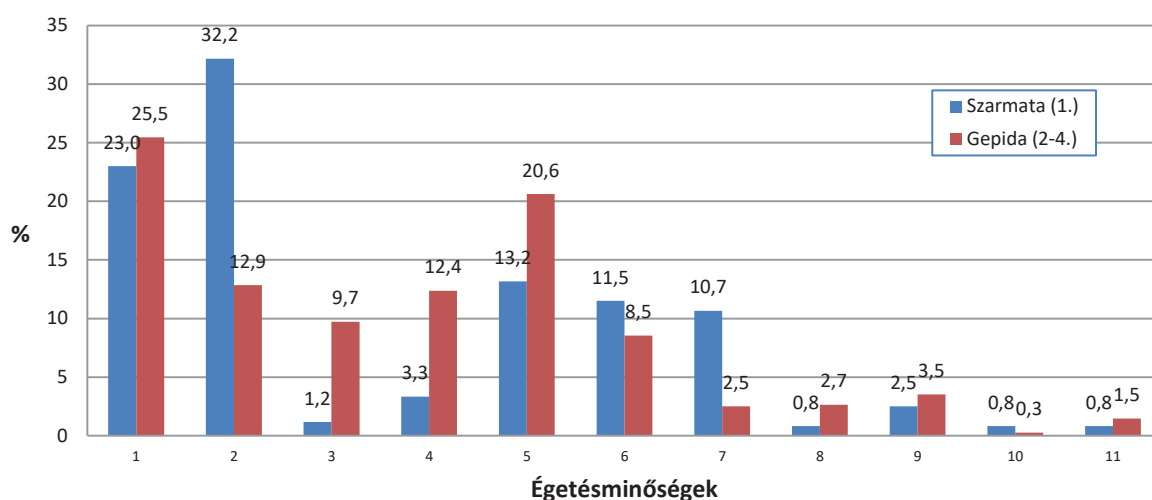
mellett szóló érv. Az üllői lelőhely figyelembe vétele nélkül is egyértelmű, hogy ez a szarmata kori finom- és szemcsés kerámiáról nem mondható el.

Az összkép a kötöttebb császárkori műhelyhagyományok megszűnésére, ugyanakkor a formai és technikai hagyományok bizonyos fokú kontinuitására utal. A rákóczi falvi anyag a technológiai változások ellenére nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy a klasszikus gepida kori házikerámia kialakulásában a késő szarmata kori szemcsés kerámia jelentős szerepet játszott. E folyamatokban a regionális elterjedésű, jelenleg kevésbé ismert késő római kori anyag típusok is részt vehettek.

6.1.3. Kézzel formált kerámia

Olyan régészeti korok esetében, ahol kialakult fazekasiparal és kézzel formált technológiával egyaránt számolhatunk, a kézzel formált kerámia más típusú következtetések levonására alkalmas, mint a korongolt áru.²⁰¹¹ A rákóczi falvi lelőhely kézzel formált kerámiája is más jellegű folyamatokra mutat rá. Ez a változás szinte teljes törést jelent a szarmata és

²⁰¹¹ HORVÁTH 2007, 300–301.

71. diagram A korongolt szemcsés kerámia (2–3. technológiai csoport) égetésminőségeinek változása

a gepida kor kerámiahagyományára között. A váltást a technológiai mellett a formai elemzés is mutatja.

Különböző az agyag előkészítésének, összedolgozásának mértéke. A vastag falú, kívül elsimított agyag- vagy vastag homokbevonattal bíró szarmata kerámia és a jellemzően vékonyabb falú, gondosan eldolgozott felületű gepida fazekak különbsége arra utal, hogy az előállítási technika is eltérő lehetett.

Szembetűnőek a soványítás különbségei: a tört kerámia visszazorolása és a kavics térnyerése. Ez a korongolt kerámiától eltérően sem a nagyobb műhelyek megszűnésével, sem technikai fejlődéssel vagy hanyatlással nem magyarázható, egyszerűen más hagyományt jelent (**72. diagram a**). Nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy a kézzel formált kerámia égetése csak égetőkemencében történhetett-e, vagy kezdetlegesebb módszerek is elegendőek voltak az előállításához. A szabályozatlan égetési folyamat miatt az égetésminőségek jelentősége is csekélyebb. Ennek ellenére a szarmata

és gepida kézzel formált kerámia közt az égetéstechnológiai eltérés is nagyon nagy (**72. diagram b**). A technikai váltás mellett megváltozik az edények funkcionális megoszlása, a mérettartomány és a formai jegyek is. A háziipar ilyen nagymértékű megváltozása új közösségek érkezésére utal.

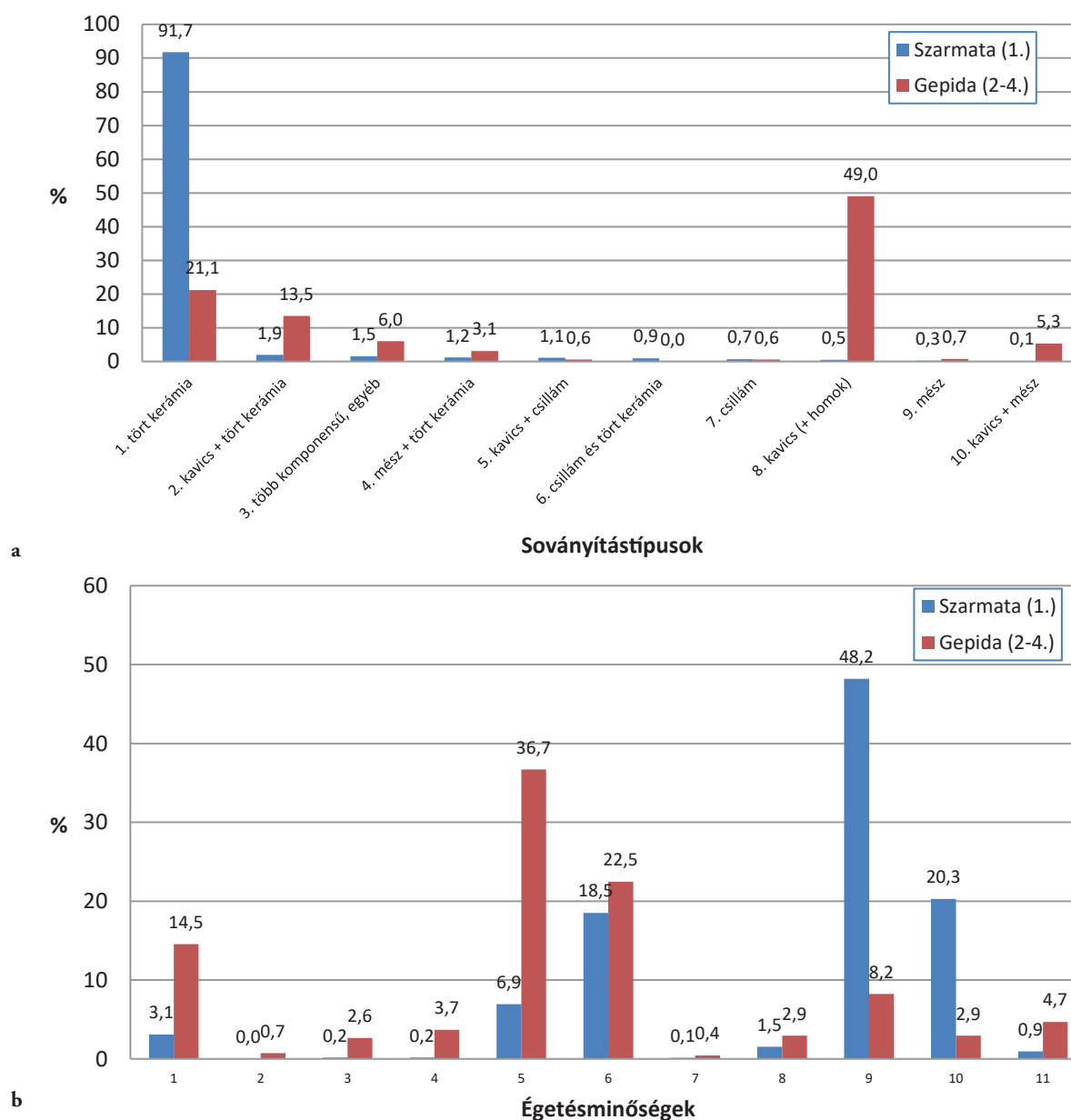
A két eltérő eredetű hagyománnyal kapcsolatban fontos kérdés, hogy a gepida korban továbbél-e a korábbi hagyomány is, vagy teljesen felváltja a saját tradíció. Erre a kérdésre nincs egyértelmű válasz. A 2. horizont anyaga nem egyenes folytatása a lokális 1. horizont anyagának, de az eltérések nem karakterisztikusak. A 2. és 3. horizont kézzel formált kerámiája közt erősebb törés húzódik. Új lokális hagyomány megjelenésével, idegen közösségek érkezésével a 3. horizontban is számolhatunk. Ezek a következtetések jelenleg a Közép-Tisza-vidékre általánosíthatók, mivel más lelőhelyeken – elsősorban a Körösöktől délre – a kézzel formált kerámia mennyisége elhanyagolható.

6.2. Funkcionális változások

6.2.1. Formakincs

A szarmata és gepida kori kerámiaanyag formakincsé között jelentős az eltérés. Az edénykészlet átalakulása, a kerámiaanyag formai spektrumának és úrtartalmának megváltozása egyértelműen kimutatható, annak ellenére, hogy számos gepida kori edénytípusról felmerül, hogy eredete a késő szarmata kori kerámiában gyökerezik. Összehasonlítani az adateloszlás miatt csak a rákóczi falvi 1, illetve a 2–4. horizont együttes, formailag értékelhető edényszámait lehet (**73. diagram**).

A legfontosabb változás, hogy míg a szarmata anyagban a hombárok és a fazekak aránya 30–40% közötti, amelyet a tálak követnek (14%); úgy a gepida kerámiaanyagot a fazekak uralják 91%-os aránnyal. A tárolóedények a gepida korban a rákóczi falvi anyag 2%-át és a tiszaburai anyag 6%-át teszik ki: a tálakkal, korsókkal és díszedényekkel együtt ritkaságnak számítanak. Az utóbbi edénytípusok technológiai váltását sem szabad elfelejtenünk (finomkerámiából készült szarmata kori hombárok, tálak, korsók, ellenben a gepida kori erősen soványítottakkal). Számos, a szarmata anyagra jellemző edénytípus szinte teljesen eltűnik. Legkiugróbb a tálak visszazorolása. A kulturális változások erősségét mutatja a

72. diagram A kézzel formált kerámia (7. technológiai csoport) soványítástípusainak (a) és égetésminőségeinek (b) változása (törédkszám: 3532)

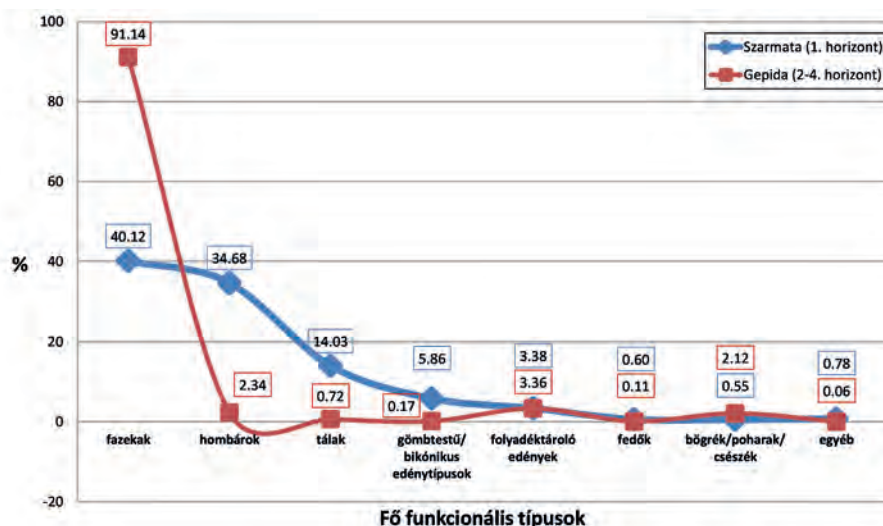
ritka funkcionális típusok eltűnése (hordóedények, felsőfüles edények), amelyek előállítása ugyanakkor csak magas szintű technikai tudás birtokában lehetséges.

A fazekak növekvő aránya ellenére a többi főzésre alkalmas edénytípus jelentősége is lecsökken (fedők ritkasága, bográcsok eltűnése a gepida korban). A változások mellett feltűnő, hogy a folyadéktároló edények (közepes- és nagy méretű korsók) aránya ugyanannyi marad, amely az egyértelmű, állandósult funkcióval magyarázható.

A legnagyobb terminológiai problémát a 4. és 8. kategóriákba sorolt edénytípusok összefoglaló elnevezése adja. A szarmata gömbös testű és bikónikus edénytípusok (a 4.

kategória leggyakoribb edénytípusai) minden bizonnyal multifunkcionálisak voltak: étkezésre, tálalásra és tárolásra is szolgálhattak.²⁰¹² Formai jegyeik nem határozzák meg sem a méretet, sem a kivitelezés minőségét. A legtöbb formai típuson belül vannak jó minőségű, kis méretű, díszített edények is. A kis méretű edényeket jelző 7. kategória is különböző minőségű edényeket takar (kézzel formálttól a besimított díszítésű finomkerámiáig). A gepida korban olyan új formai típusokkal találkozunk, melyek kis méretű

²⁰¹² A használati edények (készítés és tárolás), és az asztali edények (tálalás, felszolgálás) elválasztása a római kerámiában is problematikus. PEÑA 2007, fig. 2.1–2.6.

73. diagram A kerámiaanyag formai-funkcionális típusainak egymáshoz viszonyított százalékos arányai (edényszám: 11 299)

díszedényként definiálhatóak (bikónikus edények, körte alakú edények). Funkcionálisan a 7. kategóriával egyeztetethetők össze, mert tárolásra, vagy nagyobb mennyiségű étel tálalására kis méretüknél fogva nem voltak alkalmasak; azonban egy részükről felmerült, hogy formailag a szarmata leletanyag 4. formai kategóriájához sorolt edénytípusokból vezethetők le. Arányuk mindössze 2% a település anyagában. A szarmata kori 4. kategória multifunkcionális edényeinek aránya összességében messze meghaladja a velük párhuzamba állítható gepida koriakét. A 3. településhorizontra a 4. kategória minden változata eltűnik, csak a kis méretű gepida kori díszkerámia formavilága őrizheti a késő szarmata kori gömbtestű és bikónikus edények hagyományait. A 4. kategória funkciói tehát a gepida korra eltűntek az étkezésből, vagy szerepüket más edénytípus – kizárásos alapon a fazekak – vették át.

Az 1. horizont gömbös testű edényeinek formavariációi között olyan edények is előfordulnak, amelyek soványítatlan szürke kerámiából készültek, de formaviláguk a fazekakra emlékeztet. Ugyanez mondható el néhány, a gyorskorongolt szemcsés kerámia peremtípusait idéző, soványítatlan, szürke peremtöredékről, amelyek vízszintesen kihajlító, profilált, fedőhornyos kiképzésűek (117. tábla 9, 137. tábla 9). Ezekkel a középső szarmata kori települések fazékszerű edényei is kapcsolatba hozhatók, de közvetlen rokonságuk bizonytalan. Inkább a gömbös testű edények funkcióihoz és funkcióváltozásaihoz kötődő folyamat tükröződései lehetnek.

Összességében arra következtethetünk, hogy a szarmata anyagban uralkodó tárolási, tálalási és étkezési – főzésre alkalmatlan edénytípusokhoz kötődő – funkciók a gepida korra szinte teljesen kivesznek. Szerepüket kisebb

mértékben átvehették a fazekak, de bizonyos funkciók (tárolás, tálalás) esetében formai okok miatt ez inkább kizárható. A gepida anyagban elhatárolható díszedénytípusok formailag is elkülönülnek. A konyhai és díszedények közt a császárkor után kialakuló élesebb különbséget az is jelzi, hogy a folyadékátroló edények technológiai és minőségi szempontból két csoportra választhatók szét.²⁰¹³ A finomkerámia széles körű funkcióit tehát egy szűk formai spektrumú díszedénycsoport veszi át leszűkült formában.

A hombárok szerepét esetleg egyéb, szerves anyagból készült edények vagy föld feletti, épített tárolók is átvehették. A kerámiaspektrum átalakulása azonban együtt jár a tárolásra alkalmas föld alatti objektumok lecsökkenésével, a méhkas alakú gödrök kifejezett visszaszorulásával, és a településszerkezet átalakulásával. Ezek a folyamatok az edénykészlet megváltozásával együttesen már biztos jelét adják a mezőgazdaság, az életmód, és az étkezési kultúra alföldi átalakulásának. A formakincs változásai kizárólag a császárkori szakmai tudás hanyatlásával nem magyarázhatók meg. A kerámiafunkciók átalakulása tehát eltérő gazdasági stratégiákat és a kézművesség szerkezeti átalakulását is bizonyítja, amelyek mögött társadalmi, kulturális és etnikus változásokat egyaránt sejthetünk. Az a tény, hogy ezt a jelenséget olyan nagy méretű gepida kori településen sikerült egyértelműen megfigyelni, mint a rákóczi falvi, még jobban hangsúlyoz egy, a szarmata koritól eltérő társadalomszerveződést.

²⁰¹³ Pl. B. Tóth 2006, 81, 112–114. is a díszkerámia és a házikerámia értékelésénél, szétválasztva tárgyalja őket.

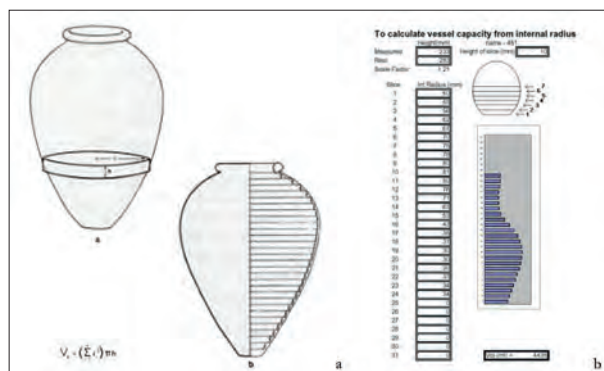
6.2.2. Mérettartományok és űrtartalom

A kulturális változásokat az edények kapacitásának változásai is jól tükrözik. A kérdést egyrészt a peremátmérők, másrészt az űrtartalom alapján vizsgálom. Az űrtartalom számításához az edények „szeletekre” bontását és az átmérő sorozatos lemérését alkalmaztam („*Summed cylinders method*”, 177. kép).²⁰¹⁴ Az adatmennyiség ebben az esetben is csak a rákóczi falvi 1, illetve a 2–4. horizont összehasonlítását engedi meg. 196 kiegészített, vagy szinte teljes profilú edény volt alkalmas a vizsgálat elvégzésére (10. digitális melléklet). Szem előtt kell tartanunk, hogy a nagyobb edények jóval kisebb eséllyel rekonstruálhatók a telepanyagban. Ennek ellenére az edények kapacitásának kora népvándorlás kori csökkenése az összesített adatokban egyértelműen tükröződik (74. diagram).

A finomkerámia (1. technológiai csoport) esetében a változások iránya egyértelmű. A fentebb jelzett folyamatok: a tárolóedények eltűnése, a tálak számának drasztikus lecsökkenése, a többfunkciós edények helyett létrejövő kis méretű díszkerámia kialakulása az edények űrtartalmán is tükröződik. Ebből a szempontból itt a legnagyobb a törés a két korszak leletanyaga közt (75. diagram a). A szarmata kori hombárok mérhető űrtartalma 8–48,6 literig terjed. A 75. diagram c ábrán az egyetlen rekonstruálható űrtartalmú gepida kori hombárt is feltüntettem, amely kavicsos soványítású kerámiából készült. Ez az egyik legnagyobb edény a gepida település anyagában, mérete mégis csak a szarmata hombárok legkisebb mérettartományának felel meg (41. tábla 3, legalább 9,6 liter).

A szarmata kori tálak űrtartalma a néhány dl-es től az 5 l-es edényekig folyamatosan szóródik, de 6 l körüli is előfordul köztük (a peremátmérők alapján valószínűleg igen gyakran). A 75. diagram d ábrán a hombárokhoz hasonlóan a technikai váltás miatt a szemcsés kerámiából készült gepida tálak is szerepelnek: az egyetlen rekonstruálható profilú finomkerámiából készült tál kapacitása 1,85 l, míg az erősen soványítottak jellemzően 0,5–1,5 l közöttiek.

A szarmata korsók – fülezett edények – közt több mérettartományt különíthetünk el, amelyek a formai elemzés alapján részben eltérő formakincssel is rendelkeztek. Űrtartalmuk felső mérhető határa 7–9 l körüli, de a nagy méretű folyadékátrolók közt rekonstruálható profilú példánnyal nem rendelkezünk. Néhány gepida kori korsó és egy tál űrtartalma a római kori anyag egy részéhez hasonlóan még viszonylag nagy, 4–6 liter közötti (2–3. horizont,

177. kép Az űrtartalomszámítás matematikai háttere RICE 1987, fig 7. 8 után (a) és a használt segédeszköz vázlatja (b)

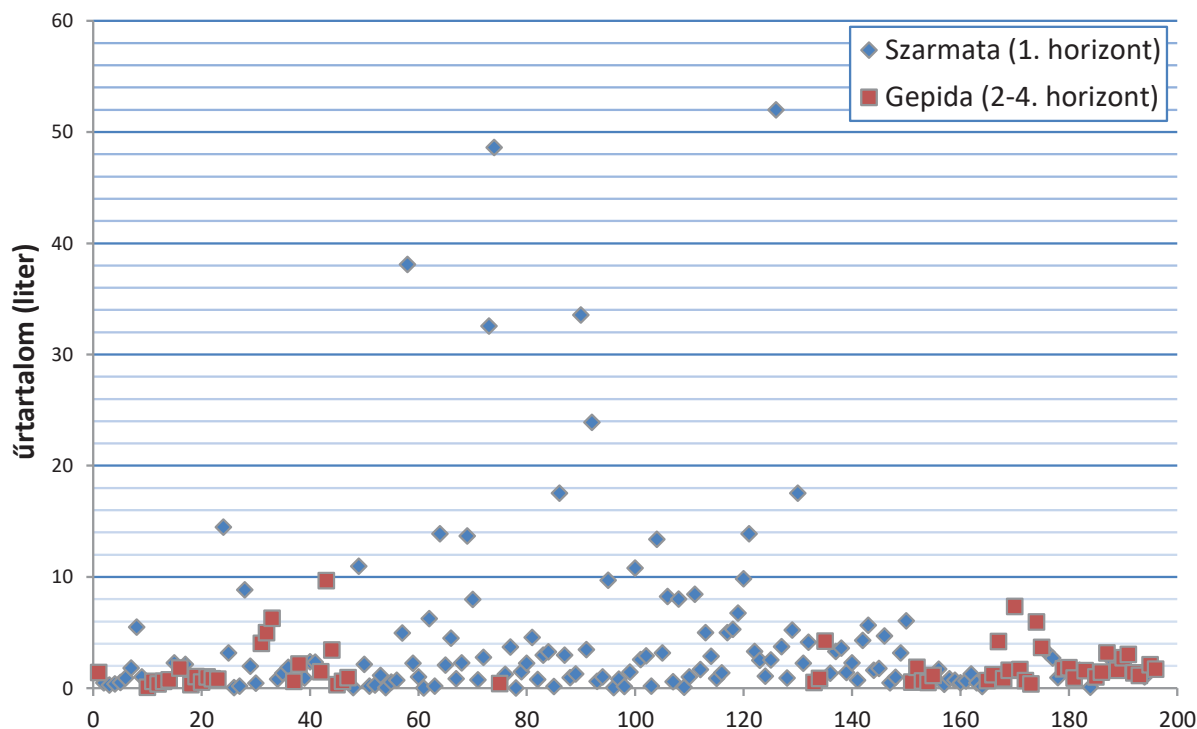
75. diagram d–e). A kevés mérhető korsó esetében a gepida kori példányok ismét a szarmata kornál szűkebb spektrumot fednek le.

A szarmata kori gömbtestű és bikónikus edénytípusok mérete a tálakhoz hasonlóan erősen szóródik a kisebb tartományokban, azonban 4 l-es űrtartalom fölött nem jellemzőek a kiegészíthető anyag alapján. Talán csak véletlen, de a rákóczi falvi adatok 1 literig, és 1,5–3,5 l közt sűrűsödnek, esetleg (legalább) két eltérő mérettartományt jelezve. A gepida kori kis méretű díszkerámia űrtartalma a 2 litert nem haladja meg: a nagyszámú minta alapján ez az adat megbízható (3. horizont, 75. diagram f). A gömbtestű és bikónikus edénytípusok változásai a peremátmérőkön is tükröződnek, és felerősítik az űrtartalmak alapján kirajzoló képét (75. diagram b). A kevés gepida kori nagy méretű díszedény-perem a korsókhoz és tálakhoz hasonlóan az 1. horizont mérettartományába illeszkedik, mert korábbi formákhoz és főként a 2. horizonthoz kötődnek. A funkcionális csoportban mindkét korszakban gyakoriak a formai típusokhoz pontosan nem köthető díszedény-peremek.

Érdemes megemlíteni, hogy a 157. tábla 5. hordóedény rendelkezik a legnagyobb mérhető űrtartalommal a lelőhelyen: 51,9 l. A legnagyobb mérhető hombár űrtartalma csak néhány literrel marad el mögötte (98. tábla 2, 48,6 l): 18 cm-es peremátmérője, formavezetése, legnagyobb átmérője (42 cm) teljesen általános a lelőhelyen. Adódik a feltételezés, hogy a nagy hordóedények kapacitása a hombárokéval összefügg, de ehhez további kutatások szükségesek.

A korongolt szemcsés kerámia (2–3. technológiai csoport) fazekanyaga esetében az űrtartalmak változása kevésbé látványos, de szintén szignifikáns. (A szarmata kori 5. technológiai csoportból annak erős töredezettsége miatt rekonstruálható fazekakkal nem rendelkezünk.) A korongolt szarmata fazekak jellemzően 2–6 liter közöttiek. A kisebb edények aránya nagyon kevés. A gepida kori fazekak jelentős része 2 liter alatti, de a 3–4 liter körüliek is

²⁰¹⁴ RICE 1987, fig. 7. 8. Az űrtartalomszámításhoz használt segédeszköz ld. <http://potweb.ashmolean.org/NewBodleian/11-Calculating.html>.

74. diagram Rákóczi-falvi edények űrtartalma korszakos bontásban

jellemzőek (a legnagyobb mért fazék űrtartalma 4,2 l). A nagy méretű, 6 liter kapacitás feletti gepida kori edények nem fazekakat, hanem olyan edénytípusokat jeleznek, amelyeket a szarmata korban más technológiával gyártottak (hombárok, és esetleg a korsók egy része, köztük kiegészíthető nincsen) (76. diagram).

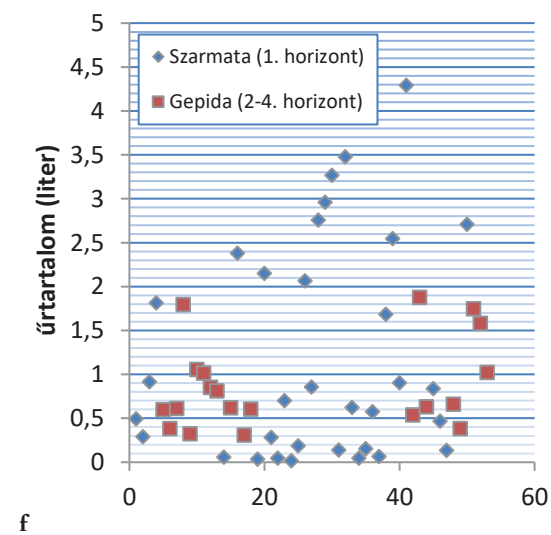
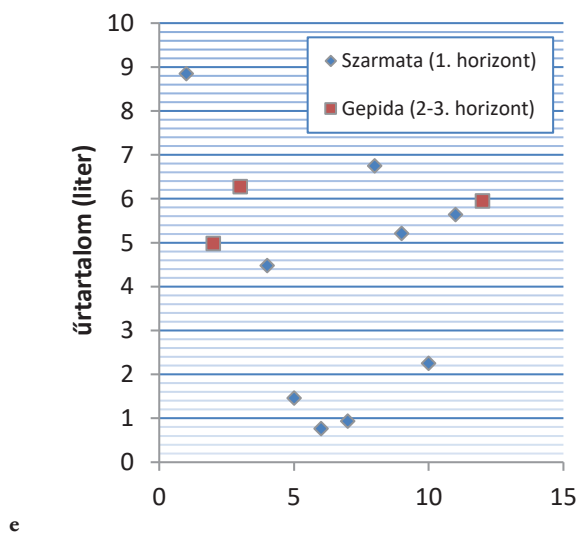
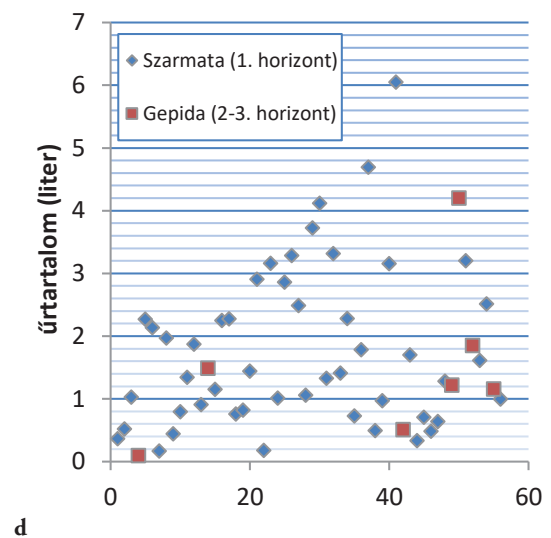
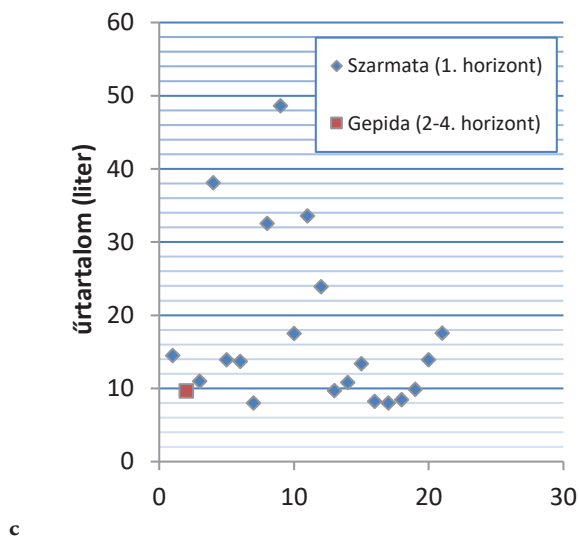
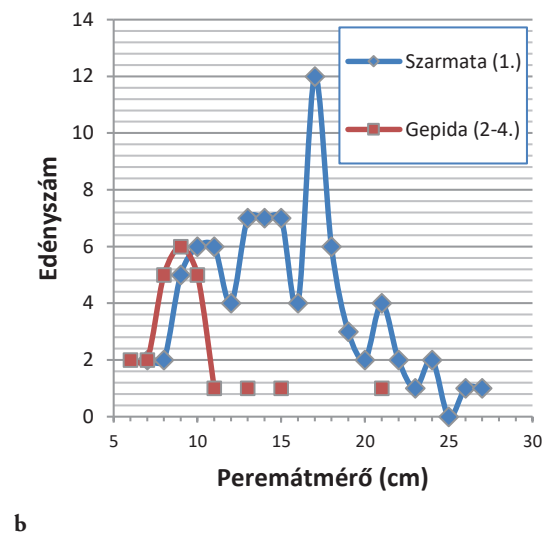
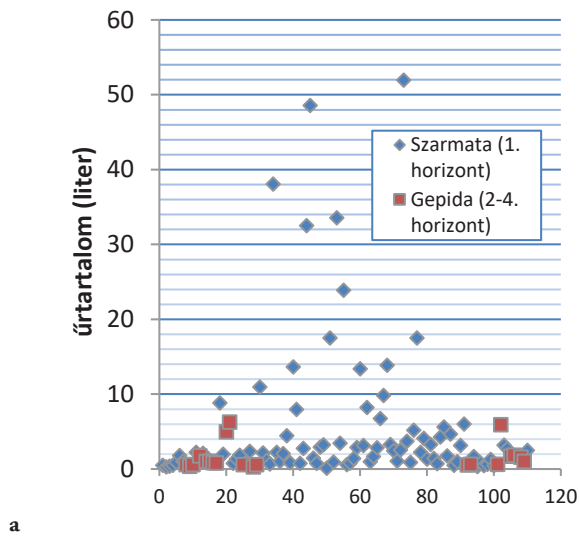
A szarmata kori kézzel formált kerámia űrtartalma jóval nagyobb szórást mutat, ami szintén eltűnik a gepida korra (77. diagram). A szarmata kori kézzel formált poharak – kislefák – nagyfazekak – tárolóedények formái hasonlósága régóta közismert a kutatásban. Az adatsort ebben az esetben bizonyára legerősebben módosítja a gyenge minőség és a töredezettség: a diagram alapján az 1–2 l kapacitás fölötti edények jóval ritkábbak lennének, amely a peremátmérők alapján biztosan nem felel meg a valóságnak (80. diagram). A legnagyobb mérhető edény űrtartalma 14,5 l. A gepida kori kézzel formált fazekak mérhető kapacitása 0,7–1,7 l.

A bikónikus és gömbtestű edények valamint a kis méretű füles edények kategóriája a legösszetettebb, amelyek különböző típusai csaknem minden technológiai csoportban előfordulhatnak. A szarmata korból a kézzel formált poharak (45–600 ml között), a kis méretű korsók, és finomkerámiából készült kisebb-nagyobb edények sorolhatók ide. A 2. horizontból a formai-funkcionális típusokhoz csak egyetlen mérhető űrtartalmú szemcsés bögrét köthetünk. A 3. horizont 17 körte alakú és bikónikus edénynek többsége 0,5–1 liter közötti, az 1. technológiai

csoport peremátmérőinek megfelelően jóval kisebbek szarmata kori előzményeinél. Két darab, 1,8 liter körüli, azaz a korábbiaknál nagyobb edény köthető a 4. horizonthoz (165. tábla 5, 234. tábla 3).

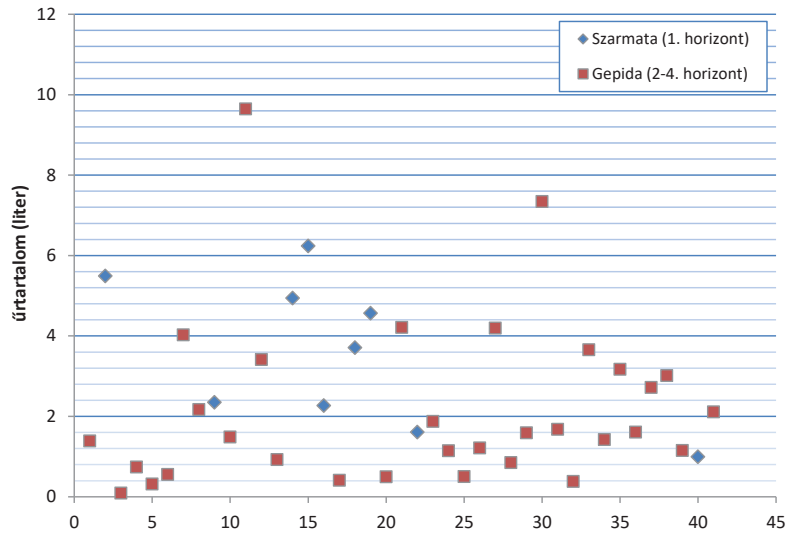
Szintén erősen átível a technológiai csoportokon a fazekak értékelése, amelyek különböző technikákkal készültek. A mérhető űrtartalmú szarmata és gepida kori fazekak összességében nagyjából egyenletes szórást mutatnak 4 literig (78. diagram). A perem- és az aljátmérők arányai a korongolt és kézzel formált áru esetében is azt mutatják, hogy a gepida kori leletanyag nagy része jellegzetesen kisebb mérettartománnyal és arányokkal rendelkezik a szarmatánál (79. diagram). A perem- és aljátmérők tartományainak együttes értékelése a formaváltozásra is egyértelműen utal: a korongolt kerámiában arányaikban szélesebb szájú, zömökebb edények válnak uralkodóvá. Hasonló arányváltozások figyelhetők meg a kézzel formált kerámiában is annak ellenére, hogy a gepida anyagra is széles szájú, viszonylag nyúlánk testű edények jellemzőek. A gepida kori kézzel formált edények nem fedik le a korongolt fazekak teljes mérettartományát, kapacitásuk és átmérőik alapján is jellemzően kisebbek kortársaiknál (80. diagram).

Az edények űrtartalmának 5. századi általános csökkenése a formakincs változásához hasonlóan az étkezési kultúra és a gazdasági stratégiák erős megváltozására utal. A folyamat elsősorban a társadalmi tényezők megváltozását, és a háztartások átalakulásának jelentőségét hangsúlyozza.

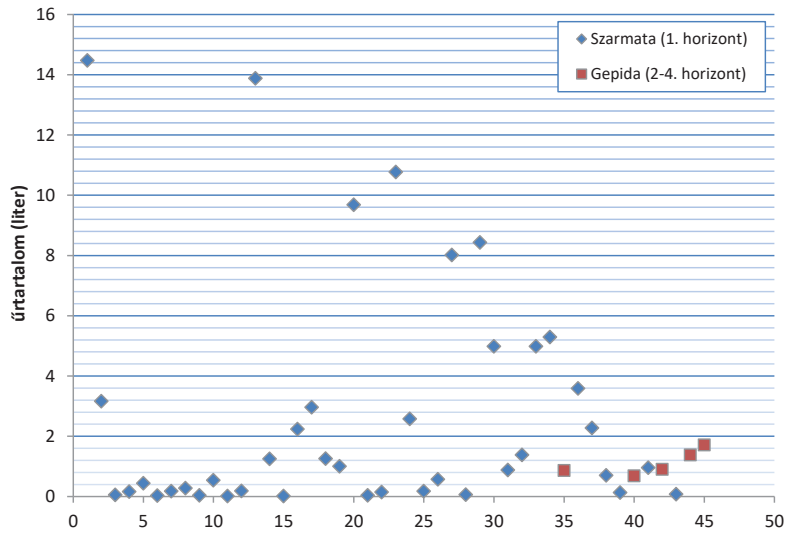

75. **diagram** Az 1. technológiai csoport edényeinek rekonstruálható űrtartalma (a); a gömbtestű és bikónikus edénytípusok peremátmérőinek megoszlása (b); hombárok (c); tálak (d); korsók (e); bögrék, poharak, gömbtestű/bikónikus edények és díszedények (f) űrtartalma

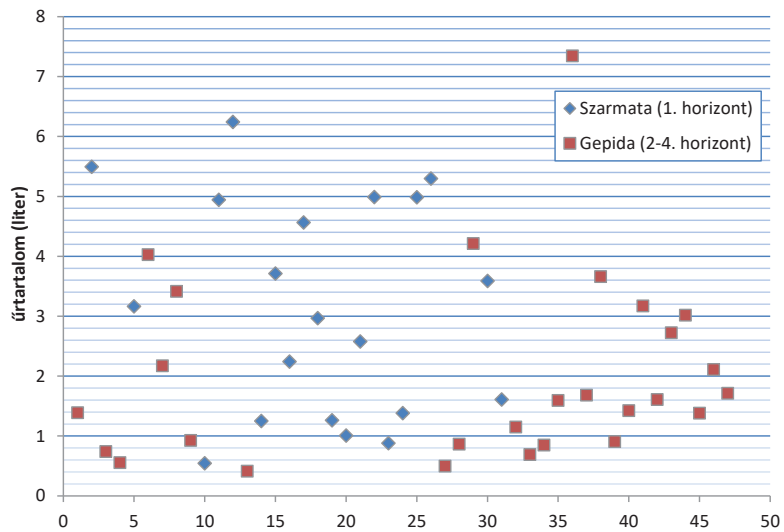
6.2. FUNKCIONÁLIS VÁLTOZÁSOK

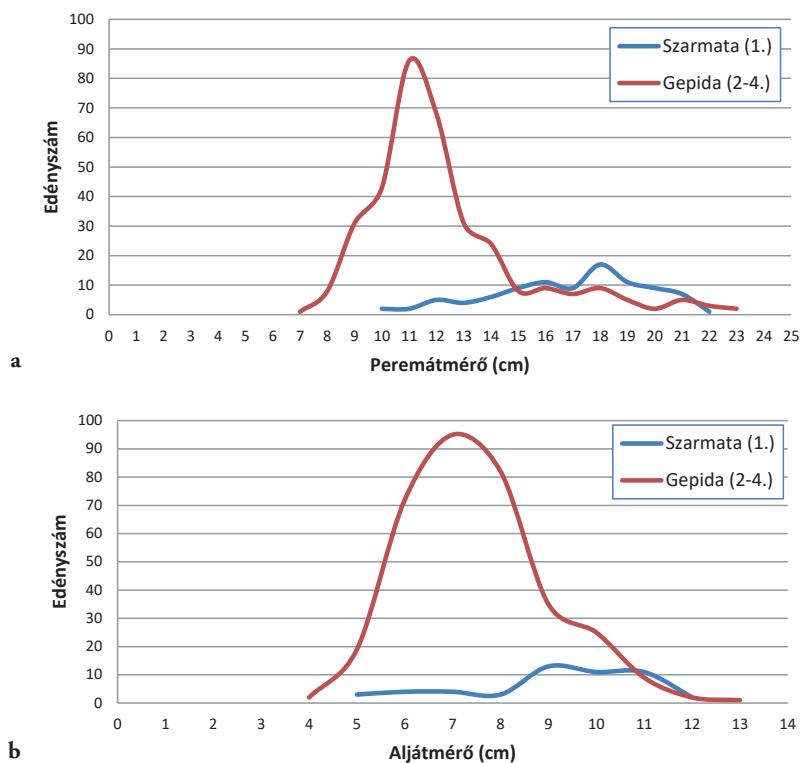
76. diagram A korongolt házikerámia (2–3. technológiai csoport) edényeinek rekonstruálható úrtartalma

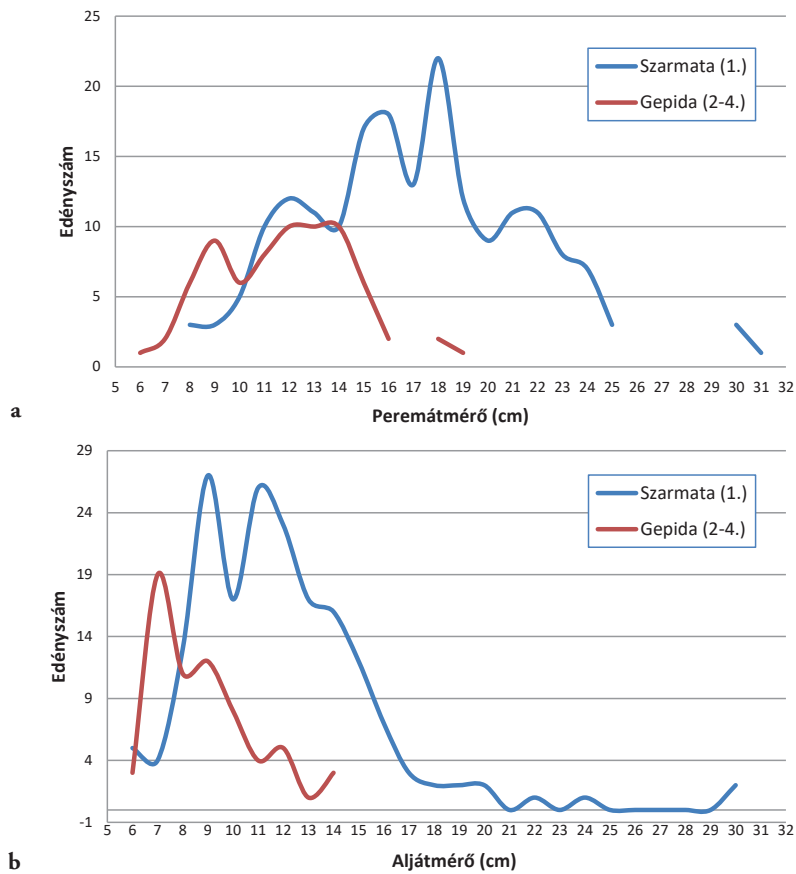
77. diagram A kézzel formált edények (7. technológiai csoport) rekonstruálható úrtartalma

78. diagram A rákóczifalvi fazekak úrtartalma (korongolt és kézzel formált kerámia)

79. diagram A korongolt szarmata és gepida fazekak perem- (a) és aljátmérői (b)

80. diagram A kézzel formált szarmata és gepida fazekak és tárolóedények perem- (a) és aljátmérői (b)

6.3. Díszítőstílus

6.3.1. Funkcionális szimbolizmus

A gepida kerámia anyagfelvétele során a soványítatlan finomkerámia formailag meghatározhatatlan töredékei a „díszkerámia” fogalommal voltak jelölhetők, míg a szarmata kerámia leírása során erre a fogalomra nem volt szükség. A probléma általánosabb érvényű, és a kerámia 5. századi átalakulásának kulcskérdéseit érinti: hogy létezik-e szarmata kori díszkerámia, a stílus jelentéshordozó-e, és ha igen, milyen szerepe lehetett; valamint hogy ez a szerep kontinuosnak tekinthető-e a szarmata és a gepida kor között.

A díszítőstílus hagyományos elemzése és értékelése egyrészt a stílus koncepciójának kielégítő definíciójából áll. A stíuselemek azonosítása, csoportosítása, és az edények kategorizálása a stilisztikus jegyek alapján általában azzal a céllal bír, hogy a lokális és regionális összegzést segítse, ahogyan jelen munka esetében is. A térbeli elterjedés mellett a kerámia díszítőelemeinek és -stílusának jelentésrétegei is többféle szempontból vizsgálhatók. Jelen téma esetében az egyszerű geometrikus motívumok önálló jelentéshordozó szerepe bizonytalan mind a besimított, mind a bepecsételt kerámián, a figurális ábrázolások pedig hiányoznak. A vizsgálatok harmadik irányát a komplex megközelítések jelentik. A kerámia díszítése és a közösség közti kapcsolat megállapítása általában kimerül abban, hogy az adott közösségben a stílus is jelentéshordozó-e, vagy csak a forma. A komplex kutatások célja a stilisztikai funkciók információáramlásban betöltött szerepének vizsgálata, a vizuális kommunikáció kutatása. A megközelítés az antropológiában számos elemzéshez felhasználható (pl. szociokulturális elemzések, szociális struktúrák, interperszonális kontaktusok, etnicitás kérdései, kozmológia).²⁰¹⁵

Az információs szerep komplex kutatásában a funkcionális szimbolizmus lehet segítségünkre (*symbolic functionalist analyses of the informational role of decorative styles*). Ez a megközelítés a stílus és funkció kettősségének vizsgálatára épül. Feltételezi, hogy a díszítőstílus az információáramlásban szereppel bír: különböző csoportok – szociális, politikai, gender, etnikus stb. – között üzeneteket közvetít. Független a díszítések hagyományos analízisétől, és elfogadja etnográfiai párhuzamok alapján, hogy az egyedi példák önálló módszertant követelnek. Elismeri, hogy a különböző csoportok között a stílus akkor közvetíthet üzeneteket, ha azt a küldő és befogadó fél is felismeri. Az üzenet

alkalmas lehet közösségi tudat, identitás kifejezésére olyan egyének vagy közösségek közt, akik fizikailag vagy társadalmilag messze állnak egymástól. Alapvető megállapítás, hogy a hasonló üzenetekre való igény a társadalom növekedésével és komplexitásával nő. Krízishelyzetben szerepe szintén növekedhet a csoportidentitás jelképezésében. Ez jelenthet pl. háborús helyzetet, nemi szerepek közti vagy gazdasági szintű feszültséget is, amely általában a stílus átalakulásával jár. Az antropológiai kutatások alapján a közvetített üzenet a használat kontextusától független is lehet.²⁰¹⁶

A stílus kommunikációs szerepe több speciális esetben használható ki megfelelően, teljesen: relatív nagy társadalmi csoportokban; nagy távolságokat áthidaló fizikális vagy szociális interakciók esetén, illetve a stilisztikus üzenet hordozó elemek jó láthatósága esetén (*high visibility*). A díszítőstílusok információs értékének vizsgálata történhet az üzenet tartalmát érintően (ikonográfia), vagy az üzenetküldés kontextusa, szituációja alapján.²⁰¹⁷

A stílus mint üzenethordozó elem az anyagi kultúra sokféle elemén feltűnhet, ezért kérdés, a kerámián milyen szereppel bírhat, amelyet a hétköznapokban, és emellett számos kulturálisan szignifikáns, vagy érzelmileg töltött helyzetekben is használtak, pl. halotti kultuszok, rítusok, az étellel kapcsolatos változatos ceremóniák, lakomák alkalmával. A kerámia általában hordozható, amely kiemeli a különböző szférák közti kapcsolatteremtő eszköz lehetőségét. Egyes kutatások során megállapították, hogy a nyilvános használatú edények jóval változatosabb stilisztikus jegyekkel bírnak, mint a háztartásban használtak. Azonban a különböző elemeknek, pl. a peremek díszítésének jelentéshordozó szerepe nincsen, csak a változatosságnak, ill. az edények oldalain jól látható díszítéseknek. Más esetben felismerték, hogy a férfiak és nők egymástól separált élete során, az éles határokat az étkezések során lépik át („*food transactions*”). A dekoráció és szociális státusz sajátos összefüggése is megjelenik: az étkezési rítusokban szerepet játszó edények díszítettek, eltérően például a magasabb státuszú egyénektől, akik egyedül étkeztek, ezért hasonló interakcióra nem volt lehetőség. Más példák a háztartásban és a halotti kultuszok során használt edények különbségeire figyelmeztetnek.²⁰¹⁸ A magyar kutatásból hasonló igényű példaként a bronzkori edénykészleteken végzett kutatásokat

²⁰¹⁵ RICE 1987, 249–252.

²⁰¹⁶ RICE 1987, 267; WOBST 1977; HENRICKSON–MCDONALD 1983; WIESSNER 1984; HODDER 1979; HODDER 1982; HODDER 1989.

²⁰¹⁷ RICE 1987, 267.

²⁰¹⁸ RICE 1987, 268.

említhetjük, amelyek különböző kontextusú kerámiaegyüttesek (településanyagok és edénydepók) funkcionális értelmezésével foglalkoztak.²⁰¹⁹

A fentebb bemutatott processzuális angolszász megközelítést számos posztprocesszuális és modern régészeti kritika érte az utóbbi évtizedekben. A módszertani és interpretációs problémák lényege, hogy a jelentéshordozó szerep bizonytalan. Egyes vizsgálatok során megállapították, hogy a kerámia díszítése a csoportidentitás szempontjából lényegtelen. Egyes kultúrákban az elit kerámiája, a kerámia presztízst jelző stílusa élesen elkülönül, más közösségekben ez nem figyelhető meg. A gyakoribb tömegáru esélyesebb a standardizációra, míg az elit presztízstárgyai érzékenyebbek a változásokra, így a stílusváltozásra is, a kettőt azonban általában nem lehet élesen elhatárolni. A motívumok és mintaelemek variabilitása önállóan vizsgálható kérdés a díszítőstíluson belül.²⁰²⁰ A szociális interakcióról következtetéseket levonni azért is nehéz, mert a stílus egyes elemeit a kerámia előállítói úgy is megváltoztathatják, hogy a közvetített információ nem változik. Az interpretációs hibák a stílus rossz értelmezéséből fakadnak, és abból, hogy az egyedi és közösségi stílus elválasztása bizonytalan. A stílusváltozásnak sok faktora van, és bizonyos, hogy a változások függenek a szociális háló nagyságától, a kézművesek közti kommunikációtól, és hogy vannak erősebb, adaptív elemek, amelyek lassabban változnak. Az értékelés könnyebb, hogyha a díszítőstílus egységes, és nehezebb az értékelés, ha edénytípusonként változik.²⁰²¹

Kritikát akkor fogalmazhatunk meg a módszer használhatóságával kapcsolatban, ha a témáról már rendelkezünk koncepciókkal. Jelen korszakot tekintve egyelőre első lépésekről, és a magyar népvándorlás koros régészeti kutatás hagyományaitól eltérő módszertani kísérletekről lehet csak szó. A téma esetében a települési kontextus és a kerámia funkcionális szerepe azok a meghatározó tényezők, amelyekre a vizsgálatot építeni lehet. Az üzenetküldés kontextusa elsősorban a falusias települések háztartásain belül tételezhető fel. Alaphipotézis, hogy a háztartásokban használt edénykészlet formai spektrumát a feldolgozott településanyag lefedi, annak ellenére, hogy edények nagy számban készülhettek szerves anyagokból is. A díszítés jellege, minősége, a mintakincs variabilitása, az egyéni stílus kérdései a vizsgálat során szemponton kívül álltak. A korongolt áruk esetében inkább közösségi stílusról beszélhetünk. Az elit presztízstértékű edénykészlete a háztartásokban általánosan

elterjedt kerámiától nem választható el, és a korszakról való ismereteink alapján elsősorban más anyagokból készülhettek (fém- és üvegedények).

6.3.2. A díszítőstílus többváltozós statisztikai elemzése

A díszítés és a formakincs összefüggéseit a funkcionális szimbolizmus szempontjából a rákóczi-falvi finomkerámián vizsgáltam, a kiegészített vagy kiserkeszthető profilú edények sorozatán (1. technológiai csoport, 110 edény). A statisztikai analízist főkomponens-elemzéssel (PCA) végeztem el. Öt numerikus változót vettem figyelembe: az úrtartalmat, és négy méretadatot (magasság, peremátmérő, maximális átmérő, aljátmérő). Bizonyos méretadatok és az úrtartalom egymással való szoros korrelációja természetes eredmény. Az adatok feltüntetése miatt volt szükség, mert segítségével a formai típusok is elkülöníthetők statisztikailag (inkább magas mint széles arányú, ill. nyitott és zárt edények). Pusztán a metrikus adatok figyelembe vételével az elemzés a klasszikus szórásgörbét mutatja (**81–82. diagram**).²⁰²² A korszakot (1–4. horizont) ordinális, illetve a díszítettséget (igen/nem) bináris változónak tekintve az eredmények jobban értelmezhetővé válnak (**83–84. diagram**).²⁰²³

Ez a vizsgálat is látványosan érzékelteti, hogy a szarmata kori edények mérettartománya a gepida korinál jóval nagyobb szórást mutat. A díszítetlen és a díszített szarmata kerámia formakincse nem válik el egymástól. A kis- és közepes mérettartományú edények esetében, minden nagyságrendi kategóriában, egyaránt készült díszített és díszítetlen kerámia is, míg a nagy méretű edények többsége díszített (**82. diagram a**). Az edénytípusok szerinti csoportosítás hasonló átfedéseket jelez (**84. diagram**).

A szarmata hombárok túlnyomórészt díszítettek. Ebben szerepet játszhat az is, hogy a nagy mérettartomány miatt a kiegészíthető, lemérhető edények száma esetleges, ám amennyiben a perem- és válltöredékek gyakori díszítését szem előtt tartjuk, hasonló kép rajzolódik ki. Számos egyedi, nagy méretű edényünk nem rekonstruálható teljesen, de szintén a díszített kerámia közé tartoznak (pl. nagy méretű folyadéktárolók). A tálak a szarmata korban díszített és díszítetlen változatokban egyaránt nagy számban készültek. Esetükben inkább a közepes méretűeket díszítették, a legnagyobb úrtartalmú, nyitott tálak jobbára díszítetlenek (talan a láthatóság különbségei miatt?).

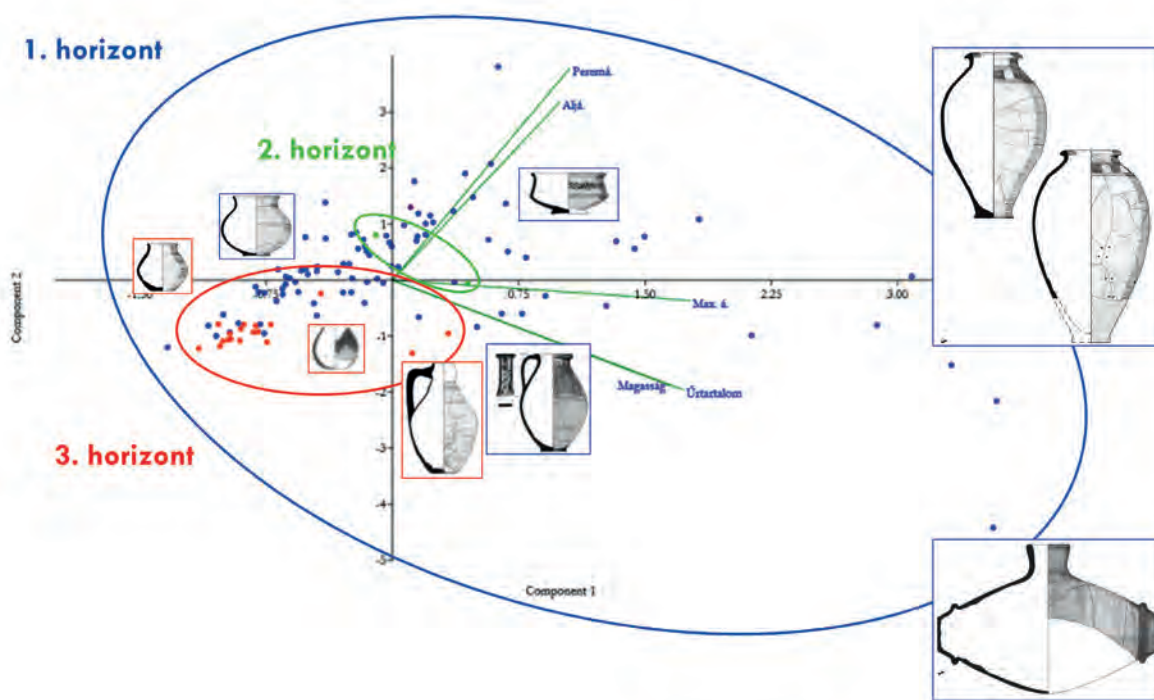
²⁰¹⁹ SZATHMÁRI 2009; V. SZABÓ 2004 és KALLA–RACZKY–V. SZABÓ 2013.

²⁰²⁰ HARDIN 1984; RICE 1987, 201–204.

²⁰²¹ RICE 1987, 268–272.

²⁰²² Edényszám: 110; PAST 3.0; PCA, mátrix: korrelációs; sajátérték: 3,04 (1), 1,04 (2), variancia: 60,8 (1), 20,8 (2).

²⁰²³ Edényszám: 110; PAST 3.0; PCA, mátrix: korrelációs; sajátérték: 3,18 (1), 1,72 (2), variancia: 45,5 (1), 24,7 (2).

81. diagram A finomkerámia formakincsének főkomponens-elemzése (PCA): korszakolás. Kék: 1. horizont (késő szarmata – hun kor), zöld: 2. horizont (hun kor / korai gepida kor), vörös: 3. horizont (klasszikus gepida kor), lila pont: 4. horizont (késő gepida / kora avar kor)

A nagyobb űrtartalmú szarmata korsók általában díszítettek. A szarmata korsókhoz hasonlít az egyetlen kiegészített felsőfüles, besímított díszű edény űrtartalma. Ezt általános érvényűnek fogadhatjuk el: a lelőhely anyagában a felsőfüles edények formai jellemzői és méretadataik kis diverzitást mutatnak. Formai elemei és nagy kapacitása miatt a kiegészített szarmata kori hordóedény elkülönül a szórásdiagramon (**157. tábla 5**).

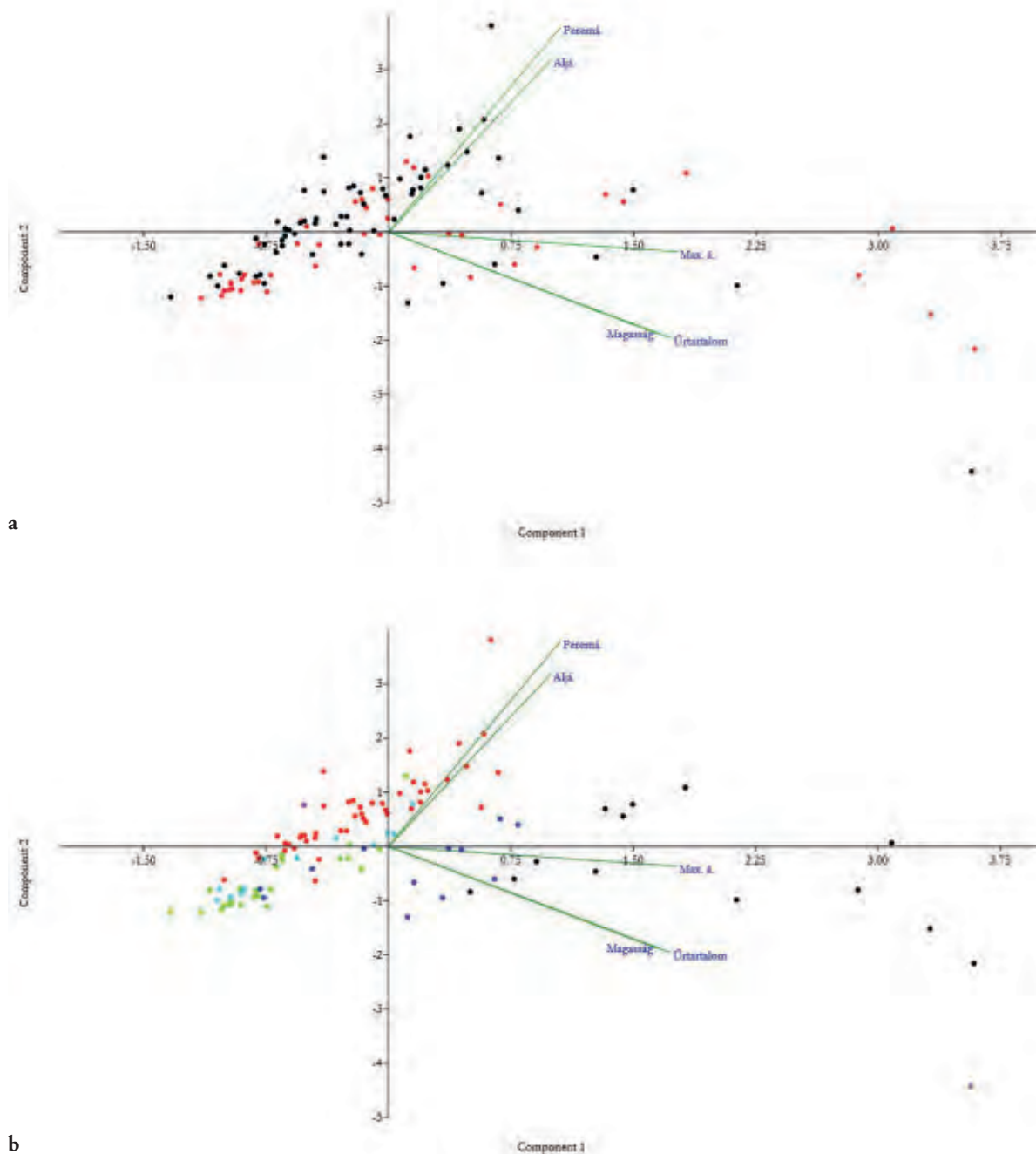
A szarmata kori gömbtestű és bikónikus edények a tállakhoz hasonlóan több mérettartományban találhatók meg; díszítettek vagy díszítetlenek. A közepes méretű edények űrtartalma a nagyobb gepida bikónikus edényekével részben átfedést mutat. A gepida kori kis méretű, díszített, körte alakú- és bikónikus edények űrtartalmának a szarmata korban általában díszítetlen gömbtestű és bikónikus edények, illetve kis méretű, díszítetlen korsók (füles bögrék) felelnek meg. Ezek a füles bögrék jól elválnak a szórásdiagramon a nagyobb szarmata korsóktól.

Az analízis a gepida kori edényeket egy szűkebb csoportba rendezte. A gepida finomkerámia nagyrészt kis méretű, díszített, zárt arányokkal rendelkező edényekből áll, amelyek a korszakon belül is egyértelmű sűrűsödést mutatnak a szórásdiagramon (**83. diagram**). A csoportból kilógnak és a szarmata kerámia jellemzői felé közelítenek

a díszített vagy díszítetlen korsók, és a nagyobb bikónikus edények.

A lelőhelyen ritka 2. és 4. horizont néhány kiegészíthető edénye a 3. horizont gepida anyagától jól elválik. A 2. horizont hun kori edényei (**211. tábla 1.** korsó és **235. tábla 1.** tál) a szarmata kori adatokhoz illeszkednek. A 4. horizont gömbtestű edénye (**234. tábla 5**) nagyobb méretével szintén kiválik a gepida anyagból, de a szarmata kori gömbtestű edényektől is eltérő arányokkal rendelkezik (**81. diagram**).

A szarmata kor esetében díszkerámiáról nem beszélhetünk általános érvénnyel. A teljes alföldi késő szarmata – hun kori anyagot szem előtt tartva bőven akadnak olyan egyedi példák és nagyobb tendenciák, amelyek már a díszkerámia kialakulása felé mutatnak. Ilyen a dél-alföldi sárkányos tállak jelensége, ahol a forma és a díszítés motívumkincse is erősen kötött, s jellemzően kisebb méretű edényekhez kapcsolható. A kis méretű, besímított díszű bikónikus edényeket és a besímított vagy kannelúrárs díszítésű öves edényeket is említhetjük, amelyeket gyakran minőségük is kiemel az anyagból. Hasonló jelenségek a folyadéktároló edények változatos típusai közt is feltűnnek. Ezek már a következő korszak kerámiastílusát jelző előképek tarthatók. A hun kori folyamatokkal párhuzamosan, ill. azok folytatódásaként a gepida korban

82. diagram A finomkerámia formakincsének főkomponens-elemzése (PCA): a díszítettség (a) és az edénytípusok (b) viszonya; fekete: díszítetlen, vörös: díszített edények (a); vörös: tálak, türkiz: bikónikus edények, zöld: gömbtestű és körte alakú edények, sötétkék: korszók, fekete: hombárok (b)

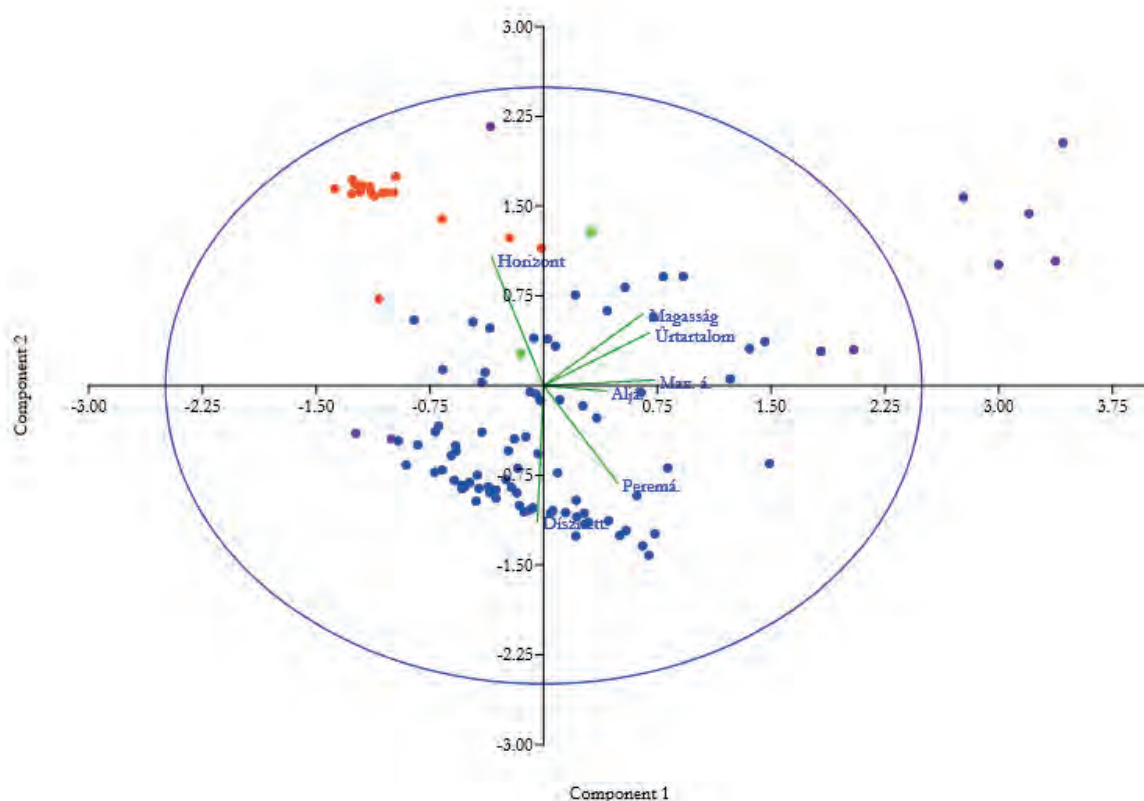
végbement a regionális formakincsű és gyártású díszkerámia kialakulása.

6.3.3. A stiliztikus funkciók változásai

A szarmata és a gepida kor közötti időszakban a kerámiastílus viszonylag gyors átalakulása, és a stiliztikus funkciók

megváltozása zajlott. Mivel mindkét egység viszonylag kötött és jól definiálható, önálló rendszert alkot, ezért a stílus üzenethordozó szerepe mindkét kulturális egységben valószínűsíthető.

Hogy a szarmata korban több formai típus díszített és díszítetlen változatban egyaránt készült, az vagy a kommunikációs szerep gyengeségére utalhat, vagy olyan, egyéb

83. diagram A finomkerámia formakincsének főkomponens-elemzése (PCA), változók: metrikus adatok, díszítettség, kronológiai horizont; színek a kronológia szerint (vö. **81. diagram**)

szimbolikus különbségekre, amelyre a formakincsből nem tudunk következtetni. A díszített edények száraz anyagok és folyadékok tárolására; hevítés nélküli ételkészítésre, tálalásra, ételfogyasztásra; folyadékok készítésére, keverésére, tálalására, fogyasztására; valamint rövidtávú szállításra szolgálhattak. A gyakran nagy méretű szarmata kori díszített edényekkel szemben a gepida korban a kis- vagy közepes méretű edényeket díszítették. A díszkerámia a technológia, a forma és a díszítőstílus szoros összekapcsolódásával alakult ki: ez a kötöttség erős információs közvetítő szerepre utal. A díszedényeket elsősorban az italfogyasztás, az ital szervírozása, közösségi fogyasztása (pl. korsók körbeadása) közben használhatták, a kis méretű bögrék pedig személyes, egyéni ital-, esetleg ételfogyasztásra szolgálhattak.

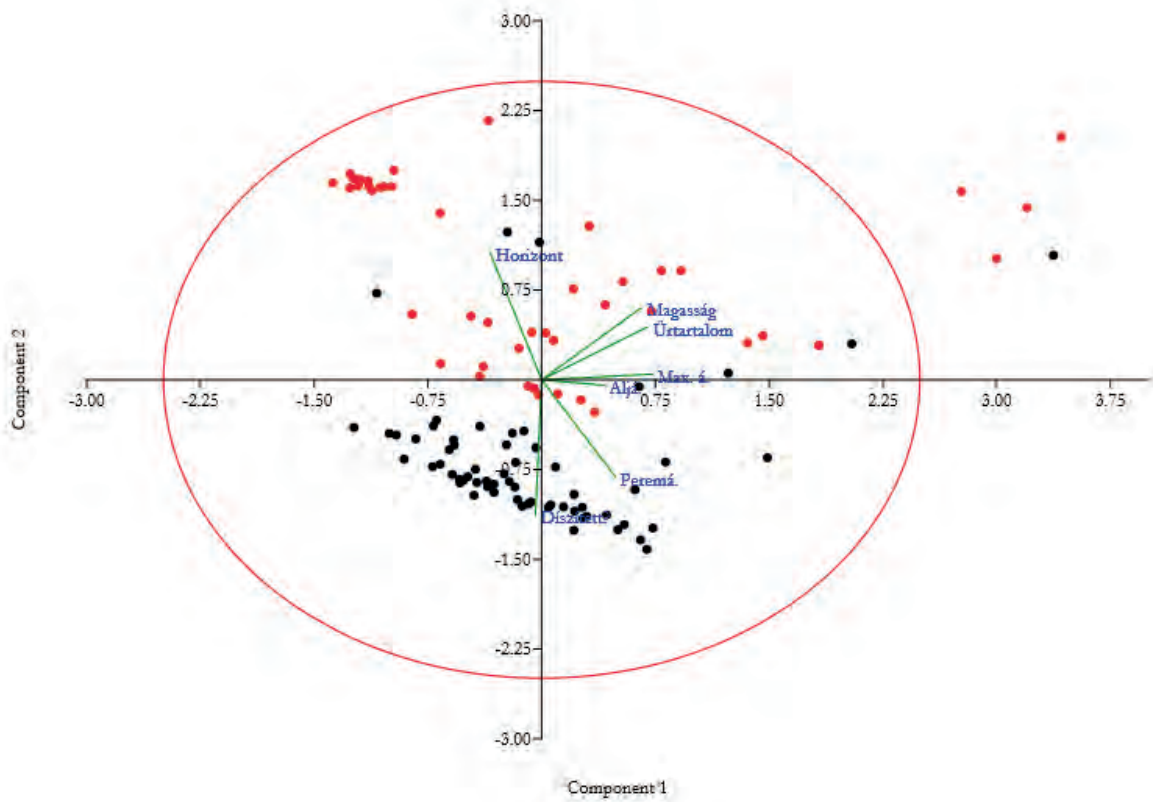
A stilsztikai funkciók diszkontinuitása a kis méretű bögrék, poharak esetében egyértelmű. Feltételezhető, hogy a késő szarmata – hun kori kis méretű, gyakran díszítetlen bögrék és esetleg a tálak funkcionális szerepét erősen díszített, és kizárólag zárt formavezetésű edénytípusok vették át. Ezek a folyamatok csak a rákóczi falvi 3. horizontra zártak le.

A tálak szinte teljes eltűnése a formakincsből valószínűleg elsősorban az étkezési kultúra: az ételek vagy az

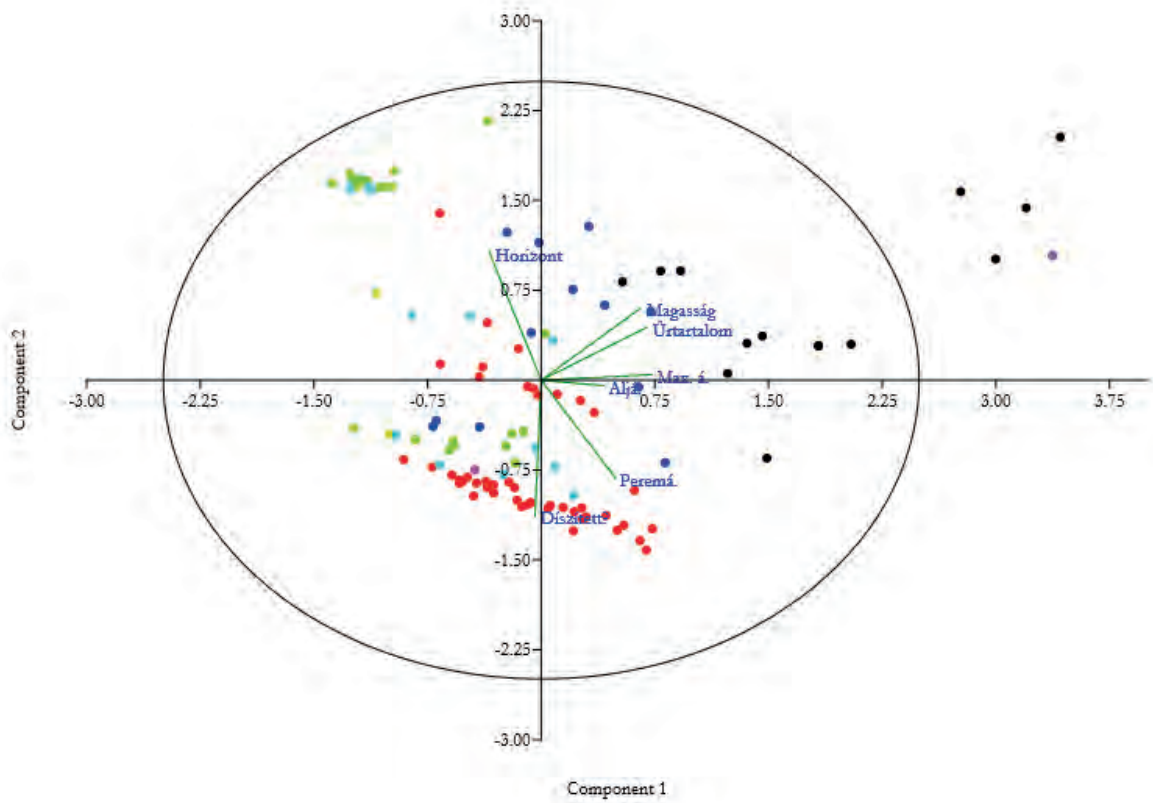
ételfogyasztás átalakulására vezethető vissza, mert más magyarázat nem kínálkozik. A kevés gepida kori tál erős kapcsolata a szarmata formavilággal ugyanerről – a korábbi ételfogyasztási szokások viszonylagos fennmaradásáról – árulkodik. Ebben az esetben is felvethető, hogy szerves anyagból készült edények helyettesíthették a kerámiát, ugyanakkor a megszakadó hagyomány és a szabályt erősítő kivételek egyértelműen az igények változását mutatják.

Kontinuitást leginkább a közepes méretű (4–6 literes) korsók esetében láthatunk, ahol a díszítőstílus elemei (fényezett kerámia besímított díszítésrendszerrel) folyamatosak a pecsételt kerámia elterjedéséig, miközben készítéstechnikájuk átalakult, és a technikai minőség degradálódott. E formai típus gyakori feltűnése a hun kori sírokban szintén a kulturális töréseken átívelő jelentőségüket hangsúlyozza.

A nagy méretű edények esetében részben nagyfokú változásokkal számolhatunk (hombárok), részben ismételten a diszkontinuitás emelhető ki (nagy méretű folyadéktároló- és tálalóedények eltűnése). A funkciókat a hombárok esetében érdemes részletezni. A formai jellegzetességek és etnográfiai párhuzamok alapján ez alapvetően a tárolás lehetett. Erre utal a szarmata kori zárt forma, a szoros lezárásra alkalmas perem, az alacsony porozitású anyag és az

a

b

84. diagram A finomkerámia formakincsének főkomponens-elemzése (PCA), változók: metrikus adatok, díszítettség, kronológiai horizont; színek a díszítettség (a) és edénytípusok szerint (b) (vö. **82. diagram a–b**)

is, hogy elsősorban települési kontextusból ismerjük őket. A nyúlánk testű, szűk szájú edények a szemestermények és folyadékok hosszú távú tárolására alkalmasak kiválóan. A szélesebb szájú formák az etnográfiai párhuzamok alapján inkább a rövid távú tárolás eszközei, mert szájuk könnyebb hozzáférhetőséget biztosít, az edény megdöntése helyett inkább belőlük való merítésre alkalmasak. A hombárok felületkezelése, díszítése változatos lehet; az üzenetközvetítő szereptől függően különböző kultúrákban összetett díszítésrendszerrel, slippel, mázzal borítottak is lehetnek.²⁰²⁴

Mindez felveti a szarmata hombárok háztartásban betöltött szerepének, helyzetének kérdését. Számos alkalommal idézett példa az a kunszentmártoni eset, amikor két ép hombár egy méhkas alakú verem alján állt, tálakkal lefedve.²⁰²⁵ A jelenség tömeges előfordulásáról azonban nem beszélhetünk. A néprajzi párhuzamok alapján a méhkas alakú vermekben többnyire nem edényekben, hanem edények használata nélkül, elvermelve tárolták a szemesterményeket. Amennyiben a tárolót megbontották, a termést valószínűleg mind fel kellett használni vagy legalább kiemelni, mert a vermek ismételt lezárása a termés megromlása nélkül körülményes volt, sokáig nyitva hagyni pedig a kártevők miatt nem lehetett.²⁰²⁶ A szarmata méhkas alakú vermek nagy része formailag nem alkalmas arra, hogy a hombárok a méhkas alá beférjenek. A nagy méretű tárolóedényeket használó antik kultúrák esetében a hombárok állítva, vagy egy tárolóhelyiségben többé-kevésbé földbe mélyítve sorakoztak (ld. pl. Pompeii vagy Ostia régészeti parkjait).²⁰²⁷

A díszített kerámia kommunikációs szerepe akkor érvényesül, hogyha az edények láthatósága biztosított. A késő szarmata hombárok nem nevezhetők túldíszítettnek, de kialakult, rögzült díszítéstílusuk alapján információs szerepük a kulturális közegben valószínűsíthető. Ezért feltételezhető, hogy a háztartásokban, legalább periodikusan, jól látható helyen álltak. Tudomásom szerint lakó- vagy tárolóépületben földbe ásott hombár nyomai szarmata területen nem kerültek elő, mindenesetre a gyakorlat nem tekinthető általánosnak. Ezért a leglogikusabb feltételezés az, hogy a lakóépületekben vagy tárolóhelyiségekben a földön állhattak. Szerepük az lehetett, hogy bennük a vermekből kiemelt (vagy egyéb, eleve el sem vermet), gyors felhasználásra szánt vagy abból megmaradt terményt, illetve folyadékokat

tároljanak. Díszítettségük elsősorban a mezőgazdasági tevékenységek kulturális jelentőségével, esetleg az élelmiszer-feldolgozás hétköznapi, vagy nagyobb ceremóniákhoz köthető rítusaival magyarázható.

A gepida korra a soványítatlan finomkerámiából készült tárolóedények eltűnnek. A kevés szemcsés kerámiából készült tárolóedény formailag inkább a rövid távú tárolásra alkalmas jellemzőket mutat. Ez a változás a fentebbiek miatt nemcsak az étkezési kultúra és a gazdasági stratégiák, hanem a háztartási egységek és az építészet átalakulásáról is árulkodik. A gepida szemcsés hombárok a díszítés szintén megfigyelhető, amelynek egyaránt rögzült díszítéstílus van (bekarcolt hullámvonalaköteges díszítés az edényperemen és a test felső részén, vagy a teljes oldalfelületen). A tárolóedények kommunikációs szerepe a gepida korban tehát jelentősen átalakult, de hasonlóképpen feltételezhető, mint a korábbi évszázadokban.

A szarmata korban a díszített kerámia háztartásban betöltött szerepe az étel- és italkészítéshez és fogyasztásukhoz egyaránt kötődik. Az edényfunkciók és úrtartalmuk inkább közösségi használatra utal, valamint a mezőgazdaság és termékeinek kiemelt jelentőségére a közösség számára. A nagy méretű, nehezen mozdítható díszített edények felerősítik a térhasználat jelentőségét a háztartásban: az edényhasználat állandósult szerepeire, specializált térhasználatra, és nem utolsósorban tartós megtelepedésre utalnak.²⁰²⁸ E nagyszámú és nagy méretű edény aktív használata a rákóczipfalvi település kis méretű, földbe mélyedő, legfeljebb 19 m²-es épületein belül elképzelhetetlen. A kerámiaspektrum önmagában is utal arra, ami a településszerkezet és a leletanyag szóródása alapján is feltételezhető: hogy a településen földfelszíni épületek álltak. Ez a megfigyelés számos településre általánosítható, ahol nagyszámú, nagy kapacitású szarmata termény- és folyadéktároló edény mutatható ki, amelyeknek a földbe mélyedő, régészetileg megfogható objektumokban nincs fizikailag elképzelhető helye.

Ezzel szemben a gepida kori díszedények esetében szinte csak az italfogyasztással kapcsolatos szerep merülhet fel. Az úrtartalom és a funkció egyaránt az egyénre helyezi a hangsúlyt a közösséggel szemben: az edényhasználat az egyéni identitás megerősítésére és annak kommunikációjára szolgálhatott. A kicsi, „mobil” edények miatt a térhasználat kötöttsége bizonytalan, ez a formakincsből nem következik. A gepida kerámiaanyag nem utal a mezőgazdaság megkülönböztetett szerepére, vagy ahhoz köthető közösségi rítusok jelentőségére a település életében. Ez természetesen a

²⁰²⁴ RYE 1994, 218–220.

²⁰²⁵ VADAY–VÖRÖS 1980, 117.

²⁰²⁶ FÜZES 1984; BÉRES 1988.

²⁰²⁷ A római tárolóedények (*dolia*) kapacitása azonban 400 liter feletti is lehet (PEÑA 2007, 21).

²⁰²⁸ A témához általánosabban ld. WHITE 1975; RINGSTEDT 1992; LAURENCE–WALLACE–HADRIILL 1997; ALLISON 1999; ALLISON 2004.

rítusok szerepét, létét nem kérdőjelezi meg, de azok kifejeződése a kerámiában vagy nem található meg, vagy ezek a hagyományok kifejezetten közösségi italfogyasztási szokásokhoz kötődtek. A kerámia változásai egy olyan társadalmi szerveződésre utalnak, ahol a nagyobb (falusias, nagycsaládi/rokonsági?) közösségekkel szemben az egyén és a kis, egymással egyenrangú közösségek (háztartások, nukleáris családok?) szerepe értékelődött fel. Ezt a jelenséget a szarmatához képest jóval széttagoltabb gepida kori településkép szintén megerősíti.

A rákóczi falvi anyag alapján a kerámia díszítőstílusa a technikai háttérnél lassabban változott. A 2. horizont finomkerámiájának technológiai romlása azt jelzi, hogy a fazekesség római kori szerkezetében törés állt be, de a lakosság igényei részben még hasonlóak voltak a korábbihoz. A technológiai hanyatlás önmagában magyarázatot ad számos edényforma átalakulására vagy eltűnésére. Más folyamatok azonban csak az életmód és a társadalom erős átalakulásával magyarázhatók (ld. a tároló-, főző- és tállóedények arányát és úrtartalmát). Ezeket a változásokat nem kell a lakosság teljes kicserélődésével magyaráznunk. A késő római kori gazdaság átalakulása, a korábbi struktúrák felbomlása, az instabil és háborús évtizedek, valamint a klimatikus viszonyok feltételezhető változásai új túlélési stratégiákat követelhettek meg, amelyek könnyen a nagyobb, falusias közösségek felbomlásához és szegregációhoz vezethettek. Emellett új közösségek megjelenésével is feltétlenül számolnunk kell a Közép-Tisza-vidéken, amelyre a kerámiából elsősorban a rákóczi falvi 2. horizont szemcsés fazék- és korsóanyagából, és a 3. horizont kézzel formált fazekáiból következtethetünk.

A késő szarmata kerámiaspektrum, a díszítőstílus és a stilisztikai funkciók is helyben kialakult, regionális, alföldi jelenségnek tarthatók. A késő szarmata kori falusias települések hétköznapi életében a csoportidentitás kifejezésének szükségessége bizonytalan tényező, mert a határterületekkel szemben a centrális Barbarikumban erre nem feltétlenül volt szükség. Ugyanez részben a gepida kori településekről is elmondható. Ebben az esetben azonban a díszkerámia kialakulása, formakincse egy általánosabb, nagyobb térre kiterjedő egykorú folyamatba illeszkedik.

A pecsételt díszkerámia elterjedése már nem magyarázható a technikai háttérrel, hiszen az alkalmazott technika a besimított díszkerámia előállítására is kiválóan alkalmas volt. A pecsételt edények stilisztikai kötöttsége, a stílus szoros kötődése a formakincshez erős kommunikációs szerepre utal. A kötött formakincs általánosan elterjedt szerepet feltételez (közösségi italfogyasztás?). A rákóczi falvi település szerkezetében az erős törés az 1. és a 2. településhorizont között történt, de a pecsételt kerámia és a körte alakú edények csak a 3. horizont folyamán jelentek meg. Ezért megjelenésük nem új népesség megjelenéséhez köthető, hanem a díszítőstílus és stilisztikus funkciók átalakulását jelzi. Elterjedésük a rákóczi falvi lelőhelyen és a Tisza-vidéken elsősorban egy új csoportidentitás kialakulására utalhat, amely a Gepida Királyság megszilárdulásával függhet össze. Az interregionális összefüggések, a formák és a díszítések Kárpát-medencei és azon is túlmutató kapcsolatrendszer alapján a pecsételt díszkerámia esetleg egy, a Gepida Királyság területénél nagyobb csoportidentitás kialakulásában, kifejeződésében is szerepet játszhatott. Ennek további kutatása azonban túlmutat e munka keretein.

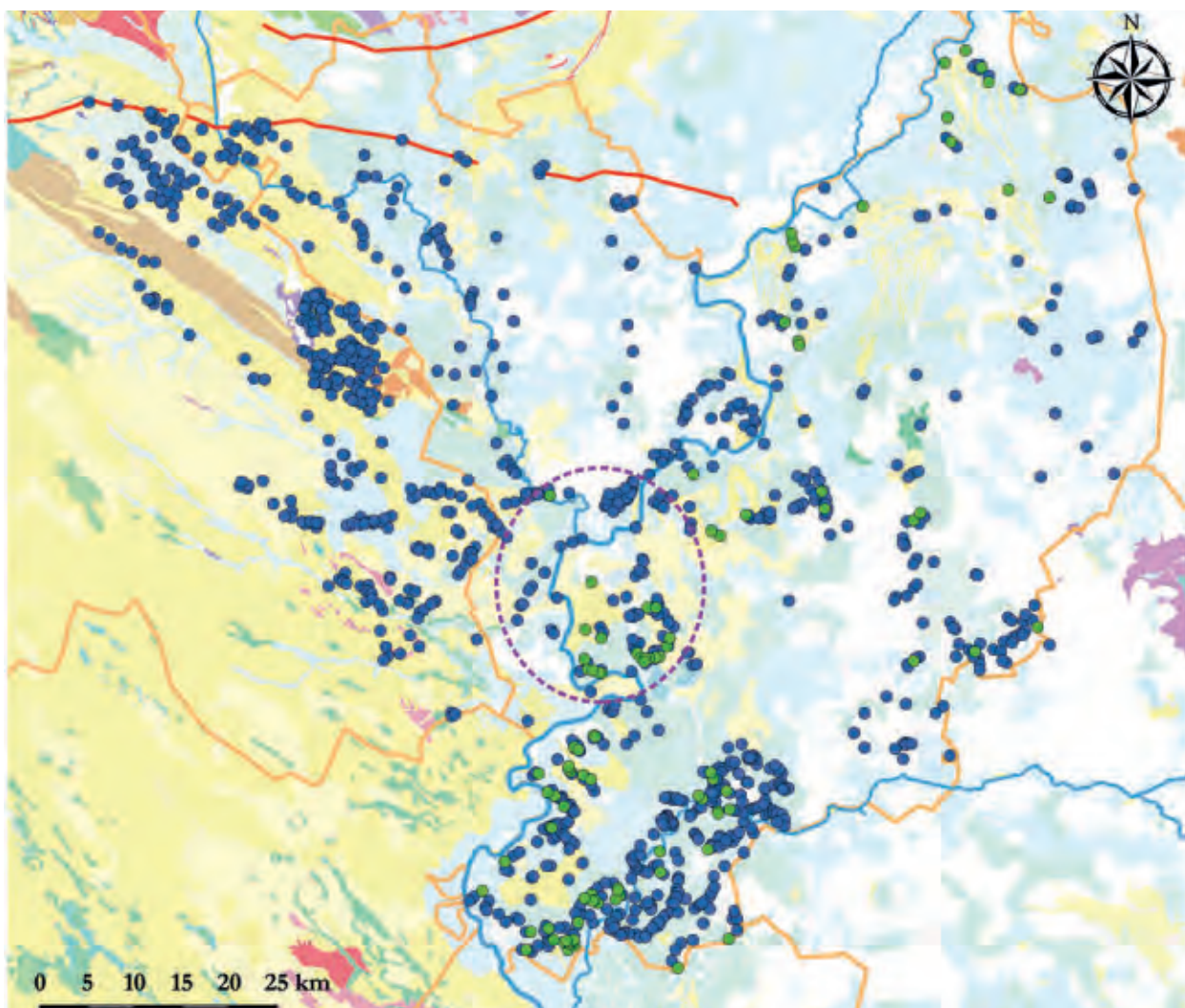
7. A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE

A Közép-Tisza-vidék mikroregionális kutatásához olyan területeket választottam, ahonnan hun kori leleteket ismerünk. Kifejezetten hun kori leletanyagban – amely sem a szarmata, sem a gepida régészeti leletanyaghoz nem sorolható be egyértelműen – a Közép-Tisza-vidék nem bővelkedik. Disszertációmban két mikrorégiót az elemzett rákóczi falvi és tiszaburai lelőhelyek körül, és hármat a Duna–Tisza között alakítottam ki. A vizsgált régió tiszántúli területeiről a Tiszapart kivételével hun kori leletanyagot nem ismerünk.

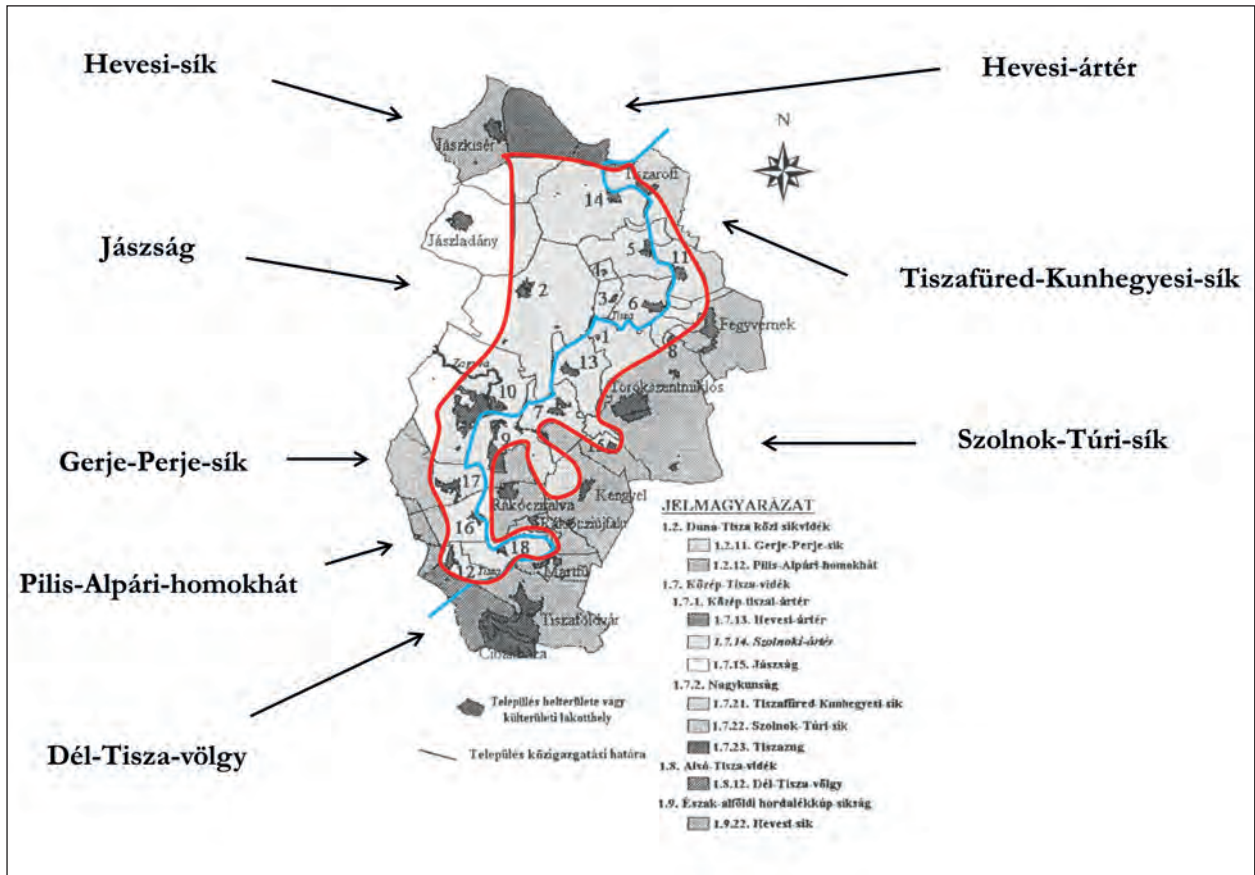
Régészeti kutatásunkban közhely, hogy a Duna–Tisza között a gepida kori soros temetők anyagi kultúrájával kronológiailag párhuzamos leletanyag alig mutatható ki. Az 5. századi leletanyagok etnikai besorolása változatos (pl. hun, alán, szkír, korai gepida). Keltezésük csak kivételes

esetekben nyúlik túl a század középső harmadán – harmadik negyedén. A Közép-Tisza-vidék nyugati szélére eső lelőhelyek – Jászberény, Jánoshida, Törtel – környezetét a kutatási adottságoktól függő, különböző vizsgálatokkal kutattam. Elsősorban egyenetlen kutatási helyzetük indokolja, hogy e munkában részletezésüktől eltekintsek, és csak a kutatás eredményeire alapuló következtetéseket ismertessem (178. kép).

A legtöbb gepida kori lelőhelyet a Tiszazugból ismerjük. A tiszazugi terepbejárás adatok a szarmata kori lelőhelyek pontosabb keltezését nem teszik lehetővé, így a késő római- és a gepida kort önállóan összehasonlítani nem lehet, valamint hun kori anyag sem ismert a régióból. A terepbejárások tanulságait a településföldrajzot tárgyaló általánosabb fejezet érinti.

178. kép A vizsgált terület a szarmata (kék) és gepida (zöld) lelőhelyekkel, a Csörsz-árok vonalával (piros) és az elemzett mikrorégióval (lila), alaptérkép: MÁFI

179. kép A Szolnoki-ártér határai és a szomszédos kistájak (TÚRI 2003, 2. ábra után)

7.1. A szolnoki kistérség kora népvándorlás kori településföldrajza

Szolnok közigazgatási területének túlnyomó része a Szolnoki-ártér területére esik. A térségben számos földrajzi kistáj található: a Hevesi-sík, a Jászság, a Gerje-Perje-sík, a Pilis-Alpári-homokhát, a Tiszafüred-Kunhegyesi-sík és a Szolnok-Túri-sík. A Szolnoki-ártérről délre húzódik a Dél-Tisza-völgy és a Tiszazug. A Szolnoki-ártér kistája viszonylag új földrajzi fogalom, határait csak 2003-ban állapították meg pontosan (179. kép).²⁰²⁹ A bal parton a Szolnoki-ártér a Tisza kanyargását követve mélyen bele-belenyúlik a Szolnok-Túri-sík területébe. A kengyeli, alcsi és rákóczi falvi holtágak az ártérhez tartoznak, míg a köztük húzódó platók a Szolnok-Túri-sík nyugati szélét alkotják. A mikrorégió kutatási területét földrajzilag pontosan meghatározni nem lehet, mert fontossága éppen közvetítő szerepében rejlik.

A lelőhelyeket hét egymással szomszédos község: Szolnok, Tószeg, Tiszavárkony, Rákóczi falva, Rákóczi újfal, Szajol és Kengyel közigazgatási területéről dolgoztam fel. A közhiteles lelőhely-nyilvántartás adatait kiegészítettem a

szakirodalomban (is) megtalálható lelőhelyekkel, amelyeknek emlékműve pontosításra szorult, vagy pontos helyszíne bizonytalan, esetleg nem rendelkeznek poligonos állománnyal. Ennek következtében a lelőhelyek száma 105-ről 125-re nőtt (2016. év végi állapot alapján). A lelőhelyek jellege (temető-központú települések) és korszakuk jóval differenciáltabb lett: a pontos adatok száma a térképen 148 (182–184. kép). A következőkben a szakirodalom alapján pontosított lelőhelyeket, valamint a kontinuitás-vizsgálatok szempontjából fontos lelőhelyeket részletezem Szolnoktól a folyó jobb partján dél felé haladva, majd hasonló irányban a tiszántúli területeken. A Bivaly-tó és a vezensenyi kanyar közé ékelődő rákóczi falvi lelőhelyek szűkebb környezetét önálló fejezetben értékelem.

7.1.1. A rákóczi falvi lelőhely földrajzi környezete

A rákóczi falvi lelőhelyek a Tisza vezensenyi-martfői kanyarja fölött, az ártér északi peremén helyezkednek el. A terület a Szolnoki-ártér és a Szolnok-Túri-sík kistájainak találkozásánál fekszik. A Szolnok-Túri-sík fő talajképző közete a lösz.

²⁰²⁹ TÚRI 2003.

180. kép Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A lelőhelyek és a késő középkori Tiszavarsány mezőváros viszonya (alaptérkép: Bing)

A lösztakarós síkságot a művelés hatására mára elhumuszosodott homokfoltok tarkítják. Ilyen homokos terület húzódik Rákóczifalva és Kengyel között, valamint Szolnok-Szandán.²⁰³⁰ A rákóczifalvi lelőhelyek löszös homokon helyezkednek el. A Szolnok–Túri-sík talajtípusa a magasabban fekvő területeken réties jellegű csernozjom, a mélyebb területeken a magas talajvízszint és a gyakori áradások következtében réti öntéstalaj.²⁰³¹ Természetes növénytakarója ligeterdős-mocsaras ártéri növényzet.²⁰³²

A szűkebb földrajzi környezetet a Tisza főágán túl a kanyargó mellékágak is erősen meghatározzák. Rákóczifalva belterületétől délre, és a Bagi-földeki lelőhelyektől északra helyezkedik el a Bivaly-tónak nevezett egykori holtág, amely a Tisza szabályozása előtt állandóan vízzel borított terület volt (**181, 183–185. kép**); ma mezőgazdasági művelés alatt áll. Kelet felé található a kengyeli holtág, amely a tőle északra eső tenyői lefűződésen keresztül a 19. századig közvetlen kapcsolatban állt a Tisza főágával. Emiatt a folyó szabályozásáig árvíz

esetén a víz nemcsak nyugatról, hanem északról és keletről is fenyegette a területet.²⁰³³ Egy kora Árpád-kori adat arra utal, hogy a kengyeli holtág már a 11. században is állóvíz lehetett.²⁰³⁴

A Bagi-földeki lelőhelyek közvetlen környezetét azok az ÉNy–DK irányú átfolyások, erek alakították ki, amelyek át a Bivaly-tóból a Tisza nyugat–keleti szakasza felé tudott távozni a víz, elkerülve a tiszavárkonyi kanyarulatot. Ezek az erek a katonai felmérések szelvényein is jól láthatóak (**183–185. kép**), és délkeleti irányba futó keskeny háttakat, övzátonyokat alakítottak ki az ártér peremén. A 18–19. századi vízrajzi viszonyok alapján a lelőhelyek területe az állandóan, és az időszakosan vízzel borított terület határán fekszik. A térképanyag alapján az újkori kép a középkori viszonyoknak többé-kevésbé megfelelhet, hiszen középkori emlék a leletmentő ásatásokon alig került elő.²⁰³⁵

²⁰³⁰ MAROSI–SOMOGYI 1990, 195–199.

²⁰³¹ STEFANOVITS 1963 térképmelléklet.

²⁰³² VADÁSZ 2000.

²⁰³³ DÓKA 1982, 279.

²⁰³⁴ LASZLOVSKY 1986, 19.

²⁰³⁵ Rákóczifalva-Rokkant-föld I. lelőhelyen Árpád-kori tanyaszerű település részlete került elő, Rákóczifalva-Bagi-földek 8. és 12. lh. területén pedig nagy méretű karámokat keltezhetünk a késő középkorra és a kora újkorra. A 8A és 5. lelőhely épületnyomai (állattartó helyek vagy

181. kép A középkori révhely helyszíne Várkony és Varsány közt a Közép-Tisza-vidék 1790. évi térképén; Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A és Tiszavarsány (Google Earth, georeferált kivágat) viszonya

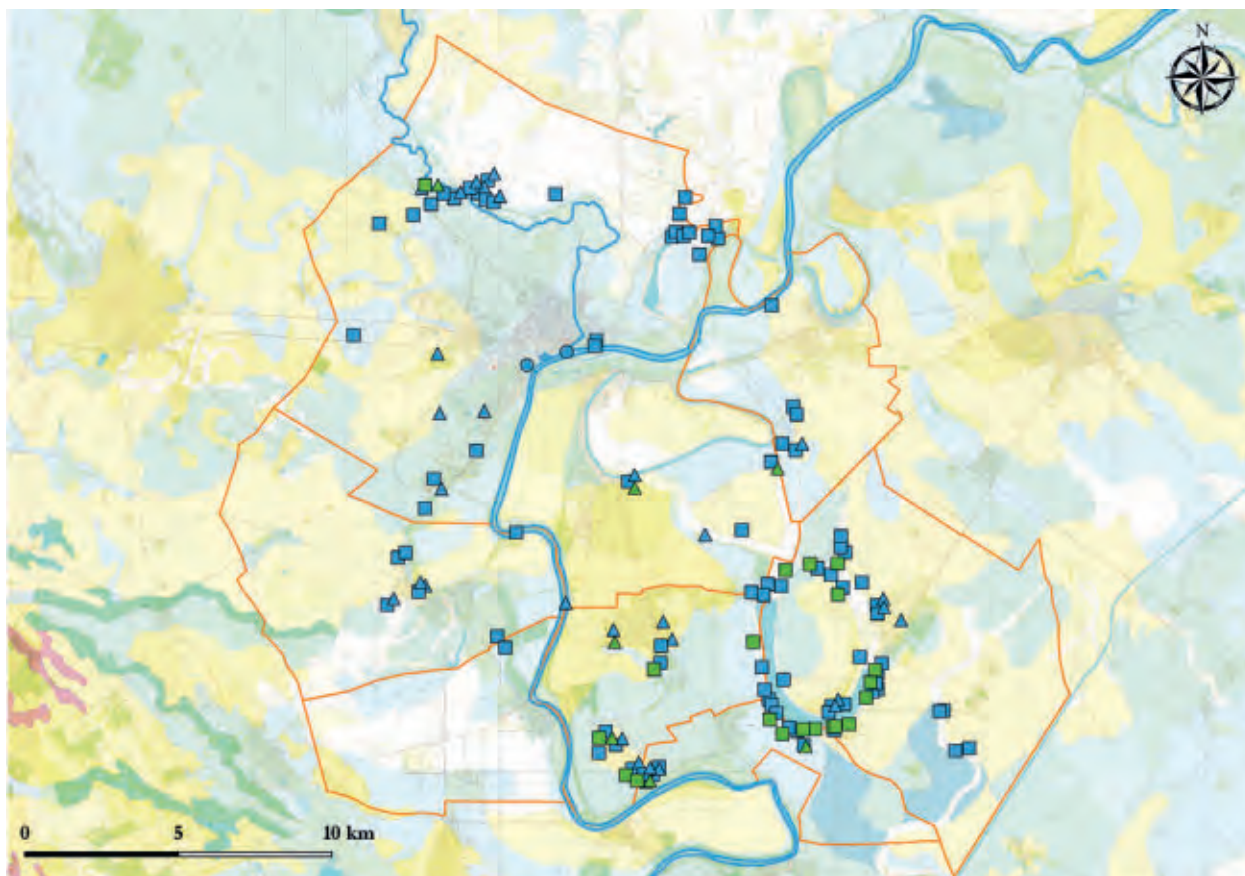
Az intenzív lelőhelyek azonban azt is bizonyítják, hogy a katonai felmérések vízrajzi adatai a középkor előtti korok viszonyait már csak nagy vonalakban tükrözik. Nagy vizek esetén az őskori és népvándorlás kori lelőhelyek az újkorban nehezen megközelíthető illetve időszakosan vízzel borított ártéri tájon feküdtek. A területet azonban a népvándorlás korban hosszú évszázadokig időszakosan sem fenyegethette a víz. A késő szarmata korban itt élők nem folytathattak kizárólag ártéri gazdálkodást. A tárolóvermek sokasága feltételezi, hogy a közelben nagyobb, mezőgazdasági művelésre alkalmas területek álltak rendelkezésre. A nagy méretű tárolóvermek között nem ritkák a 1,5–2 m mélységet elérő objektumok, a kutak pedig minden esetben meghaladták a 4 m-es mélységet. Magasan húzóódó általános talajvízszinttel ezek alapján nem számolhatunk. A lelőhely így nem képzelhető el sziget-szerű megtelepedésre alkalmas helyszínnek; tágabb környezete nem lehetett minden irányból vízjárta terület.

Az 5. lelőhely déli és keleti szélei mintegy 2–600 méterre fekszenek a folyó mai főágától. A lelőhelyek déli szélei, és a nyugatabbra eső szomszédos lelőhelyek ugyanahhoz a szintvonalhoz igazodnak, és 84–85 m tengerszint feletti magasságon fekszenek. Legmagasabban a 8A lelőhely középső területe, a szarmata és az egyik avar temető helyszíne fekszik. A humuszolt felszín itt sem érte el a 86 m magasságot (85,6–85,9 m). A terület földtani értelemben nem képez valódi magaspartot, amelyek a térségben 90 m körüli magassággal rendelkeznek.²⁰³⁶ Helyette az ártérből kiemelkedő alacsonyabb partról beszélhetünk, amely sekély fekvése ellenére optimális körülményeket nyújtott a tartós megtelepedésre a 4/5–8/9. századok folyamán.

Mindezt közvetve az is alátámasztja, hogy a török hódoltság alatt elpusztult Tiszavarsány mezőváros nem közvetlenül a mai folyóparton, hanem a Bivaly-tó délkeleti oldalán feküdt (**180–181. kép**). A város a folyó mai főágától keletre mintegy 2,5, illetve északra 1,5 km-re húzódik, amelyet már a katonai felmérések is árvízmentesnek jelölnek.

tanyahelyek) a 17. századnál korábbra nem keltezhetőek. Vö. 5. fejezet eleje.

²⁰³⁶ NAGY 1954.

182. kép Szarmata és gepida kori lelőhelyek Szolnok térségében (kék: szarmata, zöld: gepida; négyzet: település, háromszög: temető, kör: bizonytalan jellegű lelőhely)

A település a középkorban kiemelkedő fontosságú tiszai révhelyé és kereskedelmi csomóponttá vált. A révhez kötődő településfunkciókat a túlparti Tiszavárkonyal együtt látta el. A település belterülete, kereszt alakú alaprajza az orsó alakú főterrel a műholdfelvételeken és a légi felvételeken is látható. A mezőváros olyan folyószakaszon alakult ki, ahol a keskeny árterület, a folyómeder menti árvízmentes partszakaszok, és a Bivaly-tói folyókanyar közelsége egyaránt az átkelést segítette. A település élővízzel való kapcsolatát a mai főág mellett a Bivaly-tói Tiszakanyar is biztosíthatta.²⁰³⁷

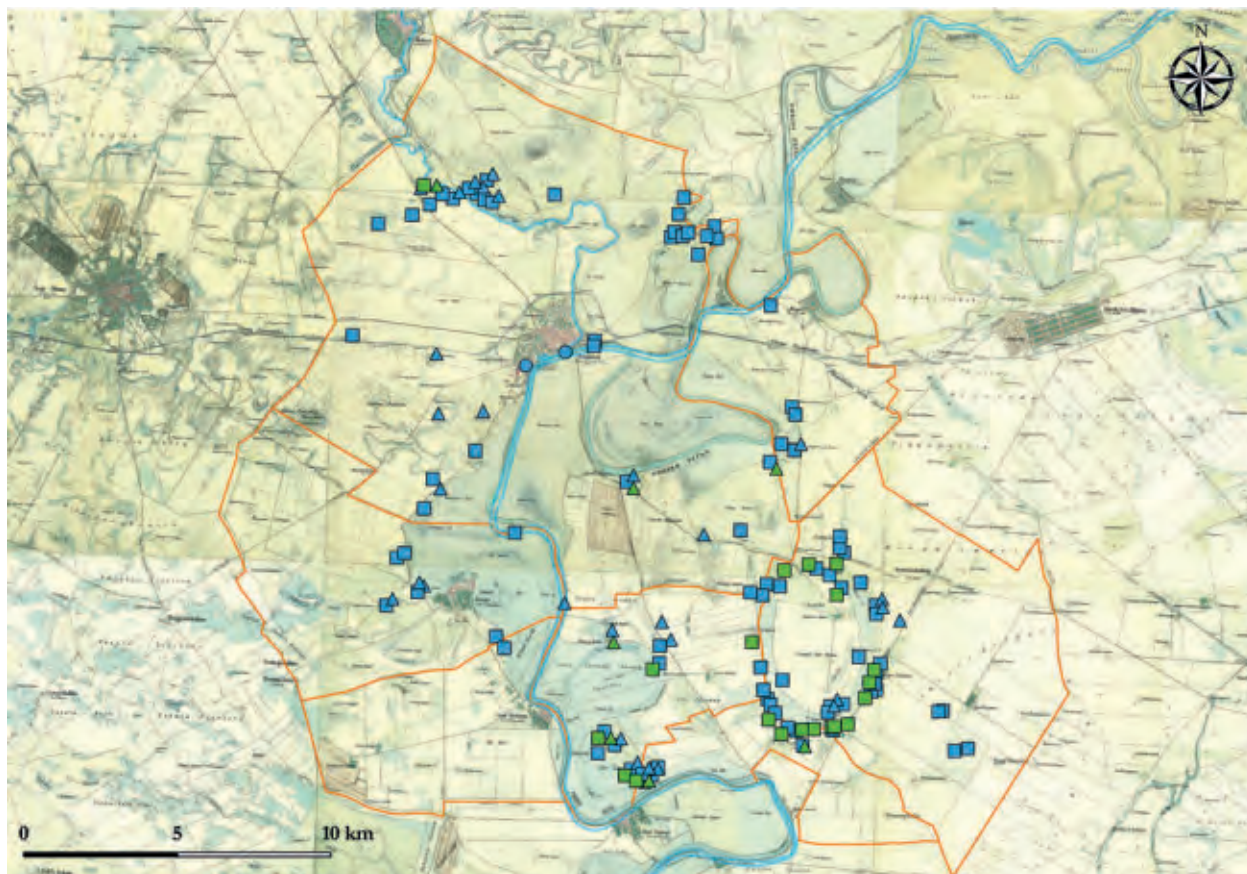
A Vásárhelyi-terv leletmentő ásatásai előtt Rákóczi falva területéről mindössze két római tárgy volt közölt: egy átlukasztott Antonius Pius-denár és egy Drag. 33. sigillatöredék.²⁰³⁸ A környékről származik egy szórvány reliefdíszes sigillata, amelyet „Rákóczi falva és Tiszaföldvár

között” találtak a 19. század végén.²⁰³⁹ A közölt leletanyag tehát nem utalt a lelőhely és a mikrorégió kiemelt fontosságára. A római importanyag mennyiségét a rákóczi falvi ásatások jelentős mértékben megnövelték. Ennek ellenére inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy a feltárt szarmata kori településrészletek a megelőző feltárások során kialakult átlagos településképbe illeszkednek. A gepida kori település jelentősége ellenére ugyanezt mondhatjuk el az 5–6. századi megtelepedésről is (ld. a szolnok-szandai és kengyeli populációk és megtelepedési helyszínek hasonló intenzitását). A tiszavarsányi középkori mezőváros helyszínét is figyelembe véve, a Bagi-földeki lelőhelyek közvetlen összekapcsolása stratégiai jelentőségű helyszínnel, tiszai átkelőhellyel nem igazolható.

²⁰³⁷ Varsányról általában lásd HAVASSY 1981, 43; LASZLOVSZKY 1986, 20; BOTKA 1989, 134–136; KOCSIS 2006; Várkonyról és a révéről ÖRSI 2007, továbbá MASEK–LASZLOVSZKY 2021.

²⁰³⁸ VADAY–HORVÁTH 2005, Kat. XXX.

²⁰³⁹ GABLER–VADAY 1986, Kat. 133; VADAY 1989, Kat. 321; JRA 1998, Kat. 109.

183. kép Szarmata és gepida kori lelőhelyek Szolnok térségében a Második Katonai Felmérésen (kék: szarmata, zöld: gepida; négyzet: település, háromszög: temető, kör: bizonytalan jellegű lelőhely)

7.1.2. Tiszán innen: Szolnok, Tószeg és Tiszavárkony

Az M4 autópálya régészeti kutatása előtt Szolnok Zagyva-parti határrészén alig volt nyilvántartott, téradattal is rendelkező lelőhely. Balogh Béla nemrégiben közölt jegyzeti alapján tudjuk, hogy a Zagyva-parti gát építése során már a 19. században is pusztultak el szarmata lelőhelyek Szolnok fölött.²⁰⁴⁰ Az M4 nyomvonalán a szarmata lelőhelyek sűrűn sorakoznak a Zagyva mindkét oldalán, mellettük változatos szerkezetű és emlékanyagú, 2–4. századi temetőkkel (**182–184. kép**).²⁰⁴¹ A Zagyva-parti gát szabályozása során az 1980-as években szintén nagy felületeket kutattak meg a térségben. Ezek egy része a 2013–2015. évi feltárásoktól délre, a mai bal parti gát belső, folyóparti oldalán húzódott. A mai hullámtér sűrűn fedett szarmata lelőhelynek bizonyult. A sokszor idézett Szolnok, Zagyva-parti gepida

település és temető pontos helyszíne Cseh János térképvázlatai alapján lokalizálható.²⁰⁴²

A gepida lelőhely az M4 nyomvonalán történt feltárásoktól pár száz méterre északnyugatra húzódott, és szintén szarmata kori lelőhelynek is bizonyult. Össességében a Zagyva mindkét partja jól kutatott, az 1980-as és 2010-es években feltárt szarmata sírok száma több száz.²⁰⁴³ Ezzel szemben a gepida kori megtelepedés a folyószakasz egy kis kanyarulatára koncentrált. Gepida kori lelőhelyek egyáltalán nem kerültek elő a 2013–2015. évi régészeti munkák során sem Szolnok területén, sem a Tisza jobb partján Besenyszögig.

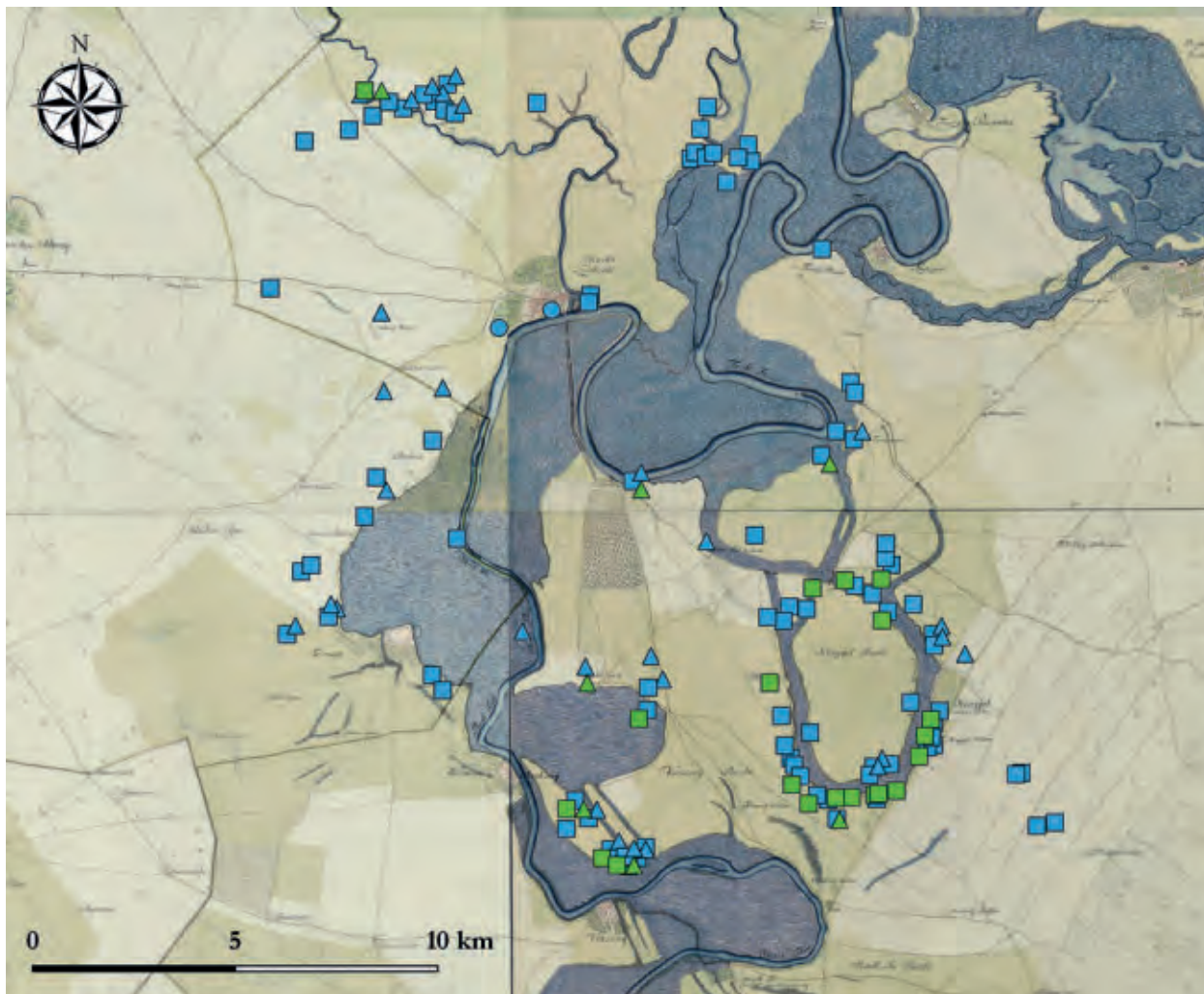
A szolnoki vár területén nyilvántartott szarmata kori lelőhely annak a török kori temetőnek a területe, amelynek leletmentése során, a temető alatt, Kaposvári Gyula

²⁰⁴⁰ PROHÁSZKA 2014b.

²⁰⁴¹ Köztük Szolnok-Szűcs-tanya lelőhellyel a Zagyva jobb partján, ahonnan variszcit berakásos lábbeli szíjzart került elő egy rangos temetkezésből (SCHILLING–BENDŐ–VÁCZI 2015).

²⁰⁴² CSEH 1999a, 2. kép; CSEH 2000, 1. kép; CSEH 2005a, 2. kép. A lelőhelyről összefoglalóan uo. és B. TÓTH 2006, 45–46.

²⁰⁴³ CSEH 2005a. Az 1980-as években kutatott lelőhelyek nem nyilvántartottak. A hullámtérben 2013–2015. folyamán régészeti kutatás nem történt.

184. kép Szarmata és gepida kori lelőhelyek Szolnok térségében az Első Katonai Felmérésen (kék: szarmata, zöld: gepida; négyzet: település, háromszög: temető, kör: bizonytalan jellegű lelőhely)

szarmata gödröt vagy kultúrréteget azonosított.²⁰⁴⁴ Ez a terület a kora újkori vár területén kívül, attól keletre esik. A vár környékéről, a Tisza-partról származik a szórványleletek egy másik csoportja,²⁰⁴⁵ amely akár ugyanannak a településnek, de egy másiknak az emléke is lehet. A további, biztosan a vár területéről szórványok közt található egy rheinzaberni *sigillat* töredék, és egy vas stílustű.²⁰⁴⁶ A szolnoki vár története, nagyfokú pusztulása, modern beépítettsége természetesen behatárolja régészeti ismereteinket

a területről. Azonban elgondolkodtató, hogy a középkori – kora újkori vár területén nyilvántartott lelőhelyeken a Körös-kultúra, AVK, bronzkori, és szkíta kori településnyomok is feltűnnek. A leletmentések során az esetleges római kori rétegeket is több helyütt el kellett, hogy ériék. A vár területéről mégsem „dőlt” a szarmata anyag, beleértve Kertész Róbert legújabb, 2017-2019. évi nagy felületű feltárását is, ahol az Árpád-kor előtti évezredekben csak bronzkori leletanyagot találtak.²⁰⁴⁷ Erősen kérdéses, hogy számolhatunk-e itt jelentősebb római kori településsel.

Kiugró jelentőségű, s mindmáig magában álló lelet a római stílustű. Szintén egyedi lelet egy kis méretű bronz Aquila-szobortöredék.²⁰⁴⁸ Állítólag szintén a vár területé-

²⁰⁴⁴ Szolnok Megyei Néplap 2. évf. 24. sz. 1950. június. 10. 3. o. Újraközölve KAPOSVÁRI 1996, 11. Innen származó leletek: VADAY 1989, Kat. 284–285. (Vöröscsillag utca – Városmajor utca) A nyilvántartott lelőhely megnevezése Vízmű-telep és Városmajor út között. A helyszín azonosításáról KERTÉSZ 2014, 26, 11. ábra 20.

²⁰⁴⁵ VADAY 1989, Kat. 282. A Taf. 124. 4, 6. jellegzetes késő szarmata formák.

²⁰⁴⁶ VADAY 1989, Kat. 281, 283; VADAY–HORVÁTH 2005, Kat-XXXIII-188-189.

²⁰⁴⁷ https://hvg.hu/élet/20190827_Elkeszeszo_regeszeti_feltarás_több_tízezer_lelet_kerult_elo_Szolnokon (2019. augusztus. 27, hozzáférés: 2020. május 23.)

²⁰⁴⁸ VADAY 1998, 122; VADAY–HORVÁTH 2005, Kat-XXXIII-188.

ről származik, de előkerülési körülményei ismeretlenek. További ritka szórványlelet egy „Szolnok vidéki” fajansz Osiris-szobor. Az egyiptomi tárgy Pannoniával való közvetlen kapcsolata bizonytalan, barbár közvetítéssel is kerülhetett a térségbe. Hild Viktor gyűjtéséből származik.²⁰⁴⁹

Szolnok római kori jelentőségére utaló leletként az irodalom szórvány római padlóteglaakat is érint.²⁰⁵⁰ Az egyik padlótegla állítólag a szolnoki személyi pályaudvaron került elő 1916 decemberében. Hild Viktor gyűjtéséből származik, lelőköri körülményeiről semmit sem tudunk. A szerző kutatásai szerint esetleg erdélyi leletről lehet szó; szolnoki földmunkához a tárgy nem köthető.²⁰⁵¹ Egy másik piskóta alakú római téglát a szolnoki gimnáziumi gyűjteményében (Balogh Béla gyűjteményében) őriztek. A vázlatrajzok alapján biztosan egy másik tárgyról van szó; ezt a téglát Balogh Béla egy kéziratban jegyzete említi és ábrázolja. A tárgy lelőhelye ismeretlen.²⁰⁵² Római épület létezését Szolnokon egyik padlótegla sem bizonyítja.

A Szolnok jobb parti belterületéről származó, a szakirodalomban régóta ismert római szórványérmék között – mint általában az Alföldön – a 2. századi ezüstök dominálnak. A Constantinus-dinasztiánál későbbi érmekeket, a Tisza túlsó partjától eltérően, köztük nem találunk.²⁰⁵³ Összességében, a közvetlen római katonai jelenlét bizonyítékai Szolnokon nem egyértelműek, és inkább negatívak.

Szintén kevés adatunk van arra, hogy a mai város területe a 4–5. században kiemelkedő jelentőséggel bírt volna. A helytörténeti irodalomban fel-felmerül, hogy a Vár területén a gepidák is megtelepedtek.²⁰⁵⁴ Cseh János több esetben említett egy pajzsdudort tartalmazó „gepida” sírt a vár Tisza-parti részéről, amelynek leleteit a közelmúltban tette közzé. A sírlelet az 1950-60-as években kerülhetett elő.²⁰⁵⁵ A leletegyüttest a Vegyiművek lelőhely tanulságai után tárgyalom.

A várostól nyugatra, a kora szarmata aranyhorizonthoz tartozó sír anyaga került elő 1951-ben a Szőlősi-halomban,

homokbányászás közben. A lelőhely az abonyi határ felé, a vasúttól délre húzódott egy ér keleti partján, eredetileg erősen kiemelkedő homokdombon.²⁰⁵⁶

Számos szórványos leletünk származik a város délnyugati határából, a Vegyiművek területéről. Nyilvántartott egy bronzcsipesszel, tükörrel, kauri csigával ellátott szarmata női sír helyszíne a Kénsavgyár területén.²⁰⁵⁷ A további szórvány síranyagok közt 2–3. századi leletek mellett egy cilindrikus peremű gömbös testű, késő szarmata kori edény is megtalálható,²⁰⁵⁸ más töredékes kerámiaanyagok pedig egy elpusztult településre utalnak.²⁰⁵⁹ A beépített terület mindkét oldalán, északra és délre, az ártér peremén, terepbejárásokból ismert szarmata telepeket tartunk nyilván.²⁰⁶⁰

Ez a lelőhely kiválóan tükrözi az alföldi 5. század kutatását. Vaday Andrea művében a 287. katalógusszám alatt szerepel – a kötetben közölt – két szarmata síredény, valamint – elveszteként kezelve – két lándzsa és egy pajzsdudor. A leltári számok alapján a fegyverek azonosak egy, a Cseh János által a gepida corpusban közölt sír leletanyagával.²⁰⁶¹ Ezt a sírt Bóna István gepidaként értékelte, az *umbo* alapján hasonlóképpen járt el Cseh János is. Ugyanakkor a dél-északi (tengelyű), teljesen kirabolt (vagy jelképes?) sírről megjegyezte, hogy a gepida etnikumhoz tartozása erősen kérdéses. Ráadásul arról is értesülünk, hogy néhány méterre egy további, dél-északi tájolású sírt is feltárt Kaposvári Gyula 1952-ben, amely máig közöletlen. A fegyveres sír lelőhelye Cseh János leírása, azonosítása alapján azonos Vaday Andrea 290. számú, kevés szarmata telepanyagot jelző lelőhelyével („Tószegi utca, 6-os kilométerkő”). A térképen jelzett helyszín pedig egyezik a Kénsavgyár szélével, és a fentebb idézett, Vadaynál 286. számmal jelzett késő szarmata női sír lelőhelyével. A „gepida” sír tehát egy (?) hosszú életű, a 20. század során fokozatosan elpusztult, bizonytalan szerkezetű és kiterjedésű szarmata település és temető lelőhelyéből lett kiragadva, és kapott önálló interpretációt.

²⁰⁴⁹ STANCZIK 1975, 91, Kat. 87; VADAY 1989, 129, Kat. 307; VADAY–HORVÁTH 2005, 91, Kat-XXXIII-181.

²⁰⁵⁰ VADAY 1998, 124; VADAY 2003b, 13, 1. kép.

²⁰⁵¹ STANCZIK 1975, 209, Kat. 114. A Hild adata alapján, 35588. számon nyilvántartott lelőhely helyszíne a régi szolnoki teherpályaudvar (őszolnoki vasútállomás), amely minden bizonnyal téves azonosítás eredménye. Ld. bővebben MASEK–LASZLOVSZKY 2021. A lelet Vadaynál nem szerepel, ugyanakkor a DJM új állandó kiállításán megtekinthető.

²⁰⁵² MNM Régészeti Adattár 10.I.I. Kelte bizonytalan, de említi Roska Márton egy 1927. évi munkáját. Az iratot közölte PROHÁSZKA–HORVÁTH 2015, 113–124.

²⁰⁵³ VADAY–HORVÁTH 2005, 91–96.

²⁰⁵⁴ PL. BOTKA 1989, 235.

²⁰⁵⁵ CSEH 2005c, 17; CSEH 2014c; CSEH 2015b.

²⁰⁵⁶ KŐHEGYI 1982, 300–301; VADAY 1989, Kat. 301. A Szőlősi-hegy vagy Szőlősi halom katonai felméréseken megtalálható a Kőhegyi Mihály által is jelzett helyen, az archív kataszteri térkép a városi homokbányát is jelzi (www.mapire.eu). A halom kora bronzkori lelőhelyként is ismert: CSÁNYI 1983, 40.

²⁰⁵⁷ VADAY 1989, Kat. 286. Kaposvári Gyula 1959. évi leletmentése. A Kénsavgyár a Vegyiművek része, és az 1960-as évek elején elsőként megvalósult üzeme, amelyet későbbi bővítések követtek.

²⁰⁵⁸ VADAY 1989, Kat. 288, Taf. 91, 4. illetve Kat. 287, 289, 292.

²⁰⁵⁹ VADAY 1989, Kat. 290–291.

²⁰⁶⁰ Palladics-puszta (68727) és Gumikeverő (91977).

²⁰⁶¹ CSEH 2005c. Szintén elveszetteknek tudta ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992, 63. A lelőhely ugyanitt jelezve: BÓNA 2002d, 197, Abb. 83.

A fegyveres sírral együtt, és a néhány évvel később a közelben feltárt sírok alapján feltételezhetjük, hogy egy nagyobb szarmata temető területén húzódott. A térképeken a sírt gepida koriként nem jelöltem.

Szolnoktól délre, a Tisza jobb partján, Tószegen, a védett Lapos-halmi tell területéről több ízben kerültek elő római leletek is. Közülük említést érdemel egy bélyeges római kerámiamécses töredéke.²⁰⁶² A Lapos-halom szélén állt a Kucorgó-csárda, így az e néven említett leletek szintén erre a partszakaszra lokalizálhatók.²⁰⁶³ Topográfiai helyzete miatt említendő a Tószeg-Telek lelőhely, amely az északi határban, közvetlen a folyóparton található, már a neolitikum során is megtelepedésre használt – szigetszerű? – helyszín. Az 1–2. katonai felméréseken is víz alatt van.²⁰⁶⁴ A Tószeg területéről származó szórványleletek közül kiemelkedő egy vörös festésű római korsó, egy Faltenbecher, egy további kerámiamécses, valamint egy amfora alakú 4. századi római szíjvég.²⁰⁶⁵

Tiszavárkony északi határából, a Hugyin-parti avar temető lelőhelyéről származó szórvány múzeumi anyag arra jutal, hogy a gátépítés során szarmata sírok is elpusztultak.²⁰⁶⁶ A település területéről régészeti lelőhely alig ismert; a rákóczipalvi határral szembe eső Tisza-szakasz gyakorlatilag kutatatlan.

A szolnoki ártér délnyugati peremén sorakozó lelőhelyek, majd a Lapos-halmi tell, a Telek, a Hugyinpart azt bizonyítja, hogy a Tisza medre ebben a térségben az utóbbi évezredekben nem sokat mozdult. Ez annak is köszönhető, hogy a folyószabályozások során a Szolnoktól délre eső területet a vezseny–martfűi kanyarig természetes állapotában hagyták, a Bivaly-tó levágásától eltekintve. A Tószeg-környéki Vízfenék és Nagy-lapos (vagy -láros) a folyó túlpartján a szandai réthez kapcsolódott, és kiterjedt ártéri területet alkotott. Ennek áthatolhatósága a római korban bizonytalan, míg annyi biztos, hogy az ártér a Gerje-ér torkolata alatt, a mai Tiszavárkony alatt összeszűkül, természetes átkelőhelyet alkotva a középkori Tiszavarsány felé. A maréknyi tószegi régi római szórványanyag összetétele vetekszik a Szolnok városi szórványok, és a szolnok-szandai temetőanyagból származó importok jelentőségével. 6. századi leletanyag a partszakaszról nem ismert.

A Vegyiművek környéki római kori lelőhely(ek) életének felső időhatárát az itt előkerült fegyveres sír abszolút

keltezése határozhatja meg, amelyet a szolnoki vár területén előkerült pajzsot és kardot tartalmazó sírral együtt kell tárgyalnunk. A két pajzsdudor az ún. Horgos típusú *umbok* közé tartozik. Párhuzamaikat főként dél és kelet felé találjuk a Tisza-vidéken és a Tiszántúlon.²⁰⁶⁷ A típus – jó megtartású leletek esetében – könnyen elválasztható a késő császárkori kúpos pajzsdudoroktól.²⁰⁶⁸ A Vermand–Liebenau típust 400 körülől, elsősorban a D2 időszakra keltezték, de pl. az ártánd-kisfarkasdombi temető alapján a század második harmadára (D2/D3) való keltezése is elfogadott.²⁰⁶⁹ Ez a keltezés a Tisza-vidéki leletekre is érvényes lehet (Szolnok-Vár és Vegyiművek, Horgos-Röck István birtoka²⁰⁷⁰). A Liebenau-típus jellegzetessége a kissé homorú palást, és a hosszú pajzscsúcs, amely azonban a korábbi antennás pajzsdudoroktól is elkülönül. Eltérő arányokkal rendelkezik a mezőszemerei 42. sír umbója, amelyet Vaday Andrea és Michel Kazanski is a Vermand-típushoz sorolt.²⁰⁷¹ Ebbe a körbe a Csongrád-Werbőczy utca 9. sír umbója is beleilleszthető.²⁰⁷² Felvethető, hogy a szoros párhuzam nélküli, ill. az elemzésekből általában kimaradt egyik jászalszentgyörgyi pajzsdudor (III. mellékhalom) ugyanebbe a változatos leletkörbe tartozik.²⁰⁷³

Elsősorban a Liebenau-típus esetében az Alföldön további használattal is számolhatunk. Istvánovits Eszter a hajdúszoboszlói sírt az 5. század végénél későbbre keltezte, és a kiszombori gepida temető 308. sírjából előkerült pajzs esetében is számolhatunk a kései keltezéssel.²⁰⁷⁴ A Vegyiművek sírja esetében a kései keltezés a sír tájolása alapján inkább kizárható. A Várból előkerült sír temetkezési szokásai bizonytalanok, és a hozzá tartozó kard szerelékének töredékei is arra mutatnak, hogy a temetkezést az 5. század második felében vagy a 6. század fordulóján is megáshatták.

²⁰⁶⁷ CSEH 2014c.

²⁰⁶⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992, 72–81.

²⁰⁶⁹ KACZANOWSKI 1994, 148; BIBORSKI–KACZANOWSKI 2001, 242; TEJRAL 2007, 85; TEJRAL 2011, 133–134, 363–365; Kiss P. 2015, 44. Birodalmi területről előkerült párhuzamaikat ld. elsősorban KACZANOWSKI 1994; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2007, 122; egy további singidunumi párhuzamot emelt be a körbe CSEH 2014c. Ld. továbbá a korabeli alföldi típusokhoz VADAY 1989, 115–117; GARAM–VADAY 1990, 209–210; ISTVÁNOVITS 1993a, 138; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 100–104.

²⁰⁷⁰ TERGINA 1894; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992, 6. kép.

²⁰⁷¹ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 100; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2007, 122.

²⁰⁷² PÁRDU CZ 1936, Taf. XLI. 7; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992, 4. kép.

²⁰⁷³ VADAY 1989, Taf. 14.

²⁰⁷⁴ ISTVÁNOVITS–NEPPER 2005, 48.

²⁰⁶² VADAY 1989, Kat. 372–375. A lelőhely római koriként nem jegyzett.

²⁰⁶³ VADAY 1989, Kat. 371.

²⁰⁶⁴ VADAY 1989, Kat. 376–378. (25507. lh).

²⁰⁶⁵ VADAY 1989, Kat. 379–381, a szíjvegről uo. 70; VADAY–HORVÁTH 2005, 122, Kat. XLVIII-239.

²⁰⁶⁶ VADAY 1989, Kat. 368–369.

7.1.3. Tiszán túl:

Szolnok-Szanda, Rákóczi falva és Kengyel

Szolnok-Szandán, a katonai repülőtér környékén számos alkalmommal kerültek elő régészeti leletek. A nyilvántartott lelőhely területe (Szanda-Reptér, 32943) a reptértől és a laktanya-épületektől északra, közvetlenül a Holt-Tiszapartján húzódik, jelenleg főként erdősített. A lelőhely-nyilvántartás – helyesen – ide köti Kaposvári Gyula és Szabó János Győző leletmentéseit (Szanda, Netovább csárda szarmata temető), valamint a szolnok-szandai gepida temetőt (Kaposvári Gyula, Kovrig Ilona).

A Netovább csárda ott állt a 19. század óta, ahol a Tiszazug felé vezető út a Tisza-parttól dél felé fordult.²⁰⁷⁵ A kereszteződéstől délkeleti irányba vezető dűlőútból alakult ki később a repülőtérre vezető bekötőút. Az 1954. évi Netovább-csárdai feltárás valójában a csárda „melletti” homokbánya partjában történt, s a feltárás előtt korábban elpusztult számottevő leletanyag a homokdomb oldalából származik. Az ásatási jelentés említést tesz a leletek egy részét elhordó reptéri katonákról is.²⁰⁷⁶ A tízezres térképszelvény jelöli a homokbányát, északra a reptér épületegyüttesétől (a térképen „Áll. Kísérleti Tangazdaság”), azaz északkeletre a ma már nem létező csárdától. A dokumentáció szerint a sírok a domb nyugati, míg a gödrök a keleti, délkeleti oldalon voltak, középen pedig a jelenségek keveredtek. A szarmata temetőrészlet anyagából itt csak az 1–2. századi dák jellegű hajkarikát, vagy a római figurális díszű festett kerámiát emelném ki – és hogy benne a 3. századnál egyértelműen későbbre utaló leletanyagot nem találunk.²⁰⁷⁷

A szandaszőlősi repülőtér kiépítése közben, a 2. világháború alatt többször kerültek elő sírleletek, amelyek anyaga az MNM-be került. Unikális közülük egy 2. század végi aranyozott T-fibula.²⁰⁷⁸ Ekkor, vagy a reptér későbbi, 1950-es évekbeli fejlesztése alatt semmisült meg a sírok következő csoportja, amelyek szórványanyaga a DJM-ben található.²⁰⁷⁹ Ezek a sírok a Netovább csárdai temetőrészlettől néhány 100 méterre, déli vagy keleti irányban húzódnak, és szintén 2–3. századi meglepedésre utalnak.

E szarmata lelőhely(ek?) pusztulása közben került sor a szandai gepida temető feltárára. Az első sírokat egy, a reptérhez tartozó olajtartály létesítése közben találták. Szerencsére a temető 2002. évi közlése előtt, 2001-ben Bóna István a terepen helyszíni szemlét tartott, és az egykori ásatás környékét részletesen leírta. Ennek köszönhetően egyértelmű, hogy a gepida temető a laktanya szélén, a homokbánya közelében, a ma akácos-bozótos terület keleti oldalán, a vízparthoz közeli, északi oldalán húzódott.²⁰⁸⁰ Ez legfeljebb 200–300 métert jelent a Netovább csárdai szarmata temető helyszínétől. Ráadásul, a gepida temető feltárása közben szintén feltártak szarmata sírokat 1952-ben, amelyek anyaga máig közöletlen, és a gepida sírokhoz való pontos viszonyuk is bizonytalan. Az ismert szandai leletek közül az innen származó, Vaday által említett, Maximianus érmével keltezett sír a legkésőbbi.²⁰⁸¹

Végül egy kiöntőcsöves korsóról. Rajzát Párducz Mihály közli, és Vaday Andrea is feltünteti a szarmata kiöntőcsöves korsóink között, szolnok-szandai lelőhellyel.²⁰⁸² Párducznál egyéb hivatkozás, fényképfelvétel nem található; a szakirodalomban a tárgyra semmilyen egyéb utalást nem találtam. 1959 előtt leletmentések Szandán csak a reptér környékén voltak. Egyéb adatok hiányában nem lehetünk abban biztosak, hogy a tárgy valóban innen származik, pedig összekötő láncszemet alkothatna a 2–3. században, majd a gepida korban is kiemelkedő jelentőségű helyszín használatához.

Az Alcsi-Holt-Tisza déli partján, a rákóczi falvi határhoz hasonlóan, a folyó észak–déli irányú, homokos–löszös övzátonyokat hozott létre valószínűleg még azelőtt, hogy az Alcsi-szög kanyarulata kialakult. Az Alcsi meanderéhez így szinte derékszögben csatlakozó dombvonulatok közül a legkeletebbin jött létre a gepida temető, amely egyben a keletre eső tenyői ártér peremét is jelenti. A hozzá tartozó településről semmilyen adatunk nincsen. A homokdombok kiterjedtebb területén, a parton és attól távolabb, egy vagy több, ritkán „benépesült” szarmata temető, és kérdéses kiterjedésű települések húzódnak. A lelőhely 4. századi használata bizonytalan, ugyanakkor a szarmata régészeti anyag olyan mennyiségű és minőségű, hogy a település teljes felhagyása a késő római korban – egyéb tapasztalataink

²⁰⁷⁵ Látható már a Harmadik Katonai Felmérésén, illetve az archív kataszteri térképeken (www.mapire.eu).

²⁰⁷⁶ MNM Adattár 291.Sz.4. Szabó János 1954. évi jelentése. Utal rá VADAY 1989, Kat. 294.

²⁰⁷⁷ VADAY 1989, Taf. 94–100.

²⁰⁷⁸ VADAY 1989, Kat. 297–299. A „germán” T-fibulát CSALLÁNY 1961, 212. is említi.

²⁰⁷⁹ VADAY 1989, Kat. 296, 300. Bár a reptér 2. világháború alatti kiépítéséről található írott források, de a helyszínek azonosítására valószínűleg nincs esély. A fentrol.hu honlap 1960–1980-as évekből származó légi-felvételein a reptér területét kikaparták.

²⁰⁸⁰ BÓNA 2002d, 197–198. Az, hogy a temető szinte közvetlen a Tiszaparton volt, egy fényképen is kivehető: uo. Taf. 87. 1.

²⁰⁸¹ BÓNA 2002d, 198–200, 1. l., 235–236; VADAY 1989, Kat. 295. Vaday, Bónával ellentétben, csak egy sírt említ. A síranyag elveszett vagy lap pang (Bóna szerint a gepida temető leletei között). Szandaszőlősen belül a lelőhely bizonytalan, de Bóna szerint és az 1952. októberi feltárási időpont alapján is ugyanarról a tevékenységről van szó.

²⁰⁸² PÁRDU CZ 1959, Abb. 4. 40; VADAY 1994, 106. A kötet tördelésével egyidőben a tárgy felbukkant a DJM új állandó kiállításán, értékelését később tervezem.

alapján – nem túl valószínű, inkább csak odébb tolódásával számolhatunk.

A Hild Viktor gyűjtéséből származó szórvány numizmatikai anyag közt két ritkaságot is találunk, amely ugyanehhez a környékhez köthető. Az egyik egy Arcadius kisbronz (395–408), a másik pedig egy II. Theodosius solidus (430–440). Előbbi lelőhelye az Alcsi-Holt-Tisza szandai partja, míg a másiké az Alcsi-szög környéke és a folyó szabályozásakor (valószínűleg az Alcsi-kanyar levágásakor) került elő.²⁰⁸³ A maguk korlátozott módján ezek a leletek a Szolnoktól keletre és délkeletre eső Tisza-szakasz használatát bizonyítják a térségben a 4. század végén és az 5. század első felében. 2006-ban egy további II. Theodosius solidusról tett közzé adatokat Prohászka Péter, amely nem jutott el a múzeumig, és lelőhelye is bizonytalan Szolnok környékén belül.²⁰⁸⁴ A két solidus ebből az időszakból egyedülálló lelet a térségben.

Az ártér partján kelet felé haladva, Szolnok, Tenyősziget, Dersi-gát lelőhelyen, Kalicz Nándor és Raczyk Pál 1977. évi ásatásán pfaenhofeni reliefes sigillata,²⁰⁸⁵ valamint egy gepida sír is előkerült.²⁰⁸⁶ Későbbi terepbejárások során (mai nyilvántartott lelőhelynév: Szandaszőlős V.) szarmata és „népvándorláskori” telepek nyomát jegyezték fel. A lelőhelyen mindkét korszak megtalálható, de a késő császárkori megtelepedés bizonytalan.

A Szajol területéről ismert szarmata lelőhelyek nem szorultak szakirodalmi kiegészítésre, gepida kori lelőhelyeket pedig nem ismerünk. Egy fontos leletünket lokalizálni nem lehet: ez a szajoli késő római kori éremkincs, amelynek Hild Viktor által meghatározott érmei Claudius Gothicustól Valens uralkodásáig terjednek (kibocsátási idejük 268–378 között). A kincset a szajoli Tisza-parton találták, és csak töredéke jutott el Hild Viktor gyűjteményébe.²⁰⁸⁷

Szandától délre, a rákóczi falvi Kastélydomb elsősorban késő bronzkori, avar és kora Árpád-kori temetője miatt ismert. A bronzkori temető feltárása közben ezüstlunulás szarmata sír is előkerült 1957-ben.²⁰⁸⁸ A folyamatos homokkitermelés során 5. századi szórvány rekeszdíszes csat (1962), egy 7 síros gepida sírcsoport (1962) és egy önálló 5–6. századi női sírlelet, rekeszdíszes poliédergombos

hajkarikával (1980) is előkerült. A lelőhely nagysága, az elpusztult sírok száma bizonytalan.²⁰⁸⁹

1934-ben Márton Lajos a falu több pontján is végzett kisebb feltárásokat. Közülük a Sebestyén István földjére eső szarmata sír lokalizálatlan.²⁰⁹⁰ Egy 1933. évi sírleletet (Török Kálmán malomtulajdonos telke) Párducz szarmataként, Csallány gepidaként közölt, Vaday Andrea szerint késő szarmata – hun kori.²⁰⁹¹ Csatjához Cseh János Csongrád környéki párhuzamot idéz, és a csattípus feltűnik a madaras-halmoki temető legkésőbbi horizontjában is.²⁰⁹² Cseh János a lelőhelyet is azonosította az akkori Vöröshadsereg út egyik telkével. A helyszín a mai Szent László utcában található.²⁰⁹³ Lehet, hogy azonos a tőle pár 100 méterre található Fő út 11. sz. lelőhellyel (35753), ahol Kaposvári Gyula ásott ki egy szarmata sírt.²⁰⁹⁴ A késő szarmata – hun kori sír egy nagyobb temető része is lehetett, amely a Bivaly-tói meander északkeleti oldalán, és közvetlen a Tiszazug felé vezető 442-es út mentén húzódott. A sírok közelében húzódott az a település, amelynek egy cseréppel kirakott sütőfelületű kemencéjét ismerjük a mai Barack utcából.²⁰⁹⁵ Ettől a lelőhelytől mintegy 500 méterre délre esik Rákóczi falva-Erdőparti határrész vagy Nyolcas-dűlő gepida kori településrésze, ahol a szarmata korra szórványleletek utalnak.²⁰⁹⁶

A szórványos adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy a Bivaly-tó északi oldalán, azaz Rákóczi falva belterületén szintén nagyobb területen számolhatunk a szarmaták megtelepedésével, míg a gepida lelőhelyek a tiszai ártérhez legközelebb jöttek létre (Kastélydomb, Nyolcas-dűlő). A kastélydombi sírok egy része ugyan az 5. századra is keltezhető, de a késő szarmata kor jelenléte a helyszínen bizonytalan. A Bivaly-tó

²⁰⁸³ VADAY–HORVÁTH 2005, 94–95, Kat. XXXIII-192-193.

²⁰⁸⁴ PROHÁSZKA 2006, 20, 57; PROHÁSZKA 2014a, 61, 5. kép.

²⁰⁸⁵ GABLER–VADAY 1986, Kat. 130; VADAY 1989, Kat. 279.

²⁰⁸⁶ CSEH 1985, 9.

²⁰⁸⁷ VADAY–HORVÁTH 2005, 88–90, Kat. XXXI-177.

²⁰⁸⁸ VADAY 1989, Kat. 264.

²⁰⁸⁹ CSEH 1985, 4–8; CSEH 2005b; HORVÁTH 2012. Csalog Zsolt korábbi jelentései a gepida sírokat nem említik. CSEH 1985 alapján a Horváth Eszter által elemzett csat lelőhelye a községen belül bizonytalan, a lelet CSEH 2005b temetőközlésben nem szerepel; ugyanakkor az előkerülési év valószínűsíti a kastélydombi lelőhelyet.

²⁰⁹⁰ A feltárásokra SZABÓ 2004, 422–423. A lelet: VADAY 1989, Kat. 258.

²⁰⁹¹ CSALLÁNY 1961, Kat. 147, Taf. CXC VIII. 8–33; CSEH 1985, 4; VADAY 1989, Kat. 259. Utal rá SZABÓ 2004, 423. Ez alapján többször bukantak sírokra a telken (a közhiteles nyilvántartásban bizonytalan római kori leletként szerepel).

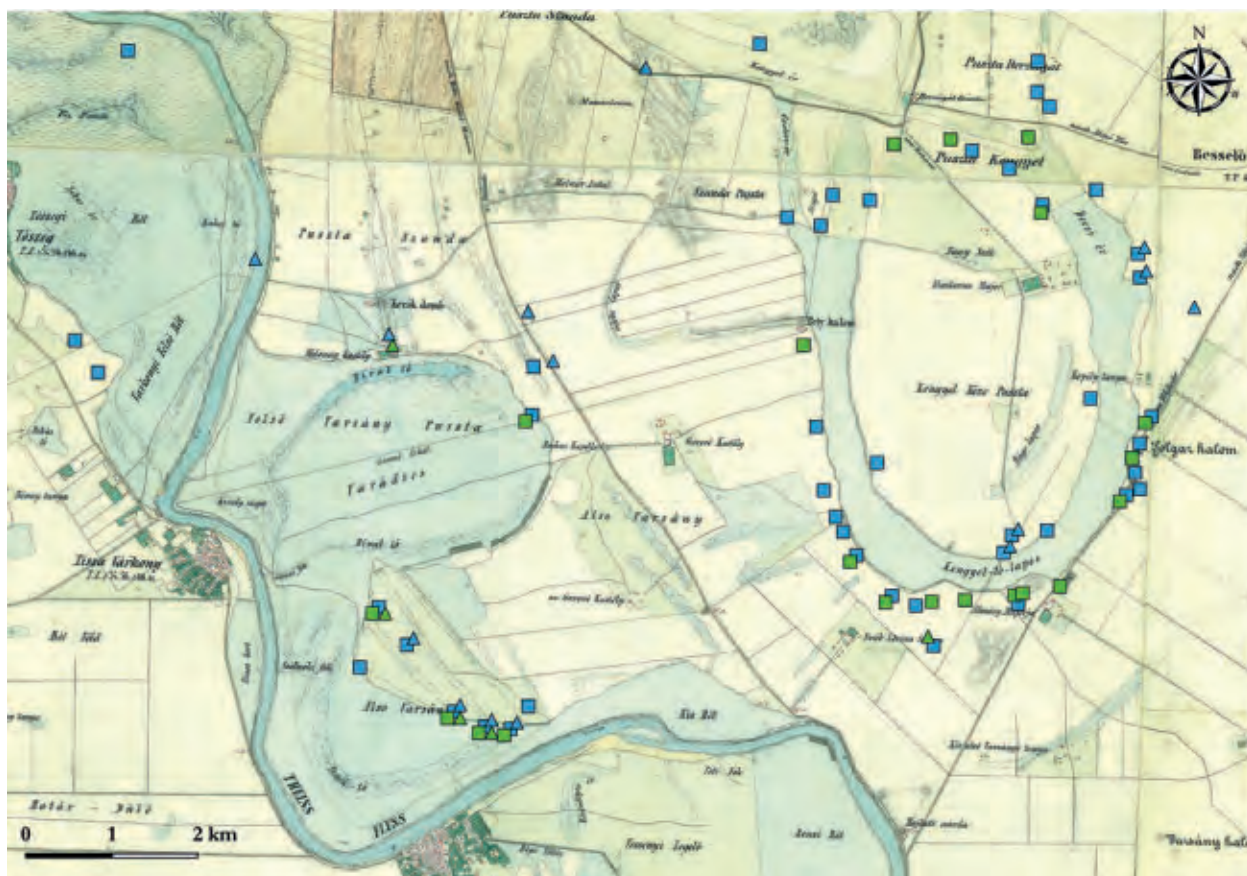
²⁰⁹² KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 352, 267. kép 5. (!), 44. tábla 10. (194. sír). Hasonló, de nem azonos típusú csat: 658. sír (129. tábla 2).

²⁰⁹³ Köszönöm a rákóczi falvi Papi Józsefnek (Salisbury Kft.), hogy az utcanév-adatot megerősítette. A mai utcaszámozás alapján, a Cseh János által említett Vöröshadsereg út 10–14. számú telek nem esik egybe a védett lelőhely területével (kb. 32–34. telek), hanem attól délre található.

²⁰⁹⁴ VADAY 1989, Kat. 256.

²⁰⁹⁵ CSEH 1995b; CSEH 2004b, 14. kép. Korábban Sallai utca. Mintegy 100 méterre a Fő út 11. lelőhelytől. A feltárt objektum 2–3. századi lehet.

²⁰⁹⁶ CSEH 1997; B. TÓTH 2006, 45.

185. kép Szarmata és gepida kori lelőhelyek Rákóczi falva és Kengyel területén a Második Katonai Felmérésre vetítve (kék: szarmata, zöld: gepida; négyzet: település, háromszög: temető)

északkeleti oldalán a késő szarmata – hun kori és a gepida lelőhelyeket egymás közvetlen közelségében találjuk (kb. 500 – max. 1000 m) (**185–186. kép**).

Hasonló a helyzet a Bivaly-tó déli oldalán. A Damjanich János Múzeum munkatársai a jelen munkában elemzett gepida lelőhelytől északnyugatra, a 3. lelőhelyen, egy sűrű késő szarmata kori teleprészlet tártak fel. A gazdag leletanyagú település az 5. lelőhely településével azonos nagyságrendű lehet (230 hulladékgyűjtő, 11 földbe mélyített épület); gazdasági szerepét egy 23 gödörből álló füstölőrendszer jelzi. Néhány gödörben „sebtében eltemetett halottak” feküdtek, amelyeket az előzetes jelentésben a település pusztulásához kötöttek. A megtelepedés a gepida korban is kimutatható, és ugyanitt egy 8 sírból álló gepida kori temetőt is feltártak.²⁰⁹⁷ Ettől a helyszíntől délnyugatra, a Tisza első partján húzódott az 1/c. lelőhely, amelyen szintén előkerültek késő szarmata kori jelenségek.²⁰⁹⁸ Az előző két lelőhelytől keletre, a 4. lelőhelyen egy 2–3. századi iparos jellegű településrészletet,

valamint szarmata kori sírokat tártak fel.²⁰⁹⁹ Az ELTE által kutatott 2. és 12. lelőhelyeken a szarmata kori régészeti objektumok száma elenyésző, és gepida kori emlékek nem kerültek elő.²¹⁰⁰ A Bivaly-tói töltésáthelyezés régészeti munkálatai során tehát két gepida településrészletet tártak fel, mindkettőt a tiszai ártér, és gazdag leletanyagú, elpusztult késő szarmata – hun kori települések közvetlen közelségében, és korabeli sírok is csak e lelőhelyek környezetében mutathatók ki.

Régészetileg legjobban Kengyel környéke ismert (**185–186. kép**). A Tisza egykori kengyeli holtága, egy nagy kiterjedésű újholocén morotva (Nagy-Kengyel-lapos vagy -láros) régóta ármentes terület volt. Déli és nyugati oldalát az 1980-as évek elején alakították át halastóvá. A régészeti lelőhelyek a patkó alakú kanyarulat külső partszakaszát sűrűn szegélyezik, és a belső, Kengyel-szigeti oldalon is feltűnnek. Döntő

²⁰⁹⁷ Rákóczi-falva-Rokkanti-föld I. (3. lelőhely): Csányi 2007b.

²⁰⁹⁸ Rákóczi-falva-Bagi-föld 1/c. lelőhely: Csányi 2007a.

²⁰⁹⁹ Rákóczi-falva-Rokkanti-föld II. (4. lelőhely): Tárnoki 2007. Az 1/c. és a 4. lelőhely összeér. Rákóczi-falva-Rokkanti-föld I–II. lelőhelyek szarmata és gepida kori antropológiai maradványaihoz ld. Hajdu–Bernert 2007.

²¹⁰⁰ Szabó–Sebők 2007b; Váczai–Kovács 2007b.

186. kép Szarmata és gepida kori lelőhelyek talajtani viszonyai Rákóczifalva és Kengyel területén (kék: szarmata, zöld: gepida; négyzet: település, háromszög: temető)

többségükön szarmata kori emlékek is találhatóak, de a déli part lelőhelyeinek többségét a gepida korban is használták. A kengyeli halastó leletmentő ásatait több alkalommal említi a szakirodalom.²¹⁰¹ A szondázó leletmentést követően a térséget Cseh János tervszerűen kutatta és kutatja. A következőkben az óramutató járásával egyező irányban veszem sorra a lelőhelyeket, és a szakirodalomban fellelhető fontosabb eredményeket.

A holtág északi kezdetére eső, Kiskengyel-lapos (35467) gepida kori lelőhelyen csak terepbejárás történt.²¹⁰² Tőle DK-re, szintén a belső oldalon említ Cseh János egy kis méretű lelőhelyet.²¹⁰³ A szomszédos, párszáz méterre eső szarmata lelőhelyek kora ismeretlen. Feltárás is történt a meder

túoldalán, Kengyel-Vígh-tanyán (35495)²¹⁰⁴ – a közeli szarmata lelőhelyek szintén csak terepbejárással kutattak.

Régóta ismert szarmata lelőhely(ek?) találhatóak a holtág északkeleti oldalán, Kengyel belterületének szélén, a Csöböréparton. A szórványleletek településre utalnak, koruk pontosabban nem állapítható meg.²¹⁰⁵ A Tégelvető vagy Agyagbánya néven is említett, jelentős, többkorszakos lelőhelyen tárta fel Csalog Zolt a megye első gepida kori településobjektumát 1959-ben.²¹⁰⁶

Kengyeltől délre, szarmata és gepida település is megtalálható Kengyel-Kiss-tanyán (35469). Az 1990-ben és 2003-ban feltárt településrész a tanyától délre, jelenleg nem lelőhelyként nyilvántartott területen feküdt. A 2003. évi

²¹⁰¹ LASZLOVSZKY 1982, 281. CSEH 1986b, 3–4. A kengyeli szarmata és gepida lelőhelyek áttekintő térképei: CSEH 1986b, 1. kép (szarmata) ill. CSEH 1986a, 2. kép és CSEH 1999b, 1. kép (gepida).

²¹⁰² CSEH 1996a, 111–114. Azonos CSEH 1986a, 202, 6. lh. (Hamira-tanya).

²¹⁰³ CSEH 1986a, 202, 5. lh. (Földvári-tanya), 11. kép. Valószínűleg azonos a Tisza-meder IV. (35488) szarmataként nyilvántartott lelőhellyel.

²¹⁰⁴ CSEH 1986a, 202, 3. lh.; CSEH 1993h; CSEH 1999b, 67–68, 73–74. B. TÓTH 2006, 45. Gepida kori kiöntőcsöves korsótörredék: CSEH 2015a, 57, Kat. 3.

²¹⁰⁵ VADAY 1989, Kat. 127–130. A legjellegzetesebb töredék esetleg gepida kori lehet (Taf. 17. 29). A Kat. 131–133. lelőhelyeket (Kengyel-pusztai és Kengyel-sziget) pontosabban nem tudtam azonosítani.

²¹⁰⁶ CSEH 1986a, 1. és vsz. 2. lelőhely, 190–194; B. TÓTH 2006, 45. Az 1959-ben feltárt objektum teljes közlése a lelőhely teljes irodalmával: CSEH 2014a. Kiöntőcsöves korsótörredék: CSEH 2015a, 59, Kat. 6.

feltárásból közölt anyag vegyes.²¹⁰⁷ Ettől délre, csak szarmata kori telepként nyilvántartott lelőhely Kengyel-Gyepmester telep (35460). Cseh János innen korábban gepida szórványokat,²¹⁰⁸ nemrég a közelből pedig gepida épületet közölt pecsételt kerámiával, így ezt is a közös lelőhelyek közé sorolhatjuk,²¹⁰⁹ amely a Kiss-tanyasíval is összeérhet.

Délebbre, Kengyel-Baghy homok (35293) szintén közös lelőhely, amelynek gepida kori emlékanyagáról számos publikáció készült.²¹¹⁰ Mindenképpen kiemelendő a Baghy-homoki gepida kori fazekasműhely, amelynek betöltéséből pecsételt díszkerámia származik.²¹¹¹ A lelőhelyről üvegleletek is ismertek.²¹¹² Területére esnek a Cseh János által 2014-ben, gázvezeték-fektetés során feltárt anyagból az „A” jelű objektumok, köztük késő szarmata anyaggal.²¹¹³ A gázvezetékhez kötődő megfigyelés alapján a lelőhely délebbre és északabbra is nagyobb a nyilvántartottnál, és szinte biztosan összeér Kengyel-Baghy major szarmata lelőhellyel (35294). Ezt a Baghy homok V. szelvény, E. objektum néven közölt, agyagnehezékes gepida ház lokalizációja is bizonyítja.²¹¹⁴

A két utóbbi lelőhely közötti partszakaszról szép késő szarmata – hun kori anyagot közölt Cseh János, kiöntőcsöves korsó csőtöredékével.²¹¹⁵ A helyszín a Gyepmester-telep, a Baghy-homok, (valamint a Baghy major) lelőhelyekkel is összeérhet. A két fentebbi lelőhely gepida telepjelenségei a kiöntőcsöves korsótöredékes késő szarmata objektumtól északi ill. déli irányban 200-300 méter távolságra, vagy még közelebbre lehetnek.

Baghy homoktól közvetlenül délre, de egy ér túlszárján található a „Halas-tó-part, vasút-közút közti rész” (65438) kelta lelőhely. Innen Cseh János szarmata és gepida leleteket egyaránt említ.²¹¹⁶ A kengyeli holtágba vezető ér miatt ezt már bizonyosan egy másik lelőhelyként értékelhetjük. Baghy-majorban, Kengyel-Katolikus kápolna

(35462) lelőhelyen egy gepida kori telepjelenséget, és egy bizonytalan korú, kelet–nyugati tájolású sírt tárt fel Cseh János.²¹¹⁷

A holtág déli partján két kisebb, csak gepidaként nyilvántartott lelőhely (Baghy-major V., 35464 és Baghy-major IV., 35299) egy nagyobb szarmata lelőhely területére esik (Baghy-major III., 35298). Ez a terület a késő szarmata – hun korban és a gepida korban is lakott volt. A Baghy-major III. (= Kengyelpart III.) lelőhelyről többek közt késő szarmata kori fazekasműhelyt ismerünk, két, rostélyos edényégető-kemencével.²¹¹⁸

A Kengyelpart I. (= Baghy-major IV.) lelőhelyen intenzív a késő szarmata kor is: többek közt cseréppel kirakott platnit, római zöldmázás ill. dörzstáltöredékeket említ a helyszíni jelentés.²¹¹⁹ A településhorizonthoz kiöntőcsöves korsótöredék is tartozik.²¹²⁰ Kissé zavarba ejtő, valószínűleg 5. századi anyaga van egy önállóan közölt épületnek. A leletegyüttesben, a rákócizfalvi telep egy részéhez hasonlóan, a szarmata és gepida jellegű kerámiaanyag erősen keveredik.²¹²¹ A lelőhely gepida jelenségei közül kiemelkedő egy agancsmegmunkáló műhely.²¹²² Ez az egyetlen lelőhely, ahonnan a késő szarmata – hun koriakon kívül gepida kori kiöntőcsöves korsók is ismertek.²¹²³ Ugyaninnen üvegleleteket is közöltek.²¹²⁴ Érdekesség innen egy nyugat–keleti tájolású (6–7. századi?) sírlelet.²¹²⁵

A Baghy-major V., Kengyelpart II. lelőhely egy kis méretű gepida településfolt, ahol leletmentés történt. Területén szintén találtak agancsfeldolgozásra utaló műhelyhulladékot.²¹²⁶ A Kengyelpart I–III. három lelőhely feltárt részei egymástól néhány 100 m távolságra húzódnak; egymáshoz való viszonyukat bizonytalanak látom.²¹²⁷

²¹⁰⁷ CSEH 1993a, 1. ábra; CSEH 1999b, 61, 2. kép. Tőle „hozzávetőleg 20 lépés távolságra” a 2003. évi objektumok (két egymásba ázott épület): CSEH 2007. B. TÓTH 2006, 44.

²¹⁰⁸ CSEH 1986a, 202, 3. lh.; CSEH 1993f, 51.

²¹⁰⁹ CSEH 2014b, 122–123, 30–36. kép.

²¹¹⁰ Elsősorban CSEH 1993f; B. TÓTH 2006, 44.

²¹¹¹ CSEH 1993b; CSEH 1993f, 9–13, 2–4. kép; CSEH 1993d, 50. 73/1.: Kengyel-Baghy-homok. CSEH 1999b, 61–64.

²¹¹² CSEH 1999c.

²¹¹³ CSEH 2014b, 119–121, 13–19. kép.

²¹¹⁴ CSEH 1994b, 1. kép. Összesítő térképvázlat a gepida feltárás déli blokkjáról: CSEH 1993f, 16. kép.

²¹¹⁵ CSEH 2014b, 120–122, 22–29. kép; CSEH 2015a, 59, Kat. 7.

²¹¹⁶ CSEH 2014b, E és G szakasz. Az anyag egyelőre közöletlen, a helyszínt a térképen nem szerepeltetem.

²¹¹⁷ CSEH 1993d, 50. Kengyel-Katolikus kápolna. Azonos lehet CSEH 1987b, 12. középkori lelőhellyel.

²¹¹⁸ CSEH 1993c; CSEH 1993d, 51: Kengyel-Kengyelpart III.; CSEH 1999b, 66–67; B. TÓTH 2006, 43.

²¹¹⁹ CSEH 1993e, 24, 26.

²¹²⁰ CSEH 2015a, 57, Kat. 1–2.

²¹²¹ CSEH 1992. Kengyel-Baghy-major-Kengyelpart III. 1991. évi VIII. szelvény Z objektum.

²¹²² CSEH 1993d, 50: Kengyel-Kengyelpart I; CSEH 1993e, 27. Összefoglalóan még, főként a gepida korról: CSEH 1986a, 202–203, 7. lh.; CSEH 1999b, 64–66, 68–73, 74–75; B. TÓTH 2006, 42–43.

²¹²³ CSEH 2015a, 57–59, Kat. 4–5.

²¹²⁴ CSEH 1999c.

²¹²⁵ CSEH 1994a, 6–8, 2–4. kép.

²¹²⁶ CSEH 1999b, 67; B. TÓTH 2006, 43. A feltárás teljes közzlése: CSEH 2004c.

²¹²⁷ A legjobb térképvázlat a három lelőhely elhelyezkedéséről: CSEH 2004c, 1. kép B.

Már a rákócziújfalusi határba esik a Kengyel-part IV. (35756) kis méretű gepida lelőhely, amely a közhiteles nyilvántartás szerint csak terepbejárással kutatott. A következő, Rákócziújfalu-Pásztor-tanya (35757) kis méretű gepida lelőhely elvileg egy nagyobb szarmata telep keleti határába esik (Rákócziújfalu, Kengyel-part, 35758). Cseh János leírása és vázlata alapján ugyanezt a lelőhelyet nevezi a Kengyel-part IV. vagy Kollár-tanya nagyobb kiterjedésű gepida lelőhelynek.²¹²⁸ A két nyilvántartott lelőhely nem választható el, sőt Cseh János szerint a késő szarmata rész húzódott a magaspart keleti oldalán. Emiatt a fentebb említett 35756. lelőhely lokalizálását bizonytalannak tartom. Ez a szarmata település is megélte a késő szarmata – hun kort, egy kannelúrás díszítésű töredék alapján.²¹²⁹

A Pásztor-tanya a 35757-58. lelőhelytől nyugatra húzódott, és Cseh János a közeli partszakasz gepida telepét önálló lelőhelyként írja le.²¹³⁰ Itt is van szarmata kor; a terület Rákócziújfalu-Kengyel-dűlő (54194) néven nyilvántartott. Feltárás itt nem történt. Nyugatra következő, szarmata–gepida lelőhelyünk Kengyel-dűlő II. (54204). Szintén csak terepbejárásból ismerjük.

A kengyeli halastó építése során bolygatták meg a Kengyel-sziget déli oldalára eső szarmata lelőhelyeket. Késő szarmata külső kemence és – talán korábbi – temetkezések lelőhelye a Tisza-meder II. (35485).²¹³¹ Később, a Tisza-meder II., Baghy-major II., vagy a Bódi-Kovács tanya lelőhelyről kevés késő szarmata telepanyagot közölt Cseh János.²¹³²

A holtág nyugati oldalán található egy további lelőhely; terepbejárásából pecsételt gepida kerámia közölt.²¹³³ Végül, gepida településnyomokat említ Cseh János a tenyői holtág csúcsánál, Kun István egykori tanyájának közelében. A lelőhely a Kiskengyel-laposi lelőhelytől pár száz méterre nyugatra eshetett.²¹³⁴

²¹²⁸ CSEH 1994a, 5. kép és 8–10. Azonos CSEH 1986a, 203, 8. lh. és CSEH 1993f, 51–52, 8. lh.

²¹²⁹ CSEH 1994a, 9. kép 5. A Kollár-tanyától délre, a parttól távolabb, Rákócziújfalu-Felsővarsány lelőhelyen (67755) gepida temetőt tartunk nyilván, de a lelőhelyről semmilyen szakanyagot nem ismerek.

²¹³⁰ CSEH 1994a, 5. kép és 10. Utóbbi két lelőhelyről: B. TÓTH 2006, 43–44.

²¹³¹ CSEH 1986b, 5–6, 2–4. kép; teljes közlése Kengyel Baghy-major, III. felület néven: CSEH 2001.

²¹³² CSEH 2004a, 17, 1–3. ábra. A leletek Bódi-Kovács tanya néven közöltek. Az csak avar koriként nyilvántartott, a másik két szarmata lelőhely a közelben a part mentén húzódik.

²¹³³ CSEH 1985, 10, 1. kép; CSEH 1986a, 203, 9. lh., 12. kép 10. A lelőhely nem nyilvántartott, legközelebb Rákócziújfalu-Kengyel-part (54183) rézkori lelőhelyhez eshet.

²¹³⁴ CSEH 1985, 10–11, 1. kép 8. lh; CSEH 1986a, 203, 9. lj. Nem nyilvántartott, de egybeeshet Kengyel-Pusztakengyel (25535) területével.

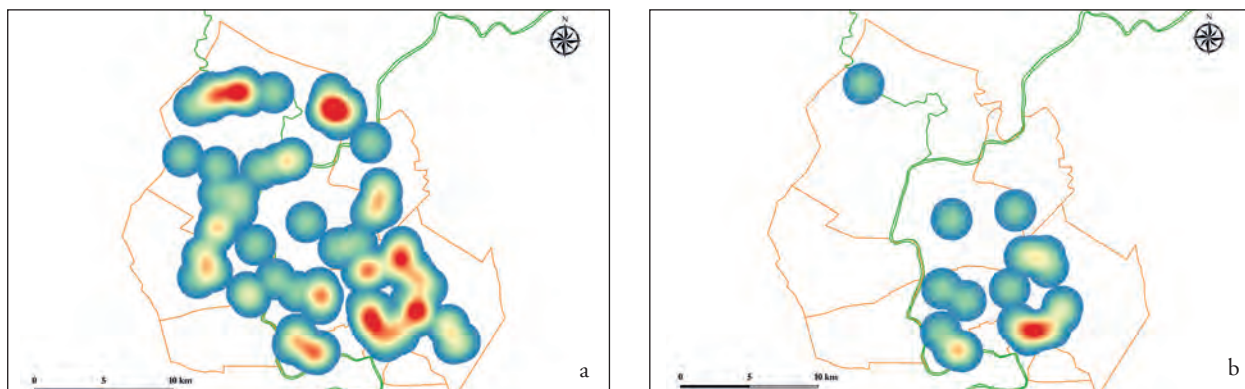
A kengyeli holtág partján a gepida kori lelőhelyek közelében, ahol a szarmata kori megtelepedésről bővebbet tudunk, a római kori lelőhelyek mind késő szarmata – hun korinak bizonyultak: Kiss-tanya, Gyepmester-telep, Baghy homok, Baghy-major III-V., Rákócziújfalu-Kollár-tanya. Más esetekben a szarmata lelőhelyek kora bizonytalan. A morotva keleti és déli, külső partszakasza a késő szarmata korban és a gepida korban is sűrűn lakott volt. Valószínűnek tűnik, hogy a térségben, Rákócziújfalu-Baghy-földekhez hasonlóan, a megtelepedés folytonosságával számolhatunk az 5. században. De egyértelmű következtetések levonására a helyzet nem alkalmas: a szondázó feltárások miatt a kengyeli települések szerkezetéről sajnos nem sokat tudunk.

A Kengyel-Kiss-tanyától délre eső területen valójában egy laza beépítettségű, nagy kiterjedésű gepida településtömb húzódhat, amelynek kiterjedése a rákócziújfaluhoz hasonló méretű lehetett. (A Kengyel–Rákócziújfalu műútól nyugatra, a magaspart szűk sávjára eső terület 6–7 hektár, az úttól keletre tudomásom szerint feltárás nem történt.) Baghy-majortól (a mai településtől) nyugatra, a déli parton a gepida lelőhelyek folytatódnak. Olyan egyértelmű, nagy kiterjedésű gepida kori településre itt nincsen adatunk, mint a holtág keleti oldalán, de ott az értékelést a gázvezeték-fektetés miatti megfigyelés megkönnyíti. Egy, a rákócziújfaluhoz hasonló szerkezetű lelőhely itt ugyanúgy elképzelhető, mint az, hogy egymástól 300–500 méterre kis méretű lelőhelyek, „tanyák” – „tanyabokrok” sorakozzanak a part mentén.

A számos gepida telep mellett temetőkről, sírokról alig van tudomásunk a térségben. Ezért egyelőre nem dönthető el, hogy ezek a közösségek közösen temetkeztek-e egy-egy nagyobb temetőben, vagy inkább kisebb sírcsoportokkal számolhatunk a lelőhelyeken.

A kengyeli késő szarmata – hun kori, valamint gepida kori edényégető kemencék lelőhelyei a partvonalon 1800–2000 méterre, azaz mintegy fél óra járásra helyezkednek el egymástól. Tudomásom szerint hasonló helyzet a kora népvándorlás korban egyedülálló az Alföldön, amely úgy is figyelmet érdemel, hogy a két objektum között közvetlen kapcsolat nem mutatható ki.

Éghajlatrekonstrukció szempontjából fontos lehet, hogy a holtág alacsonyabban fekvő déli belső oldalán gepida kori lelőhelyeket nem ismerünk, a három terepbejárással kutatott lelőhely az északi oldalon húzódik. A déli oldalt a Halastó építése során erősen bolygatták, de csak szarmata emlékek kerültek elő. A terület a római korrallal ellentétben, a gepida időszakban talán nem volt alkalmas a megtelepedésre.

187. kép Szarmata (a) és gepida kori (b) lelőhelyek kernelsűrűsége a szolnoki kistérségben

7.1.4. Összegzés

A Szolnok környéki numizmatikai anyag folyamatos forgalmat sejtet Valentinianus, Valens, és Gratianus uralkodásáig.²¹³⁵ Néhány lelet (a Valens uralkodásával záródó szajoli kincs, az Alcsi-holtág környéki Arcadius bronz és II. Theodosius solidus, a második Szolnok környéki solidus) alátámasztják a Szolnok környéki átkelő kiemelt szerepét a késő római korban és a hun korban. Azonban ezek a leletek nem feltétlen a mai Szolnok belterületét és a Vártól délre eső mai átkelő szerepét hangsúlyozzák, hanem egy nagyobb területet ölelnek át, és inkább a Szolnoktól közvetlen délre és keletre elterülő térséget mutatják nagyobb jelentőségűnek. Elképzelhető, hogy a római korban is a Szolnoktól keletre eső középkori rév, a Millér használatával számolhatunk, amelyhez tartozó út a középkorban Szajol vagy a tenyői monostor felé vezethetett (184. kép).²¹³⁶ Adataink töredékességét természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk.

A szarmata kori lelőhelyek szóródása jól érzékelteti a különböző kutatótságu községek közti aránytalanságokat. A gepida kori lelőhelyek a kutatási helyzet miatt a Szolnoki-ártér délkeleti peremén sűrűsödnek Kengyelen és Rákóczifalván (187. kép). A jobban ismert lelőhelytömbök nagyjából ugyanazt a képet mutatják. Ahonnan késő szarmata – hun kori leleteket ismerünk, ott általában a korábbi évszázadok emlékei is kimutathatók. A szórványadatok miatt a következtetések bizonytalanok, de ezek

a csomópontok talán mégsem pusztán a véletlen művei. Inkább utalnak szűrőpróbaszerűen egy, a késő római korra megszilárdult, stabil római kori települési rendre. A késő szarmata – hun kori lelőhelyek környezetében rendre megtaláljuk a gepida kori lelőhelyeket. Ezek gyakran teljesen más tevékenységek (tervszerű kutatás!) következtében váltak ismertté, mint a szórványos szarmata adatok. Az egyetlen ilyen jelentősebb csomópont, amelyen az 5. században még valószínűleg igen, de a 6. században már valószínűleg nem folytatódott a megtelepedés, a jobb-parti szolnoki Kénsavgyár/Vegyiművek környéke. Hasonlót feltételezhetünk a szolnoki vár környékéről. Innen szarmata adataink szórványosak, de a késő szarmata – hun kori bogrács jelenléte, és a legkésőbb az 5/6. század fordulójára keltezhető pajzsos sír a várból kiemelt figyelmet érdemel.

A Tiszán inneni 6. századi gepida kori lelőhelyek hiánya arra utal, hogy a megtelepedést erősen befolyásolták a makroregionális jelentőségű emberi tényezők. A 6. századi települési rendszer a római kori kultúrtájon, annak figyelembe vételével jött létre – de csak a Tisza egyik oldalán. A Szanda-Reptér és Rákóczifalva-Bagi-földek térségében megfigyelhető gepida kori népességkoncentráció annak tükrében, hogy a túlszéli parton a településhálózat nem folytatódik, nagyobb léptékű emberi döntések következményének tűnik. A gepida kori települési rend felülvizsgálata akkor lenne lehetséges, ha a Tisza-parton vagy a Zagyva alsó folyásán további gepida kori lelőhelyeket találnánk. Egészen addig a jobb parti 5–6. századi fegyveres sírok lelőhelyei a szabályt erősítő kivételek maradnak.

²¹³⁵ Legszemléletesebben ld. egy szórványlelet-együttest a Szolnok és Szelevény közti Tisza-szakaszról: VADAY–HORVÁTH 2005, XXXIII–206.

²¹³⁶ MASEK–LASZLOVSZKY 2021.

7.2. A Közép-Tisza-vidék kora népvándorlás kori településföldrajza

A településrendszer hatékony vizsgálatának érdekében a földrajzi keretek a vizsgált terület nyugati és északi részén felülvizsgálatra szorultak. A szakirodalomban közismert, hogy a Duna–Tisza közén viszonylag kevés 5–6. századi, hun- és germán kori lelőhely található. Azonban a Közép-Tisza-vidék és a Duna–Tisza közti síkvidék határán található az egyik legfontosabb: a történelmi hun üst lelőhelye. Jász-Nagykun-Szolnok megye területe nyugati irányban már túlnyúlik a Közép-Tisza-vidék mezotáj területén. Annak érdekében, hogy a Tisza nyugati és keleti oldalának településföldrajzát jobban össze lehessen hasonlítani, valamint hogy a történelmi lelőhely tágabb térségét kutatni lehessen, a vizsgált területet nyugat felé kiegészítettem.

Az északi határt a Csörsz-árok határozta meg. A munka célja a római kori centrális Barbarikum kutatása volt. A hun kori lelőhelyek száma az Északi-középhegység előterében látványosan megnőtt. Ez a térség nagy vonalakban egybeesik a Csörsz-árokhoz tartozó hosszanti sáncok fekvésével. Szem előtt tartva, hogy az árokrendszer pontos keletkezése máig vita tárgyát képezi, de a legelfogadottabb a 4. századi keletkezés,²¹³⁷ a térség településföldrajza nem vizsgálható a sáncok nélkül. A 4. század végi – 5. század eleji temetkezések kutatásánál ez a szempont – ti. hogy a sáncokon kívül vagy belül helyezkednek-e el – eddig is nagy szerepet játszott.²¹³⁸ A császárkori szarmata–germán településterület határának kérdései, az 5. századi sír- és telepuletetek etnikai interpretációja nélkül a terület nem kutatható kielégítően. Az elemzés északi határvonalaként ezért a legdélebbi Duna–Tisza-közi hosszanti sánc, a Kisárok²¹³⁹ vonalát választottam. Ezen a vonalon hun kori sírok még nem találhatók, ellenben a középső sáncvonallal (pl. Tarnaméra-Urak-dűlője). A Duna–Tisza közti síkvidék és az Észak-Alföldi-hordalékkúpsíkság kistájaiból, Heves és Pest megyéből, csak a Kisároktól délre eső területet vizsgáltam. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei területek északi szélét a Kisárok vonalában „levágtam” (1, 178. kép).

A Közép-Tisza-vidék északi peremén, a Tisza jobb partján (Taktaköz, Borsodi-ártér) már germán anyaggal is számolhatunk a római korban.²¹⁴⁰ A bal-parti településrendszert ennek a térségnek a relációjában lenne érde-

mes részletesen kutatni. A Tiszántúlon a kutatási határt a kistájhatárok (Tiszafüred–Kunhegyesi-sík, Szolnok–Túrisík keleti határa) alkották, amelyek szinte pontosan egybeesnek Jász-Nagykun-Szolnok megye jelenlegi határával. Délkeleten a megyehatár nagy vonalakban szintén természetföldrajzi határon – a Körös vonalában – húzódik.

A településföldrajz szempontjából részletesebben vizsgált Közép-Tisza-vidékhez tehát nyugat és észak felé néhány kistajat hozzászámítottam (Gerje–Perje-sík, Tápióvidék, valamint a Hatvani-sík és Hevesi-sík részeit a Kisároktól délre). A Duna–Tisza-közi síkvidék nagy kiterjedésű homokvidékei,²¹⁴¹ valamint az Észak-alföldi-hordalékkúpsíkság és a Közép-Tisza-vidék Csörsztől északra eső területei – a „germán határvidék” – önálló kutatást igényelnek, de a vizsgálatba bevont terület sem egységes minden szempontból. A vízrajzot tekintve a terület nyugaton a Tarna és a Tápió alsó folyását, a Zagyva középső és alsó szakaszát foglalja magában. A Szolnok–Túrisík jelentős része nem közvetlenül a Tisza, hanem a Körösök vízgyűjtő területéhez tartozik. A Jász-Nagykun-Szolnok megye déli szélére eső Tiszazug magasabb térszínei a Nagykunság részei, míg ártéri területei az Alsó-Tisza-vidékhez tartoznak. Régészeti elemzésekben általában a Hármaskörös torkolatától északra húzódó területeket egy egységként kezeljük; és a Közép- valamint az Alsó-Tisza-vidék ártereinek földrajzi sajátosságai hasonlóak. Ezért a jól kutatott Tiszazug kizárását nem láttam indokoltnak.

A Közép-Tisza-vidék mezotájának mai felszínét nagyrészt a meanderező folyók alakították. A víz a pleisztocén hordalékkúpokat letarolta, a felszíni formákat az ártéri lösz, homoklerakódások és parti dűnék határozzák meg. A folyókat széles ártéri síkságok veszik körül. A Jászság a Zagyva alsó szakaszán, a Gödöllői-dombság és a Mátra közt jelentősen kiszélesedő síkság, ahol a Zagyva–Galga és Tápió hordalékkúpjától keletre és délre a Zagyva és a Tisza árterülete egyesül. A tiszántúli kistájakon a Mátrából, Bükkből érkező vízfolyások a pleisztocén időszakban szintén hordalékkúpokat építettek, amelyet a holocénben a Tisza eróziója elegyengetett. A Gerje–Perje-sík, a Jászság jelentős részei, valamint a tiszántúli területen a Tiszafüred–Kunhegyesi-sík és a Szolnok–Túrisík alacsony löszös síkságok. Ezek szinte tökéletes síkvidékek, amelyek az észak-alföldi hordalékkúpsíkságoknál, és a homokos hordalékkúpsíkságoknál is kevésbé formagazdag tájak. A Tisza és a Körös közé ékelődő

²¹³⁷ Legutóbb ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2010; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014a; FIEDLER 2016.

²¹³⁸ GARAM–VADAY 1990; ISTVÁNOVITS 1998, 310, 315–317; MESTERHÁZY 1999, 82; ISTVÁNOVITS 2000, 197, 204–206; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 110–122.

²¹³⁹ BALÁS 1961, 40–51; GARAM–PATAY–SOPRONI 2003², 19–23.

²¹⁴⁰ LOVÁSZ 1992; LOVÁSZ 1993.

²¹⁴¹ MASEK 2019c; MASEK s. a.

Tiszazugban a hármas térszintagolódás jellemző. A legmélyebben fekvő, ártéri síkságot és az ármentes fennsíkot egy középső, általában homokos sáv választja el egymástól. Utóbbiak fekszenek a legmagasabban, mintegy 90 méteres magasságon.²¹⁴²

Magyarország művelhetőségi térképe – a kistajak természeti adottságainak értékelése a szántóföldi növénytakarók szempontjából – azt mutatja, hogy a kialakított kutatási területen a Tisza két partján azonos feltételeket, igen jól művelhető földeket találunk.²¹⁴³ Az összehasonlítás lehetősége földrajzi szempontból tehát adott.

7.2.1. A megtelepedési rend jellemzői

A többszáz nyilvántartott lelőhely revíziójára nem volt lehetőségem, ezért szakirodalmi, örökségvédelmi meghatározásokat elfogadtam. A „szarmata” és „gepida” lelőhelyeket kronológiai értelemben egymástól elkülönítve kezeltem. Az Alföld kutatói között rendre felmerül, hogy a Duna–Tisza közének szarmata leletanyagát az 5. században később zárjuk, mint a tiszántúli területeken. Ez a lehetőség fennáll, de igazolásához a Duna–Tisza közű kései anyagok értékelésére és természettudományos keltező módszerek sikeres alkalmazására volna szükség. Ezért a Duna–Tisza közű szarmata anyag keltezését a tiszántúlival párhuzamosnak értékelem. Bizonyítanunk a jövőben a valószínűtlen, a rendkívülit: a gepida és a gót–langobard királyságok között továbbélő szarmata anyagi kultúrát kell; addig pedig el kell fogadnunk a hagyományos régészeti értékelést.

Az MRT-kutatások helyzetképének értékelése a bevezető fejezetekben található: itt a szarmata és gepida kori településekről megfogalmazott konkrét megfigyelésekre érdemes kitérni. A szeghalmi járás feldolgozása túl korai volt abban az értelemben, hogy a ma használt keltezéseket és tipokronológiai rendszert még nem alkalmazta. A 412 szarmata település korszaka nincs differenciálva. A szarmata lelőhelyek többsége a Körösök árterének közvetlen peremén, és egykori medrek partjain jelentkezik, de a legmélyebb területektől a partoktól távoli részekig máshol is jelen vannak. Gyakori a megtelepedés szikes lösztalajon, szikes iszapon, és iszapos lösztalajokon is. A három gepida telep és egy temető a Körös-parton vagy a Sárrét szélein, szarmata lelőhelyek közvetlen közelében található.²¹⁴⁴

A sarvasi járás kötetében szerepel a késő szarmata – hun kori kerámia egyik legkorábbi és legjobb rövid összefoglalása, így talán az anyag mai értékelése is hasonló arányszámokat eredményezne. A késő szarmata kor 2. fázisához („380–450”) 75 lelőhelyet soroltak, míg a gepida korhoz 26 lelőhelyet. Igaz, hogy utóbbihoz csak a bepecsételt kerámiai lelőhelyeket sorolták, és emellett nagyobb számú 5–6. századi lelőhelyet is regisztráltak, de a lelőhelyek számának csökkenése így is egyértelmű. A sarvasi járás térképes anyaga alapján többféle kontinuitás-moddal számolhatunk (**188. kép**). A gepida lelőhelyek nagyobb, leletmentes területekkel váltakozva jelentkeznek egy-egy csoportban. Ezek a helyszínek általában kisebb vizes élőhelyek peremén találhatóak. Egyes területeken a hun kori telepek szinte mindegyikén létrejött gepida település (pl. Békésszentandrás, Csabacsüd). Van, ahol a késő szarmata – hun kori településtömbökön a gepida megtelepedés nem folytatódik (pl. Kondoros). Néhol szórványos gepida településnyomok is találhatóak. Nagyon ritka az olyan gepida telep, amelytől mintegy 500–1000 m távolságban a megelőző korszak településnyoma ne lenne megtalálható. Úgy tűnik, a járás területén új gepida településtömb nem is létezik.²¹⁴⁵

A békési járás kötetében a késő szarmata kor két fázisát nem különítették el (365 lelőhely). A gepida kori lelőhelyeken (97 lelőhely) mindössze egyetlen pecsételt töredéket találtak. Tehát a feldolgozás során mind a késő szarmata, mind a gepida anyagot tágabban értelmezték a sarvasi járásnál, a lelőhelyek aránya mégis hasonló (~3:1). Ahol a járás területén gepida lelőhelyeket találunk, ott kisebb csoportokban, az erek közelében fekszenek, ellentétben az erek közé magasán felhúzódozó szarmatákkal. Ilyen Kamut, Kétsoprony, Telekgerendás, ill. Mezőberény és Békéscsaba nyugati határa: nagyon sűrű szarmata és késő szarmata kori, valamint szórványos gepida kori megtelepedéssel. Az ártéri területeken nagyobb kiterjedésű lelőhelymentes területek váltakoznak gepida lelőhely-tömbökkel (pl. Békéscsaba délkeleti határában). A folyók közvetlen partján, a vízjárta területek közti szigeteken a gepida lelőhelyek viszonylag sűrűn megjelennek, de a vízjárta területektől 2–3 km-nél messzebb nem jelennek meg.²¹⁴⁶

A gepida lelőhelyek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban az a módszertani kérdés jól körüljárt, hogy a partok mentén elhúzódozó településláncok tarthatók-e egy-egy település térben eltolódó emlékeinek, vagy sem.²¹⁴⁷ A kérdésre

²¹⁴² NAGY 1954; LASZLOVSKY 1986, 15; TÓTH 2000, 22.

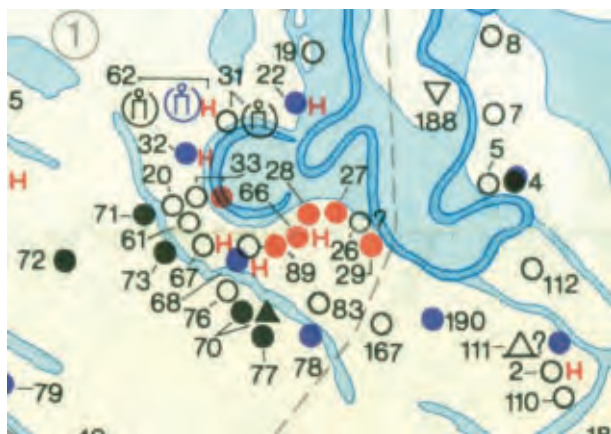
²¹⁴³ PÉCSI–SÁRFALVI 1960.

²¹⁴⁴ MRT 6.

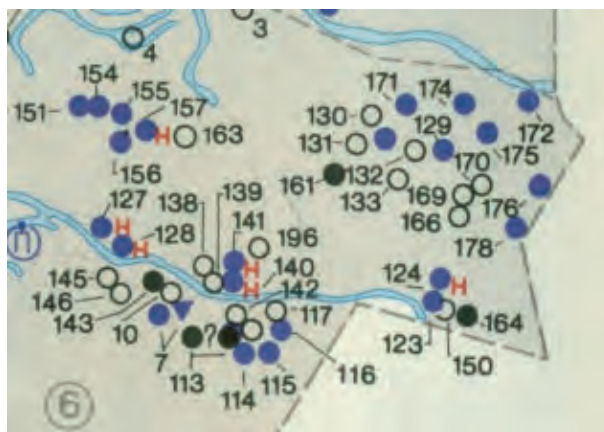
²¹⁴⁵ MRT 8, 27–28. Az eredményekről részletesebben: B. TÓTH 2006, 49–52.

²¹⁴⁶ MRT 10.

²¹⁴⁷ B. TÓTH 1987, 5–6; B. TÓTH 2006, 51–52.

a

b

c

188. kép Gepida kontinuitásmodellek a szarvasi járás terepbejárásai alapján (MRT 8, térképmelléklet). Kontinuitás: gepida lelőhelytömb késő szarmata – hun kori környezetben (a); diszkontinuitás késő szarmata – hun kori környezetben (b); szórványos gepida településnyomok (c)

a települések teljes feltárásáig és közléséig nem kaphatunk választ. A topográfiai kutatások tapasztalata alapján, érdemesebb a térben elkülönülő helyszíneket különböző megtelepedési egységként tekinteni egy korszakon belül. A területhasználatról a lelőhelyek így is sokat elárulhatnak, és a települések hierarchiája csak így lesz vizsgálható.²¹⁴⁸ A lelőhelyek egymás közti kapcsolatával foglalkozó mikrorégiós kutatások és környezetrégészeti értékelések Magyarországon elsősorban az őskori és középkori régészetre összpontosítottak.²¹⁴⁹ Hasonló megközelítésből kiindulva, a népvándorlás kori településképet az elmúlt években a Hódmezővásárhely környéki leletanyag segítségével kezdtem árnyalni.²¹⁵⁰ Ilyen jellegű kutatások csak szisztematikusan bejárt nagyobb területek esetén érhetőek el, amelyre Jász-Nagykun-Szolnok megye területén e munka keretében nem volt lehetőség.

A korábbi kutatásokkal összhangban áll, hogy a gepidák Hódmezővásárhely közigazgatási területén is a parti övzónákat részesítették előnyben. A lelőhelyek azonban már a Tiszától kissé távolabb eső, gazdag vizű erek mentén is csak alig vannak jelen, pedig a felszíni formák és az élővíztől való távolság ezeken a területeken látszólag hasonló

körülményeket nyújt. Az élővíz közelsége a lelőhelyek szóródását nem elsődlegesen befolyásolta: a vizektől való távolság, a földrajzi térszínekkel, a talajtannal való kapcsolat inkább másodlagos szerepű. Ezeket inkább egyes kistájakon belül érdemes vizsgálni.²¹⁵¹

A Hódmezővásárhely környéki lelőhelyek nagyságát tekintve megállapítható volt, hogy a gepida lelőhelyek jellemzően kis méretűek, két hektár területünél kisebbek.²¹⁵² A településhierarchia második szintjén a 3–6 hektár nagyságú települések állnak. Egy harmadik megtelepedési szint – nyolc hektár fölötti, nagy kiterjedésű települések – Csongrád megyében egyelőre bizonytalan, de létezését a Közép-Tisza-vidéki, Tisza-parti lelőhelyek igazolják (Rákóczi falva, Tiszagyenda). Arra az elképzelésre Hódmezővásárhelyen nem áll rendelkezésre adat, hogy a soros temetőkhöz több kisebb, szórt jellegű település tartozott volna, amelyek közös temetőt hozhattak volna létre. A temetők sírszámának és a települések kiterjedésének együttes vizsgálata egyaránt arra utal, hogy nagyobb népességkoncentráció csak a tiszai ártér és a Hód-tó árvízmentes partjának közvetlen közelében jött létre. E településtömbök közvetlen összefüggése a hun kori

²¹⁴⁸ STIBRÁNYI 2010, 353–354.

²¹⁴⁹ STIBRÁNYI 2010, 346–347.

²¹⁵⁰ MASEK 2018c.

²¹⁵¹ MESTERHÁZY–STIBRÁNYI 2011, 16; STIBRÁNYI–MESTERHÁZY–PADÁNYI–GULYÁS 2012, 43; DEÁK 2010, 58–59.

²¹⁵² MASEK 2018c, 2. ábra.

	Lelőhelypoligonnal rendelkező lelőhelyek száma	Pontszerűen azonosított lelőhelyek száma	Teljes lelőhelyszám
Csak szarmata	1105	20	1125
Csak gepida	28	4	32
Közös	75	2	77
Összes szarmata	1180	22	1202
Összes gepida	103	6	109
Együtt, összesen	1208	26	1234

7. táblázat A szarmata és gepida kori lelőhelyek számarányai a vizsgált területen

leletekkel (Szikáncs, Hódmezővásárhely-Sóshalom)²¹⁵³ nem mutatható ki a térségben.

A lelőhelyek aránytalan elhelyezkedése, a megtelepedési rendszer változásai nehezen magyarázhatók. A háttérben antropogén hatásokat is sejthetünk, de a természetföldrajzi és kulturális háttér, és a feltételezett gazdasági váltás oka összességében bizonytalan. Az újabb környezetregészeti kutatások a korábbi értékelésekkel szemben azt valószínűsítik, hogy a kora népvándorlás kori éghajlat a korábbi évszázadoknál jóval hűvösebb és csapadékosabb lehetett.²¹⁵⁴ Az élővizek mellé húzóadás nem magyarázható a késő római korinál szárazabb éghajlattal.

Ezekből az eredményekből kiindulva az elemzés fő kérdése az, hogy a Békés megyében és Hódmezővásárhely területén megfigyelt tendenciák a Közép-Tisza-vidéken is érvényesek-e. Amennyiben a háttérben inkább környezeti-klimatikus folyamatok, lassabb társadalmi átalakulás és depopulációs folyamatok húzódnak, a gepida lelőhelyeknek nagyobb fokú kontinuitást kéne mutatniuk a 4–5. századi lelőhelyekkel, vagy hasonló természeti körülmények között kéne létrejönniük. A lelőhelyszerkezetben bekövetkező éles törés ezzel szemben inkább a népesség kicserélődésére, a megtelepedési hely kiválasztásának eltérő szempontjaira utalhat.

A rendelkezésre álló adatok erősen korlátozottak. A legjelentősebb szisztematikus terepbejárás a Tiszazug területén történt.²¹⁵⁵ A többkorszakos lelőhelyeken a lelőhely-kiterjedés természetesen az összes korszakot együtt jelzi. A szarmata- és gepida kori közös lelőhelyeken a két korszak egymáshoz való viszonya nem vizsgálható. Emellett csak a 2–4/5. valamint az 5–6. századi adatokat lehet egymással összehasonlítani. Ez aránytalan vizsgálatot eredményez: mintegy 400 év megtelepedését kell összehasonlítani alig 100 év települési nyomaival. A kutatáshoz a temetők adatait is felhasználtam. Egyrészt általános ismereteink alapján a települések, mindkét

vizsgált korszak esetében, a temetők közelében helyezkedtek el. Szisztematikus telepkutatások hiányában, a települések topográfiai helyzetéhez, a megtelepedés körülményeinek vizsgálatához a sírok helyszínének ismerete nagy segítséget adhat. Másrészt, a temetők másodlagos adatbázisa kiindulópontként szolgálhat a jövőbeli településtörténeti kutatások számára is.

Az aránytalanság másik forrása a lelőhelyek száma. Tény, hogy ez önmagában is számos folyamatot jelezhet. Azonban a statisztikai vizsgálatok eredményénél mindenképpen szem előtt kell tartani, hogy a szarmata lelőhelyek száma többszörösen meghaladja a gepidákét. Az adatokkal elsősorban a megtelepedési rend nagymértékű eltérései miatt tűnt érdemesnek dolgozni (**189. kép**). A lelőhely-nyilvántartási adatbázis 2017. évi állapota alapján a **7. táblázatban** összegzett adatokkal lehetett számolni a vizsgálatok során.

A gepida kori lelőhelyek csak a Tisza és a Körös partjához, meandereihez közel jelentek meg a régióban, és ugyanabban a zónában található a két korszak közös lelőhelyei is. Ezzel szemben a szarmata lelőhelyek messze az ártéri síkságokon is feltűnnek, a Tisza völgyétől nagyobb távolságban. Széles körben elfogadott vélemény a gepida kori megtelepedési rendről, hogy azt elsősorban geopolitikai megfontolások, ti. a langobardok felé meghagyott széles gyepű eredményezte. Ezzel szemben, a Közép-Tisza-vidéken jelen kutatási helyzet alapján a magasabb teraszokon a gepidák nemcsak a Tiszától nyugatra, hanem tőle keletre sem telepedtek meg. A kérdések tehát szorosan összefüggnek a lakatlannak tűnő régiók sorsával, amely alatt nemcsak a Duna–Tisza közét kell értenünk, hanem a Tiszántúl belső területeit is.

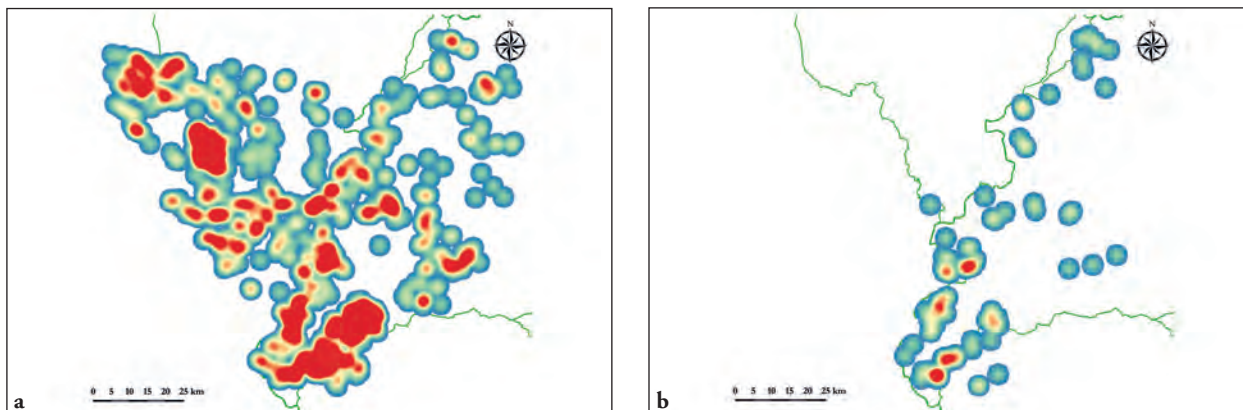
A téma modern kutatásához az emberi megtelepedés térinformatikai és geostatistikai vizsgálatai szükségesek. A modellezéshez használható, szabad hozzáféréstű fedvények az alföldi síkvidéki környezetben azonban nem alkalmasak mikrorégiós vizsgálatra, vagy felhasználásuk önálló módszerként igényel, amelynek kialakítása folyamatban van.²¹⁵⁶

²¹⁵³ NAGY 2005a.

²¹⁵⁴ SÜMEGI et al. 2009a; 283–286; SÜMEGI et al. 2009b, 10–11; SÜMEGI et al. 2014, 404; TÖRÖCSIK–NÁFRÁDI–SÜMEGI 2015, 228–235; ugyanerre utal B. TÓTH 2016, 214. Részletesen ld. MASEK 2021a.

²¹⁵⁵ KALICZ 1957; KOVÁCS–CSÁNYI–TÁRNOKI 2017.

²¹⁵⁶ MESTERHÁZY–STIBRÁNYI 2011, 9–12; STIBRÁNYI–MESTERHÁZY–PADÁNYI–GULYÁS 2012, 26–33; MESTERHÁZY 2015; MESTERHÁZY–STIBRÁNYI–PADÁNYI–GULYÁS 2017; MESTERHÁZY 2017.

189. kép A vizsgált terület szarmata (a) és gepida kori (b) lelőhelyeinek kernelsűrűsége

A lelőhelyszóródást ennek tudatában, a hidrológiai tényezők és a talajviszonyok figyelembe vételével vizsgáltam meg. Ezek azok a természetföldrajzi tényezők, amelyek eddig is jelentős szerepet kaptak a szakirodalomban. A helykiválasztásban egyéb faktorok is kiemelkedő szerepet játszhattak. A következőkben vázolt eredmények újabb kérdésfeltevésekre alkalmasak, és csak az első lépéseket jelenthetik az átfogó geostatistikai elemzésekhez.

7.2.2. A lelőhelyek mérete

A lelőhelyek méretéből adódó következtetések során is szem előtt tartandó, hogy a két korszak lelőhelyei statisztikailag különböző nagyságrendbe tartoznak, a legtöbb a mély fekvésű tiszazugi területekről ismert, korszakuk bizonytalan, stb. A lelőhelyek területének alapvető statisztikai vizsgálata azonban kontrollként szolgálhat a jobb kutatottságú területeken megfigyelt tendenciával szemben.

A lelőhelyek korszakokra lebontott területátlaga árulkodó: a legnagyobb átlagterülete a közös lelőhelyeknek van. Mind a szarmata, mind a gepida kori lelőhelyek átlagterülete jelentősen megnő, hogyha értékeikhez a közös lelőhelyek adatait hozzáadjuk (**85. diagram a**). Ez arra is utalhat, hogy számos lelőhelyen a két korszak különböző térbeli hangsúlyokkal jelentkezik, így aránytalanul nagy lelőhelyekként regisztrálták őket. Emellett a rákóczi-falvi, kengyeli és tiszagyendai példák alapján biztos, hogy a térségben számolhatunk olyan nagy kiterjedésű gepida kori lelőhelyekkel, amelyeknek késő szarmata – hun kori előzménye is van. A hasonló jellegű lelőhelyek mennyisége erősen kérdéses.

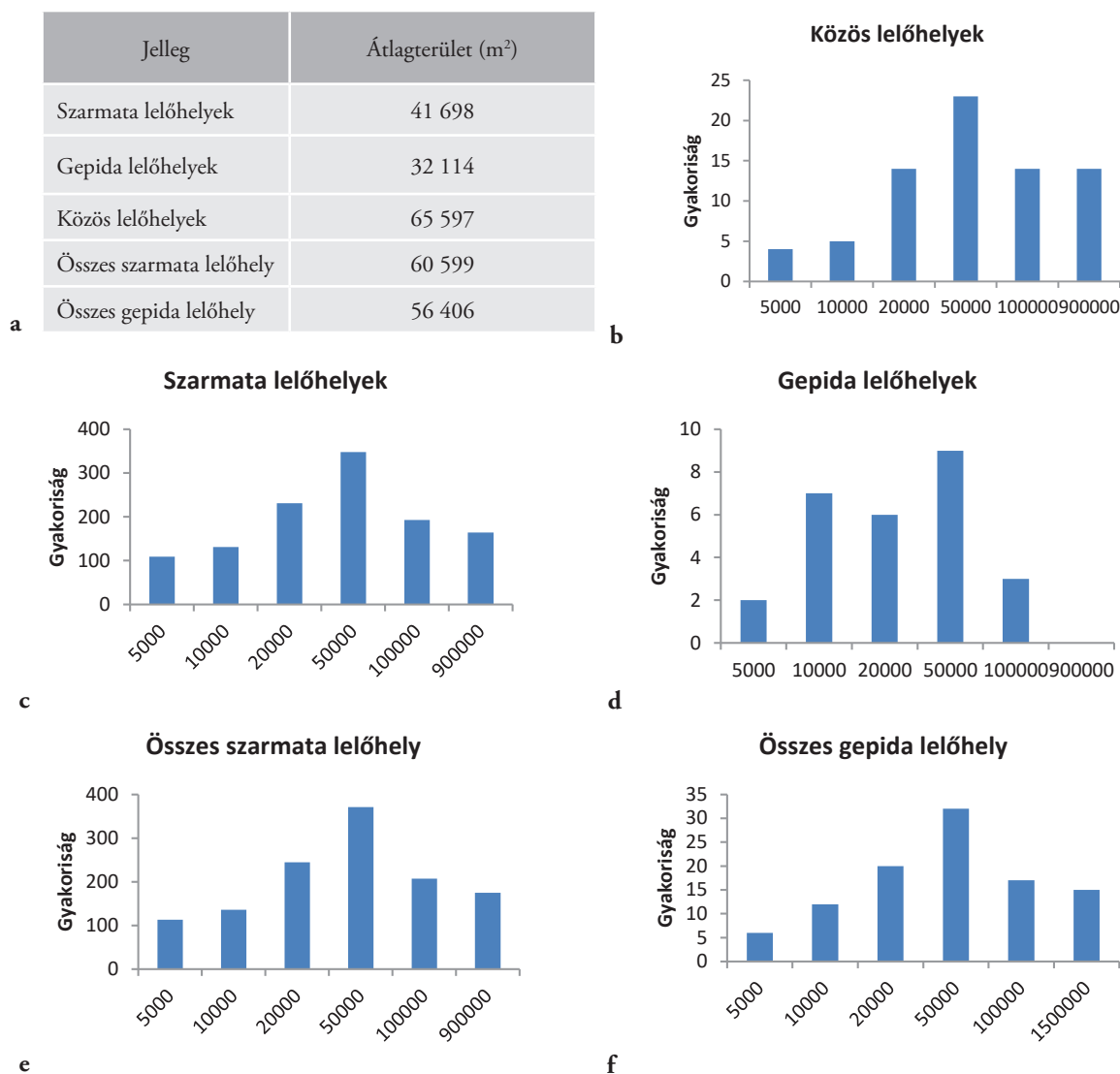
A szarmata kori lelőhelyek területe leggyakrabban 5–10 hektár közötti (348 lelőhely). Viszonylag sok, egy hektár alatti kis méretű szarmata telepünk van (240 lelőhely). A hatalmas, 90 hektár fölötti lelőhelyek száma 164 (**85. diagram c**).

A gepida kori lelőhelyek közt, ahol szarmata település nem regisztrált, a legnagyobb gyakorisággal a 0,5–1 hektár közöttiek (7 db), valamint az 5–10 hektár közöttiek fordulnak elő (9 db). A kis mennyiség ellenére is megfogható egy jellegzetes különbség a szarmata és a gepida kori rendszer között (**85. diagram c–d**). A közös lelőhelyek leggyakrabban, a szarmata lelőhelyekhez hasonlóan, 5–10 hektár közöttiek (23 db). Emellett számos, 90 hektárnál nagyobb település is tartozik ide (14 db). E megtelepedési szint jelenléte a szarmata korban biztos, míg a gepida korban szinte teljesen kizárható.

Az adatsorban a szarmata lelőhelyek nagy száma tükröződik. A közös lelőhelyek hozzáadása a gepida adatokhoz ugyanezt a jelenséget tükrözi: az adatsor a szarmata lelőhelyekhez erősen hasonlóvá válik (**85. diagram e–f**).

A szarmata lelőhelyek méretéből kirajzolódó görbe összetett, kiegyensúlyozott, több szintből álló településhierarchiát tükröz. A gepida lelőhelyek a szarmatáknál jellemzően jóval kisebbek. A gepida kori települések esetében a Hódmezővásárhely területén megfigyelt tendenciák nem érzékelhetők, de ennek a nagyszámú többkorszakos lelőhely lehet az oka. Az adatsor felhívja a figyelmet a szélsőségekre: a nagyon kicsi, valamint a túlságosan nagy méretű közös lelőhelyekre, amelyek kutatásával a településrendszer változásai hatékonyan kutathatók lennének a jövőben.

A gepida kori lelőhelyek csoportos előfordulása a békési területek mellett a Közép-Tisza-vidéken is jellemző (**189. kép b**). A sok közös lelőhely miatt ez egyben bizonyos szarmata településtömbök kontinuitását is jelenti az adott területen (1. békési MRT-modell). Emellett itt is vannak olyan – jól kutatott – térségek, amelyeken hasonló folytonosság nem figyelhető meg, annak ellenére, hogy hasonló földrajzi körülményeket nyújtanak (2. békési MRT-modell, pl. Tiszakürt, Tiszasas, Mesterszállás, vagy a kunszentmártoni határ nagy része a Körös bal partján). Emellett természetesen szórványos lelőhelyek is megtalálhatók (3. modell, pl. Csépa, vagy Öcsöd

85. diagram A lelőhelyek átlagterülete (m²) és a területadatok megoszlása hatrekeszes hisztogramokon

déli határában). A lelőhelytömbök jelensége és véletlenszerűnek tűnő elhelyezkedésük Hódmezővásárhely környékén is megfigyelhető; s emellett a korábban sűrűn lakott tájon előforduló egy-egy lelőhely feltűnése is megfigyelhető a határ belsőbb területein. Úgy tűnik, hogy a Közép-Tisza-vidéken, a Dél-Tisza-völgyben, valamint a Körösök mentén hasonló megtelepedési struktúrák mutathatók ki, és egy egységes gepida kori megtelepedési rendről beszélhetünk.

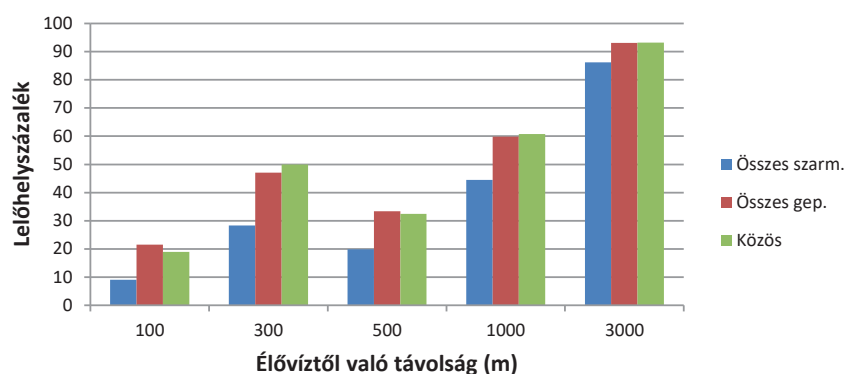
A szarmata kori településhierarchia kutatása csak kis léptékben, egy-egy lelőhelytömb mikrorégiós kutatásával valósítható meg. A különböző méretű késő szarmata kori lelőhelyek hatása a kora népvándorlás kori struktúrák kialakulására bizonytalan. A vizsgált adatsor arra egyértelműen utal, hogy a gepida kori Közép-Tisza-vidéken – ahogyan a Dél-Tisza-völgyben – nem csak egymás mellett élő, vagy idővel eltolódó kis, tanyasias lelőhelyek csoportjai feltételezhetők. A lelőhelyek közt nagyobb – a rákócizfalvihoz és a tiszagyendaihoz

hasonló nagyságú – megtelepedési helyszínek is előfordulhatnak a gepida korban: településhierarchia nemcsak a római korban, hanem utána is létezett az Alföldön.

7.2.3. Vízről és árterektől való távolság

Az elemzéshez a volt MÁFI (volt Magyar Állami Földtani Intézet, ma Magyar Földtani és Geofizikai Intézet) munkatársai által összeállított 1:100 000 méretarányú felszíni földtani térképet használtam.²¹⁵⁷ Nagyobb szintkülönbségekkel

²¹⁵⁷ <https://map.mbsz.gov.hu/>; GYALOG 1996. Ez az értékelés a lelőhelyek 2014-es adatbázisán alapul, és a pontszerűen visszaazonosított lelőhelyeket nem tartalmazza. Minden elemzést lefuttattam a csak szarmata, csak gepida, és közös lelőhelyek rétegein, ill. az összes szarmata és összes gepida lelőhelyen. A számszerű statisztikai adatok a lelőhelyek számát meghaladják, mert számos lelőhely többféle talajtípusra áthúzódik, és ezeket a lekérdezés többszörösen számolta.

86. diagram A leelőhelyek mai élővizektől számított távolságarányai

bíró tájegységek esetén a történeti időkben vízjárta területek nagy biztonsággal meghatározhatók a negyedidőszaki vizekre utaló talajok leválasztásával, és prediktív modellezés alapját, bizonyító fedvényét is képezhetik.²¹⁵⁸ Az Alföldön ez a módszer nem alkalmazható. Emellett számszerűen is igazolható, hogy a víztől való távolság a hely kiválasztás szempontjából az egyik legfontosabb tényező.²¹⁵⁹ Komplex kutatáshoz tehát hidrológiai modell szükséges, amely az Alföldön csak Békés megye esetében áll rendelkezésre. A békési hidrológiai rekonstrukciót az őskor több korszakának kutatásához is hasznosították.²¹⁶⁰

Ennek hiányában az elemzést a mai élővizektől számított távolsággal végeztem el. A mai élővizektől 100 m-en belül található a szarmata leelőhelyek 9%-a, míg a gepida leelőhelyek 22%-a. 500 méteren belül a szarmata leelőhelyek 28%-a, míg a gepidák 47%-a esik. 1 km távolság esetén az aránykülönbség jelentősen csökken, de még mindig számottevő (44%:59%), és 3 km-en belül található a leelőhelyek túlnyomó többsége (86%:93%). Egyértelmű tendencia, hogy minél kisebb a távolság, annál nagyobb az arányeltolódás a gepida leelőhelyek javára. Számszerűleg is igazolható, hogy a gepidák nagyobb eséllyel telepedtek közvetlenül a mai élővizek mellé.

A Hódmezővásárhely környéki tapasztalatok alapján a szarmata leelőhelyek is szorosan függenek a hidrológiai viszonyoktól. Hasonló a helyzet a Közép-Tisza-vidéken. A Tiszazugban ezt a régebbi kutatások is kirajzolják (190. kép), és pl. Cseh János egy Tiszainoka környéki terepbejárása is erre figyelmeztet.²¹⁶¹ Statisztikánkon ez nem tükröződik, mert az erek nagy része ma nem vízjárta terület. A legtöbb leelőhely a mélyen fekvő tiszazugi és körös-szögi területekről ismert, illetve a Körösök vidékéről (Öcsöd környékéről, ahol az MRT-hez

kapcsolódó kutatások megkezdődtek, mielőtt Öcsöd területét Békés megyétől Szolnok megyéhez csatolták volna). A magasabban fekvő térszínekről, pl. a Szolnok–Túri-sík területéről jóval kevesebb régészeti leelőhelyet ismerünk, amely szintén befolyásolja a jelenlegi képet. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a megtelepedésben elsődlegesen nem a víztől való távolság vagy a talajviszonyok játszanak szerepet, hanem a víz háztartás és a tájhasználat komplex rendszere.

A közös leelőhelyeket önmagában szemügyre véve, feltűnő, hogy arányaik minden esetben a gepida arányokhoz állnak közelebb (86. diagram). Ez ellentétben áll a leelőhelyek nagyságát vizsgáló adatsorral, ahol a közös leelőhelyek statisztikai adatai a szarmata leelőhelyekéhez hasonlítanak. A közös leelőhelyek esetében számított értékek a gepida leelőhelyekét meg is haladhatják: pl. a mai élővizektől 300–500 méteren belül helyezkedik el a közös szarmata–gepida kori leelőhelyek 50%-a. A nyilvánvaló tendencia miatt vizsgáltam a leelőhelyek nagy folyóktól való távolságát is: a közös leelőhelyek 95%-a 5 km-en belül található a mai Tisza- vagy Körös-mederhez. Ez az érték a két korszak önálló leelőhelyeit tekintve jóval kisebb (75–77%). Hódmezővásárhely területén nagyobb gepida kori népességkoncentráció csak a tiszai ártér peremén mutatható ki. Kijelenthető, hogy hasonló jelenség a Közép-Tisza-vidéken is igazolható. Ezt a képet pontosabb térinformatikai adatbázisok sem változtathatják meg.

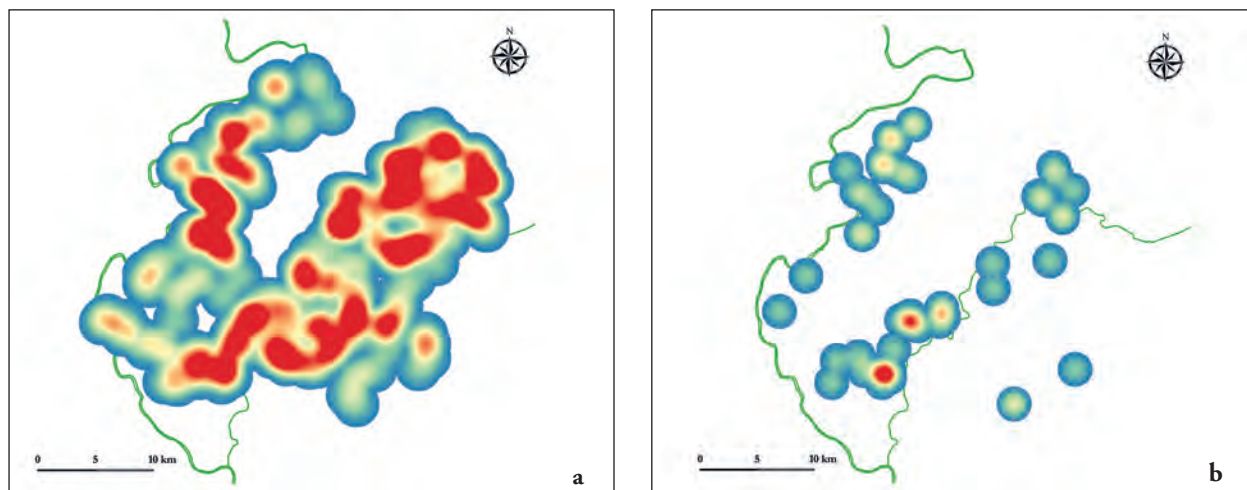
A dunántúli prediktív modellezési kísérletekhez hasonlóan, a negyedidőszaki térszínek vizsgálatától is remélhetünk eredményeket. A Közép-Tisza-vidéken a szarmata és gepida leelőhelyek mintegy fele újholocén ártereken húzódik (szarmata: 54%, gepida: 58%). Legnagyobb különbséget a 300 méterre az ártértől eső leelőhelyek esetében foghatunk meg (szarmata: 80%, gepida: 66%). Ezekről a térszínektől 500 méteres távolságot tekintve, a különbség aránya már csökken (szarmata: 89%, gepida: 79%). Ez összecseng a Zsámbéki-medencén végzett vizsgálattal, amely szerint a legtöbb régészeti leelőhely az újholocén árterek peremétől

²¹⁵⁸ STIBRÁNYI–MESTERHÁZY–PADÁNYI-GULYÁS 2012, 33.

²¹⁵⁹ PADÁNYI-GULYÁS 2009/2010.

²¹⁶⁰ GYUCHA–DUFFY 2008; GYUCHA–DUFFY–FROLKING 2011; BÓKA 2008; BÓKA 2012.

²¹⁶¹ CSEH 2004b.

190. kép A szarmata (a) és gepida (b) lelőhelyek kernelsűrűsége a szisztematikusan kutatott Tiszazugban

számított 200–300 méteres zónában található. A vizsgálattal az a gyakori terepi megfigyelés igazolható statisztikailag, hogy a szarmaták nagyobb mértékben telepedtek meg a mély fekvésű alluviális talajokon, a „laposokban”.

A két korszak települési rendje két eltérő rendszert alkot, de a gepida kori lelőhelyek nagy része a szarmata korban is lakott volt. A szarmata kor esetében a mai élővizeken túl az újholocén árterek jelentősége is kimutatható. A két korszak megtelepedése olyan térszíneken találkozik, amely a gepida kori lakosság igényeinek jobban megfelelt. Ez hidrológiai szempontból azt jelenti, hogy a gepida települések nagyobb eséllyel jöttek létre olyan szarmata kori lelőhelyeken, amely az élővizek közelségében húzódtak. Még nagyobb esély volt a lelőhelyek folytonos használatára, ha azok a nagy folyók tiszántúli területein, a Tisza bal partján, vagy a Körös partján terültek el.

7.2.4. Talajképző kőzetek

A talajképző kőzetek és a lelőhelyek általános összefüggéseinek vizsgálatát őskori példák alapján végeztem el.²¹⁶² A vizsgált területen késő pleisztocén korinál idősebb földtani jelenségek nincsenek. Az elemzés során először az azonos jellegű, de különböző korú (késő pleisztocén, óholocén és újholocén keletkezésű) formációkat összevontam (8. táblázat, 87. diagram).

A két korszakban nagy vonalakban hasonló térszíneket preferáltak, amelyek többsége folyóvízi jellegű (1–4). Az eolikus talajok használata egyik korszakban sem döntő (11–13, összesen 12–13%). Futóhomokon a gepidák a legritkább esetben telepedtek meg, és ott szarmata előzmény is akad (13). Számos ritkább, és a szarmaták által is ag

használt formáción a gepida lelőhelyek nem jelennek meg (5–8, 14–17). Közülük több térszín csak a Duna–Tisza közeire jellemző: a gepida lelőhelyek hiányát a makro földrajzi tényezőkkel is magyarázhatjuk. Nehezen feloldható jelenség ellenben, hogy a Szolnok–Túri-sík agyagos lösztalaját (10) a gepidák miért kerültk el teljesen, miközben a fluviális és hidroolikus talajok használatának arányai a két korszakban hasonlóak. A vizsgálatból kizárva azokat a formációkat, ahol 10 vagy annál kevesebb számú gepida lelőhely ismert (ilyenek az eolikus talajok), öt legfontosabb kategóriát kapunk (88. diagram).

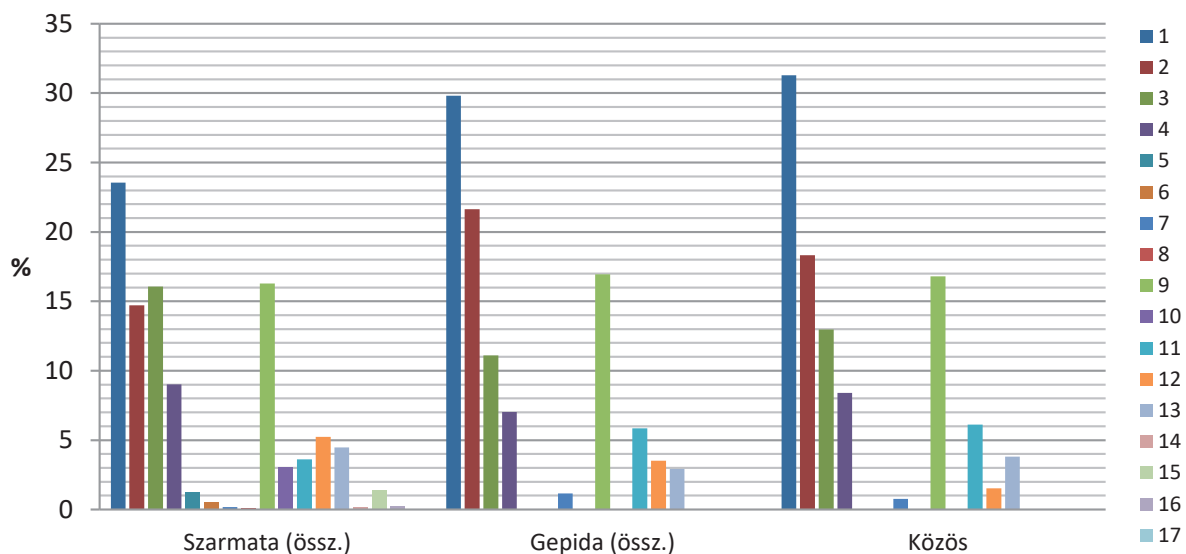
A leggyakoribb talajtípusokon a szarmata lelőhelyek jóval kiegyenlítettebben jelentkeznek. A gepidáknál nagyobb szórás figyelhető meg. Utóbbiak leginkább az aleuritot és a folyóvízi agyagot preferálták. A legstabilabb arányú megtelepedés ezekben az évszázadokban az infúziós lösztalajokon alakult ki. Folyóvízi homokon (és löszös homokon) közepes arányú megtelepedés, és viszonylag nagyszámú közös lelőhely figyelhető meg. Hasonló a helyzet a folyóvízi üledék-talajokon, de ezeket a mély fekvésű helyszíneket mindkét korszakban jobbra elkerültk.

Ezekon a gyakori formációkon, és az eolikus talajokon nagyobb eséllyel jött létre gepida kori lelőhely, hogyha ott szarmata kori megtelepedés is létezett, hiszen a közös lelőhelyek aránya eléri vagy meghaladja a gepida kori lelőhelyek arányát. Erre a jelenségre jó példa a rákóczi-falva-Bagi-földeki, Bivaly-tói és Rókant-földeki lelőhelyek fekvése, amelyek löszös homokon terülnek el (186. kép). Löszös homokon a gepida korban ritkán települtek meg (hasonlóan a szarmata korhoz; a formáció viszonylag ritka, de ha igen, ott általában szarmata előzmény is volt. Feltételezhető továbbá, hogy amennyiben a két korszak közt diszkontinuitást látunk, ennek hátterében az is állhat, hogy a megtelepedés a közelben

²¹⁶² Ld. BÓKA 2012 a békési késő bronzkori és vaskori lelőhelyekről.

Sorszám	Talajképző kőzet	Szarmata (össz.)	Gepida (össz.)	Közös	Jelleg
1.	Folyóvízi aleurit	405	51	41	folyóvízi
2.	Folyóvízi agyag	253	37	24	
3.	Folyóvízi homok	276	19	17	
4.	Folyóvízi üledék	155	12	11	
5.	Folyóvízi aleuritos agyag	22	0	0	
6.	Folyóvízi aleuritos homok (Jászság)	9	0	0	
7.	Folyóvízi aleurit, homok	3	2	1	
8.	Nagyalföldi Tarkaagyag Formáció (Pest megye)	2	0	0	
9.	Infúziós lösz	280	29	22	hidroeolikus
10.	Hidroeolikus agyagos lösz (Szolnok–Túri-sík)	53	0	0	
11.	Löszös homok	62	10	8	eolikus
12.	Lösz	90	6	2	
13.	Futóhomok	77	5	5	
14.	Fluvioeolikus homok (Pest megye)	3	0	0	egyéb újholocén térzsin
15.	Tőzeg (Pest megye)	24	0	0	
16.	Mésziszap (Pest megye)	4	0	0	
17.	Lejtőüledék: agyag	1	0	0	

8. táblázat A talajképző kőzetek viszonya a szarmata és gepida kori lelőhelyekhez

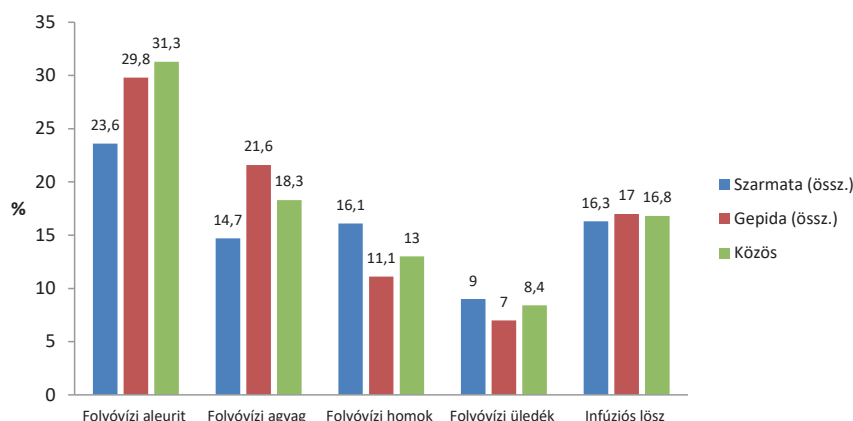
87. diagram A talajtípusok korszakok szerinti összefüggései százalékarányos összehasonlításban

folytatódott tovább, olyan térzsinen, amely a gepida kori igényeknek megfelelt. Erre példa a tiszabura-bónisháti gepida kori település, amely futóhomokon található, míg a mellette elterülő késő szarmata – hun kori település óholocén ártérben húzódik.²¹⁶³

Önállóan vizsgáltam a homoktalajok statisztikai arányait, mert kutatásunk gyakran kiemelt jelentőséget tulajdonít a homokpartok használatának. A régészeti topossal ellentétben a homoktalajok igénybe vétele a szarmata korra nagyobb arányban jellemző (89. diagram, 25:12%). A gepida korban az agyag- és lösztalajok hasznosítása uralkodó.

Végül elvégeztem a talajképző kőzetek vizsgálatát a keletkezési korszakok alapján súlyozva (90. diagram). A késő

²¹⁶³ MASEK 2018a, fig. 19, 25.

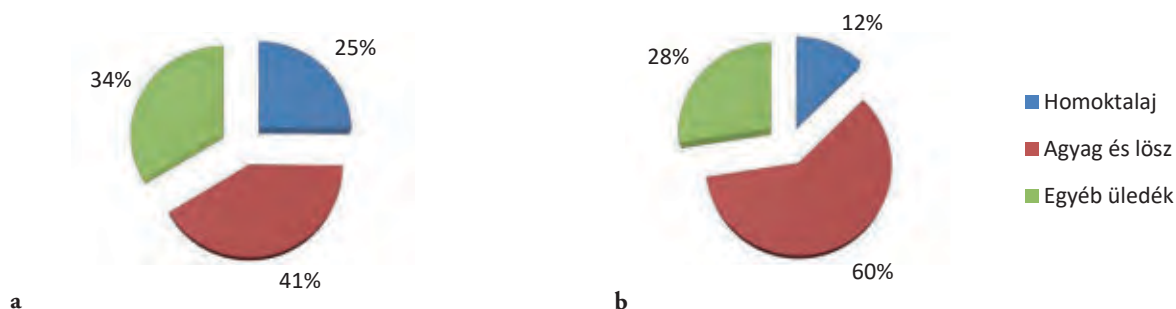
88. diagram A gyakori formációk és a települések kapcsolata

pleisztocén térszíneken (lösztalajok, löszös homok, folyóvízi agyag, folyóvízi homok) a két korszak megtelepedése kiegyenlített. A különbségek az ártereken jelentkeznek. A szarmata lelőhelyek jóval gyakrabban jelentkeznek az újholocén korú, fiatal, alacsonyabban fekvő ártereken, és legkevésbé az óholocén magas ártereken vannak jelen. Ez a jelenség az ó- vagy újholocén korú ártéri aleurit-, agyag- és homoktalajokat is érinti: a szarmaták mindegyik esetben az alacsonyabb, fiatalabb térszíneket preferálták. Ez megerősíti a víztől való távolság elemzésekor kapott adatokat. Szinte csak a szarmaták telepedtek meg az újholocén folyóvízi üledékes talajokon (144 lelőhely), ahol a gepida lelőhelyeknek szintén mind van római kori előzménye (11 lelőhely). A gepidák az óholocén, magas ártereken fekvő területek aleuritosa talajait részesítették előnyben (37 lelőhely), míg az újholocén ártereken az agyagos talajokon is megtaláljuk őket (32 lelőhely). Természetesen még a magas ártereken is többszáz szarmata lelőhellyel számolhatunk; amelyek a legnagyobb eséllyel váltak gepida korban is lakottá.

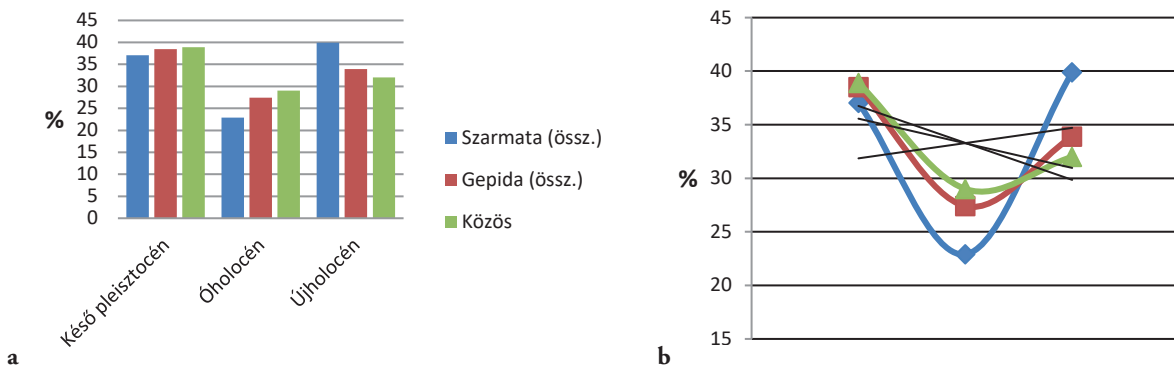
A szedimentológiai tényezőknek a helykiválasztásban minden bizonnyal másodlagos szerepe volt. Ha például egy homokos talajon a római korban olyan gazdálkodás folyt,

amely megkötötte a talajt, és elősegítette a humuszképződést, akkor a táj átalakulása a későbbi megtelepedésre is hatással lehetett. Több talajtípus használatát „szarmata hatásként” értékelhetjük, mert ezeken nagyobb eséllyel akadunk gepidák nyomára akkor, hogyha ott szarmata kori megtelepedés is regisztrált a jelen kutatási helyzet szerint. Ezek alapján kimutatható a római kori tájszerkezet hatása a kora népvándorlás kori településrendszerre. Ez megerősíti a környezetregészeti eredményeket, amelyek önmagukban is arra utalnak, hogy az 5–6. századi közösségek egy korábban évszázadok óta folyamatosan használt kultúrtájban telepedtek meg. A statisztikai adatok közvetetten arra is utalnak, hogy a késő szarmata kori gazdasági stratégiák nem jártak a településekhez közel eső művelhető földterületek kimerülésével, hanem elősegítették a későbbi földművelő közösségek tájban való megtelepedését. Ezt azonban további mikroregionális topográfiai kutatásoknak kell megerősítenie.

A két korszak megtelepedési rendje közt a Tisza bal partján és a Körös partjain éles törés nem mutatható ki. Ez részben biztosan annak köszönhető, hogy a szarmaták nagyon sűrűn lakták a tájat, de a tendenciák egy része ezen

89. diagram Szarmata lelőhelyek és a homoktalajok viszonya (a); gepida lelőhelyek és a homoktalajok viszonya a közös lelőhelyek nélkül (b)

90. diagram Megtelepedési arányok a különböző korú térszíneken

az általánosságon túlmutat. A másik lehetőség a lelőhelyek tömeges félrekeltezése, amely csak a 75 közös lelőhely szisztematikus revíziójával volna kizárható. A gepida korban is lakott régiókban kimutathatók bizonyos átalakulások: a megtelepedés az alacsony fekvésű, fiatal ártereken kissé csökkent. Ez a számarány a magas árterekre tolódott át, ahol a korábbi változatosabb tájhasználat helyett szinte csak az aleuritos talajokra korlátozódott. Számos, folytonosságra

utaló jelenség a közös lelőhelyek figyelembe vétele nélkül eltűnik, de nélkülük igen kevés gepida kori lelőhely marad, ezért ezek a kisebb tendenciák bizonytalannak értékelendők.

A Tisza- és a Körös-parttól távolodva a települési rendben nagyobb változást tapasztalunk. A Tisza jobb partja és a Zagyva-völgy lelőhelymentessége, valamint a belső területek felé a Tiszántúlon is erősen csökkenő lelőhelyszám a geológiai és hidrológiai háttérrel nem magyarázható meg egyértelműen.

8. A KÉSŐ ANTIK KONTINUITÁS ÉS A TISZA-VIDÉK

8.1. A római kori infrastruktúra rekonstrukciós lehetőségei

A Szolnok környékén található tiszai átkelőhely az Alföld kiemelkedő jelentőségű stratégiai helyszínét alkotja. Általánosan elfogadott, hogy a Zagyva torkolatvidékén a római korban is léteznie kellett egy átkelőhelynek, amely Dacia fennállásának időszakában az *Aquincumot Porolissummal* összekötő egyik legfontosabb szárazföldi útvonal részét alkotta.²¹⁶⁴ Jelenleg úgy tűnik, épített római úttal nem számolhatunk az Alföldön, ezért a feltételezett kereskedelmi és katonai út pontos vonalának és tiszai révhelyének kutatása módszertanilag is problematikus.

A rákóczi falvi kistérség kutatása, a Pest megyei új feltárásokon előkerült szarmata kori települések jelentősége, valamint a történelmi üst lelőhelyének és tágabb környezetének értékelése is arra késztetett, hogy a kérdést részletesebben kibontsam, akkor is, ha egy pontos, és évszázadokon át stabil útvonallal talán nem is számolhatunk. A római kori átkelővel kapcsolatos elképzelések a gepida kori régészeti anyag értékelését is nagyban befolyásolják.

A barbárokkal való kereskedés a rómaiak számára politikai, stratégiai szempontból fontosabb lehetett, mint az áruforgalom gazdasági céljai. A Közép-Tisza-vidék kereskedelme a 2–3. században Pannonia Inferior katonai felügyelete alatt állhatott, ellentétben a Maros-völgygel, melynek római importtárgyai is daciai kapcsolatokra utalnak.²¹⁶⁵ A ptolemaioszi térkép értelmezései megegyeznek egy, a Zagyva torkolatvidékén fekvő római kori *polis*z feltételezésében.²¹⁶⁶ A Zagyva menti római pénzforgalom vizsgálata a folyó kiemelt szerepét jelezte.²¹⁶⁷ A közvetlen római felügyelet bizonyítéka a Jászságban a jászberényi római őrtorony létezése lenne, de a középkori Jászboldogháza 19. század végén feltárt többperiódusú plébániatemploma alatt feltételezett római kori épület létezése nagyon bizonytalan.²¹⁶⁸ Az útvonal tiszántúli szakaszának létezését korábban a

Törökszentmiklós környéki, viszonylag gazdag szarmata leletek erősítették meg.²¹⁶⁹

A római anyag utalhat arra, hogy az *Aquincum* felől érkező utak legfontosabb révhelye a Zagyva-torkolatnál húzódott. Ezt a Szolnok környéki római kori leletanyag minősége,²¹⁷⁰ és a római export általános elterjedése²¹⁷¹ is megerősíteni látszik. A kép azonban valójában nem egyértelmű. Az emailos fibulák elterjedése a Zagyva-völgy kereskedelmi szerepét alárendeltnek mutatja, és inkább egy, a Zagyva-torkolattól délre futó nyugat–keleti út létezését erősítette meg.²¹⁷² A római kori úthálózatot rekonstruáló korábbi térképeken a meszesi kapu, majd *Porolissum* irányába tartó útvonal a Zagyva-torkolattól egyenesen kelet felé húzódik. Vaday Andrea újabb munkáiban azonban a *Porolissum* felé tartó, katonailag felügyelt útvonalat Hatvan felé, az Északi-középhegység lábainál vezeti; és a Szolnok felé futó útnak a Tiszántúlon e rekonstrukció szerint nincs folytatása.²¹⁷³ Egy ilyen vonalvezetésű útnak csak a szarmata Barbarikumon belüli belső közlekedésben és kereskedelemben lehetett jelentősége. Ebben az esetben katonai jelentőségű felvonulási útvonallal Szolnok környékén nem számolhatunk.

Pest megye római provinciális eredetű leletanyaga a *terra sigillata*kon és a zománcos fibulákon kívül nincs felgyűjtve. Az elmúlt években előkerült szarmata lelőhelyek ennek ellenére is egyértelművé teszik, hogy az *Aquincumtól* délkeletre eső térség strukturálisan kiemelt szereppel rendelkezett. A 2. században kialakult településszerkezet stabilan, évszázadokon át létezett, amelyről elsősorban az M0 nyomvonalán feltárt alföldi szarmata lelőhelyek, kézművesipari központok tanúskodnak, amelyek minden valószínűség szerint a legnagyobb kiásott szarmata települések az Alföldön (Üllő, Ecser).²¹⁷⁴ Ezek a lelőhelyek az *Aquincumtól* és a bal parti késő római objektumoktól (*Contra Aquincum, castellum*

²¹⁶⁴ SOPRONI 1958, 42; BALLA–TÓTH 1968, 125; GABLER–VADAY 1992, 86; PROHÁSZKA 2000, 17; VADAY 2003a, fig. 26; VADAY 2003b, 20; KULCSÁR–MÉRAI 2011, fig. 3.

²¹⁶⁵ VADAY 1989, 181; VADAY 2003a, 370–372.

²¹⁶⁶ VADAY 2003b; KOVÁCS–FEHÉR 2004, II. térképmelléklet; FEHÉR 2011; FEHÉR 2015.

²¹⁶⁷ VADAY 1970; PROHÁSZKA 2013.

²¹⁶⁸ Legutóbb MASEK 2018d; MASEK 2019b, 205–206.

²¹⁶⁹ VADAY 1980; VADAY 1985b; VADAY 2003c, 276; B. TÓTH 2016, 197.

²¹⁷⁰ VADAY–HORVÁTH 2005, Kat. XXXIII; VADAY 1998, 122–124.

²¹⁷¹ VADAY 1989, 170, Abb. 50.

²¹⁷² VADAY 2003a, 316, fig. 1, 370.

²¹⁷³ VADAY 1998, 124; VADAY 2003b, 2. kép; SZEBENYI 2015, fig. 2–4; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 312.

²¹⁷⁴ Összefoglalóan TARI 2006.

contra Tautantum)²¹⁷⁵ délkeleti irányba induló, és a vízfolyások (Gerje–Perje, esetleg a Tápió) mentén délkelet felé futó fontos szárazföldi utakat jeleznek.

A Sarmatián átvezető szárazföldi utak elsődleges szerepe a Pannonia és Dacia közti folyamatos kapcsolattartás lehetett, ezért Dacia feladása után jelentőségük lecsökkent, és a virágzó kereskedelem is hanyatlásnak indult.²¹⁷⁶ A stratégiai fontosságú helyeken – talán már a római kor előtt – létrejött utak szerepe azonban teljesen nem szűnhetett meg Dacia feladása után sem. A szarmata Barbarikum területéről előkerült késő római kori tárgyak mennyisége ma már indokolja, hogy feltételezzünk egy kis jelentőségű kereskedelmi forgalmat a 4. században is.²¹⁷⁷ A település- és irányokban feltűnő késő római kerámiát a mázas edények,²¹⁷⁸ nagyon ritkán *terra sigillata chiara* töredékei,²¹⁷⁹ és esetleg az amforák egy része²¹⁸⁰ képviselik.

A Szolnok környéki római kistárgyak alapján felvázolt kép (7. fejezet) a jövőben, a rengeteg közöletlen anyag feldolgozása után, módosulhat. A korábbi adatok nagyrészt töredékes, régi információk, amelyek nagyrészt mára beépített belterületekről származnak (Szolnok, Szanda). A leletszóródás így sem feltétlen a mai Szolnok belterületét és a Vártól délre eső mai átkelő szerepét hangsúlyozzák, hanem egy nagyobb területet ölelnek át, és inkább a Szolnoktól délre és keletre elterülő térséget mutatják nagyobb jelentőségűnek.

A térképeken általában egyenesen kelet felé jelölt *porolisumi* útvonal modern konstrukció abból a szempontból, hogy a Szajol felé jelölt átkelő a vasút átadása (Szolnok–Debrecen, 100-as számú nemzetközi fővonal) előtt nem létezett, és közút (egyelőre) ma sem vezet arrafelé.²¹⁸¹ Emellett azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a mai közúti infrastruktúra a török kor eredménye. Az 1562-ben a szolnoki vártól délre felépített Tisza-híd széles ártéri területre vezetett, és feltételezhetően már a kora újkorban is több km hosszú töltéshíd egészítette ki a sandai réten. Vonalvezetése csak stratégiai okokkal –

védelmi okokkal és a déli utánpótlás szerepével – magyarázható. Regionális jelentőségű révhellyel a középkorban ezen a helyszínen nem számolhatunk. Árpád-kori források alapján, a szolnoki révhely a várostól keletre eső Millér térségében lehetett, tehát a vasútvonalhoz hasonlóan Szajol felé vezethetett át a Tiszán.²¹⁸² A természetföldrajzi szempontok is inkább azt a lehetőséget támogatják, hogy a térség egyik természetes átkelőhelye a Zagyva-torkolattól keletre összeszűkülő Tisza-parton jöhetett létre (**184. kép**).

A térség másik jelentős tiszai révhelye Szolnoktól délre alakulhatott ki, amelyet a természetföldrajzi szempontok mellett szintén a középkori történeti földrajz támaszt alá. A mai Tiszavárkony magasságában létrejött révhely a késő középkorban a távolsági közlekedésben is jelentős szerepet töltött be. Tiszavárkonyal szemben, a Bivaly-tó morotvájának déli kanyarulata mellett alakult ki a török korban elpusztult mezőváros, Tiszavarsány. Mindkét helynév – Várkony és Varsány – létezett már a 11. században. A várkonyi–varsányi rév forgalma a szolnoki Tisza-híd 1562. évi megépítéséig virágzott. Tiszavarsány hanyatlása – amelyet a háborús időszakok mellett elsősorban a szolnoki híd és a kereskedelmi útvonalak átrendeződése idézhetett elő – a 17. századig tartott (**180–181. kép**).

A szolnoki átkelő feltételezett bal-parti útvonala²¹⁸³ Szolnoktól délre az ártéri területek miatt csak nagyjából a mai 442-es út vonalában haladhatott (Szandaszőlős–Martfű–Tiszaföldvár), a kengyeli holtág és a vezseny–martfűi kanyar között fordulva délnek és keletnek. A 18. század végén és a 19. század közepén a Debrecen felé vezető főút a tenyői Nagy-szigetet kerítő lefűződéstől délre fordult keletnek (**183–184. kép**); szárazabb időszakokban esetleg – a 19. század közepéig a folyó főágát alkotó – Alcsi Holt-Tiszától közvetlenül délre is keleti irányt vehetett.

Ezeknek a kerülőknek a megtételére nem volt szükség, ha a tiszai átkelőhely a szolnoki ártértől keletre, a Millérnél; vagy délre, a várkonyi–varsányi rév magasságában alakult ki. Mindkét esetben könnyen elképzelhető, hogy a tiszai ártér keleti partján futó fő szárazföldi kommunikációs csatorna jóval messzebb esett pl. Szanda és Rákóczifalva térségétől, hiszen egy távolsági jelentőségű út a meanderek keleti oldalán vághatta le a morotvák közé betüremkedő platókat (pl. a mai Törökszentmiklós–Tiszaföldvár útvonal közelében).

A folyóparttól távolodva már a sötétben tapogatódzunk, a nyugat–keleti regionális útvonal keleti folytatása a Nagykunság felé teljesen bizonytalan. Törökszentmiklós

²¹⁷⁵ MRÁV 1996, MRÁV 2003.

²¹⁷⁶ VADAY 1998, 126.

²¹⁷⁷ SÓSKUTI 2010, 181; OLGAY 2017, 351–352.

²¹⁷⁸ Az 5. századig kitaró folyamatos alföldi használatot legjobban az új-hartyáni (BÓNA 1961), csongrádi (PÁRDUCZ 1959, 356, Taf. VII. 8) és apátfalvi (BÉRES–VÖRÖS 1998, 2. kép 1) síredények érzékeltek.

²¹⁷⁹ GABLER–VADAY 1986, 67–69, Abb. 37. 1–5. A kesei *sigillata*fajtaik elterjedését, használati idejét néhány észak-görögországi (macedoniai) lelőhely alapján ld. MALAMIDOU 2005.

²¹⁸⁰ Egy mázas példány késő szarmata – hun kori lehet: FÜLE 1995, 58; ld. még SZEBENYI 2017, 332. Jó összefoglalást ad LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ–TOMÁŠOVÁ 1999 egy 4–5. századi ostrovanyi/osztropataki amforatöredék alapján, melyben halász maradványait mutatták ki.

²¹⁸¹ A Szolnokot elkerülő mai 4-es út, az 1991-ben a várostól délre átadott Szent István Tisza-híddal, nem a természetes útvonalakon húzódik; az új M4 átkelőjét pedig jóval északabba, Tiszapüspökinél hozták létre.

²¹⁸² KERTÉSZ 2014, 24–26, 2. ábra; bővebben ld. MASEK–LASZLOVSKY 2021.

²¹⁸³ VADAY 2003a, 370–372.

irányába mindenképpen délnyugatról vezetett az út Szolnok felől. A varsányi révhelyhez csatlakozó út ebbe az északkeleti irányba tartó útvonalba is bekapcsolódhatott. A késő középkori Külső-Szolnok vármegye legfontosabb középkori kereskedelmi útvonala azonban Varsánytól délkeleti irányba vezetett – Kengyel és Kétpó felé –, Mezőtúr irányába. E mára teljesen elveszett útvonal jelentősége a régészeti kutatásban – a szerző tudomása szerint – korábban nem merült fel, így római kori használatáról sem rendelkezünk adatokkal.

A gepida kori infrastruktúra változásainak kérdéseit a közelmúltban foglalta össze B. Tóth Ágnes.²¹⁸⁴ Eredményei közül szempontunkból az egyik legfontosabb, hogy a római kori alföldi diagonális utak gepida kori használatára nincs bizonyítékunk.²¹⁸⁵ Ezzel szemben egy Tisza-menti útvonal folyamatos használatát a kisleletek is alátámasztják.²¹⁸⁶

Szolnok térségéből két nagy gepida kori populációra utaló lelőhelyet ismerünk: a szolnok-szandait, és a rákóczi-falva-Bagi-földeket. A kengyeli holtág partján hasonló népességkoncentráció valószínűsíthető, de ez a szondázó jellegű feltárások miatt nem jelenthető ki egyértelműen. Feltételeztük korábban, hogy a szolnok-szandai temető topográfiai helyzete a Szolnok környéki átkelő kiemelt szerepére utal, a római kori adatokhoz hasonlóan és azokat felerősítve; valamint hogy arra az útvonalra esett, amely a Tisza déli ártere, meanderei és a kengyeli holtág között biztosította az átkelést. A szandai gepida temető Bóna István szerint Gepidia folyami határát és a révet őrizte.²¹⁸⁷

A fentiek fényében ezek az állítások megkérdőjelezhetők, noha a rekonstruálható középkori viszonyok egyelőre csak bizonytalanul vetíthetők vissza a római korig és tudásunk egyetlen. Amennyiben a szandai temető helyszíne valóban összefügg a terület stratégiai jelentőségével, akkor Rákóczi-falva térségében is valószínűsíthető egy átkelőhely. Ellenkező esetben, révhely hiányában – amely a szandai temető esetében is reális, amennyiben a Zagyva-torkolatvidék mellett kialakult révhely a Millérnél húzódott – a rákóczi-falvi és a szandai lelőhelyek egyaránt a Tisza kanyarulatai közt, az ártér partján megbújó megtelepedési helyszíneknek képzelhetők el. Bizonytalan, hogy a kengyeli gepida lelőhelyek esetében megfigyelt sűrű, elaprózott településhálózat mennyire lehetett általános a tiszai ártér partján, de feltételelesen összefüggésbe hozható egy, az ártér peremétől beljebb húzódó észak–déli útvonal közelségével.

A Tisza-parti népvándorlás kori lelőhelyek értékelésénél tehát el kell választanunk két, az úthálózattal kapcsolatos részkérdést: stratégiai jelentőségű megtelepedési helyszínek és melléjük telepített (?) közösségek hagyatékának a lelőhelyeket akkor fogadhatjuk el, hogyha a közelben tiszai átkelőhely egykori léte feltételezhető. Ezek – a nyugat–keleti irányú közlekedésben jelentős – helyszínek azonban nem feltétlenül jelölik ki az észak–déli szárazföldi kommunikációs csatornákat, amelyek kutatása önálló feladat lehet.

A kérdések nagyobb időhorizontra kiterjedő szisztematikus kutatás nélkül nem válaszolhatók meg. Összevetésként rendelkezésünkre áll a Közép-Tisza-vidék 18. századi úthálózatának elemzése.²¹⁸⁸ A török kor után Hatvan irányából a legfontosabb utak Poroszló, Tiszafüred és Csege révhelyeinek érintésével haladtak Debrecen felé. A Tiszántúlon a Kisújszállás–Kunmadaras–Nagyiván–Csege útvonal jelentőségét emelik ki, s ettől „beljebb” csak a tiszai vízi úttal, és egy erősen alárendelt közvetlen Tisza-parti útvonallal számolnak. Létezhetett tehát olyan úthálózat, amelyben a Tisza-parti területek belső kapcsolatrendszere alárendelt szerepet játszott a kelet–nyugati útvonalakhoz képest.²¹⁸⁹

A Szolnok környéki átkelő frekvenciált helyzete összességében inkább egy nagyobb térségre értendő, ahol több révhely is létezhetett, amelyeket a folyó állapotától függően használhattak. Figyelembe véve a római kori klímaoptimum megváltozását és az 5–6. századi éghajlatváltozásokat,²¹⁹⁰ az 1–6. századokon belül is jelentős hangsúlyeltolódásokkal számolhatunk. A Zagyva-völgyi római kori útvonal szerepe a Szolnok környéki révhelyek megítélésétől is függ, azonban jelenleg mindenképpen másodlagosnak tűnik az *Aquincum* felé, nyugati irányban húzódó szárazföldi útvonalhoz képest. A Tisza vonalában feltételezett észak–déli útvonal létezése, Sarmatián belüli jelentősége tagadhatatlan. A vízi és szárazföldi utak szerepe azonban már bizonytalan. Amennyiben kialakult egy stabil szárazföldi útvonal, úgy annak folytonos használatával a gepida korban is számolhatunk, figyelembe véve a megtelepedési rend nagyfokú kontinuitását a folyó bal partján. Csak tervszerű kutatással lenne tisztázható, hogy ez az út a Tisza-part közvetlen közelében húzódott-e, vagy inkább az első, biztosan ármentes területen vágta le az olyan kisebb térségeket, mint Rákóczi-falva, vagy Tiszabura környéke. A lelőhelyek stratégiai és egyéb strukturális szerepének megítélése ezektől a tájtörténeti kutatásoktól függ.

²¹⁸⁴ B. TÓTH 2016, 195–207.

²¹⁸⁵ B. TÓTH 2016, 197, 214.

²¹⁸⁶ MESTERHÁZY 1999, 86; B. TÓTH 2016, 197, 214–215.

²¹⁸⁷ BÓNA 2002d, 197.

²¹⁸⁸ VADÁSZ 1995, 42–55.

²¹⁸⁹ VADÁSZ 1995, 43, 45.

²¹⁹⁰ MASEK s. a.

8.2. Tisza-vidéki kontinuitásmodellek a hun korban

A Közép-Tisza-vidéken három 5–6. századi kontinuitásmodell rajzolható fel. Mindhárom területben közös, hogy a szarmata kor végéig sűrű településhálózattal, és nagy demográfiai csoportokkal számolhatunk.

8.2.1. 1. kontinuitásmodell

Az első modell a Tisza-vidékre, elsősorban annak bal partjára jellemző. A Közép-Tisza-vidéken nagyon ritkán jelentkezik hun kori leletanyag, általában a bal parton, és olyan lelőhelyen (Rákóczi falva) vagy településtömbön (Tiszabura) belül, ahol késő szarmata kori és gepida kori leletanyag is megfogható. Ezek a területek a megtelepedési helyszínek nagyfokú kontinuitásával számolhatunk. A folytonosság mellett a településrendben és a települések szerkezetében is erős törés tapasztalható.

Ez a cezúra részben a szarmata kor vége és a klasszikus értelemben vett hun kor között is fennáll. Erre utal egy tiszabura-pusztataskonyi hun kori sír elhelyezkedése a lelőhely késő szarmata településének kerítőárkába ásva, vagy a rákóczi falvi hun kori 2. horizont településrétege, amelynek objektumai a szarmata településhez képest már törést mutatnak a lelőhely szerkezetében. A rákóczi falvi hun kori és gepida kori településrétegek szerkezete közt éles törés nincsen. Azonban a lelőhely iparos részén megfigyelt kontinuitás és a hun kori településréteg kerámiahorizontja is egyedülálló a Tisza-vidéken. Ezért egyelőre kérdéses, hogy ezt a képet mennyire általánosíthatjuk.

Más példák a hun kor és a gepida kör közötti átalakulásokra figyelmeztetnek. Ilyen a tiszabura-pusztataskonyi hun kori sír és a gepida kori sírcsoport egymástól független elhelyezkedése, az erős változások a rákóczi falvi 2. és 3. településhorizont kerámiaanyaga között; vagy a szolnoki Horgos-típusú pajzsdudoros sírok környékének látszólagos elnéptelenedése a gepida korban. A szarmata korból a gepida korba való átmenet ezek alapján fokozatos átalakulásnak tekinthető a területen, amelynek elemei, és a kontinuitás mértéke lelőhelyenként változhatnak.

A megtelepedési helyszínek folytonossága nem feltétlenül jelenti a lakosság folyamatos jelenlétét egy adott településen. Egy kultúrtáj néhány lakatlan év, vagy évtized alatt keveset veszít jellegéből, és a korábbi települések nyomai is látszódnak – hasonlóan, ahogyan ma is látszanak az alföldi tanyahelyek még évtizedekkel azután is, hogy elhagyták őket, hiszen amíg az épületek össze nem dőlnek és a fákat ki nem vágják, a terület földművelésre alkalmatlan marad.

Az újonnan érkezett emberi közösségek feltört földek és létező úthálózat közelében nagyobb eséllyel telepedhetnek meg, vagy temethetik halottaikat jól azonosítható, művelés alatt nem álló helyszínrre: korábbi településnyomok, temetkezési helyek és az őket körülvevő növényzet közé. Ezzel szemben egy, a lelőhelyek diszkontinuitását jelző állapot hamar kialakulhat akkor is, ha a lakosság valamilyen trauma, megváltozó természeti körülmények vagy akár gazdasági szempontok miatt csak pár száz méterrel odébb költözött. A mikroregionális vizsgálatok legfőbb tanulsága az, hogy a kontinuitáskérdések kutatása egy lelőhelyközpontú szemlélet esetében más lehetőségeket rejt magában és más típusú eredményeket vetít előre, mint hogyha nagyobb területeket tartunk szem előtt a vizsgálat során; és nem egy-egy lelőhely, hanem egy kultúrtájon belüli megtelepedési rend kontinuitására koncentrálunk.

A Tisza bal partjával kapcsolatban egyelőre megválaszolatlan kutatási kérdés, hogy pontosan mi okozta a struktúrák átalakulását, és hogy a változások ellenére mekkora mértékben számolhatunk a korábbi népesség továbbélésével.

8.2.2. 2. kontinuitásmodell

A második modell a Duna–Tisza közti területeket, és feltételezsen a Tisza jobb partját foglalja magában. A nyugati régióban jellegzetesek az elszórtan jelentkező, a D2/D3–D3 horizontig keltezhető emlékek. A lelőhelyek intenzitása kicsi, az egyes lelőhelyek jellemzően kis szociális közösségekre utalnak. Összetételük kulturálisan teljesen inhomogén: nagyon különböző kapcsolatrendszereket mutatnak a hun üstöktől a meót törökön át a kisfibusák közép-Duna-vidéki vagy germán jellegű kapcsolatrendszeréig.

A hun kori leletanyag felbukkanása véletlenszerűnek tűnik, de a lelőhelyek a római kori kontextussal többnyire könnyen indokolhatók (ellenpélda: a történelmi hun üst lelőhelye). A Jászságban a hun kori lelőhelyek a Zagyva átkelőhelyeinek közelében található (Jászberény, Jánoshida); Jánoshida esetében bizonyosan a késő szarmata elit közelében (Jászsalsószentgyörgy–Borsa-halom, ill. az alattán-tulái késő szarmata – hun kori lelőhelyek közelében).

Ez a modell nem csak a Közép-Tisza-vidék nyugati részére tűnik jellemzőnek, hanem a Duna–Tisza közeének teljes északi felére (a hosszanti sáncokon belül).²¹⁹¹

²¹⁹¹ A Duna–Tisza köze középső és déli részének sokrétűbb 5. századi leletanyaga összetettebb helyzetre utal (KISS 1998; MASEK 2019c).

Nyugatabbra szintén eltérő kulturális jellegű, elszigeteltnek tűnő 5. századi leletekkel találkozunk. Közös bennük, hogy kifejezetten gazdag, hun kori elit temetkezés nincs köztük.

Az 5. század vége és az avar kor között úgy tűnik, hogy ezek a területek elnéptelenedtek. Ebben nagyobb emberi döntések is szerepet játszhattak. Emellett az is valószínű, hogy eddigre szűnt meg körülöttük véglegesen az a római kori településrendszer, amelybe a hun kori lelőhelyek illeszkedtek. Az 5. századi „pusztásodás” okainak tisztázását a jövőben környezetrégészeti kutatások segíthetnék.

8.2.3. 3. kontinuitásmodell

Egy harmadik modellt alkotnak jelenleg a Tiszántúl belsőbb területei, ahonnan hun kori lelőhelyeket nem ismerünk, de a gepida lelőhelyek el-elvétve jelentkeznek. A modell szintén nem határolható le a vizsgálatba bevont kistájhatárokkal, hiszen Hajdú-Bihar nagy területei hasonló képet mutatnak. Ez a terület – talán kutatási hiányosságok miatt – ma még igen nehezen értékelhető. A hun kori lelőhelyek számában nagyságrendi változás nem várható; a terület a hun korban nem tűnik kiemelt szerepűnek. A gepida lelőhelyek feltűnésében rendszer nem mutatkozik, de még az is bizonytalan, hogy ez csak a kutatási helyzettel, vagy inkább a római kori településhálózattal magyarázható.

A szarmata kori környezeti viszonyokat hosszú távon a letelepedéssel járó technikai változások, valamint a római birodalom és barbárok közti kölcsönhatások is befolyásolhatták. E folyamatok körvonalai egyelőre alig láthatók. Kérdéses, hogy van-e olyan széles körű fejlődési folyamat a szarmata koron belül, amely a mezőgazdaság fejlődésével, és a külterjes rideg állattartás visszaszorulásával járt. Amennyiben nincsen – erre ugyanis nem nagyon utalnak az értékelések – akkor a késő római lelőhelyek ugrásszerűen növekedő számát egyelőre nem tudjuk megmagyarázni. Lehetséges,

hogy az agrikulturális fejlettség alacsony foka okozta a rengeteg lelőhelyet, az intenzív földhasználat kimeríthette a talajt, gyakori költözésre kényszerítve így a lakosságot. Ellenkezőleg, a táj adottságait maximálisan kihasználó közösségről is beszélhetünk, amely egy fenntartható rendszert működtetett. Ettől is függ, hogy az 5–6. században megváltozó településkép okát főként a környezeti viszonyok átalakulásában, vagy a történeti folyamatokban keressük.

A klimatikus viszonyok erős 4–5. századi változásai a megtelepedésre biztosan hatással voltak. Ezt a Közép-Tisza-vidék településföldrajza is alátámasztja. Áruklodó, hogy a késő császárkori lelőhelyszám ugrásszerű növekedése, majd az 5. századtól megfogható hanyatlás, a depopulációra utaló jelenségek, az Alföldnél jóval nagyobb térséget érintenek. A Közép-Tisza-vidéken a településtömbök részleges kontinuitása figyelhető meg az 5. században, a Tisza bal partján és a Körösök vidékén. Ez azt jelentheti, hogy a hasonló adottságú tájak a környezeti változások ellenére továbbra is alkalmasak voltak a megtelepedésre, és az ellen szól, hogy a szarmata kori földművelési és megtelepedési rendszer önmagától omlott volna össze. A foltokban megfigyelhető kontinuitás a lakosság szám csökkenésére, és esetleg annak tudatos koncentrációjára utalhat.

Más helyzetet tapasztalunk a Duna–Tisza közén és a Tiszántúl belsőbb területein. Az elnéptelenedés a klíma változásaival részben megmagyarázható. Az aszályos 5. századi időszak nagyban hozzájárulhatott a szarmata korban sűrűn lakott területek elnéptelenedéséhez. A 6. század csapadékos, hűvös klímarekonstrukciója viszont már nem támogatja ezt a hipotézist. A Tisza jobb partjának, vagy a Zagyva vidékének az 5. század végéig végbement szinte teljes elnéptelenedése is nehezen magyarázható éghajlati változásokkal. A Duna–Tisza közti és tiszántúli területek párhuzamos jelenségei viszont a régi „gyepűelmélet” ellen szólnak: inkább az éghajlati változásokra adott antropogén válaszreakciók eredményeit mutatják.

8.3. A Közép-Tisza-vidék geopolitikai szerepe a gepida korban

A gepida korra a térség szerepe jelentősen átértékelődött: a centrális szarmata Barbarikum a Gepida Királyság határvidékévé változott. A terület kapcsolatrendszere a római korival érdemben nem hasonlítható össze, részben az időszak rövidege, részben a római–bizánci kereskedelmi áru csökkent intenzitása és megváltozott jellege miatt (tömegáru helyett presztízstárgyak).²¹⁹² A rákóczi falvi és ti-

szaburai lelőhelyek a Tisza-menti településközpontokba jól illeszkednek. A rákóczi falvi egy a közép-Tisza-vidéki, nagyobb jelentőségű gepida lelőhelyek sorából, amelyek a folyó bal partján sorakoznak, köztük nagyobb közösségek temetkezési helyszíneivel (Szolnok-Szanda, Tiszapüspöki-Fehértó-part, Tiszagyenda-Lakhatom és -Búszertő, esetleg Tiszafüred-Nagykenderföldök, valamint a Tiszától távolabb Hajdúnánás-Fürj-halom-dűlő). A földrajzi határvidék ebben az esetben biztosan nem jelentett perifériát: a Tisza

²¹⁹² QUAST 2001, 432–434; B. TÓTH 2016, 201–202.

továbbra is az alföldi lakosság életének ütőere maradt. Emellett – pusztán a lelőhelyek térképére pillantva – az életmódot és a lakosság szociális összetételét tekintve is jogosan feltételezhetünk nagy változásokat a római korhoz képest. A Tisza-part egyben centrum és határvidék: a térségben megfigyelt jelenségeket a térség határvidék-szerepe felerősítheti, és torzíthatja a tendenciákat.

A távoli kapcsolatokkal rendelkező gepida kori tárgyak többsége a Körösöktől délre került elő.²¹⁹³ Kevés kivétel akad, de ezek kapcsolatrendszere a déli anyaghoz hasonló sokszínűséget mutat. Frank eredetűnek értékelt Mesterházy Károly egy tiszafüredi almandinberakásos ezüst korongfibulát,²¹⁹⁴ thüring kapcsolatot mutat egy törökszentmiklósi fibula egy mühlhauseni párhuzammal,²¹⁹⁵ a szandai 124. sír relief fibulája skandináv területről származhat.²¹⁹⁶ Bizánci import lehet a keskeny, lemezes tarsolycsat és szíjvég a tiszaderzsi 3. sírből,²¹⁹⁷ egy hegyikristály karikával ellátott tiszaoérvényi csat,²¹⁹⁸ valamint a rákóczi falva-kastélydombi rekeszdíszes sárgaréz csat.²¹⁹⁹ A kései 5. századra keltezhető tiszaföldvári aranygyöngyöt Kiss Artilla nyomán Dieter Quast is egy, a legmagasabb társadalmi rétegekhez tartozó együttes részeként értékelte.²²⁰⁰

A gepida–langobard kapcsolatok szórványos, kevés számú bizonyítékára már többen felhívták a figyelmet.²²⁰¹ Nyugati kapcsolatrendszert mutat két különböző díszítésű egysoros rákóczi falvi rövidfésű.²²⁰² Szintén kimutathatók kapcsolatok a rákóczi falvi gepida kori pecsételt kerámia és a dunántúli területek díszkerámiaja között. E részeredmények alapján feltehető, hogy a kisleletek részletes vizsgálataival a langobard területekkel való kapcsolatok száma gyarapítható lehet.

²¹⁹³ MESTERHÁZY 1984; MESTERHÁZY 1999; QUAST 2001.

²¹⁹⁴ MESTERHÁZY 1999, 86; CSEH 1993j; CSALLÁNY 1961, 217, Kat. 166; Taf. CXCVI. 3 (Tiszafüred, Vasútállomás, Lipcsey Tamás téglavető); Kiss P. 2015, 241.

²¹⁹⁵ MESTERHÁZY 1999, 86; CSALLÁNY 1961, 214, Kat. 157; CSEH 1993j (Törökszentmiklós, Téglagyár). Egy hajdúböszörményi edény feltételelesen szintén thüring kapcsolatokkal rendelkezhetett, de az edény mára elveszett: MESTERHÁZY 1984, 78, 83; MESTERHÁZY 1999, 85.

²¹⁹⁶ MESTERHÁZY 1999, 86; NAGY 2007, 52–53; ld. még a típushoz NIELSEN 2009; MASEK–MIHÁCSI–PÁLFI 2018.

²¹⁹⁷ MESTERHÁZY 1999, 86; NAGY 1993, 76; CSALLÁNY 1961, 216, Kat. 163, Taf. CXCVIII. 4–5; VIDA 2018, 539. (Tiszaderzs, Szentimrei utca).

²¹⁹⁸ QUAST 2001, 435, Abb. 4, Fundliste 2 – cit. QUAST 1996, Abb. 7, Anm. 36; CSALLÁNY 1961, 216, Kat. 164; Taf. CXCV. 3 (Tiszaoérvény, Homok-csárda).

²¹⁹⁹ HORVÁTH 2012.

²²⁰⁰ CSALLÁNY 1961, 214, Kat. 155; KISS 1996; QUAST 2001, 442.

²²⁰¹ Legutóbb B. TÓTH 2016, 199–200.

²²⁰² MASEK 2016, 122–123, 136–138.

Kisköre-Pap-tanya gepida sírcsoportja esetében felvetődött, hogy a 43. sír lándzsái langobard eredetűek volnának.²²⁰³ Azonban a lándzsatípus – és így a sír is – inkább a 6. század második felére–utolsó harmadára keltezhető; és a két lándzsa sírba helyezésének is jobbára a kora avar temetőben találjuk párhuzamát.²²⁰⁴ Ezért a temető a gepida kori gepida–langobard kapcsolatrendszerhez nem szolgálhat biztos adatokkal.

Míndez arra utal, hogy a dél-Tisza-vidékihez hasonló összetett kapcsolatrendszer erre a térségre is jellemző, de intenzitása kisebb – párhuzamosan azzal a jelenséggel, hogy a feltárt sírmezők száma is jóval alacsonyabb, mint Csongrád megyében. Ezt erősíti, hogy a Tisza-vidéki gepida sasos csatok legészakibb példánya Szolnokról származik, és hogy a közelmúltban feltárt tiszapüspöki gepida temető jelentősen bővíteni fogja a térségből ismert minőségű tárgyak számát.²²⁰⁵

A gepida kori viszonyrendszer erősen megváltozott a korábbihoz képest: a pannoni területekkel ápoltságok szórványossá váltak, és az ún. Közép-Duna-vidéki hun kori kultúrkomplexum kapcsolati hálójában is gyengébbek. A szórványos távolabbi kötődések elsősorban észak és nyugat felé mutatnak. Egyértelműen déli, bizánci eredetű tárgy a Közép-Tisza-vidék gepida anyagában elhanyagolhatóan kevés van.²²⁰⁶ Ez egy kialakult kereskedelmi rendszer hiányára, de akár arra is utalhat, hogy a térség lakossága a déli, pannoni területekkel vívott háborúkban kevésbé volt érintett. Mesterházy Károly szerint a thüring tárgyak a langobardok felé húzódo kereskedelem emlékei lehetnek.²²⁰⁷ A langobard kapcsolatok szórványossága, s az északi és közép-európai germán kapcsolatok miatt egyelőre nem szabad elvetnünk azt a lehetőséget sem, hogy az idegen tárgyak a korábbi római kori Barbarikum területének önálló kapcsolatrendszerére utalnak. A Tisza-vidéki kommunikációs csatornák a dél-alföldi gepida területek mellett északkal is biztosíthaták az összeköttetést. A Tisza-vidékről északra futó utak mellett, hogy átkeltek a Kárpátokon, a hegyvidékek lábánál nyugati irányba fordulva a Dunakanyart is elérhették: ez a lehetőség szintén a római kori utak és a barbarikumi kapcsolati háló folytonosságát veti fel.

²²⁰³ MESTERHÁZY 1999, 85.

²²⁰⁴ KISS P. 2012, 150, 77. l.; KISS P. 2015, 239; CSIKY 2015, 123, 397, a temetőről ld. még VIDA 2018, 538. Köszönöm Csiky Gergely segítségét a témában.

²²⁰⁵ NAGY 2002; F. KOVÁCS et al. 2015.

²²⁰⁶ NAGY 1993; QUAST 2001 (leletlisták); solidusok: CSALLÁNY 1961, 320–321; PROHÁSZKA 2014a, 48, 7–8. kép.

²²⁰⁷ MESTERHÁZY 1984, 83–84; MESTERHÁZY 1999, 86.

Nem kerülhető meg a Gepida Királyság északnyugati határának kérdése.²²⁰⁸ A Tisza mint határfolyó szerepe a felvázolt kontinuitásmodellek ellenére és azok tükrében, a klasszikus gepida korban, tagadhatatlan.²²⁰⁹ A jobb part fegyveres sírjai közül a Szolnok környéki két, valószínűleg 5. századi pajzsos sír a Csongrád környéki késő szarmata – hun kori fegyveres temetők nagyobb számával állítható párhuzamba, amelyek szintén egy jelentős folyótorkolat közelében, a folyó jobb partján helyezkednek el.²²¹⁰ A kiskörei temető az avar kor felé mutató változásokat tükrözi, s azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a Kisárok vonalától északra található. A Tisza jobb partján ebben a régióban tehát a soros gepida temetőkkel biztosan egykorú temetőt csak Szolnok-Zagyva-partról ismerünk. Különlegességét a padmalyos sírok jelenléte is fokozza, de a tiszapüspöki temető padmalyos sírjai a folyó két partján élő közösségek közti erős kapcsolatokra figyelmeztetnek. Összességében a Horgostípusú pajzsdudorokkal ellátott Szolnok környéki sírok és a Zagyva-parti gepida kori temető kiemeli a folyótorkolat tágabb térségének szerepét az 5–6. század folyamán.

Egyelőre bizonytalan, hogy a 6. századi településrend kialakulásában a klimatikus viszonyok átalakulása milyen erős szerepet játszott. A Tisza két partján azonban drasztikusan eltérő éghajlati viszonyok nem uralkodhattak. A mikrorégiós vizsgálatok alapján a Zagyva-völgy 5. századi lelőhelyei a gepida kori lelőhelyekhez hasonló környezetben találhatóak. A római korban sűrűn lakott tájak elnéptelenedése hosszabb folyamat lehetett. Jelenlegi adataink alapján az 5. században mozaikszerű megtelepedéssel számolhatunk. Ez a fázis a század utolsó harmadában-negyedében, legkésőbb a 6. század fordulóján zárulhatott le. A 6. századi Tisza-vidéki népességkoncentrációt rendszerintú emberi döntések következményeinek tarthatjuk.

A Tisza bal partjára koncentrálódó megtelepedés éppen a soros gepida temetők időszakának sajátossága. A nagyobb temetők stratégiai szerepe vitatható, mert a római kori úthálózatot, révhelyeket, a folyó állapotának változásait nem ismerjük. Érdekesebb azt a sajátosságukat hangsúlyoznunk, hogy több generáción át lakott megtelepedési helyszínekhez, másképp a temető közelében élt közösségekhez

köthetők. Használatuk hossza és a sírszámok alapján kifejezetten nagy közösségekkel esetükben sem számolhatunk. A rákóczi falvi alapján léteztek olyan települések, amelyek a soros temetők teljes időszakát lefedik, de azzal is számolhatunk, hogy egy-egy nagyobb temető népessége több kisebb megtelepedési helyszínen élt. Ebben az esetben is hangsúlyoznunk kell, hogy nem nagy populációkról van szó. A temetők igazi jelentőségét a viszonylag hosszú, mintegy évszázados használat adja.

Az Északi-középhegység lábainál húzódó területek a kutatás határán kívül estek.²²¹¹ Ennek ellenére megkövethető a feltételezés, hogy az 5. és 6. századi leletek egymástól nem független jelenségek, hanem a megtelepedési rendszer nagyobb folytonosságára utalnak a térségben, amely a 6–7. században is sajátos leletanyaggal rendelkezik (Tarnaméra, Egerlövő, Szihalom-Budaszög).²²¹² Kérdéses, hogy e térség 6. századi településtömbje a Tisza-vidékivel összeért-e. Ráadásul az északi-középhegységi leletek egy része esetében a Tisza-vidéki emlékanyaggal való közvetlen kapcsolat is bizonytalan (pl. Domoszló, Erdőkövesd esetében).

Amennyiben a Gepida Királyság határvonalának a régészetileg kimutatható zárt településtömb határát tekintjük, úgy a folyót a Közép-Tisza-vidék északi részén is geopolitikai határvonalaként értékelhetjük. A Kárpát-medencei germán királyságok valószínűleg nem rendelkeztek zárt határokkal, legfeljebb háborús helyzetekben jobban védett belső területekkel.²²¹³ Mivel a Tisza közvetlen közelségében és távolabb is feltűnhetnek korabeli emlékek, ezért éles határvonalat a folyó nem alkotott, helyesebb egy nyitott, átjárható földrajzi határvonalnak értékelnünk. A megtelepedési rend alapján kirajzolódó határvonalat el kell választanunk a régészeti anyag etnikus értékelésétől. Kétségtelen, hogy a „határon túl” is vannak gepida *kori* leletek, de esetükben bizonytalan, hogy közvetlen kapcsolatokat áptak volna a gepida hatalmi struktúrákhoz biztosan köthető területekkel. Ezért azok etnikus címkékké váló felruházása jóval bizonytalanabb értékelést rejt magában, mint a Tisza-vidéki leletek esetében, amelyek biztosan összefüggésbe hozhatók a Gepida Királyság hatalmi struktúrájával.

²²⁰⁸ Térképvázlatok Gepidia határaitól: BÓNA 1974, 32–33; BÓNA 1984, 305–306; CSEH 1987a, 10. kép; MRE 2003, 282.

²²⁰⁹ B. TÓTH 2016, 193–195, 202–207, az északi határhoz: RÁCZ 2016, 303.

²²¹⁰ VÖRÖS 1993.

²²¹¹ SZABÓ 1970; KISS 1981, 170–173; B. TÓTH 2016, 202–207.

²²¹² LOVÁSZ 1988; LOVÁSZ 1991; VIDA-FODOR 2013; KISS P. 2015, 239–240.

²²¹³ B. TÓTH 2016, 206.

8.4. A középkor hajnalán?

A késő antik Európa és a Mediterráneum kora középkori transzformációjának kutatásából, kontinuitáskérdéseiből az elmúlt évtizedekben hatalmas irodalommal rendelkező tudományág alakult ki. A kötet témájához hasonló kérdésfeltevésekre – elsősorban tőlünk nyugatra – az eseménytörténeti értékeléseken túl számos válasz született. A magyar régészeti kutatás igen nehezen szabadul az újkor során született történeti koncepcióktól, s ez alól a hun kor sem alkot kivételt. A Kárpát-medence történelmének mozgalmassága e megközelítésre csak részben adhat felmentést. Alapvető történeti fordulópontjaink jelentőségét letagadni azonban nem érdemes, és erre nincs is szükség. A nemzetközi régészeti szakirodalom szintén hangsúlyosan operál a nagy jelentőségű történeti események, folyamatok hatásával. Vannak tagadhatatlanul sorsdöntő történelmi szituációk: ilyen az is, hogy a hun birodalom központi szállásterülete az 5. század közepén a Kárpát-medence keleti felében volt, és hogy Pannonia dunántúli része a római állam számára elveszett létezni ebben az időszakban. Nagy szükség az árnyaltabb megközelítésre van, amelyre bőven akad számunkra is hasznosítható példa Európa különböző térségeiből.²²¹⁴

A Tisza-vidék európai szemszögből nézve a római és barbár világ közvetlen peremére esik. A római és a kora kereszténység épített örökségének határain túl húzódik, ahol általában keleti eredetű közösségek telepedtek meg, amelyek hamar agrártársadalmakká váltak a mezőgazdasági művelésre és állattartásra is kiválóan alkalmas területen. Emellett folyamatosan az antik világ közvetlen, vagy közvetett hatásainak volt kitéve a középkori Magyar Királyság bizánci háborúig bezárólag. E kapcsolatrendszer minősége az antik államok hatalmi rendszereinek erősségtől, és az aktuális Kárpát-medencei viszonyoktól függött.

A késő antik urbánus és a rurális megtelepedés kontinuitáskérdései nehezen szakíthatók el egymástól. Jobb történeti forrásadottsággal rendelkező térségekben, például Itáliában igazolható, hogy a kora középkori hosszú távú – *longue durée* – folyamatokat a népmozgások mellett számos egyéb tényező befolyásolhatta. A birodalmi dezintegráció a félsziget késő antik településhálózatának széttöredezésével, az infrastruktúra elhanyagolásával járt, amely az anyagi

kultúra szegmentálódását is magával hozta, és a falusias települések kulturális elszegényedését eredményezte. Mára elfogadottá vált, hogy a keltező értékű leletek számának csökkenése nem jelenti a falusias települések felhagyását, és a depopuláció mértéke is bizonytalan. A településrendszer legkritikusabb időszaka a 6. század második felére – 7. század elejére keltezhető, amelyet a középkori struktúrák kialakulása követett.²²¹⁵

A római hatalom összeomlása után a megtelepedési rendszerek folytonosságát Nyugat-Európában is számos tényező, jellemzően az ipar vagy az egyház is segíthette. Ahol a Római Birodalom romjain létrejött utódállamok központi hatalma gyengébb volt, a védhető helyszínekre való visszahúzódnak jelentősége erősebben érvényesült. Ez az Alpok és a dunai *limes* nagy területeire is jellemzővé vált, ahol a településhálózatban bekövetkezett cezúrát általában a 6–7. századra keltezik. A rurális települések mellett a korábbi erődítmények területén továbbélő, korábban urbánus antik lakossággal, újonnan létrejött erődített településekkel, késő antik erődített templomokkal egyaránt találkozunk.²²¹⁶ A Duna mentén inkább a késő antik egyház köré szerveződő, eltérő fokú kontinuitást megélő helyszínek jellemzőek a Kárpát-medence határáig. Carnuntumban azonban már nemcsak a városi élet szűnt meg, hanem a kereszténység kontinuitására sem utal semmi, annak ellenére, hogy a városban a 4. században püspöki székhely létezhetett.²²¹⁷

A római birodalmi struktúrákkal való viszony jelentősége mellett a földrajzi meghatározottság komplex szerepe szintén tagadhatatlan. A Rajna-vidéken a folyóágy császárkori változásai számos helyszín hanyatlását vagy megerősödését eredményezték már a római koron belül is. A kora római kori központok már a 3. században elveszthették jelentőségüket, és lakottságuk ellenére az urbánus kontinuitással sem feltétlen számolhatunk. Egy jó állapotban lévő, közepes jelentőségű katonai objektum ellenben kiváló alapja lehetett a katonai jelentőség megőrzésének, és körülötte szociálisan differenciált lakosság kialakulásának. Egy nagyobb régió szerepének megváltozása miatt átalakulhatott egy-egy helyszín infrastrukturális szerepe, és jelentős központtá válhatott, ha erődítései a késő római kor háborúit éppen jó állapotban

²²¹⁴ Ld. pl. a következő tanulmányköteteket: HOOKE 1988; BROGIOLO–CASTELLETTI 1992; LEVEAU et al. 1999; BROGIOLO–GAUTIER–CHRISTIE 2000; CHRISTIE 2004; BOWDEN–LAVAN–MACHADO 2004; BROGIOLO–CHAVARRÍA ARNAU–VALENTI 2005; DAVIS–McCORMICK 2008, 1–104; ATTOUI 2011; GELICHI–OLMO–ENCISO 2019. Pannonia szempontjából a témát ld. VIRÁGOS 2008; VIRÁGOS 2015.

²²¹⁵ MARAZZI 1998; BROGIOLO 2000; FRANCOVICH–HODGES 2003; CHRISTIE 2006; FRANCOVICH 2007; DE VINGO 2010, 257–262; CAVALIEREI 2011; BIANCHI 2015.

²²¹⁶ HÜBENER 1969; PRINZ 1997; BIERBRAUER 1992; DÉMIANS D'ARCHIMBAUD 1994; WOOD 1998; MARTI 2000, 266–369; CIGLENEČKI 2003; BRATHER et al. 2014; CIGLENEČKI 2017.

²²¹⁷ CHRISTLEIN 1979; FEHRING 1996; RETTNER 2002; RAINER 2014.

átvészelték (pl. Tournai).²²¹⁸ A különböző településfunkciók mint szigetekhez vonzódtak azokhoz a helyszínekhez, amelyek a római kori előzmények, a természetföldrajzi háttér, az aktuális geopolitikai szerep és egyéb körülmények komplex együttállása folytán alkalmasak voltak arra, hogy új szerepet töltsenek be. A településkontinuitás mindig átrendeződéssel és funkcióváltással járt együtt, párhuzamosan a társadalmi, hatalmi, vallási rendszerek átalakulásával.

A lakosság mozaikos képe az írott források alapján nem szokatlan. Ahol marad római lakosság, ott is csak foltokban mutatható ki: például a birodalmi frank területeken, ahol egyes kutatások szerint a romanizáltak a városok, püspöki székhelyek környékén, a germánok pedig elsősorban vidéken éltek. Trier környéke kiemelkedően fontos romanizált szigetet alkotott, de szem előtt tartandó, hogy a Mosel vidékén még a 3. században is kelta nyelvű volt a lakosság, amely a romanizáció mozaikosságát is fokozta a területen.²²¹⁹

Regionális kutatások alapján galliai területeken sem az 5. század alkotta a legnagyobb településtörténeti fordulópontot, hanem a 7., majd a 9–10. század, amikor nagyon sok kora középkori falusias lelőhely szűnt meg, és alig alapítottak új településeket. Provence területén annak ellenére, hogy a villagazdaságok és a kisebb lelőhelyek a késő római korban nagyrészt megszűntek, az infrastruktúra változatlanul fennmaradt, amely depopuláció helyett inkább a lakosság centralizációjára utalhat. Az 5. század második felében és a 6. században a területen intenzív lelőhelyképződés zajlott, és a kutatások a lelőhelyek polinukleáris jellegét hangsúlyozzák. A megtelepedési szerkezet a 7. századig tekinthető folyamatosnak.²²²⁰

A késő antik és kora középkori évszázadok viszonyairól az urbánus és rurális megtelepedési rend kutatásán túl, a tájszerkezet és az ökológia vizsgálata is képet adhat. A *centuriatio*, egyéb antik struktúrák fennmaradása, a gabonafélék vizsgálata, a szőlőtermelés vagy az alpesi gazdálkodás fennmaradásának kutatása mind hozzájárulhat az antik agrártáj kutatásához, szerencsésebb forrásadottságú térségek esetében. E kutatások alapján a római kontinuitás csekély maradványai is eltérő kora középkori kultúrtájat eredményezhettek azokhoz képest, mint amelyek a volt barbár területeken alakultak ki.²²²¹ A Római Birodalom bukása azonban a vele folyamatos kapcsolatban lévő barbár világot

is nagymértékben átalakította. Hosszú életű császárkori régészeti kultúrák tűntek el, hogy helyükre az európai történelem új, általában már biztonsággal néven nevezhető szereplői lépjenek.²²²²

A vázolt kutatások többnyire az alföldi viszonyoktól eltérő forrásadottságokon alapulnak. Az antik strukturális elemek továbbélése azonban olyan egyetemes kérdés, amelyre mindenhol csak a helyi viszonyok részletes ismeretével lehet regionálisan érvényes válaszokat adni. Téségünk kora középkori megtelepedési rendszereinek kutatásához hollandiai és elsősorban britanniai rurális településhálózati, településszerkezeti kutatások szolgáltatnak jó analógiákat. Ennek oka a hasonló jellegű történeti- és régészeti forrásadottságokban, valamint abban rejlik, hogy a használt módszertan részben az alföldi viszonyokra is átültethető. A rajnai *limes* hátszágában például nagyobb fokú, és hamarabb kezdődő asszimiláció indult meg a 3. századi hosszú háborús helyzetnek és a germán betöréseknek köszönhetően, ezért érdemben nem hasonlítható össze a Közép-Duna-vidékkel. Itália, Dél-Gallia vagy Hispánia területén a kutatás a 6–7. századig vagy még ennél is tovább lakott rurális településekkel dolgozhat. Angliában ellenben nem maradt fenn a római adminisztráció olyan sokáig, mint a Rajna-vidéken (pl. Kölnben 459-ig), és az ipar sem segítette az antik struktúrák továbbélését. A kutatási kérdések, a Közép-Duna-vidékkel egyezően, a római kor végi lakosság és a beköltöző új közösségek kölcsönhatására koncentrálnak.

A holland partvidék egyben a római és a frank birodalom periferiáját is alkotta. Korábban a terület 4. századi elnéptelenedésével számoltak: úgy tartották, hogy a fríz gazdaság a római korban olyannyira a római gazdaságtól függött (szarvasmarha, katonák, szolgák), hogy annak összeomlása a térségben a fríz területek elnéptelenedését is kiváltotta. Emellett a földek túlművelését, kimerülését is feltételezik, valamint klimatikus változásokkal is számoltak. Ma már a tengerpart regionálisan eltérő fejlődési utait hangsúlyozzák: a késő római kor nagy változásokat hozott a településszerkezetben, a 4–5. századi szórványos emlékek azonban regionális szinten igazolják a folyamatos megtelepedést, és egyes térségekben 6. századi repopulációval is számolnak. A folyamatosan használt lelőhelyek esetében a hangsúly nem a földrajzi környezeten, hanem a stabilitáson van: a különböző erőforrások közelségénél (élvíz, só, tőzegláp) fontosabb, hogy azok adottságai fennmaradjanak a víz és a szél hatására folyamatosan változó tájban.²²²³

²²¹⁸ ENCKEVORT–THIJSSSEN 2003; BECHERT 2003; BRIDGER 2003; REICHMANN 2003; BRULET 2015.

²²¹⁹ STEIN 1989; PRINZ 1997.

²²²⁰ TRÉMENT 1999a; TRÉMENT 1999b; CHÂTELET 2002; PEYTREMANN 2003.

²²²¹ JANSSEN–LOHRMANN 1983; PRINZ 1997; WEIDEMANN 2009.

²²²² HEATHER 2013, 442–443.

²²²³ DE KONING 2003.

Britanniában a birodalmi hatalom megszűnésének folyamata, a római kor végének keltezése Pannoniához hasonlóan problematikus, de jobbra ott is azzal számolnak, hogy a városi élet hamar összeomlott az 5. század első évtizedeiben, az adminisztráció kivonulása után. London térségében a városon kívül, stratégiai fontos helyszíneken talált 5. századi fegyveres temetők kiterjedt vitákhoz vezettek. A római település direkt kontinuitása ebben az esetben is kérdéses, miközben kimutatták, hogy egy új rendszer alapjai épülnek ki az 5. században. A változó gazdasági, szociális, politikai, ideológiai környezet miatt a változásokra maguk a települések nem adhatnak választ: átfogóbb eredményeket akkor kapunk, ha nem a korábbi helyszínek kontinuitását, hanem a településhálózat strukturális változásait kutatjuk.²²²⁴

A kora középkori angol településtudomány elengedhetetlen része az őskori előzményekkel is rendelkező földrendszer, a határok és szántók kutatása; a korai nukleáris települések és a középkori falusias megtelepedés viszonyának feltérképezése, amely a középkori mezőgazdaság kialakulásával és fejlődésével egy folyamatként vizsgálható.²²²⁵ Ez az alföldi történeti–régészeti adottságokkal kevésbé hasonlítható össze, az angliai kora középkori településhálózat kialakulásáról alkotott modellek azonban esetünkben is elgondolkodtatók.

A szarmata kori települések mennyisége, kiterjedése, kronológiai helyzete és gazdasági jellege, valamint a környezetregészet eredményei is arra utalnak, hogy a római korban az Alföld jelentős része mezőgazdasági művelés alatt állt. A településhálózat sűrűsége valamint a feltört és művelt földek jelentős aránya alapján a határ nagy területeinek felosztása végbemehetett a késő római korra. Ez elsősorban a települések közvetlen környezetében feltételezhető, és mivel a településeket utak kötötték össze, ezért a művelt területek és az infrastruktúrális elemek közelsége is valószínűsíthető. Ez alapján több kora népvándorlás kori településképződési modellel is számolhatunk.

Az első lehetséges modell a korábbi földfelosztásra és határrendszerre rátelepedett megtelepedési egységeket jelöli. A korai angolszász időszak esetében azt valószínűsítik, hogy az új települések részben a régebbi római határokhoz igazodtak.²²²⁶ A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a Tisza-vidék a hun korban sem válhatott teljesen lakatlanná; az 1. kontinuitásmodellbe illeszkedő területeken a települések helykontinuitásának lehetősége ma már igazolható

(Rákóczi-falva, Tiszagyenda). Ezekben az esetekben az is fölmerül, hogy a kora középkori lakosság a szarmata kori földrendszerre telepedett rá.

A kisebb, és a szarmata falvaktól távolabb eső lelőhelyek viszonya a római kori struktúrákkal további kutatásra szorul, és magyarországi viszonyok között nem feltétlenül tisztázható. A római területeken a birtokhatárok a római agrárökonómia eredményeiként jöttek létre, és a gazdasági központok funkcióváltás nélkül nem éltek túl a későbbi évszázadokat. Ezért a római nagybirtokok területén az igazodás a régi határokhoz jóval kisebb mértékű. Ezekben a területeken kisebb közösségek megtelepedésével, és a birtokstruktúra megváltozásával számolnak, amely a római határrendszeren belül jött létre. Az Alföld esetében a korábbi nagy falusias települések környezetében létrejött kisebb szállások, nukleáris települések esetében hasonló folyamatok feltételezhetők.

A települések diszkontinuitásának egy megmaradt határrendszeren belül különböző hátterei lehetnek a földrendszer szempontjából: lehetséges az átköltözés, amikor a földrendszer változatlan marad, miközben a település helyzete megváltozik. A földrendszer reorganizációjával, a gazdálkodási struktúrák átalakításával egybekötött áttelepedés is járható út lehetett.²²²⁷ Természetesen ezek idő- és térbeli kombinációi ill. a határrendszer átalakulásai is elképzelhetők, amelyek a lakosság folytonosságától, demográfiai folyamatoktól, vagy hatalmi rendszerektől is függhetnek. A határok régészeti nyomai alföldi környezetben erre az időszakra visszavetítve nem kutathatók, és az is bizonytalan, hogy számolhatunk-e zárt határhasználattal. Lényeges azonban a hazai kora középkori rurális települések kutatása során is az a szempont, hogy a régészeti lelőhelyek mögött élő, gazdaságilag túlnyomórészt önálló közösségeket feltételezzünk.

Egy második lehetséges településképződési modell angolszász területeken az immigráció és a határ újraosztása. A kelet-magyarországi 5–6. századról alkotott ismereteink tükrében nem tűnik valószínűnek, hogy a földek annyi ideig műveletlenek maradtak volna, és a későbbiekben akkora igény lett volna a gazdálkodásra, hogy a gepida korban teljes újraosztásra, és új földek feltörésére legyen szükség. Ez a legegyszerűbb a 2. kontinuitásmodell esetében: az 5. század második felében – végén lakatlanná vagy szórványosan lakottá váló területeken tömeges megtelepedéssel, és nagy földterületek művelésével a 6. században sem számolhatunk. A modell az 1. és a 3. kontinuitásmodell területén

²²²⁴ KENDALL 2000, 172–198; COWIE–BLACKMORE 2008.

²²²⁵ OOSTHUIZEN 2010; WILLIAMSON 2008; WILLIAMSON 2010.

²²²⁶ UNWIN 1988, 78–83; fig. 4.1–2, vö. VIRÁGOS 2008, 210.

²²²⁷ UNWIN 1988, 84–98.

nem zárható ki teljesen, ennek eldöntéséhez a késő római kori struktúrák jobb ismeretére volna szükség.

További településképződési modellek a belső kolonizációval számoló strukturális átalakulások. Angolszász területeken a kolonizációval kialakított új települések mellett örökösödés útján megszertott területtel, és a falusias települések kisebb közösségekre történő szétválásával is számolnak. Ezek a modellek magyarországi vonatkozásban szintén nehezen kutathatók, de figyelemreméltó, hogy több gepida kori topográfiai adat inkább egymás közelében élő, nagy vonalakban egykorú, nukleáris vagy polinukleáris településekre ill. nagyobb intenzív lelőhelyekre utal. Kifejezetten 6. századi, egy térségben újonnan megtelepedett nagyobb közösségről nem rendelkezünk adatokkal. Egyelőre tehát kétséges, hogy a gepida kor 3–4 generációja alatt kialakulhattak-e hasonló, örökösödésre és demográfiai növekedésre épülő rendszerek.

A fentebbiekből következik, hogy csak az 1. kontinuitásmodell esetében, a gepida korban sűrűn lakott területeken tételezhető fel, hogy a római kori földrendszer és kultúrtáj az avar kort megérte volna. Legvalószínűbb, hogy a kép ebből a szempontból is mozaikos volt, majd a 7–8. század során már más rendszer alakulhatott ki a régi helyett, a gepida korhoz képest új régiókban való megtelepedéssel, eltérő gazdasági igényekkel (nagyállattartás) és a valószínűsíthető demográfiai növekedéssel párhuzamosan.

A legerjedtebb angolszász strukturális elmélet szerint a kora középkori települési rendszer központi helyek köré szerveződött, amelyek különböző – pl. mezőgazdasági, pásztorkodó – funkciójú településektől gyűjtötték be az adót a központi hatalom számára. Ezt az utóbbi években újabb modellek váltották fel.²²²⁸ Megállapították, hogy a legkorábbi települések könnyen megközelíthető helyeken, pl. folyópartokon vagy római utak közelében húzódnak egymáshoz hasonló távolságban. A települések kutatását a temetők és térinformatikai adatokkal ellátott fémkeresős leletek adataival is kiegészítették. Ezek együttesen megerősítették, hogy a struktúrák a legkorábbi angolszász megtelepedés szerveződését is kirajzolják. Az ekkori települések kiváló minőségű talajokon létesültek, úgy, hogy tőlük minél több különböző erőforrás – élővíz, felföld, utak – néhány 100 m-en belül elérhető legyen, és mások 2 km-en belül húzódnak. A rendszer segítségével az elit a lehető legkisebb erőbefektetéssel érthette el az országban egyenlőt-

lenül eloszló javakat, anélkül, hogy nagyobb központosított gazdasági egységeket kellett volna, hogy létrehozzon. A biológiai tudományokból kölcsönzött élőhely-kiválasztás kutatása – leegyszerűsítve – azt hangsúlyozza, hogy az emberek egy új területen a számukra legmegfelelőbb adottságú megtelepedésre alkalmas helyszíneket keresik, és az így létrehozott mintázatok régészeti módszerekkel vizsgálhatók. A megtelepedés gyakran kolonizációs folyamatokkal függ össze; az angolszász településrendszeren túl párhuzamok a világ számos tájáról idézhetők: ez a folyamat mindenképpen aszimmetriát, egyenlőtlenségeket, társadalmi konfliktusokat eredményez.

A korai angolszász lelőhelyek nagyobb eséllyel létesültek római kori előzményeken, míg a kolonizáció további lépcsőin állóknál ilyen összefüggés kevésbé mutatható ki. A korai telepek nagy eséllyel fejlődtek tovább birtokközpontokká a késő angolszász időszakban. A kikövetkeztetett demográfiai adatok azt mutatják, hogy ezeken a térszíneken nagyobb népességnövekedés volt jellemző a 7–8. században, míg a felföld népessége később alakult ki, és kevésbé vált jelentőssé.²²²⁹

Az Alföldön az alapvető erőforrások legkönnyebben az élővizek közelében húzódnak, és víztől védett területeken érhetők el (ivóvíz, útvonalak, faanyag, rétek, nádas, szántók, stb). A hun kori és gepida kori lelőhelyek szóródása alapján az elsődleges megtelepedési helyszínek kiválasztásának szempontjai az angolszász példákhoz hasonlóak lehetnek. E területek esetében természetesnek tartható, hogy a római kor és az 5–6. század között nagyobb folytonosság rajzolódik ki, mint a másodlagos megtelepedési területeken, hiszen a modell lényegéhez hozzátartozik, hogy az új közösségek nemcsak az elsődleges földrajzi sajátosságokat, hanem a római struktúrák és a rendelkezésre álló kultúrtáj adottságait is kihasználták. A kolonizációs modell magyarázatot adhat a több generáción keresztül lakott nagyobb települések, és a hosszabb ideig használt soros temetők elhelyezkedésére is anélkül, hogy azokat közvetlenül központi hely szereppel, illetve stratégiai, hadászati jelentőséggel kellene felruháznunk.

A gepida kori településföldrajz kiegyenlített, torzult képet mutat, amely arra utalhat, hogy az angolszász példával ellentétben a másodlagos kolonizáció az Alföld területén kismértékű volt. Ezt a képet árnyalja, hogy az új, kora középkori településrend megszilárdulása és a kolonizáció második lépcsője Anglia területén jobbra a 7–8. századra keltezhető. A gepida kori lelőhelyszerkezet okait tehát vagy

²²²⁸ RIPPON 2000; HAMMEROW 2005; COWIE–BLACKMORE 2008; BROOKES 2010; PETTS 2013, ld. még ARNOLD 1988, 33–66; WELCH 1992, 14–53; CLEGG HYER–HOOKE 2017. Hasonló modellekkel számoltak pl. az itáliai langobardok esetében is: VIRÁGOS 2008, 209–210.

²²²⁹ BROOKES 2010, 69–82; MORRIS–CLARK–BOYCE 2008.

a demográfiai háttérben kereshetjük, vagy a megszakadt fejlődéssel magyarázhatjuk. Mindkét lehetőség arra utal, hogy az Alföld kora középkori „rekolonizációját” az avar kori változások megakasztották, vagy legalábbis más irányba terelték.

A felvázolt modell legalább részben képes lehet kiiktatni a diskurzusból a népesség biológiai kontinuitásáról szóló kérdéseket. A párhuzamos európai kutatási eredményekhez hasonlóan, nálunk is elképzelhető, hogy a táj a római kor után mozaikossá vált. A korábbi lakosság foltokban fennmaradhatott és részt vehetett az átalakulási folyamatokban, míg más helyszíneket az új elit, vagy az új gazdálkodó népesség foglalt el; emellett e közösségek különböző jellegű, spontán vagy tudatos koncentrációja is lehetséges. Ezek az összetett folyamatok nálunk sokkal jobb forrásadottságú vidékeken is nehezen detektálhatók, az alföldi falusias vagy tanyaszerű települések szerkezete és régészeti leletanyaga e kérdések megválaszolására pedig még korlátozottabban alkalmas.

A Közép-Tisza-vidéken rekonstruált hun kori kontinuitásmodellek egy része a lelőhelyszerkezet éles törését

mutatja, amely a római kori népesség eltűnésére, kicserélődésére, vagy legalábbis mély strukturális változásokra utal. A Tisza-vidék bal partján és a Körös-vidéken azonban eltérő folyamatok rekonstruálhatók: a pusztásodás mellett a megtelepedési helyek folytonossága is kimutatható. Amellett, hogy korábbi településrészek elpusztulásával, funkciójuk megváltozásával, lelőhelyek megszűnésével és új közösségek megjelenésével vagy hozzátelepedéssel is számolhatunk a hun korban és az 5. század második felében, a települési rendszer folytonossága részben kimutatható, amely a római kori tájszerkezet hatását is jelzi. A 4–5. századhoz hasonló természeti adottságú területeken létrejövő, de erősen megváltozó karakterű gepida kori lelőhelyek a megtelepedési helyek kiválasztásának hasonló szempontjai által arra utalnak, hogy az eltérések háttérben társadalmi átalakulás, demográfiai folyamatok, valamint környezeti–klimatikus változások is feltételezhetők. Emellett a technológiai tudás, és a kézművesipari hagyományok egy részének közvetlen átadása is igazolható, amely az anyagi kultúra és a társadalom nagymértékű átalakulása mellett a lakosság részleges továbbélését is bizonyítja.

THE SETTLEMENT HISTORY OF THE CENTRAL TISZA REGION IN THE 4TH–6TH CENTURIES AD: SARMATIANS, HUNS, GEPIDS

Introduction Chapters

After the Introduction (Chapter 1) and presentation of the chronological and geographical framework (Chapter 2), I summarize the research history of the broad topic I investigate (Chapter 3). The historical outline focuses on the initial stages and the first decades following the Second World War. My emphasis on research history is because pre-war methodologies and the science policy in the second half of the 20th century resulted in works that still fundamentally define our image of the Hun period.

My conclusion is that the concept of the Great Hungarian Plain (hereafter: Great Plain) “cleansed” of the Sarmatians in the Hun period is a historical construction. Historical sources are silent about the acts or possible chronologies of Sarmatian surrender, migration, and resettlement. However, the acceptance of these historical concepts, and tethering the archaeological find material to ethnicity resulted in the assignment of the archaeological record to an absolute chronology. Thus, these historical narratives assumed the discontinuity of the Great Plain archaeological record in the late Roman imperial period and the early Migration period. This again hindered the determination of a more precise chronology of the find assemblages, in other words, the in-depth examination of the transition between the Sarmatian and Gepid periods.

Research in the last decades put the upper time limit of the various late Sarmatian–Hun period cemeteries at the turn of the 4th and 5th centuries, in the first third of the 5th century, or the middle of the 5th century. Recent reports about southern Great Plain settlements usually round up the age of Sarmatian-type material to the middle of the 5th century (*Fig. 3*).

The definition of the Gepidic archaeological culture, which was easily started from 454 in previous reviews, was also controversial in the older Hungarian research. This caused less controversy about chronology and ethnicity than the issue of the beginning of the Hun period. Even today, however, the question cannot be considered closed, which

is reflected by the differing opinions on the introduction of row-grave cemeteries. In the core area of Gepid-period row-grave cemeteries, or its vicinity, we cannot delineate an earlier archaeological horizon that could be identified with the Gepids. The Gepidic culture of the Tisza region from the late 5th and early 6th centuries was created in this region, and its formation can be reconstructed as a process of several decades.

Relative to Hungarian conditions, the Central Tisza Region is well-researched regarding the late Sarmatian and Gepid periods but its research history is short. The Sarmatian finds which were brought to museums until 1980, have been published (VADAY 1989). The material discovered after 1980 is almost completely unpublished, apart from Vaday’s later shorter works on the region and a few smaller studies by János Cseh. We have a general understanding of the region, referred by research into the Sarmatian period of the Great Plain ever since; however, the communication of larger find assemblages is lacking.

Gepid-period settlements have been studied almost exclusively by János Cseh (Damjanich János Museum in Szolnok). He published the Gepid settlement parts he explored, surveyed, determined, excavated, documented and evaluated in numerous short papers. The Kengyel backwaters area is the best-researched Gepid settlement block in the entire territory of the Gepid Kingdom.

In a short, summarizing chapter, I touch on the terminological problems regarding the conceptual issues of the Hun period (Chapter 4).

The largest part of the volume is the evaluation of the ceramic material of the Rákóczifalva settlement (Chapters 5.1–5.4). The culturally mixed nature of the Rákóczifalva site and its rich ceramic material turned me towards the research of ceramic technology, which plays a major role in my previous studies (MASEK 2013, MASEK 2014b, MASEK–VÉNINGER 2017) and in this work also, in addition to vessel form typology.

Horizon 1 (late Sarmatian–Hun period, C3/D1–D2)

Concerning the Sarmatian period, wheel-thrown pottery in some Sarmatian sites is predominant already in the 2nd–3rd centuries. The proportion of fine ceramics in Rákóczifalva is 67%, a rather low value among settlement pottery data from the late Sarmatian–Hun period (*Diagrams 1–3*). Despite the changes in vessel forms and the spread of new pottery technologies, this phenomenon indicates the continuity of the way of life until the late Sarmatian–Hun period. The use of hand-formed pots was suppressed by the spread of wheel-made cooking vessels. The relevance of technological groups is illuminated by the formal-functional examination of the vessels. Pots are present in the largest number, followed by storage vessels and then multi-functional vessels (*Diagrams 4–7*).

Fine ceramics made on high-velocity wheel constitutes the 1st technological group (technological analysis: *Diagrams 8–22*). Due to the handicraft nature of Sarmatian pottery, exact parallels for each vessel type can be established only by examining shape characteristics and decoration together. Therefore, I discuss the decorations separately according to vessel types, arranged by their decoration system (or decoration style) and motifs.

Large storage vessels (types 1–5, rim typology and decoration: *Figs. 20–26*): Type 1 was most common in Rákóczifalva. This is a general, widespread vessel type of the late Sarmatian material, which developed continuously in the Great Plain since the 2nd century. Furthermore, this type encompasses a restricted decorative system based on wheel-finished and smoothed elements, appearing already in a developed form during the second half of the 4th century. The other well-defined form is the 3rd vessel type with a wide mouth. Maybe it was a local, Great Plain development, or it could have been formed only in the late Sarmatian period as a result of the neighbouring archaeological cultures of the north and east. The 2nd, 4th and 5th types cannot be separated from the development of the 1st and 3rd types, they are late Sarmatian or specifically late Sarmatian–Hun-period forms. The time of their formation and spread is uncertain.

Bowls (types 1–11: *Figs. 27–34*): The basic shapes, mostly of Roman provincial origin, changed in a characteristic direction during the late Sarmatian period. They became wider or deeper and their size range took on a wider spectrum. The oldest general forms were in use together with the newer ones until the end of the period. Along with the most widespread, long-lived hemispherical body types,

carinated types have caught up. In the 4th century, square, geometric shapes were pursued, although restricted bowls are still rare. Fresh Roman influence can rarely be assumed, and the recognition of that is also made difficult by the converging pottery production on both sides of the Danube in the period. Direct Sântana de Mureş–Cherniakhov influence was also a rarity, rather we can speak of a general, shared taste in pottery. The decorative system of the bowls, like their rim designs, reaches beyond the vessel types. Smoothed decorations occur only on the typically late Sarmatian forms.

Spherical vessels (types 1–4: *Figs. 36, 38*): The occurrence of the early series of spherical vessels with slender bodies is uncertain in the settlement material. Most of the 1 and 2-type vessels are stable form variants from the late Roman imperial period, which existed together with the newer types with cylindrical rims (types 3–4) in the form spectrum. The medium-sized spherical vessels with cylindrical rims were fired almost exclusively in an oxidizing atmosphere, and based on the current state of publication, they primarily belong to the Tisza region north of the Körös rivers.

Biconical vessels (types 1–4: *Fig. 39*): Round shapes dominate Sarmatian ceramics, but a small number of vessels with biconical lines can also appear from the earliest horizons on. The evaluation of forms strongly depends on the geographical location of the site. Such significant formal variation in late Sarmatian times has not been published from anywhere else. Some of them may preserve a tradition from the middle Sarmatian period, but mainly in the case of types 1–2, we presume the influence of neighbouring northern and eastern cultures from the late Roman imperial period. Some variants of type 2 may have originated directly from the Sântana de Mureş–Cherniakhov culture. Some form types were incorporated into the local pottery tradition in the late Sarmatian period and transformed into form variants with tall, cylindrical rims in the Great Plain. All forms that are characteristic of spherical vessels can be also seen in a biconical shape and with a cylindrical rim, which suggests workshops in the Great Plain that were closely related to each other.

Belted vessels (types 1–2: *Fig. 40*): This vessel type is a characteristic late Sarmatian–Hunnic Great Plain form. Its distribution is limited to the southern part of the Great Plain, north of Körös rivers in the Transtisza region, for the time being, it can only be found in Rákóczifalva and

Tiszaföldvár. It is often accompanied by channelled decoration; a belted area can occur also on the jugs.

Jugs and mugs (**Figs. 41–48**): Forms of the containers for liquids are quite diverse, many of them do not even appear in the Rákóczifalva material. The oval-bodied jars (type 1) in this horizon only have a handle starting from the rim, but they may have served as a base type during the transformation of the Great Plain pottery traditions in the 5th century. The handle of the so-called narrow-mouthed jugs (type 2) can start from the neck, similar to the typical cylindrical and wide-mouthed jugs of the late Sarmatian period (type 3). Due to their variety, I will discuss the small vessels with handles and the few large, unique items separately. A detailed assessment of the decoration styles is essential for understanding the transformations in the 5th century (styles 1–6, **Fig. 47**). Perhaps the most important is the decoration of the shoulder in a separate band (decoration styles 4–5), which survives in Hun-period grave ceramics and on Gepid-period jugs, spanning cultural breaks and technological decline.

Vessels with raised handles (**Fig. 49**): A few examples are found in almost every late Sarmatian settlement, from the second half of the 3rd century on. They functioned as vessels for carrying water, and, based on ethnographic material from the Carpathian Basin, they could also be used to carry food. The origin of the vessel type is obscure. Previously Pannonian parallels from the 1st–2nd centuries were drawn, which can be supplemented with numerous items from Illyricum. By the 4th century, the ceramic type was widespread only in the Sarmatian Great Plain, conserved in the local tradition.

Barrel-shaped vessels (**Figs. 50–51**): These are widely known from the Sarmatian Barbaricum, ranging from a barely 10 cm version to 70–80 cm wide vessels similar to item 5 of **Plate 157**. Like the Rákóczifalva specimens, their two handles on the sides can be flat, disc-shaped, or conical, but they are suitable for suspension. Roman barrel-shaped vessels may have been the forerunner of this type. Their function in the Barbaricum requires further research.

Curfews, strainers: Vessels similar to item 10 of **Plate 75**, hand-formed, pierced and perforated in the middle, are more common in the Sarmatian settlements and can be defined as curfews (ember's covers).

Only pots can be associated with technological group 2 (wheel-thrown gritty ware, ware types 1–5, **Figs. 52–59**). The technical and formal characteristics of the most common ware type 1, are identical to the wares manufactured in the Sarmatian pottery centre in Üllő ("Üllő-type gritty ware"). Barbaricum ware, similar to Sarmatian gritty

ceramics, which was adopted in various ways, is present in many regions of the area and continues in the early Migration period. The local, Roman-period tradition seems to be primary in the case of the Gepid period in the Great Plain as well. The wares of the 1st horizon beyond the Üllő type, which are probably regionally distributed, only confirm this possibility, because these wares indicate the existence of additional workshops of different technical standards in the region.

The 5th technological group is represented by late Sarmatian slow wheel-thrown ceramics (ware types 1–5, **Figs. 60–68**), from which mainly pots, bowls, cups, lids and the so-called Sarmatian clay cauldrons were made. A unique vessel, a large tripod, is also included. Similar to the 2nd technological group, one ware type dominates the material (the 1st), this is the mica-tempered coarse ware. This ware is present here in a much smaller proportion than in the southern Great Plain. In addition, other wares are detected, which point to parallel workshop traditions in the region.

In the 4th and 6th technological groups, I classified ceramic fragments with an uncertain forming technique, present in small quantities.

The new technologies of the late Roman period could not completely supplant hand-formed ceramics (technological group 7, **Figs. 69–76**) until the end of the period. In the settlement, pots, storage vessels, cups, bowls, mugs, lids, cauldrons, curfews or strainers, incense burners, and lamps were made from it. Almost all forms are well known in the material from the Sarmatian settlements of the Great Plain.

Roman pottery is represented in small quantities by *Faltenbecher*, *amphorae*, *terra sigillata* and late Roman green-glazed pottery (**Fig. 77**). A much larger quantity of *terra sigillata* imitations are present, which were fired in an oxidizing atmosphere, painted red, often with stamped decoration (**Figs. 78–80**). Although this ware reflects earlier Roman traditions, based on the research of the settlements in the Great Plain, it may be a local product from the late Sarmatian period.

I separated three horizons in the Gepid-period ceramics (ceramic horizons 2–4), but I evaluate them together from a technological viewpoint. The reason for this is that the material of numerous phenomena in the continuously used settlement cannot be classified with certainty into a narrower horizon, and the use of many vessel types can only be narrowed down uncertainly in chronological terms. However, I present the form analysis according to

settlement horizons whenever possible and I performed this analysis independently of the technological groups (*Fig. 6*).

The ratio of wheel-thrown untempered pottery (technological group 1) is 10%. The proportion of wheel-thrown tempered pottery (groups 2–6) is 78%. The 2nd group is most dominant in the 2nd horizon, after which its presence gradually diminishes. The 3rd group accounts for the vast majority of classic Gepidic gritty ceramics. The proportion of groups 4–6 is statistically negligible. The proportion of hand-formed ceramics is 12% based on the number of fragments, and 19% based on the number of rim sherds. Its ratio is the lowest in the 3rd horizon, which contains the largest number of ceramic sherds. The proportion of hand-formed ceramics during the 5th–6th centuries was minimal

in the southern Great Plain, and more significant in the northern Great Plain. Their ratio in the Rákóczifalva material is intermediate but tends towards the northern region. (*Diagrams 31–34*)

The form spectrum of Gepidic pottery is much narrower than that of Sarmatian. In the 2nd horizon, in comparison to the 3rd, liquid storage containers, bowls and other vessels are represented in greater proportion. The proportion of fine ceramics jumps in the 3rd horizon. The proportion of pots increased towards the Avar age, while the functional spectrum continued to narrow. By the 4th horizon, the role of all other vessel types, apart from pots, became negligible (*Diagrams 35–36*). Technological analysis: *Diagrams 37–55, Figs. 81–87*.

Horizon 2 (“late Hun period” or “early Gepid period”, D2–D2/D3)

Jugs (types 1–2, technological groups 1–2, *Figs. 96–97*): The 1st technological group jars (type 1) can be derived from late Sarmatian forms (horizon 1, jar types 1–2). Forms became simplified and restricted to jugs with narrow mouths and padded necks. Their decoration can be categorized in the same system as the decoration of the jars of the 1st horizon. Smoothed decorations occupy a larger surface than before, while the range of motifs shrinks and the wealth of motifs observed in the late Sarmatian period disappears. These changes are in line with the interregional decorative style of the Hun period. The 2nd technological group’s coarse jugs and mugs with handles (type 2) are not typical of the Great Plain settlements. We find good parallels in the ceramics along the Limes and the grave ceramics of the Hun period. The question of their origin cannot be separated from the pots of the horizon.

Bowls (types 1–3, technological group 1, *Fig. 101*): The 1–2 types show transitional forms between the deep bowls of the Hun period and the biconical vessels of the 3rd horizon.

The evaluation of the small sherds classified as type 3 is uncertain. They have rare forms, in which both former Great Plain and new, Hunnic period influences are indicated. It is uncertain whether their use continued into the 3rd horizon.

Wheel-thrown pots (types 1–3, technological group 2, *Figs. 103–105*): I examine the rich pot assemblages in all horizons based on vessel form, rim design, decoration, and metric data. No find assemblage from the Great Plain similar to the 2nd horizon has yet been published. It is a predominantly uniform ware type present in small quantities, the majority of which belongs to the 1st pot type with an articulated shoulder, thin-walled and fired excellent. In terms of size and form, it is evaluated as short-lived pottery between the 1st and 3rd horizons.

Hand-formed pots (type 1, technological group 7, *Fig. 118*): They represent a transition between the material of the 1st and 3rd horizons both in terms of technology and form. Their small amount prohibits the reconstruction of the vessel forms.

Horizon 3 (“classical Gepid period”, late 5th century – first half of the 6th century)

Spherical and pear-shaped vessels (technological group 1, *Figs. 88–93*): The most common fine ware type from the Gepid period. They were analysed based on their form, stamped and smoothed decoration. The material has 3 stamped decoration systems. A version of the 1st decoration system occurs most frequently, this is the “Rákóczifalva-Szarvas” decoration, as shown in *Fig. 90*.

Biconical vessels (types 1–4, technological group 1, *Fig. 95*): The small biconical fine vessel forms are

particular to the Great Plain pottery tradition. They developed earlier, in the late 5th century, when pear-shaped vessels or stamped decorations had not yet appeared. They have smoothed decoration, which is an important difference compared to other sites with stamped biconical vessels. I examine in detail the possibility that they sprouted from the biconical vessels of the Sarmatian period. The form types of the Gepid period may represent the continuation of diverse earlier traditions reflecting different

tastes. The duality of spherical and biconical cup forms, as it developed in the 4th century in the Great Plain, was preserved in Gepidic fine ceramics.

Jugs (types 1–4, technological groups 1 and 3, *Fig. 98*): The large, oval or globular jugs (type 1) are a formal continuation of the earlier Great Plain vessel types. They are also characterized by wheel-made articulation and smoothed and stamped decoration. New form traditions also appear, primarily as spherical jars with stamped decoration (type 2). I classified a few vessel fragments with a narrow mouth into type 3. Various forms classified as type 2–3, partly, like type 1, are derivatives of Murga-type jars; in part, they may be evidence of new contacts with western (Germanic) or southern (early Byzantine) territories. The coarse ware jars (type 4) are characterized by a similar design and size range as Sarmatian and Hunnic antecedents.

Spouted jars (technological group 1, *Fig. 100*): Despite a large number of fine ceramics and stamped sherds, this type is uncommon, as is usually the case in the Tisza region. Three of the four jar fragments have stamped decorations, the fourth is an intact spout. Each vessel is unique. Both spherical and biconical forms are known.

Bowls (types 1–6, technological group 3, *Fig. 101*): Bowls disappeared from Gepidic fine ceramics, and their fabric became the same as that of the pots. Between the 1st and 3rd horizons, a technology change can also be observed from this point of view, which can be paralleled with the appearance of coarse wheel-thrown jugs (from the 2nd horizon) and storage vessels (from the 3rd horizon). Among the easily distinguishable form types, the local imperial-period origin is sure in the case of types 1–2 and probable in the case of types 4–6. A fresh, external influence is presumed primarily in the case of type 3, the S-profile bowls of the Gepid period. They were certainly in use in the 6th century, they are present in rich assemblages containing many stamped ceramics as well.

Wheel-thrown pots (types 1–14, technological groups 2–3 and 5, *Figs. 106–116*): A slow transformation is observed between the pots of the 3rd and 4th horizons, their identification is possible only in the case of the rarer types. I discuss the material of the two horizons together, indicating the trends that can be used for dating each pot type. In the 3rd horizon, similar to the previously reported sites, pots

with narrow mouths, globular bodies, and curved (type 6) or conical shoulders (type 7) are present in the largest number. Forms 6–7 could have developed from pot types 1–5, the forms of which are based on 5th-century traditions. Types 8–11 indicate the 6th-century development of the previously mentioned forms. The vessels were decorated with horizontal combed, grooved, or incised motifs. The high frequency of large pots (rim diameter greater than 15 cm, *diagrams 59–60*) at the site is unique among the reported Great Plain assemblages.

Hand-formed pots (types 1–7, technological group 7, *Figs. 119–121*): Type 1 is of greatest importance, which, together with its rarer versions (types 2–4), belongs to a new, well-distinguished tradition of the Migration period in the Great Plain (“Suebian pots”). They appear in almost all sites where the Gepidic settlement material contains a larger amount of hand-formed pottery. This phenomenon is concentrated in the northern territory of the Tisza region. Specimens appearing in Gepidic grave assemblages were previously also classified as Prague-type pottery. The parallels of the pots from the late Roman imperial period can be found in smaller or larger quantities in all culture groups adjacent to the Great Plain, mostly linked to the Germans. Among them, the finds from the Seubian and Marosszentanna/Sântana de Mureş areas are closest to the material from Rákóczi falva in terms of form. However, Suebian-type pots cannot be detected in the 2nd horizon. Further examination of the vessel type is the most important aspect of ceramic studies, which can contribute to the question of the origin of the Gepid-period communities in the Tisza region.

Large storage vessels (types 1–4, technological groups 3 and 7, *Fig. 122*): Their number is small, according to the general picture, they are all unique specimens. The quality of the wheel-thrown vessels (types 1–3) is mostly excellent, and their decoration consists of characteristic banded wavy lines. In their case, the previously assumed Marosszentanna/Sântana de Mureş origin remains most likely. In addition, the influence of the so-called northern large storage vessels, from the late Roman imperial period of the northern Great Plain, has to be considered.

Some cups, mugs, and wheel-thrown lid fragments were also identified. I determined some vessels as late antique Balkan-Byzantine wares (*Plate 202: 3–4, Plate 162: 6*).

Horizon 4 (early Avar period, middle and early 2nd half of the 6th century)

Spherical vessels (technological group 1, *Fig. 94*): In the horizon, the production of stamped pottery and pear-shaped

vessels has probably ceased. In their place, a small number of relatively poor-quality vessels made of untempered light

grey fine ceramics appear, whose parallels can already be found in the grey ceramics of the Avar period.

Biconical vessels (types 1–2, technological group 3, *Fig. 95*): Gritty biconical vessels of the same quality as the pots, represent the demand for fine ceramics, probably in a period when the production of burnished fine ceramics in the region had already ended, or it was rare and difficult to access. The vessels are uncommon and without exact analogues. One from Szegvár and another from Mezőbánd/Band (RO) indicate connections with the early Avar period.

Jugs (types 1–2, technological groups 1 and 3, *Fig. 99*): The quality and shape of jug 4 of *Plate 202* differ from the local Gepid-period ware (type 1). Production technology of the wheel-thrown household jugs (type 2) declined: the barrel-shaped bellies of the vessels are reminiscent of Avar-period forms. So far, there are no good parallels from the material of the Great Plain. Their decoration consists of bundles of incised wavy lines, which were formed before the application of handles.

Bowls (types 1–2, technological group 7, *Fig. 101*): After another technology change, the bowls became hand-formed. (The upper time limit for the use of wheel-made bowls is uncertain.) The simple conical bowls with vertical or slanted walls can reasonably be derived from local Gepidic types that preserve late Roman forms, although

similar forms are also known from the Avar material. They can also be considered prototypes of the 7th–8th-century bowls at the site.

Wheel-thrown pots. The most common pot types continued to be used, but new ones were spreading alongside them. Their mouths lengthened and their rims became wider (type 8), which can also appear in smaller numbers in a more segmented version (type 9). Other types, with differently articulated rims, or ovoid forms were also created. The rims became narrow and long or, on the contrary, short, thick and strongly profiled. The combed decorations, common in the 3rd horizon, were gradually replaced by vessels with grooved surfaces. Cutting off the pot belly was discouraged on the body of the vessels: convex, barrel-bellied shapes were typical instead of carinated vessels. Proper analogues of several rare vessel forms can be found in the Mezőbánd/Band (RO) grave pottery of the early Avar period.

Hand-formed pots. The pottery of the 3rd and 4th horizons cannot be distinguished even in hand-formed ceramics. In the material of the 4th horizon, types 1 and 4–6 can be identified with certainty (see horizon 3).

Large storage vessels occur sporadically in the 4th horizon, individual types cannot be distinguished (see horizon 3).

Small finds of the Rákóczifalva settlement

Small finds of the settlement (Chapter 5.5, *Fig. 124*): The material of the 1st horizon is functionally diverse, although simple, it consists of widespread types of finds associated with rural settlements. Characteristic Sarmatian artefacts of the Great Plain were also found (e.g., half-torques, hair rings with nodus ornament and coral beads). The material

of horizons 2–4 is dominated by spindle whorls and various types of antler combs. Based on the small find distribution, the settlement part for weaving and spinning could have been separated in both the Sarmatian and the Gepid periods.

Evaluation of the settlement structures and horizons

The analysis of the find material is followed by the evaluation of the settlement structures, necessary for well-founded conclusions. In the settlement belonging to the 1st ceramic horizon (Chapter 5.6), 5 settlement units were distinguished. Analysed feature types: semi-subterranean buildings, storage pits, other pits, freestanding ovens, smoking complexes, wells, ditches, and pile structures. A separate chapter discusses the human remains found in settlement features, and the contemporary destruction horizon of the late Sarmatian–Hun period that appeared in a secondary position, mainly in storage pits, which I outlined

with the help of refitting. I identified 9 settlement units in the continuously used settlement belonging to the ceramic horizons 2–4 (Chapter 5.7). Due to their quantity and structural variety, I analyse the semi-subterranean buildings at length, using multivariate statistics. Pits, wells and ditches complete the picture. The changes in the settlement structure in each horizon were given in a separate chapter.

Chapter 5.8 discusses the relationships of settlement horizons. I dedicate a methodological chapter to the problem of residuality. I analyse in detail the parts of the settlement with the most mixed materials, which are the following:

Gepid-period phenomena in the intensive Sarmatian settlement area (settlement unit I), the areas to the east of it (Gepid-period units II–III), and the southern triple ditch system. In the area of units I–III, the enormous amount of 1st horizon material may have been mixed with the filling of later (horizon 3) phenomena in great quantities. The triple ditch system stretching along the shore of the Tisza was probably established in the Sarmatian period and was filled

in during the Gepid period. The eastern part of the site was also subjected to an independent analysis, which can be defined as an industrial district due to a large number of small buildings and buildings with ovens. This area was possibly used continuously throughout horizons 1–4. Two summary chapters (5.9–5.10) concern the regional importance of the settlement horizons and their dating.

Comparative studies of the ceramic material

The analysis of the settlements is followed by comparative studies of the ceramic material, which emphasize their functional and stylistic role and their changes (Chapter 6). The analysis is based on the metric data of the Rákóczifalva material. Technological (*diagrams 67–72*) and formal (*diagrams 73–80*) changes, as well as the transformation of

the decoration style (*diagrams 81–84*), have become statistically testable thanks to the same data recording principles. Based on the archaeological parallels of the finds, the results can be generalized at least to the ceramics of the early (Great) Migration period of the Central Tisza region as a whole.

Microregional research in the Central Tisza region

In the next chapter, I summarize the results of microregional research in the Central Tisza region (Chapter 7). I defined the regions examined in the dissertation around the Hun-period sites of the area. Two of them are located on the left bank of the Tisza in the vicinity of the Hunnic and Gepidic sites in Rákóczifalva and Tiszabura, also detailed in the dissertation. Another three were located in the Danube–Tisza Interfluvium (*Fig. 1*). Only the detailed analysis of the Rákóczifalva site and its environs, the Szolnok microregion, was included in the volume, because most of the data was available from here, in the Szolnok–Rákóczifalva–Kengyel area. The Rákóczifalva and Tiszabura 4th–6th-century site complexes represent two characteristically different cases in terms of continuity (MASEK 2019c). Their regional analysis was carried out with the help of the various tools available

(data repositories, topographic research, field walking, aerial photos, and sedimentological data). Detailed conclusions can be drawn relative to environmental archaeological results and regional settlement geography. The summary of environmental archaeological research in the Great Plains, focusing on climatic changes, anthropogenic processes, and eolian processes in the sandy areas, was published in a separate study in the meantime (MASEK 2021). In the volume, I present the geography of the Sarmatian and Gepidic settlements of the Central Tisza region in detail. I covered the general characteristics of the settlement system through a GIS analysis of the 1,234 relevant archaeological sites registered in the region. I analysed the size of the deposits, the distance from water and floodplains, and the role of soil-forming rocks. (*Figs. 178–189, Diagrams 85–90*).

Late Antique Continuity and the Tisza Region

Chapter 8, the last one, is titled “Late Antique Continuity and the Tisza Region.” To research this topic, I outlined the reconstruction possibilities of the Roman infrastructure (Chapter 8.1), the most important question of which is the role of the crossings in the Szolnok area at that time. My conclusion is that the *Aquincum–Porolissum* military route from the Roman period, which often appears on maps and touches today’s Szolnok and the Zagyva estuary, is a modern construction. Today’s road infrastructure is the result of the Ottoman era, which was significantly influenced

by the construction of the first permanent Tisza bridge in Szolnok (1562). The Roman-period route in the Zagyva Valley seems secondary compared to the land route that stretches westward towards *Aquincum*. In conclusion, the interregional importance of the route to Szolnok cannot be verified.

The existence of a north-south route along the Tisza and its importance within *Sarmatia* is undeniable. However, the role of waterways and land routes is now uncertain. If a stable land route was formed, its continuous use is presumed

even in the Gepid period, taking into account the strong continuity in the settlement pattern on the left bank of the river. Only with planned research could it be clarified whether this road ran next to the banks of the Tisza, or whether it cut off the branches of the meandering river in the nearest flood-free area. (See also MASEK-LASZLOVSZKY 2021)

In the following, I outlined three continuity models from the Tisza region during the Hun period (Chapter 8.2). All three consider a dense settlement network and large demographic groups until the end of the Sarmatian period. The first model characterizes the Tisza region in the narrow sense, primarily its left bank. Artefacts from the Hun period are very rare in the Central Tisza region. They usually occur on the left bank, within a site or settlement group, where artefacts from the late Sarmatian and Gepid periods can also be found. In these locations, we can count on a high degree of settlement continuity. In addition to the continuity, however, there is a strong break in the settlement pattern and structure. Based on these, the transition from the Sarmatian to the Gepid period is considered a gradual transformation in the area, the elements of which may vary from site to site, together with the degree of continuity.

The second model includes the Danube–Tisza Interfluvium, and probably the right bank of the Tisza. In the western region, a scattered archaeological record dated to the D2/D3–D3 horizon is characteristic. The site intensity is low, indicating small, culturally heterogeneous communities. Examples of different connections are Hunnic cauldrons, Meotic daggers, and small fibulae with different cultural contexts. Hun-period finds appear in a seemingly random fashion, but these sites are easily justified by the context of the Roman period in most cases (counterexample: the site of the Hunnic cauldron in Törtel). This model seems to be characteristic not only of the western part of the Central Tisza region but also of the entire northern half of the Danube–Tisza Interfluvium. Between the end of the 5th century and the Avar period, these areas seem to have been depopulated. Systemic personal decisions could have played a role on this scale, but it is also likely that the Roman-period settlement system, into which the Hun-period sites fit, had finally ceased to exist.

The third model covers the inner areas of the Transisza region, where we do not know of any Hun-period sites, but Gepidic sites appear. This area, perhaps due to research gaps, is still very difficult to evaluate today. It does not seem to have had a prominent role in the Hun period. The appearance of Gepidic sites lacks an identifiable pattern, but it is even uncertain whether this can be explained by

research bias, environmental factors or the peculiarities of the Roman settlement network.

Finally, I discuss the geopolitical role of the Central Tisza region in the Gepid period (Chapter 8.3). In the Gepid period, the role of the region was significantly reevaluated: the central Sarmatian barbaric area turned into the frontier region of the Gepid Kingdom. The regional system of relationships also transformed during the Gepid period, the connections with the Pannonian territories became more sporadic than in the late Roman period. Also, they weakened more than the system of the Hun-period cultural complex in the Central Danube region. Most of the artefacts from the Gepid period with distant connections were found south of the Körös rivers. There are few such finds in the Central Tisza region, but their relationship system shows a diversity similar to the southern material. Thus, a complex system of relationships similar to that of the southern Tisza region might also be characteristic of this region, but its intensity was lower – parallel to the phenomenon that the number of excavated burial grounds is much lower there.

I address the question of the northwestern border of the Gepid Kingdom. The graves around Szolnok with Horgos-type shield-bosses and the Gepid-period cemetery at the Zagyva bank highlight the role of the wider area of the estuary in the 5th–6th centuries. Instead of a rigid boundary, it is more correct to evaluate the Tisza River as an open, permeable geographical border. If we consider, however, the boundary of the Gepid Kingdom to be the limits of the closed settlement area known from the archaeological record, then the river can be evaluated as a geopolitical boundary in the northern part of the Central Tisza region.

The settlement concentrated on the left bank of the Tisza coincides with the period of Gepidic row-grave cemeteries. Based on the studies of the settlement system, the population concentration in the Tisza region in the 6th century can be considered the consequence of systemic personal decisions. Similar conditions prevailed on the two banks of the Tisza, and the 5th-century sites in the Zagyva valley are also found in an environment similar to the Gepid-period sites. The abandonment of landscapes densely populated in the Roman period may have been a long process. Based on our current data, a mosaic-like settlement can be reconstructed in the 5th century. This phase may have ended at the turn of the 5th and 6th centuries at the latest. The strategic role of larger cemeteries is debatable, keeping in mind that they can be linked to settlements inhabited for several generations. In their case, we cannot consider particularly large communities either. The true importance of

these cemeteries is given by their relatively prolonged use even on a century scale.

In the concluding chapter, I place the topic into its broader framework, research into the early medieval transformation of late antique Europe (Chapter 8.4). The characteristics of the Great Plain determine the research opportunities. Archaeological traces of the borders of rural settlements cannot be traced back to this period, and it is also uncertain whether we can expect closed borders. However, it is also important to assume that for the most part, economically self-sufficient communities lived at the presently known archaeological sites.

Based on Anglo-Saxon examples, even without knowledge of the border system, several settlement formation models can be presumed for the early Migration period. In the first possible settlement formation model, settlement units were based on the previous land division and border system. In areas that fit into the 1st Tisza region continuity model, the possibility of local settlement continuity can now be verified. In these cases, the early medieval population possibly settled on the Sarmatian land system. A second possible settlement formation model is immigration and border redistribution. However, it seems unlikely for eastern Hungary in the 5th–6th centuries, that the lands would have remained uncultivated for so long, and that there would have been such a demand for farming later on, that redistribution and the breaking up of new lands would have been necessary for the Gepid period. This model cannot be completely ruled out, but a better knowledge of late Roman structures would be necessary to decide this.

It follows from the above that only in the case of the 1st continuity model, in densely populated areas during the Gepid period, it can be assumed that the land system and cultural landscape of the Roman period would have survived until the Avar period. A so-called colonization model can also explain the location of larger settlements inhabited for several generations and the row-grave cemeteries used for a longer period, without directly assigning them the role of a central place or strategic and military importance. Based on the Anglo-Saxon ones, the essence of this model concerning our area is as follows. In the Great Plain, the basic resources are most easily available in areas close to but protected from living waters. However, the new communities exploited not

just these basic geographical advantages, but also previous Roman structures and the available cultural landscape. Undoubtedly, greater continuity between the Roman period and the 5th–6th centuries is expected in resource-rich areas than in the secondary settlement areas. The settlement geography of the Gepid period shows an uneven and distorted picture: the interior areas were not populated and the new, early medieval settlement system was not consolidated. In contrast to the Anglo-Saxon examples, the secondary colonization in the Great Plain was limited. The settlement pattern of the Gepid period can be explained either by demographic background or interrupted development. Both possibilities indicate that the early medieval “recolonization” of the Great Plain was interrupted or at least diverted by the Avar-period transformations.

The description of the Rákóczifalva ceramic material was carried out based on a description template (*Digital Appendix 5*). This includes the technological type, fabric quality, temper, surface treatment, firing, secondary characteristics, as well as formal features and decoration of the fragments. The catalogue contains the dimensions, sometimes a unique textual description, as well as table references (*Digital Appendices 6–8*). This is supplemented by the tabular data of the buildings, the catalogue of small finds, the list of refitted vessel fragments, and the volume calculations of the vessels (*Digital Appendices 4, 9–11*). *Digital Appendices 1–3* contain the description of the stratigraphic units. The Rákóczifalva site maps are shown in *Digital Site Maps 1–2*.

The scale of the material of site 5 in Rákóczifalva, which mostly contains Sarmatian ceramics, is 1:3 (*Plates 1–160*). For the most part, the Gepid-period material of sites 8 and 8A has a smaller size range and carries many more technological contingencies. Their material is photographed on a scale of 1:2 (*Plates 161–290*). The vessel drawings assembled from several stratigraphic units can be found at the end of the material of the sites.

I finished the manuscript of the volume in 2019 after revising the dissertation of 2018. Despite the delay in publication, I did not have the opportunity to incorporate literature after 2019.

(Translated by Attila Király)

BIBLIOGRÁFIA

- ALFÖLDI 1926 Alföldi, András: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. 2. Ungarische Bibliothek 12. Berlin 1926.
- ALFÖLDI 1932 Alföldi, András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. ArchHung IX. Budapest 1932.
- ALLISON 1999 Allison, Penelope M. (ed.): The archeology of household activities. London 1999.
- ALLISON 2004 Allison, Penelope M.: Pompeian households. An Analysis of the Material Culture. Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, Monograph 42. Los Angeles 2004. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdjrqdr>
- ALMÁSSY *et al.* 2006 Almássy Katalin – Astaloş, Ciprian – Babolcsi Andrea – Gergely Balázs – Istvánovits Eszter – Virag, Cristian: Nyíregyháza-Rozsrétszölő, Nevelős-homokbányától D-re (Varga-tábla). *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest 2006, 291–292.
- ARDEŢ 2006 Ardeţ, Adrian: Amforele din Dacia Romană. Timişoara 2006.
- ARNOLD 1988 Arnold, J. C.: An archaeology of the early Anglo-Saxon kingdoms. London 1988.
- ATTOUTI 2011 Attoui, Redha (ed.): When did antiquity end? Archaeological case studies in three continents: the proceedings of an international seminar held at the University of Trento on April 29-30, 2005 on late antique societies, religion, pottery and trade in Germania, northern Africa, Greece, and Asia Minor. BAR IS 2268. Oxford 2011. <https://doi.org/10.30861/9781407308395>
- ÁCS 1992a Ács Csilla: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. Anmerkungen zur Frage der spätsarmatischen Keramik. JAMÉ 30–32, 1987–1989 (1992) 97–112.
- ÁCS 1992b Ács Csilla: Szarmata sírok Füzesabony-Bozsi részen. Sarmatische Gräber in Füzesabony-Bozsi rész. Agria 27–28, 1991–1992 (1992) 135–156.
- ÁCS 2003 Ács Csilla: Szarmata temetőrészlet Nagyút, Göbolyjárás. Sarmatian Cemetery Remains at Nagyút-Göbolyjárás. Agria 39 (2003) 77–112.
- ÁCS–VADAY 2004 Ács Csilla – Vaday Andrea: Mezőszemere, Kismari-Fenek. Késő-császárkori – kora népvándorlás-kori temetőrészlet II. Mezőszemere, Kismari-fenek, Late-Imperial – Early Migration Cemetery Fragment II. Agria 40 (2004) 105–136.
- BALÁS 1961 Balás Vilmos: Az alföldi hosszanti földsáncok. [The longitudinal earthworks of the Hungarian Plain.] Régészeti Füzetek Ser. II. 9. Budapest 1961.
- BALLA–TÓTH 1968 Balla Lajos – Tóth István: Adatok Pannónia és Dácia kapcsolataihoz. Some Facts on Relation between Pannonia and Dacia. DMÉ 1966–67 (1968) 119–130.
- BALOGH 2001 Balogh Csilla: Késő szarmata telep feltárása Dusnokon. A szarmata kori füstölőkről. Late Sarmatian settlement at Dusnok. On the Sarmatian smoke-houses. *In:* Kiss M. – Lengvári I. (szerk.): Együtt a Kárpát-medencében. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak VII. összefüvetele. Pécs, 1996. szeptember 27–29. Pécs 2001, 27–42.
- BALOGH 2004 Balogh Csilla: Kiskunfélegyháza, Pap-dűlő. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Budapest 2004, 227–228.
- BALOGH 2013 Balogh Csilla: A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái. Problems of colonization in the territory between Danube and Tisza Rivers in the Avar Age. Doktori disszertáció kézirat (ELTE BTK). Budapest 2013.
- BALOGH 2015 Balogh Csilla: Szarmata temető Makó-Igási járándóban. Sarmatian cemetery at Makó-Igási járándó (County Csongrád, Hungary). *In:* Hadak Útján 2015, 257–320. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_12
- BALOGH–LŐRINCZY 2010 Balogh Csilla – Lőrinczy Gábor: Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszán, Pusztaszertől Algyőig. *In:* Lőrinczy G. (szerk.): Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Monumenta Archeologica II. Szeged 2010, 9–148.

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH–GULYÁS–SÓSKUTI 2009 Balogh Csilla – Gulyás Gyöngyi – Sóskuti Kornél: Bronzkori, vaskori és késő szarmata települések Óföldrak-Ürmösön. [Bronz Age, Iron Age and Late Sarmatian settlements at Óföldrak-Ürmös.] *In*: Balogh Cs. (szerk.): Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szeged 2009, 20–21.
- BANNER 1934 Banner János: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsa részén. *Ausgrabungen in den Grenzteilen Batida und Gorzsa von Hódmezővásárhely*. *Dolg* IX–X, 1933–34 (1934) 253–270.
- BANNER 1943 Banner János: Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. *Siedlungsgeschichtliche Forschungen am Ufer des Fehértó bei Hódmezővásárhely*. *Dolg* 19 (1943) 195–202.
- BANNER 1990 Békés–Kolozsvar–Jászberény–Szeged. (Banner János emlékiratai 1945-ig). [Békés–Kolozsvar–Jászberény–Szeged. The memoirs of János Banner until 1945.] Sajtó alá rendezte Jankovich B. Dénes. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból. Gyula 1990.
- BARKÓCZI 1954 Barkóczi, László: Lager und Wohnsiedlung. *In*: Barkóczi, László *et al.*: Intercisa (Dunapentele–Sztálinváros). *Geschichte der Stadt in der Römerzeit I*. *ArchHung* XXXIII. Budapest 1954, 11–60.
- BARTUCZ 1936 Bartucz Lajos: A kiszombori temető gepida koponyái. *Die Gepiden-Schädel des Gräberfeldes von Kiszombor*. *Dolg* 12 (1936) 178–204.
- BASTICZ 2008 Basticz Zoltán: Római kori vaseszközök Eszteregnye–Ojtó-dűlő lelőhelyről. *Roman Age iron tools from Eszteregnye–Ojtó-dűlő*. *Zalai Múzeum* 17 (2008) 177–188.
- BATIZI *et al.* 2003 Batizi Zoltán – Dinnyés István – Kővári Klára – Kulcsár Valéria – Simon László – Tari Edit: Üllő, 5. sz. lelőhely. *In*: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest 2003, 232–233.
- BÁRÁNY–HAJNAL 2010 Bárány Annamária – Hajnal Zsuzsanna: Agancsfeldolgozó műhely és csontfésűk Tiszagyenda–Lakhatom koraközépkori lelőhelyről. *An Antler Object Workshop and Bone Combs from Tiszagyenda–Lakhatom Early–Medieval Site*. *In*: Gömöri J. – Körösi A. (szerk.): Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Budapest 2010, 85–92.
- BÂRZU 1994–1995 Bârză, Ligia: La station no. 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe–VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Ştirbu. *Dacia* XXXVIII–XXXIX (1994–1995) 239–295.
- BÂRZU–HARHOIU 2008 Bârză, Ligia – Harhoiu, Radu: Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. *In*: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): *Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 11. Bonn 2008, 513–578.
- BECHERT 2003 Bechert, Tilmann: Asciburgium und Disparium. Das Ruhmündungsgebiet zwischen Spätantike und Frühmittelalter. *In*: Grünwald, Th. – Seibel, S. (Hrsg.): *Kontinuität und Diskontinuität: Germania inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06.2001)*. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 35. Berlin–New York 2003, 1–11. <https://doi.org/10.1515/9783110900903.1>
- BEHN 1910 Behn, Friedrich: Römische Keramik mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen. *Kataloge des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 2. Mainz 1910.
- BEJAN 1973 Bejan, Adrian: Complexul ceramic de la Lenuheim (jud. Timiş) din sec. IV e. n. Ein geschlossener Keramikfund des 4. Jhs. u. Z. aus Lenuheim. *Banatica* 2 (1973) 131–137.
- BEMMANN *et al.* 2011 Bemann, Jan – Hegewisch, Morten – Meyer, Michael – Schmauder, Michael (Hrsg.): Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. *Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*. *Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie* 13. Bonn 2011.
- BENEDEK-BENE–BENEDEK 2015 Benedek-Bene Zsuzsanna – Benedek András: Szarmata edényégető kemencék az M43 autópályán nyomvonalán. *Sarmatian pottery kilns on the trail of the M43 highway*. *In*: HADAK ÚTJÁN 2015, 205–216. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_10
- BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017 Benedek András – Pópitay Dániel – Sóskuti Kornél: Késő szarmata teleprészet a Makót elkerülő út területéről (M43, 29. lelőhely). *Late Sarmatian settlement part on the territory of the bypass at Makó*. *In*: *M43* 2017, 151–174.
- BERNHARD *et al.* 2007 Bernhard, Helmut – Braun, Arno – Himmelmann, Ulrich – Kreckel, Thomas – Stickl, Helmut: Der römische Vicus von Eisenberg. Ein Zentrum der Eisengewinnung in der Nordpfalz. *Archäologische Denkmäler in der Pfalz* 1. Speyer 2007.

- BERTA 2017 Berta Adrián: A Ludasi-tó természeti rezervátum régészeti topográfiai munkálatainak előzetes eredményei. Preliminary results of an archaeological survey of the Lake Ludas micro-region. *In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Budapest 2017, 67–90.*
- BÉRES 1965 Béres András: A Déri Múzeum nádudvari fekete edény gyűjteménye. Die Schwarzkeramik-Sammlung der Bauerntöpferei von Nádudvar im Museum Déri. *In: DMÉ 1965 (1966) 441–566.*
- BÉRES 1988 Béres Mária: Adatok az Árpád-kori gabonátárolás kérdéséhez. Beiträge zur Frage der Getreidespeicherung in der Arpadenzeit. *MFME 1987/1 (1988) 25–35.*
- BÉRES 2005 Béres Mária: Cölöpvázás szarmata kori épületek a szatymazi határban. Buildings supported by posts from the Sarmatian Age from the outskirts of Szatymaz. *SzKMÉ 7 (2005) 199–234.*
- BÉRES–VÖRÖS 1998 Béres Mária – Vörös Gabriella: Korai népvándorláskori sírok Apátfalváról. Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Apátfalva. *MFME–StudArch 4 (1998) 177–187.*
- BÉRES *et al.* 2014 Béres Mária – Cselédes Szilvia – Rácz-Szabó Krisztina: Újabb szarmata sírok Csongrád megye északi részében. New Sarmatian graves in northern County Csongrád. *In: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Budapest 2014, 85–114.*
- BIANCHI 2015 Bianchi, Giovanna: Analyzing the fragmentation during the Early Middle Ages: Tuscany's model and the countryside of the Centre-North Italy. *In: Gelichi, S. – Hodges, R. (eds): New directions in Early Medieval European Archaeology: Spain and Italy Compared: Essays for Riccardo Francovich. Haut Moyen Âge 24. Turnhout 2015, 301–333. <https://doi.org/10.1484/M.HAMA-EB.5.108009>*
- BIBORSKI–KACZANOWSKI 2001 Biborski, Marcin – Kaczanowski, Piotr: Zur Differenzierung der spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Bewaffnung im Barbaricum. *In: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (eds): International Connection of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Múzeumi Füzetek 51. Jóna András Múzeum Kiadványai 47. Aszód–Nyíregyháza 2001, 235–247.*
- BIERBRAUER 1980 Bierbrauer, Volker: Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. *In: Wolfram, H. – Daim, F. (Hrsg.): Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert: Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4. Wien 1980, 131–142.*
- BIERBRAUER 1992 Bierbrauer, Volker: Langobarden, Bajuwaren und Romanen im mittleren Alpengebiet im 6. und 7. Jahrhundert. Siedlungsarchäologische Studien zu zwei Überschichtungsprozessen in einer Grenzregion und zu den Folgen für die 'Alpenromania'. *In: Brogiolo, G. P. – Castelletti, L. (eds): Il territorio tra Tardoantico e Altomedioevo. Metodi di indagine e risultati. Biblioteca di archeologia medievale 9. Firenze 1992, 31–51.*
- BIERBRAUER 2006 Bierbrauer, Volker: Gepiden im 5. Jahrhundert – Eine Spurensuche. *In: Mihailescu-Birliba, V. – Hriban, C. – Munteanu, L. (eds): Miscellanea Romano-Barbarica: in honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblată. București 2006, 167–216.*
- BLAY 2012 Blay Adrienn: Későrómai ház Scarbantiában. [A Late Roman house in Scarbantia.] *Soproni Szemle 66 (2012) 20–31.*
- BLESL 2008 Blesl, Christoph: Gräber des 6. Jahrhunderts zwischen der Traisen und dem Wienerwald in Niederösterreich. *In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn 2008, 319–330.*
- BOCSI 2007 Bocsi Zsófia: Az ordacsehi és zamárdi V–VI. századi telepek, különös tekintettel a kerámia leletanyagra. [The settlements of Ordacsehi and Zamárdi from the 5th–6th centuries CE, with special regard to the ceramic material.] *Szakdolgozat kézirat (ELTE BTK). Budapest 2007.*
- BOCSI 2008 Bocsi, Zsófia: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. *In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn 2008, 415–430.*
- BOCSI 2011 Bocsi Zsófia: Néhány ritka és jellemző edényfajta Zamárdi-Kútvölgyi-dűlőről. [Some rare and characteristic pottery types from Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő.] *In: Bíró Sz. – Tomka P. (szerk.): Hadak Útján.*

- A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Xantus János Múzeum, Győr, 2008. október 20–22. Győr 2011, 111–123.
- BOCSI 2012 Bócsi Zsófia: Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő 5–6. századi telepeinek kerámiai. Die Keramik der Siedlungen aus der 5.-6. Jahrhundert in Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő. *In*: Vida T. (szerk.): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest 2012, 187–204.
- BOCSI 2016 Bócsi Zsófia: A nádudvari gepidák nyomában. Egy többretegű szarmata és gepida település feldolgozásának első lépései. In search of the Gepids of Nádudvar – Preliminary assessment of a stratified Sarmatian and Gepidic settlement. *In*: Kovács L. – Révész L. (főszerk.): Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Budapest 2016, 23–79.
- BOCSI–GALLINA–SOMOGYI 2016 Bócsi Zsófia – Gallina Zsolt – Somogyi Krisztina: Késő római – V. századi településrészlet Ordacsehi-Csereföldön. [A Late Roman – 5th-century settlement part at Ordacsehi-Csereföld.] *In*: Csécs T. – Takács M. (szerk.): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr 2016, 93–115.
- BOGNÁR-KUCZIÁN 1976 Bognár-Kuczián, Ida: Mihály Párducz (1908–1974). *MittArchInst* 6 (1976) 133–144.
- BOELICKE 1982 Boelicke, Ulrich: Gruben und Häuser: Untersuchungen zur Struktur bandkeramischer Hofplätze. *In*: Chropovský, B. (Hrsg.): Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik. Internationales Kolloquium Nové Vozokany 17–20. November 1981. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften. Nitra 1982, 17–28.
- BOJOVIĆ 1977 Bojović, Dragoljub: Rimska keramika Singidunuma. Die römische Keramik von Singidunum. Beograd 1977.
- BONDÁR–HONTI–KISS 2000 Bondár Mária – Honti Szilvia – Kiss Viktória: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I. The preceding archeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999) Preliminary report I. A Somogyi Múzeumok Évkönyve 14 (2000) 93–114.
- BORSÓDI 2019 Borsódi Martin: Mezőgazdasági vaseszközök Oszlár–Nyárfaszög lelőhely szarmata kori településén. Agricultural tools in the Sarmatian Age settlement of Oszlár–Nyárfaszög. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica* IV (2019) 31–54.
- BOTÁR 2011 Botár István: A Marosszentanna–Csernyahov kultúra régészeti emlékei a Csíki-medencében I. Archaeological finds of the Sântana de Mureș–Cerneahov (4th century) culture in the Csík-Basin I. *In*: KÖRÖSFŐI 2011a, 15–38.
- BOWDEN–LAVAN–MACHADO 2004 Bowden, William – Lavan, Luke – Machado, Carlos (eds): Recent Research on the Late Antique Countryside. *Late Antique Archaeology* 2. Leiden–Boston 2004.
- BOŽIČ 2005 Božič, Dragan: Die spätrömischen Hortfunde von der Gora oberhalb von Polhov Gradec. *Arheološki Vestnik* 56 (2005) 293–368.
- BOTKA 1989 Botka János (szerk.): Adatok Szolnok megye történetéből. II. kötet. [Data from the history of Szolnok County. Vol. II.] Szolnok 1989.
- BÓKA 2008 Bóka Gergely: A Körös-vidéken zajló településtörténeti változások paleoökológiai háttere a késő bronzkor végén és a kora vaskorban. Egy hipotézis. [The paleoecological background of the settlement historical changes in the Körös region at the end of the Late Bronze Age and the Early Iron Age. A hypothesis.] *In*: Bóka G. – Martyin E. (szerk.): Körös-menti évezredek. Régészeti ökológiai és településtörténeti kutatások a Körös-vidéken. Gyulai katalógusok 13. Gyula 2008, 149–169.
- BÓKA 2012 Bóka Gergely: Településtörténeti változások a Körös-vidéken a késő bronzkorban és a vaskorban. Vízrajz, térszín és települések. Changes in settlement patterns in the Late Bronze and Iron Ages in the Körös Region. Hydrogeology, reliefs and settlements. *In*: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. (szerk.): Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete. Budapest 2012, 57–66.
- BÓKA *et al.* 2006 Bóka Gergely – Fekete Zoltán – Kis Attila – Patay Róbert: Ecsér, 6. sz. lelőhely. *In*: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest 2006, 230–231.
- BÓNA 1961 Bóna István: Az újhartyáni germán lovassír. Das germanische Reitergrab von Újhartyán. *ArchÉrt* 88 (1961) 192 – 209.

BIBLIOGRÁFIA

- BÓNA 1963a Bóna István: Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). *ArchHung* XXXVIII. Budapest, 1961. *ArchÉrt* 90 (1963) 137–140.
- BÓNA 1963b Bóna, István: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. *ActaArchHung* 15 (1963) 239–308.
- BÓNA 1965 Bóna István: Későrómai és népvándorlás korszak. [Late Roman and Migration periods.] *In*: Nagy Gy. (szerk.): Orosháza története. Orosháza 1965, 114–135.
- BÓNA 1968a Bóna, István: Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5–7. Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunaújváros. *Archeologické Rozhledy* 20 (1968) 605–618. = Magyarország településtörténeti vázlata az V–VII. században és a dunaújvárosi avar telep. *Régészeti Dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből* 9 (1968) 21–32. <https://doi.org/10.17204/dissarch.1968.21>
- BÓNA 1968b Bóna István: A népek országútján. [On the highway of peoples.] *In*: Szombathy V. (szerk.): A magyar régészet regénye. Budapest 1968, 100–134.
- BÓNA 1971 Bóna, István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeit-forschung in Ungarn (1945–1969). *ActaArchHung* 23 (1971) 265–336.
- BÓNA 1974 Bóna István: A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében. Budapest 1974. = Der Anbruch des Mittelalters: Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken. Budapest 1976.
- BÓNA 1979 Bóna, István: Die Archäologische Denkmäler der Hunnen und Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung. *In*: Vonbank, E. (Hrsg.): Nibelungenlied: Ausstellung zur Erinnerung an die Auffindung der Handschrift A des Nibelungenliedes im Jahre 1779 im Palast zu Hohenems. Ausstellungskatalog des Vorareberger Laudesmuseums 86. Bregenz 1979, 297–342.
- BÓNA 1981 Bóna, István: Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Visigotenzeit in Dazien. Herwig Wolfram, Geschichte der Goten, Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhundert. Entwurf einer historischen Ethnographie. *ActaArchHung* 33 (1981) 363–371.
- BÓNA 1984 Bóna István: A népvándorláskor és kora középkor története. [History of the Migration period and the Early Middle Ages.] *In*: Magyarország története I/1. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest 1984, 265–373.
- BÓNA 1986a Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). [From Dacia to Erdőelve. The Migration period in Transylvania (271–896).] *In*: Makkai L. – Mócsy A. (szerk.): Erdély története a kezdetektől 1606-ig. Budapest 1986, 107–234.
- BÓNA 1986b Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Római kor. [Archaeological heritage of Szabolcs-Szatmár County I. Roman period.] *In*: Entz G. (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 1986, 56–91.
- BÓNA 1987 Bóna, István: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau. *In*: GHA 1987, 116–129.
- BÓNA 1988 Bóna István: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 1988/3–4, 401–411.
- BÓNA 1993a Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest 1993. = Bóna, István: Das Hunnenreich. Stuttgart 1991.
- BÓNA 1993b Bóna István: A honfoglaláskor előtti kultúrák és népek. [Cultures and peoples before the Hungarian Conquest.] *In*: Cservényák L. (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Nyíregyháza 1993, 63–137.
- BÓNA 2002a Bóna, István: Békésszentandrás-Sirató. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 24–26.
- BÓNA 2002b Bóna, István: Gyula-Kálvária. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 31–32.
- BÓNA 2002c Bóna, István: Kisköre-Paptanya. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 191–196.
- BÓNA 2002d Bóna, István: Szolnok-Szanda. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 197–237.
- BÓNA 2002e Bóna, István: Tiszafüred-Nagykenderföldek. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 245–252.
- BÓNA–NAGY 2002a Bóna, István – Nagy, Margit: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* I. Budapest 2002.
- BÓNA–NAGY 2002b Bóna, István – Nagy, Margit: Hódmezővásárhely-Kishomok. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 34–190.
- BÓNA–HORVÁTH 2009 Bóna, István – Horváth, B. Jolán: Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 6. Budapest 2009.
- BÓNA–SZABÓ 2002 Bóna, István – Szabó, János Győző: Tarnaméra-Urak dűlője. *In*: BÓNA–NAGY 2002a, 240–242.

- BÓNIS 1942 Bónis Éva: A császárkori edényművesség termékei Pannoniában I. (a terra sigillátákon kívül). A korai császárkor anyaga. Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I. (ausser der Sigillaten). Die Materialien der frühen Kaiserzeit. *Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 20.*
- BRATHER *et al.* 2014 Brather, Sebastian – Nuber, Hans Ulrich – Steuer, Heiko – Zotz, Thomas (Hrsg.): Antike im Mittelalter. Fortleben, Nachwirken, Wahrnehmung: 25 Jahre Forschungsverbund »Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends in Südwestdeutschland«. Archäologie und Geschichte: Freiburger Forschungen zum ersten Jahrtausend in Südwestdeutschland 21. Ostfildern 2014.
- BRIDGER 2003 Bridger, Clive: Das spätantike Xanten – eine Bestandsaufnahme. *In: Grünewald, Th. – Seibel, S. (Hrsg.): Kontinuität und Diskontinuität: Germania inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06.2001). Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 35. Berlin–New York 2003, 12–36. https://doi.org/10.1515/9783110900903.12*
- BROGIOLO 2000 Brogiolo, G. P.: Towns, forts and the countryside: Archaeological models for Northern Italy in the Early Lombard period (AD 568–650). *In: BROGIOLO–GAUTIER–CHRISTIE 2000, 299–323. https://doi.org/10.1163/9789004474796_016*
- BROGIOLO–CASTELLETTI 1992 Brogiolo, Gian Pietro – Castelletti, Lanfredo (eds): Il territorio tra Tardoantico e Altomedioevo. Metodi di indagine e risultati. *Biblioteca di archeologia medievale 9. Firenze 1992.*
- BROGIOLO–GAUTIER–CHRISTIE 2000 Brogiolo, Gian Pietro – Gautier, Nancy – Christie, Neil (eds): Towns and their Territories between Late Antique and the Early Middle Ages. Leiden–Boston–Köln 2000. <https://doi.org/10.1163/9789004474796>
- BROGIOLO–CHAVARRÍA ARNAU–VALENTI 2005 Brogiolo, Gian Pietro – Chavarría Arnau, Alexandra – Valenti, Marco (a cura di): Dopo la fine delle ville: le campagne dal VI al IX secolo. 11° Seminario sul tardo antico e l'alto Medioevo, Gavi, 8-10 maggio 2004. *Documenti di Archeologia 40. Mantova 2005.*
- BROOKES 2010 Brookes, Stuart: Population Ecology and Multiple Estate Formation: the Evidence of Eastern Kent. *In: Higham, N. J. – Ryan, M. J. (eds): The Landscape Archaeology of Anglo-Saxon England. Publications of the Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 9. Woodbridge 2010, 65–82. https://doi.org/10.1017/9781846158780.004*
- BRUKNER 1981 Brukner, Olga: Rimaska keramika u Jugoslovenskom Delu Provincije Donje Panonije. Roman Ceramic Ware in the Yugoslav Part of the Province of Lower Pannonia. *Arheolosko drustvo jugoslavije: Dissertationes et monographiae 24. Beograd 1981.*
- BRULET 2015 Brulet, Raymond: Die Stadt Tournai in der Spätantike. *In: Quast, Dieter (Hrsg.): Das Grab des fränkischen Königs Childerich in Tournai und die Anastasis Childerici von Jean-Jacques Chifflet aus dem Jahre 1655. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 129. Mainz 2015, 77–96.*
- BUGARSKI 2012 Bugarski, Ivan: Occupation of the south Pannonian soil during late Antiquity and the migration period: Šajkaška revisited. *In: Ivanišević, V. – Kazanski, M. (eds): The Pontic-Danubian realm in the period of the Great Migration. Posebna izdanja 51. Monographies 36. Paris–Beograd 2012, 11–34.*
- BURY 1923 Bury, J. B.: History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 1). London 1923.
- BUSULADŽIĆ 2014 Busuladžić, Adnan: Antički željezni alat i oprema sa prostora Bosne i Hercegovine. Iron tools and implements of the Roman period in Bosnia and Herzegovina. Sarajevo 2014.
- BUZEA–ZĂGREANU 2011 Buzea, Dan – Zăgreanu, Radu: Posztrómai település Oltszem–Homokbánya lelőhelyen (Kovácszna megye). Előzetes megfigyelések. The Post–Roman habitation from Olteni, „The sand quarry”, Covasna County. Preliminary report. *In: KÖRÖSFŐI 2011a, 39–62.*
- CARNAP-BORNHEIM 1998 Carnap-Bornheim, Claus von: Das Waffengrab von Geszteréd (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg) aus „germanischer“ Sicht. *In: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (eds): International Connection of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the International Conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza. Múzeumi Füzetek 51. Jóna András Múzeum Kiadványai 47. Aszód–Nyíregyháza 2001, 125–138.*
- CAVALIERI 2011 Cavaliere, Marco: La transition de l'Antiquité au Moyen Âge, le paysage rural en Toscane et dans les régions voisines entre le IIIe et le VIIe siècle. *L'antiquité classique 80 (2011) 199–229. https://doi.org/10.3406/antiq.2011.3804*

- CHÂTELET 2002 Châtelet, Madeleine: La céramique du haut Moyen Âge du sud de la vallée du Rhin supérieur (Alsace et Pays de Bade). Typologie, chronologie, technologie, économie et culture. Europe médiévale 5. Montagnac 2002.
- CHRISTIE 2004 Christie, Neil (ed.): Landscapes of Change. Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages. Aldershot 2004.
- CHRISTIE 2006 Christie, Neil (ed.): From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy AD 300–800. Aldershot–Burlington 2006.
- CHRISTLEIN 1979 Christlein, Rainer: Das spätromische Kastell Boiotro zu Passau-Innenstadt. Formen der Kontinuität am Donaulimes raetisch-norischen Grenzbereich. In: Werner, J. – Ewig, E. (Hrsg.): Von der Spätantike zur frühen Mittelalter. Aktuelle Probleme in historischer und archäologischer Sicht. Vorträge und Forschungen 25. Sigmariningen 1979, 91–125.
- CIGLENEČKI 2000 Ciglenečki, Slavko: Tinje nad Loko pri Žusmu: poznoantična in zgodnesrednjeveška naselbina. Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu: Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 4. Ljubljana 2000.
- CIGLENEČKI 2003 Ciglenečki, Slavko: The basic characteristics of the late antique settlement pattern within the eastern Alpine region and Dalmatia. *Histria antiqua* 11 (2003) 263–281.
- CIGLENEČKI 2017 Ciglenečki, Slavko: Überlegungen zum Verständnis des Siedlungswechsels im südlichsten Teil der Provinz Noricum Mediterraneum. In: Dörfler, I. – Gleirscher, P. – Ladstätter, S. – Pucker, I. (eds): Ad Amussim: Festschrift zum 65. Geburtstag von Franz Glaser. Kärntner Museumsschriften 85. Klagenfurt 2017, 143–157.
- CLEGG HYER–HOOKE 2017 Clegg Hyer, Maren – Hooke, Della (eds): Water and the Environment in the Anglo-Saxon World. Volume III of The Material Culture of Daily Living in the Anglo-Saxon World. Exeter Studies in Medieval Europe. Liverpool 2017. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ps31q2>
- CLEȘIU 2009 Cleșiu, Sorin: Imports and Roman Imitations, Dress Items and Jewelry from the Main Davaș on Siret River: Barboși, Poiana, Brad, Răcătău. In: Țentea, O. – Opreș, I. C. (eds): Near and Beyond the Roman Frontiers. Proceedings of a Colloquium Held in Târgoviște, 16–17 October 2008. SCA XVI. București 2009, 72–75. <https://doi.org/10.46535/ca.16.02>
- CONRAD 2007 Conrad, Sven: Die Gefäßkeramik. In: Iatrus–Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. Band VI: Ergebnisse der Ausgrabungen 1992–2000. Limesforschungen. Studien zur Organisation der römischen Reichsgrenze an Rhein und Donau 28. Mainz 2007, 209–264.
- COWIE–BLACKMORE 2008 Cowie, Robert – Blackmore, Lyn: Early and Middle Saxon rural settlement in the London region. MoLAS monograph 41. London 2008.
- CRIȘAN–LĂZĂRESCU 2010 Crișan, Coralia – Lăzărescu, Vlad-Andrei: Forgotten rituals connected to agriculture in the Early Migration Period – Feature G27 from Ernei “Carieră” (Mureș District). *Ephemeris Napocensis* 20 (2010) 221–256.
- CZYSZ 1983 Czysz, Wolfgang: Der Sigillata-Gechirrfund von Cambodunum-Kempton. Ein Beitrag zur Technologie und Handelskunde mittelkaiserzeitliche Keramik. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 63 (1983) 281–348.
- CSALOG 1960 Csalog Zsolt: Kengyel (Szolnok m., törökszentmiklósi j.). In: Az 1959. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek 13. Budapest 1960, 24–25.
- CSALLÁNY 1903 Csallány Gábor: Régi germán sírmező a szentesi határban. [Ancient Germanic graveyard in the Szentes countryside.] *ArchÉrt* 23 (1903) 14–22.
- CSALLÁNY 1904 Csallány Gábor: Régi germán sírmező a szentesi határban II. [Ancient Germanic graveyard in the Szentes countryside II.] *ArchÉrt* 24 (1904) 153–170.
- CSALLÁNY 1936 Csallány Gábor: Ujabb jazig temetők Szentes határában. Jazygen-Gräberfelder bei Szentes. *Dolğ* 12 (1936) 71–89.
- CSALLÁNY 1939 Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek. Grabfunde der Frühwarenzeit. *FolArch* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1941 Csallány Dezső: A szentes-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. Der gepidische Grabfund von Szentes–Nagyhegy und seine archäologischen Beziehungen. *ArchÉrt Ser. III.* 2 (1941) 127–161.
- CSALLÁNY 1958 Csallány Dezső: Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza-vidéken. Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss. *HOMÉ* 2 (1958) 83–99.

- CSALLÁNY 1959 Csallány Dezső: Adatok Attila székhelyének kérdéséhez. Angaben zur Frage der ständigen Residenz Attilas. JAMÉ 2 (1959) 19–31.
- CSALLÁNY 1961 Csallány, Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. ArchHung XXXVIII. Budapest 1961.
- CSALLÁNY 1966 Csallány, Dezső: Das Problem der archäologischen Denkmäler der Gepiden im V. Jahrhundert. MFMÉ 1964–1965/2 (1966) 57–60.
- CSAPLÁROS–HINKER–LAMM 2012 Csapláros, Andrea – Hinker, Christoph – Lamm, Susanne: Typologische Serie zu Dreifußschüsseln aus dem Stadtgebiet von Flavia Solva 1. In: Bíró Sz. – Vámos P. (szerk.): FiRKák II. Fialat Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete. Győr 2012, 235–245.
- CSÁNYI 1983 Csányi Marietta: A nagyrévi kultúra leletei a Közép-Tiszavidéken. Finds of the Nagyrév Culture in the Middle Tisza Region. SzMMÉ 1982–1983, 33–66.
- CSÁNYI 2007a Csányi Marietta: Rákóczifalva, Bagi-föld I. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 259–260.
- CSÁNYI 2007b Csányi Marietta: Rákóczifalva, Rokkant-föld I. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 264.
- CSÁNYI 2011 Csányi Viktor: Császárkori település és temető-, valamint Árpád-kori településrészlet a Hódmezővásárhely és Barattyos közötti kerékpárút területén. [Parts of Roman-period settlement and cemetery, and an Árpadian-period settlement in the area of the cycle path between Hódmezővásárhely and Barattyos.] In: Nagy V. (szerk.): Hombár Múzeumi Műhely 6. Múzeumi Tanulmányok. Hódmezővásárhely 2011, 49–90.
- CSÁNYI–SÓSKUTI 2012 Csányi Viktor – Sóskuti Kornél: Római kori szarmata település az Orosházát elkerülő út nyomvonalán. [Roman-period Sarmatian settlement on the road bypassing Orosháza.] Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 6 (2012) 3–15.
- CSEH 1985 Cseh János: Rákóczifalva környéke a korai népvándorlaskorban /457–567/ /Kutatások és leletek 1933–1985 között/. [Environs of Rákóczifalva in the Early Migration period /457–567/ /Research and finds between 1933–1985/.] MúzLev 49–50 (1985) 3–21.
- CSEH 1986a Cseh János: Adatok Kengyel környékének 5–6. századi települési viszonyaihoz (A gepida településkutatás történetéhez). Beiträge zu den Siedlungsverhältnissen der Umgebung von Kengyel im 5–6. Jh. (Zur Geschichte der gepidischen Siedlungsforschung). ArchÉrt 111 (1986) 190–206.
- CSEH 1986b Cseh János: Rómaikori és hunkori leletek Kengyel környékéről /Kutatások 1957–1985 között/. [Roman and Hun-period finds from the environs of Kengyel /Research between 1957–1985/.] MúzLev 51–52 (1986) 3–16.
- CSEH 1986c Cseh János: Gepida csontmegmunkáló műhely és szövőház Tiszafüreden. [Gepidic bone processing workshop and weaving house in Tiszafüred.] MúzLev 53–54 (1986) 3–19.
- CSEH 1987a Cseh János: Megjegyzések egy Tisza-menti gepida településről. [Comments on a Gepid settlement along the Tisza.] MúzLev 55–56 (1987) 3–27.
- CSEH 1987b Cseh János: Régészeti-topográfiai adatok Kengyel határának középkori településtörténetéhez. [Archaeological-topographical data for the medieval settlement history of the Kengyel boundary.] MúzLev 55–56 (1987) 28–54.
- CSEH 1990a Cseh János: Adatok az V–VII. századi gepida emléktanyag egységéhez. Függelék: Erdély V–VII. századi gepida lelőhelykatasztere. [Data to the entity of the 5th–7th-century Gepidic material. Appendix: Gepidic site cadastre of Transylvania from the 5th–7th-centuries.] SzMMÉ 7 (1990) 29–77.
- CSEH 1990b Cseh János: Gepida fazekaskemence Törökszentmiklóson. Gepidischer Töpferofen in Törökszentmiklós. ArchÉrt 117 (1990) 223–240.
- CSEH 1991a Cseh János: A késő-rómaikori (szarmata) telep. [The Late Roman (Sarmatian) settlement.] In: Tálás L. – Madaras L. (szerk.): Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szolnok 1991, 97–156.
- CSEH 1991b Cseh János: A kora népvándorlás kori (gepida) telep. [The Early Migration-period (Gepid) settlement.] In: Tálás L. – Madaras L. (szerk.): Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szolnok 1991, 157–225.
- CSEH 1992 Cseh János: Kora népvándorlás kori telepleletek Kengyel határában (Adalék a IV–V. századi gepidák Közép-Tisza vidéki régészetéhez és történetéhez). Koloniefunde aus der Frühzeit der Völkerwanderung

- an der Grenze von Kengyel (Beitrag der Archäologie und Geschichte der Gepiden in den 4–5. Jahrhunderten in der Gegend der Mittel-Theiss). *Zounuk* 7 (1992) 9–35.
- CSEH 1993a Cseh János: Kengyel-Kiss-tanya (Előzetes jelentés az 1990 őszi végzett régészeti feltárásokról). Kengyel-Kiss-tanya (-homestead) (Preliminary report about the archeological excavations finished in the autumn of 1990). *Tisicum* VIII (1993) 137–161.
- CSEH 1993b Cseh János: Díszkerámia a gepida királyság korából (Régészeti leletek Kengyel környékéről). [Decorated pottery from the period of the Gepid Kingdom (Archaeological finds from the environs of Kengyel)]. *MúzLev* 71–72 (1993) 5–15.
- CSEH 1993c Cseh János: Hun kori korsó Kengyelről (5–6. századi tiszántúli és bánáti leletekről egy tanulmányút ürügyén). [Hun-period jug from Kengyel (About 5th–6th-century Trans-Tisza and Banat finds on the pretense of a study tour.)] *Jászok* XXXIX/2 (1993) 10–13.
- CSEH 1993d Cseh János: Kengyel. *In*: Wollák K. (szerk.): Az 1991. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45. Budapest 1993, 50–51.
- CSEH 1993e Cseh János: Kengyel-Baghymajor-Kengyelpart I. (Képes beszámoló az 1991. évi régészeti feltárásról). [Kengyel-Baghymajor-Kengyelpart I. (Illustrated report on the 1991 archaeological excavation.)] *MúzLev* 71–72 (1993) 17–28.
- CSEH 1993f Cseh János: Kengyel-Baghy-homok (Az 1990–1991. évi régészeti munkálatok naplója). (Függelék: kora népvándorlás kori telepleletek Kengyel határából). Kengyel-Baghy-homok (-sand). Diary of the archaeological works in the years 1990–1991. Appendix: Settlement-finds of the early migration period from the field of Kengyel). *In*: Szabó L. (szerk.): Régészeti tanulmányok a Közép-Tisza vidékről. Tiszai Téka 4–5. Szolnok 1993, 5–111.
- CSEH 1993h Cseh János: Gepida településnyomok a Tisza-Morotva északi régiójában (Beszámoló a kengyeli 4–6. századi „Siedlungskammer” egyik pontján végzett ásásokról). Siedlungsspuren der Gepiden in der nördlichen Region des Teissmorastes (Bericht über die Grabungen auf einem Punkt der Siedlungskammer aus den 4–6. Jahrhunderten in Kengyel). *Zounuk* 8 (1993) 9–32.
- CSEH 1993i Cseh János: Tiszafüred. *In*: HGL 1993, 98–99.
- CSEH 1993j Cseh János: Törökszentmiklós. *In*: HGL 1993, 100–101.
- CSEH 1994a Cseh János: Töredékek a kengyeli határ népvándorlás kori történetéből (Régészeti leletmentések 1988-ban és 1992-ben). [Fragments from the Migration-period history of the Kengyel countryside (Rescue excavations in 1988 and 1992.)] *MúzLev* 73–74 (1994) 5–24.
- CSEH 1994b Cseh János: Lakóház egy Közép-Tisza vidéki 5–6. századi germán településről (Kengyel-Baghy-homok, V. szelvény, E objektum). [A house from a 5th–6th-century Germanic settlement in the Middle Tisza region (Kengyel-Baghy-homok, trench V, feature E.)] *MúzLev* 73–74 (1994) 25–45.
- CSEH 1995a Cseh János: Kora népvándorlás kori teleprészet a Tiszazugban (Szelevény-Sárga-partoldal). Early Migration Period settlement remains from the Tiszazug region. *ArchÉrt* 121–122 (1994–1995) 115–129.
- CSEH 1995b Cseh János: Római kori sütőkemence Rákóczifalván (Függelék: leletmentés az abádszalóki homokbányában). Backofen aus der Römerzeit in Rákóczifalva (Anhang: Fundrettung in der Sandgrube von Abádszalók). *Zounuk* 10 (1995) 9–32.
- CSEH 1996a Cseh János: Kora Meroving-kori fazekak egy tiszazugi településről (Szelevény-Bohonyapart – 1986/3. ház). Pots of the Early Merovingian Age on a Settlement in the Tiszazug (Szelevény-Bohonyapart/-bank – 3rd house of the year 1986). *Tisicum* IX (1996) 103–116.
- CSEH 1996b Cseh János: Korai népvándorlás kori házak Tiszaszőlős környékén (Egy leletmentés tanulságai). Gepida települési körzetről az Érmelléken. [Early Migration-period houses near Tiszaszőlős (Lessons from a rescue excavation). About a Gepidic settlement cluster in Érmellék.] *MúzLev* 75 (1996) 67–92.
- CSEH 1997 Cseh János: Gepida település Rákóczifalva határában. Gepidensiedlung in der Flur von Rákóczifalva. *ComArchHung* 1997, 173–194.
- CSEH 1998 Cseh János: Római kori településtörténeti kutatások Kengyel határában (szarmata kunyhómaradvány a Csorcsány-ér mellett). [Roman-period settlement research in the Kengyel countryside (Remnant of a Sarmatian dwelling along the Csorcsány stream.)] *In*: JRA 1998, 83–103.
- CSEH 1999a Cseh János: Régészeti adalékok egy Zagyva-parti gepida településről (Falusi parasztgazdaságok a Tisza mentén az V–VI. század fordulóján). [Archaeological data from a Gepidic settlement near the Zagyva

- River (Peasant farmlands along the Tisza at the turn of the 5th–6th centuries CE)]. *In: GEPIDÁK* 1999, 41–57.
- CSEH 1999b Cseh János: Kutatások gepida települések régészeti nyomai után Kengyel területén (1990–1995). [Research on archaeological traces of Gepidic settlements in Kengyel (1990–1995).] *In: GEPIDÁK* 1999, 59–77.
- CSEH 1999c Cseh János: Üvegleletek a 4–6. századból Kengyel környéki településeken (Kutatástörténeti áttekintés). Glass finds from the 4th–6th centuries on settlements in environs of Kengyel (with a short history of research). *Tisicum XI* (1999) 25–30.
- CSEH 2000 Cseh János: Gepida ház szövőszék helyével Szolnok-Zagyvapartról /A szerkezet nyomai az 5–6. századi Kelet-Kárpát-medencében/. [Gepidic house with space for a loom in Szolnok-Zagyvart /Indicators of looms from the 5th–6th centuries CE in the eastern Carpathian Basin/.] *A Jász Múzeum Évkönyve* (1975–2000) 91–111.
- CSEH 2001 Cseh János: Szarmata temetkezések és késő római kori telepobjektum Kengyel-Baghymajornál (1981). Sarmatian burials and a settlement feature of the Late Roman period at Kengyel-Baghymajor (1981). *Tisicum XII* (2001) 117–142.
- CSEH 2004a Cseh János: Római kori telepleletek Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Kézrel formált edényfedők szarmata településeken. Settlement finds of the Roman Age from Jász-Nagykun-Szolnok county. Lids for pots made by hand on Sarmatian settlements. *Tisicum XIV* (2004) 13–28.
- CSEH 2004b Cseh János: Régészeti terepbejárás a Tiszazugban 1986 tavaszán. Tiszainoka, Tiszakürt és Cserkeszölő szarmata, gepida és avar településtörténetéhez. Archaeological field-works in the Tiszazug in spring of the year 1986. To the Sarmatian, Gepid and Avar settlement-history of Tiszainoka, Tiszakürt and Cserkeszölő villages. *Tisicum XIV* (2004) 29–47.
- CSEH 2004c Cseh János: Kengyel-Baghymajor-Kengyelpart II. A gepidák Meroving-kori anyagi kultúrája kezdeteinek kutatásához. Kengyel-Baghy-grange-Kengyel-bank II. To the investigation of the beginnings of the Gepids' material culture in the Meroving Age. *Tisicum XIV* (2004) 49–69.
- CSEH 2004d Cseh János: Szelevény-Sweiger-tanya. Egy VI. századi gepida település a Tiszazugban. Szelevény-Sweiger-homestead. A Gepid Settlement of the 6th century in the Tiszazug. *Tisicum XIV* (2004) 71–165.
- CSEH 2005a Cseh János: A Zagyva-parti régészeti kutatások római császárkori inventumairól (Szolnok, 1986-87). [On Roman imperial-period inventories from archaeological research along the Zagyva River (Szolnok, 1986-87).] *SzKMÉ* 7 (2005) 279–290.
- CSEH 2005b Cseh, János: Rákóczifalva-Kastélydomb. *In: CSEH et al.* 2005, 12–15.
- CSEH 2005c Cseh, János: Szolnok-Vegyiművek. *In: CSEH et al.* 2005, 16–17.
- CSEH 2005d Cseh, János: Szolnok-Zagyva-part, Alcsi. *In: CSEH et al.* 2005, 18–33.
- CSEH 2005e Cseh, János: Tiszagyenda – Tiszaroff. *In: CSEH et al.* 2005, 38–39.
- CSEH 2005f Cseh, János: Törökszentmiklós-Batthyány u. 54/A. *In: CSEH et al.* 2005, 40–45.
- CSEH *et al.* 2005 Cseh, János–Istvánovits, Eszter–Lovász, Emese–Mesterházy, Károly–Nagy, Margit–M. Nepper, Ibolya–Simonyi Erika: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 2. Budapest 2005.
- CSEH 2007 Cseh János: Újabb régészeti ásatás Kengyel-Kiss-tanyánál (2003 – a harmadik gepida ház föltárása). Recent archaeological excavation at Kengyel-Kiss-homestead (2003 – uncovering of the third gepid house). *Tisicum XVI* (2007) 345–375.
- CSEH 2009 Cseh János: Kereskedelmi áru importált mázas kerámia a Kr.u. 4–6. századból kengyeli lelőhelyeken (Baghy-homok és Kengyelpart I). Importierte, glasierte Keramik als Handeware aus den 4-6. Jahrhunderten in Fundstellen von Kengyel (Baghy-homok és Kengyelpart I). *Tisicum XIX* (2009) 323–332.
- CSEH 2013 Cseh János: Gepida település régészeti nyomai Kengyel-Kiss-tanya mellett (1990). Archäologische Spuren einer Gepidensiedlung am Bauernhof Kengyel-Kiss (1990). *Tisicum XXII* (2013) 91–143.
- CSEH 2014a Cseh János: Kora népvándorlás kori településhelyek Kengyel község nyugati peremén (Csalog Zsolt és a szerző munkálatai nyomán). An early great migrations age settlement on the western edge of the village of Kengyel (Based upon the research carried out by Zsolt Csalog and the author). *Tisicum XXIII* (2014) 75–91.

- CSEH 2014b Cseh János: Régészeti kutatások a Kengyel és a Baghymajor közötti magaspart mentén (telepletek a korai neolitikumtól a Kr. u. XIV–XVI. századig). Archaeological research along the high bank between Kengyel and Baghymajor (findings from the early Neolithic age till the 14th–15th century). *Tisicum XXIII* (2014) 115–144.
- CSEH 2014c Cseh János: Egy Szolnok városi gepida sírlelet pajzsáról (ún. Horgos típusú umbók a Meroving-kor alföldi emlékanyagában). [About a shield from a Gepidic grave in Szolnok (Horgos-type umbos in the Meroving-period archaeological record in the Great Hungarian Plain).] *Redemptio XXI*. 1 (2014. február) 2–4.
- CSEH 2015a Cseh János: Hun kori és kora Meroving kori kiöntőcsöves kerámia kengyeli lelőhelyekről (az utóbbi kör edényeinek összelőfordulásával és szakirodalmával – 1898–2010). Hunnenzeitliche und frühmerowingerzeitliche Tüllenausgußgefäße von Kengyel (mit dem Gesamtvorkommen der letzteren Gefäßkategorie und ihrer Fachliteratur). *Tisicum XXIV* (2015) 57–70.
- CSEH 2015b Cseh János: Enigmatikus gepida spatha és kardkoptató Szolnokról (egy germán síregyüttes tárgyainak rekonstrukciójához). [Enigmatic Gepidic spatha and chape from Szolnok (to the reconstruction of objects from a Germanic grave).] *Redemptio XXII*. 1 (2015. február) 2–3.
- CSIKY 2015 Csiky, Gergely: Avar-Age Polearms and Edged Weapons: Classification, Typology, Chronology and Technology. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 32. Leiden–Boston 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- DANI *et. al.* 2006 Dani János – Szilágyi Krisztián Antal – Szelekovszky Márta – Czifra Szabolcs – Kisjuhász Viktória: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról. Preliminary report of the excavations preceding investment at the Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő site in 2004–2005. *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Budapest 2006, 5–32.
- DAUTOVA–RUŠEVljan 1990 Dautova-Ruševljan, Velika: Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini. Current Analysis of Research and Problems Investigating the Sarmatic Culture in Vojvodina. *RVM 32* (1990) 81–94.
- DAVIS–McCORMICK 2008 Davis, Jennifer R. – McCormick, Michael (eds): *The Long Morning of Medieval Europe*. New Directions in Early Medieval Studies. London–New York 2008.
- DEÁK 2010 Deák József Áron: Csongrád megye kistájainak élőhelymintázata és tájökölógiai szempontú értékelése. Habitat-pattern and landscape ecological evaluation of the microregions of Csongrád county. Doktori disszertáció kézirat (SZTE). Szeged 2010. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1358/1/phddeak.pdf>, 2017. szeptember 12.
- DEMjÉN–LĂZĂRESCU 2011 Demjén Andrea – Lăzărescu, Vlad: Római császárkori és kora középkori leletek Gyergyószárhegyen. A régi ásatások újraértékelése. Late Roman and Early Medieval finds from Lăzarea. Re-evaluating some old excavations. *In: KÖRÖSFŐI 2011a*, 63–94.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD 1994 Démians d'Archimbaud, Gabrielle (éd.): *L'oppidum de Saint-Blaise du Ve au VIIe s. (Bouches-du-Rhône)*. Documents d'archéologie française 45. Paris 1994. <https://doi.org/10.4000/books.editionsmssh.39845>
- DÉVAI 2013 Dévai, Kata: Glass vessels from Late Roman times found in graves in the Hungarian part of Pannonia. *DissArch Ser. 3. No. 1* (2013) 259–274. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2013.259>
- DIACONU 1965 Diaconu, Gheorghe: *Tîrșor. Necropola din secolele III–IV e. n.* București 1965.
- DINNYÉS 1991 Dinnyés István: A Hévízgyörki szarmata sírok. Sarmatian Graves from Hévízgyörk. *Studia Comitantensia 22* (1991) 145–223.
- DINNYÉS 1997 Dinnyés István: A Nyáregyháza 6. és 16. lelőhely szarmata házai. [Sarmatian houses of the Nyáregyháza sites 6 and 16] *In: Korkecs Zs. (szerk.): Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia I. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 4*. Szentendre 1997, 367–373.
- DINNYÉS 2007 Dinnyés István: A jazig-szarmaták és a kvádok régészeti emlékei Pest megyében. [The archaeological record of the Jazyg-Sarmatians and Quadi in Pest County.] *In: Fancsalszky G. (szerk.): Pest megye monográfiája I/1: A kezdetektől a honfoglalásig. Pest megye régészeti emlékei*. Budapest 2007, 351–386.
- DINNYÉS 2011a Dinnyés István: A Jászkarajenői késő szarmata csontfaragványok. [The Late Sarmatian bone carvings of Jászkarajenő.] *Studia Comitantensia 31* (2011) 285–409.
- DINNYÉS 2011b Dinnyés István: A kvád és a szarmata településterület viszonya a császárkorban Pest megye ÉK-i részén. [The relationship between the Quadi and the Sarmatian habitation in the Roman period in

- the northeastern part of Pest County.] *In: Kővári K. – Miklós Zs. (szerk.): „Fél évszázad terepen” – Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest 2011, 279–286.
- DINNYÉS 2014 Dinnyés István: Korai szarmata sírleletek Ócsáról és Albertirsáról. Early Sarmatian Grave Finds: Ócsa, Albertirsa. *In: Rajna A. (szerk.): Múltunk a föld alatt – Újabb régészeti kutatások Pest megyében.* Szentendre 2014, 95–106.
- DOBOS 2009 Dobos, Alpár: The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 Years of Archaeological Research. *Acta Archaeologica Carpathica* 46 (2011) 171–206.
- DOBOS 2013 Dobos Alpár: Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről. Gepids or Avars? Problems related to the research of the row-grave cemeteries from the Early Avar Period in Transylvania. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VI–VII (XVI–XVII) 2011–2012 [2013] 93–119.*
- DOBOS–OPREANU 2012 Dobos, Alpár – Opreanu, Coriolan Horațiu: Migration period and Early Medieval cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud county). *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 5. Cluj-Napoca 2012.
- DOBRZAŃSKA 2011 Dobrzańska, Halina: Roman Period Grey Pottery Production near Cracow: Geographical, Technological and Social Dimensions. *In: BEMMANN et al.* 2011, 259–284.
- DÓKA 1982 Dóka Klára: Gazdálkodás a Tisza árterein a 19. század első felében. [Farming in the floodplains of the Tisza in the first half of the 19th century.] *Agrártörténeti Szemle* XXIV (1982) 277–303.
- DOMBORÓCZKI–RACZKY 2010 Domboróczki, László – Raczky, Pál: Excavations at Ibrány–Nagyerdő and the Northernmost Distribution of the Körös Culture in Hungary. *In: Kozłowski, K. J. – Raczky, P. (eds): Neolithization of the Carpathian Basin: Northernmost distribution of The Starčevo/Körös Culture.* Kraków–Budapest 2010, 191–218.
- DONAT 1980 Donat, Peter: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7–12. Jahrhundert. Berlin 1980. <https://doi.org/10.1515/9783112574423>
- DORNYAY 1936 Dornay Béla: Kisterenyei leletek a húnkorszakból. Funde aus der Hunnenzeit in Kisterenye. *Dolg* 12 (1936) 90–100.
- DÖMÖTÖR 1901 Dömötör László: Római korbéli edények a pécskai Nagy-Sáncban. [Roman-period vessels in the “Nagy-Sánc” (Great Rampart) of Pécska.] *ArchÉrt* 21 (1901) 327–335.
- DÖRNER 1970 Dörner, Egon: Cercetări și săpături arheologice în județul Arad. Recherches et fouilles archéologiques dans le département d’Arad. Materiale și Cercetări Arheologice IX (1970) 445–465. <https://doi.org/10.3406/mcarh.1970.1381>
- DÖVÉNYI 2010 Dövényi Zoltán (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere. Második, átdolgozott és bővített kiadás. [Inventory of microregions in Hungary. Second, revised and expanded edition.] Budapest 2010.
- DRESKEN-WEILAND 1998 Dresken-Weiland, Jutta (Bearb.): Repertorium der christlich-antiken Sarkophage. Zweiter Band. Italien mit einem Nachtrag Rom und Ostia, Dalmatien, Museen der Welt. Wiesbaden 1998.
- DROBERJAR 1997 Droberjar, Eduard: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. *Fontes Archaeologici Pragenses* 21. Pragae 1997.
- DUMA 1962 Duma György: Szénbeépüléssel készült mázatlan fekete kerámiák színének alakulása. [Colour evolution of unglazed black ceramics with carbon incorporation.] *Építőanyag* 12 (1962) 463–469.
- DUMA 1963 Duma, György: Der Brand von unglasierten schwarzen Tonwaren in Töpferbrennöfen. *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1963) 367–405.
- DUMITRAȘCU 1994 Dumitrașcu, Sever: Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973–1980. Oradea 1994.
- DYCZEK 2001 Dyczek, Piotr: Roman amphorae of the 1st–3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology. Warszawa 2001.
- ENCKEVORT–THIJSSSEN 2003 Enkevort, Harry van – Thijssen, Jan: Nijmegen und seine Umgebung im Umbruch zwischen Römerzeit und Mittelalter. *In: Grünwald, Th. – Seibel, S. (Hrsg.): Kontinuität und Diskontinuität: Germania inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06.2001). Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 35. Berlin–New York 2003, 83–118. <https://doi.org/10.1515/9783110900903.83>

BIBLIOGRÁFIA

- ENDRŐDI–HORVÁTH 2002 Endrődi Anna – Horváth M. Attila: Kora bronzkori és avar kori sírok Budapest, Csepel-szigeten. Early Bronze Age and Avar graves at Budapest, Csepel-Island. *In: Marton E. – Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 1999.* Budapest 2002, 27–45.
- FALKNER 1999 Falkner, Robin Kenneth: The pottery. *In: Poulter, Andrew G.: Nicopolis ad Istrum. A Roman to early Byzantine city: The pottery and glass. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 57.* London 1999, 55–296.
- FEHÉR 2011 Fehér, Bence: The Cities of the Iazygians. *Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis XLVII (2011)* 173–186.
- FEHÉR 2015 Fehér Bence: Iazygok és gyógyvizek. *In: Galambos I. – Michalkó G. – Törzsök A. – Wirth G. (szerk.): Fürdővárosok. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület Könyvek 7.* Budapest 2015, 31–43.
- FEHRING 1996 Fehring, Günter: Former Roman towns and new foundations in Central Europe. *In: Brogiolo, Gian Pietro (a cura di): Early medieval towns in the Western Mediterranean. Ravello, 22-24 September 1994. Documenti di archeologia 10.* Mantova 1996, 155–174.
- FETTICH 1940 Fettich Nándor: A hunok régészeti emlékei. [The archeological record of the Huns.] *In: Németh Gy. (szerk.): Attila és hunjai.* Budapest 1940, 227–264.
- FETTICH 1951 Fettich Nándor: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművéség történetéhez. *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. ArchHung XXXI.* Budapest 1951.
- FETTICH 1953 Fettich Nándor: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksős. *ArchHung XXXII.* Budapest 1953.
- FIEDLER 2016 Fiedler, Uwe: Nochmals zur Datierung der Wall- und Grabenzüge an der mittleren Donau. Vorgelagerter Grenzschutz des spätrömischen Reiches oder Machtdemonstration der awarischer Herrscher? *In: Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. (eds): Zwischen Byzanz und der Steppe: Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag.* Budapest 2016, 335–351.
- FODOR 1997 Fodor László: Szihalom-Budaszög. Késő szarmata–kora népvándorlás kori temető a IV–V. századból. Late Sarmatian and Early Migration Period Cemetery from the AD. 4th-5th century. *In: RACZKY–KOVÁCS 1997,* 120–123.
- FODOR 2009 Fodor István: Árpád-kori kovácsműhely Hajdúdorogon. Smithy at Hajdúdorog from the Árpáadian Period (11th – 13th Century). *In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): A vasművéség évezredei a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 3.* Szombathely 2009, 97–100.
- FODOR 2012 Fodor István: Avar kori lakóházak Hajdúnánáson. Avarzeitliche Grubenhäuser in Hajdúnánás. *In: Vida T. (szerk.): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére.* Budapest 2012, 709–720.
- FODOR–VADAY 2005 Fodor László – Vaday Andrea: Római kori leletek Adácson. Roman Period Finds at Adács. *Agria 41 (2005)* 45–95.
- FRANCOVICH 2007 Francovich, Riccardo: The hinterlands of early medieval towns: the transformation of the countryside in Tuscany. *In: Henning, J. (ed.): Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium I. Millenium-Studien 5.* Berlin 2007, 135–152. <https://doi.org/10.1515/9783110218848.1.135>
- FRANCOVICH–HODGES 2003 Francovich, Riccardo – Hodges, Richard: Villa to village: the transformation of the Roman countryside in Italy, c. 400–1000. *Duckworth debates in archaeology.* London 2003.
- FRIESINGER–KERCHLER 1981 Friesinger, Herwig – Kerchler, Helga: Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich: ein Betrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.-6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. *Archaeologia Austriaca 65 (1981)* 193–266.
- FÜLE 1995 Füle Piroška: Adatok a későszarmata-hunokori kerámia kérdéséhez. Beiträge zur Frage der spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramik. *A Somogyi Múzeumok Évkönyve 11 (1995)* 55–68.
- FÜLE 1996 Füle Piroška: Die Keramik. Hunnische Traditionen und hunnische Geschmack. *In: Daim, Falko (Hrsg.): Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog.* Eisenstadt 1996, 145–147.
- FÜLEP 1951a Füle Ferenc: A magyar régészet öt éves terve. [The five-year plan of Hungarian archeology.] *In: MTA II. Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 3. sor., I. kötet, 1. szám (1951)* 3–10.
- FÜLEP 1951b Füle Ferenc: Sztálin nyelvtudományi cikkeinek jelentősége a magyar régészet számára. [The significance of Stalin's linguistic articles for Hungarian archeology.] *In: MTA II. Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 1. sor., I. kötet, 3–4. szám (1951)* 147–163.

- FÜZES 1984 Fűzes Endre: A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. [Grain storage in Hungarian peasant farming.] Budapest 1984.
- FÜZESI *et al.* 2015 Fűzesi, András – Bartos, Dávid – Fülöp, Kristóf – Juhász, Lajos – Rupnik, László – Siklósi, Zsuzsanna – V. Szabó, Gábor – Szilágyi, Márton – Váczi, Gábor: Preliminary report on the field surveys and excavations in the vicinity of Berettyóújfalú. *DissArch Ser. 3. No. 3* (2015) 223–239. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2015.223>
- GAÁL 1998 Gaál Attila: IV–V. századi kerámiaedények a Dunameder bölcseki (Tolna m.) szakaszáról. *Keramikgefäße aus dem IV–V. Jahrhundert aus dem Flußbett der Donau bei Bölcse (Komitat Tolna). A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 20* (1998) 19–48.
- GABLER 2001 Gabler, Dénes: Terra sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi-Alagi-major. *Slovenská Archeológia 49* (2001) 119–138.
- GABLER 2006 Gabler Dénes: Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiaja. [Samian ware, the luxury pottery of the Romans.] Budapest 2006.
- GABLER 2009 Gabler Dénes: Ferrariae et ars ferraria. A vas kitermelése és feldolgozása a római korban. *Ferrariae et ars ferraria. The exploitation and processing of iron in the Roman period. In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): A vasművesség évezreidei a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 3. Szombathely 2009, 41–54.*
- GABLER *et al.* 2009 Gabler, Dénes – Hárshegyi, Piroska – Lassányi, Gábor – Vámos, Péter: Eastern Mediterranean Import and its Influence on Local Pottery in Aquincum. *ActaArchHung 60* (2009) 51–72. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.7>
- GABLER–VADAY 1986 Gabler, Dénes – H. Vaday, Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dacien. *Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1986.*
- GABLER–VADAY 1992 Gabler, Dénes – H. Vaday, Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dacien. 2. Teil. *ActaArchHung 44* (1992) 83–160.
- GALL 2008 Gall, Fabian: Die Altmark als Siedlungsgebiet der Langobarden – Ein Kommen und Gehen? *In: Bemmann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn 2008, 79–88.*
- GALLINA 1999 Gallina Zsolt: A kiskunsági Ördög-árok. [The Devil's Dyke in the Kiskunság.] *In: Szakál A. (szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Thorma János Múzeum Könyvei 3. Kiskunhalas 1999, 67–82.*
- GALLINA 2000 Gallina Zsolt: Tüzelőberendezések egy szarmata településen. (Kecskemét–Belsőnyír, M5 autópálya 52/E lelőhely). *Feuerungsanlagen in einer sarmatischen Siedlung (Kecskemét–Belsőnyír, Autobahn M5, Fundort 52/E). In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. (szerk.): Hadak útján. A Népvándorlásokor Fialat Kutatóinak 10. Konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30. Szeged 2000, 35–46.*
- GALLINA–ROMSICS 1996 Gallina Zsolt – Romsics Imre: A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei. [The archeological record of the Kalocsai Sárköz region]. *Kalocsai Múzeumi Közlemények 3. Kalocsa 1996.*
- GARAM–PATAY–SOPRONI 2003 Garam, Éva – Patay, Pál – Soproni, Sándor: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. *Régészeti Füzetek Ser. II. 23. Budapest 2003.*
- GARAM–VADAY 1990 Garam, Éva – H. Vaday, Andrea: Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *ComArchHung 1990, 171–219.*
- GELICHI–OLMO–ENCISO 2019 Gelichi, Sauro – Olmo-Enciso, Lauro (eds): *Mediterranean Landscapes in Post Antiquity: New frontiers and new perspectives. Archaeopress archaeology. Oxford 2019. https://doi.org/10.2307/j.ctvndv6wx*
- GEPIDÁK 1999 Havassy Péter (szerk.): *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Gyulai Katalógusok 7. Gyula 1999.*
- GINDELE 2010 Gindele, Robert: *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens. Satu Mare 2010.*
- GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009 Gindele, Robert – Istvánovits, Eszter: *Die römerzeitlichen Töpferöfen von Csengersima-Petea. Satu Mare 2009.*
- GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011 Gindele, Robert – Istvánovits, Eszter: *Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima-Petea. Satu Mare 2011.*
- GHA 1987 Menghin, W. (Hrsg.): *Germanen, Hunnen und Awaren: Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische*

- Reihengräberkreis; Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988; Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Frankfurt am Main, 13. März bis 15. Mai 1988. Nürnberg 1987.
- GOHL 1899 Gohl Ödön: Római edények Szabadkán. [Roman vessels at Szabadka]. *ArchÉrt* 19 (1899) 290–296.
- GÖMÖRI 2009 Gömöri János: Égi és földi kovács. Celestial and Terrestrial Smith. *In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 3. Szombathely 2009, 7–16.*
- GROSS 2001 Gross, Uwe: Das Gefäß aus Grab 65 von Heidelberg-Kirchheim und die einglättverzierte thüringische Drehscheibenkeramik in Südwestdeutschland. *Archäologische Nachrichten aus Baden* 64 (2001) 32–39.
- GRUMEZA 2014 Grumeza, Lavinia: Sarmatian cemeteries from Banat: (late 1st – early 5th centuries AD). *Ad limites orbis Romani 2. Cluj-Napoca 2014.*
- GRUMEZA–URSUȚIU–COPOS 2013 Grumeza, Lavinia – Ursuțiu, Adrian – Copos, Gelu: Arad „Bariera”. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică. Arad “Bariera”. Rescue excavation in a Sarmatian period site. *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 6. Cluj-Napoca 2013.
- GULYÁS 2011 Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. [Sarmatian graves in the environs of Abony and Cegléd.] *Studia Comitatus* 31 (2011) 125–253.
- GULYÁS 2012 Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetőrészletek Makó környékéről (Csongrád megye). Sarmatian cemetery sections in the vicinity of Makó (Csongrád County). *In: Kvassay J. (szerk.): Évkönyv és jelentés a KÖSZ 2009. évi feltárásairól. Budapest 2012, 253–296.*
- GULYÁS 2014 Gulyás Gyöngyi: Késő szarmata temetőrészletek Óföldséak–Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely). Late Sarmatian cemetery parts at Óföldséak–Ürmös II (Motorway M43, Site 10). *JAMÉ* 56 (2014) 15–107.
- GULYÁS 2015 Gulyás Gyöngyi: A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban. Axe-Shaped Pendants among Sarmatian Finds. *In: HADAK ÚTJÁN 2015, 129–164. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_08*
- GULYÁS–SÓSKUTI 2017 Gulyás Gyöngyi – Sóskuti Kornél: „s okát itt sem kereshetjük másban, mint a visszajáró halottól való félelemben.” Megjegyzések a késő szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez (Óföldséak–Ürmös). Remarks about the issue of beaded costumes in the late Sarmatian period (Óföldséak–Ürmös). *In: M43 2017, 217–256.*
- GYALOG 1996 Gyalog László (szerk.): A földtani térképek jelkulcsa és a rétegtani egységek rövid leírása. [Key to the geological maps and a brief description of stratigraphic units.] *A Magyar Állami Földtani Intézet alkalmi kiadványa 187. Budapest 1996. (https://www.mfgi.hu/sites/default/files/files/Magyar%20Rétegtani%20Bizottság/_Kékkönyv010327.pdf, 2017.10.28.)*
- GYUCHA–DUFFY 2008 Gyucha Attila – Duffy, Paul R.: A Körös-vidék holocén kori vízrajza. [Holocene hydrography of the Körös region.] *In: Bóka G. – Martyn E. (szerk.): Körös-menti évezredek. Régészeti ökológiai és településtörténeti kutatások a Körös-vidéken. Gyulai Katalógusok 13. Gyula 2008, 11–41.*
- GYUCHA–DUFFY–FROLKING 2011 Gyucha, Attila – Duffy, Paul R. – Frolking Tod A.: The Körös Basin from the Neolithic to the Hapsburgs: Linking settlement distributions with pre-regulation hydrology through multiple data set overlay. *Geoarchaeology* 26 (2011) 392–419. <https://doi.org/10.1002/gea.20350>
- HADAK ÚTJÁN 2015 Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.): Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 3.1. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Budapest–Esztergom 2015.
- HAJDU–BERNERT 2007 Hajdu Tamás – Bernert Zsolt: Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához. Anthropological data to Sarmatian and Gepid Age of the Tisza region. *Tisicum XVI* (2007) 327–344.
- HAJDÚ *et al.* 1997 Hajdú Zsigmond – M. Nepper Ibolya – Sz. Máthé Márta – Raczky Pál – Kriveczky Béla – Csányi Marietta – Tárnoki Judit: Polgár–Kengyel-köz. Szarmata település a III–IV. századból. Sarmatlan Settlement from the A.D. 3rd–4th century. *In: RACZKY–KOVÁCS 1997, 106–109.*
- HAJNAL 2007 Hajnal Zsuzsanna: Tiszagyenda–Lakhatom 14. lelőhely. *In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2006–2007. Budapest 2007, 10–11.*
- HAJNAL 2009 Hajnal Zsuzsanna: Házak a kölked–feketekapui avar kori telepen. Häuser in der awarenzeitlichen Siedlung Kölked–Feketekapu. *ArchÉrt* 134 (2009) 91–116. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.134.2009.6>
- HAJNAL 2012 Hajnal Zsuzsanna: Adatok az avar kori germán továbbélés kérdéséhez a Tisza vidéken. [Data on the issue of Avar-period Germanic survival in the Tisza region.] *In: Merva Sz. (szerk.): Absztrakt kötet*

- a „Hadak útján” Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XXII. Konferenciájára. Visegrád, Királyi Palota, 2012. október 4–6, 9.
- HAJNAL 2013 Hajnal Zsuzsanna: Kora avar kori pecsételt díszű kerámia Kölkeden. Frühawarenzeitliche stempelverzierte Keramik in Kölked. *ArchÉrt* 138 (2013) 175–211. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.7>
- HAMMER 2013 Hammer, Ø.: PAST. PAleontological STatistics Version 3.0, Reference manual. Oslo 2013.
- HAMMEROW 2005 Hammerow, H.: Anglo-Saxon settlements in a Post-Roman landscape. *In: BROGIOLO–CHAVARRÍA ARNAU–VALENTI* 2005, 327–333.
- HAMPEL 1894 Hampel József: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. Első rész. [Antiquities of the Early Middle Ages in Hungary (4th–10th centuries). First part.] Budapest 1894.
- HAMPEL 1897 Hampel József: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. Második rész. [Antiquities of the Early Middle Ages in Hungary (4th–10th centuries). Second part.] Budapest 1897.
- HAMPEL 1904 Hampel József: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. Harmadik rész. [Antiquities of the Early Middle Ages in Hungary (4th–10th centuries). Third part.] Budapest 1904.
- HAMPEL 1905 Hampel, Josef: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig 1905.
- HARASZTI 2017 Haraszi László: Szarmata edényégető kemence a Makó-Járandószél lelőhelyről. Sarmatian pottery kiln from Makó-Járandószél site. *In: M43* 2017, 129–150.
- HARDIN 1984 Hardin N. A.: Models of Decorations. *In: van der Leeuw, S. E. – Pritchard, A.C. (eds): The many Dimensions of Pottery: Ceramics in Archaeology and Anthropology. Cingula 7. Amsterdam* 1984, 573–614.
- HARHOIU 1997 Harhoiu, Radu: Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. *Archeologia Romanica* 1. București 1997.
- HARMATTA 1951a Harmatta, János: The Golden Bow of the Huns. *ActaArchHung* 1 (1951) 107–148. = A hun aranyj. MTA II. Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 3. sor., I. kötet, 1. szám (1951) 123–187.
- HARMATTA 1951b Harmatta János: Előszó. Vorwort. *In: FETTICH* 1951, 3–8.
- HARMATTA 1952a Harmatta János: A hun birodalom felbomlása. MTA II. Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei II. kötet, 2. szám (1952) 147–192. = The Dissolution of the Hun Empire. *ActaArchHung* 2 (1952) 277–305.
- HARMATTA 1952b Harmatta, János: Mihály Párducz: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. I–III. *ActaArchHung* 2 (1952) 341–352.
- HARMATTA 1953 Harmatta János: Előszó. Préface. *In: FETTICH* 1953, 5–13.
- HARMATTA 1954 Harmatta János: Beszámoló Fettich Nándor »Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez« c. könyvének megvitásáról. *Compte-rendu de la discussion du livre de Nándor Fettich: »Études archéologiques sur l'histoire de l'orfèvrerie hunnique tardive. ArchÉrt* 81 (1954) 204–206.
- HARMATTA 1956 Harmatta János: Beszámoló László Gyula »Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez« c. munkája kéziratának megvitásáról. *De la discussion du manuscrit de Gyula László: »Études archéologiques à l'histoire de la société avar«.* *In: MTA II. Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei VII. kötet, 1. szám (1955–1956) 91–105.*
- HAVASSY 1981 Havassy Péter: Adatok a Tiszasziget Mohács előtti történelmi földrajzához. [Data for the historical geography of Tiszasziget before the battle of Mohács.] *In: Szabó L. (szerk.): 10 éves a Tiszasziget kutatása. Szolnok* 1981, 30–47.
- HAYES 1972 Hayes, John W.: Late Roman pottery. London 1972.
- HÁRSHEGYI 2004 Hárshegyi, Piroska: Roman amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992–2001. *ComArchHung* (2004) 113–121.
- HÁRSHEGYI 2008 Hárshegyi, Piroska: Roman Amphorae from the East along the Ripa Pannonica, Rei Cretariae Romanae *Acta* 40 (2008) 173–178.
- HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013 Hárshegyi, Piroska – Ottományi, Katalin: Imported and local pottery in late Roman Pannonia. *In: L. Lavan (ed.): Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity. Late Antique Archaeology* 10. Leiden 2013, 471–528. <https://doi.org/10.1163/22134522-12340040>
- HEATHER 2009 Heather, Peter: Empires and Barbarians. London 2009.

BIBLIOGRÁFIA

- HEATHER 2013 Heather, Peter: 410 and the End of Civilisation. *In*: Lipps, J. – Machado, C. – Rummel, Philipp von (eds): *The Sack of Rome in 410 AD: the event, its context and its impact*. Proceedings of the Conference held at the German Archaeological Institute at Rome, 04-06 November 2010. Wiesbaden 2013, 433–447.
- HEIPL 2017 Heipl Mónika: Késő szarmata települészet Makó, Beke-tanya lelőhelyen. Late Sarmatian settlement part at the site Makó-Beke-tanya. *In*: *M43* 2017, 175–216.
- HENRICKSON–
MCDONALD 1983 Henrickson, E. F. – McDonald, M. M. A.: Ceramic Form and Function: An ethnographic search and an archaeological application. *American Anthropologist* 85/3 (1983) 630–643. <https://doi.org/10.1525/aa.1983.85.3.02a00070>
- VON HESSEN 1968 Hessen, Otto von: *Die langobardische Keramik aus Italien*. Wiesbaden 1968.
- HGL 1993 Bóna István – Cseh János – Nagy Margit – Tomka Péter – Tóth Ágnes: Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. [Huns – Gepids – Lombards. Historical archeological theses and keywords.] *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 6. Szeged 1993.
- HILD 1901 Hild Viktor: A jász-alsó-szent-györgyi sír. [The grave of Jászalszentgyörgy.] *ArchÉrt* 21 (1901) 120–138.
- HILGERS 1969 Hilgers, Werner: Lateinische Gefäßnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen. Beihefte der Bonner Jahrbücher 31. Düsseldorf 1969.
- HODDER 1974 Hodder, Ian: Some Marketing Models for Romano-British Coarse Pottery. *Britannia* 5 (1974) 340–359. <https://doi.org/10.2307/525737>
- HODDER 1979 Hodder, Ian: Economic and Social Stress and Material Culture Patterning. *American Antiquity* XLIV (1979) 446–454. <https://doi.org/10.2307/279544>
- HODDER 1982 Hodder, Ian: Symbols in action. *Ethnoarchaeological studies of material culture*. New studies in archaeology. New York 1982.
- HODDER 1989 Hodder, Ian: *The Meanings of Things. Material Culture and Symbolic Expression*. *One World Archaeology* 6. London 1989.
- HOOKE 1988 Hooke, Della (ed.): *Anglo-Saxon Settlements*. Oxford 1988.
- HOREDT 1979 Horedt, Kurt: Morești. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen 1. București 1979.
- HORVÁTH 2007 Horváth Friderika: Kézzel formált, bennszülött kerámia. Handgeformte, bodenständige Keramik. *In*: Ottományi K. (szerk.): *Régészeti tanulmányok*. *Studia Comitatus* 30. Szentendre 2007, 300–345.
- HORVÁTH 2011 Horváth, Friderika: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely–Fenékpuszta – erste Ergebnisse. *In*: Heinrich-Tamáská, O. (Hrsg.): *Keszthely–Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. *Castellum Pannonicum Pelsonense* 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 597–652.
- HORVÁTH 2012 Horváth Eszter: Egy „mediterrán” övcsat Rákóczi-falva–Kastélydombról. A műhelykérdés archeometriai megközelítése. A mediterranean buckle from Rákóczi-falva–Kastélydomb. The archaeometrical aspect of the localization of production area. *In*: Vida T. (szerk.): *Thesaurus Avarorum*. *Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest 2012, 319–342.
- HORVÁTH–H. SIMON 1996 Horváth László András – H. Simon Katalin: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez. *Historische und archäologische Angaben zur feudalzeitlichen Geschichte eines Dorfes in der Großen Ungarischen Tiefebene*. *MFME–StudArch* 2 (1996) 403–454.
- HULLÁM 2013 Hullám Dénes: Elfeledett sírok, elfeledett leletei 1. Római császárkori sírleletek a Sebes-Körös alsó folyásánál. [Forgotten graves, forgotten finds 1. Roman-period grave finds by the lower reach of the Sebes-Körös.] *DMÉ* (2013) 41–58.
- HÜBENER 1969 Hübener, Wolfgang: Absatzgebiete frühgeschichtlicher Töpfereien in der Zone nördlich der Alpen: Beiträge zur Keramik der Merowingerzeit. *Antiquitas* Reihe 3. 6. Teil 1–2. Bonn 1969.
- IONITĂ 1971 Ionită, Ion: Das Gräberfeld von Independenta (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs- Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov-Sintana-de-Mureș-Kultur. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 10. Bonn 1971.
- ISTVÁNOVITS 1981 Istvánovits Eszter: Szarmata besimított kerámia. Szakdolgozat kézirat (ELTE BTK). Budapest 1981.

BIBLIOGRÁFIA

- ISTVÁNOVITS 1990 Istvánovits Eszter: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei – 2–3. századi sírok Tiszavasváriból. The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári. *JAMÉ* 27–29 (1984–1986) 83–107.
- ISTVÁNOVITS 1991 Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temetők alapján. Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert. *MFME* 1984–1985/2 (1991) 29–54.
- ISTVÁNOVITS 1993a Istvánovits, Eszter: Das Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *ActaArchHung* 45 (1993) 91–146.
- ISTVÁNOVITS 1993b Istvánovits Eszter: Az apagyai császárkori telep. Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy. *JAMÉ* 33–35, 1990/1992 (1993) 9–31.
- ISTVÁNOVITS 1997 Istvánovits, Eszter: Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman Age population of the Upper Tisza region. *Acta Musei Porolissensis XXI* (1997) 717–742.
- ISTVÁNOVITS 1998 Istvánovits Eszter: Adatok az Észak-Alföld IV. század végi – V. század elejei lakosságának etnikai meghatározásához. Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts. *MFME–StudArch* 4 (1998) 309–324.
- ISTVÁNOVITS 1999 Istvánovits, Eszter: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag – A settlement of the 5th century. *JAMÉ* 41 (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS 2000 Istvánovits, Eszter: Völker im nördlichen Theißtal am Vorabend der Hunnenzeit. In: Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. – Komoróczy, B. (Hrsg.): „Gentes, Reges und Rom“. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung. *Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 16*. Brno 2000, 197–208.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens. *JAMÉ* 30–32, 1987–1989 (1992) 47–96.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Sarmatian and Germanic People at the Upper Tisza Region and South Alföld at the Beginning of the Migration Period. In: Tejral, J. – Pilet, Ch. – Kazanski, M. (eds): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. *Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 13*. Brno 1999, 67–94.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: A szarmata területek észak, északkeleti határvidékének régészete. The archaeology of the northern and northeastern fringes of the Sarmatian settlement territory. In: *MRE* 2003, 278–280.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Gritty pots. A characteristic type of Roman provincial import and barbarian pottery on the barbarian settlements of the Great Hungarian Plain. In: Visy, Zs. (ed.): *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003*. Pécs 2005, 987–997.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazyg foglalásról). The first Sarmatians in the Great Hungarian Plain (Some notes on the Jazygian immigration into the Carpathian Basin). *JAMÉ* 48 (2006) 203–236.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2010 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Actual State of Research of the Csörsz- or Devil's Dyke. In: Pop, H. – Bejinariu, I. – Băcuet-Crişan, S. – Băcuet-Crişan, D. (eds): *Identități culturale locale și regionale în context european: studii de arheologie și antropologie istorică*. In memoriam Alexandri V. Matei. *Bibliotheca Musei Porolissensis 13*. Cluj-Napoca 2010, 311–321.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014a Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről. On the present state of research of the Alföld dykes. In: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. *Opitz Archaeologica 6*. MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Budapest 2014, 73–83.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2017 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Once more about Sarmatian and Germanic connections – from a new point of view: Looped strike-a-lights. In: Eriksen, B. V. – Abegg-Wigg, A. – Bleile, R. – Ickerodt, U. (Hrsg.): *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*. Schleswig 2017, 387–397.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza–Szeged 2018. = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: *Sarmatians. history*

- and archaeology of a forgotten people. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 123. Mainz 2017.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–CARNAP-BORNHEIM 2006 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria – Carnap-Bornheim, Claus von: The barbarian warrior burial from Tiszalök-Rázompusztá in the 3rd century history of the Upper Tisza Region. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 36 (2006) 91–110.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria – Mérai, Dóra: Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. *In: BEMMANN et al.* 2011, 333–355.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005 Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor – Pintye Gábor: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Szegvár-Oromdűlő. *MFMÉ–StudArch* 11 (2005) 51–115.
- ISTVÁNOVITS–MESTERHÁZY–NEPPER 1996 Istvánovits, Eszter – Mesterházy, Károly – M. Nepper, Ibolya: Hunnenzeitliche Gräber von Ártánd. *In: Daim, F. (Hrsg.): Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog. Eisenstadt 1996, 113–116.*
- ISTVÁNOVITS–NEPPER 2005 Istvánovits, Eszter – M. Nepper, Ibolya: Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zsilinszky u. 60. *In: CSEH et al.* 2005, 46–49.
- ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011 Istvánovits Eszter – Pintye Gábor: Az alföldi Barbaricum mécsesei. Lamps of the Barbaricum of the Great Hungarian Plain. *JAMÉ* 53 (2011) 83–111.
- IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008 Ivanišević, Vujadin – Bugarski, Ivan: Western Banat during the Great Migration Period. *In: Niezabitowska-Wiśniewska, B. – Juściński, M. – Łuczkiwicz, P. – Sadowski S. (Hrsg.): The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta Studia Gothica V. Lublin 2008, 39–61.*
- IVANIŠEVIĆ–NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 1997 Ivanišević, Vujadin – Nikolić-Đorđević, Snežana: Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30. New Traces of Roman Fortification in Singidunum: 30 Knez Mihailova Street Site. *Singidunum I* (1997) 65–148.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2007 Ivanišević, Vujadin – Kazanski, Michel: Nouvelle nécropole des Grandes migrations de Singidunum. *Starinar LVII* (2007) 113–135. <https://doi.org/10.2298/STA0757113I>
- JANSSEN 1987 Janssen, Walter: Die Importkeramik von Haithabu. Die Ausgrabungen in Haithabu 9. Neumünster 1987.
- JANSSEN–LOHRMANN 1983 Janssen, Walter – Lohrmann, Dietrich (Hrsg.): Villa – Curtis – Grangia. Landwirtschaft zwischen Loire und Rhein von der Römerzeit zum Hochmittelalter. Beihefte der Francia 11. München 1983.
- JÓSA 1897 Jósa András: Szabolcsmegyei őshalmok. [Ancient barrows in Szabolcs county.] *ArchÉrt* 17 (1897) 318–325.
- JRA 1998 Havassy Péter (szerk.): Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. [Jazyges, Roxolans, Alans. Sarmatians in the Great Hungarian Plain.] *Gyulai Katalógusok* 6. Gyula 1998.
- JUHÁSZ 1994 Juhász, Irén: Glasiertes Gefäß aus Szarvas. *Alba Regia* 25 (1994) 15–21.
- JUHÁSZ 1995 Juhász Irén: Fülkesíros temetkezések Békés megyében. Stollengräber im Komitat Békés. *MFMÉ–StudArch* 1 (1995) 417–452.
- KACZANOWSKI 1994 Kaczanowski, Piotr: Einige Bemerkungen über die „barbarischen“ Waffenfunde von römischem Boden. *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis IX, 1993* (1994) 131–156.
- KALICZ 1957 Kalicz, Nándor: Tiszazug őskori települései. [Prehistoric settlements in the Tiszazug region.] Szakdolgozat. Régészeti Füzetek 8. Budapest 1957.
- KALLA 2013 Kalla Gábor: A háztartások régészete mint kutatási probléma. Household archaeology as a research problem. *In: Ősrégészeti Levelek* 13, 2011 (2013) 9–36.
- KALLA–RACZKY–V. SZABÓ 2013 Kalla Gábor – Raczky Pál – V. Szabó Gábor: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. [Feast and feasting in archeological and written sources based on examples from prehistoric Europe and ancient Mesopotamia.] *In: Déri B. (szerk.): Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai.* Budapest 2013, 11–46.
- KALLI–K. TUTKOVICS 2017 Kalli András – K. Tutkovics Eszter: Műszeres lelet- és lelőhely-felderítés a bükkábrányi lignitbánya területén. [Instrumental find and site exploration in the area of the Bükkábrány lignite mine.] *In: Bálint M. – Szentpéteri J. (szerk.): Saulusból Paulus. Fémkeresővel a régészek oldalán.* Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 181–192.

- KAPCSOS 2017a Kapcsos Norbert: Urmele unei aşezari din perioada târzie a epocii sarmatice descoperite la Şagu „Sit A1_1”, judeţul Arad 13. Traces of a Settlement from the Late Sarmatian-Period discovered in Şagu „Site A1_1”, Arad County. *In*: Mărginean, F. – Stanciu, I. – Băcuceţ-Crişan, D. (eds): Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi. Lucrările conferinţei naţionale, Lipova (jud. Arad) 27–29 Octombrie 2016. *Orbis Mediaevalis I.* Arad 2017, 13–44.
- KAPCSOS 2017b Kapcsos Norbert: Sarmatian graves from Pecica Site 18. Remarks upon the phenomenon of „isolated” graves from the Cris-Tisa-Mures region. *Ziridava* 31 (2017) 165–180.
- KAPOSVÁRI 1996 Kaposvári Gyöngyi (szerk.): *Varia museologica. Dolgozatok a szolnoki múzeum gyűjtőterületéről. Kaposvári Gyula válogatott írásai és bibliográfiája.* [*Varia museologica. Papers from the Szolnok Museum archaeological collection area. Selected writings and bibliography of Gyula Kaposvári.*] *A Jász-Nagykunszabolcs Megyei Múzeumok Közleményei* 55–56. Szolnok 1996.
- KARNITSCH 1972 Karnitsch, Paul: Die römischen Kastelle von Lentia (Linz). Tafelbd. *Linzer archäologische Forschungen, Sonderheft 4. 2.* Linz 1972.
- KENDALL 2000 Monica Kendall (ed.): *The archaeology of Greater London. An assessment of archaeological evidence for human presence in the area now covered by Greater London.* MoLAS monograph. London 2000.
- KELEMEN 1993 Kelemen, Márta: Roman Amphorae in Pannonia IV. *ActArchHung* 45 (1993) 45–73.
- KERTÉSZ 2014 Kertész Róbert: Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja.* Visegrád 2014. (<https://archeologia.hu/szolnok-az-arpad-korban-tenyek-es-eredmenyek>)
- KISS 1981 Kiss, Attila: Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi (Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454-568). *Alba Regia* 19 (1981) 167–185.
- KISS 1983 Kiss, Attila: Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *ActaArchHung* 35 (1983) 95–131.
- KISS 1992a Kiss, Attila: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. *In*: Daim, F. (Hrsg.): *Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren 4.* *Archaeologia Austriaca: Monographien 1.* Wien 1992, 35–134.
- KISS 1992b Kiss Magdolna: Besimított kerámiák Lussonium erődjéből. Eingeglättete Keramiken aus der Festung Lussonium. *JAMÉ* 30–32, 1987–1989 (1992) 113–127.
- KISS 1996 Kiss, Attila: Eine gepidische Goldperle aus dem dritten Viertel des 5. Jahrhunderts von Tiszaföldvár. *Tisicum IX* (1996) 117–124.
- KISS 1998 Kiss Attila: Régészeti és numizmatikai adatok a Duna-Tisza-köz 5. század második felének és a 6. század első felének településtörténetéhez. *Archäologische und numismatische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der zweiten Hälfte des 5. und ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts.* *MFMÉ–StudArch* 4 (1998) 189–193.
- KISS P. 2012 Kiss P. Attila: „Nem a hadnak sokasága...”: Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. „Nicht nur die Menge der Armee“: Bemerkungen zur Zusammensetzung der bewaffneten Gesellschaft von Gepiden im Theissgebiet. *In*: Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai.* Szeged 2012, 135–163.
- KISS P. 2015 Kiss P. Attila: „...ut strenui viri...” A Kárpát-medencei gepidák története. The history of the Gepids in the Carpathian Basin. Szeged 2015.
- KNAACK 1978 Knaack, A.: Beobachtungen an Scherenbeigaben in Gräbern des elbgermanischen Siedlungen während der römischen Kaiserzeit. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 19 (1978) 15–50.
- KNIFIC 1994 Knific, Timotej: Vranje near Sevnica: A Late Roman Settlement in the Light of Certain Pottery Finds. *Arheološki vestnik* 45 (1994) 211–237.
- KNIPL 2017 Knipl István: A tájhasználat változásai térben és időben. Hajós és Császártöltés terepbejárásának eredményei. Spatial and temporal changes of land-use: results of field surveys undertaken at Hajós and Császártöltés. *In*: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest 2017, 227–238.
- KOCH 1993 Koch, Ursula: Alemannen in Heilbronn. *Archäologische Funde des 4. und 5. Jhs.* Städtisches Museum Heilbronn. Heilbronn 1993.
- KOC SIS 2006 Czirmayné Kocsis Róza: Rákóczi falva története I. [History of Rákóczi falva I.] Rákóczi falva 2006.

- KOCSIS *et al.* 2004 Kocsis László – Kővári Klára – Kulcsár Valéria – Patay Róbert – Péterváry Tamás – Szabó Ádám – Tari Edit – Tettamanti Sarolta – Vagner Zsolt: Üllő, 5. sz. lelőhely. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Budapest 2004, 286–287.
- KOLNÍK 1998 Kolník, Titus: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. *In:* Leube, A. (Hrsg.): Haus und Hof im östlichen Germanien: Tagung, Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Bonn 1998, 144–159.
- KOLNÍK–VARSÍK–VLADÁR 2007 Kolník, Titus – Varsík, Vladimír – Vladár, Jozef: Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung von 2. bis zum 4. Jahrhundert. Nitra 2007.
- KONDÉ 2012 Kondé Zsófia: Avar kori települések Rákóczi-falva–Bagi-földek lelőhelyen. [Avar-period settlements at the Rákóczi-falva–Bagi-földek site.] Szakdolgozat kézirat (ELTE BTK). Budapest 2012.
- KONDÉ 2015 Kondé Zsófia: Avar kori földbe mélyített és földfelszíni épületek Rákóczi-falva–Bagi-földek lelőhelyen. Sunken and above-ground buildings of the Avar period at the Rákóczi-falva–Bagi-földek site. *ArchÉrt* 140 (2015) 71–92. <https://doi.org/10.1556/0208.2015.140.3>
- KONDÉ 2017 Kondé Zsófia: Tipológiai és időrendi megfigyelések Rákóczi-falva–Bagi-földek lelőhely avar kori települési objektumain. Observations on Avar Age Settlement Features of the Rákóczi-falva–Bagi-földek site in Terms of Typology and Chronology. *In:* Merva Sz. (szerk.): Hadak útján XXII. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXII. konferenciája. Visegrád, 2012. október 2–4. Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 9. Visegrád 2017, 323–348.
- DE KONING 2003 de Koning, Jan: Why did they leave? Why did they stay? On continuity versus discontinuity from Roman times to the Early Middle Ages in the western coastal area of the Netherlands. *In:* Grünwald, Th. – Seibel, S. (Hrsg.): Kontinuität und Diskontinuität: Germania inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06.2001). Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 35. Berlin–New York 2003, 53–82. <https://doi.org/10.1515/9783110900903.53>
- KOREK 1943 Korek József: Szarmatakori leletek Dombegyházról és Hódmezővásárhely-Pusztáról. Funde aus der Sarmatenzeit in Dombegyháza und in Hódmezővásárhely-Puszt. *Dolg* 19 (1943) 205–207.
- KOREK 1974 Korek József: Párducz Mihály. *ArchÉrt* 101 (1974) 304–305.
- KOREK 1984 Korek József: Késő császárkori kút Kisvársányról. Spätkaiserzeitlicher Brunnen von Kisvársány. *FolArch* 35 (1984) 51–56.
- KOREK 1990 Korek József: Banner János és a „szegedi régészeti iskola” (1922–1945). [János Banner and the “Szeged archeological school” (1922–1945).] *In:* Fodor I. (szerk.): Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára. Szeged 1990, 9–29.
- KOROM 2005 Korom Anita: Adatok a barbotindízes meredek falú tálak kérdéséhez a káposztásmegyeri császárkori telep kapcsán. Angaben zur Frage der steilwandigen Schüsseln mit Barbotinverzierung in Verbindung mit der kaiserzeitlichen Siedlung von Káposztásmegyer. Budapest Régiségei 39 (2005) 71–88.
- KOROM 2015 Korom Anita: A Pesti-síkság barbaricum lelőhelyeinek pecsételt kerámiatípusai. Stamped Pottery Types from the Barbaricum Sites of the Pest Plain. *In:* HADAK ÚTJÁN 2015, 165–203. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_09
- KOROM 2018 Korom Anita: Korai szarmata női sír Dunakeszi határából. Ein frühsarmatisches Frauengrab in der Gemarkung von Dunakeszi (Kom. Pest, Ungarn). *In:* Korom A. (főszerk.): Relationes rerum: Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Budapest 2018, 175–202.
- KOTIGOROSKO 1988 Kotigorosko, V. G.: III. századi harcos sírja Bátor (Bratovo) határában. Grab eines Kriegers aus dem 3. Jhs. der Gemarkung von Bratowo. *JAMÉ* 21–23 (1978–1980) 5–18.
- KOVALOVSKI 1980 Kovalovszki Júlia: Településsátások Tiszaeszlár-Bashalom: Bronzkor, III.–IV. és XI.–XIII. század. Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzezeit, 3.-4. und 11.-13. Jahrhundert). *Fontes Archaeologicae Hungariae*. Budapest 1980.
- KOVÁCS 1912 Kovács István: A marosszentannai népvándorlaskori temető. Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* III (1912) 252–342.
- KOVÁCS 1913 Kovács István: A mezőbándi ásátások. Őskori telepnyomok és temető, La-Tène ízlésű temetkezés, népvándorlaskori temető. Les fouillages de Mezőbánd. Traces de stations et de cimetières de l'âge de bronze;

- sépulture à la La-Tène; cimetière du temps des migrations des peuples. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából IV (1913) 265–429.
- KOVÁCS 1984 Kovács István: A város történetének kutatásáról. [About the research history of the city.] *In:* Nagy I. (főszerk.): Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely 1984, 12–54.
- KOVÁCS–CSÁNYI–TÁRNOKI 2017 Kovács Gyöngyi – Csányi Marietta – Tárnoki Judit: Topográfiai kutatások a Tiszazugban (Jász-Nagykun-Szolnok megye). Topographic research in the Tiszazug area (Jász-Nagykun-Szolnok County). *In:* Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Budapest 2017, 239–254.
- KOVÁCS–FEHÉR 2004 Kovács Péter – Fehér Bence (szerk./ed.): Korai földrajzi írók – a római hódítás kora (Kr. u. 54-ig.). *Scriptores geographici antiquiores – Aetas occupationis Romanae (usque ad a. D. 54).* Fontes Pannoniae Antiquae I. Budapest 2004.
- KOVÁCS–SEBŐK–SZABÓ–VÁCZI 2007 Kovács Katalin – Sebők Katalin – Szabó Gábor – Váczi Gábor: Rákóczi-falva, Bagi-föld (8/a sz. lh.). *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 261–262.
- KOVÁCS–SEBŐK–SZABÓ–VÁCZI 2008 Kovács Katalin – Sebők Katalin – Szabó Gábor – Váczi Gábor: Rákóczi-falva, Bagi-föld, 8/a sz. lelőhely. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2007. Budapest 2008, 266–267.
- F. KOVÁCS *et al.* 2015 F. Kovács Péter – Hoppál Krisztina – Masek Zsófia – Horváth Eszter – Bendő Zsolt – Váczi Tamás: Előzetes jelentés Tiszapüspöki-Fehér-tó part szarmata települészet és gepida temető feltárásáról és archeometriai feldolgozásáról. Preliminary Report on the Gepid cemetery and Sarmatian settlement section from Tiszapüspöki-Fehér-tó part. *Tisicum XXIV* (2015) [2016] 81–92.
- KOVRIG 1951 Kovrig Ilona: A tiszalöki és a mádi lelet. *Les trouvailles de Tiszalök et Mád.* *ArchÉrt* 78 (1951) 113–118.
- KOVRIG 1953 Kovrig Ilona: Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon I–III. *Denkmäler der Sarinatenzeit Ungarns III.* *ArchÉrt* 80 (1953) 161–164.
- KOVRIG 1956 Kovrig Ilona: A népvándorlaskor népei: hunok, germánok, avarok. [Peoples of the Migration period: Huns, Germanic peoples, Avars.] Budapest 1956.
- KOVRIG 1957 Kovrig, Ilona: Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie. *ActaArchHung* 10 (1957/1959) 209–226.
- KOVRIG 1963 Kovrig, Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* XL. Budapest 1963.
- KÖRÖSFŐI 2008 Körösfői Zsolt: A Marosszentanna–Černjachov-kultúra három temetkezése a Rugonfalva-Református papilak lelőhelyen. *Die Gräber des Černjachov–Sântana de Mureş-Kultur aus Rugonfalva.* *Acta Siculica* 2008, 189–207.
- KÖRÖSFŐI 2009 Körösfői, Zsolt: Un complex al culturii Sântana de Mureş – Cerneahov în curtea cetăţii din Târgu Mureş. *An Archaeological Complex of the Sântana de Mureş – Cerneahov Culture from the Fortress from Târgu Mures.* *Marisia XXIX* (2009) 145–160.
- KÖRÖSFŐI 2011a Körösfői Zsolt (szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Székelykeresztúr 2011.
- KÖRÖSFŐI 2011b Körösfői Zsolt: A Marosszentanna–Csernyahov kultúra lelőhelyei a Nagy-Küküllő felső folyása mentén. *Archaeological sites of Sântana de Mureş-Chernyakhov Culture in the Upper Valley of the Nagy-Küküllő (Tárnava Mare) River.* *In:* KÖRÖSFŐI 2011a, 95–160.
- KÖRÖSFŐI 2015 Körösfői Zsolt: Hogyan is nevezzük? Az erdélyi késő császárkori leletek értelmezési módjai a román régészetben. *How should I call you? Ways of interpretation of Transylvanian Late Roman Age finds in the Romanian archaeology.* *JAMÉ* 57 (2015) 129–148.
- KÖRÖSFŐI–NYÁRÁDI–SÓFALVI 2010 Körösfői Zsolt – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: Bronzkori népek és vizigótok Székelyudvarhely határában. [Bronze Age peoples and Visigoths in the environs of Székelyudvarhely.] Székelyudvarhely 2010.
- KÖRÖSFŐI–SÓFALVI–NYÁRÁDI 2011 Körösfői, Zsolt – Sófalvi, András – Nyárádi, Zsolt: Töpferöfen in der Siedlung der Sântana de Mureş-Černjachov-Kultur in Odorheiu Secuiesc-Alsólok, Siebenbürgen. *In:* BEMMANN *et al.* 2011, 445–456.
- KŐHEGYI 1969a Kőhegyi Mihály: A Szentés-berekháti későszarmata telep két vasmeccese. *Zwei Eisenöllichter aus der spätsarmatischen Siedlung von Szentés-Berekhát.* *MFME* 1969/1, 97–106.
- KŐHEGYI 1969b Kőhegyi Mihály: Die Bestattungsart von Prochorowka-Typ bei den Sarmaten in Ungarn. *MFME* 1969/2, 93–103.
- KŐHEGYI 1971a Kőhegyi Mihály: Hunkori edények Jánosszállásról. *Hunnenzeitliche Gefäße von Jánosszállás.* *MFME* 1971/1, 275–280.

- KŐHEGYI 1971b Kőhegyi Mihály: Előzetes jelentés a Madaras-Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásátásáról. Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras-Halmok. ArchÉrt 98 (1971) 210–215.
- KŐHEGYI 1982 Kőhegyi Mihály: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Grossen Ungarischen Tiefebene. DMÉ (1982) 267–353.
- KŐHEGYI–VÖRÖS 1992 Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged-Algyőn. Friedhof aus dem 3. und 4. Jh. und Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Szeged-Algyő. MFMÉ 1989–1990/1 (1992) 63–116.
- KŐHEGYI–VÖRÖS 2011 Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. [Madaras-Halmok. Sarmatian cemetery from the 2nd–5th centuries AD.] Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011.
- KRAUSKOFF 2005 Krauskoff, Ingrid: Kultische, tragbare Altäre und Kohlenbecken. In: Balty, Jean Charles (ed. in Chief): Thesaurus cultus et rituum antiquorum (ThesCRA). Personnel of cult, cult instruments. Los Angeles 2005, 230–240.
- KUJÁNI 2014 Kujáni Yvett: Adatok a Maros–Körös-közének 4–5. századi temetkezéseihez az apátfalvi temető alapján. Contributions to the 4–5th Century Funeral Rites in the Area between the Rivers Körös and Maros. MFMÉ Új folyam 1 (2014) 101–129.
- KUJÁNI 2015 Kujáni Yvett: Viseleti elemek és mellékletadási szokások egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben. Az apátfalvi temető elemzése II. Elements of costume and provision of grave goods in a 4th–5th-century cemetery in the southern Great Hungarian Plain. The analysis of the cemetery of Apátfalva II. MFMÉ Új folyam 2 (2015) 91–137.
- KUJÁNI 2016 Kujáni Yvett: Viseleti elemek és mellékletadási szokások egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben. Az apátfalvi temető elemzése III. Costume elements and grave good provision in a 4th–5th-century cemetery in the southern Great Hungarian Plain. The analysis of the cemetery of Apátfalva III. MFMÉ Új folyam 3 (2016) 25–85.
- KULCSÁR 1984 Kulcsár Valéria: Szarmata telepkeletési problémák. [Problems in Sarmatian settlement research.] In: Sztrinkó I. (szerk.): Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1984, 21–24.
- KULCSÁR 1986 Kulcsár Valéria: Szarmata sírok Kiskunfélegyháza, Külsőgalamboson. Sarmatengräber in Kiskunfélegyháza, Külsőgalambos. Cumania 9 (1986) 9–23.
- KULCSÁR 1997 Kulcsár Valéria: Császárkori telepátások a 2. sz. főút nyomvonalában. [Roman-period settlement excavations in the construction area of primary route no. 2.] In: Korke Zs. (szerk.): Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia I. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 4. Szentendre 1997, 374–378.
- KULCSÁR 1998 Kulcsár Valéria: A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.
- KULCSÁR 2018 Kulcsár Valéria: Hun kori nyüzött lovas temetkezés Üllőről. Hun Age burial with horse skin from Üllő. In: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. (szerk.): „Vadrózsából tündérsípot csináltam”: Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. A Jósza András Múzeum Kiadványai 73. Nyíregyháza 2018, 381–394.
- KULCSÁR–HORVÁTH 2002 Kulcsár, Valéria – Horváth, Friderika: Die Terra Sigillata-Funde der kaiserzeitlichen Siedlung Vác-Csörögi-rét im Barbaricum. In: Kuzmová, K. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag. Archaeologica Slovaca Monographiae 5. Nitra 2002, 313–324.
- KULCSÁR–JAKAB 2009 Kulcsár Valéria – Jakab Attila: A szarmata vasművesség nyomai Üllő 5. lelőhelyről (Pest megye). Traces of the iron works of the Sarmat tribe, archeological site: Üllő 5 (Pest county). In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 3. Szombathely 2009, 55–66.
- KULCSÁR–MÉRAI 2011 Kulcsár, Valéria – Mérai, Dóra: Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier. In: De Sena, E. C. – Dobrzanska, H. (eds): The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe. BAR IS 2236. Oxford 2011, 61–80.
- KULCSÁR–VÖRÖS 1989 Kulcsár Valéria – Vörös István: Szarmata telep Lajosmizse határában. Leletmentés az M5 útnál. (Adalék a római kori utakhoz). Sarmatische Siedlung in der Gemarkung von Lajosmizse (Fundrettung an der Autobahn M5). Cumania 11 (1989) 67–93.

BIBLIOGRÁFIA

- KULCSÁR *et al.* 2006 Kulcsár Valéria – Nagy Andrea – Pesti Krisztina – Patay Róbert – Rácz Tibor – Voicsek Vanda: Ecser, 7. sz. lelőhely. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest 2006, 231–233.
- KUSTÁR–LANTOS 2004 Kustár Rozália – Lantos Andrea: Harta, gátórház. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Budapest 2004, 227.
- KUSTÁR–SÜMEGI 2012 Kustár Rozália – Sümegi Pál: Őskörnyezeti változások rekonstrukciója Harta környékén a 2002–2003. évi ásások tükrében. Palaeoenvironmental changes inferred from results of excavations implemented in 2002 and 2003 near the settlement of Harta. *In:* Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta (szerk.): Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete. Budapest 2012, 107–114.
- LADSTÄTTER 2000 Ladstätter, Sabine: Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen: ein Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hammaberg. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 35. Wien 2000.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ–TOMÁŠOVÁ 1999 Lamiová-Schmiedlová, Mária – Tomášová, Božena: Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. Der Fundhorizont von der Wende der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit auf der mehrschichtigen Siedlung in Ostrovany. Slovenská Archeológia 47.2 (1999) 75–132.
- LANGÓ 2017 Langó Péter: Turulok és Árpádok: nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek. Budapest 2017.
- LANTOS 2019 Lantos Andrea: Kora avar kori sírok Dunavecseről. Early Avar burials from Dunavecse. *In:* Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. (szerk.): Hatalmi központok az Avar Kagantátusban. Kecskemét 2019, 97–114.
- LASZLOVSZKY 1982 Laszlovszky, József: Karámok Árpád-kori falvainkban. Pferche in unseren arpadenzeitlichen Dörfern. ArchÉrt 109 (1982) 281–285.
- LASZLOVSZKY 1986 Laszlovszky József: „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza” (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához). “Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza” (Contributions to the localization of place-names in the deed of Garamszentbenedek from 1075). Zounuk 1 (1986) 9–24.
- LAURENCE–WALLACE–HADRILL 1997 Laurence, Ray–Wallace-Hadrill, Andrew: Domestic space in the Roman world: Pompeii and beyond. Journal of Roman archaeology. Supplementary series 22. Portsmouth 1997.
- LÁNYI 1981 Lányi, Vera: Die graue spätrömische keramik von Tokod. *In:* Mócsy, A. (Hrsg): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest 1981, 73–120.
- LÁSZLÓ 1944 László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1951 László, Gyula: The significance of the Hun golden bow. ActaArchHung 1 (1951) 91–103. = A hun aranyíj jelentősége. MTA II. Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 3. sor., I. kötet, 1. szám (1951) 105–122.
- LÁSZLÓ 1959 László Gyula: Bevezetés a régészetbe. Budapest 1959.
- LĂZĂRESCU 2009 Lăzărescu, Vlad-Andrei: Așezarea din secolul al VI-lea p. Chr. *In:* Mustață, S. – Gogăltan, F. – Cociș, S. – Ursuțiu, A. (eds): Cercetări arheologice preventive La Florești–Polus Center, Jud. Cluj (2007). Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 1. Cluj-Napoca 2009, 319–418.
- LĂZĂRESCU 2011 Lăzărescu, Vlad-Andrei: Wheel-made Pottery from Sântana de Mureș-Chernyakhov Wallachian Necropolises. Present State of Research and New Approaches. *In:* BEMMANN 2011, 463–483.
- LEUBE 2009 Leube, Achim: Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1.-5./6. Jhd. n. Chr. Römisch-Germanische Forschungen 64. Mainz am Rhein 2009.
- LEVEAU *et al.* 1999 Leveau, Ph. – Trément, F. – Walsh, K. – Barker, G. (eds): Environmental Reconstruction in Mediterranean Landscape Archaeology. The Archaeology of Mediterranean Landscapes 2. Oxford 1999.
- LEVADA 2018 Levada, Maxim E.: A buckle from Szabadbattyán (County Fejér, Hungary) and its parallels. Пряжка из Сабадбатъян и её параллели (область Фейер, Венгрия). *In:* Korom A. (főszerk.): Relationes rerum: Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Budapest 2018, 373–388.

BIBLIOGRÁFIA

- LOVÁSZ 1986 Lovász Emese: A tiszakarádi germán temetőről. [About the Germanic cemetery at Tiszakarád.] *In: Régészeti kutatások Északkelet-Magyarországon. A Herman Ottó Múzeum Közleményei* 24 (1987) 10–14.
- LOVÁSZ 1988 Lovász Emese: Gepida ház Egerlövön. *Haus der Gepiden in Egerlövö. HOMÉ* 25–26 (1988) 127–140.
- LOVÁSZ 1991 Lovász Emese: Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5-6. századi történetéhez (Az egerlövői temető). *Beiträge zur Geschichte des Komitates Borsod-Abaúj-Zemplén im 5-6. Jahrhundert. MFMÉ* 1984–1985/2 (1991) 55–72.
- LOVÁSZ 1992 Lovász Emese: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez. *Neuere Angaben zur römerzeitlichen Geschichte Nordungarns. JAMÉ* 30–32, 1987–1989 (1992) 31–46.
- LOVÁSZ 1993 Lovász Emese: Császárkori telep feltárása Tiszaladányban. *Die Erschließung einer kaiserzeitlichen Siedlung in Tiszaladány. HOMÉ* 30–31/2 (1993) 59–84.
- LOVÁSZ 1997 Lovász Emese: Mezőkövesd-Mocsolyás. Kora népvándorlás kori sírok az V. századból. *Early Migration Period Graves from the A.D. 5th century. In: RACZKY–KOVÁCS 1997*, 124–127.
- LOVÁSZ 2005 Lovász, Emese: Mezőkövesd-Mocsolyás. *In: CSEH et al. 2005*, 50–53.
- LÖNHARDT M. 2012 Lönhardt M. Denisa: Barbár kovácsműhely Nyíregyháza határában. *Ásónyomon - Az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos-ismeretterjesztő blogja*. 2012. november 6. <http://www.asonyomon.hu/barbar-kovacsruhely-nyiregyhaza-hataraban/> (2018.03.15.)
- LŐRINCZY 1998 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai sztyeppéi népesség a 6-7. századi Kárpát-medencében. *Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes Jenseit der Theiß. MFMÉ–StudArch* 4 (1998) 343–372.
- LUKÁCS 2011 Lukács József: Szarmata falu Dunavecse–Ugordáció-dűlőben (Előzetes jelentés). *Sarmatian village at Dunavecse-Ugordáció-dűlő (preliminary report). In: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. (szerk.): A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archeologica Cumanica* 1. Kecskemét 2011, 119–145.
- MADARAS 2000 Madaras László: Avar kori településrészlet Szentes határában. *Leletmentés a 451. sz. út Szentest elkerülő szakaszán. Ein awarenzeitliches Siedlungsdetail in der Gemarkung von Szentes. Rettungsgrabung auf dem Umleitungsweg 451 bei Szentes. MFMÉ–StudArch* 6 (2000) 237–262.
- MADYDA-LEGUTKO 2011 Madyda-Legutko, Renata: Drehscheibenkeramik aus dem Gebiet der polnischen Karpaten. *Zur regionalen Differenzierung In: BEMMANN et al. 2011*, 295–308.
- MAGOMEDOV 2003 Magomedov, Boris: Zur Bedeutung sarmatischer Kulturelemente in der Cernjachov-Kultur. *In: Carnap-Bornheim, Claus von (Hrsg.): Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998. Schriften des Archäologischen Landesmuseums* 1. Neumünster 2003, 79–88.
- MAGOMEDOV 2011 Magomedov, Boris: Zum Forschungsstand der Drehscheibenkeramik in der Černjachov-Kultur. *In: BEMMANN et al. 2011*, 373–382.
- MAHLER 1910 Mahler Ede: A Nemzeti Múzeum ásatásai 1909-ben. [The excavations of the National Museum in 1909.] *ArchÉrt* 30 (1910) 117–123.
- MALAMIDOU 2005 Malamidou, Vaitsa: Roman pottery in context: fine and coarse wares from five sites in north-eastern Greece. *British Archaeological Reports: International Series* 1386. Oxford 2005. <https://doi.org/10.30861/9781841717074>
- MARAZZI 1998 Marazzi, Federico: The Destinies of the Late Antique Italies: Politico-economic Developments of the Sixth Century. *In: Hodges, R. – Bowden, W. (eds): The sixth century: production, distribution and demand. Leiden* 1998, 119–159.
- MARE 1998 Mare, Mircea: Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc în secolele IV–IX. *Analele Banatului* VI (1998) 285–306.
- MARE et al. 2011 Mare, Mircea – Tănase, Daniela – Drașovean, Florin – El Susi, Georgeta – Gál, Szilárd Sándor: *Timișoara–Freidorf. Cercetările arheologice preventive din anul 2006. Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* 52. Timișoara 2011.
- MAROSI–SOMOGYI 1990 Marosi Sándor – Somogyi Sándor: *Magyarország kistájainak katasztere. [Cadastre of microregions in Hungary.] Budapest* 1990.

BIBLIOGRÁFIA

- MARÓTI–VADAY 1980 T. Maróti Éva – H. Vaday Andrea: Kora császárkori figurális díszítésű, festett kerámia Pannoniában és a szarmata barbaricumban. Frühkaiserzeitliche bemalte Keramik mit figuraler Verzierung in Pannonien und im Sarmatischen Barbaricum. *Studia Comitatus* 9 (1980) 79–94.
- MARTI 2000 Marti, Reto: Zwischen Römerzeit und Mittelalter: Forschungen zur frühmittelalterlichen Siedlungsgeschichte der Nordwestschweiz (4.-10. Jahrhundert). *Archäologie und Museum* 41. Liestal 2000.
- MARTON 2013 Marton, Tibor: LBK Households in Transdanubia: A Case Study. *In: Anders, A. – Kulcsár, G. (eds): Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Budapest 2013, 159–172.
- MASEK 2011 Masek Zsófia: Adatok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra és az alföldi késő szarmata – hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz. Angaben zu den Beziehungen der Sintana de Mureș–Cernjachov-Kultur und des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramikmaterials auf dem Ungarischen Tiefebene. *In: KÖRÖSFŐI* 2011a, 249–292.
- MASEK 2012a Masek Zsófia: Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczifalva–Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén. Settlements Surveys from the Early Phase of the Migration Period at Rákóczifalva–Bagi-földek (Sites 5.-8.-8A). *In: Petkes Zs. (szerk.): Hadak Útján. A Népvándorlásokor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete.* Budapest–Szeged, 2010. október 28–30. Budapest 2012, 43–59.
- MASEK 2012b Masek Zsófia: Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri. *In: Szabó Á. – Masek Zs. (szerk.): Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán.* Budapest 2012, 179–342.
- MASEK 2013 Masek, Zsófia: Die kulturellen Beziehungen der hunnenzeitlichen Eliten im östlichen Mitteldonauegebiet am Beispiel der einglättverzierten Drehscheibenkeramik. *In: Hardt, M. – Heinrich-Tamáská, O. (Hrsg.): Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16-19.11.2011.* Weinstadt 2013, 229–251.
- MASEK 2014a Masek Zsófia: Cikádafibulás szarmata sír Rákóczifalváról. Sarmatengrab mit Zikadenfibel in Rákóczifalva. *ComArchHung* 2011–2013 (2014) 101–122. <https://doi.org/10.54640/CAH.2013.101>
- MASEK 2014b Masek Zsófia: A késő római és kora népvándorlás kori gyorskorongolt házikerámia technológiai változásai az Alföld központi területein. Technological changes in the production of wheel-thrown coarse pottery in the central region of the Great Hungarian Plain in the late Roman and early Migration period. *In: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Budapest 2014, 193–202.
- MASEK 2015a Masek Zsófia: „Barbárok?” – A rákóczifalvi késő szarmata – hun kori pusztulási horizont értékelése. “Barbarians?” – Interpretation of the late Sarmatian-Hunnic period destruction horizon at Rákóczifalva. *In: HADAK ÚTJÁN* 2015, 371–406. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_16
- MASEK 2015b Masek Zsófia: Száz gepida ház. A rákóczifalvi gepida település szerkezete. “Hundred Gepid Dwellings”. The Structure of the Gepid Settlement at Rákóczifalva. *In: HADAK ÚTJÁN* 2015, 407–445. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_17
- MASEK 2016 Masek, Zsófia: The transformation of Late Antique comb types on the frontier of the Roman and Germanic world. Early medieval antler combs from Rákóczifalva (County Jász-Nagykun-Szolnok, Hungary). *In: Antaeus* 34 (2016) 105–172.
- MASEK 2017a Masek, Zsófia: A fresh look at Hunnic cauldrons in the light of a new find from Hungary. *ActaArchHung* 68 (2017) 75–136. <https://doi.org/10.1556/072.2017.68.1.4>
- MASEK 2017b Masek Zsófia: Településkutatás a kora népvándorlás kori Alföldön. Az MRT tanulságairól. Settlement studies of the early Migration period on the Hungarian Plain. Some implications of the Archaeological Topography of Hungary project. *In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Budapest 2017, 289–300.
- MASEK 2018a Masek, Zsófia: Settlement History of the Middle Tisza Region in the 4th–6th centuries AD: According to the Evaluation of the Material from Rákóczifalva–Bagi-földek 5–8–8A sites. *DissArch Ser. 3. No. 6* (2018) 597–619. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2018.597>

- MASEK 2018b Masek Zsófia: Új szempontok a hun kori üstök kutatásához egy új magyarországi lelet tükrében. *In*: Rácz Zs. – Koncz I. – Gulyás B. (szerk.): „Hadak útján” – A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség. DissArch Supplementum 2. Budapest 2018, 45–127. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.45>
- MASEK 2018c Masek Zsófia: A gepida kor Hódmezővásárhely térségében I. A gepida kori településhálózat és a hódmezővásárhely-kotacparti 1934. évi feltárás kerámiaanyaga. Die Gepidenzeit in der Gemarkung von Hódmezővásárhely. Das gepidenzeitliche Siedlungssystem und das Keramikmaterial der Ausgrabung 1934 in Hódmezővásárhely-Kotacpart (Kom. Csongrád, Ungarn). *In*: Korom A. (főszerk.): Relationes rerum: Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Budapest 2018, 419–445.
- MASEK 2018d Masek Zsófia: A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században, Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely értékelése alapján. Settlement History of the Middle Tisza Region in the 4th–6th c. AD, according to the evaluation of the material from Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A sites. Doktori disszertáció kézírata (ELTE BTK). Budapest 2018.
- MASEK 2018e Masek Zsófia: A hun kor magyarországi kutatása az 1930-as évektől az 1990-es évek közepéig. [Research on the Hun period in Hungary from the 1930s to the mid-1990s.] Szakdolgozat kézírata (ELTE BTK). Budapest 2018.
- MASEK 2019a Masek Zsófia: Lévai típusú fibulatöredék Rákóczi-falváról. Fragment of a Levice-Prša type brooch from Rákóczi-falva. JAMÉ 60 (2019) 55–70.
- MASEK 2019b Masek Zsófia: Attila sírjának nyomában – A jászalsószentgyörgyi késő szarmata kori halomsíros temető. [In the wake of Attila's grave – The Late Sarmatian-period cemetery of Jászalsószentgyörgy.] *In*: Ilon G. (szerk.): Régészeti nyomozások Magyarországon 2.0. Budapest 2019, 205–224.
- MASEK 2019c Masek Zsófia: Die Forschung zu gepidischen Siedlungen in Ungarn. Spätantike Kontinuitätsmodelle im Kerngebiet des Hunnenreiches. *In*: Vida, T. – Quast, D. – Rácz, Zs. – Koncz, I. (Hrsg.): Kollaps – Neuordnung – Kontinuität: Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Tagungsakten der Internationalen Konferenz an der Eötvös Loránd Universität, Budapest, 14. – 15. Dezember 2015. Budapest 2019, 659–696.
- MASEK 2021a Masek Zsófia: A római kori és kora középkori őségajlati és környezettörténeti kutatások régészeti vonatkozásai. The research of Roman and early medieval paleoclimate and environmental history in the light of archaeology. *In*: Benkő E. – Zatykó Cs. (szerk.): A Kárpát-medence környezettörténete a középkorban és a kora újkorban. Environmental history of the medieval and early modern Carpathian Basin. Budapest 2021, 111–145.
- MASEK 2021b Masek, Zsófia: Settlement Research of the 5th Century in the Core of the Hunnic Empire: A Chronological and Stylistic Approach. *In*: Rácz, Zs. – Szenthe, G. (eds): Attila's Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun period. Budapest 2021, 361–388.
- MASEK–LASZLOVSKY 2021 Masek Zsófia – Laszlovszky József: A Szolnok környéki átkelőhely a római kortól a középkorig és a tiszavarsányi rév. The ford nearby Szolnok from the Roman period until the Middle Ages and the ferry of Tiszavarsány. *In*: F. Kovács, P. – Kelemen, A. – Tárnoki, J. (szerk.): Évezredek a Közép-Tisza mentén: Kapcsolatok és hálózatok. Szolnok 2021, 179–204.
- MASEK–MIHÁCZI-PÁLFI 2018 Masek Zsófia – Miháczai-Pálfi Anett: Gepida kori fibulatöredék Tótkomlós–Kopáncs-halomról. [A Gepidic-period brooch fragment from Tótkomlós–Kopáncs-halom.] *In*: Bíró Gy. – Katona-Kiss A. – Rózsa Z. (szerk.): Fémek a földből. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 1. Orosháza 2018, 47–49.
- MASEK–VÉNINGER 2017 Masek Zsófia – Véninger Péter: „...s mint a fazekas, abba a formába gyúrd át, amelyik inkább tetszik.” Készítéstechnológiai megfigyelések gyorskorongolt szarmata finomkerámián. „...in the form you may prefer.” Observations on the Production of Wheel-Thrown Sarmatian Fine Ceramics. *In*: Merva Sz. (szerk.): Hadak útján XXII. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája. Visegrád, 2012. október 2–4. Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 9. Visegrád 2017, 57–84.
- MASEK *et al.* 2021 Masek, Zsófia – Veres, Zsuzsanna – Kocsis, Kinga – Szeniczey, Tamás – Marcsik, Antónia – Hajdu, Tamás: Ritual violence or acts of warfare in the late Roman and Hun period from the Hungarian Plain. *In*: Shvedchikova, T. – Moghaddam, N. – Barone, P. M. (eds): Crimes in the Past: Archaeological and Anthropological Evidence. Oxford: Archaeopress 2021, 136–161. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1n9djz3.13>

- MÁCSAI 2012 Mácsai Viktor: A Rákóczi-falva–Bagi-földek 8.A avar temetőjének feldolgozása. [The evaluation of the Avar-period cemetery of the Rákóczi-falva–Bagi-földek 8.A site.] Szakdolgozat kézirat (ELTE BTK). Budapest 2012.
- MEDGYESI 1989 Medgyesi Pál: Szarmata kori település Doboz-Homokgödri-táblán. [Sarmatian-period settlement at Doboz-Homokgödri-tábla.] In: Réthy Zs. (szerk.): Doboz tanulmányok. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 14 (1989) 85–114.
- MEDGYESI 1991 Medgyesi Pál: Népvándorláskor. [Migration period.] In: Erdmann Gy. – Jankovich B. D. (szerk.): Békéscsaba története. Békéscsaba 1991, 88–147.
- MEDGYESI–PINTYE 2006 Medgyesi Pál – Pintye Gábor: A Békéscsaba-Felvégi-legelő lelőhelyről származó késő szarmata kori csontfésű és kapcsolatai. Aus dem Fundort Felvégi-Weide (Weide am oberen Ende) stammender Beinkamm aus der spätsarmatischen Zeit und die Zusammenhänge. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28 (2006) 61–98.
- MERVA 2018 Merva Szabina: „...circa danubium...” a késő avar kortól a kora Árpád-korig. 8–11. századi települések a Kisalföld középső részén és a Dunakanyarban. „...circa Danubium...” from the Late Avar Age until the Early Árpád Age. 8th-11th-Century Settlements in the Region of the Central Part of the Hungarian Little Plain and the Danube Bend) Doktori disszertáció kézirat (ELTE BTK). Budapest 2018.
- MESTERHÁZY 1965 Mesterházy Károly: Beszámoló az 1965. évi Biharkeresztes-ártándi ásításokról. Excavations at Biharkeresztes-Ártánd in the year 1965. DMÉ (1965) 61–68.
- MESTERHÁZY 1984 Mesterházy, Károly: Beiträge zu den gepidisch-thüringischen Beziehungen im 5-6. Jahrhundert. FolArch 35 (1984) 77–84.
- MESTERHÁZY 1985 Mesterházy Károly: Népvándorlás kori cserépüstök. Völkerwanderungszeitliche Tonkessel. FolArch 36 (1985) 149–165.
- MESTERHÁZY 1990 Mesterházy, Károly: Münzdatierter spätkaiserzeitlicher Gerätefund aus Tedej. Alba Regia 24 (1990) 53–66.
- MESTERHÁZY 1989 Mesterházy, Károly: Etnische und Handelsbeziehungen zwischen der Weichselmündung und der Ungarischen Tiefebene in der römischen Kaiserzeit. Archaeologia Baltica „Peregrinatio Gothica” 8. Łódź 1989, 185–202.
- MESTERHÁZY 1999 Mesterházy Károly: A gepidák kereskedelme és népi kapcsolatai. [Trade and ethnic relations of the Gepids.] In: GEPIDÁK 1999, 79–89.
- MESTERHÁZY 2005a Mesterházy, Károly: Ártánd-Lencésdomb. In: CSEH *et al.* 2005, 54–56.
- MESTERHÁZY 2005b Mesterházy, Károly: Biharkeresztes-Toldi-útfél. In: CSEH *et al.* 2005, 57–60.
- MESTERHÁZY 2005c Mesterházy, Károly: Derecske-Gimnázium. In: CSEH *et al.* 2005, 61–62.
- MESTERHÁZY 2007 Mesterházy, Károly: Bemerkungen zum gepidischen Corpus. ActaArchHung 58 (2007) 265–293. <https://doi.org/10.1556/AArch.58.2007.2.2>
- MESTERHÁZY 2009 Mesterházy, Károly: Eine Gräbergruppe mit nordsüdlicher Grablegung im gepidischen Gräberfeld von Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdomb. ActaArchHung 60 (2009) 73–95. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.11>
- MESTERHÁZY 2015 Mesterházy Gábor: Prediktív régészeti modellezés Polgár térségében a neolitikumtól a középkorig. [Predictive archaeological modeling in the Polgár area from the Neolithic to the Middle Ages.] In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): Magyarország régészeti topográfiája. Múlt – jelen – jövő. A 2015. május 11–13. között, Budapesten rendezett konferencia előadásainak és posztereinek kivonatai. Budapest 2015, 60.
- MESTERHÁZY 2017 Mesterházy Gábor: Legkisebb költségű úthálózatok modellezése síkvidéki környezetben a neolitikumtól a középkorig. Least-cost path networks from the Neolithic to the Middle Ages in lowlands. ComArchHung (2017) 173–192. <https://doi.org/10.54640/CAH.2017.173>
- MESTERHÁZY–STIBRÁNYI 2011 Mesterházy Gábor – Stibrányi Máté: Prediktív régészeti modellek és a magyar örökségvédelem. [Predictive archaeological models and Hungarian cultural heritage management.] Topográfiai tanulmányok 1. Online megjelenés: 2011. szeptember. 1–27. (http://www.mnm-nok.gov.hu/images/stories/kiadvanyok/topografia/mesterhazystibranyi_prediktiv_modellezes.pdf, utolsó elérés: 2015)
- MESTERHÁZY–STIBRÁNYI–PADÁNYI-GULYÁS 2017 Mesterházy Gábor – Stibrányi Máté – Padányi-Gulyás Gergely: Megmondjuk előre? Örökségvédelmi célú prediktív modellezés. Is it a crystal ball? Archaeological predictive modelling in cultural resource

- management. *In*: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Budapest 2017, 311–330.
- MEYER-FREULER 2005 Meyer-Freuler, Christine: Essen und Trinken in Vindonissa im Spiegel der Keramik in der Vorlagerzeit und frühen Lagerzeit. *In*: Visy, Zs. (ed.): Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003. Pécs 2005, 381–390.
- MÉSZÁROS 1970 Mészáros Gyula: A regölyi korai népvándorláskori fejedelmi sír. Das Fürstengrab von Regöly aus der Frühvölkerwanderungszeit. *ArchÉrt* 97 (1970) 66–93.
- MÍLO 2014 Milo, Peter: Frühmittelalterliche Siedlungen in Mitteleuropa. Eine vergleichende Strukturanalyse durch Archäologie und Geophysik. Studien zur Archäologie Europas 21. Bonn 2014.
- MÓCSY 1956 Mócsy, András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. A magyar föld népeinek története a honfoglalásig 6. Budapest 1956.
- MORRIS–CLARK–BOYCE 2008 Morris, Douglas W. – Clark, Robert G. – Boyce, Mark S.: Habitat and Habitat Selection: Theory, Tests, and Implications. *Israel Journal of Ecology and Evolution* 54 (2008) 287–294. <https://doi.org/10.1560/IJEE.54.3-4.287>
- MRÁV 1996 Mráv Zsolt: Castellum contra Tautantum. Egy későrómai erőd azonosításának problémájához. *Zum Problem der Identifizierung eines spätrömischen Kastells. Savaria* 22/3, 1992–1995 (1996) 11–19.
- MRÁV 2003 Mráv Zsolt: Castellum contra Tautantum. Zur Identifizierung einer spätrömischen Festung. *In*: Szabó, Ádám–Tóth, Endre (Hrsg.): Bölske. Römische Inschriften und Funde. *Libelli Archaeologici ser. Nov.* No. II. Budapest 2003, 329–376.
- M43 2017 T. Gábor Szilvia – Czukor Péter (szerk.): Út(on) a kultúrák földjén: Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szeged 2017.
- MNM 1951 A magyar föld népeinek őstörténete c. kiállítás vezetője. Országos Magyar Történeti Múzeum. Budapest 1951.
- MRE 2003 Visy Zsolt (főszerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest 2003. = Visy, Zs. (ed. in Chief): *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium.* Budapest 2003.
- MRT 6 Ecsedy István – Kovács László – Maráz Borbála – Torma István: Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. IV/1. Magyarország régészeti topográfiája 6. Budapest 1982.
- MRT 8 Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. IV/2. Magyarország régészeti topográfiája 8. Budapest 1989.
- MRT 9 Dinnyés István – Kővári Klára – Kvassay Judit – Miklós Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. MRT XIII/2. kötet. Magyarország régészeti topográfiája 9. Budapest 1993.
- MRT 10 Jankovich B. Dénes (szerk.): Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. Magyarország régészeti topográfiája 10. I–II. Budapest 1998.
- MRT 11 Dinnyés István – Kővári Klára – Kvassay Judit – Miklós Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódi és a gödöllői járás. MRT XIII/3. kötet. Magyarország Régészeti topográfiája 11. Budapest 2012.
- MÜLLER 1982 Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökörök végéig. *Zalai Gyűjtemény* 19, I–II. kötet. Zalaegerszeg 1982.
- MÜLLER 2000 Müller, Johannes: Radiokarbonchronologie – Keramiktechnologie – Osteologie – Anthropologie – Raumanalysen. Beiträge zum Neolithikum und zur Frühbronzezeit im Mittelbe-Saale-Gebiet. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 81 (2000) 37–129.
- NAGY 1954 A. Nagy Miklós: Talajföldrajzi megfigyelések a Tiszazugban. [Soil geographic observations in the Tiszazug region.] *Földrajzi Értesítő* III/3 (1954) 507–543.
- NAGY 1984 Nagy Margit: Az i. e. I. – i. sz. VI. sz. története. [History of the period between the 1st century BCE and 6th century CE.] *In*: Nagy I. (főszerk.): Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely 1984, 189–229.
- NAGY 1993 Nagy Margit: Gepida-bizánci kapcsolatok. [Gepidic-Byzantine relations.] *In*: HGL 1993, 76–77.
- NAGY 1997 Nagy Margit: Szentes és környéke az 1–6. században. Történelmi vázlat és régészeti lelőhelykataszter. Szentes und seine Umgebung vom 1. bis 6. Jahrhundert. Eine geschichtliche Skizze und ein archäologischer Fundortkataster. *MFME–StudArch* 3 (1997) 39–95.

- NAGY 2002 Nagy, Margit: Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen. *Budapest Régiségei* 36 (2002) 363–392. = A gepida sasfejes csatok és kapcsolataik. *MFMÉ–StudArch* 8 (2002) 209–243.
- NAGY 2003 Nagy Dániel Sándor: Nagyszénás-Vaskapu lelőhely szarmata sírjai. *Sarmatian graves from Nagyszénás-Vaskapu. Barbarikumi Szemle I* (2003) 53–63.
- NAGY 2004 Nagy Dániel Sándor: Harta, Szülei-lyuk. *In: Kisfaludy, J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Budapest 2004*, 228.
- NAGY 2005a Nagy, Margit: Hódmezővásárhely-Sóshalom. *In: CSEH et al. 2005*, 80–95.
- NAGY 2005b Nagy, Margit: Hódmezővásárhely-Szent István u. *In: CSEH et al. 2005*, 96.
- NAGY 2005c Nagy, Margit: Magyarcsanád-Bökény. *In: CSEH et al. 2005*, 97–116.
- NAGY 2005d Nagy, Margit: Szentcsanak-Gyógyszertár. *In: CSEH et al. 2005*, 117–119.
- NAGY 2005e Nagy, Margit: Szőreg-Téglagyár. *In: CSEH et al. 2005*, 120–202.
- NAGY 2006 Nagy Margit: Kora népvándorlás kori sírletelek Budapest területéről. *Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest. Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.
- NAGY A. 2006 Nagy Andrea: Üllő, 5. sz. lelőhely. *In: Kisfaludy J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest 2006*, 329.
- NAGY 2007 Nagy Margit: Állatbrázolások és az I. germán állatstílus a Közép–Duna–vidéken (Kr. u. 3–6. század). *Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau (3.–6. Jahrhundert n. Chr.). Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. Budapest 2007*.
- NAGY 2017 Nagy, Alexandra: *Resatus and the Stamped Pottery. Aquincum Studies 1. Budapest 2017*.
- NAGY 2018 Nagy Margit: A Budapest, XVII. Rákócscsaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2–4. század). *Das barbarische Gräberfeld Budapest, XVII Bezirk, Rákócscsaba, Péceli-Straße aus der jüngeren Kaiserzeit (2.–4. Jahrhundert nach Chr.). I–II. Budapest 2018*.
- NAGY *et al.* 2000 Nagy Margit – Neumann, Günter – Pohl, Walter – B. Tóth Ágnes: A gepidák. *MFMÉ–StudArch* 6 (2000) 165–189. = Die Gepiden. *In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 11. Hoops, J. (begr.) – Beck, H. – Steuer, H. – Timpe, D. (Hrsg.): Berlin–New York 1998*, 115–140.
- M. NEPPER 1984 M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes Ártánd-Kisfarkasdombon. *Die Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Kisfarkas-Hügel, Biharkeresztes–Ártánd. DMÉ 1981 (1984) 1–49*.
- M. NEPPER 1985 M. Nepper Ibolya: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes Ártánd-Nagyfarkasdombon. *Eine sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas-hügel, Biharkeresztes–Ártánd. DMÉ 1982 (1985) 101–249*.
- M. NEPPER 2005 M. Nepper, Ibolya: Derecske-Újpatika. *In: CSEH et al. 2005*, 294.
- NIELSEN 2009 Nielsen, Karen Høilund: The real thing or just wannabes? Scandinavian-style brooches in the fifth and sixth centuries. *In: D. Quast (ed.): Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 78. Mainz 2009*, 51–111.
- NIKOLIĆ-DORĐEVIĆ 2000 Nikolić-Dorđević, Snežana: Antička keramika Singidunuma – oblici posuda. *Singidunum II (2000) 11–244*.
- NYÁRÁDI 2011 Nyárádi Zsolt: Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben. *Gepids in the basins found between the hills of the upper flow of the Nagy-Küküllő River. In: Körösfői 2011a*, 321–375.
- NYÁRÁDI-SÓFALVI 2011 Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: Vizigót településrészletek Telekfalván. *Remains of visigoth settlement in Telekfalva\Teleac. In: Körösfői 2011a*, 177–190.
- ÓDOR 2009 Ódor János Gábor: Langobard telepnyom Mözsről. *Langobarden Siedlungspuren von Mözs. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXI (2009) 23–35*.
- ÓDOR 2011 Ódor, János Gábor: The 5th-century cemetery and settlement at Mözs (Tolna County, Hungary) – some issues concerning the “East-Germanic” period in Transdanubia. *In: Heinrich-Tamáská, O. (Hrsg.): Keszthely–Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011*, 347–360.
- OLGYAY 2017 Olgyay János: Római ólommázás kerámia a Barbaricumban. Adalékok a Maros völgyének kereskedelmi kapcsolataihoz. *Roman lead glazed ware in the Barbaricum. Data about the trade relations in the valley of the river Maros. In: M43 2017*, 345–368.

- OLGYAY–SZEZENYI 2018 Olgyay János – Szébenyi Tamás: Római ólommázás kerámia Üllő 5-9. és Ecsér 7. lelőhelyeken. Roman lead-glazed ceramic on the 5-9th Üllő and 7th Ecsér quarries. *MFMÉ Új folyam* 5 (2018) 23–43.
- OOSTHUIZEN 2010 Oosthuizen, Susan: Medieval Field Systems and Settlement Nucleation: Common or Separate Origins? *In: Higham, N. J. – Ryan, M. J. (eds): The Landscape Archaeology of Anglo-Saxon England. Publications of the Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies* 9. Woodbridge 2010, 107–131. <https://doi.org/10.1017/9781846158780.006>
- OPREANU 2002 Opreanu, Coriolan Horatiu: Sfârșitul culturii Sântana de Mures în Transilvania: Cultura „Sfântu Gheorghe” sau „Orizontul Post-Cerneahovian”? The end of Sântana de Mures, Culture in Transylvania: „Sfântu Gheorghe Culture”, or „Post-Cerneahovian Horizon”? *Ephemeris Napocensis* 12 (2002) 171–181. Magyarul megjelent: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra vége: Szentgyörgy-kultúra vagy „poszt-csernyahovi horizont”? *In: KÖRÖSFŐI* 2011a, 191–203.
- ORTON–TYERS–VINCE 1993 Orton, Clive – Tyers, Paul – Vince, Alan: *Pottery in Archaeology. Cambridge manuals in archaeology.* Cambridge 1993.
- OTTOMÁNYI 1991 Ottományi Katalin: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. *Die Keramik von Burgus in Leányfalu. Studia Comitatus* 22 (1991) 5–144.
- OTTOMÁNYI 1996 Ottományi, Katalin: Eine Töpferwerkstatt der spätrömische Keramik mit Glättverzierung von Pilismarót–Malompatak. *ActaArchHung* 48 (1996) 71–133.
- OTTOMÁNYI 1999 Ottományi, Katalin: Későrómai kerámiagyártás a Dunakanyarban. [Late Roman pottery production in the Danube Bend area.] *In: Korkes Zs. (szerk.): Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia II. Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 5. Szentendre 1999, 25–47.
- OTTOMÁNYI 2006 Ottományi Katalin: A szentendrei tábor besimított díszítésű kerámiája. [Pottery with burnished decoration of the Szentendre camp.] *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis* XX (2006) 121–146.
- OTTOMÁNYI 2008a Ottományi Katalin: Késő római – kora népvándorláskori településrészlet Biatorbágyról. Ein Siedlungsteil von Biatorbágy aus der späten Römer- und frühen Völkerwanderungszeit. *ArchÉrt* 133 (2008) 133–197. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.133.2008.1.9>
- OTTOMÁNYI 2008b Ottományi Katalin: Hunnenzeitliche Gräber in Budakalász und Páty. *ComArchHung* 2008, 229–262. <https://doi.org/10.54640/CAH.2008.229>
- OTTOMÁNYI 2012a Ottományi Katalin: A visegrád–gizellamajori erőd Ny/I. helyiségének késő római kerámiája. Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte 5. Jhs. aufgrund des Keramik von Befestigung Visegrád–Gizellamajor. *In: Bíró Sz. – Vámos P. (szerk.): FiRKák II. Fialat Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete.* Győr 2012, 375–412.
- OTTOMÁNYI 2012b Ottományi Katalin: Római vicus Budaörsön. Der römische vicus von Budaörs. *In: Ottományi K. (szerk.): Római vicus Budaörsön I. Régészeti tanulmányok.* Budapest 2012, 9–408.
- OTTOMÁNYI 2015a Ottományi, Katalin: Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte des 5. Jhs. anhand der Keramik der Befestigung Visegrád–Gizellamajor. *In: Vida, Tivadar (ed.): Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010.* Budapest 2015, 691–740.
- OTTOMÁNYI 2015b Ottományi Katalin: 5. századi kerámia a Visegrád–Gizellamajorban feltárt kiserőd déli épületszárnyából. 5th-Century Pottery from the Southern Wing of the Fortlet of Visegrád–Gizellamajor. *In: HADAK ÚJTJÁN* 2015, 35–70. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_03
- OTTOMÁNYI 2015c Ottományi Katalin: A Visegrád–Gizellamajorban feltárt késő római kiserőd keltezése a kerámia anyag alapján (Déli épületszárny). [Dating of the Roman fortlet excavated in Visegrád–Gizellamajor on the basis of ceramic material (Southern wing).] *Archaeologia – Altum Castrum online*, 2015. március. 1–93. <http://archeologia.hu/content/archeologia/297/ottomanyi-gizellamajor-2.pdf> (2018.03.15.)
- OTTOMÁNYI 2016 Ottományi Katalin: A budaörsi római vicus temetője. *In: Ottományi, K. (szerk.): A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok. Római vicus Budaörsön II.* Budapest 2016, 9–372.
- OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998 Ottományi Katalin – Sosztarits Ottó: Spätrömischer Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. *Savaria* 23/3, 1996–1997 (1998) 145–215.
- ÖRSI 2007 Örsi Julianna: *Tiszavárkony. Száz magyar falu könyvesháza.* Budapest 2007.
- PADÁNYI–GULYÁS 2009/2010 Padányi-Gulyás Gergely: Prediktív modellezés a Zsámbéki-medencében Egyetemi dolgozat. Budapest 2009/2010. (http://www.agt.bme.hu/szakm/software/pgg_terinfo_szofverism_01.pdf, 2017.10.30.)

- PALADE 1980 Palade, Vasile: Éléments géto-daces dans le site Sîntana de Mureş de Bîrlad – Valea Seacă. *Dacia XXIV* (1980) 223–253.
- PATAY 2006 Patay Pál: A Bácska-Kiskunság-Körös menti Ördög árka. Der Ödög-árka (Teufelsgraben) in der Batschka, in Kleinkumanien und an der Körös. *ComArchHung* 2006, 107–120.
- PATAY 2007 Patay Pál: A Bácska-Kiskunság-Körös menti Ördög árka II. Der Ödög-árka (Teufelsgraben) in der Batschka, in Kleinkumanien und an der Körös II. *ComArchHung* 2007, 111–138.
- PATAY 2008 Patay Pál: Dunántúli hosszanti sáncok. Transdanubische Längswälle. *ComArchHung* 2008, 109–131. <https://doi.org/10.54640/CAH.2008.109>
- PÁRDUCZ 1931 Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld rómaikori leletei. Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld. *Dolg* 7 (1931) 74–187.
- PÁRDUCZ 1935a Párducz Mihály: Adatok az Alföld rómaikori kerámiájához. Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. *Dolg* 11 (1935) 175–203.
- PÁRDUCZ 1935b Párducz Mihály: La Tène és népvándorláskori sírok a Solt-Paléban. Gräber aus der La Tène- und Völkerwanderungszeit im Solt-Palé. *Dolg* 11 (1935) 159–170.
- PÁRDUCZ 1936 Párducz Mihály: Római kori leletek Csongrádon. Funde aus der Römerzeit in Csongrád. *Dolg* 12 (1936) 52–70.
- PÁRDUCZ 1937a Párducz Mihály: A hódmezővásárhelyi ref. gimn. régiséggyűjteménye. [The Hódmezővásárhely ref. gymnasium antique collection.] II–V. *Dolg* 13 (1937) 120–181.
- PÁRDUCZ 1937b Párducz, Mihály: Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. *Dolg* 13 (1937) 195–220.
- PÁRDUCZ 1938 Párducz Mihály: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen Solt-Paléban. Römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely. *Dolg* 14 (1938) 90–123.
- PÁRDUCZ 1938–43a Párducz Mihály: Szarmatakori kerámia a Jászmúzeumban. Sarmatenzeitliche Keramik im Jazygenmuseum. *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve* 2 (1938–43) 51–57.
- PÁRDUCZ 1938–43b Párducz Mihály: A Jászberény csegelaposi szarmatakori lelet. Sarmatenzeitlicher Fund von Jászberény–Csegelapos. *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve* 2 (1938–43) 58–63.
- PÁRDUCZ 1939 Párducz Mihály: Római kori telep Makó mellett. Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó. *Dolg* 15 (1939) 133–145.
- PÁRDUCZ 1940 Párducz Mihály: Bronz-, szkíta, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely–Kishomokon. Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely–Kishomok aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit. *Dolg* 16 (1940) 79–94.
- PÁRDUCZ 1941a Párducz Mihály: A szarmatakori emlékei Magyarországon I. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. *ArchHung XXV*. Budapest 1941.
- PÁRDUCZ 1941b Párducz, Mihály: Die nähere Bestimmung der Hügelgräber der röm. Kaiserzeit in Hortobágy. *In: Laureae Aquicenses II. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 11*. Budapest 1941, 308–342.
- PÁRDUCZ 1941c Párducz Mihály: Szarmatakori telep és temető Földeákon. Die Siedlung und das Gräberfeld der Sarmatenzeit bei Földeák. *Dolg* 17 (1941) 90–101.
- PÁRDUCZ 1942 Párducz Mihály: Őskori és szarmatakori telep Hódmezővásárhely határában. Siedlung der Urzeit und der Sarmatenzeit in der Umgebung von Hódmezővásárhely. *Dolg* 18 (1942) 113–122.
- PÁRDUCZ 1943 Párducz Mihály: Szarmatakori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Eine Siedlung der Sarmatenzeit zu Hódmezővásárhely-Kopáncs. *Dolg* 19 (1943) 164–169.
- PÁRDUCZ 1944 Párducz Mihály: A szarmatakori emlékei Magyarországon II. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II. *ArchHung XXVIII*. Budapest 1944.
- PÁRDUCZ 1945 Párducz Mihály: Deszk-újmajori szarmatakori temető. Gräberfeld aus der Samatenzeit in Deszk-Újmajor). *FolArch* 5 (1945) 74–94.
- PÁRDUCZ 1949 Párducz Mihály: Népvándorláskori ház Mohácson. Дом в г. Мохач из времен переселения народов. *ArchÉrt* 76 (1949) 85–89.
- PÁRDUCZ 1950 Párducz Mihály: A szarmatakori emlékei Magyarországon III. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *ArchHung XXX*. Budapest 1950.
- PÁRDUCZ 1952 Párducz Mihály: Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. К истории общества сарматских племен в Венгрии. *ArchÉrt* 79 (1952) 39–47.

BIBLIOGRÁFIA

- PÁRDU CZ 1957 Párducz Mihály: Rómaikori telep Miskolcon. Siedlung aus der Römischen Kaiserzeit in Miskolc. *HOMÉ* 1 (1957) 45–59.
- PÁRDU CZ 1959 Párducz, Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959) 309–398.
- PÁRDU CZ 1960 Párducz Mihály: Hunkori szarmata temető Szeged-Óthalmon. Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Óthalom. *MFMÉ* 1958–1959 (1960) 71–99.
- PÁRDU CZ 1963 Párducz, Mihály: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Studia Archaeologica* 1. Budapest 1963.
- PÁRDU CZ 1972a Párducz, Mihály: Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit von Bugac-Pusztaháza. Hunkori szarmata temető Bugac-Pusztaházán. *Cumania* 1 (1972) 115–130.
- PÁRDU CZ 1972b Párducz, Mihály: Völkerwanderungszeitlicher Fund aus Kiskunmajsa. Kiskunmajsai népvándorlaskori lelet. *Cumania* 1 (1972) 131–136.
- PÁRDU CZ 1973 Párducz, Mihály: Neue Angaben zur Geschichte der Grossen Ungarischen Tiefebene des Mitteldonaugesbietes im 4. Jh. u. Z. *MittArchInst* 4, 1973 (1975) 60–69.
- PÁRDU CZ 1974 Párducz, Mihály: Tscherniachow-Sintana de Mureş und frühgepidische Kulturen in Ungarn (Beitrag zur Abhandlung von I. Bóna über den Stand der völkerwanderungszeitlichen Forschung in Ungarn). *ActaArchHung* 26 (1974) 187–201.
- PÁRDU CZ–KOREK 1946–1948 Párducz Mihály – Korek József: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös szög késő szarmata emlékényében. Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. *ArchÉrt Ser. III.* 7–9 (1946–48) 291–312.
- PÁRDU CZ–KOREK 1958 Párducz Mihály – Korek József: Császárkori telep Ózd. *ArchÉrt* 85 (1958) 18–36. = Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. *ActaArchHung* 10 (1957/1959) 159–194.
- PEACOCK 1981 Peacock, D. P. S.: Archaeology, ethnology, and ceramic production. *In*: Howard, H. – Morris, E. L. (eds): *Production and Distribution: a Ceramic Viewpoint*. British Archaeological Reports: International Series 120. Oxford 1981, 187–194.
- PEACOCK 1982 Peacock, D. P. S.: *Pottery in the Roman World. An ethnoarchaeological approach*. London 1982.
- PEÑA 2007 Peña, J. Theodore: Roman pottery in the archaeological record. Cambridge 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499685>
- PERRIN 1999 Perrin, J. Rob: Roman Pottery from Excavations at and near to the Roman Small Town of Durobrivae, Water Newton, Cambridgeshire, 1956–1958. *Journal of Roman Pottery Studies* 8. Oxford 1999.
- PEŠKAŘ 1972 Peškař, Ivan: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
- PETŐ 1971 R. Pető Mária: Szarmata kori ásólelet Orosról. Sarmatian Period Spades from Oros. *FolArch* 22 (1971) 29–34.
- PETŐ 1992 Pető Mária: Szarmata falvak a dél-pesti síkságon (Beszámoló az M0 autópálya nyomvonalán 1987–1989-ben végzett leletmentésekről). Roman (Sarmatian) villages on the trace of motorway M0 crossing the South-Pest Plain. *In*: Havassy P. – Selmeczi L. (szerk.): *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán II*. BTM Műhely 6. Budapest 1992, 7–39.
- PETRASCH 2012 Petrasch, Jörg: Ausgrabungspläne, die Bewohner bandkeramischer Häuser und die Sozialstruktur des mitteleuropäischen Frühneolithikums. Ein Modell zur Erklärung bandkeramischer Siedlungspläne. *In*: Smolnik, R. (Hrsg.): *Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?“* Leipzig, 23. bis 24. September 2010. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 25. Dresden 2012, 53–68.
- PETRAUSKAS 2003 Petrauskas, Oleg V.: Die Gräberfelder der Černjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka – eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 84 (2003) 223–353.
- PETRAUSKAS 2011 Petrauskas, Oleg V.: Scheibengedrehte Keramik als chronologischer Anzeiger nach den Materialien des Gräberfeldes der Černjachov-Kultur bei Velikaja Bugaevka, Kievskaja obl., Ukraine. *In*: BEMMANN *et al.* 2011, 399–416.
- PETTS 2013 Petts, David: Military and Civilian: Reconfiguring the End of Roman Britain in the North. *European Journal of Archaeology* 16.2 (2013) 314–335. <https://doi.org/10.1179/1461957112Y.0000000030>

- PEYTRMANN 2003 Peytremann, Édith: Archéologie de l'habitat rural dans le nord de la France du IVe au XIIe siècle. Mémoires, Association Française d'Archéologie Mérovingienne 13. Saint-Germain-en-Laye 2003.
- PÉCSI-SÁRFALVI 1960 Pécsi Márton – Sárfalvi Béla: Magyarország földrajza. [Geography of Hungary.] Budapest 1960.
- PINTÉR-NAGY-WOLF 2017 Pintér-Nagy Katalin – Wolf Mária: Újabb régészeti adatok a Bodrogtörzs 6. század végi–9. századi történetéhez. Előzetes jelentés Pácín–Szenna-domb lelőhelyről. New Archaeological Data on the 6th–9th Century of the Bodrogtörzs. Preliminary Report on the Site Pácín–Szenna-domb. *In*: Takács M. (szerk.): Az Alföld a 9. században II. Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból (MTA SZAB Székház, Szeged). Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4. Szeged 2017, 139–164.
- PINTYE 2008 Pintye Gábor: Egy beregsurányi típusú pecsételt edény szarmata sírból. A Beregsurány type vessel with stamped decoration from a Sarmatian grave. *JAMÉ* 50 (2008) 271–280.
- PINTYE 2009 Pintye Gábor: A kárpát-medencei szarmata települések csontfésűi. Die Beinkämme der Sarmatensiedlungen im Karpatenbecken. *ArchÉrt* 134 (2009) 165–195. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.134.2009.10>
- PINTYE 2010 Pintye Gábor: Császárkori településrészlet Beregből: MOL 49. lelőhely (Beregdaróc-Zsid). Függelék: Régészeti és történeti adatok a falu Árpád- és középkori előzményéhez. [An excavated Roman-period settlement part from Bereg: the MOL no. 49 site (Beregdaróc-Zsid). Appendix: Archaeological and historical data for the Árpadian and medieval history of the village.] *Gesta* IX (2010) 98–152.
- PINTYE 2016 Pintye Gábor: Hun kori – kora népvándorlás kori telepnyomok Nyíregyháza és Nagykálló között (Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II). Settlement traces from the Hun Age and Early Migration Period between Nyíregyháza and Nagykálló (Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II). *JAMÉ* 58 (2016) 67–144.
- PINTYE 2018 Pintye Gábor: Kora népvándorlás kori falu és agancsműves műhely Nyíregyháza–Rozsrétszőlőről (M3 182. lh. és Ipari Park Marso telephelye). Early Migration Period village and antler workshop from Nyíregyháza–Rozsrétszőlő (Motorway M3 Site 182 and Marso site of the Industrial Park). *In*: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. (szerk.): „Vadrózsából tündérsípöt csináltam”: Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. A Jósza András Múzeum Kiadványai 73. Nyíregyháza 2018, 445–475.
- PINTYE-SÓSKUTI-Sz. WILHELM 2003 Pintye Gábor – Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: A kiskundorozsma-nagyszéki szarmata település legkésőbbi fázisa. *MKCsM* 2003 (2004) 215–234.
- PIRLING-SIEPEN 2006 Pirling, Renate – Siepen, Margareta: Die Funde aus den römischen Gräbern von Krefeld-Gellep. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Fränkischen Altertümer des Rheinlandes Bd. 20. Stuttgart 2006.
- PLESNIČAR-GEC 1977 Plesničar-Gec, Ljudmila: Keramika Emonskih Nekropol. Dissertationes et monographiae 20. Ljubljana 1977.
- POP-LAZIĆ 2002 Pop-Lazić, Stefan: Nekropole rimskog Singidunuma. *Singidunum* III (2002) 7–100.
- PÓCZY 1957 Sz. Póczy, Klára: Keramik. *In*: Alföldi, Mária R. – Barkóczi, László *et al.*: Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. *ArchHung* XXXVI. Budapest 1957, 29–139.
- PÓPITY 2014 Pópity Dániel: Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely). A Sarmatian cemetery and a grave of unknown date at Makó-Mikócsa dűlő (Site M43 31). *In*: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. *Opitz Archaeologica* 6. MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Budapest 2014, 161–182.
- PÓPITY 2015a Pópity Dániel: Egy szarmata füstölőkomplexum Szeged-Tápé, Algyő külterület lelőhelyen. A Sarmatian smoking complex in the vicinity of Szeged (The excavation of the pipeline around SZBT 2 collection station). *MFME Új folyam* 2 (2015) 67–90.
- PÓPITY 2015b Pópity Dániel: Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál. Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltyps bei den Ungarnland lebenden Sarmaten. *In*: HADAK ÚTJÁN 2015, 97–128. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_07
- PÖLÖS 2000 Pölös Andrea: Készítéstechnikai vizsgálatok kerámián. Gyakorlati megfigyelések I. Machtechnische Untersuchungen an Keramik. Praktische Beobachtungen I. *In*: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. (szerk.): Hadak útján. A Népvándorláskor Fialat Kutatóinak 10. Konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30. Szeged 2000, 155–160.
- PRINZ 1997 Prinz, Friedrich: Formen, Phasen und Regionen des Übergangs von der Spätantike zum Frühmittelalter. Reliktkultur – neue Ethnica – interkulturelle Synthese im Frankenreich. *In*: Burgard, F. – Haverkamp,

- A. (Hrsg.): Auf den Römerstraßen ins Mittelalter: Beiträge zur Verkehrsgeschichte zwischen Maas und Rhein von der Spätantike bis ins 19. Jahrhundert. Mainz 1997, 15–50.
- PROHÁSZKA 2000 Prohászka Péter: Jászfényszaru és környékének története a vaskortól a magyar honfoglalásig. Die Geschichte Jászfényszaru und seine Umgebung zwischen der Eisenzeit und der ungarischen Landnahme. *In*: Langó P. (szerk.): Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról. Jászfényszaru 2000, 9–39.
- PROHÁSZKA 2004 Prohászka Péter: A mezőberényi kora népvándorlás kori sír (1884). Die frühvölkerungswanderungszeitliche Grabfunde von Mezőberény (1884). *FolArch* 51, 2003–2004 (2004) 115–139.
- PROHÁSZKA 2006 Prohászka Péter: Régi–új 5. századi római aranypénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából. Altneue römische Goldmünzen des 5. Jahrhunderts aus der Archiv des Ungarischen Nationalmuseums. *Numizmatikai Közlöny CIV–CV* (2005–2006) 15–31.
- PROHÁSZKA 2013 Prohászka Péter: A jászdózsai római dénárlelet a Kr. u. 1. század közepéről. Der römische Denarfund von Jászdózsa aus der Mitte des 1. Jahrhunderts n. Chr. *Tisicum XXII* (2013) 79–90.
- PROHÁSZKA 2014a Prohászka Péter: Nyugat- és keletrómai V. századi aranypénzek a Kárpát-medencéből. Ost- und weströmische Goldmünzen des 5. Jahrhunderts aus dem Karpatenbecken. *Tisicum XXIII* (2014) 45–73.
- PROHÁSZKA 2014b Prohászka Péter: Adatok Szolnok régészeti topográfiájához – dr. Balogh Béla megfigyelései a Zagyvamenti gát építése során előkerült leletekről. Angaben zur archäologischen Topographie von Szolnok – Die Aufzeichnungen Dr. Béla Baloghs über die beim Bau des Zagyva-Dammes zur Vorschein gekommenen Funde. *Tisicum XXIII* (2014) 75–92.
- PROHÁSZKA–HORVÁTH 2015 Prohászka Péter – Horváth Tünde: Balogh Béla jelentései Szolnok megyei lelőhelyekről és leletekről. Die Aufzeichnungen Béla Baloghs über Fundstellen und Funde vom Komitat Szolnok. *Tisicum XXIV* (2015) 105–126.
- QUAST 1996 Quast, Dieter: Schmuckstein- und Glasschnallen des 5. und frühen 6. Jahrhunderts aus dem östlichen Mittelmeergebiet und dem „Sasanidenreich“. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 (1996) 333–345.
- QUAST 2001 Quast, Dieter: Byzantinisch–gepidische Kontakte nach 454 im Spiegel der Kleinfunde. *In*: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. (eds): International Connection of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the International Conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza. *Múzeumi Füzetek* 51. Jónás András Múzeum Kiadványai 47. Aszód–Nyíregyháza 2001, 431–452.
- RACZKY–FÜZESI 2017 Raczkó Pál – Füzési András: A múlt szimbolikus eseményeinek rekonstrukciója. Régészeti esettanulmány Öcsöd-Kováshalom késő neolitikus településéről. The reconstruction of symbolic events from the past. The archaeological study of a Late Neolithic site at Öcsöd- Kováshalom. *Tisicum XXV* (2017) 25–32.
- RACZKY–KOVÁCS 1997 Raczkó Pál – Kovács Tibor (szerk.): Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway. Budapest 1997.
- RAINER 2014 Rainer, Braun: Kontinuität im bayerischen Hinterland des rätischen Limes? *Jahrbuch für Fränkische Landesforschung* 73 (2014) 1–21.
- RAPAN–PAPESA–ROKSANDIĆ 2016 Rapan-Papasa, Anita – Roksandić, Danijela: Cibale/Vinkovci during Late Antiquity (fifth to sixth century AD) – new insights about old assumptions. *In*: Bugarski, I. – Heinrich-Tamáska, O. – Ivanišević, V. – Syrbe, D. (Hrsg.): GrenzÜbergänge: spätrömisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7.11.2015. *Remshalden* 2016, 145–160.
- RÁCZ 2012 Rácz Zsófia: Emberalakos kistárgyak az avar korból. Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit. *In*: Vida T. (szerk.): *Thesaurus Avarorum*. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest 2012, 409–433.
- RÁCZ 2016 Rácz, Zsófia: Zwischen Hunnen- und Gepidenzeit. Frauengräber aus dem 5. Jahrhundert im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 67 (2016) 301–360. <https://doi.org/10.1556/072.2016.67.2.6>
- RÁCZ–KONCZ 2015 Rácz Zsófia – Koncz István: Germánok. [Germanic peoples.] *In*: Vágó Ádám: A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig. Budapest 2015, 396–431.
- RÁCZ–SZENTHE 2015 Rácz Zsófia – Szenthe Gergely: Hun kor. [Hun period.] *In*: Vágó Ádám: A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig. Budapest 2015, 356–395.

- REICHMANN 2003 Reichmann, Christoph: Das Kastell Gelduba (Krefeld-Gellep) im 4. und 5. Jahrhundert. *In: Grünewald, Th. – Seibel, S. (Hrsg.): Kontinuität und Diskontinuität: Germania inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06.2001). Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 35. Berlin–New York 2003, 37–52. <https://doi.org/10.1515/9783110900903.37>*
- REINACH 1894 Reinach, Salomon: A herpályi paizsdudor. [The shield boss of Herpály.] *ArchÉrt* 14 (1894) 395–404.
- RETTNER 2002 Rettner, Arno: 405, 431, 476 – und dann? Archäologische Hinweise zum Fortleben romanischer Bevölkerung im frühmittelalterlichen Südbayern. *In: Wamser, L. – Steidl, B. (Hrsg.): Neue Forschungen zur römischen Besiedlung zwischen Oberrhein und Enns: Kolloquium Rosenheim, 14.-16. Juni 2000. Schriftenreihe der Archäologischen Staatssammlung 3. Remshalden-Grunbach 2002, 267–285.*
- RICE 1987 Rice P. M.: *Pottery Analysis: A Sourcebook. Chicago 1987.*
- RIHA 1986 Riha, Emilie: Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst. *Forschungen in Augst 6. Augst 1986.*
- RICZ–SZEKERES–GERLOVICS 2001 Ricz Péter – Szekeres Ágnes – Gerlovics Szilveszter: Egy letűnt nép nyomában. Szarmaták Észak-Bácskában. *Tragom jednog nestalog naroda. Sarmati u severnoj Bačkoj. Szabadka 2001.*
- RIGAUD–SIMEK 1991 Rigaud, J.-Ph. – Simek, J. F.: Interpreting Spatial Patterns at the Grotte XV: A Multiple-Method Approach. *In: Kroll, E. M. – Price, T. D. (eds): The Interpretation of Archaeological Spatial Patterning. Interdisciplinary Contributions to Archaeology. New York 1991, 199–220. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2602-9_7*
- RINGSTEDT 1992 Ringstedt, Nils: Household economy and archaeology. Some aspects of theory and applications. *Stockholm studies in archaeology 12. Stockholm 1992.*
- RIPPON 2000 Rippon, Stephen: Landscapes in transition: the later Roman and early medieval periods. *In: Hooke, D. (ed.): Landscape: The Richest Historical Record. The Society for Landscape Studies Supplementary series 1 (2000) 47–61.*
- ROBINSON 1959 Robinson, H. S.: Pottery of the Roman period: chronology. *The Athenian Agora: results of excavations conducted by the American of Classical Studies in Athens 5. Princeton 1959. <https://doi.org/10.2307/3601961>*
- RODZIŃSKA-NOWAK 2011 Rodzińska-Nowak, Judyta: Zur Chronologie der Drehscheibenkeramik in der Przeworsk-Kultur im Lichte der jüngsten Forschungsergebnisse. *In: BEMMANN et al. 2011, 285–294.*
- ROSKA 1941 Roska, Márton: A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai. La stratigraphie de la colline «Laposhalom» de Gyulavarsánd (dép. Arad) abrégé. *FolArch 3–4 (1941) 45–56.*
- ROSNER 1979 Rosner Gyula: Avar kerámiaközpont Szekszárd környékén. *Keramisches Zentrum der Awaren in der Umgebung von Szekszárd. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 8–9, 1977–78 (1979) 97–108.*
- ROSTA–LICHTENSTEIN 2011 Rosta Szabolcs – Lichtenstein László: Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján. *Sarmatian settlement at Kiskunhalas. In: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. (szerk.): A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archeologica Cumanica 1. Kecskemét 2011, 85–117.*
- ROTROFF 2006 Rotroff, Susan I.: Hellenistic pottery: the plain wares. *The Athenian Agora: results of excavations conducted by the American of Classical Studies in Athens 33. Princeton 2006.*
- RÓZSA 2000 Rózsa Zoltán: Késő szarmata teleprészlet Orosháza északi határában. Ein spätsarmatisches Siedlungsdetail in der nördlichen Gemarkung von Orosháza. *In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. (szerk.): Hadak útján. A Népvándorlásokor Fialat Kutatóinak 10. Konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30. Szeged 2000, 79–124.*
- RÓZSA 2003 Rózsa Zoltán: Szarmata temető Orosháza-Kiscsákó, Geiszt major lelőhelyen. *Sarmatian burial site on a farm called Geiszt at Orosháza-Kiscsákó. Barbarikumi Szemle I (2003) 79–84.*
- RÓZSA 2005 Rózsa Zoltán: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőháti-halom lelőhelyen. *Sarmatische Siedlung und sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőháti-halom. SzKMÉ 7 (2005) 49–85.*
- RUPNIK 2013 Rupnik, László: Eisenfunde aus ausgewählten Befunden der Ausgrabungen bis 2002 in Keszthely-Fenekpuszta. *In: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.): Keszthely-Fenekpuszta: Katalog der Befunde und ausgewählter Funde sowie neue Forschungsergebnisse. Castellum Pannonicum Pelsonense 3. Budapest–Leipzig–Keszthely–Raden/Westf. 2013, 443–512.*

BIBLIOGRÁFIA

- RUPNIK 2014 Rupnik László: Római kori vasszerszámok Pannoniából. Roman Age iron tools from Pannonia. Doktori disszertáció kézirat (ELTE BTK). Budapest 2014.
- RÜCK 2012 Rück, Oliver: Vom Hofplatz zur Häuserzeile. Das bandkeramische Dorf – Zeilenstrukturen und befundfreie Bereiche offenbaren ein neues Bild der Siedlungsstrukturen. *In: Smolnik, R. (Hrsg.): Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“ Leipzig, 23. bis 24. September 2010. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 25. Dresden 2012, 20–42.*
- RYE 1994 Rye, Owen S.: Pottery Technology. Principles and Reconstruction. *Manuals on Archaeology 4. Washington 1994.*
- SAMU 2017 Samu Levente: A Felső-Tisza-vidék 6–7. századi településtörténetének kérdései, különös tekintettel a „korai szláv” problematikára. 6th-7th-century Settlement History Questions of the Upper Tisza Region with Special Regard to the “Early Slavic” Issue. *In: Merva Sz. (szerk.): Hadak útján XXII. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXII. konferenciája. Visegrád, 2012. október 2–4. Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 9. Visegrád 2017, 153–172.*
- SÁRI *et al.* 2000 Sári, Zsolt – Bellon, Tibor – Gulyás, Éva: „A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője” – Ezer év a Tisza mentén. “The Tisza Valley: the cradle of our race” – A millennium in the Tisza region. *Szolnok 2000.*
- SCHILLING–BENDŐ–VÁCZI 2015 Schilling László – Bendő Zsolt – Váczi Tamás: Rangos szarmata temetkezés Szolnok-Szűcs-tanya lelőhelyről. Ein sarmatisches Adelsgrab am Szolnok-Szűcs-tanya. *In: HADAK ÚTJÁN 2015, 227–256. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_11*
- SCHMID 2015 Schmid, Magdalena Maria Elisabeth: Das Gräberfeld von Rákóczifalva in Zentralungarn und die Chronologie des spätawarenzeitlichen Fundmaterials. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 272. Bonn 2015.*
- SCHUKIN–CHAROV 1999 Schukin, Mark – Charov, Oleg: À propos de la date de la fin de la civilisation de Tcherniakhov. *In: Tejral, J. – Pilet, Ch.: L’Occident romain et l’Europe centrale au début de l’époque des Grandes Migrations. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 13. Brno 1999, 327–340.*
- SCHULTZE–STROCEN 2008 Schultze, Erdmute – Strocen, Bogdan: Keramik mit ovalen Facetten. Eine Untersuchung zur Chronologie der Černjachov-Kultur. *Eurasia Antiqua 14 (2008) 261–325.*
- SCHWARZ 2011 Schwarz Dávid: Szarmata fémművesség a Tiszaföldvár-Téglagyári temető 84. sírjában található ékszerek tükrében. [Sarmatian metalwork in the light of the jewelry from grave 84, Tiszaföldvár-Téglagyár cemetery.] *In: Bíró Sz. – Tomka P. (szerk.): Hadak Útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Xantus János Múzeum, Győr, 2008. október 20–22. Győr 2011, 57–70.*
- SEBŐK–KOVÁCS 2007 Sebők Katalin – Kovács Katalin: Hengeres testű arcós edény töredékei a fiatal szakálhái kultúra Rákóczifalva határában feltárt településéről. A cylindrical facepot from the Late Szakálhát settlement at Rákóczifalva. *In: Bende L. – Lőrinczy G. (szerk.): Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. Szentés 2007, 81–90.*
- SIEBERT 1999 Siebert, Anne Viola: Instrumenta sacra. Untersuchungen zu römischen Opfer-, Kult- und Priestergeräten. Religions-geschichtliche Versuche und Vorarbeiten 44. Berlin 1999. <https://doi.org/10.1515/9783110803723>
- SIMONYI 2005 Simonyi Erika: Mezőkeresztes-Cethalom. *In: CSEH et al. 2005, 205–208.*
- SKRIBA 2006 Skriba Péter: Langobard települések a Balaton partján (Az M7-es autópálya megelőző régészeti feltárásai 2002-2004-ben: Balatonlelle és Balatonkeresztúr). [Langobard settlements on the shores of Lake Balaton (Preventive archaeological excavations of the M7 motorway in 2002–2004: Balatonlelle and Balatonkeresztúr).] *In: László J. (szerk.): „Hadak útján...” XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai, Tatabánya, 2004. október 4-6. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Tatabánya 2006, 55–93.*
- SKRIBA–SÓFALVI 2004 Skriba Péter – Sófalvi András: Langobard település Balatonlelle határában. Eine Langobardensiedlung in der Gemarkung von Balatonlelle. *ArchÉrt 129 (2004) 121–163. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.129.2004.1-2.5>*
- SOÓS 2014a Soós Eszter: Kr. u. 5. századi teleprészlet a Hernád mentén. Parts of a 5th c. AD settlement by the Hernád river, Hungary. *HOMÉ 53 (2014) 183–211.*
- SOÓS 2014b Soós Eszter: Adatok a barbaricum bepecsételt díszítésű kerámia elterjedési köréhez. Garadna-Elkerülő út 1. lelőhely pecsételt töredékei. The distribution of stamped pottery in the Barbaricum. The stamped pottery fragments from Garadna-Bypass, Site 1. *In: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): Avarok*

BIBLIOGRÁFIA

- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2004 Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: Bor és olaj a szarmatáknál? Amphorák az alföldi szarmata Barbaricumban. [Wine and oil of the Sarmatians? Amphoras in the Sarmatian Barbaricum of the Great Hungarian Plain.] MKCsM 2004, 103–107.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2005 Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: „Sárkányok az Alföldön” II. Meanderes–spirális díszítésű edények a Kárpát-medencei Szarmata Barbaricumban. „Drachen in der Ungarischen Tiefebene” II. Gefäße mit Mäander-Spiralverzierung im sarmatischen Barbaricum des Karpatenbeckens. „Hadak útján” – Népeségek és iparok a népvándorlás korában. A Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XVI. konferenciáján elhangzott előadás. Nagykovácsi, 2005. szeptember 26–28. Digitális kiadvány, 53–83.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006a Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: „Sárkányok az Alföldön” I. Besimított szalagos testű figurális motívumok szarmata edényeken (tipológia és elterjedés). [“Dragons in the Hungarian Plain” I. Smoothed figural motifs with striped bodies on Sarmatian ceramics (typology and distribution).] *In*: László J. (szerk.): „Hadak útján...” XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai, Tatabánya, 2004. október 4–6. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Tatabánya 2006, 11–54.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006b Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: A Maty-ér mente történeti képe az 5. században. [A historical image of the area along the Maty-stream in the 5th century.] MKCsM 2005 (2006) 99–115.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014 Sóskuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: Felgyő–Kettőshalmi-dűlőben (20/77, Nr. 85. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet római eredetű leletanyaga. Finds of Roman Origin from the Felgyő-Kettőshalom Excavation Site. MFMÉ Új folym 1 (2014) 61–99.
- SOULTOV 1976 Soultov, Bogdan: Ancient pottery centres in Moesia Inferior. Sofia 1976.
- STANCIU 2008 Stanciu, Ioan: Gepiden, Frühawaren und -Slawen im Westen und Nordwesten Rumäniens. *Antaeus* 29–30 (2008) 415–448.
- STANCIU 2011 Stanciu, Ioan: Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu. *Patrimonium archaeologicum Transylvanicum* 4. Cluj-Napoca 2011.
- STANCZIK 1975 Stanczik Ilona: Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. [Archaeological data of Szolnok county from the notes of Viktor Hild.] *Szolnok Megyei Múzeumi Adattár* 25–26. Szolnok 1975.
- STANOJEV 1999–2000 Stanojev, Nebojša: “Rimski šančevi”: vodoprivredni sistem Panonske nizije. “Roman trenches” – The ecomomy of water supply. *RVM* 41–42 (1999–2000) 29–42.
- STEFANOVITS 1963 Stefanovits Pál: Magyarország talajai. [Soils of Hungary.] Budapest 1963.
- STEIN 1989 Stein, Frauke: Die Bevölkerung des Saar-Mosel-Raumes am Übergang von der Antike zum Mittelalter. *Archaeologia Mosellana* 1 (1989) 89–195.
- STEINKLAUBER 1990 Steinklauber, Ulla: Der Duel und seine Kleinfunde. *Carinthia* I, 180/100 (1990) 109–136.
- STIBRÁNYI 2010 Stibrányi Máté: Gondolatok a régészeti topográfia lehetőségeiről. Thoughts on the possibilities of archaeological topography. *In*: Kvassay J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól*. Budapest 2010, 343–359.
- STIBRÁNYI–MESTERHÁZY–PADÁNYI-GULYÁS 2012 Stibrányi Máté – Mesterházy Gábor – Padányi-Gulyás Gergely: Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás, térinformatika, prediktív modellezés. [Before – or instead of – archaeological excavations. Archaeological site identification, GIS, predictive modeling.] *Az MNM NÖK Tudományos-népszerűsítő füzetek* 5. Budapest 2012.
- STRAUB 2008 Straub Péter: Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához. Angaben zu den Beziehungen zwischen den Nekropolen des 5. Jahrhunderts in der Balaton-Region und im oberen Donaugebiet. *Zalai Múzeum* 17 (2008) 189–207.
- STUPPNER 2011 Stuppner, Alois: Zur Kontinuität in der Spätantike am norisch-pannonischen Limes in Niederösterreich. *In*: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.): *Keszthely–Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense* 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 129–156.
- SULTOV 1985 Sultov, Bogdan: Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (II-nd – 4-th century). *Terra antiqua balcanica* 1. Sofia 1985.
- SÜMEGI *et al.* 2009a Sümegi, Pál – Jakab, Gusztáv – Majkut, Péter – Törőcsik, Tünde – Zatykó, Csilla: Middle Age paleoecological and paleoclimatological reconstruction in the Carpathian Basin. *Időjárás* 113/4 (2009) 265–298.

- SÜMEGI *et al.* 2009b Sümegi, Pál – Törőcsik, Tünde – Jakab, Gusztáv – Gulyás, Sándor – Pomázi, P. – Majkut, Péter – Páll, Gergely Dávid – Persaits, Gergely – Bodor, Elvira: The Environmental History of Fenékpusztá with a Special Attention to the Climate and Precipitation of the Last 2000 Years. *Journal of Environmental Geography* 2.3–4 (2009) 5–14. <https://doi.org/10.14232/jengeo-2009-43869>
- SÜMEGI *et al.* 2014 Sümegi Pál – Bodor Elvira – Jakab Gusztáv – Majkut Péter – Páll, Gergely Dávid – Persaits Gergely – Pomázi Péter – Törőcsik Tünde: Fenékpusztá környezetének rekonstrukciója a Kis-Balaton öblözetében lemélyített zavartalan magfűrészes komplett környezettörténeti vizsgálata nyomán. *In: Balázs P. (szerk.): FiRKák III. Fialat Római Koros Kutatók III. konferenciakötete. Szombathely 2014, 393–406.*
- ŠALKOVSKÝ 2001 Šalkovský, Peter: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001.
- ŠČUKIN–KAZANSKI–SHAROV 2006 Ščukin, Mark – Kazanski, Michel – Sharov, Oleg: Des les Goths aux Huns: Le Nord de la mer Noire au Bas-Empire et a l'époque des Grandes Migrations. *British Archaeological Reports: International Series* 1535. Oxford 2006. <https://doi.org/10.30861/9781841717562>
- ŠOVAN 1999 Šovan, Octavian Liviu: La chronologie de la nécropole de Mihălășeni, Roumanie. *In: Gomolka-Fuchs, Gudrun (Hrsg.): Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 2. Bonn 1999, 11–23.
- ŠOVAN 2005 Šovan, Octavian Liviu: Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (Jud. Botoșani). *Târgoviște* 2005.
- SZABADFALVI 1958 Szabadfalvi, József: Die schwarze Keramik in Ungarn und ihre osteuropäische Beziehungen. *Acta Ethnographica* 7 (1958) 387–428.
- SZABÓ 1970 Szabó János Győző: Heves megye népvándorláskori történetének néhány kérdése. [Some questions of the Migration-period history in Heves County.] *In: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1969. évi egri vándorgyűlésének régészeti és középkori magyar történeti előadásai. Eger 1970, 30–38.*
- SZABÓ 1978 Szabó J. József: Népvándorláskori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában. *Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil und arpadenzeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Battonya. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1978) 61–84.
- SZABÓ 1990 Szabó J. József: Késő római kori – kora népvándorlás kori sír- és teleprészlet Füzesabony határában. *Grab und Siedlungsteil aus der späten Römerzeit – frühen Völkerwanderungszeit in der Gemarkung von Füzesabony (Nordungarn). Agria* 25–26, 1989–1990 (1990) 175–193.
- SZABÓ 2004 Szabó István: Múzeumalapítás és előzményei Szolnokon Hild Viktortól – Balogh Béláig. I. rész. *The Establishment of a Museum and its Antecedents in Szolnok from Viktor Hild to Béla Balogh. Tisicum XIV* (2004) 385–439.
- V. SZABÓ 2004 V. Szabó Gábor: A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydepónálás szokásához. *Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend. MFMÉ–StudArch* 10 (2004) 81–113.
- SZABÓ 2015 Szabó Dóra: Tiszabura–Nagy-Ganajos-hát gepida kori településanyaga. *Eine gepidische Siedlung aus Tiszabura–Nagy-Ganajos-hát. Tisicum XXIV* (2015) 71–80.
- SZABÓ–SEBŐK 2007a Szabó Gábor – Sebők Katalin: Rákóczifalva, Bagi-föld (5. sz. lh.). *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 260–261.*
- SZABÓ–SEBŐK 2007b Szabó Gábor – Sebők Katalin: Rákóczifalva, Bagi-föld (2. sz. lh.). *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 260.*
- SZABÓ–VÖRÖS 1979 Szabó J. József – Vörös István: Gepida lelőhelyek Battonya határában. *Gepidische Fundorte in der Gemarkung von Battonya. ArchÉrt* 106 (1979) 218–229.
- SZABOVÁ 2018 Szabová, Alina: Nože a nožnice na juhozápadnom Slovensku v dobe rímskej. *Knives and Shears in the Southwestern Slovakia in the Roman Period. Musaica Archaeologica* 3 (2018) 65–80.
- SZALONTAI 2003 Szalontai Csaba (szerk.): Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. *On the road! Museum research along the intended route of the M5 motorway. Szeged* 2003.
- SZALONTAI–TÓTH 2000 Szalontai Csaba – Tóth Katalin: Előzetes jelentés a Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. *In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. (szerk.): Hadak útján. A Népvándorláskor Fialat Kutatóinak 10. Konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30. Szeged 2000, 59–79.*

BIBLIOGRÁFIA

- SZALONTAI–TÓTH 2003 Szalontai Csaba – Tóth Katalin: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. (26/72., M5 nr. 34. lelőhely). *In: SZALONTAI 2003*, 69–81.
- SZATHMÁRI 2009 Szathmári Ildikó: Megjegyzések a bronzkori háztartások edénykészletéről. *Anmerkungen zur Gefäßensembles bronzezeitlicher Haushalten. Tisicum XIX (2009) 295–307.*
- SZEBENYI 2013 Szébenyi Tamás: Pecsételt kerámia Üllő 5. lelőhely szarmata telepéről. Bowls with stamped ornamentation at site Üllő 5. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica I (2013) 9–31.*
- SZEBENYI 2015 Szébenyi, Tamás: The Manifestation of Trade along the Limes in the District of Aquincum towards the Sarmatian Barbaricum. *In: Forisek, P. – Schrek, K. – Szendrei, Á. (eds): Hallgatói Műhelytanulmányok 3. Rejuvenating Scholarship, Collection of graduate school studies in history. Debrecen 2015, 17–33.*
- SZEBENYI 2017 Szébenyi Tamás: Dressel 24/Zeast 90 típusú amphorák Makó-Igási járandó, M43 33. lelőhely szarmata településéről. Fragments of Dressel 24/Zeast 90 type amphorae from a Sarmatian settlement at site Makó-Igási járandó, M43 motorway 33. *In: M43 2017, 325–343.*
- SZEBENYI 2019 Szébenyi Tamás: Megjegyzések a szarmata Barbaricum pecsételt kerámiájához az újabb Pest megyei leletek kapcsán. *In: Sudár B. – Türk A. (szerk.): „Hadak útján” A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. Absztraktkötet. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 15. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 6. Budapest 2019, 49–50.*
- SZEKERES 2005 Szekeres Ágnes: Előzetes jelentés Kanizsa, „Kerámika” területén folyó régészeti munkálatokról. [Preliminary report on the archaeological work in Kanizsa, “Ceramics”.] *SzKMÉ 7 (2005) 273–278.*
- SZEKERES–SZEKERES 1996 Szekeres László – Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicson (Subotica-Azotara). [Sarmatian and 11th-century cemeteries in Verusics (Subotica-Azotara).] *Szabadka 1996.*
- SZILÁGYI 2015 Szilágyi Márton: Kora rézkori településszerkezet a Közép-Tisza-vidéken. *Early Copper Age Settlement Patterns in the Middle Tisza Region. Doktori disszertáció kézirat (ELTE BTK). Budapest 2015.*
- SZŐKE 1996 Szőke, Béla Miklós: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felső major. *Antaeus 23 (1996) 29–59.*
- SZŐKE 2008 Szőke Béla Miklós: Kora avarkori veremház Balatonmagyaród-Hídvépusztán. Ein frühwarenzeitliches Halbgrubenhaus in Balatonmagyaród-Hídvépuszta. *Zalai Múzeum 17 (2008) 209–220.*
- SZTANKOVÁNSZKI 2017 Sztankovánszki Tibor: A Makó-igási járandói szarmata telep szerkezete és épületei. *Settlement structure and Buildings in the Sarmatian site of Makó-igási Járandó. MFMÉ Új folyam 4 (2017) 103–120.*
- TAKÁCS 2002 Takács, Miklós: Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? *In: Klápště, Jan (ed.): The Rural House, from the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings. Rurality IV. Památky archeologické Supplementum 15. Praha 2002, 272–290.*
- TĂNASE 2004 Tănase, Daniela: Două morminte din secolele IV-V p. Chr., descoperite la Dudești Vechi (jud. Timiș). Zwei entdeckte Gräber aus dem 4.-5. Jh. n. Chr. in Dudești Vechi (Kom. Timiș). *Analele Banatului X–XI, 2002–2003 (2004) 233–244.*
- TARI 2006 Tari Edit (szerk.): Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006. [Archaeological research on one and a half million square meters. Archaeological excavations prior to the construction of motorways and expressways in Pest county, 2001–2006.] *Szentendre 2006.*
- TÁRNOKI 2007 Tárnoki Judit: Rákóczifalva, Bivaly-tó, Rökkant-föld II. *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 263.*
- TEJRAL 1985 Tejral, Jaroslav: Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. *Archaeologia Austriaca 69 (1985) 105–145.*
- TEJRAL 1988 Tejral, Jaroslav: Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donaauraum. *Archaeologia Austriaca 72 (1988) 223–304.*
- TEJRAL 1997 Tejral, Jaroslav: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonaauraum. *In: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M. (eds): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum, Kongreß Kravsko 1995. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 8. Brno 1997, 321–362.*
- TEJRAL 1998 Tejral, Jaroslav: Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum. *In: Kunow, J. (ed.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28.*

- Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 387–398.
- TEJRAL 2007 Tejral, Jaroslav: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen „gentes“ im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. *In: Tejral, J. (Hrsg.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 26. Brno 2007, 55–120.*
- TEJRAL 2008 Tejral, Jaroslav: Ein Abriss der frühmerowingzeitlichen Entwicklung im mittleren Donauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. *In: Bemmman, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn 2008, 249–284.*
- TEJRAL 2011 Tejral, Jaroslav: Einheimische und Fremde. Das norddanubische Gebiet zur Zeit der Völkerwanderung. *Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 33. Brno 2011.*
- TEJRAL 2015 Tejral, Jaroslav: Zum Problem der Feinschmiedeproduktion im Mitteldonauraum während des 5. Jahrhunderts nach Chr. *Památky Archeologické 106 (2015) 291–362.*
- TERGINA 1894 Tergina Gyula: Horgosi ásatások. [Excavations at Horgos.] *ArchÉrt 14 (1894) 198–206.*
- TOMKA 2010 Tomka Péter: Über ein Haus und eine Fibel. *In: Terra Barbarica: studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina. II. Łódź–Warszawa 2010, 475–488.*
- TOPÁL 2003 Topál, Judit: Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. Band II. Budapest 2003.
- TÓTH 2000 Tóth Albert: A Tisza-völgy vízrajzi állapotának változása a történelem folyamán. The change of the hydrography of the Tisza Valley trough history. *In: SÁRI et al. 2000, 15–31.*
- B. TÓTH 1987 B. Tóth Ágnes: A gepidák települési képe a Tisza–Maros–Körös közén. L'image de l'habitat des Gépides dans la région des rivières Tisza–Maros–Körös. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica 84 (1987) 3–9.*
- B. TÓTH 1991 B. Tóth Ágnes: Gepida településnyomok a Körös-Tisza-Maros közén. Gepidische Siedlungsspuren aus dem Körös-Theiß-Maros Gebiet. *MFME 1984–85/2 (1991) 97–104.*
- B. TÓTH 1993 B. Tóth Ágnes: Gepida fazekasság. [Gepidic pottery production.] *In: HGL 1993, 73–75.*
- B. TÓTH 1994 B. Tóth Ágnes: Kora népvándorláskori sírok Tápé-Széntégláégetőn. Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Tápé-Széntégláégető. *In: Lőrinczy G. (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged 1994, 285–305.*
- B. TÓTH 1996 B. Tóth, Ágnes: Die Gepiden während der Hunnenzeit. *In: Daim, F. (Hrsg.): Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog. Eisenstadt 1996, 111–112.*
- B. TÓTH 1999 B. Tóth Ágnes: „Gothiscandza”-tól a Tisza-vidékig. A gepidák eredete, vándorlása, korai régészeti emlékanyaga. [From “Gothiscandza” to the Tisza region. The origin, migration and early archaeological record of the Gepids.] *In: GEPIDÁK 1999, 13–27.*
- B. TÓTH 2003 B. Tóth Ágnes: Germánok az Alföldön az 5. században. Germanic peoples in the Great Hungarian Plain during the 5th century. *In: MRE 2003, 293–298.*
- B. TÓTH 2006 B. Tóth, Ágnes: Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Budapest 2006.*
- B. TÓTH 2012 B. Tóth Ágnes: Gepida sírok a mezőberényi Tücsök-halomból (Békés megye). Gepidische Gräber von Tücsök-Halom in Mezőberény (Komitat Békés). *In: Vida T. (szerk.): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest 2012, 93–127.*
- B. TÓTH 2014 B. Tóth, Ágnes: The role of rivers in the settlement history of the Great Hungarian Plain in the 5th and 6th centuries AD: overview and prospects. *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 31 (2014) 191–208.*
- B. TÓTH 2016 B. Tóth Ágnes: A folyók és vízrendszer szerepe a magyar Alföld településtörténetében a Kr. u. 5–6. században. Az eddigi eredmények rövid áttekintése. The role of rivers and the river network in the settlement history of the Hungarian Plain during the fifth and sixth centuries AD: A brief overview of recent research. *In: Kovács L. – Révész L. (főszerk.): Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Budapest 2016, 191–222.*

- TÖRÖK 1936 Török Gyula: A kiszombori germán temető helye a népvándorláskori emlékeink között. Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit. *Dolg* 12 (1936) 101–177.
- TÖRÖCSIK–NÁFRÁDI–SÜMEGI 2015 Töröcsik Tünde – Náfrádi Katalin – Sümegi Pál (szerk.): Komplex archaeobotanika. Szeged 2015.
- TRÉMENT 1999a Trément, Frédéric: De l'archéologie de l'espace à la démographie: a cas de la Provence. *In: Bellancourt-Valdher, M. – Corvisier, J.-N.: La démographie historique antique. Cahiers Scientifiques de l'Université d'Artois* 11. Arras 1999, 27–50.
- TRÉMENT 1999b Trément, Frédéric: Archéologie d'un paysage. Les étangs de Saint-Blaise (Bouches-du-Rhône). *Documents d'archéologie française* 74. Paris 1999. <https://doi.org/10.4000/books.editionsmsmsh.45168>
- TRIFUNOVIĆ 1990 Trifunović, Stanko: Antička i srednjovekovna arheološka nalazišta opštine Alibunar – rekonosciranje terena. Ancient and medieval archaeological sites in the Alibunar district. A field survey. *RVM* 32 (1990) 99–130.
- K. TUTKOVICS 2015 K. Tutkovics Eszter: Szarmata temetkezések a bükkábrányi lignitbánya területén. Bükkábrány-Bánya, XI/A lelőhely szarmata sírjai. Sarmatian burials in the lignite mine of Bükkábrány. Sarmatian graves at the archaeological site of Bükkábrány-Bánya XI/A. *HOMÉ* 54 (2015) 221–274.
- TÚRI 2003 Túri Zoltán: Egy talányos kistáj: a Szolnoki-ártér. Eine rätselhafte Kleinlandschaft: das Szolnoker Hochwassergelände. *Zoonuk* 18 (2003) 33–48.
- UNWIN 1988 Unwin, Tim: Towards a model of Anglo-Scandinavian rural settlement in England. *In: HOOKE* 1988, 75–98.
- VADAY 1970 Vaday Andrea: Szolnok megye római kori pénzforgalma. [Circulation of Roman coinage in Szolnok County.] *Jászkunság* XVI/3 (1970) 130–138.
- VADAY 1976 H. Vaday, Andrea: En „barbarisches” Skelettgrab von Zagyvarékas (Komitat Szolnok). *MittArchInst* 5, 1974–75 (1976) 81–88.
- VADAY 1980 H. Vaday, Andrea: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós, Surján. *MittArchInst* 8–9, 1978–79 (1980) 57–69.
- VADAY 1981 H. Vaday, Andrea: Szarmata sírok Martfű-Zsófia majorban. [Sarmatian graves at Martfű-Zsófia major.] *SzMMÉ* 1981, 5–9.
- VADAY 1982 H. Vaday, Andrea: Bemerkungen zur Frage der eingelatteter Keramik mit figuraler Verzierung. *MittArchInst* 10–11, 1980–81 (1982) 121–130.
- VADAY 1983 H. Vaday, Andrea: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Höröcsögös. *MittArchInst* 12–13, 1982–83 (1983) 167–188.
- VADAY 1984 H. Vaday Andrea: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. Spätsarmatenzeitliche Tonkessel von der Tiefebene. *MFMÉ* 1980–81 (1984) 31–42.
- VADAY 1985a H. Vaday Andrea: A bagi lelet: Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. Der fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätsarmatischen eingelatteten Keramik. *ArchÉrt* 112 (1985) 25–36.
- VADAY 1985b H. Vaday, Andrea: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. *ActaArchHung* 37 (1985) 345–390.
- VADAY 1989 H. Vaday, Andrea: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. Budapest 1989.
- VADAY 1994 H. Vaday, Andrea: Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42.1 (1994) 105–124.
- VADAY 1995–1996 Vaday Andrea: Szarmata temetőrészlet Kompolton. Ein sarmatisches Gräberfeldsdetail in Kompolt. *Agria* 31–32 (1995–1996) 5–62.
- VADAY 1996a Vaday, Andrea *et al.*: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion). Budapest 1996.
- VADAY 1996b Vaday Andrea: Hun kori kulacs Tiszafüreden. [A Hun-period flask from Tiszafüred.] *MúzLev* 75 (1996) 53–66.
- VADAY 1997a Vaday Andrea: Atipikus szarmata telepjelenség a Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén. Eine atypische sarmatische Siedlungerscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15. *Agria* 33 (1997) 77–107.

BIBLIOGRÁFIA

- VADAY 1997b Vaday Andrea: Kompolt–Kistéri tanya. Szarmata temető és telep a 2–4. századból. Sarmatian Settlement and Cemetery from the A.D. 2nd to 4th century. *In: RACZKY–KOVÁCS 1997*, 93–98.
- VADAY 1998 Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. [Trade and economic relations between the Sarmatians and the Romans.] *In: JRA 1998*, 117–143.
- VADAY 1999a Vaday, Andrea: Sarmatian settlements in the Great Hungarian Plain. *In: Vaday, A. (ed.): Pannonia and Beyond. Studies in Honour of László Barkóczy. Antaeus 24. Budapest 1999*, 547–562.
- VADAY 1999b Vaday Andrea: Kutak Kompolt, Kistéri-tanya lelőhelyen. Brunnen an der Fundstelle Kompolt, Kistérgehöft. *Agria 25 (1999)* 93–135.
- VADAY 2002 Vaday, Andrea: The world of beliefs of the Sarmatians. *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis XVI, 2000 (2002)* 215–226.
- VADAY 2003a Vaday, Andrea: Cloisonné Brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *ActaArchHung 54 (2003)* 315–421. <https://doi.org/10.1556/AArch.54.2003.3-4.2>
- VADAY 2003b Vaday Andrea: A Szarmata Barbarikum központjai a Kr. u. 2. században. Centres of the Sarmatian Barbaricum in the 2nd century. *Barbarikumi Szemle I (2003)* 7–22.
- VADAY 2003c Vaday Andrea: A szarmata területek régészete. A települések. Szarmaták a hun korban. The peoples of the Barbaricum during the Roman period. Settlements. The Sarmatians in the Hun period. *In: MRE 2003*, 267–270, 275–278, 287–288.
- VADAY 2005 Vaday Andrea: Adatok a szarmaták fémművességéhez (Tiszaföldvár–Téglagyár). [Data on the metalwork of the Sarmatians (Tiszaföldvár–Téglagyár).] *SzKMÉ 7 (2005)* 151–198.
- VADAY 2011a Vaday, Andrea: Archaeological Investigations at Endrőd (Site No. END0170) – Settlement details from the Sarmatian Period. *In: VADAY–JANKOVICH–KOVÁCS 2011*, 159–285.
- VADAY 2011b Vaday, Andrea: Excavations at Örménykút (Site No. ÖRM0052) – Late Sarmatian settlement at ÖRM0052. *In: VADAY–JANKOVICH–KOVÁCS 2011*, 405–587.
- VADAY 2018 Vaday Andrea: Késő szarmata periódus sírja Jánoshalmán. Ein Grab aus der spätsarmatischen Periode in Jánoshalma (Kom. Bács-Kiskun, Ungarn). *In: Korom A. (főszerk.): Relationes rerum: Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Budapest 2018*, 269–290.
- VADAY–DOMBORÓCZKI 2001 Vaday, Andrea – Domboróczki, László: Mezőszemere, Kismari-fenek. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfelds-detail. *Agria 37 (2001)* 5–206.
- VADAY–HORVÁTH 1999 Vaday Andrea – Horváth Friderika: A szarmata telep értékelése. The Sarmatian settlement. *In: Petercsák T. – Szabó J. J.: Kompolt–Kistéri. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. Heves Megyei Régészeti Közlemények 1. Eger 1999*, 179–253.
- VADAY–HORVÁTH 2005 Vaday, Andrea – Horváth, Friderika: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn, Band 1, Komitat Szolnok. Budapest 2005.
- VADAY–JANKOVICH–KOVÁCS 2011 H. Vaday, Andrea – Jankovich, B. Dénes – Kovács, László: Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992 with contributions of Bartosiewicz, László – Choyke, Alice M. – Gyulai, Ferenc. *Varia Archaeologica Hungarica 25. Budapest 2011*.
- VADAY–MEDGYESI 1993 Vaday, Andrea – Medgyesi, Pál: Rectangular Vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *ComArchHung 1993*, 63–89.
- VADAY–RÓZSA 2006 Vaday Andrea – Rózsa Zoltán: Szarmata telepek a Körös-Maros közén 1. (Kondoros 124. lh. – Brusznyci-tanya). Sarmatian settlements between the rivers Körös and Maros (Kondoros, site No. 124. Brusznyci farm). *SzKMÉ 8 (2006)* 89–130.
- VADAY–SZEKERES 2001 Vaday Andrea – Szekeres Ágnes: Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (A jazyg bevándorlás és megtelepedés kérdésköre). *Bemerkungen zur Frage der frühsarmatischen Siedlungen in der Tiefebene (Der Fragenkreis der Jazygischen Einwanderung und Ansiedlung). MFMÉ–StudArch 7 (2001)* 231–298.
- VADAY–SZÓKE 1983 H. Vaday Andrea – Szóke Béla Miklós: Szarmata temető és gepida sír Endrőd–Szujojéreszten. (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd–Szujojéreszt). *CommArchHung (1983)* 79–132.
- VADAY–VÖRÖS 1977 H. Vaday, Andrea – Vörös István: Szarmata telep Bánhalma határában. Sarmatische Siedlungsspuren in der Gemarkung von Bánhalma. *ArchÉrt 104 (1977)* 98–105.

BIBLIOGRÁFIA

- VADAY–VÖRÖS 1980 H. Vaday, Andrea – Vörös István: Szarmata település Kunszentmártonban. Sarmatian settlement at Kunszentmárton. *SzMMÉ* 1979–1980, 117–139.
- VADÁSZ 1995 Vadász István: A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX–XX. században. Small Towns of the Middle-Tisza Region during the nineteenth and the twentieth centuries. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 54. Szolnok–Tiszafüred 1995.
- VADÁSZ 2000 Vadász István: Jász-Nagykun-Szolnok megye természetföldrajzi viszonyai. The natural-historic conditions of Jász-Nagykun-Szolnok county. *In: SÁRI et al.* 2000, 51–71.
- VÁCZI–KOVÁCS 2007a Váci Gábor – Kovács Katalin: Rákóczi falva, Bagi-föld (8. sz. lh.). *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006.* Budapest 2007, 261.
- VÁCZI–KOVÁCS 2007b Váci Gábor – Kovács Katalin: Rákóczi falva, Bagi-föld (12. sz. lh.). *In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006.* Budapest 2007, 262–263.
- VÁCZY 1940 Váczy Péter: A hunok Európában. [The Huns in Europe.] *In: Németh Gy. (szerk.): Attila és hunjai.* Budapest 1940, 61–142.
- VÁRADI 1997 Váradi Adél: Szihalom Pamlényi-tábla. Késő szarmata – kora népvándorláskori telep és temető a IV–V. századból. Late Sarmatian – Early Migration Period Settlement and Cemetery from the A.D. 4th–5th century. *In: RACZKY–KOVÁCS* 1997, 117–119.
- VÁRADI 2000 Váradi Adél: Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római és késő népvándorlás kori teleprészletekről. *In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. (szerk.): Hadak útján. A Népvándorláskor Fialat Kutatóinak 10. Konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30. Szeged 2000, 125–153.*
- VÁRI 2011 Vári Anita: Néhány római mázas kerámia a Dél-Alföldön. Römische glasierte Keramik in der Südlichen Tiefebene. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 34 (2011) 93–122.
- VERES 2012 Veres Zsuzsanna: Atipikus jelenség Tiszabura–Pusztataskony késő szarmata telepén. Rituális áldozat, gyilkosság vagy támadás? Szakdolgozat kézirat (SZTE BTK). Szeged 2012.
- K. VÉGH 1975 K. Végh Katalin: Adatok Észak-Magyarország i. sz. I–IV. századi történetéhez. *Archäologische Beiträge zur Geschichte Nordostungarn im I–IV. Jh. u. Z. HOMÉ* 13–14 (1975) 65–129.
- VÉKONY 1985 Vékony Gábor: Koranépvándorláskori telepnyomok Pilismaróton. Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsspuren in Pilismarót. *ComArchHung* 1985, 85–96.
- VIDA 1999 Vida, Tivadar: Die awarenzeitliche Keramik I. Früh- und Mittelawarenzeit, 6./7. Jh. *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Berlin–Budapest 1999.
- VIDA 2008 Vida, Tivadar: Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna. *In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 11. Bonn 2008, 343–362.
- VIDA 2018 Vida Tivadar: A gepida továbbélés kérdése az avar kori Tisza-vidéken. Die Fragen des Weiterlebens der Gepiden in der awarenzeitlichen Theissgegend. *In: Korom A. (főszerk.): Relationes rerum: Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 10. Budapest 2018, 537–554.
- VIDA–FODOR 2013 Vida Tivadar – Fodor László: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszög. *ArchÉrt* 138 (2013) 157–173. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.6>
- DE VINGO 2010 de Vingo, Paolo: From Tribe to Province to State. An historical-ethnographic and archaeological perspective for reinterpreting the settlement processes of the Germanic populations in western Europe between Late Antiquity and the Early Middle Ages. *British Archaeological Reports: International Series* 2117. Oxford 2017. <https://doi.org/10.30861/9781407306582>
- VIRÁGOS 2008 Virágos Réka: Tájregészeti megközelítések a dunántúli 5–6. századi régészeti lelőhelyek értelmezésében. Approaches to Interpreting the 5th–6th Century Landscape in Western Hungary. *ArchÉrt* 133 (2008) 199–221. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.133.2008.1.10>
- VIRÁGOS 2015 Virágos, Réka: Post-Roman Landscape in Pannonia: 5th-Century Archaeological Sites. *In: Vida, T. (ed.): Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010.* Budapest 2015, 669–678.
- VÍSY 1970 Visy, Zsolt: Die Daker am Gebiet von Ungarn. *MFME* 1970/1, 5–29.

- VISY 2011 Visy, Zsolt: Lussonium. *In*: Visy, Zs. (ed.): Romans on the Danube. The Ripa Pannonica in Hungary as a World Heritage Site. Pécs 2011.
- VÖRNIC 2006 Vornic, Vlad: Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești. Chișinău 2006.
- VÖRÖS 1982 Vörös Gabriella: Későszarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. [Late Sarmatian pottery workshop at Sándorfalva-Eperjes.] MKCsM 1982, 27–36.
- VÖRÖS 1984a Vörös Gabriella: Későszarmata edényégető kemence Sándorfalva-Eperjesen. Late Sarmatic pottery kiln in Sandorfalva-Eperjes. *In*: Gömöri J. (szerk.): *Iparrégészeti II. Veszprém* 1984, 147–154.
- VÖRÖS 1984b Vörös Gabriella: Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs, Pap-tanyán. [Excavation of a Late Sarmatian–Hun-period settlement at Nagymágocs-Pap-tanya.] MKCsM 1984, 18–22.
- VÖRÖS 1985 Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva–Eperjes. MFMÉ 1982–1983/1 (1985) 129–172.
- VÖRÖS 1986 Vörös Gabriella: V. századi leletek a kiskundorozsmai Kenyérváró dombról. Ausgrabungsfunde aus dem 5. Jahrhundert vom Kenyérváró-Hügel in Kiskundorozsma. MFMÉ 1984–1985/1 (1986) 11–28.
- VÖRÖS 1987 Vörös Gabriella: Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről. Gefäßfunde aus der späten Sarmatenzeit an dem Fundort Kiskundorozsma-Kistemplomtanya. MFMÉ 1987/1, 11–25.
- VÖRÖS 1988 Vörös Gabriella: Fegyveres sírok az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között. Begräbnisstätten mit Waffen auf der ungarischen Tiefebene von der zweiten Hälfte des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts. MFMÉ 1988/1, 41–58.
- VÖRÖS 1991 Vörös Gabriella: Települések Csongrád megyében az 1–5. században (lelőhelykataszter). Siedlungen aus dem 1-5. Jahrhundert im Komitat Csongrád (Fundortkataster). MFMÉ 1984–1985/2 (1991) 83–96.
- VÖRÖS 1992 Vörös Gabriella: Késő szarmata falu emlékei Tápé-Széntglaégető lelőhelyről. Funden eines Dorfes aus der Spätsarmatenzeit, Fundort Tápé-Ziegelbrennerei. MFMÉ 1991–1992/1 (1992) 11–30.
- VÖRÖS 1993 Vörös Gabriella: A tiszai átkelőhely szerepe a 4-5. században Csongrád alatt, a mai böldi révnél. [The role of the Tisza crossing in the 4th–5th centuries below Csongrád, at today's ferry of Böld.] MKCsM 1992 (1993) 5–13.
- VÖRÖS 1994 Vörös Gabriella: Spätsarmatisch-hunnenzeitlicher Siedlungsteil in Bordány. Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis IX, 1993 (1994) 37–57.
- VÖRÖS 1995 Vörös Gabriella: Újabb szarmata kori leletek a szentesi múzeumban Fábiánsebestyénről. Neue sarmatenzeitliche Funde von Fábiánsebestyén in dem Museum von Szentes. MFMÉ–StudArch 1 (1995) 123–130.
- VÖRÖS 1996 Vörös Gabriella: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé). Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene (Szeged-Tápé). MFMÉ–StudArch II (1996) 111–176.
- VÖRÖS 1998 Vörös Gabriella: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. [Settlement structure and ways of life in the villages of the Sarmatians in the Great Hungarian Plain.] *In*: JRA 1998, 49–66.
- VÖRÖS–CSÁNYI 2019 Vörös Gabriella – Csányi Viktor: Mit kaptunk a szarmatáktól? Hódmezővásárhely római kori emlékeinek kutatástörténeti vázlata. [What did we get from the Sarmatians? Research-historical outline of the Roman-period archaeological record in Hódmezővásárhely.] *In*: Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2018/2019. évi régészeti előadásainak kiadványa. Hódmezővásárhely 2019, 9–28.
- VULPE–VULPE 1933 Vulpe, R. – Vulpe, E.: Les fouilles de Poiana. Dacia III–IV, 1927–1932 (1933) 253–351.
- WALTER 2017 Walter Dorottya: Sándorfalva-Eperjes késő szarmata település csillámos anyaggal soványított kerámia-anyagának elemzése. The analysis of the mica-gravel tempered pottery of the Late Sarmatian settlement Sándorfalva-Eperjes. Acta Iuvenum Sectio Archaeologica III (2017) 33–59.
- WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2017 Walter Dorottya – Fintor Krisztián – Skultéti Ágnes: A sándorfalva-eperjesi késő szarmata kavicsos-csillámos kerámia soványítóanyagának előzetes petrográfiai vizsgálata. The preliminary petrographic examination of the diluent used for a late Sarmatian micaceous-pebbly ceramic from Sándorfalva-Eperjes. MFMÉ Új folyam 4 (2017) 133–160.
- WEIDEMANN 2009 Weidemann, Margarete: Spätantike Traditionen in der Wirtschaftsführung frühmittelalterlicher Grundherrschaften. *In*: Kölzer, Th. – Schieffer, R. (Hrsg.): Von der Spätantike zum frühen Mittelalter: Kontinuitäten und Brüche, Konzeptionen und Befunde. Vorträge und Forschungen, Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte 70. Ostfildern 2009, 287–318.

BIBLIOGRÁFIA

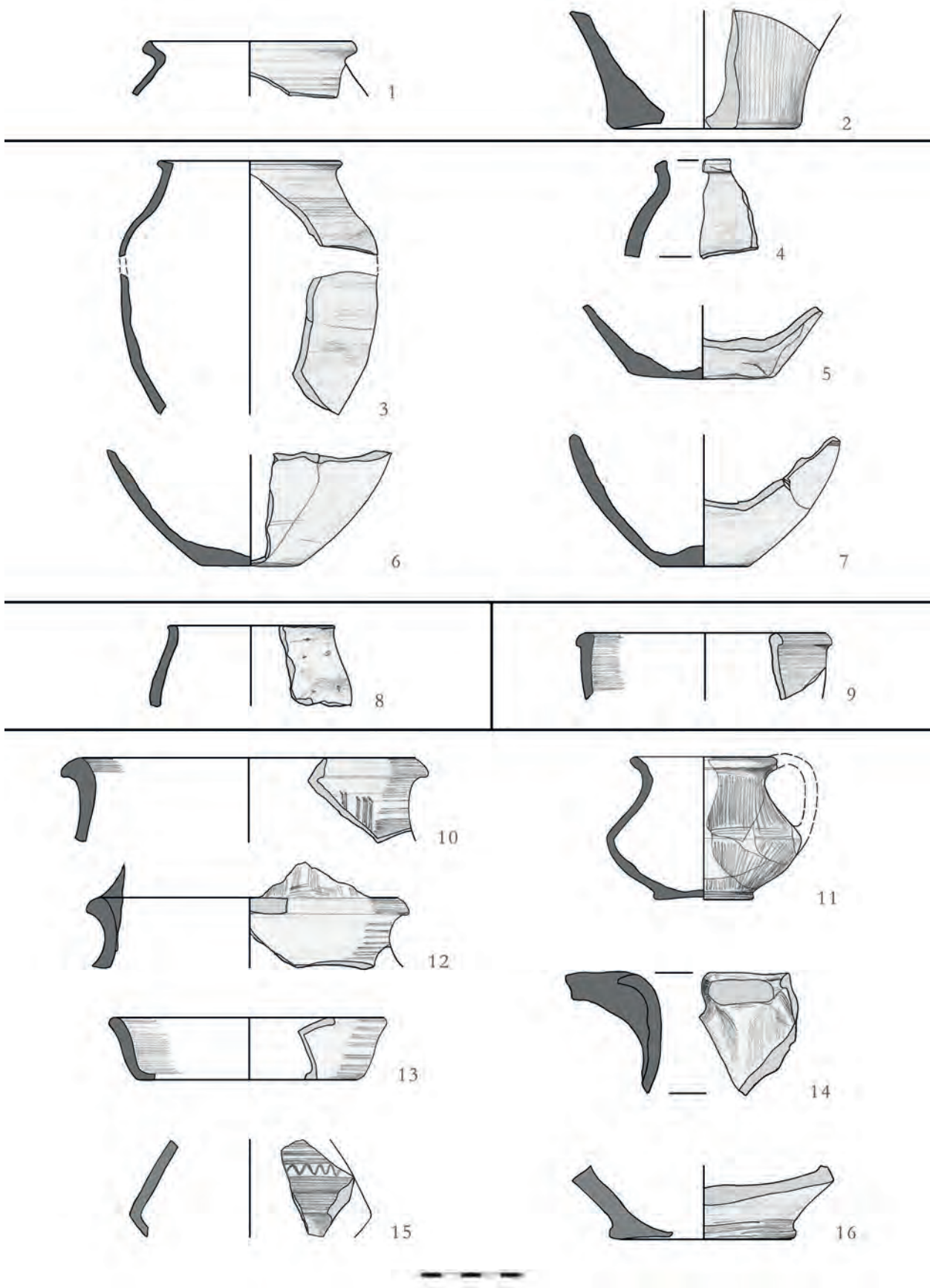
- WELCH 1992 Welch, Martin: English Heritage Book of Anglo-Saxon England. London 1992.
- WHITE 1975 White, K. D.: Farm Equipment of the Roman World. Cambridge–London–New York 1975.
- WICKER 1994 Wicker Erika: M5 125. Kiskunfélegyháza–Autóspihenő szarmata kori település és temető. [Sarmatian-period settlement and cemetery at Kiskunfélegyháza–Autóspihenő.] Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1994, 199–206.
- WICKER 1997 Wicker Erika: Egy szarmata falu külterülete (M5 125. Kiskunfélegyháza–Izsáki út), feltárások 1995–1996. évben. [Outskirts of a Sarmatian village (M5 125 Kiskunfélegyháza–Izsáki road), excavations in 1995–1996.] Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1995–1996 (1997) 73–80.
- WICKER 2004a Wicker Erika: Harta, 4. sz. lelőhely. *In:* Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Budapest 2004, 217.
- WICKER 2004b Wicker Erika: Harta, 51. út, 96–97. km. *In:* Kisfaludy, J. (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Budapest 2004, 228.
- WICKER–KNIPL 2011 Wicker Erika – Knipl István: Árkok, sáncok, kérdések (Előzetes jelentés Apostag–Szilas-Kelet lelőhelyen végzett feltárásról). Ditches, dykes, questions. *In:* Somogyvári Á. – V. Székely Gy. (szerk.): A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archaeologia Cumanica 1. Kecskemét 2011, 79–85.
- WINDL 1996 Windl, Helmut: Siedlungsspuren des 5. Jhs. in Schletz, BH Mistelbach, NÖ. Zalai Múzeum 6 (1996) 23–34.
- WIESSNER 1984 Wiessner, P: Reconsidering the behavioral basis for style: A case study among the Kalahari San. Journal of Anthropological Archaeology 3 (1984) 190–234. [https://doi.org/10.1016/0278-4165\(84\)90002-3](https://doi.org/10.1016/0278-4165(84)90002-3)
- Sz. WILHELM 2003 Sz. Wilhelm Gábor: Későszarmata sír Szegvárról. Grave from the late Sarmatian period at Szegvár. Barbarikumi Szemle I (2003) 85–89.
- Sz. WILHELM 2017 Sz. Wilhelm Gábor: Késő szarmata kori településrészlet Makó-Mikócsa-dűlő (M43, 31. lh.) lelőhelyen. Late Sarmatian settlement part at the site Makó-Mikócsa-dűlő (M43 31). *In:* M43 2017, 257–320.
- WILLIAMSON 2008 Williamson, Tom: Sutton Hoo and its Landscape: The Context of Monuments. Oxford 2008.
- WILLIAMSON 2010 Williamson, Tom: The Environmental Contexts of Anglo-Saxon Settlement. *In:* Higham, Nicholas J. – Ryan, Martin J. (eds): The Landscape Archaeology of Anglo-Saxon England. Publications of the Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 9. Woodbridge 2010, 133–155. <https://doi.org/10.1017/9781846158780.007>
- WOBST 1977 Wobst, Martin H.: Stylistic behavior and information exchange. *In:* Cleland, Ch. E. (ed.): For the Director: research essays in honor of James B. Griffin. Anthropological Papers 61. Ann Arbor 1977, 317–342.
- WOLF–SIMONYI 1997 Wolf Mária – Simonyi Erika: Mezőkeresztes-Cethalom. Kora népvándorlás kori temető az V–VI. századból. Early Migration Period Cemetery from the AD. 5th-6th century. *In:* RACZKY–KOVÁCS 1997, 128–131.
- WOOD 1998 Wood, Ian: The Frontiers of western Europe: developments east of the Rhine in the sixth century. *In:* Hodges, R. – Bowden, W. (eds): The sixth century: production, distribution and demand. Leiden 1998, 231–253.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1997 Zabehlicky-Scheffenegger, Susanne: Dreifußschüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 35 (1997) 127–132.
- ZIMMERMANN 1982 Zimmermann, Wolf Haió: Archäologische Befunde frühmittelalterlicher Webhäuser. Ein Beitrag zum Gewichtswebstuhl. Jahrbuch Männer Morgenstern 61 (1982) 111–144.
- ZOLTAI 1912 Zoltai Lajos: A hortobágyi juhjárás porosháti halmjai. [The barrows of Poroshát, at the Juhjárás in Hortobágy.] *In:* Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1911. évi működéséről és állapotáról. Debreczen 1912, 25–36.
- ZOLTAI 1913 Zoltai Lajos: Ásatások a hortobágyi Porosháton. [Excavations at Poroshát in Hortobágy.] *In:* Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeumának 1912-ik évi működéséről és állapotáról. Debreczen 1913, 56–66.
- ZOLTAI 1914 Zoltai Lajos: Ásatások. [Excavations.] *In:* Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeumának 1913-ik évi működéséről és állapotáról. Debreczen 1914, 20–26.
- ZOLTAI 1916 Zoltai Lajos: Régészeti ásatások. [Archaeological excavations.] *In:* Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeumának 1914. évi működéséről és állapotáról. Debreczen 1916, 7–12.

BIBLIOGRÁFIA

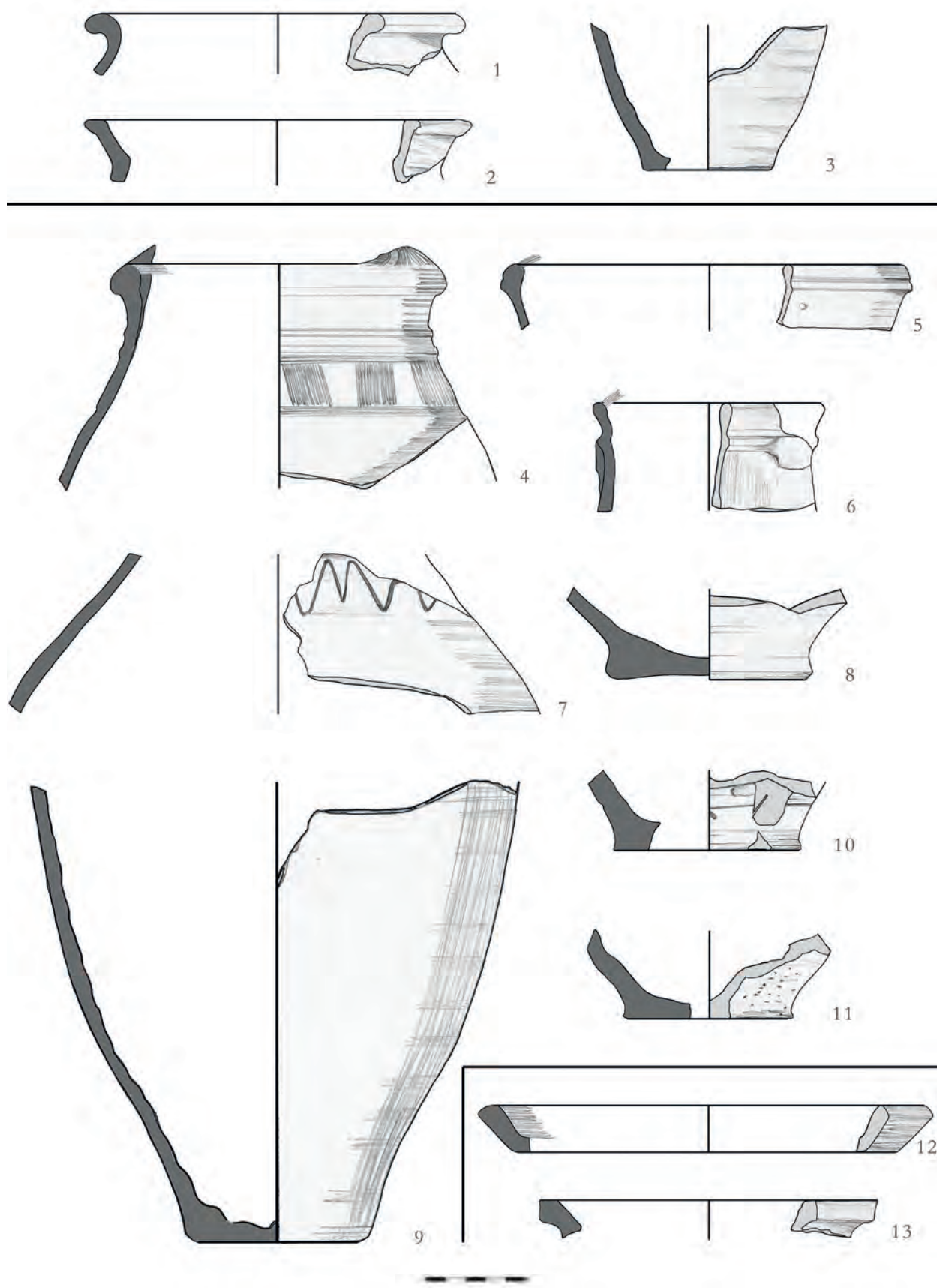
- Zoltai 1941 Zoltai, Lajos: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *In: Laureae Aquicenses II. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 11. Budapest 1941, 269–308.*
- Барачки 1971 Барачки, Станимир: Сарматски налази из Ватина. *RVM 20 (1971) 281–305.*
- ДЖОРДЖЕВИЧ–
ДЖОРДЖЕВИЧ 2010 Джорджевич, Воислав–Джорджевич, Елена: Необычные погребальные памятники позднеантичного периода на территории Бачки и Баната. *In: Воронцов, М. – Гавритухин, И. О. (ред.): Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов: конференция 2. Тула 2010, 191–202.*
- МАГОМЕДОВ 1999 Магомедов, Борис Викторович: К истории финального этапа Черняховской культуры. *In: Сто лет черняховской культуре: сборник научных статей. Киев 1999, 39–47.*
- МАГОМЕДОВ 2001 Магомедов, Борис Викторович: Черняховская культура: Проблема этноса. Lublin 2001.
- МАГОМЕДОВ 2015 Магомедов, Борис Викторович: Керамические пряслица Черняховской культуры. Киев 2015.
- НАЂ 1959 Нађ Шандор: Некропола код Арадца из раног средњег века. *Die Nekropole bei Aradac aus dem Frühen Mittelalter. RVM 8 (1959) 45–102.*
- ПИОРО 1999 Пиоро, Игорь Станиславович: Черняховская культура и Крым. *In: Сто лет черняховской культуре: сборник научных статей. Киев 1999, 231–241.*
- РАЈКОВИЋ 2004 Рајковић, Татјана: Римска керамика са археолошког налазишта „Стари Виногради” код Чуруга. Roman pottery from the archaeological site “Stari Vinogradi” near Ćurug. *Гласник Српског археолошког друштва 20 (2004) 93–126.*
- РАШАЈСКИ 1957 Рашајски, Растко: Сарматска лончарска радионица из Црвенке крај Вршца. *Die sarmatische Töpferwerkstatt in Crvenka bei Vrsac. RVM 6 (1957) 39–56.*
- СИМОВЉЕВИЋ 1957 Симовљевић, Наталија: Сарматски стратум на Црвенки крај Вршца. *Sarmatischer Stratum Crvenka bei Vrsac. RVM 6 (1957) 57–66.*
- ТРИФУНОВИЋ–ПАШИЋ 2003 Трифуновић, Станко – Пашић, Ивана: Стари виногради у Чуругу — вишеслојно археолошко налазиште. ‘Stari Vinogradi’ In Ćurug – Multilayered archaeological site. *Гласник Српског археолошког друштва 19 (2003) 263–290.*
- ТРИФУНОВИЋ 2012 Трифуновић, Станко (ред.): Археолошка топографија општине Нови Кнежевац. Археолошка топографија Баната том 1. Нови Сад 2012.
- ТРИФУНОВИЋ 2016 Трифуновић, Станко (ред.): Археолошка топографија општине Чока. Археолошка топографија Баната том 2. Нови Сад 2016.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Agria	Agria: Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, Eger
Antaeus	Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
BAR IS	British Archaeological Reports International Series, Oxford
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Dacia	Dacia: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae, Budapest
DMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolğ	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JAMÉ	A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
Jáskunság	Jáskunság: az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület folyóirata, Szolnok
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFME–StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MKCsM	Múzeumi Kutatások Csongrád megyében, Szeged
MúzLev	Múzeumi Levelek, Szolnok
Redemptio	Redemptio: A jász és kun települések honismereti lapja, Jászberény
RVM	Рад војвођанских музеја, Újvidék/Нови Сад
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
SzKMÉ	A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve, Orosháza
Tisicum	Tisicum: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
Zounuk	Zounuk: A Szolnok/Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok

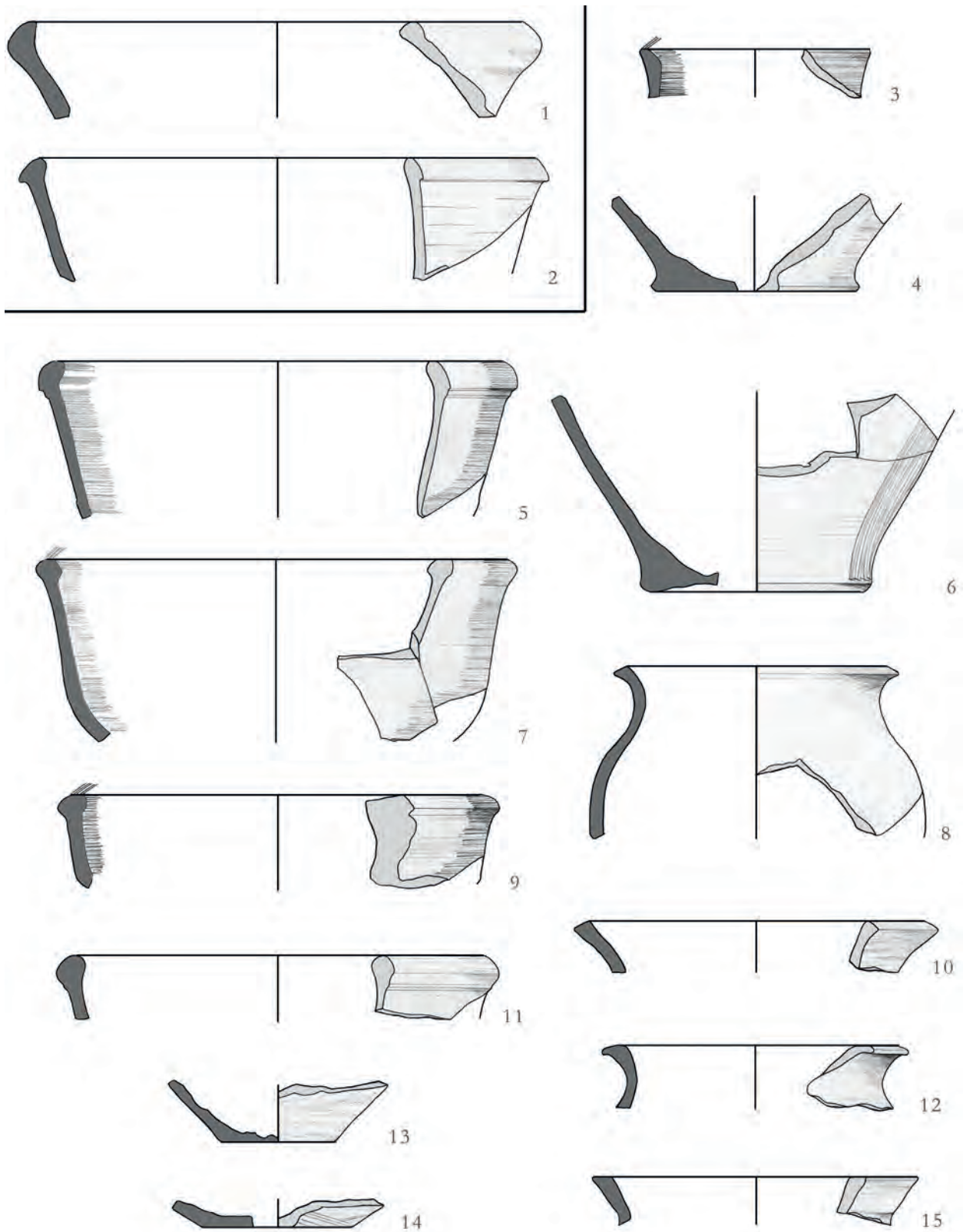

1. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-2: 2. obj.; 3-7: 3. obj.; 8: 4. obj.; 9: 5. obj.; 10-16: 7. obj.

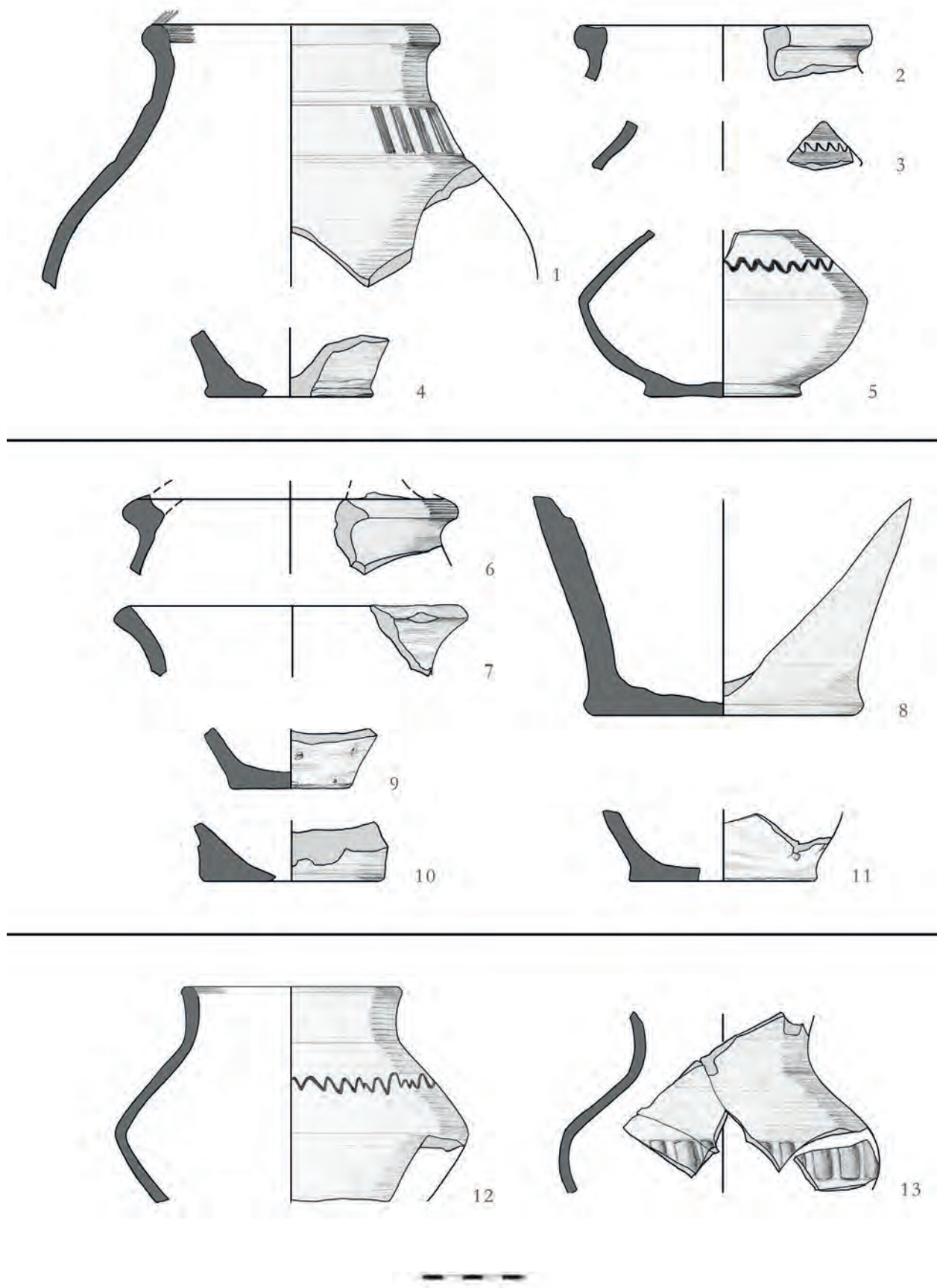

2. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–3: 7/9. str.; 4–11: 7/24. str.; 12–13: 7/32. str.

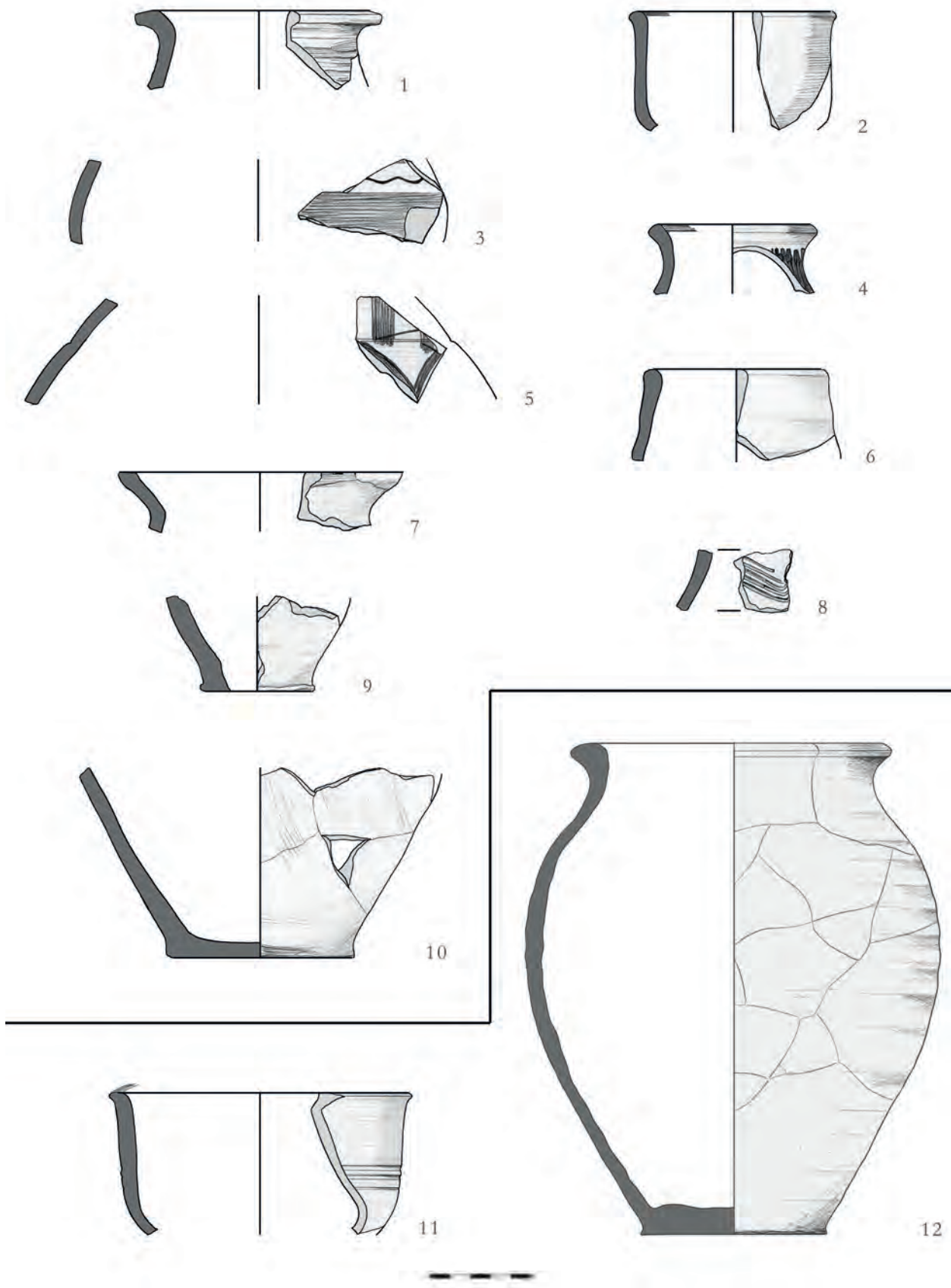
TÁBLÁK

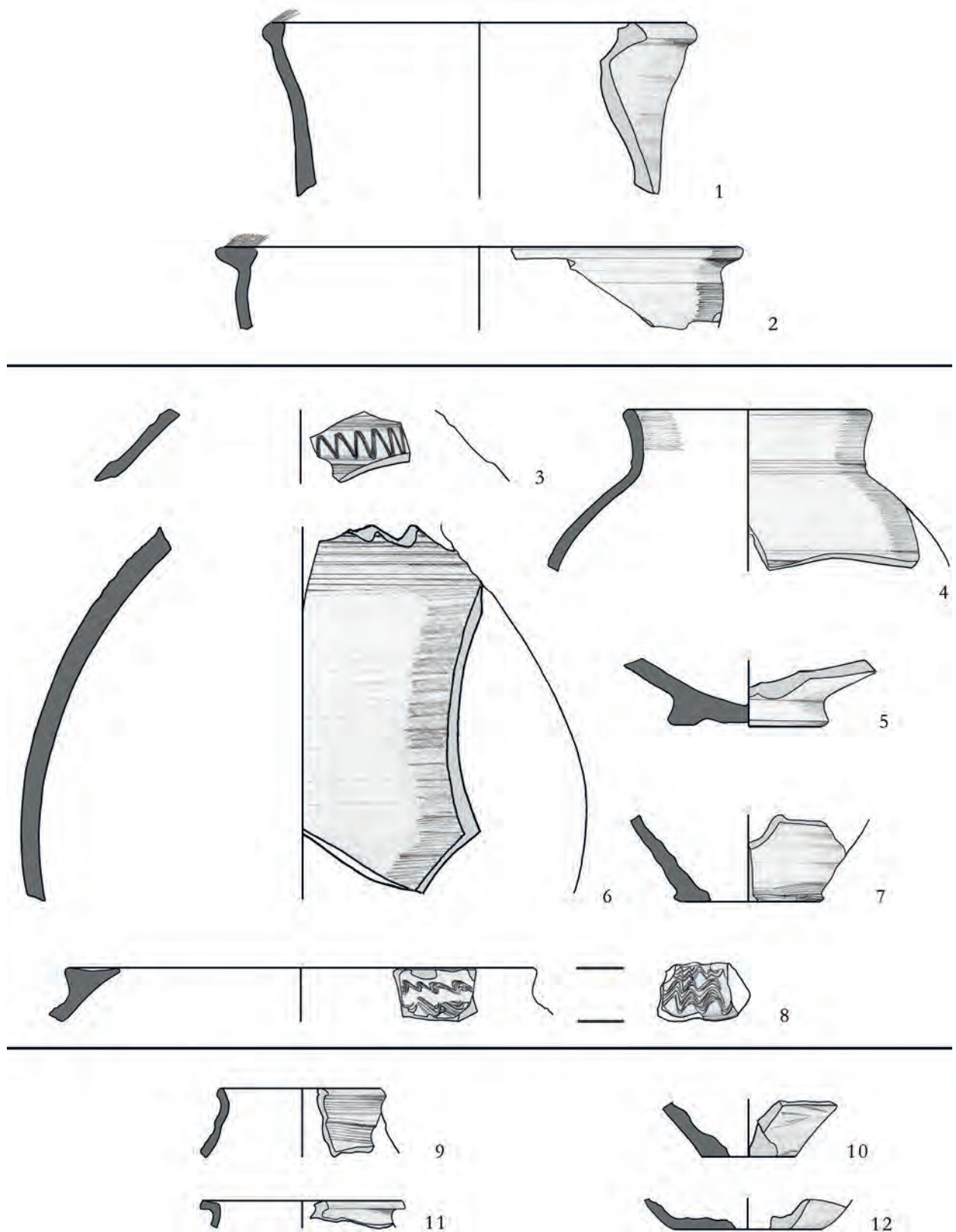
3. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-2: 7. obj.; 3-15: 8. obj.

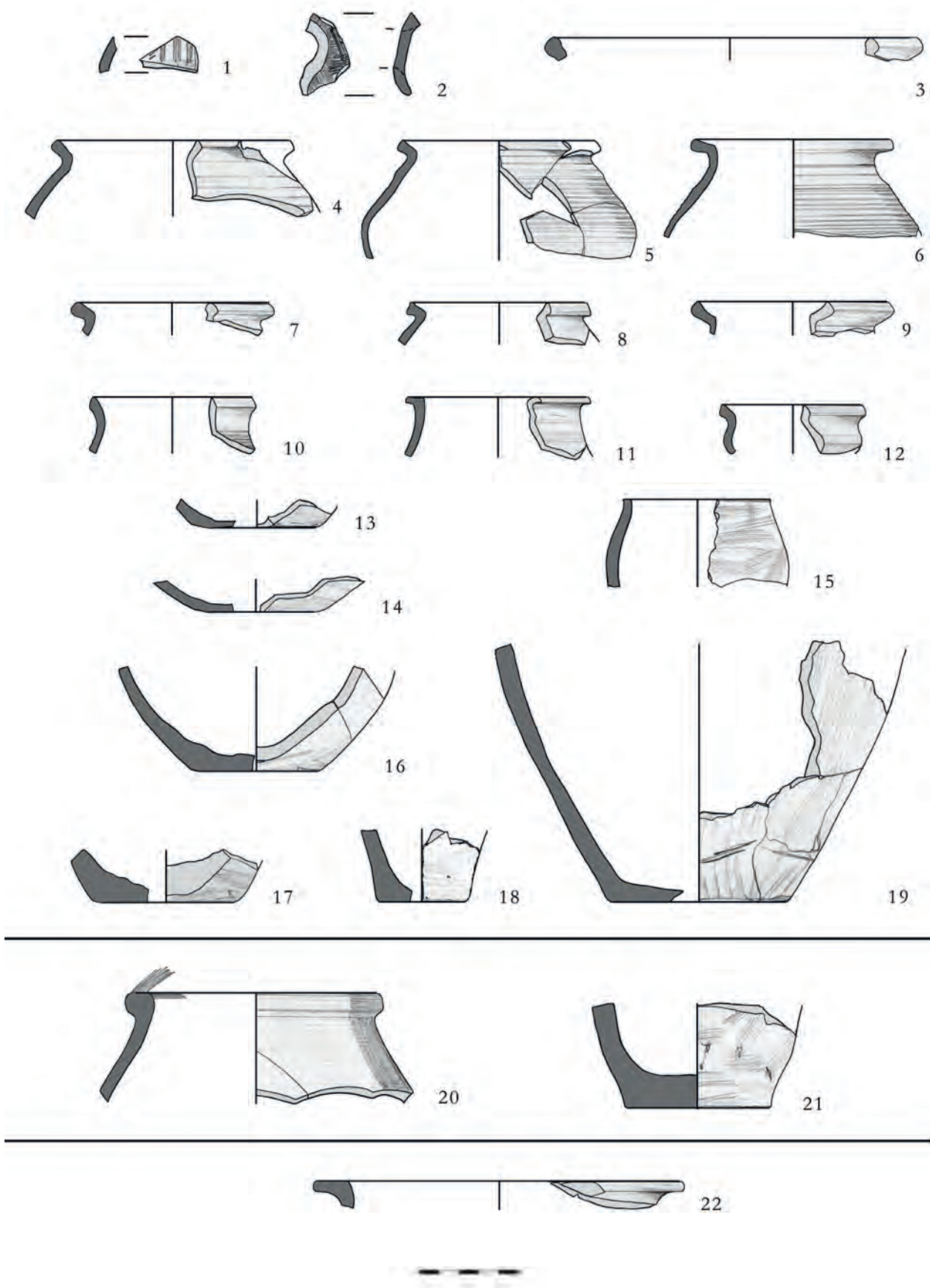
4. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 11. obj.; 6-11: 12. obj.; 12-13: 13. obj.

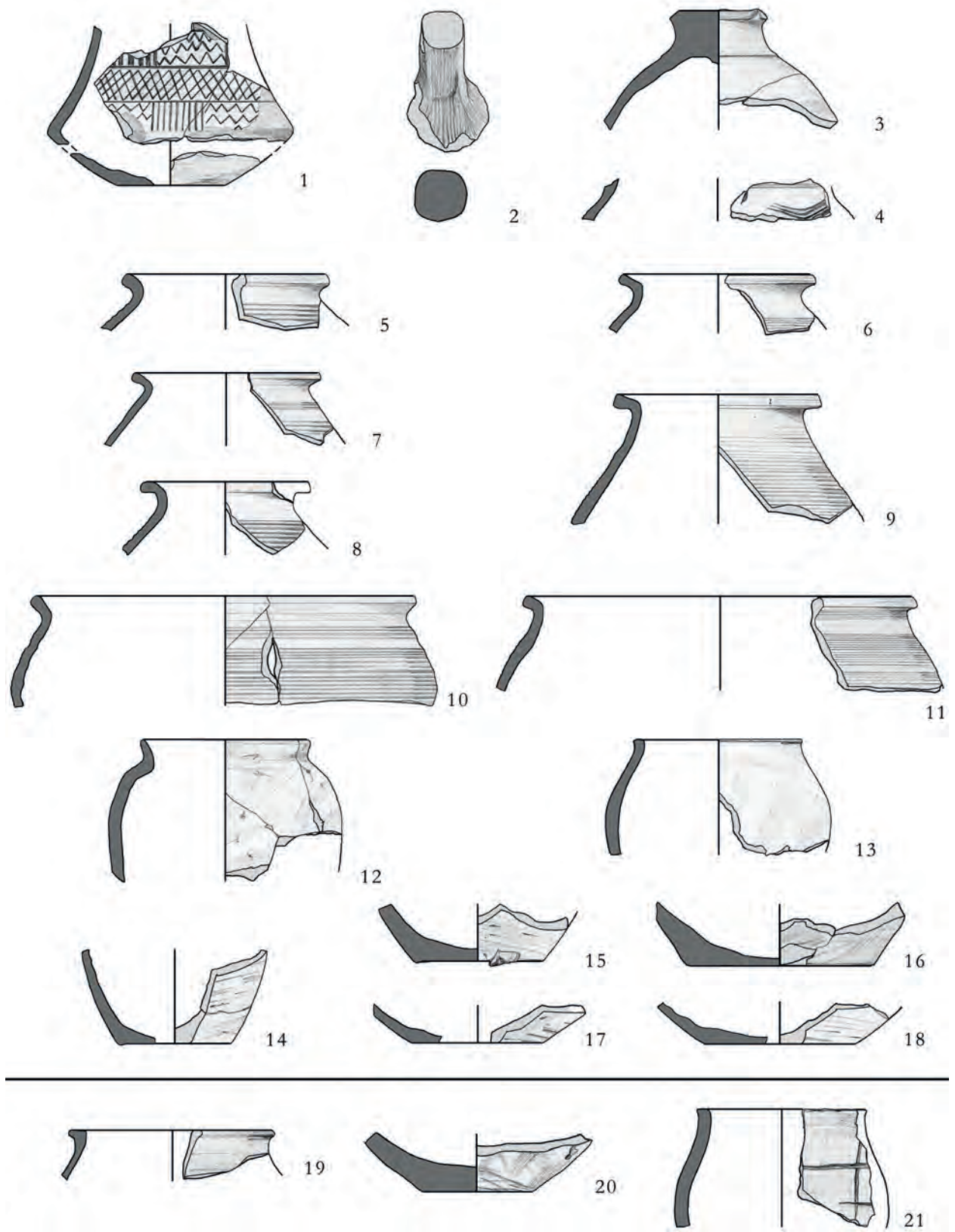
5. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 13. obj.; 11-12: 14. obj.

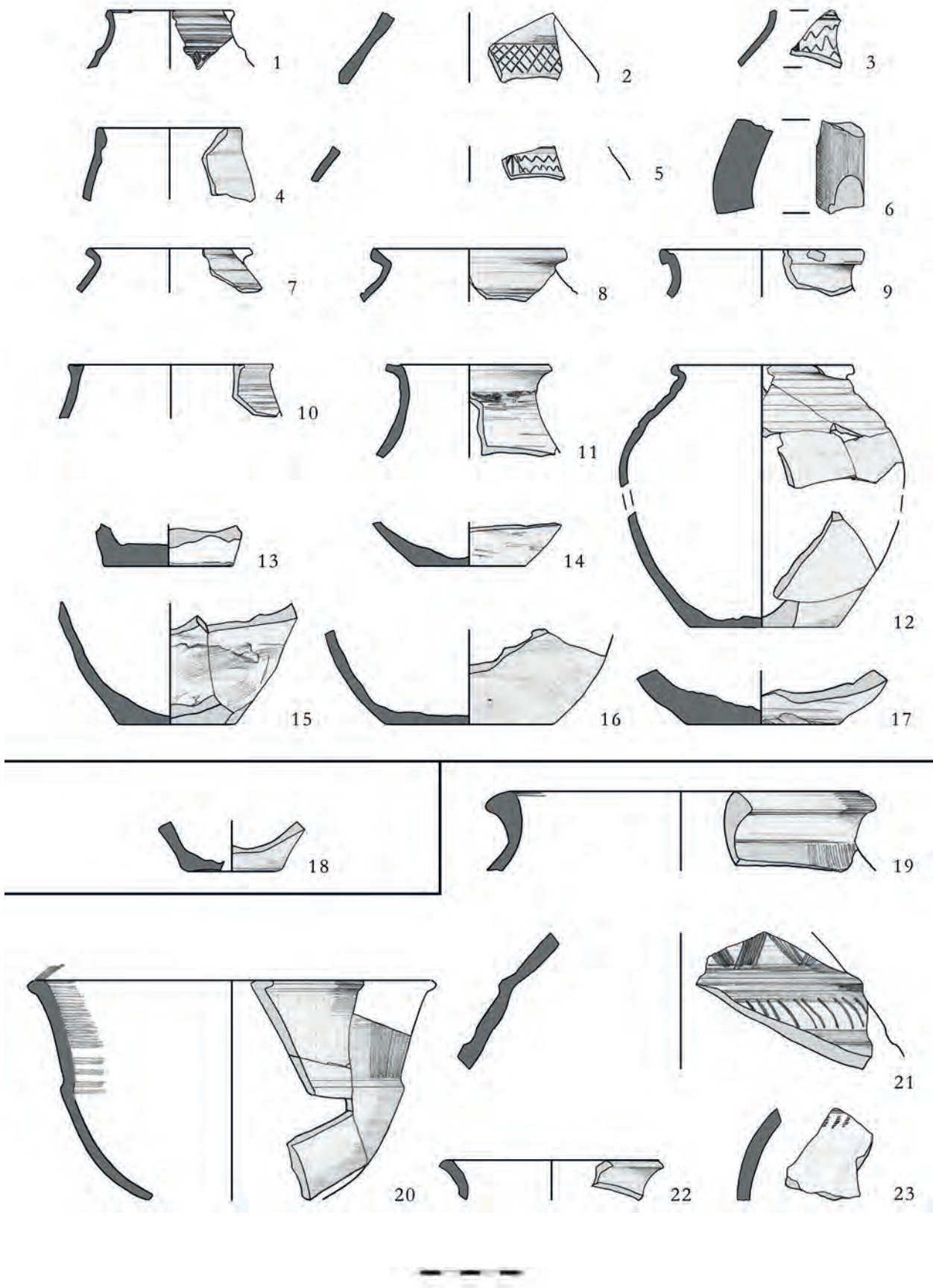
6. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 15. obj.; 3–8: 16. obj.; 9–12: 21. obj.

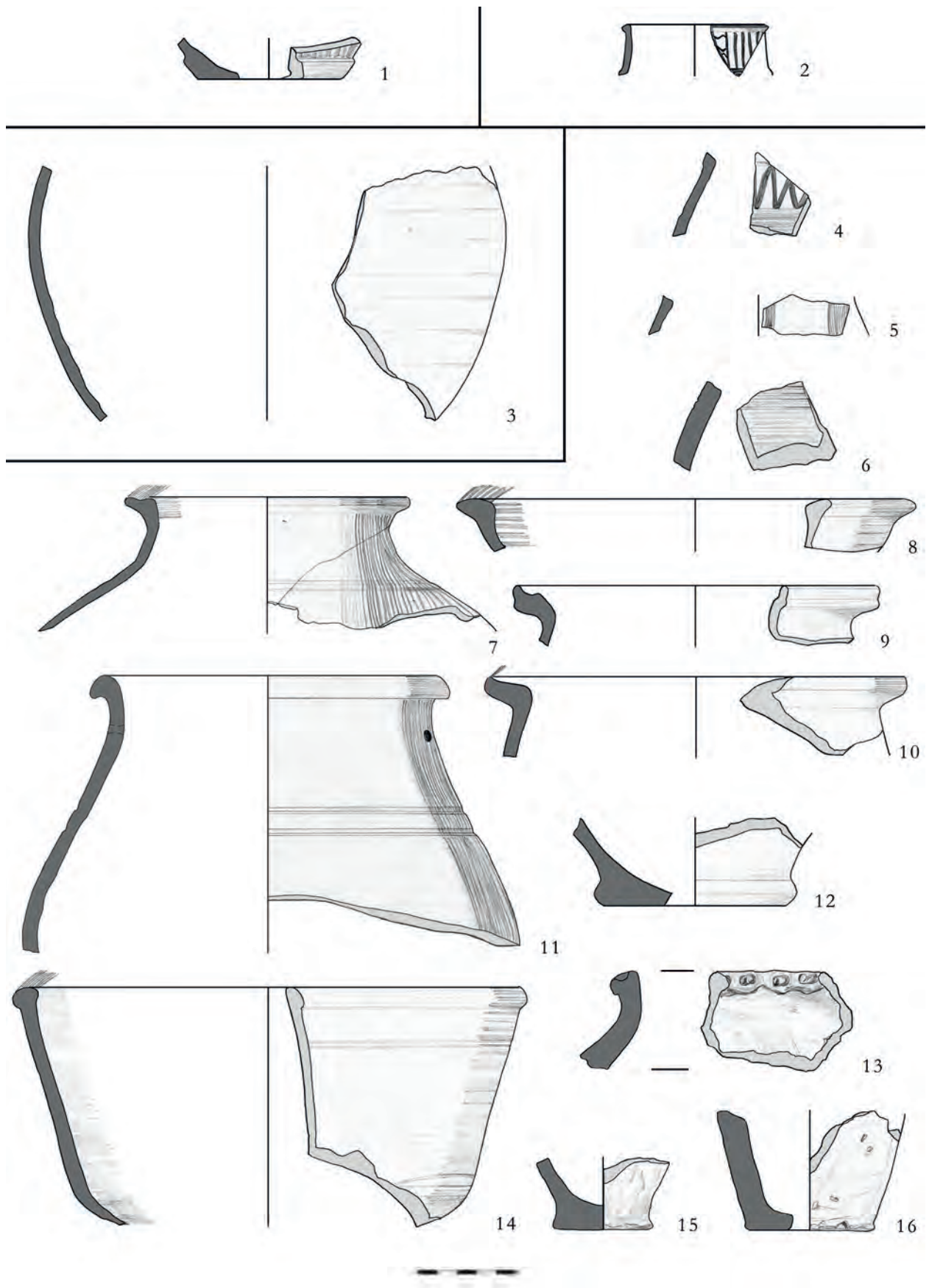
7. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-19: 22. obj.; 20-21: 25. obj.; 22: 26. obj.

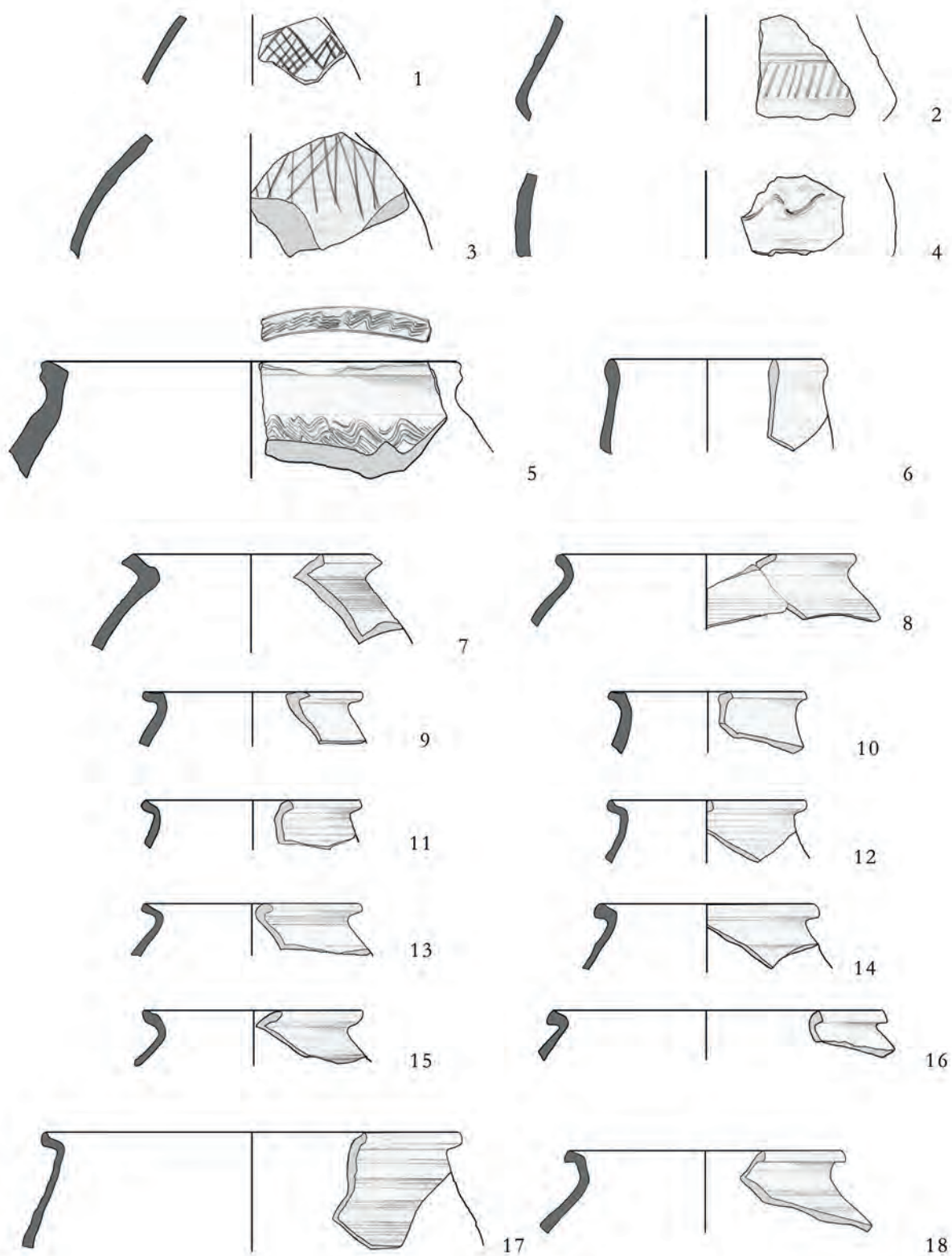
8. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–18: 27. obj.; 19–21: 28. obj.

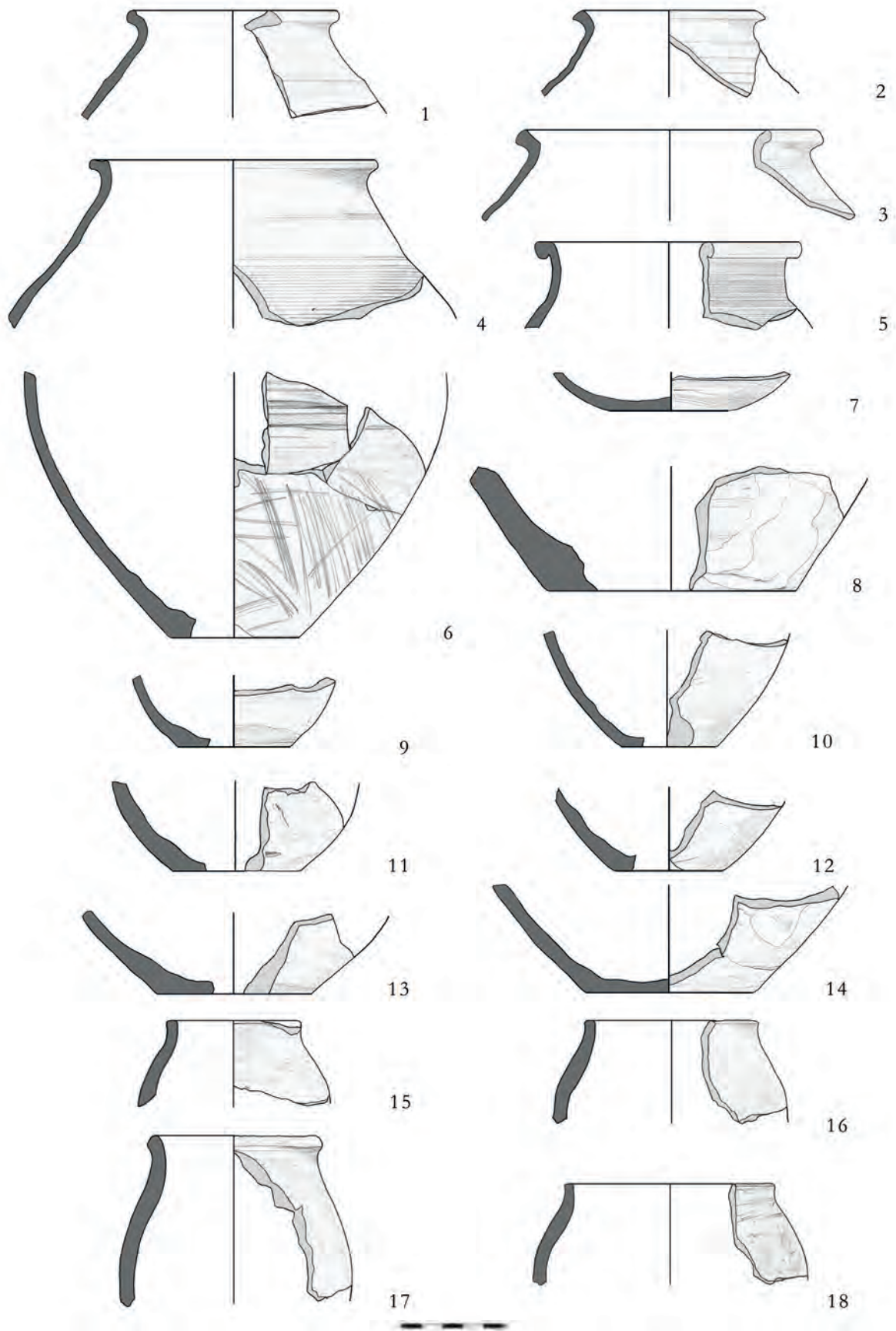
9. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-17: 36. obj.; 18: 51. obj.; 19-23: 52. obj.

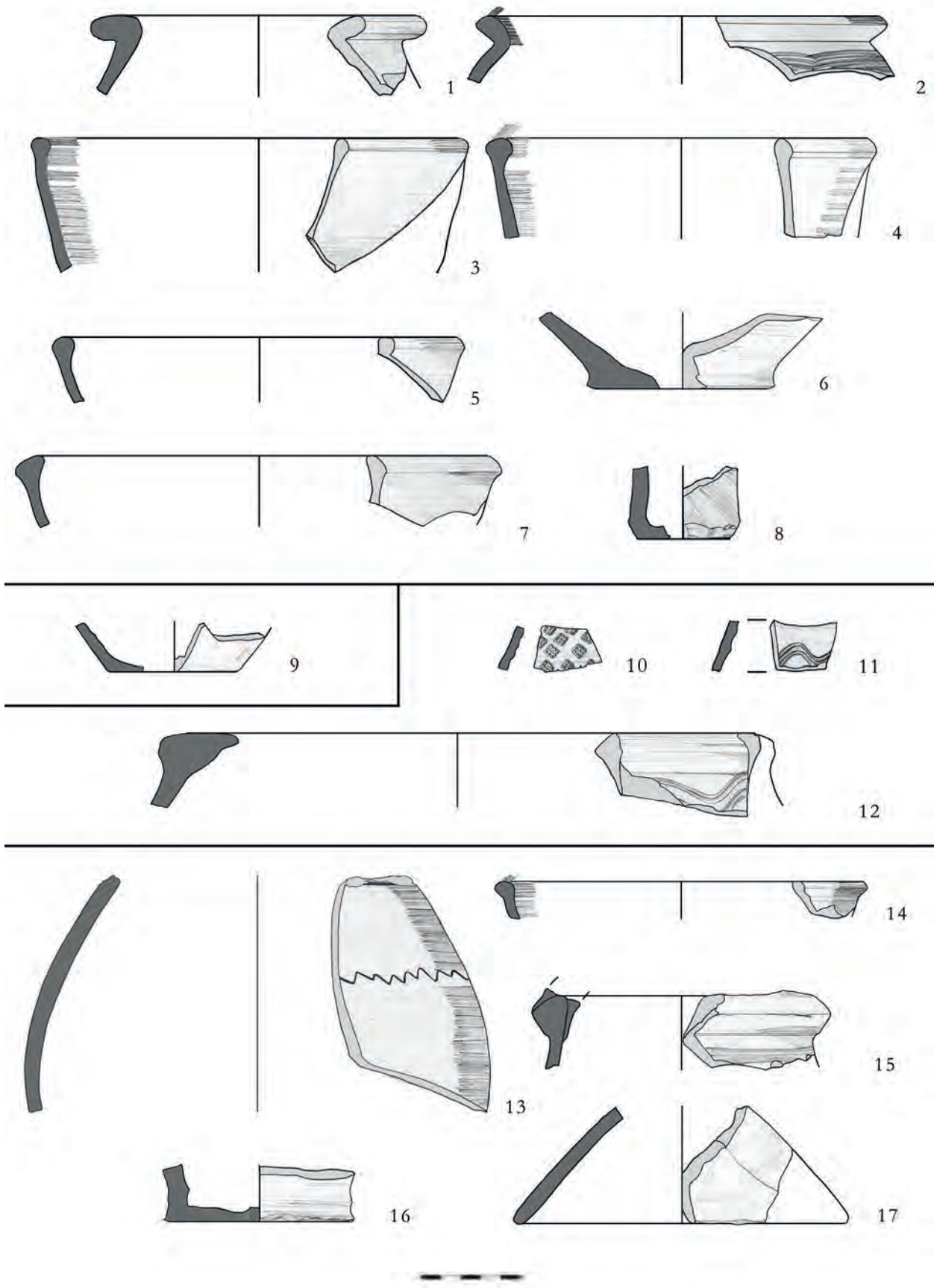
10. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 54. obj.; 2: 55. obj.; 3: 56. obj.; 4-16: 61/135. str.

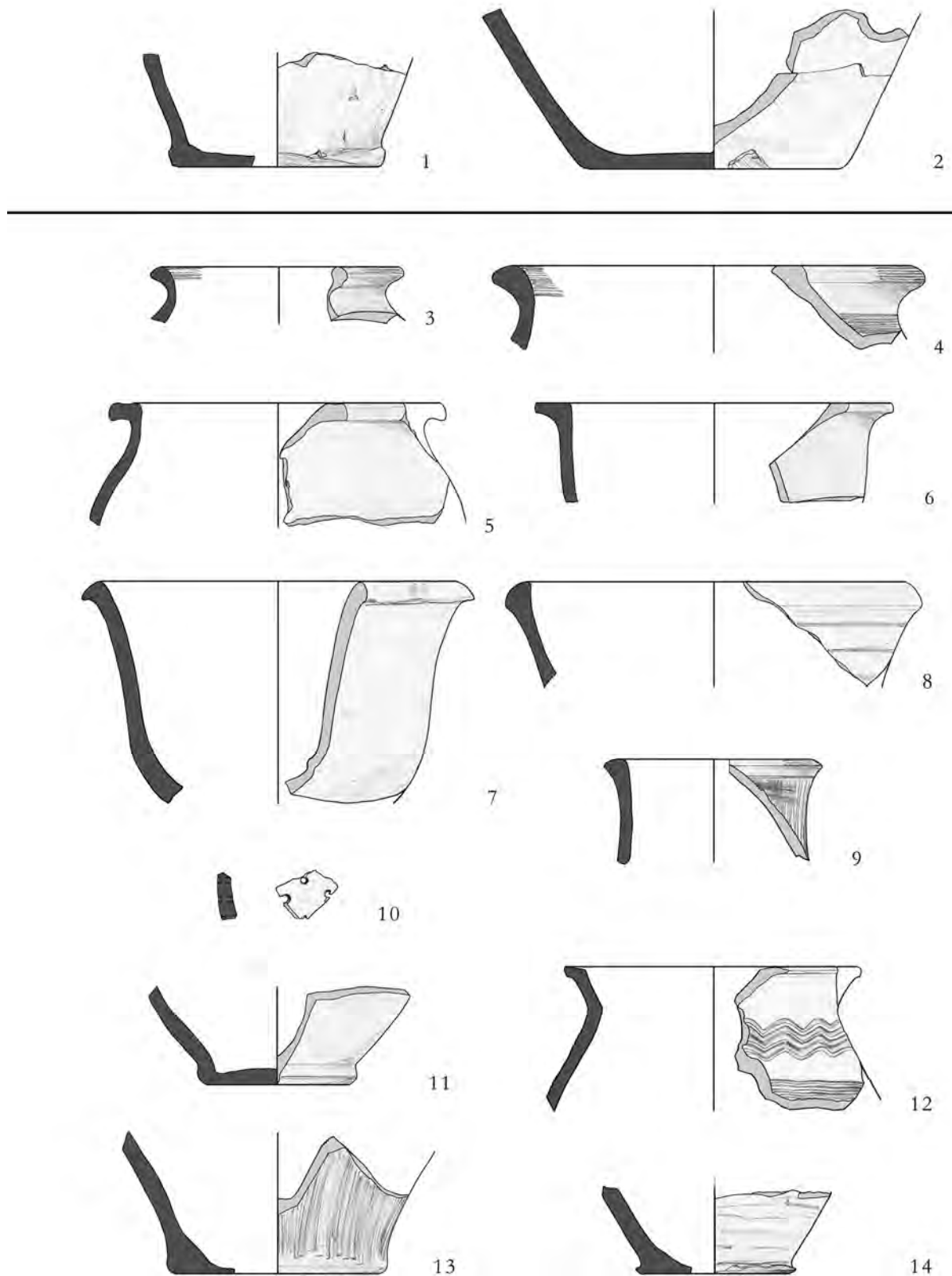
11. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–18: 61/135. str.

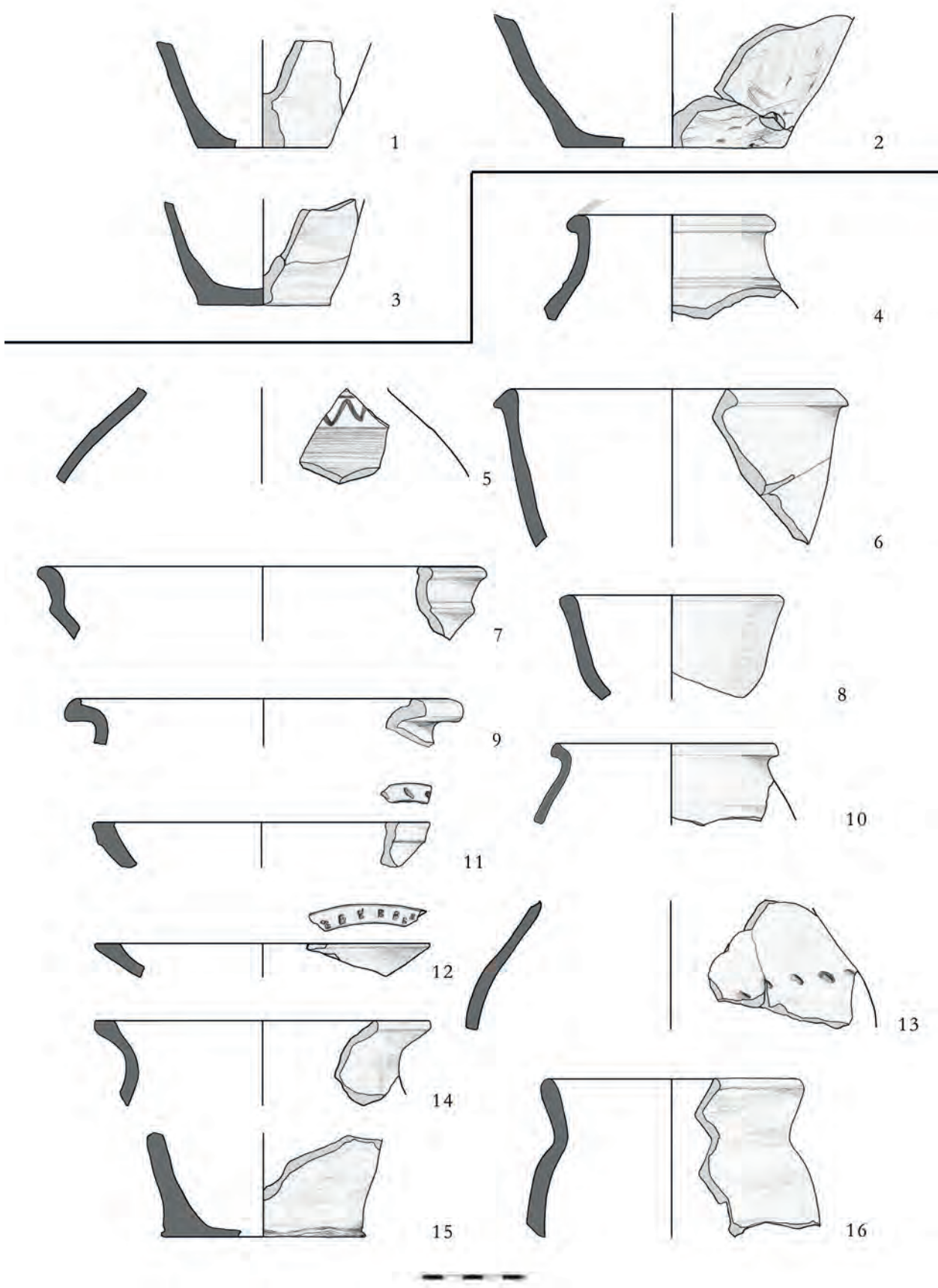
12. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–18: 61/135. str.

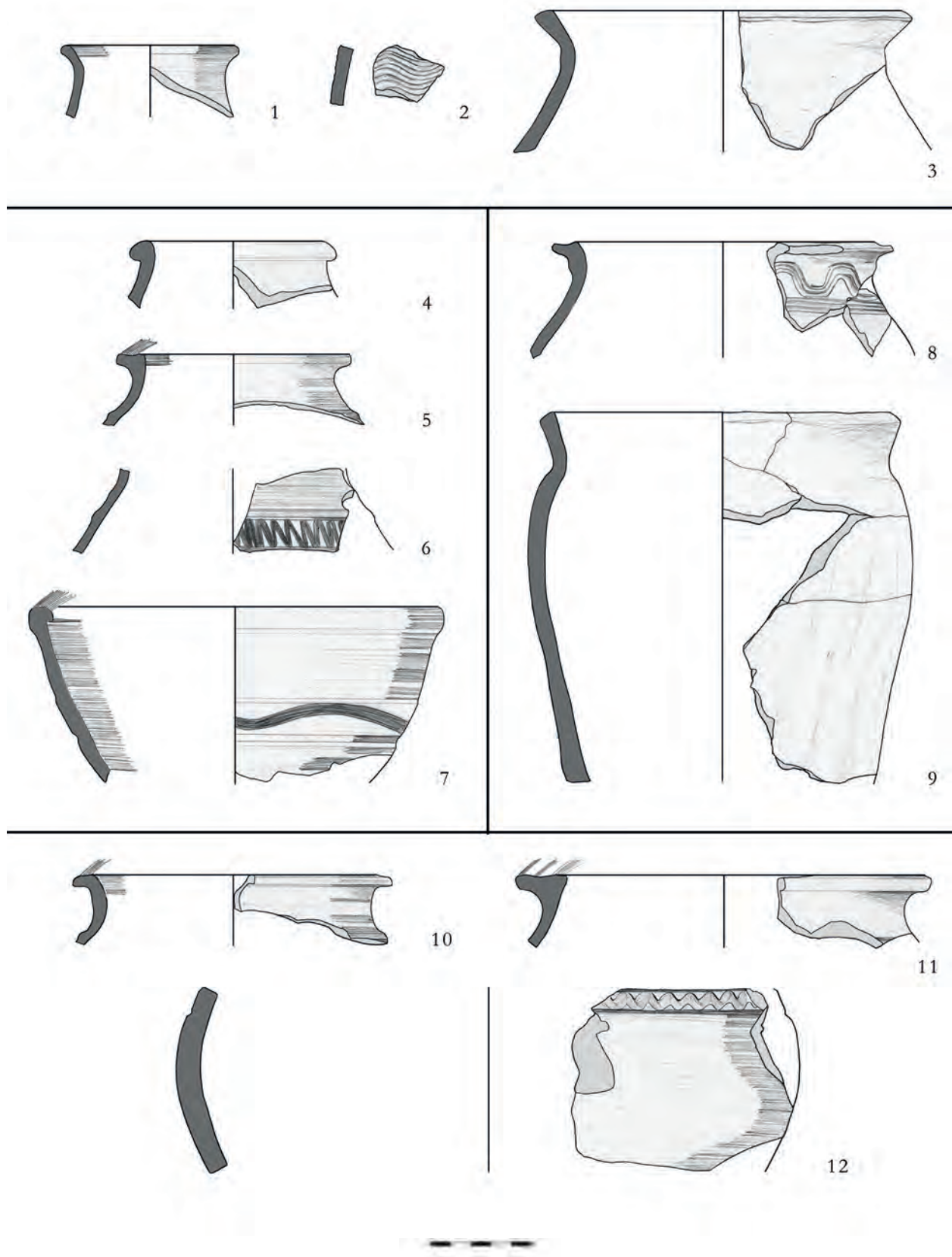
13. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–8: 61/218. str.; 9: 62. obj.; 10–12: 64. obj.; 13–17: 65. obj.

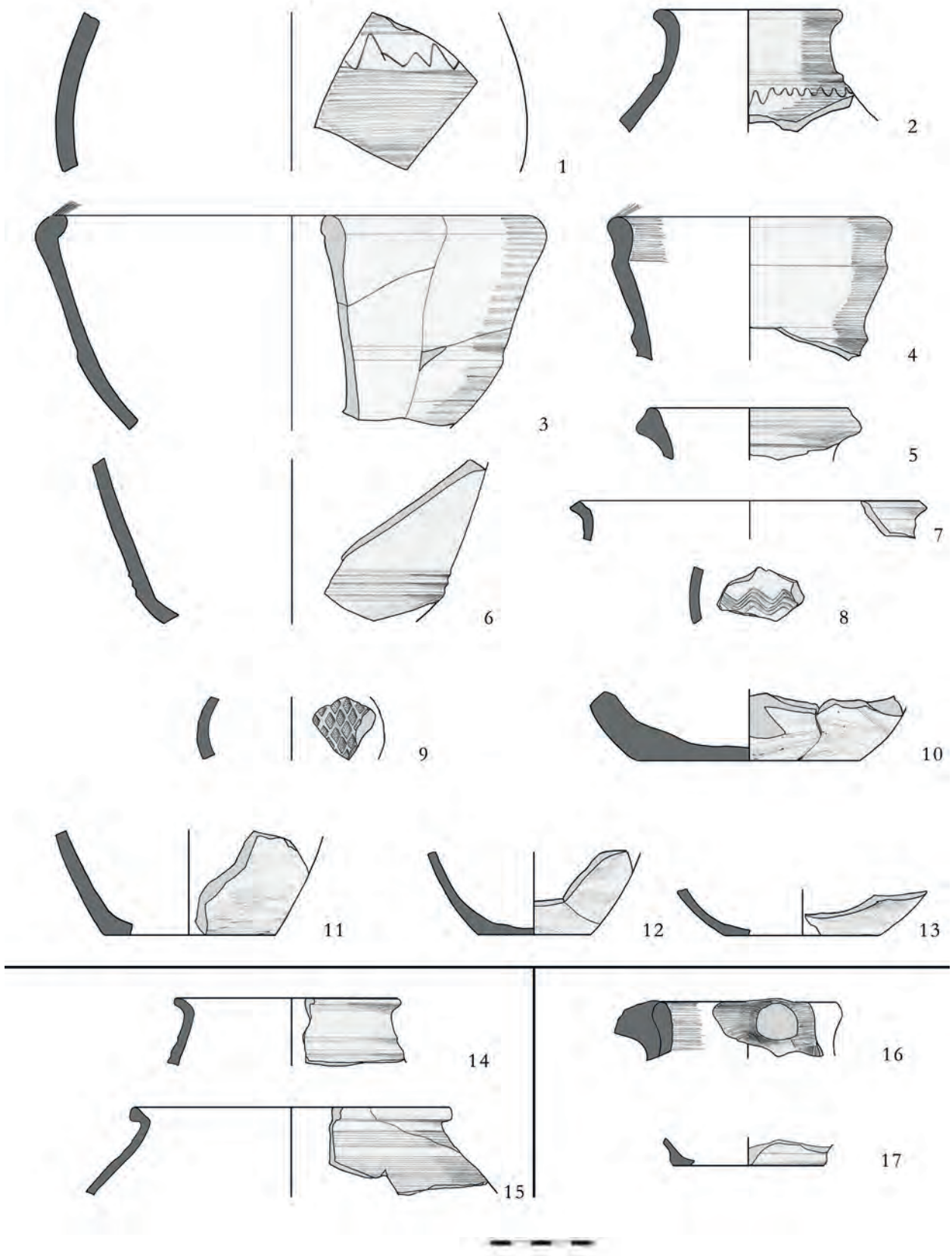
14. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 65/139. str.; 3–14: 71/100. str.

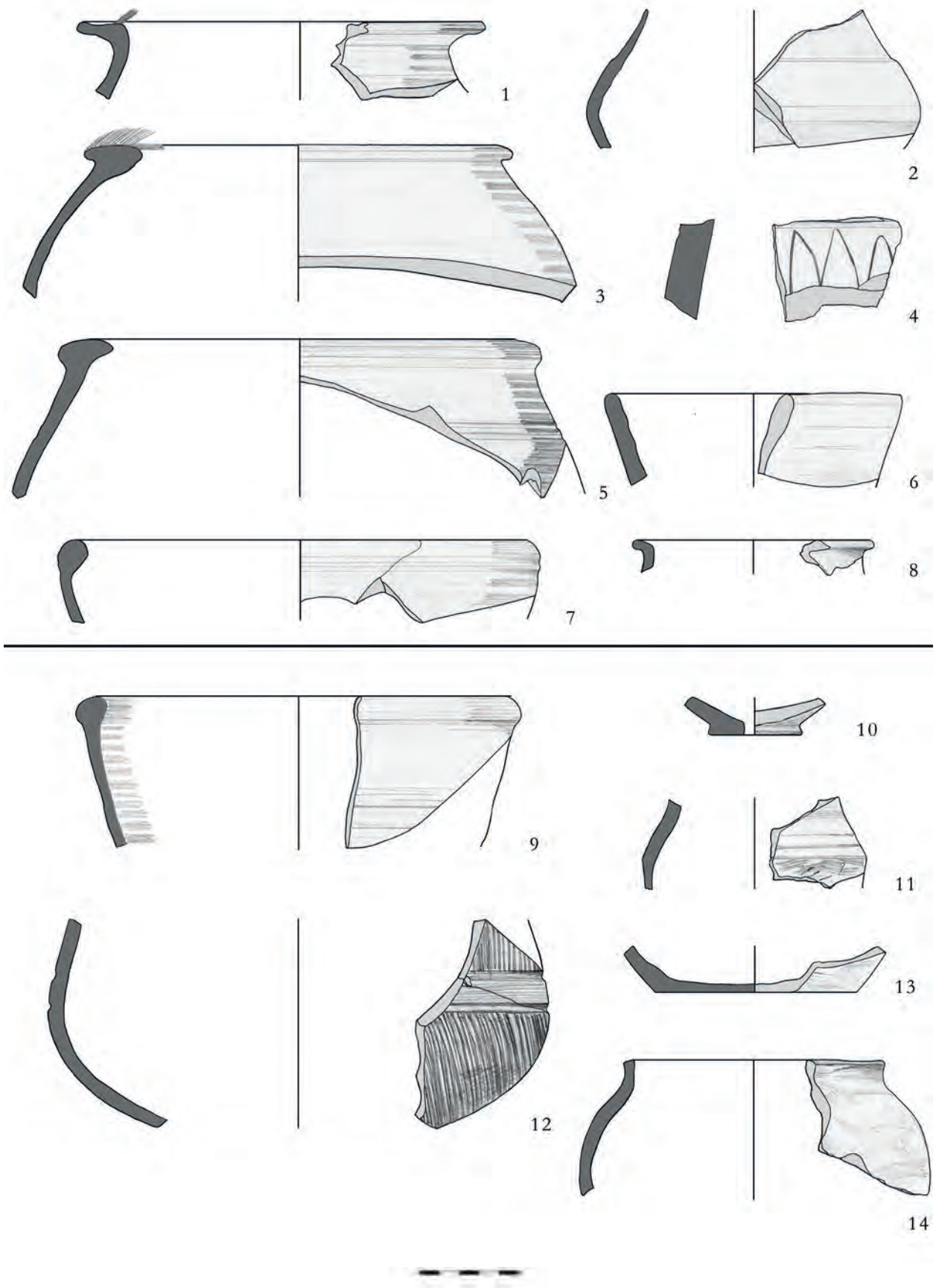
15. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 71/100. str.; 4-16: 71/101. str.

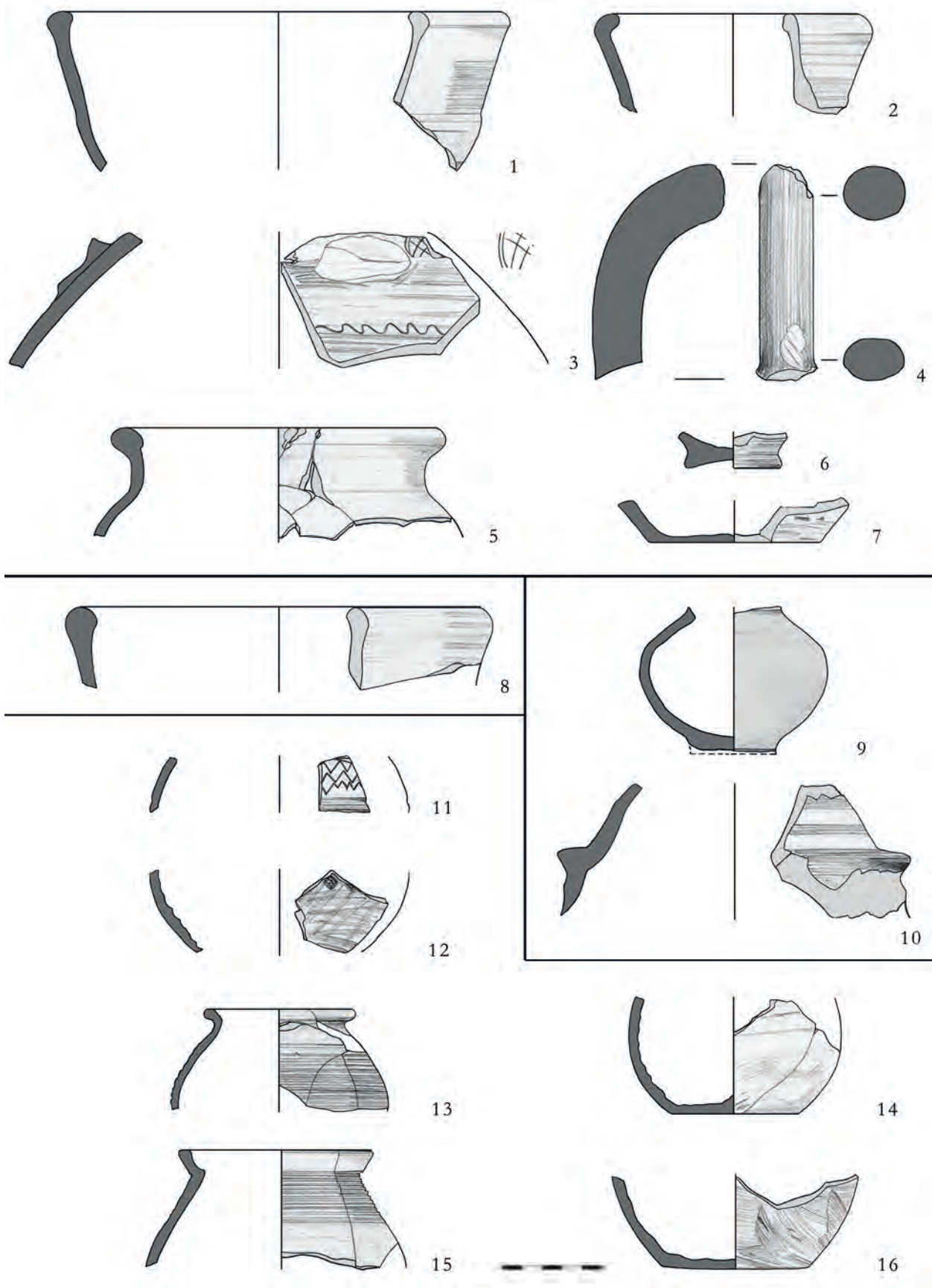
16. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 75. obj.; 4-7: 76. obj.; 8-9: 83. obj.; 10-12: 85. obj.

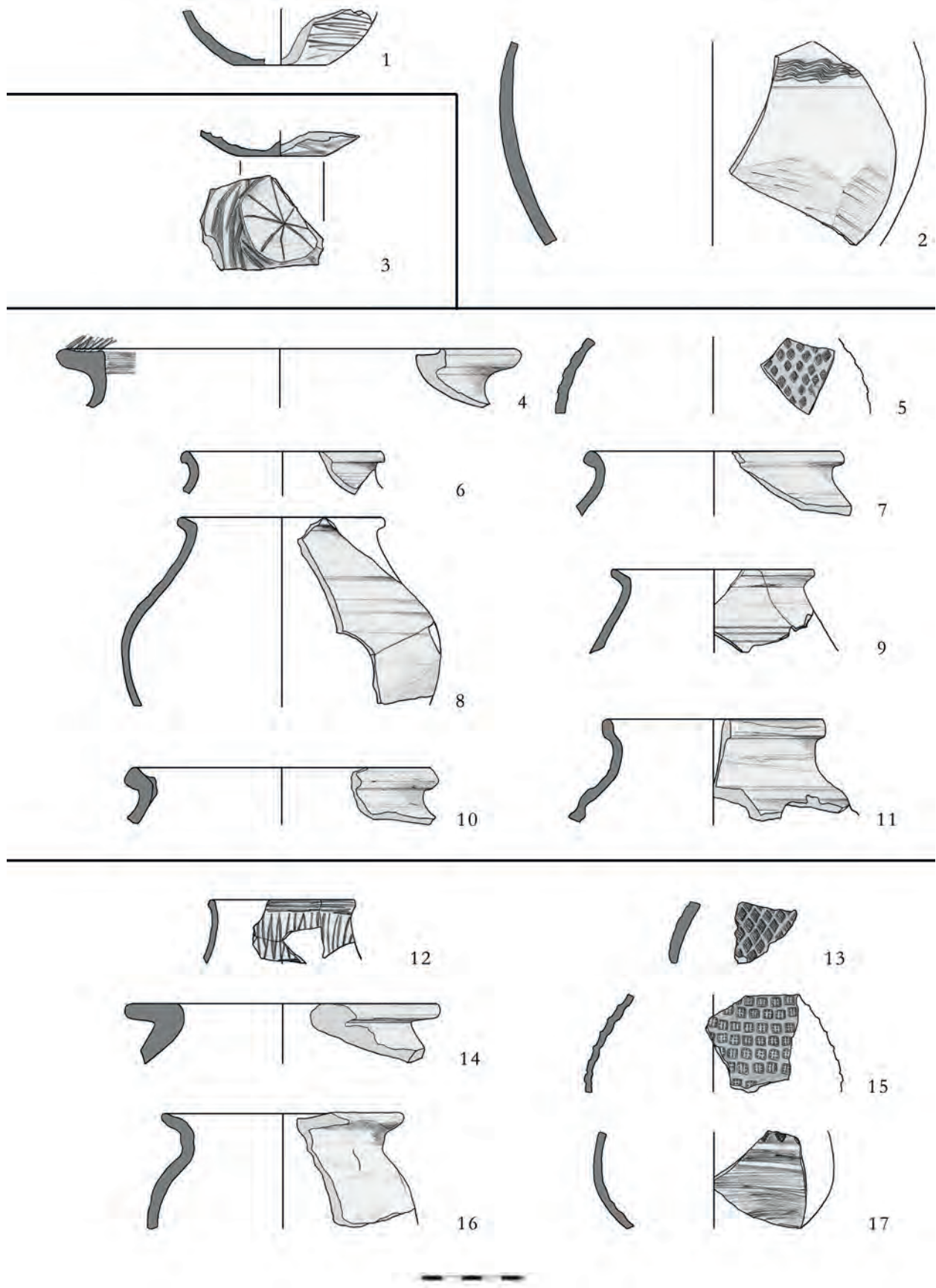
17. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–13: 85. obj.; 14–15: 92. obj.; 16–17: 95. obj.

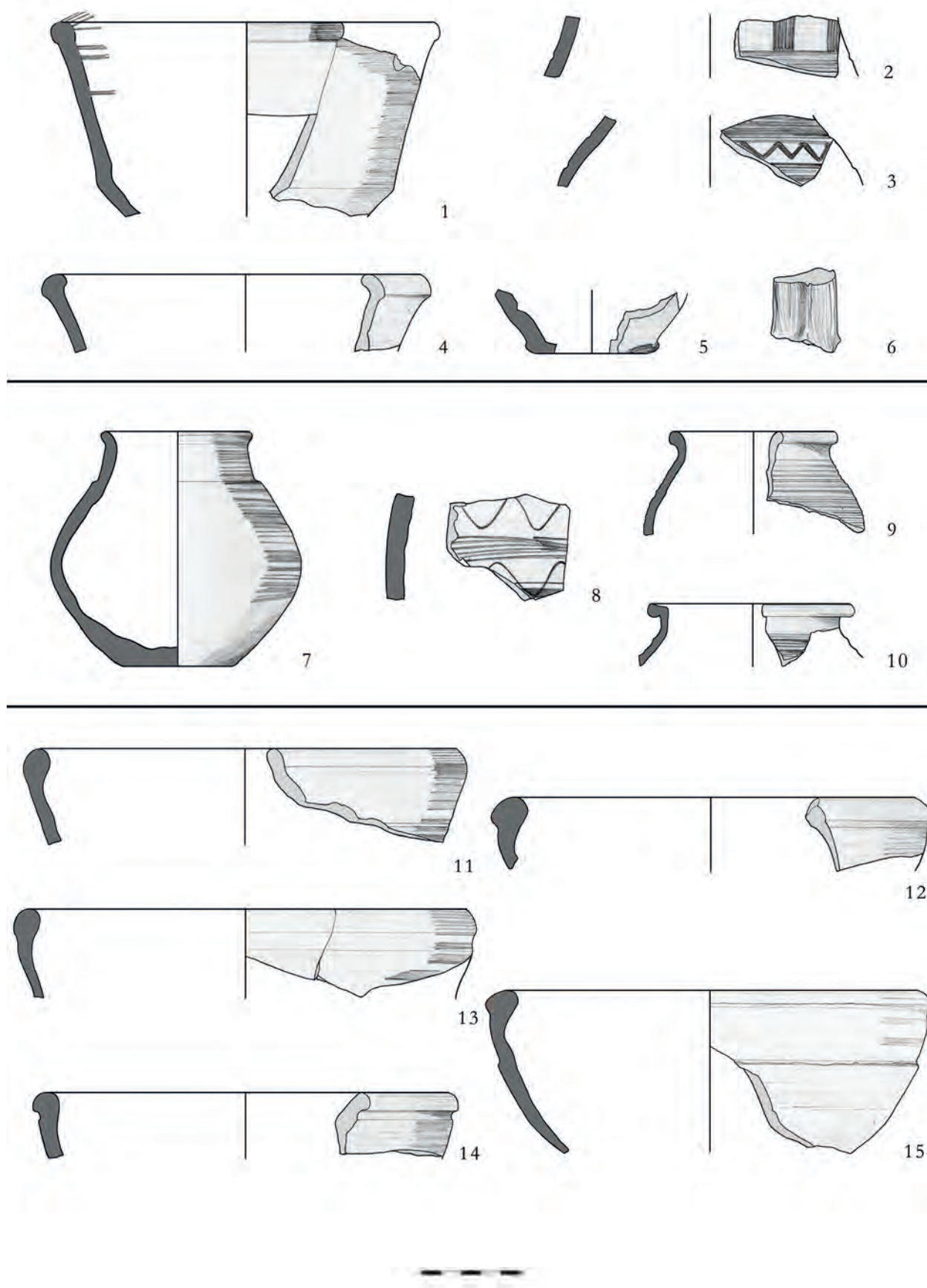
18. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–8: 91. obj.; 9–14: 108/183. str.

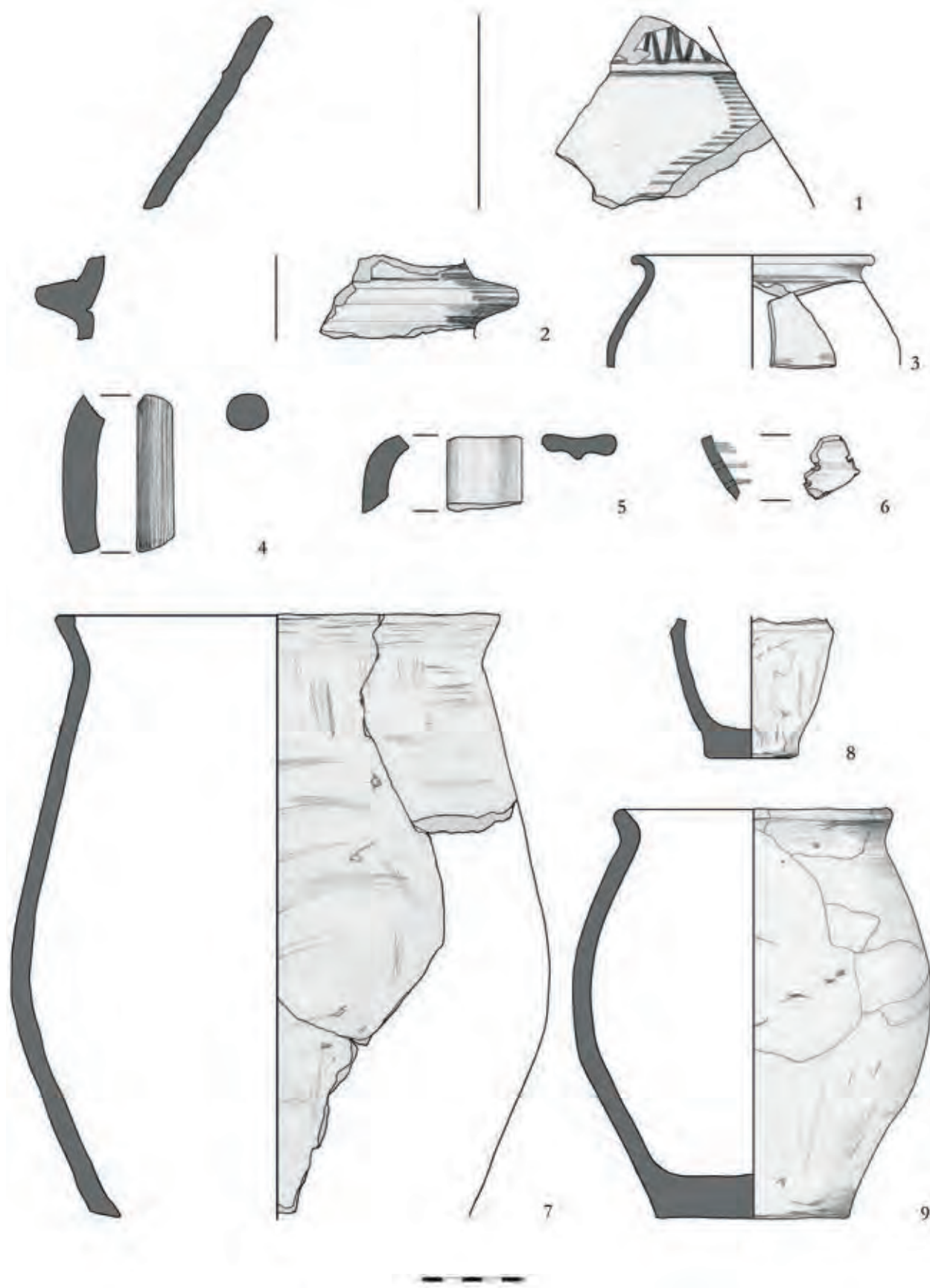
19. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–7: 108/184. str.; 8: 124. obj.; 9–10: 139. obj.; 11–16: 143. obj.

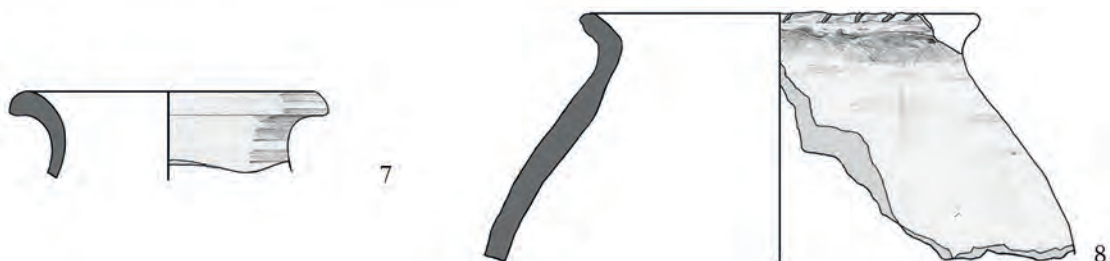
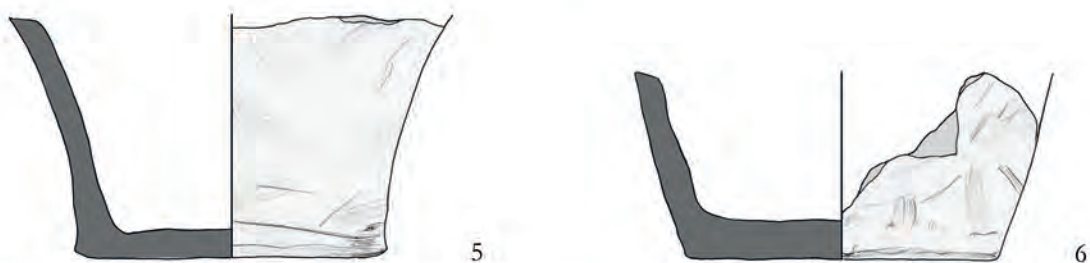
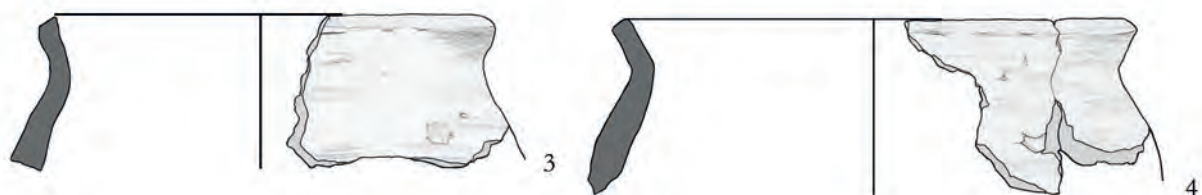
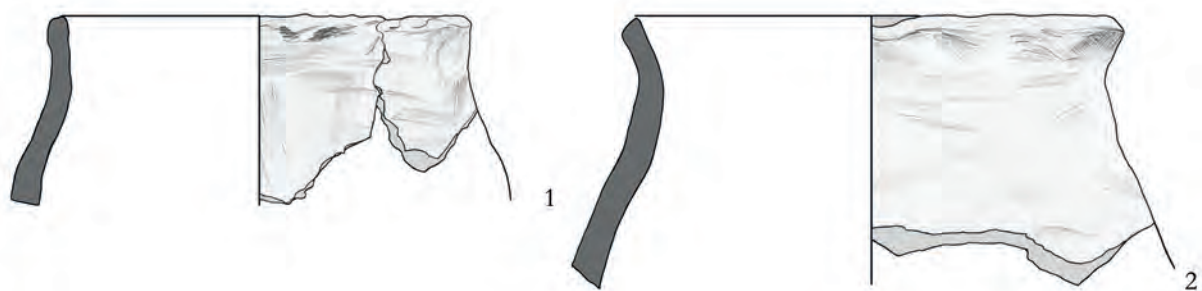
20. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 145. obj.; 3: 149. obj.; 4–11: 150. obj.; 12–17: 154. obj.

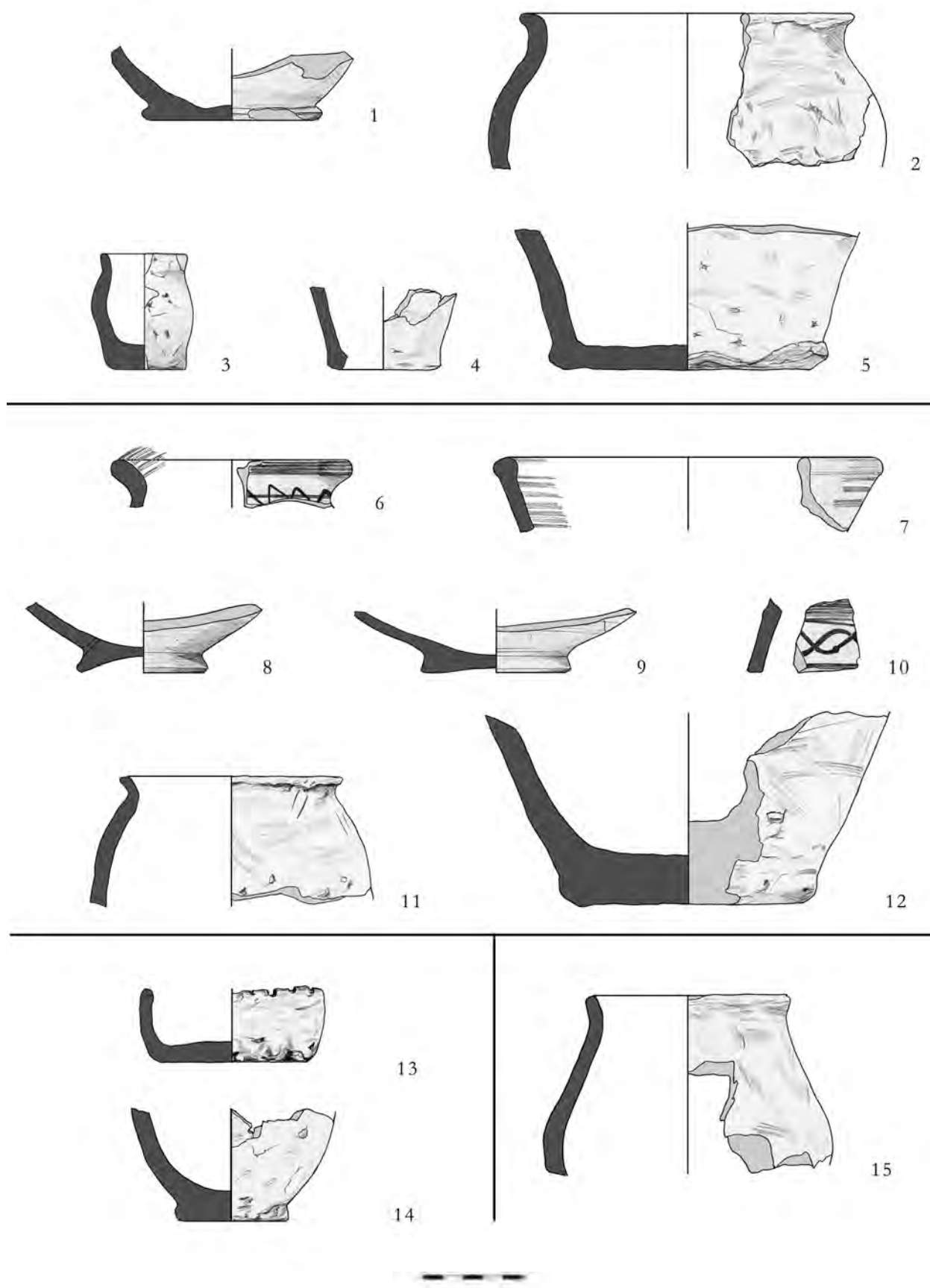
21. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 158. obj.; 7-10: 163. obj.; 11-15: 167. obj.

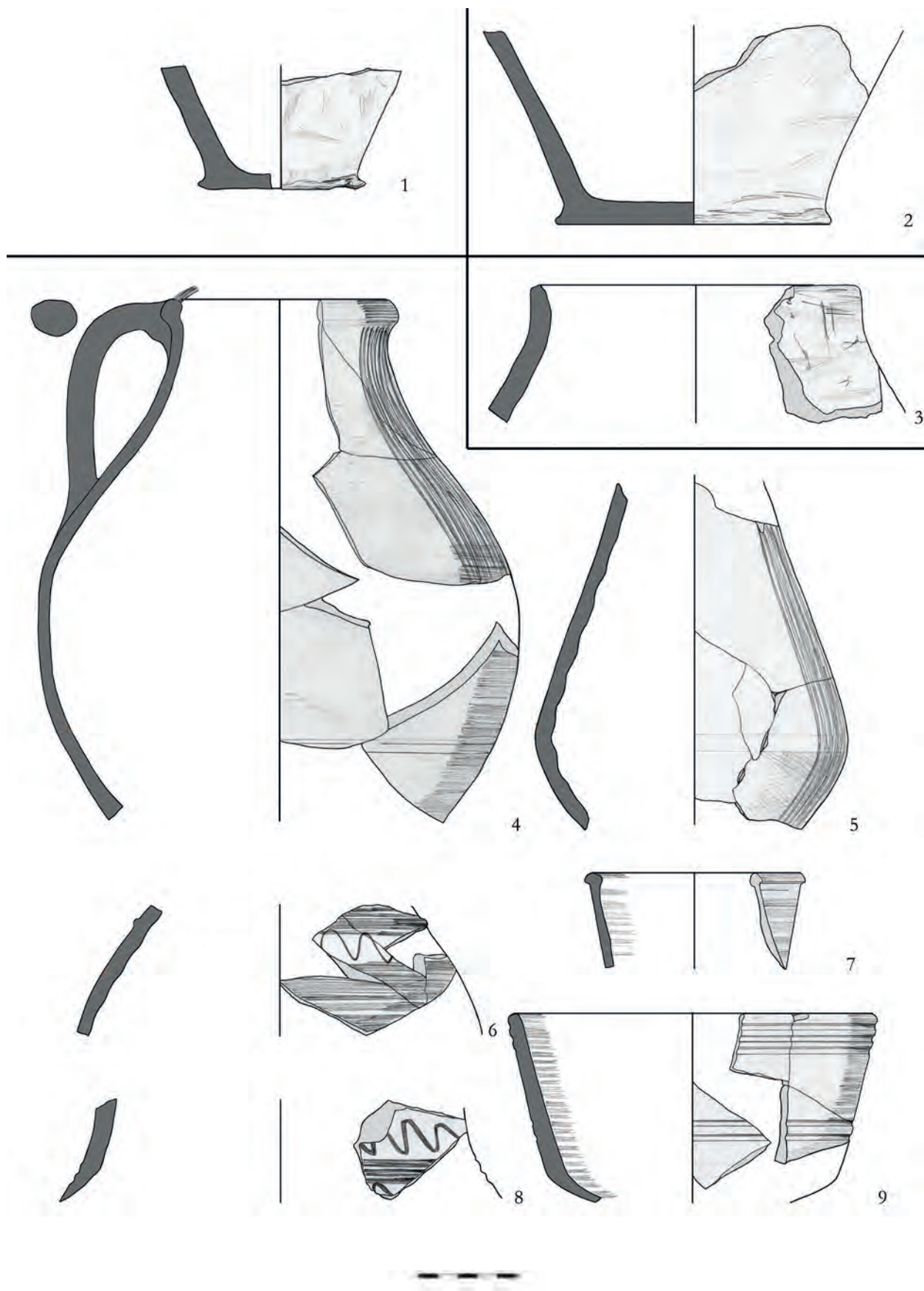
22. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-9: 167. obj.

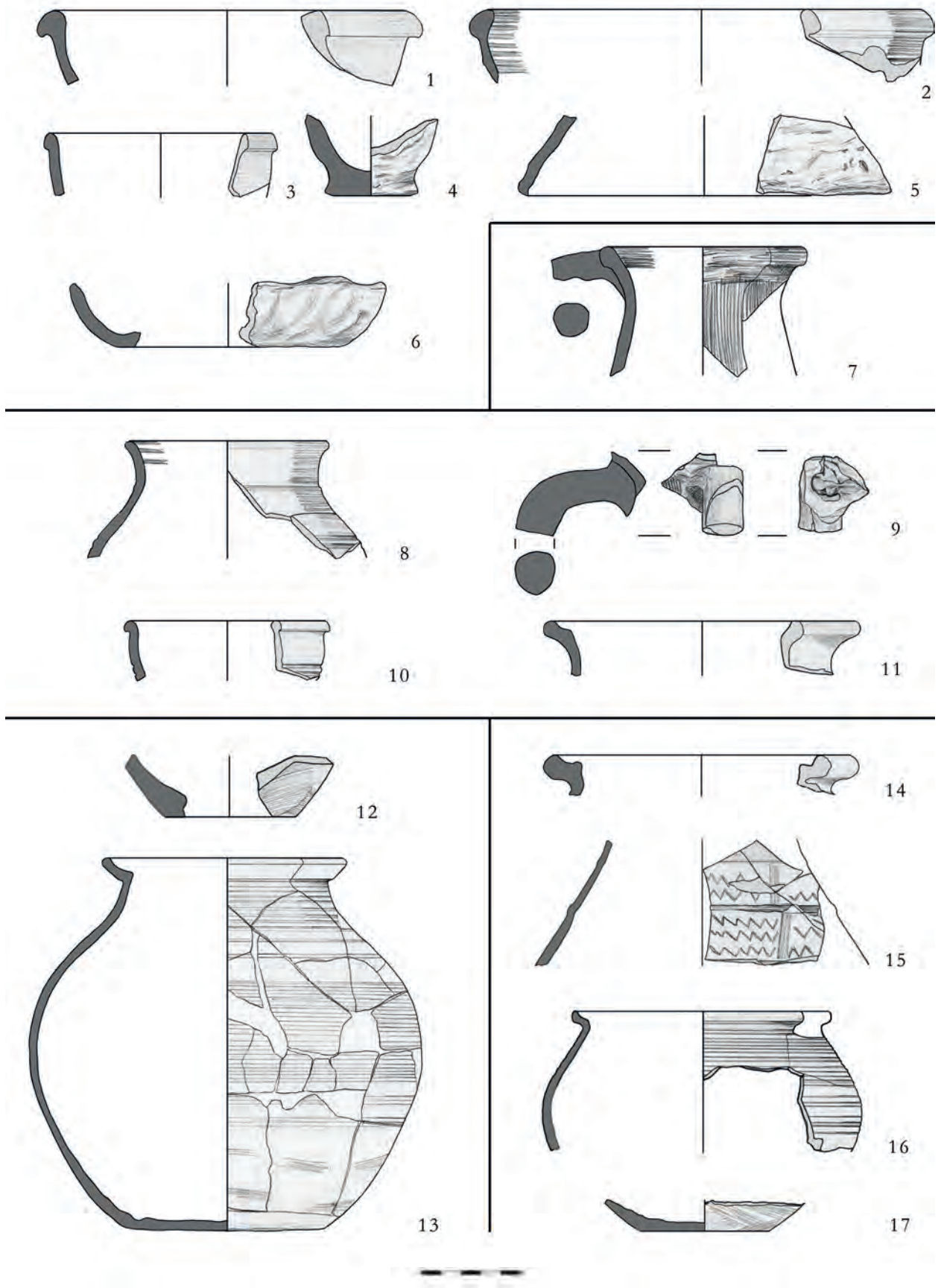
23. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 167. obj.; 7-8: 168. obj.; 9-10: 169. obj.

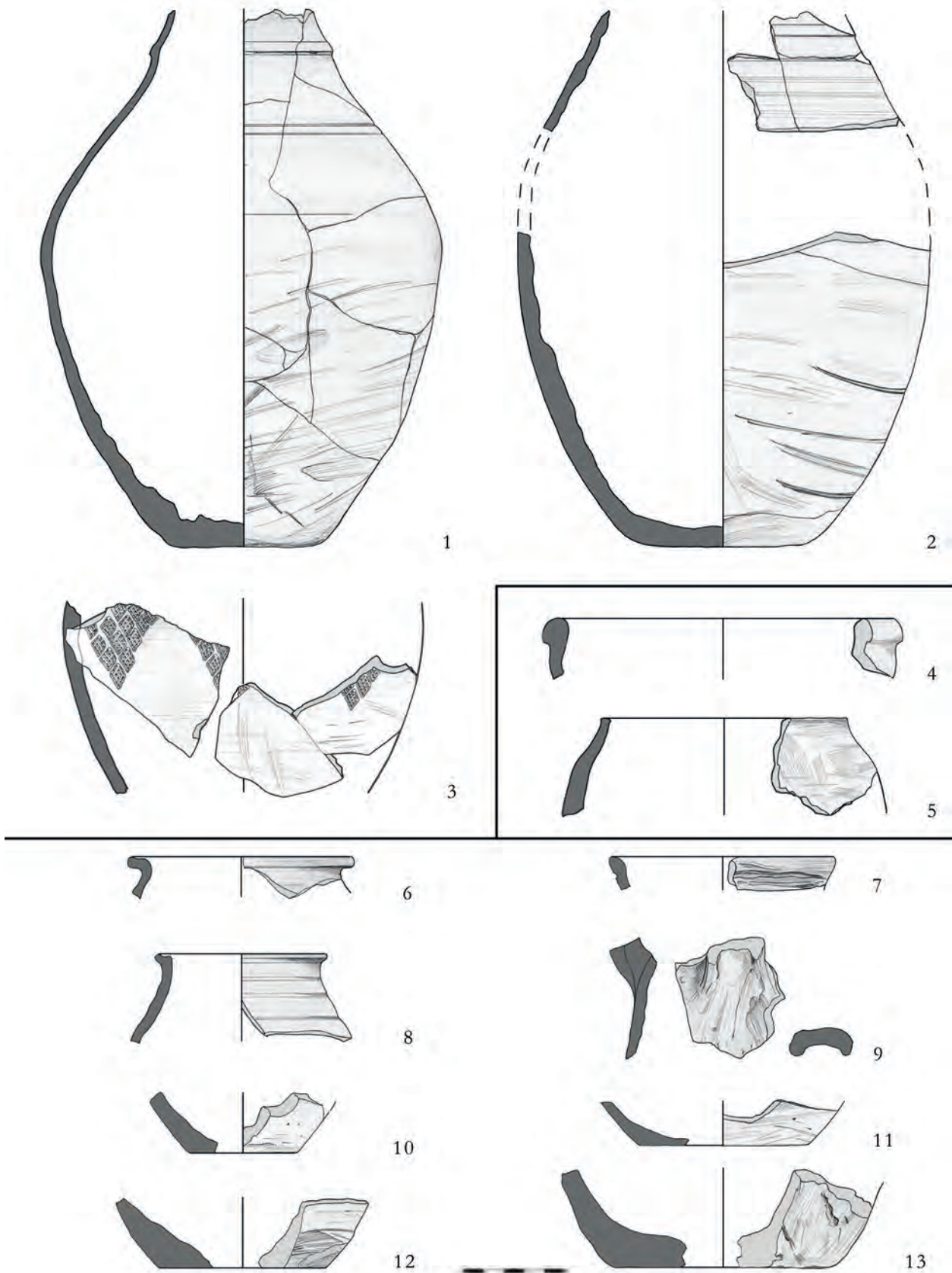
24. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–5: 169. obj.; 6–12: 171. obj.; 13–14: 173. obj.; 15: 174. obj.

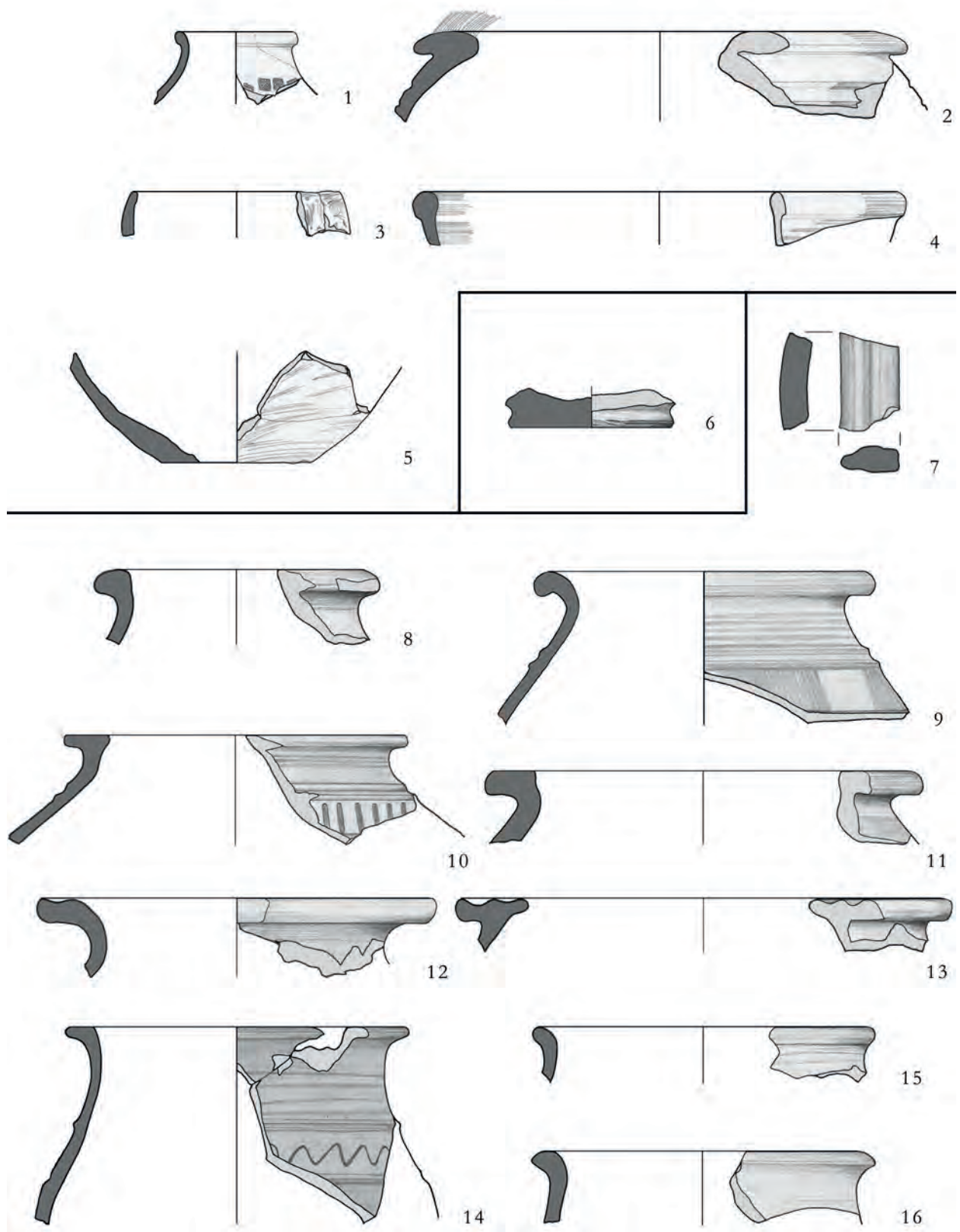
25. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 174. obj.; 2: 175. obj.; 3: 176. obj.; 4-9: 178. obj.

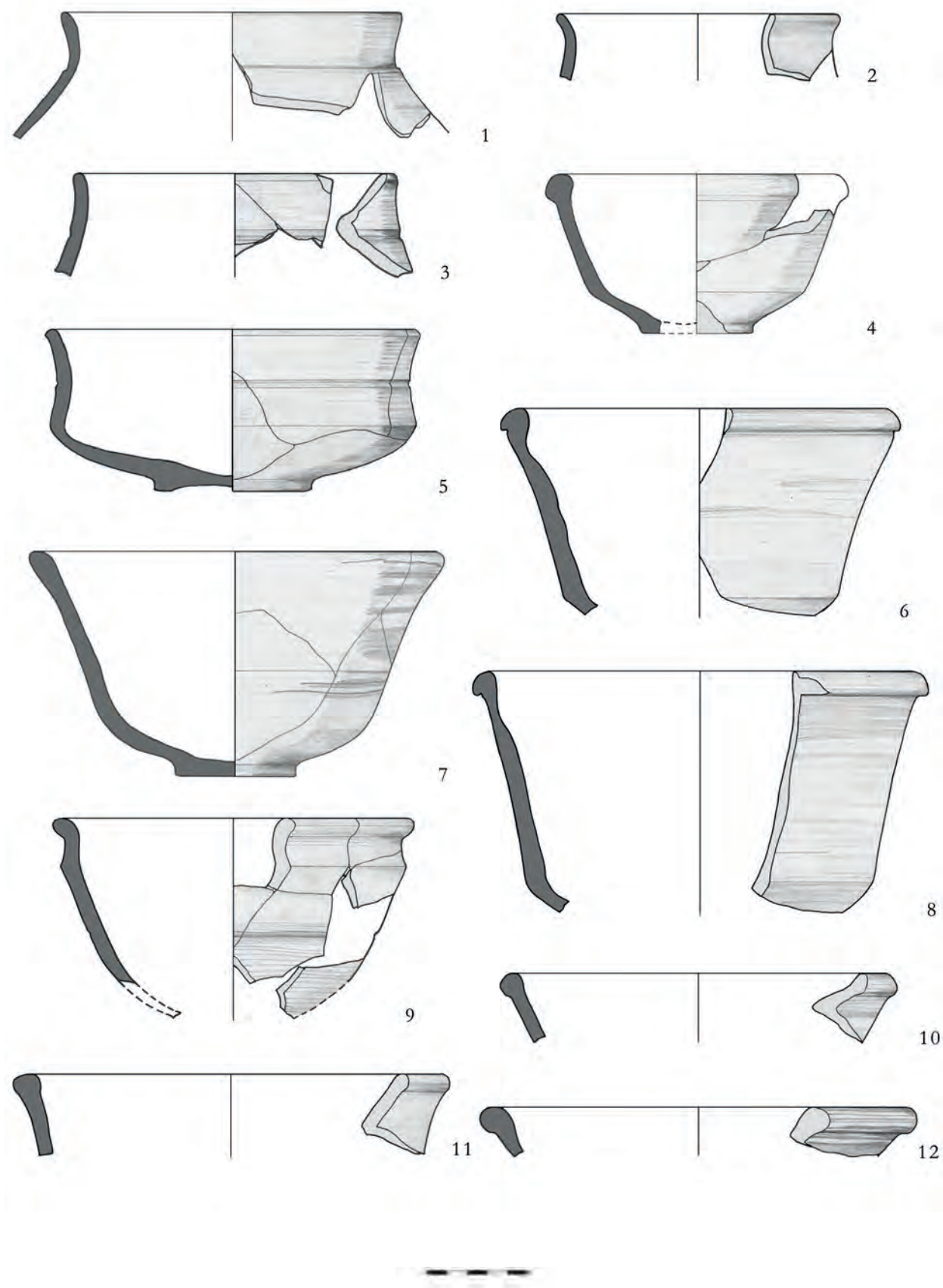
26. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–6: 178. obj.; 7: 179. obj.; 8–11: 180. obj.; 12–13: 184. obj.; 14–17: 186. obj.

27. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 186. obj.; 4-5: 187. obj.; 6-13: 188. obj.

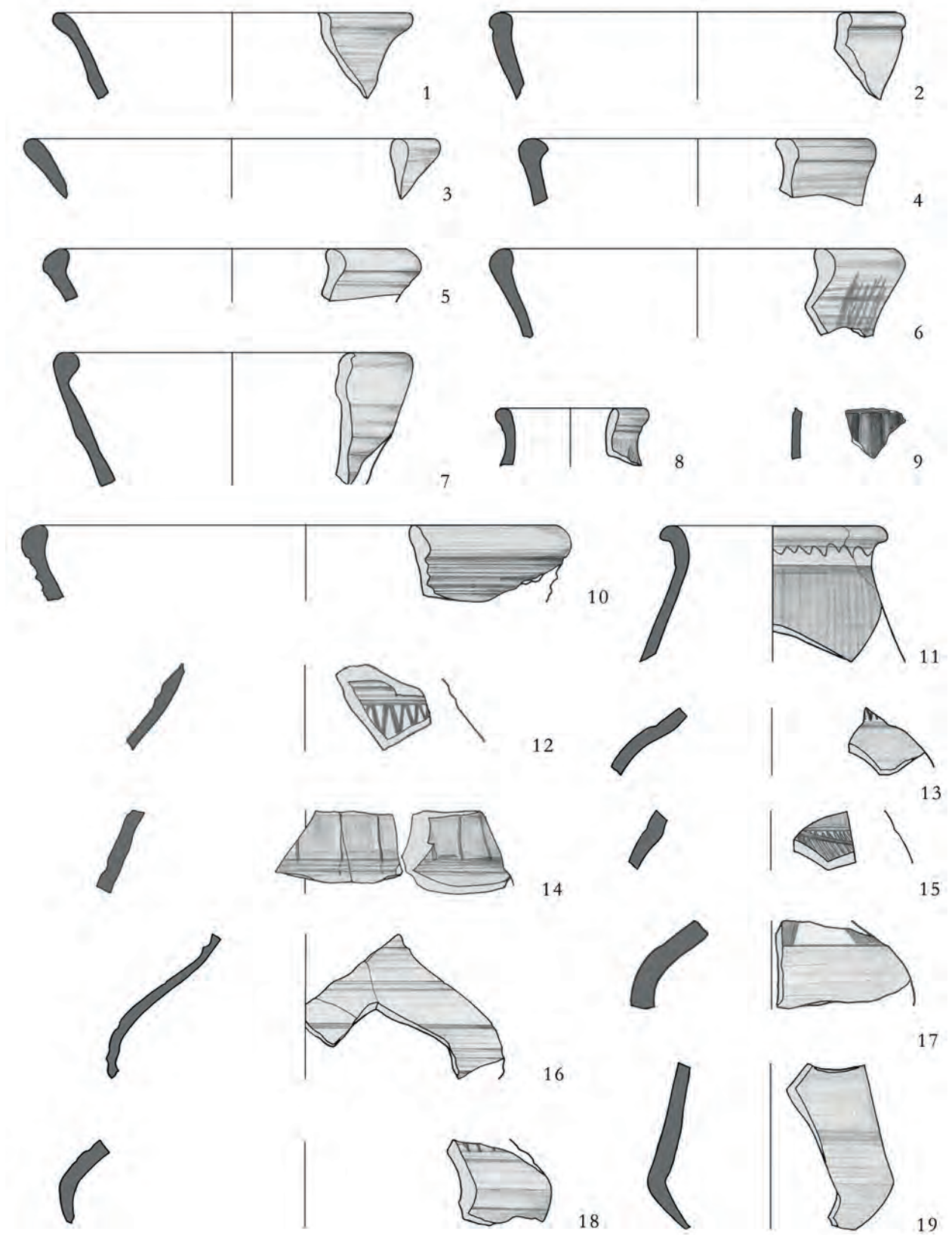

28. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 189. obj.; 6: 193. obj.; 7-16: 195. obj.

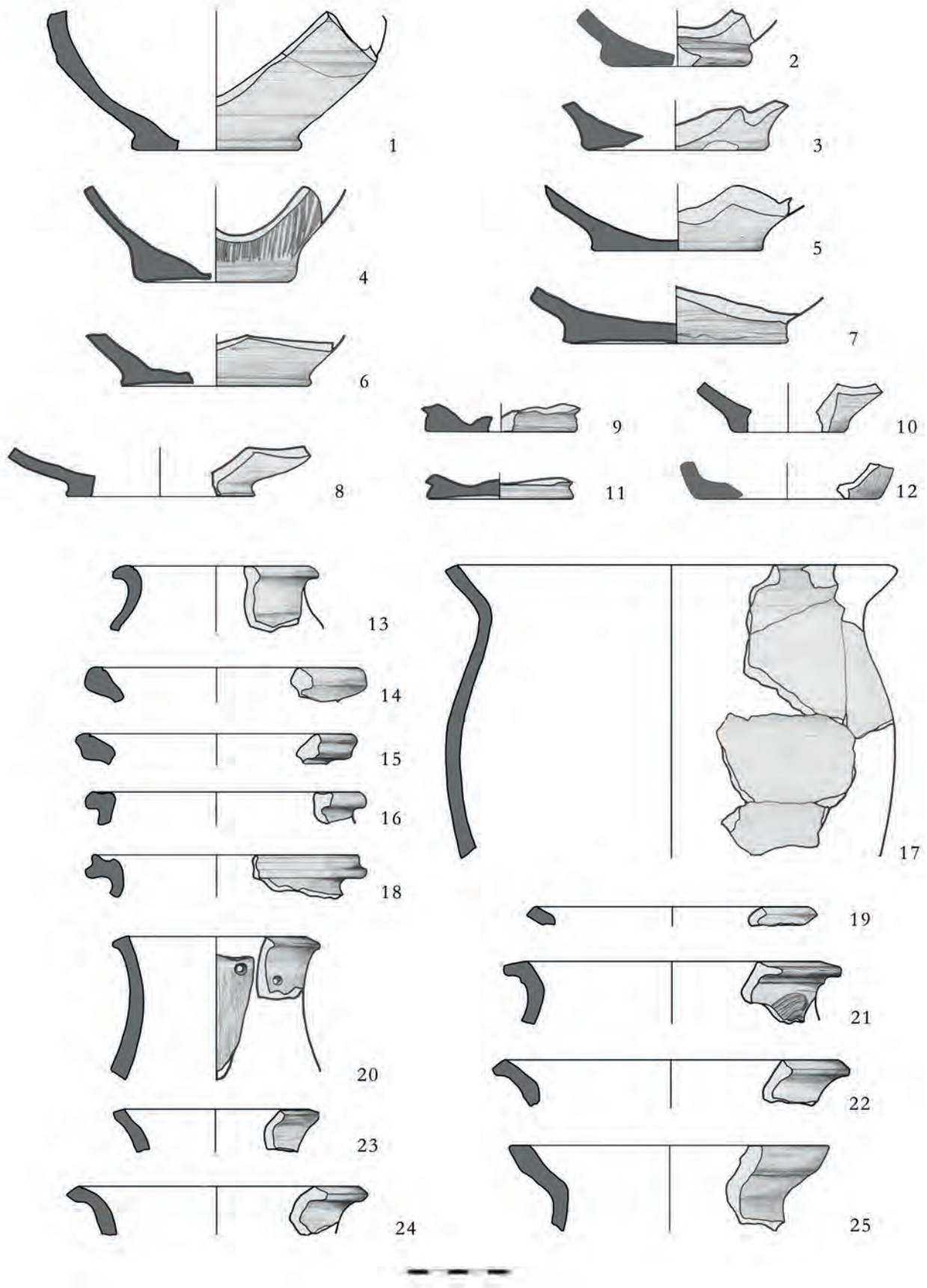

29. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 195. obj.

TÁBLÁK

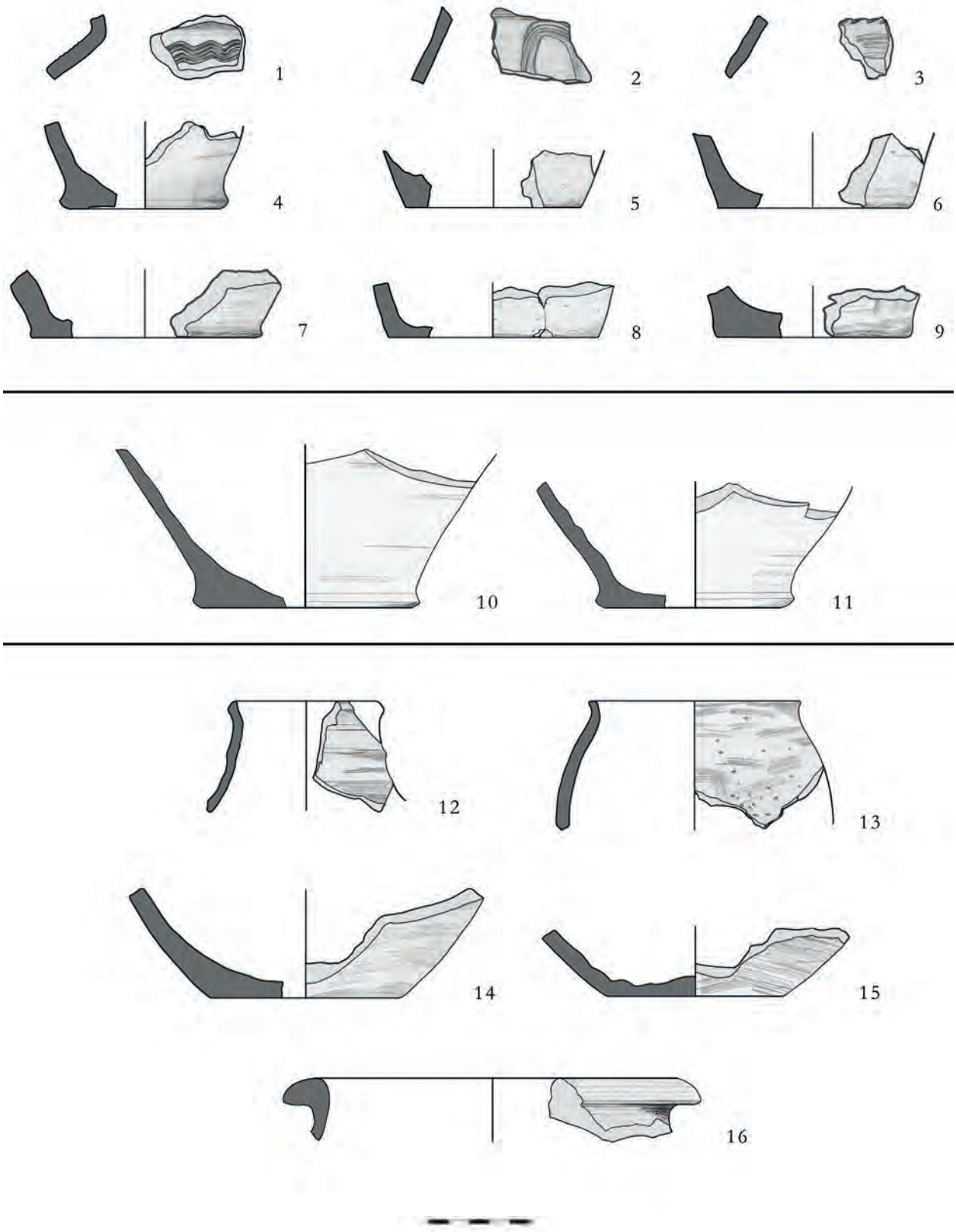

30. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-19: 195. obj.

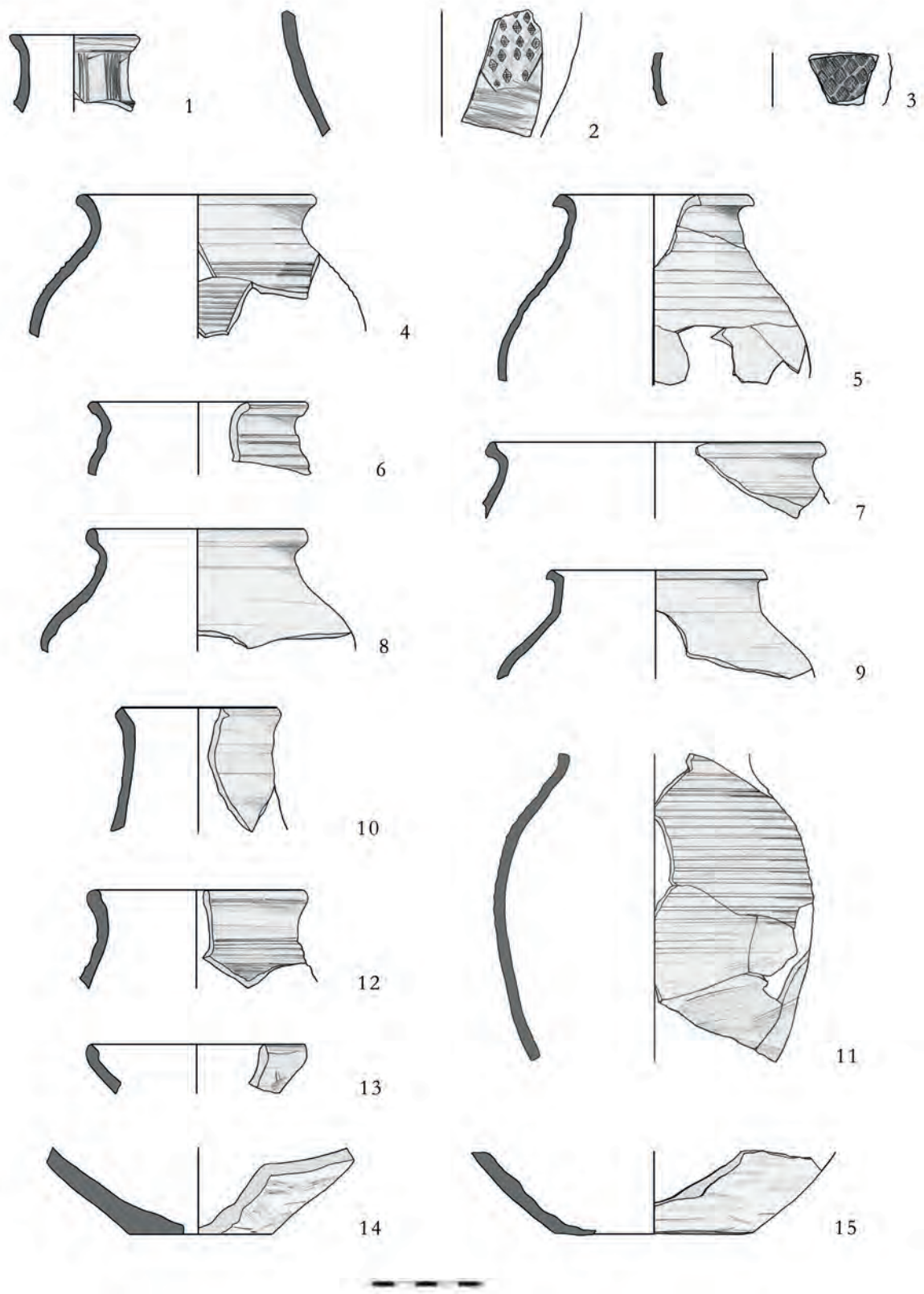

31. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–25: 195. obj.

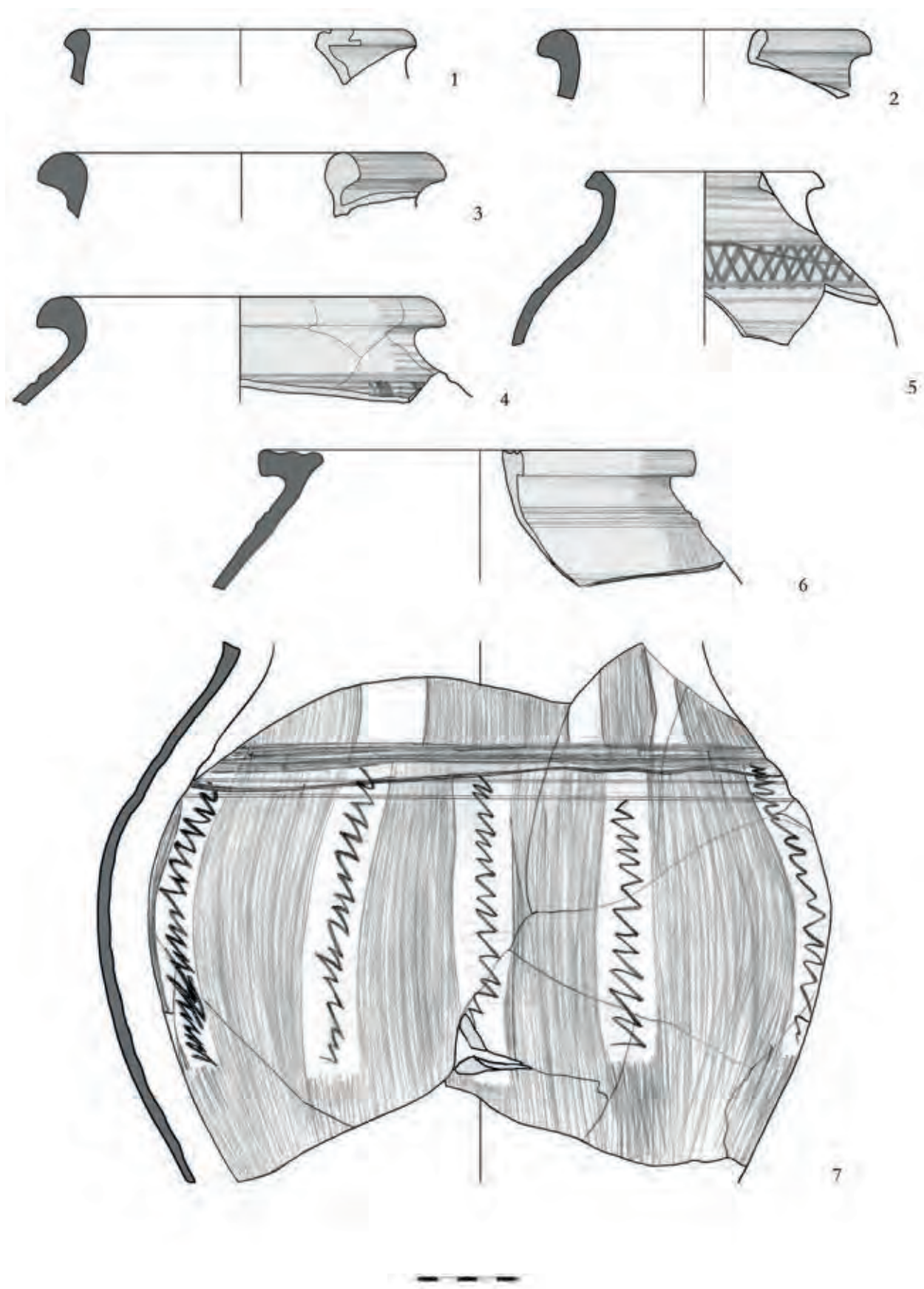
TÁBLÁK

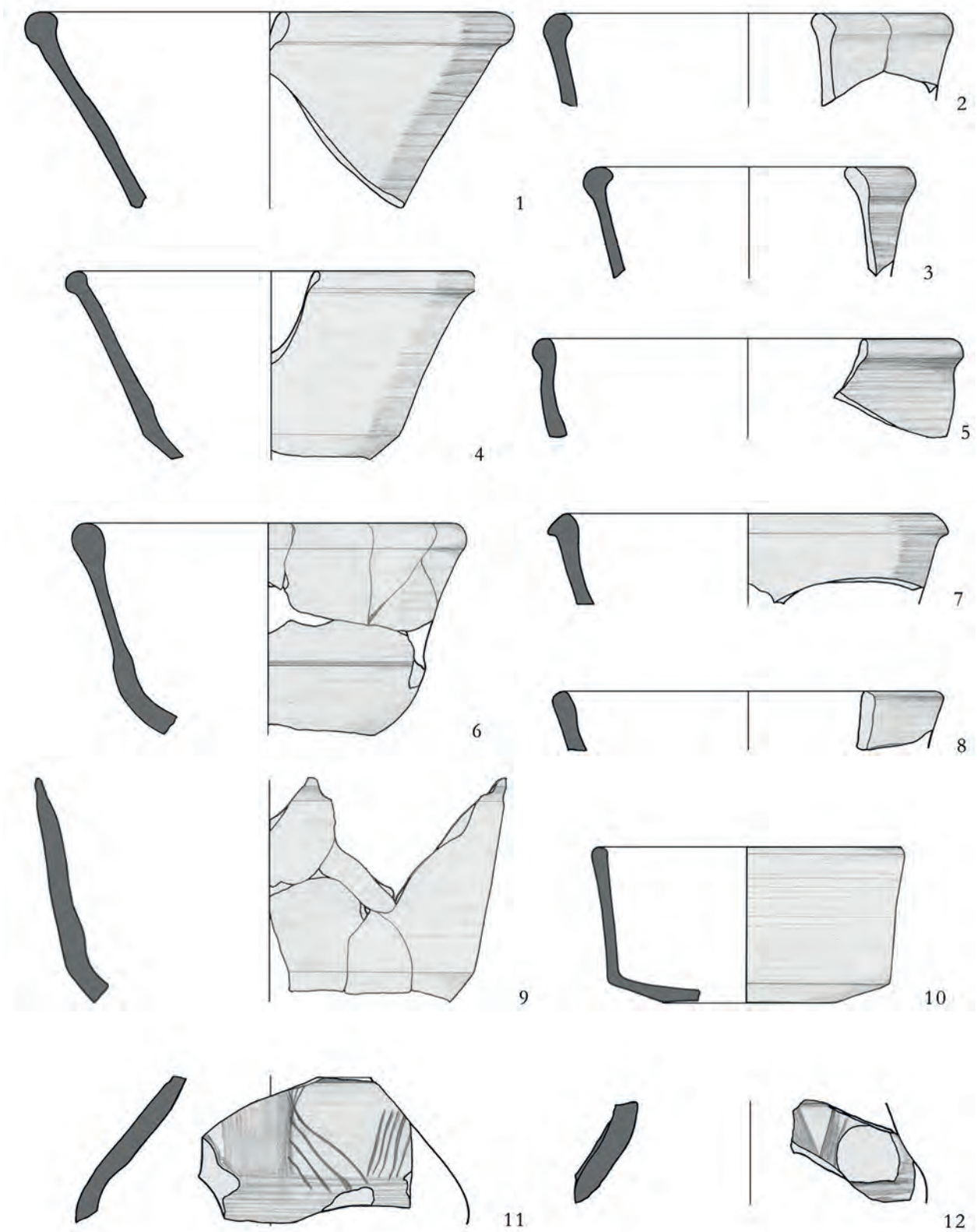
32. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-9: 195. obj.; 10-11: 194. obj.; 12-16: 197. obj.

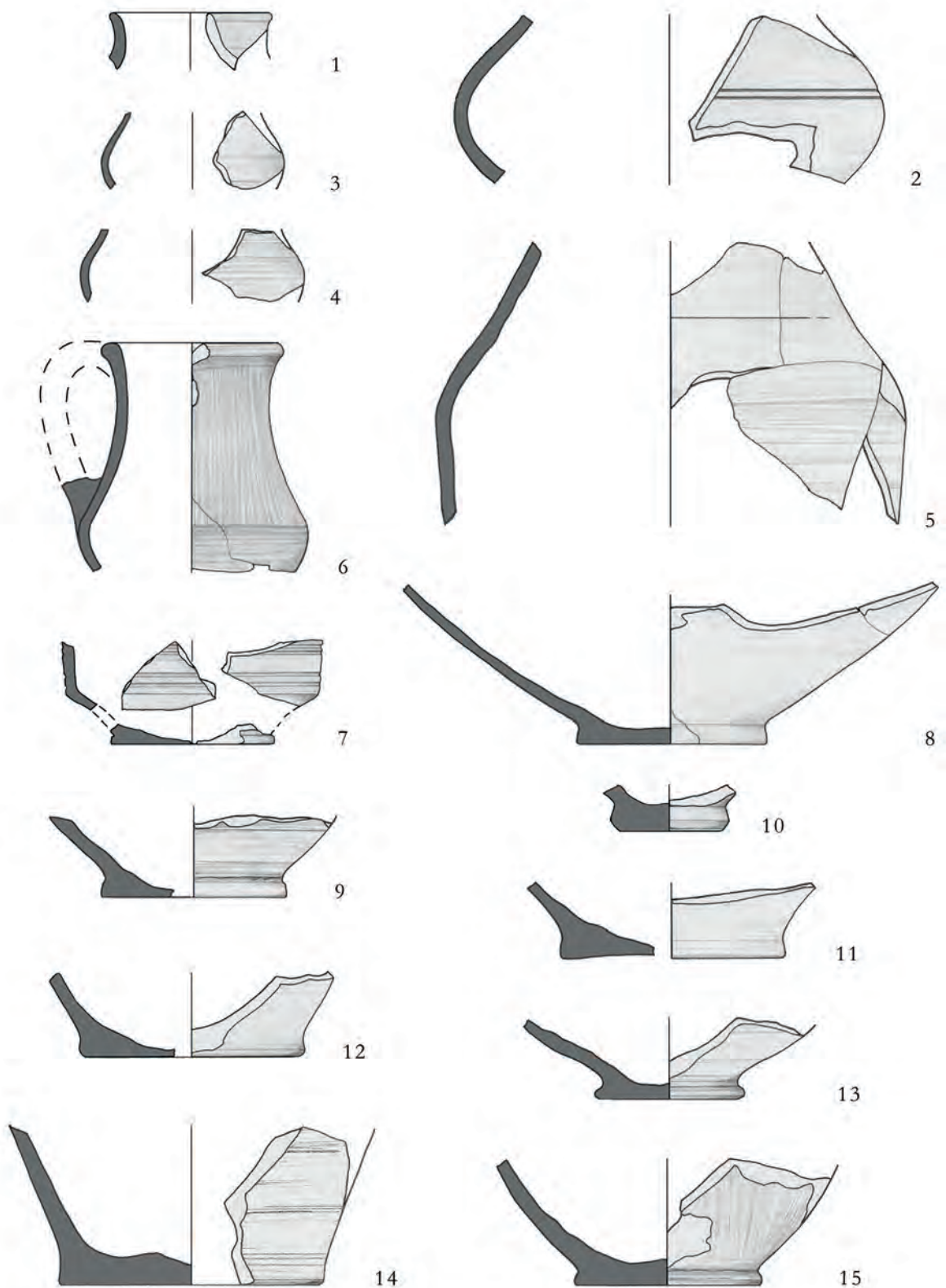
33. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–15: 203. obj.

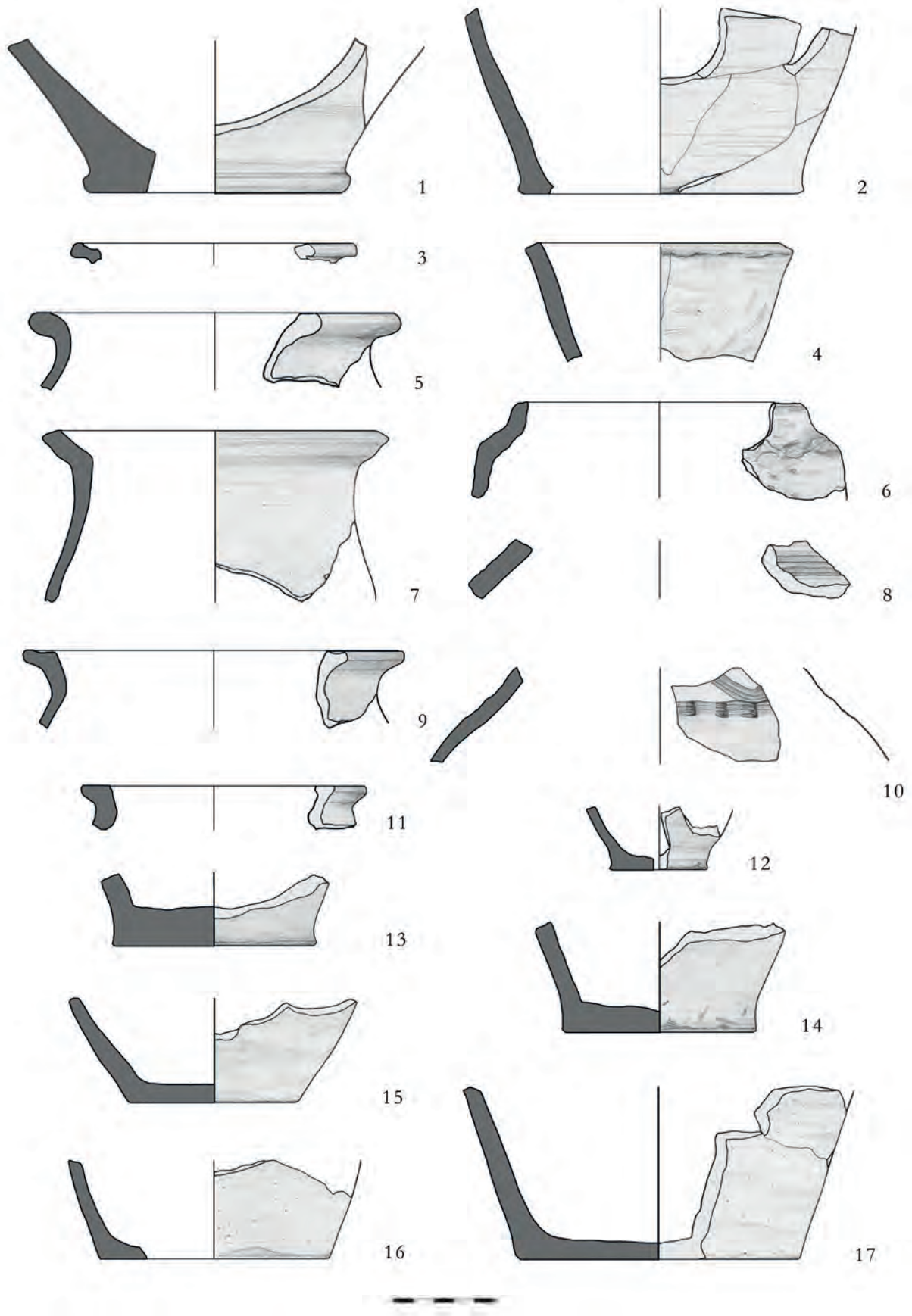
34. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 207. obj.

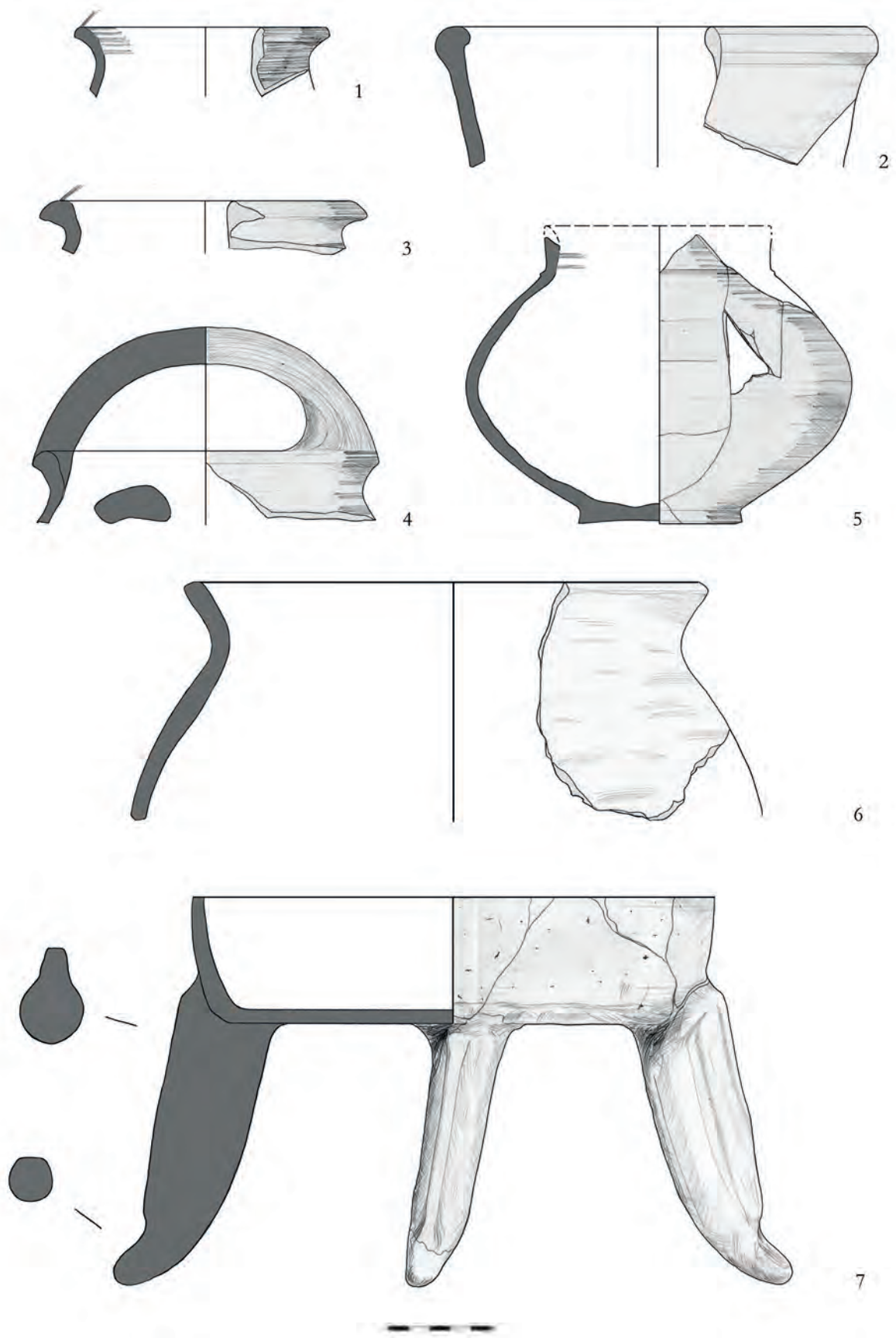
35. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 207. obj.

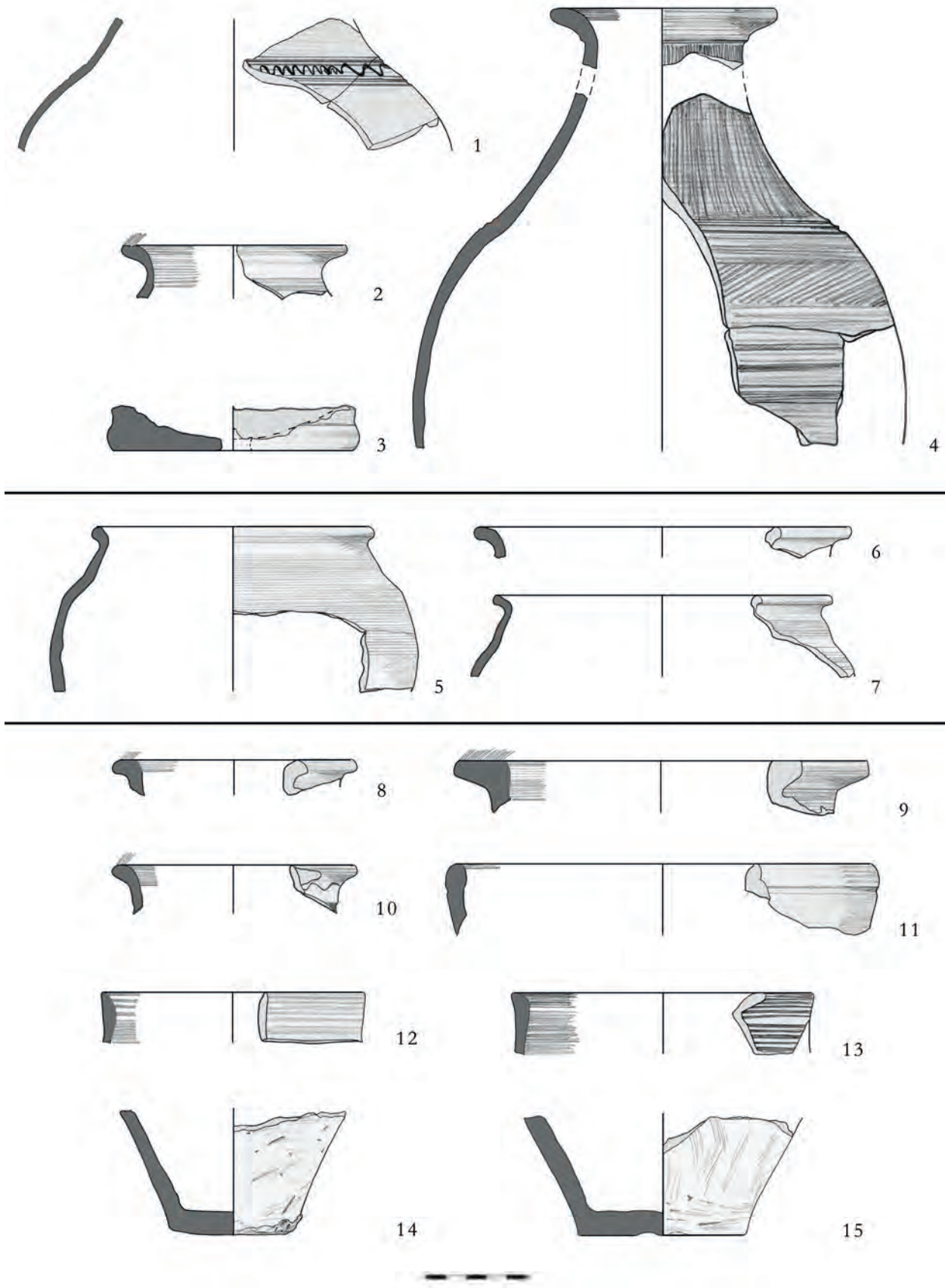
36. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-15: 207. obj.

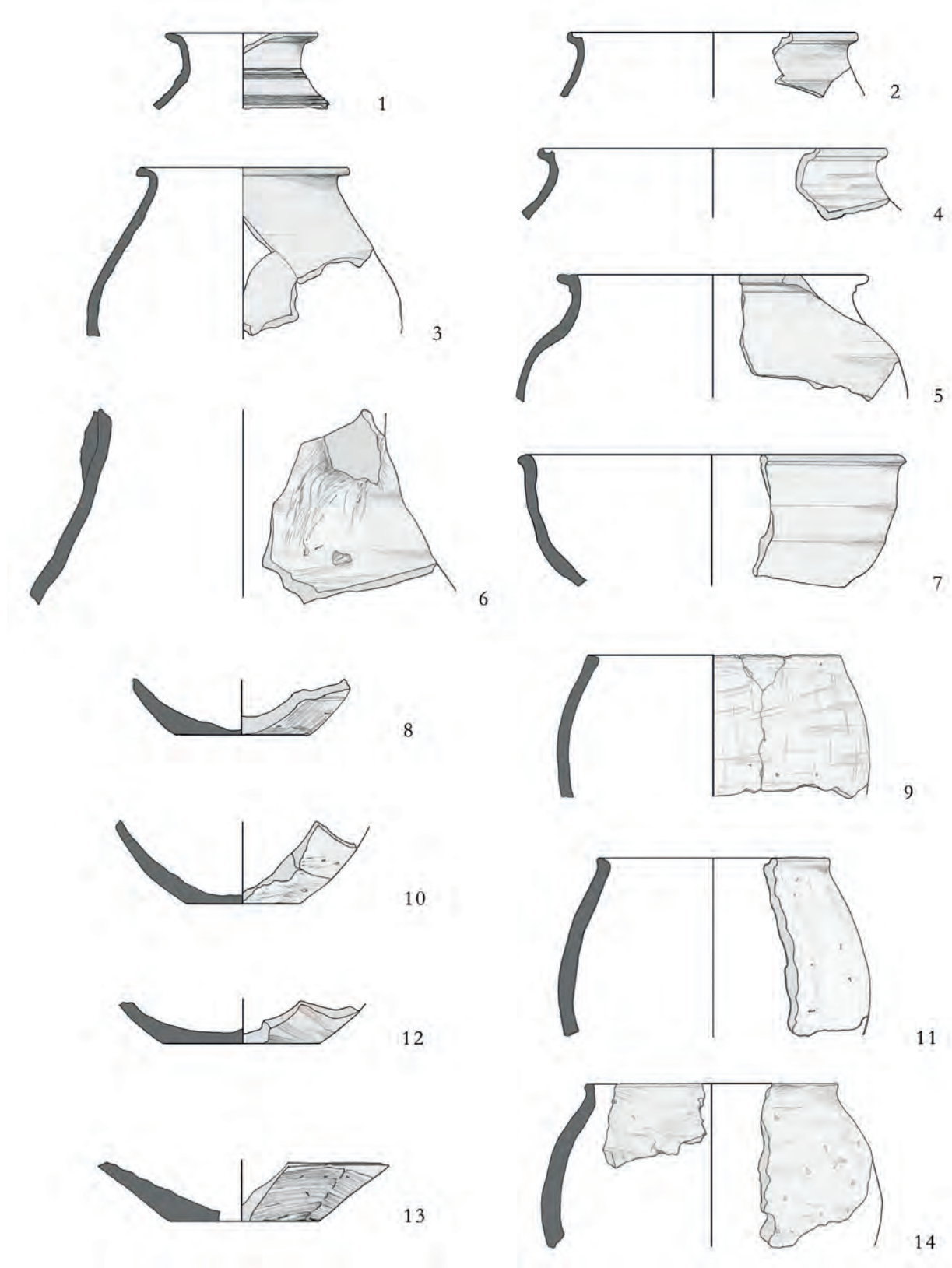
37. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–17: 207. obj.

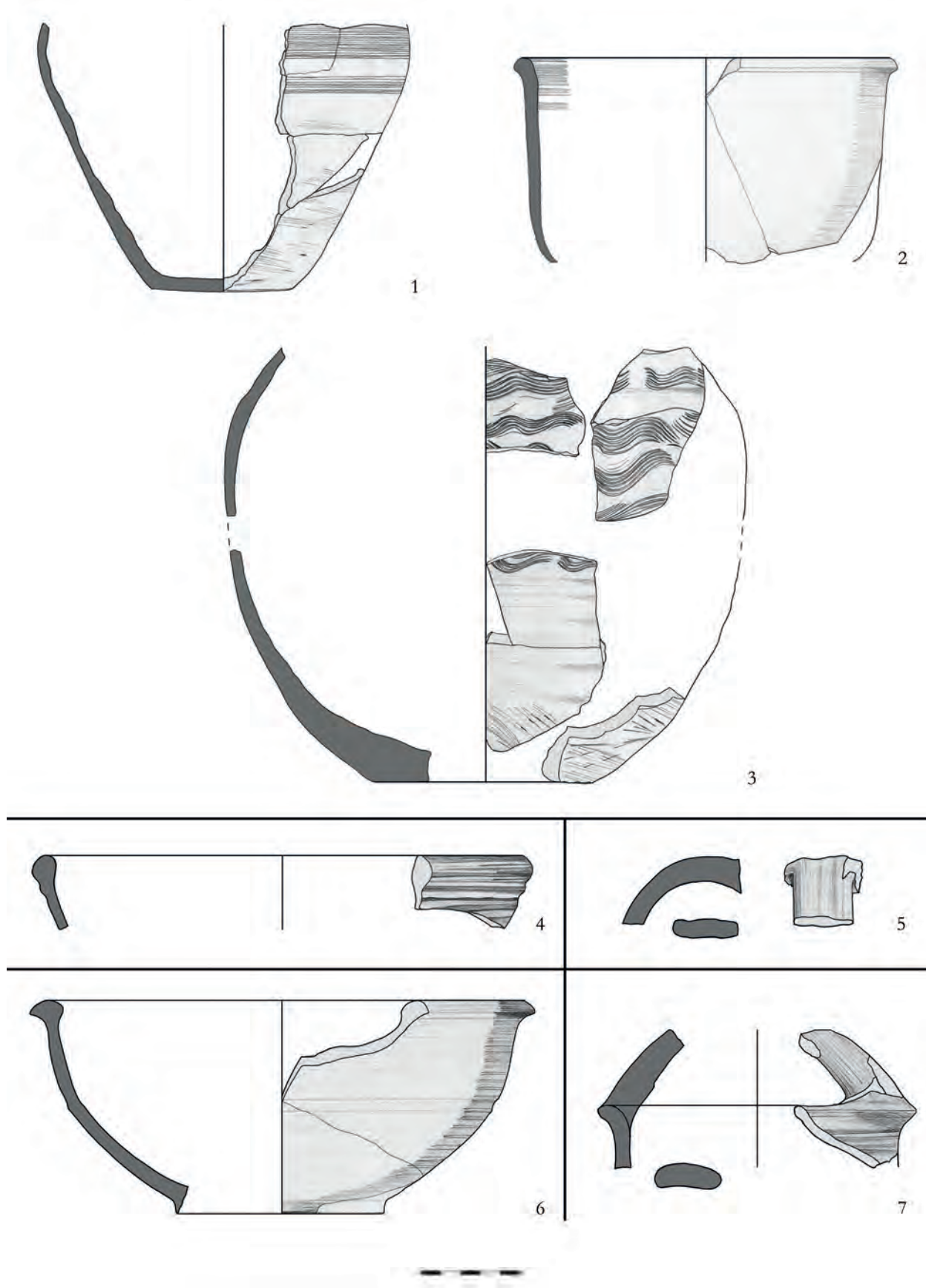
38. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 208. obj.

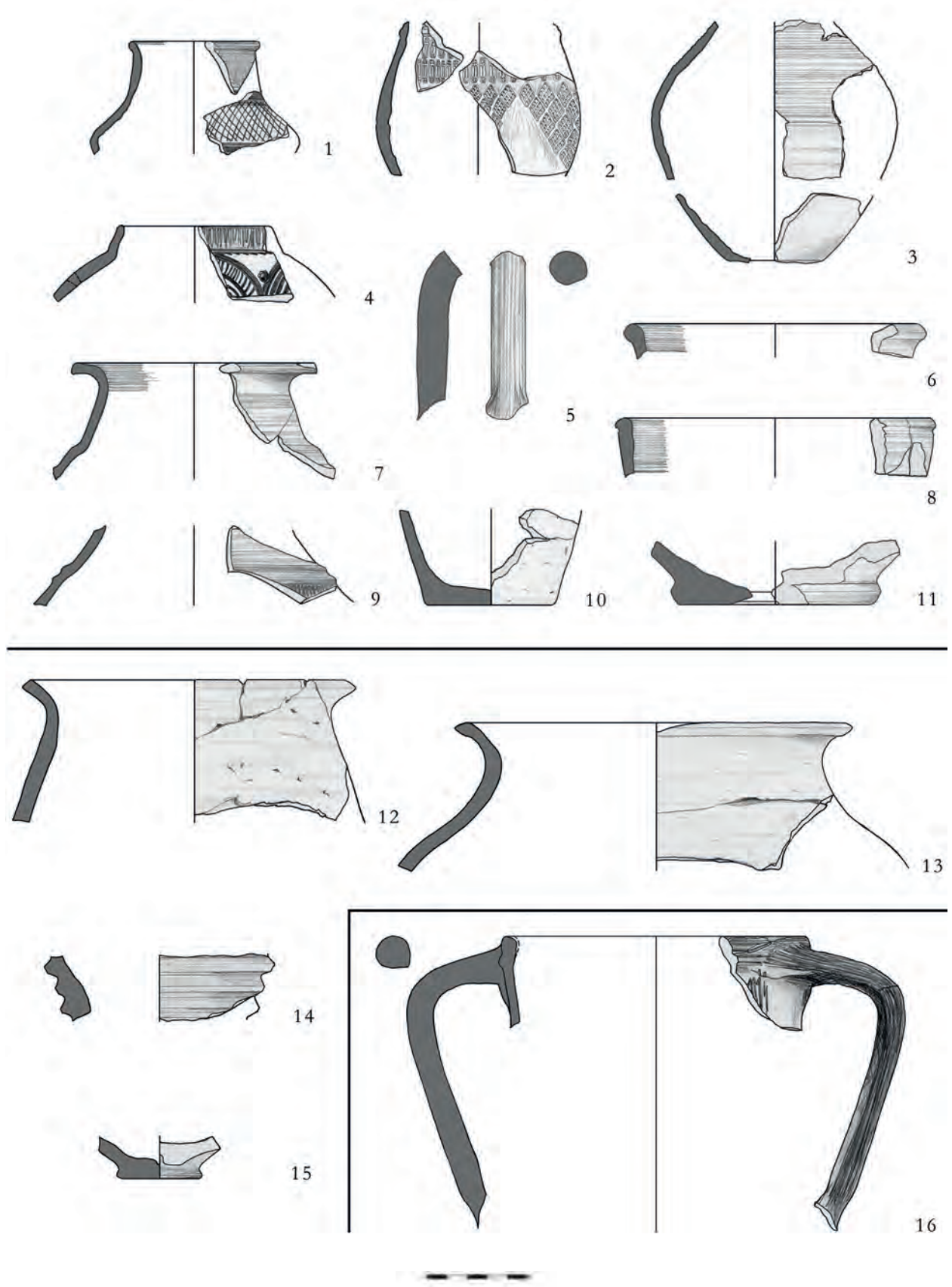
39. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-4: 209/332. obj.; 5-7: 209/302 és 332. str.; 8-15: 209/302. str.

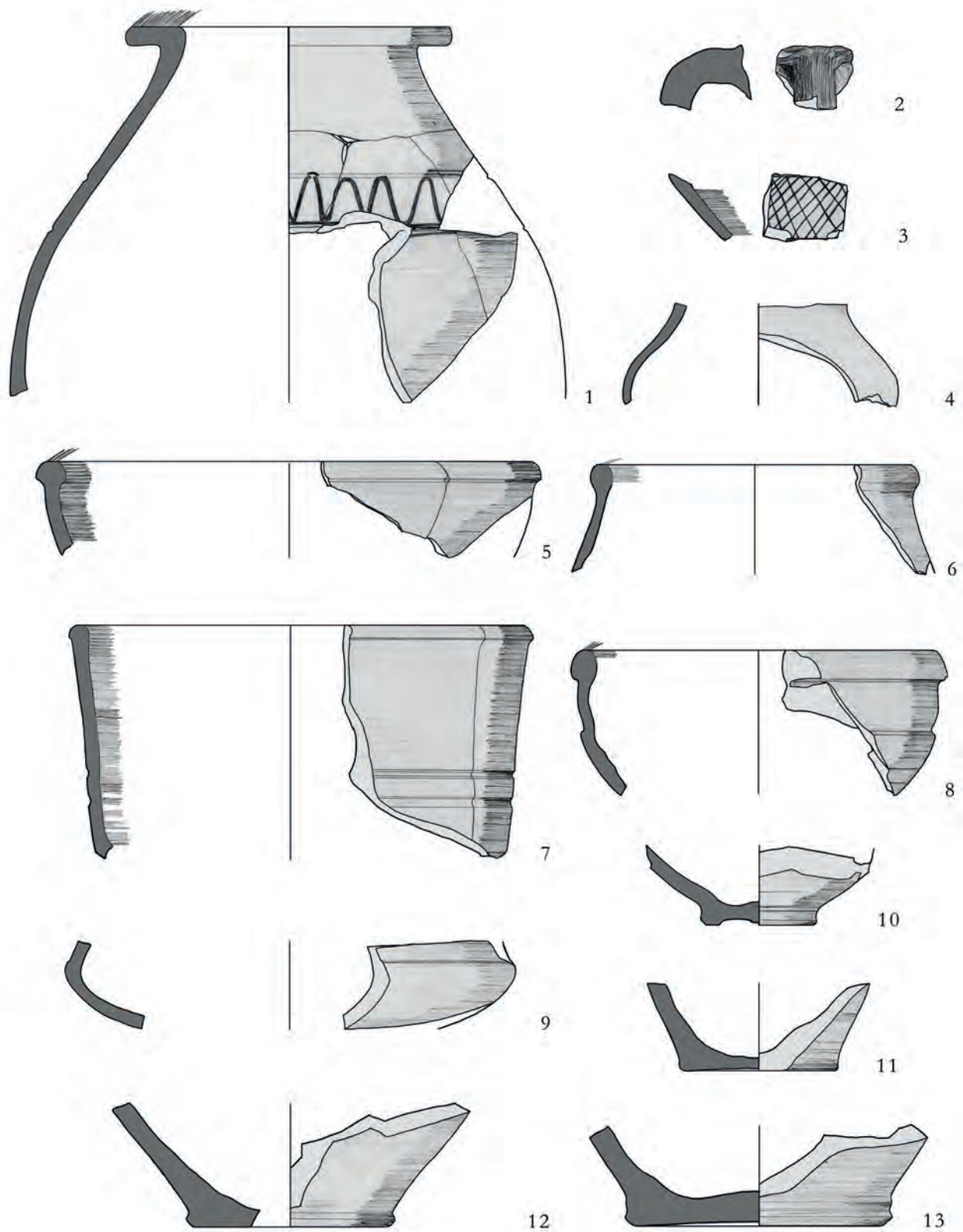
40. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-14: 209/302. str.

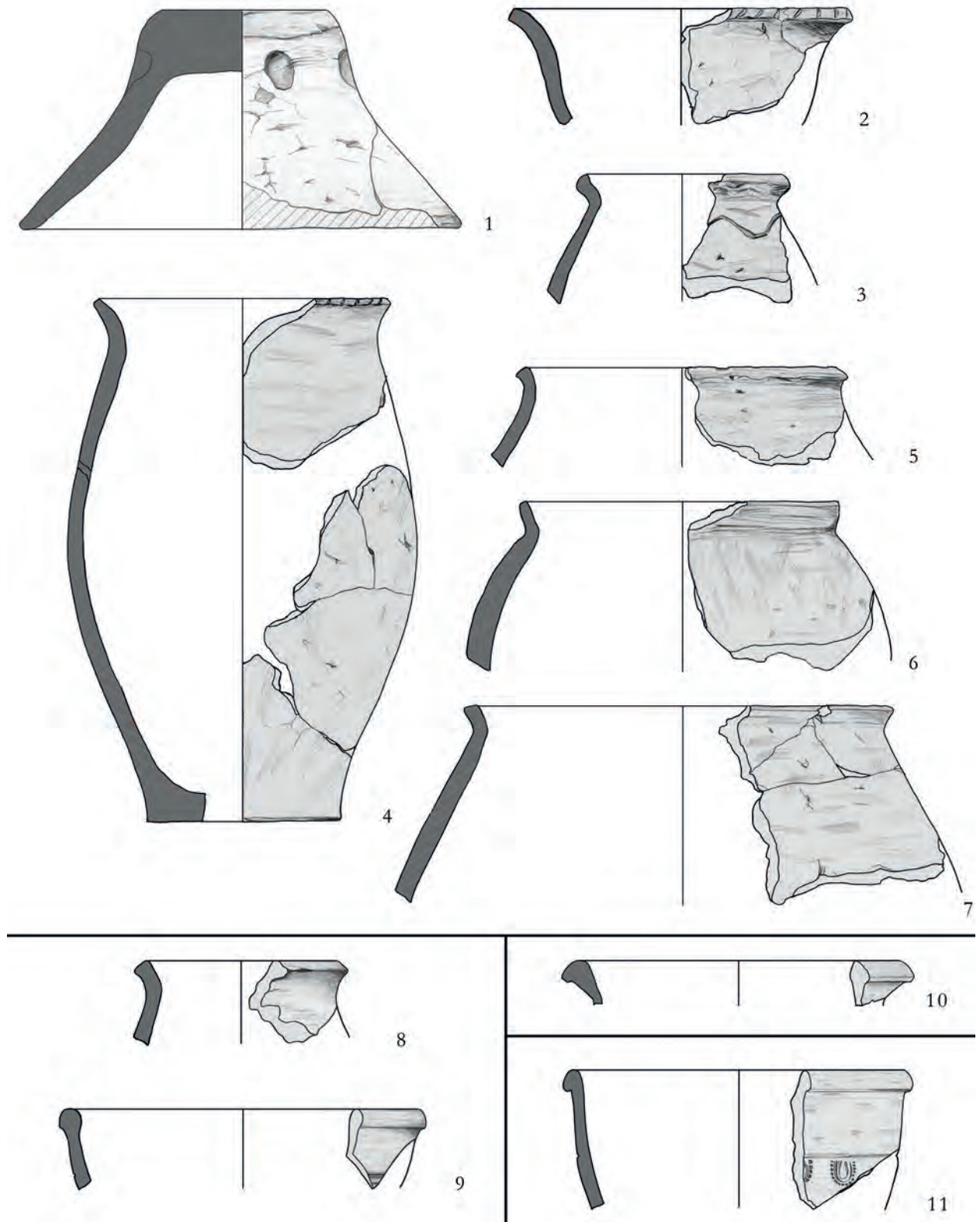
41. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 209/302. és 332. str.; 4: 216. obj.; 5: 212. obj.; 6: 211. obj.; 7: 215. obj.

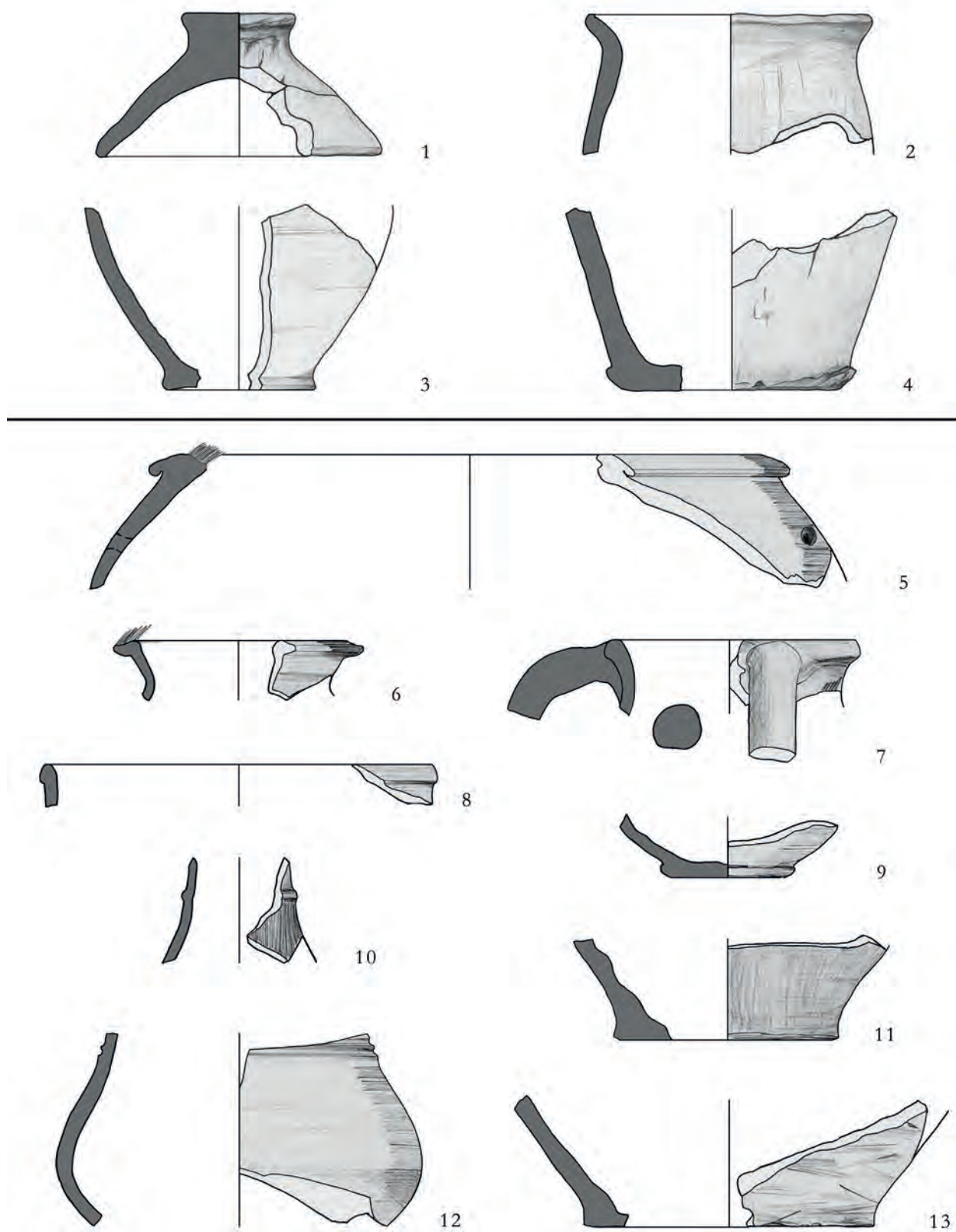
42. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–11: 219. obj.; 12–15: 220. obj.; 16: 222. obj.

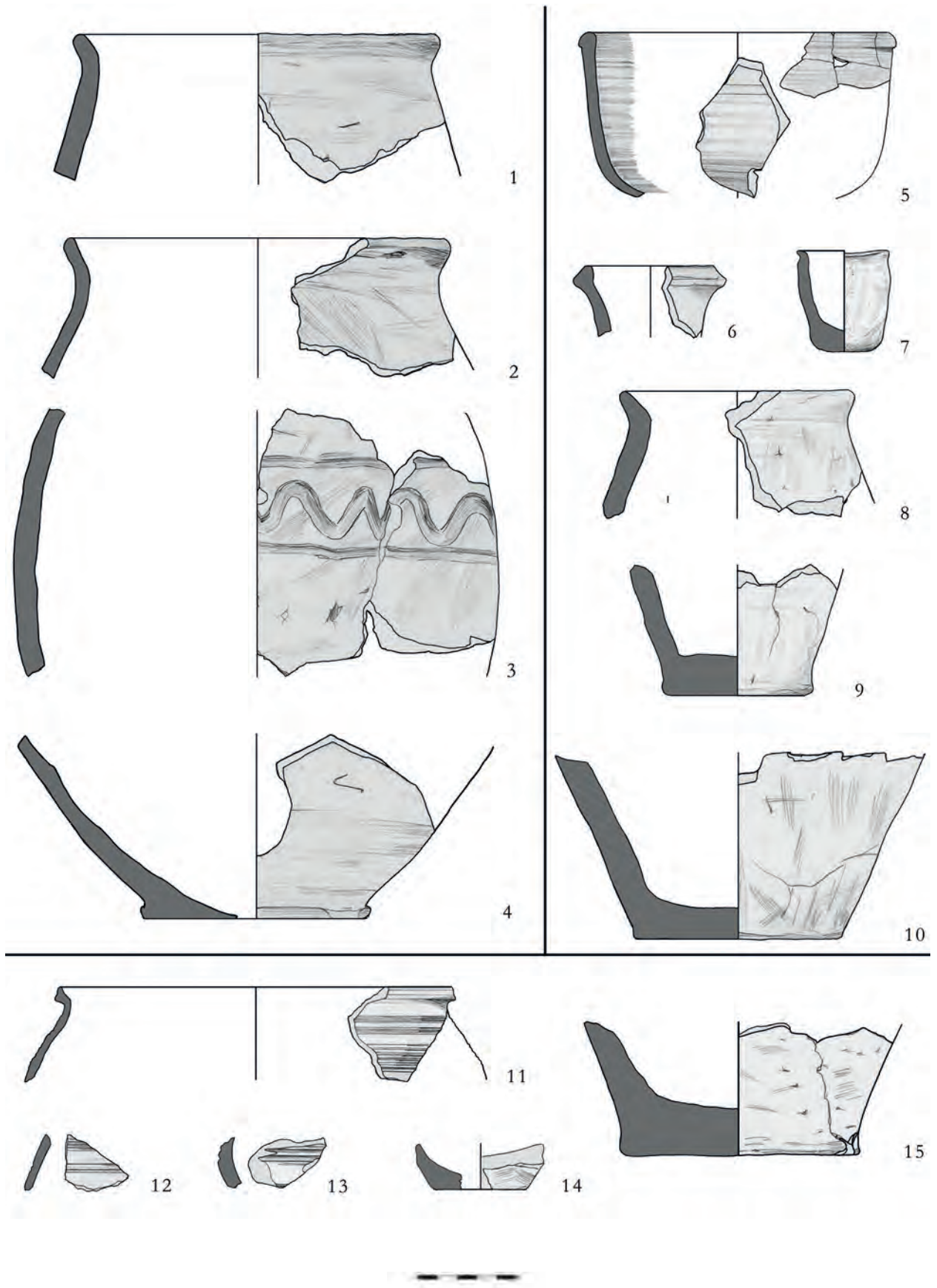
43. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-13: 222. obj.

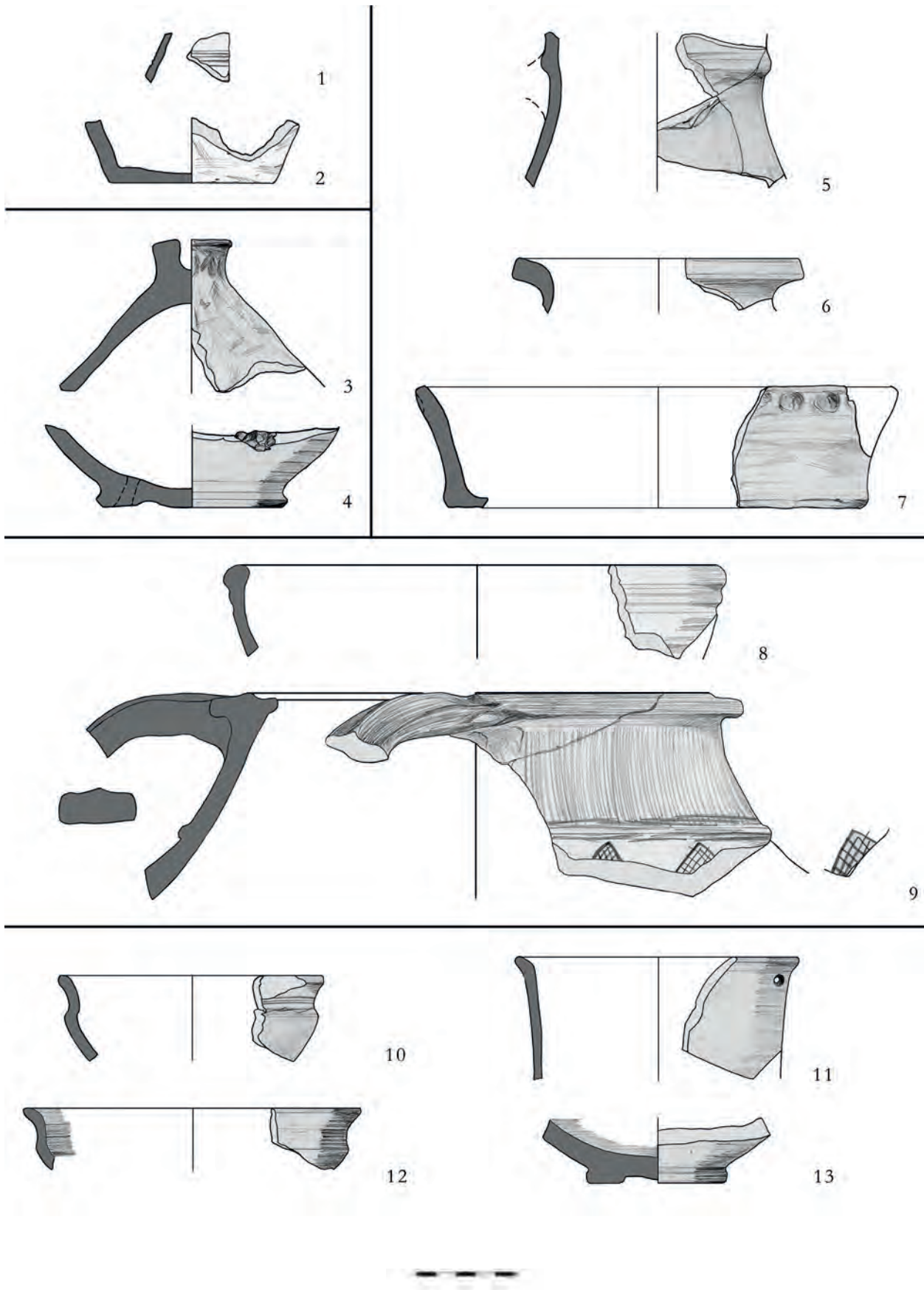
44. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–7: 222. obj.; 8–9: 226. obj.; 10: 232. obj.; 11: 227. obj.

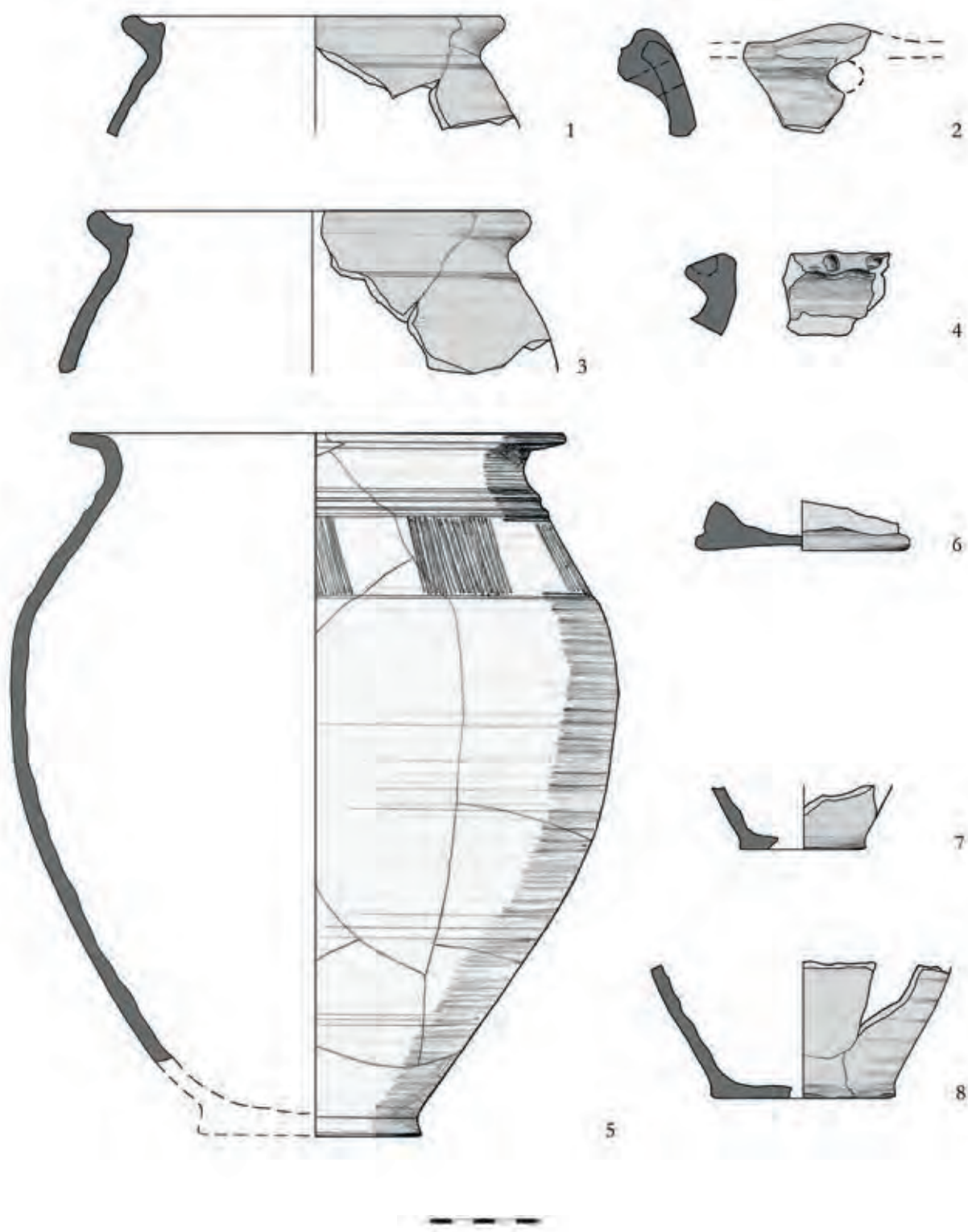
45. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-4: 230. obj.; 5-13: 233. obj.

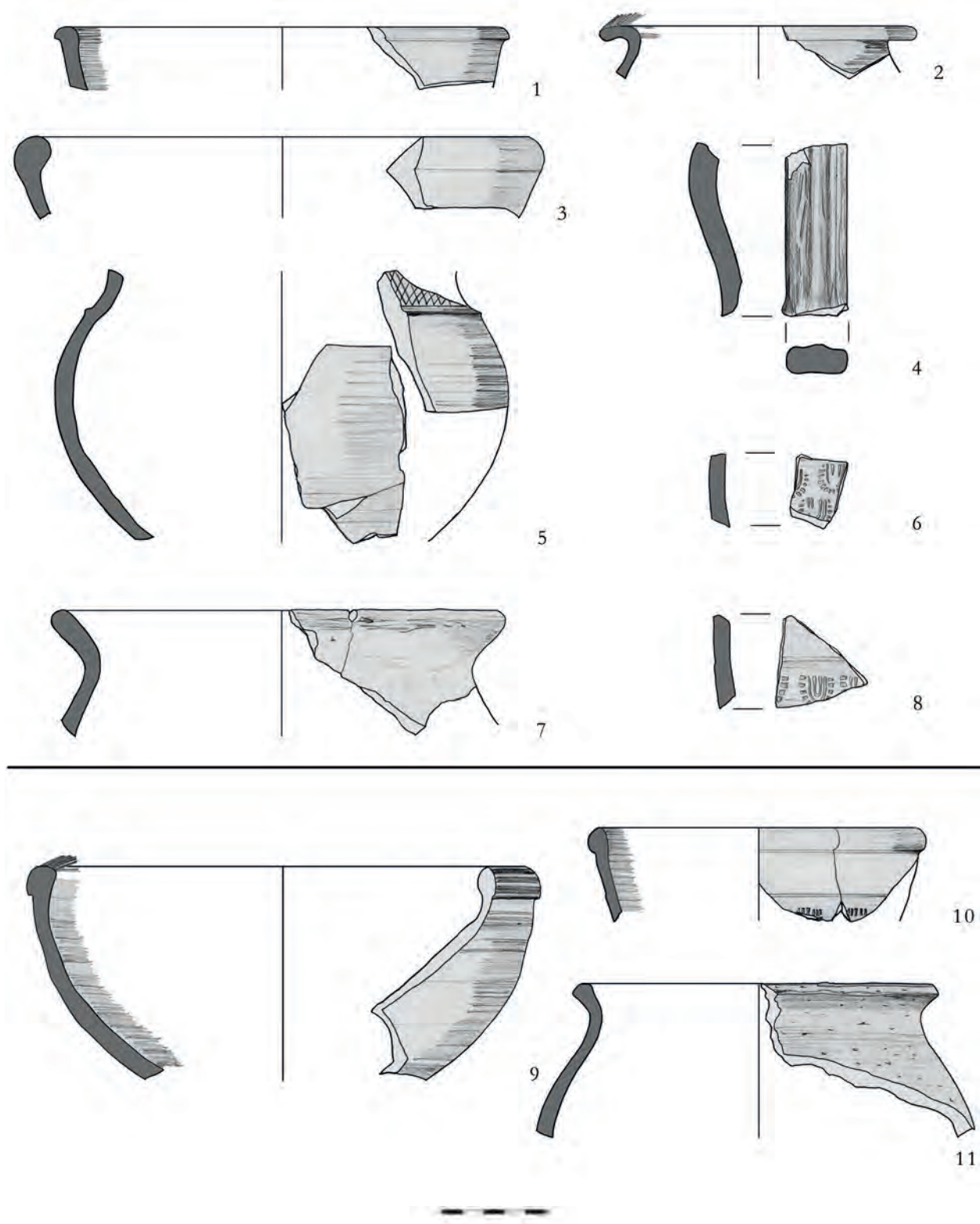
46. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 233. obj.; 5–10: 234. obj.; 11–15: 245. obj.

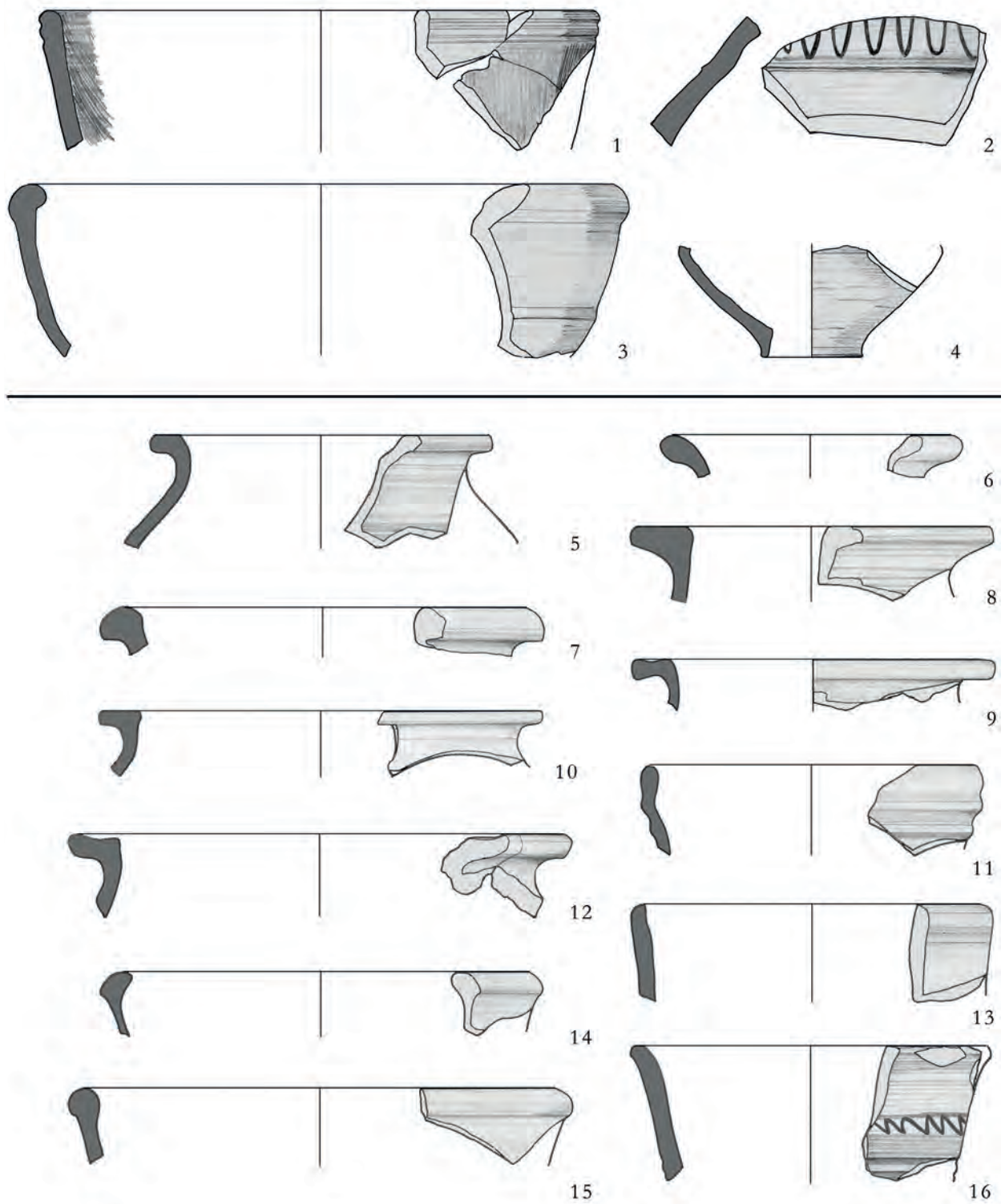
47. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 235. obj.; 3–4: 243. obj.; 5–7: 247. obj.; 8–9: 240. obj.; 10–13: 248. obj.

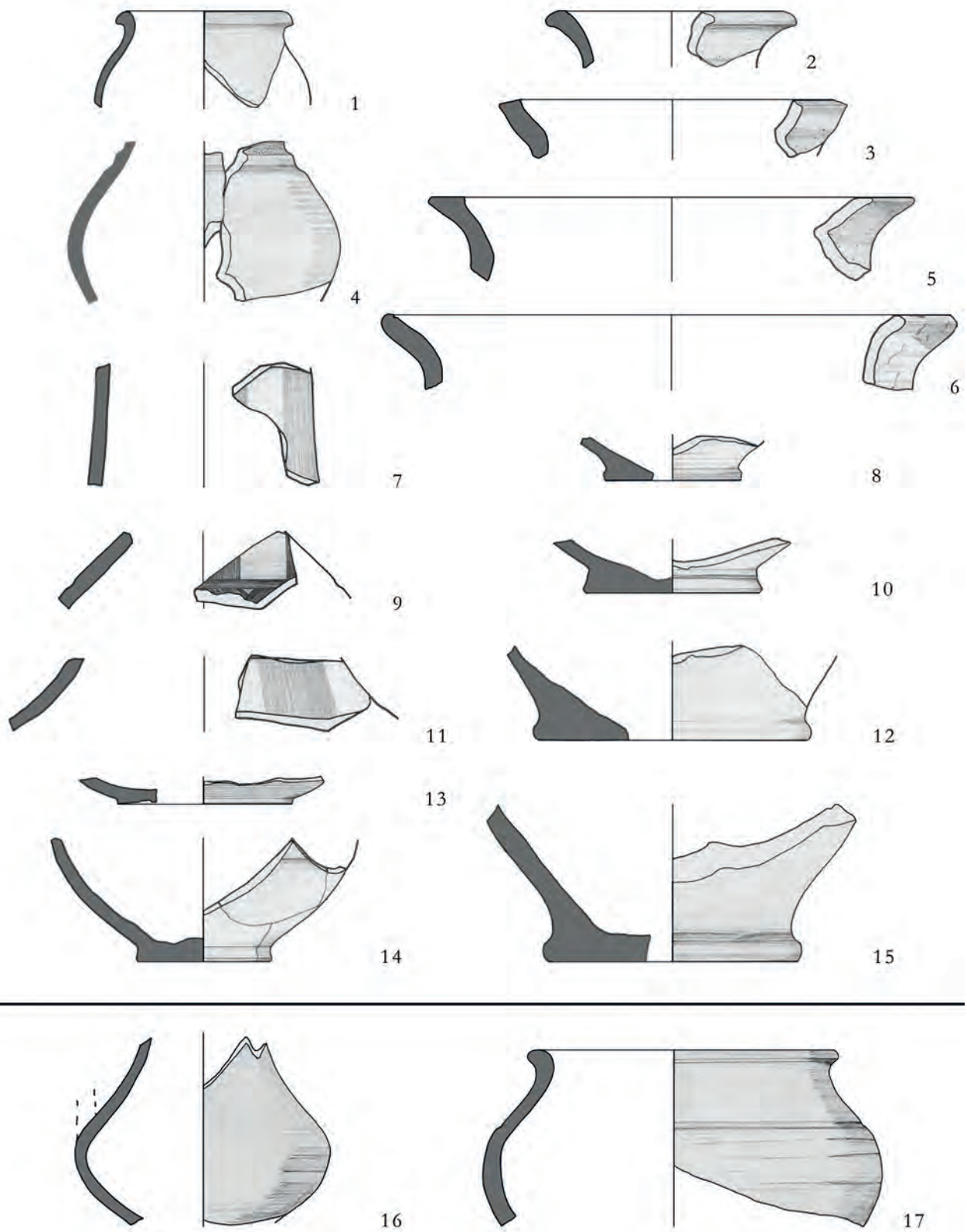
48. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-8: 248. obj.

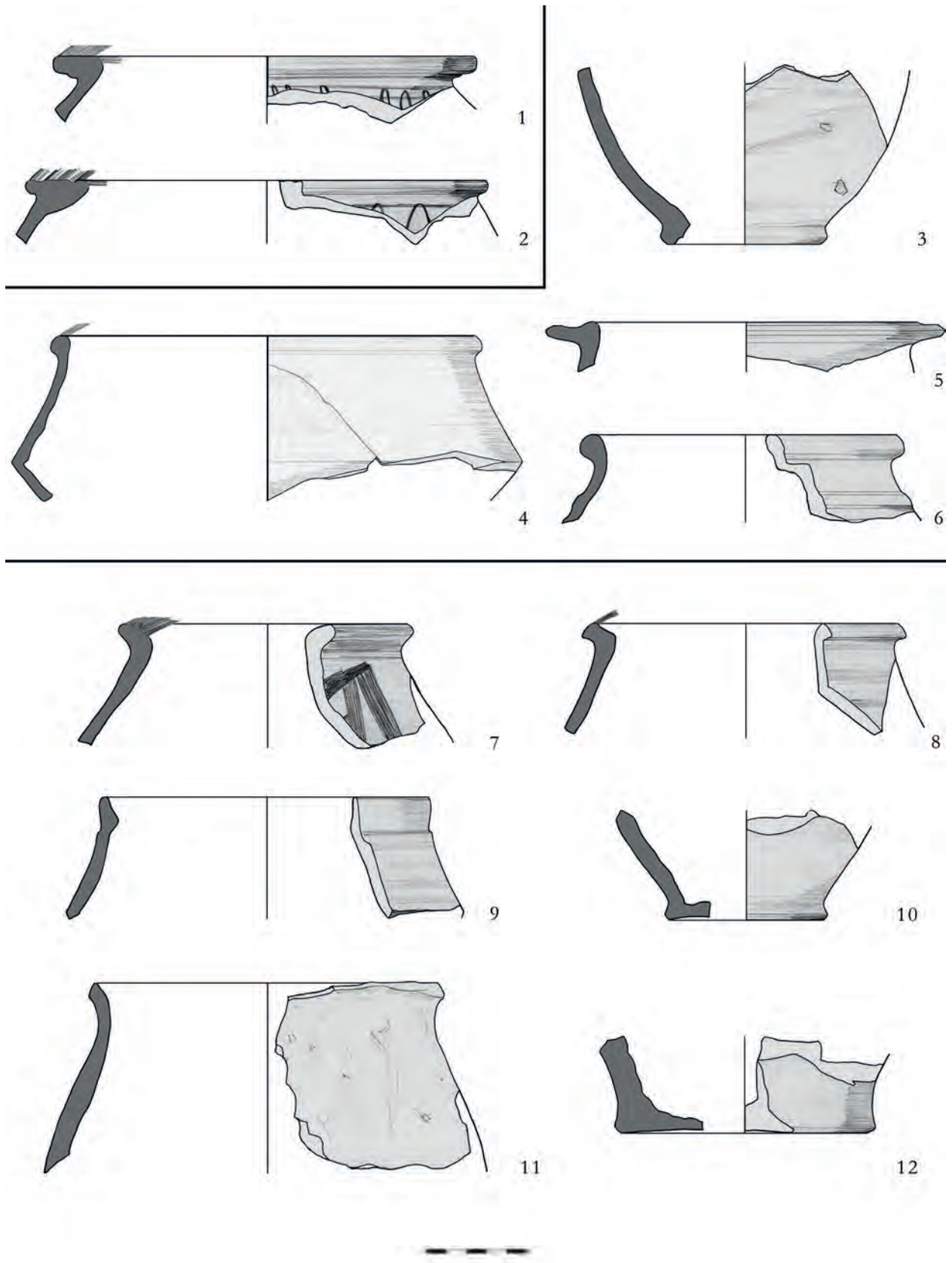
49. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–8: 249. obj.; 9–11: 250. obj.

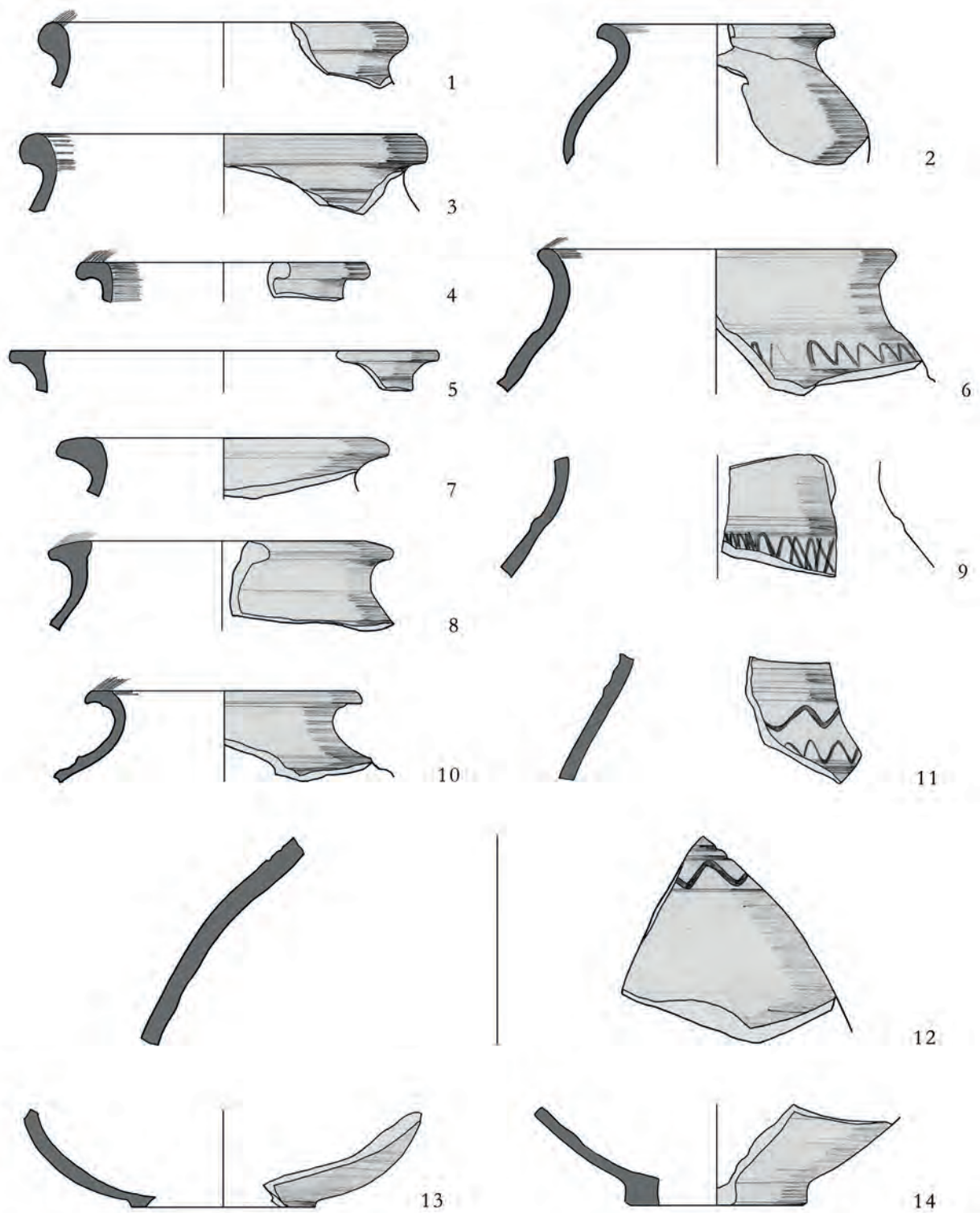
50. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 251. obj.; 5–16: 252. obj.

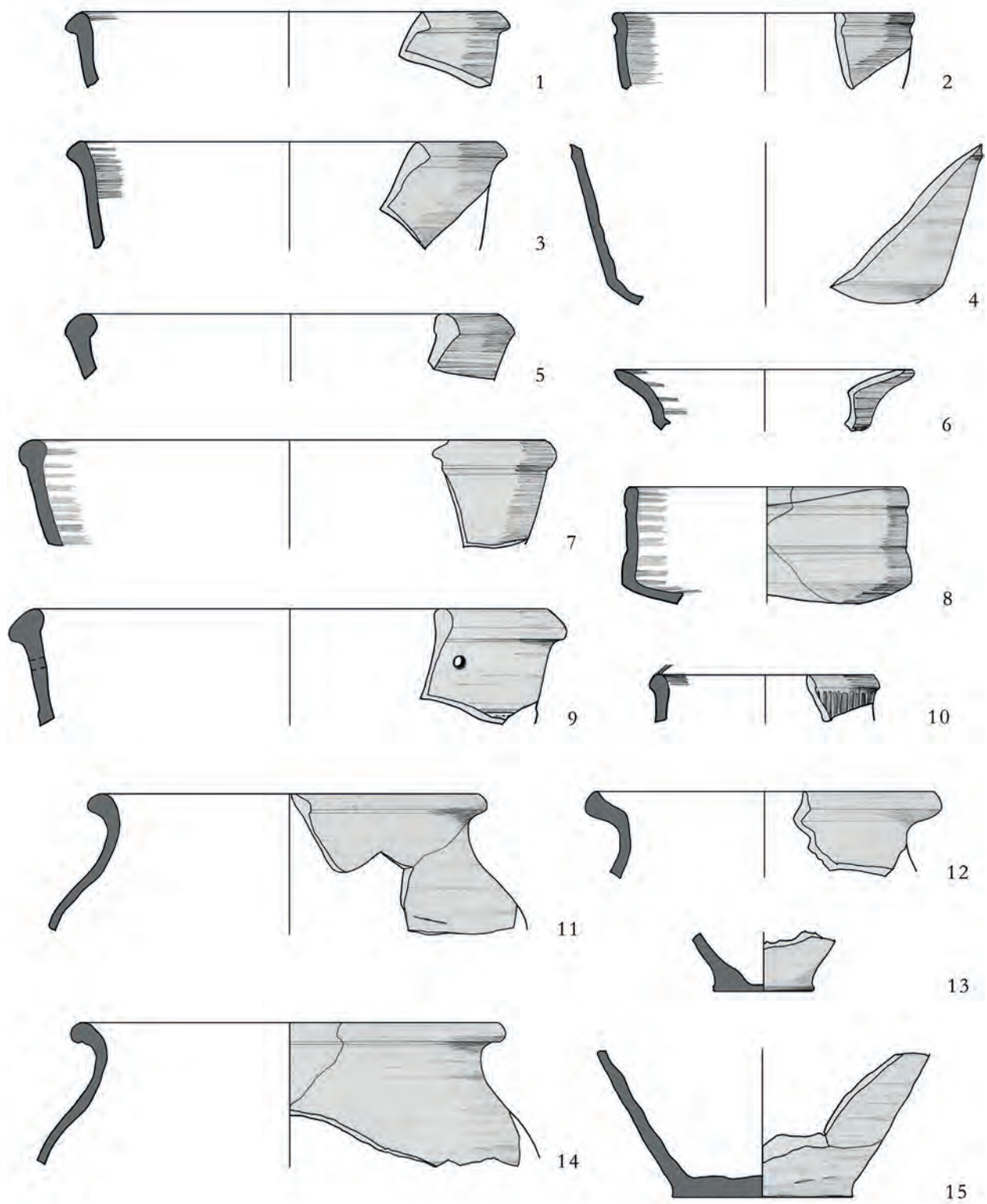
51. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–15: 252. obj.; 16–17: 253. obj.

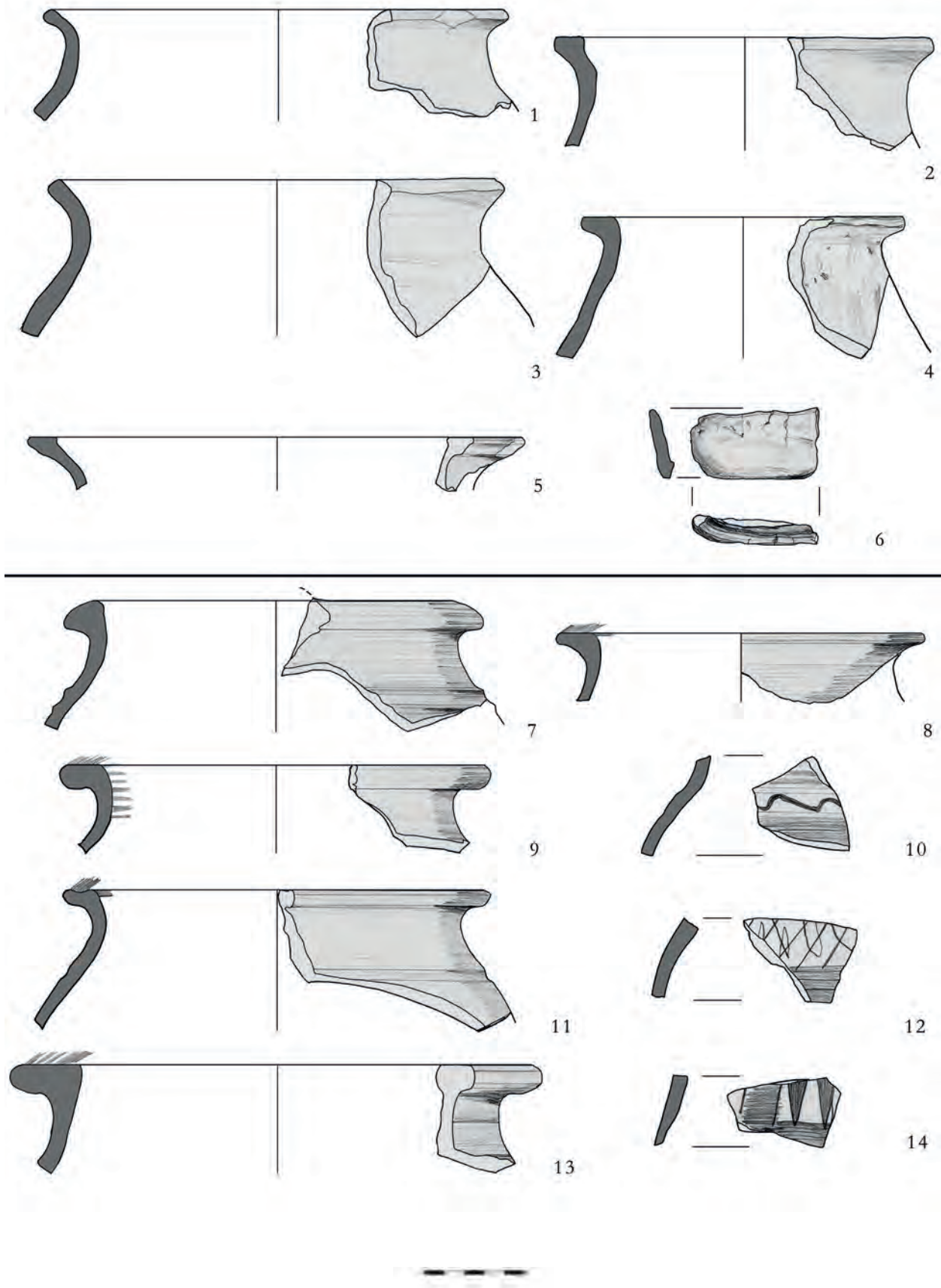
52. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 253. obj.; 3–6: 254. obj.; 7–12: 259. obj.

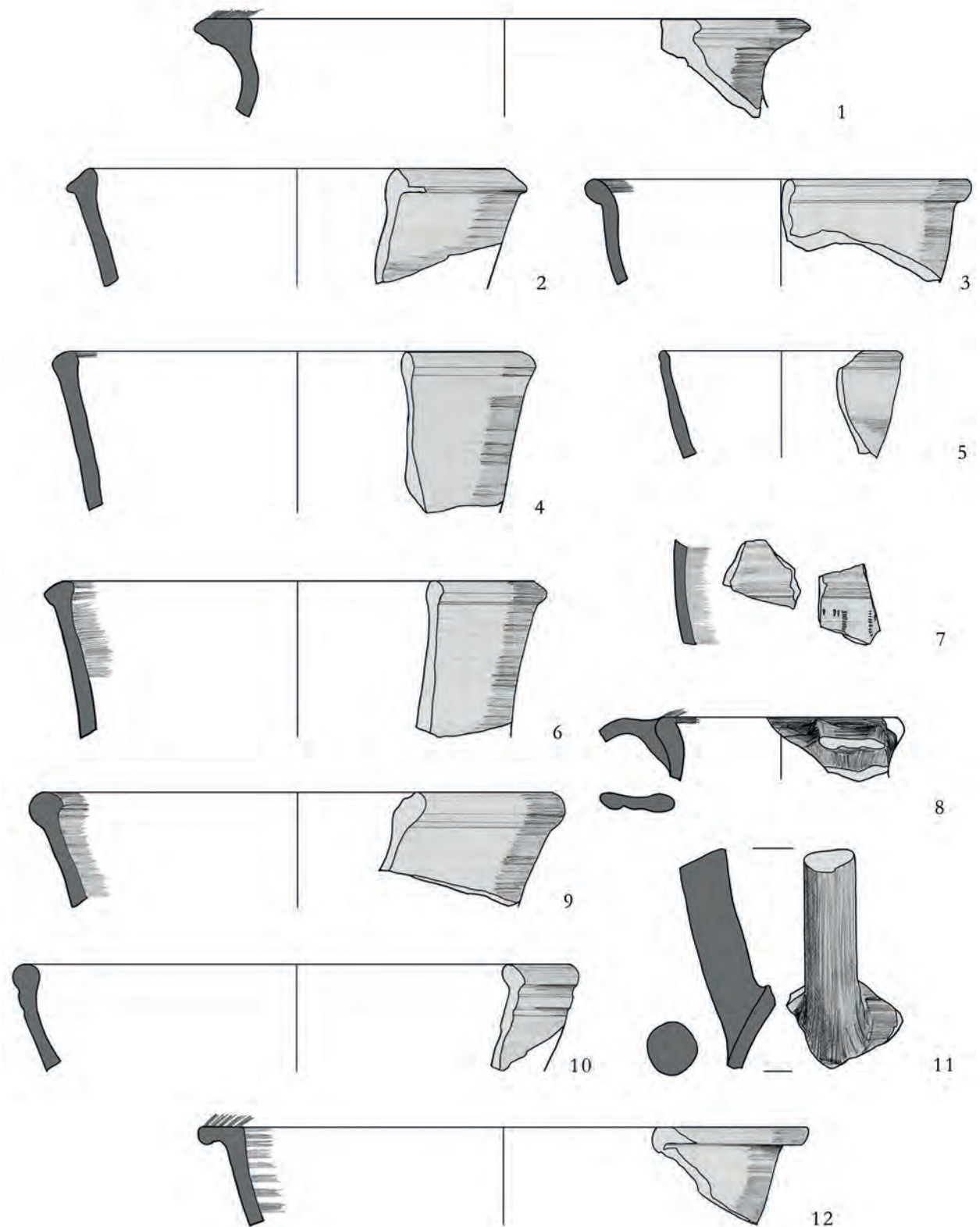
53. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–14: 261. obj.

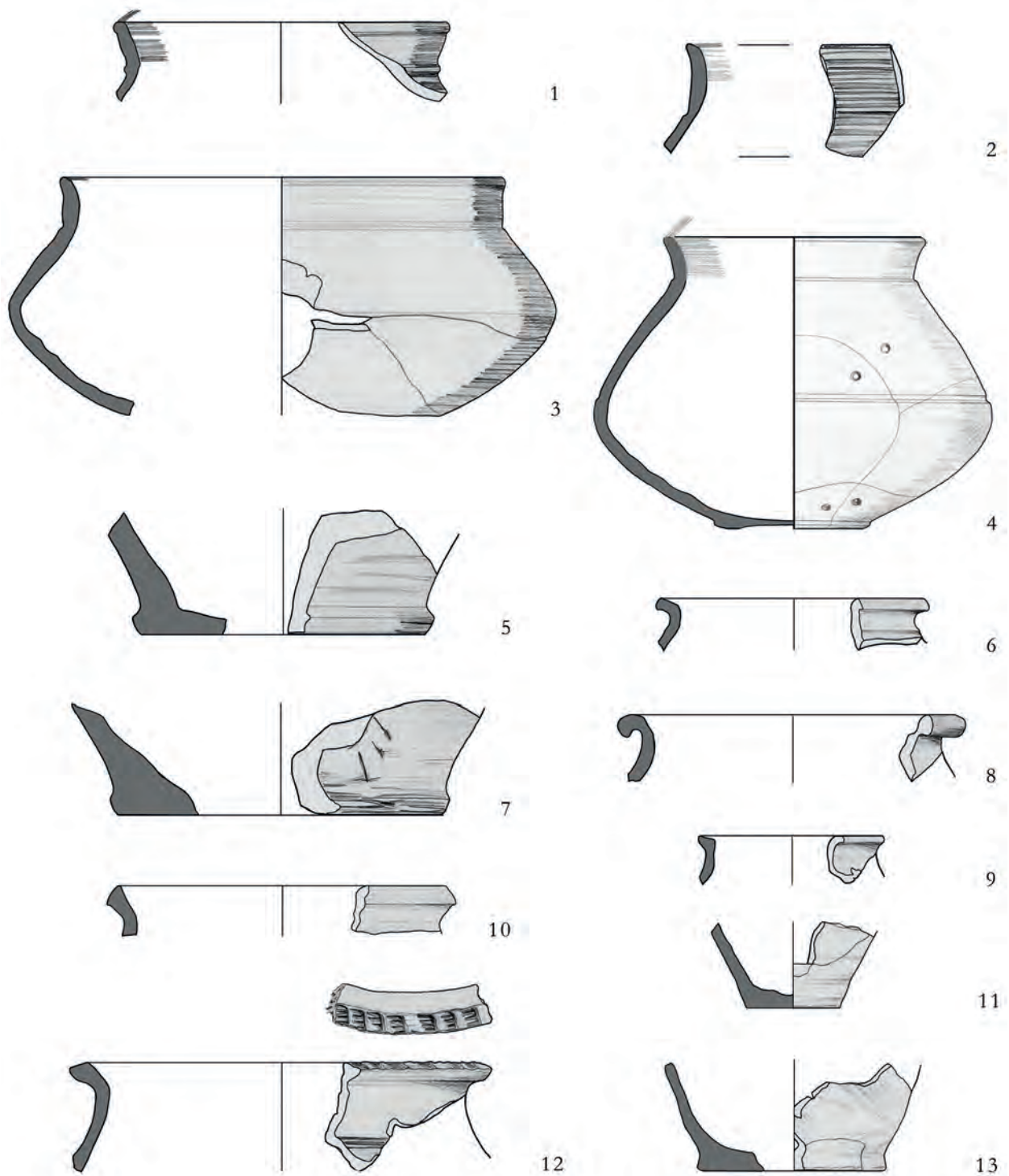
54. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–15: 261. obj.

55. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 261. obj.; 7-14: 262. obj.

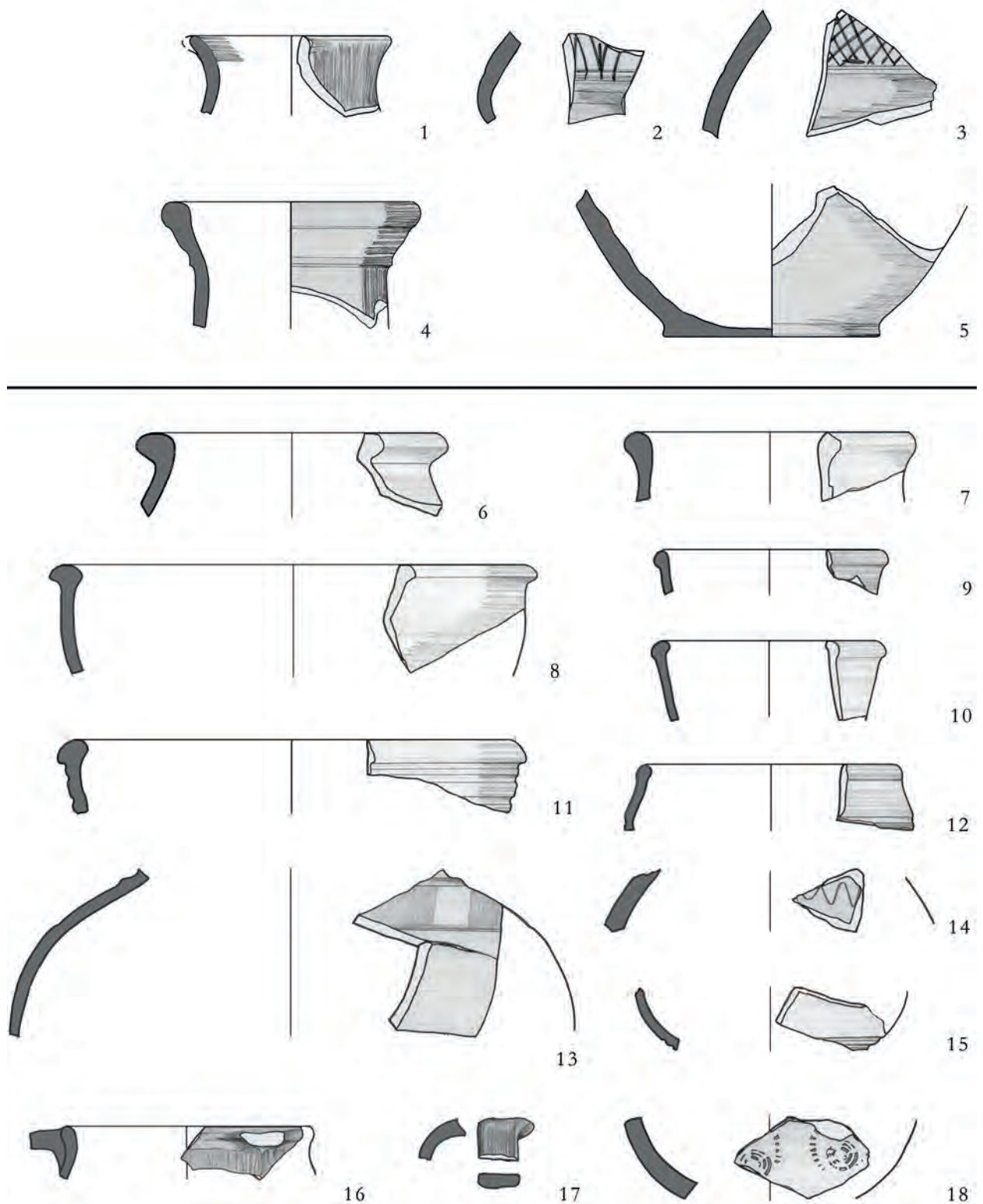

56. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-12: 262. obj.

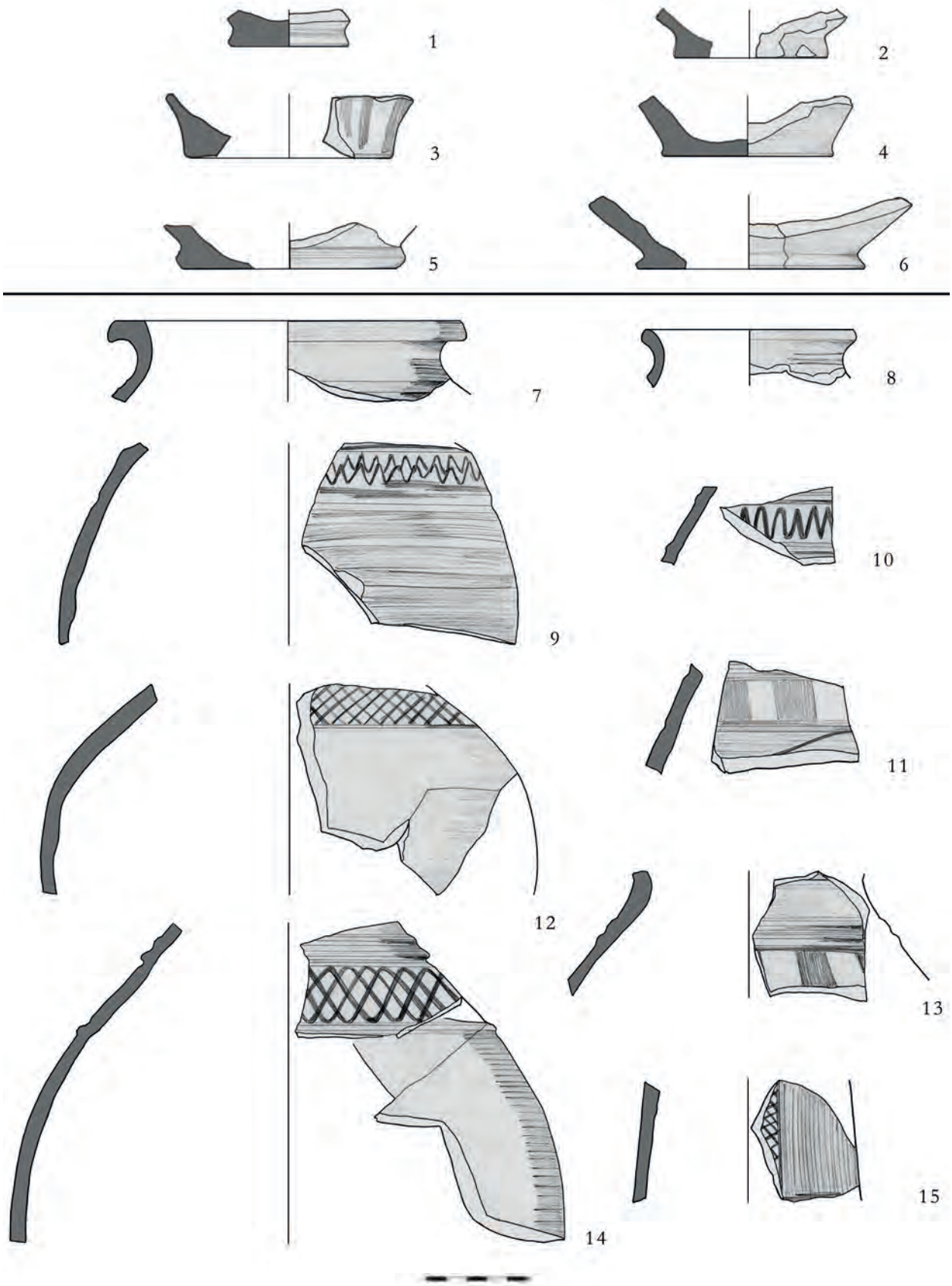

57. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–13: 262. obj.

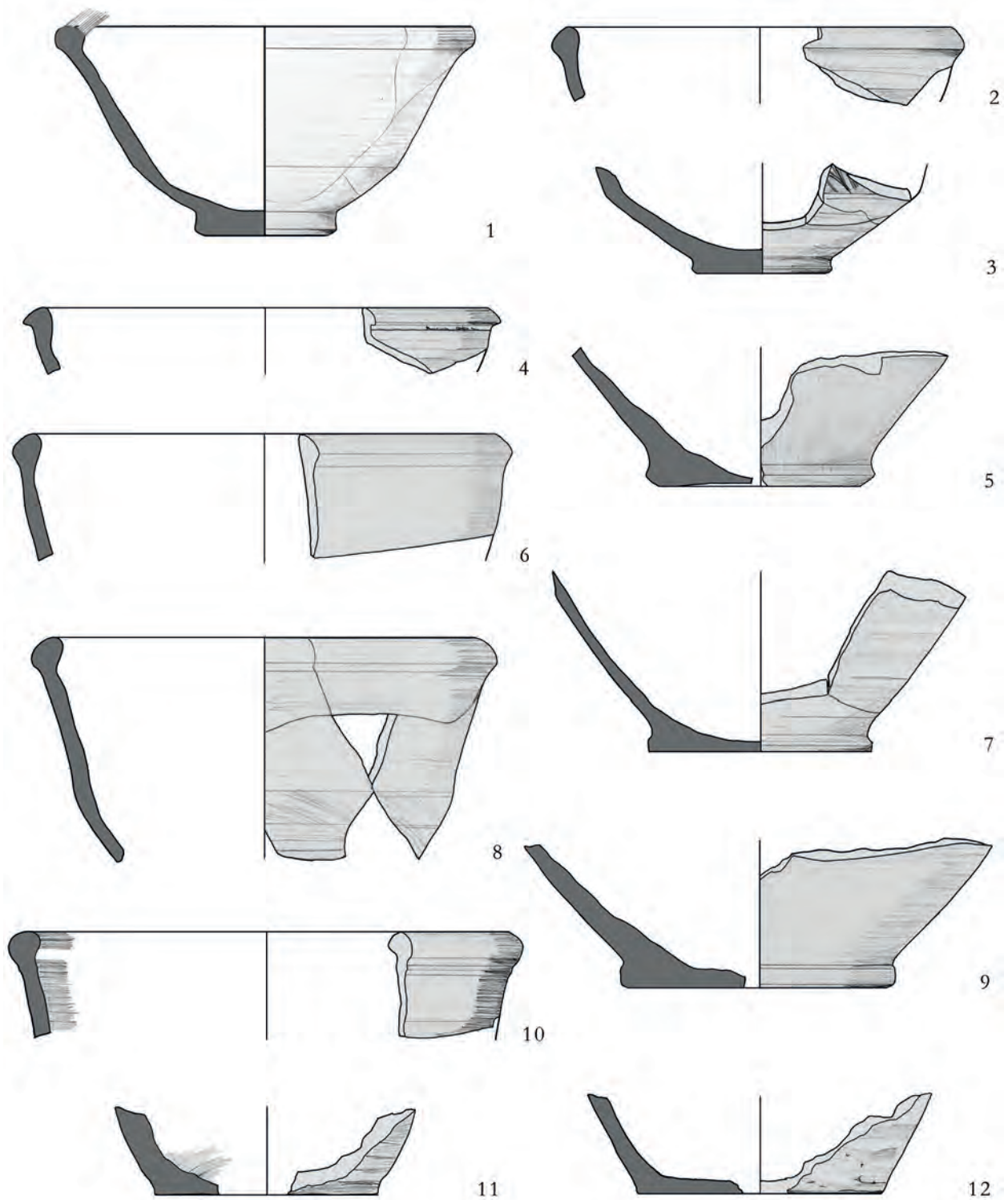
TÁBLÁK

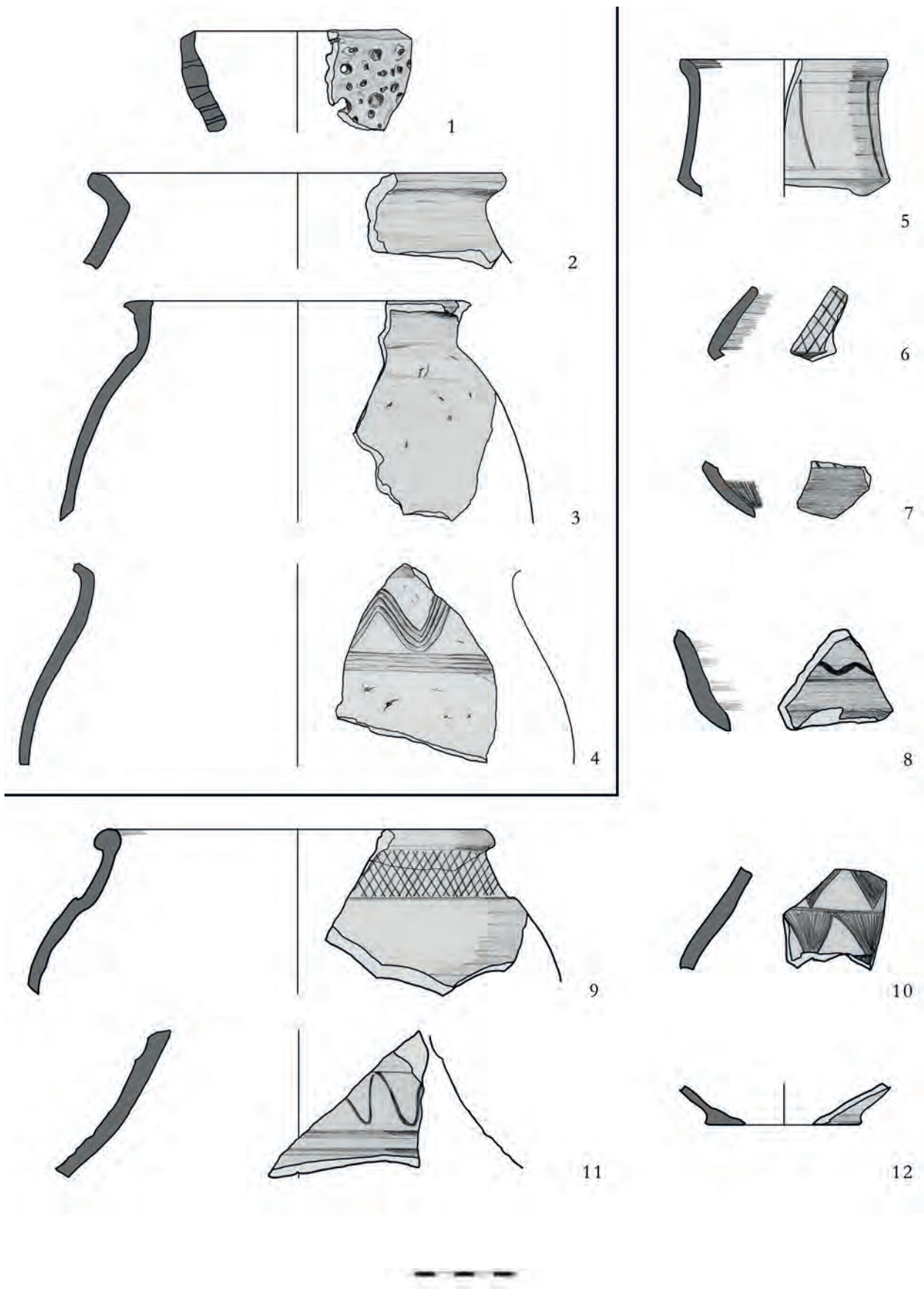
58. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 263. obj.; 6-18: 264. obj.

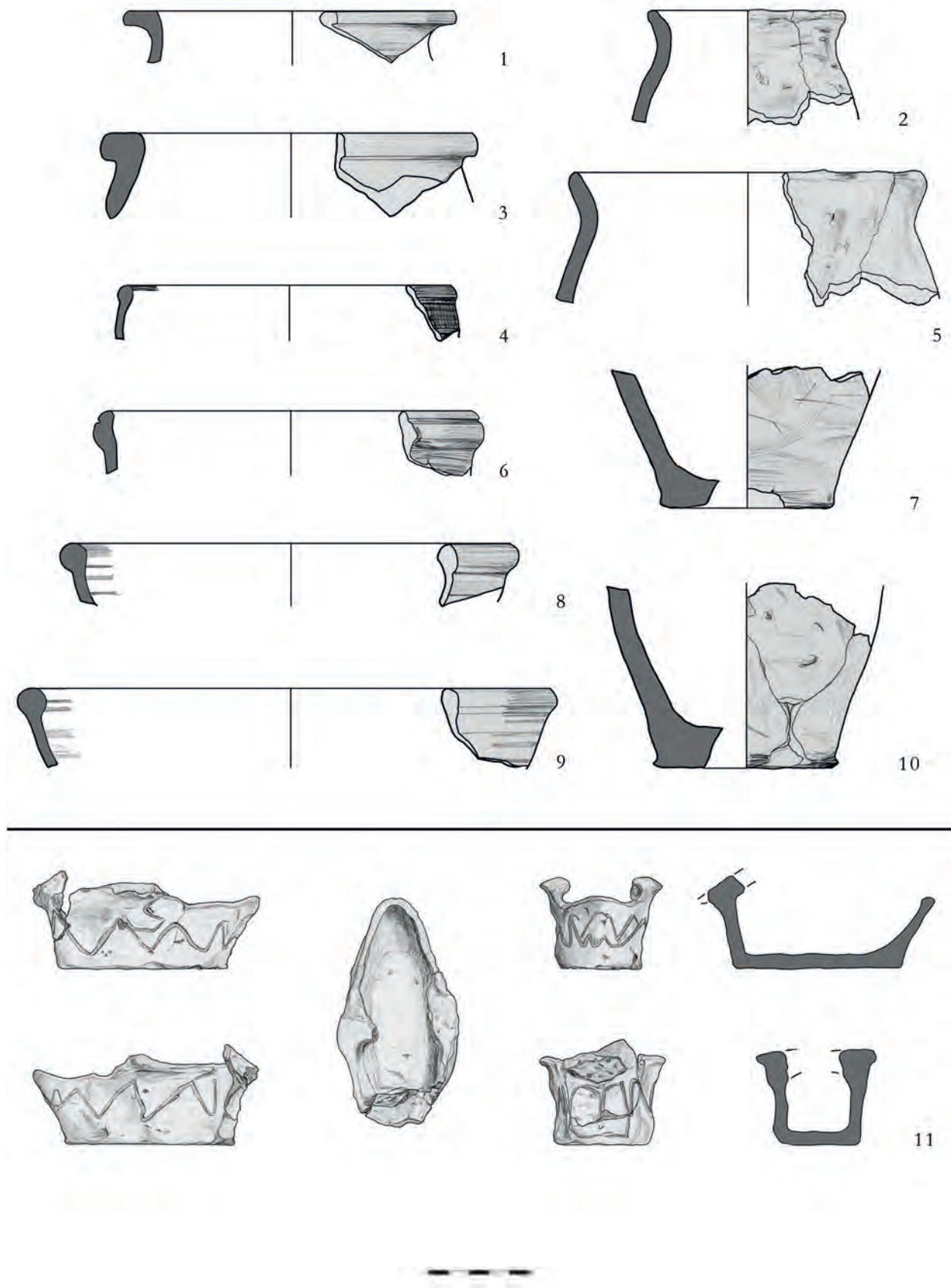
59. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 264. obj.; 7-15: 265. obj.

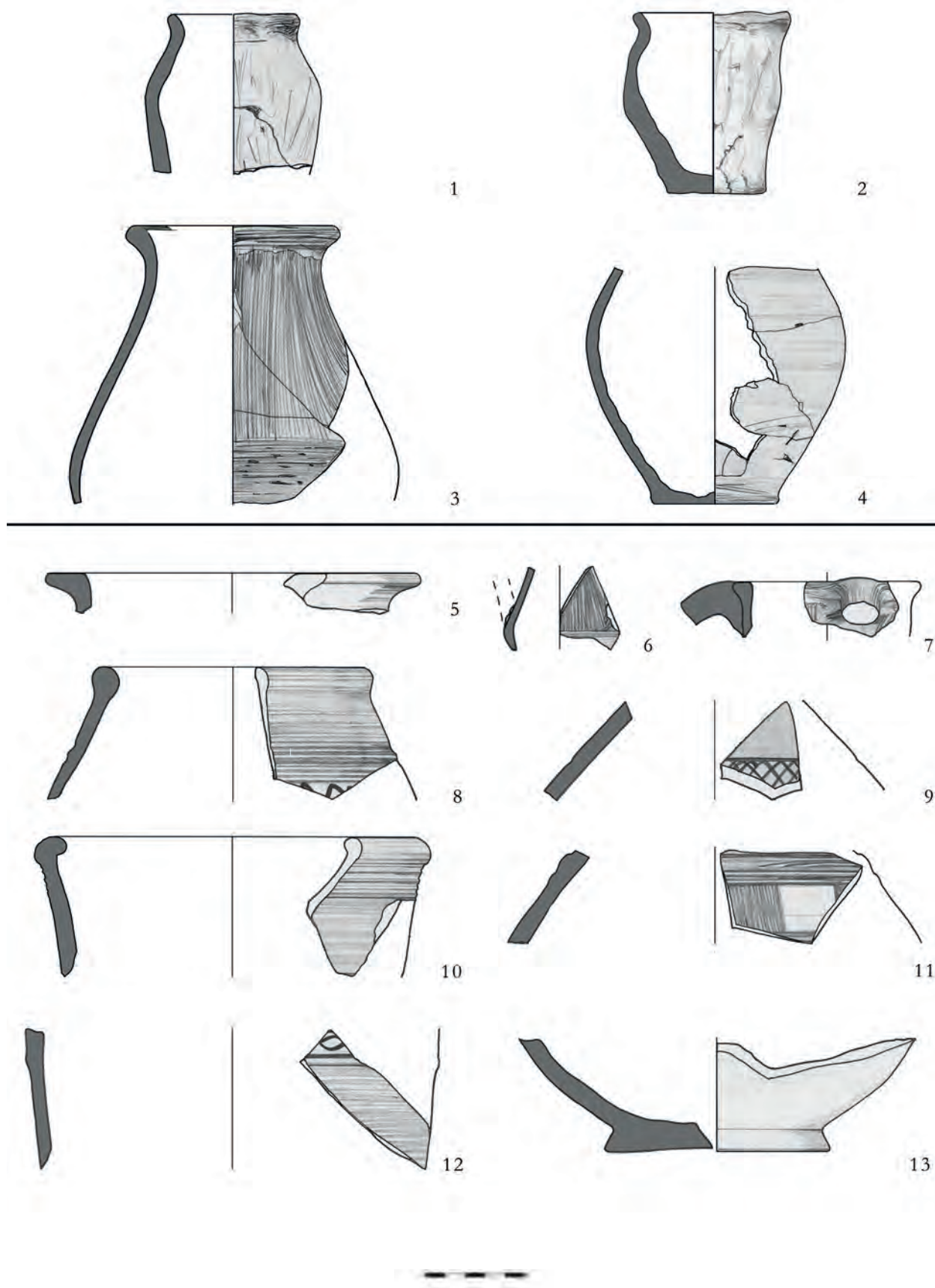
60. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 265. obj.

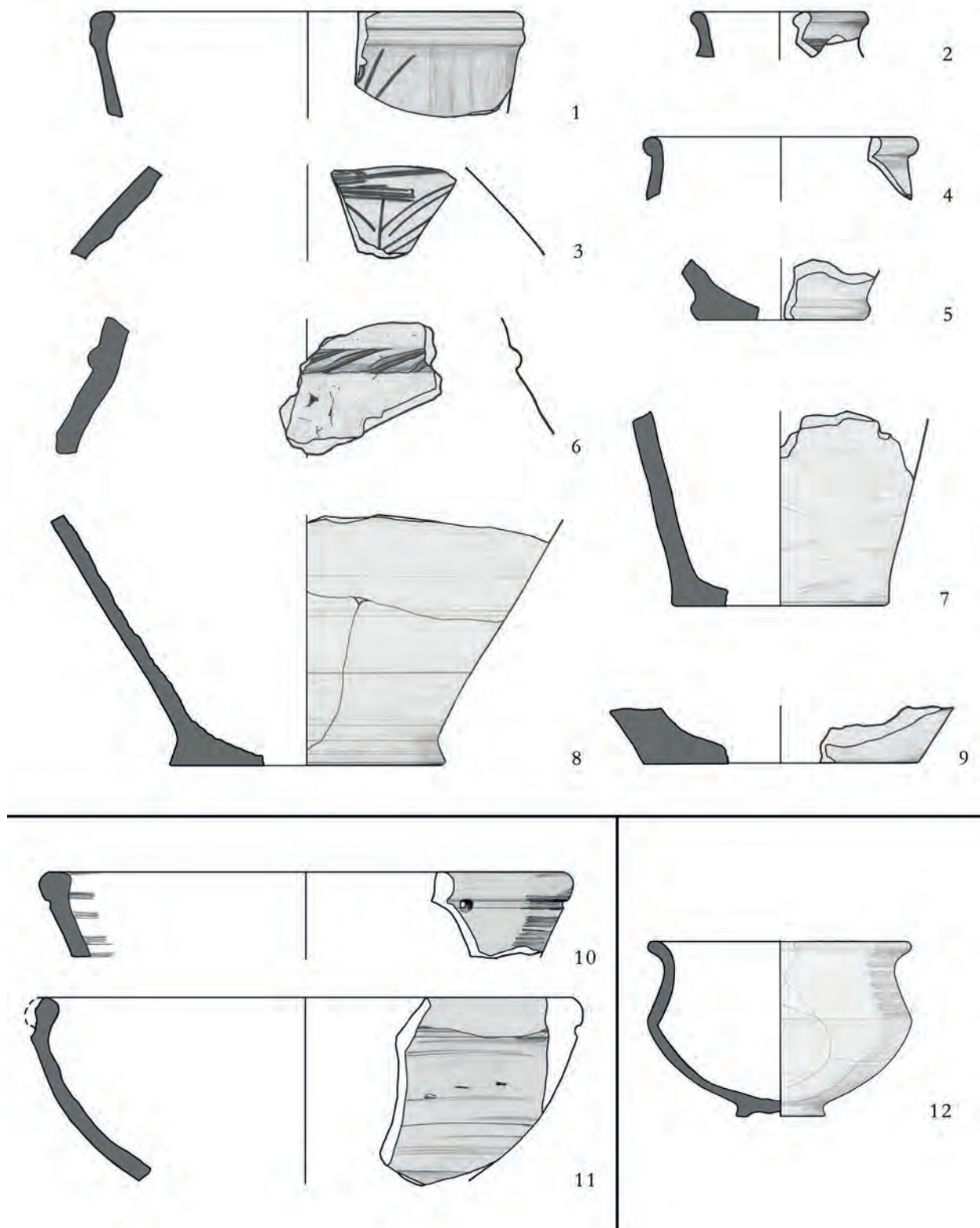
61. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 265. obj.; 5–12: 268. obj.

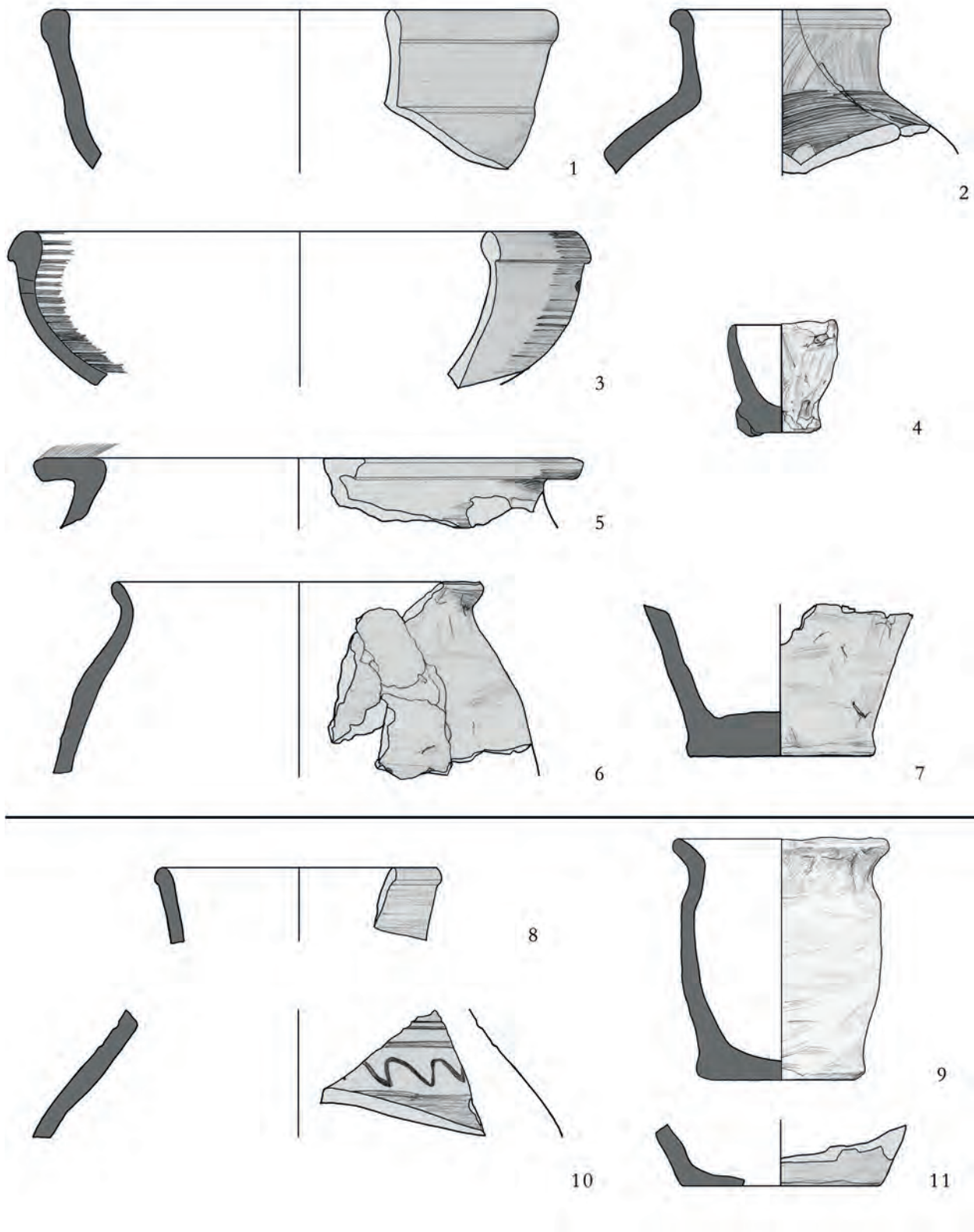
62. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 268. obj.; 11: 269. obj.

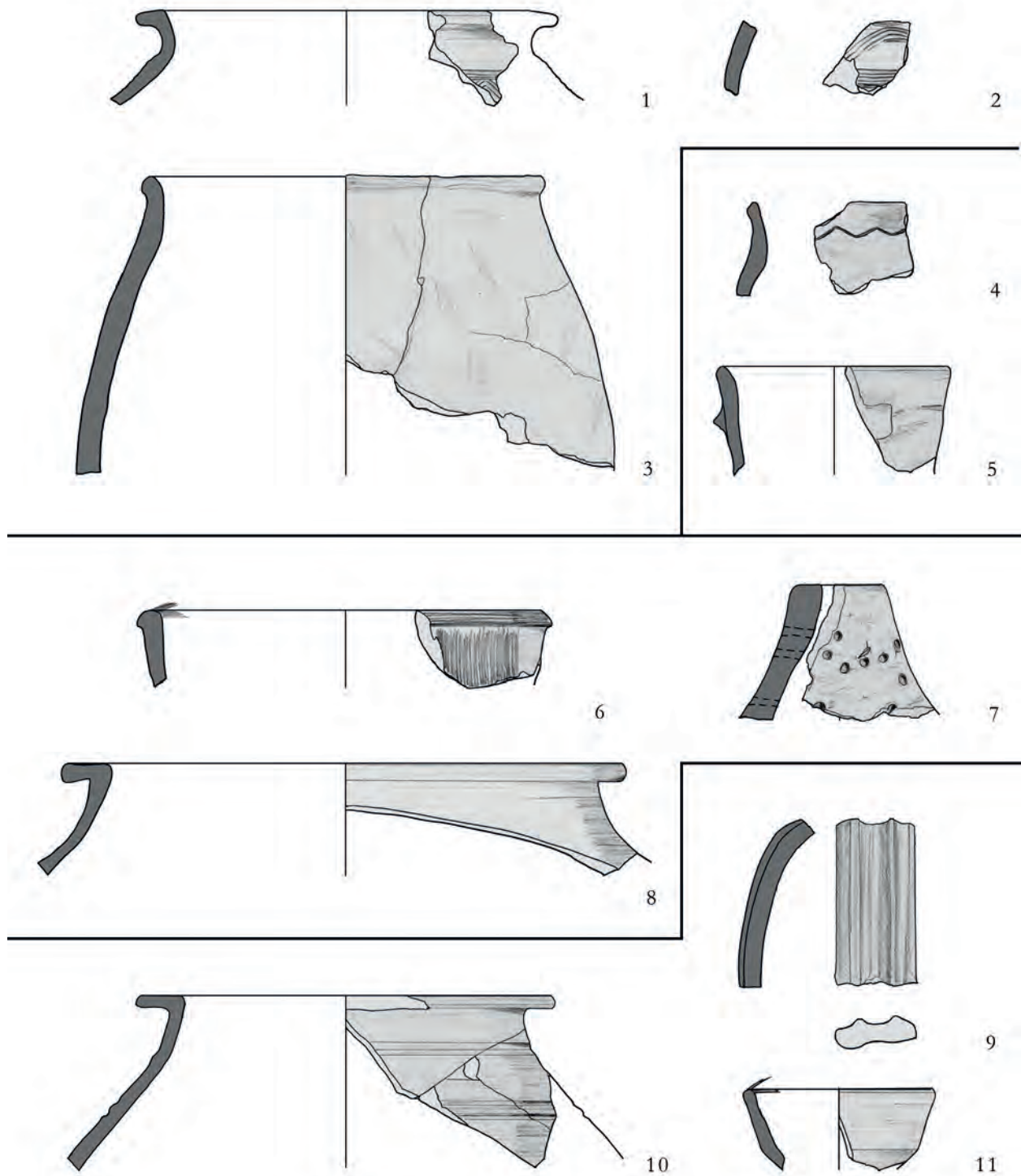
63. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 269. obj.; 5–13: 270. obj.

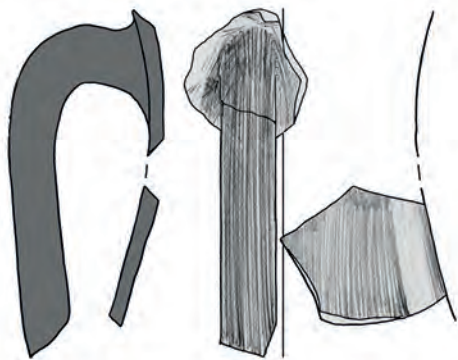
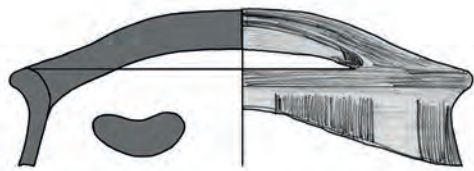
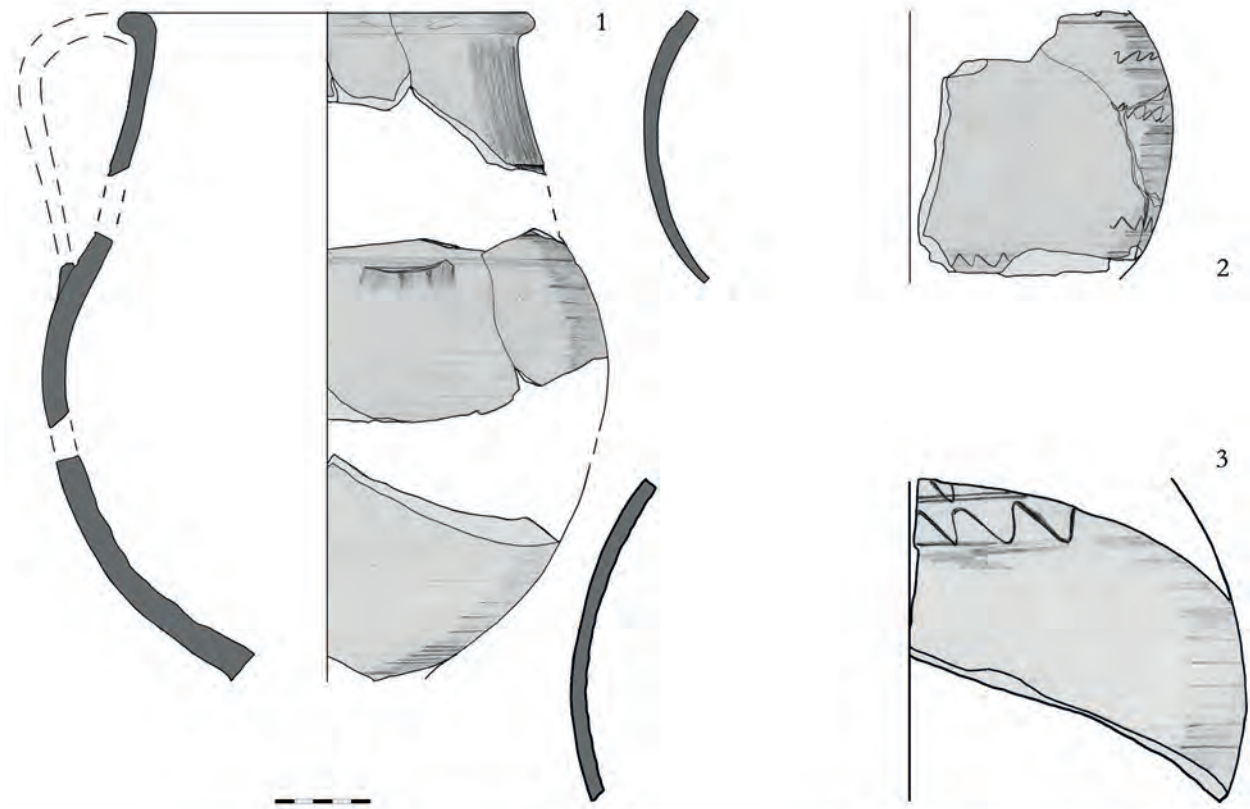
64. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-9: 273. obj.; 10-11: 274. obj.; 12: 276. obj.

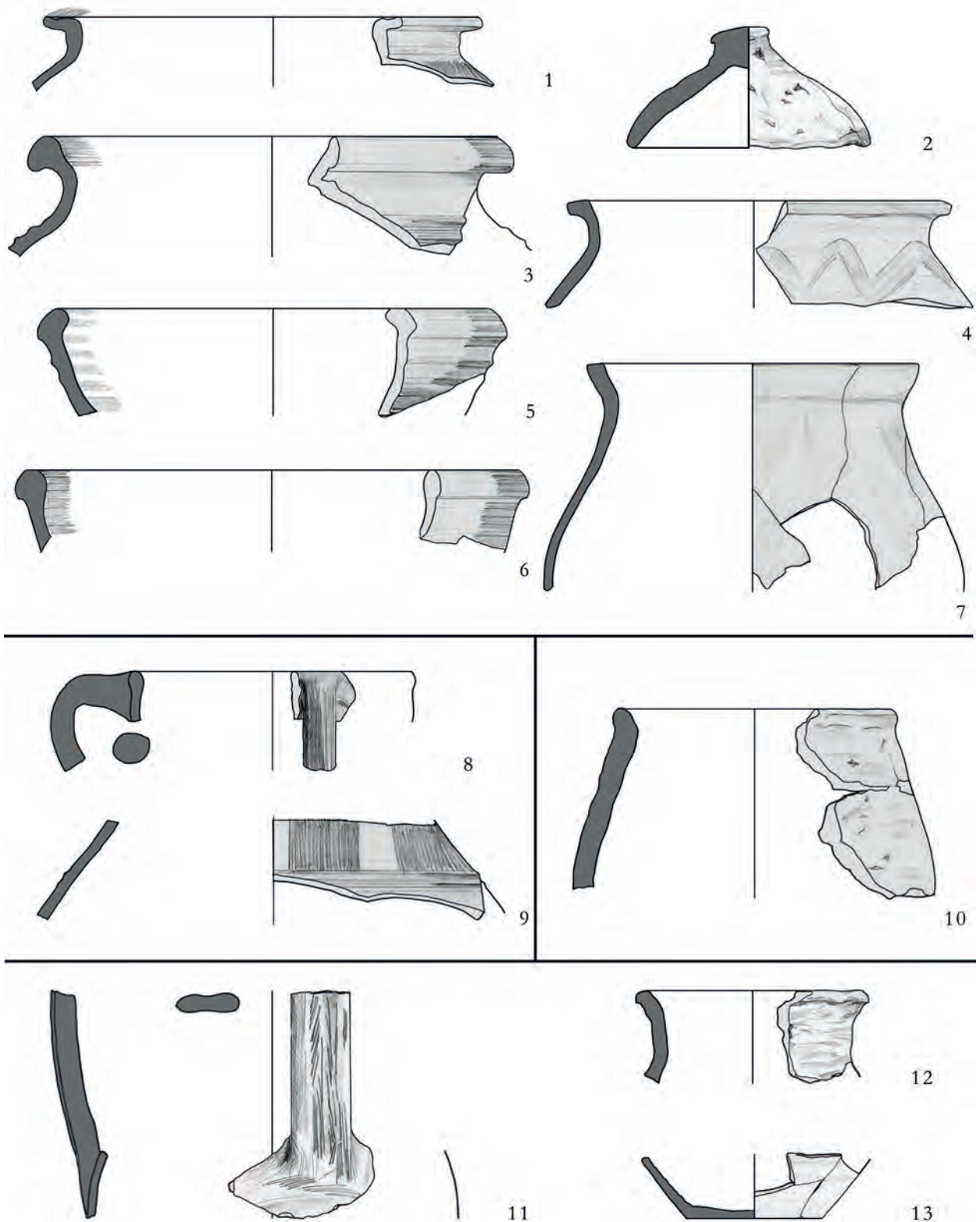
65. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–7: 276. obj.; 8–11: 279. obj.

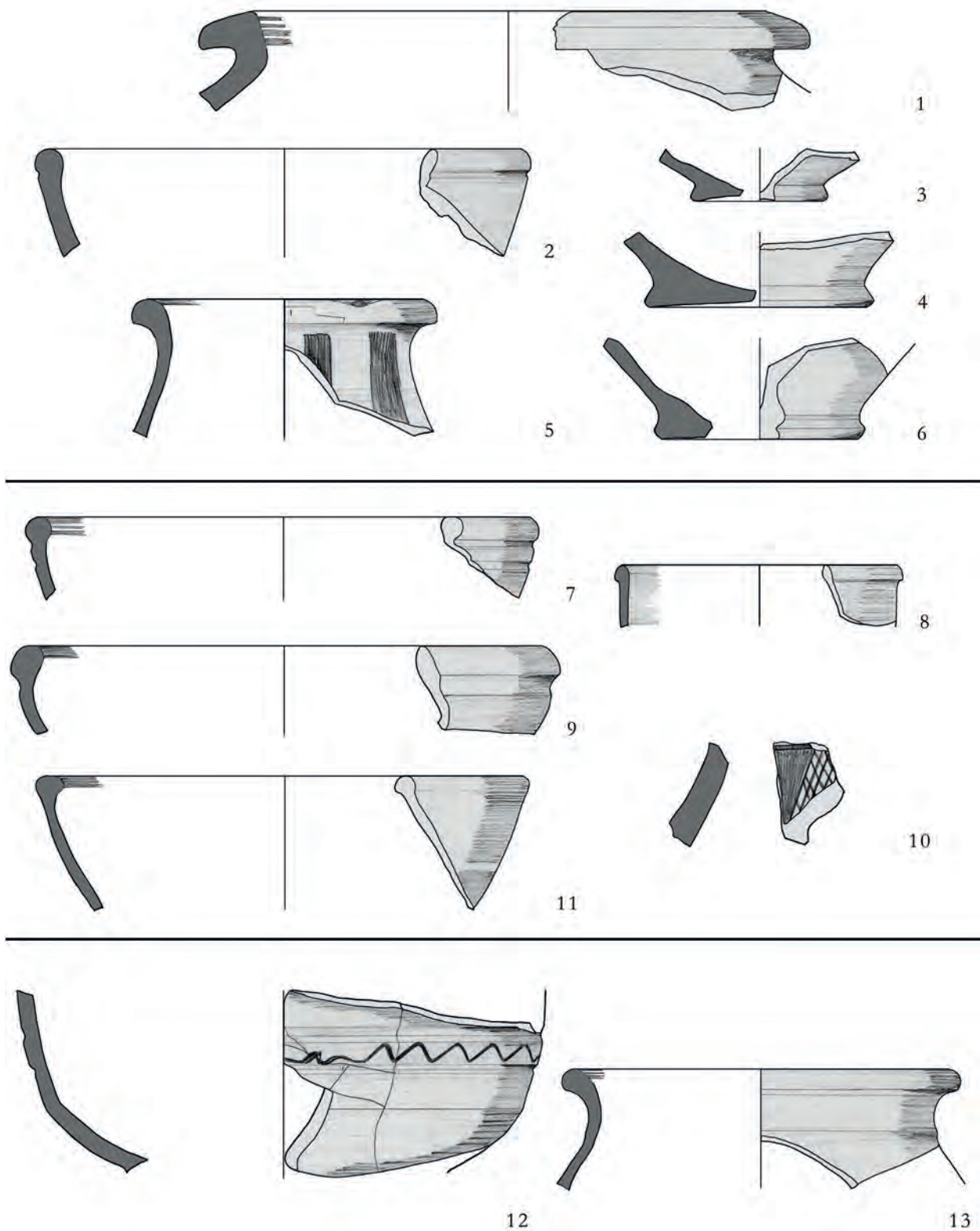
66. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–3: 281. obj.; 4–5: 285. obj.; 6–8: 282. obj.; 9–11: 283. obj.

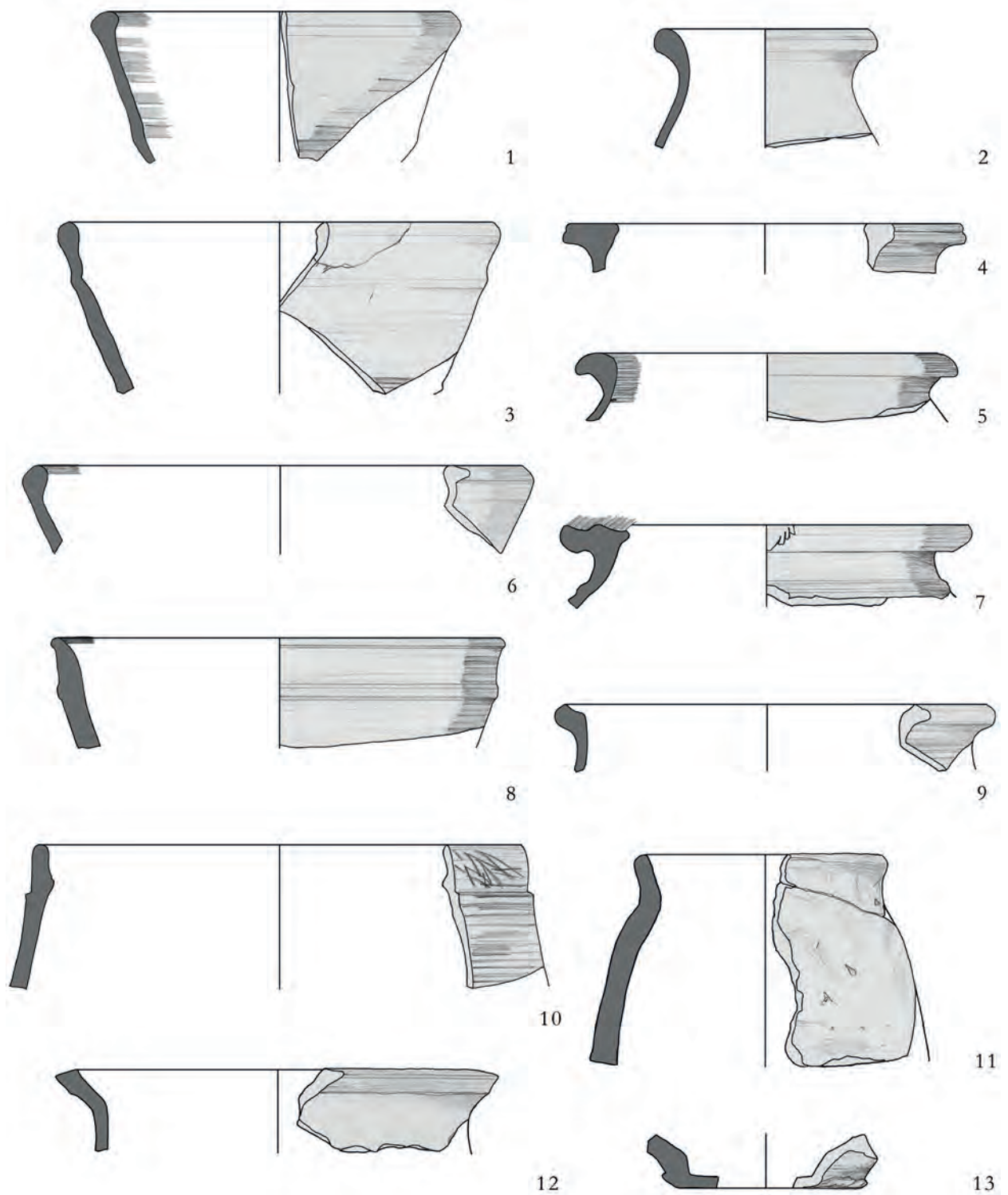
67. tábla Rákóczfalva-Bagi-földek 5. lh. 1. és 3: 282. obj.; 2: 283. obj.; 4-6: 287. obj.

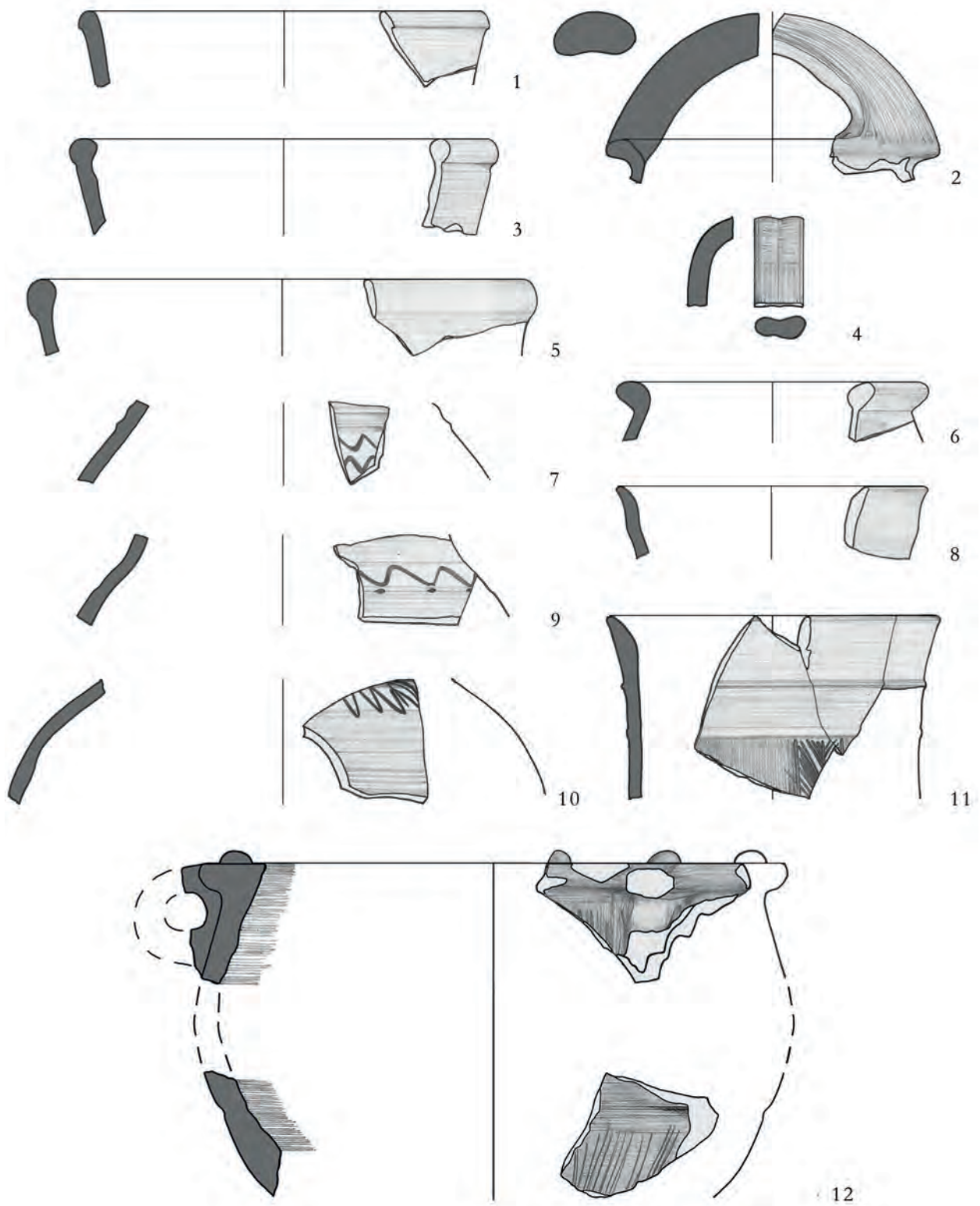
68. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 287. obj.; 8-9: 294. obj.; 10: 295. obj.; 11-13: 298. obj.

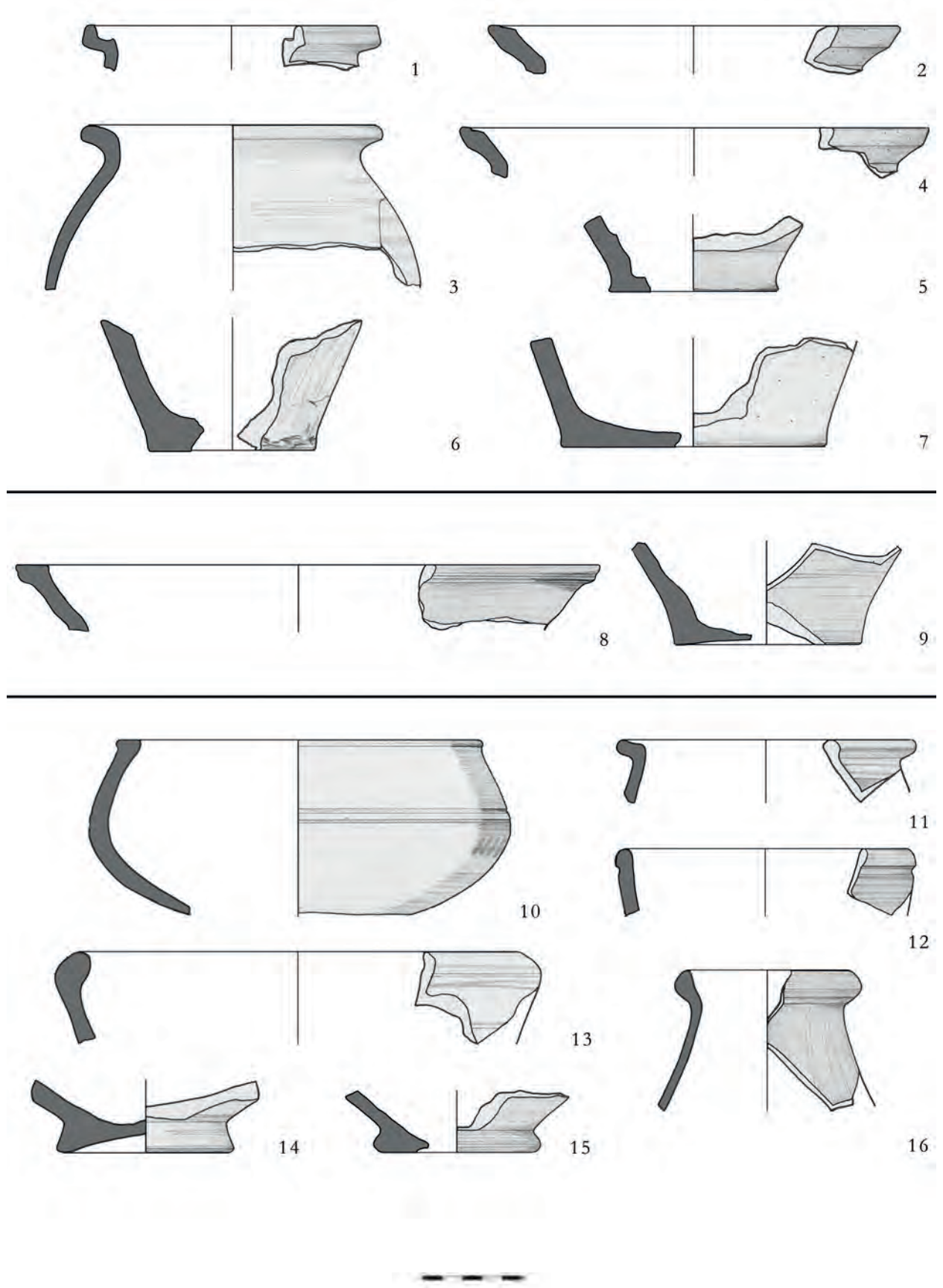
69. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 299. obj.; 7-11: 302. obj.; 12-13: 318. obj.

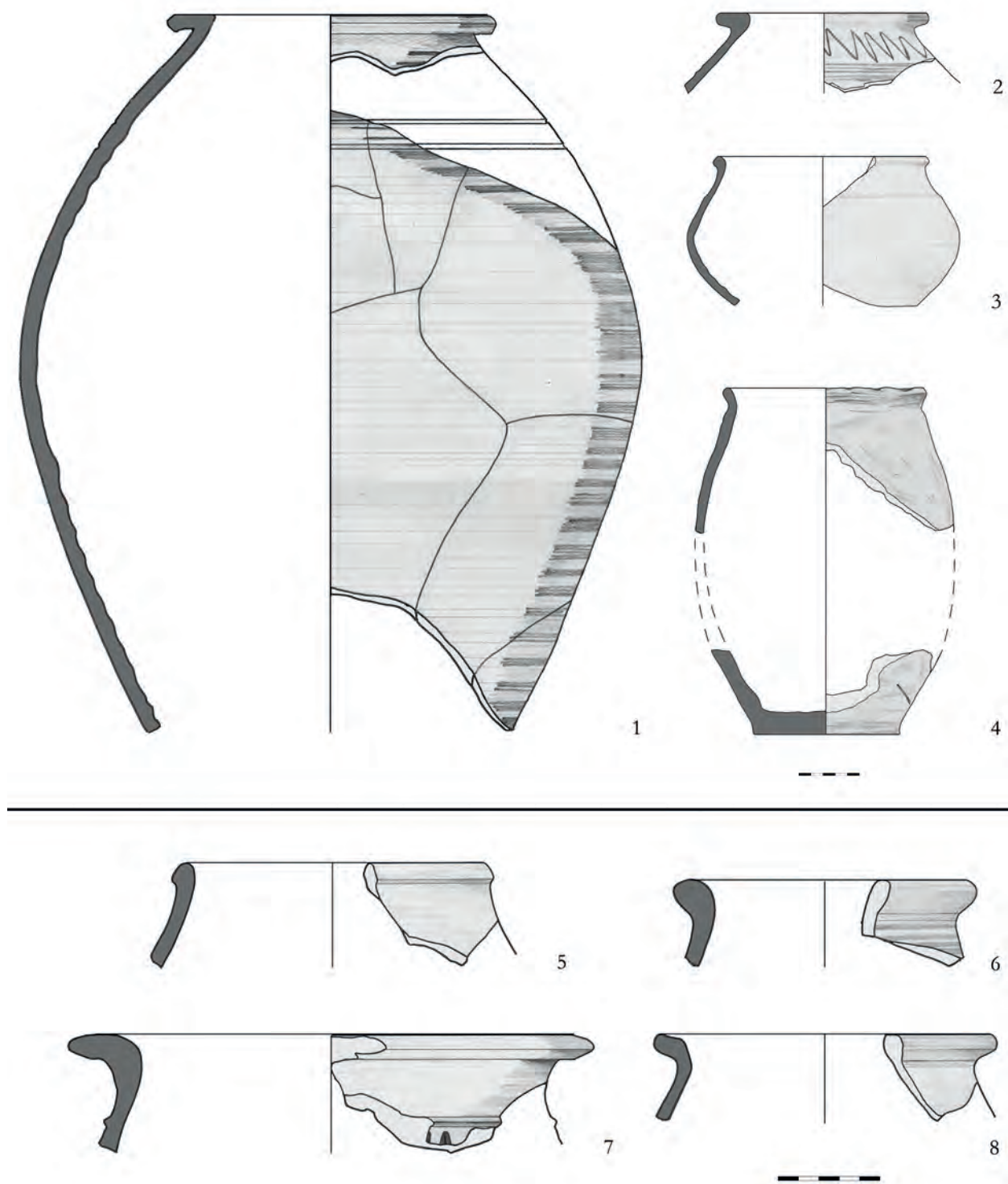
70. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–13: 307/416. str.

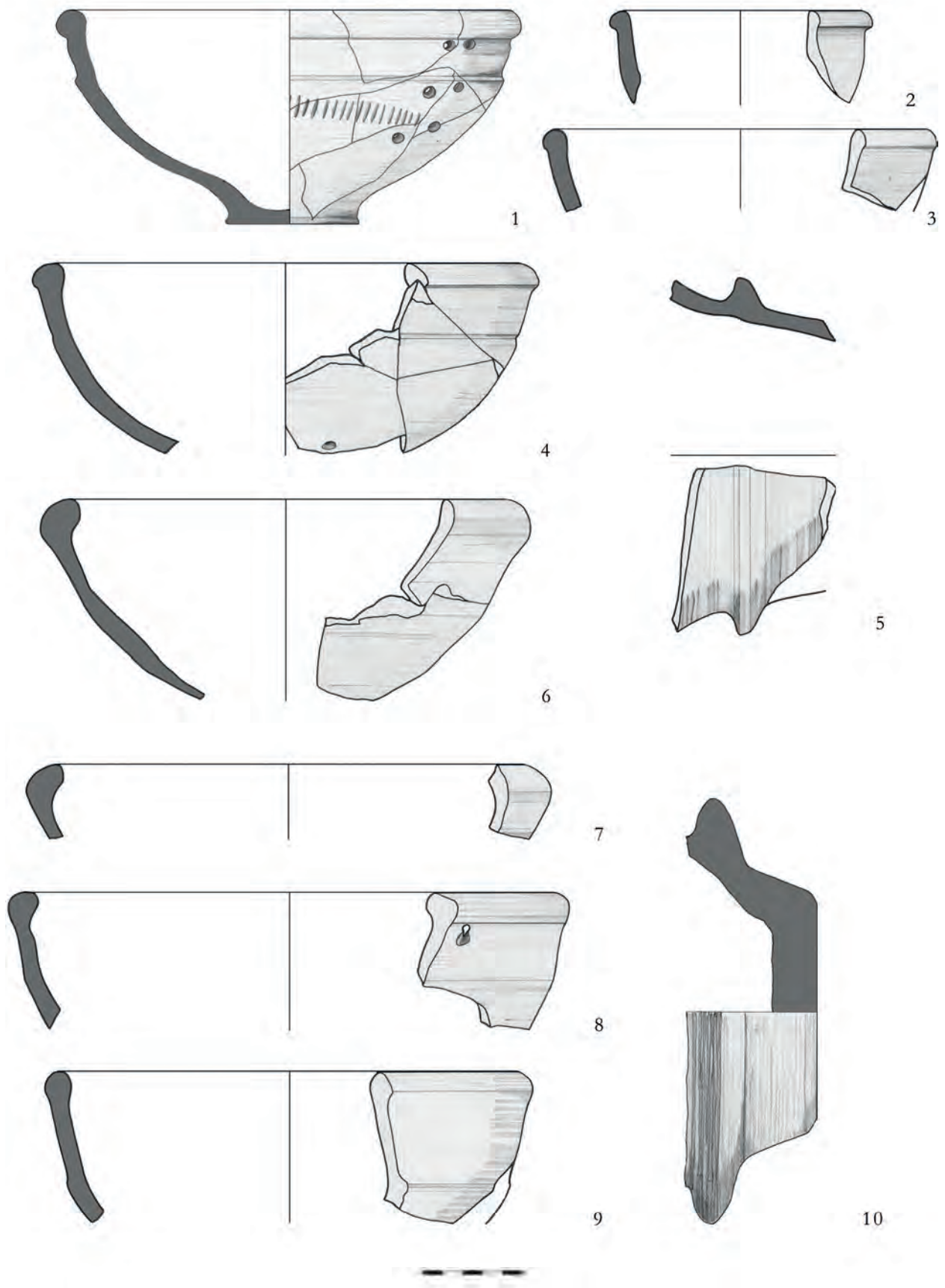
71. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 307/417. str.

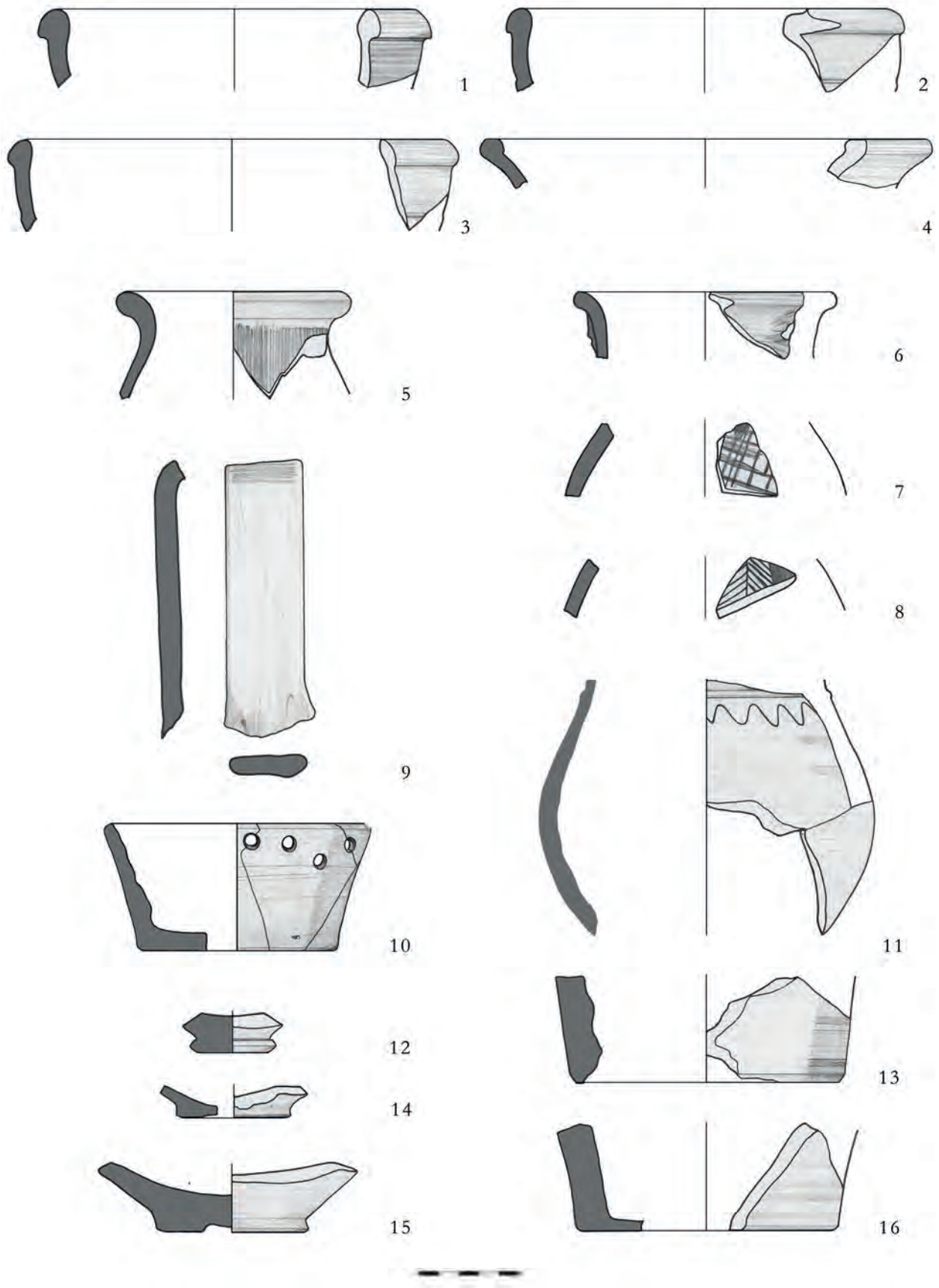
72. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–7: 307. obj.; 8–9: 320. obj.; 10–16: 321. obj.

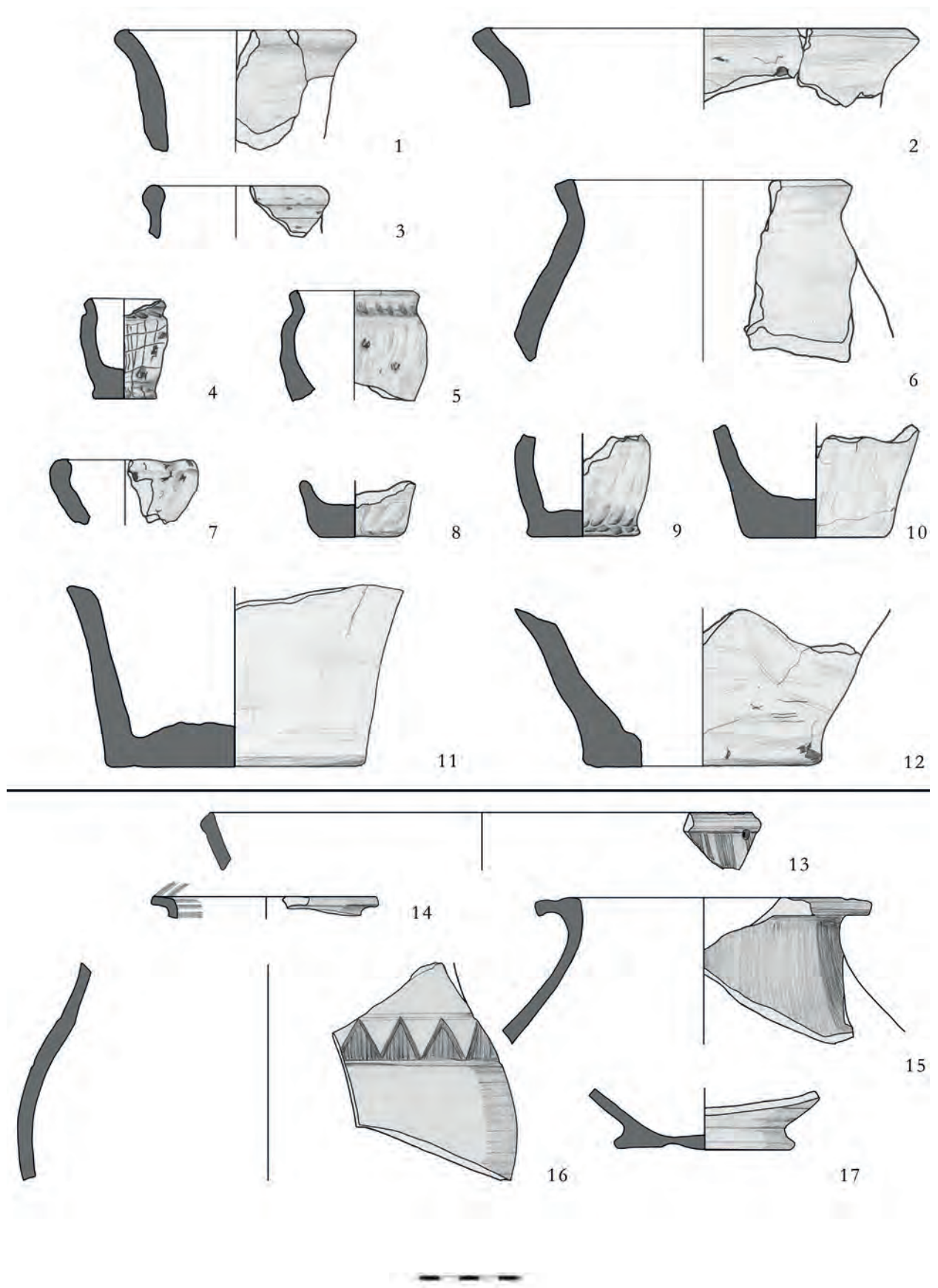
73. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 321. obj.; 2-4: 322. obj.; 5-8: 323. obj.

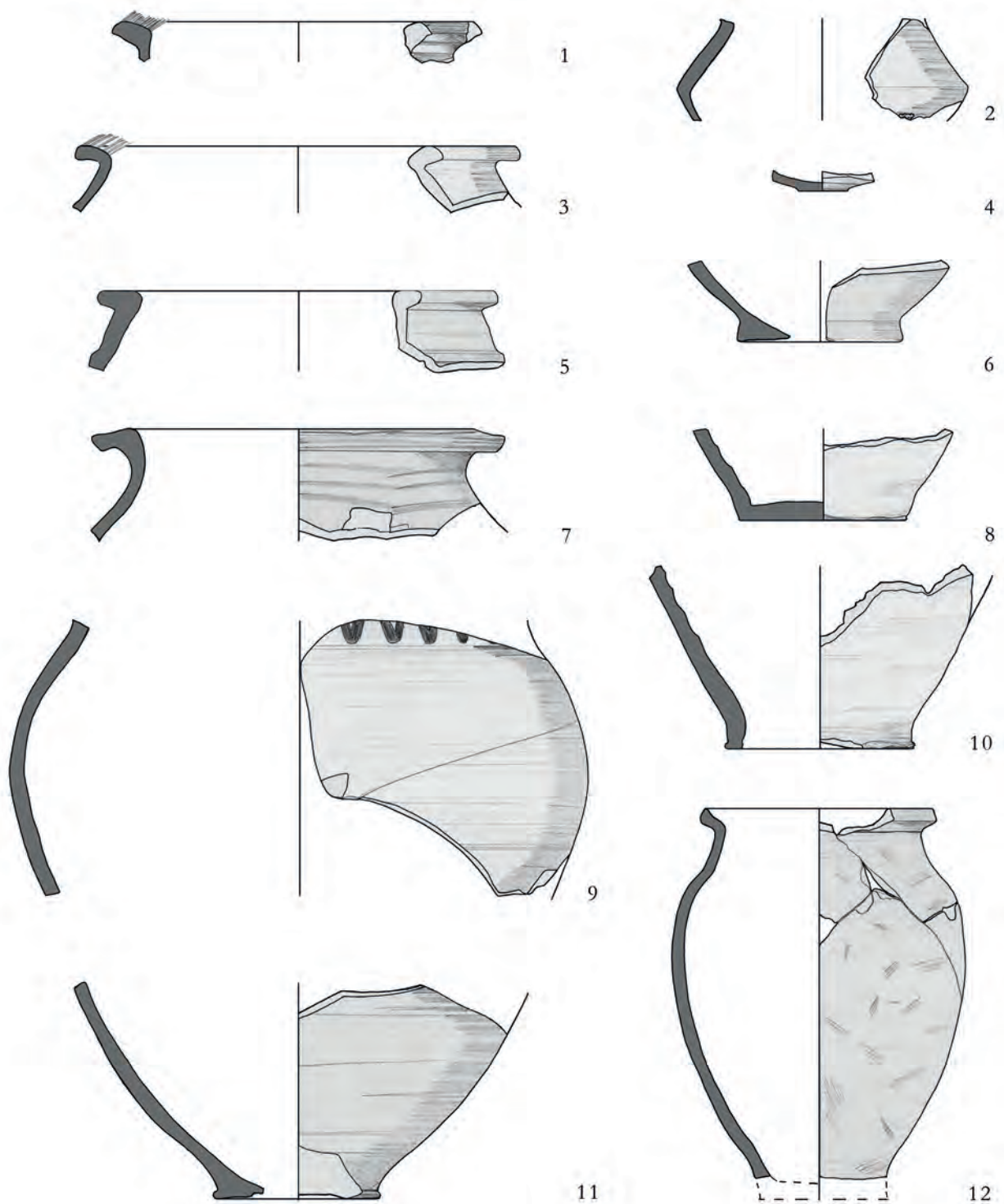
74. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 323. obj.

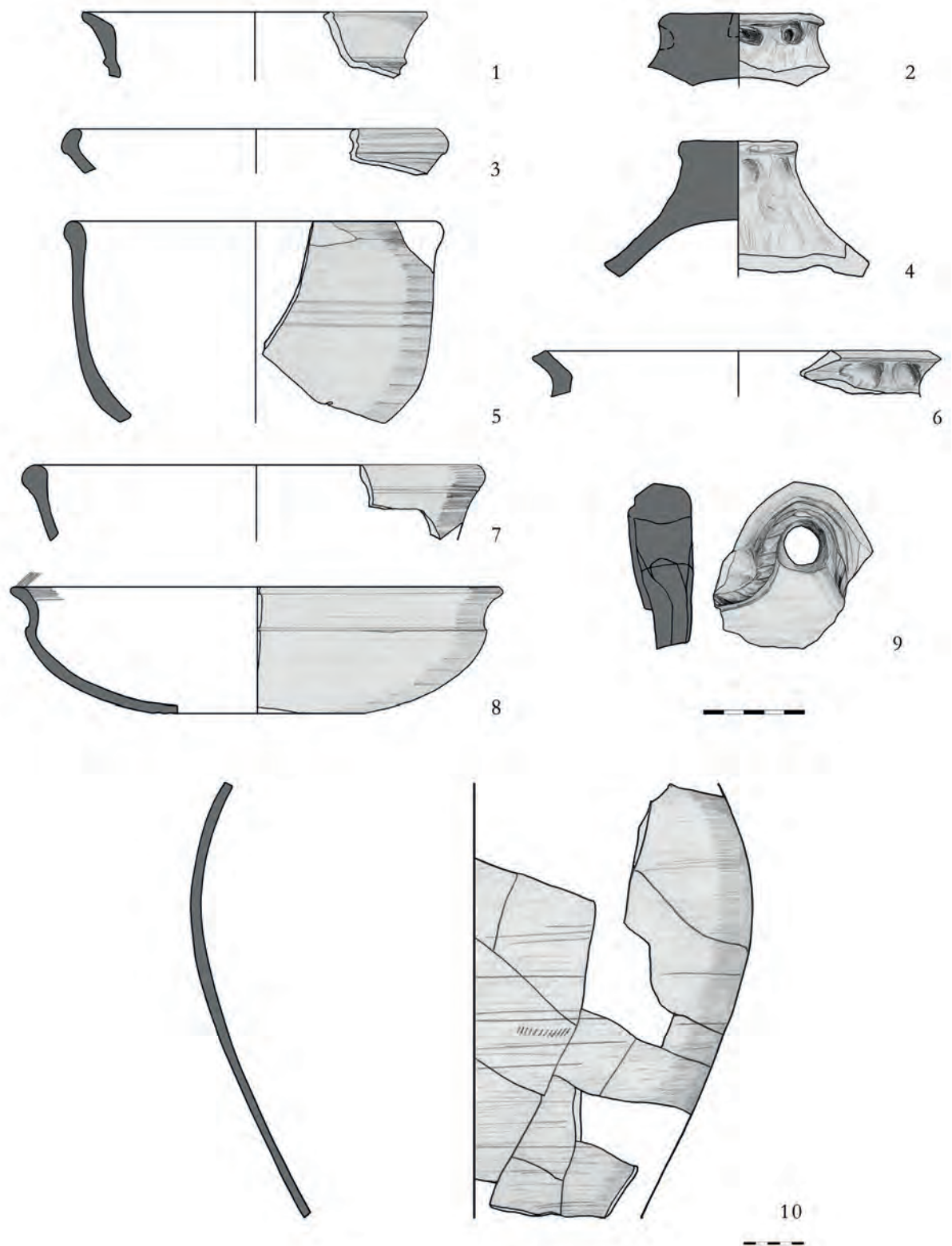
75. tábla Rákóczfalva-Bagi-földek 5. lh. 1-16: 323. obj.

76. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 323. obj.; 13–17: 324. obj.

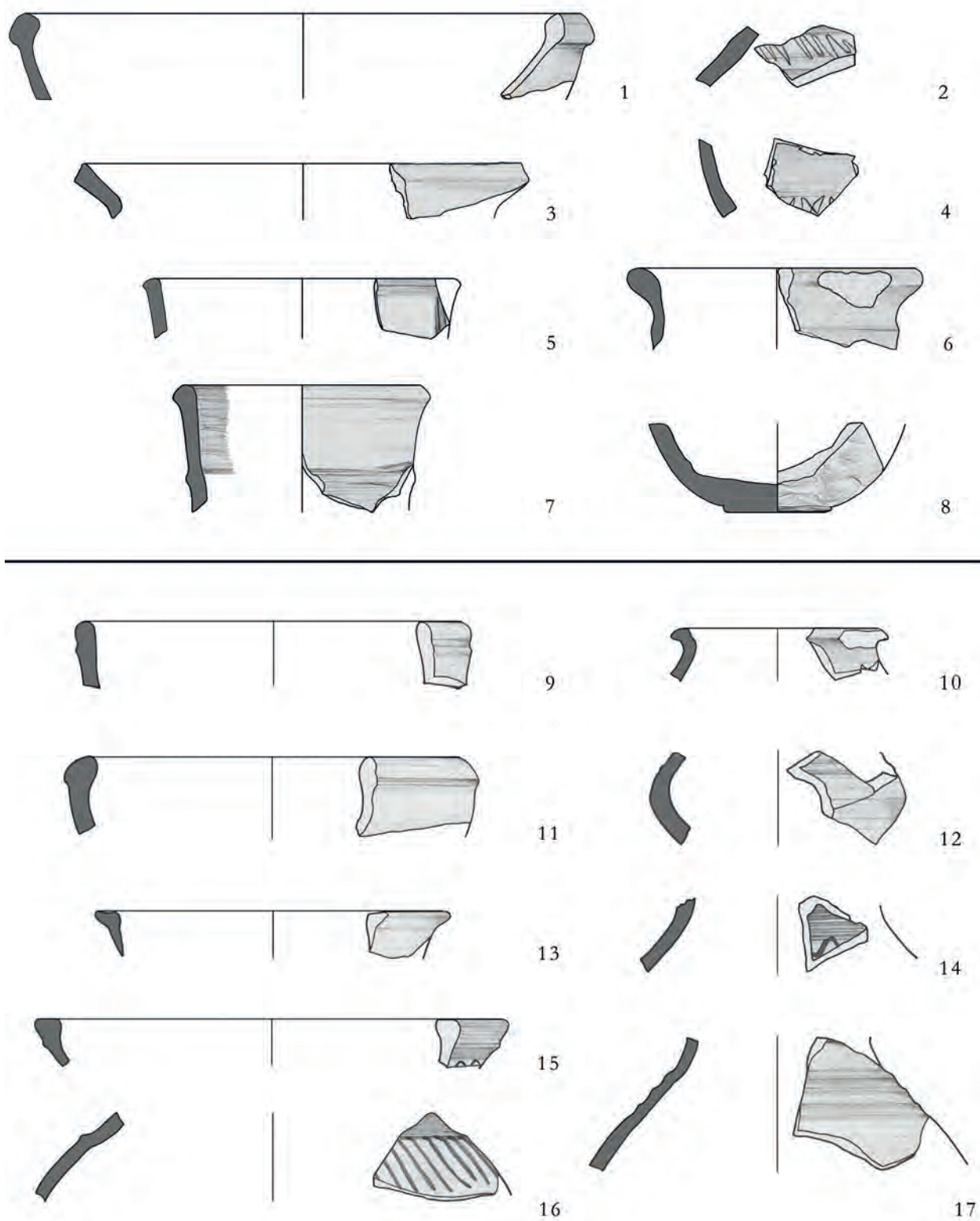

77. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–12: 326. obj.

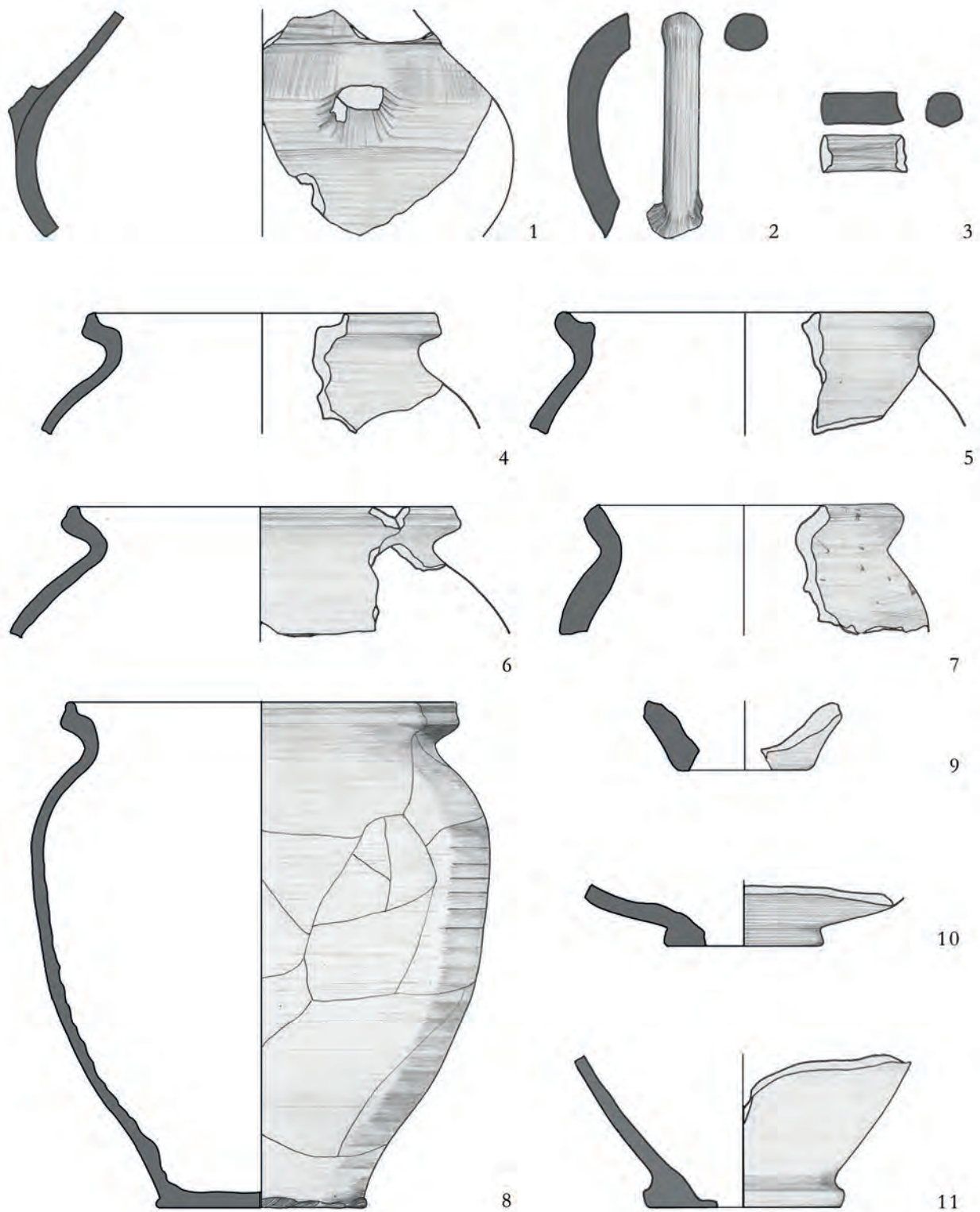

78. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 326. obj.

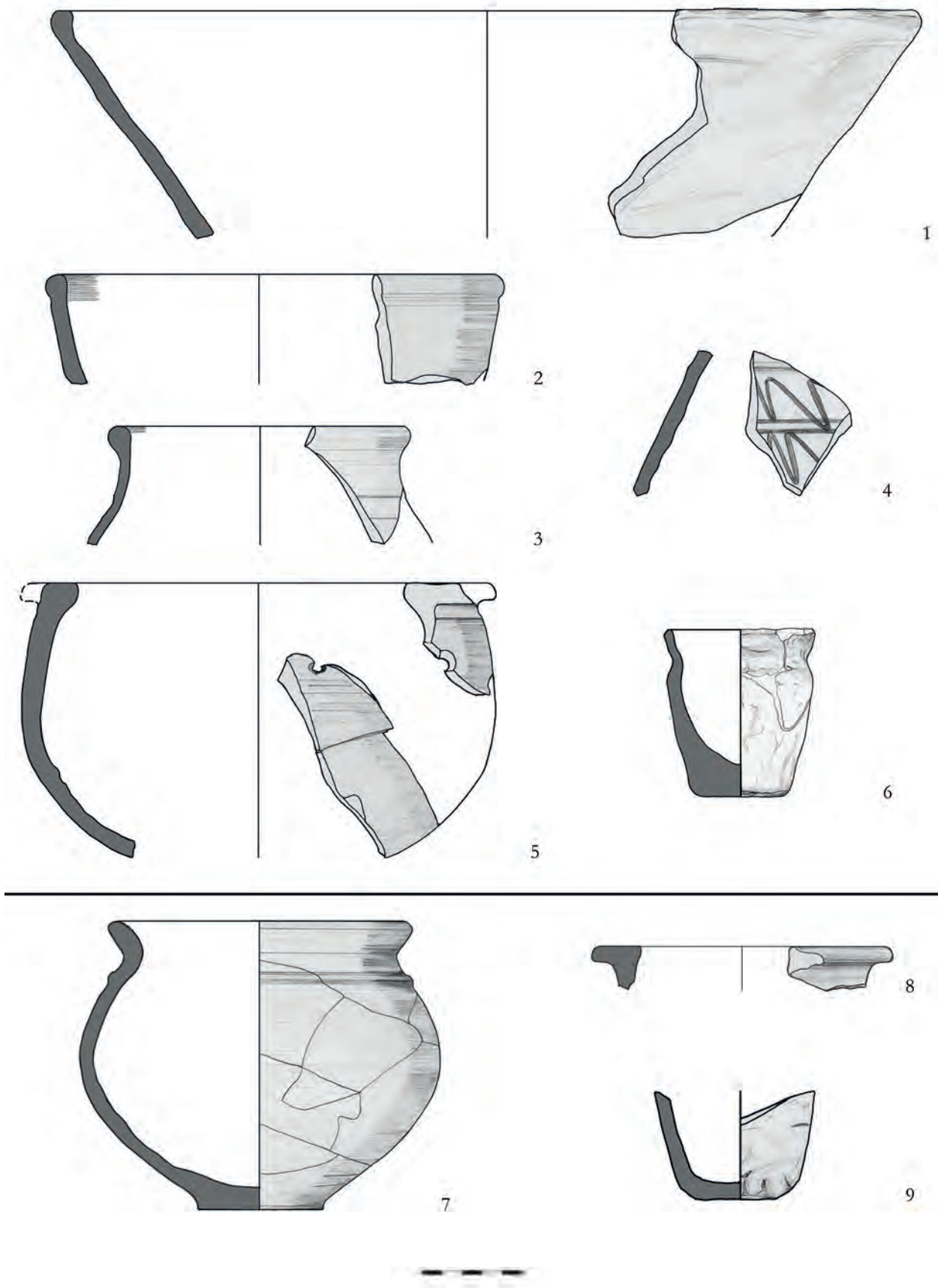
TÁBLÁK

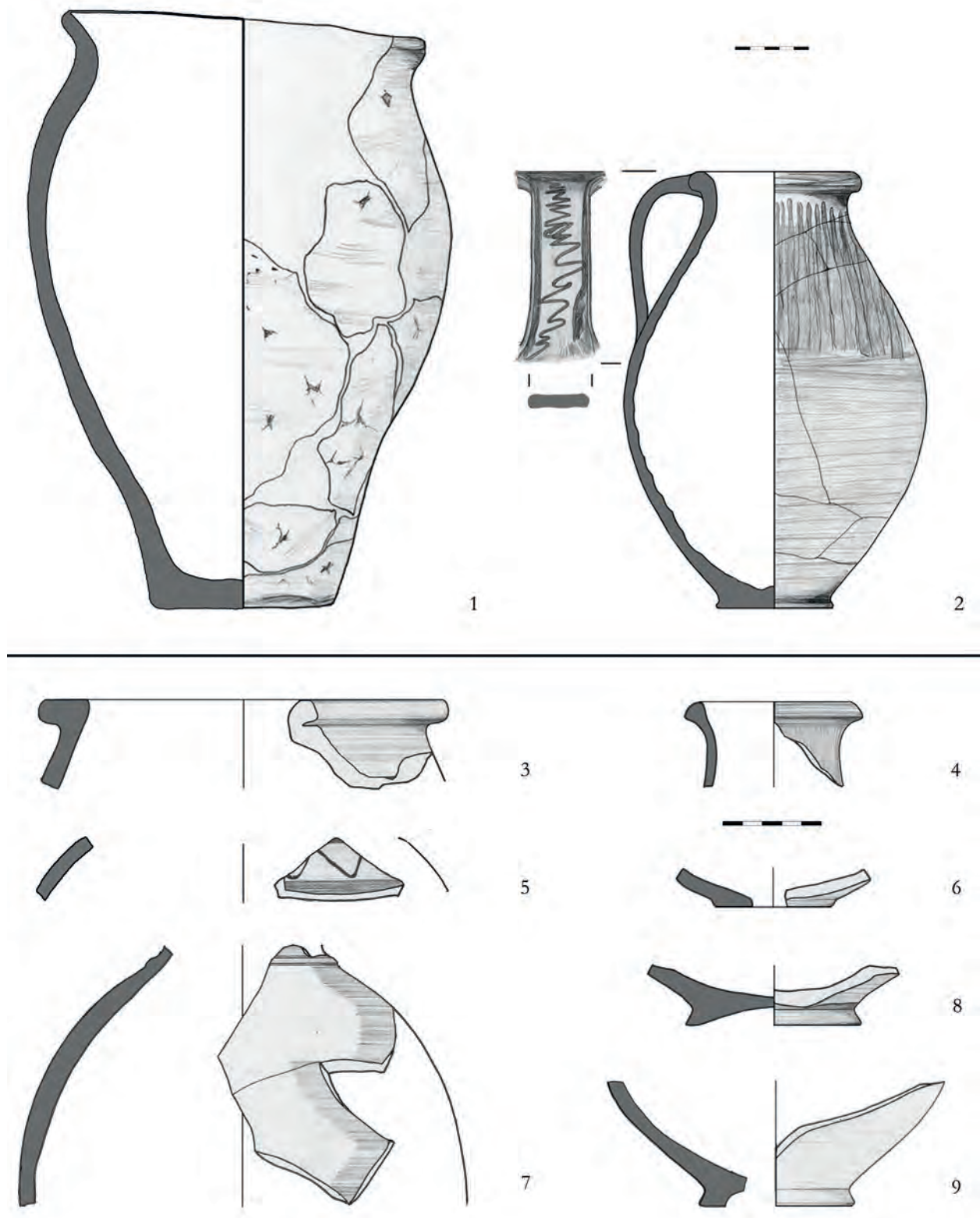
79. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–8: 328. obj.; 9–17: 329. obj.

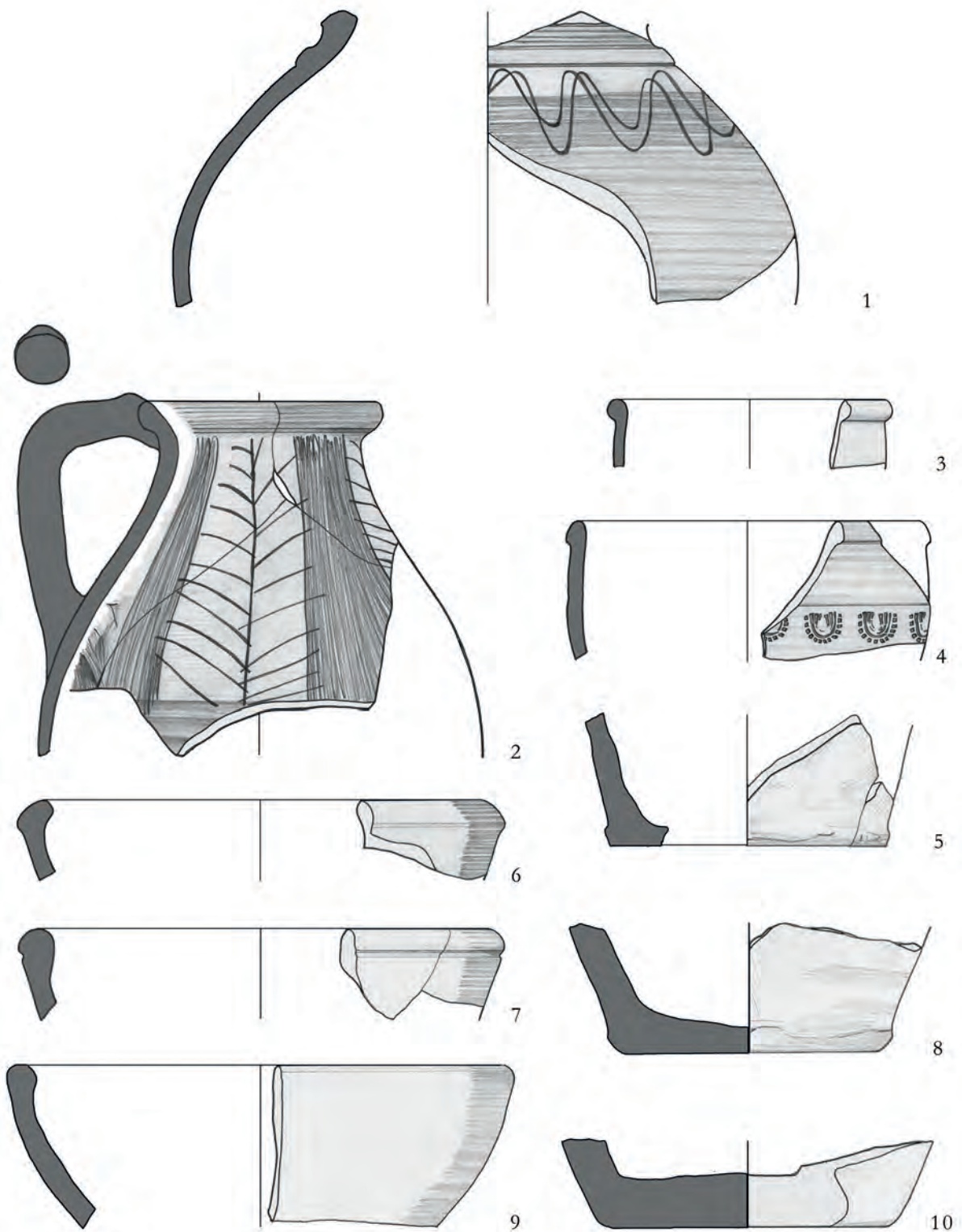
80. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-11: 329. obj.

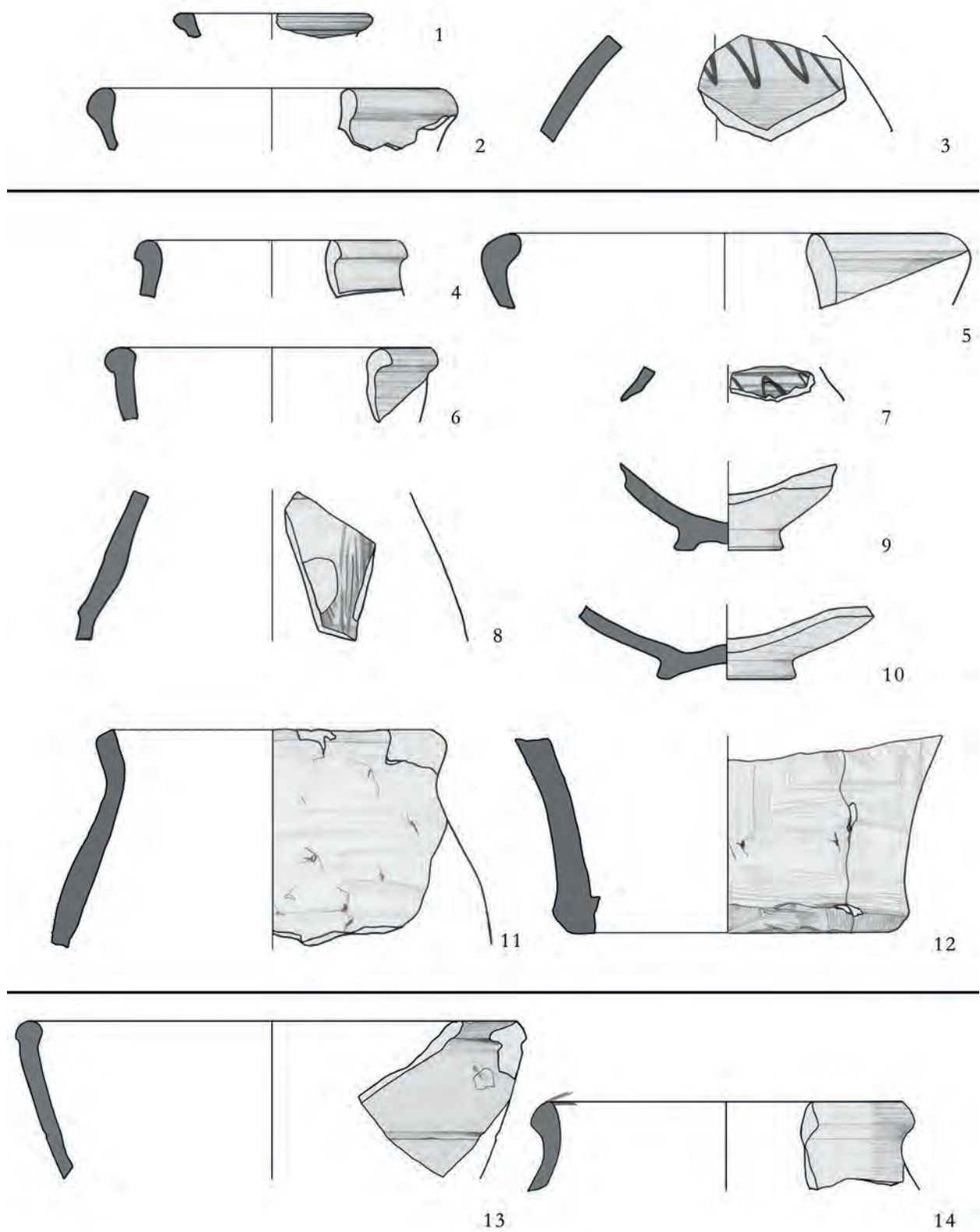
81. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 332. obj.; 7-9: 334. obj.

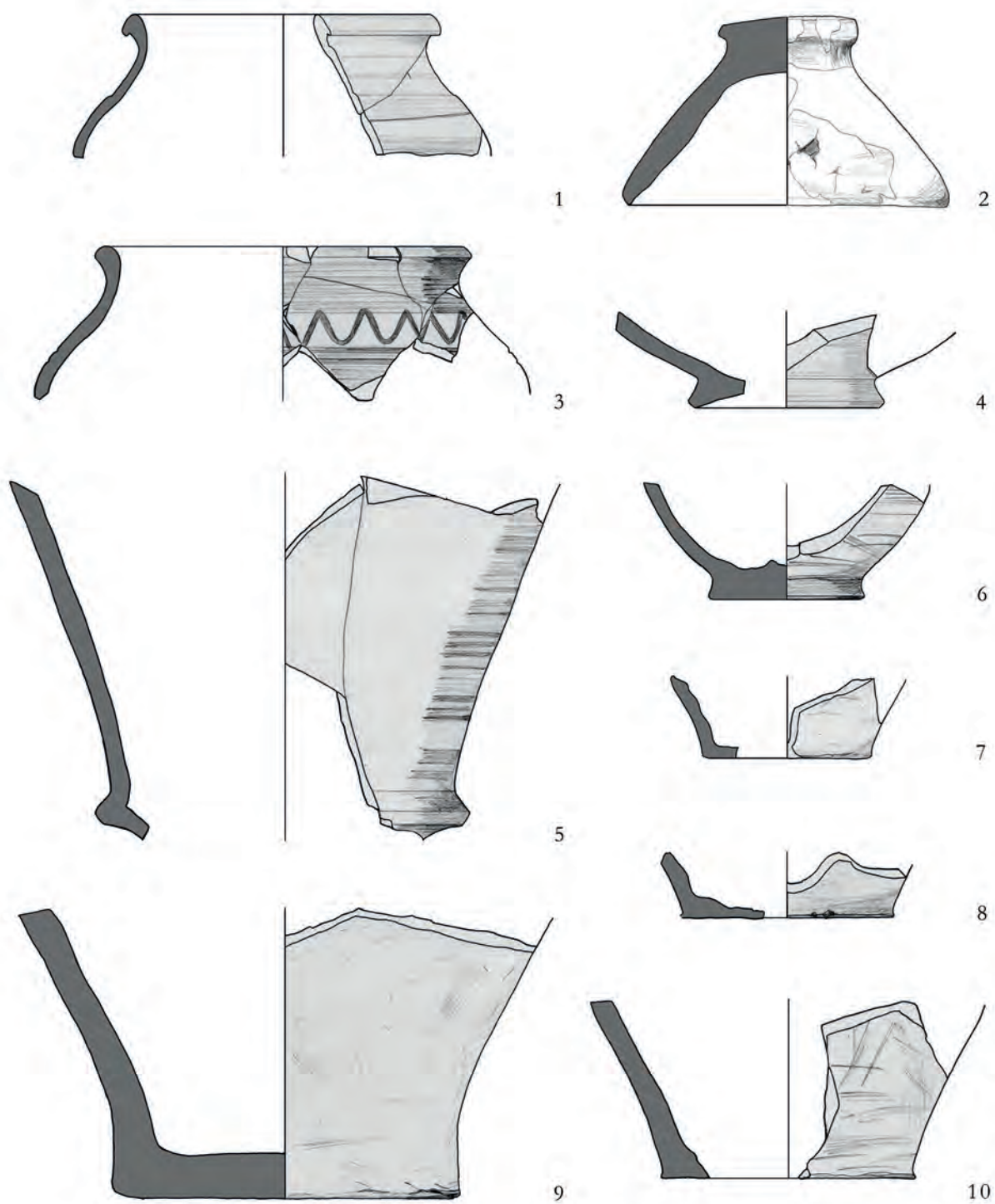
82. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 334. obj.; 3–9: 336. obj.

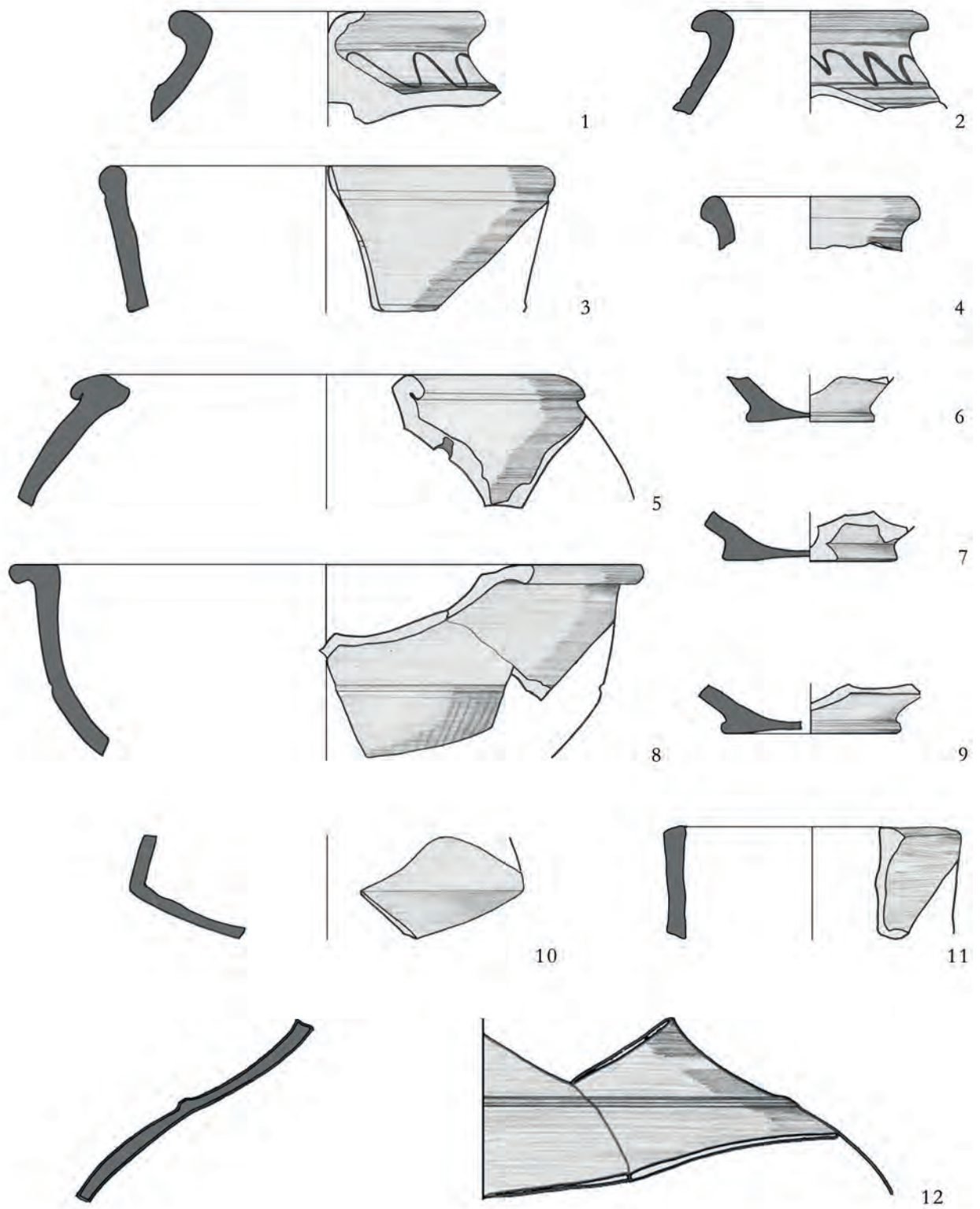
83. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 336. obj.

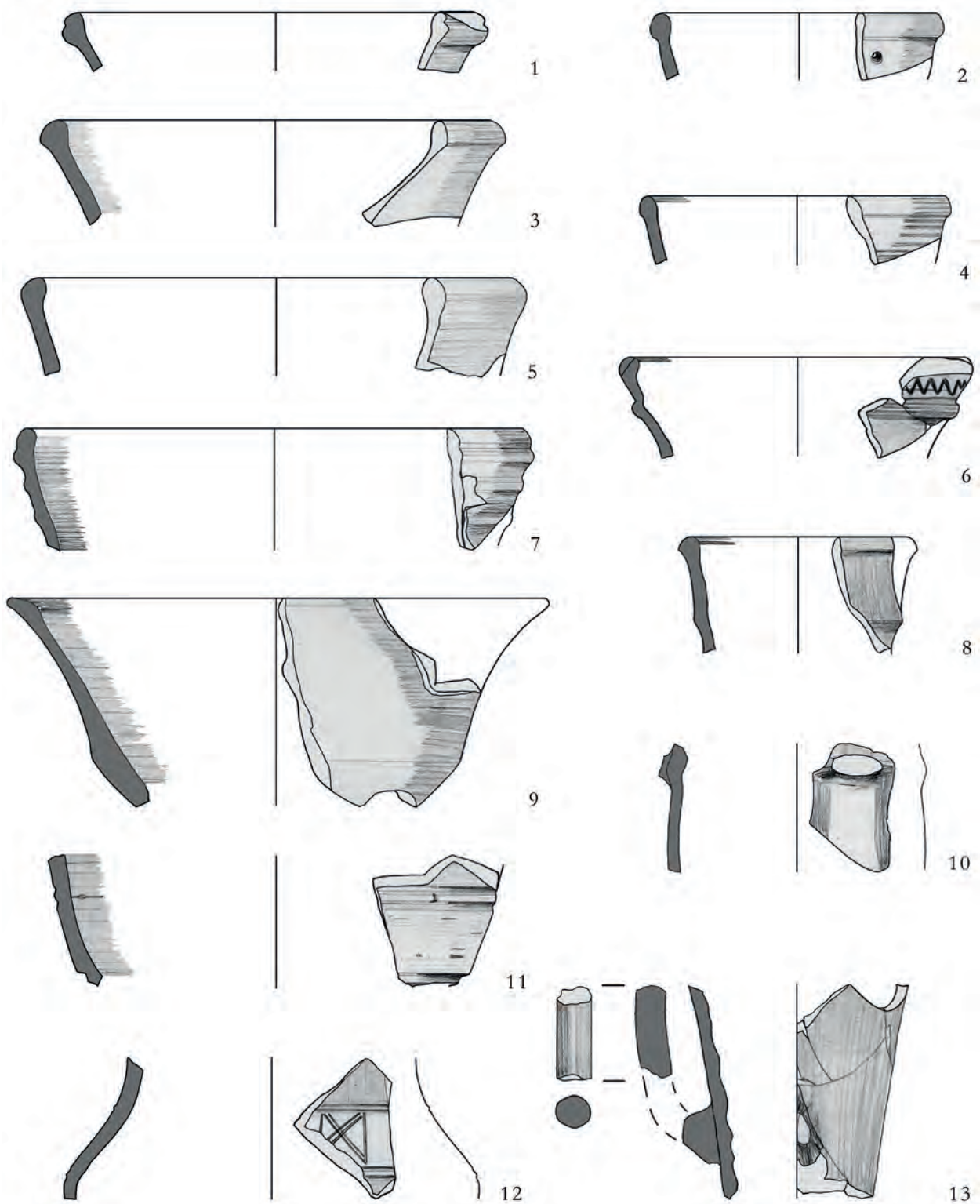
84. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 337. obj.; 4-12: 338. obj.; 13-14: 339. obj.

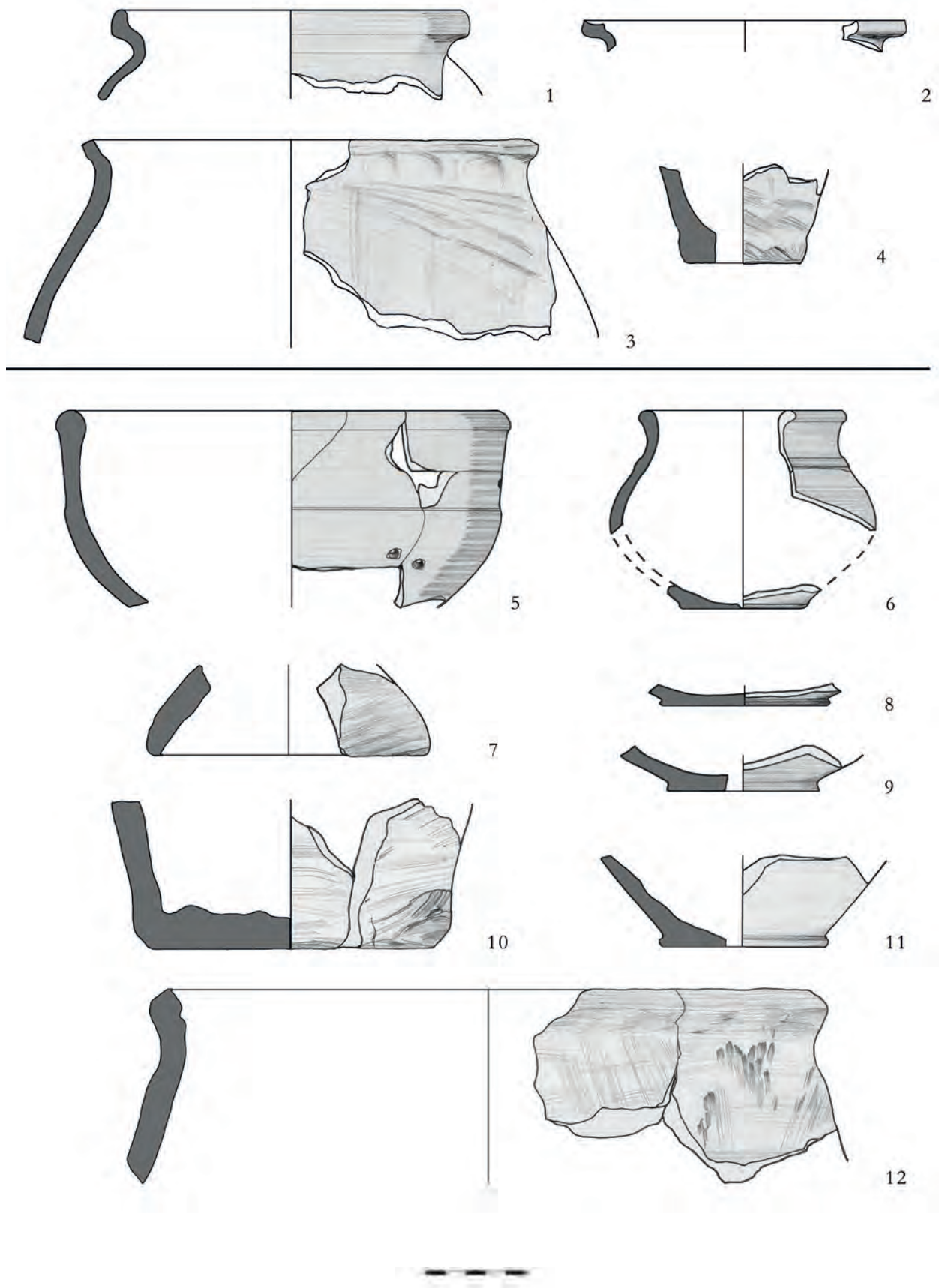
85. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 341. obj.

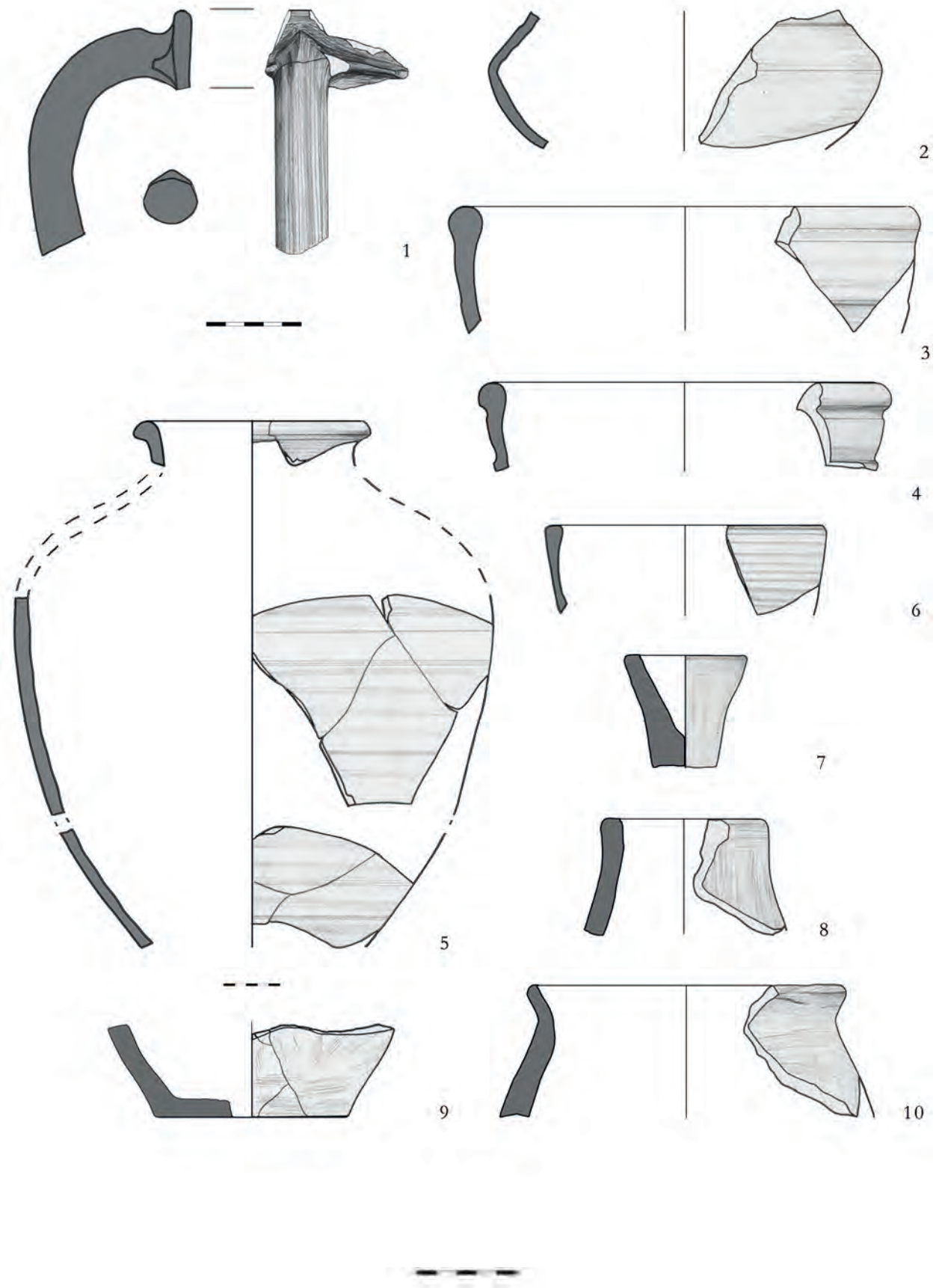
86. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-12: 342. obj.

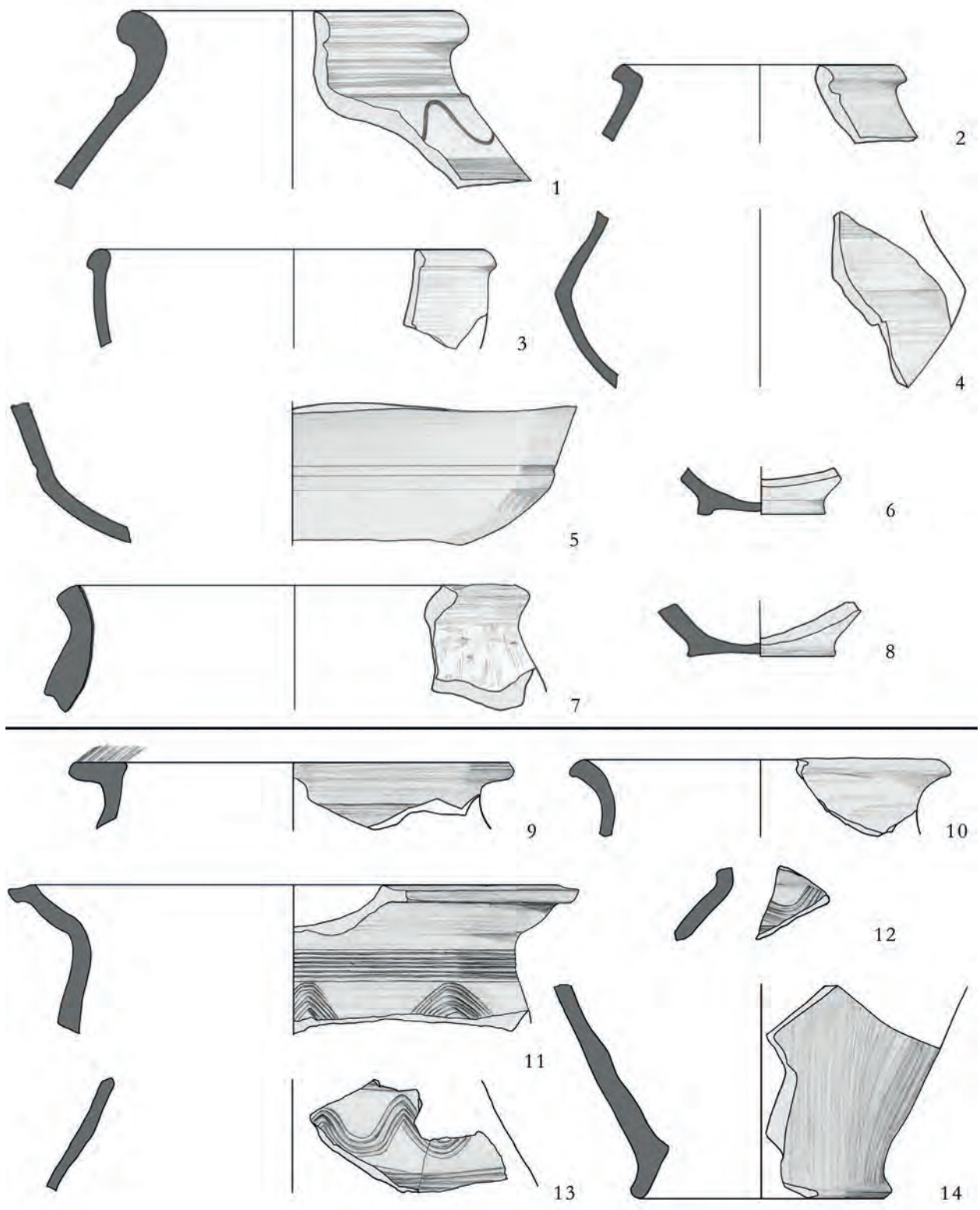
87. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–13: 343. obj.

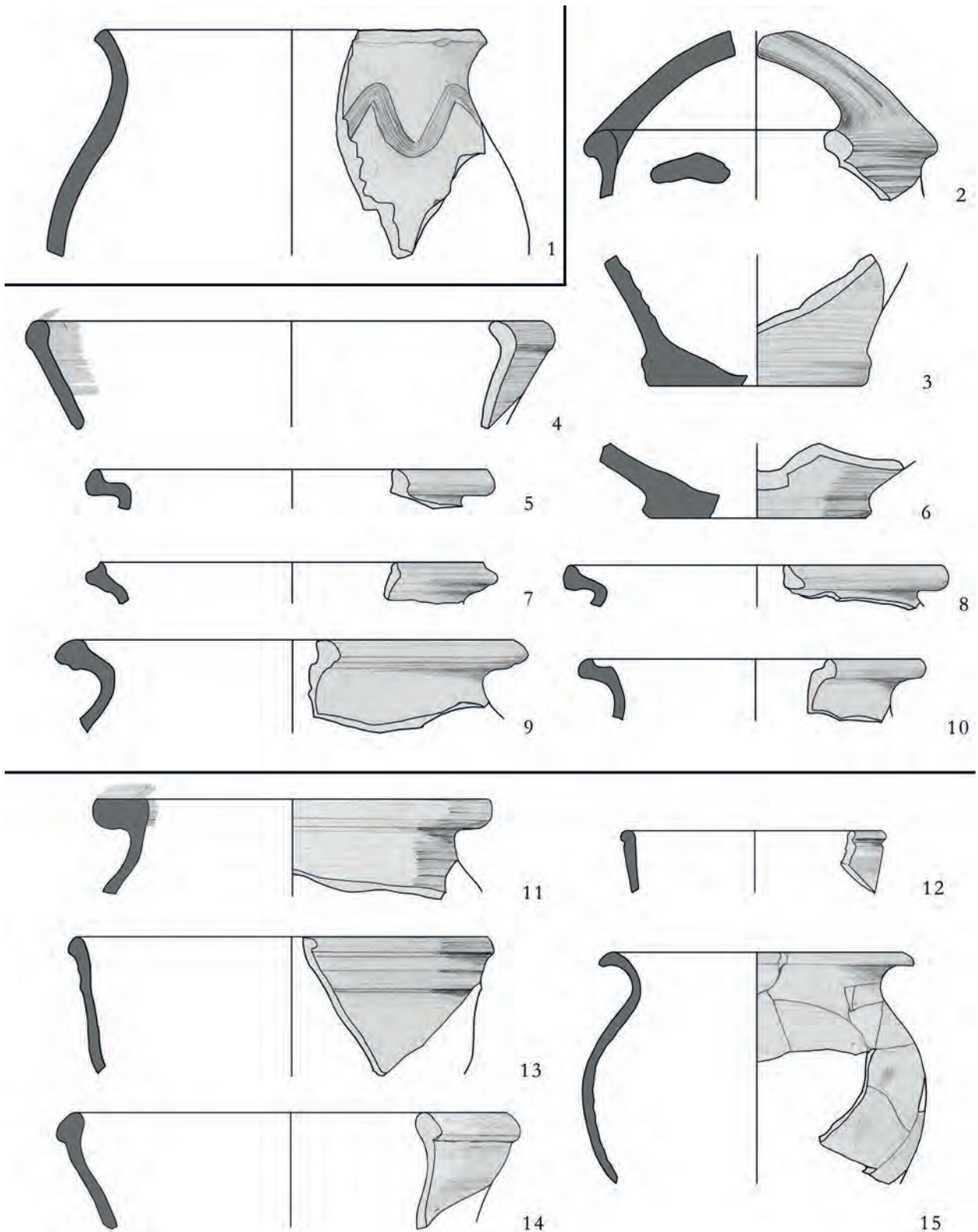
88. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 343. obj.; 5–12: 346. obj.

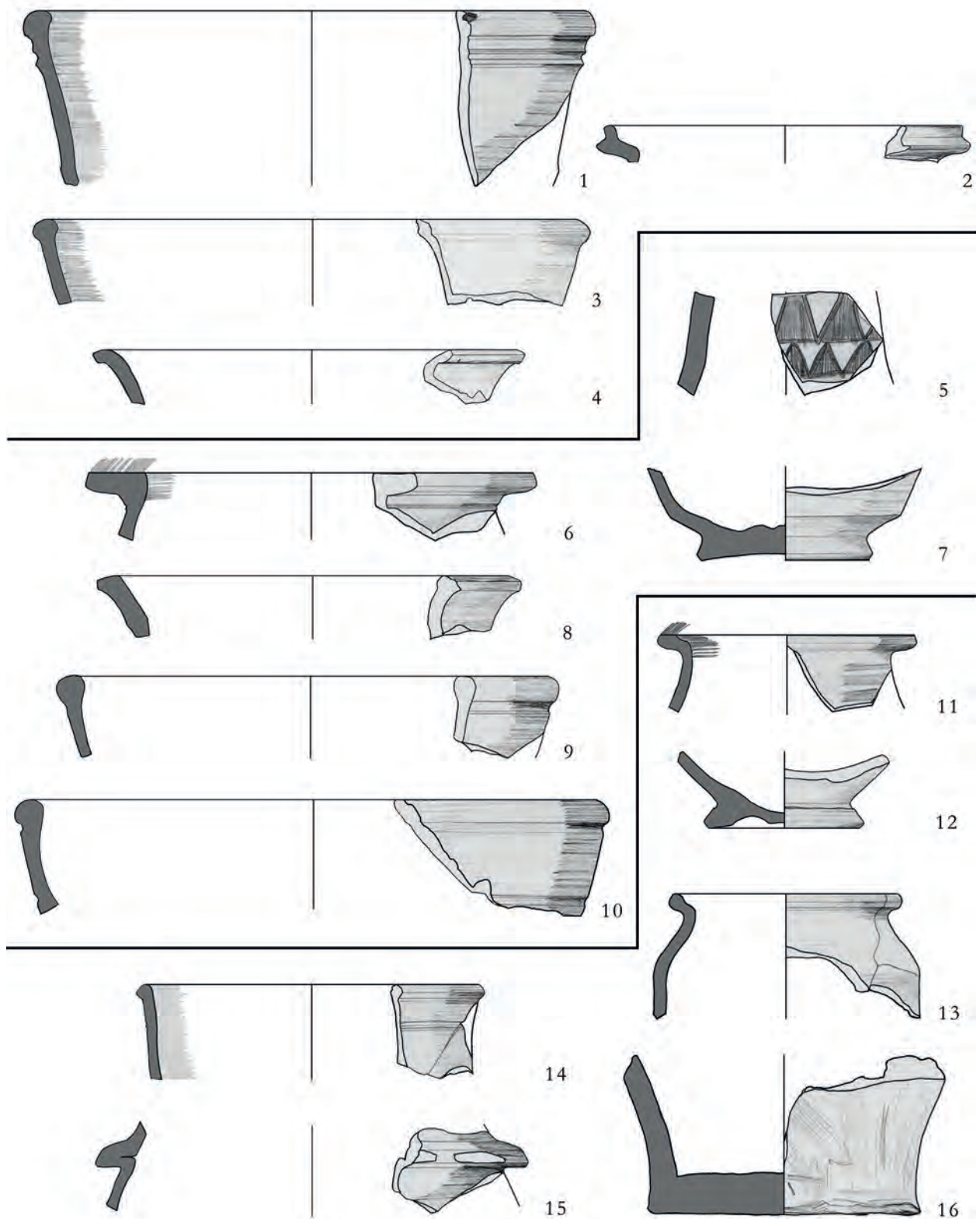
89. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 349. obj.

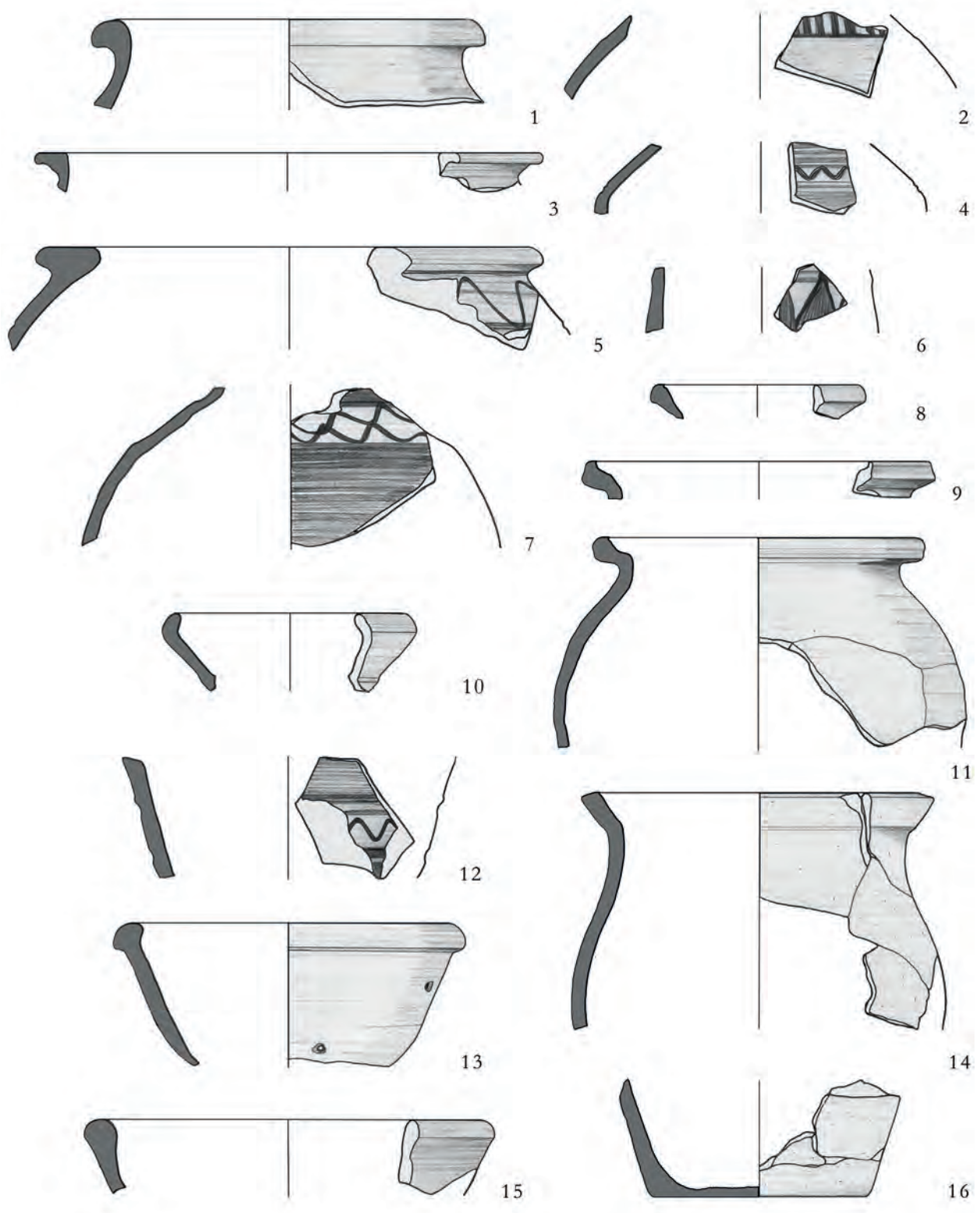
90. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-8: 350. obj.; 9-14: 354. obj.

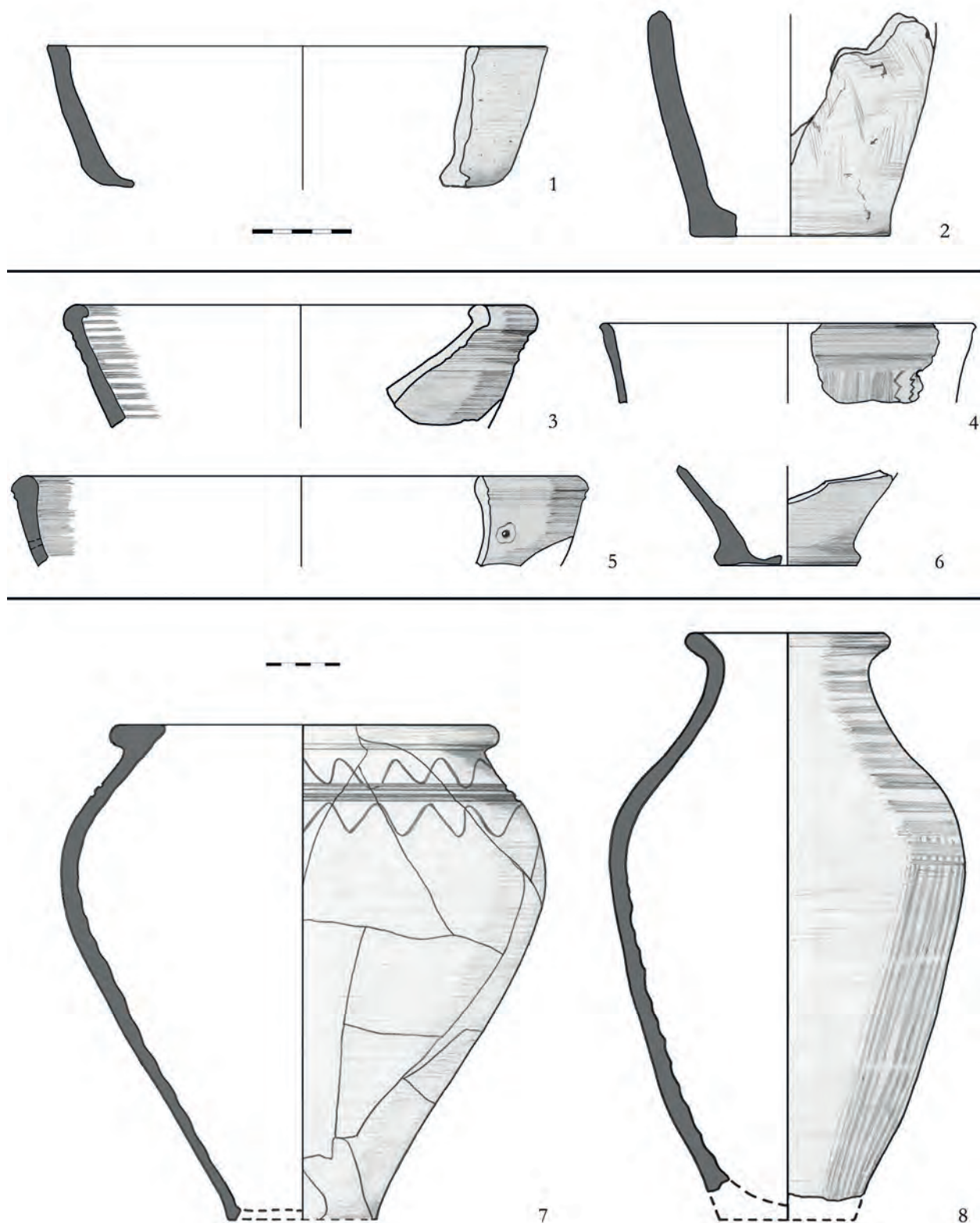
91. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 348. obj.; 2–10: 356. obj.; 11–15: 357. obj.

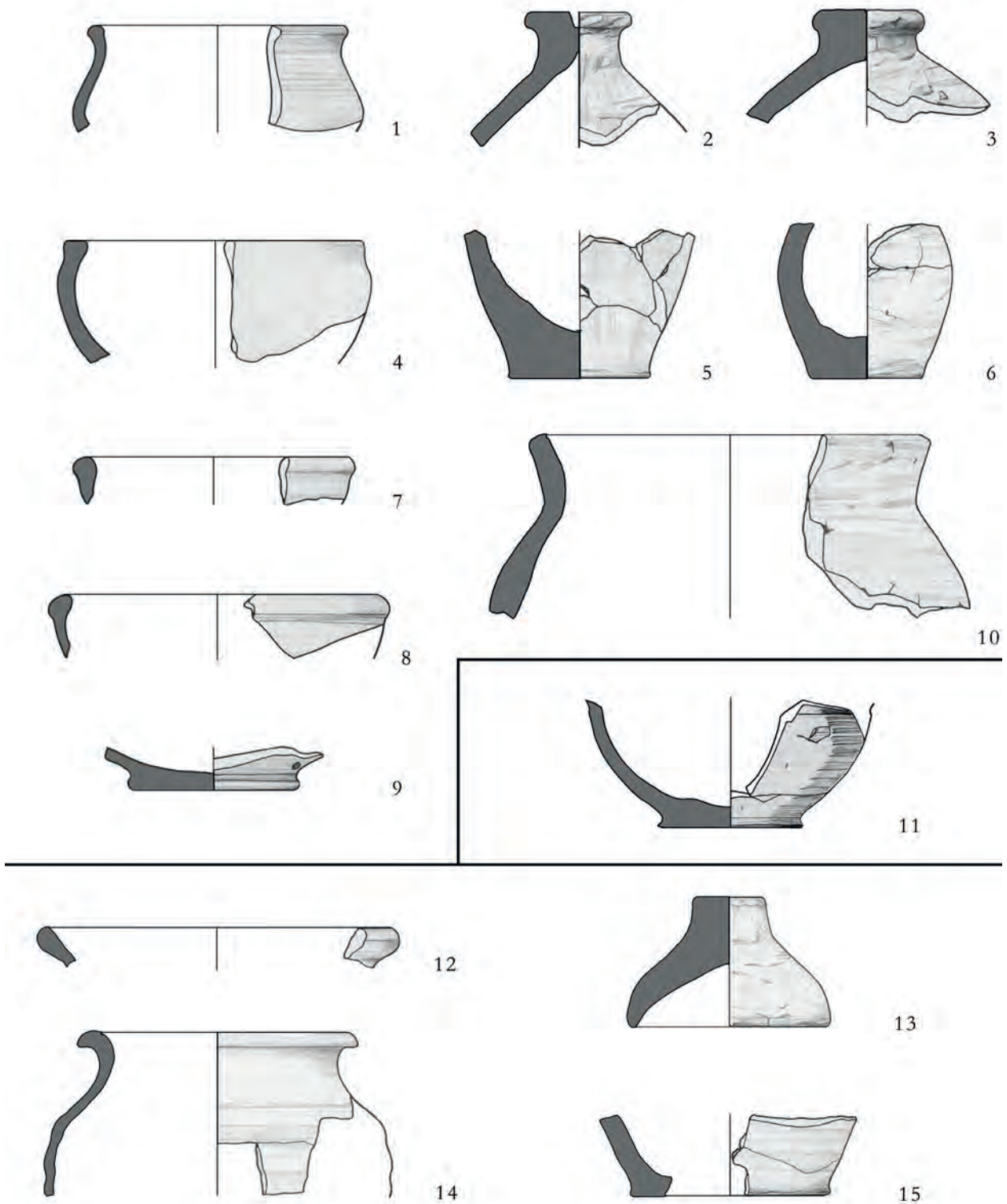
92. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 357. obj.; 5–10: 358. obj.; 11–16: 359. obj.

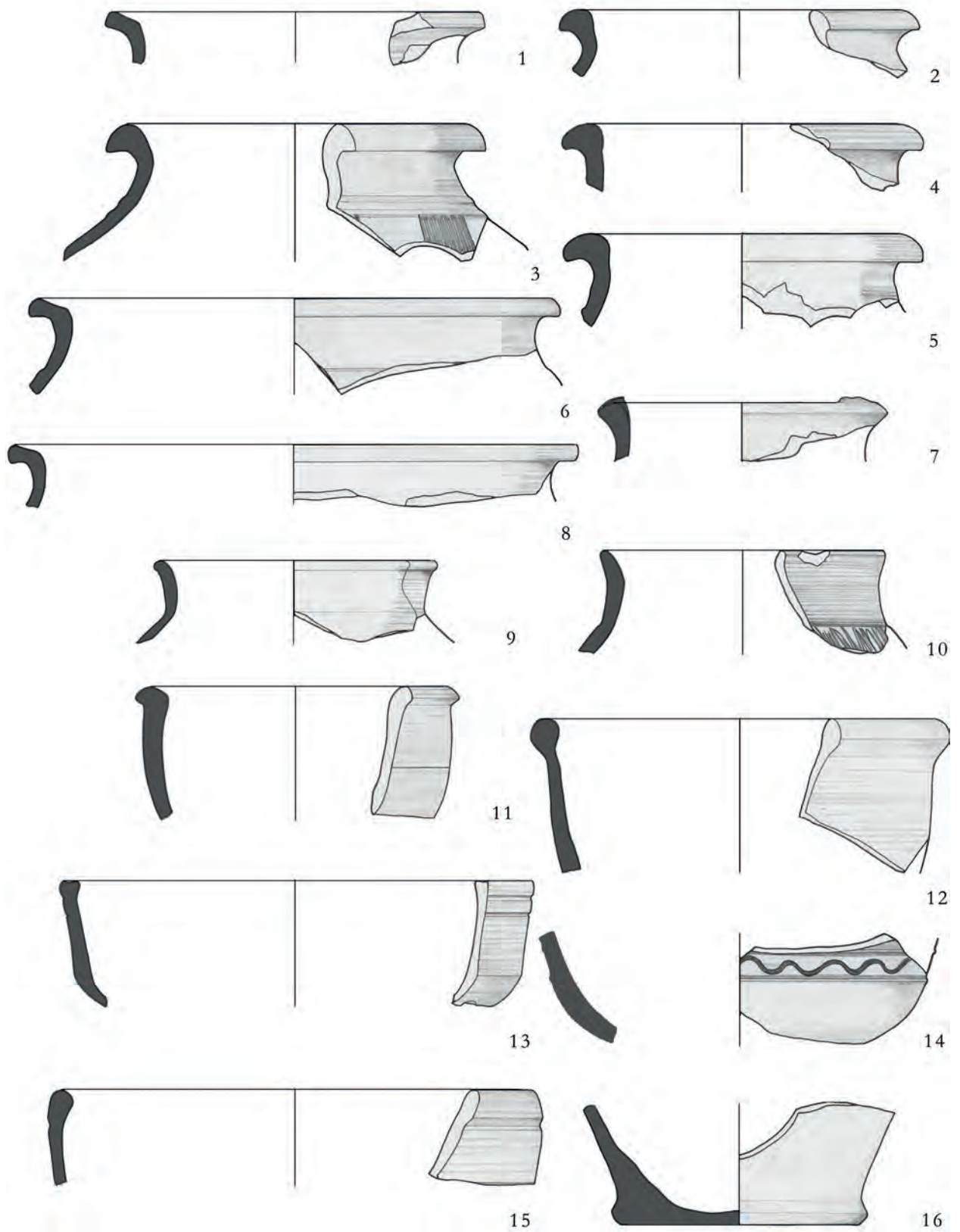
93. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-16: 361. obj.

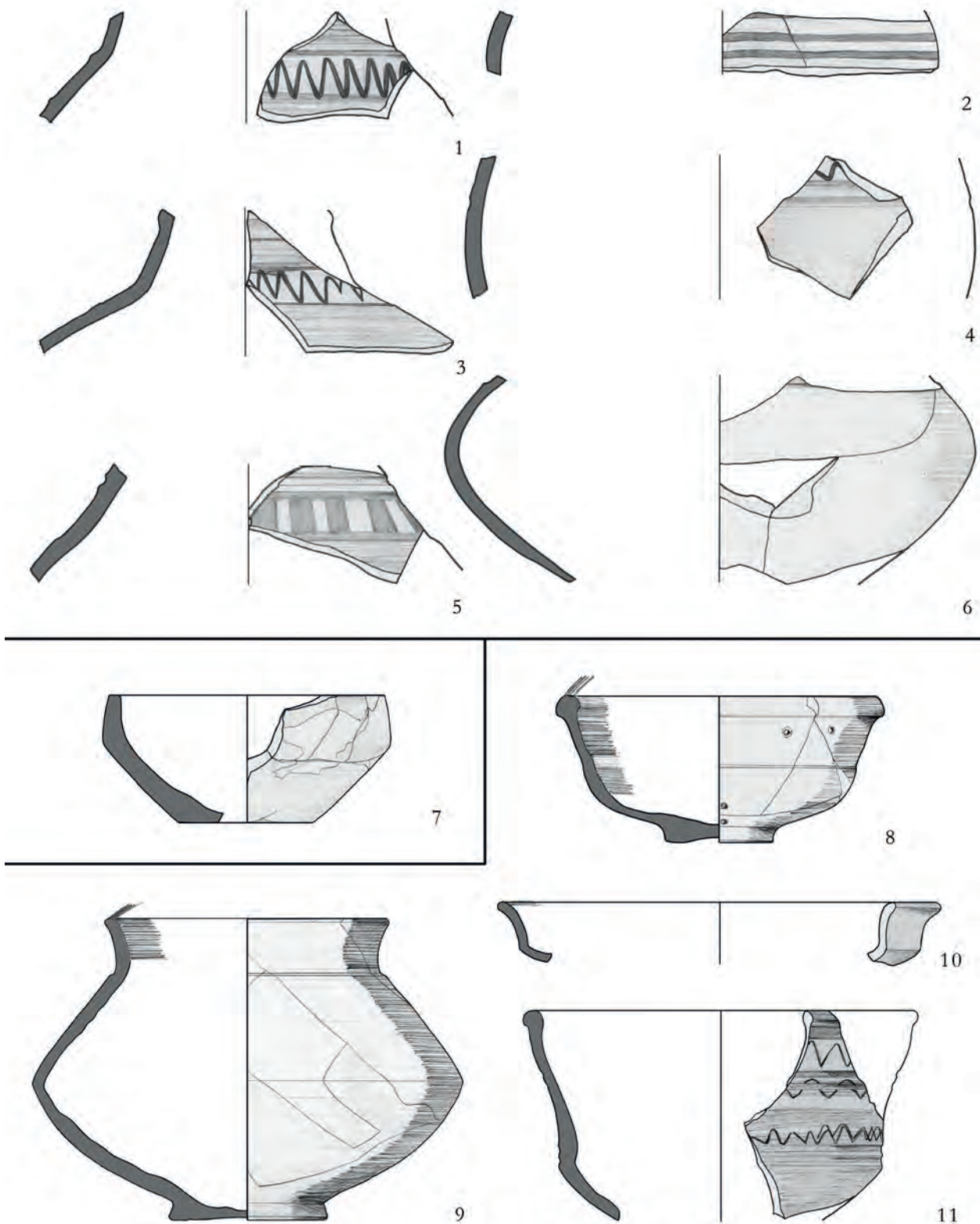
94. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 361. obj.; 3–6: 362. obj.; 7–8: 363. obj.

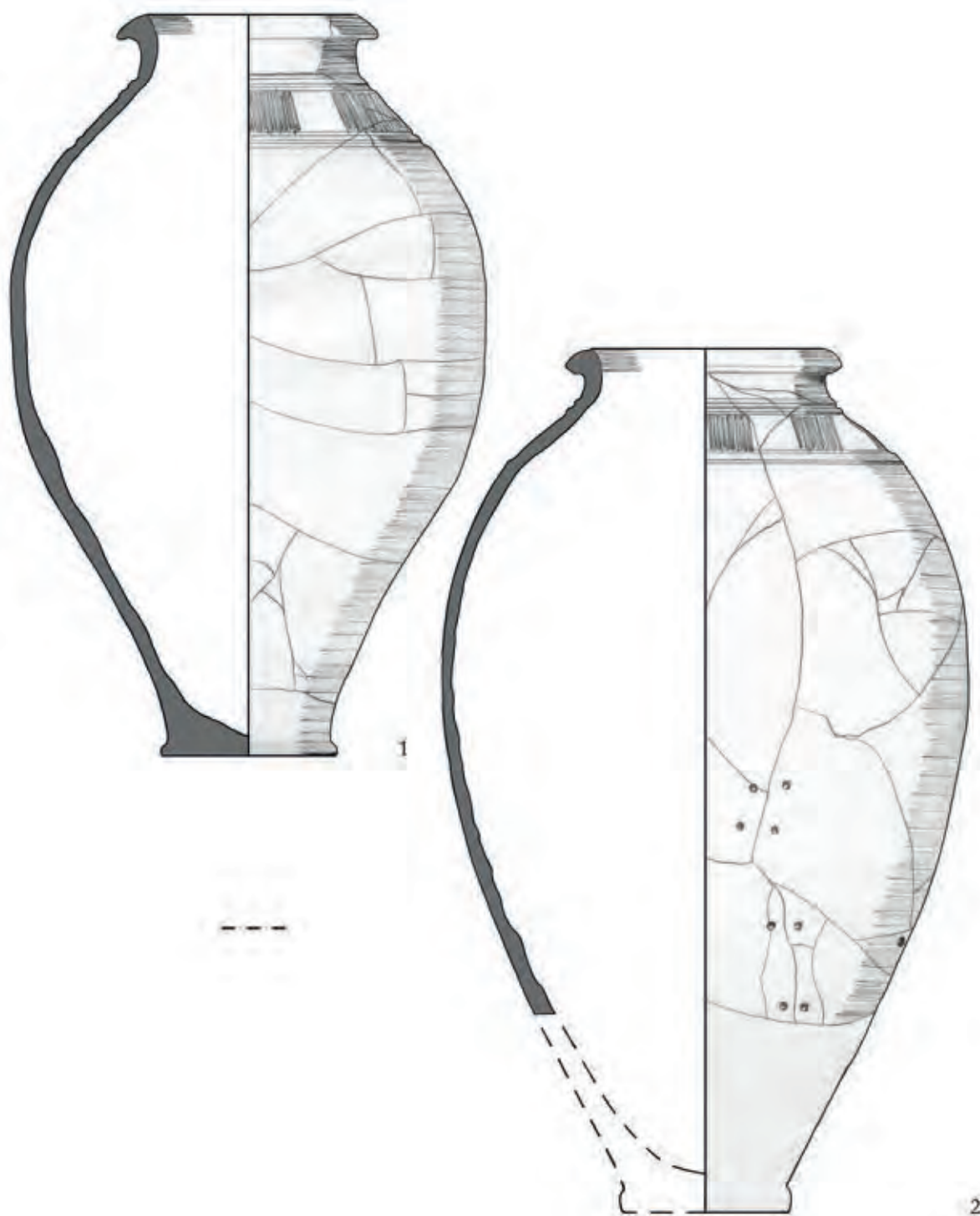
95. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 363. obj.; 11: 364. obj.; 12–15: 366. obj.

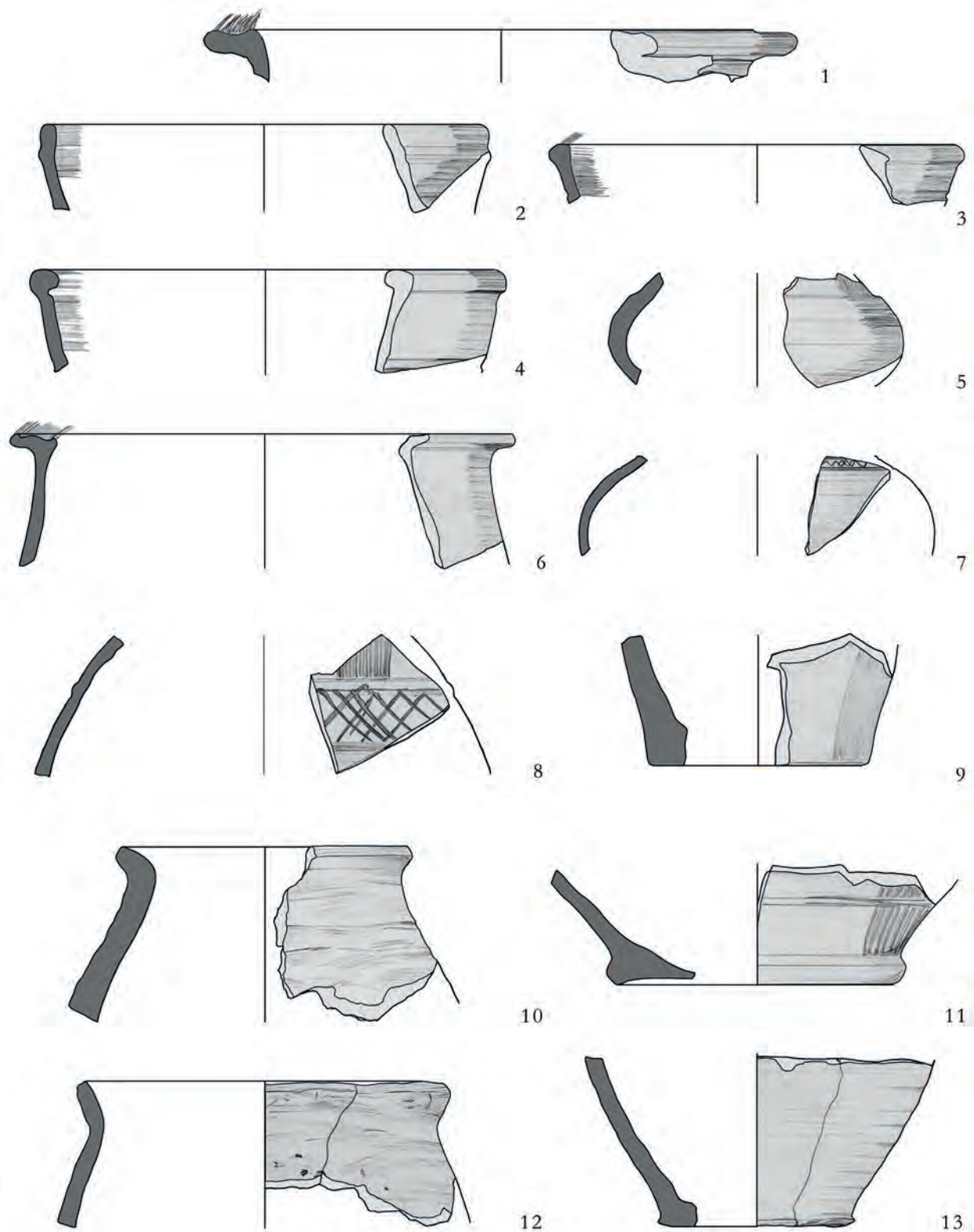
96. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-16: 366. obj.

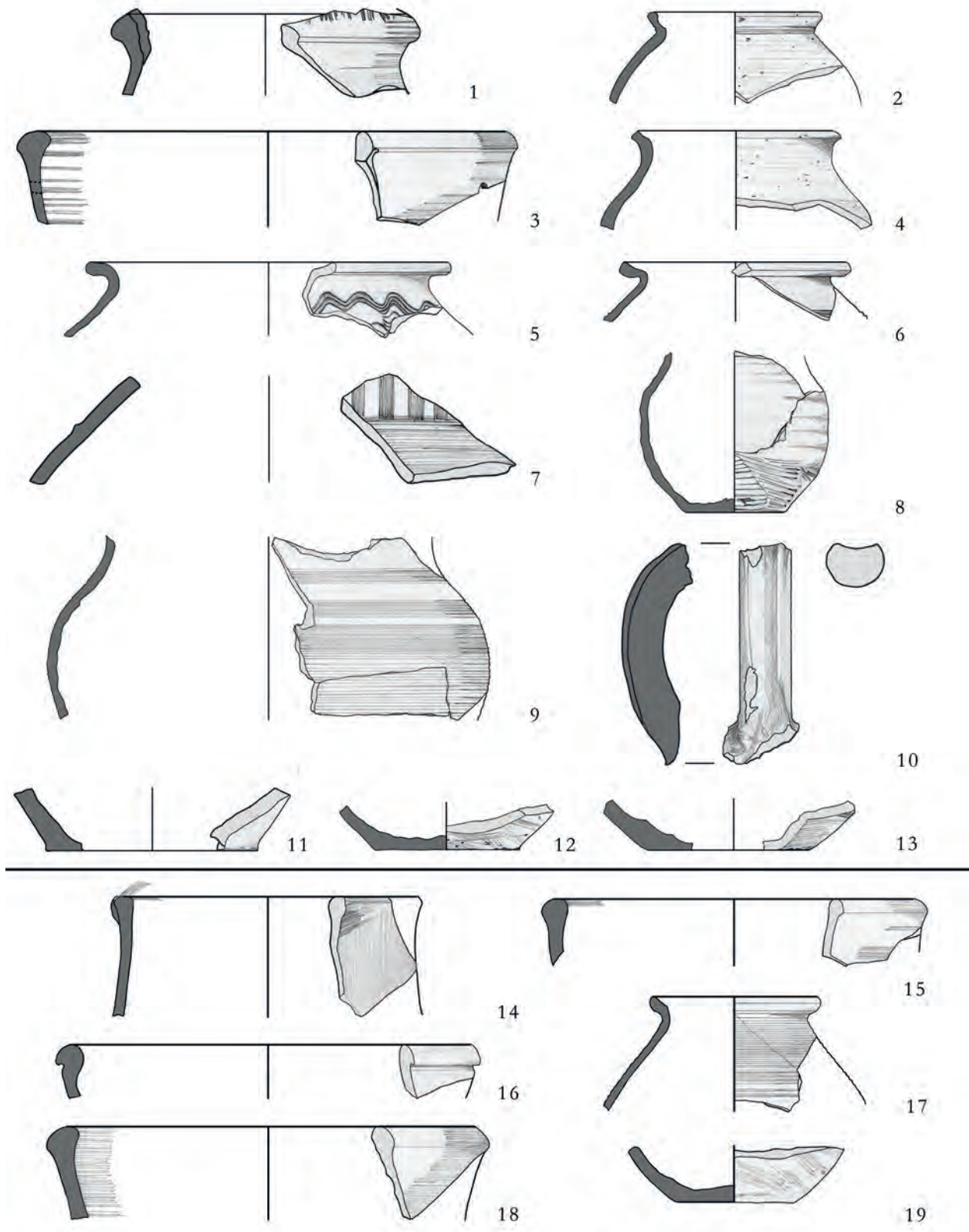
97. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 366. obj.; 7: 367. obj.; 8-11: 368. obj.

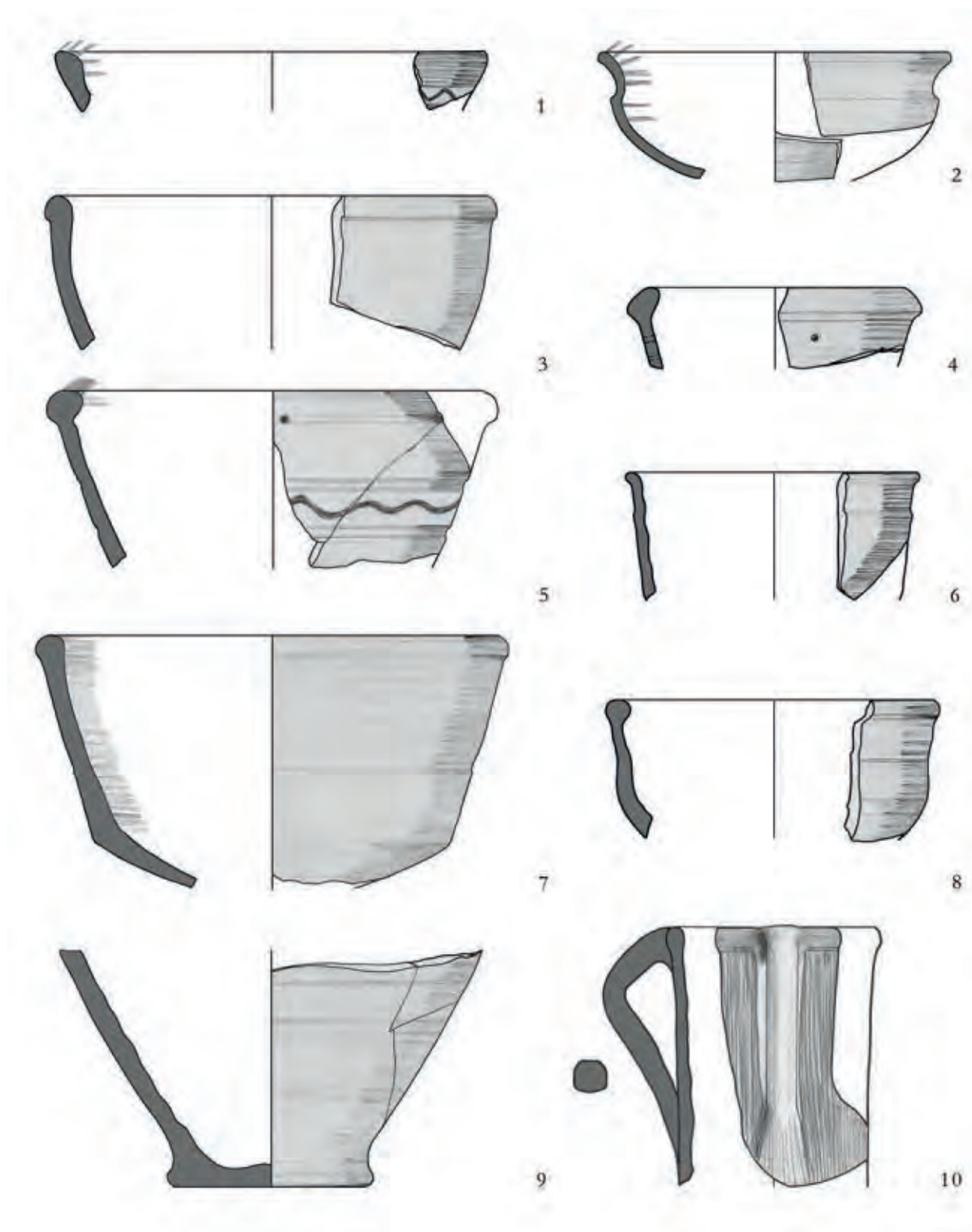
98. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–2: 368. obj.

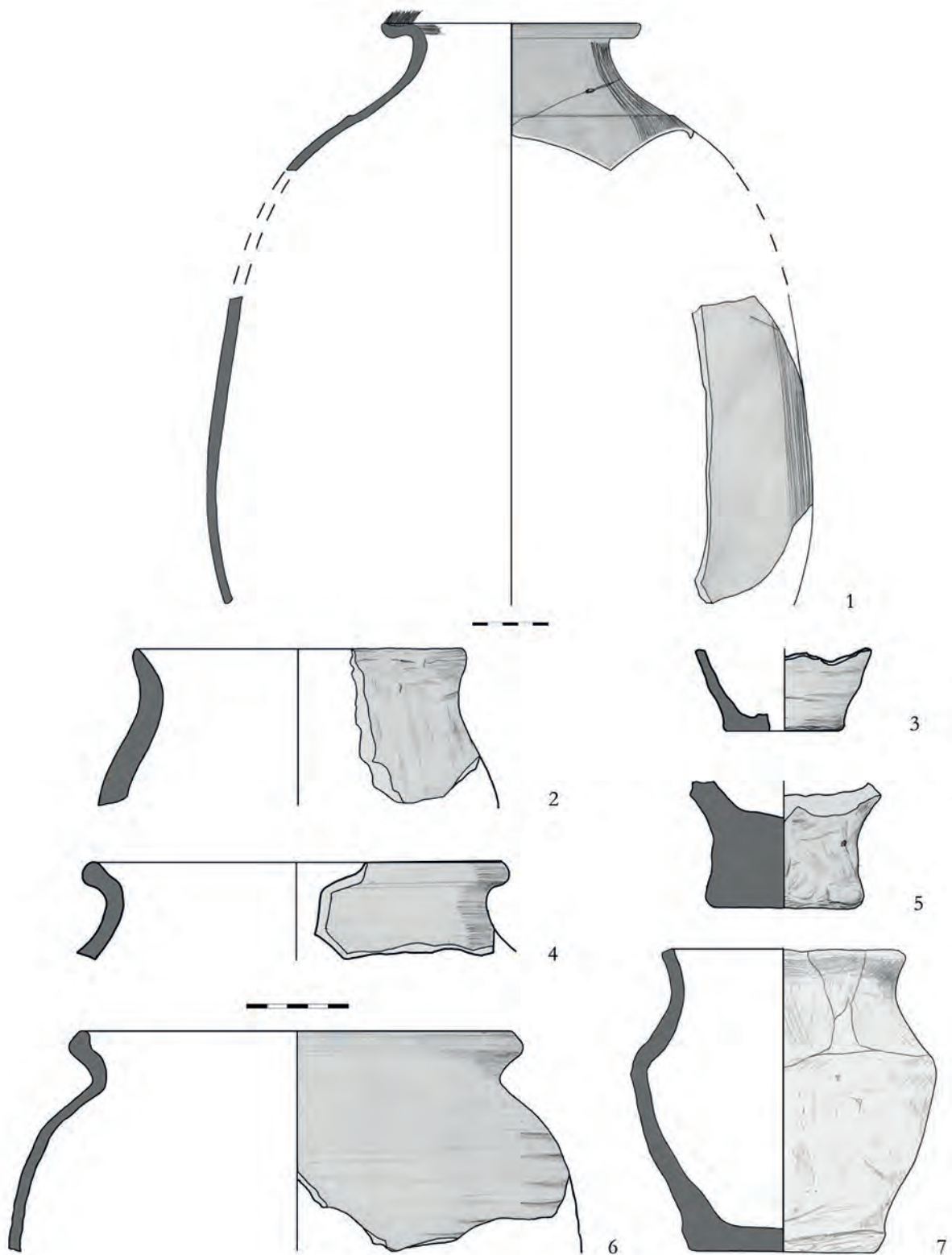
99. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–13: 368. obj.

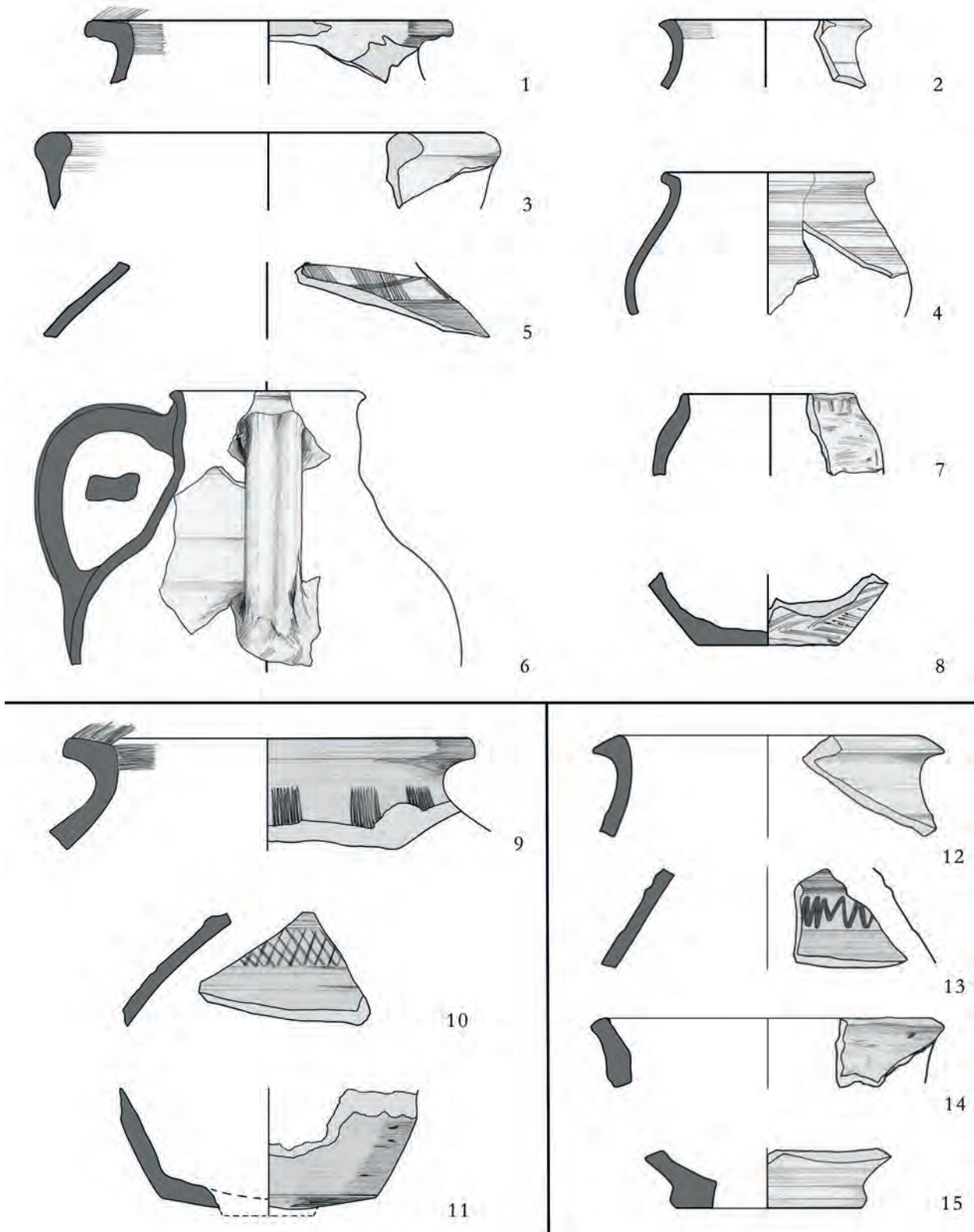
100. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-13: 370. obj.; 14-19: 371. obj.

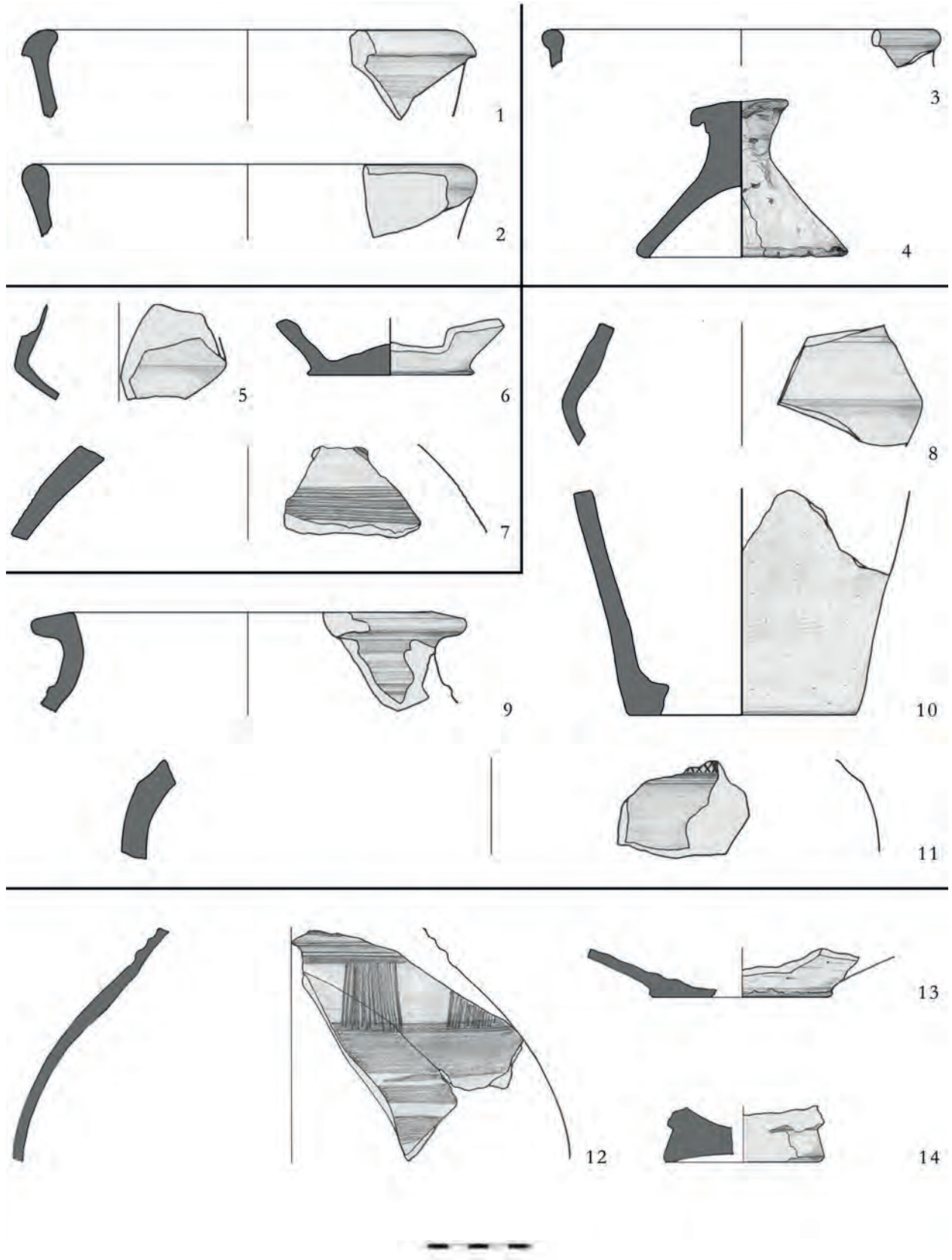
101. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 375. obj.

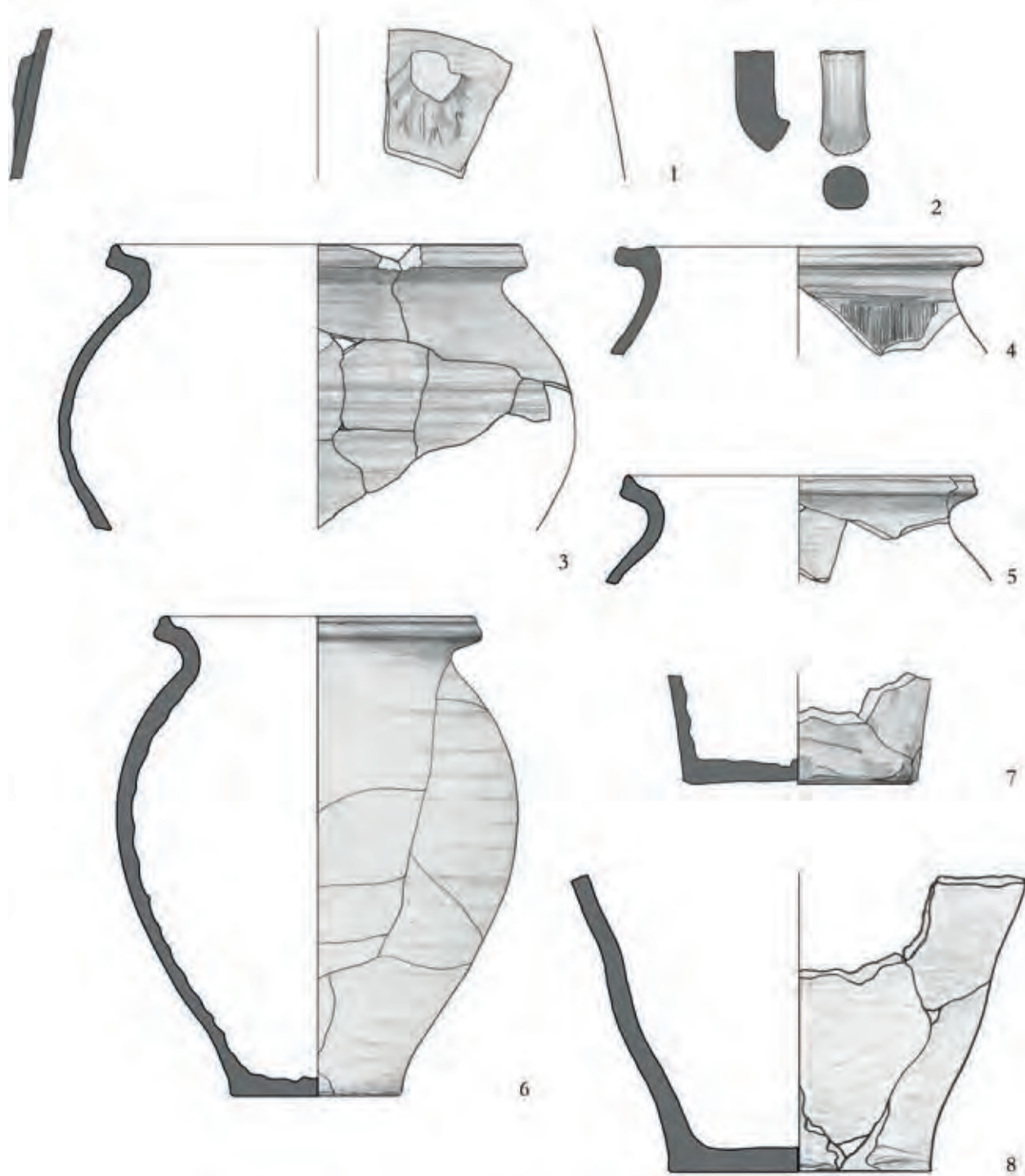
102. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 375. obj.

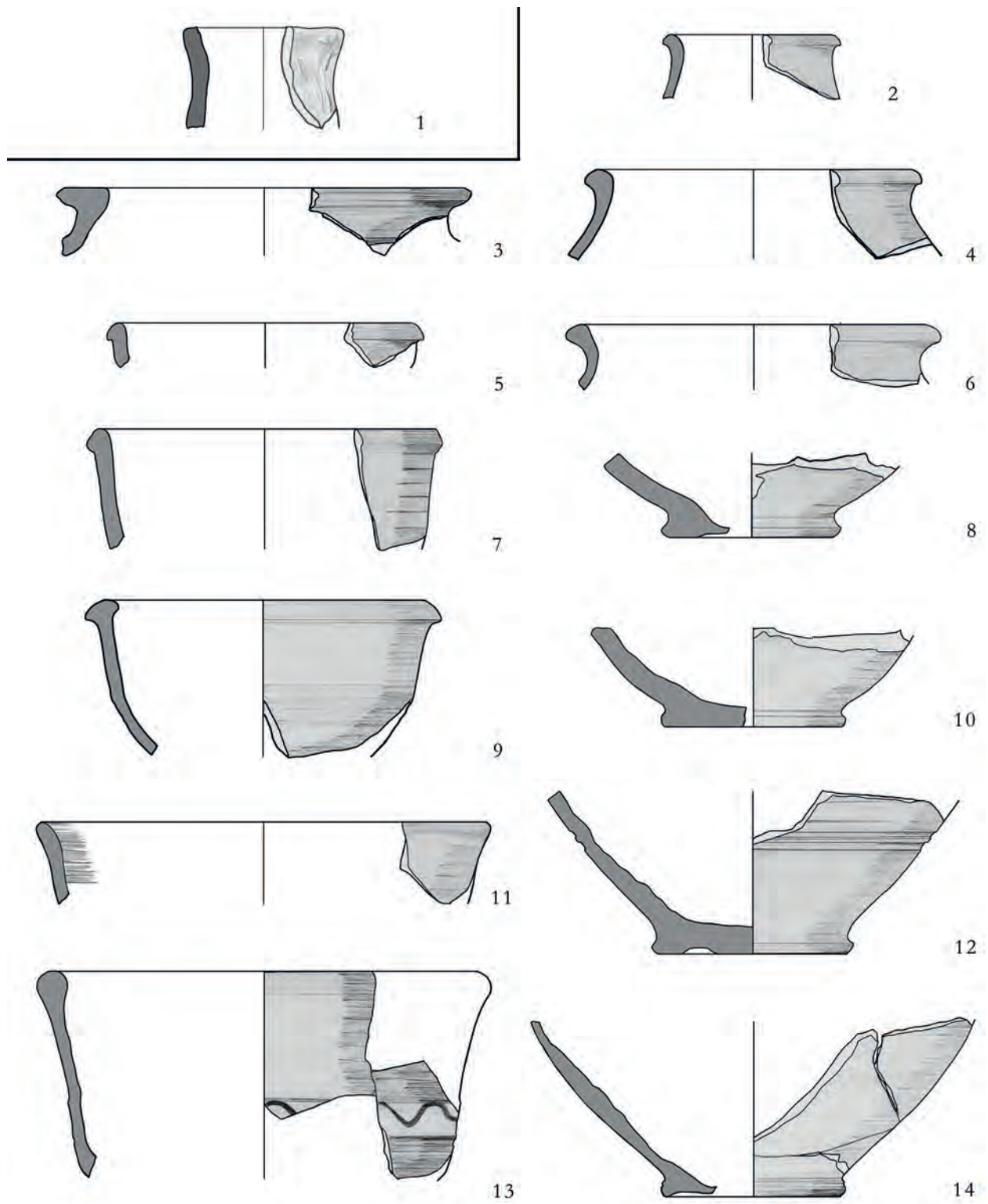
103. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh.1-8: 376. obj.; 9-11: 377. obj.; 12-15: 379. obj.

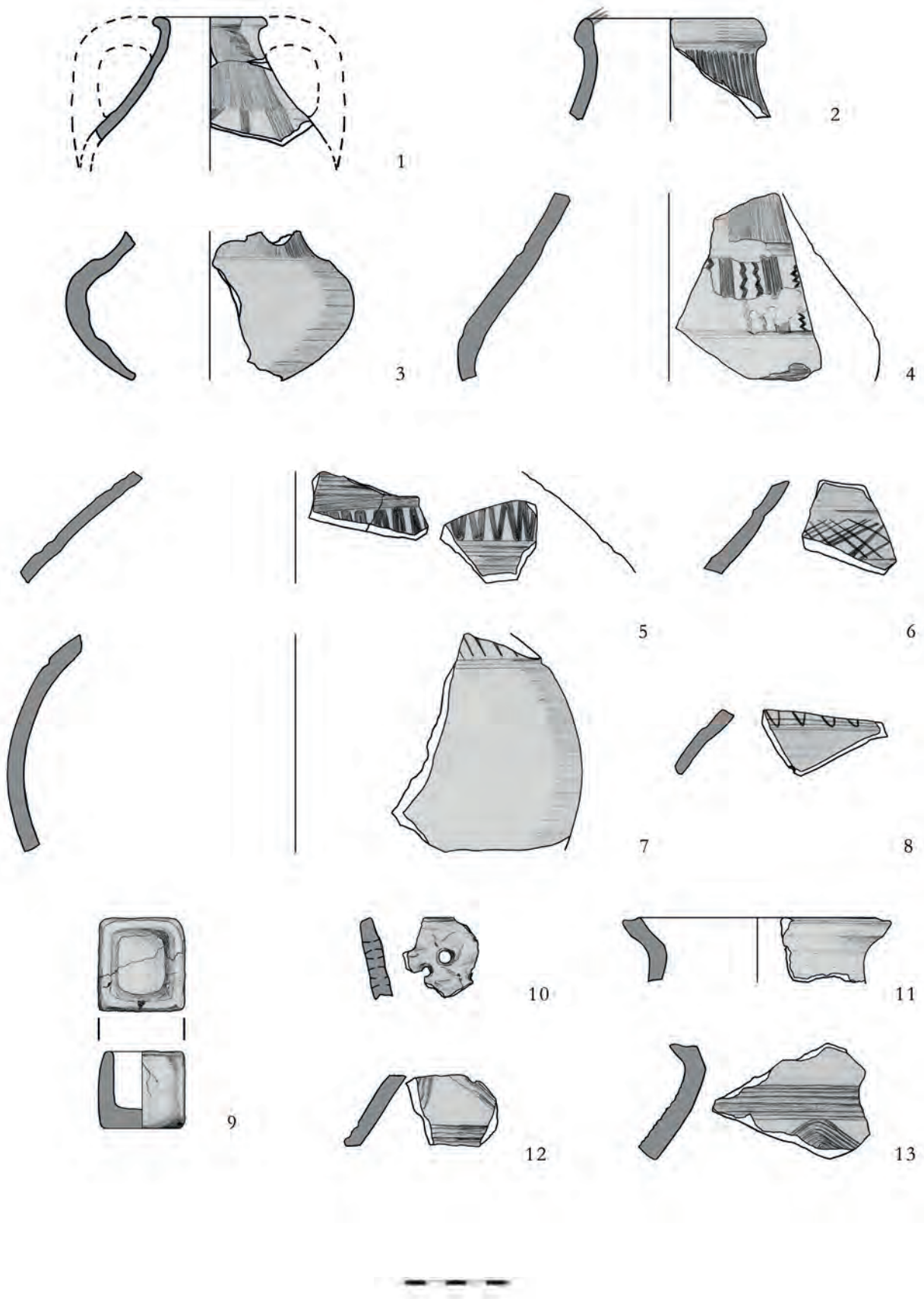
104. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-2: 379. obj.; 3-4: 382. obj.; 5-7: 380. obj.; 8-11: 383. obj.; 12-14: 384. obj.

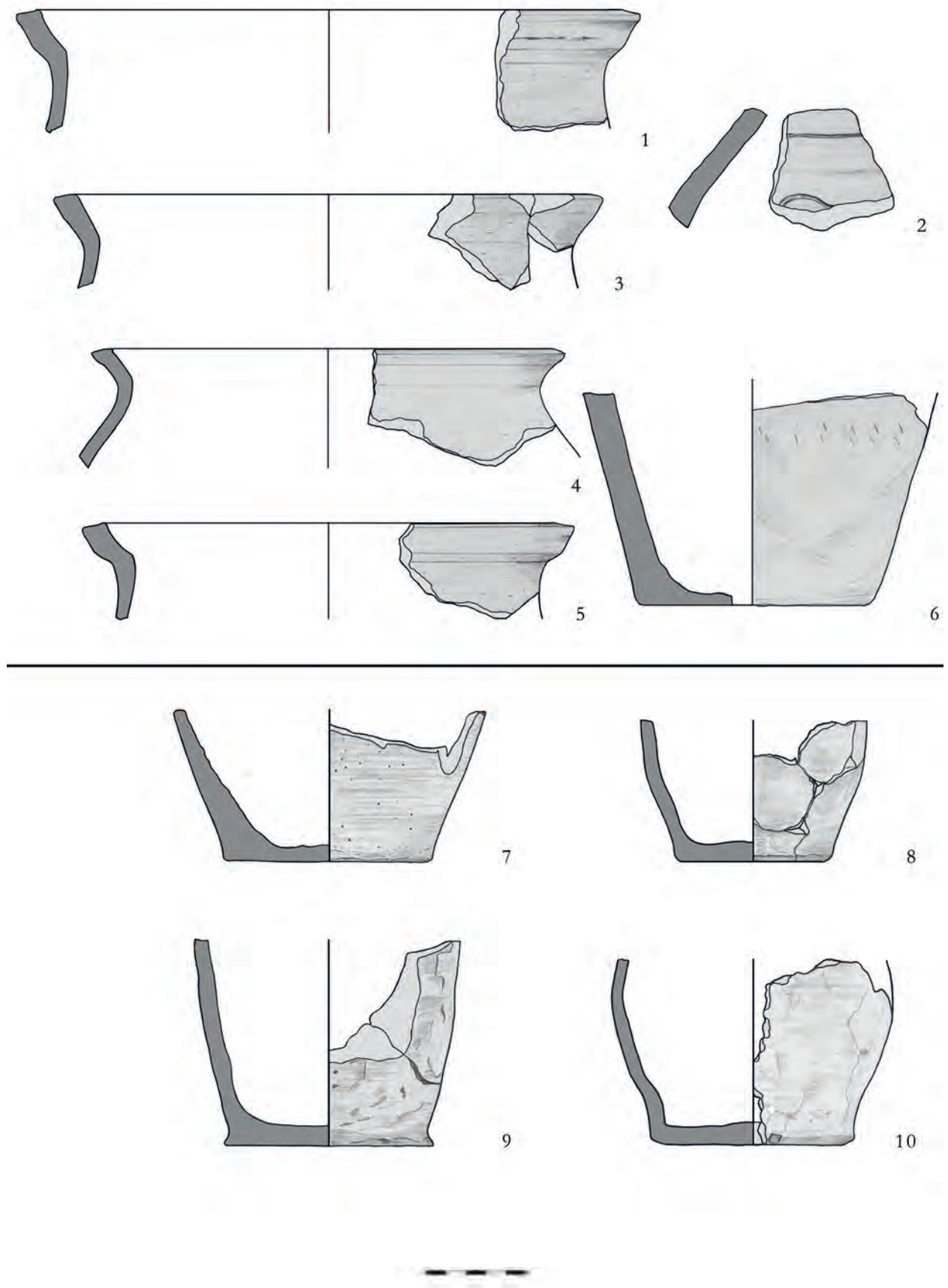
105. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-8: 384. obj.

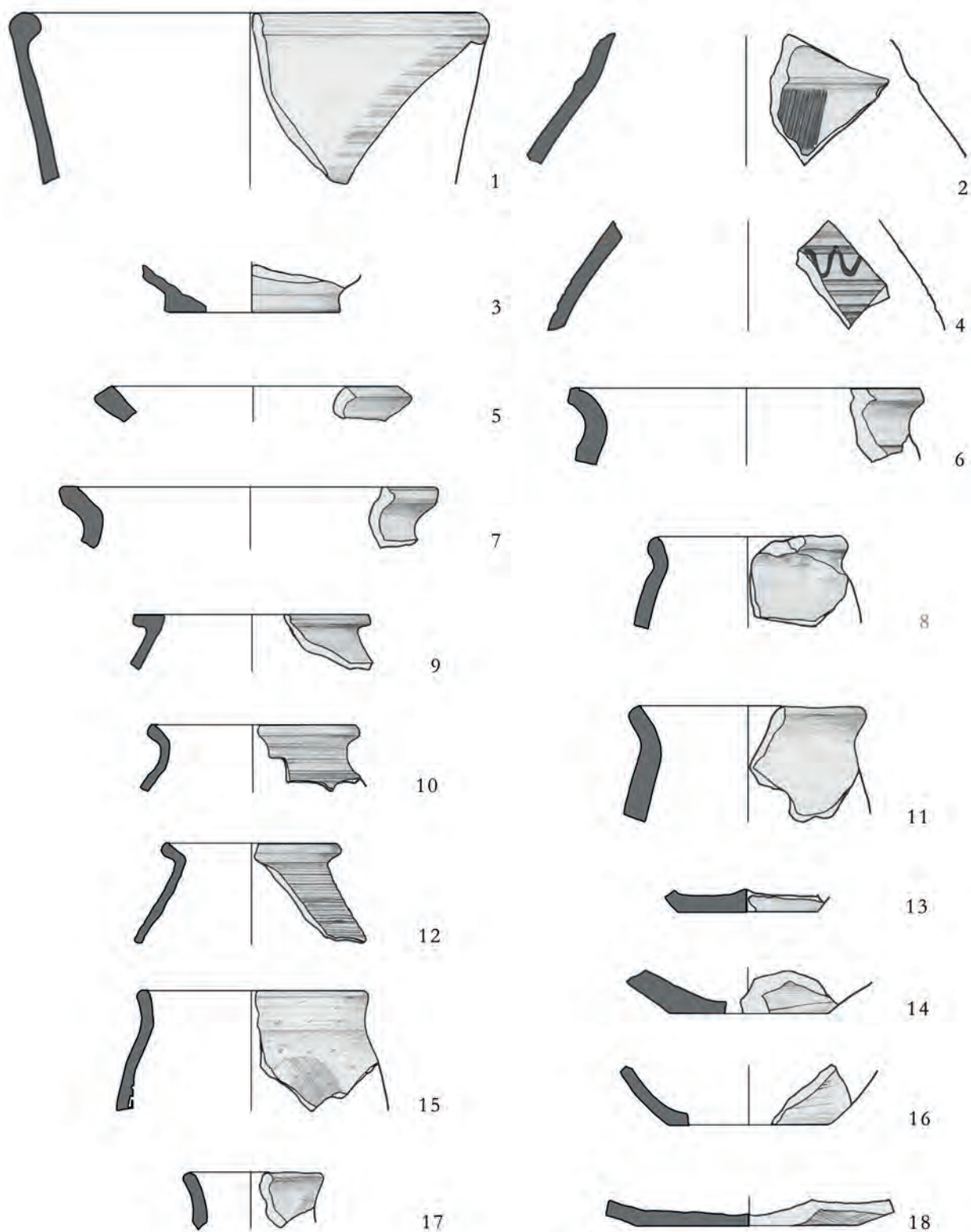
106. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 386. obj.; 2–14: 387. obj.

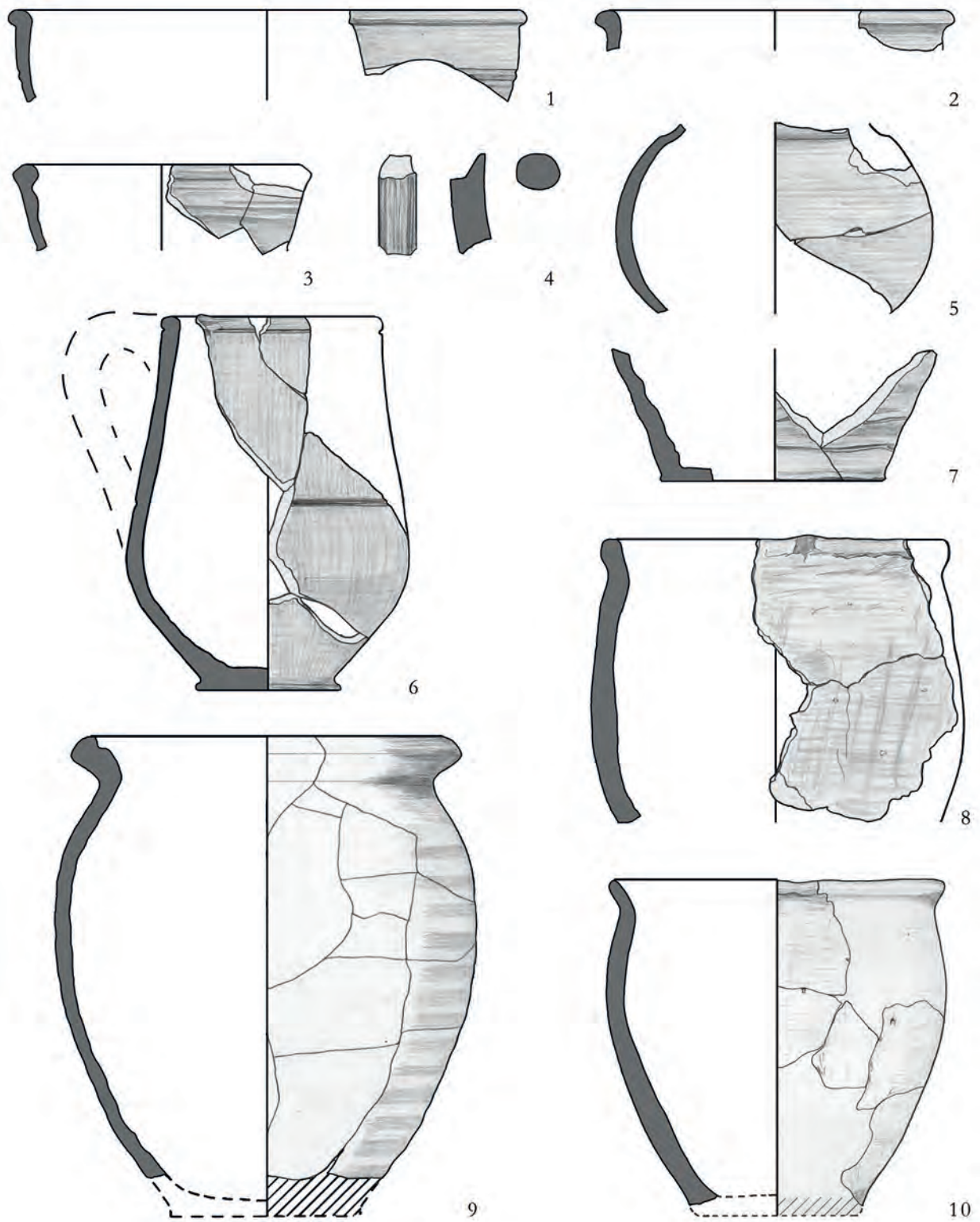
107. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-13: 387. obj.

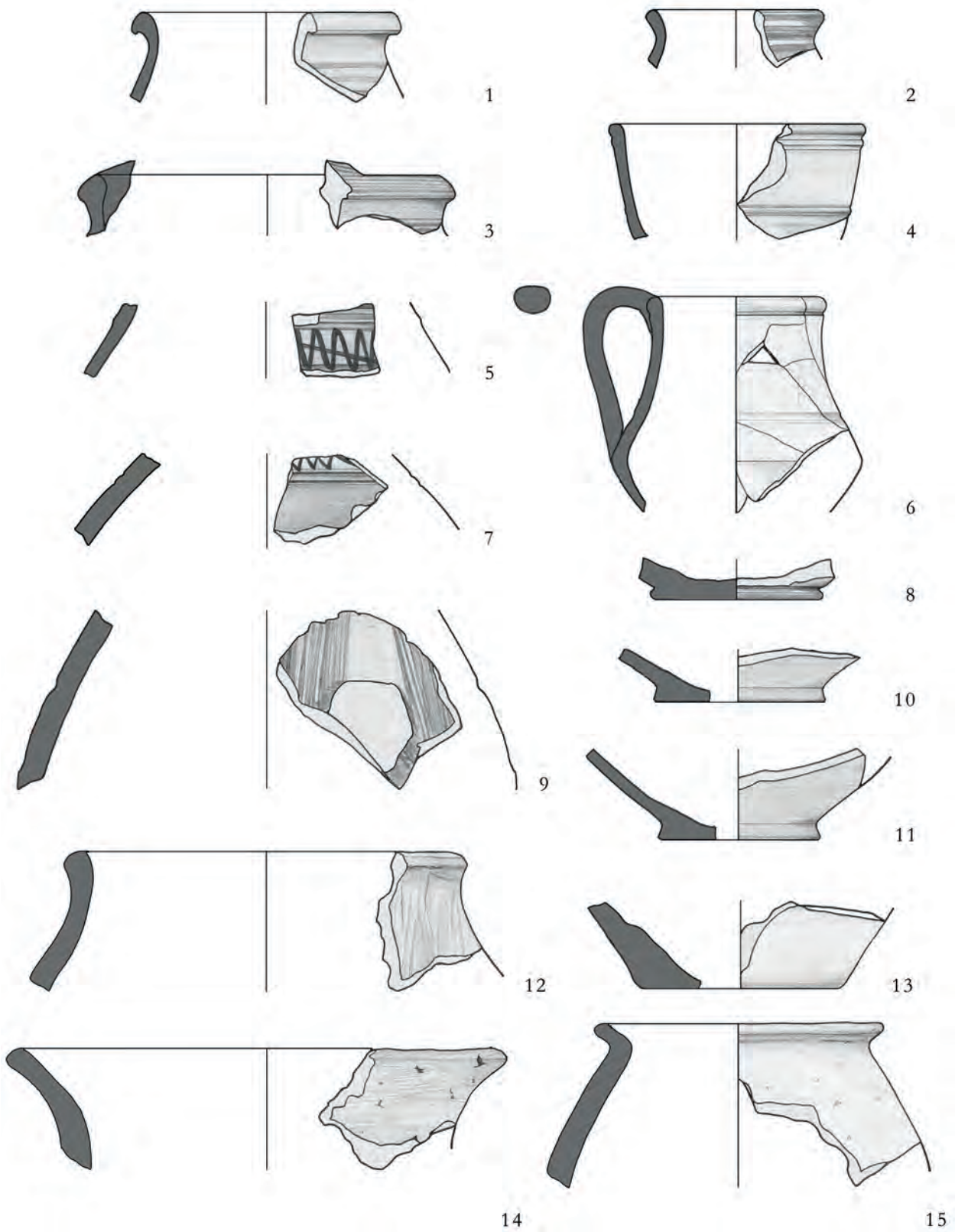
108. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 387. obj.; 7-10: 390. obj.

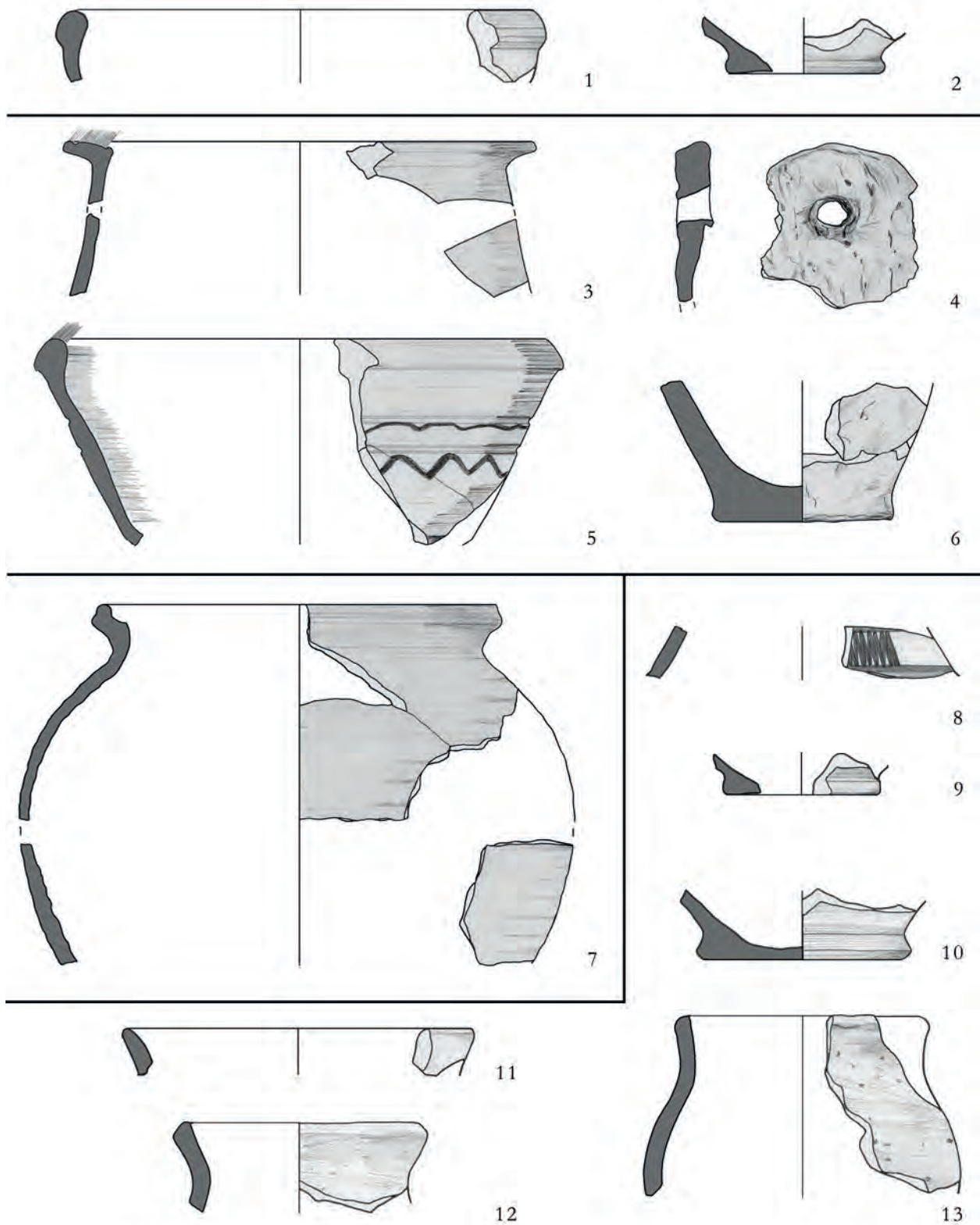
109. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-18: 389. obj.

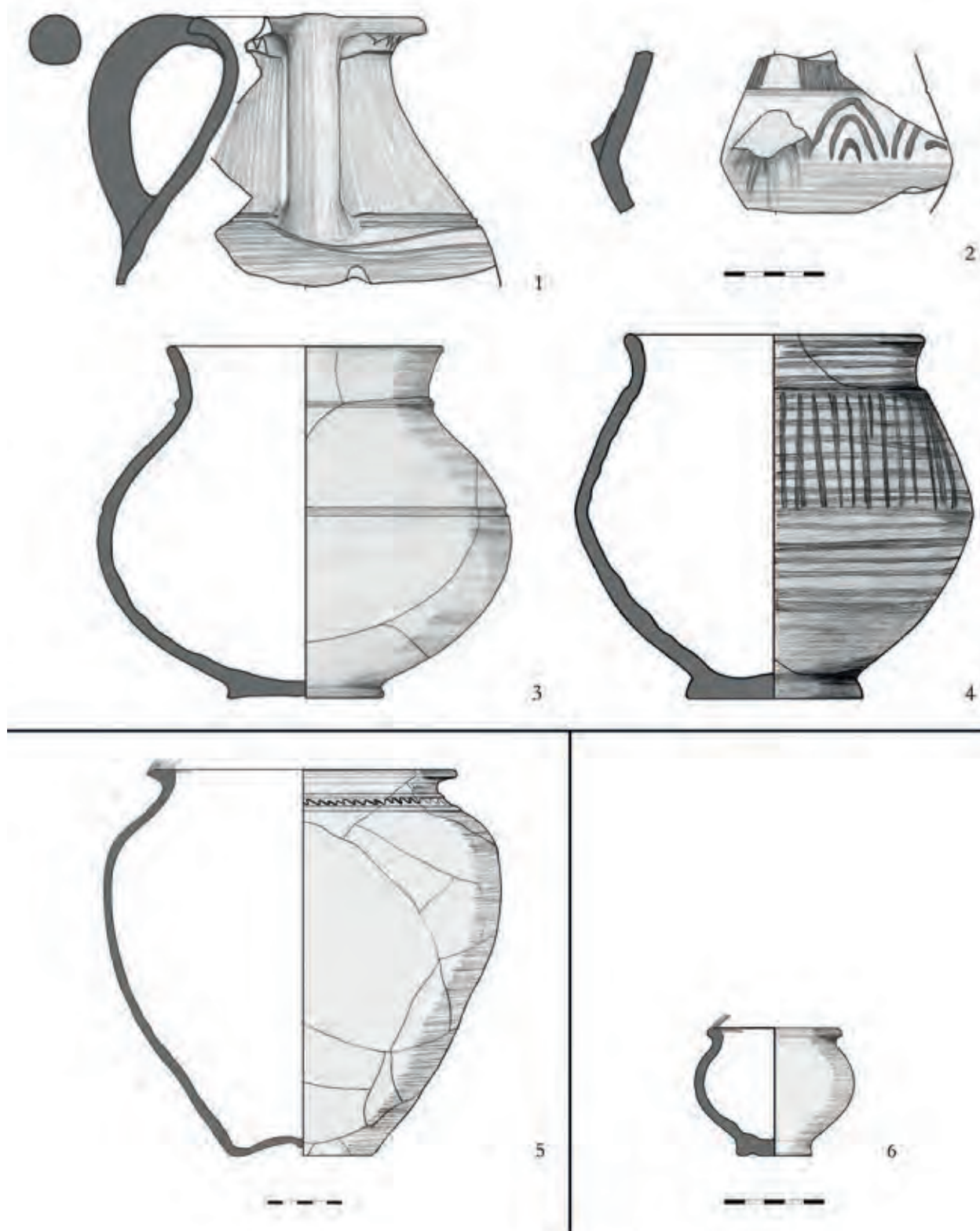
110. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 393. obj.

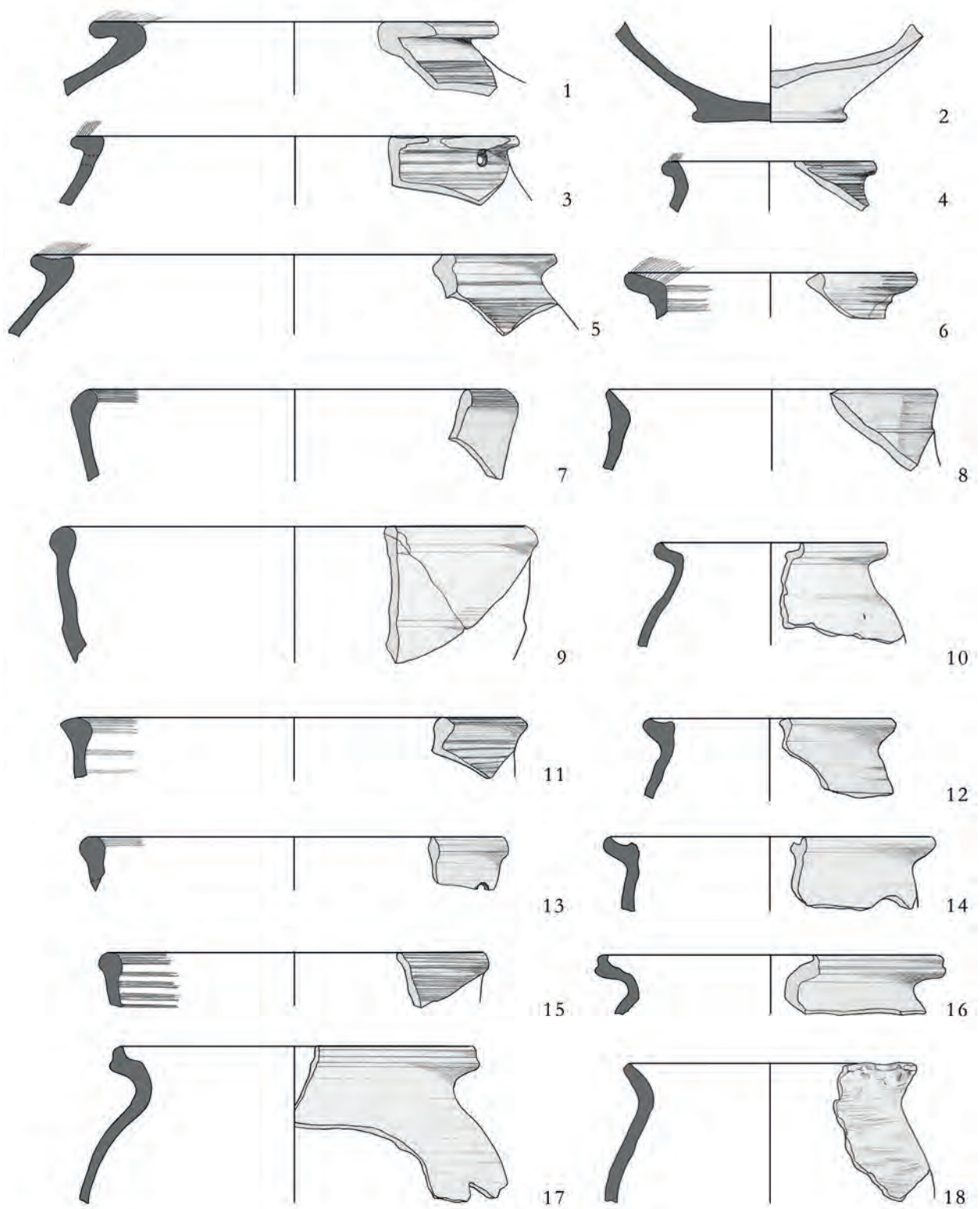
111. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-15: 394. obj.

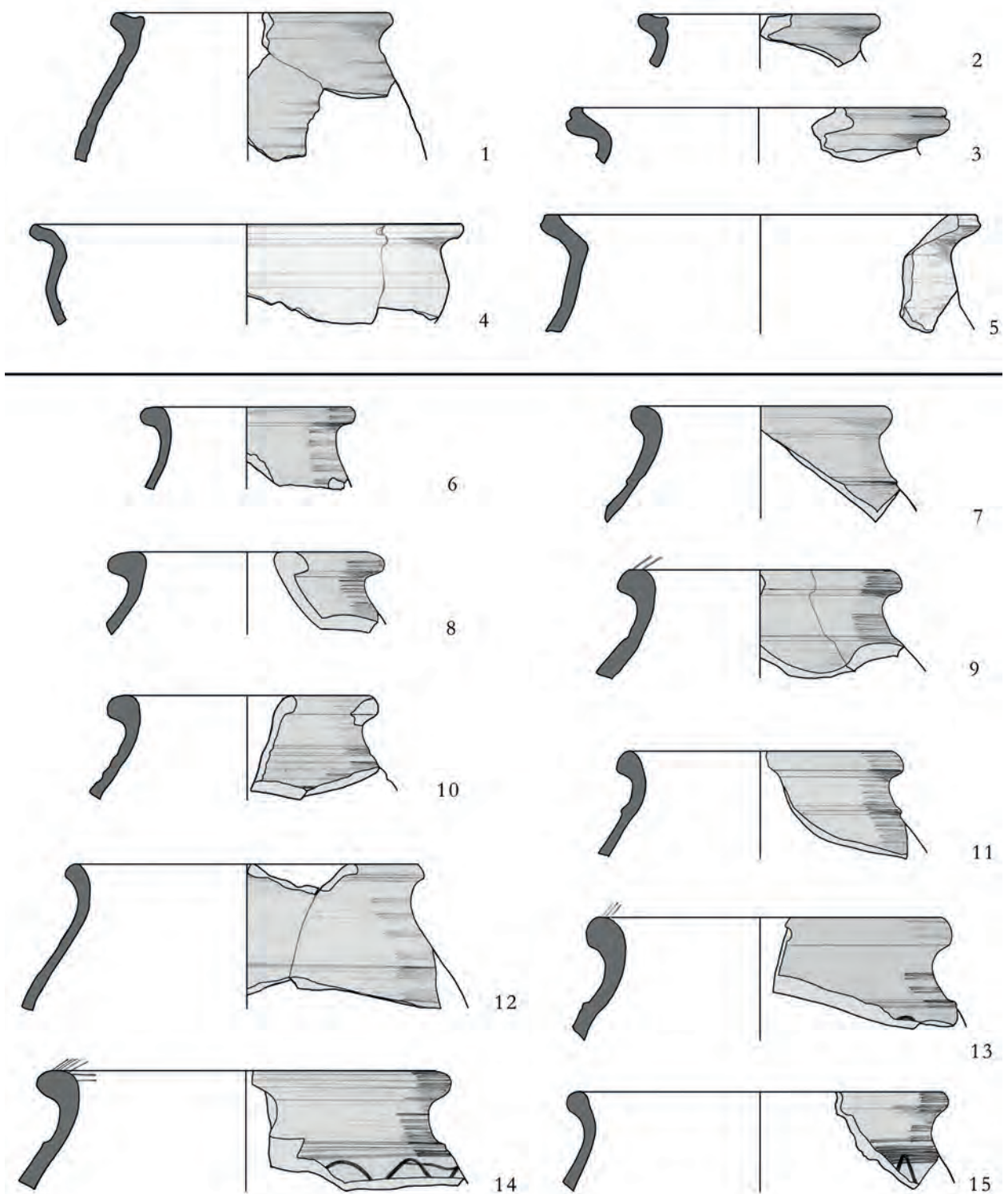
112. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-2: 396. obj.; 3-6: 398. obj.; 7: 397. obj.; 8-13: 399. obj.

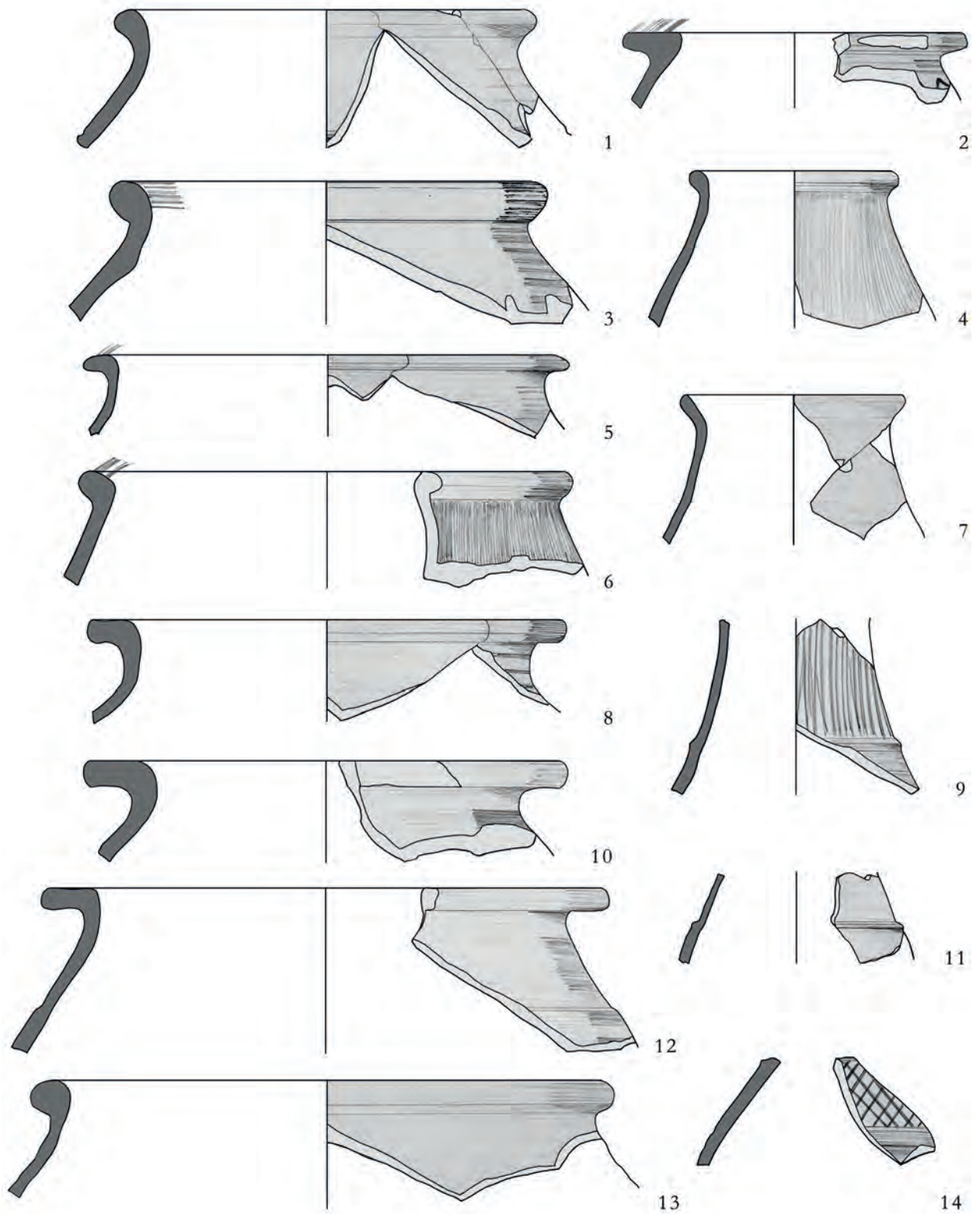
113. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–4: 399. obj.; 5: 468. obj.; 6: 480. obj.

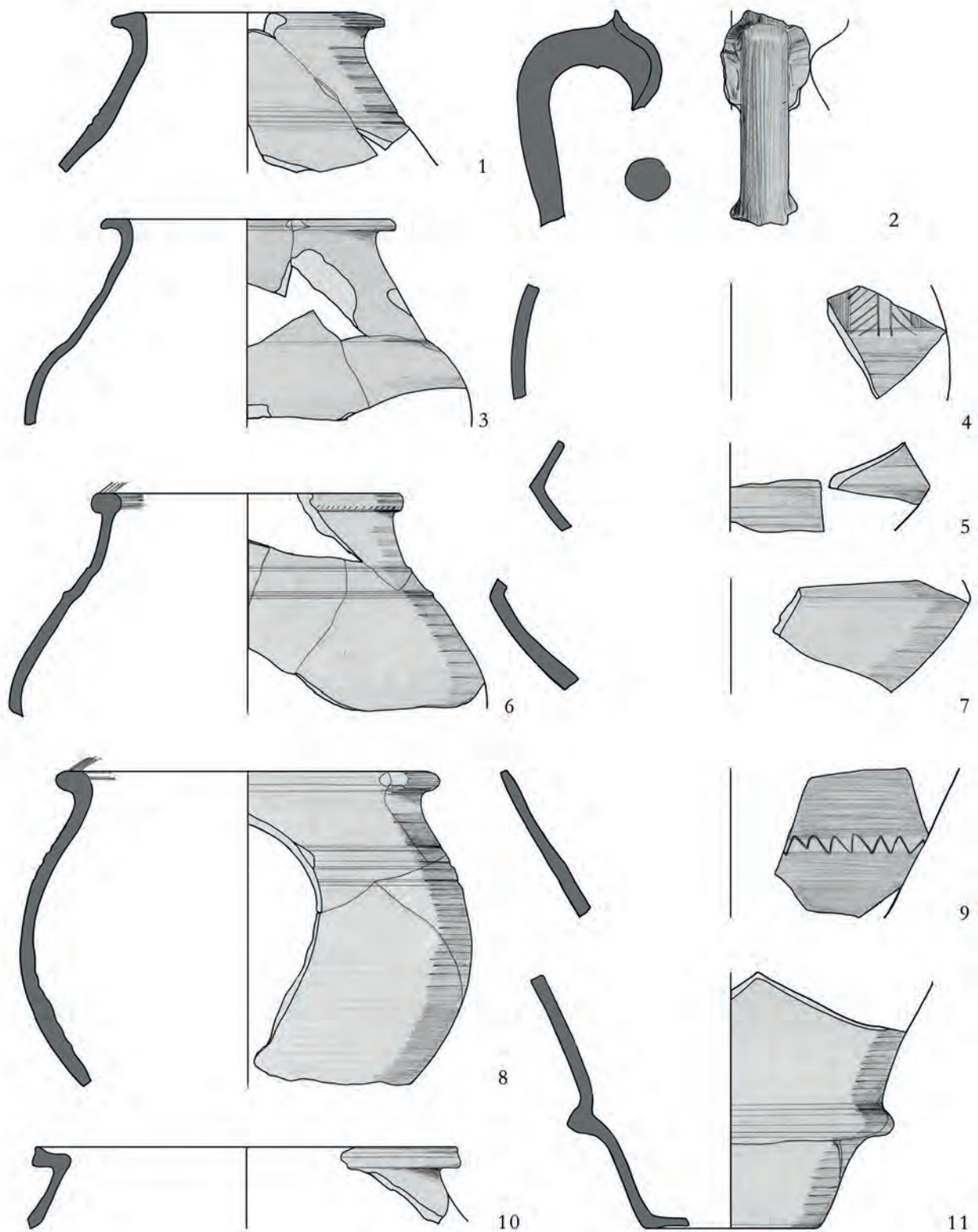
114. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-18: 496. obj.

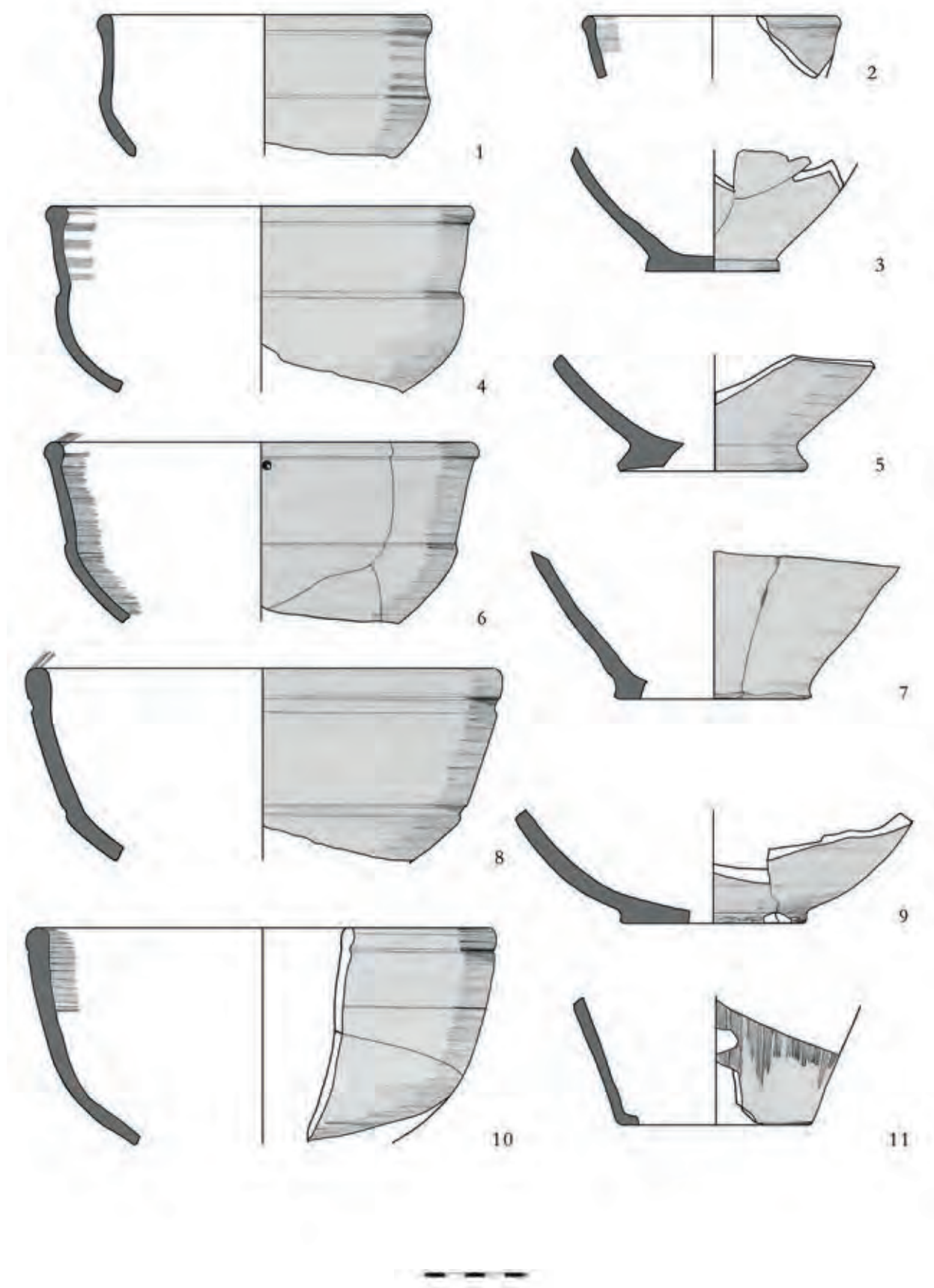
115. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–5: 496. obj.; 6–15: 515. obj.

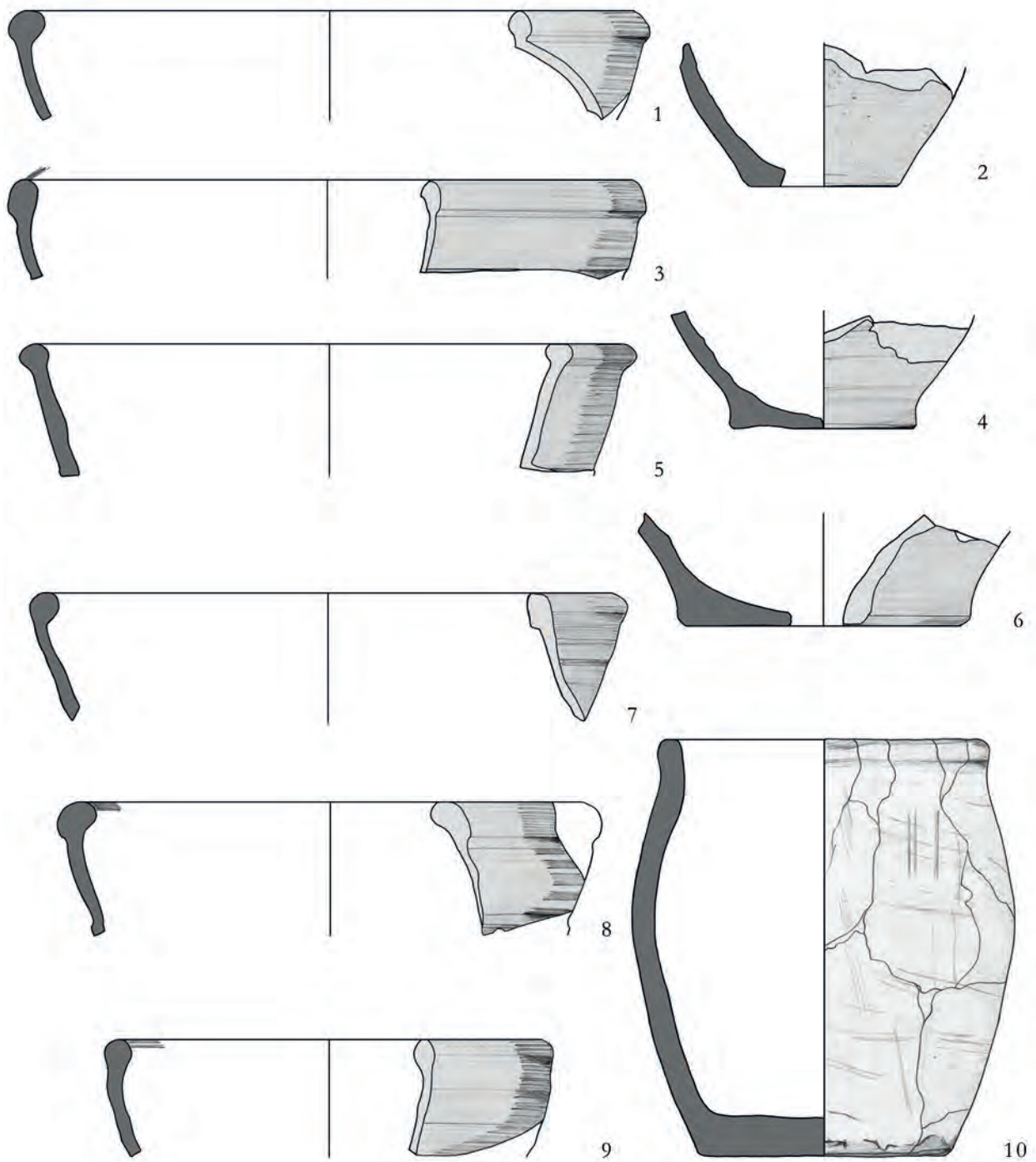
116. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-14: 515. obj.

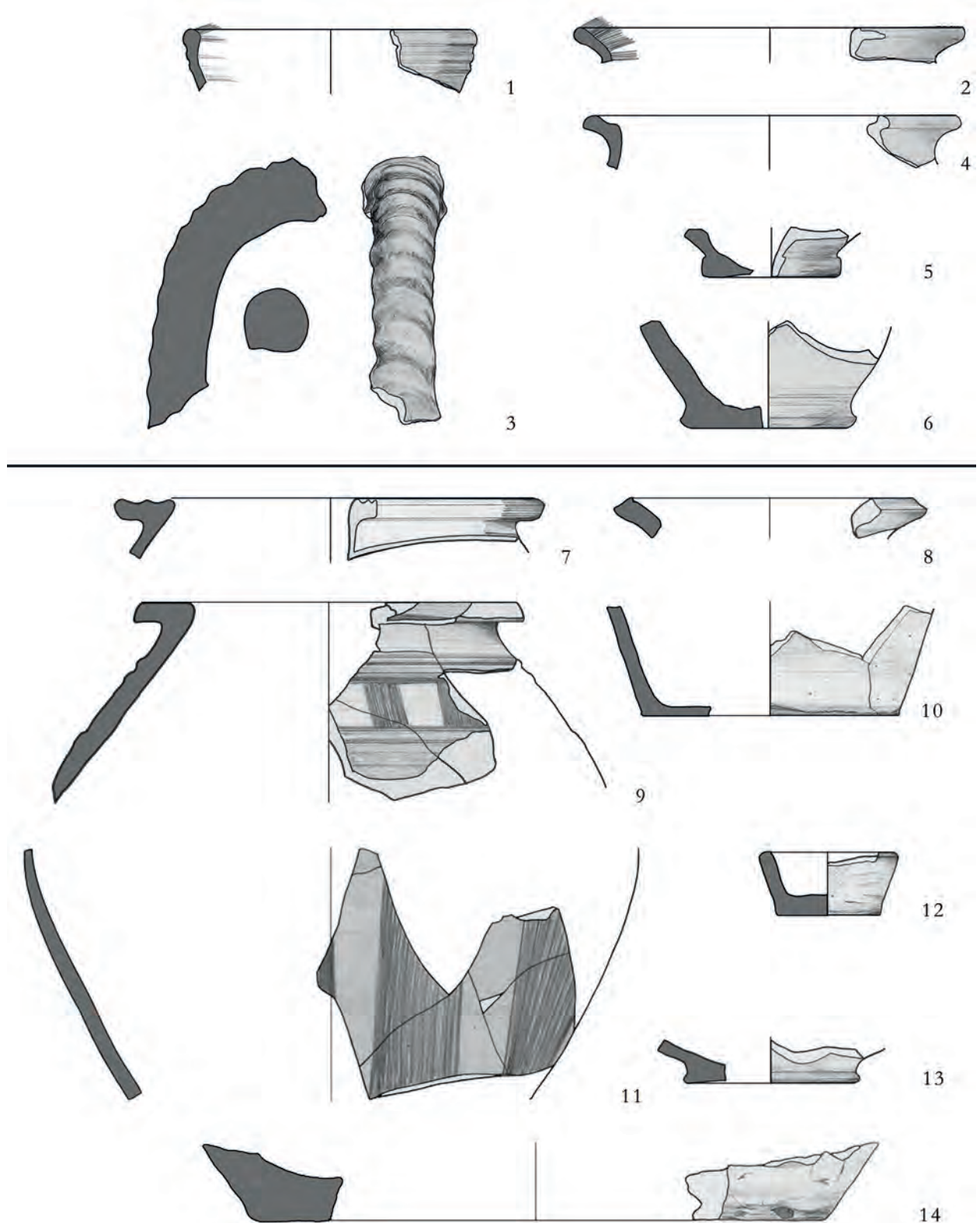
117. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–11: 515. obj.

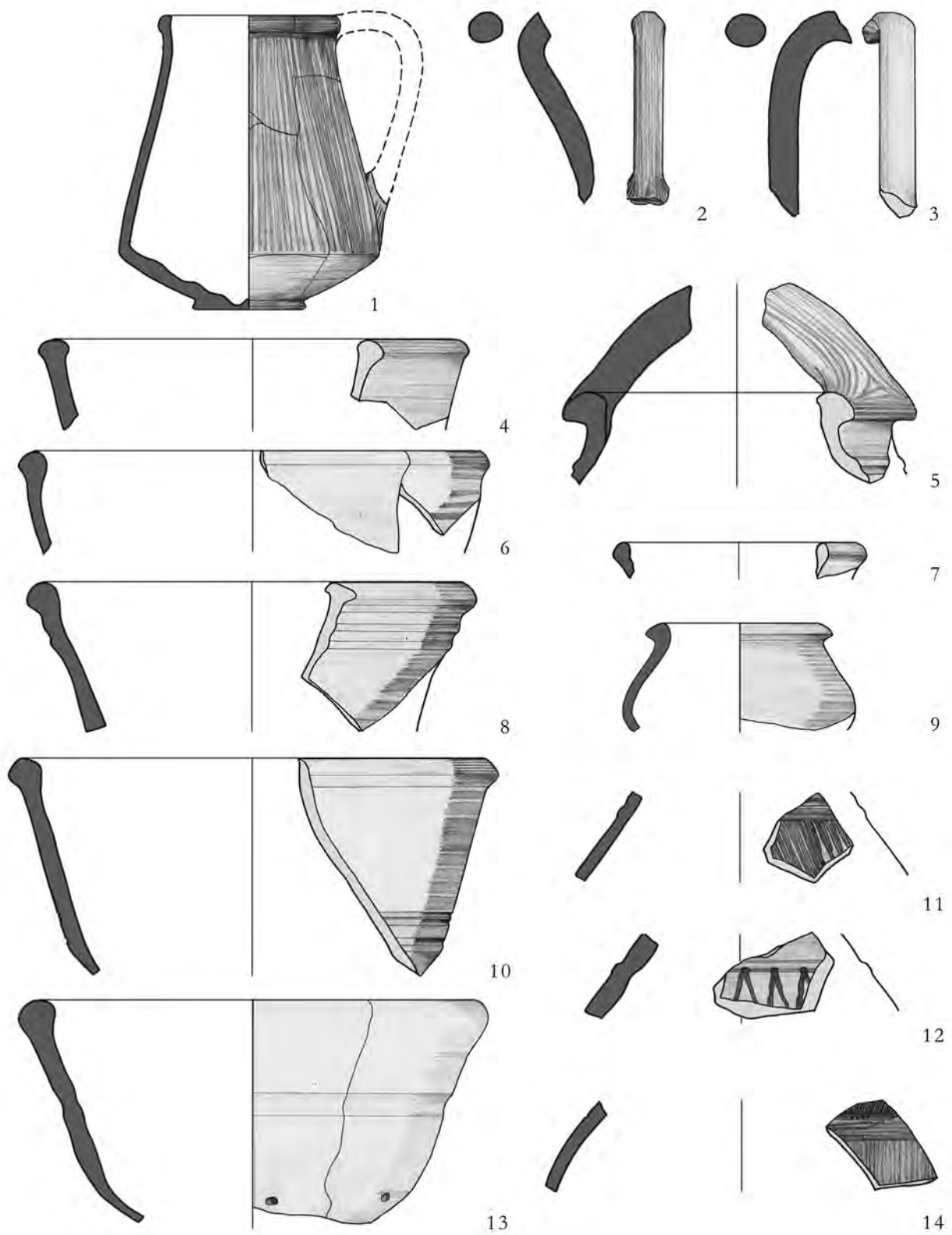
118. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–11: 515. obj.

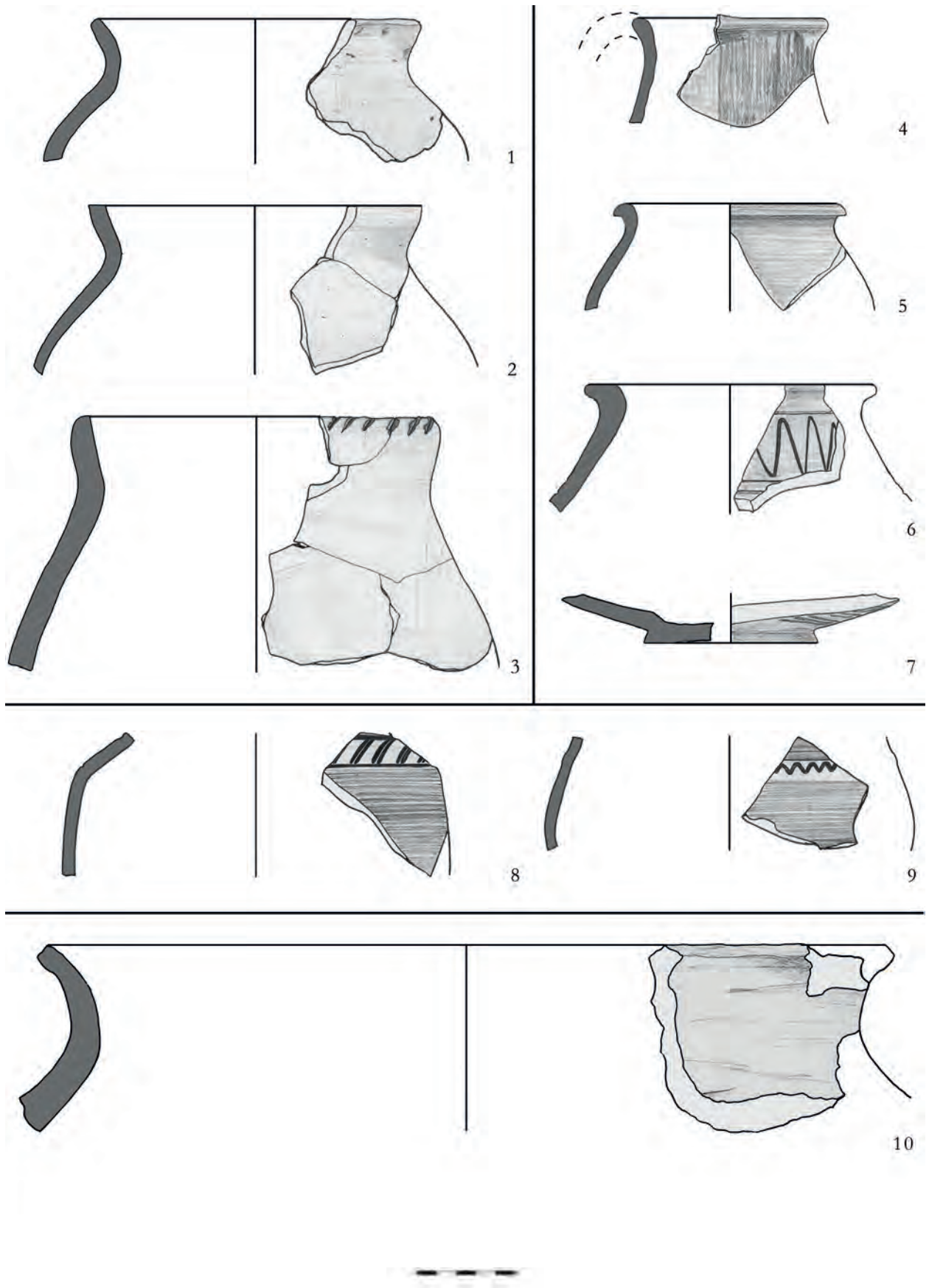
119. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 515. obj.

120. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 516. obj.; 7-14: 518. obj.

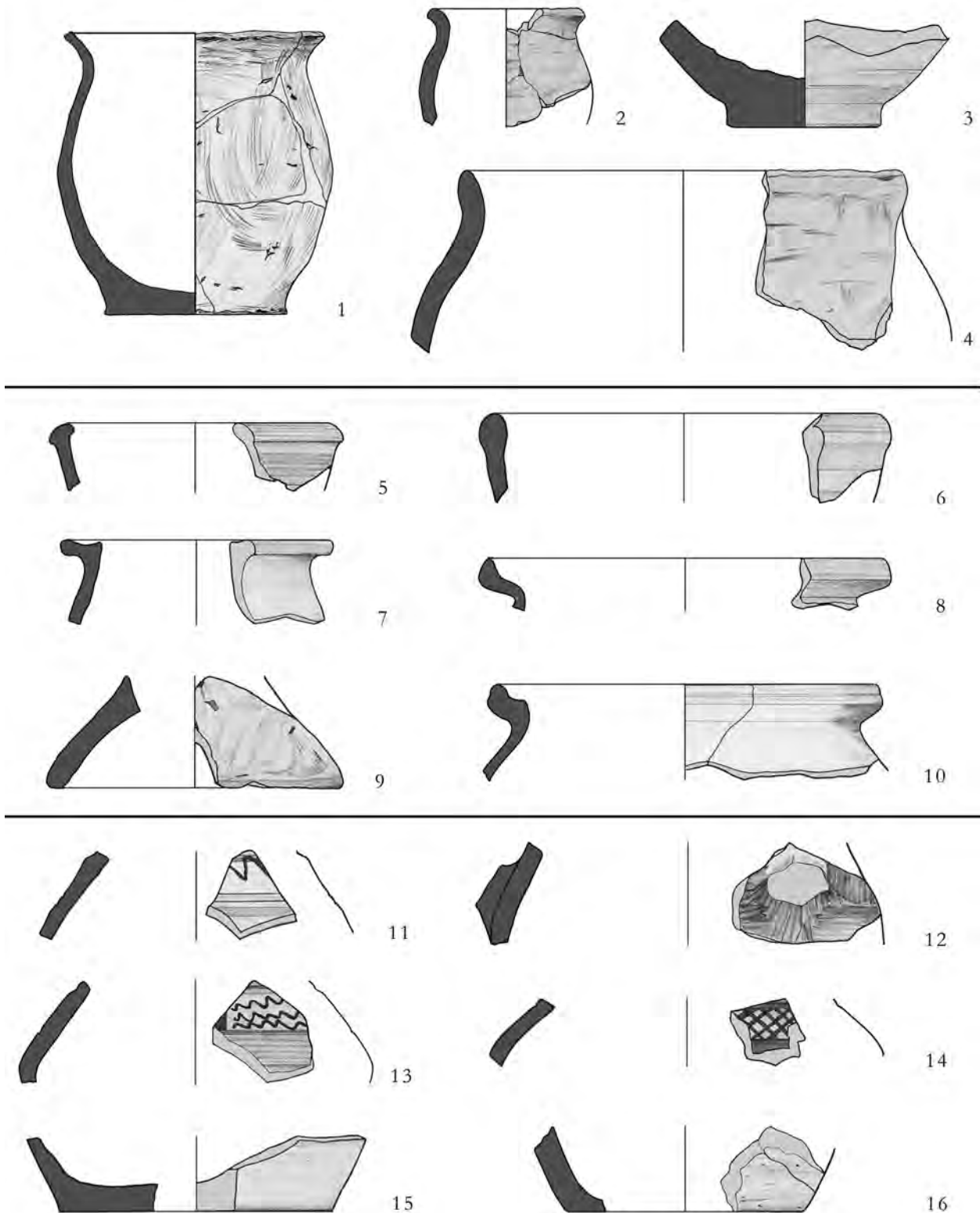

121. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-14: 518. obj.

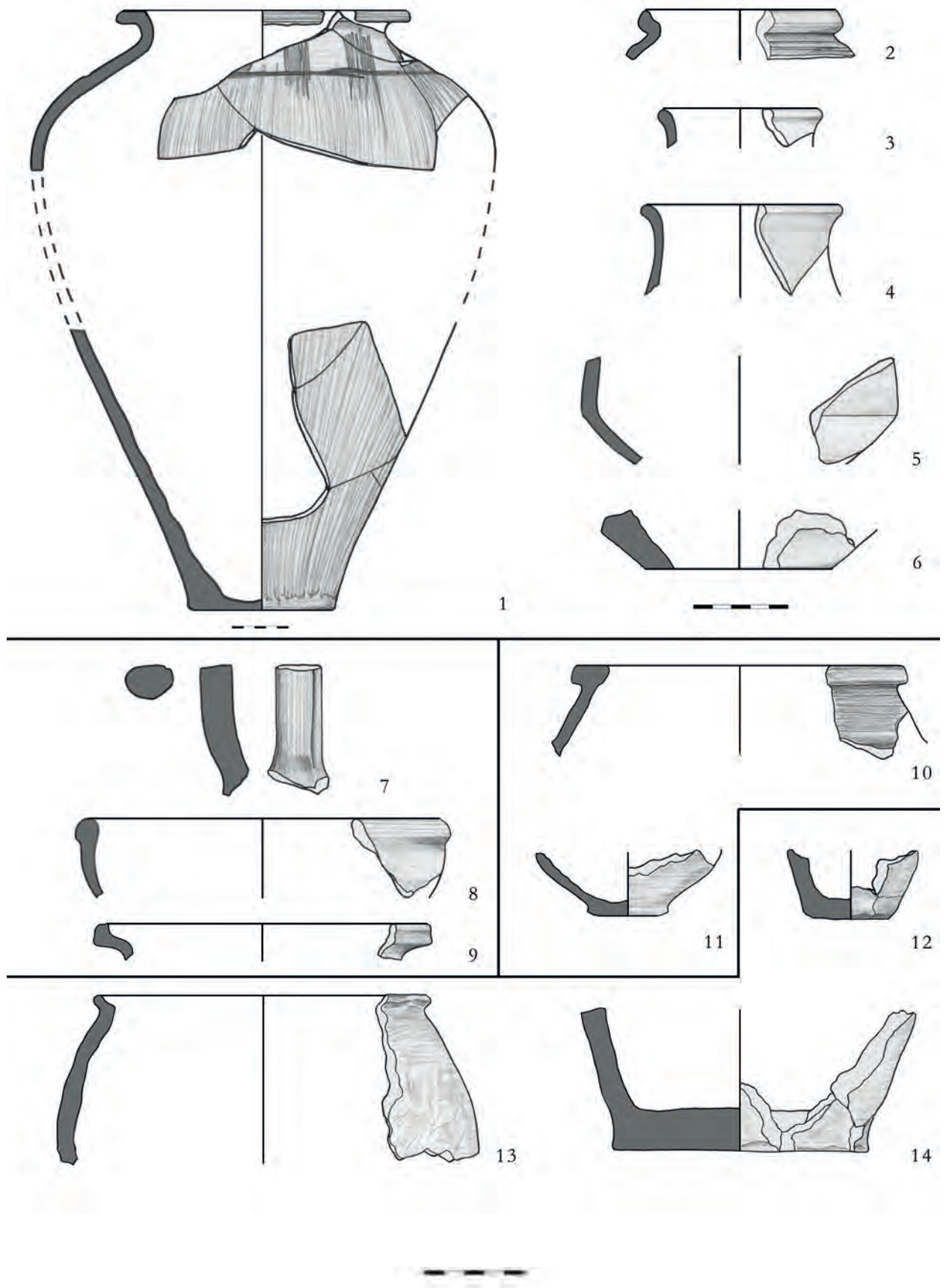

122. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 518. obj.; 4-7: 520. obj.; 8-9: 532. obj.; 10: 519. obj.

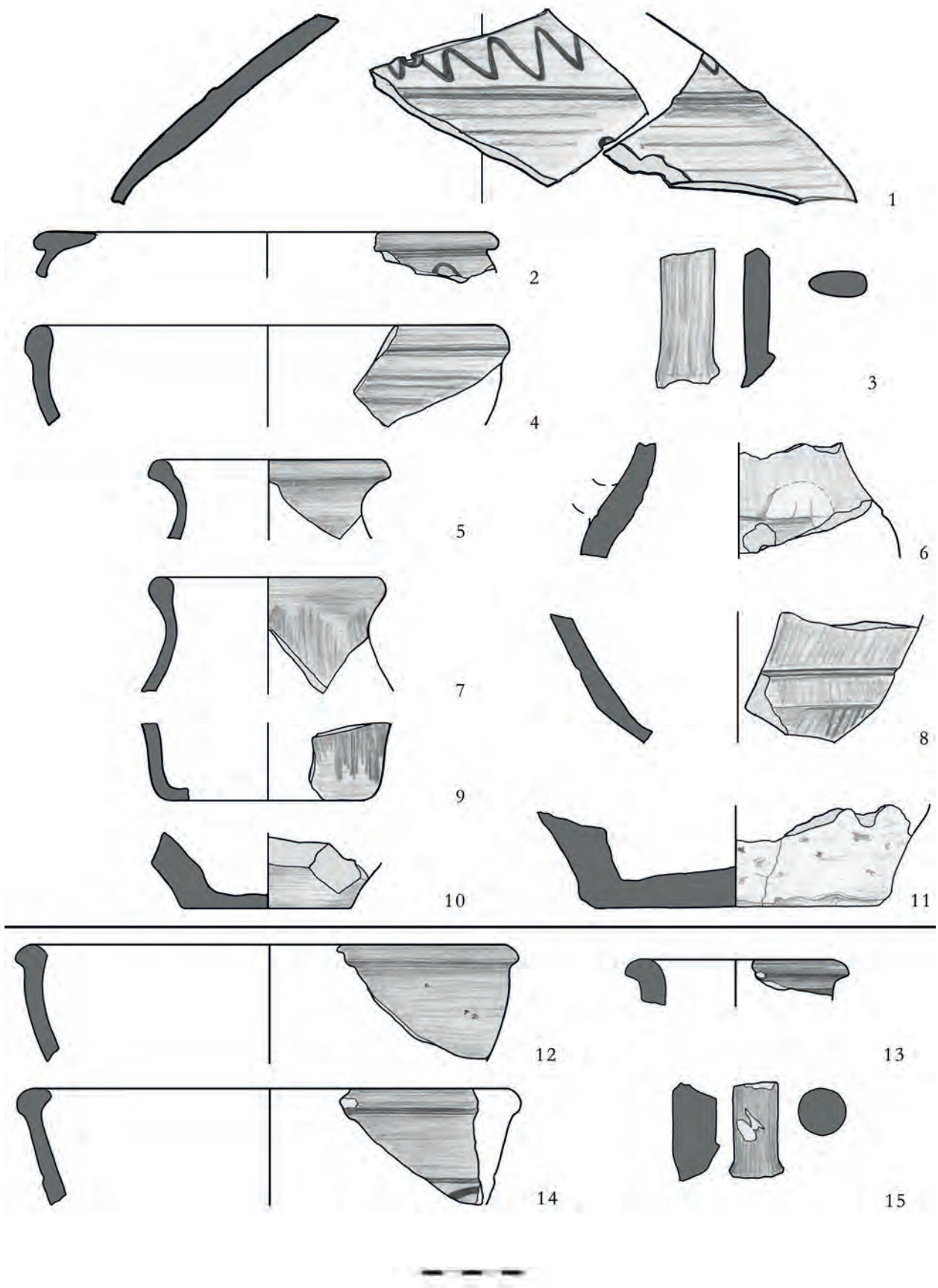
TÁBLÁK

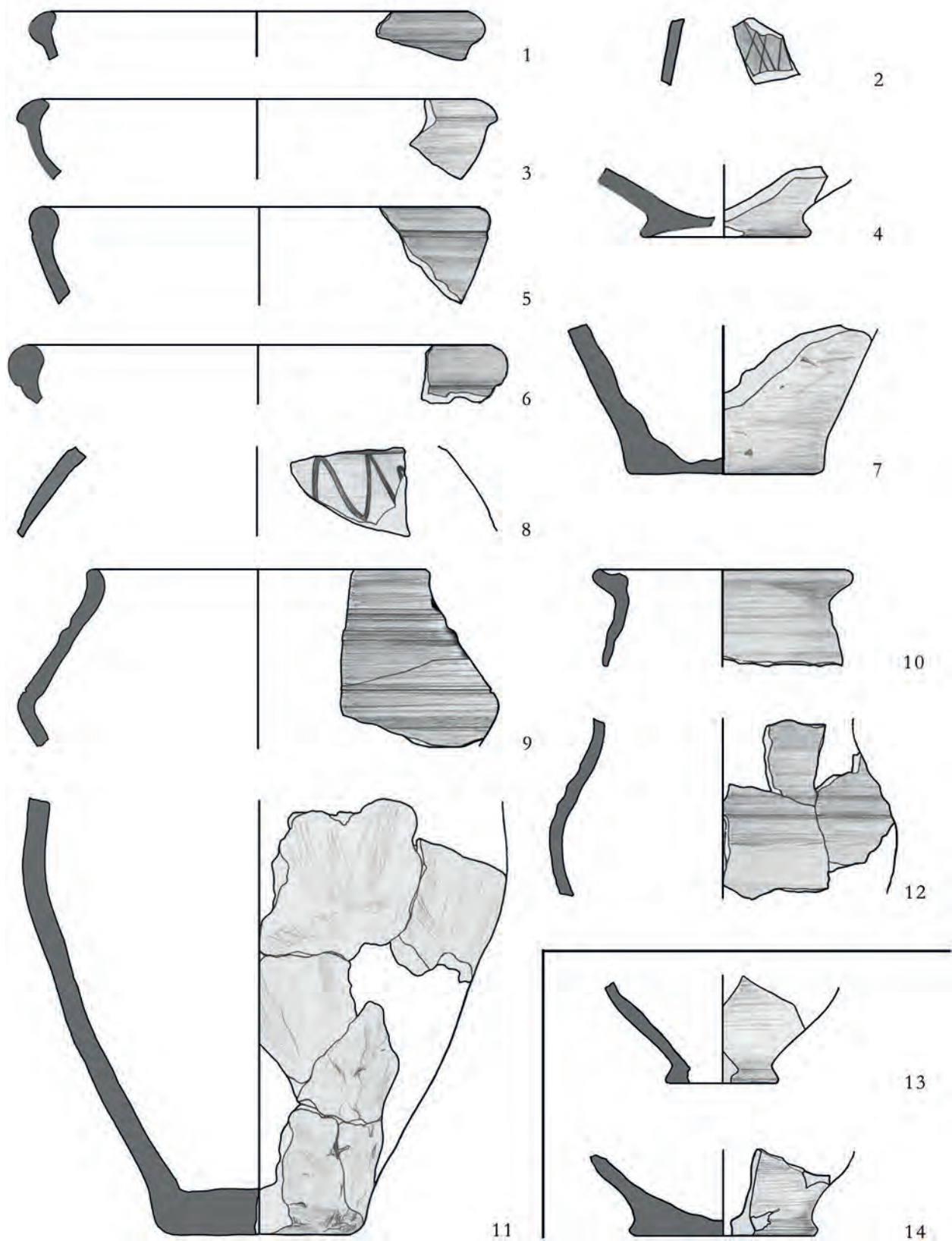
123. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-4: 533. obj.; 5-10: 534. obj.; 11-16: 540. obj.

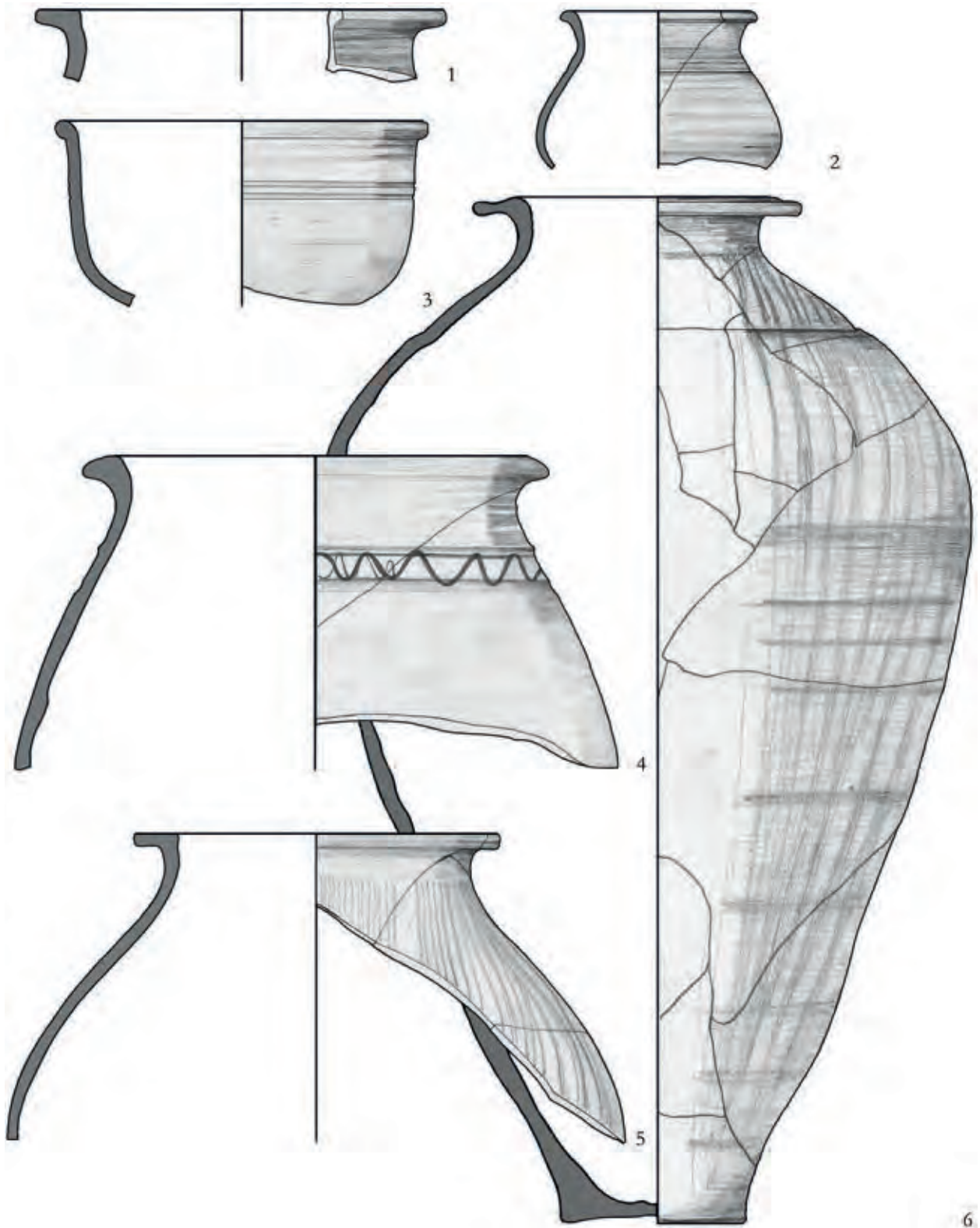
124. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 540. obj.; 7-9: 543. obj.; 10-11: 542. obj.; 12-14: 544. obj.

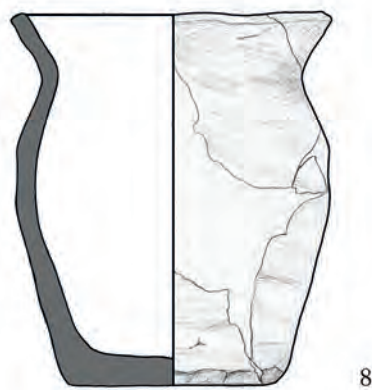
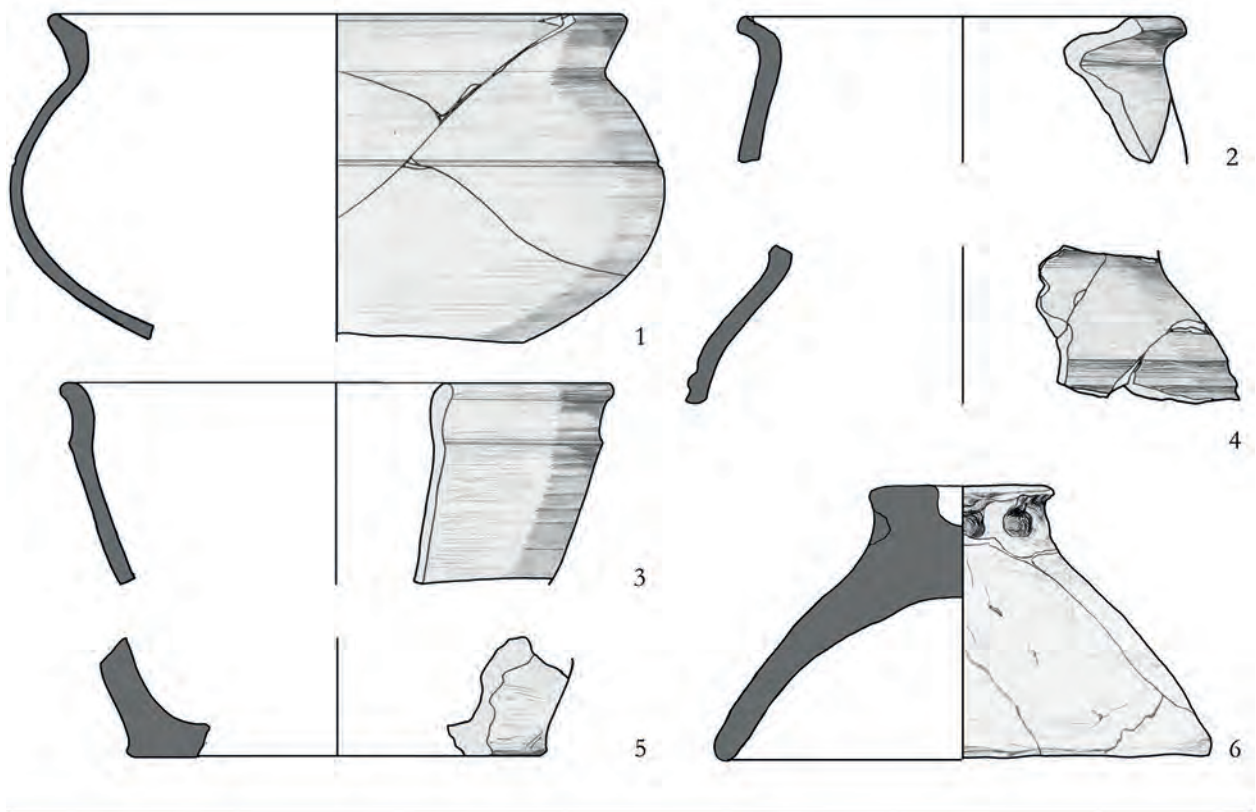
125. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–11: 546. obj.; 12–15: 548. obj.

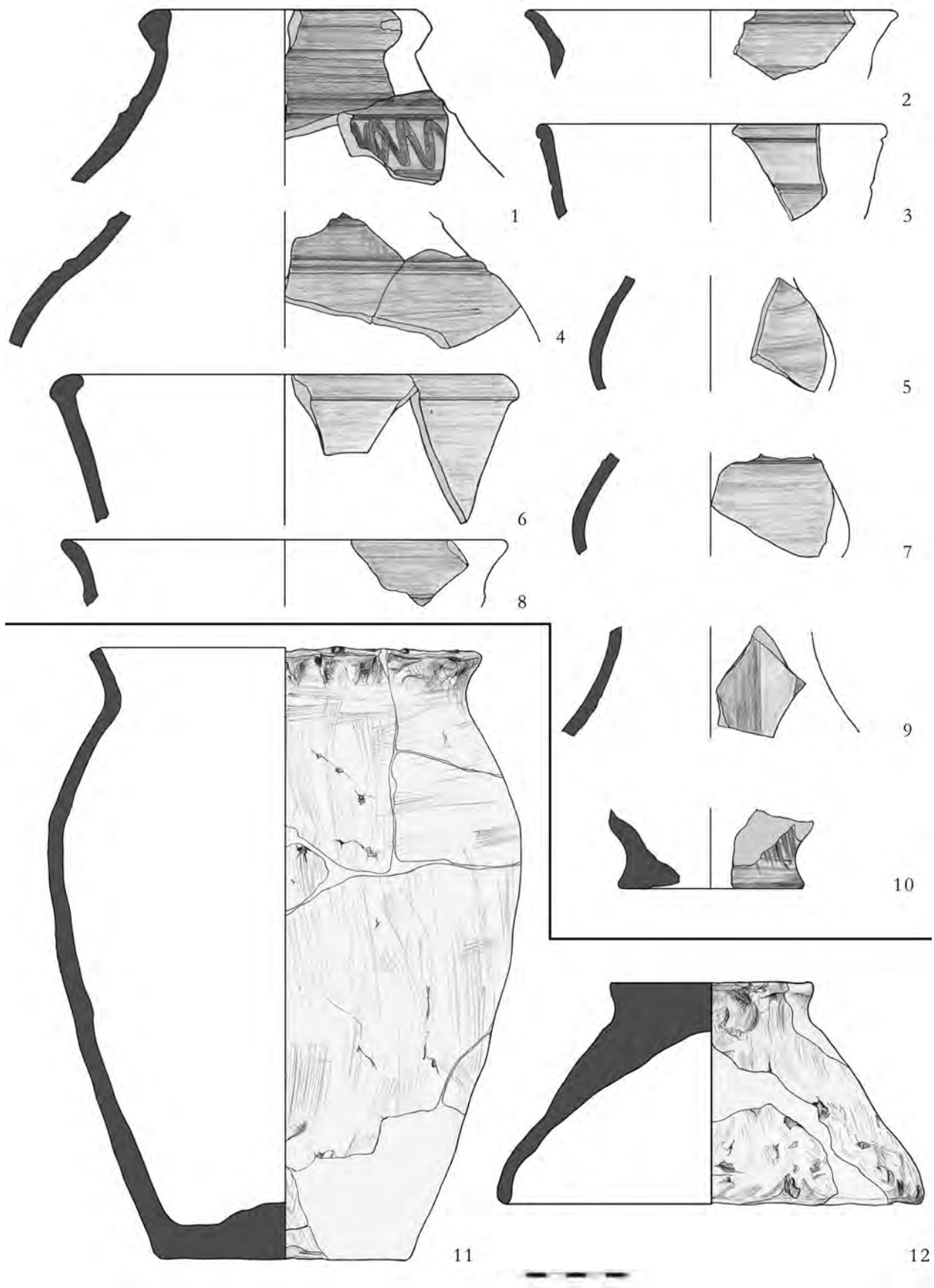
126. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-12: 548. obj.; 13-14: 549. obj.

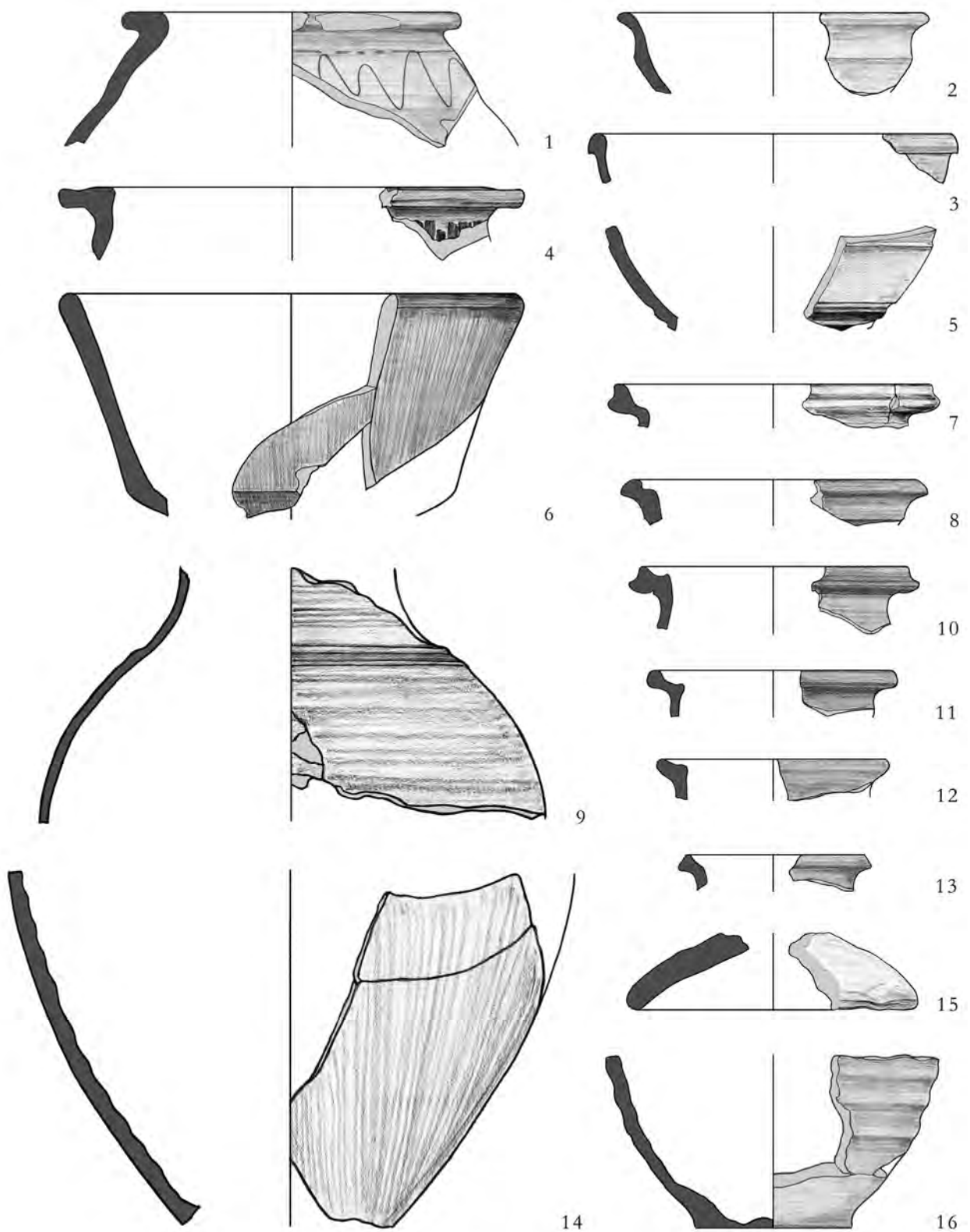
127. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-6: 552. obj.

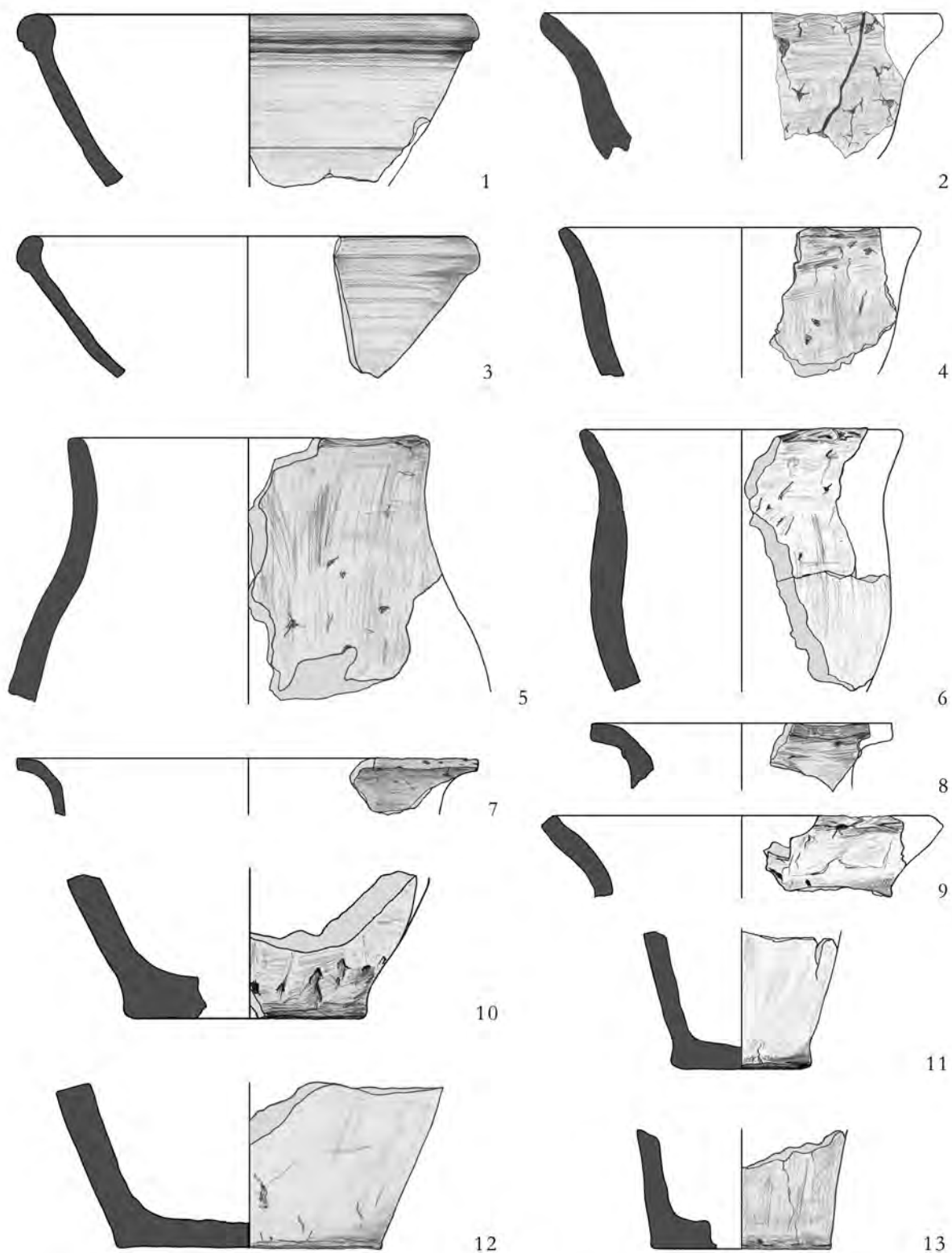
128. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–6: 552. obj.; 7–9: 553. obj.

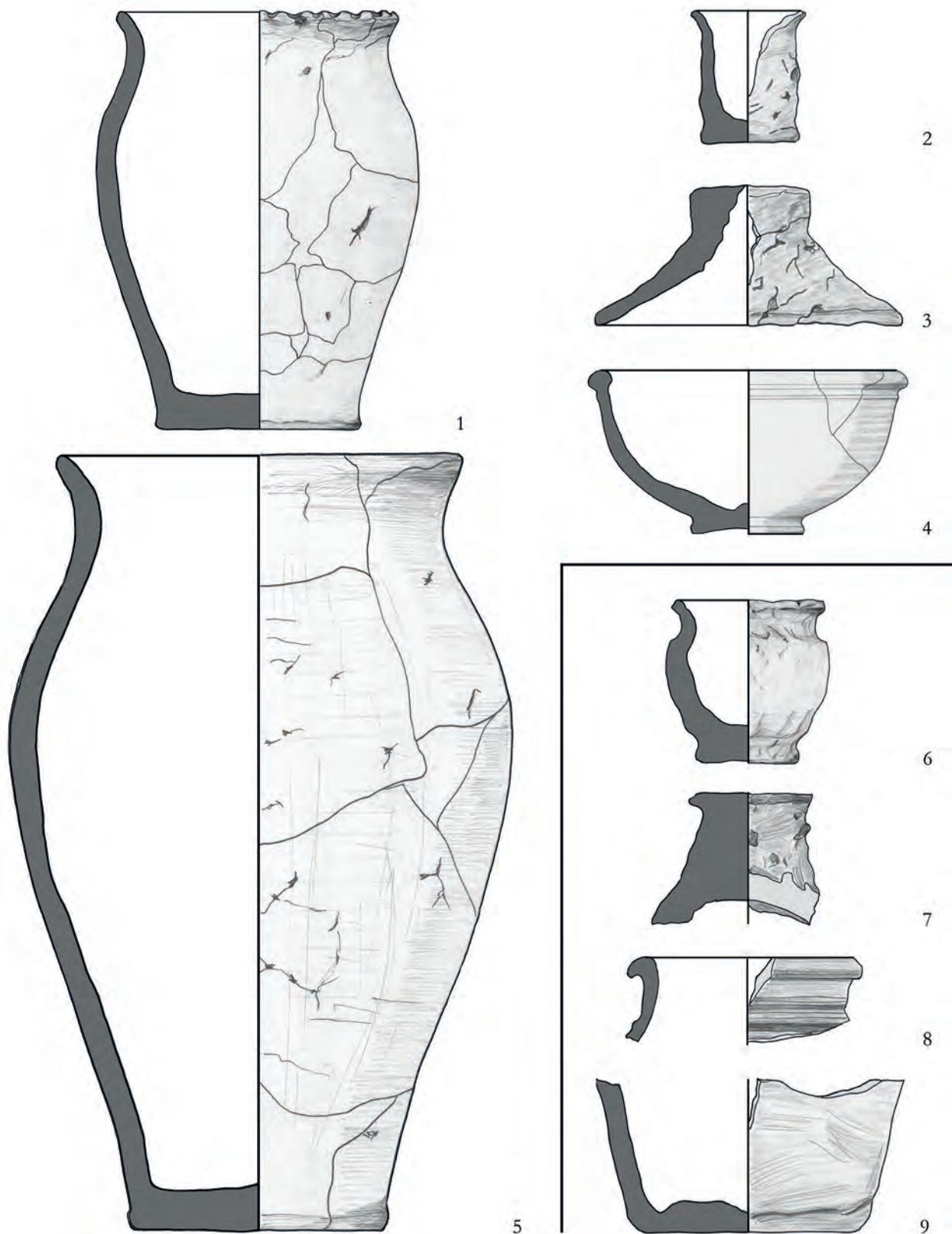
129. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1–10: 554. obj.; 11–12: 557. obj.

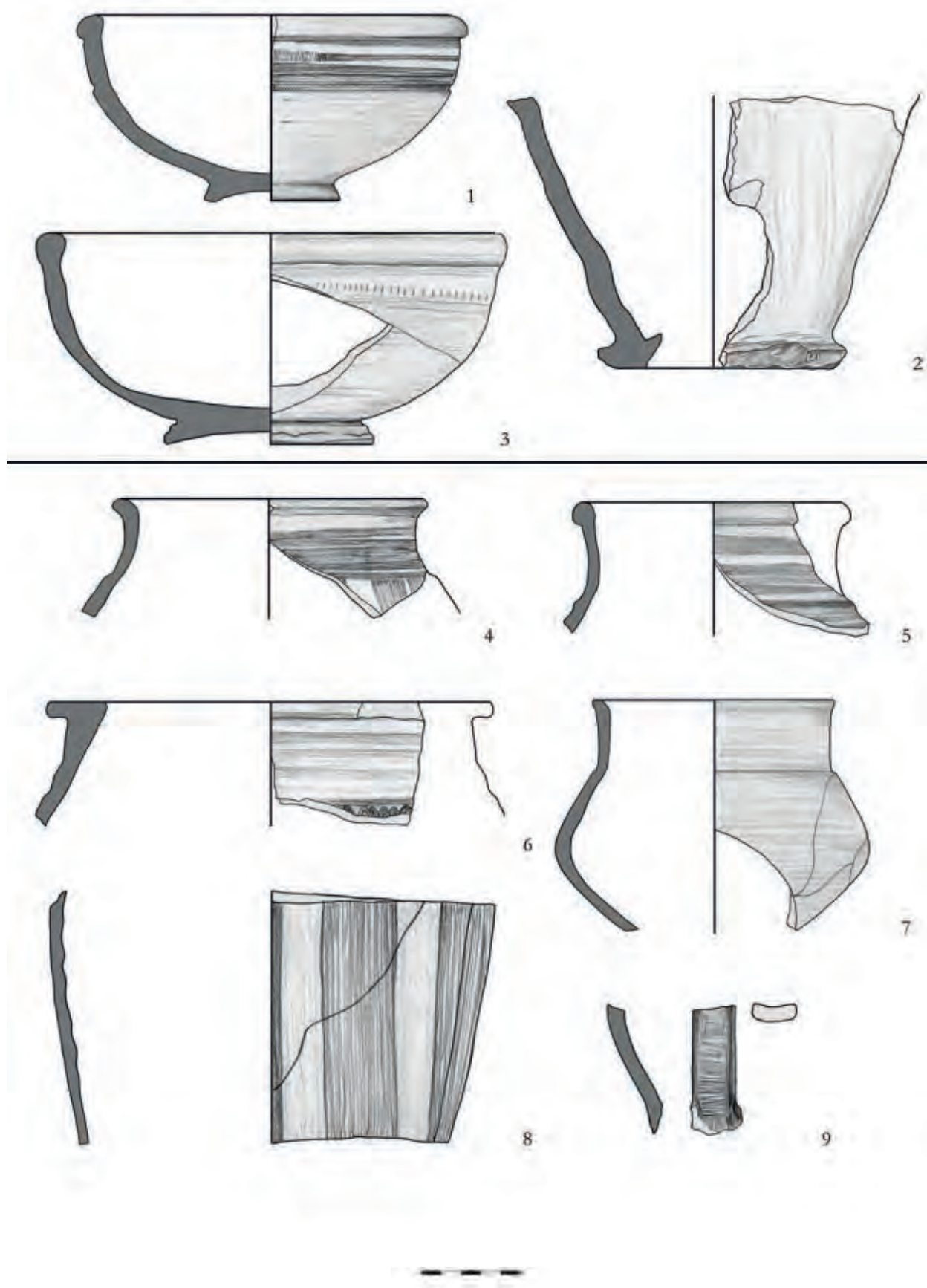
130. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-16: 558. obj.

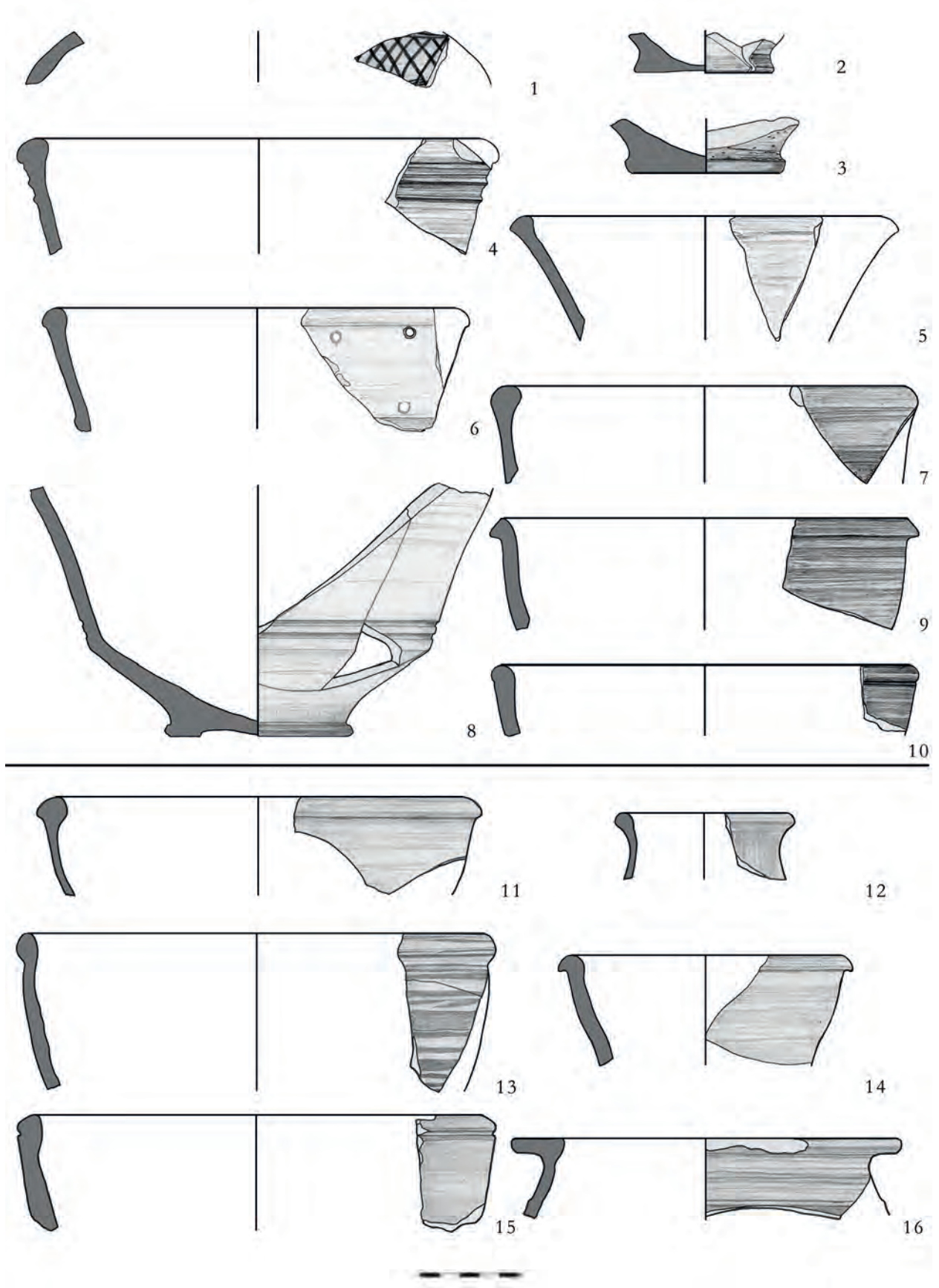
131. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-13: 558. obj.

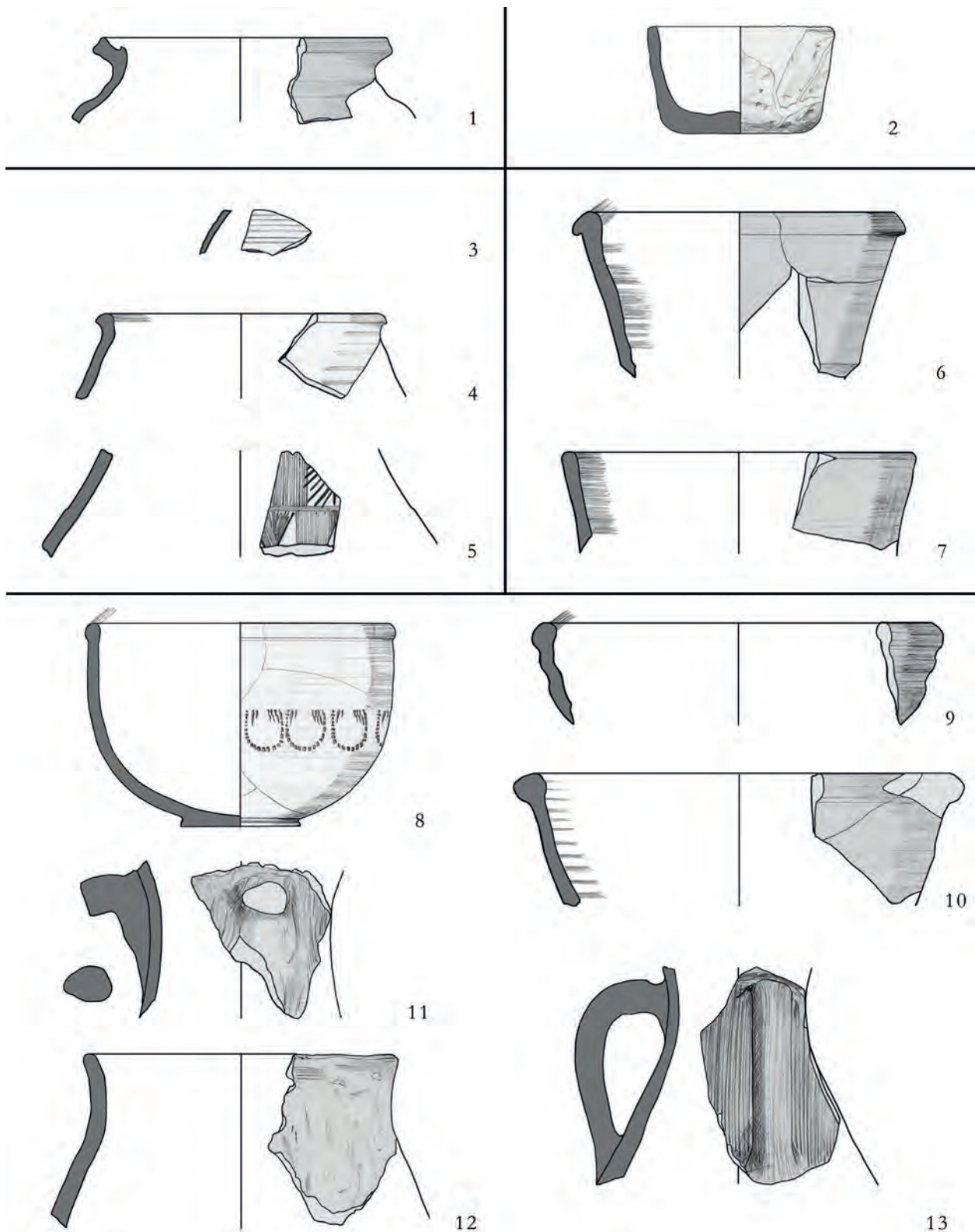
132. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 562. obj.; 6-9: 564. obj.

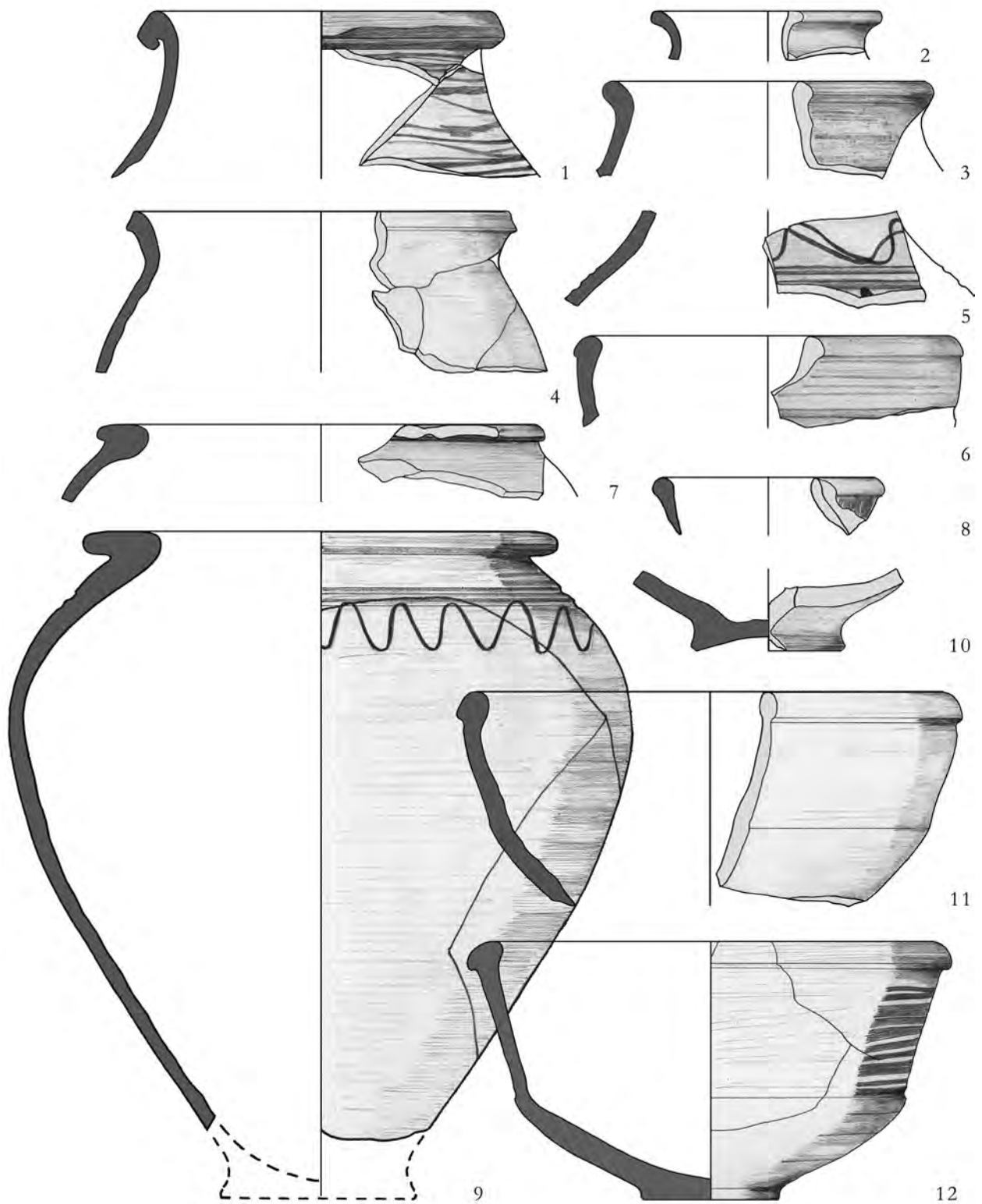
133. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-3: 564. obj.; 4-9: 567. obj.

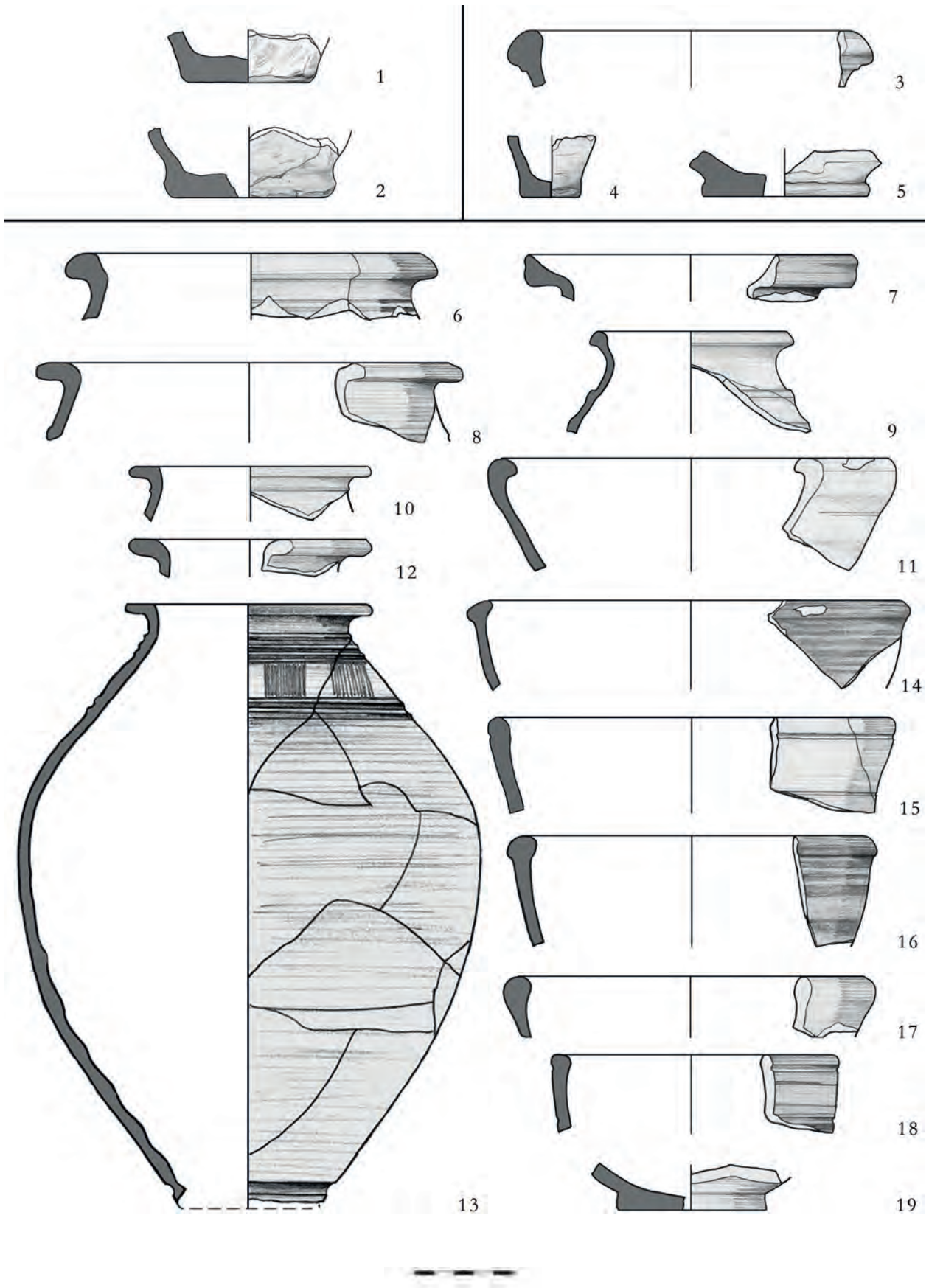
134. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-10: 567. obj.; 11-16: 571. obj.

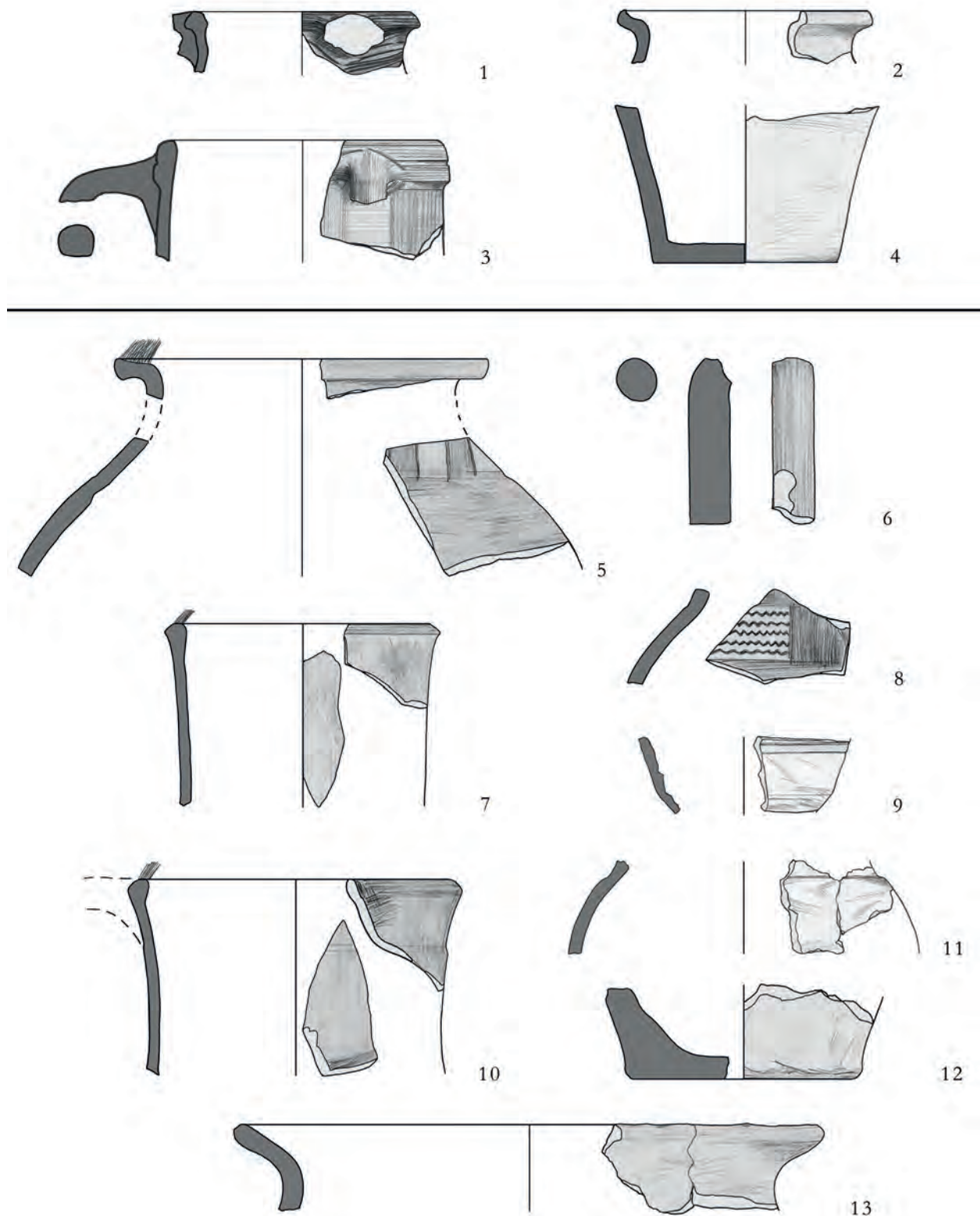
135. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 568. obj.; 2: 576. obj.; 3-5: 573. obj.; 6-7: 574. obj.; 8-13: 578. obj.

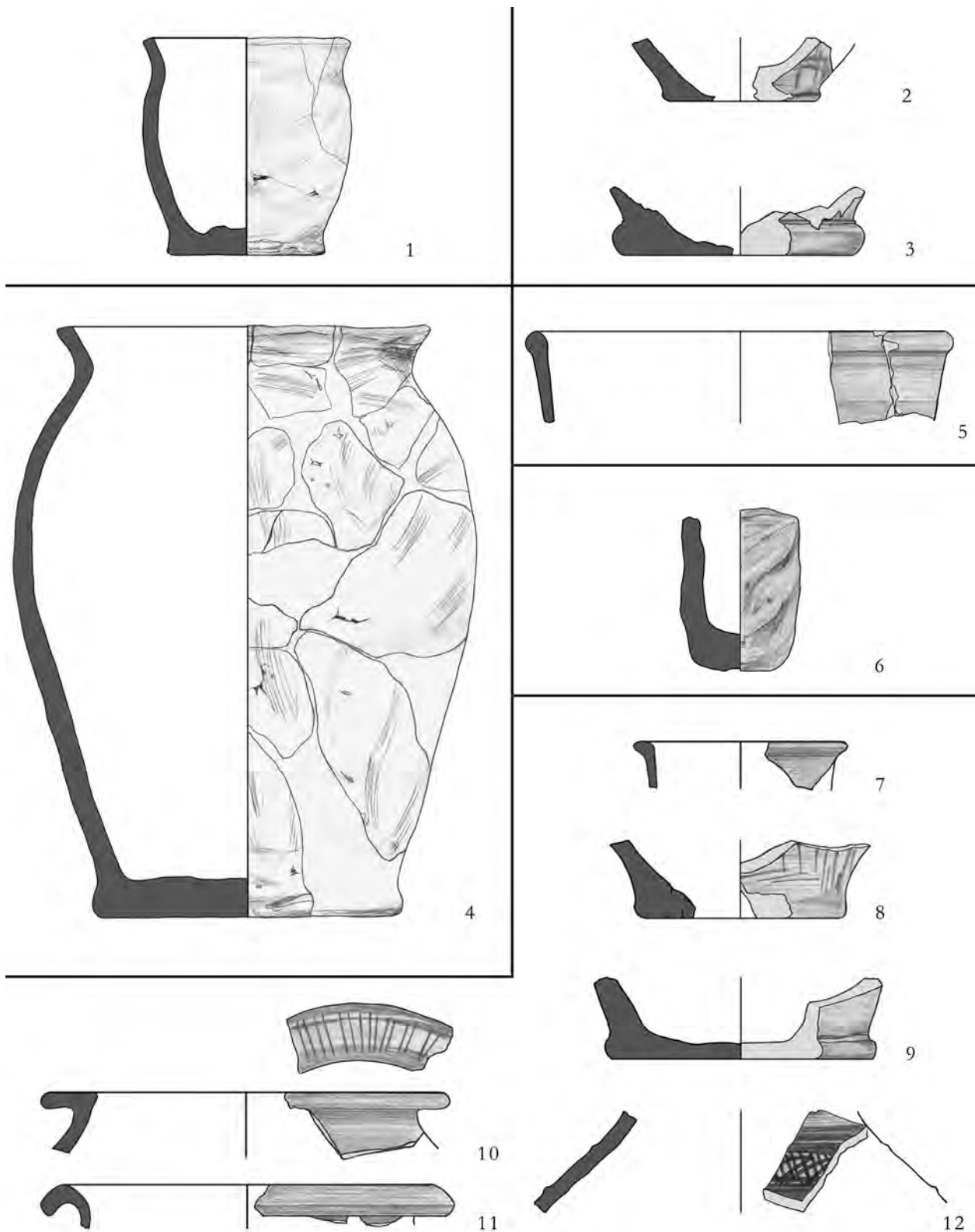
136. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-12: 622. obj.

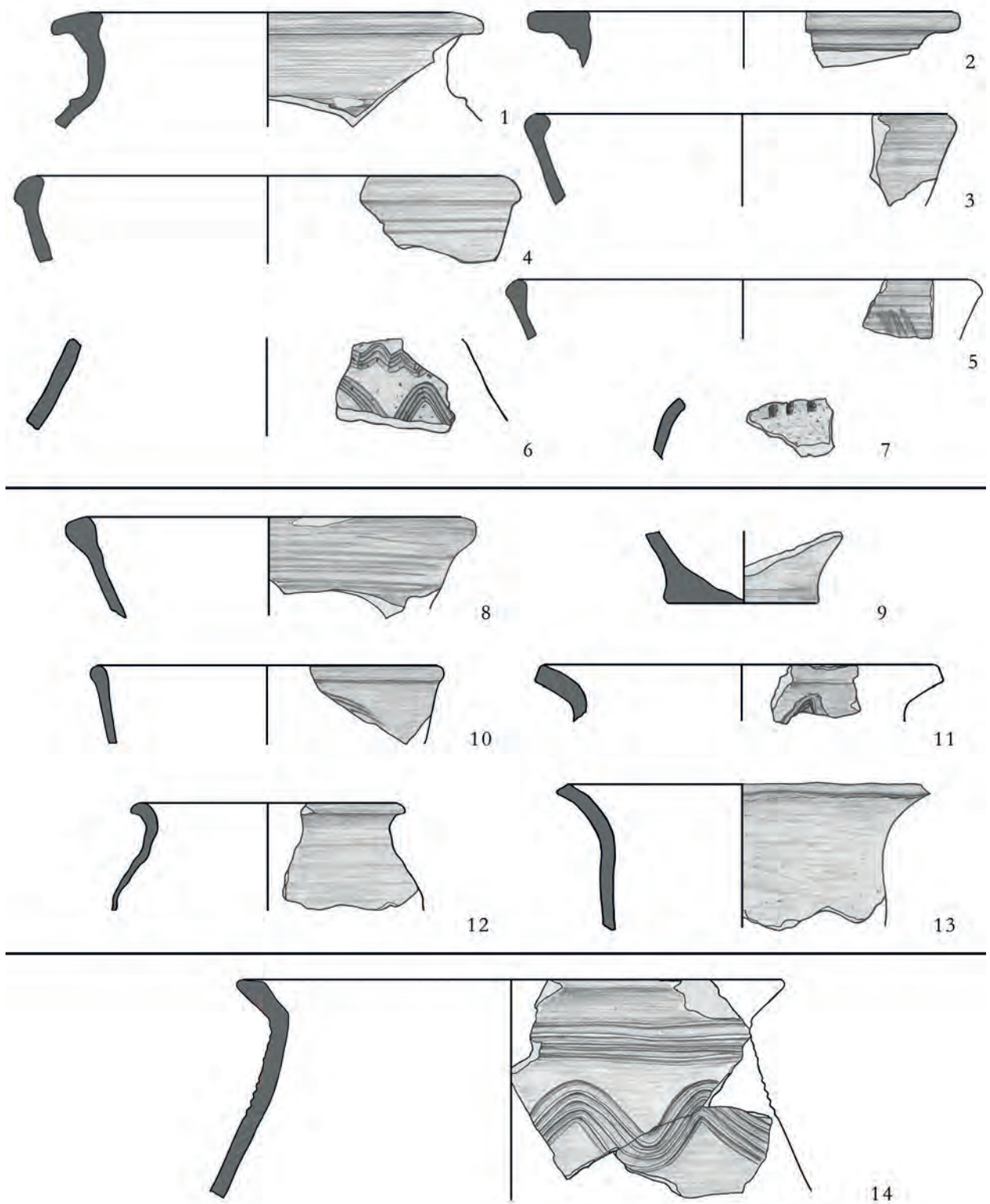
137. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-2: 591. obj.; 3-5: 630. obj.; 6-19: 631. obj.

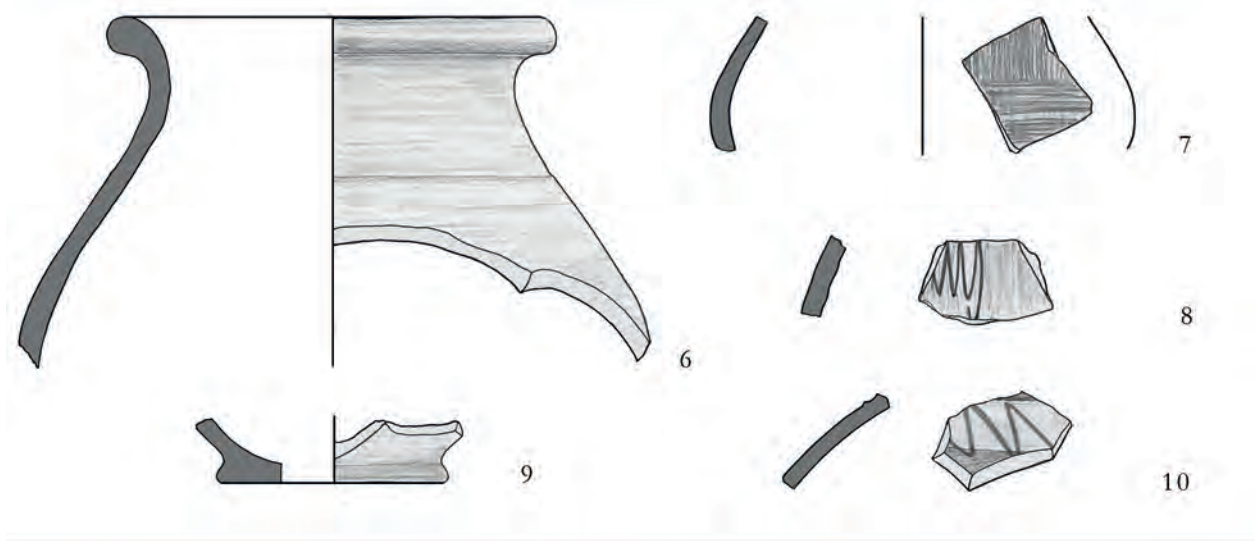
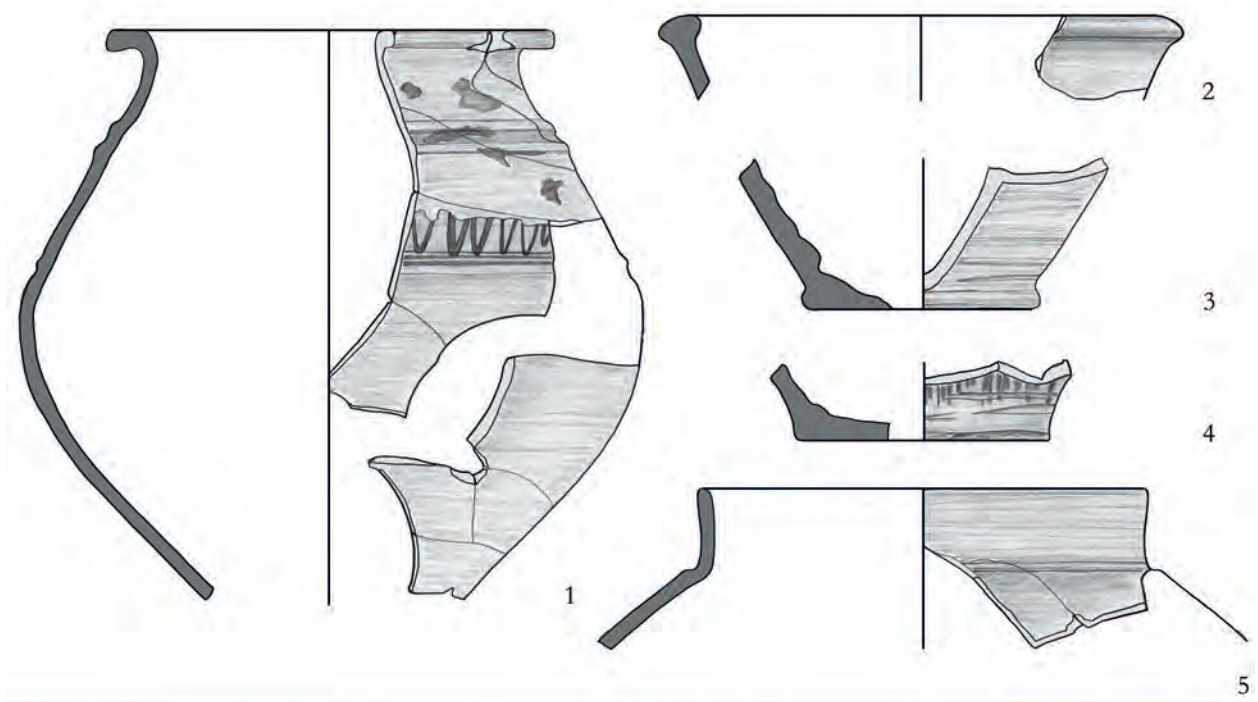
138. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-4: 631. obj.; 5-13: 655. obj.

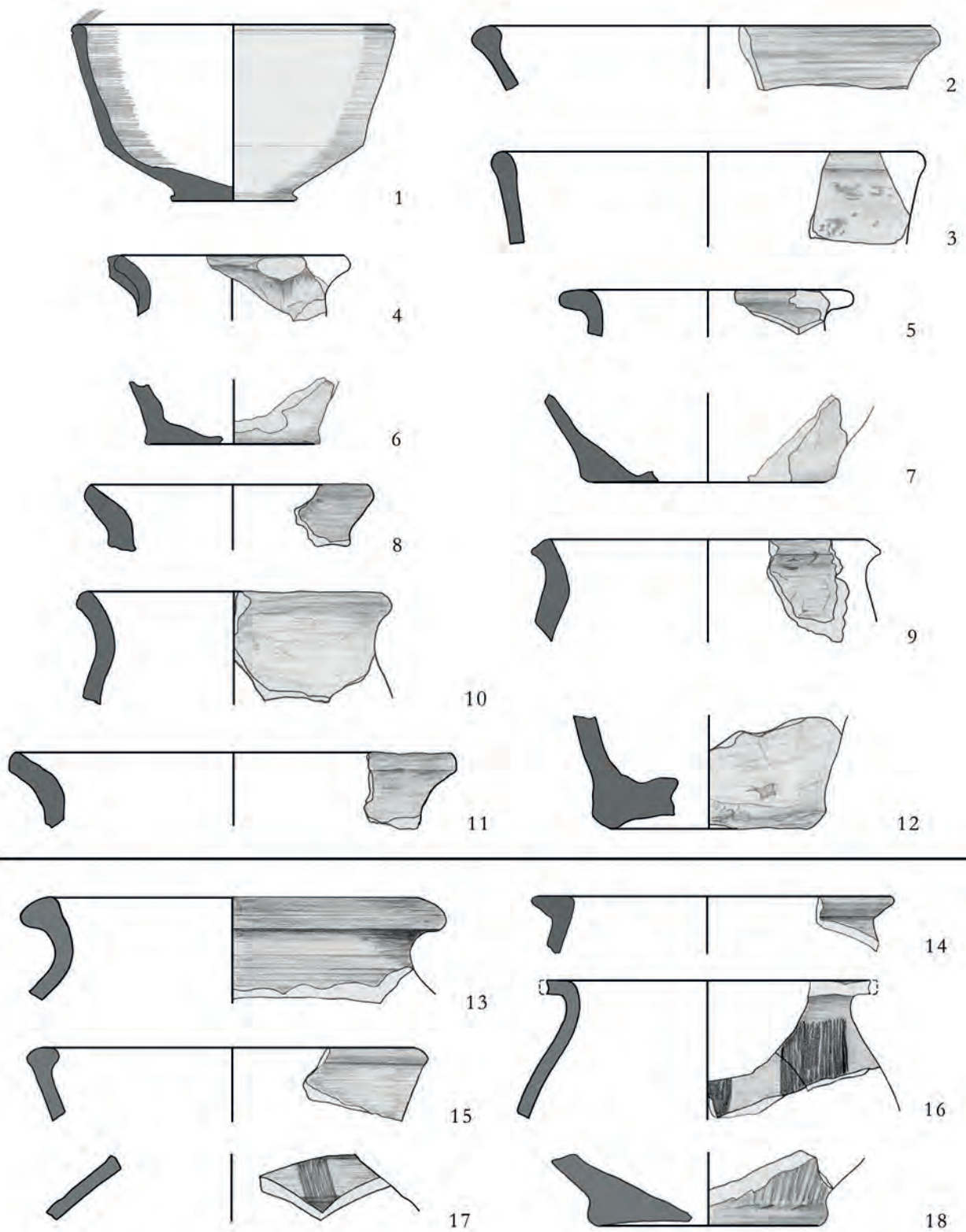
139. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 653. obj.; 2–3: 662. obj.; 4: 656. obj.; 5: 667. obj.; 6: 669. obj.; 7–12: 660. obj.

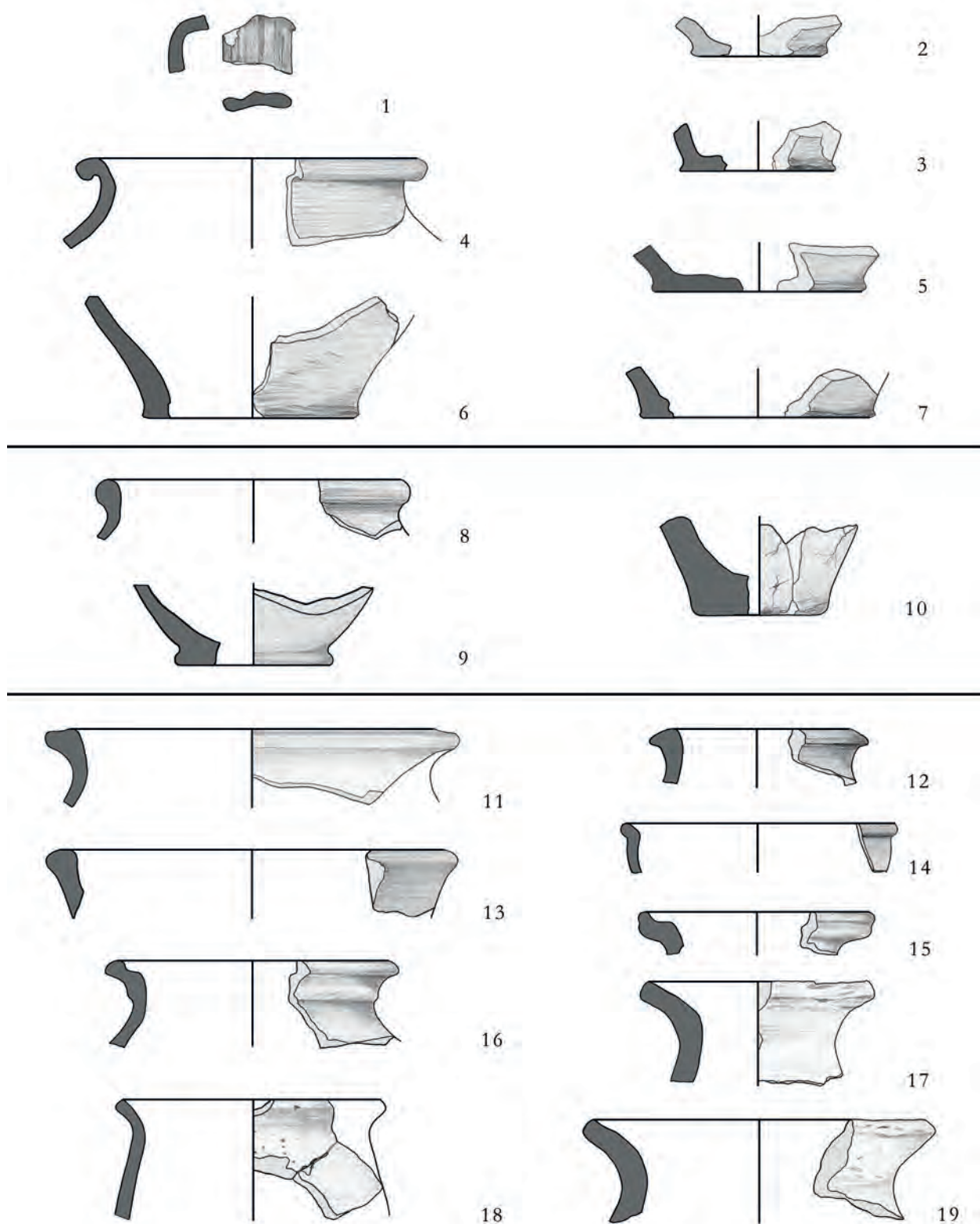
140. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 660. obj.; 8-13: 670. obj.; 14: 671. obj.

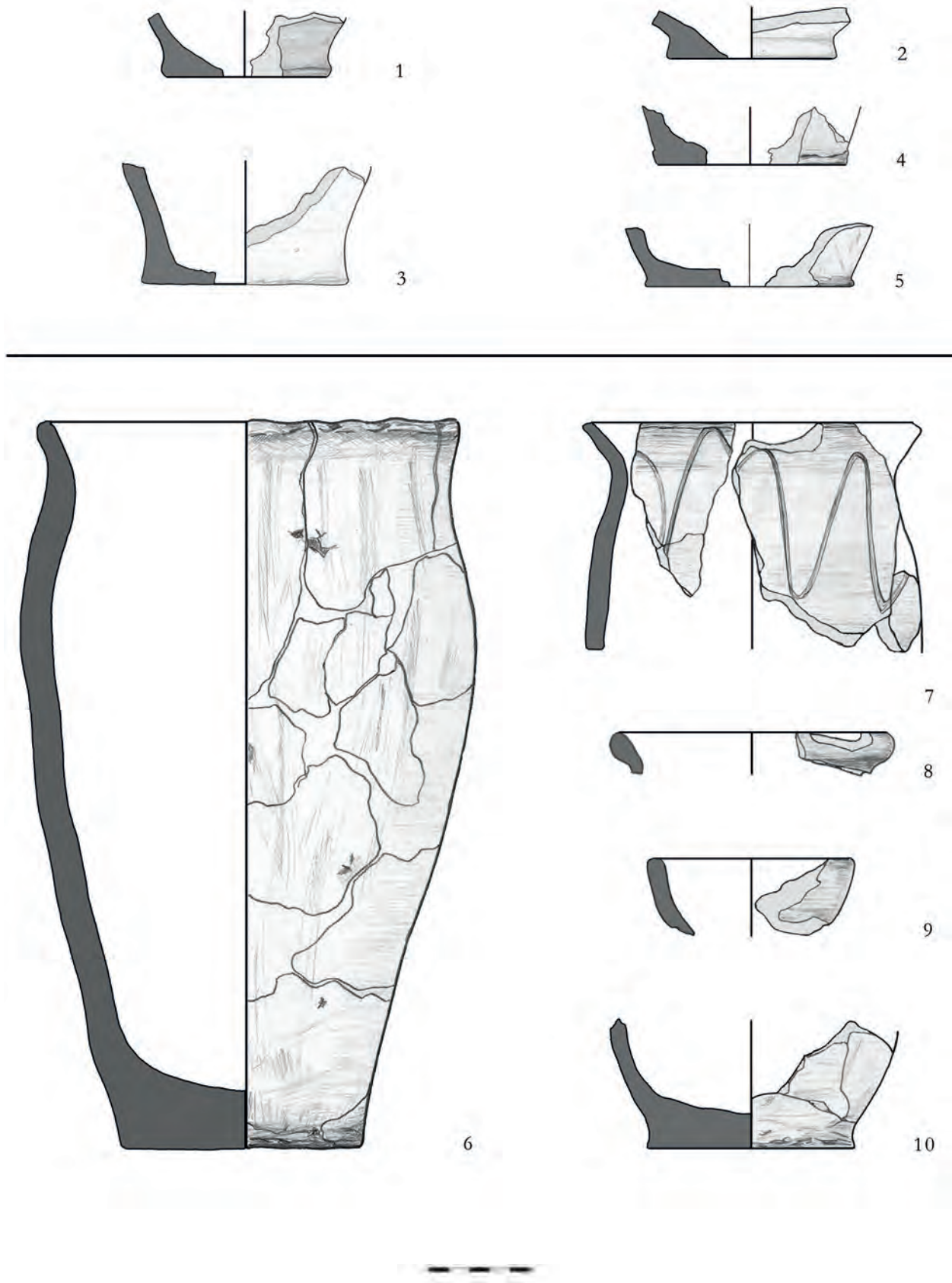
141. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 671. obj.; 6-10: 678. obj.; 11-13: 682. obj.

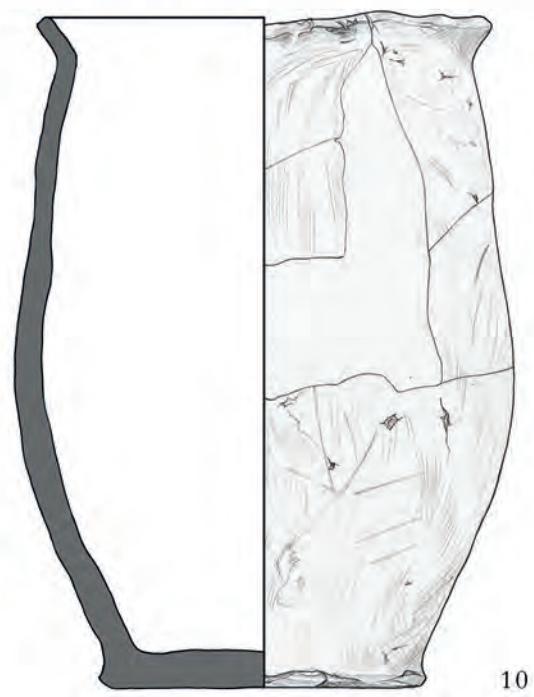
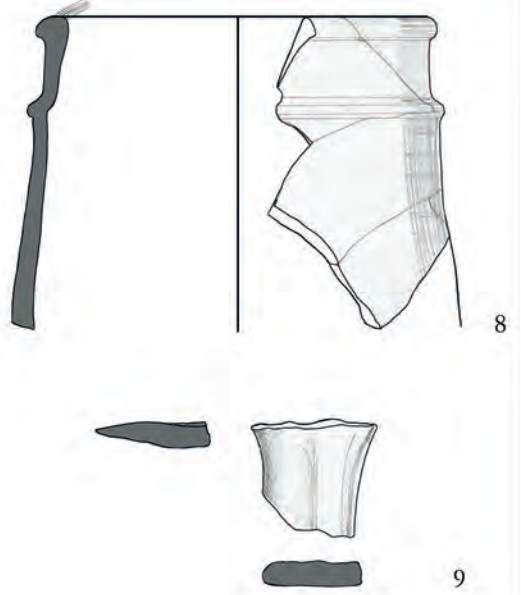
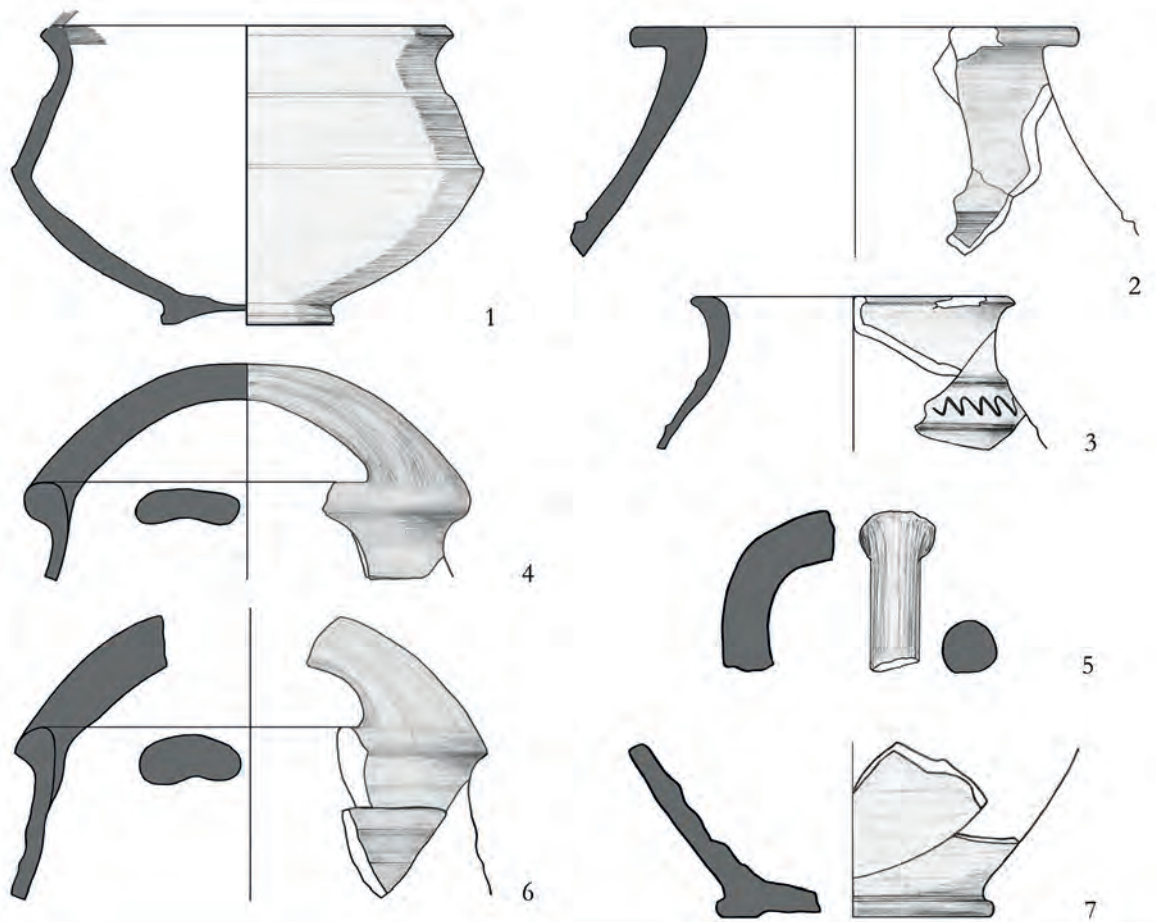
142. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-12: 681. obj.; 13-18: 683. obj.

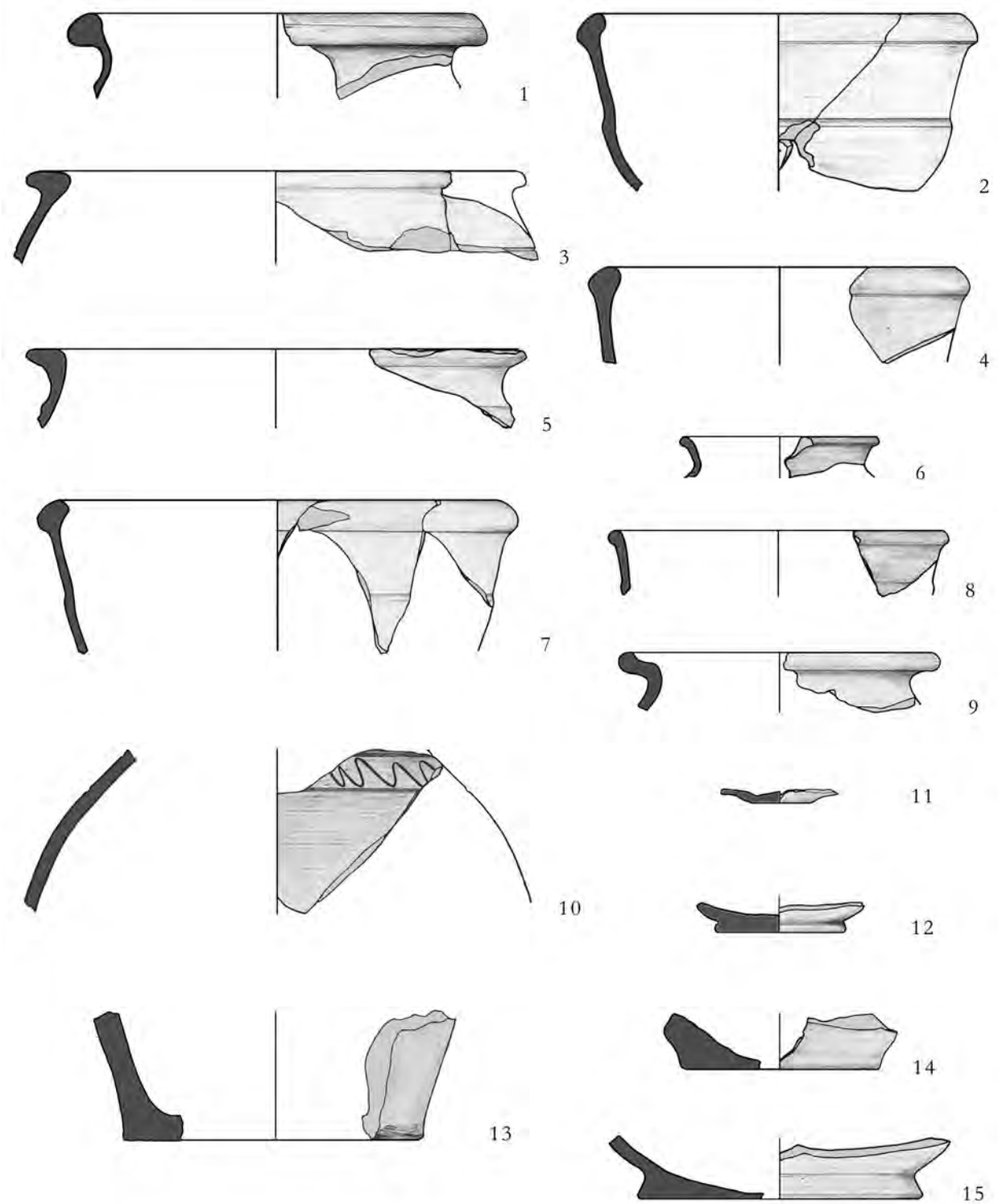
143. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-7: 683. obj.; 8-10: 685. obj.; 11-19: 688. obj.

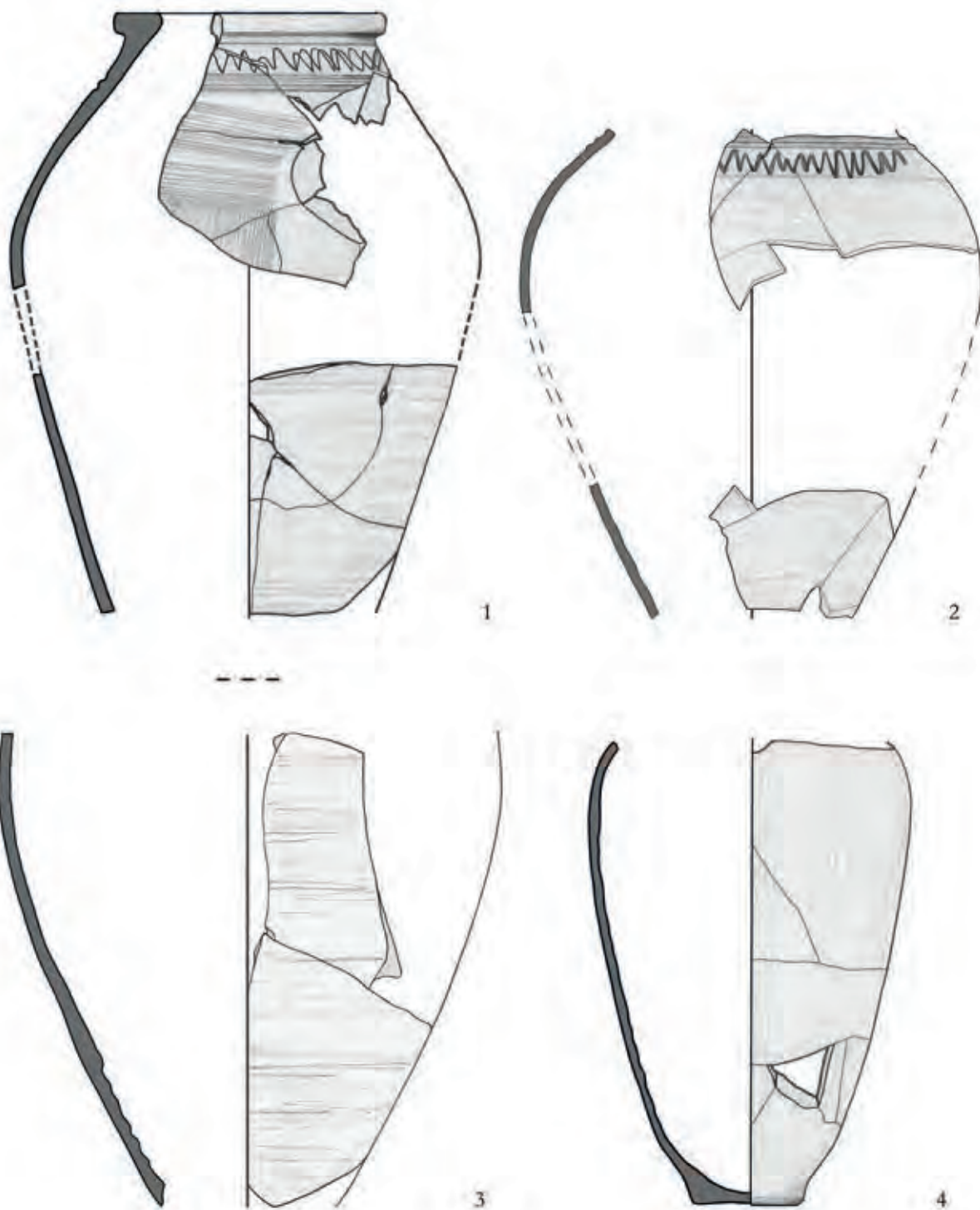
144. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-5: 688. obj.; 6-10: 689. obj.

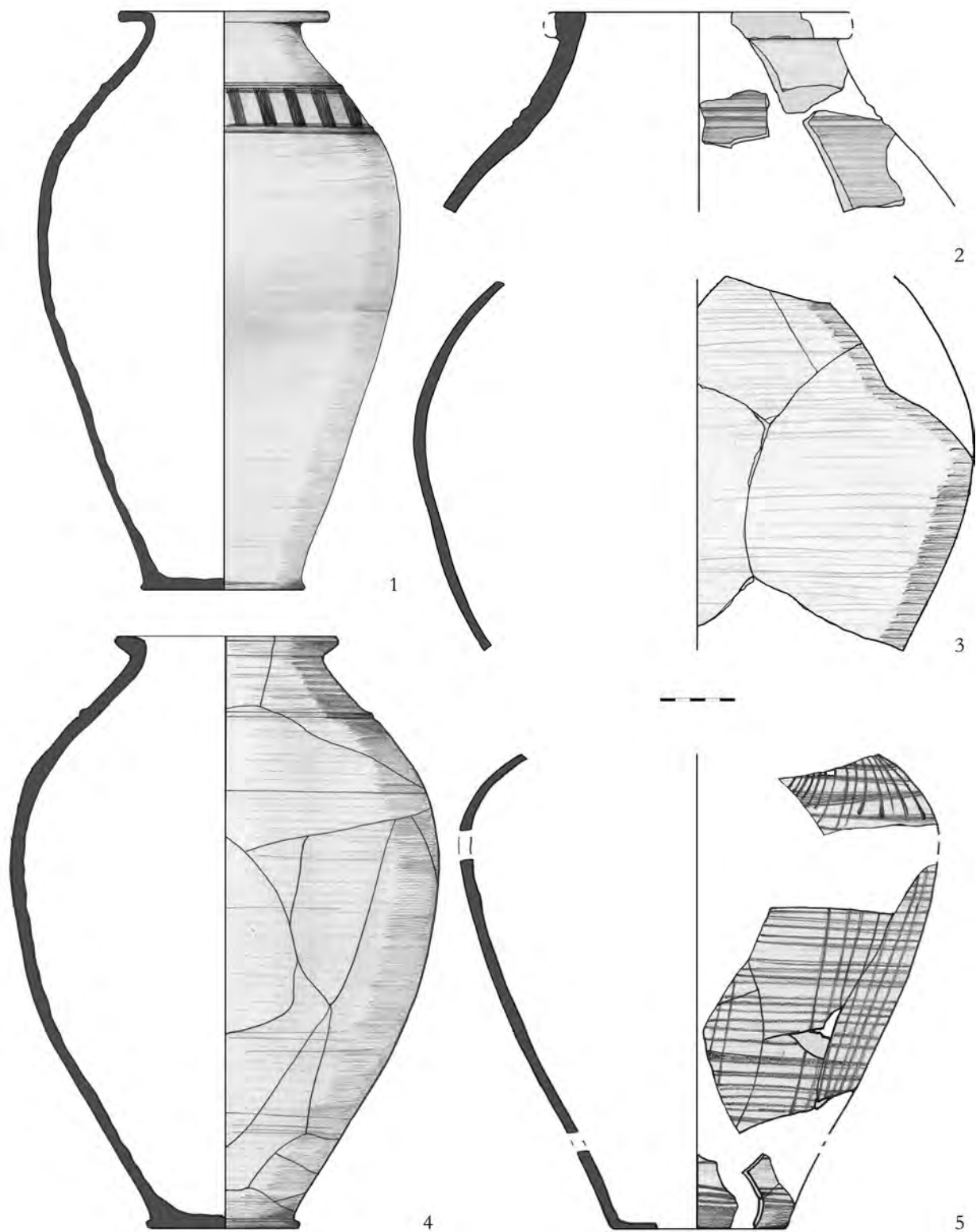
145. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 694. obj.; 2-7: 697. obj.; 8-9: 705. obj.; 10: 718. obj.

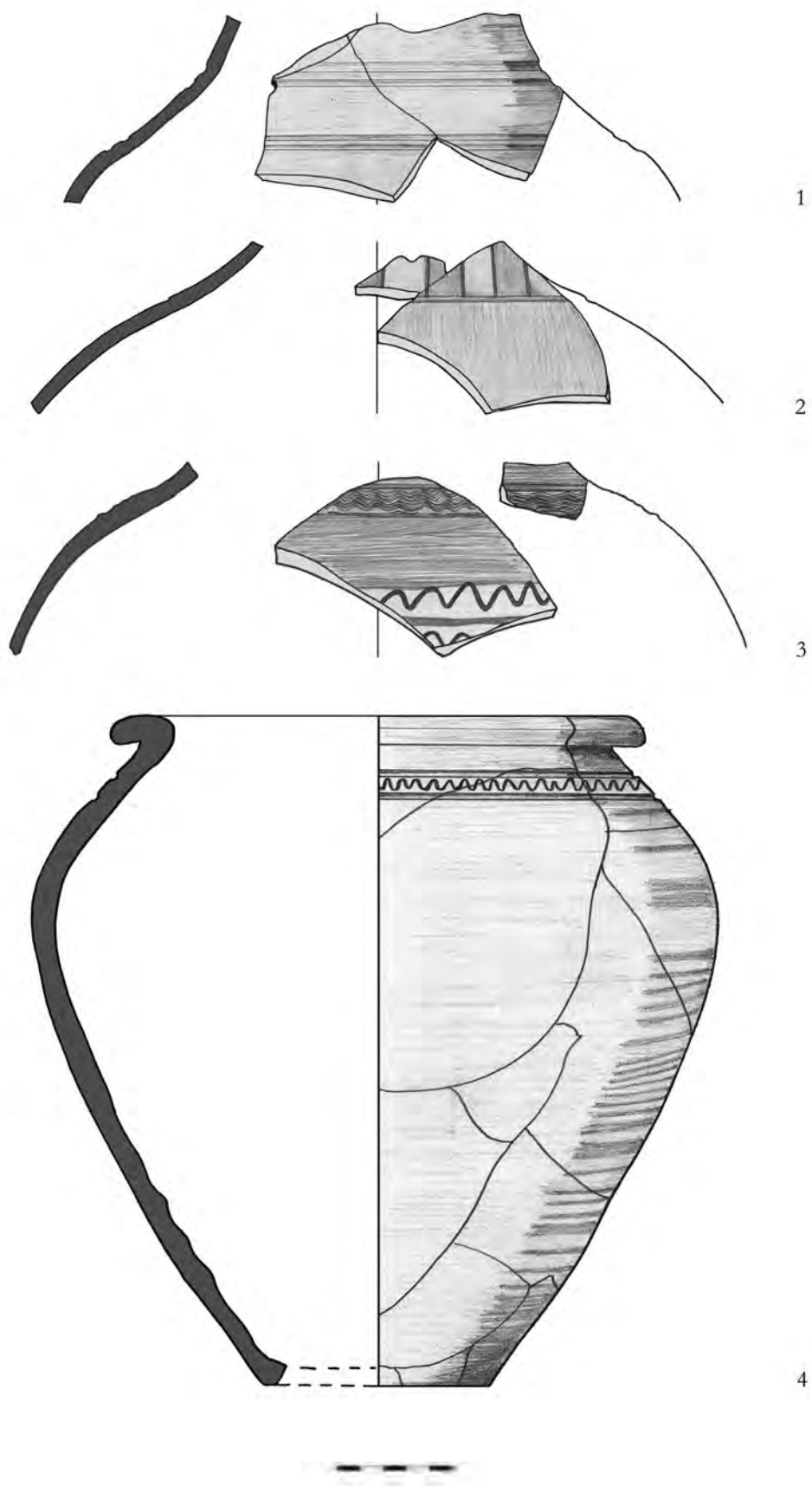
146. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1-15: 710. obj.

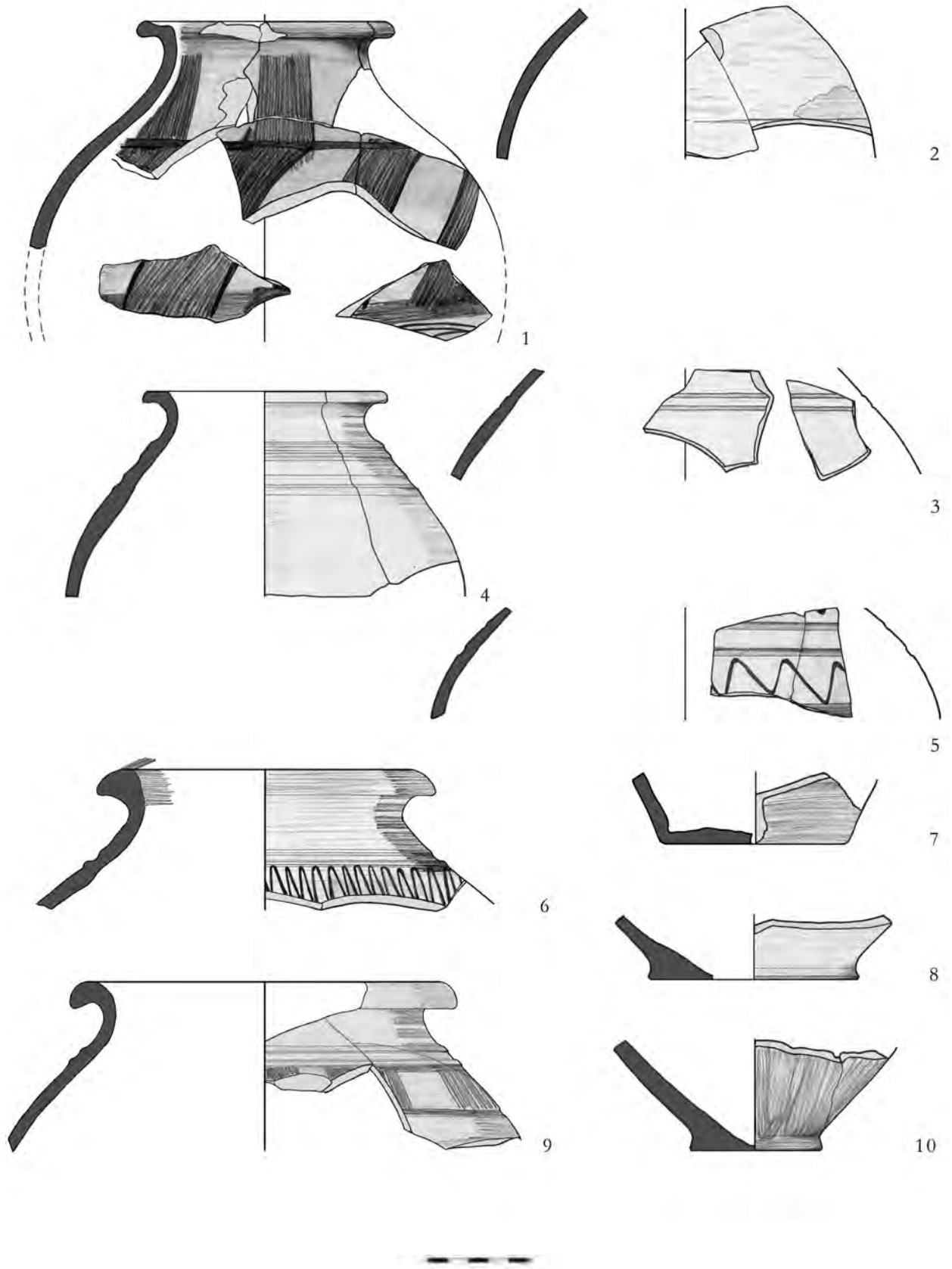
147. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 399. és 520. obj.; 2: 394. és 396. obj.; 3: 544. és 547. obj.; 4: 396. és 399. obj.

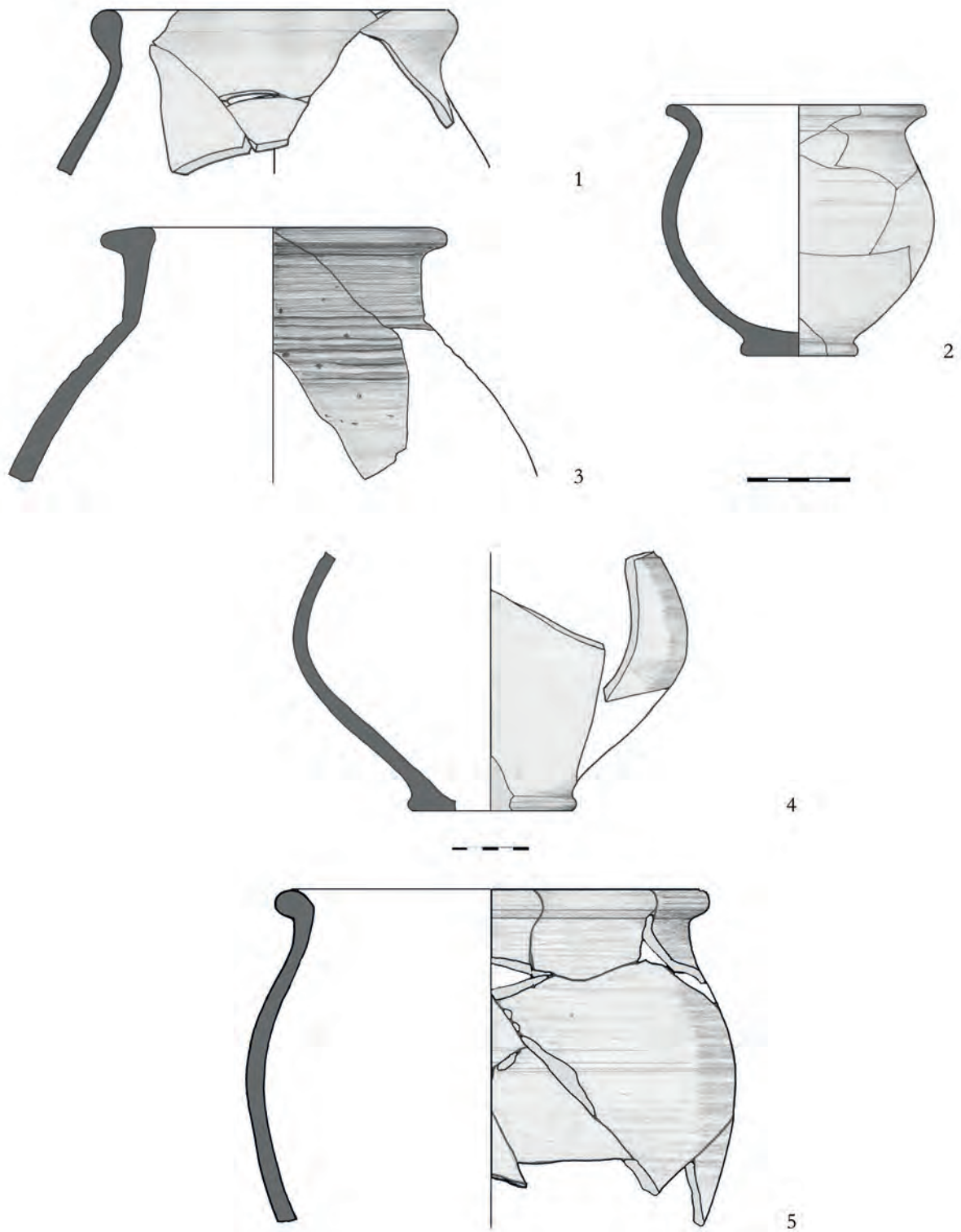
148. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 195. és 207. obj.; 2: 323., 363. és 562. obj.; 3: 7. és 12. obj.; 4: 207. és 264. obj.; 5: 321., 323. és 338. obj.

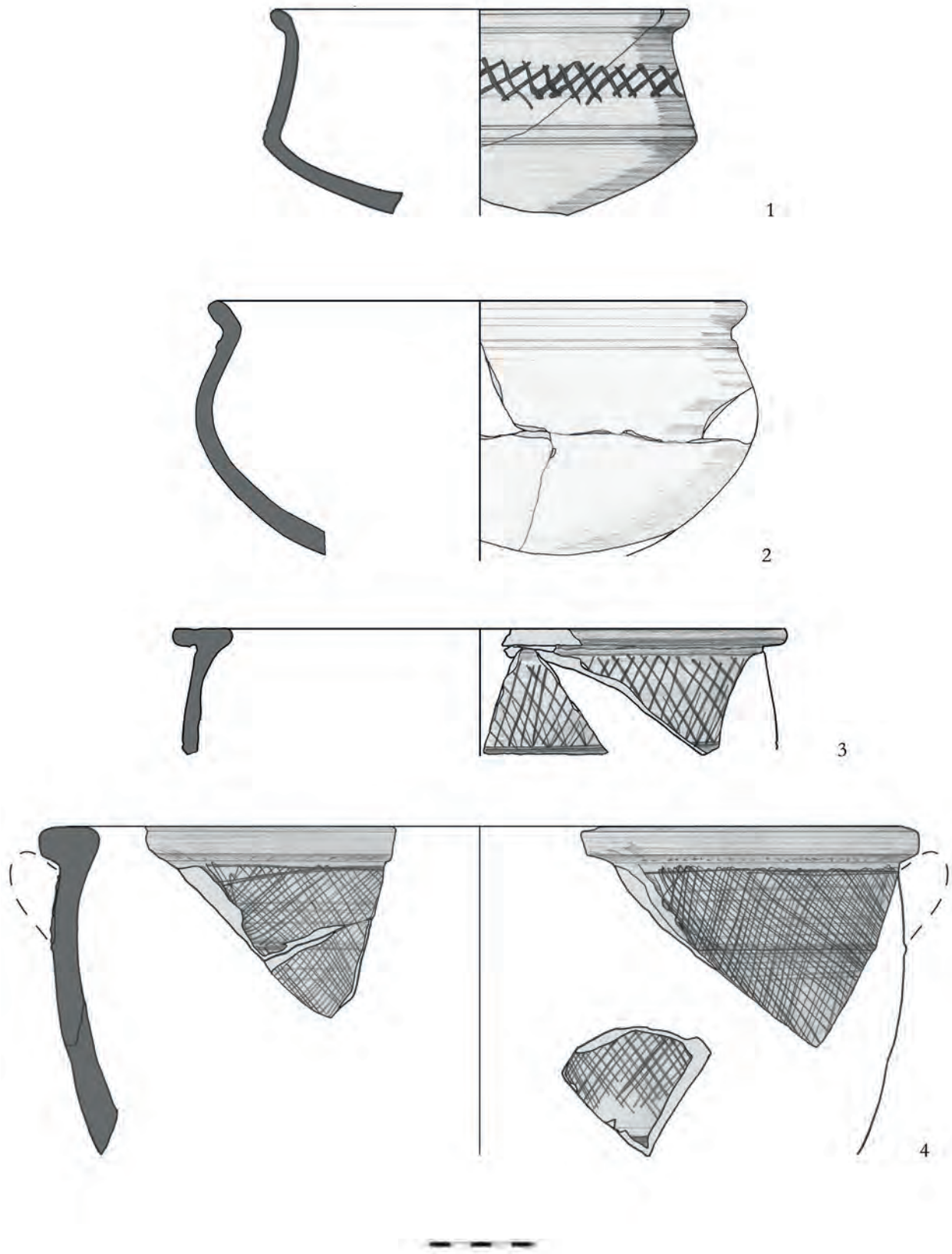
149. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 552. és 554. obj.; 2: 207. és 682. obj.; 3: 329. és 375. obj.; 4: 546., 547. és 622. obj.

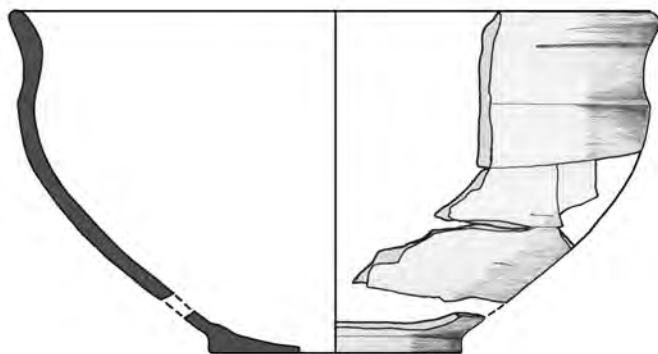
150. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 252. és 307. obj.; 2: 546. és 676. obj.; 3: 252. és 307. obj.; 4: 326. és 329. obj.; 5: 336. és 337. obj.; 6: 7. és 12. obj.; 7: 346. és 366. obj.; 8: 380. és 389. obj.; 9: 71/100. és 71/101. str.; 10: 380. és 518. obj.

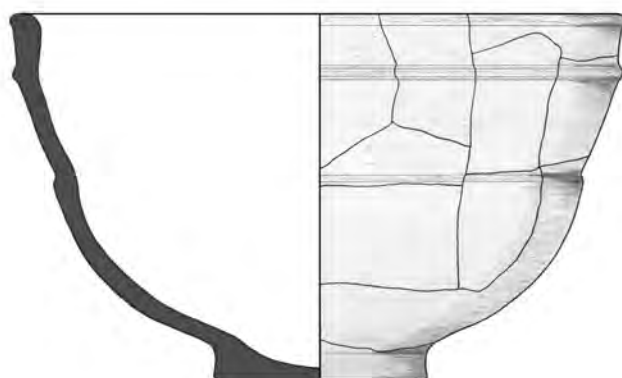
151. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 548. és 631. obj.; 2: 534. és 540. obj.; 3: 379. és 386. obj.; 4: 195. és 207. obj.; 5: 323., 334., 346. és 363. obj.

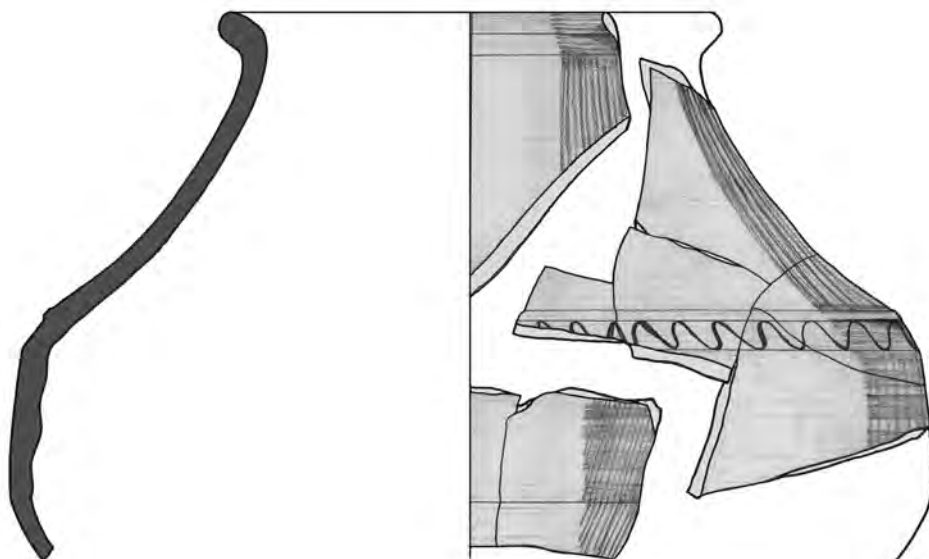
152. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 323. és 350. obj.; 2: 91., 167. és 169. obj.; 3: 250., 544. és 547. obj.; 4: 270., 342., 349. és 399. obj.

1

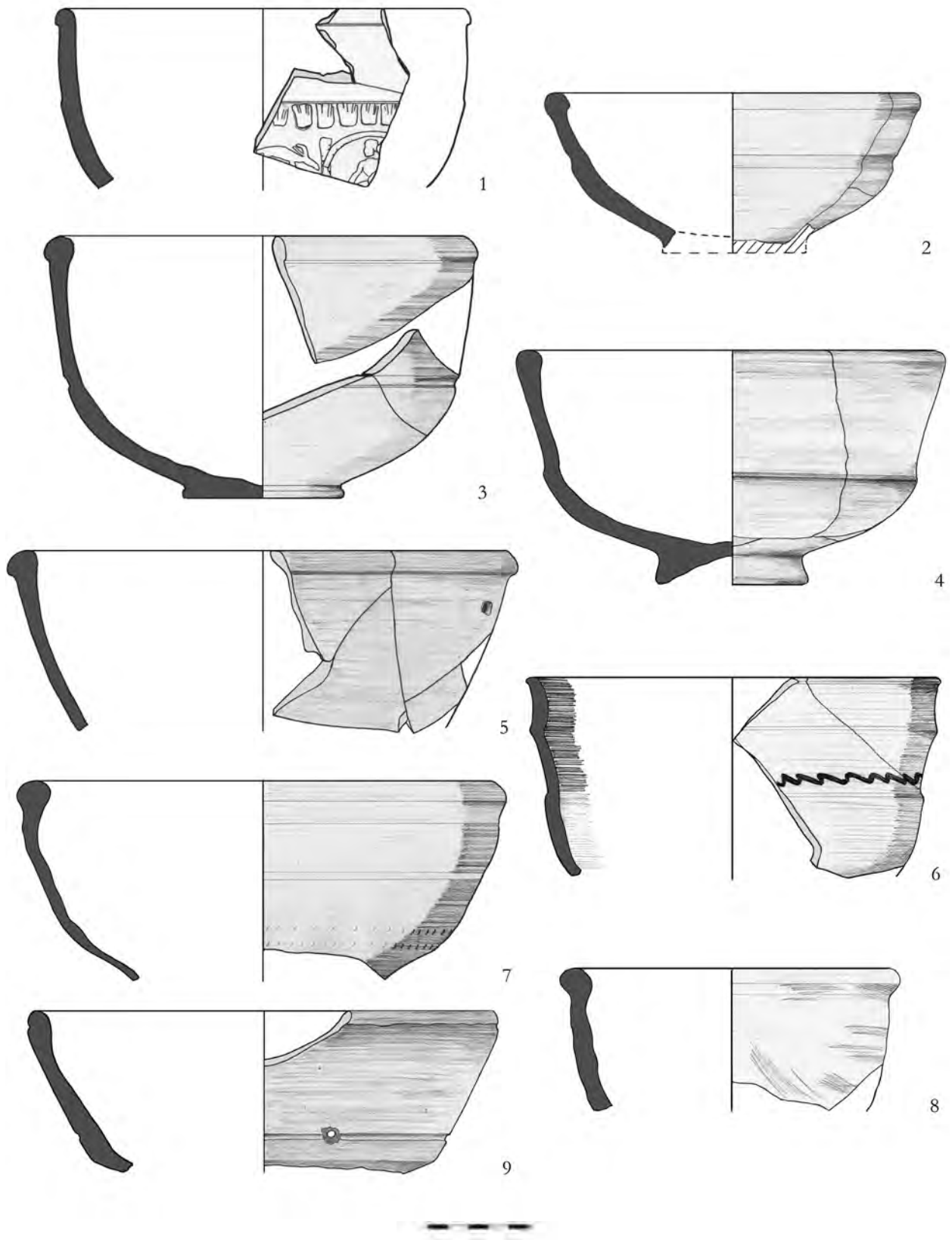
2

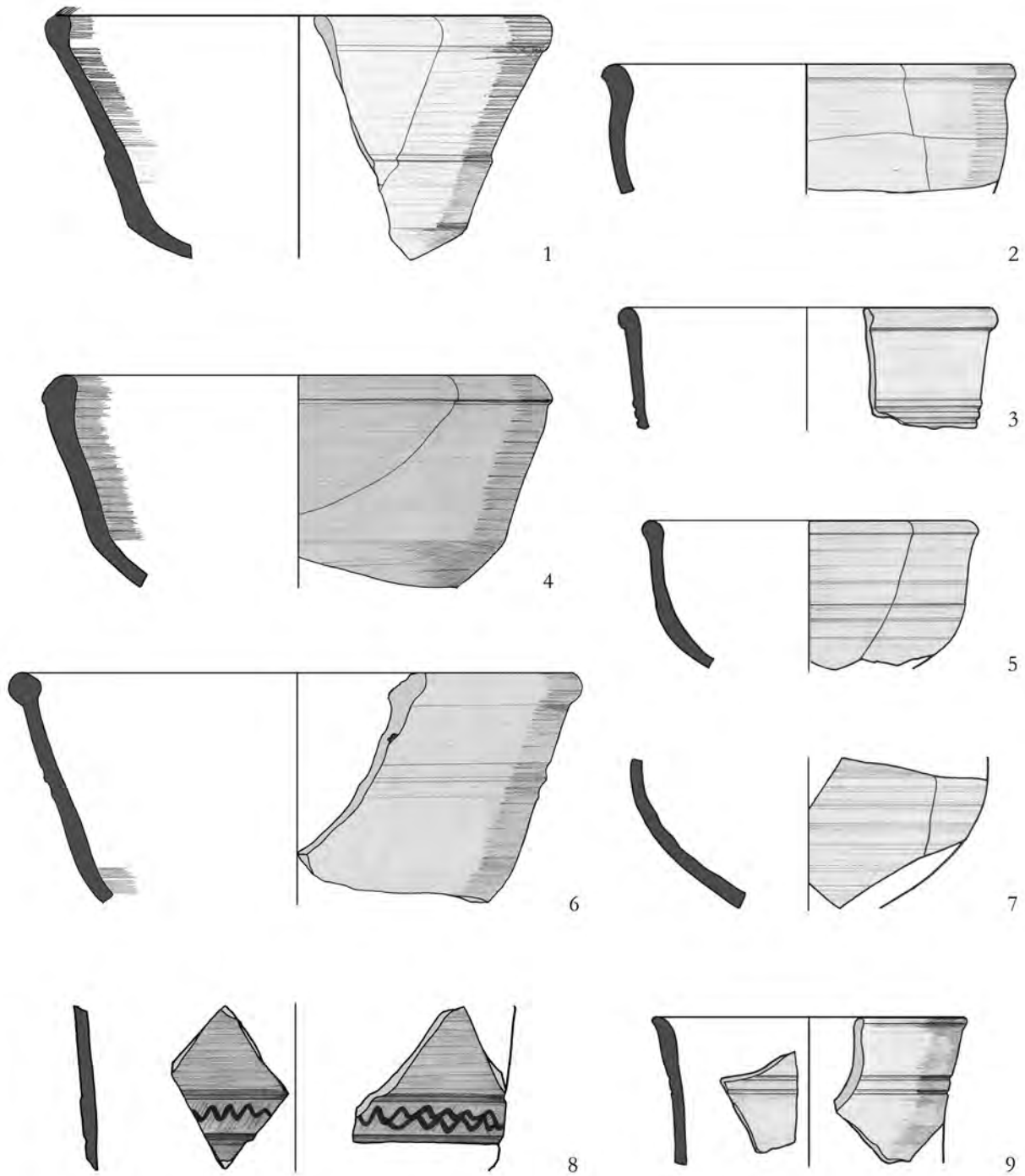
3

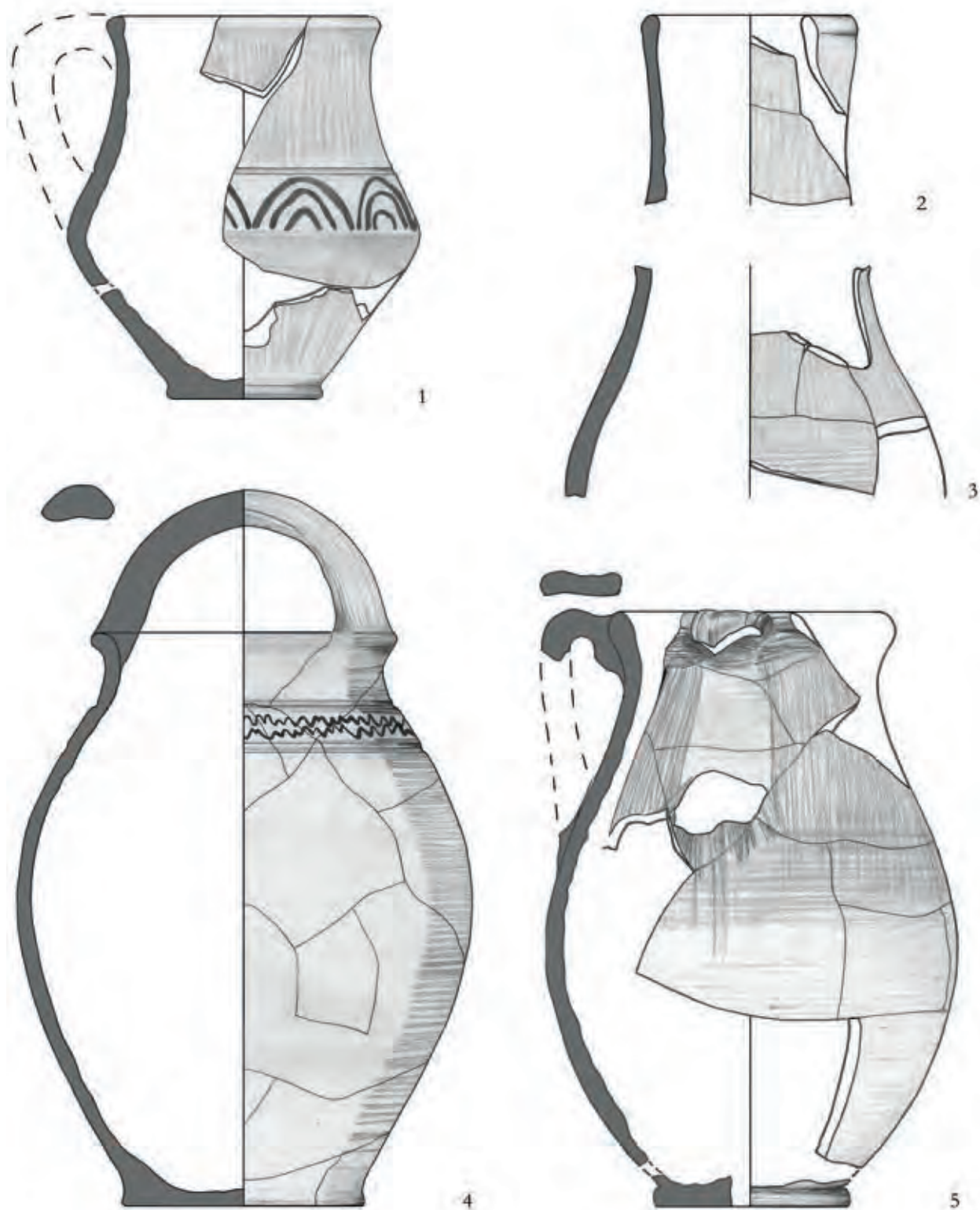
153. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 552. és 631. obj.; 2: 518. és 520. obj.; 3: 180., 281. és 282. obj.

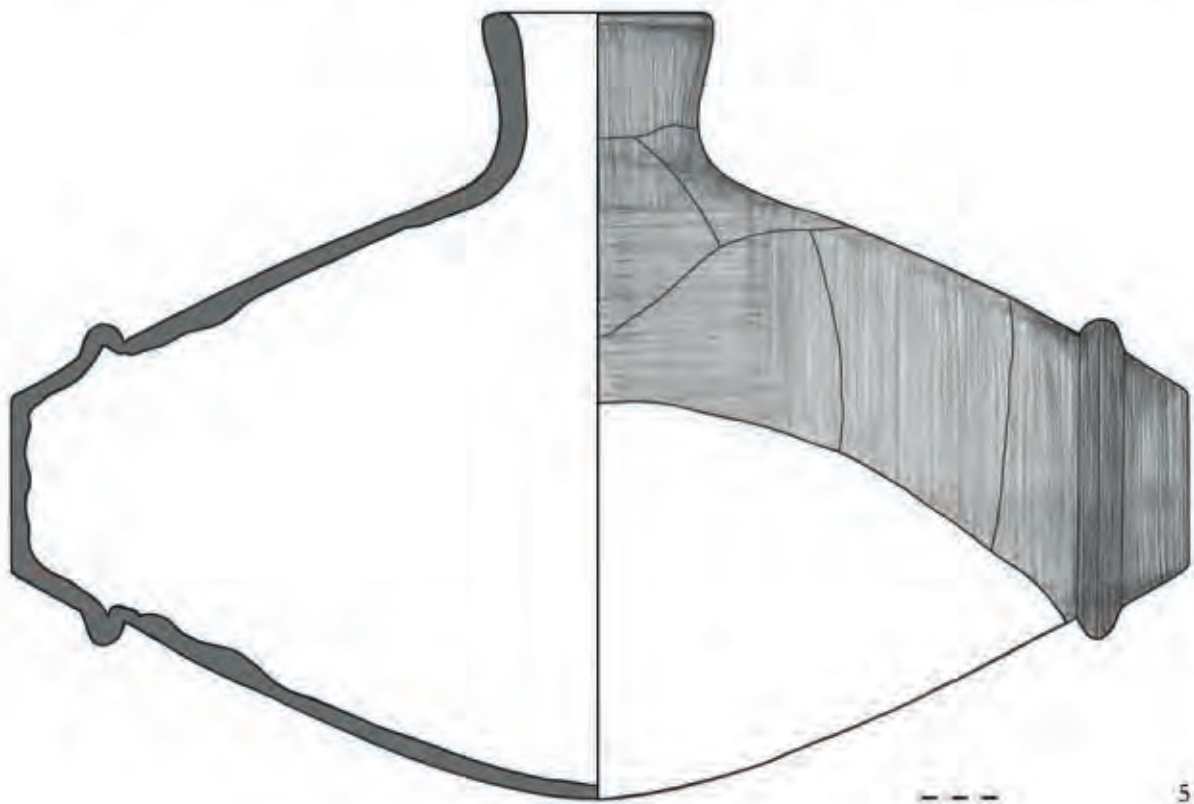
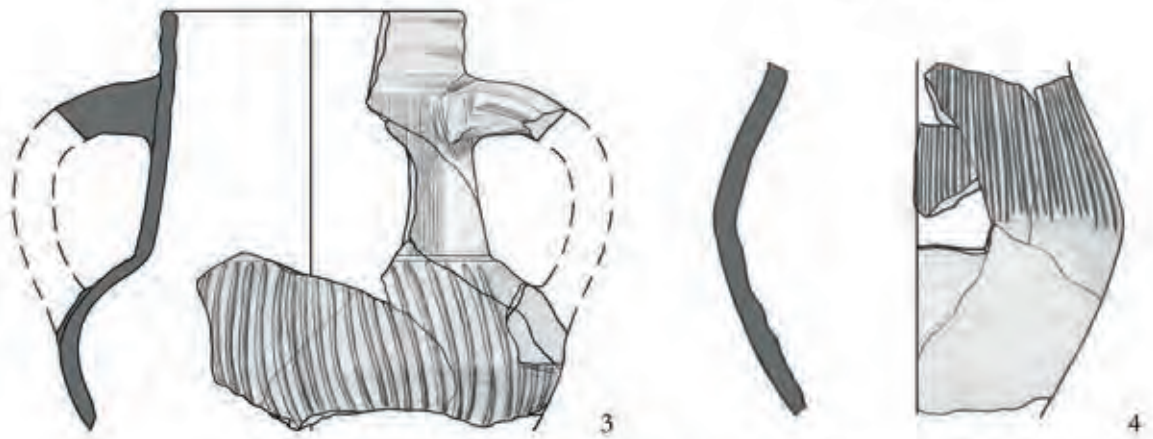
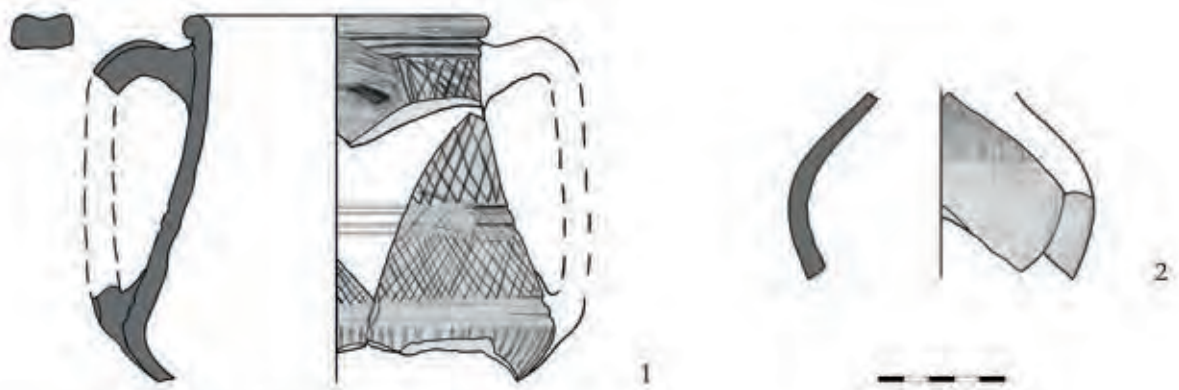
154. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 337. és 386. obj.; 2: 323. és 334. obj.; 3: 223. és 230. obj.; 4: 250. és 269. obj.; 5: 243. és 244. obj.; 6: 5. és 11. obj.; 7: 682. és 689. obj.; 8: 178. és 222. obj.; 9: 268. és 269. obj.

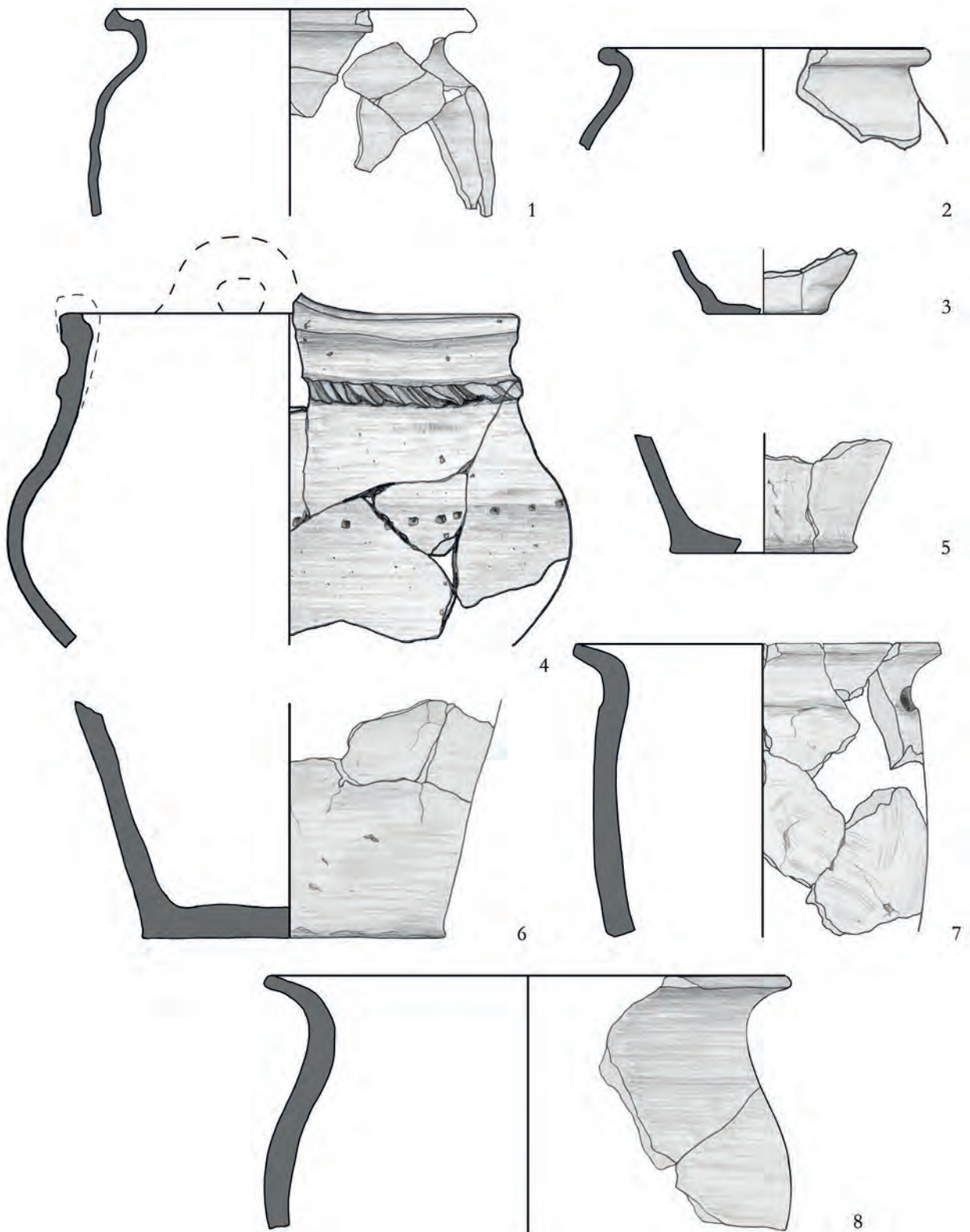
155. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 7., 12. és 16. obj.; 2: 361. és 366. obj.; 3: 264. és 274. obj.; 4: 368. és 375. obj.; 5: 323. és 337. obj.; 6: 324. és 326. obj.; 7: 323. és 338. obj.; 8: 548. és 631. obj.; 9: 708. és 710. obj.

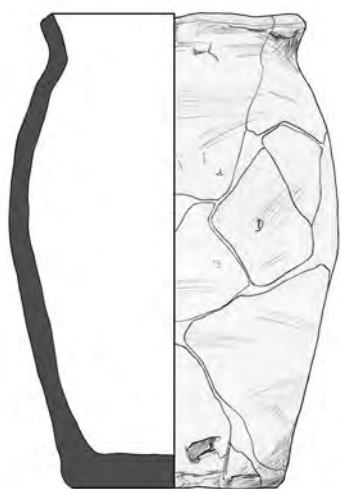
156. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 554. és 631. obj.; 2: 195. és 207. obj.; 3: 336. és 349. obj.; 4: 195. és 207. obj.; 5: 394. és 515. obj.

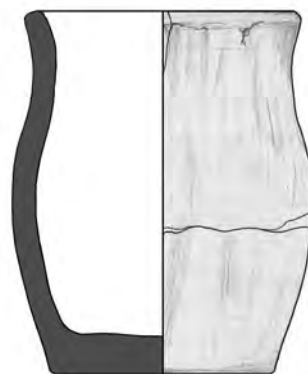
157. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 244., 245. és 269. obj.; 2: 195. és 207. obj.; 3: 265. obj.; 4: 321. és 329. obj.; 5: 323. és 346. obj.

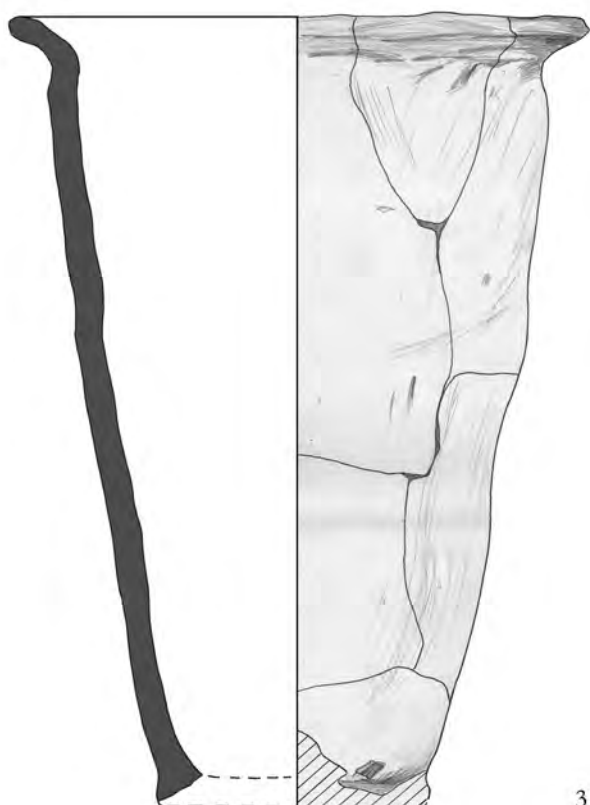
158. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 382. és 385. obj.; 2: 380. és 518. obj.; 3: 193. és 207. obj.; 4: 568. és 631. obj.; 5: 466. és 468. obj.; 6: 216. és 226. obj.; 7: 384. és 389. obj.; 8: 393. és 398. obj.

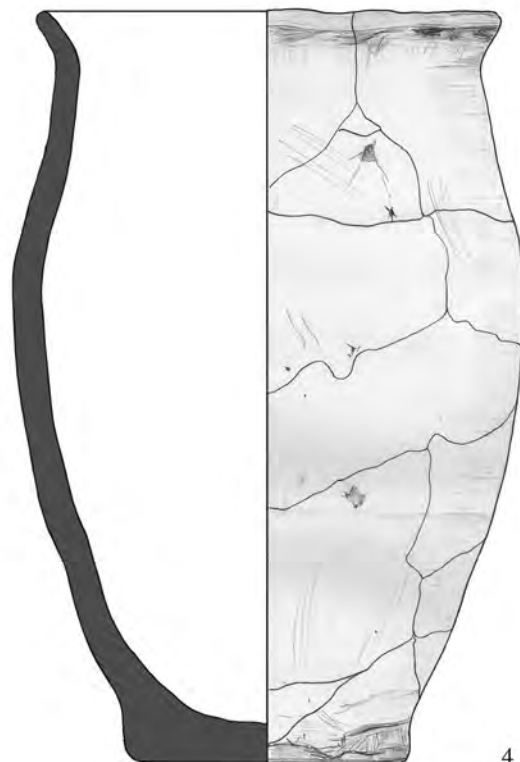
1

2

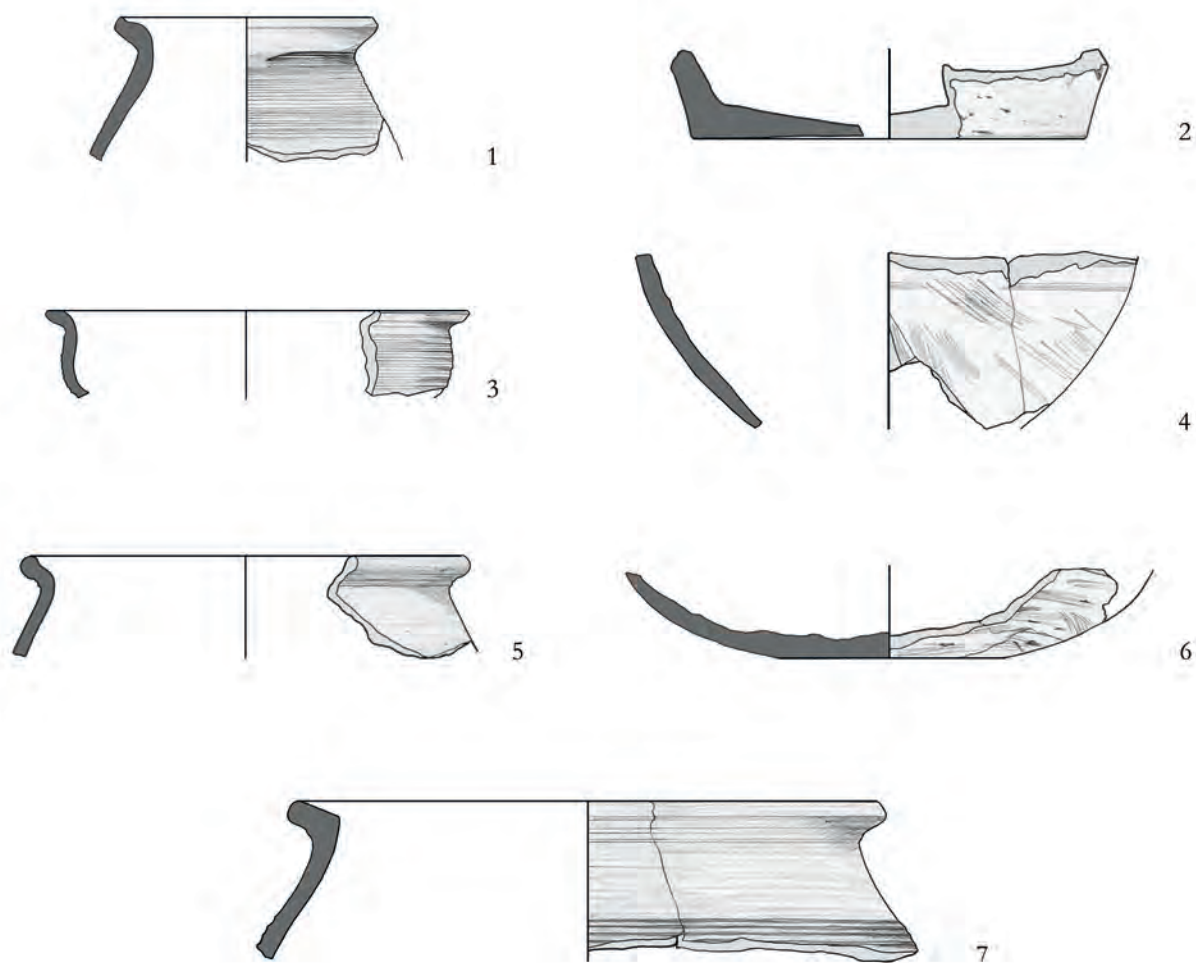
3

4

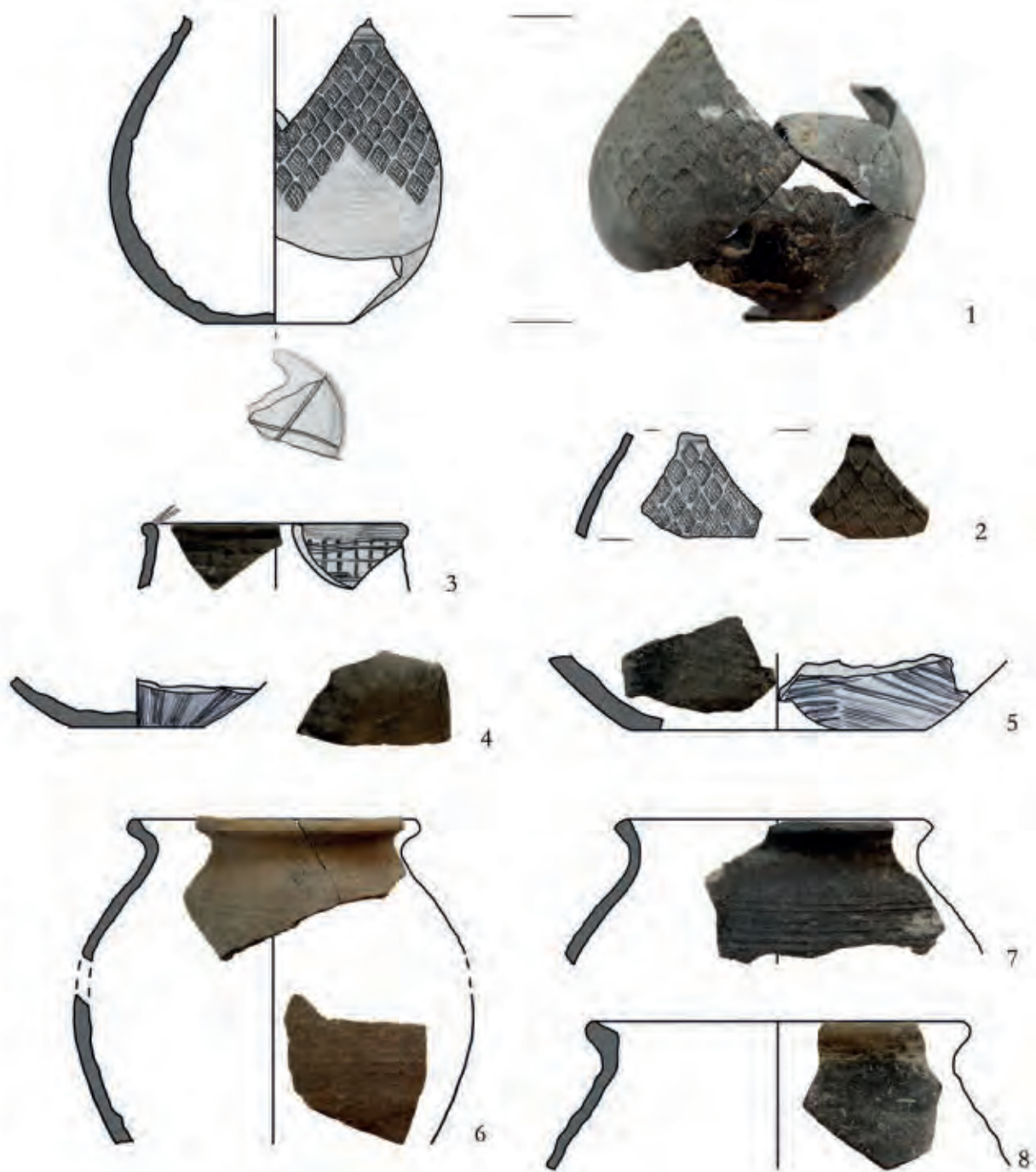

159. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 167. és 168. obj.; 2: 163. és 167. obj.; 3: 167., 168. és 169. obj.; 4: 167. és 169. obj.

8

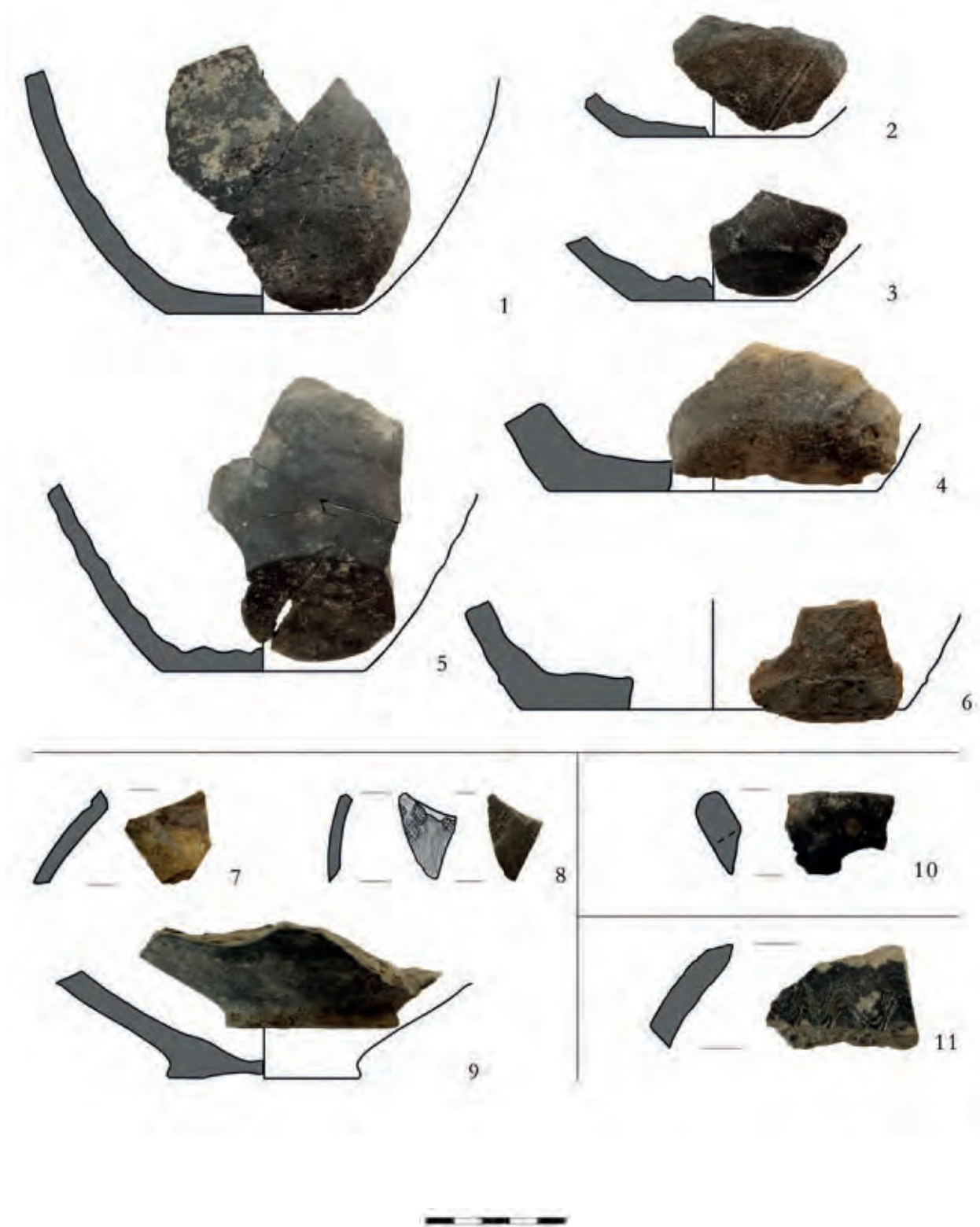
160. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 209. és 376. obj.; 2: 209. és 219. obj.; 3: 61. és 203. obj.; 4: 22. és 36. obj.; 5–6: 209. és 219. obj.; 7: 143. és 150. obj.

161. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 31. obj.

162. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-8: 31. obj.

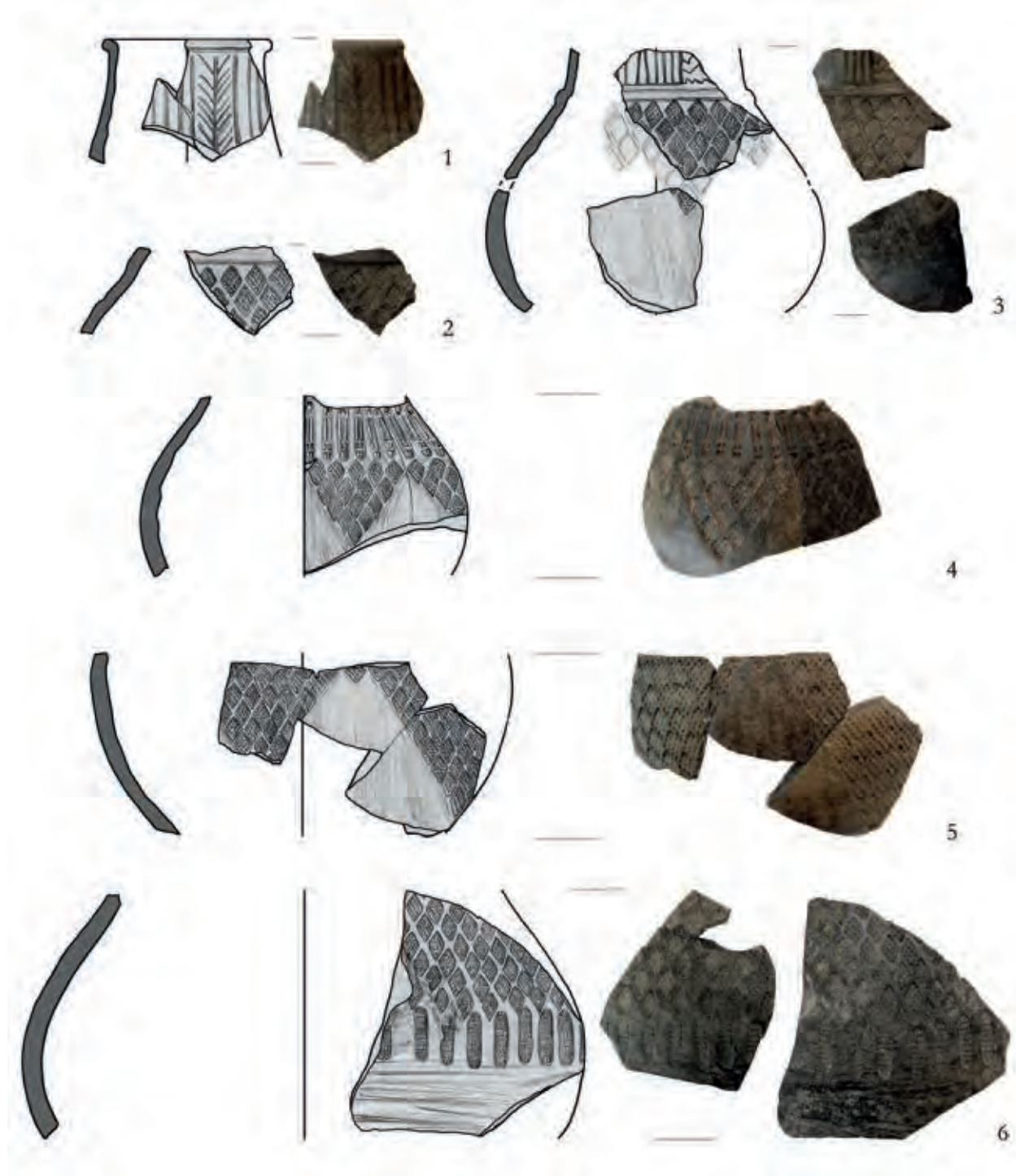
163. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–6: 31. obj.; 7–9: 45. obj.; 10: 37. obj.; 11: 64. obj.

164. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–6: 34. obj.; 7: 46. obj.; 8: 52. obj.; 9: 64. obj.

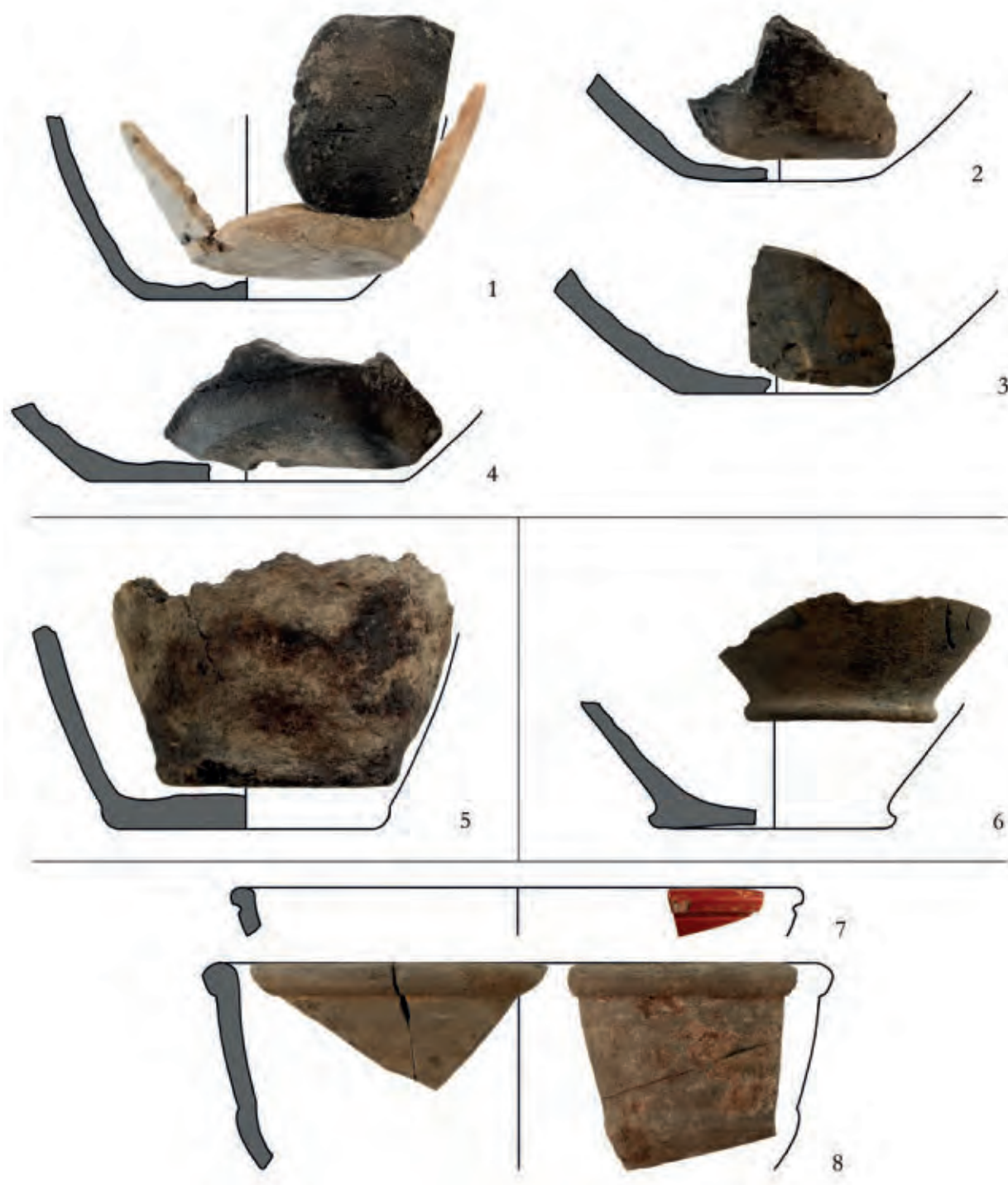
165. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 47. obj.; 2-5: 130. obj.

166. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-6: 130. obj.

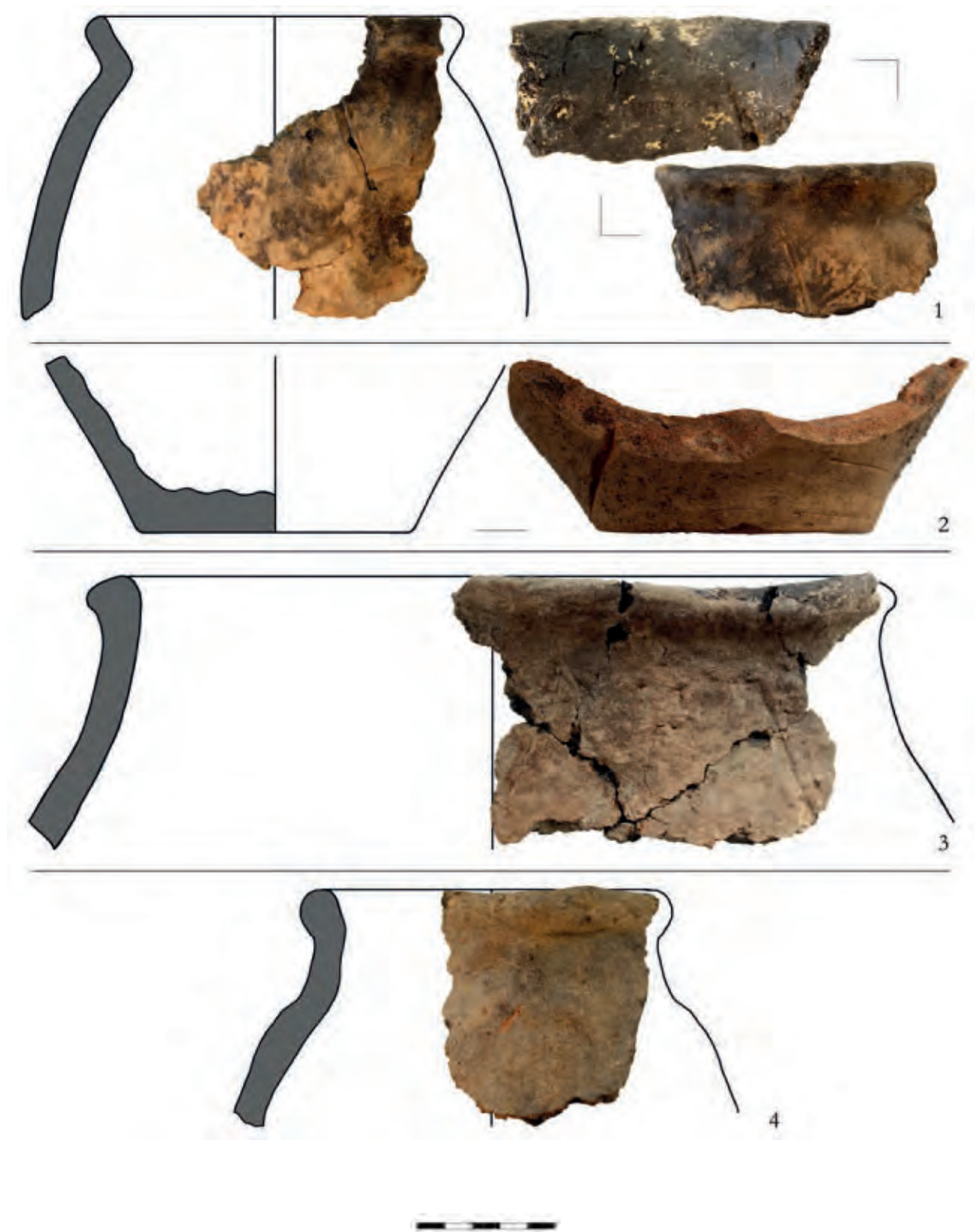
167. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–9: 130. obj.

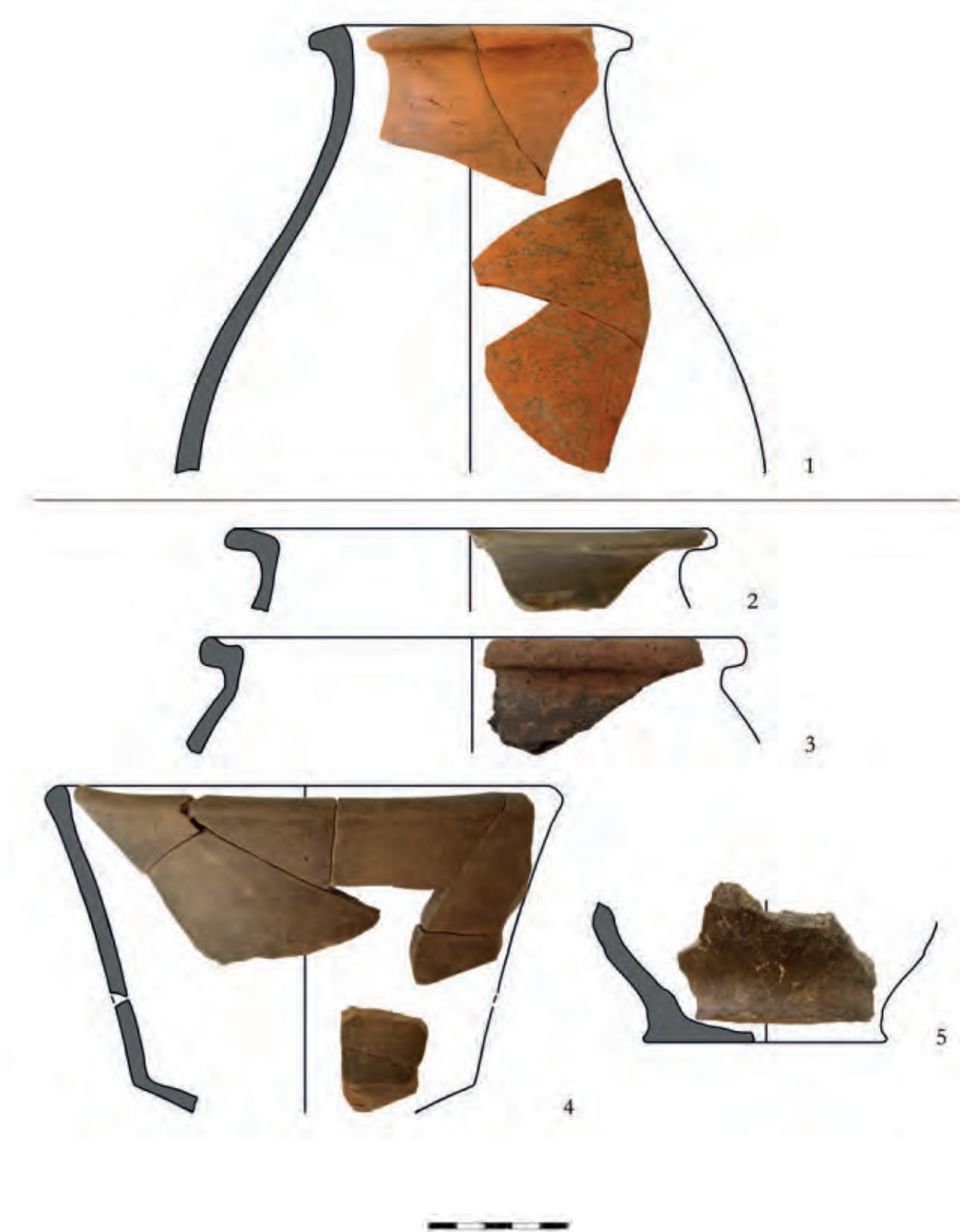
168. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–4: 130. obj.; 5: 139. obj.; 6: 144. obj.; 7–8: 142. obj.

169. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 142. obj.

170. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 142. obj.; 2: 143. obj.; 3: 146. obj.; 4: 149. obj.

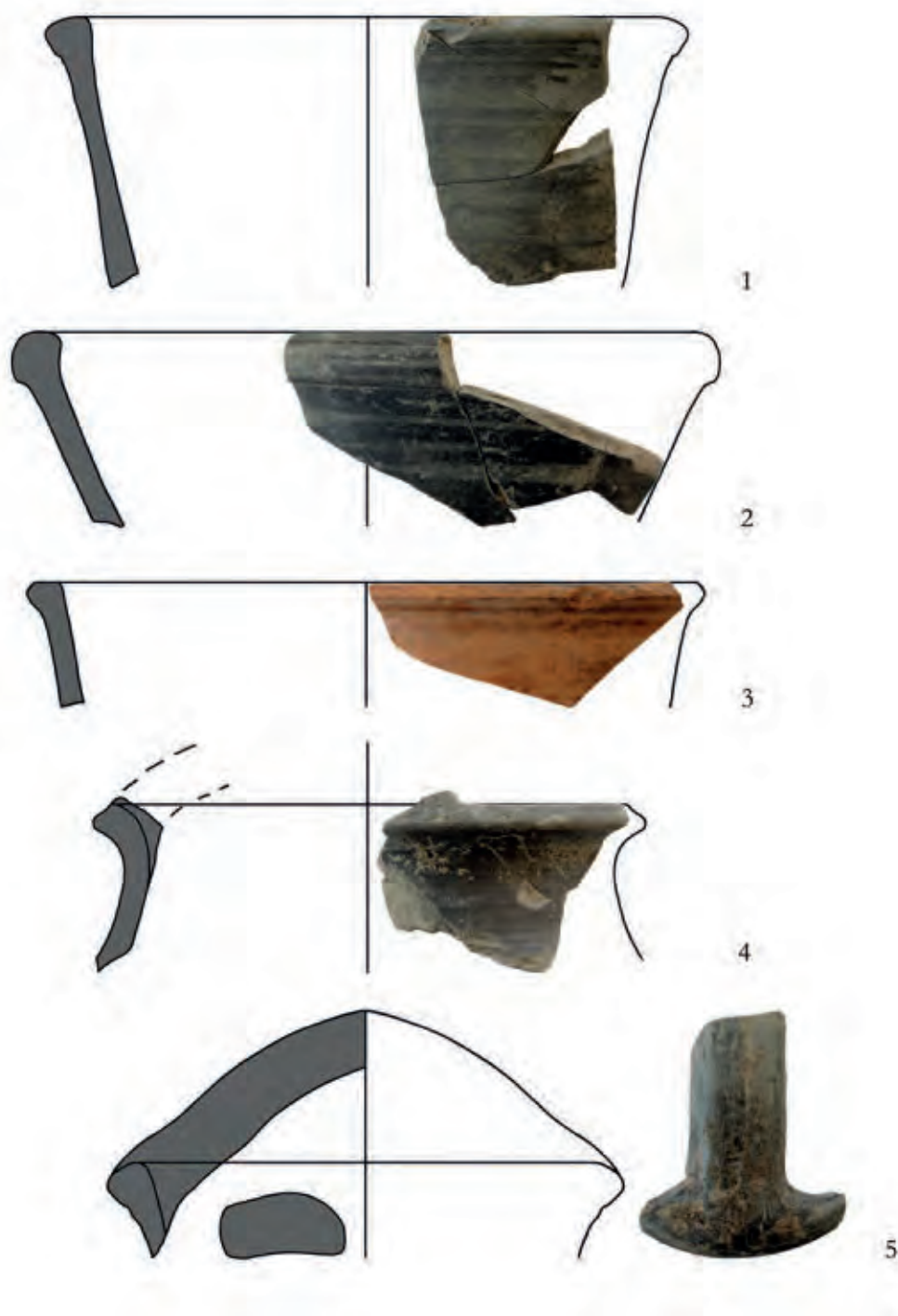
171. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 149. obj.; 2-5: 151. obj.

172. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-7: 152. obj.

173. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 154. obj.; 4-5: 156. obj.; 6: 157. obj.; 7: 159. obj.

174. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-5: 157. obj.

175. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–6: 158. obj.; 7–8: 164. obj.

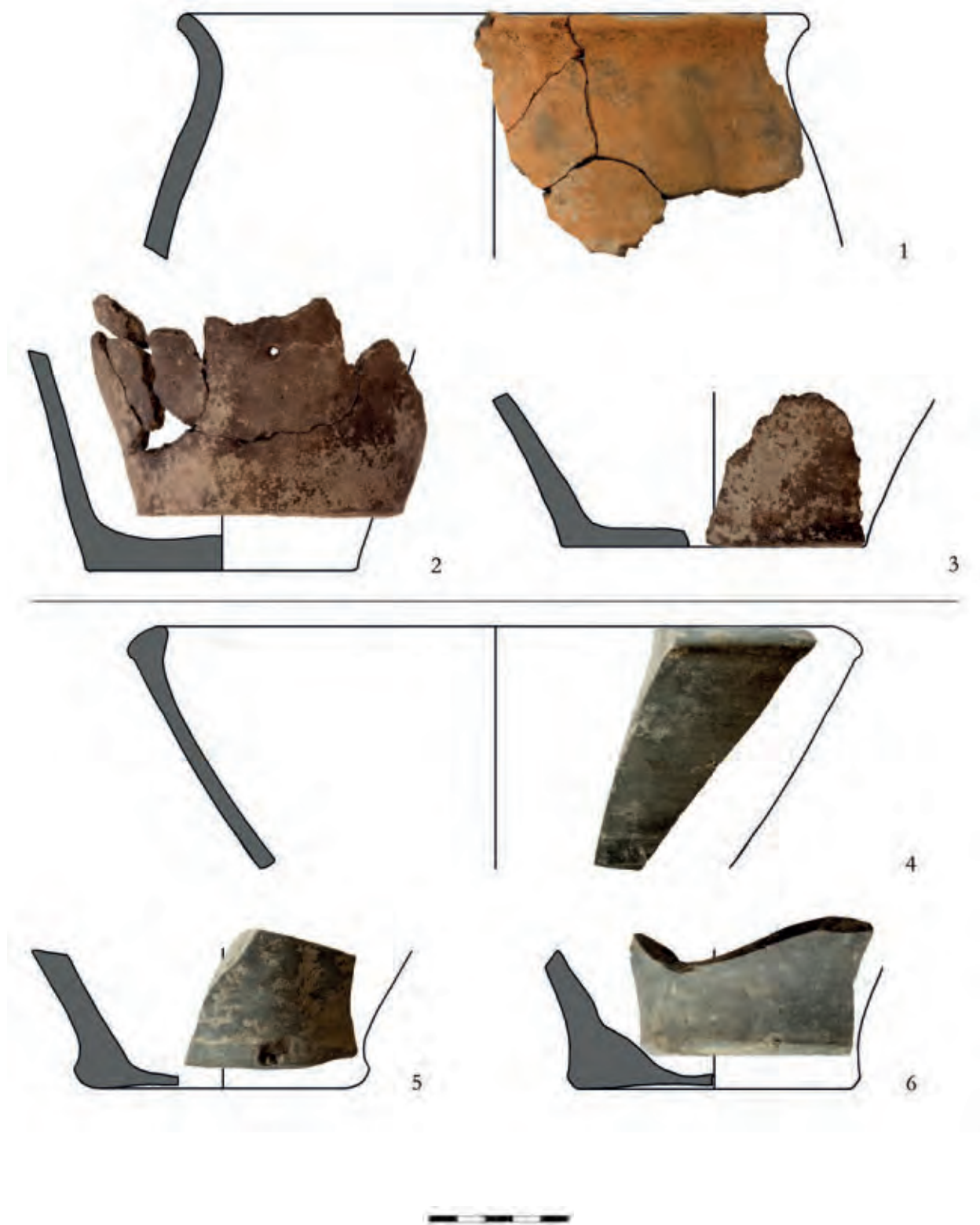
176. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–6: 167. obj.; 7–10: 171. obj.

177. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-6: 171. obj.

178. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-6: 171. obj.

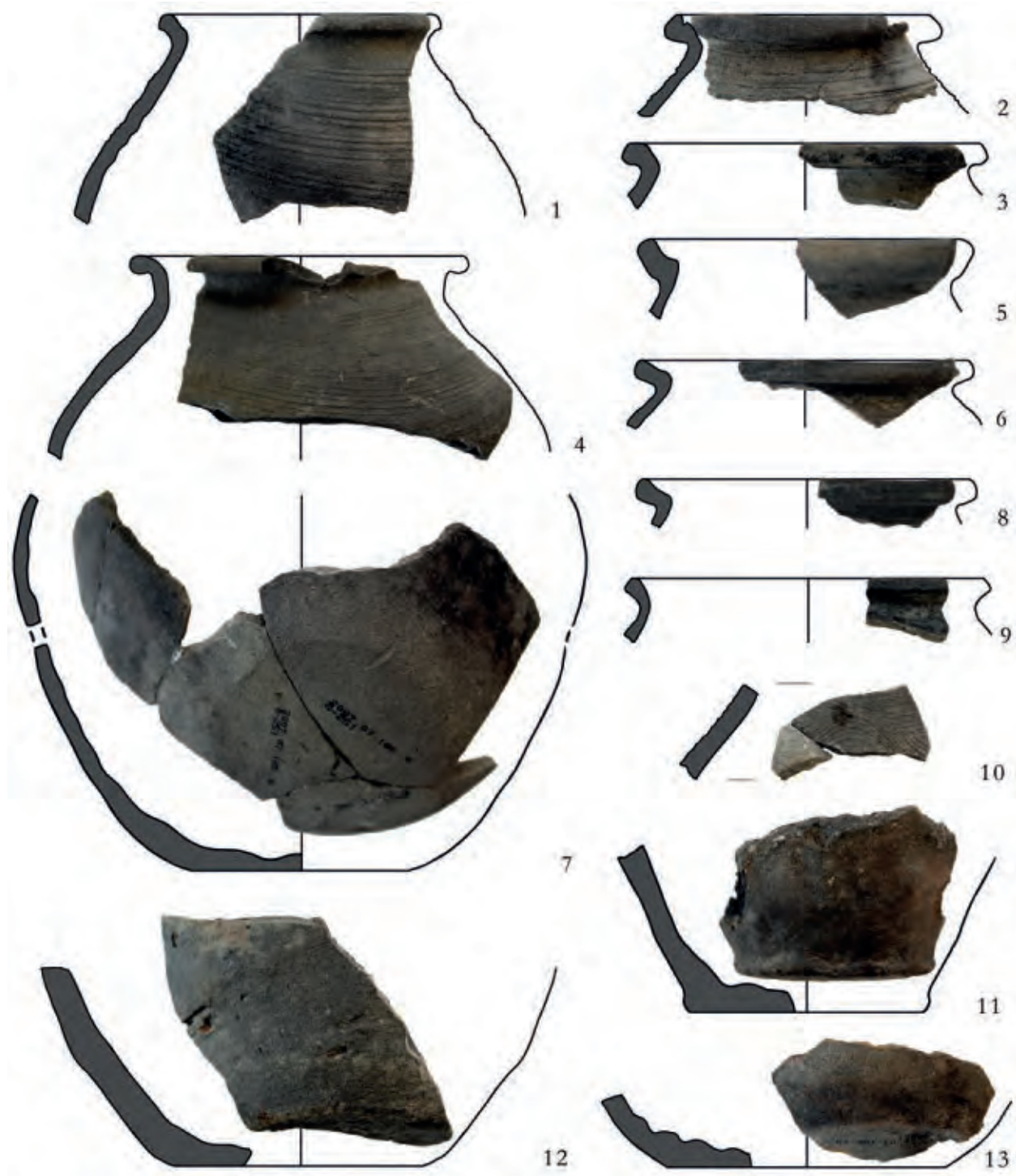
179. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 171. obj.; 4-5: 176. obj.; 6: 177. obj.

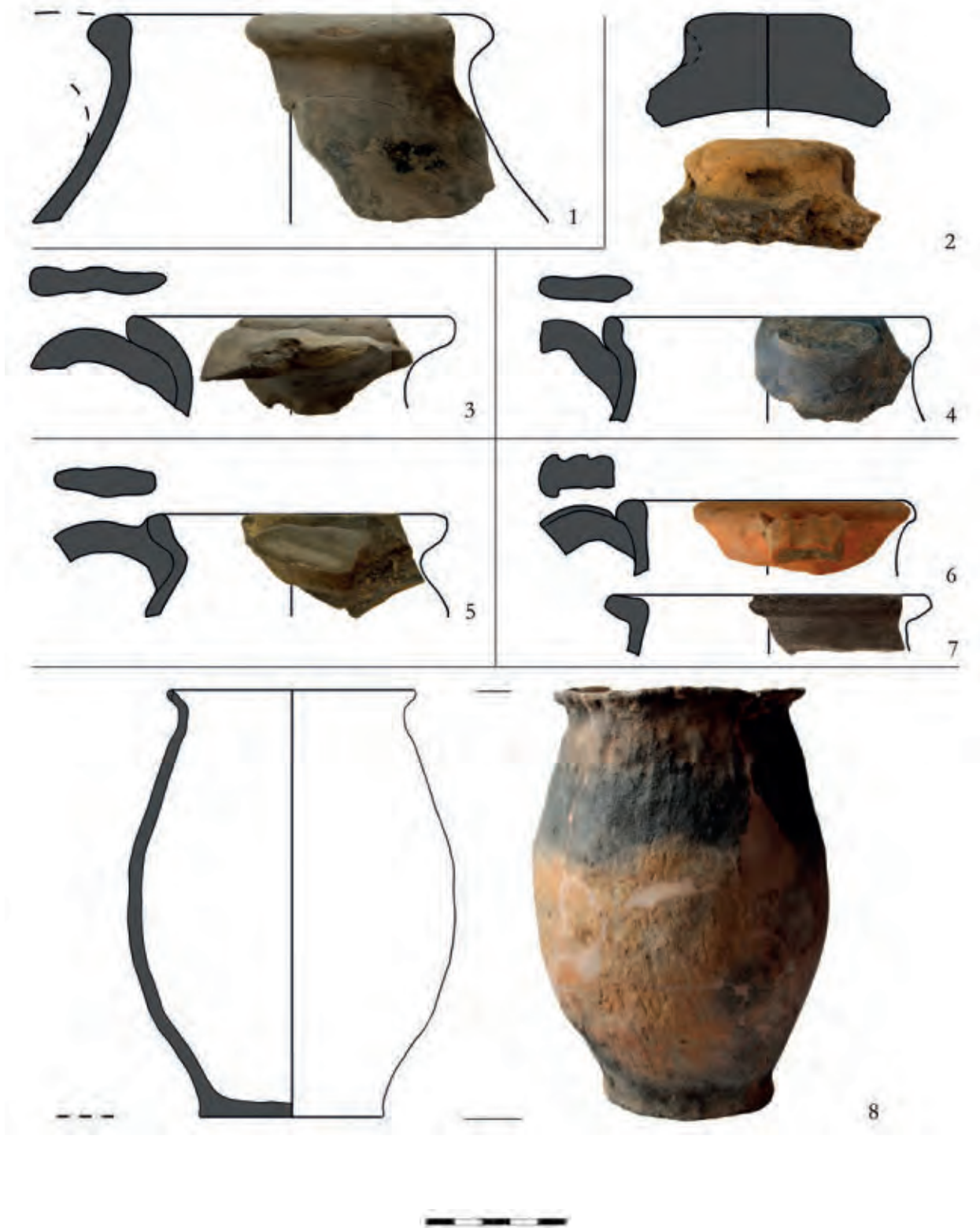
180. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-9: 177. obj.

181. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 180. obj.; 9: 181. obj.

182. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–13: 185. obj.

183. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 188. obj.; 2. és 4: 227. obj.; 3: 285. obj.; 5: 246. obj.; 6–7: 253. obj.; 8: 208. obj.

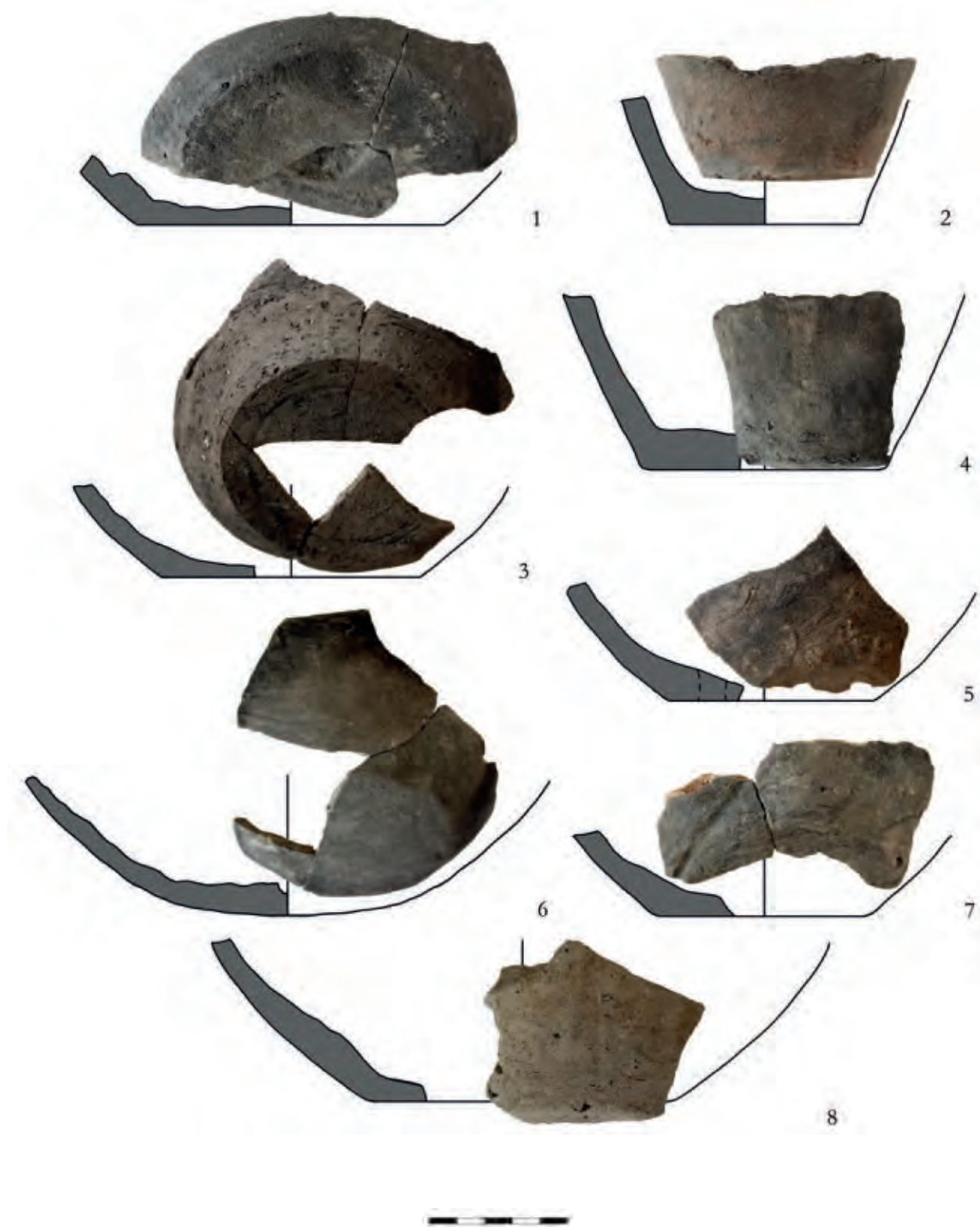
184. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-6: 240. obj.

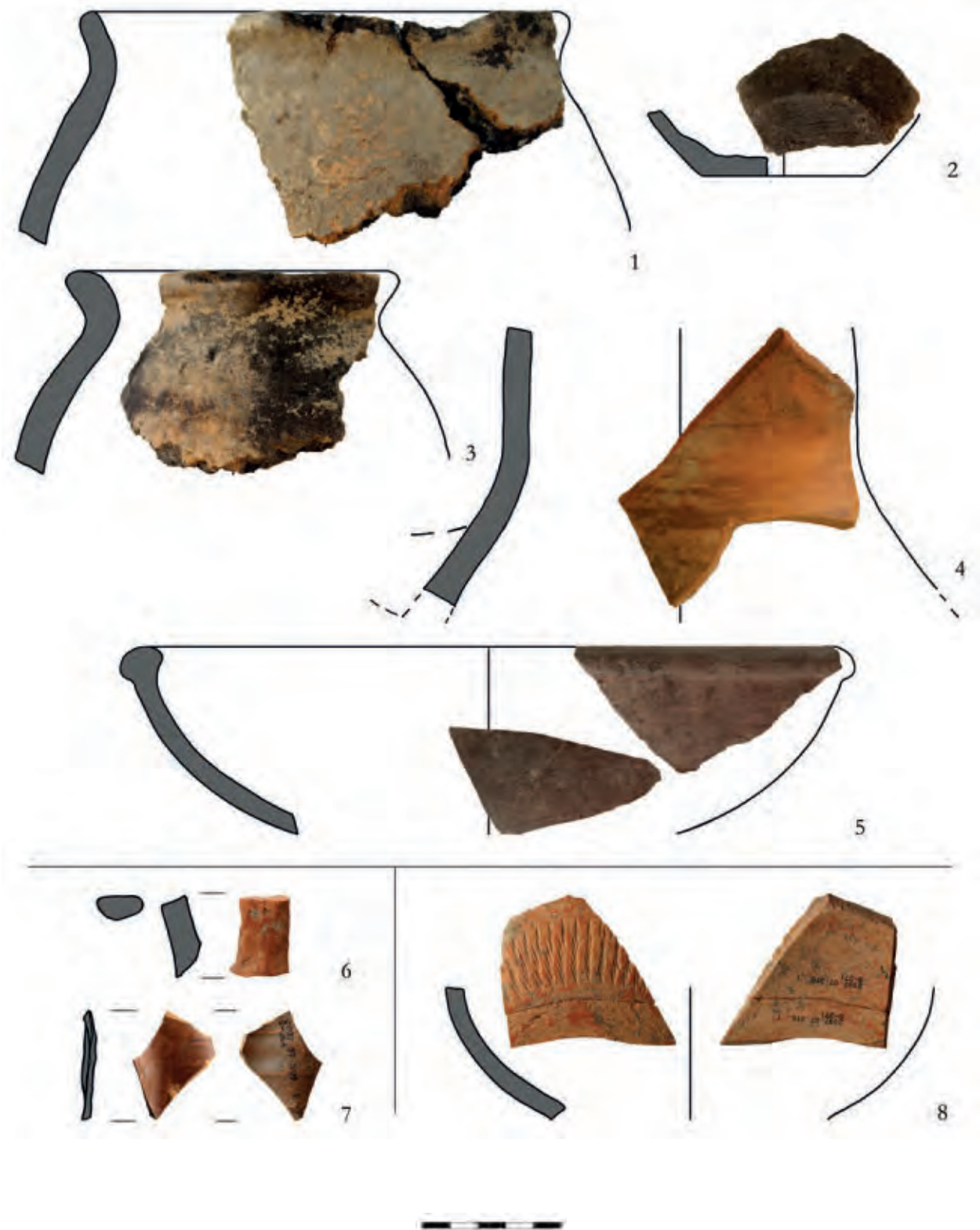
185. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 240. obj.

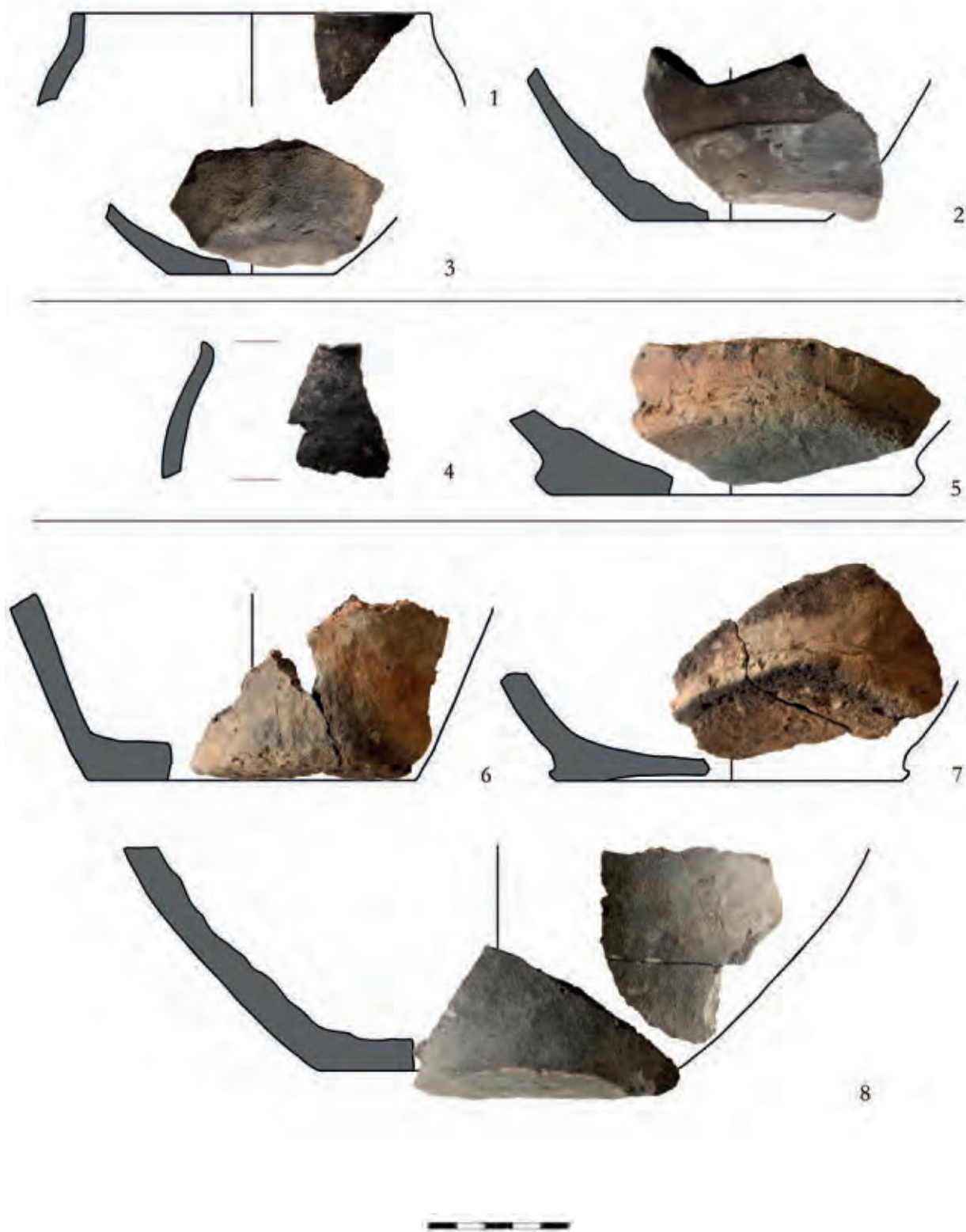
186. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-9: 240. obj.

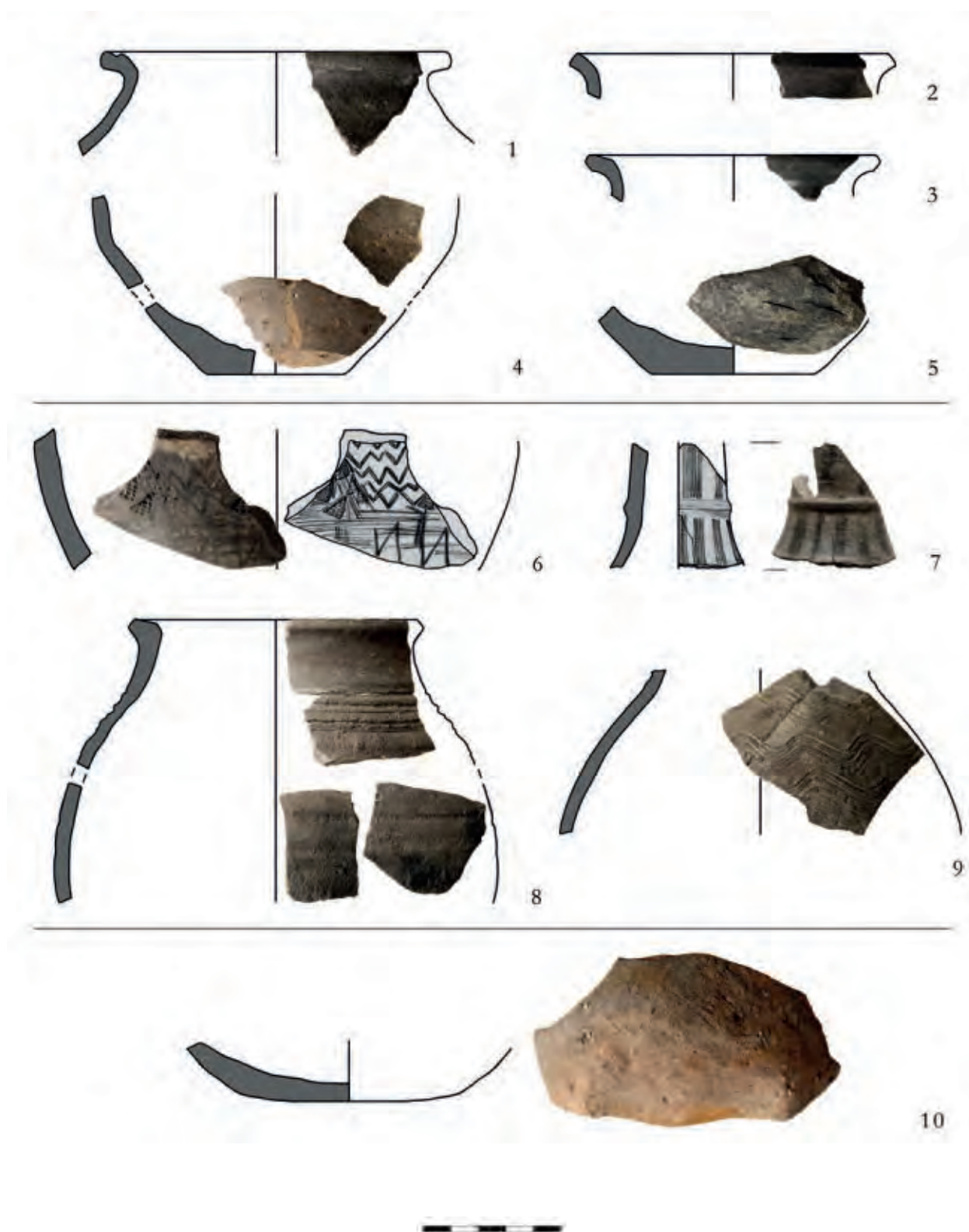
187. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 240. obj.

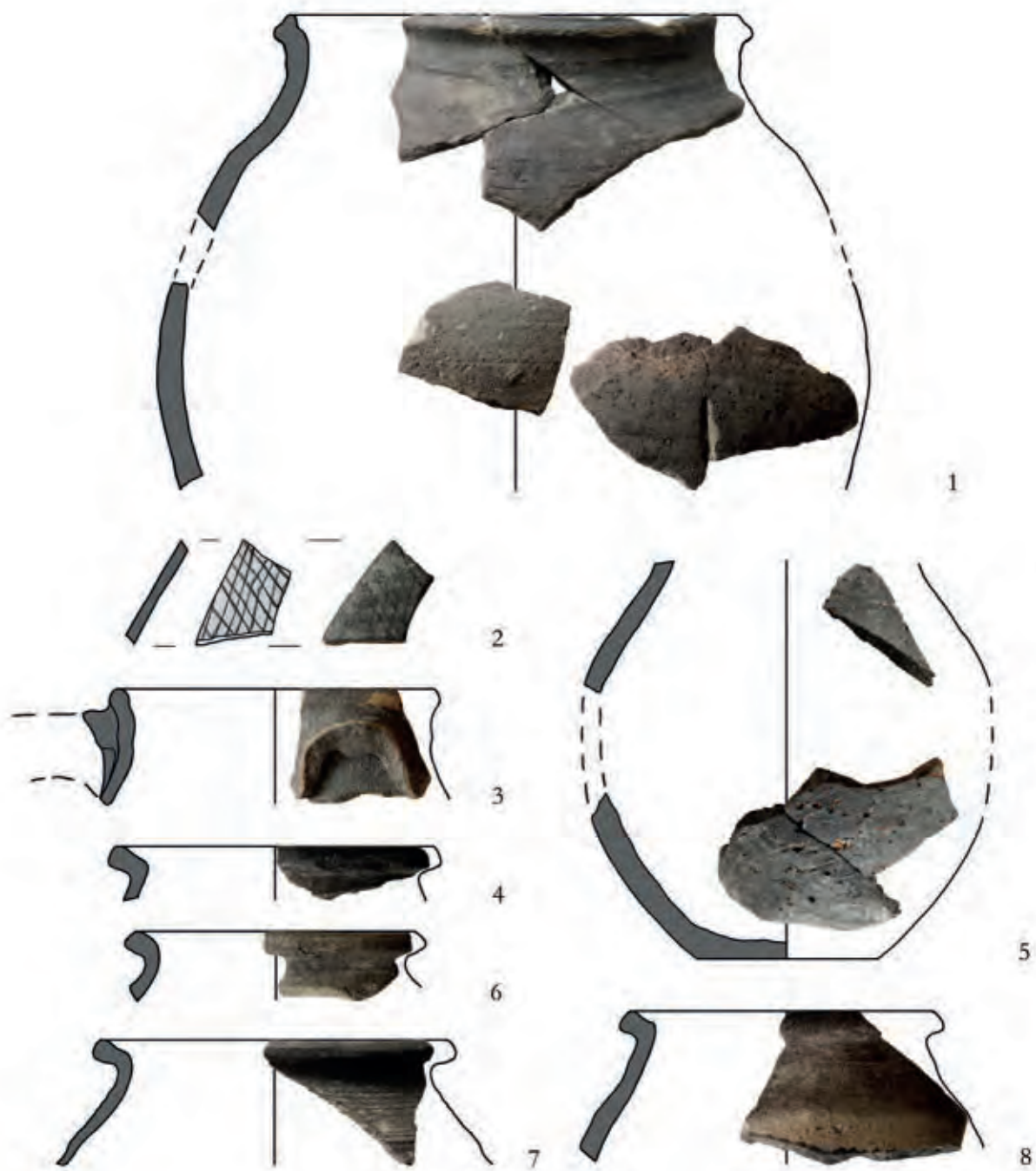
188. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1. és 3: 231. obj.; 2. és 4–5: 250. obj.; 6–7: 309. obj.; 8: 316. obj.

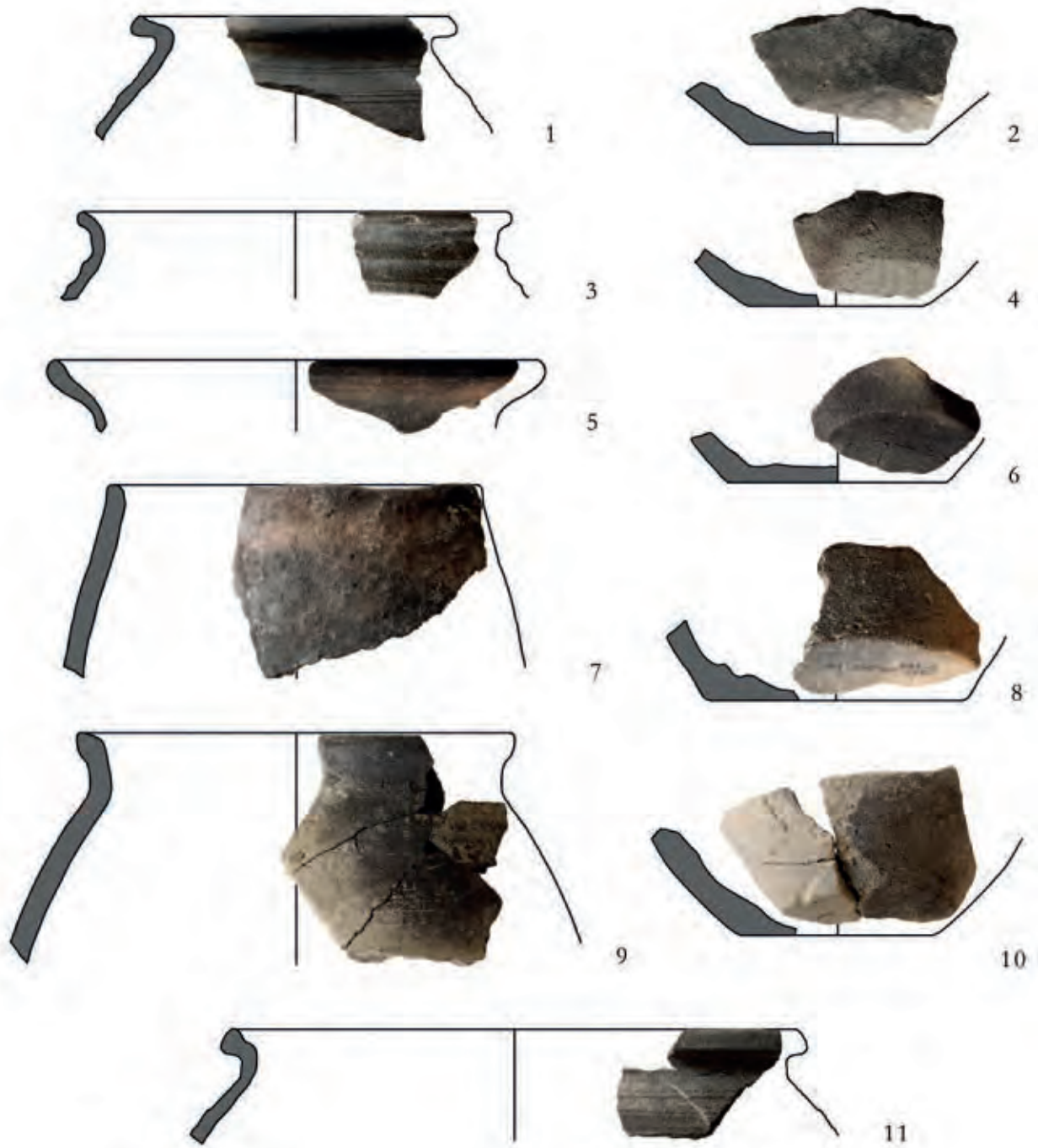
189. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 320. obj.; 4-5: 323. obj.; 6-8: 330. obj.

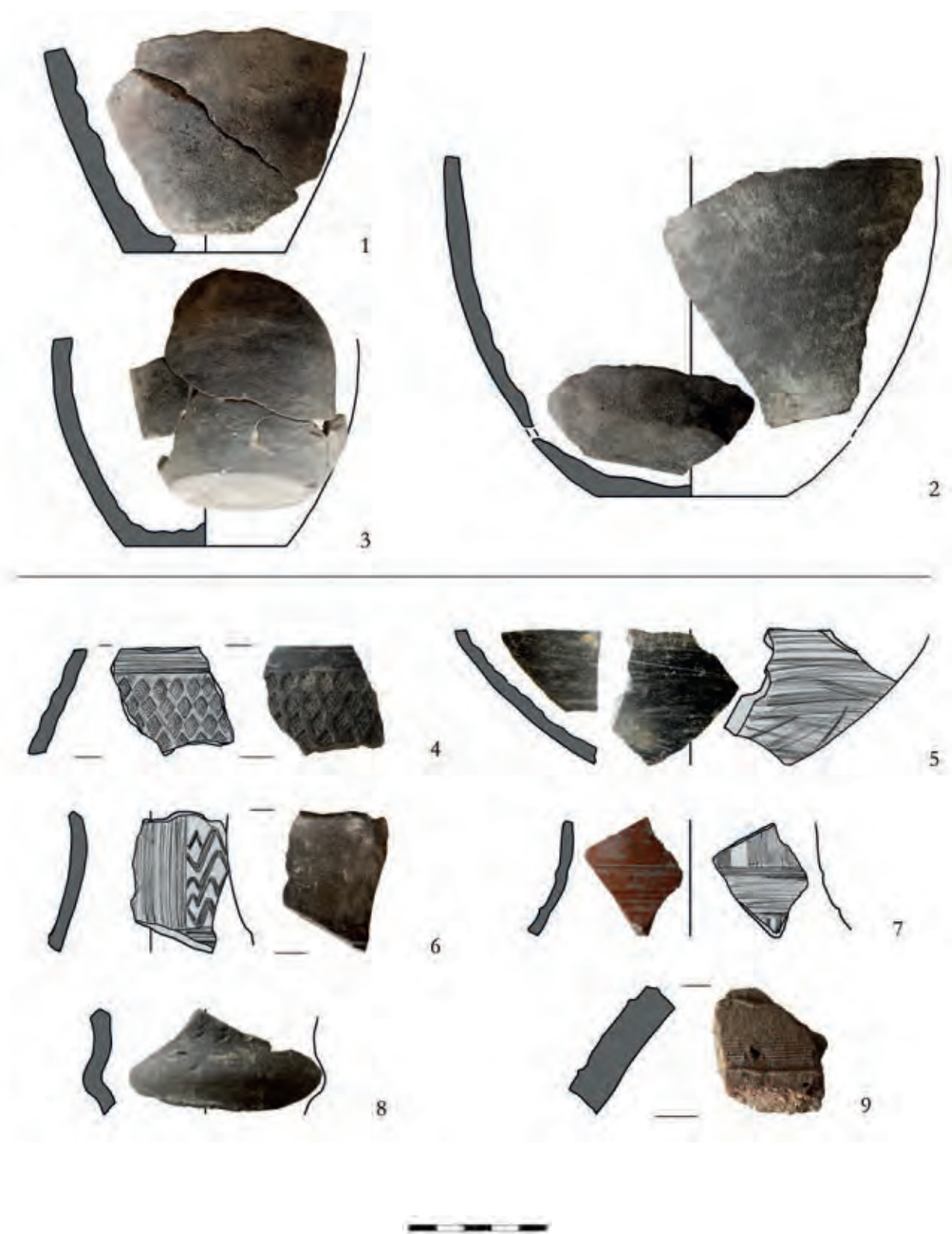
190. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–5: 335. obj.; 6–9: 341. obj.; 10: 340. obj.

191. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-8: 342. obj.

192. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–11: 342. obj.

193. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-3: 342. obj.; 4-9: 348. obj.

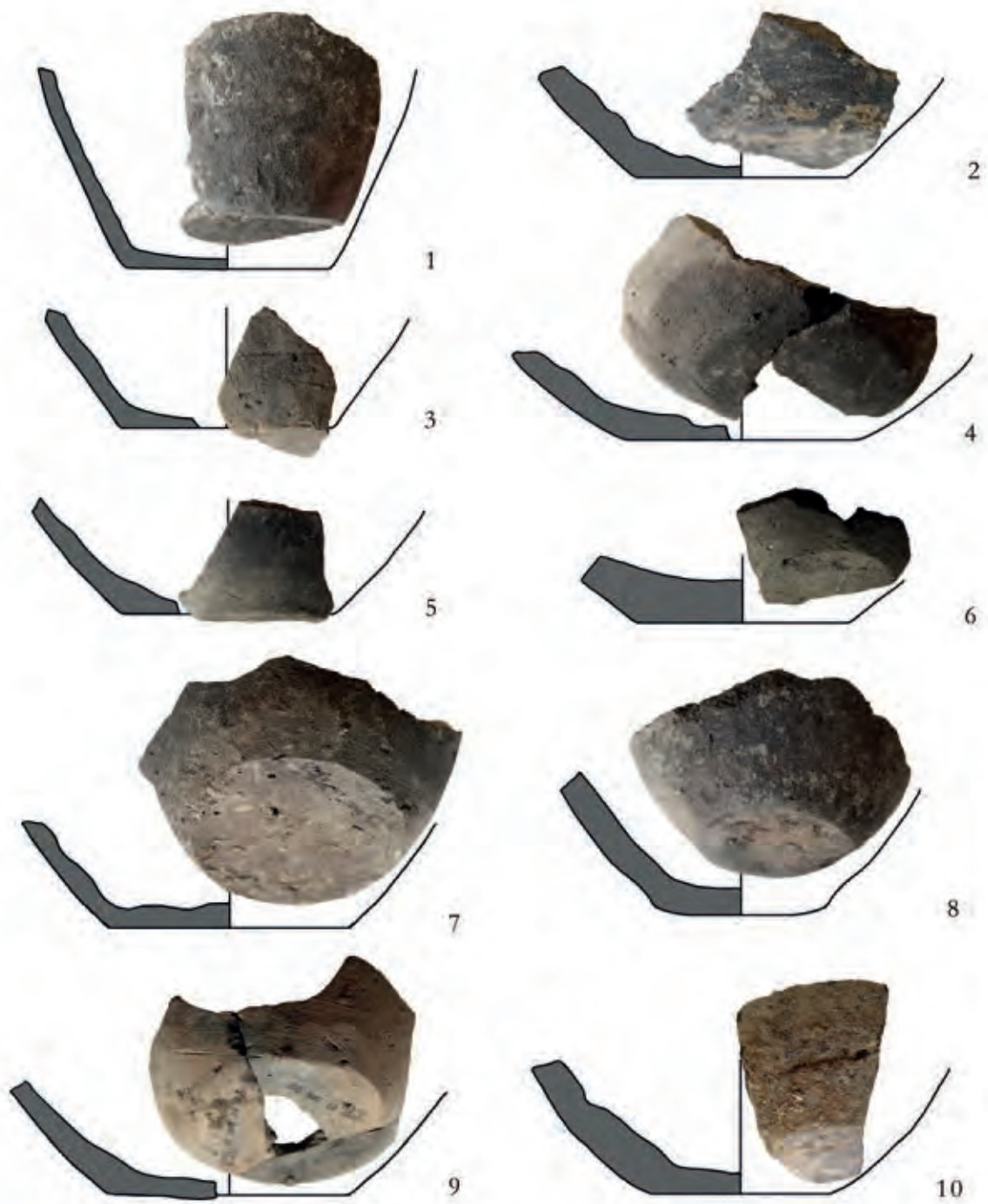
194. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-5: 348. obj.

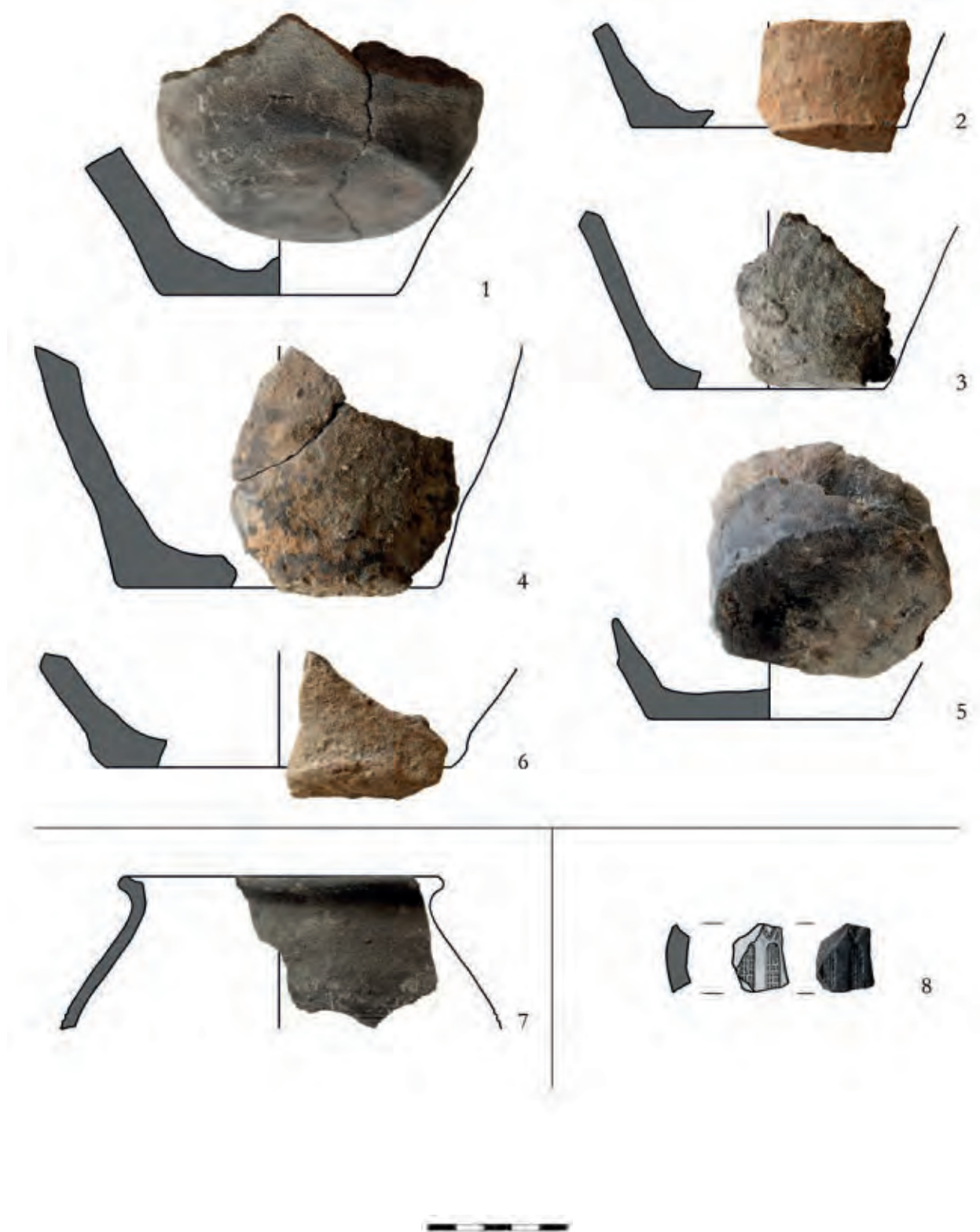
195. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–12: 348. obj.

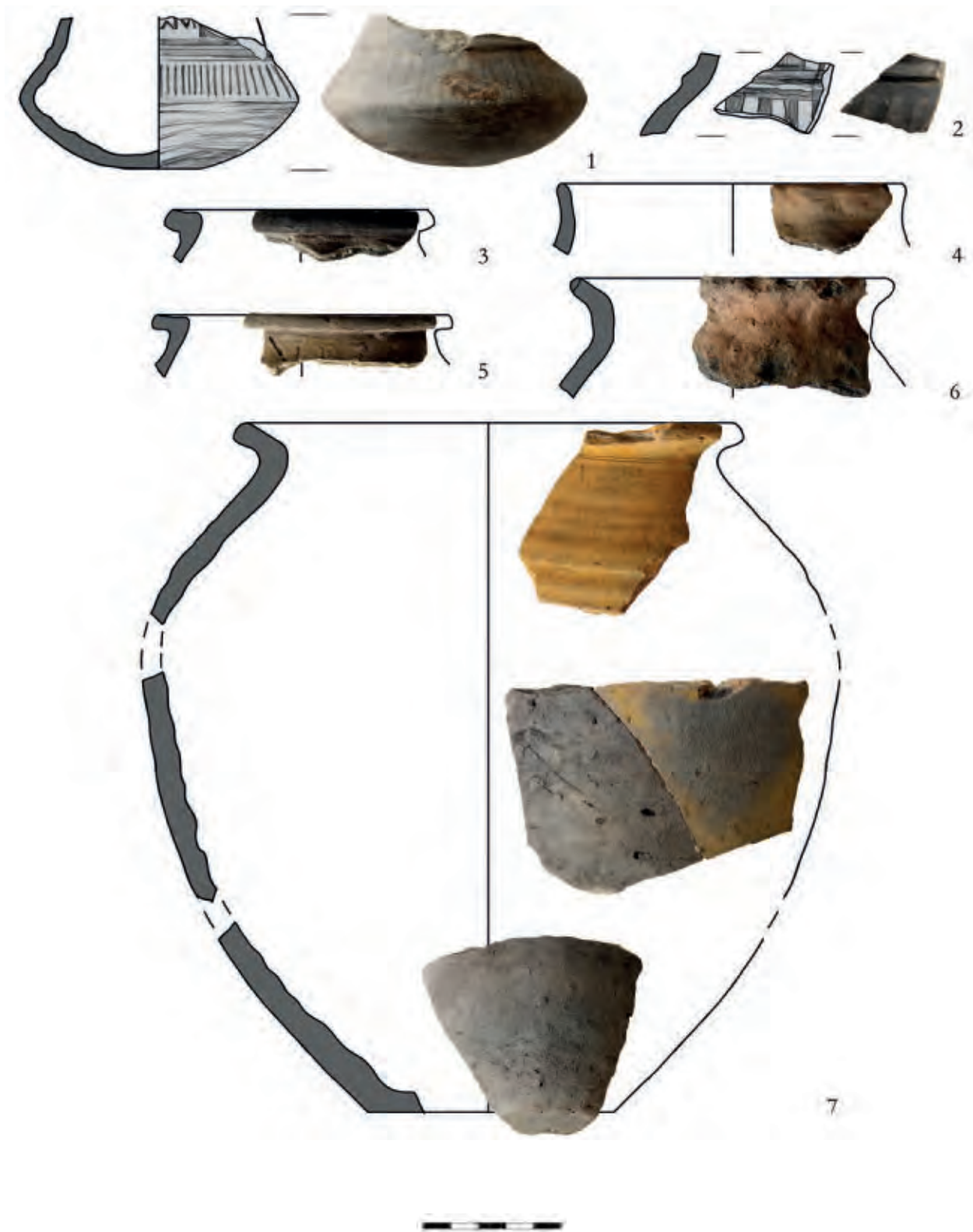
196. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 348. obj.

197. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–10: 348. obj.

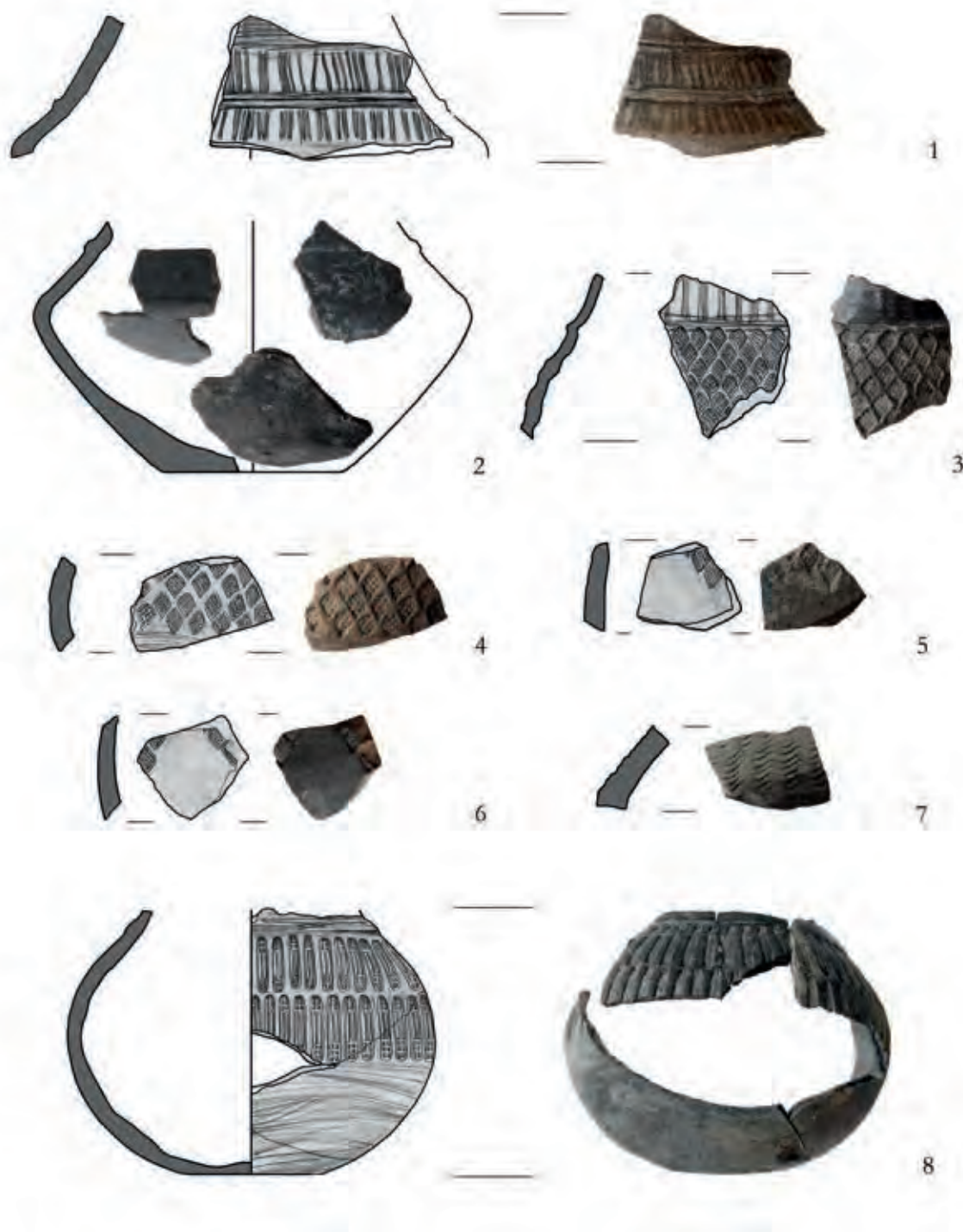
198. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–6: 348. obj.; 7: 349. obj.; 8: 361. obj.

199. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-7: 350. obj.

200. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–4: 350. obj.; 5–9: 358. obj.

201. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-8: 360. obj.

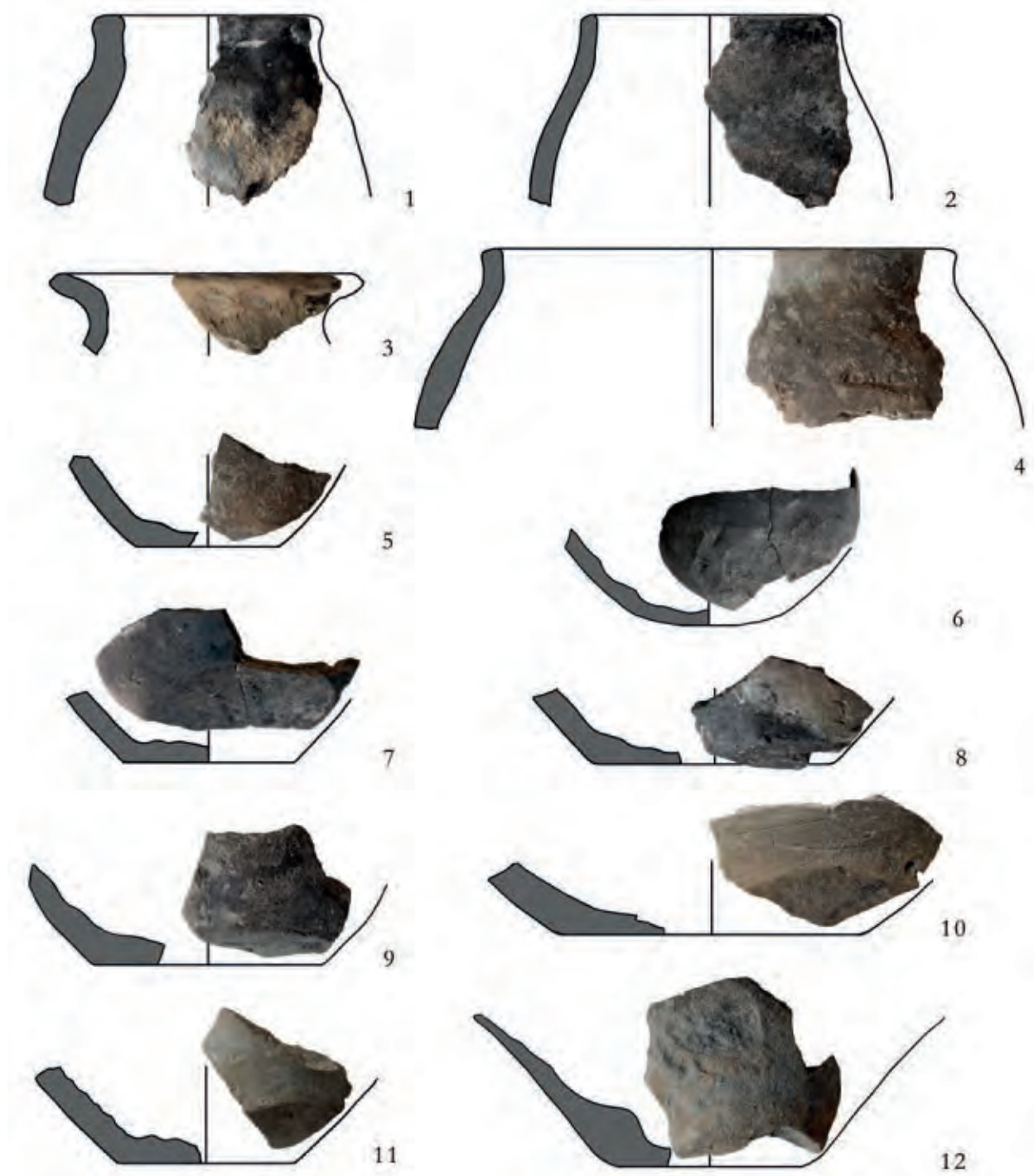
202. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-5: 360. obj.

203. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–9: 360. obj.

204. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–11: 360. obj.

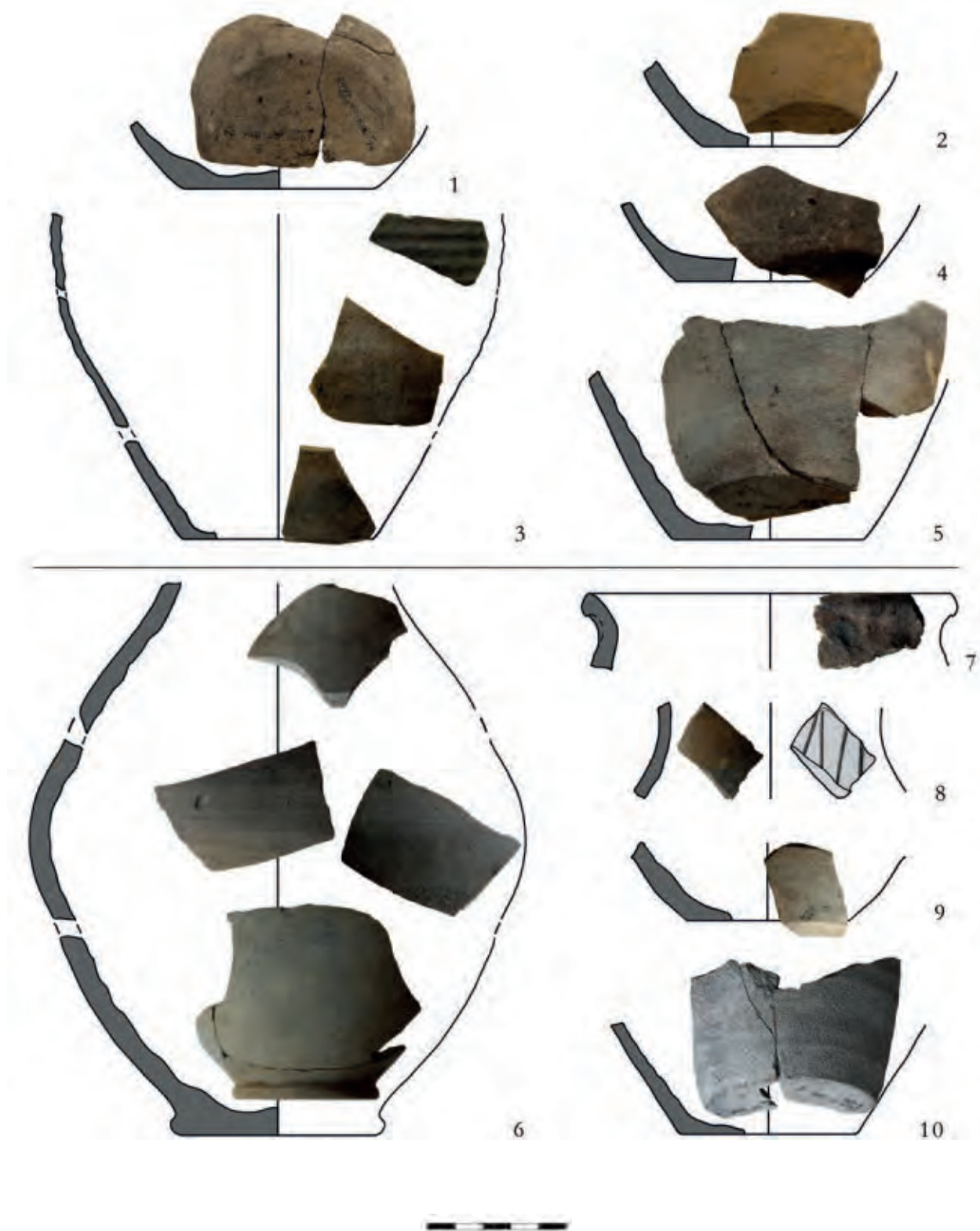
205. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–12: 360. obj.

206. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–4: 360. obj.; 5–12: 367. obj.

207. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 371. obj.; 2: 372. obj.; 3–4: 452. obj.; 5: 475. obj.; 6–7: 496. obj.; 8–11: 506. obj.

208. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–5: 506. obj.; 6–10: 509. obj.

209. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 523. obj.

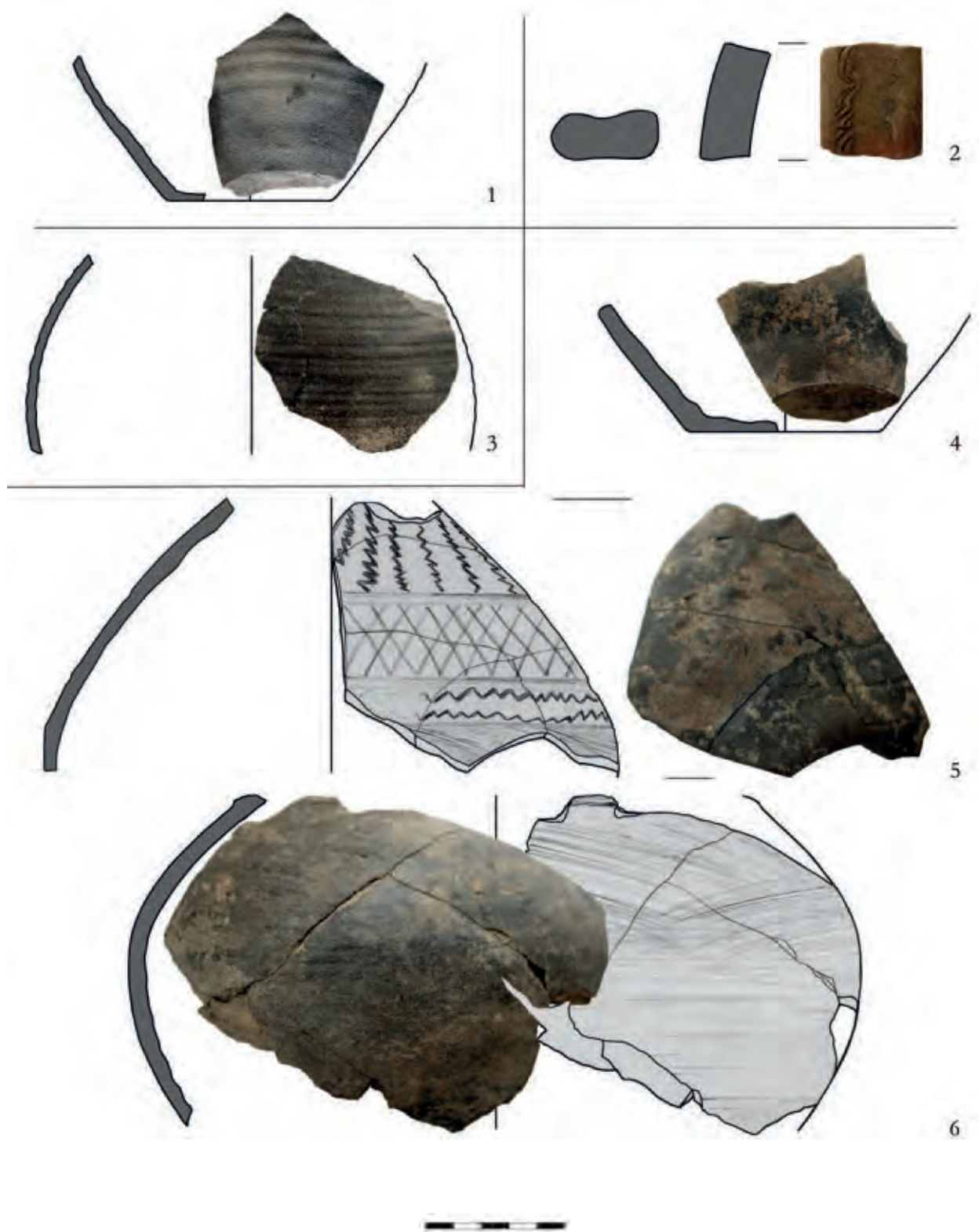
210. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–8: 523. obj.; 9: 542. obj.

211. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 542. obj.

212. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-8: 542. obj.

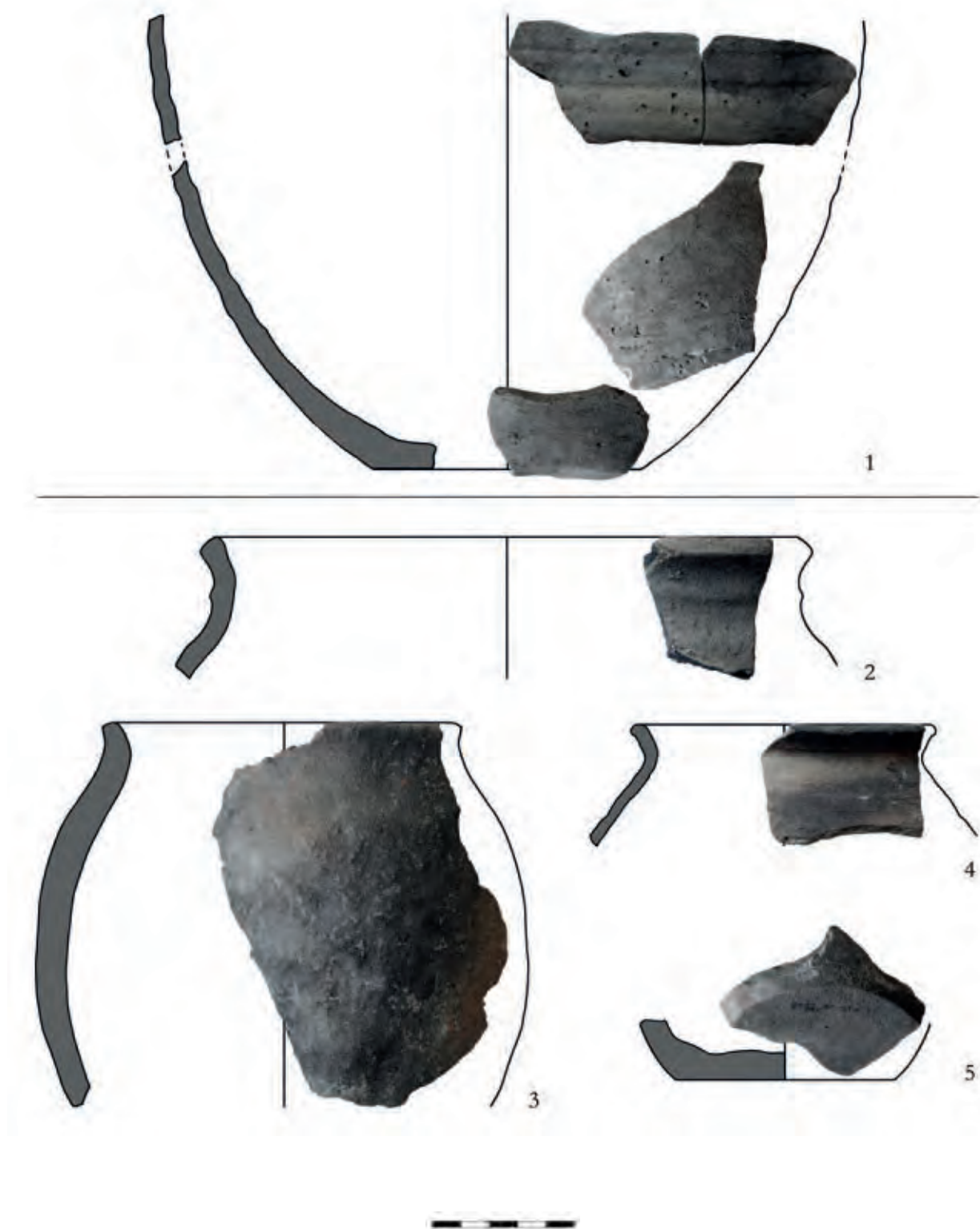
213. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 542. obj.; 2: 565. obj.; 3: 774. obj.; 4–6: 750. obj.

214. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-9: 812. obj.

215. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1-9: 812. obj.

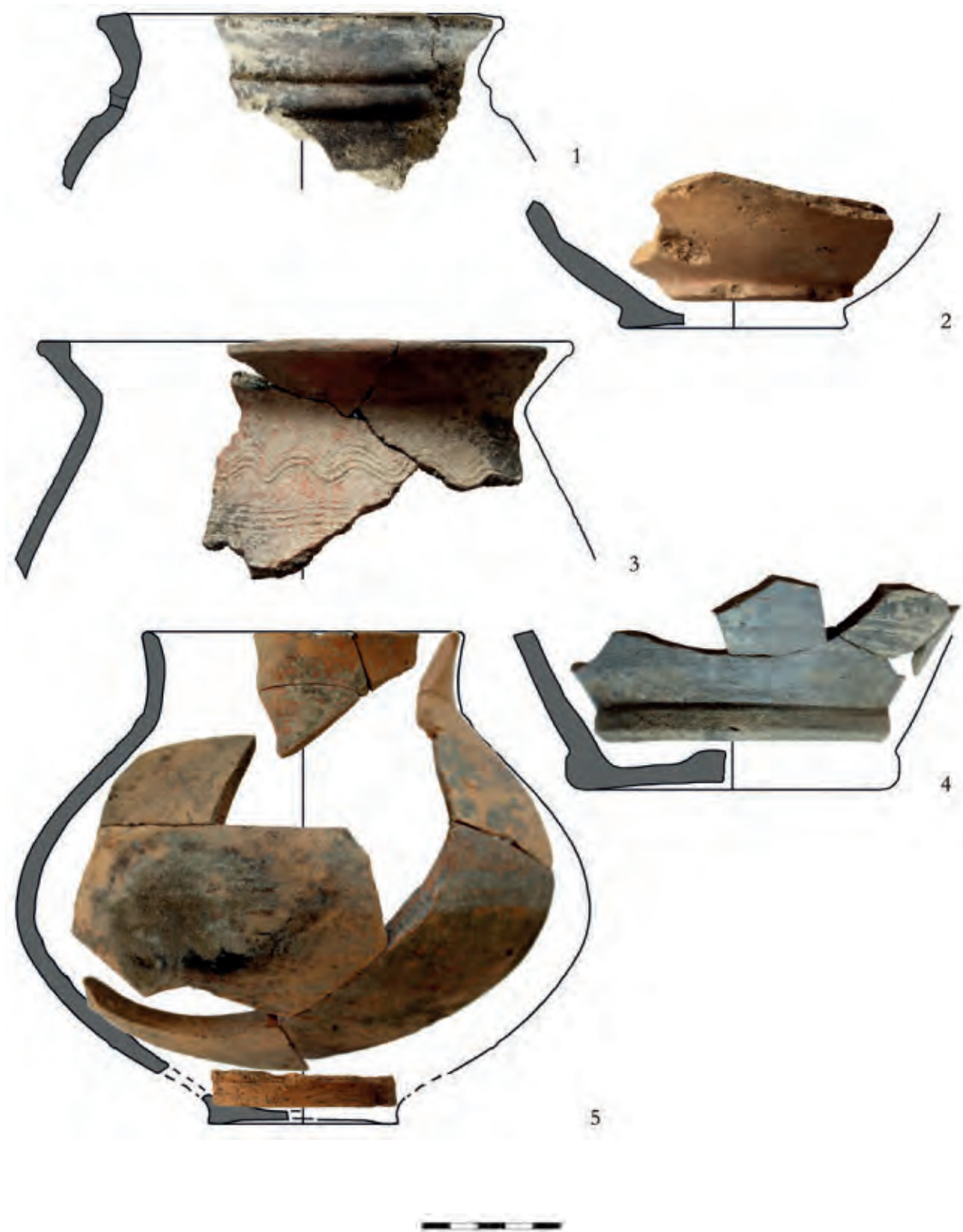
216. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 812. obj.; 2-5: 813. obj.

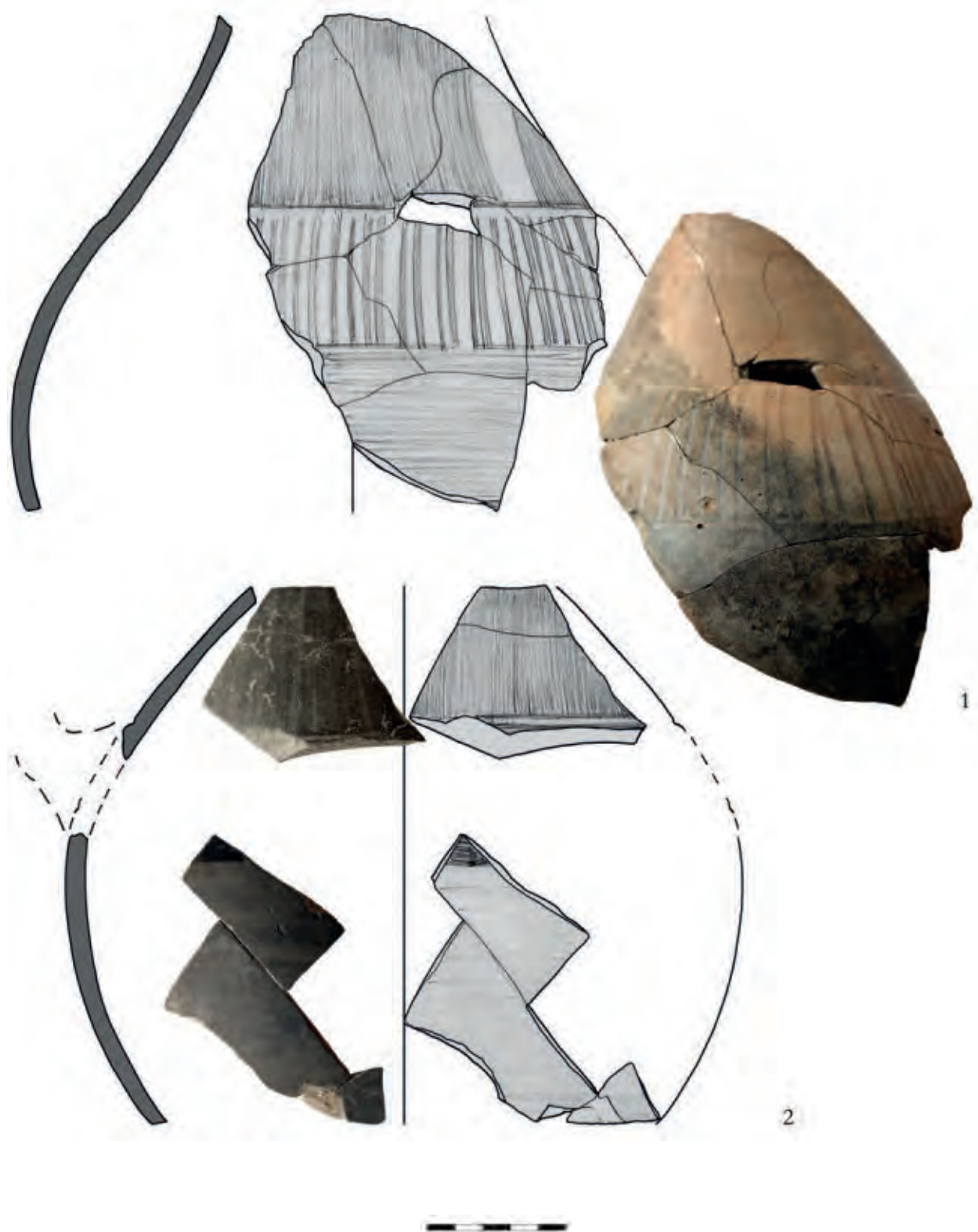
217. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–4: 813. obj.; 5–10: 823. obj.

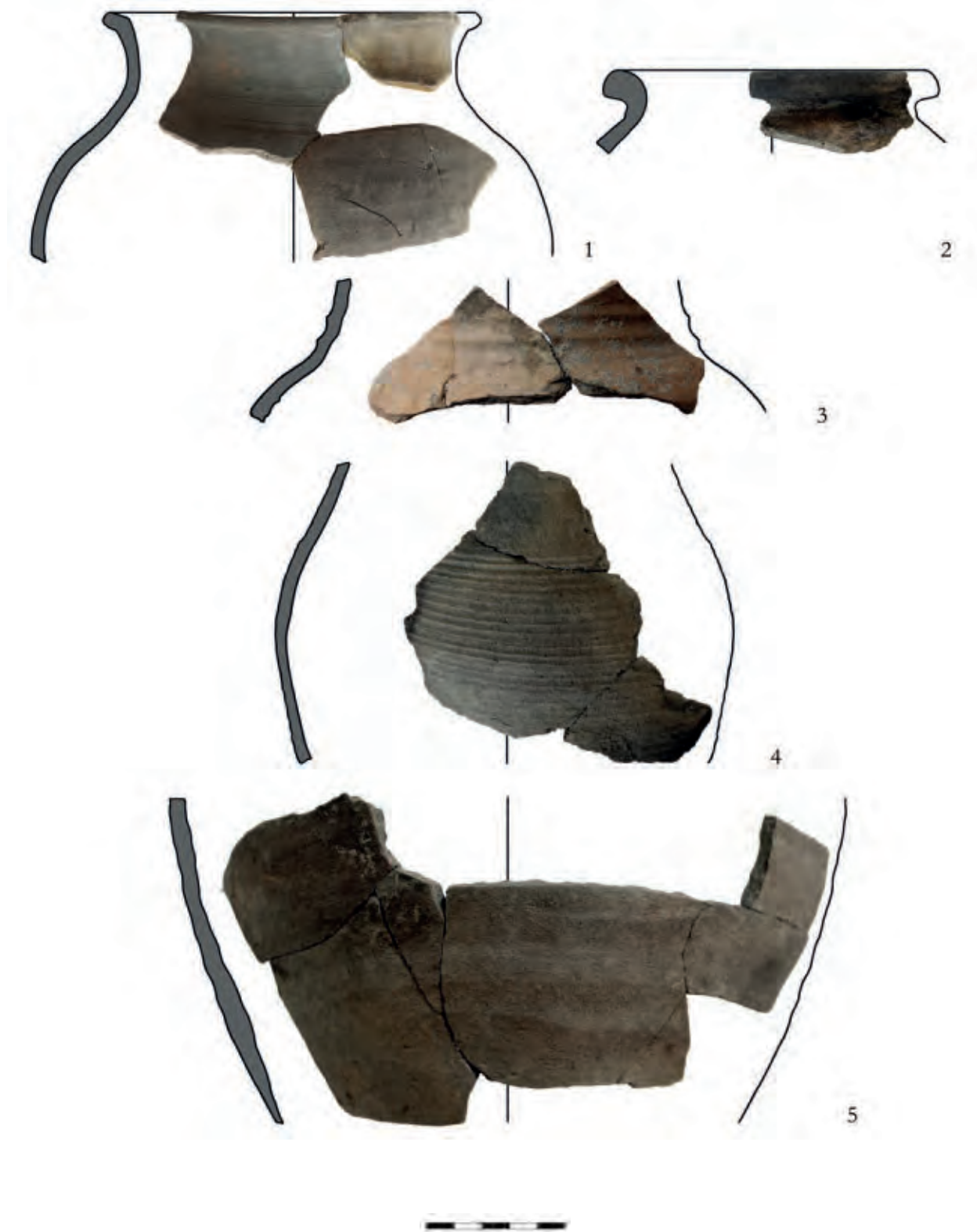
218. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–2: 156. és 176. obj.; 3: 152. és 177. obj.; 4: 141. és 142. obj.

219. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–4: 156. és 176. obj.; 5: 156., 176. és 177. obj.

220. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1–2: 523. és 542. obj.

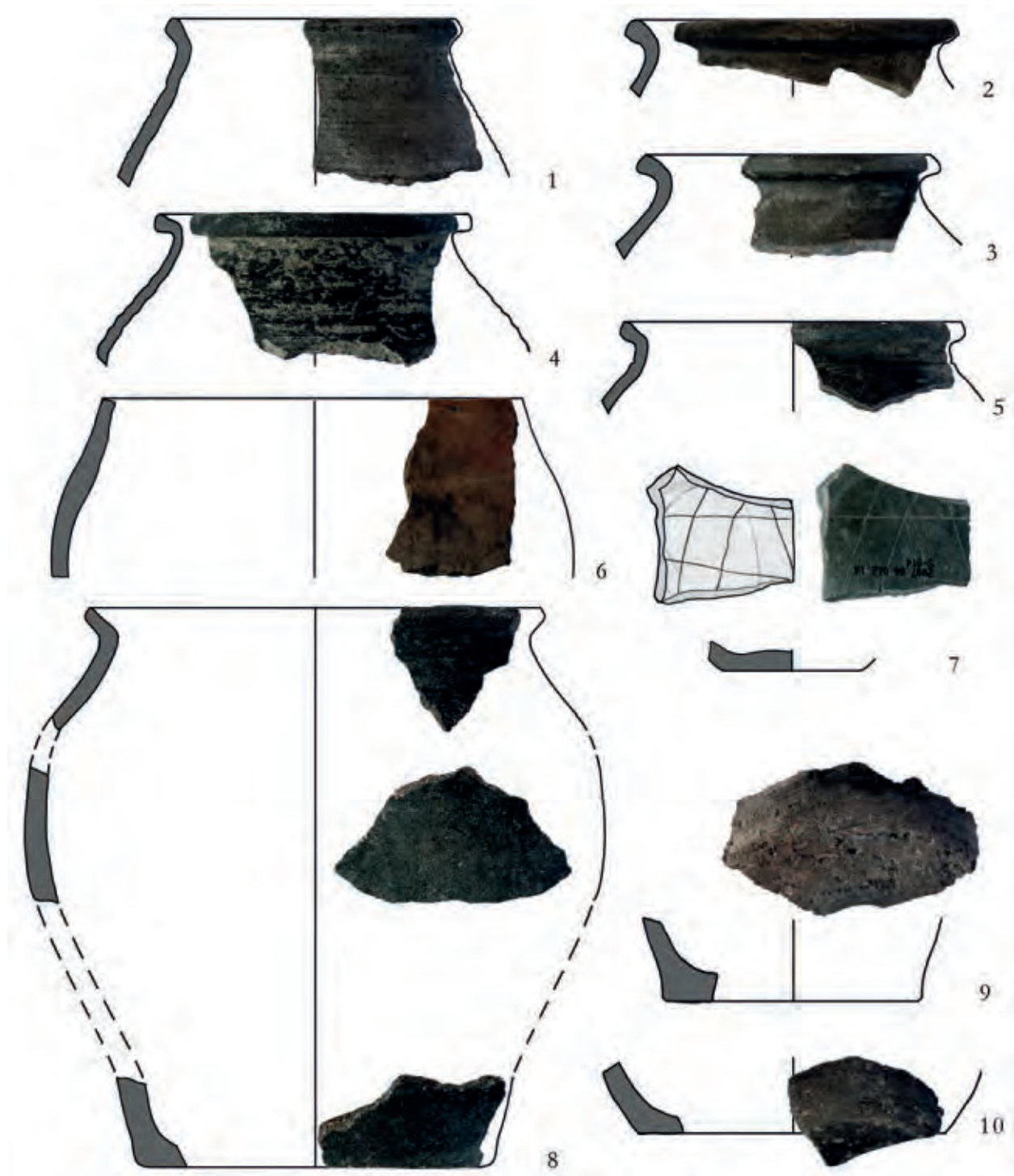
221. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 523. és 542. obj.; 2: 159. és 180. obj.; 3: 348. és 360. obj.; 4: 130. és 240. obj.; 5: 184. és 185. obj.

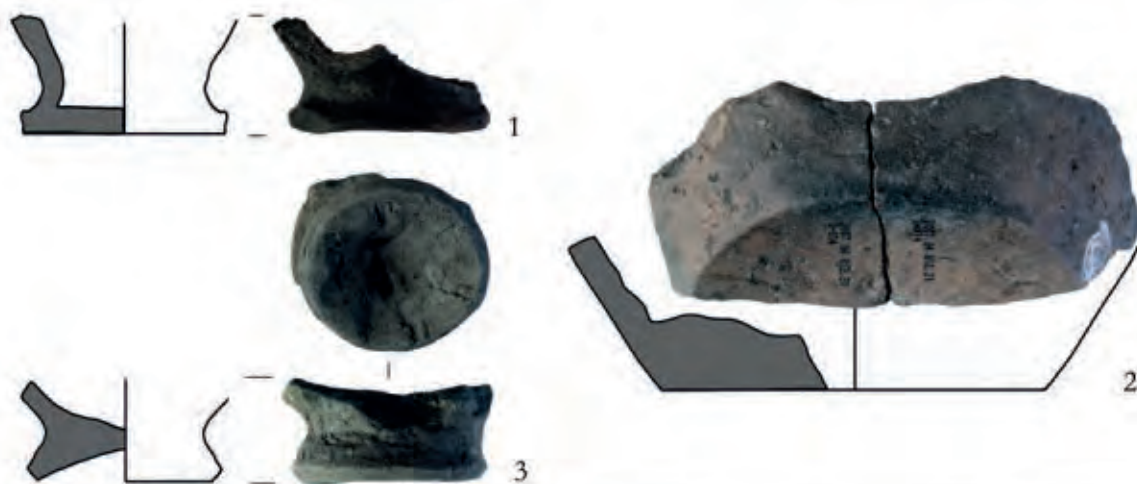
222. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lh. 1: 348., 350. és 360. obj.

223. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 2. obj.; 2-5: 7. obj.; 6-7: 12. obj.

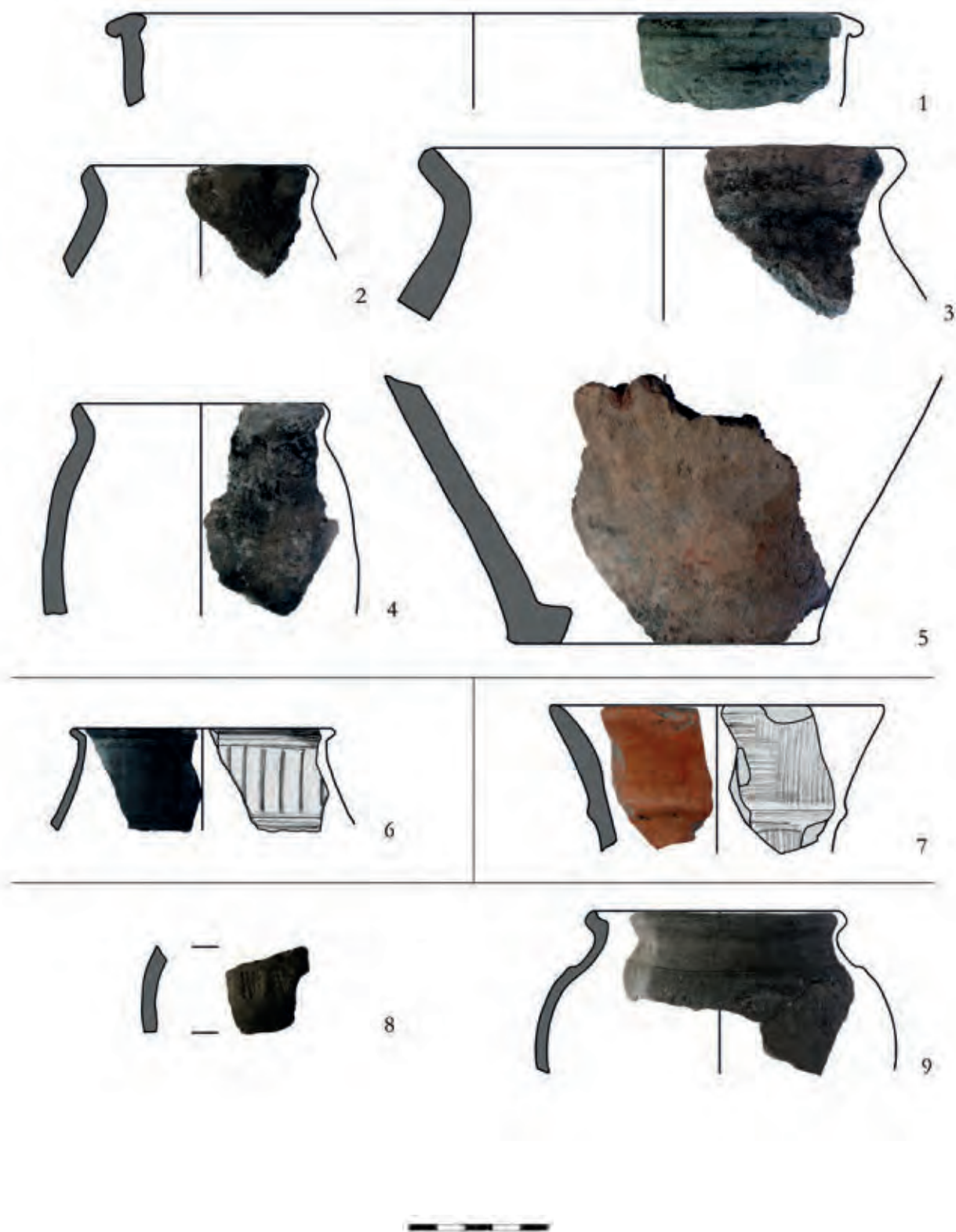
224. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-10: 12. obj.

225. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 12. obj.; 4-7: 32. obj.

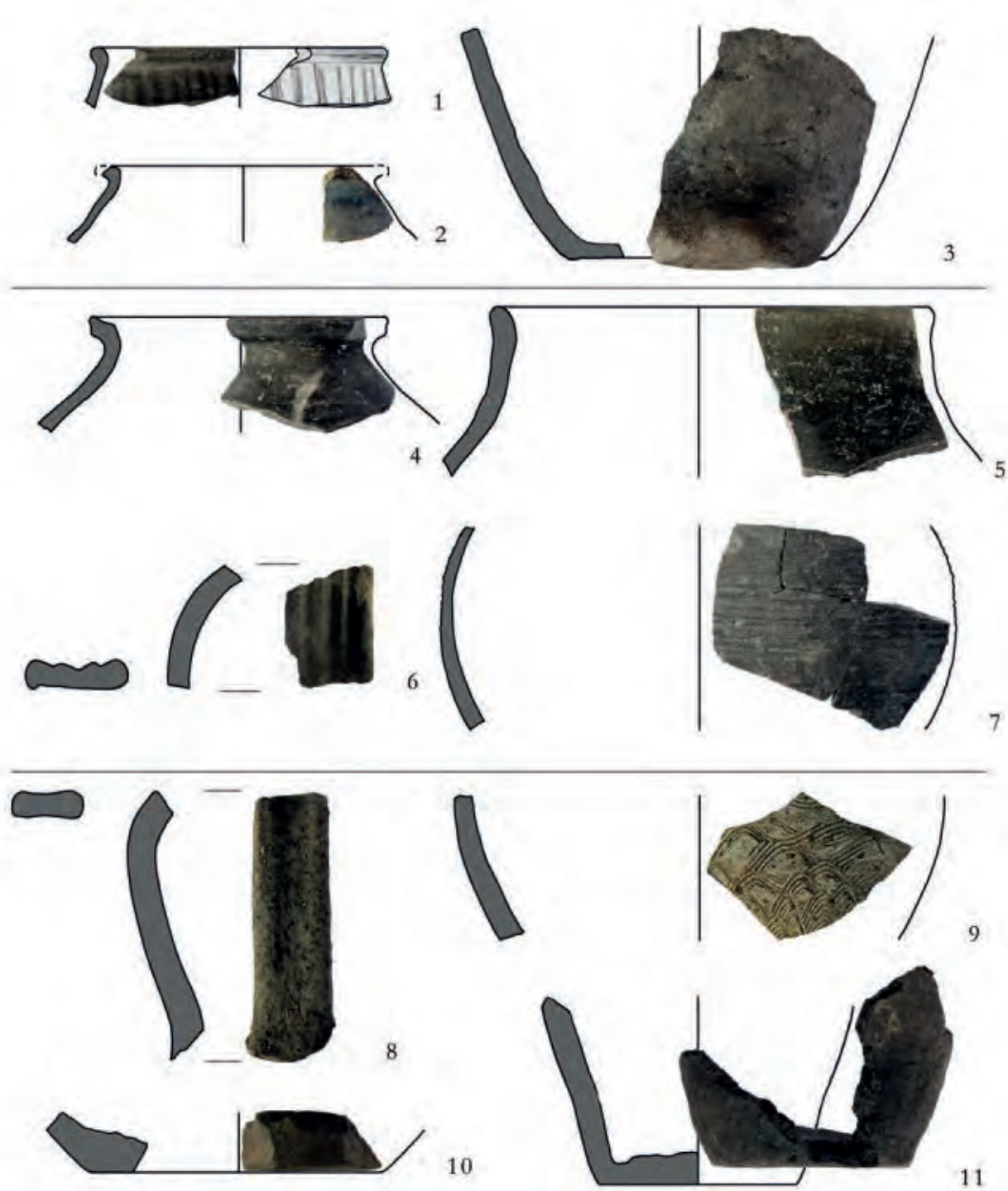
226. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 32. obj.; 4: 33. obj.

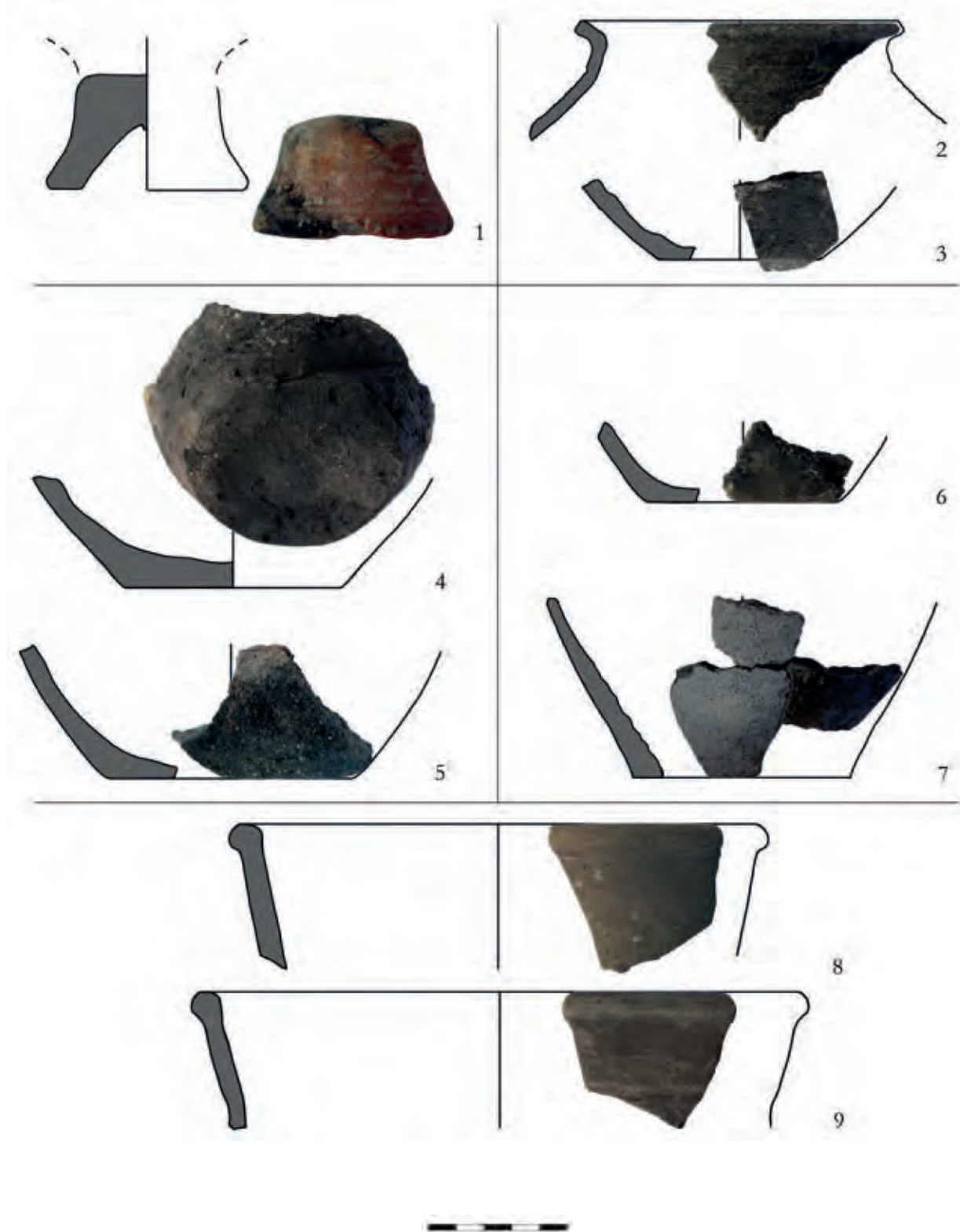
227. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 33. obj.; 6: 35. obj.; 7: 40. obj.; 8-9: 38. obj.

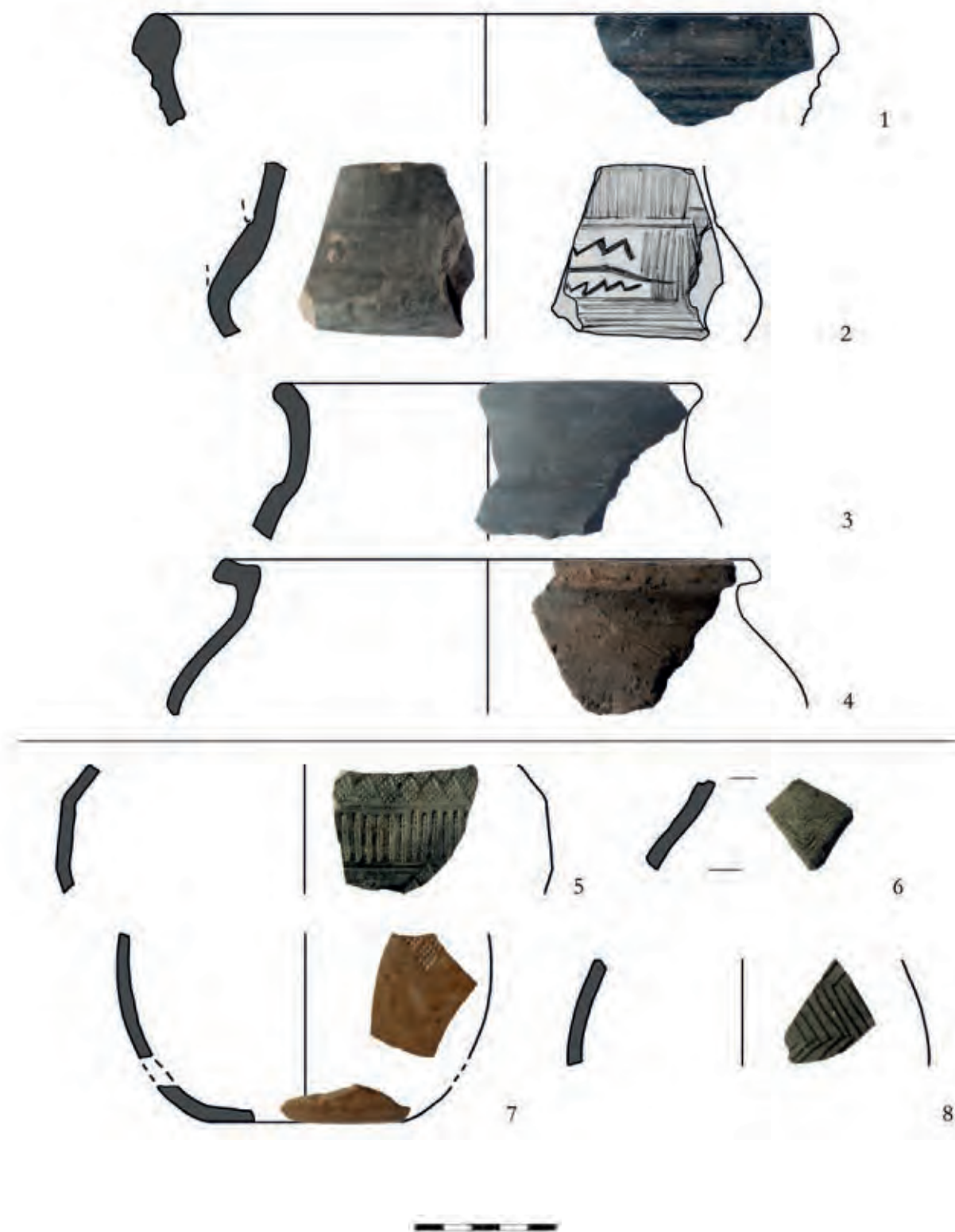
228. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–2: 38. obj.; 3–4: 63. obj.; 5–12: 85. obj.

229. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 86. obj.; 4-7: 93. obj.; 8-11: 94. obj.

230. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 114. obj.; 2–3: 127. obj.; 4–5: 133. obj.; 6–7: 134. obj.; 8–9: 135. obj.

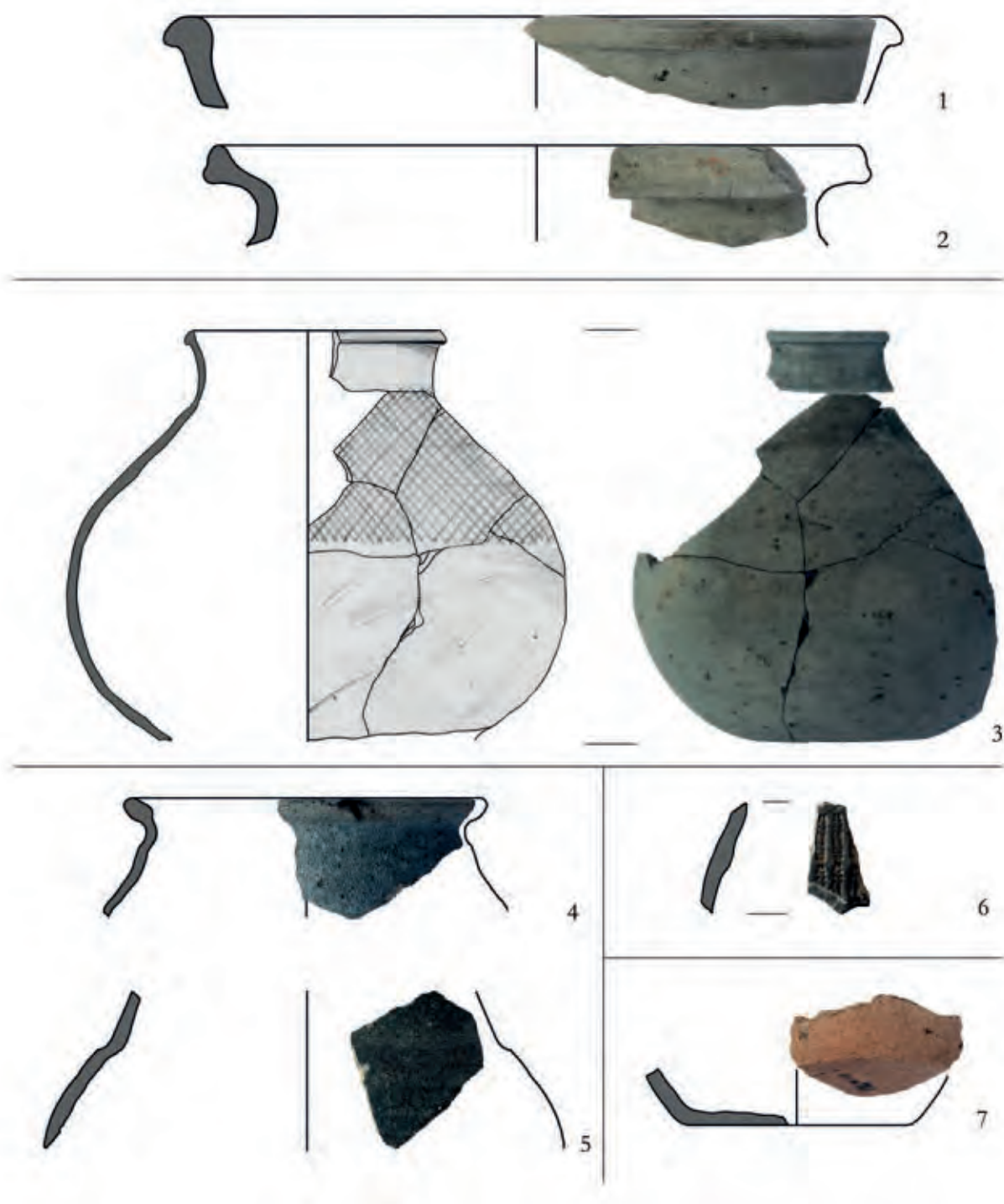
231. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 135. obj.; 5-8: 140. obj.

232. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-10: 140. obj.

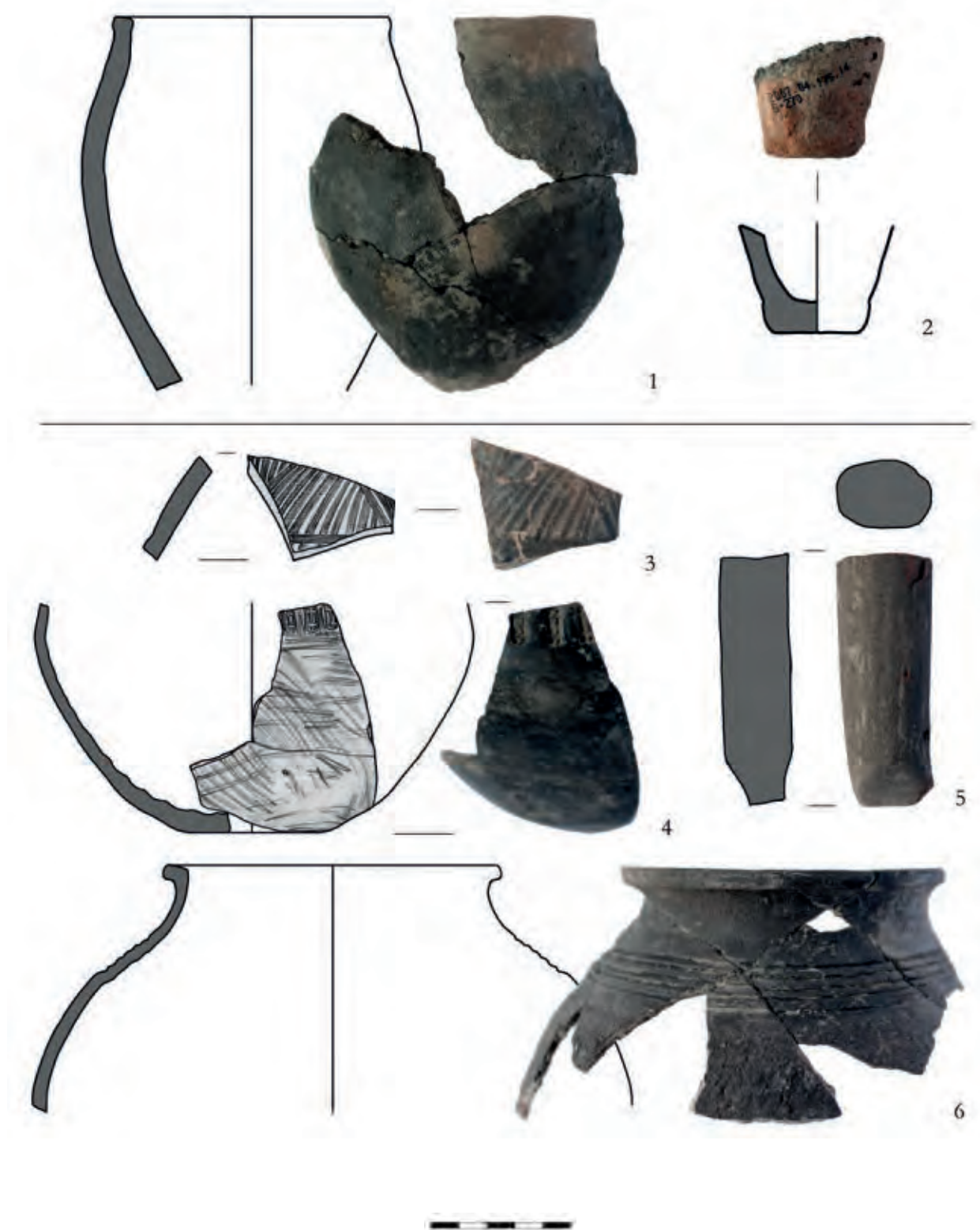
233. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 140. obj.; 5-8: 156. obj.

234. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–2: 156. obj.; 3: 159. obj.; 4–5: 166. obj.; 6: 160. obj.; 7: 173. obj.

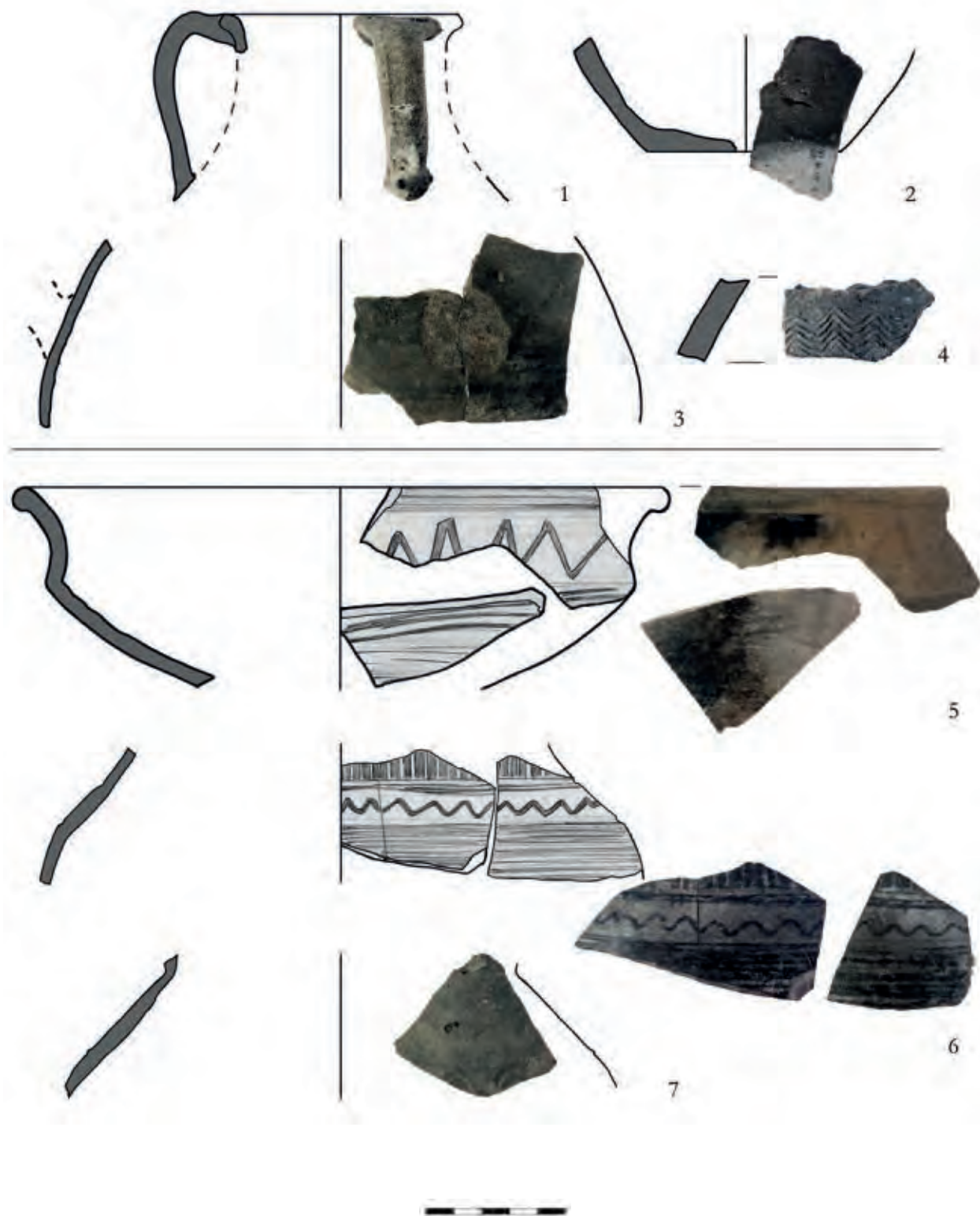
235. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-8: 175. obj.

236. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–2: 175. obj.; 3–6: 176. obj.

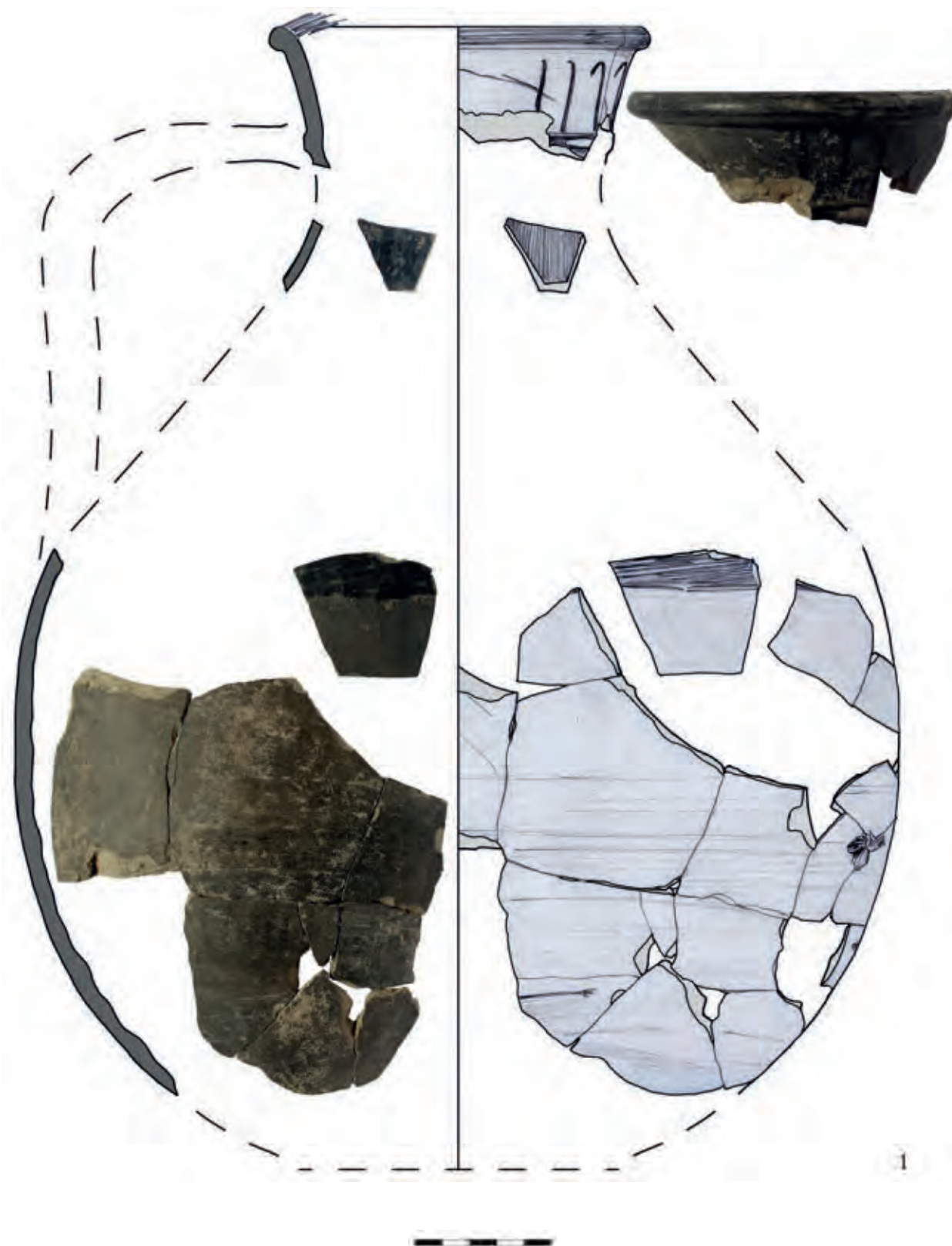
237. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–10: 176. obj.

238. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–4: 177. obj.; 5–7: 185. obj.

239. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 185. obj.; 8: 190. obj.

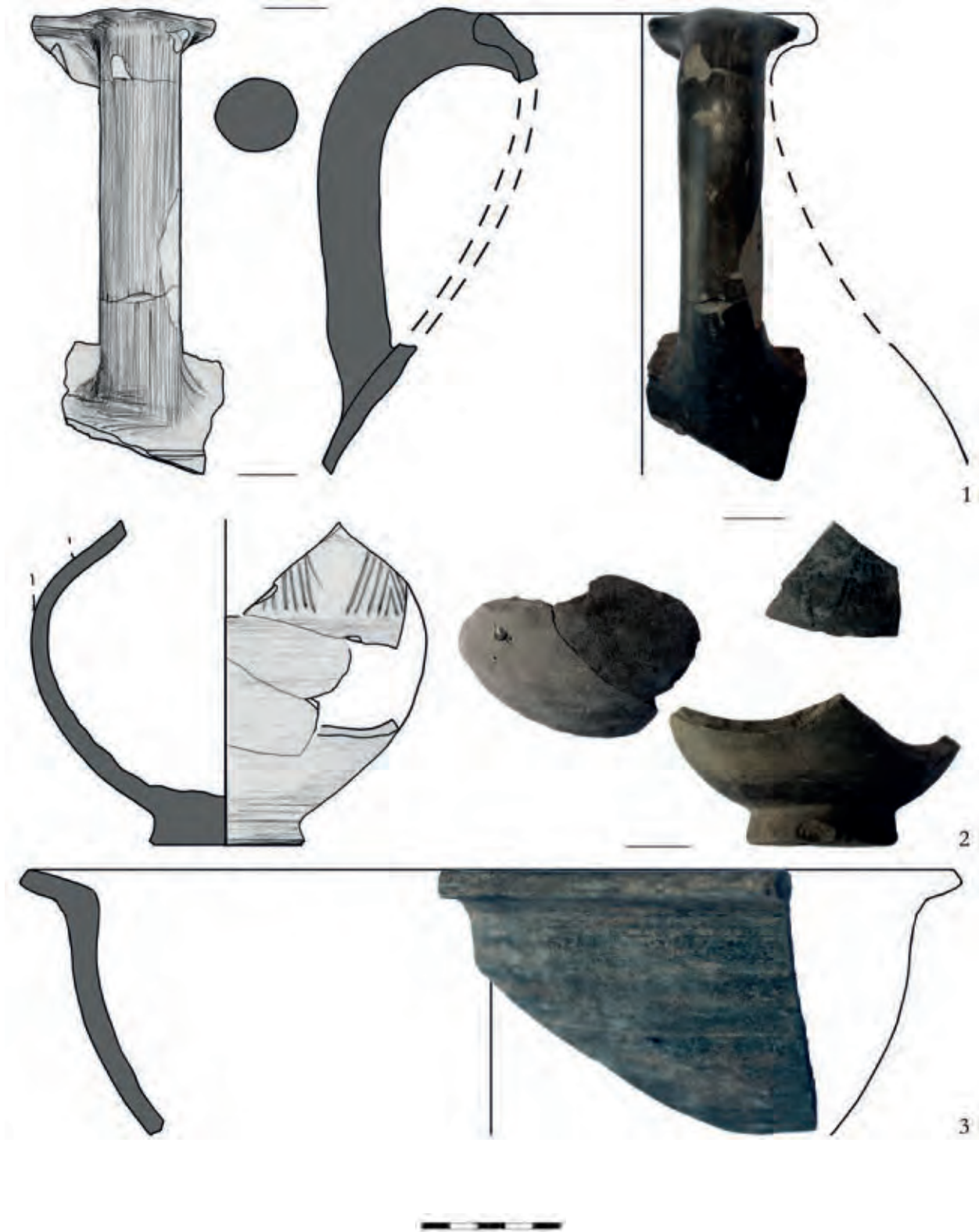
240. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 190. obj.

241. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 190. obj.; 6: 200. obj.

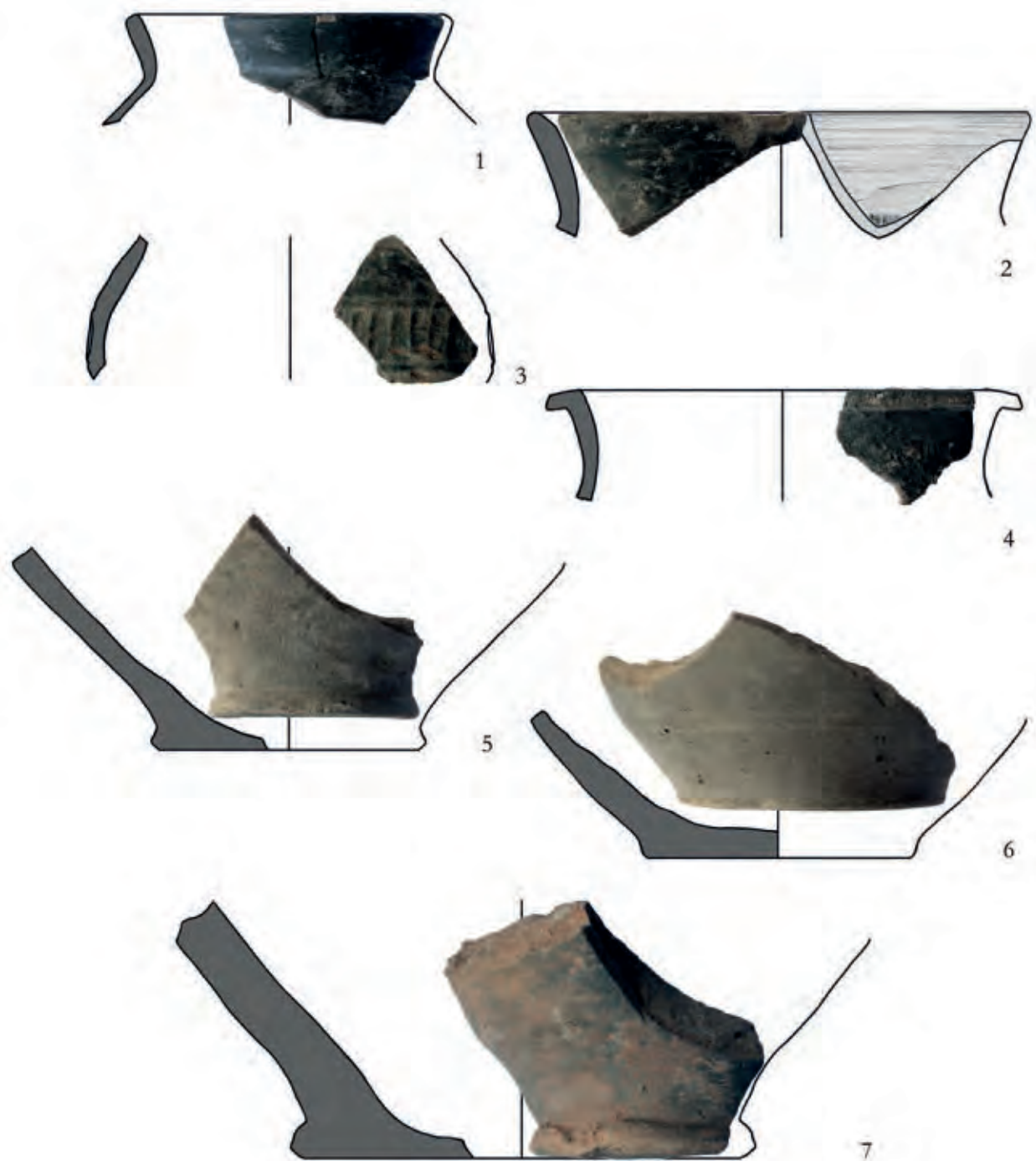
242. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-2: 200. obj.

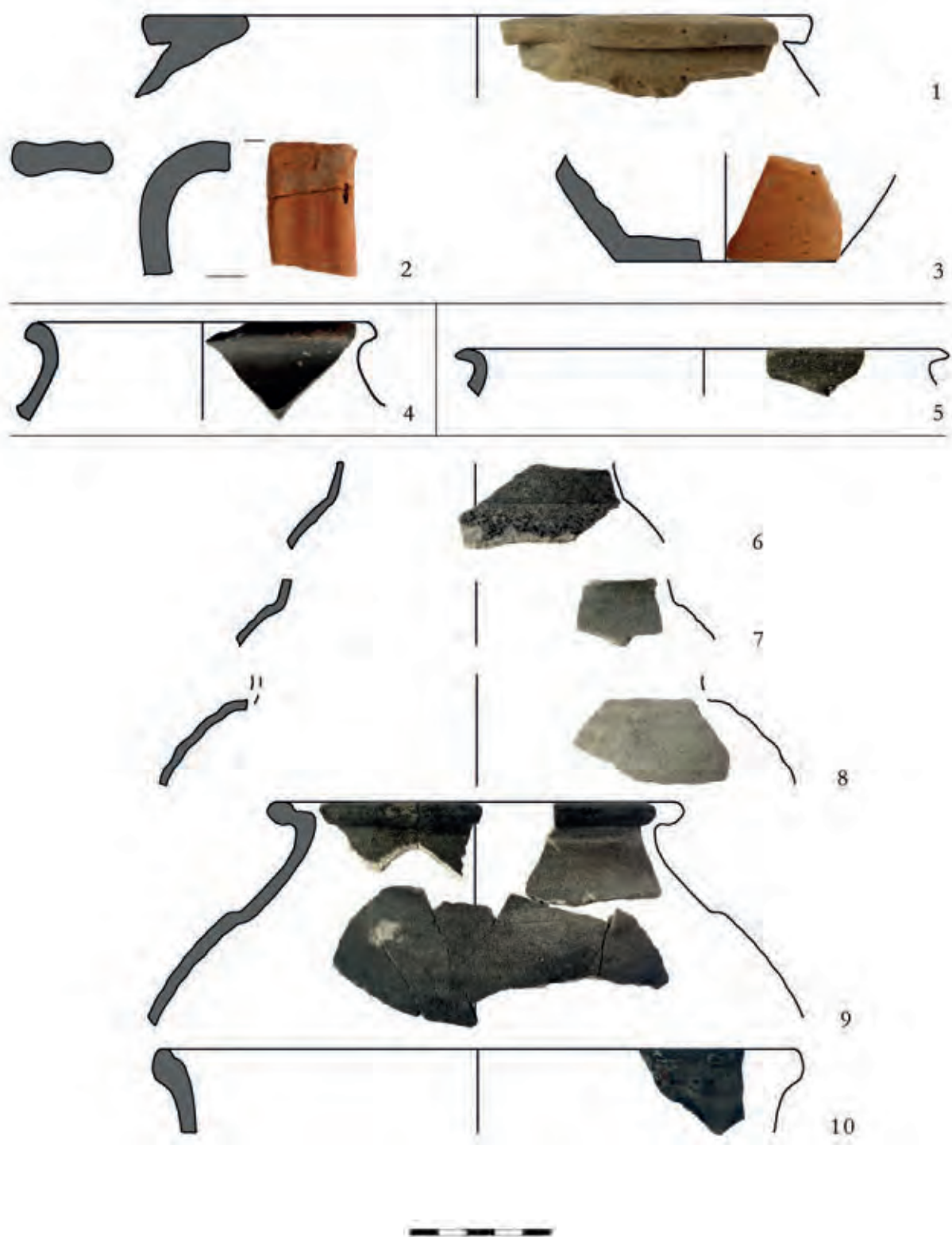
243. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 200. obj.

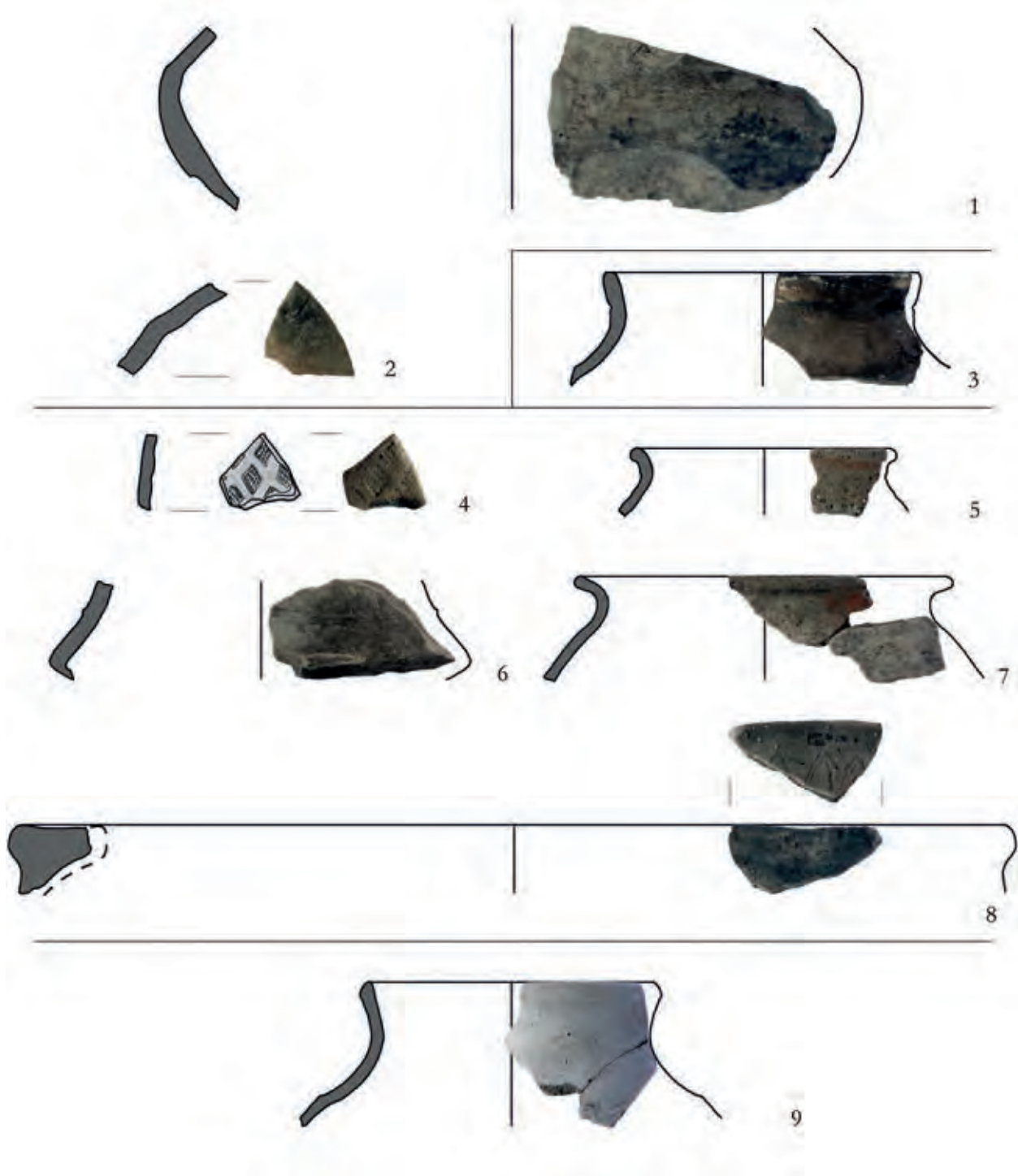
244. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–4: 200. obj.

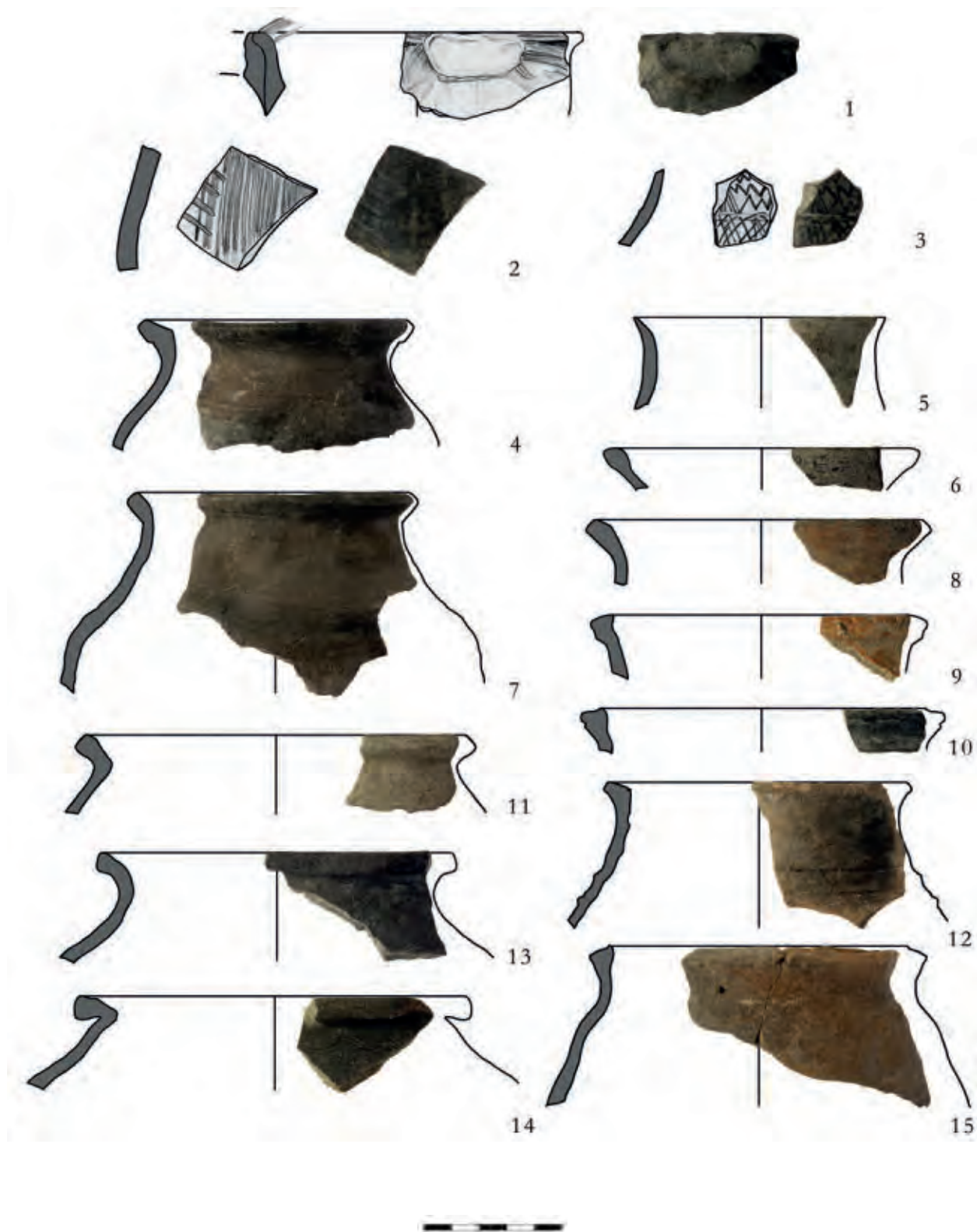
245. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 200. obj.

246. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–3: 204. obj.; 4: 208. obj.; 5: 215. obj.; 6–8. és 10: 219. obj.; 9: 135. és 219. obj.

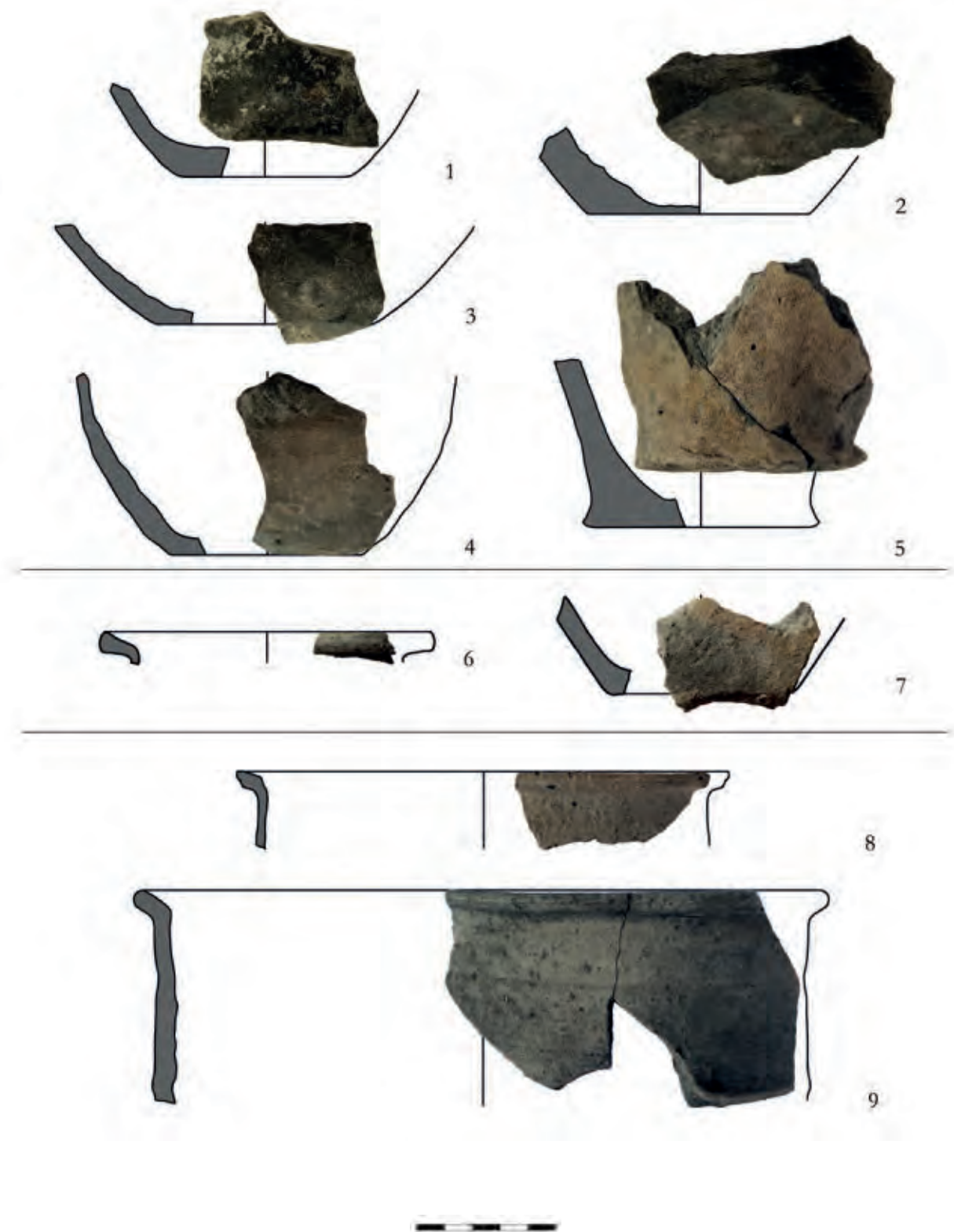
247. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-2: 219. obj.; 3: 233. obj.; 4-8: 235. obj.; 9: 237. obj.

248. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–15: 253. obj.

249. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 253. obj.

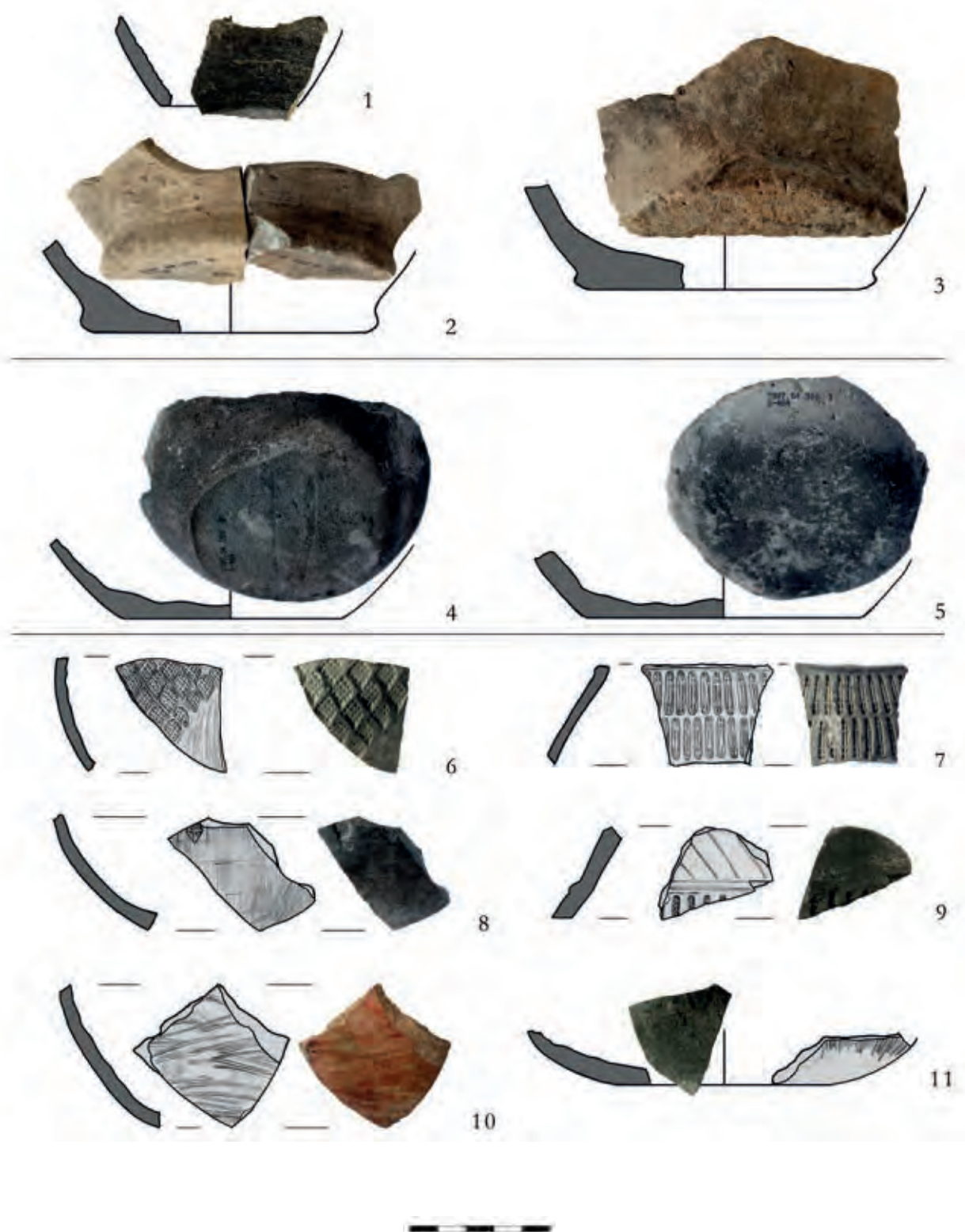
250. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 253. obj.; 6-7: 256. obj.; 8-9: 269. obj.

251. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–5: 269. obj.; 6–7: 274. obj.

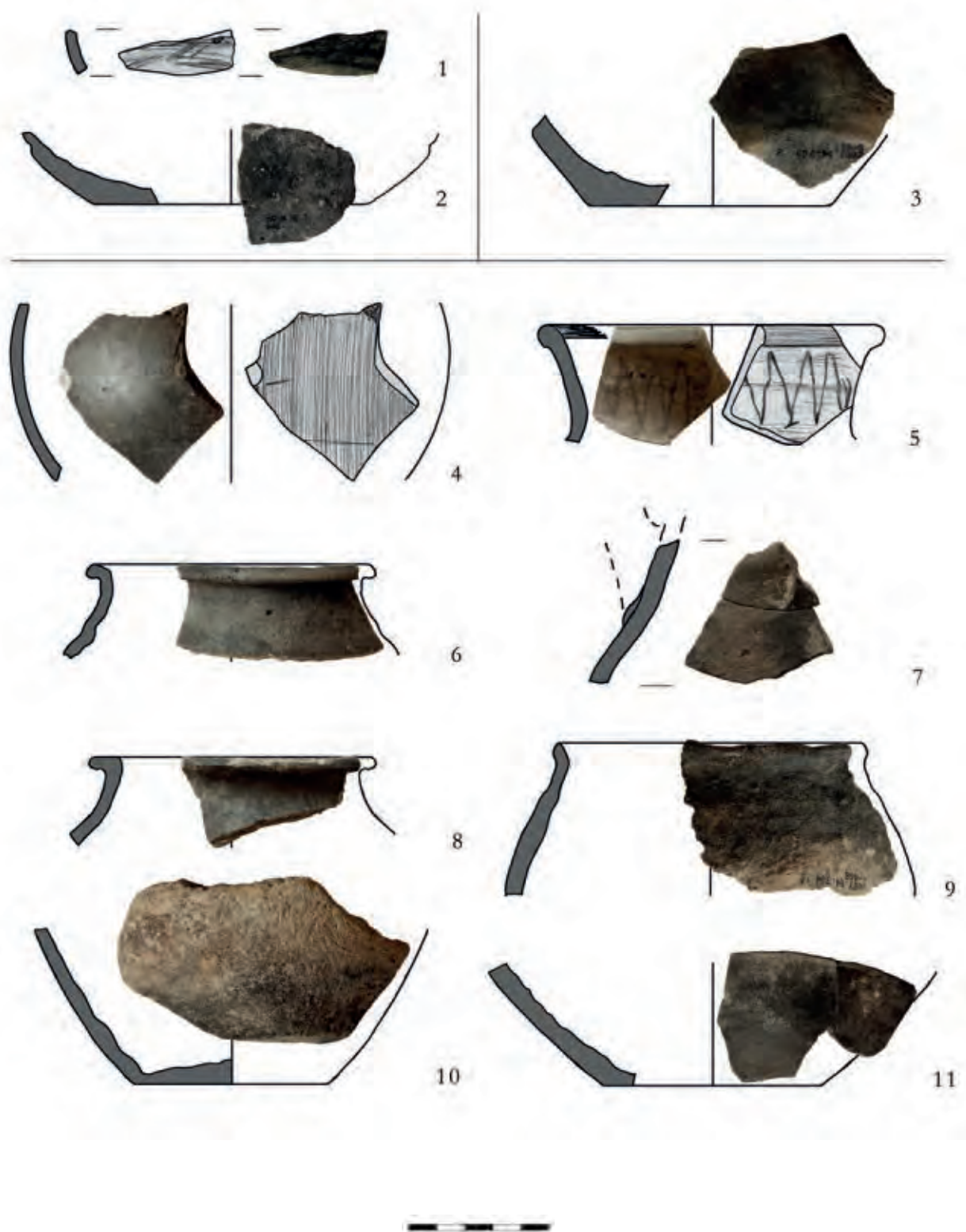
252. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 257. obj.

253. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 277. obj.; 4-5: 300. obj.; 6-11: 301. obj.

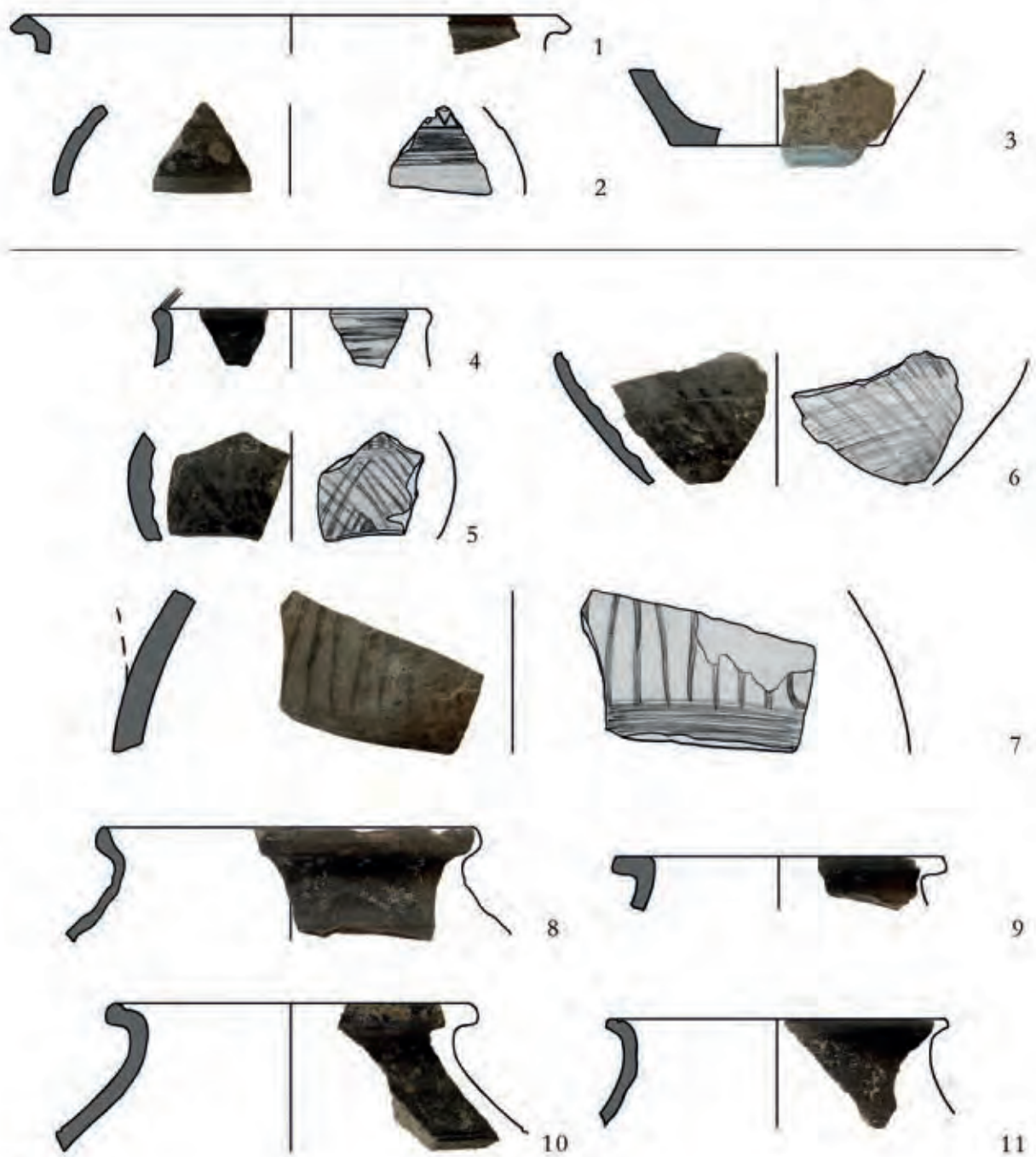
254. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-12: 301. obj.

255. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-2: 302. obj.; 3: 303. obj.; 4-11: 304. obj.

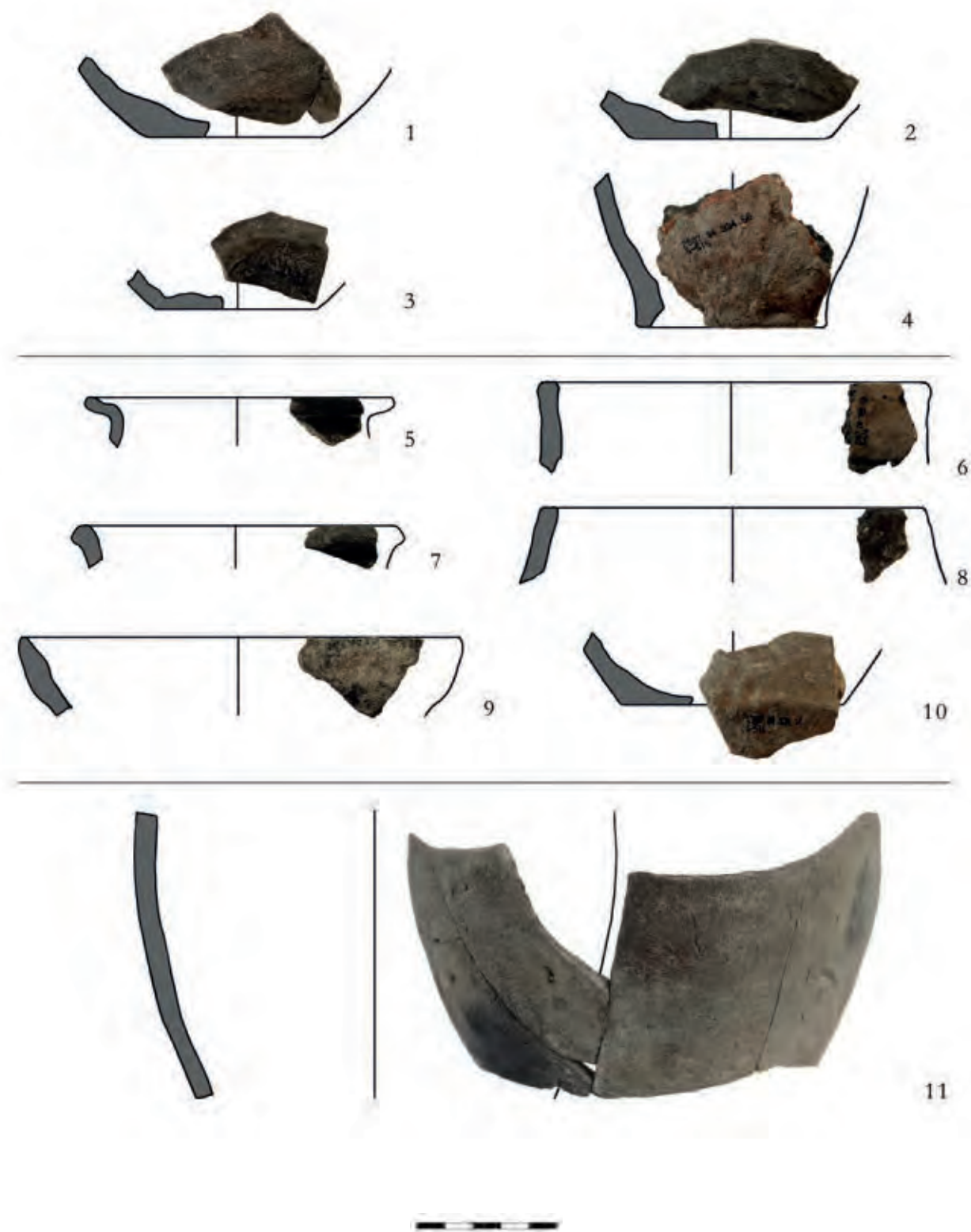
256. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 305. obj.; 4-5: 315. obj.; 6-8: 316. obj.

257. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 332. obj.; 4-11: 334. obj.

258. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-6: 334. obj.

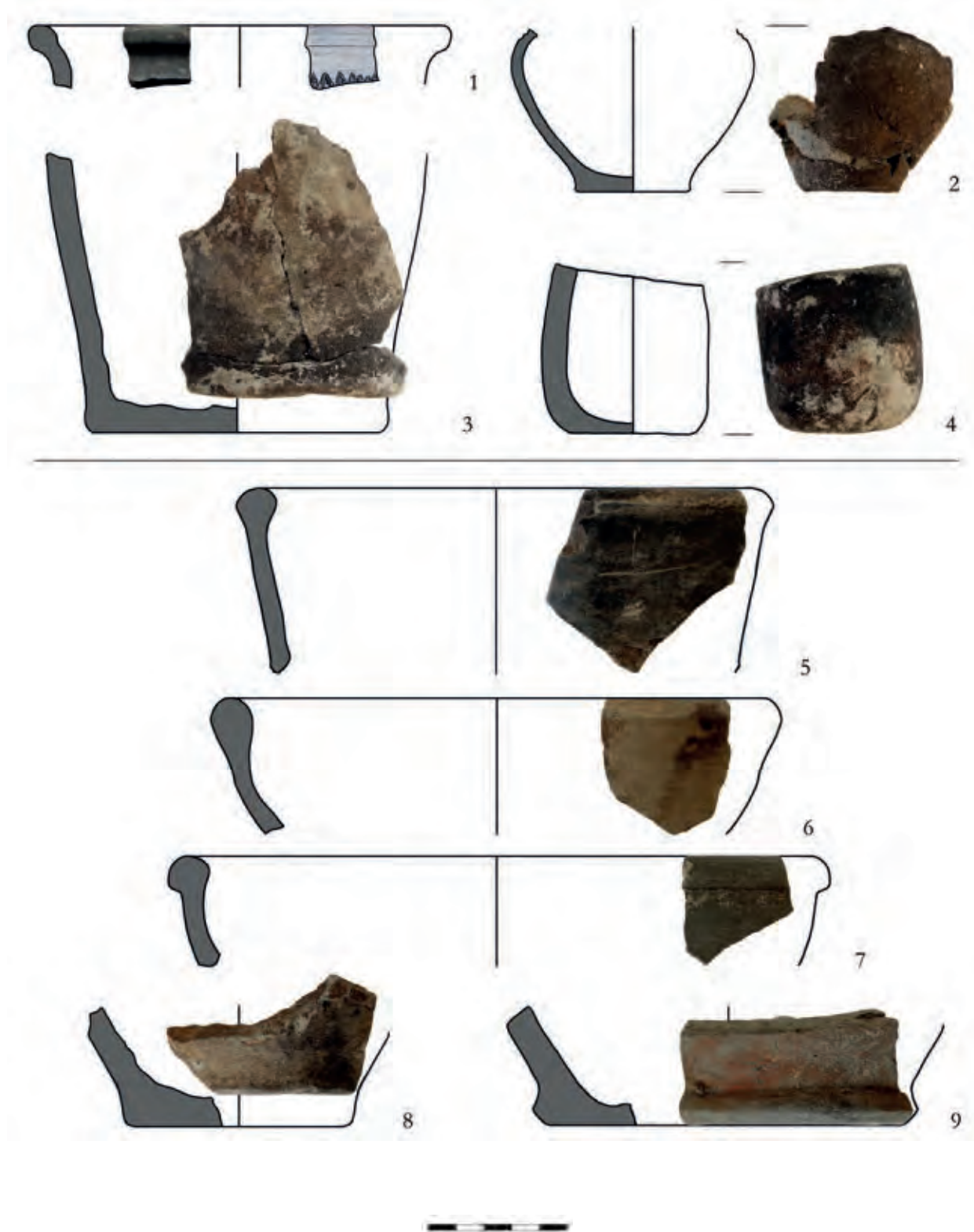
259. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 334. obj.; 5-10: 335. obj.; 11: 346. obj.

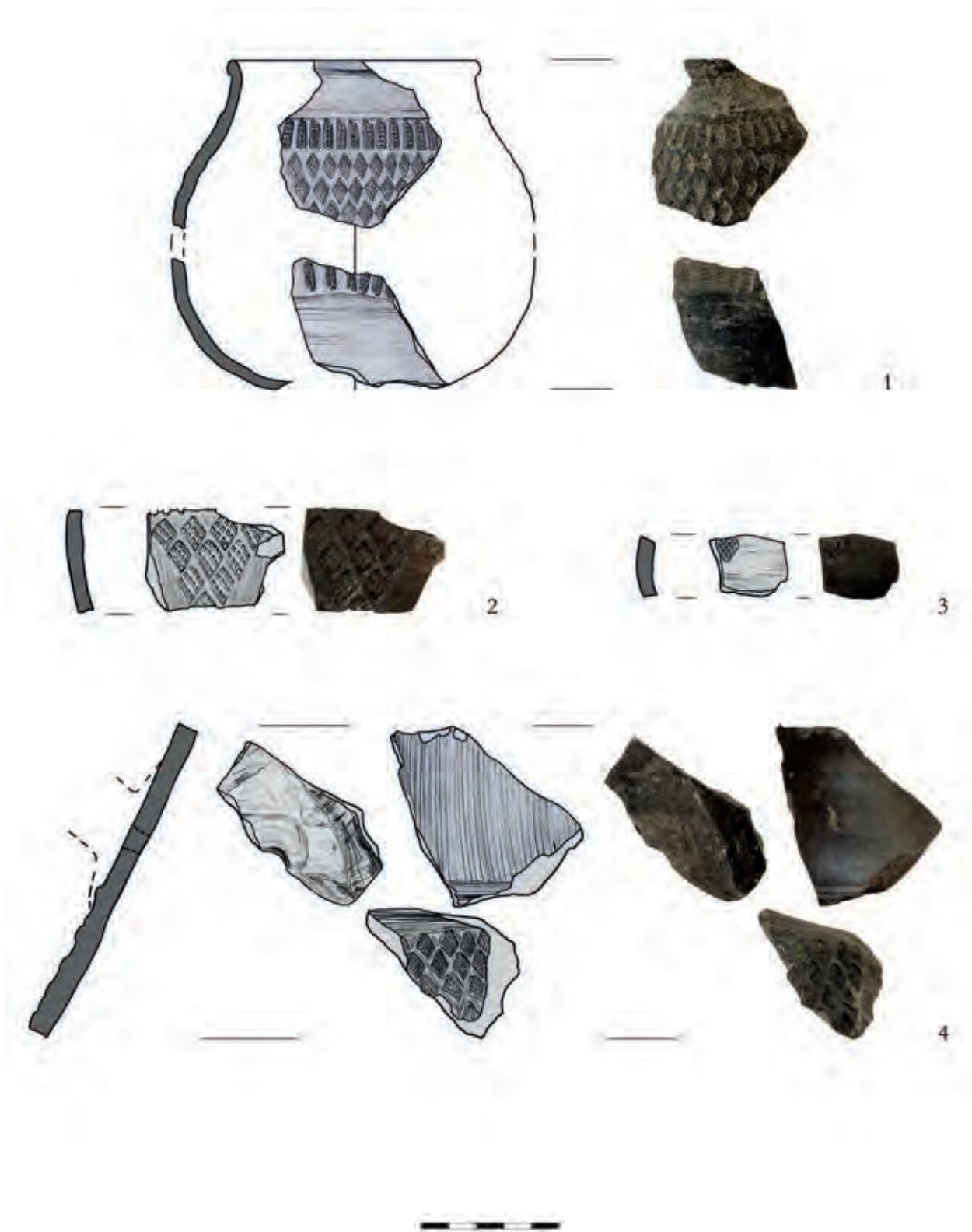
260. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-12: 346. obj.

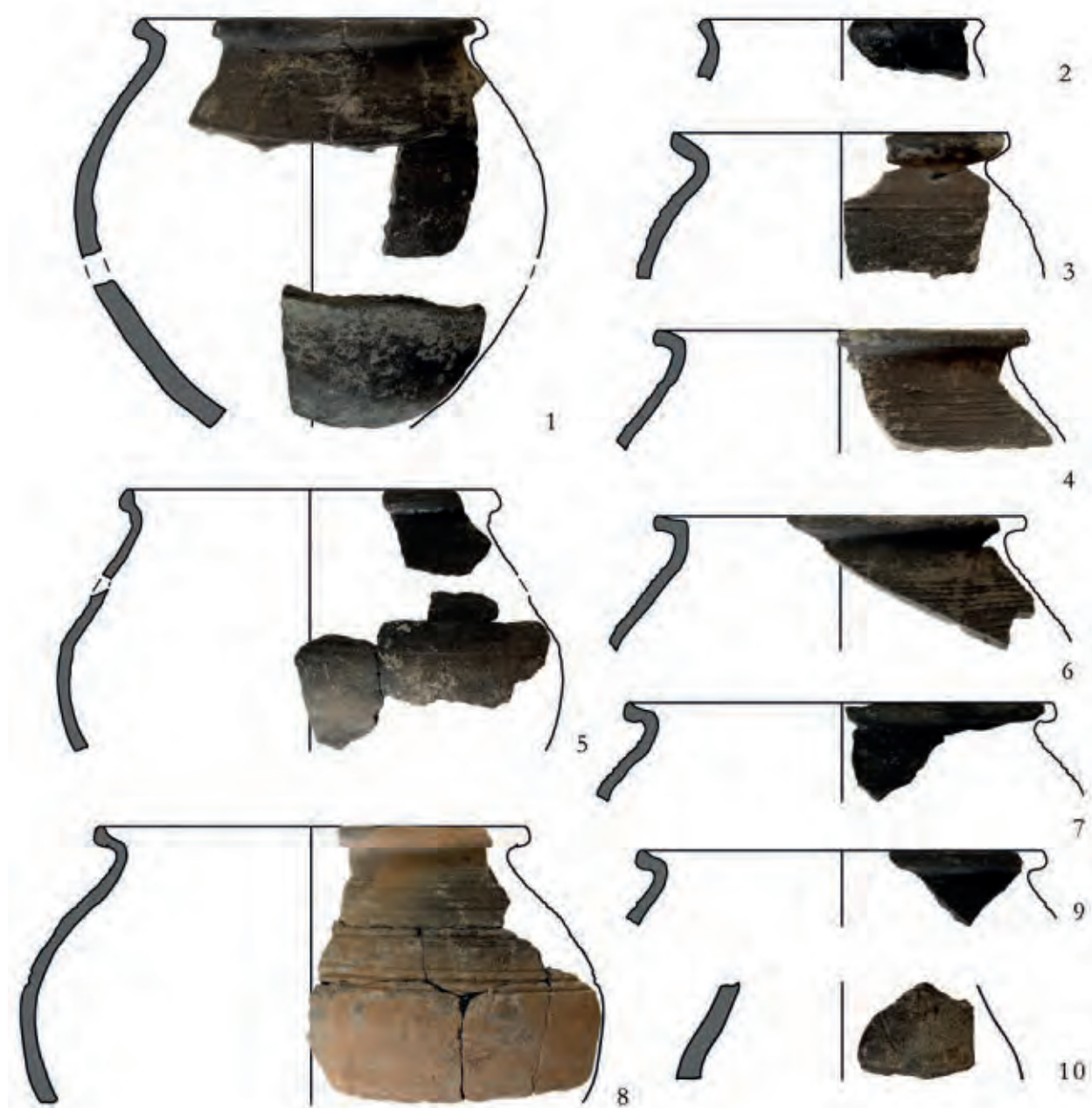
261. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-6: 346. obj.; 7-8: 349. obj.

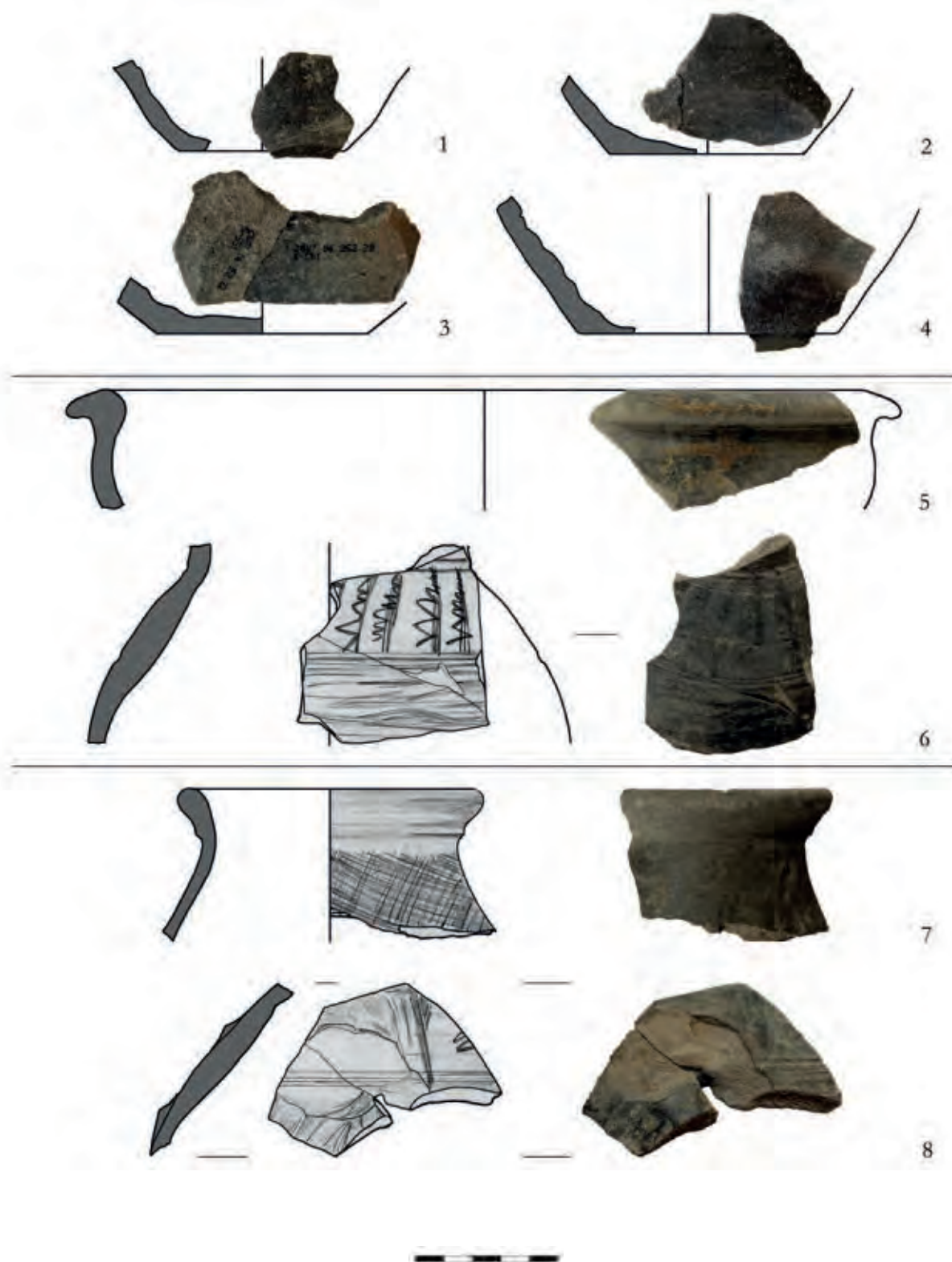
262. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 351. obj.; 5-9: 352. obj.

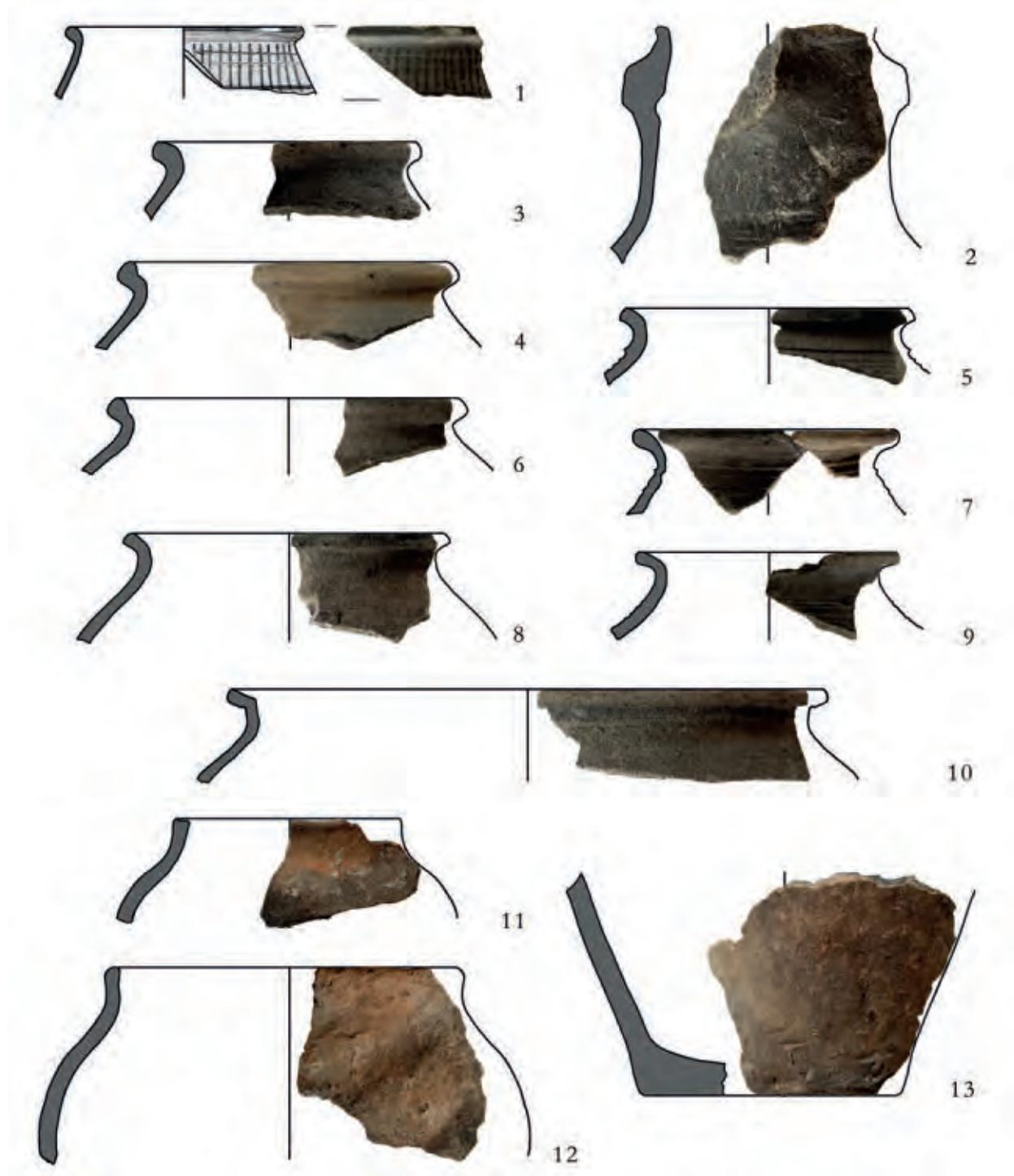
263. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–4: 352. obj.

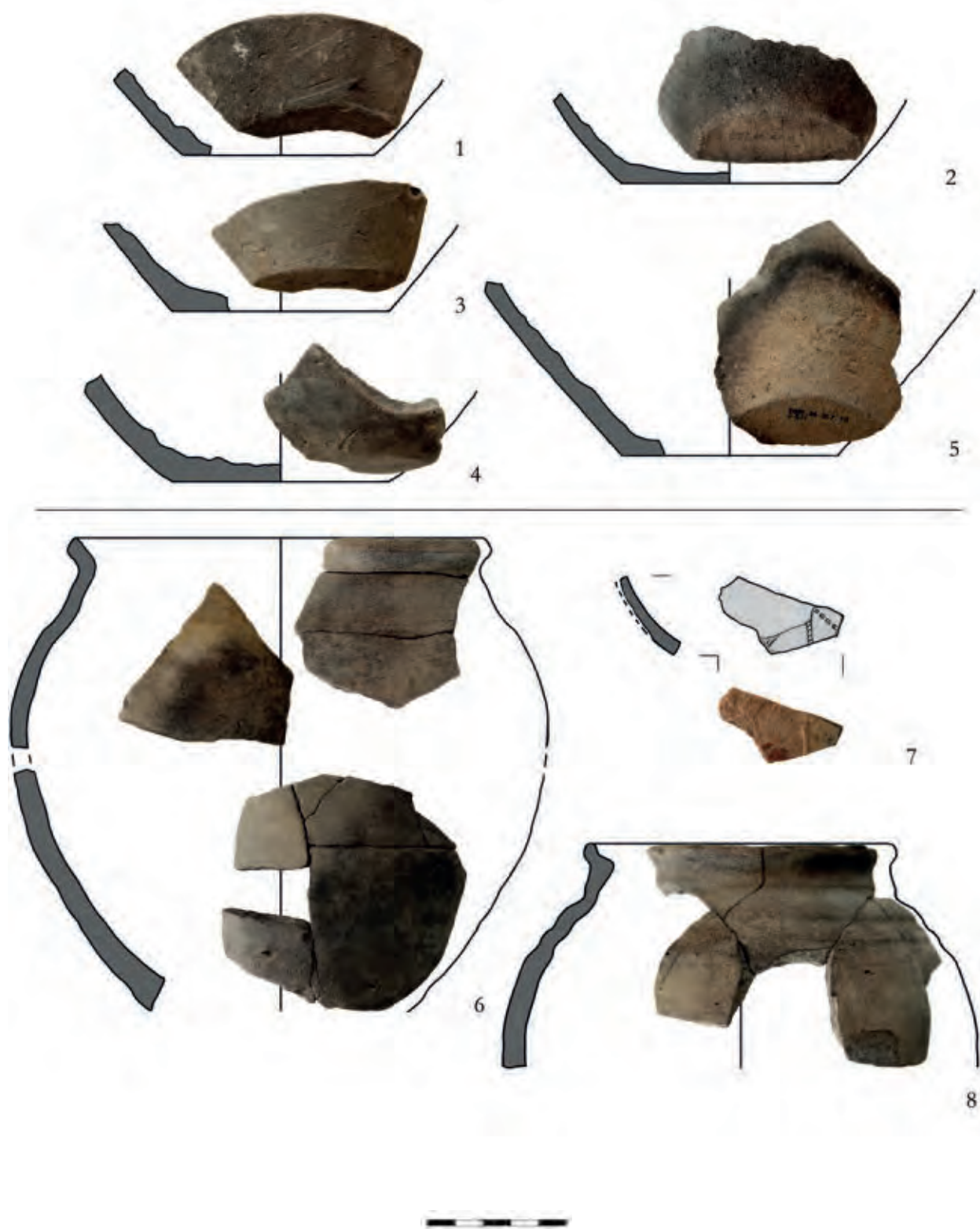
264. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–10: 352. obj.

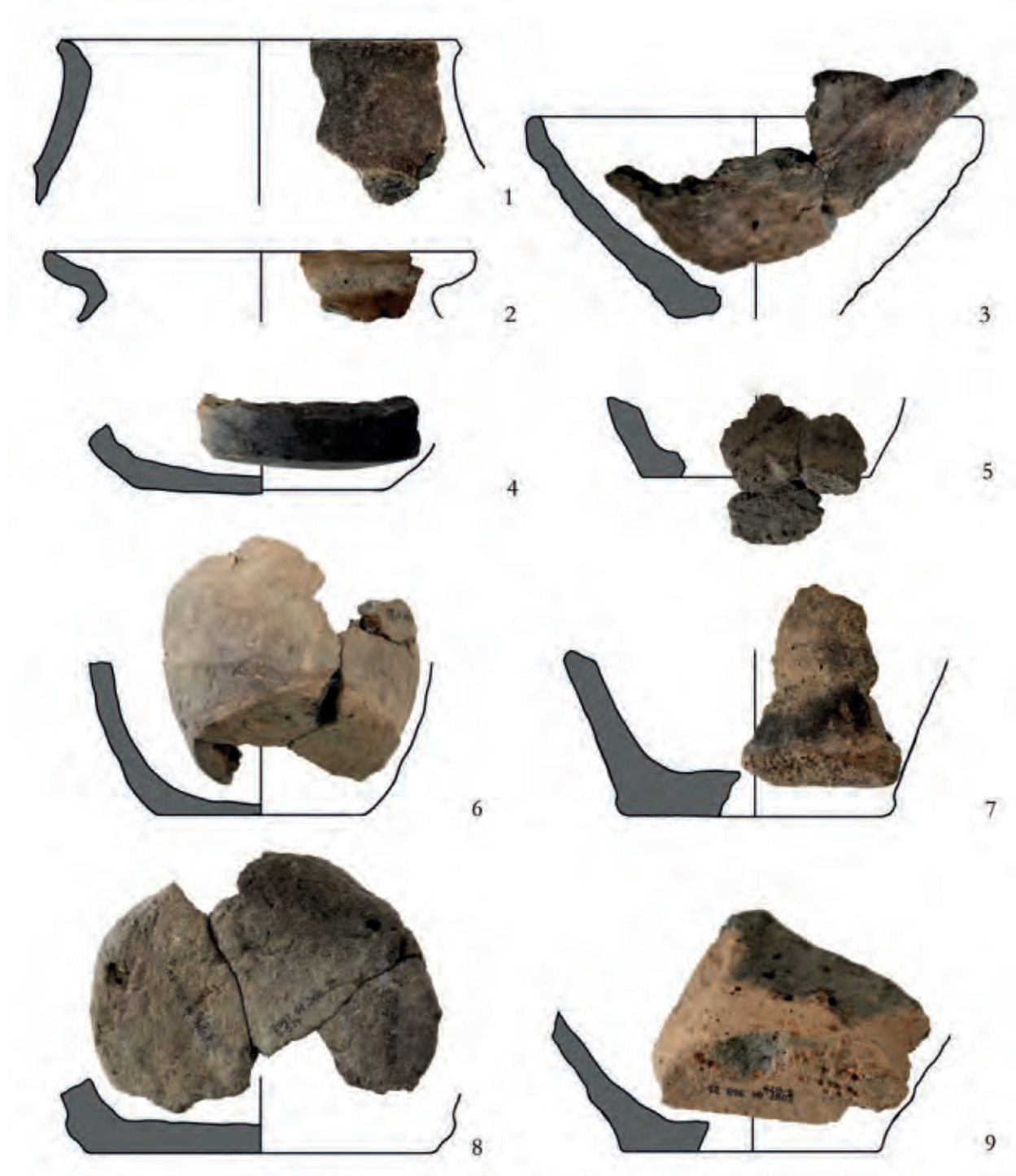
265. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 352. obj.; 5-6: 360. obj.; 7-8: 361. obj.

266. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-13: 367. obj.

267. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 367. obj.; 6-8: 368. obj.

268. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–9: 368. obj.

269. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 369. obj.; 5: 374. obj.

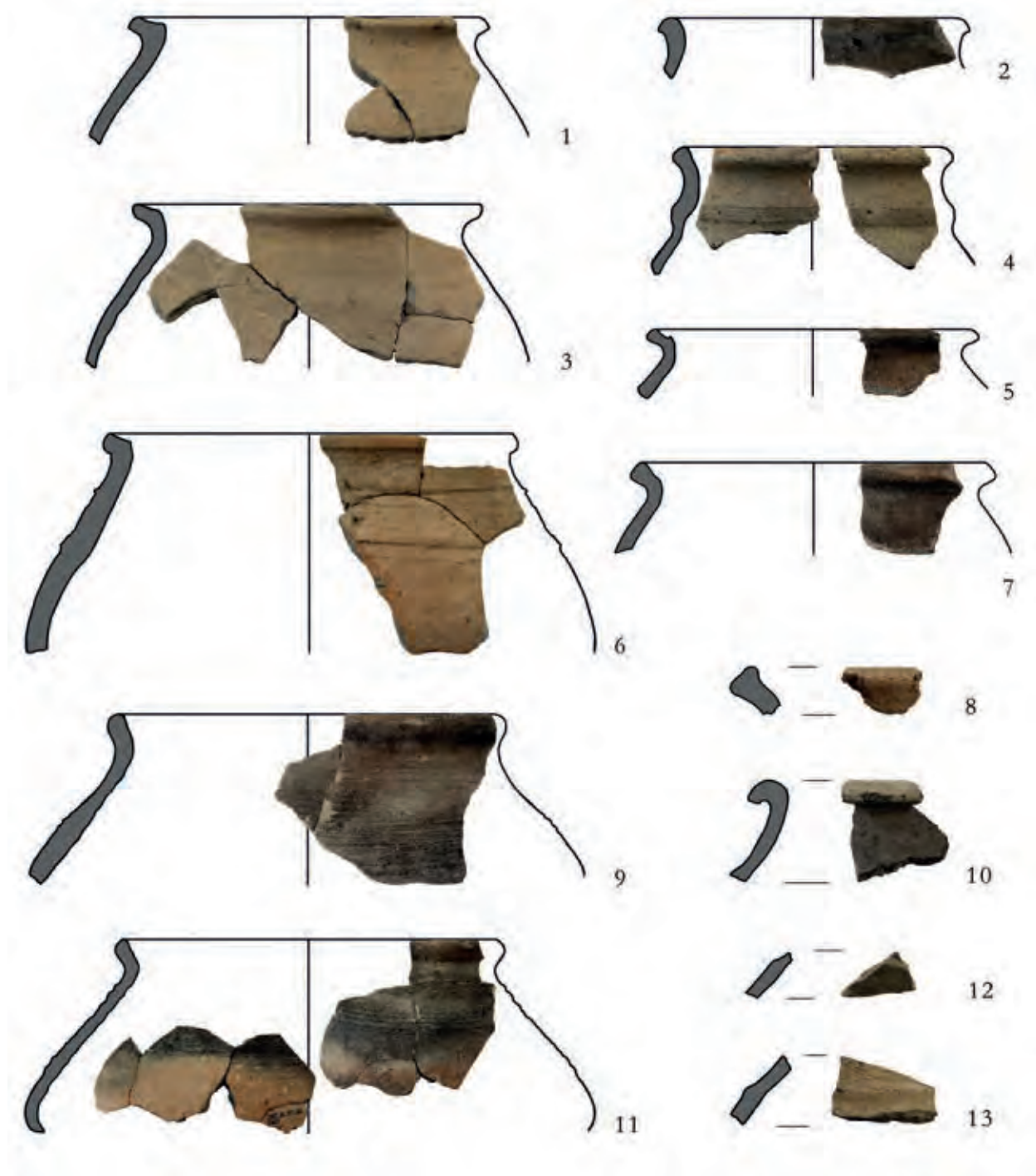
270. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 375. obj.; 6-7: 377. obj.

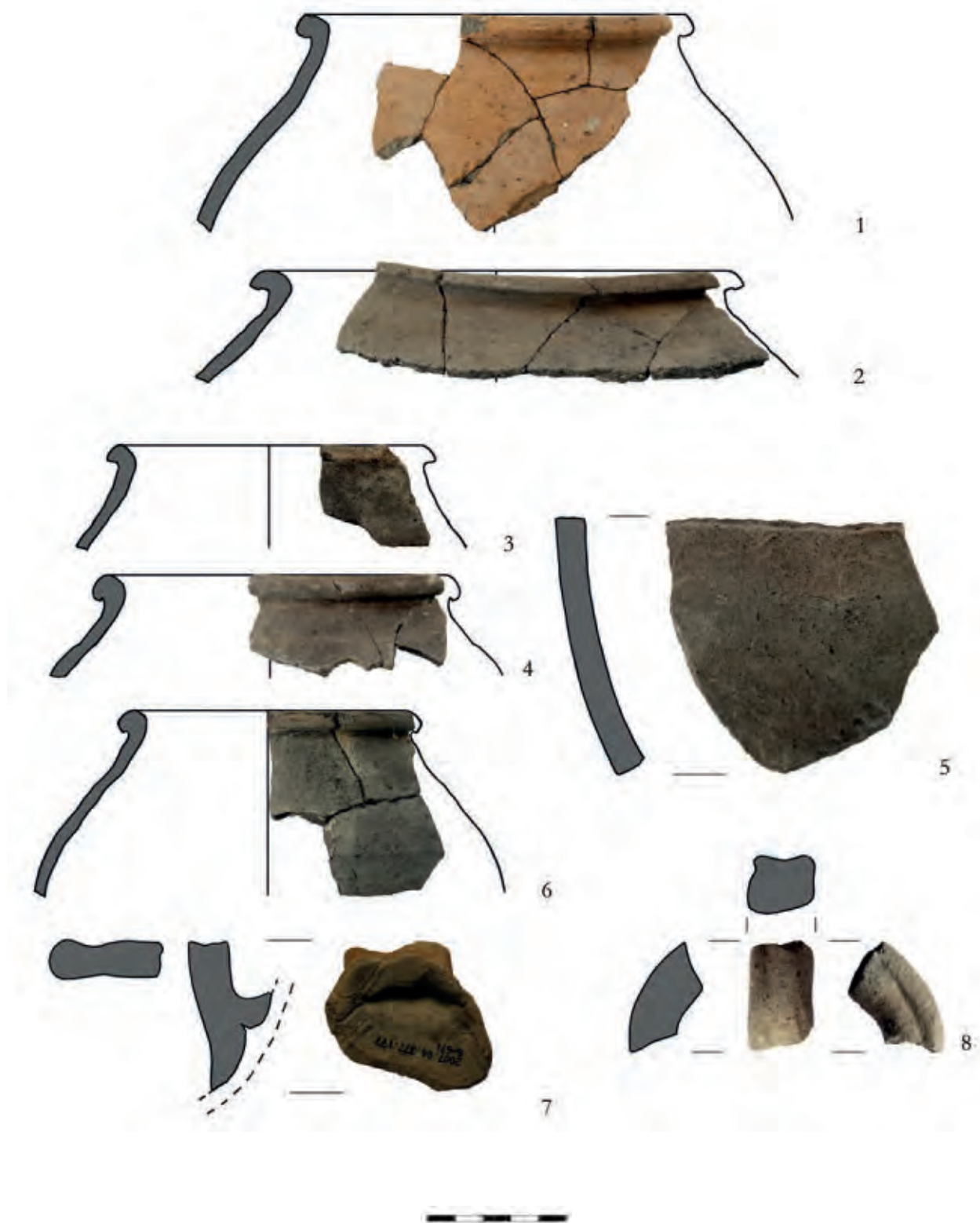
271. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 377. obj.

272. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 377. obj.

273. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-13: 377. obj.

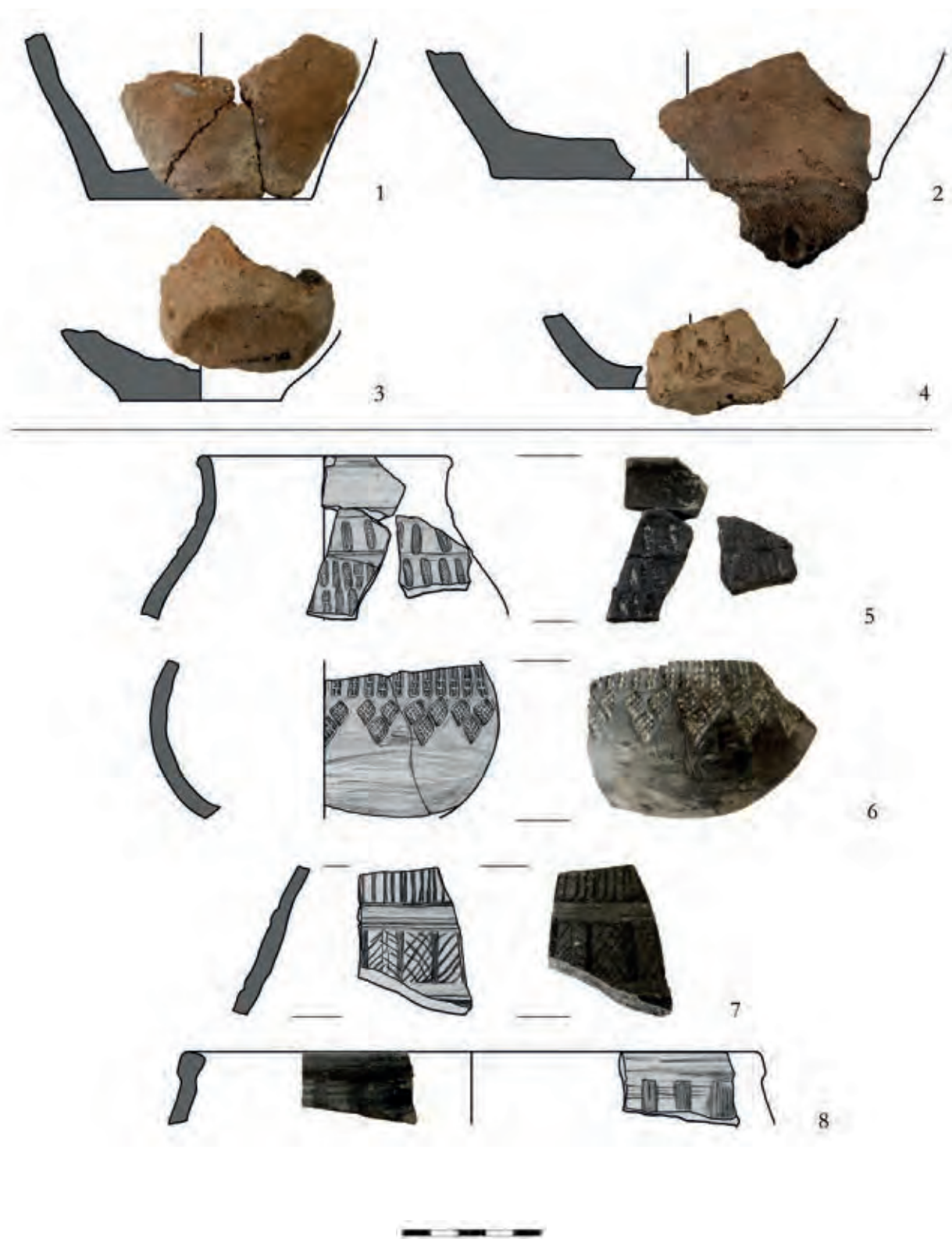
274. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-8: 377. obj.

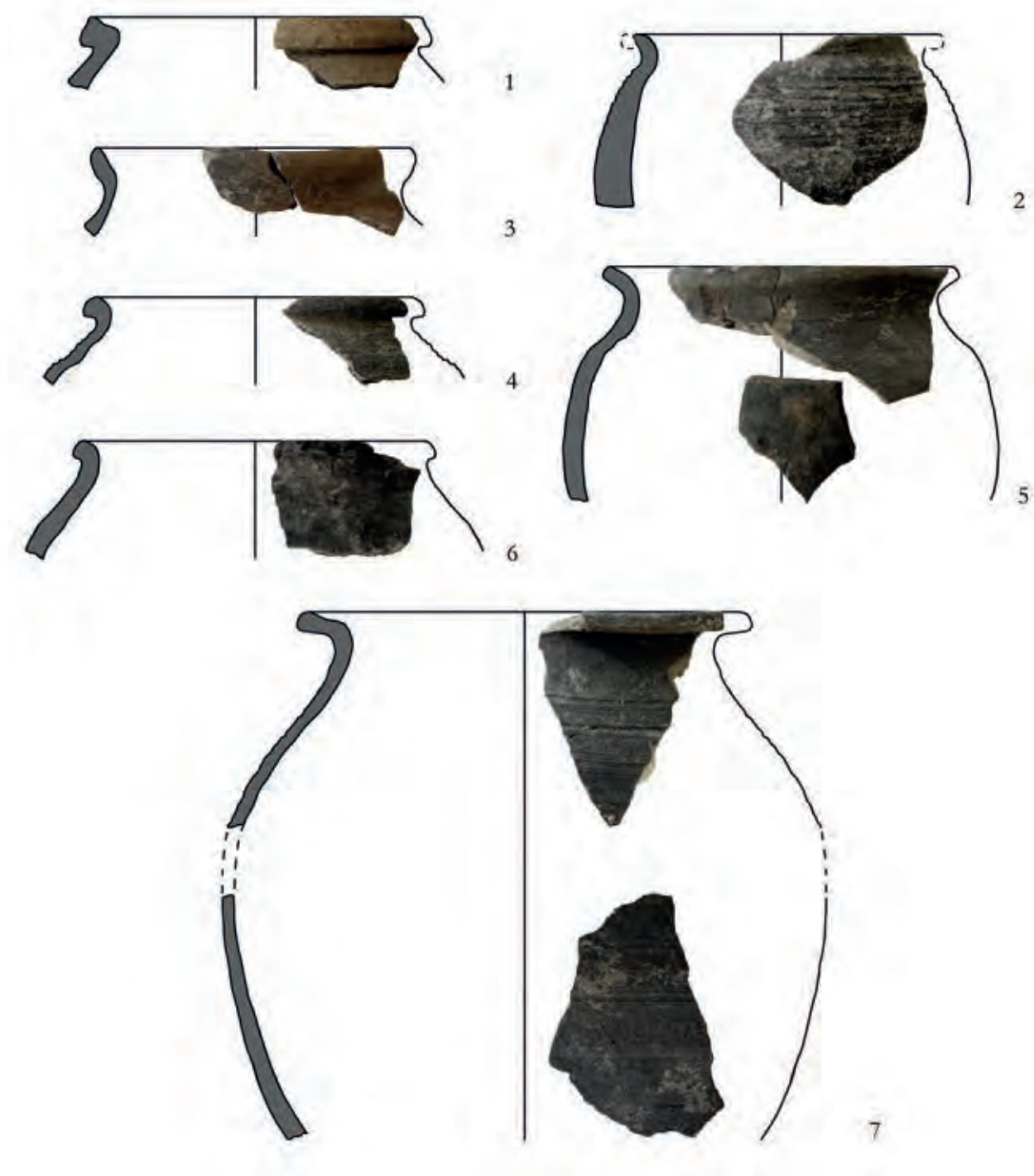
275. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-5: 377. obj.

276. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–11: 377. obj.

277. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 377. obj.; 5-8: 379. obj.

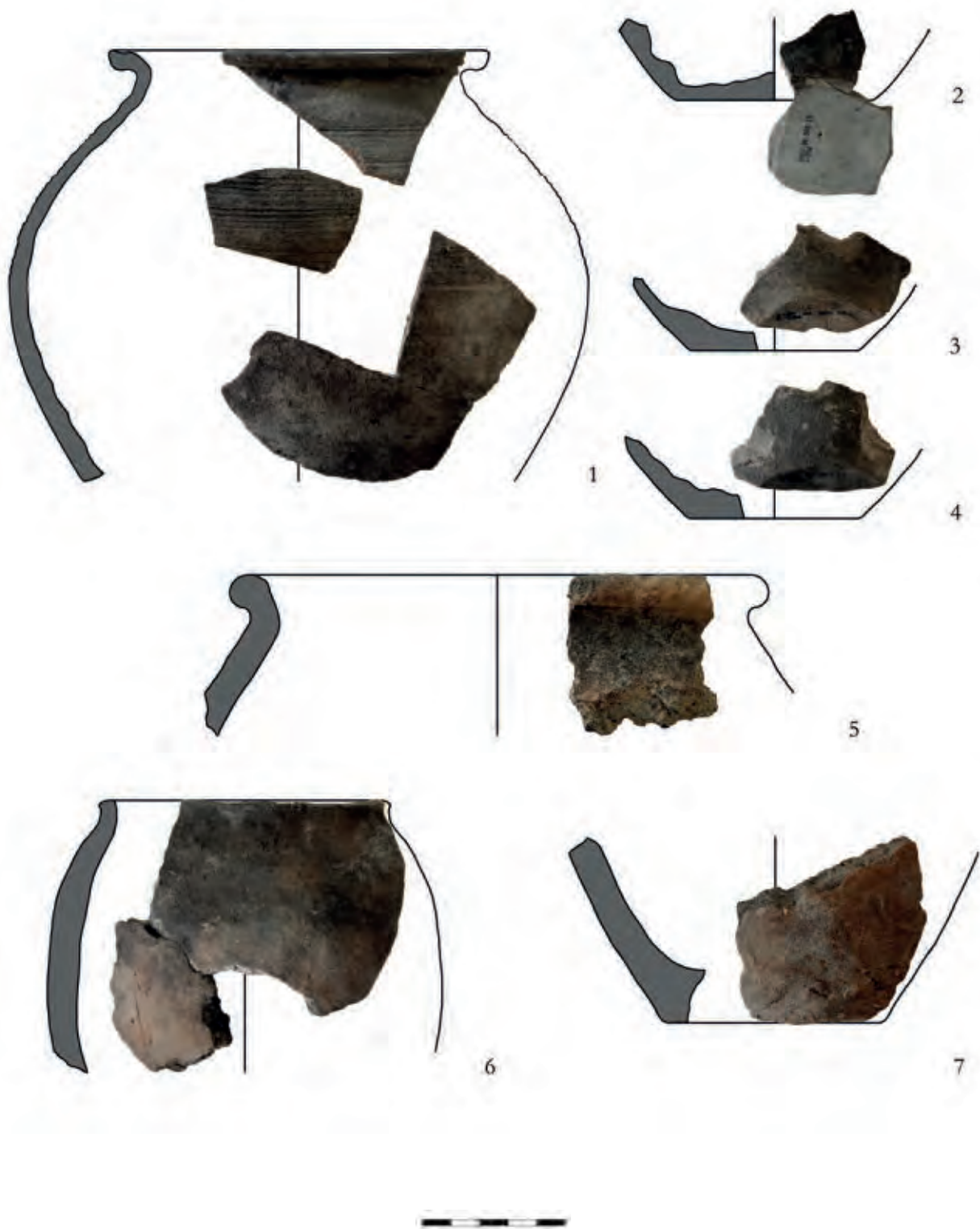
278. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 379. obj.

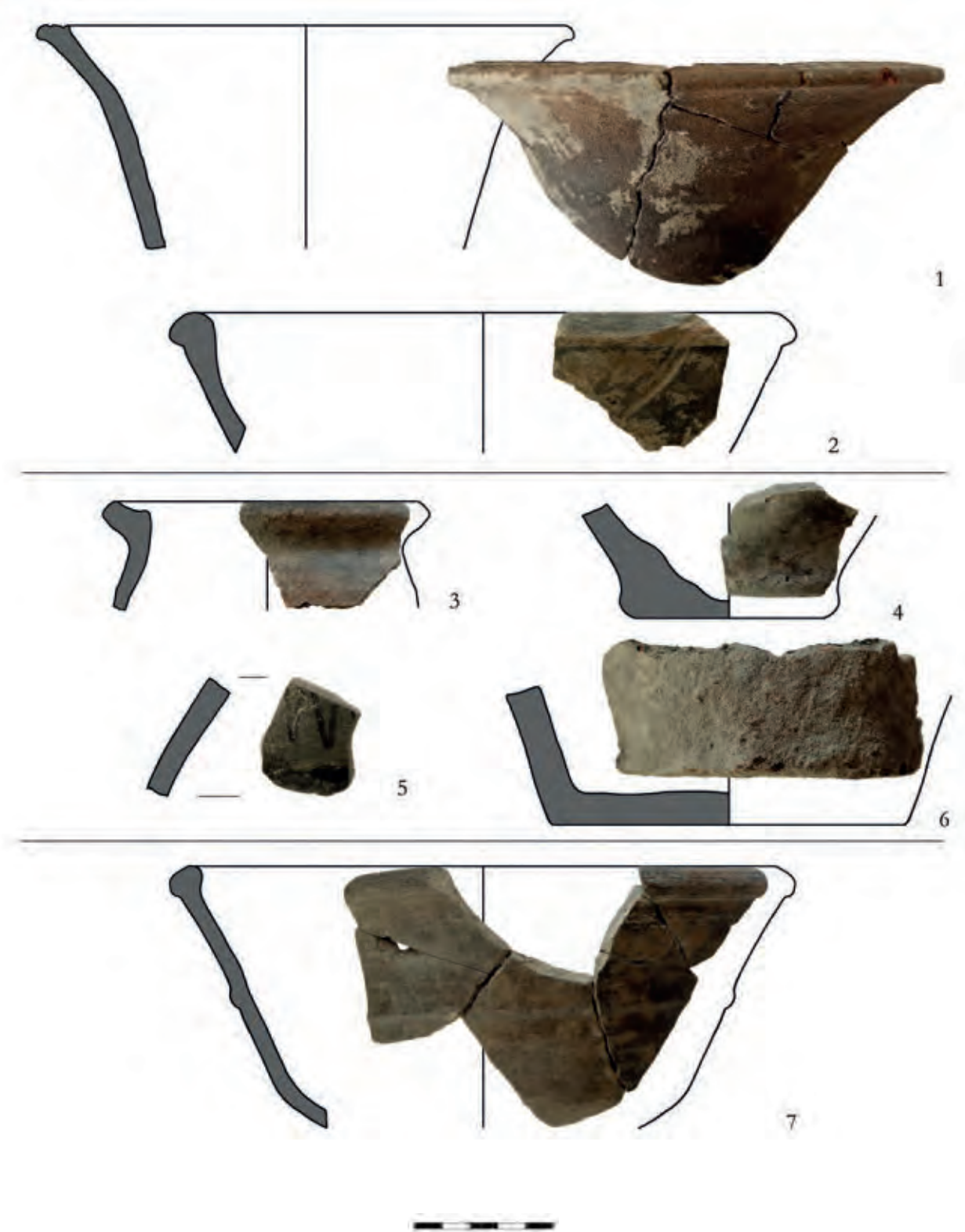
279. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–11: 379. obj.

280. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-9: 380. obj.

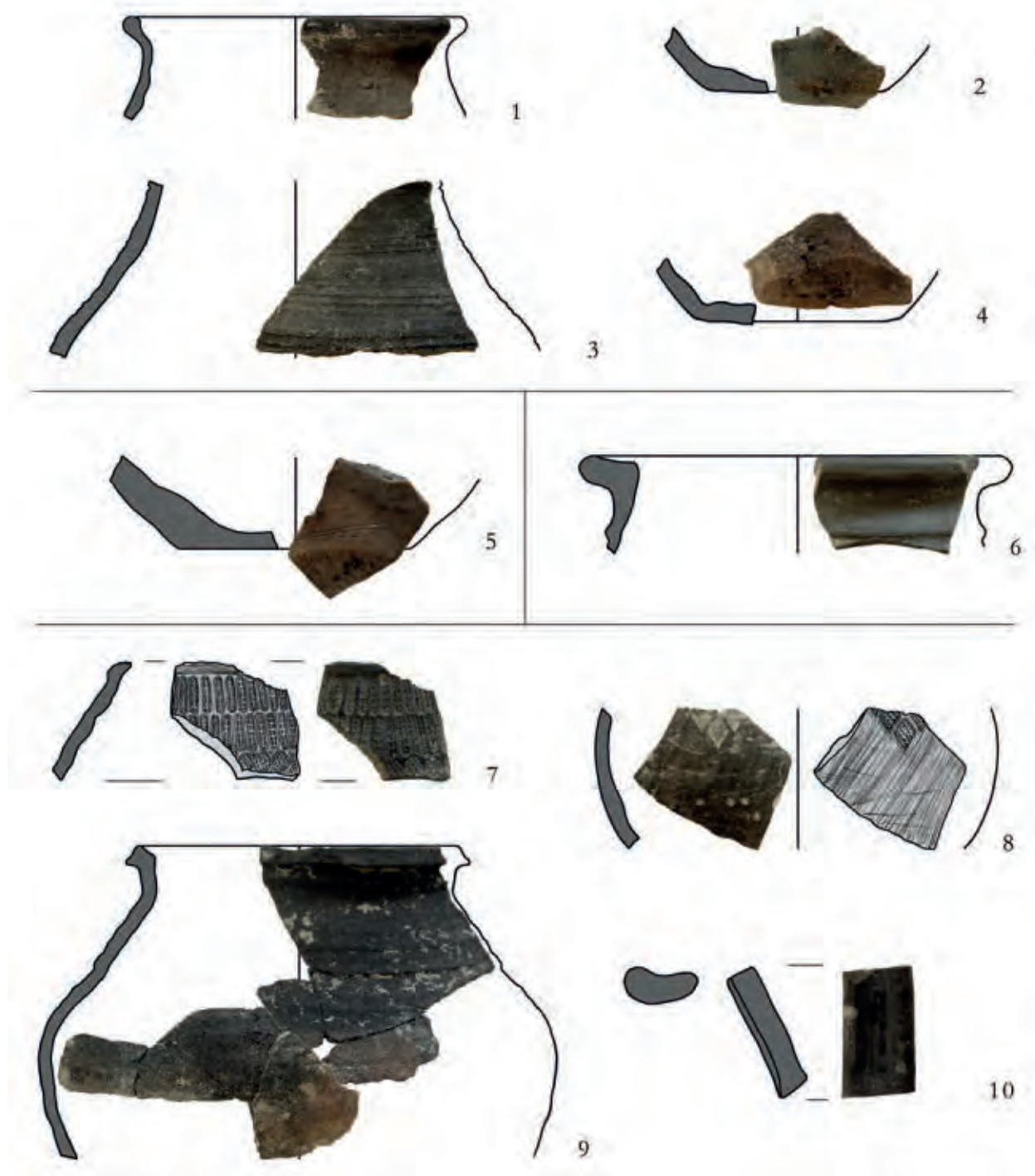
281. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 380. obj.

282. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–2: 381. obj.; 3–6: 385. obj.; 7: 386. obj.

283. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-7: 386. obj.; 8-10: 387. obj.

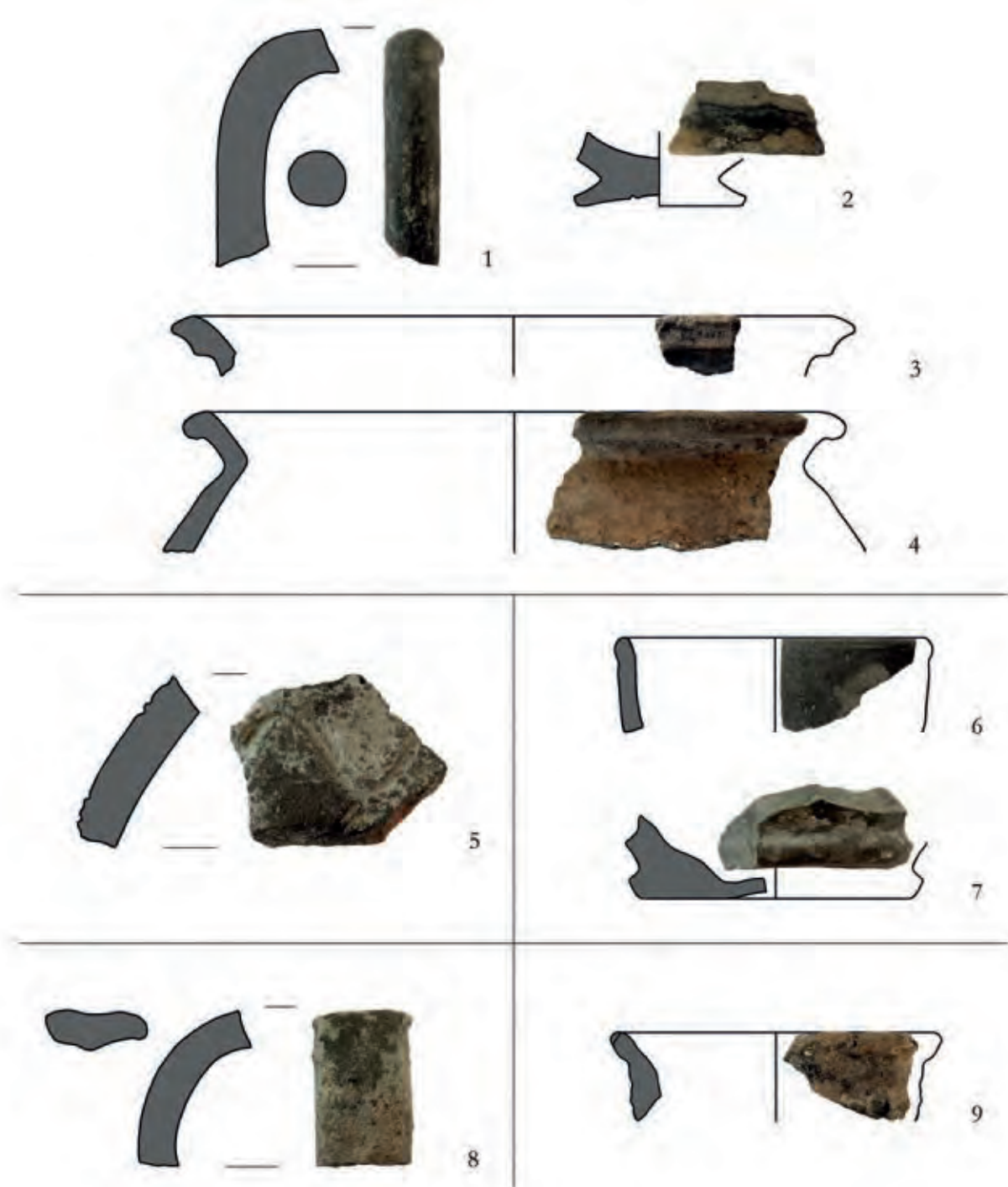
284. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1–4: 388. obj.; 5: 391. obj.; 6: 397. obj.; 7–10: 383. obj.

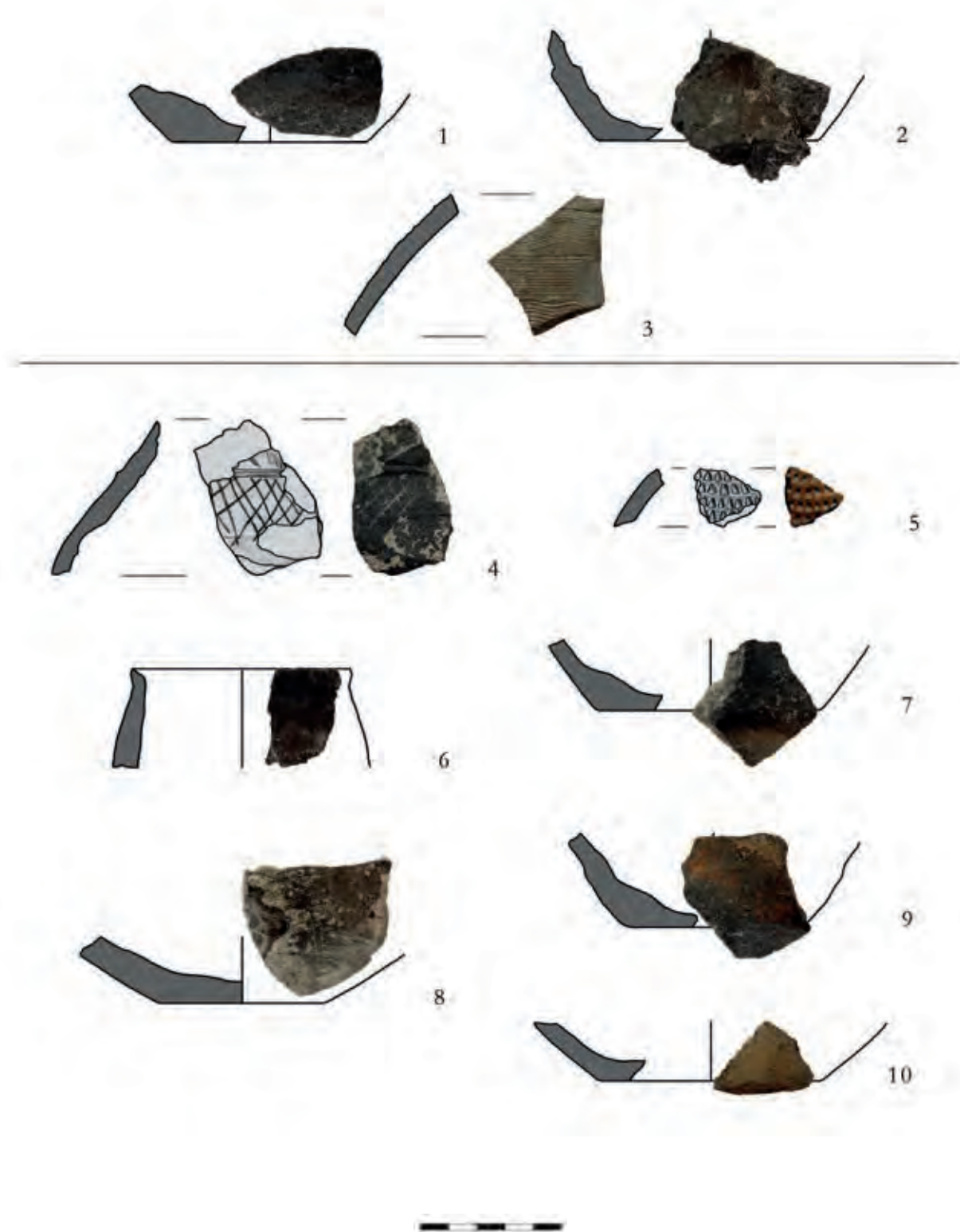
285. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 393. obj.; 2-3: 399. obj.

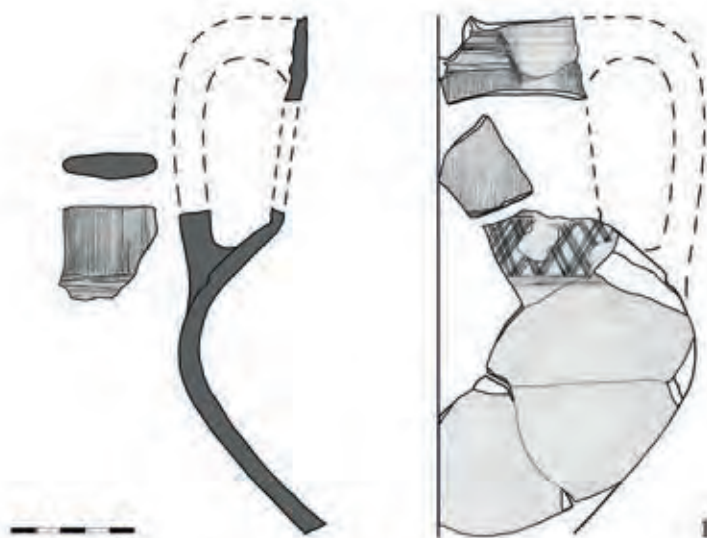
286. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 414. obj.

287. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-4: 414. obj.; 5: 415. obj.; 6-7: 421. obj.; 8: 427. obj.; 9: 431. obj.

288. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1-3: 429. obj.; 4-10: 433. obj.

289. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 402. obj.; 2: 301–302. obj.; 3: 258–259. obj.

290. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lh. 1: 301., 304. és 367. obj.; 2: 175. és 177. obj.; 3: 304. és 367. obj.; 4: 379. és 380. obj.

291. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 195. és 207. obj. (148. tábla 1); 2: 207. és 264. obj. (148. tábla 4); 3–4: 368. obj. (98. tábla 1–2)

292. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 363. obj. (94. tábla 7); 2: 468. obj. (113. tábla 5); 3: 622. obj. (136. tábla 9); 4: 546., 547. és 622. obj. (149. tábla 4)

293. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 248. obj. (48. tábla 5); 2: 363. obj. (94. tábla 8); 3: 334. obj. (81. tábla 7); 4: 534. és 540. obj. (151. tábla 2); 5: 276. obj. (64. tábla 12); 6: 480. obj. (113. tábla 6)

294. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. és 8. lh. 1: 5/681. obj. (142. tábla 1); 2: 5/578. obj. (135. tábla 8); 3: 5/518. és 520. obj. (153. tábla 2); 4: 5/622. obj. (136. tábla 12); 5: 8/374. obj. (269. tábla 5); 6: 5/323. obj. (74. tábla 1)

295. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 399. obj. (113. tábla 4); 2: 262. obj. (57. tábla 4); 3: 399. obj. (113. tábla 3); 4: 368. obj. (97. tábla 9); 5: 694. obj. (145. tábla 1); 6: 195. obj. (29. tábla 5)

296. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 334. obj. (82. tábla 2); 2: 7. obj. (1. tábla 11); 3: 518. obj. (121. tábla 1); 4: 323. és 346. obj. (157. tábla 5)

297. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 384. obj. (105. tábla 6); 2: 14. obj. (5. tábla 12); 3: 329. obj. (80. tábla 8); 4: 287. obj. (67. tábla 6)

298. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 576. obj. (135. tábla 2); 2: 169. obj. (24. tábla 3); 3: 323. obj. (75. tábla 10); 4: 276. obj. (65. tábla 4); 5: 208. obj. (38. tábla 7)

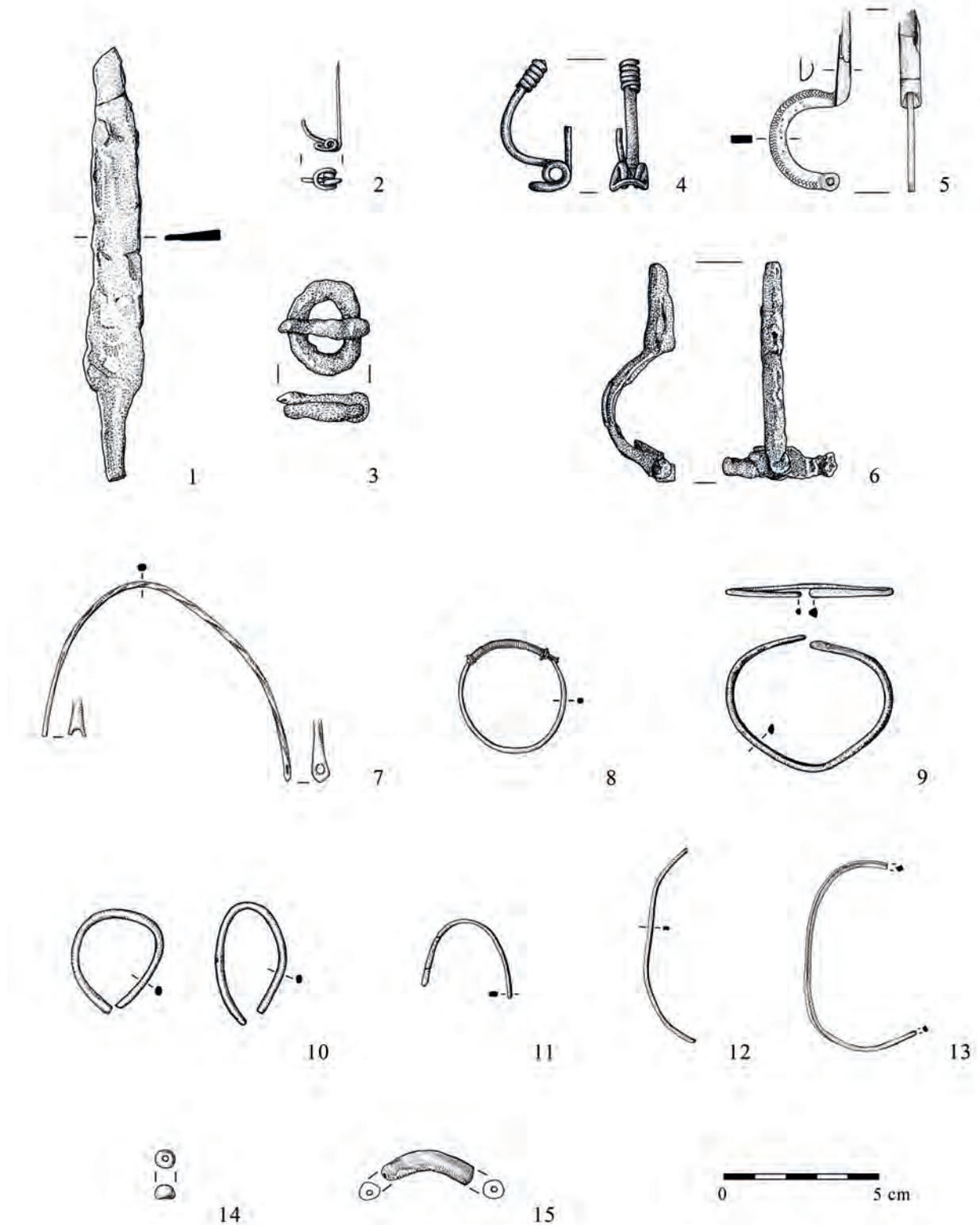
299. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 562/681. obj. (132. tábla 1); 2: 533. obj. (123. tábla 1); 3: 167., 168. és 169. obj. (159. tábla 3); 4: 557. obj. (129. tábla 11); 5: 689. obj. (144. tábla 6)

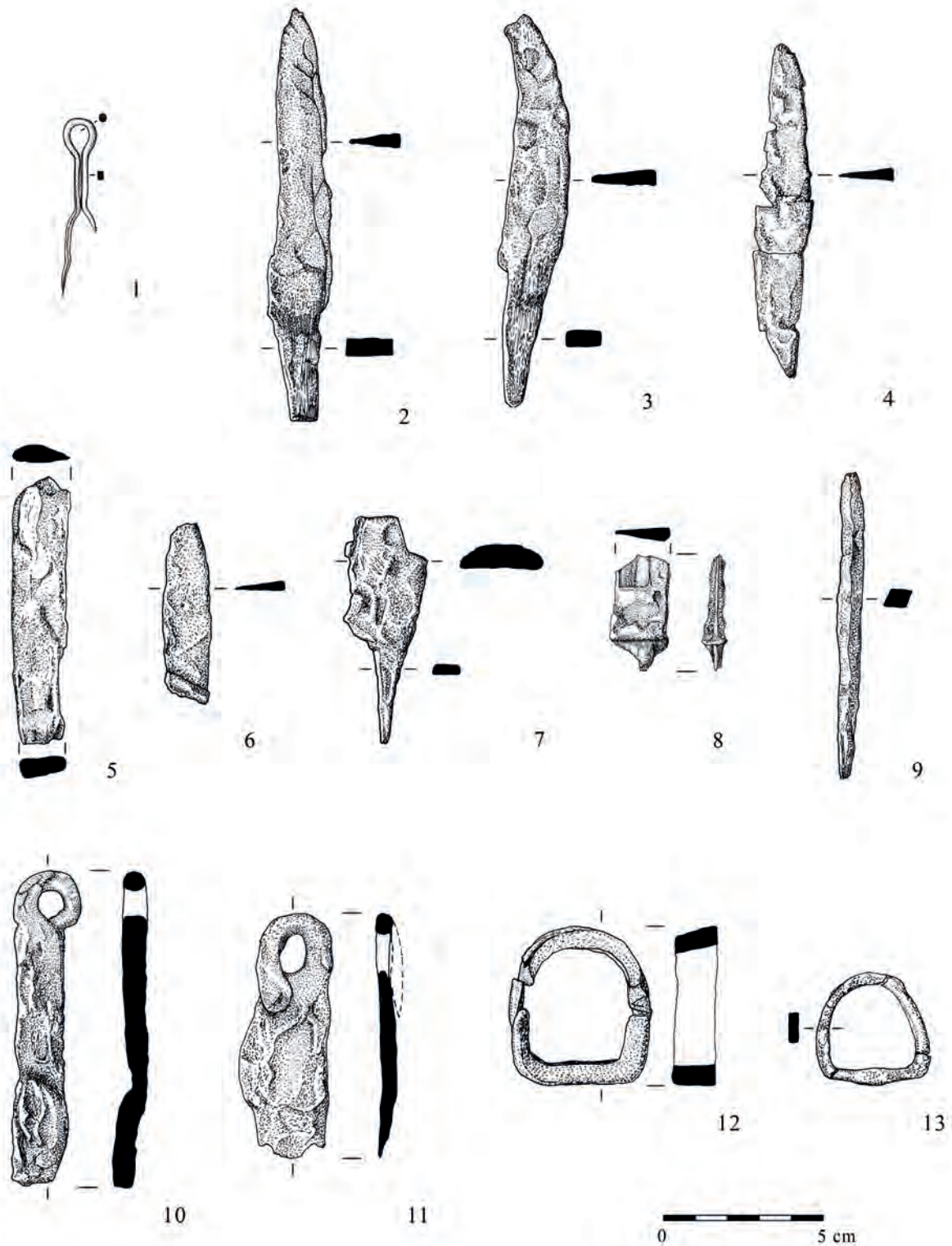
300. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. 1: 382. obj. (104. tábla 4); 2: 366. obj. (95. tábla 13); 3: 222. obj. (44. tábla 1); 4: 552. obj. (128. tábla 6); 5: 564. obj. (132. tábla 6); 6: 375. obj. (102. tábla 7)

301. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek 5. és 8. lh. 1: 8/190. obj. (239. tábla 8); 2: 5/163. obj. (21. tábla 7); 3: 8/257. obj. (252. tábla 1); 4: 8/377. obj. (275. tábla 1); 5: 5/184. obj. (26. tábla 13); 6: 5/186. obj. (27. tábla 1)

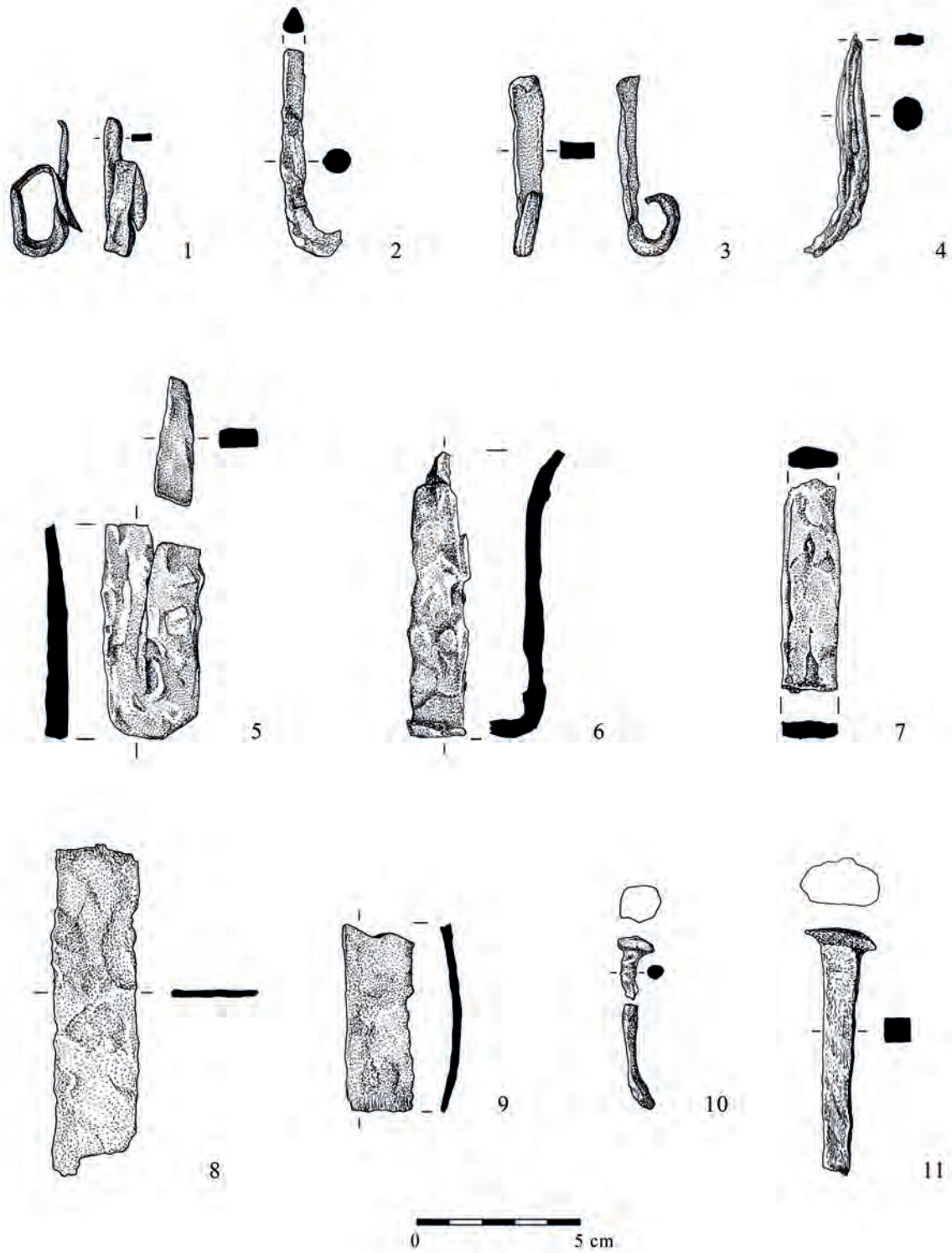
302. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, szarmata kori kisleletek: viseleti elemek és ékszerek (1. horizont). 1–2: 5/630/818. emberi váz; 3: 5/630/754. emberi váz; 4: 8A/204. gödör; 5: 8. lh., szórvány; 6: 5/167. gödör; 7: 5/233. gödör; 8: 5/345. gödör; 9: 5/515. kút; 10: 5/233. gödör; 11: 5/390. gödör; 12: 5/466. gödör; 13: 5/307. gödör; 14: 5/230. gödör; 15: 5/195. gödör

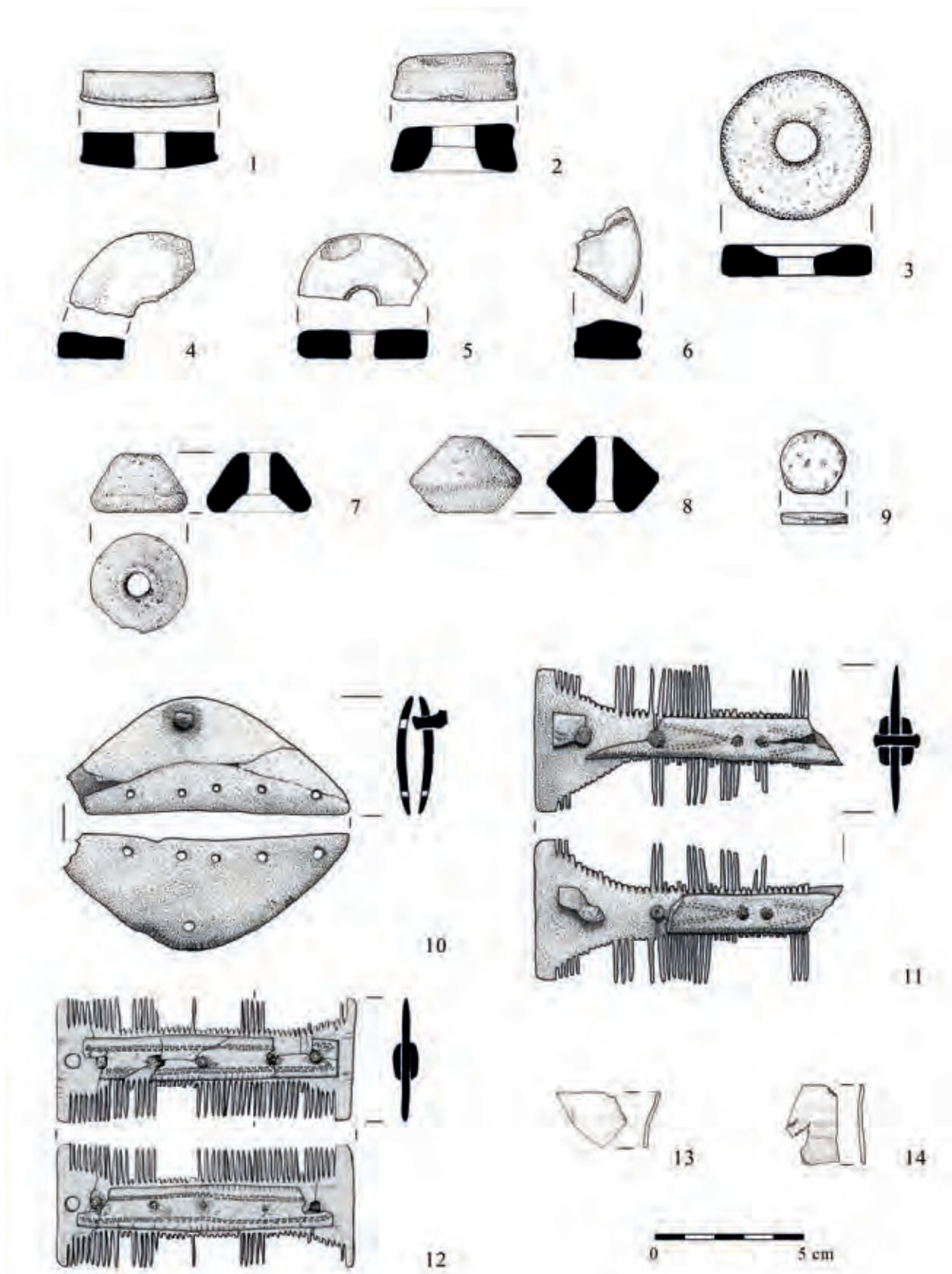
303. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, szarmata kori kisleletek: bronz- és vaseszközök (1. horizont). 1: 5/466. gödör; 2: 5/245. gödör (bizonytalan korú); 3: 8/351. épület; 4: 5/323. gödör; 5: 8/381. épület; 6: 5/518. gödör; 7: 5/375. gödör; 8: 5/265. gödör; 9: 5/468. gödör; 10: 5/207. gödör; 11: 8A/156. gödör; 12: 5/554. gödör; 13: 8/381. épület

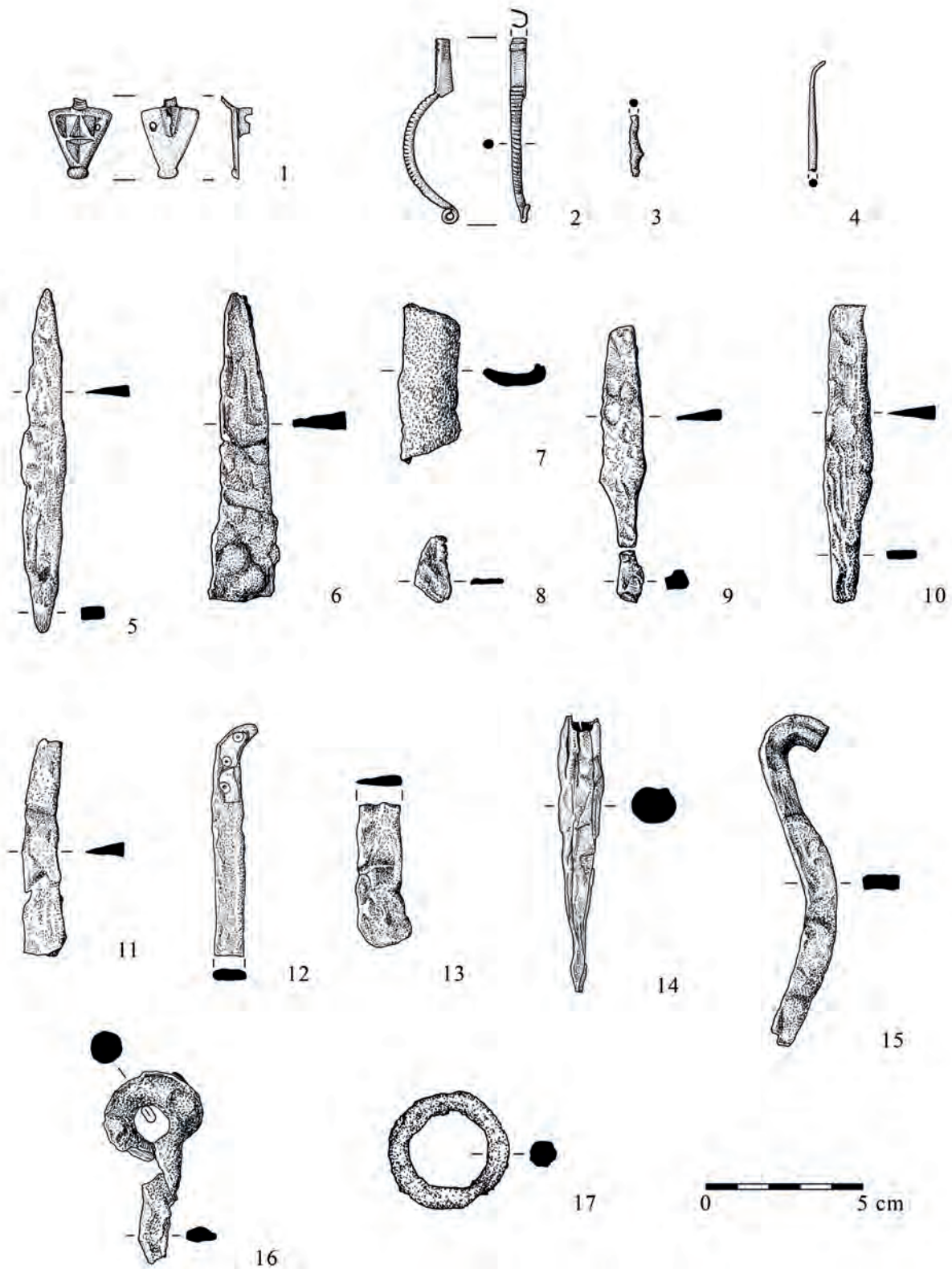
304. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, szarmata kori kisleletek: vaseszközök (1. horizont). 1: 5/242. gödör; 2: 5/215. gödör; 3: 5/567. gödör; 4: 5/684. gödör; 5: 5/168. gödör

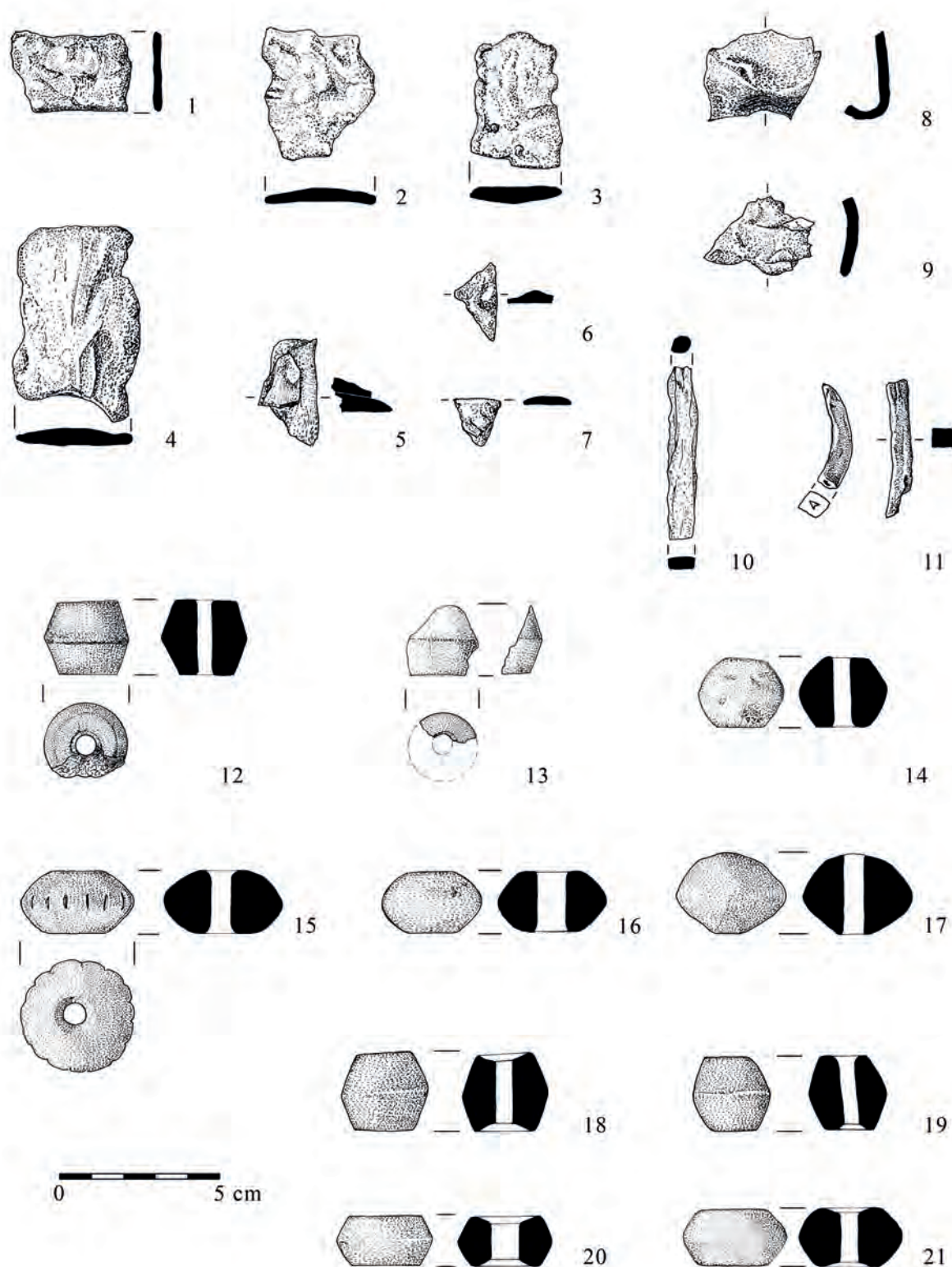
305. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, szarmata kori kisleletek: vastárgyak (1. horizont). 1: 5/518. gödör; 2: 5/543. gödör; 3: 5/622. gödör; 4: 5/263. épület; 5: 5/222. gödör; 6: 8A/156. gödör; 7: 8/381. épület; 8: 5/251. gödör; 9: 5/168. gödör; 10: 5/185. gödör; 11: 8/417. épület (10–11: bizonytalan korú)

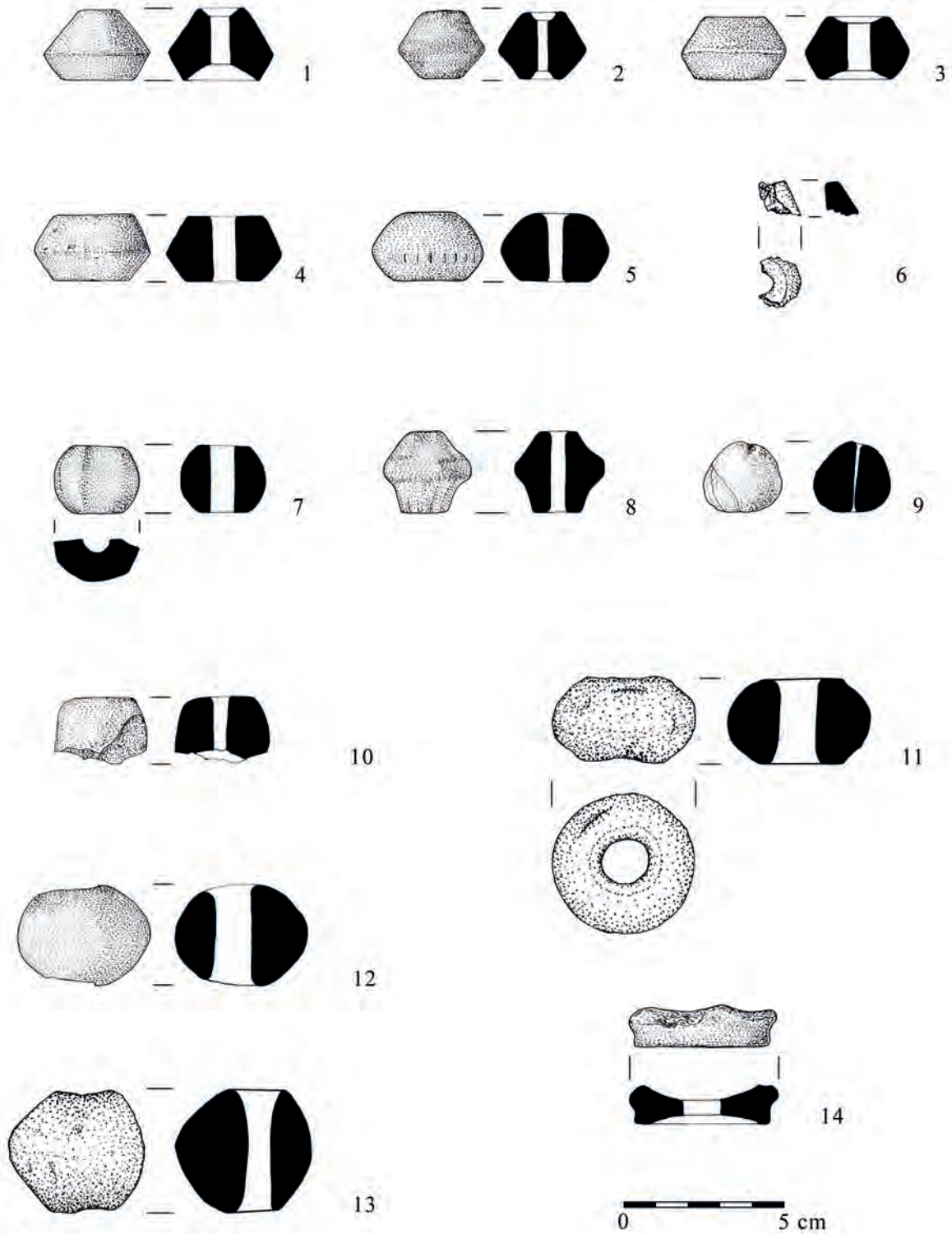
306. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, szarmata kori kisleletek: kerámiatárgyak, agancsfésűk, üvegtöredékek (1. horizont). 1: 8/419. épület; 2–3: 8/414. épület; 4: 8A/237. gödör; 5–6: 5/118. épület; 7: 8A/142. épület; 8: 8A/177. gödör; 9: 5/660. gödör; 10: 5/26. gödör; 11: 5/195. gödör; 12: 8/336. épület; 13: 5/52. gödör; 14: 5/262. gödör

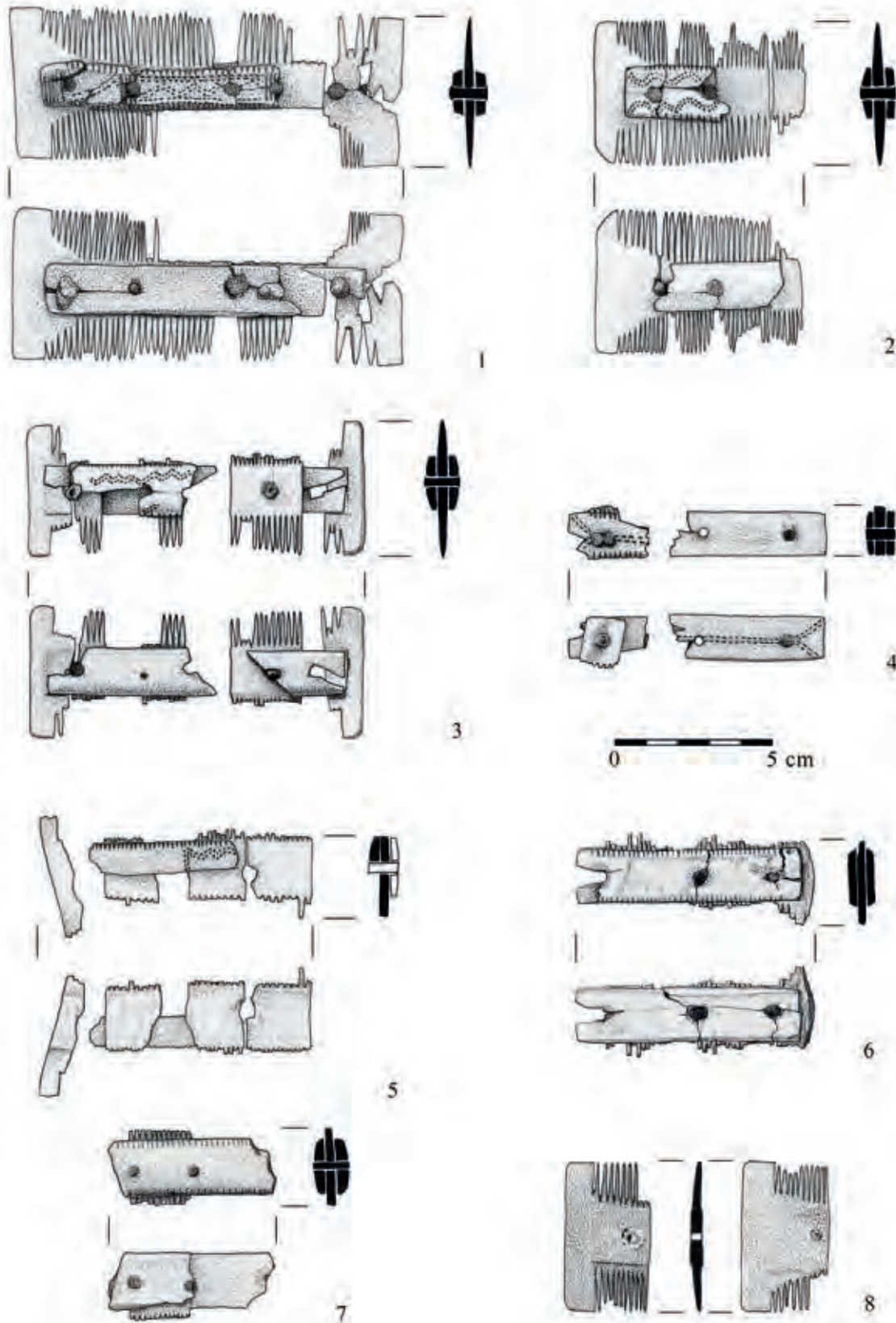
307. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, gepida kori kisleletek: fibulák, vaseszközök (2–4. horizont). 1: 8A. lh., szórvány; 2–3: 8/190/293–388. emberi váz; 4: 5/203. épület; 5: 8/334. épület; 6–7: 5/27. épület; 8–9: 8/352. épület; 10: 8/380. épület; 11: 8/173. árok; 12–13: 8/379. épület; 14, 16: 5/219. épület; 15: 5/186. kút; 17: 5/61. épület (bizonytalan korú)

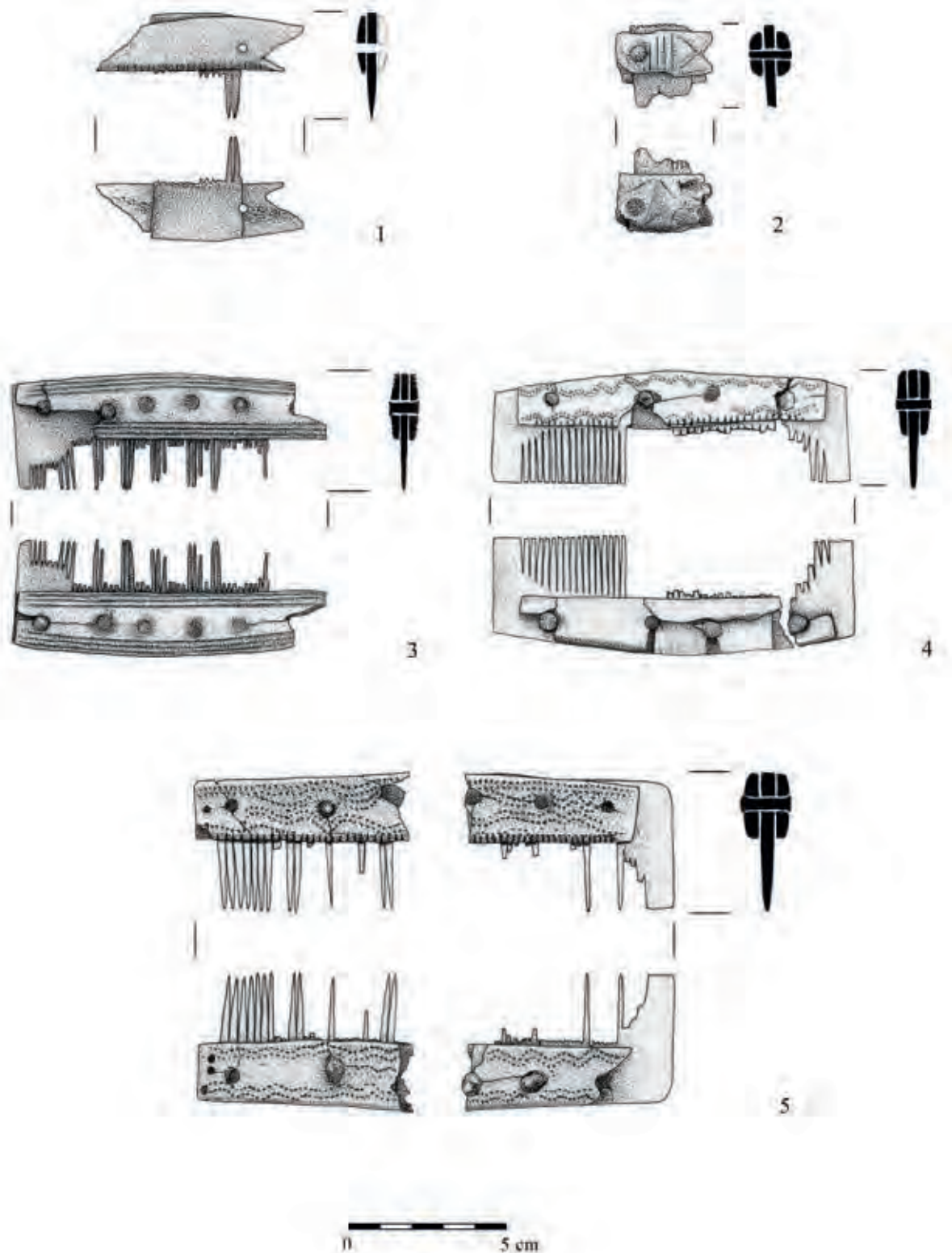
308. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, gepida kori kisleletek: vastárgyak, kerámia orsógombok (2–4. horizont). 1–7: 8/306. épület; 8–9: 8/399. épület; 10: 8/301. épület; 11: 5/61. épület; 12–13: 8A/466. gödör; 14: 8/315. épület; 15: 8A/323. gödör; 16: 5/219. épület; 17, 19: 8/93. épület; 18: 8/367. épület; 20: 5/219. épület; 21: 8/94. épület

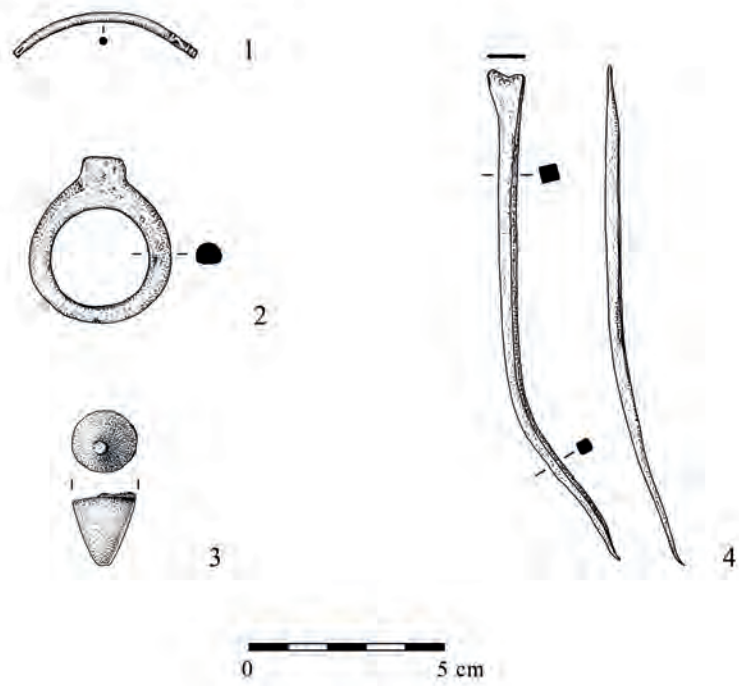
309. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, gepida kori kisleletek: kerámia orsógombok és nehezékek (2–4. horizont). 1, 4: 8A/496. épület; 2: 8/335. épület; 3: 8/93. épület; 5, 8, 10: 8/346. épület; 6: 8/367. épület; 7: 8/303. épület; 9: 8/94. épület; 11: 8/422. épület; 12: 8/277. gödör; 13: 8/185. épület; 14: 8/427. épület

310. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, gepida kori kisleletek: fésűk (2–4. horizont). 1: 8/37. épület; 2: 8A/348. épület; 3: 8A/358. épület; 4: 8A/523. gödör; 5: 8A/185. épület; 6: 8A/466. gödör; 7–8: 5/22. épület

311. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek, gepida kori kisleletek: fésűk (2–4. horizont). 1: 5/85. épület; 2: 5/28. épület; 3, 5: 5/61. épület; 4: 8A/367. gödör

312. tábla Rákóczifalva-Bagi-földek. Bizonytalan korú kisleletek: 1: 5/61. épület; 2: 5/540. épület; 3: 5. lh., szórvány; 4: 8. lh., szórvány. Római érmek: 5–6: 8. lh., szórvány; 7: 8/313. gepida kori gödör; 8: 8/381. szarmata kori épület

**Monumenta Archaeologica Barbarorum
inter Pannoniam Daciamque**

1. Nagy, Margit: *Das jünger-kaiserzeitliche Gräberfeld von Budapest-Rákoscsaba, Péceli út (2.–4. Jahrhundert n. Chr.). Ein grenznaher Fundort im Barbaricum gegenüber Aquincum.* I–II. Budapest, 2023
2. Masek Zsófia: *A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században. Szarmaták, hunok, gepidák.* Budapest, 2023
3. Soós Eszter: *A Przeworsk-kultúra települései Északkelet-Magyarországon / The Settlements of the Przeworsk culture in North-Eastern Hungary.* (megjelenés alatt / in press)

A kötet a Közép-Tisza-vidék térségében vizsgálja a településtörténeti és népi át-
alakulásokat a szarmata kor végétől a hun koron át egészen az avar korszak elejéig.
A rákóczipfalvi lelőhelyről született monográfiában az első olyan, nagy kiterjedésű
település teljes anyagközlése és értékelése valósult meg, amely a kora 21. századi
autópályás beruházásokat megelőző, nagy léptékű feltárások során látott napvilágot.
Rákóczipfalván a 9,5 hektáron elterülő település részletesen feldolgozott kerámiájának
a mennyisége megközelíti a 19 000 töredéket.

Habár a Tisza-vidék római kori és kora népvándorlás kori története és régészete
régóta kutatott, a közép-Tisza-vidéki közösségekről eddig jobbra csak kisebb régé-
szeti közlések, elsősorban a társadalomtörténeti és kulturális kérdésekre össz-
pontosító temetők értékelései jelentek meg. Korábban a kisebb leletmentő feltárások
csak egy-egy település töredékének megismerésére adtak lehetőséget.

A rákóczipfalvi lelőhelyen a településszerkezet és a kerámiák formai, technológiai vál-
tozásai alapján négy időrendi horizontot lehetett elkülöníteni a Kr. u. késő 4. század
és a késő 6. század között, ami a kézművesség, az életmód, a kulturális háttér át-
alakulását jelzi. A feldolgozás a településtudomány modern, komplex kutatási mód-
szereivel egészül ki, betekintést nyújtva a falusi közösségek életében bekövetkezett
változásokba a népvándorlás kori heves politikai átalakulások közepette. Az összegző
regionális értékelések új nézőpontból közelítik meg a népvándorlás kori kulturális
törések és folytonosságok kutatását.

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

**HUN
REN**

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

ELTE BTK
BÖLCSEZETTUDOMÁNYI KARR

MTA
Kiváló
Kutatóhely

**DAMJANICH
JÁNOS
MÚZEUM
SZOLNOK**

